ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΚΑΡΑΜΑΝΛΗΣ

ΑΡΧΕΙΟ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΚΑΡΑΜΑΝΛΗΣ

ΑΡΧΕΙΟ

ΓΕΓΟΝΟΤΑ & ΚΕΙΜΕΝΑ

ΓΕΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΣΒΟΛΟΠΟΥΛΟΣ
Καθηγητής Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

ΙΔΡΥΜΑ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Γ. ΚΑΡΑΜΑΝΛΗΣ
ΕΚΔΟΤΙΚΗ ΑΘΗΝΩΝ

ΙΚΚ

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΕΚΔΟΣΕΩΣ:
Γεώργιος Α. Χριστόπουλος, Ἰωάννης Κ. Μπαστιᾶς

Ἐκδοτική ἐπιμέλεια: Σταμάτιος Ἀρβανίτης
Καλλιτεχνική ἐπιμέλεια: Ἀγγέλα Σίμου
Συντονισμός ἐκδόσεως: Εὐάνθης Χατζηβασιλείου
Σχεδιασμός τίτλου: Σπύρος Καραχρῆστος
Ἐπιλογή φωτογραφιῶν: Τατιάνα Σουμαλεύρη-Φίλη
Διορθώσεις κειμένων: Σταμάτιος Ἀρβανίτης
Σελιδοποίηση: Μαίρη Ἀντωνοπούλου, Σούλα Ἀλεξανδράτου
Στοιχειοθεσία: Φ. Παναγόπουλος καί Σία Ο.Ε.
Ἀναπαραγωγή φωτογραφιῶν: Σ. Παπαδόπουλος — Κ. Ἀλεξανδρῆς Ε.Π.Ε.

Ὑπεύθυνος παραγωγῆς: Αἰμιλιανός Μπαστιᾶς
Ἐκτύπωση: Γραφικές Τέχνες Λεωνίδας Καρυδάκης
Ἐκτύπωση ἐξωφύλλου: Ε. Δανιήλ καί Σία Α.Ε.
Βιβλιοδεσία: Ἐμμ. καί Ἰωάν. Ζερβίνης Ο.Ε.

ISBN 960-213-265-5 (set)
ISBN 960-213-306-6

Copyright © 1994
ΙΔΡΥΜΑ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Γ. ΚΑΡΑΜΑΝΛΗΣ

IKK

6

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΔΟΚΙΜΑΣΙΑΣ
1963-1974

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Α΄
8 ΙΟΥΝΙΟΥ 1963 - 21 ΑΠΡΙΛΙΟΥ 1967

ΣΥΝΤΑΞΗ ΚΕΙΜΕΝΩΝ
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΣΒΟΛΟΠΟΥΛΟΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ 13

Η ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΜΕ ΤΟ ΣΤΕΜΜΑ 15

Η ΑΓΟΝΗ ΕΚΛΟΓΙΚΗ ΑΝΑΜΕΤΡΗΣΗ 67

Η ΑΠΟΧΩΡΗΣΗ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΝΕΡΓΟ ΠΟΛΙΤΙΚΗ 97

ΣΤΟ ΣΤΟΧΑΣΤΡΟ ΤΩΝ ΣΥΚΟΦΑΝΤΩΝ 125

ΟΙ ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΕΥΤΙΚΟΙ ΘΕΣΜΟΙ ΣΕ ΚΡΙΣΗ 193

ΥΠΟ ΤΗ ΣΚΙΑ ΤΗΣ ΕΚΤΡΟΠΗΣ 247

ΚΕΙΜΕΝΑ ΕΠΙΣΤΟΛΩΝ 277

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 339

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ 369

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ 375

Τά δύο χρονικά σημεῖα πού ὁριοθετοῦν τήν περίοδο 1963-1974 συνάπτονται καθοριστικά μέ τήν παρουσία τοῦ Κ. Καραμανλῆ στό δημόσιο βίο. Τόν Ἰούνιο τοῦ 1963, ὁ πρωθυπουργός τῆς Ὀκταετίας ὠθεῖται ἀπό τό Στέμμα σέ παραίτηση καί μετά ἀπό ἕξι μῆνες, σέ ὁριστική ἀποχώρηση ἀπό τήν ἐνεργό πολιτική. Τόν Ἰούλιο τοῦ 1974, σύσσωμο σχεδόν τό ἔθνος τόν καλεῖ νά ἀναλάβει τά ἡνία τῆς ἐξουσίας, προκειμένου νά ἀντιμετωπίσει τή θανάσιμη ἐξωτερική ἀπειλή καί νά ἀναστηλώσει τή δημοκρατία.

Στή διάρκεια τῶν ἕνδεκα ἐτῶν πού μεσολάβησαν ἀπό τήν ἀποχώρηση ὥς τήν ἐπάνοδο τοῦ Κ. Καραμανλῆ, ἡ Ἑλλάδα θά διανύσει περίοδο σκληρῶν δοκιμασιῶν. Τό δημοκρατικό πολίτευμα, ὑπό τήν ἐπήρεια νοσηρῶν συμπτωμάτων, θά ἀποδυναμωθεῖ βαθμιαῖα, προτοῦ καταλυθεῖ βίαια ἀπό τούς πραξικοπηματίες τῆς 21ης Ἀπριλίου. Ἑπτά χρόνια βάναυσης καταπιέσεως, στή συνέχεια, θά ἀπογυμνώσουν τή χώρα ἀπό κάθε ἔρεισμα ἐξωτερικῆς ἰσχύος καί ἐσωτερικῆς ἀνατάσεως καί θά ἀποστερήσουν τόν ἑλληνικό λαό ἀπό τά βασικά ἀγαθά τῆς ἐλευθερίας καί τῆς δημοκρατίας.

Ὁ Κ. Καραμανλῆς, ἔχοντας ἔγκαιρα διαγνώσει καί προαγγείλει τή φορά πρός τήν ἀποσύνθεση τοῦ κοινοβουλευτικοῦ βίου, δέν θά παύσει νά παρακολουθεῖ μέ ἐντεινόμενη ἀνησυχία καί ἀγωνία τή μοιραία ἐξέλιξη τῶν γεγονότων. Οἱ ἐμπιστευτικές συστάσεις πρός τούς φίλους, κυρίως ὅμως οἱ δημόσιες δηλώσεις του, θά προσδιοριστοῦν ἀπό τήν ἐπιθυμία νά συμβάλει στή δημιουργία συνθηκῶν πρόσφορων γιά τήν ἐξυγίανση τοῦ πολιτικοῦ κλίματος καί τήν ἑδραίωση ὑγιῶν κοινοβουλευτικῶν θεσμῶν. Ἤδη, στή διάρκεια τῆς πρώτης τετραετίας, 1963-1967, ἀπό τήν παραίτηση τῆς Κυβερνήσεως Καραμανλῆ ὥς τήν ἐπικράτηση τοῦ πραξικοπήματος τῆς 21ης Ἀπριλίου, ἡ φορά τῶν ἐξελίξεων θά ἐπαληθεύσει τίς δυσοίωνες προβλέψεις τοῦ πρωθυπουργοῦ τῆς Ὀκταετίας. Μακριά ἀπό τίς εὐθύνες τῆς ἐξουσίας, ὁ Κ. Καραμανλῆς θά διανύσει, καί ὁ ἴδιος, περίοδο σκληρῆς προσωπικῆς δοκιμασίας, ἀντιμετωπίζοντας τά πυρά ἀχαλίνωτων συκοφαντικῶν ἐπιθέσεων καί ἀγωνιώντας ἀκατάπαυστα γιά τό μέλλον τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος καί, γενικότερα, τή μοίρα τοῦ ἔθνους.

Η ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΜΕ ΤΟ ΣΤΕΜΜΑ

Τό κυβερνητικό ἔργο τῆς ὀκταετίας ἀνακόπηκε μέ τήν αἰφνίδια παραίτηση τοῦ Κ. Καραμανλῆ, μετά ἀπό διαφωνία του μέ τό βασιλέα Παῦλο. Ὁ πρωθυπουργός εἶχε ἐκτιμήσει ὅτι, ὑπό τήν ἀπειλή τῶν ἐκτρόπων πού εἶχε προετοιμάσει μερίδα τῆς ἀριστερᾶς, δεν θά πρέπει νά πραγματοποιηθεῖ ἡ ἐπίσκεψη τοῦ βασιλικοῦ ζεύγους τῆς Ἑλλάδος στό Λονδῖνο. Ἡ διάσταση μέ τό βασιλέα ἀποτέλεσε τήν τελευταία πράξη σέ μιά ἀλληλουχία γεγονότων πού ὑπογράμμιζαν τή βαθμιαία ἐπιδείνωση τῶν σχέσεων τοῦ πρωθυπουργοῦ μέ τήν Αὐλή καί τήν τροπή τῶν κομμάτων τῆς ἀντιπολιτεύσεως σέ πολιτικές ἀκρότητες πού ἔτειναν νά διαταράξουν τήν ὁμαλή λειτουργία τοῦ κοινοβουλευτικοῦ πολιτεύματος. Ἡ προσπάθεια γιά τήν ἐξασφάλιση συναινετικῆς διαδικασίας μέ σκοπό τήν ἀναθεώρηση τοῦ Συντάγματος, προϋπόθεση γιά τήν ἐξυγίανση τοῦ δημόσιου βίου, τόν κοινωνικό ἐκσυγχρονισμό καί τήν ἀνανέωση τῶν μεθόδων ἀσκήσεως τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας, θά κατέληγε νά ἀνασταλεῖ γιά μία τουλάχιστον δεκαετία.

Ἡ παραίτηση τοῦ Κ. Καραμανλῆ καί ἡ μετάβασή του στό ἐξωτερικό —ἀρχικά στή Ζυρίχη— θά συνοδευτεῖ ἀπό τήν ἀπόφασή του νά ἀποσυρθεῖ, προσωρινά τουλάχιστον, ἀπό τό πολιτικό προσκήνιο, μέ σκοπό νά περιορίσει τήν ἔκταση τῆς πολιτικῆς κρίσεως χωρίς καί νά υἱοθετήσει τίς ἀνακτορικές πρωτοβουλίες γιά τήν ἀντιμετώπισή της. Πράγματι, ἡ εἰσήγησή του γιά τήν ἄμεση διάλυση τῆς Βουλῆς καί τή διεξαγωγή, μέ σύστημα πλειοψηφικό, ἐκλογῶν γιά ἀναθεωρητική Βουλή, δέν θά γίνει δεκτή ἀπό τό ρυθμιστή τοῦ πολιτεύματος. Διάδοχός του στή θέση τοῦ πρωθυπουργοῦ θά ἀναλάβει ὁ Π. Πιπινέλης, ἐπικεφαλῆς Κυβερνήσεως προσωπικοτήτων, ἐνῶ ἡ διοίκηση τοῦ κόμματος θά ἀνατεθεῖ προσωρινά σέ τριμελῆ ἐπιτροπή — ἀπό τούς Π. Κανελλόπουλο, Κ. Ροδόπουλο καί Π. Παπαληγούρα. Τά βλέμματα ἐντούτοις τῶν στελεχῶν καί τῶν ὀπαδῶν τῆς παρατάξεως στρέφονταν ἀμετακίνητα πρός τήν κατεύθυνση τοῦ Κ. Καραμανλῆ, ἐν ἀναμονῆ τῆς ταχύτερης δυνατῆς ἐπιστροφῆς του.

Ἡ ἀπουσία τοῦ Καραμανλῆ ἀπό τήν Ἑλλάδα θά συμπέσει μέ ἔντονες ζυμώσεις ἐνόψει τῆς ἐπικείμενης προσφυγῆς σέ νέες γενικές ἐκλογές. Ὁ ἴδιος δέν θά παραλείψει νά διαβιβάσει τόσο σέ κορυφαίους στενούς συνεργάτες του, ὅσο καί στό βασιλέα Παῦλο ἐκ νέου, τίς ἀπόψεις του γιά τήν ἔξοδο ἀπό τήν πολιτική κρίση, μή διστάζοντας νά προτείνει καί αὐτή τήν ἀποχώρησή του ἀπό τήν ἐνεργό πολιτική, προκειμένου νά συμβάλει στόν κατευνασμό τῶν παθῶν καί στήν ἐπικράτηση κλίματος ὑφέσεως. Ὁ βασιλεύς θά ἐκφράσει τήν κατηγορηματική ἀντίθεσή του ἀπέναντι σ᾽ ἕνα παρόμοιο ἐνδεχόμενο, χωρίς ὅμως καί πάλι, τελικά, νά ἀνταποκριθεῖ στό ἐπιτακτικό αἴτημα τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς ΕΡΕ γιά τή διεξαγωγή τῶν ἐκλογῶν τήν προκαθορισμένη ἡμερομηνία ἀπό τήν Κυβέρνηση Πιπινέλη. Ἡ τελική ἐπιλογή ὑπέρ τῆς διεξαγωγῆς τῶν ἐκλογῶν μέ τό σύστημα τῆς ἐνισχυμένης ἀναλογικῆς ἀπό ὑπηρεσιακή Κυβέρνηση θά προσδιοριστεῖ ἀπό τήν ἐπιθυμία τοῦ ἀνωτάτου ἄρχοντα νά συγκεράσει τίς ἀπόψεις τῶν δύο μεγάλων παρατάξεων καί νά ἀμβλύνει τίς πιέσεις τῆς ἀξιωματικῆς ἀντιπολιτεύσεως σέ βάρος τοῦ θρόνου.

8 ΙΟΥΝΙΟΥ 1963

Ὁ Κ. Καραμανλῆς, σέ συνάντησή του μέ τό βασιλέα Παῦλο στά Ἀνάκτορα τοῦ Τατοΐου, εἰσηγεῖται τήν ἀναβολή τῆς ἐπίσημης ἐπισκέψεως τοῦ βασιλικοῦ ζεύγους στό Λονδῖνο. Ὁ πρωθυπουργός ἀνέλυσε τούς λόγους τῆς ἀντιθέσεώς του, οἱ ὁποῖοι καί ἐντοπίζονται στίς ὀργανωμένες ἀντιδράσεις πού ἐκδηλώθηκαν ἀπό μερίδα τῆς βρετανικῆς κοινῆς γνώμης, μέ τήν παρακίνηση ἐκπροσώπων τῆς ἑλληνικῆς ἀριστερᾶς. Ἐφόσον ἡ εἰσήγησή του δέν θά γινόταν ἀποδεκτή, ὁ πρωθυπουργός θά ἦταν ἀναγκασμένος νά παραιτηθεῖ.

Προτοῦ ὑποβάλει ἐπίσημα τήν εἰσήγησή του, ὁ Κ. Καραμανλῆς εἶχε ἤδη γνωστοποιήσει στό βασιλέα τήν ἄποψή του γιά τήν ἀνάγκη ἀναβολῆς τῆς ἐπισκέψεως καί εἶχε, παράλληλα, ἐνημερώσει σχετικά τούς ἄμεσους συνεργάτες του στούς κόλπους τῆς Κυβερνήσεως. Οἱ θέσεις τῶν τελευταίων εἶχαν συμπέσει μέ τήν τοποθέτηση τοῦ πρωθυπουργοῦ.

Ὁ βασιλεύς Παῦλος ἐπιφυλάχθηκε νά ἐπανεξετάσει τό θέμα σέ νέα συνάντησή του μέ τόν Κ. Καραμανλῆ, στίς ἀμέσως ἑπόμενες ἡμέρες.

10-11 ΙΟΥΝΙΟΥ 1963

Ὁ Κ. Καραμανλῆς, σέ δύο διαδοχικές συναντήσεις του, συζητεῖ μέ τό βασιλέα τό θέμα τῆς ἐπισκέψεως στό Λονδῖνο. Ὁ βασιλεύς, μολονότι εἶχε ἀρχικά φανεῖ ὅτι κλίνει πρός τήν ἰδέα τῆς ἀποδοχῆς τῆς εἰσηγήσεως τοῦ πρωθυπουργοῦ, θά καταλήξει στήν ἀπόφαση νά πραγματοποιήσει τό ταξίδι, ἐπικαλούμενος τήν ἀδυναμία του νά ἀποποιηθεῖ γιά δεύτερη φορά τήν ἐπίσημη πρόσκληση τῶν βασιλέων τῆς Ἀγγλίας.

Ὁ Κ. Καραμανλῆς ὑπέβαλε τήν παραίτηση τῆς Κυβερνήσεως, ἡ ὁποία καί ἔγινε ἀποδεκτή ἀπό τό βασιλέα, καί εἰσηγήθηκε τήν ἄμεση συγκρότηση ὑπηρεσιακῆς Κυβερνήσεως, μέ σκοπό τή διενέργεια γενικῶν ἐκλογῶν.

Σέ διάγγελμά του πρός τόν ἑλληνικό λαό, λίγη ὥρα μετά τήν ὑποβολή τῆς παραιτήσεως, ὁ βασιλεύς Παῦλος ἐξέθεσε τούς λόγους τῆς διαφωνίας, χωρίς νά θέσει προηγουμένως ὑπόψη τοῦ πρωθυπουργοῦ —ὅπως ὁρίζει τό Σύνταγμα— τό περιεχόμενό του:

«Τό δημοκρατικόν ἡμῶν πολίτευμα ἐπιτάσσει ὅπως ὁ λαός τηρῆται πλήρως ἐνήμερος τῶν ἐν τῇ χώρα συμβαινόντων. Ἐν τῷ πνεύματι τούτῳ ἐπιθυμῶ, ἐπικοινωνῶν ἀπ' εὐθείας μετά τοῦ λαοῦ μου, νά ἀνακοινώσω τά προκαλέσαντα τήν παραίτησιν τῆς Κυβερνήσεως αἴτια καί τάς ἰδικάς μου σκέψεις.

Μετά μεγάλης λύπης ἀπεδέχθην τήν παραίτησιν τοῦ προέδρου τῆς Κυβερνήσεως κ. Κ. Καραμανλῆ, μετά τοῦ ὁποίου συνειργάσθην ἁρμονικῶς ἐπί μακρόν χρόνον, παρακολουθῶν τούς στεφθέντας ὑπό ἐπιτυχίας μόχθους τῶν ὑπό τήν προεδρίαν του Κυβερνήσεων, ὑπέρ τῆς ἀναπτύξεως καί προόδου τῆς χώρας.

Ἐκφράζω πρός τόν Κ. Καραμανλῆν τήν πλήρη εὐαρέσκειάν μου διά τάς πρός τήν πατρίδα ὑπηρεσίας του.

Ἡ παραίτησις τῆς Κυβερνήσεως ὀφείλεται εἰς διαφωνίαν, προκύψασαν ἐκ τῆς μή ἀποδοχῆς ὑπ' ἐμοῦ τῆς εἰσηγήσεως τοῦ κ. προέδρου τῆς Κυβερνήσεως περί μή πραγματοποιήσεως τῆς γιά την 9ην Ἰουλίου 1963 ὁρισθείσης ἐπισήμου ἐπισκέψεώς μου εἰς Μεγάλην Βρετανίαν.

Κρίνων ἀπό τῆς θέσεώς μου, πιστεύω ὅτι, τό γε νῦν ἔχον, τό συμφέρον τῆς χώρας ἐπιτάσσει ὅπως ἡ ἐπίσκεψις αὕτη πραγματοποιηθῆ. Θεωρῶ ὅτι τό θέμα εἶναι γενικωτέρας ἐθνικῆς σημασίας καί πιστεύω ὅτι τό καθῆκον μοῦ ἐπιβάλλει νά μή χωρήσω εἰς τήν λῆψιν ἀποφάσεως ἐπιβλαβοῦς, κατά τήν γνώμην μου, διά τήν χώραν πρίν ἤ, ποιούμενος χρῆσιν τῆς ὑπό τοῦ Συντάγματος παρεχομένης εἰς ἐμέ εὐκαιρίας, παράσχω τήν δυνατότητα ἐκδηλώσεως νέας ὑπευθύνου εἰσηγήσεως.

Ἡ γνώμη μου ὅτι ἡ πραγματοποίησις τῆς ἐπισκέψεως εἶναι ἀναγκαία, βασίζεται εἰς τό ὅτι ἡ ἀναβολή ἤ ματαίωσις αὐτῆς ἐξυπηρετεῖ τούς σκοπούς τῶν ἐπιβουλευομένων τήν ἀσφάλειαν τῆς Ἑλλάδος καί δέν εἶναι ὀρθόν νά ὑποκύψωμεν οἱ Ἕλληνες εἰς τάς ἐπιδιώξεις μικροῦ ἀριθμοῦ ἀτόμων, συνειδητῶς ἤ μή ὑπηρετούντων κομμουνιστικούς σκοπούς, στρεφομένων κατά τοῦ ἔθνους καί μή ἀντιπροσωπευόντων τά αἰσθήματα καί τάς σκέψεις τοῦ συμμάχου καί ἐκ παραδόσεως φίλου ἀγγλικοῦ λαοῦ.

Πράγματι, ἡ ἀπόρριψις τῆς προσκλήσεως τῆς βασιλίσσης τῆς Ἀγγλίας, μετά τήν ἐπίσημον ὑφ' ὑμῶν ἀποδοχήν αὐτῆς, κινδυνεύει νά ἀποτελέση πλῆγμα κατά τῆς ἐντός τοῦ ὀργανισμοῦ τοῦ βορειοατλαντικοῦ συμφώνου φιλίας καί ἀμοιβαίας ἐμπιστοσύνης, ἀπαραιτήτων προϋποθέσεων διά τήν ἐπιτυχῆ συνέχισιν τοῦ ἀμυντικοῦ ἀγῶνος ἐπιβιώσεως, τόν ὁποῖον διεξάγει τό ἔθνος. Ὅλοι οἱ Ἕλληνες, καί πρῶτος ἐγώ, ἐδυσφορήσαμεν καί ἐλυπήθημεν διά τά δυσάρεστα γεγονότα τοῦ Λονδίνου κατά τόν παρελθόντα Ἀπρίλιον. Ὀφείλομεν, ὅμως, νά μή ἀγνοήσωμεν ὅτι τά αὐτά ἀκριβῶς αἰσθήματα ἔσχεν ἡ μεγάλη πλειοψηφία τοῦ βρετανικοῦ λαοῦ, ἡ Κυβέρνησις τοῦ ὁποίου ἐξέφρασεν ἐπισήμως τήν βαθεῖαν λύπην της καί ἐζήτησε συγγνώμην, ἐν συνεχείᾳ δέ, δι' ἐπανειλημμένων διαβεβαιώσεων καί μηνυμάτων, ἐζήτησεν ὅπως ἡ ἐπίσκεψις πραγματοποιηθῆ συμφώνως πρός τό πρόγραμμα.

Κατόπιν τούτων αἰσθάνομαι ὅτι ἡ ἀπειλή ἀσημάντων καί ἀνοήτων ἐκδηλώσεων οὐδόλως ἐκφραζουσῶν τά αἰσθήματα τοῦ βρετανικοῦ λαοῦ καί μή δυναμένων νά θίξουν τόν βασιλέα καί τήν βασίλισσαν τῶν Ἑλλήνων, δέν πρέπει νά μᾶς παρασύρουν εἰς ἀνάκλησιν τῆς ἀποδοχῆς τῆς προσκλήσεως.

Ἡ πρό ὀλίγων ἐτῶν σοβαρά κρίσις εἰς τήν ἑλληνοβρετανικήν φιλίαν καί ἡ πικρία τήν ὁποίαν ἐδοκιμάσαμεν τότε, ἀνήκουν πλέον εἰς τό παρελθόν. Ὁ γενναῖος ἀγγλικός λαός ἔσπευσε πάντοτε καί ἐστάθη παρά τό πλευρόν ἡμῶν ἐν ὥρα κινδύνου.

Ἔχομεν ἐκ τοῦ πλησίον βαθύτατα ἐκτιμήσει τήν ἀνδρείαν του. Φιλοξενοῦμεν τούς τάφους τῶν νεκρῶν του, τῶν πεσόντων ἐπί ἑλληνικῆς γῆς εἰς κοινούς μεθ' ἡμῶν ἀγῶνας. Σήμερον διά τῆς βασιλίσσης του καί ἐν τῷ πρωσώπω μου προσκαλεῖ τόν ἑλληνικόν λαόν. Οἱ γενναῖοι τιμοῦν τούς γενναίους».

Ἀπό τήν πλευρά του, ὁ Κ. Καραμανλῆς, εὐθύς μετά τήν κάθοδό του ἀπό τά ἀνάκτορα τοῦ Τατοΐου, συγκάλεσε τό Ὑπουργικό Συμβούλιο, στό ὁποῖο καί γνωστοποίησε ὅσα διαδραματίστηκαν. Στή συνέχεια, ἐκδόθηκε ἡ ἀκόλουθη κυβερνητική ἀνακοίνωση:

«Ἡ Κυβέρνησις πρό μηνός περίπου, κατόπιν τῶν γεγονότων τοῦ Λονδίνου, εἶχεν εἰσηγηθῆ πρός τήν Α.Μ. τόν βασιλέα τήν δι' εὐθετώτερον χρόνον ἀναβολήν τῆς ἐπισήμου ἐπισκέψεώς του πρός τήν Α.Μ. τήν βασίλισσαν τῆς Μεγάλης Βρετανίας.

Κατά τήν χθεσινήν εἰς τά 'Ανάκτορα ἀκρόασίν του ὁ πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως, ἔχων ὁμόφωνον τήν γνώμην τῶν ἐν τῇ Κυβερνήσει συνεργατῶν του, ἐπανέλαβε τήν αὐτήν εἰσήγησιν πρός τόν ἄνακτα. 'Ο πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως, εἰσηγούμενος τάς κυβερνητικάς ἀπόψεις ἀνέφερεν εἰς τόν ἄνακτα ὅτι, κατά τήν ἀντίληψιν τῆς Κυβερνήσεως, δέν ἐξέλιπον εἰσέτι οἱ κίνδυνοι ἐπαναλήψεως δυσαρέστων ἐκδηλώσεων εἰς βάρος τοῦ Στέμματος καί τῆς χώρας ἐν Λονδίνω, ὑπό παραγόντων μή δυναμένων νά ἐλεγχθοῦν. Διότι οἱ ὀπαδοί τοῦ διεθνοῦς κομμουνισμοῦ καί οἱ συνοδοιπόροι των, οἱ ὁποῖοι ἐξαπέλυσαν τελευταίως μίαν καλῶς ὠργανωμένην ἐκστρατείαν κατά τῆς 'Ελλάδος, θά ἠδύναντο νά ἐπωφεληθοῦν τῆς μοναδικῆς ταύτης εὐκαιρίας διά νά προβοῦν εἰς νέας προσβλητικάς διά τήν 'Ελλάδα ἐκδηλώσεις. 'Αλλ' ἀνεξαρτήτως τῶν ἐνδεχομένων τούτων κινδύνων, ἡ Κυβέρνησις ἐκτιμᾶ ὅτι καί μόνο τά κατά 'Απρίλιον γεγονότα ἐν Λονδίνω καί αἱ ἐπακολουθήσασαι ἐν τῇ Βουλῇ τῶν Κοινοτήτων συζητήσεις εἶναι τοιαύτης φύσεως, ὥστε παρά τάς ἐκδηλώσεις φιλίας τῆς βρετανικῆς Κυβερνήσεως, νά δημιουργοῦν, ἐπί τοῦ παρόντος ἀκόμη, οὐχί πρόσφορον κλῖμα διά μίαν βασιλικήν ἐπίσκεψιν.

'Η Κυβέρνησις, κατεχομένη ἀπό τήν ζωηράν ἐπιθυμίαν νά ἴδῃ ἀναθερμαινομένην τήν πατροπαράδοτον ἑλληνοβρετανικήν φιλίαν, ἀποβλέπει εἰς τήν ἐπίσκεψιν τῶν Α.Α. Μ.Μ. τῶν βασιλέων εἰς Λονδῖνον ὡς δυναμένην νά συμβάλῃ ἀποφασιστικῶς εἰς τήν ἐκ νέου σύσφιξιν τῶν ἑλληνοβρετανικῶν σχέσεων, αἱ ὁποῖαι κατά τά τελευταῖα ἔτη εἶχον σκληρῶς δοκιμασθῆ.

'Η Α.Μ. ὁ βασιλεύς, ἐκτιμῶν κατά διάφορον τρόπον τό σύνολον τῶν δεδομένων τούτων, ἔκρινεν ὅτι, ἀντιθέτως, εἶναι ἐνδεδειγμένη ἡ βασιλική ἐπίσκεψις διότι, ἀσχέτως τῶν ἐνδεχομένων δυσαρέστων ἐκδηλώσεων, ἀποτελεῖ τόν πλέον πρόσφορον τρόπον συσφίγξεως τῶν ἑλληνοβρετανικῶν σχέσεων, ἐνῶ ἡ ἀναβολή τοῦ ταξιδίου θά ἠδύνατο νά παρεξηγηθῆ ὡς μή φιλική πρᾶξις ἐκ μέρους τῆς 'Ελλάδος, πάντως δέ νά θεωρηθῆ ἀντίθετος πρός τάς ἐπί τοῦ προκειμένου κρατούσας συνηθείας.

Κατόπιν τῆς διαπιστώσεως ὅτι ὑπάρχει διαφορά ἐκτιμήσεως εἰς τό θέμα τοῦτο καί ἐπειδή, ἀσχέτως τῆς ἐθιμοτυπικῆς του πλευρᾶς, ἀποτελεῖ τοῦτο κατ' ἐξοχήν πολιτικήν πρᾶξιν διά τήν ὁποίαν φέρει ἡ Κυβέρνησις ἀποκλειστικῶς τήν εὐθύνην, ὁ πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως ἐθεώρησε καθῆκον του νά ὑποβάλῃ εἰς τήν Α.Μ. τόν βασιλέα τήν παραίτησιν τῆς ὑπό τήν προεδρίαν του Κυβερνήσεως, ἥτις καί ἐγένετο ἀποδεκτή.

'Ο πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως, ὑποβάλλων εἰς τόν ἄνακτα τήν παραίτησίν του, εἰσηγήθη τόν σχηματισμόν αὐστηρῶς ὑπηρεσιακῆς Κυβερνήσεως, τήν διάλυσιν τῆς Βουλῆς καί τήν διεξαγωγήν ἐκλογῶν ἐντός τῶν συνταγματικῶν προθεσμιῶν καί βάσει τοῦ ἰσχύοντος ἐκλογικοῦ νόμου».

Τά πραγματικά περιστατικά πού συνθέτουν τήν πολιτική κρίση τοῦ 'Ιουνίου 1963 ἀνεκίνησαν, σύμφωνα μέ τήν ὑπεύθυνη ἄποψη τῶν εἰδικῶν μελετητῶν, σοβαρό συνταγματικό ζήτημα. Συγκεκριμένα, ἡ νομική θέση τοῦ Στέμματος ἦταν, σύμφωνα μέ τήν ἰσχύουσα συνταγματική τάξη, ἀσυμβίβαστη μέ τήν ἐπιδίωξη καί, κατά μείζονα λόγο, μέ τήν ἐπιβολή ὁρισμένης πολιτικῆς, ἐσωτερικῆς ἤ ἐξωτερικῆς, ἀπό τόν ἀνεύθυνο ἀνώτατο ἄρχοντα. 'Ασυμβίβαστη μέ τήν πιστή τήρηση τῶν κανόνων τοῦ Συντάγματος ὑπῆρξε, εἰδικότερα, καί αὐτή ἡ ἔκδοση βασιλικοῦ διαγγέλματος χωρίς ὑπουργική προσυπογραφή καί προγενέστερη ἐνημέρωση τῆς Κυβερνήσεως, ἡ ὁποία ἀγνοοῦσε τό περιεχόμενό του.

Παράλληλα, ὁ Κ. Καραμανλῆς, προκειμένου νά μήν ὀξύνει τήν πολιτική κρίση, συγκάλυψε τή συνταγματική παρέκκλιση μέ τή νομιμοφάνεια τῆς παραιτήσεως. 'Αλλά καί τά μέλη τοῦ κοινοβουλίου, στό σύνολό τους, δέν ἀντέδρασαν. "Οπως παρατηρεῖ χαρακτηριστικά ὁ Φ. Βεγλερῆς, «τοῦ Κέντρου ἡ χαρά διότι ὁ κάποτε "εὐνοούμενος" τῶν 'Ανακτόρων ἔπεσε ἦτο τόσο μεγάλη ὥστε ὅ,τι τότε ἐλέχθη ἀπό τῆς κομματικῆς πλευρᾶς αὐτῆς ἦτο ἐμμέσως ἐπιδοκιμαστικόν τοῦ θρόνου»[1]!

'Η παραίτηση τοῦ Κ. Καραμανλῆ ἦταν εὔλογο νά προκαλέσει τή ζωηρή συγκίνηση τῆς ἑλληνικῆς κοινῆς γνώμης. 'Ενδεικτικά μιᾶς πρώτης θετικῆς ἀποτιμήσεως τοῦ κυβερνητικοῦ ἔργου, ἀλλά καί τῆς σταθερῆς στάσεώς του στή διάρκεια τῆς πρόσφατης κρίσεως, εἶναι τά ἀποσπάσματα ἀπό ἄρθρα τῶν ἐφημερίδων «'Απογευματινή» καί «Βραδυνή». Στό πρῶτο, παρατηροῦνται τά ἀκόλουθα:

Διαπίστωσις πρώτη: 'Ο κ. Καραμανλῆς ἐπεβεβαίωσε διά μίαν ἀκόμη φοράν ὅτι εἶναι πολιτικός μέ αἴσθημα εὐθύνης. Παραμέρισε κάθε κομματικήν ἤ μικροπολιτικήν ὑστεροβουλίαν καί ἀντιμετώπισε τό πρόβλημα μέ τό ἀντικειμενικόν κριτήριον τοῦ δημοσίου συμφέροντος. Καί καταλήξας εἰς τό συμπέρασμα ὅτι τό ταξίδιον πρέπει νά ἀναβληθῆ διά γενικωτέρους λόγους, εἰσηγήθη εἰς τό Στέμμα τήν ἀναβολήν.

Διαπίστωσις δευτέρα: 'Ο κ. Καραμανλῆς τοποθετεῖ τήν πολιτικήν του δραστηριότητα μέσα στά πλαίσια τοῦ Συντάγματος. Σέβεται τό Πολίτευμα. 'Ως ὑπεύθυνος πολιτικός σύμβουλος τοῦ θρόνου, εἰσηγήθη τήν ἀναβολήν τοῦ ταξιδίου. Καί προσέθεσεν: ἄν ἐπί τοῦ θέματος τούτου ὑφίσταται διαφωνία τοῦ Στέμματος μέ τήν Κυβέρνησιν, ἡ τελευταία αὐτή, ἐμμένουσα εἰς τήν ἄποψίν της, ὑποβάλλει τήν παραίτησίν της. Σκοπός τοῦ πρωθυπουργοῦ δέν εἶναι ἡ διατήρησις τῆς ἐξουσίας ἀντί πάσης θυσίας, ἀλλ' ἡ ἀποδοχή πάσης θυσίας (προσωπικῆς, πολιτικῆς καί κομματικῆς) προκειμένου νά λειτουργήση ὁμαλῶς τό Πολίτευμα καί νά τηρηθῆ ἡ συνταγματική τάξις. 'Η πρωθυπουργία καί ἡ ἐξουσία πρέπει νά θυσιάζωνται ὅταν πρόκειται περί ζητημάτων ἀρχῆς.

Διαπίστωσις τρίτη: 'Ο πρωθυπουργός δέν γνωρίζει ἄλλον ρυθμιστήν τῶν πολιτικῶν πραγμάτων τῆς χώρας ἀπό τόν λαόν. Καί διά τοῦτο, ὑποβάλλων τήν παραίτησίν του, εἰσηγήθη τήν ἄμεσον προσφυγήν εἰς ἐκλογάς. Κατά τήν τελευταίαν ὀκταετίαν, ὁσάκις προεκλήθη σοβαρόν ζήτημα, ὁ Καραμανλῆς παρέπεμψε πάντοτε τήν λύσιν του εἰς τήν κρίσιν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Διότι πιστεύει εἰς τήν δημοκρατίαν, τῆς ὁποίας θεμέλιον εἶναι ἡ λαϊκή κυριαρχία.

Διαπίστωσις τετάρτη: Ὁ κ. Καραμανλῆς εἶναι γενναιόφρων πρός τούς ἀντιπάλους του. Χθές ἀκόμη εἰσηγήθη εἰς τόν βασιλέα ὅτι, ἐν περιπτώσει προσφυγῆς εἰς τήν λαϊκήν ἐτυμηγορίαν, τάς ἐκλογάς θά πρέπει νά διεξαγάγη ὑπηρεσιακή Κυβέρνησις. Καί προσέθεσε: τόν πρωθυπουργόν καί τά μέλη τῆς ὑπηρεσιακῆς Κυβερνήσεως θά ὤφειλε νά διορίση ὁ βασιλεύς σύμφωνα μέ τάς ὑποδείξεις τῶν ἀρχηγῶν τῶν κομμάτων τῆς ἐθνικῆς ἀντιπολιτεύσεως. Νά εἴπη, δηλαδή, ἡ ἡγεσία τῆς Ἑνώσεως Κέντρου ποῖον θέλει πρωθυπουργόν καί ποίους ὑπουργούς!

Αὐταί εἶναι αἱ βασικαί διαπιστώσεις ἀπό τήν διαχείρισιν τῆς ὑποθέσεως τοῦ βασιλικοῦ ταξιδίου ἐκ μέρους τοῦ προέδρου τῆς Κυβερνήσεως. Ἱκανοποιοῦν βαθύτατα καί ἐξηγοῦν διατί, μόλις ἐκυκλοφόρησαν χθές αἱ πρῶται φῆμαι ὅτι ὁ Καραμανλῆς ὑπέβαλε παραίτησιν, ἡ δημοσία γνώμη ἐταράχθη καί ἐπεκράτησε τό δέος τοῦ κενοῦ...

Σέ κύριο ἄρθρο της μέ τό χαρακτηριστικό τίτλο «Ὁ Θεός σώζοι τήν Ἑλλάδα», ἡ «Βραδυνή», ἐπεσήμανε:

Πιστός τηρητής τοῦ Συντάγματος καί τῶν κοινοβουλευτικῶν θεσμῶν, ὁ Κωνσταντῖνος Καραμανλῆς ὑπέβαλε τήν παραίτησίν του εὐθύς ὡς αἱ ἀπόψεις του εὑρέθησαν ἀντίθετοι πρός τάς ἀπόψεις τοῦ ρυθμιστοῦ τοῦ πολιτεύματος. Διέψευσεν οὕτω, διά μίαν ἀκόμη φοράν, τούς πολιτικούς ἀντιπάλους του, οἱ ὁποῖοι μέ ἀχαλίνωτον ὁρμήν καί μέ θολήν ἀπό τό κομματικόν πάθος διάνοιαν ἀπέδιδον εἰς τόν ἀρχηγόν τῆς Ἐθνικῆς Ριζοσπαστικῆς Ἑνώσεως καταχθονίους σκέψεις καί τάσεις δικτατορικάς. Ἄλλωστε, σύμφωνος πρός τάς θεμελιώδεις αὐτάς ἀρχάς τῆς δημοκρατίας καί τοῦ ὑγιοῦς κοινοβουλευτισμοῦ, ὑπῆρξεν ὅλη ἡ πολιτεία του ἀφ' ἧς ἀνέλαβε τάς εὐθύνας τῆς διακυβερνήσεως τῆς χώρας. Καί συνεπής πρός ἑαυτόν καί τάς ἀρχάς του, ὑπέβαλε τήν παραίτησίν του ἀμέσως ἅμα διεγράφη τό πρῶτον ἴχνος διαφορᾶς ἀντιλήψεων μεταξύ Κυβερνήσεως καί ἀνωτάτου ἄρχοντος. Δέν ἐκαιροσκόπησε καί δέν ἠνέχθη ἀμφιβόλους καταστάσεις καί ἀνορθοδόξους συμβιβασμούς.

Ἀλλ' ὅμως, ἀπερχόμενος ὁ Καραμανλῆς μεθ' ὅλης τῆς Κυβερνήσεώς του, δικαιοῦται νά ἔχη ὅλην τήν ὑπερηφάνειαν καί ἀκεραίαν τήν ἱκανοποίησιν διά τό συντελεσθέν μεγαλειῶδες πράγματι ἔργον, διά τήν ἀνασυγκρότησιν τῆς χώρας, τήν ἀνόρθωσιν τῆς οἰκονομίας της καί τήν ἀνύψωσιν τοῦ βιοτικοῦ ἐπιπέδου τοῦ λαοῦ.

Καραμανλῆς, ἀπερχομένη Κυβέρνησις καί ἡ πλειοψηφία ἐφ' ἧς ἐστηρίζοντο, συμμερίζονται τήν ὑπερτάτην ἱκανοποίησιν: Ἀπέρχονται μέ τήν κεφαλήν ὑψηλά.

Οὐδέποτε εἰς τήν πατρίδα μας ἐγένοντο ἔργα τοιαύτης ἐκτάσεως καί τοσαύτης σοβαρότητος ὅσα ἐγένοντο ἐπί Καραμανλῆ. Δέν ὑπάρχει ξένος ἐπισκεπτόμενος τήν Ἑλλάδα ὁ ὁποῖος νά μή μένη ἔκπληκτος διά τήν σημειωθεῖσαν ἐντός τόσον μικροῦ χρονικοῦ διαστήματος τεραστίαν πρόοδον.

Ἐπί μίαν ὁλόκληρον ὀκταετίαν ὁ ἑλληνικός λαός ἀπήλαυσε σταθερότητα πολιτικήν καί οἰκονομικήν, ὁμοίαν τῆς ὁποίας οὐδέποτε ἄλλοτε εἶχε γνωρίσει.

Καί αὐτό ἀκριβῶς ἀπετέλει τό κάρφος τό ὁποῖον εἶχεν ἐμπαγῆ ὄχι μόνον εἰς τούς ὀφθαλμούς ἀλλά καί εἰς τήν ψυχήν τῶν ἀντιπάλων τοῦ Καραμανλῆ. Τό μέν προσεπάθουν χρησιμοποιοῦντες πᾶσαν κακοήθη συκοφαντίαν καί διαστροφήν νά μειώσουν τό συντελεσθέν ἔργον, πᾶσαν διαβολήν διά νά ὑπονομεύσουν τήν πεποίθησιν τοῦ λαοῦ καί τήν αἰσιοδοξίαν τήν ὁποίαν εἶχεν ἐμπνεύσει εἰς τάς λαϊκάς μάζας ὁ Καραμανλῆς. Τό δέ, βλέποντες τήν ἀνίερον ταύτην προσπάθειαν μή εὑρίσκουσαν ἠχώ εἰς τήν ψυχήν τοῦ λαοῦ, προσεποιοῦντο ὅτι ἐθρήνουν καί ἐκόπτοντο ὑπέρ τῆς δημοκρατίας, ἡ ὁποία δῆθεν ἐδεινοπάθει ὑπό τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς ΕΡΕ καί ἔπνεε τά λοίσθια.

Ἀλλά καί αὐτήν τήν φοράν τά πράγματα τούς διέψευσαν. Ὁ Καραμανλῆς ἀπεδείχθη ὁ πιστότερος ὑπηρέτης τῆς δημοκρατίας καί ὁ γνησιότερος καί ἀδολώτερος τηρητής τῶν κοινοβουλευτικῶν θεσμίων. Χωρίς νά διστάση, χωρίς νά ταλαντευθῆ, χωρίς νά ὑποστῆ τήν ἕλξιν τῆς ἐξουσίας, εἰς τήν ὁποίαν τόσοι καί τόσοι ὑποκύπτουν, προδίδοντες καί αὐτά ἀκόμη τά ἱερά καί καταπατοῦντες τά ὅσια, παρητήθη, πειθόμενος τοῖς ρήμασι τῆς ἀληθοῦς καί πραγματικῆς δημοκρατίας.

Ὁ ἀνώτατος ἄρχων ἄλλως ἔδοξεν. Ἡ «Βραδυνή», πιστή καί αὐτή εἰς τάς ἀρχάς τάς ὁποίας ὑπηρέτησεν ἀπό τῆς ἐκδόσεώς της καί αἱ ὁποῖαι τήν ἐνεψύχωσαν καθ' ὅλην τήν μακράν ζωήν της, δέν δύναται νά διατυπώση διαφόρους ἀντιλήψεις καί νά προβῆ εἰς κρίσεις καί ἐπικρίσεις. Ἀναμένει μέ βεβαιότητα τήν λαϊκήν ἐτυμηγορίαν ἡ ὁποία θά κρίνη. Καί ἡ κρίσις της δικαία θά εἶναι.

Ἐξάλλου, ἡ «Καθημερινή», εὐθύς μετά τήν ἐκδήλωση τῆς κρίσεως, εἶχε χαρακτηρίσει ὡς «εὐτύχημα» τό γεγονός ὅτι ἡ τελευταία αὐτή δέν ἐκδηλώθηκε «εἰς στιγμήν διεθνοῦς ἀνωμαλίας»:

Ἕνα κράτος συντεταγμένον, μέ τάς δυνάμεις τῆς τάξεως ἀρτίως συγκροτημένας καί πειθαρχούσας εἰς τήν ἀπρόσωπον ἔννοιαν τῆς Πολιτείας, διασφαλίζει εἰς τό ἔθνος τήν ἀπόλυτον ὁμαλότητα καί ἀφοπλίζει οἱανδήποτε διάθεσιν ἐκμεταλλεύσεως τῆς ἐκκρεμότητος.

Καί σέ νεώτερο σχόλιο, μέ ἀναφορά στήν παραίτηση τοῦ Κ. Καραμανλῆ:

Ἡ ἀπόφαση αὐτή τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς ΕΡΕ ὑπῆρξεν, ἀπό πάσης ἀπόψεως ἀξιέπαινος. Διότι δέν διευκολύνει ἁπλῶς τόν ἀνώτατον ἄρχοντα εἰς τάς κινήσεις του, ἀλλ' ἀποτρέπει σοβαρωτέρας ἐμπλοκάς, αἱ ὁποῖαι θά ἦτο δυνατόν νά προέλθουν ἐκ τῆς ἐμμονῆς εἰς ὡρισμένας θέσεις...

...Ὁ Κ. Καραμανλῆς ἀπέδειξε, διά τῆς χθεσινῆς ἀποφάσεώς του, ὅτι γνωρίζει νά θέτει τό γενικώτερον συμφέρον ὄχι μόνον ὑπεράνω τοῦ κομματικοῦ, ἀλλά καί τοῦ προσωπικοῦ. Ἐλάχιστοι δέ πολιτικοί ἄνδρες ἔχουν αὐτήν τήν ἀνωτέραν συνείδησιν εὐθύνης καί καθήκοντος. Ἀνεξαρτήτως τῶν λόγων οἱ ὁποῖοι προεκάλεσαν τήν διαφωνίαν, αὐτή καθεαυτή ἀποτελεῖ βαρυσήμαντον γεγονός, τοῦ ὁποίου αἱ διαστάσεις θά προσδιωρίζοντο ἀπό τάς μεταγενεστέρας πρωτοβουλίας τοῦ κ. Καραμανλῆ. Οὗτος ἠθέλησε νά τίς περιωρίσει εἰς τό ἐλάχιστον, προσφέρων ἀκόμη μίαν ὑπηρεσίαν εἰς τόν τόπον καί εἰς τό Στέμμα.

Ἀντίθετα, τά ἀντιπροσωπευτικά ὄργανα τοῦ ἀντιπολιτευτικοῦ τύπου διέβλεψαν στήν πρωτοβουλία

τοῦ ἀνώτατου ἄρχοντα, κατά κύριο λόγο, τό ἀποτελεσματικό μέσο γιά τήν ἀπομάκρυνση τοῦ Κ. Καραμανλῆ ἀπό τήν ἐξουσία. Χαρακτηριστική ὑπῆρξε ἡ ἀναγγελία τῆς παραιτήσεως τοῦ πρωθυπουργοῦ ἀπό τήν ἐφημερίδα «Ἐλευθερία», μέ εἰδησεογραφικούς τίτλους, ὅπως «Ὁ Κ. Καραμανλῆς ἐπαύθη... Ὁ βασιλεύς ἐξηγεῖ γιατί ἀπέπεμψε τόν κ. Καραμανλῆν» καί σέ κύριο ἄρθρο μέ τόν τίτλο «Ἀρχή σοφίας», μεταξύ ἄλλων, ἐπεσήμαινε:

Ἡ χώρα καί τό Στέμμα ἀπηλλάγησαν χθές τῆς θανασίμου περιπτύξεως τοῦ Κ. Καραμανλῆ... αἴσθημα γενικῆς ἀνακουφίσεως θά δοκιμάση σήμερον ὁ ἑλληνικός λαός. Ἀντιλαμβάνεται ὅτι τά προβλήματα, πού ἐσωρεύθησαν καί περιεπλέχθησαν, εἶναι πολλά. Ἀλλ' ἔχει, δικαίως, τήν πεποίθησιν ὅτι ἡ χθεσινή παύσις τοῦ εὐνοουμένου ἀποτελεῖ ἀρχήν σοφίας καί ἐλπίδος. Τό ἀδιέξοδον ἔσπασε. Καί τώρα μέ τήν καλήν θέλησιν ὅλων μας, ὁ τόπος ἠμπορεῖ νά ἐπανέλθη εἰς τήν εὐθεῖαν τῆς ὁμαλότητος καί τῆς δημοκρατίας.

Τέλος, τό «Βῆμα» διατύπωσε τίς ἀκόλουθες ἀπόψεις:

Ἡ δημιουργηθεῖσα πολιτική κρίσις δέν προέρχεται ἀπό τάς διαφοράς ἀπόψεων μεταξύ Στέμματος καί Κυβερνήσεως, ὡς πρός τήν σκοπιμότητα τῆς πραγματοποιήσεως τοῦ βασιλικοῦ ταξιδίου εἰς τό Λονδῖνον. Εἶναι καρπός καί κατάληξις τῆς ὅλης ἀνωμάλου καταστάσεως πού ἔχει δημιουργηθῆ εἰς τήν χώραν λόγω τῆς πολιτείας τοῦ ἕως τώρα κυβερνῶντος κόμματος, τῆς βασίμου ἀμφισβητήσεως τῆς νομιμότητος τῆς Κυβερνήσεως, τοῦ παραγοντισμοῦ πού ἀναπτύσσεται εἰς τάς περιπτώσεις αὐτάς καί τῶν συγκρούσεων πού κατ' ἀνάγκην δημιουργοῦνται! Ὅσον διά τήν σημειωθεῖσαν διάστασιν ἐπί τοῦ θέματος τοῦ βασιλικοῦ ταξιδίου, δέν ἔχει τά οὐσιαστικά ἐλατήριά της εἰς τό θέμα καθ' ἑαυτό, τό ὁποῖον ἐστάθη ἁπλῶς ἀφορμή μιᾶς ἀναμετρήσεως δυνάμεων καί τῆς ἐκκαθαρίσεως ὡρισμένων ἀνταγωνισμῶν, μέ ταυτόχρονον προσπάθειαν ἐπιδείξεως ἰσχύος. Ἐάν εἰς ὅλα αὐτά προστεθοῦν καί αἱ διαιρέσεις ἐντός τῶν κόλπων τῆς παραιτηθείσης Κυβερνήσεως — πού καθίστανται ἐμφανεῖς καί ἐκ μόνων τῶν συζητήσεων περί τῶν πιθανῶν διαδόχων σχημάτων — δέν μένει ἀμφιβολία ὅτι τό ἕως τώρα σχῆμα ἔχει ὁριστικῶς καταρρεύσει. Μέ τήν κατάρρευσιν τοῦ σημερινοῦ σχήματος δέν ἀπομακρύνονται μόνον ὁρισμένα πρόσωπα ἐκ τῆς ἀρχῆς. Καταρρέει ἕνα ὁλόκληρον καθεστώς, μιά ὁλόκληρη κατάσταση πραγμάτων, μιά ὁλόκληρη πολιτική. Θά ἦτο λοιπόν νόθος κι ἐπικίνδυνος ἡ «λύσις» πού θά συνίστατο εἰς ἁπλήν ἀλλαγήν μερικῶν προσώπων διατηρουμένου τοῦ νῦν καθεστῶτος, εἰς τό ὁποῖον θά ἐδίδετο ἄφεσις ἁμαρτιῶν διά τά ἕως τώρα συμβάντα[2].

Ὁ ἴδιος ὁ Κ. Καραμανλῆς, σέ σημείωμα πού θά ὑπαγορεύσει μεταγενέστερα —κατά τήν διαμονή του στό Παρίσι, ἀναφέρεται ἀναλυτικά στά γεγονότα:

«Κατά τάς ἀρχάς Ἀπριλίου 1963, ὁ Κ. Καραμανλῆς πληροφορηθείς ὅτι ἡ βασίλισσα θά ἐπεσκέπτετο τό Λονδῖνον διά νά παραστῆ εἰς τούς γάμους τῆς πριγκιπίσσης Ἀλεξάνδρας, συνέστησε κατ' ἐπανάληψιν τήν ματαίωσιν τῆς ἐπισκέψεως. Εἶχε τόν φόβον —ὁ ὁποῖος ἐπαληθεύσεν— ὅτι οἱ ἀριστεροί θά ἐπωφελοῦντο τῆς παρουσίας της εἰς τό Λονδῖνον διά νά δημιουργήσουν θόρυβον εἰς βάρος τῆς Ἑλλάδος, πρᾶγμα τό ὁποῖον, ὅπως διεμήνυσε εἰς τόν βασιλέα, ἐκτός τῶν ἄλλων, θά ἐδυσχέραινε καί τήν ἐπίσημον ἐπίσκεψίν των εἰς τό Λονδῖνον. Τούς φόβους του ἐστήριζεν εἰς τό γεγονός ὅτι ἀπό ἑξαμήνου ἡ ΕΔΑ καί ὁ διεθνής κομμουνισμός ἀνέπτυσσον ἔντονον δραστηριότητα δυσφημίσεως τῆς Ἑλλάδος εἰς τό ἐξωτερικόν. Πρός τόν σκοπόν αὐτόν ἐγένοντο διάφοροι διασκέψεις τῶν ἀριστερῶν εἰς τήν Ἰταλίαν, τήν Γαλλίαν καί, ὀλίγας μόνον ἡμέρας πρό τῆς μεταβάσεως ἐκεῖ τῆς βασιλίσσης, εἰς τήν Ἀγγλίαν, χωρίς ὅμως αἱ διασκέψεις αὗται νά ἐπιτύχουν νά δημιουργήσουν ἐνδιαφέρον εἰς τήν διεθνῆ κοινήν γνώμην.

Ἡ βασίλισσα, ἐν τούτοις, παρά τάς συστάσεις του, ἐπραγματοποίησε τήν ἐπίσκεψίν της, μέ τά γνωστά ἀποτελέσματα, τά ὁποῖα ὑπῆρξαν μειωτικά ὄχι μόνον διά τό πρόσωπον τῆς βασιλίσσης, ἀλλά καί διά τήν χώραν, λόγω τῆς ἐκτάσεως καί τοῦ τόνου, ὁ ὁποῖος ἐδόθη εἰς τάς ἐπιθέσεις κατά τῆς Ἑλλάδος ἐξ ἀφορμῆς τοῦ ἐπεισοδίου Ἀμπατιέλλου.

Μόλις ὁ Κ. Καραμανλῆς ἔλαβε γνῶσιν τοῦ ἐπεισοδίου, συνέστησε ὅπως τό ἀντιπαρέλθουν, ἀποφεύγοντες τήν δημιουργίαν θορύβου. Ἀντί τούτου, ἡ βασίλισσα ἔφερεν ἡ ἰδία εἰς τήν δημοσιότητα διά τοῦ ἑλληνικοῦ τύπου τό ἐπεισόδιον καί ἐζήτησεν ἀπό τόν ὑπουργόν τῶν Ἐξωτερικῶν ὅπως, ἀφ' ἑνός μέν προβῆ εἰς σχετικήν ἀνακοίνωσιν, ἀφ' ἑτέρου δέ καλέση τόν Ἄγγλον πρέσβυν καί τοῦ ζητήση ἐξηγήσεις διά τά λαβόντα χώραν εἰς βάρος της ἐπεισόδια ἐν Λονδίνῳ. Πέραν αὐτῶν, ἐζήτησε καί ἡ ἰδία ἀπό τήν ἀγγλικήν Κυβέρνησιν ἱκανοποίησιν, ἐνεφανίσθη δέ εἰς τήν τηλεόρασιν διά νά διαψεύση τήν Ἀμπατιέλλου. Συνεπεία ὅλων αὐτῶν, ἐδημιουργήθη τοιοῦτος θόρυβος περί τό ἐπεισόδιον, ὥστε ἐπί ἑβδομάδας ὁλοκλήρους νά ἀσχολῆται ὁ ἀγγλικός τύπος καί ἡ ἀγγλική Βουλή μέ τό θέμα κατά τρόπον μειωτικόν διά τήν Ἑλλάδα. Τοῦ ἐπεισοδίου ἐπωφελήθη βεβαίως καί ὁ διεθνής κομμουνισμός, διά νά ἐντείνη τίς ἐπιθέσεις του κατά τῆς χώρας μας.

Τά γεγονότα αὐτά προεκάλεσαν ἔντονον ἀντίδρασιν τῆς κοινῆς γνώμης ἐν Ἑλλάδι καί ἐδημιούργησαν ἐν Ἀγγλία κλῖμα ἀπρόσφορον διά τήν βασιλικήν ἐπίσκεψιν, τήν ἀναβολήν τῆς ὁποίας ἐπέβαλλον πλέον καί λόγοι ἐθνικῆς φιλοτιμίας, ἀλλά καί λόγοι πολιτικῆς σκοπιμότητος. Διότι ὑπῆρχον ἐνδείξεις καί πληροφορίαι ὅτι κατά τήν ἐπίσημον ἐπίσκεψιν τοῦ βασιλικοῦ ζεύγους ἐν Ἀγγλία θά ἐπανελαμβάνοντο εἰς μεγαλυτέραν ἔκτασιν καί τά ἐπεισό-

δια εἰς βάρος τῶν βασιλέων ἀλλά καί αἱ συκοφαντικαί ἐπιθέσεις κατά τῆς Ἑλλάδος.

Ὑπό τάς συνθήκας αὐτάς, ἡ Κυβέρνησις ἔκρινεν ὅτι ὄχι μόνον δέν θά ἐξυπηρετεῖτο πλέον ὁ σκοπός τῆς ἐπισκέψεως, ἡ ὁποία ἀπέβλεπεν εἰς τήν βελτίωσιν τῶν σχέσεων τῶν δύο χωρῶν, ἀλλ' ἀντιθέτως θά ἔδιδεν ἀφορμήν νά διασυρθῆ ἡ Ἑλλάς, μέ φυσικήν συνέπειαν νά δημιουργηθῆ ψυχρότης εἰς τάς σχέσεις Ἑλλάδος-Ἀγγλίας.

Τούτων δοθέντων, ἡ Κυβέρνησις ἀπεφάσισε νά εἰσηγηθῆ εἰς τόν βασιλέα τήν ἀναβολήν τῆς ἐπισκέψεως δι' εὐθετώτερον χρόνον. Τήν εἰσήγησιν τῆς Κυβερνήσεως διεβίβασε ὁ Κ. Καραμανλῆς πρός τόν βασιλέα, εὑρισκόμενον εἰς τό Γύθειον, διά τοῦ κ. Χοϊδᾶ, καί ἐζήτησε ὅπως γίνη τήν ἐπομένην σχετική ἀνακοίνωσις. Ὁ βασιλεύς δέν ἐφάνη ἀποδεχόμενος τήν κυβερνητικήν εἰσήγησιν, παρεκάλεσε δέ, ἐν πάση περιπτώσει, ὅπως ἀφεθῆ ἐκκρεμές τό θέμα, διά νά εἶναι δυνατόν νά ἐκτιμηθοῦν καί αἱ περαιτέρω ἐξελίξεις.

Ἐν τῷ μεταξύ, παρενεβλήθη ἡ ἐπίσκεψις τοῦ στρατηγοῦ Ντέ Γκώλ καί ἡ ἀσθένεια τοῦ βασιλέως. Ἐν ἀναμονῆ τῆς ἐπιστροφῆς τοῦ βασιλέως ἀπό τήν θαλασσίαν ἀναρρωτικήν ἐκδρομήν του, ὁ Κ. Καραμανλῆς συνεζήτησε καί πάλιν τό θέμα τοῦ ταξιδίου μέ τούς κυριωτέρους ἐκ τῶν συνεργατῶν του, οἱ ὁποῖοι ὁμοφώνως ὑπεστήριζαν ὅτι ἐπεβάλλετο ἡ ἀναβολή τῆς ἐπισκέψεως. Τό ἀποτέλεσμα τῶν συζητήσεων αὐτῶν κατέστησε γνωστόν εἰς τόν κ. Χοϊδᾶν, ὁ ὁποῖος ἐνημέρωσε τούς εὑρισκομένους εἰς τάς Σποράδας βασιλεῖς.

Τήν ἐπομένην, 5 Ἰουνίου, τόσον ἡ βασίλισσα ὅσον καί ὁ διάδοχος κατέστησαν γνωστόν ἀπό τηλεφώνου εἰς τόν κ. Ἀβέρωφ ὅτι ὁ βασιλεύς δέν συμφωνεῖ μέ τήν γνώμην τῆς Κυβερνήσεως ἐπί τοῦ θέματος. Τήν ἐπομένην καί τήν μεθεπομένην, εἰς δύο ἀλλεπαλλήλους συσκέψεις, ὁ Κ. Καραμανλῆς συνεζήτησε καί πάλιν μετά τῶν συνεργατῶν του τό θέμα, ἀφοῦ κατέστησε εἰς αὐτούς γνωστάς τάς ἀντιλήψεις τοῦ βασιλέως. Ὅλοι συνεφώνησαν ὅτι ἡ Κυβέρνησις ἔπρεπε νά ἐμμείνη εἰς τήν εἰσήγησίν της περί ἀναβολῆς τοῦ βασιλικοῦ ταξιδίου. Εἰς τάς συσκέψεις αὐτάς μετέσχον οἱ κ.κ. Ροδόπουλος, Κανελλόπουλος, Παπαληγούρας, Πρωτοπαπαδάκης, Ἀβέρωφ, Παπακωνσταντίνου, Θεοτόκης, Ράλλης, Τσάτσος, Πιπινέλης καί Μακρῆς.

Κατόπιν αὐτοῦ, ὁ Κ. Καραμανλῆς ἐζήτησε ἀπό τόν βασιλέα ὅπως τοῦ ὁρίση ἀκρόασιν εὐθύς ἅμα τῇ ἐπιστροφῇ του. Ἡ πρώτη συνομιλία των ἐπραγματοποιήθη τό Σάββατον, 8 Ἰουνίου, εἰς τά Ἀνάκτορα Ἀθηνῶν, παρισταμένου καί τοῦ διαδόχου»[3].

Ἀπό τό σημεῖο αὐτό, ὁ Κ. Καραμανλῆς ἀφηγεῖται ἀναλυτικότερα, σέ πρόχειρες σημειώσεις του τῆς ἰδίας περιόδου, τά γεγονότα πού ἀκολούθησαν:

«Ἀνέπτυξα εἰς τόν βασιλέα τήν κυβερνητικήν ἄποψιν περί ἀναβολῆς τοῦ ταξιδίου, τονίσας ὅτι ἡ ἀναβολή ἐπιβάλλεται διά δύο λόγους. Πρῶτον, διότι τά ἐπεισόδια τοῦ Ἀπριλίου καί ἡ ἔκτασις τοῦ προκληθέντος θορύβου εἰς βάρος τοῦ Στέμματος, τῆς Κυβερνήσεως καί τῆς χώρας ἐδημιούργησαν τελείως ἀπρόσφορον κλῖμα διά τήν ἐπίσκεψιν. Καί δεύτερον, διότι ὑπῆρχαν πληροφορίαι ὅτι ταῦτα θά ἐπαναληφθοῦν καί μάλιστα κατά τρόπον ὀργανωμένον, κατά τήν ἐπίσημον ἐπίσκεψιν τῶν βασιλέων. Ὁ φόβος αὐτός, εἶπον, εἶναι τοσούτω μᾶλλον δικαιολογημένος καθ' ὅσον, τόσον τό Ἐργατικόν κόμμα, ὅσον καί μερίς τοῦ ἀγγλικοῦ τύπου συνεχίζουν ἐν ὄψει τῆς ἐπισκέψεως τάς ἐπιθέσεις των ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος.

Ἀντικείμενον ἐκμεταλλεύσεως ἀπετέλεσαν αἱ κατηγορίαι τοῦ ἐγχωρίου καί διεθνοῦς κομμουνισμοῦ, αἱ ὁποῖαι διά νά ἐμφανίσουν ὡς ἀνελεύθερον τό ἐν Ἑλλάδι καθεστώς, ἐπεκαλοῦντο συνήθως: α. τούς καταδίκους ἀπό τήν ἐποχήν τοῦ ἐμφυλίου πολέμου κομμουνιστάς, β. τόν νόμον 509 καί τά ψηφίσματα πού ἔθεταν ἐκτός νόμου τό Κομμουνιστικόν κόμμα, γ. τά πιστοποιητικά κοινωνικῶν φρονημάτων καί δ. τόν νόμον περί ἐκτοπίσεως.

Ὅλα ὅμως τά μέτρα αὐτά ἐλήφθησαν κατά τήν διάρκειαν τοῦ συμμοριτοπολέμου καί ἀπό τάς Κυβερνήσεις 1948-1951, τῶν ὁποίων μετεῖχον καί τά κόμματα τοῦ Κέντρου. Ἐγώ ὄχι μόνον δέν προσέθεσα τίποτα ἀλλά καί τά μέτρα αὐτά ἐφήρμοσα μέ ἐπιείκειαν. Εἶχα δέ τήν πρόθεσιν νά τά ἄρω ἐν καιρῷ, ἐάν τό λαϊκόν μέτωπον τό 1956 καί ἡ ἐπικίνδυνος διόγκωσις τῶν δυνάμεων τῆς ΕΔΑ, κατά τό 1958, δέν καθίστων ψυχολογικῶς ἄκαιρον τήν ἄσκησιν παρομοίας πολιτικῆς.

Ἀπόδειξις: Ὁ νόμος 509/1948 μοῦ ἐπέτρεπε, δι' ἁπλῆς πράξεως τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου, νά θέσω ἀδιαβλήτως ἐκτός νόμου τήν ΕΔΑ, ἡ ὁποία, κατά κοινήν παραδοχήν, ἦτο τό ὑποκατάστατον τοῦ ΚΚΕ. Καί ὅμως δέν τό ἔπραξα. Εὗρῆκα εἰς τάς φυλακάς τέσσερις χιλιάδες τετρακοσίους ἐνενήντα ὀκτώ καταδίκους κομμουνιστάς καί τούς περιώρισα εἰς 937, μέ πρόθεσιν νά τούς περιορίσω καί περαιτέρω. Εὗρῆκα 898 ἐκτοπισμένους κομμουνιστάς, τούς περιώρισα εἰς 6 καί ἐν τέλει κατήργησα καί τό στρατόπεδον τοῦ Ἁγίου Εὐστρατίου.

Καί ὄχι μόνον, κατά τήν διάρκειαν τῆς ὀκταετίας, οὐδέν ἔλαβα ἀνελεύθερον μέτρον —καί ἐπροκάλεσα κατ' ἐπανάληψιν ἀλλά ματαίως τούς ἀντιπάλους μου νά κατονομάσουν ἕστω καί ἕνα— ἀλλ' ἀπέδειξα τήν δημοκρατικότητά μου μέ θετικάς πράξεις.

Οὕτω, α. προσέφυγα πάντοτε εἰς τόν λαόν, καί ὅταν ἠδυνάμην ἀδιαβλήτως νά παρατείνω τήν παρα-

μονήν μου εἰς τήν ἐξουσίαν, δεδομένου ὅτι διέθετα τήν πλειοψηφίαν τῆς Βουλῆς, ὅπως συνέβη καί τό 1958 καί τό 1961· β. μετέβαλα κατ' ἐπανάληψιν τόν ἐκλογικόν νόμον διά νά ἱκανοποιήσω αἴτημα τῆς ἀντιπολιτεύσεως, μολονότι οἱ ἰσχύοντες νόμοι ἦσαν εὐνοϊκοί διά τό κόμμα μου· γ. συνέστησα τήν διενέργειαν ἐκλογῶν ὑπό ὑπηρεσιακάς Κυβερνήσεις, μολονότι εἶχα τό δικαίωμα ὡς Κυβέρνησις πλειοψηφίας νά τάς διενεργήσω ἐγώ· δ. μετά τάς ἐκλογάς τοῦ 1958 καί τήν διόγκωσιν τῆς ΕΔΑ εἰς βάρος τῶν κομμάτων τοῦ Κέντρου, ἐβοήθησα τήν ἕνωσιν τῆς ἀντιπολιτεύσεως ὑπό τό σχῆμα τῆς ΕΚ· ε. διά νά προστατεύσω τήν ἐλευθεροτυπίαν, ἐρρύθμισα τά χρέη τοῦ τύπου καί τό σύστημα τῆς φορολογίας του, διά νά τόν ἀπαλλάξω ἀπό τόν κίνδυνον τῶν κυβερνητικῶν πιέσεων. Τέλος δέ, ἡ παραίτησις καί ἡ ἀποχώρησίς μου ἀπό τήν πολιτικήν ὑπῆρξαν πράξεις γνησίως δημοκρατικαί.

Οἱ κομμουνισταί ὅμως καί οἱ συνοδοιπόροι των δέν ἐνδιεφέροντο οὔτε διά τήν ἀλήθειαν οὔτε διά τήν τύχην τῶν καταδίκων. Τούς ἐνδιέφερε ἡ δυσφήμησις τῆς Ἑλλάδος καί τῆς Κυβερνήσεώς μου, τῆς ὁποίας ψευδῶς ἐνεφάνιζαν ὡς θύματα τούς ἐν λόγω καταδίκους.

Χαρακτηριστική τοῦ κλίματος πού ἐπεκράτει τότε ἐν Ἀγγλία καί τῶν ψευδῶν ἐντυπώσεων πού ἐδημιούργησεν ὁ διεθνής κομμουνισμός εἶναι ἡ ἐπιστολή τήν ὁποίαν μοῦ ἀπηύθυναν 20 Ἄγγλοι βουλευταί καί τήν ὁποίαν ἐπέστρεψα ὡς ἀπαράδεκτον μέ ἀνάλογες δηλώσεις μου.

Ὑπό τάς συνθήκας αὐτάς ἦτο φανερόν ὅτι ὁ κομμουνισμός δέν θά ἄφηνε ἀνεκμετάλλευτον ἕνα γεγονός ὅπως ἡ βασιλική ἐπίσκεψις, ἡ ὁποία καί λόγω τῶν προηγηθέντων ἐπεισοδίων θά προεκάλει τό διεθνές ἐνδιαφέρον. Τέλος, ἐπληροφόρησα τόν βασιλέα ὅτι ἡ ἀγγλική Κυβέρνησις, μολονότι ἐπισήμως φαίνεται ἐπιθυμοῦσα τήν ἐπίσκεψιν, ἐρωτηθεῖσα ἐδήλωσεν ὅτι δέν δύναται νά παράσχη ἐγγυήσεις ὅτι δέν θά ἐπαναληφθοῦν αἱ ἀπρέπειαι εἰς βάρος τοῦ Στέμματος καί τῆς χώρας.

Ὁ βασιλεύς μοῦ ἀπήντησεν ὅτι, χωρίς νά ὑποτιμᾶ τά ἐκτεθέντα ἐπιχειρήματα, ἡ ἀναβολή τῆς ἐπισκέψεως θά τοῦ ἦτο δυσάρεστος, πρῶτον διότι θά ἀπετέλει νίκην τῶν προκαλεσάντων τά ἐπεισόδια τοῦ Ἀπριλίου κομμουνιστῶν καί δεύτερον διότι θά ἐθεωρεῖτο ἀπρέπεια ἐκ μέρους του νά μήν ἀνταποκριθῆ εἰς τήν πρόσκλησιν, τήν ὁποίαν τοῦ ἀπηύθυνε ἡ βασίλισσα τῆς Ἀγγλίας.

Ἀπαντῶν εἰς τόν βασιλέα, παρετήρησα ὅτι θά ἦτο δυνατόν νά ἀγνοήση κανείς καί νά περιφρονήση τούς ἀναρχικούς, οἱ ὁποῖοι προεκάλεσαν τά ἐπεισόδια, δέν δύναται ὅμως νά ἀγνοήση, δυστυχῶς, τάς διεξαχθείσας εἰς τήν ἀγγλικήν Βουλήν συζητήσεις, τάς ἐπιθέσεις τοῦ Ἐργατικοῦ κόμματος καί μεγάλης μερίδος τοῦ ἀγγλικοῦ τύπου, καί τόν διεθνῆ θόρυβον, ὁ ὁποῖος προεκλήθη καί ὁ ὁποῖος συνεχίζεται. Παρετήρησα δέ ὅτι θά ἦτο παράλογον νά προσφέρωμεν εἰς ὅλους αὐτούς τήν εὐκαιρίαν νά ἐπαναλάβουν καί ὑπό χειροτέραν ἴσως μορφήν τάς συκοφαντικάς ἐπιθέσεις των κατά τῆς Ἑλλάδος. Ὅσον αφορᾶ τόν φόβον, τόν ὁποῖον ἐξεδήλωσε ὁ βασιλεύς ὅτι θά ἦτο δυνατόν νά θεωρηθῆ ἡ ἀναβολή τῆς ἐπισκέψεως ὡς ἀπρεπής ἐνέργεια ἐκ μέρους του, παρετήρησα ὅτι τό θέμα δέν εἶναι προσωπικόν, ἀλλά πολιτικόν καί ὅτι ἐφ' ὅσον τήν εὐθύνην τῆς ἀναβολῆς ἀναλαμβάνει ἡ Κυβέρνησις, δέν ὑπάρχει κίνδυνος νά παρεξηγηθῆ ὁ βασιλεύς ἐκ μέρους τῆς βασιλίσσης τῆς Ἀγγλίας.

Ὁ βασιλεύς μέ ἠρώτησε γελῶν ἄν θά ἐπέμενα ἐπί τῶν ἀπόψεών μου αὐτῶν μέχρι διαφωνίας. Ἀπήντησα ὅτι, ἐφ' ὅσον πιστεύω ὅτι διά τῶν εἰσηγήσεών μου προστατεύω τό Στέμμα καί τό γόητρον τῆς χώρας, ὀφείλω νά ἐπιμείνω ἐπ' αὐτῶν.

Τερματίζων τήν συζήτησιν, ὁ βασιλεύς μέ παρεκάλεσε νά συζητήσωμεν ἐκ νέου τό θέμα τήν Δευτέραν, ὥστε νά ἔχη τόν ἀπαιτούμενον χρόνον νά σκεφθῆ καλλίτερον.

Πράγματι, τήν πρωίαν τῆς Δευτέρας, 10ης Ἰουνίου, ἐγενόμην δεκτός ὑπό τοῦ βασιλέως εἰς τά Ἀνάκτορα Τατοΐου, παρισταμένου καί τοῦ διαδόχου. Ὁ βασιλεύς μοῦ εἶπεν ὅτι τό θέμα τόν στενοχωρεῖ πολύ διότι καί ἡ μία καί ἡ ἄλλη ἄποψις ἔχουν τά ὑπέρ καί τά κατά. Μοῦ ἐτόνισεν δέ ὅτι ἐκεῖνο τό ὁποῖον τόν ἀπασχολεῖ ἰδιαιτέρως εἶναι ἡ ἐντύπωσις, ἡ ὁποία θά δημιουργηθῆ εἰς τήν ἀγγλικήν Αὐλήν, μέ τήν ὁποίαν μάλιστα συνδέεται καί διά συγγενείας, ἀπό τήν ἀναβολήν τῆς ἐπισκέψεως, τοσούτω μᾶλλον καθ' ὅσον ὑπάρχει καί τό προηγούμενον τῆς ματαιώσεως μελετηθείσης ἐπισκέψεως ἐπί Κυβερνήσεως στρατάρχου Παπάγου ἐξ αἰτίας τοῦ Κυπριακοῦ.

Ἐπανέλαβα εἰς τόν βασιλέα ὅτι τό θέμα δέν εἶναι προσωπικόν καί ὅτι τήν εὐθύνην τῆς ἀναβολῆς θά τήν ἀναλάβουν ἀπό κοινοῦ αἱ δύο Κυβερνήσεις, δεδομένου ὅτι ἡ ἀγγλική Κυβέρνησις μᾶς εἶχε παρακαλέσει, ἐάν καταλήξωμεν εἰς τήν ἀναβολήν, νά κάμωμεν κοινήν ἀνακοίνωσιν ἐξηγοῦντες τά αἴτια. Ἐτόνισα εἰς τόν βασιλέα ὅτι θά ἐξετίθετο περισσότερον εἰς τά ὄμματα τῆς βασιλίσσης Ἐλισάβετ, ἀλλά καί διεθνῶς, ἐφ' ὅσον θά ἐγίνετο γνωστόν ὅτι ἠγνόησεν ἐν προκειμένῳ τήν ὑπεύθυνον γνώμην τῆς Κυβερνήσεώς του. Τοῦ εἶπα μάλιστα ὅτι εἶμαι βέβαιος ὅτι ἡ βασίλισσα τῆς Ἀγγλίας, εἰς παρομοίαν περίπτωσιν, θά συνεμορφοῦτο μέ τήν γνώμην τῆς Κυβερνήσεώς της. Τοῦ ἐξήγησα δέ, ἐν συνεχείᾳ, διατί τό θέμα τοῦ ταξιδίου, πέραν τῆς πολιτικῆς προσλαμβάνει ἤδη, μέ τήν ἐκδηλουμένην διαφωνίαν, καί συνταγματικήν μορφήν. Τέλος, ἀφοῦ ἐδήλωσα εἰς τόν βασιλέα ὅτι θά ἐμμείνω εἰς τήν εἰσήγησίν μου μέχρι παραιτήσεως, τοῦ ἀπηύθηνα ἔκκλησιν ὅπως συμφωνήση εἰς

τήν ἀναβολήν τῆς ἐπισκέψεως· τοσούτω μᾶλλον καθ' ὅσον πέραν τῆς ἐπιβεβλημένης κατ' ἐμέ συμμορφώσεώς του πρός τήν εἰσήγησιν τῆς ὑπευθύνου Κυβερνήσεως, θά ἱκανοποίει ἀπολύτως καί τό δημόσιον αἴσθημα, τό ὁποῖον δέν ἦτο συνετόν εἰς τήν προκειμένην περίπτωσιν νά ἀγνοηθῆ.

Τελικῶς, ὁ βασιλεύς ἐφάνη πειθόμενος καί συνεζήτησε μαζί μου τάς ἐξηγήσεις πού θά ἔδιδε εἰς τήν βασίλισσαν τῆς Ἀγγλίας, διά νά μή θεωρηθῆ ὅτι διά τῆς ἀναβολῆς τοῦ ταξιδίου τήν προσβάλλει. Κατέληξε δέ εἰς τό συμπέρασμα νά ἀποστείλη πρός αὐτήν προσωπικήν ἐπιστολήν καί μάλιστα διά τοῦ διαδόχου, ὁ ὁποῖος θά ἔδιδε, μέ τήν εὐκαιρίαν αὐτήν, καί προφορικάς ἐξηγήσεις. Πρός τοῦτο, ὁ βασιλεύς μέ παρεκάλεσε νά συναντηθῶμεν καί τό ἀπόγευμα, διά νά καταστήσωμεν ὁριστικήν τήν ἀπόφασιν.

Τήν μεσημβρίαν καί ἐνῶ, κατελθών τῶν Ἀνακτόρων, ἐνημέρωνα τούς συνεργάτας μου ἐπί τῆς συνομιλίας, μοῦ ἐτηλεφώνησεν ὁ κ. Χοϊδᾶς, ὁ ὁποῖος μοῦ εἶπεν ὅτι ὁ βασιλεύς παρακαλεῖ ὅπως, ἀντί τοῦ ἀπογεύματος, συναντηθῶμεν τήν ἐπομένην. Ἀπήντησα εἰς τόν κ. Χοϊδᾶν ὅτι δέν ἔχω ἀντίρρησιν, ἀλλ' ὅτι ἡ παράτασις τῆς ἐκκρεμότητος βλάπτει τήν ὑπόθεσιν δεδομένου ὅτι ὁ τύπος ἀσχολεῖται ἤδη ἐντόνως μέ αὐτήν.

Τήν ἐπομένην, 11 Ἰουνίου, ἀνῆλθον καί πάλιν εἰς τά Ἀνάκτορα Τατοΐου, ὅπου ὁ βασιλεύς μοῦ ἐδήλωσεν ἐν προφανῆ ἀμηχανία ὅτι, ἐπανεξετάσας τό θέμα, κατέληξε μέ λύπην του εἰς τήν ἀπόφασιν ὅπως μή υἱοθετήση τήν εἰσήγησιν τῆς Κυβερνήσεως.

Ἐξέφρασα τήν λύπην μου διότι ὁ βασιλεύς κατέληξε εἰς μίαν ἀτυχῆ, κατά τήν γνώμην μου, ἀπόφασιν καί τόν παρεκάλεσα νά δεχθῆ τήν παραίτησίν μου. Ἐν συνεχεία, τόσον ὡς ἀρχηγός τοῦ πλειοψηφοῦντος κόμματος ὅσον καί ὡς ὑπεύθυνος μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης σύμβουλος τοῦ Στέμματος, εἰσηγήθην τόν διορισμόν αὐστηρῶς ὑπηρεσιακῆς Κυβερνήσεως ἡ ὁποία δέν θά ἐνεφανίζετο εἰς τήν Βουλήν, τήν διάλυσιν τῆς Βουλῆς καί τήν προκήρυξιν τῶν ἐκλογῶν ἐντός τῶν συνταγματικῶν προθεσμιῶν καί μέ τόν ἰσχύοντα ἐκλογικόν νόμον. Ἡ λύσις αὐτή, προσέθεσα, ὄχι μόνον δέν ἐμποδίζει τήν πραγματοποίησιν τῆς ἐπισκέψεως, ἀλλά σᾶς δίδει καί τό πρόσχημα τῆς ἀναβολῆς, ἐάν κατά τάς προσεχεῖς ἡμέρας μεταβάλετε γνώμην.

Δέν παρέλειψα νά τονίσω εἰς τόν βασιλέα ὅτι οἱαδήποτε ἄλλη λύσις ὑπῆρχε κίνδυνος νά ὁδηγήση τήν χώραν εἰς περιπέτειαν μέ ἀπροβλέπτους συνεπείας. Τοῦ προσέθεσα δέ ὅτι θά ἦτο χρήσιμον, καίτοι τυπικῶς ἀνορθόδοξον, νά προκηρυχθοῦν ἐκλογαί δι' Ἀναθεωρητικήν Βουλήν, κατά τά προηγούμενα τοῦ 1911 ὅσον καί τοῦ 1952.

Ὁ βασιλεύς ἐπεφυλάχθη νά λάβη θέσιν ἐπί τῆς εἰσηγήσεώς μου καί μοῦ προσέφερε τόν Μεγαλόσταυρον τοῦ Σωτῆρος, τόν ὁποῖον καί παλαιότερον προσφερθέντα εἶχον ἀρνηθῆ. Πράγματι, τόν Δεκέμβριον τοῦ 1962 ὁ βασιλεύς μοῦ προσέφερεν τό ἐν λόγω ἀνώτατον παράσημον εἰς ἀναγνώρισιν τῶν μεγάλων, ὅπως ἐτόνισε, ὑπηρεσιῶν μου πρός τήν χώραν. Ἠρνήθην νά τό δεχθῶ, μέ τό ἐπιχείρημα ὅτι ἀφ' ἑνός μέν δέν εἶχα ὁλοκληρώσει τήν θητείαν μου διά νά εἶναι βέβαιον ὅτι εἶμαι ἄξιος αὐτοῦ, ἀφ' ἑτέρου δέ διότι ἡ διάκρισις αὐτή θά ἐνέτεινε τάς ἐπιθέσεις κατά τοῦ Στέμματος τῆς ἐξάλλου ἤδη ἀντιπολιτεύσεως. Ὁ βασιλεύς μοῦ ὑπέμνησε τήν περίπτωσιν ἐκείνην καί προσέθεσεν ὅτι αἱ ἐπιφυλάξεις, τάς ὁποίας διετύπωσα τότε, δέν ἰσχύουν πλέον. Ηὐχαρίστησα τόν βασιλέα καί τόν παρεκάλεσα νά μήν ἐπιμείνη διότι, ὅπως τοῦ εἶπα γελῶν, συνήθως προσφέρεται Μεγαλόσταυρος πρός παρηγορίαν εἰς τούς ἀποπεμπομένους πρωθυπουργούς, πρᾶγμα ὅμως τό ὁποῖον δέν συνέβαινε εἰς τήν περίπτωσίν μου.

Μετά τήν κάθοδόν μου ἐκ τῶν ἀνακτόρων συνεκάλεσα τό Ὑπουργικόν Συμβούλιον, πρός τό ὁποῖον ἀνεκοίνωσα τήν ὑποβολήν τῆς παραιτήσεώς μου καί τά προηγηθέντα αὐτῆς γεγονότα. Ἐξήγησα ἐπίσης εἰς τό Ὑπουργικόν Συμβούλιον τήν εἰσήγησίν μου εἰς τόν βασιλέα διά τήν λύσιν τῆς πολιτικῆς κρίσεως καί ἐτόνισα ὅτι πιστεύω τόσον εἰς τήν ἀνάγκην τῆς ἀμέσου ἐκκαθαρίσεως τῆς καταστάσεως, ὥστε εἶμαι ἀποφασισμένος νά ἐμμείνω εἰς τήν εἰσήγησίν μου περί ἐκλογῶν.

Τό Ὑπουργικόν Συμβούλιον ὁμοφώνως ἐνέκρινε τήν ἀκολουθηθεῖσαν πολιτικήν. Ὁ Π. Κανελλόπουλος μόνον ἐδήλωσεν ὅτι, μολονότι συμφωνεῖ καί αὐτός, διηρωτᾶτο μήπως δέν ἔπρεπεν νά ἐπιμείνη ἡ Κυβέρνησις εἰς τήν ὀρθήν κατά τά ἄλλα εἰσήγησίν της μέχρι παραιτήσεως. Τοῦ ἀπήντησα ὅτι θά ἦτο ἀδιανόητον νά μήν παρητεῖτο ἡ Κυβέρνησις, ἐφ' ὅσον κατ' ἐπανάληψιν καί κατά τρόπον ὁμόφωνον διεπίστωσε τήν ἀνάγκην τῆς ἀναβολῆς τῆς βασιλικῆς ἐπισκέψεως. Ἡ Κυβέρνησις, εἶπα, ὤφειλε νά ἐμμείνη εἰς τήν ἀπόφασίν της, τόσον διά λόγους ἀρχῆς ὅσον καί διά λόγους οὐσίας. Ἀρχῆς μέν διότι ἡ Κυβέρνησις θά συνέβαλλε εἰς τήν παραβίασιν τοῦ πολιτεύματος ἐάν ἐδέχετο ὅτι ὁ ἀνεύθυνος ἄρχων δύναται νά ἀγνοῆ τάς εἰσηγήσεις τῆς Κυβερνήσεως ἐπί θεμάτων πολιτικῶν, ὅπως ἐν προκειμένω. Διά λόγους οὐσίας δέ, διότι ἡ Κυβέρνησις εἰλικρινῶς πιστεύει ὅτι τήν ἀναβολήν τῆς βασιλικῆς ἐπισκέψεως τήν ἐπέβαλλε καί ἡ ἀξιοπρέπεια καί τά συμφέροντα τῆς χώρας. Νευρικότητα ἐπίσης ἐξεδήλωσεν ἐκ τῶν ὑστέρων καί ὁ Σπ. Θεοτόκης, ὅστις ἐνεθάρρυνε τόν κ. Κανελλόπουλον καί ὡρισμένους βουλευτάς νά ἀντιδράσουν κατά τῶν ἀποφάσεών μου.

Μετά τό πέρας τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου, ἐπληροφορήθην ὅτι ὁ βασιλεύς ἐξέδωσε διάγγελμα, ἐξηγῶν τούς λόγους τῆς διαφωνίας του μέ τήν Κυβέρ-

νησιν. Ἀνεξαρτήτως τοῦ ἀτυχοῦς περιεχομένου τοῦ διαγγέλματος, ἡ ἐνέργεια αὕτη τοῦ βασιλέως ἀπετέλεσε νέον σφάλμα δεδομένου ὅτι οὗτος δέν δύναται κατά τό πολίτευμα νά προβαίνη εἰς ἀνακοινώσεις πολιτικοῦ περιεχομένου εἰ μή μόνον διά τῆς ὑπευθύνου Κυβερνήσεώς του. Τοῦτο ἦτο τοσούτω μᾶλλον ἀδικαιολόγητον, καθ' ὅσον προηγουμένως εἶχον δηλώσει εἰς τόν βασιλέα ὅτι εἰς τήν ἀνακοίνωσιν τῆς Κυβερνήσεως θά ἐκθέσω καί τήν ἄποψιν τήν ὁποίαν ὑπεστήριξεν ὁ ἴδιος καί τόν ἠρώτησα ἄν εἶχε νά ὑποδείξη τι σχετικῶς.

Δέν γνωρίζω τί ἐμεσολάβησεν ὥστε ἀπό τῆς Δευτέρας μέχρι τῆς Τρίτης νά μεταβάλη γνώμην ο βασιλεύς. Ἐλέχθησαν πολλά, τότε, περί παρεμβάσεως τῆς βασιλίσσης καί ὡρισμένων συνεργατῶν μου, διά τά ὁποῖα ὅμως δέν δύναμαι νά ἀναλάβω τήν εὐθύνην. Πάντως, ὁ κ. Χοϊδᾶς μοῦ ἔδωσε τήν ἀπίθανον ἐξήγησιν ὅτι ὁ βασιλεύς ἠνοχλήθη ἀπό τάς ἐφημερίδας τῆς Δευτέρας, αἱ ὁποῖαι ὡμίλουν περί διαφωνίας Στέμματος καί Κυβερνήσεως, γεγονός τό ὁποῖον τοῦ ἐδημιούργη «πρόβλημα γοήτρου»[4].

Μέ ἀφετηρία τήν ἀναγγελία τῆς παραιτήσεως τοῦ Κ. Καραμανλῆ, ὁ διεθνής τύπος ἐξέφρασε τή ζωηρή συγκίνηση τῆς κοινῆς γνώμης.

Στίς Ἡνωμένες Πολιτεῖες, ἡ «New York Herald Tribune» χαρακτήρισε τήν παραίτηση τοῦ Κ. Καραμανλῆ ὡς πλῆγμα ὄχι μόνον κατά τῆς Ἑλλάδος, ἡ ὁποία ἐπί 7 ἔτη ἔχαιρε σταθερᾶς Κυβερνήσεως, ἀλλά καί κατά τοῦ NATO (12 Ἰουνίου), ἐνῶ ἡ «New York Times» ἐπεσήμανε:

Ὁ κ. Καραμανλῆς, ὁ ὁποῖος, εἰς ρεκόρ διακυβερνήσεως ὀκτώ περίπου ἐτῶν, ὡδήγησε τήν Ἑλλάδα εἰς τήν σταθερότητα καί τήν εὐημερίαν, αἰφνιδίως ὑπέβαλε τήν παραίτησίν του... Ἡ συμμαχία τοῦ NATO ἔχει ἤδη ἀρκετάς φροντίδας καί ἡ ἑλληνική κρίσις εἶναι μία δυσάρεστος, ἀπροσδόκητος καί πρόσθετος ἀφετηρία ἀνωμαλιῶν... (14 Ἰουνίου).

Ἡ «Christian Science Monitor» τῆς Βοστώνης ὑπογράμμιζε:

Κατόπιν αἰώνων πενίας, ὕστερα ἀπό τάς καταστροφάς τοῦ Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου καί μετά τήν μεταπολεμικήν κομμουνιστικήν ἐπανάστασιν, ἡ Ἑλλάς ἀνεδείχθη μέ σύγχρονον ὄψιν εὐημερίας. Ἡ εἰκών τῆς οἰκονομικῆς καταστάσεώς της εἶναι λαμπρά. Ἡ ἐκβιομηχάνισις αὐξάνει, τό νόμισμα εἶναι ἰσχυρόν καί οἱ δεσμοί της μέ τόν λοιπόν κόσμον ἀναπτύσσονται... Ὑπό τήν ἀρχηγίαν τοῦ πρώην πρωθυπουργοῦ κ. Καραμανλῆ ἤρχισε τό 1960 ἡ ἐφαρμογή τοῦ πενταετοῦς προγράμματος... Κύριον χαρακτηριστικόν τῆς ὀκταετοῦς παραμονῆς τοῦ κ. Καραμανλῆ εἰς τήν ἐξουσίαν ἦτο ὅτι κατώρθωσε νά δημιουργήση τήν ἀτμόσφαιραν ἐκείνην ἐντός τῆς ὁποίας θά ἀνεπτύσσετο ἡ βιομηχανία καί αἱ ἐπιχειρήσεις. Ἀποτέλεσμα τούτου ὑπῆρξεν ὅτι ἡ Ἑλλάς, ἡ ὁποία ἦτο ἡ τελευταία χώρα τῆς Εὐρώπης πού συνῆλθεν ἀπό τόν Δεύτερον Παγκόσμιον Πόλεμον, ἔχει ἤδη πραγματοποιήσει λίαν ἀξιολόγους προόδους. Ἡ ἐκβιομηχάνισις, κυρίως εἰς τόν τομέα τῶν ὑφαντουργιῶν, τῶν χημικῶν προϊόντων, τῶν τσιμέντων, τῆς μεταλλουργίας καί τῆς ναυπηγήσεως, ἀνεπτύχθη τόσον ὥστε ἡ ζήτησις τεχνικῶν ἐνδέχεται νά καταστῆ λίαν προσεχῶς πρόβλημα (22 Ἰουλίου).

Ἡ «Washington Post», στίς 12 Ἰουνίου, χαρακτήριζε τήν ἀνάπτυξη τῆς κρίσεως ὡς «πολιτικόν παράδοξον»:

Κατά τό παρελθόν ἔτος, ἡ ἀντιπολίτευσις ἐπετίθετο εἰς τήν βασιλικήν οἰκογένειαν, ἐπικρίνοντας τόν τρόπον ζωῆς της, τά παλάτια της, τούς ἀτομικούς προϋπολογισμούς της —ὡς ἕνα ἔμμεσον τρόπον προσβολῆς τῆς Κυβερνήσεως Καραμανλῆ.

Καί, σέ μεταγενέστερο σημείωμά του, τό Σεπτέμβριο 1963, ὁ Ντριού Πῆρσον θά ἐξάρει τό γεγονός ὅτι «ὁ Καραμανλῆς ἔδωσεν εἰς τήν Ἑλλάδα μίαν ἀπό τάς σταθεροτέρας καί τιμιοτέρας διακυβερνήσεις εἰς τήν ἱστορίαν τοῦ τόπου».

Ἀπό τίς στῆλες τοῦ βρετανικοῦ τύπου, ἡ ἐφημερίδα «Times» εἶχε, ἤδη στίς 10 Ἰουνίου, προβάλει τό βασικό ἐρώτημα:

Ἐναπόκειται εἰς τήν ἑλληνικήν Κυβέρνησιν ν' ἀποφασίση κατά πόσον ἡ πραγματοποίησις τῆς ἐπισκέψεως, σκοπός τῆς ὁποίας εἶναι νά σταθεροποιήση τήν μετά τήν κυπριακήν διαφοράν ἀποκατάστασιν τῶν φιλικῶν ἀγγλοελληνικῶν σχέσεων, θά ὑπηρετήση, κατά τήν παροῦσαν στιγμήν, τόν εὔλογον αὐτόν σκοπόν.

Ἡ ἴδια ἐφημερίδα παρατηροῦσε, δύο ἡμέρες ἀργότερα:

Ὁ κ. Κωνσταντῖνος Καραμανλῆς παρητήθη χθές ἀφοῦ διετέλεσε πρωθυπουργός τῆς Ἑλλάδος σχεδόν ὀκτώ ἔτη...

...Δέν ὑπάρχει βεβαιότης ἄν ἡ παραίτησις τοῦ κ. Καραμανλῆ θά ἀποτρέψη ἤ θά προκαλέση τήν καταιγίδα. Συνέστησε τόν σχηματισμόν ὑπηρεσιακῆς Κυβερνήσεως καί νέες ἐκλογές... Ἐκλογές ἤ μη, τοῦτο δέν προορίζεται νά εἶναι τό πολιτικόν τέλος τοῦ κ. Καραμανλῆ. Ἄφησε τό σῆμα του στήν ἑλληνική ἱστορία καί ὑπῆρξε καλόν σῆμα.

Ἐκτεταμένα ἦταν τά σχόλια τοῦ βρετανικοῦ τύπου:

«The Economist»: Ὁ κ. Καραμανλῆς, ὁ Ἕλλην πρωθυπουργός, πού κατηγορεῖται πάντοτε ἀπό τούς ἀντιπάλους του ὅτι εἶναι ἄνθρωπος τοῦ βασιλέως, παρητήθη ἤδη λόγω ἀσυμφωνίας μέ τόν βασιλέα Παῦλο.

«Guardian»: Ὁ κ. Καραμανλῆς εἶναι ὀξυδερκής κριτής τῆς πολιτικῆς καταστάσεως. Διά τῆς παραιτήσεώς του ἀποδεικνύει ὅτι δέν εἶναι «ἄνθρωπος τοῦ βασιλέως», ὡς ἰσχυρίζετο ἡ ἀντιπολίτευσις, καί ὅτι διά τῆς ἀποδοχῆς τῆς ἐπιμόνου προκλήσεως τῆς ἀντιπολιτεύσεως, υἱοθετεῖ τήν πρότασίν της δι' ἐκλογάς... Ἐάν ὁ κ. Καραμανλῆς νικήση καί πάλιν, ὅπως ἐνίκησε κατά τάς τρεῖς τελευταίας ἐκλογάς

ἀφ' ὅτου ἀνέλαβε τήν ἀρχήν τό 1955, ἡ θέσις του θά καταστῆ ἀκλόνητος (ἄρθρο τοῦ Ντέϊβιντ Χόλντεν, 12 Ἰουνίου).

«Daily Mail»: Ὁ Κ. Καραμανλῆς εἶναι ὁ ἐξυπνότερος πολιτικός εἰς τήν Ἑλλάδα. Διά μίαν χώραν δέ ἡ ὁποία ὑπῆρξεν ἡ κοιτίς τῆς πολιτικῆς πρό 2.000 καί πλέον ἐτῶν, καί ὅπου κάθε ἄνθρωπος εἶναι πολιτικός, τοῦτο σημαίνει πολλά. Ἀπόδειξις τῆς ἱκανότητός του εἶναι ὅτι διετέλεσε πρωθυπουργός ἐπί ὀκτώ σχεδόν ἔτη. Τώρα παρητήθη. Διατί; Δέν ἦτο ὑποχρεωμένος νά παραιτηθῆ. Τό κόμμα του, ἡ Ἐθνική Ριζοσπαστική Ἕνωσις, ἔχει ἀσφαλῆ πλειοψηφίαν εἰς τό κοινοβούλιον: 180 ἕδρας ἐπί 300. Καί, ἐν ἀντιθέσει πρός ὡρισμένους πρωθυπουργούς, τούς ὁποίους θά ἠδυνάμεθα νά κατονομάσωμεν, τό κόμμα του ἵσταται ἀρραγῶς ὄπισθέν του (13 Ἰουνίου).

«Financial Times»: Κατά τά ἔτη 1955-56, ἡ Ἑλλάς ἤρχισε νά βαδίζη σταθερῶς ἐπί τῆς ὁδοῦ τῆς βιομηχανικῆς ἀναπτύξεως. Τό Κυπριακόν ἐπελύθη χωρίς νά ἐκτεθῆ εἰς κίνδυνον —ὡς ἦτο δυνατόν εὐκολώτατα νά συμβῆ— ἡ συμμετοχή τῆς Ἑλλάδος εἰς τήν συμμαχίαν τοῦ ΝΑΤΟ. Διεξήχθησαν ἐπίσης ἐπιτυχεῖς διαπραγματεύσεις διά τήν συντελεσθεῖσαν ἤδη σύνδεσιν τῆς Ἑλλάδος μετά τῆς ΕΟΚ, ὑπό ὅρους σαφῶς εὐνοϊκούς διά τήν Ἑλλάδα. Ἡ χώρα παραμένει —καί θά ἐξακολουθήση νά παραμένη ἐπί πολλά ἔτη— πτωχή, βάσει τῶν δυτικοευρωπαϊκῶν κριτηρίων. Ἀλλά κατά τάς τελευταίας ἐκλογάς, ἡ Κυβέρνησις ἠδύνατο νά ἰσχυρισθῆ εὐλόγως ὅτι εἶχεν ἐξασφαλίσει, ἔν τινι μέτρῳ, πολιτικήν σταθερότητα καί οἰκονομικήν πρόοδον, παρομοίας τῶν ὁποίων ἡ Ἑλλάς δέν εἶχε γνωρίσει ἀπό μακροῦ χρόνου (13 Ἰουνίου).

Στή Γερμανία, ἡ «Frankfurter Allgemeine Zeitung», στίς 17 Ἰουνίου, ἐπεσήμανε:

Ἀκόμη κι' ἄν ἔχουν περάσει πολλές ἡμέρες χωρίς νά διακρίνεται σαφής λύση γιά τήν ἑλληνική κυβερνητική κρίση, πάντως ἰσχύουν δύο διαπιστώσεις ὡς ἔγκυρα γεγονότα. Τό ἕνα ἀφορᾶ τόν Καραμανλῆ, τό ἄλλο τή βασιλική Αὐλή. Τό φαινόμενο ἦταν ὁρατό ἤδη ἀπό τίς ἐκλογές τῆς 11ης Μαΐου 1958. Ὁ θεωρούμενος τό 1955 ἀκόμη ὡς ἄγνωστος εὐνοούμενος τοῦ βασιλέα, Κ. Καραμανλῆς, ἔχει γίνει ἡ κυρίαρχη μορφή τῆς φιλοβασιλικῆς δεξιᾶς καί κατόρθωσε ἀπροσδόκητα νά σταθεροποιήσει καί νά αὐξήσει τό προσωπικό του κῦρος. Ἡ σχεδόν κωμικοτραγική προσπάθεια κάποιων κύκλων τῆς Αὐλῆς νά ἐκτοπίσουν τόν Καραμανλῆ ἀπό τήν κορυφή τοῦ κόμματος πού στηρίζει τή μοναρχία, ἔχει ἀποτύχει οἰκτρά ὡς τώρα. Ἀκόμη κι ἄν ἀνάλογες ἀπόπειρες ἐπιτύγχαναν μερικά, πρᾶγμα πού στήν Ἑλλάδα δέν μπορεῖ ποτέ νά ἀποκλεισθεῖ ἐντελῶς, ὁ Καραμανλῆς παραμένει μιά μορφή δοκιμασμένη μέσα ἀπό μιά σχεδόν ὀκταετή κυβερνητική πεῖρα καί εἶναι ἀδύνατον πλέον νά ἐξοβελιστεῖ ἀπό τήν ἐθνική ζωή τῆς Ἑλλάδος. Ἂν δέν μεσολαβοῦσε πολιτική ἄβυσσος ἀνάμεσά τους, θά μποροῦσε κανείς νά πεῖ ὅτι ὁ Καραμανλῆς, ἄν παραβλεφθοῦν πιθανά πισωγυρίσματα, εἶναι ἕτοιμος νά ἀκολουθήσει τά βήματα τοῦ μεγάλου συμπατριώτη του, Βενιζέλου, ὁ ὁποῖος βέβαια ἐπίσης δέν εἶχε πάντα τήν τύχη μέ τό μέρος του.

Ἀπό τίς στῆλες τοῦ γαλλικοῦ τύπου, ἡ «Aurore», στίς 13 Ἰουνίου, ὑπογράμμιζε:

Οἱ φίλοι τῆς Ἑλλάδος ὑπεδέχθησαν μετά θλίψεως καί ἀνησυχίας τήν ἀποχώρησιν τοῦ κ. Καραμανλῆ ἐκ τῆς ἀρχῆς. Διότι ἐάν τό εὐγενές τοῦτο ἔθνος, τραυματισμένον καί ἐρειπωμένον ἀπό τήν παγκόσμιον σύρραξιν καί τόν ἐμφύλιον πόλεμον, ἐπραγματοποίησε μίαν ταχεῖαν ἀνόρθωσιν, τοῦτο τό ὀφείλει εἰς τήν ἐπιδεξίαν δρᾶσιν τοῦ κ. Καραμανλῆ εἰς ὅλους τούς τομεῖς. Ἐάν ὁ διάδοχός του εὑρεθῆ ἐπί κεφαλῆς ἑνός εὐθραύστου συνασπισμοῦ, δέν θά δύναται νά τόν ἀντικαταστήση. Διότι θά στερῆται τῆς ἐνεργητικότητος καί τῆς πυγμῆς, τάς ὁποίας ἐπέδειξεν ἀπό τόν Ὀκτώβριον τοῦ 1955 ὁ ὑπέροχος οὗτος πολιτικός ἀνήρ, τοῦ ὁποίου ἡ ἔλλειψις εὐχόμεθα νά εἶναι προσωρινή. Διότι οὐδείς δύναται καλύτερον αὐτοῦ νά ἐπαγρυπνῆ ἐπί τῆς σωτηρίας τῆς Ἑλλάδος.

Ἡ «Monde», τήν ἴδια ἡμέρα, ἀνήγγειλε τό γεγονός τῆς παραιτήσεως μέ τό γενικό τίτλο: «Ἡ Ἑλλάδα περνᾶ σέ περίοδο ἀβεβαιότητας»:

Ἐδῶ καί πάνω ἀπό ἕνα μῆνα, ἡ σταθερή ἀπόφαση τοῦ βασιλέως Παύλου νά πραγματοποιήσει τόν προσεχῆ Ἰούλιο ἐπίσημη ἐπίσκεψη στό Λονδῖνο, εἶχε προκαλέσει πολλές ἀντιδικίες στούς πολιτικούς κύκλους καί στήν κοινή γνώμη. Πράγματι, μετά τά ἐξοργιστικά περιστατικά μέ θῦμα τή βασίλισσα Φρειδερίκη στό Λονδῖνο καί λόγω κάποιων δυσχερειῶν στις ἑλληνοβρετανικές σχέσεις, πολλοί Ἕλληνες θεωροῦσαν προτιμότερη τήν ἀναβολή αὐτῆς τῆς ἐπισκέψεως, παρότι θεωροῦσαν ὅτι θά «ἐξισορροποῦσε» τό θριαμβευτικό ταξίδι στήν Ἑλλάδα τοῦ στρατηγοῦ Ντέ Γκώλ. Ἡ Κυβέρνηση ὑποστήριξε ὅτι θά ἦταν πρέπουσα μιά τέτοια ἀναβολή. Μετά τήν ἐμμονή τοῦ βασιλέως Παύλου στήν ἀπόφασή του, ὁ Κ. Καραμανλῆς ὑπέβαλε τήν Τρίτη τήν παραίτησή του καί ζήτησε γενικές ἐκλογές μέ τό πλειοψηφικό σύστημα.

Φαίνεται πάντως ὅτι ἡ ἐπίσκεψη στό Λονδῖνο εἶναι ἁπλῶς πρόσχημα καί ὅτι οἱ λόγοι τῆς πολιτικῆς κρίσεως εἶναι πολύ πιό περίπλοκοι. Στήν πραγματικότητα, πρόκειται γιά τόν ἴδιο χειρισμό, μέ τόν ὁποῖο, τό 1958, εἶχε ἐπιχειρηθεῖ ἡ ἀπομάκρυνση τοῦ κ. Καραμανλῆ. Ἐδῶ καί μερικές βδομάδες, ἦταν γνωστό στήν Ἀθήνα ὅτι ἔχει προπαρασκευαστεῖ παρασκηνιακά ἕνα ἐγχείρημα «πολιτικῆς ἀντικαταστάσεως». Προβλέπει τήν ἀνατροπή τοῦ κ. Καραμανλῆ, πού βρίσκεται στήν ἐξουσία ἀπό τό 1955, καί τό σχηματισμό μιᾶς Κυβερνήσεως συνασπισμοῦ μέ τή συμμετοχή κάποιων φιλελεύθερων στοιχείων.

Ἡ «Journal de Genève», σέ ἄρθρο τοῦ Ρενέ Παγιό, τόνιζε:

Ἀπό τοῦ 1955, ἔτους κατά τό ὁποῖον ὁ κ. Καραμανλῆς ἀνέλαβε τήν ἐξουσίαν, ἡ Ἑλλάς ἀπήλαυσεν ἐξαιρετικῆς πολιτικῆς σταθερότητος, ἡ ὁποία διηυκόλυνε τήν οἰκονομικήν καί δημοσιονομικήν ἀνόρθωσίν της. Ὁ κ. Καραμανλῆς, ὁ ὁποῖος διαθέτει τήν ἀπόλυτον πλειοψηφίαν εἰς τήν Βουλήν καί εἰς τήν ὑπόθεσιν ταύτην ὑπεστηρίχθη ἀπό τήν κοινήν γνώμην, παραμένει κύριος τοῦ παιγνιδίου. Ἐάν παρεμέρισε προσωρινῶς διά νά ἀποφευχθῆ κρίσις, ἡ

ὁποία θά ἠδύνατο νά καταστῆ σοβαρά, εἶναι βέβαιον ὅτι θά ἐπανέλθη ἐπί σκηνῆς ὅταν τό θελήση [18 Ἰουνίου].

Ἡ «Neue Zürcher Zeitung» ὑπογράμμιζε ὅτι:

Ἡ παραίτησις τῆς Κυβερνήσεως Καραμανλῆ θέτει ἀποτόμως τέρμα εἰς μίαν περίοδον πολιτικῆς σταθερότητος, ἡ ὁποία προσέφερεν εἰς τήν χώραν μίαν οὐδέποτε ἐπιτευχθεῖσαν προηγουμένως εὐημερίαν.

Τέλος, ἡ «Tages Anzeiger» τῆς Ζυρίχης, στίς 22 Ἰουνίου 1963, ὑπογράμμιζε:

Ὁ παραιτηθείς Ἕλλην πρωθυπουργός εἶχεν ἐπιτελέσει ἕνα τόσον τεράστιον ἔργον, ὥστε νά καθέξη καί εἰς τό μέλλον ἕναν ἰθύνοντα ρόλον. Ὁ κ. Καραμανλῆς εἶναι μία πολύ ἰσχυρά προσωπικότης. Κατά τά ἔτη τῆς πρωθυπουργίας του ἡ Ἑλλάς ἐγνώρισε σημαντικάς προόδους εἰς τόν οἰκονομικόν τομέα. Ὑπερεῖχε δέ πάντοτε ὅλων τῶν ἄλλων πολιτικῶν προσωπικοτήτων. Ὁ κ. Καραμανλῆς, ἀπό τῆς ἐποχῆς τοῦ θανάτου τοῦ στρατάρχου Παπάγου, εἶναι μία ἀπό τάς πλέον ἰσχυράς ἡγετικάς προσωπικότητας τῆς Ἑλλάδος. Ἐπί τῶν ἡμερῶν του ἡ Ἑλλάς ἐγνώρισε μίαν ἄνευ προηγουμένου οἰκονομικήν πρόοδον. Αὐτή ἡ χώρα, ἡ ὁποία ἦτο ὑποανάπτυκτος, ἔχει ἀλλάξει ἐντελῶς μορφήν. Ὁπωσδήποτε, ὅλα ὅσα ἔχει ἐπιτελέσει ὁ κ. Καραμανλῆς θά τόν ἐπαναφέρουν εἰς τόν ἡγετικόν ρόλον του[5].

12-13 ΙΟΥΝΙΟΥ 1963

Μετά τήν ἀποδοχή τῆς παραιτήσεως τοῦ Κ. Καραμανλῆ, ὁ βασιλεύς ἐγκαινιάζει τίς διαβουλεύσεις μέ ἐκπροσώπους τῶν κομμάτων, προκειμένου νά καταλήξει σέ ἀποφάσεις γιά τό σχῆμα τῆς νέας Κυβερνήσεως.

Τήν ἴδια ἡμέρα, ὁ Κ. Καραμανλῆς, ἀφοῦ ἐξέτασε ἀπό κοινοῦ μέ τούς συνεργάτες του τίς πολιτικές ἐξελίξεις, ἐνέκρινε τήν ἔκδοση ἀνακοινώσεως, μέ ἀντικείμενο τή θέση τῆς ΕΡΕ, σέ σχέση μέ τίς δυνατότητες πού προσφέρονται γιά τήν ἐπίλυση τῆς κρίσεως:

«Ἡ ἐκδηλωθεῖσα πολιτική κρίσις, συνεπεία τῆς παραιτήσεως τῆς Κυβερνήσεώς μου, προκαλεῖ ὑπό τάς σημερινάς ἰδίως συνθήκας, κρίσιμον ἀνάσχεσιν εἰς τήν προσπάθειαν τῆς οἰκονομικῆς καί κοινωνικῆς ἀναπτύξεως τῆς χώρας. Ὡς ἐκ τούτου, ἐπιβάλλεται ἡ εὐθεῖα καί ταχεῖα λύσις τῆς δημιουργηθείσης κρίσεως, τηρουμένης ὁπωσδήποτε τῆς ὑπό τοῦ Συντάγματος διαγραφομένης διαδικασίας.

Ἡ ΕΡΕ σταθμίζουσα τά συμφέροντα τῆς χώρας, εἰσηγήθη εἰς τήν Α.Μ. τόν βασιλέα,

α. Τόν σχηματισμόν καθαρῶς ὑπηρεσιακῆς Κυβερνήσεως.

β. Τήν μετά 15ημέρου διάλυσιν τῆς Βουλῆς καί προκήρυξιν νέων ἐκλογῶν, ἐντός 45 ἡμερῶν, εἰς τρόπον ὥστε νά ὑπάρξη ἐν τῷ συνόλῳ διάστημα 2 μηνῶν, ἐπαρκές διά τήν τακτοποίησιν τῶν ἐκλογικῶν καταλόγων.

γ. Ἡ ὑπηρεσιακή Κυβέρνησις θά δικαιοῦται νά λάβη ὑπό ἰδίαν αὐτῆς εὐθύνην καί ἄνευ παρεμβάσεως τῶν κομμάτων, ὅλα τά ἀναγκαῖα μέτρα διά τήν ἀδιάβλητον διεξαγωγήν τῶν ἐκλογῶν.

δ. Αἱ ἐκλογαί θά διεξαχθοῦν μέ τό ἰσχῦον ἐκλογικόν σύστημα ἤτοι μέ τό πλειοψηφικόν, τό ὁποῖον καί νομίμως καθιερώθη καί ἀναγνωρίζεται παρά πάντων ὡς τίμιον ἐκλογικόν σύστημα.

Ἡ θέσις τήν ὁποίαν λαμβάνει ἡ ΕΡΕ ἐνώπιον τῆς προκληθείσης κρίσεως εἶναι ἁπλῆ, τιμία καί ἀπολύτως δημοκρατική. Καί τοῦτο διότι θέτει ἀμέσως τό ὅλον πολιτικόν θέμα ὑπό τήν κρίσιν τοῦ κυριάρχου λαοῦ καί ἀποκλείει τάς νόθους λύσεις, αἱ ὁποῖαι ἀποτελματώνουν καί τελικῶς ἀποσυνθέτουν τόν δημόσιον βίον τῆς χώρας.

Ἡ ΕΡΕ, ἔχουσα ἐμπιστοσύνην εἰς τόν λαόν, ἀπετάθη πάντοτε εἰς αὐτόν ἀρνηθεῖσα συμβιβασμούς οἱ ὁποῖοι ἀποτελοῦν τήν κακήν κληρονομίαν τοῦ παρελθόντος καί οἱ ὁποῖοι δέν ἀνταποκρίνονται εἰς τάς σημερινάς ἐσωτερικάς καί διεθνεῖς πολιτικάς συνθήκας.

Ἐκπλησσόμεθα ὡς ἐκ τούτου, διότι ἡ ἀντιπολίτευσις, ἡ ὁποία ἐπιμόνως ἐζήτει ἐκλογικήν ἀναμέτρησιν, τώρα πού τῆς προσφέρεται, ἀναζητεῖ προσχήματα διά νά τήν ἀναβάλη ἤ καί νά τήν ἀποφύγη».

Τήν ἑπομένη, 13 Ἰουνίου, ὁ Κ. Καραμανλῆς συναντᾶται μέ τόν διευθυντή τοῦ πολιτικοῦ γραφείου τοῦ βασιλέως, Κ. Χοϊδᾶ. Μέ ἀφορμή τή φημολογία ὅτι ὁ πρωθυπουργός μετά τή συνάντηση αὐτή ὑπανεχώρησε στίς ἀπόψεις του, ἐκδόθηκε ἀπό τήν ΕΡΕ ἡ ἀκόλουθη νέα ἀνακοίνωση:

«Πᾶσαι αἱ εἰς τόν τύπον ἀναγραφεῖσαι χθές πληροφορίαι ἐν σχέσει μέ τήν στάσιν τῆς ΕΡΕ εἶναι ἀνακριβεῖς. Ἡ θέσις τῆς ΕΡΕ παραμένει ἀναλλοίωτος, ὡς διετυπώθη αὐτή κατά τήν εἰσήγησιν τοῦ ἀρχηγοῦ της πρός τόν βασιλέα, ὅταν ὑπεβλήθη ἡ παραίτησις της Κυβερνήσεως».

Ἀπό τήν πλευρά του, ὁ ἀρχηγός τῆς ἀντιπολιτεύσεως, Γ. Παπανδρέου, ὁ ὁποῖος καί δήλωσε ὅτι «θεωρεῖ εὐτυχές γεγονός τήν παραίτησιν τοῦ Κ. Καραμανλῆ», ἀρχικά ὑπεστήριξε τό σχηματισμό πολιτικῆς Κυβερνήσεως μέ κύρια ἀποστολή τήν προπαρασκευή «τιμίων ἐκλογῶν», γιά νά ἀποσαφηνίσει, στή συνέχεια, τίς ἀπόψεις του μέ τήν ἀκόλουθη δήλωση:

«Ὁ ἀρχηγός τῆς ΕΡΕ, ὑποβάλλων πρός τόν βασιλέα τήν παραίτησίν του, εἰσηγήθη, κατά τήν σχετικήν ἀνακοίνωσιν, "τόν σχηματισμόν αὐστηρῶς ὑπηρεσιακῆς Κυβερνήσεως, τήν διάλυσιν τῆς Βουλῆς καί τήν διεξαγωγήν ἐκλογῶν ἐντός τῶν συνταγματικῶν προθεσμιῶν τῶν 45 ἡμερῶν καί βάσει τοῦ ἰσχύοντος πλειοψηφικοῦ συστήματος".

Εἶναι προφανές ὅτι ὁ ἀρχηγός τῆς ΕΡΕ κατέχεται ἀπό τήν πλάνην ὅτι μέ τά δύο ὅπλα τά ὁποῖα νομίζει ὅτι διαθέτει: τήν ὑστερόβουλον νομοθέτησιν τοῦ πλειοψηφικοῦ ὑπό τῆς προηγουμένης Βουλῆς καί τήν νόθον πλειοψηφίαν του εἰς τήν σημερινήν Βουλήν, θά ἀσκήση ἐκβιασμόν καί θά νοθεύση καί πάλιν τό ἀποτέλεσμα τῶν προσεχῶν ἐκλογῶν.

Πληροφοροῦμεν τόν ἀρχηγόν τῆς ΕΡΕ ὅτι εὑρίσκεται εἰς πλάνην. Καί ἀπό τήν πλάνην αὐτήν θά τόν ἐξαγάγωμεν. Δέν ὑπάρχει ἀδιέξοδον. Καί δέν δύναται νά ἀσκήση τόν

ἐκβιασμόν τόν ὁποῖον ἐπιχειρεῖ. Ἡ ΕΚ διαθέτει τήν ἐμπιστοσύνην τῆς μεγάλης πλειοψηφίας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Εἶχεν ἐπομένως κομματικόν συμφέρον νά προτιμήση τό πλειοψηφικόν. Διότι ὅμως ἐμπνέεται ἀπό ἰδεώδη, χάριν τοῦ γενικωτέρου συμφέροντος πρός ἀποκατάστασιν τοῦ ὁμαλοῦ πολιτικοῦ βίου τῆς χώρας, ἐδήλωσεν ὅτι προτιμᾶ τήν ἁπλῆν ἀναλογικήν. Ἀλλά ὁ ἀρχηγός τῆς ΕΡΕ τήν πατριωτικήν αὐτήν ἔξαρσιν τῆς ΕΚ θέλει νά ἐμφανίση ὡς φόβον τοῦ πλειοψηφικοῦ καί ἐπιδιώκει ἐν συνεχεία νά ἀσκήση ἐκβιασμόν καί νά ματαιώση τήν ψήφισιν τῶν μέτρων, τά ὁποῖα εἶναι στοιχειωδῶς ἀπαραίτητα διά τήν διενέργειαν τιμίων ἐκλογῶν.

Ἀπορρίπτομεν τόν ἐκβιασμόν. Ἡ ΕΚ προβαίνει ἐπισήμως, ὑπευθύνως, ἐγκαίρως εἰς τήν δήλωσιν ὅτι ἀποδέχεται τήν πρόκλησιν τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς ΕΡΕ: Ἐνέργειαν ἐκλογῶν μέ τό ἰσχῦον πλειοψηφικόν σύστημα ἐντός 45 ἡμερῶν. Ὅπως ὅμως ἀνέκαθεν εἴχομεν διακηρύξει, προϋπόθεσις ἀποδοχῆς τοῦ πλειοψηφικοῦ ἦτο ὁ σχηματισμός Κυβερνήσεως "πλήρους ἐμπιστοσύνης", πρός ἀντιμετώπισιν τοῦ ὠργανωμένου κομματικοῦ κράτους, καθώς καί τῶν ὠργανωμένων παρακρατικῶν συμμοριῶν τῆς ΕΡΕ. Καί ὑπό τάς σημερινάς συνθήκας, κατόπιν τῆς παραιτήσεως τῆς Κυβερνήσεως τῆς ΕΡΕ, ἡ κοινοβουλευτική ὀρθοδοξία ὑπαγορεύει τήν ἀνάθεσιν τῆς Κυβερνήσεως πρός ἐνέργειαν ἐκλογῶν εἰς τήν ἀξιωματικήν ἀντιπολίτευσιν, τήν Ἕνωσιν Κέντρου.

Συνοψίζομεν: Ἡ ΕΚ παραμένει ἀπολύτως συνεπής πρός τάς ἐπαγγελίας τοῦ ἀνενδότου ἀγῶνος: Τίμιον κράτος, τίμιον σύστημα, τίμιαι ἐκλογαί.

Ἐμμένει ἐπίσης ἀνενδότως εἰς τούς ἑπτά ὅρους μέ τούς ὁποίους κατέστησε συγκεκριμένον τό τριπλοῦν σύνθημα. Ἐάν ὅμως ὁ ἀρχηγός τῆς ΕΡΕ, ἐκμεταλλευόμενος τήν νόθον κοινοβουλευτικήν πλειοψηφίαν του, ἐννοῆ νά ματαιώση τήν ψήφισιν τῶν προϋποθέσεων διά τήν διενέργειαν τιμίων ἐκλογῶν, ἡ ΕΚ δίδει δύο ἀπαντήσεις:

Πρῶτον: Ἀποδέχεται νά σχηματίση ἡ ἰδία τήν Κυβέρνησιν τῶν ἐκλογῶν μέ τό πλειοψηφικόν σύστημα καί ἐντός τῶν συνταγματικῶν προθεσμιῶν. Ἐπί πλέον δηλοῖ ὅτι εἰς τοιαύτην περίπτωσιν θά κατέλθη εἰς τάς ἐκλογάς αὐτοτελῶς, ἀντιμέτωπος καί τῶν δύο ἄκρων ὑπό τήν σημαίαν τῆς ἀληθοῦς δημοκρατίας. Καί ἡ δευτέρα ἀπάντησις εἶναι ὅτι ἐάν δέν πραγματοποιηθῆ ἡ πρώτη περίπτωσις καί φθάσωμεν εἰς τήν Βουλήν, τότε ἐφ' ὅσον δέν ἐγκριθοῦν ἐν τῷ συνόλω οἱ ἑπτά συγκεκριμένοι ὅροι, τούς ὁποίους ἔχομεν θέσει ὡς τήν ἐλαχίστην προϋπόθεσιν διά τήν διενέργειαν τιμίων ἐκλογῶν καί δέν ὑπάρξουν οὔτε ἐπαρκής χρόνος οὔτε γνήσιοι ἐκλογικοί κατάλογοι, τότε εἶναι προφανές ὅτι θά ὡδηγούμεθα εἰς ὑποτροπήν ἐκλογικοῦ πραξικοπήματος. Καί εἰς παρωδίαν ἐκλογῶν ἡ ΕΚ δέν πρόκειται νά μετάσχη».

Σέ ἀπάντηση τῶν δηλώσεων τοῦ Γ. Παπανδρέου, ἀνακοινώθηκαν ἀπό τήν ΕΡΕ τά ἀκόλουθα:

«Ὁ ἀρχηγός τῆς ΕΚ προσπαθεῖ νά διασκεδάση τήν ἐντύπωσιν τήν ὁποίαν ἐνεποίησαν εἰς ὁλόκληρον τόν ἑλληνικόν λαόν τόσον ἡ θαρραλέα καί ἔντιμος πρότασις τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς ΕΡΕ, ὅσον καί ἡ ἰδική του φυγομαχία. Πρός τοῦτο χρησιμοποιεῖ κατά τήν συνήθειάν του διάφορα σοφίσματα. Λέγει ὅτι θά ἐδέχετο τό πλειοψηφικόν ἄν ἐκαλεῖτο ὁ ἴδιος εἰς τήν ἐξουσίαν. Εἶναι ὅμως καταφανῆ ἡ ἀντίφασις καί ὁ δόλος. Ὁ συσχετισμός τοῦ πλειοψηφικοῦ μέ τάς οἱασδήποτε ἐγγυήσεις εἶναι παραπλανητικός, δεδομένου ὅτι ὁ ἀρχηγός τῆς ΕΡΕ ἐδήλωσεν ὅτι ἡ ὑπηρεσιακή Κυβέρνησις θά εἶναι ἐξουσιοδοτημένη νά λάβη κατά τήν κρίσιν της καί ἄνευ παρεμβάσεως τῶν κομμάτων ὅλα τά ἀναγκαῖα μέτρα διά τήν ἀδιάβλητον διεξαγωγήν τῶν ἐκλογῶν. Συνεπῶς, ἡ πρότασις τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς ΕΡΕ καλύπτει πλήρως τό θέμα τῶν ἐγγυήσεων, ἀνεξαρτήτως ἐκλογικοῦ συστήματος».

Ὁ ἴδιος ὁ Κ. Καραμανλῆς ἀφηγεῖται τά γεγονότα, σέ μεταγενέστερα ὑπαγορευμένο κείμενό του, ὡς ἑξῆς:

«Τήν Τετάρτην, 12 Ἰουνίου, ὁ βασιλεύς ἐκάλεσε τόν πρόεδρον τῆς Βουλῆς καί, ἐν συνεχεία, τούς ἀρχηγούς τῶν κομμάτων, διά νά ἀκούση τάς ἀπόψεις των ἐπί τοῦ πολιτικοῦ θέματος. Ἀπό τήν θέσιν, τήν ὁποίαν ἔλαβον οὗτοι, ἀπεδείχθη ὅτι ὑπεκρίνοντο, ὅταν ἐπί τόσον καιρόν ἐνεφανίζοντο ζητοῦντες ἐκλογάς. Διότι, ἄν πράγματι τάς ἐπεθύμουν, δέν εἶχον παρά νά ἀποδεχθοῦν τήν πρότασιν τοῦ Κ. Καραμανλῆ, ἡ ὁποία τούς προσέφερεν ἀμέσους ἐκλογάς μέ ἀδιάβλητον ἐκλογικόν σύστημα καί μέ ὑπηρεσιακήν Κυβέρνησιν παρέχουσαν πᾶσαν ἐγγύησιν διά τήν τιμίαν διεξαγωγήν τῶν ἐκλογῶν.

Τήν ἑσπέραν τῆς Τετάρτης, ὁ Κ. Καραμανλῆς ἐκάλεσε καί πάλιν τούς συνεργάτας του διά νά ἐξετάσουν τάς σημειωθείσας ἐξελίξεις καί ἐν συνεχεία ἐξέδωσεν ἀνακοίνωσιν, ἐν τῇ ὁποία ἐπανελαμβάνετο ἡ θέσις τῆς ΕΡΕ διά τήν λύσιν τῆς κρίσεως καί ἔκαμνε περισσότερον συγκεκριμένας τάς σχετικάς προτάσεις του.

Τήν πρωίαν τῆς Πέμπτης, ἐπεσκέφθη τόν πρωθυπουργόν κατ' ἐντολήν τοῦ βασιλέως ὁ κ. Χοϊδᾶς, ὁ ὁποῖος τοῦ ἀνεκοίνωσεν ὅτι ὁ βασιλεύς προσανατολίζεται πρός τήν ἰδέαν τοῦ σχηματισμοῦ Κυβερνήσεως, ἡ ὁποία ὅμως νά ἐμφανισθῆ εἰς τήν Βουλήν, καί τοῦτο διά δύο λόγους: πρῶτον διότι, κατά τήν γνώμην του τό ταξίδιον θά πρέπη νά καλυφθῆ ἀπό Κυβέρνησιν ψηφιζομένην ἀπό τήν Βουλήν, ὥστε νά ἔχη κῦρος, καί δεύτερον, διότι πιστεύει ὅτι εἶναι ἀνάγκη νά μεταβληθῆ ὁ ἐκλογικός νόμος καί νά καθιερωθῆ ἡ ἀναλογική. Τόν παρεκάλεσε δέ νά διατυπώση ἐπ' αὐτῶν τάς παρατηρήσεις του καί νά τοῦ εἴπη ἄν δύναται νά διεκολύνη τόν βασιλέα εἰς τάς ἐπιδιώξεις του αὐτάς.

Ὁ Κ. Καραμανλῆς τοῦ ἐτόνισεν ἀνεπιφυλάκτως ὅτι θεωρεῖ ἀτυχῆ τήν θέσιν τήν ὁποίαν λαμβάνει ὁ βασιλεύς καί ὅτι, δι' αὐτῆς, θά ἀποσυντεθῆ τελικῶς ὁ πολιτικός βίος τῆς χώρας. Τοῦ ἐξήγησε, ἐν συνεχεία, διατί ἡ καθαρῶς ὑπηρεσιακή Κυβέρνησις, τήν ὁποίαν ἐπρότεινε, δύναται νά καλύψη πλήρως τό ταξίδιον τοῦ Λονδίνου καί διατί, ἐφ' ὅσον ὑπάρχει

ἀδιάβλητος ἐκλογικός νόμος, δέν ὑπάρχει ἀνάγκη μεταβολῆς αὐτοῦ. Προσέθεσε δέ ὅτι ἀποκρούει ἀπολύτως τήν ἁπλῆν ἀναλογικήν, ἡ ὁποία θά ἐπαναφέρη τήν χώραν εἰς τόν γνωστόν πολυκομματισμόν καί τήν ἀκυβερνησίαν, ἀπό τά ὁποῖα συστηματικήν κατέβαλε κατά τά τελευταῖα ἔτη προσπάθειαν νά ἀπαλλάξη τόν τόπον.

Ὁ κ. Χοϊδᾶς τοῦ εἶπεν ὅτι ὁ βασιλεύς ἔχει τόν φόβον ὅτι, ἄν δέν μεταβληθῆ τό ἐκλογικόν σύστημα, ἡ ἀντιπολίτευσις θά ἀπειλήση μέ ἀποχήν ἤ μέ λαϊκόν μέτωπον. Τοῦ ἀπήντησε ὅτι, ἄν μέ τήν εὐκαιρίαν αὐτήν δέν τεθῆ τέρμα εἰς τήν μέθοδον τῶν πολιτικῶν ἐκβιάσεων, τό πολίτευμα θᾶττον ἤ βράδιον θά καταρρεύση. Τοῦ ἐδήλωσε δέ ἐν τέλει ὅτι θά ἠύχετο, διά τό καλόν τοῦ τόπου, νά ἐγκαταλείψη τάς σκέψεις αὐτάς ὁ βασιλεύς καί νά υἱοθετήση τήν εἰσήγησίν του, ἡ ὁποία, ὅσον καί ἄν θεωρῆται τολμηρά, εἶναι πάντως τιμία καί ἀπολύτως δημοκρατική. Δέν παρέλειψε δέ νά ἐπιστήση τήν προσοχήν του ἐπί τοῦ γεγονότος ὅτι, ἐφ' ὅσον διατηρεῖ τήν πλειοψηφίαν τῆς Βουλῆς, ἡ εἰσήγησίς του δέν εἶναι ὀρθόν νά ἀγνοηθῆ ἀπό τόν βασιλέα. Καί προσέθεσε ὅτι, ἄν ὁ βασιλεύς τήν ἀποκρούση παρά ταῦτα, θά ἐξετάση ἐάν δύναται νά τόν βοηθήση.

Τήν μεσημβρίαν τῆς αὐτῆς ἡμέρας ἐκάλεσε τούς συνεργάτας του, τούς ἐνημέρωσε εἰς γενικάς γραμμάς ἐπί τῶν ἐξελίξεων καί ἐξήγησε διατί τό συμφέρον τοῦ τόπου ἐπιβάλλει ὅπως ἐμμείνη ἡ Κυβέρνησις εἰς τήν ἀρχικήν της εἰσήγησιν. Συνεφώνησαν γενικῶς, ἀλλά μερικοί διετύπωσαν τόν φόβον ὅτι τό πλειοψηφικόν θά δώση εἰς τήν ἀντιπολίτευσιν τό πρόσχημα τῆς ἀποχῆς.

Ὁ Κ. Καραμανλῆς τούς ἐξήγησε ὅτι δέν εἶναι δυνατόν πλέον νά λειτουργήση τό πολίτευμα ὑπό τό κράτος ἐκβιασμῶν καί ὅτι, ἄν ὑποχωρήση, δεχόμενος νά ἐμφανισθῆ ἡ Κυβέρνησις εἰς τήν Βουλήν, θά εἰσέλθη ἡ χώρα εἰς ἀτέρμονα περιπέτειαν, δεδομένου ὅτι οἱ ἐκβιασμοί θά διαδέχωνται ὁ εἷς τόν ἄλλον, μέ ἀποτέλεσμα νά παρατείνεται ἡ πολιτική ἐκκρεμότης καί νά ἀποσυντεθοῦν τά πάντα.

Ἐπειδή δέ, ἐν τῷ μεταξύ, εἶχον κυκλοφορήσει φῆμαι περί συνωμοτικῶν ἐνεργειῶν ὡρισμένων στελεχῶν τοῦ κόμματος καί ὡρισμένων ἀνακτορικῶν, ἐπωφελήθη τῆς εὐκαιρίας νά εἴπη εἰς τούς συνεργάτας του ὅτι δέν εἶναι διατεθειμένος νά ἀνεχθῆ οὐδεμίαν προσπάθειαν διαβρώσεως τοῦ κόμματος ἤ τῆς πολιτικῆς του, ἐτόνισε δέ ὅτι, ἄν ὑπάρχουν διαφωνίαι, εἶναι δυνατόν ἐλευθέρως νά συζητηθοῦν καί, χωρίς πικρίας καί παρεξηγήσεις, ἕκαστος νά ἀναλάβη τάς εὐθύνας του.

Ἅπαντες συνεφώνησαν ὅτι οὐδεμία συγχωρεῖται νά γίνεται διασπαστική ἐνέργεια καί ὅτι ἡ ἑνότης τοῦ κόμματος, ὑπό τάς παρούσας συνθήκας, ἀποτελεῖ ἐθνικήν ἀνάγκην.

Τήν ἑπομένην, Παρασκευήν, ἐτηλεφώνησεν εἰς τόν Κ. Καραμανλῆν ὁ κ. Χοϊδᾶς, ὁ ὁποῖος τοῦ εἶπεν ὅτι ἐνημέρωσε τόν βασιλέα ἐπί τῶν τελευταίων ἀπόψεών του καί ὅτι ὁ βασιλεύς θά ἐπεθύμει νά τόν ἀκούση καί πάλιν, πρίν καταλήξη εἰς ὁριστικήν ἀπόφασιν.

Τήν πρωίαν τοῦ Σαββάτου, εἰς νέαν τηλεφωνικήν ἐπικοινωνίαν, συνεφωνήθη ἀκρόασις τοῦ Κ. Καραμανλῆ παρά τῷ βασιλεῖ, τήν πρωίαν τῆς Δευτέρας.

Τήν ἑσπέραν τῆς Κυριακῆς, 16 Ἰουνίου, ἐπεσκέφθη τόν Κ. Καραμανλῆ εἰς τήν οἰκίαν του ὁ κ. Χοϊδᾶς, κατόπιν προηγηθείσης τηλεφωνικῆς συνεννοήσεως, διά νά τόν ἐνημερώση ἐπί τῶν τελευταίων σκέψεων τοῦ βασιλέως. Τοῦ ἀνεκοίνωσεν ὅτι ὁ βασιλεύς ἐξακολουθεῖ νά ἔχη τήν ἄποψιν ὅτι ἡ νέα Κυβέρνησις θά πρέπει νά ἐμφανισθῆ εἰς τήν Βουλήν καί νά ἐπιληφθῆ τῆς ἀλλαγῆς τοῦ ἐκλογικοῦ νόμου, τοῦ εἶπε δέ ὅτι, ἐνῶ ἡ Κυβέρνησις θά ἠτο ὑπηρεσιακή, θά ἐχρησιμοποιοῦντο εἰς αὐτήν καί 4-5 στελέχη τῆς ΕΡΕ, διά νά εἶναι δυνατή ἡ παρακολούθησις καί ἡ προώθησις τῶν τρεχόντων προβλημάτων.

Ὁ Κ. Καραμανλῆς τοῦ ἀπήντησε ὅτι θεωρεῖ κατά βάσιν ἀτυχῆ τήν λύσιν, τήν ὁποίαν προκρίνει ὁ βασιλεύς, καί τοῦ ἐξήγησε τούς συνταγματικούς καί τούς οὐσιαστικούς λόγους διά τούς ὁποίους τό Στέμμα ὤφειλε νά μήν ἀγνοήση τήν εἰσήγησίν του. Ἀλλ' ἀνεξαρτήτως αὐτοῦ, προσέθεσε, ἡ σκέψις περί χρησιμοποιήσεως στελεχῶν τῆς ΕΡΕ ἐπιβεβαιώνει τάς φήμας περί προθέσεως διασπάσεως τοῦ κυβερνῶντος κόμματος.

Ἀντιληφθείς τόν ὑπαινιγμόν του, ὁ κ. Χοϊδᾶς ἐδηλωσεν ὅτι οὐδεμία ὑπάρχει πρόθεσις δημιουργίας ζητημάτων εἰς βάρος τῆς συνοχῆς καί τῆς ἡγεσίας τῆς ΕΡΕ. Ὁ βασιλεύς, προσέθεσε, ἔκαμε τήν σκέψιν αὐτήν, ὑπολογίζων εἰς τήν δήλωσίν του ὅτι θά τόν βοηθήση εἰς τήν ἀντιμετώπισιν τῆς κρίσεως.

Ἐν συνεχείᾳ, ὁ Κ. Καραμανλῆς ἠρώτησε ἐάν ὁ βασιλεύς ἐκτιμᾶ τό γεγονός ὅτι ἐξακολουθεῖ τήν στιγμήν αὐτήν νά ἐλέγχη τήν πλειοψηφίαν τῆς Βουλῆς, καί τί θά πράξη ἄν, πιστεύων ὅτι ἡ διδομένη ὑπό τοῦ βασιλέως λύσις πρόκειται νά βλάψη τήν χώραν, καταψηφίση τήν Κυβέρνησιν, τήν ὁποίαν θά στείλη ὁ ἄναξ εἰς τήν Βουλήν. Ὁ κ. Χοϊδᾶς ἀπήντησεν ὅτι, ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, φοβεῖται ὅτι θά ὁδηγηθῶμεν εἰς τήν ἀνωμαλίαν. Ὁ Κ. Καραμανλῆς παρετήρησε ὅτι θεωρεῖ ἐκπληκτικήν τήν ἀπάντησιν καί ὅτι, κατά τάς πληροφορίας του, εἰς τά Ἀνάκτορα μᾶλλον ὑπολογίζουν, κακῶς βεβαίως, εἰς τήν διάσπασιν τῆς πλειοψηφίας. Εἶναι ἀληθές ὅτι 2-3 ἐκ τῶν συνεργατῶν του, διά νά γίνουν εὐάρεστοι, ἐνεθάρρυνον τήν σκέψιν αὐτήν.

Ἐν συνεχείᾳ, ὁ κ. Χοϊδᾶς τοῦ ἀνεκοίνωσεν ὅτι ὁ βασιλεύς προκειμένου νά τόν δεχθῆ τήν ἑπομένην, θά ἐπεθύμει νά γνωρίζη κατά πόσον εἶχε νά τοῦ προ-

τείνη τί διάφορον τῆς ἀρχικῆς του εἰσηγήσεως. Ὁ Κ. Καραμανλῆς, ἀντιληφθείς τήν σημασίαν τῆς ἐρωτήσεως, ἀπήντησε ὅτι δέν θά ἐδέχετο τήν ἀκρόασιν ὑπό ὅρους. Ἡ πρόθεσίς του εἶναι, ἐτόνισε, νά πείση τόν βασιλέα νά πράξη τό ὀρθόν καί, ἄν δέν τόν πείση, νά ἐξετάση ἐάν δύναται, καί πῶς, νά τόν βοηθήση. Πάντως, κατέληξε, ἡ ὅλη συζήτησις τόν πείθει ὅτι ὁ βασιλεύς ἀκολουθεῖ ἐσφαλμένην ὁδόν καί ἐπιθυμεῖ νά ἀγνοῇ τό γεγονός ὅτι, τήν στιγμήν αὐτήν, ἐλέγχει τήν πλειοψηφίαν τῆς Βουλῆς.

Ὁ κ. Χοϊδᾶς διεμαρτυρήθη διά τάς ἀνωτέρω παρατηρήσεις του καί τοῦ ἐτόνισεν ὅτι ὁ βασιλεύς τόν θεωρεῖ πάντοτε ὡς τόν μόνον πολιτικόν, ἐπί τοῦ ὁποίου δύναται νά ὑπολογίζῃ καί αὐτός καί ἡ χώρα. Κατά τήν ἀποχώρησίν του, τόν ἠρώτησεν ἄν θά εἶχεν ἀντίρρησιν νά παρίσταται κατά τήν συνομιλίαν, τήν ὁποίαν θά εἶχε τήν ἐπομένην μέ τόν βασιλέα, δεδομένου ὅτι ὁ βασιλεύς δέν θά εἶχεν τοιαύτην ἀντίρρησιν. Ὁ Κ. Καραμανλῆς ἀπήντησε ὅτι δέν εὗρισκε ὅτι εἶναι ἀναγκαία ἡ παρουσία του καί ὅτι, ἄν χρειασθῇ, θά κληθῇ μετά τήν συνομιλίαν.

Ἐκ τῆς συνομιλίας του αὐτῆς μέ τόν κ. Χοϊδᾶν, ὁ Κ. Καραμανλῆς ἐπείσθη ὅτι δέν ὑπῆρχε πιθανότης συνεννοήσεως μέ τό Στέμμα καί ὅτι τοῦτο, ἀνεξαρτήτως συνεπειῶν, ἦτο ἀποφασισμένον νά ἀκολουθήσῃ τήν γραμμήν, τήν ὁποίαν ἐχάραξε. Ἡ πραγματικότης αὕτη τόν ἔθετε πρό τοῦ ἑξῆς διλήμματος: ἤ νά ὑποκύψῃ εἰς μίαν παράλογον καί ἀντιδημοκρατικήν πολιτικήν, ἡ ὁποία συγχρόνως ἦτο καί ἄδικος διά τό κόμμα του, ἤ νά ἔλθῃ εἰς ἀνοικτήν ρῆξιν μέ τό Στέμμα, καταγγέλλων τήν πολιτικήν του ὡς συνταγματικῶς αὐθαίρετον καί ἐπιβλαβῆ διά τήν χώραν, καί νά ἀνατρέψῃ τήν Κυβέρνησιν, τήν ὁποίαν ὁ βασιλεύς θά ἔστελλε εἰς τήν Βουλήν. Δέν ἠδύνατο ἐντούτοις νά πράξῃ οὔτε τό ἕνα οὔτε τό ἄλλο. Ἄν ἔκαμε τό πρῶτον, θά ἦτο ἀσυνεπής καί ἀνάξιος πολιτικός· ἄν ἔκαμε τό δεύτερον, θά ὡδήγει τόν τόπον εἰς ἐπικίνδυνον ἐθνικήν περιπέτειαν.

Πρό τοῦ τραγικοῦ αὐτοῦ διλήμματος, ὁ Κ. Καραμανλῆς ἀπεφάσισε νά ἀποχωρήσῃ ὁριστικῶς τῆς πολιτικῆς. Μέ τήν ἀπόφασιν αὐτήν καί μέ τήν ἀμυδράν ἐλπίδα ὅτι ἦτο δυνατόν, ἔστω καί τήν τελευταίαν στιγμήν, νά μεταβάλῃ ὁ βασιλεύς τάς σκέψεις του, ἀνῆλθεν τήν πρωίαν τῆς ἐπομένης Δευτέρας, 17 Ἰουνίου, εἰς τά Ἀνάκτορα Τατοίου»[6].

17 ΙΟΥΝΙΟΥ 1963

Ὁ Κ. Καραμανλῆς γίνεται δεκτός ἀπό τό βασιλέα, μέ τόν ὁποῖο καί ἔχει συνομιλία ὡριαίας διάρκειας.

Μετά τή συνάντηση, ἐκδόθηκε ἀπό τήν ΕΡΕ ἡ ἀκόλουθη ἀνακοίνωση:

Ὁ Κ. Καραμανλῆς ἀνῆλθεν τήν 10.30 π.μ. εἰς τά ἀνάκτορα καί ἐγένετο δεκτός ὑπό τῆς Α.Μ. τοῦ βασιλέως μετά τοῦ ὁποίου καί εἶχε συνεργασίαν διαρκέσασαν περί τήν μίαν ὥραν. Μετά τήν κάθοδόν του ἐκ τῶν ἀνακτόρων, ὁ Κ. Καραμανλῆς πρόεβη εἰς τήν ἀκόλουθον δήλωσιν:

«Κατά τήν σημερινήν συνομιλίαν μου μέ τήν Α.Μ. τόν βασιλέα ἐπανέλαβον ὅτι ἐμμένω εἰς τήν ἀρχικήν μου πρότασιν πρός λύσιν τῆς δημιουργηθείσης πολιτικῆς κρίσεως.

Ἡ Α.Μ. ὁ βασιλεύς μοί ἀνεκοίνωσεν ὅτι, ἐκτιμῶν κατά τρόπον διάφορον τήν πολιτικήν κατάστασιν τῆς χώρας, δέν δύναται νά υἱοθετήσῃ τήν εἰσήγησίν μου. Κατόπιν τούτου καί ἐν τῇ ἐπιθυμίᾳ μου ὅπως διευκολύνω τόν βασιλέα εἰς τόν περαιτέρω χειρισμόν τοῦ πολιτικοῦ θέματος, ἀπεφάσισα νά συστήσω εἰς τό κόμμα μου ὅπως συντρέξῃ τήν προσπάθειαν τοῦ ρυθμιστοῦ τοῦ πολιτεύματος πρός διευθέτησιν τῆς πολιτικῆς κρίσεως. Ὑπό τό πνεῦμα αὐτό συνήνεσα ὅπως καί στέλεχος τοῦ κόμματός μου χρησιμοποιηθῇ εἰς τήν νέαν Κυβέρνησιν».

Ὁ Κ. Καραμανλῆς ἔκαμε καί τήν ἀκόλουθη πρόσθετη δήλωση:

«Αἱ σχέσεις μου μέ τήν Α.Μ. τόν βασιλέα παραμένουν ἄρισται, ὅπως παραμένουν ἀδιατάρακτοι καί αἱ σχέσεις τοῦ κόμματός μου μέ τό Στέμμα».

Στή μεταγενέστερη καταγραφή τῶν ἐντυπώσεών του, ὁ Κ. Καραμανλῆς ἀναφέρεται στή συνάντηση μέ τό βασιλέα ὡς ἑξῆς:

«Ἀρχομένης τῆς συζητήσεως εἶπα εἰς τόν βασιλέα ὅτι γνωρίζω τάς τελευταίας ἀπόψεις του ἀπό τήν συνομιλίαν μου μέ τόν κ. Χοϊδᾶν. Παρά ταῦτα, τοῦ ἐτόνισα, ἐκ καθήκοντος ἱστορικοῦ, ὀφείλω νά τοῦ ἐξηγήσω δι' ἄλλην μίαν φοράν διατί ἡ εἰσήγησίς μου ἀποτελεῖ τήν μόνην ὀρθήν καί ὁμαλήν λύσιν τῆς πολιτικῆς κρίσεως καί διατί, ἀντιθέτως, ἡ λύσις τήν ὁποίαν προέκρινεν εἶναι ἀπό πάσης ἀπόψεως ἀτυχής. Ἀπό μακροῦ χρόνου ἐπίστευα, τοῦ ὑπέμνησα, ὅτι τά πολιτικά πράγματα τῆς χώρας μας, εἰς ὃν σημεῖον περιῆλθον, ἐπέβαλλον μίαν ριζικήν καί θαρραλέαν ἀντιμετώπισιν τῆς καταστάσεως, ἡ ὁποία θά ἐπραγματοποιεῖτο διά τοῦ πλειοψηφικοῦ καί τῆς ἀναθεωρήσεως τοῦ Συντάγματος. Δι' αὐτό δέ καί ἐφρόντισα ἀπό διετίας νά καθιερώσω τό πλειοψηφικόν καί νά καταθέσω καί τήν πρότασιν διά τό Σύνταγμα. Θά ἀπετέλει δέ σφάλμα ἄν δέν ἐχρησιμοποιεῖτο ἡ εὐκαιρία αὐτή διά νά εἰσέλθῃ ἡ χώρα εἰς μίαν νέαν καί ὑγιεστέραν πολιτικήν ζωήν. Τοῦ ἐξήγησα ἐπίσης διατί ἡ ἄποψις ὅτι, διά νά καλύψῃ ἡ νέα Κυβέρνησις τό ταξίδιον εἰς τό Λονδῖνον, θά πρέπει νά ἐμφανισθῇ εἰς τήν Βουλήν, ἦτο τελείως ἀβάσιμος καί ἴσως ὕποπτος ἀπό τῆς πλευρᾶς τῶν εἰσηγουμένων αὐτήν.

Ὁ βασιλεύς, ἀπαντῶν εἰς τάς παρατηρήσεις μου αὐτάς, μοῦ εἶπεν ὅτι λυπεῖται διότι δέν δύναται νά υἱοθετήσῃ τάς προτάσεις μου καί μοῦ ἐξήγησεν ὅτι ἡ ἀναλογική ἔδιδε τήν εὐκαιρίαν μιᾶς ἀπογραφῆς τῶν

'Αναχώρηση γιά τή Ζυρίχη.

πολιτικῶν δυνάμεων τῆς χώρας καί θά μᾶς ἐπέτρεπε νά γνωρίσωμεν ποία εἶναι ἡ πραγματική δύναμις τοῦ κομμουνισμοῦ.

Εἶναι προφανές ὅτι τά ἐπιχειρήματα αὐτά ἐχρησιμοποιοῦντο γιά νά συγκαλυφθῆ ἀπό μέν τούς ἐφευρέτας των ἡ πρόθεσις διασπάσεως τῆς ΕΡΕ, ἀπό δέ τόν βασιλέα ἡ ἐπιθυμία νά κάμη παραχωρήσεις πρός τήν ἀντιπολίτευσιν.

Τοῦ ἀπήντησα ὅτι δέν συμφωνῶ μέ τάς ἀπόψεις του αὐτάς καί τοῦ ἐξήγησα διατί ἡ ἀπομάκρυνσις ἀπό τήν ὀρθόδοξον κοινοβουλευτικήν διαδικασίαν ἦτο ἐπικίνδυνος καί διατί αἱ ὑποχωρήσεις εἰς τάς ἐκβιάσεις τῆς ἀντιπολιτεύσεως θά ὁδηγήσουν τελικῶς εἰς πολιτειακήν ἀνωμαλίαν. Καί τοῦ προσέθεσα ὅτι, ὑπό τάς συνθήκας αὐτάς, θά προτιμοῦσα νά ἀποχωρήσω τῆς πολιτικῆς.

Ὁ βασιλεύς, εἰς τήν δήλωσίν μου αὐτήν ἀντέδρασεν ἀμέσως, εἰπών ὅτι αὐτό θά ἦτο κακόν διά τόν τόπον καί ἐπ' οὐδενί λόγω τό ἐπεθύμει, δεδομένου ὅτι θά ἐδημιούργει καί ἀμέσους καί μελλοντικάς δυσχερείας.

Ἀναλογισθείς τάς ἐπιπτώσεις, τάς ὁποίας θά εἶχεν ἡ ἄμεσος ἀνακοίνωσις τῆς ἀποχωρήσεώς μου ἐκ τῆς πολιτικῆς ἐπί τῆς συνοχῆς τοῦ κόμματός μου, καθώς καί τάς ἀντιδράσεις τῆς κοινῆς γνώμης κατά τοῦ βασιλέως, ἐδήλωσα πρός αὐτόν ὅτι θά ἀπομακρυνθῶ προσωρινῶς ἐξ Ἑλλάδος, ἐπιφυλασσόμενος νά λάβω ὁριστικήν ἀπόφασιν βραδύτερον καί ὅτι θά συστήσω εἰς τό κόμμα μου νά τόν διευκολύνη εἰς τήν τακτοποίησιν τοῦ πολιτικοῦ θέματος.

Ὁ βασιλεύς, ἀφοῦ μέ ηὐχαρίστησεν, μοῦ εἶπεν ὅτι ἔχει τήν πρόθεσιν νά χρησιμοποιήση πολιτικόν πρόσωπον διά τήν προεδρίαν τῆς Κυβερνήσεως καί μέ ἠρώτησε ἄν θά συνεφώνουν νά χρησιμοποιήση ἕνα ἀπό τά στελέχη τοῦ κόμματός μου. Τοῦ ἀπήντησα ὅτι δέν θα εἶχα ἀντίρρησιν νά χρησιμοποιήση στέλεχος τῆς ΕΡΕ, ἀρκεῖ νά μήν δημιουργηθῆ ἐντύπωσις ὅτι δι' αὐτοῦ ἐνθαρρύνεται ἡ διάσπασις τοῦ κόμματος. Καί ὡς τοιοῦτον ἐπρότεινα τόν κ. Πιπινέλην. Ὁ βασιλεύς δέν ἐφάνη ἱκανοποιημένος ἀπό τήν πρότασίν μου, ὁ δέ κ. Χοϊδᾶς, ὅστις εἶχε κληθῆ ἐν τῷ μεταξύ, ἐπεμβαίνων κατά τρόπον ἀνάρμοστον, ἐχαρακτήρισεν ἀκατάλληλον τόν κ. Πιπινέλην. Ἀντέδρασα ἐντόνως, εἰπών ὅτι ἐφ' ὅσον ὁ βασιλεύς παρά τάς ἀντιθέτους εἰσηγήσεις μου ἐπιθυμεῖ πολιτικήν Κυβέρνησιν, καί μάλιστα μέ πρωθυπουργόν ἐκ τοῦ κόμματός μου, μόνος ἁρμόδιος διά τήν ὑπόδειξιν τοῦ προσώπου αὐτοῦ εἶμαι ἐγώ. Ὁ βασιλεύς συνεφώνησε μαζί μου καί μέ παρεκάλεσε νά εἰδοποιήσω τόν κ. Πιπινέλην νά τεθῆ εἰς τήν διάθεσίν του.

Εἶναι προφανές ὅτι αἱ ἀντιδράσεις κατά τοῦ κ. Πιπινέλη δέν ὠφείλοντο εἰς τήν ἀκαταλληλότητά του, ἀλλά εἰς τό γεγονός ὅτι εἶχε ἤδη παρασκευασθῆ λύσις μέ ἄλλους συνεργάτας μου, οἱ ὁποῖοι, ὅπως καί προηγουμένως ἀνέφερα, ἐνεθάρρυναν τόν βασιλέα κατά τήν διαφωνίαν.

Εὐχαριστήσαμεν ἀλλήλους, διά τήν μακράν καί γόνιμον συνεργασίαν μας, καί τόν ἀπεχαιρέτησα.

Κατελθών τῶν ἀνακτόρων ἐκάλεσα περί τήν μεσημβρίαν τούς συνεργάτας μου, ἀνακοινώσας διά βραχέων πρός αὐτούς τάς ἀποφάσεις μου, τούς ἐξήγησα τούς λόγους διά τούς ὁποίους κατέληξα εἰς αὐτάς καί παρεκάλεσα νά μή θελήσουν νά τάς συζητήσουν. Ἐν συνεχεία, ὥρισα τριμελῆ ἐπιτροπήν ὡς προσωρινήν διοίκησιν τοῦ κόμματος, ἀφοῦ ἐξέδωσα τήν ἀκόλουθον ἀνακοίνωσιν:

«Κατά τήν σημερινήν συνομιλίαν μου μέ τήν Α.Μ. τόν βασιλέα... εἰς τήν νέαν Κυβέρνησιν» [βλ. παραπάνω σ. 28].

Ἐν συνεχεία, ἐκάλεσα τόν κ. Πιπινέλην, ὅστις ἀφοῦ μέ ηὐχαρίστησεν διότι τόν ὑπέδειξα ὡς διάδοχόν μου, μοῦ ἐτόνισεν ὅτι ἦτο δυσχερής ἡ θέσις του, δεδομένου ὅτι καί αὐτός εἶχε κηρυχθῆ κατά τῆς βασιλικῆς ἐπισκέψεως εἰς Λονδῖνον. Τοῦ ἀπήντησα ὅτι ἡ κατάστασις ἦτο περίπλοκος καί προέτεινα τήν λύσιν αὐτήν διά νά ἀποφύγωμεν τά χειρότερα, ὅπως θά ἦτο ἡ ἀνοικτή ρῆξις μέ τό Στέμμα καί ἡ διάσπασις τοῦ κόμματος.

Εἶμαι βέβαιος ὅτι ὁ βασιλεύς δέν ἐπεθύμει τήν κρίσιν. Ὅταν ὅμως προέκυψεν ὡς ἐνδεχομένη, δέν ὑπεχώρησε καί διότι ἐπεθύμει νά πραγματοποιήση τήν ἐπίσκεψιν εἰς Ἀγγλίαν, ἀλλά καί διότι ἐθεώρησε αὐτήν ὡς εὐκαιρίαν γιά νά κατευνάση τούς ἀντιπάλους μου. Εἶμαι ἐπίσης βέβαιος ὅτι εἰς τήν ἐσφαλμένην αὐτήν ἐκτίμησιν τῶν πραγμάτων συνέβαλον τό περιβάλλον του καί ὁρισμένα φιλόδοξα στελέχη τοῦ κόμματός μου, μέ τό ἐπιχείρημα ὅτι διά τῆς λύσεως αὐτῆς ὄχι μόνον θά ἐπανέλθη ἡ ἠρεμία εἰς τήν χώραν, ἀλλά θά παύσουν καί αἱ ἐπικίνδυνοι κατά τοῦ Στέμματος ἐπιθέσεις τῆς ἀντιπολιτεύσεως.

Ὑπῆρξε μέγα ἀτύχημα ὅτι ὁ βασιλεύς δέν υἱοθέτησε τότε τήν εἰσήγησίν μου περί ἀμέσων ἐκλογῶν. Ἡ ἀνωμαλία, εἰς τήν ὁποίαν εἰσῆλθεν ἔκτοτε ἡ χώρα, δέν ὀφείλεται, ὅπως πιστεύεται, εἰς τήν παραίτησιν τῆς Κυβερνήσεώς μου, ἀλλά εἰς τήν ἀδικαιολόγητον ἄρνησιν τοῦ βασιλέως νά διαλύση τήν Βουλήν. Διότι εἶναι ἀληθές ὅτι, πέραν τῶν ἄλλων, εἰς τήν παραίτησίν μου ἐνεθαρρύνθην καί ἀπό τήν σκέψιν ὅτι ἡ προκήρυξις τῶν ἐκλογῶν θά ἐπέφερε μίαν ἐκτόνωσιν τῆς καταστάσεως καί θά ἐπέτρεπε τήν ριζικήν ἐκκαθάρισιν τοῦ χρονίου πολιτικοῦ προβλήματος τῆς χώρας. Ὅπως ἀνέφερα ἄλλωστε καί ἀνωτέρω, τήν ἀπόφασιν ὅπως ἐκκαθαρίσω τήν κατάστασιν δι' ἐκλογῶν, τήν εἶχα λάβει ἀπό τήν ἐποχήν πού κατέθεσα τήν πρότασιν ἀναθεωρήσεως τοῦ Συντάγματος»[7].

Ὁ Κ. Καραμανλῆς ἔχει ἀναφερθεῖ στά ἴδια γεγο-

'Ανταλλαγή ἀπόψεων μέ τόν Π. Πιπινέλη.

νότα μέ ἀφορμή καί σχετικό ἐρώτημα τοῦ Σπ. Μαρκεζίνη:

«Αἱ σχέσεις μέ τόν βασιλέα ἦσαν ἀγαθαί μέχρι τῆς παραιτήσεώς μου. Καί πιστεύω ὅτι μέ λύπην ἐδέχθη τήν παραίτησίν μου. Δέν δύναται ὅμως νά λεχθῆ τό ἴδιον διά τήν βασίλισσαν καί τόν διάδοχον, τῶν ὁποίων αἱ ἐχθρικαί διαθέσεις ἤρχισαν νά ἐκδηλοῦνται περίπου ἀπό τό 1961, ὅπως προκύπτει ἀπό πολλά καί χαρακτηριστικά περιστατικά...

...Τόν κ. Πιπινέλη τόν ὑπεστήριξα καί τόν ἐπέβαλα ἐγώ ὡς πρωθυπουργόν, δεδομένου ὅτι ὁ βασιλεύς ὑπεδέχθη μέ κάποιαν ἀπροθυμίαν τήν πρότασίν μου. Καί ἀναγκάσθηκα νά τοῦ εἴπω: Ἀφοῦ θέλετε προσωπικότητα ἀπό τό κόμμα μου, ἁρμόδιος νά τήν ὑποδείξη εἶμαι ἐγώ, ἐφ' ὅσον παραμένω ἀρχηγός τοῦ κόμματος. Καί ἐπειδή ὑποπτεύθηκα ἀπό μίαν παρέμβασιν τοῦ παρισταμένου κ. Χοϊδᾶ ὅτι εἶχαν κατά νοῦν κάποιον ἐκ τῶν συνεργατῶν μου οἱ ὁποῖοι ἔπαιξαν ρόλο κατά τήν στιγμήν τῆς διαφωνίας, τοῦ εἶπα ὅτι ἂν ἐπιμένετε σέ ἄλλα πρόσωπα σημαίνει ὅτι ἐπιδιώκετε διάσπασιν τοῦ κόμματός μου»[8].

18 ΙΟΥΝΙΟΥ 1963

Ὁ Κ. Καραμανλῆς, συνοδευόμενος ἀπό τή σύζυγό του, Ἀμαλία, καί τόν ἰδιαίτερο γραμματέα του, Ἰω. Ζαχαράκη, ἀναχωρεῖ γιά τή Ζυρίχη.

Μετά τήν ἀναχώρηση τοῦ Κ. Καραμανλῆ γιά τό ἐξωτερικό, τήν ἄμεση διαχείριση τῶν θεμάτων τοῦ κόμματός του ἀνέλαβε τριμελής Διοικοῦσα Ἐπιτροπή, τήν ὁποία εἶχε ὁ ἴδιος ὁρίσει, ἀπό τούς Κ. Ροδόπουλο, Π. Κανελλόπουλο καί Π. Παπαληγούρα.

19 ΙΟΥΝΙΟΥ 1963

Ὁρκίζεται ἡ νέα Κυβέρνηση ὑπό τόν Παναγιώτη Πιπινέλη καί μέ τή συμμετοχή ἀποκλειστικά ὑπερκομματικῶν προσωπικοτήτων. Ὡς ὑπουργοί θά ἀναλάβουν: Συντονισμοῦ Καρ. Ἀρλιώτης, Ἐθνικῆς Ἀμύνης Φ. Δραγούμης, Δικαιοσύνης Χαρ. Παγουλᾶτος, Ἐθνικῆς Παιδείας καί Θρησκευμάτων Χρ. Στράτος, Οἰκονομικῶν Γ. Σωφρονόπουλος, Ἐμπορίου Παν. Μαυρίκης, Βιομηχανίας Γεώργ. Δροσόπουλος, Δημοσίων Ἔργων Γ. Μαρκάκης, Συγκοινωνιῶν Ἀναστ. Ποταμιᾶνος, Γεωργίας Δ. Ταλέλλης, Κοινωνικῆς Προνοίας Ι. Κυριακός, Ἐμπορικῆς Ναυτιλίας Εὐαγ. Στρατήγης, Ἐργασίας Κων. Ρόκας, Προεδρίας Κυβερνήσεως Γρ. Παπαφλέσσας καί Βορείου Ἑλλάδος Χαρ. Φραγκίστας.

Στίς 22 Ἰουνίου θά παραιτηθοῦν οἱ Χ. Παγουλᾶτος, Δ. Ταλέλλης καί Π. Μαυρίκης, οἱ ὁποῖοι εἶχαν χαρακτηριστεῖ ἀπό τήν ΕΚ ὡς προσκείμενοι στήν ΕΡΕ, καί θά ἀναλάβουν τά ἀντίστοιχα ὑπουργικά καθήκοντα οἱ Β. Σακελλαρίου, Ἰω. Μπερνάρης καί Ἀθ. Τριανταφύλλης, καθώς καί τό ὑπουργεῖο Ἐσωτερικῶν ὁ Χ. Παναγιωτόπουλος.

Οἱ προγραμματικές δηλώσεις θά ἀναγνωστοῦν στή Βουλή ἀπό τόν πρωθυπουργό στίς 24 Ἰουνίου καί μετά δύο ἡμέρες ἡ Κυβέρνηση θά ἐξασφαλίσει τήν ψῆφο ἐμπιστοσύνης 172 βουλευτῶν τῆς ΕΡΕ, σέ σύνολο 186 ψήφων.

Στή διάρκεια τῆς σχετικῆς συζητήσεως, ὁ Π. Κανελλόπουλος, ὡς ἐκπρόσωπος τῆς ΕΡΕ, δήλωσε ὅτι ἡ παράταξή του, μολονότι δέν μετέχει στή συγκρότησή της, θά δώσει ψῆφο ἐμπιστοσύνης στήν Κυβέρνηση καί, παράλληλα τάχθηκε ὑπέρ τῆς ταχύτερης δυνατῆς προσφυγῆς σέ ἐκλογές. Ὁ ἀρχηγός τῆς Ἑνώσεως Κέντρου, Γ. Παπανδρέου, ἐπανέλαβε τό αἴτημά του γιά ἐκλογές μετά ἀπό παροχή ἐγγυήσεων γιά τήν τίμια διεξαγωγή τους καί, ταυτόχρονα, ἀρνήθηκε τήν ἐμπιστοσύνη τοῦ κόμματός του στήν Κυβέρνηση, τῆς ὁποίας καί ἀμφισβήτησε τόν ὑπηρεσιακό χαρακτήρα. Σχετικά μέ τό θέμα τοῦ ἐκλογικοῦ συστήματος, δήλωσε ὅτι ἡ ΕΚ ἀποδέχεται καί τό πλειοψηφικό καί τήν ἐνισχυμένη, προτιμᾶ ὅμως τήν ἁπλή ἀναλογική. Μέ ἰδιαίτερη, ἐντούτοις, δήλωσή τους, ὁ Σ. Βενιζέλος καί ὁ Π. Γαρουφαλιᾶς εἶχαν διευκρινήσει ὅτι θά δώσουν συμβολική ψῆφο ἀνοχῆς περιορισμένης διάρκειας, προκειμένου νά διευκολυνθεῖ ἡ βασιλική ἐπίσκεψη στό Λονδῖνο. Ὁ πρόεδρος τῆς ΕΔΑ, Η. Ἡλιοῦ, ἐξεδήλωσε τή δυσπιστία τοῦ κόμματός του πρός τήν Κυβέρνηση, ἀλλά καί πρός τό πρόσωπο τοῦ πρωθυπουργοῦ. Τέλος, ὁ ἀρχηγός τῶν Προοδευτικῶν, Σπ. Μαρκεζίνης, δήλωσε ὅτι θά καταψηφίσει, ἐπικαλούμενος τήν ἄποψη ὅτι οἱ ὑπηρεσιακές Κυβερνήσεις εἶναι κοινοβουλευτικά ἀνεκτές μέ μοναδικό σκοπό τή διεξαγωγή τῶν ἐκλογῶν καί, πάντως, γιά διάστημα χρονικά περιορισμένο.

21 ΙΟΥΝΙΟΥ 1963

Σέ ἔκτακτη σύνοδο, ἡ κοινοβουλευτική ὁμάδα τῆς ΕΡΕ ἐγκρίνει ὁμόφωνα τήν ἔκδοση τῆς ἀκόλουθης ἀνακοινώσεως:

«Ἡ συνέλευσις τῶν κοινοβουλευτικῶν μελῶν τῆς ΕΡΕ, ἀνασκοπήσασα τήν ὅλην πολιτικήν κατάστασιν, διεπίστωσεν ὁμοφώνως ὅτι, ὅπως καί κατά τήν παρελθοῦσαν 7ετίαν, ἡ ΕΡΕ ὑπό τήν ἡγεσίαν τοῦ Κ. Καραμανλῆ ἀποτελεῖ καί σήμερον τόν κύριον πολιτικόν παράγοντα σταθερότητος καί κοινωνικῆς προόδου ἐν τῇ χώρα.

Θεωροῦσα δέ ὅτι ἀποτελεῖ ἐθνικόν χρέος νά διαφυλάξη τά μεγάλα αὐτά διά τήν χώραν ἀγαθά, ἀπεφάσισε νά διατηρήση ἀρραγῆ τήν πολιτικήν της δύναμιν καί τήν περί τόν ἡγέτην της κομματικήν συνοχήν, οὕτως ὥστε, στηριζομένη ἐπί τῆς ψήφου τοῦ λαοῦ, νά ἀναλάβη καί πάλιν ἡ ΕΡΕ τήν εὐθύνην τῆς διακυβερνήσεως τῆς χώρας, πρός συνέχισιν τοῦ δημιουργικοῦ της ἔργου. Συγχρόνως, ἡ συνέλευσις ἀπεφάσισε νά προσανατολισθῆ πρός τήν παροχήν ψήφου ἐμπιστοσύνης εἰς τήν ὑπηρεσιακήν Κυβέρνησιν, κατ' ἀρ-

χήν καί ἐφ' ὅσον κριθοῦν ἱκανοποιητικαί αἱ προγραμματικαί της δηλώσεις, ἵνα μή ὑπάρξουν ἀπό μέρους τῆς ΕΡΕ προσκόμματα εἰς τό ἀνατεθέν εἰς τήν Κυβέρνησιν ἔργον καί ἵνα ὁδηγηθῆ τό ταχύτερον ἡ χώρα πρός ἐκλογάς».

27 ΙΟΥΝΙΟΥ 1963

Ἐγκαινιάζεται στήν Ἐλευσίνα, παρουσία τοῦ βασιλέως, ἡ νέα βιομηχανική μονάδα Χαλυβουργική, ἡ ὁποία προορίζεται νά ὑποβοηθήσει τήν ἀνάπτυξη καί ἄλλων βιομηχανιῶν. Οἱ νέες ἐγκαταστάσεις εἶναι ἀπό τίς τελειότερες τῆς Εὐρώπης καί τῆς Ἀμερικῆς, ἔχουν δυναμικότητα παραγωγῆς 500.000 τόνων χυτοσιδήρου ἐτησίως, 300.000 τόνων ἀκατέργαστου χάλυβα, μέ προοπτική παραγωγῆς μέχρι 500.000 τόνων. Τό κόστος κατασκευῆς τῆς νέας αὐτῆς βιομηχανικῆς μονάδας ὑπολογίζεται σε 35 ἑκατ. δολλάρια. Τό συγκρότημα θά ἀπασχολήσει περί τούς 1.500 ἐργατοτεχνῖτες καί ἡ παραγωγή του θά ἐξοικονομήσει συνάλλαγμα 40 ἑκατ. δολλαρίων.

1 ΙΟΥΛΙΟΥ 1963

Ὁ Κ. Καραμανλῆς, μέσω τοῦ Π. Κόντα, διαβιβάζει τίς ἀκόλουθες ὁδηγίες πρός τή Διοικοῦσα Ἐπιτροπή τῆς ΕΡΕ:

«Ὅπως ὑπεστήριξα ἀρχῆθεν, ἡ ὀρθή λύσις τόσον ἀπό ἀπόψεως συνταγματικῆς, ὅσον καί ἀπό ἀπόψεως οὐσίας, θά ἦτο ἡ υἱοθέτησις τῆς προτάσεώς μου περί διαλύσεως τῆς Βουλῆς καί προκηρύξεως ἐκλογῶν ἅμα τῇ παραιτήσει τῆς Κυβερνήσεως.

Τούτου μή γενομένου, θά πρέπει νά ἐρευνηθῆ ἐάν δύναται νά προκύψη κάτι καλόν ἀπό τήν περιπέτειαν εἰς τήν ὁποίαν ὡδηγήθη ἡ χώρα.

Ἐάν, εἴτε λόγω κωλυσιεργείας κατά τήν συζήτησιν ἐπί τοῦ ἐκλογικοῦ νόμου εἴτε λόγω ἐκκρεμότητος τῶν ἐκλογικῶν καταλόγων, δέν προβλέπεται ἡ διεξαγωγή τῶν ἐκλογῶν πρό τῆς παρελεύσεως διμήνου, τότε θά ἦτο ἐπιβεβλημένον νά ἐπιδιωχθῆ, μέ τήν εὐκαιρίαν αὐτήν, ἡ ἀναθεώρησις τοῦ Συντάγματος, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ βασικήν ἐπιδίωξιν τοῦ κόμματος καί ἀνάγκην διά τήν χώραν. Ἡ ἐπιτροπή, ἐκτιμῶσα τήν παροῦσαν κατάστασιν, δύναται νά χειρισθῆ τό ὅλον θέμα κατά τήν κρίσιν της.

Ἐκεῖνο τό ὁποῖον, κατά τήν γνώμην μου, θά ἦτο χρήσιμον νά ἐπιδιωχθῆ εἶναι:

α. ἡ καθιέρωσις τῆς ἐνισχυμένης ἀναλογικῆς, διαφυλασσομένου ὅμως τοῦ πλειοψηφικοῦ διά τάς μεταπροσεχεῖς ἐκλογάς ἐφ' ὅσον κακῶς ἀποκρούεται, ἀκόμη καί ἀπό ἰδικούς μας, διά τάς προσεχεῖς.

β. ἡ προώθησις τῆς διαδικασίας ἀναθεωρήσεως τοῦ Συντάγματος, ἔστω καί ἄν πρόκειται, χάριν αὐτῆς, νά παραταθοῦν αἱ ἐργασίαι τῆς Βουλῆς μέχρι τῶν μέσων Ὀκτωβρίου καί νά διεξαχθοῦν αἱ ἐκλογαί τέλος Νοεμβρίου.

γ. διά νά ἐπιτευχθοῦν τά ἀνωτέρω, θά ἦτο δυνατόν νά γίνουν πρός τήν ἀντιπολίτευσιν λογικαί παραχωρήσεις διά τήν ἀδιάβλητον διεξαγωγήν τῶν ἐκλογῶν καί νά συμφωνηθοῦν ἐγγυήσεις διά τήν ἐντός τριμήνου τό πολύ πραγματοποίησιν τῶν ἀνωτέρω»[9].

Ἀπό τήν πλευρά τους, τά μέλη τῆς Διοικούσας Ἐπιτροπῆς τῆς ΕΡΕ, Κ. Ροδόπουλος, Π. Κανελλόπουλος, Π. Παπαληγούρας, Γ. Ράλλης, Α. Πρωτοπαπαδάκης καί Σ. Γκίκας, θά συνέλθουν στίς 15 Ἰουλίου μέ σκοπό τήν προετοιμασία νέας συσκέψεως τῆς κοινοβουλευτικῆς ὁμάδας. Μέ τήν εὐκαιρία αὐτή θά ἐπιβεβαιώσουν τήν ἐμμονή τῆς ΕΡΕ στήν ἀνάγκη γιά τήν ταχεῖα διενέργεια τῶν ἐκλογῶν καί τήν ἄρση τῆς ὑφιστάμενης ἐκκρεμότητας.

Ἤδη, τήν παραμονή, ὁ Κ. Ροδόπουλος σέ ὁμιλία του στό Βόλο, εἶχε διευκρινήσει:

«Συμφώνως πρός τάς ὁδηγίας, τάς ὁποίας ἔδωσεν ὁ ἀρχηγός Κ. Καραμανλῆς, εὐθύς μετά τήν παραίτησίν του, τό κόμμα τῆς ΕΡΕ μέ ψυχραιμίαν ἀντεμετώπισε τήν δημιουργηθεῖσαν κατάστασιν καί, προκειμένου νά διευκολύνη τήν πραγματοποίησιν τοῦ βασιλικοῦ ταξιδίου, τό ὁποῖον ὑπῆρξε καί ἡ κυρία ἀφορμή τῆς διαφωνίας, παρέσχε ψῆφον ἐμπιστοσύνης εἰς τήν Κυβέρνησιν Πιπινέλη. Ἤδη, μετά τήν πραγματοποίησιν τοῦ ταξιδίου εἶναι φυσικόν ἡ ΕΡΕ νά ἀξιοῖ ὅπως ἔχη τόν πρῶτον λόγον εἰς τήν ρύθμισιν τοῦ πολιτικοῦ θέματος τῆς χώρας. Ἡ στάσις τῆς ΕΡΕ, ὑπαγορεύεται πάντοτε ἀπό σεβασμόν πρός τούς πολιτειακούς παράγοντας διά τῆς χρησιμοποιήσεως τῶν κοινοβουλευτικῶν καί ἐν γένει νομίμων μέσων, ἄνευ ἀπειλῶν ἤ ἄλλων ἀντιπολιτειακῶν ἤ ἀντισυνταγματικῶν ἐκδηλώσεων. Σέβεται ἡ ΕΡΕ τούς φορεῖς ὅλων τῶν ἐξουσιῶν καί συμμορφοῦται πρός τό Σύνταγμα καί τούς νόμους».

3 ΙΟΥΛΙΟΥ 1963

Ὁ ἀρχηγός τῆς ΕΚ, Γ. Παπανδρέου, σέ συνάντησή του μέ τόν Π. Πιπινέλη, ἀπαιτεῖ τήν ψήφιση ὡς ἐκλογικοῦ συστήματος τῆς ἁπλῆς ἀναλογικῆς καί τήν ἀποχή τῶν στρατευμένων ἀπό τήν ψηφοφορία, καί ἐκδηλώνει τή δυσπιστία του γιά τόν ὑπηρεσιακό χαρακτῆρα τῆς Κυβερνήσεως. Παράλληλα, ἀπειλεῖ μέ ἀποχή ἀπό τίς ἐκλογές, ἄν δέν ὑπάρξει «τίμιον κράτος, τίμιον σύστημα καί τίμιαι ἐκλογαί».

Τίς ἴδιες ἀπόψεις, ὁ Γ. Παπανδρέου ἀναπτύσσει καί σέ συνάντησή του μέ τό βασιλέα, στίς 7 Ἰουλίου, στήν Κέρκυρα.

8 ΙΟΥΛΙΟΥ 1963

Ὁ βασιλεύς Παῦλος καί ἡ βασίλισσα Φρειδερίκη, συνοδευόμενοι ἀπό τόν πρωθυπουργό Π. Πιπινέλη, ἐπισκέπτονται ἐπίσημα τήν Ἀγγλία.

Ἡ ὑποδοχή τους ἀπό τή βασιλική οἰκογένεια καί τήν βρετανική Κυβέρνηση, τά μέλη τοῦ βρετανικοῦ Κοινοβουλίου —στή μεγάλη πλειοψηφία τους, καθώς

καί ἀπό σημαντική μερίδα τῆς κοινῆς γνώμης καί τοῦ λαοῦ τοῦ Λονδίνου, ὑπῆρξε ἱκανοποιητική, χωρίς ὅμως καί νά ἀποφευχθοῦν οἱ ἐκδηλώσεις ἀποδοκιμασίας.

Πρίν ἤδη ἀπό τήν ἄφιξη τοῦ βασιλικοῦ ζεύγους, ὁ βρετανικός τύπος εἶχε ἐπανειλημμένα ἀναφερθεῖ στήν ἐπικείμενη ἐπίσκεψη, μέ τή μορφή εὐνοϊκῶν ἤ δυσμενῶν σχολίων, ἐνῶ παράλληλα εἶχαν ἐκδηλωθεῖ καί δημόσιες διαμαρτυρίες —μέ πρωταγωνίστρια τήν Μπέττυ Ἀμπατιέλου. Ἐπεισόδια ἐκδηλώθηκαν κατά τήν ἄφιξη τῶν βασιλέων, πλησίον, στή συνέχεια, τῶν Ἀνακτόρων, καθώς καί κατά τήν εἴσοδό τους στό θέατρο «Ὤλντουϊτς», μέ ἀποτέλεσμα νά ὑπάρξουν τραυματισμοί καί νά γίνουν συλλήψεις.

Τήν ἴδια ἡμέρα, ὁ Π. Πιπινέλης δέχτηκε στήν ἑλληνική πρεσβεία τήν Μπέττυ Ἀμπατιέλου, ἡ ὁποία ἐπέδωσε αἴτηση πρός τό βασιλέα Παῦλο. Μετά τήν ἀποχώρησή της, δύο Ἐργατικοί βουλευτές, πού τή συνόδευαν, παρέμειναν καί συνομίλησαν μέ τόν πρωθυπουργό, ὁ ὁποῖος καί δήλωσε, μετά τή συνάντηση, ὅτι, σέ ἀπάντηση τῶν «γνωστῶν ἐπιχειρημάτων» πού τοῦ ἀνέπτυξαν, ἐξέθεσε «ὅ,τι προβλέπει ἡ ἑλληνική νομοθεσία ἐν προκειμένω»· καί συνέχισε:

«Ἐπωφελήθην ἐπίσης τῆς εὐκαιρίας διά νά τούς τονίσω κατ' ἐπανάληψιν ὅτι τό θέμα εἶναι ἐσωτερικῆς φύσεως καί ὅτι ὁ ἑλληνικός λαός ὑπέρ πάντα ἄλλον εἶναι ἰδιαιτέρως εὐαίσθητος διά πᾶν ὅ,τι δύναται νά ἑρμηνευθῆ ὡς παρέμβασις εἰς τάς ἐσωτερικάς του ὑποθέσεις».

Σέ ἀπάντηση ἐρωτήσεων τῶν δημοσιογράφων, ὁ Π. Πιπινέλης δήλωσε ὅτι «ἡ ἀναγγελθεῖσα ἀπόλυσις 17 κρατουμένων καταδίκων ἐγένετο αὐτομάτως εἰς ἐφαρμογήν τοῦ νόμου 1058», καί σέ ἐρώτηση ἄν ἔχει σχέση μέ τά ἐπεισόδια τοῦ Λονδίνου τό γεγονός αὐτό, ἀπάντησε ὅτι «οὐδείς συσχετισμός δύναται νά γίνη καί πρόκειται ἁπλῶς περί συμπτώσεως».

Ἀπό τίς στῆλες, τέλος, τοῦ διεθνοῦς τύπου ὑπογραμμίστηκε ὅτι ὁ Κ. Καραμανλῆς, σέ ἐρώτηση σχετική μέ τά ἐπεισόδια σέ βάρος τῶν βασιλέων, ἀρνήθηκε νά κάμει ὁποιαδήποτε δήλωση.

15 ΙΟΥΛΙΟΥ 1963

Ὁ Σ. Βενιζέλος, σέ ὁμιλία του στο Ἡράκλειο, ἐπαναλαμβάνει τήν ἄποψη ὅτι «εἶναι ἀδύνατος ἡ "ἀποκαραμανλοποίησις" τοῦ Κράτους, χωρίς τόν σχηματισμόν μιᾶς πολιτικῆς Κυβερνήσεως διαρκείας ἐκ τῆς ΕΚ καί τῆς ΕΡΕ»· καί καταγγέλλει ὅτι ἡ προσπάθειά του, δυστυχῶς, ἀπέτυχε διότι ἐτορπιλλίσθη εὐθύς ἐξ ἀρχῆς ἀπό τούς ἐντός τῆς ΕΚ ἀντιπάλους του. Σέ ἀπάντηση, ἐξάλλου, μομφῶν ἀπό μερίδα φίλων τοῦ Γ. Παπανδρέου, λέγει ὅτι «δέν εἶναι ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος θά διασπάση τήν ΕΚ ἀλλ' ὅτι διά τῆς προσπαθείας του ἀπέβλεψεν εἰς τήν διάσπασιν τῆς ΕΡΕ»· ἤδη ὅμως ἐν ὄψει τῶν ἐκλογῶν, οἱ βουλευτές της ΕΡΕ εἶναι φυσικό νά παραμένουν ἑνωμένοι. Τέλος, τόνισε ὅτι «ἡ γραμμή του τῆς ἀποκαταστάσεως τῶν σχέσεων μέ τά Ἀνάκτορα ἐδικαιώθη ἐκ τῆς ἀπομακρύνσεως τοῦ Κ. Καραμανλῆ».

Οἱ δηλώσεις τοῦ Σοφοκλῆ Βενιζέλου ἐντάσσονταν στό πλαίσιο τῆς ὀξείας διενέξεώς του μέ τόν Γ. Παπανδρέου, σχετικά μέ τή γενικότερη τακτική τῆς ΕΚ, ἡ ὁποία καί ἐκδηλωνόταν μέ τή μορφή συχνῶν ἀντεγκλήσεων μεταξύ τῶν δύο ἡγετῶν.

26 ΙΟΥΛΙΟΥ 1963

Ἐνῶ ἔχει ἤδη ἀπαγγελθεῖ ἀπό τόν ἀνακριτή Χρ. Σαρτζετάκη ἡ κατηγορία γιά ἠθική αὐτουργία στήν ἀνθρωποκτονία ἐκ προθέσεως τοῦ Γρηγ. Λαμπράκη κατά τοῦ ὑπομοιράρχου Ε. Καπελόνη, καθώς καί κατά τοῦ Ξ. Γιοσμᾶ, ὁ Γ. Ράλλης, μέ παρέμβασή του στή Βουλή, κάμει γενική ἐπισκόπηση τῆς ὅλης ὑποθέσεως:

«Τά γεγονότα τῆς Θεσσαλονίκης ἔχουν τήν πλευράν τῆς ποινικῆς ἀνακρίσεως, διά τῆς ὁποίας ἡ ΕΡΕ ἐνδιαφέρεται ὅπως ἐπιτευχθῆ ἡ πλήρης καί ταχεῖα διαλεύκανσις τοῦ ἐγκλήματος, ἄν ὑπάρχη ἔγκλημα, καί ὁ κολασμός τῶν ὑπευθύνων, ὁποιοι κι ἄν εἶναι.

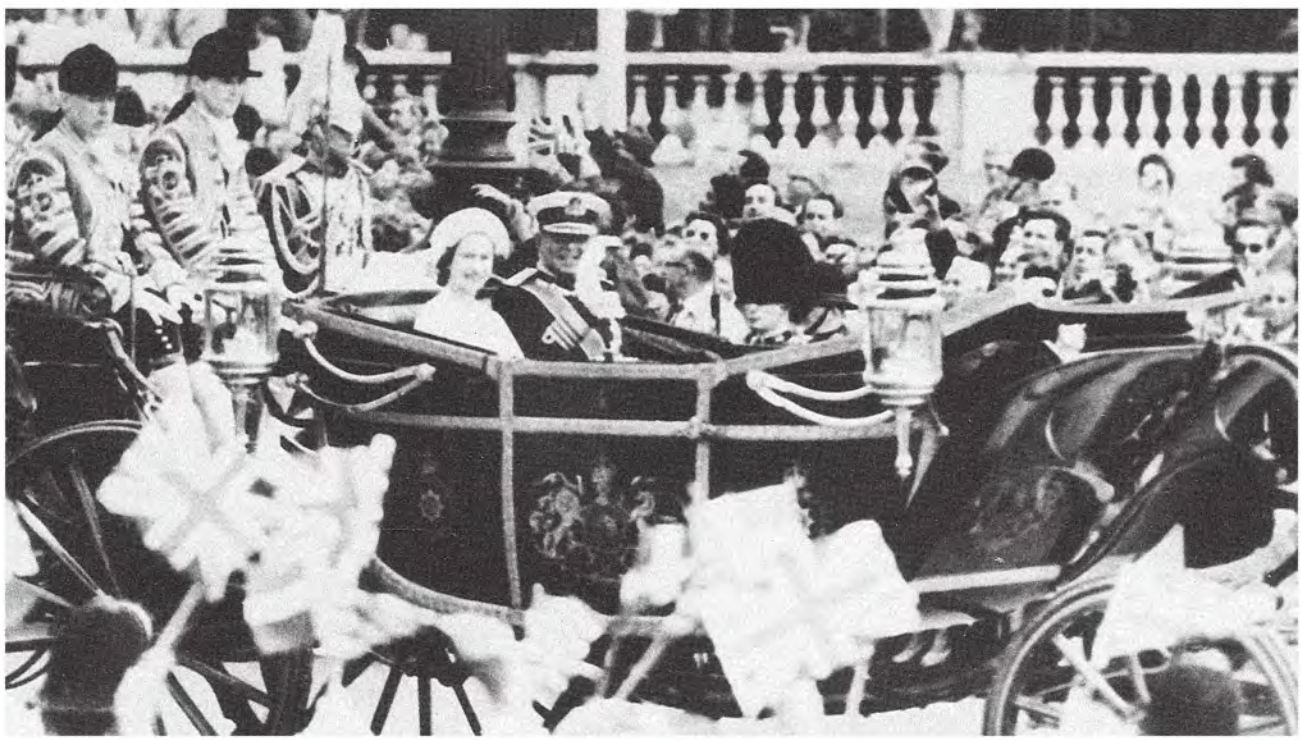
Η. Ἡλιοῦ (ΕΔΑ): Ἄν ὑπάρχη ἔγκλημα;...

Γ. Ράλλης: Δέν ἠμπορῶ νά τό χαρακτηρίσω ἐκ τῶν προτέρων, ἐφ' ὅσον συνεχίζονται αἱ ἀνακρίσεις. Διά τόν σκοπόν τῆς ταχείας διεκπεραιώσεως τῶν ἀνακρίσεων, τῆς συλλήψεως τῶν ἐνόχων καί τῆς εἰσαγωγῆς των εἰς δίκην, κατ' ἐντολήν τοῦ τότε προέδρου τῆς Κυβερνήσεως μετέβην μετά τοῦ τότε ὑπουργοῦ Δικαιοσύνης κ. Παπακωνσταντίνου εἰς Θεσσαλονίκην. Καί ἀπόδειξις ὅτι ἡ μετάβασίς μας εἰς Θεσσαλονίκην ἦτο ἐπιτυχής ἀπό τῆς ἀπόψεως αὐτῆς, εἶναι ὅτι ὁ ἀρεοπαγίτης κ. Γεωργίου, ὁ ἁρμόδιος ὡς ἐπιθεωρητής τῆς περιφερείας Θεσσαλονίκης, ἐρωτηθείς 5 ἡμέρας πρό τῆς παραιτήσεως τῆς Κυβερνήσεως Καραμανλῆ, ἐπί τῆς πορείας τῆς ἀνακρίσεως, ἐάν παρεμβάλλωνται προσκόμματα εἰς τήν ἀνάκρισιν, δι' ἐγγράφου του πρός τό ὑπουργεῖον Δικαιοσύνης, τό ὁποῖον κατέθεσα προχθές, ἀνέφερεν ὅτι καί ὁ εἰσαγγελεύς ἐφετῶν καί ὁ εἰσαγγελεύς πλημμελειοδικῶν τοῦ ἀπήντησαν ὅτι οὐδέν πρόσκομμα παρεμβάλλεται εἰς τάς ἀνακρίσεις.

Διά τήν πειθαρχικήν δίωξιν τῶν ἀξιωματικῶν ἤ ὁπλιτῶν τῆς χωροφυλακῆς ἤ ἄλλων ὀργάνων τῆς διοικήσεως, τά ὁποῖα ὑπέπεσαν εἰς παραλείψεις, ἔπρεπε νά τηρηθῆ ἡ καθοριζομένη ὑπό τοῦ νόμου πειθαρχική διαδικασία.

Διά νά ἀρχίση ἡ πειθαρχική δίωξις, ἀπεστάλη εἰς Θεσσαλονίκην ὁ ἀρχηγός τῆς Χωροφυλακῆς κ. Βαρδουλάκης, ὁ ὁποῖος μετά τήν ἐπάνοδόν του μετά 4 ἡμέρας, ἀνέφερεν εἰς τόν ἁρμόδιον ὑφυπουργόν Ἐσωτερικῶν καί εἰς τήν Κυβέρνησιν ὅτι ὑπάρχουν παραλείψεις καί δέον νά κινηθῆ ἡ διαδικασία τῆς πειθαρχικῆς διώξεως. Κατόπιν τούτου ἡ Κυβέρνησις, διά νά ἔχη μίαν ἐντελῶς ἀμερόληπτον εἰκόνα τῆς καταστάσεως καί διά νά μή δύναται οὐδείς κατά τῆς προκαταρκτικῆς αὐτῆς διοικητικῆς ἐξετάσεως νά βάλη, καλοπίστως ἤ κακοπίστως, ἀπεφάσισε νά ἀποστείλη εἰς

Ἡ ἀναχώρηση ἀπό τήν Ἀθήνα καί ἡ ὑποδοχή τοῦ βασιλικοῦ ζεύγους στό Λονδῖνο.

Θεσσαλονίκην τόν ἀρεοπαγίτην κ. Γεωργίου.

Εἶδον μετά χαρᾶς ὅτι ἡ ἔκθεσις Γεωργίου, τέλος πάντων μετά τήν ὑποβολήν της, υἱοθετήθη ἀπό τόν κ. ἀρχηγόν τῆς ΕΚ. Δέν ἠμπορῶ νά μή σᾶς ὑπενθυμίσω ὅτι ἀπό τῆς ἀναθέσεως εἰς τόν κ. Γεωργίου τῆς διοικητικῆς ἐξετάσεως, μέχρις ὅτου ἡ διοικητική αὕτη ἐξέτασις δημοσιευθῆ, καί ὁ ἀρχηγός τῆς ΕΚ καί τά μέλη τοῦ κόμματός του συνεχῶς διεμαρτύροντο λέγοντες ὅτι δέν εἶναι δυνατόν νά γίνη διοικητική ἐξέτασις, ὅταν ὑπάρχη ποινική ἀνάκρισις. Ἀπόδειξις τοῦ ὅτι ἐκεῖνοι εἶχον ἄδικον καί ἡμεῖς ἔχομεν δίκαιον, εἶναι ἡ προχθεσινή ἀγόρευσις τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς ΕΚ, ὁ ὁποῖος ἐζήτησε βάσει τῆς διοικητικῆς ἐξετάσεως Γεωργίου νά ἐπιβληθοῦν πειθαρχικαί κυρώσεις.

Ἡ ἔκθεσις Γεωργίου ὑπεβλήθη Σάββατον καί τήν Δευτέραν ἤ Τρίτην ἐπρόκειτο νά δοθοῦν εἰς τήν δημοσιότητα τά μέτρα, τά ὁποῖα θά ἐλαμβάνοντο βάσει αὐτῆς. Ἀλλ' ἀπό τό Σάββατον εἶχε δημιουργηθῆ κυβερνητική κρίσις, ἡ ὁποία ὡδήγησεν εἰς τήν παραίτησιν τῆς Κυβερνήσεως.

Δέν ἦτο δυνατόν, ὅταν τό μεγαλύτερον κόμμα τῆς ἀντιπολιτεύσεως διεμαρτύρετο κατά τῆς ἀναθέσεως εἰς τόν κ. Γεωργίου διοικητικῆς ἐξετάσεως, νά ἐπιτίθεται κατά τῆς Κυβερνήσεως, ἡ ὁποία δέν ἐπρόκειτο νά ὑπάρξη τήν ἐπομένην τῆς ἐκθέσεως. Ἐζήτησα λοιπόν νά ἀφεθῆ εἰς τήν νέαν Κυβέρνησιν ἡ ἀπόφασις δημοσιεύσεως ἤ ὄχι τῆς ἐκθέσεως. Διότι θά ἠδύνατο ἡ διάδοχος Κυβέρνησις νά συμμορφωθῆ πρός τήν ἀξίωσιν τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς ΕΚ καί νά μή δώση εἰς τήν δημοσιότητα τήν ἔκθεσιν καί νά ἀναγγείλη τήν πειθαρχικήν δίωξιν, βάσει τῆς ἐκθέσεως, πρᾶγμα τό ὁποῖον ἐγένετο.

Νομίζω ὅτι ἀπεδείχθη σήμερον, μετά παρέλευσιν ἑνός καί πλέον μηνός, ὅτι ἡ τακτική αὐτή ἦτο ἡ ὀρθοτέρα καί ὅτι ἦτο τακτική ἐναντίον τῆς ὁποίας οὐδείς δύναται νά ἀσκήση καμμίαν κριτικήν. Διότι, ἄν τυχόν ἡ Κυβέρνησις ἀνήγγειλεν ὅτι τούς ἀναφερομένους εἰς τήν ἔκθεσιν Γεωργίου, τούς παραπέμπει εἰς πειθαρχικόν συμβούλιον, ἡ τότε ἀντιπολίτευσις θά ἔλεγεν ὅτι αὐτό γίνεται διά νά λάβη ἡ πειθαρχική δίωξις μίαν ἔκτασιν χρονικήν, τῆς ὁποίας τό τέρμα ἦτο ἀβέβαιον. Ἐάν ἐξ ἀντιθέτου ὁ ἁρμόδιος ὑφυπουργός τῶν Ἐσωτερικῶν ἀντί νά παραπέμψη τούς ἀξιωματικούς καί ὑπαξιωματικούς εἰς τό πειθαρχικόν συμβούλιον, τούς ἐπέβαλλε τήν ποινήν, καθ' ὃ εἶχε δικαίωμα, θά ἔλεγεν ἡ ἀντιπολίτευσις ὅτι ἡ ποινή ἡ ἐπιβληθεῖσα εἶναι λίαν ἐπιεικής καί ὅτι δέν θά ἔπρεπεν ὁ ὑπουργός νά ἐπιβάλη ποινήν, ἀλλά νά κινήση τήν διαδικασίαν τῶν πειθαρχικῶν συμβουλίων. Διά τούς λόγους λοιπόν αὐτούς ἦτο ὀρθή ἡ τακτική τῆς ἀναθέσεως τῆς διοικητικῆς ἐξετάσεως εἰς τόν ἀρεοπαγίτην κ. Γεωργίου.

Ἀλλά ὁ κ. Παπανδρέου, ὁμιλῶν προχθές εἰς τήν Βουλήν, ἀνέφερεν καί ὡρισμένα ζητήματα λεπτομερειακά, εἰς τά ὁποῖα ὅμως θά ἔπρεπε νά δοθῆ κάποια ἀπάντησις. Εἶπεν ὅτι ἡ ἀστυνομία ὑπέπεσεν εἰς βαρύ παράπτωμα, διότι τῆς ἦτο γνωστός ὁ κίνδυνος, τόν ὁποῖον διέτρεχεν ὁ Λαμπράκης καί οὐδέν μέτρον ἔλαβεν.

Τοῦτο δέν εἶναι ἀκριβές. Ἡ ἀστυνομία εἰδοποιήθη ἀπό κάποιον ὅτι πρόκειται κατά τήν ἀποβίβασιν τοῦ Λαμπράκη ἀπό τοῦ ἀεροδρομίου, νά γίνη κατ' αὐτοῦ κάποια ἐπίθεσις. Ἐλήφθη τό τηλεγράφημα παρά τοῦ εἰσαγγελέως πλημμελειοδικῶν Θεσσαλονίκης, ὁ ὁποῖος τό διεβίβασεν εἰς τόν ἀστυνομικόν διευθυντήν καί τούτου ἀπουσιάζοντος εἰς τόν ὑπασπιστήν κ. Καμουτσῆν, ὁ ὁποῖος ἀνέθεσε τήν φρούρησιν τοῦ Λαμπράκη εἰς δύο ὁπλίτας τῆς Χωροφυλακῆς. Πράγματι οἱ χωροφύλακες τόν συνώδευσαν ἀπό τό ἀεροδρόμιον μέχρι τοῦ τόπου τοῦ προορισμοῦ του καί οὐδεμίαν ἐπίθεσιν κατά τήν στιγμήν ἐκείνην ὑπέστη ὁ Λαμπράκης. Κατά τήν ἀποχώρησιν τοῦ Λαμπράκη, μετά τήν ὁμιλίαν του, ἀπό τά γραφεῖα τοῦ ΔΣΚ, ὁ ἀστυνομικός διευθυντής Θεσσαλονίκης εἶχε λάβει πρόνοιαν, ἐπειδή τά πνεύματα ἦσαν λίαν ἐξημμένα καί εἶχον συμβῆ ὅσα λυπηρά συνέβησαν μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης, νά καλέση ὁ λεωφορεῖα «πούλμαν», διά νά εἰσέλθουν εἰς αὐτά ὁ ὁμιλητής καί οἱ μετ' αὐτοῦ εὑρισκόμενοι εἰς τά γραφεῖα, ὥστε νά ἀποφευχθῆ, εἴ δυνατόν, πᾶν ἐπεισόδιον καί πᾶσα κατ' αὐτοῦ ἐπίθεσις.

Δυστυχῶς, ἡ μοῖρα ἠθέλησεν ὁ Λαμπράκης νά μή συμμορφωθῆ πρός τήν ὑπόδειξιν ἐκείνην τοῦ ἀστυνομικοῦ διευθυντοῦ Θεσσαλονίκης καί νά ἐπακολουθήση τό τραγικόν γεγονός, τό ὁποῖον ἤγαγεν εἰς τόν θάνατόν του. Αὐτό ὅμως δέν σημαίνει ὅτι ἡ Ἀστυνομική Διεύθυνσις Θεσσαλονίκης κατά τήν α' ἤ β' περίπτωσιν δέν ἔλαβε μέτρα ὥστε νά ἀποφευχθῆ ἡ ἐπίθεσις κατά τοῦ Λαμπράκη.

Ἐπίσης δέν εἶναι ἀκριβῆ τά λεγόμενα ὅτι οὐδείς συνελήφθη ὑπό τῆς χωροφυλακῆς. Τό θέμα τῆς συλλήψεως τοῦ Γκοτζαμάνη εἶναι, βεβαίως, λίαν περίπλοκον. Ὁ Ἐμμανουηλίδης ὅμως συνελήφθη ἐνεργείᾳ τῆς χωροφυλακῆς. Ὁ χωροφύλαξ Μάντζος μετέβη τάς πρωϊνάς ὥρας μετά τό τραγικόν δυστύχημα εἰς τήν οἰκίαν του καί ἐπεχείρησε νά τόν συλλάβη. Δέν εὑρέθη ὅμως ἐκεῖ καί συνελήφθη κατ' ἄλλον τρόπον. Αὐτό δέν ἔχει σημασίαν. Σημασίαν ἔχει ὅτι ἡ χωροφυλακή ἐκινήθη καί συνέλαβε τόν ἕνα ἐκ τῶν δραστῶν. Καί συνεπῶς τό λεχθέν ὅτι δῆθεν δέν ἐκινήθησαν τά ὄργανα τῆς χωροφυλακῆς διά τήν σύλληψιν τῶν δραστῶν δέν εἶναι ἀκριβές.

Ὅσον ἀφορᾶ τήν περίφημον ὑπόθεσιν τῆς «συμμορίας τῆς καρφίτσας», ἔχει διευκρινισθῆ πρό πολλοῦ. Ἀλλ' ὁ ἀρχηγός τῆς ΕΚ ἐπεχείρησε νά τό παρουσιάση ὡς νέαν «καμόραν» δρῶσαν εἰς Θεσσαλονίκην. Κατά τήν ἄφιξιν τοῦ στρατηγοῦ Ντέ Γκώλ ἐκλήθησαν ὑπό τῆς ἀστυνομίας 4.000 πολῖται, οἱ ὁποῖοι θά ἔπρεπε νά συνδράμουν εἰς τήν περιφρούρησιν τοῦ στρατηγοῦ. Διά νά ἀναγνωρίζωνται ἀπό τά ἀστυνομικά ὄργανα, τούς ἐδόθη τήν τελευταίαν στιγμήν ἕνα σῆμα καί τό σῆμα αὐτό ἦτο μία καρφίτσα, τήν ὁποίαν ἔφερον εἰς τήν κομβιοδόχην. Καί ἀπό τήν ἱστορίαν αὐτήν, τήν ὁποίαν βεβαίως πρώτη ἡ ΕΔΑ ἀνεκίνησεν, ἀλλ' ἡ ΕΔΑ ἔχει συμφέρον νά τήν προβάλλη, ἐνῶ δέν ἔχει ἡ ΕΚ, ἀπό τήν ἱστορίαν αὐτήν εἶδε τό φῶς ἡ περίφημος θεωρία τῆς «συμμορίας τῆς καρφίτσας».

Ἂν τυχόν ὡρισμένοι ἐκ τῶν κληθέντων εἶχον ὑποπέσει εἰς ὡρισμένα ἀδικήματα εἰς τό παρελθόν ἤ ὑποπέσουν εἰς τό μέλλον, δέν εἶναι δυνατόν νά ὑπάρξουν εὐθῦναι διά τήν ἀστυνομίαν.

. . . . . .

Ὁ κ. ὑπουργός Δικαιοσύνης προέβη εἰς τήν ἱκανοποιητικήν δήλωσιν ὅτι ἡ ἀνάκρισις εὑρίσκεται εἰς χεῖρας στιβαράς καί ὅτι οἱοσδήποτε ἔνοχος θά συλληφθῆ καί θά παραπεμφθῆ εἰς δίκην. Κατόπιν τῆς δηλώσεως αὐτῆς τοῦ ἁρμοδίου ὑπουργοῦ θά ἔπρεπε νά παύση οἱοσδήποτε θόρυβος περί τήν ποινικήν αὐτήν ἀνάκρισιν. Τοὐναντίον ὅμως ἔχει ἐνταθῆ καί ἀπό τάς ἐφημερίδας τῆς ΕΚ καί ἀπό τάς ἐφημερίδας τῆς ΕΔΑ. Καί ὡς πρός τήν τελευταίαν εἶναι ὀρθή ἡ

πολιτική της. Διότι σκοπός της είναι νά καταρρακώση τό σημερινόν καθεστώς, διά νά τό άντικαταστήση μέ αὐτό πού πιστεύει αὐτή.

Συνεπῶς, ὀρθότατα πράττει καί βάλλει δι' ὅλων τῶν μέσων κατά τοῦ καθεστῶτος, κατά τῆς ἐκκλησίας, τοῦ στρατοῦ, τῆς χωροφυλακῆς καί ἡμῶν τῶν ἰδίων. Σεῖς ὅμως, κύριοι τῆς ΕΚ, οἱ ὁποῖοι μέ τόσην ἐλαφρότητα, τόν θόρυβον αὐτόν τόν συνοδεύετε μέ τά ὄργανα τά ἰδικά σας, δέν νομίζετε ὅτι εἶναι καιρός νά ἀντιληφθῆτε ὁποῖον σφάλμα διαπράττετε;»[10].

26 ΙΟΥΛΙΟΥ 1963

Μετά ἀπό σειρά ἐπαφῶν καί διαβουλεύσεων μεταξύ Κυβερνήσεως καί ΕΚ, στό πλαίσιο τῶν ὁποίων ἡ πρώτη τάχθηκε ὑπέρ τῆς ἐνισχυμένης ἀναλογικῆς καί ἡ δεύτερη, ἀπό κοινοῦ μέ τό κόμμα τῶν Προοδευτικῶν καί τήν ΕΔΑ, ὑπέρ τῆς ἁπλῆς ἀναλογικῆς καί κατά τῆς ψήφου τοῦ στρατοῦ, κατατίθεται ἀπό τόν πρωθυπουργό τό ἐκλογικό νομοσχέδιο.

Ταυτόχρονα μέ τήν κατάθεση τοῦ νομοσχεδίου, ὁ πρωθυπουργός Π. Πιπινέλης, ἀνέπτυξε ἐνώπιον τῆς Βουλῆς τούς λόγους πού τόν ὥθησαν στήν υἱοθέτηση τοῦ συγκεκριμένου σχεδίου νόμου καί πού ἐντοπίζονται στήν ἀνταπόκριση σέ τρέχουσες ἐπιτακτικές ἀνάγκες τῆς πολιτικῆς ζωῆς τῆς χώρας: πρῶτον, τή συνεργασία μεταξύ Κυβερνήσεως καί Βουλῆς· δεύτερον, τήν ἐκτόνωση τῆς «πυκνῆς πολιτικῆς ἀτμοσφαίρας» καί τήν ὁμαλή καί ταχεῖα πορεία πρός τίς ἐκλογές, τήν ὁποία καί ἐντόπισε στό τρίτο δεκαήμερο τοῦ 'Οκτωβρίου. Σ' ὅ,τι ἀφορᾶ, εἰδικότερα, τό περιεχόμενο τοῦ νομοσχεδίου, ὁ πρωθυπουργός ἀναφέρθηκε στίς κατ' ἄρθρο διατάξεις του, ὡς ἑξῆς:

«'Εν τῷ πλαισίῳ τῶν σκέψεων αὐτῶν, κύριοι βουλευταί, κατήρτισα καί ὑποβάλλω ὑπό τήν κρίσιν σας σχέδιο νόμου, τό ὁποῖον προβλέπει εἰς τό ἄρθρον 1 τήν θέσιν ἐν ἰσχύι διά τάς προσεχεῖς ἐκλογάς τῶν διατάξεων τοῦ Ν. 4173/61 περί ἐνισχυμένης ἀναλογικῆς καί τοῦ εἰς ἐκτέλεσιν τοῦ νόμου τούτου ἐκδοθέντος διατάγματος 531/1961.

Τό δεύτερον ἄρθρον τοῦ νομοσχεδίου προβλέπει περί σταυρῶν προτιμήσεως, ἐπεκτεῖνον εἰς ὁλόκληρον τήν χώραν τήν μονοσταυρίαν. Τά ἄρθρα 3 καί 4 ἔχουν ἁπλῶς νομοτεχνικήν σημασίαν καί δέν θά ἐπεκταθῶ ἐπ' αὐτῶν. Τό ἄρθρον 5 προβλέπει περί τῆς κατανομῆς τῶν βουλευτικῶν ἑδρῶν εἰς τό τρίτον στάδιον ἤτοι περί τῆς τρίτης κατανομῆς. 'Ως εἶναι γνωστόν βάσει τοῦ ἄρθρου 132 τοῦ Β. Δ/τος 531/61, εἰς τήν τρίτην κατανομήν μετέχει μόνον τό πλειοψηφοῦν κόμμα. Διά τῆς ὑποβαλλομένης τροποποιήσεως, ἡ τρίτη κατανομή θά γίνη ἐπί τῇ βάσει ἐκλογικοῦ μέτρου ἐξευρισκομένου ἐκ τῆς διαιρέσεως τοῦ συνόλου τῶν ψήφων τῶν μετεχόντων τῆς δευτέρας κατανομῆς κομμάτων διά τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ὑπολειπομένων ἀδιαθέτων ἑδρῶν.

Τό ἄρθρον 6 νομοθετεῖ μέτρον τό ὁποῖον ἀκριβῶς ἀποσκοπεῖ εἰς τήν κατοχύρωσιν τοῦ ἀδιαβλήτου τῶν ἐκλογῶν. Προβλέπει δηλαδή περί τῆς θέσεως εἰς ἀναγκαστικήν ἄδειαν τῶν νομαρχῶν τοῦ Κράτους κατά τήν περίοδον ἀπό τῆς διαλύσεως τῆς Βουλῆς μέχρι 10 ἡμερῶν μετά τήν διεξαγωγήν τῶν ἐκλογῶν. Οἱ νομάρχαι θά ἀντικατασταθοῦν κατά τήν ἐκλογικήν ταύτην περίοδον ὑπό εἰσαγγελέων ἐφετῶν, παρέδρων τοῦ Συμβουλίου 'Επικρατείας, παρέδρων δευτεροβαθμίων φορολογικῶν δικαστηρίων καί εἰσαγγελέων πρωτοδικῶν. Διά τοῦ αὐτοῦ ἄρθρου προβλέπεται ἡ θέσις ἐπίσης εἰς ἀναγκαστικήν ἄδειαν τῶν ἀρχηγῶν τῶν δύο Σωμάτων 'Ασφαλείας καί ἡ ἀντικατάστασίς των ὑπό ἀντεισαγγελέων τοῦ 'Αρείου Πάγου.

Τό ἄρθρον 8 εἰσάγει μίαν διαδικασίαν ἐλέγχου τῆς διεξαγωγῆς τῆς λεξικογραφήσεως τῶν ἐκλογικῶν καταλόγων ἐπί τῇ βάσει τῶν ὁποίων θά διεξαχθοῦν αἱ μέλλουσαι ἐκλογαί. 'Ως εἶναι γνωστόν εἰς τήν Βουλήν, οἱ κατάλογοι ὑφίστανται ἤδη τήν διαδικασίαν τῆς λεξικογραφήσεως ἐπί τῷ σκοπῷ τῆς ἀποφυγῆς καί ματαιώσεως οἱασδήποτε διπλοψηφίας. 'Η διαδικασία αὐτή τῆς λεξικογραφήσεως θά συνεχισθῆ καί μέχρι χρόνου μετά τάς ἐκλογάς εἰς τρίτον στάδιον, τό στάδιον τοῦ τελικοῦ ἐλέγχου τῶν λεξικογραφημένων καταλόγων».

'Η συζήτηση γιά τό ἐκλογικό νομοσχέδιο ὁλοκληρώθηκε στή Βουλή μεταξύ 31 'Ιουλίου καί 2 Σεπτεμβρίου.

Στή διάρκεια τῆς σχετικῆς συζητήσεως, ὁ εἰσηγητής τῆς πλειοψηφίας, Γ. Ράλλης, θά παρατηρήσει:

«Διά τοῦ νομοσχεδίου ἐπανέρχεται ἐν ἰσχύι τό σύστημα τῆς ἐνισχυμένης ἀναλογικῆς, μέ τοιαύτας ὅμως παραλλαγάς, ἰδίως ὡς πρός τήν τρίτην κατανομήν, μή ἀποκλειομένης καί τετάρτης, ὥστε νά προσεγγίση πρός τήν ἁπλῆν ἀναλογικήν». Σέ ἀπάντηση, ἐξ ἄλλου, τῶν θέσεων τῆς ἀντιπολιτεύσεως ὑπέρ τῆς ἁπλῆς ἀναλογικῆς θά τονίσει ὅτι: «τό σύστημα αὐτό ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα νά μή κυβερνοῦν αἱ πλειοψηφίαι, ἀλλά αἱ μειοψηφίαι, αἱ ὁποῖαι ἐκβιάζουν τάς πρώτας». Καί συνεχίζει: «Τά περί συνισταμένης τῶν πολιτικῶν τάσεων, τήν ὁποίαν ἐξασφαλίζει ἡ ἁπλῆ ἀναλογική ἀποτελοῦν μῦθον, διότι ἡ συνισταμένη αὕτη δέν εἶναι δυνατόν νά ὑπάρξη εἰς τάς θέσεις, τάς ὁποίας θά λάβη μία συμμαχική Κυβέρνησις ἐπί ἐξωτερικῶν ἢ ἐσωτερικῶν ζητημάτων. Αἱ προερχόμεναι ἀπό ἐκλογάς μέ ἀναλογικήν συμμαχικαί Κυβερνήσεις ἔχουν στενότητα πολιτικῆς διαχειρίσεως καί δέν ὑποβοηθοῦν τήν ἀνάπτυξιν τῶν πολιτικῶν δυνάμεων καί τῆς πολιτικῆς ζωῆς, ἀλλά ὑποθάλπουν τήν ἀλληλεξουδετέρωσίν των. 'Η 'Ελλάς δέν χρειάζεται σήμερον Κυβερνήσεις, αἱ ὁποῖαι νά κάμουν ἀπογραφάς πολιτικῶν δυνάμεων, ἀλλά ν' ἀντιμετωπίσουν τά μεγάλα καί κρίσιμα θέματα».

Στίς 21 Αὐγούστου, οἱ βουλευτές τῆς ΕΔΑ ἀποχώρησαν ἀπό τή Βουλή, ἀφοῦ ὁ 'Ηλ. 'Ηλιοῦ κατέθεσε στό προεδρεῖο ἔγγραφη δήλωση, σύμφωνα μέ τήν ὁποία «ἡ περαιτέρω συμμετοχή εἰς τάς ἐργασίας τῆς Βουλῆς, εἰς τήν ὁποίαν ἀποφασίζει ἡ νόθος πλειοψηφία, ὄχι μόνον στερεῖται νοήματος, ἀλλά δημιουργεῖ καί βαρείας διά τήν ἀντιπολίτευσιν εὐθύνας, διότι νομιμοποιεῖται διά τῆς συμμετοχῆς εἰς τάς συζητήσεις καί ὁ ἀπαράδεκτος ἐκλογικός νόμος καί ἡ ὅλη πολιτεία τῆς Κυβερνήσεως».

Ἀπό τή Βουλή ἀποχώρησαν καί οἱ βουλευτές τῆς ΕΚ στή συνεδρίαση τῆς 22ας Αὐγούστου, ἀφοῦ προηγουμένως ὁ ἀρχηγός τοῦ κόμματος, Γ. Παπανδρέου, τόνισε ὅτι ὁ πρωθυπουργός, ὡς πρώην ὑπουργός τῆς ΕΡΕ, ἀποτελεῖ πολιτικό πρόσωπο καί ἡ Κυβέρνησή του συνέχιση τοῦ «κομματικοῦ κράτους τῆς ΕΡΕ». Τάχθηκε ὑπέρ τῆς ἁπλῆς ἀναλογικῆς, ὑπογράμμισε ὅτι δέν θά ἀνεχθεῖ ἡ ΕΚ «παρωδία ἐκλογῶν» καί ἀπηύθυνε ἔκκληση στό βασιλέα νά ἀσκήσει τά προνόμιά του καί νά ὁδηγήσει τή χώρα σέ ὁμαλό πολιτικό βίο. Παράλληλα, ἀνακοίνωσε ὅτι ἐγκαινιάζεται ἡ τρίτη φάση τοῦ ἀνένδοτου ἀγώνα, ἡ ὁποία ἐπιβάλλεται ἀπό τό γεγονός ὅτι δέν ἔγιναν δεκτά τά τρία βασικά αἰτήματα τοῦ κόμματός του: σχηματισμός ὑπηρεσιακῆς Κυβερνήσεως, ψήφιση τῆς ἁπλῆς ἀναλογικῆς, ἀποκλεισμός τῆς ψήφου τῶν στρατευμένων.

Ὑπέρ τῆς ἁπλῆς ἀναλογικῆς τάχθηκε καί ὁ ἀρχηγός τῶν Προοδευτικῶν, Σ. Μαρκεζίνης, οἱ βουλευτές τοῦ ὁποίου καί ἀποχώρησαν ἐπίσης ἀπό τή Βουλή, στίς 30 Αὐγούστου, μέ τή δήλωση ὅτι «περατωθείσης τῆς κατ' ἄρθρον πρώτης συζητήσεως, θά ἀπόσχη τῆς περαιτέρω συζητήσεως ἐπί τοῦ ἐκλογικοῦ νομοσχεδίου διά νά καταστήση ἐμφανεστέραν τήν ἀντίθεσίν του».

Ἡ Βουλή ψήφισε κατ' ἄρθρο τό ἐκλογικό νομοσχέδιο στή συνεδρίαση τῆς 29ης Αὐγούστου, ὁπότε καί παρά τήν ἀντίδραση μέρους βουλευτῶν τῆς ΕΡΕ, ψηφίστηκαν οἱ διατάξεις γιά τήν ἀντικατάσταση τῶν ἀρχηγῶν τῶν Σωμάτων Ἀσφαλείας καί τῶν νομαρχῶν, «ὅπως ἱκανοποιήση ἔν κατά κάποιον τρόπον δίκαιον αἴτημα μέρους τῆς μειοψηφίας, ὥστε αἱ ἐκλογαί ὄχι μόνον νά εἶναι ἀλλά καί νά φαίνωνται ἀδιάβλητοι». Τέλος, ἔγινε δεκτή καί τροπολογία βάσει τῆς ὁποίας οἱ δημόσιοι ὑπάλληλοι καί οἱ στρατιωτικοί ψηφίζουν μέ τά ἐκλογικά τους βιβλιάρια καί ὄχι βάσει εἰδικῆς καταστάσεως.

Στίς 2 Σεπτεμβρίου ὁ ἐκλογικός νόμος ψηφίστηκε στό σύνολό του ἀπό τούς βουλευτές τῆς ΕΡΕ, οἱ ὁποῖοι καί ἦταν μόνοι παρόντες κατά τήν ψηφοφορία, μετά τήν ἀποχώρηση τῶν κομμάτων τῆς ἀντιπολιτεύσεως[11].

30 ΙΟΥΛΙΟΥ 1963

Ὁ βασιλεύς Παῦλος ἀποδέχεται τήν εἰσήγηση τοῦ πρωθυπουργοῦ γιά τή διεξαγωγή τῶν ἐκλογῶν στίς 3 Νοεμβρίου.

Ἡ Διοικοῦσα Ἐπιτροπή τῆς ΕΡΕ, μετά τήν ἀναγγελία τῆς ἡμερομηνίας τῶν ἐκλογῶν, ἐξέδωσε τήν ἀκόλουθη ἀνακοίνωση:

«Ἡ ΕΡΕ χαιρετίζει μέ ἄκραν ἱκανοποίησιν τήν, εἰσηγήσει τῆς Κυβερνήσεως, ληφθεῖσαν ὑπό τῆς Α.Μ. τοῦ βασιλέως ἀπόφασιν, ὅπως αἱ ἐκλογαί διενεργηθοῦν τήν 3ην τοῦ προσεχοῦς Νοεμβρίου.

Ἡ βασιλική αὕτη πρωτοβουλία ἀνταποκρίνεται, πράγματι, πρός οὐσιαστικήν ἐπιταγήν τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος, δίδουσα εἰς τήν πολιτικήν ἐκκρεμότητα τήν μόνην λύσιν, διά τῆς προσφυγῆς εἰς τήν ἐτυμηγορίαν τοῦ λαοῦ.

Εἰς τάς Δημοκρατίας, αἱ Κυβερνήσεις δέν προκύπτουν ὡς προϊόν κομματικῆς συναλλαγῆς συντελουμένης εἰς τά παρασκήνια. Προκύπτουν ἀπό πολιτικούς σχηματισμούς συγκεκροτημένους, τῶν ὁποίων τήν ἡγεσίαν καθιέρωσε καί τῶν ὁποίων τό πρόγραμμα ἐνέκρινεν ὁ λαός διά τῆς ψήφου του.

Ὑπαγορεύεται ὅμως ἡ ἐξαγγελθεῖσα ἀπόφασις καί ἐξ ἄλλων σημαντικῶν λόγων, ἐπιβαλλόντων τόν ταχύτερον δυνατόν τερματισμόν τῆς πολιτικῆς ἐκκρεμότητος. Ἡ οἰκονομία τῆς χώρας, ἀναπτυχθεῖσα ἐπί δεκαετίαν ὑπό καθεστώς νομισματικῆς σταθερότητος, ἀπέδειξε τάς ὥρας αὐτάς τῆς κρίσεως πρωτοφανῆ εἰς τήν ἑλληνικήν ἱστορίαν ἀντοχήν, ὀφειλομένην εἰς τάς στερεάς βάσεις ἐπί τῶν ὁποίων ἐστήριξε τήν ὅλην της προσπάθειαν ἡ Κυβέρνησις Καραμανλῆ. Μολονότι ὅμως ἐξακολουθεῖ διατηρουμένη ἀκλόνητος ἡ νομισματική σταθερότης, ἡ οἰκονομική δραστηριότης ἐσημείωσεν —ἤδη κατά τό μεσολαβῆσαν βραχύ ἀπό τῆς παραιτήσεως τῆς Κυβερνήσεως Καραμανλῆ μέχρι σήμερον χρονικόν διάστημα— ἀνάσχεσιν. Ὁ τομεύς τῶν ἐπενδύσεων, ἡ χρηματαγορά καί αἱ συναλλαγαί ἐνεφάνισαν συμπτώματα ὑποτονίας. Ἡ παρατηρουμένη ἐλαφρά ὕφεσις εἶναι βεβαίως, ὑπό τάς σημερινάς περιστάσεις, φυσική καί δέν δικαιολογεῖ —μετά τόν καθορισμόν τῆς ἡμερομηνίας τῶν ἐκλογῶν—οἱανδήποτε ἀνησυχίαν, διά τόν ἁπλούστατον λόγον ὅτι ἡ σημερινή βασιλική ἀπόφασις διαλύει τήν ἀτμόσφαιραν τῆς ἀβεβαιότητος καί τῆς ἀσαφείας, δικαιώνουσα τήν μεγίστην πλειοψηφίαν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἡ ὁποία ἐθισθεῖσα ἐπί ἔτη εἰς τήν ὁμαλότητα, ἐξηκολούθησε νά πιστεύη εἰς αὐτήν, ἀκόμη καί τήν ὥραν τῆς κρίσεως.

Ἐξ ἄλλου, αἱ πρόσφατοι διεθνεῖς ἐξελίξεις ἐπιβάλλουν τήν προσεκτικήν ἐκτίμησιν τῆς διαμορφουμένης καταστάσεως καί τήν χάραξιν —ἐντός φυσικά τοῦ πλαισίου τῶν συμμαχιῶν μας— ὑπευθύνου ἔναντι τοῦ λαοῦ καί ἔναντι τοῦ Στέμματος πολιτικῆς γραμμῆς, προστατευούσης, κατά τήν διανοιγομένην περίοδον μεγάλων ἐνδεχομένως διεθνῶν προσαρμογῶν, τά ἑλληνικά συμφέροντα.

Δι' ὅλους αὐτούς τούς λόγους, ἀποβλέπων τόσον εἰς τήν ἐξασφάλισιν τῆς συνταγματικῆς τάξεως καί τῆς δημοκρατικῆς ὁμαλότητος, ὅσον καί εἰς τήν δημιουργίαν τῶν πραγματικῶν προϋποθέσεων τῆς ἀντιμετωπίσεως μεγάλων ἐξωτερικῶν καί οἰκονομικῶν προβλημάτων, ὁ ἀρχηγός τῆς ΕΡΕ εἰσηγήθη, εὐθύς ἐξ ἀρχῆς, τήν ἄμεσον προσφυγήν εἰς ἐκλογάς ὡς τήν μόνην ἐνδεδειγμένην λύσιν τῆς κρίσεως. Ἂν, περαιτέρω, ἔλαβε τάς γνωστάς ἀποφάσεις, τάς ἔλαβε μόνον διά νά διευκολύνη τόν Ρυθμιστήν τοῦ Πολιτεύματος καί τήν ὑπ' Αὐτοῦ ὁρισθεῖσαν ὑπηρεσιακήν Κυβέρνησιν εἰς τήν ταχεῖαν διάνοιξιν ὁμαλῆς διεξόδου.

Συνεπής πρός τήν ὑπό τοῦ κ. Καραμανλῆ προσδιορισθεῖσαν γραμμήν, ἡ διοικοῦσα ἐπιτροπή τῆς ΕΡΕ ἐδέχθη, εἰς βάρος τοῦ συμφέροντος τοῦ κόμματος, νά προβῆ εἰς βασικάς παραχωρήσεις ἐπί τοῦ ἐκλογικοῦ συστήματος, ἵνα

εὐχεράνη τήν θέσιν τῶν ἐθνικῶν κομμάτων τῆς μειοψηφίας. Ἡ ΕΡΕ εἶναι τεταγμένη ὑπέρ τοῦ πλειοψηφικοῦ. Εἶναι δέ βεβαία ὅτι ὑπέρ τοῦ συστήματος τούτου εἶναι τεταγμένη καί ἡ μεγίστη πλειοψηφία τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἡ ὁποία ἐπιθυμεῖ νά ἐξασφαλίση τό μέλλον τῆς χώρας δι' ἰσχυρῶν καί σταθερῶν Κυβερνήσεων. Ἐάν ἡ ΕΡΕ ἐδέχθη, μολονότι διαθέτουσα ἀρραγῆ ἐν τῇ Βουλῇ πλειοψηφίαν, νά παρεκκλίνη ἀπό τῆς ἀρχῆς ταύτης —ἐξαιρετικῶς διά τάς προσεχεῖς ἐκλογάς— εἶναι διότι ἤλπισεν ὅτι ἡ ἰδική της διαλλακτικότης θά εὕρη ἀνταπόκρισιν εἰς τά κόμματα τῆς μειοψηφίας.

Ἐάν τοῦτο δέν συμβῇ, ἡ ὑπό τῆς ΕΡΕ ὑποστήριξις τῆς ἀρχῆς τοῦ ὑποβληθέντος ὑπό τῆς Κυβερνήσεως Πιπινέλη νομοσχεδίου, θά ἦτο ἀπεστερημένη οἱασδήποτε πολιτικῆς ἐννοίας. Ἡ ΕΡΕ δέν ζητεῖ, πράγματι, νέον ἐκλογικόν νόμον. Τήν ἱκανοποιεῖ ὁ ὑφιστάμενος, ὁ ὁποῖος προβλέπει τό πλειοψηφικόν. Οὐδέ εἶναι διατεθειμένη νά ὑποχωρήση πέραν τῆς ἀρχῆς τοῦ κυβερνητικοῦ νομοσχεδίου, καθιεροῦντος ἔν ἐκ τῶν ἐπιεικεστέρων, διά τά κόμματα τῆς μειοψηφίας, ἀναλογικῶν συστημάτων τῆς ὑφηλίου. Πέραν αὐτοῦ, τοῦ ἀναλογικωτάτου νομοσχεδίου τοῦ κ. Πιπινέλη, ἡ πλειοψηφία δέν πρόκειται νά ὑποχωρήση. Ὄχι, βεβαίως, ἀπό ἀδιαλλαξίαν, ἀλλά διότι ἀρνεῖται, ὑποκύπτουσα εἰς ἐκβιασμόν, νά διαλύση τό Κράτος.

Ἀλλά ἡ σημερινή ἀπόφασις ὁρίζει ὅτι θά διενεργηθοῦν ὁπωσδήποτε τήν 3ην Νοεμβρίου αἱ ἐκλογαί. Καί ἐάν μέν θέλη ἡ μειοψηφία, θά διενεργηθοῦν μέ τό σύστημα τοῦ κ. Πιπινέλη, ἐάν δέ δέν θέλη, θά διενεργηθοῦν κατ' ἀνάγκην ἀναπόδραστον μέ τό ἐν ἰσχύι σύστημα, τό πλειοψηφικόν.

Ὁ ἀρχηγός τῆς ΕΡΕ, ἅμα τῇ προκηρύξει τῶν ἐκλογῶν, θά ἐπανέλθη διά νά ἡγηθῇ τοῦ ἐκλογικοῦ ἀγῶνος. Ἡ ΕΡΕ, ὑπό τήν ἡγεσίαν τοῦ κ. Καραμανλῆ, εἶναι ἀποφασισμένη νά ἀγωνισθῇ, πρῶτον, διά τήν κατοχύρωσιν τῶν ὅσων, χάρις εἰς τόν μόχθον τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καί τήν δραστηριότητα τῆς Κυβερνήσεώς του, ἐπετεύχθησαν κατά τά τελευταῖα ἔτη καί, δεύτερον, διά τήν ἐξασφάλισιν τῆς περαιτέρω οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως καί κοινωνικῆς προόδου, μέσα εἰς μίαν ἀτμόσφαιραν ἀσφαλείας, τάξεως καί σταθερότητος, πολιτικῆς καί νομισματικῆς. Αὐτῆς τῆς ἠρεμίας καί τῆς σταθερότητος, ἡ ΕΡΕ καί ὁ ἀρχηγός της παραμένουν —εἰς πεῖσμα τῆς δημαγωγίας— οἱ ἐγγυηταί. Καί δι' αὐτό, εἴμεθα βέβαιοι διά τήν νίκην τῆς 3ης Νοεμβρίου».

Ὁ ἀρχηγός τῆς ΕΚ Γ. Παπανδρέου, ἔκαμε τήν ἀκόλουθη δήλωση:

«Ἡ ΕΚ ἐπί 20 μῆνας ζητεῖ ἐκλογάς. Καί εἶναι φυσικόν νά χαίρη διότι ἐπί τέλους ἀναγγέλλονται. Ἀλλά δέν ἔχομεν ζητήσει ἁπλᾶς ἐκλογάς. Ἔχομεν ζητήσει τιμίας ἐκλογάς, ἐνεργουμένας ἀπό τίμιον Κράτος, μέ τίμιον ἐκλογικόν σύστημα.

Καί αὐτό δυστυχῶς δέν συμβαίνει. Ὁ πρῶτος ἐκ τῶν ἑπτά ὅρων τῆς ΕΚ θέτει ὡς προϋπόθεσιν ὑπηρεσιακήν Κυβέρνησιν πλήρους ἐμπιστοσύνης. Καί ὅπως ἐδηλώσαμεν, ἡ σημερινή Κυβέρνησις, μέ τήν προέλευσιν καί τάς πράξεις της, ἀποδεικνύεται Κυβέρνησις πλήρους δυσπιστίας.

Ἡ ΕΚ θεωρεῖ χρέος νά ἐπαναλάβη καί πάλιν, μέ πλήρη συνείδησιν πολιτικῆς καί ἱστορικῆς εὐθύνης, ὅτι εἰς παρωδίαν ἐκλογῶν οὐδέποτε θά μετάσχη».

Ἱκανοποίηση γιά τήν ἀναγγελία τοῦ χρόνου διεξαγωγῆς τῶν ἐκλογῶν ἐξέφρασε καί ὁ ἀρχηγός τῶν Προοδευτικῶν Σπ. Μαρκεζίνης, ὁ ὁποῖος καί εἶχε δηλώσει στή Βουλή ὅτι τό κόμμα του εἶναι ὑπέρ τῆς ταχύτερης δυνατῆς διενέργειάς τους. Τέλος, ὁ πρόεδρος τῆς ΕΔΑ, Ι. Πασαλίδης, ὑποστήριξε ὅτι «διά τοῦ καθορισμοῦ τῆς ἡμερομηνίας τῶν ἐκλογῶν καί τῆς ἐνάρξεως τῶν συζητήσεων ἐπί τοῦ ἐκλογικοῦ νομοσχεδίου εἰς τήν Βουλή, ὁ κ. πρωθυπουργός ἐπιχειρεῖ νά προχωρήση εἰς τήν δημιουργίαν τετελεσμένων γεγονότων», καί ζήτησε συντονισμό τοῦ ἀγώνα τῶν κομμάτων τῆς ἀντιπολιτεύσεως, μέ αἰτήματα τήν ἁπλή ἀναλογική καί το σχηματισμό Κυβερνήσεως κοινῆς ἐμπιστοσύνης· σέ περίπτωση μή ἀποδοχῆς, πρότεινε «ἀποχήν ἀπό τάς συζητήσεις εἰς τήν Βουλήν καί κινητοποίησιν τοῦ λαϊκοῦ παράγοντος».

13 ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ 1963

Μέ ἀφορμή τήν ἀρνητική στάση τῆς ΕΚ ἀπέναντι στήν Κυβέρνηση Πιπινέλη, ἡ Διοικοῦσα Ἐπιτροπή τῆς ΕΡΕ ἐκδίδει ἀνακοίνωση, ὅπου μεταξύ ἄλλων ἀναφέρει:

«Ἡ ΕΚ, ἀπό τινων ἡμερῶν ἐξαπολύει, διά τοῦ προσκειμένου πρός αὐτήν τύπου, ἐντόνως καί τό αἴτημα τῆς ἀντικαταστάσεως τῆς ὑπό τόν κ. Πιπινέλην ὑπηρεσιακῆς Κυβερνήσεως.

Τήν Κυβέρνησιν Πιπινέλη δέν ἐπέλεξεν ἡ ΕΡΕ. Συνεπής ὅμως πρός τήν ὑπό τοῦ ἀρχηγοῦ της χαραχθεῖσαν γραμμήν καί ἀποβλέπουσα εἰς τήν διευκόλυνσιν τῆς Α.Μ. τοῦ βασιλέως πρός δημιουργίαν διεξόδου ἐκ τῆς κρίσεως, τήν ἐστήριξε διά τῆς ψήφου της. Μολονότι ἔκτοτε ἡ ὑπηρεσιακή Κυβέρνησις προέβη εἰς σειράν παραχωρήσεων πρός τήν ΕΚ —ἔναντι τῶν ὁποίων ἡ ΕΡΕ παραμένει ἄκρως σκεπτική— ἡ ΕΡΕ ἐξηκολούθησε καί ἐξακολουθεῖ νά ἐμπιστεύεται τήν Κυβέρνησιν Πιπινέλη, θεωροῦσα ὅτι αἱ ἐναντίον της αἰτιάσεις τοῦ Κέντρου εἴτε ἀποτελοῦν πρόσχημα ὑπό τό ὁποῖον καλύπτεται ὁ ἐκ τῶν ἐπικειμένων ἐκλογῶν πανικός εἴτε ἀποβλέπουν εὐθέως εἰς τήν διάλυσιν αὐτοῦ τούτου τοῦ Κράτους καί εἰς τήν δημιουργίαν ἀνωμαλίας.

Ἐνδεχομένη ἀντικατάστασις τῆς σημερινῆς Κυβερνήσεως δέν εἶναι δυνατή παρά μόνον διά τοῦ σχηματισμοῦ Κυβερνήσεως ὑπό τοῦ διαθέτοντος τήν ἐν τῇ Βουλῇ πλειοψηφίαν ἀρχηγοῦ τῆς ΕΡΕ.

Ἡ πλειοψηφία δέν παρητήθη τοῦ δικαιώματος καί τῆς εὐθύνης τῆς διακυβερνήσεως τῆς χώρας, διά νά ἐπιτρέψη εἰς τήν μειοψηφίαν νά τήν ὑποκαταστήση, καταλύουσα τήν δημοκρατίαν. Ἠθέλησεν ἁπλῶς νά διευκολύνη τόν Ἀνώτατον Ἄρχοντα εἰς τό νά ὁδηγήση ταχέως τήν χώραν πρός τήν μόνην δυνατήν δημοκρατικήν λύσιν: τάς ἐκλογάς».

Μέ νεώτερη, ἐξ ἄλλου, ἀνακοίνωση διαψεύδεται ἡ πληροφορία ὅτι, δῆθεν, ὁ Δ. Μακρῆς διεβίβασε ὁδη-

γίες τοῦ Κ. Καραμανλῆ πρός τή ΔΕ, προκειμένου νά δεχτεῖ ἡ ΕΡΕ τήν ἁπλή ἀναλογική, καθώς καί ἐκλογική Κυβέρνηση ὑπό τόν Κ. Γεωργακόπουλο.

Παράλληλα, δημοσιεύτηκαν στόν τύπο ἐξακριβωμένες πληροφορίες σχετικά μέ τήν ἀπόφαση τοῦ Κ. Καραμανλῆ νά παραμείνει στήν Ἑλβετία μέχρις ὅτου διαλυθεῖ ἡ Βουλή. Ὅπως ἀναφέρεται, ὁ ἀρχηγός τῆς ΕΡΕ «ἐκφράζει τήν ἀπαρέσκειάν του διά τάς σημειουμένας ζυμώσεις καί θεωρεῖ ὅτι τά παντοειδῆ "παζαρεύματα", ἰδίως ἐπί τοῦ θέματος τοῦ ἐκλογικοῦ νόμου, ταπεινώνουν πολιτικῶς τόν ἑλληνικόν λαόν. Ὅπου λειτουργεῖ τό πολίτευμα —προστίθεται— δέν ὑπάρχουν παζαρεύματα».

18 ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ 1963

Ὁ Γ. Παπανδρέου ἐπισκέπτεται τό βασιλέα στήν Κέρκυρα καί ζητεῖ τήν παρέμβασή του προκειμένου νά ἱκανοποιηθοῦν τά αἰτήματα τῆς ΕΚ σχετικά μέ τό σύστημα καί τόν τρόπο διεξαγωγῆς τῶν ἐκλογῶν.

Μέ τήν εὐκαιρία αὐτή, ἐκδηλώνει καί τήν ἀντίθεσή του στήν προσπάθεια τοῦ Σ. Βενιζέλου γιά σχηματισμό μεταβατικῆς Κυβερνήσεως καί ἀναβολή τῶν ἐκλογῶν.

18 ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ 1963

Ἡ ἐφημερίδα «Ἡ Καθημερινή», σέ κύριο ἄρθρο μέ τόν τίτλο «Ὀφείλει νά ἐπιστρέψη», ἀφοῦ ἀναλύει τήν πολιτική κατάσταση τῆς χώρας, μετά τήν κρίση τοῦ Ἰουνίου, τονίζει ὅτι «εἶναι πλέον καιρός νά ἐπανέλθη ὁ Κ. Καραμανλῆς, ὥστε νά προετοιμάση καί τήν νέαν του Κυβέρνησιν ἀλλά καί τάς νέας πολιτικάς μεθόδους, τάς ὁποίας πρόκειται νά ἀκολουθήση». Καί προσθέτει: «Ὁ Κ. Καραμανλῆς εἶναι νέος, ἰσχυρός, φιλόδοξος —ὅπως ὀφείλει κάθε ἄξιος πολιτικός νά εἶναι— τρέφει ἀληθινό πάθος διά τόν τόπον του καί φανταζόμεθα ὅτι συνειδητοποιεῖ βαθύτατα τόν προορισμόν ἑνός πολιτικοῦ ἀνδρός πού θέλει καί κινεῖται μέσα εἰς τά πλαίσια πού ὁριοθετεῖ ἡ δημοκρατία».

Στίς 22 Αὐγούστου, ἡ ἴδια ἐφημερίδα ἐπανέρχεται στό ἴδιο θέμα, σέ ἄρθρο μέ τίτλο «Μετά τήν ἀνάπαυλαν», ὅπου καί ὑποστηρίζει ὅτι ἡ ἀπουσία τοῦ Κ. Καραμανλῆ «ὑπερέβη τά θεμιτά ὅρια» καί ὅτι «ὡς ἀρχηγός μιᾶς παρατάξεως ὀφείλει νά ἐπιστρέψη».

23 ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ 1963

Συνεχίζεται ὁ δημαγωγικός θόρυβος γύρω ἀπό τά γεγονότα τῆς Θεσσαλονίκης, μέ ἀφορμή ἐπερώτηση βουλευτῆ τῆς ΕΚ. Συγκεκριμένα, ὁ Γ. Βασιλᾶτος κατηγόρησε τήν Κυβέρνηση Κ. Καραμανλῆ «ὡς ὑπεύθυνον διά τήν δολοφονίαν τοῦ βουλευτοῦ Γρηγ. Λαμπράκη», ὑποστήριξε ὅτι «ὑπῆρχον στενοί δεσμοί μεταξύ τῶν ἀστυνομικῶν, τῶν στρατιωτικῶν, τῶν κυβερνητικῶν παραγόντων καί τῶν παρακρατικῶν ὀργανώσεων», προσθέτει ὅτι «δικαίως ἐθεωρήθη ὑπό τῆς ἀντιπολιτεύσεως ὁ Κ. Καραμανλῆς ὡς ἠθικός αὐτουργός τῆς δολοφονίας αὐτῆς» καί ἀμφισβήτησε τήν ἀκρίβεια τῆς ἐκθέσεως γιά τά γεγονότα καί τό σχετικό πόρισμα τοῦ ἀρεοπαγίτη Γεωργίου. «Ὁ ἀρχηγός τῆς ΕΡΕ —κατέληξε— ὁ ὁποῖος κατηγορήθη ὡς ἠθικός αὐτουργός τῶν γεγονότων τῆς Θεσσαλονίκης μένει μακράν τῆς πατρίδος του. Δικαίωμά του εἶναι νά μήν ἀπαντᾶ εἰς τάς κατηγορίας καί νά περιφρονεῖ τούς κατηγόρους του. Ἀλλά δικαίωμά μας εἶναι νά λέγωμεν, ὅταν ὑπάρχουν στοιχεῖα, ὅτι ὄπισθεν τῶν αὐτουργῶν τοῦ ἐγκλήματος τῆς Θεσσαλονίκης, ὑπάρχουν πρόσωπα ὑψηλά ἱστάμενα».

Στή διάρκεια τῆς συζητήσεως πῆρε μέρος καί ὁ βουλευτής Ἠ. Μπρεδήμας, ὁ ὁποῖος κατηγόρησε τήν Κυβέρνηση Καραμανλῆ γιά ὀργάνωση καί ἀνοχή τῆς λειτουργίας ἀστυνομικοῦ κράτους καί ἰσχυρίστηκε ὅτι «εἰς τήν Ἑλλάδα δέν ὑπάρχει δημοκρατία» ἀλλά «ἐκσυγχρονισμένος φασισμός». Κατηγόρησε ἐπίσης τόν ὑπουργό Ἐσωτερικῶν γιά ἐσκεμμένη καθυστέρηση στή διαδικασία τῶν ἀνακρίσεων. Ὁ ὑπουργός Δικαιοσύνης —ὑποστήριξε— «δέν κατόρθωσε νά κυριαρχήσει εἰς τόν ὑπηρεσιακόν του χῶρον, τύποις ἁπλῶς προΐσταται τῶν ὀργάνων τῆς Χωροφυλακῆς», οἱ ἀνακρίσεις παρεμποδίζονται ἀπό στελέχη παρακρατικῶν ὀργανώσεων, «ἐντός τῆς αἰθούσης τῆς Βουλῆς λειτουργεῖ κοινοβουλευτική ἀστυνομία τῆς ΚΥΠ».

Ὁ ὑπουργός τῆς Δικαιοσύνης, Β. Σακελλαρίου, διαβεβαίωσε τό Σῶμα ὅτι καταβάλλεται κάθε προσπάθεια ὄχι μόνο γιά τήν ἀδιάβλητη διεξαγωγή ἀλλά καί γιά τήν ταχύτερη δυνατή περαίωση τοῦ ἀνακριτικοῦ ἔργου.

Ὁ Κ. Παπακωνσταντίνου ἐξέφρασε τήν ἱκανοποίησή του γιά τό γεγονός ἀκριβῶς αὐτό, ὑπογραμμίζοντας ὅτι «ἡ Δικαιοσύνη θά ἔχη τό συντομώτερον εἰς τήν διάθεσιν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ τό πρῶτον πόρισμα ἐπί τῶν γεγονότων τῆς Θεσσαλονίκης, τό ὁποῖον μέ ἀνυπομονησίαν ἀναμένει ὁ ἑλληνικός λαός»[12].

1 ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ 1963

Μετά τήν ἀποκατάσταση ἀπόρρητης ἐπικοινωνίας μέ τόν Σ. Μαρκεζίνη, μέσω τοῦ ἔμπιστου συνεργάτη του Δ. Βέρρου, ὁ Κ. Καραμανλῆς ἀποστέλλει στόν τελευταῖο τήν ἀκόλουθη ἐπιστολή:

«Ἀγαπητέ Νιόνιο,

Θά μεταφέρης εἰς τόν κ. Μ. τούς χαιρετισμούς καί τήν ἐκτίμησίν μου καί θά τοῦ πῆς:

1. Ὅπως ἐτόνισα καί εἰς τό πρῶτον σημείωμά

μου, ἡ ἐκλογική συνεργασία δέν παρουσιάζει ἐνδιαφέρον δι' ἐμέ. Ἀντιθέτως, θά προτιμοῦσα, ἐάν αἱ συνθῆκαι τοῦ τό ἐπιτρέπουν, νά κατέλθη αὐτοτελής εἰς τάς ἐκλογάς. Καί τοῦτο διότι α. εἶναι βέβαιον ὅτι θά ἔχω αὐτοδύναμον πλειοψηφίαν καί β. ἡ συνεργασία εἶναι δυνατόν νά μέ ἐνισχύση, εἶναι ὅμως δυνατόν καί νά μέ ἐξασθενήση ἀπό ἀπόψεως κοινοβουλευτικῆς αὐτοδυναμίας.

2. Ἐκεῖνο τό ὁποῖον μέ ἐνδιαφέρει βασικῶς εἶναι τό μετεκλογικόν. Ἔχω ἀνάγκην, καί διά λόγους οὐσίας ἀλλά καί διά λόγους ἐντυπώσεως, νά ἐμφανισθῶ ἀνανεωμένος. Καί ἔχω ἐπίσης καθῆκον νά διασφαλίσω χάριν τοῦ τόπου τήν συνέχειαν καί τήν διάρκειαν εἰς τό κόμμα μου. Οἱ σκοποί αὐτοί θά ἐξυπηρετοῦντο, ἐάν συνεχωνεύετο —εὐθύς μετά τάς ἐκλογάς καί ἀνεξαρτήτως τοῦ τρόπου μέ τόν ὁποῖον θά κατήρχετο— καί αὐτός εἰς τήν ΕΡΕ, ἀναλαμβάνων ἀντιπροεδρίαν εἰς τήν Κυβέρνησιν.

3. Κατά ταῦτα, βάσιν τῆς συνεννοήσεως θά ἀποτελέση ἡ συγχώνευσίς του εἰς τήν ΕΡΕ εὐθύς μετά τήν ἐκλογήν καί πρό τοῦ σχηματισμοῦ τῆς νέας Κυβερνήσεως.

Ἐάν συμφωνῆ ἐπ' αὐτῶν, τότε τό ἐκλογικόν λαμβάνει ἄλλην καί ἁπλουστέραν μορφήν. Καί συγκεκριμένως:

α. Ἤ θά κατέλθη αὐτοτελῶς εἰς τάς ἐκλογάς δεδομένου ὅτι δέν θά ἔχη, ἐν ὄψει συγχωνεύσεως, σημασίαν ὁ ἀριθμός τῶν βουλευτῶν πού θά ἐπιτύχη.

β. Ἤ θά συμπράξη ἐκλογικῶς μέ τόν Βενιζέλον παραμεριζομένου τοῦ Παπανδρέου (καί νομίζω ὅτι θά πρέπει νά μελετήση ἰδιαιτέρως τήν περίπτωσιν αὐτήν).

Ἤ, τέλος, ἐάν αἱ ἀνωτέρω λύσεις δέν εἶναι ἐφικταί, νά καταλάβη εἰς τούς συνδυασμούς τῆς ΕΡΕ 12-15 θέσεις, ἐξασφαλιζομένης τῆς ἐκλογῆς τῶν ἐπιτελῶν του, οἱ ὁποῖοι θά εἶναι καί μετεκλογικῶς χρήσιμοι.

4. Ἐάν συμφωνῆ ἐπί τῶν ἀνωτέρω, θά ἦτο χρήσιμον νά καταστήση σαφές ἀπό τοῦδε ὅτι θά μετάσχη ὁπωσδήποτε τῶν ἐκλογῶν καί νά ἐξετάση ἐν συνεχείᾳ ἀνέτως τάς ἀνωτέρω τρεῖς περιπτώσεις.

5. Ἐάν αἱ συζητήσεις δέν καταλήξουν —δέν θά ἐννοοῦσα διατί— εἰς ἀποτέλεσμα, θά πρέπει νά θεωρηθοῦν ὡς μηδέποτε γενόμεναι.

Τά ἀνωτέρω θά τά δακτυλογραφήσης καί θά καταστρέψης τό παρόν σημείωμα. Εἶναι δέ περιττόν νά σοῦ εἰπῶ ὅτι ἐκτός τοῦ Κόντα οὐδείς ἄλλος θά λάβη γνῶσιν»[13].

Ὁ Δ. Βέρρος ἐπέδωσε στό Σ. Μαρκεζίνη καί τό ἀκόλουθο «ἄκρως ἀπόρρητον» σημείωμα:

«1. Ἀνεξαρτήτως ἐκλογικοῦ ἀποτελέσματος, ἐπιθυμῶ ὁπωσδήποτε μετεκλογικήν συνεργασίαν καί, ἐάν τό ἐπιθυμῆ, συγχώνευσίν του μέ τήν ΕΡΕ.

2. Εἰς τάς ἐκλογάς θά προτιμοῦσα ἐν πάσῃ περιπτώσει καί ἀνεξαρτήτως τῆς στάσεως τῶν ἄλλων, νά κατέλθη μόνος, τοσούτῳ μᾶλλον καθόσον ὁ ἐκλογικός νόμος διεμορφώθη σύμφωνα μέ τάς ἐπιδιώξεις του, περίπου.

3. Ἐάν ὅμως ἐξαρτᾶ τήν θέσιν του ἀπό τήν στάσιν τῶν ἄλλων, τότε: α. ἐάν μέν ἀπόσχη ἡ ΕΚ, συμφέρει γενικώτερον νά κατέλθη μόνος εἰς τάς ἐκλογάς, β. ἐάν μετάσχη τό Κέντρον καί δέν ἀντιμετωπίζη ὁ ἴδιος αὐτοτελῆ κάθοδον —πού θά τήν προτιμοῦσα—, δύναται νά συμπράξη μαζί μας, ἐξασφαλιζομένης τῆς ἐκλογῆς τῶν κυριωτέρων στελεχῶν του. Τοῦτο πράττω ὄχι διότι μέ ἐνδιαφέρει ἐκλογικῶς ἀλλά διότι μέ ἐνδιαφέρει μετεκλογικῶς (ἡ πρώτη παράγραφος ἰσχύει δι' ὅλας τάς ἀνωτέρω περιπτώσεις).

4. Ἐάν συμφωνῆ, θά πρέπει νά δηλώση ἀπό τοῦδε καί κατά τρόπον σταθερόν ὅτι θά μετάσχη ὁπωσδήποτε τῶν ἐκλογῶν. Ἡ διατήρησις τῆς ἐντυπώσεως ὅτι παζαρεύει βλάπτει τόν ἴδιον καί δυσχεραίνει τήν ἀποσαφήνισιν τῆς καταστάσεως.

5. Ἐάν συμφωνῆ κατά βάσιν, θά ἦτο δυνατόν νά μοῦ στείλη κατόπιν νεωτέρας συνεννοήσεως τόν κ. Καψάλην διά τάς λεπτομερείας»[14].

Στή συνέχεια, ὁ Δ. Βέρρος ἀπάντησε στόν Κ. Καραμανλῆ μέ τήν ἀκόλουθη ἐπιστολή:

«Σεβαστέ κύριε πρόεδρε,

Σᾶς ἐσωκλείω σημείωμα τῶν ἀπόψεων τοῦ γνωστοῦ "δημοσιογράφου" εἰς ἀπάντησιν ὑμετέρου ὁμοίου.

Αἱ ἐντυπώσεις μου καί τά συμπεράσματά μου ἐκ τῆς συνομιλίας εἶναι:

1. Κατ' ἀρχήν αἰφνιδιάσθη ἐκ τῶν προτάσεων. Προσεπάθησε νά ἀντιδράση διά πολυλογίας ἀναλύων τήν πολιτικήν κατάστασιν καί μέ ἀντικειμενικόν σκοπόν νά μήν ἀποκαλύψη τόν αἰφνιδιασμόν του.

2. Κατά βάθος εἶναι λίαν ἱκανοποιημένος καί ἐνθουσιασμένος ἀπό τήν «ρεαλιστικήν καί ἔντιμον τοποθέτησιν τῶν πραγμάτων».

3. Ἐπιθυμεῖ νά ἐξασφαλίση ἐκ τῶν προτέρων καί ἠγγυημένως τήν ἀποφυγήν τῆς ἐκλογικῆς του συντριβῆς καί ἐπομένως τήν ἐξασφάλισιν τῆς ἐκλογῆς ἀριθμοῦ τινος βουλευτῶν (κατά τήν γνώμην μου περί τους 15).

4. Τά ἀνωτέρω βεβαίως ἐφ' ὅσον κατέλθουν εἰς τάς ἐκλογάς ὅλα τά κόμματα τῆς ἀντιπολιτεύσεως.

5. Ἐπιθυμεῖ τάς συνομιλίας ἐπί ὅλων αὐτῶν νά διεξαγάγη μόνος του μεθ' ὑμῶν καί ἐφ' ὅσον βεβαίως διευκρινισθοῦν πλήρως αἱ ἑκατέρωθεν «θέσεις» (ἀπάντησις εἰς ἰδικάς του ἐσωκλείστους ἀπόψεις).

6. Νομίζει ὅτι ἡ ἑβδομάς (4-12 Σεπτεμβρίου) τῆς ἀπουσίας του εἰς Παρισίους παρέχει ἄνεσιν συζητήσεων καί ἀνταλλαγῆς ἀπόψεων ἐπί σκοπῷ λήψεως ὁριστικῶν ἀποφάσεων ἄνευ ὑστεροβουλίας, ἐντίμως καί ἐν ψυχρῷ».

ΣΗΜΕΙΩΜΑ

1. Κατ' ἀρχήν ναί. Σαφής ὅμως προκαθορισμός τρόπου καί ἐκτάσεως συνεργασίας πρός ἀποφυγήν οἱασδήποτε με-

ταγενεστέρας διχογνωμίας.

2. Κυρία ἐπιθυμία καί ἐπιδίωξις τῶν Προοδευτικῶν νά ἀγωνισθοῦν μόνοι.

Τό ἐκλογικόν σύστημα ὡς ἔχει (αἱ ἐπελθοῦσαι μεταβολαί δέν ἐπέδρασαν εἰς τήν οὐσίαν) ζημιοῖ κατ' ἐξοχήν τούς Προοδευτικούς. ('Ο κομιστής τοῦ σημειώματος ἤκουσεν λεπτομερῶς διατί). Μόνον ἡ μεταβολή τῆς διατάξεως τοῦ τρόπου ὑπολογισμοῦ τῆς β΄ κατανομῆς (μόνον ὑπόλοιπα) ἀποκαθιστᾶ τήν τάξιν, λύει αὐτομάτως τό ζήτημα καί ἐπιτρέπει ἀπόλυτον ἐλευθερίαν δράσεως εἰς τούς Προοδευτικούς.

3. Τά ἀνωτέρω ἐπιβάλλουν ἐπιφυλάξεις εἰς Προοδευτικούς, οἱ ὁποῖοι ὑποστηρίζουν ὅτι εἰς τήν οὐσίαν ἁπλῆ ἀναλογική δέν συμφέρει αὐτούς μόνον καί κατά τήν κρίσιν των τό ἔθνος, ἀλλά καί τήν ΕΡΕ (ἐκτός ἄν ἴσχυε τό πλειοψηφικόν ἤ, εἰς τήν περίπτωσιν διενεργείας τῶν ἐκλογῶν μέ τό συζητούμενον, κατέλθουν τά 4 κόμματα αὐτοτελῶς, ὅτε ἡ πλεονέκτησις ἐκ τῆς β΄ κατανομῆς γίνεται ἀξιόλογος). Συμφέρει τήν ΕΡΕ διότι κάθε ἄλλη περίπτωσις περιορίζει μέχρις ἐξαφανισμοῦ τήν πλεονέκτησιν ἐκ τῆς β΄ κατανομῆς, ὡς ἐξηγήθη.

4. Περίπτωσις ἐκλογικῆς συνεργασίας εἰς ἐνδεχόμενον ἀνάγκης χρήζει διευκρινίσεως (τύπου καί ἐκτάσεως). Φυσικά οἱ Προοδευτικοί ἀποβλέπουν πάντοτε εἰς τήν αὐτοτελῆ κάθοδον.

5. Κάθοδος Προοδευτικῶν ἄν οἱ ἄλλοι ἀπόσχουν μᾶλλον ἔχει θεωρητικήν ἀξίαν. Διότι ἄν οἱ Προοδευτικοί ἀπεφάσιζον συμμετοχήν, θά ἠκολούθουν διαδοχικῶς καί ἀναγκαστικῶς οἱ ἄλλοι»[15].

Παράλληλα μέ τό σημείωμα γιά τό Σ. Μαρκεζίνη, ὁ Κ. Καραμανλῆς ὑπέβαλε, μέσω τοῦ Δ. Βέρρου, σειρά ἐρωτημάτων πρός τή Διοικοῦσα Ἐπιτροπή τῆς ΕΡΕ, ἀπό τήν ὁποία καί δεχόταν, στίς 3 Σεπτεμβρίου, τίς σχετικές ἀπαντήσεις:

«1. *Τί συγκεκριμένως ζητεῖ ὁ Μαρκεζίνης καί διατί ἐδόθη τό 10% κατ' ἐφετεῖον, χωρίς νά ἐξασφαλισθῆ δι' αὐτοῦ ἡ κάθοδός του εἰς τάς ἐκλογάς;»*

— Ἡ θέσπισις τοῦ 10% δέν ἐδόθη ὡς παραχώρησις. Ἐξαπελύθη ὡς τορπίλλη κατά τῆς σχεδιαζομένης ἀποδοχῆς. Ἡ διάταξις, ὑπό οἱασδήποτε προϋθέσεις, δέν δύναται νά ἐπιφέρη μείωσιν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν βουλευτῶν τῆς ΕΡΕ, ἔστω καί κατά ἕνα, ἐνῶ ἀντιστρόφως εὐχεραίνει τήν κάθοδον π.χ. τοῦ κ. Βενιζέλου, ὡς ἐνδεχομένου διασπαστοῦ τῆς ἀποχῆς εἰς τήν Κρήτην, ἤ τοῦ κ. Μπαλτατζῆ εἰς τήν Ἀν. Μακεδονίαν καί Θράκην. Ἐπί πλέον, δυσχεραίνει τήν θέσιν τῶν ὀπαδῶν τῆς ἀποχῆς, τήν θέσιν δηλ. αὐτοῦ τούτου τοῦ Παπανδρέου, ἐπαπειλοῦσα τό ἐνδεχόμενον τῆς διασπάσεως. (Εἶναι ἀληθές ὅτι, εἰς τήν πρώτην φάσιν τῶν μετά τοῦ κ. Μαρκεζίνη συζητήσεων, ἐζητήθη ὑπ' αὐτοῦ ἡ θέσπισις τοιαύτης διατάξεως, ἥτις καί συνεφωνήθη μάλιστα, κατά τήν μεταξύ Μαρκεζίνη καί Παπαληγούρα συνομιλίαν. Τήν ἐπομένην, ὅμως, ὁ Μαρκεζίνης μᾶς εἰδοποίησε τηλεφωνικῶς ὅτι οἱ ὀπαδοί του, προβάντες εἰς τούς ὑπολογισμούς, τοῦ ἀπέδειξαν ὅτι τοιαύτη διάταξις εἰς οὐδέν πρόκειται νά ὠφελήση τούς Προοδευτικούς καί ὅτι, κατά συνέπειαν, εἶναι ὑποχρεωμένος νά ἀνακαλέση τά συμπεφωνημένα τῆς προτεραίας. Πάντως, τήν διάταξιν ἐθεσπίσαμεν ἐξ ἰδίας πρωτοβουλίας, ἀσχέτως ἐντελῶς πρός οἱανδήποτε ἐπιθυμίαν τοῦ Μαρκεζίνη καί ἀποβλέποντες εἰς τό νά ἐπιφέρωμεν δι' αὐτῆς ἐντός τῶν κόλπων τῆς ΕΚ κάποια σύγχυσιν, τήν ὁποίαν καί νομίζομεν ὅτι πράγματι ἐπεφέραμεν). Σημειοῦμεν ὅτι ὁ Μαρκεζίνης ζητεῖ καί αὐτός ἁπλῆν ἀναλογικήν, ἀπειλῶν, ἄλλως, συμμετοχήν εἴτε εἰς τό κοινόν μέτωπον τῆς ἀποχῆς εἴτε εἰς τό κοινόν μέτωπον τῶν ἐκλογῶν.

«2. *Τί συγκεκριμένως ζητεῖ ἡ ΕΚ διά νά συμμετάσχη τῶν ἐκλογῶν; Εἶναι δυνατή ἡ ἱκανοποίησις τῶν αἰτημάτων της καί ἐνδεχομένη ἱκανοποίησίς των θά τήν καθίστα νομιμόφρονα ἤ ἀντιστρόφως κινδυνεύομεν νά ὑποστῶμεν τήν ταπείνωσιν καί τήν ζημίαν ἐκ τῶν παραχωρήσεων, χωρίς πρακτικόν ἀποτέλεσμα;»*

— Πρέπει, πρωτίστως, νά γίνη διάκρισις μεταξύ τοῦ τί ἐμφανίζεται ἐπισήμως ζητοῦσα ἡ ΕΚ καί τοῦ τί πράγματι ἐπιδιώκει καί ἐπιζητεῖ. Ἐπισήμως, ἡ ΕΚ ζητεῖ: α. ἁπλῆν ἀναλογικήν, β. νά μή ψηφίση ὁ Στρατός, γ. νέαν Κυβέρνησιν ὑπηρεσιακήν «πλήρους ἐμπιστοσύνης», δ. παραμονήν τῆς νέας Κυβερνήσεως εἰς τήν ἐξουσίαν, τοὐλάχιστον, ἐπί δίμηνον, πρό τῆς διενεργείας τῶν ἐκλογῶν, ε. διάφορα ἄλλα ἀσαφῆ (ἐκ προθέσεως ἀσαφῆ) περί μέτρων οὐδέποτε ἐπακριβῶς προσδιοριζομένων, ἅτινα θά ἔδει νά ληφθοῦν διά νά ἀλλοιωθῆ τό κρατοῦν εἰς τόν ὅλον μηχανισμόν τῆς διοικήσεως καί τῶν Σωμάτων Ἀσφαλείας καραμανλικόν κλῖμα.

Ἡ ἀνωτέρω ἐπίσημος θέσις τῆς ΕΚ εἶναι, ἐκ προθέσεως καί ἐκ κατασκευῆς, τοιαύτη ὥστε οἱαδήποτε πρός τήν κατεύθυνσιν τῆς ἱκανοποιήσεως τῶν προβαλλομένων αἰτημάτων παραχώρησις, νά δύναται νά θεωρηθῆ ὅτι δέν εἶναι ἐπαρκής. Ποία, ὅμως, εἶναι ἡ πραγματική αἰτία, ἕνεκα τῆς ὁποίας ἡ ΕΚ ἀκολουθεῖ τήν σημερινήν της γραμμήν; Ἡ αἰτία εἶναι ἁπλούστατα ὅτι δέν ἔχει ἐπαρκές λαϊκόν ἔρεισμα καί ὅτι ἡ ἡγεσία της προεξοφλεῖ ἀποτυχίαν παταγώδη εἰς περίπτωσιν αὐτοτελοῦς καθόδου εἰς τάς ἐκλογάς. Ἡ ἐξ ἀντικειμένου ὑφισταμένη αὕτη κατάστασις ὁδηγεῖ τόν κ. Παπανδρέου εἰς τήν ἀνάγκην τῆς συγκαλύψεως τῆς ἀπουσίας ψηφοφόρων, εἴτε διά τῆς ἀπουσίας τῶν ὑποψηφίων του ἀπό τάς ἐκλογάς εἴτε διά τῆς συσκοτίσεως, τήν ὁποίαν θά ἐδημιούργει τό λαϊκόν μέτωπον καί ἡ συνεργασία μετά τῆς ΕΔΑ. Ἄλλην διέξοδον ὁ κ. Παπανδρέου δέν ἔχει ἐκτός, ἐάν τοῦ παρεδίδετο, ἀπό τοῦδε (μέσω ψευδο-ὑπηρεσιακῆς Κυβερνήσεως τῆς ἰδικῆς του ἀρεσκείας) αὐτό τοῦτο τό Κράτος, ὁπότε (διαδίδων ὅτι τό μεταξύ ἡμῶν καί τοῦ βασιλέως χᾶσμα εἶναι ἀγεφύρωτον, ἤ ἄλλως πως ἐμπεδώνων τήν πεποίθησιν ὅτι ἀπωλέσαμεν τήν ἐξουσίαν διά παντός) ὑπολογίζει ὅτι θά ἠδύνατο νά μεταβάλη ὄχι τό κλῖμα τοῦ κρατικοῦ μηχανισμοῦ ἀλλ' αὐτό τοῦτο τό φρόνημα τοῦ λαοῦ.

Ὑπό τάς συνθήκας ταύτας, οἱαδήποτε περαιτέρω ἰδική μας παραχώρησις ἀφ' ἑνός μέν θά ἐθεωρεῖτο ὑπό τοῦ κ. Παπανδρέου ὡς ἀνεπαρκής, ἀφ' ἑτέρου δέ θά συνέτεινε εἰς τήν διάδοσιν τοῦ μύθου, κατά τόν ὁποῖον ἡ ΕΡΕ, εἴτε ἐξ αἰτίας τοῦ βασιλέως, εἴτε δι' ἄλλους «μυστηριώδεις» λόγους, ἀναγκάζεται συνεχῶς καί ἀτελευτήτως νά ὑποχωρῆ,

θά ἐξαναγκασθῆ δέ νά ὑποχωρήση καί περαιτέρω εἰς τό προσεχές μέλλον, μέχρις ὅτου τῆς ἀφαιρεθῆ οἱαδήποτε πραγματική ἐν τῇ χώρα ἰσχύς.

Ἡ τριμελής Ἐπιτροπή θεωρεῖ ὅτι δέν δύναται νά παραχωρήση πλέον ἀκινδύνως διά τήν χώραν καί διά τό κόμμα οὔτε ἕνα ἰῶτα. Θεωρεῖ ὅμως ὅτι σεῖς προσωπικῶς, ὡς ἀρχηγός τοῦ κόμματος, θά ἦτο δυνατόν, εἴτε αἰφνιδιαστικῶς καί θεαματικῶς ἐπανερχόμενος ἐνταῦθα, εἴτε τοὐλάχιστον διά διαγγέλματός σας πρόν τόν ἑλληνικόν λαόν, νά δεχθῆτε περαιτέρω παραχώρησιν, ὄχι διά νά ἀνταποκριθῆτε εἰς οἱαδήποτε αἰτήματα τῆς ΕΚ, ἀλλ' ἁπλῶς καί μόνον διά ν' ἀποκαλύψετε εἰς τόν ἑλληνικόν λαόν ἀκόμη ἐναργέστερα τάς πραγματικάς προθέσεις τῆς ΕΚ. Ἡ τριμελής Ἐπιτροπή δέν σᾶς συνιστᾶ νά λάβετε τοιαύτην ἀπόφασιν. Θεωρεῖ ὅμως ὅτι ἔχει, ἐξ εὐσυνειδησίας, τήν ὑποχρέωσιν νά ἐπιστήση τήν προσοχήν σας ἐπί ἑνός τακτικοῦ ἐλιγμοῦ, τόν ὁποῖον, σεῖς καί μόνον, θά ἦτο δυνατόν, μολονότι ἐξαιρετικῶς δυσχερῆ, νά ἐπιχειρήσετε. Ἐάν ἀπεφασίζατε νά γίνη μέν νέα παραχώρησις, ἀλλ' εἰς τήν παραχώρησιν νά προβῆ ἡ τριμελής Ἐπιτροπή, θά σᾶς ἐδίδαμεν τήν ἑξῆς ἀπάντησιν: Οὐδείς, ἐκτός ἀπό σᾶς τόν ἴδιον, εἶναι πλέον εἰς θέσιν νά ἐπιβάλη εἰς τήν Κοινοβουλευτικήν Ὁμάδα τοῦ κόμματος οἱανδήποτε νέαν παραχώρησιν, ἔστω καί τήν παραμικράν. Ἐπί πλέον, ἐάν ἡμεῖς παραχωρήσωμεν κάτι, θά θεωρηθῆ ὑπό τῆς κοινῆς γνώμης ὅτι ὑπεκύψαμεν. Ἐάν σεῖς παραχωρήσετε, θά ἦτο, ἐνδεχομένως, δυνατόν νά ἐκληφθῆ ὑπό τοῦ λαοῦ ἡ παραχώρησις ὡς χειρονομία ἡγετική. Εἰδικῶς ὁ κ. Ροδόπουλος φοβεῖται ὅτι καί μέ ἰδικήν σας ἀκόμη χειρονομίαν, θά ὑφίστατο ἡ ΕΡΕ οὐσιώδη ζημίαν.

«3. Ὅταν ἡ ἀντιπολίτευσις ὁμιλεῖ περί ἁπλῆς ἀναλογικῆς, ποῖον ἀκριβῶς σύστημα ἐννοεῖ;»

— Τήν ἐν Ἑλλάδι ἰσχύσασαν ἀναλογικήν τοῦ 1946 ἤ τοῦ 1950. Βεβαίως δέν ἐννοεῖ τήν ἁπλήν ἀναλογικήν τοῦ κ. Συριώτη. Ἄλλως τε ἡ ἀντιπολίτευσις, ζητοῦσα τήν ἁπλήν ἀναλογικήν, κατά τά προεκτεθέντα, οὐδέν ἐννοεῖ.

«4. Ποία εἶναι ἡ προοπτική διά τήν τελικήν στάσιν τῆς ἀντιπολιτεύσεως καί πῶς ἐκτιμᾶται ὑπό τῆς τριμελοῦς Ἐπιτροπῆς αὐτήν τήν στιγμήν ἡ δύναμις τῶν κομμάτων εἰς ποσοστά ψήφων καί εἰς ἕδρας ἐν τῇ Βουλῇ;»

— Ὡς πρός τήν στάσιν τῆς ἀντιπολιτεύσεως προκύπτουν τά ἑξῆς, κατά σειράν, ἐνδεχόμενα:

1. Σχηματισμός λαϊκοῦ μετώπου συμμετοχῆς. Πρός τήν κατεύθυνσιν ταύτην πιέζει (καί ἀπό τῆς ἀπόψεώς της, δικαίως) ἡ ΕΔΑ, ἀξιοῦσα τό ἀπό πολλοῦ συγκεκροτημένον κρυφόν μέτωπον τῶν «πανδημοκρατικῶν» συγκεντρώσεων τοῦ ἀνενδότου ἀγῶνος νά μεταβληθῆ, ἐπί τέλους, εἰς ἀνοικτήν συνεργασίαν. Πρός τήν γραμμήν αὐτήν ἐξωθεῖ καί ἡ ἐν τῷ Παραπετάσματι «ὑπερτέρα ἀρχή» τοῦ Κομμουνιστικοῦ κόμματος, τοὐλάχιστον πρός τό παρόν. Δέν γνωρίζομεν, φυσικά, ποῖαι θά εἶναι αἱ τελικαί ὁδηγίαι τοῦ διεθνοῦς κομμουνισμοῦ. Ἀνεξαρτήτως τούτου, ἡ λύσις τοῦ λαϊκοῦ μετώπου ἔχει διά τόν κ. Παπανδρέου τό πλεονέκτημα ὅτι θά εἶναι δύσκολος, ἄν μή καί ἐντελῶς ἀδύνατος, ἡ ἀποκάλυψις τοῦ σχετικῶς μικροῦ ἀριθμοῦ τῶν ψήφων, τάς ὁποίας πρόκειται νά λάβη ἡ ΕΚ. Ἐν τῇ ἐκτιμήσει τῆς ὅλης καταστάσεως, πρέπει συνεχῶς νά ὑπολογίζη κανείς ἐπί τοῦ ὅτι ὁ κ. Παπανδρέου δέν ἔχει ἁπλῶς τό αἴσθημα ὅτι θά ἡττηθῆ κατά τάς ἐκλογάς, ἔχει ἐπί πλέον τήν βεβαιότητα ὅτι, ἀποκαλυπτομένης τῆς ἀποτυχίας τοῦ ἀνενδότου ἀγῶνος, ἐφ' ὅσον θά κατείρχετο αὐτοτελῶς ἡ ΕΚ, θά κινδυνεύση νά ὑποστῆ καί τήν προσωπικήν ταπείνωσιν τῆς «καθαιρέσεώς» του ἀπό τήν ἡγεσίαν. Τήν τραγικήν αὐτήν ἀδυναμίαν τοῦ κ. Παπανδρέου τήν ἐπεσήμανεν ἤδη πρός αὐτόν ὁ κ. Βενιζέλος, εἶναι δέ βέβαιον ὅτι θά τήν χρησιμοποιήσουν οἱ ἐκ τῆς ΕΚ ἐξάλλοι, διά νά τόν ἐξωθήσουν εἰς τήν λῆψιν εἴτε τῆς ἐξάλλου ἀποφάσεως τῆς συγκροτήσεως λαϊκοῦ μετώπου εἴτε τῆς ἐξάλλου ἀποφάσεως τῆς ἀποχῆς, περί τῆς ὁποίας κατωτέρω:

2. Σχηματισμός λαϊκοῦ μετώπου ἀποχῆς. (Αὐτή εἶναι καί ἡ ἐπισήμως ὑπό τῆς ΕΚ, ἀλλά καί ὑπό τοῦ κ. Μαρκεζίνη, ἐκτοξευομένη ἀπειλή). Ἡ πραγματοποίησίς της ἔχει ὡς ἀναγκαίαν προϋπόθεσιν τήν μεταβολήν τῆς στάσεως τῆς ΕΔΑ, δεχομένης νά ἐξακολουθήση παρέχουσα εἰς τόν κ. Παπανδρέου ἀφανῶς τάς ὑπηρεσίας της διά τῆς συμμετοχῆς εἰς τάς οἱασδήποτε «μαχητικάς» ἐκδηλώσεις τοῦ οἱονεί ἀρνητικοῦ λαϊκοῦ μετώπου. Δευτέρα προϋπόθεσις εἶναι, βεβαίως, ὅτι θά πειθαρχήση εἰς τήν γραμμήν καί ὁ κ. Βενιζέλος. Καί εἶναι μέν ἀληθές ὅτι μέχρι τοῦδε ὁ κ. Βενιζέλος ἐνεθάρρυνε τόν κ. Παπανδρέου πρός τήν κατεύθυνσιν τῆς ἀποχῆς. Φρονοῦμεν, ὅμως, ὅτι τόν ἐνεθάρρυνε μόνον, διότι ἤλπιζε νά ἐκβιάση, διά τῆς καθολικῆς ἀποχῆς, τόν βασιλέα εἰς τόν σχηματισμόν πολιτικῆς μεταβατικῆς Κυβερνήσεως. Εἶναι πιθανόν, εὐθύς ὡς πεισθῆ ὅτι δέν πρόκειται νά ὑποκύψη εἰς τόν ἐκβιασμόν ὁ βασιλεύς, ὁ κ. Βενιζέλος νά μεταβάλη στάσιν καί ἐπωφελούμενος ἀφ' ἑνός μέν τῆς ἐντόνου ἐπιθυμίας μεγίστης μερίδος τῶν βουλευτῶν τῆς ΕΚ, ἀφ' ἑτέρου δέ τῆς παρεχομένης διά τῆς ἰδικῆς μας διατάξεως — «τορπίλλης» εὐκαιρίας, νά διασπάση τό μέτωπον τῆς ἀποχῆς συμμετέχων ὁ ἴδιος εἰς τάς ἐκλογάς. Ἐξ ἄλλου, ἐπειδή δέν εἶναι δυνατόν παρά νά ὑπολογίζη ἐπί τῆς ἐνδεχομένης ἐξαπατήσεώς του ὑπό τοῦ κ. Βενιζέλου, ὁ κ. Παπανδρέου, ἀλλά ἀκόμη καί ἐπί τοῦ γεγονότος ὅτι δέν εἶναι διά τούς πλείστους τῶν βουλευτῶν τῆς ΕΚ ἡ ἀποχή ἐπιθυμητή, φαίνεται εἰς τήν Ἐπιτροπήν ὅτι εἶναι μᾶλλον ἀπίθανον νά ἐμμείνη εἰς τήν γραμμήν τῆς ἀποχῆς μέχρι τέλους ὁ κ. Παπανδρέου, διακινδυνεύων νά ὑποστῆ διάσπασιν. Ἐν τούτοις, πρέπει νά σημειωθῆ ὅτι μόνον ἡ κάθοδος εἰς τάς ἐκλογάς μέ λαϊκόν μέτωπον ἤ ἀποχή ἐξασφαλίζουν εἰς τόν κ. Παπανδρέου τόν πρωταρχικόν σκοπόν τῆς ὅλης του στρατηγικῆς, τήν μή ἀποκάλυψιν δηλαδή τοῦ μικροῦ σχετικῶς ἀριθμοῦ τῶν ὀπαδῶν, τούς ὁποίους σήμερον διαθέτει ἡ ΕΚ. Εἶναι ἐν προκειμένῳ χαρακτηριστικόν ὅτι ὁ κ. Παπανδρέου ἐδήλωσε πρός τόν ἴδιον τόν βασιλέα ὅτι ἡ ἀποχή θά πραγματοποιηθῆ δι' ἐπισήμου ἐντολῆς διδομένης εἰς τούς ὀπαδούς τοῦ Κέντρου νά ψηφίσουν Καραμανλῆν καί ὄχι νά ρίψουν λευκόν. (Προδήλως, διότι τά λευκά μετρῶνται, ἐνῶ σκοπός τῆς τοιαύτης ἀποχῆς εἶναι ἡ συσκότισις, ἡ συγκάλυψις τῆς ἐλλείψεως ἐπαρκοῦς ἀριθμοῦ ὀπαδῶν). Ἐν τέλει, εἶναι βέβαιον ὅτι ἀπό ἀπόψεως ἠθικῆς καί ψυχολογικῆς εἶναι εὐκολωτέρα τοῦ ἀνοικτοῦ λαϊκοῦ μετώπου ἡ ἀποχή. Νομίζομεν, ὅμως, ὅτι ἡ πραγματοποίησις τῆς καθολικῆς ἀποχῆς εἶναι δυσεπίτευκτος.

3. Ἀποχή ΕΚ μέ συμμετοχήν ὅμως τῆς ΕΔΑ, τοῦ Μαρκεζίνη τασσομένου μέ οἱονδήποτε ἐκ τῶν δύο ἤ καί κατερχομένου μόνου. (Εἰς τήν περίπτωσιν αὐτήν φαίνεται ἀκόμη δυσχερεστέρα ἡ συγκράτησις τῆς ἑνότητος τοῦ Κέντρου. Κατά πᾶσαν πιθανότητα, θά σημειωθοῦν, τοὐλάχιστον τοπικῶς, ἀνεπίσημοι κεντρῶοι συνδυασμοί ἀπό «διασπαστάς» τῆς ἀποχῆς).

4. Κάθοδος εἰς τάς ἐκλογάς καί τοῦ Κέντρου. Ἐκ τῶν ὡς ἄνω τεσσάρων ἐνδεχομένων, ὁ κ. Ροδόπουλος, ἐν ἀντιθέσει πρός τά δύο ἄλλα μέλη τῆς Ἐπιτροπῆς, θεωρεῖ σχεδόν ἀποκλειόμενον τό ἐνεργόν λαϊκόν μέτωπον, φρονῶν ὅτι, ἐν τέλει, ὁ κ. Παπανδρέου θά συρθῆ πρός τάς ἐκλογάς, ἐξαναγκαζόμενος ἀπό τούς ἰδίους αὐτοῦ βουλευτάς καί ὑποκύπτων εἰς τήν ἀπειλήν τῆς διασπάσεως. Οἱ κ.κ. Κανελλόπουλος καί Παπαληγούρας, χωρίς νά ἀποκλείουν τό ἐνδεχόμενον τῆς αὐτοτελοῦς καθόδου τοῦ Κέντρου, φρονοῦν ὅτι εἶναι πιθανωτέρα ἡ συγκρότησις φανεροῦ λαϊκοῦ μετώπου, μολονότι αὐτήν τήν στιγμήν ὁ Παπανδρέου, ἀλλά ἀκόμη καί οἱ ἔξαλλοι (Κόκκας-Μητσοτάκης) τήν ἀποκλείουν ἀπολύτως, ἴσως διότι θέλουν νά διαφυλάξουν ἰσχυράν διαπραγματευτικήν θέσιν ἔναντι τῆς ΕΔΑ ἀπό τήν ὁποίαν, ἐν εὐθέτω χρόνω, θά ἐπιδιώξουν νά ἀποσπάσουν, ὅπως εἶναι φυσικόν, τούς εὐνοϊκωτέρους δι' αὐτούς ὅρους.

Ἡ Ἐπιτροπή φρονεῖ ὅτι, εἰς περίπτωσιν συγκροτήσεως λαϊκοῦ μετώπου, ἡ ΕΡΕ θά συγκεντρώση ἄνω τοῦ 50% τῶν ψήφων. (Τό ὑψηλόν αὐτό ποσοστόν θά ὀφείλεται καί εἰς τό ὅτι ἐφάνημεν πράγματι διακριτικοί. Ἡ ἰδική μας διαλλακτικότης ἀφήρεσε κάθε δυνατότητα δικαιολογήσεως τοῦ ἀτοπήματος τῆς ἀποχῆς καί ἔναντι ὀπαδῶν τινῶν τοῦ Κέντρου, οἱ ὁποῖοι ἄλλως θά ἦσαν διατεθειμένοι νά ἀνεχθοῦν τό μέτωπον. Εἰς περίπτωσιν αὐτοτελοῦς καθόδου τῶν κομμάτων τῆς ἀντιπολιτεύσεως, θά συγκεντρώσωμεν, κατά πᾶσαν πιθανότητα, 49-52%, θά συγκεντρώση ὁ κ. Μαρκεζίνης τό πολύ 3-4%, τά δέ ὑπόλοιπα θά διαμερισθοῦν ἡ ΕΚ καί ἡ ΕΔΑ περίπου ἐξ ἴσου, χωρίς νά εἶναι δυνατόν νά προβλέψη κανείς ποῖος ἐκ τῶν δύο θά ὑπερτερήση ἐλαφρῶς τοῦ ἄλλου. Καί εἰς τάς δύο περιπτώσεις, θά συγκεντρώσωμεν περίπου 170 ἕδρας, μολονότι εἰς τήν περίπτωσιν τοῦ λαϊκοῦ μετώπου θά ἔχωμεν ὑψηλότερον ποσοστόν ψήφων. Καί τοῦτο διότι ἡ λύσις τοῦ λαϊκοῦ μετώπου θά ἔχει ὡς συνέπειαν ὁ εἷς καί μόνος συνδυασμός τῆς ἀντιπολιτεύσεως νά συγκεντρώση τό 45% σχεδόν τοῦ συνόλου τῶν ψήφων. Ὁπότε καί θά λειτουργήση τό ἐκλογικόν σύστημα ἀπολύτως ὡς ἁπλῆ ἀναλογική. Φυσικά, αἱ ὡς ἄνω προβλέψεις γίνονται μέ κάθε ἐπιφύλαξιν διότι πολλά, ἐν τῷ μεταξύ, ἐνδέχεται νά συμβοῦν, τά ὁποῖα θά ἠδύναντο νά ἐπηρεάσουν τήν κατάστασιν.

Ἡ Ἐπιτροπή ἐπιθυμεῖ νά ἐπιστήση τήν προσοχήν σας ἐπί τοῦ ὅτι πάντα ταῦτα τελοῦν ὑπό τήν αὐτονόητον προϋπόθεσιν ὅτι ὁ βασιλεύς θά ἐξακολουθήση ἐμμένων ἀκλονήτως εἰς τήν γραμμήν τήν ὁποίαν ἔχει χαράξει ἡ Κυβέρνησις Πιπινέλη. Ἔχομεν κάθε λόγον νά πιστεύωμεν (ὕστερα μάλιστα καί ἀπό τήν σημερινήν μας ἀκρόασιν παρά τῷ βασιλεῖ) ὅτι τόν βασιλέα δέν πτοεῖ σήμερον ἡ ἀπειλή τῆς ἀποχῆς ἤ καί ἡ ἀπειλή τοῦ μετώπου, ἡ ὁποία φυσικόν εἶναι ἰδιαιτέρως νά τόν ἐνοχλῆ. Καί αὐτή μέν εἶναι ἡ σημερινή ψυχολογική κατάστασις τοῦ βασιλέως. Εἶναι, νομίζομεν, πεπεισμένος ὅτι ἡ ΕΡΕ προέβη εἰς ὅσας ἠδύνατο ὑποχωρήσεις. Δέν εἴμεθα ὅμως εἰς θέσιν νά σᾶς βεβαιώσωμεν ἀπολύτως περί τοῦ τί θά συμβῆ τήν ὥραν, κατά τήν ὁποίαν θά θεωρήση ὡς βεβαίαν πλέον ὁ βασιλεύς τήν πραγματοποίησιν εἴτε τῆς ἀποχῆς εἴτε τοῦ μετώπου. Ὁ κ. Πιπινέλης (καθώς καί ἡμεῖς σήμερον) ἐξηγήσαμεν εἰς τόν βασιλέα διατί εἶναι ἐπιβεβλημένον νά μή καμφθῆ. Δέν ἐχρειάσθη ἄλλωστε νά πείσωμεν περί τούτων τόν βασιλέα, διότι σήμερον εἶναι πεπεισμένος. Θά παραμείνη ὅμως ἄραγε πεπεισμένος μέχρι τέλους;

Τό ἐρώτημα καθίσταται τοσούτω μᾶλλον κρισιμώτερον, καθόσον ὡρισμένοι ὑπερ-ὑπηρεσιακοί ὑπουργοί τοῦ κ. Πιπινέλη εἶναι σφόδρα πιθανόν νά παραιτηθοῦν. Ἤδη, παρητήθη ὁ κ. Ρόκκας. Καί τούτου μέν ἡ παραίτησις εἶναι καθ' ἑαυτή ἀσήμαντος. Ὡς πρόδρομος ὅμως τῆς παραιτήσεως τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Ἐσωτερικῶν ἤ καί τοῦ ὑπουργοῦ τῆς Δικαιοσύνης προκαλεῖ, βεβαιότατα, τήν ἀνησυχίαν μας. Ἡ ΕΚ σήμερον ἐξαπέλυσε τό σύνθημα ὅτι θά ἠρκεῖτο, ἐνδεχομένως, εἰς τήν ἀλλαγήν τῆς ὑπηρεσιακῆς Κυβερνήσεως διά νά κατέλθη αὐτοτελῶς εἰς ἐκλογάς, ὑπό τήν προϋπόθεσιν ὅτι ὁ ὑπηρεσιακός πρωθυπουργός θά ἐτύγχανε τῆς ἰδικῆς της ἐγκρίσεως. Θεωροῦμεν ἐπικίνδυνον αὐτήν τήν μή ἐπιβεβαιωθεῖσαν εἰσέτι διάδοσιν, διότι ἐνδέχεται νά ἀποβλέπη εἰς τήν βαθμιαίαν ἀπόσπασιν τοῦ βασιλέως ἀπό τῆς σημερινῆς του κατηγορηματικῆς θέσεως. Ὁ βασιλεύς καί σήμερα τό πρωί ἀκόμη μᾶς ἠρώτησε —μέ ἕνα εἶδος συστολῆς, εἶναι ἀλήθεια— μήπως θά ἔπρεπε, διά νά ἀποφευχθῆ ἡ ἐμπλοκή, νά ὑποχωρήσωμεν «ὀλίγον» εἰς τό θέμα τῆς β' κατανομῆς. Ἀντεδράσαμεν ζωηρῶς καί ἀμέσως. Καί ὁ βασιλεύς ἐδήλωσεν ὅτι πείθεται εἰς ὅσα τοῦ ἐξεθέσαμεν καί δέν ἐπιμένει εἰς τήν σύστασιν.

«5. Διατί ἀπηλείφθη ἡ διάταξις περί τοῦ πλειοψηφικοῦ ὡς τοῦ συστήματος τῶν μεταπροσεχῶν ἐκλογῶν καί εἶναι δυνατόν ἡ ἀπαλειφθεῖσα διάταξις νά περιληφθῆ ἐκ νέου εἰς τό ὑπό ψήφισιν νομοσχέδιον;»

— Νομίζομεν ὅτι, διά τῶν ἀνωτέρω, ἐδόθη ἐμμέσως ἀπάντησις καί εἰς τό ἐρώτημα τοῦτο. Κατά τήν διάρκειαν τῶν δύο μηνῶν τῆς ἀπουσίας σας, προσεπαθήσαμεν νά δημιουργήσωμεν τήν ἐντύπωσιν εἰς τόν βασιλέα ὅτι προέβημεν εἰς ὅλας τάς δυνατάς ὑποχωρήσεις. Ὁ κ. Πιπινέλης μᾶς εἰδοποίησεν ἐπανειλημμένως ὅτι ὁ βασιλεύς θά ἦτο ἄκαμπτος εἰς τήν γραμμήν τῆς προσφυγῆς εἰς τάς ἐκλογάς τῆς 3ης Νοεμβρίου, ὑπό τήν ἀπαραίτητον προϋπόθεσιν ὅτι δέν θά παρείχετο διά τῆς διατηρήσεως τῆς διατάξεως περί τοῦ πλειοψηφικοῦ ὡς μέλλοντος νά ἰσχύση συστήματος, ἡ ἀφορμή εἰς τήν ΕΚ νά ἰσχυρίζεται ὅτι τελεῖ ὑπό ἐκβιασμόν. Νομίζομεν ὅτι, ἐκτιμήσαντες τήν ὅλην κατάστασιν ὡς τήν ἐξετιμήσαμεν, δέν ἐπλανήθημεν. Θεωροῦμεν ὅτι θά ἦτο ἡ ἐκ μέρους μας τήρησις οἱασδήποτε ἄλλης, ἔναντι τοῦ θέματος τούτου, στάσεως, ἄκρως ἐπικίνδυνος, καθ' ὅσον θά εἶχεν ὡς συνέπειαν πάντως τήν παραίτησιν τῶν ὑπερ-ὑπηρεσιακῶν ὑπουργῶν τῶν Ἐσωτερικῶν καί τῆς Δικαιοσύνης, ἐνδεχομένως δέ καί ἄλλας ἀπείρως βαρυτέρας συνεπείας. (Ἀναβολή ἐκλογῶν καί πολιτική-μεταβατική Κυβέρνησις, δηλαδή τοὐλάχιστον ἀπόπειρα σχηματισμοῦ τοιαύτης Κυβερνήσεως, μέ δημοσίαν ἐμφάνισιν νέας, ριζικῆς πλέον, ἀντιθέσεως Στέμματος καί ΕΡΕ).

«6. Ὑπάρχουν ἐνδείξεις συνωμοτικῶν ἐνεργειῶν εἰς βάρος τοῦ κόμματος ἤ τῆς πολιτικῆς του;»

— Ἐντός τῶν κόλπων τοῦ κόμματος ἐσημειώθησαν ἐντελῶς σποραδικῶς καί ἀσήμαντοι μόνον ἀταξίαι, αἱ ὁποῖαι δέν συντρέχει λόγος νά σᾶς ἀπασχολήσουν. Ἡ Ἐπιτροπή, ἐν τῇ συναισθήσει τῆς ἀπέναντί σας εὐθύνης, ἀλλά καί τῆς εὐθύνης ἀπέναντι τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, θά ἐθεώρει ὡς στοιχειώδη ὑποχρέωσίν της νά σᾶς εἰδοποιήση ἀμέσως περί οἱασδήποτε ἀνωμαλίας, ἡ ὁποία θά ὑπερέβαινε τό μέτρον τῆς φυσικῆς, κατά τήν ἀπουσίαν μάλιστα τοῦ ἀρχηγοῦ, μικροαταξίας. Ἐκτός τῶν κόλπων τοῦ κόμματος, κινοῦνται, φυσικά, καί φανεραί καί σκοτειναί δυνάμεις ἐναντίον μας. Εἴμεθα, ὅμως, βέβαιοι ὅτι, μέχρι σήμερον τοὐλάχιστον, ὁ βασιλεύς ὄχι μόνον δέν παρασύρεται ἀπό τάς δυνάμεις αὐτάς, ἀλλά καί προσπαθεῖ σαφῶς καί συνειδητῶς νά ἐπιδείξη ἀπέναντί σας καί ἀπέναντι τῆς ΕΡΕ, διάθεσιν πλήρους κατανοήσεως, ἐκτιμῶν προδήλως τό κόμμα μας ὡς βασικόν σταθεροποιητικόν παράγοντα. Συγκινεῖ, ἄλλωστε, βαθύτατα τόν βασιλέα ὁ ἀντίκτυπος, τόν ὁποῖον εἶχεν ἡ ὅλη περιπέτεια τῆς τελευταίας κρίσεως, εὐθέως μέν ἐπί τοῦ ἠθικοῦ τῶν Σωμάτων Ἀσφαλείας, ἐμμέσως δέ καί ἐν μέρει ἐπί τοῦ ἠθικοῦ καί τῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων[16].

3 ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ 1963

Τά μέλη τῆς τριμελοῦς Διοικούσας Ἐπιτροπῆς τῆς ΕΡΕ, σέ συνάντηση μέ τό βασιλέα Παῦλο, ἀναπτύσσουν τίς θέσεις τοῦ κόμματος.

Σέ σχετική ἀνακοίνωση, ἐπισημαίνεται ὅτι ἡ «ἐνημέρωσις ἦτο τοσούτω μᾶλλον ἐπιβεβλημένη, καθ' ὅσον ἡ ΕΡΕ, στηρίξασα διά τῆς ψήφου της τήν Κυβέρνησιν Πιπινέλη καί προβᾶσα εἰς ὅσας ἤδη προέβη ἔναντι τῶν ἄλλων κομμάτων παραχωρήσεις, δέν εἶχε νά ὑποβάλη συγκεκριμένον αἴτημα πρός τόν βασιλέα καί δέν εἶχεν, ὡς ἐκ τούτου, ζητήσει κατά τήν διάρκειαν τῆς ἐν Κερκύρα παραμονῆς του ἀκρόασιν».

5 ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ 1963

Ὁ Γ. Παπανδρέου, σέ δημόσια συγκέντρωση ὀπαδῶν του στήν πλατεία Κλαυθμῶνος, ἀξιώνει τήν ἀποπομπή τῆς Κυβερνήσεως Πιπινέλη, ἀπειλεῖ ὅτι, σέ ἀντίθετη περίπτωση, ἡ ΕΚ θά ἀπόσχει ἀπό τίς ἐκλογές, καταγγέλλει τήν ΕΡΕ γιά ἀτασθαλίες καί κατάλυση τῆς ἠθικῆς τάξεως καί ἀρετῆς, καί ἐπικαλεῖται «τήν προκλητικήν χλιδήν» τῶν μελῶν οἰκογενειῶν τῆς ἡγεσίας τῆς ΕΡΕ. Μέ ἀναφορά στά γεγονότα τῆς Θεσσαλονίκης, τονίζει ὅτι ἀρνεῖται νά ἐμπιστευθεῖ τήν ἀσφάλεια καί τήν τιμή τοῦ ἔθνους στά «καθάρματα τῶν δοσιλόγων καί τῶν ἀλητῶν» καί ὅτι τό «θέμα Λαμπράκη ἀπεκάλυψε τήν ἠθικήν σῆψιν τῆς ΕΡΕ καί ἐδημιούργησε τήν ἀνάγκην τήν ψυχικήν, τῆς ἀναπνοῆς καθαροῦ ἀέρος καί ἠθικῆς ὑγείας». Τό κύριο αἴτημά του ἐντοπίζεται στήν ἀλλαγή τῆς Κυβερνήσεως.

Ἡ ἐπιτακτική ἀξίωση τοῦ Γ. Παπανδρέου γιά τήν ἄμεση ἀπομάκρυνση τῆς Κυβερνήσεως Πιπινέλη συνδυάστηκε μέ τό αἴτημα γιά «τίμιες» ἐκλογές καί «γνησίως ὑπηρεσιακήν Κυβέρνησιν πλήρους ἐμπιστοσύνης», τή «μή ψῆφον» στούς κληρωτούς καί, ἀκόμη, τήν καθιέρωση τῆς ἁπλῆς ἀναλογικῆς. Ὡς πρός τό τελευταῖο σημεῖο, ἐπεξήγησε ὅτι «μόνον ἡ ἁπλῆ ἀναλογική ὁδηγεῖ εἰς πολιτικήν ὁμαλότητα» καί, ἐπιπλέον, «ἀποθαρρύνει τήν βίαν καί ἐξασφαλίζει περισσότερον τήν ἐλευθέραν ἐνέργειαν τῶν ἐκλογῶν». Ἐφόσον ἡ Βουλή δέν ἔχει διαλυθεῖ, —ἐπεσήμανε—, ἔχει τή δυνατότητα, παρά τήν ἐπιψήφιση τῆς ἐνισχυμένης ἀναλογικῆς, νά ἐπανεξετάσει τήν ἀπόφασή της.

Στή συγκέντρωση πῆραν μέρος, μέ μαζική τήν παρουσία τους, οἱ ὀπαδοί τῆς ΕΔΑ, μετά καί ἀπό σχετική ἐπαφή πού εἶχε ὁ Γ. Παπανδρέου μέ ἐκπρόσωπό τους, στίς 31 Αὐγούστου.

8-15 ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ 1963

Ὁ Κ. Καραμανλῆς ἀνταλλάσσει σειρά ἐπιστολῶν μέ τόν πρωθυπουργό, Π. Πιπινέλη, καί μέ ἀντικείμενο τήν πορεία τῆς πολιτικῆς καταστάσεως στήν Ἑλλάδα.

Στίς 8 Σεπτεμβρίου, δύο ἡμέρες πρίν ἀπό τή δημοσίευση τοῦ νέου ἐκλογικοῦ νόμου, ὁ Π. Πιπινέλης εἶχε ἀπευθύνει στόν ἀρχηγό τῆς ΕΡΕ τήν ἀκόλουθη ἐπιστολή:

«Ἀγαπητέ μου πρόεδρε,

Ἐπωφελοῦμαι τῆς σημερινῆς Κυριακῆς διά νά σᾶς μεταδώσω τήν βαθεῖαν μου ἀνακούφισιν ἐπί τῇ τελικῇ ἐπιψηφίσει τοῦ ἐκλογικοῦ νόμου καί τῇ αἰσίᾳ ἐκβάσει τοῦ συλλαλητηρίου τῆς Πέμπτης. Ἔν παγόβουνον ἔφυγεν ἀπό τό στῆθος μου καί αἰσθάνομαι βαθεῖαν ἱκανοποίησιν ὅτι τό μεγαλύτερον μέρος τῆς ἀποστολῆς μου ἤχθη εἰς πέρας, ἐν μέσῳ ἀπείρων σκοπέλων καί πάσης προελεύσεως ὑπονομεύσεως.

Τώρα δέν μένει παρά νά ἐπιδείξωμεν μέχρι τέλους σταθερότητα εἰς τούς ταχθέντας σκοπούς. Καί ὡς διεμορφώθη ἡ κατάστασις ἀπό τήν ἀκολουθηθεῖσαν τακτικήν καί τά σφάλματα τῶν ἀντιπάλων, δυνάμεθα βασίμως νά ἐλπίζωμεν ὅτι ὄχι μόνον θά ἀποκατασταθῇ διά τῶν ἐκλογῶν ἡ κοινοβουλευτική τάξις, ἀλλά καί θά ἀπαλλαγῶ τοῦ κυριωτέρου συντελεστοῦ τῆς ἀνωμαλίας.

Ὁ κ. Παπανδρέου τελεῖ ἐν ἀπογνώσει ἐκ τῶν διαθέσεων τοῦ λαοῦ ἔναντι τῆς ΕΚ καί ἐμπεπλεγμένος εἰς τά ἴδια δίκτυα τῶν περί ἀποχῆς καί λαϊκοῦ μετώπου ἐκβιασμῶν, ἔχει τώρα νά ἐκλέξῃ μεταξύ αὐτοκτονίας πολιτικῆς καί γελοιοποιήσεως. Δι' ὅ καί συνεκέντρωσε τά πυρά του κατ' ἐμοῦ προσωπικῶς, ἐλπίζων ὅτι διά τῆς ἀνατροπῆς μου θά ἐπετύγχανεν μίαν μεγάλην ψυχολογικήν νίκην καί θά ἤλεγχεν τήν νέαν Κυβέρνησιν, ἐκβιάζων αὐτήν ἔπειτα εἰς ἀναβολήν τῶν ἐκλογῶν.

Ἐννοεῖται ὅτι δέν πρόκειται νά τόν διευκολύνω εἰς τήν διέξοδον αὐτήν. Μέ τήν ἐμπιστοσύνην δέ τοῦ Στέμματος καί τήν πλειοψηφίαν τῆς Βουλῆς, δέν ἔχω κανένα λόγον νά ἀμφιβάλλω διά τήν πλήρη ἐπιτυχίαν καί τοῦτο παρά τάς ἀπιθάνους ἀνοησίας φίλα διακειμένων δημοσιογράφων,

τέως ὑπουργῶν κλπ. Ἡ σημερινή κατάστασις εἶναι κεκορεσμένη ἀπό μικρότητας, συνωμοσίας καί πρό παντός ἔλλειψιν σοβαρότητος.

Μέ τήν συγκινητικήν ὅμως ὑποστήριξιν τοῦ Στέμματος καί τήν πολύτιμον βοήθειαν τῆς τριμελοῦς Ἐπιτροπῆς, οὔτε προτίθεμαι οὔτε δικαιοῦμαι νά ἀποτύχω εἰς τόν ταχθέντα σκοπόν.

Πόσας φοράς ὅμως σκέπτομαι τί ἐτραβήξατε αὐτά τά τελευταῖα ἔτη, καθώς βλέπω τί τραβῶ ἐγώ. Καί πράγματι, θαυμάζω περισσότερον τώρα τά ὅσα ἐπετύχατε.

Δέν σᾶς γράφω νέα διότι ἀσφαλῶς τά γνωρίζετε, ἀλλά καί διότι δέν εἶχα σήμερον ἄλλον σκοπόν παρά νά σᾶς μεταδώσω τήν ἀνακούφισιν καί τήν βαθεῖαν μου ἱκανοποίησιν.

Μέ εἰλικρινῆ ἐκτίμησιν καί φιλίαν.

Υ.Γ. Τά τοῦ ἐξωτερικοῦ χρέους ἐπροχώρησαν σημαντικῶς. Εὑρίσκετο ἐδῶ ἐκπρόσωπος τῆς Bank of England ὅστις θά ἐπανέλθη ἐντός 10 ἡμερῶν κομίζων τελικάς σκέψεις».

Ὁ Κ. Καραμανλῆς συνέταξε τήν ἀκόλουθη ἀπάντηση:

«Ἀγαπητέ μου πρόεδρε,

Σέ εὐχαριστῶ διά τήν ἐνημέρωσιν καί σέ παρακαλῶ νά βεβαιωθῆς ὅτι ἐκτιμῶ ἰδιαιτέρως τήν ἔντιμον προσπάθειαν, τήν ὁποίαν καταβάλλεις, διά νά βοηθήσης εἰς τήν ἀποκατάστασιν τῆς πολιτικῆς ὁμαλότητος.

Εἰς τήν τριμελῆ ἐπιτροπήν σαφῶς συνέστησα ἀπό ἡμερῶν νά ἀποκρούσῃ τό δόλιον αἴτημα τοῦ Παπανδρέου καί νά ζητήσῃ ἀπό τά μέλη τοῦ κόμματος πειθαρχίαν εἰς τήν γραμμήν αὐτήν.

Θά διευκολυνθῶμεν βεβαίως εἰς τήν τήρησιν τῆς σταθερᾶς αὐτῆς γραμμῆς, ἐάν ἀποτρέψωμεν τήν καθολικήν ἀποχήν τῆς ἀντιπολιτεύσεως. Εἰς τοῦτο θά ἠμποροῦσες ἴσως νά συμβάλῃς, ἐνθαρρύνων τόν Βενιζέλον νά μετάσχῃ τῶν ἐκλογῶν, μέ τήν προσδοκίαν ὅτι θά ἦτο δυνατόν νά ἐνισχυθῆ ἀπό μέρους μας θετικῶς ἤ ἀρνητικῶς.

Δέν γνωρίζω ἐάν δέν πρέπει, ἐφ' ὅσον προκαλεῖσαι, νά ἀποκαλύψῃς τήν ἀνειλικρίνειαν τοῦ Παπανδρέου. Νομίζω ὅτι ἡ εὐπρέπεια, εἰς ἕνα τόπον ὅπου κυριαρχεῖ ἡ ἀπρέπεια καί ἡ ἀδικία, καταντᾶ ἀφέλεια ἐθνικῶς ἐπικίνδυνος.

Ἡ αἰσιοδοξία, τήν ὁποίαν ἐκφράζει ἡ ἐπιστολή σου, εἶναι ἴσως δικαιολογημένη διά τό βραχυπρόθεσμον πρόβλημά μας. Δέν εἶναι ὅμως δικαιολογημένη διά τό μακροχρόνιον καί μόνιμον τοιοῦτον. Γνωρίζεις πῶς ἀντιλαμβάνομαι τήν κατάστασιν τοῦ τόπου μας. Καί γνωρίζεις ἐπίσης ὅτι, ἄν δέν ἀπαλλαγῆ ἡ χώρα ἀπό τό νοσηρόν πολιτικόν κλῖμα καί τήν νοοτροπίαν τῶν ἐκβιάσεων, πού καθιστοῦν ἀδύνατον τήν λειτουργίαν τοῦ πολιτεύματος, ὄχι μόνον ἡ πρόοδος, ἀλλά καί ἡ ἀσφάλεια τοῦ ἔθνους θά τεθοῦν κάποτε ἐν κινδύνῳ. Λυποῦμαι δέ εἰλικρινῶς διότι, παρά τάς προσπαθείας, τάς ὁποίας κατέβαλα, δέν κατόρθωσα νά βελτιώσω τήν πολιτικήν ζωήν τῆς Ἑλλάδος. Καί τό χειρότερον εἶναι ὅτι δέν διατηρῶ τήν ἐλπίδα νά τό ἐπιτύχω οὔτε καί εἰς τό μέλλον, δεδομένου ὅτι ἐξήντλησα τά περιθώρια τῆς πολιτικῆς τῆς μετριοπαθείας καί τῆς συνέσεως. Οἱ ἀντίπαλοί μου, ἀλλά καί πολλοί ἄλλοι, ἀντί νά παραδειγματισθοῦν, ἔγιναν χειρότεροι.

Ἡ διαπίστωσις αὐτή μέ καθιστᾶ ἀπρόθυμον ὅπως συνεχίσω τήν προσπάθειάν μου· καί θά τήν ἐτερμάτιζα, μέ τήν εὐκαιρίαν αὐτήν, ὁριστικῶς, ἄν ἠμποροῦσα νά τό κάμω ἀζημίως διά τόν τόπον.

Ἀπό κοινούς φίλους ἐπληροφορήθην ὅτι τούς συνέστησες νά βοηθήσουν εἰς τήν διάλυσιν τοῦ κλίματος, τό ὁποῖον ἐπικρατεῖ εἰς τάς σχέσεις τοῦ βασιλέως καί ἐμοῦ. Καίτοι ἐκτιμῶ τήν πρόθεσίν σου, σέ βεβαιῶ ὅτι ἐκπλήσσομαι δι' αὐτό. Μέ τόν βασιλέα δέν ἔχω, οὔτε καί θά δημιουργήσω ποτέ, προσωπικήν ἀντίθεσιν, καί διότι τόν ἐκτιμῶ, καί διότι θά ἐπροξένει τοῦτο ζημίαν εἰς τόν τόπον. Ἡ διαφωνία μας, ὀφειλομένη εἰς τήν διάφορον ἐκτίμησιν ὁρισμένων καταστάσεων, ἐπέβαλεν ὅπως ἀναλάβῃ ἕκαστος τάς εὐθύνας του ἐπ' αὐτῶν. Τό ποῖος εἶχε δίκαιον, θά τό κρίνῃ ἡ Ἱστορία. Πάντως, ἐπ' οὐδενί λόγῳ δικαιολογεῖται ἡ ὕπαρξις ψυχρότητος ἤ καί δυσπιστίας εἰς τάς σχέσεις μου μέ τό Στέμμα.

Σέ παρακαλῶ νά μοῦ γράψῃς διά τοῦ Κόντα, εἴ δυνατόν, τήν προσεχῆ Δευτέραν,

1. πῶς ἐκτιμᾶς τήν παροῦσαν κατάστασιν,

2. τί προβλέπεις διά τήν τελικήν στάσιν τοῦ Βενιζέλου καί

3. ποῖαι εἶναι αἱ ἀντιλήψεις τοῦ βασιλέως».

Ὁ Π. Πιπινέλης ἀνταπάντησε στόν Κ. Καραμανλῆ, στίς 15 Σεπτεμβρίου:

«Ἀγαπητέ μου πρόεδρε,

Ἀρχίζω ἀπαντῶν εἰς τά δύο τελευταῖα ἐρωτήματα τῆς ἐπιστολῆς σας τά σχέσιν ἔχοντα πρός τάς προθέσεις τοῦ βασιλέως.

1. Εἰς ἐπανειλημμένας ἀπό διμήνου συνομιλίας μας, ἀντιμετωπίσαμεν ὅλα τά ἐνδεχόμενα ἐκ τῆς στάσεως τῆς ἀντιπολιτεύσεως καί ὁ βασιλεύς ἐνέκρινε πλήρως τήν ἀκολουθητέαν γραμμήν: δηλ. ἐκλογαί διά τήν 3ην Νοεμβρίου, οἱαδήποτε καί ἄν ἔσεται ἡ στάσις τῶν κομμάτων. Δέν εἶναι δυνατόν νά ἐξαρτήσωμεν τήν ἡσυχίαν τοῦ τόπου ἀπό τούς ὑπολογισμούς καί τάς μηχανορραφίας τῶν κομμάτων τῆς μειονοψηφίας, αἵτινες ἄλλως τε ἀλλάσσουν ἀπό ἡμέρας εἰς ἡμέραν.

Ἐπί τούτων αἱ προθέσεις τῆς Α.Μ. εἶναι ἀποκρυσταλλωμέναι καί μοί παρέχει ἀνεπιφύλακτον τήν ἐνίσχυσιν τοῦ Στέμματος.

Βεβαίως ἐπιθυμία ἔντονος τοῦ βασιλέως εἶναι νά ἀποτραπῆ, ἐάν εἶναι δυνατόν, ἡ ἀποχή μέρους τουλάχιστον τῶν κομμάτων τῆς ἀντιπολιτεύσεως. Καί ἐν τούτῳ φυσικά

Συνάντηση τοῦ πρωθυπουργοῦ μέ τόν Σ. Βενιζέλο.

εἴμεθα ὅλοι σύμφωνοι. 'Αλλ' ὡς ἀσφαλῶς ἐννοεῖτε, τοῦτο εἶναι δυσχερέστατον, διότι τό πραγματικόν αἴτημα τῆς ἀντιπολιτεύσεως δέν εἶναι ἄλλο ἀπό τό νά θέση τήν Κυβέρνησιν ὑπό τόν πλήρη ἔλεγχό της καί νά ζητήση ἔπειτα ἀναβολήν τῶν ἐκλογῶν διά τόν προσεχῆ Μάιον. 'Αρκεῖ νά σᾶς εἴπω ὅτι, ἐπεξηγῶν τό αἴτημά του περί «Κυβερνήσεως ἴσης ἀποστάσεως ἀπό τά κόμματα», ὁ κ. Παπανδρέου διεμήνυσε εἰς τά 'Ανάκτορα τήν σύνθεσιν τῆς Κυβερνήσεως ταύτης ὡς ἐξῆς: στρατηγοί Πετρόπουλος, Βασιλᾶς, Σειραδάκης, Βλάχος, 'Αθανασιάδης-Νόβας, Κιουσόπουλος!!

. . . . . .

2. Τό θέμα ἐπομένως δι' ἡμᾶς ἐντοπίζεται εἰς τήν στάσιν τοῦ Βενιζέλου. Καθ' ὅλας τάς σχετικάς πληροφορίας μου, ἡ θέσις του ἔχει σημαντικῶς ἐνισχυθῆ μετά τό συλλαλητήριον τῆς ΕΚ. 'Εάν ἤθελε, θά ἠδύνατο σήμερον νά παίξη χρήσιμον ρόλον. Πρός διευκόλυνσίν του ἀκριβῶς προσθέσαμεν εἰς τόν ἐκλογικόν νόμον τήν διάταξιν περί 10% διά τήν συμμετοχήν εἰς τήν β΄ κατανομήν εἰς τήν ἐφετειακήν περιφέρειαν. Παρά ταῦτα ὅμως εἶμαι βέβαιος ὅτι θά διστάση πολύ νά κάμη ἀνεξάρτητον γραμμήν καί ὅτι θά προτιμήση τήν σιωπηράν ἀποδοκιμασίαν ἐν τῇ ὁποία ἔχει πρός τό παρόν καθηλωθῆ.

Τόν (κ. Βενιζέλον) εἶδον διά τελευταίαν φοράν πρό διμήνου, ὅτε ἦλθε νά μοί προτείνη τό γνωστόν του σχέδιον περί «πολιτικῆς Κυβερνήσεως». Τοῦ ἀπήντησα ὅτι τοιαῦται σκέψεις ἦσαν τελείως ἀσυμβίβαστοι καί πρός τήν ἔννοιαν τῆς ἠθικῆς τάξεως δι' ἐμέ καί πρός το συμφέρον τοῦ τόπου γενικώτερα. Ἔκτοτε δέν τόν συνήντησα· ἀκούω ὅμως ὅτι ἐμμένει εἰς τήν γραμμήν αὐτήν μέ πολλάς ἐκάστοτε παραλλαγάς. Εἰς πρόσωπον τῆς ἐμπιστοσύνης του, ὅπερ μέ ἐπεσκέφθη, εἶπε τελευταίως ὅτι θά ἦτο πρόθυμος νά μετάσχη τῆς ὑπ' ἐμέ Κυβερνήσεως εἴτε ὁ ἴδιος εἴτε διά φίλων του —μετεχόντων καί φίλων τῆς ΕΡΕ μέ ἀναλογίαν 2/3 πρός 1/3. Εἰς ἄλλα πρόσωπα ὡμίλησε περί ἀνασχηματισμοῦ τῆς Κυβερνήσεώς μου προσλαμβανομένων φιλικῶν του ὑπηρεσιακῶν προσώπων.

Ταῦτα φυσικά ὑπό τήν προϋπόθεσιν ὅτι ὁ βίος τῆς Κυβερνήσεως αὐτῆς θά παρετείνετο «ἐπί τι χρονικόν διάστημα». 'Εάν ταῦτα ἐγίνοντο δεκτά, θά διεχώριζεν ἀμέσως τήν στάσιν του ἀπό τόν Παπανδρέου, ὧν βέβαιος ὅτι ἡ μεγίστη πλειοψηφία τῆς ΕΚ θά τόν ἠκολούθει.

. . . . . .

3. 'Εν ἀποτυχίᾳ συνεννοήσεως μετά τοῦ Βενιζέλου, κατ' ἀνάγκην θά πρέπει νά προεξοφλήσωμεν ὡς λίαν πιθανάς καί τήν ἀποχήν καί τό λαϊκόν μέτωπον. 'Ασφαλῶς δέ δέν θά ἀρκέσουν εἰς τόν Βενιζέλον ἄλλου εἴδους ἱκανοποιήσεις ἀπό τάς προαναφερθείσας, προκειμένου νά διαφοροποιήση τήν στάσιν του.

Εἶμαι πεπεισμένος ὅτι ἔπειτα ἀπό ὅλας τάς παραχωρήσεις μας πρός τήν ΕΚ, ἡ κοινή γνώμη θά καταδικάση τοιαύτην ἀπόφασιν. Βεβαίως ἡ ἀποχή θά προεκτείνη καί εἰς τήν μέλλουσαν Βουλήν τό σημερινόν πολιτικόν πρόβλημα. 'Αλλά θά ἔχωμεν πάντως ἕν ἀνεκτίμητον ἐκ ταύτης ἀντάλλαγμα, ὅτι θά διελύετο διά παντός ὁ περί τόν Παπανδρέου σκληρός πυρήν τοῦ ἀνενδότου καί θά ἐδίδετο ἡ ἀφορμή νέων διαμορφώσεων εἰς τούς κόλπους τοῦ Κέντρου. 'Η νέα Βουλή θά ἦτο κατ' ἀνάγκην βραχύβιος ἀλλά τό πολιτικόν πρόβλημα θά διεχειριζόμεθα πάντως μέ ἀνανεωμένη λαϊκήν ἐτυμηγορίαν καί σχετικῶς ἀπό θέσεως δυνάμεως. Ταῦτα πάντα βεβαίως ἐάν οἱ ἐδῶ φίλοι δέν χάσουν καί τώρα καί μετά τάς ἐκλογάς τό αἴσθημα τῆς αὐτοπεποιθήσεως καί τήν συνέπειαν εἰς τήν ἀκολουθουμένην γραμμήν...

4. Συμμερίζομαι βαθύτατα τήν βαρυθυμίαν σας ὡς πρός τό μακροπρόθεσμον πολιτικόν πρόβλημα τῆς χώρας μας. Ὅσα εἶδον κατά τό τελευταῖον τρίμηνον εἰς κύκλους ἐχθρῶν καί φίλων, μέ ἐνίσχυσαν ἀκόμη περισσότερον εἰς τήν συνείδησιν τῆς ἀνάγκης συνταγματικῆς ἀναθεωρήσεως καί δή ριζοσπαστικωτέρας ἐκείνης ἣν εἴχομεν ἐπεξεργασθῆ. 'Ελπίζω νά θέσητε τό θέμα κατά τόν προεκλογικόν σας ἀγῶνα, φυσικά ἐντός τῆς συνταγματικῆς διαδικασίας πρός ἀποφυγήν διαβολῶν καί παρεξηγήσεων.

Κλείω τήν παροῦσαν διά νά ἀποφύγω καθυστέρησιν, ἄν καί θά εἶχον πολλά νά προσθέσω. Δι' εὐνοήτους λόγους δέν θά ἀνακοινώσω τίποτε ἐκ τῶν ἀνωτέρω οὔτε εἰς τήν τριμελῆ ἐπιτροπήν.

Μετά τῶν φιλικωτέρων μου χαιρετισμῶν.

Υ.Γ. Ὅσα σᾶς μετεδόθησαν ὅσον ἀφορᾶ τάς συστάσεις μου περί δημιουργίας καταλλήλου κλίματος εἰς τάς σχέσεις Στέμματος-ΕΡΕ, ἀφεώρων ὡρισμένας παρεκτροπάς βουλευτῶν αἵτινες εὐτυχῶς ἔπαυσαν. Αὐτονόητον εἶναι ὅτι δέν ἀφεώρων ὑμᾶς καί τήν ΕΡΕ ἐν τῷ συνόλῳ της, τῶν ὁποίων ἡ στάσις κατά τούς τελευταίους ἰδίως μῆνας ὑπῆρξε τοιαύτη ὥστε νά ἀψηφῆ οἱανδήποτε ραδιουργίαν.

Διά τόν κ. Παπανδρέου... ἐπιφυλάσσομαι! 'Εφ' ὅσον διατηρεῖται καί ἡ ἐλαχίστη ἀκόμη δυνατότης ὑπαναχωρήσεώς του, κατ' ἀνάγκην φείδομαι αὐτοῦ. Θά τά ἀκούσῃ ὅλα μετά ταῦτα!»[17].

Στό πλαίσιο τῆς ἀνταλλαγῆς ἀπόψεων σχετικά μέ τήν ἀντιμετώπιση τῆς πολιτικῆς κρίσεως ἐντάσσεται καί ἡ παράλληλη ἐπικοινωνία τοῦ Κ. Καραμανλῆ μέ τόν Ε. 'Αβέρωφ. Στίς 10 Σεπτεμβρίου, ὁ Ε. 'Αβέρωφ εἶχε ἀποστείλει στόν Κ. Καραμανλῆ τήν ἀκόλουθη ἐπιστολή:

«'Αγαπητέ κ. πρόεδρε,

Ἄν καί ὑποθέτω ὅτι δέν θά ἀργήσετε νά ἐπιστρέψητε, θεωρῶ χρέος μου νά σᾶς γράψω διότι νομίζω ὅτι ἐπί τοῦ θέματος τοῦ ὑπηρεσιακοῦ πρωθυπουργοῦ, ὅστις θά διεξαγάγη τάς ἐκλογάς, εἶναι ἀπόλυτος ἀνάγκη νά ἀκούσητε «τόν ἄλλον ἦχον τῆς καμπάνας». Σᾶς τόν εἶχα διαβιβάσει καί πρό διμήνου περίπου μέ ἕνα ἄρθρον μου, ἀλλά ἔκτοτε τά πράγματα κατέστησαν ἀκόμη σαφέστερα.

Δέν ἔχω φυσικά καμμίαν ἀμφιβολίαν ὅτι ὁ κ. Πιπινέλης θά κάμη τιμίας ἐκλογάς. Τό πρόσφατον ὅμως παρελθόν ἀπέδειξεν ὅτι αἱ ἐκλογαί ἐν 'Ελλάδι πρέπει ὄχι μόνον νά εἶναι, ἀλλά καί νά φαίνωνται τίμιαι. Δεδομένου ὅτι αἱ προσεχεῖς ἐκλογαί θά δώσουν εὐνοϊκόν διά τήν ΕΡΕ ἀποτέλεσμα, ἡ ΕΔΑ καί οἱ ἐκτός τῆς 'Ελλάδος λαλίστατοι φίλοι της θά ἀμφισβητήσουν τό κῦρος των. 'Ατυχῶς, φαίνεται ὅτι θά ἔχουν καί πάλιν ἐθνικόφρονας ψευδομάρτυρας, οἱ ὁποῖοι θά εἶναι περισσότερον ἀπό αὐτούς ἀξιόπιστοι. Ἤδη, δι' ὅσων εἶπον καί λέγουν οἱ τελευταῖοι, προετοιμάζουν τήν ἀξιοπιστίαν τῆς ψευδομαρτυρίας των.

Διά τήν ἀντιμετώπισιν τούτου, ὁ κ. Παπανδρέου μᾶς ἔδωσε τελευταίως μίαν μοναδικήν εὐκαιρίαν: 'Ετόνισεν ὑπερβολικά, ὡς ὅρον σχεδόν ἀποκλειστικόν διά τιμίας ἐκλογάς, τήν ἀντικατάστασιν τοῦ προέδρου τῆς Κυβερνή-

σεως. Τό ἐπιχείρημα, τό ὁποῖον κυρίως ἐπικαλεῖται, εἶναι ἀβάσιμον, ἀλλά ἔχει μίαν ἀληθοφάνειαν. Ἀληθοφάνειαν μεγάλην διά τόν ξένον, τόν ἀγνοοῦντα πρόσωπα καί πράγματα, ἀληθοφάνειαν χρήσιμον διά τούς κακοπίστους ἰδικούς μας. Ὁ κ. Πιπινέλης ὑπῆρξεν ὑπουργός τῆς ΕΡΕ καί μάλιστα χωρίς νά ἐκλεγῆ βουλευτής, τοῦτο δέ, μαζί μέ μερικά ἄλλα, ἐμφανίζεται ὡς τεκμήριον μή οὐδετερότητος καί ἀντιθέσεως πρός τήν ἀντιπολίτευσιν.

Διατί λοιπόν νά προσφέρωμεν εἰς τούς ἡττημμένους τῆς χθές καί τῆς αὔριον ἀντιπάλους μας, ἐπιχείρημα διά νά δικαιολογήσουν τήν ἥτταν των κατά τρόπον ἐπιζήμιον διά τόν τόπον; Αὔριον θά ἔχετε πάλιν νά ἀντιμετωπίσητε δυσκόλους ὥρας καί θά ἔχετε ἀπόλυτον ἀνάγκην τοῦ κύρους τῶν ἐκλογῶν. Διατί νά κλονίζωμεν τό κῦρος αὐτῶν τῶν ἐκλογῶν, τάς ὁποίας ἀσφαλῶς θά κερδίσητε;

Λέγεται ὅτι ἄν γίνη καί αὐτή ἡ παραχώρησις, ὁ κ. Παπανδρέου θά ἀποθρασυνθῆ καί θά ζητήση καί ἄλλα παράλογα πράγματα. Δέν τό πιστεύω διότι δέν διαθέτει πλέον περιθώρια διά τοιαῦτα παιγνίδια. Ἔπαιξε ἐν οὐ παικτοῖς πέραν τῶν ἀνεκτῶν ὁρίων. Ἐξ ἄλλου, ἐξετέθη πολύ —καί αὐτός καί αἱ φιλικαί του ἐφημερίδες— ἐξαίρων τήν σημασίαν τοῦ αἰτήματος καί, ἄν τοῦτο ἱκανοποιηθῆ, θά τοῦ εἶναι ἀδύνατον νά προβάλη καί ἄλλα αἰτήματα. Ἐάν τά προέβαλλε, θά ἐξετίθετο φοβερά καί θά ἐζημιοῦτο ἔτι περισσότερον. Θά ἐζημιοῦτο τόσον μᾶλλον, καθ' ὅσον σᾶς βεβαιώνω ὅτι ἡ πλειονότης καί τῶν φίλων σας ἀκόμη θεωροῦν τό αἴτημα λογικόν καί ἀνώδυνον, εἶναι ζωηρῶς ὑπέρ τῆς ἀποδοχῆς του, ἐνῶ ἐξ ἴσου ζωηρῶς ἀντιτίθενται εἰς ἄλλας παραχωρήσεις.

Ἀρνούμενοι τήν ἱκανοποίησιν τοῦ αἰτήματος παθαίνομεν καί ἄλλην βλάβην: Ἰσχυροποιοῦμεν τήν συκοφαντικήν κατηγορίαν περί νόθων ἐκλογῶν, διότι θά ὑποστηρίξη μετεκλογικῶς τό Κέντρον ὅτι ἡ μή ἀποδοχή αὐτῆς τῆς μόνης καί ἀνωδύνου ἀντικαταστάσεως ἀποδεικνύει ὅτι αἱ ὑποψίαι του ἦσαν δικαιολογημέναι, ὅτι ἠθέλαμεν τάς ἐκλογάς νά κάμη ὁπωσδήποτε πρόσωπον προερχόμενον ἀπό τήν ΕΡΕ, ὅτι εἴχομεν λόγους καί ἐφοβούμεθα νά τάς κάμη πρόσωπον διαθέτον ἐχέγγυα οὐδετερότητος.

Φαντασθῆτε μίαν μετεκλογικήν περίοδον, καθ' ἥν εἰς τάς κατηγορίας περί μή τιμίων ἐκλογῶν θά ἀπαντᾶ ἡ σημερινή Κυβέρνησις ὅτι αἱ ἐκλογαί ὑπῆρξαν τίμιαι, καί μίαν περίοδον καθ' ἥν τήν ἰδίαν ἀπάντησιν ἀντ' αὐτῆς θά δίδη μία Κυβέρνησις εἰς τήν ὁποίαν θά συμμετεῖχον ἐνδεχομένως πολλοί τῶν σημερινῶν ὑπουργῶν, ἀλλά θά συμμετεῖχον, ἐπί παραδείγματι, καί οἱ κύριοι Μαυρομιχάλης, Κιουσόπουλος, Μητρέλιας, Γ. Πεσμαζόγλου, Σειραδάκης καί ἄλλα πρόσωπα τῶν ὁποίων ἡ οὐδετερότης ἔχει ἀναγνωρισθῆ καί ἀπό αὐτήν τήν ἀντιπολίτευσιν. Ἄν τοιαύτη ἀπάντησις τῆς σημερινῆς Κυβερνήσεως θά ἔχη Χ ἀξίαν, ἡ ἰδία ἀπάντησις Κυβερνήσεως ὡς ἡ προμνησθεῖσα θά ἔχη τοὐλάχιστον 10Χ ἀξίαν, τόσον εἰς τό ἐξωτερικόν ὅσον καί εἰς τό ἐσωτερικόν.

Τά πράγματα μοῦ φαίνονται τόσον καθαρά, ἀλλά καί τόσον σοβαρά, ὥστε, ὁμολογῶ, δέν δύναμαι νά ἀντιληφθῶ πῶς προχωροῦμεν πρός ἐκλογάς τῶν ὁποίων ἤδη ἀμφισβητεῖται τό κῦρος, ἐνῶ ἐξαρτᾶται ἀπό ἡμᾶς καί μόνον νά ἐνισχύσωμεν πολύ τό κῦρος αὐτό.

Φοβοῦμαι σοβαρῶς ὅτι ὑπό τοιαύτας συνθήκας αἱ ἐκλογαί δέν θά λύσουν τό πολιτικόν πρόβλημα. Θά τό καταστήσουν ἴσως ὀλιγώτερον ὀξύ, ἀλλά θά παραμείνη καί θά ὁδηγηθῶμεν καί πάλιν εἰς νέας ἐκλογάς πολύ πρό τῆς λήξεως τῆς τετραετίας, χωρίς νά γνωρίζη κανείς ἐάν τά ἐν τῷ μεταξύ γεγονότα θά ὁδηγήσουν εἰς τό πλειοψηφικόν ἤ εἰς τήν ἁπλῆν ἀναλογικήν.

Φοβοῦμαι σοβαρῶς ὅτι ἡ κίνησις ἡ ὁποία ἤρχισεν εἰς τό ἐξωτερικόν καί ἡ ὁποία δέν περιορίζεται πλέον μόνον εἰς τούς κομμουνιστάς, θά εἶναι πολύ δύσκολον νά ἀναστηλῆ, ἄν τήν ἰσχύν τῶν ἐκλογῶν δέν ἀμφισβητῆ μόνον ἡ ΕΔΑ, ἀλλά καί ἐθνικόφρονα κόμματα. Τοιαῦται δέ κινήσεις εἰς τό ἐξωτερικόν δέν βλάπτουν μόνον τήν θέσιν μας ἐκεῖ, ἀλλά ἐνθαρρύνουν εἰς τό ἐσωτερικόν τά ἄτομα ἐκεῖνα τά ὁποῖα εἴτε ἐκ συστήματος βάλλουν κατά τοῦ καθεστῶτος εἴτε ἁπλῶς προτάσσουν τῶν γενικῶν συμφερόντων τά μικροχαρῆ ἰδανικά των.

Δέν ἠθέλησα νά ἐπαναλάβω δημοσίως τάς ἀπόψεις μου αὐτάς, ἵνα μή δώσω λαβήν εἰς τήν ἀντιπολίτευσιν νά ὁμιλῆ περί ρήγματος εἰς τήν ΕΡΕ, διά τήν ἑνότητα καί τήν ἰσχυροποίησιν τῆς ὁποίας εἰργάσθην πάντοτε, ἄνευ διακοπῆς, καί προσφάτως ἀκόμη.

Ἐνόμισα ὅμως ὅτι μοῦ ἐπεβάλατε νά σπεύσω νά σᾶς μεταδώσω τάς σκέψεις μου, ἐφ' ὅσον ἀκόμη εἶναι καιρός, δηλαδή, ἐφ' ὅσον ἀκόμη προφθαίνομεν νά προβῶμεν εἰς τάς δεούσας ἐνεργείας.

Μέ πολλήν φιλίαν.

Υ.Γ. Εἶχα γράψει τήν ἐπιστολήν, ὅταν χθές βράδυ εἰς τήν συναυλίαν τοῦ Φόν Κάραγιαν, ὁ κ. Ροδόπουλος μοῦ διεβίβασε παράκλησίν σας νά εὐθυγραμμισθῶ εἰς τό ζήτημα τοῦ πρωθυπουργοῦ τῶν ἐκλογῶν. Ὅπως βλέπετε, μόνος μου κάμνω «δημοσίαν» εὐθυγράμμισιν, ἐφ' ὅσον τό ἀντίθετον θά ἦτο ἐπιζήμιον. Τοῦτο δέν σημαίνει ὅτι δέν διατηρῶ τάς ἀπόψεις μου καί ὅτι ἀδυνατῶ ν' ἀντιληφθῶ τούς ἀντιθέτους».

Ὁ Κ. Καραμανλῆς ἀπάντησε στόν Ε. Ἀβέρωφ ὡς ἑξῆς:

«Ἀγαπητέ Εὐάγγελε,

Ἐχάρηκα πού ἐπῆρα εἰδήσεις σου, τοσούτω μᾶλλον καθ' ὅσον εἶχα τήν ἐντύπωσιν, ὅταν ἔφυγα, ὅτι ἤσουν πικραμένος. Ἀδικαιολογήτως, κατ' ἐμέ, διότι δέν ἠμποροῦσα νά κάμω τίποτε διάφορον ἀπό ὅ,τι ἔκαμα, χωρίς νά βλάψω τόν τόπον, τό Στέμμα καί τό κόμμα. Ὅταν μέ τό καλό συναντηθοῦμε καί σοῦ ἐξηγήσω ὁρισμένα περιστατικά, τά ὁποῖα προφανῶς ἀγνοεῖς, θά βεβαιωθῆς περί τούτου.

Ἡ ἐπιστολή σου περιορίζεται εἰς τό θέμα τοῦ ὑπηρεσιακοῦ πρωθυπουργοῦ, ἐνῶ θά ἤθελα νά ἔχω τάς ἀπόψεις σου ἐπί τῆς γενικωτέρας καταστάσεως τῆς χώρας.

Καί ὅσον ἀφορᾶ μέν τό θέμα τοῦ ὑπηρεσιακοῦ πρωθυπουργοῦ, χωρίς νά ὑποτιμῶ τήν σημασίαν τῶν ἐπιχειρημάτων σου, υἱοθέτησα τάς ἀπόψεις τῆς 3μελοῦς ἐπιτροπῆς διά δύο λόγους: Πρῶτον, διότι ἡ περαιτέρω ἀνοχή τῆς τακτικῆς τῶν ἐκβιάσεων, ἡ ὁποία ὁδηγεῖ εἰς τήν κατάργησιν τοῦ πολιτεύματος, εἶναι

καί ἠθικῶς καί πολιτικῶς ἀπαράδεκτος. Σοῦ τό λέγω ἐγώ αὐτό, ὁ ὁποῖος γνωρίζεις πόσην μετριοπάθειαν ἐπέδειξα, διά νά καταστήσω τήν ἀντιπολίτευσιν νομιμόφρονα. Ἔφθασα εἰς τό σημεῖον νά τούς κάμω παραχωρήσεις εἰς βάρος ὄχι μόνον τοῦ κόμματός μας, ἀλλά καί τῆς προσωπικῆς μου ἀξιοπρεπείας. Καί δεύτερον, διότι εἶναι προφανές ὅτι ἡ ΕΚ ἐπιδιώκει νέαν Κυβέρνησιν μέ τήν ἐλπίδα ὅτι θά εἶναι δυνατόν δι' αὐτῆς νά ματαιώση ἤ νά ἀναβάλη τάς ἐκλογάς. Καί ὑπάρχει ὁ κίνδυνος αὐτός. Διότι ἄν ὑπάρξη μία Κυβέρνησις ἀπρόθυμος νά ἀναλάβη εὐθύνας, ἐν περιπτώσει ἐπιθέσεων τῆς ἀντιπολιτεύσεως, δικαιολογουμένων διά τῆς διατυπώσεως νέων αἰτημάτων πρός αὐτήν ἤ καί προκλήσεως ταραχῶν, εἶναι πιθανόν νά ὁδηγηθῶμεν εἰς νέαν περιπέτειαν. Διότι, μή πλανᾶσαι. Ἡ ἀντιπολίτευσις δέν θέλει ἐκλογάς. Συνεπῶς, καί ἄν τῆς ἀφαιρέσης τό πρόσχημα τῆς ἐκλογικῆς Κυβερνήσεως, θά ἀναζητήση ἄλλους τρόπους νά ἀντιδράση κατά τῶν ἐκλογῶν ἤ καί νά τάς διαβάλη, ἄν μετάσχη εἰς αὐτάς. Ἀλλά, ἀνεξαρτήτως αὐτῶν, ἔχω τήν πληροφορίαν —δέν γνωρίζω ἄν εἶναι βάσιμος— ὅτι καί ἄν ἀπόσχη ὁ Παπανδρέου, θά μετάσχουν τῶν ἐκλογῶν ἡ ΕΔΑ, ὁ Βενιζέλος καί ὁ Μαρκεζίνης, ὁπότε ὄχι μόνον δέν ἔχομεν λόγους νά διευκολύνωμεν τήν συμμετοχήν τοῦ Παπανδρέου, ἀλλά θά ἔπρεπε νά εὐχόμεθα τήν ἀποχήν του, ἐφ' ὅσον γνωρίζομεν ὅτι ἡ περαιτέρω παρουσία του εἰς τήν πολιτικήν ζωήν τῆς χώρας δημιουργεῖ ὄχι πολιτικήν ἀλλά ἐθνικήν ἀνωμαλίαν.

Μέ τήν εὐκαιρίαν αὐτήν ὅμως, θά ἐπεθύμουν νά σοῦ εἴπω ὅτι τά ἀνωτέρω ἀποτελοῦν λεπτομέρειαν τοῦ βασικοῦ καί ἀγωνιώδους προβλήματος, τό ὁποῖον ἀντιμετωπίζει ἡ χώρα. Ὅπως γνωρίζεις, τό πολιτικόν πρόβλημα εἰς τήν Ἑλλάδα εἶναι μόνιμον. Καί εἶναι μόνιμον, διότι δέν λειτουργεῖ τό πολίτευμα. Καί δέν λειτουργεῖ τό πολίτευμα διότι οὐδείς τό σέβεται. Δέν ἔχω ἀνάγκην νά ἀνατρέξω εἰς τό παρελθόν, τό παρελθόν τῶν κινημάτων, τῶν ἐπαναστάσεων, τῶν μεταπολιτεύσεων, τῶν ἐμφυλίων σπαραγμῶν καί τῶν ἐθνικῶν συμφορῶν, διά νά σέ πείσω περί αὐτοῦ. Ἡ τελευταία διετία, καί ἰδίως τά γεγονότα τοῦ τελευταίου τριμήνου, ἀποδεικνύουν ὅτι, εἰς τόν τόπον μας, τήν δημοκρατίαν ὑποκατέστησεν ἡ ἀναρχία. Ὅπως γνωρίζεις, ὅμως, ἀπό τήν ἀναρχίαν εἶναι προτιμωτέρα ἀκόμη καί ἡ δικτατορία καί ὁ κομμουνισμός. Πλήρη ἐπιβεβαίωσιν, ἄλλωστε, τῆς ἀληθείας αὐτῆς ἀποτελεῖ τό γεγονός ὅτι κατά τό τελευταῖον τρίμηνον συζητοῦμεν ἐπί θεμάτων, τά ὁποῖα εἰς οἱανδήποτε εὐνομουμένην χώραν θά ἐλύοντο αὐτομάτως καί κατά τάς προβλέψεις τοῦ Συντάγματος, τό ὁποῖον, ἄλλωστε, διά τάς περιπτώσεις αὐτάς ὑπάρχει. Τό νά συζητοῦμεν περί ἐκλογικοῦ νόμου, ὅταν ὑπάρχει ἀδιάβλητος τοιοῦτος. Τό νά συζητοῦμεν ἄν θά ψηφίση ἤ ὄχι ὁ στρατός. Τό νά συζητοῦμεν περί ὑπηρεσιακῆς Κυβερνήσεως ὅταν ἡ μορφή τῆς Κυβερνήσεως αὐτῆς δέν προβλέπεται ἀπό τό Σύνταγμα καί εἰς οὐδεμίαν χώραν συναντᾶται. Τό νά συζητοῦμεν περί τῆς διαλύσεως τοῦ Κράτους, ὑπό τό πρόσχημα τῶν ἐγγυήσεων. Τέλος, τό νά ἀπειλῆται καί νά ἐκβιάζεται ὁ ρυθμιστής τοῦ πολιτεύματος, καί νά ὑπαγορεύη ἡ μειοψηφία ὅρους εἰς τήν πλειοψηφίαν —ὅλα αὐτά ἐμφανίζουν τήν Ἑλλάδα πολιτικῶς ὑποανάπτυκτον καί ἀποδεικνύουν ὅτι δέν λειτουργεῖ τό πολίτευμα εἰς τήν χώραν μας. Τό πολιτικόν μας πρόβλημα, συνεπῶς, δέν εἶναι ἁπλῶς μόνιμον καί πολύπλοκον, ἀλλά λαμβάνει τήν μορφήν τῆς ἐθνικῆς κρίσεως. Καί εἶναι βέβαιον ὅτι, ἄν κάποτε δέν τό ἀντιμετωπίσωμεν ἐπιτυχῶς, ὄχι μόνον δέν ἠμποροῦμεν νά ἀποβλέπωμεν εἰς τήν ἠθικήν καί ὑλικήν πρόοδον τοῦ ἔθνους, ἀλλά καί θά τεθῆ ἐν κινδύνω ἡ ἐσωτερική καί ἐξωτερική ἀσφάλεια τῆς χώρας.

Γνωρίζων καί ἐκτιμῶν τάς ἀληθείας αὐτάς, ἔκαμα πᾶν ὅ,τι ἠδυνάμην, διά νά δημιουργήσω μίαν νέαν πολιτικήν περίοδον, ἀπηλλαγμένην ἀπό τήν νοοτροπίαν καί τάς προκαταλήψεις τοῦ παρελθόντος. Λυποῦμαι διότι εἶμαι ὑποχρεωμένος νά διαπιστώσω ὅτι ἀπέτυχα εἰς τήν προσπάθειάν μου αὐτήν. Καί ἀπέτυχα, διότι δέν εὑρῆκα μιμητάς.

Ἡ διαπίστωσις αὐτή, ἐν συνδυασμῷ μέ μίαν ἀκριβῆ ἐκτίμησιν τῆς παρούσης καταστάσεως τῆς χώρας, μέ ὁδήγησαν εἰς τήν ἀπόφασιν νά προβῶ εἰς τήν γνωστήν εἰσήγησίν μου πρός τόν βασιλέα, δηλαδή τήν ἄμεσον διάλυσιν τῆς Βουλῆς καί ἐκλογάς μέ πλειοψηφικόν, δι' ἀναθεωρητικήν Βουλήν. Διότι πιστεύω ὅτι, ἐκεῖ ὅπου ἔφθασαν τά πράγματα τῆς χώρας, ἐπιβάλλουν μίαν γενναίαν ἀντιμετώπισιν τοῦ πολιτικοῦ μας προβλήματος, ἀντί τῶν συμβιβασμῶν οἱ ὁποῖοι, ἐκτός τοῦ ὅτι ἐξαρθρώνουν τό πολίτευμα καί ὁδηγοῦν εἰς τήν σῆψιν, ἀπέτυχαν νά δώσουν καί τήν ἀναμενομένην ἐξ αὐτῶν ὕφεσιν.

Λυποῦμαι διότι ἡ εἰσήγησίς μου δέν ἐγένετο ἀποδεκτή. Λυποῦμαι διότι δέν ἐξετιμήθη τό γεγονός ὅτι ἡ στιγμή ἦτο κατάλληλος διά νά τεθῆ τέρμα εἰς τήν τακτικήν τῶν συμβιβασμῶν καί τῶν ἐκβιάσεων, καί νά πραγματοποιηθῆ ἡ εἰρηνική ἐκείνη ἐπανάστασις, ἡ ὁποία εἶναι ἀπαραίτητος διά τήν χώραν, καί τήν ὁποίαν ἐπί τόσον χρόνον ἀναμένει ὁ ἑλληνικός λαός.

Τό πρόβλημά μας συνεπῶς, ἀγαπητέ μου φίλε, δέν εἶναι τό ἄν θά γίνουν ἐκλογαί καί ποῖος θά τάς ἐνεργήση, οὔτε κἄν καί τό ποῖος θά τάς κερδίση. Τό πρόβλημά μας εἶναι ἐάν θά λειτουργήση τό πολίτευμα καί ἄν θά μεταβληθῆ τό νοσηρόν πολιτικόν κλῖμα πού ἐπικρατεῖ εἰς τήν χώραν μας.

Φιλοδοξῶν νά συμβάλω εἰς μίαν τοιαύτην ἐξέλιξιν τῆς ἐθνικῆς μας ζωῆς, φιλοδοξῶν, πρίν τερματίσω τήν πολιτικήν μου σταδιοδρομίαν, νά πραγματοποιήσω μίαν βαθυτέραν ἀλλαγήν εἰς τόν πολιτικόν μας βίον, εἶναι φυσικόν νά αἰσθάνωμαι ἀπογοήτευ-

σιν ἀπό τήν ἀπώλειαν τῆς εὐκαιρίας, τήν ὁποίαν, κατά τήν γνώμην μου, παρεῖχε πρός τοῦτο ἡ τελευταία κρίσις. Ὑπό τάς συνθήκας αὐτάς, ἀντιλαμβάνεσαι μέ πόσην ἀπροθυμίαν θά ἐπανέλθω διά νά συνεχίσω μίαν προσπάθειαν, τήν ὁποίαν ἀντιπαθῶ, δεδομένου ὅτι, ὑπό τάς παρούσας συνθήκας, θά εἶναι ἀμφιβόλου ὠφελιμότητος διά τήν χώραν. Σέ διαβεβαιῶ δέ ὅτι, ἄν δέν ἐφοβούμην ὅτι θά ἐπεδεινοῦτο ἡ κατάστασις τοῦ τόπου, θά ἐπραγματοποίουν τήν ἀπόφασίν μου περί ὁριστικῆς ἀποχωρήσεώς μου ἐκ τῆς πολιτικῆς , πρᾶγμα διά τό ὁποῖον, ὅπως γνωρίζεις, εἶμαι ψυχικῶς ὥριμος»[18].

9 ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ 1963

Ὁ Κ. Καραμανλῆς, σέ ἐπιστολή του πρός τήν Διοικοῦσα Ἐπιτροπή τῆς ΕΡΕ, ἐπανέρχεται στήν ἰδέα τῆς ἀναγκαίας ἀναθεωρήσεως τοῦ Συντάγματος:

«Δέν ἐπιθυμῶ νά σᾶς αἰφνιδιάσω μέ τό ἐρώτημα πού σᾶς ἀπευθύνω. Ὤφειλα ὅμως, ἔστω καί τήν τελευταίαν στιγμήν, νά ἐξετάσω ἄν δύναται νά γίνη κάτι καλύτερον ἀπό ἐκεῖνο πού πρόκειται νά γίνη.

Ὅπως γνωρίζετε, μετά τήν παραίτησίν μου, εἰσηγήθην εἰς τόν βασιλέα τήν ἄμεσον διάλυσιν τῆς Βουλῆς καί τήν προκήρυξιν τῶν ἐκλογῶν μέ τό πλειοψηφικόν δι' ἀναθεωρητικήν Βουλήν.

Ὁ βασιλεύς, ἐπιδιώκων προφανῶς πολιτικήν ὕφεσιν, καί ἐπιθυμῶν νά ἀποφύγη ἀποχήν τῆς ἀντιπολιτεύσεως ἤ λαϊκόν μέτωπον, ἀπέρριψε τήν εἰσήγησίν μου καί ἠκολούθησε τήν γνωστήν εἰς ὅλους μας πολιτικήν.

Μολονότι ἐθεώρουν ἀτυχῆ τήν πολιτικήν αὐτήν, προσεφέρθην νά τήν διευκολύνω διά νά μήν ἔλθω εἰς ἀνοικτήν ρῆξιν μέ τόν βασιλέα, ἀλλά καί διότι ἡ πολιτική αὕτη δέν ἐστερεῖτο, κατά τήν ἐποχήν ἐκείνην τουλάχιστον, ἐπιχειρημάτων.

Ἤδη, ὅμως, ὅπως προέβλεψα, ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν πραγμάτων ὅτι ὁ σκοπός διά τόν ὁποῖον υἱοθετήθη ἡ πολιτική αὕτη κατέστη ἀνέφικτος.

Ἡ ἀντιπολίτευσις, ἀνεξαρτήτως τῆς θέσεως τήν ὁποίαν θά λάβη ἐπί τῶν ἐκλογῶν, δέν πρόκειται, παρά τάς πρός αὐτήν παραχωρήσεις, νά γίνη νομιμόφρων. Ἐξακολουθεῖ καί θά ἐξακολουθήση καί μετεκλογικῶς νά κάμνη ἐπανάστασιν, καθιστῶσα ἀδύνατον τήν λειτουργίαν τοῦ πολιτεύματος. Διότι ἡ ἀντιπολίτευσις, ὅπως καί ἡ ἰδία τό ὁμολογεῖ, μᾶς θέτει πρό τοῦ διλήμματος ἤ νά συνθηκολογήσωμεν μαζί της, κατά παραγνώρισιν καί τοῦ πολιτεύματος καί τῆς θελήσεως τοῦ λαοῦ, ἤ νά χρησιμοποιήσωμεν, προκειμένου νά προστατεύσωμεν τήν γαλήνην τοῦ τόπου, ἀντιδημοκρατικά μέσα. Ἐάν ὅμως πρόκειται, εἰς ἑκατέραν τῶν περιπτώσεων, νά ἔχωμεν τό αὐτό ἀποτέλεσμα, διατί νά μήν ἀκολουθήσωμεν τήν πολιτικήν τήν ὁποίαν ἀρχῆθεν ἐγώ εἰσηγήθην;

Πιστεύω εἰλικρινῶς ὅτι, ἐκεῖ ὅπου ἔφθασαν τά πράγματα τῆς χώρας, ἐάν δέν γίνη κάτι τό γενναῖον, τό ὁποῖον νά ἀνοίξη διά τό ἔθνος μίαν νέαν πολιτικήν περίοδον, θά ὁδηγηθῶμεν εἰς σταδιακήν σῆψιν.

Γνωρίζω ὅτι θά εἶναι δύσκολον νά ἐπανέλθωμεν ἐπί τῆς γραμμῆς αὐτῆς, καίτοι τά πράγματα τήν ἀπέδειξαν ὀρθήν. Ἐάν ὅμως ὑπάρχη, ἤ πρόκειται νά ὑπάρξη, ἐπιδείνωσις τῆς καταστάσεως, λόγω τῆς στάσεως τῆς ἀντιπολιτεύσεως, νομίζω ὅτι θά ἦτο δυνατόν, μέ πρωτοβουλίαν ἰδικήν μου, νά ἀναθεωρηθῆ καί τοῦ βασιλέως καί τοῦ κόμματος ἡ θέσις.

Ἐάν καταστῆ δυνατή ἡ πραγματοποίησις τῆς πολιτικῆς αὐτῆς, θά ἐπιτύχωμεν:

α. τήν ἀνανέωσιν τῶν στελεχῶν τοῦ κόμματος,

β. τήν δημιουργίαν νέας, ὑγιοῦς ἀντιπολιτεύσεως —διά τῆς ἐκλογικῆς συνεργασίας μέ ἄλλο κόμμα, καί, τέλος

γ. τήν τόσον ἀπαραίτητον ἀναθεώρησιν τοῦ Συντάγματος.

Κάτι ἀνάλογον, ἄλλωστε, ἐγένετο τό 1911 ἀπό τόν Ἐλ. Βενιζέλον.

Θά σᾶς παρακαλέσω, λοιπόν, νά ἐξετάσετε, διά τοῦ κ. Πιπινέλη, ἐάν ὁ βασιλεύς, ἐν περιπτώσει ἀδιεξόδου, θά ἦτο δυνατόν νά υἱοθετήση τήν πρότασιν αὐτήν.

Θά παρακαλέσω ἐπίσης, ὅπως, ἀνεξαρτήτως τῆς συνεχείας τήν ὁποίαν θά δώσετε εἰς αὐτήν, τηρηθῆ αὕτη ἀπόρρητος, διά νά μήν ἐπιταθῆ ἡ ὑφισταμένη σήμερον σύγχυσις».

Στίς 12 Σεπτεμβρίου, οἱ Π. Παπαληγούρας, Π. Κανελλόπουλος καί Κ. Ροδόπουλος ἀπευθύνουν στόν Κ. Καραμανλῆ τό ἀκόλουθο σημείωμα:

«Δέν νομίζομεν ὅτι εἶναι δυνατή ἡ υἱοθέτησις τοῦ πλειοψηφικοῦ, κυρίως διά τούς κατωτέρω λόγους:

α. Ὁ βασιλεύς ἐπέμεινεν ἀπολύτως, ἀκόμη καί ἐπί τῆς ἀπαλείψεως τῆς θεσπιζούσης τό πλειοψηφικόν ὡς μέλλον νά ἰσχύση σύστημα διατάξεως.

β. Οἱ ὑπερ-ὑπηρεσιακοί ὑπουργοί θά παρητοῦντο ἀμέσως, ἡ Κυβέρνησις Πιπινέλη θά διελύετο καί θά προέκυπτε γενικωτέρα, ἀκόμη καί εἰς τάς τάξεις μας, σύγχυσις.

Δέν νομίζομεν, ἐπίσης, ὅτι εἶναι δυνατόν ὑπό τάς παρούσας συνθήκας νά πεισθῆ ὁ βασιλεύς, ἀλλά καί τά μέλη, τά κατ' ἐξοχήν ἁρμόδια τῆς σημερινῆς Κυβερνήσεως εἰς τήν, κατά παράβασιν τοῦ ἄρθρου 108 τοῦ Συντάγματος, ἀνακίνησιν τῆς διαδικασίας ἀναθεωρήσεως. Ἡ δέ ἀνακίνησις συμφώνως πρός τό ἄρθρον 108, ὡς προϋποθέτουσα τήν υἱοθέτησίν της ὑπό τῶν 2/3 τῆς Βουλῆς, ἀποκλείεται ἐκ τῶν πραγμάτων. Ὁ κ. Ροδόπουλος, κατά τήν συνάντησίν του μέ τόν βασιλέα εἰς τήν Κέρκυραν, εἶχε τήν εὐκαιρίαν νά διαπιστώση πόσον ὁ βασιλεύς ἀνησυχεῖ μέ τό ἐνδεχόμενον ἀκόμη καί τῆς προβολῆς τῆς ἀναθεωρήσεως τοῦ Συντάγματος, ὡς ἁπλῆς ἔστω ἰδέας»[19].

14 ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ 1963

Μέ ὁμοφωνία εἰσαγγελέως καί ἀνακριτοῦ Θεσσαλονίκης, κρίνονται προφυλακιστέοι γιά τήν ὑπόθεση Λαμπράκη ὁ ὑποστράτηγος Κ. Μήτσου, οἱ συνταγματάρχες Ε. Καμουτσῆς καί Μ. Διαμαντόπουλος καί ὁ μοίραρχος Τρ. Παπατριανταφύλλου.

Τό γεγονός αὐτό δίνει τήν ἀφορμή στήν ἡγεσία τῆς ΕΚ καί τῆς ΕΔΑ νά ἐπαναλάβουν τήν προσπάθεια γιά τήν ἐπίρριψη εὐθυνῶν στήν Κυβέρνηση Κ. Καραμανλῆ καί, ἀκόμη, στό ἴδιο τό πρόσωπο τοῦ πρώην πρωθυπουργοῦ. Συγκεκριμένα, ὁ Γ. Παπανδρέου ὑποστήριξε:

«Ὀλίγας ἡμέρας μετά τήν δολοφονία τῆς Θεσσαλονίκης, ὅταν εἶχον γνωσθεῖ αἱ συνθῆκαι τοῦ ἐγκλήματος τῆς 24ης Μαΐου, εἶχον δηλώσει ὅτι ὁ ἀρχηγός τῆς ΕΡΕ ἦτο ὁ ἠθικός αὐτουργός. Ὁ Κ. Καραμανλῆς ἀπήντησεν ὅτι δι' αὐτῶν τῶν δηλώσεών μου θά ἐντρεπόμην εἰς ὅλην μου τήν ζωήν. Τοῦ ἔδωκα τότε τήν ἀπάντησιν ὅτι ἐφ' ὅσον, κατεχόμενος ἀπό τό εὐτελές καί ἰδιοτελές πάθος τῆς φιλαρχίας προέβη εἰς τήν ὀργάνωσιν τρομοκρατικῶν ὁμάδων, διά τά ἐγκλήματα αὐτά καθίσταται ἠθικός αὐτουργός. Ὁ ἀρχηγός τῆς ΕΡΕ θά πρέπει διά τοῦτο ὄχι μόνον νά ἐντρέπεται εἰς ὅλην του τήν ζωή, ἀλλά καί νά λογοδοτήση καί ἐνώπιον τοῦ λαοῦ καί ἐνώπιον τῆς Δικαιοσύνης. Καί αὐτό ἀσφαλῶς θά συμβῆ. Ἡ ὥρα τῆς κρίσεως εἶναι ἐγγύς.

Καί, τίθεται τό ἐρώτημα: Ἐφ' ὅσον ὁ στρατηγός Μήτσου προφυλακίζεται ὡς συνεργάτης δολοφονίας, ποῖος εἶναι ὁ ἠθικός αὐτουργός; Ὁ στρατηγός Μήτσου δέν εἶχεν ἴδια προσωπικά συμφέροντα πρός συνεργίαν εἰς τήν δολοφονίαν. Προϊστάμενος καί ὑπεράνω αὐτοῦ ὑπῆρχε μόνον ἡ Κυβέρνησις τῆς ΕΡΕ καί ὁ ἀρχηγός της».

Καί ὁ ἀρχηγός τῆς ΕΚ ἐπεξηγεῖ:

«Προστάδιον βεβαίως διατρέχει ἀκόμη ἡ ὑπόθεσις. Ἀλλά καί ὡς προστάδιον εἶναι καταπληκτικόν. Καί μόνον τό γεγονός ὅτι, συμφωνία εἰσαγγελέως καί ἀνακριτοῦ, ἀπεφασίσθη ἡ προφυλάκισις στρατηγοῦ ἀρχηγοῦ τῆς χωροφυλακῆς Β. Ἑλλάδος, ἐμπίστου προσωπικοῦ φίλου τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς ΕΡΕ, καθώς καί ἄλλων ἀνωτέρων ἀξιωματικῶν, δέν ἔχει προηγούμενον εἰς τήν ἱστορίαν τοῦ τόπου. Ἀποκαλύπτει ὅτι εἰς τάς ἡμέρας τῆς ΕΡΕ εἶχον σαλευθῆ τά θεμέλια τοῦ Κράτους. Διότι δέν προφυλακίζονται μόνον πρόσωπα, προφυλακίζεται τό κράτος τῆς ΕΡΕ. Καί δικαιώνεται ἀπολύτως ὁ χαρακτηρισμός τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς ΕΡΕ ὡς ἠθικοῦ αὐτουργοῦ τοῦ ἐγκλήματος».

Παράλληλα, ἡ ΕΔΑ ἀναφέρει, σέ προκήρυξή της, τά ἀκόλουθα:

«Παραμένει μεγάλο, ἀμείλικτο γιά τό λαό ἐρωτηματικό. Ποιοί κρύβονται πίσω ἀπό τόν Μήτσου καί Σία; Τό χέρι τῆς Δικαιοσύνης πρέπει νά πέση καί στούς ἄλλους, κυρίως τούς πλέον ὑψηλά ἱσταμένους ἐνόχους. Γιατί εἶναι κοινό μυστικό ὅτι οἱ ὑπόλογοι καί οἱ ὑπεύθυνοι εἶναι ἡ ΕΡΕ καί ὁ μηχανισμός τῆς βίας. Ἡ ΚΥΠ καί οἱ δυνάμεις ἀνωμαλίας, ἐμπνευστές καί ἐκτελεστές τοῦ πραξικοπήματος τοῦ 1961 καί οἱ ἐπίδοξοι ὀργανωτές ἑνός νέου ἐκλογικοῦ πραξικοπήματος, ὁ Καραμανλῆς καί οἱ συνεργάτες του. Ὁ λαός ζητᾶ πλήρη κάθαρση καί θά τήν ἐπιβάλη».

Σέ ἀπάντηση, ἡ ΔΕ τῆς ΕΡΕ ἐξέδωσε ἀνακοίνωση, ὅπου ἀναφέρεται, μεταξύ ἄλλων:

«Καί τῶν δύο ἀνακοινώσεων ὁ σκοπός εἶναι προφανής. Προεξοφλοῦντες οἱ συντάκται των τό ἔργον τῆς ἐν τῇ δημοκρατίᾳ ἀνεξαρτήτου δικαιοσύνης, προσπαθοῦν νά τήν ἐκβιάσουν.

Ἡ ΕΡΕ θεωρεῖ τόν ἐκβιασμόν ἄνευ προσιτοῦ στόχου, διότι τιμᾶ τήν δικαιοσύνην πράγματι καί ὄχι ὅπως ἐκεῖνοι, οἱ ὁποῖοι τήν τιμοῦν καί τήν κολακεύουν μόνον ὁσάκις πιστεύουν ὅτι ἐξυπηρετοῦν κατ' αὐτόν τόν τρόπον κομματικόν συμφέρον. Ἀλλά καταγγέλλει τήν ἀπόπειραν. Ἔχει τοσούτω μᾶλλον δικαίωμα νά τήν καταγγείλη, καθ' ὅσον ὁ ἀρχηγός τῆς ΕΡΕ ἔσπευσε νά λάβη, μετά τό ἔγκλημα τῆς Θεσσαλονίκης, καί ἔκτακτα ἀκόμη μέτρα κατοχυρώσεως καί διευκολύνσεως τοῦ ἔργου τῆς ἀνακρίσεως.

Ὁ,τιδήποτε καί ἄν προέκυψεν ἀπό τό ἔργον της, ἐπιβεβαιοῦται ἀκριβῶς τό γεγονός ὅτι ὑπό Κυβέρνησιν τῆς ΕΡΕ δέν γίνεται διάκρισις μεταξύ φίλων καί ἀντιπάλων, προκειμένου νά ἀναζητηθοῦν ἔνοχοι, ὡς καί οἱ ἐμμέσως ἀκόμη ὑπεύθυνοι ἑνός κακοῦ».

15 ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ 1963

Συνεχίζεται ἡ ἀνταλλαγή ἀπόψεων τοῦ Κ. Καραμανλῆ μέ τόν Σ. Μαρκεζίνη, μέσω πάντοτε τοῦ ἐμπίστου φίλου τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς ΕΡΕ, Δ. Βέρρου.

Μετά τήν ἀρχική διευκρίνηση τῶν ἐκατέρωθεν θέσεων, μέ ἐπίκεντρο, εἰδικότερα, τό θέμα τῆς ἐνδεχόμενης συνεργασίας μεταξύ ΕΡΕ καί Προοδευτικῶν, ὁ Δ. Βέρρος ἐνημερώνει ἐμπιστευτικά τόν Κ. Καραμανλῆ γιά τήν πορεία τῶν ἐπαφῶν του μέ τόν Σ. Μαρκεζίνη· καί, παράλληλα, διαβιβάζει τίς σκέψεις καί ἀπόψεις τοῦ βασιλέως Παύλου, μετά ἀπό σχετική συνομιλία στά Ἀνάκτορα:

«Σεβαστέ κύριε πρόεδρε,

Κατά τήν σειράν τῶν ἐνεργειῶν μου, βάσει τῶν ἐντολῶν σας, θά σᾶς ἐκθέσω ἀποτελέσματα καί συμπεράσματα.

Ι. Συνάντησις μέ τόν γνωστόν δημοσιογράφον (ἑσπέρας Παρασκευῆς ὥρα 22.00 - 24.00).

α. τοῦ ἀνέγνωσα δίς τό σημείωμά σας, ὅπερ εἶχον δακτυλογραφήσει. Ἀντελήφθη πλήρως καί τό πνεῦμα καί τό γράμμα.

β. τιμᾶ τήν γενναιότητα καί τήν εἰλικρίνειαν μεθ' ἧς ἐκτιμᾶτε καί ἀντιμετωπίζετε τήν κατάστασιν.

γ. εἶναι σύμφωνος μέ τήν τεθεῖσαν ἐκ μέρους σας βάσιν, ἐπιθυμεῖ ὅμως τήν ἐπίδειξιν τῆς ἰδίας γενναιότητος καί ἔναντι τοῦ ἰδίου.

Συγκεκριμένα:

1. Πιστεύει ἀπολύτως ὅτι οὐδέν θά δυνηθῆ νά προσφέρη εἰς μίαν Κυβέρνησιν εἰς τήν ὁποίαν θά εἰσέλθη ὡς ἐπαίτης καί ἀπό οἵκτον· θά ἔχη μοιραίως τό κόμπλεξ τῆς κατωτερότητος καί θά λοιδωρῆται ἀπό τούς πάντας. Ἠθικῶς θά ζημιωθῆ ἀφαντάστως καί ἀνεπανορθώτως.

Πάντα δέ ταῦτα διότι αὐτοτελής κάθοδός του μέ τό ἰσχύ-

ον σύστημα τόν ἐκμηδενίζει παντελῶς.

2. Ἡ περίπτωσις τῆς καθόδου του ἐν συνεργασία μέ Βενιζέλον, παραμεριζομένου τοῦ Παπανδρέου, εἶναι μέν ἐνδιαφέρουσα, ἀλλά δέν τήν βλέπει δυνατήν.

3. Ἡ 3η περίπτωσις, τῆς καταλήψεως τοὐτέστιν 12-15 θέσεων μέ ἐξασφάλισιν τῆς ἐκλογῆς τῶν κυριωτέρων στελεχῶν του, καί δύσκολος εἶναι τεχνικῶς ἀλλά καί ἐκ τῶν προτέρων θά ἀποκαλύψη μοιραίως τάς μετεκλογικάς προθέσεις, γεγονός ὅπερ καί εἰς ὑμᾶς θά ἐμφανίση μεγάλας δυσκολίας καί αὐτόν θά καταδικάση ὡς συνθηκολογοῦντα «προδότη» μέ μοιραῖα δυσμενῆ ἀποτελέσματα.

4. Οὕτως (ὡς ἄνω) τεθειμένων τῶν ἀπόψεών του, ἐπιμένει καί παρακαλεῖ ὅπως συντρέξητε εἰς τήν ἐφαρμογήν τῆς ἁπλῆς ἀναλογικῆς, ἡ ὁποία πιστεύει ὅτι, ὑπό τάς σημερινάς συνθήκας, συμφέρει ἀπολύτως κομματικῶς, ἱστορικῶς καί ἐθνικῶς.

Πιστεύει ὅτι τό ποσοστόν τῆς ΕΡΕ δέν δύναται νά εἶναι κατώτερον τοῦ 43-48%, δυνάμενον νά φθάση καί ὑπερβῆ, ὑπό καταλλήλους ψυχολογικούς χειρισμούς, τό 50%. Τό ἰδικόν του ποσοστόν τό ὑπολογίζει γύρω εἰς τά 6-8%, δυνάμενον καί αὐτό νά φθάση τό 10%. Ἀναλαμβάνει ὑπευθύνως ἀγῶνα ἀδυσώπητον ἐναντίον τοῦ Κέντρου καί τῆς Ἀριστερᾶς, ἀγῶνα ὁ ὁποῖος θά ἐμψυχοῦται ἀπό τήν πίστιν τήν ἀκράδαντον μιᾶς γονίμου καί ἐθνικῶς ὠφελίμου μετεκλογικῆς συγχωνεύσεως.

5. Εἶναι βέβαιος περί τῆς κοινοβουλευτικῆς αὐτοδυναμίας τῆς ΕΡΕ καί μέ τήν ἁπλῆν ἀναλογικήν, ἀλλά καί εἰς περίπτωσιν μή ἐπιτεύξεως τοιαύτης, ἡ ἐντός τῆς ἰδίας νυκτός (3 Νοεμβρίου) δήλωσις ἰδική του ὅτι συγχωνεύεται μέ τήν ΕΡΕ καί ἡ πρόθεσις κατά συνέπεια τῶν ἰδικῶν του βουλευτῶν, οὓς ὑπολογίζει εἰς 20 περίπου, θά δώση τήν νέαν Κυβέρνησιν. Ἀλλά καί εἰς τήν ἀπίθανον περίπτωσιν τῆς μή συγκεντρώσεως πλειοψηφίας καί ἐκ μέρους τῶν δύο κομμάτων, ἡ ἀδήριτος ἀνάγκη θά ὑποχρεώση πολλούς βουλευτάς τοῦ Κέντρου εἰς προσχώρησιν. Καί ὀλίγον μετέπειτα προκήρυξις ἐκλογῶν μέ πλειοψηφικόν.

6. Ἐπιθυμεῖ νά σᾶς διαβεβαιώση ὅτι αἱ προθέσεις του εἶναι ἀπολύτως εἰλικρινεῖς καί ἔντιμοι, ὅτι δέν ἔχει περιθώρια διά πειραματισμούς καί ὅτι ἀναλαμβάνει τήν ὑποχρέωσιν νά δεσμευθῆ ἔναντι ὑμῶν διά πρωτοκόλλου καί ἔναντι τοῦ βασιλέως δι' ἀπεριφράστου προσωπικῆς δηλώσεώς του, διά τήν συγχώνευσιν καί ἀπολύτως εἰλικρινοῦς καί ἐντίμου συνεργασίας.

7. Μέ παρεκάλεσε νά σᾶς τονίσω περαιτέρω ὅτι πιστεύει ἀπολύτως ὅτι καί ὑμᾶς ὠφελεῖ καί τόν τόπον ἡ κάθοδος ὅλων τῶν κομμάτων εἰς τάς ἐκλογάς, ἔστω καί ἂν συγκεντρώσητε μόνον 140 ἕδρας, παρά ἕδραι 180 καί πλέον μέ ὅλα τά φοβερά ἐπακόλουθα καί δι' ὑμᾶς καί διά τόν τόπον ἀπό ἀποχήν ἤ ἔστω συμμετοχή μόνον τῆς ΕΔΑ.

Ἡ συγχώνευσις ΕΡΕ καί Προοδευτικῶν πρέπει νά σημειωθῆ ὡς πρᾶξις γενναία πολιτική καί ἐθνική καί ὄχι ὡς ἀποτέλεσμα ἀπελπισίας του. Τότε μόνον πιστεύει ὅτι θά τιμήση ἡ πράξις αὕτη πρῶτον ὑμᾶς ἱστορικῶς καί ἐθνικῶς καί δεύτερον τήν ἐθνικόφρονα παράταξιν.

II. Βολιδοσκόπησις Ἀνωτάτου ἐπί τοῦ διατυπωθέντος ὑφ' ὑμῶν ἐρωτήματος βλ. σημ. 9 Σεπτεμβρίου.

Διά τῆς γνωστῆς πηγῆς διετυπώθη τό ἐρώτημα ὡς κάτωθι:

«Τί θά ἐπεθύμει καί τί θά ἠὔχετο νά γίνη βάσει προσωπικῆς του ἐκτιμήσεως τῆς παρούσης καταστάσεως»;

Τό ἐρώτημα τοὐτο διεβιβάσθη εἰς τόν διάδοχον ὅστις ἐξέφρασε τήν γνώμην ὅτι θεωρεῖ προτιμωτέραν μίαν προσωπικήν συνάντησίν μου ἀπευθείας μέ τόν Μεγαλειότατον. Ἐδέχθην καί πράγματι αὕτη ἔλαβε χώραν σήμερον καί ὥραν 18.00 εἰς Τατόι. Ἤμην ἐγώ, ὁ διάδοχος καί ὁ βασιλεύς.

Ἐξήγησα εὐθύς ἐξ ἀρχῆς ὅτι τό ἐρώτημα τίθεται κατόπιν ἰδικῆς μου προτάσεως πρός ὑμᾶς καί ἐντελῶς ἀνεπισήμως.

Ἀφοῦ τό ἤκουσε μετά μεγίστης προσοχῆς καί πρίν ἤ μοῦ ἀπαντήσει, μέ ἠρώτησε πῶς ἐγώ ἐκτιμῶ τήν ὅλην κατάστασιν καί πῶς σεῖς τήν βλέπετε.

Ἀπήντησα ὡς κάτωθι:

1. Γενικῶς ἡ κοινή γνώμη ἀνησυχεῖ καί μέ αἴσθημα ἀβεβαιότητος διά τήν ὁμαλήν ἐξέλιξιν, παρακολουθεῖ καί κρίνει.

2. Ἡ ΕΡΕ ἐπιθυμεῖ τάς ἐκλογάς καί εἶναι προσηλωμένη πλήρως εἰς τήν κοινοβουλευτικήν ὁδόν, ἥτις εἶναι ἡ μόνη πού εἶναι δυνατόν νά μᾶς ἐξαγάγη ἀπό τό ἀδιέξοδο. Ὅτι ὑμεῖς βεβαίως εἴχατε καί ἔχετε τήν πεποίθησιν ὅτι μόνον διά τοῦ πλειοψηφικοῦ καί τῆς ἀναθεωρήσεως θά ἐδίδετο ἡ ὀρθή καί πρέπουσα λύσις, ἐν πάση ὅμως περιπτώσει, ἐφ' ὅσον δέν ἐκρίθη ὡς συμφέρουσα ἡ λύσις αὕτη, ἐπιβεβλημένον εἶναι νά γίνη ὅ,τι μέχρις στιγμῆς ἀπεφασίσθη.

3. Ἡ ΕΚ δέν ἐπιθυμεῖ τάς ἐκλογάς, ὁ δέ περιορισμός τοῦ αἰτήματος εἰς μόνην τήν ἀντικατάστασιν τῆς Κυβερνήσεως Πιπινέλη ἐγένετο σκοπίμως. Τοῦτο δέ διότι εἶναι δυνατόν νά προτείνη καί νά διεκδικῆ διάφορα ὑπουργεῖα ὑπέρ αὐτοῦ, ἐκ τῶν προτέρων ὢν βέβαιος ὅτι θά συναντήση ἄρνησιν καί συνεπῶς δημιουργίαν νέου προσχήματος δι' ἀποχήν, ἐνῶ διά τῆς προβολῆς τοῦ αἰτήματος τῆς ἁπλῆς ἀναλογικῆς καί ἀποδοχῆς τούτου δέν θά εἶχεν ὁδόν ὑποχωρήσεως. Συμπέρασμα: ἀποφυγή ἐκλογῶν πάση θυσία.

4. Προοδευτικοί: Εὐπρεπῶς μέν ἐπολιτεύθησαν καί πολιτεύονται, ἀλλά καί αὐτοί θεωροῦν τό κόμμα των ἤδη ὡς «ἐμπόρευμα» καί ἐπιθυμοῦν νά τό ἐκποιήσουν ὅσον τό δυνατόν ἀκριβώτερα.

5. ΕΔΑ: Θά κατέλθη ὁπωσδήποτε εἰς τάς ἐκλογάς διότι ἐπιδιώκει κέρδη, τά ὁποῖα ἀσφαλῶς θά ἐπιτύχη.

6. Ὡς συμπέρασμά μου: Διενέργεια ὁπωσδήποτε ἐκλογῶν τήν 3ην Νοεμβρίου, εἰ δυνατόν κάθοδον εἰς ταύτας ὅλων τῶν κομμάτων, ἀφαιρουμένων, ἀζημίως διά τήν χώραν, οἱωνδήποτε προσχημάτων.

Μετά ταῦτα μοῦ ἀπήντησε ὡς κάτωθι:

1. Συμφωνεῖ πλήρως μέ τά ὅσα τοῦ ἀνέπτυξα· εἶναι καί αὐτός πεπεισμένος ὅτι ἡ ΕΚ ἐπ' οὐδενί λόγῳ ἐπιθυμεῖ τάς ἐκλογάς. Τούς ἔχει ἀηδιάσει καί ἀδιαφορεῖ ἐν μέρει μέ τό τί θά κάνουν.

2. Ἡ μή ἀποδοχή τῆς εἰσηγήσεως περί πλειοψηφικοῦ ὠφείλετο εἰς τόν φόβον τῆς δημιουργίας «λαϊκοῦ μετώπου», τό ὁποῖον καί τώρα φοβεῖται ὅτι εἶναι δυνατόν νά τό ἐπιχειρήσουν.

3. Ἐπί τοῦ τεθέντος εἰς τήν ἀρχήν ἐρωτήματος, θά μοῦ διατυπώση ἔγγραφον ἀπάντησιν, τήν ὁποίαν, μαζί μέ τάς προφορικάς του σκέψεις, θά ἐπεθύμει προσωπικῶς νά σᾶς μετέφερα ἐγώ ἐντός τῆς αὔριον (16-9-63) εἰς Ζυρίχην. Ἐπ'

αὐτοῦ ἀπήντησα ὅτι, ἐπειδή τήν αὐτήν ἡμέραν ἀνεχώρουν δύο ἄλλα πρόσωπα, νομίζω ὅτι δέν θά ἦτο σκόπιμον νά ἀνεχώρουν καί ἐγώ. Ἀνελάμβανα ὅμως τήν ὑπεύθυνον καί ἀσφαλῆ ἀλλά καί ἀπόρρητον διαβίβασιν. Ἐπί τοῦ τελευταίου τούτου (ἀπόρρητον) παρεκλήθην ἰδιαιτέρως.

4. Μέ παρεκάλεσε νά σᾶς διαβιβάσω, καίτοι πολλές φορές τό ἔχετε συζητήσει, ὅτι δι' οἱανδήποτε, οἱασδήποτε μορφῆς συζήτησιν ἤ συνεργασίαν μέ Βενιζέλον, δέν πρέπει νά ἔχετε καμμίαν ἀπολύτως ἐμπιστοσύνην. (Δέν γνωρίζω οὔτε ἀντελήφθην πόθεν ἐκινήθη διά τήν διατύπωσιν τῆς σκέψεως αὐτῆς).

5. Ὁμοίως νά σᾶς γνωρίσω ὅτι ὁ κ. Παπαληγούρας ἔχει «πάρα πολλάς σχέσεις μέ τόν Κόκκα» καί μπορεῖ βεβαίως νά κάμνη ὅ,τι θέλει, ἀλλά ὡς μέλος τῆς τριμελοῦς ἐπιτροπῆς δέν πρέπει νά ἔχη τόσες ἐπαφές καί μάλιστα ὅταν φεύγη ἀπό μίαν ἀκρόασιν μέ τόν βασιλέα.

6. Ὁμοίως τούς πολλούς χαιρετισμούς του καί πότε θά γυρίσετε.

7. Ἐπί τοῦ τεθέντος ἐρωτήματος, μέ παρεκάλεσε καί ἔγραψα τῇ ὑπαγορεύσει του τά κάτωθι:

α. Βλέπει τήν κατάσταση ἀβεβαίαν.

β. Ἡ γραμμή τήν ὁποίαν ἀκολουθεῖ ἀπαρεγκλίτως εἶναι: Ἐκλογαί εἰς τάς 3 Νοεμβρίου μέ Κυβέρνησιν Πιπινέλη. Δέν γνωρίζει ὅμως ἄν τοῦτο θά δώση τήν ποθητήν λύσιν, ἤτοι τῆς ὁμαλότητος τοῦ πολιτικοῦ βίου.

γ. Ἄν πρός διευκόλυνσιν τῆς ὅλης καταστάσεως ἔχει νά προτείνη τι ὁ κ. Καραμανλῆς, εὐχαρίστως θά τό ἐδέχετο.

δ. Ἀπό τῆς κρίσεως τοῦ Ἰουνίου καί ἐντεῦθεν ὁ βασιλεύς ἐτήρησε τήν στάσιν ἐκείνην τήν ὁποίαν ὁ κ. Καραμανλῆς τοῦ εἰσηγήθη, ἤτοι Κυβέρνησιν ὑπηρεσιακήν ὑπό τόν προταθέντα κ. Πιπινέλην καί ἐκλογάς ἐντός τοῦ συντομωτέρου δυνατοῦ χρονικοῦ διαστήματος.

Ἐπιθυμῶ νά γνωρίζετε ὑπευθύνως καί ἐπισήμως ὅτι πάντα τά ἐκάστοτε διαδιδόμενα ἀπό ἐχθρούς καί φίλους εἶναι τελείως ξένα πρός τά πραγματικά»[20].

18-20 ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ 1963

Ὁ Κ. Καραμανλῆς, μέσω τοῦ Π .Πιπινέλη, ὑποβάλλει καί ἀνταλλάσσει ἀπόψεις μέ τό βασιλέα.

Στίς 18 Σεπτεμβρίου, ὁ ἀρχηγός τῆς ΕΡΕ ἀπηύθυνε στόν πρωθυπουργό τήν ἀκόλουθη ἐπιστολή:

«Ἀγαπητέ κ. πρόεδρε,

Σᾶς παρακαλῶ ὅπως ἀνακοινώσητε εἰς τήν Α.Μ. τόν βασιλέα τάς κατωτέρω σκέψεις μου:

Αἱ τελευταῖαι πληροφορίαι, τάς ὁποίας ἔχω ἐξ Ἑλλάδος, ὁδηγοῦν εἰς τό συμπέρασμα ὅτι ἡ ἀπό μακροῦ χρόνου ἀκολουθουμένη ἐκβιαστική πολιτική τῆς ἀντιπολιτεύσεως κατέστησε σχεδόν ἀδύνατον τήν ὁμαλήν λειτουργίαν τοῦ δημοκρατικοῦ μας πολιτεύματος.

Ἡ δημοκρατία, ἡ ὁποία ὡς γνωστόν εἶναι τό ἄριστον τῶν πολιτευμάτων, ἀλλά καί τό πλέον εὐαίσθητον, καθίσταται τό χείριστον ἐκεῖ ὅπου δέν ὑπάρχει πολιτική ὡριμότης καί ἡγεσία μέ ὑψηλόν αἴσθημα εὐθύνης. Διότι, εἰς τήν δημοκρατίαν, καί μία μειοψηφία, ὅταν ἀποφασίση νά ἀγνοήση τούς βασικούς κανόνας τοῦ πολιτεύματος καί, πρό παντός, τήν ἀρχήν τῆς πλειοψηφίας, καθίσταται ἱκανή νά προκαλέση κρίσιν πολιτειακήν. Τό ἐπιτυγχάνει δέ καταχρωμένη τῆς ἐλευθερίας πού τῆς παρέχει τό πολίτευμα, καί θέτουσα τήν πλειοψηφίαν πρό τοῦ διλήμματος ἤ νά συνθηκολογήση μαζί της, κατά παραγνώρισιν καί τοῦ πολιτεύματος καί τῆς θελήσεως τοῦ λαοῦ, ἤ νά χρησιμοποιήση, προκειμένου νά προστατεύση τήν γαλήνην τοῦ τόπου, μεθόδους ἀντιδημοκρατικάς.

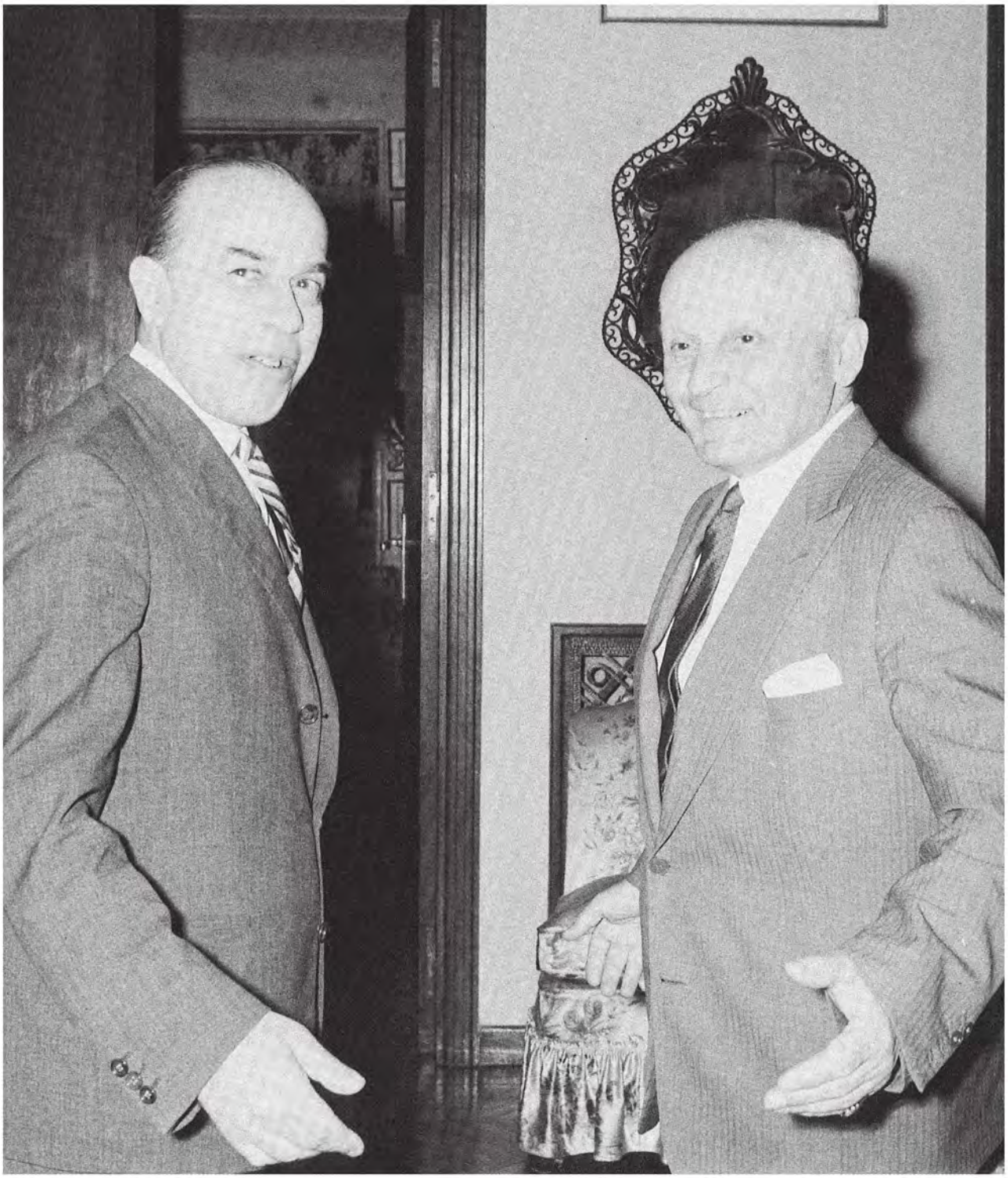
Αὐτή εἶναι, δυστυχῶς, ἡ περίπτωσις τήν ὁποίαν ἀπό διετίας ἀντιμετωπίζει ἡ Ἑλλάς, καί ἡ ὁποία προσέλαβεν ἰδιαζόντως ὀξεῖαν μορφήν κατά τούς τελευταίους μῆνας, κατά τήν διάρκειαν τῶν ὁποίων συζητοῦνται θέματα ἅτινα εἰς οἱανδήποτε εὐνομουμένην χώραν αὐτομάτως θά ἐλύοντο, κατά τάς προβλέψεις τοῦ Συντάγματος, τό ὁποῖον ἄλλωστε διά τάς περιπτώσεις αὐτάς ὑπάρχει.

Διότι τό νά συζητῶμεν ὑπό τό κράτος ἐκβιάσεων περί ἐκλογικοῦ νόμου, ὅταν ὑπάρχει τοιοῦτος ἀδιάβλητος, τό νά συζητῶμεν περί ὑπηρεσιακῆς Κυβερνήσεως, ὁ θεσμός τῆς ὁποίας δέν προβλέπεται ἀπό τό Σύνταγμα, καί ὁ ὁποῖος εἰς οὐδεμίαν ἄλλην χώραν συναντᾶται, τό νά συζητῶμεν περί τῆς ψήφου τοῦ στρατοῦ, ἡ ὁποία εἶναι συνταγματικῶς κατοχυρωμένη καί, τέλος, τό νά ἐκβιάζωμεν τόν ρυθμιστήν τοῦ πολιτεύματος μέ ἀπειλάς ἀντιδημοκρατικάς καί πολλάκις ἀντεθνικάς —ὅλα αὐτά ἐμφανίζουν τήν Ἑλλάδα πολιτικῶς ὑποανάπτυκτον καί ἀποδεικνύουν ὅτι δέν λειτουργεῖ ἐν αὐτῇ τό πολίτευμα.

Ὅπως γνωρίζετε, ἀπό μακροῦ χρόνου ἐπεσήμανα τάς ἀδυναμίας τῆς δημοσίας μας ζωῆς καί κατ' ἐπανάληψιν ἐτόνισα ὅτι, ἄνευ τῆς θεραπείας αὐτῶν, ὄχι μόνον θά καθίστατο προβληματική ἡ περαιτέρω ἠθική καί ὑλική πρόοδος τοῦ ἔθνους, ἀλλά θά ἐτίθετο κάποτε ἐν κινδύνῳ καί ἡ ἀσφάλεια τῆς χώρας.

Διά νά συμβάλω εἰς τήν θεραπείαν τῶν ἀδυναμιῶν αὐτῶν, πέραν τῆς παραδόσεως τήν ὁποίαν προσεπάθησα νά δημιουργήσω διά τοῦ τρόπου καθ' ὅν ἤσκησα τήν ἐξουσίαν, ἐφρόντισα νά καθιερώσω ἐγκαίρως τό πλειοψηφικόν σύστημα καί νά θέσω εὐθέως τό θέμα τῆς ἀναθεωρήσεως τοῦ Συντάγματος. Κατεχόμενος δέ ἀπό τήν σταθεράν πίστιν ὅτι ἡ στιγμή ἐπέβαλε μίαν ριζικήν καί θαρραλέαν ἀντιμετώπισιν τοῦ πολιτικοῦ προβλήματος τῆς χώρας, προέβην, μετά τήν παραίτησίν μου, εἰς τήν γνωστήν εἰσήγησίν μου περί ἐκλογῶν. Ἡ εἰσήγησις αὕτη, ἀτυχῶς, ἀπεκρούσθη ἐξ ὅλων σχεδόν τῶν πλευρῶν καί προεκρίθη, πρός ἀντιμετώπισιν τῶν ἐκβιασμῶν τῆς ἀντιπολιτεύσεως, ἡ πολιτική τῆς ὑφέσεως.

Μολονότι προέβλεπα τήν ἀποτυχίαν τῆς πολιτικῆς αὐτῆς, προσεφέρθην νά τήν ὑποβοηθήσω, ἀφ' ἑνός μέν διά νά διευκολύνω τόν ρυθμιστικόν ρόλον

Συνάντηση τοῦ πρωθυπουργοῦ μέ τόν Σ. Μαρκεζίνη.

τοῦ ἀνωτάτου ἄρχοντος, ἀφ' ἑτέρου δέ διότι διετήρουν τήν ἀμυδράν ἐλπίδα ὅτι θά ἦτο δυνατόν, δι' αὐτῆς, ἡ ἀντιπολίτευσις νά καταστῆ τουλάχιστον νομιμόφρων.

Δυστυχῶς, οἱ φόβοι μου ἐπηλήθευσαν. Ἀντί νά ὁδηγηθῶμεν, διά τῆς πολιτικῆς αὐτῆς, εἰς τήν ὕφεσιν καί τήν ὁμαλότητα, ἤχθημεν, συνεπεία τῆς κακοπιστίας τῆς ἀντιπολιτεύσεως, εἰς μεγαλυτέραν ὀξύτητα καί, περίπου, εἰς ἀδιέξοδον.

Ὑπό τάς συνθήκας αὐτάς, εὑρίσκομαι εἰς τήν ἀνάγκην νά ἀποφασίσω τήν ἀποχώρησίν μου ἐκ τῆς πολιτικῆς. Οἱ λόγοι οἱ ὁποῖοι κυρίως μέ ἤγαγον εἰς τήν ἀπόφασιν αὐτήν εἶναι δύο: Πρῶτον, διότι ἡ μή πραγματοποίησις τῶν προϋποθέσεων τάς ὁποίας θεωρῶ ἀπαραιτήτους διά τήν βελτίωσιν τοῦ πολιτικοῦ μας βίου, καθιστᾶ ἀδύνατον τήν ἐκπλήρωσιν τῆς ἀποστολῆς μου, ὅπως ἐγώ τουλάχιστον τήν ἀντιλαμβάνομαι. Καί, δεύτερον, διότι, λόγω τῶν παθῶν τά ὁποῖα ἐκαλλιεργήθησαν ἀπό τούς ἀντιπάλους μου, ἡ παρουσία μου εἰς τήν πολιτικήν ζωήν τῆς χώρας προκαλεῖ ὀξύτητα, ἡ ὁποία δέν εἶναι δυνατόν νά μή συνεκτιμηθῆ μέ ὅλους τούς παράγοντας πού συνθέτουν, αὐτήν τήν στιγμήν, τό πολιτικόν μας πρόβλημα, καί ἡ ὁποία ὀξύτης, ἐκτός τῶν ἄλλων, δυσχεραίνει καί τό ἔργον τοῦ ρυθμιστοῦ τοῦ πολιτεύματος.

Πρέπει νά ὁμολογήσω ὅτι τήν ἀπόφασιν αὐτήν τήν ἔλαβον μέ πολλήν ὀδύνην, ἀναλογιζόμενος τήν ἐμπιστοσύνην καί τήν ἀγάπην, μέ τήν ὁποίαν ἐπί ὀκτώ συνεχῆ ἔτη μέ περιέβαλεν ἡ πλειοψηφία τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καί ὁ ἀνώτατος ἄρχων τῆς χώρας, καί χάρις εἰς τήν ὁποίαν καί σημαντικόν ἔργον ἐπετέλεσα καί ἔθεσα τά θεμέλια ἑνός καλλιτέρου μέλλοντος.

Ἡ ἀπόφασις περί ἀποχωρήσεώς μου ἐκ τῆς πολιτικῆς εἶναι ὁριστική καί πρέπει μέ τό δεδομένον αὐτό νά ἀντιμετωπισθοῦν αἱ περαιτέρω ἐξελίξεις.

Ἐκεῖνο τό ὁποῖον θά εἶχα νά συμβουλεύσω, ἐφ' ὅσον ἐκλογαί διεξαγόμεναι ὑπό τάς παρούσας συνθήκας δέν πρόκειται νά ὁδηγήσουν εἰς ὁμαλότητα, εἶναι νά διατηρηθῆ ἡ παροῦσα Βουλή καί νά σχηματισθῆ ἐκ τῆς πλειοψηφίας αὐτῆς, καί μέ συμμετοχήν ἐνδεχομένως τῆς ἀντιπολιτεύσεως ἤ τμήματος αὐτῆς, ὑπεύθυνος πολιτική Κυβέρνησις. Τοῦτο θά διεφύλασσε, κατά τό μέτρον τοῦ δυνατοῦ, τήν πολιτικήν σταθερότητα καί θά ἀφήρει ἀπό τήν ἄκραν ἀριστεράν τήν δυνατότητα τῆς ἐκμεταλλεύσεως τῆς καταστάσεως, τήν ὁποίαν διά τῆς ἄφρονος τακτικῆς της ἐδημιούργησεν ἡ ἀντιπολίτευσις. Ἀνταποκρίνεται ἄλλωστε καί πρός τό γεγονός ὅτι ἡ συνεχῶς ἐκβιάζουσα μειοψηφία, παρά τάς ἀντιθέτους δημοσίας δηλώσεις της, ἀγωνίζεται νά ἀποφύγη τάς ἐκλογάς.

Κατά τήν γνώμην μου, θά ἠδύνατο ἡ παροῦσα Βουλή, παρατείνουσα κατά ἕν τουλάχιστον ἔτος τόν βίον της, νά ἐπιδιώξη τήν ἀναθεώρησιν τοῦ Συντάγματος, τήν τροποποίησιν τοῦ Κανονισμοῦ τῆς Βουλῆς καί τήν ἐπανεξέτασιν τοῦ ἐκλογικοῦ νόμου, εἰς τρόπον ὥστε οἱοδήποτε ἀπό τά κόμματα κληθῆ ἀπό τόν λαόν εἰς τήν ἐξουσίαν, νά δύναται νά κυβερνήση ὠφελίμως τήν χώραν.

Ἐάν ὁ πολιτικός κόσμος ἐκτιμήση καί ἀξιοποιήση τήν χειρονομίαν μου αὐτήν, πρᾶγμα πού ὀφείλει νά πράξη, πρός τό συμφέρον καί τῆς χώρας, ἀλλά καί αὐτοῦ τοῦ ἰδίου, θά δύναμαι νά ἔχω τήν ἱκανοποίησιν ὅτι, διά τῆς ἀποχωρήσεώς μου ἐκ τῆς πολιτικῆς, προσέφερα μίαν πρόσθετον ὑπηρεσίαν εἰς τόν τόπον.

Παρακαλῶ ὅπως μέ τάς σκέψεις μου αὐτάς μεταφέρετε εἰς τήν Α.Μ. τόν βασιλέα καί τά σέβη μου».

Συνημμένο στήν ἐπιστολή τοῦ Κ. Καραμανλῆ ἦταν τό ἀκόλουθο σημείωμα:

ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΔΙΑ ΤΟΝ κ. ΠΡΟΕΔΡΟΝ ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ

1. Ἡ κατάστασις τήν ὁποίαν ἀντιμετωπίζομεν εἶναι ἡ ἀκόλουθος:

Ἤ θά γίνουν ἐκλογαί μέ ἀποχήν τῆς ἐθνικόφρονος ἀντιπολιτεύσεως, ὁπότε ἡ ΕΔΑ θά ἔλθη μέ 80-100 ἕδρας εἰς τήν Βουλήν, οἱ δέ ἄλλοι, χρησιμοποιοῦντες τάς δυνάμεις τῆς ΕΔΑ, θά κάμνουν ἀγῶνα πεζοδρομίου.

Ἤ θά τούς γίνουν αἱ παραχωρήσεις πού ζητοῦν, ὁπότε θά ἔχωμεν ὑποστῆ —καί τό Στέμμα καί ἡ πλειοψηφία— τήν ταπείνωσιν, χωρίς νά εἴμεθα βέβαιοι ὅτι θά γίνουν νομιμόφρονες καί θά φθάσωμεν εἰς τάς ἐκλογάς.

Αὐτοί εἶναι οἱ λόγοι διά τούς ὁποίους ὡς μόνην διέξοδον εὑρίσκω τήν λύσιν, τήν ὁποίαν προτείνω διά τῆς ἐπιστολῆς μου.

2. Ἡ γνώμη μου —χωρίς μέ τοῦτο νά θέλω νά δεσμεύσω τόν βασιλέα— εἶναι ὅτι θά πρέπει νά κάμετε σεῖς τήν πολιτικήν Κυβέρνησιν, μέ ἀντιπροέδρους τούς κ.κ. Κανελλόπουλον καί Βενιζέλον, ὑπό τήν προϋπόθεσιν, βεβαίως, ὅτι ὁ τελευταῖος αὐτός θά θελήση νά ἀπαλλάξη ἀπό τόν κ. Παπανδρέου τήν πολιτικήν ζωήν τοῦ τόπου. Ἐάν ὁ Βενιζέλος νομίση ὅτι δύναται νά κάμη ἐκβιάσεις, τότε νά σχηματίσετε Κυβέρνησιν ἀμιγῶς ἐκ τῆς ΕΡΕ, καί νά προχωρήσετε, χωρίς νά λάβετε ὑπ' ὄψιν σας τάς ἀντιδράσεις τῆς ἀντιπολιτεύσεως.

3. Ἐάν ἡ λύσις αὐτή, τήν ὁποίαν θεωρῶ τήν καλλιτέραν ὑπό τάς παροῦσας συνθήκας, δέν εἶναι ἐφικτή, τότε θά ἦτο δυνατόν, διά τῆς ἱκανοποιήσεως καί τῶν νέων αἰτημάτων τῆς ἀντιπολιτεύσεως, νά φθάσετε μέχρι τέλους Νοεμβρίου εἰς ἐκλογάς, τοσούτω μᾶλλον, καθ' ὅσον ἡ ἀποχώρησις ἡ ἰδική μου θά διηυκόλυνε τήν συνεννόησιν τῶν κομμάτων ἐπ' αὐτοῦ. Ἀντιλαμβάνεσθε, βεβαίως, ὅτι ἐγώ προσωπικῶς δέν θά ἠδυνάμην νά ἱκανοποιήσω τά κακόπιστα αἰτήματα τῆς ἀντιπολιτεύσεως χωρίς νά ἐξευτελισθῶ καί νά ὁμολογήσω ὅτι αἱ συκοφαντίαι τῆς ἀντιπολιτεύσεως ἐναντίον τῆς πολιτικῆς μου ὑπῆρξαν βάσιμοι.

4. Πρόθεσίς μου εἶναι, εὐθύς ὡς λάβη γνῶσιν ὁ βασιλεύς τῶν ἀνωτέρω σκέψεών μου, νά καλέσω τήν Τριμελῆ Ἐπιτροπήν, μεθαύριον Παρασκευήν, διά νά ἀνακοινώσω τάς ἀποφάσεις μου καί νά τῆς συστήσω νά βοηθήση τόν βασιλέα εἰς τήν πραγματοποίησιν μιᾶς τῶν ἀνωτέρω λύσεων καί, ἐν συνεχείᾳ, νά δώσω εἰς τήν δημοσιότητα τήν

ἐπιστολήν, τήν ὁποίαν σᾶς ἀπευθύνω, ἐάν ἐπ' αὐτοῦ δέν ἔχει ἀντίρρησιν ὁ βασιλεύς.

5. Εἶναι περιττόν νά συστήσω πλήρη ἐχεμύθειαν, ἕως ὅτου δώσω ὁ ἴδιος εἰς τήν δημοσιότητα τάς ἀποφάσεις μου».

Αὐθημερόν, ὁ Δ. Βέρρος ἔστειλε στόν Κ. Καραμανλῆ τό ἀκόλουθο μήνυμα:

«Σεβαστέ κύριε πρόεδρε,

Ἡ ἐπιστολή καί τό ἰδιαίτερον σημείωμα παρελήφθησαν καί παρεδόθησαν εἰς τόν παραλήπτην τήν 18.00 ὥραν.

Ὁ παραλήπτης ἅμα τῇ ἀναγνώσει της ἐταράχθη καί μοῦ ἐξέφρασε τήν κατάπληξίν του, μή δυνηθείς νά ἐρμηνεύσῃ ἐπαρκῶς τούς λόγους τῆς τοιαύτης ἀποφάσεώς σας. Κατ' ἐπανάληψιν μέ ἠρώτησεν μήπως ὑπάρχουν ἄλλοι λόγοι, ἐκτός ἐκείνων πού ἀναπτύσσονται εἰς τήν ἐπιστολήν, οἱ ὁποῖοι αἰφνιδίως νά ὑπηγόρευσαν τοιαύτην ἀπόφασιν. Ἀπήντησα ὅτι ἐξ ὅσων γνωρίζω, καί ὅτι βάσει αὐτῶν εἶμαι βέβαιος, οὐδείς ἕτερος λόγος, ἐκτός τῶν ἀναπτυσσομένων, ἐπέβαλε τήν ἀπόφασιν ταύτην. Μέ τά συναισθήματα τῆς καταπλήξεως καί τῆς ταραχῆς ἀνεχώρησε τήν 19.00 ὥραν πρός συνάντησιν τῆς Α.Μ. τοῦ βασιλέως. Μοῦ ὥρισε συνάντησιν διά τήν 22.30 διά νά μοῦ εἴπη τάς ἀντιδράσεις τοῦ ἄνακτος.

Τήν 21.00 μοῦ ἐτηλεφώνησε ἡ γνωστή πηγή τοῦ διαδόχου καί μέ ἠρώτησε ἐάν γνωρίζω τά ἐπί τῆς συναντήσεως Πιπινέλη-βασιλέως. Τῶ εἶπον ὅτι γνωρίζω ὅτι μεταφέρει κάποιον μήνυμα τοῦ κ. Καραμανλῆ τοῦ ὁποίου τό περιεχόμενον ἀγνοῶ. Αὐτός μοῦ ἀπήντησε ὅτι πρόκειται περί σοβαρωτάτου μηνύματος τοῦ ὁποίου αἱ συνέπειαι θά εἶναι ὀλέθριαι. Μοῦ ἐξήγησεν δέ περαιτέρω περί τίνος πρόκειται καί μοῦ προσέθεσν ὅτι ὁ Μεγαλειότατος ἐταράχθη καί ἐζήτησεν ἀπό Πιπινέλην νά σᾶς παρακαλέση ἐκ μέρους του βαθύτατα διά τήν ἀναθεώρησην τῆς ἀποφάσεώς σας.

Τήν 22.30 συνηντήθην μέ κ. Πιπινέλην, ὅστις ἐπί λέξει μοῦ εἶπε τά ἑξῆς:

«Ὡς σᾶς εἶπα, εἶμαι πλήρως τεταραγμένος καί ἔκπληκτος. Ἡ Α.Μ. ὁ βασιλεύς μέ παρεκάλεσε νά διαβιβάσω τήν θερμήν παράκλησίν του διά τήν ἀναθεώρησιν τῆς ἀποφάσεως, καί ὅτι ἐταράχθη ἀφαντάστως ἀκούσας ταύτην. Οὐδείς δύναται νά ἀντιληφθῆ τούς λόγους οἱ ὁποῖοι σᾶς ὑπηγόρευσαν τήν ἀπόφασιν ταύτην, δεδομένου ὅτι πάντα τά ἐν τῇ ἐπιστολῇ ἀναπτυσσόμενα προϋπῆρχαν καί ὅτι οὐδέν νέον προσετέθη. Ἡ ἀπόφασις τῆς ἀποχῆς τῆς ἀντιπολιτεύσεως δέν νομίζει ὅτι θά ὑλοποιηθῆ· ἔχει πολλάς ἐνδείξεις ὅτι ἅπαντες θά κατέλθουν· ἀλλά καί ἄν δέν κατέλθουν, θά δημιουργηθῆ βεβαίως μία κατάστασις δυσάρεστος, ἀλλά ἐν πάση περιπτώσει θά εἶναι δυνατόν, μέ τήν αὐτοδυναμίαν τήν ὁποίαν θά ἔχητε, νά ψηφίσητε πλειοψηφικόν καί ἀπόφασιν ἀναθεωρητικῆς ἐν συνεχείᾳ Βουλῆς. Ἄν πάλιν, ὡς ἐλπίζει, ἅπαντες κατέλθουν εἰς τάς ἐκλογάς, ἡ κατάστασις θά διαγραφῆ ὡς ἀρχικῶς ἐξετιμήθη. Αἱ λύσεις, τάς ὁποίας ὑποδεικνύετε εἰς τό «ἰδιαίτερον σημείωμά» σας, κατά σειράν προτιμήσεως κατά τήν γνώμην του, κατατάσσονται ὡς κάτωθι:

(α) Κυβέρνησιν πλειοψηφίας ὑπό Πιπινέλην μέ ἀντιπροέδρους Κανελλόπουλον-Βενιζέλον.

(β) Κυβέρνησιν καθαρῶς ΕΡΕ.

(γ) Λύσιν ὑποχωρήσεως καί παραχωρήσεων τήν ἀπορρίπτει καί ἐν πάση περιπτώσει δέν εἶναι διατεθειμένος νά τήν ἐμφανίση ὁ ἴδιος. Εἰς ἀπάσας ὅμως τάς περιπτώσεις, προϋπόθεσις τίθεται, ἐφ' ὅσον δέν εἰσακούσητε τήν ἔκκλησιν τοῦ ἄνακτος καί τήν ἰδικήν του περί ἀναθεωρήσεως τῆς ἀποφάσεώς σας, νά μή ἀναγγείλητε τήν ἀπόφασιν ταύτην πρίν ἤ τῶ δοθῆ ὁ καιρός διά τούς ἀπαραιτήτους καί καταλλήλους ἑλιγμούς. Διότι πρέπει νά ἀντιλαμβάνεσθε ὅτι, ὑπό τήν ἀτμόσφαιραν ἡ ὁποία θά δημιουργηθῆ μέ ἐξαγγελίαν τοῦ συνταρακτικοῦ αὐτοῦ γεγονότος, ἀφαιρεῖται οἱαδήποτε δυνατότης διαπραγματεύσεων καί ἑλιγμῶν καί ὅτι πλέον θά μείνουν (βασιλεύς καί Πιπινέλης) ἔρμαια τῶν ἐκβιασμῶν Βενιζέλου-Παπανδρέου ἀλλά καί ἰδικῶν μας».

Μοῦ ὑπεσχέθη ὅτι τήν πρωίαν καί μέχρις 11.00 ὥρας θά μοῦ ἐγχειρίση καί ἐπιστολήν διεξοδικήν πρός ὑμᾶς.

Ἤδη θά μοῦ ἐπιτραπῆ νά σᾶς γράψω ὀλίγα τινά βάσει τῶν ἰδικῶν μου ἐντυπώσεων καί ἀντιδράσεων.

Ἐν πρώτοις ὁμολογῶ ὅτι ὀδύνη μέ κατέλαβε, ὅταν εἶδον καί ἀντελήφθην ὑλοποιουμένην μίαν ἀπό μακροῦ ὑποψίαν μου ἀλλά καί ἰδικήν μου πράγματι σκέψιν. Εἶναι τῶ ὄντι θλιβερόν διά τόν τόπον, ἐξ αἰτίας τῶν μειονεκτημάτων τοῦ καταστατικοῦ του καί τῆς κακοπιστίας τῆς ἡγεσίας τῆς ἀντιπολιτεύσεως, νά ἀνακόπτεται ἕνα ἔργον τό ὁποῖον τόσας ἐλπίδας ἐγέννησεν. Νά αὐτοεξορίζεται ἕνας ἄνθρωπος ὅστις ἠνάλωσε πράγματι τήν ζωήν του εἰς τήν ὑπηρεσίαν τοῦ τόπου, χάρις εἰς τάς συκοφαντίας, κακοπιστίας καί ἀναξιότητα τῶν «κοτζαμπάσηδων» τῆς ἀντιπολιτεύσως καί πιθανῶς καί πρός «προστασίαν» τῶν ἐπαγγελματικῶν συμφερόντων ἐνίων ἄλλων.

Πέραν ὅμως τῶν συναισθηματισμῶν, αὐτήν τήν στιγμήν ὑπάρχει μία πραγματικότης. Ἡ πραγματικότης δέ αὐτή κραυγάζει τά κάτωθι:

1. Ἡ ἐθνικόφρων παράταξις τήν ὁποία σεῖς αὐτήν τήν περίοδον ἐκπροσωπεῖτε, εἶναι γεγονός ὅτι «χειμάζεται»· καλῶς ἤ κακῶς διέρχεται μίαν κρίσιν. Ἡ ἀπόφασίς σας θά τῆς δώση τήν χαριστικήν βολήν.

2. Ὁ λαός σᾶς ἐγνώρισε καί σᾶς ἐκτίμησε διότι εἶσθε μαχητής καί ὡς μαχητήν σᾶς ἐτίμησε καί σᾶς τιμᾶ. Φοβοῦμαι ὅτι, ὑπό τάς συνθήκας πού ζῶμεν, δέν θά σᾶς συγχωρήση αὐτήν τήν ἀπόφασιν. Θά τήν ἀποδώση, καί ἐπί τοῦ σημείου αὐτοῦ εἶμαι ἀπολύτως βέβαιος, εἰς σκοτεινάς ἐνεργείας καί ραδιουργίας τῶν Ἀνακτόρων. Ἀπό τῆς πλευρᾶς δέ αὐτῆς θά σᾶς δικαιώση ἀλλά θά δημιουργήση προβλήματα καί ψυχολογίαν τοιαύτην, αἱ ἐπιπτώσεις τῶν ὁποίων δέν θά ἀφήσουν οὔτε ὑμᾶς ἀτραυμάτιστον.

3. Χρονικῶς ἡ ἀπόφασίς σας αὐτή εἶναι ἔξω τοῦ κλίματος πού ἔχει δημιουργηθῆ. Δέν εἶναι δυνατόν νά δίδωμεν τήν ἐντύπωσιν ὅτι τά ὅσα ἡ Κυβέρνησις καί ὁ βασιλεύς ἔπραξαν ἀπό τῆς ἡμέρας τῆς ἀναχωρήσεώς σας μέχρι σήμερον, ἦσαν καί εἶναι καθ' ὑπόδειξιν ἰδικήν σας, καί αἰφνιδιαστικῶς νά ἀνακοινοῦται μία ἱστορική ἀπόφασις, τελείως ἀντίθετος τῶν προσδοκιῶν τοῦ κόσμου. Εἴτε τό θέλομεν εἴτε ὄχι, θά ὀργιάσουν αἱ φῆμαι, οἱ ψίθυροι, θά καταβληθῆ προσπάθεια (καί ἐκ μέρους ἰδικῶν μας πιθανῶς) σπιλώσεως καί ἐξουδετερώσεως. Γνωρίζω καλῶς καί πιστεύω ὅτι ὅλα αὐτά θά εἶναι παροδικά καί ὁ κόσμος ἐν συνεχείᾳ θά σᾶς δικαιολογήση καί θά σᾶς νοσταλγήση.

Ἐν πάση ὅμως περιπτώσει ἡ πραγματικότης αὐτῆς τῆς στιγμῆς εἶναι ὡς σᾶς τήν περιγράφω.

4. Βάσει τῶν ἀνωτέρω καί ἐφ' ὅσον τελικῶς δέν θά θελήσετε νά ἀναθεωρήσετε τήν ἀπόφασίν σας, ἀναθεώρησιν διά τήν ὁποίαν δέν ἀναλαμβάνω τήν εὐθύνην, ἐκτιμῶν καί σταθμίζων πλήρως τούς λόγους οἵτινες σᾶς ὑπηγόρευσαν ταύτην, θά σᾶς παρακαλέσω θερμῶς ἐκτιμῶντες καί ὑμεῖς τά ὅσα σᾶς γράφω, νά ἀναστείλητε τήν ἀναγγελίαν της. Ἡ ἀναστολή τῆς ἀναγγελίας ἐπιβάλλεται κατ' ἐμέ καί διά τούς λόγους οὓς ὁ κ. Πιπινέλης προβάλλει ἀλλά καί διά νά ἴδωμεν τί ἐπί τέλους ὁριστικῶς θά πράξῃ ἡ περιβόητος αὐτή ἀντιπολίτευσις. Ἐπί τέλους, κύριε πρόεδρε, ἄν ὁλόκληρη ἡ ἀντιπολίτευσις (πλήν ΕΔΑ) ἀποφασίση ὁριστικῶς νά ἀπόσχῃ (καί αὐτό θά εἶναι τελεσιδίκως γνωστόν μόνον 20 ἡμέρας πρό τῆς 3ης Νοεμβρίου), τότε πολύ περισσότερον θά εἶσθε ψυχολογικῶς δικαιολογημένος νά διακηρύξετε τήν ἀπόφασίν σας αἰτιολογῶντας ταύτην βασικῶς εἰς τούς λόγους οὓς ἐν τῇ ἐπιστολῇ σας ἀναπτύσσετε ἀλλά καί ἐπί πλέον εἰς τό ὅτι δέν καταδέχεσθε νά συναγωνισθῆτε μέ τήν ΕΔΑ μόνον καί περιφρονεῖτε τούς ριψάσπιδες ἀντιπάλους σας. Ἔχετε συνηθίσει καί θέλετε νά μάχεσθε πρός ἀντιπάλους οἱ ὁποῖοι μέ θάρρος ἀντιμετωπίζουν καί δέχονται τήν μάχην καί ὄχι νά καταδιώκετε φυγάδες καί ἑρπετά.

Δέν θέλω νά σᾶς κουράσω, κύριε πρόεδρε, σεβόμενος καί τόν πόνον σας καί τήν ὀδύνην σας καί τό δρᾶμα τό ὁποῖον ζῆτε. Παρακαλῶ πιστεύσατέ με ὅτι συμπονῶ καί συμπάσχω, καί τήν στιγμήν αὐτήν πού σᾶς γράφω δάκρυα περιβρέχουν τά μάτια μου».

Ὁ ἴδιος ὁ Π. Πιπινέλης, τήν ἑπομένη, ἔστειλε στόν Κ. Καραμανλῆ τήν ἀκόλουθη ἀπάντηση:

«Ἀγαπητέ μου πρόεδρε,

Παρακαλῶ ἐν πρώτοις νά συγχωρήσητε τό ἴσως ἀκατάστατον τῆς παρούσης, γραφομένης ἐν βία διά νά προλάβω τόν ταχυδρόμον, μετά μακράν ὅμως βάσανον καθ' ὅλην τήν χθεσινήν νύκτα.

Ἡ Α.Μ. ὁ βασιλεύς καί ἐγώ βαθύτατα συνεκινήθημεν ἐκ τοῦ περιεχομένου τῆς χθεσινῆς σας ἐπιστολῆς. Ἀσχέτως παντός ἄλλου συναισθήματος τό ὁποῖον προεκάλεσε, μᾶς ἔθεσε πρό μίας ὄντως ἐθνικῆς περιπλοκῆς ἀπροσμετρήτου ἐκτάσεως. Εἶναι προφανές ὅτι ἡ ἀποχώρησίς σας ἐκ τῆς πολιτικῆς κατά τήν παροῦσαν ἰδίως στιγμήν, καθ' ἣν αἱ ἐκλογαί ἔχουσιν καθορισθῆ καί ἐπανειλημμένως ἐξαγγελθῆ διά τήν 3ην Νοεμβρίου, ἀναμένεται δέ ἀπό ὥρας εἰς ὥραν τό διάταγμα τῆς διαλύσεως, θά ἀποστερήση τόν ἐθνικόφρονα κόσμον τοῦ κυριωτέρου βάθρου ἐφ' οὗ ἑδράζεται ἡ δύναμίς του. Δέν θά ἀπετέλει τίποτε ὀλιγώτερον ἀπό τήν ἀπώλειαν τῶν 9/10 τοῦ κεφαλαίου μιᾶς ἑταιρείας καθ' ἣν στιγμήν προανήγγειλε τήν ἔκδοσιν δανείου. Ἡ ἐξασθένησις αὐτή τῆς ἐθνικόφρονος παρατάξεως ἐξ ἄλλου μοιραίως θά καταστήση ἐπισφαλῆ ἄν μή καί ἀνεδαφικήν πᾶσαν ἄλλην μεταβατικήν λύσιν, καθ' ὅσον προφανές εἶναι ὅτι οἱ ἀντίπαλοί μας, βέβαιοι πλέον ὅτι ἀντιστρέφεται ἡ σχέσις δυνάμεων μεταξύ κομμάτων, εἴτε θά ματαιώσουν πᾶσαν ἄλλην λύσιν διά νά ἐκβιάσουν ἀμέσους ἐκλογάς ὑπό καθεστώς συγχύσεως καί ἀποθαρρύνσεως δι' ἡμᾶς, εἴτε —ἐάν συμπράξουν εἰς μεταβατικήν λύσιν— θά τό πράξουν διά νά συνεχίζουν τούς ἐκβιασμούς ἐν τῇ νέα Κυβερνήσει ἐξασθενοῦντες προοδευτικῶς τήν ἐθνικήν μας πολιτικήν μερίδα.

Ἀλλά καί ὁ σχηματισμός ἀμιγοῦς πολιτικῆς Κυβερνήσεως τῆς ΕΡΕ θά συνίστα —ἀσχέτως τῶν προδήλων καί ὄντως ἀπογοητευτικῶν ἐσωτερικῶν περισπασμῶν καί φιλοδοξιῶν, ὧν τόσον πικράν πεῖραν ἔσχον τελευταίως— καιρέαν ἀποχαλίνωσιν τῆς ἀντιδράσεως τῶν ἀντιπάλων, οἵτινες δικαίως τότε προβάλλοντες ὅτι ἡ ἐμπιστοσύνη τοῦ λαοῦ εἶχε δοθῆ πρός ὑμᾶς προσωπικῶς, θά ζητοῦσαν ἀμέσους ἐκλογάς ἀσκοῦντες πάσης φύσεως δολιοφθοράς.

Πέραν τούτων: ἡ ἀναβολή τῆς προσωρινῆς ἔστω ἐκκαθαρίσεως διά νέας λαϊκῆς ἐτυμηγορίας, θά φέρῃ ἀναμφισβητήτως ζημίας εἰς τόν τόπον. Ἐάν ἡ οἰκονομική κατάστασις παρέμεινε ἀπαρασάλευτος κατά τούς τελευταίους μῆνας, τοῦτο ἀσφαλῶς δέν προῆλθε μόνον διότι ἠκολούθησα σώφρονα πολιτικήν εἰς τά θέματα δημοσίων δαπανῶν καί κυκλοφορίας· προῆλθε πρό παντός, ἄν μή ἐξ ὁλοκλήρου, ἐκ τοῦ ὅτι ὅλοι προεξοφλοῦν ταχεῖαν τήν ἐπάνοδόν σας εἰς τήν ἀρχήν καί τήν συνέχισιν τῆς σταθερότητος. Παράτασις τῆς σημερινῆς μεταβατικῆς καταστάσεως μέ ὅλας τάς συμπαρομαρτούσας καί ἐντεινομένας ἀβεβαιότητας, θά ἀποτελέση δεινόν πλῆγμα κατά τῆς οἰκονομικῆς αὐτοπεποιθήσεως καί σταθερότητος τῆς χώρας.

Ἀλλά καί ἀπό ἐξωτερικῆς πλευρᾶς τό ἴδιον θά συμβῆ. Οἱ ἐν τῇ ἀμερικανικῇ ἐδῶ πρεσβεία ἐπανειλημμένως μοί ἐξεδήλωσαν, μετά τῆς ἀπαιτουμένης ἐννοεῖται λεπτότητος, τήν ἀνησυχίαν των μή αἱ ἐκλογαί ἀναβληθῶσι, προεξοφλοῦντες τήν βεβαίαν σας ἐπάνοδον. Ὁ κ. Κούβ ντέ Μυρβίλ τά ἴδια μοί ἔλεγεν εἰς τό ἀεροδρόμιον πρό ὀλίγων ἡμερῶν. Καί ὁ Ἰσμέτ Πασάς, ὁμιλῶν πρό τινος ἐν Ἀγκύρᾳ εἰς τόν Γ. Πεσμαζόγλου, ἐξέφραζε τάς ἰδίας ἀνησυχίας. Δέν διαπράττω τήν παραμικράν ὑπερβολήν ἰσχυριζόμενος ὅτι ἡ συνέχισις τῆς σημερινῆς προσωρινότητος, συνοδευομένη μάλιστα καί μέ τήν ἀποχώρησίν σας ἐκ τῆς πολιτικῆς, θά μειώσῃ σημαντικῶς τό κῦρος τῆς Ἑλλάδος.

Δέν παραγνωρίζω τά συναισθήματα τά ὁποῖα σᾶς ἄγουν εἰς τήν ἀπόφασίν σας. Ὡς θά ἐνθυμεῖσθε, σᾶς ἐξέφραζον καί ἐγώ ἀνάλογα εἰς τήν τελευταίαν μου ἐπιστολήν. Ὅσον καί ἄν τά σέβομαι ἐν τούτοις καί ὅσον ἄν ἀνθρωπίνως σᾶς κατανοῶ πλήρως, δέν δύναμαι νά μή σᾶς εἴπω, μετά τῆς εἰλικρινείας τήν ὁποίαν πάντοτε ἐχρησιμοποίησά ἀπέναντί σας, ὅτι σήμερον δέν ἠμπορεῖτε νά ἀποχωρήσετε τῆς πολιτικῆς. Θά ἀπετέλει ἡ εὐνόητος ἀσφαλῶς καί ἀνθρωπίνως πλήρως δικαιολογημένη ψυχική αὐτή διαμαρτυρία σας κατά μιᾶς συνολικῆς σαθρᾶς καταστάσεως, δεινόν πλῆγμα κατά τοῦ τόπου καί κατά τῆς μεγάλης πλειονοψηφίας τοῦ λαοῦ, ἡ ὁποία μετά συγκινητικῆς ἀφοσιώσεως σᾶς ἀναζητεῖ σήμερον. Δέν εἶναι ἄραγε ἡ ἀφοσίωσις αὐτή ἐπαρκής παρηγορία διά τάς ἀμυχάς τάς ὁποίας προφανῶς σᾶς προεκάλεσε ἡ μανία καί ἡ χυδαιότης τῶν ἀντιπάλων μας, ἤ ἡ ἀπογοήτευσις ἐκ τῶν ἀθλίων συνθηκῶν τοῦ δημοκρατικοῦ μας βίου;

Ταῦτα δέ πάντα θά προεκαλοῦντο σήμερον εἰς μίαν στιγμήν ὅπου ἡ ἀντιπολίτευσις ἀσκόπως ἐκβιάσασα καί θορυβήσασα, προσανατολίζεται ἀπό προχθές εἰς τήν ἀνάγκην τῆς συμμετοχῆς εἰς τάς ἐκλογάς. Ὅλαι αἱ πληροφορίαι συγκλίνουν εἰς τοῦτο καί, ἄν ὄντως οὕτως ἐξελιχθῶσι τά πράγματα, θά ἔχωμεν ἐκλογάς ὅπως ἀκριβῶς τάς ἐπεδιώξα-

μεν κατά τούς τελευταίους μῆνας, προστιθεμένων εἰς ταύτας καί τοῦ πλήρως ἀδιαβλήτου αὐτῶν, συνεπεία τῶν ὅσων παραχωρήσεων παρέσχομεν, ἀλλά καί τῆς γελοιοποιήσεως τῶν ἀντιπάλων μας ἐκ τοῦ ἀκάρπου ἐκβιασμοῦ των.

Δι' ὅλους αὐτούς τούς λόγους, ἡ Α.Μ. ὁ βασιλεύς καί ἐγώ σᾶς παρακαλοῦμεν νά ἀναθεωρήσητε τήν ἀπόφασίν σας, ἀναβάλλοντες πάντως τήν ἐκτέλεσίν της δι' ἄλλην καταλληλοτέραν στιγμήν, ἐάν τελικῶς ἐπιμείνητε.

Ἐάν ἡ ἀντιπολίτευσις ἐν ὅλῳ ἤ ἐν μέρει μετάσχῃ τῶν ἐκλογῶν, δέν θά ἔχετε κανένα ἄμεσον λόγον ἀποχωρήσεώς σας. Θά ἠδύνασθε ἐπιτυγχάνοντες καί νέαν δικαίωσιν ἀπό τόν λαόν καί νέαν διάψευσιν τῶν ἀθλιοτήτων τῆς ἀντιπολιτεύσεως, νά κανονίσητε κατόπιν ὅπως κρίνετε τήν στάσιν σας.

Ἐάν ἡ ἀντιπολίτευσις δέν μετάσχῃ ἐν ὅλῳ ἤ ἐν μέρει τῶν ἐκλογῶν, θά ἔχητε τότε ἕναν πειστικώτατον λόγον ἀποχωρήσεως ἀφήνοντες τήν διεξαγωγήν ἐκλογῶν ἤ τήν ἐπιδίωξιν ἄλλης πολιτικῆς λύσεως εἰς ἡμᾶς.

Μέχρι τῆς ἀπωτάτης συνταγματικῆς προθεσμίας θά ἐξιχνιάσω ἐάν λύσις πολιτική μέ μόνον τόν Βενιζέλον καί ὑπό ὅρους ἐντίμους, θά ἦτο ἐφικτή. Ἕως τότε θά ἐγνωρίζομεν ἀσφαλῶς καί ἄν ἡ συμμετοχή τῆς ἀντιπολιτεύσεως θά ἐλάμβανε χώραν. Καί τότε νομίζω ὅτι ἠδύνασθε νά λάβητε τήν τελικήν σας ἀπόφασιν.

Ἐν οὐδεμιᾷ ὅμως περιπτώσει ἐξαγγελία τῆς περί ἀποχωρήσεως ἀποφάσεώς σας ἔδει νά συντελεσθῇ πρό τῆς διασαφηνίσεως ὅλων αὐτῶν, ἔστω καί ἄν δέν θελήσετε νά τήν ἀναθεωρήσητε. Ἄμεσος ἐξαγγελία της καί δή ἀπό τῆς αὔριον, θά καθίστα δι' ἡμᾶς ἀνεδαφικήν πᾶσαν μετ' ἀντιπάλων συζήτησιν, διότι μοιραίως θά τούς ἐτοποθέτει ἐπί θέσεως δυνάμεως καί θά συνεζήτουν ὡς πρός ἡττηθέντας ἤδη ἀντιπάλους.

Περιττόν εἶναι νά προσθέσω ὅτι δι' ὅ,τι μέ ἀφορᾶ, θά μείνω εἰς τήν θέσιν μου μέχρι ἐξαντλήσεως τῆς ἀνθρωπίνης ἀντοχῆς μου. Ἡ θερμή συμπαράστασίς σας καί ἡ ἐμπιστοσύνη σας θά ἀποτελέση ἀσφαλῶς, ὅταν ὅλα αὐτά περάσουν, μίαν παρήγορον ἀνάμνησιν εἰς τήν ἱστορίαν μίας ἀγωνιώδους περιόδου τῆς ζωῆς μου. Μέ τό θάρρος αὐτό τῆς ἐμπιστοσύνης καί τῶν εὐθυνῶν ἅς ἐπωμίζομαι σήμερον, σᾶς ἔγραψα τά ἀνωτέρω καί θά ἤμην πανευτυχής ἐάν εὕρισκον ἀπήχησιν εἰς τάς ἀποφάσεις σας.

Ἰδικός σας.

Υ.Γ. Ἐννοεῖται ὅτι κατά τήν ἐπιθυμίαν σας εἰς οὐδένα ἀνεκοίνωσα τι σχετικόν».

Αὐθημερόν, ὁ Κ. Καραμανλῆς ἀπέστειλε, μέσω τοῦ Δ. Βέρρου, τό ἀκόλουθο μήνυμα πρός τόν Π. Πιπινέλη:

«Ἔλαβον τήν ἐπιστολήν σας καί παρακαλῶ νά ὑποβάλητε εἰς τήν Α.Μ. τάς θερμάς εὐχαριστίας μου διά τά αἰσθήματά της.

Λυποῦμαι διότι εἶμαι ὑποχρεωμένος νά παρακαλέσω ὅπως διευκολυνθῶ εἰς τήν πραγματοποίησιν τῆς ἀποφάσεώς μου, ἀφοῦ ἐξετασθῇ ψυχραίμως ἐάν μία ἐκ τῶν δύο λύσεων, τάς ὁποίας ὑπέδειξα, εἶναι δυνατόν νά ἐφαρμοσθῇ ἀκινδύνως διά τόν τόπον. Ἡ ἐπιμονή μου δέν ὀφείλεται τόσον εἰς λόγους ὑποκειμενικούς ὅσον, κυρίως, εἰς λόγους ἀντικειμενικούς.

Προσωπικῶς, πιστεύω ὅτι ἐφ' ὅσον προεκρίθη καί ἤρχισεν ἐφαρμοζομένη πολιτική ὑφέσεως, ἡ ὁποία δέν στερεῖται ἐπιχειρημάτων, θά πρέπει ἴσως νά ὁλοκληρωθῇ. Τοῦτο ὅμως δέν συμβιβάζεται, ὑπό τάς παρούσας συνθήκας, μέ τήν παρουσίαν μου εἰς τήν πολιτικήν ζωήν τῆς χώρας. Ἀντιθέτως, ἐνδέχεται νά προκληθῇ μεγαλυτέρα ὀξύτης, ὁπότε δέν θά ἦτο δυνατόν, τουλάχιστον ἀπό μέρους μου, νά ἐπαναληφθῇ τό πείραμα τοῦ κατευνασμοῦ. Συνεπῶς, θά πρέπει νά ἐξετασθῇ ἐάν ἡ ἐπάνοδός μου δέν πρόκειται νά βλάψῃ περισσότερον παρά ἡ ἀποχώρησίς μου.

Θά παρεκάλουν ταῦτα νά τεθοῦν ὑπ' ὄψιν, καί νά ἐκτιμηθοῦν ἀπό μέρους τῆς Α.Μ. τοῦ βασιλέως.

Παρακαλῶ ἐπίσης νά ἀποσαφηνίσητε τί ἐννοεῖτε ὅταν ζητεῖτε πίστωσιν χρόνου».

Ὁ Π. Πιπινέλης διεβίβασε, τηλεφωνικά, στόν Κ. Καραμανλῆ τήν ἀκόλουθη ἀπάντηση:

«1. Τό χθεσινόν μήνυμά σας ἐμελετήθη καί ἐτέθη ὑπ' ὄψιν τοῦ βασιλέως.

2. Μετά ψυχραιμίας καί πολλῆς προσοχῆς ἐξητάσθησαν αἱ ὑποδεικνυόμεναι ὑφ' ὑμῶν λύσεις, τόσον παρ' ἐμοῦ ὅσον καί παρά τῆς Α.Μ., ἀμφότεροι δέ καταλήγομεν εἰς τό συμπέρασμα, ἀπό προχθές ἤδη, ὅτι δέν εἶναι δυνατόν ἀνωδύνως νά ἐφαρμοσθοῦν. Μία πρώτη βολιδοσκόπησις πρός τόν Βενιζέλον ὁδηγεῖ εἰς τό συμπέρασμα ὅτι αὐτός φοβεῖται ἤ δέν ἐπιθυμεῖ νά ἀποκολληθῇ ἀπό τόν Παπανδρέου. Ἐπιδιώκει παράτασιν τῆς παραμονῆς μου τουλάχιστον μέχρι Μαΐου, μέ ἀντικειμενικόν σκοπόν κατά τήν γνώμην μου, τούς ἐκβιασμούς καί τήν φθοράν τῆς ΕΡΕ. Σήμερον, πιθανῶς, θά ἔχω μετ' αὐτοῦ συνάντησιν ἐκ τῆς ὁποίας οὐδέν τό θετικόν ἀναμένω. Ἡ ἐπαφή αὕτη καί ἡ βολιδοσκόπησις προῆλθον ἐκ πρωτοβουλίας τοῦ Βενιζέλου.

3. Ἡ πολιτική τῆς ὑφέσεως ἐφηρμόσθη, ὁλοκληρώθη καί ἐξηντλήθη, κατά τήν ἄποψιν τόσον τῆς Α.Μ., ὅσον καί ἐμοῦ. Οὐδέν πείραμα κατευνασμοῦ πρόκειται νά ἐφαρμοσθῇ ἤ νά ἐπιχειρηθῇ ἐκ νέου.

4. Ἤρεμος καί ἀντικειμενική ἐπανεξέτασις τῆς ὅλης καταστάσεως δέν ἀφίσταται τῆς ἐκτιμήσεως ἥτις διετυπώθη εἰς τήν χθεσινήν ἐπιστολήν μου. Καί νέα ὅμως ἐκτίμησις, βάσει τοῦ χθεσινοῦ σας μηνύματος, καταλήγει εἰς τό συμπέρασμα ὅτι ἡ ἐπάνοδος ὄχι μόνον δέν πρόκειται νά βλάψῃ ἀλλά καί θά ὠφελήσῃ μαθηματικῶς.

5. Πάντα τά ἀνωτέρω ἀπηχοῦν καί τάς γνώμας τοῦ βασιλέως, ἐπαναλαμβάνω.

6. Ἡ πίστωσις χρόνου ζητεῖται μέχρι καί τῶν συνταγματικῶν προθεσμιῶν. Πάντως, ἅς ὑπάρχει ἡ συγκατάθεσις διά τό ἐγγύτερον ὅριον, τό ὁποῖον νομίζω ὅτι δέν πρέπει νά εἶναι πέραν τῆς 24-25 τρέχ. τό ἀργότερον. Ἡ πίστωσις αὕτη ζητεῖται μόνον διά τήν περίπτωσιν τῆς ἀπολύτου ἐμμονῆς εἰς τάς διατυπωθείσας σκέψεις σας, τάς ὁποίας ὅμως θεωρῶ ὅτι πρέπει νά ἀναθεωρήσετε πλήρως».

[Σημ. Βέρρου:]

Ὁ διάδοχος μέ ἐζήτησε σήμερα τό πρωί καί μοῦ ἐπανέλαβε τάς ἀπόψεις αὐτάς, τονίσας ὅτι εἶναι αἱ ἀπόψεις τοῦ

βασιλέως, καί προσέθεσε: «Εἶναι ἀνάγκη νά ἐπανέλθη ὁπωσδήποτε καί τό ταχύτερον».

Σέ νέο τηλεφωνικό μήνυμά του, μέσω τοῦ Δ. Βέρρου, ὁ Κ. Καραμανλῆς διεμήνυσε στόν Π. Πιπινέλη:

«1. Ἡ Α.Μ. ὁ βασιλεύς ἀπό μακροῦ ἤδη γνωρίζει τήν πρόθεσίν μου νά ἀπομακρυνθῶ τῆς πολιτικῆς.

2. Ἡ ἀπόφασίς μου ὅμως ὅπως ἀποχωρήσω τῆς πολιτικῆς, τήν ὁποίαν σᾶς ἀνεκοίνωσα πρό τριημέρου, δέν πρέπει νά ἀποδοθῆ εἰς μόνους τούς ὑποκειμενικούς λόγους, τούς ὁποίους γνωρίζει ἡ Α.Μ. ὁ βασιλεύς καί τούς ὁποίους θά ἤμην διατεθειμένος νά λησμονήσω, ἀλλά καί εἰς σοβαρούς ἀντικειμενικούς λόγους.

3. Εἰλικρινῶς, ἐθεώρησα ὅτι, ὑπό τάς παρούσας συνθήκας, ἡ παραμονή μου εἰς τήν πολιτικήν θά ἦτο ἀμφιβόλου ὠφελιμότητος διά τόν τόπον.

Εἶναι προφανές, ἐξ ἄλλου, ὅτι πρόθεσίς μου δέν εἶναι νά δυσχεράνω, ἀλλά νά διευκολύνω τήν θέσιν καί τό ἔργον τοῦ βασιλέως.

4. Παρά ταῦτα, τήν ἄποψιν τοῦ βασιλέως, ὁ ὁποῖος κρίνει ὅτι ἡ ἀποχώρησίς μου ἐκ τῆς πολιτικῆς θά ἠδύνατο νά προξενήση ζημίας εἰς τόν τόπον, δέν δύναμαι, παρά τήν ἀντίθετον προσωπικήν διάθεσιν, νά μή τήν ἐκτιμήσω δεόντως.

Θά ἐπεθύμουν ὅμως, εὐλόγως ἄλλωστε, νά γνωρίζω ἐάν θά ὑπάρξη σταθερά γραμμή εἰς τά ἑξῆς σημεῖα: α. εἰς τό ἀμετάθετον τῆς ἡμερομηνίας τῶν ἐκλογῶν, β. εἰς τήν ἀπόφασιν περί διεξαγωγῆς αὐτῶν ἀπό τήν σημερινήν Κυβέρνησιν, γ. εἰς τήν τήρησιν τῶν ἀνωτέρω δύο σημείων, ἀνεξαρτήτως οἱασδήποτε στάσεως τῆς ἀντιπολιτεύσεως. Ἐπιθυμῶ δέ νά γνωρίζω τά ἀνωτέρω διά νά μήν ἐμπλακῶ, ἐπανερχόμενος, εἰς νέαν περιπέτειαν».

Στίς 21 Σεπτεμβρίου, ὁ Π. Πιπινέλης ἀπάντησε στόν Κ. Καραμανλῆ:

«Ἀγαπητέ μου πρόεδρε,

Εὐχαριστῶ διά τό μήνυμά σας διαβιβασθέν μοι χθές ὑπό τοῦ κ. Βέρρου.

Καί αἱ τρεῖς προϋποθέσεις τοῦ μηνύματός σας εἶναι αὐτονόητοι καί διευκρινίσθησαν ἀπό μακροῦ εἰς ἐπανειλημμένας συνομιλίας μετά τῆς Α.Μ. τοῦ βασιλέως. Ἡ σταθερά ἐν προκειμένω ἄποψις Αὐτῆς σᾶς διεβιβάσθη ἄλλωστε, νομίζω, καί διά τοῦ κ. Βέρρου.

Πέραν τούτου, εἶναι προφανές ὅτι ἡ στάσις τῆς ἀντιπολιτεύσεως ἔθηκεν ἀφ' ἑαυτῆς τέρμα εἰς πᾶσαν συνέχισιν πολιτικῆς ὑφέσεως. Δέν γνωρίζω ποῖα νέα ἐκβιαστικά τεχνάσματα θά ἐφεύρη σήμερον ὁ κ. Παπανδρέου κατά τήν ἀκρόασίν του παρά τῷ βασιλεῖ. Θά σᾶς κατατοπίσω σήμερα τό ἑσπέρας διά νά λάβητε καί τήν τελικήν σας ἀπόφασιν. Ἀλλ' ὅ,τι καί ἄν ἐφεύρη ὁ κ. Παπανδρέου, ἡ κατάστασις δέν ἐξοικονομεῖται πλέον μέ τεχνάσματα καί διαπραγματεύσεις. Οὕτως ἤ ἄλλως ἀγόμεθα πρός ἐκλογικήν ἐκκαθάρισιν καί ἐπιβολήν τῆς δυνάμεως τῆς πλειοψηφίας. Αἱ μέχρι τοῦδε γενόμεναι παραχωρήσεις συνετέλεσαν, νομίζω, εἰς τό νά ἀφοπλίσουν τελείως τήν ἀντιπολίτευσιν εἰς τά ὅμματα παντός ἐντίμου παρατηρητοῦ.

Καί τοῦτο μᾶς δίδει σήμερα τεραστίαν ἠθικήν δύναμιν ἣν δέν θά εἴχομεν ἄλλως —δεδομένης μάλιστα τῆς γνωστῆς νοοτροπίας πολλῶν περί «ὑστάτης τινός παραχωρήσεως διά τήν ἀφαίρεσιν παντός προσχήματος ἀπό τούς ἀντιπάλους», ἥτις καί σήμερον ἀκόμη ψιθυρίζεται ἀπό ἀφελεῖς τινας ἤ συμφεροντολόγους. Ἐάν δέν ἀπέδωκεν ὅλα ὅσα ἀνεμένοντο ἡ πολιτική τῆς ὑφέσεως, τοῦτο ὑπῆρξεν ἀποκλειστικόν ἔργον τῆς ἀντιπολιτεύσεως, ἥτις μέ τάς προοδευτικῶς διογκουμένας ἀξιώσεις της ἔφθασε νά μή ζητῆ σήμερον τίποτε ὀλιγώτερον ἀπό τήν ἄσκησιν ἐλέγχου ἐπί τῆς Κυβερνήσεως.

Δι' αὐτό εἴτε τό θέλομεν εἴτε ὄχι, ἡ ἐκλογική ἀναμέτρησις κατέστη ἀναπότρεπτος καί τό ζήτημα δέν εἶναι πλέον τό ἐάν καί τό πότε θά γίνη, ἀλλ' ἐάν θά γίνη ὑπό τήν ἡλεκτρίζουσαν ἡγεσίαν σας ἤ ὄχι.

Ἀπό ὅσα μέχρι χθές ἑσπέρας γνωρίζω ἀπό πλευρᾶς Βενιζέλου, θά ἐδέχετο νά μοῦ δώση φίλους του εἰς τήν Κυβέρνησίν μου, ἀλλ' αὐτός θά ἔμενεν ἐκτός διά νά μή ἐμφανίση τήν διάστασίν του μέ τόν Παπανδρέου. Οὕτω θά ἐξησφάλιζε καί τόν ἔξωθεν διασυρμόν καί τούς ἔνδοθεν ἐκβιασμούς. Εἰς τήν σημερινήν μας συνάντησιν θά προσπαθήσω νά ἔχω πλήρη ἐκκαθάρισιν, θέτων σαφῶς καί ἀπεριφράστως τό ἐρώτημα ἐάν ἐννοῆ νά μετάσχη ὁ ἴδιος —ὑπό τούς ὅρους τους περιεχομένους ἐν τῷ σημειώματί σας— καί νά διαχωρίση δημοσία τήν θέσιν του ἀπό τόν Παπανδρέου. Φυσικά ταῦτα πάντα ὑπό μορφήν ἐρωτημάτων μου καί χωρίς νά τοῦ ὑποσχεθῶ τίποτε.

Καί ἄν ἐν τούτοις, παρά πᾶσαν περί τοῦ ἀντιθέτου εἰκασίαν, ἐδέχετο τοιαύτην σύμπραξιν, γεγονός θά παρέμενεν ὅτι μέ τόν γνωστόν χαρακτῆρα του καί τάς ἐπικρίσεις ἐπί προδοσίᾳ ἀπό τῆς πλευρᾶς Παπανδρέου, ταχέως θά ἔφερε τήν νέαν Κυβέρνησιν εἰς ἀποσύνθεσιν καί νέας ἐκλογάς.

Οὕτως ἤ ἄλλως λοιπόν τό ζήτημα ἐντοπίζεται καί πάλιν εἰς τό ἐάν θά προχωρήσωμεν εἰς ἐκλογάς τώρα καί ὑπό τήν ἡγεσίαν σας, ὅτε ὅλαι αἱ προοπτικαί εἶναι εὐμενεῖς, ἤ ἐάν θά συρθῶμεν εἰς αὐτάς μετά μακράν φθοράν καί εἰς στιγμήν δυσχερῆ.

Δι' ὅλους αὐτούς τούς λόγους ἡ παρουσία σας εἶναι ἐπιτακτική. Ἐάν ἡ ΕΚ ἐμμείνη ἐν τέλει εἰς τάς περί ἀποχῆς ἀπειλάς της, θά ἔχητε ὅλην τήν ἄνεσιν διά νά δικαιολογήσετε τήν μή συμμετοχήν σας εἰς τάς ἐκλογάς, ἀφήνοντας εἰς ἡμᾶς —ἐάν ἐπιμείνητε— τήν διεξαγωγήν των. Ἐάν τελικῶς ἡ ΕΚ συμμετάσχη, τότε ἡ ἐκλογική ἡγεσία σας θά εἶναι ἀκόμη πλέον ἐπιβεβλημένη, ἀλλά θά ἔχητε μετά ταῦτα τήν δυνατότητα νά κανονίσητε τήν προσωπικήν σας θέσιν ὅπως νομίσητε, ἀφοῦ μάλιστα θά ἔχητε ἐπιτύχη νέαν δικαίωσιν καί ἐπιβράβευσιν τοῦ ἔργου σας, ἐπιστεγάζοντας αὐτό —ἄν τό κρίνητε εὔλογον ἤ ἀνθρωπίνως ἀναγκαῖον— μέ μίαν γενναίαν χειρονομίαν προσωπικῆς αὐτοθυσίας.

Δέν νομίζω νά ἔχω νά προσθέσω ἄλλο τι πρός τό παρόν. Περιορίζομαι νά ἐπαναλάβω ὅτι θά συμμορφωθῶ πλήρως εἰς ὅσα τελικῶς ἀποφασίσητε καί ὅτι εἰς τό ἔργον τῆς τελικῆς ἐκκαθαρίσεως τόσον πρό ὅσον καί μετά τάς ἐκλογάς θά μέ ἔχετε παρά τό πλευρόν σας»[21].

21-23 ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ 1963

Οἱ διαβουλεύσεις τοῦ βασιλέως μέ τούς ἀρχηγούς τῶν μεγάλων κομμάτων διέρχονται νέα φάση.

Ἤδη, μετά ἀπό νέα συνάντηση τοῦ Γ. Παπανδρέου μέ τό βασιλέα Παῦλο, στίς 21 Σεπτεμβρίου, ἡ ΕΚ εἶχε ἐκδώσει ἀνακοίνωση, ὅπου καί συνοψίζονταν οἱ βασικές της θέσεις:

«Ὁ ἀρχηγός τῆς ΕΚ, ἅμα τῇ καθόδω του ἐκ τῶν Ἀνακτόρων, ἐρωτηθείς ἐπί τῆς ἀκροάσεώς του ὑπό τοῦ βασιλέως, ἀπήντησεν ὅτι ἀνέπτυξεν εἰς τόν ρυθμιστήν τοῦ πολιτεύματος τάς γνωστάς ἀπόψεις του, καί ὅτι ὁ βασιλεύς ἐπεφυλάχθη νά ἀπαντήση πιθανῶς μέχρι τῆς Δευτέρας. Ὁ κ. Παπανδρέου οὐδέν ἐπί πλέον ἠθέλησε νά ἀνακοινώση.

Ὡς ἐγνώσθη, ὅμως, ἐκ κύκλων τῆς ΕΚ, ὁ κ. Παπανδρέου εἶπεν εἰς τόν βασιλεα ὅτι τό Κέντρον ἐπιθυμεῖ εἰλικρινῶς νά συμβάλη εἰς τήν ἀποκατάστασιν τοῦ πολιτικοῦ βίου. Καί εἰς τοῦτο ἀκριβῶς ἔτεινεν ὁ ἀνένδοτος ἀγών τῆς τελευταίας διετίας. Ὁ ἀρχηγός τῆς ΕΚ ἀνέπτυξεν ἐν συνεχεία τάς γνωστάς θέσεις περί τιμίου Κράτους καί τιμίων ἐκλογῶν. Ἡ ΕΚ —προσέθεσε— ζητεῖ ἴσην μεταχείρισιν, ἡ ὁποία δυστυχῶς δέν ὑπῆρξε μέχρι σήμερον. Ἀλλά οὔτε καί ἡ λειτουργία τοῦ τιμίου Κράτους συντελεῖται. Ὁ ἀρχηγός τῆς ΕΚ ἐπεκαλέσθη τό γεγονός ὅτι ὁ πρόεδρος τῆς ὑπηρεσιακῆς Κυβερνήσεως προέρχεται ἀπό τήν ΕΡΕ καί ὅτι, ἐφ' ὅσον ἐθεωρήθη θεμιτόν ὁ πρόεδρος τῆς ὑπηρεσιακῆς Κυβερνήσεως νά προέρχεται ἀπό κόμμα, τότε διατί νά μήν προέρχεται ἀπό τήν δημοκρατικήν παράταξιν, ὁπότε καί θά ἀπετέλει καί ἀντιστάθμισμα τοῦ κομματικοῦ κράτους τῆς ΕΡΕ.

Παρετήρησεν, ἀκολούθως, ὁ κ. Παπανδρέου ὅτι ἡ ΕΚ δέν ἐπιθυμεῖ νά παρέχεται ἡ ἐντύπωσις ὅτι ὁ βασιλεύς εἶναι ἀρχηγός μιᾶς παρατάξεως καί ὄχι ὁ βασιλεύς ὅλων τῶν Ἑλλήνων. Διά τούς λόγους αὐτούς —ἐπέμεινεν ὁ κ. Παπανδρέου εἰς τόν βασιλέα— ἐφ' ὅσον βαίνομεν πρός διάλυσιν τῆς Βουλῆς καί ἐκλογάς, ἐπιβάλλεται ἡ ἀντικατάστασις τῆς Κυβερνήσεως Πιπινέλη ὑπό γνησίας ὑπηρεσιακῆς Κυβερνήσεως, ἡ ὁποία θά ἐμπνέη ἐμπιστοσύνην ὅτι θά διενεργήση ἐλευθέρας ἐκλογάς. Ἐάν τοῦτο δέν συμβῆ, ἡ ΕΚ εἶναι ἀποφασισμένη νά μή λάβη μέρος εἰς τάς ἐκλογάς».

Ἡ ΔΕ τῆς ΕΡΕ καί ὁ πρωθυπουργός Π. Πιπινέλης ἀπέφυγαν νά σχολιάσουν τό περιεχόμενο τῆς ἀνακοινώσεως.

Ταυτόχρονα, διέρρευσε ἀπό δημοσιογραφικούς κύκλους ἡ πληροφορία ὅτι ὁ βασιλεύς «ἐφάνη ἐμφορούμενος ὑπό καλῆς θελήσεως νά ἱκανοποιήση τό βασικόν αἴτημα τῆς Ἑνώσεως Κέντρου πού συνίστατο εἰς τήν ἀντικατάστασιν τῆς Κυβερνήσεως Πιπινέλη διά γνησίας ὑπηρεσιακῆς, ἡ ὁποία θά ἐμπνέη πλήρη ἐμπιστοσύνην ὅτι θά ἐνεργήση ἐλευθέρας καί τιμίας ἐκλογάς».

Μετά, ἐξάλλου, καί τή δεύτερη, κατά σειρά, συνάντηση τοῦ Γ. Παπανδρέου μέ τό βασιλέα, ἡ ἐφημερίδα «Τό Βῆμα» ἐπεσήμανε ὅτι «ἡ ἔντονος διάστασις ἡ ὁποία ἔχει ἐκδηλωθεῖ μεταξύ τῶν Ἀνακτόρων καί τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς ΕΡΕ κ. Κ. Καραμανλῆ ἀπό τοῦ παρελθόντος Ἰουνίου, ὅτε ἀπεμακρύνθη οὗτος τῆς ἀρχῆς, διευρύνεται, μετά τήν προχθεσινήν συνομιλίαν τοῦ βασιλέως μέ τόν ἀρχηγόν τῆς Ἑνώσεως Κέντρου κ. Παπανδρέου».

Παράλληλα μέ τίς ἐπαφές πού εἶχε μέ τόν ἀρχηγό τῆς ΕΚ, ὁ βασιλεύς εἶχε διαδοχικές συναντήσεις μέ τόν Π. Πιπινέλη. Σύμφωνα μέ δημοσιογραφικές πληροφορίες, ἐπεδίωξε νά συγκαλέσει Συμβούλιο τοῦ Στέμματος μέ ἀντικείμενο τήν ἐνδεχομένη ἀναβολή τῶν ἐκλογῶν. Σέ νέα συνάντησή του μέ τό βασιλέα, ὁ πρωθυπουργός, μετά ἀπό ἐπικοινωνία του μέ τόν Κ. Καραμανλῆ, ἀπέκρουσε τήν ἰδέα τόσο τῆς ἀναβολῆς, ὅσο καί αὐτῆς τῆς συγκλήσεως τοῦ Συμβουλίου τοῦ Στέμματος. Πάνω στό ἴδιο θέμα, παρά τήν ἐμμονή τοῦ ἀνώτατου ἄρχοντα, ἡ ἡγεσία τῆς ΕΡΕ ἐξακολούθησε νά τηρεῖ ἀρνητική στάση.

Ἐγκυρότερη καί σαφέστερη εἶναι, πάνω στά κρίσιμα αὐτά γεγονότα, ἡ εἰκόνα πού ἀναδίνεται μέσα ἀπό ἀπόρρητα μνημόνια καί τήν προσωπική ἀλληλογραφία τοῦ Κ. Καραμανλῆ. Σχετικά, στό χρονικό αὐτό σημεῖο, ὁ Κ. Χοϊδᾶς συνοψίζει ὡς ἑξῆς τό περιεχόμενο τῶν διαβουλεύσεων τοῦ βασιλέως μέ τόν Π. Πιπινέλη, καί μέσω αὐτοῦ μέ τόν Κ. Καραμανλῆ, καθώς καί μέ τόν Γ. Παπανδρέου:

«Ἀναφέρομαι εἰς τό ἐγχειρισθέν εἰς τόν κ. Βέρρον τῇ 15η Σεπτεμβρίου, μετά τήν ἀκρόασίν του, σημείωμα ἐπί τῶν ἀπόψεων τῆς Α.Μ. τοῦ βασιλέως.

Ἐκ τούτου προκύπτει ὅτι ὁ βασιλεύς: α. «βλέπει τήν κατάστασιν ἀβεβαίαν, τηρεῖ ἀπαρεγκλίτως τήν γνωστήν γραμμήν, μή γνωρίζων ὅμως ἐάν αὕτη θά δώση τήν ποθητήν λύσιν, ἤτοι τῆς ὁμαλότητος τοῦ πολιτικοῦ βίου», β. ἐζήτει ἀπό τόν κ. Καραμανλῆν «ἐάν πρός διευκόλυνσιν τῆς καταστάσεως ἔχει νά προτείνη τι», ὅπερ «εὐχαρίστως θά ἐδέχετο ὁ βασιλεύς» καί γ. ὑπενθύμισεν ὅτι ἀπό τοῦ Ἰουνίου ἐτήρησε τήν στάσιν, ἣν ἡ τελευταία εἰσήγησις τοῦ κ. Καραμανλῆ περιελάμβανε, «ἤτοι Κυβέρνησιν ὑπό τόν κ. Πιπινέλην καί ἐκλογάς ἐντός τοῦ συντομωτέρου δυνατοῦ χρονικοῦ διαστήματος».

Ἠκολούθησεν ἡ ἐπιστολή (ἀπό 18 Σεπτεμβρίου 1963) τοῦ κ. Καραμανλῆ πρός τόν κ. πρωθυπουργόν.

Ἐκ τοῦ συνοδεύσαντος τήν ἐπιστολήν σημειώματος προέκυψεν ὅτι ὁ κ. Καραμανλῆς ἀντιμετώπιζε κατάστασιν (παράγραφος ὑπ' ἀριθ. 1) δυσχερῆ, δυσάρεστον καί πάντως μή προσφέρουσαν εὐοίωνον διά τό ἔθνος προοπτικήν. Αἱ λύσεις (τρεῖς), ἃς προέτεινεν, εἶχον ὡς προϋπόθεσιν τήν ἀποφασισθεῖσαν ἀποχώρησιν τοῦ κ. Καραμανλῆ ἐκ τῆς πολιτικῆς.

Ἐκ τῆς ἐπιστολῆς προέκυπτε ὅτι πρός διευκόλυνσιν τοῦ ρυθμιστικοῦ ρόλου τοῦ βασιλέως εἶχε, παρά τήν ἀπαισιοδοξίαν του ὡς πρός τήν προοπτικήν ἐπιτυχίας τῆς λύσεως τῆς ὑφέσεως, ἣν ὁ βασιλεύς ἐπεδίωξε, ἀποδεχθῆ τήν ὑποβοήθησιν τῆς λύσεως ταύτης. Συγχρόνως, διεδήλου ὁ κ. Καραμανλῆς ὅτι ἀντί τῆς «ὑφέσεως καί τῆς ὁμαλότητος, ἤχθημεν, συνεπεία τῆς κακοπιστίας τῆς ἀντιπολιτεύσεως, εἰς μεγαλυτέραν ὀξύτητα καί περίπου εἰς ἀδιέξοδον».

Αἱ ἀνωτέρω σκέψεις, ὁμοῦ μετ' ἄλλων, ἀπετέλεσαν τήν δικαιολογίαν τῆς σοβαρωτάτης ἀποφάσεως, ἥν εἶχε λάβει ὁ κ. Καραμανλῆς περί ἀποχωρήσεως ἐκ τῆς πολιτικῆς.

Ἡ ἀντίδρασις τῆς Α.Μ. τοῦ βασιλέως εἰς τήν ἀπόφασιν ταύτην ὑπῆρξεν ἀμέσως, ἐντόνως καί ἀπολύτως ἀρνητική, μέ τήν αἰτιολογίαν ὅτι θά ἀπετέλει βαρεῖαν ζημίαν διά τήν ἐθνικόφρονα παράταξιν ἡ ἀποχώρησις τοῦ ἀξιωτάτου ἀρχηγοῦ της καί δή εἰς στιγμήν καθ' ἥν ἡ παράταξις αὕτη δοκιμάζεται καί ἔχει ἀνάγκη τῆς ταχυτέρας δυνατῆς ἐπανόδου τοῦ ἡγέτου της.

Ἠκολούθησε τό ἀπό 19 Σεπτεμβρίου 1963 μήνυμα τοῦ κ. Καραμανλῆ πρός τόν κ. πρωθυπουργόν, δι' οὗ διεβιβάσθησαν θερμαί εὐχαριστίαι πρός τήν Α.Μ. τόν βασιλέα διά τ' ἀνωτέρω αἰσθήματά του καί παρεκαλεῖτο ὁ βασιλεύς νά ἐκτιμήση: α. τήν παράκλησιν νά διευκολυνθῆ ὁ κ. Καραμανλῆς εἰς τήν πραγματοποίησιν τῆς ἀποφάσεώς του περί ἀποχωρήσεως ἐκ τῆς πολιτικῆς, β. τό γεγονός ὅτι ἀντικειμενικοί κυρίως λόγοι τήν ἐπέβαλον καί γ. τάς σκέψεις περί τοῦ ὅτι «θά ἔδει ἴσως νά ὁλοκληρωθῆ ἡ προκριθεῖσα καί ἐφαρμοζομένη πολιτική τῆς ὑφέσεως, ἥτις δέν στερεῖται ἐπιχειρημάτων».

Αἱ ἀπόψεις τῆς Α.Μ. τοῦ βασιλέως παρέμειναν αἱ αὐταί, διαβιβασθεῖσαι πρός τόν κ. Καραμανλῆν ὑπό τοῦ κ. πρωθυπουργοῦ.

Διά τοῦ ἀπό 20 Σεπτεμβρίου 1963 ἐν συνεχείᾳ ληφθέντος μηνύματος ἐδηλώθη ὅτι «ἐξετιμᾶτο δεόντως ἡ ἄποψις τοῦ βασιλέως» καί ἐζητήθησαν διευκρινήσεις ὡς πρός τρία σημεῖα.

Ἡ ἀπάντησις τοῦ βασιλέως ὑπῆρξεν σαφής, ἤτοι ὅτι ἐμμένει εἰς τήν ἡμερομηνίαν τῶν ἐκλογῶν καί εἰς τήν διατήρησιν τῆς παρούσης Κυβερνήσεως.

Ἐπηκολούθησεν ἡ ἀκρόασις τοῦ κ. Παπανδρέου, ἥν προανήγγειλεν εἰς τόν κ. Καραμανλῆν ὁ κ. πρωθυπουργός τήν ἑσπέραν τῆς 20ῆς τρεχ. Μέχρι τῆς στιγμῆς ταύτης ὁ κ. Καραμανλῆς δέν ἐπρότεινε «πρός διευκόλυνσιν τῆς καταστάσεως», ὡς εἶχε ζητήσει ὁ βασιλεύς (ὅρα τό ἐν ἀρχῇ τοῦ παρόντος μήνυμα βασιλέως πρός κ. Καραμανλῆν) τι. Ἀντί ἄλλης προτάσεως ἀνεκοίνωσε τήν ἀπόφασίν του περί ἀποχωρήσεως ἐκ τῆς πολιτικῆς, ἥτις ἐθεωρήθη ἀμέσως ἀπαράδεκτος ὑπό τοῦ βασιλέως. Ἤδη, μετά τήν ἀκρόασιν τοῦ κ. Παπανδρέου, ὅστις ἔκαμε τάς ἀποστελλομένας τρεῖς προτάσεις ἐν πνεύματι διαλλακτικότητος καί μέ τήν διαβεβαίωσιν πρός τόν βασιλέα ὅτι σταματᾶ ἀμέσως τόν ἀνένδοτον ἀγῶνα, ἐάν μία τῶν προτάσεων γίνη δεκτή, ἡ Α.Μ. ὁ βασιλεύς, θεωρῶν ὅτι ἡ πολιτική τῆς ὑφέσεως, καθ' ἅ καί ὁ κ. Καραμανλῆς ἐδέχθη μέ ἐπιφύλαξιν (βλ. ἀνωτέρω), δύναται ἐνδεχομένως νά ὁλοκληρωθῆ, ἀφοῦ ἐνημέρωσε τόν κ. πρωθυπουργόν ἐπί τῶν προτάσεων ἅς τοῦ ἐνεχείρισε, ἐζήτησε πρῶτον τήν γνώμην τοῦ κ. πρωθυπουργοῦ καί δεύτερον, τόν παρεκάλεσε νά προκαλέση ἔκφρασιν γνώμης τοῦ κ. Καραμανλῆ ἐπί τῶν ἑξῆς θεμάτων:

1. τάσσεται ὑπέρ τῆς ὁλοκληρώσεως (συνεχίσεως) τῆς πολιτικῆς τῆς ὑφέσεως;

2. δέχεται ὁ ἴδιος (κατά προτίμησιν) ἐπιστρέφων ἤ ἐκπρόσωπος τῆς ΕΡΕ νά συμμετάσχη εἰς σύσκεψιν τῶν ἐκπροσώπων τῶν ἐθνικοφρόνων κομμάτων πρός συζήτησιν τῶν προτάσεων ὡς καί πάσης ἄλλης δυνατῆς μεθόδου ἀποκαταστάσεως τῆς γαλήνης τοῦ τοπου; καί,

3. πῶς ἐκτιμᾶ τάς προτεινομένας λύσεις τοῦ κ. Παπανδρέου; Ἡ Α.Μ. ὁ βασιλεύς, καίτοι ἔχει ταχθῆ σταθερῶς ὑπέρ τῆς γραμμῆς τῶν ἐκλογῶν τήν 3ην Νοεμβρίου μέ τήν παροῦσαν Κυβέρνησιν, πιστεύει ὅτι θά ἔδει ἐπ' εὐκαιρία τῶν προτάσεων Παπανδρέου νά καταβληθῆ τό ταχύτερον προσπάθεια, ὑπό τήν ὑψηλήν παρότρυνσίν του, διά συνελεύσεως τῶν ἐκπροσώπων τῶν ἐθνικοφρόνων κομμάτων, πρός ἀποκατάστασιν τῶν μεταξύ τῶν κομμάτων σχέσεων καί συζήτησιν τῆς δυνατότητος ἐξευρέσεως τρόπου ἐξόδου ἐκ τοῦ ἀδιεξόδου.

Τό ἐπρότεινε κατά τήν ἀκρόασιν εἰς τόν κ. Παπανδρέου, ὅστις τό ἐδέχθη ἀσμένως.

Ἡ Α.Μ. ὁ βασιλεύς δέν θεωρεῖ ὅτι εἶναι δυνατόν νά προχωρήσωμεν εἰς τάς προγραμματισθείσας ἐκλογάς χωρίς προηγουμένως, ἔστω καί τήν ὑστάτην στιγμήν, νά ἐπιχειρηθῆ μία συνδιαλλαγή τοῦ πολιτικοῦ κόσμου.

Καί ἡ μή ἐπιτυχία τῆς συνδιαλλαγῆς θά ἔχη ὡς ὄφελος τό ὅτι ἀνελήφθη πρωτοβουλία βασιλική καί ὅτι ἐγένετο συνεχῶς πᾶν τό δυνατόν πρός τήν κατεύθυνσιν τῆς ὁμαλότητος.

Ἡ σταθερά γραμμή τοῦ βασιλέως ὡδήγησε τήν ἀντιπολίτευσιν (ΕΚ) εἰς τήν μεταβολήν εἰλικρινῶς ἤ μή τῆς στάσεώς της. Ἤδη, ἐρευνηθήτω ἐάν ὑπάρχη στάδιον ἐκμεταλλεύσεως τῆς ἐμφανιζομένης μεταβολῆς πρός τό καλόν τοῦ τόπου.

Βεβαίως ζητεῖται ἀπό τόν κ. Καραμανλῆν νά ἐκτιμήση ἀπό πάσης ἀπόψεως τήν πρωτοβουλίαν τοῦ βασιλέως καί, ἄν θεωρήση ὅτι δύναται νά ὑποστηρίξη τήν πρωτοβουλίαν, νά τό δηλώση ὥστε νά ἀποσαφηνισθῆ πλήρως ἡ στάσις του ὡς καί ἡ στάσις τοῦ κόμματός του, ἵνα μή ὑπάρξωσι, ἐξ ἀμφιβολιῶν καί ἐσφαλμένων ἑρμηνειῶν, ἀντιφάσεις ἐκ μέρους τῆς δεξιᾶς ἐθνικόφρονος παρατάξεως, θέτοντας ὑπό ἀμφισβήτησιν τήν εἰλικρινῆ, τιμίαν καί πατριωτικήν σκέψιν τοῦ βασιλέως.

Σκέψεις τυχόν ἐπαναλαμβανόμεναι περί ἀποχωρήσεως ἐκ τῆς πολιτικῆς, εὑρίσκουν ἐκ τῶν προτέρων, ὡς καί πρότερον, τελείως ἀντίθετον τόν βασιλέα, ὅστις ἐκτιμᾶ μόνον τό ἐθνικόν συμφέρον ἐν πλήρει ἀμεροληψίᾳ, ψυχραιμίᾳ καί σταθερότητι καί δέν ἐπιθυμεῖ ἤ μή τόν τερματισμόν τῆς διεθνοῦς περιπετείας τοῦ τόπου ἐκ τοῦ ἀνενδότου καί ὅλων τῶν συμπαρομαρτουσῶν ἐκδηλώσεων»[22].

Ὁ Π. Πιπινέλης ἀπευθύνθηκε τήν ἑπομένη, 22 Σεπτεμβρίου, στόν Κ. Καραμανλῆ:

«Ἀγαπητέ μου πρόεδρε,

Σᾶς παραθέτω κατωτέρω ἐν πρώτοις συμφώνως πρός τήν ἐπιθυμίαν σας τάς παρατηρήσεις τῆς Α.Μ. τοῦ βασιλέως ἐπί τῆς τρίτης προτάσεως τοῦ κ. Παπανδρέου, ἥτις καί μόνη ἐθεωρήθη παρ' Αὐτοῦ «συζητήσιμος».

Φυσικά ἡ πρότασις αὕτη προϋποθέτει τήν ἐκ μέρους τοῦ κ. Καραμανλῆ συγκατάθεσιν. Διά τοῦτο πρίν γίνη ὁ,τιδήποτε ἄλλο, εἶναι ἀνάγκη νά γνωρίζη ἡ Α.Μ. τάς ἐπί τῆς προτάσεως ἀντιδράσεις του.

Ἴσως κατόπιν —ἤ ἄν ἡ ἀντίδρασις τοῦ κ. Καραμανλῆ ἦτο εὐνοϊκή, νά ἐνεδεικνύετο σύσκεψις τῶν ἀντιπροσώπων τῶν ἐθνικοφρόνων κομμάτων ὑπό τήν προεδρίαν τοῦ πρωθυπουργοῦ (ἐνδεχομένως δέ τοῦ βασιλέως).

Ἡ λύσις αὕτη, ἐάν ἐγένετο τελικῶς δεκτή, θά εἶχεν ἴσως τό ἀποτέλεσμα νά ἀποτρέψη πλήρως τήν ἀποχήν καί

νά θέση τέρμα εἰς τόν ἀνένδοτον ἀγῶνα. Ὁ κ. Παπανδρέου διεβεβαίωσε κατηγορηματικῶς τόν βασιλέα ὅτι θά διακόψη ἀμέσως τόν ἀνένδοτον ἀγῶνα, ὅστις τόν ἔχει καταπονήση, καί ὅτι θά ἀφοσιωθῆ εἰς ἐποικοδομητικήν πολιτικήν δρᾶσιν.

Ἐάν δι' οἱονδήποτε λόγον τά ἀνωτέρω καταδειχθῶσιν ἀνέφικτα ἤ ἀντιδείκνυνται, ὁ βασιλεύς θά προχωρήση οὕτως ἤ ἄλλως εἰς τήν διάλυσιν τῆς Βουλῆς ἀμέσως, δι' ἐκλογάς τήν 3ην Νοεμβρίου ὑπό τήν σημερινήν Κυβέρνησιν.

Τήν Α.Μ. θά ἴδω αὔριον τήν ἑσπέραν —διότι σήμερον θά λείψη ἐξ Ἀθηνῶν— δι' ὅ καί θά ἐπεθύμουν ἕως τότε νά ἐγνώριζον τάς ἀποφάσεις σας.

Αἱ ἰδικαί μου σκέψεις, ἅς καί θά ὑποβάλω αὔριον εἰς τήν Α.Μ., μετά ὁλονύκτιον βάσανον δύνανται νά συνοψισθοῦν ὡς ἑξῆς:

1. Ἀναβολή τῶν ἐκλογῶν, ἐκεῖ ὅπου ἔφθασαν τά πράγματα, θά προεκάλει προφανῶς σύγχυσιν καί ἀπογοήτευσιν εἰς τό μεγαλύτερον μέρος τοῦ φίλα διακειμένου τμήματος τοῦ λαοῦ. Πολύ πιθανόν ἤ μᾶλλον βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ ἀντίπαλος τύπος θά τήν χαιρετήση ὡς ἐπιτυχίαν καί θά ἀντλήση ἐξ αὐτῆς νέας δυνάμεις.

2. Ὁ κ. Παπανδρέου θά ἐξήρχετο κατά τινα τρόπον τοῦ ἀδιεξόδου εἰς ὅ τόν ἔφερον αἱ ἀνοησίαι του καί ἡ σταθερότης μας.

3. Ἡ συνεργασία τῆς Κυβερνήσεώς μου μετά τῆς Βουλῆς, ἥν ἡ λύσις τῆς ἀναβολῆς προϋποθέτει, δέν θά ἦτο εὔκολος. Ἡ ἀπουσία σας ἤρχισε καί ἐν τούτω νά γίνεται αἰσθητή καί τόσον οἱ φίλοι τῆς τριμελοῦς ἐπιτροπῆς ὅσον καί ἐγώ ἔσχομεν τελευταίως πολλάς περί τούτου ἀνησυχητικάς ἐνδείξεις. Ἐνῶ ἐπομένως οὐδέν θά ἐκερδίζομεν ἐκ τῆς ἀναβολῆς, θά ἀντιμετωπίζομεν φθοράν καί τῆς Κυβερνήσεως καί τῆς πλειοψηφίας, διενέργειαν δέ ἀναγκαστικήν τῶν ἐκλογῶν εἰς χρόνον ἀκατάλληλον. Εἰς ταῦτα ἄλλωστε ἀποβλέπει προδήλως καί ἡ πρότασις.

4. Ἀπό οἰκονομικῆς καί διεθνοῦς πλευρᾶς ἐπίσης ἡ παράτασις τῆς ἐκκρεμότητος θά ἐνεῖχε τούς κινδύνους οὓς ἐπεσήμανα εἰς προηγουμένην μου ἐπιστολήν.

5. Ἀφήνω κατά μέρος εἰδικώτερα μειονεκτήματα τῆς προτάσεως, ἀπορρέοντα ἐκ τῶν ὅρων ἐξ ὧν ἐξαρτᾶ αὐτήν ὁ κ. Παπανδρέου. Ἐγκλείουν προφανῶς πολλάς παγίδας. Ὁ κ. Παπανδρέου προφορικῶς εἶπεν εἰς τόν βασιλέα ὅτι δέν ἐπιμένει ἐπί τῶν κυριωτέρων του ὅρων, ἀλλά οὐδείς βεβαίως θά τόν ἐμποδίση ἐν τῇ προόδῳ τοῦ χρόνου καί ἀφοῦ πρότερον ἐξασφαλίση τήν ἀναβολήν, νά ἀρχίση καί πάλιν τήν ἀνένδοτον καί ἀνέντιμον πολιτείαν του.

6. Ἔναντι ὅλων αὐτῶν τῶν μειονεκτημάτων ὑπάρχει ἐν πρώτοις ἡ ἀποτροπή τῆς ἀποχῆς ἀπό τάς προσεχεῖς ἐκλογάς. Ἀλλ' αὕτη, ἐκτός τοῦ ὅτι λίαν ἀμφίβολον εἶναι ἐάν θά πραγματοποιηθῆ, καί τώρα ἔσεται πάντως ἀβεβαία καί δή εἰς πλαίσια χρόνου ἓξ περίπου μηνῶν (οἱ δικαστικοί ὑπουργοί μου τοποθετοῦν τό πέρας τῆς δίκης εἰς τά μέσα Φεβρουαρίου, οἱ δέ τῆς Ἑνώσεως Κέντρου μέσα Μαρτίου). Οὐδείς θά δυνηθῆ νά ἐμποδίση τόν κ. Παπανδρέου νά προβάλη καί πάλιν βραδύτερον αἰτιάσεις περί «παρωδίας ἐκλογῶν» κλπ. εἰς μεταγενέστερον στάδιον.

7. Ἡ δήλωσις περί τερματισμοῦ τοῦ ἀνενδότου ἀγῶνος θά εἶχε κάπως μεγαλυτέραν σημασίαν ψυχολογικῶς ἐάν ἐγένετο τώρα οἱονεί εἰς ἀντάλλαγμα τῆς ἀναβολῆς. Αὕτη φυσικά θά ἐζητεῖτο νά εἶναι ἄμεσος καί δή πρό τῆς παρελεύσεως τῆς συνταγματικῆς προθεσμίας τῆς 29ης Σεπτεμβρίου.

8. Ἐάν ὅ,τιδήποτε ἐξ ὅλων αὐτῶν ἦτο δυνατόν νά συμβῆ, τοῦτο θά ἀπετέλει ὑπηρεσίαν τοῦ Στέμματος εἰς τήν ἐξομάλυνσιν τῆς κρατούσης ὀξύτητος. Θά ἐνεῖχε ὅμως πολύ πιθανώτερον τόν κίνδυνον ὅτι θά ἐξελαμβάνετο ὡς ὑποχώρησις αὐτοῦ εἰς τούς ἐκβιασμούς τῆς ΕΚ καί θά δυσαρέστει μέρος τουλάχιστον τῶν φίλων μας.

Δι' ὅλους αὐτούς τούς λόγους, τούς ὁποίους προσπάθησα νά ζυγίσω ἐν πάση ψυχραιμία καθ' ὅλην αὐτήν τήν νύκτα παρά τήν παραζάλη εἰς ἣν μέ ἐνέβαλεν ἡ αἰφνιδία αὐτή πλήρης ἀλλαγή θέσεως τοῦ κ. Παπανδρέου, τό συμπέρασμά μου ἐπί τῆς προτάσεως εἶναι σαφῶς ἀρνητικόν. Ἡ σταθερά στάσις μας ἔχει ὄχι μόνον ὅλα τά πλεονεκτήματα τῆς σαφηνείας καί τῆς ἐντιμότητος ἀλλά καί —ἀκριβῶς διά τοῦτο— ἐνέπλεξε τούς ἀντιπάλους μας εἰς πλῆρες ἀδιέξοδον. Ἡ ἀνθρωπίνη κατάρρευσις τοῦ Παπανδρέου ἦτο ἐμφανής εἰς τόν βασιλέα· σήμερον δέ, μοῦ μεταδίδει ὁ Μπερνάρης ὅτι ὁ υἱός Παπανδρέου τοῦ εἶπε χθές ὅτι ὁ πατήρ του ἐνεπλάκη εἰς ἀδιέξοδον ἐξ αἰτίας του καί ὅτι τώρα ζητεῖ μόνον νά σώση τά προσχήματα. Πᾶσα λύσις ἐκτός τῆς διενεργείας τῶν ἐκλογῶν σήμερον —ὑπό τήν ἀπαραίτητον φυσικά προϋπόθεσιν τῆς προσωπικῆς σας συμμετοχῆς— ἐνέχει προδήλους κινδύνους.

Αὐτάς τάς σκέψεις θά εἰσηγηθῶ αὔριον εἰς τήν Α.Μ.

Τό μόνον ἀπομένον θέμα εἶναι τό τῆς ἀκολουθητέας διαδικασίας, εἰς τρόπον ὥστε ἡ εὐθύνη τῆς ἀπορρίψεως νά βαρύνη τόν κ. Παπανδρέου καί νά μή ἐπιτρέψη εἰς αὐτόν εὔκολον δημαγωγίαν. Πρός τοῦτο θά εἰσηγηθῶ ὅπως ζητηθῆ (διά τοῦ κ. Χοϊδᾶ) νά διευκρινήση τά σημεῖα 2, 3 καί 4 τοῦ σημειώματός του, εἰς τρόπον ὥστε εἴτε νά πιστοποιηθοῦν αἱ δόλιαι προθέσεις του εἴτε νά ἐγκαταλείψη τελείως αὐτάς. Ἐπίσης θά εἰσηγηθῶ ἔγγραφον καί δημοσίαν δήλωσίν του περί συμμετοχῆς ὁπωσδήποτε εἰς τάς ἐκλογάς καί τερματισμοῦ τοῦ ἀνενδότου ἀγῶνος. Ταῦτα βεβαίως ἐφ' ὅσον θά εἶσθε σύμφωνος κατ' ἀρχήν εἰς τήν συζήτησιν τῆς προτάσεως»[23].

Τήν 23η Σεπτεμβρίου, ὁ Κ. Καραμανλῆς διεβίβασε στό βασιλέα, μέσω καί πάλι τοῦ Π. Πιπινέλη, τό ἀκόλουθο μήνυμα:

«1. Τήν Παρασκευήν 20.9.63, προκειμένου νά καθορίσω τήν περαιτέρω στάσιν μου, ἠθέλησα νά πληροφορηθῶ ἐάν εἶναι ὁριστική ἡ θέσις τοῦ βασιλέως ἐπί τῆς γραμμῆς τῆς διενεργείας τῶν ἐκλογῶν εἰς τάς 3 Νοεμβρίου ὑπό τῆς παρούσης Κυβερνήσεως. Ἐπίσης, ἐάν ἡ γραμμή αὐτή θά τηρηθῆ μέχρι τέλους, ἀνεξαρτήτως τῆς στάσεως τῆς ἀντιπολιτεύσεως.

2. Μοῦ διεμηνύθη κατηγορηματικῶς ὅτι εἶναι αὐτονόητον ὅτι θά τηρηθῆ ἡ γραμμή αὕτη, καί ὅτι, μετά τάς γενομένας παραχωρήσεις πρός τήν ἀντιπολίτευσιν, θεωρεῖται ἐξαντληθεῖσα ἡ πολιτική τῆς ὑφέσεως.

3. Εἶναι φυσικόν νά ἐκπλήσσομαι διότι ἡ ἀκρόασις τοῦ κ. Παπανδρέου, ἡ πολλοστή κατά σειράν, καί αἱ προτάσεις του, περισσότερον ἀδιάλλακτοι καί

θρασεῖαι παρά αἱ προηγούμεναι, γίνονται ἀντικείμενον συζητήσεως. Καί ὄχι μόνο τοῦτο, ἀλλά καί εἰς τό σημείωμα τοῦ κ. Χοϊδᾶ ἀφήνεται νά ἐννοηθῆ ὅτι ὁ βασιλεύς θά ἐπεθύμει καί νέας ἀπό μέρους μου παραχωρήσεις πρός τήν ἀντιπολίτευσιν.

4. Εἶμαι ὑποχρεωμένος νά ἀποκρούσω οἱανδήποτε συζήτησιν ἐπί τῶν τελευταίων προτάσεων τοῦ κ. Παπανδρέου, οὐχί ἀπό ἀδιαλλαξίαν, ἀλλά ἀπό στοιχειώδη πρόνοιαν, δεδομένου ὅτι ὁ δόλος του εἶναι διαφανής καί ἔχω τήν βεβαιότητα ὅτι, ὄχι μόνον ἡ ἀποδοχή, ἀλλά καί ἁπλή συζήτησις ἐπί οἱασδήποτε ἐξ αὐτῶν θά ἐπιδεινώση βαρύτατα τήν παροῦσαν, κακήν ἤδη, κατάστασιν.

5. Καί συγκεκριμένως, ἀποκρούω τήν συζήτησιν διότι:

α. ἐγένοντο κατά τό παρελθόν, ἀλλά καί προσφάτως ἀκόμη, πολλαί καί σημαντικαί παραχωρήσεις πρός τήν ἀντιπολίτευσιν, χωρίς αὕτη νά καταστῆ νομιμόφρων.

β. διότι δέν ἐπιθυμῶ νά συζητῶ μέ τήν ἀντιπολίτευσιν ἐπί θεμάτων καί κατά τρόπον προσβάλλοντα τήν χώραν καί ἐμφανίζοντα αὐτήν ὡς πολιτικῶς ὑποανάπτυκτον καί,

γ. καί σπουδαιότερον, ἐάν δέν τεθῆ κάποτε τέρμα εἰς τήν πολιτικήν τῶν ἐκβιάσεων, δημιουργοῦνται προηγούμενα, τά ὁποῖα τελικῶς θά ὁδηγήσουν τό πολίτευμα εἰς κατάρρευσιν.

Ἄλλωστε, αἱ προτάσεις, αὐταί καθ' ἑαυτάς παράλογοι καί ἀντιφατικαί, ἀποδεικνύουν τήν δολιότητα τῶν ἐπιδιώξεων τῆς Ἑνώσεως Κέντρου.

6. Ἡ Α.Μ. ὁ βασιλεύς γνωρίζει πόσον ἐπιθυμῶ νά τοῦ εἶμαι χρήσιμος. Γνωρίζει, ἐπίσης, μέ πόσην μετριοπάθειαν ἐπολιτεύθην ἔναντι τῶν ἀντιπάλων μου, καί ὅτι προέβην πολλάκις εἰς παραχωρήσεις πρός αὐτούς εἰς βάρος τοῦ κόμματός μου ἀλλά καί τῆς προσωπικῆς μου φιλοτιμίας. Καί δέν θά ἠρνούμην νά προσφέρω καί νέας διευκολύνσεις, ἐάν διετήρουν καί τήν ἐλαχίστην ἐλπίδα ὅτι θά ἦτο δυνατόν νά ἐπιτευχθῆ δι' αὐτῶν ἡ ἀλλαγή τῆς νοοτροπίας τῆς ἀντιπολιτεύσεως.

Ἀντιθέτως, εἶμαι βέβαιος ὅτι, διά νά προστατευθῆ ἡ γαλήνη τῆς χώρας, ἐπιβάλλεται ἀλλαγή τακτικῆς ἔναντι τῆς ἀντιπολιτεύσεως διά τῆς πλήρους ἐφαρμογῆς τοῦ Συντάγματος καί τῶν νόμων»[24].

25 ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ 1963

Συγκαλεῖται, ὑπό τήν προεδρία τοῦ βασιλέως, τό Συμβούλιο Ἀρχηγῶν μέ τή συμμετοχή τῆς τριμελοῦς ἐπιτροπῆς τῆς ΕΡΕ, καθώς καί τῶν ἀρχηγῶν τῆς ΕΚ καί τῶν Προοδευτικῶν. Παρών ἦταν καί ὁ πρωθυπουργός. Ἐκπρόσωπος τῆς ΕΔΑ δέν προσκλήθηκε.

Μέ βάση τίς σχετικές δημοσιογραφικές πληροφορίες, ὁ βασιλεύς, ἀφοῦ ἐξέφρασε τήν εὐχή νά συνεννοηθοῦν τά κόμματα καί νά ἐξασφαλιστεῖ ἡ ἐσωτερική ὁμαλότητα στή χώρα, ἐξεδήλωσε τήν πρόθεση νά ἀποχωρήσει. Παρέμεινε ὅμως μετά ἀπό ἔκκληση τοῦ Γ. Παπανδρέου, ὁ ὁποῖος παρομοίωσε τήν ἀποχώρησή του «ὡσάν νά ἀποσύρεται ὁ δικαστής καί νά ἀφήνη τούς διαδίκους νά συμπλακοῦν»(!). Στή διάρκεια τῆς συσκέψεως, ὁ ἀρχηγός τῆς ΕΚ ἀπείλησε ὅτι σέ περίπτωση παραμονῆς τοῦ Π. Πιπινέλη στήν πρωθυπουργία, τό κόμμα του θά ἀπεῖχε ἀπό τίς ἐπικείμενες ἐκλογές. Ὁ Π. Κανελλόπουλος ἐξέφρασε τήν ἄποψη ὅτι ἡ ΕΡΕ ἔκαμε ἤδη ἀρκετές «παραχωρήσεις» καί δέν θά ὄφειλε «ὁ ἐκβιασμός ἑνός κόμματος» νά ὁδηγήσει σέ «συνθηκολόγηση». Ὁ Σ. Μαρκεζίνης ζήτησε τήν ἀντικατάσταση τοῦ Π. Πιπινέλη καί τή διενέργεια ἐκλογῶν μέ ἁπλή ἀναλογική. Ὁ ἴδιος, τέλος, ὁ πρωθυπουργός, ἐνόψει τῆς ἀντιδράσεως τῆς ἀντιπολιτεύσεως, ἔθεσε τήν παραίτησή του στή διάθεση του βασιλέως.

Ἤδη, ἀπό τήν παραμονή τῆς συσκέψεως, μόλις πληροφορήθηκε τή σύγκλησή της, ὁ Κ. Καραμανλῆς εἶχε διαβιβάσει μέσω τοῦ Δ. Βέρρου τό ἀκόλουθο μήνυμα πρός τή Διοικοῦσα Ἐπιτροπή τῆς ΕΡΕ:

«Ἐκπλήσσομαι μέ τήν ἐξέλιξιν, τήν ὁποία ἔλαβαν τά πράγματα τάς τελευταίας ἡμέρας, ἀπροσδοκήτως:

1. Ὁ βασιλεύς τήν Παρασκευήν μέ διαβεβαίωσε κατηγορηματικῶς ὅτι ἐξηντλήθη ἡ πολιτική τῶν παραχωρήσεων πρός τήν ἀντιπολίτευσιν καί ὅτι εἶναι ὁριστική ἡ ἀπόφασίς του περί διενεργείας τῶν ἐκλογῶν τήν 3ην Νοεμβρίου ὑπό τῆς παρούσης Κυβερνήσεως.

2. Ἐμεσολάβησεν ἡ ἀκρόασις τοῦ κ. Παπανδρέου καί ἡ ὑποβολή τῶν γνωστῶν ἀπαραδέκτων ἀπό πάσης ἀπόψεως αἰτημάτων του.

3. Ὁ βασιλεύς, παρεκκλίνων τῆς γραμμῆς διά τήν ὁποίαν μοῦ παρέσχε διαβεβαιώσεις, ἀπεφάσισε νά καταστήση ἀντικείμενον συζητήσεως τάς προτάσεις τοῦ Παπανδρέου καί πρός τοῦτο ἔκρινεν ὅτι ἔπρεπε νά συγκαλέση σύσκεψιν τῶν ἀρχηγῶν τῶν κομμάτων.

4. Ἡ ΕΡΕ ἠρνήθη οἱανδήποτε συζήτησιν ἐπί τῶν προτάσεων Παπανδρέου καί ἐξήγησε πλήρως τούς λόγους διά τούς ὁποίους θεωρεῖ ὄχι ἁπλῶς ἄσκοπον ἀλλά ἐπιβλαβῆ τήν συζήτησιν αὐτῶν.

5. Ὁ βασιλεύς, παρά ταῦτα, ἐπέμενεν εἰς τήν πραγματοποίησιν τῆς συσκέψεως, μέ τήν διαβεβαίωσιν, διαβιβασθεῖσαν διά τοῦ πρωθυπουργοῦ, ὅτι ὁ βασιλεύς ἐπιθυμεῖ τήν σύσκεψιν διά νά δοθῆ ἡ ἐντύπωσις ὅτι ἐξήντλησεν, ἀπό τῆς πλευρᾶς του, καί τήν τελευταίαν δυνατότητα πρός ἱκανοποίησιν τῆς ἀντιπολιτεύσεως καί ὅτι, ἄν δέν ἐπετυγχάνετο, ὅπως ἀνεμένετο, οἱαδήποτε συνεννόησις, θά ὑπέγραφε τήν

ἐσπέραν τῆς Τετάρτης τό διάταγμα τῆς διαλύσεως.

6. Μέ τά δεδομένα αὐτά, κατά τήν γνώμην μου, ἡ ὁριστική γραμμή τοῦ κόμματος, φέροντος εὐθύνας καί ἀπέναντι τοῦ λαοῦ καί ἀπέναντι τῆς ἱστορίας, θά πρέπει νά εἶναι ἡ ἀκόλουθος:

α. Νέα προσπάθεια ὅπως ματαιωθῆ ἡ σύσκεψις, ἡ ὁποία, ἐπαναλαμβάνω, δέν εἶναι ἁπλῶς ἄσκοπος, ἀλλά καί θά ἀποτελέση θρίαμβον τῆς πολιτικῆς τῆς ἐκβιάσεως, ἐφ' ὅσον θά καταστήση ἀντικείμενον συζητήσεως τάς παραλόγους καί ἀντιδημοκρατικάς προτάσεις τοῦ κ. Παπανδρέου.

β. Ἐάν, παρά ταῦτα, πραγματοποιηθῆ ἡ σύσκεψις, θά προηγηθῆ προειδοποίησις πρός τόν βασιλέα ὅτι ἡ ΕΡΕ μετέχει τῆς συσκέψεως ὑπό τήν προϋπόθεσιν ὅτι, ἐν περιπτώσει ἀσυμφωνίας, θά ὑπογραφῆ αὐθημερόν τό διάταγμα διαλύσεως τῆς Βουλῆς, σύμφωνα ἄλλωστε πρός τήν παρασχεθεῖσαν σχετικῶς διαβεβαίωσιν.

γ. Ἐάν δοθῆ ἡ ἀνωτέρω διαβεβαίωσις, καί μετάσχη ἡ ΕΡΕ τῆς συσκέψεως, ἄρνησις συζητήσεως, κατ' ἀρχήν, καί ὁπωσδήποτε ἀπόρριψις οἱασδήποτε προτάσεως ὁδηγούσης εἰς ἀναβολήν τῶν ἐκλογῶν, ἤ εἰς ἀπομάκρυνσιν ἐκ τῆς συμφωνηθείσης γραμμῆς, τουλάχιστον πρό τῆς διαλύσεως τῆς Βουλῆς.

δ. Ἐάν, παρ' ἐλπίδα, καί παρά πᾶσαν λογικήν, ἐπιδιωχθοῦν λύσεις διάφοροι ἐκείνων τάς ὁποίας εἰσηγεῖται τό πλειοψηφοῦν κόμμα, θά πρέπει νά δηλωθῆ κατηγορηματικῶς ὅτι ἡ ΕΡΕ ἀδυνατεῖ νά τάς ὑποβοηθήση καί πολλῷ μᾶλλον νά συμπράξη εἰς αὐτάς»[25].

26 ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ 1963

Ὑπογράφεται ἀπό τόν πρωθυπουργό καί τά μέλη τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου Β.Δ. «περί διαλύσεως τῆς Βουλῆς, ὁρισμοῦ ἡμέρας ἐκλογῆς βουλευτῶν καί συγκλήσεως τῆς Βουλῆς». Σύμφωνα μέ τό κείμενο τοῦ διατάγματος, προκηρύσσονται ἐκλογές γιά τίς 3 Νοεμβρίου καί προβλέπεται ἡ σύγκληση τῆς νέας Βουλῆς στίς 11 Δεκεμβρίου 1963.

Μετά τή λήξη τῆς συνεδριάσεως τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου, ἀφοῦ ἔγινε δεκτός ἀπό τό βασιλέα Παῦλο καί συναντήθηκε μέ τούς ἐκπροσώπους τῆς ΕΡΕ, Π. Παπαληγούρα καί Κ. Ροδόπουλο, ὁ Π. Πιπινέλης δήλωσε ὅτι ἡ προσφυγή στίς κάλπες τήν προκαθορισμένη ἡμερομηνία «δέν σημαίνει κατ' ἀνάγκην ὅτι τάς ἐκλογάς θά διενεργήση ἡ ἰδική του Κυβέρνησις». Παράλληλα, διευκρίνησε ὅτι, κατά τή συνάντησή του μέ τό ρυθμιστή τοῦ πολιτεύματος, «δέν ἐτέθη οὔτε θέμα παραιτήσεως, οὔτε ζήτημα ἀνασχηματισμοῦ τῆς Κυβερνήσεως».

Ἡ Διοικοῦσα Ἐπιτροπή τῆς ΕΡΕ ἐξέφρασε τήν ἱκανοποίησή της γιά τήν ἀπόφαση τοῦ βασιλέως «ὅπως ἡ πολιτική κρίσις ἐκκαθαρισθῆ ὁριστικῶς διά τῆς προσφυγῆς εἰς τήν λαϊκήν ἐτυμηγορίαν». Ἀπό τήν πλευρά του, ὁ ἀρχηγός τῆς ΕΚ, ἀφοῦ ἐξέφρασε τήν κατάπληξή του γιά τήν παραμονή τοῦ Π. Πιπινέλη ὡς προέδρου τῆς ἐκλογικῆς Κυβερνήσεως, τήν ὁποία χαρακτήρισε ὡς ἐκδήλωση εὔνοιας «ὑπέρ τῆς δεξιᾶς πρός παγίωσιν τοῦ μονοκομματικοῦ κράτους της», ἐξήγγειλε τήν ἄρνησή του «νά μετάσχη εἰς τήν παρωδίαν τῶν προσεχῶν ἐκλογῶν», τίς ὁποῖες καί κατήγγειλε «ἀπό τοῦδε ὡς ἀκύρους», καλώντας τόν λαό «νά ὑπερασπίση τάς δημοκρατικάς ἐλευθερίας του, τιθέμενος ἀντιμέτωπος τοῦ μονοκομματικοῦ καί ἀνόμου κράτους».

27 ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ 1963

Ὁ πρωθυπουργός Π. Πιπινέλης ὑποβάλλει τήν παραίτησή του στό βασιλέα, ὁ ὁποῖος καί ἀναθέτει τό σχηματισμό ὑπηρεσιακῆς Κυβερνήσεως στόν πρόεδρο τοῦ Ἀρείου Πάγου, Στυλιανό Μαυρομιχάλη.

Ἡ ὑπηρεσιακή Κυβέρνηση ὁρκίστηκε στίς 28 Σεπτεμβρίου μέ ὑπουργούς τούς Σ. Μαυρομιχάλη Ἐσωτερικῶν, Π. Οἰκονόμου-Γκούρα Ἐξωτερικῶν, Χρ. Σγουρίτσα Δικαιοσύνης, Δημ. Παπανικολόπουλο Ἐθνικῆς Ἀμύνης, Π. Τσιμπιδάρο Προεδρίας Κυβερνήσεως, Ι. Σόντη Παιδείας, Μιχ. Δένδια Βιομηχανίας, Α. Τριανταφύλλη Ἐμπορίου, Α. Νταῆ Συγκοινωνιῶν, Βασ. Κυριακόπουλο Ἐργασίας, Χ. Φραγκίστα Βορ. Ἑλλάδος, Ι. Ξανθάκη Γεωργίας, Α. Χατζηδάκι Ἐμπορικῆς Ναυτιλίας καί Νικ. Σμπαρούνη Προνοίας.

Τά κόμματα ἐξέφρασαν, στό σύνολό τους, ἱκανοποίηση γιά τή λύση τοῦ κυβερνητικοῦ θέματος, ἐνῶ ὁ πρώην πρωθυπουργός, σέ δηλώσεις του, ἀνέφερε, μεταξύ ἄλλων:

«Ἀποχωρῶν τῆς ὑπευθύνου ταύτης θέσεως, χαιρετίζω μετά ζωηρᾶς ἱκανοποιήσεως τήν προσεχῆ διευθέτησιν τῆς ἀπό τοῦ Ἰουνίου πολιτικῆς ἐκκρεμότητος διά τοῦ μόνου ἀσφαλοῦς μέσου τῆς προσφυγῆς εἰς τόν λαόν. Θέλω νά ἐλπίζω ὅτι ἡ ψυχραίμως κρίνουσα κοινή γνώμη θά ἀναγνωρίση τήν ἐν τούτω συμβολήν τῶν συνεργατῶν μου καί ἐμοῦ, οἱ ὁποῖοι ἐν μέσω πολλῶν δυσχερειῶν ἐδημιούργησαν τάς προϋποθέσεις τελείως ἀδιαβλήτων ἐκλογῶν καί ἀπέτρεψαν τάς πάσης φύσεως μηχανορραφίας, αἱ ὁποῖαι εἰς οὐδέν ἄλλο πρᾶγμα ἀπέβλεπον ἤ τήν ἐπιδίωξιν τῆς ἀναβολῆς τῶν ἐκλογῶν διά τό προσεχές ἔτος καί τήν κατ' αὐτόν τόν τρόπον παράτασιν τῆς πολιτικῆς κρίσεως ἐπί προφανεῖ ζημία τῆς οἰκονομίας καί ἡσυχίας τοῦ τόπου».

Η ΑΓΩΝΗ ΕΚΛΟΓΙΚΗ ΑΝΑΜΕΤΡΗΣΗ

Η πορεία πρός τήν ἐκλογική ἀναμέτρηση τῆς 3ης Νοεμβρίου 1963 θά σηματοδοτηθεῖ ἀπό τήν ἀντιπαράθεση μεταξύ τῶν δύο μεγαλύτερων κομματικῶν σχηματισμῶν τῆς χώρας μέ κύριο ἀρχικά ἀντικείμενο τούς ὅρους διεξαγωγῆς της. Μετά τόν ὁριστικό καθορισμό τοῦ ἐκλογικοῦ συστήματος, ἡ ΕΚ ἀπαίτησε τήν ἀπομάκρυνση τῆς Κυβερνήσεως Πιπινέλη, ὡς ὅρο γιά τή διενέργεια ἀδιάβλητων ἐκλογῶν. Η τελική ἀντικατάστασή της ἀπό ὑπηρεσιακή Κυβέρνηση ὑπό τόν Στυλιανό Μαυρομιχάλη θά συνοδευτεῖ ἀπό τήν πρόβλεψη, ἐνόψει τῆς ἐπικείμενης ἐκλογικῆς ἀναμετρήσεως, σειρᾶς εἰδικῶν μέτρων πού ὑπαγορεύθηκαν καί πάλι ὑπό τήν πίεση τῆς Ενώσεως Κέντρου. Η ἱκανοποίηση τῶν διαδοχικῶν αἰτημάτων τοῦ Γ. Παπανδρέου ἦταν εὔλογο νά δημιουργήσει προεκλογικό κλῖμα εὐνοϊκό γιά τήν παράταξή του καί δυσμενές γιά τούς κύριους ἀνταγωνιστές του.

Ο Κ. Καραμανλῆς, ἐπικεφαλῆς τῆς Εθνικῆς Ριζοσπαστικῆς Ενώσεως, ἀποδύθηκε σέ ἔντονο προεκλογικό ἀγώνα μέ κύριο σύνθημα τήν προάσπιση τῆς ὁμαλῆς λειτουργίας τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος καί τήν ἐξουδετέρωση τῶν ἀρνητικῶν ἐπιπτώσεων ἀπό τίς «ἐκβιαστικές ἐνέργειες τῶν πολιτικῶν του ἀντιπάλων». «Κατά τάς προσεχεῖς ἐκλογάς —εἶχε τονίσει— θά κριθῆ κυρίως ἐάν εἰς τόν τόπον μας θά ἐπιζήση τό ἐλεύθερον πολίτευμα ἤ θά εἰσέλθη ἡ χώρα εἰς περιπέτειαν μέ ἀπροβλέπτους συνεπείας». Παρά τήν ἔκδηλη ἀνησυχία του γιά τά νοσηρά συμπτώματα, πού εἴτε ἀναδύονταν στό πολιτικό προσκήνιο εἴτε ἐμφώλευαν ἀπειλητικά στό παρασκήνιο τῆς δημόσιας ζωῆς, συμμετέσχε ἐνεργά στόν ἐκλογικό ἀγώνα μέ τήν πεποίθηση ὅτι, μέ τόν τρόπο αὐτό, προσέφερε θετικές ὑπηρεσίες στήν παράταξη, στό πολίτευμα καί, τελικά, στόν ἴδιο τόν τόπο. Στίς μακρές περιοδεῖες του, ἀπ' ἄκρου σ' ἄκρο τῆς ἐθνικῆς ἐπικράτειας, ἐπεσήμανε τούς κινδύνους πού θά ἦταν δυνατό νά προκύψουν ἀπό τήν ἐπικράτηση τῶν πολιτικῶν του ἀντιπάλων, ὄχι μόνο γιά τήν πορεία τῆς χώρας πρός τόν ἐκσυγχρονισμό καί τήν ἀνάπτυξη, ἀλλά καί γι' αὐτή τήν σταθερή ἐπιβίωση τῶν κοινοβουλευτικῶν θεσμῶν.

Η ἔκβαση τῆς ἐκλογικῆς ἀναμετρήσεως, ἀπρόβλεπτη ὡς τήν τελευταία στιγμή, ὑπῆρξε ἀμφίρροπη. Η ΕΚ ἐξασφάλισε ἰσχνό προβάδισμα ἀπέναντι στήν ΕΡΕ, τό ὁποῖο, σέ συνδυασμό καί μέ τή γενικότερη πολιτική συγκυρία, δέν ἄφησε περιθώρια γιά τή συγκρότηση βιώσιμου κυβερνητικοῦ σχήματος. Τό ἀναπόφευκτο ἀδιέξοδο ἄφηνε νά διαφανεῖ, μετά ἀπό μία καί πλέον δεκαετία σταθερῆς καί ἀποδοτικῆς διακυβερνήσεως, τό φάσμα τῆς πολιτικῆς ἀστάθειας.

28 ΣΕΠΤΕΜΡΙΟΥ 1963

Ο ἀρχηγός τῆς ΕΡΕ Κ. Καραμανλῆς, μετά ἀπό ἀπουσία τριῶν καί πλέον μηνῶν στό ἐξωτερικό, ἐπιστρέφει στήν Αθήνα.

Εὐθύς μετά τήν ἄφιξή του στήν Ελλάδα ἔκαμε τίς ἀκόλουθες δηλώσεις:

«Αἰσθάνομαι ζωηράν συγκίνησιν διότι εὑρίσκομαι καί πάλιν εἰς τήν Ελλάδα.

Πολλά καί δυσχερῆ εἶναι τά προβλήματα τά ὁποῖα ἀντιμετωπίζει ἡ χώρα μας, δεδομένου ὅτι προσφάτως μόλις εἰσῆλθεν εἰς τό στάδιον τῆς ἀναπτύξεως. Τό πρωταρχικόν μας ὅμως πρόβλημα ὑπῆρξε καί εἶναι τό πολιτικόν.

Κατ' ἐπανάληψιν ἐτόνισα ὅτι, συνεπεία τοῦ ἐπικρατοῦντος νοσηροῦ πολιτικοῦ κλίματος, δέν λειτουργεῖ ὁμαλῶς τό δημοκρατικόν μας πολίτευμα. Τήν ἀλήθειαν αὐτήν ἐπιβεβαιώνουν, πέραν τῶν παλαιῶν γνωστῶν ἀνωμαλιῶν, καί τά γεγονότα τῶν δύο τελευταίων ἐτῶν, κατά τά ὁποῖα τό κυριώτερον κόμμα τῆς μειοψηφίας προσεπάθησε ν' ἀνατρέψη διά τῆς τακτικῆς τοῦ ἐκβιασμοῦ, τήν ἀρχήν τῆς πλειοψηφίας, πού ἀποτελεῖ αὐτονοήτως τό βάθρον τῆς δημοκρατίας.

Ο ἐκβιασμός δέν στρέφεται μόνον κατά τῆς πλειοψηφίας τοῦ λαοῦ. Εστράφη κατά τῶν πάντων,

ἀκόμη καί κατά τοῦ ρυθμιστοῦ τοῦ πολιτεύματος, ὁ ὁποῖος, ἀπηλλαγμένος πολιτικῶν παθῶν καί προκαταλήψεων, συμβολίζει τήν ἑνότητα τοῦ ἔθνους.

Χαρακτηριστικόν τῆς ἀτελοῦς λειτουργίας τοῦ πολιτεύματος εἶναι τό γεγονός ὅτι, πρό πάσης ἐκλογῆς, προκαλοῦμεν συζητήσεις ἐπί θεμάτων τά ὁποῖα εἰς οἱανδήποτε δημοκρατίαν θά ἐλύοντο αὐτομάτως, σύμφωνα μέ τάς προβλέψεις τοῦ Συντάγματος.

Πρέπει, συνεπῶς, νά γίνη συνείδησις ὅλων τῶν Ἑλλήνων ὅτι νοσεῖ βαρύτατα ὁ δημόσιος βίος τῆς χώρας, καί ὅτι ἐκεῖνο τό ὁποῖον προέχει παντός ἄλλου εἶναι ἡ ἀποκατάστασις τῆς ὁμαλῆς λειτουργίας τοῦ πολιτεύματος. Ἄνευ αὐτῆς, καί ἡ ἠθική καί ὑλική πρόοδος τοῦ ἔθνους θά εἶναι προβληματική, ἀλλά θά τεθῆ κάποτε ἐν κινδύνω καί ἡ ἀσφάλεια τῆς χώρας.

Ἡ δημοκρατία, τό θεωρητικῶς ἄριστον τῶν πολιτευμάτων, εἶναι καί τό πλέον εὐαίσθητον καί ἐκτίθεται εἰς τόν κίνδυνον τῆς αὐτοκαταστροφῆς ἐκεῖ ὅπου, ἐνῶ ἐλλοχεύει ὁ κομμουνισμός, δέν ὑπάρχει πολιτική ἡγεσία μέ ὑψηλόν αἴσθημα εὐθύνης. Εἰς τήν δημοκρατίαν, ἀκόμη καί ἡ ἡγεσία μιᾶς μειοψηφίας, ἀποφασισμένης νά ἀγνοήση τούς βασικούς κανόνας τοῦ πολιτεύματος καί, πρό παντός, τήν ἀρχήν τῆς πλειοψηφίας, καθίσταται ἱκανή νά δημιουργήση ἀνωμαλίαν.

Κατά τάς προσεχεῖς ἐκλογάς, θά κριθῆ κυρίως ἐάν εἰς τόν τόπον μας θά ἐπιζήση τό ἐλεύθερον πολίτευμα ἤ θά εἰσέλθη ἡ χώρα εἰς περιπέτειαν μέ ἀπροβλέπτους συνεπείας.

Ἐάν θέλωμεν νά ἐπιζήση, θά πρέπει ὁ ἑλληνικός λαός νά δώση ἕνα γενναῖον μάθημα εἰς ἐκείνους οἱ ὁποῖοι κατέστησαν μόνιμος ἀνωμαλία εἰς τόν δημόσιον βίον τῆς χώρας. Τό δέ μάθημα αὐτό εἶμαι βέβαιος ὅτι θά δοθῆ τήν 3ην Νοεμβρίου».

Σέ μεταγενέστερα — στό Παρίσι — ὑπαγορευμένο σχετικό σημείωμα, ὁ Κ. Καραμανλῆς ἀναλύει τά γεγονότα πού συνδέονται μέ τήν ἀντικατάσταση τῆς Κυβερνήσεως Πιπινέλη ἀπό τήν ὑπηρεσιακή Κυβέρνηση Μαυρομιχάλη καί ἐπεξηγεῖ τήν ἀπόφασή του νά ἐπιστρέψει στήν Ἑλλάδα καί νά διεξαγάγει τόν ἐκλογικό ἀγώνα:

«Μετά τήν διαβεβαίωσιν τοῦ βασιλέως ὅτι οὐδεμία πλέον θά γίνη ἀλλαγή εἰς τήν χαραχθεῖσαν γραμμήν καί ὅτι ἐτερματίσθη τό στάδιον τῶν παραχωρήσεων πρός τήν ἀντιπολίτευσιν, προῆλθα εἰς τήν ἀπόφασιν νά ἐπιστρέψω εἰς τήν Ἑλλάδα καί νά μετάσχω τοῦ ἐκλογικοῦ ἀγῶνος, καί ἀνεχώρησα διά Παρισίους, ὅπου ἐπρόκειτο νά μείνω δύο ἕως τρεῖς ἡμέρας. Τήν ἐπομένην τῆς ἀφίξεώς μου εἰς τό Παρίσι, δηλαδή τήν 22αν Σεπτεμβρίου 1963, πρός μεγάλην μου ἔκπληξιν, ἐλάμβανον μήνυμα τοῦ Κ. Χοϊδᾶ, ὅστις μοῦ ἐγνώριζεν ὅτι ὁ βασιλεύς κατέληξε εἰς τήν ἀπόφασιν νά συγκαλέση σύσκεψιν τῶν ἀρχηγῶν τῶν κομμάτων διά νά συζητηθοῦν αἱ προτάσεις τάς ὁποίας τήν προτεραίαν τοῦ εἶχεν ὑποβάλει ὁ Γ. Παπανδρέου, καί ἐζητεῖτο, ἀφ' ἑνός μέν ἡ γνώμη μου ἐπί τῶν προτάσεων αὐτῶν καί ἀφ' ἑτέρου ἐρωτώμην ἐάν θά ἐδεχόμην νά μετάσχω προσωπικῶς τῆς συσκέψεως. Τήν αὐτήν ἡμέραν ἐλάμβανον τήν ἐπιστολήν τοῦ Π. Πιπινέλη, ὅστις μέ ἐπληροφόρει ὅτι ὁ κ. Παπανδρέου, ἀντιλαμβανόμενος τό ἀδιέξοδον εἰς τό ὁποῖον περιῆλθε, δεδομένου ὅτι οὔτε ὁ Σ. Βενιζέλος οὔτε τά ἄλλα κόμματα ἐπρόκειτο νά τόν παρακολουθήσουν εἰς τήν ἀποχήν, παρεκάλεσε φορτικῶς τόν βασιλέα νά τοῦ δώση διέξοδον, καί πρός τοῦτο ὑπέβαλε διαφόρους διαζευκτικάς προτάσεις.

Τήν 27ην τοῦ μηνός, μετά τήν ὑπογραφή τοῦ διατάγματος τῆς διαλύσεως τῆς Βουλῆς, ὁ βασιλεύς μέ ἠρώτησεν διά τοῦ κ. Βέρρου, ἐάν θά εἶχα ἀντιρρήσεις διά τήν ἀντικατάστασιν τῆς Κυβερνήσεως Πιπινέλη.

Εἰς ἀπάντησιν ἀπηύθυνα πρός τόν βασιλέα, διά τοῦ κ. Βέρρου, τό κάτωθι μήνυμα: «Ὁ βασιλεύς, μετά τήν διάλυσιν τῆς Βουλῆς, δύναται βεβαίως νά διορίση οἱανδήποτε Κυβέρνησιν ἐφ' ὅσον δέν δεσμεύεται πλέον ἀπό αὐτήν. Πιστεύω ὅμως ὅτι θά ἀπετέλει σφάλμα ἡ ἀντικατάστασις τῆς Κυβερνήσεως Πιπινέλη διά τούς λόγους, τούς ὁποίους κατ' ἐπανάληψιν ἀνέπτυξα. Θά ἦτο ἴσως δυνατόν, ἐάν σοβαρῶς ἀπειληθῆ ἀποχή τοῦ συνόλου τῆς ἀντιπολιτεύσεως ἀπό τάς ἐκλογάς, νά ἀντικατασταθοῦν μετά τινας ἡμέρας 3 ἕως 4 ὑπουργοί καί ὁ ἀντιπρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως».

Ὡς ἐπληροφορήθην ἐκ τῶν ὑστέρων, τό μήνυμά μου αὐτό ἐχρησιμοποιήθη, ἀπό τούς συμβούλους τοῦ βασιλέως, ὡς ἐπιχείρημα πρός ὑποστήριξιν δύο ἀβασίμων ἀπόψεων. Πρῶτον, ὅτι προέκυπτε δῆθεν ἐξ αὐτοῦ ἡ συμφωνία μου διά τήν ἀπομάκρυνσιν τῆς Κυβερνήσεως Πιπινέλη καί, δεύτερον, ὅτι ἐάν ἐπρόκειτο νά γίνουν νέαι παραχωρήσεις πρός τήν ἀντιπολίτευσιν, θά ἔπρεπε αὗται νά γίνουν πρό τῆς ἐπανόδου μου, γιά νά πιστωθῆ ὁ βασιλεύς μέ τήν χειρονομίαν αὐτήν. Καί ὄχι μόνον αὐτό, ἀλλά ὅπως ἐπληροφορήθην μεταγενεστέρως, ὁ διάδοχος ἐπισκεφθείς ἀπό μέρους τοῦ βασιλέως τόν κ. Πιπινέλην, τοῦ εἶπε ὅτι ἐπί τῆς ἀντικαταστάσεώς του συνεφώνουν καί ἐγώ.

Χαρακτηριστικόν τοῦ ὑπόπτου ρόλου τόν ὁποῖον ἔπαιξε καί ἐν προκειμένω ὁ Κ. Χοϊδᾶς εἶναι ὅτι οὗτος ἔσπευσε νά πληροφορήση τήν ἀντιπολίτευσιν περί τῆς ἀντικαταστάσεως τῆς Κυβερνήσεως Πιπινέλη, χωρίς κἄν νά ἐνημερώση τόν τελευταῖον ἐπί τῆς ἀποφάσεως τοῦ βασιλέως.

Μετά τρεῖς ἡμέρας, ἐπληροφορήθην ἔκπληκτος ὅτι ἀπεφασίσθη ἡ ἀντικατάστασις τῆς Κυβερνήσεως Πιπινέλη διά τῆς Κυβερνήσεως Μαυρομιχάλη. Διά

νά ἐκτιμηθῆ ἡ σημασία τῆς μεταβολῆς αὐτῆς, ἀρκεῖ νά λεχθῆ ὅτι ὁ Μαυρομιχάλης, διαπληκτιζόμενος μετά τάς ἐκλογάς μέ παράγοντα τοῦ Κέντρου, ἐκαυχᾶτο δημοσία ὅτι «ἡ Κυβέρνησίς του ἔπαιξε τόν ρόλον τοῦ ὁδοστρωτῆρος στό σάρωμα τοῦ Καραμανλῆ».

Ἐσκέφθην καί πάλιν ὅπως ἐπανέλθω εἰς τήν ἀρχικήν μου ἀπόφασιν περί ἀποχωρήσεώς μου ἐκ τῆς πολιτικῆς καί ἀνέβαλα ἐπί 24 ὥρας τήν ἀναχώρησιν δι' Ἀθήνας. Τελικῶς ὅμως ἔκρινα ὅτι ἡ ἀνακοίνωσις μιᾶς τοιαύτης ἀποφάσεως ὑπό τάς συνθήκας τῶν ἡμερῶν ἐκείνων, θά ἐνέτεινε τήν σύγχυσιν καί θά ἔβλαπτε ὄχι μόνον τήν παράταξιν τῆς ὁποίας ἡγούμην ἀλλά καί τό Στέμμα καί τήν χώραν, καί τήν ἐγκατέλειψα.

Τά γεγονότα τά ὁποῖα ὡδήγησαν εἰς τήν ἀντικατάστασιν τῆς Κυβερνήσεως Πιπινέλη ἐξηγοῦνται ἤδη εὐκολώτερα ἐάν ληφθοῦν ὑπ' ὄψιν αἱ ἀντιφατικαί θέσεις τοῦ βασιλέως κατά τό τελευταῖον δεκαήμερον καί τό γεγονός ὅτι, ὅταν ὁ Γ. Παπανδρέου τόν ἐπεσκέφθη στήν Κέρκυρα τήν 18ην Αὐγούστου 1963 καί τοῦ εἶπε ὑπό μορφήν ἀπειλῆς ὅτι θά ὀργανώση συλλαλητήριον εἰς τήν Πλατεῖαν Κλαυθμῶνος, ὁ βασιλεύς ὄχι μόνον δέν τόν ἀπεθάρρυνεν, ἀλλά τόν ἐνεθάρρυνε μέ τήν δήλωσιν ὅτι αὐτό θά διευκολύνη τούς χειρισμούς του.

Ἡ ἀντικατάστασις τῆς Κυβερνήσεως Πιπινέλη ὑπῆρξεν μοιραία καί ἐπηρέασεν ὅλας τάς μετέπειτα ἐξελίξεις τῆς πολιτικῆς μας ζωῆς. Ὁ Γ. Παπανδρέου εἶχε δεσμευθῆ πρό ὀλίγων ἡμερῶν εἰς τήν Πλατεῖαν Κλαυθμῶνος μέ τήν δήλωσιν ὅτι, ἐάν δέν ἀπομακρυνθῆ ἡ Κυβέρνησις Πιπινέλη, θά ἀπόσχη τῶν ἐκλογῶν. Ὑπῆρχαν ὅμως ἐν τῷ μεταξύ θετικαί ἐνδείξεις ὅτι τόσον ὁ Μαρκεζίνης ὅσον καί ἡ ΕΔΑ καί ἐνδεχομένως καί ὁ Βενιζέλος, θά μετεῖχον τῶν ἐκλογῶν, καί διότι ἐφοβοῦντο τάς συνεπείας τῆς ἀποχῆς, ἀλλά καί διότι ἐπεθύμουν κατά βάθος νά ἐπωφεληθοῦν τῆς ἀποχῆς τοῦ Παπανδρέου.

Μέ τόν Σπ. Μαρκεζίνη μάλιστα εἴχαμε ἀνταλλάξει καί σκέψεις ἐπί τοῦ προκειμένου ὑπό τάς ἀκολούθους συνθήκας. Κατά τήν διάρκειαν τῆς παραμονῆς μου εἰς Ἑλβετίαν, ὁ Δ. Βέρρος μοῦ μετέφερε τάς ἀπόψεις τοῦ Σπ. Μαρκεζίνη ὑποστηρίζοντος τήν ἁπλῆν ἀναλογικήν. Εἰς ἀπάντησιν, ἐξουσιοδότησα τόν Δ. Βέρρον νά προτείνη συγχώνευσιν τοῦ κόμματός του εἰς τήν ΕΡΕ. Ὁ Σπ. Μαρκεζίνης ἐδέχετο μέν νά συγχωνευθῆ μέ τήν ΕΡΕ, ἀλλά μετά τάς ἐκλογάς, εἰς τάς ὁποίας ἐπέμενε νά κατέλθη αὐτοτελῶς καί πρός τοῦτο ἐζήτει τήν ἁπλῆν ἀναλογικήν. Εἰς τήν συζήτησιν αὐτήν δέν ἐδόθη συνέχεια. Καί τοῦτο ἀπεδείχθη σφάλμα ἀμφοτέρων, δεδομένου ὅτι ἐν περιπτώσει συμφωνίας θά ἦτο ἀσφαλῶς διάφορον τό ἀποτέλεσμα τῆς ἐκλογῆς.

Ὁ Γ. Παπανδρέου εὑρίσκετο τήν στιγμήν ἐκείνην εἰς ἀδιέξοδον, διότι ἤ θά ἔπρεπε νά ἀπόσχη μόνος τῶν ἐκλογῶν, πρᾶγμα τό ὁποῖον θά ὁδηγοῦσε εἰς τόν πολιτικόν του ἀφανισμόν ἤ νά μετάσχη αὐτῶν παρά τήν δέσμευσιν —συμβόλαιον— τήν ὁποίαν εἶχε ἀναλάβει εἰς τήν Πλατεῖαν Κλαυθμῶνος, καί νά γελοιοποιηθῆ. Ἐμπλακείς εἰς τό ἀδιέξοδον αὐτό, ἐξελιπάρει μίαν οἱανδήποτε παραχώρησιν ἀπό τόν βασιλέα καί τόν τότε πρωθυπουργόν Π. Πιπινέλη καί ἐζήτησεν κατά τρόπον ἀπροσδόκητον ἀκρόασιν ἀπό τόν βασιλέα ὑπ' ὄψιν τοῦ ὁποίου ἔθεσε τάς γνωστάς ἀντιφατικάς καί παραλόγους λύσεις. Χαρακτηριστικόν τῆς ἀγωνίας του ἦτο τό γεγονός ὅτι, μετά τήν σύσκεψιν, εἶπε πρός τόν Σπ. Μαρκεζίνη, τοῦ ὁποίου ἐζήτησε τάς προβλέψεις, «ἄν δέν μοῦ δώσουν κάτι ἀπό ὅσα ἐζήτησα, εἶμαι χαμένος». Ἐάν ὁ βασιλεύς ἠρνεῖτο, ὅπως συνεβούλευσα, εἴτε τήν ἀκρόασιν εἴτε τήν συζήτησιν τῶν νέων του προτάσεων, ὁ Παπανδρέου θά εἶχε ἐκμηδενισθῆ καί θά εἶχε τερματισθῆ ἀδόξως καί ὁ ἀνεκδιήγητος ἀνένδοτος ἀγών του. Ἀτυχῶς, ὁ βασιλεύς, καί διότι εἶχε καταπονηθῆ ἀπό τάς συνεχεῖς ἐκβιάσεις, ἀλλά καί διότι ἐπίστευε, ὅπως διεπίστωσα ἐκ τῶν ὑστέρων, ὅτι αἱ ἐκλογαί θά ἀπέβαινον ὑπέρ τοῦ κόμματός μου, ἐνέδωσεν. Ἡ ἀντικατάστασις τῆς Κυβερνήσεως Πιπινέλη ἔβγαλε τόν κ. Παπανδρέου ἀπό τό δραματικό ἀδιέξοδο καί ἐδικαίωσε τόν ἀνένδοτο ἀγῶνα. Μετέβαλε τήν ψυχολογίαν τῆς μάζης, ἡ ὁποία συνεπεία τῶν συνεχῶν ὑποχωρήσεων, μᾶς ἐθεώρησε ἡττημένους καί πρό τῶν ἐκλογῶν, ἐνῶ μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης ἦτο καθολική ἡ πεποίθησις, ἀκόμα καί εἰς τούς ἀντιπάλους μας, ὅτι ἡ ΕΡΕ θά ἐκέρδιζε τάς ἐκλογάς καί μάλιστα μέ σημαντικήν πλειοψηφίαν.

Παρά τήν νέαν ἀπογοήτευσιν πού ἐδοκίμασα ἀπό τήν συμπεριφοράν τοῦ βασιλέως, τήν 28ῃ Σεπτεμβρίου 1963, ἀνεχώρησα ἐπιστρέφων εἰς τήν Ἑλλάδα. Ἐτήρησα μυστικήν τήν ἡμέραν τῆς ἐπανόδου μου, παρ' ὅλον ὅτι οἱ φίλοι μου ἐξ Ἀθηνῶν ἀπό πολλῶν ἡμερῶν εἶχον παρασκευασθῆ διά τήν ὀργάνωσιν μεγάλης ὑποδοχῆς. Ἀπέφυγα τήν ὑποδοχήν, μολονότι ἐγνώριζα ὅτι δι' αὐτῆς θά ἐδίδετο ὁ τόνος εἰς τήν ἐκλογήν. Καί τήν ἀπέφυγα διά νά μήν δοθῆ εἰς αὐτήν ἡ ἔννοια τῆς ἀποδοκιμασίας τῆς πολιτικῆς τοῦ Στέμματος»[26].

3 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1963

Ὁ Κ. Καραμανλῆς ἐπισκέπτεται στό Πολιτικό Γραφεῖο τόν πρωθυπουργό Στ. Μαυρομιχάλη, μέ τόν ὁποῖο καί ἔχει συνομιλία ἡμίωρης διάρκειας.

Ὅπως ἀναφέρθηκε, ὁ ἀρχηγός τῆς ΕΡΕ συνεχάρη τόν πρωθυπουργό καί τοῦ εὐχήθηκε «ὅπως ἐπιτύχη εἰς τήν ἀποστολήν του διά τήν διεξαγωγήν πολιτισμένων ἐκλογῶν», τονίζοντας ὅτι τό κόμμα του «θά βοηθήση τήν Κυβέρνησιν εἰς τήν ἐκπλήρωσιν τῆς ἀποστολῆς της».

Συνομιλία μέ τόν ὑπηρεσιακό πρωθυπουργό, Στ. Μαυρομιχάλη.

Ὁ Στ. Μαυρομιχάλης δήλωσε ὅτι «διεξήχθη συνομιλία γενικῆς φύσεως, ἐπί τοῦ τρόπου διεξαγωγῆς τῶν ἐκλογῶν» καί ὅτι «ὁ ἀρχηγός τῆς ΕΡΕ οὐδέν αἴτημα ὑπέβαλε».

5 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1963

Ἡ ΕΡΕ, μετά ἀπό σύσκεψη ὑπό τήν προεδρία τοῦ Κ. Καραμανλῆ καί μέ τήν συμμετοχή τῶν Π. Κανελλόπουλου, Κ. Ροδόπουλου, Γ. Ράλλη, Σ. Θεοτόκη, Ε. Ἀβέρωφ, Α. Πρωτοπαπαδάκη, Π. Παπαληγούρα καί Δ. Μακρῆ, ἀνακοινώνει τούς συνδυασμούς τοῦ κόμματος.

6 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1963

Ὁ ἀρχηγός τῆς ΕΡΕ, Κ. Καραμανλῆς, ἐγκαινιάζει τήν προεκλογική του ἐκστρατεία μέ βαρυσήμαντο λόγο γιά τήν ἐξωτερική καί ἐσωτερική πολιτική κατάσταση τῆς χώρας, πού ἐκφωνεῖ στή Θεσσαλονίκη.

Τό πλῆρες κείμενο τῆς ὁμιλίας εἶναι τό ἀκόλουθο:

«Ἀγαπητοί Θεσσαλονικεῖς,

Ἦλθεν ἡ ὥρα νά ἐκφράσετε τήν κυρίαρχον θέλησίν σας καί νά ἐλευθερώσετε μέ τήν ψῆφον σας τόν δρόμον τῆς προόδου, τήν ὁποίαν τόν τελευταῖον καιρόν προσεπάθησαν νά ἀνακόψουν οἱ ἄνθρωποι τῆς στείρας ἀρνήσεως καί οἱ κάπηλοι τῆς δημοκρατίας. Ὑπεχρεώθην, ὅπως γνωρίζετε, ἐκ τῶν πραγμάτων, νά ἀπουσιάσω ἐπί μῆνας εἰς τό ἐξωτερικόν. Εἶμαι βέβαιος ὅτι ἀντελήφθητε ὅλοι ὅτι δέν ἠδυνάμην, ἀζημίως διά τήν χώραν, νά πράξω διαφορετικά. Ἐπέστρεψα ἅμα τῇ προκηρύξει τῶν ἐκλογῶν, διά νά ἡγηθῶ νέου ἀγῶνος ὁ ὁποῖος, κατά κοινήν ἀναγνώρισιν, θά εἶναι κρίσιμος διά τό μέλλον τῆς χώρας. Καί ἔρχομαι, ἤδη πιστός εἰς παλαιάν μου συνήθειαν, νά δώσω τό σύνθημα τοῦ ἀγῶνος αὐτοῦ ἀπό τήν Βόρειον Ἑλλάδα μέ τήν ὁποίαν ἰδιαίτεροι μέ συνδέουν δεσμοί.

Ἀπό τό 1955, ὅτε ἀνέλαβον τήν διακυβέρνησιν τῆς χώρας, προσέφυγα τρίς, ἐξ ἰδίας μου πρωτοβουλίας, εἰς τόν λαόν. Καί λέγω ἐξ ἰδίας μου πρωτοβουλίας διότι ἠδυνάμην, ὡς γνωστόν, νά παρατείνω τήν παραμονήν μου εἰς τήν ἐξουσίαν ἐφ' ὅσον καί εἰς τάς τρεῖς αὐτάς περιπτώσεις διέθετον ἄνετον πλειοψηφίαν ἐν τῇ Βουλῇ. Οὕτω τό 1956 ἐπετάχυνα τάς ἐκλογάς κατά δέκα μῆνας, τό 1958 κατά δύο ὁλόκληρα ἔτη καί τό 1961 κατά ὀκτώ περίπου μῆνας. Ἔπραξα δέ τοῦτο ὁσάκις ἐπίστευα ὅτι, ἀντί τῶν συμβιβασμῶν, γενικώτεροι λόγοι ἐπέβαλλον τήν προσφυγήν εἰς τήν λαϊκήν ἐτυμηγορίαν, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τήν πηγήν τῆς ἀληθοῦς δημοκρατίας.

Διά νά δώσω ἐξάλλου τό παράδειγμα τῆς μετριοπαθείας καί νά δημιουργήσω ἤρεμον πολιτικόν βίον, προέβην, καθ' ὅλας τάς ἀνωτέρω περιπτώσεις, εἰς γενναιόφρονας παραχωρήσεις πρός τούς ἀντιπάλους μου. Παραχωρήσεις αἵτινες ἦσαν ἀσυνήθεις εἰς τήν πολιτικήν ζωήν τῆς Ἑλλάδος καί αἱ ὁποῖαι προεκάλουν πολλάκις τήν δυσφορίαν τῶν φίλων μου. Οὕτω χωρίς νά ὑποχρεοῦμαι ἐκ τοῦ Συντάγματος, καί τόν ἐκλογικόν νόμον κατ' ἐπανάληψιν μετέβαλα διά νά ἱκανοποιήσω αἴτημα τῆς ἀντιπολιτεύσεως, καί τάς ἐκλογάς ἐδέχθην νά ἐνεργήσουν ὑπηρεσιακαί Κυβερνήσεις, μολονότι ἐδικαιούμην ὡς Κυβέρνησις πλειοψηφίας νά τάς ἐνεργήσω ὁ ἴδιος. Κατά τάς τελευταίας μάλιστα ἐκλογάς δύναμαι νά σᾶς διαβεβαιώσω ὅτι κατά τρόπον θετικόν καί συγκεκριμένον, ἐβοήθησα εἰς τήν δημιουργίαν τῆς Ἑνώσεως Κέντρου. Καί ἔπραξα τοῦτο εἰς βάρος τοῦ κόμματός μου, διότι ἐπίστευα ὅτι τό ἐθνικόν καθῆκον μοῦ ἐπέβαλλε νά ἐπιδιώξω μίαν ἀναδιάρθρωσιν τῆς πολιτικῆς μας ζωῆς, δεδομένου ὅτι μετά τάς ἐκλογάς τοῦ 1958 ἐνεφανίσθη ἡ Ἄκρα Ἀριστερά ὡς δεύτερον κόμμα τῆς χώρας.

Διά τῶν πράξεών μου αὐτῶν ἀπέδειξα ὅτι ἡ ἐξουσία δέν ἀποτελεῖ δι' ἐμέ σκοπόν, ἀλλά μέσον πρός ἐξυπηρέτησιν τῶν συμφερόντων τοῦ ἔθνους. Ἀπέδειξα ὅμως, πρό παντός, τήν πίστιν μου εἰς τόν λαόν καί τήν ἀπόλυτον δημοκρατικότητά μου. Γνωρίζετε ποία ὑπῆρξεν ἡ ἀνταπόκρισις τῆς Ἑνώσεως Κέντρου εἰς τάς χειρονομίας μου αὐτάς. Ὄχι μόνον δέν προσεπάθησε νά ἐπωφεληθῇ αὐτῶν καί νά σταθεροποιήσῃ τήν θέσιν της ὡς κόμματος δυναμένου νά διεκδικήσῃ ὁμαλῶς τήν διαδοχήν μου εἰς τήν ἐξουσίαν, ἀλλά διά τῆς ἄφρονος πολιτικῆς της κατέστησε καί πάλιν τήν ΕΔΑ ἐπικίνδυνον ὄχι μόνον διά τήν χώραν, ἀλλά καί δι' αὐτήν τήν ἰδίαν. Ἐδημιούργησεν, ὡς γνωστόν, τόν μῦθον περί βίας καί νοθείας, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ τήν μεγαλυτέραν ἀπάτην τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας. Ἀποτελεῖ δέ ἀπάτην διότι καί ὁ τελευταῖος πολίτης γνωρίζει ὅτι πρακτικῶς εἶναι ἀδύνατον νά ἀσκηθῇ πίεσις ἐπί τοῦ Ἕλληνος ἐκλογέως. Εἶχεν ὅμως ἀνάγκην τοῦ μύθου αὐτοῦ, διά νά δικαιολογήσῃ τήν πολιτικήν τῶν ἐκβιάσεων, τήν ὁποίαν εἶχε προαποφασίσει καί τήν ὁποίαν ἐφήρμοσε κατά τρόπον προγραμματισμένον.

Ὑπό τάς συνθήκας αὐτάς, ὅτε πρό τετραμήνου παρητήθην διά τούς γνωστούς λόγους, εἰσηγήθην πρός τόν Ἀνώτατον Ἄρχοντα τήν ἄμεσον διάλυσιν τῆς Βουλῆς καί τήν διενέργειαν τῶν ἐκλογῶν μέ τό ἰσχῦον ἐκλογικόν σύστημα, τό πλειοψηφικόν. Ἐπίστευα ὅτι ἡ λύσις αὕτη καί ὀρθόδοξος ἦτο ἀλλά καί ἐνδεδειγμένη διά τόν τερματισμόν τῆς τακτικῆς τῶν ἐκβιάσεων καί τῶν συμβιβασμῶν, ἡ ὁποία θέτει ἐν κινδύνῳ τό πολίτευμα τῆς χώρας. Ἡ εἰσήγησίς μου ἐκείνη δέν ἐγένετο ἀποδεκτή. Ἀντ' αὐτῆς ἐκρίθη ὅτι θά ἔπρεπε νά ἐφαρμοσθῇ μία πολιτική ἀμβλύν-

σεως τῆς πολιτικῆς ὀξύτητος, τήν ὁποίαν προεκάλει διά τῆς τακτικῆς της ἡ ἀντιπολίτευσις.

Διά νά διευκολύνω τόν Ἀνώτατον Ἄρχοντα, ἀνεχώρησα εἰς τό ἐξωτερικόν, ἀφοῦ συνέστησα εἰς τό κόμμα μου, τοῦ ὁποίου ἡ σύμπραξις ἦτο ἀπαραίτητος, νά στηρίξῃ τήν πολιτικήν αὐτήν. Εἰς ἐφαρμογήν δέ τῆς πολιτικῆς αὐτῆς ἐγένοντο δεκταί, καίτοι παράλογοι, ὅλαι αἱ ἀξιώσεις τῆς ἀντιπολιτεύσεως. Ὁ ἐκλογικός νόμος μετεβλήθη καί δύο ὑπηρεσιακαί Κυβερνήσεις διεδέχθησαν ἀλλήλας διά τήν διενέργειαν ἀδιαβλήτων ἐκλογῶν.

Μολονότι ἐπίστευα ὅτι ἡ δημιουργηθεῖσα διά τῆς παραιτήσεώς μου κρίσις παρεῖχε τήν εὐκαιρίαν διά μίαν ριζικήν καί γενναίαν ἀντιμετώπισιν τοῦ χρονίου πολιτικοῦ μας προβλήματος, ἠνέχθην τήν πολιτικήν αὐτήν μέ τήν ἐλπίδα ὅτι ἡ ἀντιπολίτευσις, ἐπιθυμοῦσα εἰλικρινῶς ἐκλογικήν ἀναμέτρησιν, θά καθίστατο τουλάχιστον νομιμόφρων. Ἔγινεν ὅμως ἀμέσως φανερόν ὅτι ἡ Ἕνωσις Κέντρου, παρά τάς φωνασκίας της, δέν ἤθελε τάς ἐκλογάς. Καί δέν τάς ἤθελε διότι γνωρίζει ἐκ τῶν προτέρων τήν συντριβήν της. Ἀφοῦ ἐπί μῆνας ἐπεδίωξε μέ διαφόρους μηχανορραφίας νά ἀναβάλῃ τάς ἐκλογάς, προσπαθεῖ ἤδη νά δημιουργήσῃ προσχήματα διαβολῆς αὐτῶν.

Ὑπό τάς συνθήκας αὐτάς προσέρχομαι σήμερον ἐνώπιον ὑμῶν διά νά ζητήσω τήν ἐμπιστοσύνην σας καί τήν ὁριστικήν καταδίκην τῶν ἐπικινδύνων διά τό πολίτευμα μεθόδων τῆς ἀντιπολιτεύσεως.

Ἐκυβέρνησα τήν χώραν αὐτήν ἐπί ὀκτώ συνεχῆ ἔτη. Καί δέν ἔχω τό δικαίωμα νά ὁμιλήσω περί τοῦ μέλλοντος χωρίς νά τό θεωρήσω συνέχειαν ἑνός μακροῦ παρελθόντος διά τό ὁποῖον εἶμαι προσωπικῶς ὑπεύθυνος. Ἀλλά ἐάν τό παρελθόν τῶν ὀκτώ ἐτῶν ἀποτελῇ φραγμόν δι' ὅσα θά ἐξαγγείλω, ἀποτελεῖ ταυτοχρόνως καί ἐγγύησιν διά τήν εἰλικρίνειαν τῶν λόγων μου. Προέβην καί ἄλλοτε εἰς ἀπολογισμόν τοῦ ἔργου μου. Θά τό ἐπικαλεσθῶ καί πάλιν, ὄχι διά νά ἀντλήσω ἐξ αὐτοῦ δικαίωμα ἐπάρσεως, ἀλλά διά νά κριθῶ δικαίως. Ἐπιθυμῶ νά γνωρίζω ἄν θέλετε νά τό συνεχίσω καί ἐάν θέλετε νά ἀναλάβω μέ νέας δυνάμεις τήν διαρκῶς αὐξανομένην εὐθύνην τῆς ἀναδημιουργίας τῆς χώρας. Τό ἔργον τό ὁποῖον ἐπετέλεσα κατά τήν διάρκειαν τῆς ὀκταετίας αὐτῆς ὑπῆρξε πολύπλευρον καί καλύπτει ὅλους τούς τομεῖς τῆς ζωῆς τοῦ ἔθνους.

Εἰς τόν τομέα τῶν ἐξωτερικῶν σχέσεων τῆς χώρας ἠκολούθησα τήν πολιτικήν ἐκείνην τήν ὁποίαν προσδιορίζουν ἡ γεωγραφική θέσις τῆς Ἑλλάδος, ἡ ἀσφάλεια τοῦ ἔθνους καί αἱ μελλοντικαί ἐπιδιώξεις. Καί τήν πολιτικήν αὐτήν τήν ἤσκησα κατά τρόπον σταθερόν, ἀξιοπρεπῆ καί ἔντιμον, μέ ἀποτέλεσμα νά αὐξηθῇ τό γόητρον τῆς Ἑλλάδος καί νά ἐνισχυθῇ σημαντικά ἡ διεθνής της θέσις.

Ἐν μέσῳ ἑνός κόσμου δοκιμαζομένου ἀπό σειράν κρίσεων, ἡ χώρα μας δέν θεωρεῖται ἁπλῶς ἀσφαλής. Θεωρεῖται καί ὡς συμβάλλουσα ἀποφασιστικῶς εἰς τήν ἀσφάλειαν τοῦ ἐλευθέρου κόσμου, ὡς παράγων τῆς παγκοσμίου εἰρήνης. Ἀνήκομεν, ἐκ παραδόσεως καί λόγῳ βασικῶν ἰδεολογικῶν πεποιθήσεων, εἰς τήν Δύσιν. Ἀλλά μαζί μέ τήν Δύσιν καί τάς ἡγέτιδας δυνάμεις τῆς δημοκρατίας ἀνήκομεν εἰς τόν κόσμον ὁλόκληρον. Αἱ συμμαχίαι μας δι' οὐδένα ἀποτελοῦν πρόκλησιν. Ἀποτελοῦν, ἀντιθέτως, παράγοντα ἐξασφαλίζοντα τήν ἰσορροπίαν τῶν παγκοσμίων δυνάμεων, ἄρα τήν εἰρήνην. Καί συμμεριζόμεθα πλήρως τήν ἐπίμοχθον καί εἰλικρινῆ προσπάθειαν τῶν Κυβερνήσεως ἐκείνων τῆς Δύσεως, αἱ ὁποῖαι ἐπιχειροῦν τόν κρίσιμον μετά τῆς ἑτέρας μερίδος διάλογον, ὁ ὁποῖος δυνατόν νά ἀποβῇ —καί εὐχόμεθα τοῦτο εἰλικρινῶς— σωτήριος.

Μέλημα βασικόν τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς, τήν ὁποίαν ἐπί ὀκταετίαν ἤσκησα, ὑπῆρξεν ἡ σύσφιγξις καί ἀξιοποίησις τῶν δεσμῶν ἐκείνων οἱ ὁποῖοι καλύπτουν τήν ἀσφάλειαν τῆς χώρας. Ἡ σύσφιγξις ὅμως αὐτή τῶν δεσμῶν μετά τῶν συμμάχων μας δέν ὑπῆρξε τό μόνον μέλημα τῆς ἐξωτερικῆς μου πολιτικῆς. Ἐθεώρησα ἀναγκαῖον διά τήν χώραν νά ἀκολουθήσω φιλικήν καί ἔντιμον συμπεριφοράν καί ἀπέναντι ὅλων τῶν ἄλλων λαῶν, οἱ ὁποῖοι ἦσαν ἐπίσης διατεθειμένοι νά συμπεριφερθοῦν ἐντίμως πρός ἡμᾶς. Καί ἡ τακτική αὐτή ἀπέδωσε καλούς καρπούς. Παρά τάς ἰδεολογικάς διαφοράς, αἱ σχέσεις τῆς Ἑλλάδος —αἱ οἰκονομικαί καί ἠθικαί— καί μετ' αὐτῶν ἀκόμη τῶν χωρῶν τοῦ ἀνατολικοῦ συνασπισμοῦ προήχθησαν οὐσιωδῶς, πρός ἀμοιβαῖον ὄφελος ἡμῶν καί ἐκείνων.

Ἡ ἐμπιστοσύνη, ἐξάλλου, τήν ὁποίαν ἐμπνέει διεθνῶς ἡ Ἑλλάς, ἐπέτρεψε τήν ὑπό τούς καλυτέρους δυνατούς ὅρους σύνδεσίν μας μέ τήν Εὐρωπαϊκήν Οἰκονομικήν Κοινότητα. Σύνδεσιν, τῆς ὁποίας ἡ οἰκονομική καί πολιτική σημασία θά εἶναι ἀποφασιστική διά τό μέλλον τοῦ ἔθνους.

Εἰς τόν οἰκονομικόν τομέα θά συνεχίσω καί θά ὁλοκληρώσω τήν πολιτικήν, τήν ὁποίαν μέχρι τοῦδε ἐφήρμοσα καί διά τήν ὁποίαν δέν ἔχω κανένα λόγον νά μεταμελοῦμαι. Διότι, δι' αὐτῆς ἀκριβῶς, ἐπετεύχθη ἐντός 8ετίας ὁ διπλασιασμός σχεδόν τοῦ κατά κεφαλήν ἐθνικοῦ μας εἰσοδήματος, τό ὁποῖον ἐνῶ τό 1955 ἀνήρχετο εἰς 230 δολλ. κυμαίνεται ἤδη πέριξ τῶν 400. Ἂν διατηρουμένης τῆς πολιτικῆς σταθερότητος συνεχισθῇ μέ αὐτόν τόν ρυθμόν ἡ πρόοδος, θά φθάσωμεν τά 500 δολλάρια περί τό τέλος τοῦ 1967. Ὅλοι οἱ διεθνεῖς οἰκονομικοί ὀργανισμοί ἐξαίρουν τό γεγονός ὅτι ἐπετύχαμεν νά συνδυάσωμεν, κατά τόν εὐτυχέστερον τρόπον, τήν ταχεῖαν μας οἰκονομικήν ἄνοδον πρός τήν σταθερότητα τοῦ ἐθνικοῦ μας νομίσματος. Τήν ἐπιτευχθεῖσαν εἰς τήν Ἑλλάδα ἰλιγγιώδη πρόοδον προβάλλουν ὅλοι οἱ ξένοι, ἀδυνατοῦν ὅμως φαίνεται ἀκόμη νά διακρίνουν μόνον οἱ

Ἕλληνες δημαγωγοί.

Ἀναγκάζομαι διά τοῦτο νά ἀναφερθῶ διά βραχέων εἰς τό ἐπιτελεσθέν, κατά τήν τελευταίαν δετίαν, εἰς βασικούς τομεῖς κυβερνητικόν ἔργον.

Σειρά οἰκονομικῶν, κοινωνικῶν καί ὀργανωτικῶν μέτρων ἐλήφθησαν πρός τόν σκοπόν τῆς αὐξήσεως καί τῆς ἀναδιαρθρώσεως τῆς γεωργικῆς παραγωγῆς, τῆς προστασίας τῶν γεωργικῶν προϊόντων καί τῆς ἀνυψώσεως τῆς στάθμης τοῦ Ἕλληνος ἀγρότου.

Ἡ χρηματοδότησις τῆς γεωργίας μέσω τῆς Ἀγροτικῆς Τραπέζης ἀνήρχετο τό 1955 εἰς 3,5 δισεκ. Τό 1963 ὑπερέβη τά 10 δισεκ. Ἀκόμη χαρακτηριστικωτέρα εἶναι ἡ αὔξησις τῶν κατ' ἐξοχήν παραγωγικῶν μεσοπροθέσμων καί μακροπροθέσμων δανείων. Ταῦτα ἀνήρχοντο εἰς 435 ἑκατ. τό 1955, ὑπερέβησαν δέ τά 4 δισεκ. τό 1963. Τήν ἁπλουστέραν ἀπόδειξιν τοῦ σημειουμένου εἰς τόν τομέα τῆς γεωργίας ἐκσυγχρονισμοῦ προσφέρει ἡ σύγκρισις τῶν γεωργικῶν ἐπενδύσεων μεταξύ τῶν ἐτῶν 1955 καί 1962: Ἀπό 679 ἑκατ. ὑπερέβησαν τά 3.770

Τό μέτρον τῆς κρατικῆς συμβολῆς εἰς τήν ἀναδιάρθρωσιν τῆς γεωργίας παρέχει αὐτή καί μόνη ἡ σύγκρισις: Τό 1955 ἐδαπανήθησαν διά τήν κατασκευήν πάσης φύσεως ἐγγειοβελτιωτικῶν ἔργων 156 ἑκατ. δρχ. Τό 1963 θά δαπανηθοῦν 1.300 ἑκατ.

Τήν πολιτικήν τῆς ἀναδιαρθρώσεως τῶν καλλιεργειῶν ἐστηρίξαμεν καί εἰς εἰδικάς ἐπιδοτήσεις ὡρισμένων προϊόντων, ὅπως τοῦ βάμβακος, τῶν τεύτλων καί τῶν κτηνοτροφικῶν. Ἀλλά πολύ γενικώτερον ἐφηρμόσαμεν πολιτικήν προστασίας τῶν βασικωτέρων γεωργικῶν προϊόντων καί ἐξησφαλίσαμεν, μέ θυσίας βεβαίως τοῦ προϋπολογισμοῦ καί τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου, τήν μεγίστην ὑπό τάς σημερινάς συνθήκας δυνατήν ἀξιοποίησιν τοῦ μόχθου τοῦ Ἕλληνος ἀγρότου.

Ἐξάλλου διά πρώτην φοράν ἐπί τῶν ἡμερῶν τῆς ἰδικῆς μου Κυβερνήσεως, ἐλήφθησαν συστηματικῶς κοινωνικά μέτρα ὑπέρ τῶν ἀγροτῶν. Ἤδη ἀπό τοῦ 1956 παρέσχον ὑγειονομικήν περίθαλψιν διά τῆς ἱδρύσεως ἀγροτικῶν ἰατρείων. Ἡ δέ πολιτική αὐτή συνεπληρώθη διά τῆς χορηγήσεως ἀσφαλείας γήρατος, ὡς καί τῆς ἀσφαλίσεως τῆς γεωργικῆς παραγωγῆς ἀπό τούς συνηθέστερον ἀπειλοῦντας αὐτήν κινδύνους. Οὕτω τό 1963 ὁ ΟΓΑ θά δαπανήση ὑπέρ τῶν ἀγροτῶν 1.270 ἑκατ. δρχ.

Ἡ ἀξία τοῦ συνόλου τῶν ὑφισταμένων σήμερον εἰς ὁλόκληρον τήν χώραν βιομηχανιῶν ἀνέρχεται εἰς 600 περίπου ἑκατ. δολλ. Ἴδια ἀκριβῶς εἶναι καί ἡ ἀξία τῶν κατασκευασθέντων ἤ τῶν ὑπό κατασκευήν μεγάλων βιομηχανικῶν μονάδων τοῦ κυβερνητικοῦ προγράμματος. Τοῦτο σημαίνει ὅτι μέσα εἰς μίαν βραχυτάτην σχετικῶς χρονικήν περίοδον θά ἐπιτευχθοῦν τόσα ὅσα, διά νά ἐπιτευχθοῦν, ἐχρειάσθη νά παρέλθη μίαν ὁλόκληρος 100ετία.

Δέν θά ἀναφερθῶ εἰδικῶς εἰς τάς βιομηχανικάς ταύτας μονάδας διότι εἶναι γνωσταί. Ἐκεῖνο τό ὁποῖον ἐπιθυμῶ νά τονίσω ἐνταῦθα εἶναι ὅτι ἡ πόλις τῆς Θεσσαλονίκης, ἀλλά καί γενικώτερον ἡ Βόρειος Ἑλλάς εἰσέρχεται, χάρις εἰς τήν ἄλυσον τῶν ὑπό κατασκευήν βιομηχανιῶν, εἰς νέαν φάσιν τῆς οἰκονομικῆς της ἱστορίας. Καί αἱ ἄλλαι ὅμως περιοχαί τῆς χώρας δέν πρόκειται νά ὑστερήσουν. Ἐάν θελήση ὁ ἑλληνικός λαός νά διαφυλάξη τήν πολιτικήν καί τήν νομισματικήν σταθερότητα, εἶναι βέβαιον ὅτι ἡ πλήρης ἐκβιομηχάνισις τῆς χώρας θά ὁλοκληρωθῆ ἐπί τῶν ἡμερῶν τῆς παρούσης γενεᾶς.

Πρός ἐξασφάλισιν τῆς ἀπαιτουμένης διά τήν πραγματοποίησιν του προγράμματος ἀναπτύξεως ἠλεκτρικῆς ἐνεργείας, ἡ ΔΕΗ ἐφαρμόζει ἤδη ἀπό τοῦ 1960 10ετές πρόγραμμα. Τό σύνολον τῶν ὑπό τοῦτου προβλεπομένων ἐπενδύσεων ἀνέρχεται εἰς τό πρωτάκουστον διά τά ἑλληνικά μέτρα ποσόν τῶν 700 ἑκατ. δολλαρίων.

Ἡ Κυβέρνησίς μου ἤσκησε νέαν ἐντελῶς πολιτικήν εἰς τόν τομέα τοῦ ἐξηλεκτρισμοῦ. Ἐκρατικοποιήσαμεν 300 ἰδιωτικάς ἠλεκτρικάς ἐπιχειρήσεις καί ἐθεσπίσαμεν ἐνιαίαν τιμήν τοῦ ἠλεκτρικοῦ ρεύματος καθ' ἅπασαν τήν χώραν. Καθιερώσαμεν δέ, χάριν τῶν ἀγροτῶν, τήν εὐθηνοτέραν τιμήν τοῦ ἀρδευτικοῦ ρεύματος ὁλοκλήρου τῆς ΕΟΚ. Πρό ὀλίγων ἀκόμη ἐτῶν ἡ κιλοβατώρα ἐτιμᾶτο εἰς τάς Καλάμας, τήν Χαλκίδα ἤ τήν Κόρινθον πρός 4 ἤ 5 δρχ.

Ἐφαρμόζεται συστηματικῶς τεράστιον ὁδοποιητικόν πρόγραμμα ἀποβλέπον ἀφ' ἑνός μέν εἰς τήν κατασκευήν ἑνός ἀρτίου βασικοῦ ὁδικοῦ δικτύου, ἀφ' ἑτέρου δέ εἰς τήν ἐπέκτασιν καί τήν βελτίωσιν τοῦ δευτερεύοντος ἐθνικοῦ καθώς καί τοῦ ἐπαρχιακοῦ δικτύου. Διά τήν ὁδοποιίαν διετέθησαν, κατά τό 1955, 30 περίπου ἑκατ. δρχ. ἔναντι 1.400 τά ὁποῖα διετέθησαν ἐτησίως ἀπό τοῦ 1960 μέχρι καί τοῦ 1963. Σημαντικά ποσά διετέθησαν διά τήν βελτίωσιν τῶν λιμένων, τῶν συνθηκῶν λειτουργίας καί ἐκμεταλλεύσεως τῶν σιδηροδρόμων καί ἀεροδρομίων. Μόνον διά τά ὑπό ἐκτέλεσιν ἔργα ἐπεκτάσεως καί ἐκσυγχρονισμοῦ τοῦ ἀερολιμένος Ἑλληνικοῦ προβλέπεται συνολική δαπάνη 600 ἑκατ. δραχμῶν.

Τό ἐπιτελεσθέν εἰς τούς προαναφερθέντας, ἀλλά καί εἰς πλείστους ἄλλους τομεῖς, κυβερνητικόν ἔργον συνεδυάσθη πρός τήν λῆψιν κοινωνικῶν μέτρων ἀφορώντων εἰς τήν βελτίωσιν τοῦ βιοτικοῦ ἐπιπέδου τῶν ἐργαζομένων τάξεων.

Χαρακτηριστική συνέπεια τῆς ἀσκηθείσης πολιτικῆς εἶναι ὅτι μεταξύ τῶν ἐτῶν 1955 καί 1962 τό ἐργατικόν εἰσόδημα ηὐξήθη κατά 96%, ἐνῶ ἀντιστοίχως ηὐξήθη ὁ τιμάριθμος κατά 13,4%. Δέν ἐβελτιώθη, ὅμως, μόνον ἡ ἀπασχόλησις καί ἡ ἀμοιβή τῆς ἐργασίας. Ἐπετεύχθη ταυτοχρόνως δικαιοτέρα κα-

τανομή τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος ὑπέρ τῶν ἐργαζομένων, ἀφοῦ, κατά τήν αὐτήν περίοδον, τό συνολικόν ἐθνικόν εἰσόδημα εἶχε σημειώσει αὔξησιν κατά 70% ἔναντι τῆς προαναφερθείσης πολύ μεγαλυτέρας αὐξήσεως τοῦ ἐργατικοῦ εἰσοδήματος.

Βεβαίως, τό βιοτικόν ἐπίπεδον τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, καίτοι τό ὑψηλότερον τῆς Βαλκανικῆς, εὑρίσκεται ἀκόμη εἰς σημαντικήν ἀπόστασιν ἀπό τό βιοτικόν ἐπίπεδον τῶν ἄλλων προηγμένων λαῶν τῆς Δύσεως. Ἐδημιουργήθησαν ὅμως αἱ προϋποθέσεις τῆς περαιτέρω ταχείας του ἀνόδου. Τήν εὐοίωνον αὐτήν προοπτικήν θά ἀνέτρεπεν ἐντός ὀλίγων μηνῶν ἡ ἐφαρμογή τῆς προτεινομένης ὑπό τῶν ἀντιπάλων μας δημαγωγικῆς πολιτικῆς, τῆς συνισταμένης εἰς τήν ἱκανοποίησιν παντός αἰτήματος καί πάσης ἀξιώσεως.

Δέν προτίθεμαι νά ἀγνοήσω τά λογικά αἰτήματα τῶν διαφόρων τάξεων. Εἶμαι, ὅμως, ἀποφασισμένος νά ἀντισταθῶ εἰς οἱανδήποτε παραχώρησιν ἡ ὁποία θά ἔθετεν ἐν κινδύνῳ τήν σταθερότητα, πού ἀποτελεῖ τήν μεγίστην μέχρι τοῦδε κατάκτησιν τοῦ Ἕλληνος ἐργαζομένου. Ὅσοι δέν ἀντιλαμβάνονται τήν ὀρθότητα αὐτῆς τῆς πολιτικῆς, προτιμῶ νά μή μέ ψηφίσουν. Διότι θά ἔχω αὔριον, μετά τάς ἐκλογάς, πολύ μεγαλυτέραν ἀνάγκην τῆς συμπαραστάσεως τοῦ λαοῦ ἀπό ὅσον ἔχω σήμερον, τήν παραμονήν τῶν ἐκλογῶν. Δέν θέλω νά κυβερνήσω, ἄν δέν γνωρίζη ἐκ τῶν προτέρων ὁ λαός πῶς πρόκειται νά τόν κυβερνήσω.

Τό πρόγραμμα, τό ὁποῖον προτίθεμαι νά ἐφαρμόσω, θά ἔχη βεβαίως τόν χαρακτῆρα τῆς συνεχείας, ἀλλά ταυτοχρόνως καί τόν χαρακτῆρα τῆς διευρύνσεως καί τῆς ἀνανεώσεως.

Θ' ἀποβλέψωμεν οὕτω:

1ον) Εἰς τήν συνέχισιν καί τήν περαιτέρω ἔντασιν τῆς ἀσκηθείσης μέχρι τοῦδε ἐπενδυτικῆς πολιτικῆς καί, διά ταύτης, εἰς τήν αὔξησιν τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος.

2ον) Εἰς τήν κατ' ἀπόλυτον προτεραιότητα ἀντιμετώπισιν τῶν προβλημάτων τῆς παιδείας καί

3ον) Εἰς τήν ἐντός τοῦ πλαισίου τῶν νέων δυνατοτήτων τάς ὁποίας θά προσφέρη τό αὐξανόμενον ἐθνικόν εἰσόδημα— διεύρυνσιν τῶν κοινωνικῶν προγραμμάτων, πρός βελτίωσιν τῶν ὅρων διαβιώσεως τῶν ἐργαζομένων τάξεων.

Τήν πολιτικήν αὐτήν θά ἐνσαρκώνη τό νέον δεκαετές πρόγραμμα, τό ὁποῖον θ' ἀρχίση ἐφαρμοζόμενον ἀπό τοῦ 1965 καί τοῦ ὁποίου ἤδη τήν παρελθοῦσαν ἄνοιξιν ἡ ὑπό τήν προεδρίαν μου Κυβέρνησις ἐξήγγειλε τήν ἔναρξιν τῆς προπαρασκευῆς. Θά ἐπεθύμουν νά ἐπισημάνω μερικούς ἐκ τῶν κυριωτέρων στόχων τοῦ προγράμματος τούτου.

Πρῶτος στόχος τοῦ νέου προγράμματος θά εἶναι ἡ ταχεῖα ἐκβιομηχάνισις τῆς χώρας καί δι' αὐτῆς ἡ ἐπίτευξις πλήρους ἀπασχολήσεως τοῦ ἑλληνικοῦ ἐργατικοῦ δυναμικοῦ ἐντός τῆς προσεχοῦς δεκαετίας. Ἤδη μέχρι τοῦ 1970, θά ἔχη σημειωθῆ οὐσιώδης πρός τήν κατεύθυνσιν ταύτην πρόοδος, εἰς σημεῖον ὥστε νά ἀντιμετωπισθῆ καί τό πρόβλημα τῆς μεταναστεύσεως. Πρόβλημα τό ὁποῖον εἶναι τόσον παλαιόν ὅσον καί ἡ ἱστορία τοῦ ἔθνους, καί τό ὁποῖον κατέστη τόν τελευταῖον καιρόν ἀντικείμενον ἐντόνου δημαγωγίας. Οἱ δημαγωγοί προσποιοῦνται ὅτι ἀγνοοῦν ὅτι παρόμοιον πρόβλημα ἀντιμετωπίζουν πολλαί ἄλλαι χῶραι, ἀκόμη καί ἡ Ἰταλία, ἡ ὁποία ἔχει βιομηχανικήν παράδοσιν ἑνός καί πλέον αἰῶνος.

Ἡ σύνδεσίς μας μέ τήν Κοινήν Ἀγοράν θά ἔχη ὡς συνέπειαν τήν προοδευτικήν ἐξύψωσιν τῶν μισθῶν καί τῶν ἡμερομισθίων μέχρι τῆς εὐρωπαϊκῆς στάθμης. Ἡ ἐξύψωσις ὅμως αὕτη οὔτε δύναται οὔτε συμφέρει εἰς αὐτούς τούς ἰδίους τούς ἐργαζομένους νά πραγματοποιηθῆ πρό τῆς παραλλήλου ἐξυψώσεως τῆς παραγωγικῆς ἀποδόσεως τοῦ Ἕλληνος ἐργαζομένου μέχρι τῶν ἀντιστοίχων εὐρωπαϊκῶν ἐπιδόσεων. Θά εἶναι, κατά συνέπειαν, ἀνάλογος πρός τήν ἑκάστοτε αὔξησιν τῆς παραγωγικότητος καί ἡ ἑκάστοτε αὔξησις τῶν κοινωνικῶν ἀμοιβῶν. Ἀπό τῆς ἀρχῆς αὐτῆς δέν εἶμαι διατεθειμένος νά παρεκκλίνω, διότι ἡ χορήγησις οἱασδήποτε, μή ἀνταποκρινομένης πρός τήν παραγωγικότητα, ἀμοιβῆς θά ἐσήμαινε πληθωρισμόν καί ἐπομένως ἐξαπάτησιν αὐτοῦ τούτου τοῦ ἐργαζομένου. Ἐπιθυμῶ ὅμως νά γνωρίζουν καί οἱ ἐργοδόται ὅτι δέν θ' ἀνεχθῶ τήν συγκράτησιν τῶν ἡμερομισθίων καί τῶν μισθῶν κάτω τοῦ ἐπιβαλλομένου ἐκ τῶν ἀντικειμενικῶν συνθηκῶν ὁρίου. Τά ἡμερομίσθια καί οἱ μισθοί θά ἀνέρχωνται ἀναλόγως τῆς ἀνόδου τῆς ὅλης οἰκονομίας.

Ἡ ἐκβιομηχάνισις τῆς χώρας θά ἔχη ὡς φυσικήν συνέπειαν οὐσιώδη μείωσιν τοῦ πληθυσμοῦ τῆς ὑπαίθρου. Θά σημειωθοῦν ἐπομένως, κατά τήν διάρκειαν τῆς προσεχοῦς δεκαετίας, τεράστιαι μετατοπίσεις τοῦ πληθυσμοῦ. Θά πρέπει ὄχι μόνον διά λόγους οἰκονομικούς, ἀλλά καί δι' ἐθνικούς καί κοινωνικούς λόγους, νά μή συγκεντρωθῆ τό πλεόνασμα τοῦ πληθυσμοῦ τῆς ὑπαίθρου ἀποκλειστικῶς εἰς τήν ἤδη ἀσφυκτιῶσαν περιοχήν τῶν Ἀθηνῶν. Θά πρέπει, διά τοῦτο, νά συγκροτηθοῦν ἐπαρχιακοί πόλοι ἕλξεως τοῦ τμήματος ἐκείνου τοῦ πληθυσμοῦ τό ὁποῖον θά παύση ἀσχολούμενον μέ τήν γεωργίαν. Ἡ ἀπομάκρυνσίς μου ἀπό τήν ἐξουσίαν, κατά τόν παρελθόντα Ἰούνιον, εἶχεν ὡς συνέπειαν τήν καθυστέρησιν τῆς ἐξαγγελθείσης ἤδη τόν Ἀπρίλιον ἱδρύσεως τῶν πέντε πρώτων βιομηχανικῶν περιοχῶν εἰς τήν Θεσσαλονίκην, τάς Πάτρας, τήν Καβάλαν, τόν Βόλον καί τό Ἡράκλειον τῆς Κρήτης. Αἱ ἐγκατασταθησόμεναι εἰς τάς βιομηχανικάς περιοχάς νέαι ἐπιχειρήσεις θά ἀπολαύουν εἰδικῶν προνομίων καί κινήτρων.

Ἡ ἀπασχόλησις εἰς τά οὕτω ἀναπτυχθησόμενα

ἐπαρχιακά βιομηχανικά κέντρα θά ἀποσυμφορήση τήν ὕπαιθρον ἀπορροφῶσα τό πλεονάζον ἀγροτικόν δυναμικόν καί θά καταστήση αὐτομάτως τήν ἑλληνικήν γεωργίαν περισσότερον συναγωνιστικήν.

Διά τῆς ἐφαρμογῆς, ἐξ ἄλλου, προγραμμάτων περιφερειακῆς ἀναπτύξεως, θά ἐπιχειρηθῆ ἡ ἐπίλυσις τῶν εἰδικωτέρων οἰκονομικῶν καί κοινωνικῶν προβλημάτων τῶν ἐπαρχιῶν, λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν τῆς ἰδιομορφίας ἑκάστης. Τά προγράμματα ταῦτα θά ἀποβλέπουν βασικῶς εἰς τήν αὔξησιν τῆς καταναλωτικῆς ἱκανότητος καί ἐπομένως τοῦ εἰσοδήματος τοῦ Ἕλληνος γεωργοῦ, ἄνευ τῆς ὁποίας εἶναι καί ἡ ἀνάπτυξις τῆς βιομηχανίας ἀνέφικτος. Τήν πολιτικήν μου ἐπί τοῦ πολιτικοῦ τομέως θά ἔχω τήν εὐκαιρίαν νά ἀναπτύξω λεπτομερῶς εἰς προσεχῆ μου ὁμιλίαν.

Ἀλλ' ἡ πραγματοποίησις τῶν οἰκονομικῶν καί κοινωνικῶν στόχων τοῦ νέου δεκαετοῦς προγράμματος προϋποθέτει καί τήν πλήρη ἀναμόρφωσιν τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ μας συστήματος.

Ἐν πλήρει συνειδήσει τῆς ἀναλαμβανομένης ἔναντι τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ εὐθύνης, ἐξαγγέλλω ὅτι, ἀπό τῆς ἐπομένης τῶν ἐκλογῶν, πρῶτος σκοπός τῆς ἑλληνικῆς πολιτείας θά εἶναι ἡ παιδεία. Οἱ ἀντίπαλοί μου ἤσκησαν καί ἐπί τοῦ ἐθνικοῦ αὐτοῦ θέματος ἀχαλίνωτον δημαγωγίαν, ὡσάν νά ἀγνοοῦν ὅτι παρόμοιον πρόβλημα ἀντιμετωπίζουν ἀκόμη καί χῶραι ἀνεπτυγμέναι. Ἡμεῖς, ἀντιθέτως, συνεκεντρώσαμεν τήν προσπάθειάν μας εἰς τήν ἀθόρυβον δημιουργίαν τῶν δημοσιονομικῶν καί γενικώτερον τῶν οἰκονομικῶν περιθωρίων, τά ὁποῖα σήμερον πλέον μοῦ ἐπιτρέπουν νά παράσχω τήν διαβεβαίωσιν ὅτι θά δώσω, ἔναντι τῶν ἄλλων τομέων, ἀπόλυτον προτεραιότητα εἰς τόν τομέα τῆς παιδείας.

Ἡ ριζική ἀναμόρφωσις τῆς παιδείας στοιχίζει καί ἀπαιτεῖ χρόνον. Ἐφ' ὅσον ἠδυνάμην, ἐπεχείρησα ἤδη καί εἰς τόν ἐκπαιδευτικόν τομέα σημαντικάς βελτιώσεις. Ἀρκεῖ νά σημειωθῆ ὅτι αἱ δαπάναι διά τήν παιδείαν, ἀπό 319 ἑκατ. τό 1950 καί 813 τό 1955, ἀνῆλθον εἰς 2350 τό 1963. Οἱ Θεσσαλονικεῖς ἐξάλλου ἐνθυμοῦνται εἰς ποίαν κατάστασιν παρέλαβα τό πανεπιστήμιόν των καί εἰς ποίαν περιωπήν τό ἀνήγαγα. Σήμερον πάντως δύναμαι νά δεσμευθῶ ἔναντι τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ὅτι θά πραγματοποιήσω τήν μεγάλην ἐκπαιδευτικήν ἐξόρμησιν. Καί ὁ ἑλληνικός λαός γνωρίζει ὅτι τηρῶ τάς ὑποσχέσεις μου.

Ἡ ἑλληνική παιδεία δέν εἶναι δυνατόν παρά νά εἶναι προσανατολισμένη πρός τήν ἑλληνικήν καί χριστιανικήν παράδοσιν, πρός τήν δημιουργίαν δηλαδή ἐναρέτων πολιτῶν, ἀξίων τῆς ἐλευθερίας καί τῆς δημοκρατίας. Εἶναι, ὅμως, ἀνάγκη νά προσανατολισθῆ ταυτοχρόνως καί πρός τήν δημιουργίαν μαχητῶν τῆς ζωῆς, ἀνθρώπων ἱκανῶν νά ἐργασθοῦν παραγωγικῶς μέσα εἰς τά πλαίσια τῆς οἰκοδομουμένης νέας ἑλληνικῆς οἰκονομίας.

Αἱ ἀνώταται σχολαί —ἀναδιοργανούμεναι, ἐνισχυόμεναι καί πολλαπλασιαζόμεναι— θά πρέπει νά εἶναι εἰς θέσιν νά δίδουν κατ' ἔτος τόν ἀριθμόν τῶν ἀναγκαιούντων διά τήν πραγματοποίησιν τοῦ προγράμματος οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως ἐπιστημονικῶν καί τεχνικῶν στελεχῶν.

Τό ἴδιον ἰσχύει διά τήν δαπανηροτάτην πράγματι ἐπαγγελματικήν ἐκπαίδευσιν εἰς τήν ὁποίαν— ἀκόμη καί λόγω ἐλλείψεως παραδόσεως— κατ' ἐξοχήν ὑστεροῦμεν. Προτιθέμεθα διά τοῦτο, ὄχι μόνον νά ἐξασφαλίσωμεν τάς ἀναγκαίας κτιριακάς καί τεχνικάς ἐγκαταστάσεις, ἀλλά καί νά δημιουργήσωμεν —διά τῆς χορηγήσεως ἀφθόνων ὑποτροφιῶν εἰς τό ἐξωτερικόν καί τῆς ἱδρύσεως εἰδικῶν διδασκαλείων— τό ἐλλεῖπον σήμερον διδακτικόν προσωπικόν. Ἐπιπλέον θά βοηθήσωμεν, ἀκόμη καί οἰκονομικῶς, τάς ἰδιωτικάς ἐπιχειρήσεις εἰς τήν ἐκπαίδευσιν ἐξειδικευμένων τεχνιτῶν.

Ἀπαραίτητος εἶναι ἀκόμη ἡ πλήρης ἀναθεώρησις τῆς διδασκομένης ὕλης καί, κατά συνέπειαν, ἡ προγραμματισμένη καί ἀθρόα μετεκπαίδευσις τῶν ἰδίων τῶν ἐκπαιδευτικῶν ὥστε νά εἶναι εἰς θέσιν νά ἐφαρμόσουν ἐπιτυχῶς τό νέον ἐκπαιδευτικόν σύστημα.

Παραλλήλως θά ἐνταθῆ ἡ προσπάθεια διά τήν ἀνάπτυξιν τῶν γραμμάτων, τῶν καλῶν τεχνῶν καί τοῦ ἀθλητισμοῦ. Ἡ χώρα μας, ὅπως ἐτόνισα καί ἄλλοτε, ὅσον καί ἄν ἀναπτυχθῆ οἰκονομικῶς, δέν θά δυνηθῆ νά συναγωνισθῆ εἰς πολλούς τεχνικούς τομεῖς τάς προηγμένας χώρας τῆς Δύσεως. Δύναται ὅμως νά τάς συναγωνισθῆ εἰς τούς τομεῖς ἐκείνους τοῦ πνεύματος, ἡ ἀνάπτυξις τῶν ὁποίων δέν προϋποθέτει μέσα δυσανάλογα πρός τάς ἑλληνικάς δυνατότητας.

Ἡ πραγματοποίησις, ὅμως, τῶν εὐρυτάτων σκοπῶν τοῦ νέου 10ετοῦς προγράμματος —ὁ ἐξευρωπαϊσμός δηλαδή τῆς Ἑλλάδος— δέν εἶναι δυνατόν νά πραγματοποιηθῆ χωρίς σταθερότητα πολιτικήν καί, γενικώτερον, χωρίς νά εἶναι ἐξησφαλισμένη ἡ ὁμαλή λειτουργία τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος.

Κατ' ἐπανάληψιν ἐπεσήμανα τάς λειτουργικάς ἀδυναμίας τοῦ πολιτεύματός μας. Ἐνώπιον ὑμῶν μάλιστα, πρό δύο ἀκριβῶς ἐτῶν, διεκήρυξα τήν ἀνάγκην τῆς ἀναθεωρήσεως τοῦ Συντάγματος. Διότι πράγματι ἡ ἐπιβίωσις τοῦ δημοκρατικοῦ μας πολιτεύματος θά ἐξαρτηθῆ ἀπό τήν προσαρμογήν αὐτοῦ πρός τό πνεῦμα καί τάς ἀπαιτήσεις τῆς ἐποχῆς μας. Ἐζήτησα δέ τότε, ὅπως θά ἐνθυμεῖσθε, ἠὐξημένην ἐκ μέρους τοῦ λαοῦ ἐμπιστοσύνην, διά νά θέσω εἰς κίνησιν τήν ὑπό τοῦ Συντάγματος προβλεπομένην διαδικασίαν ἀναθεωρήσεως.

Αἱ ἐκλογαί τοῦ 1961 ἀπέδειξαν ὅτι ὁ ἑλληνικός λαός κατενόησεν εἰς μέγα βαθμόν τήν βαρύτητα τῆς ἐκκλήσεώς μου ἐκείνης καί μοῦ παρέσχε, πράγματι,

ηὐξημένην ἐμπιστοσύνην. Ἡ πολιτική, ἐξάλλου, τήν ὁποίαν ἠκολούθησεν ἀμέσως μετά τήν ἀποτυχίαν της, ἡ ἀντιπολίτευσις, ἀπέδειξε πόσον δίκαιον εἶχον ὅταν ἔλεγον ὅτι τό πολίτευμα ἔχει ἀνάγκην ἀναμορφώσεως. Ἡ ἐκβιαστική, μάλιστα καί ἄκρως ἀντιδημοκρατική στάσις της, ἀπέδειξεν ὅτι τό κακόν εἶναι βαθύτερον καί ὅτι, ἐπομένως καί ἡ τομή πρέπει νά εἶναι κατ' ἀνάγκην βαθυτέρα. Ἡ πεῖρα τῶν δύο τελευταίων ἐτῶν ὑπῆρξεν ὀδυνηρῶς διδακτική. Μερίς τοῦ πολιτικοῦ κόσμου ἐπεδίωξεν ὄχι μόνον νά δυσχεράνη τήν λειτουργίαν τοῦ πολιτεύματος, ἀλλά νά τό ἀνατρέψη.

Εἶναι εὐπαθής ἡ δημοκρατία, ὅπως εἶναι εὐπαθές πᾶν ὅ,τι εἶναι πολύτιμον. Καί κατέστη ἔτι εὐπαθεστέρα ἡ δημοκρατία, ἀφ' ὅτου κινοῦνται εἰς τούς κόλπους της κομματικῶς ἀλλά καί συνωμοτικῶς ὠργανωμένοι, ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι ἐμπνέονται ἀπό τό ἀρνητικόν ἰδεῶδες τῆς καταργήσεώς της.

Το χειρότερον ὅμως, ἀλλά καί τό πλέον ἐπικίνδυνον εἶναι ὅτι εἰς αὐτούς, τούς ἐξ ἰδεολογίας ἀρνητάς τῆς δημοκρατίας, προσετέθη καί τμῆμα τῆς ἐθνικόφρονος μειοψηφίας. Ἡ μειοψηφία αὐτή δέν ἐδίστασε, εἰς πολλάς περιπτώσεις, νά συνεργασθῆ, εἴτε ἐμφανῶς εἴτε ἀφανῶς, μέ τήν Ἄκραν Ἀριστεράν, διά νά ἐπιβάλη τάς ἐκβιαστικάς της ἀξιώσεις. Εἶναι χαρακτηριστικόν ὅτι, ὁσάκις ἡ μειοψηφία αὐτή ἰσχυρίζεται ὅτι διαθέτει ἰσχυράν δύναμιν, συνυπολογίζει, διά νά ἀντιπαραταχθῆ εἰς τήν πανίσχυρον Ἐθνικήν Ριζοσπαστικήν Ἕνωσιν, καί τάς κομμουνιστικάς ψήφους. Εἰς τάς ἐγκαινιασθείσας δέ ἀπό διετίας συγκεντρώσεις τῶν πεζοδρομίων καί πλατειῶν, ἐβασίσθη ἡ μειοψηφία αὐτή ἐπί τῆς ὠργανωμένης μάζης τῆς Ἄκρας Ἀριστερᾶς διά νά δώση τήν ψευδῆ ἐντύπωσιν ὅτι ἔχει τήν δύναμιν, τήν ὁποίαν τῆς ἀρνεῖται ὁ λαός. Τέλος, μέ τήν συμπαράστασιν τοῦ ἐγχωρίου καί τοῦ διεθνοῦς κομμουνισμοῦ, ἐδυσφήμησε τήν χώραν εἰς τό ἐξωτερικόν καί ἐπεδίωξε διά τῶν διαβολῶν καί συκοφαντιῶν της, νά ἐξασθενήση εἰς τό ἐσωτερικόν τό Κράτος ἔναντι τῶν ὑπονομευτῶν του. Καί πράττει ὅλα αὐτά, χωρίς νά ἀναλογίζεται ὅτι πέραν τῆς βλάβης, τήν ὁποίαν προξενεῖ εἰς τήν χώραν, ὑφίσταται καί ἡ ἰδία, ὅπως φοβοῦμαι ὅτι θά ἀποδείξουν αἱ προσεχεῖς ἐκλογαί, ἐπικίνδυνον ἀφαίμαξιν ἀπό μέρους τῆς Ἄκρας Ἀριστεράς.

Εἶναι πολλά καί καθημερινά τά παραδείγματα τῆς ἀπαραδέκτου αὐτῆς τακτικῆς τῆς Ἑνώσεως Κέντρου. Τό πλέον χαρακτηριστικόν ὅμως εἶναι ἡ ἀδίστακτος διαβολή, τήν ὁποίαν ἐπεχείρησε, ἐξ ἀφορμῆς ἑνός ἀπροβλέπτου τραγικοῦ γεγονότος τό ὁποῖον, πρό τεσσάρων περίπου μηνῶν, ἐσημειώθη ἐδῶ εἰς τήν Θεσσαλονίκην. Ὅλοι ἐξεφράσαμεν τήν εἰλικρινῆ λύπην μας διά τό συμβάν, τό ὁποῖον ἔπληξε θανασίμως ἀντιπρόσωπον τοῦ ἔθνους. Ἡ ὑπ' ἐμέ Κυβέρνησις ἐκινήθη ἀμέσως καί δραστηρίως, πρός ἐξασφάλισιν ὅλων τῶν προϋποθέσεων διά τήν, ἄνευ οἱουδήποτε περισπασμοῦ ἐκτέλεσιν τοῦ ἔργου τῆς δικαιοσύνης. Ἄλλοθεν προῆλθον, καί ἐξακολουθοῦν νά προέρχωνται, ἀνεπίτρεπτοι καί ὕποπτοι ἀντιπερισπασμοί. Καί ἡ διαγωγή τῆς Κυβερνήσεώς μου ἀλλά καί ἡ ἁπλῆ λογική ἀποκλείουν, διά τήν περίπτωσιν αὐτήν, τήν πολιτικήν εὐθύνην. Ἐάν τό σημειωθέν τραγικόν γεγονός ὀφείλεται εἰς δολίαν προαίρεσιν ὡρισμένων προσώπων, περί αὐτοῦ θά ἀποφανθῆ ἡ δικαιοσύνη. Ἐκεῖνο ὅμως τό ὁποῖον δικαιοῦμαι ἀπό τοῦδε καί ἄνευ κρίσεως τῆς δικαιοσύνης νά χαρακτηρίσω ὡς ἔγκλημα ἐθνικῶς βαρύτατον, εἶναι ἡ εἰς βάρος τῆς χώρας ἐκμετάλλευσις τοῦ περιστατικοῦ αὐτοῦ, ἡ ὁποία ἐπεχειρήθη ὄχι μόνον ὑπό τῆς Ἄκρας Ἀριστερᾶς, ἀλλά κυρίως ὑπό τῆς Ἑνώσεως Κέντρου. Ἡ ἐκμετάλλευσις αὕτη, ἐκτός τῆς δυσφημήσεως τῆς χώρας εἰς τό ἐξωτερικόν, εἶχε καί ἔχει ὡς σκοπόν τόν κλονισμόν τοῦ ἠθικοῦ τῶν σωμάτων ἀσφαλείας, τά ὁποῖα ἔχουν προσφέρει βαρυτάτας θυσίας αἵματος καί τά ὁποῖα προστατεύουν τήν ἀσφάλειαν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἀλλά καί τάς ἐξημμένας κεφαλάς τῶν ὑπονομευτῶν των.

Ἀγαπητοί φίλοι,

Τό νοσηρόν πολιτικόν κλῖμα, τό ὁποῖον ἐπικρατεῖ εἰς τήν χώραν μας, αἱ γνωσταί λειτουργικαί ἀνωμαλίαι τοῦ πολιτεύματος, ἀλλά, πρό παντός, τά γεγονότα τῶν δύο τελευταίων ἐτῶν, ἐπιβεβαιώνουν τό γεγονός ὅτι ὁ δημόσιος βίος τῆς χώρας ἔχει ἀνάγκην ριζικῶν μεταβολῶν. Ἄνευ αὐτῶν, καί ἡ περαιτέρω ἠθική καί ὑλική πρόοδος τοῦ ἔθνους θά εἶναι προβληματική, ἀλλά καί ἡ ἀσφάλεια τῆς χώρας θά τεθῆ κάποτε ἐν κινδύνῳ.

Ἔχων συνείδησιν τῶν ἀληθειῶν αὐτῶν, εἶμαι ἀποφασισμένος νά ἀγωνισθῶ διά τήν ἀποτροπήν τῶν κινδύνων, οἱ ὁποῖοι ἀπειλοῦν καί τό πολίτευμα, ἀλλά καί τήν γαλήνην τῆς χώρας. Οἱ ἀντίπαλοί μου μοῦ ἐχάρισαν κατά τήν τελευταίαν διετίαν πολύτιμον πεῖραν. Μέ ἐδίδαξαν ὅτι ἡ πολιτική τῆς μετριοπαθείας καθίσταται, εἰς τήν περίπτωσίν των, ἀπρόσφορος. Τούς διαβεβαιῶ ὅτι θά κάμω χρῆσιν τῆς πείρας αὐτῆς καί θά προστατεύσω δι' ὅλων τῶν μέσων τήν γαλήνην καί τήν πρόοδον τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ.

Παραλλήλως, θά ἐπιμείνω εἰς τήν ἰδέαν ἀναθεωρήσεως τοῦ Συντάγματος. Διότι, ὅπως εἶπον καί ἄλλοτε, ἡ εἰρηνική ἐπανάστασις τήν ὁποίαν, κατά τρόπον ἀόριστον, ἐπιθυμεῖ καί εὔχεται ὁ ἑλληνικός λαός, εἶναι δυνατόν νά πραγματοποιηθῆ μόνον ὑπό τήν προϋπόθεσιν αὐτήν.

Τό Σύνταγμά μας δέν εἶναι μόνον, εἰς πολλάς διατάξεις του, ἀπηρχαιωμένον καί δέν ἀποτελεῖ ἁπλῶς τροχοπέδην εἰς τήν πρόοδον τοῦ τόπου. Τό χειρότερον εἶναι ὅτι κατοχυρώνει πολλά κακῶς κείμενα εἰς τήν χώραν μας, τά ὁποῖα, ἄν καί ὅλοι γνωρίζομεν, δέν δυνάμεθα νά θίξωμεν.

'Η ἀναθεώρησις θά ἐπιτρέψη ἀφ' ἑνός μέν νά προσδώσωμεν εἰς τήν διαδικασίαν τῆς λειτουργίας τοῦ Κράτους ταχύτερον ρυθμόν, ἀφ' ἑτέρου δέ νά προστατεύσωμεν τό ἔθνος καί τήν δημοκρατίαν ἀπό πᾶσαν ἀθέμιτον κατάχρησιν δικαιωμάτων. Κατάχρησιν, ἡ ὁποία ἐπιτρέπει πολλάκις εἰς ἕνα μικρόν ἀριθμόν φιλοδόξων ἤ συμφεροντολόγων νά ἐμφανίζεται ἰσχυρότερος ἀπό τόν λαόν καί νά βλάπτη τήν δημοκρατίαν.

'Αγαπητοί Θεσσαλονικεῖς,

Διά νά συνεχίσω τό δημιουργικόν μου ἔργον. Διά νά πραγματοποιήσω τάς ἀναγκαίας διά τήν ἐπιβίωσιν τοῦ δημοκρατικοῦ μας πολιτεύματος μεταβολάς. Καί τέλος διά νά θέσω τέρμα εἰς τήν πολιτικήν τῶν ἐκβιάσεων καί τῶν ἀπειλῶν, ζητῶ ἀπό σᾶς συντριπτικήν πλειοψηφίαν. Τό παρελθόν μου ἐγγυᾶται ὅτι θ' ἀνταποκριθῶ καί πάλιν εἰς τάς προσδοκίας τοῦ ἔθνους».

Μετά τή Θεσσαλονίκη ὁ Κ. Καραμανλῆς ἐπισκέφθηκε καί μίλησε σέ προεκλογικές συγκεντρώσεις στίς πόλεις Ἔδεσσα, Φλώρινα, Καστοριά, Βέρροια καί Κατερίνη.

9 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1963

'Ο Σάυρους Σουλτσμπέργκερ, διπλωματικός συνεργάτης τῶν «New York Times», σέ ἀνταπόκρισή του ἀπό τήν 'Αθήνα μέ τόν τίτλο «Τό δημοκρατικόν παιγνίδι εἰς τήν 'Ελλάδα», ἐπισημαίνει —σύμφωνα μέ τό κείμενο πού ἀναδημοσιεύτηκε στόν ἑλληνικό ἡμερήσιο τύπο:

Τήν παρελθοῦσαν ἄνοιξιν, ὁ κ. Καραμανλῆς, ὅστις ἐκυβέρνησεν ἐπί ὀκταετίαν καί ἐπέτυχε νά προωθήση τήν χώραν εἰς ἀξιοσημείωτον σταθερότητα καί οἰκονομικήν πρόοδον, παρητήθη ἐξ αἰτίας συνταγματικοῦ ζητήματος. 'Ητο σαφές ὅτι καί ὁ ἴδιος ἤλπιζε νά ἀσκήση πίεσιν διά νέας ἐκλογάς, εἰς στιγμήν κατά τήν ὁποίαν θά κατελάμβανε τήν ἀντιπολίτευσιν ἀνέτοιμον.

'Ο κ. Καραμανλῆς, ὡς πρωθυπουργός, εἶχε συμβάλει εἰς τήν ἐνίσχυσιν τῆς 'Ενώσεως τοῦ Κέντρου, ἡ ὁποία τελεῖ ὑπό τήν ἡγεσίαν τοῦ κ. Γ. Παπανδρέου, ἵνα ἐξασθενήση τήν καμουφλαρισμένη κομμουνιστικήν κίνησιν πού ἐκέρδιζεν εἰς δύναμιν.

Διαρκούντων τῶν μηνῶν τοῦ θέρους, ὁ κ. Παπανδρέου ἤρχισεν ἀσκῶν ηὐξημένη πίεσιν πρός βελτίωσιν τῶν ἐκλογικῶν αὐτοῦ δυνατοτήτων δι' ἑνός συστήματος πολιτικοῦ ἐκβιασμοῦ. 'Εζήτησεν ἀπό τόν βασιλέα ὅπως ἐξώση τήν μετακαραμανλικήν Κυβέρνησιν τοῦ κ. Πιπινέλη, ἡ ὁποία εἶχε διορισθῆ διά τήν ἐπίβλεψιν τῶν ἐκλογῶν. Ἄλλως ἠπείλησεν ὅτι θά παραβιάση τόν νόμον τοῦ Σόλωνος καί θά ἀπόσχη τῶν ἐκλογῶν, διατάσσων τούς ὀπαδούς αὐτοῦ νά ρίψουν εἰς τάς κάλπας λευκά ψηφοδέλτια.

'Από τήν σκοπιάν τοῦ κόμματος τοῦ Κέντρου, ἴσως τοῦτο νά παρεῖχε τήν ἐντύπωσιν αὐτοκτονίας. 'Αλλ' ἡ τακτική αὐτή ἠπείλει νά δημιουργήση ἀκριβῶς τήν κατάστασιν ἐκείνην, τήν ὁποίαν οὐδείς γνήσιος δημοκρατικός ἦτο δυνατόν νά εὐνοῆ.

Τό δεξιόν κόμμα τοῦ κ. Καραμανλῆ θά ἐκέρδιζεν ἀσφαλῶς μετά μεγάλης πλειοψηφίας. 'Αλλά τότε, ἄπασα ἡ κοινοβουλευτική ἀντίπραξις θά εἶχεν ἐγκαταλειφθῆ εἰς χεῖρας τῆς Ἄκρας 'Αριστερᾶς (ΕΔΑ). Κατ' οὐσίαν τοῦτο θά ἰσοδυνάμει πρός παράδοσιν ὁλοκλήρου τῆς ἀντιπολιτεύσεως εἰς τόν κομμουνιστικόν ἔλεγχον.

Διαβλέπων τόν κίνδυνον ἐλιγμῶν τοῦ κ. Παπανδρέου, ὁ βασιλεύς ἐσυνθηκολόγησε. 'Εγκατέστησε νέαν ὑπηρεσιακήν Κυβέρνησιν ἥτις, οὖσα ἀρεστή εἰς τόν κ. Παπανδρέου, συμβολίζει τόν θρίαμβον τῆς τακτικῆς τοῦ τελευταίου. Οὕτω ὁ κ. Παπανδρέου, ὁ ὁποῖος εἶναι βετεράνος τῆς πολιτικῆς, ἐπέτυχε νά ἐλιχθῆ πρός σχετικῶς περισσότερον εὐνοϊκήν θέσιν, κατά τήν ἔναρξιν τῆς ἐκλογικῆς ἐκστρατείας.

Φαίνεται ὡς ἐάν τό ἐντυπωσιακόν ἐνεργητικόν παρελθόν τοῦ κ. Καραμανλῆ, ἡ ἰσχυρά αὐτοῦ προσωπικότης καί ἡ πανίσχυρος μηχανή κομματικοῦ πατροναρίσματος θά κερδίσουν ἐπαρκῆ ὑποστήριξιν, ὥστε οὗτος νά σχηματίση ἐκ νέου Κυβέρνησιν χωρίς σύμπραξιν μέ ἄλλο κόμμα, ἐπί τῆς ὁποίας «ποντάρει» ὁ κ. Παπανδρέου.

'Ο κ. Παπανδρέου εἶναι τώρα 74 ἐτῶν, γνωρίζων προφανῶς ὅτι ἡ σημερινή εἶναι ἡ τελευταία δυνατότης του νά ἐπανακτήση τήν ἐξουσίαν. 'Απειλῶν νά παραβιάση τήν ἔννοιαν τοῦ ἀρχαίου νόμου τοῦ Σόλωνος, ἤσκησεν ἐξαναγκασμόν ἐπί τοῦ βασιλέως καί ἀπέσπασε ποιάν τινα πολιτικήν φοράν.

'Ο κ. Καραμανλῆς πιθανῶς νά δυνηθῆ νά ἀνατρέψη τήν τάσιν ταύτην κατά τάς προσεχεῖς τέσσαρας ἑβδομάδας μέχρι τῆς διενεργείας τῶν ἐκλογῶν.

'Εάν ὅμως θριαμβεύση καί πάλιν ὁ κ. Καραμανλῆς, τότε ὁ κ. Παπανδρέου ἀσφαλῶς θά ἐπιζητήση νά προκαλέση αὐτόν ὅπως λάβη αὐθαίρετα μέτρα, ἐλπίζων νά ἀποδείξη οὕτω ὅτι ὁ κ. Καραμανλῆς εἶναι δικτάτωρ, ἐνῶ, ὁπωσδήποτε, δέν ὑπῆρξε μέχρι τοῦδε.

Σέ παράλληλο δημοσίευμά της, ἡ ἐφημερίδα «Washington Post» τονίζει:

'Ο Κ. Καραμανλῆς εἶναι λίαν δημοφιλής καί ἔχει εἰς τό ἐνεργητικόν του τήν σταθερότητα καί τήν οἰκονομικήν πρόοδον καί ἀνάπτυξιν τῆς χώρας. Τό κατά κεφαλήν εἰσόδημα ηὐξήθη ἀπό 250 δολλάρια τό 1955 εἰς 400 κατά τό 1963, ἐνῶ ἡ αὔξησις τῆς ἐθνικῆς παραγωγῆς τό 1963 ἀνῆλθε κατά 6,2%, τό ὑψηλότερον ποσοστόν εἰς τόν δυτικόν κόσμον[27].

9 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1963

Οἱ Γ. Μαῦρος καί 'Ιω. Ζίγδης ζητοῦν ἀπό τόν πρωθυπουργό Στ. Μαυρομιχάλη τήν ἐφαρμογή τῆς μεθόδου ἐμβαπτίσεως τοῦ δακτύλου τῶν ἐκλογέων σέ ἀνεξίτηλο ὑγρό, ἐνῶ ὁ Γ. Παπανδρέου ὑποστηρίζει ὅτι μόνο ἡ μέθοδος αὐτή μπορεῖ νά ἀποτρέψει τή νοθεία τῶν 500.000 διπλῶν ἐγγραφῶν πού, ὅπως ἰσχυρίστηκε, ὑπάρχουν (!).

Οἱ Π. Κανελλόπουλος, Γ. Ράλλης καί Κ. Τσάτσος, ὡς ἐκπρόσωποι τῆς ΕΡΕ, σέ συνάντησή τους

Ἄμεση ἐπικοινωνία μέ τό ἐκλογικό σῶμα.

μέ τόν πρωθυπουργό, διαμαρτυρήθηκαν διότι «ή Κυβέρνησις δέν ἔλαβε θέσιν ὡς πρός τούς ἰσχυρισμούς τῆς ΕΚ περί ὑπάρξεως χιλιάδων διπλῶν ἐγγραφῶν καί μή γνησιότητος τῶν καταλόγων».

Παράλληλα, σέ σχετική ἀνακοίνωση τοῦ κόμματος, ἀφοῦ καταδεικνύεται ὅτι ἡ ἐκκαθάριση τῶν ἐκλογικῶν καταλόγων ἔχει γίνει μέ τρόπο ἄρτιο καί ἀδιάβλητο, ὑπό τήν ἐπίβλεψη ἀντιπροσώπων ὅλων τῶν κομμάτων, καί ὅτι ὁ ἀριθμός τῶν ἐκλογέων ἀνταποκρίνεται πλήρως στά ἐξακριβωμένα πληθυσμικά μεγέθη τῆς χώρας, διατυπώνεται τό ἀκόλουθο συμπέρασμα:

«Ἡ ΕΡΕ θεωρεῖ ὅτι διά τῶν παρά τῆς Κυβερνήσεώς της ληφθέντων μέτρων κατωχυροῦτο πλήρως ἡ ὁμαλή διεξαγωγή ἐλευθέρων καί τιμίων ἐκλογῶν. Πέραν ὅμως αὐτῶν, ἡ ΕΡΕ, διά νά ἀφαιρέση ἀπό τούς ἀντιπάλους της κάθε ἐπιχείρημα κατά τοῦ κύρους τῶν μελλουσῶν ἐκλογῶν, ἐδέχθη τήν λῆψιν μέτρων ὅπως αἱ ἀντικαταστάσεις τῶν νομαρχῶν καί τῶν ἀρχηγῶν τῶν σωμάτων ἀσφαλείας, μέτρων τά ὁποῖα ἀποτελοῦν ἔκδηλον ἀνωμαλίαν εἰς πᾶσαν Πολιτείαν, ὅπου ἡ σοβαρότης καί ἡ καλή πίστις διέπουν τόν πολιτικόν βίον.

Ἤδη, ἀφοῦ ἐπέτυχον ὅλα ὅσα ἐζήτησαν, οἱ ἀντίπαλοι τῆς ΕΡΕ, διά νά ἔχουν τήν δυνατότητα νά διαβάλουν καί πάλιν τό ἐκλογικόν ἀποτέλεσμα, ἀνεκάλυψαν τόν μῦθον τῶν 500.000 διπλοεγγεγραμμένων καί προτείνουν ἐμβάπτισιν τοῦ δακτύλου τοῦ ψηφοφόρου εἰς ἀνεξίτηλον ὑγρόν. Τό προτεινόμενον μέτρον θίγει τήν ἀξιοπρέπειαν κάθε ἐλευθέρου ἀνθρώπου καί διασύρει διεθνῶς τήν χώραν.

Ἡ ΕΡΕ οὐδέποτε θά ἐδέχετο τήν τοιαύτην μείωσιν τοῦ ἀσκοῦντος τό ἐκλογικό του δικαίωμα πολίτου, ἄν ἦτο Κυβέρνησις. Ἐφ' ὅσον ὅμως σήμερον ἡ διεξαγωγή τῶν ἐκλογῶν εἶναι ἔργον ἄλλης Κυβερνήσεως, ἡ ΕΡΕ θεωρεῖ ὅτι εἶναι ζήτημα εὐθύνης τῆς Κυβερνήσεως αὐτῆς ὅπως, ἐκτιμῶσα τό τιθέμενον ἠθικόν καί πολιτικόν πρόβλημα, λάβη οἱοδήποτε τοιοῦτον μέτρον, ἀρκεῖ τοῦτο νά ἐμπίπτη εἰς τά πλαίσια τοῦ Συντάγματος καί τῆς κειμένης νομοθεσίας».

Ἀπό τήν πλευρά του ὁ πρωθυπουργός δήλωσε: «Τό θέμα μελετᾶται εἰσέτι, λόγω τῆς σοβαρότητός του καί ἡ Κυβέρνησις εἰς οὐδεμίαν ἔχει καταλήξει ἀπόφασιν». Ἤδη ὅμως —παρατήρησε— τέθηκε σέ ἐφαρμογή ὁ ἀφοπλισμός τῶν ΤΕΑ καί ἔγιναν μεταθέσεις ἀξιωματικῶν καί ὁπλιτῶν τῶν σωμάτων ἀσφαλείας πού εἶχαν κατηγορηθεῖ γιά ἀνάμιξη στίς ἐκλογές τοῦ 1961.

12-16 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1963

Ὁ Κ. Καραμανλῆς, στή δεύτερη φάση τῆς προεκλογικῆς ἐκστρατείας του, ἐπισκέπτεται τήν ἀνατολική Μακεδονία καί τή Θράκη, τά νησιά τοῦ ἀνατολικοῦ Αἰγαίου καί τήν Κρήτη.

Στίς Σέρρες, σημεῖο ἀφετηρίας τῆς νέας περιοδείας του, ἔδωσε ἰδιαίτερη ἔμφαση στόν τομέα τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας:

«Αἰσθάνομαι ζωηράν συγκίνησιν διότι εὑρίσκομαι καί πάλιν ἐν μέσω πιστῶν φίλων καί παλαιῶν συναγωνιστῶν. Ὅπως καί κατά τό παρελθόν, θά ἐπωφεληθῶ τῆς παρούσης συγκεντρώσεως διά νά ἀπευθυνθῶ ἀπό τάς Σέρρας πρός τόν ἀγροτικόν κόσμον τῆς χώρας. Προερχόμενος ἀπό τάς τάξεις σας καί γνωρίζων καλύτερον παντός ἄλλου τά ζητήματά σας, θά σᾶς δώσω τήν πραγματικήν εἰκόνα τοῦ ἀγροτικοῦ μας προβλήματος καί θά σᾶς ἐξηγήσω τήν πολιτικήν, τήν ὁποίαν ἀκολουθοῦμεν πρός ἐπίλυσίν του. Τοῦτο ὀφείλω νά τό πράξω τοσούτω μᾶλλον καθ' ὅσον γνωρίζω ὅτι ἡ συνεχής δημαγωγία, ἡ ὁποία ἀσκεῖται εἰς βάρος τοῦ Ἕλληνος ἀγρότου, θά ἐνταθῆ ἐν ὄψει τῶν ἐκλογῶν.

Ὅπως ἐτόνισα καί ἄλλοτε, τό πρόβλημα τοῦ Ἕλληνος ἀγρότου, πού εἶναι κατά βάσιν καί τό πρόβλημα τῆς ἑλληνικῆς οἰκονομίας, τό δημιουργεῖ τό γεγονός ὅτι ἡ Ἑλλάς, ἐνῶ εἶναι χώρα γεωργική, δέν ἔχει χωράφια. Αὐτή ἡ ἀντίφασις ὑπάρχει εἰς τήν βάσιν τῆς ἑλληνικῆς οἰκονομίας καί ἐκδηλώνεται περισσότερον ἔντονος εἰς τόν ἀγροτικόν τομέα.

Ὁ περιωρισμένος καί ἄγονος γεωργικός κλῆρος, αἱ κλιματολογικαί συνθῆκαι τῆς χώρας μας καί τέλος ἡ ἐκ παραδόσεως καλλιέργεια προϊόντων περιωρισμένης καταναλώσεως μᾶς δίδουν τήν γενικήν εἰκόνα τῶν προβλημάτων τῆς γεωργικῆς μας οἰκονομίας καί τῶν δυσχερειῶν τάς ὁποίας αὕτη ἀντιμετωπίζει. Τά δεδομένα αὐτά ὁδηγοῦν εἰς τό συμπέρασμα ὅτι μόνον ἡ πλήρης ἀναδιάρθρωσις τῆς οἰκονομίας μας θά ἀμβλύνη τό πρόβλημα τῆς ἀπασχολήσεως καί τοῦ εἰσοδήματος τοῦ Ἕλληνος γεωργοῦ. Τόσον ὅμως σοβαρά προβλήματα δέν δύνανται νά λυθοῦν διά τῆς δημαγωγίας, ὅπως δέν ἐλύθησαν ἐπί δεκαετηρίδας ὁλοκλήρους, διότι ἀκριβῶς ἠγνοεῖτο ἡ οὐσία τοῦ οἰκονομικοῦ μας προβλήματος καί ἡ δημαγωγία ἐπεκράτει τῆς δημιουργίας. Θά λυθοῦν μέ πολύ μόχθον καί πρό παντός μέ μίαν μεθοδικῶς ὠργανωμένην καί καθολικήν προσπάθειαν.

Αἱ Κυβερνήσεις τῆς ΕΡΕ, ἐκτιμῶσαι ἀκριβῶς αὐτήν τήν κατάστασιν, ἔλαβον σειράν μέτρων διά τήν προοδευτικήν ἐπίλυσιν τῶν προβλημάτων αὐτῶν. Μέτρων ἀποβλεπόντων εἰς τήν αὔξησιν τοῦ γεωργικοῦ εἰσοδήματος τῆς χώρας καί συνεπῶς τήν βελτίωσιν τοῦ βιοτικοῦ ἐπιπέδου τοῦ Ἕλληνος ἀγρότου.

Ἐν πρώτοις, διηύρυνον σημαντικῶς τήν πιστοδότησιν πρός τήν γεωργίαν. Ἡ χρηματοδότησις τῆς γεωργίας μέσω τῆς Ἀγροτικῆς Τραπέζης ἀνήρχετο τό 1955 εἰς 3,5 δισεκ. δρχ. Τό 1963 ὑπερέβη τά 10 δισεκ. Ἀκόμη χαρακτηριστικωτέρα εἶναι ἡ αὔξησις τῶν κατ' ἐξοχήν παραγωγικῶν, μεσοπροθέσμων καί μακροπροθέσμων δανείων. Ταῦτα ἀνήρχοντο εἰς 435 ἑκατ. τό 1955, ὑπερέβησαν δέ τά 4 δισεκ. τό 1963.

Κατεβλήθη σημαντικωτάτη προσπάθεια εἰς τόν τομέα τῶν δημοσίων ἐπενδύσεων, εἰδικώτερον διά

τῆς κατασκευῆς ἐγγειοβελτιωτικῶν ἔργων. Οὕτω, ἐνῶ κατά τήν 6ετίαν 1950 ἕως καί 1955 εἶχον δαπανηθῆ διά ἐγγειοβελτιωτικά ἔργα 1.073 ἑκατ. δρχ., κατά τήν ἰδικήν μας 8ετίαν ἐδαπανήθησαν 6.950 ἑκατ. Οὕτω, ἐκτελοῦνται μεγάλα ἐγγειοβελτιωτικά ἔργα εἰς τάς πεδιάδας τοῦ Ἕβρου, τοῦ Νέστου, τοῦ Στρυμόνος, τοῦ Ἀξιοῦ, τοῦ Ἀλιάκμονος, τοῦ Ἀχελώου, τοῦ Πηνειοῦ καί τοῦ Ἀλφειοῦ τῆς Ἠλείας, τοῦ Μέγδοβα καί τοῦ Καλαμᾶ, καθώς καί σειρά μικροτέρων ἔργων, ἐγκατεσπαρμένων καθ' ἅπασαν τήν χώραν.

Παραλλήλως ἐνεκαινιάσαμεν καί εἰδικά προγράμματα γεωργικῆς ἀναπτύξεως, ὡς τό πρόγραμμα διά τήν ἀνάπτυξιν τῆς οἰκονομίας τῶν ὀρεινῶν περιοχῶν, τό πρόγραμμα ἐνισχύσεως τῶν κλασσικῶν καπνοπαραγωγικῶν περιοχῶν καί τό πρόγραμμα ἐπανεποικισμοῦ τῶν παραμεθορίων περιοχῶν. Διά τά εἰδικά αὐτά προγράμματα διετέθησαν ἤδη 750 ἑκατ. δρχ. περίπου.

Ἐξ ἄλλου, αἱ Κυβερνήσεις μου, γνωρίζουσαι ὅτι ἡ ἐξασφάλισις σταθεροῦ εἰσοδήματος διά τόν ἀγρότην δέν ἀποτελεῖ μόνον ἐπιτακτικήν κοινωνικήν ἀνάγκην ἀλλά καί ἀπαραίτητον ὅρον διά τήν ὁμαλήν ἐξέλιξιν τῆς οἰκονομικῆς καί κοινωνικῆς ζωῆς τοῦ τόπου, υἱοθέτησαν καί ἐφήρμοσαν εἰς εὐρυτάτην ἔκτασιν μέτρα ἐπιδοτήσεως καί συγκεντρώσεως τῶν ἀγροτικῶν προϊόντων. Καί τοῦτο, παρά τήν ἐπιβάρυνσιν τοῦ προϋπολογισμοῦ καί τούς νομισματικούς κινδύνους.

Μερικοί ἀριθμοί εἶναι χαρακτηριστικοί. Ἐνῶ τό 1955 τό Κράτος συνεκέντρωσε ποσότητα 190.000 τόννων σίτου, κατά τά πρόσφατα ἔτη ὄχι μόνον κατέστη καθολική ἡ συγκέντρωσις, ἀλλά ἐδόθησαν καί ηὐξημέναι τιμαί, μέ ἀποτέλεσμα νά ἐπιβαρύνεται χάριν τοῦ ἀγρότου τό κοινωνικόν σύνολον μέ 800 περίπου ἑκατ. ἐτησίως. Ἐκτός τοῦ σίτου, ἡ Κυβέρνησις προέβη εἰς καθολικήν συγκέντρωσιν τῆς σταφίδος μέ θυσίας τοῦ προϋπολογισμοῦ ὑπερβαινούσας τά 600 ἑκατ.

Ὡς πρός τό ἔλαιον, οἱ ἐλαιοπαραγωγοί ἐνθυμοῦνται τήν προπερυσινήν συγκέντρωσιν τῶν 33 χιλ. τόννων, διά τῆς ὁποίας ἐπετεύχθη, παρά τό σημαντικόν ὕψος τῆς ἐσοδείας, ἡ στήριξις τῶν τιμῶν. Τήν συγκέντρωσιν τοῦ ἐλαιολάδου προτιθέμεθα νά καθιερώσωμεν —τόσον χάριν τῶν παραγωγῶν, ὅσον καί χάριν τῆς καταναλώσεως— ὡς πάγιον θεσμόν, προβλέψαντες ἤδη διά τοῦτο τήν κατασκευήν ἐκσυγχρονισμένων ἀποθηκευτικῶν χώρων. Διά τήν προώθησιν τῆς καλλιεργείας τοῦ βάμβακος καί τήν ἐνίσχυσιν τῶν παραγωγῶν, ἐδαπανήσαμεν κατά τά τελευταῖα ἔτη 660 ἑκατ. δραχμῶν.

Ἐντός τοῦ πλαισίου τῆς πολιτικῆς προστασίας τῶν ἀγροτικῶν προϊόντων διαγράφονται καί τά μέτρα τῶν Κυβερνήσεων τῆς ΕΡΕ διά τόν καπνόν. Τό καπνικόν εἰσόδημα ἀνήρχετο τό 1955 εἰς 1.894. 000.000. Τό 1963 θά πλησιάσῃ τά 3.400.000.000, θά σημειώσῃ δηλαδή αὔξησιν κατά 80%. Ἀντιστοίχως ἡ μέση τιμή, εἰς τήν ὁποίαν ἠγοράσθησαν τά καπνά, ἀνήρχετο εἰς 20 περίπου δραχμάς τό 1955 καί εἰς 37 δρχ. περίπου τό 1963. Ηὐξήθησαν ἐπομένως αἱ τιμαί κατά 85%. Προερχόμενος ὁ ἴδιος ἀπό τάς τάξεις τῶν καπνοπαραγωγῶν καί ἐξοικειωθείς ἀπό νεαρᾶς ἡλικίας μέ τήν ἀγωνίαν καί τά προβλήματά των, αἰσθάνομαι ἱκανοποίησιν διά τά πρωτοφανῆ αὐτά εἰς τήν ἱστορίαν τοῦ ἑλληνικοῦ καπνοῦ ἀποτελέσματα, πρός ἐξασφάλισιν τῶν ὁποίων ἐνεκαινιάσαμεν νέαν πολιτικήν, ἐκδηλωθεῖσαν, πρό πάντων, διά τῆς θεσπίσεως τῆς κρατικῆς παρεμβάσεως ὡς παγίας μεθόδου ἐπηρεασμοῦ τῆς καπναγορᾶς. Οὕτω, διά νά ἐξυγιάνωμεν τήν καπνικήν μας οἰκονομίαν, συνεκεντρώσαμεν 47 χιλ. τόννους καπνοῦ.

Διά νά ἐξασφαλίσωμεν εἰς τόν Ἕλληνα ἀγρότην εἰσόδημα ὄχι μόνον σταθερόν, ἀλλά αὐξανόμενον, καθώς καί πληρεστέραν ἀπασχόλησιν, υἱοθετήσαμεν τήν πολιτικήν τῆς ἀναδιαρθρώσεως τῶν καλλιεργειῶν. Ἐπιδίωξις τῆς πολιτικῆς ταύτης εἶναι νά ἐγκαταλειφθοῦν αἱ καλλιέργειαι ἐκεῖναι αἱ ὁποῖαι ἀποδίδουν χαμηλόν στρεμματικόν εἰσόδημα καί νά στραφοῦν οἱ γεωργοί πρός τήν καλλιέργειαν προϊόντων, τῶν ὁποίων ἡ ἐν τῷ ἐσωτερικῷ καί τῷ ἐξωτερικῷ ζήτησις εἶναι ἐξησφαλισμένη. Αἱ προσπάθειαι τῶν Κυβερνήσεων τῆς ΕΡΕ εἰς τόν τομέα τῆς ἀρδεύσεως καί τῶν ἐγγείων βελτιώσεων θά καρποφορήσουν ὑπέρ τοῦ ἀγρότου, ἐφ' ὅσον οὗτος στραφῆ πρός τήν καλλιέργειαν τοῦ βάμβακος, τῶν τεύτλων, τῶν ὀπωροκηπευτικῶν καί τῶν κτηνοτροφικῶν ψυχανθῶν. Ἀπό τοῦ 1960, διά τήν ἐπίτευξιν τῆς ἀναδιαρθρώσεως, ἐτέθη εἰς ἐφαρμογήν πρόγραμμα ἐπιδοτήσεως τῶν καλλιεργειῶν βάμβακος καί κτηνοτροφικῶν ψυχανθῶν, ἐνῶ ἐφέτος ἐπιδοτεῖται καί τό κόστος βελτιώσεως τῶν δενδροκαλλιεργειῶν. Διά τόν σκοπόν αὐτόν διατίθενται 300 περίπου ἑκατ. δρχ. ἐτησίως.

Παραλλήλως προωθήθη ἀποφασιστικῶς ἡ ἵδρυσις καί ἐπέκτασις γεωργικῶν βιομηχανιῶν διά τήν πληρεστέραν ἀξιοποίησιν τῆς ἀγροτικῆς παραγωγῆς καί βελτίωσιν τοῦ εἰσοδήματος τοῦ ἀγρότου. Πρός τοῦτο, ἐντός τῶν πλαισίων τοῦ 5ετοῦς προγράμματος οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως, αἱ Κυβερνήσεις τῆς ΕΡΕ κατήρτισαν καί ἐκτελοῦν μέσω τῆς ΑΤΕ εἰδικόν πρόγραμμα γεωργικῶν βιομηχανιῶν, ἡ ὁλοκλήρωσις τοῦ ὁποίου θά ἀπαιτήσῃ δαπάνην 1.200 ἑκατ. περίπου. Τό ὑπό ἐκτέλεσιν πρόγραμμα κατηρτίσθη μέ βασικόν κριτήριον τάς ἀνάγκας εἰς βιομηχανικάς ἐγκαταστάσεις διά τήν πλήρη ἀξιοποίησιν τῶν κυριωτέρων γεωργικῶν προϊόντων τῆς χώρας, ἤτοι προβλέπει ἐγκαταστάσεις διά τήν ἐπεξεργασίαν τοῦ οἴνου, τῆς σταφίδος, τῆς σουλτανίνας, τοῦ ἐλαίου, τῶν ἐσπεριδοειδῶν καί τῶν γαλακτοκομικῶν προϊόντων, καθώς καί τήν κονσερβοποίησιν τῶν ὀπωροκηπευτι-

κῶν. Συγχρόνως ἱδρύθη ἡ μεγάλη Λαχαναγορά Ἀθηνῶν καί προωθήθη ἀποφασιστικῶς ἡ ὁλοκλήρωσις τῆς ψυκτικῆς ἁλύσου, διά τῆς ἱδρύσεως εἰδικοῦ φορέως, ὅστις ἀνέλαβε τήν ὁλοκλήρωσιν καί ἐκμετάλλευσιν τῶν ἀναγκαίων ἐγκαταστάσεων διά τήν διαφύλαξιν καί προώθησιν τῶν φθαρτῶν γεωργικῶν προϊόντων. Διά τό τελευταῖον αὐτό πρόγραμμα διετέθησαν μέχρι τοῦδε 420 ἑκατ. περίπου.

Ἀλλά καί εἰς τόν ἐμπορικόν τομέα ἐλήφθησαν ὑπό τῶν ὑπό τήν προεδρίαν μου Κυβερνήσεων μέτρα ὑπέρ τῶν ἀγροτῶν. Οὕτω, διά τῆς προσφάτως ἱδρυθείσης μέ κρατικά κεφάλαια νέας «ΑΓΡΕΞ», ἐπετεύχθη οὐσιώδης προώθησις τῶν ἐξαγωγῶν μας. Ἀλλά πέραν ὅλων αὐτῶν, τό ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον τῆς ΕΡΕ διά τήν ἀγροτικήν μας οἰκονομίαν ἐξεδηλώθη ἔντονον κατά τάς διαπραγματεύσεις διά τήν σύνδεσιν τῆς Ἑλλάδος μέ τήν Κοινήν Ἀγοράν. Κατά τάς διαπραγματεύσεις ταύτας, ἐπεδιώξαμεν καί ἐπετύχομεν, μέ κίνδυνον ματαιώσεως τῆς συνδέσεως, νά προστατευθοῦν τά γεωργικά μας προϊόντα καί νά ἐξασφαλισθῆ ἡ προνομιακή των μεταχείρισις ἐντός τῶν πλαισίων τῆς ἀγορᾶς τῆς ΕΟΚ. Οἱ ὅροι τούς ὁποίους ἐπετύχομεν, δημιουργοῦν νέας καί μεγάλας δυνατότητας διά τήν γεωργικήν μας παραγωγήν.

Παραλλήλως αἱ Κυβερνήσεις τῆς ΕΡΕ εἰσήγαγον σειράν κοινωνικῶν μέτρων ὑπέρ τῶν ἀγροτῶν. Τά μέτρα ταῦτα ἀποτελοῦν ἱστορικόν σταθμόν εἰς τήν κοινωνικήν ζωήν τῶν κατοίκων τῆς ὑπαίθρου καί ἀποδεικνύουν ἐμπράκτως τήν βαθυτάτην στοργήν, τήν ὁποίαν τρέφει ἡ ΕΡΕ διά τόν ἕλληνα ἀγρότη.

Ἓν ἐκ τῶν πρώτων μέτρων μας ὑπέρ τῶν ἀγροτῶν ὑπῆρξεν ἡ ἀπαλλαγή των, κατ' οὐσίαν, ἀπό παντός φόρου εἰσοδήματος, καθώς καί τοῦ φόρου κληρονομιῶν. Ἐπίσης διά πρώτην φοράν ἀπό τοῦ 1956, τό Κράτος ἔθεσε τάς βάσεις ἀντιμετωπίσεως τοῦ καιρίου προβλήματος τῆς παροχῆς ὑγειονομικῆς περιθάλψεως εἰς τούς ἀγρότας, μέσω ἑνός ἐκτεταμένου δικτύου ἀγροτικῶν καί κοινοτικῶν ἰατρείων καί ὑγειονομικῶν σταθμῶν. Λειτουργοῦν ἤδη 1.271 ἰατρεῖα.

Τήν πλέον βαρυσήμαντον πρᾶξιν ἀπονομῆς κοινωνικῆς δικαιοσύνης πρός τόν ἀγροτικόν κόσμον ἀπετέλεσεν ἡ εἰσαγωγή τοῦ θεσμοῦ τῶν γεωργικῶν κοινωνικῶν ἀσφαλίσεων. Τούς πρώτους ὠφελίμους καρπούς τοῦ ἐπαναστατικοῦ τούτου κοινωνικοῦ μέτρου ἐγνώρισεν ἤδη ὁ ἀγροτικός μας κόσμος μέ τήν ἔναρξιν, ἀπό τοῦ 1962, τῆς συνταξιοδοτήσεως 305.000 περίπου ὑπερηλίκων, ἀνδρῶν καί γυναικῶν. Σημειωτέον ὅτι ὁ νέος θεσμός ἐγενίκευσε συγχρόνως τήν ἀσφάλισιν κατά τῆς ἀσθενείας καί ἐπεξετάθη καί εἰς τάς ζημίας τῆς παραγωγῆς ἐκ θεομηνιῶν ἀπό 1ης Ἰανουαρίου τοῦ τρέχοντος ἔτους. Τό τελευταῖον τοῦτο μέτρον θεωρεῖται καί διεθνῶς τόλμημα καί παράδειγμα διά τάς λοιπάς χώρας, δεδομένου ὅτι εἰς οὐδεμίαν χώραν ἐφηρμόσθη ὁ θεσμός μέ τόσην εὐρύτητα καί μέ τόσον μικράν συμμετοχήν τῶν ἐνδιαφερομένων ἀγροτῶν εἰς τάς δαπάνας. Τά $^{4}/_{5}$ σχεδόν τῆς δαπάνης καλύπτονται ἀπό κοινωνικήν εἰσφοράν καί ἀποτελοῦν εἰς πρωτοφανῆ κλίμακα μεταβίβασιν εἰσοδημάτων ἐκ τῶν πόλεων εἰς τούς πληθυσμούς τῆς ὑπαίθρου.

Ἀπόδειξις τῆς ἐπιτυχίας τῶν μέτρων τῶν Κυβερνήσεων τῆς ΕΡΕ εἰς τόν τομέα τῆς ἀγροτικῆς πολιτικῆς εἶναι ἡ ἐξέλιξις τοῦ ἀγροτικοῦ εἰσοδήματος. Τό 1955 τό ἐκ τῆς γεωργίας εἰσόδημα ὑπελείπετο κατά τι τῶν 20 δισεκ. Τό 1963 ὑπολογίζεται ὅτι θά φθάση εἰς τά 30 δισεκατομμύρια. Θά σημειώση συνεπῶς αὔξησιν κατά 50%. Εἰς τό εἰσόδημα τοῦτο πρέπει νά προστεθοῦν καί τά ἐξ ἄλλων πηγῶν, ἐκτός τῆς γεωργίας, εἰσοδήματα τοῦ ἀγρότου. Τά παράλληλα αὐτά εἰσοδήματα, ἐνῶ τό 1955 δέν ὑπερέβαιναν τά 500 ἑκατ. δρχ., θά ὑπερβοῦν τό 1963 τά 3 δισεκ. Κατά συνέπειαν, ἡ συνολική αὔξησις τοῦ εἰσοδήματος τοῦ ἀγρότου, κατά τήν τελευταίαν ὀκταετίαν, ἀνέρχεται εἰς 60%, ἔναντι ἀντιστοίχου αὐξήσεως τοῦ τιμαρίθμου μόνον κατά 15%. Τοῦτο ἀποτελεῖ σημαντικόν ἐπίτευγμα, ἐάν ληφθῆ ὑπ' ὄψιν ὅτι καί διεθνῶς τό ἀγροτικόν εἰσόδημα, λόγω τῆς φύσεώς του, αὐξάνεται βραδέως.

Ὅλα αὐτά ἀποδεικνύουν ὅτι διά πρώτην φοράν ἐπί τῶν ἡμερῶν μου, τά προβλήματα τῆς ἀγροτικῆς τάξεως ἀπετέλεσαν ἀντικείμενον μεθοδικῆς μελέτης. Καί ὅτι διά πρώτην φοράν ἑλληνική Κυβέρνησις ἐπεδίωξε μέ συγκεκριμένα οἰκονομικά καί κοινωνικά προγράμματα τήν βελτίωσιν τῆς θέσεως τοῦ Ἕλληνος ἀγρότου».

Καί ὁ Κ. Καραμανλῆς κατέληξε:

«Ἡ ΕΡΕ, ὅπως ἀπέδειξα ἤδη μέ τά στοιχεῖα τά ὁποῖα σᾶς ἀνέφερα, ἀντιμετωπίζει κατά τρόπον προγραμματισμένον τήν βελτίωσιν τῆς θέσεως τοῦ Ἕλληνος ἀγρότου. Θά συνεχίση δέ καί εἰς τό μέλλον, διά τῆς διευρύνσεως τῆς ἐφαρμοσθείσης μέχρι τοῦδε πολιτικῆς, τόν ἐκσυγχρονισμόν τῆς ἑλληνικῆς γεωργίας, μέ σκοπόν τήν περαιτέρω αὔξησιν τοῦ ἀγροτικοῦ εἰσοδήματος.

Ἀλλά καί ἐάν ἀκόμη ἐπετυγχάνετο ἡ πλήρης ἀναδιάρθρωσις καί ὁ ἐκσυγχρονισμός τῆς γεωργίας, καί πάλιν τό βιοτικόν ἐπίπεδον τοῦ Ἕλληνος ἀγρότου θά ἐξηκολούθει νά παραμένη εἰς ἐπίπεδα μή ἱκανοποιοῦντα τάς σημερινάς του ἀνάγκας καί ἀπαιτήσεις. Δέν δύναται, ὁπωσδήποτε ἀξιοποιουμένη ἡ ἑλληνική γῆ, νά ἀπασχολήση παραγωγικῶς ὁλόκληρον τόν σήμερον ἀσχολούμενον μέ τήν γεωργίαν πληθυσμόν. Δι' αὐτόν ἀκριβῶς τόν λόγον ἐπιδιώκομεν τήν ταχεῖαν ἐκβιομηχάνισιν τῆς χώρας. Ἡ ἐκβιομηχάνισις καί γενικώτερον ἡ οἰκονομική ἀνάπτυξις τῆς Ἑλλάδος ἐνδιαφέρει, περισσότερον ἀκό-

μη καί ἀπό τόν ἀστόν, τόν Ἕλληνα ἀγρότην. Διότι ἡ δημιουργία βιομηχανίας, καί μάλιστα ἐπαρχιακῆς, θά καταστήση δυνατήν τήν ἀπορρόφησιν τοῦ πλεονάζοντος ἀγροτικοῦ δυναμικοῦ.

Ἀγαπητοί Σερραῖοι,

Ἐπιθυμῶ νά βεβαιωθῆτε ὅτι τά προβλήματά σας δέν πρόκειται νά λυθοῦν μέ δημαγωγικάς ὑποσχέσεις καί παραχωρήσεις. Θά λυθοῦν μόνον μέ μίαν σταθεράν καί συνεχῆ αὔξησιν τοῦ εἰσοδήματός σας. Δι' ὅλων δέ τῶν μέτρων, τά ὁποῖα ἐλάβομεν καί προτιθέμεθα νά λάβωμεν, τοῦτο ἀκριβῶς ἐπιδιώκομεν».

Στή συνέχεια, ὁ Κ. Καραμανλῆς ἐπισκέφθηκε τήν Ξάνθη, τήν Κομοτηνή, τήν Ἀλεξανδρούπολη καί, ἀκόμη, τά νησιά τοῦ ἀνατολικοῦ Αἰγαίου. Συγκεκριμένα, στή Μυτιλήνη, τή Χίο καί τή Ρόδο, εἶχε διαδοχικά τήν εὐκαιρία νά ἀναφερθεῖ στή σημασία τῆς καθιερώσεως, γιά πρώτη φορά, τῆς παρεμβάσεως σέ μόνιμη βάση καί τῆς προστασίας τοῦ ἐλαιολάδου, στήν ἀναγωγή τῆς ἑλληνικῆς ἐμπορικῆς ναυτιλίας σέ τρίτη δύναμη στόν κόσμο καί στό φαινόμενο τοῦ ὑπερδιπλασιασμοῦ τοῦ εἰσοδήματος στά Δωδεκάνησα, ἐνδεικτικό τῆς γενικότερης προόδου πού σημειώθηκε στή χώρα κάτω ἀπό τή διακυβέρνηση τῆς ΕΡΕ.

«Ἄν —κατέληξε— *ὁ ἑλληνικός λαός δέν καταδικάση ὁριστικά τίς μεθόδους τῶν ἀντιπάλων μου, ἡ περαιτέρω πρόοδος θ' ἀνασταλῆ καί τό ἐλεύθερον πολίτευμα τῆς χώρας θά τεθῆ ἐν κινδύνω».*

Στήν Κρήτη, τελευταῖο σταθμό τῆς περιοδείας του, ὁ Κ. Καραμανλῆς τόνισε ὅτι *«θά χαρῆ ἰδιαιτέρως, ἐάν αὐτήν τήν φοράν οἱ Κρῆτες, οἱ ὁποῖοι γνωρίζει ὅτι τόν ἐκτιμοῦν, ἐπιβεβαιώσουν τήν ἐκτίμησίν των διά τῆς ψήφου των».*

Στό Ἡράκλειο, ὁ ἀρχηγός τῆς ΕΡΕ ἀνέπτυξε τή σημασία τῆς ἐπικείμενης ἐκλογῆς, τονίζοντας ὅτι ἡ ἔκβασή της θά ἐπηρεάσει ἀποφασιστικά τό μέλλον τῆς χώρας. Ἀφοῦ ἀναφέρθηκε στό ἔργο τῶν Κυβερνήσεων τῆς ὀκταετίας, παρατήρησε:

«Εἰς τό πλαίσιον τῶν προγραμμάτων τά ὁποῖα ἐφηρμόσθησαν, ἡ Κρήτη καί εἰδικώτερον τό Ἡράκλειον, ἔτυχον καλῆς μεταχειρίσεως. Τά ἔργα τά ὁποῖα ἐξετελέσθησαν καί ἐπραγματοποιήθησαν εἰς τήν περιοχήν σας, εἶναι περισσότερα τῶν ὅσων ἐγένοντο ἀφ' ὅτου ἡ Κρήτη ἐνεσωματώθη εἰς τήν Ἑλλάδα. Αὐτή δέ ἡ ἀλήθεια ἀποδεικνύεται μέ ἀδιαψεύστους ἀριθμούς».

Τέλος, ἀνέλυσε τά μέτρα προστασίας τῆς σουλτανίνας τονίζοντας ὅτι πρώτη ἡ Κυβέρνησίς του καθιέρωσε *«μόνιμον πολιτικήν προστασίας τοῦ προϊόντος, χάριν τοῦ ὁποίου ὑπέβαλε τόν προϋπολογισμόν εἰς θυσίας ὑπερβαινούσας τά 600 ἑκατομμύρια».*

Καί κατέληξε:

«Οἱ ἀντίπαλοί μου, ἔναντι τῶν ἔργων αὐτῶν, δέν πράττουν ἄλλο παρά νά καταδημαγωγοῦν τόν λαόν καί ν' ἀπειλοῦν, μέ τάς μεθόδους των, τήν γαλήνην τῆς χώρας. Γνωρίζετε ὅτι ἀπό διετίας, μέ τό πρόσχημα τῆς «βίας καί τῆς νοθείας», ἀκολουθοῦν μίαν πολιτικήν ἐκβιάσεων τήν ὁποίαν, ἐάν μιμηθοῦν καί τά ἄλλα κόμματα τῆς χώρας, θ' ἀνατιναχθῆ ὄχι μόνον ἡ δημοκρατία, ἀλλά καί τό ἔθνος εἰς τόν ἀέρα. Τό ὅτι δέ τά περί «βίας καί νοθείας» ἀποτελοῦν προφάσεις ἐν ἁμαρτίαις τό γνωρίζετε καλύτερον παντός ἄλλου σεῖς οἱ Κρῆτες, δεδομένου ὅτι εἰς τήν νῆσον σας, ὅπου δέν κατηγγέλθη καμμία ἐκλογική παράβασις, ἡ ΕΡΕ ηὔξησε σημαντικῶς τήν δύναμιν αὐτῆς κατά τάς ἐκλογάς τοῦ 1961».

18 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1963

Ὁ Κ. Καραμανλῆς, συνοδευόμενος ἀπό τόν Παν. Κανελλόπουλο, ἐγκαινιάζει πενθήμερη περιοδεία στήν Πελοπόννησο καί τή Δυτική Ἑλλάδα ὡς τήν Κέρκυρα.

Πρῶτος σταθμός ἡ Κόρινθος, ὅπου, ὑπογραμμίζοντας τήν κρισιμότητα τῆς ἐπικείμενης ἐκλογῆς, τόνισε ὅτι *«ἤ θά κατασφαλισθοῦν τά ἐπιτεύγματα τῆς τελευταίας 10ετίας ἤ θά ὀπισθοδρομήσωμεν πολιτικῶς, οἰκονομικῶς καί ἠθικῶς».*

Στό Ἄργος ἐπεσήμανε ὅτι «ὁ ἴδιος ἀποφεύγει νά θίγη τά τοπικά ζητήματα καί νά παρέχη ὑποσχέσεις· πρῶτον, διότι δέν δύναται νά ὑπόσχεται ἔξω τῆς πραγματικότητος καί, κυρίως, διότι ἡ ΕΡΕ καλεῖ τόν λαόν ὄχι νά ψηφίση τήν ἐπίλυσιν τῶν προβλημάτων, ἀλλά τάς προϋποθέσεις πού διευκολύνουν τήν ἐξεύρεσιν τῶν λύσεων εἰς τά προβλήματά του».

Ἀφοῦ μίλησε στήν Τρίπολη, ὁ Κ. Καραμανλῆς ἐπισκέφθηκε τή Σπάρτη, ὅπου καί ἀναφέρθηκε στή στάση τῆς ΕΚ:

«Αὕτη, πλήν τῶν ἄλλων, χρησιμοποιεῖ εἰς τόν ἀγῶνα της μεθόδους ἠθικῶς καί πολιτικῶς ἀπαραδέκτους. Μεθόδους αἱ ὁποῖαι ἐνθυμίζουν παλαιάς θλιβερᾶς ἐποχάς τῆς πολιτικῆς μας ἱστορίας. Διά νά ἐπιτύχη τήν ἐκβίασιν τῆς ἐξουσίας, δέν ἐδίστασε νά χρησιμοποιήση τήν διαβολήν καί τήν συκοφαντίαν, ὄχι μόνον ἐναντίον τῶν ἀντιπάλων της ἀλλά καί ἐναντίον τῆς χώρας.

Θά σᾶς ἀναφέρω, ἀπό τά πολλά, μερικά χαρακτηριστικά ὅμως, παραδείγματα.

Πρῶτον: Γνωρίζετε τήν θέσιν, τήν ὁποίαν ἔλαβεν ἡ ἡγεσία τῆς ΕΚ ἐπί τῆς ὑποθέσεως Λαμπράκη. Θέσιν διά τήν ὁποίαν θά ἔπρεπε νά αἰσχύνεται, ἐάν δέν εἶχεν ἀπωλέσει τό αἴσθημα τοῦ αὐτοσεβασμοῦ. Εἰς τήν περίπτωσιν αὐτήν προσεπάθησε νά προκαταλάβη καί νά ἐπηρεάση τήν δικαιοσύνην, τήν ὁποίαν ἐν

τούτοις ὑποκρίνεται ὅτι σέβεται. Κατήγγειλε τόν πρωθυπουργόν τῆς χώρας, ἐν γνώσει της ὅτι ψεύδεται, ὡς ὑπεύθυνον πολιτικοῦ ἐγκλήματος. Διέβαλε καί ἐπεχείρησε νά τραυματίση τό σῶμα τῆς χωροφυλακῆς, μέ κίνδυνον νά τό καταστήση ἀνίκανον νά προστατεύση τήν ἀσφάλειαν τῆς χώρας κατά τοῦ κομμουνισμοῦ. Καί τέλος διέσυρε διεθνῶς τήν χώραν τήν ὁποίαν ἐπεχείρησε νά ἐμφανίση ὡς πολιτικῶς ὑποανάπτυκτον.

Δεύτερον: Υἱοθέτησε τά συνθήματα τῶν κομμουνιστῶν «περί ἀστυνομικοῦ κράτους καί τρομοκρατίας», διά νά ἔχη τό πρόσχημα νά ἀπειλῆ καί νά ἐκφοβίζη τούς ἀντιπάλους της καί ἰδίως τά ὄργανα τῆς πολιτείας. Καθιέρωσε τήν ἐπικίνδυνον ἀρχήν τῆς αὐτοδικίας, μέ τά συνθήματά της περί αὐτοαμύνης. Τόν τελευταῖον καιρόν μάλιστα, ἀσκεῖ πολιτικήν τρομοκρατίας μέ τήν ἀπειλήν τῶν ψευδῶν καταγγελιῶν, τῶν προγραφῶν καί τῶν μελλοντικῶν ἐκδικήσεων. Τήν πληροφορῶ ὅμως ὅτι δέν θά ἀνεχθῶμεν περαιτέρω τήν τακτικήν αὐτήν, τῆς ὁποίας ἐπωφελεῖται μόνον ἡ Ἀριστερά, ὅπως ἀπέδειξαν τά πρόσφατα γεγονότα τῶν Ἀθηνῶν. Οὐδείς ἄλλωστε πρέπει νά ἐπηρεάζεται ἀπό τάς φαιδράς ἀπειλάς της, δεδομένου ὅτι δέν πρόκειται νά ἔλθη εἰς τήν ἐξουσίαν.

Τρίτον: Ἐνῶ μᾶς ὑβρίζουν καπηλικώτατα καί ἐπί διετίαν, ἐπί τῇ βάσει σχεδίου, ἐπιδιώκουν τήν δημιουργίαν ὄχι ἁπλῆς ὀξύτητος ἀλλά ἀνωμαλίας, παραπονοῦνται κατά τρόπον ὑποκριτικόν, ὅταν ἐκ καθήκοντος καταγγέλλομεν τήν ἀναρχικήν καί ἐκβιαστικήν πολιτικήν των.

Τέταρτον: Διά νά συγκρατήσει ἡ ΕΚ τούς ὀπαδούς της καί διά νά κατακτήση τήν ἀλληλεγγύην τῆς ΕΔΑ, μᾶς ἀποδίδει δικτατορικάς διαθέσεις. Καί τό πράττει τοῦτο ἐπικαλουμένη τήν πρόθεσίν μας ὅπως ἀναθεωρήσωμεν τό Σύνταγμα καί τήν δήλωσίν μας ὅτι θά προστατεύσωμεν τήν γαλήνην τῆς χώρας. Γνωρίζουν ἐν τούτοις ὅτι εἶμαι δημοκρατικώτερος ἀπό αὐτούς, οἱ ὁποῖοι καπηλεύονται καί ὑπονομεύουν τήν δημοκρατίαν.

Τήν δημοκρατικότητά μου τήν ἀπέδειξα μέ τήν πίστιν μου πρός τόν λαόν, πρός τόν ὁποῖον προσφεύγω πάντοτε, καί ὅταν δύναμαι νά παραμείνω εἰς τήν ἐξουσίαν.

Γνωρίζουν ἐπίσης ὅτι οὔτε τήν πρόθεσιν οὔτε τήν δυνατότητα ἔχω νά κάμω δικτατορίαν. Ἐάν τάς εἶχον, θά τάς ἐπραγματοποιοῦσα ἐπί τόσον καιρόν πού εὑρίσκομαι εἰς τήν ἐξουσίαν, τοσούτω μᾶλλον καθ' ὅσον οἱ ἴδιοι μοῦ προσέφερον εὐκαιρίας μέ τήν ἀναρχικήν καί συνοδοιπορικήν των πολιτικήν. Ἐκεῖνο ὅμως τό ὁποῖον θά πρέπει νά γνωρίζουν ὅλοι εἶναι ὅτι ἡ πολιτική τῆς ΕΚ, ἐάν συνεχισθῆ, αὐτή εἶναι ἐκείνη, ἡ ὁποία θά ὁδηγήση θᾶττον ἤ βράδιον εἰς κάποιαν δικτατορίαν.

Θά πρέπει ἐπίσης νά γνωρίζουν ὅτι ἡ ΕΚ, συνεπικουρουμένη ἀπό τήν ΕΔΑ, προσπαθεῖ πράγματι νά μέ θέση πρό τοῦ διλήμματος ἤ νά συνθηκολογήσω μαζί της ἤ, διά νά προστατεύσω τόν τόπον, νά καταφύγω εἰς μέτρα ἀντιδημοκρατικά. Τούς διαβεβαιῶ ὅμως ὅτι δι' ἐμέ δέν ὑφίσταται τοιοῦτον δίλημμα. Καί τήν ἀναθεώρησιν τοῦ Συντάγματος, ἡ ἀναγκαιότης τῆς ὁποίας γενικῶς ἀναγνωρίζεται, θά ἐπιδιώξωμεν μέ τήν νόμιμον διαδικασίαν, καί τήν γαλήνην τοῦ λαοῦ θά προστατεύσωμεν χωρίς νά ἐξέλθωμεν ἀπό τήν δημοκρατικήν τάξιν».

Στή συνέχεια τῆς περιοδείας του, ὁ Κ. Καραμανλῆς μίλησε στήν Καλαμάτα, τόν Πύργο, τήν Ἀμαλιάδα, τήν Πάτρα, τό Μεσολόγγι, τό Ἀγρίνιο, τήν Ἀμφιλοχία, τήν Ἄρτα, τή Φιλιππιάδα καί τά Ἰωάννινα — στίς 21 Ὀκτωβρίου.

Ὁ Κ. Καραμανλῆς ἐπέστρεψε ἀτμοπλοϊκῶς στήν Ἀθήνα, ἀφοῦ ἐπισκέφθηκε καί τήν Κέρκυρα, τελευταῖο σταθμό στήν περιοδείας του.

24 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1963

Ὁ Κ. Καραμανλῆς ἐξετάζει, ἀπό κοινοῦ μέ τούς ὑποψηφίους τῆς ΕΡΕ στήν περιφέρεια τῆς πρωτεύουσας, τήν τακτική τοῦ ἐκλογικοῦ ἀγῶνα καί τήν ὀργάνωση τῆς συγκεντρώσεως τῆς Ἀθήνας. Ἀναφερόμενος στήν τακτική πού υἱοθέτησε, ἐπεσήμανε:

«Ὑπῆρξα αὐστηρός εἰς τούς λόγους μου, διότι δέν ἦτο δυνατόν νά ἀφήσω ἄνευ ἀπαντήσεως τήν ἡγεσίαν τῆς ΕΚ, ἡ ὁποία ἐπί μίαν διετίαν, ὄχι μόνον ἐπέκρινε μέ πρωτοφανῆ ὀξύτητα τήν πολιτικήν τῆς ΕΡΕ ἀλλά καί ἐξετράπη εἰς ἄνευ προηγουμένου προσωπικάς ὕβρεις ἐναντίον μου».

25 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1963

Σέ ἀνακοίνωσή της, ἡ ΕΡΕ καταγγέλλει τήν ΕΚ γιά «ἀχαλίνωτον» διασπορά ψευδῶν καί συκοφαντικῶν εἰδήσεων, καταβιβάζοντας σέ χαμηλά ἐπίπεδα τόν προεκλογικό ἀγῶνα. Εἰδικότερα, ἐπισημαίνει:

«Πρό ὀλίγων ἡμερῶν εἶχε δημοσιευθῆ εἰς ἐφημερίδα τοῦ Κέντρου συνέντευξις σημαίνοντος πολιτικοῦ ἀνδρός τῶν Ἡν. Πολιτειῶν, τοῦ γερουσιαστοῦ Γκολντγουῶτερ, δοθεῖσα πρό τριῶν ὁλοκλήρων μηνῶν, τό περιεχόμενον τῆς ὁποίας κατά τοιοῦτον τρόπον ἐνοθεύθη καί ἐνεφανίσθη, ὥστε νά παρουσιάζεται οὗτος ὡς υἱοθετῶν δῆθεν τάς γνωστάς συκοφαντίας τῆς ΕΚ περί δικτατορικῶν προθέσεων τῆς ΕΡΕ, περί ἀναμίξεως τῆς ἀμερικανικῆς πρεσβείας εἰς τάς ἐκλογάς τοῦ 1961, περί βίας καί νοθείας κλπ.

Πρῶτος ὁ ἐν Ἀθήναις Ἀμερικανός πρέσβυς κ. Λαμπουῖς ἔσπευσε νά διαψεύση κατηγορηματικῶς τά περί δῆθεν ἀναμίξεως τῆς πρεσβείας εἰς τάς ἐκλογάς, χαρακτηρίσας αὐτά ὡς «πλῆθος ψευδῶν». Ἤδη δέ σήμερον ὁ κ. Γκολντγουῶτερ, πληροφορηθείς τήν κακόπιστον διαστρέβλωσιν τῶν λόγων του ἐν Ἑλλάδι, ἔσπευσε νά κάμη κατηγορηματικήν διάψευσιν ὅλων τῶν δῆθεν ὑπ' αὐτοῦ λεχθέντων εἰς

Ὁμιλία στήν Πλατεῖα Κλαυθμῶνος.

βάρος τῆς ΕΡΕ. Τονίζει ὁ διακεκριμένος Ἀμερικανός γερουσιαστής ὅτι αἱ δηλώσεις του διεστρεβλώθησαν, παρηρμηνεύθησαν καί ἐδημοσιεύθησαν παρακαίρως, πρός τόν σκοπόν ὅπως συναχθῆ τό συμπέρασμα ὅτι ἐπεχειρήθη ἐπηρεασμός τῶν πολιτικῶν πραγμάτων τῆς Ἑλλάδος. Ἡ διάψευσις αὕτη ἀποτελεῖ τόν πλέον βαρύ κόλαφον διά τούς ἐκμεταλλευθέντας κατά τρόπον ἀήθη τούς λόγους του.

2. Ὑποψήφιος τῆς ΕΚ, ὁ τέως πρέσβυς κ. Θ. Ὑψηλάντης, δέν ἐδίστασε νά ὑπαινιχθῆ εἰς ἄρθρον του ὅτι ἡ ΕΡΕ κυριολεκτικῶς ὑπεξήρεσεν ὑπό τό κρατικόν γερμανικόν δάνειον ποσόν 50 ἑκατ. μάρκων, δηλαδή 350 ἑκατ. δραχμῶν. Εὐρεῖα δημοσιότης ἐδόθη εἰς τήν «καταγγελίαν» αὐτήν ἀπό ὅλον τόν τύπον τῆς Ἑνώσεως Κέντρου. Ἦλθεν ὅμως τήν ἐπομένην ἡ κατηγορηματική διάψευσις τῆς Τραπέζης τῆς Ἑλλάδος καί κατέρρευσε πλήρως ἡ συκοφαντία. Διά πάντα ἄλλωστε γνωρίζοντα στοιχειωδῶς τόν ἐν προκειμένῳ μηχανισμόν τοῦ Δημοσίου Λογιστικοῦ, ἡ κατηγορία αὕτη ἦτο αὐτόχρημα γελοία. Μόνον ἄνθρωποι ἀγνοοῦντες πλήρως τήν λειτουργίαν αὐτήν ἤ ἄνθρωποι μέ ἀπύθμενον κακήν πίστιν ἦτο δυνατόν νά ὑποστηρίξουν ὅσα ὑπεστηρίχθησαν ἀπό πλευρᾶς Ἑνώσεως Κέντρου.

Ἀλλά ὁ ἴδιος ὑποψήφιος τῆς Ἑνώσεως Κέντρου, τόν ὁποῖον φαίνεται ἡ ἡγεσία της ἐπέλεξε ὡς σκεῦος αὐτῶν τῶν ἀθλιοτήτων, ὑπεστήριξεν εἰς συνέντευξίν του ὅτι αἱ σχέσεις μεταξύ Ἑλλάδος καί Δ. Γερμανίας ἐπεδεινώθησαν δῆθεν τά τελευταῖα ἔτη καί ὅτι, τήν ἄνοιξιν τοῦ 1961, ἡ γερμανική Κυβέρνησις δέν ἐπεθύμει νά ἔλθη εἰς ἐπαφήν μέ τόν Ἕλληνα ὑπουργόν τῶν Ἐξωτερικῶν κ. Ἀβέρωφ. Χθές ὅμως, ὁ τότε ὑπουργός τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Δ. Γερμανίας φόν Μπρεντάνο προέβη εἰς κατηγορηματικήν διάψευσιν τοῦ κακοήθους ἰσχυρισμοῦ, μέ τήν βαρυτάτην μάλιστα διά διπλωμάτην φράσιν: «οἱ ἰσχυρισμοί τοῦ κ. Ὑψηλάντη εἶναι ἀπολύτως ψευδεῖς».

3. Εἰς ἐφημερίδα τῆς Ἑνώσεως Κέντρου ἐδημοσιεύθη ἄρθρον περί «Μακεδονικοῦ», ὑπογραφόμενον ὑπό τοῦ κ. Σοφ. Βενιζέλου, διά τοῦ ὁποίου ἀφήνετο δολίως νά ὑπονοηθῆ ὅτι ἡ Κυβέρνησις Καραμανλῆ εἶχε δεσμευθῆ ἔναντι τῶν Ἀμερικανῶν διά τήν ἔναρξιν συζητήσεων περί ἐξόδου τῆς Βουλγαρίας εἰς τό Αἰγαῖον. Ἡ Ἕνωσις Κέντρου, ἐπιδεικνύουσα διά μίαν ἀκόμη φοράν πλήρη ἔλλειψιν ἐθνικῆς εὐθύνης, ἤρχετο νά ἐνισχύση τήν κομμουνιστικήν προσπάθειαν πρός ἀνακίνησιν τοῦ ἀνυπάρκτου «Μακεδονικοῦ ζητήματος». Τό ψευδολόγημα ἀπεκαλύφθη καί κατέρρευσεν ἐντός ὡρῶν δι' ἀνακοινώσεως τῆς πρεσβείας τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν, εἰς τήν ὁποίαν κατηγορηματικῶς ἐτονίζετο ὅτι «οὐδέποτε ἡ ἀμερικανική Κυβέρνησις ἤσκησε πίεσιν ἐπί τῆς Ἑλλάδος ὅπως αὕτη παραχωρήση εἰς οἱανδήποτε ξένην δύναμιν διέξοδον οἱασδήποτε μορφῆς πρός τό Αἰγαῖον».

4. Ἐν τῇ ἀναπτύξει τῆς συκοφαντικῆς ἐκστρατείας, ἡ ΕΚ ἐδοκίμασε νά χρησιμοποιήση καί μίαν ἄνευ ἡμερομηνίας ἐπιστολήν τοῦ Βέλγου γερουσιαστοῦ κ. Ντέ Μπολόκ, ἀπαντητικήν δῆθεν τῆς πρός αὐτόν ἐπιστολῆς τοῦ τέως ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν κ. Ἀβέρωφ, ἀποσταλείσης τήν 29/3/63, διά τῆς ὁποίας ἀντεκρούοντο ὅλα τά κομμουνιστικά ψεύδη περί παραβιάσεως τῆς δημοκρατικῆς νομιμότητος ἐν Ἑλλάδι. Ἀλλά τό γεγονός ὅτι ἀπάντησις ἐπικριτική τῶν ἐσωτερικῶν μας πραγμάτων ἐδημοσιεύθη ἄνευ ἡμερομηνίας, κοινοποιηθεῖσα ἀπό ὀργάνωσιν πρός λέσχην, χωρίς ὁ παραλήπτης νά ἔχη ποτέ λάβη γνῶσιν αὐτῆς, δέν δύναται παρά νά σημαίνη ὅτι ὁ ἐν Ἑλλάδι συνοδοιπορικός μηχανισμός πρός κατασυκοφάντησιν τῆς χώρας εἰς τό ἐξωτερικόν ἐκινήθη δραστηρίως διά νά ἐκμαιεύση μίαν ὄψιμον ἀπάντησιν πρός ἐκμετάλλευσιν κατά τάς τελευταίας πρό τῶν ἐκλογῶν ἡμέρας.

5. Ἄλλη ἐνέργεια τῆς Ἑνώσεως Κέντρου, χαρακτηριστική τῆς ἠθικῆς καταπτώσεως τῆς ἡγεσίας της, ὑπῆρξεν ἡ ἀπόπειρα ἀναμοχλεύσεως τῆς ὑποθέσεως Μέρτεν. Ἡ ἡγεσία τῆς ΕΡΕ γνωρίζει λεπτομερῶς τάς σκοτεινάς διαπραγματεύσεις, αἱ ὁποῖαι κατ' αὐτάς διεξήχθησαν ἐν Γερμανία καί Αὐστρία διά νά κατασκευασθῆ νέον συκοφαντικόν μυθιστόρημα. Γνωρίζει ἄριστα τούς εἰς τήν ὑπόθεσιν αὐτήν ἀναμεμιγμένους, οἱ ὁποῖοι δέν πρόκειται νά συγκαλυφθοῦν. Ἐπί τοῦ παρόντος ὅμως ἀρκεῖ ἡ ἐπισήμανσις τοῦ γεγονότος, τό ὁποῖον ἀποδεικνύει τόν βόρβορον μέσα εἰς τόν ὁποῖον ἔρριψε τήν Ἕνωσιν Κέντρου ἡ ἀπελπισία τῆς ἐπικειμένης ἥττης.

6. Οἱ κύκλοι τῆς ΕΚ, εἰς τήν ἐξαπολυθεῖσαν προεκλογικήν ἐκστρατείαν τοῦ ἀσυστόλου ψεύδους, περιέλαβον καί τήν ἀμερικανικήν βοήθειαν. Καί ἐξήγγειλαν, δι' ὀγδόην φοράν, τήν διακοπήν της, διά νά τήν ἀποδώσουν βεβαίως καί αὐτήν εἰς τήν Κυβέρνησιν Καραμανλῆ. Εἰς τόν μῦθον ἀνέμιξαν μάλιστα καί τόν γενικόν γραμματέα τοῦ ΝΑΤΟ κ. Στίκκερ, τόν ὁποῖον παρουσίασαν ὡς «μή ἀπασχοληθέντα μέ τό θέμα τῆς βοηθείας πρός τήν Ἑλλάδα» κατά τήν πρόσφατον ἐπίσκεψίν του εἰς τάς Ἀθήνας.

Ἡ διάψευσις ὑπῆρξεν ἄμεσος. Ὁ κ. Στίκκερ ἐδήλωσεν ὅτι «τό 1963 ἐχορηγήθη εἰς τήν Ἑλλάδα βοήθεια ἐξ 23,5 ἑκατ. δολλαρίων» καί προσέθεσε: «Τό κύριον μέλημά μου εἶναι μία ἀνάλογος συμφωνία βοηθείας διά τό 1964. Ἀναγνωρίζω πλήρως τήν ἀνάγκην βοηθείας πρός τήν Ἑλλάδα».

Ἐπανῆλθεν ὅμως ἡ ΕΚ ἐπί τοῦ θέματος ἐπικαλουμένη ἓν ἀμερικανικόν μνημόνιον ἐπί τοῦ ζητήματος τῆς βοηθείας πρός τήν Ἑλλάδα, τό ὁποῖον ἐπεδόθη, ὄχι εἰς τήν Κυβέρνησιν Καραμανλῆ, ἀλλ' εἰς τήν Κυβέρνησιν τοῦ κ. Πιπινέλη. Ἡ ἄμεσος ἀπάντησις τοῦ τέως ὑπουργοῦ τοῦ Συντονισμοῦ κ. Παπαληγούρα διέλυσε καί τήν συκοφαντίαν αὐτήν, ἀποδειχθέντος μάλιστα ὅτι ὁ ὑπουργός τῆς Ἐθνικῆς Ἀμύνης τῶν Ἡν. Πολιτειῶν κ. Μακναμάρα εἶχεν ἐπιδώσει εἰς τόν κ. Παπαληγούραν ἐπιστολήν ἱκανοποιοῦσαν ὁλοκληρωτικῶς τά ἑλληνικά αἰτήματα, γεγονός τό ὁποῖον ἐπιβεβαιοῖ καί τό ἀμερικανικόν μνημόνιον».

Ὁ πρόεδρος τῆς Κυπριακῆς Δημοκρατίας, Ἀρχιεπίσκοπος Μακάριος, ἐκφράζει, γιά πρώτη φορά μέ δημόσια δήλωσή του, τήν ἄποψη ὅτι, ἐνόψει τοῦ ἀδιεξόδου πού διαβλέπει στίς σχέσεις μεταξύ τῆς ἑλληνοκυπριακῆς καί τῆς τουρκοκυπριακῆς κοινότητας, ὀφείλει νά μεταβληθεῖ τό Σύνταγμα.

26-28 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1963

Ὁ Κ. Καραμανλῆς ὁλοκληρώνει τήν προεκλογική του περιοδεία μέ ὁμιλίες στή Χαλκίδα, τή Λαμία, τήν Καρδίτσα, τή Λάρισα καί τά Τρίκαλα.

Ἀπευθυνόμενος, τέλος, στό λαό τοῦ Βόλου, ἐπε-

σήμανε τίς διαφορές πού, κατά τήν ἄποψή του, ὑπάρχουν μεταξύ τῆς ΕΡΕ καί τῆς ΕΚ:

«Ἡ πρώτη βασική διαφορά εἶναι διαφορά νοοτροπίας. Ἡ ΕΡΕ εἶναι ἕνα κόμμα συγχρονισμένον, μέ μεταπολεμικήν νοοτροπίαν, τό ὁποῖον ὑπῆρξε προϊόν ἱστορικῆς ἀνάγκης. Εἶναι ἕνα κόμμα τό ὁποῖον ἐκλήθη νά καλύψη τό κενόν τό ὁποῖον ἄφησεν ἡ χρεωκοπία τῶν παλαιῶν κομμάτων.

Ἐξ ἀντιθέτου, ἡ ΕΚ εἶναι ἕνα κόμμα τό ὁποῖον κατέχεται ἀπό προπολεμικήν νοοτροπίαν καί ἀγωνίζεται ἐπιμόνως νά καλλιεργήση τά πάθη τοῦ λαοῦ καί νά ἐπαναφέρη τήν χώραν μας εἰς τό κλῖμα τοῦ παλαιοῦ ἐθνικοῦ διχασμοῦ. Πέραν δέ τούτου, χρησιμοποιεῖ μεθόδους ἠθικῶς καί πολιτικῶς ἀπαραδέκτους. Ἡ ὕβρις, ἡ διαβολή καί ἡ συκοφαντία εἶναι τά κύρια ὅπλα της.

Δύναμαι νά σᾶς βεβαιώσω ὅτι καί εἰς τάς πλέον σκοτεινάς περιόδους τῆς πολιτικῆς μας ἱστορίας δέν παρετηρήθη τοιοῦτος ἐκτραχηλισμός. Δι' ὅλους αὐτούς τούς λόγους ἡ Ἕνωσις Κέντρου εὑρίσκεται καί θά εὑρίσκεται μονίμως εἰς διάστασιν μέ τόν ἑλληνικόν λαόν, ὁ ὁποῖος ἔχει τήν νοοτροπίαν τῆς ἐποχῆς μας καί ἀπεχθάνεται τάς μεθόδους αὐτάς.

Δευτέρα οὐσιώδης διαφορά εἶναι ἡ διαφορά ἡ ὁποία ὑπάρχει μεταξύ ἔργων καί λόγων. Ἡμεῖς ἐμφανιζόμεθα ἐνώπιον τοῦ λαοῦ καί διεκδικοῦμεν τήν ἐμπιστοσύνην του ἐπί τῇ βάσει ἑνός ἔργου τό ὁποῖον ἀποτελεῖ ζωντανήν πραγματικότητα. Ἔργου, τό ὁποῖον γνωρίζει ὁ ἑλληνικός λαός καί τό ὁποῖον τυγχάνει καί διεθνοῦς ἀναγνωρίσεως.

Τρίτη σημαντική διαφορά μεταξύ ἡμῶν καί τῶν ἀντιπάλων μας: Ἡ ΕΡΕ ἀπέδειξε τήν πίστιν της εἰς τούς δημοκρατικούς μας θεσμούς. Δέν ἐδιστάσαμεν, καί ὅταν ἀκόμη ἠδυνάμεθα νά παραμείνωμεν εἰς τήν ἐξουσίαν, νά παραιτηθῶμεν ταύτης καί νά προσφύγωμεν εἰς τόν λαόν. Αὐτή δέ ἀκριβῶς εἶναι ἡ μεγαλυτέρα ἀπόδειξις τῆς δημοκρατικότητός μας.

Οἱ ἀντίπαλοί μας, ἀντιθέτως, προσπαθοῦντες νά ἐκβιάσουν τήν ἐξουσίαν, παρακωλύουν τήν ὁμαλήν λειτουργίαν τοῦ πολιτεύματος καί τό θέτουν ἐν κινδύνῳ. Διότι, προκειμένου νά ἐπιτύχουν τούς σκοπούς των, χρησιμοποιοῦν, ὄχι ἁπλῶς ἀντιδημοκρατικάς ἀλλά ἀναρχικάς μεθόδους. Μεθόδους αἱ ὁποῖαι, ἐάν υἱοθετοῦντο καί ἀπό τά ἄλλα κόμματα, θά ὡδηγοῦσαν εὐθέως εἰς τήν κατάρρευσιν τοῦ πολιτεύματος.

Τετάρτη, ἐξ ἴσου βασική, διαφορά: Ἡ ΕΡΕ ἀπέδειξεν ὅτι εἶναι κόμμα πειθαρχημένον, μέ ἕνα ἀρχηγόν καί συγκεκριμένον πρόγραμμα. Ἀπέδειξεν ἐμπράκτως ὅτι δύναται νά κυβερνήση κατά τρόπον σταθερόν καί δημιουργικόν.

Ἀντιθέτως, ἡ ΕΚ εἶναι κατασκεύασμα τῶν περιστάσεων. Γνωρίζετε ὅτι τά κόμματα τά ὁποῖα τήν ἀπαρτίζουν ὑπό οἱοδήποτε σχῆμα καί ἐάν ἐμφανι-

Από τήν προεκλογική συγκέντρωση στήν Αθήνα.

σθοῦν, θά διατηρήσουν τάς ἀδυναμίας των. Διότι αἱ ἀδυναμίαι αὐταί εἶναι ὀργανικαί καί δέν ἀΐρονται μέ τεχνητάς μεταμορφώσεις.

Αἱ ἰδεολογικαί ἀλλά καί αἱ προσωπικαί ἀντιθέσεις, αἱ ὁποῖαι ἐκδηλοῦνται εἰς τούς κόλπους τῆς ΕΚ, τήν καθιστοῦν ἀνίκανον διά τάς εὐθύνας τῆς ἐξουσίας. Ὅπως δέ εἶπον καί ἄλλοτε καί ὅπως ἀπέδειξαν πρόσφατα περιστατικά, οἱ ἄνθρωποι αὐτοί μισοῦνται μεταξύ των περισσότερον ἀπό ὅσον μισοῦν τόν ὁμιλοῦντα.

Δι' ὅλους αὐτούς τούς λόγους, ἡ ΕΚ δέν παρέχει καμμίαν ἐγγύησιν ἀλλ' οὔτε κἄν ἐλπίδα ὅτι δύναται νά δώση Κυβέρνησιν εἰς τόν τόπον. Καί λόγω τῆς περιωρισμένης λαϊκῆς της βάσεως ἀλλά καί λόγω τῆς ἑτεροκλήτου συνθέσεώς της. Παρ' ὅλα ὅσα λέγει, μοναδική της φιλοδοξία εἶναι νά ἀποτρέψη τήν αὐτοδύναμον πλειοψηφίαν τῆς ΕΡΕ καί διά τοῦ τρόπου αὐτοῦ νά μετάσχη τῆς ἐξουσίας. Ἀλλά ὁ τόπος, διά νά ἀντιμετωπίση τά προβλήματά του, ἔχει ἀνάγκην ἀπό σταθεράν καί ἰσχυράν Κυβέρνησιν καί δέν συγχωρεῖται νά ἐπιδίδεται εἰς πειραματισμούς.

Πέραν ὅμως ὅλων αὐτῶν, ὑπάρχει καί ἡ πέμπτη καί σημαντικωτέρα διαφορά μεταξύ τῆς ΕΡΕ καί τῆς ΕΚ. Ἡ ΕΡΕ ἐπέδειξεν ἐθνικήν εὐαισθησίαν. Ἀπέφυγεν ὑπόπτους συμβιβασμούς. Καί ἀντιμετώπισε τόν κομμουνισμόν μέ ἀποφασιστικότητα καί χωρίς νά ἐξέλθη ἀπό τήν δημοκρατικήν τάξιν».

1 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 1963

Ὁ Κ. Καραμανλῆς ἀπευθύνεται σέ ὀγκώδη συγκέντρωση τοῦ λαοῦ τῶν Ἀθηνῶν, στήν πλατεῖα Κλαυθμῶνος:

«Πολῖται τῶν Ἀθηνῶν,

Ἀπό τῆς θέσεως αὐτῆς ἀπευθύνομαι σήμερον πρός ὅλους τούς νομιμόφρονας Ἕλληνας πολίτας. Ἀπευθύνομαι πρός ὅλους ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι, ἀνεξαρτήτως τοῦ τί ἐψήφισαν κατά τάς τελευταίας ἐκλογάς, θέλουν τήν γαλήνην καί τήν προκοπήν τοῦ τόπου. Ἀπευθύνομαι δηλαδή πρός τήν μεγίστην πλειοψηφίαν τοῦ ἔθνους.

Θά σᾶς ὁμιλήσω, ὅπως πάντοτε, μέ παρρησίαν καί εἰλικρίνειαν. Διά νά σᾶς ὑπενθυμίσω τί ἐπετύχαμεν μέχρι σήμερον. Νά σᾶς δώσω τήν προοπτικήν διά τό μέλλον. Καί νά ἐπισημάνω τούς κινδύνους, οἱ ὁποῖοι διαγράφονται εἰς τόν ὁρίζοντα. Εἰς τά δημοκρατικά καθεστῶτα, ἡ ἀκριβής γνῶσις τῆς πραγματικότητος εἶναι ἀπαραίτητος καί διά τούς κυβερνῶντας καί διά τούς κυβερνωμένους. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ἡ μεγάλη ἀρετή τῆς δημοκρατίας.

Ὅ,τι ἀποτελεῖ σήμερον πραγματικότητα ἦτο πρό ὀλίγων μόλις ἐτῶν αἴτημα καί πάθος τοῦ ἔθνους. Δέν ἀπέχει πολύ ἡ ἐποχή τῶν ἀλλεπαλλήλων κινημάτων, τῆς πολιτικῆς ἀσταθείας, τῶν νομισματικῶν κλονισμῶν καί τῆς ἐθνικῆς ἀνυποληψίας. Δέν ἀπέχει πολύ ἡ ἐποχή, κατά τήν ὁποίαν ἡ Ἑλλάς ἐνεφανίζετο διεθνῶς ὡς χώρα πολιτικῶς ὑπανάπτυκτος.

Τότε, ἑνός ἤ δύο ἐτῶν ἐσωτερική γαλήνη καί ὁμαλή ζωή ἐθεωρεῖτο μέγα ἐπίτευγμα. Σήμερον, χάρις εἰς τόν μόχθον σας καί τήν φρόνησίν σας, ὅλα αὐτά ἀποτελοῦν ἀνάμνησιν δυσάρεστον, ἀλλά καί χρήσιμον πρός παραδειγματισμόν. Συγκρίνατε ψυχρῶς καί τιμίως τό παρελθόν αὐτό μέ τήν τελευταίαν ὀκταετίαν. Ἐγνωρίσατε ἄλλοτε τήν ἐπικρατοῦσαν κατά τά τελευταῖα ἔτη ἐσωτερικήν γαλήνην καί ὁμαλότητα; Τήν νομισματικήν σταθερότητα καί τόν ταχύν ρυθμόν οἰκονομικῆς προόδου; Εἴδατε ἄλλοτε τό Κράτος νά ἀναπτύσση τόσην δραστηριότητα καί τήν μικράν Ἑλλάδα νά μνημονεύεται ὡς παράδειγμα πρός μίμησιν;

Τόν ἀπολογισμόν τοῦ ἔργου τῶν Κυβερνήσεών μου τόν ἔκαμα πρό μηνός εἰς τήν Θεσσαλονίκην. Καί ἔδωσα ἐκεῖ τήν εἰκόνα τῆς οἰκονομικῆς προόδου, ἡ ὁποία ἐσημειώθη εἰς τόν τόπον μας κατά τά τελευταῖα ἔτη. Θά σᾶς καταπονήσω ἀσκόπως, ἐάν τόν ἐπαναλάβω καί σήμερον. Καί θά σᾶς καταπονήσω ἀσκόπως, διότι τήν πρόοδον αὐτήν, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ ζωντανήν πραγματικότητα, τήν γνωρίζετε ὅλοι σας. Τήν συναντᾶτε ἀνά πᾶν βῆμα σας καί τήν αἰσθάνεσθε εἰς τόν καθημερινόν σας βίον. Θά μνημονεύσω μόνον μερικά χαρακτηριστικά στοιχεῖα τά ὁποῖα δίδουν ἀνάγλυφον τήν εἰκόνα τῆς συντελεσθείσης προόδου.

Πρῶτον: Ἐξυγιάναμεν τά δημόσια οἰκονομικά τῆς χώρας. Ὁ προϋπολογισμός ὄχι μόνον δέν ἀφήνει ἐλλείμματα, ὅπως κατά τό παρελθόν, ἀλλά συμβάλλει ἀποφασιστικῶς εἰς τό πρόγραμμα τῶν ἐπενδύσεων.

Δεύτερον: Οἱ ἑλληνικοί τιμάριθμοι εἶναι ἀπό τούς σταθερωτέρους καί ἡ ἑλληνική δραχμή ἀπό τά ὑγιέστερα νομίσματα τοῦ κόσμου.

Τρίτον: Αἱ δημόσιαι ἐπενδύσεις, αἱ ὁποῖαι δίδουν τό μέτρον τῆς δραστηριότητος τοῦ Κράτους καί ἀπό τάς ὁποίας ἐξαρτᾶται τό μέλλον τῆς χώρας, ἀπό 2.600 ἑκατ. τό 1955, ἀνῆλθον κατά τό τρέχον ἔτος εἰς 10.900 ἑκατομμύρια.

Τέταρτον: Τό ἐθνικόν εἰσόδημα τῆς χώρας εἰς τρεχούσας τιμάς ἀπό 59.200 ἑκατ. τό 1955, θά ἀνέλθη ἐφέτος εἰς 110.000 ἑκατ. Ηὐξήθη δηλαδή ἐντός ὀκταετίας κατά 85% περίπου, ἐνῶ ὁ τιμάριθμος κατά τό αὐτό διάστημα ἀνῆλθε μόνον κατά 15%. Ἀποτέλεσμα ὅλων αὐτῶν ὑπῆρξεν ἡ γενική ἄνοδος τοῦ βιοτικοῦ ἐπιπέδου τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, τό ὁποῖον εἶναι ἤδη τό ὑψηλότερον τῆς Βαλκανικῆς.

Βεβαίως, δέν κατεστήσαμεν τήν Ἑλλάδα εὐδαίμονα. Τήν κατεστήσαμεν ὅμως, ὅπως εἶπον καί ἄλλοτε, ὀλιγώτερον πτωχήν ἀπό ὅ,τι ἦτο πρό ὀκταετί-

ας. Καί, πρό παντός, τήν κατεστήσαμεν ἱκανήν νά ἀγωνίζεται καί νά πιστεύη σέ ἕνα καλύτερον μέλλον. Θά διέπραττον τό σφάλμα τῶν ἀντιπάλων μου οἱ ὁποῖοι ἰσχυρίζονται ὅτι κατέστρεψα τήν χώραν, ἐάν δέν ἀνεγνώριζα ὅτι τό ἔργον μας παρουσιάζει ἀτελείας. Διά νά κριθῆ ὅμως δικαίως τό ἔργον αὐτό, θά πρέπει νά ληφθῆ ὑπ' ὄψιν ὅτι ἡ χώρα μας ἦτο ἐντελῶς ἀπαράσκευος διά μίαν τοιαύτην προσπάθειαν.

Ἡ ἔλλειψις τεχνικῆς καί διοικητικῆς πείρας, ἡ ἔλλειψις κεφαλαίου καί φυσικοῦ πλούτου καί τέλος αἱ ἀντιδράσεις τῶν ὠργανωμένων συμφερόντων καί τοῦ παλαιοκομματισμοῦ καθίστων τήν προσπάθειάν μας ἀφαντάστως δυσχερῆ καί ἐπίπονον.

Πάντως, ὁ ἑλληνικός λαός, ὁ ὁποῖος ἔχει τήν πεῖραν ἀπό τήν ἀδράνειαν καί τήν στασιμότητα τοῦ παρελθόντος, δύναται νά εἶναι ὑπερήφανος διά τήν συντελεσθεῖσαν εἰς τήν χώραν μας πρόοδον.

Διανύομεν ἤδη περίοδον προγραμματισμοῦ τόσον ἀπό μέρους τῆς πολιτείας ὅσον καί ἀπό μέρους τῶν ἀτόμων. Διότι ἔχουν ἐξασφαλισθῆ αἱ προϋποθέσεις, αἱ ὁποῖαι ἐπιτρέπουν εἰς τό σύνολον καί τούς πολίτας νά θέτουν σκοπούς. Καί αἱ προϋποθέσεις αὐταί εἶναι ἡ ὁμαλότης, ἡ σταθερότης καί ἡ ἀσφάλεια. Χάρις εἰς αὐτάς, καί τό ἐθνικόν εἰσόδημα σταθερῶς ἀνέρχεται καί τό βιοτικόν ἐπίπεδον τοῦ λαοῦ συνεχῶς βελτιοῦται καί τό μέλλον τῆς χώρας διαγράφεται ὅσον ποτέ ἄλλοτε εὐοίωνον. Τό ηὐξημένον ἤδη ἐθνικόν μας εἰσόδημα καί ἡ κτηθεῖσα κατά τά τελευταῖα ἔτη πεῖρα μᾶς ἐπιτρέπουν νά ἐντείνωμεν τάς προσπαθείας μας, νά διευρύνωμεν τά προγράμματά μας καί νά ἐπιταχύνωμεν τό ρυθμόν τῆς προόδου τοῦ τόπου.

Ὁμιλῶν εἰς τάς ἄλλας πόλεις τῆς Ἑλλάδος, εἶχον τήν εὐκαιρίαν νά καθορίσω τάς μελλοντικάς μας ἐπιδιώξεις, αἱ ὁποῖαι εἰς γενικάς γραμμάς εἶναι αἱ ἀκόλουθοι:

Πρῶτον: Ἡ διαφύλαξις ἀντί πάσης θυσίας τῆς νομισματικῆς σταθερότητος ἡ ὁποία, ὡς γνωστόν, κατοχυρώνει τό εἰσόδημα τῶν ἐργαζομένων.

Δεύτερον: Ἡ συνέχισις καί ἐπιτάχυνσις τῆς ἐπενδυτικῆς προσπαθείας, διά τήν περαιτέρω αὔξησιν τοῦ ἐθνικοῦ μας εἰσοδήματος καί τήν δικαιοτέραν κατανομήν αὐτοῦ. Ὅπως ἐτόνισα κατ' ἐπανάληψιν, μόνον δι' ἑνός ηὐξημένου ἐθνικοῦ εἰσοδήματος εἶναι δυνατόν νά ἀντιμετωπισθοῦν τά προβλήματα, τά ὁποῖα ἀπασχολοῦν τόν λαόν μας.

Τρίτον: Ἡ προώθησις τῆς ἐκβιομηχανίσεως τῆς χώρας, διά τήν δημιουργίαν εὐκαιριῶν ἀπασχολήσεως τοῦ πλεονάζοντος ἐργατικοῦ καί ἀγροτικοῦ δυναμικοῦ αὐτῆς.

Τέταρτον: Ἡ διεύρυνσις τῆς κοινωνικῆς μας πολιτικῆς, ὑπό τήν ἔννοιαν τῆς προστασίας τῶν ἐργαζομένων, τόσον ἀπό ἀπόψεως ἀποδοχῶν ὅσον καί ἀπό ἀπόψεως περιθάλψεως καί στέγης. Καί

Πέμπτον: Ἡ ἀναδιοργάνωσις τῆς παιδείας κατά τρόπον ἀνταποκρινόμενον εἰς τό πνεῦμα καί τάς ἀνάγκας τῆς ἐποχῆς μας.

Παράλληλον καί σταθεράν ἐπιδίωξίν μας ἀποτελεῖ, ὡς γνωστόν, ἡ ἀναθεώρησις τοῦ Συντάγματος, τήν ὁποίαν θεωροῦμεν ἀπαραίτητον διά τόν ἐκσυγχρονισμόν τοῦ κρατικοῦ μηχανισμοῦ, τήν ἐξυγίανσιν τῆς δημοσίας μας ζωῆς καί τήν προστασίαν τοῦ δημοκρατικοῦ μας πολιτεύματος.

Ἡ ὑλοποίησις τῶν ἐπιδιώξεων αὐτῶν, αἱ ὁποῖαι ἐντάσσονται ἤδη εἰς συγκεκριμένον πρόγραμμα, θά ὁδηγήση εἰς τόν ἐξευρωπαϊσμόν τῆς Ἑλλάδος, πού ἀποτελεῖ τό ἰδανικόν τῆς ἐποχῆς μας. Βεβαίως, ἡ πραγματοποίησις τοῦ μεγάλου αὐτοῦ σκοποῦ θά ἀπαιτήση σύνεσιν καί μόχθον. Θά ἀπαιτήση τήν πειθάρχησιν τῶν μερικῶν εἰς τά γενικώτερα συμφέροντα τῆς χώρας. Καί θά ἀπαιτήση πρό παντός τήν στενήν καί εἰλικρινῆ συνεργασίαν ὅλων μας. Ὅπως ἐτόνισα καί ἄλλοτε, ἐάν δέν πρόκειται νά ἔχω τήν συμπαράστασίν σας ὡς Κυβέρνησις, προτιμῶ νά μή μέ ψηφίσετε κατά τάς ἐκλογάς. Διότι αἱ εὐθῦναι μου μετεκλογικῶς θά εἶναι ηὐξημέναι.

Ἔναντι τῶν ἀνωτέρω θετικῶν ἐπιδιώξεων τῆς ΕΡΕ, ἡ ΕΚ ἐμφανίζεται μέ ἕνα πρόγραμμα τόσον δημαγωγικόν, ὥστε νά ἀποτελῆ καθαρόν ἐμπαιγμόν δι' ἐκείνους, πρός τούς ὁποίους ἀπευθύνεται. Τό πρόγραμμα αὐτό δέν εἶναι ἁπλῶς πρόγραμμα χρεωκοπίας, ὅπως τό ἀπεκάλεσα. Εἶναι πρόγραμμα διαφθορᾶς τῶν πολιτῶν. Ἐάν δέν ἐσεβόμην τόν λαόν καί ἐμιμούμην τούς ἀντιπάλους μου, θά ἠδυνάμην νά πλειοδοτήσω, δηλῶν ὅτι, εἰς ὅσα προσφέρει ἡ Ἕνωσις Κέντρου, ἡμεῖς προσθέτομεν 20%!

Πολῖται τῶν Ἀθηνῶν,

Ἡ διαφύλαξις τῶν κατακτήσεων τῶν τελευταίων ἐτῶν καί ἡ πραγματοποίησις τῶν νέων ἐπιδιώξεων τοῦ ἔθνους προϋποθέτει τήν ριζικήν ἀντιμετώπισιν τοῦ πρωταρχικοῦ προβλήματος τῆς χώρας μας, δηλαδή τοῦ πολιτικοῦ.

Κατ' ἐπανάληψιν ἐτόνισα, καί τό ἐπαναλαμβάνω ἕως ὅτου καταστῆ συνείδησις ὅλων τῶν Ἑλλήνων, ὅτι ἡ κακοδαιμονία τοῦ λαοῦ μας ὀφείλεται εἰς τήν μόνιμον πολιτικήν κρίσιν, ἀπό τήν ὁποίαν μαστίζεται ἡ χώρα μας. Εἰς τί ὅμως ὀφείλεται ἡ κρίσις αὐτή; Ὀφείλεται εἰς τό γεγονός ὅτι δέν λειτουργεῖ ὁμαλῶς τό πολίτευμα. Καί δέν λειτουργεῖ ὁμαλῶς, διότι ὡρισμένα κόμματα τῆς χώρας παραβιάζουν κατά τρόπον ἀσύστολον τάς βασικάς ἀρχάς αὐτοῦ.

Εἴχομεν κατά τό παρελθόν σοβαράς διαλείψεις καί τῆς ὁμαλότητος καί τῆς νομιμότητος. Οὔτε αἱ ἐπαναστάσεις ἔλειψαν οὔτε τά κινήματα οὔτε αἱ δικτατορίαι. Καί εἶναι γνωστόν ὅτι αἱ ἀνωμαλίαι αὐταί ἀνέστειλαν τήν πρόοδον τῆς χώρας καί ὡδήγησαν πολλάκις εἰς ἐθνικάς περιπετείας.

Κατά τά τελευταῖα ἔτη, χάρις εἰς τήν σωφροσύ-

νην τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καί τήν πολιτικήν τῶν Κυβερνήσεών μου, ἡ χώρα ἀπήλαυσε τῶν ἀγαθῶν τῆς κοινωνικῆς γαλήνης καί τῆς πολιτικῆς ὁμαλότητος. Ἤδη ὅμως, ἀπό διετίας, τά ἀγαθά αὐτά ἀπειλοῦνται.

Τήν ἀπειλήν τήν ἐνσαρκώνει ἡ λεγομένη Ἕνωσις Κέντρου μέ τάς μεθόδους πολιτικῆς δράσεως τάς ὁποίας χρησιμοποιεῖ.

Οἱ ἀντίπαλοί μας, κατεχόμενοι ἀπό τό πάθος τῆς ἐξουσίας καί μή δυνάμενοι νά φθάσουν εἰς αὐτήν διά τοῦ λαοῦ, ἐπιχειροῦν νά τήν ἐκβιάσουν. Ἀνίκανοι, διά λόγους προσωπικούς, νά συμμορφωθοῦν πρός τάς ἐπιταγάς τοῦ πολιτεύματος, ἐξαπέλυσαν λυσσώδη ἐκστρατείαν κατά τῆς νομιμότητος καί τῆς γαλήνης τοῦ τόπου. Βάλλουν μέ καταλυτικήν μανίαν ἐναντίον ὅλων τῶν θεσμῶν τῆς χώρας, ἀπό τῶν σωμάτων ἀσφαλείας καί τῆς δικαιοσύνης μέχρι καί τοῦ Στέμματος. Ἔχουν ἀποδυθῆ εἰς μίαν ἀθλίαν ἐκστρατείαν δυσφημήσεως τῆς Ἑλλάδος εἰς τό ἐξωτερικόν, ἀποκαλοῦντες αὐτήν ἀστυνομικόν κράτος καί χώραν τοῦ παραπετάσματος. Καλλιεργοῦν πρός πᾶσαν κατεύθυνσιν, καί ἰδίως μεταξύ τῆς νεολαίας, τό πνεῦμα τῆς ἀναρχίας, μέ τά συνθήματά των περί αὐτοδικίας καί αὐτοαμύνης. Μέ τά συνθήματα δέ αὐτά, τά ὁποῖα ἐνθυμίζουν τάς παραμονάς τοῦ συμμοριτοπολέμου, ἐξαπέλυσαν ὁμάδας τραμπούκων οἱ ὁποῖοι, καταλύοντες τό κράτος, προσπαθοῦν νά τρομοκρατήσουν τούς πάντας. Καί τό χειρότερον ὅλων, προσπαθοῦν νά καλλιεργήσουν τά πάθη τοῦ λαοῦ καί νά ἐπαναφέρουν τήν χώραν εἰς τό κλῖμα τοῦ παλαιοῦ ἐθνικοῦ διχασμοῦ.

Ἡ ἔξαλλος καί μηδενιστική αὐτή πολιτική, τήν ὁποίαν ἔχει ἐγκαινιάσει ἡ ἡγεσία τῆς Ἑνώσεως Κέντρου, ἀποτελεῖ σοβαρώτατον κίνδυνον διά τό μέλλον τῆς χώρας. Κίνδυνον, τόν ὁποῖον πρέπει νά ἀντιληφθοῦν ὅλοι οἱ νομιμόφρονες Ἕλληνες πολῖται, καί ἰδίως οἱ ὀπαδοί τῆς Ἑνώσεως Κέντρου, οἱ ὁποῖοι καί πατριωτισμόν ἔχουν καί τήν προκοπήν τοῦ τόπου ἐπιθυμοῦν. Ἡ καθιέρωσις τῶν μεθόδων αὐτῶν θά ἔχη ὀλεθρίας συνεπείας διά τόν τόπον. Θά θέση, ἐάν δέν ἔθεσεν ἤδη, ἐν κινδύνω τήν γαλήνην καί τό ἐλεύθερον πολίτευμα τῆς χώρας. Θά δυσφημήση τήν Ἑλλάδα εἰς τό ἐξωτερικόν καί θά κλονίση τό διεθνές της κῦρος. Θά ἀποθαρρύνη τάς ξένας ἐπενδύσεις, διά τῶν ὁποίων ἐπιδιώκομεν τήν ἀνάπτυξιν τῆς οἰκονομίας μας. Καί θά ἐκμηδενίση τάς δυνατότητας πού μᾶς προσφέρει ἡ Κοινή Ἀγορά. Τέλος, θά ἀποθρασύνη τόν κομμουνισμόν καί θά τόν καταστήση ἱκανόν νά ἀπειλήση καί πάλιν τήν γαλήνην καί τήν ἀσφάλειαν τῆς χώρας.

Ἤδη ἡ ΕΔΑ ἐκμεταλλεύεται τά ἀναρχικά συνθήματα καί τάς πρωτοβουλίας τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς ΕΚ, διά νά ἀναπτύξη ἐκ τοῦ ἀσφαλοῦς τήν ἀνατρεπτικήν της δραστηριότητα. Ὁ δέ διεθνής κομμουνισμός χρησιμοποιεῖ τάς συκοφαντίας τῆς Ἑνώσεως Κέντρου εἰς τάς κατά τῆς Ἑλλάδος ἐπιθέσεις του. Τό μεγαλύτερον ὅμως ἁμάρτημα τῆς ἡγεσίας τῆς Ἑνώσεως Κέντρου, μεγαλύτερον καί ἀπό τήν ἀνοικτήν συνεργασίαν, εἶναι ὅτι κατήργησε τά ὁρόσημα μεταξύ τῆς ἐθνικῆς δημοκρατικῆς ἰδεολογίας καί τῆς προπαγάνδας τοῦ κομμουνισμοῦ. Υἱοθετήσασα τά μόνιμα συνθήματα τῆς Ἀριστερᾶς, προεκάλεσε τοιαύτην σύγχυσιν ἰδεῶν, ὥστε νά κλονίζη τήν δημοκρατίαν.

Ἀδίκως διαμαρτύρεται ὁ ἀρχηγός τῆς Ἑνώσεως Κέντρου, ὅταν τόν καταγγέλλομεν διά συνοδοιπορίαν. Λησμονεῖ ὅτι ἠγήθη λαϊκῶν μετώπων, ὅτι συνεκρότησε μετωπικάς συγκεντρώσεις καί ὅτι εὑρίσκεται εἰς συνεχῆ ἐπαφήν καί διαπραγμάτευσιν μέ τήν ΕΔΑ. Χαρακτηριστική ἦτο ἡ προχθεσινή ἀποκάλυψις τοῦ ἐκπροσώπου τῆς ΕΔΑ, ὁ ὁποῖος κατήγγειλεν ὅτι ἡ Ἕνωσις Κέντρου ἐζήτησεν ἀπό τήν Ἀριστεράν νά τήν ἐνισχύση ἐκλογικῶς, μέ τήν ὑπόσχεσιν ὅτι, μετά τήν ἦτταν τῆς ΕΡΕ, θά κανονισθοῦν οἱ μεταξύ των λογαριασμοί. Τούς πληροφορῶ ὅτι οἱ λογαριασμοί των θά παραμείνουν ἐκκρεμεῖς, διότι ἡ ΕΡΕ θά κερδίση τάς ἐκλογάς.

Ἀλλά τό χειρότερον εἶναι ὅτι χρησιμοποιοῦν εἰς τήν ἐκστρατείαν των αὐτήν ὡς κύρια ὅπλα τήν διαβολήν καί τήν συκοφαντίαν. Οὐδέποτε πολιτικός ἀρχηγός κατηγόρησε τόν ἀντίπαλόν του ὡς ὑπεύθυνον πολιτικοῦ ἐγκλήματος καί ἠμφισβήτησε τήν προσωπικήν του ἐντιμότητα. Οὐδέποτε πολιτική παράταξις ἐχρησιμοποίησε κοινούς ἐγκληματίας διά νά σκηνοθετήση βαρείας κατηγορίας ἐναντίον τῆς Κυβερνήσεως τῆς χώρας.

Ὡς πρός τάς προσωπικάς ὕβρεις τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς Ἑνώσεως Κέντρου, τάς ἀντιπαρέρχομαι μέ περιφρόνησιν. Διότι μόνον αἴσθημα βαθυτάτης ἀηδίας εἶναι δυνατόν νά προκαλέσουν εἰς οἱονδήποτε πολιτισμένον ἄνθρωπον. Ἄλλωστε, τήν ἀρετήν καί τήν ἱκανότητα τῶν πολιτισμένων ἀνδρῶν εἰς τήν δημοκρατίαν τήν κρίνει ὁ λαός. Εἶναι δέ γνωστή ἡ κρίσις τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ τόσον διά τόν ὁμιλοῦντα ὅσον καί διά τόν ἀρχηγόν της Ἑνώσεως Κέντρου.

Ἀλλά τό θλιβερώτερον, εἰς τήν περίπτωσιν αὐτήν, εἶναι ὅτι οὔτε καί ὁ ἀρχηγός τῆς ΕΚ πιστεύει εἰς τάς ὕβρεις καί τάς συκοφαντίας, τάς ὁποίας ἐκτοξεύει ἐναντίον μου. Διότι, ἐάν ἐπίστευε, δέν θά ἐπεδίωκεν ἐπιμόνως, μέχρι τῆς ἀνοίξεως τοῦ 1961, νά μετάσχη τῆς Κυβερνήσεώς μου καί νά συμπράξη ἐκλογικῶς μέ τήν ΕΡΕ. Τοῦτο καί μόνον εἶναι ἀρκετόν διά νά κριθῆ ἡ ποιότης τῶν καταγγελιῶν του.

Ὁ Χαρίλαος Τρικούπης, ὑβριζόμενος καί συκοφαντούμενος ἀπό τούς ἀντιπάλους του, εἶπε κάποτε πρός αὐτούς: «Βυθίζεσθε μέχρι τοῦ πυθμένος εἰς τόν βόρβορον, μέ τήν ἐλπίδα ὅτι ἔστω καί μία σταγών ἐξ αὐτοῦ θά ἐκτιναχθῆ ἐπί τῶν ἀντιπάλων σας». Ἡ φράσις αὐτή ἰσχύει ἀπολύτως καί διά τούς ἰδικούς μου ὑβριστάς.

Πολῖται τῶν Ἀθηνῶν,

Ἀποτελεῖ θλιβερὰν ἱστορικὴν διαπίστωσιν τό γεγονός ὅτι ἡμεῖς οἱ Ἕλληνες κατά περιόδους καταστρέφομεν οἱ ἴδιοι ὅ,τι μέ μόχθους καί θυσίας ἐδημιουργήσαμεν. Τό θλιβερόν αὐτό φαινόμενον δέν πρέπει νά ἐπαναληφθῆ. Ἡ γενεά μας θά εἶναι ἀναξία τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας, ἐάν ἐπιτρέψη εἰς μίαν δράκα ἀρχομανῶν νά διαταράξη τήν γαλήνην τοῦ τόπου καί νά ἀνακόψη τήν πρόοδον αὐτοῦ.

Διανύομεν ἀποφασιστικήν περίοδον τοῦ ἐθνικοῦ μας βίου. Ἀπό σᾶς ἐξαρτᾶται ἡ κατοχύρωσις τῶν ἐπιτευγμάτων τῆς χώρας, ἡ συνέχισις τῆς προόδου καί ἡ ἐξουδετέρωσις τῶν κινδύνων πού τήν ἀπειλοῦν. Ἀναλογισθῆτε τάς θυσίας καί τόν μόχθον πού ἐχρειάσθησαν, διά νά φθάσωμεν εἰς τό σημερινόν σημεῖον. Σταθμίσατε τούς κινδύνους, τούς ὁποίους συσσωρεύει μέ τήν μηδενιστικήν της πολιτικήν ἡ ΕΚ, καί καταστήσατέ την, διά τῆς ψήφου σας, ἀνίκανον νά βλάψη τό ἔθνος. Ἡ συντριπτική καταδίκη τῶν μεθόδων της, χρόνιον πολιτικόν πρόβλημα, τό ὁποῖον ἀντιμετωπίζει ἡ χώρα μας, θά παραδειγματίση τούς νεωτέρους καί θά ὁδηγήση εἰς τήν δημιουργίαν νέας καί ὑγιοῦς ἀντιπολιτεύσεως, τήν ὁποίαν τόσην ἀνάγκην ἔχει ὁ τόπος.

Ἤδη, ὅπως ἐτόνισα καί προηγουμένως, διαγράφονται σαφῶς αἱ δυνατότητες δι' ἕνα καλύτερον μέλλον. Εἰς χεῖρας σας εὑρίσκεται τό μέλλον αὐτό. Σεῖς θά τό διαμορφώσετε, σεῖς θά τό κατοχυρώσετε, σεῖς θά τό χαρῆτε. Ἐάν κατά τά προσεχῆ ἔτη διατηρηθῆ ἡ ἐσωτερική γαλήνη καί ἡ πολιτική καί οἰκονομική σταθερότης, ἡ Ἑλλάς θά καταστῆ συντόμως ὀργανικόν τμῆμα τῆς Εὐρώπης. Βασίμως ὑπολογίζω ὅτι τό κατά κεφαλήν ἐθνικόν εἰσόδημα, τό ὁποῖον ἀπό 230 δολλάρια τό 1955, ἀνῆλθεν ἐφέτος εἰς 400, θά προσεγγίση ἐντός τῶν προσεχῶν τεσσάρων ἐτῶν τά 500 δολλάρια. Θά εὑρίσκεται δηλαδή εἰς τό ἐπίπεδον, εἰς τό ὁποῖον εὑρίσκετο πρό ὀλίγων μόλις ἐτῶν τό εἰσόδημα τῆς Ἰταλίας καί τῆς Αὐστρίας. Εἰς τήν μακράν ζωήν τοῦ ἔθνους, διά πρώτην φοράν παρουσιάζεται ἡ μεγάλη αὐτή δυνατότης, τῆς ὁποίας ἡ ἀξιοποίησις ἀποτελεῖ ἱστορικόν χρέος τῆς γενεᾶς μας.

Ἀθηναῖοι,

Ὑπηρέτησα τόν τόπον ἐπί μακρόν χρόνον. Καί τόν ὑπηρέτησα μέ πίστιν καί ἐντιμότητα. Τοῦ προσέφερα ἀσφάλειαν, σταθερότητα καί πρόοδον. Τοῦ προσέφερα δηλαδή ὅ,τι δύναται νά ζητήση ἕνας λαός ἀπό τήν Κυβέρνησίν του.

Ἤδη, προκειμένου νά συνεχίσω καί νά ὁλοκληρώσω τό ἔργον μου, ἐζήτησα ἀπό τόν ἑλληνικόν λαόν δύναμιν ηὐξημένην. Καί τήν ἐζήτησα ὄχι διά νά ἱκανοποιήσω τήν φιλοτιμίαν μου. Τήν ἐζήτησα καί τήν ζητῶ, διότι ἄνευ αὐτῆς θά μοῦ εἶναι δύσκολο νά ἐκπληρώσω τήν ἀποστολήν μου ἀπέναντι τοῦ λαοῦ, ὅπως ἐγώ τήν ἀντιλαμβάνομαι. Καί εἶμαι ἤδη ἀπολύτως βέβαιος ὅτι θά μοῦ τήν δώση.

Ἀθηναῖοι,

Αἱ περιστάσεις εἶναι κρίσιμοι καί δέν συγχωροῦν πειραματισμούς. Τό δίλημμα, τό ὁποῖον μᾶς θέτει ἡ ζωή, ἀποκλείει τήν στασιμότητα. Ἤ θά προχωρήσωμεν πρός τήν ὁριστικήν κατάκτησιν τῆς εὐημερίας ἤ θά ὀπισθοδρομήσωμεν, καταρρέοντες. Ἡμεῖς σᾶς προσφέρομεν τό πρῶτον. Οἱ ἀντίπαλοί μας σᾶς ὑπόσχονται τό δεύτερον. Ἡ ἐκλογή δέν εἶναι δύσκολος.

Ἐμπιστευθῆτε τήν Ἑλλάδα εἰς τήν Ἐθνικήν Ριζοσπαστικήν Ἕνωσιν».

3 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 1963

Διεξάγονται οἱ βουλευτικές ἐκλογές.

Σύμφωνα με τά ἐπίσημα ἀποτελέσματα, σέ σύνολο 4.667.154 ἔγκυρων ψηφοδελτίων, ἡ Ἕνωση Κέντρου λαμβάνει 1.962.079, (42,04%), ἡ Ἐθνική Ριζοσπαστική Ἕνωσις 1.837.377 (39,37%), ἡ Ἑνιαία Δημοκρατική Ἀριστερά 669.267 (14,34%) καί τό Κόμμα τῶν Προοδευτικῶν 173.981 (3,73%), ἐνῶ τό σύνολο τῶν ἀνεξαρτήτων καί μεμονωμένων ὑποψηφίων δέν ξεπέρασε τίς 22.093 (0,47%). Ἡ ΕΚ ἐξασφάλισε 138 ἕδρες, ἡ ΕΡΕ 132, ἡ ΕΔΑ 28 καί τό κόμμα τῶν Προοδευτικῶν μόλις 2.

Ἀπό τά πρῶτα, ἐξ ἄλλου, ἀποτελέσματα τῶν τμημάτων τῶν στρατιωτικῶν καί τῶν δημόσιων ὑπαλλήλων, προέκυψε ὅτι ἡ ΕΡΕ ἔλαβε ποσοστό 65%, ἡ ΕΚ 30% καί τά ὑπόλοιπα κόμματα 5%.

Ὁ Κ. Καραμανλῆς, σέ δήλωσή του πρός τούς δημοσιογράφους, τόνισε ὅτι «ὡς δημοκρατικός ἡγέτης, θά ἀποδεχθῆ τήν ἐτυμηγορίαν τοῦ λαοῦ, ὅποια καί ἄν εἶναι», ἐνῶ ὁ Γ. Παπανδρέου δήλωσε ὅτι θεωρεῖ τά ἀποτελέσματα τῶν ἐκλογῶν ὡς «θρίαμβον τῆς ΕΚ καί τοῦ ἀνενδότου ἀγῶνος».

Μιά πρώτη γενική ἀποτίμηση τοῦ ἐκλογικοῦ ἀποτελέσματος περιέχεται σέ κύριο ἄρθρο τῆς ἐφημερίδας «Καθημερινή»:

Ἐνῶ συνεχίζεται εἰσέτι ἡ διαλογή τῶν ψηφοδελτίων, δέν εἶναι βεβαίως δυνατόν νά συναχθοῦν συμπεράσματα ἀσφαλῆ περί τῆς ἐκλογικῆς δυνάμεως τῶν ἀνταγωνισθέντων κομμάτων καί περί τῆς φυσιογνωμίας τῆς αὐριανῆς Βουλῆς. Ἐκεῖνο τό ὁποῖον φαίνεται μᾶλλον ὡς τό πιθανώτερον εἶναι ὅτι κανέν ἐκ τῶν δύο μεγάλων κομμάτων δέν θά δυνηθῆ νά συγκεντρώση τήν αὐτοδύναμον πλειοψηφίαν τῶν ἑδρῶν, διά νά σχηματίση Κυβέρνησιν μονοκομματικήν. Ἡ συνεργασία θά ἐπιβληθῆ καί ἐνδέχεται τοῦτο, ἐάν κυριαρχήση αἴσθημα εὐθύνης καί πατριωτισμοῦ, νά συμβάλη ἀποτελεσματικώτερον ἀπ' ὅ,τι δήποτε ἄλλο εἰς τόν κατευνασμόν τῶν κομματικῶν παθῶν καί εἰς τήν πολιτικήν ὁμαλότητα τοῦ τόπου.

Ἀλλ' ἐνῶ αὐτή φαίνεται μέχρι τῆς ὥρας ἡ ἐκλογική κατάστασις, δέν ἐπιτρέπεται νά παρέλθη ἀπαρατήρητος ἡ

ἐμφανής κάμψις τῆς ΕΔΑ εἰς ὁλόκληρον σχεδόν τήν χώραν. Οἱ ἐκλογεῖς οἱ ὁποῖοι παρεσύροντο ἄλλοτε ἀπό τά δημαγωγικά κηρύγματα τῆς Ἄκρας Ἀριστερᾶς, τήν ἐγκαταλείπουν, στρεφόμενοι πρός ἄλλας κατευθύνσεις. Πρόδηλον εἶναι ὅτι τό μεγαλύτερον ποσοστόν τῶν ἐπηρεαζομένων ἄλλοτε ὑπό τῆς ΕΔΑ ἐψήφισε τούς συνδυασμούς τῆς Ἑνώσεως Κέντρου. Καί εἰς τοῦτο ἀσφαλῶς ὀφείλεται καί ἡ διόγκωσις τῶν ψήφων τῆς παρατάξεως αὐτῆς εἰς περιφερείας πού ἄλλοτε ἡ δύναμις τῆς ΕΔΑ ἔκαμνε αἰσθητήν τήν ὕπαρξίν της εἰς ἰδίους συνδυασμούς. Ἀλλ' εἶναι τοῦτο κέρδος διά τόν τόπον. Καί ἐλπίζομεν ὅτι ἡ ἡγεσία τῆς ΕΚ θά ἀντιληφθῆ τήν βαρεῖαν εὐθύνην ἡ ὁποία ἐμπίπτει εἰς αὐτήν, ὅπως διατηρήση τούς ἀποχωρήσαντας ἀπό τήν παράταξιν τῆς ἀνταρσίας καί τούς ποδηγετήση ἐντός τῶν ἐθνικῶν πλαισίων.

Ἡ Ἐθνική Ριζοσπαστική Ἕνωσις δέν λαμβάνει ἀπό τάς χθεσινάς ἐκλογάς τό ποσοστόν τῶν ψήφων εἰς τό ὁποῖον ἤλπισεν. Ἀλλά τό φαινόμενον δέν εἶναι οὔτε παράδοξον οὔτε ἀσύνηθες εἰς τάς δημοκρατικῶς κυβερνωμένας χώρας. Ἕνα κόμμα —τό ἰσχυρότερον ἐπί σειράν ἐτῶν— τό ὁποῖον ἔδωσε εἰς τόν τόπον τρεῖς Κυβερνήσεις, δέν ἦτο δυνατόν νά μήν ὑποστῆ τήν φυσιολογικήν φθοράν πού εἶναι τό μοιραῖον παρακολούθημα τῆς ἐπί μίαν συνεχῆ ὀκταετίαν ἀσκήσεως τῆς ἐξουσίας. Ἀλλά τά ὀλίγα ποσοστά κατά τά ὁποῖα ὑπολείπεται ἀπό τήν δύναμιν πού διέθετε, δέν μεταβάλλουν τό γεγονός ὅτι ἐξακολουθεῖ νά εἶναι ἕνα μέγα καί ἰσχυρόν κόμμα, τό ὁποῖον θά δυνηθῆ νά διαδραματίση βαρύνοντα ρόλον εἰς τήν ἐξέλιξιν τῶν πολιτικῶν πραγμάτων τοῦ τόπου[28].

Σύμφωνα μέ μεταγενέστερη καταγραφή ἀπόψεων, πού ὑπαγόρευσε στό Παρίσι, ὁ Κ. Καραμανλῆς ἀναφέρεται στά ἀποτελέσματα τῶν ἐκλογῶν, σέ συνδυασμό μέ τή σχετική ἀνάμιξη τοῦ Στέμματος:

«Μετά τήν ἀποχώρησή μου ἀπό τήν πολιτική καί τήν ἐγκατάστασή μου στή Γαλλία, πληροφορήθηκα ὅτι τό Στέμμα ἀνεμίχθη στίς ἐκλογές τοῦ 1963 ἐναντίον μου. Τήν πληροφορία αὐτή ἐπεβεβαίωσαν τά ἀκόλουθα γεγονότα:

α. Ὁ Στ. Νιάρχος μέ διεβεβαίωσε ὅτι λίγες μέρες πρίν ἀπό τίς ἐκλογές, ὁ κ. Ποταμιάνος τοῦ ἐμπιστεύθηκε ὅτι ἡ γραμμή τῶν ἀνακτόρων εἶναι νά μήν πάρει πλειοψηφία ὁ Καραμανλῆς. Ὁ ἴδιος ἐπίσης τοῦ ἀνεκοίνωσε ὅτι ὁ βασιλεύς Κωνσταντῖνος, μόλις ἀνῆλθε στό θρόνο, συνέστησε στόν Π. Κανελλόπουλο νά ἀλλάξει τήν ὀνομασία τῆς ΕΡΕ, γιά νά μήν θυμίζει τόν Καραμανλῆ.

β. Ἀπό τόν Β. Καρδαμάκη καί τόν Καραχάλιο πληροφορήθηκα ὅτι ἡ βασίλισσα, ἐκτός ἀπό τίς ὁδηγίες τίς ὁποῖες ἔδωσε στίς ὀργανώσεις πού τελοῦσαν ὑπό τήν ἐπιρροή της, νά καταψηφισθεῖ ἡ ΕΡΕ, συνέστησε καί σέ ὁρισμένους βιομηχάνους νά ἐνισχύσουν οἰκονομικῶς τήν ΕΚ.

γ. Ἡ Κυβέρνησις Μαυρομιχάλη, ἐπηρεαζόμενη προφανῶς ἀπό τό πνεῦμα αὐτό, εἶχε καλλιεργήσει εὐρύτατα τήν ἐντύπωση ὅτι ἡ ἐπιθυμία τοῦ Στέμματος ἦταν νά μή φέρει πλειοψηφία ὁ Καραμανλῆς. Ἡ ὅλη δραστηριότητά της ἦταν ἐναρμονισμένη μέ τό πνεῦμα αὐτό καί τήν ἐπιβεβαίωσή της ἀπετέλεσαν πάμπολλα περιστατικά πού ἐτίθεντο ὑπ' ὄψιν μου κατά τίς περιοδεῖες. Τό γεγονός αὐτό τό ἀπεκάλυψε ἄλλωστε καί ὁ ἴδιος ὁ Μαυρομιχάλης στήν ἀξιοθρήνητη τηλεφωνική του συνομιλία μέ τόν διευθυντή τῆς «Ἀθηναϊκῆς», διαβεβαιώνοντας αὐτόν ὅτι ἡ Κυβέρνησίς του συνέβαλε στό σάρωμα τοῦ Καραμανλῆ.

δ. Τόν Φεβρουάριο τοῦ 1963, ὁ διάδοχος ἐπισκέφθηκε τόν Π. Κόκκα στό νοσοκομεῖο ὅπου ἐνοσηλεύετο, καί τοῦ εἶπε ὅτι πρέπει ἡ ἀντιπολίτευση νά μή συνεχίσει τίς ἐπιθέσεις της κατά τοῦ Στέμματος, γιατί ὁ βασιλεύς σκέπτεται μέν νά ἐπιδιώξει κάποια ἐκτόνωση τῆς καταστάσεως, δέν θά ἤθελε ὅμως νά φανεῖ ὅτι τό κάμει ὑπό πίεση.

Ἔχω τήν ἐντύπωση ὅτι ὅλα αὐτά ἐγένοντο ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ βασιλέως Παύλου. Ἀλλά νομίζω ὅτι καί ἡ βασίλισσα καί ὁ διάδοχος ἐνήργησαν ὅπως ἐνήργησαν, ὄχι τόσο ἀπό ἐχθρότητα ἐναντίον μου, ἀλλά ἐπειδή καταπονήθηκαν ἀπό τίς ἐπιθέσεις τῆς ἀντιπολιτεύσεως καί πίστευαν ὅτι μέ τήν ἱκανοποίηση τῶν ἀντιπάλων μου θά ἀπομακρύνουν τούς κινδύνους, οἱ ὁποῖοι κατά τήν ἄποψή τους ἀπειλοῦσαν τό Στέμμα. Ἔπεισαν προφανῶς καί τόν βασιλέα ὅτι ἡ πολιτική τῆς ἐκτονώσεως μέ τή μέθοδο τῶν παραχωρήσεων πρός τήν ἀντιπολίτευση ἐξυπηρετοῦσε ὄχι μόνο τά συμφέροντα τοῦ Στέμματος ἀλλά καί τά γενικώτερα συμφέροντα τῆς χώρας.

Οἱ ἀντιθέσεις μου μέ τό Στέμμα πού ἀνέφερα παραπάνω, διευκόλυναν καί τήν ἐπικράτηση τῆς ΕΚ, ἡ ὁποία, πολιτευομένη κατά τρόπο ἀδίστακτο, τήν ἐπεδίωξε μέ δύο κυρίως μέσα: Πρῶτον, μέ τήν τρομοκράτηση τοῦ Στέμματος καί τή δημιουργία διαστάσεως μεταξύ αὐτοῦ καί τοῦ κόμματός μου καί, δεύτερον, μέ τήν ἀναζωπύρωση τῶν παθῶν τοῦ ἐθνικοῦ διχασμοῦ τοῦ 1915. Στούς δυό αὐτούς πόλους στηρίχθηκε ὁ σκηνοθετημένος Ἀνένδοτος Ἀγώνας καί γι' αὐτόν ἀκριβῶς τόν λόγο ἡ ἐκλογική ἐπιτυχία του ὑπῆρξε συγχρόνως καί τό Βατερλώ του»[29].

Ἡ ἔκβαση τῶν ἐκλογῶν ἀποτέλεσε ἔκπληξη γιά τή διεθνῆ κοινή γνώμη, ἡ ὁποία, πέρα ἀπό τήν ἀναφορά στά γεγονότα, ἐπεδίωξε ἀκόμη νά ἑρμηνεύσει τό φαινόμενο τῆς πρώτης ἐκλογικῆς ἥττας τοῦ Κ. Καραμανλῆ.

Οἱ «Times» ἐπεσήμαναν:

Οἱ ἐκλογές τῆς Κυριακῆς ἦταν, κατά γενική ὁμολογία, οἱ πλέον ἀδιάβλητες στήν ἑλληνική ἱστορία. Δέν πρόκειται συνεπῶς νά ὑπάρξουν καταγγελίες τῶν ἠττημένων περί νοθείας, οἱ ὁποῖες ἀπερρόφησαν τόσο χρόνο καί πολιτική ἐνέργεια, κατά τά δύο τελευταῖα χρόνια, πού μεσολάβησαν ἀπό τίς προηγούμενες ἐκλογές. Αὐτό ἀποτελεῖ σημαντικό θετικό παράγοντα. Ἀλλά τό κυριότερο ἀρνητικό στοιχεῖο

τῆς καταστάσεως εἶναι ὅτι κανένα κόμμα δέν κατάφερε νά κερδίσει ἀπόλυτη πλειοψηφία οὔτε μπορεῖ νά ἀποτελέσει τόν πυρῆνα ἑνός συνασπισμοῦ κυβερνητικῆς πλειοψηφίας. Εἶναι ἰδιαιτέρως ἀτυχές τό γεγονός ὅτι οἱ Προοδευτικοί, ὑπό τήν ἡγεσία τοῦ κ. Μαρκεζίνη, δέν πῆγαν καλά καί ἐπομένως δέν ἀποτελοῦν βαρύνουσα δύναμη στή νέα κατάσταση. Ὕστερα ἀπό ὀκτώ χρόνια πρωτοφανοῦς σταθερότητας, ἡ ἑλληνική πολιτική φαίνεται νά ἐπιστρέφει στήν συνηθισμένη κατάσταση ρευστότητας.

Γιά τόν κ. Καραμανλῆ τό ἀποτέλεσμα δέν μπορεῖ παρά νά εἶναι ἐπώδυνο, καί ἡ ἀπόφασή του νά ἀποσυρθεῖ ἀπό τήν πολιτική ἀντανακλᾶ μιά φυσιολογική ἀπογοήτευση. Ἔχασε περισσότερους ψήφους ἀπό ὅσους ὑπολόγιζε, καί αὐτή ἡ ἀπώλεια δέν τοῦ ἄξιζε. Ὑπηρέτησε σωστά τήν Ἑλλάδα καί τήν Εὐρώπη, ἀναλαμβάνοντας τήν ἀρχή μετά τό κενό ἐξουσίας πού ἄφησε ὁ θάνατος τοῦ στρατάρχη Παπάγου. Οἰκοδόμησε τό κόμμα του καί τή φήμη του πλάι πλάι καί διατήρησε τή φιλία μέ τή Βρετανία παρά τή διένεξη γιά τό Κυπριακό. Τό γεγονός ὡστόσο ὅτι ἔχασε μιά μερίδα τῶν ψηφοφόρων του, ὀφείλεται ἐν μέρει σέ δικό του σφάλμα. Ἔδειχνε ὁλοένα καί μεγαλύτερη ἀδιαλλαξία στούς τρόπους, ἄν ὄχι καί στίς προθέσεις. Κατά τήν τελευταία περίοδο τῆς πρωθυπουργίας του, συνέβησαν δυσάρεστα περιστατικά, μεταξύ τῶν ὁποίων ἡ ἀμφισβητούμενη ἐκλογή ἑνός προκαθήμενου τῆς ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας καί ἡ δολοφονία ἑνός βουλευτῆ τῆς Ἀριστερᾶς. Αὐτά δημιούργησαν δυσάρεστες ἐντυπώσεις καί ἐνίσχυσαν τήν ἀνήσυχη ἐπιθυμία τοῦ κόσμου νά ἐπιδιώξει τήν ἀλλαγή πρός χάριν τῆς ἀλλαγῆς καί μόνο.

Ἀπ' αὐτή τήν ἐκλογική ἀναστάτωση ἐπωφελήθηκε κυρίως ὁ κ. Παπανδρέου. Τό κόμμα τῆς Ἑνώσεως Κέντρου, ὑπό τήν ἡγεσία του, ξεπέρασε τή Ριζοσπαστική Ἕνωση τοῦ κ. Καραμανλῆ. Τό ἀποτέλεσμα αὐτό διαλύει ἕναν ἀπό τούς κινδύνους πού ἐπεκαλοῦντο κατά κόρον ὅλα τά κεντρῶα κόμματα —ὅτι ἡ μακρόχρονη παραμονή τῆς ΕΡΕ στήν ἐξουσία εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τήν πόλωση τῆς ἑλληνικῆς πολιτικῆς ζωῆς, ἐξαφανίζοντας τά πάντα ἀνάμεσα σ' ἕνα ἰσχυρό δεξιό κόμμα, πού γινόταν ὁλοένα πιό αὐταρχικό, καί στήν κομμουνιστική Ἀριστερά ἀπό τήν ἄλλη. Ἀποδείχτηκε λοιπόν τώρα ὅτι ὑπάρχει θέση γιά τό Κέντρο στήν ἑλληνική πολιτική καί ἐπομένως ὑφίσταται ἀξιόπιστη μή κομμουνιστική ἐναλλακτική λύση ἀντί τῆς Δεξιᾶς.

Ὁ κ. Παπανδρέου εἶναι ἔμπειρος πολιτικός, ἔχοντας διατελέσει πρωθυπουργός τήν ἐποχή τῆς ἀπόπειρας τῶν κομμουνιστῶν νά καταλάβουν τήν ἐξουσία. Ὑπάρχουν πολλά ἱκανά πρόσωπα στίς τάξεις τοῦ κόμματός του. Τό ἐρώτημα εἶναι πόσο ἀποτελεσματικά θά δουλέψουν ὡς σύνολο. Τό μέγιστο τῆς πρόσφατης δραστηριότητάς τους ὑπῆρξε ἀρνητικό —ἐναντίον τῆς ΕΡΕ καί ἐναντίον τοῦ θρόνου, ἤ ἐν πάση περιπτώσει ἐναντίον αὐτοῦ πού θεωροῦσαν ὑποστήριξη τῶν ἀνακτόρων πρός τή Δεξιά. Αὐτή ἡ κληρονομιά δέν πρόκειται νά τούς βοηθήσει στήν προσπάθειά τους νά συγκροτήσουν μιά Κυβέρνηση κοινωνικά καί οἰκονομικά ἀποτελεσματικότερη ἀπό τίς Κυβερνήσεις τοῦ κ. Καραμανλῆ. Γνωρίζοντας ὅτι ἡ ἐπιτυχία της ὀφείλεται ἐν μέρει σέ ψήφους προερχόμενους ἀπό τήν ἄκρα Ἀριστερά, ἡ Ἕνωσις Κέντρου ἴσως μπεῖ στόν πειρασμό νά ἀποδυθεῖ σέ δημαγωγικούς τυχοδιωκτισμούς. Κάτι τέτοιο θά προσέφερε κακές ὑπηρεσίες στή χώρα[30].

Ἰδιαίτερα χαρακτηριστικό ἦταν καί τό σχετικό ἄρθρο τοῦ «Time»:

Οἱ Μοῖρες τιμωροῦσαν τούς ἥρωες στήν ἀρχαία Ἑλλάδα, ὅταν ὑπέπιπταν στό ἁμάρτημα τῆς ὕβρεως. Τήν προηγούμενη βδομάδα, οἱ Ἕλληνες ψηφοφόροι κατεψήφισαν τόν πιό ἐπιτυχημένο πρωθυπουργό στήν ἱστορία τῆς χώρας, τόν ὡραῖο καί δυναμικό Κωνσταντῖνο Καραμανλῆ, ὁ ὁποῖος εἶχε διαβεῖ τό ὅριο τῆς ὕβρεως, ὅταν δήλωσε σ' ἕναν προεκλογικό του λόγο: «Ὁ πραγματικός πολιτικός ἡγέτης δέν χρειάζεται τό λαό. Ὁ λαός χρειάζεται τόν πραγματικό πολιτικό ἡγέτη».

Κατά τή διάρκεια τῆς ὀκτάχρονης πρωθυπουργίας του, ὁ Καραμανλῆς «μεταμόρφωσε», κατά τή δική του ἔκφραση, τήν Ἑλλάδα, «ἀπό ἀνατολίτικο χωριό σέ εὐρωπαϊκή χώρα». Ἔφερε τήν Ἑλλάδα στήν Κοινή Ἀγορά ὡς συνδεδεμένο μέλος, ἔχτισε φράγματα καί ἄνοιξε δρόμους. Ἡ μεταποιητική παραγωγή γνώρισε μιά ἐντυπωσιακή μέση αὔξηση 8% τό χρόνο, κατά τήν παρελθοῦσα δεκαετία, τό δημόσιο ἀποθεματικό ἐκτινάχτηκε κατά 400%, ἐνῶ τά εἰσοδήματα ὑπερδιπλασιάστηκαν —ἐν μέρει χάρη στόν τουρισμό, πού φέτος εἶχε τζίρο γύρω στά 90 ἑκατομμύρια δολλάρια. Ὑπάρχουν βέβαια καί σκοτεινά σημεῖα σ' αὐτή τή λαμπρή εἰκόνα —κάπου 100 χιλιάδες νεαροί Ἕλληνες μετανάστευσαν στή Δυτ. Γερμανία γιά νά βροῦν δουλειά, ἐνῶ ἡ φτώχεια κυριαρχεῖ στά πρωτόγονα ὀρεινά χωριά τῆς χώρας. Στήν Ἀθήνα βλέπει κανείς ἀκόμα πλανόδιους μικροπωλητές νά προσφέρουν σφουγγάρια, μπανάνες καί φιστίκια, ἀλλά σήμερα περπατοῦν κάτω ἀπό φωτεινές ἐπιγραφές μέ νέον, πού ἀποκαλύπτουν τή διεθνοποίηση μιᾶς ὁλοένα ἐκσυχρονιζόμενης οἰκονομίας: IBM, Siemens, Haig, Diners Club.

Ἀταλάντευτα ἀντικομμουνιστής καί φιλονατοϊκός, ὁ Καραμανλῆς ἀνέδειξε τή δεξιά Ἐθνική Ριζοσπαστική Ἕνωση σέ ἰσχυρό κόμμα καί πρόσφερε στήν Ἑλλάδα τήν μακρότερη περίοδο πολιτικῆς σταθερότητας κατά τή σύγχρονη ἐποχή. Ὑπῆρξαν ὡστόσο διαμαρτυρίες, ὅταν ὁ Καραμανλῆς ἐπανεξελέγη γιά τέταρτη φορά τό 1961, ὅτι ἡ ἀστυνομία στήν ὕπαιθρο εἶχε τρομοκρατήσει τούς ψηφοφόρους. Μολονότι πολλά ἀπό τά ἐκλογικά παρατράγουδα εἶχαν προκληθεῖ σκόπιμα ἀπό τούς ἀριστερούς, πολλοί ἀριστεροί βουλευτές τοῦ Ἐργατικοῦ κόμματος καί ἄλλοι σύμμαχοί τους στό ἐξωτερικό πείστηκαν ὅτι ἡ Ἑλλάδα τελοῦσε ὑπό καθεστώς τυραννίας. Τόν περασμένο Ἰούνιο, ὅταν ὁ βασιλιάς Παῦλος καί ἡ βασίλισσα Φρειδερίκη ἀπέρριψαν τή συμβουλή τοῦ Καραμανλῆ νά ματαιώσουν μιά ἐπίσημη ἐπίσκεψη στή Βρετανία, γιά νά ἀποφύγουν τόν κίνδυνο τῶν διαδηλώσεων ἀπό ἀριστερούς, ὁ πρωθυπουργός παραιτήθηκε μέ μιά ἐντυπωσιακή κίνηση[31].

Ἡ ἐπιθεώρηση «Economist», σέ δημοσίευμα μέ τόν τίτλο: «Σέ πιό βαθιά νερά», ἐπεσήμαινε τόν κίνδυνο τῆς πολιτικῆς ἀστάθειας, πού ἤδη διαφαινόταν, καί κατέληγε στό συμπέρασμα:

Ἡ μετεκλογική κατάσταση ἔχει ἀναπαραγάγει τήν ἀστάθεια πού χαρακτήριζε τίς ἀρχές τῆς δεκαετίας τοῦ 1950 —μέ μιά σημαντική διαφορά. Τότε οἱ κλυδωνισμοί τῆς πολιτικῆς ἀστάθειας ἦταν λιγότερο αἰσθητοί ἐπειδή ἡ Ἑλλάδα δεχόταν ἀφειδῶς ἀμερικανική βοήθεια. Σήμερα ἡ Ἑλ-

λάδα στέκεται μόνη της, παλεύοντας νά προετοιμαστεῖ γιά τή μελλοντική της ἔνταξη στήν Κοινή Ἀγορά. Μιά παρατεταμένη περίοδος ἀστάθειας μπορεῖ νά ἀποσπάσει τή χώρα ἀπό τό ἐπεῖγον ἔργο τῆς ταχείας οἰκονομικῆς προόδου[32].

Τόν ἴδιο κίνδυνο διέβλεπε καί ἡ «Monde», σέ κύριο ἄρθρο της μέ τό χαρακτηριστικό τίτλο: «Μιά περίοδος ἀστάθειας», στίς 5 Νοεμβρίου καί, στήν ἴδια ἔκδοσή της, σκιαγραφοῦσε τό «πορτραῖτο» τοῦ Κ. Καραμανλῆ, ὡς ἑξῆς:

Πενηνταέξι χρόνων, ψηλός, μέ ζωηρό βλέμμα κάτω ἀπό δασιά φρύδια, πού ἀποτελοῦν τό ἀγαπημένο μοτίβο τῶν γελιογράφων. Ἡ φυσιογνωμία τοῦ Κωνσταντίνου Καραμανλῆ εἶναι ἀπό κεῖνες πού προκαλοῦν τή συμπάθεια ἤ τήν ἀποστροφή χωρίς καμιά ἐνδιάμεση ἀπόχρωση. Λίγοι ἄνθρωποι στήν Ἑλλάδα, κατά τή διάρκεια τῆς περασμένης πεντηκονταετίας, —μέ ἐξαίρεση τόν Ἐλευθέριο Βενιζέλο —θαυμάστηκαν καί μισήθηκαν ὅσο ὁ γιός δασκάλου ἀπό τή Μακεδονία, πού ἀπώλεσε τήν πρωθυπουργία ὕστερα ἀπό ὀκτώ χρόνια χωρίς διακοπή.

Ὀκτώ χρόνια στήν ἐξουσία σέ μιά χώρα ὅπου ἡ κυβερνητική ἀστάθεια ἀποτελοῦσε ἐπί μακρόν τόν κανόνα. Τό κυριότερο εἶναι ὅτι πρόκειται γιά ἕναν ἄνθρωπο προερχόμενο ἀπό τόν ἀνώνυμο κόσμο, χωρίς οἰκογενειακές διασυνδέσεις οὔτε περιουσία, μέ σπουδές ἁπλῶς στό πανεπιστήμιο τῆς Θεσσαλονίκης. Εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι, ὥσπου νά φτάσει σέ ὥριμη ἡλικία, γνώριζε τό ἐξωτερικό μόνο ἀπ' τά βιβλία. Μοῖρα ὁλότελα ἀσυνήθιστη σέ μιά χώρα ὅπου οἱ κοινωνικές καταβολές παίζουν σημαντικό ρόλο —κυρίως ἄν ἀνήκεις σέ κόμμα τῆς Δεξιᾶς, ὅπως αὐτός— καί ὅπου ὅλα τά σημαίνοντα πρόσωπα ἔχουν φοιτήσει σέ ξένα πανεπιστήμια καί διατηροῦν ἰσχυρές φιλίες στίς ξένες πρωτεύουσες.

Μέτριος ρήτορας, δέν διακρίνεται γιά τό χάρισμα τοῦ λόγου, τό ὁποῖο τόσο ἐκτιμᾶται ἀπό τά μεσογειακά ἀκροατήρια καί τό ὁποῖο διέθεταν ὅλοι οἱ μεγάλοι Ἕλληνες πολιτικοί —ὅπως παραδείγματος χάρη, ὁ Γεώργιος Παπανδρέου, ὁ κυριότερος ἀντίπαλός του. Φορτισμένη μ' ἕνα στύλ ταχύγλωσσο καί μέ ἔντονη προφορά, ἡ εὐγλωττία τοῦ Κωνσταντίνου Καραμανλῆ δέν εἶναι ἀπό κεῖνες πού καθηλώνουν τίς μᾶζες. Στό Κοινοβούλιο, εἴκοσι τουλάχιστον βουλευτές μιλᾶνε πιό ὡραῖα ἀπ' αὐτόν. Κανείς ὅμως δέν ἔχει πάνω στό βῆμα τήν «παρουσία» αὐτοῦ τοῦ ἀνθρώπου, πού ἡ κάθε του φράση ἀντανακλοῦσε τή φλογερή πεποίθηση καί τή βεβαιότητα ὅτι ὁδηγοῦσε τήν Ἑλλάδα στό δρόμο τῆς εὐημερίας καί τῆς ἀσφάλειας[33].

Χαρακτηριστικό τοῦ πνεύματος τῆς ἀνησυχίας σημαντικῆς μερίδας τῆς διεθνοῦς κοινῆς γνώμης γιά τό μέλλον τῆς Ἑλλάδος, μετά ἀπό μιά ἐνδεχόμενη ἐκλογική ἥττα τοῦ Κ. Καραμανλῆ, ἦταν τό ἄρθρο τῆς «Frankfurter Allgemeine Zeitung» μέ τίτλο «Μονομαχία μεταξύ Καραμανλῆ καί Παπανδρέου», πού εἶχε δημοσιευτεῖ τήν παραμονή τῶν ἐκλογῶν:

Τήν Κυριακή θά ἀποφασιστεῖ κατά τίς ἑλληνικές βουλευτικές ἐκλογές, ἄν τό ἔργο τοῦ Καραμανλῆ, διάδοχου τοῦ στρατάρχη Παπάγου, πού συνεχίστηκε σχεδόν ἐπί ὀκταετία μέ στόχο τή σταθεροποίηση καί τήν οἰκονομική ἀνοικοδόμηση, ἦταν πράγματι ἡ ἀρχή μιᾶς νέας πορείας, ἤ ἄν ἡ χώρα θά μείνει πιστή σέ μιά παράδοση, ἡ ὁποία σημαδευόταν ἐπί δεκαετίες ἀπό κυβερνητικές κρίσεις, πραξικοπήματα, ἐμφύλιους πολέμους καί αὐλικές ἴντριγκες.

Ἡ παραίτηση τῆς Κυβερνήσεως Καραμανλῆ, ἡ ὁποία ἐπιβλήθηκε στίς 11 Ἰουνίου, εἶχε ὡς αἰτία, ἄν παραβλεφθεῖ ἡ ἄμεση ἀφορμή τοῦ ἀμφιλεγόμενου ταξιδιοῦ στήν Ἀγγλία, τήν ἀσυνήθιστα μεγάλη ἐκλογική ἐπιτυχία τοῦ Καραμανλῆ τό 1961. Τότε ἀκριβῶς ἐγκαινιάστηκε ἀπό μία κατηγορία Ἑλλήνων πολιτικῶν, πού ἔβλεπαν ὡς οὐσία τῆς ἑλληνικῆς δημοκρατίας τή συνεχῆ ἐναλλαγή Κυβερνήσεων, μιά συκοφαντική ἐκστρατεία κατά τοῦ ἴδιου καί τοῦ μονοκομματικοῦ Κράτους πού εἶχε δῆθεν ἐγκαθιδρύσει. Ἴσως νά εἶναι γεγονός ὅτι ἡ Ἐθνική Ριζοσπαστική Ἕνωση (ΕΡΕ) ἐνεργοποίησε ποῦ καί ποῦ τόν κομματικό της μηχανισμό γιά τήν ἐκλογική νίκη. Τό ποσοστό ὅμως τοῦ δῆθεν ἐπηρεασμοῦ τῶν ἐκλογέων δέν ὑπερέβαινε σέ ὁποιαδήποτε περίπτωση τό 2-3%, σέ σύνολο ψήφων ὑπέρ τοῦ Καραμανλῆ πού εἶχε φθάσει τά 51%.

Μολοντοῦτο, ἡ ἐπιτυχία τῆς ἐκστρατείας πού ἀνέλαβε ὁ 75ετής Παπανδρέου καί τό Κέντρο γιά τή δῆθεν ἀποκατάσταση τῆς δημοκρατίας, μέ τή συμπαράσταση καί τοῦ κομμουνιστικοῦ προσανατολισμοῦ ΕΔΑ, ἔγκειται στό γεγονός ὅτι, κατά τά δύο τελευταῖα χρόνια τῆς διακυβερνήσεώς του, ὁ Καραμανλῆς πῆρε πολύ στά σοβαρά τίς ἐναντίον του, κατά προτίμηση στό πεζοδρόμιο, ὑποκινούμενες ταραχές. Πιθανῶς ἐντυπωσιασμένοι ἀπό τή συνεχή ἀμυντική στάση, στήν ὁποία εἶχε ἐξωθηθεῖ ὁ πρωθυπουργός χωρίς φανερή αἰτία, καί ὑπό τήν ἐπήρεια τῶν ἀποπειρῶν ἐκβιασμοῦ, στίς ὁποῖες προέβαινε ἀκατάπαυστα ὁ Παπανδρέου κατά τοῦ μονάρχη, μέ τή μορφή λαϊκοῦ δικαστηρίου, σημειώθηκε μιά ἔρπουσα ἀποξένωση μεταξύ τοῦ Καραμανλῆ καί τῆς Αὐλῆς. Στούς κόλπους τῆς τελευταίας, ὁλοένα ἐντείνονταν —πιθανῶς καί ἀπό γνήσια ἀνησυχία γιά τήν ἀπειλούμενη ἑνότητα τοῦ ἔθνους— οἱ φωνές ὅσων υἱοθετοῦσαν τό σύνθημα τοῦ Παπανδρέου γιά τήν «ἀνωμαλία τῆς πολιτικῆς καταστάσεως» καί ἀναζητοῦσαν τήν εὐκαιρία νά ἀπαλλαγοῦν ἀπό τόν «ἐνοχλητικό» πρωθυπουργό. Τό βασιλικό ταξίδι στή Μεγάλη Βρετανία καί ἡ κατ' ἀρχήν ἀπόρριψή του ἀπό τόν Καραμανλῆ πρόσφερε τήν εὐπρόσδεκτη ἀφορμή. Τό ἐντερμέτζο τῆς Κυβερνήσεως Πιπινέλη, στό ὁποῖο ἐπέμεινε ὁ βασιλεύς, ἀντίθετα μέ τή συμβουλή τοῦ ἀποχωροῦντος πρωθυπουργοῦ, ἐπιδείνωσε τήν κατάσταση, δεδομένου ὅτι ἡ διάσπαση τοῦ κόμματος τοῦ κ. Κ. Καραμανλῆ, πού διέμενε στό ἐξωτερικό, ἀποδείχθηκε ἀδύνατη καί οἱ ἐσωπολιτικές ἀντιθέσεις ὀξύνθηκαν ἀκόμη περισσότερο. Ὁ Παπανδρέου, ὁ ὁποῖος ἐλίχθηκε μέ μεγάλη ἐπιτυχία σ' αὐτή τή φάση, κατόρθωσε νά ἐπιβάλει στό βασιλέα νά παύσει τόν Πιπινέλη καί νά διαλύσει τή Βουλή σέ μιά χρονική στιγμή πού φαινόταν νά ἔχει φθάσει στό ἀπόγειό του ὁ «ἀνένδοτος ἀγώνας γιά τήν ἀποκατάσταση τῆς δημοκρατίας», καί ἡ Αὐλή, προδιατεθειμένη ἀρνητικά κατά τοῦ Καραμανλῆ ὑπό τό κράτος μηχανορραφιῶν, δέν εἶχε ἀκόμη ἐξασφαλίσει ἕναν δημοφιλῆ διάδοχο γιά τήν ἡγεσία τῆς Ἐθνικῆς Ριζοσπαστικῆς Ἑνώσεως καί τοῦ φιλοβασιλικοῦ κόμματος[34].

Η ΑΠΟΧΩΡΗΣΗ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΝΕΡΓΟ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

Η ἄγονη ἔκβαση τῆς ἐκλογικῆς ἀναμετρήσεως τοῦ Νοεμβρίου 1963 προοριζόταν νά ἐπιβαρύνει περισσότερο τή φορτισμένη ἤδη πολιτική ἀτμόσφαιρα. Οἱ πιέσεις τῆς Ἑνώσεως Κέντρου πρός τήν κατεύθυνση τοῦ Στέμματος ἐντοπίζονταν ἤδη στήν ἀπαίτηση γιά τήν ἀνάθεση τῆς ἐντολῆς σχηματισμοῦ Κυβερνήσεως καί, ταυτόχρονα, τήν ἐκχώρηση τοῦ δικαιώματος διαλύσεως τῆς Βουλῆς, σέ περίπτωση καταψηφίσεώς της. Παρά τίς ἀντίθετες εἰσηγήσεις τοῦ Κ. Καραμανλῆ, ὁ βασιλεύς Παῦλος θά ἱκανοποιήσει τό αἴτημα τοῦ Γ. Παπανδρέου, μολονότι ἡ προοπτική τῆς ἐξασφαλίσεως ψήφου ἐμπιστοσύνης εἶχε ἐξαρχῆς συνυφανθεῖ μέ μόνο τό ἐνδεχόμενο τῆς ἀποστασίας ἀριθμοῦ βουλευτῶν τῆς ΕΡΕ. Ἡ ἐπιμήκυνση καί αὐτοῦ τοῦ χρονικοῦ ὁρίου γιά τήν ἐμφάνιση τῆς Κυβερνήσεως στό Κοινοβούλιο διεύρυνε τά περιθώρια τῶν καιροσκοπικῶν της ἐλιγμῶν καί ἐνέτεινε τό αἴσθημα τῆς πικρίας καί τῆς ἀμηχανίας στούς κόλπους τῆς Ἐθνικῆς Ριζοσπαστικῆς Ἑνώσεως.

Ἡ διαμόρφωση τοῦ νοσηροῦ αὐτοῦ πολιτικοῦ κλίματος θά τρέψει ὁριστικά τόν Κ. Καραμανλῆ στήν ἀπόφαση νά παραιτηθεῖ ἀπό τήν ἐνεργό πολιτική δράση. Τήν ἐπαύριο τῆς ἐκλογικῆς ἀναμετρήσεως εἶχε ἐπισημάνει τίς ἀνησυχητικές διαστάσεις τοῦ πολιτικοῦ προβλήματος ἀλλά καί διαδηλώσει τήν πρόθεσή του νά παραμείνει στίς ἐπάλξεις τῆς ἐνεργοῦ πολιτικῆς. Ἡ βαθύτερη αἰτία τῆς τελικῆς ἀποφάσεως νά παραιτηθεῖ ἀπό τήν ἡγεσία τῆς παρατάξεως καί νά ἐγκατασταθεῖ μόνιμα στό ἐξωτερικό ὀφείλει, κατά κύριο λόγο, νά ἀποδοθεῖ στήν πεποίθηση, πού θά ἐδραιωθεῖ βαθμιαῖα στή σκέψη του, ὅτι οἱ πολιτικές συνθῆκες πού ἔτειναν νά ἐπικρατήσουν στή χώρα ἦταν πλέον ἀπρόσφορες γιά τή συνέχιση τοῦ ἔργου του.

Ἐγκαταλείποντας τήν Ἑλλάδα, στίς 9 Δεκεμβρίου 1963, γιά νά ἐγκατασταθεῖ μόνιμα στό ἐξωτερικό, ὁ Κ. Καραμανλῆς προήγγειλε τόν κίνδυνο ἀποσυνθέσεως τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος καί διολισθήσεως πρός ἀνώμαλες λύσεις. Ἡ ἀποκατάσταση συνθηκῶν κυβερνητικῆς σταθερότητας, μετά τήν ἀποφασιστική ἐπικράτηση τῆς Ἑνώσεως Κέντρου στίς ἐκλογές τοῦ Φεβρουαρίου 1964, δέν θά ἀναστείλει τή μοιραία αὐτή πορεία καί, τελικά, δέν θά διαψεύσει τίς δυσοίωνες προβλέψεις του.

4 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 1963

Ὁ ἀρχηγός τῆς ΕΚ, Γ. Παπανδρέου, γίνεται δεκτός ἀπό τό βασιλέα Παῦλο καί ζητεῖ, ὡς ἀρχηγός τοῦ πρώτου σέ κοινοβουλευτική δύναμη κόμματος, τήν ἀνάληψη τῆς ἐντολῆς γιά τό σχηματισμό Κυβερνήσεως. Σύμφωνα μέ τό σχετικό εἰδησεογραφικό δελτίο, τό αἴτημά του συνδυάζεται «μέ τή βεβαιότητα ὅτι μέχρι τῆς 11ης Δεκεμβρίου ὁπότε συνέρχεται ἡ νέα Βουλή, ἐνώπιον τῆς ὁποίας θά ἐμφανισθῆ, αἱ διαρροαί βουλευτῶν ἄλλων κομμάτων πρός τήν Ἕνωσιν Κέντρου θά ἔχουν πλέον καλύψει τήν διαφοράν τῶν πέντε περίπου ἑδρῶν τάς ὁποίας χρειάζεται διά νά ἔχη τήν ἀπόλυτον πλειοψηφίαν τῆς Βουλῆς». Ἀπέκρουσε, ἐξάλλου, ὡς ἐναλλακτική λύση, τήν ἐνδεχόμενη ἀνάληψη τῆς Κυβερνήσεως μέ ψῆφο ἀνοχῆς τῆς ΕΡΕ.

Εὐθύς μετά τήν κάθοδο ἀπό τά ἀνάκτορα, ὁ Γ. Παπανδρέου δήλωσε:

«Ἔγινα δεκτός ἀπό τόν βασιλέα, ὁ ὁποῖος μοῦ ἐζήτησε τήν γνώμην μου ἐπί τῆς πολιτικῆς καταστάσεως, ὡς διαμορφοῦται αὕτη ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων τῶν ἐκλογῶν. Εἶπον εἰς τόν βασιλέα ὅτι, κατά τήν γνώμην μου, ἡ κοινοβουλευτική τάξις ὑπαγορεύει νά ἀνατεθεῖ ἡ ἐντολή τοῦ σχηματισμοῦ Κυβερνήσεως εἰς τό πρῶτον κόμμα. Καί ἐφ' ὅσον πρῶτον κόμμα εἶναι ἡ Ἕνωσις Κέντρου, νά ἀνατεθεῖ ἡ ἐντολή εἰς τήν Ἕνωσιν Κέντρου. Ἀπεκόμισα τήν ἐντύπωσιν ὅτι καί ὁ βασιλεύς εἶναι σύμφωνος. Θά ἀνέλθω καί πάλιν εἰς τά ἀνάκτορα τήν Τετάρτην».

Σύμφωνα μέ φῆμες πού κυκλοφόρησαν εὐρύτατα στήν Ἀθήνα, ὁ Κ. Καραμανλῆς ἔχει προσανατολιστεῖ στήν ἰδέα τῆς ἀποχωρήσεως ἀπό τήν πολιτική καί τῆς ἐγκαταστάσεώς του στό ἐξωτερικό. Ἀντιδρώντας στή σχετική διάδοση, πλῆθος στελεχῶν καί ὀπαδῶν τῆς παρατάξεως συγκεντρώνονται ἔξω ἀπό τήν κατοικία τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς ΕΡΕ καί ζητοῦν ἐπίμονα τήν ἀνάκληση τῆς ἀποφάσεώς του. Ὁ ἴδιος, ὁ Κ. Καραμανλῆς, ἀπευθυνόμενος στούς συγκεντρωμένους, ἀφοῦ τούς εὐχαριστήσει γιά τήν ἐκδήλωση τῶν αἰσθημάτων τους, θά τούς συστήσει νά μήν ἀνησυχοῦν· καί θά προσθέσει λακωνικά: *«Θά κάνω ὅ,τι εἶναι καλύτερο διά τόν τόπον».*

Τά πρῶτα συναισθήματα καί τό κρίσιμο δίλημμα πού ἀντιμετώπισε ὁ ἀρχηγός τῆς ΕΡΕ μετά τήν ἔκδοση τῶν ἐκλογικῶν ἀποτελεσμάτων ἐπισημαίνει, σέ μεταγενέστερη ἀφήγησή του, ὁ Π. Κανελλόπουλος:

«Τά ἀποτελέσματα τῶν ἐκλογῶν, μετά τίς 2-2.30΄ τή νύχτα, ἔδειχναν καθαρά ὅτι ἡ ΕΡΕ εἶχε χάσει τήν πλειοψηφία στή Βουλή. Εἶχε ἔλθει δεύτερο κόμμα. Βρισκόμαστε στό σπίτι τοῦ Καραμανλῆ. Εἴχαμε μείνει ἐλάχιστοι: δύο δημοσιογράφοι — ἕνας ἄνδρας καί μία γυναίκα— καί ὁ ἰδιαίτερος γραμματέας του Ι. Ζαχαράκης. Τούς ἄλλους τούς εἶχε διώξει. Στίς 3.30΄ τό πρωί δίνει ἐντολή μπροστά μου στό Ζαχαράκη νά τηλεφωνήσει στίς ἐφημερίδες, ὅτι ἐπίκειται μία δήλωσή του. Ἡ δήλωση αὐτή θά ἦταν ἡ παραίτησή του ἀπό τήν ἡγεσία τῆς ΕΡΕ καί ἡ ἀναγγελία, ὅτι θά φύγει ἀπό τήν Ἑλλάδα. Χρειάστηκε μεγάλος κόπος γιά νά τόν μεταπείσουμε. Κατά τίς 6 τό πρωί, πού φύγαμε καί εἶχε κάπως μεταπειστεῖ, μέ παρεκάλεσε νά πᾶμε μιά βόλτα στήν Κηφισιά, νά περπατήσουμε καί νά σκεφτοῦμε. Πῆγα καί τόν πῆρα στό σπίτι του κατά τίς 9.30΄ τό πρωί καί μαζί πήγαμε στήν Κηφισιά καί κάναμε μία ὥρα βόλτα στό Κεφαλάρι συζητώντας. Τελικά ἀποφάσισε νά μείνει. Δέν ἦταν ἀπόφαση ὁριστική. Ἦταν μία προσωρινή ἀνάκληση τῆς ἀποφάσεώς του...»[35].

5 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 1963

Ὁ Κ. Καραμανλῆς γίνεται δεκτός ἀπό τό βασιλέα Παῦλο.

Ὁ ἀρχηγός τῆς ΕΡΕ στήν ὡριαία διάρκεια τῆς ἀκροάσεως ἐξέθεσε τίς ἀπόψεις του γιά τήν ἐξέλιξη τῆς πολιτικῆς καταστάσεως καί τό σχηματισμό τῆς νέας Κυβερνήσεως. Ἀπό τήν πλευρά του, ὁ βασιλεύς τοῦ συνέστησε νά «ἀναθεωρήση τήν σκέψιν του περί ἐγκαταλείψεως τῆς πολιτικῆς».

Μετά τή συνομιλία, ὁ Κ. Καραμανλῆς ἔκαμε τήν ἀκόλουθη δήλωση:

«Ἐξέθεσα εἰς τόν βασιλέα τάς ἀπόψεις μου ἐπί τῆς δημιουργουμένης μετά τό ἐκλογικόν ἀποτέλεσμα καταστάσεως. Ἡ γνώμη μου εἶναι ὅτι τό ἀποτέλεσμα τῶν ἐκλογῶν κατέστησε δυσχερές τό πολιτικόν πρόβλημα τῆς χώρας. Καί προβαίνουν εἰς κακήν ἐκτίμησιν τῆς καταστάσεως ὅσοι προσπαθοῦν νά τό ἁπλοποιήσουν. Τέλος δέν ὑφίσταται θέμα ἀποχωρήσεώς μου ἐκ τῆς πολιτικῆς».

[Σύμφωνα μέ τό κείμενο μεταγενέστερου σχετικοῦ σημειώματός του, ὁ Κ. Καραμανλῆς εἶχε συμβουλεύσει τό βασιλέα νά δώσει στόν ἀρχηγό τῆς ΕΚ διερευνητική ἐντολή καί ὄχι ἐντολή σχηματισμοῦ Κυβερνήσεως, ἐφόσον δέν διέθετε τήν ἀπόλυτη πλειοψηφία].

Παράλληλα, ἐνῶ ἐντείνονταν οἱ φῆμες γιά ἀποχώρηση τοῦ Κ. Καραμανλῆ ἀπό τήν ἐνεργό πολιτική, ἡ «Καθημερινή» δημοσίευσε κύριο ἄρθρο μέ τόν τίτλο «Ἐπί φημῶν»:

Ὁ κ. Καραμανλῆς ἔχει βεβαίως ὅλα τά δικαιώματα τοῦ κόσμου νά αἰσθάνεται καί πικρίαν καί ἀπογοήτευσιν, διότι ἡ πλειοψηφία τοῦ λαοῦ δέν ἐφάνη ἀναγνωρίζουσα ὅσα ὁ ἴδιος ἐθεώρει ἄξια ἀναγνωρίσεως καί σεβασμοῦ. Ἀλλά πέραν τοῦ δικαιώματος αὐτοῦ, πού ἀνήκει εἰς τόν κύκλον τῶν ἀτομικῶν συναισθηματικῶν ἀντιδράσεων, ὑπάρχει καί ἡ ὑποχρέωσις, ἡ βαρυτέρα καί οὐσιαστικωτέρα, ἡ ὑποχρέωσις τοῦ πολιτικοῦ ἡγέτου διά τήν ὁποίαν καί μόνον ἠμπορεῖ νά ἐνδιαφέρεται ἡ μᾶζα τοῦ λαοῦ πού ἐψήφισε τήν ΕΡΕ. Ὁ κ. Καραμανλῆς δέν ἔχει τό ἠθικόν δικαίωμα οὔτε τόν κόσμον αὐτόν νά περιφρονήση, ἀλλ' οὔτε καί τό κόμμα του νά ἀφήση ἄνευ κεφαλῆς. Ὁ κ. Καραμανλῆς ἐψηφίσθη διά νά γίνη Κυβέρνησις ἤ ἀντιπολίτευσις. Διότι ἐάν ἐψηφίζετο μόνον διά νά γίνη Κυβέρνησις, θά ἔπαυον νά εἶχον νόημα αἱ ἐκλογαί....

Καί τό ἄρθρο καταλήγει:

Πρέπει δηλαδή ν' ἀκολουθηθῆ ἡ αὐστηρά κοινοβουλευτική τάξις καί ὁ χθεσινός κυβερνήτης νά ὑπάρξη ὁ ἀρχηγός τῆς ἀξιωματικῆς ἀντιπολιτεύσεως εἰς τήν Βουλήν —τῆς μόνης ἄλλωστε ὑπό τήν σημερινήν διαμόρφωσιν τοῦ Κοινοβουλίου ἀξίας νά λογίζεται ὡς ἀντιπολίτευσις[36].

6 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 1963

Ὁ Γ. Παπανδρέου γίνεται, ἐκ νέου, δεκτός ἀπό τό βασιλέα Παῦλο, ὁ ὁποῖος τοῦ ἀναθέτει τήν ἐντολή σχηματισμοῦ Κυβερνήσεως. Ὁ ἀρχηγός τῆς ΕΚ δέν ἔλαβε παράλληλη ἐντολή διαλύσεως τῆς Βουλῆς σέ περίπτωση καταψηφίσεώς του.

Σέ σχετική ἀνακοίνωση, ἡ ΕΡΕ πρόβαλε τήν ἀντίθεσή της στήν ἀνάθεση τῆς ἐντολῆς σχηματισμοῦ νέας Κυβερνήσεως στόν ἀρχηγό τῆς ΕΚ, ἐφ' ὅσον δέν διαθέτει τή δεδηλωμένη πλειοψηφία στή νέα Βουλή:

Ἡ εἰσήγησις τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς Ἑνώσεως Κέντρου πρός τόν Ρυθμιστήν τοῦ Πολιτεύματος περί ἀμέσου ἀναθέσεως εἰς αὐτόν τῆς ἐντολῆς σχηματισμοῦ Κυβερνήσεως, ὑπῆρξεν ἄτοπος καί ἀντιδημοκρατική. Ἡ τοιαύτη εἰσήγησις θά ἦτο δικαιολογημένη ἐάν ἦτο ἀποδεδειγμένον ὅτι ὁ κ. Παπανδρέου διαθέτει τήν πλειοψηφίαν τῆς Βουλῆς,

ἄνευ τῆς ψήφου ἤ τῆς ἀποχῆς τῆς ΕΔΑ. Εἶναι, ὅμως, ἀποδεδειγμένον ἀκριβῶς τό ἀντίθετον. Ἡ σχηματισθησομένη Κυβέρνησις θά εἶναι Κυβέρνησις μειοψηφίας.

Πάντως, ἀφοῦ ἤδη ἡ ἐντολή ἐδόθη, ἡ στοιχειώδης κοινοβουλευτική καί δημοκρατική τάξις ἐπιβάλλει τήν ἐπίσπευσιν τῆς συγκλήσεως τῆς Βουλῆς, τό βραδύτερον διά τήν 20ήν Νοεμβρίου, διότι εἶναι ἀπαράδεκτον νά κυβερνᾶ τήν χώραν, ἐν ἀπουσία τῆς Βουλῆς, Κυβέρνησις ἐκδήλως στερουμένη τῆς ἐμπιστοσύνης της.

Σχετικά, στό πρῶτο Ὑπουργικό Συμβούλιο, ὁ Γ. Παπανδρέου, ἀφοῦ καθόρισε τίς βασικές κατευθύνσεις τοῦ κυβερνητικοῦ ἔργου, οἱ ὁποῖες καί ἀνταποκρίνονταν στίς προεκλογικές του ὑποσχέσεις, κατέληξε ὡς ἑξῆς:

«Ὑπάρχει καί τό πολιτικόν θέμα. Ἡ θέλησις τοῦ λαοῦ, παρά τήν ὕπαρξιν τοῦ κομματικοῦ καθεστῶτος τῆς ΕΡΕ, μᾶς κατέστησε πρῶτον κόμμα. Ἀλλά ὄχι κοινοβουλευτικῶς αὐτοδύναμον. Καί ἡ ΕΡΕ διαμαρτύρεται διότι ἐγίναμεν Κυβέρνησις. Καί καταλογίζει εὐθύνας διότι τάχα βασιζόμεθα εἰς τήν ἐξαγοράν προσχωρήσεων ἀπό τάς τάξεις της. Εἰς τήν πρώτην παρατήρησιν ἔχω ἤδη ἀπαντήσει. Μέχρι τῆς ψήφου ἐμπιστοσύνης τῆς Βουλῆς εἶναι προφανῶς κοινοβουλευτικώτερον νά κυβερνᾶ ὄχι ἡ ὑπηρεσιακή Κυβέρνησις, ἡ ὁποία στερεῖται παντός λαϊκοῦ ἐρείσματος, ἀλλά τό κόμμα, τό ὁποῖον διά τῆς προσφάτου λαϊκῆς ἐτυμηγορίας ἔχει ἀναδειχθῆ πρῶτον. Διότι σχετικῶς δεδηλωμένη εἶναι καί τό πρῶτον κόμμα. Ἄλλωστε πόθεν ἀντλεῖ ἡ ΕΡΕ τό δικαίωμα νά διατυπώνη τοιαύτην ἐπίκρισιν; Τί ἦτο ὁ κ. Καραμανλῆς ὅταν τόν Ὀκτώβριον τοῦ 1955 τοῦ ἀνετέθη ὁ σχηματισμός Κυβερνήσεως; Ποίαν "δεδηλωμένην" ἐξέφραζεν;

Ἀλλά ὑπάρχει καί ἄλλη ἀπάντησις. Ἡ ΕΡΕ ἀρνεῖται νά συνυπολογίζη τάς ψήφους τῆς ΕΔΑ διά τήν πλειοψηφίαν τῆς Βουλῆς. Δέχεται ὅμως νά τάς συνυπολογίζη μέ τάς ἰδικάς της διά νά ἀποδείξη ὅτι ἡμεῖς εἴμεθα μειοψηφία εἰς τήν Βουλήν. Τοιουτοτρόπως ὅμως ἐμπλέκεται εἰς τόν κλοιόν τοῦ διλήμματος, ἀπό τόν ὁποῖον δέν πρόκειται νά ἐξέλθη. Διότι ἡ ΕΔΑ δέν πρέπει νά συνυπολογίζεται, ὁπότε ἡ Κυβέρνησίς μας ἔχει πλειοψηφίαν εἰς τήν Βουλήν —εἴμεθα 140 ἀπέναντι 130. Ἤ καί ἡ ΕΔΑ δύναται νά συνυπολογίζεται καί τότε ἡ πλειοψηφία ἀνέρχεται εἰς 170, ἀπέναντι 130. Ἰδού τό ἀδιέξοδον δίλημμα εἰς τό ὁποῖον ἔχει ἐμπλακῆ ἡ ΕΡΕ.

Ἡ πολιτική γραμμή πορείας τῆς Κυβερνήσεώς μας εἶναι ἀπολύτως σαφής. Χρειαζόμεθα κοινοβουλευτικήν αὐτοδυναμίαν. Καί αὐτήν θά τήν ἀναμείνωμεν ἀπό τήν Βουλήν. Τήν ἀναμονήν αὐτήν ἡ ΕΡΕ ὀνομάζει ἐπιδίωξιν ἐξαγορᾶς. Ἀλλά τοιαῦται μέθοδοι δέν εὑρίσκονται εἰς τάς ἰδικάς μας παραδόσεις. Ἡμεῖς θεωροῦμεν ὅτι τό ἐκλογικόν ἀποτέλεσμα ἐδημιούργησε μίαν νέαν πολιτικήν κατάστασιν εἰς τήν χώραν. Καί ἕκαστος βουλευτής ἔχει τό δικαίωμα καί χρέος νά ἐξετάση τήν νέαν συσχέτισιν τῶν δυνάμεων. Καί μέ κριτήριον τό γενικόν συμφέρον καθώς καί τήν ὁμαλήν πορείαν τῆς πολιτικῆς ζωῆς νά καθορίση τήν θέσιν του. Ἀπό αὐτήν τήν πολιτικήν σκέψιν πηγάζει ἡ δήλωσίς μας ὅτι ἀναμένομεν τήν αὐτοδυναμίαν εἰς τήν Βουλήν τῆς 11ης Δεκεμβρίου. Ἀλλ' ἐάν τήν αὐτοδυναμίαν αὐτήν δέν παράσχη ἡ Βουλή, τί θά συμβῆ; Ἡ ἀπάντησις εἶναι μόνον μία καί οὐδεμία ἄλλη: Ἡ αὐτοδυναμία τότε θά ζητηθῆ ἀπό τόν λαόν».

Ὁ ἀρχηγός τῆς ΕΡΕ, Κ. Καραμανλῆς, ἀναφερόμενος στίς ἀνακοινώσεις τοῦ Γ. Παπανδρέου, δήλωσε τά ἀκόλουθα:

«Ὁ κ. ἀρχηγός τῆς Ἑνώσεως Κέντρου γνωρίζει ἄριστα ὅτι ἡ ὑπ' αὐτοῦ σχηματισθεῖσα Κυβέρνησις μειοψηφίας σημειώνει παράδοξον σταθμόν εἰς τήν ἱστορίαν τῶν παραβάσεων τῆς κοινοβουλευτικῆς παραδόσεως καί τῶν δημοκρατικῶν ἀρχῶν. Δι' αὐτό καί ἐπεχείρησε νά στηρίξη τήν σημειωθεῖσαν παράβασιν ἐπί ἀβασίμων συλλογισμῶν.

α. Συνέλαβε καί διεκήρυξε τήν καινοφανῆ θεωρίαν περί τῆς «σχετικῶς δεδηλωμένης». Ἡ θεωρία αὐτή δέν χρειάζεται ἀντίκρουσιν. Ἡ δημοκρατία καί ὁ κοινοβουλευτισμός δέν ζοῦν μέ τήν βοήθειαν λογοπαιγνιῶν. Ὅταν ὁ Χαρ. Τρικούπης διεκήρυξε τήν ἀρχήν τῆς «δεδηλωμένης», δέν ἦτο ποτέ δυνατόν νά φαντασθῆ ὅτι ἡ σαφεστάτη αὐτή ἀρχή, ἡ ὁποία δίδει τό δικαίωμα σχηματισμοῦ Κυβερνήσεως μόνον εἰς τόν διαθέτοντα τήν ἀπόλυτον πλειοψηφίαν τοῦ συνόλου τῶν μελῶν τῆς Βουλῆς, θά μετεποιεῖτο τόσον ριζικῶς, ὥστε νά δικαιολογῆ τήν ἔστω καί προσωρινήν ἀνάδειξιν Κυβερνήσεως μειοψηφίας.

β. Διά νά ἐδραιώση ὁ κ. πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως τήν ἀπαράδεκτον θέσιν του, ἐνόμισεν ὅτι ἐδικαιοῦτο νά ἀπευθύνη πρός τήν ΕΡΕ, ὑπό μορφήν δῆθεν διλήμματος, τό ἀκόλουθο ἐρώτημα: Ἤ δέν ὑπολογίζονται αἱ ψῆφοι τῶν κομμουνιστῶν καί τότε ἀποτελεῖ ἡ ΕΚ πλειοψηφίαν (140 ἔναντι 130 βουλευτῶν περίπου) ἤ ὑπολογίζονται καί αἱ κομμουνιστικαί ψῆφοι, ὁπότε καί πάλιν ἡ ΕΚ μετά τῶν ψήφων τῆς ΕΔΑ ἀποτελεῖ πλειοψηφίαν (170 ἔναντι 130).

Ἡμεῖς ἀντιστρέφομεν τό δίλημμα: Ἐάν ὅμως δέν δέχεται τοῦτο ἤ δέν τό δέχεται τό ἔθνος, τοῦ ὁποίου τήν βούλησιν ἐπί τοιούτων κρισίμων θεμάτων διερμηνεύει ὁ Ρυθμιστής τοῦ Πολιτεύματος, τότε δέν διαθέτει τήν κοινοβουλευτικήν πλειοψηφίαν.

Ὅσον ἀφορᾶ ἡμᾶς, οὐδέποτε θά ὑπελογίζαμεν τάς κομμουνιστικάς ψήφους — ἀκόμη καί προθύμως προσφερόμενας — ὑπέρ ἡμῶν, θά τάς ὑπελογίζαμεν ὅμως πάντοτε, ὡς ἐπιβάλλει τοῦτο ὁ νόμος τῆς δημοκρατίας, ὡς στρεφομένας ἐναντίον ἡμῶν.

γ. Ἐπλανήθη βαρύτατα ὁ κ. Παπανδρέου, νομίσας ὅτι ἐδικαιοῦτο, πρός στήριξιν τῆς δημοκρατικῶς ἀπαραδέκτου Κυβερνήσεώς του, νά ἐπικαλεσθῆ τό προηγούμενον τοῦ Ὀκτωβρίου τοῦ 1955. Τήν δεδηλωμένην εἶχε τότε ὑπέρ αὐτοῦ ὁ Ἑλληνικός Συναγερμός κατά τρόπον ἀναμφισβήτητον. Μετά τόν θάνατον τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ κόμματος τούτου, ἐδόθη ἡ ἐντολή εἰς στέλεχος αὐτοῦ — ὅπως ἀκριβῶς ἐγένετο τοῦτο ἐπανειλημμένως καί δή προσφάτως εἰς τήν

κοιτίδα τοῦ κοινοβουλευτισμοῦ, τήν Μεγ. Βρετανίαν —τό δέ κόμμα, τό ὁποῖον διέθετεν ὄχι μόνον τήν ἀπόλυτον, ἀλλά τήν συντριπτικήν πλειοψηφίαν ἐν τῇ Βουλῇ, ἐνέκρινε τήν ἐνέργειαν τοῦ Ρυθμιστοῦ τοῦ Πολιτεύματος ἐν συνελεύσει, ἡ ὁποία συνεκλήθη ἐκτάκτως πρό αὐτῆς ταύτης τῆς ὁρκωμοσίας τῆς νέας Κυβερνήσεως. Πέραν τούτου, ἡ Κυβέρνησις ἐνεφανίσθη ἀμέσως ἐνώπιον τῆς Βουλῆς καί ἔλαβε ψῆφον ἐμπιστοσύνης.

δ. Τέλος, ὁ κ. ἀρχηγός τῆς ΕΚ, γνωρίζων τί τόν ἀναμένει εἰς τήν Βουλήν, πρό τῆς ὁποίας ὤφειλε, τό ταχύτερον, ὡς πρόεδρος Κυβερνήσεως μειοψηφίας, νά ἐμφανισθῇ, διέπραξε τό βαρύ σφάλμα νά εἴπῃ ὅτι ἡ χώρα ἔχει ἐνώπιόν της μόνον δύο λύσεις: Τήν ἐν τῇ Βουλῇ στήριξιν τῆς Κυβερνήσεως μειοψηφίας, τῆς ὁποίας προΐσταται, ἤ τήν ἄμεσον μετά τήν πτῶσιν της, προσφυγήν εἰς νέας ἐκλογάς. Τήν ἀπειλήν αὐτήν ἐχρησιμοποίησεν ὁ κ. πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως μέ τήν ἀπαράδεκτον πρόθεσιν νά ἐπηρεάσῃ βουλευτάς τῆς ἀντιπάλου παρατάξεως. Ὀφείλει ὅμως νά γνωρίζῃ ὅτι θέμα νέων ἐκλογῶν εἶναι δυνατόν νά ἀνακύψῃ μόνον μετά τήν πτῶσιν του, καί θά κριθῇ ἀπό ἄλλους παράγοντας καί ὄχι ἀπό τόν ἴδιον».

Ἡ ἀπόφαση τοῦ βασιλέως νά ἀναθέσει τήν ἐντολή σχηματισμοῦ τῆς νέας Κυβερνήσεως στόν Γεώργιο Παπανδρέου κατακρίθηκε ὄχι μόνο ἀπό μεγάλη μερίδα τοῦ πολιτικοῦ κόσμου, ἀλλά καί ἀπό τούς εἰδικούς μελετητές τῆς συνταγματικῆς θεωρίας καί πράξεως.

Σέ μεταγενέστερο ὑπόμνημα πού ὑπέβαλε στό βασιλέα Κωνσταντίνο, τόν Ἰανούαριο τοῦ 1966, ὁ Π. Κανελλόπουλος θά τεκμηριώσει τήν ἴδια ἄποψη, ὑποστηρίζοντας, ὅτι «ὁ βασιλεύς Παῦλος ἐδικαιοῦτο νά ἀναθέσῃ τήν Κυβέρνησιν στόν Γ. Παπανδρέου ὑπό τήν προϋπόθεσιν ὅτι ὁ τελευταῖος θά ἐδέχετο νά ἀναλάβῃ προκαταβολικά τήν ὑποχρέωσιν, ἐάν δέν ἐλάμβανε ὡς πρωθυπουργός μονοκομματικῆς Κυβερνήσεως, ψῆφον ἐμπιστοσύνης, νά βοηθήσῃ εἰς τόν σχηματισμόν Κυβερνήσεως συνασπισμοῦ», καί συνεπέρανε: «Ἀφοῦ ὅμως ἡ δεδηλωμένη πρόθεσις τοῦ Γ. Παπανδρέου ἦταν νά διαλύσῃ τήν Βουλήν, ἔπρεπε νά ἀνατεθῇ ἡ Κυβέρνησις εἰς τό δεύτερον κατά σειρά κόμμα (ΕΡΕ) — κόμματα μειοψηφίας ἦταν, ἄλλωστε καί τό πρῶτο καί τό δεύτερο — πού ἦτο πρόθυμον νά δηλώσῃ ὅτι θά καταβάλῃ κάθε προσπάθειαν διά νά διοικήσῃ τήν χώραν, μέχρι τῆς συγκλήσεως τῆς Βουλῆς». Καταλήγοντας, ἐπεσήμαινε ὅτι, ἀφοῦ σχημάτισε Κυβέρνηση, ὁ Γ. Παπανδρέου ἔπρεπε νά διαχειριστεῖ τήν ἐξουσίαν ὡς «ὑπηρεσιακή» Κυβέρνηση, μέχρι νά ἐμφανιστεῖ στή Βουλή[37].

8 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 1963

Ἡ Κυβέρνηση τοῦ Γ. Παπανδρέου ὁρκίζεται, ἐνώπιον τοῦ βασιλέως, μέ τήν ἀκόλουθη σύνθεση:

Γεώργιος Παπανδρέου, πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως καί ὑπουργός Ἐθνικῆς Παιδείας καί Θρησκευμάτων. Ἀντιπρόεδρος Κυβερνήσεως καί ὑπουργός Ἐξωτερικῶν, Σοφ. Βενιζέλος. Ὑπουργοί: Συντονισμοῦ Γ. Μαῦρος, Ἐθνικῆς Ἀμύνης Δημήτριος Παπανικολόπουλος, Δικαιοσύνης Δημήτριος Παπασπύρου, Ἐσωτερικῶν Σταῦρος Κωστόπουλος, Οἰκονομικῶν Κων. Μητσοτάκης, Ἐμπορίου Σάββας Παπαπολίτης, Βιομηχανίας Ι. Ζίγδης, Δημοσίων Ἔργων Στ. Ἀλλαμανῆς, Συγκοινωνιῶν Νικ. Μπακόπουλος, Γεωργίας Α. Μπαλτατζῆς, Κοινωνικῆς Προνοίας Σ. Χούτας, Ἐμπορικῆς Ναυτιλίας Π. Πολυχρονίδης, Ἐργασίας Γ. Μπακατσέλος, Προεδρίας Γ. Ἀθανασιάδης - Νόβας καί Βορείου Ἑλλάδος Ν. Ἔξαρχος, ἄνευ Χαρτοφυλακίου Ι. Γιαννόπουλος καί Ι. Τούμπας.

Ὁ Κ. Καραμανλῆς συγκαλεῖ τήν κοινοβουλευτική ὁμάδα τῆς ΕΡΕ, συγχαίρει τούς νέους βουλευτές «διά τήν πίστιν μέ τήν ὁποίαν ἠγωνίσθησαν», ἀναπτύσσει «τούς λόγους, οἱ ὁποῖοι ὡδήγησαν πρό ὀκταετίας εἰς τήν ἵδρυσιν τῆς ΕΡΕ» καί ὑπενθυμίζει ὅτι «ὡς πρωταρχική ἀποστολή τοῦ κόμματος εἶχε τεθῇ ὁ παραμερισμός τῆς ἀντιθέσεως μεταξύ τῶν παλαιῶν παρατάξεων πού εἶχον διχάσει τό ἔθνος καί ἡ συγκρότησις νέου κόμματος, ἱκανοῦ νά ἀντιμετωπίσῃ τάς ἀνάγκας καί νά ἐπιλύσῃ τά προβλήματα τῆς μεταπολεμικῆς ἐποχῆς».

Ἀναφερόμενος, εἰδικότερα, στό ἔργο τῶν Κυβερνήσεών του, ὁ Κ. Καραμανλῆς ἐπεσήμανε:

«Πέραν τοῦ πραγματοποιηθέντος σκοποῦ τοῦ παραμερισμοῦ τῶν παλαιῶν ἀκάρπων ἀντιθέσεων, αἱ ὁποῖαι τόσας ταλαιπωρίας εἶχον προκαλέσει εἰς τόν τόπον, καί τῆς παγιώσεως, διά πρώτην φοράν εἰς τήν ἑλληνικήν ἱστορίαν, πολιτικῆς σταθερότητος μεγάλης διαρκείας, ἐπετεύχθη εἰς ὅλους τούς τομεῖς τῆς ἐθνικῆς ζωῆς ἀναδημιουργία, ἡ ὁποία ἐκρίθη ὑπό πάντων τῶν ξένων παρατηρητῶν ὡς πραγματικόν θαῦμα. Θά ἦτο ἀδύνατον νά ἐπιτελεσθῇ ὅ,τι ἐπετελέσθη, ἐάν ὁ ἑλληνικός λαός, εἰς τρεῖς ἀλλεπαλλήλους ἐκλογάς, δέν εἶχεν ἐμπιστευθῇ εἰς τήν ΕΡΕ τήν διακυβέρνησιν τῆς χώρας.

Ἐάν τό ἀποτέλεσμα τῶν ἐκλογῶν τῆς 3ης Νοεμβρίου δέν ἀνταπεκρίθη εἰς τάς προσδοκίας μας, τοῦτο δέν πρέπει νά μᾶς ἐκπλήττῃ. Διότι ὀρθότερον εἶναι νά κρίνωμεν τό ἀποτέλεσμα μέ βάσιν, ὄχι τάς προσδοκίας, τάς ὁποίας εἴχομεν σχηματίσει, ἀλλά τήν λογικήν τῶν πραγμάτων καί τήν ψυχολογίαν τοῦ λαοῦ. Πρέπει νά ληφθοῦν ὑπ' ὄψιν τόσον ὁ κόρος, τόν ὁποῖον ἦτο φυσικόν νά ἔχῃ προκαλέσει εἰς τόν

λαόν ἡ ἐπί ὀκταετίαν διακυβέρνησις τῆς χώρας ὑπό τοῦ ἰδίου κόμματος, ὅσον καί ὁ πειρασμός ὅπως δοκιμασθῆ ἡ Ἕνωσις Κέντρου, ἡ ὁποία, μέ τήν ἀχαλίνωτον δημαγωγίαν της, εἶχε κολακεύσει παντοίας ἐπιθυμίας. Κατά συνέπειαν, τό ἀποτέλεσμα τῶν ἐκλογῶν τῆς 3ης Νοεμβρίου δέν δύναται νά θεωρηθῆ ὡς οὐσιαστική καταδίκη τῆς ΕΡΕ, δεδομένου μάλιστα ὅτι ὁ ἑλληνικός λαός, μέ τήν δύναμιν τήν ὁποίαν ἔδωσεν εἰς αὐτήν, τήν κατέστησεν ἱκανήν νά ἀσκῆ ἀποφασιστικήν ἐπίδρασιν ἐπί τῶν περαιτέρω πολιτικῶν ἐξελίξεων».

Ὁ Κ. Καραμανλῆς πρότεινε, σύμφωνα καί μέ τήν ἐντολή τοῦ λαοῦ, τήν υἱοθέτηση πολιτικῆς γραμμῆς πού θά ὑποχρεώσει σέ παραίτηση τήν Κυβέρνηση τῆς ΕΚ, *«ὄχι διά νά δημιουργηθῆ ἀδιέξοδον, ἀλλ' ἀντιθέτως, διά νά ἐξέλθη ἡ χώρα ἀπό τό ἀδιέξοδον, τό ὁποῖον ἀκριβῶς ἡ ΕΚ ἐδημιούργησε, μέ τήν ἐπιμονήν της ὅπως σχηματίση Κυβέρνησιν μειοψηφίας»*· καί κατέληξε:

«Ὀφείλομεν νά ὑποχρεώσωμεν τήν παροῦσαν Κυβέρνησιν, ἡ ὁποία, συμφώνως καί πρός τήν γενομένην δήλωσίν της, θά παραμείνη Κυβέρνησις μειοψηφίας, νά παραιτηθῆ. Ἀπό τήν στιγμήν πού θά παραιτηθῆ, θά περιέλθη εἰς ἡμᾶς ἡ πρωτοβουλία, ὁπότε θά κάμωμεν καί πάλιν τό καθῆκον μας, ὅπως τό ὑπαγορεύει τό ἐθνικόν συμφέρον».

Μετά τή σύσκεψη, ἡ κοινοβουλευτική ὁμάδα τῆς ΕΡΕ ἀπηύθυνε πρός τόν ἑλληνικό λαό τό ἀκόλουθο μήνυμα:

«Ἐκφράζομεν τήν βαθεῖαν εὐγνωμοσύνην μας πρός τόν ἑλληνικόν λαόν. Ἡ ψῆφος του διά μίαν ἀκόμη φοράν ἀνέδειξε τήν Ἐθνικήν Ριζοσπαστικήν Ἕνωσιν ὡς τήν ἰσχυροτέραν ἐνιαίαν πολιτικήν δύναμιν τῆς χώρας. Μέ θαυμαστήν συνέπειαν, ὁ κόσμος τοῦ μόχθου καί τῆς προόδου ἐξεδήλωσε τήν πίστιν του πρός τήν ΕΡΕ, ἡ ὁποία ὑπῆρξεν ἐπί ὁλόκληρον ὀκταετίαν, καί ἐξακολουθεῖ νά εἶναι, ὁ φορεύς τῆς θελήσεως τῶν Ἑλλήνων διά μίαν καλυτέρευσιν τῆς μοίρας των.

Ἡ δύναμις, τήν ὁποίαν ἡ ΕΡΕ παρουσίασε κατά τήν ἐκλογικήν ἀναμέτρησιν τῆς 3ης Νοεμβρίου, δέν εἶναι προϊόν προσκαίρου συγκολλήσεως ἑτεροκλήτων στοιχείων, ἀλλά καθαρά ἔκφρασις τῆς ἀρρήκτου ἑνότητος τῆς παρατάξεως. Ἡ ἑνότης ἀκριβῶς αὐτή ἐπιτρέπει σήμερον εἰς ἡμᾶς, τούς βουλευτάς τῆς ΕΡΕ, νά ἐλέγχωμεν τήν κατάστασιν καί νά ἐξασφαλίζωμεν τήν ὁμαλήν ἐξέλιξιν τοῦ πολιτικοῦ μας βίου.

Ἀπό τήν ἀδιάσπαστον λαϊκήν μας βάσιν ἀντλοῦμεν τήν δύναμίν μας καί, ἔχοντες συνείδησιν τῶν εὐθυνῶν μας, ἀπέναντι τῆς πατρίδος, διακηρύσσομεν τήν ἀπόφασίν μας, ὅπως, ἡνωμένοι περί τόν ἀρχηγόν μας, ἐκπληρώσωμεν τήν ἀποστολήν μας ὡς φρουρῶν τῶν ἐθνικῶν συμφερόντων καί τῶν δημοκρατικῶν μας θεσμῶν. Σύντομον θά εἶναι τό διάλειμμα. Ἡ πορεία πρός τήν ἀναμόρφωσιν τῆς Ἑλλάδος θά συνεχισθῆ μέ ἰδικήν μας καί πάλιν πρωτοβουλίαν».

9 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 1963

Ὁ Κ. Καραμανλῆς ἐπισκέπτεται τόν ἀρχηγό τῶν Προοδευτικῶν, μέ τόν ὁποῖο ἔχει μακρά συνομιλία.

Σύμφωνα μέ δημοσιογραφικές πληροφορίες, ὁ ἀρχηγός τῆς ΕΡΕ ἐξέφρασε πρός τόν Σπ. Μαρκεζίνη *«τήν συμπάθειάν του καί τήν στενοχώρια του, διότι ὁ ἀρχηγός τῶν Προοδευτικῶν θά ἀπουσιάζη κατά τήν παροῦσαν βουλευτικήν περίοδον ἐκ τῆς Βουλῆς».*

11 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 1963

Μέ ἀφορμή δημοσιεύματα τοῦ φιλοκυβερνητικοῦ τύπου ὅτι λειτουργοῦσε στό πολιτικό γραφεῖο του Κ. Καραμανλῆ, ὡς πρωθυπουργοῦ, κλιμάκιο τῆς ΚΥΠ μέ σταθμό ἀσυρμάτου, ἡ ΕΡΕ ἐκδίδει τήν ἀκόλουθη ἀνακοίνωση:

«Εἰς μερίδα τοῦ κυβερνητικοῦ τύπου ἀνεγράφη χθές ἡ ἐντυπωσιακή ἀλλά καί ἀπολύτως ψευδής πληροφορία ὅτι εἰς τό πολιτικόν γραφεῖον τοῦ πρώην πρωθυπουργοῦ κ. Κ. Καραμανλῆ ἐλειτούργει δῆθεν κλιμάκιον τῆς ΚΥΠ πρός παρακολούθησιν τῶν ὑπουργικῶν συνεργασιῶν καί τῶν βουλευτῶν, ὡς καί "περίεργος ὑπηρεσία σημάτων ἔχουσα δι' ἰδιαιτέρου ἀσυρμάτου ἐπικοινωνίαν μετά τῶν βουλευτῶν".

Ἡ ἀλήθεια ἐν προκειμένῳ εἶναι ὅτι (1) οὐδεμία ὑπηρεσία ἢ κλιμάκιον ἀπεσπασμένον ἐκ τῆς ΚΥΠ ὑπηρέτει ποτέ ἢ ἐστεγάζετο ἔστω εἰς τό πολιτικόν γραφεῖον τοῦ πρωθυπουργοῦ κ. Κ. Καραμανλῆ, καί (2) ἡ "περίεργος ὑπηρεσία σημάτων", ἤτοι τό σηματωρεῖον, ἱδρύθη τό ἔτος 1945 ἐπί πρωθυπουργίας ναυάρχου Π. Βούλγαρη καί συνεστήθη ἐπισήμως ἐπί Κυβερνήσεως Θ. Σοφούλη ἐν ἔτει 1946, δι' ἀποφάσεως τοῦ τότε ὑπουργοῦ παρά τῷ πρωθυπουργῷ κ. Γ. Μαύρου. Ἡ ὑπηρεσία αὐτή διετηρήθη καί ἐνισχύθη διά τοῦ ἀναγκαίου προσωπικοῦ ὑπό τῶν Κυβερνήσεων τοῦ Κέντρου τῶν ἐτῶν 1950-1952. Τῆς ὑπηρεσίας δέ αὐτῆς προΐσταται τό αὐτό πρόσωπον τό ὁποῖον προΐστατο καί κατά τά ἔτη 1950-1952. Ἀποστολή τοῦ σηματωρείου ἦτο καί εἶναι ἡ διευκόλυνσις τῆς τηλεφωνικῆς ἐπικοινωνίας τοῦ πολιτικοῦ γραφείου τοῦ ἑκάστοτε πρωθυπουργοῦ καί ἡ διά τῆς ταχείας μεθόδου τῶν σημάτων μεταβίβασις ὁδηγιῶν καί διαταγῶν τοῦ πρωθυπουργοῦ πρός τάς δημοσίας ὑπηρεσίας. Οὐδέποτε ἐπί τῶν ἡμερῶν τῶν Κυβερνήσεων τοῦ κ. Καραμανλῆ ἐγκατεστάθη εἰς τήν ὑπηρεσίαν αὐτήν ἀσύρματος ἢ ἄλλο, πέραν τοῦ τηλεφώνου, μέσον ἐπικοινωνίας.

Εἶναι λυπηρόν ὅτι ἡ προεδρία Κυβερνήσεως δέν διέψευσεν εἰσέτι τάς ὅλως ἀνακριβεῖς ὡς ἄνω πληροφορίας».

15 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 1963

Μέ ἀφορμή τό δημαγωγικό θόρυβο γύρω ἀπό τήν πρόθεση τοῦ Γ. Παπανδρέου νά ἐκποιήσει τό «ὑπερπολυτελές» αὐτοκίνητο που χρησιμοποιοῦσε ὁ Κ. Καραμανλῆς ὡς πρωθυπουργός, καί νά διαθέσει τό προϊόν τῆς πωλήσεως γιά τήν ἀνέγερση σχολικῶν κτιρίων, ἐκδόθηκε ἀπό τήν ΕΡΕ ἡ ἀκόλουθη ἀνακοίνωση:

«᾽Εκ κυβερνητικῆς πηγῆς ἐδόθη εἰς τήν δημοσιότητα ἡ ἐντυπωσιακή εἴδησις ὅτι ὁ κ. πρωθυπουργός ἀπεφάσισε νά ἐκποιήση τό παραγγελθέν "ὑπό τοῦ κ. Καραμανλῆ ὑπερπολυτελές τεθωρακισμένον αὐτοκίνητον τύπου Κράυσλερ, ἀξίας ἑνός ἑκατομμυρίου δραχμῶν περίπου, καί μέ τό προϊόν τῆς ἐκποιήσεως νά ἀνεγείρη σχολικά κτίρια".

᾽Η ἀλήθεια ἐν προκειμένω ἔχει ὡς ἑξῆς:

1. Πρό ἑξαμήνου περίπου τό πολιτικόν γραφεῖον τοῦ πρωθυπουργοῦ ὑπέδειξε τήν ἀνάγκην ἀντικαταστάσεως τοῦ ὑπό τοῦ πρωθυπουργοῦ χρησιμοποιουμένου αὐτοκινήτου τύπου Κράυσλερ, τό ὁποῖον λόγω φθορῶν τάς ὁποίας εἶχεν ὑποστῆ καί τῶν συνεχῶν ἐπισκευῶν, ἐπεβάρυνε σημαντικῶς τήν οἰκείαν πίστωσιν.

2. Παρηγγέλθη κατόπιν τούτου εἰς τήν Α.Ε. "᾽Αφοί Σαρακάκη" ἕτερον ἀξίας δρχ. 161.814, ὡς τό ὑπ᾽ ἀριθμ. Ε. 2090 τιμολόγιον τῆς ἑταιρείας. Συνεφωνήθη μάλιστα τότε ὅπως ἀφαιρεθῆ ἐκ τοῦ ποσοῦ τούτου ἡ ἀξία τοῦ παλαιοῦ αὐτοκινήτου, ἐπιστρεφομένου, ἡ ὁποία ὡρίσθη εἰς 90.000 δρχ. Κατά συνέπειαν, τό πληρωτέον ποσόν κατά τήν συμφωνίαν θά ἀνήρχετο εἰς 71.814 δρχ. μόνον.

3. Σημειωτέον: (α) ὅτι ἡ καταβλητέα αὐτή ἀξία θά ἀντεσταθμίζετο κατά τό πλεῖστον ὑπό τῶν ἀπαιτουμένων δι᾽ ἐπισκευάς τοῦ παλαιοῦ αὐτοκινήτου δαπανῶν, καί (β) ὅτι ἐπρόκειτο περί αὐτοκινήτου τοῦ πρωθυπουργοῦ τῆς χώρας καί οὐχί προσωπικῶς τοῦ κ. Καραμανλῆ».

18 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 1963

᾽Ο πρωθυπουργός Γ. Παπανδρέου ὁρίζει ὡς ἡμερομηνία διεξαγωγῆς τῶν νέων ἐκλογῶν τήν 26η ᾽Ιανουαρίου 1964:

«᾽Η 3η Νοεμβρίου ἦτο ἡ ἡμέρα τῆς νίκης τῆς δημοκρατίας. ᾽Η 26η ᾽Ιανουαρίου θά εἶναι ὁ θρίαμβος. Καί θά ἔχωμεν 250 βουλευτάς. ᾽Η ἀπόφασίς μας νά ζητήσωμεν ἀπό τόν λαόν αὐτοδύναμον πλειοψηφίαν διά νά διακυβερνήσωμεν τήν χώραν εἶναι "ἀνένδοτος". Ἄλλη λύσις δέν ὑπάρχει. Διότι μόνον οὕτω θά στερεώσωμεν μίαν δημοκρατικήν περίοδον ἀναδημιουργίας».

Σέ ἀπάντηση, ἡ ΕΡΕ ἔδωσε στή δημοσιότητα τήν ἀκόλουθη ἀνακοίνωση:

«᾽Ο κ. πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως τελεῖ ἐν πλάνη νομίζων ὅτι ἡ ΕΡΕ ἀποκρούει τάς ἐκλογάς, ἐφ᾽ ὅσον θά ἀπεδεικνύοντο αὗται ἀναγκαῖαι. ᾽Εκεῖνο τό ὁποῖον ἀποκρούει εἶναι ἡ τακτική τοῦ κ. Παπανδρέου νά οἰκειοποιῆται προνομίας τοῦ Στέμματος, θεωρῶν ἀνύπαρκτον τόν βασιλέα. Ἄν ἐκ τῶν πραγμάτων εἶναι ἀδύνατος ἡ ἐξεύρεσις ἄλλου πολιτικοῦ σχήματος ἐκ τῆς παρούσης Βουλῆς, τοῦτο ἁρμόδιος νά κρίνη καί νά ἐκτιμήση εἶναι μόνον ὁ βασιλεύς. Καί τήν κρίσιν του περί τούτου οὐδείς δικαιοῦται νά προδικάση.

᾽Υπενθυμίζεται εἰς τόν κ. πρόεδρον τῆς Κυβερνήσεως ὅτι, ὅταν ὁ Κ. Καραμανλῆς, ἀρχηγός τῆς ᾽Εθνικῆς Ριζοσπαστικῆς ᾽Ενώσεως, ὑπέβαλε κατά ᾽Ιούνιον τήν παραίτησιν τῆς Κυβερνήσεώς του καί εἰσηγήθη τήν διάλυσιν τῆς Βουλῆς, ὁ βασιλεύς δέν υἱοθέτησε τήν εἰσήγησίν του, καίτοι διέθετεν οὗτος τήν δεδηλωμένην πλειοψηφίαν τῆς Βουλῆς, τήν ὁποίαν ἡ παροῦσα Κυβέρνησις δέν διαθέτει.

Ἡ δολοφονία τοῦ προέδρου Κέννεντυ συντάραξε τή διεθνῆ ζωή. Σκηνή ἀπό τήν κηδεία του.

'Ανεξαρτήτως, δμως, δλων αὐτῶν, ἐκεῖνο τό ὁποῖον εἶναι πολιτικῶς καί ἠθικῶς ἀπαράδεκτον εἶναι τό γεγονός ὅτι, ἐνῶ ἡ "Ενωσις Κέντρου ἐπιδιώκει ἐκλογάς, προβαίνει εἰς παροχάς δυναμένας νά κλονίσουν τήν οἰκονομίαν τοῦ τόπου, μέ σκοπόν νά δημιουργήση ἐκλογικά πλεονεκτήματα εἰς βάρος τῶν ἀντιπάλων της. Στοιχειώδης εὐθιξία ἐπέβαλλεν, ἐφ' δσον μάλιστα εἶναι Κυβέρνησις μειοψηφίας, ἤ νά ἀπόσχη τοιούτων καθαρῶς προεκλογικοῦ χαρακτῆρος ἐνεργειῶν, ἤ νά ἐμφανισθῆ ἀμέσως ἐνώπιον τῆς Βουλῆς, ἐπισπεύδουσα τήν σύγκλησιν αὐτῆς».

20 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 1963

'Ο ὑπουργός τῶν Οἰκονομικῶν Κ. Μητσοτάκης δηλώνει ὅτι ἡ ἐκτέλεση τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ ἔτους 1963 θά ἀπολήξει σέ πλήρη ἰσοσκέλιση καί πρόσθεσε ὅτι οἱ εἰσπράξεις τοῦ τακτικοῦ προϋπολογισμοῦ προβλέπεται νά ἀνέλθουν τελικά σέ 21.500 ἑκατ., ἤτοι κατά 950 ἑκατ. ἐπιπλέον τῶν ἀρχικῶν προβλέψεων. «Αἱ τελικαί πληρωμαί — συνέχισε —θά κυμαίνονται εἰς 19.500 ἑκατ. Οὕτω τό ἐκ τῶν ἑλληνικῶν πόρων περιθώριον τοῦ τακτικοῦ προϋπολογισμοῦ διά τήν χρηματοδότησιν τοῦ κατά τό ἔτος τοῦτο ἐκτελουμένου προγράμματος δημοσίων ἐπενδύσεων θά διαμορφωθεῖ περί τό ποσόν τῶν 2.000 ἑκατ. "Ητοι κατά 850 ἑκατ. ἐπί πλέον τοῦ προϋπολογισθέντος». Στή συνέχεια, παρατήρησε ὅτι ἡ Κυβέρνηση τῆς ΕΚ, ἡ ὁποία ἀντιμετωπίζει τή συκοφαντική κατηγορία τῆς δημαγωγικῆς κατασπαταλήσεως τοῦ δημοσίου χρήματος σέ καταναλωτικές παροχές, πραγματοποιεῖ τή διάθεση τοῦ συνόλου σχεδόν τῶν ὑπερεσόδων γιά τίς δημόσιες ἐπενδύσεις. «'Εκ τῶν ἀριθμῶν — συμπέρανε — ἐπιβεβαιοῦται ἡ ζωτικότης τῆς ἑλληνικῆς οἰκονομίας». Τέλος, ἐπεσήμανε ὅτι «ὁ μόχθος τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ἐκάλυψε τήν ἀνεπάρκειαν τῶν προκατόχων Κυβερνήσεων» καί ἐξέφρασε τήν πεποίθηση ὅτι «ἡ Κυβέρνησις τῆς ΕΚ θά δυνηθεῖ νά προχωρήσει μέ βήματα ἀσφαλῆ εἰς τήν ἐκτέλεσιν τοῦ κοινωνικοῦ καί ἀναμορφωτικοῦ της προγράμματος, ἐντάσσουσα αὐτό αὐστηρῶς εἰς τά πλαίσια τῶν ἀνερχομένων ἑλληνικῶν δυνατοτήτων καί τῆς ὀργανικῆς σταθερότητος τῆς οἰκονομίας μας».

'Ο Π. Παπαληγούρας, μέ ἀφορμή τίς δηλώσεις αὐτές, ἀνακοίνωσε:

«Αἱ δηλώσεις τοῦ κ. ὑπουργοῦ τῶν Οἰκονομικῶν ἐπιβεβαιοῦν τό γεγονός ὅτι ἡ παραληφθεῖσα ὑπό τῆς Κυβερνήσεως τοῦ Κέντρου δημοσιονομική κατάστασις εἶναι ἀρίστη. "Οπως διαπιστώνει ὁ ἴδιος ὁ κ. Μητσοτάκης, αἱ δαπάναι διετηρήθησαν εἰς τά προϋπολογισθέντα ὕψη, ἐνῶ αἱ εἰσπράξεις ἐβελτιώθησαν, ἐπιτρέψασαι τήν χρηματοδότησιν τοῦ προϋπολογισμοῦ ἐπενδύσεων διά 2.000 σχεδόν ἑκατομμυρίων. Καί τοῦτο, παρά τό γεγονός ὅτι τό Δημόσιον ἐπεβαρύνθη μέ ἀξιολόγους προσθέτους δαπάνας, κυρίως πρός βελτίωσιν τῶν δημοσιοϋπαλληλικῶν ἀποδοχῶν καί στήριξιν ἀγροτικῶν προϊόντων. 'Η Κυβέρνησις Καραμανλῆ παρέδωσε νόμισμα ἰσχυρόν, προϋπολογισμόν ἰσοσκελισμένον καί συναλλαγματικόν ἀπόθεμα σημαντικώτατον.

Μέσα εἰς τά πλαίσια τῆς νομισματικῆς σταθερότητος ἐπετεύχθη μεταξύ τῶν ἐτῶν 1955 καί 1963 μέση ἐτησία αὔξησις τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος κατά 6%. 'Ο συνδυασμός τῆς νομισματικῆς σταθερότητος πρός τήν πραγματοποιηθεῖσαν οἰκονομικήν ἀνάπτυξιν εἰς οὐδεμίαν ἄλλην χώραν, δυναμένην νά συγκριθῆ ἀπό ἀπόψεως οἰκονομικῆς μέ τήν 'Ελλάδα, ἐπετεύχθη. 'Αποτελεῖ δέ ἐπί πλέον τήν μεγαλυτέραν ἐγγύησιν διά τό μέλλον.

Τά ἀποτελέσματα ὅμως αὐτά ἐπετεύχθησαν ἀκριβῶς διότι ἐφηρμόσαμεν τήν ἰδικήν μας οἰκονομικήν καί δημοσιονομικήν πολιτικήν καί ὄχι τήν πολιτικήν τῶν δημαγωγικῶν καί εὐκόλων παροχῶν, τήν ὁποίαν ἐπηγγέλθη ἡ "Ενωσις Κέντρου, προθυμοποιηθεῖσα, προεκλογικῶς — ἀλλ' ὑποσχομένη ἀκόμη καί σήμερον πού εἶναι Κυβέρνησις —νά ἱκανοποιήση κάθε αἴτημα ὁποθενδήποτε προβαλλόμενον».

22 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 1963

Εὐθύς μετά τήν ἀναγγελία τοῦ θανάτου τοῦ προέδρου τῶν 'Ηνωμένων Πολιτειῶν, Τζών Φιτζέραλντ Κέννεντυ, ὁ Κ. Καραμανλῆς ἀπευθύνει στήν Ζακελίν Κέννεντυ τό ἀκόλουθο τηλεγράφημα:

«Δέν εὑρίσκω λέξεις διά νά ἐκφράσω τήν ὀδύνην τῆς συζύγου μου καί ἐμοῦ. Εἰς τάς τραγικάς αὐτάς ὥρας μόνη παρηγορία ἄς εἶναι ὅτι μαζί μέ σᾶς θρηνοῦν διά τόν θάνατον τοῦ ἀλησμονήτου συζύγου σας ἑκατομμύρια ἀνθρώπων πού θά τόν βλέπουν πάντοτε ὡς ζωντανόν παράδειγμα ὑψηλῆς ἀρετῆς καί πολιτικῆς ὀρθοφροσύνης. 'Ημεῖς, οἱ ὁποῖοι σᾶς ἐγνωρίσαμεν εἰς τάς ἡμέρας τῆς εὐτυχίας, εὑρισκόμεθα σήμερον κοντά σας συμμεριζόμενοι τόν πόνον σας. 'Ο Θεός ἄς σᾶς δίδη παρηγορίαν.»

Παράλληλα, ὁ Κ. Καραμανλῆς ἀπέστειλε στόν Λύντον Τζόνσον τό ἀκόλουθο τηλεγράφημα:

«'Η πατρίς σας ὑπέστη βαρύτατον καί ἀδόκητον πλῆγμα. 'Απώλεσεν ἕνα ὑπέροχον τέκνον της, τό ὁποῖον εἶχε καταστῆ ὁ ἄξιος ἡγέτης τοῦ ἐλευθέρου κόσμου. 'Ημεῖς, οἱ παλαιοί καί πιστοί φίλοι σας, συμμετέχομεν ὁλοψύχως εἰς τό πένθος σας καί ἐκφράζομεν τήν εἰλικρινῆ εὐχήν ὅπως ἡ μεγάλη σας χώρα ὑπό τήν ἡγεσίαν σας συνεχίση τήν ἱστορικήν πορείαν της εἰς τήν ὁδόν τῆς εἰρήνης καί τῆς ἐλευθερίας, τήν ὁποίαν ἠκολούθησεν ὁ Τζών Κέννεντυ».

Σέ δημόσιες δηλώσεις του γιά τόν Τζών Κέννεντυ, ὁ Κ. Καραμανλῆς τόνισε:

«'Ο ἔξοχος νέος πολιτικός ἀνήρ, τόν ὁποῖον ἡ μοῖρα εἶχε τάξει εἰς τήν ἡγεσίαν τοῦ ἐλευθέρου κόσμου εἰς μίαν κρίσιμον διά τήν ἀνθρωπότητα περίοδον, καί ὁ ὁποῖος κατά τό βραχύ διάστημα τῆς προεδρίας του προσέφερεν ἀνεκτιμήτους ὑπηρεσίας εἰς

τήν ὑπόθεσιν τῆς εἰρήνης, ἔπεσεν ὑπό τά πλήγματα δολοφονικῶν σφαιρῶν. Δέν ὑπάρχει ἄνθρωπος ὁ ὁποῖος νά μήν αἰσθάνεται τό μέγεθος τῆς ἀπωλείας ταύτης. Ἰδιαιτέρως θλιβόμεθα ἡμεῖς οἱ Ἕλληνες, οἵτινες ἐγνωρίσαμεν τά αἰσθήματα θερμῆς φιλίας, τά ὁποῖα ἔτρεφε διά τήν χώραν μας ὁ Τζών Κέννεντυ. Καί δέν θά λησμονήσουν ποτέ τό ὑψηλόν φρόνημα καί τήν ὀρθοφροσύνην τοῦ μεγάλου αὐτοῦ ἡγέτου, ὅσοι εἶχον τήν χαράν νά τόν γνωρίσουν ἐκ τοῦ πλησίον».

27 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 1963

Ἡ πολιτική τῶν παροχῶν τῆς Κυβερνήσεως μειοψηφίας τῆς ΕΚ κορυφώνεται μέ τήν ἐξαγγελία ἀπό τόν πρωθυπουργό τῆς ρυθμίσεως τῶν ἀγροτικῶν χρεῶν: ὅλα τά δάνεια, ληξιπρόθεσμα καί ἀπαιτητά, ἀπό τήν Ἀγροτική Τράπεζα, μέχρι τέλους Δεκεμβρίου 1962, ἀπαλλάσσονται ἀπό τόν τόκο ὑπηρημερίας, ἐνῶ οἱ καταβολές τῶν ἀγροτῶν ἐντός τοῦ 1963 ἔναντι χρεῶν τους πρός τήν Τράπεζα θεωροῦνται ὅτι ἔγιναν ἔναντι ὀφειλῶν πού δέν εἶχαν καταστεῖ ληξιπρόθεσμες πρίν ἀπό τίς 31 Δεκεμβρίου 1962. Ἐπίσης, παγώνει τό ὑπόλοιπο τῶν χρεῶν, θεωροῦνται τά δάνεια μακροπρόθεσμα ἀπό 1-1-63 καί ἐξοφλοῦνται ἐντός ὀκτώ ἐτῶν (στό μέτρο περιλαμβάνονται καί τά ἁλιευτικά καί σπογγαλιευτικά δάνεια), προβλέπεται χορήγηση χαμηλότοκων δανείων στούς πληγέντες ἀπό θεομηνίες καί νόσους καί, τέλος, ὑποβιβάζονται τά ἐπιτόκια τῶν χορηγήσεων τῆς Ἀγροτικῆς Τράπεζας, θεωρούμενα ὡς ὑπέρμετρα.

Στίς ἐπόμενες ἡμέρες καί μέχρι τήν ἀνάγνωση τῶν προγραμματικῶν δηλώσεων τῆς Κυβερνήσεως στή Βουλή, θά ἐξαγγελθοῦν ἀκόμη: Ἵδρυση πανεπιστημίου στήν Πάτρα, καθώς καί σέ ὅλα τά μεγάλα ἐπαρχιακά κέντρα - τῆς Πελοποννήσου, τῆς Κρήτης, τῆς Θεσσαλίας, τῆς Ἠπείρου καί τῶν νήσων (30 Νοεμβρίου): κατασκευή ὁδοῦ Πατρῶν - Τριπόλεως καί ἀνέγερση νοσοκομείου καί σταδίου στήν Πάτρα (30 Νοεμβρίου)· χρηματική ἐνίσχυση ροδακινοπαραγωγῶν γιά ποσότητες πού εἶχαν καταστραφεῖ στά ψυγεῖα ἤ δέν διατέθηκαν στό ἐξωτερικό ἀλλά στό ἐσωτερικό (8 Δεκεμβρίου)· διορισμός 1.128 διδασκάλων καί 700 καθηγητῶν (10 Δεκεμβρίου)· αὔξηση ποσοῦ γιά τό δῶρο Χριστουγέννων (12 Δεκεμβρίου)· μείωση ὁρίου ἡλικίας γιά τή συνταξιοδότηση τῶν ἐργαζομένων σέ βαρέα ἐπαγγέλματα· ἀγορά ἀδιαθέτων καπνῶν ἐσοδείας 1962· ἀνανέωση διαβατηρίων ἀνυπότακτων σπουδαστῶν ἐξωτερικοῦ (13 Δεκεμβρίου)· δημιουργία ἐνιαίου φορέα ὑγείας σέ ὅλη τή χώρα καί ἐπέκταση τῶν ἀσφαλιστικῶν ὀργανισμῶν καί ταμείων ὑγείας (18 Δεκεμβρίου). Παράλληλα, διευκρινιζόταν ὅτι τό ὁλοκληρωμένο πρόγραμμα παροχῶν τῆς Κυβερνήσεως θά ἐξαγγελλόταν μέ τίς προγραμματικές δηλώσεις τοῦ πρωθυπουργοῦ στή Βουλή.

Σέ μεταγενέστερη μαρτυρία του, ὁ Γ. Ράλλης ἐπισημαίνει ἐπιγραμματικά:

«Μέσα στίς τρεῖς ἑβδομάδες πού μεσολάβησαν, ἔγιναν ἀπίστευτα πράγματα: διπλασιάστηκαν οἱ μισθοί τῶν δικαστικῶν, αὐξήθηκαν οἱ μισθοί τῶν δασκάλων καί καθηγητῶν. Ἔγινε μιά πρωτοφανής —κατά τρόπο ἀνεπίτρεπτο— διασπάθιση τοῦ ἀποθεματικοῦ, πού εἶχε ἀφήσει ἡ Κυβέρνηση Καραμανλῆ. Καί οἱ ἐνέργειες αὐτές τῆς Κυβερνήσεως Παπανδρέου ἔγιναν χωρίς τήν ἐμπιστοσύνη τῆς Βουλῆς καί διατέθηκαν χρήματα πού δέν προβλέποντα ἀπό τίς πιστώσεις τοῦ προϋπολογισμοῦ πού εἶχε ἤδη ἐγκριθεῖ»(!)[38].

28 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 1963

Ὁ Γ. Παπανδρέου, ἀφοῦ γίνεται δεκτός σέ ἀκρόαση ἀπό τό βασιλέα Παῦλο, δηλώνει ὅτι, ἄν ἡ Κυβέρνησή του δέν ἐξασφαλίσει στή Βουλή «ἐπαρκῆ καί ἀποδεκτή πλειοψηφία», θά εἰσηγηθεῖ ὡς μόνη λύση τή διενέργεια νέων ἐκλογῶν. Ἀποδεκτή πλειοψηφία, διευκρινίζει, δέν εἶναι δυνατό νά ἐξασφαλιστεῖ παρά μόνο μέ προσχωρήσεις καί ὄχι μέ στήριξη ἤ ψῆφο ἀνοχῆς βουλευτῶν ἀπό ἄλλες πτέρυγες.

Τήν ἔκκληση αὐτή, ἡ ὁποία ἔκδηλα ἀπευθυνόταν πρός κοινοβουλευτικά στελέχη κυρίως τῆς ΕΡΕ, θά θεωρήσει ὡς περίπτωση «κανονικήν» καί σύμφωνη μέ τήν «κοινοβουλευτικήν παράδοσιν».

30 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 1963

Λίγες μόλις ἑβδομάδες μετά τήν ἀποχώρηση τῆς Ἐθνικῆς Ριζοσπαστικῆς Ἑνώσεως καί τοῦ Κ. Καραμανλῆ ἀπό τήν ἐξουσία, δρομολογεῖται νέα πορεία στό Κυπριακό, μέ ἀφετηρία τήν ἐπίδοση ἀπό τόν πρόεδρο τῆς Κυπριακῆς Δημοκρατίας Ἀρχιεπίσκοπο Μακάριο στόν ἀντιπρόεδρο Κιουτσούκ μακροσκελοῦς ὑπομνημάτος, μέ τό ὁποῖο καλεῖ τήν τουρκοκυπριακή ἡγεσία σέ διαπραγματεύσεις γιά τήν τροποποίηση «δεκατριῶν σημείων» τοῦ Συντάγματος:

«1. Νά καταργηθεῖ τό δικαίωμα ἀρνησικυρίας τοῦ ἀντιπροέδρου.

2. Ὁ ἀντιπρόεδρος νά καταστεῖ πραγματικός ἀντιπρόεδρος, μέ τή διεθνῆ σημασία τῆς λέξης. Σύμφωνα μέ τήν τροποποίηση αὐτή νά ἀναθεωρηθοῦν ὅλες οἱ σχετικές μέ τά καθήκοντα τοῦ ἀντιπροέδρου καί τήν ἀναπλήρωση τοῦ προέδρου πρόνοιες τοῦ Συντάγματος.

3. Ὁ πρόεδρος καί ὁ ἀντιπρόεδρος τῆς Βουλῆς τῶν Ἀντιπροσώπων νά ἐκλέγονται ἀπό ὁλόκληρο τό σῶμα, καί ὄχι χωριστά ἀπό τά ἑλληνικά καί τουρκικά μέλη της Βουλῆς.

4. Ὁ ἀντιπρόεδρος τῆς Βουλῆς νά ἐκτελεῖ καθήκοντα ἀντιπροέδρου τοῦ σώματος, κατά τά διεθνῶς καθιερωμένα.

5. Νά καταργηθοῦν οἱ πρόνοιες τοῦ Συντάγματος γιά χωριστές πλειοψηφίες, ἀναφορικά μέ τήν ψήφιση φορο-

Τά γεγονότα τῆς Κύπρου θά ἐξάψουν τήν κοινή γνώμη στήν 'Αθήνα.
Κάτω, ὁ πρόεδρος Μακάριος σέ συνέντευξη τύπου, ἀπό κοινοῦ μέ τόν Σ. Κυπριανοῦ.

λογικῶν νόμων ἤ νόμων πού ἀφοροῦν στούς δήμους καί τό ἐκλογικό σύστημα.

6. Οἱ δῆμοι νά εἶναι ἐνιαῖοι.

7. Νά καθιερωθεῖ ἐνιαία δικαιοσύνη καί νά καταργηθοῦν οἱ ὑφιστάμενες γιά τά δικαστήρια χωριστικές πρόνοιες τοῦ Συντάγματος.

8. Νά ἐνοποιηθοῦν ἡ χωροφυλακή καί ἡ ἀστυνομία, καί νά καταργηθοῦν ὅλες οἱ ὑφιστάμενες χωριστικές διατάξεις γιά τά σώματα ἀσφαλείας.

9. Ἡ δύναμη καί ἡ σύνθεση τῆς ἀστυνομίας καί τοῦ στρατοῦ νά καθοριστοῦν μέ νόμο πού νά ψηφίσει ἡ Βουλή τῶν Ἀντιπροσώπων.

10. Νά ἀντικατασταθεῖ ἡ διάταξη περί ποσοστιαίας ἀναλογίας στή Δημόσια Ὑπηρεσία, μέ ρήτρα, πού νά διασφαλίζει εὔλογη ἐκπροσώπηση τῶν Τούρκων, στή βάση τῆς πληθυσμιακῆς τους ἀναλογίας.

11. Να γίνει ἀναδιάρθρωση τῆς Ἐπιτροπῆς Δημοσίας Ὑπηρεσίας.

12. Οἱ ἀποφάσεις τῆς Ἐπιτροπῆς Δημοσίας Ὑπηρεσίας νά λαμβάνονται μέ ἁπλή πλειοψηφία, καί ὄχι μέ χωριστή τῶν ἑλληνικῶν καί τῶν τουρκικῶν μελῶν.

13. Νά καταργηθεῖ ἡ Ἑλληνική Κοινοτική Συνέλευση, καί νά διατηρηθεῖ μόνο ἡ Τουρκική, ἀφοῦ τροποποιηθεῖ τό καθεστώς της, ὥστε νά διασφαλίζει τά βασικά δικαιώματα τῶν Τουρκοκυπρίων, σάν μειονότητας.

Ἐνῶ ὁ ἀντιπρόεδρος Κιουτσούκ ἐπιφυλάχθηκε νά ἀπαντήσει, ὁ Τοῦρκος ὑπουργός Ἐξωτερικῶν, Φ. Ἐρκίν, ἀπέρριψε, μέ δηλώσεις του στίς 6 Δεκεμβρίου, τίς προτάσεις Μακαρίου, ἐνῶ δέκα μέρες ἀργότερα ὁ Τοῦρκος πρέσβης στή Λευκωσία ἐπέδωσε στόν Ἀρχιεπίσκοπο ρηματική διακοίνωση, μέ τήν ὁποία ἀπειλοῦσε ἀκόμη καί μέ στρατιωτική ἐπέμβαση σέ περιπτώση μεταβολῆς τοῦ Συντάγματος.

[Οἱ τουρκικές ἀπόψεις ἔναντι τῶν ἀντίστοιχων θέσεων τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Μακαρίου, συνοψίζονταν, σημεῖο πρός σημεῖο, ὡς ἑξῆς:

1. Τό δικαίωμα παρέχεται ἐν ὄψει τοῦ παρελθόντος τῶν δύο κοινοτήτων, ὡς μέσον προστασίας τῶν Τουρκοκυπρίων, διά νά παρεμποδίζωνται προσπάθειαι τῶν Ἑλλήνων νά προβοῦν εἰς κατάχρησιν τῆς ἰσχυρᾶς θέσεώς των.

2. Ἡ προσφορά εἶναι γενναιόδωρος, ἀλλ' αἱ ἐκλογαί διεξάγονται εἰς κοινοτικήν βάσιν. Ἂν μεταβληθῇ ἡ διευθέτησις αὕτη, θά καταργηθοῦν ἄλλαι πρόνοιαι τῶν Συμφωνιῶν καί τοῦ Συντάγματος, αἱ ὁποῖαι κατοχυρώνουν τήν ἀρχήν τῆς ὑπάρξεως δύο κοινοτήτων.

3. Ὅπως καί ἀνωτέρω (σημεῖον 2), ἂν υἱοθετηθῇ ἡ τροποποίησις, θά μεταβληθῇ τό καθεστώς πού ἐδημιούργησαν αἱ Συμφωνίαι καί θά μεταβληθῇ ἡ τουρκοκυπριακή κοινότης εἰς μειονότητα.

4. Τό δικαίωμα ἐδόθη διά προστασίαν τῶν Τουρκοκυπρίων ἐναντίον δυσμενοῦς διακρίσεως.

5. Ὁ καθορισμός χωριστῶν δήμων δέν εἶναι ἀδύνατος. Αἱ τουρκικαί περιοχαί θά παραμεληθοῦν.

6. Ἐξ αἰτίας τῆς ὑπάρξεως τρομοκρατικῶν ὀργανώσεων καί τῶν προσπαθειῶν δι' ἐπηρεασμόν τῆς δικαιοσύνης, ὁ διαχωρισμός εἰς τήν ἀπόδοσιν τῆς δικαιοσύνης διασφαλίζει τούς δικαστάς ἀπό πιέσεις.

7. Ἂν ὑπάρχουν δυσκολίαι, δύνανται νά ἀρθοῦν μέ ἀναδιοργάνωσιν τῶν δύο σωμάτων καί ὄχι μέ συνταγματικάς τροποποιήσεις.

8. Αἱ διευθετήσεις αὐταί εἶναι ἀναγκαῖαι διά νά μή τεθῇ εἰς κίνδυνον ἡ ἀσφάλεια τῶν Τούρκων.

9. Αἱ πρόνοιαι αὐταί εἶναι ἀναπόσπαστον τμῆμα τοῦ Συντάγματος καί ἔχουν σκοπόν νά προστατεύσουν τούς Τουρκοκυπρίους καί νά τούς ἐμπνεύσουν αἴσθημα ἀσφαλείας.

10. Δέν δύναται νά γίνῃ δεκτή ἡ τροποποίησις διότι ἡ ἐπιτροπή ἔλαβεν ἤδη ἀποφάσεις εἰς βάρος τῶν Τούρκων.

11. Δέν ὑπάρχει ἐμπιστοσύνη ὅτι τά δικαστικά ὄργανα θά ἐξησφάλιζον ἀμεροληψίαν εἰς τήν πλήρωσιν θέσεων καί εἰς τάς προαγωγάς.

12. Τό κυπριακόν κράτος δέν εἶναι ἑλληνικόν κράτος, ἀλλά κοινοτικόν κράτος, τό ὁποῖον ἱδρύθη μέ συμφωνίαν τῶν δύο κοινοτήτων. Τοῦτο ἦτο βασικόν στοιχεῖον τῶν Συμφωνιῶν καί τοῦ Συντάγματος καί διά τοῦτο οὐδεμία τροποποίησις εἶναι δεκτή].

Ἡ πρόταση τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Μακαρίου γιά τήν τροποποίηση τοῦ Συντάγματος σηματοδότησε τήν ἀπόκλιση ἀπό τήν κοινή γραμμή Ἀθηνῶν καί Λευκωσίας, πού εἶχε πρός ὄφελος καί τῶν δύο μερῶν ἐπιβάλει ὁ Κ. Καραμανλῆς· καί, παράλληλα, ἀποτέλεσε τήν ἀφετηρία στήν ἀνάστροφη πορεία πρός τήν κρίση καί, τελικά, τήν καταβαράθρωση τοῦ ἐθνικοῦ θέματος. Χωρίς νά προχωρήσει τότε στήν ἀνάληψη πολιτικῶν πρωτοβουλιῶν, ὁ πρόεδρος τῆς Κυπριακῆς Δημοκρατίας εἶχε, στό διάστημα ἤδη τῆς διακυβερνήσεως Καραμανλῆ, ἀνακινήσει μέ δηλώσεις του θέμα ἑνωτικῶν διεκδικήσεων πού ἀντέφασκαν μέ τίς διατάξεις τῶν συμφωνιῶν τῆς Ζυρίχης καί τοῦ κυπριακοῦ Συντάγματος. Στή δυναμική ἀντιλήψη τῶν Ἑλλήνων ἰθυνόντων, καί ἰδιαίτερα τοῦ ἴδιου τοῦ Κ. Καραμανλῆ, ὅτι ἡ ὑπεροχή —ἀριθμητική καί ποιοτική— προοιώνιζε τήν πλήρη, τελικά, ἐπικράτηση τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου στή Μεγαλόνησο καί τήν οὐσιαστική ἐξουδετέρωση ὁρισμένων ἀδυναμιῶν τοῦ νέου καθεστῶτος, ἀντέτασσε τήν ἐπιδίωξη γιά τήν ἄμεση μεταβολή τῶν κειμένων συνταγματικῶν διατάξεων, ἀκόμη καί αὐτή —σύμφωνα μέ ὁρισμένες ἐνδείξεις— τή μονομερῆ ἀναθεώρηση τῶν συμφωνιῶν.

Μετά τίς πρῶτες δυσχέρειες πού δημιούργησε ἡ ἐμμονή του στό καθεστώς τῶν ἐνιαίων δήμων —παρά τήν ἀρχική δική του συμφωνία καί τή συνταγματική πρόβλεψη γιά τή διχοτόμησή τους [βλ. τόμος Γ΄] — καί τήν ἐκβιαστική καταψήφιση τοῦ φορολογικοῦ νομοσχεδίου ἀπό τούς Τουρκοκύπριους βουλευτές, ὁ Ἀρχιεπίσκοπος θά προχωρήσει στήν ἐφαρμογή τῶν σχεδίων του, ἐπωφελούμενος ἀπό τήν ἀπομάκρυνση τοῦ Κ. Καραμανλῆ καί τήν προσωρινή ἀνάληψη τῆς ἐξουσίας ἀπό Κυβέρνηση μειοψηφίας. Ὅπως θά ὑπογραμμίσει σέ ἐπιστολή του πρός τό νέο πρωθυπουργό, Γ. Παπανδρέου, σκοπός του ἦταν «ἡ κατάλυσις τῶν Συμφωνιῶν τῆς Ζυρίχης καί τοῦ Λονδίνου»

μέ τό ἐπιχείρημα ὅτι «ἔκτοτε, διεθνῶς καί ἐπιτοπίως, ἤλλαξαν αἱ συνθῆκαι».

Στήν πραγματικότητα, ἡ πρωτοβουλία τοῦ προέδρου Μακαρίου προοριζόταν νά προκαλέσει τή ζωηρή ἀντίδραση ὅλων τῶν παραγόντων πού ἐπηρέαζαν τή θέση τοῦ κυπριακοῦ ζητήματος — ἰδιαίτερα τῶν ἄμεσα ἐνδιαφερομένων Κυβερνήσεων τῆς Μ. Βρεταννίας, τῆς Τουρκίας καί αὐτῆς τῆς Ἑλλάδος.

Ὁ Γ. Παπανδρέου, ὡς πρωθυπουργός, σέ ἔντονο διάβημά του πρός τόν Ἀρχιεπίσκοπο, θά «διαφωνήσει» ριζικά διότι «...(α) ἡ στιγμή δέν εἶναι κατάλληλος, καί (β) πᾶσα ἐνέργεια ἐν Κύπρω θά πρέπει νά γίνεται ἐν συνεννοήσει μετά τῆς ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως ... ἀπό κοινοῦ καί ἐκ συμφώνου». Καί ὁ Σ. Βενιζέλος, ἀντιπρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως καί ὑπουργός τῶν Ἐξωτερικῶν, θά ὑπογραμμίσει ὅτι «οὐδεμία ἑλληνική Κυβέρνησις εἶναι εἰς θέσιν... νά καλῆται νά κινῆ διπλωματικούς καί ἄλλους μηχανισμούς πρός διακανονισμόν τῶν ἄνευ προσυνεννοήσεως μετ' αὐτῆς ἐνεργειῶν τῆς κυπριακῆς Κυβερνήσεως» καί, ἀκόμη, ὅτι οἱ συμφωνίες Ζυρίχης καί Λονδίνου «μόνο διά διαπραγματεύσεων καί οὐχί διά δυναμικῶν μέσων» εἶναι δυνατό νά βελτιωθοῦν «σταδιακῶς»[39].

Οἱ συστάσεις ἐντούτοις τῆς Ἀθήνας δέν θά γίνουν σεβαστές, ὅπως οἱ ἀντίστοιχες — παλαιότερα — τῶν Κ. Καραμανλῆ καί Ε. Ἀβέρωφ, μέ ἀποτέλεσμα νά ἐκδηλωθοῦν σοβαρές διακοινοτικές ταραχές: ἀποκορύφωμα τά ἐπεισόδια τῶν Χριστουγέννων τοῦ 1963 καί ἡ ἔξοδος ἀποσπάσματος τῆς ΤΟΥΡΔΥΚ ἀπό τό στρατόπεδό της. Οἱ ἐξελίξεις αὐτές, στό σύνολό τους, ἔμελλαν τελικά νά ἀναστείλουν τήν ἀξιοποίηση τῶν πλούσιων δυνατοτήτων πού θά προσφέρονταν στούς Ἑλληνοκυπρίους μέσα σέ συνθῆκες εἰρήνης καί, ταυτόχρονα, προοιώνιζαν μελλοντικά δεινά γιά τή Μεγαλόνησο καί τό ἔθνος, στό σύνολό του.

9 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 1963

Ὁ Κ. Καραμανλῆς παραιτεῖται ἀπό τήν ἡγεσία τῆς ΕΡΕ καί ἀναχωρεῖ ὁριστικά γιά τό ἐξωτερικό.

Τήν ἀπόφασή του νά ἀποχωρήσει ἀπό τήν ἐνεργό πολιτική, ὁ Κ. Καραμανλῆς ἀνήγγειλε, λίγο μόλις χρόνο πρίν ἀπό τήν ἀναχώρησή του, στόν Π. Κανελλόπουλο, στόν ὁποῖο καί ἐνεχείρισε ἀποχαιρετιστήρια ἐπιστολή πρός τούς βουλευτές τοῦ κόμματος:

«Ἀγαπητοί φίλοι,

Παρεκάλεσα τόν κ. Κανελλόπουλον νά σᾶς ἀνακοινώση τήν ἀπόφασίν μου ὅπως ἀποχωρήσω τῆς πολιτικῆς. Ἐλυπήθην διότι δέν ἠδυνάμην, διά λόγους τούς ὁποίους ἀσφαλῶς ἀντιλαμβάνεσθε, νά σᾶς τήν ἀνακοινώσω αὐτοπροσώπως.

Τήν ἀπόφασιν αὐτήν τήν εἶχον λάβει καί τήν κατέστησα ὅπου ἔδει γνωστήν, ἀφ' ἧς, μετά τήν παραίτησίν μου, κατά τόν παρελθόντα Ἰούνιον, ἀπεκρούσθη εἰσήγησίς μου περί ἀμέσου διαλύσεως τῆς Βουλῆς καί προσφυγῆς εἰς ἐκλογάς μέ τόν ἰσχύοντα τότε ἐκλογικόν νόμον.

Ἐπανῆλθον, ἐν τούτοις, καί μετέσχον τοῦ ἐκλογικοῦ ἀγῶνος διότι παρεκλήθην νά μήν πραγματοποιήσω τήν ἀπόφασίν μου ἐκείνην πρό τῶν ἐκλογῶν, κριθέντος ὅτι τοῦτο θά ἦτο ἐπιζήμιον διά τήν χώραν.

Ἡ ἀποχώρησίς μου συνεπῶς ἐκ τῆς πολιτικῆς δέν εἶναι συνέπεια προσωπικῆς πικρίας. Ἁπλῶς τό ἀποτέλεσμα τῆς τελευταίας ἐκλογῆς ἐνίσχυσε τήν πεποίθησίν μου ὅτι δέν ὑφίστανται εἰς τήν χώραν αἱ συνθῆκαι ἐκεῖναι, τάς ὁποίας ἐθέωρησα πάντοτε ἀπαραιτήτους διά νά ἐκπληρώσω τήν ἀποστολήν μου, ὅπως ἐγώ τοὐλάχιστον τήν ἀντιλαμβάνομαι. Τά προηγηθέντα, ἐξ ἄλλου, ἀλλά καί τά ἐπακολουθήσαντα τῶν ἐκλογῶν γεγονότα ἀπέδειξαν ὅτι τό πολίτευμα τῆς χώρας πλημμελῶς λειτουργεῖ ὑπό τό κράτος τῶν ἐκβιάσεων.

Ἡ πολιτική, ὅπως γνωρίζετε, δέν εἶναι ἐπάγγελμα ἀλλά ἀποστολή, τό περιεχόμενον τῆς ὁποίας προσδιορίζει ὁ φορεύς αὐτῆς, ἐκτιμῶν τά ἀντικειμενικά δεδομένα ἐν συνδυασμῷ μέ τάς ἐπιδιώξεις καί τούς ὁραματισμούς πού ἔχει διά τό ἔθνος του.

Ὅταν ἕνας πολιτικός γνωρίζει τί πρέπει νά γίνη εἰς τήν χώραν του καί δέν δύναται νά τό πραγματοποιήση διότι τοῦ ἀρνοῦνται τάς ἀναγκαίας προϋποθέσεις, ὀφείλει, ἀντί νά συμβιβάζεται μέ τήν συνείδησίν του, νά ἀποχωρῆ. Ἄλλως, ἡ παραμονή του εἰς τήν ἐνεργόν πολιτικήν ὄχι μόνον καθίσταται ἀμφιβόλου χρησιμότητος, ἀλλά εἶναι δυνατόν εἰς ὡρισμένας περιπτώσεις, νά ἀποβαίνη καί ἐπιβλαβής. Ὅταν θά δύναμαι ἀζημίως διά τήν χώραν νά ἐξηγήσω τάς ἀνωτέρω ἀπόψεις μου, εἶμαι βέβαιος ὅτι θά δικαιολογήσετε τήν ἀπόφασίν μου.

Ὑπηρέτησα τήν χώραν ἐπί μακρόν χρόνον, προήγαγα μέ τήν πολύτιμον συμπαράστασίν σας τήν ζωήν τοῦ ἔθνους εἰς ὅλους τούς τομεῖς Ἀλλά, πρό παντός, προσεπάθησα καθ' ὅλον αὐτό τό διάστημα νά ἱκανοποιήσω μίαν βασικήν καί μόνιμον φιλοδοξίαν: Νά συμβάλω εἰς τήν περιστολήν τῆς ἀθλιότητος ἀπό τήν ὁποίαν μαστίζεται ἡ δημοσία μας ζωή. Πέραν τῆς παραδόσεως τήν ὁποίαν προσεπάθησα νά δημιουργήσω διά τοῦ τρόπου μέ τόν ὁποῖον ἤσκησα τήν πολιτικήν, ἐπεδίωξα καί τήν ὀργανικήν βελτίωσιν τοῦ πολιτεύματος, μέ τήν ἔγκαιρον καθιέρωσιν τοῦ πλειοψηφικοῦ συστήματος καί τήν πρότασίν μου πρός ἀναθεώρησιν τοῦ Συντάγματος.

Τάς ἀπόψεις μου ἐπί τοῦ χρονίου πολιτικοῦ προβλήματος τῆς χώρας τάς γνωρίζετε καλῶς καί δέν ἔχω ἀνάγκην νά τάς ἐπαναλάβω ἐνταῦθα.

Ἐκεῖνο τό ὁποῖον θά ὁμολογήσω εἶναι ὅτι εἰς τήν προσπάθειάν μου αὐτήν ἀπέτυχα. Καί ἀπέτυχα διότι ὄχι μόνον δέν εὗρον μιμητάς, ἀλλά συνήντησα

ἀπό πολλῶν πλευρῶν πείσμονας καί ὠργανωμένας ἀντιδράσεις.

Ἤδη αἱ ἐξελίξεις τῆς τελευταίας διετίας καί ἰδίως τό ἀποτέλεσμα τῆς προσφάτου ἐκλογῆς ἀπέδειξαν ὅτι ὁ δημόσιος βίος τῆς χώρας, ἀντί τῆς ἀναμενομένης πρόοδου, ἐσημείωσεν ἐπικίνδυνον ὀπισθοδρόμησιν. Ἀποχωρῶν, ἐξάλλου, τῆς πολιτικῆς κατά τήν παροῦσαν στιγμήν διευκολύνω ἴσως τόν ρόλον τοῦ Ρυθμιστοῦ τοῦ Πολιτεύματος, τόν ὁποῖον κατέστησεν ἰδιαζόντως δυσχερῆ ἡ συνεχιζόμενη ὑπό τῶν ἀντιπάλων μου τακτική τῶν ἐκβιάσεων.

Ἐπιθυμῶ νά βεβαιωθῆτε, ἀγαπητοί φίλοι, ὅτι δέν ἔλαβον τήν ἀπόφασιν αὐτήν χωρίς ψυχικήν ὀδύνην. Ἡ σκέψις μου καί ἡ εὐγνωμοσύνη μου στρέφονται κατά τήν στιγμήν αὐτήν πρός τήν πλειοψηφίαν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ὁ ὁποῖος ἐπί μίαν ὀκταετίαν μέ περιέβαλε διά τῆς ἐμπιστοσύνης καί τῆς ἀγάπης του. Ἄνευ αὐτῆς καί ἄνευ τῆς πολυτίμου συνεργασίας ὅλων ὑμῶν, δέν θά εἶχον ἐπιτελέσει ὅσα ἐπετέλεσα καί τά ὁποῖα μέ ἤρεμον τήν συνείδησιν παραδίδω εἰς τήν κρίσιν τῆς ἱστορίας.

Ὑπῆρξα αὐστηρός εἰς τήν ἐκτέλεσιν τῶν καθηκόντων μου καί πιθανόν νά ἐπίκρανα ἤ καί νά ἠδίκησα ἀκουσίως τινάς ἐξ ὑμῶν. Οὐδέποτε ὅμως ἔλειψεν ἀπό τήν ψυχήν μου ἡ ἀγάπη καί ἡ ἐκτίμησις πρός ὅλους σας καί ἡ ἀναγνώρισις τῆς συμβολῆς σας εἰς τό δύσκολον ἔργον μου.

Ἀποχωρῶν τῆς ἡγεσίας τοῦ κόμματος αἰσθάνομαι τήν ἀνάγκην νά σᾶς ἀπευθύνω ἔκκλησιν ὅπως, παραμερίζοντες εὐλόγους φιλοδοξίας, διαφυλάξητε τήν ἑνότητα αὐτοῦ καί ἀγωνισθῆτε ἀπό κοινοῦ διά τήν ἐκπλήρωσιν τῆς μεγάλης ἀποστολῆς του.

Εἶμαι βέβαιος ὅτι ἡ ΕΡΕ ἔχει τόσον βαθείας τάς ρίζας εἰς τήν ψυχήν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ὥστε ἡ μοιραία δοκιμασία τῆς ἀποχωρήσεως τοῦ ἱδρυτοῦ της νά ὑπερνικηθῆ μετ' ἐπιτυχίας.

Εἶμαι ἐπίσης βέβαιος ὅτι θά παραμείνητε πιστοί εἰς τάς δημοκρατικάς ἀρχάς καί τάς βασικάς ἐπιδιώξεις ἐπί τῶν ὁποίων ἐθεμελιώθη ἡ ΕΡΕ ὡς σύγχρονον πολιτικόν κίνημα.

Ἡ ἀποχώρησίς μου, ἐξάλλου, σᾶς παρέχει τήν εὐκαιρίαν ὅπως ἐπιδιώξητε τήν ἀναδιοργάνωσιν τοῦ κόμματος. Θά εἶναι ὄχι ἁπλῶς χρήσιμος ἀλλά ἀπαραίτητος ἡ ἐκπόνησις ἑνός καταστατικοῦ χάρτου, κατά τό πρότυπον τῶν ὀργανισμῶν κομμάτων ἄλλων χωρῶν, κομμάτων τά ὁποῖα διά τῆς ἀνανεώσεως τῆς ἡγεσίας των, πραγματοποιοῦν μακράν σταδιοδρομίαν. Ἡ πιστή τήρησις ἑνός τοιούτου καταστατικοῦ θά καταστήση τήν Ἐθνικήν Ριζοσπαστικήν Ἕνωσιν ἰσχυροτέραν καί θά ἀποδείξη ἐμπράκτως ὅτι τό κόμμα μας, ὡς κόμμα ἀνταποκρινόμενον εἰς τό πνεῦμα καί τάς ἀνάγκας τῆς ἐποχῆς μας, ἔχει ἐν ἑαυτῷ τήν δύναμιν νά συνεχίση καί ἄνευ τῆς παρουσίας τοῦ ἱδρυτοῦ του, τήν ἱστορικήν του πορείαν.

Ἐν τῷ μεταξύ ἀφήνω διάδοχόν μου τόν ἀγαπητόν εἰς ὅλους μας κ. Παναγιώτην Κανελλόπουλον, μέ τήν βεβαιότητα ὅτι θά ἐγκρίνητε τήν ἐκλογήν μου καί μέ τήν προοπτικήν ὅτι θά ρυθμίσητε ὁριστικῶς τό θέμα τῆς ἀναδείξεως τῆς ἑκάστοτε ἡγεσίας τοῦ κόμματος διά τοῦ καταστατικοῦ τό ὁποῖον θά ἐκπονήσετε.

Αὐταί εἶναι αἱ ὑποδείξεις, τάς ὁποίας ἐθεώρησα καθῆκον μου νά σᾶς ἀπευθύνω. Κατά τά λοιπά, θά ἀποφασίσητε ὑμεῖς, ἐκτιμῶντες εἰς πᾶσαν περίπτωσιν τά συμφέροντα τῆς χώρας. Τάς προσπαθείας σας διά τήν ἐκπλήρωσιν τῆς ἀποστολῆς τοῦ κόμματος, ἡ συμβολή τοῦ ὁποίου εἰς τήν ζωήν τοῦ ἔθνους εἶναι καί θά παραμείνη ἀποφασιστικῆς σημασίας, θά βοηθήσω καί ἐγώ ὡς ἁπλοῦς πολίτης καί πιστός ὁπαδός τῆς Ἐθνικῆς Ριζοσπαστικῆς Ἑνώσεως».

Αὐθημερόν, ὁ Π. Κανελλόπουλος, ἀφοῦ ἔδωσε στή δημοσιότητα τό κείμενο τῆς ἐπιστολῆς, ἔκαμε τήν ἀκόλουθη πρόσθετη δήλωση:

«Δέν ἔχω τό δικαίωμα νά προσθέσω οὔτε λέξιν εἰς ὅσα αὐτός οὗτος ὁ κ. Καραμανλῆς διετύπωσεν ἀπευθυνόμενος πρός τούς φίλους του καί, φυσικά, ὅπως εἶναι αὐτονόητον, πρός ὁλόκληρον τόν ἑλληνικόν λαόν. Τήν ἑρμηνείαν τῆς ἀποφάσεώς του ἔδωσεν ὁ ἴδιος. Εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νά σεβασθῶμεν καί τήν ἀπόφασίν του καί τούς λόγους οἱ ὁποῖοι τήν ὑπηγόρευσαν.

Ἀπεχώρησε τῆς ἡγεσίας τῆς ΕΡΕ ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος τήν ἵδρυσε, καί ὁ ὁποῖος, βασισθείς ἐπί τῆς δημιουργικῆς συνδρομῆς τῆς πλειοψηφίας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἐκυβέρνησε τήν χώραν ἐπί ὀκτώ περίπου ἔτη καί ἐπεχείρησεν ἐπιτυχῶς τήν ριζικήν ἀναμόρφωσιν τῆς οἰκονομίας της καί ἐν πολλοῖς τῆς ἐθνικῆς ζωῆς.

Τό γεγονός εἶναι δραματικόν ἀλλά καί διδακτικόν. Ἡ ἀποχώρησις τοῦ ἱδρυτοῦ τῆς ΕΡΕ θά κριθῆ, εἶμαι βέβαιος περί αὐτοῦ, καί ἀπό τούς ἀντικειμενικωτέρους ἐκ τῶν ἀντιπάλων του, ὡς θυσία ὑπέρ τοῦ τόπου.

Ἐκφράζω τήν εὐγνωμοσύνην μου πρός τόν ἀποχωρήσαντα ἀρχηγόν διά τήν ἐμπιστοσύνην τήν ὁποίαν ἐξεδήλωσεν ἀπέναντί μου. Παρεκάλεσα τούς βουλευτάς τῆς ΕΡΕ ὅπως, συνερχόμενοι εἰς συνέλευσιν αὔριον Τρίτην καί ὥραν 7.30΄ μ.μ., ἀποφασίσουν κυριαρχικῶς ἐπί τοῦ θέματος τῆς ἡγεσίας».

Τά αἴτια πού προκάλεσαν τήν τελική ἀπόφαση τοῦ Κ. Καραμανλῆ νά ἐγκαταλείψει τήν Ἑλλάδα συνέχονταν ἄμεσα μέ τίς πολιτικές ἐξελίξεις πού εἶχαν προηγηθεῖ. Στούς λόγους τῆς ἀποχωρήσεως τοῦ ἱδρυτῆ τῆς ΕΡΕ ἀναφέρθηκαν πρῶτοι μέ δημόσιες δηλώσεις τους οἱ στενοί συνεργάτες του, ἰδίως ὁ διάδοχός του στήν ἡγεσία τοῦ κόμματος, Π. Κανελλόπουλος:

«Ἐπιτρέψατέ μου εἰς τό σημεῖον τοῦτο — θά ὑπογραμμίσει σέ ὁμιλία στίς Σέρρες — νά σᾶς ἀποκαλύψω κάτι πού μοῦ εἶπεν ὁ Κωνσταντῖνος Καραμανλῆς, τόν Νοέμβριον [sic] τοῦ 1963, ὅταν, ἕνα τέταρτο πρίν ἀναχωρήση ἀπό τό

σπίτι του, μέ ἐκάλεσε καί ἀνήγγειλεν ὅτι ἀναχωρεῖ ἐντός μιᾶς ὥρας ἀπό τήν Ἑλλάδα καί παραιτεῖται τῆς ἡγεσίας τοῦ κόμματος. Ὅταν εἰς μάτην ἐπιχειροῦσα νά τόν πείσω νά ἀλλάξη ἀπόφασιν, μοῦ εἶπε: «Ἐκεῖ πού ἔφθασαν τά πράγματα δέν ὑπάρχει ἄλλη λύσις. Ἡ ἀναχώρησίς μου θά διευκολύνη τήν χώραν. Εἰσερχόμεθα εἰς περίοδον πού θά ἀπαιτήση κατ' ἀνάγκην, ἀφοῦ ὁ λαός μᾶς ἐστέρησε τῆς πλειοψηφίας, συνεννοήσεις μέ τούς ἀντιπάλους μας καί συμβιβασμούς. Ἐκυβέρνησα ὀκτώ χρόνια. Τό γεγονός αὐτό ἀλλά καί ὁ χαρακτήρ μου δέν μοῦ ἐπιτρέπουν νά κάμω ἐγώ ὅ,τι ἐσύ ἠμπορεῖς καί πρέπει, ἄν τό ἀπαιτήσουν οἱ περιστάσεις, νά κάμης»[40].

Σέ ἐπιστολή του πρός τόν ἡμερήσιο τύπο, ὁ Γεράσιμος Λύχνος θά ἀναφερθεῖ στό περιεχόμενο συνομιλίας του μέ τόν Κ. Καραμανλῆ, εὐθύς μετά τίς ἐκλογές τοῦ Νοεμβρίου 1963:

«Ἐκ τῆς μακρᾶς ταύτης συνομιλίας, καθώς καί ἐκ τῶν προηγουμένων, εἶμαι πεπεισμένος ὅτι ὁ ἀρχηγός τῆς ΕΡΕ ἀπεχώρησε τῆς πολιτικῆς, ἐπειδή ἐπίστευεν ὅτι ἡ δημιουργηθεῖσα ἀπό τάς ἐκλογάς κατάστασις δέν τοῦ παρεῖχε τήν δυνατότητα εἴτε νά προλάβη τά κακά, τά ὁποῖα φοβεῖται ὅτι ἀπειλοῦνται διά τόν τόπον, εἴτε νά συντελέση εἰς τήν μείωσιν αὐτῶν».

Καί θά καταλήξει, παρατηρώντας χαρακτηριστικά:

«Ἡ ἀπόφασις αὕτη τιμᾶ τόν ἄνδρα πού τήν ἔλαβε, ἔστω καί ἄν ἀποδειχθῆ ὅτι σφάλλεται εἰς τήν ἐκτίμησιν τῶν πραγμάτων. Ἐνῶ ἄλλοι πολιτικοί ἄνδρες, καί ὄχι μόνον Ἕλληνες, καταστάντες ἐκ γήρατος ἀνίκανοι νά προσφέρουν ὑπηρεσίας, προσκολλῶνται μετά πάθους εἰς τήν ἐλπίδα τῆς ἀρχῆς, ὁ Καραμανλῆς ἀπεχώρησεν ἐκ τῆς σκηνῆς νέος καί μόνον ἀπό τό αἴσθημα τῆς ἀδυναμίας του νά ἐξυπηρετήση περαιτέρω τόν τόπον»[41].

Πέρα ὅμως ἀπό κάθε συγκεκριμένη ἀφορμή, ἡ ἀπόφαση τοῦ Κ. Καραμανλῆ συνεχόταν καθοριστικά μέ τή γενικότερη ἀντίληψή του γιά τήν πολιτική ζωή στήν Ἑλλάδα καί τό ρόλο του στό πλαίσιο τῆς τελευταίας αὐτῆς. Σέ ἐπιστολή του —στίς 5 Ἰανουαρίου 1964— πρός τόν Κ. Τσάτσο, ὁ ἱδρυτής τῆς ΕΡΕ θά ὑπογραμμίσει:

«Ἀγαπητέ Κώστα,

Τό γράμμα σου μέ συνεκίνησε. Καί μέ συνεκίνησε διότι προήρχετο ἀπό δοκιμασμένο φίλο, ἀλλά καί διότι τό ἐδέχθην σέ μιά περίοδο πού κάθε τι πού μοῦ θυμίζει τήν Ἑλλάδα μέ συγκινεῖ μέχρι δακρύων. Αἰσθάνομαι τόσο πολύ συνδεδεμένος μέ τόν τόπο μου καί τούς ἀνθρώπους του, ὥστε νά μοῦ εἶναι δύσκολο νά ζήσω μακρυά τους.

Δέν μπορεῖς νά φαντασθῆς πόσο εἶναι ὀδυνηρό γιά ἕναν πολιτικό νά ἀποφασίση νά τερματίση τή σταδιοδρομία του καί ν' ἀποχωρισθῆ ἀπό ἕναν κόσμο ὁλόκληρο μέ τόν ὁποῖον τόν συνέδεαν κοινοί ἀγῶνες καί παντός εἴδους ψυχικοί δεσμοί. Ἀποχωρίζεσαι ἀπό ἕνα φίλο σου ἤ καί ἀπό τήν ὑπηρέτριά σου ἀκόμη καί σοῦ χρειάζεται καιρός νά τό συνηθίσης. Καταλαβαίνεις τί σημαίνει αὐτό στό πολλαπλάσιο. Καί γίνεται ὀδυνηρότερο ὅταν τό ἀποφασίζης μέ ἰδική σου πρωτοβουλία παρά ὅταν ἀποστρατεύεσαι ἀπό τό λαό. Φαίνεται ὅτι στήν πολιτική τό νά ἐγκαταλείψης εἶναι σκληρότερο ἀπό τό νά ἐγκαταλειφθῆς. Ἴσως διότι στήν πρώτη περίπτωσιν προκαλεῖς ὁ ἴδιος τήν δοκιμασία, ἐνῶ στή δεύτερη τήν ὑφίστασαι.

Γνωρίζεις πόσον καιρό μέ ἐβασάνισε ἡ σκέψις τῆς ἀποχωρήσεως. Δέν γνωρίζεις ἴσως ὅλους, καί ἰδίως τούς βαθυτέρους λόγους οἱ ὁποῖοι μέ ὁδήγησαν εἰς τήν τελικήν ἀπόφασιν.

Οἱ λόγοι εἶναι — μολονότι στήν περίπτωση αὐτή εἶναι δύσκολη ἡ διάκρισις — ὑποκειμενικοί καί ἀντικειμενικοί. Οἱ πρῶτοι ἔχουν σχέσιν μέ τήν πολιτικήν μου νοοτροπίαν, ἡ ὁποία καί πάλιν ἔχει σχέσιν μέ τόν χαρακτῆρα μου. Γιά νά τήν ἐννοήσης, θά σοῦ διηγηθῶ ἕνα περιστατικόν πού ἀπετέλεσε τήν ἀφετηρία τῆς σταδιοδρομίας μου: Ὅταν ἀπεφάσισα, κατά τό 1932, νά πολιτευθῶ, ὁ πρῶτος πού ἀντέδρασε ἦταν ὁ πατέρας μου. Ὅταν τόν ἠρώτησα γιατί ἀντιδρᾶ, μοῦ ἀπήντησε: «Διότι ὁ χαρακτήρας σου δέν προσφέρεται γιά πολιτική. Ἡ πολιτική θέλει ψέμματα καί ἐπιβάλλει συμβιβασμούς, γιά τούς ὁποίους ἐσύ εἶσαι ἀκατάλληλος. Ἄν μπῆς στήν πολιτική, ἤ θά χάσης τόν χαρακτῆρα σου ἤ, γιά νά τόν προστατεύσης, θά ὑποφέρης πολύ». Καί μέ ἠρώτησε ἐν συνεχεία: «Σοῦ εἶπα ἐγώ γιατί δέν πρέπει νά πολιτευθῆς. Νά μοῦ πῆς τώρα ἐσύ γιατί θέλεις νά πολιτευθῆς».

«Ἐγώ πιστεύω — τοῦ ἀπήντησα — ὅτι κάθε ἄνθρωπος πού ἔρχεται στή ζωή ὀφείλει νά δικαιώση τήν παρουσία του σ' αὐτή. Καί τήν καλύτερη δικαίωση τήν ἔχει ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος ἀφιερώνεται εἰς τήν ὑπηρεσίαν ἑνός λαοῦ ὁλοκλήρου». «Μέ συγκινεῖ ἡ θεωρία σου — μοῦ ἀπήντησε — ἀλλά φοβοῦμαι ὅτι θά ἀπογοητευθῆς στήν πράξη. Στό χωριό μας — συνέχισε — ἔχομε μιά παροιμία πού λέει «ἄλλα λέν τά γράμματα καί ἄλλα λέν τά πράμματα». Τόν ἐβεβαίωσα ὅτι ἄν δέν μπορέσω νά κάμω τήν πολιτική ὅπως ἐγώ τήν ἀντιλαμβάνομαι, θά τήν ἐγκαταλείψω ἐγκαίρως. Κατά τήν διάρκεια τῆς σταδιοδρομίας μου εἶχα πολλές φορές τήν εὐκαιρία νά θυμηθῶ τή συμβουλή τοῦ πατέρα μου καί νά διερωτηθῶ ἄν δέν ἔκαμα σφάλμα νά τήν ἀγνοήσω. Διότι ὑπέφερα πράγματι πολύ ἀνθιστάμενος συνεχῶς κατά τοῦ ψεύδους καί τῆς ὑποκρισίας πού κυριαρχοῦν στή δημοσία μας ζωή.

Ἐπίστευα ἐξάλλου ὅτι ὁ συνετός πολιτικός ὀφείλει νά ἀντιλαμβάνεται τό σημεῖον τῆς κάμψεώς του — πού εἶναι μοιραῖο σέ κάθε σταδιοδρομία — καί νά τερματίζη ἐκεῖ τήν προσπάθειά του. Ἄλλως

κινδυνεύει, χωρίς κἄν νά εἶναι χρήσιμος εἰς τόν τόπο του, καί νά ἀπογοητεύση καί νά ἀπογοητευθῆ. Καί νά γίνη ἐμπόδιο εἰς τήν ὁμαλήν ἐξέλιξιν τοῦ δημοσίου βίου τῆς χώρας του. Ἀπό τά ἀνωτέρω ἀντιλαμβάνεσαι ὅτι μπῆκα στήν πολιτική μέ ἀρχές καί ὅτι δέν ἦτο δυνατόν παρά νά καταλήξω ἐκεῖ πού κατέληξα.

Καί ἔρχομαι ἤδη στούς ἀντικειμενικούς λόγους πού ἐπέβαλαν τήν ἀποχώρησίν μου.

Ὅπως γνωρίζεις, οὐδέποτε ἐδέχθην νά συνθηκολογήσω μέ τήν ὑφισταμένην εἰς τήν Ἑλλάδα πολιτικήν πραγματικότητα. Εἶχα πάντοτε τήν ἐλπίδα — γι' αὐτό καί ἐπέμεινα — ὅτι τόσο μέ τό παράδειγμά μου, ὅσο καί μέ ὡρισμένες μεταρρυθμίσεις, θά κατόρθωνα νά βελτιώσω τό πολιτικό κλῖμα τῆς χώρας μας.

Ἡ τελευταία μου ἐλπίς ἦταν: (α) οἱ ἀναμενόμενες ἐκλογές, οἱ ὁποῖες θά ἐπέτρεπαν εἰς τόν λαόν νά διαδηλώση τήν ἀγανάκτησίν του κατά τῆς πολιτικῆς τῶν ἀντιπάλων μας, (β) τό πλειοψηφικόν, τό ὁποῖον θά μοῦ ἐπέτρεπε, ἐκτός τῶν ἄλλων, νά ἀνανεώσω τά στελέχη τοῦ κόμματος καί (γ) ἡ ἀναθεώρησις τοῦ Συντάγματος, ἡ ὁποία διά τῆς ἐξυγιάνσεως ὡρισμένων τομέων τῆς δημοσίας μας ζωῆς, θά καθίστα δυνατήν καί τήν ὁμαλήν λειτουργίαν τοῦ πολιτεύματος.

Οἱ γνωστές διαφωνίες μου μέ τόν βασιλέα τόν Ἰούνιο καί ἡ παραίτησή μου παρεῖχαν τή μοναδική εὐκαιρία διά τήν πραγματοποίησιν τῶν ἀνωτέρω ἐπιδιώξεών μου. Ἀντί τούτου, συνέβησαν πράγματα τά ὁποῖα ἀπέδειξαν μάταιες τίς ἐλπίδες μου. Ἡ πολιτικά καί ἠθικά ἀπαράδεκτη τακτική τῶν ἀντιπάλων μας, αἱ ἀλλεπάλληλοι διαφωνίαι μου μέ τό Στέμμα, σέ συνδυασμό μέ τίς ὑποχωρήσεις του εἰς τούς ἐκβιασμούς τῆς ἀντιπολιτεύσεως καί ἡ τελευταία ἐτυμηγορία τοῦ λαοῦ, ἐπανέφεραν τήν πολιτικήν μας ζωήν, τόσον ἀπό ἀπόψεως φορέων, ὅσον καί ἀπό ἀπόψεως νοοτροπίας, στό θλιβερό παρελθόν.

Ἀλλά ἀπέδειξαν πρό παντός τά γεγονότα τοῦ τελευταίου καιροῦ ὅτι εἰς τήν χώραν μας δέν λειτουργεῖ τό πολίτευμα. Διότι, ἄν ἐλειτούργει, δέν θά ἐγίνοντο ἀντικείμενον συμβιβασμῶν μεταξύ Στέμματος, Κυβερνήσεως καί ἀντιπολιτεύσεως, βασικά πολιτειακά θέματα ὅπως τό Σύνταγμα, ὁ ἐκλογικός νόμος, ἡ διάλυσις τῆς Βουλῆς, ἡ ψῆφος τοῦ στρατοῦ, ἡ ἐγκατάστασις ἀνευθύνων ὑπηρεσιακῶν Κυβερνήσεων, κλπ. Οὔτε θά ἦτο δυνατόν, ἐάν ἐλειτούργει τό πολίτευμα, παράγοντες ἀνεύθυνοι καί πολλάκις ὕποπτοι, νά ἐμφανίζωνται ἰσχυρότεροι ἀπό τόν λαό καί νά ἐπηρεάζουν, ἐναντίον τῆς θελήσεώς του, τάς ἐξελίξεις τῆς πολιτικῆς μας ζωῆς.

Ἡ δημοκρατία, ἀγαπητέ μου, ὁ κομμουνισμός, ἀκόμη καί ὁ φασισμός, εἶναι πολιτεύματα, καλά ἤ κακά. Αὐτό τό ὁποῖον ἔχομεν ἡμεῖς εἶναι χειρότερον καί ἀπό τά τρία. Διότι δέν εἶναι τίποτε. Εἶναι ἀπέραντον καφενεῖον, καί μάλιστα ἑλληνικόν.

Τό δέ χειρότερον εἶναι ὅτι τό κατάντημα αὐτό δέν τό ἀντιλαμβανόμεθα. Ἐσυνηθίσαμεν τόσον εἰς τήν ἀνωμαλίαν αὐτήν, ὥστε νά τήν θεωροῦμεν πλέον ὡς φυσικήν κατάστασιν. Καί ὅμως κάποτε θά πρέπει νά ἀντιληφθοῦμε ὅτι ἡ προαγωγή καί ἡ ἀσφάλεια τοῦ τόπου μας ἐξαρτῶνται ἀπό τήν ὁριστική καί ἐπιτυχῆ ἀντιμετώπιση τοῦ πολιτικοῦ μας προβλήματος. Καί ὅτι ἡ Ἑλλάς παραμένει ὑποανάπτυκτος, διότι ἀκριβῶς εἶναι πολιτικῶς καθυστερημένη. Εἶναι γνωστόν ἐξάλλου ὅτι ἡ διαφορά μεταξύ ἀνεπτυγμένων καί ὑποαναπτύκτων χωρῶν εἶναι κυρίως διαφορά πολιτικῆς ὡριμότητος.

Πάντως τά γεγονότα τῶν δύο τελευταίων ἐτῶν, καί ἰδίως τοῦ τελευταίου ἑξαμήνου, ὑπῆρξαν ὀδυνηρῶς ἀποκαλυπτικά. Πολιτική ἡγεσία, τύπος, Στέμμα καί λαός ἔκαμαν ὅ,τι ἠμποροῦσαν γιά νά ἀποδείξουν ὅτι δέν ἀντιλαμβάνονται τάς ἀνωτέρω ἀληθείας καί, ὅταν τίς ἀντιλαμβάνονται, ἀρνοῦνται νά τίς σεβαστοῦν, πού εἶναι καί τό χειρότερον.

Ἤδη ἡ ἀδίστακτη τακτική τῆς ἀντιπολιτεύσεως, κατευθυνομένη ἀπό ἀνθρώπους ἐπιδιώκοντας ἐνσυνειδήτως τόν διχασμόν τοῦ ἔθνους, ἀντί νά προκαλέση τήν καθολικήν — ὅπως εἶπα — ἀντίδρασιν καί τήν καταδίκην τῶν φορέων της, εὗρε τήν συμπαράστασιν τοῦ λαοῦ καί τήν ἀνοχήν τοῦ Στέμματος καί ὡρισμένων ἰδικῶν μας. Ὅταν μίαν ὀκταετῆ προσπάθεια ἐντίμου, μετριοπαθοῦς καί δημιουργικῆς πολιτικῆς τήν διεδέχθη ἡ σημερινή ἀθλιότης, τί θά μποροῦσα νά ἐπιδιώξω γιά τό μέλλον; Νά ἐγκαταλείψω τόν ἀγῶνα διά τήν ἀναμόρφωσιν τῆς πολιτικῆς μας ζωῆς, καί νά προσθέσω στά πολλά πού ἔκαμα καί μερικά ἔργα ἀκόμα;

Ἰδού διατί δέν μοῦ ἔμενεν ἄλλη λύσις ἀπό τήν ἀποχώρησιν. Τό ἄν ἡ ἀπόφασίς μου ὑπῆρξεν ὀρθή ἤ ὄχι θά κριθῆ ἀπό τήν Ἱστορίαν. Πάντως, δέν ἠμποροῦσα νά κάμω διαφορετικά. Καί δέν ἠμποροῦσα, διότι ἡ ἀποχώρησίς μου δέν ὑπηγορεύθη ἀπό οἱανδήποτε πολιτικήν σκοπιμότητα, ὅπως ὑπέθεσαν μερικοί, μεταξύ τῶν ὁποίων καί ὁ φίλος μας ὁ Εὐάγγελος, ἀλλά ἀπό τήν ἀνάγκην νά τακτοποιηθῶ ὁ ἴδιος μέ τήν συνείδησίν μου.

Εὔχομαι πάντως στό Θεό ν' ἀποδειχθῆ ὀρθή καί ἀβλαβής διά τόν τόπον. Διότι μόνον ἔτσι θά ἠμπορέσω νά ἰδιωτεύσω ὁριστικά καί νά ζήσω στήν Ἑλλάδα χωρίς νά ὑποφέρω ψυχικά.

Στό γράμμα σου ὁμιλεῖς καί περί τῆς μοναξιᾶς μου, ἡ ὁποία καί σέ κάμει νά μέ σκέπτεσαι περισσότερο. Δέν ἔχεις ἄδικο. Αὐτή ὅμως, ὅπως ξέρεις, συμφυής μέ τό χαρακτήρα μου, ἔγινε σχεδόν ἀπόλυτη μέ τήν πολιτική.

Καί ἠμπορεῖ νά ἀπεδείχθη χρήσιμος στήν πολιτική, ἀφοῦ μέ ἀπήλλαξε ἀπό ἐπιρροές καί ἀδυναμίες,

κατέστησε ὅμως καταθλιπτική τή ζωή μου, διότι ἐκτός τῶν ἄλλων, περιόρισε τίς δυνατότητές μου νά ἔχω φιλίες. Τώρα πού τις χρειάζομαι, εἶναι ἀργά ν' ἀλλάξω, καί λόγῳ μακρᾶς συνηθείας καί λόγῳ ἡλικίας.

Χαιρετισμούς στήν 'Ιωάννα καί στόν Παναγιώτη, τόν ὁποῖον εὐγνωμονῶ διότι προσεφέρθη ν' ἀναλάβη ἐπιτυχῶς τίς εὐθύνες πού τοῦ μετεβίβασα»[42].

'Ακόμη πληρέστερα, ἡ ἄμεση ἀφορμή καί οἱ βαθύτερες αἰτίες τῆς ἀποχωρήσεως τοῦ Κ. Καραμανλῆ ἀπό τήν ἐνεργό πολιτική καί τῆς ἀποφάσεώς του νά ἐγκατασταθεῖ στό ἐξωτερικό, ἀναλύονται στό κείμενο σημειώματος πού ὑπαγόρευσε, μεταγενέστερα, στό Παρίσι:

«Ὅταν τήν ἑσπέραν ἀνεκοινώθησαν τά ἀποτελέσματα, χωρίς νά ἐκδηλώσω πικρίαν, ἐνεπιστεύθην εἰς δύο-τρεῖς παρισταμένους συνεργάτες μου ὅτι, λόγω τῶν γεγονότων τοῦ τελευταίου ἑξαμήνου, εἶχεν ὡριμάσει εἰς τήν συνείδησίν μου ἡ ἰδέα τῆς ἀποχωρήσεως ἀπό τήν πολιτικήν. Καί ὅτι δέν τήν ἐπραγματοποίησα, καί διότι δέν ἤθελα νά πικράνω τούς φίλους μου, ἀλλά καί διότι δέν ἤθελα νά ἀποδοθῆ εἰς ἐμέ ἐνδεχομένη περιπέτεια τοῦ τόπου. Ἤδη ὅμως τά πράγματα μετεβλήθησαν ἐφ' ὅσον ὁ λαός μέ ἀποδέσμευσε. 'Ἐξ αὐτοῦ προῆλθεν τήν ἐπομένην καί ἡ εἴδησις ὅτι ἀποχωρῶ τῆς πολιτικῆς. Πάντως δέν κατέστησα τήν σκέψιν μου αὐτήν ἀπόφασιν καί δέν τήν ἀνεκοίνωσα δημοσία, δεδομένου ὅτι ἔπρεπε νά χειρισθῶ ἐν τῷ μεταξύ τό πολιτικόν θέμα κατά τρόπον ὠφέλιμον καί διά τό κόμμα καί διά τήν χώραν.

'Ο βασιλεύς, τήν ἐπομένην τῆς ἐκλογῆς, ἐκάλεσε τόν κ. Παπανδρέου καί τήν πρωίαν τῆς μεθεπομένης ἐκλήθην καί ἐγώ εἰς τά ἀνάκτορα. Κατά τήν συνομιλίαν μας, ὁ βασιλεύς μοῦ ἀνεκοίνωσεν ὅτι ὁ κ. Παπανδρέου τοῦ ἐζήτησε τήν ἐντολήν νά σχηματίση Κυβέρνησιν μέ τό δικαίωμα τῆς διαλύσεως τῆς Βουλῆς ἐν περιπτώσει καταψηφίσεώς του. 'Ο βασιλεύς τόν ἠρώτησεν ἐάν, ἐφ' ὅσον ἐστερεῖτο αὐτοδυνάμου πλειοψηφίας, θά ἐπεδίωκε συνεργασίαν μέ τήν ΕΡΕ, δοθέντος ὅτι ἡ συνεργασία μέ τήν ΕΔΑ ἀπεκλείετο. 'Ο κ. Παπανδρέου τόν ἐβεβαίωσεν ὅτι δέν προτίθεται νά συνεργασθῆ μέ τήν ΕΔΑ καί ὅτι δέν ἔχει ἀνάγκην τῆς ΕΡΕ, δεδομένου ὅτι ἐθεώρει βεβαίαν τήν ἀποχώρησιν ἐξ αὐτῆς μιᾶς ὁμάδος 20 περίπου βουλευτῶν, ἡ ὁποία θά συνέπραττε εἰς τόν σχηματισμόν τῆς Κυβερνήσεώς του. Καί προσέθεσεν ὅτι τοῦτο θά ἠδύνατο νά ἐξασφαλισθῆ πλήρως, ἐάν τοῦ ἀνετίθετο ἡ ἐντολή.

'Ο βασιλεύς ἐπεφυλάχθη, ὅπως μοῦ εἶπεν, νά τοῦ ἀπαντήση καί ἐζήτησεν τάς ἰδικάς μου ἀπόψεις. Τοῦ εἶπα ὅτι κατ' ἀρχήν ὑπῆρξεν ἀδικαιολόγητος ἡ σπουδή του νά καλέση τήν ἐπομένην τῆς ἐκλογῆς τόν κ. Παπανδρέου καί δι' ἄλλους λόγους, ἀλλά καί διότι δέν ἦτο εἰσέτι γνωστόν πλήρως τό ἐκλογικόν ἀποτέλεσμα, δεδομένου ὅτι ὑπελείποντο τά ἀποτελέσματα τοῦ στρατοῦ καί τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων. Μετά τήν παρατήρησίν μου αὐτήν, διετύπωσα ὡς ἀκολούθως τάς ἀπόψεις μου. 'Ο κ. Παπανδρέου, ἐνθαρρυνθείς ἀπό τάς παραχωρήσεις πού τοῦ ἐγένοντο καί μεθυσθείς ἀπό τό ἀπροσδόκητον καί δι' αὐτόν τόν ἴδιον ἀποτέλεσμα τῆς ἐκλογῆς, διετύπωνεν ἀξιώσεις κοινοβουλευτικῶς καί ἠθικῶς ἀπαραδέκτους. Κοινοβουλευτικῶς μέν διότι, μή διαθέτων τήν πλειοψηφίαν τῆς Βουλῆς, ἐζήτει τήν ἐντολήν καί μάλιστα μέ τό δικαίωμα τῆς διαλύσεως. 'Ηθικῶς δέ διότι ἐζήτει τήν ἐντολήν διά νά τήν χρησιμοποιήση πρός διάσπασιν τοῦ ἀντιπάλου κόμματος, ἀπειλῶν μέ ἐκλογάς καί διαφθείρων συνειδήσεις.

'Εν συνεχεία, συνέστησα εἰς τόν βασιλέα τά ἀκόλουθα: Πρῶτον, νά μήν σπεύση εἰς τήν λύσιν τοῦ κυβερνητικοῦ προβλήματος, ἐφ' ὅσον οὐδέν κόμμα συνεκέντρωνε ἀπόλυτον πλειοψηφίαν, καί ἐφ' ὅσον ὤφειλε διά τῆς ἐπιφυλακτικῆς του στάσεως νά διευκολύνη τήν δημιουργίαν κλίματος συνεργασίας μεταξύ τῶν κομμάτων. Δεύτερον, μετά τό στάδιον αὐτό τῆς ἀναμονῆς, θά ἔπρεπε νά καλέση τόν Παπανδρέου καί νά τοῦ ἀναθέση ὄχι τόν σχηματισμόν Κυβερνήσεως, ἀλλά τήν ἐντολήν διερευνήσεως διά τόν σχηματισμόν αὐτῆς. Καί ἐάν μέν ὁ Παπανδρέου ἠδύνατο νά τοῦ παρουσιάση σχῆμα βιώσιμον καί ὑγιές, θά ὤφειλε νά τοῦ δώση τήν ἐντολήν τοῦ σχηματισμοῦ τῆς Κυβερνήσεως. 'Εάν ὅμως ὁ κ. Παπανδρέου ἀπετύγχανε, τότε ὁ βασιλεύς θά ἠδύνατο, ἀφοῦ δοκιμάσει καί δι' ἄλλων προσώπων τόν σχηματισμόν βιωσίμου Κυβερνήσεως, νά διαλύση τήν Βουλήν καί νά προκηρύξη νέας ἐκλογάς. Τοῦ ἐτόνισα δέ ὅτι, πέραν τῆς πολιτικῆς σκοπιμότητος, καί ἡ συνταγματική καί ἡ κοινοβουλευτική παράδοσις ἐπέβαλλαν τήν διαδικασίαν αὐτήν καί τοῦ ἀνέφερα ὅλα τά ἑλληνικά καί ξένα προηγούμενα. 'Ο βασιλεύς συνεφώνησε μέ τάς ἀπόψεις μου καί, ἀφοῦ μέ ηὐχαρίστησεν, μέ ἠρώτησεν ἐάν θά ἤμουν διατεθειμένος νά διευκολύνω τόν σχηματισμόν συμμαχικῆς Κυβερνήσεως. Τοῦ ἀπήντησα ὅτι θά τόν βοηθήσω σ' αὐτό, τοσούτω μᾶλλον καθ' ὅσον συνέπιπτε καί μέ τήν ἐπιθυμίαν μου ὅπως (ἐπί τινα χρόνον) ἀπόσχω τῆς ἐνεργοῦ πολιτικῆς.

Ἤμουν τόσον βέβαιος ὅτι ὁ βασιλεύς ἐξετίμησε τήν ὀρθότητα τῆς εἰσηγήσεώς μου, ὥστε ὅταν ἐπέστρεψα εἰς τήν οἰκίαν μου, ἐδήλωσα πρός τούς συνεργάτας μου, οἱ ὁποῖοι μέ ἀνέμενον, ὅτι ὁ βασιλεύς δέν πρόκειται νά ἀναθέση τόν σχηματισμόν τῆς Κυβερνήσεως εἰς τόν κ. Παπανδρέου.

Τήν πρωίαν τῆς ἐπομένης, 6ης Νοεμβρίου 1963, ἐπληροφορούμην ὅτι ὁ βασιλεύς ἐκάλεσε τόν κ. Παπανδρέου καί τοῦ ἀνέθεσε τήν ἐντολήν. Ἔκπληκτος διά τήν ἐξέλιξιν αὐτήν, διεμήνυσα πρός τόν βασιλέα

διά τοῦ γραμματέως του, κ. Γερουλάνου, τήν ἔκπληξίν μου καί ἐπέστησα τήν προσοχήν του ἐπί τῶν κάτωθι σημείων: (α) Ἡ ἀνάθεσις τῆς ἐντολῆς εἰς τόν κ. Παπανδρέου, καί μάλιστα μετά τήν δημοσία γενομένην δήλωσίν του ὅτι δέν προτίθεται νά συνεργασθῆ οὔτε μέ τήν ΕΡΕ οὔτε μέ τήν ΕΔΑ, εἶναι ἀντίθετος πρός τήν κοινοβουλευτικήν τάξιν καί παράδοσιν, (β) εἶναι ἠθικῶς ἀπαράδεκτος διότι ὁ κ. Παπανδρέου, διά τῆς ἀναλήψεως τῆς ἐντολῆς, ἐπεδίωκε, πρᾶγμα πού δέν ἀπέκρυψεν ἄλλωστε, ἤ νά διασπάση τό ἀντίπαλον κόμμα ἤ νά ἐκβιάση ἐκλογάς, ἀφοῦ ἐν τῷ μεταξύ διαφθείρη τόν λαόν διά παροχῶν εἰς βάρος τῶν ἀντιπάλων του καί τῆς οἰκονομίας τῆς χώρας· καί (γ) ἡ ἀνάθεσις τῆς ἐντολῆς, ὡς συνέχεια τῶν προηγηθεισῶν παραχωρήσεων, θά ἑρμηνεύετο μοιραίως ὡς ἐνέργεια εὐνοίας πρός τόν κ. Παπανδρέου καί ἐχθρική πρός τήν ΕΡΕ.

Ὁ βασιλεύς ὄχι μόνον ἔδωσεν εἰς τόν Παπανδρέου τήν ἐντολήν, ἀλλ' ἀπέφυγε νά δώση καί οἱανδήποτε ἀπάντησιν εἰς τό τελευταῖον μου διάβημα.

Τό ἀποτέλεσμα τῆς ἐκλογῆς, ἐξ ἄλλου, εἶχε δημιουργήσει μίαν δυσάρεστον ψυχολογίαν εἰς τάς τάξεις τοῦ κόμματος. Τήν ἐπομένην τῆς ἀναθέσεως τῆς ἐντολῆς εἰς τόν Παπανδρέου, συνεκάλεσα εἰς σύσκεψιν τούς ἐπιτελεῖς τοῦ κόμματός μου καί ὑπεστήριξα τήν ἀνάγκην ὅπως ἀσκηθῆ κριτική ἐπί τῆς ἐνεργείας αὐτῆς τοῦ βασιλέως. Οἱ περισσότεροι ἐφάνησαν ἐπιφυλακτικοί, διότι ἐφοβοῦντο τήν ρῆξιν μέ τό Στέμμα. Καί τελικῶς ἐπεκράτησεν ἡ ἄποψις τῆς ἀναμονῆς.

Μία ἑβδομάδα πρό τῆς ἀποχωρήσεώς μου, συνεκάλεσα καί πάλιν τούς συνεργάτας μου καί τούς ἐδήλωσα ὅτι, ἀντί νά προσφέρωμεν τήν μή ζητουμένην συνεργασίαν μας, θά ἦτο προτιμώτερον, καί διά τό γόητρον τοῦ κόμματος καί διά τό συμφέρον τῆς χώρας, νά ζητήσωμεν ἀμέσους ἐκλογάς. Ἡ πρότασίς μου συνήντησεν ἀπροθυμίαν καί τήν ἐπομένην πρωίαν ἐδέχθην τήν ἐπίσκεψιν δύο ἐκ τῶν κυριωτέρων συνεργατῶν μου, οἱ ὁποῖοι μέ ἐβεβαίωσαν ὅτι ἡ ψυχολογία τοῦ κόμματος ἦτο ἀπρόσφορος δι' ἐκλογάς.

Κατά τόν αὐτόν χρόνον, ἀπό ὡρισμένους κύκλους, τούς ἰδίους οἱ ὁποῖοι προετίθεντο νά διασπάσουν τό κόμμα κατά τήν διαφωνίαν μου μέ τόν βασιλέα, ἐκαλλιεργεῖτο ἡ ἰδέα ὅτι πρέπει, διά νά ἀποφευχθοῦν αἱ ἐκλογαί, νά γίνη ὁπωσδήποτε συμμαχική Κυβέρνησις, ἀλλ' ὅτι τό πρόσωπόν μου ἀπετέλει ἐμπόδιον πρός τοῦτο. Εἶναι προφανές ὅτι, ὑπό τήν θεωρίαν αὐτήν, παρεσκευάζετο καί πάλιν μία ἀπό τάς συνήθεις συνωμοσίας.

Κατά τάς ἡμέρας ἐκείνας μέ ἐπεσκέφθησαν ἐκπρόσωποι τῶν ἐνόπλων δυνάμεων, οἱ ὁποῖοι μοῦ ἐξέφρασαν τάς ἀνησυχίας των καί μέ ἠρώτησαν ἐάν, κατά τήν γνώμην μου, ὁ στρατός θά ἔπρεπε νά κάμη παράστασιν εἰς τόν βασιλέα, πρός ἀποτροπήν τῶν κινδύνων, εἰς τούς ὁποίους μᾶς ὡδηγοῦσε ἡ ἔξαλλος πολιτική τῆς ΕΚ, ἐν συνδυασμῷ μέ τάς ὑποχωρήσεις τοῦ Στέμματος. Τούς συνέστησα νομιμοφροσύνην πρός τόν βασιλέα. Τούς ὑπέδειξα ὅμως νά συστήσουν εἰς αὐτόν τήν ἄμεσον σύγκλησιν τῆς Βουλῆς εἰς τρόπον ὥστε, ἀφ' ἑνός μέν νά διευκρινησθῆ ἡ πολιτική κατάστασις, ἀφ' ἑτέρου δέ νά τεθῆ φραγμός εἰς τήν ἀσυδοσίαν τῆς Κυβερνήσεως.

Ὁ βασιλεύς, καίτοι ἐδέχθη καί πάλιν ὡς ὀρθήν τήν ὑπόδειξίν μου, ὄχι μόνον δέν ὑπεχρέωσε τήν Κυβέρνησιν, ὡς ἐδικαιοῦτο, νά ἐμφανισθῆ ἀμέσως ἐνώπιον τῆς Βουλῆς, ἀλλά προκειμένου νά ταξιδεύση εἰς Ἱσπανίαν, παρέτεινε καί πέραν τοῦ κανονικοῦ τήν μεταβατικήν αὐτήν κατάστασιν, κατά τήν διάρκειαν τῆς ὁποίας ἡ Κυβέρνησις ἐξεβίαζε τούς βουλευτάς τῆς ΕΡΕ, κατήγγελλεν θορυβωδῶς ἀνύπαρκτα σκάνδαλα καί ὁλοκλήρωνε τό προεκλογικόν ὄργιον, χωρίς κάν νά ἔχη νομιμοποιηθῆ ἀπό τήν ἐθνικήν ἀντιπροσωπείαν.

Ἡ ἄρνησις τοῦ βασιλέως ὅπως ἱκανοποίηση καί τό τελευταῖον ὅσον καί δίκαιον αὐτό αἴτημα τοῦ κόμματός μου, μέ ἔπεισεν ἀπολύτως ὅτι τό Στέμμα, τό ὁποῖον μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης προσεπάθει ἁπλῶς νά ἐξευμενίση τούς ἀντιπάλους μου, καταληφθέν μετά τάς ἐκλογάς ἀπό φόβον, ὑπέκυπτεν πλήρως εἰς αὐτούς. Τούτου δοθέντος, ἀπεφάσισα ὁριστικῶς πλέον νά θέσω τέρμα εἰς τήν πολιτικήν μου σταδιοδρομίαν καί νά ἐγκαταλείψω δι' ἀρκετόν χρόνον τήν Ἑλλάδα. Τήν ἀπόφασίν μου αὐτήν εἰς οὐδένα ἀνεκοίνωσα πλήν τῆς συζύγου μου· καί τοῦτο διότι ἐπεθύμουν νά ἀποφύγω τάς συγκινήσεις ἀλλά καί τάς ἀντιδράσεις τῶν ὀπαδῶν μου, αἵτινες ἄλλωστε εἶχον ἐκδηλωθῆ ἐντόνως, ὅταν, τήν ἐπομένην τῶν ἐκλογῶν, διεδόθη ὅτι εἶχα τήν πρόθεσιν νά ἀποσυρθῶ τῆς ἐνεργοῦ πολιτικῆς.

Τήν πρωίαν τῆς ἀναχωρήσεώς μου διά Παρισίους ἐκάλεσα τόν κ. Κανελλόπουλον καί τόν Ταξίαρχον Βέρρον καί τούς ἀνεκοίνωσα τήν ἀπόφασίν μου. Ἀμφότεροι ἐταράχθησαν καί μέ παρεκάλεσαν νά τήν ἀναθεωρήσω. Τούς ἐδήλωσα ὅτι ἡ ἀπόφασίς μου εἶναι ἀνέκλητος, διότι βαθύτατα πιστεύω ὅτι δέν ἔχω πλέον ἀποστολήν εἰς τήν δημοσίαν ζωήν τῆς χώρας. Συγχρόνως ἔδιδα ἐντολήν εἰς τόν γραμματέα μου κ. Ζαχαράκην, νά θεωρήση τά διαβατήρια καί νά κρατήση θέσεις στό ἀεροπλάνο, τηρῶν σχετικήν ἐχεμύθειαν διά τούς λόγους τούς ὁποίους ἀνέφερα καί ἀνωτέρω.

Χαρακτηριστικόν τῆς ἀπρεπείας, μέ τήν ὁποίαν οἱ ἀντίπαλοί μου ἀντιμετώπισαν τήν ἀποχώρησίν μου ἐκ τῆς πολιτικῆς, εἶναι τό γεγονός ὅτι ἐπεχείρησαν νά προσδώσουν μυστήριον εἰς τάς προφυλάξεις πού ἔλαβα διά τήν ἀθόρυβον ἀναχώρησίν μου. Καί τήν ἐνεφάνησαν ὡς μυθιστορηματικήν φυγήν καί μά-

λιστα ὑπό ψευδώνυμον, ἐνῶ ἐγνώριζαν ὅτι ἡ θεώρησις τῶν διαβατηρίων μου εἶχε ζητηθεῖ νά γίνη ἀπό τό ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν καί τά εἰσιτήρια ἐξεδόθησαν ἐπ' ὀνόματι ἐμοῦ καί τῆς συζύγου μου.

Διά τήν ἀποχώρησίν μου ἐκ τῆς πολιτικῆς, ὅπως καί διά τήν παραίτησίν μου, ἐδόθησαν πολλαί ἑρμηνεῖαι, κατά τό πλεῖστον αὐθαίρετοι. Ὑπεστηρίχθη ἀπό τούς ἀντιπάλους μου ὅτι ἡ παραίτησίς μου, τόν Ἰούνιον, ὠφείλετο, πρῶτον, εἰς τήν καταπόνησίν μου λόγω τοῦ ἀνενδότου ἀγῶνος, ἡ ὁποία ἀπεκορυφώθη μέ τό περιστατικόν τοῦ φόνου τοῦ βουλευτοῦ Λαμπράκη εἰς τήν Θεσσαλονίκην. Ἡ ἄποψις ὅμως αὐτή εἶναι ἀβάσιμη διότι μέ ἀπησχόλει βεβαίως ὁ ἀνένδοτος ἀγών, ἐφ' ὅσον ἀπετέλει μίαν ἀνωμαλίαν εἰς τήν πολιτικήν ζωήν τοῦ τόπου, ἀλλ' οὐδέποτε ἐφοβήθην τήν ἐπικράτησίν του διότι ἐστερεῖτο ἠθικῆς καί λογικῆς βάσεως. Ἐγνώριζα ὅτι μέ τόν καιρόν θά ἐξεφυλίζετο, ἐφ' ὅσον δέν ἠδύνατο νά μετατραπῆ εἰς ἐπανάστασιν. Ἡ ἀνεκτική μου πολιτική ἔναντι τῆς ἀντιπολιτεύσεως ὠφείλετο εἰς τήν ἀνωτέρω πεποίθησιν ἀλλά καί εἰς τήν ἀπόφασίν μου νά ἐκκαθαρίσω, ἐν ἀνάγκη, τήν κατάστασιν δι' ἐκλογῶν μέχρι τοῦ φθινοπώρου. Ἐξ ἴσου ἀβάσιμος εἶναι ἡ ἄποψις ὅτι τό περιστατικόν Λαμπράκη ἐπέδρασε ἐπί τῆς ἀποφάσεώς μου διότι εἶναι ἤδη γνωστόν ὅτι, πολύ πρό αὐτοῦ, εἶχα καταστήσει γνωστήν εἰς τόν βασιλέα τήν διαφωνίαν μου ἐπί τοῦ ταξιδίου τοῦ Λονδίνου καί τήν ἀπόφασίν μου νά παραιτηθῶ, ἄν ἐπέμενε εἰς τήν πραγματοποίησίν του.

Ὑπεστηρίχθη ἐπίσης ἀπό τούς ἀντιπάλους μου ἡ ἄποψις ὅτι ἡ ἀποχώρησίς μου ἐκ τῆς πολιτικῆς ὠφείλετο εἰς τήν ἀπογοήτευσιν τήν ὁποίαν ἐδοκίμασα ἐκ τοῦ ἀποτελέσματος τῶν ἐκλογῶν καί εἰς τήν κάμψιν τοῦ ἠθικοῦ μου, λόγῳ τῶν ἀπειλῶν τῆς Κυβερνήσεως περί ἐπιβολῆς κυρώσεων κλπ. Ἐγράφησαν τότε ὄχι μόνο ἀνακρίβειαι, ἀλλά καί χυδαιότητες ἀκόμη ἐπί τῆς πολιτικῆς αὐτῆς πράξεως, ἡ ὁποία θά ἔπρεπε νά προκαλέση καθολικόν σεβασμόν. Ἡ ἄποψις αὐτή ἀνατρέπεται ἀπό τό γεγονός καί μόνον ὅτι τήν ἀποχώρησίν μου ἐκ τῆς πολιτικῆς εἶχα ἀποφασίσει ἀπό τίς 18 Σεπτεμβρίου 1963, δηλαδή πολύ πρό τῶν ἐκλογῶν καί εἰς ἐποχήν κατά τήν ὁποίαν ὑπῆρχε βεβαιότης, ἀκόμη καί εἰς τούς ἀντιπάλους μου, ὅτι θά ἐκέρδιζα τάς ἐκλογάς. Τούς πραγματικούς λόγους τῆς ἀποχωρήσεώς μου ἐξέθεσα εἰς τήν ἐπιστολήν μου, τήν ὁποίαν ἀπηύθυνα πρός τούς βουλευτάς τῆς ΕΡΕ καί βραδύτερον εἰς μίαν ἐπιστολήν, τήν ὁποίαν, ἐξ ἄλλης ἀφορμῆς, ἀπηύθυνα εἰς τόν παλαιόν συνεργάτην μου κ. Παπακωνσταντίνου. Ὑπῆρξαν δέ οἱ ἑξῆς: πρῶτον, ἡ διαπίστωσις ὅτι καθίσταντο ἀνέφικτοι αἱ μεταβολαί, τάς ὁποίας ἐπεδίωκα εἰς τήν δημοσίαν ζωήν τῆς χώρας, καί ἡ πεποίθησίς μου ὅτι ἄνευ αὐτῶν ἦτο ἀδύνατος ἡ λειτουργία τῆς δημοκρατίας ἐν Ἑλλάδι· αἱ ἀλλεπάλληλαι διαφωνίαι μου μέ τόν βασιλέα καί ἡ ἐπιθυμία μου ὅπως ἀποφύγω, χάριν τοῦ τόπου, ἀνοικτήν ρῆξιν μέ τό Στέμμα, τό ὁποῖον εἶχεν εὐθυγραμμισθῆ πλέον μέ τούς ἀντιπάλους μου.

Οἱ ἀνωτέρω δύο βασικοί λόγοι ἐνισχύθησαν καί ἀπό τήν σκέψιν ὅτι, λόγῳ τῆς μακρᾶς παραμονῆς μου εἰς τήν ἐξουσίαν καί τοῦ ἀδικαιολογήτου μίσους, τό ὁποῖον ἐκαλλιέργησαν κατ' ἐμοῦ οἱ ἀντίπαλοί μου, ἡ παρουσία μου εἰς τήν πολιτικήν ζωήν τῆς χώρας προεκάλει ὀξύτητα, ἡ ὁποία ἀπό ἡμέρας εἰς ἡμέραν ἐλάμβανε τήν μορφήν ἑνός νέου ἐθνικοῦ διχασμοῦ. Ὀξύτητα, ἡ ὁποία εἴτε θά μέ ὡδηγοῦσε εἰς συνθηκολόγησιν μέ μίαν πραγματικότητα πού μοῦ ἐπροξενοῦσε πλέον ἀπέχθειαν εἴτε θά μέ ὡδηγοῦσε εἰς πολιτικήν ἀνωμαλίαν. Ἀλλ' ἐγώ ἐπιθυμοῦσα νά ἀποφύγω καί τό ἕνα καί τό ἄλλο. Ἤλπιζα, ἐξ ἄλλου, ὅτι ἡ ἀποχώρησίς μου ἐκ τῆς πολιτικῆς θά ἐπέφερεν ἐκτόνωσιν τῆς καταστάσεως καί θά συνέβαλλε εἰς τήν ὁμαλήν ἐξέλιξιν τῆς πολιτικῆς μας ζωῆς. Τοῦτο ἄλλωστε καθίστατο περισσότερον ἀναγκαῖον μετά τάς ἐκλογάς τοῦ 1963, ὁπότε ἐπεβάλλετο, πρός κατευνασμόν τῶν παθῶν καί ἀποτροπήν τῶν ἐν συνεχείᾳ ἐξελίξεων, ὁ σχηματισμός Κυβερνήσεως συνεργασίας.

Αὐτοί ὑπῆρξαν οἱ λόγοι, διά τούς ὁποίους ἀπεφάσισα νά θέσω τέρμα εἰς τήν πολιτικήν μου σταδιοδρομίαν· καί εὑρίσκονται εἰς ἀπόλυτον συνέπειαν μέ τήν πολιτικήν μου φιλοσοφίαν καί τόν χαρακτῆρα μου. Ἐλυπήθην δέ βαθύτατα ὅταν διεπίστωσα ὅτι ἡ ἀπόφασίς μου αὐτή, ἡ ὁποία προέδιδε ὑψηλόν αἴσθημα εὐθύνης καί προσωπικήν ἀξιοπρέπειαν, ἀντί νά παραδειγματίση, ἐχλευάσθη ἀπό τούς ἀντιπάλους μου.

Ἐπίστευα, καί εὐλόγως, ὅτι τόσον διά τό ἔργον τό ὁποῖον ἐπετέλεσα ὅσον καί προπαντός διά τόν τρόπον μέ τόν ὁποῖον ἐτερμάτισα τήν σταδιοδρομίαν μου, θά ἐξησφάλιζα, ὡς ἰδιώτης πλέον, τόν σεβασμόν ἀκόμη καί τῶν ἀντιπάλων μου. Ὑπῆρξε, ὡς ἐκ τούτου, βαθεῖα ἡ ἀπογοήτευσίς μου, ὅταν διεπίστωσα ὅτι αἱ μεγαλύτεραι ἀσχημίαι εἰς βάρος μου ἐξεδηλώθησαν ἀκριβῶς μετά τήν ἀποχώρησίν μου»[43].

Ἡ ἀποχώρηση τοῦ ἱδρυτῆ τῆς ΕΡΕ ἀπό τήν ἐνεργό πολιτική θά καταλάβει ἐξ ἀπροόπτου τό βασιλέα Παῦλο, ὁ ὁποῖος, εὐθύς μετά τήν ἐπάνοδό του ἀπό ταξίδι στήν Ἱσπανία, ἐξέφρασε στόν Π. Κανελλόπουλο «τήν ἔκπληξιν διά τήν ἀπόφασιν»[44].

Στήν ἀπαντητική ἐπιστολή του πρός τόν Π. Κανελλόπουλο, ὁ Κ. Καραμανλῆς ἐπισημαίνει:

«Μοῦ γράφεις γιά τή συνομιλία σου μέ τόν βασιλέα. Μοῦ κάμει ἐντύπωσιν τό γεγονός ὅτι δέν ἀντελήφθη ὅτι ἡ πολιτική τοῦ Στέμματος κατά τό τελευταῖον ἐξάμηνον ἐβάρυνε εἰς τήν ἀπόφασίν μου. Δέν ξέρω ἐάν ἐπωφελήθης τῆς εὐκαιρίας νά ἐπισημάνης γιά

Ὁ Κ. Καραμανλῆς στό δάσος τῆς Βουλώνης. Πλάι του, ὁ Ι. Ζαχαράκης.

λόγους γενικωτέρου συμφέροντος τά σφάλματα πού διεπράχθησαν καί τά ὁποῖα ὡδήγησαν εἰς τάς τελευταίας ἐξελίξεις»[45].

Στίς ἀπόψεις τοῦ βασιλέως, σχετικά μέ τήν ἀντιμετώπιση τῆς πολιτικῆς καταστάσεως μετά τό πρόσφατο ἐκλογικό ἀποτέλεσμα, ἀναφέρεται ὁ Δ. Χέλμης, ὁ ὁποῖος εἶχε σχετική συνομιλία τήν ἡμέρα τῆς Πρωτοχρονιᾶς:

«Ὁ βασιλεύς μέ ἐκάλεσε νά καθίσω κοντά του, φοβερά ταραγμένος — ὅπως καί ἡ βασίλισσα — καί τρόπον τινά ἤθελε νά δικαιολογηθῆ ὅτι ἔκαμε τό πᾶν διά νά ἀποτρέψη τήν ἐσωτερική κρίση, ὀφειλομένη (κατ' αὐτόν) εἰς τήν ἀδιαλλαξίαν τοῦ Παπανδρέου. Μοῦ εἶπεν ὅτι δέν ἐξηγεῖ τήν ἐπιμονήν σας διά ἀναχώρησιν, ἀφοῦ μόλις τό ἔμαθε (φαντάζομαι τήν πρώτην φοράν) σᾶς εἰδοποίησε νά μήν φύγετε. Τό κύριο ἐπιχείρημά του πρός Παπανδρέου ἦτο ὅτι τί θά συμβῆ ὅταν τά ἀποτελέσματα καί τῶν νέων ἐκλογῶν εἶναι τά ἴδια; Τότε τοῦ ἀπήντησε ὅτι θά συνεργασθῶμεν. Καί ἀφοῦ θά συνεργασθῆτε τότε, διατί δέν συνεργάζεσθε σήμερα, τοῦ ἀνταπήντησε; Ἡ ἀπάντησις ἦτο ὅτι θέλει αὐτοδύναμον πλειοψηφίαν διά νά ἐφαρμόση ἀπροσκόπτως τό πρόγραμμά του.

Εἶπα εἰς τόν βασιλέα, εἰς ἀπάντησιν ὅλων αὐτῶν, ὅτι ἄλλη θά ἦτο ἡ ἐξέλιξις, ἐάν δέν ἐδίδετο ἡ πρωθυπουργία εἰς αὐτόν, χωρίς νά τήν δικαιοῦται, ἀφοῦ ἦτο βεβαία ἡ ἀριθμητική του ἀνεπάρκεια. Διότι ἔτσι θά εἶχε ὁ βασιλεύς ὅλη τήν εὐχέρεια γιά χειρισμούς, οὔτε θά ἐγίνετο αὐτή ἡ ὁμαδική προεκλογική δωροδοκία. Ἐδῶ — τοῦ εἶπα — διεξήχθη ὁ ἀνένδοτος, διότι θά ἔδιδε κάποιος ὑποψήφιος κανένα 100ρικο σέ κανένα φτωχό ἐκλογέα καί ἐχάλασε ὁ κόσμος μέ τόν θόρυβο, ἐνῶ τώρα ἔγινε τοιαύτης ἐκτάσεως βία καί νοθεία ὑπό τάς εὐλογίας ὅλων, ἀνενοχλήτως καί νομιμοφανῶς»[46].

Ὁπωσδήποτε, ἄλλοι συνεργάτες τοῦ Κ. Καραμανλῆ, στενά συνδεδεμένοι μέ τά ἀνάκτορα, ἔτειναν νά δώσουν εἰκόνα διαφορετική— ὅπως χαρακτηριστικά ὁ Δ. Βέρρος:

«Βεβαίως οἱ ἄνωθεν ἐκινοῦντο εἰς τόν γνωστόν χῶρον τοῦ μίσους πρός ὑμᾶς καί τοῦ φόβου πρός τό Κέντρον, ὁ φόβος αὐτός τούς ἐπέβαλε λῆψιν ἀποφάσεων αἱ ὁποῖαι ὅμως ἐκυριαρχοῦντο ἀπό τό συναίσθημα αὐτό. Τό μῖσος πάντως ἐξακολουθεῖ νά ὑπάρχη καί πρός τό παρόν εἶναι ἀμείωτον, νομίζω ὅμως ὅτι ἤδη εἶναι σύμμικτον μέ φόβον ἐπανόδου μίαν ἡμέραν, ὁπότε... δέν γνωρίζω τί σκέπτονται»[47].

Καί ἡ ἀπάντηση τοῦ Κ. Καραμανλῆ:

«Δέν ἠμπορῶ νά ἐξηγήσω τό μῖσος καί τόν φόβον περί τῶν ὁποίων ὁμιλεῖς. Τό μέν πρῶτο εἶναι ἀδικαιολόγητον διότι ἐφέρθην ἀπέναντί των, παρά τάς ἀλλεπαλλήλους προκλήσεις, μέ εὐθύτητα καί ἐντιμότητα. Διαφωνήσας κατ' ἐπανάληψιν μαζί τους, ἐπροτίμησα ἀντί τῆς ρήξεως τήν ἀποχώρησιν. Τό δέ δεύτερον εἶναι ἀβάσιμον διότι ἡ ἀποχώρησίς μου ἀπό τήν πολιτικήν εἶναι ὁριστική πλέον»[48].

Σέ σχετικό, ἐξάλλου, γραπτό ἐρώτημα τοῦ Σ. Μαρκεζίνη, ὁ Κ. Καραμανλῆς ἔδωσε, τό 1968, τήν ἀκόλουθη ἀπάντηση:

«Αἱ σχέσεις μέ τόν βασιλέα ἦσαν ἀγαθαί μέχρι τῆς παραιτήσεώς μου. Καί πιστεύω ὅτι μέ λύπην ἐδέχθη τήν παραίτησίν μου. Δέν δύναται ὅμως νά λεχθῆ τό ἴδιον διά τήν βασίλισσαν καί τόν διάδοχον, τῶν ὁποίων αἱ ἐχθρικαί διαθέσεις ἤρχισαν νά ἐκδηλοῦνται περίπου ἀπό τό 1961, ὅπως προκύπτει ἀπό πολλά καί χαρακτηριστικά περιστατικά»[49].

Θά ἦταν δύσκολο νά ὑποστηριχτεῖ ὅτι τό γεγονός τῆς ἀποχωρήσεως τοῦ Κ. Καραμανλῆ ἀπό τήν ἐνεργό πολιτική ἐκτιμήθηκε στίς πραγματικές ἀντικειμενικές διαστάσεις του ἀπό τά δημοσιογραφικά ὄργανα τῆς ἐποχῆς. Ἡ στάση, συγκεκριμένα, τῶν ὀργάνων τοῦ ἡμερήσιου τύπου, ἀντικατοπτρίζει λιγότερο τά βαθύτερα συναισθήματα τῆς κοινῆς γνώμης καί περισσότερο τίς ροπές καί τίς ζυμώσεις πού κυοφοροῦνταν στό ἐπίπεδο τῆς κομματικῆς ἀντιπαραθέσεως. Ὁ κυβερνητικός τύπος ἔσπευδε νά χαρακτηρίσει τήν ἀναχώρηση τοῦ ἱδρυτῆ τῆς ΕΡΕ «φυγή» («Ἐλευθερία», 10.12.1963) καί «λιποταξία» («Τά Νέα», 10.12.1963), προβλέποντας, παράλληλα καί τή διάλυση τῆς ΕΡΕ, ἐνῶ ἡ «Ἀθηναϊκή» ἀνήγγειλε τήν «πολιτική αὐτοκτονία» τοῦ Κ. Καραμανλῆ, ὁ ὁποῖος «ποτέ πλέον δέν θά ἐπανέλθη εἰς τήν Ἑλλάδα» (10.12.1963). Σέ διαφορετικό τόνο, «Τό Βῆμα» ἐπεσήμανε ὅτι «μετά τήν ἐκλογικήν ἀποτυχίαν τῆς 3ης Νοεμβρίου, ὁ κ. Καραμανλῆς ἠγωνίζετο νά συγκρατήση τήν συνοχήν τοῦ κόμματός του καί ἔβλεπε τάς προσπαθείας του νά ἀποτυγχάνουν»· καί κατέληγε στήν ὑπόθεση ὅτι «ἐκτός ἀπό τούς ἕνδεκα βουλευτάς τῆς ΕΡΕ, πού εἶχαν προαναγγείλει τήν ἀνεξαρτοποίησίν των, ὑπῆρχαν εἰς τήν ἡγεσίαν τοῦ κόμματος φόβοι ὅτι θά ἐξεδηλώνοντο καί ἄλλαι ἀντιδράσεις ἐναντίον τῆς γραμμῆς πού εἶχε χαράξει ὁ κ. Καραμανλῆς».

Στόν ἀντίποδα τῶν κυβερνητικῶν θέσεων, ἡ «Ἀκρόπολις» ὑπεστήριζε ὅτι ὁ Κ. Καραμανλῆς ἔφυγε ἐπειδή ἔκρινε ὅτι «αἱ διαμορφωθεῖσαι νέαι συνθῆκαι εἰς τήν πολιτικήν ζωήν τῆς χώρας δέν συνεβιβάζοντο μέ τόν τρόπον, μέ τόν ὁποῖον ἀντελαμβάνετο ὁ ἴδιος τόν τρόπον τοῦ πολιτεύεσθαι» (10.12.1963). Ἡ «Βραδυνή» ἀναφερόταν στήν ὕπαρξη «κλίματος ἐκβιασμῶν καί συναλλαγῆς» (10.12.1963):

«Ἡ ἐπιστολή τοῦ Κωνσταντίνου Καραμανλῆ ἀφήνει, δυστυχῶς, νά ἐννοηθῆ, ἤ μᾶλλον σαφῶς καταγγέλλει ὅτι δέν ὑφίστανται εἰς τήν χώραν αἱ συνθῆκαι διά τήν ἀνεμπόδιστον λειτουργίαν τῆς δημοκρατικῆς διαδικασίας.... καί μή δυνάμενος νά κάμη συμβιβασμούς μέ τήν συνείδησή του, ὁ ἀρχηγός τῆς ΕΡΕ ἐπροτίμησε νά ἀποχωρήση τῆς πολιτικῆς».

Ὁ «Ἐθνικός Κῆρυξ» ἔψεγε τά ἀνάκτορα γιά τήν πολιτική τῶν ὑποχωρήσεων ἀπέναντι στήν ΕΚ καί ἀπέδιδε τήν ἀποχώρηση τοῦ Κ.Καραμανλῆ στήν ἀπόφασή του νά μή προκαλέσει ἀνοιχτή ρήξη μέ τό Στέμμα (11.12.1963, 12.12.1963).

Ὁπωσδήποτε, δέν ἀναδινόταν ὁ ἴδιος τόνος ἀπό τίς στῆλες ὅλων τῶν δημοσιογραφικῶν ὀργάνων τῆς πρώην συμπολιτεύσεως. Ἡ «Καθημερινή» παρατηροῦσε ὅτι ἡ ὀρθότητα τῆς ἀποφάσεώς του θά κριθεῖ ἀπό τίς «περαιτέρω ἐξελίξεις, πιθανῶς δέ ὄχι τάς ἀμέσους», ἡ «Ἀπογευματινή» συνιστοῦσε νά ἀποφευχθεῖ ἡ δραματοποίηση τῆς καταστάσεως καί νά διατηρηθεῖ ἡ ἑνότητα τῆς ΕΡΕ, τήν ὁποία ὁ Κ. Καραμανλῆς «ἀφῆκεν ἕνα ἰσχυρόν καί ἀκμαῖον κόμμα», ἡ «Μεσημβρινή» ἐπεσήμαινε, ἀπό τήν πλευρά της, ὅτι ὁ Κ.Καραμανλῆς, θῦμα παθολογικοῦ φαινομένου τῆς ἑλληνικῆς πολιτικῆς ζωῆς, πίστευε πώς ἡ ἀντιπολίτευση εἶναι κάτι τό ὑποτιμητικό καί ὅτι μόνο ἡ Κυβέρνηση ἐπιτελεῖ ἔργο καί καταξιώνει τά πρόσωπα (10.12.1963), ἐνῶ ἡ «Νίκη» ἰσχυριζόταν ὅτι «ἡ χειρονομία τοῦ κ. Καραμανλῆ ἔδωσε φτερά εἰς τόν κόσμον τῆς ΕΡΕ» καί δημιούργησε «τάς προϋποθέσεις τῆς πολιτικῆς ἐξορμήσεως, ἡ ὁποία θά φέρη καί πάλιν τό κόμμα τῆς πλειοψηφίας εἰς τήν ἐξουσίαν» (10.12.1963).

Ἀπό τά ἐπίκαιρα δημοσιεύματα τοῦ ξένου τύπου χαρακτηριστικό ἦταν τό ἀκόλουθο ἄρθρο τοῦ περιοδικοῦ «Time» (20 Δεκεμβρίου 1963):

«Ὅλοι ἤθελαν νά μοῦ κόψουν τά φτερά. Ἀρνήθηκα νά μείνω καί νά τούς ἀφήσω νά χρησιμοποιήσουν τά ψαλίδια τους». Μ' αὐτό τόν ὀργισμένο ἀποχαιρετισμό, πού ἐκτόξευσε στό βασιλιά Παῦλο καί σ' ὅλους τούς Ἕλληνες ψηφοφόρους, οἱ ὁποῖοι ἔδωσαν τέρμα στήν ὀκτάχρονη διακυβέρνησή του, ὁ Καραμανλῆς αὐτοεξορίστηκε αἰφνιδιαστικά στό Παρίσι.

Ἂν καί συντηρητικός, ὁ Καραμανλῆς ὑπῆρξε ὁ ἱκανότερος πρωθυπουργός κατά τήν πρόσφατη ἑλληνική ἱστορία. Ὁ βασιλιάς Παῦλος καί ἡ βασίλισσα Φρειδερίκη τόν θεωροῦσαν αὐταρχικό πρόσωπο (τήν ἴδια ἄποψη εἶχε καί κεῖνος γιά τή βασίλισσα). Ἐπιπλέον ἐναντιώθηκαν στήν πρόθεσή του νά μεταρρυθμίσει τό Σύνταγμα, ὥστε νά δοθοῦν μεγαλύτερες ἐκτελεστικές ἐξουσίες στόν πρωθυπουργό. Τόν Ἰούνιο, ὅταν ἀπέρριψαν τή συμβουλή τοῦ Καραμανλῆ νά ματαιώσουν μιά προγραμματισμένη ἐπίσημη ἐπίσκεψή τους στή Βρετανία μπροστά στό ἐνδεχόμενο διαδηλώσεων ἀπό ἀριστερούς, ἐκεῖνος παραιτήθηκε καί ἔμεινε ἐπί τρεῖς μῆνες σέ μιά βίλα στήν Ἑλβετία. Ἐπέστρεψε καί πῆρε μέρος στίς ἐκλογές, ἀλλά ἡττήθηκε μέ μικρή διαφορά ἀπό τόν πανοῦργο 75χρονο κεντρῶο πολιτικό Γεώργιο Παπανδρέου. Ὁ Καραμανλῆς θέλησε νά ἐγκαταλείψει ἀπό τότε, ἀλλά τόν ἀπέτρεψαν οἱ πολιτικοί του φίλοι καί ὁ βασιλιάς, πείθοντάς τον ὅτι, ὡς ἀρχηγός τῆς ἀντιπολιτεύσεως, θά μποροῦσε νά παίξει τό ρόλο τοῦ φύλακα-ἀγγέλου τῆς δημοκρατίας.

Ὁ Καραμανλῆς ὅμως ἤθελε γιά τόν ἑαυτό του τό ρόλο τοῦ κορυφαίου προσώπου καί ὀργιζόταν μέ κάθε νέα κίνηση πού ἐνίσχυε τή δημοτικότητα τοῦ Παπανδρέου. Ὁ νέος πρωθυπουργός πάγωσε τά ἐνοίκια, ὑποσχέθηκε σέ ὅλους τούς Ἕλληνες δωρεάν παιδεία, κήρυξε στάση στίς πληρωμές τῶν ἀγροτικῶν χρεῶν καί πρόσφερε αὐξήσεις μισθῶν σέ ὅλους σχεδόν τούς ἐργαζόμενους. Ἀρνήθηκε νά χρησιμοποιεῖ τήν πρωθυπουργική λιμουζίνα («Μποροῦμε νά χτίσουμε τέσσερα σχολεῖα σέ χωριά μ' αὐτά τά χρήματα») καί ἄνοιξε τό γραφεῖο του μιά φορά τή βδομάδα γιά νά δέχεται τό κοινό, πού τόν ἔπνιγε μέ παράπονα καί αἰτήσεις γιά διορισμό.

Μολονότι ἀντικομμουνιστής, ὁ Παπανδρέου κατάφερε νά ἱκανοποιήσει τους ἀριστερούς. Ὑποσχέθηκε νά ἀπολύσει τούς περισσότερους ἀπό τούς χίλιους πολιτικούς κρατούμενους, πού βρίσκονταν στή φυλακή, ἀπό τό τέλος τοῦ ἐμφυλίου πολέμου, τό 1949. Ἐξέφρασε ἐπίσης τίς ἀντιρρήσεις του γιά τό γεγονός ὅτι ὁ ἑλληνικός ἀμυντικός προϋπολογισμός ἀνέρχεται στό 5% τοῦ ἀκαθάριστου ἐθνικοῦ προϊόντος καί εἶναι ὁ ὑψηλότερος μεταξύ τῶν μικρῶν χωρῶν τοῦ ΝΑΤΟ, καί παράλληλα ζήτησε αὔξηση τῆς ξένης βοήθειας (αὐτή τή στιγμή πάντως οἱ ΗΠΑ σχεδιάζουν περικοπές). Μολονότι ὁρισμένοι οἰκονομολόγοι διατύπωσαν τήν ἐλπίδα ὅτι ἡ ἁπλόχερη δημοσιονομική πολιτική τοῦ Παπανδρέου θά χρηματοδοτηθεῖ ἀπό τήν αὔξηση τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος, οἱ ἐπιχειρηματίες ἀνησύχησαν.

Ὅταν ὁ βασιλιάς Παῦλος συντάχθηκε μέ τόν Παπανδρέου καί συμφώνησε νά ἀναβληθεῖ ἡ ψηφοφορία ἐμπιστοσύνης στή Βουλή, ὁ Καραμανλῆς ἐξερράγη. Δήλωσε ὅτι ἡ ἀναβολή τῆς κοινοβουλευτικῆς αὐτῆς ἀναμέτρησης σήμαινε ὅτι ὁ βασιλιάς ὑπέκυπτε στόν «ἐκβιασμό τοῦ Παπανδρέου», ὁ ὁποῖος ἀπειλοῦσε ἐμμέσως ὅτι ἡ ἥττα του στό Κοινοβούλιο θά προκαλοῦσε πολιτική ἀναταραχή πρός ὄφελος τῆς ἀριστερᾶς.

Τελικῶς ὁ Καραμανλῆς κάλεσε τό στενότερο πολιτικό του συνεργάτη καί τοῦ εἶπε: *«Ἀποσύρομαι καί ἐγκατελείπω τήν Ἑλλάδα - αὔριο».* Ἔκλεισε θέση μέ ψευδώνυμο σέ μιά πτήση πρός τό Παρίσι. Μόνο ἀφοῦ ὁ Καραμανλῆς καί ἡ σύζυγός του εἶχαν ἤδη ἀναχωρήσει, γνωστοποιήθηκε τό γεγονός στό κόμμα τῆς Ἐθνικῆς Ριζοσπαστικῆς Ἑνώσεως. Καταπτοημένοι, οἱ βουλευτές του ἐξέλεξαν νέο πρόεδρο τοῦ κόμματος καί ἀρκέστηκαν σέ μιά ἐπιστολή πού τούς εἶχε ἀφήσει ὁ ἡγέτης τους: *«Ὅταν ὁ πολιτικός γνωρίζει τό ἄριστο γιά τήν πατρίδα του ἀλλά δέν μπορεῖ νά τό πραγματοποιήσει, τότε ἀντί τοῦ συμβιβασμοῦ μέ τή συνείδησή του, εἶναι προτιμότερο νά ἀποσύρεται».*

10 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 1963

Ἡ σύνοδος τῆς κοινοβουλευτικῆς ὁμάδας τῆς ΕΡΕ, σύμφωνα μέ τήν ἐπιθυμία τοῦ Κ. Καραμανλῆ, ἐκλέγει ὡς νέο ἀρχηγό τοῦ κόμματος τόν Π. Κανελλόπουλο.

Ἡ ἀπρόσκοπτη σύμπτωση ἀπόψεων πάνω στό θέμα τῆς ἡγεσίας ἔτεινε νά ὑπογραμμίσει τήν ἀπόφαση τῶν βουλευτῶν τοῦ κόμματος νά σεβαστοῦν τίς ὑποθῆκες τοῦ ἱδρυτῆ του καί νά διαφυλάξουν τήν ἑνότητα τῆς παρατάξεως.

Σέ ἀπάντηση, ἐξάλλου, τῆς ἀποχαιρετιστήριας ἐπιστολῆς του, οἱ βουλευτές τῆς ΕΡΕ ἀπηύθυναν

στόν Κ. Καραμανλῆ τό ἀκόλουθο τηλεγράφημα:

«Τά μέλη τῆς συνελεύσεως τῆς κοινοβουλευτικῆς ὁμάδος τῆς ΕΡΕ συνελθόντα σήμερον πρός ἀνάδειξιν νέου ἀρχηγοῦ ἀπεφάσισαν πρό πάσης ἄλλης ἐνεργείας νά ἀπευθύνουν πρός ὑμᾶς εὐγνώμονα καί θερμόν χαιρετισμόν.

Ἡ ἀποχώρησίς σας ἀπετέλεσε τραῦμα βαρύ ὄχι μόνον διά τό κόμμα, ἀλλά διά τό ἔθνος. Διά τήν ἐπούλωσιν αὐτοῦ θά ἀγωνισθῶμεν δι' ὅλων μας τῶν δυνάμεων καί εἶναι τόση ἡ πίστις μας καί εἰς τήν ἰδεολογίαν του καί εἰς τήν ἀποστολήν του, ὥστε νά δικαιούμεθα νά ἀντιμετωπίσωμεν τό μέλλον πλῆρες ἐλπίδων καί μέ ἀπόλυτον αἰσιοδοξίαν.

Κωνσταντῖνε Καραμανλῆ, δύνασαι νά εἶσαι βέβαιος ὅτι τό κόμμα τό ὁποῖον ἵδρυσες, θά συνεχίση παρά πᾶσαν ἀντίδρασιν τήν ἔνδοξον πορείαν του ἐπ' ἀγαθῷ τῆς Ἑλλάδος».

11 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 1963

Παρά τή γενικότερη ἐντύπωση ὅτι ἡ Κυβέρνηση, μή ἔχοντας ἐξασφαλίσει τήν κοινοβουλευτική πλειοψηφία, θά ἀκολουθοῦσε αὐστηρά ὑπηρεσιακά κριτήρια στόν καθορισμό τῶν ἐτήσιων μεταβολῶν, τό Ἀνώτατο Συμβούλιο Ἐθνικῆς Ἀμύνης συνέρχεται ὑπό τήν προεδρία τοῦ πρωθυπουργοῦ καί ἐπιφέρει σοβαρές μεταβολές στήν ἡγεσία τῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων. Συγκεκριμένα, ἀποφασίζεται ἡ ἀντικατάσταση τῶν ἀρχηγῶν, ἀπό τούς ὑπαρχηγούς ΓΕΝ καί ΓΕΑ, καθώς καί ἡ ἀποστράτευση τοῦ γενικοῦ ἐπιθεωρητῆ Στρατοῦ καί τῶν διοικητῶν Στρατιᾶς καί Α΄ Σώματος Στρατοῦ.

Ἀναγγέλλεται ἡ παραγγελία ἀεριωθούμενου ἀεροπλάνου γιά τούς βασιλεῖς, κόστους 1,5 -2,5 ἑκατομμυρίων δολλαρίων.

Ὁ Κ. Καραμανλῆς εἶχε ἀπορρίψει σχετική πρόταση τῶν ἀνακτόρων μέ τή σκέψη ὅτι ἡ ἀποδοχή της, πέρα ἀπό τό ὑψηλό κόστος πού συνεπαγόταν, θά ὑπονόμευε καί τήν ἀξιοπιστία τῆς χώρας, ἡ ὁποία, ἀφενός θά ζητοῦσε βοήθεια ἀπό τό ἐξωτερικό προκειμένου νά καλύψει βασικές ἀναπτυξιακές, ἀμυντικές ἤ κοινωνικές ἀνάγκες, καί, ταυτόχρονα, θά παρήγγελλε ἀεροσκάφος πού δέν διέθεταν ἀρχηγοί κρατῶν σέ στάδιο ἀσύγκριτα ὑψηλότερης οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως.

16 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 1963

Ὁ βασιλεύς Παῦλος ἐκφωνεῖ, στήν ἐναρκτήρια συνεδρίαση τῆς νέας Βουλῆς, τόν καθιερωμένο λόγο τοῦ Θρόνου, ἐμφανέστατα ἐπηρεασμένο, στή γενική κατεύθυνση του, ἀπό τίς πολιτικές θέσεις καί τό προσωπικό ὕφος τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς ΕΚ. Ἰδιαίτερη αἴσθηση καί ἀνησυχία προκάλεσε ἡ ἔκφραση ζωηρᾶς ἱκανοποιήσεως, «διότι διά τῶν τελευταίων ἐκλογῶν παγιοῦται ὁ ὁμαλός πολιτικός βίος τῆς χώρας».

Ἡ ἀντίδραση τῆς ἀξιωματικῆς ἀντιπολιτεύσεως, στό ἐπίπεδο τόσο τῆς κοινῆς γνώμης ὅσο καί τῆς πολιτικῆς της ἡγεσίας, ἦταν ζωηρή καί καθολική. Ἡ «Νίκη» μίλησε γιά «ὀδύνη καί κατάπληξιν», ἡ «Ἀπογευματινή» γιά «ἀπρέπειαν», ὁ «Ἐθνικός Κῆρυξ» γιά «ὕβριν» (17.10.1963). Καί ὁ ἀρχηγός τῆς ΕΡΕ, Π. Κανελλόπουλος, δήλωσε ὅτι «εἶναι βαρεῖα ἡ εὐθύνη τοῦ κ. προέδρου τῆς Κυβερνήσεως διά τήν φράσιν τήν ὁποίαν ἔθεσεν εἰς τά χείλη τῆς Α.Μ. τοῦ βασιλέως, σχετικῶς μέ τήν ἔννοιαν τῶν ἐκλογῶν τῆς 3ης Νοεμβρίου».

20 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 1963

Ὁ Γ. Παπανδρέου ἀναπτύσσει στή Βουλή τίς προγραμματικές θέσεις τῆς Κυβερνήσεως.

Ἀφοῦ ἀρχικά ἀξιολόγησε τό ἐκλογικό ἀποτέλεσμα τῆς 3ης Νοεμβρίου, ὁ πρωθυπουργός ἀναφέρθηκε ἐκτενῶς στό κυβερνητικό πρόγραμμα, τά κύρια σημεῖα τοῦ ὁποίου ἐντόπισε στίς ἀκόλουθες παραγράφους:

Μεταβολές διοικήσεων ἀνωτάτων ἱδρυμάτων. Ἐπιδίωξη πραγματοποιήσεως τοῦ περιεχομένου τῆς πολιτικῆς καί κοινωνικῆς δημοκρατίας. Τό αἴσθημα τῆς ἐλευθερίας καί τό γεγονός τῆς τηρήσεως τῆς δημοσίας τάξεως. Ἐκπαίδευση. Δωρεάν παιδεία. Κρατικές ὑποτροφίες. Μέτρα ὑπέρ τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ ἀγροτικός κόσμος καί τά μέτρα ὑπέρ αὐτοῦ. Ἡ μετανάστευση. Ἀγροτικά χρέη. Ὀργανισμός Γεωργικῶν Ἀσφαλίσεων. Μείωση τοῦ κόστους τῆς γεωργικῆς παραγωγῆς. Ἀγροφυλακή. Συλλογικές συμβάσεις. Ἐργατική διαιτησία. Κώδικας ἐργασίας. Κοινωνική ἀσφάλιση. Ἐργατικές κατοικίες. Ἰατροφαρμακευτική περίθαλψη. Τό πρόβλημα τῆς στέγης. Ἀναδιάρθρωση τῶν ὑπουργείων. Ὁ δημόσιος βίος καί ἡ ἀνάγκη ἐξυγιάνσεως. Γραφειοκρατία. Ὁ θεσμός τῶν νομαρχῶν. Σχολή Δημοσίων Ὑπαλλήλων καί μετεκπαίδευσή τους. Στίς γενικές διευθύνσεις τῶν ὑπουργείων δέν θά ὑπάρξει μονιμότητα. Τό Δικαστικό Σῶμα καί οἱ ἀποδοχές τῶν λειτουργῶν του. Εἰσαγωγή νέας Πολιτικῆς Δικονομίας. Ἡ στέγη τῶν δικαστηρίων. Ἔκτακτα μέτρα δημόσιας ἀσφάλειας. Πιστοποιητικά κοινωνικῶν φρονημάτων. Τά σώματα ἀσφαλείας καί τό ἔργο τους. Ὁ προϋπολογισμός καί τά νέα βάρη μέ βάση τά ἀνακοινωθέντα κυβερνητικά μέτρα. Ἡ Εὐρωπαϊκή Κοινή Ἀγορά καί ἡ σύνδεση τῆς Ἑλλάδος. Τό πενταετές πρόγραμμα οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως. Οἱ βιομηχανικές ἐπενδύσεις. Ἡ συγκέντρωση τοῦ πληθυσμοῦ στά ἀστικά κέντρα. Ὁ τουρισμός. Τό ἔλλειμμα τοῦ ἐμπορικοῦ ἰσοζυγίου. Οἱ στόχοι τῆς οἰκονομικῆς πολιτικῆς τῆς Κυβερνήσεως. Ἀνώτατο Συμβούλιο Οἰκονομικῆς Ἀναπτύξεως. Ἐπαγγελματική ἐκπαίδευση. Τό ἐκπαιδευτικό σύστημα. Ἡ πολιτική ἐρεύνης τῶν πλουτοπαραγωγικῶν πηγῶν. Ἐκβιομηχάνιση καί ἰδιωτική πρωτοβουλία. Ἐπενδύσεις τοῦ κράτους. Οἱ κατευθύνσεις τῆς πολιτικῆς ἐκβιομηχανίσεως. Ἡ πολιτική στόν τομέα τῆς πίστεως καί τῆς γεωργίας. Ἐγγειοβελτιωτικά ἔργα καί ἐπενδύσεις. Οἱ δαπάνες Ἐθνικῆς Ἄμυνας. Τό Βορειοατλαντικό Σύμφωνο (NATO). Ἡ ἐξωτερική πολιτική.

'Η ἀναφορά στίς ἐπιμέρους παραγράφους τῶν προγραμματικῶν δηλώσεων θά συνδυαστεῖ μέ τήν ἐξαγγελία πλήθους παροχῶν, βασισμένων στά περιθώρια πού ἄφηνε ἀνοιχτά ἡ διαχείριση τῆς Κυβερνήσεως Καραμανλῆ καί τό καθεστώς οἰκονομικῆς καί νομισματικῆς σταθερότητας πού εἶχε ἐξασφαλίσει: μεταξύ ἄλλων, καθιέρωση δωρεάν παιδείας σέ ὅλες τίς βαθμίδες τῆς ἐκπαιδεύσεως και γενίκευση τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ θεσμοῦ τῶν κρατικῶν ὑποτροφιῶν· διάθεση ποσοῦ 300 ἑκατομμυρίων δραχμῶν, ἀπό τόν προϋπολογισμό τοῦ 1964 γιά τήν ἱκανοποίηση τῶν αἰτημάτων τῶν ἐκπαιδευτικῶν· ἀντισταθμιστικό μηνιαῖο ἐπίδομα 5.000 στούς καθηγητές τῶν ἀνωτάτων σχολῶν γιά τήν ἀπώλεια τῶν ἐξετάστρων· αὔξηση μισθῶν τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων· ἀξιοποίηση τοῦ θεσμοῦ ἀδειῶν μετ' ἀποδοχῶν· διπλασιασμός τῶν βασικῶν ἀποδοχῶν τῶν δικαστικῶν· κατάργηση τῆς εἰσφορᾶς τῶν ἀγροτῶν γιά τίς συντάξεις καί ρύθμιση τῶν ἀγροτικῶν χρεῶν — συγκεκριμένα, διαγραφή τῶν τόκων ὑπερημερίας καί πάγωμα καί μετατροπή τοῦ ὑπολοίπου ποσοῦ σέ μακροπρόθεσμο δάνειο ἐξοφλητέο σέ ὀκτώ ἐτήσιες δόσεις· τιμές ἀσφαλείας τῶν ἀγροτικῶν προϊόντων· βαθμιαία ἀτέλεια σέ ὑγρά καύσιμα, γεωργικά μηχανήματα, ἐργαλεῖα καί ἀνταλλακτικά· εὐρύ πρόγραμμα ἀνεγέρσεως ἐργατικῶν κατοικιῶν· κατάργηση τοῦ πιστοποιητικοῦ κοινωνικῶν φρονημάτων, γιά τήν στέγαση· προσθήκη 195 ἑκατ. στό κονδύλιο τοῦ προϋλογισμοῦ τοῦ ἔτους 1964 γιά τήν ὑγεία.

Μέ ἀναφορά στίς προγραμματικές ἐξαγγελίες τῆς Κυβερνήσεως, τό σχετικό εἰδησεογραφικό δελτίο τῆς «Καθημερινῆς» ἐπεσήμαινε προεισαγωγικά:

'Ο κ. πρωθυπουργός σχεδόν παρέλειψε νά ἀσχοληθῆ μέ τό πολιτικόν θέμα, περιορισθείς εἰς τήν ἀνάγνωσιν σχοινοτενοῦς καταλόγου ἐπαγγελιῶν καί ὑποσχέσεων οἰκονομικῶν παροχῶν πρός πᾶσαν κατεύθυνσιν. Παρέχονται ὑποσχέσεις αὐξήσεων τῶν ἀποδοχῶν παντός ἐργαζομένου, μειώσεως τῶν φόρων, αὐξήσεως τῶν τιμῶν τῶν γεωργικῶν προϊόντων, μειώσεις τῶν τιμῶν τῶν λιπασμάτων, καυσίμων, γεωργικῶν μηχανημάτων καί πρώτων ὑλῶν. Εἰδικώτερον ὑπεσχέθη αὔξησιν κατά 5% τῶν μισθῶν τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων, διπλασιασμόν τοῦ βασικοῦ μισθοῦ τῶν δικαστικῶν λειτουργῶν, αὐξήσεις μισθῶν καί ἐπιδομάτων τῶν ἀνδρῶν τῆς 'Αγροφυλακῆς καί τῶν Σωμάτων 'Ασφαλείας, μείωσιν τῆς φορολογίας εἰσοδήματος κατά 10-15% ἐφ' ὁλοκλήρου τῆς φορολογικῆς κλίμακος, ἀνέγερσιν 240.000 λαϊκῶν κατοικιῶν κλπ.

Σχετικά, ὁ Π. Κανελλόπουλος, κατά τήν ἀγόρευσή του στή Βουλή, ὑπογράμμισε χαρακτηριστικά:

«'Ηκούσατε ἐπί δύο ὥρας ὄχι μόνον ἀποφάσεις, ἀπαγγελλομένας τήν τελευταίαν στιγμήν, ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ γεγονότος ὅτι δέν θά ὑπάρξη πλειοψηφία διά νά στηρίξη τήν Κυβέρνησιν, ἀλλά καί ὑποσχέσεις περί τῶν πάντων. Δέν θά εἰσέλθω εἰς τάς λεπτομερείας. Δέν δικαιοῦμαι νά κρίνω προγραμματικάς δηλώσεις τῆς Κυβερνήσεως, ἡ ὁποία ἐξ ὁρισμοῦ δέν εἶναι δυνατόν νά σταθῆ εἰς τήν Βουλήν, διότι ὁ ἴδιος ὁ κ. πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως εἶπεν ὅτι δέν ζητεῖ, δέν ἐπιθυμεῖ καί δέν θά δεχθῆ τήν στήριξίν του ἐπί τῶν ἄλλων κομμάτων. "Αρα ὁ ἐκφωνητής τῶν προγραμματικῶν δηλώσεων ἀπόψε ὑπῆρξεν ὄχι πρόεδρος Κυβερνήσεως, κοινοβουλευτικῆς καί δημοκρατικῆς, ἀλλ' ἀρχηγός κόμματος».

Ζωηρή ὑπῆρξε ἡ ἀντίθεση μεταξύ τοῦ πρωθυπουργοῦ καί τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς ΕΡΕ σχετικά μέ τήν ἀνάθεση τῆς ἐντολῆς σχηματισμοῦ Κυβερνήσεως στήν "Ενωση Κέντρου χωρίς νά διαθέτει τή «δεδηλωμένη» πλειοψηφία στή Βουλή καί τή διατήρησή της ἔκτοτε στήν ἐξουσία χωρίς νά προσφύγει ἀμέσως στήν κρίση τοῦ σώματος.

Σχετικά, ὁ Γ. Παπανδρέου ὑπογράμμισε:

«'Επεκρίθη ἐκ μέρους τῶν ἀντιπάλων μας ἡ ἀνάθεσις τῆς ἐντολῆς καί ὁ σχηματισμός τῆς Κυβερνήσεως ἀπό τήν "Ενωσιν Κέντρου. 'Αλλά ἡ ἐπίκρισις εἶναι ἀπολύτως ἀβάσιμος.

Ποία θά πρέπει νά εἶναι, ἔπειτα ἀπό κάθε ἐκλογήν, ἡ ἐνέργεια τοῦ Ρυθμιστοῦ τοῦ Πολιτεύματος; 'Η ἐντολή, βεβαίως, θά πρέπει νά δίδεται εἰς τήν «δεδηλωμένην» πλειοψηφίαν, εἴτε ἑνός αὐτοδυνάμου κόμματος, εἴτε ἑνός αὐτοδυνάμου συνασπισμοῦ κομμάτων, ὅταν ὑπάρχη. "Οταν ὅμως συμβῆ νά μήν ὑπάρχη οὔτε αὐτοδύναμον κόμμα οὔτε αὐτοδύναμος συνασπισμός, τότε, προφανῶς, ἡ μόνη ὀρθόδοξος λύσις εἶναι ἡ ἀνάθεσις τῆς ἐντολῆς εἰς τό πρῶτον κόμμα. Καί αὐτή ἦτο ἡ περίπτωσις.

'Αλλά ἔχει ἐπίσης διατυπωθῆ καί ἄλλη ἐπίκρισις. "Οτι ἐφ' ὅσον εἴμεθα Κυβέρνησις μειοψηφίας, ὀφείλομεν νά σπεύσωμεν εἰς τήν Βουλήν, διά νά κριθῆ ἡ τύχη μας. 'Υπάρχουν δύο ἀπαντήσεις: Πρῶτον. Συνταγματικῶς δέν ὠφείλαμε. 'Εφ' ὅσον τό διάταγμα τῆς διαλύσεως τῆς Βουλῆς εἶχε ὁρίσει, ἐντός τῶν προθεσμιῶν τοῦ Συντάγματος, τήν ἡμερομηνίαν τῆς συγκλήσεως τῆς νέας Βουλῆς, εἴχομεν συνταγματικῶς τό δικαίωμα νά τηρήσωμεν τήν προθεσμίαν. Δέν ὑπάρχει ἐπομένως καμμία παραβίασις τοῦ Συντάγματος. Δεύτερον. Θά ἠδύνατο νά λεχθῆ ὅτι ἡ ἔλλειψις σπουδῆς πρός ἐμφάνισιν ἐνώπιον τῆς Βουλῆς ἀποτελεῖ παραβίασιν πολιτικῆς εὐθιξίας. Καί ἡ ἐπίκρισις θά εἶχε τήν σημασίαν της. 'Αλλά ὑπῆρχε εἰς ἡμᾶς καί μία ἄλλη πολιτική εὐθιξία. 'Αφοῦ ἐκ τοῦ Συντάγματος μᾶς παρείχετο ἡ εὐκαιρία νά χρησιμοποιήσωμεν αὐτήν τήν μικράν προθεσμίαν, διά νά παράσχωμεν τήν ἀπόδειξιν ὅτι αἱ ἐπαγγελίαι μας δέν ἦσαν, ὅπως ἐχαρακτηρίζοντο ἀπό τούς ἀντιπάλους μας, δημαγωγία ἀλλά ἐμπνευσμένον καί θετικά δημιουργικόν πρόγραμμα, ἐπροτιμήσαμεν νά ἱκανοποιήσωμεν αὐτήν τήν πολιτικήν εὐθιξίαν μας ἀπέναντι τοῦ λαοῦ. Καί αὐτή εἶναι ἡ ἐξήγησις τῆς διατηρήσεως τῆς ἀρχικῆς ἡμερομηνίας διά τήν ἔναρξιν τῶν ἐργασιῶν τῆς Βουλῆς».

Κατά τήν ἀγόρευσή του, ὁ Π. Κανελλόπουλος ἀντιπαρατήρησε ὅτι ὁ πρωθυπουργός ἔπραξε τά ἀντίθετα ὅσων βάσει τῶν κανόνων τῆς δημοκρατίας εἶχε δικαίωμα νά πράξει:

«Ἔπρεπε νά μή δηλώση ὅτι δέν θά συνεργασθῆ μέ κανένα ἄλλο κόμμα, ἤ δέν θά δεχθῆ τήν ὑποστήριξιν κανενός ἄλλου κόμματος. Δικαίωμά του ἦτο βεβαίως νά τό δηλώση καί τό ἐδήλωσεν. Ἀλλά ἀπό τήν στιγμήν, κατά τήν ὁποίαν τό ἐδήλωσεν, ἔπρεπε νά ἐξαγάγη καί τό συμπέρασμα· ἀπό τήν στιγμήν κατά τήν ὁποίαν ὁ ἀξιότιμος κ. πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως ἐδήλωσε τοῦτο, ἔπρεπε νά καταθέση τήν ἐντολήν. Ἔπρεπε ν' ἀποφύγη νά προβῆ εἰς τήν ἐθνικῶς ἀπαράδεκτον διακήρυξιν, εἰς τήν ὁποίαν προέβη, εἰς τήν διακήρυξιν ὅτι ἀποκλείει, ἄν καί ἀρχηγός τῆς μειοψηφίας, τήν ὑποστήριξιν ἐκ μέρους οἱουδήποτε ἄλλου κόμματος. Ὑπολογίζει καί ἐπί τοῦ συλλογισμοῦ αὐτοῦ, ἀπό τάς πρώτας ἡμέρας πού συνεκροτήθη ἡ Κυβέρνησίς του, φαντασθεῖτε ποῖον εἶναι τό ἠθικόν βάθρον, ὑπολογίζει ἐπί ἀποσκιρτήσεων καί προσχωρήσεων. Ἔπρεπε ν' ἀποφύγη τήν διακήρυξιν αὐτήν καί ἐλπίζω ὅτι ἔχει μετανοήσει διότι ἔδωσε τοιοῦτον μάθημα εἰς τήν πολιτικήν ζωήν τῆς χώρας. Ἀποσκιρτήσεις γίνονται ποῦ καί ποῦ καί εἶναι ζήτημα συνειδήσεως ἑκάστου ἐκπροσώπου τοῦ ἔθνους ν' ἀποφασίση νά ἐγκαταλείψη τό κόμμα ἐν ὀνόματι τοῦ ὁποίου ἐξελέγη, ἀλλά ποτέ εἰς τήν πολιτικήν ἱστορίαν, εἴτε τῆς χώρας μας, εἴτε οἱασδήποτε ἄλλης χώρας, δέν ἀνῆλθεν εἰς τήν ἐξουσίαν κόμμα μειοψηφίας, λέγον ὅτι τό δικαίωμα τῆς ἔστω καί ἐπί 2-2½, μῆνας ἀσκήσεως τῆς ἐξουσίας τό ἀρύεται ἐκ τῆς ἠθικῶς ἀπαραδέκτου ὑποθέσεως τῆς ἀποσπάσεως βουλευτῶν ἐκ τῶν ἄλλων κομμάτων».

Καί ἐπεσήμανε, στή συνέχεια, μεταξύ ἄλλων:

«Προσεπάθησεν ἀπόψε, ὁ ἀξιότιμος κύριος πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως, ὁ ὁποῖος εἶμαι βέβαιος ὅτι μέσα του αἰσθάνεται τήν βαρεῖαν ἀντίφασιν τήν ὁποίαν σημαίνει ἡ ἐνέργεια αὐτή πρός τήν ἔννοιαν τῆς δημοκρατίας, προσεπάθησε νά ἀποδώση ἐκεῖνο τό ὁποῖον ἀντιδημοκρατικώτατα καί χωρίς τήν κρίσιν τῆς Βουλῆς ἐδῶ καί 1½ μῆνα περίπου ἐφαρμόζει, νά τό ἀποδώση εἰς τήν ἀνάγκην, τήν ὁποίαν εἶχε νά ἀποδείξη ὅτι αἱ ὑποσχέσεις, τάς ὁποίας δίδει πρός τόν λαόν, πραγματοποιοῦνται καί ὅτι δέν εἶναι, ὅπως εἶπεν, δημαγωγός. Δέν τόν ὠνόμασα ποτέ προσωπικῶς δημαγωγόν. Δέν εἶχεν ἀνάγκην ἀπέναντι οἱουδήποτε ἐντίμου πολίτου νά ἀποδείξη, παραβαίνων τάς ἀρχάς τῆς δημοκρατίας, ὅτι δέν εἶναι δημαγωγός, διότι παρέβη τάς ἀρχάς τῆς δημοκρατίας διά τοῦ τρόπου, μέ τόν ὁποῖον ἐπολιτεύθη, διά τοῦ τρόπου μέ τόν ὁποῖον καί ἐνεφανίσθη ἀπόψε καί ἐνώπιον τῆς Βουλῆς.

Κατά τό διάστημα δύο περίπου μηνῶν, προέβη εἰς πράξεις πολιτικάς, εἰς ἐνεργείας διοικητικάς, εἰς ἐφαρμογήν προγράμματος κόμματος, ὀρθοῦ ἐνδεχομένως, εἰς πολλά σημεῖα, ἀλλά προγράμματος, τό ὁποῖον δέν τοῦ ἔδωσεν οὔτε ὁ λαός ἀκόμη, οὔτε ἡ Βουλή ἀκόμη τό δικαίωμα νά ἐφαρμόση. Ἐπομένως, παρεβίασε τήν στοιχειώδη ἀρχήν τῆς δημοκρατίας, ἡ ὁποία εἶναι ὅτι οὐσιώδεις πράξεις, πράξεις σημαντικαί ἀπό ἀπόψεως εἴτε διοικητικῆς εἴτε οἰκονομικῆς πολιτικῆς, εἴτε οἱαιδήποτε οὐσιώδεις πράξεις, δέν εἶναι δυνατόν νά ἐνεργοῦνται, παρά μόνον ὑπό τῆς πλειοψηφίας. Καί ἀπόψε ἐνεφανίσθη ἐνώπιον τῆς Βουλῆς, τήν ὁποίαν θέλει νά διαλύση, χωρίς νά εἴπη κἄν εἰλικρινῶς πρός τήν Βουλήν ὅτι θά εἰσηγηθῆ τήν διάλυσίν της, ἐνῶ ὤφειλε νά τό εἴπη, ἀλλά δέν τό εἶπε, διά νά ἀπαγγείλη τάς προγραμματικάς του δηλώσεις».

Κατά τήν ψηφοφορία, στίς 24 Δεκεμβρίου, ἡ Κυβέρνηση συγκέντρωσε 167 ψήφους σέ σύνολο 297 παρόντων βουλευτῶν· ὑπέρ τῆς Κυβερνήσεως ψήφισαν 137 βουλευτές τῆς ΕΚ, 28 τῆς ΕΔΑ καί δύο «ἀποσχισθέντες» ἀπό τήν ΕΡΕ — Γραμματίδης καί Κατσιάμπας. Ἡ Κυβέρνηση καταψηφίστηκε ἀπό 128 βουλευτές τῆς ΕΡΕ καί τούς 2 βουλευτές τοῦ κόμματος τῶν Προοδευτικῶν.

Μετά τόν τερματισμό τῆς ψηφοφορίας, ὁ πρωθυπουργός ὑπέβαλε στό βασιλέα τήν παραίτηση τῆς Κυβερνήσεως καί πρότεινε τή διάλυση τῆς Βουλῆς καί τήν προκήρυξη νέων ἐκλογῶν[50].

Ἤδη, ἀνεξάρτητα ἀπό τήν τελική ἔκβαση τῆς πολιτικῆς κρίσεως, τό ἀποτέλεσμα τῆς ψηφοφορίας στή Βουλή ἐπιβεβαίωνε τή διατήρηση τῆς βαθύτερης συνοχῆς τῆς ΕΡΕ, σύμφωνα καί μέ τήν ἐπιθυμία τοῦ ἱδρυτῆ της.

Ἰδιαίτερα ἐκφραστικές ἦταν οἱ βασικές διαπιστώσεις καί τοῦ Κ. Τσάτσου:

«Τό κόμμα εἶχε νά ξεπεράση τήν ὀρφάνια του. Ἡ ὥρα ἦταν πολύ δύσκολη. Βρῆκε ὅμως εὐτυχῶς, μόνο του, σχεδόν ἐνστικτωδῶς, τόν σωστό δρόμο. Ἀπό προσωπικό κόμμα ἔγινε παράταξις. Μικροί καί μεγάλοι αἰσθάνθηκαν ὅτι ἀποτελοῦσαν τήν ἐθνικόφρονα παράταξιν καί ὅτι τοῦτο τούς ἐπέβαλε νά ἀποτελέσουν ἕνα κόμμα. Ἔτσι τό θέμα ἡγεσίας ἔγινε δευτερεῦον. Γι' αὐτό ἄλλωστε καί ἡ σύμπνοια γύρω ἀπό τόν νέον ἀρχηγόν. Ἀπό ὅλους ἔγινε ἀντιληπτό ὅτι ἄλλος δρόμος ἐκτός ἀπό τήν ἑνότητα δέν ὑπῆρχε»[51].

30 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 1963

Μετά ἀπό σειρά διαβουλεύσεων μέ τούς ἀρχηγούς τῶν πολιτικῶν κομμάτων, μέ στόχο τή συγκρότηση κυβερνητικοῦ σχήματος ἀπό τούς κόλπους τῆς νεοεκλεγμένης Βουλῆς, ὁ βασιλεύς ἀναθέτει τό σχηματισμό ὑπηρεσιακῆς Κυβερνήσεως στόν Ἰωάννη Παρασκευόπουλο, ὑποδιοικητή τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης, καί ὁρίζει ὡς ἡμερομηνία διεξαγωγῆς τῶν ἐκλογῶν τήν 16η Φεβρουαρίου 1964.

Προτοῦ καταλήξει στήν ἀπόφασή του, ὁ ρυθμιστής τοῦ πολιτεύματος εἶχε ἀναλάβει πρωτοβουλία γιά τό σχηματισμό Κυβερνήσεως συνεργασίας ἐπί εὐρύτερης κοινοβουλευτικῆς βάσεως. Ἡ προσπάθεια αὐτή εἶχε ἐνθαρρυνθεῖ καί ἀπό τόν Π. Κανελλόπουλο, ὁ ὁποῖος, ἀφοῦ ἔλαβε διερευνητική ἐντολή γιά τό σχηματισμό Κυβερνήσεως, ἐπισκέφθηκε, τήν ἑπομένη τῶν Χριστουγέννων, τόν ἀρχηγό τῆς ΕΚ στό Καστρί καί τοῦ πρότεινε τή συγκρότηση πολιτικῆς Κυβερνήσεως ἀπό τά δύο μεγάλα κόμματα, προκειμένου νά ἀντιμετωπιστεῖ ἄμεσα καί ἀποτελεσματικά ἡ κρίσιμη κατάσταση στήν Κύπρο. Παρά τήν ἐπαναβεβαίωση, μέ αὐτή τήν ἀφορμή τῆς ἐμμονῆς τοῦ Γ. Παπανδρέου στήν ἄμεση ἐπαναπροσφυγή στίς κάλ-

πες, ὁ βασιλεύς κάλεσε, στίς 29 Δεκεμβρίου, ὁ ἴδιος, τούς δύο ἡγέτες καί τούς ἀπηύθυνε ἔκκληση νά ἀντιμετωπίσουν ἀπό κοινοῦ τά κρίσιμα ἐσωτερικά καί ἐξωτερικά προβλήματα πού εἶχαν συσσωρευτεῖ στή διάρκεια τῆς ἐξάμηνης ἤδη πολιτικῆς κρίσεως. Ἡ πρότασή του προσέκρουσε στήν ἀρνητική τοποθέτηση τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς ΕΚ, ὁ ὁποῖος ἐπέμεινε στή διάλυση τῆς Βουλῆς καί τή διενέργεια νέων ἐκλογῶν.

Τό πρακτικό τῆς συσκέψεως, τό ὁποῖο καί δόθηκε ἀπό τά Ἀνάκτορα στή δημοσιότητα, ἀναφέρει:

«Ἐν ἀρχῇ ἡ Α.Μ. ὁ βασιλεύς ἀπηύθυνεν ἔκκλησιν πρός τούς παρισταμένους, ὅπως ἐν ὄψει τῶν ἐν τῇ ἐκκλήσει περιλαμβανομένων προβλημάτων ἐθνικῆς πολιτικῆς καταλήξωσιν εἰς κοινήν πρός αὐτόν εἰσήγησιν οἱ δύο ἀρχηγοί τῶν κομμάτων ἐπί τοῦ τρόπου τῆς ἀπό συμφώνου λύσεως τῆς πολιτικῆς κρίσεως.

Ὁ κ. Παπανδρέου, εἰς ὃν ἐδόθη ὁ λόγος, ἠρώτησε τήν Α.Μ. τόν βασιλέα, ἐάν ἡ ἔννοια τῆς ἐκκλήσεως εἶναι ὅτι ἡ Α.Μ. ὁ βασιλεύς δέν λαμβάνει θέσιν ἐπί τῶν ἀντιθέτων ἀπόψεων τῶν δύο κομμάτων, ἀλλά ἀπευθύνει ἔκκλησιν μιᾶς συμφωνίας των. Ἡ Α.Μ. ὁ βασιλεύς συγκατένευσεν.

Ὁ κ. Παπανδρέου ἐν συνεχεία ἀνεκοίνωσεν ὅτι ἡ ΕΚ ἐμμένει ἀπολύτως εἰς τήν ἀρχικήν θέσιν της. Ὑπεστήριξεν ὅτι διά λόγους καί ἐθνικούς καί οἰκονομικούς καί πολιτικούς, τούς ὁποίους ἀνέπτυξεν, ἐπιβάλλεται ὁ τερματισμός τῆς πολιτικῆς ἐκκρεμότητος, ὁ σχηματισμός ὑπηρεσιακῆς Κυβερνήσεως καί ἡ διάλυσις τῆς Βουλῆς, καί ἐνέργεια ἐκλογῶν εἰς τόν συντομώτερον δυνατόν χρόνον.

Ὁ κ. Κανελλόπουλος λαβών μετά ταῦτα τόν λόγον, ὑπεστήριξεν, ἀντιθέτως, ὅτι διά λόγους ἠθικῆς καί δημοκρατικῆς τάξεως, ἀλλά καί ἐθνικούς καί οἰκονομικούς, θεωρεῖ ὡς ἀναγκαίαν τήν ἐξεύρεσιν λύσεως ἐκ τῆς παρούσης Βουλῆς μή ἀποκλειομένης καί τῆς κοινοβουλευτικῆς στηρίξεως ὑπό ὡρισμένους ὅρους τῆς Κυβερνήσεως Κέντρου ὑπό τῆς Ἐθνικῆς Ριζοσπαστικῆς Ἑνώσεως».

5 ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ 1964

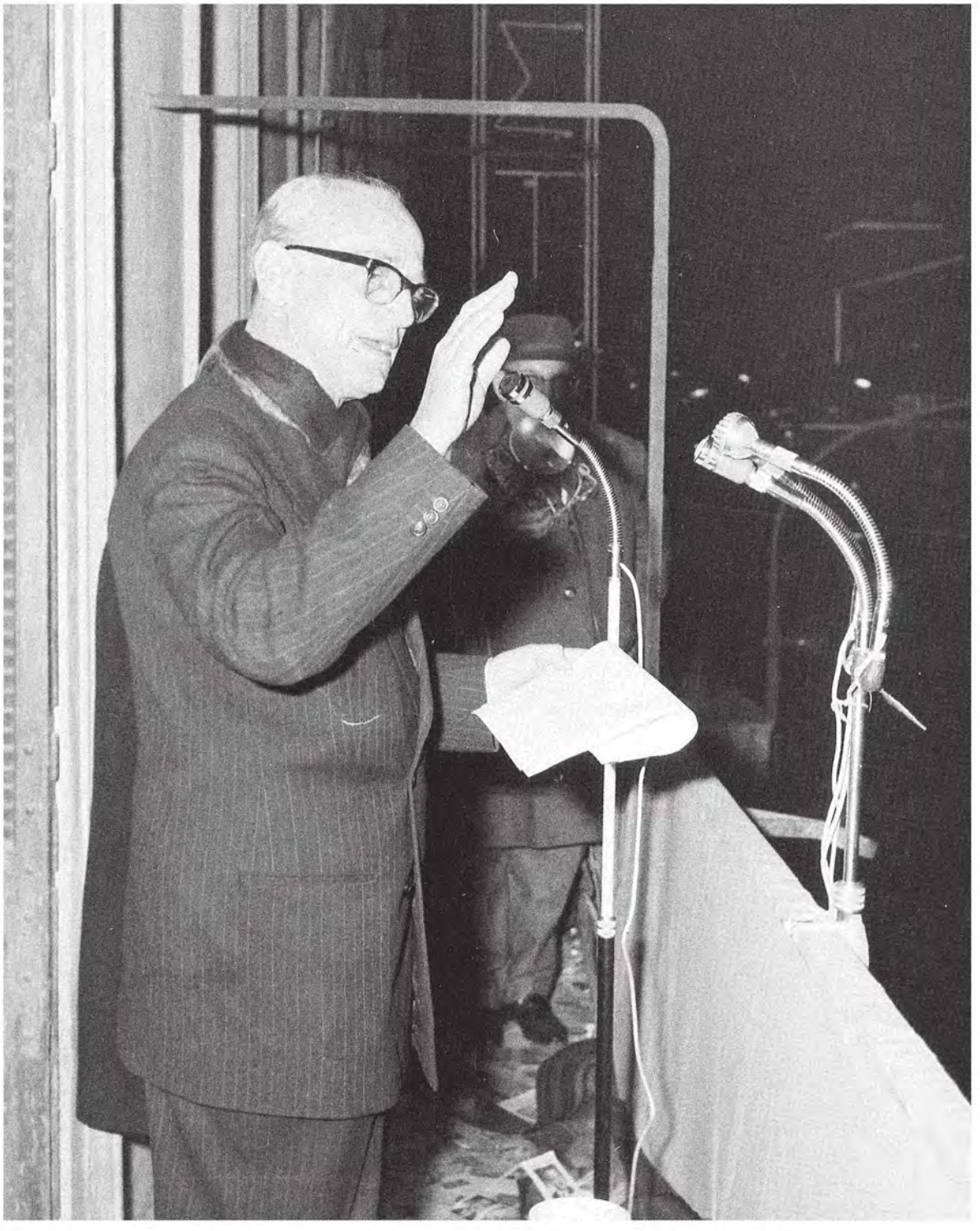
Ὁ Κ. Καραμανλῆς δέχεται τήν πρώτη, μετά τήν ἀναχώρησή του στό ἐξωτερικό, ἐπιστολή ἀπό τό νέο ἀρχηγό τῆς ΕΡΕ, Π. Κανελλόπουλο:

«Ἀγαπητέ μου πρόεδρε,

Μακρά ἦτο ἡ σιωπή μου. Σέ παρακαλῶ νά τήν ἀποδώσης ὄχι μόνον εἰς τό γεγονός ὅτι ἀπό τῆς ἡμέρας τῆς ἐξαφνικῆς καί ἀπροσδοκήτου ἀναχωρήσεώς Σου δέν ἡσύχασα οὔτε στιγμήν, ἀλλά καί εἰς μίαν ἄδηλον ψυχικήν δυσκολίαν. Τί νά Σοῦ ἔγραφα; Πῶς νά ἄρχιζα τήν ἐπιστολήν μου; Ἡ ὅλη ἐξέλιξις — πρό πάντων τήν ἡμέρα πού μέ ἐκάλεσες καί μοῦ εἶπες ὅτι ἐντός εἴκοσι λεπτῶν φεύγεις —ἦτο τόσον δραματική (καί ψυχικῶς δι' ἐμέ συγκλονιστική), ὥστε ἦτο πράγματι δύσκολον νά συγκροτήσω τά πρῶτα λόγια, μέ τά ὁποῖα θά ἔπρεπε νά ἀρχίσω τήν ἐπιστολήν μου. Ἔπρεπε, βέβαια, τά πρῶτα λόγια νά εἶναι λόγια εὐγνωμοσύνης, διότι μέ ὑπέδειξες ὡς διάδοχόν Σου. Ἀλλά καί ἡ εὐγνωμοσύνη, ὅταν ἐκδηλοῦται ὡς ἀντιπαροχή πρός μίαν μεγάλην προσφοράν, καταντᾶ νά εἶναι κάτι τό πολύ συμβατικό. Θά ἤθελα νά εἰπῶ κάτι πολύ περισσότερον. Ἀφοῦ, ὅμως, δέν βρίσκω τάς λέξεις διά νά τό εἰπῶ, ἐπίτρεψέ μου νά ἀρκεσθῶ εἰς τήν ὁμολογίαν αὐτήν.

Ἄς προχωρήσω, λοιπόν, εἰς τά θετικά καί πρακτικά θέματα. Ἔργον Σου δέν ἦτο μόνον ὅ,τι ἔκαμες εἰς τήν Ἑλλάδα, κατά τό διάστημα τῆς ὀκταετίας, ὡς πρωθυπουργός. Ἔργον Σου ἦτο καί ἡ ἑδραίωσις τῆς παρατάξεως, τήν ὁποία ἐκπροσωπεῖ ἡ ΕΡΕ. Ἐφοβήθην πρός στιγμήν, ὅταν ἔφυγες, ὅτι τό ἔργον αὐτό θά ἐκινδύνευε νά καταστραφῆ. Καί ἐνθυμοῦμαι ὅτι ἔλεγες πολύ συχνά ὅτι ἀποδίδεις — ὀρθότατα, ἄλλωστε — μεγάλην σημασίαν νά γίνῃ ἡ ΕΡΕ μία δύναμις πού νά διατηρήσῃ τήν συνοχήν της καί νά ἀποκτήσῃ (ὅπως τά μεγάλα κόμματα εἰς ἄλλας χώρας) ἱστορικήν ὀντότητα καί πέραν τῶν οἰωνδήποτε προσώπων (τοῦ ἱδρυτοῦ καί τῶν κατά καιρούς ἀρχηγῶν της). Τήν ἐπομένην τῆς ἀναχωρήσεώς Σου ἀπεδείχθη ὅτι αὐτό ἐξησφαλίσθη. Ἡ καταδειχθεῖσα ἑνότης τῆς ΕΡΕ κατέπληξε τούς ἀντιπάλους της καί ὑπῆρξεν ἡ πρώτη, μετά τό ἀτυχές ἀποτέλεσμα τῶν ἐκλογῶν τῆς 3ης Νοεμβρίου, ἀφορμή αἰσιοδοξίας τῶν ὀπαδῶν της. Ἀπό τήν στιγμήν ἐκείνην ἔκαμα ὅλους τούς ἀναγκαίους καί δυνατούς χειρισμούς διά νά ἀναπτερώσω ἀκόμα περισσότερον τό ἠθικόν τοῦ λαοῦ πού ἀκολουθεῖ τήν ΕΡΕ. Ὁ χειρισμός εἰς τήν Βουλήν ἦτο δύσκολος, ἀλλ' εὐτυχῶς εἶχεν ἐπιτυχία πού ἀνεγνωρίσθη καί ἀπό τούς ἀντιπάλους. Ἡ πειθαρχία διετηρήθη καί κατά τήν ψηφοφορίαν εἰς τήν Βουλήν καί αὐτό ὑπῆρξεν νέο πλῆγμα εἰς βάρος τῶν ἀντιπάλων, οἱ ὁποῖοι ὑπελόγιζαν μέχρι τῆς τελευταίας στιγμῆς ἐπί τῆς διαρροῆς βουλευτῶν τῆς ΕΡΕ πρός τό μέρος των. Ἔπειτα ἦλθεν ἡ ἔντασις τοῦ Κυπριακοῦ καί ἡ στάσις μου, ἀντιθέτως πρός τήν στάσιν τοῦ Παπανδρέου, ἀνεγνωρίσθη ὡς ἐθνικῶς σοβαρά καί ὑπεύθυνος. Μέ δύο λέξεις ἠμπορῶ νά εἰπῶ ὅτι — μέ τήν προθυμοτάτην βοήθειαν τῶν ἐπιτελῶν τοῦ κόμματος (προεξεχόντων ἀνδρῶν ὅπως ὁ Πρωτοπαπαδάκης) καί μέ τήν συμπαράστασιν καί εὐθυγραμμισμένην πρός ἐμέ στάσιν καί ἀνδρείαν ἀνθρώπων ὅπως ὁ Πιπινέλης καί ὁ Κασιμάτης — ἐκερδήθη ὁ πρῶτος γύρος εἰς τόν δύσκολον ἀγῶνα, τόν ὁποῖον ἐτάχθην ὑπό δυσχερεστάτους συνθήκας νά διεξαγάγω. Διά πρώτην φοράν ἐσημειώθη ἄνετος συζήτησις καί μεταξύ Ἀβέρωφ καί Πιπινέλη. Ὅλοι αἰσθάνθησαν ὅτι ἡ ἀπουσία τοῦ ἱδρυτοῦ τῆς ΕΡΕ καί τοῦ δημιουργοῦ τοῦ ἔργου τῆς ὀκταετίας τούς ὑπεχρέωνε νά δείξουν ἀκόμη μεγαλυτέραν πίστιν εἰς τήν ἑνότητα τοῦ κόμματος. Κανένας δέν μοῦ ἔφερε δυσκολίας. Ὅλοι ἐργάζονται καί συνεργάζονται προθύμως καί εἶναι τώρα ἕτοιμοι νά ἀποδυθοῦν εἰς τόν νέον μεγάλον ἐκλογικόν ἀγῶνα.

Ὅταν ἐπέστρεψεν ὁ βασιλεύς ἀπό τήν Μαδρίτην, ἔγινα ἀμέσως δεκτός εἰς ἀκρόασιν παρισταμένου καί τοῦ διαδόχου. Ἐξέφρασεν τήν ἔκπληξίν Του διά τήν ἀπόφασιν πού ἐπῆρες νά ἀποχωρήσῃς τῆς ἡγεσίας τῆς ΕΡΕ. Πιστεύω ὅτι δικαιοῦμαι νά Σέ βεβαιώσω ὅτι ἐλύπησε πραγματικά καί εἰλικρινῶς τόν βασιλέα ἡ ἀποχώρησίς Σου. Μοῦ ἐζήτησε νά τοῦ διηγηθῶ τάς λεπτομερείας, τάς σχετικάς μέ τήν ξαφνικήν ἀπόφασίν Σου. Ἦτο ἔκδηλος εἰς τό πρόσωπόν Του ἡ καλωσύνη καί τό εἰλικρινές ἐνδιαφέρον Του. Ὁ βασιλεύς ἐπέρασε ἀπό μεγάλας δυσκολίας κατά τό διάστημα τῶν τελευταίων ἑβδομάδων. Ἐθεώρησα καθῆκον μου, χάριν τοῦ τόπου, ἀλλά καί ἀπό ἀγάπην πρός τόν ἴδιον, νά τόν διευκολύνω καί νά μήν δημιουργήσω ἀδιέξοδα. Αἱ ὧραι

Ὁ Π. Κανελλόπουλος ἀπευθύνεται στό λαό τῆς πρωτεύουσας.

αὐταί εἶναι πολύ δύσκολοι. Παραμέρισα κάθε πεῖσμα καί ἐπέβαλα εἰς τόν ἑαυτόν μου νά ὑπακούση εἰς τόν νόμον τῆς σωφροσύνης.

Ἀρκοῦμαι σήμερα (εἶναι περασμένα μεσάνυχτα) εἰς αὐτά τά γενικά καί σχετικῶς ὀλίγα λόγια. Σέ παρακαλῶ νά πιστεύσης ὅτι Σέ σκέπτομαι ἀδιάκοπα. Γνωρίζω πόσον δύσκολον Σοῦ εἶναι νά ζῆς μακρυά ἀπό τήν Ἑλλάδα. Δέν εἶσαι κοσμοπολίτης. Εἶσαι ἑκατό τοῖς ἑκατό δεμένος μέ τήν ἑλληνική γῆ.

Σέ παρακαλῶ νά φιλήσης ἐκ μέρους μου τήν ἀγαπητή Ἀμαλία. Ἡ Νίτσα καί ἐγώ Σοῦ στέλνουμε τήν ἀγάπη μας»[52].

Ἡ ἀπάντηση τοῦ Κ. Καραμανλῆ πρός τόν Π. Κανελλόπουλο, στίς 11 Ιανουαρίου:

«Ἀγαπητέ πρόεδρε,

Εὐχαριστῶ διά τήν βραχεῖαν, ὅπως τήν ἐχαρακτήρισες, ἐνημέρωσιν.

Ἀντιλαμβάνομαι πλήρως τήν ψυχολογίαν σου ὅπως εἶμαι βέβαιος ὅτι ἀντιλαμβάνεσαι καί ἐσύ ἐκείνην ἡ ὁποία μέ ὁδήγησε σέ μία σοβαράν ὅσον καί ὀδυνηράν ἀπόφασιν.

Πρέπει νά βεβαιωθῆς ὅτι εἰς τήν ἐπιστολήν τήν ὁποίαν ἀπηύθυνα πρός τούς συναδέλφους μας ἐξέθεσα τούς πραγματικούς λόγους τῆς ἀποχωρήσεώς μου. Ἴσως θά πρέπει νά προστεθῆ εἰς αὐτούς καί ἡ προδιάθεσις τήν ὁποίαν εἶχα καί γιά τήν ὁποίαν κατ' ἐπανάληψιν σοῦ ὁμίλησα.

Ὅταν ὁμιλεῖς περί προσφορᾶς καί εὐγνωμοσύνης, νομίζω ὅτι κάνεις κακήν ἐκτίμησιν τῶν πραγμάτων. Θά ἠμποροῦσα νά σοῦ πῶ τό ἴδιο καί ἐγώ, ἀλλά ἀντιστρόφως. Εἶμαι πάντως εὐτυχής διότι ἐπαλήθευσαν αἱ προβλέψεις μου διά τήν συνοχήν τοῦ κόμματος. Τοῦτο ὑπῆρξεν χρήσιμον καί διά τόν τόπον, ἀλλά καί δι' ἐμέ. Ἀντιλαμβάνεσαι πόσο θά ἐπηύξανε τόν πόνον πού αἰσθάνομαι, ἐνδεχομένη διάσπασις τοῦ κόμματος.

Ἡ ἐπιτυχία αὐτή ὀφείλεται καί εἰς τούς λόγους τούς ὁποίους σοῦ ἀνέπτυξα κατά τήν βραχεῖαν συνομιλίαν μας τήν ἡμέραν τῆς ἀναχωρήσεώς μου, ἀλλά καί εἰς τήν γενικήν ἐκτίμησιν πού συγκεντρώνεται εἰς τό πρόσωπό σου.

Νομίζω ὅτι ὀρθῶς ὑπό τάς παροῦσας συνθήκας ἀπεφάσισες συνεργασίαν μέ τόν κ. Μαρκεζίνην. Ἡ νοοτροπία ἀπό τήν ὁποίαν κατέχονται οἱ ἀντίπαλοί μας καθιστᾶ ἐθνικῶς ἐπικίνδυνον τήν ἀπόλυτον ἐπικράτησίν των.

Μοῦ γράφεις διά τήν συνομιλίαν σου μέ τόν βασιλέα. Μοῦ κάνει ἐντύπωσιν τό γεγονός ὅτι δέν ἀντελήφθη ὅτι ἡ πολιτική τοῦ Στέμματος κατά τό τελευταῖον ἑξάμηνον ἐβάρυνε σημαντικά εἰς τήν ἀπόφασίν μου. Δέν ξέρω ἐάν δέν ἐπωφελήθης τῆς εὐκαιρίας νά ἐπισημάνης, διά λόγους γενικωτέρου συμφέροντος, τά σφάλματα πού διεπράχθησαν, καί τά ὁποῖα ὡδήγησαν εἰς τάς τελευταίας ἐξελίξεις.

Σοῦ εὔχομαι πλήρη ἐπιτυχίαν εἰς τόν ἐπικείμενον ἀγῶνα»[53].

8 ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ 1964

Δημοσιεύεται τό διάταγμα γιά τή διάλυση τῆς Βουλῆς καί τή διεξαγωγή νέων ἐκλογῶν στίς 16 Φεβρουαρίου 1964.

11 ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ 1964

Ἀναγγέλλεται ἡ ὁριστική συμφωνία γιά τήν ἐνιαία κάθοδο στίς ἐκλογές τῆς ΕΡΕ καί τοῦ κόμματος τῶν Προοδευτικῶν.

Σέ κοινό ἀνακοινωθέν τοῦ Π. Κανελλόπουλου καί τοῦ Σ. Μαρκεζίνη καθορίστηκε ὡς βάση τῆς συνεργασίας ἡ ἀρχή τῆς ἰσοτιμίας καί τῆς διατηρήσεως τῆς προγραμματικῆς αὐτοτέλειας τῶν δύο κομμάτων.

Ἡ ἀπόφαση γιά τή συνεργασία ΕΡΕ καί Προοδευτικῶν ἀνταποκρινόταν στό αἴτημα ἡγετικῶν παραγόντων τῆς δημόσιας ζωῆς, ἀλλά καί σημαντικῆς μερίδας τῆς κοινῆς γνώμης, γιά συνένωση «ὅλων τῶν δυνάμεων τῆς ἐθνικόφρονος παρατάξεως» στόν ἐπικείμενο ἐκλογικόν ἀγῶνα. Ἀποφασιστική ὅμως βαρύτητα εἶχε ἡ ἐκδήλωση καί τῆς σχετικῆς ἐπιθυμίας τοῦ Κ. Καραμανλῆ. Πέρα ἀπό τήν πρώτη χειρονομία τῆς φιλικῆς ἐπισκέψεως στόν ἀρχηγό τῶν Προοδευτικῶν, ὁ Κ. Καραμανλῆς συνέστησε στούς συνεργάτες του τήν ἐκλογική συνεργασία τῶν δύο κομμάτων. Μετά, ἐξάλλου, τήν παράκαμψη δυσχερειῶν καί ἀντιδράσεων, θά ἐπιδοκιμάσει, σέ ἐπιστολή του πρός τόν Π. Κανελλόπουλο, τήν ἀπόφαση γιά τή συνεργασία, μέ τήν εἰδικότερη σκέψη ὅτι «ἡ νοοτροπία ἀπό τήν ὁποία κατέχονται οἱ ἀντίπαλοί μας καθιστᾶ ἐθνικῶς ἐπικίνδυνον τήν ἐπικράτησίν των».

Στήν ἀπόφαση τῆς συνεργασίας μεταξύ ΕΡΕ καί Προοδευτικῶν ἀναφέρεται ἀναλυτικά, σέ ἐπιστολή του πρός τόν Κ. Καραμανλῆ, ὁ Δ. Μακρῆς:

«Ἐπικαιρότατον θέμα εἶναι τό τῆς συνεργασίας μετά τοῦ Μαρκεζίνη, τό ὁποῖον μέχρι τῆς συμφωνίας πέρασε ἀπό διάφορες φάσεις.

Στήν ἀρχή ἐξεδηλώθη ὀργανωμένη ἀντίδρασις ἐναντίον τῆς συνεργασίας, τήν ὁποίαν ὑπηγόρευσαν πάσης μορφῆς ἀνησυχίες ἀλλά καί ἐγωιστικές ἐκδηλώσεις τοῦ Μαρκεζίνη ἀπό τήν ἄλλη πλευρά.

Μετά δυό μέρες περίπου ἡ ἀτμόσφαιρα ἄλλαξε αἰφνιδίως καί στήν σύσκεψη πού ἔγινε ὁ κ. Κανελλόπουλος ἐνεφανίσθη ἀποφασισμένος νά προχωρήση στήν συνεργασία.

Τήν προηγουμένην τῆς συναντήσεως τοῦ Μαρκεζίνη μέ τόν Κανελλόπουλο εἶχα τήν εὐκαιρία νά δῶ τόν πρῶτον διά μακρῶν.

Ἀρχίσαμε τήν συζήτηση μέ τόν ὑπαινιγμό τοῦ Μαρκεζίνη ὅτι, ὅπως ἔμαθε, μετέβαλα καί ἐγώ ἀπόψεις ταχθείς

ἐναντίον οἱασδήποτε συνεργασίας. Τοῦ ἐξήγησα ὅτι τήν ἐκλογικήν σύμπραξιν τήν εὕρισκα καί τήν βρίσκω πάντοτε χρήσιμον, ἀρνούμενος νά δεχθῶ ὅτι ἡ ΕΡΕ ἀναζητεῖ ἀπό μηχανῆς Θεόν, διότι εἶναι ἀνίκανος νά ἐμφανίση πρόγραμμα καί νά διεξαγάγη ἐκλογικόν ἀγῶνα. Καί περισσότερον ἀκόμη δέν εἶναι δυνατόν νά δεχθῶ ὅτι ἡ ΕΡΕ εἶναι αἰχμάλωτος τῆς ὀκταετίας, διότι πιστεύω ὅτι ἡ περίοδος αὐτή κατά τήν ὁποίαν ἀνεμορφώθη ἐκ βάθρων ὁ τόπος αὐτός, ὄχι μόνον δέν περιορίζει τήν ΕΡΕ ἀλλά τῆς παρέχει τό ἀποκλειστικόν προνόμιον νά εἶναι ἡ μόνη παράταξις ἡ ὁποία νά δικαιοῦται νά ἀποφασίζη μέ ἀσφάλειαν γιά τό μέλλον τοῦ τόπου.

Ὁ Μαρκεζίνης τά ἐδέχθη ὅλα αὐτά γιά νά καταλήξη ὅτι προσφέρεται νά συμπράξη καί ὡς ἁπλοῦς στρατιώτης.

Ἐάν φιλοδοξῆ ἡγετικόν ρόλον τό κάνει μόνον διότι πιστεύει ὅτι θά διεξαγάγη ἐπιτυχέστερον τόν ἐκλογικόν ἀγῶνα.

Περιττόν νά σᾶς τονίσω ὅτι σέ κάθε φράση εὕρισκε τήν εὐκαιρία νά ἐξάρη τήν δική σας προσωπικότητα καί νά προσθέτη ὅτι ἄν ἤσθο ἐδῶ προσωπικῶς, κανένα θέμα δέν θά ἀνέκυπτε, ἐφ' ὅσον ἦτο ἀποφασισμένος καί νά ἐνταχθῆ εἰς τήν ΕΡΕ.

Ἐν πάση περιπτώσει, γιά νά μήν σᾶς ζαλίζω μέ πολλές ἄλλες λεπτομέρειες, τό πρωί τῆς ἄλλης ἡμέρας ἐνημέρωσα τόν Κ. Κανελλόπουλο, πρός τόν ὁποῖον ὑπεγράμμισα ὅτι αἱ ἀπόψεις τοῦ κ. Μαρκεζίνη δέν ἔχουν τήν ὑπερβολήν ἡ ὁποία τούς ἀποδίδεται. Τό μεσημέρι συνηντήθησαν, ἐν συνεχεία συνεφώνησαν καί ἀπό κεῖ καί πέρα ὁ Θεός νά βάλη τό χέρι του...»[54].

7 ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ 1964

Ἀποθνήσκει ὁ Σοφοκλῆς Βενιζέλος μετά ἀπό ὀξύ καρδιακό ἐπεισόδιο πού ὑπέστη ἐνῶ ταξίδευε ἀπό τά Χανιά πρός τήν Ἀθήνα.

16 ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ 1964

Ἡ ΕΚ ἐξασφαλίζει μέ 171 ἕδρες τήν ἀπόλυτη πλειοψηφία στό νέο κοινοβούλιο, ἐνῶ ὁ συνασπισμός ΕΡΕ - Προοδευτικῶν ἐκλέγει 107 βουλευτές καί ἡ ΕΔΑ 22. Εἰδικότερα, σέ σύνολο 5.662.965 ἐγγεγραμμένων, καταμετρήθηκαν 4.598.839 ἔγκυρα ψηφοδέλτια καί ἔλαβαν ἡ ΕΚ 2.424.477 ψήφους (52,72%), ὁ συνασπισμός ΕΡΕ - Προοδευτικῶν 1.621.546 (35,36%), ἡ ΕΔΑ 542.865 (11,8%) καί οἱ μεμονωμένοι ὑποψήφιοι 9.951 (0,22%). Ἀπό τούς 107 βουλευτές τοῦ συνασπισμοῦ ΕΡΕ - Προοδευτικῶν, 99 ἀνῆκαν στήν ΕΡΕ καί 8 στούς Προοδευτικούς.

Τά ἐκλογικά ἀποτελέσματα, στό μέτρο πού ἐξέφραζαν, ἄν ὄχι τόν ἀριθμητικό συσχετισμό τῶν κομματικῶν δυνάμεων, τουλάχιστο τή γενική τάση τοῦ ἐκλογικοῦ σώματος, δέν αἰφνιδίασαν τό ἐπιτελεῖο τῆς ΕΡΕ. Ἤδη, μετά τίς ἐκλογές τοῦ Νοεμβρίου, εἶχε ἐπισημανθεῖ ἡ διαμόρφωση, σέ εὐρύτερα στρώματα τῆς κοινῆς γνώμης, μιᾶς «γενικῆς ψυχολογίας» πού ἐπηρεαζόταν ἄμεσα ἀπό τά συνθήματα τοῦ «ἀνενδότου», τήν ἐλπίδα ἀμέσων παροχῶν καί τήν ἐντύπωση ὅτι ἡ ἐπικράτηση τῆς ΕΚ ἦταν πλέον ἐξασφαλισμένη.

Οἱ παράγοντες πού συνετέλεσαν στήν πλήρη τελική ἐπικράτηση τῆς ΕΚ συνοψίζονταν, σύμφωνα μέ τίς συγκλίνουσες ἀπόψεις πολιτικῶν παρατηρητῶν προσκείμενων στήν ΕΡΕ, (α) στήν «πριμοδότηση» τῆς ΕΔΑ, (β) στή διασπάθιση τοῦ δημοσίου χρήματος ἀπό τήν πρώτη Κυβέρνηση Παπανδρέου καί στή συνακόλουθη ἐντύπωση ὅτι, μετά τίς ἐκλογές, θά ὑλοποιοῦνταν ὅλες οἱ ὑποσχέσεις τῆς ΕΚ, (γ) στή γενική πεποίθηση ὅτι ἡ νίκη τῆς ΕΚ ἦταν ἀναπόφευκτη, (δ) στό κλίμα τῆς τρομοκρατίας πού ἐξέθρεψε ἡ συνεργασία ΕΚ — ΕΔΑ καί (ε) στίς συκοφαντικές διαδόσεις σέ βάρος τῆς ΕΡΕ καί στή μειωμένη μαχητικότητα τῆς τελευταίας μετά τήν ἀποχώρηση τοῦ Κ.Καραμανλῆ. Πέρα ὅμως ἀπό κάθε μεταγενέστερη ἀντικειμενική διαπίστωση, τά ἰθύνοντα στελέχη τῆς παρατάξεως διακατέχονταν, μετά τίς ἐκλογές τῆς 16ης Φεβρουαρίου, ἀπό τό φόβο ὅτι ἡ ἐνίσχυση τῆς δυνάμεως τῆς ΕΚ συνεχόταν καί μέ ὁρισμένα φαινόμενα μονιμότερα, ἰδιαίτερα ἀνησυχητικά: τή διάβρωση σέ βάθος τοῦ ἐκλογικοῦ σώματος ἀπό τήν πολιτική τῶν παροχῶν, τήν πλατειά διάδοση τῆς κεντροαριστερῆς συνθηματολογίας, τήν ἐνίσχυση τῆς φιλοκομμουνιστικῆς προπαγάνδας καί τήν ἐξοικείωση πρός τήν ἰδέα τῆς συνεργασίας μέ τήν ἄκρα ἀριστερά.

ΣΤΟ ΣΤΟΧΑΣΤΡΟ ΤΩΝ ΣΥΚΟΦΑΝΤΩΝ

Ἀπό τήν ἐπαύριο τῆς ἐκλογικῆς της νίκης, ἡ κυβερνητική παράταξη, σέ συγχορδία συχνά καί μέ τήν ΕΔΑ, θά ἐξαπολύσει ἐκστρατεία δυσφημίσεως τῶν προκατόχων της στή διαχείριση τῆς ἐξουσίας. Ἐξαγγελία διεξαγωγῆς ἐρευνῶν στά ὑπουργεῖα, δημοσίευση —ἀκόμη καί τμηματική— πορισμάτων πού σχετίζονταν μέ μυστικά κονδύλια, διαδόσεις καί ὑπονοούμενα γιά ἀδικαιολόγητες ὑπερβάσεις στά δημόσια ἔργα, καταγγελία κερδοσκοπικῆς ἀγορᾶς οἰκοπέδων, ἐπίκληση κωμικῶν ἐπιχειρημάτων περί ἀτασθαλιῶν (πρωθυπουργική Κράυσλερ, δῶρο Ζακελίν Κέννεντυ), συνέθεσαν τά στάδια μιᾶς δυσφημιστικῆς ἐκστρατείας μακρᾶς διάρκειας. Στό στόχαστρο τοῦ συκοφαντικοῦ θορύβου βρισκόταν ὁλόκληρη ἡ παράταξη τῆς ΕΡΕ, ὑποχρεωμένη νά ἀναδιπλωθεῖ σέ στάση ἄμυνας προκειμένου νά ἀντικρούσει τίς κατηγορίες. Στό ἐπίκεντρο ὅμως, ἔμελλε σύντομα νά ἀποδειχτεῖ, βρισκόταν ὁ ἴδιος ὁ Κ. Καραμανλῆς.

Ἡ συκοφαντική ἐκστρατεία θά κορυφωθεῖ ὅταν, ἕνα χρόνο μετά τήν ἄνοδό της στήν ἐξουσία καί ἀφοῦ οἱ ἀλλεπάλληλες καταγγελίες εἶχαν ἀποδειχτεῖ ἀτεκμηρίωτες καί ἀβάσιμες, ἡ κυβερνητική παράταξη θά υἱοθετήσει τήν πρόταση τῆς ΕΔΑ γιά τήν παραπομπή τοῦ Κ. Καραμανλῆ στό Εἰδικό Δικαστήριο. Μέ τήν ψῆφο βουλευτῶν τῶν δύο κομμάτων ἀποφασίστηκε ἡ σύσταση ἐξεταστικῆς ἐπιτροπῆς μέ τήν ἐντολή νά διερευνήσει τήν τυχόν συμμετοχή τοῦ πρώην πρωθυπουργοῦ καί τῶν στενῶν συνεργατῶν του, Π. Παπαληγούρα καί Ν. Μάρτη, σέ εὐθύνες πού καταλογίζονταν στήν παλαιότερη διοίκηση τῆς ΔΕΗ γιά διαχειριστικές ἀνωμαλίες. Μολονότι ἦταν ἐκ τῶν προτέρων γνωστό ὅτι εἶχε συμπληρωθεῖ ὁ χρόνος γιά τήν παραγραφή τῶν οὕτως ἤ ἄλλως ἀνυπόστατων ἀδικημάτων, ἡ ἀναστολή τῆς διαδικασίας ἀναγγέλθηκε, ὡς ἀναγκαστική, ἀπό τόν πρόεδρο τῆς Βουλῆς ἀφοῦ ἀφέθηκε νά ὁλοκληρωθεῖ τό ἀνακριτικό ἔργο καί νά συντηρηθεῖ γιά ἕνα σχεδόν ἐξάμηνο ὁ θόρυβος γιά τή διάπραξη ἐπιλήψιμων δῆθεν πράξεων ἀπό τόν ἱδρυτή τῆς ΕΡΕ. Τελικά, ἡ ἀποκάλυψη τῆς συκοφαντίας ἔγινε καί μέσω ἀκόμη τῶν στοιχείων πού ἤρθαν στό φῶς κατά τή διάρκεια τῆς ἀνακριτικῆς διαδικασίας, μέ ἀποτέλεσμα ὄχι μόνο νά παραμείνει ἀλώβητο, ἀλλά καί νά ἐνισχυθεῖ τό ἠθικό κῦρος τοῦ πρωθυπουργοῦ τῆς Ὀκταετίας.

26 ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ 1964

Ἀναγράφεται στόν ἡμερήσιο τύπο ἡ πληροφορία ὅτι «ἀποτελεῖ γενικήν ἐντολήν τοῦ κ. πρωθυπουργοῦ πρός τούς ὑπουργούς του ὅπως ἐκ τῶν πρώτων ἀσχοληθοῦν μέ τήν ἐνδελεχῆ ἔρευνα τῆς διαχειρίσεως καί τῆς ἐν γένει πολιτείας τῶν προκατόχων τῆς ΕΡΕ εἰς τά διάφορα ὑπουργεῖα». Σύμφωνα μέ τίς σχετικές πληροφορίες, ἡ Κυβέρνηση, μέ βάση τά «στοιχεῖα» πού θά συγκεντρώσει ἀπό τήν ἔρευνα, θά θεμελιώσει καί τήν τακτική της στή Βουλή μέ τήν ἐλπίδα ὅτι θά φέρει τά στελέχη τῆς ἀντιπολιτεύσεως στή θέση τοῦ ἀπολογούμενου.

Εὐθύς μετά τίς ἐκλογές τοῦ Φεβρουαρίου, ὁ Κ. Τσάτσος εἶχε διατυπώσει τήν πρόβλεψη:

«Φαντάζομαι ὅτι ὁ Παπανδρέου, γιά νά ἐκτρέψη τήν προσοχή τοῦ κόσμου ἀπό δικές του δυσκολίες, θά ἐξακολουθήση νά ἀσκῆ ἀντιπολίτευση κατά τῆς ἀντιπολιτεύσεως, θά κάνη ἐξεταστικές τῶν πραγμάτων ἐπιτροπές γιά νά ἔχη ὅλα τά πρῶτα στελέχη μας ἀπασχολημένα σέ ἀπολογίες καί ἄμυνες»[55].

Ἡ ἐπικίνδυνη ὄξυνση τῆς πολιτικῆς καταστάσεως — κατέληγε — θά ἀποτελέσει τήν ἀναπόφευκτη συνέπεια τῆς τακτικῆς αὐτῆς τῆς ΕΚ.

2 ΜΑΡΤΙΟΥ 1964

Ὁ Κ. Καραμανλῆς ἀπευθύνει τήν πρώτη ἐπιστολή μετά τή διενέργεια τῶν ἐκλογῶν στήν Ἑλλάδα, στό νέο ἀρχηγό τῆς ΕΡΕ, Π. Κανελλόπουλο:

«Ἀγαπητέ πρόεδρε,
Ἱκανοποιῶν παλαιάν μου ἐπιθυμίαν, ἀναχωρῶ

μεθαύριον διά Ἄπω Ἀνατολήν, ὅπου θά παραμείνω ἐπί δίμηνον περίπου. Μέ τήν εὐκαιρίαν αὐτήν, αἰσθάνομαι τήν ἀνάγκην νά σᾶς γράψω μερικάς μου σκέψεις, τήν χρησιμότητα τῶν ὁποίων θά κρίνετε ὁ ἴδιος.

α. Ὡς πρός ἐμέ: Δέν πρόκειται νά ἐπανέλθω εἰς τήν Ἑλλάδα πρό τῆς παρελεύσεως 1-1½ ἔτους. Καί τοῦτο διότι, προτιθέμενος νά ἰδιωτεύσω, ἐπιθυμῶ νά καταστῆ ἐν τῷ μεταξύ συνείδησις ἡ αποχώρησίς μου ἀπό τήν πολιτικήν.

β. Ὡς πρός τήν παροῦσαν ἐν Ἑλλάδι κατάστασιν: Διά τό ἀποτέλεσμα τῶν ἐκλογῶν δέν θά διατυπώσω παρατηρήσεις, διότι ἁπλούστατα δέν ἐξηγεῖται λογικῶς. Ἐξηγεῖται, ἴσως, ἱστορικῶς. Ἀλλά εἰς τήν ἱστορίαν εἴσθε δυνατότερος ἀπό μένα.

Πάντως ὑπῆρξεν φυσική συνέπεια τῆς προηγουμένης ἐκλογῆς καί δέν θά ἦτο διαφορετικό καί ἐάν δέν εἶχε γίνει ἡ ἰδική μου ἀποχώρησις. Ἀντιθέτως ἐπίστευα ὅτι ἡ ἀποχώρησίς μου θά δημιουργοῦσε ἐρωτηματικά εἰς τόν ἐκλογέα, ἡ διερεύνησις τῶν ὁποίων θά τόν ὁδηγοῦσε εἰς τήν συνειδητοποίησιν τῆς ἑλληνικῆς πραγματικότητος. Εἰλικρινῶς ἐπίστευα ὅτι ἡ ἀποφασίς μου ἐκείνη, πέραν τῆς ἱκανοποιήσεως ἰδικῆς μου ψυχικῆς ἀνάγκης, θά ἀπέβαινε χρήσιμος καί εἰς τόν βασιλέα καί εἰς τό κόμμα καί εἰς τόν τόπον.

Φαίνεται ὅμως ὅτι κακῶς ἐξετίμησα εἴτε τήν ἰδικήν μου ἐπιρροήν εἴτε τήν νοημοσύνη τῶν Ἑλλήνων.

γ. Ὡς πρός τό κόμμα: Νομίζω ὅτι ἡ δύναμις τήν ὁποίαν διετήρησεν τό κόμμα εἶναι μεγάλη καί σταθερά. Θά τήν αὐξήση δέ περαιτέρω, ἐάν ἐπιδείξη μαχητικότητα. Ἡ μαχητικότης ἄλλωστε εἶναι ἀπαραίτητος διά τήν ἀξιοποίησιν ἀλλά καί τήν συνοχήν τῶν στελεχῶν τοῦ κόμματος.

Δέν πρέπει νά ἀγνοοῦμεν ὅτι ἡ ἀνοχή τήν ὁποίαν ἐπιδείξαμε ἔναντι τῶν προκλήσεων καί ἀσχημιῶν τῶν ἀντιπάλων μας, διά νά ἀποτρέψωμεν τήν ὀξυτητα, ἐπηρέασεν ἀποφασιστικῶς τήν ψυχολογίαν τῆς μάζης. Ἡ εὐπρέπεια καί ἡ περιφρονητική μας σιγή ἠμπορεῖ νά ἐξετιμήθησαν ἀπό τούς ὀλίγους, παρεξηγήθησαν ὅμως ἀπό τούς πολλούς, οἱ ὁποῖοι ἐπηρεαζόμενοι καί ἀπό τίς ἀλλεπάλληλες ὑποχωρήσεις τοῦ Στέμματος ἔναντι τῶν ἀντιπάλων μας, μᾶς ἐθεώρησαν ἡττημένους καί πρό τῶν ἐκλογῶν. Θά ἐνθυμεῖσθε ἀσφαλῶς, πόσες φορές ἀλλά ματαίως ἀπησχόλησα τούς συνεργάτας μου μέ τό θέμα αὐτό.

Τήν μεθοδικήν ὀργάνωσιν τῆς ἀντιπολιτεύσεως τήν συνιστῶ, ὄχι διά νά ἀνατραπῆ ἡ Κυβέρνησις, ἀλλά διά νά προστατευθῆ ὁ τόπος ἀπό ἐνδεχομένας ἀνοησίας της. Εὔχομαι εἰλικρινῶς νά πολιτευθῆ ὠφέλιμα διά τήν χώραν. Φοβοῦμαι ὅμως ὅτι δέν θά τό κατορθώση.

Ἡ νοοτροπία τῶν ἀρχηγῶν τῆς Κυβερνήσεως, ἡ σύνθεσις τοῦ κόμματός των καί πρό παντός ἡ ψυχολογία τήν ὁποίαν ἐδημιούργησαν εἰς τάς μάζας διά τῆς μέχρι τοῦδε πολιτείας των καθιστοῦν βάσιμον τόν φόβον αὐτόν.

δ. Ὡς πρός τό Κυπριακόν: Τό θέμα αὐτό μοῦ δημιουργεῖ ἐθνικάς ἀνησυχίας. Θά ἐπεκταθῶ ὀλίγον καί διά τόν λόγον αὐτόν, ἀλλά καί διότι ἐμπλέκεται μέ τήν προσωπικήν μου ἱστορίαν.

Δέν μπορεῖ νά λεχθῆ βέβαια ὅτι ὑπῆρξε σφάλμα ἡ ἀνακίνηση αὐτή καθαυτή τοῦ Κυπριακοῦ. Διότι τό πρόβλημα ὑφίστατο εἰς τήν συνείδησιν τοῦ ἔθνους καί δέν ἦτο δυνατόν παρά κάποτε νά ἀνακινηθῆ. Σφάλμα ὑπῆρξε τό γεγονός ὅτι ἀναλάβαμε τόν ἀγῶνα ἀκαίρως καί ἀπό πάσης ἀπόψεως ἀπαρασκεύαστοι. Αὐτή ἀκριβῶς ὑπῆρξεν ἡ αἰτία τῶν δυσχερειῶν καί τῶν κινδύνων πού παρουσίασε καί ἐξακολουθεῖ νά παρουσιάζη ἡ διαχείρισις τοῦ θέματος.

Ὑπό τάς συνθήκας αὐτάς ἡ δοθεῖσα, διά τῶν γνωστῶν συμφωνιῶν, λύσις, ὑπῆρξεν ὄχι μόνον ἐθνικῶς ἀναγκαία ἀλλά καί ἐθνικῶς ὠφέλιμος. Ἔδωσαν εἰς τήν Κύπρον, μετά μακραίωνα δουλείαν, τήν ἐλευθερίαν της. Ἀπέτρεψαν τούς κινδύνους εἰς τούς ὁποίους ἦτο ἐκτεθειμένον τό ἔθνος. Καί ἐδημιούργησαν, κατά τήν γνώμην μου, τάς προϋποθέσεις διά τήν ὁριστικήν δικαίωσιν: Τήν Ἕνωσιν.

Ὅταν ὑπεγράψαμεν τάς συμφωνίας καί τάς ὑπεγράψαμεν μέ σύμφωνον γνώμην τοῦ Μακαρίου, ἐγνωρίζαμεν τάς ἀτελείας των. Τίς ἠνέχθημεν ὅμως διά νά ἀποφύγωμεν τό χειρότερον, πού ἀντιπροσώπευε τό περίφημον σχέδιον Μάκ Μίλλαν. Καί διότι ἔκτοτε ἐπιστεύαμεν ὅτι ἐν τῇ προόδῳ τοῦ χρόνου καί ὑπό συνθήκας καλλιτέρας, θά ἦτο δυνατόν νά τεθῆ ἐξ ὑπαρχῆς τό θέμα.

Κατεχόμενος ἀπό τήν πεποίθησιν αὐτήν, συνεβούλευσα, μετά τήν ὑπογραφήν τῶν συμφωνιῶν, τά ἀκόλουθα εἰς τήν κυπριακήν Κυβέρνησιν:

1. Νά ἐπιδιώξη διά τῆς πολιτικῆς της τήν δημιουργίαν κλίματος ἐμπιστοσύνης εἰς τούς Τούρκους τῆς Κύπρου καί τῆς Ἄγκυρας. Διότι μόνον ἔτσι θά καθίστατο δυνατή ἡ ἐφαρμογή καί ἡ βελτίωσις τῶν συμφωνιῶν καί θά ἐδημιουργοῦντο αἱ προϋποθέσεις διά τήν ὁριστικήν λύσιν: Τήν Ἕνωσιν.

Αἱ συμφωνίαι, ὑπογραφεῖσαι ἐν μέσῳ κλίματος μίσους καί δυσπιστίας, δέν ἦτο δυνατόν παρά νά ἔχουν ἀτελείας.

Οἱ Τοῦρκοι ἐπέμεναν εἰς τάς ζητηθεῖσας ἐγγυήσεις, διά δύο κυρίως λόγους: Πρῶτον διά νά κατοχυρώσουν τήν ἐθνικήν των ἀσφάλειαν. Ἐφοβοῦντο μήπως ἡ ἀνεξάρτητος Κύπρος ἀκολουθήση μίαν ἡμέραν πολιτικήν ἐπικίνδυνον διά τήν Τουρκίαν. Καί δεύτερον, διά νά προστατεύσουν τήν μειονότητά των ἀπό τόν κίνδυνον τῆς κακομεταχειρίσεως.

Τούτων δοθέντων ἐπεβάλλετο ὅπως μετά τήν ὑπογραφήν τῶν συμφωνιῶν, ἀκολουθηθῆ πολιτική διά

τῆς ὁποίας θά διελύοντο αἱ ἀνησυχίαι καί ἡ δυσπιστία τῶν Τούρκων. Καί,

2. νά εὐθυγραμμισθῆ ἀπολύτως ἡ Κύπρος μέ τήν ἐξωτερική πολιτική τῆς ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως, εἰς τρόπον ὥστε καί ἡ διεθνής θέσις τῆς Ἑλλάδος νά ἐνισχυθῆ ἀλλά καί νά προαχθῆ ἡ ὁριστική λύσις τοῦ Κυπριακοῦ, ἐφόσον θά ἐδημιουργεῖτο, ἐν τῷ μεταξύ καί διεθνῶς ἡ συνείδησις ὅτι ἡ Κύπρος εἶναι Ἑλλάς.

Εἶμαι βέβαιος ὅτι ἐάν ἠκολουθεῖτο ἡ ἀνωτέρω πολιτική ὄχι μόνο θά ἀπεφεύγετο ἡ παροῦσα περιπέτεια, ἀλλά θά ἠδυνάμεθα νά ἐλπίζωμε καί εἰς τήν μετά τινα ἔτη ἕνωσιν.

Ἡ Τουρκία, ἀλλά καί οἱ σύμμαχοι, δέν ἦτο δυνατόν παρά νά ἀντιληφθοῦν μία ἡμέραν — καί θά εἴχαμε τρόπον νά τό καταστήσωμεν ἀντιληπτόν — ὅτι μία Κύπρος ἑλληνική εἶναι προτιμωτέρα δι' αὐτούς ἀπό μίαν ἀνεξάρτητον Κύπρον, ἡ ὁποία θά ὑπῆρχεν πάντοτε ὁ κίνδυνος ὑπό ξένας ἐπιρροάς (κομμουνιστῶν, Ἀράβων κλπ.) νά καταστῆ ἐπικίνδυνος δι' ὅλους. Θά ἀντελαμβάνοντο ἐπίσης ὅτι ἡ ὕπαρξις εἰλικρινοῦς φιλίας καί συνεργασίας μέ τήν Ἑλλάδα, δέν συμβιβάζεται μέ τήν ἐκκρεμότητα τοῦ Κυπριακοῦ.

Ἡ λογική ὅμως αὐτή θά ἠδύνατο νά λειτουργήση ἐφόσον θά διελύετο ἡ ὑφισταμένη σήμερον εἰς τήν Τουρκίαν ψύχωσις ἐξαιτίας τοῦ Κυπριακοῦ.

Δυστυχῶς ὁ Μακάριος ἠκολούθησεν ἐντελῶς ἀντίθετον πολιτικήν. Ἀντί νά εὐθυγραμμισθῆ μέ τάς Ἀθήνας, ἠκολούθησεν πολιτικήν ἀδέσμευτον, πρᾶγμα τό ὁποῖον καί τήν περαιτέρω εὐνοϊκήν ἐξέλιξιν τοῦ Κυπριακοῦ ἐδυσχέρανε, ἀλλά καί εἰς τήν Ἑλλάδα ἐδημιούργησε προβλήματα σοβαρά.

Παραλλήλως ἀπέφυγε νά ἐφαρμόση τάς συμφωνίας ἐπί τριετίαν καί ἔθεσε θέμα καταργήσεως τῶν δοθεισῶν εἰς τούς Τούρκους ἐγγυήσεων, εἰς τρόπον ὥστε νά ἐνισχύση ἀντί νά διαλύση τήν δυσπιστίαν αὐτῶν. Ἤδη οἱ Τοῦρκοι πιεστικῶς ὑποστηρίζουν ὅτι ἐφ' ὅσον καί ὑπό τό κράτος τῶν ὑφισταμένων ἐγγυήσεων ἀπειλεῖται ἡ ἀσφάλειά των καί ἐξολοθρεύονται οἱ ὁμοεθνεῖς των, ὄχι μόνον δέν δύνανται νά παραιτηθοῦν αὐτῶν, ἀλλά ὅτι ἔχουν ἀνάγκην καί προσθέτων τοιούτων.

Πολύ φοβοῦμαι ὅτι ὁ Μακάριος εἴτε ἀπό κακήν ἐκτίμησιν τῶν πραγμάτων εἴτε ἀπό πολυπραγμοσύνην, χειρίζεται τό θέμα κατά τρόπον ἐθνικῶς ἐπικίνδυνον, ἀλλά καί ἀσύμφορον διά τήν Κύπρον. Διότι καί ἐάν δεχθῶμεν ὅτι εἰς τήν καλλιτέραν δι' αὐτόν περίπτωσιν ἐπιτυγχάνει μίαν βελτίωσιν τῶν συμφωνιῶν, αὐτό θά ἀποβῆ εἰς βάρος τῆς ὁριστικῆς λύσεως, δηλαδή τῆς Ἑνώσεως. Θά στερηθῆ τοῦ ἐπιχειρήματος τῆς ἀτελείας τῶν συμφωνιῶν, καί τῆς δυνατότητος νά ἀνακινήση καί πάλιν τό θέμα ὑπό τήν μορφήν τῆς Ἑνώσεως, εἰς τόν κατάλληλον χρόνον.

Καί τό λέγω αὐτό διότι πιστεύω ὅτι κάποτε θά ἐτίθετο τό Κυπριακόν, μέ αἴτημα τήν Ἕνωσιν καί ἀφοῦ ἐδημιουργοῦντο ἐν τῷ μεταξύ αἱ ἀπαραίτητοι ψυχολογικαί καί διπλωματικαί προϋποθέσεις.

Ἀνεξαρτήτως ὅμως τῶν ἐπιπτώσεων τάς ὁποίας δύναται νά ἔχη ἡ πολιτική του ἐπί τοῦ Κυπριακοῦ, τό βέβαιον εἶναι ὅτι ἐμπλέκει τήν Ἑλλάδα εἰς μίαν περιπέτειαν, μέ ἀπροσδιορίστους συνεπείας, περιπέτειαν πρός ἀποφυγήν τῆς ὁποίας ὑπεγράφησαν αἱ γνωσταί συμφωνίαι.

Δέν γνωρίζω ποία θά εἶναι ἡ περαιτέρω ἐξέλιξις τοῦ θέματος. Ἐκεῖνο πού γνωρίζω καλῶς εἶναι ὅτι διά νά ἀποτραποῦν οἱ διαγραφόμενοι ἤδη κίνδυνοι, εἶναι ἀνάγκη νά πειθαρχήση ἡ Ἀθήνα τόν Μακάριον. Δέν εἶναι δυνατόν νά αἰφνιδιάζεται ἡ Ἀθήνα μέ τάς πρωτοβουλίας τοῦ Μακαρίου καί νά στερῆται σχεδόν, ἐξαιτίας αὐτοῦ, ἐξωτερικῆς πολιτικῆς.

Εὑρισκόμενος ἐξάλλου μακράν τῶν Ἀθηνῶν καί μή δυνάμενος νά ἀντιδράσω κατά τῶν ἐπικρίσεων πού διατυποῦνται κατά τῆς πολιτικῆς τῶν Κυβερνήσεών μου ἤ καί ἐμοῦ προσωπικῶς, σᾶς παρακαλῶ νά τό κάμετε ἐσεῖς καί οἱ συνεργάται σας.

Εἶναι ἄδικον νά ἀνεχώμεθα τάς συκοφαντίας τους καί νά ἀφήνωμε νά πλαστογραφῆται ἡ ἱστορία, ὅπως συνέβη κατ' ἐπανάληψιν καί εἰς τό παρελθόν»[56].

Πράγματι, οἱ ἀνησυχίες τοῦ Κ. Καραμανλῆ γιά τήν πορεία τῆς κυπριακῆς ὑποθέσεως συνέχονταν μέ τήν ἐπικίνδυνη πορεία τοῦ ἐθνικοῦ θέματος μετά τό Νοέμβριο τοῦ 1963, ἐξαιτίας τῶν πρωτοβουλιῶν τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Μακαρίου καί τῆς ἀδυναμίας τῆς Κυβερνήσεως τῆς ΕΚ νά ἐπιβάλει σταθερά μιά συγκεκριμένη πολιτική. Ὁ χειρισμός, πράγματι, τοῦ κυπριακοῦ ζητήματος ἀπό τήν Κυβέρνηση Παπανδρέου, μετά τόν ἀρχικό ἐκτροχιασμό τοῦ θέματος, ὡς ἀποτέλεσμα τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Κύπριου προέδρου πού δέν κατόρθωσε νά ἐλέγξει, θά ἐπιβεβαιώσει τή μοιραία ἔκτοτε παρέκκλιση ἀπό τήν ὁδό πού εἶχε χαράξει ὁ Κ. Καραμανλῆς. Συγκεκριμένα, θά ἐπιζητηθεῖ ἡ ἄμεση προώθηση μιᾶς μορφῆς «Ἑνώσεως» μέ τήν Ἑλλάδα, χωρίς ὅμως νά ἔχουν διασφαλιστεῖ οἱ ἀναγκαῖες διεθνεῖς προϋποθέσεις καί νά ἔχει καθοριστεῖ σταθερή πορεία πλεύσεως μεταξύ Ἀθηνῶν καί Λευκωσίας, ἤ ἔστω καί στούς κόλπους τῆς ἴδιας τῆς Κυβερνήσεως. Ἡ ἀναποτελεσματικότητα καί ἡ σύγχυση πού θά προκύψει θά ἐπιδεινώσει βαθμιαῖα τήν κρίση καί θά ἀποτελέσει τό σπέρμα μελλοντικῶν δυσχερειῶν καί περιπετειῶν.

Ἡ κατάσταση πού θά δημιουργηθεῖ ὡς ἀποτέλεσμα τῶν χειρισμῶν τῆς Κυβερνήσεως μέ ἄμεση ἀναφορά στήν πορεία τοῦ ἐθνικοῦ θέματος καί στίς σχέσεις της μεταξύ Ἀθηνῶν καί Λευκωσίας, ἀποδίδεται ἐπιγραμματικά ἀπό αὐτόπτες μάρτυρες καί ὑπεύθυνους μελετητές τοῦ ἐθνικοῦ ζητήματος:

«Τά κύρια χαρακτηριστικά της εἶναι δύο:

Πρῶτον ἡ Ἀθήνα, ἐπανέρχεται στή σκέψη τῆς Ἑνώσεως καί διερευνᾶ κατά πόσον εἶναι ἐφικτή, εἴτε μέ ἀντάλλαγμα πρός τήν Τουρκία εἴτε πραξικοπηματικά. Ἡ Λευκωσία δέν ἀντιτάσσεται στή διευρεύνηση αὐτή, ἀλλά θέλει τήν Ἕνωση «καθαράν καί ἄνευ ἀνταλλαγμάτων». Αὐτό δημιουργεῖ στήν Ἀθήνα ὑποψίες ὅτι ὁ Ἀρχιεπίσκοπος δέ θέλει πραγματικά τήν Ἕνωση, ἀφοῦ ξέρει πώς «δωρεάν» Ἕνωση δέ γίνεται. Ἀπό τήν ἄλλη πλευρά, στή Λευκωσία δυναμώνουν οἱ ὑπόνοιες ὅτι ἡ Ἀθήνα βιάζεται νά κλείσει ὅπως-ὅπως, τό Κυπριακό δίνοντας πρόθυμα ἀνταλλάγματα εἰς βάρος τῆς Κύπρου.

Τό δεύτερο χαρακτηριστικό τῆς περιόδου αὐτῆς εἶναι ἡ ἀσυνεννοησία μεταξύ Ἀθηνῶν καί Λευκωσίας ὡς πρός τούς χειρισμούς. Ἡ Λευκωσία, ἔχοντας τήν ἐπί τόπου πρωτοβουλία, προβαίνει σέ ἐνέργειες τολμηρές, κάποτε ἐπικίνδυνες, χωρίς προσυνεννόηση ἤ παρά τήν ἀντίθετη ἄποψη τῶν Ἀθηνῶν ἤ ἀκόμη καί παρά τά συμφωνημένα. Ἡ Ἀθήνα ἀντιδρᾶ καί ἡ ἔνταση μεγαλώνει»[57].

Ἡ νέα γραμμή τῆς Κυβερνήσεως Παπανδρέου, ὅπως ἔτεινε νά διαμορφωθεῖ στό πρῶτο ἑξάμηνο μετά τίς ἐκλογές τοῦ Φεβρουαρίου, ἐντοπιζόταν στήν ἐπιδίωξη τῆς καταργήσεως τῶν «δουλειῶν» τῆς Ζυρίχης καί στήν ἐπίτευξη μιᾶς «ἑνωτικῆς» λύσεως μέσω διαλόγου — ἄμεσου ἤ ἔμμεσου— μέ τήν Τουρκία καί ἔναντι ἀνταλλαγμάτων, κατ' ἀνάγκη ἐδαφικῶν. Πρός τήν κατεύθυνση αὐτή θά στραφοῦν οὐσιαστικά οἱ προτάσεις τοῦ Ντήν Ἄτσεσον, προσωπικοῦ ἀντιπροσώπου τοῦ προέδρου Τζόνσον στίς συνομιλίες πού εἶχαν ἀναληφθεῖ ὑπό τόν ἐπίσημο μεσολαβητή τοῦ ΟΗΕ, Σ. Τουομιόγια. Τό τελικό σχέδιο λύσεως πού θά ἀναλάβει τήν πρωτοβουλία νά ὑποβάλει ὁ πρώην Ἀμερικανός ὑπουργός τῶν Ἐξωτερικῶν, ἔγινε ἀρχικά θετικά δεκτό ἀπό τόν Γ. Παπανδρέου, ὁ ὁποῖος, σέ μιά ἔξαρση αἰσιοδοξίας, στίς 5 Σεπτεμβρίου, θά ἐξαγγείλει στή Θεσσαλονίκη ὅτι «ἡ Ἕνωσις ἔρχεται!». Στό ἐνδιάμεσο ἐντούτοις διάστημα ὁ πρωθυπουργός εἶχε ἀντιμετωπίσει, μέ τή σύμφωνη γνώμη τοῦ Συμβουλίου τοῦ Στέμματος, καί τό ἐνδεχόμενο τῆς μονομεροῦς πραξικοπηματικῆς ἀνακηρύξεως τῆς ἑνώσεως ἀπό τήν κυπριακή καί τήν ἑλληνική Βουλή, προτοῦ στραφεῖ ὁριστικά πρός τήν ἀποδοχή τοῦ Σχεδίου Ἄτσεσον. Τελικά ὅμως καί οἱ δύο προσπάθειες προσέκρουσαν στή σταθερή ἀντίδραση τοῦ προέδρου Μακαρίου.

Ἡ βαθμιαία ὄξυνση τῶν σχέσεων μεταξύ Ἀθηνῶν καί Λευκωσίας, παράλληλα μέ τήν ἄγονη ἔκβαση τῶν πρωτοβουλιῶν της, ἀποτελεῖ ἕνα δεύτερο ἀρνητικό σύμπτωμα πού συνέχεται μέ τή διαχείριση τοῦ Κυπριακοῦ ἀπό τήν Κυβέρνηση Παπανδρέου. «Κινδυνεύομεν νά πληροφορούμεθα τάς ὑμετέρας πρωτοβουλίας ὡς ἀναγνῶσται τοῦ διεθνοῦς τύπου», εἶχε ἤδη ἀπό τό Φεβρουάριο τονίσει ὁ πρωθυπουργός σέ γραπτό μήνυμά του πρός τόν Ἀρχιεπίσκοπο. Μολοντοῦτο, ἡ ἔλλειψη προσυνεννοήσεως καί ἡ προσφυγή τοῦ τελευταίου σέ δυναμικά μέσα θά ἐντάθεῖ στούς ἑπόμενους μῆνες — συνέχιση διακοινοτικῶν συγκρούσεων, ἐπιχειρήσεις στόν Πενταδάκτυλο, τήν Πάφο καί τήν Τηλλυρία, στό Θύλακα Κοκκίνων-Μανσούρας— μέ ἀποτέλεσμα τό βομβαρδισμό τῆς περιοχῆς καί τήν ἀπειλή εἰσβολῆς ἀπό τήν τουρκική πλευρά, ἡ ὁποία θά ἀποτραπεῖ μέ δραστική ἐπέμβαση τοῦ προέδρου Τζόνσον, στίς ἀρχές Ἰουνίου. Ἡ ἔνταση τῶν διαφωνιῶν θά ὠθήσει τήν ἑλληνική Κυβέρνηση σέ εὐθεία ἀντιπαράθεση μέ τόν Κύπριο πρόεδρο, μέ τήν ἐνθάρρυνση καί τήν ὑπόθαλψη τῆς ἀντιδράσεως ἐναντίον του στό ἐσωτερικό τῆς Μεγαλονήσου. Ἡ τακτική αὐτή θά κλιμακώσει τήν ἐκατέρωθεν δυσπιστία, ἡ ὁποία καί βαθμιαῖα θά ὑπερβεῖ τά ὅρια τῶν διακυβερνητικῶν ἐπαφῶν καί θά ἐκταθεῖ σέ εὐρύτερο πεδίο τῆς κοινῆς γνώμης στίς δύο ἀδελφές ἐπικράτειες. Στήν Κύπρο, εἰδικότερα, θά ἀναπτυχθοῦν αἰσθήματα, συχνά, ἀντιθέσεως μεταξύ τῶν ἀνδρῶν τῆς ἑλληνικῆς μεραρχίας καί τοῦ τοπικοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου, τά ὁποῖα καί ἐπιφύλασσαν σοβαρούς κινδύνους γιά τό μέλλον[58].

7 ΜΑΡΤΙΟΥ 1964

Εὐθύς μετά τήν ἀναγγελία τοῦ θανάτου τοῦ βασιλέως Παύλου, ὁ Κ. Καραμανλῆς δηλώνει:

«Ὁ θάνατος τοῦ βασιλέως Παύλου ὑπῆρξε μεγάλη ἀπώλεια διά τό ἔθνος. Τήν ἀπώλειαν αὐτήν τήν αἰσθάνεται ὁλόκληρος ὁ ἑλληνικός λαός, ὁ ὁποῖος ἐγνώρισε τήν πατρικήν στοργήν καί τήν χριστιανικήν ἀγάπην τοῦ ἐκλιπόντος βασιλέως. Τήν αἰσθάνονται ὅμως βαθύτερον ὅσοι εἶχον τήν ἀγαθήν τύχην καί τήν τιμήν νά συνεργασθοῦν καί νά συνδεθοῦν στενώτερον μαζί του. Γενναῖος καί δίκαιος ὡς βασιλεύς, ὑπῆρξεν ἐν ταυτῷ καί ἐξαίρετος ἄνθρωπος. Ἡ ἐντιμότης, ἡ καλωσύνη καί πρό παντός ἡ στοργή του διά τόν λαόν τόν κατέστησαν πρότυπον ἀνθρώπου καί βασιλέως. Οὐδέποτε βασιλεύς ἐταυτίσθη τόσον ἀπόλυτα ψυχικῶς μέ τόν λαόν του, ὅσον ὁ βασιλεύς Παῦλος. Ὅλοι οἱ Ἕλληνες παρηγορούμεθα μέ τήν σκέψιν ὅτι ὁ νέος βασιλεύς Κωνσταντῖνος, κληρονόμος τοῦ θρόνου ἀλλά καί τῶν ἀρετῶν τοῦ μεγάλου πατρός του, θά συνεχίσῃ τήν παράδοσιν ἐκείνου ἐπ' ἀγαθῷ τοῦ ἔθνους».

Στήν κηδεία τοῦ βασιλέως παρέστη ἡ σύζυγος τοῦ Κ. Καραμανλῆ, Ἀμαλία. Σχετικά, σέ ἐπιστολή πρός τόν Κ. Καραμανλῆ, ὁ Π. Κόντας ἀναφέρει μεταξύ ἄλλων:

«Χθές τό ἀπόγευμα ἔφθασε ἐδῶ καί ἡ Ἀμαλία καί ἔκανε ἄριστη ἐντύπωση. Μόλις πληροφορήθηκαν τό γεγονός τῆς ἀφίξεως ἀπό τά ἀνάκτορα, τήν ἐδέχθη ὁ βασιλεύς εἰς ἀκρόασιν καί τήν ὁδήγησε ὁ ἴδιος εἰς τήν αἴθουσαν τῶν Τροπαίων ὅπου ἦτο ὁ νεκρός τοῦ βασιλέως, γιά νά προσκυνήσει.

Ἡ κηδεία τοῦ βασιλέως Παύλου. Κάτω, τό Ὑπουργικό Συμβούλιο στή Μητρόπολη.

'Ο νέος βασιλεύς τῆς μίλησε μέ πολλήν ἐκτίμησιν καί τήν εὐχαρίστησε γιά τά τηλεγραφήματά σας καθώς καί γιά τήν μεγάλη σας λύπη γιά τόν θάνατο τοῦ πατρός του. Μάλιστα, εἶπε ὅτι γνωρίζει πολύ καλά τήν ἀπεριόριστη ἀγάπη πού ἔτρεφε γιά σᾶς ὁ ἐκλιπών, ἀσχέτως τῶν τελευταίων παρεξηγήσεων πού ὑπῆρχαν»[59].

'Ενδεικτική τῶν προσωπικῶν αἰσθημάτων τοῦ Κ. Καραμανλῆ ἀπέναντι στό βασιλέα Παῦλο εἶναι ἡ περικοπή ἐπιστολῆς του κατά τήν περίοδο τῆς ἀσθένειας τοῦ ἄνακτος:

«Μέ συνετάραξε ἡ ἀσθένεια τοῦ βασιλέως. 'Η ἀνησυχία μου ὑπῆρξεν ἐθνική ἀλλά καί προσωπική, λόγῳ τοῦ δεσμοῦ μου μέ τόν βασιλέα, διά τόν ὁποῖον, ἀνεξαρτήτως τῶν διαφωνιῶν μας, διατηρῶ πάντοτε αἰσθήματα ἀγάπης καί ἐκτιμήσεως»[60].

ΜΑΡΤΙΟΣ - ΑΠΡΙΛΙΟΣ 1964

'Ο Κ. Καραμανλῆς πραγματοποιεῖ ταξίδι δίμηνης διάρκειας μέ ἐπίκεντρο τήν Ἄπω 'Ανατολή.

Δύο μέρες πρίν ἀπό τήν ἀναχώρησή του, σέ ἐπιστολή του πρός τόν Π. Πιπινέλη, ἀφοῦ ἐπεσήμαινε ὅτι τό ταξίδι αὐτό ἀποτελοῦσε παλαιά ἐπιθυμία του, εἶχε ὑπογραμμίσει:

«'Από παιδί ἔζησα μέ τό αἴσθημα τοῦ καθήκοντος καί τῆς εὐθύνης. Καταλαβαίνεις πόσο δύσκολος εἶναι ἡ προσαρμογή εἰς τό καθεστώς τῆς ἀποστρατείας»[61].

Εὐθύς μετά τήν ἐπάνοδό του στό Παρίσι, τό Μάιο, ὁ Κ. Καραμανλῆς θά συνοψίσει ὁρισμένες ἐντυπώσεις του σέ ἐπιστολή πρός τόν Κ. Τσάτσο:

«Θυμοῦμαι ὅτι πολλές φορές σέ στιγμές κοπώσεως, ἐσχεδιάζαμε νά πραγματοποιήσωμεν ἕνα ταξίδι μακρυνό, ὅταν θά ἐγκαταλείπαμε τήν ἐξουσία. Λυποῦμαι διότι ἦρθαν ἔτσι τά πράγματα ὥστε νά κάμω μόνος τόν γῦρο τοῦ κόσμου. Πάντως, πρός παρηγορίαν σου, σέ πληροφορῶ ὅτι ἡ πραγματικότης εἶναι κατωτέρα τῶν περιγραφῶν. Μεγάλη ἀθλιότης καί ἐλάχιστα πράγματα ἱστορικοῦ ἤ καλλιτεχνικοῦ ἐνδιαφέροντος.

Τό ταξίδι, παρά ταῦτα, ὑπῆρξε ὠφέλιμο. Πρῶτον, διότι ἀπέκτησα μέ αὐτό συνείδησιν τῆς σμικρότητος τοῦ πλανήτου μας καί δεύτερον διότι ἐγνώρισα μία περιοχή, ἡ ὁποία κατά τήν γνώμην μου θ' ἀποτελῆ εἰς τό μέλλον τήν ἑστίαν τῶν διεθνῶν ἀνησυχιῶν...»[62].

19 ΜΑΡΤΙΟΥ 1964

Κατά τήν ψηφοφορία γιά τήν ἐκλογή τοῦ προέδρου τῆς νέας Βουλῆς ἐκδηλώνεται ἡ πρώτη ρωγμή στούς κόλπους τῆς πλειοψηφίας. 'Ο ἐπίσημος ὑποψήφιος τῆς ΕΚ, Γ. 'Αθανασιάδης-Νόβας, ἐξασφάλισε 136 ψήφους σέ σύνολο 295 παρόντων βουλευτῶν, ἐνῶ 30 ψηφοδέλτια ἔφεραν τό ὄνομα τοῦ 'Η. Τσιριμώκου. 'Ο Γ. 'Αθανασιάδης-Νόβας ἐκλέχθηκε στή δεύτερη ψηφοφορία.

Εὐθύς μετά τήν ἐκδήλωση τῆς «ἀνταρσίας», ὁ ἀρχηγός τῆς ΕΚ Γ. Παπανδρέου ἀποφάσισε τή διαγραφή ἀπό τό κόμμα τῶν Σ. Παπαπολίτη καί 'Η. Τσιριμώκου.

'Ο Π. Κανελλόπουλος ἀναλύει τά αἴτια τοῦ πρόσφατου ἐκλογικοῦ ἀποτελέσματος καί καθορίζει τήν τακτική τῆς ἀξιωματικῆς ἀντιπολιτεύσεως.

Μεταξύ ἄλλων, ἀφοῦ τόνισε ὅτι ὁ λαός παραπλανήθηκε ἀπό τίς δημαγωγικές ὑποσχέσεις τῆς ΕΚ, ὁ νέος ἀρχηγός τῆς ΕΡΕ ἐπεσήμανε:

«'Επράξαμεν ὑπό τήν ἡγεσίαν τοῦ ἱδρυτοῦ τῆς ΕΡΕ πολλά καί μεγάλα, ἀλλά τόν τελευταῖον καιρόν δέν ἐπροσέξαμεν ὡρισμένα μικρά ἔστω, ἀλλά σπουδαῖα σημεῖα, τά ὁποῖα ἐν τούτοις ἔπρεπε νά προσέξωμεν. Δέν ἐπροσέξαμεν τήν ψυχήν τοῦ λαοῦ, τοῦ μοχθοῦντος καί ταλαιπωρουμένου...».

Στήν ἐφαρμογή τῆς τακτικῆς της —κατέληξε— ἡ ΕΡΕ δέν θά ὄφειλε νά μιμηθεῖ τήν ΕΚ, ἡ ὁποία δέν δίσταζε νά μιλεῖ συνεχῶς γιά προδοσία, ἀλλά θά ἀσκήσει, γιά πρώτη ἴσως φορά στή χώρα, πραγματικά ὑπεύθυνη ἀντιπολίτευση.

Προκειμένου νά μή δυσχεράνει τό ἔργο τοῦ νέου ἀρχηγοῦ τῆς ΕΡΕ, ὁ Κ.Καραμανλῆς θά προσπαθήσει νά ἀποφύγει κάθε ἐνεργό ἀνάμιξη στόν καθορισμό τόσο τῆς γενικότερης ἀντιπολιτευτικῆς στρατηγικῆς ὅσο καί τοῦ εἰδικότερου χειρισμοῦ τῶν ἐπιμέρους πολιτικῶν θεμάτων ἀπό τήν ἡγεσία καί τούς ἐκπροσώπους τοῦ κόμματος — ἐφόσον μάλιστα δέν ἄπτονταν αὐστηρά προσωπικῶς τῆς πολιτείας του.

'Οπωσδήποτε, ἡ διαπίστωση κάποιας μοιραίας ἀδράνειας ἤ ἀδυναμίας στούς κόλπους τοῦ κόμματος δέν θά ἦταν δυνατό νά ἀφήσει ἀδιάφορο τόν ἱδρυτή τῆς ΕΡΕ. Συνεπής ἐντούτοις στήν τήρηση τῆς γραμμῆς πού εἶχε χαράξει, ὁ Κ. Καραμανλῆς περιοριζόταν νά διατυπώνει τίς σκέψεις καί τίς παραινέσεις του μέ τρόπο διακριτικό καί αὐστηρά ἐμπιστευτικό. Μέ αὐτό τό πνεῦμα, ὑπογράμμιζε σέ ἐπιστολή πρός τόν ἄμεσο προσωπικό του συνεργάτη, Δ. Βέρρο:

«Εἶναι δυσάρεστον βέβαια ὅτι τά στελέχη τοῦ κόμματος δέν δείχνουν μεγάλην προθυμίαν διά ἀγῶνα. Ἔχω ὅμως τήν ἐλπίδα ὅτι ὑπό τήν πίεσιν τῆς κοινῆς γνώμης καί διά λόγους προβολῆς, θά κινητοποιηθοῦν προϊόντος τοῦ χρόνου. Φθάνει νά γίνῃ αὐτό κατά τρόπον μεθοδικόν καί συντονισμένον. Αὐτό δέ ἀκριβῶς θά πρέπει νά ἐπιδιώξῃ ὁ Κανελλόπουλος. Νά μοιράσετε τό ἔργο σέ 5 ἤ 6 τομεῖς (οἰκονομικά, ἐξωτερικά, κοινωνιοεργατικά, γεωργικά, στρατιωτικά) καί νά καλύψετε τόν κάθε τομέα μέ δύο πρώην ὑπουργούς οἱ ὁποῖοι θά εἶναι ὑπεύθυνοι καί διά τήν Βουλήν καί διά τόν τύπον»[63].

Μετά τρεῖς μῆνες, ὁ Δ. Βέρρος θά παρατηρήσει ὅτι οἱ προσπάθειες πού ἀνέλαβε σέ ἐφαρμογή τῶν ὑποδείξεων τοῦ Κ. Καραμανλῆ εἶχαν προσκρούσει στήν «ἀποκαρδιωτική ἀδιαφορία» τῶν ἡγετικῶν στελεχῶν τοῦ κόμματος[64].

28 ΜΑΡΤΙΟΥ 1964

Τό ὑπουργεῖο Προεδρίας Κυβερνήσεως δίνει στή δημοσιότητα τίς ἐκθέσεις πού ὑποβλήθηκαν στόν ὑπουργό τῆς Δικαιοσύνης, Π. Πολυχρονίδη, ἀπό τούς Α. Τούση, ἀντεισαγγελέα τοῦ Ἀρείου Πάγου, καί Λ. Κανελλάκο, ἐφέτη, μετά ἀπό ἔλεγχο πού διενήργησαν, μέ ἐντολή τῆς Κυβερνήσεως, γιά τά μυστικά κονδύλια στά ὑπουργεῖα Ἐξωτερικῶν καί Προεδρίας Κυβερνήσεως. Δεδομένου ὅτι ἡ ἔρευνα δέν εἶχε ὁλοκληρωθεῖ, οἱ ἐκθέσεις τους κάλυπταν τό ὑλικό πού εἶχε ἤδη ἐξεταστεῖ. Ἡ πρώτη, συγκεκριμένα, ἀναφερόταν στά μυστικά κονδύλια τοῦ ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν καί ἐλεγχόταν ὁ τρόπος διαθέσεως 7 ἑκατ. δρχ.

Σέ ἀπάντηση τοῦ δημοσιεύματος, ὁ Ἐ. Ἀβέρωφ, ἀφοῦ ἐξέφρασε τή λύπη του γιά τή διενέργεια ἑνός παρόμοιου ἐλέγχου, ἀδιανόητου σέ ὁποιαδήποτε εὐνομούμενη χώρα, καί ἀφοῦ χαρακτήρισε ὡς ἀήθη τήν τμηματική δημοσίευση, παρατήρησε ὅτι, ἐνῶ ἐπισημαίνονταν ἐλάχιστες τυπικές ἀνωμαλίες— ἐπιβεβλημένες καί αὐτές ἀπό τήν ἀνάγκη γιά τή χορήγηση χρημάτων πρός ἀντιμετώπιση σοβαρότατου ἐθνικοῦ θέματος, καταρριπτόταν ὁ συκοφαντικός μῦθος γιά τή χαριστική διάθεση δεκάδων ἤ καί ἑκατοντάδων ἑκατομμυρίων δραχμῶν.

30 ΜΑΡΤΙΟΥ - 4 ΑΠΡΙΛΙΟΥ 1964

Ὁ πρωθυπουργός Γ. Παπανδρέου ἀναπτύσσει στή Βουλή τίς προγραμματικές κατευθύνσεις τῆς Κυβερνήσεως καί ἐξασφαλίζει τήν ψῆφο ἐμπιστοσύνης τοῦ σώματος μέ 168 θετικές ψήφους σέ σύνολο 187 παρόντων βουλευτῶν. Οἱ ἐκπρόσωποι τῆς ΕΔΑ δήλωσαν κατά τήν ψηφοφορία «παρών», παρέχοντας, ἔμμεσα, ψῆφο ἀνοχῆς στήν Κυβέρνηση. Οἱ βουλευτές τῶν δύο ἄλλων κομμάτων εἶχαν ἀποχωρήσει ἀπό τήν αἴθουσα τῶν συνεδριάσεων — μετά ἀπό προσβλητική φράση σέ βαρος τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς ΕΡΕ ἀπό τόν ὑφυπουργό Παιδείας, στήν πρώτη περίπτωση, καί ἐξαιτίας τῆς ἀπουσίας τοῦ πρωθυπουργοῦ κατά τή δευτερολογία τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν Προοδευτικῶν, στή δεύτερη.

Στή διάρκεια τῆς σχετικῆς συζητήσεως, ὁ πρωθυπουργός ἐπανέλαβε τίς γνωστές ἤδη προγραμματικές θέσεις του, τίς ὁποῖες καί συνόψισε στό τρίπτυχο «πολιτική, κοινωνική καί οἰκονομική δημοκρατία». Ὁ ἀρχηγός τῆς ΕΡΕ, Π. Κανελλόπουλος, ἐπιβεβαίωσε τήν ἀπόφασή του νά ἀσκήσει τό αντιπολιτευτικό ἔργο χωρίς νά παρεκκλίνει ἀπό τούς κανόνες τοῦ ὑψηλοῦ κοινοβουλευτικοῦ καί δημοκρατικοῦ ἤθους πού εἶχε ἐπιδείξει ἀπό τή στιγμή τῆς ἐκδόσεως τῶν ἐκλογικῶν ἀποτελεσμάτων. Συγκεκριμένα, ἐπεσήμανε, προεισαγωγικά, τά ἑξῆς:

«Τό φαινόμενον ἐνώπιον τοῦ ὁποίου εὑρισκόμεθα, τό ὁποῖον προεκάλεσε ὁ ἀνένδοτος ἀγών, ὁ ὁποῖος ἀπετέλεσεν κρᾶμα ἀρνητικῶν συνθημάτων καί θετικῶν ὑποσχέσεων διά πᾶν ὅ,τι ἐπεθύμει ἡ καρδία ἑκάστου, φοβοῦμαι ὅτι εἶναι παθολογικόν. Ἀντιθέτως, εἶναι πράγματι σημεῖον ἐπιτρέπον μεγάλην, ὡς πρός τό μέλλον τῆς χώρας, αἰσιοδοξίαν, ὅτι τά 35 ἑκατοστά τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ἀντέστησαν εἰς τόν πειρασμόν καί δέν παρεσύρθησαν ἀπό τά διεγερτικά συνθήματα. Μετά δετῆ σκληράν καί ὑπεύθυνον δημιουργικήν ἐργασίαν, ἡ ὁποία, παρά οἱαδήποτε τυχόν λάθη, εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα κατά κύριον λόγον νά ὑπάρχη σήμερον ἀναμορφωμένη Ἑλλάς, δέν λέγω ὅτι τώρα εἰσερχόμεθα ἡμεῖς εἰς τήν εὔκολον ἐποχήν τοῦ ἔτους. Ὄχι, κύριοι τῆς Ἑνώσεως Κέντρου, δέν θά σᾶς μιμηθῶμεν, δέν θά εἴπωμεν ποτέ ἀσκοῦντες τήν ἀντιπολίτευσιν κάτι τό ὑπερβολικόν καί ἀνεύθυνον.... Δέν ἔχω τό δικαίωμα νά εἴπω ὅτι εἴμεθα τυχόν καλύτεροι. Μᾶς ἔχει ὅμως τόσον πολύ παιδεύσει ἡ μακρά ἄσκησις τῆς ὑπευθύνου διαχειρίσεως τῶν κρατικῶν καί ἐθνικῶν ὑποθέσεων, ὥστε θά εἶναι ἀδύνατον νά ἀντιγράψωμεν τάς ἰδικάς σας μεθόδους».

Στή συνέχεια, ἀφοῦ ἀναφέρθηκε ἀναλυτικά στό περιεχόμενο τῶν προγραμματικῶν δηλώσεων τοῦ πρωθυπουργοῦ, ἐπεσήμανε συμπερασματικά:

«Ὁ λόγος σας, κύριε πρόεδρε τῆς Κυβερνήσεως, ὑπῆρξε μετριοπαθής ἀπόψε, ἄλλωστε προγραμματικάς δηλώσεις ἐκάματε, γενικοῦ χαρακτῆρος, ἀφηρημένου. Αἱ προθέσεις σας ὅμως ἀπεκαλύφθησαν χθές».

Καί ὁ Π. Κανελλόπουλος κατήγγειλε ὡς πράξεις ἀπαράδεκτες καί δηλωτικές πνεύματος δυσφημήσεως καί μισαλλοδοξίας: πρῶτον τήν ἀναιτιολόγητη δημοσιοποίηση, μέ πρωτοβουλία τοῦ ὑπουργοῦ Δικαιοσύνης, τῆς ἐκθέσεως τοῦ ἀρεοπαγίτη Φλώρου σχετικά μέ τό ρόλο τοῦ εἰσαγγελέα Κ. Κόλλια στή διερεύνηση τῆς ὑποθέσεως Λαμπράκη, χωρίς νά παραθέσει καί τίς ἄλλες συναφεῖς ὑπηρεσιακές ἐκθέσεις· καί, δεύτερον, τήν ταυτόχρονη, ἐσπευσμένη ἐπίσης, δημοσίευση τμήματος τῆς ἐκθέσεως Τούση, πού ἀφοροῦσε τήν ἔρευνα περί τῶν μυστικῶν κονδυλίων σέ μόνο τό ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, καί πάνω, μάλιστα, σέ θέματα λεπτότατης ὑφῆς.

Τελικά, ἡ ἐμμονή τῆς συμπολιτεύσεως στή σκανδαλοθηρική ἐκστρατεία σέ βάρος τοῦ κόμματος καί τῶν στελεχῶν τῆς ΕΡΕ, καί ἡ συνακόλουθη ἔνταση τῆς ὀξύτητας στούς κόλπους τοῦ κοινοβουλίου, θά ἐξωθήσει τήν ἀξιωματική ἀντιπολίτευση στήν ἀποχώρηση ἀπό τήν αἴθουσα τῆς Βουλῆς, στίς 3 Απριλίου[65].

Μετά τήν ὁρκομωσία του ὡς βασιλέως, ὁ Κωνσταντῖνος ἐγκαινιάζει τίς ἐργασίες τῆς Βουλῆς. Δεξιά, ὁ πρόεδρος τοῦ Σώματος, Γ. 'Αθανασιάδης - Νόβας, καί ὁ πρωθυπουργός.

15 ΑΠΡΙΛΙΟΥ 1964

Ὁ πρώην πρεσβευτής τῆς Ἑλλάδος στή Βόννη, Θεμιστοκλῆς Τσάτσος, μέ δήλωσή του, ἀνασκευάζει ἐξ ὁλοκλήρου τό περιεχόμενο ἐκθέσεως, ἡ ὁποία μέ ἀναφορά στίς σχέσεις τῶν ἑλληνικῶν ἀρχῶν μέ τούς ἀποδήμους ἐργάτες καί σπουδαστές στή Δ. Γερμανία, εἶχε ἐμφανίσει τήν Ἑλλάδα σάν χώρα ἀστυνομευόμενη καί ἐπηρεαζόμενη στήν πολιτική της ἀπό τίς ἐκάστοτε εἰσηγήσεις κατώτερων ὑπαλλήλων. Συμπερασματικά, τονίζει ὅτι οἱ σχετικές πληροφορίες «φέρουν ἔκδηλον τήν σφραγίδα κακῆς δημοσιογραφικῆς ἀνταποκρίσεως» καί ἐκφράζει ἀπορία γιά τό γεγονός ὅτι ὁ ὑπουργός Ἐργασίας «ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν τοιοῦτον κομβολόγιον ἐξοργιστικῶν ἀνακριβειῶν».

24 ΑΠΡΙΛΙΟΥ 1964

Διευρύνονται οἱ προσωπικοί ἀνταγωνισμοί στούς κόλπους τῆς πλειοψηφίας. Ὁ Γ. Μαῦρος, ὑπουργός Συντονισμοῦ, παραιτεῖται καί ἀναλαμβάνει, στίς 25 Μαΐου, τή θέση τοῦ διοικητῆ τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης τῆς Ἑλλάδος.

Ἡ μετακίνηση τοῦ Γ. Μαύρου συνέχεται ἄμεσα μέ τήν ἔνταση τῆς ἀνταγωνιστικῆς διαμάχης μεταξύ τῶν κορυφαίων στελεχῶν τῆς ΕΚ, πέρα ἀπό τόν πρώην ὑπουργό Συντονισμοῦ, ἰδιαίτερα μεταξύ τῶν Κ. Μητσοτάκη καί Ἀ. Παπανδρέου.

11 ΜΑΪΟΥ 1964

Στή διάρκεια τῆς τελετῆς γιά τή θεμελίωση ἀπό τό βασιλέα τοῦ Β΄ διϋλιστηρίου στήν περιοχή Διαβατά Θεσσαλονίκης, ὁ πρωθυπουργός, ἐπικεφαλῆς δεκαοκτώ μελῶν τῆς Κυβερνήσεως, ἐπεσήμανε ὅτι τό βιομηχανικό συγκρότημα ΕΣΣΟ-Πάπας θά ἀποτελέσει σταθμό στήν ἐκβιομηχάνιση τῆς χώρας καί ἰδιαίτερα τῆς βόρειας Ἑλλάδας. Τήν ἴδια ἐπισήμανση θά ἐπαναλάβει, τρεῖς ἡμέρες ἀργότερα, στή Βουλή, κατά τή συζήτηση τοῦ θέματος τῆς συμβάσεως μεταξύ τοῦ Δημοσίου καί τοῦ ὁμίλου ΕΣΣΟ-Πάπας. Παράλληλα ὅμως θά ἐπικαλεστεῖ, μέ τήν εὐκαιρία αὐτή, καί τίς «βελτιώσεις» τῆς ἀρχικῆς συμβάσεως πού ἐξασφαλίστηκαν —ὅπως ἰσχυρίστηκε— μέ ἐνέργειες τῆς Κυβερνήσεως.

Στή διάρκεια σχετικῆς συζητήσεως στή Βουλή καί σέ ἀπάντηση τῶν κυβερνητικῶν ἰσχυρισμῶν, ὁ Π. Παπαληγούρας, ὡς πρώην ὑπουργός Συντονισμοῦ, ἀντέτεινε ὅτι οἱ βελτιώσεις πού ἐπικαλεῖται ὁ πρωθυπουργός εἶναι βασικά ὑπέρ τοῦ ἀναδόχου· σέ κάθε ὅμως περίπτωση, οἱ δευτερεύουσες αὐτές τροποποιήσεις δέν ἀρκοῦν γιά νά ἑρμηνεύσουν τήν ἀντιφατική στάση τῆς κυβερνητικῆς παρατάξεως ἀπέναντι στίς συμβάσεις. Ὁπωσδήποτε — κατέληξε —οἱ λόγοι πού ἐκφωνήθηκαν, μέ τήν εὐκαιρία τῆς

θεμελιώσεως, ἀπό τόν πρόεδρο καί τά μέλη τῆς Κυβερνήσεως, ἐπιβεβαιώνουν τήν ἀξία τοῦ ἔργου, τό ὁποῖο καί ἀποτελεῖ ἐπίτευγμα τῆς ΕΡΕ. Ὁ Π. Κανελλόπουλος ἐξάλλου, παρατήρησε χαρακτηριστικά:

«Ἀπό τό μεγάλο σκάνδαλο πού ἐπεσήμανε ἡ ΕΚ ὡς ἀντιπολίτευση, ὡς τό μεγάλο εὐεργέτημα ὑπέρ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καί τῆς Μακεδονίας, πού ἐπικαλεῖται σήμερα, δέν πηδοῦν ἄνδρες μέ βάρος ἠθικό, ἀλλά μόνο ἐλαφροί σάν σχοινοβάτες»[66].

20 ΜΑΪΟΥ 1964

Ὁ Π. Κανελλόπουλος σέ μακρά ἐπιστολή του, ἐνημερώνει τόν Κ. Καραμανλῆ γιά τήν κατάσταση πού ἐπικρατεῖ —τρεῖς μῆνες μετά τίς ἐκλογές καί ἕξι μετά τήν ἀναχώρησή του ἀπό τήν Ἑλλάδα:

«Ἀγαπητέ μου πρόεδρε,

Συνεπληρώθησαν τρεῖς μῆνες ἀπό τῶν ἐκλογῶν καί περίπου ἕξ μῆνες ἀπό τῆς ἀναχωρήσεως Σου. Εἶναι δύσκολον νά Σοῦ περιγράψω, τί ἐσήμαναν ἀπό ἀπόψεως εὐθυνῶν οἱ μῆνες αὐτοί δι' ἐμέ. Ἀγωνίζομαι διά νά ἀνακόψω τήν πορείαν τῆς χώρας πρός τήν ἠθικήν διάλυσιν. Εἶμαι, βέβαια, ὑπερήφανος, διότι ἀνέλαβα τήν ἀποστολήν αὐτήν, καί ἡ βοήθεια τοῦ κόμματος — τῶν ἐπιτελῶν καί ὅλων τῶν βουλευτῶν,καθώς καί τῆς πεισμωμένης πλέον καί φανατικῆς δικῆς μας κοινῆς γνώμης — εἶναι πολύτιμος καί μεγάλη. Ἀλλά ὁ ψυχικός μόχθος (πέραν τοῦ σωματικοῦ κόπου) γίνεται κάθε μέρα βαρύτερος καί ὀδυνηρότερος μέ τήν διαπίστωσιν ὅτι ὁ τόπος, παρά τόν ἀγῶνα μας, παραδίδεται ἀπό ἄφρονας καί ἀδιστάκτους κυβερνήτας εἰς τό χάος.

Τό Κυπριακόν ἔχει ἐμπλακεῖ κατά τρόπον τοσούτω μᾶλλον δραματικόν, καθ' ὅσον οἱ κυβερνῶντες — ὅπως ἐτόνισα ἐπανειλημμένως εἰς τήν Βουλήν καί εἰς δηλώσεις μου διά τοῦ τύπου — κατέχονται ἀπό τό πλέγμα τῆς ἀντιθέσεως πρός τήν ΕΡΕ καί δέν ἔχουν, ὡς ὤφειλον, τήν ἐθνικήν ἄνεσιν νά τό διαχειρισθοῦν ἀνεπηρέαστα ἀπό ὅσα ἔχουν εἰπεῖ κατά τῶν «ἐγκληματικῶν» καί «προδοτικῶν» συμφωνιῶν τοῦ 1959. Εἶναι οἱ ἄφρονες δέσμιοι τῶν λόγων των καί τῆς ἐθνοκαπηλείας, τήν ὁποίαν ἤσκησαν ἐπί ἔτη ἐναντίον μας. Ἡ στάσις μου κατά τάς ἐπανειλημμένας πρό τῆς 16ης Φεβρουαρίου ὁλονυκτίας κοινάς συσκέψεις δέν τούς ἐσυνέτισε. Δέν ἀνέχονται τήν εὐπρεπῆ βοήθειαν τῶν ἀντιπάλων των οὔτε ἐνώπιον τῶν ἐθνικῶν κινδύνων.

Ἡ οἰκονομική κατάστασις βαίνει ἀπό ἡμέρας εἰς ἡμέραν εἰς πλήρη ἀποδιοργάνωσιν. Ὅλα τά σημεῖα δείχνουν ὅτι ἐντός τοῦ ἔτους — ἐάν δέν σημειωθῆ θαῦμα — θά ἔχωμεν ἐν συνδυασμῷ μέ οὐσιώδη αὔξησιν τοῦ παθητικοῦ τοῦ ἰσοζυγίου πληρωμῶν, πληθωριστικά φαινόμενα βαρείας μορφῆς, τά ὁποῖα εἶναι ἀδύνατον ν' ἀντιμετωπισθοῦν ἀπό τούς δημαγωγούς πού ὑπεσχέθησαν τά πάντα. Τό καπνικόν (ἄν καί ἔχει ἀκόμα πτυχάς πού δέν ἐφάνησαν) φαίνεται ὅτι τό ξεπερνᾶ μᾶλλον ἡ Κυβέρνησις μέ μικράς ἐκ μέρους τῶν παραγωγῶν ἀντιδράσεις. Ἀλλ' ἔφθασε — πρό τῶν πυλῶν τοῦ προϋπολογισμοῦ — τό σιτικόν. Καί ἐπακολουθοῦν τόσα ἄλλα. Ἡ ἀπογοήτευσις εἰς τήν ὕπαιθρον —φαινόμενον πού δέν ἔχει ἀκόμη οὐσιωδῶς σημειωθῆ, ἀλλά θά ἐκδηλωθῆ ταχέως βαρύτατα, ποῦ θά ὁδηγήση; Ἀγωνίζομαι μαζί μέ τούς βουλευτάς μας πού, αἰσθανόμενοι τόν κίνδυνον, κινοῦνται, νά διοχετεύσω πρός τήν ΕΡΕ τούς δυσαρεστημένους. Ἀλλά δέν εἶναι εὔκολον. Ἤλπισαν, βάσει τῶν ὑποσχέσεων τοῦ Παπανδρέου, εἰς παραδεισίους λύσεις. Τώρα, ὅταν θά ἀπογοητευθοῦν, ὑπάρχει ὁ κίνδυνος νά τραβήξουν ἀριστερά, τοσούτω μᾶλλον καθ' ὅσον τήν ὕπαιθρον — μέ τό μούδιασμα πού ἐπῆλθεν εἰς τά σώματα ἀσφαλείας — τήν ἀλωνίζουν οἱ κομμουνισταί.

Οἱ δημόσιοι ὑπάλληλοι ἄρχισαν νά ἐξεγείρωνται. Προχθές ἐσημειώθη ἡ πρώτη δημοσία σύγκρουσις τῆς ΑΔΕΔΥ μέ τόν Μητσοτάκη. Καί ἡ συνέχεια θά προσλάβη ταχέως — πάντως κατά τόν Σεπτέμβριον — ἐντονωτέρας μορφάς. Δέν μέ ἱκανοποιεῖ διόλου ὡς ὑπεύθυνον πολιτικόν ἄνδρα, ἡ κατάστασις αὐτή πού ἀργά ἤ γρήγορα θά ὁδηγήση τήν Κυβέρνησιν εἰς ἀδιέξοδον. Ἐνώπιον τοῦ ἀδιεξόδου θά εὑρεθῆ τό ἔθνος καί ὄχι μόνον ὁ ἐξαπολύσας τήν θύελλαν συμπολίτης μου. Καί ἡ θύελλα, πού ἐξαπέλυσε, δέν προέρχεται μόνον ἀπό τήν δημαγωγίαν καί τάς ἄφρονας ὑποσχέσεις του. Προέρχεται καί ἀπό τήν λεγομένην «Δημοκρατίαν» του. Ἡ πορεία τῶν 115 σωματείων πρό ἑνός καί ἡμίσεος περίπου μηνός καί ἡ προχθεσινή «πορεία» τῆς εἰρήνης ἔχουν προκαλέσει τό δέος καί τά φοβερώτερα προαισθήματα εἰς τήν ψυχήν παντός γνησίου Ἕλληνος. Ἀντιμετωπίζω ἔντονα καί μέ αὐστηροτάτην γλῶσσαν τήν ἀσυδοσίαν πού ἔχει ἐγκαινιάσει ἡ Κυβέρνησις Παπανδρέου. Αὐτό ἱκανοποιεῖ τήν δική μας παράταξιν (καί ποσοστόν τι συνετῶν ὀπαδῶν τοῦ Κέντρου, εἰδικώτερα εἰς τήν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν), ἀλλά δέν ἀναστέλλει τό κακόν. Ὁ τύπος μας (καί αὐτή ἡ «Καθημερινή») ἔχει γίνει μαχητικώτατος. Ἀλλά καί αὐτό δέν ἀρκεῖ. Ἡ ἐξόρμησις τῶν κομμουνιστῶν προσλαμβάνει ἐπικίνδυνον μορφήν καί ἐπηρεάζει τήν νεολαίαν. Ἀπό τό ἐρχόμενον Σάββατον (ἔχω ὀργανώσει μίαν συνεστίασιν τῶν ἰδικῶν μας νέων ἐδῶ εἰς τάς Ἀθήνας) θά ἀρχίσω μίαν σταυροφορίαν διασώσεως τῶν νέων ἀπό τάς παγίδας τοῦ κομμουνισμοῦ. Ἐλπίζω νά ὑπάρξη ἀποτέλεσμα, ἀλλά θά χρειασθῆ πολύς κόπος. Εἶμαι πάντως ἀποφασισμένος — μέ τήν βοήθειαν τοῦ Θεοῦ — νά κάμω πᾶν ὅ,τι ἐπιτρέπει ἡ βιολογική μου ἀντοχή.

Ἐκεῖ, ὅπου εἴχαμε ἐπιτυχίαν (νομίζω, μεγάλην), εἶναι τό θέμα τό ἠθικόν, ἐν συνδυασμῷ μέ τάς τόσας συκοφαντίας πού ἐξαπέλυσαν ἐναντίον τῆς Κυβερνήσεώς μας διά τήν σύμβασιν Πάπας. Ὁ χειρισμός εἰς τήν Βουλήν ἔγινε κατά τρόπον ἄριστον. Ὁ Παπαληγούρας κατέδειξε μέ μαθηματικήν σαφήνειαν καί ἀκρίβειαν τήν ἀπάτην των. Καί τούς ἔκαμα καί ἐγώ μίαν βιαιοτάτην ἐπίθεσιν πού εἶχεν ἀπήχησιν εἰς τήν κοινήν γνώμην καί εἰς τόν τύπον μας. Φυσικά, ὑπάρχουν καί πολλά ἄλλα δυσχερέστατα προβλήματα συνδεόμενα μέ τάς διαβολάς καί συκοφαντίας πού ἐπί τόσα ἔτη ἐξετόξευαν ἐναντίον τῆς Κυβερνήσεώς μας. Εἴμεθα ὅλοι ἕτοιμοι νά ἀποκρούσωμεν καί αὐτά.

Θά ἔγραφα περισσότερα. Ἀλλά μόλις πρό ὀλίγου εἶπε ὁ ἀγαπητός Ἀχιλλεύς ὅτι φεύγει αὔριο διά τό Παρίσι. Ἔτσι ἀράδιασα τάς σκέψεις μου — καί δή μόνον ἕνα χιλιοστόν τῶν σκέψεών μου — βιαστικά καί πρόχειρα. Ἐλπίζω καί εὔχομαι νά αἰσθάνεσαι καλά καί νά ἔχης, ὕστερα ἀπό τάς εὐθύνας 8 ἐτῶν, τή δυνατότητα κάποιας ἠρεμίας. Θέλω νά σέ βεβαιώσω ὅτι τό ἔργον Σου — ἡ εἰς τόσους ἐμφανεῖς τομεῖς τῆς ζωῆς τῆς χώρας δημιουργία τῶν ὀκτώ ἐτῶν — ἀναγνωρίζεται ἀπό πάντα ἐχέφρονα καί ἀποτελεῖ,

πάντως, τήν σταθεράν βάσιν, ἐπί τῆς ὁποίας χοροπηδοῦν οἱ ἀρνηταί καί καταλυταί. Ὁ ἀγαπητός Δημητράκης Χέλμης, πού θά εὑρίσκεται ἀκόμη εἰς τό Παρίσι, θά Σοῦ διηγήθηκε ἀσφαλῶς καί πολλές λεπτομέρειες, χαρακτηριστικές τῆς καταστάσεως, ἀκόμη καί γραφικάς σκηνάς ἀσυναρτησίας πού δέν μπορῶ νά τίς ἀναπαραστήσω εἰς μίαν ἐπιστολήν. Ἂς ἀρκεσθῶ λοιπόν, εἰς ὅσα προχείρως ἔγραψα»[67].

Ὁ Κ. Καραμανλῆς ἀπηύθυνε στόν Π. Κανελλόπουλο τήν ἀκόλουθη ἀπάντηση:

«Ἀγαπητέ πρόεδρε,

Ἔχάρηκα πού πῆρα εἰδήσεις σου ὕστερα ἀπό τόσον καιρό.

Ἀντιλαμβάνομαι καί ἐκτιμῶ τάς δυσχερείας τάς ὁποίας ἀντιμετωπίζεις προκειμένου νά χαλιναγωγήσης μία ἀφηνιάσασαν Κυβέρνησιν καί νά ἐμψυχώσης ἕνα κόμμα τό ὁποῖον πέραν τῆς φυσικῆς ἐκ τῆς ἐξουσίας κοπώσεως, ὑπέστη κατά τό τελευταῖον ἔτος ἀλλεπάλληλα καί ἀπροσδόκητα πλήγματα. Ὑπό τάς συνθήκας αὐτάς θά πρέπει νά θεωρῆται ἐπίτευγμα ἡ διατήρησις τῆς συνοχῆς του καί ἡ σημειουμένη ἤδη ἀποκατάστασις τοῦ ἠθικοῦ του. Νομίζω ὅτι ἡ ἱκανοποίησις αὐτή εἶναι ἀρκετή διά νά ἀντισταθμίση τήν ψυχικήν δοκιμασίαν πού ὑφίστασαι.

Τό γράμμα σου, παρ' ὅλον ὅτι ἐγράφη ἐν σπουδῇ, ὅπως μοῦ λές, μοῦ ἔδωσε σαφῆ καί πλήρη εἰκόνα τῆς ἐν Ἑλλάδι καταστάσεως. Συμφωνῶ μέ τάς διαπιστώσεις σου καί κατέχομαι καί ἐγώ ἀπό τίς ἴδιες ἀνησυχίες. Μέ ἀνησυχεῖ πρό παντός τό ἐπικίνδυνον πολιτικόν καί ἠθικόν κλῖμα τό ὁποῖον ἐδημιουργήθη τόν τελευταῖον καιρόν εἰς τόν τόπον μας. Καί τό χειρότερον εἶναι ἀκριβῶς ἐκεῖνα τά ὁποῖα ἐπεζήτησεν ἡ πλειοψηφία τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Διότι κανείς δέν δύναται νά πῇ ὅτι ἐπλανήθη. Ὁ κύριος Παπανδρέου ἦτο γνωστός, καί ὄχι εὐφήμως, εἰς τούς Ἕλληνας. Ἡ δέ πολιτική του τῶν δύο τελευταίων ἐτῶν προδιέγραφε σαφῶς τήν σημερινήν κατάστασιν.

Εἶναι πάντως ἀτύχημα καί διά τόν τόπον καί διά αὐτόν τόν ἴδιον ὅτι δέν συνέλαβεν τήν εὐκαιρίαν πού τοῦ προσέφερε ὁ λαός, νά ἀποδείξῃ ὅτι εἶναι σοβαρός καί τίμιος ἄνθρωπος καί ὅτι ἐπί πενῆντα χρόνια ἠδικεῖτο καταφρονούμενος. Νά ἐργασθῇ ὠφελίμως διά τόν τόπον καί νά βελτιώση τήν θέσιν του εἰς τήν ἱστορίαν. Ἀντιθέτως, εἰς τά παλαιά καί γνωστά του ἐλαττώματα, προσετέθησαν καί νέα χειρότερα.

Ἡ εὐτέλεια πού χαρακτηρίζει ὅλες του τίς πράξεις τόν τελευταῖο καιρό προκαλεῖ ἀγανάκτησιν καί ἀηδίαν. Πολύ φοβοῦμαι ὅτι αἱ συνέπειαι τῆς διελεύσεώς του ἀπό τήν ἐξουσίαν δυσκόλως θά θεραπευθοῦν. Διότι εἶναι δύσκολον νά θεραπεύσης τήν νοοτροπίαν ἑνός λαοῦ ὁλοκλήρου ὅταν ὑποστῇ, ὅπως ἐν προκειμένῳ, διαστροφήν.

Μέ τήν εὐκαιρίαν αὐτήν θά σοῦ ὑποβάλω μερικάς σκέψεις μου, τήν χρησιμότητα τῶν ὁποίων θά κρίνης ὁ ἴδιος.

Τό Κυπριακόν, διά τό ὁποῖον μοῦ γράφεις, ἐγκυμονεῖ κινδύνους τούς ὁποίους δέν νομίζω ὅτι ἐκτιμᾶ ἐπαρκῶς ἡ κοινή γνώμη ἐν Ἑλλάδι. Διότι πέραν τοῦ κινδύνου τῆς συγκρούσεως μέ τήν Τουρκίαν πού θά ὁδηγήση ἀσφαλῶς εἰς ἐθνικήν συμφοράν, ἡ καλλιέργεια καί μόνον ἀντισυμμαχικοῦ πνεύματος δύναται νά ἔχη ἐπικινδύνους ἐπιπτώσεις ἐπί τοῦ μέλλοντος τῆς χώρας. Ὅπως σοῦ ἔγραψα καί παλαιότερον, θεωρῶ σφάλμα τήν ἀνακίνησιν τοῦ Κυπριακοῦ ὑπό τάς παρούσας συνθήκας καί ὑπό τήν μορφήν πού ἀνεκινήθη. Θεωρῶ δέ μεγαλύτερον σφάλμα τόν χειρισμόν του ἀπό μέρους τῆς Κυβερνήσεως, ἡ ὁποία, δεσμία τῶν δημοκοπικῶν θέσεων πού ἔλαβεν κατά τό παρελθόν, ἀφέθη νά ρυμουλκηθῇ ἀπό τόν Μακάριον.

Ἡ ἐπιδίωξις τῆς ἀναμορφώσεως τῶν συμφωνιῶν καί μάλιστα μέ βίαια μέσα δέν ἀποτελεῖ οὔτε ἐθνικήν οὔτε λογικήν ἐπιδίωξιν. Διότι, πέραν τῶν κινδύνων τούς ὁποίους διά τό τίποτα προκαλεῖ, μᾶς ἀπομακρύνει καί ἀπό τήν τελικήν λύσιν τῆς Ἑνώσεως. Πιστεύω πάντοτε ὅτι ἐάν ὁ Μακάριος ἐδημιούργει, διά τῆς πολιτικῆς του ἔναντι τῶν Τούρκων, τάς καταλλήλους ψυχολογικάς προϋποθέσεις, θά ἐφθάναμε μίαν ἡμέραν ἀβιάστως εἰς τήν Ἕνωσιν. Καί θά ἐφθάναμεν ὄχι τόσον διότι θά κατενοεῖτο τό δίκαιόν μας, ἀλλά διότι θά κατενοεῖτο ὅτι τό συμφέρον καί τῆς Τουρκίας καί τῆς συμμαχίας ἐξυπηρετεῖται διά τῆς Ἑνώσεως.

Ἤδη, ὅμως, τό σφάλμα ἐγένετο καί δέν ἀπομένει ἄλλος τρόπος ἀποτροπῆς τῶν κινδύνων ἀπό τήν πειθάρχησιν τοῦ Μακαρίου εἰς τάς ἐπιδιώξεις τῶν Ἀθηνῶν, αἱ ὁποῖαι θά πρέπει νά προσδιορισθοῦν κατά τρόπον συγκεκριμένον καί ρεαλιστικόν. Διότι αὐτήν τήν στιγμήν κανείς δέν ἀντιλαμβάνεται τί ἐπιδιώκει ἡ ἑλληνική Κυβέρνησις. Ἀντιφάσκει, δημοκοπεῖ καί ὑποκρίνεται καί εἰς τήν περίπτωσιν αὐτήν κατά τρόπον ἐθνικῶς ἐπικίνδυνον.

Εἶναι γνωστόν ὅτι δέν ἐπεθύμει τήν ἀνακίνησιν τοῦ Κυπριακοῦ ὅπως προκύπτει ἀπό τά μηνύματα — ἠμπορεῖτε νά τά ἀναζητήσετε — πού ἀπηύθυνε ὁ Βενιζέλος κατά Νοέμβριον πρός τόν Μακάριον. Παρά ταῦτα, δημοκοποῦσα, πλειοδοτεῖ δημοσία.

Διακηρύσσει τήν πίστην της πρός τήν Συμμαχίαν καί ἐπιτρέπει ἤ ἐνθαρρύνει τόν Μακάριον νά ἐρωτοτροπῇ μέ τήν Ρωσσίαν. Ἡ ἀντίληψις πού φαίνεται νά ἐπικρατῇ, ὅτι εἶναι δυνατόν νά ἐκβιάσωμεν «à la» Κάστρο, διά τῆς Ρωσσίας, εἶναι ἐπικίνδυνος διά τήν Ἑλλάδα καί ἀνόητος διά τήν Κύπρον. Διότι ἡ Ρωσσία μόνον εἰς τήν περίπτωσιν ἀποχωρήσεως τῆς Ἑλλάδος ἀπό τό ΝΑΤΟ θά ἐδέχετο τήν Ἕνωσιν. Καί μιά πού ὁμιλῶ διά τό Κυπριακόν θά πρέπει, νομίζω, κάποτε νά λεχθῇ ὅτι εἶναι ἀδιανόητον νά ὑβριζώμεθα ἡμεῖς ὡς προδότες καί νά θεωρῆται ὁ Μακάριος ἥρως, ὅταν εἶναι γνωστόν ὅτι, πρῶτον, αὐτός πρῶτος καί ἐν ἀγνοίᾳ τῆς ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως

ἔλαβεν τήν θέσιν τῆς 'Ανεξαρτησίας ἀντί τῆς Αὐτοδιαθέσεως (συνέντευξις μέ Κάστλ), καί δεύτερον, ὅτι ὄχι μόνον συνέπραξεν εἰς τάς συμφωνίας ἀλλά ἐξῆρε τήν σημασίαν των καί τάς ἐνεφάνισε ὡς νίκην τοῦ κυπριακοῦ λαοῦ (δηλώσεις του μετά τήν ὑπογραφήν).

Δέν νομίζω ὅτι εἶναι δυνατόν νά ἀναπτυχθῆ πλήρως ἡ μαχητικότης τοῦ κόμματος ἐάν δέν τεθῆ τέρμα εἰς τήν συνεχιζομένην συκοφαντικήν ἐκστρατείαν τῆς Κυβερνήσεως. Φρονῶ ὅτι θά πρέπει νά προκληθῆ ἡ Κυβέρνησις νά ἀφήση κατά μέρος τούς δικαστάς καί νά φέρη εἰς δημοσίαν συζήτησιν, πρίν διακόψη ἡ Βουλή, ὅλας τάς περιπτώσεις ἐκείνας τάς ὁποίας θεωρεῖ ἐνδεχομένως ὑπόπτους. Τό ἐπιχείρημα ὅτι ἀνέθεσεν εἰς δικαστικούς διά τό ἀδιάβλητον, εἶναι ὑπέρ ἡμῶν καί παραιτούμεθα αὐτοῦ.

Καί προκειμένου μέν περί ἀπορρήτων δαπανῶν, ὀφείλουν νά ἀποδείξουν ἰδιοτέλειαν τῶν ὑπουργῶν δεδομένου ὅτι οὔτε ἡ σκοπιμότης τῆς διαθέσεως, γενομένης νομίμως κατά τήν κρίσιν τῆς ἑκάστοτε Κυβερνήσεως, οὔτε αἱ τυπικαί παραλείψεις συνιστοῦν σκάνδαλον. (Νομίζω ὅτι ἐάν ἐρευνηθῆ ἡ πρό τοῦ 1955 περίοδος, ἀνεξαρτήτως παραγραφῆς, ἀλλά καί ἡ διαχείρισις τῶν ὑπηρεσιακῶν Κυβερνήσεων, αἱ αὐταί θά διαπιστωθοῦν ἀνωμαλίαι).

"Οσον ἀφορᾶ τά δημόσια ἔργα, εἰς οὐδεμίαν περίπτωσιν ἡ ὑπέρβασις εἶναι δυνατόν νά θεωρηθῆ σκάνδαλον, ἐφ' ὅσον ἐτηρήθη ἡ διαδικασία ἡ προβλεπομένη ἀπό τόν νόμον, διά τήν δημοπράτησιν, τήν κατακύρωσιν καί παραλαβήν τῶν ἔργων. Αἱ ὑπερβάσεις αἱ ὁποῖαι εἶναι συνηθέστατοι καί εἰς ἀνεπτυγμένας χώρας ἀκόμα, τό πολύ-πολύ νά ἀποδεικνύουν ἀνεπάρκεια τῶν τεχνικῶν μας ὑπηρεσιῶν, ποτέ ὅμως σκάνδαλα. ('Ο Ζαχαράκης ἔχει στοιχεῖα ὑπερβάσεων κατά τήν περίοδον 1950-1952, καθώς καί ξένων χωρῶν).

Νομίζω ὅτι θά πρέπει νά ἀποδώσετε ἰδιαιτέραν σημασίαν εἰς τά θέματα τοῦ στρατοῦ καί τῆς δικαιοσύνης, διότι αἱ ζημίαι τάς ὁποίας προκαλεῖ ἡ Κυβέρνησις εἰς τά σώματα αὐτά θά εἶναι ἀδύνατον ὁμαλῶς νά θεραπευθοῦν εἰς τό μέλλον, ὅπως μᾶς διδάσκει τό παρελθόν. Αἱ περιπτώσεις αὐταί ἄλλωστε μᾶς παρέχουν τήν εὐκαιρίαν νά ὑπενθυμίσωμεν τόν ἄψογον τρόπον μέ τόν ὁποῖον συμπεριεφέρθημεν ἡμεῖς, τοποθετήσαντες ἐπικεφαλῆς ἀμφοτέρων καί κατ' ἐπανάληψιν μή φίλους μας ἄν ὄχι ἀντιπάλους μας, καί μάλιστα εἰς βάρος δεδηλωμένων φίλων μας. (Καυκᾶς, Μαυρομιχάλης, Μητρέλιας, Σειραδάκης, Τσάτσος, Παναγιωτόπουλος κ.λ.π.). Τά στοιχεῖα τά ἔχει ὁ Βέρρος καί ὁ Ζαχαράκης, νομίζω δέ πώς θά ἦτο δυνατόν νά ἀξιοποιηθοῦν ἀπό τούς Παπακωνσταντίνου — εἶναι κρῖμα πού ἀδρανεῖ, Πρωτοπαπαδάκη καί Φροντιστῆ.

"Ενα ἄλλο θέμα πού πρέπει νά ἐλκύση τήν προσοχήν σας εἶναι τό θέμα Λαμπράκη, τό ὁποῖον θά ἀποτελέση στῖγμα εἰς τήν ἱστορίαν — ὄχι μόνον τῆς πολιτικῆς μας ζωῆς ἀλλά καί τῆς ἑλληνικῆς δικαιοσύνης. Φρονῶ ὅτι ὁ Παπακωνσταντίνου καί ὁ Μακρῆς, οἱ ὁποῖοι παρηκολούθησαν τό θέμα ἀπ' ἀρχῆς, θά πρέπει νά κινηθοῦν διά νά προλάβουν νέας ἀτιμίας τῆς Κυβερνήσεως καί τῆς 'Αριστερᾶς. Εἰς τήν περίπτωσιν αὐτήν, ἀνεξαρτήτως ἀνακρίσεων, καί διά τῆς κοινῆς λογικῆς, εἶναι δυνατόν νά ἀποκλεισθῆ πολιτική εὐθύνη, δεδομένου ὅτι οὔτε ὁ Λαμπράκης ἐνδιέφερε ποτέ τήν Κυβέρνησιν, οὔτε ἡ ἐπιλογή τοῦ τρόπου καί τοῦ τόπου τοῦ ἀτυχοῦς περιστατικοῦ ἠμποροῦσε νά εἶναι ἔργον σοβαροῦ ἀνθρώπου.

Διά τά οἰκονομικά συμμερίζομαι τίς ἀνησυχίες σου, μολονότι ἔχουν ἄνετα περιθώρια. Δέν πιστεύω ὅτι ὁ λαός θά αἰσθανθῆ τάς συνεπείας τῆς ἄφρονος πολιτικῆς των πρό τῆς παρελεύσεως ἑνός-ἑνάμισυ ἔτους. Το δυσάρεστον εἶναι ὅτι ἡ πίστις μας εἰς τό ἐξωτερικόν ἐτραυματίσθη θανασίμως εἰς τρόπον ὥστε νά μήν ἀναμένωνται ἐπενδύσεις, ἀπό τάς ὁποίας ἐξαρτᾶται ἡ ἀνάπτυξις τῆς οἰκονομίας μας.

Νομίζω ὅτι θά ἔπρεπε νά βρῆτε μίαν εὐκαιρίαν νά διαλύσετε τήν ἐντύπωσιν ὅτι ὑπῆρχον ἐπί τῶν ἡμερῶν μας περισσεύματα, τά ὁποῖα δέν διενέμαμεν ἀπό τσιγγουνιά. "Οπως γνωρίζεις, ὁ προϋπολογισμός, περιλαμβανομένων καί τῶν ἐπενδύσεων, ἦτο κατά 3.500 περίπου ἑκατ. ἐλλειμματικός καί, συνεπῶς μέ τήν πολιτικήν τῆς Κυβερνήσεως, τρῶμε τάς σάρκας μας, χωρίς νά ἀνακουφίζωμεν κανέναν οὐσιαστικῶς.

"Ενα ἄλλο θέμα, ἐπίσης σοβαρόν, εἶναι ἡ φημολογουμένη πρόθεσις τῆς Κυβερνήσεως νά αἰφνιδιάση μέ ἐκλογάς. 'Η γνώμη μου εἶναι ὅτι πρέπει νά ἐπιστηθῆ ἐπ' αὐτοῦ ἐγκαίρως ἡ προσοχή καί ἡ εὐθύνη τοῦ βασιλέως. Θά πρέπει νά θεωρηθῆ ἀπαράδεκτος ἡ συνέχισις τῆς ὑποταγῆς τοῦ Στέμματος — ἡ ὁποία ὁδήγησε εἰς τήν παροῦσαν περιπέτειαν — εἰς τάς ἐκβιάσεις τοῦ Παπανδρέου.

'Ελπίζω νά μήν μέ παρεξηγήσης διά τήν διατύπωσιν τῶν ἀνωτέρω σκέψεων. Τό κάμω καί διότι ἔχω κάποιον γνῶσιν τῶν θεμάτων αὐτῶν, ἀλλά καί διότι συνδέονται μέ τήν προσωπικήν μου ἱστορίαν, διά τήν ὁποίαν — ὅσον καί ἐάν ἀπεχώρησα ἀπό τήν πολιτικήν — δέν δύναμαι καί δέν δικαιοῦμαι νά ἀδιαφορήσω.

Μοῦ ἔδωσε μεγάλην ἱκανοποίησιν ἡ διαβεβαίωσίς σου ὅτι τό ἔργον τῆς θετίας ἀναγνωρίζεται ἤδη καί ἐκτιμᾶται ἀπό πολλούς. Εἶχα πάντα τόν φόβον ὅτι δέν τό ὑπερασπίσαμε ἀρκετά κατά τῶν διαβολῶν τῶν ἀντιπάλων μας καί ὅτι ὑπῆρχε κίνδυνος νά ἀδικηθῆ ἱστορικῶς. Γνωρίζεις ἐσύ μέ πόσον πάθος, μέ πόσην σκληρότητα καί μέ πόσην ἐντιμότητα ἐπεδόθην εἰς τό ἔργον αὐτό. Διότι ἐπίστευσα ὅτι τό ἔθνος θά ἠδύνατο νά ἀπαλλαγῆ ἀπό τίς κακίες του καί νά ἀναπτύξη τάς ἀρετάς του ἐφ' ὅσον θά καθίστατο οἰ-

κονομικῶς αὐτοδύναμον. Εἶναι ἀτύχημα ὅτι οἱ Ἕλληνες ἠθέλησαν νά πειραματισθοῦν τήν στιγμήν ἀκριβῶς πού πλησιάζαμεν τόν μεγάλο αὐτό σκοπό.

Πάντως, ἐπωφελοῦμαι τῆς εὐκαιρίας νά σέ βεβαιώσω ὅτι τό ἔργον αὐτό τό θεωρῶ κοινόν καί σέ εὐχαριστῶ διά τήν πολύτιμον πράγματι συμπαράστασίν σου.

Προχθές εἶδα τόν κύριον Πιπινέλη, μέ τόν ὁποῖον τά εἴπαμε δι' ὀλίγον. Σκέπτεται ὀρθά καί πρέπει νά τόν θεωρῆς εἰλικρινῆ συνεργάτην σου.

Ἐδέχθην ἐπίσης τήν ἐπίσκεψιν τοῦ κυρίου Ἀθανασιάδη, εἰς τόν ὁποῖον ἐτόνισα ὅτι ὁ ἀρχηγός τῆς ΕΡΕ εἶναι ὁ κύριος Κανελλόπουλος, ὅτι ἡ ἀποχώρησίς μου ἀπό τήν πολιτικήν πρέπει νά θεωρῆται ὁριστική καί τόν παρεκάλεσα νά μήν ἀσχολῆται — διά λόγους κυκλοφορίας — μαζί μου, πλήν τῶν περιπτώσεων πού θά ἐπεκρίνετο τό ἔργον μου — πρᾶγμα τό ὁποῖον εὐλόγως ἀναμένω καί ἀπό τούς παλαιούς μου συνεργάτας. Τά ἴδια εἶπα καί εἰς τόν κύριον Μπότση, πού μέ ἐπεσκέφθη πρό ἑβδομάδος.

Γράφε μου ποῦ καί ποῦ, διά νά μήν χάνωμε τήν ἐπαφήν μας»[68].

26 ΜΑΪΟΥ 1964

Μετά ἀπό ἐρώτηση τοῦ βουλευτῆ τῆς ΕΚ Ι. Διαμαντόπουλου, διεξάγεται στή Βουλή συζήτηση γιά τό δῶρο πού προσφέρθηκε ἀπό τήν Ἀμαλία Καραμανλῆ στή Ζακελίν Κέννεντυ, ὅταν ἡ τελευταία ἐπισκέφθηκε τήν Ἑλλάδα τό 1962. Ἡ ἀξία του — σύμφωνα μέ τήν ἄποψή του — ἀποτιμᾶται σέ 1000 λίρες(!)

Ὁ ὑπουργός Δικαιοσύνης, Π. Πολυχρονίδης, διευκρίνησε ὅτι, ἀπό τόν ἔλεγχο τῶν μυστικῶν κονδυλίων τοῦ ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν, δέν προέκυψε ἡ διάθεση ἀνάλογου ποσοῦ.

Ἐξάλλου, ὁ πρώην ὑπουργός τῶν Ἐξωτερικῶν, Ε. Ἀβέρωφ, σέ ἐπιστολή του πρός τόν πρόεδρο τῆς Βουλῆς, ὑπογράμμισε ὅτι οὐδέποτε μέλη τῶν Κυβερνήσεων Καραμανλῆ, ἤ οἱ σύζυγοί τους, ἔκαμαν σέ ὁποιοδήποτε ξένο, ἔστω καί σέ ἀρχηγό Κράτους ἤ πρωθυπουργό, δῶρο ἀξίας ἱκανῆς καί νά πλησιάσει ἔστω καί τό ἕνα τρίτο τοῦ ἀναφερόμενου ποσοῦ. Καί ἐπισημαίνει τόν κίνδυνο πού συνεπάγεται ἡ κοινολόγηση τοῦ χρηματικοῦ ἀντιτίμου ἀνάλογων δώρων γιά τή σοβαρότητα καί τήν ἀξιοπρέπεια τῆς χώρας στό ἐξωτερικό.

26 ΜΑΪΟΥ 1964

Κατά τή συζήτηση ἐπερωτήσεως βουλευτῶν τῆς ΕΔΑ γιά τήν πώληση ἐθνικῆς γῆς σέ ξένους ὑπηκόους, ὁ Σ. Ἡλιόπουλος, μέ ἀφορμή τήν ἀναφορά στήν ἀγορά μεγάλων ἐκτάσεων σέ ἐξευτελιστικές τιμές, ὑποστηρίζει ὅτι ὁ Κ. Καραμανλῆς ἐπωφελήθηκε ἀπό δόλια δημοπρασία γιά νά ἀγοράσει, ὡς ὑπουργός τῶν Δημοσίων Ἔργων, στό ὄνομα «ἑνός Δεληγιαννάκη, κουμπάρου του ἐκ Θεσσαλονίκης», ἔκταση 60 στρεμμάτων στή διασταύρωση Ραφήνας - Ν. Μάκρης· καί, σέ ἄλλο σημεῖο τῆς ἀγορεύσεώς του, ἐπαναλαμβάνει τόν ἰσχυρισμό γιά τήν ἀγορά οἰκοπέδου στή Φιλοθέη καί στή Ν. Μάκρη, καί ὑποστηρίζει, εἰδικότερα, ὅτι τό σχετικό συμβόλαιο ὑπογράφηκε στό ὑπουργεῖο Δημοσίων Ἔργων. Ἡ ὕπαρξη τεράστιων οἰκονομικῶν σκανδάλων εἶναι «ἀπολύτως βεβαιωμένη» —ἐπιλέγει, γιά νά καταλήξει στήν παρατήρηση ὅτι «οὐδέποτε συνέβη εἰς τό παρελθόν Ἕλλην πρωθυπουργός νά ἀσχολῆται μέ τήν ἀγοράν οἰκοπέδων».

Λίγες ἡμέρες ἀργότερα, ὁ βουλευτής Σερρῶν Ἀχ. Καραμανλῆς θά καταθέσει στό Προεδρεῖο τῆς Βουλῆς τήν ἑξῆς ἐπιστολή:

«Ἐπειδή ὁ βουλευτής τῆς ΕΔΑ κ. Ἡλιόπουλος, εἰς δύο συνεδριάσεις τῆς Βουλῆς, τῆς 26ης Μαΐου καί 1ης Ἰουνίου ἐ.ἔ., ἰσχυρίσθη ὅτι ὁ κ. Κων. Καραμανλῆς ὡς ὑπουργός τῶν Δημοσίων Ἔργων κατά τό ἔτος 1955 ἠγόρασεν ὁ ἴδιος ἤ διά τρίτου προσώπου οἰκοπεδικήν ἔκτασιν εἰς Ν. Μάκρην, καί δή ὅτι τό σχετικόν συμβόλαιον συνετάγη εἰς τό ὑπουργεῖον Δημοσίων Ἔργων, πρός δέ ὅτι ἐκ συμβολαίων τά ὁποῖα ὑπάρχουν ἀποδεικνύεται τοῦτο, καταθέτω:

1. Τό ὑπ' ἀριθ. 10592/55 συμβόλαιον τοῦ συμβολαιογράφου Ἀθηνῶν Ἀντωνίου Μελανίτου μεταγραφέν νομίμως εἰς τό ὑποθηκοφυλάκειον Μαραθῶνος ἐν τόμῳ 66 καί ἀριθ. 243 ἐξ οὗ ἀποδεικνύεται ὅτι ἡ ἔκτασις αὕτη ἠγοράσθη παρά τοῦ Ἰωάννου Δεληγιαννάκη, ἰατροῦ, κατοίκου Θεσσαλονίκης, μή ἐπελθούσης μέχρι σήμερον οὐδεμιᾶς μεταβολῆς τῆς ἀγοραπωλησίας ταύτης καί ὅτι τό συμβόλαιον τοῦτο συνετάγη εἰς τά γραφεῖα τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Πεντέλης, τῆς ἀγοραπωλησίας ταύτης πραγματοποιηθείσης κατόπιν πλειοδοτικῆς δημοπρασίας προκηρυχθείσης καί τελειωθείσης νομίμως.

2. Βεβαίωσιν τοῦ ἁρμοδίου ὑποθηκοφύλακος Μαραθῶνος, τῆς 29ης Μαΐου 1964, δι' ἧς βεβαιοῦται ὅτι εἰς τά βιβλία Μεταγραφῶν τοῦ ὑποθηκοφυλακείου τούτου, οὐδεμία μερίς φαίνεται ἠνεωγμένη ἐπ' ὀνόματι Κωνσταντίνου Γεωργίου Καραμανλῆ.

Ταῦτα, πρός ἀπόδειξιν τῶν ὅλως ἀναληθῶν ἰσχυρισμῶν τοῦ ὡς ἀνωτέρω βουλευτοῦ».

Ὁ ἀρχηγός τῆς ΕΡΕ, Π. Κανελλόπουλος, κατέθεσε τήν ἀκόλουθη ἐπιστολή τοῦ φερόμενου ὡς «παρενθέτου» προσώπου, Ι. Δεληγιαννάκη:

«Μέ βαθεῖαν μου λύπην παρακολουθῶ τήν συνεχιζομένην προσπάθειαν κατασυκοφαντήσεως τοῦ ἱδρυτοῦ τοῦ κόμματος τῆς Ἐθνικῆς Ριζοσπαστικῆς Ἑνώσεως.

Ἐν συνεχείᾳ τῆς ἀποστολῆς ἀντιγράφου τοῦ πωλητηρίου συμβολαίου, ἐκ τοῦ περιεχομένου τοῦ ὁποίου ἀποκαλύπτεται ἡ ἀθλιότης τῆς χαλκευθείσης σκευωρίας, ἀναγκάζομαι νά σᾶς ἀπευθύνω καί τήν παροῦσαν ἐπιστολήν πρός πληρεστέραν ἐνημέρωσίν Σας.

Ἡ ἐν τῇ κτηματικῇ περιοχῇ Νέας Μάκρης ἡμιδασική ἔκτασις ἐξ 60 περίπου στρεμμάτων ἠγοράσθη ὑπ' ἐμοῦ τήν 11ην Ἰουλίου 1955 ἀπό τήν Μονήν Πεντέλης.

Ἡ πώλησις τῆς ἐν λόγῳ ἐκτάσεως ἀπεφασίσθη καί συνετελέσθη κατά τρόπον δημόσιον καί πανηγυρικόν. Ἤτοι, ὡς προκύπτει καί ἐκ τοῦ πωλητηρίου συμβολαίου, 13 ὁλοκλήρους μῆνας πρό τῆς ὑπογραφῆς τῶν συμβολαίων, ἡ Μονή Πεντέλης, καί κατόπιν πράξεως τοῦ Ἡγουμενοσυμβουλίου αὐτῆς, ἀπεφάσισε τήν διά δημοσίας πλειοδοτικῆς δημοπρασίας ἐκποίησιν τοῦ περί οὗ ὁ λόγος δασοτεμαχίου.

Τήν τοιαύτην περί ἐκποιήσεως ἀπόφασιν τοῦ Ἡγουμενοσυμβουλίου της ὡς καί τούς ὅρους τῆς πλειοδοτικῆς δημοπρασίας ὑπέβαλεν ἡ Μονή Πεντέλης πρός τήν Ἀρχιεπισκοπήν Ἀθηνῶν πρός ἔγκρισιν. Ἡ Ἀρχιεπισκοπή Ἀθηνῶν ὑπέβαλεν ἐν συνεχείᾳ τήν ἀναφοράν τῆς Μονῆς πρός τήν Ἱεράν Σύνοδον τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ἡ ὁποία τέλος καί ἐνέκρινε, τόν Ὀκτώβριον τοῦ 1954, τόσον τήν διά δημοπρασίας ἐκποίησιν ὅσον καί τούς λοιπούς ὅρους τῆς δημοπρασίας μεταξύ τῶν ὁποίων καί τοῦ τιμήματος.

Ἐπακολούθησεν ἡ δημοσία προδικασία τῆς πλειοδοτικῆς δημοπρασίας, εἰς ἣν καί μετέσχον, καί τέλος διεξήχθη καί ἐνώπιον τῆς ἁρμοδίας ἐπιτροπῆς.

Πῶς κατόπιν ὅλων αὐτῶν, τῆς διατυπώσεως τῶν ὑπευθύνων ἀπόψεων τῶν ἁρμοδιωτέρων ἐκκλησιαστικῶν παραγόντων καί τῆς πανηγυρικῶς διεξαχθείσης πλειοδοτικῆς δημοπρασίας, εἶναι δυνατόν νά διαβάλλεται ἡ γνησιότης καί ἡ εἰλικρίνεια τῆς συντελεσθείσης ἀγορᾶς; Καί πέραν αὐτῶν, πῶς εἶναι δυνατόν νά ρίπτωνται ὑπαινιγμοί εἰς βάρος τοῦ ἀκεραιοτέρου ἀνθρώπου τῆς χώρας, ὁ ὁποῖος ἐπί συναπτά 8 ἔτη καί μέχρι πρό ὀλίγου ἐκυβέρνησε τάς τύχας της;

Μεταξύ τῶν σπερμολογιῶν αἱ ὁποῖαι ἠκούσθησαν, ἀνεφέρθη καί ἡ κατάτμησις τῆς ἀγορασθείσης ἐκτάσεως εἰς οἰκόπεδα, ἐνῶ ἐκ τοῦ αὐτοῦ πωλητηρίου συμβολαίου προκύπτει ὅτι ἡ ἐν λόγῳ ἔκτασις ἐπωλήθη ὑπό τόν ρητόν περιορισμόν τῆς μή κατατμήσεώς της εἰς οἰκόπεδα ἐπί ποινῇ ἀκυρώσεως τῆς ἀγοραπωλησίας.

Περιττόν νά σᾶς τονίσω ὅτι καί ὅσα περί δῆθεν καταπληκτικῆς ἀνατιμήσεως ἀνεφέρθησαν, ἀποτελοῦν καθαρά μυθεύματα.

Βεβαίως μετά παρέλευσιν ὁλοκλήρου 10ετίας, ἡ ἀξία ἀγορασθείσης ἐκτάσεως ἔχει ἀνατιμηθῇ, ὅπως ἔχει ἀνατιμηθῇ ἡ ἀξία καί τῆς τελευταίας γωνίας τῆς Ἑλλάδος κατόπιν τῆς δημιουργικῆς προσπαθείας τῶν τελευταίων ἐτῶν. Πάντως ἡ ἀνατίμησις οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει μέ τήν ἐκτέλεσιν οἱωνδήποτε τεχνικῶν ἔργων, ἐφ' ὅσον ἐν τῇ περιοχῇ ἐκείνῃ οὐδέν σημαντικόν ἔργον ἐξετελέσθη ποτέ· καί τοῦτο ἔχοντες ὑπ' ὄψιν, κακόπιστοι σπερμολόγοι ἐπεχείρησαν νά δημιουργήσουν τήν ἐντύπωσιν ὅτι πρόκειται δῆθεν περί οἰκοπέδων εὑρισκομένων ἐπί τῆς διανοιγείσης ὁδοῦ Σουνίου, μέ τήν ὁποίαν οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει τό ἀγορασθέν δασοτεμάχιον, κείμενον εἰς τό 28ον χλμ. τῆς ὁδοῦ Ἀθηνῶν - Μαραθῶνος, ὁ ὁποῖος ὡς γνωστόν προπολεμικῶς ἤδη ὑπῆρχε καί εἶχεν ἀσφαλτοστρωθῆ.

Ὅσον ἀφορᾶ τόν ἕτερον συκοφαντικόν ὑπαινιγμόν περί δῆθεν ὑπογραφῆς τοῦ συμβολαίου εἰς τό ὑπουργεῖον Δημ. Ἔργων ἤ εἰς τήν ὁδόν Λουκιανοῦ 1, θεωρῶ περιττόν ν' ἀσχοληθῶ ἐφ' ὅσον ἐξ αὐτοῦ τοῦ πωλητηρίου συμβολαίου προκύπτει ὅτι ὑπεγράφη τοῦτο εἰς τά γραφεῖα τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Πεντέλης.

Δέν νομίζω, ἀξιότιμε κύριε πρόεδρε, ὅτι εἶναι ἀνάγκη νά Σᾶς ἀπασχολήσω καί ἐπί ἄλλων σημείων τῆς ἐκδηλωθείσης συκοφαντικῆς ἐπιθέσεως. Πάντως, ἔχω εἰς τήν διάθεσίν Σας ὅλα ἀνεξαιρέτως τά στοιχεῖα ἐκ τῶν ὁποίων προκύπτει ὅτι ἡ ἀγοραπωλησία ἐπί τῆς ὁποίας ἐπιχειρεῖται ἡ κατασυκοφάντησις ἑνός ἐκ τῶν ὡραιοτέρων πολιτικῶν ἡγετῶν, ὑπῆρξε μία ἔντιμος καί ἀδιάβλητος σύμβασις μετά τῆς ὁποίας οὐδεμίαν ποτέ σχέσιν εἶχεν ὁ ἱδρυτής τῆς Ἐθνικῆς Ριζοσπαστικῆς Ἑνώσεως».

Μέ ἀφορμή, ἐξάλλου, νύξη τοῦ Ν. Μπίρη, ὑπουργοῦ Ἐμπορικῆς Ναυτιλίας, σέ βάρος τοῦ Κ. Καραμανλῆ καί τῶν ἀδελφῶν του, γιά ἀγορά οἰκοπέδων στήν Ἀττική, ὁ Κ. Παπακωνσταντίνου καί, στή συνέχεια, μετά τή γενίκευση τῆς συζητήσεως, ὁ Π. Κανελλόπουλος ἔλαβαν τό λόγο καί στηλίτευσαν τό συκοφαντικό ἰσχυρισμό.

Τελικά, παρά τήν ἀνασκευή τῶν ἀσύστατων κατηγοριῶν σέ βάρος τοῦ Κ. Καραμανλῆ, στίς 12 Ἰουνίου κατατέθηκε στή Βουλή πρόταση βουλευτῶν τῆς ΕΔΑ (Σ. Ἠλιοπούλου, Β. Εὐφραιμίδη, Η. Ἠλιοῦ, Α. Μπριλλάκη, Λ. Κύρκου, Δ. Παπανικολάου, Ι. Παπαδημητρίου, Θ. Παππᾶ, Γ. Πανάγου, Π. Δούκα, Π. Παρασκευοπούλου, Ν. Σκοπούλη, Μ. Θεοδωράκη, Σ. Σακελλάρη, Ν. Γανίτη) «Περί συστάσεως ἐξεταστικῆς τῶν πραγμάτων Ἐπιτροπῆς κατά τό ἄρθρον 58 τοῦ Συντάγματος, εἰσαγομένη κατά τό ἄρθρον 35 ἐδαφ. τελευταῖον τοῦ Κανονισμοῦ». Τό κείμενο τῆς προτάσεως ἐπανελάμβανε τήν «καταγγελία» γιά τήν ἀγορά ἀπό τόν Κ. Καραμανλῆ, «μέσῳ τρίτου προσώπου» καί «ὑπό συνθήκας ὅλως διαβλητάς», ἐκτάσεως 60 στρεμμάτων κοντά στή Ν. Μάκρη.

Ὁ Π. Κανελλόπουλος, ἀφοῦ δήλωσε ὅτι ἡ παράταξή του ἀποκρούει μέ περιφρόνηση τήν πρόταση, τόνισε ὅτι ἡ ΕΔΑ, μέ τήν προσφυγή σέ ἠθικά ἀπαράδεκτες ὑποθέσεις, ἀποβλέπει στό διασυρμό ὄχι μόνο τοῦ ἱδρυτῆ τῆς ΕΡΕ, ἀλλά ἑνός μεγάλου κόμματος καί, ἔμμεσα, ὅλου τοῦ πολιτικοῦ κόσμου· καί κάλεσε τήν κυβερνητική πλειοψηφία νά πάρει θέση καί νά δείξει ἄν εἶναι διατεθειμένη νά συμμεριστεῖ τήν τιμή καί τήν εὐθύνη γιά τό διασυρμό αὐτό. Ἰδιαίτερα ἐμπεριστατωμένη ἦταν ἡ παρέμβαση τοῦ Γεωργίου Ράλλη:

«Κύριε πρόεδρε, ἡ ἀγόρευσις τοῦ ἐκπροσώπου τῆς ΕΔΑ ἦτο πράγματι, ὡς εἶπεν καί ὁ κ. Ἠλιοῦ, ἀριστοτεχνική. Ἐγώ θά προσθέσω καί σατανική. Διότι προσεπάθησε μέ πλήρη ἀνυπαρξίαν στοιχείων νά στηρίξη διαφόρους συλλογισμούς, οἱ ὁποῖοι ὅμως δέν εἶναι δυνατόν νά προκύψουν οὐδαμόθεν. Καί ἀπεσιώπησεν ἐπίσης καί ὡρισμένα πράγματα ἀπό τήν Ἐθνικήν Ἀντιπροσωπείαν, ἐπιθυμῶν διά τῆς σιωπῆς του ταύτης νά κάμη βαρύτερους τούς συλλογισμούς, τούς ὁποίους ἡ Ἀριστερά ἀπό 4ημέρου διετύπωσεν εἰς ἀναφοράν της πρός τό Σῶμα. Ἡ ὅλη πρότασις βασίζε-

ται ἐπί 5 σημείων: 1. Εἰς τήν μικράν τιμήν, ἡ ὁποία προσεφέρθη κατά τήν δημοπρασίαν ὑπό τοῦ κ. Δεληγιαννάκη, 2. Εἰς ὡρισμένους λόγους ἀκυρότητας τῆς δημοπρασίας, 3. Εἰς τήν ὑπέρμετρον ἔκτοτε αὔξησιν τῆς τιμῆς τῶν οἰκοπέδων. 4. Εἰς τά τεράστια δῆθεν τεχνικά ἔργα, τά ὁποῖα ἐξετελέσθησαν ἐκεῖ καί 5. εἰς τήν σύνδεσιν, ἡ ὁποία ἐπεχειρήθη τοῦ προσώπου τοῦ ἀγοραστοῦ μέ τό πρόσωπον τοῦ κ. Καραμανλῆ. Θά ἀρχίσω ἀπό τό θέμα τῆς τιμῆς ἀγορᾶς. Ἀνέφερεν ὁ κ. Ἡλιόπουλος δύο ἄλλα συμβόλαια τοῦ 1950 καί τοῦ 1949, τά ὁποῖα ἀφεώρων μικροτέρας ἐκτάσεις, καί σᾶς εἶπεν ὅτι τά οἰκόπεδα αὐτά ἠγοράσθησαν παρά τῆς ἰδίας Μονῆς κατόπιν δημοπρασίας εἰς τήν αὐτήν τιμήν, εἰς τήν ὁποίαν ἠγοράσθη μετά 4ετίαν καί κατόπιν δημοπρασίας ἡ περί ἧς πρόκειται ἔκτασις ὑπό τοῦ κ. Δεληγιαννάκη. Παρέλειψεν νά εἴπη πώς ἐντός 4ετίας ἡ τιμή παρέμεινεν ἡ αὐτή ἐνῶ κατά τό 1953 ἐπῆλθεν ἡ ὑποτίμησις τοῦ νομίσματος καί συνεπῶς θά ἦτο εὔλογον νά ὑπάρξη μία αὔξησις ἐντός τῶν ἐτῶν αὐτῶν. Παρέλειψεν ὅμως νά εἴπη ἐπίσης ὅτι καί τά δύο συμβόλαια ἀφεώρων εἰς μικροτέραν ἔκτασιν, ἀλλά καί ὅτι ἦσαν ἀγροί δυνάμενοι νά καλλιεργηθοῦν, ἐν ἀντιθέσει μέ τήν ἔκτασιν ἡ ὁποία ἠγοράσθη κατά τό 1954, ἡ ὁποία ἦτο ἡμιδασική καί τῆς ὁποίας ἀπηγορεύετο ἡ κατάτμησις, ἡ ὑλοτόμησις καί ἡ καλλιέργεια, καί εὔλογον συνεπῶς ἦτο νά εἶναι μικροτέρα ἡ τιμή ἀπό τήν τιμήν κτήσεως μικροτέρων ἐκτάσεων χρησιμοποιουμένων ὑπό τῶν ἀγοραστῶν των πρός παραγωγήν ἀγροτικῶν προϊόντων. Ἀλλά τό ὅτι ἡ τιμή κατά τόν χρόνον τῆς ἀγορᾶς ἦτο ἡ τρέχουσα δέν ἀποδεικνύεται μόνον ἀπό τά δύο αὐτά συμβόλαια τά ὁποῖα ἀνέφερα. Ἀποδεικνύεται ἐπίσης καί ἀπό ἀγοράς μεταγενεστέρας. Τό 1957 σᾶς ἀνέφερεν ὅτι ἐγένετο ἀγοραπωλησία πολύ μεγάλης ἐκτάσεως 500 στρεμμάτων, ἡ τιμή τῆς ὁποίας ἦτο 2.000 χιλ. κατά στρέμμα. Δηλαδή 4πλασία τῆς προσφερθείσης ὑπό τοῦ Δεληγιαννάκη.

Μέ τήν διαφοράν ὅτι ἡ τιμή αὐτή ἐπετεύχθη 21/2 ἔτη μετά τήν ἀγοράν Δεληγιαννάκη καί ὅτι ἡ τιμή αὐτή δέν κατεβλήθη ἐξ ὁλοκλήρου, ἅμα τῇ δημοπρασίᾳ, ἀλλά κατεβλήθη μόνον κατά τό ἥμισυ, τοῦ ἑτέρου ἡμίσεος καταβληθέντος εἰς 12 μηνιαίας δόσεις καί μέ τήν διαφοράν ἐπίσης, ὅτι ἡ πωληθεῖσα τό 1957 ἔκτασις ἦτο ἔκτασις, τῆς ὁποίας ἐπετρέπετο ἡ κατάτμησις εἰς μικρότερα οἰκόπεδα, πρᾶγμα τό ὁποῖον καί ἐγένετο.

Ἀλλά, ἐπαναλαμβάνω, ἡ ἔκτασις, ἡ περιελθοῦσα ἐκ τῆς δημοπρασίας, δέν ἠδύνατο νά κατατμηθῇ καί παραμένει ἀπό τῆς ἐποχῆς τῆς δημοπρασίας, σχεδόν δηλαδή ἐπί 10 ἔτη, εἰς τήν κατάστασιν, εἰς τήν ὁποίαν εὑρίσκετο τότε. Εἶναι ἀκόμη ὁλόκληρος καί δέν ἔχει ὑλοτομηθῇ. Ἐπί ποινῇ ἀκυρότητος ἀπαγορεύεται ἡ κατάτμησίς της. Ἐάν τυχόν ὑλοτομηθῇ, εἶναι δυνατόν νά ζητηθῇ ἡ ἀκύρωσις τῆς ἀγοραπωλησίας. Ὅταν λοιπόν, πρό δύο ἐτῶν, ἔχετε τήν αὐτήν τιμήν δι' ἐκτάσεις μικρότερας καί μετά διετίαν ἔχετε τιμήν τετραπλασίαν δι' ἐκτάσεις, αἱ ὁποῖαι ἐχρησιμοποιήθησαν καί χρησιμοποιοῦνται ἔκτοτε ὡς οἰκόπεδα, εἶναι φανερόν ὅτι ἐκεῖνο, τό ὁποῖον ἐπεκαλέσθη ὁ ἐκπρόσωπος τῆς ΕΔΑ, ὅτι δῆθεν ἡ τιμή ἦτο ὑπεράγαν μικρά καί τοῦτο σημαίνει ὅτι κάποια ἰσχυρά σκιά ὄπισθεν τοῦ ἀγοραστοῦ εὑρίσκετο πού τόν ἐπροστάτευε καί τοῦ ἐπέτρεψε νά προσέλθη εἰς τήν δημοπρασίαν καί νά προσφέρη τήν μικράν αὐτήν τιμήν, ἀποδεικνύεται, ἐξ ὅσων σᾶς εἶπον, ἀβάσιμον καί ἀνεύθυνον.

Ἀλλά, κύριοι βουλευταί, ὁ ἐκπρόσωπος τῆς ΕΔΑ ἐπέμεινεν ἐπί τῆς ἀκυρότητος τῶν ἀγοραπωλησιῶν λέγων ὅτι ἡ ἀγοραπωλησία αὐτή χαρακτηρίζεται ὡς ἐπαναληπτική προφορική, δέν ἀνεῦρεν ὅμως στοιχεῖα περί τῆς λαβούσης χώραν προηγουμένης μυστικῆς δημοπρασίας, ἐνῶ ἄλλαι δημοπρασίαι ἐγένοντο μυστικαί. Ἔχω ὑπ' ὄψιν μου 12 δημοπρασίας πού ἐγένοντο ἀπό τήν Μονήν Πεντέλης καί μόνον τό συμβόλαιον τῆς μιᾶς ἀναφέρει μυστικήν διενέργειαν τῆς δημοπρασίας. Ὅλαι αἱ ἄλλαι, καί αἱ 11, ἐγένοντο κατά τόν τρόπον, κατά τόν ὁποῖον ἐγένετο καί ἡ δημοπρασία τοῦ κ. Δεληγιαννάκη.

Δεύτερον, εἶπεν ὅτι ὑπάρχει ἀκυρότης τῆς δημοπρασίας, διότι δέν ἐγένοντο αἱ ἀπαιτούμεναι δημοσιεύσεις εἰς τήν Κοινότητα, εἰς τήν ὁποίαν εὑρίσκεται τό κτῆμα καί ἐκ τοῦ λόγου τούτου προσῆλθεν εἰς τήν δημοπρασίαν μόνον ὁ κ. Δεληγιάννακης, ὁ ὁποῖος οὔτε κἂν γνωρίζει τήν ἔκτασιν. Ἀλλά εἰς ὅλας αὐτάς τάς δημοπρασίας δέν προσῆλθον κάτοικοι τῆς περιοχῆς, οἱ ὁποῖοι, ἀπό τάς δημοσιεύσεις πού ἐγένοντο εἰς τήν Κοινότητα ἔλαβον γνῶσιν.

Δέν γνωρίζω μετά παρέλευσιν 10 ἐτῶν ἐάν ἐγένοντο αἱ κοινοποιήσεις καί αἱ δημοσιεύσεις εἰς τήν Κοινότητα Ν. Μάκρης, ἐκεῖνο ὅμως τό ὁποῖον γνωρίζω, εἶναι ὅτι ἐγένετο δημοσίευσις εἰς τάς 20 Νοεμβρίου, 22 ἡμέρας πρό τῆς δημοπρασίας καί εἰς τά «Νέα» καί εἰς τό «Βῆμα», καί δέν πιστεύω ὅτι οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς ΕΔΑ θά χαρακτηρίσουν αὐτάς τάς δύο ἐφημερίδας ὡς στερουμένας ἀναγνωστῶν, ὥστε νά μή εἶναι δυνατόν νά λάβῃ γνῶσιν κανείς τῆς δημοπρασίας.

Τρίτον, εἰς ὅλας τάς ἄλλας δημοπρασίας, ἀλλά καί εἰς τάς ἀπ' εὐθείας πωλήσεις, τάς ὁποίας ἔκαμεν ἡ Μονή μετά τό 1954 καί μέχρι σήμερον, ὑπάρχουν, βεβαίως, καί γεωργοί καί κτηματίαι τῆς περιοχῆς, οἱ ὁποῖοι ἠγόρασαν διά δημοπρασίας, ὑπάρχουν ὅμως καί πλεῖστοι ὅσοι κάτοικοι Ἀθηνῶν καί Πειραιῶς, ἄσχετοι μέ τό ἐπάγγελμα τοῦ γεωργοῦ καί τοῦ κτηματίου, οἱ ὁποῖοι προσῆλθον εἰς τάς δημοπρασίας καί εἶναι καί σήμερον κάτοχοι κτημάτων. Σᾶς ἀναφέρω ἕνα συμβόλαιον Βλαβιανοῦ, τό 1057, τό ὁποῖον ἀνήκει εἰς αὐτοκινητιστήν. Ἕτερον τοῦ ἰδίου συμβολαιογράφου, τό ὁποῖον περιῆλθεν εἰς μίαν νοικοκυράν, κάτοικον Πειραιῶς. Ἄλλο τοῦ ἰδίου συμβολαιογράφου, εἰς ἄλλην νοικοκυράν. Ἄλλο εἰς ἕνα μηχανικόν, κάτοικον Ἀθηνῶν. Ἀλλά περιῆλθον καί μικρότερα τεμάχια εἰς δικηγόρον, μηχανικόν, μοδίστραν, ἔμπορον, συνταξιοῦχον στρατιωτικόν, ἰδιωτικόν ὑπάλληλον κλπ. Ὥστε τό λεχθέν ὅτι δέν ἐγένετο κοινοποίησις, ἐνῶ ἐγένετο καί εἰς τό «Βῆμα» καί εἰς τά «Νέα», καί δέν εἶναι δυνατόν νά ἐξακριβώσουν μετά 10ετίαν ἐάν ἐγένετο καί εἰς τήν Κοινότητα Νέας Μάκρης, καί τό λεχθέν, ἐπίσης, ὅτι ὁ Δεληγιαννάκης εἶναι τό μοναδικόν φαινόμενον ἀγοραστοῦ, ὁ ὁποῖος δέν συνδέεται μέ τόν τόπον τῆς ἀγορᾶς, εἶναι ψεῦδος ἢ ἐπιπολαιότης, διότι ὁ ἐρευνήσας τό ὅλον θέμα καί ζητήσας νά ἀποφασίσῃ ἡ Βουλή περί συστάσεως ἐξεταστικῆς ἐπιτροπῆς δέν προῆλθεν εἰς τόν κόπον νά ἐρευνήσῃ καί τά ἄλλα 10-12-15 συμβόλαια τῆς Μονῆς καί τάς 40 ἐν συνόλῳ ἀγοραπωλησίας της.

Τό τρίτον θέμα εἶναι ὅτι εἰς τήν ὁδόν Ἀθηνῶν -Μαραθῶνος ἐγένοντο τεράστια τεχνικά ἔργα, τά τεχνικά αὐτά ἔργα ἐπρογραμματίσθησαν ἀπό τόν ἴδιον τόν κ. Καραμανλῆν. Καί, συνεπῶς, ἐγνώριζεν ὅτι αἱ ἐκτάσεις αὐταί ἐπρό-

κειτο ἐντός ἐλαχίστου χρόνου μετά τήν ἐκτέλεσιν τῶν τεχνικῶν ἔργων νά ἀποκτήσουν τεραστίαν ἀξίαν. Καί τοῦτο ψεῦδος. Καί τό ὡμολόγησεν ὁ ἴδιος ὁ ἀγορητής τῆς ΕΔΑ, διότι εἶπεν ἀπό τοῦ βήματος ὅτι ἐγένοντο ἔργα διαπλατύνσεως τῆς ὁδοῦ Ἀθηνῶν - Μαραθῶνος, τό 1954. Μάλιστα, κύριοι, ἐγένετο, ἀλλά τό 1954 δέν εἶχε γίνει δημοπρασία. Δημοπρασία ἐγένετο εἰς τάς 22.12.54 καί ἡ ἀγορά ἔγινε τό 1955, δηλαδή 7-10 μῆνας μετά τήν ἐκτέλεσιν τῶν τεχνικῶν ἔργων. Ἔκτοτε, οὐδέν ἔργον ἐγένετο, πλήν τῆς διαπλατύνσεως τοῦ 1962, ἐπ' εὐκαιρία τοῦ Διεθνοῦς Τζάμπορυ. Εἶναι δέ φυσικόν νά μή ἐγνώριζέ τις κατά Ἰούνιον 1955 ὅτι πρόκειται τό 1962 νά γίνῃ μία διεθνής συνάντησις εἰς τήν Ἑλλάδα καί μάλιστα εἰς τόν Μαραθῶνα διά νά ἐπωφεληθῇ 8 ἔτη πρό τῆς διεθνοῦς αὐτῆς συναντήσεως καί νά ἀγοράσῃ ἔκτασιν ἐκεῖ, ἡ ὁποία θά ὑπερετιμᾶτο. Ἀλλά διά νά ἐπέλθῃ σύγχυσις, ἡ ἀρχική ἐμφάνισις τοῦ θέματος συνεδυάσθη μέ τήν ὁδόν Ἀθηνῶν - Σουνίου, διότι αὐτή εἶναι ὑπεράγαν μακράν τῆς δημοπρατηθείσης ἐκτάσεως καί συνεδυάσθη μετέπειτα καί σήμερον ἀκόμη μέ τήν ὁδόν Διονύσου - Νέας Μάκρης.

Κύριοι συνάδελφοι, ἡ ὁδός Διονύσου - Νέας Μάκρης, ἡ ὁποία ἤρχισε κατασκευαζομένη τό 1959 καί ἐτελείωσε πρό 2 ἐτῶν, εὑρίσκεται εἰς ἀπόστασιν 7 χιλιομέτρων ἀπό τοῦ πωληθέντος κτήματος. Καί ἐάν ἡ νέα αὐτή ὁδός ἐπέφερεν αὔξησιν, τήν ὁποίαν ἐγνώριζεν ὁ τότε ἀγοραστής τοῦ οἰκοπέδου, κινδυνεύομεν νά παραπεμφθῶμεν ὅλοι εἰς ἐξεταστικάς ἐπιτροπάς, διότι πλησίον τῶν οἰκιῶν ἡμῶν τῶν ἰδίων ἤ συγγενῶν μας στενῶν, ἀσφαλῶς, εἰς ἀκτῖνα 8 χιλιομέτρων, ἔχουν κατασκευασθῆ, κατά τήν διάρκειαν τῆς τελευταίας 10ετίας τεχνικά ἔργα. Τό θέμα τῆς ὑπερμέτρου αὐξήσεως τῆς τιμῆς ἀπό τότε μέχρι σήμερον θά τό ἀφήσω τελευταῖον, διά νά ὁμιλήσω διά τήν ἐπιχειρηθεῖσαν σύνδεσιν τοῦ προσώπου Δεληγιαννάκη μέ τό πρόσωπον τοῦ Κ. Καραμανλῆ καί τήν ἐν ταὐτῷ ἐπακολουθήσασαν ἀποσύνδεσιν τοῦ προσώπου Δεληγιαννάκη ἀπό τῆς δημοπρασίας.

Ὡς τεκμήριον, ἀμάχητον περίπου, ἐθεώρησεν ὁ κ. Ἡλιόπουλος τήν ἀναγραφήν εἰς τά πρακτικά τῆς δημοπρασίας ὡς κατοικίας τοῦ πλειοδότου τήν οἰκίαν ἐπί τῆς ὁδοῦ Λουκιανοῦ, ὅπου τότε ἐκάθητο ὁ ὑπουργός Δημοσίων Ἔργων. Ὁ Δεληγιαννάκης, ὡς ὅλοι γνωρίζετε, κατά τήν ἐποχήν ἐκείνην ἦτο βουλευτής. Καί ὡς ὅλοι γνωρίζετε, ἤ οἱ περισσότεροι ἐξ ὑμῶν, ἦτο στενός φίλος τοῦ τότε ὑπουργοῦ Δημοσίων Ἔργων καί συνάδελφός του. Καί ὅταν ἤρχετο εἰς τάς Ἀθήνας, ἐφιλοξενεῖτο εἰς πλείστας ὅσας περιπτώσεις εἰς τήν οἰκίαν τοῦ τότε ὑπουργοῦ Δημοσίων Ἔργων. Ὅταν προσέρχεται εἰς μίαν δημοπρασίαν καί διαμένει ἐν Ἀθήνας, δέν εἶναι φυσικόν νά δηλώσῃ ὡς τόπον τῆς κατοικίας του, διά νά τοῦ ἐπιδοθοῦν ἔγγραφα σχέσιν ἔχοντα μέ τήν δημοπρασίαν, εἰς τήν ὁποίαν ἔλαβε μέρος, τήν ἀληθῆ κατοικίαν του; Καί ἀληθής κατοικία του ἦτο ἡ ὁδός Λουκιανοῦ 1, ἡ οἰκία τοῦ Κων. Καραμανλῆ, εἰς τήν ὁποίαν ἐφιλοξενεῖτο. Τήν κατοικίαν αὐτήν ἀνέγραψε καί εἰς τό φύλλον μεταγραφῶν εἰς τήν ἐφορίαν Μαραθῶνος, ἀκριβῶς διά τόν λόγον αὐτόν. Καί εἰς τό συμβόλαιον τό ὁριστικόν, ὅπου πλέον δέν ὑπάρχει θέμα κοινοποιήσεως ἐγγράφων, ἀναγράφει τήν μόνιμον κατοικίαν του ἐν Θεσσαλονίκῃ, ὁδός Ἁγίας Σοφίας 3».

Καί ἀφοῦ κατέδειξε ὅτι καί ἡ ἔκταση τοῦ ἰατροῦ Δεληγιαννάκη δέν ἐνεφάνιζε κἄν, κατά τό χρόνο τῆς ἀγορᾶς της, προοπτικές μελλοντικῆς ἀξιοποιήσεως, ὅπως ἐνδεχομένως ἄλλες περιοχές ὅπου ἐπρόκειτο νά ἐκτελεστοῦν σημαντικά ἔργα, κατέληξε:

«Θά ἤθελα, τελευτῶν, νά μή ἀφήσω ἀναπάντητον τόν κ. Ἡλιοῦ περί τοῦ διλήμματος, εἰς τό ὁποῖον προήλθομεν ἡμεῖς οἱ ἀνήκοντες εἰς τήν ΕΡΕ, εἴτε νά δεχθῶμεν τήν σύστασιν τῆς Ἐξεταστικῆς τῶν Πραγμάτων Ἐπιτροπῆς, διά νά ἀποδοθῇ τό δίκαιον ἤ νά ἀρνηθῶμεν τήν σύστασιν τῆς Ἐξεταστικῆς τῶν Πραγμάτων Ἐπιτροπῆς, ὁπότε ἀναγνωρίζομεν ὅτι ὑπάρχει κάτι τό μεμπτόν εἰς τήν ὅλην ὑπόθεσιν. Κύριοι βουλευταί, δέν ξέρω τί φρονοῦν οἱ συνάδελφοι τῆς ΕΡΕ. Ἐγώ γνωρίζω ὅτι ἡ σύστασις μιᾶς Ἐξεταστικῆς Ἐπιτροπῆς, ἡ ὁποία θά ἀφιερωθῇ εἰς τό ἔργον ἐπί ἀρκετόν σημαντικόν διάστημα, ἡ σύστασις μιᾶς Ἐπιτροπῆς σημαίνει ὅτι ὑπάρχει εἰς τήν ὅλην ὑπόθεσιν κἄτι τό μεμπτόν, κἄτι τό ὕποπτον. Ἐγώ αὐτήν τήν ὑπόθεσιν τήν διεξῆλθον μέ ὅσην ἠδυνάμην προσοχήν καί μέ εὐσυνειδησίαν ἐπί 4-5 ἡμέρας καί εὑρίσκω ὅτι οὐδέν στοιχεῖον εἶναι βάσιμον. Πάντα τά ἀναφερθέντα ἀπό μηνός καί πλέον εἶναι ἐντελῶς ἀβάσιμα καί βασίζονται μόνον καί μόνον ἐπί συλλογισμῶν αὐθαιρέτων καί προϊόν τῆς φαντασίας τῶν καταθεσάντων τήν πρότασιν. Ὅπως, λοιπόν, ὁ εἰσαγγελεύς, ὁ ὁποῖος λαμβάνει μίαν μήνυσιν ἐντελῶς ἀβάσιμον ἔχει καθῆκον ὄχι νά τήν στείλῃ πρός ἀνάκρισιν, ἀλλά νά τήν θέσῃ στό ἀρχεῖον, διότι καί μόνον ἡ ἐντολή πρός ἀνάκρισιν εἶναι δυνατόν νά βλάψῃ αὐτόν πρός τόν ὁποῖον στρέφεται ἡ μήνυσις. Κατ' αὐτόν τόν τρόπον, δέν γνωρίζω ἐγώ τί θά πράξουν οἱ ἄλλοι, κύριοι συνάδελφοι, ἔχομεν ὅμως καθῆκον, ἐφ' ὅσον πιστεύομεν ὅτι εἰς τήν προκειμένην ὑπόθεσιν δέν ὑπάρχει τίποτε ἀπολύτως, ἔχομεν καθῆκον νά ἀρνηθῶμεν τήν σύστασιν τῆς Ἐξεταστικῆς τῶν Πραγμάτων Ἐπιτροπῆς, ἡ ὁποία δέν γνωρίζω διά ποίους ἄλλους λόγους ζητεῖται».

Στίς 16 Ἰουνίου, κατά τήν τελική φάση τῆς σχετικῆς συζητήσεως, ὁ πρωθυπουργός ὑποστήριξε τήν ἄποψη ὅτι, μετά τήν πάροδο τριῶν συνόδων, εἶχε παραγραφεῖ τό ἀξιόποινο τῶν καταγγελλόμενων πράξεων καί ἐπομένως ἡ σύσταση ἐξεταστικῆς ἐπιτροπῆς δέν εἶχε πλέον ἔννοια, ἀλλ' οὔτε καί ἠθικό καί πολιτικό ἔρεισμα. Ὁ ἀρχηγός τῆς ΕΡΕ, ἐξάλλου, τόνισε ὅτι, μέ τή σύσταση ἐπιτροπῆς, ὁ Κ. Καραμανλῆς θά κρινόταν ἀπό τούς πολιτικούς του ἀντιπάλους, οἱ ὁποῖοι καί στεροῦνταν τῆς ἀπαραίτητης ἀντικειμενικότητας, καί μάλιστα γιά πράξεις πού ἄπτονταν τοῦ ποινικοῦ νόμου· ἐφόσον θά ὑπῆρχε θέμα, ὄχι πολιτικῆς, ἀλλά ποινικῆς εὐθύνης, κατ' ἀπαίτηση τῆς δημοκρατίας καί σύμφωνα μέ τό Σύνταγμα, μόνη ἡ δικαστική ἐξουσία εἶναι σέ θέση νά κρίνει τελεσίδικα.

Στήν τελική ψηφοφορία, μέ ὀνομαστική κλήση, σέ 124 παρόντες βουλευτές, ψήφισαν 15 ὑπέρ καί 109 κατά τῆς ἀποδοχῆς τῆς προτάσεως τῆς ΕΔΑ[69].

Μετά τόν τερματισμό τῆς ὑποθέσεως, ὁ Κ. Καραμανλῆς ἀπέστειλε στό Γ. Ράλλη τήν ἀκόλουθη εὐχαριστήρια ἐπιστολή:

«Ἀγαπητέ Γιῶργο,

Σ' εὐχαριστῶ γιά τή συμπαράστασή σου κατά τήν τελευταία περιπέτειά μου. Μ' ἐλύπησε πράγματι ἡ κακομεταχείριση πού ὑφίσταμαι ἀπό τούς Ἕλληνας, μολονότι, γνωρίζων τήν ἱστορίαν τοῦ τόπου μου, ἤμην προδιατεθειμένος καί διά χειρότερα. Δέν ἀνέμενα βέβαια τόσην εὐτέλειαν καί θρασύτητα.

Διότι, ἐνῶ ἐγώ, ἀποχωρήσας τῆς πολιτικῆς, θέλω νά λησμονήσω καί νά λησμονηθῶ, ὅπως λέγει καί τό τραγούδι, αὐτοί κάμουν ὅ,τι μποροῦν διά νά μέ διατηρήσουν ὡς παράγοντα τῆς πολιτικῆς μας ζωῆς.

Πάντως θά εἶμαι ὁ τυχερώτερος ἀπό ὅλους τούς προκατόχους μου, ἄν ἀποδειχθῆ ὅτι ἡ περιπέτεια αὐτή ὑπῆρξε ἡ τελευταία ἐπαφή μου μέ τή δημοσία ζωή τοῦ τόπου».

Σέ ἀπάντηση, ὁ Γ. Ράλλης ἀπέστειλε στόν Κ. Καραμανλῆ ἐπιστολή, ὅπου μεταξύ ἄλλων παρατηροῦσε:

«Χίλια εὐχαριστῶ διά τό γράμμα σας πού πολύ μέ συνεκίνησε. Δυστυχῶς ἡ κατάστασις εἶναι ὡς τήν περιγράφετε εἰς τό γράμμα σας καί ἴσως καί χειρότερα. Αἱ δημοτικαί ἐκλογαί — ἰδίως εἰς τάς περιφερείας Ἀθηνῶν καί Θεσσαλονίκης — ἀπέδειξαν ὅτι ἡ ΕΔΑ ἐπανῆλθεν εἰς τό ἐπίπεδόν της τοῦ 1958 καί, μέ τήν ἀδυναμίαν τῆς Κυβερνήσεως εἰς ὅλους τούς τομεῖς, φοβοῦμαι ὅτι εἶναι δυνατόν νά ἔχη ἔτι μεγαλυτέραν αὔξησιν εἰς τό μέλλον.

Ἔχω συνεχῶς εἰς τό στῆθος ἕνα βάρος, πού δέν κατορθώνω νά τό ἀποτινάξω. Μαῦρα προαισθήματα μέ κατέχουν καί, ἄν καί ἐκ φύσεως δέν εἶμαι ἀπαισιόδοξος, τό κλίμα μοῦ ἐνθυμίζει ὀλίγον 44, ὀλίγον 47»[70].

Ἡ ἔνταση τῆς συκοφαντικῆς ἐκστρατείας ἐναντίον τοῦ Κ. Καραμανλῆ καί τῶν συνεργατῶν του ἔτεινε, κάτω ἀπό τίς συνθῆκες αὐτές, νά συντελέσει στή δημιουργία ἑνός γενικότερου νοσηροῦ πολιτικοῦ κλίματος, ἐλάχιστα συμβατοῦ μέ τό πνεῦμα καί τή λειτουργία τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος.

Ὁ ἴδιος ὁ ἱδρυτής τῆς ΕΡΕ, ἐνόψει τοῦ θλιβεροῦ αὐτοῦ φαινομένου θά ἀναθέσει στό στενό συνεργάτη καί φίλο του Κ. Παπακωνσταντίνου τήν ἀποστολή τῆς, κατά κύριο λόγο, ὑπερασπίσεώς του καί ἀνασκευῆς τῶν συκοφαντικῶν ἰσχυρισμῶν πού τείνουν νά διατυπωθοῦν σέ βάρος του:

«Ἀγαπητέ Κώστα,

Ἐπῆρα τίς εὐχές σου. Σ' εὐχαριστῶ καί στίς ἀνταποδίδω. Λυποῦμαι διότι ἐπί τόσον καιρό δέν ἐπῆρα εἰδήσεις σου.

Σοῦ γράφω ἤδη πρῶτος γιά νά σέ παρακαλέσω νά ἐνδιαφερθῆς γιά ὡρισμένα πράγματα τά ὁποῖα, ἐκτός τοῦ γενικοῦ, παρουσιάζουν καί προσωπικό γιά μένα ἐνδιαφέρον.

Εἶσαι ἀπό τούς λίγους συνεργάτες μου πού διετήρησαν ἀμείωτο τό κῦρος των καί ὑπολογίζονται ἀπό τήν κοινή γνώμη. Δέν μπορεῖς συνεπῶς νά μένης ἀδιάφορος δι' ὅ,τι γίνεται εἰς τόν τόπο μας. Ἀλλά πρό παντός δέν ἠμπορεῖς νά μένης ἀδιάφορος ὅταν ἐπικρίνεται ἡ πολιτεία μου καί γίνονται ἐπιθέσεις ἐναντίον μου. Ἐσύ γνωρίζεις, ὅπως πρέπει νά το γνωρίζουν καί ὅλοι οἱ Ἕλληνες, μέ πόσην αὐστηρότητα, μέ πόσην ἐντιμότητα ἐκυβέρνησα τήν Ἑλλάδα. Ἀποτελεῖ ὄχι ἁπλῶς ἀδικίαν ἀλλά πλαστογράφησιν τῆς ἱστορίας ἡ προσπάθεια ν' ἀποδοθῆ εἰς ἐμέ καί τήν πολιτείαν μου φαυλότης.

Νομίζω ἐπίσης ὅτι ὀφείλεις νά ἀναλάβης τήν πρωτοβουλίαν τῆς ἀντιδράσεως κατά τῶν ἐγκληματικῶν ἐνεργειῶν τῆς Κυβερνήσεως εἰς βάρος τῆς δικαιοσύνης. Σέ πληροφορῶ ὅτι αὐτό τό ἀναμένει ἀπό σένα ὄχι μόνον ὁ νομικός κόσμος ἀλλά καί ἡ κοινή γνώμη.

Θά πρέπει τέλος νά παρακολουθήσης ἐνεργῶς καί τήν ὑπόθεση Λαμπράκη, ἡ ὁποία θ' ἀποτελέση στίγμα εἰς τήν ἱστορίαν τῆς πολιτικῆς μας ζωῆς καί τῆς ἑλληνικῆς δικαιοσύνης. Δέν πρέπει νά ἀφήσετε τήν Κυβέρνηση καί τήν Ἀριστερά νά ὁλοκληρώσουν τάς ἀτιμίας των»[71].

27 ΜΑΪΟΥ 1964

Ἀπό πηγή ἄμεσα προσκείμενη στόν Κ. Καραμανλῆ ἀνακοινώνεται ὅτι τά περί ἐπανόδου του δημοσιεύματα στεροῦνται σοβαρότητας καί εἶναι ὑποβολιμαῖα. Σύμφωνα μέ τήν ἀνακοίνωση, ὁ ἱδρυτής τῆς ΕΡΕ, ὅπως ἐπανειλημμένα ἔχει δηλωθεῖ, δέν πρόκειται νά ἐπιστρέψει στήν Ἑλλάδα πρίν ἀπό τήν παρέλευση ἱκανοῦ χρόνου, ἀποφασισμένος νά μήν ἀναμιχθεῖ πλέον στήν πολιτική ζωή. Σέ παράλληλη κατηγορηματική διάψευση προβαίνει καί ὁ ἴδιος ὁ Κ. Ροδόπουλος.

Ἀπό τούς στενούς συνεργάτες του, ἐπανειλημμένες νύξεις στό θέμα τῆς μελλοντικῆς ἐπανόδου του ἔκαμε, στόν ἴδιο τόν Κ. Καραμανλῆ, ὁ Κ. Τσάτσος. Σέ ἐπιστολή του, ἀφοῦ συνόψιζε τίς διαπιστώσεις ἀπό τήν προεκλογική ἐκστρατεία τοῦ Φεβρουαρίου, ἐπεσήμαινε τή σταθερή πρόσηλωση τῶν ὀπαδῶν τῆς παρατάξεως στό πρόσωπό του: «Ὄχι μόνο εἶσαι ριζωμένος μέσα στήν ψυχή τοῦ κόσμου μας, ἀλλά σέ σένα προσβλέπει ὡς πρός τήν τελική καί ὁριστική λύση...». Σέ μεταγενέστερη ἐπιστολή του, θά ἐκφράσει τήν ἀντίθεση ἀπέναντι στή φημολογούμενη ὀργάνωση «Κίνησις ἐπιστροφῆς Καραμανλῆ», δεδομένου ὅτι «ὅταν σημάνη ἡ ὥρα, ἡ κίνηση ἐπιστροφῆς θά γίνη ἐκ τῶν κάτω καί θά εἶναι παλλαϊκή». Ἡ ἐπιστροφή αὐτή θά ἔχει «τό νόημα τῆς μετακλήσεως τοῦ ἀνθρώπου πού θά κάνη βαθείας τομάς καί θά καθιερώση μίαν νέαν τάξιν καί κατά τό δυνατόν θά διασφαλίζη μίαν πολιτικήν ζωήν δημιουργικήν καί σταθερή»[72].

Στήν ἀπαντητική ἐπιστολή του πρός τόν Κ. Τσάτσο, ὁ Κ. Καραμανλῆς χαρακτηρίζει καί πάλι τήν ἀποχώρησή του ὡς «ὁριστική», καί ἐπεξηγεῖ: *«Τό ὁριστικῶς εἶναι ἀπάντησις εἰς τάς προφητείας σου διά τό μέλλον...»*[73].

2 ΙΟΥΝΙΟΥ 1964

Ἡ ἐπίθεση τῆς Ἀριστερᾶς καί τοῦ Κέντρου ἐναντίον τοῦ Κ. Καραμανλῆ μέ ἀφορμή τήν ὑπόθεση Λαμπράκη κορυφώνεται μέ τήν ὑποβολή, ἀπό τή Δήμητρα Γρ. Λαμπράκη καί τό βουλευτῆ Γ. Τσαρουχᾶ, «μηνυτηρίου ἀναφορᾶς - ὑπομνήματος», μέ τό ὁποῖο ζητοῦν νά στραφεῖ ἡ ἀνάκριση κατά τῶν Κ. Τσάτσου, Δ. Μακρῆ, Ἀχ. Γεροκωστόπουλου καί, ἀκόμη, κατά τοῦ Κ. Καραμανλῆ.

Στούς λόγους πού ὤθησαν στό νέο αὐτό διάβημα, ἀλλά καί στήν ὅλη πορεία τῆς ὑποθέσεως, ἀναφέρεται ἐκτενής ἀνασκόπηση πού ὑποβλήθηκε, τότε ἀκριβῶς, μέ τή μορφή ὑπομνήματος, στόν Κ. Καραμανλῆ:

«Τήν 22αν Μαΐου 1963 ὁ βουλευτής τῆς ΕΔΑ Γρηγ. Λαμπράκης ἐτραυματίσθη θανασίμως ἐν Θεσσαλονίκη συνεπεία ἐπιθέσεως γενομένης ἐναντίον του, ἐξ οὗ τραυματισμοῦ του καί ἀπεβίωσε μετά τινας ἡμέρας. Τό τραγικόν τοῦτο συμβάν ἐγένετο ἀντικείμενον πρωτοφανοῦς πολιτικῆς ἐκμεταλλεύσεως τόσον ἐκ μέρους τῶν κομμουνιστῶν, ὅσον καί ἐκ μέρους τῆς Ἑνώσεως Κέντρου.

Οἱ κομμουνισταί, κατά τήν συνήθη μέθοδόν των, ἐθεώρησαν τό τραγικόν τοῦτο συμβάν ὡς μοναδικήν εὐκαιρίαν πρός ἐκμετάλλευσιν καί ἀφορμήν πρός ἐξαπόλυσιν μιᾶς ἄνευ προηγουμένου ἐπιθέσεως τόσον κατά τοῦ Σώματος τῆς Χωροφυλακῆς, ὅσον καί κατά τοῦ κράτους, τό ὁποῖον εἶχον κάθε συμφέρον νά ἐμφανίσουν ὡς φασιστικόν καί ὡς ὀργανῶνον πολιτικάς δολοφονίας ἐν τῇ χώρα.

Ἀλλά καί ἡ ΕΚ, μέ ἐπικεφαλῆς τόν κ. Γεώργ. Παπανδρέου, ἐνόμισεν ὅτι ἐδίδετο εἰς αὐτήν μία πρώτης τάξεως εὐκαιρία διά νά ἐπιτεθῇ κατά τῆς τότε Κυβερνήσεως τοῦ κ. Καραμανλῆ πρός ἄντλησιν πολιτικῶν ὠφελημάτων, δεδομένου ὅτι ὁ ἀρξάμενος ἀπό τοῦ ἔτους 1961 ἀνένδοτος ἀγών εἶχεν ἀρχίσει νά ἐκφυλίζεται.

Οὕτω ὁ κομμουνισμός καί ἡ ΕΚ εὑρέθησαν ἐν πλήρει συμμαχία καί ἤρχισαν ἕνα ἄνευ προηγουμένου ἀγῶνα πρός κατασυκοφάντησιν τῆς τότε Κυβερνήσεως τοῦ κ. Καραμανλῆ καί πρωτοφανῆ δυσφήμησιν τῆς χώρας μας εἰς διεθνῆ κλίμακα.

Τό σύνθημα τῆς συκοφαντικῆς ἐκστρατείας ἔδωσεν ὁ κ. Γεώρ. Παπανδρέου ἀπό τῆς ἐπομένης ἡμέρας τοῦ τραγικοῦ συμβάντος, ἀποκαλέσας δημοσία τόν κ. Καραμανλῆν ὡς ἠθικόν αὐτουργόν τοῦ κατά τοῦ Γρηγ. Λαμπράκη ἐγκλήματος.

Ἀπό τῆς στιγμῆς ἐκείνης ὁ διεθνής κομμουνισμός ἐνόμισε ὅτι ἐδίδετο εἰς αὐτόν ἡ εὐκαιρία νά ἀναπτύξῃ τήν κατά μέτωπον ἐπίθεσίν του κατά τῆς χώρας μας, δεδομένου ὅτι ἡ συμμαχία τοῦ κ. Γ. Παπανδρέου καί τῆς ΕΚ ἀφήρει ἀπό αὐτήν τήν ἐπίθεσιν τόν χαρακτῆρα τῆς διαβλητότητος.

Συνέπεια τούτου ὑπῆρξεν ἡ γενική κινητοποίησις τοῦ διεθνοῦς κομμουνισμοῦ καί ὅλων τῶν ὑπ' αὐτοῦ ἐλεγχομένων ὀργανώσεων. Ψηφίσματα καί διαμαρτυρίας ἤρχισαν νά ἐκδίδουν σχεδόν ὅλαι αἱ ὑπό τῶν κομμουνιστῶν ἐλεγχόμεναι ὀργανώσεις, αἱ ὁποῖαι καί κατέβαλλον τεραστίας προσπαθείας διά τήν διά τοῦ διεθνοῦς τύπου προβολήν τῆς δυσφημιστικῆς ἐκστρατείας των.

Ἀπό τόν τεχνητόν τοῦτον θόρυβον καί τήν προκληθεῖσαν ἠθελημένην σύγχυσιν παρεσύρθησαν δυστυχῶς καί διεθνεῖς προσωπικότητες μή ἐμφορούμεναι ὑπό κομμουνιστικῶν ἀντιλήψεων. Εἰς τοῦτο συνετέλεσε τό γεγονός ὅτι εἰς τήν ἐξαπολυθεῖσαν συκοφαντικήν ἐκστρατείαν συμμετεῖχε, καί μάλιστα πλειοδοτῶν, ὁ ἀρχηγός τῆς ΕΚ κ. Γεώργ. Παπανδρέου μαζί μέ τούς βουλευτάς του.

Οἱ σκοποί τοῦ κ. Γ. Παπανδρέου ἦσαν ἀπολύτως διαφανεῖς. Ἤθελε νά ἐκμεταλλευθῇ τό τραγικόν συμβάν τοῦ θανάτου τοῦ Γρηγ. Λαμπράκη διά νά πλήξῃ τούς πολιτικούς του ἀντιπάλους καί να ἀντλήσῃ οὕτω ὑπέρ αὐτοῦ καί τῆς παρατάξεώς του πολιτικά ὠφέλη, ἀδιαφορῶν τόσον διά τήν διεθνῆ δυσφήμησιν τῆς χώρας μας, ὅσον καί διά τήν ὑπό τοῦ κομμουνισμοῦ διάβρωσιν τοῦ κοινωνικοῦ αὐτῆς καθεστῶτος καί τῶν ἐν γένει θεσμῶν αὐτῆς.

Τήν τοιαύτην ἀναληφθεῖσαν εἰς διεθνῆ κλίμακα συκοφαντικήν ἐκστρατείαν ὑπεβοήθει πλήρως καί δι' ὅλων τῶν μέσων ὁ ἀντιπολιτευόμενος τήν τότε Κυβέρνησιν τοῦ κ. Καραμανλῆ ἑλληνικός τύπος, ὁ ὁποῖος διά πηχυαίων τίτλων, τό μέν προέβαλλε τάς πομπώδεις καί δημαγωγικάς δηλώσεις τοῦ κ. Γ. Παπανδρέου, τό δέ ἐδημοσίευε τάς πλέον ἀπιθάνους καί συκοφαντικάς εἰδήσεις, τάς ὁποίας ἐχάλκευε καί τεχνηέντως διωχέτευεν ὁ κομμουνισμός διά τῶν πρακτόρων του.

Σκοπός τῶν χαλκευμένων τούτων εἰδήσεων ἦτο νά προκαταληφθῇ ἡ δικαιοσύνη, νά δοθῇ ὅσον τό δυνατόν μεγαλυτέρα διάστασις εἰς τήν ὑπόθεσιν, νά διευρυνθῇ ὁ κύκλος τῶν ὑπευθύνων καί νά ἀναζητηθοῦν πάση θυσία ποινικαί εὐθῦναι ἀπό «ὑψηλά ἱστάμενα πρόσωπα» μέχρι καί τοῦ τότε πρωθυπουργοῦ τῆς χώρας κ. Κ. Καραμανλῆ. Ὑπό τό οὕτω δημιουργηθέν νοσηρόν κλῖμα ἐπελήφθη τῆς ὑποθέσεως ἡ δικαιοσύνη.

Τότε ὅμως ἐξεδηλώθη νέον στάδιον ἀναπτύξεως μιᾶς πρωτοφανοῦς δραστηριότητος τόσον τῶν κομμουνιστῶν ὅσον καί τῆς ΕΚ. Ἀντικειμενικός σκοπός τῆς δραστηριότητος ταύτης ἦτο ἡ θεμελίωσις ἀμέσως μέν τῆς εὐθύνης διά τήν ὀργάνωσιν τῆς δολοφονικῆς ἐπιθέσεως κατά τοῦ Γρηγ. Λαμπράκη εἰς βάρος τῆς Χωροφυλακῆς Θεσσαλονίκης, ἐμμέσως δέ εἰς βάρος τῆς τότε Κυβερνήσεως.

Τό Κομμουνιστικόν κόμμα τῆς Ἑλλάδος ἀντελήφθη ἀμέσως ὅτι ἐάν κατώρθωνε νά ἐμπλέξῃ εἰς τήν ὑπόθεσιν ταύτην τήν Χωροφυλακήν Θεσσαλονίκης, θά ἤντλει τεράστια πολιτικά καί ἠθικά ὠφέλη δι' ἐπεκτάσεως τῆς εὐθύνης εἰς τήν τότε Κυβέρνησιν, ἣν θά ἐνεφάνιζεν ὡς φασιστικήν καί ὀργανώνουσαν πολιτικάς δολοφονίας.

Ἐν ὄψει τῶν ἀνωτέρω, ἀπό τῆς πρώτης ἡμέρας τῆς ἐνάρξεως τῆς δικαστικῆς ἐρεύνης, ἐκινητοποιήθη ὁλόκληρος ὁ κομματικός μηχανισμός τῆς ΕΔΑ εἰς πανελλήνιον κλίμακα.

Ἀπό τῆς πρώτης ἡμέρας κατέφθασαν εἰς Θεσσαλονίκην ἅπαντες οἱ ἐπιτελεῖς τοῦ κόμματος τούτου καί ἔδωσαν τάς καταλλήλους ὁδηγίας διά τήν ὀργάνωσιν τοῦ τόσον

σπουδαίου δι' αὐτούς ἀγῶνος. Διετέθησαν πρός τόν σκοπόν τοῦτον τά πλέον ἱκανά καί δεδοκιμασμένα στελέχη τοῦ κομματικοῦ των μηχανισμοῦ διά τήν νομικήν καί δημοσιογραφικήν κατεύθυνσιν τῆς ὅλης ὑποθέσεως. Οὕτω ἦλθον εἰς τήν Θεσσαλονίκην ἐξ 'Αθηνῶν καί παρέμειναν ἐκεῖ ἐπί μῆνας διακεκριμένοι νομικοί καί δημοσιογράφοι τῆς παρατάξεώς των, οἱ ὁποῖοι ἀνέλαβον τήν διεύθυνσιν τοῦ ἀγῶνος.

Ἵδρυσαν εἰδικόν γραφεῖον ἐν Θεσσαλονίκη μέ σκοπόν τήν εἰδικήν κατήχησιν καί καθοδήγησιν τῶν ἐξετασθησομένων μαρτύρων, οὓς τεχνηέντως διά τοῦ συνεχιζομένου δημοσιογραφικοῦ θορύβου ἀλλά καί διά τῶν συνηγόρων τῆς πολιτικῆς ἀγωγῆς ὑπέβαλον εἰς τήν ἀνάκρισιν. Οὕτω ἐπέτυχον νά ἐξετασθῶσιν εἰς τήν ὑπόθεσιν ταύτην ὡς μάρτυρες κατηγορίας τά πλέον ἐπίλεκτα καί δυναμικά στελέχη τοῦ κομματικοῦ των μηχανισμοῦ, τά ὁποῖα ἄνευ οὐδενός ἐνδοιασμοῦ κατέθεσαν πᾶν ὅ,τι ἠδύνατο νά ἀποβῇ χρήσιμον πρός ἐπιτυχίαν τοῦ ὑπό τῆς παρατάξεώς των ἐπιδιωκομένου σκοποῦ.

Οὕτω ἐξηγεῖται πῶς οἱ πλεῖστοι τῶν ἐξετασθέντων μαρτύρων ἀπετέλουν τόν «σκληρόν πυρῆνα» τοῦ κομματικοῦ των μηχανισμοῦ καί τούς ἀξιωματούχους αὐτοῦ μέ πλουσίαν κομματικήν δρᾶσιν καί διατριβήν ἐπί μακράν σειράν ἐτῶν εἰς τόπους ἐξορίας.

Παραλλήλως ὅμως δέν ἔμεινεν ἀδρανής εἰς τήν προσπάθειαν ταύτην καί ἡ ΕΚ. 'Επίλεκτα στελέχη αὐτῆς ἐν Θεσσαλονίκη μέ ἐπί κεφαλῆς ἀξιωματούχους τοῦ κόμματος, ἀνέπτυξαν μίαν ἄνευ προηγουμένου δραστηριότητα πρός τήν κατεύθυνσιν ταύτην.

'Αξιοσημείωτον ἐν προκειμένῳ τυγχάνει τό γεγονός ὅτι ὁ κ. Γ. Παπανδρέου ἐδέχθη εἰς τό πολιτικόν του γραφεῖον τούς ὡς μάρτυρας εἰς τήν ὑπόθεσιν αὐτήν ἐξετασθέντες Σωτηρχόπουλον καί Χατζηαποστόλου, ὁδηγηθέντας ἐκεῖ ἀπό στελέχη τῆς παρατάξεώς του, καί δέν ἐδίστασε νά κάμῃ ἰδιοχείρους ἀφιερώσεις πρός αὐτούς εἰς φωτογραφίας ληφθείσας ἐντός τοῦ ἰδιαιτέρου γραφείου του, καίτοι ἐγνώριζε τό ποιόν αὐτῶν. Σημειοῦμεν ἐπίσης τό γεγονός, ὅτι ὁ κυριώτερος μάρτυς τῆς κατηγορίας, λιμενεργάτης Μήτσης, ὡδηγήθη εἰς 'Αθήνας ὑπό παραγόντων τοῦ κόμματος τῆς ΕΚ καί ἦλθεν εἰς ἐπαφήν, καθ' ἃ ὁ ἴδιος κατέθεσεν, μέ ἀξιωματούχους τοῦ κόμματος τούτου.

Ταυτοχρόνως ἐπεστρατεύθη διά τόν αὐτόν σκοπόν ὁ ἀντιπολιτευόμενος τήν τότε Κυβέρνησιν τύπος.

'Η ὑπόθεσις Λαμπράκη μετεβλήθη εἰς ἀνάγνωσμα. Εἰδικῶς ἐπιστρατευθέντες διά τήν ὑπόθεσιν αὐτήν δημοσιογράφοι μετεβλήθησαν εἰς ἰδιωτικούς ντεντέκτιβ καί ἐπεδίδοντο εἰς ἀνεύρεσιν μαρτύρων, τῶν ὁποίων τά ὀνόματα καί αἱ καταθέσεις ἐδημοσιεύοντο προκαταβολικῶς εἰς τάς ἐφημερίδας καί κατόπιν ἐκαλοῦντο εἰς τήν ἀνάκρισιν. 'Από τῆς πρώτης στιγμῆς, ἀφ' ἧς ἤρξατο ἡ ἀνάκρισις, διεπιστώθη ἡ σαφής πρόθεσις τόσον τῶν κομμουνιστῶν, ὅσον καί τῆς ΕΚ ὅπως δώσωσιν ὅσο τό δυνατόν μεγαλυτέραν ἔκτασιν εἰς τήν ὑπόθεσιν αὐτήν καί τήν διαιωνίσωσιν κατά τό δυνατόν ἐπί μακρότερον χρόνον. 'Η ὑπόθεσις αὕτη ἔπρεπε νά παραμείνῃ ἐκκρεμής ἐπί ὅσον δυνατόν περισσότερον χρόνον, ὥστε νά δύνανται νά τήν ἐκμεταλλεύωνται πολιτικῶς ἕκαστος διά λογαριασμόν του καί ἀναλόγως τῶν ἐπιδιώξεών του. 'Η συμμαχία τῶν κομμουνιστῶν μετά τῆς ΕΚ εἰς τήν ὑπόθεσιν Λαμπράκη ηὐνόει ἀπολύτως τά σχέδια τῶν πρώτων. 'Η ὀργανωθεῖσα πάνδημος κηδεία ἐν 'Αθήναις τοῦ Γρ. Λαμπράκη, εἰς ἣν παρέστη ἐπισήμως καί ὁ Γ. Παπανδρέου μεθ' ὅλων τῶν βουλευτῶν καί ἐπιτελῶν τοῦ κόμματός του, καλέσας ἅμα καί τούς ὀπαδούς του ὅπως παραστῶσιν εἰς τήν κηδείαν αὐτήν, ἔδιδε τήν εὐκαιρίαν εἰς τούς κομμουνιστάς διά τήν δημιουργίαν ἐκ τῶν κάτω τοῦ τόσον ἀρεστοῦ εἰς αὐτούς Λαϊκοῦ Μετώπου. «'Ακατανίκητες οἱ δυνάμεις τῆς δημοκρατίας ὅταν παλεύουν ἑνωμένες. Συμπεράσματα ἀπό τήν πρωτοφανῆ σέ μεγαλεῖο καί ὄγκο ἐκδήλωση τῆς κηδείας», ἔγραφε μέ πηχιαίους τίτλους ἡ «Αὐγή» τῆς 30ῆς Μαΐου 1963.

'Η ἐπιδίωξις ὅμως τῶν κομμουνιστῶν ἦτο νά καρπωθῶσιν αὐτοί ἐξ ὁλοκλήρου τά ὠφέλη τοῦ Λαϊκοῦ Μετώπου. Ἔσπευσαν λοιπόν μόλις 15 ἡμέρας ἀπό τοῦ τραγικοῦ συμβάντος, ἤτοι τήν 8ην 'Ιουνίου 1963, νά ἱδρύσωσι τήν 'Οργάνωσιν «Δημοκρατική Κίνησις Νέων Γρηγόρης Λαμπράκης».

Χαρακτηριστικόν εἶναι ὅτι εἰς τήν δημοσιευθεῖσαν σχετικήν Διακήρυξιν, ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς ἱδρύσεως τῆς ὀργανώσεως αὐτῆς ('Εφημερίς «Αὐγή» 9 'Ιουνίου 1963), ἀναφέρουν ἐπί λέξει τά ἑξῆς: «Τό σύνθημα πού ξεπήδησε αὐθόρμητα ἀπό χιλιάδες στόματα νέων κατά τήν διάρκεια τῆς κηδείας τοῦ Μαραθωνοδρόμου τῆς Εἰρήνης: «Κάθε Νέος καί Λαμπράκης», βρίσκει τήν συγκεκριμένη ὀργανωτική του ἔκφραση. 'Η Διακήρυξη ἀπευθύνεται σέ ὅλους τούς νέους ἀνεξάρτητα ἀπό πολιτικές πεποιθήσεις».

Τήν διακήρυξιν φυσικά ὑπέγραψε πρῶτος-πρῶτος ὁ Μίκης Θεοδωράκης. Ἔκτοτε τά ἀποτελέσματα τῆς ἀναπτυχθείσης δραστηριότητας τῆς ὀργανώσεως αὐτῆς εἶναι γνωστά. Δέν ἔμεινε χωριό γιά χωριό, συνοικία γιά συνοικία πού νά μήν ἔχη γραφεῖον τῆς ὀργανώσεως αὐτῆς, σέ τρόπον πού ὁλόκληρος ἡ 'Ελλάς νά ἔχη κατακλυσθῆ ἀπό τούς Λαμπράκηδες.

'Ιδού διατί οἱ κομμουνισταί εἶχον συμφέρον ἀπό τήν διαιώνισιν τῆς ἀνακρίσεως. Ἔπρεπε ἡ ὑπόθεσις Λαμπράκη νά παραμείνῃ ἐκκρεμής διά νά μπορέσουν νά ἀναπτύξουν ὅσο τό δυνατόν περισσότερον τήν ὀργάνωσιν, ἡ ὁποία ἔφερε τό ὄνομά του.

'Αλλά παράλληλα καί ἡ ΕΚ εἶχε συμφέρον ἀπό τήν ἐκκρεμότητα. Τήν εἶχεν ὡς μέσον δημαγωγίας καί ἐπιθέσεως κατά τῶν πολιτικῶν της ἀντιπάλων.

Ἔπρεπεν αἱ ἐκλογαί νά διεξαχθοῦν μέ ἀνοικτήν τήν ὑπόθεσιν Λαμπράκη διά νά γίνεται ἡ ἀνάλογος πολιτική αὐτῆς ἐκμετάλλευσις. Ἔτσι ἐξηγεῖται καί ἡ ἀγρία ἐπίθεσις, ἡ ὁποία ἐξαπελύθη κατά τοῦ εἰσαγγελέως τοῦ 'Αρείου Πάγου κ. Κόλλια, ὁ ὁποῖος ἐτόλμησε νά ὑποδείξῃ τόν χωρισμόν τῆς ἀνακρίσεως διά τούς φυσικούς αὐτουργούς ἀπό τούς λοιπούς ὑπευθύνους, διά νά ἐπισπευθῇ ἡ δικαστική ἐκκαθάρισις τῆς ὑποθέσεως. 'Ως μαινόμενοι ταῦροι ἐπετέθησαν κατ' αὐτοῦ διότι ἐτόλμησε νά σταθῇ ἐμπόδιον εἰς τάς ἐπιδιώξεις των καί διά τῆς ἐπιθέσεως αὐτῆς κατώρθωσαν πράγματι νά ματαιώσωσι τάς ὀρθάς καί ἐν τῷ συμφέροντι τῆς δικαιοσύνης ὑποδείξεις του.

'Από τοῦ σημείου τούτου ἀρχίζει μία νέα περίοδος συστηματικῆς κωλυσιεργείας εἰς τήν περαίωσιν τῆς ὑποθέσεως. 'Ενστάσεις ἐξαιρέσεως δικαστῶν, ὑπομνήματα, αἰτήσεις περαιτέρω ἀνακρίσεως, ὑποδείξεις νέων μαρτύρων, ἀποτελοῦσι τάς συνήθεις μεθόδους, ὧν ὄχι μόνον γίνεται χρῆσις ἀλλά κατάχρησις, μέ μόνον ἀντικειμενικόν σκοπόν

νά παραμείνη ἐκκρεμής ἡ ὑπόθεσις.

Μόνιμον αἴτημα τῶν πολιτικῶς ἐναγόντων ἦτο «νά διαταχθῆ περαιτέρω ἀνάκρισις». Ὅταν ὅμως διεῖδον ὅτι τό πρᾶγμα ἔφθασεν εἰς τό ἀπροχώρητον καί ἡ ἀνάκρισις τερματίζεται, ἔσπευσαν νά καταθέσωσιν ἐκ μέρους τῆς Δήμητρας, χήρας Γρ. Λαμπράκη, τήν γνωστήν «Μηνυτήριον ἀναφοράν-ὑπόμνημα», δι ἧς ἐζήτουν εὐθέως ὅπως ἡ ἀνάκρισις στραφῆ κατά τῶν Κ. Καραμανλῆ, Κ. Τσάτσου, Δ. Μακρῆ, Ἀχ. Γεροκωστοπούλου, Τρ. Τριανταφυλλάκου κλπ. ὡς ἠθικῶν αὐτουργῶν τοῦ κατά τοῦ Γρηγ. Λαμπράκη ἐγκλήματος.

Πρός ἀποφυγήν ὅμως τῶν ἐντεῦθεν εὐθυνῶν, ἡ Δήμητρα, χήρα Γρ. Λαμπράκη, διά συμπληρωματικῆς ἀναφορᾶς ἔσπευσε νά διευκρινήση ὅτι τό ὑπόμνημά της δέν ἔχει χαρακτῆρα μηνύσεως ἀλλά ἁπλῶς πληροφοριακόν τοιοῦτον διά τήν ἀνάκρισιν.

Νέα περίοδος ἀνακρίσεων καί ἐρευνῶν ἐπακολουθεῖ. Ἐρευνῶνται ὅλα τά προταθέντα στοιχεῖα, ἔγγραφα, ὑπομνήματα, ἐξετάζονται νέοι μάρτυρες, πλήν οὐδέν στοιχεῖον διά τά πολιτικά πρόσωπα προκύπτει.

Κατόπιν τούτου ὁ ἀνακριτής κ. Χρ. Σαρτζετάκης περαιώνει τήν ἀνάκρισιν, καί δι' ἐγγράφου ἀναφορᾶς του, ἐπισυναφθείσης εἰς τήν δικογραφίαν ἀναφέρει εἰς τόν κ. εἰσαγγελέα τῶν Πλημμελειοδικῶν κ. Στυλ. Μπούτην ὅτι κατ' ἐφαρμογήν τοῦ ἄρθρου 72 τῆς Ποινικῆς Δικ., οὐδόλως συντρέχει περίπτωσις ἀπαγγελίας οἱασδήποτε κατηγορίας κατά τῶν ἐν τῷ ἀπό 30/5/64 ὑπομνήματι τῆς Δήμητρας, χήρας Γρ. Λαμπράκη, ἀναφερομένων προσώπων, καθ' ὅσον ἐκ τῆς διεξαχθείσης ἀνακρίσεως οὐδέν εἰς βάρος των στοιχεῖον προέκυψεν»[74].

Σέ ἐπιστολή του πρός τόν Κ.Καραμανλῆ, ὁ Δ. Βέρρος ἐπεσήμαινε συνοπτικά:

«Ἡ ὑπόθεσις τῆς Θεσσαλονίκης ἐπιδιώκεται νά κρατηθῆ ἀνοικτή δι' εὐνοήτους λόγους. Εἶναι γεγονός ὅτι ἀπό ἀπόψεως ἀνακριτικῆς εἶχε φθάσει εἰς τό τέρμα της καί θά ἔδει νά ἀποφυλακισθοῦν καί οἱ προφυλακισμένοι καί τό ὅλον θέμα νά ἀχθῆ εἰς τό ἀκροατήριον. Αἰφνιδίως —καί εἶμαι βέβαιος ἐν συνεννοήσει ΕΔΑ-ΕΚ— ἐνίων δικαστικῶν Θεσσαλονίκης, ὑπεβλήθη ἐκ μέρους τῆς χήρας Λαμπράκη καί τοῦ βουλευτοῦ τῆς ΕΔΑ Τσαρουχᾶ, ὄχι μήνυσις ἀλλά ἐγκλητήριον ὑπόμνημα πρός τόν ἀνακριτήν ἐναντίον ὑμῶν καί ἑτέρων 17 προσώπων δι' ἠθικήν αὐτουργίαν. Εἰς τί ἀπέβλεψεν ἡ πρᾶξις αὕτη;

α. Εἰς τήν παράτασιν τῆς ἐκκρεμότητος.

β. Εἰς τήν αἰτιολόγησιν τῆς αἰτήσεως τοῦ ἀνακριτοῦ διά τήν παράτασιν τῆς προφυλακίσεως ἥν καί ἐπέτυχε δι' ἓν εἰσέτι δίμηνον.

γ. Εἰς τήν μετάθεσιν ἐπ' ἀόριστον χρονικόν εἰσέτι διάστημα τῆς κατ' αὐτούς πιθανῆς ἐπιστροφῆς σας εἰς Ἑλλάδα.

Τό ὑποβληθέν ἐγκλητήριον ὑπόμνημα οὐδέν νέον στοιχεῖον προσκομίζει — ἅπαντα εἶναι γνωστά καί ἐξητάσθησαν κατ' ἐπανάληψιν ἀπό τόν γνωστόν δραστήριον ἀνακριτήν, πάντοτε μέ τήν βάσιν τῆς καθ' οἱονδήποτε τρόπον ἀναμίξεώς σας. Οὐδέν ὅμως εἶχε κατορθώσει νά ἐξεύρη. Ἤδη, λοιπόν, πιθανόν νά ἀρχίση νέα ἐξέτασις μαρτύρων ἄνευ βεβαίως ἀσκήσεως ποινικῆς ἀγωγῆς ἐναντίον οὐδενός ἀλλά ὑπό τήν ἔννοιαν τῆς ἐρεύνης μέ ἀποτέλεσμα τήν διαιώνισιν τοῦ θέματος»[75].

Ἡ παράταση πού δόθηκε, κάτω ἀπό τίς συνθῆκες αὐτές, στήν ὅλη ὑπόθεση ἦταν εὔλογο νά προκαλέσει τή ζωηρή ἀντίδραση τῆς ΕΡΕ. Ὁ Π. Κανελλόπουλος ὑπογράμμισε στή Βουλή τήν εὐθύνη τῆς Κυβερνήσεως γιά τήν παρέλκυση τοῦ θέματος καί τήν παράταση τῆς δικαστικῆς ἐκκρεμότητας[76].

9 ΙΟΥΛΙΟΥ 1964

Οἱ ὑπουργοί τῶν Ἐξωτερικῶν Ἑλλάδος καί Βουλγαρίας ὑπογράφουν στήν Ἀθήνα δώδεκα συνολικά διμερεῖς συμφωνίες πού ρυθμίζουν πολλές ἐκκρεμότητες στίς σχέσεις τῶν δύο χωρῶν μέ ἐπίκεντρο, εἰδικότερα, τό ἐμπόριο, τίς τηλεπικοινωνίες καί τίς μεταφορές, τίς μορφωτικές ἀνταλλαγές καί τόν τουρισμό. Οἱ δύο, περισσότερο σημαντικές, ἀπό τίς συμφωνίες ἀναφέρονται στό διακανονισμό τῶν ἐκκρεμῶν οἰκονομικῶν ζητημάτων καί τήν ἀνάπτυξη τῆς οἰκονομικῆς συνεργασίας σέ διμερῆ βάση, ἡ πρώτη, καί στή χρησιμοποίηση τῶν ὑδάτων τῶν ποταμῶν πού διαρρέουν τά ἐδάφη τῶν δύο χωρῶν, ἡ δεύτερη.

Τήν ὑπογραφή τῶν συμφωνιῶν θά ἀκολουθήσει — στό τρίτο δεκαήμερο τοῦ Σεπτεμβρίου — ἡ ἐπίσκεψη στή Σόφια τοῦ Ἕλληνα ὑπουργοῦ Ἐξωτερικῶν, Σ. Κωστοπούλου, μέ ἀντικείμενο τήν προώθηση τῆς οἰκονομικῆς καί τουριστικῆς συνεργασίας τῶν δύο χωρῶν. Στό κοινό ἀνακοινωθέν, μετά τόν τερματισμό τῶν συνομιλιῶν, θά ὑπογραμμιστεῖ ὅτι «αἱ δύο χῶραι θά χρησιμοποιήσουν ἀποκλειστικῶς εἰρηνικά μέσα πρός ἐπίλυσιν παντός διμεροῦς ζητήματος» καί ὅτι, «ἀποκλειομένων εἰς τό διηνεκές πασῶν τῶν ἐδαφικῶν διεκδικήσεων, ἡ συνεργασία μεταξύ αὐτῶν ἀποτελεῖ ἰσχυράν βάσιν διά τήν διατήρησιν τῆς εἰρήνης εἰς τά Βαλκάνια καί ἀνά τόν κόσμον».

Ἡ εὐνοϊκή ἐξέλιξη τῶν ἑλληνοβουλγαρικῶν σχέσεων βασίστηκε, πράγματι, στήν ἀποδοχή τῆς ἀρχῆς τῆς παράλληλης καί σύγχρονης ρυθμίσεως ὅλων τῶν ἐκκρεμοτήτων, ἡ ὁποία καί εἶχε προβλεφθεῖ στίς 12 Ἀπριλίου 1962. Τό τελικό θετικό ἀποτέλεσμα θά εἶχε ἐπιτευχθεῖ πολύ νωρίτερα ἄν δέν εἶχε παρεμβληθεῖ ἡ πολιτική κρίση καί δέν εἶχε ἐπανειλημμένα ἀναβληθεῖ ἡ ἔναρξη τῶν διαπραγματευτικῶν συνομιλιῶν, προπαρασκευασμένων ἀπό τήν Κυβέρνηση Πιπινέλη. Ἡ ἐπίσημη, κάτω ἀπό τίς συνθῆκες αὐτές, ἑλληνική πρόταση ὑποβλήθηκε τελικά στή Σόφια στίς 22 Ἰανουαρίου 1964 καί ἡ ἔναρξη τῶν συνομιλιῶν πραγματοποιήθηκε στίς 20 Ἀπριλίου[77].

10 ΙΟΥΛΙΟΥ 1964

Ψηφίζεται ἀπό τή Βουλή, τρεῖς ἑβδομάδες μετά

τήν κατάθεσή του, τό νομοσχέδιο «περί προστασίας τῆς τιμῆς τοῦ πολιτικοῦ κόσμου».

Ὁ ἀρχηγός τῆς ΕΡΕ τάχθηκε ὑπέρ τῆς ταχύτερης δυνατῆς ψηφίσεώς του, μέ τή σκέψη ὅτι, μετά τή λαίλαπα τῶν δυσφημήσεων καί τῶν συκοφαντιῶν, ὁ πολιτικός κόσμος δέν ἀπόμενε παρά νά ὑποβληθεῖ στήν κρίση τῆς δικαιοσύνης. Παράλληλα, ὑπογράμμισε τήν ἀνάγκη νά προστατευτεῖ ἡ ὑπόσταση τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν ἀπό τήν προσβολή ὅσων, χωρίς νά ἀναλαμβάνουν στή ζωή τους εὐθύνες, ὑπονομεύουν τό ἠθικό κῦρος τοῦ πολιτικοῦ κόσμου εἴτε ἀπό κακία εἴτε ἀπό κομματική σκοπιμότητα.

Σύμφωνα μέ τό ἄρθρο 1 τοῦ τελικοῦ κειμένου, ὁ πρωθυπουργός καί τά μέλη τῆς Κυβερνήσεως, οἱ ἀρχηγοί, οἱ κοινοβουλευτικοί ἐκπρόσωποι καί οἱ βουλευτές τῶν πολιτικῶν κομμάτων, οἱ γενικοί γραμματεῖς τῶν ὑπουργείων καί οἱ διοικητικοί ὑπάλληλοι 1ου βαθμοῦ, ἔχουν τήν ὑποχρέωση νά ὑποβάλουν σέ τακτό χρονικό διάστημα δήλωση γιά τήν προσωπική περιουσιακή τους κατάσταση, καθώς καί τῶν συζύγων καί τῶν ἀνήλικων τέκνων τους. Στήν ἴδια ὑποχρέωση ὑπόκεινται, σύμφωνα μέ τό ἄρθρο 2, καί ὅσοι διετέλεσαν, μετά τήν 1η Ἀπριλίου 1946, πρωθυπουργοί, ἀρχηγοί καί κοινοβουλευτικοί ἐκπρόσωποι πολιτικῶν κομμάτων, ὑπουργοί καί ὑφυπουργοί. Ἡ ἀθέμιτη κτήση περιουσιακοῦ ὀφέλους καί ἡ παράλειψη ὑποβολῆς ἤ ἡ ὑποβολή ἀνακριβοῦς δηλώσεως συνεπάγονται, σύμφωνα μέ τό ἄρθρο 5, τή δίωξη καί τήν τιμωρία μέ ποινές φυλακίσεως καί στερήσεως τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων[78].

Εὐθύς μετά τή δημοσίευση τοῦ προσχεδίου νόμου γιά τό «Πόθεν Ἔσχες», στίς 29 Ἀπριλίου 1964, ὁ ἀρχηγός τῆς ΕΡΕ, ἀφοῦ ἐπιφυλάχθηκε νά διατυπώσει τίς εἰδικότερες παρατηρήσεις του στό στάδιο τῆς ἐπεξεργασίας καί τῆς περαιτέρω συζητήσεως στή Βουλή, εἶχε κάμει τήν ἀκόλουθη δήλωση:

«Ἡ πρώτη θετική πρᾶξις τῆς Κυβερνήσεως εἶναι ἡ διατύπωσις τοῦ προσχεδίου τούτου. Ἀλλά δέν πρέπει νά μείνη προσχέδιον. Πρέπει νά γίνη τάχιστα νόμος τοῦ Κράτους. Οἱ πολιτικοί ἄνδρες τῆς Ἑλλάδος, οἱασδήποτε παρατάξεως, ἐλπίζω ὅτι δέν ἔχουν παρά νά ὠφεληθοῦν ἠθικῶς ἀπό τήν ἐφαρμογήν τοῦ νόμου...».

Ἡ τακτική αὐτή ἦταν σύμφωνη καί μέ τήν ἄποψη τῶν ἰθυνόντων στελεχῶν τῆς ΕΡΕ, ὅπως ὑπογραμμίζει ὁ Κ. Τσάτσος σέ ἐπιστολή πρός τόν Κ. Καραμανλῆ: «Στό πόθεν ἔσχες, εἴπαμε μέ τόν Παναγιώτη, ὅταν τελικῶς τό φέρουν, νά ποῦμε ὅτι ἐμεῖς πρῶτοι τό ἐπροτείναμε ὑπό ἰδιαιτέρως αὐστηράν μορφήν καί καθ' ἡμᾶς προσφορωτέραν, ἀλλά ὅτι ἤδη θά ψηφίσουμε τό δικό τους σχέδιο, ὅπως καί νᾶναι»[79].

Στήν ἀπάντησή του πρός τόν Κ. Τσάτσο, ὁ Κ. Καραμανλῆς εἶχε ἐπισημάνει:

«Μοῦ γράφετε ἐπίσης γιά τό νόμο περί πόθεν ἔσχες. Ὅπως ἐνθυμεῖσαι, τόν ἔφερα πρό τριετίας ἐγώ, γιά νά ἀντιμετωπίσω τάς συκοφαντίας των. Δέν τόν προώθησα ὅμως καί διότι οἱ ἴδιοι εἶχαν ἀντιρρήσεις, ἀλλά πρό παντός διότι δέν ἤθελα νά ἔχω εἰς τήν ἱστορίαν μου μίαν πρᾶξιν ἀπαράδεκτον διά κάθε πολιτισμένην χώραν. Τό σχέδιον τῆς Κυβερνήσεως εἶναι ἀπίθανον κατασκεύασμα, τό ὁποῖον φανερώνει τήν πρόθεσίν της νά διασύρη καί νά ἐκβιάζη πρός πᾶσαν κατεύθυνσιν καί διά μακρόν χρόνον. Θά πρέπει νά τό ἀντιμετωπίσετε ὡς μέτρον δυνάμενον νά ἀποσυνθέση τήν χώραν. Ἐν πάσῃ δέ περιπτώσει, θά πρέπει νά θέσητε ὡς ὅρον τήν καθιέρωσιν ὀργάνου καί διαδικασίας ἀδιαβλήτου. Καί κάτι τό ὁποῖον μέ ἀφορᾶ προσωπικῶς. Νά δύναται ὁ ἐλεγχόμενος νά παρίσταται δι' ἀντιπροσώπου. Διότι, ὅπως ἀντιλαμβάνεσαι, δέν ἔχω καμμίαν διάθεσιν νά ἔρθω στήν Ἑλλάδα διά τήν φαιδράν αὐτήν αἰτίαν»[80].

Γιά τήν παλαιότερη πρωτοβουλία τῆς ΕΡΕ νά προβλέψει τήν ψήφιση ἀνάλογου μέτρου καί γιά τό πρόσφατο νομοσχέδιο, ἀπότοκο τῆς γενικότερης σκανδαλοθηρικῆς καί δημαγωγικῆς τακτικῆς τῆς ΕΚ, διατυπώνει ὁ Κ. Καραμανλῆς τίς ἀπόψεις του σέ ἐκτενῆ ἐπιστολή πρός τόν Κ. Παπακωνσταντίνου, στίς 30 Ἰουνίου. Μέ τήν εὐκαιρία αὐτή προβαίνει ἀκόμη στήν ἀποτίμηση τῶν περιουσιακῶν στοιχείων του καί, κυρίως, στή γενικότερη θεώρηση τοῦ φαινομένου τῆς συκοφαντικῆς ἐκστρατείας πού εἶχε ἐξαπολυθεῖ ἐναντίον του:

«Ἀγαπητέ Κώστα,

Σέ εὐχαριστῶ γιά τήν συμπαράστασίν σου στήν τελευταία μου περιπέτεια.

Δέν σοῦ κρύβω ὅτι μέ ἐλύπησε βαθύτατα ἡ κακομεταχείρισις πού ὑφίσταμαι, μολονότι, γνωρίζων τήν ἱστορίαν τοῦ τόπου μας, ἤμουν προδιατεθειμένος καί διά χειρότερα. Δέν ὑπάρχει, ὅπως γνωρίζεις, δημόσιος ἄνδρας ἀπό τόν Σωκράτη καί τόν Περικλῆ, τόν Τρικούπη καί τόν Βενιζέλο —ποιός δέν θυμᾶται τό «κάτω οἱ κλέφτες»— μέχρι τόν Καραμανλῆ καί τόν Παπακωνσταντίνου, πού νά μήν ὑπῆρξε θῦμα τῆς συκοφαντικῆς μανίας τῶν Ἑλλήνων.

Τό δέ χειρότερο εἶναι ὅτι αὐτό γίνεται καί ὅταν ὑπάρχει καθολική ἡ πεποίθησις γιά τό ἀβάσιμον τῆς συκοφαντίας καί τήν προκαλουμένην ἐθνικήν ζημίαν, ἁπλῶς καί μόνον διά νά ἱκανοποιηθῆ τό πάθος τοῦ φθόνου πού συνιστᾶ τήν ἀθεράπευτον κακίαν τῆς φυλῆς μας.

Εἶναι δέ τόσον ριζωμένη καί τόσον παραδεδεγμένη εἰς τόν τόπον μας ἡ κακία αὐτή, ὥστε οἱ πρόγονοί μας ἐσκέφθησαν νά νομιμοποιήσουν τήν ἱκανοποίησίν της καί νά τήν θεμελιώσουν φιλοσοφικῶς μέ τόν ἐξοστρακισμόν. Εἶσαι —ἔλεγαν εἰς τά θύματά των—

ἱκανός καί τίμιος πολιτικός ἀλλά, ἐπειδή ἡ φήμη καί ἡ δύναμις πού ἀπέκτησες προκαλοῦν τόν φθόνον τῶν πολιτῶν καί ἐπειδή ὁ φθόνος αὐτός ἠμπορεῖ νά προκαλέση ἀνωμαλία εἰς τήν λειτουργίαν τοῦ πολιτεύματος, θά σέ στείλουμε δέκα χρόνια ἐξορία γιά νά κατασιγάσωμεν τό πάθος της.

Ἡ ἱστορία ἐξάλλου μᾶς διδάσκει ὅτι εἰς τήν δημοσίαν ζωήν τῆς Ἑλλάδος δέν ὑπάρχει θέσις διά τούς ζωντανούς ἀλλά μόνον διά τούς πεθαμένους. Ἐν ζωῇ καί οἱ ἐνάρετοι —θά ἔλεγα προπαντός αὐτοί— λοιδοροῦνται ὅταν δέν θανατώνονται. Μετά θάνατον ἀκόμα καί οἱ φαῦλοι γίνονται ἀείμνηστοι ὅταν δέν ἀνακηρύσσονται μεγάλοι ἄνδρες. Σαδιστική σκληρότης εἰς τήν πρώτην περίπτωσιν καί ὑποκριτική μεγαλοψυχία εἰς τήν δευτέραν.

Τό συμπέρασμα, ἀγαπητέ μου, ἀπό ὅλα αὐτά εἶναι ὅτι ἐπί αἰῶνας δέν ἄλλαξε οὔτε καί θά ἀλλάξη τίποτα εἰς τόν τόπον μας ἐφ' ὅσον οἱ ἄνθρωποί του ἀποδεικνύονται ἀπρόθυμοι ἤ ἀνίκανοι νά ἀπαλλαγοῦν ἀπό τάς κακίας των. Κακίας πού καθιστοῦν, ὅπως ἔλεγε κι ὁ Βενιζέλος, ἡρωισμόν τήν ἄσκησιν τῆς πολιτικῆς στόν τόπον μας καί τάς ὁποίας ἐπιμόνως προσεπάθησα νά περιστείλω μέ τόν τρόπο πού ἤσκησα τήν πολιτικήν καί ἰδίως μέ τήν βελτίωσιν τοῦ βιοτικοῦ ἐπιπέδου τοῦ λαοῦ μας. Καί τοῦτο διότι ἐπίστευα πάντοτε ὅτι ἡ πλήρης ἀνάπτυξις τῶν ἀρετῶν τοῦ ἔθνους προϋποθέτει τήν θεραπείαν τῶν ἀδυναμιῶν του, πού εἶναι κατά βάσιν ἀπότοκοι τῆς μακρᾶς μας πενίας.

Μολονότι γνωρίζω τάς ἱστορικάς αὐτάς ἀληθείας, ἐλυπήθηκα, ὅπως σοῦ εἶπα καί προηγουμένως, διά τήν κακομεταχείρισιν πού ὑφίσταμαι. Καί ἐλυπήθηκα κυρίως διότι ἡ περίπτωσις ἡ δική μου, χωρίς νά εἶναι οὔτε ἡ πρώτη οὔτε ἡ χειρότερη, ὑπῆρξε μοναδική εἰς εὐτέλειαν καί θρασύτητα.

Καί ἡ μέν προσωπική μου πικρία ἠμπορεῖ νά εἶναι παροδική, δεδομένου ὅτι ἡ κακοήθεια τῶν ἀντιπάλων μου δέν πρόκειται νά ἐπηρεάση οὔτε τήν συνείδησίν μου οὔτε τήν κρίσιν τῆς ἱστορίας, τά μόνα δηλαδή πού ἔχουν σημασίαν δι' ἕναν πολιτικό.

Μέ ἀνησυχεῖ ὅμως περισσότερον καί ἀπό τά σφάλματα εἰς τούς καθ' ἕκαστον τομεῖς, τό κλῖμα τῆς πολιτικῆς, τῆς κοινωνικῆς καί ἠθικῆς ἀποσυνθέσεως, τό ὁποῖον δημιουργοῦν οἱ ἀντίπαλοί μας μέ τήν ἀπό πάσης ἀπόψεως ἀδίστακτον πολιτικήν των. Πολύ φοβοῦμαι ὅτι μέ τά πάθη καί τά μίση πού καλλιεργοῦν —καί ἐσύ γνωρίζεις πόσον ἀγωνίσθηκα νά θεραπεύσω τά παλαιά καί νά ἀποτρέψω τά νέα— θά καταστήσουν ἐκτός τῶν ἄλλων προβληματικήν καί τήν ὁμαλήν ἐξέλιξιν τοῦ ἐθνικοῦ μας βίου.

Τόν τελευταῖον μάλιστα καιρόν ἔχομεν μίαν ἔξαρσιν τῆς παλαιᾶς αὐτῆς νόσου δεδομένου ὅτι ἡ ἰδία ἡ πολιτεία ὀργανώνει τήν διαβολήν καί κατευθύνει τήν συκοφαντίαν.

Παράδειγμα ὁ ἐντέχνως προκληθείς καί ἀδιστάκτως συνεχιζόμενος θόρυβος γύρω ἀπό τά μυστικά κονδύλια καί τάς ὑπερβάσεις τῶν δημοσίων ἔργων. Διότι, ὅπως ξέρεις, οὔτε ἡ διάφορος κρίσις διά τήν σκοπιμότητα τῆς διαθέσεως οὔτε αἱ τυχόν τυπικαί παραλείψεις στήν διαχείρισιν τῶν ἀπορρήτων δαπανῶν ἀποτελοῦν σκάνδαλον, ἐφ' ὅσον δέν ὑπάρχει ὁ παράγων τῆς ἰδιοτέλειας. Ὅπως δέν ἀποτελοῦν σκάνδαλον καί αἱ ὑπερβάσεις στά δημόσια ἔργα, ἐφ' ὅσον ἐτηρήθη ἡ νόμιμος διαδικασία τοῦ διαγωνισμοῦ, τῆς κατακυρώσεως, τοῦ ἐλέγχου καί τῆς παραλαβῆς ἀπό τά ὑπεύθυνα ὑπηρεσιακά ὄργανα. Ὅπως γνωρίζεις, ἄλλωστε, ὑπερβάσεις παρατηροῦνται καί ὀφείλονται εἰς πρόσθετον ἔργον, ἄλλοτε δέ εἰς ἀνεπάρκειαν τῶν τεχνικῶν ὑπηρεσιῶν.

Εἶναι τόσον μακρυά ἀπό τήν ἀλήθεια ὅλα αὐτά, ὥστε ὥρες-ὥρες ἔχω τήν ἐντύπωσιν ὅτι ὁ θόρυβος περί σκανδάλων καθώς καί ὁ θόρυβος περί κράτους κομματικοῦ ἀπέβλεψαν εἰς διπλοῦν σκοπόν: Νά μᾶς προξενήσουν φθορά ἀφ' ἑνός καί νά δημιουργήσουν ἀφ' ἑτέρου προπέτασμα πού θά τούς ἐπιτρέψη νά κάμουν οἱ ἴδιοι ἐκεῖνα διά τά ὁποῖα μᾶς κατηγοροῦν καί τά ὁποῖα ἡμεῖς οἱ ἀγαθοί δέν ἐκάμαμε.

Αὐτά τά γνωρίζουν οἱ ἀντίπαλοί μας. Παρά ταῦτα ἐπιμένουν νά ὁμιλοῦν περί σκανδάλων χωρίς νά ἀποδεικνύουν οὔτε ἰδιοτέλεια οὔτε χαριστικάς πράξεις, μέ τάς ὁποίας ταυτίζεται, τουλάχιστον εἰς τήν χώραν μας, ἡ ἔννοια τοῦ σκανδάλου.

Εἶναι πάντως ἀτύχημα καί δι' αὐτούς καί διά τόν τόπο πού δέν ἀντελήφθησαν ὅτι μέ τήν ἀπροσδόκητον πλειοψηφίαν πού ἐξησφάλισαν καί μέ τήν ὑγιῆ κατάστασιν πού τούς παρέδωσα, ἠδύναντο καί ἐπί μακρόν νά παραμείνουν εἰς τήν ἐξουσίαν καί ὠφελίμως γιά τόν τόπον νά ἐργασθοῦν. Διερωτᾶται πράγματι κανείς τί θά ἔκαμαν, ἐφ' ὅσον καί τώρα παραπαίουν, ἐάν ἀντί τῶν δῆθεν περισσευμάτων, τούς ἄφηνα ἐλλειμματικόν τόν τακτικόν προϋπολογισμόν. Καί λέγω δῆθεν διότι εἶναι γνωστόν ὅτι ὁ προϋπολογισμός ἐν τῶν συνόλω του ἦτο καί τότε ἐλλειμματικός, δεδομένου ὅτι τό πρόγραμμα τῶν ἐπενδύσεων ἐκαλύπτετο κατά τό μεγαλύτερον μέρος αὐτοῦ μέ δανεισμόν. Πρᾶγμα πού σημαίνει ὅτι μέ τάς δημαγωγικάς παροχάς τῆς Κυβερνήσεως τρῶμε τάς σάρκας μας καί ἀπομακρυνόμεθα ἀπό τόν μεγάλον σκοπόν πού εἶχα τάξει καί ἐπλησιάζαμε, τήν αὐτοδυναμίαν τῆς οἰκονομίας μας. Εἶναι, ἐπαναλαμβάνω, ἀτύχημα ὅτι ἀντί τῆς δημιουργίας, ἐπροτίμησαν τήν πολιτικήν τοῦ ρύπου καί τήν καλλιέργειαν τῶν παθῶν, μέσα εἰς τά ὁποῖα κατά ἀναπόδραστον ἱστορικόν νόμον, θά καταποντισθοῦν καί οἱ ἴδιοι, ἀφοῦ ὅμως προηγουμένως βλάψουν τόν τόπον».

Ἡ ἐπιστολή τοῦ Κ. Καραμανλῆ πρός τόν Κ. Παπακωνσταντίνου κατέληγε ὡς ἑξῆς:

«Καί τώρα ἔρχομαι εἰς τό θέμα τῆς ἀποχωρήσεώς μου ἀπό τήν πολιτικήν, δεδομένου ὅτι φαίνεσαι πιστεύων ὅτι ἦτο δυνατόν νά ἀποφευχθῆ. Ἀποχωρήσεως ἡ ὁποία προεκάλεσε ἐπικρίσεις καί ὕβρεις ἀκόμα, ἀντί νά ἐκτιμηθῆ ὡς πρᾶξις προδίδουσα αἴσθημα εὐθύνης καί πολιτικῆς ἀξιοπρεπείας εἰς ἕναν τόπον μάλιστα ὅπου οἱ εὐτελεῖς συμβιβασμοί ἀποτελοῦν παράδοσιν.

Ὅπως γνωρίζεις, ἀγαπητέ μου, δύο ὑπῆρξαν τά βασικά αἴτια πού μέ ὁδήγησαν εἰς τήν ὀδυνηράν αὐτήν ἀπόφασιν.

Πρῶτον αἱ τρεῖς διαφωνίαι μου μέ τό Στέμμα, τό ὁποῖον εἴτε διότι ἐξετίμησε κακῶς τήν κατάστασιν εἴτε διότι ἐκλονίσθη ἀπό τάς ἐκβιάσεις τῆς τότε ἀντιπολιτεύσεως, ἠκολούθει πλέον πολιτικήν ἡ ὁποία μέ ἔθετε πρό τοῦ διλήμματος ἢ νά ἔλθω εἰς ἀνοικτήν ρῆξιν μαζί του ἤ νά ἀποχωρήσω τῆς πολιτικῆς. Ἐπροτίμησα τό δεύτερον καί διά λόγους ἐθνικούς καί διά λόγους προσωπικούς.

Δεύτερον, διότι διεπίστωσα ὅτι ἀπέτυχα εἰς τήν προσπάθειάν μου νά βελτιώσω τό πολιτικόν κλῖμα τῆς Ἑλλάδος πού ἀπετέλει τήν βασικήν πολιτικήν μου ἐπιδίωξιν.

Ἠγωνίσθην ἐπί τόσα χρόνια νά κατασιγάσω τά πάθη τά παλαιά, νά δημιουργήσω συνθήκας ὁμαλοῦ καί ἠρέμου πολιτικοῦ βίου, καί προπαντός νά θεμελιώσω τήν ἠθικήν καί ὑλικήν πρόοδον τοῦ ἔθνους. Πρός τόν σκοπόν αὐτόν ἵδρυσα νέον κόμμα, ἐπολιτεύθην μέ ἐντιμότητα καί μετριοπάθειαν, ἐβοήθησα διά λόγους ἐθνικούς τούς ἀντιπάλους μου —δέν εἶναι σχῆμα λόγου ὅτι συνέβαλα εἰς τήν δημιουργίαν τῆς Ἑνώσεως Κέντρου— καί ἐπεδίωξα τήν ἀναμόρφωσιν τοῦ πολιτεύματος τῆς χώρας, διά νά τό προστατεύσω ἀπό τούς κινδύνους πού τό ἀπειλοῦν.

Τό ἀποτέλεσμα ἦτο νά διαπιστώσω τόν τελευταῖο καιρόν ὅτι ὄχι μόνον ἔκτιζα ἐπί τῆς ἄμμου ἀλλά ὅτι κινδύνευσα νά καταστῶ τό ἐπίκεντρον ἑνός νέου διχασμοῦ.

Εἰς αὐτούς τούς λόγους προστίθεται τώρα καί τό αἴσθημα τῆς ἀπεράντου ἀηδίας πού μοῦ προκαλεῖ ἡ εὐτέλεια τῶν ἀντιπάλων μου. Αἴσθημα πού μοῦ θυμίζει τόν Δαντῶν λέγοντα ὅτι ὅσοι εἶναι εὐαίσθητοι εἰς τήν συκοφαντίαν εἶναι ἀκατάλληλοι γιά τήν πολιτική.

Πάντως ἐγώ ἐτελείωσα. Καί ἐτελείωσα καλά. Ἡ θέσις μου εἰς τήν δημοσίαν ζωήν τῆς χώρας δέν ἔχει παρά ἐνδιαφέρον ἱστορικόν. Ἐκεῖνο πού εὔχομαι ἤδη εἶναι νά συνετισθοῦν καθ' ὁδόν οἱ διάδοχοί μου καί νά ἐπιτύχουν. Τό εὔχομαι δέ διότι ἀγαπῶ πολύ τόν τόπον μου ἀλλά καί διότι ἐνδεχομένη ἐπιτυχία των δέν πρόκειται νά σβήση τήν ἱστορία τήν δική μου. Ἄλλως ὑπάρχει κίνδυνος καί αὐτοί νά μεταμελῶνται διά τήν πολιτική πού ἠκολούθησαν καί ὁ λαός πού τούς ἐψήφισε»[81].

15 ΙΟΥΛΙΟΥ 1964

Ἀναγγέλλεται ἡ ἐπίτευξη συμφωνίας μεταξύ τοῦ συμβουλίου τῶν ξένων ὁμολογιούχων καί τῆς Ἐπιτροπῆς Δανείων τῆς ΚΤΕ, ἀφενός, καί τῆς ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως, ἀφετέρου, γιά τό διακανονισμό τοῦ προπολεμικοῦ ἐξωτερικοῦ ὁμολογιακοῦ χρέους τοῦ δημοσίου σέ λίρες στερλίνες. Σύμφωνα μέ τό κείμενο τῆς συμφωνίας, «ἡ ἑλληνική Κυβέρνησις ἀπεφάσισε ὅπως κάμη μίαν προσφοράν πρός τούς κομιστάς τοῦ εἰς λίρας στερλίνας ἐξωτερικοῦ ὁμολογιακοῦ χρέους, βασιζομένην ἐπί τῆς ὑπό χρονολογίαν 31ης Δεκεμβρίου 1962 προσφορᾶς της, δημοσιευθείσης κατά τήν 3ην Ἀπριλίου 1963, πρός τούς κομιστάς τοῦ εἰς δολλάρια ἐξωτερικοῦ ὁμολογιακοῦ χρέους της».

Τίς σχετικές διαπραγματεύσεις εἶχε διεξαγάγει, ὡς ἐκπρόσωπος τῆς ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως, ὁ Ν. Γαζῆς, μετά ἀπό ἀνάθεση τῆς Κυβερνήσεως Καραμανλῆ. Σέ ἐκτέλεση τῆς σχετικῆς ἐντολῆς, εἶχε ὑποβάλει τό πρῶτο πόρισμά του στήν Κυβέρνηση Πιπινέλη, ἡ ὁποία ὅμως λόγω τῆς περιορισμένης διάρκειας καί τοῦ ἰδιαίτερου χαρακτήρα της, δέν προχώρησε στή συνομολόγηση τῆς συμφωνίας.

Ἡ συμφωνία γιά τό προπολεμικό, ὁμολογιακό ἐξωτερικό χρέος σέ στερλίνες, μετά τήν ὑπογραφή ἀνάλογης συμφωνίας καί γιά τό χρέος σέ δολλάρια, θά ἀποκαταστήσει «καί τυπικῶς», σύμφωνα μέ τήν ἔκφραση τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Οἰκονομικῶν, Κ. Μητσοτάκη, τήν πίστη τῆς Ἑλλάδας στό ἐξωτερικό.

10 ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ 1964

Ὁ ἀρχηγός τῆς ΕΡΕ, Π. Κανελλόπουλος, μέ ἀφορμή δηλώσεις τοῦ πρωθυπουργοῦ γιά τό Κυπριακό, ἀποτιμᾶ τά θετικά ἀποτελέσματα τῶν συμφωνιῶν Ζυρίχης-Λονδίνου:

«.... Εἰς τό Κυπριακόν [ὁ Γ. Παπανδρέου] δέν βλέπει παρά μόνον τάς εὐθύνας ἄλλων. Ὁ ἴδιος εἶναι ἁπλῶς ὁ ἀτυχής κληρονόμος κακῶν. Ἐκληρονόμησεν, εἶπε, τήν κυπριακήν κρίσιν τοῦ παρελθόντος Δεκεμβρίου. Ἀλλά ποῖος ἦτο τότε πρωθυπουργός καί δή ἀπό τῆς 7ης Νοεμβρίου; Καί διατί ἐπέμεινε, κατά τήν πρώτην μεγάλην αἰχμήν τῆς κρίσεως, νά γίνουν ὁπωσδήποτε ἐκλογαί, ἀνασταλείσης οὕτω σχεδόν ἐπί δίμηνον τῆς ὑπευθύνου πολιτικῆς διαχειρίσεως τοῦ μεγάλου θέματος; Καί ἐκληρονόμησεν ἐπίσης, εἶπεν ὁ κ. πρωθυπουργός, τό μέγα κακόν τῶν Συνθηκῶν τοῦ 1959. Ἐδῶ πρόκειται πράγματι περί κληρονομίας, ἀλλά ἄς ἴδωμεν τίνος «κακοῦ» κληρονόμος κατέστη. Δέν θά ἐπικαλεσθῶ τό γεγονός ὅτι κατά τήν συζήτησιν εἰς τήν Βουλήν, τόν Φεβρουάριον καί Μάρτιον τοῦ 1959, ὁ μέν ἀείμνηστος Σοφοκλῆς Βενιζέλος εἶχε πράγματι εἴπει ρητῶς ὅτι «αἱ ὑπογραφόμεναι συμφωνίαι εἶναι ἀνεφάρμοστοι», ἐνῶ ὁ σημερινός πρωθυπουργός ὡμίλησε διά τά πλεονεκτήματα καί μειονεκτήματα αὐτῶν χωρίς νά εἴπη τοιοῦτόν τι. Ἄς μοῦ ἐπιτραπῆ ὅμως νά ὑποθέσω ὅτι τό ἐσκέπτετο. Θά προχωρήσω πέραν τούτου καί θά εἴπω ὅτι

τό ἐσκεπτόμεθα καί ἡμεῖς. Ἐν τούτοις ἔπρεπε νά ὑπογραφοῦν αἱ Συνθῆκαι ἐκεῖναι, πρῶτον διότι ἡ κατάστασις εἶχε φθάσει τότε εἰς δραματικόν ἀδιέξοδον, δεύτερον διότι ἡ ἀποτίναξις τοῦ ἀποικιακοῦ καθεστῶτος ἦτο αὐτή καθ' ἑαυτήν βῆμα σπουδαῖον, ἔστω καί ἐάν τό ἱδρυθέν ἀνεξάρτητον καθεστώς συνεδέθη μέ ὅρους δυσκόλως ἐφαρμοσίμους, καί τρίτον διότι, ἀφ' ἧς θά ἀπέκτα ἡ Κύπρος ἀνεξάρτητον κρατικήν ὑπόστασιν, πᾶσα περαιτέρω ἐξέλιξις θά ἦτο δυνατή, ἄρα καί ἡ ἔμπρακτος ἀπόδειξις περί τοῦ ἀνεφαρμόστου ὡρισμένων ὅρων, πρός τούς ὁποίους συνεδέθη ἡ ἀνεξαρτησία της.

Ὁ παρελθών Δεκέμβριος καί ὁ ἔκτοτε σημειούμενος ἐν Κύπρῳ ἀγών δέν εἶναι, ὡς ἰσχυρίζεται ὁ κ. πρωθυπουργός, ἀποτέλεσμα τῶν Συνθηκῶν τοῦ 1959, ὑπό τήν ἔννοιαν ὅτι κατέστησαν ἀναπότρεπτον τήν ρῆξιν. Εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ἰσχύος τῶν Ἑλλήνων τῆς Κύπρου, ἡ ὁποία ἐξησφαλίσθη ἀκριβῶς διά τοῦ δημιουργηθέντος μέ τάς Συνθήκας ἐκείνας ἀνεξαρτήτου κυπριακοῦ Κράτους. Τό Κράτος τοῦτο, διά τήν ἵδρυσιν τοῦ ὁποίου δικαιοῦται νά εἶναι ὑπερήφανοι οἱ Ἕλληνες κυβερνῆται τοῦ 1959 καί ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Μακάριος, ἀπέδειξεν εἰς τήν πρᾶξιν ὅτι ὡρισμένοι ὅροι τῆς λειτουργίας του εἶναι ἀνεφάρμοστοι καί προβάλλει σήμερον — πρᾶγμα τό ὁποῖον θά ἦτο ἀδύνατον ἄνευ τῶν Συνθηκῶν τοῦ Λονδίνου καί τῆς Ζυρίχης — μέ καθαρῶς ἑλληνικήν ἡγεσίαν καί ἀποκλειστικῶς ἑλληνικήν τήν νόμιμον διεθνῆ παρουσίαν του. Ὁ κ. πρωθυπουργός γνωρίζει ἄριστα ἢ ὤφειλε νά γνωρίζῃ ὅτι ἡ ὑπ' αὐτοῦ σήμερον χαρακτηριζομένη «ἀπάρνησις τῆς Ἑνώσεως διά παντός» (ἀλλά καί τῆς διχοτομήσεως θά ἔπρεπε νά προσθέση), ἦτο ἐν ἔτει 1959 τό οὐσιαστικῶς ἀνώδυνον συμβατικόν ἀντάλλαγμα, πρῶτον μέν διά τήν ἀποτροπήν τῆς τότε ἐπαπειλουμένης διχοτομήσεως, ἡ ὁποία, ἐάν ἐπραγματοποιεῖτο, θά ἀπετέλει ἀμετακίνητον ἱστορικήν πραγματικότητα, δεύτερον δέ διά τήν δημιουργίαν Κράτους, τό ὁποῖον θά εἰσήρχετο, ὅπως καί εἰσῆλθεν, εἰς τόν ΟΗΕ καί τό ὁποῖον, μέ ἀμιγῶς ἑλληνικήν πλέον τήν Κυβέρνησίν του, μάχεται σήμερον καί δίδει εἰς τόν Ἕλληνα πρωθυπουργόν τήν δυνατότητα νά ὁμιλῆ περί Ἑνώσεως.

Τήν Ἕνωσιν, ἐπομένως, δέν ἀνέστησεν ὁ κ. Παπανδρέου ἐκ τοῦ τάφου, ὅπως λίαν μετριοφρόνως λέγει, θεωρῶν ἐκείνην ὡς Λάζαρον καί τόν ἑαυτόν του ὡς Ἰησοῦν. Τήν ἀφύπνισαν ἁπλῶς —διότι περί παροδικοῦ συμβατικοῦ ὕπνου ἐπρόκειτο— οἱ ἴδιοι οἱ Κύπριοι ἀφοῦ κατέστησαν, διά τῶν Συνθηκῶν τοῦ 1959 καί τῆς εἰσόδου τῶν εἰς τόν ΟΗΕ, ἀνεξάρτητον Κράτος. Ὁ σημερινός λοιπόν πρωθυπουργός εἶναι κληρονόμος μεγάλου ἀγαθοῦ καί ὄχι κακοῦ».

[Οἱ δηλώσεις τοῦ πρωθυπουργοῦ εἶχαν περιλάβει τά ἀκόλουθα:

«Περιέχουν αἱ συνθῆκαι τῆς Ζυρίχης τήν ἀπάρνησιν τῆς Ἑνώσεως διά παντός. Ἐξηγεῖται τοιουτοτρόπως ἡ μεγάλη δυσχέρεια νά ἀναστήσωμεν ἀπό τόν τάφον τήν Ἕνωσιν καί νά τῆς δώσωμεν ζωήν. Καί μολαταῦτα, δυνάμεθα νά ἰσχυρισθῶμεν ὅτι κατέστη πλέον κοινή συνείδησις ὅτι μόνον ἡ Ἕνωσις ἀποτελεῖ καί ἀπονομήν δικαιοσύνης καί ἐγγύησιν τῆς εἰρήνης. Εἰς αὐτό τό ἀποτέλεσμα ἔχει ὁδηγήσει ὁ ἀγών τῆς ἰδικῆς μας διαφωτίσεως.

Ἀλλά εἰς τάς συνθήκας τῆς Ζυρίχης περιείχετο καί ἡ ἀναπόφευκτος ρῆξις τοῦ μέλλοντος, ἡ ὁποία ἤρχισε πρό ἡμῶν, τόν Δεκέμβριον.

Ὅταν εἰς μίαν συνθήκην καθιεροῦται ὁ παραλογισμός ὅτι θά κυβερνᾶ ὄχι ἡ πλειοψηφία ἀλλά ἡ μειοψηφία, ὅταν ὁρίζεται ὅτι μέ τήν ἄσκησιν τοῦ βέτο ἡ μειοψηφία θά ματαιώνῃ τάς ἀποφάσεις τῆς πλειοψηφίας, εἶναι βέβαιον ὅτι ἡ ἔκρηξις ἔρχεται. Εἶναι ἀναπόφευκτος. Εἶναι ἀδύνατον ἡ πλειοψηφία, μέχρι τέλους, νά ἀνεχθῆ αὐτήν τήν ὑποδούλωσιν εἰς τήν ἐλαχίστην μειοψηφίαν. Μίαν ἡμέραν θά ἐγερθῆ. Αὐτό συνέβη εἰς τήν Κύπρον. Περιέχουν αἱ συνθῆκαι τῆς Ζυρίχης αὐτά τά δύο παραπτώματα: Πρῶτον, τήν ἄρνησιν τῆς Ἑνώσεως διά παντός. Καί ἐπίσης τήν ἀναπόφευκτον ρῆξιν. Αὐτή ἡ κληρονομία μᾶς βαρύνει καί ἐναντίον αὐτῆς παλαίομεν».]

Μετά, ἤδη, τίς δηλώσεις τοῦ πρωθυπουργοῦ, ὁ Π. Κανελλόπουλος ὑπογράμμιζε σέ νέα ἐπιστολή του πρός τόν Κ. Καραμανλῆ:

«Τήν κάλυψιν τῆς πολιτικῆς τοῦ 1959, δηλαδή τῶν συμφωνιῶν Ζυρίχης-Λονδίνου, τήν ἀνέλαβα προσωπικῶς —καί ἐν τῇ Βουλῇ καί μέ δύο βασικάς πρός τόν τύπον δηλώσεις μου— καί δή οὐχί τήν κάλυψιν, ἀλλά τήν πλήρη ἱστορικήν δικαίωσιν αὐτῶν μέ τό ἀποστομωτικόν ἐπιχείρημα, ὅτι, ἄνευ τῶν συμφωνιῶν ἐκείνων, δι' ὧν ἄλλωστε (ὅπως ἐτόνισα) ἀπετράπησαν μεγάλοι κίνδυνοι, δέν θά ἠδύνατο νά εἶναι σήμερον ὁ Μακάριος ἀρχηγός κράτους, καί δή Κυβερνήσεως ἀμιγῶς πλέον ἑλληνικῆς (ἀφοῦ ἐξετοπίσθησαν οἱ Τοῦρκοι), καί νά ἔχῃ διεθνῆ παρουσίαν ἄκρως —καί μάλιστα ἀκρότατα— ἀνεξάρτητον. Θά ἰδῶ πότε θά ἔλθῃ ἡ στιγμή (αὐτή θά συνδυασθῆ κατ' ἀνάγκην μέ ἀντικειμενικά γεγονότα) πού θά πρέπει νά ὑψώσω, ἄνευ βλάβης τοῦ ἐθνικοῦ συμφέροντος, περισσότερον καί βιαιότερον τήν φωνήν μου»[82].

10 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1964

Ὁ πρώην ὑπουργός Συντονισμοῦ, Π. Παπαληγούρας, ἀποκαλύπτει ὅτι τό πρόσφατο δάνειο ὁμίλου ἀμερικανικῶν τραπεζῶν πρός τήν Ἑλλάδα, ὕψους 22 ἑκατ. δολλαρίων, δεκαετοῦς ἐξοφλητικῆς διάρκειας πρός 6%, συνομολογήθηκε μέ ὅρους πού δέν ἐπιδέχονται σύγκριση μέ τούς ἀντίστοιχους ὅρους σειρᾶς δανείων πού εἶχαν συνομολογήσει οἱ Κυβερνήσεις τῆς ΕΡΕ γιά τήν ἐξυπηρέτηση τῶν ἔργων ὑποδομῆς τοῦ προγράμματος δημοσίων ἐπενδύσεων. Ἐνδεικτικά ἀναφέρεται καί στά δύο ὑπερεικοσαετοῦς διάρκειας δάνεια μέ ἐπιτόκιο μικρότερο ἀπό 4%, ἕνα γιά τή ΔΕΗ καί ἕνα γιά τό Δημόσιο, τά ὁποῖα συνομολογήθηκαν τό 1963.

Ἀνάλογες παρατηρήσεις θά διατυπώσει, λίγες ἑβδομάδες ἀργότερα, καί ὁ πρώην ὑφυπουργός Συντονισμοῦ Ι. Μποῦτος, μέ ἀφορμή τήν ὑπογραφή ἑλληνοαμερικανικῆς συμφωνίας γιά τή χορήγηση δανείου 35 ἑκατ. δολλαρίων πρός τήν Ἑλλάδα, βάσει τοῦ νόμου «περί γεωργικῶν πλεονασμάτων»[83].

Ὁ πρωθυπουργός τοποθέτησε τόν Γ. Γρίβα ἐπικεφαλῆς τῆς Ἀνωτάτης Στρατιωτικῆς Διοικήσεως Κύπρου. Ἀριστερά, ὁ Π. Γαρουφαλιᾶς.

2 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 1964

Μέ ἀφορμή τίς διαδόσεις γιά διαφωνίες καί ζυμώσεις στούς κόλπους τῆς ΕΡΕ, ὁ Π. Κανελλόπουλος δηλώνει ὅτι στά δημοκρατικά κόμματα εἶναι φυσικό, καί συχνά χρήσιμο, νά μήν ἔχουν ὅλοι τήν ἴδια γνώμη γιά τά πρόσφορα μέσα πρός ἐπίτευξη τοῦ κοινοῦ σκοποῦ. Σέ καμμιά ὅμως περίπτωση δέν ἔχει ἐκδηλωθεῖ διαφωνία μέ τή γραμμή πού χάραξε ὡς ἀρχηγός, ἀφοῦ ἔλαβε ὑπόψη καί τή γνώμη τῶν ἄμεσων κοινοβουλευτικῶν συνεργατῶν του.

Οἱ δηλώσεις τοῦ Π. Κανελλόπουλου ἔγιναν μετά τή δημοσίευση πληροφοριῶν γιά ἐσωτερική κρίση στήν ΕΡΕ —ἰδίως μετά τή διατύπωση ἀπό ὄργανα τοῦ ἀντιπολιτευτικοῦ τύπου τῆς ὑποδείξεως νά σκληρυνθεῖ ἡ στάση τῆς ἀξιωματικῆς ἀντιπολιτεύσεως ἀπέναντι στήν Κυβέρνηση. Παράλληλα, οἱ κυβερνητικές ἐφημερίδες ἔφθασαν νά μιλήσουν ἀκόμη καί γιά διακοπή τῶν σχέσεων μεταξύ τοῦ ἀρχηγοῦ καί τοῦ ἱδρυτῆ τῆς ΕΡΕ, γιά προπαρασκευή τῆς ἐπιστροφῆς τοῦ Κ. Καραμανλῆ, γιά ἀντιηγετικές ὁμάδες τοῦ Π. Πιπινέλη καί τοῦ Κ. Ροδόπουλου.

Ὁπωσδήποτε, οἱ πληροφορίες γιά τήν ἐπικείμενη ἐπιστροφή τοῦ Κ. Καραμανλῆ θά διαψευστοῦν καί πάλι —τή φορά αὐτή ἀπό τό ἴδιο τό περιβάλλον τοῦ ἱδρυτῆ τῆς ΕΡΕ, καί μάλιστα μετά ἀπό ἐπικοινωνία του ἴδιου μέ τόν Ἀχ. Καραμανλῆ.

Ἀνεξάρτητα ὅμως ἀπό τά δημοσιεύματα τοῦ ἡμερήσιου τύπου, ἡ ἐξέλιξη τῶν σχέσεων τοῦ Κ. Καραμανλῆ μέ τόν Π. Κανελλόπουλο συνυφάνθηκε μέ κάποιες, τουλάχιστο παροδικές, δυσχέρειες. Χωρίς νά φέρει στό φῶς τῆς δημοσιότητας τήν παραμικρή ἐπιφύλαξη ἤ νά ἐνισχύσει ὁποιαδήποτε ἀντιηγετική τάση στούς κόλπους τοῦ κόμματος καί τῆς κοινῆς γνώμης, ὁ Κ. Καραμανλῆς εἶχε ἐκφράσει, σέ στενούς φίλους του, τή δυσφορία του γιά τήν παράλειψη τοῦ νέου ἀρχηγοῦ τοῦ κόμματος νά τόν ἐνημερώσει ἐπί ἕξι περίπου μῆνες. Σέ ἐμπιστευτική ἐπιστολή πρός τόν Δ. Βέρρο, εἶχε χαρακτηριστικά ἐπισημάνει:

«Ἀναγκάζομαι νά σοῦ γράψω γιά ὅλα αὐτά διότι ἔχασα ἐντελῶς τήν ἐπαφήν μου μέ τόν κ. Κανελλόπουλο. Μία ἐπιστολή του ἐπῆρα πρό ὀμήνου καί καμμίαν ἀπάντησιν εἰς τάς δύο ἐπιστολάς πού τοῦ ἀπηύθυνα ἐν συνεχείᾳ. Δέν γνωρίζω ἐάν τοῦτο ὀφείλεται εἰς ἔλλειψιν χρόνου ἤ εἰς ἄλλους λόγους. Τό βέβαιον εἶναι ὅτι μοῦ δημιουργεῖ κατάστασιν δυσάρεστον. Διότι καί ὡς μέλος τοῦ κόμματος καί ὡς Ἕλλην πολίτης μέ ηὐξημένα δικαιώματα καί ὑποχρεώσεις, ἐδικαιούμην κάποτε ἐνημερώσεως, ἰδίως ἐπί θεμάτων συνδεομένων μέ τήν ἱστορίαν μου καί τήν προσωπικήν μου ὑπόληψιν. Ἡ κατάστασις δέ αὐτή, πέραν τῆς προσωπικῆς πικρίας, μοῦ δημιουργεῖ μεγάλας δυσκολίας, ὅταν ἔχω νά διαβιβάσω ἤ νά ζητήσω μίαν γνώμην, ὄχι ἐπί τῆς πολιτικῆς τοῦ κόμματος πού εἶναι τῆς ἰδικῆς του εὐθύνης, ἀλλά ἐπί θεμάτων τά ὁποῖα ἰδιαιτέρως μ' ἐνδιαφέρουν. Ἐάν ἀποταθῶ εἰς ἄλλους ἐκ τῶν παλαιῶν συνεργατῶν, ἠμπορεῖ νά δημιουργηθοῦν παρεξηγήσεις καί νά προκαλέσουν, ἄνευ λόγου, ζημίας. Καί γνωρίζεις ἐσύ πόσον ἐπιθυμῶ ν' ἀποτρέψω παρομοίας παρεξηγήσεις καί πόσον προσπαθῶ νά ἐνισχύσω τήν θέσιν τοῦ νέου ἀρχηγοῦ τοῦ κόμματος. Τήν ἰδίαν δυσχέρειαν συναντῶ, ὅταν ἐρωτῶμαι ἀπό τούς ἐπισκέπτας μου, Ἕλληνας καί ξένους, ἐάν ἔχω εἰδήσεις ἀπό τόν πρόεδρο. Ὅπως ἀντιλαμβάνεσαι, εἶναι κωμικόν ἀλλά καί ἐπικίνδυνον νά εἴπης ὅτι δέν ἔχομεν οὔτε τήν στοιχειώδη κοινωνικήν ἤ φιλικήν ἐπαφήν.

Ἡ περίπτωσις αὐτή μέ ἐνοχλεῖ τοσούτω μᾶλλον καθόσον δέν δύναμαι νά τήν ἐξηγήσω»[84].

Τελικά, ὁ Κ. Καραμανλῆς ἀπηύθυνε ὁ ἴδιος ἐπιστολή στόν Π. Κανελλόπουλο, μέ τήν ὁποία καί ἐξέφρασε τή λύπη καί τήν ἀμηχανία του γιά τή διακοπή κάθε ἄμεσης ἐπικοινωνίας:

«Ἀπό μακροῦ χρόνου διεκόπη ἡ ἐπαφή, ἀκόμη καί ἡ κοινωνική, μεταξύ μας. Δέν σοῦ ἀποκρύπτω ὅτι τό γεγονός αὐτό μέ λυπεῖ βαθύτατα. Ἀλλά πέραν τῆς λύπης, μοῦ δημιουργεῖ προβλήματα καί μέ φέρει πολλάκις εἰς ἀμηχανίαν. Διότι ὅσον καί ἄν ἀπεχώρησα τῆς πολιτικῆς, ὑπάρχουν περιπτώσεις διά τάς ὁποίας ἔχω ἀνάγκην εἰς κάποιον νά ἀπευθύνομαι. Ἐάν ἀποταθῶ εἰς ἄλλον ἐκτός ὑμῶν, πέραν τοῦ ὅτι θά ἔχω ἀμφίβολον τό πρακτικόν ἀποτέλεσμα, ὑπάρχει πάντοτε ὁ κίνδυνος δημιουργίας παρεξηγήσεων. Τήν αὐτήν δυσχέρειαν ἀντιμετωπίζω καί ὅταν ἐρωτῶμαι ἀπό ἐπισκέπτας μου ἐάν ἔχω εἰδήσεις σου. Ἐπιθυμῶ νά πιστεύω ὅτι τοῦτο ὀφείλεται εἰς τήν ἔκτασιν τῶν ἀπασχολήσεών σας καί ὄχι εἰς παρεξηγήσεις, αἱ ὁποῖαι ἄλλωστε δέν ἠμπορεῖ καί δέν πρέπει νά ὑπάρχουν μεταξύ μας»[85].

Ὁ Π. Κανελλόπουλος θά σπεύσει νά ἀπαντήσει καί νά δώσει τή διαβεβαίωση ὅτι ἡ πολύμηνη σιωπή του ὀφειλόταν σέ ἔλλειψη «ἀνέτου καί ἠρέμου ὥρας» πού θά τοῦ ἐπέτρεπε τήν ἀβίαστη καί ἐκτενῆ ἀναφορά στήν τρέχουσα κατάσταση· καί κατέληγε: «Παρακαλῶ νά βεβαιωθῆς ὅτι —πέραν τοῦ καθαρῶς ψυχολογικοῦ αὐτοῦ λόγου— τίποτε ἄλλο δέν μέ ἠμπόδισε νά σοῦ γράψω»[86].

Στό ἴδιο χρονικό διάστημα, χωρίς νά ὑπονομεύσει σέ ὁποιαδήποτε περίπτωση τό ἔργο καί τό προσωπικό κῦρος τοῦ νέου ἀρχηγοῦ τῆς ΕΡΕ, ὁ Κ. Καραμανλῆς θά διατυπώσει σέ ἐλάχιστους συνεργάτες του, ἐντελῶς ἐμπιστευτικά, τίς προσωπικές του ἀντιλήψεις γιά τόν καθορισμό τῆς τακτικῆς τῆς ἀξιωματικῆς ἀντιπολιτεύσεως καί θά ἐξάρει τήν ἀνάγκη γιά τήν ἄσκηση περισσότερο μεθοδικῆς καί αὐστηρῆς κριτικῆς τοῦ κυβερνητικοῦ ἔργου. Ἀπό τούς πρώ-

τους ἤδη μῆνες, εὐθύς μετά τήν ἐξαπόλυση τῆς συκοφαντικῆς σέ βάρος του ἐκστρατείας, ὁ Κ. Καραμανλῆς εἶχε ἐπισημάνει τήν ἔλλειψη σθεναρῆς ἀντιδράσεως, ἡ ὁποία —κατά τήν ἄποψή του— κατέληγε νά ἀποθρασύνει περισσότερο τούς συκοφάντες[87].

Οἱ ἀπόψεις τοῦ Κ. Καραμανλῆ γιά τόν τρόπο ὀργανώσεως τῆς ἀντιπολιτευτικῆς ἀντιδράσεως ἀναλύονται παραστατικά σέ ἐμπιστευτική ἐπιστολή πρός τόν Δ. Βέρρο:

«Τά τελευταῖα γράμματά σου πολύ ἀπαισιόδοξα, τόσο γιά τή γενική κατάσταση ὅσο καί γιά τήν πορεία τοῦ κόμματος. Διαπιστώνω ἐπίσης ὅτι κατέχεσαι ἀπό αἴσθημα ἀπογοητεύσεως καί ἀηδίας.

Θά σοῦ συστήσω καί θά σέ παρακαλέσω νά παραμείνης εἰς τήν θέσιν σου διότι γνωρίζω καλῶς ὅτι ἡ παροῦσα κατάστασις ὅσο καί ἄν εἶναι δυσάρεστος θά γίνη χειροτέρα ἐάν φύγης.

Ὁ κ. Κανελλόπουλος ἠμπορεῖ νά ὑστερῆ ἀπό ὡρισμένων ἀπόψεων, ἀλλά ἀγωνίζεται —ἴσως ὁ μόνος— καί διασφαλίζει τήν συνοχή τοῦ κόμματος, ἡ ὁποία καί ἰδικήν μου ἀποτελεῖ ἐπιθυμίαν, ἀλλά καί ἀνάγκην διά τόν τόπον».

Παράλληλα, ἔδινε ἀπάντηση καί στήν εἰσήγηση πού ὁ Δ. Βέρρος εἶχε διατυπώσει, σέ ἐπιστολή του τῆς 9ης Σεπτεμβρίου, σχετικά μέ τή σκοπιμότητα μιᾶς ἄμεσης συναντήσεως του μέ τόν Σ. Μαρκεζίνη. Ἔχοντας, λίγους μῆνες νωρίτερα, συντελέσει ἀποφασιστικά στήν ἀποκατάσταση διμεροῦς συνεργασίας ΕΡΕ καί Προοδευτικῶν, ὁ Κ. Καραμανλῆς, χωρίς νά ἔχει μεταβάλει τίς θετικές διαθέσεις του, θά ἀντιμετωπίσει τήν πρόταση τοῦ ἔμπιστου συνεργάτη του σέ συνάρτηση μέ τήν ἀνάγκη νά διατηρηθεῖ πρωταρχικά ἡ ἑνότητα καί ἡ συνοχή τῆς ΕΡΕ:

«Τήν σκέψιν σου διά τό γνωστόν πρόσωπο δέν τήν εὑρίσκω ὑπό τάς παροῦσας συνθήκας εὐτυχῆ. Ἡ πραγματοποίησίς της θά προκαλέση ἀντιδράσεις, οἱ ὁποῖες θά θέσουν εἰς κίνδυνον τήν συνοχήν τοῦ κόμματος· ἡ ὁποία, ἐπαναλαμβάνω, εἶναι πολύτιμος»[88].

Ἐπιγραμματικά, ὁ Κ. Καραμανλῆς θά χαρακτηρίσει τή στάση του σέ ἀπάντηση σχετικοῦ ἐρωτήματος τοῦ Σπ. Μαρκεζίνη, τό 1968.

«Μετά τήν ἀποχώρησίν μου ἀπέφυγα νά ἔχω ἀνάμιξιν εἰς τά τοῦ κόμματος, διότι ἤθελα νά καταστῆ συνείδησις ὅτι ἡ ἀποχώρησίς μου ἐκ τῆς πολιτικῆς ἦτο ὁριστική. Συνεβούλευσα μόνον ν' ἀναπτυχθῆ ἡ μαχητικότης τοῦ κόμματος καί πρό παντός νά ἐκδηλωθῆ ἔντονος ἀντίδρασις κατά τῆς ὠργανωμένης πλέον κυβερνητικῆς συκοφαντίας»[89].

3 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 1964

Ἡ ὁλομέλεια τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας, μέ ἀπόφασή της, δέχεται τήν προσφυγή τοῦ εἰσαγγελέα τοῦ Ἀρείου Πάγου, Κ. Κόλλια, καί ἀκυρώνει τήν ἀπόφαση τοῦ ὑπουργοῦ Δικαιοσύνης, Ν. Μπακόπουλου, γιά τήν ἐπιβολή πειθαρχικῆς ποινῆς ἐξάμηνης προσωρινῆς παύσεως. Τό Σ.τ.Ε. θεώρησε ὅτι οἱ ὑποδείξεις τοῦ Κ. Κόλλια γιά τό χωρισμό τῆς ἀνακρίσεως στήν ὑπόθεση Λαμπράκη καί οἱ συστάσεις του πάνω στό θέμα τῆς προφυλακίσεως τῶν ἀξιωματικῶν τῆς χωροφυλακῆς δέν ἦταν παράνομες, ὅπως ἀκόμη καί ἡ συνάντησή του μέ τόν ὑποστράτηγο Μήτσου. Δέν θεωροῦνται, τέλος, παραπτώματα ἡ γνωμοδότηση γιά τή δραχμή καί ἡ ἐγκύκλιός του πρός τούς εἰσαγγελεῖς ἐφετῶν γιά τά ἐγκλήματα θρασύτητας καί βίας σέ βάρος πολιτειακῶν ὀργάνων. Παράλληλα, τό Συμβούλιο Πλημμελειοδικῶν Ἀθηνῶν, μέ τό ὑπ' ἀριθ. 6694 ἀπό 10 Δεκεμβρίου βούλευμά του, ἀπορρίπτει τή μήνυση τοῦ δικηγόρου Χρηστέα κατά τοῦ Κ. Κόλλια γιά παράβαση τῶν καθηκόντων του στήν ὑπόθεση τῶν ἀνακρίσεων γιά τά γεγονότα τῆς 22ας Μαΐου 1963 καί γιά παρότρυνση τῶν δικαστικῶν ἀνακριτικῶν ἀρχῶν νά παραβοῦν τά καθήκοντά τους.

Ὁ ἀρχηγός τῆς ΕΡΕ, Π. Κανελλόπουλος, εἶχε καταδικάσει τήν τακτική τῆς Κυβερνήσεως ἀπέναντι στή δικαιοσύνη ἀπό τήν πρώτη ἐξαγγελία τῆς ἀποφάσεως τοῦ ὑπουργοῦ Δικαιοσύνης νά προβεῖ στή δίωξη τοῦ εἰσαγγελέα τοῦ Ἀρείου Πάγου. Σέ μακρές δηλώσεις του, στίς 14 Ἰουλίου 1964, ἐπεσήμανε τίς κυβερνητικές ἐνέργειες πού προσέβαλαν, ὅπως ὑποστήριξε, τήν ἀνεξαρτησία τῆς δικαιοσύνης, ἀλλά καί τό κῦρος τῶν θεσμῶν καί ἔθεταν σέ κίνδυνο τή γαλήνη τῆς χώρας.

Ἡ ἀπόφαση τοῦ ἀνώτατου διοικητικοῦ δικαστηρίου τῆς χώρας δέν θά ἀναστείλει τήν τάση τῆς Κυβερνήσεως νά παρέμβει στό ἔργο τῆς δικαιοσύνης. Λίγες μόνο ἑβδομάδες μετά τήν ἀπόφαση τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας, ὁ ὑπουργός Δικαιοσύνης θά ἐπιβάλει στόν Κ. Κόλλια νέα ποινή τρίμηνης προσωρινῆς παύσεως. Ὅταν, ἐξάλλου, τό Μάρτιο 1965, λήξει ἡ ποινή, θά ἐκδηλωθεῖ στούς κόλπους τῆς Κυβερνήσεως ἡ πρόθεση νά προβλεφθεῖ ἡ ἐπιβολή καί νέας ποινῆς σέ βάρος τοῦ εἰσαγγελέα τοῦ Ἀρείου Πάγου. Στήν πρόθεση αὐτή, ἡ ὁποία ἐξέφραζε —σύμφωνα μέ δημοσιογραφικές πληροφορίες— τίς τάσεις τῆς κεντροαριστερῆς πτέρυγας τῆς ΕΚ, ἀντιτάχθηκε ζωηρά μερίδα τοῦ κόμματος —κυρίως ἡ ἀποκαλούμενη «ὁμάς Μητσοτάκη»[90].

15 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 1964

Ἡ δήλωση τοῦ Κ. Καραμανλῆ γιά τήν περιουσιακή του κατάσταση δημοσιεύεται στόν ἡμερήσιο τύπο, ὅπως προβλέπεται ἀπό τό νόμο «περί προστασίας τῆς τιμῆς τοῦ πολιτικοῦ κόσμου τῆς χώρας»:

«Ἔχω τήν τιμήν νά ὑποβάλω, ὡς πρώην πρωθυπουργός καί ὑπουργός εἰς διαφόρους Κυβερνήσεις ἀπό τοῦ 1946 μέχρι καί τοῦ 1963, τήν κατά τάς διατάξεις τῶν ἄρθρ. 2, 3 καί 11 παραγρ. τοῦ Νόμου 4.351/1964 δήλωσιν.

1.— Ἔχω εἰς τήν κυριότητα καί κατοχήν μου τά ἑξῆς ἀκίνητα:

α. Τό 1/6 ἐξ ἀδιαιρέτου ἀγρῶν εἰς διαφόρους τοποθεσίας, εἰς τήν περιοχήν κωμοπόλεως Πρώτης τοῦ Νομοῦ Σερρῶν, ἐκτάσεως ἐν συνόλῳ 40 περίπου στρεμμάτων, ὅπερ περιῆλθεν εἰς ἐμέ ἐκ κληρονομίας τοῦ ἄνευ διαθήκης ἀποβιώσαντος πατρός μου.

β. Οἰκόπεδον κείμενον εἰς τήν περιφέρειαν κοινότητος Φιλοθέης, ἐκτάσεως 6.088 τετραγ. μέτρων περίπου, τό ὁποῖον περιῆλθεν εἰς ἐμέ ἐξ ἀγορᾶς δυνάμει τοῦ ὑπ' ἀριθμ. 13892 τῆς 11/4/1957 συμβολαίου τοῦ συμβολαιογράφου Ἀθηνῶν Ἰωάννου Κουγκούλου, νομίμως μεταγραφέντος. Τό οἰκόπεδον τοῦτο ἠγοράσθη ἀντί τοῦ ποσοῦ τῶν δρχ. 365.000 καί εἰς τιμήν ὑψηλοτέραν ὅλων τῶν παρακειμένων οἰκοπέδων, ὡς προκύπτει ἐκ τῶν ὑπ' ἀριθ. 9837/1955, 12662/1956, 11775/1956, 1316/1957 καί 15876/1958 συμβολαίων τοῦ συμβολαιογράφου Ἀθηνῶν Ι. Κουγκούλου καί 19714/1956 τοῦ συμβολαιογράφου Ἀθηνῶν Παναγ. Λαζαράτου, νομίμως μεταγεγραμμένων.

γ. Οἰκίαν πεπαλαιωμένην κειμένην εἰς οἰκόπεδον ἐκτάσεως 160 τετραγ. μέτρων περίπου, εἰς τήν συνοικίαν Ἁγίας Παρασκευῆς τῆς κωμοπόλεως Πρώτης τοῦ Νομοῦ Σερρῶν. Ἡ οἰκία αὕτη ἀνῆκεν ἀρχικῶς εἰς τόν πατέρα μου, περιῆλθε μετά τόν θάνατόν του εἰς ἐμέ καί τούς λοιπούς κληρονόμους του, πωληθεῖσα δέ εἰς τόν Ἀντώνιον Χαϊμαλίδην διά τοῦ ὑπ' ἀριθ. 11713/1951 συμβολαίου τοῦ συμ/φου Σερρῶν Γεωργίου Παπαγεωργίου, νομίμως μεταγραφέντος, ἠγοράσθη ἐκ νέου ἐπ' ὀνόματί μου ὑπό τῶν ἀδελφῶν μου διά τοῦ ὑπ' ἀριθ. 857/1962 συμβολαίου τοῦ συμ/φου Ροδολείβους Ἀντωνίου Βαϊτζίδη, νομίμως μεταγραφέντος.

2.— Ὡς μέλη τοῦ Οἰκοδομικοῦ Συνεταιρισμοῦ Βουλευτῶν κλπ. «Ἡ Πολιτεία», ἡ σύζυγός μου Ἀμαλία καί ἐγώ, ἔχομεν δικαίωμα μεταβιβάσεως πρός ἡμᾶς δύο οἰκοπέδων εἰς θέσιν Κοκκιναρᾶ τοῦ Δήμου Κηφισιᾶς, ἐκτάσεως τοῦ ἑνός μέν 1213 τετρ. μέτρων, τοῦ ἑτέρου δέ 1279 τετρ. μέτρων, εἰς τό ὑπ' ἀριθ. 6 οἰκοδομικόν τετράγωνον ἰδιοκτησίας τοῦ Συνεταιρισμοῦ.

Μεταβολαί περιουσιακῆς καταστάσεως

3.— Ἀπό 1/4/1946 ἔχω πωλήσει τά ἑξῆς ἀκίνητα:

α. Οἰκόπεδον ἐκτάσεως 211 τετρ. μέτρων, κείμενον ἐν Σέρραις ἐπί τῆς πλατείας Ἐλευθερίας, διά τοῦ ὑπ' ἀριθ. 18045/1946 συμβολαίου τοῦ συμ/φου Σερρῶν Γεωργίου Φωτιάδου νομίμως μεταγραφέντος. Τό οἰκόπεδον αὐτό εἶχεν περιέλθει εἰς τήν κυριότητά μου ἐξ ἀγορᾶς δυνάμει τοῦ ὑπ' ἀριθ. 12718/1937 συμβολαίου τοῦ συμ/φου Σερρῶν Κωνσταντίνου Κατσανοῦ, νομίμως μεταγραφέντος.

β. Τό 1/6 ἐξ ἀδιαιρέτου μερίδιόν μου ἐπί μιᾶς πεπαλαιωμένης οἰκίας μετά τῆς πέριξ αὐτῆς περιοχῆς, κειμένης ἐπί οἰκοπέδου ἐκτάσεως 160 τετρ. μέτρων, εἰς τήν συνοικίαν Ἁγίας Παρασκευῆς τῆς κωμοπόλεως Πρώτης τοῦ Νομοῦ Σερρῶν. Ἡ οἰκία αὕτη, κατά τ' ἀνωτέρω ὑπό στοιχεῖον Ιγ, εἶχε περιέλθει εἰς ἐμέ ἐκ κληρονομίας τοῦ πατρός μου, τήν ἐπώλησα δέ διά τοῦ ὑπ' ἀριθ. 11713/1951 συμβολαίου τοῦ συμ/φου Σερρῶν Γεωργίου Παπαγεωργίου, νομίμως μεταγραφέντος.

γ. Τό 1/6 ἐξ ἀδιαιρέτου μερίδιόν μου ἐπί διαφόρων οἰκοπέδων καί ἀγρῶν, κειμένων εἰς διαφόρους τοποθεσίας τῆς κωμοπόλεως Πρώτης τοῦ Νομοῦ Σερρῶν, ἐκτάσεως ἐν συνόλῳ 29.500 τετρ. μέτρων περίπου, τό ὁποῖον περιῆλθεν εἰς ἐμέ ἐκ κληρονομίας τοῦ πατρός μου, ἐπώλησα δέ διά τῶν ὑπ' ἀριθ. 11708/1951, 11840/1951, 13713/1953, 13965/1954, 13994/1954, 15428/1955, 17021/1956, 17023/1956, 17024/1956, 19963/1957 συμβολαίων τοῦ συμ/φου Σερρῶν Γεωργίου Παπαγεωργίου.

4.— Δηλῶ ὅτι τόσον ἐγώ ὅσον καί ἡ σύζυγός μου, πλήν τῶν ἀνωτέρω μνημονευθέντων, δέν ἔχομεν εἰς τήν κυριότητά μας ἄλλα ἀκίνητα ὁπουδήποτε, ἤ ἐμπράγματα δικαιώματα ἐπ' αὐτῶν.

Δέν ἔχομεν, οὔτε ἀπεκτήσαμεν ποτέ, πλοῖα, οἱασδήποτε κατηγορίας, ὑπό οἱανδήποτε σχέσιν καί ὑπό οἱανδήποτε σημαίαν, οὔτε ἄλλα μεταφορικά μέσα μικρᾶς ἤ μεγάλης ἀξίας, πλήν ἑνός ἐπιβατικοῦ αὐτοκινήτου, τύπου ΟΠΕΛ ΡΕΚΟΡΝΤ πέντε θέσεων καί δέκα φορολογησίμων ἵππων ἐπ' ὀνόματι τῆς συζύγου μου.

Δέν ἔχομεν χρεώγραφα πάσης φύσεως, οὔτε καταθέσεις οἱουδήποτε εἴδους, ἤ λογαριασμούς εἰς Τραπέζας ἤ Νομικά Πρόσωπα τοῦ ἐσωτερικοῦ ἤ τοῦ ἐξωτερικοῦ, ἐκ περισσοῦ δέ δηλῶ διά τῆς παρούσης ὅτι ἀποδεσμεύω τοῦ ἀπορρήτου πᾶσαν τράπεζαν καί πάντα ὀργανισμόν ἐν Ἑλλάδι ἤ ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ.

Ὡσαύτως δηλῶ ὅτι τόσον ἐγώ, ὅσον καί ἡ σύζυγός μου, δέν ἔχομεν ἀποκτήσει διά πράξεως, ἐν ζωῇ οὔτε αἰτίᾳ θανάτου, ἀκίνητα ἄνευ μεταγραφῆς τῶν τίτλων κτήσεως.

Ὁ ἐν Ἀθήναις οἰκοδομικός συνεταιρισμός Μακεδόνων καί Θρακῶν, λόγῳ τῆς καταγωγῆς μου, ἐνέγραψεν ὡς μέλη αὐτοῦ ἐμέ μέν κατά τό ἔτος 1948, τήν σύζυγόν μου δέ ἐν ἔτει 1952, μέ δικαίωμα ἀποκτήσεως οἰκοπέδου εἰς τήν θέσιν Μπίλιζα-Πάρνηθος ἔκτασιν αὐτοῦ, πλήν ὅμως ἀμφότεροι ἀπό τοῦ ἔτους 1956 δέν ἐκάμαμε χρῆσιν τούτου, ἀποξενωθέντες αὐτοῦ.

Εἰσόδημα

5.— Τά ἐκ πάσης φύσεως εἰσοδήματα ἐμοῦ καί τῆς συζύγου μου κατά τό οἰκονομικόν ἔτος 1963 ἀνῆλθον εἰς 269.335, ἀναλυόμενα ὡς ἀκολούθως:

α. Ἐκ βουλευτικῆς ἀποζημιώσεως δραχ. 132.304.

β. Ἐξ ἀποδοχῶν πρωθυπουργοῦ δρχ. 47.040.

γ. Ἐκ τοῦ Ταμείου Ἀσφαλίσεως Βουλευτῶν δρχ. 9.991.

δ. Ἐξ εἰσοδήματος τῆς συζύγου μου προερχομένου ἐκ τόκων κεφαλαίων 500.000 δραχμῶν, τό ὁποῖον εἶναι μέρος τῆς περιελθούσης εἰς αὐτήν κληρονομίας ἐξ 700.000 δραχμῶν τῆς κατά τό ἔτος 1958 ἀποβιωσάσης μητρός της Βικτωρίας, συζύγου Ἀνδρέου Παπανικολάου δραχ. 60.000.

Δηλῶ προσέτι ὅτι κατά τό οἰκονομικόν ἔτος 1963 ἐφιλοξενήθην εἰς τήν Ζυρίχην τῆς Ἑλβετίας, ἐπί τρίμηνον περίπου, ὑπό τοῦ κυρίου Κωνσταντίνου Γκέρτσου.

6.— Κατιόντας δέν ἔχομεν, οὔτε ἐγώ οὔτε ἡ σύζυγός μου.

7.— Ὁ πατήρ μου Γεώργιος Κωνσταντίνου Καραμανλῆς ἀπέθανεν τό 1932, ἡ δέ μήτηρ μου Φωτεινή Γεωργίου

Καραμανλῆ ἀπέθανεν τό 1940. Ἀπώτεροι ἀνιόντες ἐμοῦ δέν εὑρίσκονται ἐν ζωῇ.

Ἔχω τούς ἑξῆς ἀδελφούς:

α. Ὄλγαν, σύζυγον Δημητρίου Τερζῆ, κάτοικον Ἀθηνῶν.

β. Ἀλέξανδρον Γεωργίου Καραμανλῆν, κάτοικον Ἀθηνῶν. Ἔγγαμον μετά τῆς Ἀλίκης, θυγατρός Θωμᾶ Γεωργούλη.

γ Ἀθηνᾶν, σύζυγον Ἀργυρίου Ψάρρη, κάτοικον Ἀθηνῶν.

δ. Ἀντιγόνην, σύζυγον Κ. Λιάπη, κάτοικον Χαλανδρίου.

ε. Γραμμένον Γεωργίου Καραμανλῆ, κάτοικον Θεσσαλονίκης, ἄγαμον.

στ. Ἀχιλλέαν Γεωργίου Καραμανλῆν, κάτοικον Ἀθηνῶν, ἄγαμον.

8.— Πατήρ τῆς συζύγου μου Ἀμαλίας εἶναι ὁ κ. Ἀναστάσιος Κανέλλου Κανελλόπουλος, συνταξιοῦχος τραπεζιτικός ὑπάλληλος, τῆς μητρός της Βικτωρίας, ἔπειτα συζύγου Ἀνδρέου Γεωργίου Παπανικολάου, ἀποβιωσάσης ἐν ἔτει 1958 ἐν Ἀθήναις.

Ἐξουσιοδοτῶ διά τῆς παρούσης τόν κ. Κωνσταντῖνον Ε. Παπακωνσταντίνου, δικηγόρον καί βουλευτήν, κάτοικον Ἀθηνῶν, διά τήν ὑποβολήν τῆς δηλώσεώς μου εἰς διπλοῦν, σύν τῇ προσθήκῃ ὅτι εἶμαι κάτοικος Ἀθηνῶν ἐπί τῆς ὁδοῦ Καρνεάδου 24 (τῆς ἐνορίας Ἁγίου Νικολάου - Γηροκομείου), διαμένων προσωρινῶς εἰς Παρισίους μετά τῆς συζύγου μου (6, Boulevard Maillot)».

17 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 1964

Τό πρωθυπουργικό αὐτοκίνητο, τύπου «Κράυσλερ», προορισμένο, σύμφωνα μέ τή γνωστή κυβερνητική ἐξαγγελία, νά ἐκποιηθεῖ σέ πλειοδοτικό διαγωνισμό γιά νά κτισθοῦν ἀπό τό προϊόν τῆς διαθέσεώς του σχολεῖα, προσφέρθηκε σέ δημοπρασία τοῦ ΟΔΙΣΥ μέ τιμή ἐκκινήσεως 350.000, καταβλητέες σέ 10 μηνιαῖες δόσεις. Κανείς ὅμως ἀγοραστής δέν φάνηκε διατεθειμένος νά καταβάλει τό παραπάνω ποσό καί ἡ μοναδική προσφορά περιορίστηκε σέ 150.000 δρχ.

Ἡ δημοπρασία, ὅπως ἀναγγέλθηκε ἀπό κυβερνητική πηγή, θά ἐπαναληφθεῖ.

17 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 1964

Μετά τή δημοσίευση, ἀπό δημοσιογραφικό ὄργανο τῆς ἄκρας ἀριστερᾶς, τοῦ καταλόγου χορηγήσεων τοῦ ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν γιά ἀπόρρητες ἐθνικές ὑπηρεσίες, ὁ πρώην ὑπουργός Ε. Ἀβέρωφ-Τοσίτσας, σέ μακρές δηλώσεις του, ἀνέλυσε τούς σκοπούς τῆς διαθέσεως τῶν σημαντικότερων ἀπό τά ποσά αὐτά, ἀφοῦ ἐπεσήμανε προεισαγωγικά:

«Ἀπογευματινή ἐφημερίς τῆς ἄκρας ἀριστερᾶς ἐδημοσίευσε χθές ἀπόρρητον κατάλογον, γνωστάς ἐκθέσεις ἀνωτέρων δικαστικῶν, καί παραθέτουσα ὀνόματα καί ἀντίστοιχα ποσά, ὡμίλησε περί «ἑνός ὁλοκλήρου κόσμου ἀποκαλυπτομένου τροφίμου τῶν μυστικῶν κονδυλίων». Ὁ κατάλογος οὗτος ἔλαβεν μετά ταῦτα εὐρυτέραν δημοσιότητα. Τά ἔντιμα ὀνόματα τῶν παραληπτῶν, πολλά τῶν ὁποίων εἶναι καί εὐφήμως γνωστά εἰς ὁλόκληρον τήν Ἑλλάδα, θά ἤρκουν διά νά ἐπιβεβαιωθῇ ὅτι αἱ χορηγήσεις καλῶς ἐγένοντο. Ἐν τούτοις, πρός ἀποφυγήν δημιουργίας ἀδίκων καί ὑποβολιμαίων ἐντυπώσεων, ὀφείλω νά προβῶ εἰς μερικάς ἀνακοινώσεις ἐπί τῶν σημαντικωτέρων περιπτώσεων τάς ὁποίας ἐνθυμοῦμαι».

Μετά τήν ἀναφορά τῶν ὀνομάτων τῶν παραληπτῶν καί τοῦ σκοποῦ γιά τόν ὁποῖο διατέθηκαν τά σχετικά ποσά, ὁ Ε. Ἀβέρωφ κατέληξε:

«Ἐπισημαίνω ὅτι εἰς μερικάς περιπτώσεις, τάς ὁποίας πλεῖστοι ἀντιλαμβάνονται εἰς τάς ἀνωτέρω γραμμάς, δυνατόν νά δίδωνται ἤδη ἐπιχειρήματα εἰς ἐχθρούς τῆς Ἑλλάδος ἤ νά παραβλάπτεται ἡ ἐξυπηρέτησις συμφερόντων τῆς χώρας. Ἐάν ἡ Κυβέρνησις πιστεύη ὅτι αἱ τοιαῦται δημόσιαι συζητήσεις δύνανται νά συνεχισθοῦν καί ἐπεκταθοῦν, ἐκείνη μέν θά φέρη τάς εὐθύνας τῶν μεγαλυτέρων ζημιῶν, ἐγώ δέ θά ἀποκαλύπτω ὅ,τι νομίζω ὅτι ἐπιβάλλεται νά ἀποκαλυφθῇ διά τήν ἀντίκρουσιν τοῦ σκοπίμου ὅσον καί ἀοριστολόγου θορύβου, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ πλέον θλιβερόν κατάντημα».

24 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 1964

Δημοσιεύεται στόν ἡμερήσιο τύπο ἡ ἐπιστολή πού εἶχε ἀποστείλει ὁ Κ. Καραμανλῆς στόν Κ. Παπακωνσταντίνου, μέ ἡμερομηνία 30 Ἰουνίου 1964 [βλ. παραπάνω, σελ. 143].

Ἡ πρωτοβουλία τῆς δημοσιεύσεως ἀναλήφθηκε ἀπό τόν Κ. Παπακωνσταντίνου, ὡς ἀντίδραση στό κῦμα τῶν συκοφαντικῶν ἐπιθέσεων πού εἶχε ἐξαπολυθεῖ ἀπό κυβερνητικά ὄργανα καί ἀπό ἐκπροσώπους τῆς ἄκρας Ἀριστερᾶς. Ἡ ἀποκατάσταση τῆς ἀλήθειας, μέσα ἀπό τήν προβολή τῶν ἀντικειμενικῶν γεγονότων, ἔτεινε, καί ἀπό τίς συνθῆκες αὐτές, νά ἀποτελέσει πέρα ἀπό πολιτική πράξη καί ἐπιβεβλημένο ἠθικό χρέος.

Ταυτόχρονα μέ τό κείμενο τῆς ἐπιστολῆς, ὁ Κ. Παπακωνσταντίνου ἔδωσε στή δημοσιότητα καί τήν ἀκόλουθη δήλωση:

«Ἐπιστρέψας ἐκ Κορινθίας διεπίστωσα μέ ἀπογοήτευσιν πρόθυμον συμπαράστασιν εἰς τάς στήλας πολλῶν ἐκ τῶν προσκειμένων πρός τήν Κυβέρνησιν ἐφημερίδων εἰς τήν θλιβεράν προσπάθειαν ἐπιστροφῆς εἰς ἀπαραδέκτους μεθόδους, ἐπί τῷ σκοπῷ μειώσεως τῆς ἐντυπώσεως, ἡ ὁποία προεκλήθη ἐκ τῆς δηλώσεως τῆς περιουσιακῆς καταστάσεως τοῦ ἱδρυτοῦ τῆς Ἐθνικῆς Ριζοσπαστικῆς Ἑνώσεως.

Ἀντιλαμβάνομαι ὅτι ὁ κ. Κων. Καραμανλῆς, ἐμμένων εἰς τήν γραμμήν του, δέν πρόκειται νά ἀπαντήση εἰς αἰτιάσεις, αἱ ὁποῖαι καί δικαστικῶς ἀκόμη ἠλέγχθησαν ὡς ἀβάσιμοι.

Νομίζω ὅμως ὅτι ἡ νέα ἐκδήλωσις ἐπιβάλλει νά γνωσθῇ

ἀπό ὁλόκληρον τόν ἑλληνικόν λαόν ὅτι, ἀκριβῶς ἡ μελαγχολική διαπίστωσις περί ἐπικρατήσεως τῶν μεθόδων τούτων εἰς τήν πολιτικήν ζωήν τῆς χώρας, ἀπετέλεσε τόν βασικόν λόγον τῆς ἀποχωρήσεώς του ἀπό τήν πολιτικήν.

Πρός τοῦτο, παραδίδω εἰς τήν δημοσιότητα ἐπιστολήν τοῦ παλαιοῦ μας Ἀρχηγοῦ, γραφεῖσαν ἐξ ἀφορμῆς τῆς κατά τό θέρος ὀργανωθείσης ἐναντίον του ἐπιθέσεως. Φοβοῦμαι, βεβαίως, ὅτι θά τόν δυσαρεστήσω, θεωρῶ, ὅμως, τοῦτο ὡς ἐπιτακτικήν ὑποχρέωσιν».

Σέ ἐπιστολή του πρός τόν ἴδιο τόν Κ. Καραμανλῆ, ὁ Κ. Παπακωνσταντίνου θά ἀναλύσει, τήν ἴδια ἡμέρα, τούς λόγους πού τόν εἶχαν ὠθήσει νά ἀναλάβει τήν πρωτοβουλία τῆς δημοσιεύσεως:

«Ἐνῶ ὅλοι εἶχον ἐκτιμήσει τό οὐσιαστικόν περιεχόμενον τῆς κατατεθείσης δηλώσεως βάσει τοῦ τελευταίου νόμου, ἀπό τινων ἡμερῶν ἐξετράφη νέα ἐπίθεσις ἀπό τούς κύκλους τῆς «Ἐλευθερίας» μέ ὄργανον κάποιον Χατζηανδρέου, ἀπειλοῦντα καί τήν ὑποβολήν μηνύσεως. Περίπου ὁλόκληρος ὁ κυβερνητικός τύπος ἐπανῆλθεν εἰς τάς ἀθλίας μεθόδους τοῦ παρελθόντος. Ἔκρινα τότε ὅτι ἔπρεπε νά δοθῆ ἄνευ ἀναβολῆς πρός δημοσίευσιν ἡ ἐπιστολή σας, ἀφοῦ ἡ τυχόν ἔναρξις τῆς διαδικασίας τοῦ νόμου θά καθίστα ἀδύνατον τήν δημοσίευσιν οἱασδήποτε εἰδήσεως ἤ πληροφορίας... Ἡ ἀπήχησις ὑπῆρξεν ἀρίστη. Τό κείμενον τῆς ἐπιστολῆς καί οἱ ἀναφερόμενοι λόγοι τῆς ἀποχωρήσεως ἀπό τήν πολιτικήν ἀποτελοῦν τό γενικόν θέμα τῶν σημερινῶν συζητήσεων, ὁμοφρόνων καί ἀντιφρονούντων».

Στή συνέχεια, ὁ Κ. Παπακωνσταντίνου ἐπεξηγεῖ ὅτι δέν εἰδοποίησε τηλεφωνικά τόν Κ. Καραμανλῆ γιά τήν πρόθεσή του, ἐπειδή ἔχει λόγους νά πιστεύει «ὅτι παρακολουθοῦνται αἱ τηλεφωνικαί ἀνταποκρίσεις»[91].

Ὁ ἱδρυτής τῆς ΕΡΕ, μέ ἐπιστολή πού ἀπηύθυνε στόν Κ. Παπακωνσταντίνου, ἐπεδοκίμασε τήν πρωτοβουλία του:

«Δέν ἠμπορῶ νά ἐκτιμήσω τά ἀποτελέσματα τῆς δημοσιεύσεως τῆς ἐπιστολῆς μου· φρονῶ ὅμως ὅτι ὀρθῶς ἐνήργησες. Μοῦ εἶναι ἀδιάφορον ἐάν ἡ ἐπιστολή μέ ἔβλαψε, ὅπως μερικοί φαίνονται νά πιστεύουν. Ἐκεῖνο πού μ' ἐνδιαφέρει περισσότερον εἶναι ἡ ὑπόληψίς μου καί ἡ ἱστορία μου, διά τά ὁποῖα, ὅπως ξέρεις, ἐλάχιστοι ἐνδιαφέρθηκαν. Νομίζω δέ ὅτι ἀπό τῆς ἀπόψεως αὐτῆς ἡ ἐνέργειά σου ὑπῆρξε χρήσιμος.

Κάποτε κάποιος θά ἔπρεπε νά ἀντιδράση κατά τῶν χυδαιοτήτων τῆς Κυβερνήσεως καί νά πῆ ὡρισμένας πικράς ἀληθείας, διά νά προστατεύση τουλάχιστον τήν ἱστορίαν ἀπό τήν πλαστογράφησιν.

Εὐχαριστῶ καί πάλιν διά τίς φροντίδες σου καί σέ παρακαλῶ νά τίς συνεχίσης.

Νομίζω δέ ὅτι, ἐάν μ' ἐνοχλήσουν ἐκ νέου, θά πρέπει νά τερματίσετε τήν συζήτησιν μέ μίαν βραχεῖαν δήλωσιν ἡ ὁποία θά λέγη περίπου τά ἑξῆς: Ὁ Νόμος ἐγένετο διά νά τεθῆ τέρμα εἰς τήν ἀνεύθυνον σκανδαλοθηρίαν· ὁ Καραμανλῆς, συμμορφωθείς μέ τόν Νόμον, ὑπέβαλε τήν δήλωσίν του. Ὅποιος ἔχει νά κάμη παρατηρήσεις ἐπ' αὐτῆς, ὀφείλει ν' ἀποταθῆ ἐκεῖ ὅπου ὁρίζει ὁ Νόμος, ἀντί ν' ἀσχημονῆ ἀνευθύνως»[92].

Καί στόν Δ. Βέρρο, ἐπικριτή τῆς δημοσιεύσεως, ὁ Κ. Καραμανλῆς θά ἀντιπαρατηρήσει:

«Στήν δευτέρα ἐπιστολή σου, ἀσχολεῖσαι μέ τήν πρός Παπακωνσταντίνου ἰδική μου. Δέν γνωρίζω ἐάν καλῶς ἤ κακῶς, ἀκαίρως ἤ ἐπικαίρως, ἐδόθη εἰς τήν δημοσιότητα. Ἐκεῖνο ὅμως πού μοῦ προκαλεῖ ἀπορίας, εἶναι ἡ κατηγορηματική σου διαπίστωσις ὅτι ἔβλαψε. Διατί ἔβλαψε; Καί ποιόν ἔβλαψε; Ἐάν ἐννοῆς ὅτι ἔβλαψε ἐμένα πολιτικῶς, μοῦ εἶναι ἀδιάφορον. Ἐκεῖνο πού μ' ἐνδιαφέρει περισσότερον εἶναι ἡ ὑπόληψίς μου καί ἡ ἱστορία μου, διά τά ὁποῖα ὅμως, ὅπως ξέρεις, ἐλάχιστοι ἐνδιαφέρθηκαν. Διά νά τό ἐκτιμήσης αὐτό δέν ἔχεις παρά νά ἐνθυμηθῆς τή συμπεριφορά σου, ὅταν κάποτε ἐπεχείρησαν, καί μάλιστα κατά τρόπον ἀνόητον, νά θίξουν τήν ἰδικήν σου ὑπόληψιν. Ἡ ἐπιστολή αὐτή, ὅταν ἐγράφη, δέν προωρίζετο διά τήν δημοσιότητα. Ἄλλως θά εἶχε διαφορετικό περιεχόμενο. Ἡ ἐπανάληψις ὅμως τοῦ συκοφαντικοῦ θορύβου κατέστησεν ἀναγκαίαν καί ἐπίκαιρον, κατά τήν κρίσιν τοῦ ἀποδέκτου της, τήν δημοσίευσιν. Καί νομίζω ὅτι ἀπό τῆς ἀπόψεως καί εἰδικῶς αὐτῆς ὑπῆρξε χρήσιμος. Ἦτο ἀνάγκη νά γίνη κάποτε μία σοβαρά καί πειστική ἀντίδρασις κατά τοῦ ὀργανωμένου καί ἀδίκου διασυρμοῦ μιᾶς παρατάξεως ὁλοκλήρου.

Ἐσύ γνώριζες μέ πόσην ἐντιμότητα καί μέ ποίαν αὐτοθυσίαν ὑπηρέτησα τόν τόπο μου. Ξέρεις ἐπίσης ὅτι εἰς ἀντάλλαγμα ὑπέστην καί ὑφίσταμαι κακομεταχείρισιν ἐξ ὅλων τῶν πλευρῶν. Φρονεῖς ὅτι δέν ἔχω καί ἐγώ, ἀνεξαρτήτως πολιτικῆς σκοπιμότητος, τό δικαίωμα τῆς ἀμύνης;»[93]

Ἡ δημοσίευση τῆς ἐπιστολῆς ἔδωσε λαβή σέ διάφορες φῆμες γιά ἐπάνοδο τοῦ Κ. Καραμανλῆ, ἀνάμιξή του στήν πολιτική ζωή, κλπ. Τίς φῆμες αὐτές διαψεύδει κατηγορηματικά ὁ ἴδιος ὁ Κ. Καραμανλῆς σέ ἐπιστολή του πρός τόν Κ. Τσάτσο: *«Μέ ἠνώχλησε ὅμως ἡ διαπίστωσίς σου ὅτι ἐνεθάρρυνε (ἡ δημοσιευθεῖσα ἐπιστολή) τήν ἐντύπωσιν ὅτι θά ἐπανέλθω εἰς τήν πολιτικήν. Διότι αὐτό δέν εἶναι μέσα εἰς τάς προθέσεις μου...»*[94].

Ἡ διαυγής περιουσιακή δήλωση, σέ συνδυασμό μέ τή δημοσίευση τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Κ. Καραμανλῆ πρός τόν Κ. Παπακωνσταντίνου, θά συντελέσει ὥστε νά ὑποβαθμισθεῖ ἀπό κάθε ἄποψη ἡ σκανδαλοθηρική κυβερνητική ἐκστρατεία σέ βάρος τοῦ ἱδρυτῆ τῆς ΕΡΕ.

Ένα μήνα μετά τήν ἐκπνοή τῆς προθεσμίας γιά τήν ὑποβολή παρατηρήσεων πάνω στήν περιουσιακή δήλωση τοῦ Κ. Καραμανλῆ, ὁ Κ. Παπακωνσταντίνου, σέ ἀνακοίνωσή του πρός τόν τύπο, θά ὑπογραμμίσει τό γεγονός ὅτι κανείς τελικά δέν προσέβαλε τήν ἐγκυρότητα τῆς δηλώσεως, θά τονίσει τόν ἀνεύθυνο καί συκοφαντικό χαρακτήρα τοῦ ὅλου θορύβου καί θά στιγματίσει ἠθικά τούς ἀντιπάλους τοῦ ἱδρυτῆ τῆς ΕΡΕ, ἀνίκανους νά ὑποστηρίξουν μέ τή νομότυπη διαδικασία τίς ἀνεύθυνες κατηγορίες τους[95].

28 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 1964

Δεκαεννέα μῆνες μετά τό θανάσιμο τραυματισμό τοῦ Γρ. Λαμπράκη, δημοσιεύεται τό ὑπ' ἀριθ. 1128 βούλευμα τοῦ Συμβουλίου Πλημμελειοδικῶν Θεσσαλονίκης. Τό κείμενο τοῦ βουλεύματος διατάσσει τή διατήρηση τῆς ἰσχύος «τῶν ὑπό τοῦ ἀνακριτοῦ Γ΄ τμήματος Θεσσαλονίκης ἐκδοθέντων ἐνταλμάτων προφυλακίσεως» κατά τῶν ἐνεχομένων στήν ἐγκληματική ἐνέργεια· καί, παράλληλα, ὑπογραμμίζει:

«Κατ' ἀρχήν σημειοῦμεν ὅτι ἡ ἐμπεριστατωμένη καί λεπτομερεστάτη ἀνάκρισις ἥτις διεξήχθη καί πρό τοῦ διατάσσοντος συμπληρωματικήν ἀνάκρισιν ὑπ' ἀριθ. 167 βουλεύματος ὑμῶν καί μετά τήν ἔκδοσιν τούτου, οὐδέν ἀπολύτως στοιχεῖον ἐπιβαρυντικόν συμμετοχῆς καθ' οἱονδήποτε τρόπον εἰς τάς διωκομένας πράξεις ἐμφανίζει διά τόν τέως πρόεδρον τῆς Κυβερνήσεως Κ. Καραμανλῆν, τούς τέως ὑπουργούς Τσάτσον, Μακρῆν, Τριανταφυλλάκον καί Γεροκωστόπουλον καί διά τούς λοιπούς τούς ἀναφερομένους ἀνωτέρω καί φερομένους διά τοῦ ὑπομνήματος (τῆς Δ. Λαμπράκη καί τοῦ Γ. Τσαρουχᾶ) ὡς ἠθικούς αὐτουργούς. Μακραί καταθέσεις καί λεπτομερεῖς, προσώπων μή φίλα προσκειμένων πρός τήν πολιτικήν παράταξιν ταύτην, οὐδεμίαν μνείαν ποιοῦνται περί αὐτῶν καί περί συμμετοχῆς των εἰς τάς πράξεις ταύτας».

Συμπερασματικά, (σελίδα 396):

«Ἐπομένως καί τό Συμβούλιον (τῶν Πλημμελειοδικῶν), ἀναφερόμενον κατά τό σημεῖον τοῦτο εἰς τάς ὀρθάς καί νομίμους σκέψεις τῆς εἰσαγγελικῆς προτάσεως, κρίνει ὅτι ὀρθῶς ὑπό τοῦ ἀνακριτοῦ Σαρτζετάκη δέν ἐνεργήθη κατά τῶν ρηθέντων προσώπων (δηλαδή τοῦ Κ. Καραμανλῆ καί τῶν συνεργατῶν του), μή προσλαβόντων τήν ἰδιότητα τοῦ κατηγορουμένου, ἀνακριτική τις πρᾶξις, δέν εὑρίσκει δέ νόμιμον περίπτωσιν ὅπως διατάξη περαιτέρω ἀνάκρισιν»[96].

Οἱ σχετικές πράγματι εἰσαγγελικές προτάσεις καί τό τελικό βούλευμα τοῦ Συμβουλίου Πλημμελειοδικῶν Θεσσαλονίκης ἀναφέρονταν στίς βασικές διαπιστώσεις πού εἶχαν προκύψει ἤδη στήν ἀρχική ἀνακριτική φάση. Εἰδικότερα, ὁ ἀνακριτής Χ. Σαρτζετάκης εἶχε συνοδεύσει τά στοιχεῖα πού συνέλεξε γιά τήν ὑπόθεση μέ γραπτή ἀναφορά πρός τόν Εἰσαγγελέα Πλημμελειοδικῶν Θεσσαλονίκης, τήν 8η Αὐγούστου 1964, ἡ ὁποία καί ἐπεσήμαινε εἰσαγωγικά τά ἀκόλουθα:

«Ἐκ τῶν κατηγορουμένων τῆς ὑποθέσεως ταύτης, εὕρηνται ἤδη προφυλακισμένοι οἱ 1. Σπυρίδων Γκοτζαμάνης, 2. Ἐμμανουήλ Ἐμμανουηλίδης, 3. Ἐμμανουήλ Καπελώνης, καί 4. Ξενοφῶν Γιοσμᾶς.

Ἐπί τούτοις γνωρίζομεν Ὑμῖν ὅτι ἐν τῷ ἐγχειρισθέντι ἐνώπιον ἡμῶν τῇ 30-5-1964 ὑπομνήματι τῶν ἐκ τῶν πολιτικῶς ἐναγόντων Δήμητρας χήρας Γρηγορίου Λαμπράκη καί Γεωργίου Τσαρουχᾶ, κατονομάζονται ὡς ὑπεύθυνοι ἠθικοί αὐτουργοί τῶν ἐγκλημάτων τῆς 22-3-1963 ὁ τέως πρωθυπουργός Κωνσταντῖνος Καραμανλῆς, οἱ τέως ὑπουργοί Κωνσταντῖνος Τσάτσος, Δημήτριος Μακρῆς κ.ἄ. πρόσωπα, ἐν συνόλῳ 16, ἐκ τῶν ὁποίων ὅμως μόνο δύο, ὁ ὑποστράτηγος Κωνσταντῖνος Μήτσου καί ὁ συνταγματάρχης Εὐθύμιος Καμουτσῆς, εἴχον ἀπό προτέρου χρόνου ἀποκτήσει τήν ἰδιότητα κατηγορουμένου εἰς τήν προκειμένην ὑπόθεσιν καί εἶχον μάλιστα προφυλακισθῆ.

Κατά τῶν λοιπῶν ὅμως δέκα τεσσάρων (14) προσώπων, τά ὁποῖα ἐν τῷ ὡς εἴρηται ὑπομνήματι μνημονεύονται ὡς «ἠθικοί αὐτουργοί τῶν ἐγκλημάτων τῆς 22-5-1963», ἐκ τῆς ἐνεργηθείσης ἀνακρίσεως *οὐδέ τό ἐλάχιστον ἴχνος ὑπονοίας* προέκυψε, ἐφ' ὅσον οὐδαμοῦ μνημονεύονται καί *ἐξ οὐδενός ἀπολύτως στοιχείου* τοῦ συγκομισθέντος ἀνακριτικοῦ ὑλικοῦ φέρονται τά πρόσωπα ταῦτα ὡς ὅπως δήποτε συνδεόμενα πρός τά ὡς ἀνωτέρω ἐγκλήματα. Ἑτέρωθεν καί τά ἐν τῷ αὐτῷ ὑπομνήματι μνημονευόμενα πραγματικά περιστατικά, *καί ἀληθῆ ἔτι ὑπολαμβανόμενα, εἰς οὐδεμίαν ἀπολύτως συνάρτησιν ἤ σχέσιν ἀπό ἀπόψεως κατά νόμον χωρούσης ποινικῆς ἀξιολογήσεώς των* εὕρηνται πρός τά ἐφ' ὧν ἐνηργήθη παρ' ἡμῶν ἀνάκρισις, ἐγκλήματα. Οὕτω, ὑπό ποίας περιστάσεις ἐματαιώθη προγραμματισθεῖσα φοιτητική συγκέντρωσις, ἤ πῶς ἀνασυνεστήθη καί ὑπό ποίων ἐνισχύθη ὁ Σύνδεσμος Ἐθνικοφρόνων Ἐλασιτῶν ἤ ἡ ὀργάνωσις ΠΑΟ ἤ πῶς ἐσχολιάσθησαν τά γεγονότα τῆς 22-5-1963 ἐν σήματι ἑνός συνταγματάρχου τοῦ ΓΕΣ πρός τό στράτευμα, ἤ ποία ὑπῆρξεν ἡ στάσις τοῦ διευθυντοῦ τοῦ πολιτικοῦ γραφείου τοῦ τότε πρωθυπουργοῦ ἔναντι κατηγορουμένου δι' ἐπεισόδια κατά τά ἐγκαίνια τοῦ ἐκλογικοῦ κέντρου τῆς ΕΔΑ ἐν Αἰγάλεω Ἀθηνῶν τῇ 14-10-1961, ἤ τά ἐπεισόδια εἰς βάρος τοῦ Λαμπράκη κατά τήν πορείαν εἰρήνης ἐκ τοῦ Τύμβου τοῦ Μαραθῶνος, ἤ πῶς συνέβη καί εὑρέθη ὁ κατηγορούμενος Ἐμμανουήλ Ἐμμανουηλίδης συμπορευόμενος μετά τῶν βασιλέων κατά παλαιάν ἐν Τριανδρίᾳ Θεσσαλονίκης ἐπίσκεψίν των, ἤ τό ὅτι ὁ τέως γενικός γραμματεύς τοῦ ὑπουργείου Βορείου Ἑλλάδος Ἰωάννης Χολέβας προήδρευσε συσκέψεως στελεχῶν τοῦ ἐν κοινότητι Ἁγίου Παύλου Θεσσαλονίκης παραρτήματος τοῦ κόμματος τῆς ΕΡΕ, *πάντα ταῦτα προδήλως τυγχάνουσι τελείως ἀδιάφορα*, ἀπό ἀπόψεως *δικαστικῆς* καί δή ποινικῆς των ἀξιολογήσεως, *πρός τά ἐγκλήματα τῆς 22ας Μαΐου 1963.* Ἐντεῦθεν καί πᾶς ὑφ' ἡμῶν ἔλεγχος τῆς ἀληθείας τῶν *ἀσχέτων* πρός τήν ἀνακρινομένην ὑπόθεσιν ὡς ἄνω περιστατικῶν ἐκρίθη *πάντη περιττός* καί δέν θά συνετέλει εἰ μή εἰς τήν ἀδικαιολόγητον περί τήν περαίωσιν τῆς ὑποθέσεως καθυστέρησιν.

Ἐφ' ὅσον, λοιπόν, τά ἐν τῷ ὑπομνήματι τούτῳ πραγματικά περιστατικά καί ἀληθῆ ὑπολαμβανόμενα, οὐδέν

σημαίνουσι, ὁ ἐν αὐτῷ ἐκφερόμενος χαρακτηρισμός ὡς ἠθικῶν αὐτουργῶν τῶν ἐγκλημάτων τῆς 22-5-1963 τῶν ὡς πρόσθεν δέκα τεσσάρων (14) προσώπων παρίσταται ὡς μή προσήκων. Τοῦτο ἐνισχύεται καί ἐκ τῆς θέσεως τήν ὁποίαν ἔλαβεν ἡ ἐκ τῶν ὑποβαλόντων τό ὡς εἴρηται ὑπόμνημα πολιτικῶς ἐνάγουσα Δήμητρα Λαμπράκη διά τοῦ ὑπό 4-6-1964, ἐν τῇ δικογραφία εὑρισκομένου, νεωτέρου *αὐτοτελοῦς* ὑπομνήματός της, ἐκθέτουσα ἐν αὐτῷ ὅτι τό πρῶτον ὑπόμνημά της δέν εἶχε τήν ὑφήν μηνύσεως κατά συγκεκριμένων ἤ ἀγνώστων προσώπων καί οὕτως ἀφισταμένη ἐκ τῶν πραγμάτων τοῦ χαρακτηρισμοῦ ὡς ἠθικῶν αὐτουργῶν τῶν ἐν λόγω 14 προσώπων»[97].

Στίς 14 Ἰουλίου 1965, ἐξάλλου, μέ τό ὑπ' ἀριθ. 113/1965 βούλευμα τοῦ Συμβουλίου Ἐφετῶν Θεσσαλονίκης, θά ἀπορριφθεῖ ἡ ἔφεση πού εἶχαν ἀσκήσει οἱ πολιτικῶς ἐνάγοντες τοῦ ὑπ' ἀριθ. 1128/64 βουλεύματος τοῦ Συμβουλίου Πλημμελειοδικῶν. Τό Συμβούλιο Ἐφετῶν, ἀπορρίπτοντας μετά καί ἀπό τή σχετική πρόταση τοῦ εἰσαγγελέα, Π. Δελαπόρτα, τό σκεπτικό τῆς ἐφέσεως, θά ἀναφέρει στό κείμενο τοῦ βουλεύματος, ἀνάμεσα στά ἄλλα, καί τά ἑξῆς:

«Ἀπαξ ὅμως καί παρά τήν τόσην σχολαστικήν διύλισιν τῆς ὑποθέσεως, ὑποστάσαν, μετά τό βούλευμα, τό διατάξαν τήν περαιτέρω ἀνάκρισιν, διπλῆν ἀπόσταξιν εἰς τόν ἄμβωνα τῆς ἀνακρίσεως, οὐδέ πόρρωθεν τό πλέον ἀπειροελάχιστον μόριον ποινικῆς εὐθύνης εἰς βάρος τινός τῶν ἐν τῷ ὑπομνήματι τῆς 30ης Μαΐου 1964 (σ.σ. τῆς χήρας τοῦ Γρ. Λαμπράκη) ἀναφερομένων ὡς ἠθικῶν αὐτουργῶν προσώπων, κατ' ἐξοχήν δέ τοῦ προέδρου τῆς τότε Κυβερνήσεως Κωνστ. Καραμανλῆ καί τῶν μελῶν τῆς τότε Κυβερνήσεως, μετά τό ἐπακολουθήσαν ὑπόμνημα τῆς 5ης Ἰουνίου τῆς πολιτικῶς ἐναγούσης Δήμητρας Λαμπράκη ἀνακαλούσης οὐσιαστικῶς τό προηγούμενον διά τῆς ἐπεξηγήσεως ὅτι μόνον πληροφοριακόν χαρακτῆρα ἐνεῖχεν τό πρῶτον καί οὐχί τοιοῦτον μηνύσεως, ἀποκειμένου εἰς τήν δικαιοσύνην νά κρίνη ἐάν προκύπτη ἐνοχή καί κατά τίνος, εὐλογώτατα δέν ἀπηγγέλθη κατηγορία ἐναντίον τινός τῶν προσώπων τούτων.»

(. . .) «Πῶς καί διατί ἤδη αἱ πολιτικῶς ἐνάγουσαι γνωσιομαχοῦσαι ἐπανέρχονται ἐπί τοῦ ζητήματος ἐν τῇ ἐφέσει των, μέ διαφανῆ τόν σκοπόν νά παραμείνη ἡ ὑπόθεσις εἰς τήν ἀνάκρισιν καί νά ἐπανέλθωμεν οὕτω εἰς τάς Questiones-Perpetuae τοῦ ἀρχαίου Ποινικοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου, δέν εἶμαι ἁρμόδιος νά κρίνω. Ἐκεῖνο τό ὁποῖο δύναμαι νά εἰσηγηθῶ πρός ὑμᾶς εἶναι ὅτι, ἕνεκεν τῶν ἀνωτέρω λόγων, αἱ πολιτικῶς ἐνάγουσαι δέν ἔχουν δικαίωμα ἐφέσεως κατά τοῦ βουλεύματος (σ.σ. τῶν Πλημμελειοδικῶν) ὡς πρός τό κεφάλαιον τοῦτο κατά τά συνδυασμένα ἄρθρα 476 καί 480 τοῦ Κώδικος Ποινικῆς Δικονομίας καί δέον ὡς ἐκ τούτου ἡ ἔφεσις κηρυχθῆ ἀπαράδεκτος»[98].

Ἡ ἠθική δικαίωση τοῦ Κ. Καραμανλῆ ἦταν ἤδη ἀπόλυτη καί ὁ πολιτικός ἀντίκτυπος ἀπό τό γεγονός θά ὄφειλε νά εἶναι σημαντικός. Μέ βάση αὐτή τή γενική διαπίστωση, ὁ ἱδρυτής τῆς ΕΡΕ παρατηροῦσε, σέ ἐπιστολή πρός τόν Κ. Παπακωνσταντίνου, εὐθύς μετά τήν ἔκδοση τοῦ βουλεύματος τοῦ Συμβουλίου Πλημμελειοδικῶν:

«Νομίζω ὅτι δέν ἐγένετο ἀπό μέρους μας ἡ ἐπιβεβλημένη ἀντίδρασις ἐξ ἀφορμῆς τοῦ βουλεύματος Θεσσαλονίκης. Ὁ Παπανδρέου ψευδόμενος, ἐν γνώσει, κατέστησε τήν ὑπόθεσιν Λαμπράκη μέγα πολιτικόν θέμα, ἐδυσφήμησε τήν Ἑλλάδα εἰς τό ἐξωτερικό καί ἐστήριξε κατά τό ἥμισυ τόν ἀνένδοτο ἀγῶνα σ' αὐτήν.

Ἐδημιούργησε τό κλῖμα «Λαμπράκη» καί κατέστη ὁ ἴδιος πατήρ τῶν Λαμπράκηδων, τούς ὁποίους καί καλύπτει μέ δηλώσεις. Ἦτο τόσον ἐκτεθειμένος πολιτικῶς καί ἠθικῶς ἐπί τῆς ὑποθέσεως αὐτῆς ὥστε νά ἀναγκασθῶ νά τοῦ πῶ «ὅτι θά ἐντρέπεται εἰς ὅλην του τήν ζωήν διά τή γνωστή του δήλωσιν».

Ἰδού διατί νομίζω ὅτι δέν ἐγένετο χρῆσις τῆς εὐκαιρίας. Θά μποροῦσα νά πῶ τό ἴδιο καί διά τήν περίπτωσιν τοῦ κ. Κόλλια καί τοῦ ἀπροσχηματίστως κομματιζομένου ἀντεισαγγελέως τοῦ Ἀρ. Πάγου. Ὅπως θά ἐνθυμεῖσαι, κάποτε εἶχε δημιουργηθῆ ἕνα φαιδρό θέμα μέ τόν κ. Κατσάκο καί μᾶς ἐτρέλλαναν. Γιατί δέν ἐπωφελεῖσθε τῶν εὐκαιριῶν πού δίδουν διά νά κάμετε συγκρίσεις τῆς ἰδικῆς μας πολιτικῆς στόν τομέα τῆς δικαιοσύνης;»[99]

Ἀργότερα, μέ τήν εὐκαιρία σχετικοῦ γραπτοῦ ἐρωτήματος τοῦ συγγραφέα καί δημοσιογράφου Γ. Ρούσσου, ὁ Κ. Καραμανλῆς θά προβεῖ στόν ἐπιγραμματικό χαρακτηρισμό τῆς ὅλης ὑποθέσεως:

«Πρόκειται γιά ἕνα ἱστορικό ψεῦδος, τό μεγαλύτερο ψεῦδος τῆς νεοελληνικῆς ἱστορίας. Προσβάλλει καί τήν κοινή λογική ὁποιαδήποτε ὑπόνοια ὅτι μποροῦσε ὁ θάνατος τοῦ Γρηγόρη Λαμπράκη νά ἦταν προγραμματισμένη ἐγκληματική ἐνέργεια. Πρῶτον, γιατί ἄν ὑπῆρχε ὁποιοδήποτε σχέδιο κατά τῆς ζωῆς τοῦ Λαμπράκη — τόν ὁποῖο, ἄς σημειωθεῖ, ἐγώ ἀγνοοῦσα καί σάν πρόσωπο — κανείς δέν θά διενοεῖτο νά χρησιμοποιήσει ἐναντίον του τό πιό ἀπρόσφορο μέσον διά νά ἐπιτύχει τόν σκοπό του, κάτω ἀπό τίς πιό ἀπρόσφορες συνθῆκες διά μιάν ἐγκληματική ἐνέργεια. Καμμιά πιθανότητα δέν εἶχε νά ἐπιτύχει μιά τέτοια ἐγκληματική ἐνέργεια, πού ἔγινε μέ τρίκυκλο καί στό κέντρο τῆς πόλεως, ὑπό τά ὄμματα χιλιάδων ἀνθρώπων. Ἄν ὑπῆρχε κάποιος πού ἤθελε νά σκοτώσει τόν Λαμπράκη, θά εἶχε πολλούς ἄλλους, πιό εὔκολους, πιό ἀποτελεσματικούς καί πιό ἀσφαλεῖς τρόπους. Πρέπει νά ὑπενθυμίσω ὅτι ἐγώ, μόλις ἔμαθα τό συμβάν, ἔστειλα ἀεροπλάνο διά νά φέρω ἀπό τήν Εὐρώπη κορυφαίους εἰδικούς, πού ἀγωνίσθηκαν μαζί μέ τούς ἄλλους γιατρούς διά νά σώσουν τόν Λαμπράκη. Ἄρα, ὅσα ἔχουν γραφεῖ καί λεχθεῖ μέ σκοτεινά ὑπονοούμενα δι' αὐτή τήν ὑπόθεση εἶναι τερατώδεις ἀνοησίες· καί κακόβουλες.

Γιατί διατυπώνονται ἐν γνώσει τῆς ἀναληθείας τους. Ἄλλωστε, ἐπί τῆς ὅλης ὑποθέσεως ἀπεφάνθη ἐπί Κυβερνήσεως τοῦ Κέντρου ἡ δικαιοσύνη, ὕστερα ἀπό ἐξονυχιστική διευρεύνηση. Καί ἀποκατέστησε τήν ἀλήθεια. Μάλιστα ὁ ἴδιος ὁ ἀνακριτής Σαρτζετάκης εἶχε ἀποκλείσει κάθε περίπτωση εὐθύνης διά πολιτικά πρόσωπα. Τό μόνο πού μπορεῖ νά θεωρηθεῖ βέβαιον ἀπ' ὅλη αὐτήν τήν ὑπόθεση, τήν ὁποία κακόβουλα οἱ ἀντίπαλοί μου θέλησαν νά τήν φορτώσουν στήν Κυβέρνησή μου, εἶναι ὅτι ὡρισμένοι τραμπούκοι τῆς Δεξιᾶς ἐπιχείρησαν νά «στραπατσάρουν» — δηλαδή νά ἐξευτελίσουν —τόν Λαμπράκη· καί αὐτό μέ τήν ἀνοχή ὡρισμένων στοιχείων τῆς Ἀστυνομίας πού κατέχονται ἀπό ἀντικομμουνιστικό μένος.

Τό θλιβερό διά τήν πολιτική ζωή αὐτοῦ τοῦ τόπου εἶναι ὅτι οἱ ἀντίπαλοί μου ἐχρησιμοποίησαν, ἐν πλήρει γνώσει, ἐπαναλαμβάνω, τῆς τερατώδους ἀναληθείας καί τοῦ παραλογισμοῦ τῶν ἰσχυρισμῶν των, τήν ὑπόθεση αὐτή ἐντός καί ἐκτός τῆς Ἑλλάδος, διά νά τρομοκρατήσουν τό Στέμμα καί νά μέ δυσφημήσουν προσωπικά, μή ἀναλογιζόμενοι ὅτι μέ τόν τρόπο αὐτό δυσφημοῦσαν τήν χώρα»[100].

22 ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ 1965

Ὁμάδα εἰκοσιενός βουλευτῶν τῆς ΕΔΑ ὑποβάλλει στή Βουλή πρόταση «περί καταδιώξεως ἐνώπιον τοῦ Εἰδικοῦ Δικαστηρίου» τοῦ πρώην πρωθυπουργοῦ, Κ. Καραμανλῆ, καί τῶν ὑπουργῶν τῶν Κυβερνήσεών του, Ν. Μάρτη, Ἀρ. Πρωτοπαπαδάκη, Π. Παπαληγούρα, Δ. Χέλμη καί Λ. Μπουρνιᾶ. Ἡ πρόταση κατηγορίας ἐπανελάμβανε τίς γνωστές ἤδη μομφές γιά διαχειριστικές ἀνωμαλίες στή ΔΕΗ πού περιέχονταν στό σχετικό — ἀπό 16 Σεπτεμβρίου 1964 — πόρισμα τῆς Ἐπιτροπῆς Ἐκτάκτου Ἐλέγχου, πού εἶχε εἰδικά συσταθεῖ βάσει τοῦ Νόμου 4230/62 (ἐπιβαρυντικό γιά τήν ἀπομακρυνθεῖσα ἀπό αὐτόν τόν Κ. Καραμανλῆ διοίκηση τῆς ἐπιχειρήσεως, ἀλλά μή ἐπικυρωμένο ἀκόμη μέ ἀπόφαση τῆς τακτικῆς δικαιοσύνης), καί ἐντόπιζε τίς καταγγελίες: α. στή διαχείριση τῶν γαλλικῶν πιστώσεων, σέ συνδυασμό μέ τήν κατασκευή τοῦ ὑδροηλεκτρικοῦ ἔργου Ταυρωποῦ (Μέγδοβα)· β. στή σύμβαση γιά παροχή ἠλεκτρικῆς ἐνέργειας στή βιομηχανία ἀλουμινίου· γ. στήν ἐπιλογή τοῦ μελετητῆ καί τοῦ οἴκου πού θά ἀνελάμβανε τήν ἐπίβλεψη τοῦ ἔργου τῶν Κρεμαστῶν Ἀχελώου.

Τό κείμενο τῆς προτάσεως κατηγορίας ἀναφερόταν στή δίωξη, ἐνώπιον τοῦ Εἰδικοῦ Δικαστηρίου τοῦ ἄρθρου 80 τοῦ Συντάγματος, τῶν Κωνσταντίνου Καραμανλῆ, Νικολάου Μάρτη, Ἀριστείδου Π. Πρωτοπαπαδάκη, Παναγιώτη Παπαληγούρα, Δημητρίου Χέλμη, Λεωνίδα Μπουρνιᾶ, Πέτρου Γουναράκη, τέως προέδρου του Δ.Σ. τῆς ΔΕΗ, Γεωργίου Πεζοπούλου, τέως γ. διευθυντοῦ τῆς ΔΕΗ, Ἰωάννου Λαμπρούκου, γ. διευθυντοῦ ὑπουργείου Συντονισμοῦ, καθώς καί κατά παντός συναιτίου. Εἰδικότερα, ἡ πρόταση ἐπικαλούνταν τό δικαίωμα τῆς Βουλῆς «νά κατηγορῆ τούς ὑπουργούς ἐνώπιον τοῦ ὁριζομένου ἐν αὐτῷ Εἰδικοῦ Δικαστηρίου κατά τούς περί εὐθύνης τῶν ὑπουργῶν νόμους», καί παρέπεμπε στούς ἰσχύοντες νόμους ΦΠΣΤ καί ΧΕ τοῦ 1877, σύμφωνα μέ τούς ὁποίους «ἐνώπιον τοῦ Εἰδικοῦ Δικαστηρίου κατηγορεῖται ὁ ὑπουργός, ὅστις κατά τήν ἐνέργειαν τῶν ἑαυτοῦ καθηκόντων, ἐκ προθέσεως ἤ ἐξ ἀσυγχωρήτου ἀμελείας... α. ἐξέδωκεν ἤ ἐξετέλεσεν ἀπόφασιν ἤ διαταγήν δι' ἧς παραβιάζεται διάταξις τοῦ Συντάγματος ἤ τῶν νόμων ἤ τῶν ἐντολῆ τῆς νομοθετικῆς ἐξουσίας ἐκδιδομένων Β. Διαταγμάτων (ἄρθρον 1) εἴτε (κατά τό ἄρθρον 2 ἐδαφ. α΄) παρεβίασε ποινικήν τινά τῶν κειμένων νόμων διάταξιν ἤ β. ἔβλαψεν ἐκ προθέσεως διά πράξεως ἤ παραλείψεως αὐτοῦ τά συμφέροντα τῆς ἐπικρατείας»· καί κατέληγε:

«Οἱ καθ' ὧν στρέφεται ἡ παροῦσα πρότασις ποινικῆς καταδιώξεως καί δή οἱ μέν πρῶτοι ἕξ κατά τήν ἐνέργειαν τῶν ἑαυτῶν καθηκόντων ὡς ὑπουργῶν, οἱ ὑπ' ἀριθ. 7 καί 8 ὡς διαχειριζόμενοι τάς ὑποθέσεις τῆς ΔΕΗ καί οἱ λοιποί συμπράξαντες μετ' αὐτῶν ἔγιναν ἔνοχοι παραβάσεως τῶν ἀνωτέρω διατάξεων καί ἄλλων διατάξεων τῆς κειμένης νομοθεσίας καί βλάβης ἐκ προθέσεως τῶν συμφερόντων τῆς ἐπικρατείας καί εἰδικώτερον τῶν συμφερόντων τῆς Δημοσίας Ἐπιχειρήσεως Ἠλεκτρισμοῦ (ΔΕΗ), τελέσαντες τάς κατωτέρω συγκεκριμένας παρανόμους πράξεις».

Ἡ πρόταση ἀναφέρεται στή σύσταση, βάσει τοῦ Ν.Δ. 4230/1962, τριμελοῦς ἐπιτροπῆς ἐκτάκτου ἐλέγχου τῆς ΔΕΗ ἀπό τούς Γ. Χαρμπούρη, Σύμβουλο Ἐπικρατείας, Κ. Παπαϊωάννου, Ἀρεοπαγίτη καί Γ. Σακελλαρίου, Σύμβουλο τοῦ Ἐλεγκτικοῦ Συνεδρίου, «ἡ ὁποία διετύπωσε σέ πόρισμά της τά ἀποτέλεσματα τοῦ ἐκτάκτου ἐλέγχου, ἐκ τοῦ ὁποίου βεβαιοῦται κατά τόν πλέον ἀδιάβλητον τρόπον ὅτι εἰς βάρος τῆς ΔΕΗ ἔλαβον χώραν καταχρήσεις καί παρανομίαι διά σειρᾶς ἀξιοποίνων πράξεων βαρυνουσῶν τούς ὧν ζητεῖται διά τῆς παρούσης ἡ καταδίωξις».

Στή συνέχεια, ἀφοῦ ἀναφέρονται ἀναλυτικότερα οἱ κατηγορίες σέ βάρος τῆς τότε διοικήσεως τῆς ΔΕΗ, διατυπώνεται ἡ μομφή τῶν εἰσηγητῶν τῆς προτάσεως κατά τῶν ὑπουργῶν πού ἀσκοῦσαν τήν ἐποπτεία καί τόν ἔλεγχο τῆς ΔΕΗ «ὅτι παρ' ὅτι ἀντελήφθησαν ἔκτοτε τάς σοβαρωτάτας κατά τήν ἐκτέλεσιν τοῦ ἔργου ὑπερβάσεις τῶν προϋπολογισθεισῶν δαπανῶν, οὐδέν ἔλαβον μέτρον ἐλέγχου ἤ περιορισμοῦ αὐτῶν καί ἀναζητήσεως τῶν ὑπευθύνων»· καί ὑποστηρίζεται ὅτι «σαφεῖς συντρέχουν ἐνδείξεις ὅτι εἶναι συναίτιοι τῶν ἐγκλημάτων δωροδοκίας, ἀπιστίας, τῶν τοῦ νόμου 5227/1931 «περί μεσαζόντων» κλπ.». Στή συνέχεια, ἡ πρόταση τῆς ΕΔΑ ἀναφέρει:

«Προκύπτει ἐκ τοῦ μνησθέντος πορίσματος τῆς ἐκ δικαστικῶν ἐπιτροπῆς ἐλέγχου (κεφάλ. ΙΑ΄) ὅτι εἰς τό χρονικόν διάστημα ἀπό 1960 μέχρι 1962, κατά τούς διαγωνισμούς καί τάς διαπραγματεύσεις πρός ἀνάθεσιν τῶν μελετῶν καί τῆς ἐποπτείας τῶν ὑδροηλεκτρικῶν ἔργων Ἀχελώου (Κρεμαστά - Καστράκι - Πρεβέντζα), οἱ Κωνσταντῖνος Καραμανλῆς, πρόεδρος τότε τῆς Κυβερνήσεως, καί Νικόλαος Μάρτης, ὑπουργός Βιομηχανίας, ἐπίεσαν καί ἔπεισαν τούς Πέτρον Γουναράκην καί Γεώργιον Πεζόπουλον καί δι' αὐτῶν τό Δ. Συμβούλιον τῆς ΔΕΗ, ὅπως ἀναθέσουν τήν μελέτην καί ἐπίβλεψιν τοῦ ὑδροηλεκτρικοῦ ἔργου Κρεμαστῶν-Ἀχελώου πρός τήν ἀμερικανικήν ἑταιρείαν ECI (Engineering Consultants INC.), παρά τήν ἀρχικήν ἀπόφασιν τοῦ Δ. Συμβουλίου καί τούς δυσμενεστέρους ὅρους τῆς προσφορᾶς αὐτῆς ἔναντι τῆς προσφορᾶς τῆς ἑταιρείας Ebasco Services INC.

Πρός λῆψιν τῆς τοιαύτης ἀποφάσεως τοῦ ΔΣ τῆς ΔΕΗ, οἱ Π. Γουναράκης καί Γ. Πεζόπουλος, συνεπικουρούμενοι καί ὑπό τοῦ Κυβερνητικοῦ Ἐπιτρόπου, ἀπέκρυψαν ἔγγραφα (ἀντιπροσφοράν EBASCO). Ὁ Γ. Πεζόπουλος ἔφερε τό ΔΣ πρό τετελεσμένου, ἀνακοινώσας τηλεγραφικῶς πρός τό χρηματοδοτοῦν τό ἔργον DLF ὅτι τό ΔΣ τῆς ΔΕΗ εἶχεν ἀποφασίσει τήν ἀνάθεσιν τῆς μελέτης καί τῆς ἐποπτείας τοῦ ἔργου εἰς τήν ECI, χωρίς νά ὑπαρχῃ πράγματι τοιαύτη ἀπόφασις, ἐρωτῶν δέ τό DLF ἐάν ἀποδέχεται τήν ἑταιρείαν ταύτην. Οἱ δέ ὑπουργοί τῆς Βιομηχανίας Νικ. Μάρτης καί Π. Παπαληγούρας ἐπίεσαν τόν Γ. Πεζόπουλον καί οὗτος ἀπεδέχθη νά παραδώσῃ ἀντικανονικῶς τόν φάκελον τῆς προσφορᾶς τῆς EBASCO πρός τήν ἀνταγωνίστριαν ἑταιρείαν ECI.

Οὕτω οἱ Π. Γουναράκης καί Γ. Πεζόπουλος ἔθεσαν τό ΔΣ πρό τοῦ καταπιεστικοῦ ἀδιεξόδου, ὥστε νά εἶναι βέβαιον ὅτι «ἀνεξαρτήτως τοῦ τί θά ἐλέγετο κατά τήν συζήτησιν ἐν τῷ Δ. Συμβουλίῳ» μετά τήν διά τοῦ ὑπουργοῦ Βιομηχανίας διαβιβασθεῖσαν ἀπόφασιν τοῦ προέδρου τῆς Κυβερνήσεως, τοῦτο τελικῶς θά ἀπεδέχετο τήν ἀπόφασιν ταύτην (νά ἀρχίσῃ διαπραγματεύσεις μέ τήν ECI· πορίσματος σελ. 107).

Διά τῶν ἐνεργειῶν των τούτων ὅμως οἱ Κωνστ. Καραμανλῆς, Νικόλαος Μάρτης, Π. Παπαληγούρας, Πέτρος Γουναράκης, Γεώργιος Πεζόπουλος καί ἄλλοι πιθανῶς συναίτιοι ἔβλαψαν ἐν γνώσει τά συμφέροντα τῆς ΔΕΗ, ζημιώσαντες αὐτήν κατά δολλάρια τούλάχιστον 290.000 ἤτοι δραχμάς 8.700.000, πρός ὄφελος τῆς ἑταιρείας ECI εἰς τήν ὁποίαν ἀνέθεσαν τό ρηθέν ἔργον, βάσει προσφορᾶς ἀνωτέρας κατά τό ποσόν τοῦτο τῶν δολλ. 290.000 τοῦ ποσοῦ τῆς προσφορᾶς τῆς EBASCO.

Ἐκ τοῦ συνόλου τῶν συνθηκῶν ὑφ' ἃς ἔλαβον χώραν αἱ συζητήσεις ἐν τῷ Δ. Συμβουλίῳ τῆς ΔΕΗ, αἱ συνεννοήσεις τῶν Π. Γουναράκη καί Γ. Πεζοπούλου μετά τῆς Κυβερνήσεως Καραμανλῆ καί ἡ λῆψις ἀποφάσεων, βεβαιοῦται ὅτι «αἱ παρεμβάσεις τῆς Κυβερνήσεως ἐν τῇ ΔΕΗ πρός τάς ὁποίας δυσκόλως ἠδύνατο αὕτη νά ἀντιδράσῃ» (σελ. πορίσματος 109) ὑπῆρξαν τοιαῦται, ὥστε ὁ πρόεδρος τοῦ Δ. Συμβουλίου νά ἐμφανίζεται εἰς συνεδρίασιν αὐτοῦ δηλῶν: «πάντως δέν ἠμποροῦμεν παρά νά λάβωμεν ὑπ' ὄψιν καί τήν ἐπιθυμίαν τῆς Κυβερνήσεως, εἰς τό τέλος —τέλος δέ, περισσότερα θά λάβῃ ἡ ΔΕΗ ἀπό τήν Κυβέρνησιν παρά ἀπό τό DLF διά τό ἔργον τοῦ Ἀχελώου». (βλ. σελ. πορίσματος 198). Οὕτως ἡ Κυβέρνησις, διά τό Δ. Συμβούλιον τῆς ΔΕΗ, παρίσταται, προκειμένου διά τήν ἐνεργειακήν ἀνάπτυξιν τῆς χώρας, ὡς ὁ «συναλλασσόμενος τρίτος», ὡς καί τό DLF μέ τήν νοοτροπίαν «ποιός θά δώσῃ τά περισσότερα». Τοῦτο ἀκριβῶς ἐδημιούργησεν ἔν κλίμα ἠθικῆς ἀσφυξίας, μίαν ἐπιλήψιμον καί ἐγκληματικήν συναλλαγήν περί τήν διαχείρισιν ζωτικωτάτων οἰκονομικῶν συμφερόντων τῆς ἐθνικῆς οἰκονομίας, ἕνα δεσμόν ἐνοχῆς μεταξύ τῶν ὑπευθύνων, ἐντός τῶν ὁποίων συνηγωνίζοντο εἰς ἀθέμιτον δραστηριότητα ὁ πρωθυπουργός Κ. Καραμανλῆς, ὁ ὑπουργός τῆς Βιομηχανίας Ν. Μάρτης, ὁ ὑπουργός τοῦ Συντονισμοῦ Π. Παπαληγούρας, προσπαθοῦντες ἐν συνεχείᾳ νά συγκαλύψουν ἀλλήλους».

Ἡ πρόταση κατηγορίας ἐπικαλεῖται τή μαρτυρία πού προκύπτει ἀπό δύο ἔγγραφα, καταχωρημένα στή Βουλή ἀπό 27.6.1962, σχετικά μέ ὑπόδειξη τοῦ Π. Παπαληγούρα, ὡς ὑπουργοῦ Συντονισμοῦ, νά τεθεῖ ὑπόψη τῆς ECI ὁ φάκελος τῆς EBASCO, γιά νά καταλήξει στήν ἀκόλουθη διαπίστωση:

«Ἐνῷ ὅμως ἐκ τῶν ἐγγράφων τούτων καί ἐκ τῶν γενομένων ἐν τῇ Βουλῇ συζητήσεων ἐπί τοῦ θέματος (Πρακτικά 22/6, 26/6, 27/6 καί 28/6/1962) ἀπεκαλύφθη ἄνευ ἀμφιβολίας ἡ διάπραξις ἀδικημάτων δι' ἀθεμίτου διαχειρίσεως εἰς βάρος τῶν συμφερόντων τῆς ΔΕΗ, ἡ ὑπεύθυνος τότε Κυβέρνησις καί δή ὁ πρόεδρος αὐτῆς Κ. Καραμανλῆς, ὁ ὑπουργός Συντονισμοῦ Π. Παπαληγούρας, ὁ ὑπουργός Βιομηχανίας Λεωνίδας Μπουρνιᾶς, ὡς καί οἱ κατά τήν διάρκειαν τῆς διαπράξεως τῶν ἀδικημάτων ὑπεύθυνοι ὑπουργοί Συντονισμοῦ Ἀριστ. Πρωτοπαπαδάκης καί Βιομηχανίας Νικ. Μάρτης, παρέβησαν τό καθῆκον των παραλείψαντες νά διατάξωσι ἔλεγχον καί νά ἐπιδιώξωσι ποινικήν δίωξιν τῶν ὑπαιτίων καί τήν ἀποκατάστασιν τῶν βαρειῶν ὑλικῶν ζημιῶν εἰς βάρος τῆς ΔΕΗ».

Στή συνέχεια, τό κείμενο τῆς προτάσεως ἀναφέρει ἀκόμη ὅτι: «Ὑποπτος κατά παράβασιν τῶν κειμένων περί λειτουργίας τῆς ΔΕΗ διατάξεων δραστηριότης ἐπεδείχθη κατά τήν ὑπογραφήν τῆς συμβάσεως βιομηχανίας ἀλουμινίου». Σχετικά ἐπικαλεῖται καί πάλι πόρισμα τῆς ἐκ δικαστικῶν ἐπιτροπῆς, σύμφωνα μέ τό ὁποῖο ὁ Γ. Πεζόπουλος «ἤσκησε πίεσιν ἐπί τοῦ Συμβουλίου καί ἀποφυγών τήν ἔγκαιρον ἐνημέρωσίν του, ἐπεδίωξε τήν ἐντός ὀλίγων ὡρῶν «ἔγκρισιν» αὐτοῦ, τήν ὁποίαν καί ἐξ ὑφαρπαγῆς ἀπέσπασε τελικῶς διά μίαν σύμβασιν, ἡ ὁποία προκαλεῖ ὑπερόγκους θετικάς ζημίας ἐτησίως καί διά μίαν ὁλόκληρον 50ετίαν, ὥστε νά δύναται νά ἀποβῇ μοιραία διά τήν ΔΕΗ». Καί καταλήγει ὡς ἑξῆς:

«Πρός δικαιολόγησιν πασῶν τῶν ὡς ἄνω παρανομιῶν του καί ἰδίως τοῦ ἐκβιασμοῦ πρός τό Δ. Συμβούλιον τῆς ΔΕΗ, ὁ Γεώργιος Πεζόπουλος ἐπεκαλέσθη ἐνώπιον αὐτοῦ ὅτι ὁ πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως Κ. Καραμανλῆς ἐπιθυμεῖ τήν ἄμεσον ἐντός ἑνός ἀπογεύματος ἔγκρισιν τῆς συμβάσεως ὑπό τοῦ ΔΣ, προκειμένου νά προβῇ οὗτος — ὁ Κ. Καραμανλῆς — εἰς δηλώσεις πρός τόν τύπον ἐντός τῆς

αὐτῆς νυκτός, ὅτι ἡ Κυβέρνησις τόν διεβεβαίωσεν ὅτι θά καλύψῃ, διά δανείων πρός τήν ΔΕΗ τάς ἀνάγκας αὐτῆς — προφανῶς ἐν περιπτώσει ζημιῶν της ἐκ τῆς συμβάσεως — ὅτι ὁ ἐμφανισθείς ὑπ' αὐτοῦ εἰς τό Συμβούλιον ὑπολογισμός τοῦ κόστους τοῦ ρεύματος βασίζεται δῆθεν εἰς λογαριασμούς τῶν ὑπηρεσιῶν τοῦ ὑπουργείου Συντονισμοῦ καί τέλος ὅτι «τό Διοικ. Συμβούλιον δέν δύναται νά διαφωνήσῃ, διότι καί διά τήν Κυβέρνησιν δέν ὑπῆρχε περιθώριον δι' ἄλλους χειρισμούς».

Ἐκ πάντων τούτων προκύπτει ὅτι ὁ Γεώργιος Πεζόπουλος ἐνήργησε δολίως εἰς τήν διαχείρισιν τῆς ὑποθέσεως ταύτης, εἰς τήν τοιαύτην δέ ἐνέργειάν του ἐπιέσθη ὑπό τοῦ προέδρου τῆς Κυβερνήσεως Κ. Καραμανλῆ, τοῦ ὑπουργοῦ Συντονισμοῦ Ἀριστ. Πρωτοπαπαδάκη καί τοῦ ὑπουργοῦ Βιομηχανίας Νικ. Μάρτη. Ἀπεδέχθη δέ οὗτος τήν πίεσιν ταύτην «ἀγνοήσας» συμφώνως καί πρός τό πόρισμα τῆς Ἐπιτροπῆς (σελ. 93) «ἡθελημένως ὅτι καί ἐάν ἡ Κυβέρνησις κατέληξεν εἰς τήν ἣν ἐπέβαλεν εἰς τό Δ. Συμβούλιον ἀπόφασιν, δέν ἐδικαιοῦτο νά ἀγνοήσῃ καί ὑποκαταστήσῃ τό μόνον ἁρμόδιον καί ὑπεύθυνον κατά νόμον Διοικητικόν Συμβούλιον τῆς ΔΕΗ νά ἀποφασίζῃ ἐπί τοιούτων θεμάτων».

Καί ἡ πρόταση καταλήγει μέ τήν ὑπογράμμιση ὅτι «πρός πάσας τάς ἀνωτέρω παρανόμους πράξεις καί παραλείψεις τῶν ὧν ζητεῖται ἡ καταδίωξις, δέον νά συνδεθοῦν, ὑπομιμνησκόμενα, ὅσα ἐν τῷ πορίσματι τῆς ἐπιτροπῆς ἐκτάκτου ἐλέγχου ἀναφέρονται ἐν σχέσει μέ ὑπόπτους πράξεις καί παραλείψεις αὐτῶν σχετικῶς α. μέ τάς ἀσφαλίσεις τῶν ἔργων τοῦ Μέγδοβα (σελ. 140 κ.ἑ.), β. μέ τάς μεταφοράς (σελ. 78 κ.ἑ.), γ. μέ τήν ἐξαγοράν ἠλεκτρικῶν ἐπιχειρήσεων (σελ. 110 κ.ἑ.), δ. μέ τάς δημοσιεύσεις καί συνδρομάς.» (Στίς τελευταῖες αὐτές ἔχει παραγραφεῖ τό ἀξιόποινο κατά τόν περί εὐθύνης ὑπουργῶν νόμο, ὡς πρός ὑπεύθυνους τυχόν ὑπουργούς)[101].

[Στό περιεχόμενο τῶν καταγγελιῶν ἀναφέρεται συνοπτικά, σέ μεταγενέστερο δημοσίευμά του, ὁ Ν. Μάρτης, καταδεικνύοντας τό ἀσύστατο τῆς κατηγορίας:

«Θέμα Ἀλουμινίου.

Παραπέμφηκε ὁ οὐσιαστικά καί τυπικά ἀνεύθυνος πρωθυπουργός, ὁ ὁποῖος οὔτε διαπραγματεύθηκε, οὔτε εἶχε ἁρμοδιότητα, οὔτε ἄμεση ἀνάμειξη γιά τή σύμβαση παροχῆς ἠλεκτρικῆς ἐνέργειας στή Βιομηχανία Ἀλουμινίου, ἐνῶ, ἀπαλλάχθηκε ὁ διαπραγματευθείς καί ὑπογράψας τή σύμβαση γιά λογαριασμό τοῦ Δημοσίου, ὑπουργός Συντονισμοῦ, ὁ ὁποῖος εἶχεν σάν ὑπουργός, μέ ἐμένα (πού συνυπέγραψα), τήν πολιτική εὐθύνη, γιατί ἡ οὐσιαστική εὐθύνη γιά τήν τιμή τοῦ ρεύματος ἦταν τῆς ἁρμοδιότητας καί εὐθύνης τῶν ἐκπροσώπων τῆς ΔΕΗ (τεχνικοί καί διοίκηση). Οἱ ὑποβαλόντες καί ὑποστηρίξαντες τήν πρόταση ἐγνώριζαν ἐκ τῶν προτέρων (συζητήσεις εἰς τήν Βουλήν τό 1960) ὅτι:

Ὁ τότε πρωθυπουργός εἶχε δώσει σαφεῖς ὁδηγίες νά διακοποῦν οἱ διαπραγματεύσεις μέ τήν ἑταιρία ΠΕΣΙΝΕ, ἄν δέν ἐξασφαλιζόταν ἐπωφελής, γιά τή ΔΕΗ, τιμή ἠλεκτρικῆς ἐνέργειας. Αὐτό κατατέθηκε ἀπό πολλούς μάρτυρες καί ἀνακοινώθηκε καί ἀπό τόν τότε γενικό διευθυντή τῆς ΔΕΗ, στούς δημοσιογράφους, σέ εἰδική συνέντευξη τύπου.

Ὁ πρωθυπουργός καί μετά τήν ὑπογραφή τῆς σύμβασης καί πρίν προχωρήσει στή νομοθετική κύρωση, ἐνώπιον ὅλων τῶν μελῶν τῆς Οἰκονομικῆς Ἐπιτροπῆς, ζήτησε νά ἐπαναβεβαιωθεῖ ὅτι οὐδεμία ἐπιδότηση θά χορηγεῖτο στήν ἑταιρία ΠΕΣΙΝΕ καί ἡ διαβεβαίωση αὐτή δόθηκε ἀπό τούς ἐκπροσώπους τῆς ΔΕΗ.

Πλήρης ἀπόδειξη τοῦ θάρρους, τοῦ ἀδιαβλήτου κύρους καί χειρισμοῦ τοῦ θέματος ἀπό τόν τότε πρωθυπουργό ἀποτελεῖ τό γεγονός ὅτι εὐθύς μόλις τόν Ἰούνιο τοῦ 1962 δημοσιεύθηκαν οἱ ἐπιστολές Φιλαρέτου κατά τοῦ τότε γενικοῦ διευθυντοῦ τῆς ΔΕΗ, ἔδωσε ἐντολή γιά ἄμεση καί ἀδιάβλητη ἐξέταση. Γιά τόν λόγο αὐτό, μέ εἰδικό νόμο, πρῶτον τερμάτισε τήν θητεία τοῦ γενικοῦ διευθυντοῦ τῆς ΔΕΗ, τόν ὁποῖον ἀπομάκρυνε ἀπό τήν ἐπιχείρηση, δεύτερον τερμάτισε τήν θητεία τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου καί τρίτον συγκροτήθηκε ἀπό τά Ἀνώτατα Δικαστήρια Τριμελής Ἐπιτροπή Ἀνωτάτων Δικαστικῶν πρός ἔρευνα.

Ἡ Κυβέρνηση δέν εἶχε ὑποχρέωση νά συστήσει ἐπιτροπή ἐλέγχου ἀπό δικαστικούς, γιατί ὑπῆρχε γιά τήν ΔΕΗ εἰδική διαδικασία ἐλέγχου.

Διόρισε ἐν συνεχεία ἀμέσως ὡς Κυβερνητικόν Ἐπίτροπον στή ΔΕΗ τόν ἀντιπρόεδρο τοῦ τερματίσαντος διά νόμου τήν θητεία του προηγούμενου ΔΣ τῆς ἐπιχειρήσεως Ἀνάργυρον Δημητρακόπουλον, προσωπικόν φίλον τοῦ Γ. Παπανδρέου καί τ. βουλευτή τοῦ Σοσιαλιστικοῦ του κόμματος.

Οἱ πρωτεργάτες καί οἱ ὑποστηρικτές τῆς διώξεως ἐγνώριζαν ὅτι ἡ σύμβαση ἦταν ἀδιάβλητη καί ἐγκρίθηκε δύο φορές, ὁμόφωνα, ἀπό τό ὑπεύθυνο σύμφωνα μέ τό νόμο ΔΣ τῆς ΔΕΗ ἀποτελούμενο ἀπό ἔγκριτα πρόσωπα ἀνήκοντα κατά πλειοψηφία, ὡς στελέχη, εἰς τήν Ἕνωση Κέντρου, (ὅπως ὁ Ἀνάργυρος Δημητρακόπουλος, ἀντιπρόεδρος τότε καί Κυβερνητικός Ἐπίτροπος τῆς ΔΕΗ, τό 1965, ὁ ἀντιστράτηγος Σειραδάκης, ὑποψήφιος βουλευτής τῆς ΕΚ τό 1964, ὁ διευθυντής τῆς Τράπεζας Ἑλλάδος Μ. Λεβῆς, ὁ ναύαρχος Τσάφος, ὁ στρατηγός Πουλόπουλος, ὁ πρόεδρος τοῦ Χρηματιστηρίου Ἀθηνῶν Κόλλιας, ὁ μηχανικός Γρ. Πανᾶς) ἐνέκριναν ὁμόφωνα τή σύμβαση καί ὄχι μόνο κατά τήν ἀρχική ὑπογραφή, ἀλλά καί μετά ἀπό 5μηνο καί μετά ἀπό τή συζήτηση καί τίς διατυπωθεῖσες ἐπικρίσεις στή Βουλή καί στόν τύπο. Τό γεγονός αὐτό κατέρριψε τόν ἰσχυρισμό ὅτι δῆθεν ἐλήφθη βεβιασμένα ἀπόφαση τοῦ ΔΣ μέ τή σύσταση τοῦ προέδρου νά τελειώνει τό θέμα.

Ἐγνώριζαν ὅτι ἡ σύμβαση δύο φορές κυρώθηκε νομοθετικά καί ψηφίσθηκε ἀπό τούς βουλευτές τῆς ΕΡΕ καί τῶν Φιλελευθέρων, ἐνῶ ἐξάλλου διαφώνησαν μέ τήν παραπομπή ἐξέχοντα στελέχη —βουλευτές τῆς ΕΚ μεταξύ τῶν ὁποίων καί ὁ Κωνσταντῖνος Μητσοτάκης.

Ἐγνώριζαν ὅτι ἡ τιμή τοῦ ἠλεκτρικοῦ ρεύματος, πού συμφωνήθηκε, ἦταν ἴσως ἡ καλύτερη τῶν διεθνῶς τότε ἰσχυουσῶν καί ὅτι βάσει ἐγγράφου δηλώσεως τοῦ γενικοῦ διευθυντῆ τῆς ΔΕΗ, κατατεθείσης στή Βουλή, σέ κανένα στάδιο δέν περιεῖχε ἐπιδότηση.

Ἡ τιμή ἦταν 3,1 Μίλς δολλαρίου γιά τά πρῶτα 16 χρό-

νια καί 3,8 Μίλς γιά τά ὑπόλοιπα 24 χρόνια (1 Μίλς = 3 λεπτά τῆς δραχμῆς) δηλαδή μέση τιμή ἄνω τῶν 10 λεπτῶν τῆς δραχμῆς. Ὅπως ἀναφέρθηκε τότε, σέ συνέντευξη τύπου, ἀπό 13 μονάδες ἀλουμινίου Ἀμερικῆς, Καναδᾶ, Νορβηγίας, Καμεροῦν, Γκάνας, Κογκό καί Γαλλίας, οἱ 7 μονάδες εἶχαν τιμή ρεύματος μέχρι 2 Μίλς, 2 μονάδες μέχρι 2,6 Μίλς καί 4 μονάδες ἀπό 2,6 ἕως 3,2 Μίλς.

Οἱ ἐκπρόσωποι τῶν κομμάτων τῆς τότε ἀντιπολίτευσης, ὁ Ἰωάννης Ζίγδης οἰκονομολόγος καί ὁ καθηγητής τοῦ Πολυτεχνείου Κιτσίκης, σέ βιβλίο του ὁ πρῶτος καί σέ ἄρθρα του, ἀλλά καί στή Βουλή ὁ δεύτερος, εἶχαν ὑποστηρίξει προηγουμένως «...ὡς ἀνωτάτη τιμή οἰκονομικῆς λειτουργίας Ἐργοστασίου Ἀλουμινίου τά δέκα (10) λεπτά τῆς δραχμῆς.

Ἀνάθεση μελέτης ἔργων Κρεμαστῶν Ἀχελώου

Τό 1958, κατ' ἐντολή τοῦ πρωθυπουργοῦ, ἡ ΔΕΗ προκήρυξε διεθνῆ διαγωνισμό γιά τήν ἐκδήλωση ἐνδιαφέροντος πρός κατασκευή τοῦ ἔργου τοῦ Ἀχελώου. Μέ τήν προκήρυξη προσῆλθαν 80 ξένες ἑταιρίες καί ἡ ΔΕΗ προέκρινε 50 ἀπό αὐτές.

Ὅταν ἀποφασίσθηκε ἡ ὑποβολή αἴτησης στό ἀμερικανικό DLF, γιά τή χορήγηση δανείου γιά το ἔργο Ἀχελώου, ἡ ΔΕΗ, ὀρθά, ἀνέθεσε τή σύνταξη προμελέτης στήν ἐπί 10ετία σύμβουλό της EBASCO.

Τό DLF ἐνέκρινε τό δάνειο 31.200.000 δολλαρίων, μέ μόνο ὅρο, ἡ μελέτη καί ἡ ἐπίβλεψη τοῦ ἔργου νά ἀνατεθεῖ σέ ἀμερικανικό οἶκο.

Μέ τήν ἔγκριση τοῦ δανείου ἡ ΔΕΗ θέλησε ἀμέσως νά ἀναθέσει ἀπ' εὐθείας τή μελέτη στήν EBASCO, ἀλλά ὁ πρωθυπουργός ἔδωσε ἐντολή νά γίνει διαγωνισμός γιά τό ἀδιάβλητο, ἀλλά καί νά διαφυλάξει τό κῦρος τῆς ΔΕΗ, ἔναντι τῶν 80 οἴκων πού προσῆλθαν τό 1958 στήν πρόσκλησή της.

Ἀπό τούς 50 ἐπιλεγέντες τό 1958, ἐπειδή ὑπῆρχε ὁ περιοριστικός ὅρος τοῦ DLF, ἐπέλεξε 4 ἀμερικανικούς οἴκους: 1. τήν EBASCO, 2. τήν ECI, 3. HARZA καί 4. STONE.

Ἀπό τίς ὑποβληθεῖσες προτάσεις τῶν 4 οἴκων, ἀποκλείσθηκαν οἱ οἶκοι HARZA καί STONE, γιατί ἦταν ἐκτός προδιαγραφῶν καί παρέμειναν πρός κρίση οἱ προτάσεις EBASCO καί ECI.

Ἐπειδή διατυπώνοντο ἀπό τήν ECI φόβοι ὅτι, λόγω τῆς μακροχρόνιας συνεργασίας τῶν ὑπηρεσιακῶν παραγόντων μέ τήν EBASCO, θά προτιμᾶτο ἡ ἑταιρεία αὐτή, συνέστησα στή ΔΕΗ ὅπως τό ἄνοιγμα φακέλων γίνει ἐνώπιον τοῦ ΔΣ καί τῶν ἐκπροσώπων τῶν ἑταιρειῶν, πρᾶγμα πού ἔγινε.

Ἡ προσφορά τῆς EBASCO, ἐκ πρώτης ὄψεως, ἐφέρετο φθηνότερη: ἦταν 2.308.550 δολλάρια καί μέ ποσοστό 1,25% τοῦ τελικοῦ κόστους τοῦ ἔργου, ἐνῶ ἡ ECI ζήτησε γιά πάγιες δαπάνες 3.200.000 δολλάρια καί ποσοστό 1,20% ἐπί τῆς ἀξίας τοῦ ὅλου ἔργου.

Ἡ ECI κατήγγειλε ὅτι ἡ EBASCO δέν τήρησε τίς προδιαγραφές καί ζήτησε ὅπως οἱ ἐνδιαφερόμενοι οἶκοι λάβουν γνώση τῶν προσφορῶν τους ἀμοιβαῖα, γεγονός πού ἀποτελεῖ κανόνα ὅλων τῶν δημοσίων διαγωνισμῶν καί στήν Ἑλλάδα καί στό ἐξωτερικό. Ἔκρινα ὅτι ἦταν δίκαιο τό αἴτημα τῆς ECI, καί συμφέρον στή ΔΕΗ, γιά τό ἀδιάβλητο, τήν ἀλληλοαποκάλυψη καί τόν ἀσφαλέστερο τρόπο ἀποφυγῆς συναλλαγῆς.

Ἡ ΔΕΗ, ἡ ὁποία δέν ἐφάρμοζε μέχρι τότε τήν τακτική αὐτή, μετά ἀπό τή σύστασή μου νά δεχθεῖ τό αἴτημα τῆς ECI, ἀντέδρασε, ἀλλά τελικά τό ἐδέχθη ὡς ὀρθό.

Ἡ ECI, μόλις ἔλαβε γνώση τῆς προσφορᾶς τῆς EBASCO, ἀποκάλυψε ὅτι ἡ προσφορά της δέν ἦταν σύμφωνη πρός τούς ὅρους τῆς διακήρυξης, ὅτι προέβλεπε πρόσθετες πληρωμές, πού αὔξαναν τό ποσό πέραν τοῦ ἐγγυημένου ἐφάπαξ ποσοῦ τῆς προσφορᾶς τῆς ECI καί ἀνέφερε ἀναλυτικά καί κατά παράβαση τῶν ὅρων τῆς διακήρυξης, τίς ἐπιδιώξεις τῆς EBASCO.

Ζητοῦσε ἡ EBASCO, κατά παράβαση τῆς διακήρυξης, ἀναπροσαρμογή: α. Λόγω μεταβολῆς τιμαρίθμου, β. λόγω καθυστερήσεων πάσης φύσεως, γ. λόγω τροποποίησης ἐργατικῶν νόμων. Ζητοῦσε ἐπίσης πληρωμή γιά α. ἔξοδα ἐργοταξίου, β. τηλεπικοινωνιῶν Ἀθηνῶν-ἐργοταξίου, γ. ἔξοδα μετ' ἐπιστροφῆς Ἀμερικῆς-Ἑλλάδος μετά τῶν οἰκογενειῶν τῶν Ἀμερικανῶν πού δέν θά γίνονταν δεκτοί, δ. ζητοῦσε δικαίωμα ὑποκαταστάτου, ε. περιόριζε τίς ὑπηρεσίες διευθύνσεως καί ἐπιβλέψεως τῶν δοκιμῶν ἐπί 2 μῆνες ἀντί τῶν 6 τῆς διακηρύξεως, στ. σάν προσωπικό ἐκτέλεσης τοῦ ἔργου ἡ EBASCO πρότεινε 10 Ἀμερικανούς καί 25 Ἕλληνες ἀντί τῶν 55 Ἀμερικανῶν καί 70 Ἑλλήνων τῆς ECI, ζ. ἡ κατατεθεῖσα ἐγγυητική ἐπιστολή τῆς EBASCO δέν ἦταν σύμφωνη πρός τή διακήρυξη καί προέβλεπε κατάπτωση κατόπιν διαιτησίας.

Ἡ ἐπιτροπή κρίσης (ὑπηρεσιακοί παράγοντες), παρά τίς ἀποκαλύψεις τῆς ECI, ἀποφάσισε νά καλέσει πάλι τήν EBASCO γιά διαπραγματεύσεις μέ τό αἰτιολογικό: α. ὅτι ἐκ «πρώτης ὄψεως» ἡ προσφορά της ἐμφανιζόταν εὐνοϊκότερη καί β. ὅτι ἡ ECI δέν ἦταν δόκιμη ἑταιρεία, παρά τό γεγονός ὅτι τά στελέχη της εἶχαν ἐκτελέσει μεγάλα παρόμοια ἔργα.

Ἡ ECI, ἡ ὁποία εἶχε ἐπιλεγεῖ ἀπό τήν ἴδια τήν ΔΕΗ σάν δόκιμη ἑταιρεία καί τό 1958 καί τό 1960, ἀντέδρασε ἔντονα καί ἔφθασε ἀπό τήν Ἀμερική ὁ πρόεδρος τῆς ἑταιρείας, ὁ ὁποῖος ἐπισκέφθηκε ἐμένα ἀρχικά διαμαρτυρόμενος καί στή συνέχεια τόν ἀντιπρόεδρο Παναγιώτη Κανελλόπουλο.

Σέ τηλεγράφημά μου πρός τό DLF, γιά νά πληροφορηθοῦμε τήν ἱκανότητα τῆς ἑταιρείας ECI, λάβαμε ἀπάντηση τοῦ Ταμείου ὅτι ἡ ἑταιρεία ἦταν δόκιμη καί ἱκανή ν' ἀναλάβει τό ἔργο.

Τά μετέπειτα, τ' ἀνέφερε ὁ τότε ἀντιπρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως, Παναγιώτης Κανελλόπουλος, στή Βουλή, ὅπου εἶπε: «Εἶπα στούς κυρίους (τῆς ἀνακριτικῆς ἐπιτροπῆς) ὅτι ὁ Καραμανλῆς οὐδέν γνώριζε περί ECI. Εἶπα στήν ἐπιτροπή ὅτι, ὄχι μόνο στόν Ν. Μάρτη ἀλλά καί σέ μένα ἦλθε ἐξ Ἀμερικῆς ἀφιχθείς ὁ πρόεδρος ἤ ἀντιπρόεδρος τῆς ἑταιρείας ECI καί μοῦ ἐξέθεσε τά πράγματα. Ζήτησα ἀπό τόν Ν. Μάρτη τό ὑπόμνημα, γιατί δέν τό ἔδωσε σέ μένα καί εἶδα ὅτι κατηγοροῦσε τήν EBASCO ὅτι εἶχε πρόταση, ἡ ὁποία δέν ἦταν αὐτή πού θά ἔπρεπε νά εἶναι. Καί βέβαια μέ ἐπηρέασε τό γεγονός ὅτι ἡ EBASCO, ἦταν ἐκείνη ἡ ὁποία χωρίς διαγωνισμό, καί ὀρθά χωρίς διαγωνισμό, εἶχε κάνει τήν προμελέτη γιά τό ἔργο καί βάσει τῆς προμελέτης αὐτῆς, γίνονταν οἱ προδιαγραφές γιά τή μελέτη καί ἐπί-

βλεψη. "Οταν μοῦ τά εἶπαν, θεώρησα καθῆκον μου νά μεταβῶ στόν πρωθυπουργό, γιατί ἀκούονταν πολλά, μέ τήν ἔννοια ὅτι οἱ ἄνθρωποι οἱ ὁποῖοι εἶχαν ὑπηρετήσει ἄλλοτε ὑπό τήν EBASCO, ἦταν φυσικό νά τή σέβονται, νά ἐπηρεάζονται ἀπό αὐτή. Καί πήγα στόν πρωθυπουργό κι ἐγώ εἶπα στόν πρωθυπουργό νά καλέσει τούς διοικοῦντας τή ΔΕΗ νά τούς πεῖ ὅτι θά ἔπρεπε νά προσέξουν καί τήν ὅλη ὑπόθεση νά τήν ἐξετάσουν ἐκ νέου.

Καί ὁ Κ. Καραμανλῆς δέχθηκε αὐτό πού εἶπα, μή γνωρίζοντας καί μή ἐνθυμούμενος ἐκείνη τή στιγμή, ὅταν ἦλθε ὁ Γουναράκης (ὁ πρόεδρος τῆς ΔΕΗ), ἄν δέν ἀπατῶμαι, τόν τίτλο ἤ τήν φίρμα κάν τῆς ECI. Ἐνώπιον τῶν ὑπουργῶν Συντονισμοῦ, Βιομηχανίας καί ἐμένα, οἱ ὁποῖοι εἴχαμε συνέλθει καί γι' ἄλλα θέματα στό γραφεῖο του καί ὄχι γιά νά παραστοῦμε μάρτυρες σ' αὐτή τή σκηνή, εἶπε στόν Γουναράκη: «Πρόσεξε, ἄν τά πράγματα ἔχουν ἔτσι, πῶς θ' ἀρχίσετε τίς διαπραγματεύσεις». Βέβαια μέ τήν προϋπόθεση ὅτι τό Δ.Σ. θά συμφωνεῖ. Ἀπό κεῖ καί πέρα ὁ Καραμανλῆς λησμόνησε τό θέμα.

Ὁ πρόεδρος τῆς ΔΕΗ Π. Γουναράκης σέ σχετικό ὑπόμνημά του πρός τήν ἐπιτροπήν ἐκτάκτου ἐλέγχου εἶχε προσθέσει: «σαφεστέρα καί ἀντικειμενικότερη συμβουλή τοῦ πρωθυπουργοῦ πρός τόν πρόεδρο τῆς ΔΕΗ δέν θά μποροῦσε νά δοθεῖ».

Τό ΔΣ, μέ ἀπόλυτη ὁμοφωνία ὅλων τῶν μελῶν του, ἀποφάσισε κι ἄρχισε διαπραγματεύσεις μέ τήν ECI πού εἶχε συμμορφωθεῖ πλήρως στή διακήρυξη καί τελικά ἡ προσφερθεῖσα τιμή ἀπό τήν ECI ὄχι μόνο δέν ἐζημίωσε τή ΔΕΗ κατά 280 χιλ. δολ., ὅπως ἀναφέρει ἡ κατηγορία, ἀλλά ἦταν φθηνότερη τῆς EBASCO κατά 56.050 δολλάρια.

"Εργο Μέγδοβα

Ἡ δήλωση καί μόνο τοῦ καθηγητῆ τοῦ Πολυτεχνείου, Ν. Κιτσίκη (βουλευτῆ τῆς ΕΔΑ), στή Βουλή (Πρακτικά Ἰουλίου 1958 - 7.11.1958, σελ. 36) εἶναι ἀρκετή γιά τό μεγάλο αὐτό ἐνεργειακό ἔργο, πού ἀποτελοῦσε στήν πράξη καί τήν πρώτη ἐκτροπή τοῦ Ἀχελώου πρός τό Θεσσαλικό Κάμπο, ἀφοῦ ὁ Μέγδοβας εἶναι παραπόταμος τοῦ Ἀχελώου ποταμοῦ.

«Τό ἔργο τοῦ Μέγδοβα», δήλωσε ὁ Ν. Κιτσίκης, «εἶναι πράγματι μέγα ἔργο πού θά ἔχει τεράστια ἀκτινοβολία, ἐκτελεῖται καλά, ἀνεξάρτητα ἀπό τούς δυσμενεῖς ὅρους τῆς σύμβασης. Ἡ κοινοπραξία πού τό κατασκευάζει, ἡ ὁποία φέρει τό συντετμημένο ὄνομα OL-CO, καί ἡ ΔΕΗ πού τό ἐπιβλέπει, ἔχουν καλή τεχνική καί διοικητική συγκρότηση, μέ συνείδηση τῶν εὐθυνῶν τους».

Ἐκτός ἀπό τή δήλωση τοῦ Ν. Κιτσίκη, τό ἔργο τοῦ Μέγδοβα ἦταν τό πρῶτο ἔργο πού κατασκεύαζε μέ εὐθύνη τῶν Ἑλλήνων τεχνικῶν ἡ ΔΕΗ γιατί ἡ EBASCO μέχρι τέλος τοῦ 1955 εἶχε τή διοίκηση τῆς ΔΕΗ.

Τό ἔργο παρουσίασε σειρά δυσεπίλυτων προβλημάτων πού ξεπεράσθηκαν. Τό κόστος τοῦ ἔργου, συγκρινόμενο ἐκ τῶν ὑστέρων, μέ ἀναγωγή σέ τιμές μονάδος, εἶναι μικρότερο ἀπό τό κόστος ὁποιουδήποτε ἄλλου συγκρίσιμου ἔργου.

Ὁ Παναγιώτης Παπαληγούρας, πού διακρίνετο γιά τίς πρωτοβουλίες του, δέχθηκε πρόταση ἁρμοδίων τεχνικῶν καί τοῦ ΔΣ τῆς ΔΕΗ πού ἀποφάσισαν παμψηφεί νά ἀνατεθεῖ τό ἔργο, ἀπολογιστικά, πού ἐπέτρεψε τήν ἐμπρόθεσμη κατασκευή τοῦ Μέγδοβα, ἡ προσθήκη τοῦ ὁποίου, καθώς καί τῆς Πτολεμαΐδος, στό ἡλεκτρικό σύστημα ἐξασφάλισε τήν ἐνιαία τιμή ρεύματος σέ ὁλόκληρη τήν ἑλληνική ἐπαρχία, ἀλλά καί συνετέλεσε στήν ἁλματώδη ἀνάπτυξη τῆς οἰκονομίας τῆς χώρας»][102].

Ἡ συζήτηση τῆς προτάσεως τῶν βουλευτῶν τῆς ΕΔΑ «περί καταδιώξεως ἐνώπιον τοῦ Εἰδικοῦ Δικαστηρίου» τοῦ Κ. Καραμανλῆ καί τῶν συνεργατῶν του ἔγινε μεταξύ 29 Ἰανουαρίου καί 5 Φεβρουαρίου.

Ὁ Σ. Ἡλιόπουλος, ὡς ἐντεταλμένος ἐκπρόσωπος τοῦ κόμματός του, ζήτησε ἀπό τό Σῶμα νά ἐξετάσει, κυρίως «ἐάν εἰς τήν διαχείρισιν τῶν ὑποθέσεων τῆς ΔΕΗ ἔλαβον χώραν πράξεις ἤ παραλείψεις ἀξιόποινοι, πού ἐζημίωσαν τήν ΔΕΗ, καί ποῖαι, ἐάν αἱ ἀξιόποινοι αὐταί πράξεις ἤ παραλείψεις συνδέονται πρός τά πρόσωπα τῶν ὁποίων ἔχει ζητηθῆ ἡ δίωξις, καί ἐάν τά ἀδικήματα ἐντάσσονται καθ' ὕλην καί ἐάν συντρέχουν προϋποθέσεις διώξεως κατά τούς νόμους περί εὐθύνης ὑπουργῶν». Καί ἀφοῦ ἀνέπτυξε τίς θέσεις τῆς ΕΔΑ, ἔκλεισε τή μακρά ἀγόρευσή του μέ τήν ἀκόλουθη συμπερασματική ἀποστροφή:

«Τά ἐγκλήματα εἰς τόν χῶρον τῆς ΔΕΗ εἶναι βεβαιωμένα δικαστικῶς ἄνευ ἀμφιβολίας. Πρέπει νά ἀναζητηθοῦν οἱ ἔνοχοι, ὅλοι οἱ ἔνοχοι. Χωρίς αὐτό, ὑπάρχει ὁ κίνδυνος νά λείψουν αἱ ἠθικαί ἀντιδράσεις εἰς τά μεγάλα ἠθικά ζητήματα, περί τῶν ὁποίων συχνά εἰς τά τελευταῖα χρόνια ἐγένετο λόγος».

Ὁ πρωθυπουργός, πρῶτος ὁμιλητής μετά τόν ἐκπρόσωπο τῆς ΕΔΑ, ὄχι μόνο δέν ἀπέκρουσε τήν πρόταση, ἀλλά καί οὐσιαστικά τήν ἐνθάρρυνε μέ τήν ἀκόλουθη δήλωση:

«Τό συζητούμενον θέμα δέν εἶναι θέμα πολιτικόν, εἶναι θέμα ἠθικόν καί δικαστικόν. Καί διά τοῦτο ἡ ἀπόφασις ἀνήκει εἰς τήν ἐλευθέραν δικαστικήν συνείδησιν ἑκάστου βουλευτοῦ».

Τήν πρώτη ἀντίκρουση τῶν κατηγοριῶν ἀνέλαβαν, στή Βουλή, οἱ Π. Κανελλόπουλος καί Π. Παπαληγούρας, οἱ ὁποῖοι καί διερμήνευσαν τά αἰσθήματα θλίψεως ἀλλά καί ἀγανακτήσεως πού εὔλογα διακατεῖχαν τά στελέχη τῆς ΕΡΕ. Συγκεκριμένα, ὁ Π. Κανελλόπουλος ὑπογράμμισε ὅτι ἡ διερεύνηση τῆς καταστάσεως στή ΔΕΗ εἶχε διαταχθεῖ ἀπό τήν Κυβέρνηση Καραμανλῆ καί ὅτι οἱ τρεῖς ἀνώτατοι δικαστικοί, πού εἶχαν ἐπιφορτισθεῖ μέ τό ἔργο τοῦτο, δέν ἐπεσήμαναν ὁποιαδήποτε ὑπουργική εὐθύνη: Ὁ Π. Παπαληγούρας, ἀφοῦ ἀνασκεύασε, μία πρός μία, τίς σχετικές μέ τή ΔΕΗ κατηγορίες, κατέληξε μέ τήν παρατήρηση ὅτι «ὁ κ. Ἡλιόπουλος συνέρραψεν ἕνα κείμενον τό ὁποῖον δέν ἔχει καμμίαν σχέσιν μέ τό περιεχόμενον τῆς ἐκθέσεως, τουλάχιστον καθ' ὅ μέτρον τό κείμενον τοῦ κ. Ἡλιοπούλου ἀφορᾶ κυβερνητικάς εὐθύνας». Τρίτος ἀγορητής, ἀπό τήν πλευρά

τῆς ΕΡΕ, ἦταν ὁ Α. Πρωτοπαπαδάκης, ὁ ὁποῖος ἀντέκρουσε τούς ἰσχυρισμούς τῆς Ἀριστερᾶς γιά τή σύμβαση παροχῆς ἠλεκτρικῆς ἐνέργειας στή βιομηχανία ἀλουμινίου.

Εἰδικότερα, ὁ ἀρχηγός τῆς ΕΡΕ, στήν πρώτη αὐτή παρέμβασή του, τόνισε τά ἀκόλουθα:

«Κύριοι βουλευταί, ἕν ἀπό τά ὕψιστα καθήκοντα τῶν καλουμένων ὑπό τοῦ λαοῦ νά ἀσκήσουν τό μέγα λειτούργημα τοῦ ὑπουργοῦ, τό κυβερνητικόν λειτούργημα, εἶναι νά δέχωνται τήν κριτικήν, νά δέχωνται τόν ἔλεγχον καί νά ὑποδέχωνται μέ ἄνεσιν, ὑπερηφάνειαν καί ἀξιοπρέπειαν καί αὐτήν τήν ὑπό τοῦ Συντάγματος καί διά τοῦ εἰδικοῦ νόμου περί εὐθύνης ὑπουργῶν, προβλεπομένην πρότασιν, ὅπως παραπεμφθοῦν εἰς ἀνακριτικήν ἐπιτροπήν. Δέν εἶναι ἐπιτετραμμένον οὐδέ πρός στιγμήν νά ἐξετάσῃ ὁ ἐγκαλούμενος ποῖοι εἶναι οἱ ὑποβαλόντες τήν πρότασιν. Τό Σύνταγμα δέν προβαίνει εἰς διακρίσεις. Οἱοιδήποτε καί ἐάν διατυπώνουν τήν πρότασιν, καί τήν προέτειναν 20 βουλευταί, ἐκείνους τούς ὁποίους ἀπό ἀπόψεως ἀριθμοῦ προβλέπει καί ἐπιβάλλει ὁ περί εὐθύνης ὑπουργῶν νόμος —οἱοιδήποτε λοιπόν καί ἐάν εἶναι, ὀφείλουν ἐκεῖνοι, κατά τῶν ὁποίων στρέφεται ἡ πρότασις, νά τήν ὑποδεχθοῦν μέ ὑπερήφανον ἦθος, ἐφ' ὅσον μάλιστα ἔχουν τήν βεβαιότητα, ὅπως ἔχουν εἰς τήν προκειμένην περίπτωσιν, ὅτι εἶναι ἄδικος καί ἐπί ἐσφαλμένων προϋποθέσεων θεμελιωμένη ἡ κατηγορία.

Μέ αὐτό τό πνεῦμα ἀξιοπρεπείας καί βαθυτάτου πρός τό δημοκρατικόν μας Σύνταγμα σεβασμοῦ, δέχεται ἡ ΕΡΕ, ἕνα ἀπό τά μεγαλύτερα ἐν Ἑλλάδι κόμματα, τήν ἐπίθεση τήν ὁποίαν ἡ ΕΔΑ ἀπεφάσισεν νά ἐξαπολύσῃ ἐναντίον της, χρησιμοποιοῦσα τήν συνταγματικήν διαδικασίαν. Καί οἱ κύριοι, οἱ ὁποῖοι μετά ἀπό ἐμέ θά ἀνέλθουν εἰς τό βῆμα διά νά εἰσέλθουν εἰς τήν οὐσίαν, διότι βεβαίως θά πρέπει νά ἀκουσθῇ ἡ altera pars, μέ τήν αὐτήν ἀξιοπρέπειαν μέ τήν ὁποίαν ἀπεδέχθην καί ἐγώ ἐν ὀνόματι ὁλοκλήρου τῆς ΕΡΕ, θά δεχθοῦν τήν ἐπίθεσιν.

Ἐπιτρέψατέ μου ὅμως, κύριοι, ἐπειδή ὑπάρχουν καί τινές οἱ ὁποῖοι ἀπουσιάζουν ἀπό τήν αἴθουσαν αὐτήν, εἴτε διότι δέν ἐξελέγησαν βουλευταί, ἄν καί ἐξέθεσαν ὑποψηφιότητα ἤ δέν ἐξέθεσαν κἄν ὑποψηφιότητα, ἐπειδή δέ κατ' ἐξοχήν εἶναι ἐκτός τῆς Βουλῆς, ἐκτός τῆς ἀμέσου καί ἐνεργοῦ πολιτικῆς, ὁ ἱδρυτής τῆς ΕΡΕ, τόν ὁποῖον διεδέχθην εἰς τήν ἀρχηγίαν, ἐπιτρέψατέ μου νά εἴπω ἐν ὀνόματί του καί χωρίς νά τόν ἐρωτήσω, ἀλλά καί ἐν ὀνόματι τῶν ἄλλων, ὅτι μέ τό αὐτό πνεῦμα ἀξιοπρεπείας καί βαθυτάτης ἠθικῆς ὑπομονῆς, θά δεχθῶ αὐτήν τήν τόσον ἀβάσιμον καί τόσον σαθρά, ἀπό ἀπόψεως ἐπιχειρημάτων, ἐπίθεσιν, ἡ ὁποία γίνεται ἐναντίον των.

Κύριοι, δέν εἶπεν ὁ κ. Ἠλιόπουλος, μολονότι ἀπησχόλησεν ἐπί τρεῖς ὥρας τήν Βουλήν, ἄν καί εἶχε δικαίωμα μόνον μίαν ὥραν νά τήν ἀπασχολήσῃ, δέν σᾶς εἶπε, διά νά μή δημιουργηθῇ εὐθύς ἀμέσως ἡ ἐντύπωσις ἐκείνη, ἡ ὁποία ἀνατρέπει σχεδόν τό σύνολον τῶν ἐπιχειρημάτων, τά ὁποῖα ἐχρησιμοποίησεν, κάτι τό ὁποῖον εἶμαι βέβαιος, ὅτι πολλοί ἐξ ὑμῶν, ἀξιότιμοι κύριοι συνάδελφοι τοῦ Κέντρου, δέν τό γνωρίζετε καί εἶμαι βέβαιος περί αὐτοῦ διότι εἷς ἐξ ὑμῶν τό ἐπληροφορήθη ἀπό ἐμέ πρό ἡμισείας ὥρας. Ποιός νομίζετε ὅτι ἀνέθεσεν εἰς τούς τρεῖς δικαστικούς νά προβοῦν εἰς αὐτήν τήν ἐξονυχιστικήν ἔρευναν; Ὁ τέως πρωθυπουργός καί ἱδρυτής τῆς ΕΡΕ κ. Καραμανλῆς, κατόπιν εἰσηγήσεως τοῦ τέως ὑπουργοῦ Συντονισμοῦ καί συναδέλφου μας ἐν τῇ Βουλῇ, κ. Παπαληγούρα. Ἡ ἐπιτροπή τῶν τριῶν δικαστικῶν κατηρτίσθη ἀπό τήν Κυβέρνησίν μας καί ἡ Κυβέρνησίς μας εἶναι ἐκείνη ἡ ὁποία διέγραψε τά ὅρια, εὐρύτατα ὅρια ἐντός τῶν ὁποίων θά ἔπρεπε νά κινηθοῦν ἐρευνῶντες τήν ἐν τῇ ΔΕΗ κατάστασιν.

Ἀλλά θά μοῦ ἐπιτρέψητε νά προσθέσω καί κάτι ἄλλο, τό ὁποῖον ἀσφαλῶς δέν γνωρίζουν καί οἱ περισσότεροι οἱ ὁποῖοι ἀπαρτίζουν τήν ΕΡΕ. Μήπως νομίζετε ὅτι ὁ τότε πρωθυπουργός, ὁ κ. Καραμανλῆς, ἤ ἐγώ ὡς ἀντιπρόεδρος, ἤ οἱ ἀμέσως ἁρμόδιοι, ὅπως ὁ ὑπουργός τοῦ Συντονισμοῦ, ἐσκέφθημεν νά πράξωμεν ὅ,τι ἐπράξαμεν, ὅταν προέβημεν εἰς τήν ἀνάθεσιν εἰς ἀνωτάτους δικαστικούς δι' ὡρισμένην ἔρευναν; Μήπως νομίζετε ὅτι ἐσκέφθημεν νά ἐπιλέξωμεν ἡμεῖς τούς ἀνωτάτους δικαστικούς; Δέν εἴχομεν ἀκόμη γνωρίσει τό παράδειγμα τῆς σημερινῆς Κυβερνήσεως, ἴσως εἶναι ἀξιομίμητον καί ἴσως θά ἔπρεπε αὐτήν τήν τακτικήν νά ἀκολουθῇ κανείς εἰς τήν ζωήν του.

Κύριοι, καί ὁ κ. Καραμανλῆς καί ὁ ὑπουργός τοῦ Συντονισμοῦ καί ἐγώ, καθώς καί ὁ ὑπουργός τῆς Δικαιοσύνης κ. Παπακωνσταντίνου, ἐλάβομεν τήν ἀπόφασιν νά ὁρίσωμεν διά νόμου ὅτι τούς τρεῖς δικαστικούς ἔπρεπε νά ἐκλέξουν τά τρία Ἀνώτατα Δικαστήρια: Τό Συμβούλιον Ἐπικρατείας, ὁ Ἄρειος Πάγος καί τό Ἐλεγκτικόν Συνέδριον. Ἐζητήσαμεν λοιπόν, βάσει τοῦ νέου νόμου, νά ἐκλέξουν τόν ἕνα δικαστικόν τό Συμβούλιον Ἐπικρατείας, τόν δεύτερον ὁ Ἄρειος Πάγος καί τόν τρίτον τό Ἐλεγκτικόν Συνέδριον. Οἱ τρεῖς θά ἀπήρτιζον τήν ἐπιτροπήν τῆς ἐρεύνης, ἐπί τῇ βάσει τοῦ πορίσματος τῆς ὁποίας ζητεῖ ἡ ΕΔΑ νά παραπέμψῃ εἰς Εἰδικόν Δικαστήριον ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι, ἐάν εἶχον τήν παραμικράν μέσα τους ἀμφιβολίαν περί τοῦ τρόπου καθ' ὃν ἐξεπλήρωσαν τό καθῆκον των, οὐδέποτε θά ἀπηύθυνον τοιαύτην ἐν λευκῷ ἐξουσιοδότησιν πρός οἱονδήποτε ἀνώτατον δικαστήριον.

Αὐτή ἦτο, ἀξιότιμοι κύριοι συνάδελφοι, ἡ πεποίθησις, τήν ὁποίαν εἶχεν ὁ τότε πρωθυπουργός κ. Καραμανλῆς, καί τήν ὁποίαν εἴχομεν ὅλοι μας περί τῆς ὀρθότητος τῶν πράξεών μας καί αὐτή ἦτο ἡ βεβαιότης τήν ὁποίαν ὅλοι εἴχομεν περί τῆς ἀδίκου ἐπιθέσεως, ἡ ὁποία εἶχεν ἀρχίσει ἐκτοξευομένη ἐναντίον μας. Λέγω ἐναντίον μας, διότι οἱ ὑπουργοί εἶναι ἀλληλεγγύως ὑπεύθυνοι, ἀδιαφόρως ἐάν εἶχον ἄμεσον σχέσιν μέ τήν διαχείρισιν τῶν ὑπό κρίσιν προβλημάτων. Ἡ ὑπουργική ἀλληλεγγύη εἶναι θεμελιώδης θεσμός τοῦ Συντάγματος.

Ἀξιότιμοι κύριοι, αὐτή εἶναι ἡ ἀλήθεια. Ἡμεῖς ὡρίσαμεν τήν ἐπιτροπήν καί δέν τήν ὡρίσαμεν ἐπιλέξαντες τά πρόσωπα, ὅπως ἐπέλεξεν ἡ σημερινή Κυβέρνησις προκειμένου περί τῆς ἐρεύνης ὡρισμένων θεμάτων εἰς διάφορα ὑπουργεῖα, τά πρόσωπα ἐκεῖνα, τά ὁποῖα ἐπεθύμει. Ἡμεῖς ἀπηυθύνθημεν εἰς τά ἀνώτατα ἱδρύματα καί τά ἀνώτατα ἱδρύματα ἐπέλεξαν τούς τρεῖς. Καί ἡ ἔκθεσις εἶναι ἔργον τῶν τριῶν. Ἀλλά οἱ τρεῖς προέβησαν εἰς μίαν βαρεῖαν παράλειψιν, τήν ὁποίαν εἶμαι ὑποχρεωμένος νά μνημονεύσω. Ὁ κ. Ἠλιόπουλος, εἰς ἕνα σημεῖον τῆς ἀγορεύσεώς του, λέγει ὅτι κατηγόρησαν μέν ἀνωτάτους λειτουργούς τῆς ΔΕΗ, ἀλλά δέν ἐδικαιοῦντο, ὀρθῶς, νά κατηγορήσουν εὐθέως ὑπουργούς καί ἐπομένως τό θέμα αὐτό ἐναπόκειται εἰς τήν Βουλήν.

Κύριοι, αὐτά τά εὐθέα καί τά πλάγια μέσα, τά ὁποῖα συνηθίζουν τελευταίως νά ἀκολουθοῦν ἀνώτατοι δικαστικοί τῆς χώρας δέν μοῦ ἀρέσουν. Μέ μελαγχολίαν διαπιστώνω ὅτι προβαίνουν διά πλαγίας ὁδοῦ εἰς κάτι τό ὁποῖον δέν ἔχουν δικαίωμα. Ἐάν ἐνόμιζον οἱ τρεῖς κύριοι δικαστικοί, τούς ὁποίους ἡμεῖς κατόπιν ὑποδείξεως τῶν τριῶν αὐτῶν ἀνωτάτων ἱδρυμάτων ὡρίσαμεν, ὅτι ὑπάρχουν περιπτώσεις εὐθύνης τῶν ὑπουργῶν, ἔπρεπε, χωρίς βεβαίως νά τό εἴπουν, διότι δέν δικαιοῦνται, τοὐλάχιστον νά παρεκάλουν τόν κ. Καραμανλῆν, ὅταν ἦτο ἐδῶ, καί τόν κ. Παπαληγούραν καί τόν κ. Πρωτοπαπαδάκην καί τόν κ. Μάρτην καί τούς ἄλλους κυρίους, νά δεχθοῦν νά ἐξετασθοῦν.

Ἐκάλεσαν ὑπαλλήλους καί δέν ἐσκέφθησαν οἱ κύριοι δικαστικοί ὅτι ὤφειλον νά καλέσουν καί τούς τέως ὑπουργούς. Ἴσως νά διεφωτίζοντο, ἐάν ἐκάλουν τόν Παπαληγούραν ἤ τόν Πρωτοπαπαδάκην, ἤ οἱονδήποτε ἐκ τῶν κυρίων καί εἶχον καθῆκον νά τό πράξουν. Διατί ἐκάλεσαν τόν σεβαστόν καί ἀγαπητόν μου φίλον, καθηγητήν Δημητρακόπουλον καί ὄχι τόν Παπαληγούραν; Πῶς συνέβη ἀνώτατοι δικαστικοί, ἐνῶ ἀφήνουν ὑπαινιγμούς ἐλαχίστους καί ἀσημάντους, οἱ ὁποῖοι καί θά ἀνατραποῦν, διότι οἱ ὑπαινιγμοί καί ἔτσι ὅπως τούς ἀνέπτυξεν ὁ κ. Ἠλιόπουλος εἶναι ἀσήμαντοι, δέν ἐκάλεσαν τούς κυρίους, τούς πολιτικούς ὑπευθύνους διά νά διαφωτισθοῦν; Ἐγώ σᾶς λέγω καί ἐάν ἀκόμη δέν ἐγεννᾶτο εἰς τήν σκέψιν των ἡ παραμικρά περί εὐθύνης ὑπουργοῦ ὑποψία, ὅπως πιστεύει ὁ κ. Ἠλιόπουλος ὅτι ἐγεννήθη, ἔπρεπε νά τούς καλέσουν ἀσχέτως τοῦ ἐάν προέκυπτε περί αὐτῶν εὐθύνη ἤ ὄχι, διά νά τούς διαφωτίσουν. Πῶς ἦτο δυνατόν νά ἠξεύρη ὁ κ. Παπαϊωάννου, ἤ ὁ κ. Χαρμπούρης, ἤ οἱοσδήποτε δικαστικός ὅσα ἠξεύρουν οἱ κύριοι; Βεβαίως νά τά κρίνουν μετά ταῦτα ἀντικειμενικῶς χωρίς νά ἐπηρεασθοῦν. Ἐφοβοῦντο μήπως τούς ἐπηρεάση ὁ Καραμανλῆς ἤ ὁ Παπαληγούρας ἤ ὁ Πρωτοπαπαδάκης ἤ ὁ Μάρτης; Ἀλλοίμονον. Δέν τούς ἐκάλεσαν. Αὐτό ἀποτελεῖ βαρύ παράπτωμα καί ἀνῆλθον εἰς τό βῆμα, κυρίως διά νά καταγγείλω τό παράπτωμα αὐτό».

Ὁ Κ. Παπακωνσταντίνου τεκμηρίωσε τήν ἄποψη ὅτι τά ἀδικήματα πού ἐπικαλοῦνται οἱ βουλευτές τῆς ΕΔΑ, πέρα ἀπό τό γεγονός ὅτι εἶναι ἀβάσιμα, ἔχουν παραγραφεῖ. Ἀλλά καί ὁ ἀρχηγός τῶν Προοδευτικῶν, Σ. Μαρκεζίνης, ἐπέμεινε στήν ἄποψη τῆς παραγραφῆς:

«Μέ τήν ἰδίαν ἀκριβῶς σκέψιν ἄλλωστε καί κατά τόν παρελθόντα Ἰούνιον, ὅταν προέκυψεν ἔλασσον ζήτημα συστάσεως Ἐξεταστικῆς Ἐπιτροπῆς καί μέ τό ἐνδεχόμενον ὅτι ἦτο δυνατόν νά ὁδηγήση εἰς περαιτέρω ἀναζήτησιν εὐθύνης ἐπί θεμάτων τά ὁποῖα εἶχον ἐπίσης παραγραφῆ, κατεψήφισα καί τότε τήν πρότασιν.

Ἐπιθυμῶ νά τονίσω ὅτι τά ὑπέρ τῆς παραγραφῆς, κατ' ἐμέ, ἰσχύουσιν οἱανδήποτε καί ἄν δεχθῆ τις ἄποψιν. Εἴτε ἐάν, ὅπως πιστεύω, ἔχουν παρέλθει τρεῖς τακτικαί σύνοδοι ἤ καί ἄν ἀκόμη θεωρήσωμεν ὅτι ἡ μία τῶν συνόδων αὐτῶν εἶναι ἔκτακτος.

Τόν τελευταῖον καιρόν ἐγένετο εὐρυτάτη ἀνάπτυξις τοῦ θέματος, ὥστε ἐγώ ὁ ὁποῖος δέν τό συνηθίζω νά καταπονῶ τήν Βουλήν, δέν πρόκειται νά ἐπανέλθω εἰς ἀνάπτυξιν ἐπιχειρημάτων τά ὁποῖα ἐξετέθησαν. Τοῦτο μόνον ἔχω νά τονίσω, ὅτι ἀφ' ἧς ἡρμηνεύθη τό πρῶτον ὁ Νόμος «περί εὐθύνης ὑπουργῶν» ἀπό τόν ἀείμνηστον νομομαθῆ Ἀραβαντινόν, ἔκτοτε ἔγιναν ἐπανειλημμένως τροποποιήσεις τοῦ Συντάγματος καί σχετικαί συζητήσεις. Ἐντούτοις, ἐγώ τοὐλάχιστον δέν γνωρίζω, παρ' ὅλον ὅτι ἔκτοτε ἐπεσημάνθη ὅτι συμπεριλαμβάνονται καί αἱ ἔκτακτοι σύνοδοι, ὅτι τοῦτο ὡδήγησεν εἰς συνταγματικήν διευκρίνισιν τοῦ ζητήματος. Καί αἱ ἀντίθετοι ἀπόψεις τοῦ καθηγητοῦ κ. Σγουρίτσα εἶδον τό φῶς μόλις προσφάτως, τό σύγγραμμα εἶναι, νομίζω, τοῦ 1959.

Ἐπίσης εἰς τήν σχετικήν γνωμοδότησιν τοῦ κ. ἀντεισαγγελέως τοῦ Ἀρείου Πάγου ἀποδίδεται ἰδιαιτέρα ἔκφρασις εἰς τό θέμα ὅτι: ἐάν ἴσχυεν ἡ ὑπ' ἐμοῦ ὑποστηριζομένη ἑρμηνεία, θά ἠδύνατο νά ὁδηγήση εἰς εὔκολον καταδολίευσιν τοῦ νόμου. Λυποῦμαι ὅτι ἡ ἄποψις αὐτή ἐξεφράσθη ἀπό στόματος ἀνωτάτου δικαστικοῦ, ὅστις δέν ὑπεβλήθη εἰς τόν κόπον νά ἐξετάση τόν ἑκατονταετῆ πολιτικόν βίον τοῦ τόπου αὐτοῦ. Δέν θά εὕρισκεν οὐδεμίαν τοιαύτην περίπτωσιν καίτοι συνέτρεξαν περιπτώσεις παραπομπῆς εἰς Εἰδικόν Δικαστήριον καί ἐκδικάσεως ἀκόμη. Ἐπιπλέον ἔπρεπε νά γνωρίζη ὁ κ. ἀντεισαγγελεύς ὅτι, ὅταν ἄλλοτέ ποτε ἡ βουλευτική ἀποζημίωσις ἦτο συνδεδεμένη οὐχί μέ τόν παρερχόμενον μῆνα ἀλλά μέ τήν σύνοδον —αὐτά κατά τόν παρελθόντα αἰῶνα— τά κόμματα διηυκόλυνον τούς βουλευτάς καλοῦντα ἐπίσης πρός τοῦτο ἐκτάκτους συνόδους ἀλλ' οὐχί διά καταδολίευσιν τῆς περί εὐθύνης ὑπουργῶν διαδικασίας. Ἐπίσης, ἔπρεπε νά γνωρίζη ὅτι, ὁσάκις ἐπί τῶν ἡμερῶν μας συνεκλήθη ἔκτακτος σύνοδος τῆς Βουλῆς, ἦτο πάντοτε δικαιολογημένη καί δι' ὕψιστα ἐθνικά ζητήματα.

Ταῦτα φρονῶν καί πιστεύων καί ἔχων μορφώσει νομικήν πεποίθησιν ὅτι πρόκειται περί θεμάτων τά ὁποῖα ἔχουν παραγραφῆ, δέν ἀρκοῦμαι ὅτι θά καταψηφίσω τήν πρότασιν, ἀλλά καί διακηρύσσω ὅτι δέν θά ἔπρεπε νά συνεχίζεται ἡ συζήτησις διότι δύναται νά ὁδηγήση εἰς τήν ψευδῆ ἐντύπωσιν, ὅπερ νομίζω ὅτι οὐδείς ἐκ τῶν παρόντων σκέπτεται — ὅτι ὑπάρχει διάθεσις πολιτικῆς διώξεως».

Καί, μέ νεώτερη παρέμβασή του, ἐπεσήμανε:

«Μᾶς ἀνέπτυξεν ὁ ἀξιότιμος κ. Ἠλιοῦ ὅλην τήν διαδικασίαν τῶν διαδοχικῶν σταδίων διά νά φθάσωμεν κάποτε εἰς τό δικαστήριον, ἐάν καί ἐφ' ὅσον θά φθάσωμεν, τό ἀποτελούμενον ἀπό 12 ἀρεοπαγίτας ἐκλεγομένους, ἐκλεγομένους διά κλήρου. Ἀλλά ὅταν ἐγώ ἔχω μορφώσει νομικήν πεποίθησιν καί ὅσοι μαζί μου ἔχουν τήν ἰδίαν γνώμην, ὅτι τό δικαστήριον αὐτό θά ἐξετάση πρῶτον τό προδικαστικόν θέμα καί θά ἀποφανθῆ ὅτι συντρέχει παραγραφή, τότε μοιραίως ὀφείλω νά ἀνησυχήσω διά τήν τύχην ἀνθρώπων κατηγορουμένων, οἱ ὁποῖοι δέν θά εἶναι δυνατόν νά ἀπολογηθοῦν. Λοιπόν τοῦτο θά συμβῆ. Διότι κατά τήν γνώμην μου δέν θά γίνη αὐτή ἡ δίκη ποτέ. Δημιουργεῖται συνεπῶς εἰς τήν ἰδικήν μας, τῶν σκεπτομένων ὅπως ἐγώ, εὐαισθησίαν ἀνησυχία, μήπως κριθῶμεν ἀπό οἱονδήποτε, ὅτι πονηρά σκέψις μᾶς ὡδήγησεν εἰς οὐσιαστικῶς πολιτικόν διωγμόν. Καί δι' αὐτό, ἐφαρμόζων γενικάς ἀρχάς τοῦ δικαίου, καί ἐάν εἶχον ἀκόμη ἀμφιβολίαν, ἐάν ὑπολογίζεται ἤ δέν ὑπολογίζεται ἡ ἔκτακτος σύνοδος, τήν ἀμφιβολί-

αν αὐτήν θά τήν ἡρμήνευον ὑπέρ τῆς παραγραφῆς, δηλαδή τῆς μή συνεχίσεως, δηλαδή τῆς καταψηφίσεως τῆς προτάσεως».

Μετά τήν ὁλοκλήρωση τῆς σχετικῆς συζητήσεως, ἔγινε ψηφοφορία μέ θέμα τήν ἀποδοχή ἤ τήν ἀπόρριψη τῆς προτάσεως τῆς ΕΔΑ. Το Σῶμα ψήφισε ὑπέρ τῆς παραπομπῆς τῶν Κ. Καραμανλῆ, Ν. Μάρτη καί Π. Παπαληγούρα, ἐνῶ ἀποφάνθηκε ὅτι δέν θά ὄφειλε νά καταλογιστεῖ εὐθύνη στούς Ἀρ. Πρωτοπαπαδάκη καί Δ. Χέλμη (ἀπό τήν πρώτη συνεδρίαση εἶχε διευκρινιστεῖ ὅτι ὁ Λ. Μπουρνιᾶς περιλήφθηκε στήν πρόταση τῆς ΕΔΑ «ἐκ παραδρομῆς»).

Ὅπως ἔγινε φανερό, ἡ ὑπερψήφιση τῆς προτάσεως παραπομπῆς γιά τούς Κ. Καραμανλῆ, Ν. Μάρτη καί Π. Παπαληγούρα ἐπιτεύχθηκε μέ τούς ψήφους τῶν βουλευτῶν τῆς ΕΔΑ καί τῆς ΕΚ[103].

Τό ἀποτέλεσμα τῆς ψηφοφορίας θά ἦταν δυνατό νά ὑποστηριχτεῖ ὅτι αἰφνιδίασε καί τούς ὑπεύθυνα πληροφορημένους πολιτικούς παρατηρητές. Δύο μόλις ἡμέρες πρίν ἀπό τήν ἔναρξη τῆς συζητήσεως, ὁ Ἀχιλλέας Καραμανλῆς εἶχε ἐπισημάνει σέ ἐπιστολή του πρός τόν Κ. Καραμανλῆ:

«Ἀπό τίς ἐφημερίδες θά ἐδιαβάσατε τήν πρότασιν τῆς ΕΔΑ περί παραπομπῆς σχετικά μέ τό πόρισμα τῶν τριῶν δικαστῶν περί ΔΕΗ. Τά κόμματα συμφώνησαν χθές βράδυ νά γίνη ἡ συζήτησις τήν Παρασκευήν 29 Ἰανουαρίου καί νά ἀποφανθῆ ἡ Βουλή μέ μυστικήν ψηφοφορίαν ἐάν θά γίνη δεκτή ἡ πρότασις ἤ ὄχι, μολονότι ἀναγνωρίζουν ὅλοι ὅτι αὐτά ἔχουν παραγραφῆ· ἐν τούτοις ἡ ΕΔΑ ἔφερε τήν πρότασιν αὐτήν δι' ἀντιπερισπασμόν, ἕνεκα τῶν δηλώσεων Γκρομίκο, πού τούς ἐστοίχισαν πάρα πολύ, καί ἔναντι τῆς ἐπερωτήσεώς μας διά τά μέτρα ἀσφαλείας.

Ὁ Παπανδρέου ἐδήλωσεν ὅτι ἀφήνει ἐλευθέρους τούς βουλευτάς νά ψηφίσουν κατά κρίσιν. Ἡ ἐντύπωσις εἶναι ὅτι θά ἀπορριφθῆ ἡ πρότασις διότι δέν θά συγκεντρώση ἡ ΕΔΑ ὅλους τούς ψήφους τῆς ΕΚ. Πάντως μέρος αὐτῶν θά ψηφίσουν μαζί μέ τήν ΕΔΑ ὑπέρ, ἀλλά δέν θά συγκεντρώσουν τήν ἀπαιτουμένην πλειοψηφίαν»[104].

Εὐθύς μετά τή γνωστοποίηση τοῦ ἀποτελέσματος τῆς ψηφοφορίας, ὁ Π. Κανελλόπουλος ἔκαμε τήν ἀκόλουθη δήλωση πρός τούς ἀντιπροσώπους τοῦ ἑλληνικοῦ καί τοῦ ξένου τύπου:

«Τήν 5η Φεβρουαρίου ἐσημειώθη εἰς τήν ἑλληνικήν Βουλήν πρᾶξις, ἐπί τῆς ὁποίας θεωρῶ καθῆκον μου νά διαφωτίσω τήν παγκόσμιον κοινήν γνώμην. Τό δημοκρατικόν Σύνταγμα τῆς Ἑλλάδος προβλέπει εἰδικήν διαδικασίαν διώξεως τῶν ὑπουργῶν διά πράξεις ποινικῶς κολασίμους. Διά πρώτην φοράν ἐν Ἑλλάδι ἐπιχειρεῖται, ὑπό τό πρόσχημα τῆς διαδικασίας αὐτῆς, πολιτικός διωγμός τῆς μειοψηφίας. Παρεπέμφθησαν εἰς ἀνακριτικήν ἐπιτροπήν ὁ ἐπί ὀκταετίαν πρωθυπουργός κ. Κωνσταντῖνος Καραμανλῆς, τόν ὁποῖον διεδέχθην εἰς τήν ἡγεσίαν τῆς Ἐθνικῆς Ριζοσπαστικῆς Ἑνώσεως, ὡς καί ὡρισμένοι ὑπουργοί του, ἐξέχοντα μέλη τοῦ κόμματος.

Ἡ Ἐθνική Ριζοσπαστική Ἕνωσις κατέχει σήμερον εἰς τήν Βουλήν τό ἓν τρίτον τῶν ἑδρῶν. Ἐκπροσωποῦσα, βάσει τοῦ ἀποτελέσματος τῶν πρό ἔτους γενομένων ἐκλογῶν, τό 35% τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, εἶναι ἡ μείζων ἀντιπολίτευσις τῆς χώρας. Τήν παραπομπήν εἰς ἀνακριτικήν ἐπιτροπήν τοῦ τέως ἀρχηγοῦ της κ. Καραμανλῆ, ἀποχωρήσαντος ἐκουσίως ἀπό τήν πολιτικήν, καί ὡρισμένων πρώην ὑπουργῶν, προέτεινεν ἡ κομμουνιστική ΕΔΑ, ἡ ὁποία κατέχει εἰς τήν Βουλήν 22 ἕδρας. Ἡ παραπομπή ἀπεφασίσθη οὐχί μέ τήν κυβερνητικήν πλειοψηφίαν, ἀλλά μέ πλειοψηφίαν πού κατέστη δυνατή μόνον μέ τάς ψήφους τῆς ΕΔΑ καί πού ἦτο καί αὐτή κατωτέρα τοῦ ἡμίσεος τοῦ συνόλου τῶν βουλευτῶν. Ὁ πρωθυπουργός κ. Παπανδρέου προσεποιήθη οὐδετερότητα, ἀλλά πάντες οἱ βουλευταί του, οἱ ὁποῖοι ἔλαβον τόν λόγον, ὑπεστήριξαν, συμφώνως πρός ὁδηγίας του, τήν παραπομπήν. Παρά ταῦτα, οὐσιώδης ἀριθμός κυβερνητικῶν βουλευτῶν κατεψήφισε τήν πρότασιν παραπομπῆς ἤ ἔφυγε ἀπό τήν αἴθουσαν τῆς Βουλῆς. Οὕτω, ἡ Κυβέρνησις τοῦ κ. Παπανδρέου, διά νά καταδιώξῃ τούς ἀντιπάλους της, ἐχρειάσθη τάς ψήφους τῆς κομμουνιστικῆς ΕΔΑ, διότι ἡ πλειοψηφία της δέν ὑπήκουσε.

Πασιφανής ἀπόδειξις ὅτι πρόκειται περί καθαρῶς πολιτικοῦ διωγμοῦ εἶναι τό ἑξῆς περιστατικόν: Τό κύριον σημεῖον τοῦ κατηγορητηρίου ὑπῆρξεν ἡ σύμβασις τῆς Δημοσίας Ἐπιχειρήσεως Ἠλεκτρισμοῦ μετά ξένων οἴκων, δι' ἧς ἀπεφασίσθη ἐν ἔτει 1960, ἐγκριθεῖσα μάλιστα τότε ὑπό τῆς Βουλῆς, ἡ ἵδρυσις βιομηχανίας ἀλουμινίου ἐν Ἑλλάδι. Κατά τήν ἐν τῇ Βουλῇ ψηφοφορίαν τῆς 5ης Φεβρουαρίου, ἀπηλλάγη ὁ ὑπουργός, ὁ ὁποῖος εἶχε διαπραγματευθῆ τήν σύμβασιν καί διαχειρισθῆ ὑπευθύνως τό θέμα καί παρεπέμφθη ἀντιθέτως εἰς ἀνακριτικήν ἐπιτροπήν ὁ τότε πρωθυπουργός κ. Καραμανλῆς, ὁ ὁποῖος οὐδεμίαν ἀνάμιξιν εἶχεν εἰς τάς διαπραγματεύσεις.

Ἡ μείζων ἀντιπολίτευσις τῆς ἑλληνικῆς Βουλῆς καταγγέλλει τήν Κυβέρνησιν τοῦ κ. Παπανδρέου ὡς συμμαχήσασαν μέ τούς 22 κομμουνιστάς βουλευτάς εἰς τήν παραβίασιν τῶν στοιχειωδῶν ἠθικῶν ἀρχῶν τῆς δημοκρατίας. Αἱ ἀρχαί αὐταί δέν ἐπιτρέπουν τόν πολιτικόν διωγμόν τῆς ἀντιπολιτεύσεως ὑπό τό ἀναιδές πρόσχημα χρησιμοποιήσεως τῶν ἐκτάκτων ποινικῶν διαδικασιῶν, τάς ὁποίας προβλέπει τό Σύνταγμα διά συγκεκριμένας πράξεις. Οὐδεμία συγκεκριμένη πρᾶξις τοῦ τέως πρωθυπουργοῦ κ. Καραμανλῆ ἤ καί τῶν ἄλλων παραπεμπομένων ὑπουργῶν ἐχαρακτηρίσθη κἄν ὑπό τῶν κατηγόρων βουλευτῶν, κατά τήν ἐν τῇ Βουλῇ συζήτησιν, ὡς πρᾶξις ἀποβλέψασα ἐκ δόλου εἰς τήν βλάβην τῶν συμφερόντων τοῦ Κράτους. Διά πρώτην φοράν ἐγκαινιάζεται ἐν Ἑλλάδι ἡ ποινική δίωξις διά τήν γενικήν πολιτικήν, τήν ὁποίαν ἤσκησε Κυβέρνησις, ἡ ὁποία μάλιστα — καί μετά τήν ἐφαρμογήν τῆς πολιτικῆς, δι' ἣν κατηγορεῖται— εἶχεν ἐπιδοκιμασθῆ (συγκεκριμένως κατά τάς ἐκλογάς τοῦ 1961) ὑπό τῆς πλειοψηφίας τοῦ λαοῦ. Τοῦτο ἀποτελεῖ σοβαρόν κίνδυνον διά τήν δημοκρατίαν ἐν Ἑλλάδι».

Ὁ ἴδιος ὁ Κ. Καραμανλῆς, σύμφωνα μέ τό Πρακτορεῖο Ρώυτερ, σέ ἀνακοίνωσή του, χαρακτήρισε τήν ἀπόφαση τῆς Βουλῆς ὡς συνωμοσία καί ὡς ἐνέργεια πού ἀποβλέπει στήν παρεμπόδιση τῆς ἐπανόδου του στήν πολιτική ζωή της Ἑλλάδος. Καί κατέληξε:

«Ἡ ἀπόφασις αὐτή, ἡ ὁποία ἐλήφθη μέ τήν πρωτοβουλία τῆς Ἀριστερᾶς καί μέ τήν συμμετοχήν μέρους τοῦ κυβερνῶντος κόμματος, στερεῖται οἱασδήποτε οὐσιαστικῆς νομικῆς καί ἠθικῆς βάσεως».

Στή σύλληψη τοῦ σχεδίου γιά τή δίωξη τοῦ Κ. Καραμανλῆ καί τῶν συνεργατῶν του, καθώς καί στή μεθόδευση τῆς ἐφαρμογῆς του, σέ μεταγενέστερη δημόσια ὁμιλία του, ὁ Κ. Μητσοτάκης:

«Δέν κατώρθωσα νά ἀντιληφθῶ διατί καί πῶς, ἐνῶ ὅλοι εἴχομεν συμπέσει στήν νομικήν ἄποψιν ὅτι αἱ κατηγορίαι ἐναντίον τῶν ὑπουργῶν τῆς ΕΡΕ εἶχον παραγραφῆ, καί ὅτι συνεπῶς τό μόνον πρακτικῶς δυνατόν καί ἐπιβεβλημένον ἦτο ἡ σύστασις ἐξεταστικῆς τῶν πραγμάτων ἐπιτροπῆς, διά νά καταλογίσῃ πολιτικάς εὐθύνας, αἰφνιδίως ἀλλάξαμεν πορείαν, ἐνισχύσαμεν τάς προτάσεις τῆς ΕΔΑ περί ἀνακριτικῆς ἐπιτροπῆς, μέ τελικόν ἀποτέλεσμα, ὡς γνωρίζετε, νά διαπομπευθῆ καί ἡ Κυβέρνησις καί τό κόμμα δι' ἀσυνέπειαν καί ἀνανδρίαν, ὅταν ἐπέστρεψε καί πάλιν τελικῶς τό θέμα καί ἔφθασεν εἰς τήν παραγραφήν».

Σύμφωνα, ἐξάλλου, μέ τή μαρτυρία τοῦ ἴδιου τοῦ Κ. Καραμανλῆ, ὅταν οἱ Στ. Στεφανόπουλος καί Κ. Μητσοτάκης τόν ἐπισκέφθηκαν στό Παρίσι, τόν Αὔγουστο τοῦ 1968, τοῦ ἀπεκάλυψαν ὅτι, μολονότι τό Ὑπουργικό Συμβούλιο εἶχε ἀρχικά ἀποφασίσει νά μήν ὑποστηρίξει ἡ ΕΚ τήν πρόταση τῆς ΕΔΑ γιά τήν παραπομπή του στό Εἰδικό Δικαστήριο, ἡ στάση τῆς Κυβερνήσεως μεταβλήθηκε αἰφνιδιαστικά.

«Ἐξεπλάγησαν —τοῦ εἶπαν— ὅταν τήν ἑσπέραν, κατόπιν παρεμβάσεως τοῦ ἐπιστρέψαντος τήν ἡμέραν ἐκείνην ἐκ Γερμανίας Ἀ. Παπανδρέου, ἐδίδετο ἐντολή εἰς τούς βουλευτάς τοῦ κόμματος νά ψηφίσουν ὑπέρ τῆς προτάσεως»[105].

Ἀλλ' ἡ προσφυγή στή δίωξη τῶν προκατόχων της στήν ἐξουσία ὀφείλει νά συναρτηθεῖ καί γενικότερα μέ τήν ὅλη τακτική καί τίς βραχυπρόθεσμες ἐπιδιώξεις τῆς κυβερνητικῆς παρατάξεως. Ἡ σύμπραξη τῶν βουλευτῶν τῆς συμπολιτεύσεως μέ τούς ἐκπροσώπους τῆς ΕΔΑ ἀποτέλεσε τήν τελευταία σέ μιά σειρά πρωτοβουλιῶν καί ἐνεργειῶν πού ἔτειναν νά φέρουν τήν ἀξιωματική ἀντιπολίτευση σέ θέση ἀπολογουμένου. Μέ τόν τρόπο αὐτό ἐπιδιωκόταν ἀφ' ἑνός ἡ μερική ἐκτροπή τῆς κοινῆς γνώμης ἀπό τήν κριτική καί τή συγκριτική ἀποτίμηση τῆς κυβερνητικῆς δραστηριότητας καί, ἀφετέρου, ἡ ἄμβλυνση τῆς ἐντάσεως καί ἡ μείωση τῆς ἀποδοτικότητας τοῦ ἀντιπολιτευτικοῦ ἔργου πού εἶχε κατά κύριο λόγο ἐπωμιστεῖ ἡ ΕΡΕ.

Ἡ ὅλη ἐξέλιξη τῆς ὑποθέσεως ἦταν φυσικό νά φέρει τήν ἡγεσία καί τούς βουλευτές τῆς ἀξιωματικῆς ἀντιπολιτεύσεως σέ κρίσιμο δίλημμα: θά ὄφειλαν νά ἐξακολουθήσουν νά μετέχουν στίς συζητήσεις τοῦ Σώματος μέ ἀντικείμενο τήν παραπομπή καί στήν προβλεπόμενη ἀνακριτική ἐπιτροπή ἤ θά ἦταν προτιμότερο νά ἀποχωρήσουν ἀπό τήν αἴθουσα τῶν συνεδριάσεων καί νά ἀρνηθοῦν κάθε συμμετοχή στίς διαδικασίες γιά τή διερεύνηση τοῦ θέματος; Σύμφωνα μέ βάσιμες πληροφορίες, ἡ πλειονότητα τῶν βουλευτῶν, πιθανότατα καί ὁ ἀρχηγός τοῦ κόμματος, ἔρρεπαν πρός τή δεύτερη λύση· ἡ ἀντίρροπη τάση ἐκδηλωνόταν μεταξύ τῶν ἐπιτελῶν τῆς παρατάξεως, οἱ ὁποῖοι καί ἐπικαλούνταν τόν κίνδυνο τῆς ταχείας προσφυγῆς σέ ἐκλογές καί, κυρίως, τήν ἀνάγκη νά μήν ἀπεμποληθεῖ, μέ τήν ἀποχώρηση, ἡ δυνατότητα γιά ἔλεγχο καί κριτική πάνω στήν πορεία τῶν ἐρευνῶν καί τῶν πορισμάτων τῆς ἀνακριτικῆς ἐπιτροπῆς. Τελικά, ἐντούτοις, ἡ λήψη τῆς ὁριστικῆς ἀποφάσεως γιά τόν καθορισμό τῆς τακτικῆς τοῦ κόμματος συνεχόταν καί μέ παρασκηνιακές ἐνέργειες καί πιέσεις (ὅπως λ.χ. ἐπίκληση τῆς ὑποχρεώσεως τῶν βουλευτῶν νά παραιτηθοῦν τῆς ἀποζημιώσεως), ἀνασταλτικές τῆς προσφυγῆς σέ δυναμικές ἐνέργειες καί ἀποφάσεις. Ἀλλά καί γενικότερα, σύμφωνα μέ τήν ἄποψη τοῦ Δ. Βέρρου, ἡ ἔνταση τοῦ ἀντιπολιτευτικοῦ ἀγώνα ἀναστελλόταν ὑπό τό κράτος τῆς ἐκβιαστικῆς κυβερνητικῆς πιέσεως γύρω ἀπό τό θέμα τῶν μυστικῶν κονδυλίων καί ὑπό τήν ἐπίδραση τῆς ἀντιλήψεως ὁρισμένων στελεχῶν τοῦ κόμματος ὅτι ἦταν ἀναγκαία, ἀλλά καί δυνατή, ἡ ἐξασφάλιση τῆς συνεργασίας μέ τή δεξιά πτέρυγα τῆς ΕΚ. Θά ἦταν ὅμως, πράγματι, δυνατό νά συγκεραστοῦν οἱ ἀναγκαιότητες πού συνέχονταν μέ τίς ἀντιφατικές αὐτές πιέσεις καί νά ἐπιτευχθεῖ, παράλληλα, ἡ ἀναγκαία ἐνεργοποίηση τῶν δυνάμεων τοῦ κόμματος ἐνόψει τῶν προκλήσεων καί τῶν κινδύνων πού ἐγκυμονοῦσε ἡ πολιτική τῆς κυβερνητικῆς παρατάξεως;

Τό βασικό τοῦτο θέμα, σέ καίρια ἤδη συνάρτηση μέ τήν ὅλη ὑπόθεση τῆς μεθοδεύσεως τῆς παραπομπῆς του σέ Εἰδικό Δικαστήριο, ἦταν εὔλογο νά ἀπασχολεῖ τόν Κ. Καραμανλῆ. Εὐθύς μετά τή σύσταση τῆς ἐξεταστικῆς ἐπιτροπῆς, ὑπογράμμιζε σέ ἐπιστολή πρός τόν Π. Πιπινέλη τήν ἀνάγκη διαφωτίσεως τῆς κοινῆς γνώμης — καί μάλιστα τῆς διεθνοῦς:

«Ὅπως βλέπεις, παρά τήν ἔγκαιρον ἀποχώρησίν μου ἀπό τήν πολιτική, δέν κατέστη δυνατόν ν' ἀποφύγω τήν τύχη πού ἐπιφυλάσσουν οἱ Ἕλληνες εἰς ἐκείνους πού τούς ὑπηρετοῦν. Ἀλλά γίνεται ἐξωφρενική ἡ ἰδική μου περίπτωσις, διότι ἐγώ διά τῆς ἀποχωρήσεώς μου, ἄφησα ἐλεύθερο τό πεδίον εἰς ἐχθρούς καί φίλους καί διά τῆς σιωπῆς καί τῆς ἀποστάσεως ἠθέλησα νά λησμονηθῶ. Δέν ἔγινα σύμβολο διχασμοῦ ὅσο εὑρισκόμουν στήν ἐνεργό πολιτική καί κινδυνεύω νά γίνω τώρα ἐν ἀποστρατείᾳ. Πράγματα ἀσύλληπτα πού μόνο στήν Ἑλλάδα ἠμποροῦν νά συμβαίνουν. Ἡ γνώμη μου εἶναι ὅτι οἱ ἀντίπαλοί μας, διά τῆς τακτικῆς των αὐτῆς, πέραν τῆς ἱκανοποιήσεως τοῦ πάθους των, ἐπιδεικνύουν καί σκοπούς

πολιτικούς ἐθνικῶς ἐπικινδύνους. Θά πραγματοποιηθοῦν δέ οἱ σκοποί εἰς μίαν ἀπό τάς προσεχεῖς φάσεις, ἐάν δέν ὑπάρξη τρόπος ἀνακοπῆς τῆς σημερινῆς πορείας τῶν ἐθνικῶν πραγμάτων.

Σ' εὐχαριστῶ δι' ὅ,τι ἔκαμες καί κάμεις γιά νά προστατεύσης τήν ὑπόληψίν μου. Θά σέ παρακαλέσω ἤδη νά ἐνδιαφερθῆς γιά δύο περιπτώσεις εἰς τάς ὁποίας ἀποδίδω σημασίαν:

1. Νά ἐπιμείνης ἐπί τῆς προσπαθείας τῆς ἐνημερώσεως τῆς διεθνοῦς κοινῆς γνώμης. Αὐτό δέν ἀφορᾶ μόνον ἐμένα. Θά ἔχη ἐπίδρασιν καί ἐπί τῶν ἐξελίξεων τῆς ἐν Ἑλλάδι καταστάσεως, καί

2. Νά κάμης μίαν δήλωσιν μέ τό περιεχόμενον τοῦ σχεδίου τό ὁποῖον θά σοῦ δώση ὁ Ἀχιλλέας καί τό ὁποῖον προχείρως διετύπωσα... Τό τελευταῖο αὐτό τό θεωρῶ ἀναγκαῖον διότι ἔχω τήν ἐντύπωσιν ὅτι μέσα ἀπό τά πολλά πού ἐλέχθησαν, ὁ πολύς κόσμος δέν ξεκαθάρισε τί εἶναι ἐκεῖνο πού ἀφορᾶ ἐμένα.

Ἄν μέ ἐρωτήσης γιά τά αἰσθήματα πού μοῦ προκαλεῖ αὐτή ἡ ἀθλιότης, δέν θά μποροῦσα νά τά προσδιορίσω. Τά ἐξουδετερώνει ὅλα τό αἴσθημα τῆς ἀηδίας καί τῆς μελαγχολικῆς ἀτενίσεως τοῦ μέλλοντος»[106].

Σέ ἐπιστολή του, ἐξάλλου, πρός τόν Κ. Παπακωνσταντίνου, ὁ Κ. Καραμανλῆς ἀναφέρεται καί εἰδικότερα στόν τρόπο ἀντιμετωπίσεως τῶν συκοφαντικῶν κατηγοριῶν:

«Σ' εὐχαριστῶ γιά τή συμπαράσταση καί γιά τήν ἐνημέρωση. Δέν θά χαρακτηρίσω αὐτό πού γίνεται εἰς βάρος μου, γιατί εἶναι τόσο ἀπίθανο ὥστε νά μή βρίσκω λόγους νά τό κάμω. Νομίζω ὅτι ἡ περίπτωσίς μου δέν ἔχει τό προηγούμενό της στήν ἱστορία, τουλάχιστον ἀπό ἀπόψεως τηρήσεως τῶν προσχημάτων. Ἐκεῖνο δέ τό ὁποῖο μέ λυπεῖ βαθύτερα εἶναι ἡ ἔλλειψη ὑγιῶν ἀντιδράσεων ἀπό ἀνθρώπους ἤ ἀπό κύκλους ἀπό τούς ὁποίους θά ἐδικαιοῦτο κανείς νά τάς ἀναμείνη. Πάντως ἡ ἀπαισιόδοξος προοπτική τήν ὁποίαν εἶχα γιά τό μέλλον ἐνισχύεται ἤδη καί μέ τά πρόσφατα γεγονότα.

Νομίζω ὅτι τήν ἀτιμία των ἀντιπάλων μας τήν ἐνίσχυσαν ἀρνητικῶς καί παραλείψεις ἰδικαί μας. Ἡ ἔκθεσις τῶν ἐλεγκτῶν, ἡ ὁποία εἶναι ἕνα κακόηθες μυθιστόρημα, ἔπρεπε νά εἶχε ξετιναχθῆ μόλις ἐδόθη στή δημοσιότητα. Κατά τίς πρόσφατες συζητήσεις δέν κατέστη δυνατόν νά δοθῆ στήν κοινή γνώμη κατά τρόπον συγκεκριμένον καί ἀποκλειστικόν, τί εἶναι ἐκεῖνο γιά τό ὁποῖον ἐγώ κατηγοροῦμαι. Θά ἠμπορούσατε νά δώσητε τάς δύο φράσεις τῆς ἐκθέσεως πού μέ ἀφοροῦν —ὄχι τά ἡλίθια συμπεράσματα τῶν ἐλεγκτῶν— καί νά ἐρωτήσετε ἐάν δέν θά ὤφειλε ἡ Βουλή νά μέ ἐπαινῆ ἀντί νά μέ κατηγορῆ δι' αὐτάς, πρᾶγμα πού θά πρέπη νά γίνη νομίζω ἔστω καί τώρα ἀπό Πρωτοπαπαδάκην ἤ Πιπινέλην ἤ ὅποιον ἄλλον κρίνετε κατάλληλον.

Τήν θέσιν μου ἀπέναντι τῆς βρωμερᾶς αὐτῆς ὑποθέσεως τήν γνωρίζεις. Τήν ἀγνοῶ ἀπολύτως ἐφ' ὅσον τήν θεωρῶ ἀπροσχημάτιστον πολιτικήν συνωμοσίαν. ἡ ὁποία πέραν τῆς λογικῆς καί τῆς ἠθικῆς προσβάλλει καί τόν νόμον. Δι' αὐτό ἀρχῆθεν εἶχα τήν ἄποψιν ὅτι καί τό κόμμα ὤφειλε νά μήν δεχθῆ οἱανδήποτε συζήτησιν. Δέν ἠθέλησα ὅμως νά ἐπιμείνω διότι ὑπῆρχαν καί οἱ συνεργάτες μου, τῶν ὁποίων δέν ἦτο δυνατόν νά ἀγνοηθοῦν αἱ ἀπόψεις»[107].

19 ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ 1965

Σέ λόγο του πρός τό λαό τῶν Ἀθηνῶν —στή διάρκεια παλλαϊκῆς συγκεντρώσεως στήν πλατεία Κλαυθμῶνος— ὁ ἀρχηγός τῆς ΕΡΕ, Π. Κανελλόπουλος, ἀφοῦ ἄσκησε ὀξεῖα κριτική τοῦ κυβερνητικοῦ ἔργου καί ἐπέκρινε τήν τακτική τῆς Κυβερνήσεως, ζήτησε τήν ἀπομάκρυνσή της ἀπό τήν ἐξουσία καί τή διενέργεια γενικῶν ἐκλογῶν.

Ὁ Π. Κανελλόπουλος ἐντόπισε τήν ἄμεση ἀφορμή γιά τήν ἀνάληψη τῆς πρωτοβουλίας του στήν οὐσιαστική υἱοθέτηση ἀπό τήν Κυβέρνηση τῆς προτάσεως τῆς ΕΔΑ γιά τή δίωξη τοῦ Κ. Καραμανλῆ καί τῶν συνεργατῶν του. Συγκεκριμένα, μεταξύ ἄλλων, εἶπε τά ἑξῆς:

«Ἡ ἄμεσος ἀφορμή, πού μοῦ ὑπηγόρευσε τήν ἀπόφασιν νά σᾶς καλέσω, εἶναι ἁπλοῦν σύμπτωμα τῶν κακῶν περιστάσεων. Ἀλλά εἶναι ἠθικῶς βαρύτατον παράπτωμα. Μεγάλη ὀργή κατέχει ὅλους μας διά τήν πρᾶξιν, ἡ ὁποία ἐσημειώθη εἰς τήν Βουλήν κατά τήν νύκτα τῆς 5ης πρός τήν 6ην Φεβρουαρίου. Κατώρθωσαν ὅμως οἱ ἀντίπαλοί μας νά ἐφοδιάσουν τόν ἀγῶνα μας μέ τό ὅπλον τῆς ὀργῆς πού, ὅταν παραδίδεται εἰς τά χέρια τοῦ λαοῦ, δέν γνωρίζει ἐμπόδια. Καί τό παρέδωσαν ἐν τῇ ἀφροσύνη των οἱ ἴδιοι.

Τί προεκάλεσε τήν ὀργή μας; Δέν προεκάλεσεν ἡ πρότασις τῆς ΕΔΑ. Ὁ κομμουνισμός ἔχει διαπράξει ἀσυγκρίτως χειρότερα.... Τήν ὀργήν μας προεκάλεσεν ἡ στάσις τοῦ πρωθυπουργοῦ. Δέν ὑπάρχει εἰς τήν πολιτικήν ἱστορίαν τοῦ κόσμου περίπτωσις ὑπευθύνου ἡγέτου λαβόντος στάσιν ἀνάλογον μέ αὐτήν. Δέν εἶχε κάν τό θάρρος νά εἴπη ὁ κ. Παπανδρέου ὅτι σύμφωνεῖ μέ τήν πρότασιν τῆς ΕΔΑ. Ὅποιος δέν λέγει ὅτι συμφωνεῖ, ὀφείλει νά λέγη ὅτι διαφωνεῖ. Δέν ὑπάρχει συγγνωστή διέξοδος οὐδετερότητος εἰς τοιαύτας περιπτώσεις. Καί τό χειρότερον εἶναι ὅτι χρησιμοποιῶν τό προσωπεῖον τῆς οὐδετερότητος, πού καί αὐτό καθ' ἑαυτό εἶναι ἀσυμβίβαστον πρός τήν ἰδιότητα πρωθυπουργοῦ, ὅταν ζητεῖται ἡ δίωξις τῶν ἀντιπάλων του, ἔδωσεν ὁδηγίας εἰς τούς βουλευτάς του νά συμφωνήσουν μέ τήν ΕΔΑ, δηλαδή νά ἀναγορεύσουν τόν ἀντιδημοκρατικόν καί ἀντεθνικόν κομμουνισμόν ρυθμιστήν τῶν πολιτικῶν καί ἠθικῶν πραγμάτων τῆς χώρας.

Μέ πλειοψηφίαν πού ἐπετεύχθη μόνον μέ τάς ψήφους τῶν κομμουνιστῶν, προήγαγε τήν μεγαλυτέραν ἀσχημίαν τῆς πολιτικῆς μας ἱστορίας. Ἐγκλήματα, εἰς ὥρας πάθους καί παραφροσύνης, ἐσημειώθησαν καί εἰς τό παρελθόν, τοιαύτη ὅμως ἐν ψυχρῷ ἀσχημία ποτέ!

Πρέπει κάποτε νά αἰσθανθοῦν ἐντροπήν ὅλοι ἐκεῖνοι πού ἐκίνησαν ποινικήν δίωξιν κατά τοῦ Κωνσταντίνου Καραμανλῆ καί τῶν συνεργατῶν του. Διατί, τάχα, τό ἔπραξαν; Τό ἔπραξαν, διότι δέν ἡσυχάζουν σκεπτόμενοι ὅτι ὁ Καραμανλῆς ὡς πρωτεργάτης καθ' ὅλην τήν ὀκταετίαν, οἱ ἄλλοι κατά καιρούς ὡς πολύτιμοι βοηθοί του, ἐξησφάλισαν τήν γαλήνην τοῦ τόπου καί τήν καταπληκτικωτέραν δημιουργίαν πού ἔχει σημειωθῆ ἐν Ἑλλάδι, καταστήσαντες περιζήτητον εἰς τό ἐξωτερικόν, ἀκόμη καί εἰς τό πρῶτον τυχαῖον ἰδιωτικόν κατάστημα, τήν ἄλλοτε —ἀλλά καί πάλιν δυστυχῶς σήμερον— ἀγνοουμένην ἤ δυσπίστως προσβλεπομένην δραχμήν, τό συμβολικόν τοῦτο δελτίον ταυτότητος τοῦ λαοῦ μας. Δέν ἡσυχάζουν σκεπτόμενοι ὅτι ἀκόμη καί εἰς τό Κυπριακόν ἔδωσεν ὁ Καραμανλῆς τήν πρώτην λύσιν. Καί ἡ ἱστορία ζητεῖ λύσεις καί ὄχι φράσεις».

Στή συνέχεια, ὁ ἀρχηγός τῆς ΕΡΕ ἐπέκρινε τήν Κυβέρνηση γιά τήν ἐξωτερική της πολιτική, ἡ ὁποία παρέσυρε τή χώρα σέ διεθνή ἀνυποληψία, τήν ἀναταραχή στό χῶρο τῆς παιδείας, τήν ἀπώλεια τοῦ ἐλέγχου στό χῶρο τῶν συνδικάτων καί τῆς τοπικῆς αὐτοδιοικήσεως πρός ὄφελος τῶν κομμουνιστῶν, καί τόν ἐκφοβισμό τῶν κατοίκων τῆς ὑπαίθρου· καί κατέληξε:

«Ἡ Κυβέρνησις τοῦ κ. Παπανδρέου ὁδηγεῖ τόν τόπον πρός βεβαίαν καταστροφήν. Ἡ ἀπομάκρυνσίς της εἶναι ἐπειγόντως ἐπιβεβλημένη. Θά ἐπιτύχη τάχα ὁ ρυθμιστής τοῦ πολιτεύματος νά συγκροτήση ἐκ τῆς παρούσης Βουλῆς ἄλλην Κυβέρνησιν ἐγγυωμένην τήν ἀνακοπήν τῆς πορείας τοῦ τόπου πρός τήν καταστροφήν; Δηλῶ ὅτι ἡ ΕΡΕ θά ἦτο διατεθειμένη νά βοηθήση μέ τήν ψῆφον της τοιαύτην Κυβέρνησιν, χωρίς νά δεχθῆ συμμετοχήν καί ἀξιώματα».

Ἄν —ὑπογράμμισε— δέν εἶναι δυνατό νά σχηματιστεῖ ἡ Κυβέρνηση αὐτή, δέν ἀπομένει παρά ὁ σχηματισμός ὑπηρεσιακῆς Κυβερνήσεως, ἡ ὁποία θά ὁδηγήσει σέ νέες ἐκλογές, ἀφοῦ ἀποκαταστήσει τήν ἔννοια τοῦ κράτους.

Στή συγκέντρωση ἔλαβαν μέρος περίπου 200.000 ἄτομα παρά τίς ἐξαιρετικά ἀντίξοες καιρικές συνθῆκες. Ἐκπρόσωποι τῆς Κυβερνήσεως παραδέχτηκαν ὅτι ὁ ὄγκος τῶν συγκεντρωμένων στήν Πλατεία Κλαυθμῶνος ἦταν πράγματι μεγάλος, ἀλλ' ἐπεσήμαναν ὅτι «ἡ κατά τοῦ ἱδρυτοῦ τῆς ΕΡΕ παραπομπή εἰς εἰδικόν δικαστήριον ἐδημιούργησε φανατισμόν καί κλῖμα προεκλογικόν εἰς τήν ἀξιωματικήν ἀντιπολίτευσιν».

Τή νέα τακτική τῆς ΕΡΕ, ὅπως ἐγκαινιάστηκε μέ τήν ὁμιλία στήν Πλατεία Κλαυθμῶνος, ἀναλύει ὁ ἴδιος ὁ Π. Κανελλόπουλος σέ ἐπιστολή του πρός τόν Κ. Καραμανλῆ:

«Ἡ τακτική τοῦ ἀγῶνος πού ἐπέλεξα καί ἔθεσα εἰς ἐφαρμογήν εἶναι —καί νομίζω ὅτι ἔπρεπε νά εἶναι— ἡ κατά τό δυνατόν διάκρισις τοῦ Παπανδρέου ἀπό τήν Ἕνωσιν τοῦ Κέντρου ὡς σύνολον καί ἡ συγκέντρωσις τῶν πυρῶν κατ' αὐτοῦ. Ἡ σωτηρία τοῦ τόπου προϋποθέτει, ὅπως ἔχω βεβαιωθῆ, διάφορα διαδοχικά στάδια. Δέν προβλέπω —παρά τήν οὐσιώδη αὔξησιν τῆς δυνάμεως τῆς ΕΡΕ εἰς τάς Ἀθήνας, τήν Θεσσαλονίκην, τόν Πειραιᾶ καί ὡρισμένα ἴσως ἄλλα ἀστικά κέντρα— τήν ἱκανότητα νά διεκδικήσωμεν, ἐντός ἓξ μηνῶν ἤ καί ἐντός ἔτους, κομματικήν ἐκλογικήν νίκην ὡς ΕΡΕ. Καί ἐάν ἀκόμη τό 35% γίνῃ 42% ἤ καί 45% (καί αὐτό τό τελευταῖον εἶναι τό ἀνώτατον —ἄρα, λίαν ἀπίθανον— ἐπίπεδον, εἰς τό ὁποῖον θά ἠδύνατο νά ἀνέλθῃ ἐντός ἔτους ἡ δύναμίς μας, ἡ ΕΔΑ θά ἔχῃ τήν δυνατότητα καί ἔχει ὁπωσδήποτε συμφέρον νά καλύψῃ τήν ἀντίστοιχον μείωσιν τῆς δυνάμεως τῆς Ἑνώσεως Κέντρου, διατηρουμένης ἐνιαίας, δι' οὐσιωδῶς ηὐξημένης πριμοδοτήσεως. Θά φθάσῃ ἐν ἀνάγκῃ μέχρι αὐτοεξαφανίσεως, δηλαδή ἐσκεμμένης νεκροφανείας. Πρέπει λοιπόν παντί τρόπῳ νά σπάσῃ ἡ Ἕνωσις Κέντρου. Δι' αὐτό ἀκριβῶς ἔρριψα κατά τό συλλαλητήριον τῶν Ἀθηνῶν τό σύνθημα τοῦ σχηματισμοῦ ἄλλης Κυβερνήσεως ἐκ τοῦ Κέντρου (ἐκ τμήματος τοῦ σημερινοῦ Κέντρου) μέ τήν ὑποστήριξιν ἡμῶν, ὁπωσδήποτε δέ ἄνευ συμμετοχῆς μας. Αὐτό δέν συμφέρει μόνον εἰς ἡμᾶς ὡς κόμμα. Τό ὅτι μᾶς συμφέρει εἶναι αὐτονόητον, ἀφοῦ ἡ πτῶσις τοῦ Παπανδρέου καί ἡ διάσπασις τῆς ΕΚ θά ἔχουν ὡς ἀποτέλεσμα νά ἐπανέλθῃ εἰς ἡμᾶς ἕνα ποσοστόν λαοῦ πού παρεσύρθη πρός τά ἐκεῖ ἀπό τόν ἀέρα τῆς νίκης. Ἀλλά συμφέρει εἰς αὐτό τοῦτο τό ἔθνος ἡ διάσπασις καί ὁ ἀποχωρισμός τῶν κεντρώων ἐκείνων πού δέν ἐννοοῦν νά συνοδοιποροῦν μέ τήν ΕΔΑ, ἀπό τόν Παπανδρέου καί τούς καλλιεργούντας συναλλαγήν μετ' αὐτῆς. Τό ἐθνικῶς ἐπωφελέστερον θά ἦτο ἐάν ἠδύνατο νά ἀναβιώσῃ τό κόμμα τῶν Φιλελευθέρων ὡς μονάς δυναμένη νά διεκδικήσῃ κάποιαν δύναμιν μεταξύ ἡμῶν καί τῶν ἀριστεριζόντων τοῦ Κέντρου. Ἡ μονάς αὐτή, διαθέτουσα τυχόν ἰσχυρά τοπικά στελέχη, θά ἠδύνατο —ἀφοῦ σχηματίσῃ μέ τήν βοήθειαν τῶν ἐν τῇ Βουλῇ ψήφων τῆς ΕΡΕ, Κυβέρνησιν τριῶν ἕως πέντε μηνῶν καί ἀποκτήσῃ κάποιο ἔστω καί διά τῆς ἐξουσίας κάποτε κῦρος (sic)— νά συνασπισθῇ εἰς τάς ἐκλογάς μέ τήν ΕΡΕ καί τόν Μαρκεζίνην, ὁπότε ἄν καί θά πρόκειται περί πολώσεως, ἡ πόλωσις δέν θά ἔχῃ τό ἐπικίνδυνον μειονέκτημα τοῦ μονοκομματισμοῦ, ἤ θά ἠδύνατο, εἰσαγομένης ἐν ἀνάγκῃ τῆς ἁπλῆς ἀναλογικῆς, νά κατέλθῃ χωριστά καί ἀπό τήν ΕΡΕ καί ἀπό τό ἀριστερίζον Κέντρον. Αὐτή εἶναι ἡ μόνη ὁμαλή πορεία ἐξόδου τῆς χώρας ἀπό τήν φοβεράν κατάστασιν εἰς τήν ὁποίαν εὑρίσκεται, καί ἀπό τάς ἀνυπολογίστων ἐθνικῶν συνεπειῶν ἐμπλοκάς πρός τάς ὁποίας ἄγεται.

Δέν ἔχω ἀπολύτως καμμίαν ἔνδειξιν ὅτι τά ἀνωτέρω εἶναι δυνατόν νά συμβοῦν. Εἰς οὐδεμίαν ἦλθον ἄμεσον ἤ ἔμμεσον ἐπαφήν. Θά ἐπιχειρήσω ἐπαφήν, ἀλλ' ἀργότερον. Πάντως μοῦ ἐνθαρρύνουν τήν ἔστω καί μικράν ἐλπίδα ὅτι δυνατόν νά συμβοῦν τά ἀνωτέρω, αἱ σκέψεις: Τό Κέντρον φθείρεται. Ἔχει χάσει —εἰς τάς μεγάλας πόλεις πλήρως, ἐν μέρει δέ καί εἰς ὡρισμένας ἀγροτικάς περιοχάς (εἰς αὐτάς, πάντως, πολύ ὀλιγώτερον) τό κῦρος του, τήν αἴγλην τοῦ νικητοῦ τῶν ἐκλογῶν. Ἐξάλλου, γίνεται διαρκῶς περισσότερον ἐμφανής ἡ ἀνοικτή ὑποστήριξις τῆς Κυβερνήσεως Παπανδρέου ἀπό τήν ΕΔΑ. Πέραν, λοιπόν, τῶν ἀνταρσιῶν πού ἐσημειώθησαν εἰς τούς κόλπους τῆς κυβερνητικῆς παρατάξεως καί πού εἶχον, φυσικά, ἄλλα αἴτια, θεω-

ρῶ βέβαιον ὅτι ἔχει ἐπέλθει ἕνας ψυχικός διαφορισμός εἰς τήν κυβερνητικήν ἐν τῇ Βουλῇ πλειοψηφίαν, ἡ ὁποία, ἔχουσα τά ἀνωτέρω δεδομένα καί ἄλλους ἠθικούς λόγους ὡς αἴτια, ἐξεδηλώθη κατά τήν ψηφοφορίαν περί συστάσεως ἀνακριτικῆς ἐπιτροπῆς. Ἡ ψηφοφορία ἐκείνη ἦτο σημαντική ἔνδειξις, πάντως δέ μικρόν παρήγορον φαινόμενον.

Δέν θέλω νά ἀποτολμήσω ὑποθέσεις ὡς πρός τήν ἐξέλιξιν τοῦ ἐθνικοῦ βίου εἰς ἣν περίπτωσιν δέν πέσῃ ἐγκαίρως ὁ Παπανδρέου καί δέν σπάσῃ ἡ ἑνότης τοῦ Κέντρου. Προσωπικῶς θεωρῶ καθῆκον μου νά ἐντείνω, ὅπως εἶπα καί παραπάνω, τόν ἀγῶνα. Θά κάμω τό πᾶν διά νά ξεσηκώσω τόν κόσμον, νά καταστήσω ἔντονον τό αἴσθημα τοῦ κινδύνου καί νά ὀργανώσω τήν ἀντίδρασιν κατά τῶν Λαμπράκηδων πού, μέ τήν ἀνοχήν τῆς Κυβερνήσεως, ἀλωνίζουν τήν ὕπαιθρον. Οἱ βουλευταί μέ βοηθοῦν ἀρκετά. Ὁ ἐνθουσιασμός των κατά τούς τελευταίους μῆνας εἶναι, — ἰδία ὅταν ἀναλαμβάνω ἐγώ προσωπικῶς πρωτοβουλίαν — μέγας. Τό συλλαλητήριον τῶν Ἀθηνῶν ἦτο καθαρῶς προσωπική μου ἔμπνευσις καί εὐθύνη, καί διεκινδύνευσα τήν πραγματοποίησίν του παρά τήν ἀντίθετον γνώμην ἢ τούς σιωπηλούς δισταγμούς σχεδόν ὅλων τῶν πολιτικῶν καί δημοσιογραφικῶν παραγόντων τῆς ΕΡΕ. Καί ὑπερέβη ἡ ἐπιτυχία πᾶσαν προσδοκίαν»[108].

[Σέ μεταγενέστερη συγγραφική μαρτυρία του, ὁ Π. Κανελλόπουλος θά ἀποδώσει τήν πρωτοβουλία του στό γεγονός, ἀφενός, ὅτι ὁ Γ. Παπανδρέου δέν εἶχε δείξει ἀνταπόκριση στό διάλογο πού εἶχε ἐπιχειρήσει νά ἐγκαινιάσει καί, ἀφετέρου, ὅτι εἶχε ὁ ἴδιος ἐπηρεαστεῖ ἀπό τίς πληροφορίες γιά τούς κινδύνους πού ἀπειλοῦσαν τή γαλήνη τοῦ λαοῦ καί τήν ἐσωτερική ἀσφάλεια τῆς χώρας.][109]

Παράλληλα, οἱ ἐκτιμήσεις τῶν ἡγετικῶν στελεχῶν καί παραγόντων τοῦ κόμματος συνέκλιναν στή βασική διαπίστωση ὅτι δέν εἶχε φθάσει ἀκόμη ἡ ὥρα γιά μιά ἐκλογική ἀναμέτρηση πού θά ἐπανέφερε τήν ΕΡΕ στήν ἐξουσία. Ἡ πιθανή μεταστροφή, περιορισμένη καί ἐντοπισμένη στά ἀστικά ἰδίως κέντρα, ἡ πιθανολογούμενη πριμοδότηση τῆς ΕΚ ἀπό τήν ΕΔΑ, ἡ διαβρωτική διείσδυση τῶν κυβερνητικῶν καί τῶν ἀριστερῶν κομματικῶν στελεχῶν στή διοίκηση, καθιστοῦσαν — σύμφωνα μέ τήν ἐπικρατέστερη ἄποψη — μᾶλλον ἀπίθανη τή ριζική μεταστροφή τῆς ἰσορροπίας μεταξύ τῶν πολιτικῶν δυνάμεων. Ἐπισημαίνονταν ὅμως καί οἱ δυσμενεῖς ἐπιπτώσεις ἀπό τήν ἔλλειψη ἀγωνιστικότητας καί μαχητικοῦ πνεύματος τῶν ἐπιτελῶν τοῦ κόμματος, ἀλλά καί —σύμφωνα μέ τή γνώμη ἄλλων — ἀπό τόν τρόπο ἀσκήσεως, ὑπέρμετρα ἤπιο καί συγκρατημένο, τοῦ ἀντιπολιτευτικοῦ ἐλέγχου ἀπό τόν ἀρχηγό τῆς ΕΡΕ[110].

23 ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ 1965

Ὁ Γ. Παπανδρέου καταγγέλλει, σέ ἀγόρευσή του στή Βουλή, τήν ὕπαρξη σχεδίου μέ τήν ἐπωνυμία «Περικλῆς». Τό κείμενο, ὅπως ἰσχυρίστηκε, εἶχε καταρτιστεῖ τό 1959 ἀπό τή στρατιωτική ἡγεσία, μετά ἀπό εἰσήγηση τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς ΚΥΠ, Ν. Νάτσινα, καί εἶχε ἐγκριθεῖ ἀπό τόν πρωθυπουργό, Κ. Καραμανλῆ, τό 1961. Κατά τήν ἄποψή του, ἀποτέλεσε τό «σχέδιον τοῦ ἐκλογικοῦ πραξικοπήματος» τοῦ 1961 καί στρεφόταν ὄχι μόνον ἐναντίον τῶν κομμουνιστῶν ἀλλά καί κατά τῶν ὀπαδῶν τῆς ΕΚ.

Σύμφωνα μέ τήν ἄποψη πολιτικῶν παρατηρητῶν, ἡ ἐνέργεια τοῦ πρωθυπουργοῦ ὑπῆρξε κίνηση ἀντιπερισπασμοῦ ἀπέναντι στήν ἐντεινόμενη πίεση τῆς ἀντιπολιτεύσεως, μετά καί τή συγκέντρωση στήν πλατεία Κλαυθμῶνος, καί ἀπέβλεψε στή μετάθεση τῆς προσοχῆς τῆς κοινῆς γνώμης ἀπό τά τρέχοντα προβλήματα, μέ τήν ἐπαναφορά στήν ἐπικαιρότητα τῶν συνθημάτων καί τῆς πρακτικῆς τοῦ «ἀνενδότου» ἀγώνα.

Κατά τή διάρκεια τῆς συζητήσεως στή Βουλή —ὅπως καί μέ μακρές δηλώσεις στόν τύπο— ὁ Π. Κανελλόπουλος προσδιόρισε τό «πραγματικό περιεχόμενο» τοῦ ἐπιτελικοῦ σχεδίου «Περικλῆς». Στίς δηλώσεις του, ὁ ἀρχηγός τῆς ΕΡΕ τόνισε ἰδιαίτερα ὅτι ὁ Κ. Καραμανλῆς δέν εἶχε δώσει τήν ἔγκρισή του γιά τήν πραγματοποίηση παρόμοιας ἀσκήσεως:

«Ἀλλά τό σχέδιον «Περικλῆς», ὡς ἐμφαίνεται καί ἐκ τοῦ εὐγλώττου διαγράμματος τό ὁποῖον χαρακτηρίζεται ὡς «προσθήκη 1 εἰς παράρτημα Α», προβλέπει, ὡς σχέδιον ψυχολογικοῦ πολέμου, τήν σύμπραξιν, κατά κύριον λόγον, οὐχί τῶν στρατιωτικῶν μονάδων, ἀλλά τῶν διοικητικῶν ἀρχῶν, ἰδία τῶν νομαρχῶν.

Καλῶ τόν πρωθυπουργόν νά ἐρωτήσῃ οἱονδήποτε νομάρχην, ἐάν τοῦ ἐκοινοποιήθη τό σχέδιον καί ἐάν ἔλαβε διαταγάς συνδεδεμένας ἀμέσως μέ τήν ἐφαρμογήν του. Καί ἐάν ἀκόμη ἐλάμβανον οἱ νομάρχαι διαταγάς συνδεομένας πρός τήν ἄσκησιν «Περικλῆς», καλῶς θά τάς ἐλάμβανον διότι τό σχέδιον ἦτο ἀποκλειστικῶς ἀντικομμουνιστικόν καί οὐχί κομματικόν ὑπέρ τῆς ΕΡΕ. Ἀλλά ὁ κ. Καραμανλῆς δέν ἔδωσε τήν ἔγκρισίν του διά τήν πραγματοποίησιν τῆς ἀσκήσεως»[111].

Σέ ἐπιστολή του πρός τόν Κ.Καραμανλῆ, ὁ Π. Κανελλόπουλος θά παρατηρήσει συνοπτικά, ἀλλά καί παραστατικά:

«Εἰς τήν Βουλήν, πέντε ἡμέρας μετά τό συλλαλητήριον, ἐπέρασα μίαν μεγάλην ψυχικήν, ἀκόμη καί βιολογικήν, δοκιμασίαν. Μέ διέκοπταν σχεδόν σέ κάθε δεύτερη φράση. Ἀλλά ἐπέμεινα καί τά εἶπα ὅλα. Μετά δέ τήν ἔκθεσιν Λουκάκη, ἀνέλαβα τήν ἀντεπίθεσιν, ἡ ὁποία ἔφερε τόν Παπανδρέου εἰς τόσον δύσκολον θέσιν, ὥστε ὁ ἴδιος μέν νά ἀρκεῖται, ἀπαντῶν εἰς ἐμέ, εἰς ἀσημάντους γενικάς φράσεις, ὁρισμέναι δέ ἐφημερίδες του (Βῆμα, Νέα, Ἔθνος) νά λέγουν ὅτι πρέπει —κατά σύστασιν καί τοῦ βασιλέως, ὁ ὁποῖος ἐν τούτοις οὐδέν μοῦ παρήγγειλε— νά σταματήσῃ ἡ ἐπί τοῦ στρατοῦ ἀντιδικία»[112].

Τόσο, πράγματι, κατά τήν ἀρχική ἀνακίνηση τοῦ θέματος, ὅσο καί ἀργότερα, ὁ πρωθυπουργός καί οἱ

στρατιωτικοί συνεργάτες του δέν κατόρθωσαν νά προσκομίσουν θετικά στοιχεῖα ἱκανά νά δικαιολογήσουν τήν ἐμφάνιση τοῦ σχεδίου ὡς δῆθεν ἐκλογικοῦ.

[Ἡ γενική ἐντύπωση τῆς κοινῆς γνώμης ὅτι ἡ κυβερνητική καταγγελία δέν εἶχε σοβαρό ἔρεισμα ἐπιβεβαιώθηκε μεταγενέστερα μέ τό βούλευμα ὑπ' ἀριθ. 38/66 τοῦ Δικαστικοῦ Συμβουλίου τοῦ Ἀναθεωρητικοῦ Δικαστηρίου πού κλήθηκε νά γνωματεύσει γιά τήν ὑπ' ἀριθ. Α.Π.Φ. 454.11/46344/9.6.65 διαταγή ὑπ. Ἐθνικῆς Ἀμύνης γιά ποινική δίωξη μέ πρωτοβουλία τῆς Κυβερνήσεως Παπανδρέου, κατά τῶν θεωρηθέντων ὡς ὑπευθύνων γιά τή σύνταξη τοῦ σχεδίου «Περικλῆς». Τό βούλευμα ἀπάλλαξε τούς τελευταίους αὐτούς, ὅπως καί ὁποιονδήποτε «ἄγνωστον στρατιωτικόν», ἀπό κάθε κατηγορία «ἐπί παραβάσει καθήκοντος, ἐκδόσει ἀθεμίτων διαταγῶν καί ἐκμεταλλεύσεως διαπεπιστευμένων, πράξεσι φερομέναις ὡς τελεσθείσαις ὑπ' αὐτῶν ἐν Ἀθήναις ἀπό τῶν ἀρχῶν τοῦ ἔτους 1961 μέχρις Ὀκτωβρίου 1961».

Συγκεκριμένα, τό κείμενο τοῦ βουλεύματος ἀρχικά προσδιόριζε τό ἀντικείμενο τῆς κατηγορίας ὡς ἑξῆς:

«Ι. Δυνάμει τῆς ὑπ' ἀριθμ. ΑΠΦ 454.ΙΙ/46344/9.6.65 Διαταγῆς Ὑπουργοῦ Ἐθνικῆς Ἀμύνης (ΓΕΣ) Δ.σις Στρατ. Δικ/νης ἠσκήθη ποινική δίωξις κατά τῶν: 1. Ἀντιστρατήγου Φροντιστῆ Ἀθανασίου πρώην Α/ΓΕΕΘΑ 2. Ἀντιστρατήγου Καρδαμάκη Βασιλείου πρώην Α/ΓΕΣ, 3. Ἀντιστρατήγου Νάτσινα Ἀλεξάνδρου πρώην Δ/τοῦ ΚΥΠ, 4. Ἀντιστρατήγου Μπάλλα Γεωργίου πρώην Ἀρχηγοῦ Α/ΜΕΟ/ΓΕΕΘΑ, 5. Ταξιάρχου Βάλη Γεωργίου πρώην Δ/ντοῦ 2ου ΕΓ/ΓΕΣ, 6. Ἀντ/ρχου Πυρ/κοῦ Παπαδοπούλου Γεωργίου, κατηγορουμένων: α. ἐπί παραβάσει καθήκοντος, β. ἐκδόσει ἀθεμίτων διαταγῶν, γ. ἠθικῆ αὐτουργία εἰς τάς πράξεις τῆς παραβάσεως καθήκοντος ἐκδόσεως ἀθεμίτων διαταγῶν καί ἐκμεταλλεύσεως διαπεπιστευμένων, πράξεσι φερομέναις ὡς τελεσθείσαις ἐν Ἀθήναις ἀπό τῶν ἀρχῶν τοῦ ἔτους 1961 μέχρι τοῦ Ὀκτωβρίου 1961. Συγκεκριμένως οὗτοι κατηγοροῦνται ὅτι, ὡς μέλη τῆς διά τῆς ὑπ' ἀριθμ. Φ. 0532/00/32/30.8.80 διαταγῆς τοῦ Προέδρου τῆς Κυβερνήσεως καί Ὑπουργοῦ Ἐθνικῆς Ἀμύνης συσταθείσης Δευτεροβαθμίου Συντονιστικῆς Ἐπιτροπῆς, προέβησαν εἰς τήν σύνταξιν Σχεδίου ἐνεργείας ὑπό τό συμβατικόν ὄνομα «Περικλῆς» ὅπερ ἀπό τοῦ Αὐγούστου 1961 ἀπετέλεσεν ἐπιχείρησιν, ἀναληφθεῖσαν ὑπό τοῦ Κρατικοῦ μηχανισμοῦ καί κυρίως ὑπό τῶν ὑπηρεσιῶν τῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων καί τῶν Σωμάτων Ἀσφαλείας, μέ σκοπόν τήν νόθευσιν τοῦ ἐκλογικοῦ φρονήματος τοῦ λαοῦ διά τῆς ἐφαρμογῆς σχεδίου ἰδεολογικοῦ ἀγῶνος καί προβολῆς τοῦ κατά τήν ἐποχήν ἐκείνην κυβερνῶντος κόμματος τῆς ΕΡΕ, τοῦ ὁποίου οἱ ὀπαδοί ἐχαρακτηρίζοντο ἐν τῷ σχεδίῳ τούτῳ «ΚΥΑΝΟΙ» ἐν ἀντιθέσει μέ τούς ὀπαδούς τῶν ἀντιπάλων δυνάμεων, οἵτινες ἀπεκαλοῦντο «ΚΙΤΡΙΝΟΙ», τῆς λήψεως διαφόρων κυβερνητικῶν καί διοικητικῶν μέτρων καί τῆς εὐρείας χρησιμοποιήσεως ὅλων τῶν διατεθειμένων μηχανικῶν καί λοιπῶν μέσων τῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων καί τῶν Σωμάτων Ἀσφαλείας.

Διά τῆς αὐτῆς διαταγῆς ἠσκήθη ὡσαύτως ποινική δίωξις καί κατ' ἀγνώστων στρατιωτικῶν κατηγορουμένων: α. ἐπί παραβάσει καθήκοντος, β. ἐκδόσει ἀθεμίτων διαταγῶν καί γ. ἐκμεταλλεύσει διαπεπιστευμένων πράξεσι φερομέναις ὡς τελεσθείσαις ἐν Ἀθήναις καί ἀλλαχοῦ κατά τόν αὐτόν ὡς ἄνω χρόνον καί συγκεκριμένως ἐπί τῷ ὅτι, Διοικηταί ὄντες μεγάλων ἤ μικροτέρων Στρατιωτικῶν Μονάδων, προέβησαν εἰς τήν ὑλοποίησιν, ἐφαρμογήν καί ἐκτέλεσιν τοῦ Σχεδίου «Περικλῆς», δι' ἐκδόσεως διαταγῶν πρός τά ὑφιστάμενά των κλιμάκια, καθοριζουσῶν τήν ἐκτεταμένην συμμετοχήν τῶν ὑπ' αὐτῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων εἰς τήν προπαγάνδαν, διανομήν διαφωτιστικοῦ ὑλικοῦ, προβολήν τῶν ἐκτελουμένων ἔργων ὑπό τοῦ Στρατοῦ διά τόν λαόν, χορήγησιν εἰς τά ΤΕΑ ὀχημάτων καί ἄλλων στρατιωτικῶν ὑλικῶν, παρακολούθησιν τῶν ὑποψηφίων τῶν κομμάτων τῆς ἀντιπολιτεύσεως, ἀστυνόμευσιν ὑπό τῶν ΤΕΑ τῶν ὀπαδῶν τῆς ΕΚ, προβολήν τῶν κρατικῶν ἔργων τῶν τελευταίων ἐτῶν κ.λ.π.

Ἀφορμήν εἰς τήν ἄσκησιν τῆς ὡς ἄνω ποινικῆς διώξεως ἀπετέλεσεν ἡ ὑποβληθεῖσα ἔκθεσις ὑπό τοῦ Ἀντιστρατήγου Λουκάκη Χαραλ., προέδρου τῆς δυνάμει τῆς ὑπ' ἀριθμ. 100013/12.2.65 Δ/γῆς Ὑπουργοῦ Ἐθνικῆς Ἀμύνης συσταθείσης ἐξεταστικῆς Ἐπιτροπῆς, ἐκ τοῦ ἐν λόγῳ Ἀντιστρατήγου καί τῶν Ὑποστρατήγων Μπάλλα Ἀναργ. Ταξιάρχου Τσεπαπαδάκη Χαρ. καί τοῦ Συν/ρχου Παπατέρπου Αλ., ἥτις εἶχεν ὡς σκοπόν τήν ἔρευναν καί μελέτην τῶν Ἀρχείων ΓΕΕΘΑ, ΓΕΣ καί ΚΥΠ πρός ἀναζήτησιν στοιχείων σχέσιν ἐχόντων πρός τάς ὑπό ὡρισμένων πολιτικῶν κομμάτων αἰτιάσεις ὡς πρός τόν τρόπον τῆς διεξαγωγῆς τῶν ἐκλογῶν τῆς 29.10.1961».

Στή συνέχεια, ἀφοῦ ἀναφερόταν ἀναλυτικότερα στά συμπεράσματα τῆς Ἐπιτροπῆς Λουκάκη, τό βούλευμα ἐξέθετε τά πορίσματα πού προέκυψαν ἀπό τή συστηματική ἤδη διερεύνηση τῶν κατηγοριῶν πού περιέχονταν στό κείμενο τῆς Ἐπιτροπῆς.

Σχετικά, εἰδικότερα, μέ τήν κατηγορία περί ἐφαρμογῆς τοῦ σχεδίου «Περικλῆς» μέ σκοπό τή νόθευση τοῦ φρονήματος τοῦ λαοῦ, διατυπώνονταν οἱ ἀκόλουθες παρατηρήσεις:

«Ἡ ἀνάκρισις ἐν τῇ ἐρεύνῃ τοῦ θέματος τούτου, ἐξήτασεν ὡς μάρτυρας πολλούς ἀνωτάτους, ἀνωτέρους καί κατωτέρους ἀξιωματικούς κατέχοντας, κατά τόν πρό τῶν ἐκλογῶν τοῦ ἔτους 1961 χρόνον, διοικήσεις μεγάλων καί μικροτέρων Μονάδων, ὡς Στρατιᾶς, Σωμάτων Στρατοῦ, Μεραρχιῶν, Ταξιαρχιῶν, Δ/τῶν Ἐπιτελικῶν Γραφείων κ.λ.π. Χαρακτηριστικόν τῶν καταθέσεων τούτων εἶναι ὅτι πάντες ἀποκρούοντες τήν ἐφαρμογήν τοῦ σχεδίου «Περικλῆς» βεβαιοῦσιν ὅτι οὐδέποτε ἔλαβον γνῶσιν τοῦ σχεδίου τούτου ἐγγράφως ἤ προφορικῶς, καθ' ὅλον τό διάστημα τῆς διοικήσεώς των καί ὅτι περί τούτου ἐπληροφορήθησαν τό πρῶτον ἐκ τοῦ δημιουργηθέντος εἰς τόν Τύπον θορύβου.

Πέραν ὅμως τῶν καταθέσεων τῶν ἐν λόγῳ μαρτύρων, ἐκ τοῦ περιεχομένου τῶν ὁποίων σαφῶς καί ἀνενδοιάστως προκύπτει ὅτι τό σχέδιον «Περικλῆς» οὐδέποτε ἐκοινοποιήθη πρός ἐκτέλεσιν, καί ἐκ τῶν καταθέσεων τῶν μελῶν τῆς ὑπό τόν ἀντιστράτηγον Λουκάκην Ἐξεταστικῆς Ἐπιτροπῆς, οὐδόλως προκύπτει τό ἀντίθετον. Πράγματι αἱ κα-

ταθέσεις αὐται, ἐν πολλοῖς δέν συμφωνοῦν μέ τά ἐν τῇ ἐκθέσει τῆς 'Επιτροπῆς ἐκτιθέμενα καί ὑποστηριζόμενα».

Καί τό κείμενο τοῦ βουλεύματος ἐπεσήμαινε ἀκόμη:

«'Εκτός τῶν προαναφερθεισῶν καταθέσεων τῶν ἀνωτέρω ἀξιωματικῶν καί τῶν μελῶν τῆς 'Επιτροπῆς Λουκάκη, καί ἐξ ἄλλων στοιχείων τῆς ἀνακρίσεως καί τῆς δικογραφίας προκύπτει κατά τρόπον ἀναμφισβήτητον, ὅτι τό σχέδιον «Περικλῆς» οὐδέποτε καί εἰς οὐδεμίαν περίπτωσιν ὑλοποιήθη καί ἐξετελέσθη. Ταῦτα εἶναι: α. Τό ὅτι τό σχέδιον τοῦτο δέν ἐκοινοποιήθη εἰς τά Γενικά 'Επιτελεῖα τῶν 'Ενόπλων Δυνάμεων (ΓΕΣ, ΓΕΑ, ΓΕΝ) καί εἰς τά Σώματα 'Ασφαλείας διά τήν ἔκδοσιν ὁδηγιῶν καί διαταγῶν ἀπορρεουσῶν ἐξ αὐτοῦ ἤ σχέσιν ἐχουσῶν ἄμεσον ἤ ἔμμεσον πρός τοῦτο. β. Τό ὅτι τοῦτο δέν ἐκοινοποιήθη εἰς τό 'Υπουργεῖον 'Εσωτερικῶν διά τήν κινητοποίησιν τῶν ὀργάνων τῆς Τοπικῆς Αὐτοδιοικήσεως καί ἔκδοσιν διαταγῶν πρός τούς Νομάρχας, διά τήν συγκρότησιν τῶν προβλεπομένων ὑπό τοῦ Προσχεδίου Νομαρχιακῶν 'Επιτροπῶν. Δέον δέ νά σημειωθῆ ὅτι, κατά τό σχέδιον, τό 'Υπουργεῖον 'Εσωτερικῶν ἀποτελεῖ τήν ἀνωτάτην Πολιτικήν 'Αρχήν διά τήν ἐφαρμογήν του. γ. Τό ὅτι, ἐνῶ ἐν τῇ πρώτῃ παραγράφω τοῦ 5ου παραρτήματος αὐτοῦ ἀναγράφεται: «Νά προπαρασκευασθῆ καί, μέ τήν ἔναρξιν τῆς προπαρασκευαστικῆς φάσεως τῆς ἐπιχειρήσεως «Περικλῆς», νά ἐκτελεστῆ ἡ σύλληψις πάντων τῶν θεωρουμένων ὡς ἐπικινδύνων πρός τήν ἔκβασιν τῆς ἐπιχειρήσεως «Περικλῆς», οὗτοι δέ, διά τοῦ μηχανισμοῦ τῶν μέτρων 'Εθνικῆς 'Ασφαλείας, νά «ἐκτοπισθοῦν», ἐν τούτοις οὐδείς κατά τήν ἐν λόγῳ προεκλογικήν περίοδον συνελήφθη καί ἐξετοπίσθη. δ. Τό ὅτι ἐνῷ εἰς τήν παράγραφον 4 τοῦ ὑπ' ἀριθμ. 10/8.9.61. πρακτικοῦ ὑπό τόν τίτλον «Κατανομή εὐθυνῶν διά τήν ἐφαρμογήν τοῦ σχεδίου» ἀναγράφονται: ι. Διακήρυξις ὑπό τῆς Κυβερνήσεως τῆς ἀρχῆς ὅτι οἱ δημόσιοι ὑπάλληλοι ἔχουν καθῆκον νά λάβουν θέσιν ἔναντι τοῦ κομμουνισμοῦ (εὐθύνη ὑπηρεσίας Πληροφοριῶν/Προεδρίας), ιι. λῆψις καταλλήλων μέτρων διά τήν περιστολήν τῆς διαβρώσεως τοῦ "Εθνους ὑπό τοῦ κομμουνισμοῦ (εὐθύνη ΓΔΕΑ - Σωμάτων 'Ασφαλείας), ιιι. ἐνημέρωσις κοινῆς γνώμης ἐπί οἰκονομικῆς καί πολεμικῆς ἰσχύος τῶν δύο συνασπισμῶν (εὐθύνη ΓΕΕΘΑ), ιυ. ἀδρανοποίησις τῶν κρατικῶν ὀργάνων ἅτινα δροῦν ὑπονομευτικῶς εἰς βάρος τοῦ "Εθνους, υ. ἐντατική ἐκμετάλλευσις τῶν εἰς βάρος τῆς 'Ελλάδος δηλώσεων τῶν ἡγετῶν τοῦ κομμουνισμοῦ, ἐν τούτοις καί ἐκ τῶν μέτρων τούτων οὐδέν ἐφηρμόσθη κατά τήν προεκλογικήν περίοδον.

Τέλος τήν ἐκδοχήν ὅτι τό σχέδιον «Περικλῆς» οὐδέποτε ἐφηρμόσθη, ἐνισχύει καί τό γεγονός ὅτι μετά τάς δύο συσκέψεις τῆς 2βαθμίου Συντονιστικῆς 'Επιτροπῆς καθ' ἃς συνεζητήθη τό ἐν λόγῳ σχέδιον, ἤτοι μετά τάς συσκέψεις τῆς 12.8.61 καθ' ἥν ἐξεδόθη τό ὑπ' ἀριθμ. 9 πρακτικόν, καί τῆς 8.9.61 καθ' ἥν ἐξεδόθη τό ὑπ' ἀριθμ. 10 πρακτικόν, εἰς οὐδεμίαν ἑτέραν σύσκεψιν ἀνεφέρθη ἔκτοτε τό σχέδιον τοῦτο. Καί ἐν τούτοις κατά τήν προεκλογικήν ἐκείνην περίοδον (1961) ἔλαβον χώραν καί ἕτεραι τρεῖς συνεδριάσεις τῆς Συντονιστικῆς ταύτης 'Επιτροπῆς, ἤτοι τήν 28.9.61 τήν 6.10.61 καί τήν 16.10.61, καθ' ἃς ἐξεδόθησαν ἀντιστοίχως τά ὑπ' ἀριθμόν 11, 12, καί 13 πρακτικά εἰς ἃ οὐδεμία περί τοῦ σχεδίου τούτου γίνεται μνεία. 'Εάν, ὡς δέχεται ἡ ἔκθεσις τῆς ὑπό τόν 'Αντιστράτηγον Λουκάκην 'Επιτροπῆς, διά τοῦ σχεδίου «Περικλῆ» ἀπεσκοπήθη ὁ βιασμός τῆς λαϊκῆς θελήσεως, φυσικόν θά ἦτο καί κατά τάς τρεῖς ταύτας συνεδριάσεις νά εἶχε γίνει εὐρεῖα συζήτησις περί τοῦ σχεδίου τούτου καί ἀκόμη καί τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης ἐφαρμογῆς του. Τούτου μή γενομένου, ὑφίσταται καί ἐκ τοῦ λόγου τούτου ἀπόδειξις ἀνυπαρξίας ἐφαρμοσίμου σχεδίου κατά τήν προεκλογικήν ἐκείνην περίοδον.

'Ως ἀνωτέρω ἐλέχθη, ἡ ὑπό τόν ἀντιστράτηγον Λουκάκην Χ. 'Επιτροπή διά τῆς ἐκθέσεώς της ὑποστηρίζει τήν περί ἐφαρμογῆς τοῦ σχεδίου «Περικλῆς» ἄποψίν της εἰς τινας ὑπ' αὐτῆς ἀνευρεθείσας διαταγάς ὡρισμένων μονάδων τάς ὁποίας λόγῳ ἐλαχίστων κοινῶν σημείων αὐτῶν μέ τό ἐν λόγῳ σχέδιον ἐχαρακτήρισεν ὡς ἐκτελεστικάς τούτου».

Καί, ἀφοῦ παρατίθεται τό περιεχόμενο τῶν μαρτυρικῶν καταθέσεων καί ἀναλύεται τό κείμενο τῶν σχετικῶν διαταγῶν, διατυπώνεται τό ἀκόλουθο συμπέρασμα:

«'Εκ τῶν ἀνωτέρω, σαφῶς καί ἄνευ ἐνδοιασμοῦ ἐξάγεται ὅτι διαταγαί Διοικητῶν ἤ ἁρμοδίων ἀξιωματικῶν στρατιωτικῶν μονάδων, ἐκτελεστικαί τοῦ σχεδίου «Περικλῆς», δέν ἐξεδόθησαν οὔτε κατά τήν πρό τῶν ἐκλογῶν τοῦ 1961 περίοδον οὔτε μετ' αὐτήν.

Δι' αὐτόν ἀκριβῶς τόν λόγον, τά μέλη τῆς ὑπό τόν 'Αντιστράτηγον Λουκάκην 'Επιτροπῆς δέν ἐτόλμησαν, ἐνόρκως ἐξεταζόμενοι, νά ἐπιβεβαιώσουν τό περιεχόμενον τῆς ὑπό τοῦ Προέδρου τῆς 'Επιτροπῆς συνταχθείσης ἐκθέσεως. Πράγματι, ὡς καί ἀνωτέρω ἐκτίθενται, οἱ ἀξιωματικοί οὗτοι, εἰς τάς ὑπό τοῦ ἀνακριτοῦ ληφθείσας καταθέσεις των ὄχι μόνον δέν ὑποστηρίζουν τά ὅσα ἐν τῇ ἐκθέσει ταύτῃ ἀναφέρονται, ἐν σχέσει μέ τήν κοινοποίησιν καί ἐφαρμογήν τοῦ σχεδίου «Περικλῆς», ἀλλ' ἀντιθέτως πολλαί τούτων ἀναιροῦν καί δι' ἄλλα ὁμιλοῦν μέ ἐνδοιασμούς, ἀμφιβολίας, ὑποθέσεις καί ὑπεκφυγάς. Καί γεννᾶται τό ἐρώτημα: Διατί οὗτοι, ἐφ' ὅσον τότε, κατά τόν χρόνον τῆς συντάξεως τῆς ἐκθέσεως, δέν εἶχον ὑπ' ὄψιν ἀναμφισβήτητα στοιχεῖα, ὡρισμένα γεγονότα καί συγκεκριμένα περιστατικά περί τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ σχεδίου «Περικλῆς», ἀποφαίνονται ἐν τῇ ἐκθέσει, μετά τόσης θετικότητος, ὅτι τό σχέδιον τοῦτο ἐφηρμόσθη, ἀποτελέσαν μάλιστα «γιγαντιαίαν» ἐπιχείρησιν, διά τήν νόθευσιν τοῦ φρονήματος τοῦ λαοῦ, ὑπέρ ὡρισμένου πολιτικοῦ κόμματος; 'Επεδίωκον ὡρισμένον σκοπόν; Καί ὁ σκοπός οὗτος ἦτο τοιαύτης σπουδαιότητος καί σημασίας ὥστε, χάριν αὐτοῦ, νά διασυρθῆ ἡ ἡγεσία τῶν 'Ενόπλων Δυνάμεων, νά κλονισθῆ ἡ ἐμπιστοσύνη μέρους τοῦ πολιτικοῦ κόσμου καί τῆς κοινῆς γνώμης πρός τάς 'Ενόπλους Δυνάμεις καί νά περιέλθουν εἰς τήν δημοσιότητα ἄκρως ἀπόρρητα σχέδια καί ἔγγραφα ἀφορῶντα τήν ἀσφάλειαν τοῦ Κράτους;»

Τό κείμενο τοῦ βουλεύματος ὁλοκληρώνεται μέ τή συναγωγή, μετά ἀπό ἐπισταμένη ἐξέταση τοῦ σχετικοῦ ἀνακριτικοῦ ὑλικοῦ, καί τοῦ πρόσθετου συμ-

περάσματος ὅτι, οὕτως ἤ ἄλλως, τό «Σχέδιον Περικλῆς» οὐδέποτε ἔλαβε τήν μορφήν ὁριστικοῦ τοιούτου».][113]

Στήν ἀνακίνηση τοῦ ὅλου θέματος, καθώς καί στούς σκοπούς καί τίς μεθόδους πού υἱοθετήθηκαν γιά τήν προβολή του, ἀναφέρεται ἀναλυτικά ἐμπιστευτικό σημείωμα πού ὑποβλήθηκε, μετά τήν ἔκδοση καί τοῦ βουλεύματος Σίμου, στόν Κ. Καραμανλῆ:

«1. Ἡ βάσις ἐπί τῆς ὁποίας ἐδικαιολογήθη ἡ ἀνάληψις τοῦ ἀνενδότου ἀγῶνος ἦτο ὅτι ἠσκήθη κατά τάς ἐκλογάς τοῦ 1961 βία καί νοθεία ὑπέρ τῆς ΕΡΕ. Τοῦτο ἀπετέλεσε ἐπί μίαν διετίαν σύνθημα τῆς ΕΚ καί τῆς ΕΔΑ, ἐπαναλαμβανόμενον διαρκῶς. Τά προβαλλόμενα στοιχεῖα πρός ἐνίσχυσιν τῆς ἀπόψεως αὐτῆς ἦσαν δημαγωγικοῦ κυρίως χαρακτῆρος καί ἡ ἀνάγκη τῆς ἀνευρέσεως ἄλλων, τά ὁποῖα θά ἦσαν σοβαρότερα ἀπησχόλει ἀνέκαθεν τήν ΕΚ. Ἄλλωστε, δέν θά πρέπει νά ἀποκλεισθῆ καί ἡ περίπτωσις νά παρεσχέθησαν εἰς τήν ΕΚ, ἀπό μέρους ὡρισμένων προσώπων «ἐμπιστευτικαί πληροφορίαι», μή δημοσιεύσιμοι, ὅτι αἱ Ἔνοπλοι Δυνάμεις ἐκινήθησαν κατά τάς ἐκλογάς τοῦ 1961 ὑπέρ τῆς ΕΡΕ.

2. Οὕτω, ὅταν μετά τάς ἐκλογάς τοῦ 1964, ἡ ΕΚ ἐγκατεστάθη εἰς τήν ἐξουσίαν παντοδύναμη, ἐθεώρησε ὅτι τῆς παρείχετο ἡ εὐκαιρία νά ἐρευνήσῃ τά ἀρχεῖα πρός ἀνεύρεσιν σχετικῶν στοιχείων, τά ὁποῖα θά ἐθεμελίωναν τήν ἄποψίν της περί βίας καί νοθείας. Ἀσφαλῶς ἄλλωστε τότε ὡρισμένοι «καλοθεληταί» ἀξιωματικοί μπορεῖ νά ἀνέφερον εἰς τήν ΕΚ ὅτι ὑπῆρχε κάποιο σχέδιο, τοῦ ὁποίου τό περιεχόμενον δέν ἐγνώριζον καί θά ἔπρεπε νά ἐρευνηθῆ. Ἐν τῷ μεταξύ, ἐδημιουργήθη καί τό θέμα τοῦ «Ἀσπίδα» καί, ὡς ἐκ τούτου, ἐπρόβαλε ἡ ἀνάγκη καί κάποιου ἀντιπερισπασμοῦ.

3. Ὑπό τάς συνθήκας λοιπόν αὐτάς, ὁ ὑπουργός Ἐθνικῆς Ἀμύνης Γαρουφαλιᾶς (ἀσφαλῶς ἐν συνεννοήσει καί μέ τήν παρότρυνσιν παραγόντων τῆς ΕΚ καί ἐν γνώσει τοῦ Γ. Παπανδρέου) ἐξέδωσεν εἰς τάς 12 Φεβρουαρίου 1965 διαταγήν διά τῆς ὁποίας συνέστησε ἐξεταστικήν ἐπιτροπήν ἐκ τῶν: ἀντιστρατήγου Λουκάκη Χαρ., ὡς προέδρου, καί τῶν ὑποστρατήγου Μπάλλα Ἀναργ., ταξιάρχου Τσεπαπαδάκη Χαρ. καί συνταγματάρχου Παπατέρπου Ἀλ., ὡς μελῶν. Σκοπός τῆς ἐπιτροπῆς αὐτῆς ἦτο ἡ ἔρευνα καί μελέτη τῶν ἀρχείων ΓΕΕΘΑ, ΓΕΣ καί ΚΥΠ, πρός ἀναζήτησιν στοιχείων ἐχόντων σχέσιν πρός τάς, ὑπό ὡρισμένων πολιτικῶν κομμάτων, αἰτιάσεις ὡς πρός τόν τρόπον διεξαγωγῆς τῶν ἐκλογῶν τῆς 23ης Ὀκτωβρίου 1961.

4. Βάσει τῆς ἐκθέσεως, τήν ὁποίαν μετά ἔρευναν συνέταξεν ἡ ἐπιτροπή Λουκάκη διά διαταγῆς τοῦ ὑπουργοῦ τῆς Ἐθνικῆς Ἀμύνης, τήν 9ην Ἰουνίου 1965, ἠσκήθη ποινική δίωξις κατά τῶν: Φροντιστῆ Ἀθ., Καρδαμάκη Β., Νάτσινα Ἡλ., Μπάλλα Γεωργ., Βάλη Γεωργ. καί Παπαδοπούλου Γ. ἐπί: α. παραβάσει καθήκοντος, β. ἐκδόσει ἀθεμίτων διαταγῶν καί γ. ἠθικῇ αὐτουργίᾳ εἰς τάς πράξεις τῆς παραβάσεως καθήκοντος, ἐκδόσεως ἀθεμίτων διαταγῶν καί ἐκμεταλλεύσεως διαπεπιστευμένων, πράξεις φερομένας ὡς τελεσθείσας εἰς Ἀθήνας ἀπό τῶν ἀρχῶν τοῦ ἔτους 1961 μέχρι τοῦ Ὀκτωβρίου 1961.

5. Συγκεκριμένως, οἱ ἀνωτέρω ἐκατηγοροῦντο ὅτι, ὡς μέλη τῆς Δευτεροβαθμίου Συντονιστικῆς Ἐπιτροπῆς (ἡ ὁποία συνεστήθη τήν 30ήν Αὐγούστου 1960, διά διαταγῆς τοῦ προέδρου τῆς Κυβερνήσεως καί τοῦ ὑπουργοῦ Ἐθνικῆς Ἀμύνης) προέβησαν εἰς τήν σύνταξιν τοῦ σχεδίου «Περικλῆς», ὅπερ ἀπό τοῦ Αὐγούστου 1960 ἀπετέλεσεν ἐπιχείρησιν ἀναληφθεῖσαν ὑπό τοῦ κρατικοῦ μηχανισμοῦ καί κυρίως ὑπό τῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων καί τῶν Σωμάτων Ἀσφαλείας, μέ σκοπόν τήν νόθευσιν τοῦ ἐκλογικοῦ φρονήματος τοῦ λαοῦ, διά τῆς προβολῆς σχεδίου ἰδεολογικοῦ ἀγῶνος καί προβολῆς τοῦ κυβερνῶντος κόμματος τῆς ΕΡΕ, οἱ ὁποῖοι ἀπεκαλοῦντο εἰς τό σχέδιον «κυανοί» ἐν ἀντιθέσει μέ τούς ὁποίους ἀπεκαλοῦντο εἰς τό σχέδιον «κυανοί» ἐν ἀντιθέσει μέ τούς ὁπαδούς τῶν ἀντιπάλων δυνάμεων, οἱ ὁποῖοι ἀπεκαλοῦντο «κίτρινοι», τῆς λήψεως διαφόρων μέτρων καί τῆς εὐρείας χρησιμοποιήσεως τῶν μηχανικῶν καί λοιπῶν μέσων τῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων καί τῶν Σωμάτων Ἀσφαλείας.

6. Ἐξάλλου, διά τῆς αὐτῆς διαταγῆς (ἀνωτέρω παράγραφος 4) ἠσκήθη ποινική δίωξις καί κατ' ἀγνώστων στρατιωτικῶν, κατηγορουμένων: α. ἐπί παραβάσει καθήκοντος, β. ἐκδόσει ἀθεμίτων διαταγῶν καί γ. ἐκμεταλλεύσει διαπεπιστευμένων πράξεων τελεσθεισῶν ἐν Ἀθήναις καί ἀλλαχοῦ. Εἰδικώτερον, ἐκατηγοροῦντο ὅτι, διοικηταί μονάδων ὄντες, προέβησαν εἰς τήν ὑλοποίησιν, ἐφαρμογήν καί ἐκτέλεσιν τοῦ σχεδίου «Περικλῆς», δι' ἐκδόσεως διαταγῶν πρός τά ὑφιστάμενα κλιμάκια πρός συμμετοχήν τῶν ὑπ' αὐτῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων εἰς προπαγάνδα καί διανομήν διαφωτιστικοῦ ὑλικοῦ, προβολήν ἔργων πού ἐξετελοῦντο ἀπό τόν στρατόν, διάθεσιν ὀχημάτων πρός παρακολούθησιν τῶν ὑποψηφίων τῶν κομμάτων τῆς ἀντιπολιτεύσεως, ἀστυνόμευσιν τῶν ὀπαδῶν τῆς ΕΚ ὑπό τῶν ΤΕΑ κ.λ.π.

7. Ἀφορμή εἰς ὅλην αὐτήν τήν δίωξιν ἀπετέλεσεν ἡ ἔκθεσις Λουκάκη, περί τήν ὁποίαν (ὡς καί περί τήν δίωξιν) ἐθορύβησεν ὁ κεντρῶος τύπος, ὁ ὁποῖος ἐπρόβαλε τήν ἔκθεσιν ὡς πασιφανῆ ἀπόδειξιν τῆς βίας καί νοθείας τοῦ 1961, ἡ ὁποία ἠσκήθη βάσει τοῦ σχεδίου «Περικλῆς». Ἐζητήθη ἡ τιμωρία τῶν ἐνόχων, θόρυβος ἠγέρθη καί πάλιν κατά τῆς ΕΡΕ. Τί λέγει ἡ ἔκθεσις Λουκάκη;

8. Ἡ ἔκθεσις Λουκάκη ἀναφέρει ὅτι τό σχέδιον «Περικλῆς», ἐγκριθέν ὑπό τοῦ τότε πρωθυπουργοῦ (δηλαδή τοῦ Κ.Καραμανλῆ) ἀπετέλεσε γιγαντιαίαν ἐπιχείρησιν, ἡ ὁποία ἀνελήφθη ὑπό τοῦ κρατικοῦ μηχανισμοῦ, μέ σκοπόν τήν προβολήν τοῦ κρατοῦντος τότε πολιτικοῦ κόμματος καί τῆς συντριβῆς τῶν ἀντιπάλων κομμάτων.

9. Ἡ ἐπιτροπή Λουκάκη κατέληγε εἰς τό ἀνωτέρω συμπέρασμα στηριχθεῖσα: α. εἰς τό σχέδιον «Περικλῆς» καί τά πρακτικά συζητήσεως τῆς Δευτεροβαθμίου Συντονιστικῆς Ἐπιτροπῆς (Καρδαμάκης, Νάτσινας, κλπ., βλέπε ἀνωτέρω παράγρ. 5), β. εἰς ἀνευρεθείσας διαταγάς ΓΕΣ, ΑΣΔΕΝ, ΚΥΠ καί Χ. Μεραρχίας πού ἐθεώρησεν ὡς ἐκτελεστικάς τοῦ σχεδίου καί γ. εἰς τό γεγονός ὅτι, εἰς τό ΓΕΕΘΑ δέν ἀνευρέθη τό καθαρογραμμένον πρακτικόν τῆς Δευτεροβαθμίου Συντονιστικῆς Ἐπιτροπῆς, ὑπ' ἀριθ. 9/12.8.61, ἀλλά τό σχέδιον τούτου, ὅπου εἰς τήν παράγραφον 4α ὑπῆρχε διόρθωσις τῆς φράσεως: «Τοῦτο θεωρεῖται ἀναγκαῖον, κυρίως διά τήν περίπτωσιν τῆς συντόμου προκηρύξεως τῶν ἐκλογῶν» μέ τήν φράσιν: «Τοῦτο θεωρεῖται ἀναγκαῖον, κυρίως διά τήν περίπτωσιν, καθ' ἥν ἡ ἡμέρα Μ προβλέπεται ἐντός χρονικοῦ διαστήματος βραχέος». Καί

ἀκόμη ὅτι εἰς τό αὐτό πρακτικόν καί εἰς τήν παράγραφον 4β ἡ φράσις: «ὑπηρεσία ἔχει ἤδη προγραμματίσει σχέδιον ἰδεολογικοῦ ἀγῶνος καί προβολῆς τοῦ κυβερνητικοῦ ἔργου, τό ὁποῖον ἤδη ἐφαρμόζει δι' ἐνδεχομένας ἐκλογάς πρό τοῦ χειμῶνος, προπαρασκευάζει ὑλικόν, τό ὁποῖον σχεδιάζει νά ἔχῃ ἕτοιμον πρός διανομήν τάς τελευταίας πρό τῶν ἐκλογῶν ἡμέρας», ἦτο διορθωμένη ὡς ἑξῆς: «Ἡ ὑπηρεσία ἔχει ἤδη προγραμματίσει σχέδιον ἰδεολογικοῦ ἀγῶνος καί προβολῆς τοῦ κυβερνητικοῦ ἔργου, τό ὁποῖον ἤδη ἐφαρμόζει διά τήν περίπτωσιν τῆς ἡμέρας Μ ἐντός τοῦ τρέχοντος ἔτους».

Δηλαδή ἡ ἐπιτροπή Λουκάκη δέν ἀπεδέχετο τάς ὡς ἄνω διορθώσεις τοῦ πρακτικοῦ, θεωρήσασα ὅτι ἐγένετο σκοπίμως διά νά καλυφθοῦν δῆθεν αἱ ἐκλογαί πού πράγματι ἀφεώρα τό σχέδιον μέ τήν ἡμέρα Μ, πού δῆθεν ἀντεπροσώπευε κομμουνιστικόν κίνδυνον.

10. Τό βούλευμα Σίμου, ὑποβληθέν τήν 20ήν Μαΐου 1966, ἀρχίζει τήν ἐξέτασιν τῆς ὑποθέσεως ἀπό τάς κατηγορίας κατ' ἀγνώστων ἀξιωματικῶν (καί ὄχι ἀπό τούς ἐπωνύμους κατηγορηθέντας) διότι οἱ πρῶτοι ὑποτίθεται ὅτι ἐξετέλεσαν τό σχέδιον, καί εἶχε σημασίαν νά ἀποδειχθῇ ἐάν πράγματι ἐξετελέσθη ἤ ὄχι.

11. Εἰς τό βούλευμα Σίμου ἀναφέρεται ὅτι ἡ ἐκθεσις Λουκάκη πρός ἀπόδειξιν ὅτι τό σχέδιον ἐφηρμόσθη, ἐπικαλεῖται ὡρισμένας διαταγάς τοῦ ΓΕΣ, ΑΣΔΕΝ, ΚΥΠ καί Χ Μεραρχίας, πού ἐξεδόθησαν ὀλίγον πρό τῶν ἐκλογῶν τοῦ 1961.

Ἀλλά —κατά τό βούλευμα Σίμου— ἐξητάσθησαν ὡς μάρτυρες πολλοί ἀξιωματικοί κατέχοντες τάς ὑπευθύνους θέσεις καί πάντες διέψευσαν τήν ἐφαρμογήν τοῦ σχεδίου «Περικλῆς», βεβαιώσαντες ὅτι οὐδέποτε ἔλαβον γνῶσιν αὐτοῦ, τό πρῶτον δέ τό ἐπληροφορήθησαν ἀπό τόν θόρυβον εἰς τόν τύπον. Πέραν ὅμως τῶν μαρτύρων, τό βούλευμα Σίμου ὑπογραμμίζει ὅτι τό γεγονός ὅτι τό σχέδιον οὐδέποτε ἐκοινοποιήθη πρός ἐκτέλεσιν, προκύπτει ἀπό τάς καταθέσεις καί αὐτοῦ τοῦ Λουκάκη καί τῶν μελῶν τῆς ἐπιτροπῆς του, οἱ ὁποῖοι, ἐνῶ εἰς τήν ἔκθεσίν των ὑποστηρίζουν ἀνενδοιάστως τήν ἀνεπίσημον ἐφαρμογήν τοῦ σχεδίου, εἰς τάς ἐνώπιον τοῦ Εἰσηγητοῦ τοῦ Στρατοδικείου μαρτυρικάς καταθέσεις των, διατυπώνουν δισταγμούς καί ὑποθέσεις, ἐν πολλοῖς δέ καί διάφορα καταθέτουν γεγονότα.

Οὕτω, ὁ Λουκάκης καταθέτει: «Ἡ ἐφαρμογή τοῦ σχεδίου περιγράφεται εἰς τήν ἐκδοθεῖσαν Μαύρην Βίβλον τῆς ΕΚ». «Δέν γνωρίζω ἐάν συνεκροτήθησαν καί ἐλειτούργησαν αἱ προβλεπόμεναι ὑπό τοῦ σχεδίου τούτου συντονιστικαί ἐπιτροπαί». Ἐνῶ ἐπί σειρά διαταγῶν, αἱ ὁποῖαι εἰς τήν ἔκθεσίν του παρουσιάζονται ὡς ἀποδεικνύουσαι τήν ἐφαρμογήν τοῦ σχεδίου, λέγει: «αἱ διαταγαί αὐταί ἀντικομμουνιστικοῦ περιεχομένου, καλύπτουν βέβαια ἐπί μέρους ἐπιταγάς τοῦ σχεδίου «Περικλῆς», πλήν δέν δύναμαι νά βεβαιώσω ὅτι ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι τάς ἐξέδωσαν ἦσαν ἐν γνώσει τοῦ σχεδίου «Περικλῆς» καί ἐνήργουν ἐνσυνειδήτως διά τήν ἐφαρμογήν τοῦ σχεδίου».

Ὁ ταξίαρχος Τσεπαπαδάκης (μέλος τῆς ἐπιτροπῆς Λουκάκη) καταθέτει: «Ὅτι δέν εὑρέθησαν εἰς τά ἀρχεῖα στοιχεῖα μαρτυροῦντα τήν κοινοποίησιν τοῦ σχεδίου «Περικλῆς» εἰς τάς μεγάλας μονάδας, ἡ δέ ἐφαρμογή του, ἐγένετο διά τμηματικῶν διαταγῶν, αἵτινες φαίνονται ὅτι ἦσαν προφορικαί, ὡς ἄλλωστε τό σχέδιον τοῦτο προβλέπει».

Ἐν τούτοις, μή ὢν βέβαιος περί τῆς ἐκτελέσεως τοῦ σχεδίου, ἀλλά συμπερασματικά ἐξάγων, καταθέτει ὅτι «αἱ διαταγαί ἐν τούτοις τῆς ΙΙ καί Χ Μεραρχίας φαίνεται ὅτι εἶναι εἰς ἐκτέλεσιν τοῦ σχεδίου Περικλῆς». Καί περαιτέρω καλούμενος ὑπό τοῦ ἀνακριτοῦ, ὅπως καταθέσῃ συγκεκριμένας περιπτώσεις ἐφαρμογῆς τοῦ σχεδίου, βεβαιοῖ ἐπί λέξει ὅτι «προσωπικῶς δέν ἔχω συγκεκριμένον τι περιστατικόν ν' ἀναφέρω, διότι κατά τόν πρό τῶν ἐκλογῶν τοῦ 1961 χρόνον δέν εἶχον διοίκησιν μονάδος».

Ἀλλά καί τά ἄλλα δύο μέλη τῆς ἐπιτροπῆς Λουκάκη, οἱ Παπατέρπος καί Μπάλλας Ἀνάργ., ὑπό τό αὐτό πνεῦμα καταθέτουν.

12. Ἀλλά πέραν τῶν ἀνωτέρω, τό βούλευμα Σίμου ἀναφέρει ὅτι τό γεγονός ὅτι τό σχέδιον οὐδέποτε ὑλοποιήθη καί ἐφαρμόσθη, προκύπτει καί ἐξ ἄλλων στοιχείων, μεταξύ τῶν ὁποίων ἀναφέρονται σειρά μέτρων πού προβλέπει τό σχέδιον καί τά ὁποῖα οὐδέποτε ἐλήφθησαν καί οὐδέποτε ἐξεδόθησαν διαταγαί λήψεώς των. Καί ἀκόμη ἀναφέρεται ὅτι ἡ Δευτεροβάθμιος Συντονιστική Ἐπιτροπή (Καρδαμάκη, Νάτσικα, κλπ.), μετά τάς δύο συνεδριάσεις (12.8.61 καί 8.9.61), καθ' ἃς συνεζήτησαν τό σχέδιον, συνῆλθε, μέχρι τάς ἐκλογάς, καί ἄλλας τρεῖς φοράς (29.9.61, 6.10.61 καί 16.10.61) καί ἐξεδόθησαν ἀντίστοιχα πρακτικά ὅπου οὐδεμία μνεία περί τοῦ σχεδίου γίνεται. Ἐνῶ, ἐάν διά τοῦ σχεδίου ἀπεσκοπεῖτο βιασμός τῆς λαϊκῆς θελήσεως, φυσικόν ἦτο τό θέμα νά ἀπησχόλη τήν ἐπιτροπήν καί νά εἶχε γίνει εὐρεῖα περί αὐτοῦ συζήτησις.

13. Τό βούλευμα Σίμου δέχεται, τέλος, ὅτι ὡρισμέναι διαταγαί, πού ἐξεδόθησαν ἀπό ὡρισμένας μονάδας καί ἐθεωρήθησαν ἀπό τήν ἐπιτροπήν Λουκάκη ὡς ἀποδεικνύουσαι τήν ἐφαρμογήν τοῦ σχεδίου, οὐδεμίαν σχέσιν μέ αὐτό ἔχουν. Δυνατόν ὡρισμέναι φραστικαί διατυπώσεις νά συμπίπτουν, τό περιεχόμενον ὅμως τῶν διαταγῶν ἀπέβλεπε εἰς καθαρῶς ἀντικομμουνιστικούς σκοπούς καί ἦτο ὅμοιον μέ παρομοίας διαταγάς, αἱ ὁποῖαι ἀπό ἐτῶν ἐξεδίδοντο πρός ἀντιμετώπισιν τῆς κομμουνιστικῆς ἰδεολογίας.

14. Τέλος, τό βούλευμα Σίμου παραδεχόμενον ὅτι τό σχέδιον «Περικλῆς» οὐδεμίαν σχέσιν εἶχε μέ τόν βιασμόν τῆς λαϊκῆς θελήσεως καί ὅτι οὐδέποτε ἐφηρμόσθη, ἀπεφάνθη ὅπως μή γίνῃ κατηγορία οὔτε κατά τῶν ἐπωνύμων στρατιωτικῶν οὔτε κατ' ἀγνώστων στρατιωτικῶν»[114].

ΜΑΡΤΙΟΣ - ΑΠΡΙΛΙΟΣ 1965

Ἐνῶ συνεχίζονται οἱ ἐργασίες τῆς Ἀνακριτικῆς Ἐπιτροπῆς πού ἐπιφόρτισε ἡ Βουλή μέ τή διερεύνηση τῶν κατηγοριῶν πού διατύπωσαν σέ βάρος του οἱ βουλευτές τῆς ΕΔΑ γιά τήν ὑπόθεση τῆς ΔΕΗ, ὁ Κ. Καραμανλῆς ἐκμυστηρεύεται σέ στενούς συνεργάτες καί φίλους τίς σκέψεις του γιά τόν τρόπο ἀντιμετωπίσεως τῆς συκοφαντικῆς ἐκστρατείας.

Σέ ἐπιστολή πρός τόν Π. Πιπινέλη, στίς 19 Μαρτίου, διαγράφει τή γενική τοποθέτησή του:

«Δέν γνωρίζω ἐάν ἔγιναν καί ποῖα σφάλματα μέχρι τῆς στιγμῆς. Ἐκεῖνο πού γνωρίζω εἶναι ὅτι δέν συγχωρεῖται περαιτέρω ἀνοχή ἔναντι αὐτῆς τῆς ἀθλιότητος, ὅταν ὑπάρχη δεδομένος ὁ δόλος τῆς Κυ-

βερνήσεως καί τῆς ἐπιτροπῆς. Οὔτε ἐπιτρέπεται ν' ἀφεθῆ στό περιθώριο ἕνα θέμα, τό ὁποῖον πέραν τῆς τεραστίας ἠθικῆς του πλευρᾶς, προσφέρει εὐκαιρίαν συνεχοῦς σφυροκοπήματος τῆς Κυβερνήσεως.

Συμφωνῶ μέ τή γνώμη σου ὅσον ἀφορᾶ τήν ἰδική μου στάση. Γι' αὐτό ἄλλωστε καί τήν ἐτήρησα μέχρι τοῦδε. Αὐτό ὅμως διευκολύνεται ὅταν ὑπάρχη ἡ πεποίθησις ὅτι ἐπί τόπου γίνεται ὅ,τι ἐπιβάλλεται διά ν' ἀποκαλυφθῆ ἡ ἀτιμία καί νά προστατευθῆ ἡ ὑπόληψίς μου.

Χωρίς νά θέλω νά ὑπαγορεύσω γραμμή εἰς τό κόμμα, δικαιοῦμαι, νομίζω, νά ἀναμένω ὅπως θεωρῆ τό θέμα αὐτό πρωταρχικό. Ὄχι τόσο διότι μέ ἀφορᾶ προσωπικῶς, πού ἔχει κάποια σημασία καί αὐτό, ἀλλά διότι ἡ ἔλλειψις ἀναλόγων μέ τό μέγεθος τῆς ἀθλιότητος αὐτῆς ἀντιδράσεων θά μαρτυροῦσε καθολικήν παρακμήν τοῦ τόπου.

Κάμετε, ἐν πάσῃ περιπτώσει, ὅ,τι σᾶς φωτίσει ὁ Θεός γιά νά προστατεύσετε τήν ὑπόληψιν τοῦ τόπου, τοῦ κόμματος καί τέλος τήν ἰδικήν μου»[115].

Θά ἦταν, πράγματι, ἀπόλυτα εὔλογο κάθε αἴσθημα ἀνησυχίας καί δυσφορίας ἐκ μέρους τοῦ Κ. Καραμανλῆ. Μία πρώτη ἀφορμή θά ὄφειλε νά ἐντοπιστεῖ στή μειωμένη ἀντίδραση τῆς ἑλληνικῆς καί τῆς διεθνοῦς κοινῆς γνώμης ἀπέναντι στήν ἀπόφαση γιά τή σύσταση ἐξεταστικῆς ἐπιτροπῆς. Πέρα ἀπό τούς ἀνασταλτικούς παράγοντες στήν ἀνάληψη μιᾶς ἀποδοτικότερης ἀντιπολιτευτικῆς ἐκστρατείας στό ἐσωτερικό, δέν εἶχε ἐπιτευχθεῖ σέ ἱκανοποιητικό βαθμό καί ἡ ἐνημέρωση τῆς διεθνοῦς κοινῆς γνώμης. Οἱ δηλώσεις τοῦ Π. Κανελλόπουλου πρός τούς ξένους ἀνταποκριτές δέν εἶχαν ἐξασφαλίσει τήν ἐπιθυμητή δημοσιότητα:

«Ἡ ἐπαφή πού εἶχα, ὅταν κατηρτίσθη ἡ ἐπιτροπή, ἦτο τοιαύτη, ὥστε ἀπορῶ πράγματι πῶς ὁ ξένος τύπος δέν ἐθεώρησε ἀναγκαῖον νά κατατοπίση τήν διεθνῆ κοινήν γνώμην ἐπί ἑνός τόσον σημαντικοῦ, ἀπό ἠθικῆς ἀπόψεως, θέματος...»[116].

Ἀλλ' ἡ δυσφορία καί ἡ ἀνησυχία τοῦ Κ. Καραμανλῆ ἦταν κυρίως ἀπότοκη τῶν πληροφοριῶν του γιά τό χειρισμό τοῦ θέματος τῆς παραπομπῆς στό ἐσωτερικό τῆς χώρας καί, εἰδικότερα, στό πλαίσιο τῶν διαβουλεύσεων τῆς εἰδικῆς ἀνακριτικῆς ἐπιτροπῆς.

Ἡ ἀνακριτική ἐπιτροπή εἶχε ἀπαρτιστεῖ ἀπό δώδεκα μέλη: Ἰ. Μπούτος, Κ. Καλλίας, Κ. Παπακωνσταντίνου, Γ. Ράλλης, Γ. Βασιλᾶτος, Γ. Γρηγορίου, Τ. Κεφαλληνός, Φ. Παπαδόπουλος, Ἀ. Σπηλιᾶκος, Ἰ. Σεργάκης, Κ. Τσιριμῶκος καί Σ. Ἠλιόπουλος. Οἱ τέσσερις πρῶτοι ἀνῆκαν στήν ΕΡΕ, οἱ ὑπόλοιποι στήν ΕΚ καί στήν ΕΔΑ. Τό ἔργο τῆς ἐπιτροπῆς συνάντησε ἀπό τήν ἀρχή σοβαρές δυσκολίες. Ἡ ἀπροθυμία τῶν μαρτύρων νά προσέλθουν καί νά καταθέσουν (ὅπως λ.χ. ὁ Ἀν. Δημητρακόπουλος πού ἔστειλε σημείωμα μέ τίς ἀπόψεις του, ἀλλ' ἀπέφυγε νά παρουσιαστεῖ αὐτοπροσώπως)[117], ὁ ὄγκος τοῦ ὑπό ἐξέταση ὑλικοῦ καί, κυρίως, ἡ διάσταση στίς ἀπόψεις τῆς μειοψηφίας καί τῆς πλειοψηφίας τῶν μελῶν τῆς ἐπιτροπῆς, καθιστοῦσαν προβληματική τή διεκπεραίωση τοῦ ἔργου της. Ἐνῶ, πράγματι, οἱ ἐκπρόσωποι τῆς ΕΚ καί τῆς ΕΔΑ προσπαθοῦσαν νά στηρίξουν τήν κατηγορία ἐναντίον τοῦ Κ. Καραμανλῆ καί τῶν συνεργατῶν του, οἱ τέσσερις ἐκπρόσωποι τῆς ΕΡΕ ἀναζητοῦσαν τά στοιχεῖα γιά τήν ἀναίρεση κάθε πιθανῆς μομφῆς καί τήν ἐξάλειψη κάθε ἀμφιβολίας γιά τήν ἄμεμπτη διαχείριση τῶν ἐπίμαχων ὑποθέσεων. Μέ γενικότερες πολιτικές σκοπιμότητες συνδυαζόταν καί ἡ ἀντίστοιχη τακτική τῶν δύο πλευρῶν, παρελκυστική τῆς διαδικασίας, προκειμένου νά ἐκκρεμεῖ ἡ κατηγορία, ἤ ἐπιταχυντική, προκειμένου νά ἀποκατασταθεῖ τό ταχύτερο ἡ ἀλήθεια.

Ὁ Κ. Καραμανλῆς δέν ἔπαυσε νά παρακολουθεῖ μέ προσοχή τήν ἐξέλιξη τῆς ὅλης ὑποθέσεως καί νά διατυπώνει τίς ἀπόψεις του γιά τό χειρισμό τοῦ ζητήματος ἀπό τούς ἐκπροσώπους τῆς ΕΡΕ. Ἡ σχετική ἀλληλογραφία του μέ τόν Κ. Παπακωνσταντίνου, κυρίως, ἀλλά καί μέ ἄλλα ἰθύνοντα στελέχη τῆς παρατάξεως —ὅπως ἰδίως ὁ Π. Κανελλόπουλος, ὁ Κ. Τσάτσος ἤ ὁ Π. Πιπινέλης— εἶναι ἰδιαίτερα διαφωτιστική.

Ἐνδεικτικά, ὁ βραδύς ρυθμός τῶν ἐργασιῶν τῆς ἐπιτροπῆς θά παρωθήσει τόν ἱδρυτή τῆς ΕΡΕ νά ἀπευθυνθεῖ στόν Κ. Παπακωνσταντίνου, στίς 10 Μαρτίου:

«Ἀπό τό γράμμα σου καί ἀπό ὅσα μοῦ εἶπεν ὁ Ἀχιλλεύς, προκύπτει ὅτι ὄχι μόνον θεωρεῖτε ἀναπόφευκτον, ἀλλά καί ὠφέλιμον τήν παράτασιν τῆς ἐκκρεμότητος τῆς ὑποθέσεως τῆς παραπομπῆς. Ἡ ἄποψίς μου ἦτο ὅτι θά ἔπρεπε νά ἐπιταχυνθῆ ἡ ὅλη διαδικασία, ὅτι θά ἔπρεπε νά στιγματισθῆ ἡ Κυβέρνησις καί τέλος, μέ τήν εὐκαιρίαν αὐτήν, νά διαφωτισθῆ ἡ κοινή γνώμη διά τό μέγεθος τῆς ἀτιμίας πού γίνεται εἰς βάρος μου.

Εὑρισκόμενος ὅμως μακράν δέν δύναμαι νά ἐκτιμήσω τά ὑπάρχοντα δεδομένα καί νά ἐπιμείνω ἐπί τῆς ἀνωτέρω ἀπόψεώς μου. Φοβοῦμαι ὅμως ὅτι τό θέμα ἐκφυλίζεται καί μεταβάλλεται εἰς ρουτίναν, καί ὅτι ἡ παράτασις τῆς ἐκκρεμότητος παρέχει εἰς τήν Κυβέρνησιν τήν δυνατότητα νά μηχανορραφῆ εἰς βάρος μου.

Μοῦ γράφεις ὅτι κατά τήν προχθεσινήν σύσκεψιν, διεπιστώθη ὅτι ὁ πρόεδρος εἶναι αἰχμάλωτος... Τί ἐννοεῖς; Θά μοῦ ἦτο ἄκρως δυσάρεστον νά διαπιστώσω ὅτι οἱ παλαιοί μου συνεργάται δέν δείχνουν τό ἐνδιαφέρον πού ἐπιβάλλεται γιά τήν περίπτωσίν μου. Μοῦ γράφεις ἐπίσης ὅτι δέν γνωρίζεις πῶς εἶναι

προτιμώτερον νά ἀντιμετωπίσω ἐνδεχομένην πρόσκλησίν μου ἀπό τήν ἐπιτροπήν. Ἐάν μοῦ γίνη πρόσκλησις, ὑπάρχουν τρεῖς τρόποι ἀντιδράσεως: Νά τήν ἀγνοήσω τελείως, ν' ἀπαντήσω μέ μίαν περιφρονητικήν φράσιν καί νά προσθέσω εἰς τήν φράσιν αὐτήν τούς λόγους, οἱ ὁποῖοι ἀποδεικνύουν ὅτι πρόκειται περί ἱστορικῆς ἀτιμίας. Τί συμβουλεύεις; Καί πότε ὑπολογίζεις ὅτι θά μοῦ γίνη ἡ πρόσκλησις; Ὅσον ἀφορᾶ τό ἔργον τῆς ἐπιτροπῆς, νομίζω ὅτι θά ἠδύνατο νά ἐπισπευθῆ. Ἐάν τούς ὑποχρεώνατε νά καταρτίσουν πρόγραμμα τό ὁποῖον νά καθορίζη τά θέματα, τούς μάρτυρας καί συνεπῶς καί τόν χρόνον. Νομίζω ὅτι κατ' αὐτόν τόν τρόπον θά ἦτο δυνατόν νά τελειώσητε ἐντός τῆς παρούσης συνόδου. Πάντως ἐκεῖνο πού ἐπιβάλλεται εἶναι νά ἐπισπεύσητε τήν ἐξέτασιν τῶν κυριωτέρων μαρτύρων (Κανελλόπουλος, Πρωτοπαπαδάκης, Γουναράκης, Δημητρακόπουλος κ.λπ.) εἰς τρόπον ὥστε, ἀνεξαρτήτως ἐξελίξεων, νά ὑπάρχουν αἱ καταθέσεις των.

Μοῦ κάμει κατάπληξιν, ἀλλά προδίδει καί τό κλῖμα τό ὁποῖον ὑφίσταται εἰς τόν τόπον, τό γεγονός ὅτι κατήντησε νά γίνεται μία πρωτοφανής πολιτική ἀτιμία καί νά φοβούμεθα νά τήν καταγγείλουμε διά νά μή ἐξοργίσουμε τούς ἀδικοῦντας καί τούς δώσουμε τό πρόσχημα νά κάμουν χειρότερα. Διότι ἐάν ἠνόησα καλῶς, αὐτό ἦτο τό συμπέρασμα τῆς συσκέψεως.

Σκεφθήκατε ποτέ τί θά συνέβαινε ἐάν ἀντεστρέφοντο οἱ ὅροι; Ἐάν δηλαδή τήν ἀτιμίαν αὐτήν τήν εἴχαμε διαπράξει ἡμεῖς εἰς βάρος τῶν ἀντιπάλων μας; Δέν θά μέναμε ὡς Κυβέρνησις οὔτε ἐπί μίαν στιγμήν! Ὁπωσδήποτε, μή δυνάμενος νά ἐξηγήσω ὅλα ὅσα συμβαίνουν τόν τελευταῖον καιρόν ἐν Ἑλλάδι, ἀφήνω στά χέρια σας καί ἰδιαιτέρως στά δικά σου τήν ὑπόληψίν μου πού συνδέεται καί μέ τήν ὑπόληψιν τοῦ κόμματος εἰς τόν τόπον»[118].

Δύο μῆνες μετά τή σύσταση τῆς εἰδικῆς ἐπιτροπῆς τῆς Βουλῆς, ἡ πορεία τοῦ ἀνακριτικοῦ ἔργου ἔτεινε νά δικαιώσει τίς ἀνησυχίες τοῦ Κ. Καραμανλῆ. Τόν Ἀπρίλιο, ἡ Κυβέρνηση ἄφησε νά διαφανεῖ καθαρά ὅτι δέν ἀπέβλεπε τόσο στή δικαστική ἐκκαθάριση τῆς ὑποθέσεως ὅσο στήν παράταση τῆς ἐκκρεμότητας. Σέ ἐπιστολή του πρός τόν Κ. Καραμανλῆ, ὁ Κ. Παπακωνσταντίνου θά ἐπισημάνει τήν παρελκυστική αὐτή τακτική καί θά ἐπιχειρήσει νά ἀναλύσει τή στάση τῆς μειοψηφίας στούς κόλπους τῆς ἐπιτροπῆς[119].

Τό κείμενο τῆς ἀπαντήσεως τοῦ Κ. Καραμανλῆ, μέ ἡμερομηνία 27 Ἀπριλίου, περιέλαβε, μεταξύ ἄλλων, τήν ἀκόλουθη διαπίστωση:

«Τό τελευταῖο γράμμα σου διττῶς δυσάρεστο. Διαπιστώνεις τάς δολίας προθέσεις τῆς ἐπιτροπῆς ἀφ'

Τό ἔργο τῶν Κρεμαστῶν 'Αχελώου.

ένός καί τήν ἀδιαφορίαν τῶν φίλων μου ἀφ' ἑτέρου. Ὅπως ἀντιλαμβάνεσαι, ἐκεῖνο πού μέ λυπεῖ περισσότερο εἶναι τό δεύτερο, τόσον γιά λόγους συναισθηματικούς ὅσον καί γιά λόγους οὐσιαστικούς. Μή δυνάμενος, λόγῳ τῆς ἰδιοτύπου θέσεως εἰς τήν ὁποίαν εὑρίσκομαι, νά ἀντιδράσω προσωπικῶς ἐναντίον τῶν κακοηθειῶν τῶν ἀντιπάλων μου, ἦτο φυσικόν νά ἀναμένω ἀπό τούς παλαιούς μου συνεργάτας νά προστατεύσουν, δι' ὅλων τῶν μέσων, τήν ὑπόληψίν μου, πού στήν περίπτωσιν αὐτή δέν εἶναι ξένη πρός τήν ἱστορίαν τοῦ κόμματος, ἀκόμη καί τήν ἱστορίαν τοῦ τόπου μας. Νομίζω ὅτι ὁ ἱστορικός θά διατυπώση τάς κρίσεις του καί διά τάς ἀντιδράσεις τῶν φίλων μου, ἀλλά καί τῆς ποικιλωνύμου ἡγεσίας τοῦ τόπου, τῆς ὁποίας ἡ ἠθική ἀδράνεια δημιουργεῖ βαρείας ἀνησυχίας διά τό μέλλον. Διότι ποῖος δύναται νά αἰσθάνεται ἀσφαλής ὅταν διώκομαι ἐγώ κατά τρόπον τόσον ἀπροσχημάτιστον;

Τό δέ χειρότερον εἶναι ὅτι δέν ἠμπορῶ νά ὑποδείξω εἰς τό κόμμα τό καθῆκον του, ὄχι μόνον διά λόγους ἀξιοπρεπείας, ἀλλά καί διότι ἡ διατύπωσις οἱουδήποτε παραπόνου ἀπό μέρους μου θά ἠδύνατο νά προκαλέση παρεξηγήσεις καί ἐνδεχομένως ἐπικινδύνους ἀναταραχάς εἰς τούς κόλπους του»[120].

Ὁπωσδήποτε, ἡ γενική ἐπισκόπηση τῆς ἀνακριτικῆς διαδικασίας, παράλληλα μέ τήν ἐπισήμανση τῶν ἀδυναμιῶν πού προαναφέρθηκαν, δέν θά ὄφειλε νά ὁδηγήσει στήν παραγνώριση καί τῶν θετικῶν στοιχείων πού, παρά τίς ἐκβιαστικές πιέσεις, ἦταν ἀναπότρεπτο νά ἔρθουν στό φῶς. Τό ἀβάσιμο τῶν κατηγοριῶν ἐναντίον τοῦ Κ. Καραμανλῆ καί τῶν συνεργατῶν του ἐπιβεβαιώθηκε, ὅταν μάρτυρες καθολικοῦ κύρους καί ἀναγνωρισμένης ἐντιμότητας κατέρριψαν κάθε μομφή. Οἱ καταθέσεις ἀνώτατων κρατικῶν λειτουργῶν, τοῦ διοικητῆ καί τοῦ ὑποδιοικητῆ τῆς Τράπεζας τῆς Ἑλλάδος, τῶν μελῶν τοῦ ΔΣ τῆς ΔΕΗ καί ἀνώτατων τεχνικῶν ὑπαλλήλων της —μέ πρῶτο τόν ἐπανειλημμένως εὔφημα μνημονευόμενο στό πόρισμα τῆς Ἐπιτροπῆς Ἐκτάκτου Ἐλέγχου, Δ. Παπαλεονάρδο— καί, τέλος, οἱ ἐπιστολές τοῦ τότε κυβερνητικοῦ ἐπιτρόπου καί πρώην προέδρου τῆς ἐπιχειρήσεως, Α. Δημητρακόπουλου— γνωστοῦ ὡς ἀντιπάλου τῆς ΕΡΕ, ἀρκοῦσαν γιά νά καταστήσουν διάτρητη τήν κατηγορία. Ὁ ἴδιος ὁ εἰσηγητής τῆς πλειοψηφίας θά ἀναγνωρίσει στή διάρκεια τῆς συζητήσεως τοῦ τελικοῦ πορίσματος στή Βουλή ὅτι ἡ κατηγορία στερήθηκε τή συμπαράσταση τῶν μαρτύρων καί, στήν ἀδυναμία του νά δικαιολογήσει τήν ἀνεπάρκεια τῶν μαρτυρικῶν καταθέσεων γιά τή στήριξη τῆς κατηγορίας, θά καταφύγει στήν ἐξήγηση ὅτι οἱ μάρτυρες ἐξετάζονταν κάτω ἀπό τά βλέμματα τῶν βουλευτῶν τῆς μειοψηφίας! Ἰδιαίτερα χαρακτηριστική, στό σημεῖο αὐτό, ἦταν ἡ διαπίστωση τοῦ Σ. Μαρκεζίνη, στή διάρκεια τῆς τελικῆς συζητήσεως στή Βουλή, ὅτι οἱ κατήγοροι δέν κατόρθωσαν, ὄχι μόνο νά ἐξασφαλίσουν ἀποδείξεις εὐθυνῶν σέ βάρος τῶν ἐλεγχόμενων, ἀλλ' οὔτε καί νά πιθανολογήσουν σχετικές ἐνδείξεις[121].

Ἐνῶ ὅμως τά γεγονότα αὐτά, μέ τήν πρόοδο τῆς ἀνακριτικῆς διαδικασίας, δέν θά ἦταν νοητό παρά νά προδικάζουν, προτοῦ ἤδη ὁλοκληρωθεῖ τό ἔργο τῆς ἐπιτροπῆς, τήν κατάρριψη κάθε ἀβάσιμης κατηγορίας, ἡ ἐπικράτηση τῶν πολιτικῶν σκοπιμοτήτων ἔφερε σέ δεύτερη μοῖρα τήν ἀντικειμενική ἀναζήτηση τῆς ἀλήθειας. Τό κλῖμα τῆς ἀνησυχίας πού ἦταν εὔλογο νά διακατέχει, κάτω ἀπό ἀνάλογες συνθῆκες, τά στελέχη καί τήν κοινή γνώμη τῆς ΕΡΕ, διερμηνεύεται καί σέ ἐπιστολή τοῦ Π. Κανελλόπουλου πρός τόν Κ. Καραμανλῆ, στίς 30 Ἀπριλίου 1965:

«Σήμερα θά ἐξετασθῶ ὡς μάρτυς ἐνώπιον τῆς ἀνακριτικῆς ἐπιτροπῆς. Τώρα εἶναι μεσημέρι. Ἀσφαλῶς θά μέ κρατήσουν —καί τό θέλω κι ἐγώ— ἕως τά μεσάνυχτα. Θά γράψω εἰς ὑστερόγραφον τάς ἐντυπώσεις μου.

Χθές τό βράδυ —ἕως τάς 2 μετά τά μεσάνυχτα— εἶχα σύσκεψιν εἰς τό σπίτι μου μέ Παπακωνσταντίνου, Παπαληγούρα, Καλλία, Μποῦτον καί Μάρτην (Πρωτοπαδάκης καί Ράλλης εἶναι ἐκτός Ἀθηνῶν). Ἐξητάσαμεν ὅλας τάς πτυχάς τοῦ προβλήματος, ἐπί τῶν ὁποίων θά ἐξετασθῶ, ἀλλά καί ὅλα τά ἐνδεχόμενα πού συνδέονται μέ τήν ἐξέλιξιν τοῦ ζητήματος. Ἐν πρώτοις, ἐπίτρεψέ μου να Σοῦ εἰπῶ —ἤ μᾶλλον νά ἐπαναλάβω, διότι ἐάν ἐνθυμοῦμαι καλά, τό εἶπα καί εἰς τήν προηγουμένην ἐπιστολήν μου— ὅτι, τοὐλάχιστον εἰς τό ἐσωτερικόν τῆς Ἑλλάδος, ἡ ὅλη ὑπόθεσις τῆς ἀνακριτικῆς ἐπιτροπῆς ἔχει προκαλέσει εἰς μέν τούς ἰδικούς μας ἀγανάκτησιν (ἀπόδειξις ἡ καταπληκτική εἰς ὄγκον καί πεῖσμα συγκέντρωσις Ἀθηνῶν), εἰς δέ τά ἄλλα τμήματα τῆς κοινῆς γνώμης ἀδιαφορίαν. Ἐάν —ὅπερ πιθανώτατον— καταλήξη ἡ ἀνακριτική ἐπιτροπή εἰς πρότασιν παραπεμπτικήν, ἡ ὀργή τῶν ἰδικῶν μας (καί πολλῶν πού θά γίνουν ἐκ τοῦ λόγου αὐτοῦ ἰδικοί μας) θά αὐξηθῆ, ἀλλά καί μέρος τῶν ἀντιπάλων μας, μεταξύ τῶν λαϊκῶν εἰδικά κύκλων, θά ἐντραπῆ. Δι' αὐτό, ἐνῷ κατανοῶ ψυχολογικῶς τήν ἠθικήν Σου ἐξέγερσιν καί τό γεγονός ὅτι, ὅπως μοῦ λέγουν φίλοι πού Σ' ἐπισκέπτονται, εἶσαι ἐξ αἰτίας τῆς ἀνηκούστου περιπετείας στενοχωρημένος, τολμῶ νά Σέ παρακαλέσω νά παραμερίσης, ὅσον Σοῦ εἶναι δυνατόν, τάς δυσαρέστους σκέψεις ἀπό τόν νοῦν Σου. Τό συντριπτικῶς μέγιστον τμῆμα τοῦ λαοῦ θά θεωρήση τήν παραπεμπτικήν πρότασιν —ἤ καί τήν τυχόν (λίαν ἀβεβαίαν) δυσμενῆ ἀπόφασιν τῆς Βουλῆς— ὡς καθαρῶς πολιτικήν δίωξιν.

Λέγω ὅτι τό δεύτερον εἶναι λίαν ἀβέβαιον. Ἡ μυστική ψηφοφορία —καί θά ἀγωνισθῶ πρός *πᾶσαν* κατεύθυνσιν νά γίνη ἡ ψηφοφορία, ἐν περιπτώσει πού θά κατατεθῆ προσεχῶς (ὅπερ σχεδόν βέβαιον) τό πόρισμα, *προτοῦ* κλεισθῆ ἡ σύνοδος —δέν ἠμπορεῖ νά ἐλεγχθῆ καί καθοδηγηθῆ πλήρως ὑπό τοῦ Παπανδρέου. Ἀλλά καί ἐάν ὑποτεθῆ, πρᾶγμα φυσικά πού δέν ἀποκλείω διόλου, ὅτι ἡ ἔκβασις τῆς ἐν τῇ Βουλῇ ψηφοφορίας θά εἶναι δυσμενής, θά ἔχωμεν στάδιον ἐντονωτάτου ἀγῶνος ὑπό μορφάς πού κατά τήν ὥραν ἐκεί-

νην — καί *μόνον* τήν ὥραν ἐκείνην — θά εἶναι δυνατόν νά κριθοῦν καί ἀποφασισθοῦν. Θά μοῦ δοθῇ δ' ἐξ ἄλλου, εἰς τήν δυσμενῆ αὐτήν περίπτωσιν, ἡ νέα εὐκαιρία νά καλέσω τούς ξένους ἀνταποκριτάς καί νά προβῶ εἰς καταγγελίαν τοῦ πράγματος μέ ἐπιχειρήματα *καί ἐπί τῆς οὐσίας* πού ἐλπίζω ὅτι θά δημοσιευθοῦν εἰς τόν ξένον τύπον.

Πιστεύω ἀκραδάντως ὅτι ἡ χαραχθεῖσα γραμμή ὑπῆρξεν ἡ ὀρθή. Ἡ συμμετοχή μας εἰς τήν ἀνακριτικήν ἐπιτροπήν ὑπεχρέωσε σχεδόν ὅλους τοὺς μάρτυρας — ὅλους τούς σοβαρούς, πλήν δύο τριῶν ἀσημάντων— νά εἰποῦν τήν ἀλήθειαν κατά τρόπον πού, ὅταν δημοσιευθοῦν αἱ καταθέσεις των ἤ μάλλον ἀνθολογία τῶν καταθέσεων προσιτή εἰς τό μέγα κοινόν, θά πείσῃ καί τούς μᾶλλον δυσπίστους ὅτι ἐκάμαμε ὅ,τι τό συμφέρον τῆς χώρας ἐπέβαλλε. Δέν ἔχω τήν παραμικράν ἀνησυχίαν ὡς πρός τάς ἀπωτέρας — ἤ καί ἀμέσους— συνεπείας καί αὐτῆς ταύτης τῆς δυσμενοῦς ἐκβάσεως τῆς ψηφοφορίας ἐν τῇ Βουλῇ. Ἡ ταλαιπωρία βέβαια τῶν ἐδῶ φίλων μας εἶναι μεγάλη — ὁ Παπαληγούρας, παρά τάς ἀντιθέτους συστάσεις μου, εὑρίσκεται εἰς ἀφάνταστον ἐκνευρισμόν—, ἀλλά ἡ συνέχεια θά ἀποτελέση ἀφορμήν ἐντροπῆς μόνον τῶν ἀντιπάλων μας»[122].

Ἡ ἔνταση πού ἔτεινε να κλιμακωθεῖ σέ συνάρτηση μέ τή διενέργεια τῆς ἀνακρίσεως, θά ἐγγίσει τό ἀπόγειό της ὅταν, στίς 19 Ἀπρίλίου, ἡ ἀνακριτική ἐπιτροπή ἀπευθύνει στόν Κ. Καραμανλῆ τήν ἀκόλουθη πρόσκληση:

«Ἔχομεν τήν τιμήν νά σᾶς γνωρίσωμεν ὅτι ἡ δυνάμει τῆς ἀπό 12 Φεβρουαρίου ἐ.ἔ. συσταθεῖσα ἐπιτροπή μας βάσει τῶν διατάξεων τοῦ Νόμου ΦΑΣΤ΄ ὥρισε τήν 10ην Μαΐου, ἡμέραν Δευτέραν καί ὥραν 6.30 μ.μ., ἵνα, ἐφ' ὅσον κρίνητε ἀναγκαῖον, ἐμφανισθῆτε ἐνώπιον αὐτῆς πρός παροχήν οἱασδήποτε ἐξηγήσεως ἐπί τῆς ἀπό 22 Ἰανουαρίου 1964 προτάσεως περί διώξεως τῶν τέως κ.κ. ὑπουργῶν»[123].

Ὁ Κ. Καραμανλῆς θά ἀρνηθεῖ νά παραλάβει τήν πρόσκληση τῆς ἀνακριτικῆς ἐπιτροπῆς. Μέ ἀπόφαση τῆς εἰσαγγελικῆς ἀρχῆς, ἡ ὁποία καί θά ἐπιληφθεῖ σχετικά μετά ἀπό ἰδιωτική καταγγελία, ἡ ἐνέργειά του αὐτή δέν θά θεωρηθεῖ ὡς ἀντικειμένη σέ ὁποιαδήποτε διάταξη τοῦ νόμου.

Σχετικά, ὁ ἴδιος ὁ Κ. Καραμανλῆς ἐπισημαίνει σέ ἐπιστολή του πρός τόν Κ. Παπακωνσταντίνου, στίς 3 Μαΐου 1965:

«Τήν πρόσκλησιν, τήν ὁποίαν μοῦ ἀπηύθυνεν ἡ ἐπιτροπή διά τοῦ προξενείου, τήν ἐπέστρεψα ὡς ἀπαράδεκτον ἐφ' ὅσον ἡ θέσις μου εἶναι ὅτι ἀρνοῦμαι νά συμπράξω εἰς μίαν ὑπόθεσιν, τήν ὁποίαν θεωρῶ καθαράν πολιτικήν σκευωρίαν. Ὑπό τό πνεῦμα αὐτό κατήρτισα δύο δηλώσεις, μίαν βραχεῖαν εἰς τήν ὁποίαν ἐξηγῶ τούς λόγους τῆς ἀρνήσεώς μου ὅπως προσέλθω ἐνώπιον τῆς ἐπιτροπῆς, καί μίαν ἐκτενεστέραν διά κ. Κανελλόπουλον ἤ Πιπινέλην, εἰς τήν ὁποίαν ἀναπτύσσω τά ἐπιχειρήματα τά ἀποδεικνύοντα τό ἀβάσιμον τῆς κατηγορίας. Θά κρίνετε ἐπί τόπου ποῦ πρέπει νά δοθοῦν.

Ἀφοῦ σ' εὐχαριστήσω καί πάλι διά τάς φροντίδας σου, θά σέ παρακαλέσω νά συνεχίσῃς μέχρι δικαιώσεως»[124].

Πράγματι, σέ ἐπιστολή πού θά ἀπευθύνει τήν ἴδια ἡμέρα, πρός τόν Π. Πιπινέλη, ὁ Κ. Καραμανλῆς διευκρίνησε:

«Ὅπως θά γνωρίζῃς, προχθές μοῦ ἀπηύθυνε ἡ ἐπιτροπή πρόσκλησιν διά τήν 10ην Μαΐου. Τήν ἐπέστρεψα ὡς ἀπαράδεκτον ἐφ' ὅσον ἡ θέσις μου εἶναι ὅτι ἀρνοῦμαι νά συμπράξω καθ' οἱονδήποτε τρόπον εἰς μίαν ὑπόθεσιν τήν ὁποίαν θεωρῶ καθαράν πολιτικήν σκευωρίαν.

Δεδομένου ὅμως ὅτι θά χρειασθῆ νά ἐξηγηθοῦν δημοσία οἱ λόγοι τῆς ἀρνήσεώς μου, συνέταξα μίαν βραχεῖαν δήλωσιν μέ ἀνάλογον περιεχόμενον. Ἡ δήλωσις αὐτή προσφέρει νομίζω τήν εὐκαιρίαν διά τήν διαφώτισιν τῆς κοινῆς γνώμης διά μιᾶς εὐρυτέρας ἀνακοινώσεως τοῦ κόμματος ἤ ἰδική σας κατά προτίμησιν. Ἡ ἀνακοίνωσις αὐτή θά πρέπη κατά τήν γνώμην μου νά περιέχη τά πέντε ἕως ἕξι βασικά ἐπιχειρήματα, τά ὁποῖα κονιορτοποιοῦν τήν κατηγορίαν, καί τά σημεῖα ἐκεῖνα τῆς ἐκθέσεως τά ὁποῖα ἐχρησιμοποιήθησαν ὡς ἄηθες πρόσχημα διά τήν πρότασιν παραπομπῆς. Εἰς τό ἐνιαῖον αὐτό κείμενον, τοῦ ὁποίου σᾶς στέλλω τά σχέδια, θά πρέπη νά προστεθῆ ἕνας βραχύς πρόλογος καί ἐπίλογος μέ πολιτικάς καί ἠθικάς σκέψεις.

Ἡ διαφώτισις αὐτή θά πρέπη νά γίνη τοσούτω μᾶλλον καθ' ὅσον δέν ἀποκλείεται νά τερματισθῆ ἡ ὑπόθεσις διά τῆς παραγραφῆς. Τό ἐάν αἱ ἐκδηλώσεις αὐταί πρέπει νά γίνουν τό προσεχές Σάββατον, ἤ τήν 10ην Μαΐου, διά τήν ὁποίαν ἐκλήθην, ἤ καί βραδύτερον, θά τό κρίνετε ἐπί τόπου.

Θά ἀπετέλει ἀνεπίτρεπτον συνέργειαν, ἀλλά καί πρᾶξιν ἐσχάτης ἀναξιοπρεπείας, τό νά συμπράξω καθ' οἱονδήποτε τρόπον εἰς τήν ὀργανωθεῖσαν ἐναντίον μου πολιτικήν δίωξιν.

Τήν εὐθύνην διά τήν ἀθλιότητα αὐτήν, ἡ ὁποία ἐνθυμίζει μεθόδους παραπετάσματος καί ἡ ὁποία θά συμβολίζῃ εἰς τήν ἱστορίαν μας τήν χειροτέραν περίοδον πολιτικῆς καί ἠθικῆς παρακμῆς, θά πρέπει νά τήν φέρουν ὁλόκληρον οἱ ἐμπνευσταί της καί οἱ ἀδίστακτοι συμπαραστάται των.

Θά ἐπρόδιδα ἐξάλλου τήν ἱστορίαν μου ἀλλά καί τό συντελεσθέν κατά τήν περίοδον τῆς ὀκταετίας μοναδικόν διά τήν Ἑλλάδα ἔργον, ἐάν ἐδεχόμην νά ἀπολογοῦμαι δι' αὐτό. Καί αὐτά μέν ὅσον ἀφορᾶ τήν θέσιν μου ἔναντι τῆς σκευωρίας.

Τό θέμα ὅμως τῆς ἐναντίον ἐμοῦ καί παλαιῶν συνεργατῶν μου πολιτικῆς διώξεως, τυπικῶς προσωπικόν, ἔχει γενικωτέραν —ἐθνικήν θά ἔλεγα— σημα-

σίαν, δεδομένου ὅτι θέτει ὑπό δοκιμασίαν τούς ἐλευθέρους τῆς χώρας θεσμούς καί τήν ἑνότητα τοῦ ἔθνους. Ὑπό τήν ἔννοιαν δέ αὐτήν ὀφείλουν νά τό ἀντιμετωπίσουν ὄχι μόνον οἱ ὑπεύθυνοι ἀλλά καί ὅλοι οἱ σκεπτόμενοι Ἕλληνες.

Διότι ἡ ἐγκαινιασθεῖσα τακτική τῶν πολιτικῶν διωγμῶν καί τῆς ὀργανωμένης συκοφαντίας, ὅταν μάλιστα διά τήν πραγματοποίησιν αὐτῆς χρησιμοποιεῖται ὡς ὄργανον ὁ κομμουνισμός, μοιραίως ὁδηγεῖ εἰς τήν κατάλυσιν τῶν στοιχειωδῶν ἀρχῶν τῆς δημοκρατίας, τῆς ἠθικῆς καί τοῦ δικαίου. Ὑπό τάς συνθήκας δέ αὐτάς, οὐδείς ἐν Ἑλλάδι, ἀπό τοῦ ἀνωτάτου ἄρχοντος μέχρι καί τοῦ τελευταίου πολίτου δικαιοῦται νά αἰσθάνεται ἀσφαλής.

Ἠθική ἀδράνεια ἐνώπιον παρομοίων ἐκδηλώσεων θά ἐσήμαινε ὅτι ἡ χώρα μας εἰσῆλθεν εἰς περίοδον ὄχι μόνον πολιτικῆς ἀλλά καί ἐθνικῆς παρακμῆς»[125].

Τό δεύτερο, ἐκτενέστερο, κείμενο πού ὑπαινίχθηκε στήν ἐπιστολή πρός τόν κ. Παπακωνσταντίνου, στίς 3 Μαΐου:

«Θά ἀπετέλει ἀνεπίτρεπτον συνέργειαν, ἀλλά καί πρᾶξιν ἐσχάτης ἀναξιοπρεπείας, τό νά συμπράξω καθ' οἱονδήποτε τρόπον εἰς τήν ἀπροσχημάτιστον αὐτήν πολιτικήν σκευωρίαν.

Τήν εὐθύνην διά τήν ἀθλιότητα αὐτήν, ἡ ὁποία ἐνθυμίζει μεθόδους παραπετάσματος καί ἡ ὁποία θά συμβολίζῃ εἰς τήν ἱστορίαν μας, τήν χειροτέραν περίοδον πολιτικῆς καί ἠθικῆς παρακμῆς, θά πρέπει νά τήν φέρουν ὁλόκληρον οἱ εὐτελεῖς ἐμπνευσταί της καί οἱ ἀδίστακτοι συμπαραστάται των. Θά ἐπρόδιδα ἄλλωστε τήν ἱστορίαν μου ἀλλά καί τό συντελεσθέν κατά τήν περίοδον τῆς ὀκταετίας μοναδικόν διά τήν Ἑλλάδα ἔργον, ἐάν ἐδεχόμην νά ἀπολογοῦμαι δι' αὐτό.

Καί αὐτά μέν ὅσον ἀφορᾶ τήν θέσιν μου ἔναντι τῆς σκευωρίας. Ἀλλά διά νά δύναται ἡ κοινή γνώμη νά ἐκτιμήσῃ τό μέγεθος τοῦ δόλου καί τῆς θρασύτητος τῶν σκευωρῶν, θεωρῶ χρήσιμον νά ἐπισημάνω δημοσία ὡρισμένα ἀνεπίδεκτα ἀμφισβητήσεως γεγονότα.

1. Ὅτι ἡ Κυβέρνησίς μου εὐθύς ὡς ἠγέρθη ὁ θόρυβος περί τήν ΔΕΗ, παρέπεμψε τήν ὑπόθεσιν εἰς τήν εἰσαγγελικήν ἀρχήν καί ἐν συνεχείᾳ δι' εἰδικοῦ νόμου ἀντικατέστησε τήν διοίκησιν αὐτῆς, ἀνέθεσεν εἰς ἀνωτάτους δικαστικούς τήν διενέργειαν διοικητικοῦ ἐλέγχου καί τέλος διώρισε κυβερνητικόν ἐπίτροπον τόν κ. Δημητρακόπουλον, γνωστόν ἔκτοτε ὡς φίλον τοῦ προέδρου τῆς παρούσης Κυβερνήσεως.

Καί ἐρωτᾶται. Θά ἐτόλμα ὁ τότε πρωθυπουργός καί ὁ συγκατηγορούμενός του ὑπουργός ἐπί τοῦ Συντονισμοῦ, νά προβοῦν εἰς τάς ἐνεργείας αὐτάς ἐάν ἡ πολιτική των, εἰς τήν προκειμένην ὑπόθεσιν, δέν ἦτο ἀπό πάσης ἀπόψεως ἀδιάβλητος;

2. Ὅτι ἀπηλλάγη ὁ διαχειρισθείς ὑπευθύνως τήν ὑπόθεσιν, τότε ὑπουργός ἐπί τοῦ Συντονισμοῦ κ. Πρωτοπαπαδάκης καί παραπέμπεται ὁ πρωθυπουργός (ὁ ὁποῖος οὔτε ἁρμοδιότητα οὔτε καί ἄμεσον ἀνάμειξιν εἶχεν εἰς τήν ἐν λόγω ὑπόθεσιν) καί τοῦ ὁποίου ἐν πάσῃ περιπτώσει εὐθύνη, καί ἐάν ὑπῆρχε τοιαύτη, εἶναι παρεπομένη.

3. Ὅτι ἡ ἐν λόγῳ σύμβασις συζητηθεῖσα δίς καί διά μακρῶν εἰς τήν Βουλήν, ὄχι μόνον ἐνεκρίθη παρ' αὐτῆς, ἀλλά ἐψηφίσθη καί ἀπό τμῆμα τοῦ κυβερνῶντος σήμερον κόμματος, τελοῦν τότε ὑπό τήν ἡγεσίαν τοῦ ἐκλιπόντος Σ. Βενιζέλου.

4. Ὅτι δέν ἐκρίθη εἰσέτι ἀπό τήν τακτικήν δικαιοσύνην ἡ ἐνδεχομένη εὐθύνη τῆς ὑπογραψάσης τήν σύμβασιν διοικήσεως τῆς ΔΕΗ, ἥτις καί ἀποτελεῖ προϋπόθεσιν δι' οἱανδήποτε πολιτικήν εὐθύνην.

5. Καί σπουδαιότερον, τό ἀποδεδειγμένον γεγονός ὅτι πρό τῆς ὑπογραφῆς τῆς συμβάσεως, ἐδήλωσα τόσον πρός τούς ἁρμοδίους ὑπουργούς ὅσον καί πρός τήν διοίκησιν τῆς ΔΕΗ ὅτι ἀποκλείω ὁπωσδήποτε τήν ἐπιδότησιν τοῦ ἠλεκτρικοῦ ρεύματος καί ὅτι συνεπῶς, ἐάν δέν ἐπετυγχάνετο τοὐλάχιστον τιμή κόστους δι' αὐτό, θά ἔπρεπε νά διακοποῦν αἱ διαπραγματεύσεις καί νά ματαιωθῇ ἡ σύμβασις. Τό τελευταῖον τοῦτο ἀποδεικνύει, καί δι' ἐκείνους ἀκόμη οἱ ὁποῖοι κακῶς καθ' ἡμᾶς χαρακτηρίζουν τήν σύμβασιν ΔΕΗ-ΠΕΣΙΝΕ ὡς ἀσύμφορον, ὅτι ὁ μόνος ὁ ὁποῖος δέν ἦτο δυνατόν νά εὐθύνεται δι' αὐτό εἶναι ὁ τότε πρωθυπουργός. Θά ἦτο δέ τοῦτο καί μόνο ἱκανόν νά ἀναχαιτίσῃ τούς σκευωρούς, ἐάν δέν ὑπῆρχεν ὁ φθόνος διά τό παρελθόν, ὁ φόβος διά τό μέλλον —ἀμφότερα ἀδικαιολόγητα— καί πρό παντός ἡ ἀνάγκη τοῦ περισπασμοῦ τῆς κοινῆς γνώμης ἀπό τήν συνεχῶς καί βαρύτατα ἐπιδεινουμένην κατάστασιν ἐν Ἑλλάδι.

Ἀλλά καί πέραν αὐτῶν, εἶναι γνωστόν εἰς ὅσους ἀνέγνωσαν τήν ἔκθεσιν τῶν ἐνεργησάντων τόν ἔλεγχον δικαστικῶν, τό ἀναιδές πρόσχημα τό ὁποῖον ἐχρησιμοποιήθη διά τήν καταπάτησιν τῶν στοιχειωδεστέρων ἀρχῶν τῆς δημοκρατίας, τῆς ἠθικῆς καί τοῦ δικαίου. Τό πρόσχημα δέ αὐτό ὑπῆρξεν ἡ σύστασις τήν ὁποίαν ἐκ καθήκοντος ἀπηύθυνα πρός τήν διοίκησιν τῆς ΔΕΗ, ὅπως διαχειρισθῇ τήν ὅλην ὑπόθεσιν κατά τρόπον ἀδιάβλητον καί ἀποφύγῃ ἀδικαιολογήτους καθυστερήσεις, ἐνέργεια ἡ ὁποία εἰς οἱανδήποτε ἄλλην χώραν θά προεκάλει τόν ἔπαινον ἀντί τῶν ἐπικρίσεων τῆς Βουλῆς.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω, πᾶς ἐλεύθερος καί τίμιος πολίτης δύναται νά συναγάγῃ τά συμπεράσματά του ὅσον ἀφορᾶ τήν ἐπικρατοῦσαν ἐν Ἑλλάδι κατάστασιν καί τάς χρησιμοποιουμένας ὑπό τῶν ἀντιπάλων μου μεθόδους. Μεθόδους αἱ ὁποῖαι μαρτυροῦν τοιαύτην περιφρόνησιν πρός πᾶσαν ἠθικήν, πολιτικήν καί συνταγ-

ματικήν ἀκόμη ἀρχήν, ὥστε οὐδείς ἐν Ἑλλάδι ἀπό τοῦ ἀνωτάτου ἄρχοντος μέχρι τοῦ τελευταίου πολίτου νά δικαιοῦται νά αἰσθάνεται ἀσφαλής. Μεθόδους, τέλος, αἱ ὁποῖαι, περισσότερον καί ἀπό τά διαπραττόμενα εἰς τούς καθ' ἕκαστον τομεῖς βαρύτατα σφάλματα, προοιωνίζουσι δεινά διά τό ἔθνος»[126].

13 ΑΠΡΙΛΙΟΥ 1965

Ἡ ΕΔΑ καταθέτει στή Βουλή «σύστασιν» νά συγκροτηθεῖ ἐξεταστική ἐπιτροπή γιά ὅλα σχεδόν τά ἔργα πού ἐκτελέστηκαν στή διάρκεια τῆς διακυβερνήσεως τῆς χώρας ἀπό τήν ΕΡΕ. Σέ δηλώσεις του, εὐθύς μετά τή γνωστοποίηση τοῦ γεγονότος, ὁ ἀρχηγός τῆς ΕΡΕ, ἀφοῦ κατήγγειλε τή συκοφαντική ὑπονόμευση τῆς τιμῆς τοῦ πολιτικοῦ κόσμου ὡς μέσο ἀντιπερισπασμοῦ στή διαφωτιστική ἐκστρατεία τῆς ΕΡΕ στήν ὕπαιθρο, ἐπέβαλε τήν πρόταξη τῆς συζητήσεως πάνω στή σχετική πρόταση τῆς Ἀριστερᾶς στή Βουλή.

Στή διάρκεια τῆς σχετικῆς συνεδριάσεως, στίς 4 Μαΐου, ὁ βουλευτής τῆς ΕΔΑ, Ν. Κιτσίκης, ἀναφέρθηκε σέ σειρά ἔργων (ὕδρευση Ἀθηνῶν ἀπό τήν Ὑλίκη, πλατεία Ὁμονοίας, ξενοδοχεῖα Χίλτον καί Πάρνηθος, ἀρδευτικά ἔργα Ἀχελώου, Ἀλιάκμονος, Ἀξιοῦ καί Νέστου, Διϋλιστήριο Ἀσπροπύργου, ἐπιχείρηση λιγνιτῶν καί ἐργοστάσιο λιπασμάτων Πτολεμαΐδος), γιά νά καταλήξει στό συμπέρασμα ὅτι ἡ ἐκτέλεσή τους συνυφάνθηκε μέ ὑπερβάσεις δαπανῶν, σφάλματα κατασκευῆς, οἰκονομικές ζημίες καί βαθμιαία ἐγκατάλειψη τῶν προβλεπομένων εὐεργετημάτων. Τό ἀβάσιμο τῶν ἰσχυρισμῶν τῆς Ἀριστερᾶς κατέδειξε στήν ἀπάντησή του ὁ Γ. Ράλλης, πρώην ὑπουργός Δημοσίων Ἔργων. Ἀφοῦ ἀμφισβήτησε τούς ἀριθμούς τοῦ Ν. Κιτσίκη, ὑπογράμμισε ὅτι ἡ ὑπέρβαση τῶν ἀρχικά προϋπολογισμένων δαπανῶν στήν περίπτωση ὁρισμένων ἔργων (Ὑλίκης, Ὁμονοίας, φράγματα Ἀχελώου, Νέστου, Ἀξιοῦ) ὀφειλόταν στήν ἐκτέλεση συμπληρωματικῶν ἔργων, μικρῶν ἢ μεγαλύτερων, πού δέν εἶχαν προβλεφθεῖ ἢ δέν ἦταν δυνατό νά προβλεφθοῦν ἀπό τήν ἀρχή, ἀλλά κρίθηκαν καί ἀποδείχτηκαν ἤδη ἀπαραίτητα. Ἡ παροχή, ἐξάλλου, ἄδειας γιά τήν ἀνέγερση πολυώροφων κτιρίων, νοσοκομείων, κέντρων τηλεπικοινωνιῶν καί ξενοδοχείων —ὅπως τό Χίλτον— ἔχει κατοχυρωθεῖ νομοθετικά ἀπό τό ἔτος 1955. Καί ὁ Γ. Ράλλης προκάλεσε τούς ἐνδεχόμενους ἐπικριτές νά τοῦ ὑποβάλουν μήνυση, ὁπότε θά ἔχει τήν εὐκαιρία νά τούς ἀντιμετωπίσει «ὅπως ἁρμόζει νά ἀντιμετωπίζη κανείς τούς ταπεινούς συκοφάντας».

Ἡ συζήτηση ἔλαβε νέα τροπή, στή συνεδρίαση τῆς 12ης Μαΐου, ὅταν ὑποβλήθηκε νέα —συναφής μέ τήν προηγουμένη τῆς ΕΔΑ— πρόταση ὑπογεγραμμένη ἀπό 29 βουλευτές τῆς ΕΚ. Σύμφωνα μέ τήν τελευταία αὐτή, προτεινόταν ὁ διορισμός «ἐξεταστικῆς τῶν πραγμάτων ἐπιτροπῆς» γιά τή διερεύνηση τοῦ τρόπου ἐκτελέσεως ὁρισμένων συγκεκριμένων ἔργων (Ξενοδοχεῖο Πάρνηθος, Πλατεία Ὁμονοίας, τουριστικά πλοῖα ἀπό ἰταλικές ἐπανορθώσεις, ὕδρευση Ἀθηνῶν ἀπό τήν Ὑλίκη, ξενοδοχεῖο Χίλτον, ἐργοστάσιο λιπασμάτων Πτολεμαΐδας) καί τήν «ἐξέτασιν τοῦ ὅλου συστήματος ἐκτελέσεως δημοσίων ἔργων καί διαπίστωσιν τῶν μεταρρυθμίσεων, αἱ ὁποῖαι ἐπιβάλλονται πρός ἀποτροπήν ἀναλόγων ὑπερβάσεων εἰς τό μέλλον».

Ὁπωσδήποτε, ὁ ἀντιπρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως, Σ. Στεφανόπουλος, ἔσπευσε νά ἀντιδιαστείλει τήν πρόταση τῶν βουλευτῶν τῆς ΕΚ, ἐντοπισμένη στήν ἀναφορά σέ συγκεκριμένα ἔργα, μέ ἐκείνη τῆς ΕΔΑ, ἡ ὁποία χαρακτηριζόταν ἀπό πνεῦμα ἀοριστίας. Μέ τή νέα πρόταση παρεχόταν —σύμφωνα μέ τήν ἄποψή του— ἡ δυνατότητα γιά τή διενέργεια ἐποικοδομητικοῦ ἐλέγχου τῶν ἔργων πού ἄφηναν ὑπόνοιες γιά αὐθαιρεσίες καί ὑπερβάσεις —χωρίς ὁ ἔλεγχος αὐτός νά στρέφεται ἐναντίον συγκεκριμένων προσώπων. Ὁ ἀρχηγός τῆς ΕΡΕ προσῆψε εὐθύνη στήν Κυβέρνηση γιά τήν ἄσκηση κριτικῆς χωρίς ἀκριβῶς νά ἔχει προχωρήσει, ὅπως ὄφειλε, ἐνάμισυ ἔτος μετά τήν ἄνοδό της στήν ἐξουσία, στόν ἔλεγχο τῶν ἔργων ἐκείνων, τά ὁποῖα ὁ ἴδιος ὁ πρωθυπουργός εἶχε χαρακτηρίσει, ὡς ἀρχηγός τῆς ἀντιπολιτεύσεως, σκανδαλώδη.

Στήν ψηφοφορία πού ἐπακολούθησε, ἡ πρόταση τῶν βουλευτῶν τῆς ΕΚ ἔγινε δεκτή καί ὁ πρόεδρος τῆς Βουλῆς ἐξουσιοδοτήθηκε νά συγκροτήσει 20μελή ἐξεταστική ἐπιτροπή[127].

19 ΜΑΙΟΥ 1965

Ἡ Κυβέρνηση ὁμολογεῖ τήν ὕπαρξη τῆς φημολογούμενης κεντροαριστερῆς ἰδεολογικῆς κατευθύνσεως παραστρατιωτικῆς ὀργανώσεως ΑΣΠΙΔΑ· καί δηλώνει ὅτι ἀνάθεσε στόν πρόεδρο τοῦ Ἀναθεωρητικοῦ Στρατοδικείου, Ι. Σίμο, νά διεξαγάγει τίς σχετικές ἀνακρίσεις. Τό περιεχόμενο τοῦ πορίσματος τῶν ἀνακρίσεων ἀνακοινώθηκε ἀπό τόν ἀντιστράτηγο Σίμο στόν πρωθυπουργό τήν 1η Ἰουνίου. Τό πόρισμα ἐπιβεβαίωνε τήν ὕπαρξη καί τή δράση τῆς ὀργανώσεως, ἀποτελούμενης ὅμως ἀπό ἐλάχιστους κατώτερους ἀξιωματικούς. Δέν διαπιστώθηκε, ἐξάλλου, στήν πρώτη αὐτή ἀνακριτική φάση, ἡ ἀνάμειξη ὁποιασδήποτε πολιτικῆς ἢ στρατιωτικῆς προσωπικότητας. Ἀπό τούς δεκατέσσαρες ἀξιωματικούς, ἐνεχόμενους σύμφωνα μέ τό πόρισμα, ὁ ὑπουργός Ἐθνικῆς Ἀμύνης δήλωσε ὅτι θά παραπέμψει στό ἀνακριτικό συμβούλιο μέ τό ἐρώτημα τῆς ἀποτάξεως τούς δέκα[128].

Σύμφωνα μέ δημοσιογραφικές πληροφορίες, ἡ

ἀποκάλυψη τῆς ὀργανώσεως ἔγινε στήν Κύπρο ἀπό τό στρατηγό Γ. Γρίβα-Διγενῆ, ὁ ὁποῖος, ἀφοῦ ἐντόπισε τούς ἀναμεμειγμένους στήν ὑπόθεση, εἰδοποίησε σχετικά τόν ὑπουργό Ἐθνικῆς Ἀμύνης, Π. Γαρουφαλιᾶ. Ὁ τελευταῖος ἐνημέρωσε τό βασιλέα καί ἔδωσε ἐντολή στόν ἀρχηγό τοῦ ΓΕΣ νά προβεῖ στίς ἀναγκαῖες ἐνέργειες γιά τήν ἐξάρθρωση τῆς ὀργανώσεως καί σ' αὐτή τήν πρωτεύουσα. Ἔγκαιρα, ὁ Δ. Βέρρος εἶχε μεταδώσει στόν Κ. Καραμανλῆ τίς πρῶτες ἐμπιστευτικές πληροφορίες:

«Ἐν σχέσει μέ τάς Ἐνόπλους Δυνάμεις, μόλις σήμερον ἐπληροφορήθην θετικῶς ὅτι, πρωτοβουλίᾳ ἀξιωματικῶν φίλα προσκειμένων πρός τήν Κυβέρνησιν καί εἰδικώτερον ἐκείνων πού ἐπρωτοστάτησαν εἰς τήν «ἀποκάλυψιν» τοῦ σχεδίου «Περικλῆς», συνεστήθη ὀργάνωσις ὑπό τήν ἐπωνυμίαν «Ἀσπίς». Ἡ ὀργάνωσις αὕτη ἐμφανίζεται ὡς ἀμυντική ἐναντίον τῶν... φασιστικῶν τάσεων, τοῦ ἀνυπάρκτου ΙΔΕΑ κλπ. Εἶναι ὅμως καθαρῶς κυβερνητική μέ ἐπιθετικούς κατά τήν γνώμην μου σκοπούς. Στρέφεται κυρίως πρός τούς μικρούς ἀξιωματικούς τούς ὁποίους προσπαθεῖ διά διαφόρων ὑποσχέσεων καί δελεαστικῶν προτάσεων νά παρασύρη πρός ὑπογραφήν πρωτοκόλλου. Ἔχει σημειώσει ἀξιόλογον διείσδυσιν καί ἅπαντας τούς μεμυημένους τούς τοποθετεῖ εἰς Ἀθήνας καί Θεσσαλονίκην. Τό ὅλον θέμα χρήζει προσοχῆς ἀπό ὅλους τούς ἁρμοδίους. Πρέπει νά συγκεντρωθοῦν περισσότερα στοιχεῖα καί νά σκεφθῶμεν πῶς θά ἀντιδράσωμεν»[129].

Ὁπωσδήποτε, ἡ θεώρηση τῆς ὅλης ὑποθέσεως συνεχόταν ἄμεσα μέ τό γενικότερης καί ζωτικῆς σημασίας θέμα τῆς διατηρήσεως τῶν ἐνόπλων δυνάμεων στά πλαίσια τῆς ἐθνικῆς τους ἀποστολῆς. Ὁ Κ. Καραμανλῆς δέν εἶχε παύσει νά ὑπογραμμίζει τήν ἀνάγκη νά διαφυλαχτεῖ τό στράτευμα «ἀπό τήν διάβρωσιν καί τήν ἀποσύνθεσιν», καί ἐντόπιζε στό σημεῖο αὐτό ἕνα ἀπό τά πρωταρχικά καθήκοντα τοῦ βασιλέως[130]. Σέ ἀπάντηση τῶν ἀνησυχιῶν αὐτῶν, οἱ διαβεβαιώσεις τῶν ἁρμοδιότερων ἀπό τούς στενούς συνεργάτες του ἦταν, κατά βάση, καθησυχαστικές. Οἱ σχετικές πληροφορίες τοῦ Δ. Βέρρου συνέκλιναν στή διαπίστωση ὅτι «ἡ κατάστασις εἰς τό στράτευμα μετά τάς ἀποκαλυφθείσας πλέον κακοηθείας τῆς Κυβερνήσεως, ἀλλά καί τοῦ ἐπικινδύνου ἀνοίγματος πρός τά ἀριστερά, δύναται νά θεωρεῖται καλή καί ἀρκετά ψυχικῶς στερεά»· καί προσέθετε ὅτι, σύμφωνα μέ τίς πληροφορίες του, «δέν ὑφίσταται διάβρωσις ἐκ τῶν κάτω καί δέν θά ὑπάρξη τοιαύτη δι' ἕνα σημαντικόν εἰσέτι χρονικόν διάστημα»[131].

Μέ τό ἴδιο πνεῦμα, ἀλλά ἀπό διάφορη σκοπιά, εἶχε ὁ Π. Πιπινέλης παρατηρήσει σέ ἐπιστολή πρός τόν Κ. Καραμανλῆ:

«Γεγονός εἶναι πάντως ὅτι ἡ δημιουργηθεῖσα ἐκ τῶν τελευταίων κυβερνητικῶν παρεκτροπῶν κατάστασις εἰς τό στράτευμα, ἔχει ἐκρηκτικόν χαρακτῆρα μέ φυσικόν ἐκ τούτου ἀντίκτυπον εἰς τήν στάσιν τοῦ Στέμματος...»[132].

3 - 17 ΙΟΥΝΙΟΥ 1965

Ὁλοκληρώνεται ἡ τελική φάση τῆς ἀπόπειρας παραπομπῆς τοῦ Κ. Καραμανλῆ καί τῶν συνεργατῶν του ἐνώπιον τοῦ Εἰδικοῦ Δικαστηρίου μέ τήν κατάθεση στή Βουλή τοῦ πορίσματος τῆς Ἀνακριτικῆς Ἐπιτροπῆς καί, μέ τήν ἀναγγελία, ἀπό τόν πρόεδρο τοῦ Σώματος, τῆς παραγραφῆς τῶν ἀνυπόστατων ἀδικημάτων πού ἐπιχειρήθηκε νά τούς καταλογιστοῦν.

Εἰδικότερα, στίς 3 Ἰουνίου κατατέθηκε στή Βουλή τό πόρισμα τῆς Ἀνακριτικῆς Ἐπιτροπῆς. Τό κείμενο ἀπαρτιζόταν ἀπό δύο χωριστές ἐκθέσεις, συντεταγμένες ἀπό τήν πλειοψηφία τῶν μελῶν τῆς ἐπιτροπῆς, ἡ πρώτη, καί ἀπό τή μειοψηφία, ἡ δεύτερη.

Ἡ ἔκθεση τῆς πλειοψηφίας τῶν μελῶν τῆς ἐπιτροπῆς, συγκεκριμένα τῶν ἐκπροσώπων τῆς ΕΚ καί τῆς ΕΔΑ, ἐπιχειροῦσε νά στηρίξει —ὅπως εἶχε διαφανεῖ ἀπό τήν ἀρχή— τίς κατηγορίες πού περιλαμβάνονταν στήν πρόταση τῆς ΕΔΑ καί κατέληγε νά προτείνει τήν παραπομπή: α. τῶν Π. Παπαληγούρα καί Κ. Καραμανλῆ, γιά παράλειψη καθήκοντος, μέ τό αἰτιολογικό ὅτι ὁ πρῶτος ὡς ἁρμόδιος ὑπουργός καί ὁ δεύτερος ὡς ὑπεύθυνος γιά τή γενική ἐποπτεία δέν ἐδίωξαν τόν τότε γενικό διευθυντή τῆς ΔΕΗ, Γ. Πεζόπουλο, γιά τίς ἀθέμιτες συναλλαγές του μέ τήν ΟΛΚΟ, β. τοῦ Π. Παπαληγούρα, μέ τό αἰτιολογικό ὅτι ἐκ προθέσεως, χωρίς νά εἶναι ἄμεσος συνεργός, συνέδραμε τόν Γ. Πεζόπουλο στήν τέλεση τῶν ἄδικων πράξεων τῆς ἀπάτης, ἀπιστίας καί δωροδοκίας σέ βάρος τῆς ΔΕΗ, γ. τῶν Κ. Καραμανλῆ καί Ν. Μάρτη, μέ τό αἰτιολογικό ὅτι προκάλεσαν στούς Γ. Πεζόπουλο, Π. Γουναράκη καί ἄλλους, ἀπόφαση γιά ἐκτέλεση ἀπιστίας σέ βάρος τῆς ΔΕΗ, μέ τήν προτίμηση τῆς ἑταιρίας «ECI» ἀντί τῆς «EBASCO» γιά κατασκευή τοῦ ὑδροηλεκτρικοῦ ἔργου Κρεμαστῶν-Ἀχελώου καί ὅτι ἔπεισαν τό ΔΣ τῆς ΔΕΗ νά χορηγήσει ἠλεκτρική ἐνέργεια στήν ἑταιρία «Πεσινέ», μέ συνέπεια νά ζημιωθεῖ ἡ ΔΕΗ 60 ἑκατ. δρχ. κατ' ἔτος.

Ἀντίθετα, ἡ μειοψηφία τῆς ἐπιτροπῆς κατέληγε, μεταξύ ἄλλων, στίς ἀκόλουθες διαπιστώσεις:

«Διά νά κριθῆ ὀρθῶς πᾶσα περίπτωσις εὐθύνης ὑπουργῶν ἀπαιτεῖται πρό παντός ἐπίγνωσις τῶν διαστάσεων τοῦ δημοσίου βίου ἐν τῇ κορυφῇ τῶν ἁρμοδιοτήτων, ἀναμέτρησις τοῦ συνόλου τῶν εὐθυνῶν πρωθυπουργοῦ καί ὑπουργῶν καί τοποθέτησις τῆς κρινομένης περιπτώσεως εἰς τό προσῆκον μέτρον ἐν τῷ πλαισίῳ τῆς ὅλης δραστηριότητος αὐτῶν.

Ἀπαιτεῖται ἐπίσης ἐν τῇ ἐκτιμήσει τῶν προθέσεων τῶν κρινομένων νά εἶναι πάντοτε ὑπ' ὄψιν τό ἠθικόν καί πολιτικόν ἀνάστημα, ἡ δέ συνείδησις τῶν κρινόντων νά εἶναι ἐλευθέρα προκαταλήψεων, ἐξ οἱασδήποτε προϋπαρχούσης αἰτίας καί ἀπηλλαγμένη ἀπό τούς πειρασμούς

νοσηρῶν ἀναζητήσεων καί ἀντιδικίας συνεπείᾳ ἀπαραδέκτου κομματικοῦ φανατισμοῦ. Ὑποβιβασμός τῶν κριτηρίων ἔχει καταλυτικά ἀποτελέσματα διά τήν ὀρθότητα τῆς κρίσεως. Ἀλλ' ἐπί πλέον θά ἀπετέλει σύμπτωμα χρεωκοπίας τοῦ θεσμοῦ ἀναζητήσεως τῶν εὐθυνῶν τῶν ὑπουργῶν, ὡς ἰσχύει οὗτος, ἄν ἀπεδεικνύετο ὅτι ἡ προδικασία ἡ προβλεπομένη ὑπό τοῦ Συντάγματος καί τοῦ νόμου περί εὐθύνης ὑπουργῶν δέν ἀποτελεῖ ἐγγύησιν ὑπέρ τῆς δημιουργικῆς πρωτοβουλίας τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν, ἀλλά παγίδα τοῦ πολιτεύματος εἰς βάρος τῆς κοινοβουλευτικῆς μειοψηφίας.

Ταῦτα γενικῶς διότι εἰς τήν συγκεκριμένην περίπτωσιν καί μέ αὐστηρῶς τυπικά κριτήρια, δέν προέκυψεν οἱαδήποτε εὐθύνη τῶν κρινομένων καί δή ποινική.

Ὁ νόμος περί εὐθύνης ὑπουργῶν ἐθεσπίσθη πρό 90 σχεδόν ἐτῶν. Ἐκ τῆς ὅλης οἰκονομίας του προκύπτει τῷ ὄντι ὅτι αἱ διατάξεις αὐτοῦ διετυπώθησαν ἐν ὄψει ἐξαιρετικῶν καί εἰδικῶν περιπτώσεων, κατά τάς ὁποίας ἀθέμιτος συγκεκριμένη ἐνέργεια ὑπουργοῦ ἐξήγειρε τήν κοινήν συνείδησιν, τήν συνείδησιν ὅλου τοῦ πολιτικοῦ κόσμου. Οὐδέποτε θά ἦτο δυνατόν νά διέλθη ἐκ τῆς φαντασίας τῶν θεσμοθετῶν ὅτι ὁ νόμος θά ἐχρησιμοποιεῖτο πρός δίωξιν τῆς μειοψηφίας λόγῳ τῆς παρ' αὐτῆς ἐφαρμοσθείσης πολιτικῆς καθ' ὅν χρόνον αὕτη ἤσκει τήν ἐξουσίαν ἢ διά νά ἐκπληρωθῆ ἐνδεχομένως προεκλογική ὑπόσχεσις τῆς πλειοψηφίας.

Σημειωτέον δέ ὅτι οὐσίᾳ διώκεται ἐν τῇ συγκεκριμένῃ περιπτώσει ἡ πολιτική μιᾶς Κυβερνήσεως, ἰδίως ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ προέδρου αὐτῆς. Ἀπόδειξιν τούτου ἀποτελεῖ τό γεγονός ὅτι τελικῶς καταλογίζονται αἱ κύριαι εὐθῦναι εἰς τόν πρόεδρον τῆς Κυβερνήσεως κ. Κ. Καραμανλῆν, ὁ ὁποῖος οὐδαμοῦ ἐμφανίζεται ἐνεργήσας ὡς ἁρμόδιος ὑπουργός. Καί τό παράδοξον εἶναι ὅτι ἡ δίωξις γίνεται μετά τήν ἀπόδειξιν ὅτι ἡ ἐφαρμοσθεῖσα πολιτική ἐπέτυχε καί γενικῶς καί εἰδικῶς εἰς τόν τομέα τοῦ ἐξηλεκτρισμοῦ. Ἡ ἐφαρμογή, κατά συνέπειαν, τοῦ νόμου περί εὐθύνης ὑπουργῶν εἰς τήν συζητουμένην περίπτωσιν ἀποτελεῖ προφανῶς νόθευσιν τῆς βουλήσεως τοῦ νομοθέτου καί ἐκ τοῦ λόγου τούτου παραβίασιν τοῦ Συντάγματος καί βασικῶν ἀρχῶν τοῦ πολιτεύματος.

Τί δύναται νά ἐγγυᾶται τήν σταθερότητα καί τήν συνέχειαν εἰς τήν πολιτικήν ζωήν τῆς χώρας ἄν ἡ ὀξύτης τοῦ πολιτικοῦ ἀνταγωνισμοῦ δύναται νά φθάση μέχρι τοῦ νά παραδίδεται εἰς τόν διασυρμόν τῶν τριόδων ἡ τιμή καί ἡ ὑπόληψις τῶν λαϊκῇ θελήσει διαχειριζομένων τά κοινά; Προβάλλεται ἴσως ὁ ἰσχυρισμός ὅτι αἱ κυβερνητικαί πράξεις αἱ ἐνσωματοῦσαι τήν κυβερνητικήν πολιτικήν τίθενται διά τῆς παραπομπῆς ὑπό τήν κρίσιν τῆς δικαστικῆς ἐξουσίας, καθισταμένου οὕτω τοῦ δικαστοῦ ὑπάτου διαιτητοῦ τῆς ὀρθότητος τῆς κυβερνητικῆς δραστηριότητος, δηλαδή τῶν πράξεων τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας. Ἡ ἀντίληψις αὕτη δέν εἶναι ὀρθή. Ἰδού διατί: Ὡς πρός μέν τήν σκοπιμότητα τῶν κυβερνητικῶν πράξεων δέν ἔχει τήν ἁρμοδιότητα, ἀλλ' οὔτε καί τάς δυνατότητας νά κρίνη ἡ δικαστική ἐξουσία, ὡς πρός δέ τήν νομιμότητα αὐτῶν, εἶναι γνωστοί οἱ λόγοι, διά τούς ὁποίους δέν δύναται νά ὑπάρξη δικαστική κρίσις ἐπί τῆς οὐσίας ἐν τῇ συγκεκριμένη περιπτώσει. Ἐξάλλου, ἄν ἦτο νοητόν μετά προθυμίας ἡ πλειοψηφία νά ἀποστέλλη εἰς τό εἰδικόν δικαστήριον ὑπουργούς, τί θά ἐχρειάζετο ἡ προδικασία μέ ὄργανα προανακρίσεως καί κρίσεως ἐκ κοινοβουλευτικῶν ἀνδρῶν συντεθειμένα;

Ἡ ἐνώπιον τῆς Βουλῆς προδικασία τοῦ νόμου περί εὐθύνης ὑπουργῶν ἐθεσπίσθη διά νά ἐξασφαλίση τήν δημιουργικήν πρωτοβουλίαν τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας, διά νά προστατεύση τά πολιτικά πρόσωπα ἀπό τά ἐνδεχομένως στενώτερα κριτήρια μιᾶς ἄλλης ἐξουσίας, διότι ἔχει μέν ἐκείνη τό μέγα προσόν τῆς ἀντικειμενικότητος, εἶναι ἀνατόμος τῆς νομιμότητος, ἀλλ' εἶναι καί πρέπει νά εἶναι μακράν τῆς καθημερινῆς δραστηριότητος τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας καί τῆς ψυχολογίας τῆς δημιουργικῆς δράσεως. Ἀντί τούτου ἡ πλειοψηφία τῆς ἐπιτροπῆς ὄχι μόνον δέν ἐδικαίωσε τάς προσδοκίας τοῦ συνταγματικοῦ νομοθέτου, ἀλλά καί κατέληξεν εἰς συμπεράσματα, τά ὁποῖα ἔρχονται, καθ' ἡμᾶς, εἰς ἀντίθεσιν πρός τό συγκεντρωθέν ὑπό τῆς ἀνακριτικῆς ἐπιτροπῆς ὑλικόν. Οὕτω δέ διερωτᾶται τις ἄν ἡ χάριν τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν θεσπισθεῖσα ὑπό τοῦ Συντάγματος προδικασία ἀποτελεῖ ὄντως ἐγγύησιν ὑπέρ τῶν κρινομένων ἢ τό ἀντίθετον ἀκριβῶς.

Ὅσον δ' ἀφορᾶ εἰς τό συγκεντρωθέν ὑλικόν, ὑπό τῆς ἐπιτροπῆς ἐκτάκτου ἐλέγχου, τοῦτο ὡς ἐπί τό πλεῖστον μέν δέν ἀφορᾶ εἰς τούς ὑπουργούς, μετά βαθείας δέ ἀπογοητεύσεως σημειοῦμεν ὅτι πολλάκις καί τό ἀφορῶν εἰς αὐτούς δέν ἐκρίθη εὐστόχως ὑπό τῆς ἄνω ἐπιτροπῆς.

Ἀπό τήν διεξαχθεῖσαν ὑπό τῆς ἀνακριτικῆς ἐπιτροπῆς προανάκρισιν οὐ μόνον δέν προέκυψεν οἱαδήποτε ἔνδειξις ποινικῆς εὐθύνης τῶν ἐλεγχομένων ὑπουργῶν, ἀλλ' ἀντιθέτως, ἀνάγλυφος προεβλήθη ἡ ὀρθή παρ' αὐτῶν καί μετά συνεπείας ἀντιμετώπισις τῶν κρινομένων θεμάτων, κατά τρόπον ἀποδεικνύοντα βαθυτάτην ἐπίγνωσιν εὐθύνης καί συναισθήσεως τῆς ἀποστολῆς των. Πιστεύομεν ὅτι ὑπό τό φῶς τῶν συγκεντρωθέντων στοιχείων ἡ Βουλή, αἱρομένη ὑπέρ τάς ἀδυναμίας τῶν πολιτικῶν καί προσωπικῶν ἀνταγωνισμῶν, δέν θά διστάση νά ἀναγνωρίση τήν ἔλλειψιν παντός στοιχείου θεμελιοῦντος εὐθύνην».

Καί μετά τήν παράθεση μακρᾶς σειρᾶς συγκεκριμένων στοιχείων πού ἀπορρίπτουν τούς ἰσχυρισμούς τῆς πλειοψηφίας τῶν μελῶν τῆς ἀνακριτικῆς ἐπιτροπῆς, ἡ ἔκθεση τῆς μειοψηφίας καταλήγει:

«Οἱ ἀποτελοῦντες τήν μειοψηφίαν τῆς ἐπιτροπῆς ἐθεωρήσαμεν ὅτι ἀπετέλει ὑποχρέωσίν μας νά καταθέσωμεν χωριστήν πρότασιν. Ὄχι ἁπλῶς ἐπειδή ἡ πρότασις τῆς πλειοψηφίας εἶναι παραπεμπτική, ἐνῶ ἡ κατηγορία ἔχει τελικῶς συντριβῆ κατά τήν ἐνώπιον τῆς ἀνακριτικῆς ἐπιτροπῆς διαδικασίαν. Ἀλλά καί διότι ἡ ἐπινόησις ἀπιθάνου βαρύτητος ποινικῶν εὐθυνῶν εἰς βάρος ἑνός δημιουργοῦ πολιτικοῦ ἡγέτου καί τῶν ἀμέσων συνεργατῶν του ἀποτελεῖ ἀληθῆ πρόκλησιν πρός τό κοινόν αἴσθημα.

Ἡ πρότασις ἐκείνη τραυματίζει τό αἴσθημα μεγίστης μερίδος τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καί προκαλεῖ συγκλονιστικάς ψυχικάς ἀντιδράσεις. Δημιουργεῖ ἀναταραχήν εἰς τάς πολιτικάς συνειδήσεις καί ἀποτελεῖ ἀφετηρίαν δυσοιώνων ἐξελίξεων τῆς πολιτικῆς ζωῆς τῆς χώρας.

Οἱ ἐκ τῆς ἀναταραχῆς κυματισμοί εἶναι ἄγνωστον πότε θά σβήσουν καί ποίας ζημίας θά ἔχουν προκαλέσει ἐν τῷ μεταξύ. Βέβαιον μόνον εἶναι τό πότε θά ἀρχίσουν καί ὅτι ὁπωσδήποτε θά ἀποθαρρύνουν ἐκατέρωθεν εἰς τό μέλλον

ὅλα ἐκεῖνα τά στοιχεῖα τά ὁποῖα πιστεύουν εἰς τήν ἀνάγκην τοῦ ἠρέμου πολιτικοῦ βίου καί ὑψηλῆς στάθμης τῶν πολιτικῶν ἀγώνων.

Ἡ πρότασις εἶναι βέβαιον ὅτι δέν δύναται οὐδ' ἐπ' ἐλάχιστον νά μειώση τό κῦρος ἀνδρῶν μέ ὑψηλόν πολιτικόν ἀνάστημα, ἀλλ' εἶναι βέβαιον ὅτι ρίπτει τόν σπόρον τοῦ πολιτικοῦ διχασμοῦ. Εἶναι ἀδιανόητον νά ἔχη θεσπισθῆ ἡ προδικασία τοῦ νόμου περί εὐθύνης ὑπουργῶν διά νά διασύρωνται οἱ ἡττηθέντες εἰς τάς ἐκλογάς πολιτικοί ἡγέται. Εἶναι ἀδιανόητον ὅτι ὄργανα τῆς προδικασίας μέ σύνθεσιν πολιτικήν ἔφθασαν πολύ πέραν τῶν ὁρίων μέχρι τῶν ὁποίων θά ἦτο δυνατόν νά ἐπεκτείνη, ὄχι τήν πρότασιν, ἀλλά αὐτήν τήν ἔρευναν ἡ τακτική δικαιοσύνη.

Ἡ δίωξις τοῦ κ. Καραμανλῆ καί τῶν συνεργατῶν του ὑπενθυμίζει ἁπλῶς ὅτι καί ἄλλοτε ἐθαυμάσθησαν τά ἔργα καί ἐδιώχθησαν οἱ δημιουργοί των. Ἀποδεικνύει δέ συγχρόνως καί ὅτι τά διδάγματα τῆς Ἱστορίας δέν προφυλάσσουν ἀπό ὀλισθήματα τούς ἑκάστοτε δρῶντας, ὅπως καί ὅσον θά ἔπρεπε.

Ἡ κοινοβουλευτική δημοκρατία εἶναι τό ἄριστον τῶν πολιτευμάτων. Ἀλλά ἀκριβῶς διά τοῦτο εἶναι λίαν εὐπαθής καί ἔχει ἀνάγκην εὐστόχων χειρισμῶν.

Ὁ διωγμός τῆς μειοψηφίας ἀπό τήν πλειοψηφίαν ἀποτελεῖ τόν μᾶλλον ἀδέξιον χειρισμόν, ἀληθῶς καταλυτικόν τῆς βάσεως τοῦ κοινοβουλευτικοῦ πολιτεύματος. Ἡ μειοψηφία τῆς ἐπιτροπῆς θέλει νά πιστεύη ὅτι ποτέ δέν εἶναι ματαία ἡ προσπάθεια διά τήν ἀποκατάστασιν τοῦ δικαίου καί μάλιστα ὅταν αὕτη δέν εἶναι συνδεδεμένη μόνον μέ τήν ἠθικήν ὑπεροχήν πολιτικῶν ἀνδρῶν, ἀλλά συνδέεται καί πρός αὐτό τό περιεχόμενο τῶν πολιτικῶν ἀγώνων ἐν τῇ χώρᾳ.

Θέλει δέ νά ἐλπίζη ὅτι ἡ Βουλή, κρίνουσα μακράν προκαταλήψεων καί πολιτικοῦ ἀνταγωνισμοῦ, περιβαλλομένη δέ ὅσον δύναται δικαστικήν ἀντικειμενικότητα, θά ἐξαρθῆ εἰς τό ὕψος τοῦ ἀνωτάτου κατά τό πολίτευμα πολιτικοῦ ὀργάνου, ἐπωμισμένου πρός στιγμήν δικαστικά καθήκοντα, προκειμένου νά ἀπονείμη τό δίκαιον»[133].

Οἱ ἐργασίες τῆς ἀνακριτικῆς ἐπιτροπῆς εἶχαν τερματιστεῖ στίς 29 Μαΐου 1965. Σέ ἐπιστολή του πρός τόν Κ. Καραμανλῆ, ὁ Κ. Παπακωνσταντίνου εἶχε ἀναλύσει τά καταληκτικά συμπεράσματα τῆς πλειοψηφίας:

«Μέ τήν χθεσινήν ψηφοφορίαν εἰς τήν ἀνακριτικήν ἐπιτροπήν ἔκλεισε μία ἀκόμη φάσις τῆς ἀθλίας συνωμοσίας. Καί τό ἀποτέλεσμα ὑπῆρξε οἷον ἀνεμένετο. Προσωπικῶς, τουλάχιστον, δέν εἶχα ἀμφιβολίας ἀπό τῆς ἐνάρξεως τῶν ἐργασιῶν τῆς ἐπιτροπῆς καί ἐνισχυόμην εἰς τήν ἀντίληψιν αὐτήν ὡς ἡ ἀποδεικτική διαδικασία ἐξεμηδένιζε συνεχῶς τά περίφημα στοιχεῖα τῆς κατηγορίας. Τήν ἔλλειψίν της ἔπρεπε νά τήν ἀναπληρώση ὁ ἔνθερμος φίλος τῶν στυλοβατῶν τῆς δημοκρατίας καί ἀφοῦ οἱ ἴδιοι χθές ἐζήτησαν νά μήν κοινολογηθῆ τό ἀποτέλεσμα μέχρι τῆς καταθέσεως εἰς τήν Βουλήν τῆς ἐκθέσεως, μέ τήν δικαιολογίαν ὅτι δέν ἀπεκλείετο —θεωρητικῶς ἔστω— καί μεταβολή τῶν ἀποφάσεων ἕως τότε, αἱ ἀπογευματιναί κυβερνητικαί ἐφημερίδες παρεῖχον εἰς ἐκτάκτους ἐκδόσεις λεπτομερείας περί τῆς συζητήσεως καί τῆς ἀποφάσεως. Γνωρί-

Ὁ Κ. Καραμανλῆς κατά τήν περίοδο τῆς κατασκευῆς τῶν ἔργων στό Μέγδοβα.

ζετε ἤδη τήν πρότασιν τῆς ἐπιτροπῆς. Οἱ ἔντιμοι ἄνθρωποι τήν ἀποδοκιμάζουν μέ ἀγανάκτησιν καί καταδικάζουν τήν νέαν ἐκδήλωσιν τῆς ἀχαρακτηρίστου τακτικῆς ἀδιστάκτων ἀντιπάλων.

Ἔτσι, κατά τήν ἄποψιν τῆς πλειοψηφίας, ἐξεμεταλλεύθητε μετά τοῦ Ν. Μάρτη τήν δεινήν θέσιν τοῦ Πεζοπούλου, συνεπείᾳ διαφόρων εἰς βάρος του δημοσιευμάτων, καί δι' αὐτοῦ παρεπείσθη τό Δ. Συμβούλιον τῆς ΔΕΗ νά ἐγκρίνῃ ὡς συμφέρουσαν τήν σύμβασιν παροχῆς ρεύματος εἰς τό ἀλουμίνιον, πλανηθέν ἀπό τά χρησιμοποιηθέντα ἀπατηλά μέσα (ἀπαλλαγέντος τοῦ διαπραγματευομένου ὑπουργοῦ) καί ἔγιναν πάντα ταῦτα ἐν γνώσει τῆς ζημίας τῆς ΔΕΗ, ὑπολογιζομένης εἰς ἑκατοντάδας ἑκατ. δραχμῶν καί ἐπί τῷ σκοπῷ νά προσπορισθῇ παράνομον ὄφελος εἰς τούς συμβασιούχους. Ὅλα αὐτά ἐδημοσιεύθησαν εἰς τά χθεσινά παραρτήματα.

Ἀλλά καί εἰς τήν ὑπόθεσιν τοῦ μελετητοῦ Κρεμαστῶν, ἡ ἀδίστακτος ἀντιπολιτευτική διάθεσις ἀνεῦρεν ἠθικούς αὐτουργούς εἰς ἀπιστίαν, διαπραχθεῖσαν ὑπό τοῦ Πεζόπουλου, Γουναράκη καί ὅλων τῶν ἄλλων μελῶν τοῦ Συμβουλίου. Ἐκ προθέσεως τό Δ.Σ., μέ τήν ὑποκίνησιν πρωθυπουργοῦ καί ὑπουργοῦ, ἐκμεταλλευομένων καί τήν δεινήν θέσιν τοῦ γεν. διευθυντοῦ, ἐζημίωσεν ἐκ προθέσεως τήν ΔΕΗ διά τῆς προκρίσεως τῆς ΕCΙ, κατά 255 χιλ. δολλ. τοὐλάχιστον.

Ἀκόμη ἔχετε εὐθύνας καί διά τά ἔργα Μέγδοβα καί διά τήν διαχείρισιν τῶν Γαλλικῶν Πιστώσεων καί κρίνεσθε ὡς βαρυνόμενος μέ ἐνδείξεις παραβάσεως καθήκοντος διότι δέν ἐμηνύσατε καί δέν ἐποπτεύσατε τόν γεν. διευθυντήν ὑπό τήν ἰδιότητα τοῦ πρωθυπουργοῦ, ἀσκοῦντος ἐποπτείαν ἐπί τῆς ΔΕΗ, ἀφοῦ ὁ νόμος τοῦ ἀναγνωρίζει τό δικαίωμα νά συγκαλῇ τήν Ἀντιπροσωπευτικήν Συνέλευσιν. Αὐτά τά ἐπληροφορήθη ἀπό χθές ὁ ἑλληνική λαός μέ τά παραρτήματα.

Μικρά μερίς εὐθύνης εἰς βαθμόν κακουργήματος— πέραν τῆς παραβάσεως καθήκοντος— καταλογίζεται καί εἰς τόν Παπαληγούραν ὑπό τήν ἔννοιαν τῆς ἐμμέσου συνεργείας, διότι ἐδέχθη κλπ. τήν παραμονήν τοῦ Πεζοπούλου.

Ἡ σημασία τῆς διά νόμου ἀποπομπῆς τοῦ Πεζοπούλου καί ἡ σύστασις Ἐπιτροπῆς Ἐλέγχου, φυσικά, δέν ἐθεωρήθη ἀξία νά ἀπασχολήσῃ τήν κρίσιν τῶν ἀνακριτῶν.

Καί τό ἀναιδέστερον καί ἀπεχθέστερον εἶναι ὅτι ἡ κατά χρόνον τοποθέτησις τῶν πράξεων καταδεικνύει ὅτι δέν εἶναι δυνατόν νά ἐπακολουθήσῃ δικαστική κρίσις, ἀφοῦ καί ἄν ἦσαν πραγματικαί, ἔχουν παραγραφῆ. Καί χωρίς νά ἐπικαλεσθῶ τήν παραγραφήν, δικαιολογῶν τήν ψῆφον, εἶπον ὅτι μέ ἀφήνει κατάπληκτον ἡ διατύπωσις κατηγορητηρίου, διά τήν στήριξιν τοῦ ὁποίου οὐδεμία ἔνδειξις ἀπομένει καί δή διά πρᾶξιν, ἐφ' ἧς δέν εἶναι δυνατόν νά ὑπάρξῃ δικαστική κρίσις διά λόγους τούς ὁποίους «ὅλοι καί εἷς ἕκαστος τῶν μελῶν τῆς ἐπιτροπῆς γνωρίζει». Καί ἀκόμη ὅτι οὐδέποτε ἀνέμενα τοιαύτην πρότασιν, ἔπειτα ἀπό τήν διαπίστωσιν τῆς ἐντολῆς τοῦ τότε πρωθυπουργοῦ πρός ὅλους τούς ἀσχολουμένους μέ τό ζήτημα. Ἰδιαιτέρως δέ πρός τόν γεν. διευθυντήν, νά εἶναι προσεκτικοί εἰς τό θέμα τῆς τιμῆς, διότι δέν δέχεται ἐπιδότησιν ρεύματος. Καί ἡ διαπίστωσις τούτων ἔχει γίνει «κατά τρόπον ἀνεπίδεκτον οἱασδήποτε τιμίας ἀμφισβητήσεως».

Προσαρμόζονται τώρα αἱ εἰσηγήσεις μας διά νά κατατεθοῦν εἰς τήν Βουλήν, πιθανόν τήν προσεχῆ Τετάρτην. Ἡ συζήτησις θά ἀρχίσῃ, κατά πᾶσαν πιθανότητα, τήν ἄλλην ἑβδομάδα. Ὑπάρχουν πολλαί πληροφορίαι καί ἐνδείξεις περί τῶν κυβερνητικῶν διαθέσεων. Δέν ἀποδίδω μεγάλην σημασίαν. Καί ἐάν δέν λέγωνται πρός παραπλάνησιν, διά νά μή εἶναι σφοδρά ἡ πολεμική εἰς τήν Βουλήν, τί ἐμποδίζει μεταβολήν εἰς τάς διαθέσεις τῶν καπετανάτων τῆς πλειοψηφίας;

Δέν γνωρίζω ἄν θά φθάσῃ ἡ ὑπόθεσις εἰς τό Εἰδικόν Δικαστήριον. Ἐκεῖ εἶναι δι' ἐμέ βέβαιον, καί πιστεύω ὅτι δέν πλανῶμαι, ὅτι δέν θά καταστῇ δυνατή κρίσις ἐπί τῆς οὐσίας. Διά τόν γνωστόν λόγον.

Ἀλλά ἡ προσπάθειά των, οὕτως ἤ ἄλλως, δέν θά ἐπιτύχῃ τοῦ σκοποῦ. Ὅλοι οἱ ἔντιμοι ἄνθρωποι γνωρίζουν τί ἐπιζητεῖ ἡ κατηγορία καί ἡ ψῆφος τῆς πλειοψηφίας»[134].

Πέρα ἀπό τίς ἀπόψεις πού ἀναλυτικά ἀναπτύχθηκαν στό κείμενο πού κατέθεσαν στή Βουλή τά μέλη τῆς μειοψηφίας τῆς ἀνακριτικῆς ἐπιτροπῆς, ἡ ἀνασκευή τῶν κατηγοριῶν σέ βάρος τοῦ Κ. Καραμανλῆ, βασισμένη σέ συστηματική καί ἐμπεριστατωμένη ἀνάλυση τῶν γεγονότων, σέ συνδυασμό μέ τά στοιχεῖα πού προέκυψαν στή διάρκεια τῶν ἐργασιῶν τῆς ἀνακριτικῆς ἐπιτροπῆς τῆς Βουλῆς, περιέχεται σέ μεταγενέστερη εἰδική ἔκδοση τῆς ΕΡΕ μέ τόν τίτλο «Ἡ ἀποκάλυψις τῆς Συκοφαντίας»[135] [βλ. ἐκτενές ἀπόσπασμα στό Παράρτημα].

Ἡ ὅλη ὑπόθεση θά ὁλοκληρωθεῖ, ἐντός ἐλαχίστων ἡμερῶν, ὅταν μετά ἀπό πολύμηνο συκοφαντικό θόρυβο, διαπιστώνεται, κατά τή συζήτηση τοῦ πορίσματος τῆς ἀνακριτικῆς ἐπιτροπῆς στή Βουλή, ὅτι τό ὅλο θέμα τοῦ τυχόν καταλογισμοῦ εὐθυνῶν ἔχει παραγραφεῖ.

Πράγματι, ἐνῶ εἶχε ἤδη καταφανεῖ ὅτι ἡ πρόταση παραπομπῆς ἦταν στερημένη ἀπό κάθε σοβαρό ἔρεισμα, ὁ πρόεδρος τῆς Βουλῆς διατύπωσε τήν ἄποψη ὅτι, πρίν ἀπό κάθε ἀπόφαση, τό Σῶμα θά ὄφειλε νά διερευνήσει ἄν ἔχει συμπληρωθεῖ ἤ ὄχι ὁ χρόνος παραγραφῆς τῶν τυχόν ἀδικημάτων καί νά ἀποφανθεῖ πάνω στό θέμα τελεσίδικα. Ἡ ὁριστική θέση τῆς Κυβερνήσεως διευκρινίστηκε στίς 16 Ἰουνίου μέ δήλωση τοῦ πρωθυπουργοῦ ὅτι θά ψηφίσει ὑπέρ τῆς παραγραφῆς, διότι εἶχε πράγματι συμπληρωθεῖ τό χρονικό διάστημα πού ὁρίζει ὁ νόμος. Ἡ κυβερνητική ἄποψη ἀναπτύχθηκε στή Βουλή, στίς 17 Ἰουνίου, ἀπό τόν ὑπουργό Δικαιοσύνης, Ν. Μπακόπουλο, ὁ ὁποῖος καί ἐπιβεβαίωσε τήν παρέλευση τῶν τριῶν συνόδων πού προβλέπονται ἀπό τό νόμο περί εὐθύνης ὑπουργῶν, συνυπολογιζόμενης καί τῆς ἔκτακτης συνόδου ἐπί Κυβερνήσεως Πιπινέλη: «Συνεπῶς ἡ Βουλή ἔχει ὑποχρέωσιν, ἐάν θέλῃ νά ἀποφανθῇ ὡς δικαστικόν σῶμα... νά δεχθῇ τήν παραγραφήν καί νά ἀποφανθῇ ὅτι δέν χωρεῖ πλέον περαιτέρω οὐδεμία ἐνέργεια διώξεως τῶν ὑπό κατηγορίαν πρώην ὑπουργῶν».

Απέναντι στήν κυβερνητική πρόθεση νά ἀναζητήσει στήν παραγραφή τήν «ἔξοδον ἐκ τοῦ ἀδιεξόδου», ἐναντιώθηκε πρῶτος ὁ Σπ. Μαρκεζίνης, ἀρχικός εἰσηγητής —ἀπό τό Φεβρουάριο ἤδη— τῆς ἀπόψεως ὅτι ἔχει συμπληρωθεῖ ὁ χρόνος παραγραφῆς. Η Βουλή, πολιτικό καί ὄχι δικαστικό Σῶμα, ἀφότου ἀποφάσισε νά προχωρήσει στήν ἀνακριτική διαδικασία δέν εἶχε πλέον τή δυνατότητα —ἰδίως μετά τή διατύπωση κατηγορίας ἀπό τήν πλειοψηφία τῆς ἀνακριτικῆς ἐπιτροπῆς— νά δεχτεῖ τήν παραγραφή καί νά παρακάμψει τήν οὐσία, διότι, μέ τόν τρόπο αὐτό, θά συνεργοῦσε στή στέρηση Ελλήνων πολιτῶν ἀπό τό φυσικό τους δικαστή.

Σχετικά, ὁ Σ. Μαρκεζίνης, μεταξύ ἄλλων, ὑποστήριξε:

«Προτείνω, καθαρά, νά ἀπορριφθῆ ἡ πρότασις παραπομπῆς, δηλαδή νά ἀπορριφθῆ τό πόρισμα. Δέν ἀντιλαμβάνομαι αὐτάς τάς συζητήσεις, περί ἄλλων προτάσεων. Τόν παρελθόντα Φεβρουάριον ἀπεφάσισεν ἡ Βουλή τήν σύστασιν ἀνακριτικῆς ἐπιτροπῆς. Συνεστήθη ἡ ἀνακριτική ἐπιτροπή καί ἠργάσθη κατά τρόπον ἀποδοτικόν. Κατώρθωσε εἰς σύντομον χρονικόν διάστημα νά καταθέση τό πόρισμά της, καλόν ἤ κακόν, εἶναι ἄλλο θέμα. Εκλήθημεν ἤδη ἡμεῖς διά νά ἀποφασίσωμεν ἐπί τοῦ πορίσματος. Καί ἐπειδή θά ἀποφασίσωμεν ἐάν θά πρέπει νά προχωρήση ἤ νά σταματήση ἡ διαδικασία, δέν ἀντιλαμβάνομαι διατί συζητοῦμεν διάφορα ἄλλα ζητήματα. Θά μοῦ εἴπητε: σεῖς κ. Μαρκεζίνη, τί θά πράξετε; Κάμετε ὑπομονήν καί θά τό ἀκούσετε. Ομιλῶ διά τήν μεθόδευσιν. Τό πρᾶγμα, κατ' ἐμέ, εἶναι πάρα πολύ ἁπλοῦν. Θά ὑποβληθῆ ἡ πρότασις. Καί ἡ πρότασις ἀφίνει τήν εὐχέρειαν δι' ὅλας τάς λύσεις. Ο μή ἐπιθυμῶν νά γίνη παραπομπή λόγω παραγραφῆς, δέν ἔχει παρά νά προβῆ εἰς σχετικήν δήλωσιν δικαιολογῶν τήν ψῆφον του. Ο ἐπιθυμῶν νά μή γίνη παραπομπή διότι ἔχει γενικωτέρας ἀνησυχίας, δέν ἔχει καί αὐτός παρά νά τό δηλώση. Ο νομίζων ὅτι εἶναι ἀθῶοι οἱ ὑπό ἔλεγχον, ἄς τό εἴπη. Οἱ μή θέλοντες νά ἐκτεθοῦν, ἐφ' ὅσον ἡ ψηφοφορία δέν εἶναι μυστική, δέν θά δηλώσουν τίποτε. Διότι, ἐάν προκρίνωμεν χωριστήν πρότασιν περί παραγραφῆς, τότε τό ἀρχικόν σφάλμα νά μή δεχθῆτε ἐγκαίρως τήν παραγραφήν, τό καθιστᾶτε πλέον ἐμφανές. Εἶναι τό ἐπιεικέστερον τό ὁποῖον δύναμαι νά εἴπω, κ. πρόεδρε. Καί κατέληξε:

Ως πρός ἡμᾶς, τούς Προοδευτικούς, δέν ἔχω δισταγμόν νά δηλώσω ὅτι οἱ Προοδευτικοί θά καταψηφίσουν τήν πρότασιν εἰς τήν οὐσίαν».

Ο ἀρχηγός τῆς ΕΡΕ, Π. Κανελλόπουλος, ὁ ὁποῖος ἀναφέρθηκε στήν ὅλη ὑπόθεση, ἀπό τήν ἀφετηρία ὡς τήν τελική φάση της, εἶπε, μεταξύ ἄλλων:

«Κύριοι συνάδελφοι, ἀνέλαβον τήν ἡγεσίαν τῆς Εθνικῆς Ριζοσπαστικῆς Ενώσεως κατά τάς δυσκόλους ὥρας τῆς ζωῆς της, ἀλλά καί διεδέχθην τόν πρωθυπουργόν μέ τόν ὁποῖον συνηργάσθην ὡς ἀντιπρόεδρος ἐπί 4 ἔτη καί ὁ ὁποῖος ἵδρυσε τήν ΕΡΕ, τόν πρωθυπουργόν, ὁ ὁποῖος προσέφερεν εἰς τόν τόπον αὐτόν ὅσα βλέπει ὁλόκληρος ὁ λαός καί τά ὁποῖα εἶδον καί φοβοῦμαι ὅτι ἀρχίζουν νά μή βλέπουν πλέον μέ τήν αὐτήν ἐμπιστοσύνην καί ὅλοι οἱ ξένοι. Δέν θά τά κρίνω ἐγώ. Ομολογῶ ὅτι εἶμαι προκατειλημμένος. Η προκατάληψις δέν ἀποτελεῖ κακήν ἰδιότητα οὔτε ἰδικήν μου, οὔτε ἰδικήν σας, κύριοι ἀντίπαλοι. Εἰς τούς ἀγῶνας τούς πολιτικούς δέν εἶναι δυνατόν νά μή ὑπάρχη προκατάληψις. Τό θέμα εἶναι ποῖον εἶναι τό περιεχόμενον τῆς προκαταλήψεως. Τό ἰδικόν μας, ὅλων φυσικά τῶν συναδέλφων τῆς ΕΡΕ, εἶναι θετικόν, συνδέεται μέ τά ἐπιτελεσθέντα. Η προκατάληψις τῶν ἀντιπάλων ἔχει περιεχόμενον ἀρνητικόν, συνδέεται μέ ἐκεῖνα τά ὁποῖα θά ἐπεθύμουν ἀσφαλῶς νά εἶχον ἐπιτελέσει, ἀλλά τά ὁποῖα ἐπετελέσθησαν ὑπό ἄλλων, καί εἰδικώτερον ὑπό τοῦ πρωθυπουργοῦ τῶν ὀκτώ ἐτῶν. Εἶμαι ὑπερήφανος καί διά τό ἕνα καί διά τό ἄλλο. Εἶμαι ὑπερήφανος καί διότι διεδέχθην τόν κ. Καραμανλῆν, ἀλλά καί διότι τόν διεδέχθην καί ἀνέλαβον τήν ἡγεσίαν της ΕΡΕ κατά τάς ὥρας τάς δυσκόλους, τῶν ἰσχνῶν ἀγελάδων.

Ανέμενον, δέν σᾶς τό ἀποκρύπτω, ὅτι θά ἐγίνετο ἐκεῖνο τό ὁποῖον ἐγένετο ἀπό τοῦ παρελθόντος Φεβρουαρίου καί ἐντεῦθεν. Πρέπει βεβαίως νά προσθέσω ὅτι ἀνέμενον ὅτι θά ἐγίνετο ἀμέσως μετά τάς ἐκλογάς τοῦ 1964, μετά τόν Φεβρουάριον δηλ. Τί ἀνέμενα; Ότι ἡ δέσμευσις καί τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς Ενώσεως Κέντρου καί νῦν πρωθυπουργοῦ καί ὑμῶν ὅλων, κύριοι βουλευταί τῆς Ενώσεως Κέντρου, ἔναντι τοῦ τμήματος ἐκείνου τοῦ λαοῦ, τοῦ πολύ μεγάλου, τό ὁποῖον σᾶς ἐψήφισεν, ὅτι ἡ δέσμευσις αὐτή θά σᾶς ὑποχρέωνε νά παραμερίσητε τό δίλημμα, περί τοῦ ὁποίου ὡμίλησα προηγουμένως καί νά ἀποφασίσετε νά κινήσετε ποινικήν ἀγωγήν βάσει τοῦ νόμου περί εὐθύνης ὑπουργῶν. Ανέμενον ὅτι τοῦτο θά σημειοῦτο μετά τόν Φεβρουάριον τοῦ 1964 ἀμέσως. Ομολογῶ ὅτι μέ εἶχε ξενίσει τό γεγονός ὅτι δέν ἐγένετο, μέ εἶχε ξενίσει κατά τρόπον ὁ ὁποῖος μέ εἶχε κάμει νά σκέπτωμαι καθ' ὅλον τό διάστημα τοῦ παρελθόντος ἔτους, ὅτι ὅσοι ἀνέρχονται εἰς τήν ἐξουσίαν βλέπουν ἴσως κατά τρόπον διάφορον τά πράγματα ἀπό ὅ,τι τά ἔβλεπαν πρίν ἀνέλθουν. Ηπατήθην μέχρις ἑνός σημείου, διότι δέν γνωρίζω φυσικά τί θά ἔπραττεν ἡ Κυβέρνησις καί τί θά ἔπραττον οἱ κυβερνητικοί βουλευταί εἰς ἥν περίπτωσιν ἡ Ακρα Αριστερά, ἡ ΕΔΑ, δέν ἀπεφάσιζε νά ὑποβάλη τόν Φεβρουάριον τήν πρότασιν περί ἀνακριτικῆς ἐπιτροπῆς. Πάντως ἀπό τοῦ παρελθόντος Φεβρουαρίου, ἡ Κυβέρνησις —καί τονίζω «ἡ Κυβέρνησις», διότι τά λεγόμενα περί ἐλευθερίας συνειδήσεως ἐπί τοιούτων θεμάτων θά μοῦ ἐπιτρέψητε νά εἴπω ὅτι καλόν εἶναι νά διαγραφοῦν καί ἀπό τά πρακτικά τῆς Βουλῆς— ἡ Κυβέρνησις ὄχι ἁπλῶς υἱοθέτησε, διότι δέν δικαιοῦται νά λέγη ὅτι υἱοθετεῖ μίαν πρότασιν τήν ὁποίαν δέν ἐγκρίνει, τήν πρότασιν τῆς ΕΔΑ, ἀλλά ἀνέλαβεν ἠθικῶς καί οὐσιαστικῶς τήν πρωτοβουλίαν τῆς διώξεως. Αν δέν ἄφηνε νά ὑπονοηθῆ ὅτι αὐτή εἶναι ἡ ἐπιθυμία της, θά ἦτο πολύ μεγαλύτερος ὁ ἀριθμός τῶν βουλευτῶν τῆς Ενώσεως Κέντρου, ὁ ὁποῖος θά ἐψήφιζε κατά τῆς ἀνακριτικῆς ἐπιτροπῆς. Διατί; Διότι θά ἀπήλλασσεν ἡ Κυβέρνησις, πρᾶγμα τό ὁποῖον πιστεύω ὅτι ὁ ἀρχηγός τῆς Κυβερνήσεως ὡς ἀρχηγός τῆς ΕΚ εἶχε καθῆκον νά πράξη, θά ἀπήλλασσε πολλούς βουλευτάς τοῦ κόμματός του, οἱ ὁποῖοι δέν ἔφθασαν μέχρι τοῦ σημείου τῆς τοιαύτης ἐλευθερίας σκέψεως καί συνειδήσεως ὥστε νά καταψηφίσουν τήν πρότασιν, θά τούς ἀπήλλασσεν ἐκ

τοῦ διλήμματος περί τοῦ ὁποίου σᾶς ὠμίλησα. Θά ἔπαιρνεν ἐπάνω του τήν εὐθύνην τοῦ διλήμματος, τήν εὐθύνην τῆς ἀντιμετωπίσεώς του. Ἀλλά τήν ἀφῆκεν ἐπάνω εἰς τούς ὤμους τῶν ὀπαδῶν του, καί χωρίς νά θέλω νά εἴπω ὅτι ἐκ φύσεως οἱ ἀρχηγοί ἔχομεν ὤμους ἰσχυροτέρους ἀπό τούς ἀκολουθοῦντας ἡμᾶς, πρέπει νά εἴπω ὅτι εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νά θεωροῦμεν τούς ὤμους μας ἰσχυροτέρους καί νά ἀναλαμβάνωμεν ἡμεῖς τό βάρος.

Ἑπομένως, δικαιοῦμαι νά εἴπω ὅτι ἡ Κυβέρνησις ἐκίνησεν —ἔστω ἐμμέσως— τήν ποινικήν δίωξιν. Δέν παρεσύρθη. Ἀλλοίμονον ἄν παρασύρωνται Κυβερνήσεις αἱ ὁποῖαι εἶχον μάλιστα πρό ἔτους τιμηθῆ διά μιᾶς τόσον μεγάλης πλειοψηφίας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ἀνέλαβε, λοιπόν, ἡ Κυβέρνησις οὐσιαστικῶς τήν εὐθύνην νά κινηθῆ ἀπό τοῦ Φεβρουαρίου ἡ διαδικασία διώξεως τῶν ἀντιπάλων. Ἀπό τοῦ Φεβρουαρίου μέχρι σήμερον ἔχομεν τήν σύστασιν ἀνακριτικῆς ἐπιτροπῆς διά τά θέματα τά ὁποῖα ἀπησχόλησαν τήν Βουλήν κατά τάς τελευταίας συνεδριάσεις. Ἔχομεν τήν σύστασιν ἐξεταστικῆς ἐπιτροπῆς διά τάς γενομένας ὑπερβάσεις καί διά πολλά ἄλλα πέραν τῶν ὑπερβάσεων. Καί ἔχομεν καί τήν τελευταίαν πρότασιν ἐπί τῆς ὁποίας, βεβαίως, δέν ἔλαβεν ἀκόμη θέσιν ἡ Βουλή, πρότασιν προελθοῦσαν ἐπίσης ἀπό τήν ΕΔΑ, περί συστάσεως ἀνακριτικῆς ἐπιτροπῆς διά τά μυστικά κονδύλια. Μέ ἄλλας λέξεις, ἀπό τοῦ Φεβρουαρίου τό κόμμα τοῦ ὁποίου ἔχω τήν τιμήν νά ἡγοῦμαι, ἔχει μετατεθῆ εἰς μίαν κατάστασιν, ἡ ὁποία ἐάν δέν εἴχομεν τήν πίστιν ἡ ὁποία διέπει τήν ψυχήν μας ὅτι εἴμεθα ξένοι πρός ὅλας τάς κατηγορίας αἱ ὁποῖαι στρέφονται ἐναντίον μας, ἐάν δέν εἴχομεν μέσα μας τήν δύναμιν τῆς θελήσεως, ἡ ὁποία μᾶς διέπει, θά μᾶς εἶχε κάμψει. Καί ὑπερηφάνως διαπιστώνω τό γεγονός ὅτι ὄχι μόνον δέν ἐκάμφθημεν, ἀλλ' ἐγενόμεθα ἰσχυρότεροι. Ἐπί 5 μῆνας ἔχει ἀπασχοληθῆ ἡ Βουλή ἐπανειλημμένως ἐπί ὥρας μακράς, ἐπί ἡμέρας πολλάς, ἐπί νύκτας μακράς, μέ θέματα συνδεόμενα μέ τήν διακυβέρνησιν τῆς χώρας ὑφ' ἡμῶν. Τί ὡραιότερον θά ἦτο ἄν εἶχεν ἀπασχοληθῆ μέ τά θέματα τά ὁποῖα θά εἶχον σχέσιν μέ τήν δημιουργίαν; Δέν πταίομεν ἡμεῖς ἄν ἐπαύσαμεν νά εἴμεθα εἰς τήν Κυβέρνησιν καί δέν δικαιούμεθα βάσει τῆς ἐτυμηγορίας τοῦ λαοῦ νά δημιουργήσωμεν περισσότερα ἐκείνων τά ὁποῖα ἐδημιουργήσαμεν. Ἐκλήθητε σεῖς. Εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι ἐντός μιᾶς νυκτός συνεδρίασις δέν ἔχει γίνει διά μέγα θέμα συνδεόμενον εἴτε μέ τήν οἰκονομίαν τοῦ τόπου καί τάς ἀνάγκας τοῦ λαοῦ, εἴτε μέ τά μεγάλα ἐθνικά ζητήματα. Καί ἐγένοντο τόσαι ὁλονύκτιαι συνεδριάσεις διά νά κατηγορῆται ἡ ΕΡΕ, διά νά ὑφίσταται τήν συστηματικήν ἐκ μέρους καί τῆς Ἑνώσεως Κέντρου καί τῆς ΕΔΑ ἐπίθεσιν.

Δέν γνωρίζω νά ὑπάρχη προηγούμενον τό ὁποῖον νά καθιστᾶ θεμιτήν τήν τακτικήν αὐτήν, ἡ ὁποία ἠκολουθήθη ἀπό τοῦ Φεβρουαρίου καί ἐντεῦθεν, ἤ μᾶλλον γνωρίζω ὅτι δέν ὑπῆρξε ποτέ. Συνησπίσθησαν διά πρώτην φοράν αἱ δυνάμεις τῆς πλειοψηφίας, διά νά καταστήσουν, εἰ δυνατόν, τόν βίον τῆς ἀντιπολιτεύσεως, τῆς ἀξιωματικῆς ἀντιπολιτεύσεως, τοῦ μεγαλυτέρου κόμματος τῆς ἀντιπολιτεύσεως, δημοκρατικῶς ἀβίωτον.

Βεβαίως δέν ἐπέτυχον καί δέν θά τό ἐπιτύχουν, ἀλλά ἡ ἐπιχείρησις ἀντιμετωπίσθη. Πιστεύω ἀκραδάντως, ἀξιότιμοι κύριοι συνάδελφοι, ὅτι βάσει τῶν ἀγράφων ἀρχῶν τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος, ἡ ἐπιχείρησις αὕτη δέν εἶναι θεμιτή. Διατί; Διά τόν ἁπλούστατον λόγον ὅτι ζητεῖ νά ἐγκαινιάση τήν ἀρχήν τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ νόμου περί ποινικῆς εὐθύνης τῶν ὑπουργῶν ὡς ὅπλου κατά τῆς ἐξ ὁρισμοῦ εὑρισκομένης εἰς ἀριθμητικήν μειονεκτικότητα ἀντιπολιτεύσεως.

Καί ἐάν τοῦτο ἐπικρατήση, δέν εἶναι δυνατόν νά σταθῆ ἡ δημοκρατία».

Στή συνέχεια, ἀφοῦ ἀνέλυσε τούς λόγους πού ὑπαγόρευσαν, τελικά, στά μέλη τῆς παρατάξεώς του τή συμμετοχή στήν ἀνακριτική ἐπιτροπή τῆς Βουλῆς, ὁ ἀρχηγός τῆς ΕΡΕ κατέληξε:

«Τοιουτοτρόπως, μέ τήν παρουσίαν τῶν τεσσάρων βουλευτῶν τῆς ΕΡΕ, καί ἐπιμένω εἰς τό θέμα, διότι τό πρᾶγμα ἔχει σημασίαν ἰδιαιτέραν δι' ἐμέ, ἀπέναντι τῆς κοινῆς γνώμης τοῦ κόμματος τό ὁποῖον ἐκπροσωπῶ— πιστεύω ὅτι ἐδικαιώθην. Ἀκριβῶς ἐάν δέν ἦσαν παρόντες οἱ 4 βουλευταί τῆς ΕΡΕ, δέν θά ἐτίθεντο, ὡς εἶπον, εἰς τούς μάρτυρας τά ἐρωτήματα τά ὁποῖα ἐτέθησαν καί δέν θά περιήρχετο κάν ἐγκαίρως εἰς γνῶσιν ἡμῶν, τοὐλάχιστον τό πλῆθος ἐκείνων τῶν στοιχείων, τά ὁποῖα, συσσωρευμένα εἰς φακέλλους, ἐτέθησαν ὑπ' ὄψιν τῆς ἐπιτροπῆς καί τά ὁποῖα τά ἐζήτησεν ἡ ἐπιτροπή καί τά ἔλαβεν ἀπό τά διάφορα ὑπουργεία, ἀπό τήν ΔΕΗ κλπ.

Καί τά θέματα αὐτά, ἐφόσον ὑπῆρξεν αὐτή ἡ διάθεσις ζητήσεως εὐθυνῶν καί δή ποινικῶν, δέν ἀντιμετωπίζονται μόνον μέ γενικάς συζητήσεις αἱ ὁποῖαι ἐγένοντο τόν παρελθόντα Φεβρουάριον εἰς τήν Βουλήν, ἀλλά ἀντιμετωπίζονται καί μέ τήν ἀνεύρεσιν ἑκάστου συγκεκριμένου στοιχείου, τό ὁποῖον εὑρίσκεται εἰς διάφορα ἔγγραφα καί τό ὁποῖον δύναται νά ἀποτελῆ λεπτομέρειαν τύπος, ἐνῶ νά ἐπηρεάζη μεγάλως τήν οὐσίαν.

Τοιουτοτρόπως, ἀξιότιμοι κύριοι συνάδελφοι, ἀνετράπη ἡ κατηγορία, ὄχι μόνον ἀνετράπη, ἀλλά ἔχω τό δικαίωμα νά ἰσχυρισθῶ ὅτι συνετρίβη. Ἡ κατηγορία εἶχε τρία κεφάλαια. Ὀρθῶς παρετήρησεν ὁ κ. Παπακωνσταντίνου ὅτι εἶχε τρία καί μόνον τρία, καί εἶναι χαρακτηριστικόν τῆς ἐξεζητημένης προσπαθείας τῶν κατηγόρων νά ἐπιδείξουν δῆθεν ἀμεροληψίαν, τό γεγονός ὅτι ἐφεῦρον καί κατεσκεύασαν καί ἄλλα κεφάλαια, διά νά εἶναι δυνατόν νά εἴπουν, ἰδού κύριοι εἰς τά ἄλλα εἴμεθα ἀπαλλακτικοί, ἀλλά ἐκεῖ ὅπου δέν εἶναι δυνατόν νά εἴμεθα τί νά κάνωμεν, ἀφοῦ ἡ συνείδησίς μας δέν τό ἐπιτρέπει νά εἴμεθα καί ἐκεῖ ἀπαλλακτικοί; Ἐπιτρέψατέ μου νά εἴπω ὅτι δέν θά πρέπει εἰς τό μέλλον νά ἀκολουθῆται ἡ φαρισαϊκή αὐτή τακτική. Καί μέ τρόπον γενναῖον ἔπρεπε νά ἔλθουν καί νά εἴπουν οἱ ὀκτώ κατήγοροι. Παραπέμπομεν ὅλους, τόν Καραμανλῆν, τόν Παπαληγούραν καί Μάρτην δι' ὅλα τά κεφάλαια τῆς κατηγορίας, διότι ὅλα τά ἄλλα σημεῖα δέν ἀποτελοῦν συγκεκριμένην κατηγορίαν, ὥστε νά ὁρισθοῦν καί εἰδικοί ἀγορηταί πρός ἀνάπτυξιν ἀπαλλακτικῆς προτάσεως. Βεβαίως κατεδείχθη ὅτι καί αὐτοί οἱ εἰσηγηταί οἱ ὁποῖοι ἦσαν ἀπαλλακτικοί ἀφῆκαν αἰχμάς καί τά ἀντίστοιχα τμήματα τῆς ἐπιθέσεώς των περιέχουν ἀνεπιτρέπτους ὑπαινιγμούς. Τά τρία κεφάλαια τῆς κατηγορίας αὐτῆς τά ἔχετε ἀκούσει ἐπανειλημμένως.

Ὁ Μέγδοβας συνδεδυασμένος μέ τάς γαλλικάς πιστώ-

σεις, δεύτερον ἡ ECI καί τρίτον τό ἀλουμίνιον. Καί πέραν αὐτῶν, ὅλα τά ἄλλα ἦσαν συνηθισμένη ἀμεροληψία.

Κύριοι βουλευταί, ὁ Μέγδοβας καί αἱ γαλλικαί πιστώσεις ἐνεφανίσθησαν ὡς θέματα συνδεόμενα μέ τήν εὐθύνην τοῦ τότε κατά καιρούς ὑπουργοῦ Βιομηχανίας ἤ Συντονισμοῦ, κ. Παπαληγούρα καί αὐτοῦ τούτου τοῦ πρωθυπουργοῦ τῆς περιόδου ἐκείνης, κ. Καραμανλῆ. Εἶναι ἀνάγκη νά ἐρευνήσω τό θέμα; Οὐδείς ἐκ τῶν κυρίων κατηγόρων ἐτόλμησε νά ἀντικρούση ὅσα εἶπεν ὁ κ. Παπαληγούρας καί ὅσα εἶπον οἱ ἄλλοι κύριοι, οἱ ὁποῖοι ὡμίλησαν. Οὐδείς ἐτόλμησε νά εἴπη, πῶς εἶναι δυνατόν ἄνθρωπος (ὁμιλῶ περί τοῦ Παπαληγούρα), ὁ ὁποῖος ἐδημιούργησε δυσκολίας συνεχῶς εἰς τήν OL-CO, ὁ ὁποῖος περιώρισε τήν ἔκτασιν ὡρισμένων συμβάσεων, αἱ ὁποῖαι ἐδέσμευον τό κράτος, ὁ ὁποῖος ἀντέδρασε κατά τό 1955-56-57 καί μέχρι τοῦ 1958 —πέραν αὐτοῦ δέν ὑπάρχει πλέον θέμα— εἰς πᾶν ὅ,τι ἦτο δυνατόν νά θεωρηθῆ ὡς ὑπερβολική, ἄν καί συμβατικῶς δεδομένη, βλαβερά διά τήν ΔΕΗ καί τήν χώρα, ἀξίωσις τῆς OL-CO, πῶς εἶναι δυνατόν ὁ ἄνθρωπος ὁ ὁποῖος ἔπραξεν ὅλα αὐτά, νά θεωρηθῆ ὅτι ἠὐνόησε τήν OL-CO. Ἐδῶ πρόκειται περί μιᾶς καταπληκτικῆς ἐλλείψεως καλῆς πίστεως. Ἀλλά δέν εἶναι μόνον ἔλλειψις καλῆς πίστεως, εἶναι καί ἔλλειψις θάρρους, διότι δέν ἀπήντησαν οἱ κύριοι. Νά ἀπαντήσουν πῶς συμβιβάζουν τά ἀσυμβίβαστα. Αὐτό ἔπρεπε νά πράξουν ἀπό τό βῆμα. Διότι αὐτό γίνεται εἰς τά δικαστήρια, αὐτό γίνεται, ὅταν ἔρχωνται εἰς ἀντιδικίαν ἡ πολιτική ἀγωγή καί ἡ ὑπεράσπισις. Ὤφειλον νά ἀπαντήσουν καί νά εἴπουν ἄν ἦτο εὔνοια αὐτή, τήν ὁποίαν ἐπέδειξεν ὁ κ. Παπαληγούρας ἀπέναντι τῆς OL-CO, ὅταν τό 1954 ἐθεώρησε καθῆκον του καί ἐπέτυχε νά τροποποιήση ἐν μέρει τήν σύμβασιν, εἰδικώτερον ὄχι ὡς πρός τό κατασκευαστικόν μέρος τοῦ Μέγδοβα, ὅπου δέν ἦτο ἀνάγκη, διότι ἔχει γίνει ἕνας ἐπιτυχής διαγωνισμός κατά τά τέλη τοῦ 1954, ἀλλά ὡς πρός τό θέμα τῶν παραγγελιῶν ὑλικοῦ καί ἐπέτυχεν εἰς βάρος τῶν συμφερόντων τῆς OL-CO καί πρός ὄφελος τῆς ΔΕΗ καί τῆς χώρας, νά μειώση τήν δέσμευσιν τήν συμβατικήν, τήν ὁποίαν εἴχομεν, νά μειώση τό ποσόν ἀπό 3,5 δισεκατ. εἰς 1,5 δισεκατ. Ἔτσι, ἄν δέν ἀπατῶμαι, δέν εἶναι;»

Καί ὁ Π. Κανελλόπουλος συνέχισε:

«Κύριοι βουλευταί, ἔρχομαι εἰς τό δεύτερον θέμα. Θά σᾶς ἀπασχολήσω ἐπ' αὐτοῦ μόνον μέ ἐλαχίστας φράσεις, εἰς τό θέμα τῆς ECI. Ἐνεφανίσθην, ὡς γνωρίζετε, ἐνώπιον τῆς ἐπιτροπῆς. Ἐξητάσθην ὡς μάρτυς. Θέλω αὐτήν τήν στιγμήν νά κατανοήσητε τήν θέσιν, εἰς τήν ὁποίαν εὑρίσκομαι, θέσιν ἐξαιρέτως ὀδυνηράν καί ἠθικῶς κρίσιμον. Οἱ κύριοι, τούς ὁποίους ἐξελέξατε, πέραν τῶν 4 τῆς ΕΡΕ, μέ ἐχαρακτήρισαν, ἐμμέσως, ὡς ψευδομάρτυρα. Καλῶ ὁλόκληρον τόν ἑλληνικόν λαόν νά ἀποφανθῆ ἐκεῖνος ἐάν εἶμαι ψευδομάρτυς ἤ ὄχι. Εἶπον εἰς τούς κυρίους, οἱ ὁποῖοι πράγματι μοῦ συμπεριεφέρθησαν εὐγενῶς, ἀλλά θά προετίμων νά μή μοῦ συμπεριεφέροντο εὐγενῶς, ὅταν μέ ἤκουον, νά συμπεριεφέροντο ἐν ὀνόματι τῆς ἀληθείας καί τῆς δικαιοσύνης καί νά ἔπραττον ἐκεῖνο, τό ὁποῖον ἔπρεπε, ὅταν θά συνέτασσον τό πόρισμά των. Εἶπον εἰς τούς κυρίους ὅτι ὁ Καραμανλῆς οὐδέν ἐγνώριζεν περί τῆς ECI. Εἶπον εἰς τούς κυρίους, καί εἶναι γραμμένον τοῦτο εἰς τήν ἐξ 85 ἤ 90 σελίδων κατάθεσίν μου, εἶπον εἰς τήν ἐπιτροπήν ὅτι οὐδέν ἐγνώριζεν ὁ Καραμανλῆς.

Ἐγώ ἐπῆγα καί εἶπον εἰς τόν Καραμανλῆν, διά τήν ECI. Τήν Ἐμπάσκο, βεβαίως, τήν εἶχεν ἀκούσει, τήν εἴχατε ἀκούσει ὅλοι. Ἡ ἑταιρεία αὐτή ἐμόνταρε τήν ὅλην ὑπόθεσιν τοῦ ἐξηλεκτρισμοῦ καί ἔπειτα τήν παρέδωσεν εἰς τούς Ἕλληνας. Βεβαίως, ἐξετέλεσε τό ἔργον της πολύ καλά. Τήν ECI οὐδέποτε τήν εἶχεν ἀκούσει ὁ κ. Καραμανλῆς. Ἐγώ τοῦ ὡμίλησα περί αὐτῆς.

Εἶπον εἰς τήν ἐπιτροπήν ὅτι ὄχι μόνον εἰς τόν κ. Μάρτην, ἀλλά καί εἰς ἐμέ ἦλθεν ὁ ἐξ Ἀμερικῆς ἀφιχθείς πρόεδρος ἤ ἀντιπρόεδρος τῆς ECI —δέν ἐνθυμοῦμαι τό ὄνομά του— καί μοῦ ἐξέθεσε τά πράγματα. Τότε ἐζήτησα ἀπό τόν κ. Μάρτην, διότι εἰς ἐμέ δέν ἔδωσεν ὑπόμνημα, καί εἶδον ὅτι κατηγόρει τήν Ἐμπάσκο ὅτι εἶχε κάμει πρότασιν, ἡ ὁποία δέν ἦτο οἵα ἔπρεπε νά εἶναι. Καί βεβαίως, μέ ἐπηρέασε τό γεγονός ὅτι ἡ Ἐμπάσκο ἦτο ἐκείνη, ἡ ὁποία ἄνευ διαγωνισμοῦ, καί ὀρθῶς ἄνευ διαγωνισμοῦ, εἶχε κάμει τήν προμελέτην ἐπί τοῦ ἔργου καί βάσει τῆς προμελέτης ἐγένοντο αἱ προδιαγραφαί διά τήν μελέτην καί ἐπίβλεψιν. Ὅταν μοῦ τά εἶπον, ἐθεώρησα καθῆκον μου νά μεταβῶ εἰς τόν πρωθυπουργόν, διότι ἠκούοντο πολλά, ὄχι ὑπό ἔννοιαν κακήν, ἀλλά ἀπό ἔννοιαν ὅτι ἄνθρωποι, οἱ ὁποῖοι εἶχον ὑπηρετήσει ἄλλοτε ὑπό τήν ἡγεσίαν τῆς Ἐμπάσκο, ἦτο φυσικόν νά τήν σέβωνται, νά ἐπηρεάζωνται ὑπ' αὐτῆς. Καί ἐπῆγα εἰς τόν πρωθυπουργόν καί τοῦ εἶπον νά καλέση τούς διοικοῦντας τήν ΔΕΗ καί νά τούς εἴπη ὅτι θά πρέπει νά προσέξουν καί ὅτι τήν ὑπόθεσιν θά πρέπει νά τήν ἐξετάσουν ἐκ νέου. Καί ὁ κ. Καραμανλῆς ἐδέχθη αὐτό τό ὁποῖον εἶπον, μή γνωρίζων καί μή ἐνθυμούμενος ἐκείνην τήν στιγμήν, ὅταν ἦλθεν ὁ κ. Γουναράκης, ἄν δέν ἀπατῶμαι, τόν τίτλον κἄν, τήν φίρμαν κἄν, τοῦ ἄλλου τεχνικοῦ γραφείου, δηλαδή τῆς ECI. Ἐνώπιον τοῦ ὑπουργοῦ τοῦ Συντονισμοῦ, τοῦ κ. Πρωτοπαπαδάκη, τοῦ ὑπουργοῦ τῆς Βιομηχανίας καί ἐμοῦ, οἱ ὁποῖοι εἴχομεν συνέλθει καί δι' ἄλλα θέματα, εἰς τό γραφεῖον του καί ὄχι, φυσικά, διά νά παραστῶμεν ὡς μάρτυρες εἰς αὐτήν τήν σκηνήν, εἶπεν, εἰς τόν κ. Γουναράκην: Προσέξατε καί ἐάν τά πράγματα ἔχουν ἔτσι, ἀρχίσατε ἀπό αὐτήν τάς διαπραγματεύσεις. Βεβαίως, ὑπό τήν προϋπόθεσιν ὅτι τό ΔΣ θά συνεφώνει. Ἀπό ἐκεῖ καί πέραν, ὁ Καραμανλῆς ἐλησμόνησε τήν ὑπόθεσιν.

Κύριοι, ἐγώ αὐτό τό κατέθεσα ἐνόρκως καί οἱ κύριοι ἐθεώρησαν ὅτι εἶμαι ψευδομάρτυς. Κρίνατε καί ἀποφασίσατε.

Τό τρίτον κεφάλαιον τῆς κατηγορίας εἶναι τό ἀλουμίνιον. Τό ἀλουμίνιον εἶναι μέγα ἔργον. Δύο μῆνες, ὅπως ἠκούσατε καί χθές, πρίν ἤ γίνη ἡ πρότασις, ἡ ὁποία καί ἐξηλίχθη εἰς σύμβασιν καί ἐξελίσσεται ἤδη εἰς μίαν σπουδαίαν πραγματικότητα, εἶχον μεταβῆ εἰς τήν Γερμανίαν καί ἐδέχθην ἀπό τήν σημανικωτέραν ἑταιρείαν ἀλουμινίου, εἰς τήν ὁποίαν μετέβην, μαζί μέ τόν κ. Μάρτην καί τόν κ. Α. Τσάτσον, πρόεδρον καί διευθύνοντα σύμβουλον εἰς τόν ΟΒΑ, ἐδέχθην τήν ἀπάντησιν, μολονότι εἶχεν κινήσει τό ἐνδιαφέρον αὐτῆς τῆς ἑταιρείας, ὁ ἀντικαγκελάριος τότε καί νῦν καγκελάριος τῆς Δυτικῆς Γερμανίας δόκτωρ Ἔρχαρτ, ὁ ὁποῖος εἶχεν καί προετοιμάσει τάς ἐπαφάς μου, ἐδέχθην τήν ἀπάντησιν τήν ἀπογοητευτικήν ὅτι δέν εἶχε κανένα ἐνδιαφέρον. Δέν ἠρκέσθη νά εἴπη ὅτι δέν ἔχει

ἐνδιαφέρον, ἀλλά προσεπάθησαν οἱ κύριοι τῆς ἑταιρείας, νά μᾶς εἴπουν ὅτι δέν εἶναι δυνατόν νά ἱδρυθῆ ὑπό συνθήκας, αἱ ὁποῖαι νά εἶναι συνθῆκαι συναγωνισμοῦ, ἐπιχείρησις ἀλουμινίου, ἀλουμίνας καί ἀλουμινίου εἰς τήν Ἑλλάδα. Καί χθές ἠκούσατε ὅτι ἀμέσως μετά ἐγένοντο δύο προτάσεις, ἡ μία δι' ἀλουμίναν καί ἀλουμίνιον καί ἡ ἄλλη μόνον δι' ἀλουμίνιον, χωρίς νά χρησιμοποιῆται δηλαδή ὁ ὑπόγειος ἑλληνικός πλοῦτος, ὁ ἑλληνικός βωξίτης. Τό ἐθεωρήσαμεν, κύριοι, ὡς μέγα γεγονός, ὡς οἰωνόν ἀγαθόν καί ἦτο πράγματι μέγα γεγονός. Ποῦ νά φαντασθῶμεν ὅτι τό μέγα γεγονός θά ἐξηλίσσετο εἰς μίαν —ἐπιτρέψατέ μοι νά εἴπω,— μικρόψυχον ὑπόθεσιν ποινικῆς διώξεως ἐναντίον ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι εἶχον τήν τιμήν τῆς πραγματοποιήσεως αὐτοῦ τοῦ μεγάλου βήματος. Καί ἠκούσατε ἀπό τό βῆμα τοῦτο τόν φίλον κ. Πρωτοπαπαδάκην, ὑπουργόν τοῦ Συντονισμοῦ τότε, ὁ ὁποῖος εἶπεν ὅτι αὐτός διεπραγματεύθη τό ὅλον θέμα, διότι οὔτε φυσικά ὁ ὑπουργός τῆς Βιομηχανίας, ὁ κ. Μάρτης, ἐπί τόσον εἰδικῶν τεχνικῶν θεμάτων, ἦτο δυνατόν νά ἔχη πρωτοβουλίαν —ὡς γνωστόν, ὁ κ. Πρωτοπαπαδάκης εἶναι τεχνικός, εἶναι μαθηματικός καί οἰκονομολόγος— οὔτε, φυσικά, ὁ πρωθυπουργός εἶχε τόν χρόνον ἤ τήν δυνατότητα νά ἀσχοληθῆ μέ λεπτομερείας, οὔτε πρέπει, ὡς πρωθυπουργός, νά ἀσχολῆται μέ λεπτομερείας.

Κύριοι συνάδελφοι, ὁ κ. Πρωτοπαπαδάκης διεχειρίσθη τό ζήτημα, σᾶς τό εἶπεν ἀπό τῆς θέσεως αὐτῆς. Ὁ τότε πρωθυπουργός, κ. Καραμανλῆς, τό παρηκολούθει μέ ἔντασιν προσοχῆς μεγάλην. Ἄλλως τε, δέν ὑπῆρξε καί στιγμή, ὅπου ἡ ἔντασις τῆς προσοχῆς του νά μήν εἶναι μεγάλη καί ἦλθεν ἡ στιγμή, κατά τήν ὁποίαν —ἔτυχε νά εὑρίσκωμαι εἰς τό γραφεῖον του— εἶπεν, εἰς τόν κ. Πρωτοπαπαδάκην ἤ τόν κ. Λαμπροῦκον, ἀπόψε, ἐπί τέλους, νά τελειώνωμεν. Διατί τό εἶπε; Πρῶτον, διότι κάθε πρωθυπουργός, ὅπως κατέθεσα ἐνώπιον τῆς ἀνακριτικῆς ἐπιτροπῆς, βιάζεται νά παρουσιάση κάτι, ὁ κ. Παπανδρέου, νά παρουσιάση ἄλλα πράγματα, ὁ κ. Καραμανλῆς, ἐβιάζετο νά παρουσιάση ἐκεῖνα, τά ὁποῖα ἐνόμιζεν ὅτι ἦσαν χρησιμώτερα διά τήν στερέωσιν τῆς οἰκονομίας καί τήν πρόοδον τοῦ τόπου. Ἀλλά δέν ἦτο μόνον αὐτό, τό ὁποῖον τοῦ ἐπέβαλε νά βιασθῆ. Ἦτο καί ἐκεῖνο, τό ὁποῖον ἐπεσήμανεν ὁ κ. Δημητρακόπουλος, τό εἶπε καί ὁ κ. Γ. Ράλλης καί χθές ὁ κ. Παπακωνσταντίνου. Ὁ κ. Δημητρακόπουλος, χωρίς νά εἶναι ὁ ὑπεύθυνος πρωθυπουργός τῆς Ἑλλάδος, ἐσκέφθη ἐκεῖνο, τό ὁποῖον εἶχε σκεφθῆ ὁ πρωθυπουργός τῆς Ἑλλάδος. Εἶπεν εἰς τό Συμβούλιον τῆς ΔΕΗ: Δι' ὄνομα τοῦ Θεοῦ, μή τό μάθη κανείς ὅτι εἴμεθα εὐχαριστημένοι καί δέν θελήσουν νά προχωρήσουν εἰς τήν ὁριστικήν συμφωνίαν, εἰς τήν ὑπογραφήν τῶν συμβάσεων. Ὅταν ἐλέχθη εἰς τόν κ. Καραμανλῆν ὅτι ἐφθάσαμεν ἐκεῖ, ὅτι αὐτά εἶναι τά δεδομένα, ὅτι δέν ὑποχωρεῖ ἡ ἐπιχείρησις περισσότερον, ἐδῶ, ὅμως, ὑπεχώρησαν εἰς τοῦτο ἤ ἐκεῖνο τό σημεῖον, ποῖος, ὁ ὁποῖος θά ἐνδιαφέρετο διά τόν τόπον, θά ἔλεγεν, ἄφησε νά περάσουν δύο - τρεῖς ἡμέραι καί ποῖος θά ἔλεγεν, ἄς συνέλθη τό Συμβούλιον καί ἄς συζητήση δύο ἑβδομάδας; Κατευθύνουν οἱ πρωθυπουργοί, κύριοι, καί ἰδίως εἰς τοιαῦτα μεγάλα θέματα καί λαμβάνουν ἀποφάσεις. Καί ἐκείνην τήν στιγμήν εἶπε νά κληθῆ ἀμέσως τό Συμβούλιον, τό ἀπόγευμα, ἔστω καί ἐάν αὐτό τό πρᾶγμα ἦτο, τύποις, κάπως ἀνώμαλον, ὑπό τήν ἔννοιαν ὅτι θά ἔπρεπεν 24 ὥρας πρίν νά στέλλεται ἡ ἡμερησία διάταξις καί δέν μποροῦσε. Καί ἀκριβῶς αὐτό εἶναι τό κατόρθωμα, διότι ἠμποροῦσε νά χαλάση ἡ ὑπόθεσις. Καλέσατέ τους, ἀπόψε, εἶπε, νά καταλήξωμεν καί νά τό ἀνακοινώσω αὔριον. Αὐτό ἔγινε, κύριοι, καί αὐτό εἶναι ἀπάτη, εἶναι ἀπιστία, εἶναι παράβασις καθήκοντος, εἶναι ἀτιμωτική πρᾶξις».

Ὀξύτατη ἦταν — καί κατά τήν τελευταία ἡμέρα τῆς συζητήσεως — ἡ ἀντίδραση τοῦ Π. Κανελλοπούλου ἀπέναντι στήν κυβερνητική τακτική, ἰδίως μετά τήν ἀγόρευση τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Ἐσωτερικῶν, Ἠλ. Τσιριμώκου, ὁ ὁποῖος ἐμφανίστηκε νά ἀποδέχεται ἀναγκαστικά τήν παραγραφή, ἀλλ' ὄχι καί τήν ἀθώωση, διότι θεωροῦσε ἐκτεθειμένο τόν Κ. Καραμανλῆ καί τούς συνεργάτες του γιά τίς εὐθύνες πού τούς καταλογίζονταν ἀπό τό πόρισμα τῆς ἐπιτροπῆς. Συγκεκριμένα, στήν καταληκτική παρέμβασή του, ὁ ἀρχηγός τῆς ΕΡΕ ὑπογράμμισε:

«Ἐγνωρίζατε ὅλοι ὅσοι ἀπαρτίζετε τούς ἀντιπάλους τῆς ΕΡΕ, ὅτι τά πάντα ἦσαν παραγεγραμμένα. Εἴχατε τήν δυνατότητα, ὅπως τό εἶπον κατά τή πρώτην μου ἀγόρευσιν ἀπόψε, νά τά φέρετε ἐνώπιον τῆς Βουλῆς καί μετά ταῦτα ἐνώπιον τοῦ εἰδικοῦ δικαστηρίου καί τό ἐπράξατε. Ἀφήνω εἰς τόν ἑλληνικόν λαόν νά κρίνη τήν στάσιν σας. Δέν τό ἐπράξατε, ὅταν θά ἦτο δυνατόν οἱ ὑπό Συντάγματος ὁριζόμενοι δικασταί νά ἀποφανθοῦν ἐπί τῆς οὐσίας, καί τό ἐπράξατε τόν Φεβρουάριον, ὅταν δέν θά ἦτο δυνατόν πλέον οἱ ὑπό τοῦ Συντάγματος τεταγμένοι δικασταί νά ἀποφανθοῦν ἐπί τῆς οὐσίας.

Σᾶς κατηγορῶ ὡς ἄνδρας πολιτικούς, οἱ ὁποῖοι δέν ἔχετε τό θάρρος τῆς ἀναλήψεως εὐθυνῶν.

Πέρυσι εἴχατε φοβηθῆ νά φέρετε τό ζήτημα, δέν ἐγνωρίζατε ποία θά ἦτο ἡ ἐξέλιξις ἤ ἐδιστάσατε, διότι σᾶς ἔλειπεν ἡ βούλησις καί σᾶς λείπει καί θά σᾶς λείπη διαρκῶς μέχρις ὅτου πέσετε.

Ἀπό τήν ἄλλην πλευράν καί ὅταν ἡ ΕΔΑ τό ἔφερε τό ζήτημα, τότε ἐπήρατε τό ζήτημα ἀπό τά χέρια τῆς ΕΔΑ καί τότε πλέον γνωρίζοντες ὅτι τά πάντα ἔχουν παραγραφεῖ παρεπέμψατε τό ζήτημα εἰς τήν ἀνακριτικήν ἐπιτροπήν καί ἐπροτείνατε, διότι βεβαίως ἡ Κυβέρνησις ὑπέδειξε τά πρόσωπα, τά ὁποῖα μετέσχον, μέλη τῆς Βουλῆς, μέλη τοῦ κόμματός σας, τά ὁποῖα ἐγνωρίζατε ἐκ τῶν προτέρων ὅτι ἦσαν κατήγοροι καί ὅτι δέν ἤθελον νά μάθουν τήν ἀλήθειαν, διότι ὑπῆρχον ἄλλοι βουλευταί τῆς ΕΚ, οἱ ὁποῖοι θά ἦτο δυνατόν ἐπίσης νά εἰσέλθουν εἰς τήν ἐπιτροπήν, ἀλλά ἐφθάσατε μέχρι τοῦ σημείου, ἀξιότιμοι κύριοι κυβερνῆται τῆς Ἑλλάδος, νά ἐπιλέξητε εἰδικῶς ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι ἦσαν κατήγοροι, πρᾶγμα τό ὁποῖον καταδεικνύει στοιχειώδη δημοκρατικήν ἀπρέπειαν. Αὐτά θά μείνουν ὡς στίγματα εἰς τήν πολιτικήν ἱστορίαν τῆς Ἑλλάδος καί ὄχι ἐκεῖνα, τά ὁποῖα προσπαθεῖτε καί σεῖς, ὄχι ὁ κ. ὑπουργός τῆς Δικαιοσύνης, ἀλλά ὁ κ. ὑπουργός τῶν Ἐσωτερικῶν καί ὁ τύπος σας νά παρουσιάση ὡς στίγματα.

Καί ἀφήσατε νά προχωρήση ἡ διαδικασία, ἀφήσατε νά λεχθοῦν ὅσα ἐλέχθησαν ἀπό τό βῆμα τοῦτο καί ἤλθατε καί εἴπατε ὅτι τά πάντα ἔχουν παραγραφῆ.

Κύριοι, ἐάν ἠρκεῖτο ὁ πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως εἰς τήν φράσιν τήν ὁποίαν εἶπε χθές, καί ἐάν ἠκούομεν μόνον τόν λόγον τοῦ κ. ὑπουργοῦ τῆς Δικαιοσύνης, θά ἀπεφάσιζα, παρά τόν κίνδυνον νά γράψουν αὔριον αἱ ἐφημερίδες σας, κύριοι βουλευταί τοῦ Κέντρου, ὅτι τό στίγμα εἶναι ἀνεξίτηλον, θά ἀπεφάσιζα τήν συμμετοχήν εἰς τήν ψηφοφορίαν. Τώρα, κατόπιν τῶν ὅσων εἶπεν ὁ κ. ὑπουργός τῶν Ἐσωτερικῶν, ὁ ὁποῖος δέν ὡμίλησεν ὡς νομικός, ἀλλά, παρά τό γεγονός ὅτι γνωρίζει ὅτι ἡ ὑπόθεσις ἔχει παραγραφῆ, ὡμίλησε διά νά δυσφημήση τήν ΕΡΕ ἔχω καθῆκον νά καλέσω τούς βουλευτάς τῆς ΕΡΕ ὅπως μέ ἀκολουθήσουν εἰς τήν ἀποχήν ἀπό τῆς ψηφοφορίας».

Μετά τήν ἀποχή τῆς ΕΡΕ ἀπό τήν τελική ψηφοφορία, ψήφισαν συνολικά 169 βουλευτές: 113 δέχτηκαν τήν πρόταση τῆς παραγραφῆς (βουλευτές τῆς ΕΚ), 49 τήν ἀπέκρουσαν (βουλευτές τῆς ΕΔΑ, ἀριθμός Κεντρώων καί Προοδευτικῶν — ὁ Σπ. Μαρκεζίνης τάχθηκε κατά τῆς παραγραφῆς καί ὑπέρ τῆς ἀθωώσεως) καί 7 δήλωσαν «παρόντες»[136].

Ὅταν θά ἔχει ἤδη ὁλοκληρωθεῖ ἐνώπιον τῆς Βουλῆς ἡ ὑπόθεση τῆς παραπομπῆς του στό Εἰδικό Δικαστήριο, ὁ Κ. Καραμανλῆς θά κάμει τήν ἀκόλουθη δήλωση:

«Θά ἠσθανόμην ἀνησυχίαν ὅτι ἐδείχθην κατώτερος τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας, ἐάν δέν ὑφιστάμην τήν τύχην, τήν ὁποίαν ἐπιφυλάσσει ἡ πολιτική μας παράδοσις εἰς ὅλους ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι μέ τήν δρᾶσιν των κατέστησαν αἰσθητήν τήν παρουσίαν των εἰς τήν ζωήν τοῦ ἔθνους.

Ἡ περίπτωσις ἐν τούτοις ἡ ἰδική μου, μοναδική εἰς θρασύτητα καί δόλον, θά συμβολίζη εἰς τήν ἱστορίαν μας τήν χειροτέραν περίοδον πολιτικῆς καί ἠθικῆς παρακμῆς.

Διότι οὔτε καί κατά τάς πλέον σκοτεινάς ἡμέρας τῆς ἐθνικῆς μας ζωῆς παρετηρήθη τό φαινόμενον, ἡ Κυβέρνησις καί ἡ πλειοψηφία τῆς Βουλῆς νά συζητοῦν μέ προκλητικήν ἀναίδειαν ἐπί ἑνός αὐταποδείκτου ψεύδους καί νά παρασκευάζουν ἐν ψυχρῷ, ὅπως ἀπέδειξεν ἡ ἀντιπολίτευσις, μίαν ἠθικήν δολοφονίαν.

Οἱ ἀντίπαλοί μου ἐγνώριζον, πρίν κἄν κινήσουν τήν διαδικασίαν τῆς ἐναντίον μου διώξεως, ὅτι αἱ σκηνοθετηθεῖσαι ταπειναί κατηγορίαι, ἀναγόμεναι εἰς τό 1960, εἶχον παραγραφῆ καί ὅτι συνεπῶς δέν ἐπρόκειτο νά φθάσουν ποτέ εἰς τήν κρίσιν τῆς δικαιοσύνης. Παρά ταῦτα, συνεκρότησαν, μέ πρωτοβουλίαν τῶν κομμουνιστῶν, ἀνακριτικήν ἐπιτροπήν, καί ἀφοῦ ἐξησφάλισαν διά τῆς πλειοψηφίας της τό ἀνήκουστον, αὐθαίρετον καί θλιβερόν πόρισμα, κατέφυγον ἐκ τῶν ὑστέρων εἰς τήν παραγραφήν, διά νά καταστήσουν ἀκριβῶς ἀδύνατον τήν ἀποκάλυψιν τῆς θρασείας διαβολῆς.

Ἀλλά τό θέμα τῆς ἐναντίον ἐμοῦ καί παλαιῶν συνεργατῶν μου πολιτικῆς διώξεως, τυπικῶς προσωπικόν, ἔχει εὐρυτέραν —ἐθνικήν θά ἔλεγα— σημασίαν, δεδομένου ὅτι θέτει ὑπό δοκιμασίαν τούς ἐλευθέρους τῆς χώρας θεσμούς καί τήν ἑνότητα τοῦ ἔθνους. Ὑπό τήν ἔννοιαν δέ αὐτήν ὀφείλουν νά τό ἀντιμετωπίσουν ὄχι μόνον οἱ ὑπεύθυνοι ἀλλά καί ὅλοι οἱ σκεπτόμενοι Ἕλληνες.

Διότι εἶναι προφανές ὅτι ἡ ἐγκαινιασθεῖσα τακτική τῶν πολιτικῶν διωγμῶν καί τῆς ὠργανωμένης συκοφαντίας δέν ὀφείλεται μόνον εἰς τήν ἀνάγκην τοῦ περισπασμοῦ τῆς κοινῆς γνώμης ἀπό τάς ἀθλιότητας τῆς Κυβερνήσεως καί τήν βαρύτατα ἐπιδεινουμένην κατάστασιν ἐν Ἑλλάδι. Ἐπιδιώκονται κυρίως δι' αὐτῆς ὕποπτοι πολιτικοί σκοποί, ἡ προώθησις τῶν ὁποίων θά ὁδηγήση, θᾶττον ἤ βράδιον ἀλλ' ἀσφαλῶς, εἰς ἐθνικάς περιπετείας.

Πρό ἔτους περίπου, εἰς ἐπιστολήν τήν ὁποίαν ἀπηύθυνα πρός παλαιόν μου συνεργάτην, ἐπεσήμανα τά δεινά τά ὁποῖα προοιωνίζεται διά τό ἔθνος ἡ προμελετημένη ἐπάνοδος εἰς τό κλῖμα τοῦ παλαιοῦ διχασμοῦ καί ἡ ἐνθάρρυνσις ἀπό μέρους τῆς Κυβερνήσεως τοῦ πνεύματος τῆς ἠθικῆς ἀναρχίας.

Ἔκτοτε ἡ Κυβέρνησις, παρορμουμένη πλέον καί ἀπό ἔνοχον συνείδησιν, ἐνέτεινε τήν κακοποιόν της δραστηριότητα καί μάλιστα κατά τρόπον ἀντιστρόφως ἀνάλογον πρός τήν ἀνοχήν τῆς ποικιλωνύμου κοινωνικῆς καί πνευματικῆς ἡγεσίας τῆς χώρας.

Καί ἤδη καταπατοῦνται κατά τρόπον τόσον ἀσύστολον αἱ ἀρχαί τῆς δημοκρατίας, τῆς ἠθικῆς καί τοῦ δικαίου, ὥστε πέραν τῶν πολιτειακῶν κινδύνων, οὐδείς ἐν Ἑλλάδι, ἀπό τοῦ ἀνωτάτου ἄρχοντος μέχρι καί τοῦ τελευταίου πολίτου, δικαιοῦται νά αἰσθάνεται ἀσφαλής.

Ἠθική ἀδράνεια ἐνώπιον παρομοίων ἐκδηλώσεων θά ἐσήμαινεν ὅτι ἡ Ἑλλάς εἰσῆλθεν εἰς στάδιον βαρείας ἐθνικῆς κρίσεως».

Ἡ πρόκληση καί ἡ ἐξέλιξη τῆς ὅλης ὑποθέσεως δέν θά διεγείρει, στό βαθμό πού ἦταν εὔλογο νά ὑποτεθεῖ, τήν ἀντίδραση εὐρύτερων στρωμάτων τῆς ἑλληνικῆς κοινῆς γνώμης. Ὁπωσδήποτε, μέ τήν πάροδο τοῦ χρόνου καί σέ συνδυασμό μέ τίς νεώτερες πολιτικές ἐξελίξεις, ὁρισμένα ἀπό τά ἴδια τά ἰθύνοντα στελέχη τοῦ Κέντρου θά ἀναδεχτοῦν τίς εὐθύνες καί θά ἐκφράσουν τή μεταμέλειά τους. Χαρακτηριστική εἶναι ἡ μεταγενέστερη δήλωση τοῦ Στ. Στεφανοπούλου, ὡς πρωθυπουργοῦ: «Εἴμεθα ὑπεύθυνοι διά τήν ἀσκηθεῖσαν εἰς τό παρελθόν πολιτική μας καί ἐν καιρῷ θά λογοδοτήσωμεν καί θά κριθῶμεν».

Σέ μιά πρώτη ὅμως φάση, ἡ ἔμπρακτη ἀντίδραση τῆς ἑλληνικῆς κοινῆς γνώμης δέν θά ἐκδηλωθεῖ οὔτε καί ὅταν κυκλοφορήσει, μέ παρακίνηση καί τοῦ Κ. Καραμανλῆ, ἡ εἰδική ἔκδοση τῆς ΕΡΕ γιά τήν ὅλη ὑπόθεση τῆς παραπομπῆς, μέ τόν τίτλο «Ἡ ἀποκά-

λυψις τῆς συκοφαντίας». Τό γεγονός θά ἐπισημάνει ὁ ἴδιος ὁ Κ. Καραμανλῆς:

«Λυποῦμαι διότι τό βιβλίο γιά τή ΔΕΗ δέν προκάλεσε τήν ἀντίδραση οὔτε ἑνός Ἕλληνος. Καί ὅμως ὑπάρχουν ἄνθρωποι πού ἐπιμένουν ὅτι πρέπει νά ἐπιστρέψω»[137].

Στό μεταγενέστερο, ἐξάλλου, κείμενο πού ὑπαγόρευσε κατά τή διαμονή του στό Παρίσι, ὁ Κ. Καραμανλῆς διατυπώνει τίς σκέψεις του γιά τήν κυβερνητική τακτική, στό πλαίσιο τῆς ὁποίας κορυφώθηκε ἡ συκοφαντική ἐκστρατεία σέ βάρος του:

«Ὁ Γ. Παπανδρέου ἀνέλαβε τήν ἐξουσίαν ὑπό συνθήκας σκανδαλωδῶς εὐνοϊκάς. Ἡ μεγάλη πλειοψηφία του, ἡ ἀνεπιφύλακτος πλέον εὔνοια τοῦ Στέμματος, τά ἄνετα περιθώρια πού τοῦ προσέφερεν ἡ οἰκονομία τῆς χώρας καί ἡ διεθνής της πίστις, ἡ διευθέτησις τοῦ Κυπριακοῦ καί τέλος ὁ θάνατος τοῦ Βενιζέλου καί ἡ ἰδική μου ἀποχώρησις ἀπό τήν πολιτικήν, καθιστοῦσαν μοιραίαν τήν ἐπιτυχίαν του. Καί θά ἐπετύγχανε ἀσφαλῶς καί ἄν ἀκόμα δέν ἔκανε τίποτα. Τό σφάλμα του εἶναι ὅτι ἠθέλησε νά κάνῃ. Καί μιμούμενος τόν Δεληγιάννην, ὁ ὁποῖος ὡς πρόγραμμά του εἶχε τήν ἀνατροπήν τοῦ ἔργου τοῦ Τρικούπη, ἔρριψε τό σύνθημα τῆς κατεδαφίσεως τοῦ ἔργου τοῦ ἰδικοῦ μου.

Αἰχμάλωτος τῶν συνθημάτων τοῦ Ἀνενδότου Ἀγῶνος, εἰσῆλθε στόν χῶρον τῆς ἀναρχίας διά νά ἀποδείξῃ ὅτι ἐγώ ἤμουν ὁ φασισμός. Ἐνεθάρρυνε τήν ἀνακίνησιν τοῦ Κυπριακοῦ, διά νά ἀποδείξῃ ὅτι ἡ Συνθήκη τῆς Ζυρίχης ὑπῆρξε προδοτική, λησμονήσας ὅτι τήν εἶχε σχεδόν ἐπιδοκιμάσει κατά τόν χρόνον τῆς ὑπογραφῆς της. Ἔκαμε ἀπερισκέπτους καί πρός πᾶσαν κατεύθυνσιν παραχωρήσεις, διά νά ἀποδείξῃ ὅτι ἡ δική μου πολιτική ὑπῆρξεν ἀντικοινωνική. Κλονίζων τήν διεθνῆ πίστιν τῆς χώρας, προέβη εἰς τήν ἀναθεώρησιν νομίμως κυρωθεισῶν συμβάσεων, διότι δημαγωγῶν ὡς ἀντιπολίτευσις τάς εἶχε χαρακτηρίσει σκανδαλώδεις. Ἀνέτρεψε τήν ἐκπαιδευτικήν μεταρρύθμισιν τοῦ 1959, τήν ὁποίαν καί ὁ ἴδιος ἐψήφισε καί ὁ Παπανοῦτσος ἐξῆρε, διά νά ἀποδείξῃ ὅτι ἡ ἐκπαιδευτική μου πολιτική ὑπῆρξεν ἀποτυχημένη. Τέλος, διά νά ἀποδείξῃ τήν ἀνύπαρκτον ἀρετήν του, ἐνέπνευσε μίαν ἐκστρατείαν κατασυκοφαντήσεως τῶν ἀντιπάλων του.

Ὑπῆρχαν στιγμές, ὅπως βεβαιοῦν οἱ συνεργάται του, πού καί ὁ ἴδιος, πρό τοῦ χάους πού προκαλοῦσε, ἐτρόμαζε. Ἦταν ὅμως αἰχμάλωτος τῶν συνθημάτων τοῦ Ἀνενδότου Ἀγῶνος καί τοῦ κλίματος πού εἶχε δημιουργήσει. Ἐνθυμοῦμαι ὅτι κάποτε τοῦ διεμήνυσα ὅτι μέ τόν Ἀνένδοτον Ἀγῶνα ἐφοδιάζει τόν λαό μέ πέτρες, πού θά δεχθῇ ὁ ἴδιος, ὅταν ἔλθῃ εἰς τήν ἐξουσίαν.

Ἐκπλήσσεται κανείς πῶς κατά τήν μακράν σταδιοδρομίαν του δέν ἀντελήφθη ὅτι ἡ Κυβέρνησις, διά νά ἀποδώσῃ ἔργον, ἔχει ἀνάγκην γαλήνης ἐν ἀντιθέσει πρός τήν ἀντιπολίτευσιν, ἡ ὁποία ἐπιδιώκει τήν ὀξύτητα, διά νά παρεμποδίσῃ τό κυβερνητικόν ἔργον.

Εὐθύς μετά τάς ἐκλογάς κατέστη φανερά ἡ πρόθεσις τῆς Κυβερνήσεως νά διαβάλῃ τό ἔργον τῶν προκατόχων της. Ἀπό τόν τρόπον, μέ τόν ὁποῖον ἐξηλίχθη ἡ συκοφαντική ἐκστρατεία, ἀποδεικνύεται ὅτι αὐτή ἦτο παρασκευασμένη καί ἀπέβλεπε εἰς δύο σκοπούς. Ἀφ' ἑνός μέν νά μέ δυσφημήσῃ προσωπικῶς καί νά μειώσῃ τήν σημασίαν τοῦ ἔργου τό ὁποῖον ἐπετέλεσα, ἀφ' ἑτέρου δέ νά ἀπαλλαγῇ τῶν ἐνοχλήσεων τῆς ἀντιπολιτεύσεως, κρατοῦσα αὐτήν εἰς τήν θέσιν τοῦ ἀπολογουμένου.

Κατά τό πρῶτον στάδιον, ἤγειραν θόρυβον διά τοῦ τύπου γύρω ἀπό τά μυστικά κονδύλια καί τά δημόσια ἔργα. Τό πάθος τους τούς ἠμπόδιζε νά ἀντιληφθοῦν τήν ἠθικήν καί ἐθνικήν ζημίαν, τήν ὁποίαν προξενοῦσαν εἰς τόν τόπον. Ἀφοῦ κατά τρόπον δόλιον ἤγειραν ὑπονοίας μέ τάς διφορουμένας δηλώσεις των, ἀνέθεσαν εἰς προκατειλημμένους δικαστικούς σχετικήν ἔρευναν.

Παραλλήλως ἐξαπελύετο ἐναντίον ἐμοῦ προσωπικῶς μία θορυβώδης καί ἀδίστακτος συκοφαντική ἐπίθεσις. Χαρακτηριστικόν τοῦ πάθους, ἀλλά καί τῆς εὐτελείας πού ἐνέπνεε τήν ἐπίθεσιν αὐτήν, εἶναι τά θέματα μέ τά ὁποῖα τήν ἐτροφοδότησαν καί ἡ προοδευτική ἐξέλιξις αὐτῆς.

Κατ' ἀρχήν ἐνεφάνισαν ὡς σκάνδαλον τήν παραγγελίαν τῆς πρωθυπουργικῆς Κράυσλερ, ἡ ὁποία ἐπρόκειτο νά ἀντικαταστήσῃ, ὅπως συνήθως συνέβαινε, τό αὐτοῦ τύπου ἐφθαρμένον αὐτοκίνητον μέ τελικήν ἐπίπτωσιν ἐπί τοῦ δημοσίου 60.000 δραχμάς. Τό εὐτελές αὐτό θέμα τελικῶς ἔλαβε κωμικήν μορφήν, ὅταν ἡ Κυβέρνησις ἀνεκοίνωσε ὅτι διά τῆς ἐκποιήσεως τοῦ αὐτοκινήτου αὐτοῦ θά ἐνίσχυε τό ἐκπαιδευτικόν της πρόγραμμα. Τό γεγονός καί μόνον ὅτι τό θέμα αὐτό ἀπησχόλησεν ἐπί ἑξάμηνον καί πλέον τήν κοινήν γνώμην, ἀποδεικνύει τήν χαμηλήν στάθμην εἰς τήν ὁποίαν εὑρίσκεται ἡ δημοσία μας ζωή.

Ἐν συνεχείᾳ, κατήγγειλαν ὡς σκάνδαλον ὅτι ὡς πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως, παρηκολούθουν ἐνίοτε τήν προβολήν κινηματογραφικῶν ταινιῶν εἰς τήν μικράν αἴθουσαν τοῦ ὑπουργείου Τύπου, ἡ ὁποία ἐχρησιμοποιεῖτο διά τόν ἔλεγχον τῶν ταινιῶν ὑπό τῆς κατά νόμον ἐπιτροπῆς. Καί κατήγγειλαν τοῦτο ὡς σκάνδαλον, μολονότι ἀκριβῶς ἀπεδείκνυε λιτότητα σχεδόν ἀσκητικήν, δεδομένου ὅτι ἀπετέλει τήν μόνην ψυχαγωγίαν εἰς τήν συνεχῆ καί ἐπίπονον ἐργασίαν μου. Κατά τήν αὐτήν ἐποχήν κατηγγέλλετο θορυβωδῶς ἡ ἀνακάλυψις μυστηριώδους ἀσυρμάτου εἰς τό πολιτικόν γραφεῖον διά νά ἀποδειχθῇ, μετ'

ὀλίγας ἡμέρας, ὅτι ἐπρόκειτο περί σηματωρίου πού εἶχεν ἐγκαταστήσει ἀπό ἐτῶν ἡ Κυβέρνησις Σοφούλη καί τήν ὕπαρξιν τοῦ ὁποίου ὁ ἴδιος ἀγνοοῦσα.

Ὅταν ὅλα αὐτά ἀπεδείχθησαν ὄχι μόνον ἀβάσιμα ἀλλά καί κωμικά, ἡ συκοφαντική ἐκστρατεία, ἀχαλίνωτος πλέον, εἰσῆλθεν εἰς νέαν φάσιν. Κακοήθεις ἀλλά καί τερατώδεις διαδόσεις ἤρχοντο εἰς τήν δημοσιότητα καί διά τοῦ δικτύου τοῦ κομμουνισμοῦ μετεφέροντο εἰς τά καφενεῖα καί ἐγίνοντο ἀντικείμενον κοινοῦ κοτσομπολιοῦ. Ἐν γνώσει των, διέδωσαν ψευδῶς ὅτι μετέβην εἰς τήν Ἰαπωνίαν διά νά παραγγείλω πλοῖα, ἐνῶ ἦτο γνωστόν ὅτι διῆλθον ἀπό τήν χώραν αὐτήν πραγματοποιῶν τόν γῦρον τοῦ κόσμου, εἰς τόν ὁποῖον μέ εἶχε προσκαλέσει φίλος μου ἐφοπλιστής. Ἐν συνεχείᾳ, διέδωσαν ὅτι ἠγόρασα εἰς τό Παρίσι μεγαλοπρεπές μέγαρον, ἐνῶ ἐγνώριζαν ὅτι ἐπρόκειτο περί τῆς μισθώσεως ἑνός διαμερίσματος τριῶν δωματίων· καί διά νά ἐνισχύσουν τό κλῖμα τῶν ὑπονοιῶν, διετύπωναν δολίως τό ἐρώτημα ποῦ εὑρῆκα τά μέσα νά ζῶ εἰς τό Παρίσι, ἐνῶ ἐγνώριζαν ὅτι ἡ λιτή ζωή πού ἔκανα ἐκαλύπτετο ἀπό τά 1.200 δολλάρια, ἔσοδα τά ὁποῖα εἶχα ἐν Ἑλλάδι, ὅτι εἶχα φίλους καί συγγενεῖς, οἱ ὁποῖοι προσεφέροντο ἀδιαβλήτως νά μέ ἐνισχύσουν καί ὅτι, διά νά ἀποφύγω παρομοίας ὑποχρεώσεις, ἐξεποίησα ἐν τῷ μεταξύ τρία οἰκόπεδα στήν Ἑλλάδα. Εἰς τήν περίπτωσιν αὐτήν, ἐλησμόνουν οἱ συκοφάνται μου ὅτι πολλοί Ἕλληνες πολιτικοί, μεταξύ τῶν ὁποίων ὁ Βενιζέλος καί ὁ Πλαστήρας, εὑρέθησαν εἰς τήν ἀνάγκην νά παραμείνουν εἰς τό ἐξωτερικόν, χωρίς νά τούς ἐρωτήση κανείς πῶς ἐκάλυπταν τάς ἀνάγκας τῆς ζωῆς των.

Ὅταν οἱ ἀντίπαλοί μου διεπίστωσαν ὅτι αἱ φαντασικαί αὐταί διαδόσεις δέν εἶχον ἀποτέλεσμα καί ὅτι ἀντιθέτως, ἐξ ἀφορμῆς αὐτῶν, ὁ λαός ἐξεδήλωνε ζωηρότερον τήν ἀγάπην καί τήν ἐμπιστοσύνην του πρός τό πρόσωπόν μου, ἀπεφάσισαν, ἡ Κυβέρνησις καί ἡ ΕΔΑ, νά ὀργανώσουν κατά τρόπον ἐπίσημον τήν ἐναντίον μου διαβολήν.

Εἴχομεν οὕτω πρῶτον τό περιστατικόν τῆς Νέας Μάκρης, δεύτερον τό περιστατικόν τοῦ οἰκοπέδου τῆς Φιλοθέης καί, τέλος, ὅταν τά ἀνωτέρω ἀπεδείχθησαν ἀβάσιμα καί κακοήθη, κατέφυγον εἰς τήν πρωτοφανῆ σκευωρίαν τῆς ΔΕΗ, ἡ ὁποία ἀπέδειξεν ὅτι ὁ ἀρχηγός τῆς ΕΚ, τόν ὁποῖον ὁ ἑλληνικός λαός ἔθεσεν ἐπικεφαλῆς του, δέν ὑπῆρξε μόνον δημαγωγός ἀλλ' ἦτο καί ἠθικῶς ἀδίστακτος.

Τό 1962 εἶχε δημιουργηθεῖ καθ' ὑποτροπήν δημοσιογραφικός θόρυβος γύρω ἀπό τάς συμβάσεις πού εἶχεν ὑπογράψει ἡ ΔΕΗ διά τά ἔργα τῶν Κρεμαστῶν καί διά τήν χορήγησιν ἠλεκτρικῆς ἐνεργείας εἰς τήν ἑταιρίαν ἀλουμινίου «Πεσινέ». Ἐπειδή ἡ ἀντιπολίτευσις ἔδιδεν εἰς τόν θόρυβον μεγάλας διαστάσεις, ἡ Κυβέρνησίς μου ἀντικατέστησε δι' εἰδικοῦ νόμου τήν διοίκησιν τῆς ΔΕΗ καί ἀνέθεσε εἰς τριμελῆ ἐπιτροπήν ἐκ δικαστικῶν τήν διεξαγωγήν ἐρεύνης. Διά νά διευκολύνη δέ τόν ἔλεγχον καί νά τόν καταστήση ἀδιάβλητον, ἐτοποθέτησεν ὡς κυβερνητικόν ἐπίτροπον τῆς ΔΕΗ τόν προσωπικόν φίλον καί συνεργάτην τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς ΕΚ, κ. Δημητρακόπουλον. Καί μόνον αὐτά ἦσαν ἀρκετά γιά νά τερματίσουν τόν κατά τῆς Κυβερνήσεώς μου θόρυβον.

Ἡ ἀνωτέρω ἐπιτροπή, ἐμπλακεῖσα ἀναρμοδίως εἰς ἀπρόσιτα δι' αὐτήν τεχνικά θέματα καί τεθεῖσα ὑπό τήν ἀπόλυτον ἐπιρροήν τῆς ἀντιπολιτεύσεως, παρέδωσε τό 1964 τό πόρισμά της, τό ὁποῖον δέν ἦτο ἁπλῶς ἀσυνάρτητον ἀλλά καί δόλιον διότι, χωρίς νά καταλογίζη συγκεκριμένας εὐθύνας εἰς τήν Κυβέρνησιν, ἄφηνε νά ὑπονοοῦνται τοιαῦται. Τό πόρισμα, ἀφοῦ ἐσχολιάσθη ἐπί δύο - τρεῖς ἡμέρας, ἐν συνεχείᾳ ἐλησμονήθη καί οὔτε κἄν παρεπέμφθη, ὡς ὤφειλε, εἰς τήν τακτικήν δικαιοσύνην, ἡ ὁποία διεξήγαγε ἀνάκρισιν διά τάς αὐτάς ὑποθέσεις εἰς βάρος τῆς ἀπομακρυνθείσης διοικήσεως τῆς ΔΕΗ. Μετά παρέλευσιν ὅμως ἕξι μηνῶν οἱ ἀντίπαλοί μου, ἀντιμετωπίζοντες κρίσιν ἐσωτερικήν καί ἀνησυχοῦντες διά τό μέλλον, λόγω τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ δημοτικότης μου ἐν Ἑλλάδι ηὐξάνετο ἀντί νά μειωθῆ, ἀπεφάσισαν τήν μεγαλυτέραν δολιότητά των.

Τόν Φεβρουάριον τοῦ 1965, ἡ ΕΔΑ, ἐπικαλουμένη τήν ἔκθεσιν τῶν τριῶν δικαστικῶν καί παρακινουμένη ἀπό τήν ΕΚ, κατέθετε πρότασιν παραπομπῆς ἐμοῦ καί πέντε ὑπουργῶν εἰς εἰδικόν δικαστήριον. Ἦτο τόσον θρασεῖα καί ἀνέντιμος ἡ ἀπόπειρα ὥστε νά συγκροτηθῆ μέγα συλλαλητήριον εἰς τό ὁποῖον προσῆλθον περί τούς 200.000 Ἀθηναῖοι διά νά ἐκφράσουν τήν ἀγανάκτησίν των.

Ἡ κατηγορία ἦτο ὅτι ἡ διοίκησις τῆς ΔΕΗ, πού ὑπέγραψε τήν σύμβασιν καί ἡ Κυβέρνησίς μου, πού τήν ἐνέκρινε, ἐζημίωσαν, ἀπό ἰδιοτέλειαν, τό δημόσιον, διότι καθώρισαν χαμηλήν τήν τιμήν τοῦ ρεύματος, τό ὁποῖον θά ἐχορηγεῖτο εἰς τήν ἑταιρίαν ἀλουμινίου «Πεσινέ». Ὅταν ἦλθεν πρός συζήτησιν ἡ πρότασις, ἐτέθη, ὡς ἦτο φυσικόν, τό θέμα τῆς παραγραφῆς. Ἡ ΕΚ καί ἡ ΕΔΑ δέν ἐδέχθησαν τήν ὕπαρξιν παραγραφῆς καί προχώρησαν εἰς τήν σύστασιν ἀνακριτικῆς ἐπιτροπῆς, ἡ ὁποία ματαίως προσεπάθησε, δι' ὅλων τῶν μέσων, νά εὕρη στοιχεῖα ἐπί τῶν ὁποίων νά στηρίξη τήν κατηγορίαν. Καί ὄχι μόνον δέν εὗρον στοιχεῖα ἀλλά, ἀπό τήν ἀνάκρισιν, πρόεκυψεν ὅτι ὁ τότε πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως ἐν συσκέψει ἔδωσε τήν κάτωθι ἐντολήν εἰς τούς ἁρμοδίους ὑπουργούς καί τήν διοίκησιν τῆς ΔΕΗ: «Νά ἐπιδιώξητε τήν καλλίτερη δυνατή τιμή. Πάντως, ἐπ' οὐδενί λόγῳ θά δεχθῆτε τιμήν ρεύματος κάτω τοῦ κόστους. Ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει νά διακόψητε τάς διαπραγματεύσεις καί νά ἐγκαταλείψητε τήν σύμβασιν». Αὐτό δέ τό ἐβεβαίωσαν ὅλοι οἱ πολιτικοί καί ὑπηρεσιακοί παράγοντες, οἱ ὁποῖοι συνέπραξαν εἰς τήν κα-

τάρτισιν τῆς συμβάσεως.

Ἐκ τούτου καί μόνον προέκυπτε ὅτι καί ἐάν ἀκόμα ἡ σύμβασις ὑπῆρξεν, πού δέν ὑπῆρξεν, ζημιογόνος διά τήν ΔΕΗ, διά τό γεγονός τοῦτο ἀπηλλάγη ὁ διαπραγματευθείς καί εἰσηγηθείς εἰς τήν Βουλήν τήν σύμβασιν ἁρμόδιος ὑπουργός Συντονισμοῦ. Ἀλλ' ἔπρεπεν, ἐλλείψει στοιχείων, νά εὑρεθῆ σκηνοθεσία, ὥστε νά τραυματισθῆ ἡ ὑπόληψις τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς ΕΡΕ, καί εὑρέθη. Γίνεται ἄνωθεν ἡ σύστασις εἰς τήν πλειοψηφίαν τῆς ἀνακριτικῆς ἐπιτροπῆς, ὅπως βραδύτερον μοῦ ἀπεκάλυψαν μέλη αὐτῆς, νά εἰσηγηθῆ ἔστω καί ἄνευ στοιχείων τήν παραπομπήν. Ὅταν ὅμως ἡ εἰσήγησις ἔρχεται στήν Βουλήν, ἡ ΕΚ, ἡ ὁποία πρό τετραμήνου δέν ἐδέχετο τήν ὕπαρξιν παραγραφῆς, ἀποκρούει τήν παραπομπήν τῆς ὑποθέσεως εἰς εἰδικόν δικαστήριον μέ τό ἐπιχείρημα ὅτι τά ἀδικήματα παρεγράφησαν. Καί ὄχι μόνον αὐτό ἀλλά καί ἐπιβάλλει τήν παραγραφήν ἐναντίον τῆς θελήσεως τῆς ΕΡΕ, ἡ ὁποία ἐζήτει τήν παραπομπήν τῆς ὑποθέσεως εἰς τήν δικαιοσύνην καί διαμαρτυρομένη ἀπεχώρει ἀπό τῆ Βουλήν. Ἦτο τόσον χονδροειδής καί ἀνέντιμος ἡ σκηνοθεσία, ὥστε νά αἰσθάνωνται οἱ ἀντίπαλοί μου γελοιοποιημένοι καί νά διαπληκτίζωνται μεταξύ τους.

Παραλλήλως πρός τήν ἀχαρακτήριστον αὐτήν συκοφαντικήν ἐκστρατείαν, εἶχεν ὀργανώσει ἡ Κυβέρνησις ἕνα αἰσχρόν σύστημα παρακολουθήσεώς μου εἰς τό Παρίσι. Παρηκολούθουν τάς κινήσεις μου ὅσον καί τούς ἐπισκέπτας μου καί ἤλεγχον τάς τηλεφωνικάς μου συνδιαλέξεις μέ τήν Ἑλλάδα. Ἔζησα ὀδυνηρά περιστατικά ἀνωτάτων λειτουργῶν, ἤ καί ἐπιχειρηματιῶν, οἱ ὁποῖοι ἐρχόμενοι εἰς τό Παρίσι μοῦ διεβίβαζον τά σέβη των καί ἐζήτουν συγγνώμην διότι δέν ἠδύναντο νά μέ ἐπισκεφθοῦν φοβούμενοι τήν μῆνιν τῆς Κυβερνήσεως. Εἰς τήν σειράν αὐτήν τῶν ἀσχημιῶν τῶν ἀντιπάλων μου, ἰδιαιτέραν θέσιν κατέχει τό ἐπεισόδιον, τό ὁποῖον ὀργανώθη εἰς βάρος μου τήν ἑσπέραν τῆς Μεγάλης Παρασκευῆς τοῦ 1964 εἰς τήν ἑλληνικήν ἐκκλησίαν τῶν Παρισίων, ὅταν ἐξερχόμενος αὐτῆς μετά τῆς συζύγου μου, ἐδεχθην τάς ὕβρεις τῶν ἐγκαθέτων τῆς Κυβερνήσεως.

Ὁλόκληρος ἡ ζωή μου ἀπό τά παιδικά μου χρόνια ὑπῆρξε μία σκληρή καί συνεχής δοκιμασία. Τήν χειροτέραν περίοδον τήν ἀντιπροσωπεύει ὁ χρόνος πού ἔζησα στό Παρίσι. Δέν εἶχα ἁπλῶς τό ἀνθρώπινον αἴσθημα τοῦ ἀδικουμένου, εἶχα τό αἴσθημα τῆς ἐντροπῆς καί τῆς ἀνησυχίας γιά τόν τόπον μου. Τό αἴσθημα δέ αὐτό ἐξεμηδένισε καί τό τελευταῖον ἴχνος τοῦ ἐνδιαφέροντός μου γιά τήν πολιτικήν, εἰς τήν ὁποίαν ἐν τούτοις εἶχα ἀφιερώσει τήν ζωήν μου.

Καί ἄν μέν ἡ συμπεριφορά αὐτή ἀφεώρα μόνον τόν ἀρχηγόν τῆς Ἑνώσεως Κέντρου, καί ἡ πικρία θά ἦτο μικροτέρα ἀλλά καί ὁ κίνδυνος διά τό ἔθνος θά ἦτο μικρότερος. Ἀτυχῶς, τήν ἀνέντιμον καί βάρβαρον αὐτήν πολιτικήν τήν υἱοθέτησε μία Κυβέρνησις ὁλόκληρος καί τήν συνέτρεξεν ἕνα ὁλόκληρον κόμμα. Ἡ διαπίστωσις δέ αὐτή ὁδηγεῖ εἰς θλιβερά συμπεράσματα καί διά τό παρόν καί διά τό μέλλον»[138].

21 ΙΟΥΝΙΟΥ 1965

Μετά ἀπό σύντομη συζήτηση καί μέ πρόταση τοῦ προέδρου τοῦ Σώματος, Γ. Ἀθανασιάδη - Νόβα, καί τοῦ ὑπουργοῦ Δικαιοσύνης, Ν. Μπακοπούλου, ἡ Βουλή ψηφίζει κυβερνητική πρόταση γιά τήν παραγραφή τοῦ θέματος τῶν μυστικῶν κονδυλίων.

Τό σχετικό ζήτημα εἶχε ἀνακινηθεῖ μετά ἀπό πρόταση ὑπογεγραμμένη ἀπό τόν προβλεπόμενο, βάσει τοῦ ἄρθρου 80 τοῦ Συντάγματος, ἀριθμό 20 βουλευτῶν (Η. Ἡλιοῦ, Σ. Ἡλιοπούλου, Δ. Μπριλλάκη κλπ.) σέ βάρος, ὀνομαστικά, τῶν Ε. Ἀβέρωφ, Α. Γερωκοστοπούλου καί Δ. Δαβάκη, μελῶν τῶν Κυβερνήσεων Καραμανλῆ — ἀντίστοιχα, ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν καί ὑφυπουργῶν Προεδρίας καί Ἐσωτερικῶν.

Τήν πρόταση γιά τήν παραγραφή δέχτηκε ἐξ ὀνόματος τῆς ΕΡΕ ὁ ἀρχηγός τοῦ κόμματος, Π. Κανελλόπουλος, ἀφοῦ διευκρίνησε ὅτι, ἐφόσον θά γινόταν συζήτηση ἐπί τῆς οὐσίας — μολονότι θά ὄφειλε τοῦτο νά ἀποφευχθεῖ γιά λόγους ἐθνικούς, ἡ ΕΡΕ θά ἀναγκαζόταν νά χρησιμοποιήσει τά στοιχεῖα τῶν σχετικῶν φακέλων.

Τό θέμα τῆς νέας αὐτῆς ἀπόπειρας γιά δυσφήμηση τῆς Κυβερνήσεως Καραμανλῆ εἶχε ἀντίκτυπο καί στό διεθνῆ τύπο — ὅπως ὑποδηλώνουν χαρακτηριστικές παρατηρήσεις τῆς ἔγκυρης «Frankfurter Allgemeine Zeitung»:

Ἐνῶ ἡ ἔρευνα τῆς Κυβερνήσεως Παπανδρέου γιά τόν προορισμό καί τή διαχείριση τῶν μυστικῶν κονδυλίων δέν εἶχε καταλήξει σέ ὁποιοδήποτε οὐσιαστικό ἀποτέλεσμα, ἡ ΕΔΑ ἐπέμεινε στήν ἀνακίνηση τοῦ θέματος μέ σκοπό τή δυσφήμηση τῆς προηγουμένης Κυβερνήσεως... Ἡ κοινοβουλευτική συζήτηση γιά τά μυστικά κονδύλια εἶναι ἀδιανόητη γιά ὁποιαδήποτε ἄλλη χώρα τοῦ κόσμου.

Λίγες μέρες νωρίτερα, μέ ἀφορμή τήν ἀπόπειρα γιά παραπομπή τοῦ Κ. Καραμανλῆ, ἡ ἴδια ἐφημερίδα εἶχε παρατηρήσει ὅτι τό κίνητρο τῶν δῆθεν «ἀποκαλύψεων» ἔπρεπε νά ἀναζητηθεῖ στήν τάση τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς ΕΚ νά «χωρίζει τό ἔθνος σέ ἄσπρα καί μαῦρα πρόβατα» καί νά θεωρεῖ τούς ὀπαδούς του — ἀνάμεσα στούς ὁποίους συμπεριλαμβάνονται καί πολλοί κομμουνιστές — ὡς «σημαιοφόρους τῆς δημοκρατίας» καί τούς ἀντίπαλούς του — ἰδίως τούς ὀπαδούς τῶν Κυβερνήσεων Καραμανλῆ — ὡς φασίστες[139].

ΟΙ ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΕΥΤΙΚΟΙ ΘΕΣΜΟΙ ΣΕ ΚΡΙΣΗ

Ἀπότοκη μιᾶς ἀπροσδόκητα ἔντονης διενέξεως μεταξύ τοῦ πρωθυπουργοῦ, Γ. Παπανδρέου, καί τοῦ βασιλέως, ἀφενός καί, ἀφετέρου, τῶν ἀνταγωνιστικῶν τάσεων στούς κόλπους τῆς ἴδιας τῆς Ἑνώσεως Κέντρου, ἡ παραίτηση τῆς Κυβερνήσεως καί ἡ συγκρότηση, μέ ἔκδηλη τήν ἐνθάρρυνση τῶν Ἀνακτόρων, νέου κυβερνητικοῦ σχήματος ἀπό μέλη τῆς πλειοψηφίας, σηματοδότησε μακρά περίοδο πολιτικῆς ὀξύτητας. Ἡ ἀπόσχιση ἱκανοῦ ἀριθμοῦ στελεχῶν ἀπό τήν παράταξη τοῦ Κέντρου θά ἐπιτρέψει, προσωρινά, τήν ἐξομάλυνση τῆς κυβερνητικῆς, ἀλλά ὄχι καί τῆς πολιτικῆς κρίσεως. Ἡ ἀρνητική ἀπήχηση τῶν μεθοδεύσεων πού ἐπιλέχθηκαν γιά τήν ἐπίτευξη τῆς κυβερνητικῆς μεταβολῆς, ὄχι μόνο δέν ὁδήγησε στή διάσπαση, ἀλλά καί συνέβαλε στήν ἐπανασυσπείρωση τῆς μεγάλης πλειοψηφίας τῶν ὀπαδῶν τῆς παρατάξεως γύρω ἀπό τόν Γ. Παπανδρέου. Τό συγκεχυμένο πρόσωπο, ἡ ἀμφίβολη ἐσωτερική συνοχή καί οἱ ἀστάθμητες συγκυρίες μέ τίς ὁποῖες εἶχε συναρτηθεῖ ἡ ἐπιβίωση τῆς νέας Κυβερνήσεως ὑπό τόν Στ. Στεφανόπουλο, ἔμελλαν νά δημιουργήσουν κλῖμα παρατεταμένης ἀβεβαιότητας καί ρευστότητας. Ἡ βαθμιαία περιστολή τῶν μαζικῶν δυναμικῶν ἀντιδράσεων πού εἶχαν ἀρχικά ἐκδηλωθεῖ, δέν ὑποδήλωνε, πράγματι, τήν οὐσιαστική ἄμβλυνση τῆς πολιτικῆς ὀξύτητας καί τήν ἐξουδετέρωση τῶν σοβαρῶν κινδύνων πού συνεπαγόταν γιά τό ἴδιο τό δημοκρατικό πολίτευμα.

Ἡ ἀντιμετώπιση τῶν μεγάλων προβλημάτων τῆς χώρας ἀπό τή νέα Κυβέρνηση προσδιοριζόταν ἀλλά καί ἀντικατόπτριζε τή συγκεκριμένη αὐτή κατάσταση. Παράλληλα μέ τήν προσπάθεια εἴτε γιά τή λήψη θετικῶν μέτρων, εἰδικότερα στόν τομέα τῆς οἰκονομίας, εἴτε γιά τόν κατευνασμό τῶν ἐξημμένων παθῶν, ἡ κυβερνητική ὁμάδα δέν κατόρθωσε οὐσιαστικά νά τεκμηριώσει αὐτόνομο πολιτικό λόγο. Ἡ ἐπίκληση ἀφενός τῆς προασπίσεως τῶν γνήσιων ἀρχῶν τῆς Ἑνώσεως Κέντρου καί ἀφετέρου τῆς ἀντιθέσεως πρός τήν ΕΡΕ, ἡ ὁποία καί τή στήριζε κοινοβουλευτικά, ἔτεινε νά ἀποτελέσει σχῆμα πολιτικά ὀξύμωρο.

Ὁ Κ. Καραμανλῆς, ἀμέτοχος, ἐκ τῶν πραγμάτων, ἀλλά καί συνειδητά ἀντίθετος στίς μεθοδεύσεις πού υἱοθετήθηκαν, θά παρακολουθήσει τίς πολιτικές ἐξελίξεις μέ ζωηρή ἀνησυχία ἀλλά καί ἔκδηλη αὐτοσυγκράτηση. Μέσα ἐντούτοις ἀπό τίς προσωπικές του μαρτυρίες ἤ τίς ἀντίστοιχες τῶν στενῶν συνεργατῶν πού τόν προσέγγισαν, ἀναφαίνεται ἡ ἀγωνία του γιά τό μέλλον —εἰδικότερα, γιά τήν ἐπιβίωση τῶν κοινοβουλευτικῶν θεσμῶν.

Στό σημεῖο αὐτό θά ἦταν εὔλογο νά ἀνακύψει ἕνα καίριο ἐρώτημα: δέν ἀντιμετώπισε, πράγματι, τό ἐνδεχόμενο νά ἡγηθεῖ ὁ ἴδιος σέ μία προσπάθεια μέ στόχο τήν ἐξουδετέρωση τῶν νοσηρῶν φαινομένων πού κατέτρυχαν τή δημόσια ζωή καί τήν ἐπαναφορά τῆς χώρας στήν ὁδό τῆς δημιουργικῆς ἀνατάσεως; Ὁ Κ. Καραμανλῆς, ἔμπειρος γνώστης τῆς ἑλληνικῆς πραγματικότητας καί ἱκανός νά σταθμίζει τίς δυνατότητες πού προσφέρονταν γιά ἀξιοποίηση, δέν θά θεωρήσει, σέ ὁποιαδήποτε στιγμή στή διάρκεια τῆς κρίσεως, ὅτι προσφέρονταν οἱ συνθῆκες γιά νά ἐπιτελέσει τό θετικό ἔργο πού ὁραματιζόταν. Ἀκόμη καί ὅταν πληθύνουν οἱ ἐκκλήσεις γιά τήν ἐπάνοδό του καί ἀρχίσουν νά διασταυρώνονται φωνές ἀπό κατευθύνσεις πού, ὡς πρόσφατα, δέν ἐντάσσονταν στόν ἰδιαίτερο κομματικό του χῶρο, δέν θά μετακινηθεῖ ἀπό τή βασική αὐτή τοποθέτηση.

23 ΙΟΥΝΙΟΥ 1965

Μέ τήν εὐκαιρία τῆς συζητήσεως του θέματος ἐμπιστοσύνης πρός τήν Κυβέρνηση πού ἀνεκίνησε ὁ ἴδιος ὁ πρωθυπουργός, Γ. Παπανδρέου, ὁ ἀρχηγός τῆς ΕΡΕ, Π. Κανελλόπουλος, ἀναφέρθηκε, συνοπτικά, σέ αὐστηρό τόνο, στό κυβερνητικό ἔργο:

«Κύριοι βουλευταί, εἶναι γνωστόν, ὅτι ἡ ΕΡΕ περιβάλλει μέ ἀπόλυτον δυσπιστίαν τήν Κυβέρνησιν, ἡ ὁποία διά

τοῦ προέδρου της ἐνεφανίσθη προχθές θέσασα πολιτικόν θέμα. Δυσπιστοῦμεν εἰς τήν ἱκανότητα τῆς Κυβερνήσεως νά συμβάλη, ἔστω καί κατά μίαν σπιθαμήν, εἰς τήν κοινωνικήν καί οἰκονομικήν πρόοδον τῆς χώρας. Οὐδέν —ἐπιτρέψατέ μου νά εἴπω ὅτι χρησιμοποιῶ τήν λέξιν εἰς τήν ἀπόλυτον κυριολεξίαν της— οὐσιῶδες ἔργον ὑποδομῆς ἀνελήφθη καί οὐδεμία νέα βιομηχανική μονάς ἱδρύθη ἀπό 1½ ἔτους. Δυσπιστοῦμεν εἰς τήν Κυβέρνησιν καί δυσπιστοῦμεν εἰς τήν ἱκανότητα τῆς Κυβερνήσεως νά διατηρήση ἀκόμη καί τά κεκτημένα εἰς τήν οἰκονομικήν καί κοινωνικήν ζωήν τῆς χώρας. Ἡ νομισματική κυκλοφορία αὐξάνει καθ' ἡμέραν οὐσιωδῶς. Τό νομισματικόν ἀπόθεμα, τό φανερόν καί τό μή φανερόν, μειοῦται κατά τρόπον λίαν ἐπικίνδυνον. Αὐτά τά ἐδιδάχθην μάλιστα ἰδιαιτέρως καί ἀπό ἄρθρα τοῦ κ. ἀντιπροέδρου τῆς Κυβερνήσεως, ὅσον καί τοῦ κ. ὑπουργοῦ τῶν Οἰκονομικῶν δημοσιευθέντα εἰς πρωινήν ἐφημερίδα τῶν Ἀθηνῶν πρό διμήνου. Ἡ ἐμπιστοσύνη ἔχει βαρύτατα κλονισθῆ. Ὅλα ὅσα εἶπεν ὁ κ. ἀντιπρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως, περί μεγάλων ἐν Ἑλλάδι ἐπενδύσεων, ἀναφέρονται εἰς τάς συμβάσεις, διά τάς ὁποίας κατηγορούμεθα. Πρόκειται περί τῶν κεφαλαίων, τά ὁποῖα εἰσῆλθον μετά ἀπό τάς ἰδικάς μας συμβάσεις. Οὐδεμία —τό λέγω καί τό ἐπαναλαμβάνω— περίπτωσις σοβορᾶς ἐπενδύσεως ἐγένετο, ἀφ' ἧς ἀνῆλθεν εἰς τήν ἐξουσίαν ἡ ΕΚ, ἀλλά βεβαίως ἐπραγματοποιήθησαν ἐκεῖναι, ὡς πρός τάς ὁποίας εἶχεν ἀναληφθῆ ὑποχρέωσις ἐπί τῶν ἰδικῶν μας ἡμερῶν. Καί τά κεφάλαια εἰσῆλθον πέρυσι καί ἐφέτος καί ὡς πρός τήν «Ἔσσο Πάπας» καί ὡς πρός τό διυλιστήριον. Καί θά ἔπρεπεν ὁ κ. ἀντιπρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως νά ἐπισημάνη τοῦτο ἢ τουλάχιστον νά σιωπήση. Δυσπιστοῦμεν εἰς τήν ἱκανότητα τῆς Κυβερνήσεως νά κρατήση καί τήν οἰκονομικήν ἰσορροπίαν τῆς χώρας. Εἶναι τάχα ἀνάγκη νά ἀναπτύξω, ποία εἶναι ἡ ἀκρίβεια τῶν εἰδῶν κατά τόν τελευταῖον καιρόν;

. . . . . .

Δυσπιστοῦμεν, κ.κ. συνάδελφοι, εἰς τήν ἱκανότητα τῆς Κυβερνήσεως ὅπως ἀντιμετωπίση κατά τρόπον ἐπωφελῆ διά τόν τόπον, ἀλλά καί δι' αὐτούς τούτους τούς ἀγρότας, τά μεγάλα προβλήματα τῆς γεωργίας μας. Παράδειγμα τό πρόβλημα τοῦ σίτου.

Γνωρίζετε ἅπαντες οἱ προερχόμενοι ἀπό περιοχάς σιτοπαραγωγικάς, ἀλλά καί ὅλοι οἱ ἄλλοι, ὅτι τό πρόβλημα αὐτό ἀποτελεῖ δρᾶμα καί ὄχι πρόβλημα. Θά ἤθελα νά ἐγνώριζα ποῦ θά τοποθετηθῆ ὁ παραγόμενος αὐτήν τήν στιγμήν σῖτος. Ὡμίλησεν ὁ κ. ἀντιπρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως περί τῶν μικρῶν βημάτων, τά ὁποῖα ἐγένοντο εἰς τόν τομέα τῆς ἀναδιαρθρώσεως τῶν καλλιεργειῶν.

Βεβαίως ἐγένοντο, ὄχι μικρά, μεγάλα βήματα, ἀλλά πρός τά ὀπίσω, ὄχι πρός τά ἐμπρός.

Τό ἀποτέλεσμα τῶν ἰδικῶν μας πράγματι μικρῶν βημάτων, διότι εἰς τήν ἀρχήν μόνον μικρά δύνανται νά εἶναι τά βήματα, ἦτο ὅτι ἡ παραγωγή τοῦ βάμβακος ἀνῆλθεν εἰς 100 καί πλέον χιλιάδας τόννους καί σεῖς τήν κατεβάσατε κάτω τῶν 70 χιλ. τόννων. Αὐτή εἶναι ἡ ὀπισθοχώρησις, ἡ ὁποία ἐσημειώθη εἰς τήν γεωργικήν μας οἰκονομίαν.

. . . . . .

Ἐκφράζω τήν δυσπιστίαν μου εἰς τήν ἱκανότητα καί τήν διάθεσιν τῆς Κυβερνήσεως νά ἀσκήση διοίκησιν πράγματι δημοσίαν. Ὁ φαβοριτισμός ἀφ' ἑνός καί ὁ ἐκφοβισμός ἀφ' ἑτέρου, δηλ. ἡ προσπάθεια τοῦ ἠθικοῦ ἐξανδραποδισμοῦ τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων, προσέλαβε πρωτοφανεῖς διαστάσεις. Δυσπιστοῦμεν εἰς τήν ἱκανότητα καί τήν διάθεσιν τῆς Κυβερνήσεως νά διατηρήση τήν ἐσωτερικήν ἀσφάλειαν εἰς ἐπίπεδα ἀνεκτά. Κάθε ἐνέργεια ἀποβλέπουσα εἰς τήν προάσπισιν τοῦ ἐλευθέρου πολιτεύματος διαβάλλεται ἐξ ὑπαρχῆς, διαβάλλεται ἐκ προοιμίων. Ὅποιος ἀναφέρει ὅτι ὅλα πᾶνε καλά, ὅτι ὅλα εἶναι ἥσυχα, προκαλεῖ τήν εὐδαιμονίαν τῶν κυβερνώντων καί τότε αὐτός τιμᾶται, ἀμείβεται. Ἐάν τυχόν κάποιος ἀναφέρη τήν ἀλήθειαν, κινδυνεύει νά διωχθῆ ἢ καί διώκεται. Ἀπόδειξις ὅτι μετά τόν Γοργοπόταμον, ἕνας ὑποστράτηγος, ἕνας συνταγματάρχης καί ἕνας ἀντισυνταγματάρχης τῆς Χωροφυλακῆς ἀπεστρατεύθησαν, διότι εἶπαν τήν αλήθειαν.

. . . . . .

Δυσπιστοῦμεν ἐπίσης εἰς τήν διάθεσιν τῆς Κυβερνήσεως νά διατηρήση ἐθνικάς ὑπηρεσίας, ὅπως ἡ ΚΥΠ, εἰς τόν προορισμόν των. Ἐφημερίς κυβερνητική, ἥ ἐν πάση περιπτώσει προσκειμένη εἰς τήν Κυβέρνησιν, τό ἓν ἐκ τῶν δύο τοπικῶν πρωινῶν ὀργάνων τῆς ΕΚ ἄν ὄχι τῆς Κυβερνήσεως, ἔγραφε τήν Κυριακήν. Ἀναγιγνώσκω ἐπί λέξει: «Ἡ ΚΥΠ τῶν Μπουλούκων ἐπεδόθη, μακράν τοῦ ὑπηρεσιακοῦ της προορισμοῦ, εἰς τήν κατασκόπευσιν ὑπουργῶν καί διακεκριμένων παραγόντων τῆς ΕΚ καί ἐπροχώρησεν εἰς τήν χάλκευσιν ψευδῶν διαδόσεων».

Αὐτά γράφει πρωινή ἐφημερίς τῆς ΕΚ. Εἶναι ἀνάγκη τάχα νά προσθέσω ὅτι ἡ ΚΥΠ ἐπεδόθη καί εἰς τήν κατασκόπευσιν ἐμοῦ καί διακεκριμένων στελεχῶν τῆς ΕΡΕ ἀκόμη καί εἰς τήν προσπάθειαν προσωπικῆς παγιδεύσεως ἐμοῦ;

Καί δέν πρόκειται, κύριοι συνάδελφοι, περί τῆς ΚΥΠ τῶν Μπουλούκων, ὅπως γράφει ἡ πρωινή κυβερνητική ἐφημερίς.

Ὁ Μπουλοῦκος ἦτο —καί εἶναι— μόνον λοχαγός. Καί εἶχε προϊσταμένους— ἦτο, μάλιστα, προσκεκολλημένος ὡς ὑπασπιστής εἰς ἕνα τῶν προϊσταμένων του. Καί ἐπομένως πρόκειται περί τῆς ΚΥΠ, τήν ὁποίαν ἡ Κυβέρνησις τῆς ΕΚ ἐνεπιστεύθη εἰς ἀξιωματικούς, οἱ ὁποῖοι ἐνόμισαν ὅτι αὐτός ἦτο ὁ προορισμός των, νά κατασκοπεύουν καί ἡμᾶς, τούς ἀπαρτίζοντας τήν ΕΡΕ, καί μέλη τῆς Κυβερνήσεως τῆς ΕΚ καί διακεκριμένα στελέχη τῆς ΕΚ.

. . . . . .

Δυσπιστοῦμεν εἰς τήν ἱκανότητα τῆς Κυβερνήσεως νά κρατήση τάς ἐθνικάς ἐνόπλους δυνάμεις ἔξω καί μακράν τῆς πολιτικῆς. Ἡ ὀργάνωσις ΑΣΠΙΔΑ ἀπηρτίσθη ἀποκλειστικῶς καί μόνον ἀπό ἀξιωματικούς εὐνοουμένους τῆς Κυβερνήσεως. Καί δέν γνωρίζομεν καί ποῖοι εἶναι ὑπεράνω αὐτῶν. Ἐγώ βασίζομαι ἐπί τῆς ἐκθέσεως τοῦ ἀντιστρατήγου Σίμου καί λέγω ὅτι ὑπάρχουν ἡγέται, ἀρχηγοί τῆς ὀργανώσεως, οἱ ὁποῖοι δέν ἀνεκαλύφθησαν. Δέν τό λέγω ἐγώ — τό λέγει ἐκεῖνος, εἰς τόν ὁποῖον ἡ Κυβέρνησις ἀνέθεσε τήν προανάκρισιν.

Δυσπιστοῦμεν εἰς τήν ἱκανότητα τῆς Κυβερνήσεως νά χειρισθῆ τό μέγα ἐθνικόν θέμα τῆς Κύπρου. Καί δυσπιστοῦμεν εἰς τήν ἱκανότητα τοῦ χειρισμοῦ διότι ἐπί ὁλόκληρον ἔτος, τόν χειρισμόν τοῦ μεγάλου ἐθνικοῦ προβλήματος τόν χαρακτηρίζουν ἀναποφασιστικότης, ἔλλειψις συνεπείας καί συνεχείας, τόν χαρακτηρίζουν ἀντιφάσεις, τόν χαρακτηρίζουν μεταπτώσεις ἀπό μεγαλοστόμους αἰσιοδόξους προρρήσεις ἤ, μᾶλλον, ρήσεις περί τοῦ ὅτι «ἡ Κύπρος ἔρ-

χεται», μεταπτώσεις από τάς μεγαλοστόμους αὐτάς προρρήσεις εἰς τήν ὕποπτον σιγήν τῶν τελευταίων ἑβδομάδων.

Καί δυσπιστοῦμεν, τέλος, — θά ἦτο δυνατόν νά μνημονεύσω καί ἄλλους σπουδαιοτάτους τομεῖς, ὅπως ἡ παιδεία, τούς ὁποίους παραλείπω — δυσπιστοῦμεν καί εἰς τάς περί ἠθικῆς τάξεως τῶν πραγμάτων ἀντιλήψεις τῆς Κυβερνήσεως (...) Δυσπιστοῦμεν (λοιπόν) εἰς τήν ἱκανότητα τῆς Κυβερνήσεως ὄχι ἁπλῶς νά ἀρθῆ εἰς ὕψος ἠθικόν ἀλλά νά σεβασθῆ κἄν τάς στοιχειώδεις ἀρχάς τῆς ἠθικῆς. Διότι εἶχε τήν δυνατότητα, κύριοι συνάδελφοι, ἐπί ὁλόκληρον σύνοδον, ὁπότε ἐκεῖνα τά ὁποῖα θεωρεῖ ἀδικήματα δέν εἶχον παραγραφῆ, νά φέρη ταῦτα ἐνώπιον τῆς Βουλῆς, ὅπως ὀρθῶς ὑπό τήν ἔννοιαν αὐτήν εἶπεν ἡ ἄκρα ἀριστερά. Ἀλλά δέν τά ἔφερε. Διατί δέν τά ἔφερε; Ἔχω τό δικαίωμα νά εἴπω, δέν τά ἔφερε διότι τότε δέν θά ἦτο δυνατόν νά ὁμιλῆ, ὡς ὡμίλησεν ἀπόψε ὁ κ. ἀντιπρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως. Διότι τότε δέν θά ἦτο δυνατόν νά ὁμιλοῦν, ὡς ὁμιλοῦν καθ' ἑκάστην, αἱ ἐφημερίδες τῆς Κυβερνήσεως. Διότι τότε αἱ ὑποθέσεις αὐταί θά ἔφθανον μέχρι τοῦ ἀνωτάτου εἰδικοῦ δικαστηρίου, τό ὁποῖον θά διεπίστωνε τήν ἀλήθειαν καί θά ἀπεκάλυπτε τό ψεῦδος τῆς διαβολῆς καί τήν συκοφαντίαν. Μόνον δύο ἐκδοχαί ὑπάρχουν.

Κύριοι, ἤ στερεῖται θελήσεως ἡ Κυβέρνησις, ὅπως εἶπα πρό ἡμερῶν αὐτή εἶναι ἡ ἐπιεικεστέρα ἐκδοχή, θά ἤμην πρόθυμος νά τήν παραδεχθῶ χάριν τῆς ἠθικῆς ὑποστάσεως τοῦ προέδρου αὐτῆς καί τῶν μελῶν τῆς Κυβερνήσεως, ἤ λοιπόν τοῦτο συμβαίνει, ἤ ἐπίτηδες ἀφῆκε νά παρέλθη ἡ πρώτη σύνοδος διά νά μή εἶναι δυνατόν νά εἰσέλθη, καί ἄν ἀκόμη ἀπεφασίζατε τήν παραπομπήν, εἰς τήν οὐσίαν τό ἀνώτατον εἰδικόν δικαστήριον. Διαλέξατε τήν μίαν ἐκ τῶν δύο τούτων ἐκδοχῶν, τρίτη δέν ὑπάρχει».

Στή διάρκεια τῆς ἴδιας συνεδριάσεως, ὁ πρόεδρος τῆς ΕΔΑ, Ι. Πασαλίδης, ἀπηύθυνε στόν πρωθυπουργό τή φράση: «Ἐμεῖς σᾶς ἀνεβάσαμε!» καί τόνισε ὅτι ἡ ΕΔΑ, «μή δυναμένη νά γκρεμίση τόν Καραμανλῆ μόνη», ἔφερε τήν ΕΚ αὐτοδύναμη στήν ἐξουσία[140].

15 ΙΟΥΛΙΟΥ 1965

Μετά ἀπό διαφωνία μέ τό βασιλέα, ὁ Γ. Παπανδρέου ὑποβάλλει τήν παραίτηση τῆς Κυβερνήσεως. Μέσα σέ ἐλάχιστες ὧρες, ὁ πρόεδρος τῆς Βουλῆς, Γ. Ἀθανασιάδης - Νόβας, ὁρκίζεται πρωθυπουργός, καί οἱ Σ. Κωστόπουλος καί Ἰ. Τούμπας, ὑπουργοί Ἀμύνης καί Δημ. Τάξεως, ἀντίστοιχα. Ἡ Κυβέρνηση συμπληρώνεται στίς ἑπόμενες ἡμέρες μέ τήν ὁρκωμοσία ὡς ὑπουργῶν καί ἄλλων διακεκριμένων στελεχῶν τῆς ΕΚ — ἀνάμεσά τους οἱ Κ. Μητσοτάκης, Δ. Παπασπύρου, Σ. Ἀλλαμανῆς κ.ἄ.

Ἡ πτώση τῆς Κυβερνήσεως Παπανδρέου ἦταν ἀπότοκη τῆς ὀξείας διαστάσεως μεταξύ τοῦ βασιλέως καί τοῦ πρωθυπουργοῦ μέ ἀφορμή τή διατήρηση ἤ τή μεταβολή τῆς ἡγεσίας τοῦ ὑπουργείου Ἐθνικῆς Ἀμύνης. Συγκεκριμένα, ὁ Κωνσταντῖνος ἀντιτάχθηκε στήν ἐπιθυμία τοῦ Γ. Παπανδρέου νά ἀντικαταστήσει τόν ὑπουργό, Π. Γαρουφαλιᾶ, καί τόν ἀρχηγό τοῦ ΓΕΣ, στρατηγό Γεννηματά, καί νά ἀναλάβει ὁ ἴδιος τά ὑπουργικά καθήκοντα. Παρά τήν ἀνταλλαγή ἐπιστολῶν καί τίς συναντήσεις τους, πού πραγματοποιήθηκαν μεταξύ 8 καί 14 Ἰουλίου, ἡ διάσταση ἀπόψεων ἀνάμεσα στους δύο κορυφαίους παράγοντες τοῦ πολιτεύματος δέν κατορθώθηκε νά γεφυρωθεῖ. Ὁ βασιλεύς ἐπέμεινε, μέχρι τέλους, στήν ἀρχική τοποθέτησή του, ὑπερβαίνοντας, κατά τήν ἄποψη τῆς Κυβερνήσεως, τίς ἁρμοδιότητες τοῦ ἐλέγχου τῆς νομιμότητας τῶν κυβερνητικῶν πράξεων ἤ καί αὐτοῦ τοῦ δικαιώματός του νά συμβουλεύει τήν ἑκάστοτε Κυβέρνηση. Εἰδικότερα, κατά τήν σχετική ἄποψη, «ὁ μονάρχης ἐπεδίωξε νά ἐπιβάλει τήν προσωπική πολιτική του ἀντίληψη ὡς πολιτική τοῦ Κράτους, ἀσκώντας ἀποφασιστικό ἔλεγχο σκοπιμότητας στίς ἐνέργειες τοῦ πρωθυπουργοῦ ὡς πρός τήν ἀπόλυση καί τό διορισμό τοῦ ὑπουργοῦ Ἐθνικῆς Ἀμύνης». Μετά, τέλος, τήν ἀναγκαστική παραίτηση τοῦ Γ. Παπανδρέου, δέν δίστασε νά δημοσιοποιήσει τό περιεχόμενο τῆς διαφωνίας, μέ τή δημοσίευση, ἀπό τίς στῆλες τοῦ ἡμερήσιου τύπου, τοῦ κειμένου τῶν ἐπιστολῶν πού εἶχε ἀπευθύνει στόν πρωθυπουργό. Προτοῦ, ἐξάλλου, ὑποβληθεῖ καί ἐγγράφως ἡ παραίτηση τῆς Κυβερνήσεως, εἶχε ἀναθέσει ἐσπευσμένα τήν ἐντολή γιά τό σχηματισμό νέου κυβερνητικού σχήματος σέ μέλος τοῦ κόμματος τῆς πλειοψηφίας μέ τήν ἐπιδίωξη νά ἐξασφαλιστεῖ ἡ στήριξή της ἀπό τήν ὑπάρχουσα Βουλή — ἐνέργεια πού προκάλεσε νέο κῦμα ζωηρῶν ἀντεγκλήσεων σέ ἐπίπεδο πολιτικό καί νομικό[141].

Ἡ Κυβέρνηση Ἀθανασιάδη-Νόβα παρουσιάστηκε, στίς 30 Ἰουλίου, στό κοινοβούλιο, ὅπου καταψηφίστηκε μέ 167 ἀπέναντι σέ 131 θετικές ψήφους (99 τῆς ΕΡΕ, 8 τῶν Προοδευτικῶν καί 24 ἀνεξαρτήτων ἀπό ΕΚ). Ἐπακολούθησε, μετά ἀπό εὐρύ κύκλο ἀκροάσεων στά ἀνάκτορα, ἡ ἀνάθεση διερευνητικῆς ἐντολῆς στόν Στ. Στεφανόπουλο, ὁ ὁποῖος τήν ἀποδέχτηκε μέ τήν αἵρεση τῆς τελικῆς ἐγκρίσεώς της ἀπό τήν κοινοβουλευτική ὁμάδα τῆς ΕΚ. Μετά τήν ἀρνητική τοποθέτηση τῆς πλειοψηφίας τῶν μελῶν τῆς τελευταίας, ὁ Κωνσταντῖνος ἀνέθεσε τήν ἐντολή στόν Ἠλία Τσιριμῶκο, ὁ ὁποῖος καί συγκρότησε νέα Κυβέρνηση, χωρίς καί αὐτός νά ἐξασφαλίσει τήν ψῆφο ἐμπιστοσύνης τοῦ κοινοβουλίου. Ἤδη ὅμως, τή φορά αὐτή, τάχθηκαν ἐναντίον ὁ ἀρχηγός τῶν Προοδευτικῶν, Σ. Μαρκεζίνης, καθώς καί, μόνος ἀπό τήν ΕΡΕ, ὁ βουλευτής Ἀχιλλέας Καραμανλῆς, ὁ ὁποῖος ἔκαμε τήν ἀκόλουθη σχετική δήλωση: «... λόγοι ἠθικῆς τάξεως μου ἐπέβαλαν προσωπικῶς νά ἀρνηθῶ ψῆφον ἐμπιστοσύνης εἰς Κυβέρνησιν τῆς ὁποίας ὁ πρόεδρος, πέραν τῶν ἄλλων, ἐπρωτοστάτησεν, ὡς γνωστόν, εἰς τήν συκοφαντικήν ἐκστρατείαν ἐναντίον τοῦ ἀδελφοῦ μου καί ἱδρυτοῦ τῆς ΕΡΕ».

Τήν 1η Σεπτεμβρίου, μετά ἀπό σαρανταεπτά ἡμερῶν ἄγονη ἀναζήτηση βιώσιμου κυβερνητικοῦ σχήματος, συγκλήθηκε ἀπό τό βασιλέα τό Συμβούλιο τοῦ Στέμματος μέ τή συμμετοχή τῶν πρώην πρωθυπουργῶν καί τῶν ἀρχηγῶν τῶν πολιτικῶν κομμάτων· ὁ Κ. Καραμανλῆς δέν μετέσχε (σύμφωνα μέ δημοσιογραφικές πληροφορίες, ταξιδεύοντας ἐκτός τῆς Γαλλίας, δέν κατορθώθηκε κἄν νά παραλάβει τήν σχετική πρόσκληση τοῦ βασιλέως). Ἡ μεγάλη πλειοψηφία τῶν παρόντων μελῶν τοῦ Συμβουλίου τάχθηκε ὑπέρ τοῦ σχηματισμοῦ Κυβερνήσεως ἀπό τούς κόλπους τῆς παρούσας Βουλῆς. Τή λύση τῆς ἀμέσου διεξαγωγῆς ἐκλογῶν ὑποστήριξε ὁ Γ. Παπανδρέου καί φάνηκε διατεθειμένος νά συζητήσει καί ὁ Π. Κανελλόπουλος, μέ τόν ὅρο ὅτι θά διεξάγονταν ἀπό Κυβέρνηση τῆς ΕΡΕ· ἡ ἀντίδραση ἰσχυρῆς μερίδας στούς κόλπους τῆς τελευταίας δέν θά ἀφήσει σοβαρά περιθώρια στόν ἀρχηγό τοῦ κόμματος γιά νά ἐμμείνει στή σχετική πρότασή του. Τελικά, σέ ἐφαρμογή τῶν ἀποφάσεων πού υἱοθετήθηκαν κατά πλειοψηφία, θά συγκροτηθεῖ νέα Κυβέρνηση ὑπό τόν Στ. Στεφανόπουλο, ἡ ὁποία καί θά ἐξασφαλίσει, στίς 24 Σεπτεμβρίου, τήν ψῆφο ἐμπιστοσύνης τῆς Βουλῆς — 152: 99 τῆς ΕΡΕ, 8 τῶν Προοδευτικῶν καί 45 ἀνεξαρτητοποιημένοι ἀπό τήν ΕΚ.

Ἡ στελέχωση τοῦ νέου Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου βασίστηκε στήν ὁμάδα τῶν 45 βουλευτῶν πού εἶχαν ἀποσχιστεῖ ἀπό τήν ΕΚ καί στή συμβολική συμμετοχή ἑνός ἐκπροσώπου ἀπό τά κόμματα τῆς ΕΡΕ καί τῶν Προοδευτικῶν. Ὁ νέος πρωθυπουργός προέβαλε ὡς βασικό σκοπό τῆς Κυβερνήσεως τήν ἔξοδο τῆς χώρας ἀπό τό πολιτικό ἀδιέξοδο καί τήν ἀποκατάσταση τῆς τάξεως, τῆς γαλήνης καί τῆς ψυχικῆς ἑνότητας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, προκειμένου νά δημιουργηθοῦν οἱ προϋποθέσεις γιά τή διενέργεια, σέ εὔθετο χρόνο, ἀδιάβλητων ἐκλογῶν.

Ἡ ἀντιμετώπιση τῆς κρίσεως ἦταν εὔλογο νά φέρει, ἐπανειλημμένα, σέ ἀμηχανία τήν ἡγεσία τῆς ΕΡΕ καί, σέ μιά τουλάχιστον περίπτωση, νά προκαλέσει καί ἀντιγνωμίες μεταξύ τοῦ ἀρχηγοῦ καί τῶν ἐπιτελῶν τοῦ κόμματος. Οἱ τελευταῖες αὐτές ἐκδηλώθηκαν ὅταν ὁ πρῶτος, μετά τήν καταψήφιση τῆς Κυβερνήσεως Τσιριμώκου, υἱοθέτησε τή λύση «Κυβέρνησις ΕΡΕ - ἄμεσες ἐκλογές». Στήν πραγματικότητα, ὁ Π. Κανελλόπουλος εἶχε ἀπό τήν πρώτη ἐκδήλωση τῆς κρίσεως προσανατολιστεῖ πρός τήν ἰδέα αὐτή, φάνηκε στή συνέχεια νά προσχωρεῖ στήν ἀντίθετη ἄποψη τῶν ἐπιτελῶν καί τῶν βουλευτῶν τῆς ΕΡΕ, γιά νά τήν ἐπαναφέρει στό Συμβούλιο τοῦ Στέμματος χωρίς νά ἔχει προσυεννοηθεῖ μέ τά στελέχη τοῦ κόμματος. Ἡ πρότασή του, καταρχήν δεκτή ἀπό τόν Γ. Παπανδρέου, προσέκρουσε καί πάλι στή ζωηρή ἀντίθεση τῶν ἐπιτελῶν τῆς ΕΡΕ — ὅλων ἐκτός ἀπό τόν Ἀ. Πρωτοπαπαδάκη[142].

Εἶχε ἤδη ἐπικρατήσει ἡ «λύση Στεφανοπούλου», ὅταν ὁ Π. Κανελλόπουλος συνόψιζε τίς ἐντυπώσεις του σέ ἐπιστολή πρός τόν Κ. Καραμανλῆ:

«Δέν φαντάζεσαι τί ψυχικάς δοκιμασίας ἐπέρασα καί τί κόπους κατέβαλα διά νά ἀντιμετώπισω, κατά τόν καλύτερον ἤ μᾶλλον τόν ὀλιγώτερον κακόν τρόπον, τάς καταπληκτικῶς ἐκτάκτους αὐτάς περιστάσεις. Καί δέν εἶμαι, φυσικά, διόλου εὐχαριστημένος ἀπό τό ἀποτέλεσμα τῶν χειρισμῶν μου. Μερικοί χειρισμοί τακτικῆς ἦσαν καί ἀνεγνωρίσθησαν εὐτυχεῖς. Ἀλλά ἡ γενική πορεία τῶν πραγμάτων ἦτο ἐλάχιστα ἐξηρτημένη ἀπό τήν θέλησιν καί τούς χειρισμούς μου. Καί ἐφθάσαμεν κατ' ἀνάγκην εἰς μίαν νόθον κατάστασιν τῆς ὁποίας τήν παραδοξότητα δέν εἶναι ἀνάγκη νά σοῦ ἀναλύσω. Τήν ἀντιλαμβάνεσαι ἔστω καί ἀπό μακριά μόνος σου. Ἀλλά ὁ λαός, ὁ δικός μας κόσμος, εἶναι — μέχρι στιγμῆς, καί παρά τά ὅσα εἶπαν ὁ Μητσοτάκης εἰς τήν Κρήτην ἤ ὁ Ἀλλαμανῆς εἰς τήν Καρδίτσαν ἤ ἄλλοι ἀλλοῦ — ἱκανοποιημένος. Θεωρεῖ — καί ἕως ἕνα σημεῖο ἔχει δίκαιο— ὅτι ἐπράξαμεν, κατά παραδειγματικόν εἰς τήν ἱστορίαν τρόπον, τό καθῆκον μας ἀνιδιοτελέστατα, συμβαλόντες ἀποφασιστικῶς εἰς τήν ἀποκατάστασιν κάποιας ἠρεμίας καί κοινοβουλευτικῆς κυβερνητικῆς τάξεως. Ἀλλά τί θά γίνη αὔριον; Αὐτό δέν τό σκέπτονται οἱ περισσότεροι. Βασανίζω τήν σκέψιν μου ἀδιάκοπα διά νά βρῶ ἄκρη εἰς τήν κατάστασιν πού ἐδημιουργήθη καί σοῦ ὁμολογῶ ὅτι δέν τήν εὑρίσκω. Θά ἀγωνισθῶ ὅμως διά νά ἀνοίξω τόν δρόμον πρός κάποιαν λύσιν»[143].

Ἡ κρίση στίς σχέσεις βασιλέως καί πρωθυπουργοῦ μέ ἀφορμή τή θέση ἤ μή τοῦ στρατεύματος ὑπό τόν ἔλεγχο τῆς Κυβερνήσεως καί, κατ' ἀκολουθία, τῶν κομματικῶν μηχανισμῶν τῆς κυβερνητικῆς παρατάξεως, κυοφορούνταν ἀπό τούς πρώτους μῆνες τοῦ 1965. Ἡ ἐπιδείνωση τοῦ πολιτικοῦ κλίματος μετά τίς δημαγωγικές καταγγελίες τῆς συμπολιτεύσεως καί τῆς ΕΔΑ γιά παρεκτροπές, ὑπερβάσεις καί σκάνδαλα, καθώς καί, εἰδικότερα, ἡ ἀνεύθυνη ἀποκάλυψη ἀπόρρητων στρατιωτικῶν διαταγῶν καί κειμένων — μέ ἀφορμή τή συζήτηση γιά τό σχέδιο «Περικλῆς» — καί ἡ ἀποκάλυψη τῆς παραστρατιωτικῆς ὀργανώσεως ΑΣΠΙΔΑ, εἶχε προκαλέσει ἔντονες ἀνησυχίες στούς κόλπους τοῦ στρατεύματος. Ἀπό τίς ἀρχές Μαρτίου, ὁ Π. Πιπινέλης, ἀφοῦ ἐπισήμαινε τήν ἔνταση τῶν δυσχερειῶν στίς σχέσεις του με τήν Κυβέρνηση, εἶχε καταλήξει, σέ ἐπιστολή του πρός τόν Κ. Καραμανλῆ:

«Ἐξ ὅσων γνωρίζω, τό θέμα ἔχει πολύ μεγαλυτέραν εὐρύτητα καί δέν ἀποκλείω νά ἔχη καί εὐρυτέρας ἐπιπτώσεις. Γεγονός εἶναι πάντως ὅτι ἡ δημιουργηθεῖσα ἐκ τῶν τελευταίων κυβερνητικῶν παρεκτροπῶν κατάστασις εἰς τό στράτευμα ἔχει ἐκρηκτικόν χαρακτῆρα, μέ φυσικόν ὡς ἐκ τούτου ἀντίκτυπον ἐπί τῆς στάσεως τοῦ Στέμματος. Δέν θά ἐκπλαγῶ καθόλου, ἐάν τά πράγματα ἀκολουθήσουν γοργότερον ρυθμόν ἀπό ὅσον γενικῶς προεξοφλεῖται»[144].

Ὁ Κ. Καραμανλῆς, ἀνεξάρτητα ἀπό τίς εἰδικό-

Ζωηρές λαϊκές ἐκδηλώσεις ὑπέρ τοῦ Γ. Παπανδρέου.

τερες αὐτές διαπιστώσεις, εἶχε, ἐνωρίς ἤδη, ἐπισημάνει, ἐνόψει καί τῆς διαφαινομένης ἐπιδεινώσεως τῆς ἐσωτερικῆς κρίσεως, τήν ἀνάγκη νά προφυλαχθοῦν οἱ ἔνοπλες δυνάμεις ἀπό κάθε διαβρωτική κομματική διείσδυση. Σέ ἐπιστολή πρός τόν Π. Πιπινέλη, στίς 7 Ἰανουαρίου 1965, εἶχε τονίσει:

«Μέ χαρά δέχομαι πάντοτε τάς εἰδήσεις σου. Ἡ τελευταία σου ὅμως ἐπιστολή μέ συνεκίνησε εἰλικρινῶς καί τοῦτο διότι μέσα σ' αὐτή τό συναισθηματικό στοιχεῖο ἐπικρατεῖ τοῦ πολιτικοῦ.

Δέν ἠμπορῶ νά κάμω ἀκριβῆ ἐκτίμησιν τῆς ἐν Ἑλλάδι καταστάσεως, καί λόγῳ ἀποστάσεως ἀλλά καί λόγῳ τῆς ἐκτεταμένης συγχύσεως πού ἐπικρατεῖ. Φοβοῦμαι ὅμως ὅτι θά περάση ἀπό φάσεις χειροτέρας — ἄν μποροῦν νά ὑπάρξουν — τῆς σημερινῆς, ἕως ὅτου φθάση κάποτε εἰς τό σημεῖον τῆς ἐθνικῆς κρίσεως. Δέν μπορῶ νά προσδιορίσω βέβαια ἐάν ἡ ἐξέλιξις αὐτή θά σημειωθῆ μέ βραδύ ἤ μέ ταχύ ρυθμόν καί ἄν κατά τήν κρίσιμον στιγμήν θά ὑπάρξουν δυνάμεις ἱκαναί νά τήν ἀνακόψουν. Ἡ περίπτωσις δέ ἀκριβῶς αὐτή θά πρέπει ἐγκαίρως νά ἐκτιμηθῆ καί νά κρατήση τήν προσοχή ὅλων ἐκείνων οἱ ὁποῖοι ὀφείλουν νά ἐπαγρυπνοῦν. Ὁ βασιλεύς διαθέτει, ἐξ ὅσων γνωρίζω, καί θάρρος καί εὐφυΐαν, στερεῖται ὅμως —καί εἶναι φυσικόν νά στερῆται — πείρας. Δι' αὐτό καί ἔχει ἀνάγκην τιμίων συμβουλῶν. Βεβαίως δέν δύναται νά ἀναλάβη πρωτοβουλίας πού θά δίδουν τήν ἐντύπωσιν προσωπικῆς πολιτικῆς. Δύναται ὅμως καί ὀφείλει δύο ἀποφασιστικῆς σημασίας θέματα ἰδικῆς του εὐθύνης: 1. Νά διαφυλάξη τάς ἐνόπλους δυνάμεις ἀπό τήν διάβρωσιν καί τήν ἀποσύνθεσιν, καί 2. Ν' ἀποφύγη οἱανδήποτε ἄκαιρον διάλυσιν τῆς Βουλῆς. Δι' ἀμφοτέρας τάς περιπτώσεις ἔχει καί συνταγματικά καί οὐσιαστικά ἐρείσματα. Πιστεύω ὅτι, ἐάν ὁδηγηθῆ ἡ χώρα ταχέως εἰς ἐκλογάς καί ἰδίως πρίν ἀποκαλυφθῆ ὁ Παπανδρέου, θά προκύψουν καταστάσεις ἀνεπανόρθωτοι ἴσως.

Δι' αὐτόν ἀκριβῶς τόν λόγον θά πρέπει καί ἡ ἀντιπολίτευσις νά ἀναπτύξη δραστηριότητα καί νά διαφωτίση τόν κόσμο ἐγκαίρως. Διότι ἐάν δέν ἀποκαλυφθῆ ὡς ἐθνικῶς ἐπικίνδυνος ἡ πολιτική τῆς Κυβερνήσεως καί ἐάν δέν προκληθοῦν πραγματικαί καί ἔντονοι ἀνησυχίαι εἰς τόν λαόν, οὔτε λαϊκή συναίνεσις θά ὑπάρξη ἀλλά οὔτε καί αἱ πρωτοβουλίαι τοῦ Στέμματος θά εἶναι εὐχερεῖς.

Δέν ἐπιθυμῶ καί δέν δικαιοῦμαι ἴσως νά δίδω συμβουλάς, ἐφ' ὅσον ἀπεχώρησα τῆς πολιτικῆς καί εὑρίσκομαι ἤδη μακράν τῆς Ἑλλάδος. Ἑρμηνεύων ὅμως τό αἴσθημα τοῦ κοινοῦ πολίτου, ἐκφράζω τόν φόβον ὅτι ἀνεπαρκῶς διαφωτίζεται ἡ κοινή γνώμη, τόσον ἐπί τῶν ἀσχημιῶν τῆς Κυβερνήσεως ὅσον καί ἐπί τῶν κινδύνων πού περικλείει ἡ πολιτική εἰς τούς διαφόρους τομεῖς (Ἀσφάλεια, Κυπριακό, Οἰκονομικά, Δικαιοσύνη κλπ.).

Ὅπως σοῦ ἔγραψα καί ἄλλοτε, ἐάν ἐκάμαμε ἡμεῖς ποσοστόν τῶν ὅσων κάμει ἡ Κυβέρνησις, θά μᾶς ἀνέτρεπε ἑκάστην ἑβδομάδα.

Συμφωνῶ μέ τήν ἄποψίν σου ὅτι θά εἶναι δραματική ἡ θέσις ἐκείνων πού θά κληθοῦν νά περιμαζέψουν τόν τόπο. Δι' αὐτό δέ ἐπιθυμῶ καί εὔχομαι νά μήν εἶμαι μεταξύ τους. Πιστεύω ἄλλωστε ὅτι αὐτό θά εἶναι ἀνέφικτον, ἐάν δέν προηγηθοῦν ριζικαί μεταβολαί εἰς ὅ,τι λέγεται δημοσία ζωή τῆς Ἑλλάδος»[145].

Ἐπιφυλακτική στή διατύπωση συγκεκριμένων ὁδηγιῶν καί κατευθύνσεων, ἀλλ' ἰδιαίτερα κριτική στή γενική θεώρησή της, ὑπῆρξε ἡ στάση τοῦ Κ. Καραμανλῆ ἀπέναντι στίς ἐξελίξεις πού ἀκολούθησαν τήν πτώση τῆς Κυβερνήσεως Παπανδρέου. Οἱ ἀπόψεις τοῦ ἱδρυτῆ τῆς ΕΡΕ διατυπώθηκαν σέ ἐπιστολές του πρός τόν Κ. Τσάτσο καί τόν Π. Πιπινέλη, μέ ἡμερομηνία 22 Αὐγούστου. Ἡ δεύτερη, ἐκτενέστερη, περιέχει, σέ σχέση μέ τήν ἐκδήλωση καί τήν ἐξέλιξη τῆς κρίσεως,τίς ἀκόλουθες σκέψεις:

«Λυποῦμαι διότι ἐφθάσαμεν καί μάλιστα κατά τρόπον ἀπροσδόκητον εἰς τήν παροῦσαν κρίσιμον κατάστασιν.

Δέν γνωρίζω ἐάν ἡ βασιλική πρωτοβουλία ἐξεδηλώθη ἐπικαίρως. Τοῦτο εἶναι ζήτημα πραγματικῶν δεδομένων τά ὁποῖα δέν ἔχω ὑπ' ὄψιν μου. Βεβαίως ὁ βασιλεύς ὀρθῶς καί ἐπικαίρως ἐνήργησεν, ἐάν διεπίστωσε ὅτι ἐξετίθετο εἰς κίνδυνον ἡ ἀσφάλεια τῆς χώρας διά τῆς διαβρώσεως τοῦ στρατεύματος. Φοβοῦμαι ὅμως ὅτι ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι ἐπρόκειτο νά ἀξιοποιήσουν πολιτικῶς τήν ἐνέργειαν τοῦ βασιλέως διέπραξαν ἀσυγχώρητα σφάλματα καί πρό καί ἰδίως μετά τήν ἐκδήλωσιν τῆς βασιλικῆς πρωτοβουλίας.

Γνωρίζω ἐκ πείρας τήν ἀπόστασιν πού ὑπάρχει μεταξύ κρίσεως καί ὑπευθύνου διαχειρίσεως τῶν πολιτικῶν θεμάτων. Πιστεύω ὅμως ὅτι εἰς τήν προκειμένην περίπτωσιν ὁ βασιλεύς ὄχι μόνον ἀφέθη ἀβοήθητος ἀλλά καί παρεπλανήθη, ἀθελήτως ἐλπίζω, ἀπό ἀνθρώπους τοῦ Κέντρου. Ἀπεδείχθησαν ἐντελῶς ἀπαρασκεύαστοι, μολονότι ἡ κρίσις, κυοφορουμένη ἐπί 15ήμερον, ἀνεμένετο. Καί τό χειρότερον εἶναι ὅτι ἠγνόησαν τόν παράγοντα τοῦ αἰφνιδιασμοῦ καί τῆς ἀποφασιστικότητος, πού ἀποτελεῖ τήν προϋπόθεσιν τῆς ἐπιτυχίας εἰς παρομοίας περιπτώσεις.

Τό ἀποτέλεσμα τῆς ἀδεξιότητός των εἶναι ἤδη τό παρόν ἀδιέξοδον. Ὁ Παπανδρέου ὄχι μόνον διέφυγε καί πάλιν, ὅπως εἰς τήν περίπτωσιν τῆς ἀντικαταστάσεως τῆς ἰδικῆς σου Κυβερνήσεως, πρό διετίας, τήν ἐξουθένωσιν, ἀλλά κατέστη ἰσχυρότερος καί ἱκανός νά ἀπειλῆ τό μέλλον τοῦ ἔθνους. Τήν ἐπομένην τῆς ἀπομακρύνσεως τοῦ κ. Παπανδρέου, ὅλαι αἱ λύσεις τάς ὁποίας ἀναφέρεις στήν ἐπιστολήν σου ἦσαν δυναταί καί ἀκίνδυνοι. Σήμερα ὅλαι κατέστησαν ἐπικίνδυνοι. Νομίζω ὅτι καί ἡ ἐκλογή τοῦ Τσιριμώκου

ὑπῆρξεν ἀτυχής, τόσον ἀπό ἀπόψεως ἠθικῆς καί ἰδεολογικῆς συνεπείας ὅσον καί ἀπό ἀπόψεως πρακτικοῦ ἀποτελέσματος. Διότι φοβοῦμαι ὅτι τό Στέμμα καί τό κόμμα θά ὑποστοῦν τάς ζημίας ἐκ τοῦ πρώτου λόγου, χωρίς νά ἔχουν τήν λύσιν τοῦ πολιτικοῦ θέματος. Πιστεύω πάντοτε ὅτι ἡ πολιτική κακοδαιμονία τοῦ τόπου μας ὀφείλεται κυρίως εἰς τήν συνεχῆ καί ἐξ ὅλων τῶν πλευρῶν νόθευσιν τῆς δημοσίας μας ζωῆς, ἡ ὁποία, ἐκτός τῆς συγχύσεως, προκαλεῖ καί τήν ἀηδίαν εἰς τάς μάζας. Δέν νομίζω δέ ὅτι στήν περίπτωσιν τοῦ κ. Τσιριμώκου δύναται νά ἔχη ἐφαρμογήν ἡ θεωρία τοῦ Μπίσμαρκ κατά τήν ὁποίαν τά συντηρητικά μέτρα — ἀντικομμουνιστικά ἐν προκειμένῳ — τά παίρνουν εὐκολώτερα αἱ προοδευτικαί Κυβερνήσεις καί ἀντιστρόφως. Διότι ὁ ἄμοιρος Τσιριμῶκος καί κύρους καί βάσεως οἱασδήποτε στερεῖται.

Διατυπώνω τάς ἀνωτέρω παρατηρήσεις μέ ἐπιφύλαξιν, διότι δέν ἔχω ὅλα τά δεδομένα διά νά κρίνω ἀσφαλῶς. Φρονῶ πάντως ὅτι ἐάν ἐνεθαρρύνατε τόν βασιλέα πρός τήν λύσιν αὐτήν, ὀφείλετε νά μήν τόν ἀφήσητε ἀκάλυπτον.

Μολονότι διά τούς αὐτούς λόγους δέν θά ἠδυνάμην νά δώσω συμβουλήν ἀνεπιφύλακτον, φρονῶ ὅτι ἐν περιπτώσει ἀποτυχίας τοῦ κ. Τσιριμώκου, ἡ ὀλιγότερον ἐπικίνδυνος λύσις εἶναι ἡ τῆς λεγομένης ἐθνικῆς Κυβερνήσεως, ἐάν βέβαια καί αὐτή εἶναι ἀριθμητικῶς δυνατή καί ἱκανή νά καλύψη χρόνον μικρόν καί νά πειθαρχήση τόν τόπον.

Θά ἠμποροῦσε ἐπίσης νά βοηθήση μία ἐπιβλητική ἀντιπαπανδρεϊκή συγκέντρωσις, ἡ ὁποία ἐπιβάλλεται καί διά λόγους διεθνοῦς κοινῆς γνώμης, ἐφ' ὅσον ἐδημιουργήθη, λόγῳ ἰδικῆς μας ἀδρανείας, ἡ ἐντύπωσις ὅτι ἡ μόνη πολιτική δύναμις ἐν Ἑλλάδι εἶναι ὁ Παπανδρέου.

Ἐκεῖνο ὅμως τό ὁποῖον θά ἠμποροῦσα ἀνεπιφυλάκτως νά συμβουλεύσω εἶναι ἡ ἀποφασιστική πλέον ἀντιμετώπισις τῆς καταστάσεως, διά νά ἀποτραπῆ ἐνδεχομένη συμφορά. Εἶναι γνωστόν ὅτι ἡ πολιτική δέν εἶναι παρά πόλεμος ψυχολογικός, πού δέν τόν κερδίζει παρά ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος ἐμπνέει πεποίθησιν καί ἄν θέλης καί φόβον.

Παρόμοιαι καταστάσεις δέν ἀντιμετωπίζονται μέ τό σύνηθες πολιτικό παιχνίδι τῶν ἀτερμόνων διαπραγματεύσεων, τῶν εὐτελῶν συναλλαγῶν, τῆς ἀμοιβαίας ἐξαπατήσεως καί τέλος τοῦ κουτσομπολιοῦ τῶν ἀνευθύνων ἀντιθέσεων πού παίρνει πολλές φορές τήν μορφήν μικροσυνωμοσιῶν.

Καί μιά πού γίνεται λόγος γιά συνωμοσίες πού εἶναι τό προσφιλές σπόρ τῶν Ἑλλήνων, θά πρέπη νά σοῦ πῶ ὅτι καλλιεργεῖται καί πάλιν ἡ ἰδέα τῆς διαλύσεως τῆς ΕΡΕ, μέ τό πρόσχημα τῆς δημιουργίας νέου πολιτικοῦ σχήματος. Τήν ἰδέαν αὐτήν τήν θεωρῶ καί ἄτοπη καί ὕποπτη. Καί θά πρέπει νά γνωρίζουν ὅσοι τήν προωθοῦν ὅτι θά μέ εὕρουν ἀντιμέτωπον· καί τοῦτο ὄχι διά λόγους προσωπικούς ἀλλά διά λόγους ἐθνικούς, ἐφ' ὅσον εἶναι γνωστόν ὅτι δέν δημιουργοῦνται εὐκόλως κόμματα μέ εὐρύ καί σταθερόν λαϊκόν ἔρεισμα καί μέ παράδοσιν καί ἔργον, ὅπως τῆς ΕΡΕ.

Μέ τήν εὐκαιρίαν αὐτήν θά ἐπιστήσω τήν προσοχήν σου ἐπί ἑνός φαινόμενου ἐξευτελιστικοῦ διά τό κόμμα. Μολονότι ὁ Παπανδρέου ἔπεσεν καί ἐδόθη ἡ εὐκαιρία νά καταγγελθοῦν τά αἴσχη του, αἱ ἀποσπώμεναι ἀπό τό Κέντρον ὁμάδες διακηρύσσουν τήν ὑπερηφάνειάν τους διά τόν ἀνένδοτον ἀγῶνα καί δέν παραλείπουν νά ἐπικρίνουν ἤ καί νά ὑβρίζουν τάς Κυβερνήσεις τῆς ΕΡΕ, τήν ἀνοχήν τῆς ὁποίας ἐπιδιώκουν. Τό ἐπισημαίνω αὐτό, διότι ἡ ἀνοχή μας προκαλεῖ θλιβεράν ἐντύπωσιν στόν κόσμο. Ἐλπίζω νά βρῆτε τρόπο νά δαμάσετε τήν κρίσιν διά νά ἔχω τήν εὐχαρίστησιν νά σέ δῶ»[146].

Στήν ἐπιστολή του, ἐξάλλου τήν ἴδια ἡμέρα, πρός τόν Κ. Τσάτσο, ἀφοῦ ἐπαναδιατύπωσε τίς ἴδιες, κατά βάση, παρατηρήσεις κατέληγε ὡς ἑξῆς:

«Γνωρίζω ἐκ πείρας τήν ἀπόστασιν πού ὑπάρχει μεταξύ κρίσεως καί ὑπευθύνου διαχειρίσεως τῶν πολιτικῶν θεμάτων καί γι' αὐτό δέν εἶμαι εὔκολος στήν διατύπωση ἐπικρίσεων. Στήν προκειμένη περίπτωσιν ὅμως πρόκειται περί χειρισμῶν κωμικοτραγικῶν. Ἀντιμετώπισαν καί ἀντιμετωπίζουν ἀκόμη, μίαν δραματικήν κατάστασιν μέ τό σύνηθες καί συμπαθές εἰς τούς Ἕλληνας πολιτικό παιχνίδι τῶν ἀτερμόνων διαπραγματεύσεων, τῶν εὐτελῶν συμβιβασμῶν καί τῶν ἀμοιβαίων ὑπονομεύσεων.

Ὅπως ξέρεις, πιστεύω πάντοτε ὅτι ἡ πολιτική μας κακοδαιμονία ὀφείλεται κυρίως στήν συνεχῆ καί ἐξ ὅλων τῶν πλευρῶν νόθευσιν τῆς πολιτικῆς μας ζωῆς πού προκαλεῖ ὄχι μόνον τήν σύγχυσιν ἀλλά καί τήν ἀηδίαν τοῦ λαοῦ μας. Λυποῦμαι ὅτι τήν σημερινή πολιτική ἀναρχία θά τήν πληρώση ὁ τόπος μέ πρῶτο ἴσως θῦμα τό πολίτευμα τῆς χώρας. Γιατί εἶναι τόσο ἀπίθανα αὐτά πού γίνονται τά τελευταῖα χρόνια στόν τόπο μας πού θά μποροῦσαν νά ὁδηγήσουν σέ κατάρρευση καί τήν ὑγιέστερη δημοκρατία τοῦ κόσμου.

Πρέπει νά σέ βεβαιώσω ὅτι μέ βασανίζει ἀφάνταστα ἡ κατάστασις αὐτή καί διότι δέν μπορῶ νά βοηθήσω ἀπό τή θέση πού βρίσκομαι καί διότι βλέπω νά καταρρέη ἕνα μοναδικό ἔργο, τό ὁποῖο φοβοῦμαι ὅτι λίγοι συνεργάτες μου κατενόησαν, ἐάν κρίνω ἀπό τήν σιγή μέ τήν ὁποίαν περιβάλλεται καί αὐτό καί τό ὄνομά μου. Καί αὐτό εἶναι περισσότερον ἀσυγχώρητον τώρα, πού ὑπάρχει πλῆρες τό μέτρον τῆς συγκρίσεως καί ἡ δικαίωσις εἶναι ἀναμφισβήτητη».

Ἡ σύγκλησι καί οἱ ἀποφάσεις πού πάρθηκαν

στό Συμβούλιο τοῦ Στέμματος δέν περιόρισαν οὔτε στό ἐλάχιστο τήν ἐντεινόμενη ἀνησυχία τοῦ Κ. Καραμανλῆ γιά τήν ἐξέλιξη τῆς πολιτικῆς καταστάσεως στήν Ἑλλάδα. Σέ ἐπιστολή πρός τόν Κ. Τσάτσο, στίς 15 Σεπτεμβρίου, ἐπεσήμανε χαρακτηριστικά:

«Τό γράμμα σου προδίδει τήν ἀγωνίαν καί τήν σύγχυσιν πού ἐπικρατοῦν εἰς τάς Ἀθήνας. Πολύ φοβοῦμαι ὅτι ἡ περιπέτεια αὐτή, ἡ ὁποία δέν εἶναι παρά σύμπτωμα βαθυτέρας νόσου, θά παραταθῆ καί ὅτι ἡ σωτηρία τοῦ τόπου θά ἐξαρτηθῆ ἀπό τό ἐάν θά γίνῃ ἀντιληπτή ἐγκαίρως ἡ ἀλήθεια αὐτή. Ὁ καρκίνος δέν θεραπεύται μέ ἀσπιρίνες.

Καί τά μέν γενικά εἶναι ἔργον ἰδικόν σας ἐφ' ὅσον ἐγώ οὔτε ἐπιθυμῶ ἀλλά οὔτε καί δύναμαι νά τά ἐπηρεάσω.

Ἔχω ὅμως μέσα εἰς τά γενικά καί ἐξ αἰτίας αὐτῶν καί τά ἰδικά μου θέματα.

Αἱ τελευταῖαι ἐξελίξεις ἐδικαίωσαν τήν πολιτικήν μου καί ἔδωσαν τήν εὐκαιρίαν τῆς προβολῆς τοῦ ἔργου μας διά τῶν συγκρίσεων. Ἀτυχῶς συμβαίνει τό ἀντίθετον. Ἐξ ἀφορμῆς τῆς ἐπικαιρότητος πού ἀπέκτησεν τό ἑλληνικόν θέμα καί τῶν διαπραχθέντων σφαλμάτων, διατυπώνονται ἐπικρίσεις κατά τῆς λεγομένης Δεξιᾶς, ἕνα μέρος τῶν ὁποίων εἰσπράττω καί ὁ ἴδιος. Ἀλλά αὐτό, ὅπως ἀντιλαμβάνεσαι, εἶναι ἄδικον.

Ἐσύ εἶσαι ἀπό τούς λίγους ἀνθρώπους πού μέ γνώρισες καλά, ὅπως γνωρίζεις καί τό ἔργον μου, καί θά ἠδύνασο ὡς φίλος καί πνευματικός ἄνθρωπος νά συμβάλῃς εἰς τήν ἀποκατάστασιν τῆς ἱστορικῆς ἀληθείας»[147].

Μέ τό ἴδιο πνεῦμα γράφει καί στόν Κ. Παπακωνσταντίνου, τήν ἑπομένη, 16 Σεπτεμβρίου:

«Τό σύντομον γράμμα σου ἀποδίδει τήν ἀτμόσφαιραν πού ἐπικρατεῖ στήν Ἑλλάδα. Ἔχω δυσκολίαν νά παρακολουθήσω καί νά κατανοήσω τά ἐκεῖ συμβαίνοντα, δεδομένου ὅτι τά περισσότερα δέν ἐξηγοῦνται λογικῶς. Ἐκεῖνο ὅμως τό ὁποῖον κατανοῶ εἶναι ὅτι ὅλα αὐτά ὁδηγοῦν εἰς καθολικήν ἀνυποληψίαν θεσμούς καί πρόσωπα, ἀνυποληψίαν τήν ὁποίαν θά πληρώσῃ ὁ τόπος καί ἐάν ξεπεράσῃ τήν κρίσιν Παπανδρέου»[148].

Σέ ἀπάντηση, τέλος, μεταγενέστερου σχετικοῦ ἐρωτήματος τοῦ Σπ. Μαρκεζίνη (1968), ὁ Κ. Καραμανλῆς παρατήρησε:

«Τήν ἑπομένην τῆς ἀπομακρύνσεως τοῦ κ. Παπανδρέου, μοῦ τηλεφώνησε ἕνας φίλος μου διά νά μοῦ ἀναγγείλῃ τό «εὐτυχές», ὅπως μοῦ εἶπε, γεγονός. Τοῦ ἀπήντησα ὅτι δέν γνωρίζω ἐάν εἶναι εὐτυχές ἤ ἀτυχές. Καί ὅταν μέ ἠρώτησε, δυσφορῶν, διατί, διότι —τοῦ ἀπήντησα— τοῦτο θά κριθῆ ἀπό τά ἑπόμενα βήματα. Δέν ἔχω τά δεδομένα διά νά γνωρίζω ἐάν, πράγματι, λόγοι ἐθνικοί ἐπέβαλλον τήν ἐνέργειαν αὐτήν τοῦ βασιλέως. Γνωρίζω ὅμως ὅτι ὁ χειρισμός ὁ ὁποῖος ἐγένετο ἐν συνεχείᾳ, ὑπῆρξεν ἀξιοθρήνητος»[149].

Παρεμφερεῖς, ἀλλά ἀναλυτικότερα ἀναπτυγμένες, εἶναι οἱ σκέψεις πού διατύπωσε, μέ ἀφορμή τήν κρίση τοῦ Ἰουλίου 1965 καί τήν ἀντιμετώπισή της, σέ μεταγενέστερα ὑπαγορευμένο σημείωμά του:

«Ἀφ' ἧς ἀνεχώρησα ἀπό τήν Ἑλλάδα, ἀπέφυγα οἱανδήποτε ἀνάμειξίν μου εἰς τήν πολιτικήν. Παρά ταῦτα ἐξηκολούθουν νά εὑρίσκομαι εἰς τό ἐπίκεντρον αὐτῆς καί διότι οἱ ὀπαδοί μου δέν ἤθελαν νά δεχθοῦν ὡς ὁριστικήν τήν ἀποχώρησίν μου ἀπό τήν πολιτικήν ἀλλά πρό παντός γιατί οἱ ἀντίπαλοί μου ἐξηκολούθησαν καί ἐνέτειναν τάς ἐναντίον μου καθημερινάς σχεδόν ἐπιθέσεις των. Παρηκολούθουν ὅμως τάς ἐν Ἑλλάδι ἐξελίξεις καί ἐνημερωνόμουν συχνά ἀπό ἐπισκέψεις καί ἐπιστολές παλαιῶν συνεργατῶν μου, περιοριζόμενος νά κάνω συστάσεις διά τήν συνοχήν καί τήν δραστηριοποίησιν τοῦ κόμματος. Ἕνας ἐξ αὐτῶν μοῦ ἀνήγγειλεν ἀπό τηλεφώνου τήν παραίτησιν τῆς Κυβερνήσεως Παπανδρέου ὡς εὐτυχές γεγονός. Τοῦ ἀπήντησα ὅτι δέν γνωρίζω ἄν εἶναι εὐτυχές ἤ ἀτυχές τό γεγονός. Καί ὅταν μέ ἠρώτησεν διατί, τοῦ εἶπα ὅτι αὐτό θά ἀποδειχθῆ ἀργότερα καί θά ἐξαρτηθῆ ἀπό τό ἐάν οἱ ἐπιδιώξαντες τήν ἀπομάκρυνσιν τοῦ Παπανδρέου ἀπό τήν ἀρχήν ἔχουν μελετήσει τά ἑπόμενα βήματα καί τάς συνεπείας των. Μετά μίαν ἑβδομάδα μέ ἐζήτησε καί πάλιν εἰς τό τηλέφωνον διά νά μοῦ πῆ ὅτι εἶχα δίκιο καί ὅτι οἱ πάντες μπῆκαν στήν περιπέτεια ἀπαρασκεύαστοι.

Δέν γνωρίζω πῶς κατανέμονται αἱ εὐθύναι γιά τήν κρίσιν τοῦ Ἰουλίου καί τά προηγηθέντα αὐτῆς, δεδομένου ὅτι εὑρισκόμην μακράν τῆς Ἑλλάδος. Λογικῶς ὅμως καταλήγω εἰς τό συμπέρασμα ὅτι ἡ εὐθύνη ἐβάρυνε τόν Παπανδρέου. Τό γεγονός ὅτι ἡ ὑπόθεσις τοῦ ΑΣΠΙΔΑ κατηγγέλθη ἀπό στενούς του συνεργάτας, ὅπως ὁ ὑπουργός Ἐθνικῆς Ἀμύνης, ὁ ὑπουργός τῶν Ἐξωτερικῶν καί ὁ ἀρχηγός τῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων ἐν Κύπρῳ, καθιστᾶ ἀληθοφανῆ τήν ἱστορίαν. Τό γεγονός ἐξάλλου ὅτι ἐγκατελείφθη ἀπό τούς κυριωτέρους ὑπουργούς του, μεταξύ τῶν ὁποίων ὁ ἀντιπρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως καί ὁ πρόεδρος τῆς Βουλῆς, σημαίνει ἤ ὅτι εἶχε καταστῆ πράγματι ἐθνικῶς ἐπικίνδυνος ἤ τουλάχιστον ἀνίκανος νά κυβερνήσῃ. Ἡ ἐπιεικεστέρα ἐκδοχή εἶναι ὅτι ὑπῆρξε θῦμα τῆς ὀξύτητος καί τῆς συγχύσεως πού εἶχεν ἀπερισκέπτως δημιουργήσει ὁ ἴδιος, ὅπως τό εἶχα προβλέψει ἄλλωστε καί στήν ἐπιστολήν πού εἶχα ἀπευθύνει πρός τόν κ.Παπακωνσταντίνου τό 1964.

Ἀλλά, ἀνεξαρτήτως τῶν οὐσιαστικῶν εὐθυνῶν τοῦ Παπανδρέου, οἱ ἀτυχεῖς χειρισμοί τῶν ἀντιπάλων του μετέβαλαν τήν πολιτικήν εἰς ἐθνικήν κρίσιν.

Ἡ ΕΚ, λόγω τῶν σφαλμάτων πού διέπραξε, εἶχεν εἰσέλθει ἤδη εἰς τό στάδιον τῆς καταρρεύσεως καί ὡς κόμμα καί ὡς Κυβέρνησις. Θά ἠδύνατο νά θεωρηθῆ ὡς ἐκ τούτου σφάλμα ἡ ἀπομάκρυνσίς της ἀπό τήν ἐξουσίαν, ἐάν δέν ὑπῆρχε ὁ κίνδυνος νά προβῆ εἰς ἐνεργείας ἀνατρεπτικάς. Ἐάν ὅμως ἦτο πράγματι ἐθνικῶς ἐπικίνδυνος, ὅπως ὑπεστήριξαν οἱ ἀντίπαλοί της, θά ἔπρεπε νά ἀντιμετωπισθῆ κατά τρόπον τολμηρόν καί ρεαλιστικόν. Θά ἔπρεπε δηλαδή, μετά τήν παραίτησιν τοῦ Παπανδρέου καί τή διάσπασιν τοῦ κόμματός του, νά σχηματισθῆ μία δυναμική Κυβέρνηση, ἡ ὁποία θά ὁδηγοῦσε τόν τόπο σ' ἐκλογές, ἀφοῦ ἀπεκάλυπτε, μέ τήν μαρτυρίαν τῶν ἀποστατῶν, τούς κινδύνους στούς ὁποίους ἐξέθετε τήν χώρα ἡ πολιτική τοῦ Παπανδρέου.

Ὁ ὅλος χειρισμός ἐγένετο κατά τρόπο τόσο ἀδέξιον ὥστε νά δημιουργηθῆ ἡ ἐντύπωσις ὅτι ὁ Παπανδρέου εἶναι θῦμα σκευωρίας. Καί ἀφ' ἧς ἐδημιουργήθη ἡ ἐντύπωσις αὐτή, μετεστράφη ἡ ψυχολογία καί τῆς ἑλληνικῆς καί τῆς διεθνοῦς κοινῆς γνώμης. Ἐλησμονήθησαν τά σφάλματα καί οἱ ἀθλιότητές του καί ἐκαλύφθησαν ἀπό τά σφάλματα τῶν ἀποστατῶν, μέ ἀποτέλεσμα νά ἀνακτήση ὁ Παπανδρέου τό λαϊκό του ἔρεισμα καί νά καταστήση μέ τήν ἐξαλλοσύνην του μοιραία τήν παρέμβασιν τοῦ στρατοῦ καί τήν κατάλυση τῆς δημοκρατίας.

Καί ὁ μέν βασιλεύς φαίνεται νά ἐνήργησε μέ καλήν πίστιν, ἐφ' ὅσον δέν εἶχε λόγους νά συγκρουσθῆ μέ τόν Παπανδρέου. Τόν ἔπεισαν προφανῶς ὅτι ὁ Παπανδρέου ἐπεδίωκε τήν κομματικοποίηση τοῦ στρατεύματος καί ὅτι διά τῶν παραχωρήσεών του πρός τόν κομμουνισμόν ἐξέθετε εἰς κινδύνους τό ἔθνος. Ἐπηρεάσθη ἐπίσης ὁ βασιλεύς ἀπό τήν διαβεβαίωσιν τῶν ἀποστατῶν ὅτι θά τούς ἠκολούθει τό μεγαλύτερον τμῆμα τῆς ΕΚ. Οἱ ἀποστάται ὅμως εἶναι ἀσυγχώρητοι καί διά τά ἀρχικά σφάλματα καί διά τήν ἐν συνεχεία πολιτικήν των, ἡ ὁποία ἀντί νά ἐξασθενῆ, ἐνίσχυε τόν Παπανδρέου. Μετά τήν παραίτησιν τοῦ Παπανδρέου ἐγένοντο ἐπανειλημμέναι ἀπόπειραι διά τόν σχηματισμόν Κυβερνήσεως ἐκ τῶν ἀποστατῶν, διά τήν ἐπιτυχίαν τῶν ὁποίων κατεβάλλοντο συνεχεῖς προσπάθειαι ἀποσπάσεως καί ἄλλων βουλευτῶν ἐκ τῆς ΕΚ καί μάλιστα μέ μέσα πολιτικῶς καί ἠθικῶς ἀπαράδεκτα.

Χαρακτηριστικόν τῆς συγχύσεως πού ἐπεκράτει τότε, ἀλλά καί τῶν παθῶν πού διήγειρε ὁ Πανάνδρεου, ἦτο τό γεγονός ὅτι ὁλόκληρος ἡ ἐθνική παράταξις μέ ἐπικεφαλῆς τό Στέμμα ὑπεστήριξε ὡς πρωθυπουργόν τόν Τσιριμῶκον, λησμονοῦσα ὅτι οὗτος ὑπῆρξε ἐκ τῶν ἀρχηγῶν τοῦ ΕΑΜ καί τῶν πρωταγωνιστῶν τῆς τραγωδίας τοῦ ἐμφυλίου πολέμου. Διά νά δοθῆ δέ πλήρης εἰκών τῆς ἀσυναρτησίας πού ἐπεκράτει κατά τήν ἐποχήν ἐκείνην, θά πρέπει νά μνημονευθῆ τό γεγονός ὅτι ἡ ἰδία ἐθνική παράταξις ἐκήρυξε τήν χώραν ἐν κινδύνω διότι ὁ Τσιριμῶκος εἶχε ἀναλάβει τό ὑπουργεῖον τῶν Ἐσωτερικῶν εἰς τήν Κυβέρνησιν Παπανδρέου»[150].

29 ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ 1965

Ἡ ἐφημερίδα «Ἡμέρα» δημοσιεύει κύριο ἄρθρο μέ τόν τίτλο: «Ὅλοι οἱ δρόμοι ὁδηγοῦν στόν Καραμανλῆ».

Ἀφοῦ ἀναλύει τίς συνθῆκες πού ἐπικράτησαν στή χώρα μετά ἀπό δύομισυ χρόνια διακυβερνήσεως τῆς ΕΚ, ὁ ἀρθρογράφος καταλήγει:

«Εἶναι ζοφερά ἡ εἰκών τοῦ μέλλοντος. Ἀλλά θά ἀγωνισθῶμεν καί θά νικήσωμεν, ἀφοῦ διέλθωμεν ἀπό τήν δίνην ἀλυσιδωτῶν κρίσεων. Θά φυτοζωήσουν καί θά πέσουν Κυβερνήσεις, θά σημειωθοῦν ἀνακατατάξεις, ἀδιανόητοι ἕως χθές, θά ὑπάρξουν λιποψυχίαι, αὐτομολίαι καί ρευστά σχήματα, θά μᾶς ἀπειλήση ἡ ἀναρχία καί θά ἀποτολμήση νά αἱματοκυλίση τόν τόπον ἀλλά ἄς ἐλπίσωμεν ὅτι ἡ ἀστική συνείδησις θά ἀφυπνισθῆ ἔστω καί μέ βαρύτατον τίμημα καί ὅτι τό ἀδάμαστον φρόνημα τοῦ λαοῦ τῶν πόλεων καί τῆς ὑπαίθρου θά ἐπιβάλη τήν δημοκρατικήν θέλησίν του εἰς τάς δυνάμεις τοῦ σκοταδισμοῦ καί τῆς βίας.

Ἀξιότιμος προσωπικότης τοῦ Κέντρου ἐτόνισε προχθές εἰς τήν Βουλήν ὅτι τό λαϊκόν Μέτωπον ὑπό τόν Παπανδρέου μᾶς ὁδηγεῖ εἰς τήν πόλωσιν. Ἡ διαπίστωσις, ὀρθή κατά βάσιν, δέν εἶναι πλήρης.

Ἡ ἀλήθεια εἶναι γραμμένη εἰς τήν καρδίαν ὅλων τῶν ἀνησύχων Ἑλλήνων. Δέν ὁδηγούμεθα εἰς κομματικήν ἀλλ' εἰς ἐθνικήν πόλωσιν. Καί ἕνας ἡγέτης μόνον ἔχει τήν δύναμιν, τήν ἀξίαν, τό κῦρος, νά ὁδηγήση τό ἐθνικόν στρατόπεδον εἰς τήν συντριβήν τοῦ νέου ΕΑΜ. Ἕνας ἡγέτης μόνον ἠμπορεῖ νά ἐμπνεύση, νά ἐπιβληθῆ καί νά πείση. Καί νά ἀναλάβη, ὑπεράνω κομμάτων, τό βάρος τῆς ἱστορικῆς εὐθύνης, εἰς τό χεῖλος τοῦ κρημνοῦ, ὅταν ὅλα τά πειράματα ἀποδειχθοῦν ἄκαρπα καί ὅταν τόν καλέση ἡ φωνή τοῦ λαοῦ: Ὅλοι οἱ δρόμοι ὁδηγοῦν στόν Καραμανλῆ».

27 ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ 1965

Σέ ραδιοφωνικό μήνυμα πρός τόν ἑλληνικό λαό, ὁ πρωθυπουργός Στ. Στεφανόπουλος ἐκθέτει τό κυβερνητικό πρόγραμμα καί ἐξαίρει τήν ἀνάγκη γιά τήν ἀποκατάσταση συνθηκῶν «ἥμερου» καί «ἤρεμου» πολιτικοῦ βίου· ἡ χώρα θά ὁδηγηθεῖ σέ ἐκλογές, ἀφοῦ προηγουμένως ἐπικρατήσει κλῖμα ὁμαλότητας καί γαλήνης. Παράλληλα, ἐξαίρει τήν προσήλωση τῶν μελῶν τῆς Κυβερνήσεως, στήν ὁποία μετέχουν «ὅλα τά πρῶτα στελέχη τοῦ Κέντρου πού πολέμησαν γιά τήν δημοκρατία», στίς ἀληθινές ἀρχές τῆς παρατάξεως τῆς ΕΚ.

Σέ ἀπάντηση, ὁ ἀρχηγός τῆς ΕΚ, Γ. Παπανδρέου, θά ἀντιτείνει, στή διάρκεια δημόσιας ὁμιλίας του:

«Εἶπεν ὁ πρόεδρος τῆς σημερινῆς ψευδοκυβερνήσεως, ὁ κ. Στεφανόπουλος, ὅτι θά γίνουν αἱ ἐκλογαί ὅταν ἐπέλθη

γαλήνη... Αλλά ή ομαλότης δέν πρόκειται νά αποκατασταθῆ, ἐφ' ὅσον ἐξακολουθεῖ ἡ παραβίασις τοῦ πολιτεύματος, ἐφ' ὅσον εὑρίσκεται εἰς τήν ἀρχήν Κυβέρνησις, τήν ὁποίαν ἀποδοκιμάζει ἡ μεγίστη πλειοψηφία τοῦ λαοῦ... Ἀνωμαλίαν ἀποτελεῖ αὐτή ἡ ὕπαρξις τῆς Κυβερνήσεως. ..."Οταν αὕτη παρέλθη, συμπαρέρχεται ἡ ἀνωμαλία»[151].

Ἡ ἔντονη ἀντιπαράθεση μεταξύ τῆς Κυβερνήσεως καί τοῦ κόμματος τῆς ΕΚ θά ἐξακολουθήσει νά τροφοδοτεῖ καί στο ἐπίπεδο τῆς κοινῆς γνώμης ἀντιδράσεις ἀσυνήθιστης ὀξύτητας. Ἤδη, στήν εὐρύτερη διάρκεια τῶν πενήντα ἡμερῶν τῆς κυβερνητικῆς κρίσεως, εἶχαν ὀργανωθεῖ, καθημερινά σχεδόν, συγκεντρώσεις διαμαρτυρίας μέ τήν προσφυγή σέ ἀκραῖες ὀχλοκρατικές ἐκδηλώσεις. Στή νέα περίοδο πού θά ἐγκαινιαστεῖ μετά τήν παροχή ψήφου ἐμπιστοσύνης στήν Κυβέρνηση Στεφανοπούλου, παράλληλα μέ τήν ἔντονη ἀντιπαράθεση τοῦ Γ. Παπανδρέου σέ πολιτικό ἐπίπεδο —τό «νέο Ἀνένδοτο Ἀγώνα», δέν θά ἐκλείψει ἐξολοκλήρου καί τό φαινόμενο τῶν κινητοποιήσεων ἀπό πολιτικούς καί συνδικαλιστικούς φορεῖς.

8 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 1965

Ὁ πρωθυπουργός, Στ. Στεφανόπουλος, ἐξαγγέλλει τήν ἵδρυση νέου κόμματος, τοῦ «Φιλελευθέρου Δημοκρατικοῦ Κέντρου» (ΦΙΔΗΚ), μέ σκοπό τήν ἀποτροπή τῆς πολώσεως, τόν κατευνασμό τῶν παθῶν καί τήν ἀποκατάσταση τῆς ψυχικῆς ἑνότητος τοῦ λαοῦ. Τό ἰδεολογικό στίγμα τοῦ νέου σχηματισμοῦ, τείνει νά ἐντοπιστεῖ ἀπό τούς ἱδρυτές του στο χαρακτηρισμό του «ὡς πραγματικοῦ Κέντρου» καί ὡς «πραγματικά δημοκρατικοῦ».

Στή νέα κίνηση θά προσχωρήσει τό σύνολο σχεδόν τῶν ἀποσχισμένων μελῶν τῆς ΕΚ —44 βουλευτές, οἱ ὁποῖοι καί θά ἐκλέξουν ὡς πρόεδρο, διά βοῆς, τό Στ. Στεφανόπουλο.

20-22 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 1965

Μέ πρωτοβουλία τοῦ ὑπουργοῦ Συντονισμοῦ, Κ. Μητσοτάκη, διεξάγεται στή Βουλή εὐρεῖα συζήτηση πάνω στό οἰκονομικό πρόβλημα τῆς χώρας.

Στή διάρκεια τῆς σχετικῆς συζητήσεως θά μετάσχει, ὡς κύριος ἀγορητής ἐκ μέρους τῆς ΕΚ, ὁ Ἀνδρέας Παπανδρέου, ἐνῶ τίς ἀπόψεις τῆς ΕΡΕ, ἐκτός ἀπό τόν ἀρχηγό τοῦ κόμματος, Π. Κανελλόπουλο, θά ἐκθέσουν, ἀναλυτικά, ὁ Π. Παπαληγούρας καί ὁ Α. Πρωτοπαπαδάκης.

Μέ ἀφορμή τή σχετική συζήτηση, ὁ Κ. Καραμανλῆς, σέ ἐπιστολή στόν Κ. Παπακωνσταντίνου, θά ὑπογραμμίσει:

«Ἀγαπητέ Κώστα,

Σοῦ στέλνω τίς καλλίτερες εὐχές μου διά τόν καινούργιο χρόνο.

"Οσον ἀφορᾶ τήν συζήτησιν ἐπί τῶν οἰκονομικῶν εἰς τήν Βουλήν, ἡ ἐντύπωσίς μου εἶναι ὅτι δέν ἀπέδωσεν τό ἀναμενόμενον ἀποτέλεσμα. Ἐκτός ἐάν ὁ τύπος δέν ἀπέδωσεν καλῶς τήν συζήτησιν. Εἶναι τόση ἡ διαφορά μεταξύ τῶν δύο περιόδων ὥστε νά ἀγανακτῆ κανείς διότι παρίσταται ἀνάγκη νά γίνεται συζήτησις διά νά ἀποδειχθῆ ἡ διαφορά αὐτή. Νομίζω ὅτι μπορεῖ νά χρησιμοποιηθῆ ἡ εὐκαιρία τῆς συζητήσεως τῶν φορολογικῶν νομοσχεδίων, διά νά γίνη ὅ,τι δέν ἐγένετο κατά τήν πρόσφατον συζήτησιν.

Θά θέσω ὑπ' ὄψιν σου μερικάς προχείρους σκέψεις διά τήν περίπτωσιν πού θά λάβης μέρος εἰς τήν συζήτησιν:

α. "Οπως σοῦ εἶπα καί ἄλλοτε, τήν ἄνοιξιν τοῦ 1963 διεξήχθη συζήτησις εἰς τήν Βουλήν ἐπί τῆς οἰκονομικῆς πολιτικῆς τῆς Κυβερνήσεώς μας μέ ὁμιλητάς τούς Παπανδρέου-Μαῦρον-Μητσοτάκην. Μέ ἐπέκριναν διά τό ὕψος τοῦ προϋπολογισμοῦ, διά τάς στρατιωτικάς δαπάνας, διά τήν ξένην βοήθειαν διά τήν ἄμεσον φορολογίαν, διά τήν μετανάστευσιν κλπ. Ἐάν κάνης μίαν σύγκρισιν ἐκείνων πού εἶπαν τότε μέ αὐτά πού ἔπραξαν, θά ἀποδείξης ὅτι ἐνσυνειδήτως δημαγωγοῦσαν καί ἐξηπάτουν τόν λαόν.

β. Θά πρέπει νά τονισθῆ ἐπιμόνως ὅτι ἡ αὔξησις τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος κατά τό 1964-65 τήν ὁποίαν ἐπικαλοῦνται, εἶναι ἀποτέλεσμα τοῦ ἔργου τῆς Ὀκταετίας, δεδομένου ὅτι αὐτοί οὐδέν ἔργον προσέθεσαν δυνάμενον νά συμβάλη εἰς τήν αὔξησιν τοῦ εἰσοδήματος. Εἶναι γνωστόν δηλαδή ὅτι τά ἔργα τά ὁποῖα ἐγένοντο, ἀρχίζουν τήν ἀπόδοσίν τους μετά 4-5 χρόνια».

Καί ὁ Κ. Καραμανλῆς κατέληξε στό γενικότερο συμπέρασμα:

«Διά τήν γενικήν κατάστασιν εἶμαι μᾶλλον ἀπαισιόδοξος. Καί τοῦτο διότι, ἀπό ὅ,τι ἀντιλαμβάνομαι, κανείς δέν ἔχει προσδιορίσει τόν τρόπον τοῦ τερματισμοῦ τῆς παρούσης κρίσεως. Ἀντιθέτως φοβοῦμαι ὅτι ὅλοι ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι εἶναι ἐντεταλμένοι νά βοηθήσουν τόν τόπον νά βγῆ ἀπό τό ἀδιέξοδον, τό καθιστοῦν ὀξύτερον διότι ὁ καθένας προσπαθεῖ νά ἐπωφεληθῆ τῆς ἐπικρατούσης συγχύσεως.

"Οταν προσπαθῶ μέ τά σημερινά δεδομένα νά διαγράψω τό μέλλον τοῦ τόπου, δέν εὑρίσκω πῶς θά ἠμποροῦσε νά ἐπιβιώση τό ἐλεύθερον πολίτευμα τῆς χώρας»[152].

4 ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ 1966

Ἡ δέκατη ἐπέτειος ἀπό τήν ἵδρυση τῆς ΕΡΕ δίνει στόν ἀρχηγό καί τά στελέχη τῆς παρατάξεως τήν εὐκαιρία νά ἐξάρουν τή σημασία τῆς ἱδρύσεως τοῦ κόμματος, νά ἀξιολογήσουν τή συμβολή του στήν

Ὁ Γ. Παπανδρέου θά ἀναλάβει ἔντονο ἀγῶνα κατά τῆς Κυβερνήσεως Στεφανοπούλου.

πολιτική, κοινωνική καί οἰκονομική ἀνάπτυξη τῆς Ἑλλάδος καί νά ἀποτιμήσουν τό ἔργο καί τήν προσωπικότητα τοῦ ἱδρυτῆ της.

Ὁ ἀρχηγός τοῦ κόμματος, Π. Κανελλόπουλος, ἔκαμε τίς ἀκόλουθες δηλώσεις:

«Πρό δέκα ἀκριβῶς ἐτῶν — τήν 4ην Ἰανουαρίου τοῦ 1956 — ἐσημειώθη ἡ ἱδρυτική πρᾶξις τῆς Ἐθνικῆς Ριζοσπαστικῆς Ἑνώσεως. Ἡ πρᾶξις αὐτή προῆλθεν ἀπό τήν σκέψιν καί τήν ἀπόφασιν ἑνός ἀνδρός, τοῦ Κωνσταντίνου Καραμανλῆ.

Διατί ἱδρύθη ἡ ΕΡΕ; Τί προϋπῆρχε; Ἐπί τίνων δυνάμεων ἐβασίσθη καί ποίας νέας δυνάμεις προσείλκυσε;

Ὁ Κωνσταντῖνος Καραμανλῆς ἦτο ἤδη πρωθυπουργός ἀπό τοῦ Ὀκτωβρίου τοῦ 1955 καί εἶχε τήν δεδηλωμένην ἐμπιστοσύνην τῆς μεγάλης πλειοψηφίας τῆς Βουλῆς, ἡ ὁποία εἶχε προέλθει ἀπό τάς ἐκλογάς τοῦ 1952. Εἶχε τήν ἐμπιστοσύνην τοῦ Ἑλληνικοῦ Συναγερμοῦ, τόν ὁποῖον ἵδρυσε καί ὡδήγησεν εἰς ἐκλογικόν θρίαμβον ὁ Ἀλέξανδρος Παπάγος. Ἡ πρᾶξις τοῦ στρατάρχου ὑπῆρξε μεγάλη ὑπηρεσία πρός τό ἔθνος. Εἰς ὥραν κατά τήν ὁποίαν αἱ προηγηθεῖσαι θυσίαι τοῦ λαοῦ καί δοκιμασίαι τοῦ ἔθνους ἦτο δυνατόν νά καταδειχθοῦν μάταιαι μέ τήν σημειωθεῖσαν ἀπό 1950 διαίρεσιν καί ἀποσύνθεσιν τῶν πολιτικῶν δυνάμεων τῆς χώρας, ὁ ἀρχιστράτηγος τοῦ 1940-41 καί τοῦ 1949 ἀνέλαβε τήν ἱστορικήν εὐθύνην νά ἀντιταχθῆ εἰς τό ρεῦμα τῆς ἀποσυνθέσεως καί νά συνενώση ὑπό τήν ἡγεσίαν του πρόσωπα καί λαϊκάς δυνάμεις διαφόρων κομματικῶν προελεύσεων, πού, ἐάν δέν συνηνοῦντο, θά ἀπετέλουν ἀρνητικά στοιχεῖα τῆς ἐθνικῆς μας ζωῆς. Ἄρνησιν τῆς δημοκρατίας ἄμεσον ἀποτελεῖ τό μονοκομματικόν κράτος, τό φασιστικόν ἤ κομμουνιστικόν, ἀλλά πρός τήν διάλυσιν τῆς Δημοκρατίας — καί τοῦ ἔθνους — ὁδηγεῖ ἐμμέσως καί ὁ ὑπερβολικός πολυκομματισμός.

Ἄς ἐνθυμηθῶμεν, λοιπόν, σήμερον καί τήν μεγάλην πρᾶξιν τοῦ Ἀλεξάνδρου Παπάγου, εἰς τό προσκλητήριον τοῦ ὁποίου ἀνταπεκρίθησαν τό μέγιστον τμῆμα τοῦ παλιοῦ Λαϊκοῦ Κόμματος, πολύτιμον τμῆμα τοῦ παλαιοῦ κόμματος τῶν Φιλελευθέρων καί μικρότερα κόμματα, τά ὁποῖα εἶχαν γεννηθῆ μετά τό 1935. Χωρίς τόν Ἑλληνικόν Συναγερμόν δέν θά ἦτο δυνατόν νά ὑπάρξη καί ἡ ΕΡΕ. Ἡ ἱστορική δικαιοσύνη ἀπαιτεῖ τήν ἀναγνώρισιν αὐτήν. Ἀλλ' ὀφείλομεν, ἐπίσης, νά ἀναγνωρίσωμεν ὅτι, ἐάν δέν ἐλάμβανεν ὁ Κωνσταντῖνος Καραμανλῆς τήν πρωτοβουλίαν νά ἱδρύση τήν ΕΡΕ, ὁ Ἑλληνικός Συναγερμός, μετά τόν θάνατον τοῦ ἱδρυτοῦ του, δέν θά ἦτο δυνατόν νά ἐπιζήση ὡς ἐνιαία πολιτική δύναμις καί νά ἀποδώση ὑπέρ τοῦ ἔθνους καί τῆς δημοκρατίας ὅ,τι ὁ ἱδρυτής του εἶχεν ἐπιδιώξει. Ὁ Ἑλληνικός Συναγερμός ἦτο ἕνωσις προσώπων καί συνασπισμός λαϊκῶν δυνάμεων ἀλλά δέν εἶχε κατορθώσει νά γίνη ἐνιαῖος κομματικός ὀργανισμός, πού θά ἠδύνατο νά διεκδικήση διάρκειαν ζωῆς καί διεύρυνσιν. Ἡ πρᾶξις τῆς 4ης Ἰανουαρίου τοῦ 1956, τήν ὁποίαν ὁ Κωνσταντῖνος Καραμανλῆς, παραιτηθείς τοῦ κεκτημένου δικαιώματος μιᾶς ἀσφαλοῦς διετοῦς πρωθυπουργίας, ἔθεσεν ἀμέσως ὑπό τήν κρίσιν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα ὄχι μόνον νά διατηρηθῆ, μεταβαλλομένη εἰς βάσιν πράγματι ἐνιαίου κόμματος, ἡ ἑνότης τῶν δυνάμεων πού εἶχον ἀπαρτίσει τόν Ἑλληνικόν Συναγερμόν (πλήν μιᾶς ὁμάδος, ἡ ὁποία εἶχεν ἀποσπασθῆ πρό τοῦ θανάτου τοῦ στρατάρχου), ἀλλά καί νά προσελκύση ἀμέσως ἤ σύν τῶν χρόνῳ περισσότερα στοιχεῖα καί ἀπό τούς Φιλελευθέρους καί ἀπό τούς Λαϊκούς ὡς καί ἀδέσμευτα στοιχεῖα ἀνήκοντα εἰς τάς νέας γενεάς. Εἶχε μάλιστα ἕνα πρόσθετον σημαντικόν διά τήν δημοκρατίαν καί τό ἔθνος ἀποτέλεσμα ἡ ἵδρυσις τῆς ΕΡΕ. Ὑπεχρέωσε — ἀτυχῶς, ὄχι ἀμέσως, ἀλλ' ἔστω καί κάπως ἀργά, δηλαδή κατά τάς παραμονάς τῶν ἐκλογῶν τοῦ 1961 — τάς ἐθνικάς λαϊκάς δυνάμεις πού ἀπετέλουν, ὅπως τό ἀπαιτεῖ ἡ δημοκρατία, τόν ἀντίλογον πρός τήν ΕΡΕ, νά συνενωθοῦν καί νά ἀπαρτίσουν τήν Ἕνωσιν τοῦ Κέντρου. Ἐάν, ἐξ αἰτίας τῶν δραματικῶν σφαλμάτων τῆς ἡγεσίας της, ἡ Ἕνωσις αὐτή διεσπάσθη καί μόλις ἕν ἔτος καί τέσσαρας μῆνας μετά πρωτοφανῆ ἐκλογικήν νίκην, εἰς τοῦτο δέν ἔπταισε βεβαίως ἡ ΕΡΕ.

Ἡ ΕΡΕ, κατά τήν δεκαετίαν πού συμπληροῦται σήμερον, ὑπῆρξε μέγα παράδειγμα. Παράδειγμα, ὅταν ἐπί ὀκτώ ἔτη εὑρίσκετο εἰς τήν ἐξουσίαν, παράδειγμα καί ἐκτός τῆς ἐξουσίας. Αἱ Κυβερνήσεις τῆς ΕΡΕ — Κυβερνήσεις πού κατηύθυνεν ὁ Κωνσταντῖνος Καραμανλῆς καί πού, ἀπαρτιζόμεναι ἀπό ἔντιμα, πεπειραμένα καί δραστήρια στελέχη, ὤφειλον τήν ἱκανότητα ἀποδόσεως ἔργου καί εἰς τήν ἀνιδιοτελῆ συμπαράστασιν ὅλων ἑκάστοτε τῶν βουλευτῶν τοῦ κόμματος — κατώρθωσαν νά ἀναμορφώσουν τήν χώραν. Σήμερον, μετά τήν λαίλαπα πού ἐσήμανε διά τήν οἰκονομίαν, τήν ἠθικήν τάξιν καί τήν ἀσφάλειαν τοῦ τόπου ἐπί ἕν καί ἥμισυ περίπου ἔτος διακυβερνήσεως τῆς χώρας ὑπό τῆς Ἑνώσεως Κέντρου, ἡ ἀλήθεια αὐτή προβάλλει ἀνάγλυφος εἰς τά μάτια ὅλων τῶν καλοπίστων Ἑλλήνων πολιτῶν, ἀκόμη καί ἐκείνων πού εἶχον κουρασθῆ ἀπό τάς ἀπαιτήσεις τῆς μεγάλης ἀνορθωτικῆς προσπαθείας τῆς ὀκταετίας τῆς ΕΡΕ ἤ εἶχον παρασυρθῆ ἀπό τά εὔηχα δημαγωγικά συνθήματα τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς Ἑνώσεως τοῦ Κέντρου. Ἐάν ὑπάρχη ἀκόμη, παρά τήν ἀφροσύνην καί τάς σπατάλας τῆς Κυβερνήσεως τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς ΕΚ ὠργανωμένη δημοσία καί ἐθνική οἰκονομία καί ἐάν εἶναι βέβαιον (sic), τοῦτο ὀφείλεται εἰς τά γερά θεμέλια πού ἐτέθησαν ἀπό τάς Κυβερνήσεις τῆς ΕΡΕ. Ἐάν δέν κατώρθωσαν — καί δέν θά κατορθώσουν — αἱ ἀθεμίτως διασταυρωθεῖσαι δυνάμεις πολλῶν ὀπαδῶν καί τινων μάλιστα στελεχῶν τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς ΕΚ καί τοῦ κομμουνισμοῦ νά κλονίσουν σοβαρῶς τήν δημοκρατίαν καί τό ἔθνος, τοῦτο ὀφείλεται εἰς τόν αὐστηρῶς διαφυλαχθέντα ἐπί τῶν Κυβερνήσεων τῆς ΕΡΕ ἐθνικόν ὑπερκομματικόν χαρακτῆρα τῶν ἐνόπλων δυνάμεων καί σωμάτων ἀσφαλείας ὡς καί εἰς τό ἔντονον εἰς εὐρείας λαϊκάς μάζας αἴσθημα δημοκρατικῆς ἐθνικοφροσύνης ἤ ἐθνικόφρονος δημοκρατικότητος, πού προέκυψε βέβαια ἀπό τήν σκληράν δοκιμασίαν τοῦ Δεκεμβρίου τοῦ 1944 καί τοῦ συμμοριτοπολέμου ἀλλά πού θά εἶχε χαλαρωθῆ, ἐάν δέν ἐκυβέρνα ἐπί ὀκταετίαν ἡ ΕΡΕ. Καί ἐάν διατηρῆται ἕν τινι μέτρῳ — παρά τά πλήγματα πού ὑπέστη διά τῆς προσβολῆς τῶν ἀρχῶν τῆς φυσικῆς ἱεραρχίας, τῆς ἐπιδρομῆς τῶν πολυαρίθμων «συμβούλων» καί τοῦ πρωτοφανοῦς, κατά χιλιάδας, ρουσφετολογικῶ δικαίω, διορισμοῦ εὐνοουμένων καί ἀντιστοίχου παραμερισμοῦ τῶν ἀξίων — ἡ ἠθική τάξις εἰς τήν διοίκησιν τοῦ Κράτους καί τῶν παραλλήλων ὀργανισμῶν, τοῦτο ὀφείλεται ἐπίσης εἰς τό γεγονός ὅτι, κατά τήν ὀκταετίαν τῶν Κυβερνήσεων τῆς

ΕΡΕ, είχε συστηματικῶς καί μέχρις ὑπερβολῆς ἀποστρακισθῆ ἡ κομματική ρουσφετολογία, τουλάχιστον παντοῦ ὅπου τό μάτι τοῦ Καραμανλῆ ἤ ἐκείνων ἐκ τῶν συνεργατῶν του, οἱ ὁποῖοι συμμεριζόμεθα πλήρως τήν ἀντιφαυλοκρατικήν στάσιν, ἦτο δυνατόν νά φθάση. Δέν ἔχω τό δικαίωμα νά ἀποδώσω εἰς τήν ΕΡΕ καί τήν ὑγιᾶ ἀντίδρασιν τῆς Δικαιοσύνης εἰς τήν προσπάθειαν τῆς Κυβερνήσεως τοῦ Κέντρου ὅπως κάμψη τήν ἠθικήν ἀντοχήν της (sic). Ἡ ἀντίδρασις αὐτή ὀφείλεται εἰς μακράν παράδοσιν, τήν ὁποίαν αἱ Κυβερνήσεις τῆς ΕΡΕ, κατά τά ὀκτώ ἔτη τῆς πολιτείας των, ἁπλῶς ἐσεβάσθησαν καί ἐνίσχυσαν ἀποφεύγουσαι οἱασδήποτε μορφῆς ἐπέμβασιν.

Παράδειγμα μέγα ἀποτελεῖ ἡ ΕΡΕ καί ἐκτός τῆς ἐξουσίας. Ποῖον ἄλλο κόμμα θά κατώρθωνε, μετά δύο ἐκλογικάς ἥττας, νά διατηρήση τήν ἑνότητα καί τήν ἠθικήν ἐπιβολήν πού χαρακτηρίζει ἡμᾶς; Ἡ Ἕνωσις τοῦ Κέντρου, θριαμβεύσασα ἐκλογικῶς, ἐκλονίσθη καί διεσπάσθη. Ἐμεῖς, ἡττηθέντες ἐκλογικῶς, ἐκαλλιεργήσαμεν ἀκόμη ἐντονώτερον τό αἴσθημα τῆς ἑνότητος, ἀνασυνετάξαμεν τάς δυνάμεις μας καί ἐπιβαλλόμεθα σήμερον εἰς τήν Βουλήν καί τήν κοινήν γνώμην ὡς τό κατ' ἐξοχήν ἑνιαῖον καί ἠθικῶς ἰσχυρότερον κόμμα τῆς χώρας. Χωρίς τήν ΕΡΕ καί κυρίως χωρίς τό ὑψηλόν πατριωτικόν καί δημοκρατικόν ἦθος αὐτῆς, δέν θά ὑπῆρχε σήμερον ὁμαλός πολιτικός βίος. Ἂν καί ἡττήθημεν ἐκλογικῶς, εἴμεθα ὁ κύριος παράγων στηρίξεως τῆς σημερινῆς Κυβερνήσεως, χωρίς νά μετέχωμεν κἄν τῶν ἀγαθῶν τῆς ἐξουσίας. Ἀποδεικνύομεν —καί αὐτό ἀκριβῶς μετέτρεψεν ἐντός ὀλίγων μηνῶν τήν ἐκλογικήν ἥτταν μας εἰς ἠθικόν θρίαμβον — ὅτι μᾶς ἐνδιαφέρει ἡ γαλήνη καί τό καλόν τοῦ τόπου περισσότερον ἀπό τό κόμμα. Δι' αὐτό εἴμεθα βέβαιοι ὅτι, ὅταν ἔλθη ἡ ὥρα τῶν ἐκλογῶν, θά μᾶς ἐμπιστευθῆ πάλιν ὁ ἑλληνικός λαός τήν διακυβέρνησιν τῆς χώρας. Ἐδώσαμεν ἐπιτυχεῖς ἐξετάσεις, καί εὑρισκόμενοι εἰς τήν ἐξουσίαν καί μακράν τῆς ἐξουσίας. Ποῖον ἄλλο κόμμα ἠμπορεῖ νά παραβληθῆ μαζί μας;

Ἂς μοῦ συγχωρήση ὁ ἑλληνικός λαός τάς ὑπερηφάνους αὐτάς φράσεις. Δέν ἀναφέρονται κατά κύριον λόγον εἰς ἐμέ καί τούς βουλευτάς τῆς ΕΡΕ. Ἀναφέρονται εἰς τήν μεγάλην ἐκείνην λαϊκήν παράταξιν, ἡ ὁποία δίδει εἰς ἐμέ καί τούς συνεργάτας μου τήν ἠθικήν δύναμιν νά εἴμεθα οἷοι εἴμεθα καί νά δρῶμεν καθ' ὃν τρόπον δρῶμεν... Καί ἀναφέρονται, ἐπίσης, εἰς ἐκεῖνον, ὁ ὁποῖος ἵδρυσε τήν ΕΡΕ καί ἐθεμελίωσεν αὐτήν ἐπί ὀκταετίαν, ὡς ἀρχηγός της, εἰς τήν ψυχήν μεγάλου τμήματος τοῦ λαοῦ, θεμελιώσας ταυτοχρόνως ὡς πρωθυπουργός τό μέλλον τῆς χώρας ἐπί γῆς στερεᾶς. Κατά τήν σημερινήν ἐπέτειον ὀφείλω νά ἀποτίσω φόρον τιμῆς πρός τόν Κωνσταντῖνον Καραμανλῆν καί πρός τήν μεγάλην λαϊκήν παράταξιν, ἡ ὁποία, ἀκολουθήσασα αὐτόν, κατέστησε δυνατόν τό δημιουργικόν ἔργον τῆς κυβερνητικῆς ὀκταετίας του καί, ἀνασυγκροτουμένη σήμερον εἰς τήν προτέραν της δύναμιν, θά καταστήση γρήγορα δυνατήν τήν ἐγκαινίασιν μιᾶς νέας μακρᾶς περιόδου γαλήνης καί δημιουργίας».

Μέ τήν εὐκαιρία τοῦ ἑορτασμοῦ τῆς δεκαετίας ἀπό τήν ἵδρυση τοῦ κόμματος μίλησαν καί οἱ Κ. Παπακωνσταντίνου καί Κ. Τσάτσος, οἱ ὁποῖοι ἀναφέρθηκαν ἐκτενῶς στό ρόλο καί τήν προσωπικότητα τοῦ Κ. Καραμανλῆ. Ὁ πρῶτος, ἰδιαίτερα, τόνισε ὅτι ὁ ἱδρυτής τῆς ΕΡΕ:

«Ἐκυβέρνησε μέ ὑπερηφάνειαν πραγματικοῦ ἡγέτου. Ἐλησμόνησε τήν κομματικήν του προέλευσιν καί ἔγινε ὁ ζηλωτής τῆς ἐθνικῆς συνενώσεως. Ἐθέρμανε οἱανδήποτε προσωπικήν ἱκανότητα καί ἀξίαν, ὅπου ἐνόμισε ὅτι τήν ἀνεῦρε, καί ὑπέκαυσε τόν ζῆλον ὅλων ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι ἐθεωροῦντο ὡς παρασκευασμένοι διά νά ἐπωμισθοῦν εὐθύνας εἰς τήν κρατικήν μηχανήν».

Ὁ Κ. Τσάτσος, μέ ἀναφορά στή συκοφαντική ἐκστρατεία πού εἶχε ἐξαπολυθεῖ κατά τοῦ ἱδρυτῆ τοῦ κόμματος, δέν παρέλειψε ἀκόμη νά ὑπογραμμίσει:

«Ἠγωνίσθη νά ἐπιβάλη αὐτό τό ἀνώτερον ἦθος διά τῆς πειθοῦς καί τοῦ παραδείγματος. Προσεπάθησε νά ἐπιβάλη μίαν χρηστήν καί δημιουργικήν διοίκησιν... Ἤλεγχε μέ αὐστηρότητα πᾶσαν σπατάλην. Αἴσθημα εὐθύνης καί σοβαρότητος διέπνεε πάντοτε τάς Κυβερνήσεις του»[153].

Μέ τήν ἴδια εὐκαιρία, ὁ Π. Παπαληγούρας δημοσίευσε ἄρθρο μέ τόν τίτλο «Τά ἔργα μας καί οἱ λόγοι των», ὅπου καί ἐπισημαίνονταν οἱ κύριες παράμετροι τοῦ φαινομένου τῆς ἐντυπωσιακῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως τῆς Ἑλλάδος στή διάρκεια τῆς διακυβερνήσεως τῆς χώρας ἀπό τόν Κ. Καραμανλῆ καί οἱ παράγοντες πού ἔτειναν ἤδη νά ὑπονομεύσουν τό σημαντικό αὐτό ἔργο:

«Ἡ σημασία καί ἔκτασις τοῦ ἔργου τῆς ὀκταετίας Καραμανλῆ προκύπτουν ἀνάγλυφοι ἀπό δύο συγκρίσεις. Σύγκρισις πρώτη: μεταξύ τῆς Ἑλλάδος τοῦ 1955 καί τῆς Ἑλλάδος τοῦ 1963. Σύγκρισις δευτέρα: μεταξύ τῆς Ἑλλάδος τοῦ 1963 καί τῆς Ἑλλάδος τῆς σημερινῆς.

Τό 1955, ὅλαι σχεδόν αἱ δυτικοευρωπαϊκαί χῶραι — ἀφοῦ εἶχον ἤδη πρό πολλοῦ διανύσει τό στάδιον τῆς «ἀνασυγκροτήσεως» ἐκ τῶν ζημιῶν τοῦ πολέμου — ἐπροχώρουν μέ γοργόν ρυθμόν εἰς τήν κατάκτησιν πρωτοφανῶν ἐπιπέδων οἰκονομικῆς ἀκμῆς καί εὐημερίας. Ἀντιθέτως ἡ Ἑλλάς, παρά τήν ἀνορθωτικήν προσπάθειαν τοῦ στρατάρχου Παπάγου — εἰς τήν ὁποίαν ἡ προσωπική συμβολή τοῦ μετέπειτα ἱδρυτοῦ τῆς ΕΡΕ, ὡς ὑπουργοῦ, τότε τῶν Δημοσίων Ἔργων, ὑπῆρξεν ἀποφασιστική — δέν εἶχεν ἀκόμη κατορθώσει ν' ἀποκολληθῆ ἀπό τό γνώριμον τέλμα τῆς ὑποαναπτύξεως. Τήν νομισματικήν ἀναπροσαρμογήν τοῦ 1953 ἠπείλει ὁ ἐλλειμματικός τακτικός προϋπολογισμός. Καί τό οἰκονομικόν μέλλον τῆς χώρας ἐφαίνετο σκοτεινό, λόγω τοῦ χαμηλοῦ ἐπιπέδου καί τῆς κακῆς ποιοτικῆς συνθέσεως τῶν ἐπενδύσεων καί τῶν ἀποταμιεύσεων. Ἐζούσαμεν εἰς ἕνα καθεστώς ἀσταθείας καί προσωρινότητος, ἐντός τῶν πλαισίων τοῦ ὁποίου ἦτο ἀδύνατος ἡ χάραξις συνεποῦς καί μακρᾶς ἀποδόσεως πολιτικῆς. Ἐάν ἡ κατάστασις παρετείνετο, θά ἐπανελαμβάνετο ἐκεῖνο, τό ὁποῖον παγίως ἠμπόδισε τήν νεωτέραν Ἑλλάδα ν' ἀνελιχθῆ εἰς ὑψηλότερα ἐπίπεδα ἀναπτύξεως: θά ἐπανεβυθιζόμεθα εἰς τόν πληθωρισμόν καί ἐπόμενως εἰς τήν οἰκονομικήν στασιμότητα, καθ' ἣν ὥραν αἱ ἤδη ἀνεπτυγμέναι χῶραι ἐπραγματοποίουν ἰλιγγιώδη βήματα προόδου.

'Αλλ' ἰδού τί παρέλαβε τό 1955 καί τί παρέδωσεν τό 1963, ὁ Καραμανλῆς:

Τό κατά κεφαλήν ἐθνικόν εἰσόδημα, ἀπό 231 δολλάρια τό 1955, φθάνει εἰς 415 δολλάρια τό 1963. 'Εσημειώθη μέση ἐτησία αὔξησις τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος κατά 6,3% περίπου εἰς σταθεράς τιμάς. Καμμία ἄλλη χώρα, εἴτε ὑπό ἀνάπτυξιν εἴτε καί ἀνεπτυγμένη, δέν ἐπραγματοποίησε, κατά τήν ἀντίστοιχον περίοδον, ὑψηλότερον ρυθμόν ἀναπτύξεως.

Αἱ ἐπενδύσεις, ἀπό 9 δισεκατομμύρια δρχ. τό 1955, φθάνουν εἰς 25 δισεκατομμύρια δρχ. περίπου τό 1963. Καί τό σπουδαιότερον: ἡ χώρα ἐφοδιάζεται, ἐπί τέλους, μέ μίαν βασικήν οἰκονομικήν ὑποδομήν, διά τῶν ἐκτελεσθέντων εἰς τούς τομεῖς τῶν συγκοινωνιῶν, τῆς ἐγγείου βελτιώσεως καί τοῦ ἐξηλεκτρισμοῦ ἔργων. 'Η 'Ελλάς ἀποκτᾶ πανελλήνιον ἠλεκτρικόν σύστημα καί ἐνιαίαν τιμήν ρεύματος, κατά τά πρότυπα τῆς Μ. Βρετανίας καί τῆς Γαλλίας. Τό κόστος τοῦ συνήθους ρεύματος οἰκιακῆς χρήσεως εἰς τήν ἐπαρχίαν, ἀπό 4-9 δρχ. τό 1955, ὑποβιβάζεται εἰς 1,90 ἤδη ἀπό τῶν μέσων τοῦ 1956.

Θεαματική εἶναι καί ἡ ἄνοδος τῆς τραπεζικῆς ἀποταμιεύσεως. Αἱ καταθέσεις, ἀπό 3 δισεκατομμύρια τό 1955, φθάνουν εἰς 30,6 δισεκατομμύρια τό 1963 καί — ἀκόμη χαρακτηριστικώτερα — αἱ ταμιευτηριακαί καταθέσεις, ἀπό 0,5 δισεκατομμύρια, ἀνέρχονται εἰς 19,8 δισεκατομμύρια ἀντιστοίχως. Καθίσταται κατ' αὐτόν τόν τρόπον δυνατή ἡ ἄνετος καί δι' ἐφθηνοῦ χρήματος χρηματοδότησις τῆς οἰκονομίας, ἡ ὁποία ἀπό 11,5 δισεκατομμύρια τό 1955, φθάνει εἰς 45,2 δισεκατομμύρια τό 1963.

'Η σημειωθεῖσα πρόοδος — χάρις εἰς τήν ἀκολουθηθεῖσαν συνετήν πιστωτικήν καί δημοσιονομικήν πολιτικήν — ἐπετεύχθη ἐντός τῶν πλαισίων ἀπολύτου νομισματικῆς σταθερότητος, ἐπί τῆς ὁποίας καί ἐθεμελιώθη ἡ πίστις εἰς τήν δραχμήν, τόσον εἰς τό ἐσωτερικόν ὅσον καί εἰς τό ἐξωτερικόν. Εἶναι χαρακτηριστικόν ὅτι κατά τήν ὀκταετίαν ἐπραγματοποιήθη εἰσαγωγή καθαρῶς ἰδιωτικῶν κεφαλαίων ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ, ὑπερβαίνουσα τά 430 ἑκατομμύρια δολλάρια. 'Αλλ' εἰς τό ποσόν τοῦτο πρέπει νά προστεθοῦν καί τά κεφάλαια ἐκεῖνα, τά ὁποῖα εἰσήχθησαν τά ἔτη 1964 καί 1965, βάσει συμβάσεων ὑπογραφεισῶν ἐπί τῶν ἡμερῶν τῆς ΕΡΕ. Σημασίαν ἔχει, πρό πάντων, ἡ εἰσαγωγή σαφῶς ἐπιχειρηματικῶν κεφαλαίων πρός ἐπένδυσιν εἰς βαρείας βιομηχανίας, ἡ ἵδρυσις τῶν ὁποίων ἤρχισε νά μεταβάλη τήν ὅλην διάρθρωσιν τῆς οἰκονομίας, ἀλλά καί τήν μορφήν ὁλοκλήρων περιοχῶν, ὅπως π.χ. τῆς Θεσσαλονίκης, τῆς Πτολεμαΐδος, τῆς Φωκίδος.

'Η οἰκονομική ἀνάπτυξις συνεδυάσθη καί πρός τήν βαθμιαίαν ἀνακατανομήν τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος εἰς ὄφελος τῶν ἐργαζομένων. Τό εἰσόδημα τῶν κατοίκων τῆς ὑπαίθρου ηὐξήθη κατά ποσοστόν ὑψηλότερον — μεγαλύτερον τοῦ 6% ἐτησίως — ἀπό κάθε εὐρωπαϊκήν χώραν. 'Επί πλέον, ἱδρύθησαν δωρεάν λειτουργοῦντα ἰατρεῖα, καθώς καί ὑγειονομικοί σταθμοί πρός περίθαλψιν τῶν κατοίκων τῶν χωρίων. 'Η πρός τήν κατεύθυνσιν ταύτην κοινωνική πολιτική συνεπληρώθη διά τῆς συνταξιοδοτήσεως τῶν γερόντων ἀγροτῶν καί διά τῶν λοιπῶν δραστηριοτήτων τοῦ ΟΓΑ. Ταυτοχρόνως ἐπραγματοποιήθη, ἐντός τῆς ὀκταετίας, αὔξησις τῶν ἐργατικῶν ἡμερομισθίων κατά 100% περίπου, ἔναντι ἀντιστοίχου αὐξήσεως τοῦ τιμαρίθμου μικροτέρας τοῦ 16%. 'Εβελτιώθη κατ' αὐτόν τόν τρόπον οὐσιωδῶς ἡ συμμετοχή τοῦ ἐργατικοῦ εἰσοδήματος εἰς τό ἐθνικόν εἰσόδημα.

'Υπό τάς συνθήκας αὐτάς, κατά τά τελευταῖα ἔτη τῆς ὀκταετίας, ἡ 'Ελλάς προεβάλλετο ὑπό ὅλων τῶν διεθνῶν ὀργανισμῶν ὡς τό μοναδικόν παράδειγμα χώρας γοργῶς ἀναπτυσσομένης, ὑπό δημοκρατικόν καθεστώς καί μέσα εἰς τά πλαίσια ἀδιαταράκτου νομισματικῆς σταθερότητας. Ἄν δέν ἐσημειοῦντο αἱ ἀπό τοῦ 'Ιουνίου 1963 μέχρι καί τῶν ἐκλογῶν τῆς 16ης Φεβρουαρίου 1964 σημειωθεῖσαι πολιτικαί ἐξελίξεις, ἄν ἡ χώρα ἠκολούθει τήν ἀνοδικήν τροχιάν τήν ὁποίαν ἐχάραξαν αἱ Κυβερνήσεις τῆς ΕΡΕ, ἡ 'Ελλάς, μέσα εἰς ὀλίγα ἔτη, θά ἐνετάσσετο αὐτομάτως εἰς τήν κατηγορίαν τῶν ἀνεπτυγμένων χωρῶν καί τά πραγματικά εἰσοδήματα τῶν 'Ελλήνων ἐργαζομένων — τῶν ἀγροτῶν, τῶν ἐργατῶν, τῶν ὑπαλλήλων, τῶν μικρῶν καί μεσαίων ἐπαγγελματιῶν — θά ἐξισοῦντο, προοδευτικῶς ἀλλά ταχέως, πρός τ' ἀντίστοιχα εἰσοδήματα τῶν εὐρωπαίων συναδέλφων των.

Διερωτῶμαι ἄν — ὕστερα ἀπό τήν τελευταίαν συζήτησιν ἐν τῇ Βουλῇ περί τῆς οἰκονομικῆς καταστάσεως — εἶναι ἀνάγκη νά προβῶ καί εἰς τήν δευτέραν σύγκρισιν, νά παραβάλω δηλαδή τό τί ἐκληρονόμησεν ἡ ΕΚ πρός τό τί παρέδωσεν εἰς τούς ἐκ τῶν κόλπων της «ἀποστάτας» καί διαδόχους. 'Η κρισιμότης τῆς σημερινῆς καταστάσεως εἶναι συνωμολογημένη ἀπό ὅλα τά κόμματα καί ἐπιβεβαιοῦται, κατά τραγικόν τρόπον, διά τῆς ὑποβολῆς τοῦ τελευταίου φορολογικοῦ νομοσχεδίου. Θά παραθέσω, ἐντούτοις, μερικά ἐλάχιστα στοιχεῖα, ἀποδεικτικά τοῦ σημερινοῦ καταντήματος.

'Η τελευταία Κυβέρνησις Καραμανλῆ παρέδωσε συναλλαγματικόν ἀπόθεμα 378 ἑκατομμυρίων δολλαρίων, ἀπό τό ὁποῖον ἡ Κυβέρνησις Παπανδρέου κατεσπατάλησε, μέσα εἰς 18 μῆνας, 116 ἑκατομμύρια δολλάρια. 'Ημεῖς παρεδώσαμεν τακτικόν προϋπολογισμόν πλεονασματικόν, συμβάλλοντα οὐσιωδῶς εἰς τήν χρηματοδότησιν τοῦ προγράμματος ἐπενδύσεων. Σήμερον, ὅμως, εὑρισκόμεθα πρό τοῦ ἐλλειμματικοῦ ἀπολογισμοῦ τό 1965. Αἱ καταναλωτικαί δαπάναι, μέσα εἰς μίαν διετίαν, ηὐξήθησαν κατά ποσοστόν ὑπερβαῖνον τό 50%. 'Επί πλέον δέ ὅλοι οἱ ἐξαρτώμενοι ἀπό τό κράτος οἰκονομικοί ὀργανισμοί — μεγάλαι τράπεζαι, ΔΕΗ, ΟΤΕ, ἀσφαλιστικά ταμεῖα κ.ο.κ. — ἐμφανίζουν εἰκόνα ἀσυδοσίας καί σπατάλης ἀνάλογον πρός τήν τοῦ δημοσίου.

'Από τῆς παραιτήσεως τῆς Κυβερνήσεως Καραμανλῆ μέχρι σήμερον, ὄχι μόνον δέν ἤρχισεν ἡ κατασκευή οἱουδήποτε μεγάλου δημοσίου ἤ ἰδιωτικοῦ ἔργου ἀλλ' οὐδέ σύμβασις, ἐξασφαλίζουσα τ' ἀπαραίτητα διά τήν κατασκευήν του κεφάλαια, κατηρτίσθη. Καί τό χειρότερον: οὐδέ διαπραγμάτευσις ἤρξατο οὐδέ κἄν ἐνδιαφέρον οἱονδήποτε ἐξεδηλώθη. Τήν τελευταίαν διετίαν ἐξετελοῦντο μόνον ὅσα μεγάλα ἔργα ἐσχεδιάσαμεν καί ἐχρηματοδοτήσαμεν ἡμεῖς. Ἔτσι, αἱ ἐπενδύσεις ἐξηκολούθησαν αὐξανόμεναι καί κατά τήν διάρκειαν τοῦ 1964, διότι τά ἐπί τῶν ἡμερῶν μας χρηματοδοτηθέντα ἔργα ἐξηκολούθησαν, φυσικά, κατασκευαζόμενα καί μετά τήν ἰδικήν μας παραίτησιν. Ἤδη ὅμως ὁ δείκτης τοῦ α΄ ἑξαμήνου 1965 τῶν βιομηχανικῶν ἐπενδύσεων παρουσιάζει κάμψιν κατά 32% ἐν σχέσει πρός τόν ἀντίστοιχον δείκτην τοῦ προηγουμένου ἔτους.

Ἀλλά καί γενικώτερον ἡ ὅλη οἰκονομία, κατά τό 1964 καί 1965, ἐκινήθη μέ τούς πόρους τούς ὁποίους ἐξησφάλισεν καί μέ τάς προωθητικάς δυνάμεις τάς ὁποίας ἐξαπέλυσεν ὁ Καραμανλῆς. Πράγματι ἡ σημειωθεῖσα κατά τά ἔτη ταῦτα αὔξησις τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος ὠφείλετο εἰς τούς ἑξῆς λόγους:

Πρῶτον, εἰς τήν αὐτόματον αὔξησιν τῆς παραγωγῆς, τήν ὀφειλομένην εἰς τό ὅτι ἀπεπερατώθησαν πολλά ἔργα, τῶν ὁποίων ἡ κατασκευή ἤρξατο καί ἡ χρηματοδότησις ἠσφαλίσθη ἐπί τῶν ἰδικῶν μας ἡμερῶν.

Δεύτερον, εἰς τήν πλαστήν, δηλαδή τήν ὀνομαστικήν αὔξησιν τῶν εἰσοδημάτων ὡρισμένων κατηγοριῶν, τήν ὁποίαν ἐδημιούργησε δημαγωγοῦσα ἡ Ἕνωσις Κέντρου, μέσω μιᾶς οἱονεί διά δελτίου διανομῆς τμήματος τῶν συναλλαγματικῶν ἀποθεμάτων.

Τρίτον, εἰς τήν κεκτημένην ταχύτητα τῶν ἰδιωτικῶν φορέων τῆς οἰκονομίας, ἡ ὁποία φυσικόν ἦτο νά μή ἀνακοπῆ ἀπό τῆς μιᾶς στιγμῆς εἰς τήν ἄλλην.

Ὁπωσδήποτε, χάρις εἰς τήν καταναλωτικήν καί ἀσυνάρτητον πολιτικήν τῆς Ἑνώσεως Κέντρου, κατήντησεν ἡ περαιτέρω οἰκονομική ἀνάπτυξις τῆς χώρας νά ὑπονομεύεται καί πάλιν, διά τῆς συστολῆς τοῦ συναλλαγματικοῦ ἀποθέματος. Ἀλλ' ἡ σημερινή κατάστασις εἶναι κακή, ὄχι μόνον διότι ἐσημειώθησαν δυσμενεῖς ἐξελίξεις εἰς τό δημοσιονομικόν καί τό συναλλαγματικόν ἰσοζύγιον, ὄχι μόνον διότι τό ὅλον νομισματικόν σύστημα ὑφίσταται ἐπικίνδυνον διαταραχήν, ἀλλά, πρό πάντων, διότι ἐξαπελύθη καθ' ἅπασαν τήν χώραν ἕνα πνεῦμα μηδενισμοῦ καί ἀσυδοσίας, τό ὁποῖον, ἐάν ἐπρόκειτο νά ἐξακολουθήσῃ πνέον, θά παρέσυρε καί τό καθεστώς καί τούς θεσμούς του.

Ἀλλ' ἄς ἀναλογισθῶμεν τί ἐξ ἀντικειμένου προσέφεραν, εἰς τούς Ἕλληνας ἐργαζομένους, πρῶτον ἡ Κυβέρνησις Καραμανλῆ καί δεύτερον ἡ Κυβέρνησις Παπανδρέου.

Ἡ Κυβέρνησις Καραμανλῆ προσέφερεν, μέσα εἰς μίαν ὀκταετίαν, 60 σχεδόν δισεκατομμύρια δραχμάς — ὅση εἶναι ἡ ἐν τῷ μεταξύ αὔξησις τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος — καί ἐπί πλέον, τάς προϋποθέσεις, ἐπί τῶν ὁποίων στηριζόμενοι, θά ἠδύναντο οἱ Ἕλληνες ἐργαζόμενοι νά ἐξασφαλίσουν τήν περαιτέρω σταθεράν των οἰκονομικήν καί κοινωνικήν πρόοδον. Ἐναντι τούτων, ἡ Κυβέρνησις Παπανδρέου ἐσκόρπισεν ἐφ' ἅπαξ — διότι, βεβαίως, δέν θά ἠδύνατο νά ἐξακολουθήσῃ σπαταλῶσα ἐπ' ἄπειρον — 4 ἤ 5 δισεκατομμύρια δραχμάς καί ἐδημιούργησεν, εἰς τήν καλυτέραν περίπτωσιν, ἕνα αἴσθημα προσωρινῆς εὐφορίας εἰς ὡρισμένας τάξεις ἤ ὡρισμένους κύκλους. Ἀλλά ταυτοχρόνως, διά τῆς κατασπαταλήσεως τοῦ συναλλαγματικοῦ ἀποθέματος καί γενικώτερον τῆς διαταραχῆς τοῦ νομισματικοῦ συστήματος, πρῶτον μέν ὑπενόμευσε τήν περαιτέρω οἰκονομικήν πρόοδον, δηλαδή τό μέλλον τῶν ἐργαζομένων καί, κυρίως, τῶν νέων, δεύτερον δέ, ἐξηπάτησε καί τούς ἰδίους τούς ἀμέσως ἐκ τῆς κατασπαταλήσεως ὠφεληθέντας, ἀφοῦ καί ἐκείνων τά ὀφέλη θά ἀπορροφήσουν εἴτε ὁ τιμάριθμος εἴτε ἡ φορολογία.

Εἰς τούς κενούς λόγους περί δημοκρατίας — καί μάλιστα περί κοινωνικῆς δημοκρατίας — τῆς Ἑνώσεως Κέντρου, ἡ ΕΡΕ ἀντιπαραθέτει τό ἔργον τῆς ὀκταετίας. Μέ συνέπειαν ἰδεολογικήν καί πολιτικόν ρεαλισμόν, σταθμίζοντες τά πάγια συμφέροντα τῆς χώρας, τά ὁποῖα τήν τοποθετοῦν εἰς τήν Δύσιν, ἀπεβλέψαμεν, διά τοῦ προοδευτικοῦ οἰκονομικοῦ ἐξευρωπαϊσμοῦ τῆς Ἑλλάδος, νά ἐπιτύχωμεν σιγά-σιγά καί τήν κοινωνικήν της ἀναδιάρθρωσιν. Ἐδημιουργήσαμεν, διά τοῦτο, τάς ἐσωτερικάς ἀλλά καί τάς διεθνεῖς προϋποθέσεις τῆς ἐντάξεώς μας εἰς τόν εὐρωπαϊκόν οἰκονομικόν χῶρον.

Ἡ ἰδεολογία τῆς ΕΡΕ εἶναι ἀνάλογος πρός τήν ἰδεολογίαν τῶν μεγάλων προοδευτικῶν κομμάτων τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης, τά ὁποῖα ἐδημιούργησαν τήν σημερινήν οἰκονομικήν ἀκμήν τῆς παλαιᾶς ἠπείρου. Ἡ ἰδεολογία τῆς Ἑνώσεως Κέντρου — ἐάν ὑπάρχῃ — εἶναι, τό πολύ, ἡ ἰδεολογία ἑνός ἀναχρονιστικοῦ «μεσοανατολισμοῦ». Ἡμεῖς ἔχομεν τό θάρρος νά προτείνωμεν εἰς τούς Ἕλληνας τήν δύσκολον λύσιν τῆς Εὐρώπης. Ἐκεῖνοι ἔχουν τήν ἀδυναμίαν καί προτείνουν τήν νωχελῆ λύσιν τῆς «Ἀφρασίας». Καί ὁ ἑλληνικός λαός θά ἐκλέξῃ»[154].

Ὁ τύπος, ἀπό τήν πλευρά του, δέν παρέλειψε νά ἀναλύσει, σέ μακρά καί ἐμπεριστατωμένα ἄρθρα, τήν πολιτική πού ἄσκησε ἡ ΕΡΕ στήν περίοδο τῆς Ὀκταετίας, ἀλλά καί νά ἀποδώσει στόν Κ. Καραμανλῆ τή θέση πού τοῦ ἁρμόζει στήν εὐρύτερη ἱστορική διάρκεια τῆς σύγχρονης Ἑλλάδος.

Μέ τήν εὐκαιρία τῆς ἐπετείου τῶν 10 χρόνων ἀπό τήν ἵδρυσή της ἐκδόθηκε ἀπό τήν ΕΡΕ καί ἐκτενές φυλλάδιο μέ τόν γενικό τίτλο «Ὁ Ἀπολογισμός τῆς Ὀκταετίας 1955-1963», ὅπου ἀναφέρονταν τά ἐπιτεύγματα τῶν Κυβερνήσεων Καραμανλῆ κατά εἰδικότερους τομεῖς — οἰκονομία, κοινωνική πολιτική, βιομηχανία καί ἐξηλεκτρισμός, γεωργία, δημόσια ἔργα, τουρισμός, ναυτιλία, ἐκπαίδευση, ἐξωτερική πολιτική καί ἐθνική ἄμυνα. Εἰδικό κεφάλαιο ἦταν ἀφιερωμένο στό ἰδεολογικό ὑπόβαθρο καί τούς στρατηγικούς στόχους τῆς πολιτικῆς τοῦ Κ. Καραμανλῆ, ἐνῶ, στό τελευταῖο τμῆμα τῆς ἐκδόσεως, γινόταν ἀντιπαραβολή τοῦ ἔργου τῆς Ὀκταετίας μέ τό ἀντίστοιχο τῆς Ἑνώσεως Κέντρου, μετά τήν ἄνοδό της στήν ἐξουσία.

Οἱ ἐκδηλώσεις πού πραγματοποιήθηκαν σέ ὅλη τήν χώρα μέ τήν εὐκαιρία τῆς ἐπετείου τῆς ΕΡΕ ἔγιναν δεκτές μέ αἴσθημα ἱκανοποιήσεως ἀπό τόν Κ. Καραμανλῆ, ὁ ὁποῖος, σέ ἐπιστολή του πρός τόν Κ. Τσάτσο, ὑπογράμμισε τά ἀκόλουθα:

«Ὑπῆρξε εὐτυχής ἡ ἰδέα τοῦ ἑορτασμοῦ τῆς ἐπετείου. Ὑπῆρξε δέ καί ἐπίκαιρος. Διότι τό κατάντημα, εἰς τό ὁποῖον περιήγαγον τόν τόπον οἱ ἀντίπαλοί μας, προσφέρει σαφῆ καί συντριπτικά μέτρα συγκρίσεως δι' αὐτούς. Οἱ Ἕλληνες δέν θά ἔχουν εἰς τό μέλλον τό ἐλαφρυντικόν τῆς πλάνης. Μολονότι πιστεύω ὅτι δέν τό εἶχον οὔτε ὅταν ἐψήφιζον ὅπως ἐψήφισαν.

Σ' εὐχαριστῶ προσωπικῶς διότι ἔγραψες μέ τόσην ἀγάπην γιά μένα. Γνωρίζεις ὅτι δέν ἐπεδίωξα ποτέ τήν διαφήμισιν ἤ τήν προβολήν. Ὑπέστην ὅμως ἀπό τούς Ἕλληνας τοιαύτην κακομεταχείρισιν

καί διεστράφη κατά τρόπον τόσον ἀδίστακτον ἡ ἀλήθεια γύρω ἀπό τήν πολιτικήν μου, πού τό εἶχα πράγματι ἀνάγκη αὐτό πού ἔγινε μέ τήν ἐπέτειον»[155].

9 ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ 1966

Ὁ βουλευτής Ἰ. Μποῦτος καταθέτει στή Βουλή τό σχέδιο τῆς ἐκθέσεως τοῦ ΟΟΣΑ γιά τήν οἰκονομική κατάσταση στήν Ἑλλάδα. Τό κείμενο τῆς ἐκθέσεως περιέχει, μεταξύ ἄλλων, καί συγκριτικές παρατηρήσεις καίριας σημασίας γιά τήν πορεία τῆς ἑλληνικῆς οἰκονομίας.

Εἰδικότερα, στήν εἰσαγωγή παρατηροῦνται τά ἀκόλουθα:

«Κατά τά ἔτη 1965 καί 1966 ἡ ἐπέκταση τῆς παραγωγῆς τῆς Ἑλλάδος συνεχίσθη μέ ὑψηλόν ρυθμόν. Συγχρόνως ὅμως, ἡ ἐσωτερική καί ἐξωτερική οἰκονομική ἰσορροπία ἐτέθη σοβαρῶς ἐν κινδύνῳ. Ἡ αὔξησις τῶν τιμῶν ἐπεταχύνθη, τό ἰσοζύγιον πληρωμῶν διεταράχθη καί τά συναλλαγματικά ἀποθέματα ἐμειώθησαν. Τά ἀνωτέρω ἦσαν ἀποτελέσματα τῆς ὑπερβολικῆς αὐξήσεως τῆς ἐσωτερικῆς ζητήσεως, ἡ ὁποία προεκλήθη κυρίως ἀπό μίαν πολιτικήν αὐξήσεως τῶν καταναλωτικῶν δαπανῶν τοῦ δημοσίου ὡς καί τῶν μεταβιβάσεων, δαπανῶν αἱ ὁποῖαι δέν ἀντεσταθμίσθησαν παραλλήλως ἀπό μίαν αὔξησιν τῶν ἐσόδων.

Τό βασικόν καθῆκον τῆς Κυβερνήσεως κατά τό ἔτος 1966 θά εἶναι ἡ ἐπαναφορά τῆς ἐξωτερικῆς καί ἐσωτερικῆς οἰκονομικῆς ἰσορροπίας. Ἡ προσπάθεια αὕτη θά εἶναι δύσκολος. Θά εἶναι δυνατόν νά εὐοδωθῇ, ἐφ' ὅσον ἡ Κυβέρνησις ἐφαρμόση τά ἀπαραίτητα μέτρα μέ σταθερότητα καί ἐφ' ὅσον ἀκόμη ἡ κοινή γνώμη ἐννοήση ὅτι κάθε ἄλλη πολιτική θά ὁδηγήση πρός ἕνα πληθωρισμόν ὡς καί εἰς τήν διακοπήν τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως καί τῆς κοινωνικῆς προόδου, ἐπί ἀπρόβλεπτον ἀριθμόν ἐτῶν.

Μετά τήν ἀνάλυσιν διά τά ἔτη 1964 καί 1965 (μέρος 1), ἡ παροῦσα ἔκθεσις ἀσχολεῖται μέ τάς προοπτικάς διά τό ἔτος 1966 καί μέ τά ἄμεσα προβλήματα τῆς οἰκονομικῆς πολιτικῆς (μέρος 2). Ἀλλά καθίσταται ἀπαραίτητον νά ἀφιερωθῇ ἕνα μέρος τῆς ἐκθέσεως (μέρος 3) εἰς τήν ἀνάλυσιν ὡρισμένων προβλημάτων τῆς πολιτικῆς τῆς ἀναπτύξεως, ἡ μή ὀρθή ἐπίλυσις τῶν ὁποίων θά εἶχε δυσμενῆ ἀποτελέσματα ἀκόμη καί εἰς τήν βραχυχρόνιον πολιτικήν, παρά τό γεγονός ὅτι αὐτά τά προβλήματα, ὡς ἐπίσης καί αἱ δυσκολίαι τῶν δύο τελευταίων ἐτῶν, εἶναι στενῶς συνδεδεμένα μέ πολλάς πλευράς τῆς πολιτικῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως».

Στό συμπέρασμα τῆς ἐκθέσεως συνοψίζονταν οἱ ἀκόλουθες σκέψεις:

«Ἡ ἀνάπτυξις τῆς ἑλληνικῆς οἰκονομίας, ἡ ὁποία ἤρχισε πρό δώδεκα ἐτῶν, συνεχίσθη καί κατά τά ἔτη 1964 καί 1965. Ἡ αὔξησις τοῦ ἐθνικοῦ προϊόντος διά τά ἔτη αὐτά ἦτο τῆς τάξεως τοῦ 7-8%. Ἡ αὔξησις τῆς βιομηχανικῆς παραγωγῆς ὑπῆρξεν ἀκόμη μεγαλυτέρα καί διά πρώτην φοράν τό ποσοστόν τῆς βιομηχανίας εἰς τό σύνολον τῆς ἐθνικῆς παραγωγῆς ὑπερέβη τό ποσοστόν τῆς γεωργίας. Ποιοτικῶς ἐπίσης ἡ βιομηχανία εἰσῆλθεν εἰς ἕνα νέον στάδιον διά τῆς ἐγκαταστάσεως μεγάλων βιομηχανικῶν μονάδων διά τῶν ὁποίων ἀναμένονται ἐξαγωγαί νέων βιομηχανικῶν προϊόντων. Μέ κατά κεφαλήν εἰσόδημα τό ὁποῖον προσεγγίζει τώρα τά 500 δολλάρια, δέν θά ἐχρειάζοντο εἰς τήν Ἑλλάδα παρά ὀλίγα ἔτη ἰσορροπημένης ἀναπτύξεως διά νά εἰσέλθῃ εἰς τό στάδιον τῆς αὐτονόμου βιομηχανικῆς ἀναπτύξεως.

Ἐντούτοις τό τελευταῖον αὐτό μεταβατικόν στάδιον παρουσιάζει δυσχερῆ προβλήματα τά ὁποῖα ἐνεφανίσθησαν κατά τά ἔτη 1964 καί 1965. Ἀντιθέτως πρός τά δύο τελευταῖα ἔτη, ἡ ἑλληνική οἰκονομία πρό αὐτῶν ἐπέτυχε τό ἀξιόλογον ἀποτέλεσμα νά συνδυάση ἕναν ὑψηλόν ρυθμόν ἀναπτύξεως μέ καθεστώς οἰκονομικῆς σταθερότητος. Ἀντιθέτως τά δύο τελευταῖα ἔτη χαρακτηρίζονται ἀπό ηὐξημένας τάσεις ὑψώσεως τῶν τιμῶν καί δυσμενεῖς ἐπιπτώσεις ἐπί τοῦ ἰσοζυγίου πληρωμῶν. Ἡ ὕψωσις τῶν τιμῶν ἀνῆλθεν εἰς 3,5% δι' ἕκαστον τῶν δύο ἐτῶν — 1964 καί 1965 — καί διά πρώτην φοράν ἀπό πολλῶν ἐτῶν τά συναλλαγματικά ἀποθέματα ἐμειώθησαν. Κατά ἕνα μέρος αὐτό ἦταν τό ἀποτέλεσμα ἀναποφεύκτων παραγόντων. Ἡ ἐργατική μετανάστευσις πρός τάς χώρας τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης, ἄν καί εἶναι εὐνοϊκή διά τό ἰσοζύγιον πληρωμῶν, ἐπέφερε μίαν ἀνισορροπίαν εἰς τήν ἀγοράν τῆς ἐργασίας καί ηὔξησε τάς πιέσεις ἐπί τῶν μισθῶν. Ἡ μετανάστευσις αὐτή, ἐν συνδυασμῷ μέ τήν ἐγκατάλειψιν τῆς ὑπαίθρου, ἐδημιούργησε προβλήματα διά τάς γεωργικάς καλλιεργείας, αἱ ὁποῖαι ἀπαιτοῦν πολλήν ἐργασίαν. Τά πολιτικά γεγονότα τοῦ 1964 (κρίσις Κύπρου) καί τοῦ 1965 (κυβερνητική κρίσις) ἐπέφεραν μίαν μείωσιν τῶν ἀδήλων εἰσπράξεων, ἐδημιούργησαν μίαν δυσπιστίαν καί ἐδυσκόλευσαν ἔτι περαιτέρω τήν οἰκονομικήν πολιτικήν. Ἐξάλλου τά ἀτυχήματα αὐτά ἀπέδειξαν διά μίαν ἀκόμη φοράν τήν διαρθρωτικήν εὐπάθειαν τοῦ ἰσοζυγίου πληρωμῶν τῆς χώρας.

Ἐντούτοις αἱ δυσκολίαι αὐταί ἐπεδεινώθησαν ἐξ αὐτῆς ταύτης τῆς οἰκονομικῆς πολιτικῆς ἡ ὁποία ἠκολουθήθη. Τά ληφθέντα μέτρα κατά τό 1964, τά ὁποῖα ἐλήφθησαν μέ κριτήρια πολιτικά καί κοινωνικά, ὡδήγησαν εἰς μίαν αὔξησιν τῶν εἰσοδημάτων, ἰδίως τῶν γεωργικῶν, ὑπερβαίνουσαν τήν δυνατότητα διατηρήσεως οἰκονομικῆς ἰσορροπίας. Τά μέτρα αὐξήσεως τῶν γεωργικῶν εἰσοδημάτων ἦσαν ἀκόμη πλέον ἀτυχῆ, διότι δέν ἐγένετο τοὐλάχιστον προσπάθεια συνδέσεως τῶν εἰσοδημάτων αὐτῶν μέ μίαν βελτίωσιν εἰς τήν διάρθρωσιν τῶν καλλιεργειῶν, καί οὕτω κατέληξαν εἰς μίαν αὔξησιν παραγωγῆς μή ἀποδοτικῆς (ὡς ὁ σῖτος τόν ὁποῖον τό κράτος ὀφείλει νά ἀποθηκεύση καί νά ἐξάγῃ μέ ζημίαν) εἰς βάρος ἄλλων καλλιεργειῶν, αἱ ὁποῖαι θά ἠδύναντο νά ἐξαχθοῦν, ὅπως ὁ βάμβαξ. Ἡ ταχεῖα αὔξησις τῶν δαπανῶν τοῦ κράτους ὅσον ἀφορᾶ τάς ἐπιδοτήσεις εἰς τήν γεωργίαν ὅσον καί τήν αὔξησιν τῶν μισθῶν τῶν δημοσίων (κυρίως εἰς τήν ἐκπαίδευσιν), ἀντί παραλλήλως νά ἀντισταθμισθοῦν ἀπό μίαν προσπάθειαν αὐξήσεως τῶν εἰσπράξεων τοῦ προϋπολογισμοῦ, συνεδυάσθη μέ μίαν ἐλάφρυνσιν τῶν φορολογικῶν συντελεστῶν. Τό πλεόνασμα τοῦ τακτικοῦ προϋπολογισμοῦ, τό ὁποῖον ἐχρηματοδότει τό μεγαλύτερον μέρος τῶν ἐπενδύσεων, ἐμειώθη πολύ τό 1964 καί σχεδόν ἐξηφανίσθη τό 1965. Συνεπεία τούτων, αἱ δημόσιαι ἐπενδύσεις ἠναγκάσθησαν οὕτω νά μειωθοῦν τό 1965, καί τόσον κατά τό 1964 ὅσον καί κατά τό 1965 ἐχρηματοδοτήθησαν κατά ἕνα συνεχῶς

αὐξανόμενον ποσοστόν μέ βραχυχρόνια δάνεια».

Στή συνέχεια τῆς ἐκθέσεως, ὑποδεικνύονται τά μέτρα πού θά ὄφειλε νά ἐφαρμόσει ἡ ἑλληνική Κυβέρνηση, προκειμένου νά ἀποκατασταθεῖ ἡ ἰσορροπία στόν οἰκονομικό καί ἰδιαίτερα στό δημοσιονομικό τομέα, καί, τελικά, ἐπισημαίνονται τά ἀκόλουθα:

«Ὅπως ἀπέδειξεν ἡ πεῖρα τῶν τελευταίων δύο ἐτῶν, δέν εἶναι δυνατόν κανείς νά ἐπιτύχῃ τήν ὀρθήν ἐπίλυσιν ἀμέσων προβλημάτων οὔτε τήν διαρθρωτικήν τοιαύτην μιᾶς χώρας, χωρίς μίαν συνεπῆ οἰκονομικήν πολιτικήν. Ἡ διακήρυξις μιᾶς τοιαύτης πολιτικῆς καί τῶν μέσων διά τήν ἐπίτευξίν της καθίσταται ἐπείγουσα. Εἶναι ἰδιαιτέρως ἀπαραίτητον νά καθορίσῃ κανείς εὐκρινῶς τόν προσανατολισμόν τόν ὁποῖον πρέπει νά ἔχῃ ἡ χώρα εἰς τόν γεωργικόν τομέα καί νά ἐξασφαλισθοῦν ὅλαι αἱ δυνατότητες ὅσον ἀφορᾶ τήν πολιτικήν τῶν τιμῶν ἀσφαλείας, ἐπιδοτήσεων κ.λ.π., οὕτως ὥστε τά μέτρα αὐτά πραγματικῶς νά ἐπιτύχουν τούς στόχους τούς ὁποίους θέτει ἡ Κυβέρνησις. Ἡ προετοιμασία διά τήν δημιουργίαν νέων μεγάλων βιομηχανικῶν ἔργων θά πρέπει νά ἐπιταχυνθῇ καί ἡ νέα Τράπεζα Βιομηχανικῆς Ἀναπτύξεως θά πρέπει νά ἀφοσιωθῇ εἰς τήν ὑποβοήθησιν τῆς πραγματοποιήσεως νέων μεγάλων μονάδων καί ἐν ἀνάγκη νά ἀναλάβῃ τήν ἵδρυσίν των ἡ ἰδία.

Ἡ προσπάθεια ἐπαναφορᾶς τῆς οἰκονομικῆς σταθερότητος δέν σημαίνει ὅτι ὁπωσδήποτε θά ἔχῃ ὡς ἀποτέλεσμα καί τήν ἄμεσον ἐξάλειψιν τοῦ ἐλλείμματος τοῦ ἰσοζυγίου πληρωμῶν, τό ὁποῖον κατά πᾶσαν πιθανότητα θά παρουσιάσῃ ἔλλειμμα τό 1966. Δεδομένου ὅτι τό ἐπίπεδον τῶν συναλλαγματικῶν ἀποθεμάτων ἐμειώθη σημαντικῶς κατά τά τελευταῖα ἔτη, εἶναι εὐκταῖον ὅπως ἡ Ἑλλάς ἐπιτύχῃ τήν βοήθειαν τῶν εὐρωπαϊκῶν καί διεθνῶν νομισματικῶν ἱδρυμάτων. Μακροπροθέσμως ἡ ἀνάπτυξις τῆς χώρας θά ἀπαιτήσῃ μίαν εἰσροήν ξένων κεφαλαίων. Ἡ εἰσροή τῶν ἰδιωτικῶν κεφαλαίων ηὐξήθη σημαντικῶς κατά τά τελευταῖα ἔτη. Ἡ περαιτέρω αὔξησίς των κατά τά προσεχῆ ἔτη θά εἶναι ἴσως περισσότερον προβληματική. Ὅσον ἀφορᾷ τά κρατικά κεφάλαια ἐκτός ἀπό τάς πιστώσεις τῆς Εὐρωπαϊκῆς Τραπέζης Ἐπενδύσεων, ἡ Ἑλλάς θά δυνηθῇ νά προσφύγῃ ἐπίσης εἰς τήν Διεθνῆ Τράπεζαν Ἀναπτύξεως, καί δύναται νά ἐλπίζεται ἐπίσης ὅτι τό Κονσόρτσιουμ διά τήν βοήθειαν πρός τήν Ἑλλάδα, τό ὁποῖον συνεστήθη τό 1962 ὑπό τήν αἰγίδα τοῦ ΟΟΣΑ, θά συμβάλῃ εἰς τήν αὔξησιν τῆς εἰσροῆς πόρων ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ»[156].

13 ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ 1966

Ὁ Π. Κανελλόπουλος, σέ ὁμιλία του στίς Σέρρες μέ τήν εὐκαιρία τοῦ ἑορτασμοῦ τῶν 10 χρόνων ἀπό τή σύσταση τῆς ΕΡΕ, ἀναφέρεται ἐκτενῶς στήν προσωπικότητα καί τό ἔργο τοῦ Κ. Καραμανλῆ. Μεταξύ ἄλλων, ὁ ἀρχηγός τῆς ΕΡΕ ἐπεσήμανε:

«Τήν συμπλήρωσιν δεκαετίας ἀπό τόν καιρό πού ἱδρύθη ἡ ΕΡΕ, ἐθεώρησα καθῆκον μου νά τήν ἑορτάσω μαζί σας. Ἀπό τήν ἰδικήν σας γῆ — καί ἀπό τήν ἰδική σας ψυχή — προῆλθεν ὁ ἱδρυτής τῆς ΕΡΕ, τέκνον Μακεδονομάχου Ἀκρίτα, ὁ Κωνσταντῖνος Καραμανλῆς. Ὅτι τό κεντρικώτερον — ἀλλά καί ἀκραῖον — τμῆμα τῆς Μακεδονίας, ὅπου διασταυρώνονται γηγενεῖς Ἕλληνες μέ σχεδόν ἰσοδύναμον λαϊκόν στοιχεῖον ἀπό τάς χαμένας πατρίδας τῆς Ἀνατολῆς, ἔδωσεν εἰς τήν Ἑλλάδα τόν πρωθυπουργόν, πού εἶχε τήν μακροτέραν θητείαν εἰς τό ὑψηλόν τοῦτο ἀξίωμα, εἶναι συμβολικόν. Τόν συμβολισμόν αὐτόν αἰσθάνθηκα — ἐπιτρέψατέ μου νά ὁμιλήσω καί διά τόν ἑαυτόν μου — ἰδιαιτέρως ἐγώ, ὁ ὁποῖος, ἄν καί προέρχομαι ἀπό τήν Παλαιάν Ἑλλάδα, εἶχα πάντοτε ἐπιβάλει εἰς τό βλέμμα μου — καί εἰς τά βήματά μου — νά κατευθύνωνται πρός τάς «ἄκρας» τῆς ἑλληνικῆς γῆς.

Ὁ Κωνσταντῖνος Καραμανλῆς θά ἔπρεπε νά εἶναι —παρά τήν πικρίαν του, ὅταν ἔχασε τήν πλειοψηφίαν τοῦ λαοῦ καί ἀπεχώρησεν ἀπό τήν ἡγεσίαν τῆς ΕΡΕ καί ἀπό τήν Ἑλλάδα — ὁ εὐτυχέστερος τῶν Ἑλλήνων ἡγετῶν, ἐάν δέν ἔβλεπε τό ἔργον του νά καταστρέφεται. Τό ὅτι ἔπεσε, αὐτό — ὕστερα ἀπό τήν πρώτην στιγμιαίαν πικρίαν — θά ἔπρεπε νά τό θεωρήσῃ φυσικόν. Ὀκτώ χρόνια, εἰς τάς δημοκρατίας, εἶναι πολλά. Εἶναι κατόρθωμα πού ὀφείλεται εἰς τόν ἴδιον τόν Καραμανλῆ ἀλλά καί εἰς τόν λαόν. Ἡ δημοκρατία ἔχει τόσα πλεονεκτήματα, ὥστε εἶναι ἀνάγκη νά θεωρήσωμεν εὐεργετικόν καί τό μειονέκτημα τοῦ κόρου, πού προκαλεῖ εἰς τόν λαόν ἡ μεγάλη χρονική διάρκεια τῆς ἐξουσίας ἑνός προσώπου καί τοῦ αὐτοῦ κόμματος. Καί εἶναι πράγματι εὐεργετικόν τό μειονέκτημα τοῦτο. Στερεώνει τήν δημοκρατίαν, τό ἄριστον τῶν πολιτευμάτων πού ἐξεπέρασε τά διόμισυ χιλιάδες χρόνια, ἀλλά καί τό μᾶλλον εὐαίσθητον. Εἶναι ἐξ ἴσου αἰωνία ἡ δημοκρατία ὅσον καί ἡ Ἑλλάς πού τήν ἐγέννησε. Διά νά ἀποτρέπεται ὁ κίνδυνος τῆς ἀνατροπῆς της, χρειάζεται ἡ ἀλλαγή τῶν προσώπων καί τῶν κομμάτων πού καλοῦνται εἰς τήν διακυβέρνησιν τῆς χώρας. Καί εἶναι πρός τιμήν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ὅτι δέν ἀπεφάσισε τήν ἀλλαγήν, εἰς τήν περίπτωσιν τοῦ Καραμανλῆ, παρά μόνον ἀφοῦ τόν ἀφῆκε νά κυβερνήσῃ ὀκτώ χρόνια.

Τό κακόν, λοιπόν, δέν ἦτο αὐτό. Ἡ δικαιολογημένη πικρία τοῦ Κωνσταντίνου Καραμανλῆ ὀφείλεται εἰς τό γεγονός ὅτι, μετά τήν ἀναπόφευκτον ἀλλαγήν, εἶδε τό ἔργον του — ἔργον πού συνεδέθη μέ μεγάλον μόχθον — νά καταστρέφεται. Ὅταν, τήν νύκτα τῆς 16ης πρός τήν 17ην Φεβρουαρίου τοῦ 1964, κατεδείχθη ἡ μεγάλη ἐκλογική νίκη τῆς Ἑνώσεως Κέντρου, σᾶς βεβαιῶ, φίλοι, ὅτι ηὐχήθην εἰλικρινῶς νά ἀποβῇ τοῦτο πρός ὄφελος τοῦ τόπου. Ἤλπιζα ὅτι — παρά τά ἀλόγιστα συνθήματα τοῦ Ἀνενδότου Ἀγῶνος — ἡ Ἕνωσις Κέντρου, ἀνερχομένη εἰς τήν ἐξουσίαν μέ τήν πρωτοφανῆ δύναμιν τοῦ 53% τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, θά συνησθάνετο τάς εὐθύνας της. Ἀλλά ἡ εὐχή καί ἡ ἐλπίς μου διεψεύσθησαν. Ἡ Ἕνωσις Κέντρου, ἀνίκανη νά προσθέσῃ τό παραμικρόν εἰς τό οἰκοδόμημα πού εἶχεν ἀνεγερθῇ κατά τήν ὀκταετίαν, ἐθεώρησεν ὡς μοναδικήν ἀποστολήν της νά ἀντιπολιτευθῇ καί ὡς Κυβέρνησις τήν ΕΡΕ, νά διαβάλῃ τό ἐπιτελεσθέν ἔργον καί νά γκρεμίσῃ τό οἰκοδόμημα».

Καί ὁ Π. Κανελλόπουλος ὑπογράμμισε ἀκόμη:

«Εὐτυχῶς διά τήν Ἑλλάδα, ὑπάρχει ἕνα κόμμα ὅπως ἡ ΕΡΕ. Πρέπει νά εἶναι ὑπερήφανος ὁ Κωνσταντῖνος Καρα-

μανλῆς, διότι τήν ἵδρυσεν ἤ — ὀρθότερον — διότι κατώρθωσε νά ἀναβαπτίση καί νά διευρύνη τήν παράταξιν τοῦ Ἑλληνικοῦ Συναγερμοῦ πού, χωρίς τήν πρᾶξιν τῆς 4ης Ἰανουαρίου τοῦ 1956, θά εἶχε μαραθῆ καί ἀποσυντεθῆ. Καί πρέπει νά εἶναι ὑπερήφανος ὁ Καραμανλῆς ὄχι μόνον διά τό μέγα ἔργον πού ἐπετέλεσε κατά τήν ὀκταετίαν, ἔργον που, εἰς τόν οἰκονομικόν τομέα, ὑπῆρξε τόσον ἰσχυρόν, ὥστε, παρά τήν διαλυτικήν πολιτικήν τῆς Κυβερνήσεως τοῦ Κέντρου, τήν κλονισθεῖσαν οἰκονομίαν, προεφύλαξαν ἀπό τήν πλήρη κατάρρευσιν τά γερά θεμέλια πού ἐτέθησαν τότε. Πρέπει νά εἶναι ὑπερήφανος καί διότι ἡ ἱδρυθεῖσα ὑπ' αὐτοῦ ΕΡΕ, μετά τήν πτῶσιν της ἀπό τήν ἐξουσίαν, κατώρθωσε καί ὡς μειοψηφία εἰς τήν Βουλήν νά συμβάλη ἀποφασιστικά εἰς τήν σωτηρίαν τοῦ τόπου».

16 ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ 1966

Μέ τήν εὐκαιρία τῆς συμπληρώσεως δύο ἐτῶν ἀπό τήν ἐκλογική ἐπικράτηση τῆς ΕΚ, ὁ Γ. Παπανδρέου ὀργανώνει πολυπληθή συγκέντρωση στήν πλατεία Κλαυθμῶνος μέ εὐρεία συμμετοχή καί τῶν ὀπαδῶν τῆς ΕΔΑ.

Ὁ ἀρχηγός τῆς ΕΚ καταγγέλλει, ἐκ νέου, τόν βασιλέα γιά «κατάχρησιν δικαιώματος» καί ἐπαναλαμβάνει τό ἐπιτακτικό αἴτημά του γιά τήν ἄμεση προσφυγή σέ ἐκλογές, ὡς μόνου μέσου γιά τήν ἀποκατάσταση τῆς ὁμαλῆς λειτουργίας τοῦ πολιτεύματος.

ΤΕΛΗ ΜΑΡΤΙΟΥ - ΑΡΧΕΣ ΑΠΡΙΛΙΟΥ 1966

Στήν ἐπάνοδό του ἀπό τά νησιά Μπαχάμες, ὅπου ἔκαμε ταξίδι αὐστηρά ἰδιωτικοῦ χαρακτήρα, ὁ Κ. Καραμανλῆς παραμένει γιά ἕνα περίπου δεκαήμερο στή Νέα Ὑόρκη. Ἡ παραμονή του στήν ἀμερικανική μεγαλούπολη ἔδωσε τήν ἀφορμή σέ ἐκδηλώσεις φιλίας καί ἀφοσιώσεως τῶν ἐκπροσώπων τῆς ἑλληνικῆς ὁμογένειας καί ἰδιαίτερου ἐνδιαφέροντος ἀμερικανικῶν πολιτικῶν, δημοσιογραφικῶν καί οἰκονομικῶν κύκλων. Τήν ἐκδήλωση τῶν ζωηρῶν φιλικῶν αἰσθημάτων πρός τό πρόσωπο τοῦ Κ. Καραμανλῆ καί τῆς προσδοκίας γιά τήν ταχύτερη ἐπάνοδό του στήν ἐνεργό πολιτική ἐπισφράγισε ὁ ἀρχιεπίσκοπος Ἰάκωβος, ὅταν, στήν ἐπίσημη δοξολογία γιά τήν 25ην Μαρτίου στόν καθεδρικό ναό τῆς Ἁγίας Τριάδος, ἐξῆρε τή μεγαλειώδη πρόοδο πού συντελέστηκε στή διάρκεια τῆς διακυβερνήσεώς του καί χαρακτήρισε τήν Ὀκταετία ἔνδοξη καί τό ἔργο πού ἐπιτελέστηκε λαμπρό, καταπληκτικό καί ἱστορικό.

Ζωηρό ἐνδιαφέρον ἐκδηλώθηκε καί ἀπό τούς ἰθύνοντες οἰκονομικούς, χρηματιστηριακούς καί τραπεζικούς κύκλους τῆς Νέας Ὑόρκης, οἱ ὁποῖοι εἶχαν τήν εὐκαιρία νά ἐπικροτήσουν τίς ἀπόψεις του Ἕλληνα πολιτικοῦ γιά τόν τρόπο ἀντιμετωπίσεως τοῦ ἑλληνικοῦ οἰκονομικοῦ προβλήματος καί τά μέτρα θεραπείας τῆς καταστάσεως στήν Ἑλλάδα. Σύμφωνα μέ τίς ὑπάρχουσες πληροφορίες, οἱ διαβεβαιώσεις τοῦ Κ. Καραμανλῆ γιά τό ἀκλόνητο τῆς ἑλληνικῆς πίστεως καί τήν ἀνάγκη συνεχίσεως τῶν ἔργων προορίζονταν νά συμβάλουν θετικά στή χρηματοδότηση ἀπό τό ἐξωτερικό καί κυρίως στήν ἐπέκταση τῶν ξένων ἐπενδύσεων. Γενικότερα, ὁ Κ. Καραμανλῆς δέν παρέλειψε, στίς συναντήσεις του μέ ἑλληνικές ἤ ξένες προσωπικότητες, νά ὑπογραμμίζει ὅτι κάθε στιγμή ἀποβαίνει ἄκαρπη, ἐφόσον δέν συμβάλλει στήν παραγωγική ἀνάπτυξη τῆς χώρας, καί νά τονίζει τήν ἀνάγκη γιά τήν ταχύτερη δυνατή ἀξιοποίηση τῶν οἰκονομικῶν δυνάμεων τοῦ ἐσωτερικοῦ καί τοῦ ἐξωτερικοῦ, καί γιά μιά νέα ἀναπτυξιακή προσπάθεια· ἐνόψει, εἰδικότερα, καί τῆς ἐπιδιωκόμενης ἰσότιμης εἰσόδου τῆς Ἑλλάδος στήν ΕΟΚ.

Ἡ διέλευση καί οἱ ἐπαφές τοῦ Κ. Καραμανλῆ στή Νέα Ὑόρκη ἔδωσαν ἀφορμή σέ νέες εἰκασίες γιά τήν ἐνδεχόμενη ἐπάνοδό του στήν Ἑλλάδα. Σύμφωνα μέ δημοσιογραφικές πληροφορίες, ὁ πρώην πρωθυπουργός δήλωσε στή διάρκεια προγεύματος, πού δόθηκε πρός τιμή του ἀπό τόν ἀρχιεπίσκοπο Ἰάκωβο, ὅτι *«ἐάν ἡ Ἑλλάς μέ χρειασθῆ, δέν θά ἀρνηθῶ τάς ὑπηρεσίας μου»*, χωρίς ὅμως νά προσδιορίσει περισσότερο τίς σκέψεις καί τίς προθέσεις του. Ἀντίθετα, ἔσπευσε παράλληλα νά τονίσει ὅτι ἡ χώρα δέν πρέπει νά στηρίζεται σέ ὁποιοδήποτε πρόσωπο ἀλλά στόν εὐρύτερο πολιτικό καί πατριωτικό κόσμο. Δέν παρέλειψε ἀκόμη νά ὑπογραμμίσει τήν ἀνάγκη γιά ἐθνική ἑνότητα καί πολιτική σταθερότητα, καί νά καυτηριάσει τήν ἐθνοκτόνο διχόνοια. Σέ δημοσίευμα τῆς ἐφημερίδας «New York Times» ὑπογραμμιζόταν ἡ ἐπιγραμματική ἀποστροφή τοῦ Κ. Καραμανλῆ σέ ἀπάντηση τῶν ἐκκλήσεων γιά ἐπάνοδό του: *«Ἐφ' ὅσον δέν πιστεύω ὅτι ἔχω ἀποστολήν, καί ἐάν ὅλοι οἱ Ἕλληνες μέ καλέσουν, δέν πρόκειται νά ἐπιστρέψω»*. Γενικά, στά ἐπίμονα ἐρωτήματα τῶν ἐκπροσώπων τοῦ ἑλληνικοῦ καί τοῦ ξένου τύπου, ὁ Κ. Καραμανλῆς ἀρνήθηκε νά κάμει ἄλλες δηλώσεις πάνω στό ἐνδεχόμενο τῆς ἐπανόδου του στήν ἐνεργό πολιτική καί ὑπογράμμισε τόν αὐστηρά ἰδιωτικό χαρακτήρα τοῦ ταξιδιοῦ του στίς Ἡνωμένες Πολιτεῖες[157].

Στή διάρκεια τῆς παραμονῆς του στή Νέα Ὑόρκη, ὁ Κ. Καραμανλῆς εἶχε τήν εὐκαιρία νά ἐκφράσει τίς ἀνησυχίες του γιά τίς ἐξελίξεις πού μοιραῖα ἐπηρεάζουν τίς μικρές χῶρες καί ἰδίως τήν Ἑλλάδα, ἡ ὁποία ἔχει νά ἀντιμετωπίσει ραδιουργίες, ἀντιξοότητες καί παρανοήσεις. Ἡ ἔκφραση τῶν ἀνησυχιῶν αὐτῶν τοῦ Κ. Καραμανλῆ συνεχόταν, ὡς ἕνα τουλάχιστο βαθμό, καί μέ τήν ἐνδοσυμμαχική κρίση, ἀπότοκη τῆς ἀποφάσεως τοῦ Ντέ Γκώλ νά καταλυθεῖ στήν πράξη τό καθεστώς τῆς συναρθρώσεως τῶν ἀμυντικῶν δυνάμεων τῆς Ἀτλαντικῆς Συμμαχίας[158].

Στίς γενικότερες ἐντυπώσεις του ἀπό τό ταξίδι

στίς Ἡνωμένες Πολιτείες, ἀλλά καί στίς ἀνησυχίες γιά τήν κρίση στούς κόλπους τῆς συμμαχίας, ὁ Κ. Καραμανλῆς ἀναφέρεται σέ ἐπιστολή του πρός τόν Ε. Ἀβέρωφ, στίς 6 Ἀπριλίου:

«Τό ταξίδι μου καλό. Τό πρῶτο μέρος μοῦ προσέφερε πραγματικήν ἀνάπαυσιν. Τό δεύτερο συγκινήσεις, μολονότι ἔκαμα ὅ,τι μποροῦσα γιά νά περάσω ἀπαρατήρητος ἀπό τήν Ἀμερική. Θά ἠμποροῦσα, ὅπως διεπίστωσα, νά ἀπασχολήσω τή διεθνῆ κοινή γνώμη, ἐάν τό ἤθελα. Δέν τό ἔκαμα καί διότι μ' ἐνοχλεῖ ὁ θόρυβος, ἀλλά καί διότι δέν ὑπῆρχε σκοπιμότης πρός τοῦτο. Πάντως μέ τήν εὐκαιρία αὐτή ἔκαμα δύο δυσάρεστες διαπιστώσεις. Πρῶτον ὅτι ἐκτιμῶμαι περισσότερον στό ἐξωτερικό ἀπ' ὅ,τι στήν Ἑλλάδα. Καί δεύτερον ὅτι γιά νά προκόψουν οἱ Ἕλληνες πρέπει νά ἀπομακρύνωνται ἀπό τόν τόπο τους.

Στίς ἀτυχίες πού ἔπληξαν τόν τελευταῖο καιρό τή χώρα μας, προστίθεται καί ἡ κρίσις τοῦ ΝΑΤΟ. Δέν γνωρίζω πῶς θά ἐξελιχθῆ. Ὁπωσδήποτε ὅμως θά μειώση τήν ἀσφάλεια τῆς χώρας μας περισσότερον οἱασδήποτε ἄλλης»[159].

10 ΑΠΡΙΛΙΟΥ 1966

Μέ ἀφετηρία τή διαχείριση τοῦ ἐθνικοῦ θέματος τῆς Κύπρου ἐκδηλώνεται σοβαρή ἐνδοκυβερνητική κρίση. Ὁ ὑπουργός τῶν Ἐξωτερικῶν, Ἡλίας Τσιριμῶκος, ἔκδηλα ἀντίθετος στήν ἀντίληψη τοῦ πρωθυπουργοῦ καί τοῦ ὑπουργοῦ Ἐθνικῆς Ἀμύνης, Στ. Κωστόπουλου, γιά τήν ἀνάγκη ἐνισχύσεως τοῦ ρόλου τοῦ «ἐθνικοῦ κέντρου» ἔναντι τῆς Κυβερνήσεως τῆς Λευκωσίας, ὑποβάλλει τήν παραίτησή του καί αἴρει, ἀπό κοινοῦ μέ δύο βουλευτές φίλους του, τήν ἐμπιστοσύνη πρός τήν Κυβέρνηση. Τό κενό πού θά προκύψει γιά τήν κυβερνητική πλειοψηφία θά καλυφθεῖ μέ τήν προσχώρηση στήν κυβερνητική παράταξη δύο ἀκόμη βουλευτῶν τῆς ΕΚ.

Ὁ χειρισμός, πράγματι, τοῦ ἐθνικοῦ θέματος ἀπό τήν Κυβέρνηση Στεφανοπούλου εἶχε ἐνωρίς συνδυαστεῖ μέ τήν ἔκδηλη προσπάθεια γιά τήν ἐνίσχυση τῆς ἑλλαδικῆς στρατιωτικῆς παρουσίας στή Μεγαλόνησο μέ τήν ἀνάθεση στό Γ. Γρίβα τῆς διοικήσεως τῆς Ἐθνοφρουρᾶς, ὄχι μόνο σέ περίοδο πολέμου, ἀλλά καί εἰρήνης. Τό γεγονός αὐτό εἶχε καταλήξει νά ἐντείνει τή δυσπιστία στίς σχέσεις μεταξύ Ἀθηνῶν καί Λευκωσίας, ἡ ὁποία ἀργότερα θά κορυφωθεῖ μέ τήν ἄφιξη στήν Κύπρο σημαντικῆς παραγγελίας τσεχοσλοβακικῶν ὅπλων. Ἡ πρωτοβουλία αὐτή θά ἀποδοθεῖ στήν πρόθεση τοῦ προέδρου Μακαρίου νά δημιουργήσει παραστρατιωτική δύναμη προορισμένη νά ἀντισταθμίσει τήν παρουσία τῆς Ἐθνοφρουρᾶς.

Ἡ τακτική αὐτή τῆς Κυβερνήσεως εἶχε συνδυαστεῖ μέ τήν ἀναζήτηση μιᾶς μορφῆς «ἑνώσεως» ἔναντι περιορισμένης ἐκτάσεως ἐδαφικῶν ἀνταλλαγμάτων στήν Τουρκία. Τελικά, οἱ προσπάθειές της, μολονότι θά δοθεῖ ἡ ἐντύπωση ὅτι προσεγγίζουν σέ θετικό ἀποτέλεσμα —μετά ἰδιαίτερα τή συνάντηση Τούμπα-Τσαγλαγιανκίλ, τό Δεκέμβριο τοῦ 1966, δέν θά ἔχουν συγκεκριμένη ἔκβαση. Κάθε σχετική πρωτοβουλία θά ἐξακολουθήσει, ἐκτός τῶν ἄλλων, νά προσκρούει στή σταθερή ἄρνηση τοῦ προέδρου Μακαρίου νά δεχτεῖ ὁποιασδήποτε μορφῆς ἐδαφική παραχώρηση πρός τήν Τουρκία.

Τήν ἔκταση τοῦ ἀδιεξόδου, στό ὁποῖο εἶχε περιέλθει τό ἐθνικό ζήτημα τῆς Κύπρου, καθώς καί τούς σοβαρούς κινδύνους πού συνεπαγόταν, ἐπισημαίνει, τήν ἴδια περίοδο, ὁ Κ. Καραμανλῆς σέ ἐπιστολή του πρός τόν Ε. Ἀβέρωφ:

«Ἐκπλήσσομαι διότι οἱ Ἕλληνες, παρά τήν κτηθεῖσαν πεῖραν, ἐξακολουθοῦν νά παίζουν μέ τό Κυπριακό. Καί παίζουν σέ μιά στιγμή πού θά ἔπρεπε νά σοβαρευτοῦν, δεδομένου ὅτι οὐδέποτε κατά τήν γνώμη μου εὑρέθημεν πλησιέστερα πρός τόν κίνδυνον.

Γνωρίζεις τίς ἀντιλήψεις μου ἐπί τοῦ θέματος. Πιστεύω ὅτι ἡ ἀνακίνησίς του ὑπῆρξεν μέγα σφάλμα, δεδομένου ὅτι μετά τήν ἀνεξαρτησίαν θά ἐφθάναμε ἀβιάστως εἰς τήν Ἕνωσιν, ἐάν ἐδημιουργούσαμε ἐν τῷ μεταξύ, ὅπως ὑπέδειξα, τίς ἀπαραίτητες διπλωματικές καί ψυχολογικές προϋποθέσεις. Καί θά ἐφθάναμε ὄχι τόσον διότι θά ἀνεγνωρίζετο τό δίκαιόν μας, ὅσον διότι θά ἐγένετο ἀντιληπτόν — καί νομίζω ὅτι ἐγένετο ἤδη — ὅτι ἡ λύσις τῆς Ἑνώσεως ἀνταποκρίνεται εἰς τά συμφέροντα ὅλων τῶν ἐνδιαφερομένων.

Καί δέν ἀρκεῖ ὅτι τό ἀνεκίνησαν κακῶς. Το ἐχειρίσθησαν κατά τρόπον τόσον ἀνόητον, ὥστε ὄχι μόνον νά μήν προωθήσουν τό θέμα, ἀλλά νά τό περιαγάγουν εἰς τό σημερινόν δραματικόν ἀδιέξοδον. Φοβοῦμαι ὅτι ἐάν αἱ Ἀθῆναι δέν ἐπιδείξουν σοβαρότητα καί θάρρος, ἠμπορεῖ νά φθάσωμε σέ συμφορά.

Στή Ν. Ὑόρκη ἐζήτησε νά μέ ἐπισκεφθῆ ὁ ἀντιπρόσωπος τῆς Τουρκίας στόν ΟΗΕ, γιά νά μοῦ πῆ ὡρισμένες σκέψεις του γιά τό Κυπριακό. Ἠρνήθην, μέ τό ἐπιχείρημα ὅτι οὔτε ἁρμοδιότητα οὔτε ἐνημέρωσιν εἶχα ἐπί τοῦ θέματος. Ἐπανῆλθε ἐπί τῆς αἰτήσεώς του μέ τήν διευκρίνησιν ὅτι βλέπει ἐντός τῆς ἀνοίξεως τουρκικήν ἐπίθεσιν κατά τῆς Ἑλλάδος, ἐάν ἐν τῷ μεταξύ δέν ἀρχίση ὁ διάλογος καί ἐθεώρησεν καθῆκον του νά μέ ἐνημερώση μέ τήν ἐλπίδα ὅτι θά ἠδυνάμην νά συμβάλω στήν ἀποτροπήν τοῦ κινδύνου.

Ἠρνήθην καί πάλιν μέ τήν παρατήρησιν ὅτι μολονότι ἐκτιμῶ τό γεγονός ὅτι μέ ἐσκέφθη, θεωρῶ περίεργον ἄν ὄχι ὕποπτον τήν ἀποκάλυψιν τῶν προθέσεων τῆς Κυβερνήσεώς του. Εἰς τοῦτο ἀπήντησε ὅτι

ἀντιλαμβάνεται τήν ἀντίδρασίν μου, ἀλλά ὅτι ἡ Τουρκία προειδοποιεῖ διότι ἀκριβῶς ἐπιθυμεῖ νά ἀποφύγη τήν βίαν, εἰς τήν ὁποίαν μοιραίως ὁδηγεῖται ἐκ τῶν πραγμάτων.

Δέν γνωρίζω πῶς πρέπει νά ἐκτιμηθῆ ἡ πρωτοβουλία τοῦ Τούρκου ἀντιπροσώπου, δεδομένου ὅτι δέν κατέχω τά σημερινά δεδομένα τοῦ θέματος. Ἠμπορεῖ νά εἶναι πόλεμος νεύρων, ἠμπορεῖ ὅμως νά ἐπιβεβαιώνη τήν ὕπαρξιν οὐσιαστικοῦ κινδύνου. Ἡ λογική δέν ἀποκλείει τό δεύτερον. Ἡ Τουρκία εἶναι φυσικόν νά ἐπείγεται νά τερματίση τήν ἐκκρεμότητα, ἡ παράτασις τῆς ὁποίας ἀποβαίνει εἰς βάρος της καί νά τό ἐπιδιώξη βιαίως ἄν δέν τό ἐπιτύχη εἰρηνικῶς.

Εἰς τοῦτο, πού ἀσφαλῶς εἶναι μέσα εἰς τάς προθέσεις της, ἠμπορεῖ νά παρασυρθῆ καί ἀπό τίς ἄθλιες ἑλληνοκυπριακές διενέξεις καθώς καί ἀπό τήν κρίσιν τοῦ ΝΑΤΟ.

Τά ἀνωτέρω τά κατέστησα γνωστά εἰς τόν πρεσβευτήν Λιάτην καί Παλαμᾶν μέ τήν παράκλησιν νά τά διαβιβάσουν εἰς τάς Ἀθήνας. Ἀμφότεροι μοῦ ἄφησαν τήν ἐντύπωσιν ὅτι ἡ Κυβέρνησις γνωρίζει περίπου τάς ἀπειλάς τῶν Τούρκων ἀλλά ὅτι δέν τάς θεωρεῖ σοβαράς. Ἠμπορεῖ νά ἔχη δίκαιον. Ἂν ὅμως κάμη κακήν ἐκτίμησιν τῆς καταστάσεως; Ἡ ἀσφάλεια τοῦ ἔθνους δέν εἶναι ἀπό τά πράγματα πού μπορεῖ νά παίζεται κορώνα-γράμματα. Ἂν δέν ἠμποροῦν — καί δέν καταλαβαίνω γιατί — διά τῆς ἐνάρξεως κάποιου διαλόγου νά ἀποτρέψουν τόν κίνδυνο καί νά κερδίσουν χρόνο, θά πρέπει τουλάχιστον νά τερματίσουν τάς ἀσχημίας γύρω ἀπό τό Κυπριακό, πού καί διεθνῶς μᾶς γελοιοποιοῦν καί ἐνθαρρύνουν τάς προθέσεις τῶν Τούρκων.

Εἶδα ὅτι ὁ Μακάριος ἐπικαλεῖται ἤδη πίεσιν γιά τήν ὑπογραφήν τῶν συμφωνιῶν. Νομίζω ὅτι δέν ἠμπορεῖ νά μείνη ἀναπάντητος αὐτός ὁ ἰσχυρισμός. Γνωρίζεις τά γεγονότα καί ἔχεις καί κείμενα.

Ἀγανακτῶ μέ τή σκέψη ὅτι καί μετά τή δικαίωση τῆς πολιτικῆς μας ἀναγκαζόμεθα ν' ἀπολογούμεθα ἀντί νά κατηγοροῦμεν. Ἀπό τόν Φεβρουάριον τοῦ 1964 τούς προειδοποίησα γιά τήν περιπέτειαν. Καί ἔκαμαν τά ἀντίθετα ἐκείνων τά ὁποῖα ἔπρεπε νά κάμουν»[160].

10 ΜΑΪΟΥ 1966

Ἐγκαινιάζεται ἀπό τό βασιλέα ἡ λειτουργία τοῦ διυλιστηρίου πετρελαίων τῆς «ΕΣΣΟ-Πάπας» στή Θεσσαλονίκη. Στή διάρκεια τῶν ἀμέσως ἑπόμενων μηνῶν προβλέπεται ἡ ἔναρξη τῆς λειτουργίας καί τῶν ὑπόλοιπων μονάδων τοῦ βιομηχανικοῦ αὐτοῦ συγκροτήματος, πού ἀντιπροσωπεύει συνολική ἐπένδυση 200 ἑκατ. δολλαρίων.

Στή διάρκεια τῆς τελετῆς ἔλαβε τό λόγο καί ὁ ἐκπρόσωπος τῆς ΕΡΕ, Π. Παπαληγούρας, ὁ ὁποῖος χαρακτήρισε τήν ἵδρυση τοῦ βιομηχανικοῦ συμπλέγματος «ΕΣΣΟ-Πάπας» ὀρόσημο καί ὑπογράμμισε τή σημασία τῆς ἀποφάσεως τοῦ Κ. Καραμανλῆ νά συνομολογήσει, ὡς πρωθυπουργός, τή σχετική σύμβαση.

10 ΜΑΪΟΥ 1966

Σέ βαρυσήμαντη ἐπιστολή πού ἀπευθύνει στόν Κ. Τσάτσο, ὁ Κ. Καραμανλῆς ἀναλύει τίς σκέψεις καί τά αἰσθήματά του γιά τήν πορεία τῶν πολιτικῶν πραγμάτων στήν Ἑλλάδα:

«Ἀπό τά τελευταῖα γράμματά σου διαπιστώνω ὅτι συμμερίζεσαι καί ἐσύ τήν ἄποψιν ἐκείνων οἱ ὁποῖοι πιστεύουν ὅτι ἡ τύχη τοῦ τόπου μας εἶναι συνδεδεμένη μέ τήν ἐπάνοδόν μου στήν ἐνεργόν πολιτικήν. Ἡ ἀντίληψις αὐτή εἶναι πεπλανημένη καί προδίδει κακήν ἐκτίμησιν τοῦ οὐσιαστικοῦ προβλήματος τῆς χώρας, τό ὁποῖον, κατά τήν γνώμην μου, δέν εἶναι καί δέν πρέπει νά εἶναι, οὔτε πρόβλημα προσώπων, οὔτε πρόβλημα ἀριθμῶν. Εἶναι πρόβλημα πολιτεύματος καί προπαντός κλίματος.

Ἀπό τόν καιρό πού μπῆκα στήν πολιτική, ἐπιμόνως ὑποστηρίζω ὅτι ἡ Ἑλλάς δέν ἔχει παρά ἕνα πρόβλημα: τό πολιτικό. Καί ὅτι ἡ κακοδαιμονία τοῦ λαοῦ μας ὀφείλεται στήν νοσηρότητα τοῦ πολιτικοῦ μας κλίματος καί τήν ἀτελῆ ὀργάνωσιν τῆς δημοσίας μας ζωῆς.

Δέν νομίζω ὅτι ἔχω δυσκολία, ἀπευθυνόμενος πρός ἄνθρωπο ὁ ὁποῖος συνδυάζει τήν θεωρία μέ τήν πεῖρα στήν πολιτική, νά ἐξηγήσω γιατί τό πρόβλημα τό πολιτικό εἶναι πρωταρχικόν διά κάθε λαό καί γιατί, χωρίς τήν ἔγκαιρο καί ἐπιτυχῆ του ἀντιμετώπισιν, εἶναι ἀδύνατος ἡ προκοπή ἑνός ἔθνους.

Ἀπελπίζομαι καί ἀγανακτῶ, ὅταν σκέπτομαι ὅτι οἱ Ἕλληνες δέν κατενόησαν, ὕστερα ἀπό 140 ἐτῶν ἐλεύθερο βίο, τήν μεγάλη ἀλλά καί ἁπλῆ αὐτή ἀλήθεια. Καί εἶναι τοσούτω μᾶλλον ἀσυγχώρητοι, καθ' ὅσον διαθέτουν πλουσίαν πολιτικήν πεῖραν, λόγῳ ἀκριβῶς τῶν δοκιμασιῶν τάς ὁποίας ὑπέστησαν.

Ἀλλά πέραν τῆς ἑλληνικῆς, καί ἡ διεθνής ζωή ἐπιβεβαιώνει τήν ἀλήθειαν αὐτήν. Διότι ἡ διαφορά μεταξύ ἀνεπτυγμένων καί ὑποαναπτύκτων χωρῶν, δέν εἶναι παρά διαφορά πολιτικῆς ὡριμότητος, ἐν τελευταία ἀναλύσει. Ἀπόδειξιν τούτου ἀποτελεῖ τό γεγονός ὅτι χῶραι ἐστερημέναι φυσικοῦ πλούτου, ὅπως ἡ Γερμανία, ἡ Ἑλβετία, ἡ Αὐστρία, ἡ Ἀγγλία κ.λ.π., εὐημεροῦν, ἐνῶ ἄλλαι, διαθέτουσαι ἀπέραντον φυσικόν πλοῦτον, ὅπως ἡ Βραζιλία, ἡ Ἀργεντινή, ἡ Νιγηρία κ.λ.π. δυστυχοῦν, διότι, δι' ἔλλειψιν ἀκριβῶς πολιτικῆς ὡριμότητος, δέν δύνανται νά τόν ἀξιοποιήσουν. Ἀλλά θά μοῦ πῆς γιατί νά κάνωμε τίς συγκρίσεις αὐτές, ἀφοῦ ἔχουμε τίς δικές μας, πού εἶναι καί περισσότερον πρόχειρες καί περισσότερον παραστατικές. Τό 1944-52, μολονότι ἡ χώρα μας διέ-

Συνάντηση τοῦ προέδρου τῆς Κυπριακῆς Δημοκρατίας μέ τόν πρωθυπουργό Στ. Στεφανόπουλο.

θετε τόν πολύτιμον τίτλον τῆς ἀποφασιστικῆς της συμβολῆς εἰς τήν νίκην τοῦ ἐλευθέρου κόσμου, καί μολονότι ἐδέχθη βοήθειαν ὑπέρ τά 3 δισεκατομμύρια δολλάρια, ὀπισθοδρόμησε ἀπό πάσης ἀπόψεως ἀντί νά προοδεύση. Ἐνῶ μεταξύ 1953-63, ἄνευ βοηθείας καί σχεδόν μόνον μέ τά ἰδικά της μέσα, κατώρθωσε νά πραγματοποιήση πρόοδον ἡ ὁποία προεβάλλετο παγκοσμίως ὡς παράδειγμα καί ἡ ὁποία, ἐάν συνεχίζετο ἐπί τινα ἔτη, θά ἔδιδε ἱκανοποιητικήν καί ριζικήν λύσιν εἰς τά χρόνια προβλήματα πού βασανίζουν τόν λαόν μας. Ἡ χαρακτηριστική ἀλλά καί διδακτική αὐτή ἀντίθεσις ὀφείλεται εἰς τό γεγονός ὅτι ἡ μέν πρώτη περίοδος διηνύθη ἐν μέσω μιᾶς συνεχοῦς πολιτικῆς ἀνωμαλίας, ἡ δέ δευτέρα ὑπό συνθήκας πολιτικῆς σταθερότητος, κοινωνικῆς γαλήνης καί ἐθνικῆς ἀσφαλείας.

Θά σοῦ δώσω ἕνα ἄλλο παράδειγμα, γιά νά σοῦ δείξω πόσο ἀπέχουμε ἀπό τήν ὀρθήν ἐκτίμησιν τοῦ πολιτικοῦ μας προβλήματος. Εἰς τήν Ἑλλάδα, κάθε τόσο ἀναζητοῦμε ἕναν Μεσσία, γιά νά σώση τόν τόπο ἀπό τούς κινδύνους, τούς ὁποίους ἐμεῖς οἱ ἴδιοι, ἐν τῇ ἀφροσύνῃ μας, προκαλοῦμε. Καί νομίζω ὅτι αὐτό συμβαίνει καί εἰς τήν περίπτωσίν μου. Σκεφθήκατε ὅμως ποτέ γιατί ὅλαι αἱ προηγμέναι χῶραι κυβερνῶνται ἐπιτυχῶς ἀπό κοινούς ἀλλά πρακτικούς ἀνθρώπους, καί γιατί ἡ Ἑλλάς ἔχει ἀνάγκην ἀπό Μεσσίας;.. Ἡ ἐξήγησις εἶναι ὅτι ἐκεῖ μέν τό πολίτευμα, πού στηρίζεται σέ ἤμερα πολιτικά ἤθη, λειτουργεῖ ὁμαλῶς, ἐνῶ ἡ χώρα μας, ὅπως ξέρεις, ἀπό ἀπόψεως πολιτικῆς καί πολιτειακῆς διαρθρώσεως εἶναι ἀπέραντον καφενεῖον καί μάλιστα ἑλληνικόν. Καί ἐσκέφθησαν ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι πιστεύουν ὅτι ἡ τύχη τοῦ τόπου ἐξαρτᾶται ἀπό τήν ἐπάνοδόν μου, τί θά γίνῃ μετά δύο ἤ τρία χρόνια, πού εἴτε γιατί θά μέ βαρεθοῦν καί πάλι εἴτε γιατί θά ἀτυχήσω, θά χάσω τήν γοητείαν τοῦ Μεσσίου; Ἀλλά εἶναι δυνατόν νά ζήση μέ αἴσθημα ἀσφαλείας καί νά προκόψη ἕνα ἔθνος, ὅταν κάθε τόσο συνδέει τήν τύχην του μέ ὡρισμένο πρόσωπο, τό ὁποῖον καί δέν εἶναι δυνατόν νά εἶναι πάντοτε πρόχειρον, ἀλλά καί ὅταν εὑρεθῇ, φθείρεται ταχέως. Γιατί, ὅπως σοῦ ἔλεγα κάποτε, ἐμεῖς οἱ Ἕλληνες δημιουργοῦμε εἴδωλα, ὄχι γιά νά τά λατρεύωμε, ἀλλά γιά νά ἔχωμε τήν ἱκανοποίησιν νά τά γκρεμίζωμε.

Ἰδού, ἀγαπητέ μου, γιατί τό πολιτικό πρόβλημα τῆς χώρας μας εἶναι πολύ σοβαρώτερον ἀπό ὅ,τι συνήθως ἐν Ἑλλάδι τό ἀντιλαμβανόμεθα. Καί ἰδού γιατί ἡ σωτηρία καί ἡ προκοπή τοῦ τόπου, ἐξαρτᾶται περισσότερον ἀπό τήν συνειδητοποίησιν καί τήν ὀρθολογικήν ἀντιμετώπισιν τοῦ προβλήματος αὐτοῦ παρά ἀπό τήν ἐπάνοδόν μου.

Θά μέ ἐρωτήσης ἤδη, ὅπως εἶναι φυσικόν, εἰς τί συνίσταται κατά τήν γνώμην μου, τό πολιτικό μας πρόβλημα καί πῶς δύναται νά ἐπιλυθῇ.

Ὅπως γνωρίζεις, ἡ πολιτική ζωή τοῦ τόπου μας ἐξελίσσεται καί διαμορφώνεται ἐν μέσω μιᾶς συνεχοῦς ἀνωμαλίας. Οὐδεμία χώρα ἔζησε εἰς τόσον βραχύ διάστημα τόσο πολλά καί συνταρακτικά γεγονότα. Κινήματα, ἐπαναστάσεις, καθεστωτικαί μεταβολαί, δικτατορία, ἐμφύλιοι πόλεμοι καί, τέλος, ἀναρίθμητοι κρίσεις κυβερνητικαί συνθέτουν τήν εἰκόνα μιᾶς πολιτικῆς ζωῆς γιά τήν ὁποίαν ἀσφαλῶς δέν δικαιούμεθα νά εἴμεθα ὑπερήφανοι. Πολιτικῆς ζωῆς ἡ ὁποία ὄχι μόνον ἀνέστειλε τήν πρόοδον τῆς χώρας, ἀλλά πολλάκις ὡδήγησε καί εἰς ἐθνικάς συμφοράς.

Τά αἴτια τῆς μονίμου αὐτῆς ἀνωμαλίας εἶναι πολλά. Βασικώτερα ὅμως εἶναι, πρῶτον, ἡ ἔλλειψις πολιτεύματος προσηρμοσμένου εἰς τάς ἑλληνικάς συνθήκας, καί δεύτερον, ἡ συμπεριφορά τῶν φορέων τῆς πολιτικῆς μας ζωῆς. Δηλαδή τά πολιτικά μας ἤθη.

Καί ἔρχομαι ἤδη εἰς τό θέμα τοῦ πολιτεύματος, τό ὁποῖον θέτει τά πλαίσια ἐντός τῶν ὁποίων ἐκδηλώνεται ἡ δραστηριότης ἑνός ἔθνους. Γνωρίζεις τήν σημασίαν τήν ὁποίαν ἔχει γιά τήν γαλήνην καί τήν προκοπήν ἑνός λαοῦ, ἡ ἐπιλογή τοῦ καταλλήλου πολιτεύματος καί ἡ ὁμαλή καί ἀδιατάρακτος λειτουργία του. Γνωρίζεις, ἐπίσης, ὅτι δέν ὑπάρχει πολίτευμα ἰδανικόν. Εἶναι ὅμως ἀναμφισβήτητον ὅτι, γιά νά ἀποδώση ἕνα οἱονδήποτε πολίτευμα, θά πρέπει νά ἀνταποκρίνεται εἰς τάς ἰδιαιτέρας συνθήκας τῆς χώρας γιά τήν ὁποίαν προορίζεται. Ὁ Ἀριστοτέλης μάλιστα ὑποστηρίζει ὅτι ἐκτός τῶν κοινωνικῶν, οἰκονομικῶν καί πολιτιστικῶν συνθηκῶν, θά πρέπει γιά τήν περίπτωσιν αὐτήν νά λαμβάνωνται ὑπ' ὄψιν ἀκόμη καί αἱ κλιματολογικαί συνθῆκαι. Εἶναι δέ τόσον ἀληθές αὐτό, ὥστε καί ὁ Σόλων, ὅταν ἠρωτήθη ποῖον εἶναι τό καλύτερον πολίτευμα, ἀντί ἀπαντήσεως, ἠρώτησεν «διά ποῖον λαόν καί διά ποίαν ἐποχήν».

Ἐμεῖς οἱ Ἕλληνες ἐπιλέξαμεν, καί ὀρθῶς, τήν δημοκρατίαν. Καί διότι ἐγεννήθη εἰς τόν τόπον μας ἀλλά καί διότι ἀποτελεῖ τήν ὑψηλοτέραν καί εὐγενεστέραν μορφήν ὀργανώσεως τῆς ἀνθρώπινης κοινωνίας. Εἶναι δέ τόσον καθολικά παραδεδεγμένη ἡ ὑπεροχή της, ὥστε νά τήν χρησιμοποιοῦν ὑποκριτικά ὡς προμετωπίδα ἀκόμη καί τά ὁλοκληρωτικά καθεστῶτα.

Ὅπως ὅμως ὅλα τά ἐξελιγμένα πράγματα, παρουσιάζει καί ἡ δημοκρατία μεγάλες δυσκολίες εἰς τήν ἐφαρμογήν της. Γι' αὐτό καί δέν λειτουργεῖ παρά στίς λίγες ἐκεῖνες χῶρες, πού ἔχουν πολιτική καί οἰκονομική ἀνάπτυξη καί προπαντός τήν ἱκανότητα νά τήν προσαρμόζουν εἰς τάς ἀνάγκας καί τόν χαρακτῆρα των.

Καί τήν υἱοθετήσαμεν μέν ὀρθῶς καί ἐμεῖς οἱ Ἕλληνες ἀλλά δέν ἀντελήφθημεν ὅτι ἡ θεωρία καί ἡ ἀνάγκη τῆς προσαρμογῆς ἰσχύουν καί γιά τήν δη-

μοκρατίαν, δεδομένου ὅτι πολλοί εἶναι οἱ δρόμοι πού ὁδηγοῦν εἰς αὐτήν.

Ξεκινώντας ἀπό τήν βασικήν ἀρχήν τῆς λαϊκῆς κυριαρχίας, πού ἀποτελεῖ τό σύμβολον καί τήν οὐσίαν της, ἡ δημοκρατία διαφοροποιεῖται κατά ἐποχάς καί χώρας. Δημοκρατία ὑπάρχει καί εἰς τή Ἀγγλίαν καί εἰς τήν Ἀμερικήν, Γερμανίαν, Ἑλβετίαν κ.λ.π., ἀλλά λειτουργεῖ κατά τρόπον διάφορον εἰς ἑκάστην ἐξ αὐτῶν. Ἐξάλλου ἀπό τῆς ἐποχῆς τῶν φιλοσόφων τοῦ 18ου αἰῶνος, ἡ δημοκρατία ὑπέστη σημαντικάς ἐξελίξεις. Ἡ τεχνική πρόοδος, αἱ οἰκονομικαί, κοινωνικαί καί διεθνεῖς ἀνακατατάξεις τάς ὁποίας προεκάλεσαν οἱ δύο παγκόσμιοι πόλεμοι καί τέλος ἡ ἐμφάνισις τοῦ κομμουνισμοῦ, ὡς ἀντιπάλου τῆς κλασικῆς δημοκρατίας, ἐπέβαλον παντοῦ τόν ἐκσυγχρονισμόν καί τήν ἀναπροσαρμογήν της. Καί μόνον ἔτσι κατόρθωσε νά ἐπιβιώση, ἐκεῖ που ἐπεβίωσεν, καί νά καταστῆ συγχρόνως καί δημιουργική.

Εἰς τήν Ἀγγλίαν, ἐπί παραδείγματι, τῆς ὁποίας ὑπερηφάνως ἀλλά ἀνοήτως ἐπικαλούμεθα τό σύστημα, τόν ἄξονα τῆς πολιτικῆς ζωῆς ἀποτελεῖ ὁ πρωθυπουργός, ὁ ὁποῖος, πέραν τῶν ἄλλων, ἀσκεῖ καί τό δικαίωμα τῆς διαλύσεως τῆς Βουλῆς. Ὁ δέ πρόεδρος τοῦ ἀγγλικοῦ Κοινοβουλίου, γιά νά ἐπιβάλλη τήν εὐπρεπῆ καί ὁμαλή λειτουργίαν τοῦ Σώματος, ἔχει τό δικαίωμα ὄχι μόνον νά ἐπιπλήξη ἀλλά καί νά καταργήση βουλευτήν. Εἰς τήν Ἀμερικήν, ὁ πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας ἔχει σχεδόν δικτατορικάς ἐξουσίας. Εἶναι συγχρόνως ἀρχηγός τοῦ Κράτους καί Κυβέρνησις, ἐκλέγει καί ἀπολύει ἐλευθέρως τούς ὑπουργούς του, δέν δεσμεύεται ἀπό τό Ὑπουργικόν Συμβούλιον καί δέν δύναται νά ἀνατραπῆ ἀπό τά Νομοθετικά Σώματα. Εἰς τήν Γαλλίαν, ὁ πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας ἔχει εὐρείας ἁρμοδιότητας, ἀκόμα καί τό δικαίωμα νά ἀναστέλλη καθ' ὁλοκληρίαν καί ἐπ' ἀόριστον τήν ἰσχύν τοῦ Συντάγματος. Ἡ δέ Κυβέρνησις ἔχει εὐρεῖαν νομοθετικήν ἐξουσίαν, τῆς Βουλῆς νομοθετούσης ἐπί θεμάτων τά ὁποῖα σαφῶς καθορίζονται ἀπό τό Σύνταγμα. Εἰς τήν Γερμανίαν δύναται ἡ Κυβέρνησις, κηρύσσουσα, ὑπό ὁρισμένας προϋποθέσεις, τήν κατάστασιν ἐκτάκτου ἀνάγκης, νά νομοθετῆ ἐπί 6μηνον καί ἐναντίον τῆς θελήσεως τῆς Βουλῆς. Εἰς ἀμφοτέρας δέ τάς χώρας ἐθεσπίσθη σειρά διατάξεων διά τῶν ὁποίων δυσχεραίνεται ἡ ἀνατροπή τῆς Κυβερνήσεως καί κατοχυρώνεται ἡ πολιτική σταθερότης, διά τήν ὁποίαν εἰς τήν Ἑλλάδα μετά τόσης περιφρονήσεως ὁμιλοῦμεν.

Ἀλλ' ἄς ἐξετάσωμεν πῶς λειτουργεῖ ἡ δημοκρατία εἰς τόν τόπον μας:

Εἰς τήν Ἑλλάδα ἀγνοοῦμεν τάς ἐξελίξεις αὐτάς καί ἐπικαλούμεθα ἀπό τά ξένα πολιτεύματα πᾶν ὅ,τι διευκολύνει τήν ἀσυδοσίαν μας. Καί ὄχι μόνον αὐτό, ἀλλά ἀποκρούομεν καί πᾶν ὅ,τι προστατεύει τήν δημοκρατίαν. Εἶναι τόση ἡ καπηλεία τῆς δημοκρατίας εἰς τήν χώραν μας, ὥστε νά ὁμιλοῦν περισσότερον περί αὐτῆς ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι ὀλιγώτερον τήν πιστεύουν καί νά διαπράττωνται ἐν ὀνόματί της πρωτοφανεῖς ἀσχημίαι. Πρόσφατον ἀλλά τυπικόν παράδειγμα, ὁ ἀρχηγός τῆς ΕΚ ὁ ὁποῖος, ἐν ὀνόματι τῆς δημοκρατίας, ἐχρησιμοποίησεν τάς πλέον ἀντιδημοκρατικάς μεθόδους, ὅπως ἡ ἐκβίασις, ἡ δημαγωγία, ἡ συκοφαντία καί ἡ συνοδοιπορία μέ τόν κομμουνισμόν. Καί ἔθεσεν ἤδη ἐν κινδύνῳ τό πολίτευμα, τό ὁποῖον ἐν τούτοις, διά πρώτην φοράν εἰς τήν ἱστορίαν τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος, ἐλειτούργησεν ὁμαλῶς κατά τήν προηγηθεῖσαν αὐτοῦ δεκαετίαν. Διότι δέν πρέπει νά λησμονῆται ὅτι καί ὁ Καποδίστριας, διά νά σώση τόν τόπον, κατήργησε τό πολίτευμα καί ἵδρυσε τό περίφημον Πανελλήνιον, καί ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος, διά νά πραγματοποιήση τήν πολιτικήν του, κατ' ἐπανάληψιν τό παρεβίασεν.

Καί ἡ μέν πολιτική ἡγεσία ἠμπορεῖ νά καπηλεύεται καί νά κακοποιῆ τήν δημοκρατίαν, διά νά πραγματοποιήση κομματικάς ἤ προσωπικάς ἐπιδιώξεις. Ἐκπλήσσεται ὅμως κανείς μέ τήν ἀφέλειαν τῶν πολιτῶν ἐκείνων καί ἰδίως τῶν νέων, οἱ ὁποῖοι, ἐνῶ ἀγαποῦν τήν δημοκρατίαν, ἀρνοῦνται ἤ ἀδυνατοῦν νά τήν κατανοήσουν.

Ἡ δημοκρατία, ὅπως ξέρεις, στηρίζεται προπαντός εἰς τήν αὐτοπειθαρχίαν καί τόν σεβασμόν τῶν νόμων. Γιατί ἡ ἐλευθερία, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τόν ὑπέρτατον σκοπόν της, δέν μπορεῖ νά ὑπάρξη χωρίς τόν σεβασμόν τῆς ἐλευθερίας τῶν ἄλλων. Δέν μπορεῖ δηλαδή νά ὑπάρξη χωρίς τήν πειθάρχησιν εἰς τούς νόμους, οἱ ὁποῖοι τήν κατοχυρώνουν, καί ὑπακοήν εἰς τό κράτος, τό ὁποῖον καλεῖται νά τούς ἐπιβάλη. Ἡ ἀρετή τοῦ πολίτου, ὅπως λέγει καί πάλι ὁ Ἀριστοτέλης, εἶναι «τό δύνασθαι καί ἄρχειν ἀλλά καί ἄρχεσθαι καλῶς».

Ἡ ἀσυδοσία, ἀντιθέτως, τήν ὁποίαν ἐνθαρρύνει ἡ δημαγωγία, καί τήν ὁποίαν πολλοί συγχέουν μέ τήν ἐλευθερίαν, εἶναι ὁ ἐχθρός τῆς δημοκρατίας. Πᾶσα κατάχρησις τῆς ἐλευθερίας προσβάλλει τήν ἐλευθερίαν τῶν ἄλλων. Ἀνατρέπει τήν ἰσορροπίαν ἐπί τῆς ὁποίας στηρίζεται ἡ δημοκρατία καί τελικῶς ὁδηγεῖ εἰς τήν κατάλυσίν της. Ὅλοι οἱ συγγραφεῖς καθώς καί ἡ πεῖρα αἰώνων ἐπιβεβαιώνουν τό γεγονός ὅτι ἡ δημαγωγία καί ἡ κατάχρησις τῆς ἐλευθερίας εἶναι ἡ αἰτία τοῦ ἐκφυλισμοῦ τῆς δημοκρατίας. Ὁ Πλάτων μάλιστα δίδει παραστατικήν εἰκόνα τῆς περιπτώσεως, ἡ ὁποία ἀνταποκρίνεται πλήρως εἰς τήν παροῦσαν ἐν Ἑλλάδι κατάστασιν. «Ὅταν ἕνας λαός», λέγει ὁ Πλάτων, «διψασμένος γιά ἐλευθερία, εὕρει ἐπί κεφαλῆς του κακούς οἰνοχόους, μεθᾶ ἀπό κατάχρησιν. Καί ὅταν οἱ διάδοχοί των παύσουν, εἴτε ἐκ πεποιθήσεως εἴτε ἐξ ἀνάγκης, νά ἱκανοποιοῦν τήν συνεχῶς αὐξανομένην δίψαν του, τούς κατηγορεῖ καί τούς καταδικάζει ὡς τυράννους, μέ τελικόν ἀποτέλε-

σμα τήν δουλείαν τόσον τῶν ἀτόμων ὅσον καί τῆς πολιτείας».

Ὡς γνωστόν ὅμως, ἡ μορφή καί ὁ τρόπος λειτουργίας τῆς δημοκρατίας προσδιορίζεται ἀπό τό Σύνταγμα ἑκάστης χώρας. Ὁ δέ βαθμός τῆς ἀποδόσεώς της ἐξαρτᾶται ἀπό τόν ρεαλισμόν τοῦ Συντάγματος καί τήν ἱκανότητά του νά ἐμπνέη σεβασμόν εἰς τούς πολίτας.

Τό ἰδικόν μας ὅμως Σύνταγμα στερεῖται τῶν ἀρετῶν αὐτῶν. Δέν εἶναι ἁπλῶς ἀτελές καί ἀπηρχαιωμένον. Ἀγνοεῖ τάς εἰδικάς συνθήκας τοῦ τόπου μας καί πηθικίζει ἀντιγράφον ξεπερασμένους θεσμούς καί προπαντός ἐκείνους οἱ ὁποῖοι διευκολύνουν τήν ὑπονόμευσιν τῆς δημοκρατίας.

Ὅλοι γνωρίζομεν ὅτι πολλά ἀπό τά κακῶς κείμενα εἰς τόν τόπον μας εἶναι συνταγματικῶς κατωχυρωμένα. Ὅλοι γνωρίζομεν ὅτι τό Σύνταγμα ἀποβαίνει πολλάκις τροχοπέδη εἰς τήν πρόοδον τῆς χώρας μας. Καί ὅλοι ἐπίσης γνωρίζομεν ὅτι παραβιάζεται ἀπροσχημάτιστα καί ἐξ ὅλων τῶν πλευρῶν. Περιττόν νά ὑπομνήσω ὅτι ἡ χώρα μας ἔζησεν οὐσιαστικῶς ἄνευ Συντάγματος ἀπό τό 1935 μέχρι τό 1951 καί ὅτι καί τό ἰσχύον Σύνταγμα ἀνωμάλως καθιερώθη. Καί ὅμως, ὁμιλοῦμεν ὅλοι περί Συντάγματος, ὅπως ὁμιλοῦμεν καί περί δημοκρατίας, προσποιούμενοι ἄγνοιαν τῶν ἀνωτέρω ἀληθειῶν.

Τό συμπέρασμα ὅλων αὐτῶν εἶναι ὅτι ὁ τόπος πρέπει νά ἀποκτήση νέον Σύνταγμα, καί μάλιστα ἑλληνικόν. Τό πολίτευμα πρέπει νά εἶναι ἑλληνικόν καί ὄχι ἡ ἐξωτερική πολιτική, ὅπως δημαγωγικῶς διεκήρυξαν οἱ ἀντίπαλοί μου, καί πού εἶναι αὐτονόητος διά πᾶσαν ἑλληνικήν Κυβέρνησιν.

Σύνταγμα τό ὁποῖον, ἀφοῦ ἀναδιαρθρώση τούς θεσμούς τῆς χώρας, νά κατοχυρώνη τήν ἀπρόσκοπτον λειτουργίαν αὐτῶν καί νά προστατεύη τήν ἀσφάλειαν, τήν γαλήνην καί τήν πρόοδον τοῦ λαοῦ μας. Εἰς ὅλας τάς χώρας, ὅπως ἀνέφερα καί ἀνωτέρω, διά νά σώσουν τήν δημοκρατίαν, τήν ἀνεμόρφωσαν. Καί διά νά ἀντιμετωπίσουν τάς συγχρόνους ἀνάγκας, ἐνίσχυσαν τήν ἐκτελεστικήν ἐξουσίαν, ἡ ὁποία λόγω τῆς τεραστίας ἐπεκτάσεως τῶν ἁρμοδιοτήτων τοῦ συγχρόνου κράτους, φέρει τό πλεῖστον τῆς εὐθύνης διά τήν τύχην τοῦ ἔθνους. Εἴμεθα ἡ μόνη χώρα εἰς τήν ὁποίαν ἡ Κυβέρνησις, καίτοι φορεύς τῆς λαϊκῆς ἐντολῆς, στερεῖται οὐσιαστικῶς ἐξουσίας, δεδομένου ὅτι εἶναι ἐξηρτημένη κατά τό ἥμισυ ἀπό τόν ἀρχηγόν τοῦ κράτους καί κατά τό ἕτερον ἥμισυ ἀπό τήν Βουλήν, ἀγνοουμένης τῆς θεμελιώδους ἀρχῆς, κατά τήν ὁποίαν αἱ ἁρμοδιότητες πρέπει νά εἶναι ἀνάλογοι μέ τάς εὐθύνας. Καί εἴμεθα ἡ μόνη χώρα εἰς τήν ὁποίαν ἠμπορεῖ νά συζητῆται ἕνα νομοσχέδιον ἐπί ὁμηνον καί νά ὑβρίζεται, ὅταν δέν δέρεται, ὁ πρόεδρος τῆς Βουλῆς.

Θά πρέπει νά ἀποκτήσωμεν Σύνταγμα τό ὁποῖον νά κατοχυρώνη πράγματι τήν κυριαρχίαν καί τά συμφέροντα τοῦ λαοῦ μας. Διότι εἶναι γνωστόν ὅτι αἱ παραβιάσεις τοῦ πολιτεύματος καί ἡ κατάχρησις δικαιωμάτων γίνεται ἀπό τούς ὀλίγους εἰς βάρος τῶν πολλῶν. Καί γίνεται κυρίως ἀπό τάς τυραννικάς ὀλιγαρχίας τῶν ἰσχυρῶν καί τῶν δημαγωγῶν, αἱ ὁποῖαι, διά τόν λόγον ἀκριβῶς αὐτόν, ὄχι μόνον ἀποκρούουν πᾶσαν ἰδέαν μεταρρυθμίσεως ἀλλά καί τήν καταγγέλλουν ὑποκριτικῶς ὡς ἱεροσυλίαν κατά τῆς δημοκρατίας. Καί εἶναι γνωστόν ὅτι ἀπό τῆς ἐπομένης τῶν ἐκλογῶν, τό ἔργον καί ἡ τύχη τῆς Κυβερνήσεως ἐξαρτᾶται περισσότερον ἀπό τάς ἀνευθύνους αὐτάς δυνάμεις παρά ἀπό τόν κυρίαρχον λαόν. Εἶναι δέ ἐκπληκτικόν ὅτι αἱ ὀλιγαρχίαι αὐταί κατορθώνουν πολλάκις νά πείθουν τόν λαόν ὅτι ὁ περιορισμός τῆς ἀσυδοσίας των, πού ἐπιβάλλεται ἀκριβῶς διά τήν προστασίαν τῆς λαϊκῆς κυριαρχίας, σημαίνει περιορισμόν τῆς ἐλευθερίας του.

Σύνταγμα, τέλος, τό ὁποῖον νά διευκολύνη τήν σταδιακήν πραγματοποίησιν τῆς κοινωνικῆς δημοκρατίας, πού ἀποτελεῖ τό ἰδανικόν τῆς ἐποχῆς μας. Γιατί εἰς τόν τόπον μας πολλοί ὁμιλοῦν περί κοινωνικῆς δημοκρατίας, ἐλάχιστοι ὅμως ἀντιλαμβάνονται ὅτι ἡ μετάβασις εἰς αὐτήν προϋποθέτει ηὐξημένον ἐθνικόν εἰσόδημα καί προπαντός κράτος ἰσχυρόν καί ἱκανόν νά τήν ἐπιβάλη πρός πᾶσαν κατεύθυνσιν.

Ὅπως γνωρίζεις, ἔχων συνείδησιν τῆς ἀνάγκης αὐτῆς, ἀπό μακροῦ χρόνου ἔθεσα τό θέμα τῆς ἀναθεωρήσεως τοῦ Συντάγματος, ἐν συνδυασμῷ μέ τήν καθιέρωσιν τοῦ πλειοψηφικοῦ, πού θά διευκόλυνε τήν τόσον ἀναγκαίαν ἀνανέωσιν τῶν στελεχῶν τῆς πολιτικῆς μας ζωῆς. Ἀτυχῶς ἡ προσπάθειά μου ἐκείνη δέ εὗρε κατανόησιν, μολονότι ἀνταπεκρίνετο εἰς ἐθνικήν ἀνάγκην, ὅπως ἀπέδειξαν αἱ μετέπειτα ἐξελίξεις. Καί ὄχι μόνον δέν κατενοήθη ἀλλά καί διεβλήθη ἀπό τούς δημαγωγούς, ὡς ὑποκρύπτουσα δικτατορικάς τάσεις. Μολονότι ἦτο αὐτονόητον ὅτι ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος ἔχει τοιαύτας προθέσεις καί εὑρίσκεται πανίσχυρος εἰς τήν ἐξουσίαν, ὅπως ἐγώ, ὄχι μόνον δέν ἐπιδιώκει τήν ἀναθεώρησιν τοῦ Συντάγματος ἀλλά τήν ἀποκρούει καί προσφερομένην. Διά τόν ἁπλούστατον λόγον ὅτι ἡ ἀναθεώρησις τοῦ ἀφαιρεῖ τήν δικαιολόγησιν τῆς ἐκτροπῆς, ἄν συμβαίνη νά τήν ἔχη κατά νοῦν. Εἶναι δέ τόση ἡ πολιτική τύφλωσις εἰς τόν τόπον μας καί ἰδία μεταξύ τῶν μορφωμένων, ὥστε ἡ ἐπιδίωξις τῆς ἀναθεωρήσεως τοῦ Συντάγματος νά μοῦ ἀφαιρέση, ἀντί νά μοῦ προσθέση, ψήφους, ὅπως ἐπληροφορήθην ἐκ τῶν ὑστέρων. Οὔτε δέ καί σήμερα πού αἱ πρόσφατοι ἐξελίξεις ἐδικαίωσαν τήν πρωτοβουλίαν μου ἐκείνην, κατενοήθη ἡ ἀνάγκη τῆς ἀναμορφώσεως, καί μάλιστα ριζικῆς, τοῦ πολιτεύματός μας.

Θά ἤμην βέβαια ἀφελής, ἄν ἐπίστευα ὅτι μόνη ἡ

ἀναθεώρησις τοῦ Συντάγματος θά ἐθεράπευε τά κακῶς κείμενα εἰς τόν τόπον μας. Θά συνέβαλλε ὅμως ἀσφαλῶς εἰς τήν ἐξυγίανσιν καί τόν ἐκσυγχρονισμόν τῆς δημοσίας μας ζωῆς, ἐφ' ὅσον βέβαια θά ὑπῆρχον δυνάμεις ἱκαναί νά τήν ἀξιοποιήσουν.

Καί ἔρχομαι ἤδη εἰς τό θέμα τῶν φορέων τῆς πολιτικῆς μας ζωῆς πού εἶναι καί τό σοβαρώτερον. Διότι τό Σύνταγμα δέν εἶναι παρά ὁ σκελετός τοῦ πολιτεύματος. Τήν σάρκα καί τήν φυσιογνωμίαν αὐτοῦ τήν δίδουν ἡ πολιτική νοοτροπία τοῦ λαοῦ, ὁ ἀριθμός καί ἡ ποιότης τῶν κομμάτων, τό ἦθος τῆς ἡγεσίας τῆς πολιτικῆς, ἡ συμπεριφορά τοῦ τύπου κ.λ.π. Εἶναι δέ τόσον ἀληθές αὐτό, ὥστε ὁ Ἀριστοτέλης ὑποστηρίζει ὅτι ὅλα τά πολιτεύματα εἶναι καλά, ὅταν οἱ φορεῖς αὐτῶν ἐπιδιώκουν τήν γενικήν εὐημερίαν, καί ὅλα ἐκφυλίζονται ὅταν οὗτοι ἀγνοοῦν τό δημόσιον συμφέρον.

Ὅπως ξέρεις, ἡ λειτουργία τῆς δημοκρατίας καί ἰδία τῆς κοινοβουλευτικῆς, προϋποθέτει τήν ὕπαρξιν κομμάτων μέ παράδοσιν, μέ σταθεράς ἀρχάς καί πρόγραμμα καί ἡγεσίαν ἐμπνεομένην ἀπό τό αἴσθημα τῆς εὐθύνης. Διότι τά κόμματα, ἀπό κοινοῦ μέ τόν τύπον, παίζουν τόν ἀποφασιστικώτερον ρόλον εἰς τήν ζωήν τῆς δημοκρατίας. Ἠμπορεῖ νά πῆ κανείς ὅτι εἰς αὐτά πλέον καί ὄχι εἰς τό πολίτευμα ἐνσωματώνεται ὁ λαός. Καί ἡ τύχη ἑνός καθεστῶτος ἐπηρεάζεται περισσότερον ἀπό τόν ἀριθμόν καί τήν συμπεριφοράν αὐτῶν παρά ἀπό τά τυπικά του πλαίσια. Εἶναι δέ τόσον εὐαίσθητος ἡ δημοκρατία, ὥστε νά δύναται καί μία μειοψηφία νά τήν παραλύση, ὅταν ἀποφασίση νά ἀγνοήση τούς νόμους καί τό Σύνταγμα. Παράδειγμα ὁ Ἀνένδοτος, ὁ ὁποῖος μέ τάς ἐκβιάσεις του — πού δυστυχῶς ἐπέτυχαν — κατέστησεν ἀδύνατον τήν ὁμαλήν λειτουργίαν τοῦ πολιτεύματος.

Θά ἐκόμιζα γλαῦκα εἰς Ἀθήνας, ἄν ἐπιχειροῦσα νά ἀποδείξω ὅτι ὅλα αὐτά λείπουν ἀπό τόν τόπον μας. Τά κόμματα δημιουργοῦνται περισσότερον γιά νά ἱκανοποιήσουν φιλοδοξίας καί συμφέροντα παρά γιά νά ἐκφράσουν ἰδέας καί τάσεις λαϊκάς. Ἱδρύονται καί διαλύονται, συνεργάζονται καί διαπληκτίζονται μέ τόσην προχειρότητα, ὥστε ὁ λαός νά μήν δύναται νά παρακολουθήση τάς προκλητικάς μεταμορφώσεις των. Τό πνεῦμα τῶν εὐτελῶν συμβιβασμῶν, διά νά μήν εἴπω καί τῶν αὐτῶν θεμάτων, νά ὑποστηρίζουν, κατά περιστάσεις, ἀπόψεις ἐκ διαμέτρου ἀντιθέτους. Τό δέ χειρότερον εἶναι ὅτι πολλάκις ὑποκύπτουν εἰς τόν πειρασμόν τῆς συνεργασίας μέ τόν κομμουνισμόν, μολονότι γνωρίζουν ὅτι εἰς ὅλας τάς Λαϊκάς Δημοκρατίας, ἀκόμα καί εἰς τήν Κίναν, ὁ κομμουνισμός ἐπεκράτησεν διά τῶν Λαϊκῶν Μετώπων. Καί μολονότι ἐπίσης γνωρίζουν ὅτι, λόγω τῆς ἐξαρτήσεως τῆς ἀσφαλείας καί τῆς οἰκονομίας τῆς χώρας μας ἀπό τόν ἐλεύθερον κόσμον, ὁ κομμουνισμός συνιστᾶ γιά τήν Ἑλλάδα ἐθνικόν καί ὄχι ἁπλῶς καθεστωτικόν κίνδυνον, ὅπως εἰς τάς ἄλλας χώρας.

Τά περί δεξιᾶς - κέντρου - δημοκρατικῆς ἀριστερᾶς κ.λ.π., δέν ἀποτελοῦν παρά ἐμπαιγμόν τοῦ λαοῦ, ὅπως ἀποδεικνύεται ἀπό τήν ἱστορίαν καί ἰδίως τήν πρόσφατον, ἀλλά καί ἀπό τήν σύνθεσιν τῶν δρώντων ἐν Ἑλλάδι κομμάτων.

Καί ὅλα αὐτά γίνονται, ὡς γνωστόν, μέσα εἰς ἕνα κλῖμα ἀσυστόλου δημαγωγίας. Σπανίως συναντᾶται ἡ ἀλήθεια εἰς ὅσα λέγονται καί γράφονται δημοσία εἰς τόν τόπον μας. Εἶναι ὅμως γνωστόν ὅτι ἡ δημοκρατία πού στηρίζεται εἰς τήν κρίσιν καί συνεπῶς εἰς τήν γνῶσιν τῶν πολιτῶν, δέν ἠμπορεῖ νά λειτουργήση χωρίς τήν ἀλήθειαν.

Ἀληθής δημοκρατία, ὅπως γράφει ὁ Κέννεντυ, δέν ὑπάρχει παρά ἐκεῖ ὅπου ὑπάρχουν πολιτικοί πού ἔχουν τό θάρρος νά λέγουν τήν ἀλήθειαν καί ὁ λαός μέ θάρρος νά τήν ἀκούη καί νά ἀνταμείβη τούς φορεῖς της.

Ἐξάλλου ἡ δημοκρατία, πού στηρίζεται εἰς τήν ἐναλλαγήν τῶν Κυβερνήσεων, προϋποθέτει ἤμερα καί ἔντιμα πολιτικά ἤθη. Ἐκεῖ ὅπου ἡ συκοφαντία καί ἡ διαβολή χρησιμοποιοῦνται ὡς κύρια ὅπλα πολιτικῆς ἐπικρατήσεως, ἐκεῖ ὅπου, ὑπό τό κράτος πρωτογόνων παθῶν, αἱ κυβερνητικαί μεταβολαί λαμβάνουν τόν χαρακτῆρα ἐπαναστάσεων καί συνεπάγονται ἀνατροπάς καί ἐκδικήσεις, ὅπως συνέβη προσφάτως παρ' ἡμῖν, ἡ δημοκρατία καταλύεται, καθισταμένης ἀδυνάτου τῆς ὁμαλῆς διαδοχῆς.

Ἡ ἐθνική ἑνότης ἀποτελεῖ ἀγαθόν, τό ὁποῖον κανένα πολιτικόν σύστημα δέν ἀρνεῖται. Μάλιστα ὁ κομμουνισμός καί ὁ φασισμός τό ἀγαθό αὐτό ἐπικαλοῦνται γιά νά καταδικάσουν τήν δημοκρατία, μέ τό ἐπιχείρημα ὅτι τά κόμματα διασποῦν τήν ἑνότητα τοῦ ἔθνους. Βεβαίως τά κόμματα ἔχουν τά προγράμματά τους καί εἶναι φυσικόν, ἐφ' ὅσον ἐπιδιώκουν τήν ἐξουσίαν, νά ἐπιδίδωνται εἰς ἀνταγωνισμούς. Οἱ ἀνταγωνισμοί ὅμως αὐτοί δέν δύνανται νά ὑπερβαίνουν τά ὅρια τά ὁποῖα χαράσσουν ἡ στοιχειώδης ἠθική καί προπαντός τά γενικώτερα συμφέροντα τοῦ ἔθνους. Συμφέροντα τά ὁποῖα εὑρισκόμενα πέραν τῶν ἰδεολογικῶν των τοποθετήσεων, δέν δύνανται νά ἀγνοηθοῦν ἀπό ἕνα λαόν, χωρίς τόν κίνδυνον νά καταστραφῆ.

Αἱ ἀλήθειαι αὐταί ἀγνοοῦνται εἰς τόν τόπον μας. Τό ἐπιβεβαιώνουν, κατά τρόπον τραγικόν, ἡ ἱστορία μας καί προπαντός αἱ τελευταῖαι ἐν Ἑλλάδι ἐξελίξεις, μέ τήν βαθεῖαν κρίσιν πού προεκάλεσαν. Ἐξελίξεις πού ὡδήγησαν ἤδη εἰς καθολικήν ἀνυποληψίαν θεσμούς καί πρόσωπα, καί πού θά ἔχουν μέ τά πάθη καί τά ἔνστικτα πού διήγειραν, βαρείας τάς ἐπιπτώσεις των εἰς τό μέλλον.

Ἤδη οἱ διάδοχοί μας θερίζουν τό σπόρον πού ἔσπειραν. Μέσα σέ μία ἀποπνικτική ἀτμόσφαιρα,

καταγγέλλουν οἱ μέν τούς δέ, διά τάς ἀντιδημοκρατικάς καί ἀνεντίμους μεθόδους πού χρησιμοποιοῦν εἰς τόν θλιβερόν ἀγῶνα τῆς ἀλληλοεξοντώσεώς των. Λησμονοῦν ὅμως, καί οἱ μέν καί οἱ δέ, ὅτι αἱ ἀθλιότητες διά τάς ὁποίας παραπονοῦνται σήμερον, δέν εἶναι παρά μικρόν μέρος ἐκείνων τάς ὁποίας ὅλοι μαζί διέπρατταν εἰς βάρος μας. Πρό διετίας σοῦ ἔγραφα, ἄν ἐνθυμῆσαι, ὅτι τό μέγα σφάλμα τοῦ Παπανδρέου ἦτο ὅτι, μέ τήν πολιτικήν τῆς λάσπης καί τῆς μισαλλοδοξίας, δημιουργεῖ κλῖμα πολιτικῆς καί ἠθικῆς ἀναρχίας. Καί προέβλεπα ὅτι μέσα εἰς αὐτήν θά καταποντισθῆ καί ὁ ἴδιος, ἀφοῦ ὅμως προηγουμένως βλάψη τόν τόπον.

Αὐτά εἶναι τά πολιτικά μας ἤθη. Καί αὐτό εἶναι τό κλῖμα μέσα εἰς τό ὁποῖον ματαίως ἀγωνίζεται ὁ λαός μας νά ἀνεύρη τόν δρόμον του.

Δέν νομίζω ὅτι ὑπάρχει χώρα, ἀνεξαρτήτως πολιτεύματος, εἰς τήν ὁποίαν νά ἀσκῆται ἡ πολιτική μέ τόσην ἐλαφρότητα, ὥστε πολλάκις νά βλάπτη ἀνεπιγνώστως τόν τόπον. Καί δέν μπορεῖ παρά νά ἀγανακτῆ κανείς, ὅταν σκέπτεται ὅτι ὑποφέρει καί κάθε τόσο κινδυνεύει ἕνας λαός ὁλόκληρος, διότι ἕνας μικρός ἀριθμός ἀνθρώπων, πού ἀσχολεῖται μέ τήν πολιτικήν, δέν ἔχει συνειδητοποιήσει τήν ἀποστολήν του. Ἀγανακτεῖ δέ περισσότερον ὅταν γνωρίζει, ὅπως ὁ ὑποφαινόμενος, ὅτι ὁ τόπος μας ἠμπορεῖ ὑπό ὁρισμένας προϋποθέσεις νά εὐημερήση.

Δέν γνωρίζω τί ἐπέτυχα καί τί δέν ἐπέτυχα εἰς τήν σταδιοδρομίαν μου. Γνωρίζω ὅμως ὅτι ἀνέτρεψα τήν καθιερωμένην ἀπό μακροῦ ἀντίληψιν ὅτι ἡ ἀθλιότης ἀποτελεῖ τήν ἀμετακίνητον μοῖραν τῆς Ἑλλάδος. Διότι ἀπέδειξα ἐμπράκτως ὅτι ἠμπορεῖ ὁ λαός μας, ἄν θέλη, νά εὐημερήση. Αὐτό τό ἄν θέλη, ἀφορᾶ κυρίως τήν νεολαίαν τοῦ τόπου μας, ἡ ὁποία ὀφείλει τόν ἐξευρωπαϊσμόν τῆς Ἑλλάδος νά καταστήση ἰδανικόν της καί ὄχι τάς διαδηλώσεις τοῦ Βιετνάμ καί τῆς Ἰνδοκίνας, εἰς τάς ὁποίας τήν ἐξωθοῦν ἀσυνείδητοι δημαγωγοί. Τῆς δείξαμε ἤδη τόν δρόμο καί τῆς δώσαμε καί τά μέσα νά τόν πραγματοποιήση. Ἄν δέ τό πράξη, θά ἔχη ἀποδειχθῆ κατωτέρα τῶν περιστάσεων καί θά ἔχει ἀδικήσει ἑαυτήν καί προπαντός τό ἔθνος.

Ὅλα ὅσα ἐξετέθησαν, ἀγαπητέ μου, ὁδηγοῦν εἰς τό συμπέρασμα ὅτι τό νόσημα ἀπό τό ὁποῖον πάσχει ὁ τόπος μας εἶναι βαθύτερον καί ὅτι ἡ παροῦσα κατάστασις, ἡ ὁποία ἔδωσεν ἀφορμήν νά διατυπωθοῦν αἱ ἀνωτέρω σκέψεις, δέν εἶναι παρά σύμπτωμα — βαρύτατον βέβαια — τῆς νόσου αὐτῆς. Ὑπῆρχε, ἐν ὑφέσει καί ἐπί τῶν ἡμερῶν μας, ἡ δέ θεραπεία της ἀπετέλει, παράλληλα πρός τήν ὑλικήν πρόοδον τοῦ ἔθνους, τήν βασικήν μου ἐπιδίωξιν. Τήν ἐπεχείρησα, ὅπως ξέρεις, καί ἀπέτυχα. Καί ἴσως ἀπέτυχα διότι τήν ἐπεχείρησα.

Εἶναι καιρός ὅμως, ἄν θέλουμε νά σωθῆ τό πολίτευμα ἀλλά καί ὁ τόπος, νά κατανοήσωμεν τήν ἀλήθειαν αὐτήν. Καί ἀφοῦ τήν κατανοήσωμεν, μέ θάρρος νά ἀναλάβωμεν τήν ἀναμόρφωσιν τῆς δημοσίας μας ζωῆς. Εἶναι καιρός πλέον, ὕστερα ἀπό τόσας δοκιμασίας, τόσας θυσίας καί ἐν ὄψει τῶν κινδύνων πού μᾶς ἀπειλοῦν, νά ταυτίσωμεν τήν δημοσίαν μας ζωή μέ τήν ἑλληνική πραγματικότητα, τόσον ἀπό ἀπόψεως πολιτεύματος ὅσον καί ἠθῶν πολιτικῶν.

Ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι δέν κατανοοῦν τήν ἀνάγκην τῶν μεταρρυθμίσεων αὐτῶν, τάς θεωροῦν ἀπραγματοποιήτους, ὁμολογοῦν τήν ἀνικανότητα καί τήν χρεωκοπίαν τῆς δημοκρατίας.

Διότι, ἄς μήν πλανώμεθα. Ἡ ἀνάγκη μιᾶς βαθείας ἀλλαγῆς εἰς τήν πολιτικήν ζωήν τῆς χώρας μας εἶναι τόσον ἐπείγουσα καί τόσον ἐπιτακτική, ὥστε ἄν δέν πραγματοποιηθῆ μέ τήν δημοκρατικήν διαδικασίαν, θά πραγματοποιηθῆ κάποτε ἐπαναστατικῶς. Ἐάν πάλι δέν γίνη οὔτε τό πρῶτον οὔτε τό δεύτερον, τότε δέν θά ὑπάρξη ὄχι ἐλεύθερον πολίτευμα ἀλλά οὔτε ἐλευθέρα Ἑλλάς. Καί ὁ κίνδυνος αὐτός δέν εἶναι θεωρητικός. Οὔτε εἶναι ἐφεύρεσις τῆς Δεξιᾶς, ὅπως τόν χαρακτηρίζουν οἱ ὑποστάντες ἄμβλυνσιν τῆς ἐθνικῆς των εὐαισθησίας. Εἶναι πραγματικός, ὅπως ἀποδεικνύεται ἀπό τό γεγονός ὅτι ἡ χώρα μας ὑπῆρξε δύο φορές τό Βιετνάμ τῆς Εὐρώπης.

Καί ἔρχομαι ἤδη εἰς τό τί δέον γενέσθαι.

Πιστεύω ὅτι ἡ παροῦσα κρίσις θά ἠμποροῦσε — καί τοῦτο δέν ἀποτελεῖ εὐφημισμόν — νά ἀποβῆ εὐεργετική γιά τό ἔθνος.

Ἡ ἱστορία διδάσκει ὅτι ὅλων τῶν σοβαρῶν μεταρρυθμίσεων προηγήθησαν κρίσεις καθεστῶτος. Διότι αἱ κρίσεις εἶναι ἐκεῖναι, αἱ ὁποῖαι ἀφυπνίζουν τάς ὑγιεῖς δυνάμεις ἑνός ἔθνους — ὅπου ὑπάρχουν βέβαια — καί ὁδηγοῦν εἰς τολμηράς μεταρρυθμίσεις.

Χωρίς νά σχολιάσω τά ὅσα ἀπερίγραπτα συνέβησαν καί συμβαίνουν ἀπό τριετίας εἰς τόν τόπον μας καί τά ὁποῖα ἀποτελοῦν σαφῆ συμπτώματα ἐθνικῆς κρίσεως, θά συνεβούλευα εἰς γενικάς γραμμάς:

Νά σχηματισθῆ Κυβέρνησις ἀπό ἱκανά καί κατάλληλα διά τήν περίπτωσιν πρόσωπα, ἡ ὁποία νά ἐξουσιοδοτηθῆ ἀπό τήν Βουλήν ἤ, τῆς Βουλῆς ἀρνουμένης, ἀπό τόν βασιλέα, ὅπως ἀσκοῦσα ἐκτάκτους ἐξουσίας καί ἐντός εὐλόγου χρόνου:

1. Προβῆ εἰς τολμηράν ἀναθεώρησιν τοῦ Συντάγματος, προσαρμόζουσα αὐτό εἰς τάς πολιτικάς, κοινωνικάς καί οἰκονομικάς συνθήκας τοῦ τόπου μας.

2. Λάβη τά ἀναγκαῖα καί γνωστά εἰς ὅλους μας μέτρα διά τήν ἐξυγίανσιν τῆς οἰκονομίας μας, ἡ ἀνάπτυξις τῆς ὁποίας ἀποτελεῖ προϋπόθεσιν ὄχι μόνον διά τήν ὑλικήν ἀλλά καί διά τήν ἠθικήν πρόοδον τοῦ ἔθνους.

3. Ἀποκαταστήση τάς οὐσιαστικάς καί ψυχολογικάς συνθήκας ὁμαλοῦ καί ἠρέμου ἐθνικοῦ βίου.

4. Ρυθμίση ἤ θέση τουλάχιστον ὑπό ἔλεγχον τό

Κυπριακόν, τό ὁποῖον ἀκαίρως καί ἀδεξίως ἀνακινηθέν, ἀπειλεῖ μονίμως τήν γαλήνην τῆς χώρας.

5. Ρυθμίση βασικά διά τό μέλλον τῆς χώρας θέματα, ὅπως τό ἐκπαιδευτικόν καί τό ἐκκλησιαστικόν, τά ὁποῖα πολιτικοποιηθέντα, ἀπεμακρύνθησαν, ἀτυχῶς, ἀπό τήν ἐθνικήν των βάσιν καί

6. Προκηρύξη δημοψήφισμα διά τήν ἐπικύρωσιν τῶν ἀνωτέρω ὑπό τοῦ λαοῦ καί διενεργήση ἐν συνεχεία ἐκλογάς μέ τό κατάλληλον, διά τάς περιστάσεις, ἐκλογικόν σύστημα.

Καί τότε θά σημάνη ἡ ὥρα τοῦ λαοῦ ὁ ὁποῖος, ἀξιοποιῶν τήν πεῖραν πού ἀπέκτησεν, θά πρέπει νά καταστήση τάς ἀνωτέρω μεταρρυθμίσεις ἀφετηρία μιᾶς νέας πολιτικῆς ζωῆς. Διότι, ἐάν ἡ ἀναμόρφωσις τοῦ πολιτεύματος εἶναι ἔργον τῶν ὑπευθύνων παραγόντων τῆς δημοσίας μας ζωῆς, ἡ ἐξυγίανσις αὐτῆς εἶναι ἔργον ἀποκλειστικόν τοῦ λαοῦ μας. Διότι ἀπό αὐτόν ἀντλοῦν τήν δύναμίν τους καί ἐκεῖνοι πού εὐεργετοῦν καί ἐκεῖνοι πού βλάπτουν τόν τόπον. Καί θά πρέπει κάποτε ὁ λαός νά ἀντιληφθῆ ὅτι αὐτός, ὡς κυρίαρχον ὄργανον τῆς Πολιτείας, εἶναι, ἐν τελευταία ἀναλύσει, ὁ ὑπεύθυνος δι' ὅ,τι συμβαίνει εἰς τόν τόπον μας. Ὅπως εἶναι ὑπεύθυνος καί διά τήν παρούσαν περιπέτειαν, χωρίς μάλιστα τό ἐλαφρυντικόν τῆς πλάνης.

Ἐδῶ δέ ἀκριβῶς ἀνακύπτει ἡ εὐθύνη καί ἡ μεγάλη ἀποστολή τῆς πνευματικῆς ἡγεσίας τῆς χώρας. Νά διαπαιδαγωγῆ ἠθικῶς καί πολιτικῶς τόν λαόν καί νά τόν προστατεύη ἀπό τάς πλάνας.

Διότι ἄν πρόκειται, ὅπως καί πρέπει, οἱ τεχνικοί καί οἱ ἐπιστήμονες νά συμπληρώνουν τούς πολιτικούς, καί οἱ διανοούμενοι νά ἔχουν προβάδισμα ἔναντι τῆς ἰθυνούσης τάξεως, ὀφείλουν ἀντί νά ἀδρανοῦν ἠθικῶς καί νά κερδοσκοποῦν, νά ἀποδείξουν ὅτι εἶναι ἄξιοι τῆς εὐθύνης ἀλλά καί τῆς τιμῆς αὐτῆς.

Τό αὐτό θά μποροῦσε νά λεχθῆ καί γιά τήν ἰθύνουσα τάξη — ἀναγκαῖο κακό σέ κάθε κοινωνία —τοῦ τόπου μας. Ὅτι ὀφείλει, ἄν θέλη νά ἐπιζήση, νά παραδειγματίζη μέ τίς πράξεις της ἀντί νά προκαλῆ μέ τή συμπεριφορά της.

Ἄν γίνουν τά ἀνωτέρω καί ἐπιδείξη ὡριμότητα ὁ λαός, ἠμπορεῖ ἡ Ἑλλάς καί χωρίς Μεσσίας νά καταστῆ ὑπόδειγμα εὐημερούσης πολιτείας. Ἄν ὄχι, θά ἀκολουθήση μοιραίως τόν δρόμον πού προδιαγράφει ἡ ἱστορία δι' ἀναλόγους περιπτώσεις: τόν δρόμον τῆς ἀνωμαλίας καί τῆς παρακμῆς.

Διότι κανένας — καί συνεπῶς οὔτε καί ἐγώ — δέν ἠμπορεῖ νά σώση ἕνα λαόν ἐναντίον τῆς θελήσεώς του.

Γνωρίζω τάς ἀντιδράσεις τάς ὁποίας θά προκαλέσουν αἱ ἀνωτέρω σκέψεις μου, γνωρίζω ὅμως ἐπίσης ὅτι μέ ρεαλισμόν καί θάρρος σώζονται καί προοδεύουν τά Ἔθνη. Ἡ ὑποκρισία τῶν δημαγωγῶν καί ὁ νοσηρός συναισθηματισμός ὡρισμένων διανοουμένων, πού βλέπουν τόν φασισμόν σέ κάθε ἀμυντική προσπάθεια τῆς δημοκρατίας, δέν εἶναι δι' εὐφυεῖς καί ζωντανούς λαούς.

Εἶναι γνωστόν ἄλλωστε ὅτι ἡ ἰδιοτυπία τῶν συγχρόνων ἐπαναστάσεων συνίσταται εἰς τό γεγονός ὅτι αὐταί, διά νά ἀποτρέψουν ἀκριβῶς τήν βίαν, συντελοῦνται μέ τήν ἀνοχήν καί τήν βοήθειαν τῶν ὑφισταμένων θεσμῶν.

Εἰς τήν ἱστορίαν ὅλων τῶν ἐθνῶν, ὑπάρχουν στιγμαί κατά τά ὁποίας τά πάντα ὑποτάσσονται εἰς τόν ὑπέρτατον νόμον τῆς σωτηρίας τῆς πατρίδος. Εἶναι αἱ στιγμαί κατά τάς ὁποίας ἡ κρίσις τῶν θεσμῶν ἀλλά καί τῶν ἠθῶν εἶναι τόσον βαθεῖα, ὥστε διά νά σώσης τήν δημοκρατίαν, ὀφείλεις νά τήν ξανακάνης. Τό νά κλείνωμεν τά μάτια μας εἰς τήν ἀλήθειαν αὐτήν, εἶναι ὡσάν νά ἀπορρίπτωμεν ὅλα τά παραδείγματα τῆς ἱστορίας. Καί κάτι χειρότερον, εἶναι ὡσάν νά ἀρνούμεθα τήν ζωήν καί τήν ἐλευθερίαν.

Αἱ σκέψεις πού ἀναπτύσσω στό γράμμα μου αὐτό προορίζονται γιά σένα καί παρακαλῶ νά μήν κοινολογηθοῦν. Δέν ἐπιθυμῶ, ἐφ' ὅσον ἀπέχω τῆς πολιτικῆς, νά δημιουργῆται ἡ ἐντύπωσις ὅτι δίδω συμβουλάς καί μάλιστα χωρίς νά μοῦ ζητοῦνται. Ἐκτός ἄν φθάσετε — πού θεωρῶ πιθανόν — σέ δραματικό ἀδιέξοδον καί νομίσης ὅτι θά μποροῦσαν νά βοηθήσουν.

Καί μήν ξεχνᾶς ὅτι θά σέ ἔβλεπα μέ μεγάλη χαρά στό Παρίσι. Μολονότι θά προτιμοῦσα ἀντ' αὐτοῦ νά σέ ὑποδεχθῶ σ' ἕνα χωριό τῆς Ἑλλάδος. Γιατί ὅπως ξέρεις, στήν ὡραία αὐτή πόλη ἔζησα τά σκληρότερα χρόνια τῆς ζωῆς μου. Καί διότι βρέθηκα μακρυά ἀπό τόν τόπον καί τόν κόσμον πού ἀγαπῶ, ἀλλά καί διότι κατά τήν διάρκειαν τῆς ἐδῶ παραμονῆς μου, ἐξαπελύθησαν αἱ πρωτοφανεῖς εἰς ἀθλιότητα ἐναντίον μου ἐπιθέσεις. Ἐπιθέσεις πού ἐστιγμάτισαν τήν ἱστορίαν τοῦ τόπου μας καί ὑπῆρξαν τά προμηνύματα, ἄν ὄχι τά αἴτια, τῆς παρούσης ἀποσυνθέσεως»[161].

Ἡ πολιτική βαρύτητα τοῦ κειμένου τῆς ἐπιστολῆς ὁδήγησε τόν Κ. Τσάτσο στή διατύπωση τῆς ἀπόψεως ὅτι θά ἦταν, κάτω ἀπό ὁρισμένες προϋποθέσεις, σκόπιμη ἡ ἄμεση δημοσίευσή της. Ἰδιαίτερα διαφωτιστικό εἶναι τό ἀκόλουθο ἐκτενές ἀπόσπασμα ἀπό τήν ἀπαντητική ἐπιστολή του:

«Δέν μοῦ διαφεύγει ἡ βαρύτης τοῦ κειμένου. Χαράσσει τήν πορείαν τοῦ τόπου, μιάν ὥρα πού κανείς δέν ξέρει τί δέον γενέσθαι.

Καί αὐτό γίνεται ἀπό τόν ἄνθρωπο πού σήμερα συγκεντρώνει τήν ἐμπιστοσύνη ὅλων τῶν ἐθνικοφρόνων Ἑλλήνων, οὐ μόνο ἀλλά καί πολλῶν ἀντιπάλων. Ἡ δημοσίευσις ἑνός τέτοιου κειμένου ἀποτελεῖ πολιτικήν πρᾶξιν πρώτου μεγέθους — ὀγκόλιθος πού θά πέση σ' ἕνα ἕλος γεμάτο φρύνους καί βατράχους.

Ἡ πολιτική αὐτή πρᾶξις δέν μπορεῖ νά σταθῆ στόν ἀέρα. Χρειάζεται συνέχεια. What next? Ἄν δέν ὑπάρξη

συνέχεια, θά ἔχη ἁπλῶς τήν σημασίαν μιᾶς ὑποθήκης πολυτίμου πού ἕνας ἔμπειρος πολιτικός διατυπώνει ἀπό μακρυά. Ἡ ὑποθήκη δέν θά εἰσακουσθῆ, διότι καί κανείς δέν εἶναι εἰς θέσιν νά τήν πραγματοποιήση, καί θά μείνουν μόνο ἡ πικρία τοῦ Στέμματος πού θά θεωρήση — ἔτσι σκέπτεται δυστυχῶς — ζημίαν τόν σαφῆ καθορισμόν τῶν ἁρμοδιοτήτων (ἐνῶ αὐτός θά τό σώση εἰς τό μέλλον) καί οἱ φωνασκίες τῶν ἀριστερῶν ὅτι εἰσηγεῖσαι ἐκτροπήν, δικτατορίαν κ.τ.λ. Ἀποτέλεσμα: μᾶλλον ζημία διότι ἄνθρωποι ἱκανοί νά ἐνστερνισθοῦν τίς σκέψεις σου καί νά βαδίσουν ἐπί τῆς ὀρθῆς γραμμῆς δέν ὑπάρχουν.

Συμπέρασμα: Ἡ ἐπιστολή αὐτή ἀποκτᾶ θετική ἀξία μόνο ἄν ἔχη συνέχεια. Καί τήν συνέχειαν αὐτή μπορεῖ νά τήν δώσης μόνον Ἐσύ. Δηλαδή ἡ ἐπιστολή αὐτή ἤ πρέπει νά κοιμηθῆ στά συρτάρια μας ὡς ἱστορικό ντοκουμέντο γιά τό μέλλον ἤ πρέπει νά ἀποτελέση τό πρῶτο, τό ἀποφασιστικό βῆμα ἐπανόδου σου στήν πολιτική.

Ἀλλά πέραν τούτου: Μόλις δημοσιευθῆ ἡ ἐπιστολή αὐτή, θά κληθῆς νά ἐπανέλθης. Θά σοῦ ποῦν «Κοπιᾶστε, κύριε Καραμανλῆ, νά ἡγηθῆτε τῆς προσπαθείας αὐτῆς». Θά πῆς τότε: «Ἐγώ ἁπλῶς ὑπέδειξα τό ὀρθόν. Δέν πολιτεύομαι. Ὅσοι πολιτεύονται ἄς ἐφαρμόσουν τά ὀρθά»; Καί ἄν σοῦ ἀπαντήσουν «Δέν ὑπάρχει ἄλλος ἱκανός νά τά ἐφαρμόση», τί θά πῆς; Ἤ ἄν ὅσοι σέ καλέσουν νά ἐπανέλθης, κρίνης ὅτι δέν εἶναι ἀρκετοί ὥστε ἡ ἐπάνοδός σου νά φέρη τό ποθούμενον ἀποτέλεσμα; Τί θά κάνης τότε;

Ἐπομένως ἡ δημοσίευσις αὐτῆς τῆς ἐπιστολῆς δέν νομίζω ὅτι εἶναι σωστό νά γίνη πρίν ἀναμετρήσης τίς περαιτέρω ἐξελίξεις. Πρέπει νά ξέρης the next step — τήν ἐπόμενη πολιτική σου πράξη — (ἐκτός ἄν τήν ἀφήσης νά πέση στό κενό ὁπότε χάνει τή σημασία της. Μένει ὡς μία θεωρητική ἐξαγγελία, μέ δυσάρεστες μάλιστα παρενέργειες).

Ἐπειδή σέ γνωρίζω, εἶμαι βέβαιος ὅτι ἔχεις σκεφθῆ the next step καί ὅτι τήν ἐπιστολή αὐτή πρέπει νά τήν ἀντικρύσω ὡς πολιτικήν πρᾶξιν βαρυσήμαντον.

Ὡς τοιαύτην τώρα θά τήν ἐξετάσω σέ μερικές της λεπτομέρειες.

Πρέπει πρῶτα νά συνειδητοποιήσωμε μερικά πράγματα. Πρῶτον, γιά νά ποῦμε τά πράγματα μέ τό ὄνομά τους, εἰσηγούμεθα — (λέω «...γούμεθα», διότι ἀσπάζομαι — μαζί πιστεύω μέ μυριάδες ἄλλους — ἀνεπιφύλακτα τίς σκέψεις σου). Εἰσηγούμεθα λοιπόν παρεκτροπήν ἀπό τό πολίτευμα καί μίαν προσωρινήν δικτατορίαν — ἴσως ἑνός ἔτους. Πρός αὐτήν τήν κατεύθυνσιν πρέπει νά δουλευθῆ ἀπό ἐκείνους πού θά ἐπωμισθοῦν τήν παρεκτροπήν καί θά τήν κυρώσουν δι' ἑνός δημοψηφίσματος. Δικτατορίες χωρίς ὀνοματισμένο δικτάτορα δέν κουβεντιάζονται.

Δεύτερον: Ἐνῶ μπορεῖ ἄριστα νά ἐξηγηθῆ — διότι αὐτό εἶναι ἡ ἀλήθεια — ὅτι ὁ καθορισμός καί ὁ περιορισμός τῶν προνομιῶν τοῦ Στέμματος εἶναι εἰς ὄφελος τοῦ Στέμματος. Διότι ἀποτρέπει ἀμφισβητήσεις — καί μοιραῖα σέ βασιλεῖς ὀλισθήματα. Ἐνῶ αὐτή ἡ μεταρρύθμισις γίνεται ὑπέρ τοῦ Στέμματος καί ὑπέρ τῆς γαλήνης τοῦ τόπου, στήν ἐπιστολή σου αὐτό δέν φαίνεται διόλου. Φαίνεται τό ἄλλο μόνο πλεονέκτημα τῆς μεταρρυθμίσεως αὐτῆς: ἡ κυβερνητική σταθερότης. Πρέπει ἐξ ἴσου νά φανοῦν καί τά δύο.

Μέ αὐτό βέβαια δέν φαντάζομαι ὅτι ὁ θρόνος θά δεχθῆ τήν φαλκίδευσή του. Θά ἀντιδράση. Θά ἀγωνισθῆ. Θά δηλητηριάση καί μέσα στό στρατό στοιχεῖα καί θά τά διαθέση δυσμενῶς. Στόν μερικῶς τουλάχιστον βασιλόφρονα κόσμον (ἴσως καί στόν τύπο) θά ὑποστοῦμε ἀπό μία τέτοια ἐξαγγελία ζημιά, ὁπότε ἐξεταστέο πότε εἶναι ἡ κατάλληλη ὥρα γιά νά τήν ὑποστοῦμε. Τώρα, πρίν στερεώση τό πολιτικό αὐτό κίνημα, ἤ μετά; Ἄν μετά, τότε θά πρέπει στό σημεῖο αὐτό ἡ ἐπιστολή νά εἶναι πιό ἀόριστη καί ἀπό τήν ἀρχική ἀκόμα διατύπωση.

Ἀλλά ἐδῶ ἔχομε καί τήν ἄλλη ἐμπλοκή: ὅτι ὁ Παπανδρέου ἐξήγγειλε ἤδη τήν ἀνάγκη τῆς ἴδιας μεταρρυθμίσεως (αὐτός χωρίς ζημία, διότι οἱ ὀπαδοί του θέλουν ὅλοι τόν περιορισμό τῶν βασιλικῶν προνομίων). Μόλις φανοῦμε καί ἐμεῖς ἐξαγγέλλοντες τά ἴδια, ὁ Παπανδρέου θά πανηγυρίση. Τήν ἐπομένην θά βγοῦν οἱ ἐφημερίδες του μέ τεράστιους τίτλους: «Ὁ Καραμανλῆς συμφωνεῖ μέ Παπανδρέου ὡς πρός τάς ... κ.τ.λ.» Θα βγοῦν ἔτσι διά νά προκαλέσουν ρῆγμα μεταξύ μας — γιά νά ἀνοίξουν μεγαλύτερο χάσμα μεταξύ ΕΡΕ καί βασιλέως. Ἀλλά καί γιά ἕνα ἄλλο λόγο. Ὁ Γ. Παπανδρέου (καί ἀρκετοί δικοί του) εὐχαρίστως θά ἔβλεπε μιά συμφιλίωσή του μαζί σου. Σήμερα ἐκτός ἀπό τούς σαφῶς κομμουνίζοντας, ὅλοι αὐτοχαρακτηρίζουν τήν δίωξή σου ὡς μεγίστην βλακείαν καί λέν διαρκῶς: Δέν ὑπάρχει ἄλλη λύσις. «Νά δώση ὁ Καραμανλῆς τό χέρι στό Γέρο καί νά βαδίσουν μαζί».

Ὁ δόλος πού ὑπάρχει πίσω ἀπό αὐτή τήν πρόταση εἶναι προφανής. Ἀλλά πάντως εἰς πρώτην φάσιν θέλουν τήν συμφιλίωση, τήν συστράτευσιν ἐναντίον τοῦ Στέμματος καί ὡς βάσιν τῆς συστρατεύσεως αὐτῆς θά ἐμφανίσουν τήν ἐπιστολήν σου. Κανενός εἴδους ἑρμηνεία τῆς στάσεώς μας δέν θά ἀποτρέψη αὐτήν τήν παρανόηση. Ἀποτέλεσμα: Σύγχυση συνειδήσεων μεταξύ τῶν δικῶν μας. Διάσπαση ἐνδεχομένως καί τρίτον, διεύρυνση τοῦ χάσματος πού μᾶς χωρίζει ἀπό τό παλάτι προώρως.

Γιατί ὅλα αὐτά; Γιά νά ποῦμε τήν ἀλήθεια; Γιά νά καταλάβουν ὅλοι τί δέον γενέσθαι γιά νά σωθῆ ὁ τόπος; Δέν νομίζω πώς τό ἐπιχείρημα αὐτό, πού εἶναι καί ἠθικό ἀλλά καί πολιτικό (καταλαβαίνω καί τήν πολιτικότητά του), εἶναι ἰσχυρότερο ἀπό τά ἐπιχειρήματα πού ἀντιπαρέταξα.

Ἐκτός πάντοτε ἄν τό γράμμα σου δέν θέλεις νά ἀποτελέση πολιτικήν πρᾶξιν ἀλλά παραίνεση πρός Δημόνικον (καθ' ἥν στιγμήν οὔτε Δημόνικος ὑπάρχει!).

Πάντως ἀπό πολλούς θά θεωρηθῆ ὡς πολιτική πρᾶξις, καί ἄν εἶναι ἄλλη ἡ πρόθεσίς σου. Καί θά προκληθῆ καί ἐξ αὐτοῦ σύγχυσις.

Εἰδικώτερον δέ ἐν ἀναφορᾶ πρός Κανελλόπουλον, θά θεωρηθῆ ὡς ἀρχή καταργήσεώς του. Ἀλήθεια τήν πλευράν Κανελλοπούλου τήν ἐσκέφθηκες καθόλου; Ποιά θά εἶναι ἡ θέσις του μετά τήν δημοσίευσιν αὐτῆς τῆς ἐπιστολῆς; Θά ἀκολουθήση ἡ ΕΡΕ τήν γραμμήν Κανελλοπούλου ἤ τήν γραμμήν τῆς ἐπιστολῆς σου;

Γι' αὐτό τελειώνοντας ἐπανέρχομαι στό ἀρχικό βασικό μου ἐρώτημα. Ποιό θά εἶναι τό ἑπόμενο βῆμα;

Μέ τήν ἀγάπη μου πάντα στή διάθεσή σου»[162].

Ἡ ἀπάντηση τοῦ Κ. Καραμανλῆ:

«Σέ εὐχαριστῶ γιά τίς παρατηρήσεις σου, πού ἔχουν συγχρόνως καί τήν θέσιν ἐρωτημάτων.

Ἀπαντῶ στό πρῶτο καί σπουδαιότερο: Δέν ἔχω τήν πρόθεσιν νά δώσω, ὑπό τάς παρούσας συνθήκας,

ἔμπρακτον συνέχειαν εἰς τό γράμμα μου ἐκεῖνο. Τούς λόγους, μολονότι τούς ξέρεις, θά σοῦ τούς ἐξηγήσω παρακάτω. Ἐν τῶ μεταξύ θά ἀπαντήσω στά ἄλλα σου ἐρωτήματα.

Φοβοῦμαι ὅτι εἰς τό σημεῖον πού ἔφτασαν τά πράγματα, δέν ἀποκλείεται νά ὁδηγηθῆτε, χωρίς νά τό θέλετε, σέ κάποιο εἶδος παρεκτροπῆς. Καί ἰδού γιατί. Στόν τόπον μας δέν ἔχει δημιουργηθῆ μόνον ὀξύτατο πολιτειακό πρόβλημα, ἀλλά κάτι χειρότερο. Ἔχει δημιουργηθῆ κρίσις νομιμότητος, ἐφ' ὅσον καλῶς ἤ κακῶς πιστεύεται ὅτι ἡ ἐπικράτησις ὡρισμένης πολιτικῆς παρατάξεως θά ἔχη ὡς ἀποτέλεσμα τήν ἀνατροπήν τῶν πάντων. Ὑπό τάς συνθήκας ὅμως αὐτάς, ὅπως τό λέγει ἡ λογική καί τό διδάσκει ἡ ἱστορία, ὁμαλή δημοκρατική ἐξέλιξις ἀποκλείεται. Γιατί εἶναι φυσικόν ν' ἀντιδράσουν, πρίν παραδοθοῦν, καί τό καθεστώς καί ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι πιστεύουν ὅτι ἀπειλοῦνται.

Τούτου δοθέντος θά πρέπει ἡ ἐκτροπή αὐτή νά προληφθῆ. Ἤ, ἄν ἐπιχειρηθῆ, νά χειραγωγηθῆ τόσον ἀπό ἀπόψεως διαδικασίας ὅσον καί ἀπό ἀπόψεως σκοπῶν, γιά νά μήν ἀποβῆ συμφορά στόν τόπον. Θά πρέπει δηλαδή νά εἶναι σχετικῶς νομιμότυπος, κάπως ἐλεγχομένη καί νά ἔχη ὡς σκοπόν τήν ἀνασύνταξιν τῆς δημοκρατίας πού, γιά πολλούς λόγους, εἶναι ἐπισφαλής στόν τόπον μας.

Ἄν τό παλαιόν μου ἐκεῖνο γράμμα θά μποροῦσε νά βοηθήση πρός τήν κατεύθυνσιν αὐτή, θά ἦτο ἴσως χρήσιμον νά δημοσιευθῆ. Τήν ἐκτίμησιν καί τήν εὐθύνη τοῦ πράγματος τήν ἀφήνω σέ σένα.

Αἱ ἀντιδράσεις πού προβλέπεις μέ ἀφήνουν ἀδιάφορον, ἀφοῦ τίς ἀψηφοῦσα καί ὅταν ἤμουν στήν ἐνεργό πολιτική. Γιά νά μήν σοῦ πῶ ὅτι καί θά τάς ἐπεδίωκα, ἀκόμη ἄν ἐπρόκειτο νά ἐπανέλθω στήν πολιτική. Ξέρεις τίς ἀδυναμίες τῆς παρατάξεως καί ξέρεις ἐπίσης ὅτι πρόθεσίς μου ἦτο νά τήν ἐκσυγχρονίσω, ὅπως καί τό πολίτευμα.

Ἀνεξαρτήτως ὅμως ἀντιδράσεων, δέν νομίζεις ὅτι αἱ σκέψεις αὐταί θά μποροῦσαν νά ἀνοίξουν ἕνα δρόμον γιά τίς δυνάμεις ἐκεῖνες τοῦ τόπου μας πού θέλουν νά ἀγωνισθοῦν καί δέν ξέρουν τί νά κάνουν;

Αὐτά, ὅσον ἀφορᾶ τήν ἐπικαιρότητα καί τήν χρησιμότητα τῆς ἀνακοινώσεως τῆς ἐπιστολῆς ἐκείνης.

Καί ἔρχομαι ἤδη εἰς τό περίφημο θέμα τῆς ἐπανόδου μου εἰς τήν πολιτική, πού θέτεις μέ τό ἐρώτημά σου «what next».

Ὅπως ξέρεις, δέν συμπαθῶ τό θέατρο στήν πολιτική. Ὅταν ἔφυγα, ἔφυγα ἀποφασισμένος νά μήν ξαναγυρίσω. Αὐτό ἄλλωστε συμβαίνει καί σέ ὅλες τίς χῶρες πού ἔχουν σοβαρό δημόσιο βίο. Δέν ξέρω βέβαια τί θά κάνω, ἄν οἱ ἐξελίξεις μοῦ δημιουργήσουν πρόβλημα συνειδήσεως.

Ἀνεξαρτήτως ὅμως αὐτοῦ, πού εἶναι θέμα ἀρχῆς, στήν περίπτωσίν μου ὑπάρχουν πολλά ἐμπόδια ὑποκειμενικά καί ἀντικειμενικά.

Καί ὑποκειμενικά μέν εἶναι ἡ ἰδιοσυγκρασία μου καί ἡ πολιτική μου φιλοσοφία, πού μέ καθιστοῦν ἀκατάλληλο γιά τήν πολιτική ἤ τουλάχιστον γιά τήν πολιτική ζωή τοῦ τόπου μας. Σοῦ διηγήθηκα, νομίζω, τό διάλογο πού εἶχα μέ τόν πατέρα μου, ὅταν φουσκωμένος ἀπό ἰδεολογία, ἀπεφάσισα νά ἐπιδοθῶ στήν πολιτική. Ἔκτοτε εἶχα πολλές φορές τήν εὐκαιρία νά διαπιστώσω τήν ὀρθότητα τῶν συμβουλῶν του. Ἐάν, παρά ταῦτα, ἐπέμεινα, τό ἔκανα καί διότι εἶχα τήν ἱκανοποίηση τῆς δημιουργίας, ἀλλά καί διότι ἐπίστευα ὅτι ἐβελτίωνα τό πολιτικό κλῖμα τοῦ τόπου μας, γιά τό ὁποῖον ὁ πατέρας μου εὕρισκε ἀκατάλληλο τόν χαρακτῆρα μου. Ἀντ' αὐτοῦ, ἡ πολιτική μας ζωή ὀπισθοδρόμησε σέ βαθμό πού κατέστησε ἀδύνατη τήν προσαρμογή μου.

Στή δημοκρατία, ὅπως ξέρεις, ἡ πολιτική διαδικασία μοιάζει μέ τά συγκοινωνοῦντα ἀγγεῖα. Ἄν δέν ἀνεβάσης τούς ἀντιπάλους σου στό ἐπίπεδο τό δικό σου, θά κατέβης ἐξ ἀνάγκης στό δικό τους, γιά νά εἶναι δυνατός ὁ διάλογος. Ἐγώ ἀποτυχών στό πρῶτο καί μή ἀποδεχόμενος τό δεύτερο, ἀπεφάσισα νά φύγω. Ἔκανα δηλαδή αὐτό πού ἔκανε τό λιοντάρι προκαλούμενο ἀπό τόν χοῖρο, γιατί δέν ἤθελε παλεύοντας μαζί του νά λερωθῆ.

Ἄλλος λόγος ὑποκειμενικός εἶναι ἡ βαθυτάτη πικρία πού ἐδοκίμασα ἀπό τήν πρωτοφανῆ καί γιά τήν ἱστορία μας ἀκόμη κακομεταχείρισιν πού ὑπέστην. Ἐκπλήσσομαι δέ ὅταν διαπιστώνω ὅτι οἱ Ἕλληνες, ἀκόμη καί οἱ φίλοι μου, θεωροῦν τό θέμα αὐτό παρωνυχίδα, μέ τήν ἀμοραλιστικήν θεωρίαν ὅτι αὐτά ἔχει ἡ πολιτική. Ἀλλ' ἄν αὐτά τά ἐγκλήματα τά θεωρήσωμεν ὡς συνάρτησιν τῆς πολιτικῆς, ποιός τίμιος ἄνθρωπος θ' ἀπεφάσιζε νά προσφέρη τίς ὑπηρεσίες του σ' ἕναν τόπο πού εἶναι προδιαγεγραμμένη ἡ ἀτίμωσίς του; Ἡ ἐπιφύλαξις αὐτή δέν ἰσχύει βέβαια γιά τούς φαύλους, πού ἔχουν γενικήν ἀσυλίαν λόγω ἐπαγγελματικῆς ἀλληλεγγύης.

Σκεφθήκατε ποτέ τήν ὀδύνη πού ἐδοκίμασα τό πρωινό πού τά ξένα ραδιόφωνα μετέδιδαν τήν εἴδηση ὅτι ἡ ἑλληνική Βουλή ἀπεφάσισε τήν παραπομπήν μου καί μάλιστα γιά πράξεις ἀτιμωτικές; Ἐσύ θά πρέπει νά ξέρης τήν εὐαισθησία μου στά θέματα τοῦ ἤθους καί τῆς ἀξιοπρεπείας, πού μολονότι τά εἶχα ἔμφυτα, τά ἀνέπτυξα μέχρις ὑπερβολῆς, γιά νά ἐξουδετερώσω τήν ἔλλειψη περγαμηνῶν καί νά πραγματοποιήσω τήν ἀποστολή μου. Θά προτιμοῦσα δέκα φορές νά μέ εἶχαν δολοφονήσει. Καί τό πρᾶγμα καθίστατο ὀδυνηρότερο ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι τό ὄνομά μου ἦτο εὐρύτατα καί νομίζω εὐφήμως γνωστό εἰς τό ἐξωτερικό. Πῶς νά ἐξηγήσης στή διεθνῆ κοινή γνώμη ὅτι στήν Ἑλλάδα αὐτά τά πράγματα ἔχουν ἐντελῶς ἄλλη σημασία καί ὅτι εἶναι μέρος τοῦ πολι-

τικοῦ μας παιχνιδιοῦ.

Θά ἠμποροῦσε ἴσως νά μετριασθῆ ἡ πικρία μου, ἄν κατά τῆς πρωτοφανοῦς αὐτῆς ἀτιμίας εἶχαν ἐκδηλωθῆ ἀντιδράσεις, πρᾶγμα πού θά συνέβαινε σέ ὁποιαδήποτε χώρα μέ δημοκρατική συνείδηση καί αἴσθημα δικαιοσύνης.

Ἐπί μῆνες, Κυβέρνησις, Βουλή καί τύπος, ἐπωφελούμενοι καί τῆς ἀπουσίας μου, ἀσχημονοῦσαν ἐπί τῆς ὑπολήψεώς μου καί παρεσκεύαζαν τήν δολοφονίαν μου. Ἐστιγμάτιζαν τήν ἱστορίαν καί ἐτραυμάτιζαν τό πολίτευμα τοῦ τόπου μας. Ποιός ἀπό τούς ἐπωνύμους καί τούς σκεπτομένους Ἕλληνες συνεκινήθη;

Ἀλλά ἄν δέν ἐξεδηλώθησαν τότε ἀντιδράσεις, λόγῳ τῆς ἀσκουμένης τρομοκρατίας, τί ἔγινε μετά τήν ἀπομάκρυνσιν τοῦ Παπανδρέου ἀπό τήν ἀρχήν;

Οἱ ἀποστάται, διαχωρίσαντες τάς εὐθύνας των ἀπό τόν Παπανδρέου, κατήγγειλαν σωρείαν ἁμαρτημάτων των. Ἀπέφυγαν ὅμως νά διαχωρίσουν τάς εὐθύνας των καί νά καταγγείλουν τήν μεγαλυτέραν ἀτιμίαν του καί ὅταν ἀπεφάσιζαν νά στηριχθοῦν ἐπί τοῦ κόμματός μου. Ἡ ΕΡΕ, ἐξάλλου, γιά νά ὑπηρετήση σκοπιμότητες ἀμφιβόλου πολιτικῆς καί ἠθικῆς ἀξίας, ἐστήριξε τούς ἀποστάτας, χωρίς νά τούς συστήση νά τακτοποιηθοῦν, ὅπως ὤφειλαν, ἠθικῶς ἀπέναντί της. Καί καθῆκον καί συμφέρον εἶχον ἀμφότεροι νά τό κάνουν. Γιατί δέν τό ἔκαμαν; Τήν ἐξήγηση θά τήν περιμένω ἀπό σένα.

Τόν τελευταῖο καιρό ἐξεδόθη ἕνα βιβλίο πού δίδει τό μέγεθος τῆς διαπραχθείσης ἀτιμίας. Ποιός πνευματικός καί εἰδικώτερον νομικός ἄνθρωπος σκέφθηκε νά ἐκφράση τήν ἀπορίαν του, ἄν ὄχι τήν ἀγανάκτησίν του, διότι ἠμπόρεσε νά συμβῆ στόν τόπο μας μιά τέτοια ἀσχημία;

Καί σήμερα ἀκόμα συζητοῦνται μέ πάθος διάφορα θέματα. Καταγγέλλονται πράξεις, ζητοῦνται εὐθύναι, καθαρίζονται λογαριασμοί. Τηρεῖται ὅμως ὕποπτος σιγή γύρω ἀπό τό μεγαλύτερο πολιτικό καί ἠθικό θέμα πού ἐδημιούργησε ἡ θεομηνία Παπανδρέου.

Μοῦ γράφεις ὅτι ἀκόμα καί ὁ Παπανδρέου μετεμελήθη διά τήν ἀτιμίαν του αὐτήν. Καί ὅτι καί οἱ βουλευταί του ὁμολογοῦν τό σφάλμα του. Γιατί ὅμως αὐτά πού λέγονται εἰς τό αὐτί δέν λέγονται δημοσία; Τί ἐκάνατε ἐσεῖς οἱ φίλοι μου, γιά νά ἀναγκάσετε καί αὐτούς καί τούς ἀποστάτας νά ὁμιλήσουν;

Δέν ἀντιλαμβάνεσθε ὅτι ἔχω ἀνάγκην ἀλλά καί δικαίωμα στήν ἠθική αὐτήν ἱκανοποίηση;

Πῶς θά μποροῦσα μέ τήν ψυχολογία αὐτή νά γυρίσω στήν πολιτική πού θέλει ἐνθουσιασμό καί πίστη;

Καί ἔρχομαι τώρα στά ἀντικειμενικά ἐμπόδια τά κυριώτερα τῶν ὁποίων εἶναι τά κάτωθι:

1ον. Ἡ πεῖρα μου μέ ἔπεισε ὅτι δέν εἶναι δυνατόν νά κυβερνηθῆ δημοκρατικά ὁ τόπος μας, ἄν δέν γίνουν βαθειές ἀλλαγές στήν ἐθνική μας ζωή. Ἄν γυρίσω χωρίς αὐτές, ἤ θά φύγω καί πάλι, ἤ θά καταλήξω σέ δικτατορία. Καί σύ ὅμως ὁμολογεῖς στό γράμμα σου ὅτι δέν βλέπεις τήν δυνατότητα αὐτῶν τῶν μεταβολῶν.

2ον. Ὁ τόπος γιά νά προκόψη ἔχει ἀνάγκην ἠρέμου πολιτικοῦ βίου. Ἐγώ ὅμως εἶμαι πρόσωπον ἀξύτατα ἀμφιλεγόμενον. Οἱ ἀντίπαλοί μου μέ μισοῦν, καί κατόρθωσαν νά μεταδώσουν καί εἰς ἕνα τμῆμα τοῦ λαοῦ μας τό ἀδικαιολόγητον μῖσος των. Ὑπό τάς συνθήκας αὐτάς, πῶς ἠμπορῶ νά ἐπαναφέρω τήν γαλήνην στόν τόπο;

3ον. Ἡ ἐναντίον μου συκοφαντική ἐκστρατεία μέ τόν χυδαῖο καί ἄγριο τρόπο πού ἔγινε, ἐδημιούργησε μεταξύ ἐμοῦ καί τῶν ἀντιπάλων μου ἀγεφύρωτο ἠθικό χάσμα. Καί ἐκδικητής μέν δέν ἐπιθυμῶ νά γίνω. Πῶς ὅμως νά κάνω μαζί τους οἱασδήποτε μορφῆς συνεργασίαν ἤ καί διάλογο ἀκόμα;

4ον. Ἐπολιτεύθην, ὅπως ξέρεις, μέ κατανόησιν καί μετριοπάθειαν. Πῶς ὅμως ἠμπορῶ ἐπανερχόμενος νά ἀκολουθήσω τήν αὐτήν πολιτικήν, ἐφ' ὅσον δοκιμασθεῖσα ὡδήγησε ἐκεῖ πού ὡδήγησε καί ἐμένα καί τόν τόπο;

Εἶναι φυσικό, ὕστερα ἀπό ὅσα ἔπαθα, νά ἐπηρεάζομαι ἀπό τή σκέψη ὅτι εἶναι δυνατόν νά πάθω χειρότερα, ὅταν θα 'ρθῆ ἡ ὥρα νά παραδώσω στούς ἀντιπάλους μου.

Δέν σοῦ θυμίζουν ὅλα αὐτά λίγο '28; Καί δέν νομίζεις ὅτι θά ἦταν καλύτερα καί γιά τόν ἴδιο καί γιά τόν τόπο, ἄν ὁ Βενιζέλος δέν ὑπέκυπτε τότε στόν πειρασμό;

Ὅλα αὐτά ἀποδεικνύουν ὅτι ἁπλοποιοῦν τό θέμα τῆς ἐπανόδου μου ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι τό θεωροῦν ὡς πρόβλημα ἀριθμῶν.

Ἡ ἐπάνοδός μου εἰς τήν πολιτική, πού δέν τήν ἐπιθυμῶ, θά εἶχε ἔννοια, ὅπως καί σύ μοῦ γράφεις, ἄν ἐπρόκειτο ἐπανερχόμενος νά κάνω κάτι τό πολύ σημαντικό γιά τόν τόπο. Αὐτό ὅμως δέν τό βλέπω, ἀφοῦ λείπουν οἱ βασικές προϋποθέσεις.

Αὐτή εἶναι, ἀγαπητέ μου, ἡ θέσις τοῦ προβλήματος τῆς ἐπανόδου μου στήν πολιτική.

Ἠμπορεῖ νά μοῦ πῆς ὅτι γιά ὅλα αὐτά ὑπάρχει καί ὁ ἀντίλογος. Ἴσως. Ἀλλά, ὅπως ξέρεις, ὅλες οἱ ἐκδηλώσεις τῆς ζωῆς ἑνός ἀνθρώπου φέρνουν τήν σφραγίδα τῆς ἰδιοσυγκρασίας του. Καί ἐγώ ἔχω, καλή ἤ κακή, τή δική μου. Ἡ προσωπικότης κάθε ἀνθρώπου εἶναι σύνθεσις ἀπό ἀρετές καί ἐλαττώματα. Πολλές φορές μάλιστα εἶναι τέτοια ἡ σύνθεσις, ὥστε ὡρισμένα ἐλαττώματα νά γίνωνται πηγές τῶν ἀρετῶν μας. Στήν περίπτωση αὐτή, ἡ διάσπασις τῆς συνθέσεως ἀνατρέπει τήν ἰσορροπία καί καταστρέφει τήν προσωπικότητα.

Αὐτό δέ ἀκριβῶς θά πάθω, ἄν ἀγνοήσω πράγματα πού εἶναι βασικά γιά τόν χαρακτῆρα μου. Ἀλλ' ἄν

τό πάθω, δέν σᾶς χρειάζομαι.

Σοῦ ἔγραψα, παρά τήν συνήθειά μου, δύο φλύαρα γράμματα. Τό ἔκανα ὅμως διότι ἤθελα νά σοῦ δώσω ὡς σύνολον καί ὄχι κατά δόσεις τίς σκέψεις καί τά αἰσθήματά μου»[163].

8 ΙΟΥΝΙΟΥ 1966

Ὁ ἀρχηγός τῆς ΕΡΕ, Π. Κανελλόπουλος, ἀποσύρει τόν ἐκπρόσωπο τοῦ κόμματός του στήν Κυβέρνηση, Δ. Βουρδουμπᾶ, ὑπουργό ἄνευ Χαρτοφυλακίου. Τήν αἰτιολογία τῆς ἀποφάσεώς του ἐντοπίζει στό γεγονός ὅτι «ἡ ἀντιπροσώπευσις τῆς ΕΡΕ εἰς τό Ὑπουργικόν Συμβούλιον δέν ἐχρησιμοποιήθη δεόντως διά τήν ἐναρμόνισιν τῶν ἀπόψεων τῆς Κυβερνήσεως καί τῆς ΕΡΕ ἐπί τῶν βασικῶν θεμάτων». Πιθανολογεῖται ὅμως ὅτι ἡ πραγματική αἰτία τῆς πρωτοβουλίας αὐτῆς ὀφείλει νά ἀναζητηθεῖ στή γενική διαπίστωση ὅτι ἡ τελευταία αὐτή, χωρίς νά μετέχει οὐσιαστικά στή διαμόρφωση τῆς κυβερνητικῆς πολιτικῆς, συμμερίζεται ὡς ἕνα βαθμό, τίς εὐθύνες της καί κινδυνεύει νά εἰσπράξει μέρος ἀπό τή δυσφορία γιά κάθε ἐνδεχόμενη ἀτυχή πράξη της.

Ἡ κοινοβουλευτική ὁμάδα τῆς ΕΡΕ θά ἐγκρίνει, στίς 14 Ἰουνίου, τήν πρωτοβουλία τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ κόμματος, καθώς καί τήν εἰσήγησή του νά μήν ἀρθεῖ, πρός τό παρόν, ἡ παροχή ἐμπιστοσύνης πρός τήν Κυβέρνηση.

13 ΙΟΥΝΙΟΥ 1966

Μέ τήν εὐκαιρία τῶν ἐγκαινίων τοῦ βιομηχανικοῦ συγκροτήματος ἀλουμίνας καί ἀλουμινίου στήν περιοχή τοῦ Διστόμου, ὁ Π. Κανελλόπουλος στηλιτεύει τήν προσπάθεια τῆς ΕΚ νά στηρίξει τήν ἄποψη ὅτι ὑπῆρξε «σκάνδαλο»:

«Εἰς τήν παραλιακήν περιοχήν τοῦ Διστόμου, ὀνόματος συμβολίζοντος τό πνεῦμα τῆς ὑπερτάτης θυσίας, ἐδημιουργήθη ἀπό τό κενόν καί τήν ἐρημίαν ἑνας ὁλόκληρος κόσμος, ἔργον καί αὐτό — ὅπως καί τόσα ἄλλα εἰς τάς περιοχάς Θεσσαλονίκης, Πτολεμαΐδος, Καβάλας καί ἀλλαχοῦ — τῆς δημιουργικωτέρας ὀκταετίας τῆς νεοελληνικῆς ἱστορίας, ἐκείνης πού θά μείνη συνδεδεμένη μέ τό ὄνομα τοῦ πρωτεργάτου της καί θά λεγέται ὀκταετία Καραμανλῆ. Πρό δέκα πέντε ἤ καί δέκα ἀκόμη ἐτῶν ἐχαρακτηρίζετο — καί θεωρῶ ἀναγκαῖον νά ἐπαναφέρω τοῦτο εἰς τήν μνήμην τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ — στόχος φανταστικός καί εἰς τήν πρᾶξιν ἀπροσπέλαστος ἡ ἵδρυσις ἐν Ἑλλάδι βαρείας βιομηχανίας ἀλουμινίου. Καί ὅμως ἐπραγματοποιήθη ὅ,τι ἐχαρακτηρίζετο ἀδύνατον. Καί θά ἐπραγματοποιοῦντο ἀκόμη περισσότερα, ἐάν δέν ἐκουράζετο ἕνα τμῆμα τοῦ λαοῦ μας νά βλέπη τήν χώραν προοδεύουσαν καί δέν παρεσύρετο ἀπό τήν δημαγωγίαν, ἡ ὁποία, ἀντί τῆς μεγάλης δημιουργικῆς προσπαθείας, ὑπέσχετο εὐκόλους παροχάς.

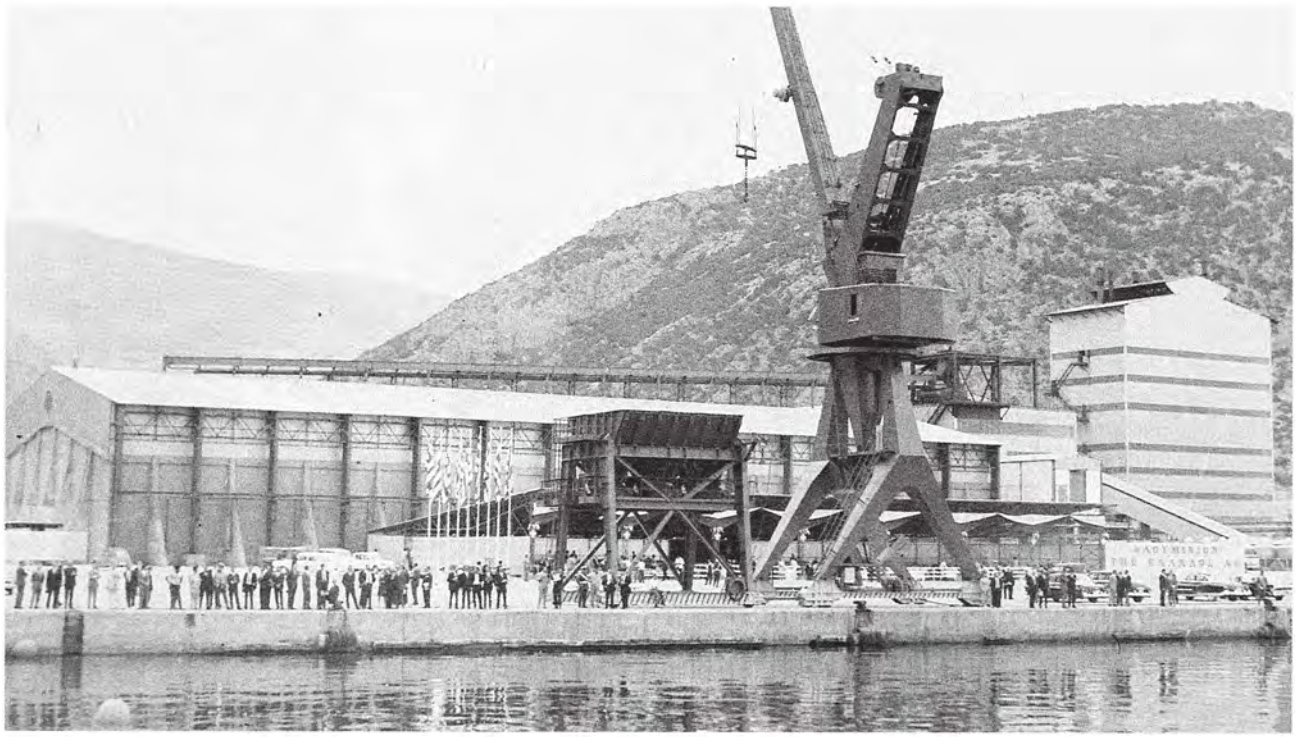
Ἔχω, ὅμως, καθῆκον νά ἐπαναφέρω εἰς τήν μνήμην τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καί κάτι ἄλλο. Ἡ δημαγωγία δέν ἠρκέσθη νά παρασύρη μέγα τμῆμα ἐκλογέων πρός τόν κακόν δρόμον μέ τάς ὑποσχέσεις. Παρέσυρε καί μέ τήν συκοφαντίαν. Παρακαλῶ νά ἐνθυμηθοῦν οἱ πάντες τί ἐλέχθη εἰς βάρος τοῦ Καραμανλῆ καί τῶν συνεργατῶν του διά τό ἀλουμίνιον, τό ὁποῖον τώρα θαυμάζομεν ὅλοι καί τοῦ ὁποίου τά ἐγκαίνια ἐπανηγύρισαν κορυφαῖα στελέχη τοῦ ἀνενδότου εἰς διαβολάς καί ψεύδη ἀγῶνος. Πρό ἑνός ἀκόμη ἔτους ἐλειτούργει ἀνακριτική ἐπιτροπή βουλευτῶν εἰς βάρος τῶν πρωτεργατῶν τῆς ἑλληνικῆς ἀναδημιουργίας. Διεσύρθησαν ὀνόματα καί ὑπολήψεις καί μάλιστα, ὡς ἀπεδείχθη ἐκ τῶν ὑστέρων, ἐν πλήρει γνώσει τῶν συκοφαντῶν ὅτι ἡ περίπτωσις εἶχε νομικῶς παραγραφῆ. Καί ἀνεγνώρισαν διά τῆς ψήφου των τήν παραγραφήν — ἀφοῦ ἀνέλαβα τήν πρωτοβουλίαν νά καλέσω τούς συναδέλφους μου τῆς ΕΡΕ νά ἐξέλθουν ἀπό τήν αἴθουσα τῆς Βουλῆς — ἐκεῖνοι ἀκριβῶς οἱ βουλευταί, οἱ ὁποῖοι εἶχαν υἱοθετήσει κατά πλειοψηφίαν τήν ἀρχικήν παραπεμπτικήν πρότασιν. Δέν λέγω πάντα ταῦτα πρός τόν σκοπόν νά ἀναξέσω πληγάς. Ὄχι. Ὅσοι ἐπλήγησαν ἀπό τήν συκοφαντίαν δυνατόν νά ἐπικράθησαν βαθύτατα, ἀλλά ἔχουν τήν μεγαλοφροσύνην νά συγχωροῦν τούς ἀδικοπραγήσαντας. Ἐάν ὑπενθυμίζω τήν μεγάλην περυσινήν ἀσχημίαν, τό πράττω μόνον καί μόνον διά νά συνδυάσω τήν ὑπόμνησιν αὐτήν μέ τήν ἔκκλησιν πρός ὅλους τούς Ἕλληνας νά παύσωμεν εἰς τό μέλλον χρησιμοποιοῦντες ὡς μέσον ἀγῶνος τό εὐτελέστερον ὅλων, τήν διαβολήν καί τήν συκοφαντίαν».

Προτοῦ, ἐξάλλου, τό ἔργο τῆς συστάσεως βιομηχανίας ἀλουμινίου συνυφανθεῖ μέ τή θλιβερή ὑπόθεση τῆς ἀπόπειρας γιά τήν παραπομπή τοῦ Κ. Καραμανλῆ στό Εἰδικό Δικαστήριο, ἡ Κυβέρνηση Παπανδρέου εἶχε ἤδη προβάλει τήν ἀνάγκη ἀναθεωρήσεως τῆς σχετικῆς συμβάσεως. Ἰδιαίτερα χαρακτηριστικό καί δηλωτικό για τίς πιέσεις πού εἶχαν ἀσκηθεῖ πρός τήν κατεύθυνση τῆς ἑταιρίας «Πεσινέ», εἶναι ἀπόσπασμα ἐπιστολῆς τοῦ Δ. Χέλμη πρός τόν Κ. Καραμανλῆ:

«Μόλις εἶδα τόν Πουανκαρέ καί Συριώτην. Ὁ Πουανκαρέ εἶναι γενικός γραμματεύς, διεξάγων τάς συνεννοήσεις μετά τῆς Κυβερνήσεως. Ἡ συνδιάλεξίς μας κράτησε μίαν ὥραν. Τοῦ ὡμίλησα διά λογαριασμόν μου πολύ αὐστηρά ἐπικαλεσθείς:

α. Τό ἀδιάβλητον τῆς συμβάσεως, τό ὁποῖον πρέπει νά διατηρήσουν κυρίως δι' ἴδιον αὐτῶν λογαριασμόν, διότι μεταβάλλοντες τήν συμφωνίαν, δίδουν ὄχι μόνον ἕνα ἐπιχείρημα ἐναντίον τῆς πρώτης Κυβερνήσεως — ἀναμιγνυόμενοι οὕτω ἠθελημένως εἰς τάς πολιτικάς διώξεις τοῦ ἐσωτερικοῦ — ἀλλά καί μίαν ἀπόδειξιν εἰς βάρος των. Δέν εἶναι μόνον ἡ ἠθική τάξις ἔναντί σας πού ἐπιβάλλει τό ἀντίθετον, ἀλλά καί τό ἴδιον των συμφέρον, ἐφ' ὅσον οὕτω θά ἀπεδεικνύετο ὅτι μία ἑταιρία παγκοσμίου φήμης ἔκαμε ἐπιλήψιμον σύμβασιν εἰς τήν Ἑλλάδα, ἐκθέτουσα ἑαυτήν καί τήν χώραν της.

β. Τήν ἀπαράδεκτον διαγωγήν των ὅταν, ἐν γνώσει τοῦ ἀδιαβλήτου τῆς συμβάσεως, θελήσουν, διά συμφεροντολογικούς δι' αὐτούς λόγους, νά βοηθήσουν τήν πολιτικήν δίωξιν τοῦ πρωθυπουργοῦ μέ τόν ὁποῖον συνηλλάγησαν.

Τά ἐγκαίνια τοῦ ἐργοστασίου 'Αλουμινίου.

Τοῦ εἶπα καθαρά ὅτι αὐτό θά ἀπετέλει στίγμα καί διά τήν ἑταιρίαν των καί διά τήν χώραν των, ἐφ' ὅσον οἱονεί τήν ἐκπροσωποῦν εἰς τόν τομέα τῶν γαλλικῶν ἐπενδύσεων ἐν Ἑλλάδι.

γ. Ὅτι ἐκθέτουν τήν ἑταιρίαν των (ἀναμιγνυομένην εἰς τάς ἐσωτερικάς διαμάχας) εἰς ἀντίποινα, ἐπί βεβαίᾳ βλάβῃ τῶν συμφερόντων των, διότι δέν μπορεῖ νά μήν γνωρίζουν ὅτι ἡ σημερινή Κυβέρνησις ὁσημέραν καταρρέει καί ὅτι, κατά κοινή πρόβλεψιν καί ὁμολογίαν, θά τήν διαδεχθῇ τό ἀντίπαλον κόμμα.

Ὅλα αὐτά τά εἶπα ἀρκετά «τσεκουράτα», ὥστε νά μείνῃ ὁ συνομιλητής μου πραγματικά ἄναυδος. Ὁ Πουανκαρέ ἠναγκάσθη νά δεχθῇ τήν ὀρθότητα τῶν ἐπιχειρημάτων μου, ἔκαμε ὅμως μίαν ἐπιφύλαξιν νά τά ἀναφέρῃ εἰς τούς προϊσταμένους του ἐν Παρισίοις. Τοῦ συνέστησα ὅτι τῆς θέσεώς μου αὐτῆς νά λάβῃ (sic) ὁ πρόεδρος τῆς γενικῆς ἑταιρίας Πεσινέ, κ. Ντέ Βιτρύ, ὁ ὁποῖος εἶναι πολύ σημαίνουσα προσωπικότης ἐν Γαλλίᾳ, ὁ ὁποῖος δέν εἶναι δυνατόν παρά νά ἔχῃ περισσοτέραν εὐαισθησίαν εἰς θέματα ἠθικῆς τάξεως.

Μοῦ προσέθεσε ὅτι εἶναι ἐκτεθειμένα κολοσσιαῖα συμφέροντα τῶν μετόχων (ἐπένδυση 120 ἑκατ. δολλαρίων) καί ὅτι ὁ ἐκβιασμός τῆς Κυβερνήσεως ἔφθασε μέχρι τοῦ σημείου, ὥστε νά τούς ἀρνοῦνται τήν πληρωμήν οἱουδήποτε ποσοῦ ἔναντι συνομολογημένου μετά τοῦ ΟΒΑ δανείου, φέροντες αὐτούς εἰς ἀπόγνωσιν, διότι στεροῦνται οὕτω τῶν ἀναγκαίων ποσῶν (60 ἑκατ. μηνιαίως) τά ὁποῖα εἶναι ἀπαραίτητα διά τό τελείωμα τοῦ ἔργου, προβλεπόμενον τόν Αὔγουστον 1965»[164].

Ἡ πτώση τῆς Κυβερνήσεως Παπανδρέου καί ἡ ἀνάληψη τῆς Κυβερνήσεως ἀπό τήν ὁμάδα τῶν ἀποσχισθέντων τοῦ Κέντρου δέν ἀνέστειλε τήν προσπάθεια γιά ἀναθεώρηση τῶν ὅρων τῆς συμβάσεως. Τήν ἑρμηνεία τῆς τακτικῆς αὐτῆς, ἀλλά καί τά αἰσθήματα πικρίας καί ἀγανακτήσεως πού ἦταν φυσικό νά τοῦ προκαλεῖ ἡ κατάσταση αὐτή, ὁ Κ. Καραμανλῆς εἶχε διερμηνεύσει σέ ἐπιστολή πρός τόν Κ. Παπακωνστάντινου, τόν Ἰανουάριο τοῦ 1966:

«Ὅπως βλέπεις, δέν ἐτελείωσαν τά βάσανά μου μέ τούς Ἕλληνες. Εὑρίσκομαι εἰς τήν ἀνάγκην καί ὕστερα ἀπό ὅσα συνέβησαν εἰς τόν τόπον μας ν' ἀπολογοῦμαι, ἀντί νά κατηγορῶ καί νά δέχωμαι ἐξ ὅλων τῶν πλευρῶν συγγνώμην. Τοῦτο σημαίνει ὅτι οὔτε καί τώρα πού ὁ τόπος ἔφθασεν εἰς τό σημεῖον τῆς ἐθνικῆς κρίσεως ὑπάρχουν ὑγιεῖς ἀντιδράσεις. Αὐτό δέ ἐκτός τῶν ἄλλων θά πρέπει νά τό ἐκτιμήσουν ὅλοι ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι ἀποβλέπουν εἰς τήν ἐνδεχομένην ἐπάνοδόν μου εἰς τήν πολιτικήν.

Ἀναγκάζομαι νά σοῦ γράψω καί πάλιν, διότι ἡ ἐπικειμένη, ὅπως λέγεται, ἀναθεώρησις τῆς συμβάσεως ἀλουμινίου θά δώσῃ καί πάλιν ἀφορμήν δημοκοπίας εἰς βάρος μου. Ἐν ὄψει αὐτοῦ τοῦ ἐνδεχομένου διατυπώνω κατωτέρω ὡρισμένας σκέψεις μου, τάς ὁποίας παρακαλῶ νά θέσῃς ὑπ' ὄψιν καί τοῦ κ. Κανελλοπούλου.

Ὁ Παπανδρέου ἐπεδίωξεν τήν ἀναθεώρησιν τῆς συμβάσεως, ὄχι διά νά ὠφελήσῃ τήν χώραν, ἐφ' ὅσον ἐγνώριζεν ὅτι ἡ ζημία της ἀπό τόν τραυματισμόν τῆς διεθνοῦς της πίστεως θά ἦτο, ὅπως καί εἶναι, πολλαπλασία, ἀλλά διότι ἤθελεν διά τῆς ἀναθεωρήσεως νά ἐνισχύσῃ τήν ἐναντίον μου συκοφαντικήν ἐκστρατείαν καί διότι ἐνόμιζεν ὅτι ἦτο δεσμευμένος ἀπό τάς προεκλογικάς του δημοκοπικάς καταγγελίας.

Διά νά ἐπιτύχῃ τοῦ σκοποῦ του, ἐχρησιμοποίησεν ἐκβίαση εἰς βάρος τῆς ἑταιρίας, ἡ ὁποία οὖσα ἐκτεθειμένη διά τῆς ἐπενδύσεως ἤδη ἐν Ἑλλάδι σοβαρῶν κεφαλαίων, ἦτο φυσικόν νά ὑποκύψῃ εἰς αὐτήν.

Ἡ Κυβέρνησις Στεφανοπούλου συνέχισε ὡς μή ὤφειλε τήν πολιτική Παπανδρέου καί ἐπιδιώκει τήν ἀναθεώρησιν τῆς συμβάσεως, ἀφ' ἑνός μέν διότι ἐφοβήθη τάς ἐπικρίσεις τοῦ Παπανδρέου, ἀφ' ἑτέρου δέ διότι ἀνταποκρίνεται καί εἰς τάς ἰδικάς της προθέσεις. Τό δέ χειρότερον εἶναι ὅτι ἐπιχειρεῖ τ' ἀνωτέρω στηριζομένη εἰς τήν ψῆφον τῆς ΕΡΕ, ἡ ὁποία καλεῖται διά τῆς στάσεώς της νά ἐπιβεβαιώσῃ τάς εἰς βάρος αὐτῆς καί τοῦ ἱδρυτοῦ της συκοφαντίας τοῦ Παπανδρέου. Ἀπορῶ πῶς τό κόμμα εὐθύς ἐξ ἀρχῆς δέν ἐπέστησεν τήν προσοχήν τῆς Κυβερνήσεως ἐπί τοῦ ἀπαραδέκτου τῆς πολιτικῆς αὐτῆς, τήν ὁποίαν θά ἠδύνατο νά ἐφαρμόσῃ αὕτη μόνον ἐάν ἦτο αὐτοδύναμος. Καί περισσότερον ἀπορῶ πῶς οἱ παλαιοί μου συνεργάται κ.κ. Παπαληγούρας καί Πρωτοπαπαδάκης, πράξεις τῶν ὁποίων χρησιμοποιοῦνται ὡς πρόσχημα διά νά διασύρωμαι, δέν ἠσθάνθησαν τήν ἀνάγκην αὐτήν.

Τό ἐπιχείρημα ὅτι διά τῆς ἀναθεωρήσεως τῆς συμβάσεως ὠφελεῖται ὁ τόπος, δέν μέ ἀφήνει ἀδιάφορον. Καί θά ἤμην πρόθυμος νά πληρώσω καί πάλιν ἐγώ, ὅπως ἐπλήρωσα τόσες φορές γιά νά βοηθήσω τόν τόπον μου. Μολονότι ἀπό κανέναν δέν δύναται νά ζητηθῇ νά ὑπηρετήσῃ οἱανδήποτε σκοπιμότητα εἰς βάρος τῆς ὑπολήψεώς του. Ἀμφιβάλλω ὅμως ἐάν πρόκειται νά ὠφεληθῇ ὁ τόπος, δεδομένου ὅτι, ὅπως καί προηγουμένως ἐτόνισα, θά εἶναι ὑπερτέρα ἡ ζημία αὐτοῦ ἐκ τοῦ κλονισμοῦ τῆς διεθνοῦς του πίστεως.

Τό κόμμα μετά τίς 15 Ἰουλίου εὑρέθη εἰς τήν ἀνάγκην νά λάβῃ θέσεις αἵτινες ὑπῆρξαν ἴσως μειωτικαί δι' αὐτό, χωρίς νά εἶμαι βέβαιος ὅτι ὑπῆρξαν ὠφέλιμοι διά τήν χώραν. Πάντως δέν ἐπιθυμῶ, ἐφ' ὅσον ὁριστικῶς ἀπεχώρησα τῆς πολιτικῆς, νά ἔχω γνώμην διά τήν γενικήν πολιτικήν τοῦ κόμματος. Δικαιοῦμαι ὅμως νά ἔχω γνώμην διά θέματα τά ὁποῖα εἶναι δυνατόν νά ἔχουν ἐπιπτώσεις ἐπί τῆς ἱστορίας μου καί τῆς ὑπολήψεώς μου καί νά ἀναμένω ἀπό τό κόμμα νά σταθμίζῃ πάντοτε τούς παράγοντας αὐτούς εἰς τάς σχέσεις του μετά κομμάτων ἤ προσώπων, τά

ὁποῖα ἐδημιούργησαν τά εἰς βάρος ἐμοῦ καί τοῦ κόμματος γνωστά θέματα.

Καί ἐάν μέν τό θέμα ἦτο ἁπλῶς προσωπικόν, θά ἀπέφευγα νά κάμω τάς ἀνωτέρω συστάσεις. Πιστεύω ὅμως βαθύτατα ὅτι ὁ,τιδήποτε γίνεται εἰς βάρος βασικῶν ἠθικῶν ἀρχῶν πού πρέπει νά διέπουν τόν δημόσιον βίον μιᾶς χώρας, βλάπτει τελικῶς ἀντί νά ὠφελῆ τόν τόπον. Ἀπόδειξις τό τραγικόν ἀδιέξοδον εἰς τό ὁποῖον περιῆλθεν ἡ χώρα συνεπείᾳ τῶν ὅσων ἀπεριγράπτων ἐγένοντο κατά τούς τελευταίους καιρούς.

Ἐάν παρά ταῦτα προχωρήσῃ ἡ Κυβέρνησις εἰς τήν ἀναθεώρησιν, δέν εἶναι δυνατόν τό κόμμα νά μήν ζητήσῃ τουλάχιστον ἀπ' αὐτήν νά δηλώσῃ σαφῶς ὅτι ἀνεξαρτήτως τῶν λόγων διά τούς ὁποίους ἐπέτυχον σήμερον — ἐάν ἐπέτυχον — καλλιτέρους ὅρους, ἀναγνωρίζει ὡς ἀδιάβλητον τήν ἀρχικήν σύμβασιν, πρᾶγμα τό ὁποῖον ἄλλωστε γνωρίζει καλῶς.

Ἐάν ἀρνηθῆ νά πράξῃ τοῦτο, πού τῆς τό ἐπιβάλλει ἡ στοιχειώδης ἐντιμότης, ἡ εὐθύνη διά τήν τύχην τῆς συμβάσεως μετατοπίζεται ἀπό τήν ΕΡΕ εἰς τήν Κυβέρνησιν.

Πιστεύω ἄλλωστε ὅτι ἡ Κυβέρνησις ὤφειλεν νά τακτοποιηθῆ ἠθικῶς ἀπέναντι τῆς ΕΡΕ ἀπό τήν στιγμήν πού ἐζήτησεν νά στηριχθῆ ἐπ' αὐτῆς, διαχωρίζουσα τάς εὐθύνας της ἀπό τόν Παπανδρέου ἐπί τῆς ἐναντίον τῆς ΕΡΕ συκοφαντικῆς ἐκστρατείας, ὅπως τάς διαχώρισαν καί ἐπί ἄλλων ὀλιγώτερον σοβαρῶν θεμάτων. Διότι ἀποτελεῖ ἀπύθμενον ὑποκρισίαν νά συζητοῦνται διάφορα θέματα καί νά γίνωνται οἱ πλέον ἀπίθανοι συμβιβασμοί, νά θεωροῦνται δέ παρωνυχίδες τά τεράστια ἠθικά θέματα τά ὁποῖα ἐδημιούργησεν διά τῆς πολιτικῆς της ἡ ΕΚ.

Ἐάν ἐπρόκειτο, μετά τήν ἀπομάκρυνσιν τοῦ Παπανδρέου, νά γίνῃ κάτι χρήσιμον διά τόν τόπον, θά ἔπρεπε νά εἶχεν ἀρχίσει ἀπό ἐκεῖ.

Ὅσον ἀφορᾶ τήν γενικήν κατάστασιν, φοβοῦμαι ὅτι μέ τήν πάροδον τοῦ χρόνου ἡ σῆψις ἐπεκτείνεται καί τό ἀδιέξοδον καθίσταται ὀξύτερον. Τό δέ χειρότερον εἶναι ὅτι οὐδείς ἐκ τῶν ὑπευθύνων ἔχει προσδιορίσει τόν τρόπον καί τόν χρόνον τοῦ τερματισμοῦ τῆς παρούσης περιπετείας. Καί ὑπάρχει κίνδυνος νά συρθῆτε πρός αὐτήν ἤ ἐκείνην τήν λύσιν ἐντελῶς καί πάλιν ἀπαρασκεύαστοι»[165].

Στό ἴδιο θέμα ἀναφέρεται ὁ Κ. Καραμανλῆς καί σέ νεώτερη ἐπιστολή του πρός τόν Κ. Παπακωνσταντίνου, συμπληρωματική τῆς προηγούμενης:

«Ἀφοῦ ἔγραψα τήν προηγούμενην ἐπιστολήν, ἐσκέφθηκα κάτι τό ὁποῖον νομίζω ὅτι ἔπρεπε νά εἶχε ἀπασχολήσει τό κόμμα.

Ἡ παροῦσα Κυβέρνησις στηριζομένη στήν ΕΡΕ διαπραγματεύεται τήν ἀναθεώρησιν τῆς συμβάσεως διά νά ἀποδείξῃ κατ' οὐσίαν ὅτι ἡ σύμβασις τήν ὁποίαν ἐκάναμε ἐμεῖς, ὑπῆρξε ἐπιζημία καί διαβλητή. Ἡ νέα σύμβασις, ἐάν ὑπογραφῆ, θά ἔλθῃ πρός κύρωσιν εἰς τήν Βουλήν καί θά κληθῆτε νά ἐπιβεβαιώσετε διά τῆς ψήφου σας ἐκεῖνα διά τά ὁποῖα μᾶς ἐκατηγόρησαν. Ἀντιλαμβάνεσαι προφανῶς τόν τραγέλαφον. Ἔχω τήν γνώμην ὅτι τό κόμμα, διά νά ὑπηρετήσῃ ἀμφιβόλου ἀξίας σκοπιμότητες, ἐθεώρησε τά θέματα τά ὁποῖα ἐδημιούργησαν εἰς βάρος μου οἱ ἀντίπαλοί μου καί τά ὁποῖα κατ' ἐμέ νά ἔπρεπε νά εἶχαν συνταράξει τήν χώραν, ὡς παρωνυχίδα.

Δέν ἐπιθυμῶ νά δίδω γνώμην εἰς τό κόμμα διά τήν γενικήν πολιτικήν του. Ἔχω ὅμως τό δικαίωμα νά τοῦ ζητῶ νά προστατεύσῃ τήν ὑπόληψίν μου, πού συνδέεται μέ τήν ὑπόληψιν καί τήν ἱστορίαν τήν ἰδικήν του.

Στήν προκειμένη περίπτωσιν νομίζω ὅτι πρέπει νά γίνουν τ' ἀκόλουθα:

α. Τό κόμμα νά εἰδοποιήσῃ καί τήν Κυβέρνησιν καί τήν Πεσινέ ὅτι δέν προτίθεται διά τῆς ψήφου του νά ἐπιβεβαιώσῃ μίαν κακοήθη πολιτικήν ἡ ὁποία ἀπέβλεπεν εἰς τό νά δυσφημήσῃ τήν πολιτικήν τῆς ΕΡΕ καί ἡ ὁποία τραυματίζει τήν διεθνῆ πίστιν τῆς χώρας καί

β. Νά ἐπισπεύσωμεν τήν ἔκδοσιν τοῦ βιβλίου εἰς τό ὁποῖον νά προστεθοῦν 2-3 σελίδες στίς ὁποῖες θά καταγγέλωνται οἱ σκοποί οἱ ὁποῖοι ἐπεδιώχθησαν διά τῆς ἀναθεωρήσεως, ἡ ζημία ἡ ὁποία ἐγένετο εἰς τόν τόπον καί ὁ γκανγκστερικός τρόπος μέ τόν ὁποῖον ἔθεσαν θέμα ἀναθεωρήσεως νομίμου καθ' ὅλα συμβάσεως.

Δέν θέλω νά κατηγορήσω κανέναν, ἀλλά φοβοῦμαι ὅτι ἡ ἀνεκτική στάσις τοῦ κόμματος εἰς τίς ἐναντίον μου ἐπιθέσεις καί ἐνεθάρρυναν τούς κακοήθεις καί περιέπλεξαν τά σχετικά θέματα.

Θά σέ παρακαλέσω τάς ἀνωτέρω σκέψεις μου νά τάς θέσῃς μαζί μέ τόν Ἀριστείδην ὑπ' ὄψιν τοῦ κ. Κανελλοπούλου, μέ τήν προσθήκην ὅτι αὐτά ἀφοροῦν περισσότερον τήν ἠθικήν τάξιν παρά τήν πολιτικήν γραμμήν τοῦ κόμματος.

Ὅπως ἀντιλαμβάνεσαι ἡ σκέψις ὅτι καί μετά τάς τελευταίας ἐξελίξεις, παρίσταται ἀνάγκη νά ἀπολογούμεθα, ἀπέναντι ἀνθρώπων οἱ ὁποῖοι θά ἔπρεπε τό ὀλιγώτερον νά δικάζωνται, μέ φέρει σέ ἀπόγνωση. Καί θά σέ παρακαλέσω προσωπικῶς νά κάνῃς ὅ,τι μπορεῖς κοντά στούς παλαιούς μου συνεργάτες, ὥστε νά ἀντιληφθοῦν τήν ἀλήθειαν αὐτήν»[166].

[Ἡ νέα σύμβαση μεταξύ τῆς ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως καί τῶν ἐκπροσώπων τῆς ἑταιρείας «Ἀλουμίνιον τῆς Ἑλλάδος» ὑπογράφηκε στίς 11 Μαρτίου 1966. Σέ σχετική ἀνακοίνωση τῶν ὑπουργῶν Συντονισμοῦ, Κ. Μητσοτάκη, καί Βιομηχανίας, Ἰ. Τούμπα, ἐπισημαίνεται ὅτι οἱ διαπραγματεύσεις γιά τήν βελτίωση τῶν ὅρων τῆς συμβάσεως Ἀλουμινίου,

πού ἄρχισαν ἀπό τόν Μάιο τοῦ 1964, κατέληξαν σέ ἀποτελέσματα πού ἐντοπίζονται στά ἀκόλουθα σημεῖα:

1. Ἐπί τῶν βελτιώσεων οἱ ὁποῖες ἐπιτεύχθηκαν εἰς τά ἄλλα, πλήν τῆς τιμῆς τοῦ ρεύματος, θέματα, διαπιστώνονται τά ἀκόλουθα:

α. Περιορισμός ἐξαγωγῆς βωξιτῶν.

Κατά τό πρῶτον στάδιον διαπραγματεύσεων, ὡς προκύπτει ἐκ τῶν ἐπισήμων προτάσεων τῆς Ἀλουμίνιον τῆς Ἑλλάδος, τῶν ὑποβληθεισῶν πρός τόν πρόεδρον τῆς Κυβερνήσεως τήν 13ην Νοεμβρίου 1964, ἡ Ἀλουμίνιον τῆς Ἑλλάδος ἐδέχθη ὅπως ἡ ὑπό τῆς ἀρχικῆς συμβάσεως προβλεπομένη δι' ἐξαγωγήν ποσότης 1.000.000 τόννων βωξίτου ἐτησίως θεωρηθῆ ὡς ἐνιαῖον σύνολον διά μίαν περίοδον πέντε ἐτῶν καί δή ὑπό ὅρους (χωρίς δηλαδή νά δεχθῆ αὔξησιν τοῦ ἐπιτρεπομένου ποσοῦ ἐξαγωγῆς), ἐνῶ κατά τό δεύτερον στάδιον τῶν διαπραγματεύσεων ἐδέχθη αὔξησιν τοῦ ποσοῦ τῶν ἐξαγομένων βωξιτῶν κατά 1.000.000 τόννων συνολικῶς ἐντός τῆς προσεχοῦς πενταετίας. Συνεπῶς διά τῆς ὑπογραφείσης σήμερον συμφωνίας ἐπιτυγχάνεται αὔξησις τοῦ ἀνωτέρω ποσοῦ εἰς 1.750.000 τόννους διά τήν προσεχῆ πενταετίαν.

β. Διάρκεια τῆς συμβάσεως.

Αἱ κατά τά προηγούμενα στάδια διαπραγματεύσεις ὡδήγησαν τελικῶς εἰς τό νά ἀποδεχθῆ ἡ Ἀλουμίνιον τῆς Ἑλλάδος περιορισμόν τῆς διαρκείας τῆς συμβάσεως εἰς 39 ἔτη. Συνεπῶς διά τῆς ἐπιτευχθείσης συμφωνίας ἡ διάρκεια τῆς συμβάσεως περιορίζεται μόνον εἰς 29 ἔτη.

γ. Τύπος ἀναπροσαρμογῆς τῆς τιμῆς τοῦ ρεύματος.

Κατά τό πρῶτον στάδιον διαπραγματεύσεων ἡ Ἀλουμίνιον τῆς Ἑλλάδος ἐδέχθη ἀναπροσαρμογήν τῆς τιμῆς τοῦ ρεύματος κατά ποσοστόν 20% αὐτῆς βάσει τῶν τιμῶν ἀλουμινίου καί χάλυβος, κατά δέ τό δεύτερον στάδιον διαπραγματεύσεων ἀναπροσαρμογήν τῆς ἐν λόγω τιμῆς κατά ποσοστόν 30% αὐτῆς βάσει τῆς τιμῆς τῆς ἠλεκτρικῆς ἐνεργείας τῆς παρεχομένης εἰς βιομηχανίας ἀλουμινίου ὑπό τῶν ἀμερικανικῶν ἑταιριῶν «Tennessee Valley Authority — Bonneville Power Administration», καί τῆς τιμῆς ρεύματος τῆς παρεχομένης εἰς τούς ἐν Νορβηγίᾳ παραγωγούς ἀλουμινίου. Συνεπῶς διά τῆς ἐπιτευχθείσης συμφωνίας ἡ Ἀλουμίνιον τῆς Ἑλλάδος ἐδέχθη τύπον ἀναπροσαρμογῆς τῆς τιμῆς τῆς ἠλεκτρικῆς ἐνεργείας κατά ποσοστόν 30% αὐτῆς, βάσει τῆς διεθνοῦς τιμῆς ἀλουμινίου καί δή ἐπενεργοῦντος μόνον πρός ὄφελος τῆς ΔΕΗ.

δ. Δικαίωμα προτιμήσεως τῆς Ἀλουμίνιον τῆς Ἑλλάδος διά πᾶσαν νέαν ἐγκατάστασιν ἀλουμινίου καί ἀλουμίνας (ἄρθρον 23 τῆς συμβάσεως).

Καίτοι κατά τό ἀρχικόν στάδιον τῶν διαπραγματεύσεων ἡ Ἀλουμίνιον τῆς Ἑλλάδος ἦτο πρόθυμος νά δεχθῆ ἑρμηνείαν τοῦ ἄρθρου 23 τῆς συμβάσεως ἀνάλογον τῆς ἐπιτευχθείσης σήμερον, ἐν τούτοις κατά τό δεύτερον στάδιον διαπραγματεύσεων αὕτη ἐδέχθη ὅπως παραιτηθῆ τοῦ δικαιώματος προτιμήσεως τό ὁποῖον τῆς παρέχει τό ἄρθρον 23, μόνον ἀπό τῆς 31ης Δεκεμβρίου 1979. Συνεπῶς διά τῆς ἐπιτευχθείσης συμφωνίας, ἡ Ἀλουμίνιον τῆς Ἑλλάδος παραιτεῖται ἀπό τοῦδε τοῦ δικαιώματος προτιμήσεώς της διά πᾶσαν νέαν ἐγκατάστασιν ἀλουμίνας καί ἀλουμινίου.

Πέραν τῶν ἀνωτέρω σημείων, τά ὁποῖα ἀπετέλεσαν ἀντικείμενον καί τῶν ἀρχικῶν διαπραγματεύσεων, διά τῆς ἐπιτευχθείσης συμφωνίας ἤδη ἐξασφαλίζεται ἡ δυνατότης διαθέσεως εἰς τάς ἑλληνικάς βιομηχανίας μεταποιήσεως τοῦ ἀλουμινίου ποσοστόν 15% τῆς παραγωγῆς τοῦ ἐργοστασίου τῆς Ἀλουμίνιον τῆς Ἑλλάδος εἰς τιμήν ἴσην πρός τήν μέσην ἐξαγωγικήν τιμήν τοῦ ἀλουμινίου αὐτῆς, γεγονός τό ὁποῖον ἀποτελεῖ λίαν ἀξιόλογον πριμοδότησιν τῆς ἑλληνικῆς βιομηχανίας. Πρέπει δέ νά τονισθῆ ὅτι διά τήν ἐπίτευξιν τῆς παραχωρήσεως αὐτῆς παρέστη ἀνάγκη νά λάβουν χώραν μακραί καί λίαν δυσχερεῖς διαπραγματεύσεις μετά τῶν ἐκπροσώπων τῆς Ἀλουμίνιον τῆς Ἑλλάδος.

Ἐπί πλέον διά τῆς πραγματοποιηθείσης συμφωνίας, παρέχεται ἤδη ἡ δυνατότης εἰς τήν ἑλληνικήν Κυβέρνησιν ὅπως προβῆ εἰς πρόσθετον ἔλεγχον τῶν πραγματοποιηθεισῶν ἐπενδύσεων τῆς Ἀλουμίνιον τῆς Ἑλλάδος διά τῆς χρησιμοποιήσεως ἁρμοδίου πρός τοῦτο ἀμερικανικοῦ οἴκου.

Πρέπει, τέλος, νά τονισθῆ ὅτι διά τῆς ἐπελθούσης συμφωνίας ἱκανοποιοῦνται αἱ ἀξιώσεις τῆς ΔΕΗ εἰς ὅ,τι ἀφορᾶ τά ἐπί μέρους ἄρθρα τῆς συμβάσεώς της μετά τῆς Ἀλουμίνιον τῆς Ἑλλάδος, γεγονός τό ὁποῖον ὑπῆρξεν ἀποτέλεσμα ἐπιμόνων διαπραγματεύσεων τῆς ΔΕΗ μετά τῶν ἐκπροσώπων τῆς Ἀλουμίνιον τῆς Ἑλλάδος καί ἐν συνεχείᾳ ρητῆς δηλώσεως τῆς Κυβερνήσεως πρός αὐτήν ὅτι δέν εἶναι δυνατή ἀποδοχή τελικῆς συμφωνίας πρό τῆς ἐπιλύσεως τῶν διαφορῶν μεταξύ τῆς ΔΕΗ καί τῆς Ἀλουμίνιον τῆς Ἑλλάδος, εἰς ὅ,τι ἀφορᾶ τό σύνολον τῆς συμβάσεως ἐνεργείας. Τοιαύτη ἀντιμετώπισις τοῦ συνόλου τῶν προβλημάτων τῆς ΔΕΗ δέν ἐγένετο κατά τά προηγούμενα στάδια τῶν διαπραγματεύσεων.

2. Τιμή τῆς ἠλεκτρικῆς ἐνεργείας.

Μεταξύ τῆς ἑλληνικῆς πλευρᾶς καί τῆς Ἀλουμίνιον τῆς Ἑλλάδος ὑπῆρξεν ἐξ ἀρχῆς διαφορά ἀπόψεων ὡς πρός τήν ὑπό τῶν ἀρχικῶν συμβάσεων καθοριζομένην ποσότητα ἐνεργείας. Κατά τήν ἑλληνικήν ἄποψιν, ἡ ἐν λόγῳ ἐνέργεια εἶναι ἡ ἀντιστοιχοῦσα εἰς ἰσχύν 100 Μεγαβάτ, κατά δέ τήν ἄποψιν τῆς Ἀλουμίνιον τῆς Ἑλλάδος ἡ ἀντιστοιχοῦσα εἰς 115 Μεγαβάτ. Ἡ διαφορά αὕτη μόνον διά δικαστικῆς ὁδοῦ θά ἦτο δυνατόν νά ἐπιλυθῆ, λαμβανομένων ὑπ' ὄψιν τῶν ἐπιχειρημάτων τῶν ἀντιτιθεμένων ἀπόψεων. Σήμερον ὡς διεμορφώθη ἡ κατάστασις μετά τήν πάροδον ἐτῶν ἀπό τῆς ὑπογραφῆς τῆς ἀρχικῆς συμβάσεως καί δή μετά τήν ἀποπεράτωσιν τοῦ συνόλου τῶν ἐγκαταστάσεων τῆς Ἀλουμίνιον τῆς Ἑλλάδος, δέν εἶναι εὐχερής ἡ διά δικαστικῆς ὁδοῦ ἐπίλυσις διαφορᾶς ἀναφερομένης εἰς ἰσχύν 15 Μεγαβάτ, πολλῷ μᾶλλον ὅταν καί τό Νομικόν Συμβούλιον τοῦ Κράτους δέν θεωρεῖ βεβαίαν τήν κατίσχυσιν, εἰς περίπτωσιν δίκης, τῆς ἑλληνικῆς ἀπόψεως. Κατά συνέπειαν ἐπεβάλλετο ἡ διά συμβιβασμοῦ τῶν ἀντιτιθεμένων ἀπόψεων ἐπίλυσις τῆς διαφορᾶς.

Ὁ συμβιβασμός οὗτος θά εἶχε βεβαίως ὡς ἀποτέλεσμα τήν ἀποδοχήν ὅτι ἡ ὑπό τῆς ἀρχικῆς συμβάσεως ὑποχρέωσις ἐνεργείας εἶναι ἡ ἀντιστοιχοῦσα εἰς ἰσχύν 107,5 Μεγαβάτ.

Κατά συνέπειαν, λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν τῆς ἐπιτευχθείσης μέσης ἐνιαίας τιμῆς τῶν 4,375 χιλιοστῶν ἀνά κιλοβατώραν, ἡ τιμή τῆς προσθέτου ἠλεκτρικῆς ἐνεργείας

(ἀντιστοιχούσης εἰς ἰσχύν 22,5 Μεγαβάτ) θά εἶναι διά μέν τά 15 πρῶτα ἔτη τῆς συμβάσεως ἴσος πρός 10,42 χιλιοστά ἀνά κιλοβατώραν. Κατά συνέπειαν ὁ μέσος ὅρος τῆς τιμῆς καθ' ὅλην τήν διάρκειαν τῶν 29 ἐτῶν τῆς συμβάσεως θά εἶναι ἴση πρός 9,30 χιλιοστά ἀνά κιλοβατώραν, ἐνῶ βάσει τῶν τιμολογίων τῆς ΔΕΗ ἡ προβλεπομένη τιμή διά τήν ἐν λόγω ἐνέργειαν εἶναι ἴση πρός 9,21 χιλιοστά ἀνά κιλοβατώραν. Λαμβανομένου δέ ὑπ' ὄψιν ὅτι ἡ ἐπιτευχθεῖσα ρήτρα ἀναπροσαρμογῆς τῆς τιμῆς ἐνεργεῖ μόνον πρός τά ἄνω ἔπεται ὅτι ἡ ἀνωτέρω τιμή θά εἶναι ἐν τῷ μέλλοντι ἔτι μεγαλυτέρα.

Ἡ ΕΡΕ, σέ ἀπάντηση τῆς κυβερνητικῆς ἀνακοινώσεως, ἔδωσε στή δημοσιότητα τήν ἀκόλουθη ἀπάντηση:

Μετά τήν πρό ἡμερῶν δημοσιευθεῖσαν κυβερνητικήν ἀνακοίνωσιν ἐπί τῆς νέας συμβάσεως μεταξύ τοῦ Ἑλληνικοῦ Δημοσίου καί τῆς Ἑταιρείας Ἀλουμινίου καί τάς ἐν συνεχείᾳ δημοσιευθείσας ἀνακοινώσεις τῆς Ἑνώσεως Κέντρου καί τῆς Κυβερνήσεως, ἐζητήθη ὑπό τῆς ΕΡΕ ὅπως λάβη γνῶσιν τοῦ κειμένου τῆς ὑπογραφείσης συμπληρωματικῆς συμβάσεως καί τῆς σχετικῆς μετά τῆς ΔΕΗ συμφωνίας.

Ἐν ὄψει τῶν κειμένων τούτων συνάγεται εὐχερῶς ὅτι ἡ νέα συμφωνία, ὡς προέκτασις τῆς ἀρχικῆς συμβάσεως τοῦ ἔτους 1960, ἐξασφαλίζουσα ηὐξημένην παραγωγήν ἀλουμινίου, πρόκειται νά συμβάλη θετικῶς εἰς τήν περαιτέρω αὔξησιν τῆς ἐξαγωγίμου βιομηχανικῆς παραγωγῆς τῆς χώρας, τοῦτο δέ εἶναι καί τό σημαντικώτερον ἐν προκειμένῳ. Εἶναι δέ ἀναμφισβήτητον ὅτι ἡ ὀρθή ἐκτίμησις τῆς σημασίας καί τῆς παλαιᾶς, ὅπως καί τῆς νέας συμβάσεως, καθίσταται δυνατή διά τῆς εἰς τό σύνολον θεωρήσεως αὐτῶν καί τῆς διαπιστώσεως τῆς σημασίας καί τῆς συμβολῆς ἑκατέρας τούτων εἰς τήν οἰκονομικήν ἀνάπτυξιν τῆς χώρας κατ' ἀρχήν, ὡς καί τῶν ἐπιδράσεων αὐτῶν ἐπί τοῦ συναλλαγματικοῦ ἰσοζυγίου. Κεχωρισμένη καί αὐτοτελής ἔρευνα συγκεκριμένων ὅρων, ἄνευ μάλιστα συσχετισμοῦ πρός ἀλλήλους, ἐν ἀναφορᾷ καί πρός τόν ἐπιδιωκόμενον γενικώτερον σκοπόν καί πρός τά μετά βεβαιότητος ἐξησφαλισμένα δι' αὐτῶν ἀποτελέσματα δύναται μέν νά ἐξυπηρετῇ οἱανδήποτε ἄλλην σκοπιμότητα, δέν συντελεῖ ὅμως ὁπωσδήποτε εἰς τήν συναγωγήν ὀρθῶν συμπερασμάτων.

Εἶναι κατ' ἀρχήν ἐξαιρέτως ἱκανοποιητική ἡ διαπίστωσις ὅτι διά τῆς ἀσκηθείσης εἰς τό παρελθόν πολιτικῆς εἰς τόν τομέα τῆς ἐνεργειακῆς οἰκονομίας, καθίσταται δυνατή ἡ διά τήν βιομηχανίαν τοῦ ἀλουμινίου διάθεσις περισσοτέρας ἠλεκτρικῆς ἐνεργείας, βάσει τῆς νέας συμβάσεως, παρά τάς ἀνησυχίας, αἵτινες εἶχον ἐκδηλωθῆ κατά τήν ὑπογραφήν τῆς ἀρχικῆς συμβάσεως (1960) ὅτι δι' αὐτῆς ἐδεσμεύθη δῆθεν ὑπερμέτρως σημαντική ποσότης ἐνεργείας, κατά τρόπον δημιουργοῦντα κινδύνους καί διά τήν ἐκβιομηχάνισιν τῆς χώρας ἀλλά καί διά τάς οἰκιακάς ἀκόμη ἀνάγκας τῶν πολιτῶν.

Εἶναι γνωστόν ὅτι διά τῆς ἀρχικῆς συμβάσεως, ἐν ὄψει ἀκριβῶς τῶν τότε συνθηκῶν, προεβλέπετο ἡ διάθεσις τοῦ ἀναγκαιοῦντος ρεύματος διά τήν παραγωγήν 100 χιλιάδων τόννων ἀλουμίνας καί 52,5 χιλιάδων τόννων ἀλουμινίου ἐτησίως καί ἐντός τῶν ὁρίων τῆς διά τῆς συμβάσεως προσδιοριζομένης ἰσχύος, ἐπί τῇ βάσει τῶν ὑπαρχόντων τότε στοιχείων περί τῶν ἐν χρήσει τεχνικῶν μεθόδων.

Βάσει τῶν αὐτῶν στοιχείων, εἶχε προσδιορισθῆ τιμή τοῦ ρεύματος ἀνταποκρινομένη καί εἰς τά συμφέροντα τῆς ΔΕΗ καί εἰς τήν ἀνάγκην δημιουργίας ἠλεκτροβόρου βιομηχανίας διά τήν ἐπεξεργασίαν ἐγχωρίου πρώτης ὕλης, ἐκφραζομένη δέ διά τοῦ καθορισμοῦ εἰδικοῦ τιμολογίου κατά τά παγκοσμίως κρατοῦντα προκειμένου περί τῆς ἱδρύσεως ἠλεκτροβόρων βιομηχανιῶν ἐθνικοῦ ἐνδιαφέροντος. Εἰς τήν ἀρχήν ταύτην καί τόν καθορισμόν συμφερούσης τιμῆς, βάσει τοῦ κόστους ρεύματος εἰδικῶς καί διά τόν σκοπόν τοῦτο ἱδρυθέντων νέων ὑδροηλεκτρικῶν σταθμῶν, ὑπό εὐνοϊκάς δέ συνθήκας χρηματοδοτηθέντων κλπ. ἀναφέρονται ρητῶς καί ἡ σχετική ἀπόφασις τῆς ΔΕΗ τοῦ ἔτους 1960 καί αἱ ἐν τῇ Βουλῇ συζητήσεις κατά τήν κύρωσιν τῆς ἀρχικῆς συμβάσεως.

Ὑπό τάς συνθήκας ταύτας, παραμενούσας ἰσχυράς καί μετά τήν ὑπογραφήν τῆς νέας συμβάσεως, παγκοίνως δέ γνωστάς καί παραδεδεγμένας, δέν προάγει τήν ἔρευναν τῶν ἐν προκειμένῳ θεμάτων ἡ σύγκρισις τῆς τιμῆς πρός τό μέσον γενικόν κόστος ὁλοκλήρου τοῦ διασυνδεδεμένου δικτύου τῶν σταθμῶν ἠλεκτροπαραγωγῆς τῆς ΔΕΗ, παλαιῶν καί νέων, καί ἡ βάσει αὐτοῦ συναγωγή συμπερασμάτων, ἰδίᾳ μάλιστα προκειμένου περί τῆς ἀρχικῆς συμβάσεως, διά τῆς ὁποίας καί εἰς ἐποχήν ἐκδήλου ἀπαισιοδοξίας ὡς πρός τήν δυνατότητα πραγματοποιήσεως τοιούτων μεγάλων ἔργων, μετεβλήθη εἰς πραγματικότητα μακρά καί καθολική ἐπιθυμία διά τήν ἐκβιομηχάνισιν τῆς χώρας, καί δή εἰς τόν τομέα τῆς ἐπεξεργασίας ἐγχωρίου πρώτης ὕλης μέ ἐξαιρέτως ἱκανοποιητικάς ἐπιδράσεις πλήν ἄλλων καί εἰς τήν αὔξησιν τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος.

Διά τῆς νέας συμβάσεως, ἀφ' ἑνός μέν ἀποδεσμεύεται ἡ παραγωγική δραστηριότης τῆς βιομηχανίας ἀπό τόν περιορισμόν τῶν 52,5 χιλ. τόννων ἀλουμινίου ἐτησίως, ἀφ' ἑτέρου δέ αὐξάνεται ἡ παρεχομένη ἠλεκτρική ἐνέργεια, προσδιοριζομένης ὁριστικῶς τῆς ἰσχύος εἰς 130 χιλ. κιλοβάτ, μέ συνέπειαν τήν ἄμεσον μέν αὔξησιν τῆς παραγωγῆς τῆς βιομηχανίας εἰς 200 χιλ. τόννους ἀλουμίνας καί 72,5 χιλ. τόννους ἀλουμινίου ἐτησίως, εὐθύς ἀπό τῆς ἐνάρξεως τῆς λειτουργίας τοῦ ἐργοστασίου, τήν μελλοντικῶς δέ ἔτι μεγαλυτέραν αὔξησιν τῆς παραγωγῆς ἀλουμινίου, ἡ ὁποία κατ' ἀνάγκην θά ἀκολουθήση τάς ἐξελισσομένας τεχνολογικάς μεθόδους, δεδομένου ὅτι αὗται θά ἀποβαίνουν ἀποκλειστικῶς ὑπέρ τῆς βιομηχανίας.

Ἐκ τῆς κυβερνητικῆς ἀνακοινώσεως προκύπτει ὅτι ἡ βιομηχανία εἶχεν ἤδη ἐπεκτείνει τάς ἐγκαταστάσεις της διά τήν ἐξασφάλισιν μεγαλυτέρας παραγωγῆς.

Παρά τήν ἔλλειψιν λεπτομερῶν στοιχείων, ἡ ἄμεσος αὔξησις τῆς παραγωγῆς ἀλουμινίου εἰς 72,5 χιλ. τόννους ἐτησίως μέ παροχήν ρεύματος ἰσχύος 130 χιλ. κιλοβάτ, σημαίνει ὅτι διά τήν παραγωγήν τῆς ἀρχικῶς προβλεφθείσης ποσότητος τῶν 52,5 χιλ. τόννων ἐτησίως ἔπρεπε νά ἐπαρκῆ σήμερον ἠλεκτρική ἰσχύς 90 μέχρις 95 τό πολύ χιλ. κιλοβάτ.

Ἡ αὔξησις τῆς παραγωγῆς ἐξασφαλίζεται μέ μικράν σχετικῶς πρόσθετον ἐπένδυσιν κεφαλαίου καί ἄνευ ἀναλόγου πρός τήν ηὐξημένην παραγωγήν αὔξησιν τῶν δαπανῶν ἐκμεταλλεύσεως, εἰδικῶς δέ ἄνευ οὐσιαστικῆς αὐξήσεως τοῦ ἀπασχολουμένου προσωπικοῦ. Ὑπό τάς συνθήκας ταύ-

τας, ἡ βιομηχανία ἀλουμινίου καθίσταται πλέον ἀποδοτική καί περισσότερον κερδοφόρος, ἐπ' ὠφελεία βεβαίως καί τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος καί τῶν ἐξαγωγῶν.

'Εφ' ὅσον, ὅμως, κατέστησαν εὐνοϊκώτεραι αἱ συνθῆκαι τῆς λειτουργίας τῆς βιομηχανίας, μέ προοπτικήν μεγαλυτέρας εἰς τό μέλλον ἀναπτύξεως τῆς ἐπιχειρήσεως, εὐλόγως ἐζητήθη καί ἐξησφαλίσθη μεγαλυτέρα τιμή κατά κιλοβατώραν, τό ὕψος τῆς ὁποίας πρέπει νά εὑρίσκεται εἰς συνάρτησιν πρός τήν ἐκ τῆς νέας συμβάσεως ὠφέλειαν τῆς βιομηχανίας, ὑπέρ τῆς ὁποίας καί εἰς τό πρῶτον στάδιον αὐξάνεται ἡ παραγωγή της εἰς ἀλουμίναν κατά 10% καί εἰς ἀλουμίνιον κατά 40% περίπου, ἄνευ συμμέτρου αὐξήσεως τῆς ἐπενδύσεως καί τῶν δαπανῶν ἐκμεταλλεύσεως.

'Η διά τινων τῶν ἀνακοινώσεων ἐμφάνισις τῆς νέας ἐνιαίας τιμῆς ὡς τοῦ μέσου ὅρου δῆθεν τῶν τιμῶν τῆς κιλοβατώρας τῆς ἀρχικῆς καί τῆς νέας συμβάσεως, οὐ μόνον δέν προκύπτει ἀπό τά προσφάτως ὑπογραφέντα σχετικά κείμενα, ἀλλά καί ἔχει ὡς προϋπόθεσιν ἁπλήν τήν διά τῆς νέας συμβάσεως αὔξησιν τῆς παρασχετέας ἐνεργείας, ἐνῶ δι' αὐτῆς ἀντιθέτως ἐπέρχεται μεταβολή καί εἰς τούς ὅρους τῆς παροχῆς τοῦ ἠλεκτρικοῦ ρεύματος καί τῆς παραγωγῆς τῆς ἑταιρείας.

'Η αὔξησις τῆς παραγωγῆς τῆς ἐπιχειρήσεως ἄνευ προσθήκης οὐσιώδους νέας ἐπενδύσεως, ἤ ἀναλόγου ἔστω αὐξήσεως τῶν δαπανῶν παραγωγῆς, μεταβάλλει τάς συνθήκας τῆς ἐκμεταλλεύσεως εἰς ὄφελος τῆς βιομηχανίας καί ἐπιτρέπει τήν ταχυτέραν ἀπόσβεσιν τοῦ συνόλου τῶν ἐγκαταστάσεων αὐτῆς, πρᾶγμα τό ὁποῖον καθιστᾶ ἀναπόφευκτον καί τόν περιορισμόν τῆς διαρκείας τῆς συμβάσεως, ἡ λῆξις τῆς ὁποίας ἐν πάσῃ περιπτώσει δέν ἀποστερεῖ τήν ἐπιχείρησιν τοῦ δικαιώματος τῆς περαιτέρω ἐκμεταλλεύσεως. Καί ταῦτα ἀνεξαρτήτως ὅλως πρός τό ζήτημα, ἄν ὁ περιορισμός οὗτος πρόκειται νά ἀποβῇ τελικῶς εἰς ὄφελος τῆς ΔΕΗ εἰς ἐποχήν ἐπαναστατικῶν τεχνολογικῶν ἐξελίξεων καί δημιουργίας νέων πηγῶν ἠλεκτρικῆς ἐνεργείας.

Εἶναι προφανές ὅτι ἡ ἐν τῇ νέᾳ συμβάσει πρόβλεψις ἀναπροσαρμογῆς τῶν 3/10 τῆς τιμῆς τῆς παρεχομένης ἐνεργείας εἶναι ἄνευ οὐσιώδους σημασίας, δεδομένου μάλιστα ὅτι ἤδη διά τῆς ἀρχικῆς συμβάσεως εἶχον ὁπωσδήποτε ἐξασφαλισθῆ τά συμφέροντα τῆς ΔΕΗ μέ τήν πρόβλεψιν τῆς ἐφαρμογῆς τῆς ἑλληνικῆς νομοθεσίας εἰς τήν ὁποίαν εἶναι γνωστή ἡ ἀναθεώρησις τῆς συμπεφωνημένης παροχῆς ὑπό ὡρισμένας προϋποθέσεις.

'Εξάλλου, ἡ αὔξησις τῆς πρός ἐξαγωγήν ποσότητος βωξίτου καί δή διά μίαν πενταετίαν μόνον καί διά τό τρίτον περίπου τῆς διά τῆς ἀρχικῆς συμβάσεως προβλεπομένης ἐτησίως ποσότητος διά τήν περίοδον τῶν τριάντα ἐτῶν, κατέστη δυνατή μετά τήν διαπίστωσιν ἐπαρκῶν κοιτασμάτων. Περί τῆς αὐξήσεως ἄλλως τε ρητή ὑπάρχει πρόβλεψις εἰς τήν ἀρχικήν σύμβασιν. Καί ταῦτα παρά τάς ἀντιρρήσεις, αἵτινες εἶναι δυνατόν νά διατυπωθοῦν ἀπό πλευρᾶς συμφέροντος ἐθνικῆς οἰκονομίας διά τήν ἐξαγωγήν ἀνεπεξεργάστου μεταλλεύματος εἰς τήν τιμήν τῶν 5 περίπου δολλαρίων κατά τόννον, ὅταν εἶναι δυνατή ἡ ἐπιτόπιος ἐπεξεργασία πρός παραγωγήν ἀλουμινίου, ἀξίας 500 ἕως 550 δολλαρίων κατά τόννον εἰς τήν διεθνῆ ἀγοράν, διά τήν ἀπόκτησιν τοῦ ὁποίου ἀπαιτοῦνται 4 τόννοι βωξίτου. Πρόκειται δέ πάντως περί προβλέψεως διά μίαν μόνον πενταετίαν.

'Ασχέτως πρός τούς ὅρους τῆς συμφωνίας, δέν θά ἔπρεπε νά μένῃ ἀπαρατήρητον ὅτι ἡ κυβερνητική ἀνακοίνωσις διαπιστώνει κλονισμόν τῆς πίστεως τῆς χώρας ἐκ τοῦ δημιουργηθέντος ζητήματος, ὡς πρός τήν ἀρχικήν σύμβασιν καί ζημίαν τῆς ἐθνικῆς οἰκονομίας. Εἰς τήν ζημίαν πρέπει νά καταλογισθῆ καί ἡ ἀπώλεια τῆς ἐθνικῆς οἰκονομίας ἐκ τῆς ἐπί ἓν τουλάχιστον ἔτος καθυστερήσεως τῆς ἐνάρξεως λειτουργίας τῆς βιομηχανίας ἐξ αἰτίας τῶν δημιουργηθέντων ζητημάτων.

Τήν συναγωγήν ὀρθῶν συμπερασμάτων ἐπί τῆς σημασίας τῆς νέας συμφωνίας διευκολύνει ἡ ἐκτίμησις τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ μέν ἀρχική σύμβασις ὑπεγράφη, ὅταν οἱ ξένοι οἶκοι διέθετον πλήρη διαπραγματευτικήν ἐλευθερίαν, ἐνῶ ἡ νέα σύμβασις συνήφθη ὅταν ἡ βιομηχανία εἶχεν ἤδη φθάσει εἰς τό τέλος τῶν ἐγκαταστάσεών της, μέ ἐπένδυσιν 100 περίπου ἑκατ. δολλαρίων, συνήντα δέ ἄρνησιν τῆς ΔΕΗ καί τῶν κρατικῶν ὑπηρεσιῶν διά τήν χορήγησιν τοῦ ρεύματος καί τήν ἐκπλήρωσιν ἀνειλημμένων ἄλλων ἔναντι αὐτῆς ὑποχρεώσεων.

Εἰς τό ἰσοζύγιον τῶν ἐκατέρωθεν παροχῶν πρέπει νά προστεθῆ εἰς τά ὑπό τῆς 'Εταιρείας 'Αλουμινίου ἀποκομιζόμενα πρόσθετα ὠφελήματα καί συμμετοχή της εἰς τάς ἐκ διεθνῶν ὀργανισμῶν πιστοδοτήσεις ὑπέρ τῆς ἑλληνικῆς βιομηχανίας καί δή ὑπό τήν ἐγγύησιν τοῦ 'Ελληνικοῦ Δημοσίου.

'Η ὑπογραφεῖσα νέα συμφωνία τερματίζει τήν ὑπερμέτρως καί ἀπαραδέκτως παραταθεῖσαν ἐκκρεμότητα συνεπείᾳ της ὁποίας, κατά τήν κυβερνητικήν ἀνακοίνωσιν, ἐξετέθη διεθνῶς τό γόητρον τῆς χώρας καί ἐπλήγη ἡ πίστις αὐτῆς.

'Οπωσδήποτε, κατόπιν τῆς νέας συμπληρωματικῆς συμφωνίας, τίθεται εἰς λειτουργίαν βιομηχανία μεγάλης σπουδαιότητος διά τήν ἐθνικήν οἰκονομίαν γενικώτερον καί διά τό συναλλαγματικόν ἰσοζύγιον εἰδικώτερον. 'Εκ τῆς παραγωγῆς τῆς βιομηχανίας ταύτης προσδοκᾶται αὔξησις τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος κατά 35 καί πλέον ἑκατ. δολλάρια ἐτησίως καί ἰσόποσος περίπου συναλλαγματική ὠφέλεια.

Τό σημαντικόν τοῦτο ἀποτέλεσμα προστίθεται εἰς τήν σειράν τῆς ἀποδόσεως μεγάλων ἔργων, τά ὁποῖα ἐξησφάλισεν εἰς τήν οἰκονομικήν ἀνάπτυξιν τοῦ τόπου ἡ πολιτική τῶν Κυβερνήσεων τῆς ΕΡΕ.

'Η προέκτασις τῆς συμβάσεως καί ἡ αὔξησις τῆς παρεχομένης ποσότητος ἠλεκτρικοῦ ρεύματος καταδεικνύει τήν ἀξίαν τοῦ ἔργου τῆς ΕΡΕ καί ἀνατρέπει τόν ἰσχυρισμόν ὅτι διά τῆς ἐφαρμογῆς τῆς ἀρχικῆς συμβάσεως καί τῆς διαθέσεως τῆς δι' αὐτῆς προβλεπομένης περιωρισμένης ποσότητος ἐνεργείας, θά ἐστερεῖτο δῆθεν ἡ ΔΕΗ τῆς δυνατότητος νά ἀνταποκριθῆ εἰς τήν ἀποστολήν της, θά ἀντιμετώπιζε δέ ἐνίοτε τήν ἀνάγκην περιορισμῶν καί εἰς τό ρεῦμα ἀκόμη τοῦ φωτισμοῦ τῶν κατοικιῶν.

'Η ΕΡΕ κατέληξεν εἰς τάς ἀνωτέρω κρίσεις, τάς ὁποίας θέτει ὑπ' ὄψιν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἐκτιμήσασα τήν νέαν σύμβασιν ὡς σύνολον ἐνιαῖον καί ἐν συναρτήσει πρός τάς γενικωτέρας ἀσφαλεῖς ἐπιπτώσεις ἐπί τῆς ἐθνικῆς οἰκονομίας, καθ' ὅν τρόπον ἐπιβάλλεται νά γίνεται εἰς πᾶσαν περίπτωσιν ἡ θεώρησις μεγάλων διά τήν χώραν ἐπενδύσεων»[167].

['Υπό τό φῶς καί τῶν μεταγενέστερων ἐξελίξεων,

ὁ Ν. Μάρτης θά ἀποτιμήσει συνοπτικά τήν ὅλη διαδικασία τῆς μερικῆς ἀναθεωρήσεως τῆς συμβάσεως, ὡς ἐξῆς:

«Δικαίωση τῆς ἀρχικῆς σύμβασης τοῦ ἀλουμινίου ἀποτέλεσε ἡ ὑπογραφεῖσα, τό πρῶτο δεκαήμερο τοῦ Μαρτίου 1966, νέα συμπληρωματική συμφωνία μέ τή βιομηχανία ἀλουμινίου.

Παρά τίς ἀρχικές διακηρύξεις ὅτι θά ἀκυρωνόταν ἡ σύμβαση, ὀρθά ὑπογράφηκε ἡ συμπληρωματική σύμβαση, μέ τήν ὁποία αὐξήθηκε μέν ἡ τιμή τῆς κιλοβατώρας κατά 2,4 λεπτά τῆς δραχμῆς, ἀλλά ἔναντι σοβαρῶν ἀνταλλαγμάτων.

Ἡ παρεχόμενη μέ τήν πρώτη σύμβαση ἰσχύς, ἀπό 90-95 χιλιάδες κιλοβάτ, αὐξήθηκε σέ 130 χιλιάδες, πού ἐπέτρεπε τήν αὔξηση τῆς παραγωγῆς τῆς βιομηχανίας, τῆς μέν ἀλουμίνας ἀπό 100 χιλιάδες σέ 200 χιλιάδες τόννους, τοῦ δέ ἀλουμινίου ἀπό 52,5 χιλιάδες σέ 75,5 χιλιάδες τόννους καί μέ προοπτική μεγαλύτερης αὔξησης παράλληλα μέ τήν ἐξέλιξη τῶν τεχνικῶν μεθόδων.

Ἡ αὔξηση αὐτή τῆς παραγωγῆς εἶχε πολύ περιορισμένη πρόσθετη ἐπενδυτική δαπάνη, δέν αὐξάνονταν οἱ δαπάνες λειτουργίας, οὔτε αὔξηση ἀπασχόλησης καί τό πλεονέκτημα αὐτό δόθηκε ἀπ' εὐθείας, χωρίς προκήρυξη δημόσιου διαγωνισμοῦ, ὅπως προβλεπόταν ἀπό τήν ἀρχική σύμβαση τοῦ 1960, ὅπου ἀναγνωριζόταν στήν ΠΕΣΙΝΕ μόνο προτίμηση ἐπί ἴσοις ὅροις.

Ἦταν, γι' αὐτό φυσικό, μέ τή νέα σύμβαση, ἐπειδή γινόταν πιό ἀποδοτική καί ἐπικερδής ἡ ἐκμετάλλευση, νά ζητηθεῖ, μετά ἀπό πάροδο 4 περίπου ἐτῶν, αὐξημένη τιμή ἠλεκτρικῆς ἐνέργειας.

Ἡ ἀρχική δήλωση, ὅτι θά ἐπιδιωχθεῖ ἀνατροπή τῆς σύμβασης ΠΕΣΙΝΕ (πού δέν ἀνετράπη), καί ὁ ἐπακολουθήσας θόρυβος διέσυραν τήν Ἑλλάδα διεθνῶς καί εἶχαν ὡς συνέπεια νά ἐπιβραδυνθεῖ ἡ λειτουργία τοῦ Ἀλουμινίου καί νά ἀνασταλοῦν ξένες ἐπενδύσεις στή χώρα μας. Ὑπουργός πού ἐπισκέφθηκε τήν Ἀμερική, τό 1966, γιά νά ἐπιζητήση ἐπενδύσεις, κατά πληροφορίες μου, ἄκουε συνεχῶς! «...πῶς θέλετε ἐπενδύσεις ὅταν μία Κυβέρνηση ἀνατρέπει τίς συμβάσεις πού ὑπέγραψε προηγούμενη Κυβέρνηση»][168].

Ὅταν, τόν Ἰούνιο τοῦ 1966, γίνουν στό Δίστομο τά ἐγκαίνια τοῦ νέου μεγάλου βιομηχανικοῦ συγκροτήματος ἀλουμίνας καί ἀλουμινίου, ὁ Κ. Καραμανλῆς θά ἀπευθύνει στή διεύθυνση τῆς «Πεσινέ» τήν ἀκόλουθη ἐπιστολή:

«Ἐξετίμησα τήν σκέψιν σας νά μοῦ ἀπευθύνετε πρόσκλησιν, ἐπ' εὐκαιρία τῶν ἐγκαινίων τῆς Βιομηχανίας Ἀλουμινίου. Λυποῦμαι δέ εἰλικρινῶς διότι δέν δύναμαι νά παραστῶ εἰς τόν ἑορτασμόν ἑνός ἔργου, διά τήν πραγματοποίησιν τοῦ ὁποίου ἐπί ἔτη ἐμόχθησα.

Καί δέν δύναμαι, διότι ἡ χαρά μου θά ἐπισκιάζεται ἀπό τήν σκέψιν ὅτι τό πολύτιμο αὐτό ἔργον κατέστη τό σύμβολον μιᾶς πρωτοφανοῦς πολιτικῆς ἀτιμίας, ἡ ὁποία ἐστιγμάτισε τήν ἱστορίαν τῆς χώρας μου.

Ἀλλά δέν δύναμαι νά παραστῶ καί δι' ἕνα πρόσθετον λόγον πού ἀφορᾶ τούς ἀναδόχους τοῦ ἔργου αὐτοῦ.

Ἐγνώριζον οὗτοι, περισσότερον παντός ἄλλου, πόσον ἀδιάβλητος ὑπῆρξεν ἡ στάσις τῆς Κυβερνήσεώς μου κατά τήν κατάρτισιν τῆς συμβάσεως καί μέ πόσην σκληρότητα, ἐγώ ὁ ἴδιος συμπεριεφέρθην πρός αὐτούς, προκειμένου νά προστατεύσω τά συμφέροντα τῆς χώρας μου.

Οἱ ἀνάδοχοι ἐγνώριζαν ἐπίσης ὅτι οἱ ἀντίπαλοί μου ἐπεδίωξαν τήν ἀναθεώρησιν τῆς συμβάσεως, ὄχι διά νά ὠφελήσουν τήν χώραν — δεδομένου ὅτι ἡ ζημία ἐκ τοῦ κλονισμοῦ τῆς διεθνοῦς πίστεως αὐτῆς θά ἦτο ὁπωσδήποτε μεγαλυτέρα τῆς οἱασδήποτε βελτιώσεως — ἀλλά διά νά ἐνισχύσουν, ἔστω καί θεωρητικῶς, τήν αὐθαίρετον εἰς βάρος μου συκοφαντίαν.

Παρά ταῦτα, ὅταν, μέ τό πρόσχημα τῆς συμβάσεως, ἐξαπελύθη ἡ ἐναντίον μου συκοφαντική ἐκστρατεία, οἱ ἀνάδοχοι τοῦ ἔργου ὄχι μόνον δέν ἀντέδρασαν — ὡς ὤφειλαν — δημοσία κατ' αὐτῆς, ἀλλά ὑποκύπτοντες εἰς πιέσεις ἐδέχθησαν νά διαπραγματευθοῦν τήν ἀναθεώρησιν τῆς συμβάσεως, πρίν ἤ τερματισθῆ ἡ θλιβερά διαδικασία τῆς ἐναντίον μου πολιτικῆς διώξεως, καί ἐνεθάρρυναν οὕτω — ἔστω καί ἀθελήτως — τούς συκοφάντας.

Ἐγνώριζα, βέβαια, ὅτι τό συμφέρον προσδιορίζει τήν συμπεριφορά τοῦ κεφαλαίου. Ἐπίστευα ὅμως ὅτι τό μεγάλον τοὐλάχιστον κεφάλαιον ἔχει συνείδησιν τῶν κινδύνων πού συνεπάγεται καί δι' αὐτό, καί διά τήν δημοκρατίαν, ἡ περιφρόνησις ὡρισμένων κανόνων ἠθικῆς τάξεως.

Ἐλπίζω δέ ὅτι θά συνομολογήσετε μαζί μου ὅτι εἰς τήν περίπτωσιν αὐτήν ἡ ἑταιρία σας, διά νά προστατεύση τά συμφέροντά της, παρέλειψε στοιχειῶδες ἠθικόν καθῆκον, τόσον ἀπέναντί μου ὅσον καί αὐτῆς τῆς ἰδίας.

Ὁπωσδήποτε, εὔχομαι πλήρη ἐπιτυχίαν εἰς τό ἐγκαινιαζόμενον ἔργον καί ἐκφράζω τήν λύπην μου διότι ἡ πρώτη μου ἐπικοινωνία μέ τήν ἑταιρίαν σας γίνεται ὑπό τάς ἀτυχεῖς αὐτάς συνθῆκας»[169].

Ἡ ἀπαντητική ἐπιστολή τοῦ Π. Ζουβέν, προέδρου τῆς ἑταιρείας, πρός τόν Κ. Καραμανλῆ, ἦταν ἡ ἀκόλουθη:

«Μέ πολλήν συγκίνησιν ἔλαβον τήν ἐπιστολήν σας τῆς 9ης Ἰουνίου. Καί αἱ μέν εὐχαί σας διά τήν προκοπήν τῆς ἐπιχειρήσεώς μας, ὀφειλομένης εἰς τήν ὑμετέραν πρωτοβουλίαν, μέ ἱκανοποίησαν, ἡ ἐν συνεχείᾳ ὅμως κριτική σας ἐπί τῆς πολιτείας μας ἀπό τῆς ἀποχωρήσεώς σας ἐκ τῆς ἐξουσίας καί ἐντεῦθεν μᾶς δημιουργεῖ τήν ἐντύπωσιν βαρυτάτης ἀδικίας.

Βασιζόμενος εἰς τήν παραδεδεγμένην ἀκεραιότητα τοῦ χαρακτῆρος σας, λαμβάνω τό θάρρος νά σᾶς παρακαλέσω ὅπως ἀναθεωρήσητε τήν κριτικήν σας, ὑπό τό φῶς τῶν

Ἡ βαθμιαία ἐπιδείνωση τῆς καταστάσεως στό Βιετνάμ συνετέλεσε στήν αὔξηση τῆς διεθνοῦς ἐντάσεως.

ἔκτοτε γεγονότων τά ὁποῖα ἐν συνεχείᾳ λεπτομερῶς σᾶς ὑπενθυμίζω.

Ἀπό τῆς ἀποχωρήσεώς σας ἐκ τῆς ἐξουσίας μέχρι τῆς 10ης Σεπτεμβρίου 1964, οὐδεμίαν ἐπαφήν ἐπεδιώξαμεν μέ τήν τότε Κυβέρνησιν, μολονότι ὁ παρερχόμενος χρόνος ἦτο ἐπί ζημίᾳ τῶν συμφερόντων μας.

Τήν 10ην Σεπτεμβρίου 1964, ἡμέραν καθ' ἥν ἐκλήθημεν ἀπό τόν κ. Ζίγδην, σφοδραί ἐπιθέσεις ἐξαπελύθησαν ἐπισήμως ἐναντίον ὑμῶν, τῆς Κυβερνήσεώς σας καί τῆς ἑταιρίας μας, ἰδία διά τῆς παροχῆς ὑπό τῆς τότε Κυβερνήσεως εἰς τήν δημοσιότητα ἀποσπάσματος τῆς ἐκθέσεως τῶν τριῶν δικαστικῶν διά τήν ΔΕΗ, ἀφορῶντος εἰς τήν σύμβασιν αὐτῆς μετά τοῦ Ἀλουμινίου τῆς Ἑλλάδος. Εὑρισκόμην τότε εἰς τάς Ἀθήνας. Ἀμέσως ἀνεσκευάσαμεν τάς κατηγορίας διά δημοσιεύματος τῆς ἑταιρίας, ἐπισυναπτομένου τῇ παρούσῃ μου, ἠρνήθην δέ νά διεξαγάγω οἱανδήποτε συζήτησιν ἐντός τοιούτου συκοφαντικοῦ κλίματος καί ἀνεχώρησα ἀμέσως εἰς Παρισίους.

Πολλοί μῆνες παρῆλθον ἄνευ οὐδεμιᾶς ἐπαφῆς μετά τῆς ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως ἐπί συνεχιζομένῃ βλάβῃ τῶν συμφερόντων τῆς ἑταιρίας, καθ' ὅσον ἡ Κυβέρνησις δέν ἐξεπλήρου τάς ἐκ τῆς συμβάσεως ὑποχρεώσεις χρηματοδοτήσεως ὑπό τῆς ΕΤΒΑ. Ἐπαφή μετά τῆς Κυβερνήσεως ἀπεκατεστάθη μόνον ὅταν αὕτη μᾶς διεβεβαίωσεν προφορικῶς περί τῆς πεποιθήσεώς της ὅτι οὐδέν ἄτοπον εἴχομεν διαπράξει κατά τήν διαπραγμάτευσιν τῆς συμβάσεως μετά τοῦ Ἑλληνικοῦ Δημοσίου.

Ταυτοχρόνως ἐγένετο δεκτόν ὅτι ἀντικείμενον τῶν συζητήσεων, αἱ ὁποῖαι θά ἐπηκολούθουν, οὐχί μετά τοῦ ἁρμοδίου ὑπουργοῦ, τοῦ ὑπευθύνου διά τήν συκοφαντικήν ἐκστρατείαν, ἀλλά μετ' ἄλλων μελῶν τῆς Κυβερνήσεως, θά εἶχεν ὡς βάσιν τήν αὔξησιν τῆς παραγωγικῆς ἱκανότητος τοῦ ἐργοστασίου καί οὐχί τήν ἀναθεώρησιν τῆς συμβάσεως, τῆς ὁποίας ἡ ἐγκυρότης οὐδέποτε ἠμφισβητήθη ἔκτοτε.

Κατά τήν διάρκειαν τῶν ἐπιπόνων διαπραγματεύσεων αἱ ὁποῖαι ἐπηκολούθησαν, πάντοτε ἐτηρήθησαν ἐνήμεροι οἱ φίλοι σας ἐπί τῶν ἑκάστοτε ἀνακυπτόντων προβλημάτων ὡς ἐπί τῶν λύσεων αἱ ὁποῖαι θά ἦτο δυνατόν νά δοθῶσιν. Κατά τήν ἄνοιξιν τοῦ 1965, ἐποχήν καθ' ἥν διεξήγετο ἡ διαδικασία τῆς θλιβερᾶς καθ' ὑμῶν πολιτικῆς διώξεως, ὅτε μᾶς ὑπεδείχθη ὑπό Ἑλλήνων συνεργατῶν μας ὅσον καί ὑπό Ἑλλήνων καί Γάλλων φίλων σας, ὅτι ἡ μεταστροφή ἐπί τό ἐνδοτικώτερον τῆς στάσεως τῆς ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως καί ποιά τις σπουδή καταλήξεως τῶν διαπραγματεύσεων ὑπέκρυπτε πολιτικάς ἐπιδιώξεις, ἐσκληρύναμεν τήν ἰδικήν μας στάσιν καί ἀπεφύγομεν τήν συμφωνίαν ἥτις, παρακαλῶ, κύριε πρόεδρε, νά πιστεύσετε, θά ἦτο οὐσιωδῶς συμφερωτέρα ἀπό τήν τελικῶς ἐπελθοῦσαν. Νομίζομεν ὅτι τοῦτο θά ἔδει ἰδιαιτέρως νά ἐκτιμηθῇ, διότι οἱαδήποτε ἐκ μέρους ἡμῶν ἐνδοτικότης θά ἠδύνατο νά παράσχῃ ὅπλα εἰς τούς ἀδιστάκτους διώκτας ὑμῶν. Ἡ στάσις μας αὕτη δέν ὑπῆρξεν ἄνευ συνεπειῶν, κατέστησε δυσχερεστάτας τάς διεθνεῖς συνθήκας χρηματοδοτήσεώς μας τόσον ὥστε καί σήμερον ἀκόμη νά μή ἔχῃ ρυθμισθῇ τό πρόβλημα τοῦτο καί ἐπεδείνωσεν ἔτι πλέον τάς σχέσεις μας μέ τήν ἑλληνικήν διοίκησιν. Οὕτω παρῆλθεν ἔν ἀκόμη ἔτος περίπου.

Καί ἐρχόμεθα εἰς τήν τελευταίαν φάσιν τῶν συζητήσεων. Κατά ταύτην γνωρίζομεν ὅτι ἐτηρήθησαν πάντοτε ἐνήμεροι οἱ φίλοι σας ἐπί τῶν διαπραγματεύσεων καί κατεβάλαμεν πᾶσαν προσπάθειαν, ὥστε οἱαδήποτε συμφωνία νά μήν εἶναι δυνατόν νά παράσχῃ ἐπιχειρήματα καθ' ὑμῶν. Εἰς τοῦτο ἀποβλέποντες, ἠξιώσαμεν ὅπως σημειωθῇ εἰς τό προοίμιον τῆς ἐπισυναπτομένης μετά τῆς ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως συμφωνίας ὅτι αὐτή σκοπεῖ εἰς τήν λύσιν προβλημάτων ἀνακυπτόντων ἐκ τῆς αὐξήσεως τῆς παραγωγικῆς ἱκανότητος τοῦ ἐργοστασίου.

Τέλος, κατά τήν τελετήν τῶν ἐπισήμων ἐγκαινίων, θά ἐσημειώσατε ἴσως ὅτι ἔσπευσα νά τονίσω ὅτι τό ἐργοστάσιον ἐθεμελιώθη ἐπί τῶν ἡμερῶν σας, προθύμως δέ ἐδώσαμεν προτεραιότητα ἐπί τοῦ βήματος εἰς τόν κ. Κ. Παπακωνσταντίνου, ὅστις διά τῆς ὁμιλίας του ἀπέσπασε ζωηρά χειροκροτήματα ὑπέρ ὑμῶν.

Ταῦτα πάντα νομίζω, κύριε πρόεδρε, ἀποδεικνύουν ἐπαρκῶς ὅτι, μακράν τοῦ νά παραλείψωμεν «στοιχειῶδες ἠθικόν καθῆκον», κατεβάλαμεν, μολονότι ξένοι ἐν τῇ χώρᾳ σας καί ὑποβληθέντες εἰς τάς χειροτέρας πιέσεις, κάθε δυνατήν προσπάθειαν διά τήν περιφρούρησιν τῆς ἀδίκως συκοφαντηθείσης ὑπολήψεώς σας.

Ἡ κριτική σας μᾶς τραυματίζει βαθέως καί πιστεύομεν ὅτι ὀφείλεται εἰς ἐσφαλμένας ἤ καί κακοβούλους ἀκόμη πληροφορίας, αἱ ὁποῖαι θά σᾶς ἄφηναν ἀνεπηρέαστον, ἄν αἱ ἐπανειλημμέναι προσπάθειαί μας δι' ἀκρόασιν δέν ἔμεναν ἄνευ ἀνταποκρίσεως. Ἐπιθυμῶ καί πάλιν νά σᾶς πληροφορήσω ὅτι εἶμαι πάντοτε προθύμως ἕτοιμος διά προσωπικήν μεθ' ὑμῶν συνάντησιν.

Ὁπωσδήποτε, εἶμαι βέβαιος ὅτι ὅταν ἐπανέλθετε εἰς τήν Ἑλλάδα καί ἐπισκεφθῆτε τό ἐργοστάσιόν μας, θά ἐξαλειφθῇ κάθε πικρία καί θά αἰσθανθῆτε ὑπερήφανος, Ὑμεῖς, ὁ ἐμπνευστής τοῦ ἔργου ὅσον εἴμεθα ἡμεῖς οἱ κατασκευασταί αὐτοῦ»[170].

26 ΙΟΥΛΙΟΥ 1966

Μέ τήν εὐκαιρία τῆς ἐκδόσεως τῆς ἐφημερίδας «Ἐλεύθερος Κόσμος», ὁ Κ. Καραμανλῆς ἀπευθύνει στόν ἐκδότη, γνωστό δημοσιογράφο, Σάββα Κωνσταντόπουλο, διευθυντή, ὡς τότε, καί ἀρθρογράφο τῶν ἐφημερίδων «Ἀπογευματινή» καί «Ἀκρόπολις», τήν ἀκόλουθη ἐπιστολή, ἡ ὁποία καί δημοσιεύεται στό πρῶτο φύλλο της:

«Ἀγαπητέ Σάββα,

Χαίρω διότι ἐπῆρες τήν ἀπόφαση νά προχωρήσῃς στήν ἔκδοση ἐφημερίδος. Ὅπως σοῦ εἶπα, πρόκειται περί τολμήματος. Καί ἴσως γι' αὐτό καί νά ἔχῃ μεγαλύτερη ἀξία.

Γνωρίζεις τάς ἀντιλήψεις μου γιά τήν κατάσταση τοῦ τόπου μας καί τήν δυσάρεστη ἐπίδραση τοῦ τύπου ἐπ' αὐτῆς. Θά μποροῦσα ἴσως νά πῶ ὅτι τό πρόβλημα τῆς δημοκρατίας στόν τόπο μας εἶναι κατ' οὐσίαν πρόβλημα τύπου. Ἐλπίζω νά ἐπηρεάσῃς εὐεργετικά τόν τομέα αὐτό μέ τήν πρωτοβουλία σου.

Τό βιβλίο σου «Ὁ φόβος τῆς δικτατορίας» εἶναι ἐνδιαφέρον καί ἐπίκαιρο. Μαρτυρεῖ καί θάρρος καί γνώση τῶν προβλημάτων. Δέν γνωρίζω ἄν τό ἠσθάνθησαν αἱ δυνάμεις ἐκεῖναι, ἀπό τάς ὁποίας ὁ τόπος ἀναμένει τήν σωτηρίαν του καί αἱ ὁποῖαι ἔχουν περιέλθει εἰς μίαν κατάστασιν εὐδαίμονος ἀδρανείας».

Σέ ἀπάντηση, ὁ Σ. Κωνσταντόπουλος δημοσίευσε τήν ἀκόλουθη ἐπιστολή πρός τόν Κ. Καραμανλῆ:

«Ἀγαπητέ μου πρόεδρε,

Ἡ ἐπιστολή σου γιά τήν ἔκδοση τοῦ «Ἐλευθέρου Κόσμου» μέ συγκίνησε βαθύτατα. Πρῶτον, ἐπειδή ἐκφράζεις σ' αὐτήν τή χαράν σου, βλέπεις τήν νέα προσπάθεια σάν τόλμημα καί γι' αὐτό τῆς ἀποδίδεις μεγαλύτερη ἀξία. Δεύτερον, ἐπειδή πιστεύεις ὅτι ἔχω τίς προϋποθέσεις νά συμβάλω εἰς τήν ἐπιβαλλομένη ἀνύψωση τοῦ ποιοτικοῦ ἐπιπέδου καί τῆς ἠθικῆς στάθμης τοῦ ἑλληνικοῦ τύπου. Καί τρίτον, ἐπειδή συμφωνεῖς μέ τό περιεχόμενον τοῦ βιβλίου μου «Ὁ φόβος τῆς δικτατορίας» καί διατυπώνεις τήν γνώμη ὅτι θά ἔπρεπε νά λάβουν ὑπ' ὄψιν τους τίς ἀναπτυσσόμενες σ' αὐτό σκέψεις ἐπί τοῦ πολιτικοῦ μας προβλήματος καί οἱ δυνάμεις ἐκεῖνες ἀπό τίς ὁποῖες ὁ τόπος ἀναμένει τήν σωτηρία του. Τί ἄλλο μποροῦσε νά ἱκανοποιήση περισσότερο ἕνα δημοσιογράφο καί νά τόν ἐνθαρρύνη στούς ἀγῶνες του ἀπό τό γεγονός ὅτι τόν δικαιώνει ἡ ἰσχυρότερη πολιτική φυσιογνωμία τῆς πατρίδας του;

Ἀγαπητέ μου πρόεδρε,

Ἀναφέρεις εἰς τό γράμμα σου «τίς δυνάμεις ἐκεῖνες ἀπό τίς ὁποῖες ὁ τόπος ἀναμένει τήν σωτηρία του». Θά μοῦ ἐπιτρέψεις νά ἰσχυρισθῶ ὅτι ἡ πρώτη δύναμη ἀπό τήν ὁποία ὁ τόπος προσδοκᾶ μεταβολή εἰς τήν κατάστασή του εἶσαι ἐσύ. Ὅσοι ἀναλύουν τό ἐσωτερικό μας πρόβλημα, παραμερίζοντας τήν περίπτωση Καραμανλῆ, εὑρίσκονται ἐκτός πραγματικότητος. Ἡ διαπίστωση αὐτή ἰσχύει καί γιά τίς σκέψεις πού κάνεις καί σύ ὁ ἴδιος. Εἴτε τό θέλεις εἴτε ὄχι, ἀντιπροσωπεύεις τήν μοναδική δυνατότητα νά ξεκολλήση ἡ Ἑλλάς ἀπό τό τέλμα, νά ξαναβρῆ τήν ἐμπιστοσύνη πρός τόν ἑαυτό της καί νά πραγματοποιήση νέα ἅλματα προόδου μέσα εἰς τά πλαίσια τῆς δημοκρατίας.

Τό 1964 ἐπῆρες τήν σωστή γιά τήν ἐποχή ἐκείνη ἀπόφαση νά ἀποσυρθῆς ἀπό τό δημόσιο βίο. Ἀπό τότε πέρασαν δύο χρόνια. Κατά τό διάστημα αὐτό ἐξακολουθοῦσες νά εἶσαι, παρά τήν φυσική ἀπουσία σου, ἐνεργός πολιτική δύναμη, σφιχτά ζυμωμένη καί δεμένη μέ τήν ἐθνική ζωή μας. Καί σήμερα ἔγινες, ὕστερα ἀπό ὅσα συνέβησαν ἐν τῷ μεταξύ, ὁ δεσπόζων παράγων τοῦ δημοσίου βίου, ὁ ἄξων γύρω ἀπό τόν ὁποῖον περιστρέφονται οἱ σκέψεις καί τά αἰσθήματα τοῦ λαοῦ, ἡ συμπύκνωση τῆς κοινῆς ἐλπίδας γιά τήν ἐπάνοδο εἰς τήν ὁμαλότητα, τήν γαλήνη καί τήν δημιουργία. Ἡ Ἑλλάς δέν ἔχει τήν εὐχέρεια νά διαλέξη μεταξύ πολλῶν λύσεων. Προσωπική μου πεποίθηση εἶναι (καί νομίζω ὅτι κατά βάθος τήν συμμερίζονται ὅλοι οἱ συντελεσταί τῆς πολιτικῆς ζωῆς, ἔστω καί ἄν δέν τό ὁμολογοῦν ἤ τό ἀρνοῦνται δημοσία) ὅτι μόνο ἡ δική σου παρουσία εἰς τόν πολιτικό στίβο ἠμπορεῖ νά σώση τήν δημοκρατία καί νά ἐξασφαλίση τήν οἰκονομική ἀνάπτυξη, τόσο ζωτική γιά τήν ἰσχύ τοῦ ἔθνους μας, γιά τήν εὐημερία τοῦ λαοῦ μας.

Τό ἔργο σου οὔτε τό ἐπλησίασε οὔτε τό ξεπέρασε κανείς. Μένει σάν ὑπόδειγμα θετικῆς δημιουργίας καί ὅσοι τό ἠρνοῦντο χθές, θύματα τῶν παθῶν καί τῶν ἐξάψεων, τώρα τό ἀναγνωρίζουν καί τό βαθμολογοῦν ὅπως τοῦ ἀξίζει. Οἱ ἀντίπαλοί σου, δοκιμασθέντες εἰς τήν πρᾶξη (Ἀρχή ἄνδρα δείκνυσι), ἔπεισαν γιά τήν ἀνεπάρκειά τους καί ἀπέδειξαν ὅτι εἶναι ἀπολιθώματα τοῦ παρελθόντος καί ὄχι ζωντανές δυνάμεις τοῦ παρόντος ἤ σκαπανεῖς τοῦ μέλλοντος. Ἡ Λερναία Ὕδρα τῆς συκοφαντίας δέν ἔχει πιά ἄλλο κεφάλι νά σηκώση καί ὅσα προέβαλε τῆς τά ἔκοψαν ἡ Δικαιοσύνη καί ἡ κοινή πεῖρα. Γνωρίζω πόσο σέ ἐπίκρανε ἡ ἀδίστακτη προσπάθεια νά διασύρουν τήν ὑπόληψή σου. Σ' αὐτή τήν περιπέτεια δέν ἤσουν μόνος. Λίγο - πολύ τήν ὑπέστημεν ἀρκετοί. Εἶναι μία ἀδυναμία τῆς φυλῆς μας. Πληρώνουμε ἀκόμη σέ καθυστέρηση πολιτισμοῦ καί δημοσίας ἠθικῆς τά τετρακόσια χρόνια τῆς σκλαβιᾶς ἀπό τούς Τούρκους. Ἀλλά παρά ταῦτα, τό χρέος πρός τήν πατρίδα μᾶς ἐπιβάλλει νά ἀγωνιζώμαστε. Δέν ὁμιλῶ μέ τήν εὐκολία τοῦ ἀνθρώπου πού «εἶναι ἔξω ἀπό τό χορό». Κάθε ἄλλο. Ἔγινα καί ἐγώ, στό ἐπίπεδό μου, ἀντικείμενο συκοφαντικῆς λύσσας καί μάλιστα ὄχι μόνο ἀπό τήν ἄκρα Ἀριστερά καί τούς κύκλους τῆς ἡγεσίας τῆς Ἑνώσεως Κέντρου, ἀλλά καί ἀπό μία πλευρά, ἀπό τήν ὁποία θά ἔπρεπε νά περιμένη κανείς, ἄν ὄχι ἀναγνώριση, τουλάχιστον κοινωνική εὐπρέπεια καί ἀνθρωπιά.

Θά πρέπει ἀκόμη νά σταθμίσης καί κάτι ἄλλο. Σημαντικωτάτη μερίδα του ἑλληνικοῦ λαοῦ δέν παραδέχθηκε ποτέ ὅτι ἔφυγες ὁριστικά ἀπό τήν πολιτική ζωή. Δέν ἔπαψε νά σέ θεωρῆ πολιτικό ἡγέτη της καί εἶναι ἀμετακίνητη στήν πεποίθησή της ὅτι σύντομα θά γυρίσης γιά νά ὑπηρετήσης τόν τόπο. Σέ περιμένει μέ ἀνυπομονησία. Ἡ κατάστασις αὐτή δημιουργεῖ ἀνωμαλία καί ἀναταραχή. Ὁ κ. Π. Κανελλόπουλος ἀνέλαβε τήν ἡγεσία τῆς ΕΡΕ σέ ὥρες δύσκολες. Ἐπολιτεύθη μέ δεξιοτεχνία καί θάρρος καί προσέφερε ὁμολογουμένως ἀνεκτίμητη ὑπηρεσία καί εἰς τήν ἐθνικόφρονα παράταξη καί εἰς τόν τόπον. Ἀλλά τόν περιβάλλει μία ἀτμόσφαιρα προσωρινότητας. Τά ἐπακόλουθα εἶναι ἐπιζήμια καί θά γίνουν ἀκόμη περισσότερο, ὅταν θά μποῦμε εἰς τήν φάση τῆς ἀποκορυφώσεως τῆς ἐσωτερικῆς κρίσεως, πρᾶγμα πού πιστεύω ὅτι δέν θά ἀργήση νά συμβῆ. Ἡ παράταξη θεωρεῖ ἀρχηγό της τόν Καραμανλῆ ἀλλά ὁ Καραμανλῆς ἀπουσιάζει. Καί ἔχει ἀρχηγό της τόν κ. Π. Κανελλόπουλο, τόν ὁποῖον ὅμως, λόγω τῆς προσδοκίας τοῦ Καραμανλῆ, τόν θεωρεῖ προσωρινό, παρά τόν βαθύ σεβασμό καί τήν ἐκτίμηση πρός τό πρόσωπό του. Ἡ σύγχυση εἶναι εἰς τήν πολιτική τό χειρότερο κακό. Καί σήμερα ἡ σύγχυση αὐτή ὑπάρχει εἰς τίς γραμμές μας καί δέν ἀφήνει νά δραστηριοποιηθῆ ἡ παράταξη πολιτικά καί ψυχολογικά, νά ἀναπτύξη τήν ἀκτινοβολία της καί νά ἀποδώση τό μέγιστο τοῦ δυναμισμοῦ της.

Ἔγραψα πρό καιροῦ ὅτι ὁποια λύση καί ἄν δοθῆ, πλήν τῆς λύσεως Καραμανλῆ, θά εἶναι μία φάση τῆς κρίσεως, ἕνα σύμπτωμα τῆς ἀσθενείας καί ὄχι θεραπεία. Οἱ συνεχεῖς ὅμως ἐπιδεινώσεις τῆς καταστάσεως περιορίζουν τίς δυνατότητες σωστικῶν ἐπεμβάσεων. Πιστεύω, λοιπόν, ὅτι εἶναι καιρός νά ἀναθεωρήσης τίς ἀποφάσεις σου. Ἡ ἐπιστροφή σου εἰς τήν Ἑλλάδα εἶναι ἀπαραίτητη, ἔστω καί ἄν δέν πρόκειται νά ἀναμιχθῆς ἀμέσως εἰς τήν πολιτική. Ἡ ἀφοσίωσή σου εἰς τό ἔθνος καί τό πολιτικό σου αἰσθητήριο σοῦ ἐπιτρέπουν νά ἔχης, κάθε φορά, σαφῆ καί ἀκριβῆ εἰκόνα τοῦ τί συμβαίνει εἰς τόν τόπο μας καί ἀκόμη νά βλέπης καί πρό παντός νά προβλέπης πράγματα πού ἐμεῖς δέν τά διακρίνουμε, ἄν καί βρισκώμαστε ἐδῶ. Ὁ ἱκανώτερος, ὅμως, ἰατρός δέν μπορεῖ νά σώση τόν ἀσθενῆ, ὅταν τόν ἔχουν ἐγκαταλείψει ἀβοήθητο ἤ τόν ἔχουν ὁδηγήσει κοντά στό θάνατο μέ τήν ἐφαρμογή ἐσφαλμένης θεραπευτικῆς μεθόδου. Ἡ ἀπουσία σου τώρα δημιουργεῖ ἐπικίνδυνο κε-

νό, πολλοί δέ φοβοῦνται ὅτι ἠμπορεῖ νά ἀποβῆ μοιραία καί γιά τήν δημοκρατία καί γιά τό ἔθνος. Δέν ἐπιτρέπει νά ἀποκρυσταλλωθοῦν διάχυτα αἰσθήματα καί καθημερινές διαπιστώσεις. Καί ἐμποδίζει τήν συνειδητοποίηση τῆς ἀνάγκης νά ἀπαλλαγοῦμε ἀπό ψυχώσεις καί πείσματα, νά δώσουμε τά χέρια, νά παραμερίσουμε τά μίση, νά πάψουμε νά γκρεμίζουμε καί νά ἀρχίσουμε πάλι νά οἰκοδομοῦμε.

Ἡ ἐπιστροφή σου εἰς τήν Ἑλλάδα θά σοῦ δημιουργήση τήν εὐχέρεια νά ἀκροασθῆς τήν κατάσταση «σῶμα μέ σῶμα», νά εἰσχωρήσης εἰς τίς λεπρομέρειες, πού παίζουν τόσο σπουδαῖο ρόλο εἰς τήν πολιτική, καί νά διερευνήσης μέ βάση τά συγκεκριμένα δεδομένα τί ἐπιβάλλεται καί τί μπορεῖ νά γίνη. Ταυτοχρόνως θά δώση εἰς τόν λαό αἰσιοδοξία, θά τοῦ ἐμπνεύση αὐτοπεποίθηση, θά διαλύση τήν ὀμίχλη τῆς ἀβεβαιότητας καί θά ὁδηγήση εἰς τήν ἀποσαφήνιση τοῦ ἐσωτερικοῦ μας προβλήματος. Καί ἡ ἀποσαφήνιση εἶναι τό πρῶτο βῆμα πρός τήν ἀνόρθωση. Ἐπαναλαμβάνω ὅτι, ἐάν ὑπῆρχαν ἄλλες δυνατότητες διασπάσεως τοῦ ἀδιεξόδου, ἐάν ἡ Ἑλλάς διέθετε πολλούς τρόπους δημοκρατικῆς ἀνοικοδομήσεως καί ἐάν εἴχαμε ἄλλο δρόμο γιά νά ἀποφύγουμε τήν μεγάλη ἐθνική περιπέτεια πού ἔρχεται ὡς μοιραῖος καρπός τῆς σημερινῆς κρίσεως, δέν θά σοῦ ἔλεγα νά φορτωθῆς, ὕστερα ἀπό τούς κόπους τῆς ὀκταετίας καί τίς πικρίες τῆς αὐτοεξορίας, τούς φοβερούς πονοκεφάλους τῆς ἀντιμετωπίσεως μιᾶς σκληρῆς δοκιμασίας τοῦ ἔθνους μας. Ὁ νόμος τῆς ἐθνικῆς ἀνάγκης σέ ὑποχρεώνει νά τό κάμης. Ἡ πολιτική διέπεται ἀπό τήν ἀρχή τῆς ἐπικαιρότητας. «Καιρόν γνῶθι», ὅπως ἔλεγε ὁ Πιττακός: κάθε ἐνέργεια πρέπει νά γίνεται εἰς τήν ὥραν της. Ὅταν προτρέχη, δέν ὠφελεῖ. Καί ὅταν ἔρχεται καθυστερημένα, εἶναι ἄχρηστη. Ἡ εὐκαιρία σωστικῶν ἐπεμβάσεων, ἡ εὐκαιρία μεταβολῆς τῆς καταστάσεως, δέν ἀναπαράγεται ἐπ' ἄπειρον. Δημιουργεῖται ἀπό τίς περιστάσεις, συντηρεῖται ἐπί ἕνα διάστημα, συνήθως βραχύ, καί ἄν δέν ἀξιοποιηθῆ, φεύγει, χάνεται γιά πάντα, πεθαίνει καί δέν ἀνασταίνεται ποτέ. Κατόπιν, ὅσοι ἔφταιξαν ἐπιρρίπτουν τάς εὐθύνας ὁ ἕνας εἰς τόν ἄλλον ἀλλά ἡ ζημία ἔχει γίνει καί οἱ λογομαχίες δέν τήν ἐπανορθώνουν.

Ἀγαπητέ μου πρόεδρε,

Πάντοτε μοῦ ἔκανε ἐντύπωση πόσο αὐθόρμητα, αὐτόματα, χωρίς συλλογισμούς καί χωρίς ἐνδιαμέσους σταθμούς, ἄμεσα καί ἀποφασιστικά, ἐταύτιζες κάθε φορά τή σκέψη σου μέ τό δημόσιο συμφέρον. Τοῦτο τό θεωροῦσα ὡς τήν πρώτη ἀρετή σου. Κατά τήν διάρκεια τῶν συναντήσεών μας εἰς τό Παρίσι, διεπίστωσα ὅτι αὐτός ὁ μηχανισμός ἐπαφῆς σου μέ τήν ἐθνική μας πραγματικότητα διατηρεῖται ἄθικτος καί σοῦ ἐπιτρέπει νά βλέπης καθαρά, νά αἰσθάνεσαι ὑγιεῖς ἀνησυχίες καί νά καταλήγης σέ συμπεράσματα μέ κρυστάλλινη διαύγεια. Ἔχεις συλλάβει τό πραγματικό περιεχόμενο τῆς ἐθνικῆς μας κρίσεως. Γνωρίζεις περί τίνος πρόκειται. Ἔχεις σαφῆ συνείδηση τοῦ τί χρειάζεται νά γίνη. Καί πρό παντός, διαθέτεις τήν ἀπαιτούμενη θελληματικότητα διά νά μετατραπῆ τό «δέον» σέ πραγματικότητα. Εἰς τήν πολιτική δέν ἀρκεῖ ἡ ὀρθή ἰδέα. Μεγαλύτερη σημασία ἔχει ἡ ἱκανότητα τῆς πραγματοποιήσεως. Καί αὐτή ἀκριβῶς σέ διακρίνει κατ' ἐξοχήν.

Πῶς θά ὑπερνικήση τό ἔθνος τή σημερινή δοκιμασία του, ἄν ὁ δυναμικώτερος σέ σκέψη, σέ θέληση καί σέ ἦθος πολιτικός του δέν τό διαφωτίση καί δέν ἀποφασίση νά τό χειραγωγήση, ἐφ' ὅσον ὁ λαός τό θελήση, πρός καλύτερες ἡμέρες. Ὁ πολιτικός εἶναι δεσμώτης τοῦ πεπρωμένου του, εἶναι ἀφιερωμένος εἰς τήν ὑπηρεσία τοῦ συνόλου. Δέν ἀνήκει εἰς τόν ἑαυτόν του. Δέν ἔχει ἰδιωτική ζωή οὔτε ἀτομικά ὄνειρα. Εἶναι ἱερεύς τοῦ δημοσίου συμφέροντος. Καί ἔχει ὡς ἀποστολή νά θυσιάζεται, νά ἀναλίσκεται κάθε φορά πού τό καλεῖ ἡ ἐθνική ἀνάγκη καί τό ὑπαγορεύει ἡ συνείδησή του. Ἡ πατρίδα σέ ἀναζητεῖ. Εἶναι καιρός νά τελειώση ἡ αὐτοεξορία. Ἡ θέσις σου εἶναι κοντά μας, κοντά εἰς τό ἔθνος πού ταλαιπωρεῖται ἀπό στιγμιαῖο σφάλμα τοῦ λαοῦ καί ἀγωνιᾶ μέ τήν βέβαιη προοπτική μεγάλων κινδύνων. Καί δέν χωρεῖ ἀμφιβολία ὅτι, ὅταν θά πατήσης τό πόδι σου εἰς τήν Ἑλλάδα, θά στρατευθοῦν κάτω ἀπό τή σημαία σου ἄνθρωποι καλῆς θελήσεως καί ἐπίλεκτα στελέχη ἀπό ὅλες τίς πολιτικές παρατάξεις, προκειμένου νά σέ βοηθήσουν νά γεφυρώσης τό χάσμα, πού ἄνοιξε μεταξύ τῶν Ἑλλήνων τό δηλητήριο τοῦ διχασμοῦ».

12 ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ 1966

Δημοσιεύεται στόν ἡμερήσιο τύπο δήλωση «ἐκ τοῦ περιβάλλοντος τοῦ Κ. Καραμανλῆ»:

«Ἐξ ἀφορμῆς τῶν κατά καιρούς γραφομένων ἐν σχέσει μέ τάς σκέψεις καί τάς προθέσεις τοῦ ἱδρυτοῦ τῆς ΕΡΕ, κ. Κ. Καραμανλῆ, ἐκ τοῦ περιβάλλοντός του ἀνακοινοῦται ὅτι οὐδείς ἑρμηνεύει τάς ἀπόψεις του καί οὐδένα ἐξουσιοδότησε νά τάς φέρη εἰς τήν δημοσιότητα».

Ἡ δήλωση συνέπεσε χρονικά μέ τήν ἔνταση τῆς ἀρθρογραφίας τοῦ τύπου μέ κύριο θέμα τήν ἐπάνοδο τοῦ Κ. Καραμανλῆ στήν ἐνεργό πολιτική. Περισσότερο χαρακτηριστικά ἀπό τήν ἄποψη αὐτή εἶναι τά δημοσιεύματα τῶν ἐφημερίδων «Ἡμέρα» («Ὁ λαός σέ καλεῖ» καί «Ἡ σιωπή τοῦ Καραμανλῆ») καί «Ἐλεύθερος Κόσμος» («Τί σκέπτεται ὁ Καραμανλῆς»), τό ὁποῖο καί, πιθανότατα, προκάλεσε τή δημοσίευση τῆς δηλώσεως[171].

20 ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ 1966

Ὁ Π. Κανελλόπουλος ἐνημερώνει ἐκτενῶς τόν Κ. Καραμανλῆ γιά τήν πορεία τοῦ κόμματος καί, γενικότερα, τήν πολιτική κατάσταση τῆς χώρας:

«Ἀγαπητέ μου πρόεδρε,

Ἔχω πολλούς μῆνες νά Σοῦ γράψω. Σέ παρακαλῶ θερμότατα νά κρίνης μέ ἐπιείκεια τή μακρά σιωπή μου. Μή τήν ἀποδώσης σέ τίποτε ἄλλο παρά μόνο σέ τυχαῖα περιστατικά. Ἀμέτρητες φορές, στό διάστημα τῶν τελευταίων μηνῶν, ἔλεγα νά Σοῦ γράψω. Καί πάντοτε ἕνα μικρό ἤ μεγάλο ἐμπόδιο —ἐξωτερικό ἤ ψυχικό— ἐματαίωνε τήν ἀπόφασή μου.

Ἐπέρασα ἀπό μία μικρή περιπέτεια ὑγείας —ἀπό μία πνευμονία— καί βρίσκομαι τώρα, ἀπό τριῶν ἡμερῶν, στήν ἐξοχή. Αἰσθάνομαι ἀρκετά καλά, ἀλλά πρέπει νά ἀναπαυθῶ μερικάς ἡμέρας καί νά δυναμώσω. Γνωρίζω ὅτι καί ἡ ἀγαπητή Ἀμαλία καί Ἐσύ ἐπεράσατε ἀπό κάποια κρίση

στήν ὑγεία Σας πού εὐτυχῶς, μέ τή βοήθεια τοῦ Θεοῦ, ἔχει ὑπερνικηθεῖ. Θά ἤθελα νά βεβαιώσω καί τούς δυό Σας ὅτι καί ἡ Νίτσα καί ἐγώ παρακολουθήσαμε χωρίς νά Σᾶς γράψουμε, τίς μικρές αὐτές δοκιμασίες Σας μ' ὅλη μας τή στοργή καί τήν ἀγάπη. Εὐχόμεθα στόν Θεό νά εἶσθε πάντα καλά.

Ἡ κατάστασις ἐδῶ μοιάζει νά ἐγγίζη τά ὅρια τοῦ ἀδιεξόδου. Ἐγώ δέν πιστεύω ὅτι ὑπάρχουν στή ζωή τῶν λαῶν ἀδιέξοδα. Ἀντίθετα, ἀπό πολλούς φίλους καί συνεργάτας, διατηρῶ σοβαρά ἀποθέματα αἰσιοδοξίας μέσα μου. Ἀλλά δέν ἠμπορῶ νά μήν ἀναγνωρίσω ὅτι εὑρισκόμεθα ἐνώπιον προβλημάτων, τῶν ὁποίων ἡ λύσις εἶναι ἐξαιρετικά δυσχερής.

Πρῶτ' ἀπ' ὅλα, πρέπει νά εἰπῶ ὅτι ἡ προσωπική μου θέσις εἶναι πολύ δυσχερής ἀπέναντι καί τοῦ κόμματος καί τῆς Κυβερνήσεως καί τοῦ βασιλέως.

Μέ συγχωρεῖς πού ἀρχίζω ἀπό τόν ἑαυτό μου, ἀπό τήν προσωπική μου θέση. Τό κάνω, διότι θά μέ διευκολύνη μεθοδολογικά στήν σκιαγράφηση τῆς γενικῆς καταστάσεως. Εἴτε τό θέλω, εἴτε ὄχι —τό ἠθέλησες Ἐσύ πού μέ ἐτίμησες, ὑποδεικνύοντάς με ὡς διάδοχό Σου— εὑρίσκομαι στό κέντρο τῆς εὐθύνης καί ἔτσι ἡ προσωπική μου θέσις εἶναι συνάρτησις τῶν γενικωτέρων περιστάσεων καί προβλημάτων.

Α. Τό κόμμα. Ἐκρατήθη καί κρατεῖται μέχρι τῆς στιγμῆς ἀδιάσπαστο, ἡνωμένο, καί μέ σχετικῶς καλό ἠθικό. Ἐπιχειρῶ ἀδιάκοπα νά συμβιβάζω, νά λειαίνω κάθε αἰχμή, νά ἱκανοποιῶ ἠθικά ὅλους. Εἶμαι διαρκῶς στή διάθεση τῶν βουλευτῶν (τό ἀπαιτεῖ ἡ περίπτωσις καί τό ἐπιτρέπει ὁ χαρακτήρ μου) καί πραγματοποιῶ συχνά, ὅπως θά βλέπης καί στίς ἐφημερίδες, συνεδριάσεις τῆς Κοινοβουλευτικῆς Ὁμάδος ἤ συσκέψεις στενωτέρων ὁμάδων (ποτέ μόνο τῶν «ἐκλεκτῶν», ἀλλά πάντοτε μικτῶν). Δέν δέχεται ἡ Κοινοβουλευτική Ὁμάς διακρίσεις καί ἱεραρχήσεις. Κακῶς, ἀλλά αὐτή εἶναι ἡ ψυχολογία τῶν πολλῶν. Ἐάν ὅμως δέν δέχονται οἱ πολλοί καθιερωμένες ἱεραρχήσεις, ὑπάρχουν ἀρκετοί (μαντεύεις βεβαίως, ποιοί εἶναι αὐτοί) πού ἔμμεσα ἐπιβάλλονται. Πάντως, δέν ἔχω μέχρι στιγμῆς νά ἀντιμετωπίσω προβλήματα ἐξ αἰτίας φιλοδοξιῶν ἤ ἀμφισβητήσεων τῆς θέσεως τοῦ ἑνός ἤ τοῦ ἄλλου. Οἱ παλαιοί, «κορυφαῖοι», ὅλοι, δηλαδή καί ὅσοι μέ συμπαθοῦν καί ὅσοι δέν μέ συμπαθοῦν ἰδιαιτέρως, μέ βοηθοῦν ἤ πάντως δέν μοῦ δημιουργοῦν δυσκολίες. Ἐπίσης, οἱ τυχόν μικρές διαφωνίες ὡς πρός τήν γενική γραμμή τῆς ἡγεσίας ἐκδηλώνονται, μάλιστα, παραγωγικά, ἐπιχειρῶ δέ καί ἐγώ πολύ συχνά νά ἱκανοποιῶ ὅς τό ἐπιτρεπτό σημεῖο τίς ἀπόψεις πού δέν συμπίπτουν πλήρως μέ τή δική μου γραμμή. Εἶπα, ὅμως, ὅτι παρά ταῦτα ἡ θέσις μου εἶναι ἀπέναντι τοῦ κόμματος δύσκολη. Εἰς τί ἔγκειται ἡ δυσκολία αὐτή;

Ἡ δυσκολία ἔγκειται στήν ἀπολύτως ἰδιότυπη —ἱστορικῶς πρωτοφανῆ— ἀποστολή μου ὡς ἀρχηγοῦ κόμματος, τό ὁποῖον δέν εὑρίσκεται οὔτε εἰς τήν Κυβέρνησιν, οὔτε εἰς τήν ἀντιπολίτευσιν. Τό ἐπεζήτησα, βέβαια αὐτό. Διακήρυξα ἤδη, τόν Φεβρουάριο τοῦ 1965, στό μέγα συλλαλητήριο τῶν Ἀθηνῶν, τήν ἀπόφασή μου νά ὑποστηρίξω Κυβέρνησιν πού θά συνεκρότουν στελέχη τῆς Ἑνώσεως Κέντρου, τά ὁποῖα θά διεχώριζον τάς εὐθύνας των ἀπό τόν Παπανδρέου. Δέν εἶχα τότε οὔτε τήν παραμικράν ἔνδειξιν ὅτι θά ἦτο τοῦτο δυνατόν νά συμβῆ. Ἀλλά τό πρόβλεψα ὡς ἀναπόφευκτον καί πάντως διηυκόλυνα, μέ τήν διακήρυξίν μου, ἐκείνους πού τυχόν ἐσκέπτοντο νά διαφωνήσουν μέ τόν ἀρχηγόν των. Καί ἡ πρόβλεψίς μου ἐπαληθεύσε. Φυσικά, ὁ τρόπος, μέ τόν ὁποῖον ἔγινε ἡ «ἀποστασία» ἦταν ἀνάποδος (κι αὐτό ἔβλαψε πολύ καί τό πληρώνουμε). Ἀντί οἱ διάφοροι αὐτοί κύριοι νά ἀναλάβουν δημοσία τάς εὐθύνας τῆς διαφωνίας των μέ τόν Παπανδρέου προτοῦ ὁρκισθοῦν πρωθυπουργοί ἤ ὑπουργοί, δέν ἐξεδήλωσαν τήν διαφωνίαν των παρά στήν αἴθουσα ὁρκωμοσιῶν τῶν ἀντιπάλων. Δυστυχῶς, ἔγινε τό λάθος νά μήν προειδοποιηθῶ —ἄν καί ἀρχηγός τοῦ δευτέρου μεγάλου κόμματος καί δή ἐκείνου πού θά ἐστήριζε τήν Κυβέρνησιν τῆς 15ης Ἰουλίου— καί ἔτσι ἀγνοῶν τά πάντα, δέν εἶχα τήν εὐκαιρία νά δώσω μιά χρήσιμη συμβουλή. Ἡ 15η Ἰουλίου ἀπετέλεσε αἰφνιδιασμόν διά τήν ΕΡΕ. Αὐτό, ὅμως, ἀποτελεῖ παρελθόν. Ὅ,τι ἔγινε, ἔγινε. Καί ὁπωσδήποτε ἡ ΕΡΕ ἔπρεπε νά στηρίξη τάς μετά τήν 15ην Ἰουλίου Κυβερνήσεις. Τουλάχιστον τάς δύο πρώτας. Πρίν ἀπό τό τρίτο πείραμα (Στεφανοπούλου), τό ὁποῖον ἐπεχειρήθη 50 ἡμέρας μετά τήν 15ην Ἰουλίου, δηλαδή ὕστερα ἀπό ὑπερβολικήν παράτασιν τοῦ συνταγματικοῦ καί κοινοβουλευτικοῦ κενοῦ, ἤμουν ὑποχρεωμένος νά ρίψω τήν ἰδέαν διενεργείας ἐκλογῶν (μέ Κυβέρνησιν τῆς ΕΡΕ), πρῶτον διότι ἐπίστευα, ὅπως πιστεύουν ἐκ τῶν ὑστέρων πολλοί πού τότε διεφώνησαν μαζί μου, ὅτι ἡ στιγμή ἦτο γιά μᾶς εὐνοϊκή (σχετικῶς εὐνοϊκή), καί δεύτερον διότι, ἐάν —πρᾶγμα πού δέν ἀπεκλείετο διόλου— δέν κατώρθωνε οὔτε ἡ τρίτη Κυβέρνησις νά σταθῆ στή Βουλή, θά ἦσαν ἀναπόφευκτες οἱ ἐκλογές, καί ἀλλοίμονον ἐάν ἐσυρόμεθα σ' αὐτάς, χωρίς νά ἔχη δημοσία ἐκφρασθῆ ἐκ τῶν προτέρων, ὅτι ἡ ΕΡΕ τάς θέλει.

Ἡ Κυβέρνησις Στεφανοπούλου στάθηκε μέ δύο ψήφους. Ἦταν κι αὐτό «μιά κάποια λύσις». Στέκεται, ἀξίως, ἤδη ἕνα ὁλόκηρο ἔτος. Ἡ ΕΡΕ ἐδικαιολογεῖτο —καί ἐπεβάλλετο, σύμφωνα καί μέ τήν διακήρυξή μου τοῦ Φεβρουαρίου τοῦ 1965— νά στηρίξη «ἀποστάτας» ἐπί χρονικόν διάστημα πέντε ἤ ἕξι μηνῶν, κατά τό ὁποῖον ἡ Κυβέρνησις Στεφανοπούλου θά ἐλάμβανε τά δυστυχῶς καθυστερήσαντα καί ἀνεπαρκέστατα μέχρι τοῦδε ληφθέντα ἤ καί μή ληφθέντα διόλου μέτρα ἀναθαρρήσεως τῶν ἐθνικοφρόνων, τονώσεως τοῦ ἠθικοῦ τῶν Σωμάτων Ἀσφαλείας καί κατοχυρώσεως τῆς Παιδείας καί ἄλλων τομέων διοικήσεως ἔναντι τῶν ἀριστερῶν. Δικαιολογεῖται, ὅμως, ἡ ΕΡΕ, ἡ ἀπαρτίζουσα τά 2/3 τῆς κυβερνητικῆς πλειοψηφίας, νά ἀφήνη μίαν κεντρώας προελεύσεως Κυβέρνησιν ἐπί ὁλόκληρον ἔτος νά χαράσση γενικάς γραμμάς πολιτικῆς, νά αἰφνιδιάζη τήν κοινοβουλευτικήν πλειοψηφίαν, δηλαδή ἐμᾶς, μέ διάφορα νομοσχέδια ἤ ἄλλα μέτρα, νά κομματίζεται ἀσυστόλως καί νά προσβάλη, σέ κάθε νομό πού ἔχει ὑπουργό στήν Κυβέρνηση, τήν φιλοτιμίαν καί τό κῦρος τῶν βουλευτῶν τῆς ΕΡΕ;

Ἡ δύσκολη θέσις μου ἀπέναντι τοῦ κόμματος ὀφείλεται κυρίως εἰς αὐτό τό τελευταῖο περιστατικό. Καί δέν εἶναι τό περιστατικό αὐτό διόλου μικρό καί ἀσήμαντο, ὅπως τό θεωρεῖ ὁ ἀγαπητός μου Πιπινέλης πού ἀγνοεῖ (καί εἶναι φυσικόν νά ἀγνοῆ) τί σημαίνει ὄχι μόνον γιά τά πρόσωπα τῶν βουλευτῶν μας σέ μιάν ἐπαρχία, ἀλλά γιά τό κῦρος τῆς ΕΡΕ γενικώτερα, ἡ ἀσύδοτη φαυλοκρατική δρᾶσις τῶν ὑπουργῶν εἰς βάρος φίλων μας ἤ ἔστω καί ἡ ἀγνόησίς των. Καί δέν ξεσποῦν αὐτά οὔτε στόν Πιπινέλη, οὔτε σ' ἄλλον

ήγετικό παράγοντα τῆς ΕΡΕ. Ξεσποῦν μόνον ἐπάνω μου. Ἔρχονται οἱ βουλευταί —δικαίως— καί διαμαρτύρονται σέ μένα. Ζητοῦν ἀδιάκοπα τήν παρέμβασίν μου. Πλήττονται στήν ἐπαρχίαν τους καί εἶναι φυσικόν νά ζητοῦν τήν προστασίαν μου. Πρέπει νά παρεμβαίνω ἐγώ στούς διαφόρους ὑπουργούς, πρᾶγμα ὡς ἐπί τό πολύ ἀδύνατον ἤ μειωτικόν. Ὑπάρχουν πολλαί περιπτώσεις βουλευτῶν πού ἀπειλοῦν —καί εἶναι ὡς ἐπί τό πολύ δικαιολογημένοι—ὅτι θά ἄρουν ἀτομικῶς τήν ἐμπιστοσύνην των. Ὁ Καραπιπέρης ἔκαμε μάλιστα τήν ἀρχή. Ἀπό στιγμή σέ στιγμή μπορεῖ νά κάμη τό ἴδιο ὁ Ἀβέρωφ. Τοὐλάχιστον 20-30 βουλευτάς τούς ἔχω μέχρι στιγμῆς —μέ μεγάλο κόπο καί μέ ψυχική καί σωματική φθορά— συγκρατήσει, ἐνῶ γνωρίζω μέσα μου ὅτι ἔχουν δίκιο. Καί θἄταν ἡ χειροτέρα λύσις, ἐάν —ἀντί νά χαράξη ἡ ΕΡΕ ὡς σύνολον τήν γραμμήν τῆς ἄρσεως τῆς ἐμπιστοσύνης της ἤ μᾶλλον τῆς ἀνοχῆς της πρός τήν Κυβέρνησιν— ἔπεφτε ὁ Στεφανόπουλος ἀπό ἀτομικήν πρωτοβουλίαν τριῶν-τεσσάρων βουλευτῶν μας.

Β. Ἡ Κυβέρνησις. Ἡ θέσις μου ἀπέναντι αὐτῆς εἶναι δυσχερεστάτη. Τοῦ Μαρκεζίνη ἡ θέσις εἶναι εὔκολη. Αὐτός δέν ἔχει κόμμα. Εἶναι οὐσιαστικά, παρά τήν ὕπαρξιν μικρᾶς ὁμάδος, ἄτομον, ἐλευθέρα προσωπικότης. Δέν ἐκπροσωπεῖ παράταξιν καί λαϊκήν ψυχολογίαν. Εἶναι ὑπεύθυνος μόνον ἀπέναντι τῆς συνειδήσεώς του. Κάνει συχνές ἐπισκέψεις στόν βασιλέα ἤ στόν Στεφανόπουλο καί τοῦ ἀρκεῖ νά γράψουν οἱ ἐφημερίδες ὅτι συνεργάσθη ἐπί τρίωρον. Ἐγώ, ἀντιθέτως, ἔχω εὐθύνες ἀπέναντι ἑνός μεγάλου κόμματος καί εἶναι σχεδόν ἀδύνατον νά ἀνταποκριθῶ στίς εὐθύνες μου αὐτές, διαπραγματευόμενος καί συζητῶν μέ τόν Στεφανόπουλο. Δέν θέλω νά ἀρνηθῶ τήν καλή πίστη του. Ἀλλά πρέπει νά Σοῦ εἰπῶ ὅτι ὅσα καί νά λέμε καί νά συζητοῦμε εἶναι ἔπεα πτερόεντα. Δέν γίνεται στό τέλος τίποτε ἤ σχεδόν τίποτε. Εἴτε διότι δέν μπορεῖ ὁ ἄνθρωπος νά ἐπιβληθῆ στό ἑτερόκλητο καί κάθε ἄλλο παρά ἑνιαῖο συγκρότημα τῶν ὑπουργῶν του, εἴτε δέν ξέρω γιά ποιόν λόγο, κάθε προφορική διαπραγμάτευσις μαζί του εἶναι ἀέρας φρέσκος (οὔτε κἄν φρέσκος, ἀλλά... ζεστός, διότι διαρκῶς ἱδρώνει καί σκουπίζεται!). Γι' αὐτό ἀποφεύγω τίς συχνές συναντήσεις —γιά νά διατηρῶ καί κάποιο μικρό «ἄλλοθι» καί νά μπορῶ πιό ἐλεύθερα νά τόν κρίνω καί προτιμῶ κάπου-κάπου νά τοῦ στέλνω ἐγγράφως τίς σκέψεις καί ἀπόψεις μου (πρᾶγμα πού, ὅπως εἶπε στόν βασιλέα, τόν ἐνοχλεῖ πολύ). Θά Σοῦ στείλω ἕνα ἀντίγραφο τῆς τελευταίας μου πρός αὐτόν ἐπιστολῆς. Δέν τό ἔχω μαζί μου ἐδῶ στήν ἐξοχή. Ἐάν δέν κατεβῶ αὐτές τίς ἡμέρες στήν Ἀθήνα, θά Σοῦ τό στείλω ἀργότερα. Μέ δυό λόγια, στήν τελευταία μου ἐπιστολή, τοῦ ζητῶ νά ἔχη καταθέσει στήν Ἐπιτροπή τοῦ ἄρθρου 35 —μέχρι τῆς νέας συνεδριάσεως τῆς κοινοβουλευτικῆς ὁμάδος τῆς ΕΡΕ πού λόγω τῆς ἀσθενείας μου ἀνεβλήθη διά τόν Ὀκτώβριον— δύο σχέδια Ν.Δ., ἕνα πού θά ξεκαθαρίζη τίς διοικήσεις ὅλων τῶν ὀργανισμῶν δημοσίου δικαίου καί ἄλλων ἱδρυμάτων, καί δεύτερον ἐκεῖνο πού θά ἀκυρώνη τούς πίνακες προαγωγῶν στήν Ἐκπαίδευση καί θά ρυθμίζη τά τῆς διοικήσεως τῆς Παιδείας κατά τρόπον κατοχυροῦντα τά συμφέροντα τοῦ ἔθνους. Ἐπίσης, τοῦ ζητῶ νά ξεκαθαρίση τή θέση τῆς Κυβερνήσεως ἀπέναντι τῶν Λαμπράκηδων. Δέν μοῦ ἔδωσε κἄν ἀπάντησιν. Πληροφοροῦμαι, ὅμως, ὅτι ἀπεφάσισε νά καταθέση τά δύο σχέδια Ν.Δ. πού τοῦ ἐζήτησα. Ἐννοεῖται ὅτι προφορικά τά ἔχουμε συζητήσει ὅλα αὐτά ἐδῶ καί δέκα μῆνες. Καί ἀποτέλεσμα μηδέν. Γι' αὐτό ἀναγκάσθηκα νά τοῦ τά γράψω, πρᾶγμα πού περιέργως παρεξηγεῖται καί ἀπό δικές μας ἐφημερίδες πού παρατηροῦν (τό παρετήρησε συγκεκριμένως πρό μηνός ὁ ἀρθρογράφος τῆς «Καθημερινῆς») ὅτι αἱ «ἐπιστολαί» δέν εἶναι ὁ καλύτερος τρόπος ἐπικοινωνίας μου μέ τόν Στεφανόπουλο. Παρεπονέθη, φαίνεται, ὁ ἴδιος (ὅπως παρεπονέθη καί στόν βασιλέα) καί ὁ πράγματι εὐγενής ἀρθρογράφος ἔκαμε τή χάρη στόν ἐνοχληθέντα ἀπό ἐμέ πρωθυπουργό νά υἱοθετήση δημοσία τό παράπονόν του.

Καί ὅσον ἀφορᾶ μέν τά νομοθετικά μέτρα πού πρέπει νά λάβη ἡ Κυβέρνησις, περί αὐτῶν εἶναι δυνατόν νά εἰπῶ τήν γνώμην μου δι' ἐπιστολῆς καί νά θέσω καί κάποιαν προθεσμίαν. Ὑπάρχουν ὅμως πολλά ἄλλα πράγματα πού δέν γράφονται καί αὐτά εἶναι ἴσως τά σπουδαιότερα. Τί νά τοῦ γράψω τοῦ Στεφανόπουλου διά τήν φαυλοκρατίαν πολλῶν ὑπουργῶν, διά τόν τρόπον ἀσκήσεως τῆς διοικήσεως, διά τήν διατήρησιν εἰς κρισίμους θέσεις (ἀκόμα καί εἰς τό προσωπικόν περιβάλλον ὑπουργῶν) προσώπων πού δέν παρέχουν καμμίαν ἐγγύησιν διά τα φρονήματά των, διά τήν συχνοτάτην κακοποίησιν τῶν βουλευτῶν μας, διά τήν αἰφνιδιαστικήν κατάθεσιν σχεδίων Ν.Δ. πού μᾶς φέρνουν ἐνώπιον τετελεσμένων γεγονότων, διά τούς ἀκατασχέτους διορισμούς πού δέν τούς πληροφορεῖται οὔτε ὁ ἴδιος, οὔτε ὁ ἐπιχειρῶν ματαίως νά ἀποτρέψη σπατάλας ὑπουργός τῶν Οἰκονομικῶν, διά πολλάς ἄλλας ἀσυδοσίας πού σημειοῦνται;

Ἡ μεγάλη ἐμπλοκή ἔγκειται εἰς τό ὅτι ἡ Κυβέρνησις —γνωρίζουσα ὅτι εἶναι πολύ δύσκολη ἡ ἐξασφάλισις ἄλλου σχήματος ἤ ὅτι ἡ ὑπό τάς σημερινάς συνθήκας διενέργεια ἐκλογῶν, λόγω φοβίας πού τήν καλλιεργεῖ συστηματικά ἡ ἴδια, εἶναι ἀνεπιθύμητος ὑψηλά καί ὅτι ἡ ΕΡΕ θά ἀποφύγη νά τραβήξη τά ἄκρα— ἀδιαφορεῖ διά τάς ἰδικάς μας θέσεις καί ἀξιώσεις καί μᾶς θεωρεῖ οὕτως ἤ ἄλλως (ὅπως τό γράφει κυνικώτατα καί ἡ «Ἐλευθερία») ὑποχρεωμένους νά τήν στηρίζουμε. Ὄχι μόνον χάριν τοῦ κόμματος, ἀλλά χάριν τοῦ τόπου πού δέν ὠφελεῖται διόλου ἀπό τήν παράτασιν τοῦ βίου μιᾶς Κυβερνήσεως πού σκέπτεται κατ' αὐτόν τόν τρόπον, εἶμαι ὑποχρεωμένος νά σκεφθῶ πῶς θά ἐξέλθουμε ἀπό τήν ἀνωτέρω ἐμπλοκήν. Τό πρᾶγμα δέν εἶναι εὔκολο. Δέν εἶναι εὔκολο οὔτε ἀντικειμενικά (πρέπει νά ἐκτιμήσω τάς συνεπείας), οὔτε ὑποκειμενικά. Δέν εἶναι εὔκολο ὑποκειμενικά, διότι στήν προσπάθειά μου νά βγοῦμε ἀπό τήν ἐμπλοκή δέν θά ἔχω τήν συμπαράστασιν ὅλων τῶν συνεργατῶν μου, οὔτε ὅλων τῶν προσκειμένων εἰς τήν ΕΡΕ δημοσιογραφικῶν ὀργάνων. Ὑπάρχουν οἱ θεωροῦντες ὀρθότερον νά προχωρήσουμε μοιρολατρικά. Σκέπτονται ὅτι κάτι καλό μπορεῖ νά βγάλη τυχαίως ἡ αὔριον. Καί ἐάν μέν γίνη κάποιο θαῦμα, ἔχει καλῶς. Ἄν ὅμως (ὅπερ φυσικώτερον) δέν γίνη; Δέν σκέπτονται οἱ ἄνθρωποι αὐτοί ὅτι —ὅπως ὑποστηρίζει ἰδιαίτερα ὁ Ἀβέρωφ, ἀλλά ὅπως παραδέχονται ἐπίσης ὡς πιθανόν ὁ Θεοτόκης, ὁ Παπαληγούρας καί ἄλλοι— ἡ παράτασις αὐτῆς τῆς νόθου καταστάσεως θά ἀρχίση (ἐάν δέν ἄρχισε ἤδη) νά ἀδυνατίζη τήν ΕΡΕ, νά τήν κάνη νά χάνη ὅ,τι ἐκέρδισε (καί εὑρίσκεται κατ' ἐμέ σήμερα στό 40% ἕως 43%), χωρίς κἄν νά ἐνισχύη τό ἱδρυθέν ὑπό τῶν «ἀποστατῶν» ἀνύπαρκτον κόμμα; Στίς ἐκλογές, ὅποτε γίνουν, ὡρισμένοι «ἀποστάται»

θά ἐκλεγοῦν ὡς ἄτομα (λόγω τῆς τοπικῆς των βάσεως), ἀλλά ὡς πανελλήνιον κόμμα δέν θά παρουσιάσουν τίποτε. Ἡ τυχόν σημειωθησομένη διά τῆς παρατάσεως τῆς σημερινῆς νόθου καταστάσεως δική μας μείωσις θά σημάνη ἐπομένως γενικήν μείωσιν τῆς παρατάξεως ἔναντι Κέντρου καί Ἀριστερᾶς. Παράταξις εἶναι μόνον ἡ ΕΡΕ. Δέν ὑπάρχει τίποτα ἄλλο. Δι' αὐτό καί ἀπέκρουσα (μέ προσοχήν βεβαίως, διότι ἡ σκέψις ἐρρίφθη καί ἀπό τήν «Καθημερινή», ὄχι μόνο ἀπό τήν «Ἑστία») τήν ἰδέαν σχηματισμοῦ μιᾶς δῆθεν ἐθνικῆς παρατάξεως πού θά ἐσήμαινε οὐδετεροποίησιν (ἐξουδετέρωσιν) τῆς μόνης δυναμικῆς καί ὑπαρκτῆς πανελληνίου μονάδος, τῆς ΕΡΕ. Ἐφ' ὅσον εἶμαι ὑπεύθυνος ἀνώτατος διαχειριστής τῆς τύχης τῆς ΕΡΕ, δέν θά ἐπιτρέψω νά μεταβληθῆ εἰς ὑποπόδιον τῶν ποδῶν ἀνυπάρκτων πολιτικῶν μονάδων. Ὅπως ἐδήλωσα πρό ἑβδομάδων εἰς τό Ἡράκλειον, ἡ δῆθεν ἐθνική παράταξις θά εἶναι κάτι πολύ ὀλιγώτερον τῆς ΕΡΕ. Παράταξις, εἰς τήν ὁποίαν ἡ ΕΡΕ θά ἐδέχετο νά συμπαραταχθῆ ἰσοτίμως μέ διαφόρους «μαϊντανούς», θά ἦτο κάτι τό ἄχρωμο, τό γλοιῶδες, τό ἄοσμον.

Ἂς ξαναγυρίσω ὅμως εἰς τό θέμα. Ἡ σημερινή ἐμπλοκή πρέπει νά ὑπερνικηθῆ. Θά τό ἐπιχειρήσω ἐν καιρῷ μέ προσοχήν. Ἔχω ὑπ' ὄψιν μου τάς δυσκολίας, τάς ἀντικειμενικάς καί τάς ὑποκειμενικάς. Θά σταθμίσω ὅλα τά ἐνδεχόμενα καί θά ἀποφασίσω. Φοβοῦμαι ὅτι τό χειρότερον εἶναι νά ἐξακολουθήση ἡ Κυβέρνησις Στεφανοπούλου στηριζομένη μακαρίως ἐπί τῆς ἰδέας ὅτι δέν μποροῦμε —ὅ,τι καί ἄν πράττη ἤ ὅ,τι καί ἄν παραλείπη— νά τήν ρίξουμε.

Γ. Βασιλεύς. Καί ἀπέναντί του ἡ θέσις μου εἶναι δύσκολη. Ἐπῆρε ἐπάνω του μιά πολύ μεγάλη εὐθύνη στίς 15 Ἰουλίου τοῦ 1965. Ἔδειξε θάρρος καί ἱστορική πρωτοβουλία. Ἀλλά ἔκαμε —εἶναι, ἄλλωστε, τόσο νέος— παραλείψεις. Δέν γνωρίζω ποιούς εἶχε συμβουλευθεῖ. Πάντως, ἐμένα δέν συνεβουλεύθη. Ἐντούτοις, ἐθεώρησα καθῆκον μου νά τόν καλύψω.

Ἀφ' ἧς ἀνέλαβε τήν μεγάλην πρωτοβουλίαν τοῦ θέρους τοῦ 1965, διαχειρισθείς τάς δύσκολας φάσεις μέχρι τοῦ Συμβουλίου τοῦ Στέμματος μέ ψυχραιμίαν καί δύναμιν θελήσεως, αἰσθάνεται τόν ἑαυτόν του κάπως ἐκτεθειμένον. Κατ' ἐμέ, δέν θά ἔπρεπε νά τόν αἰσθάνεται. Ἀπό τόν Σεπτέμβριον τοῦ 1965, ἡ Κυβέρνησις ἔχει κοινοβουλευτικήν βάσιν. Τό συνταγματικόν κενόν, ἔστω καί παραταθέν ὑπερμέτρως, ἐκαλύφθη. Ἐάν, μετά τήν στήριξιν τῆς δραχμῆς (τόν Δεκέμβριον τοῦ 1965), στήριξιν εἰς τήν ὁποίαν ἐπρωτοστάτησεν ἡ ΕΡΕ διά τῆς δημοσίας κοινοβουλευτικῆς συμπαραστάσεως (τοῦ Μαρκεζίνη σιωπήσαντος), προεκηρύσσοντο ἐκλογαί, δηλαδή ἐάν προεκηρύσσοντο καί διενεργοῦντο τήν περασμένη ἄνοιξη, ὁ βασιλεύς δέν θά εἶχε τίποτε νά φοβηθῆ, ὅποιο καί ἄν ἦταν τό ἀποτέλεσμα τῶν ἐκλογῶν. Τό ἀποτέλεσμα, ἄλλωστε, δέν θά ἦτο κακό. Καί ἄν ἀκόμη δέν ἤρχετο πρῶτον κόμμα (σχετικῶς πλειοψηφοῦν) ἡ ΕΡΕ, πάντως δέν θά εἶχε ἀπόλυτον πλειοψηφίαν οὔτε ἡ Ἕνωσις τοῦ Κέντρου. Ὁ Ἀνδρέας Παπανδρέου δέν εἶχε ἀναλάβει ἀκόμη τάς πρωτοβουλίας πού ἀνέλαβε ἔκτοτε καί ἐάν ἐτόλμα νά τάς ἀναλάβη μετεκλογικῶς, συνασπιζόμενος μέ τήν ΕΔΑ, θά ἐπήρχετο ρῆγμα στό κόμμα τοῦ πατρός του. Αὐτό μπορεῖ νά συμβῆ καί αὔριο, μετά τάς ὁποτεδήποτε διενεργηθησομένας ἐκλογάς, ἀλλά χθές —τήν ἄνοιξη— ἦτο ἑκατό τά ἑκατό βέβαιον ὅτι θά συνέβαινε. Ἄρα, ἡ παράταξις Κέντρου καί Ἀριστερᾶς εἶναι πέρα γιά πέρα ἡνωμένη καί ἀρραγής, μ' ἄλλα λόγια ὅτι τά 60% καί παραπάνω (κατ' ἐμέ, παρακάτω) τοῦ λαοῦ, δηλαδή τῶν ἡνωμένων δυνάμεων Κέντρου καί Ἀριστερᾶς εἶναι ἀντεθνικά καί δεδηλωμένα ἔναντί του (ἀλλοίμονον ἐάν ἦτο τοῦτο ἀληθές) καί ὅτι πρέπει νά τραβήξη ἡ σημερινή νόθος καί ἀόριστος κατάστασις ὅσον τό δυνατόν περισσότερον. Πρός τί; Εἴτε μέ τήν προσδοκίαν κάποιου θαύματος, εἴτε..., ἄγνωστον καί μυστηριῶδες τό δεύτερον «εἴτε».

Ποιοί τά λένε ὅλα αὐτά (ἤ παραπλήσια πράγματα) στόν βασιλέα; Ὅλοι, πλήν ἐμοῦ καί ἐλαχίστων ἄλλων. Τοῦ τά λένε συνεχῶς καί μέ συστηματικήν μέθοδον καθογήσεως καί ἐκφοβισμοῦ:

Πρῶτον, οἱ ἀπαρτίζοντες τήν σημερινήν Κυβέρνησιν, προεξάρχοντος τοῦ Στεφανοπούλου. Δέν ἀπέκτησαν λαϊκήν βάσιν (ἐνῶ μποροῦσαν νά ἀποκτήσουν, ἄν εἶχαν μυαλό καί ἀποφασιστικότητα) καί ἔτσι προτιμοῦν, ἐκφοβίζοντες τόν βασιλέα, νά ἐξασφαλίζουν τήν παράτασιν τῆς παραμονῆς των εἰς τήν ἐξουσίαν.

Δεύτερον, οἱ διάφοροι ἄνευ κόμματος ἀρχηγοί ἤ ἐπίδοξοι ἀρχηγοί ἤ ἐπίδοξοι (μέσω ἐλαφρᾶς τινος ἐκτροπῆς) πρωθυπουργοί. Καί δέν εἶναι λίγοι οἱ κύριοι αὐτοί. Ἐλπίζω νά μήν εὑρίσκωνται εἰς τούς κόλπους τῆς ΕΡΕ. Χαρακτηριστικά παραδείγματα τέτοιων «ἀρχηγῶν» ἤ ἐπιδόξων πρωθυπουργῶν εἶναι ὁ Μαρκεζίνης καί ὁ Πέτρος Γαρουφαλιᾶς.

Τρίτον, διάφοροι στρατιωτικοί (ἐν ἐνεργεία καί μή) πού μπορεῖ νά εἶναι ἄριστοι στή δουλειά τους, ἀλλά δέν καταλαβαίνουν τίποτε ἀπό πολιτική καί ἀπό λαϊκή ψυχολογία.

Τέταρτον, ὡρισμένα ἡγετικά στελέχη τῆς ΕΡΕ πού ἀντιθέτως πρός τό 80% τῶν ἄλλων βουλευτῶν μας, κατέχονται καλῆ τῆ πίστει ἀπό μέγαν φόβον ἔναντι τοῦ λαοῦ καί ἔτσι, λόγω ἀληθοῦς καί εἰλικρινοῦς ἐνδιαφέροντος διά τόν βασιλέα, τόν θεωροῦν κινδυνεύοντα καί προσπαθοῦν νά τόν προστατεύσουν μέ ἐσφαλμένες συμβουλές.

Πέμπτον, οἱ διάφοροι βιομήχανοι, ἐφοπλισταί καί γενικώτερα «κοσμικοί κύριοι», ὅπως εἶναι φυσικό καί ἀναπόφευκτο, βλέπουν καί συναναστρέφονται τόν βασιλέα πολύ συχνότερα καί πολύ οἰκειότερα παρά οἱοσδήποτε ἄλλος Ἕλλην. Αὐτοί εἶναι οἱ τύποι πού φοβοῦνται πάντοτε. Φοβοῦνται τόν λαό, φοβοῦνται τίς ἐκλογές, βλέπουν ἀφ' ὑψηλοῦ τή δημοκρατία, τόν κοινοβουλευτισμό, τά κόμματα καί ἐμᾶς τούς πολιτικούς, καί θεωροῦν ξεπερασμένα ὅλα τά πολιτικά συστήματα πού δέν τούς ἐξασφαλίζουν (ὁποία πλάνη) τόν ἥσυχον ὕπνον των διά μόνης τῆς ἀστυνομίας. Οἱ ἄνθρωποι αὐτοί —καλόπιστοι οἱ περισσότεροι— νομίζουν ὅτι ἡ ἀστυνομία ὑπάρχει κυρίως γι' αὐτούς καί ὅτι κυρίως αὐτοί συνιστοῦν τήν καθεστηκυῖαν τάξιν.

Ὁλόκληρο, λοιπόν, τό ἑτερογενές αὐτό πλῆθος ἔχει βαλθεῖ νά φοβίση τόν βασιλέα. Καί εἶμαι, ὅπως εἶπα παραπάνω, ὁ μόνος (μέ ἐλαχίστους ἄλλους) πού προσπαθεῖ —χωρίς ἐπιπόλαιες αἰσιοδοξίες, ἀλλά μέ ρεαλισμόν, ἠρεμίαν καί σωφροσύνην— νά ἐξουδετερώσω τίς ψυχώσεις τῆς φοβίας. Πῶς νά μήν εἶναι δύσκολη ἡ θέσις μου ἀπέναντι τοῦ βασιλέως; Εἶμαι μόνος ἐναντίον πολλῶν.

Ὁ βασιλεύς —ἐπηρεαζόμενος, ὅπως εἶναι φυσικόν, περισσότερο ἀπό τούς πολλούς παρά ἀπό ἐμένα— δέν θέλει ἀκόμη ἐκλογές (ἕως πότε ὅμως δέν θά τίς θέλει;), δέν

θέλει κυβερνητικήν μεταβολήν πού δέν ἐξασφαλίζει ἀμέσως καί ἀσφαλῶς ἄλλο κυβερνητικό σχῆμα στά πλαίσια τῆς σημερινῆς Βουλῆς, προτιμᾶ παράτασιν τῆς σημερινῆς καταστάσεως, δηλαδή τοῦ ἀδιεξόδου, ἐλπίζων σέ μιά ἀπρόβλεπτη ἀγαθή ἐξέλιξη τῶν πραγμάτων. Αὐτό δυσχεραίνει ἀκόμη περισσότερο τήν θέση τῆς ΕΡΕ ἔναντι τῆς Κυβερνήσεως. Ἡ Κυβέρνησις κάνει ὅ,τι θέλει ἤ δέν κάνει σχεδόν τίποτε ἀπό ὅσα θά ἔπρεπε νά κάμη, χωρίς νά φοβᾶται τήν ΕΡΕ, διότι ἔχει πλάτες. Ὁ βασιλεύς συμμερίζεται, βέβαια, τάς ἀπόψεις μας σχετικά μέ ὅσα θά ἔπρεπε νά κάμη ἡ Κυβέρνησις, ἔχει συνείδησιν τῶν ἐλλείψεων καί παραλείψεών της, συνομολογεῖ μαζί μου ὅτι θά ὤφειλε ἡ Κυβέρνησις νά πράξη τοῦτο ἤ ἐκεῖνο, ἀλλά πῶς νά ἐπιβάλω ἐγώ στήν Κυβέρνηση τοῦτο ἤ ἐκεῖνο, ὅταν ὁ Στεφανόπουλος καί ὁ Μητσοτάκης γνωρίζουν ἄριστα, ὅτι ὁ βασιλεύς ἐπιθυμεῖ νά μή δημιουργηθεῖ κυβερνητική κρίσις;

Τό καθῆκον μου εἶναι νά βοηθήσω τόν βασιλέα. Τόν Ἰούλιον τοῦ 1963 ἔδωσες ἕνα μεγάλο παράδειγμα (ἀδιάφορο ἄν ἐστοίχισε σέ Σένα, στό κόμμα καί στόν τόπο ἀκριβά). Προτίμησες νά παραιτηθῆς ἀπό πρωθυπουργός καί ἀντί νά ζητήσης ἀμέσως ἐκλογές νά ἀποχωρήσης οὐσιαστικά ἔκτοτε ἀπό τήν ἡγεσία (καί ἀπό τήν Ἑλλάδα) γιά νά μήν ἔλθης σέ σύγκρουση μέ τόν βασιλέα. Τόν Νοέμβριο τοῦ 1963, μετά τήν ἀνάθεση τῆς Κυβερνήσεως στόν Παπανδρέου, ἔκαμες τό ἴδιο καί μάλιστα ριζικώτερα. Ἀλλά καί ἐάν δέν εἶχε προηγηθῆ τό δικό Σου παράδειγμα, θά ἤμουν —βάσει τῶν πεποιθήσεών μου ἤ μᾶλλον τῶν ἐθνικῶν σκοπιμοτήτων— ὑποχρεωμένος νά σεβασθῶ ὅσον τό δυνατόν περισσότερο τάς ἀπόψεις τοῦ βασιλέως. Θά τό κάμω —ἐννοεῖται— μόνον μέχρι τοῦ σημείου ἐκείνου καί μέχρι τῆς ὥρας ἐκείνης πού θά εἶμαι βέβαιος ὅτι ἡ στάσις μου αὐτή δέν βλάπτει εὐθέως τήν χώραν καί τόν ἴδιο τόν βασιλέα. Νομίζω πάντως ὅτι ἡ ὥρα αὐτή δέν ἔχει φθάσει ἀκόμη.

Μέ συγχωρεῖς γιά τήν πολυλογία μου. Εἶχα ἀπόλυτη ψυχική ἀνάγκη νά Σοῦ τά γράψω ὅλα αὐτά. Ἄλλοτε σιωπῶ πολύ καί ἄλλοτε μιλῶ πολύ. Εἶναι κι αὐτό ἕνα ἀπό τά ἐλαττώματά μου.

Σέ παρακαλῶ νά μοῦ γράψης —ἄν τό θεωρήσης ἀναγκαῖο— ἐλεύθερα, ἀδέσμευτα καί μέ τή βεβαιότητα τῆς ἐκ μέρους μου πλήρους ἐχεμύθειας, τίς σκέψεις Σου ἐφ' οἱουδήποτε θέματος τό ὁποῖον ἔθιξα στήν ἐπιστολή μου αὐτή ἤ καί ἐπί οἱουδήποτε ἄλλου. Μπορεῖ νά εἶναι ὠφέλιμη σέ μένα καί στόν τόπο ἡ γνώμη Σου. Μαθαίνω ποῦ καί ποῦ ὅσα λές σέ κοινούς φίλους, ἀλλά καί ἡ ἀπ' εὐθείας ἐπικοινωνία Σου μαζί μου μπορεῖ νά ἀποδειχθῆ χρήσιμη.

Ἐκεῖνο πού, στόν ἐπίλογο τῆς ἐπιστολῆς μου, θά ἤθελα νά Σέ βεβαιώσω, εἶναι ὅτι δέν πρέπει στίς ὁποιεσδήποτε σκέψεις Σου σχετικά μέ τήν ἐπιστροφή Σου στήν Ἑλλάδα ἤ μέ τήν ἐπιστροφή Σου στήν ἐνεργό πολιτική δράση, νά ἐπηρεασθῆς ἀπό τή δική μου θέση καί τή δική μου τύχη. Καί σήμερα, ἐάν ἐπρόκειτο νά θεωρήσω τερματισθεῖσαν τήν ἀποστολήν μου ἐπί κεφαλῆς τῆς ΕΡΕ, θά ἔλεγα ὅτι ἔκαμα ὅ,τι μποροῦσα σέ μιά δύσκολη περίοδο καί θά ἀποχωροῦσα εὐχαρίστως. Εἶμαι, φυσικά, ἀποφασισμένος νά συνεχίσω (ὅσο τό ἐπιτρέπει ὁ Θεός) τό ἔργο μου καί μέσα στίς ἀκόμα δυσκολώτερες καί κρισιμώτερες περιστάσεις πού εὑρίσκονται ἐνώπιόν μας, ἀλλά δέν θά δυσαρεστηθῶ διόλου, ἐάν μιά καλύτερη διά τόν τόπον λύσις ἀπαλλάξη

Ἡ δύναμική παρουσία τοῦ προέδρου Ντέ Γκώλ διαφοροποίησε αἰσθητά τίς σχέσεις στούς κόλπους τῆς δυτικῆς συμμαχίας.

ἐμένα ἀπό τό βάρος τῶν εὐθυνῶν. Ὄχι διότι θά μέ ἀπαλλάξη, ἀλλά διότι θά εἶναι ἡ λύσις καλύτερη διά τόν τόπον. Σέ παρακαλῶ νά τό σκεφθῆς αὐτό μέ ἀπόλυτη ἐλευθερία ἀπέναντί μου.

Αὐτές τίς μέρες μ' ἔχει ἐπηρεάσει ψυχικά πολύ ἡ αἰφνίδια βαρειά δοκιμασία πού ὑφίσταται ὁ Ἀριστείδης Πρωτοπαπαδάκης. Φοβοῦμαι ὅτι ἀπό στιγμή σέ στιγμή μπορεῖ νά ἐπέλθη τό μοιραῖο. Ὑπάρχει, ὅμως, καί κάποια μικρή ἐλπίδα. Ἄς τόν βοηθήση ὁ Θεός. Πάντως, πρόκειται γιά ἄνθρωπο, πού —ὅσο δύσκολος καί ἄν εἶναι ὡς χαρακτήρ— ἐσημείωσε στήν πολιτική ζωή τοῦ τόπου βήματα πού θά προκαλοῦν πάντοτε τόν σεβασμό φίλων καί ἀντιπάλων. Ἡ ἐντιμότης του θά μείνη παραδειγματική. Τοῦ ὀφείλω καί προσωπικῶς εὐγνωμοσύνη, διότι κατά τό τριετές σχεδόν διάστημα τῆς ἡγεσίας μου ὑπῆρξε ἀπέναντί μου πάντοτε εὐθύς, εὐθύτατος. Ὑπῆρξε πολύτιμος συνεργάτης Σου στήν Κυβέρνηση καί πολύτιμος συμπαραστάτης μου στά τρία τελευταῖα χρόνια.

Ἐδῶ πρέπει νά σταματήσω. Δέν εἶναι ἀνάγκη νά σπεύσης νά μοῦ ἀπαντήσης. Ξέρω καλά ὅτι χρειάζεται εἰδική ψυχική διάθεσις γιά νά γράψη κανείς μίαν ἐπιστολή. Καί γνωρίζω, ἐπίσης, ὅτι δέν εἶναι ἴσως εὔκολο νά ἐξασφαλίσης τήν ψυχική αὐτή διάθεση ὑπό τάς συνθήκας πού ζῆς σήμερα μακριά ἀπό τήν Ἑλλάδα. Γράψε μου, λοιπόν, ὅποτε μπορέσεις. Θά χαρῶ πάντως πολύ ὅταν λάβω ἐπιστολή Σου»[172].

30 ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ 1966

Μετά τήν ὁλοκλήρωση τῆς ἀνακριτικῆς διαδικασίας, ἐκδίδεται τό βούλευμα τοῦ Δικαστικοῦ Συμβουλίου τοῦ Διαρκοῦς Στρατοδικείου Ἀθηνῶν γιά τήν ὑπόθεση ΑΣΠΙΔΑ. Ἡ ἀνάκριση ἐξέτασε, ταυτόχρονα καί ἀπό κοινοῦ μέ τήν ὑπόθεση αὐτή, τήν κατάσταση στήν ΚΥΠ καί τίς δραστηριότητές της στή διάρκεια τῆς Κυβερνήσεως Παπανδρέου καί, τέλος, τή σχετική μέ τόν ΑΣΠΙΔΑ καί τήν ΚΥΠ ἀνάμιξη πολιτικῶν προσώπων, δημοσίων ὑπαλλήλων καί ἰδιωτῶν. Ἀποφασίστηκε ἡ παραπομπή σέ δίκη 28 ἀξιωματικῶν, ὁρισμένοι ἀπό τούς ὁποίους εἶχαν ἀποστρατευθεῖ ἀπό τήν ἐποχή τῆς ἀποκαλύψεως τῆς κινήσεως. Τά πολιτικά πρόσωπα, τῶν ὁποίων εἶχε ἀποδειχτεῖ ἡ ἄμεση ἤ ἔμμεση ἀνάμιξη καί ἡ εὐθύνη γιά τήν ἀποσιώπηση ἤ τήν συγκάλυψη στοιχείων χρήσιμων στήν ἀνάκριση, θά κρίνονταν ἀπό τήν πολιτική δικαιοσύνη, ὅπου καί παραπέμφθηκε τό βούλευμα γιά μελέτη.

Στίς 11 Ὀκτωβρίου, ὁ προϊστάμενος τῆς Εἰσαγγελίας Πλημμελειοδικῶν Ἀθηνῶν ἄσκησε ποινική δίωξη γιά ἐκτέλεση πράξεως ἐσχάτης προδοσίας καί συμμετοχῆς σέ συνωμοσία κατά τῶν πολιτικῶν καί τῶν ἰδιωτῶν, ἐφόσον θά προέκυπτε ἀπό τήν τακτική ἀνάκριση ὅτι εἶχαν ἀνάμιξη στόν ΑΣΠΙΔΑ. Ἡ δίωξη θά ἦταν ἀπρόσωπη, ἐφόσον ὅμως στήν πορεία τῆς ἀνακρίσεως θά προέκυπταν στοιχεῖα γιά εὐθύνες συγκεκριμένων πολιτικῶν καί ἰδιωτῶν, θά ἀπαγγελλόταν ἐναντίον τους κατηγορία· σέ περίπτωση πού οἱ τελευταῖοι αὐτοί ἦταν βουλευτές, θά ζητοῦνταν ἡ ἄρση τῆς βουλευτικῆς ἀσυλίας τους.

Ἡ ἐνδεχόμενη διείσδυση τῶν κομματικῶν ἐπιρροῶν καί διενέξεων στούς κόλπους τοῦ στρατεύματος ἀνησυχοῦσε σοβαρά πάντοτε τόν Κ. Καραμανλῆ. Ἡ πρώτη ἀποκάλυψη, τήν ἄνοιξη τοῦ 1965, τοῦ ΑΣΠΙΔΑ καί, ἤδη, ἡ διατύπωση —σύμφωνα μέ τό βούλευμα — συγκεκριμένων κατηγοριῶν ἐναντίον ἀριθμοῦ Ἑλλήνων ἀξιωματικῶν, ἀποτελοῦσε — κατά τόν Κ. Καραμανλῆ — πολιτικό γεγονός ἄξιο ἰδιαίτερης προσοχῆς καί ὑπογραμμίσεως τόσο στό ἐσωτερικό ὅσο καί στό ἐξωτερικό, ὅπου εἶχαν καλλιεργηθεῖ ἐντελῶς ἐσφαλμένες ἐντυπώσεις γιά τήν κατάσταση στήν Ἑλλάδα[173].

Ἡ ἔναρξη τῆς δίκης γιά τήν ὑπόθεση ΑΣΠΙΔΑ ἔτεινε, ὅπως ἦταν φυσικό, νά μεταθέσει τό ἐπίκεντρο τοῦ πολιτικοῦ ἐνδιαφέροντος ἀπό τίς κυβερνητικές δυσχέρειες στήν ἀκροαματική διαδικασία καί τίς ἀναμενόμενες ἀποκαλύψεις. Σύμφωνα μάλιστα μέ ἄποψη εὐρύτατα διαδεδομένη στούς κόλπους τῆς συμπολιτεύσεως, θά ὄφειλε νά ἀποφευχθεῖ ἡ πρόκληση κυβερνητικῆς κρίσεως πρίν ἀπό τόν τερματισμό τῆς δίκης[174].

Ὁπωσδήποτε, ἡ ἀπόδοση ἰδιαίτερης σημασίας στήν ὅλη ὑπόθεση ἀνταποκρινόταν καί στή σχετική ἀντίληψη τοῦ Κ. Καραμανλῆ, ὅπως προκύπτει καί ἀπό ἐπιστολή του πρός τόν Π. Πιπινέλη:

«Θεωρῶ περιττόν νά ἐπιστήσω τήν προσοχήν σου ἐπί τῆς διεξαγομένης δίκης τοῦ ΑΣΠΙΔΑ, ἡ ἔκβασις τῆς ὁποίας θά ἐπηρεάση ἀποφασιστικῶς τάς περαιτέρω ἐξελίξεις.

Φοβοῦμαι ὅτι ἡ θρασύτης τῶν κατηγορουμένων καί τῆς ΕΚ δέν ὀφείλεται εἰς ἀπόγνωσιν ἀλλά εἰς αὐτοπεποίθησιν. Αὐτοπεποίθησιν δημιουργηθεῖσαν ἀπό τήν ἄνισον μαχητικότητα τῶν δύο παρατάξεων. Καί νομίζω ὅτι καί τό φαινόμενον αὐτό θά πρέπει νά μελετηθῆ βαθύτερα. Ὁ Παπανδρέου, ὕστερα ἀπό ὅσα ἔκανε, θά ἔπρεπε νά εἶναι πολιτικῶς ἐξουθενωμένος. Τό γεγονός ὅτι ἐξακολουθεῖ νά εἶναι ἀκόμη ἐπικίνδυνος, ἀποδεικνύει ὅτι δέν κτυπήθηκε ὅταν καί ὅπου ἔπρεπε»[175].

ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 1966

Ὁ Κ. Καραμανλῆς δέχεται, στό Παρίσι, τήν ἐπίσκεψη τοῦ Σ. Μαρκεζίνη.

Σύμφωνα μέ ἔγκυρες δημοσιογραφικές πληροφορίες, ὁ ἀρχηγός τῶν Προοδευτικῶν ἐξέφρασε στόν ἱδρυτή τῆς ΕΡΕ τήν ἄποψή του γιά τήν ἀνάγκη ἐπιστροφῆς του στήν Ἑλλάδα καί συγκροτήσεως, ὑπό τήν ἡγεσία του, Ἐθνικοῦ Μετώπου. Πρός τήν ἴδια κατεύθυνση, ὅπως ἔγινε γνωστό, στρέφεται καί μέ-

ρος τῆς κυβερνητικῆς παρατάξεως μέ ἐπικεφαλῆς τόν Στ. Στεφανόπουλο.

5 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1966

Σέ ἄρθρο του στήν ἐφημερίδα «New York Times», μετά ἀπό πρόσφατη ἐπίσκεψη στήν Ἑλλάδα, ὁ Σάυρους Σουλτσμπέργκερ ἐκθειάζει τό ἦθος καί τήν ἀγωνιστικότητα τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου καί ἐπισημαίνει ὅτι, ἄν παραστεῖ ἀνάγκη, θά ἦταν δυνατό νά ἀναστείλει προσωρινά ὁρισμένα ἄρθρα τοῦ Συντάγματος!

Ὁ πρωθυπουργός, Στ. Στεφανόπουλος, θά σπεύσει νά ἐξάρει τήν προσήλωση τοῦ Κωνσταντίνου στήν πιστή τήρηση τοῦ Συντάγματος καί νά συναγάγει τό συμπέρασμα ὅτι «ὅσα ἀναφέρει ὁ διακεκριμένος ξένος δημοσιογράφος δέν ἀνταποκρίνονται εἰς τήν πραγματικότητα». Τήν πεποίθησή του ὅτι ἡ χώρα θά βαδίσει ὁμαλά πρός ἐκλογές ἐξέφρασε καί ὁ Γ. Παπανδρέου. Μολοντοῦτο, τό δημοσίευμα τῆς ἔγκυρης ἀμερικανικῆς ἐφημερίδας θά δώσει τροφή στίς φῆμες γιά τήν ὕπαρξη κινδύνου ἐκτροπῆς ἀπό τό πολίτευμα.

27 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1966

Ὁ ἀρχηγός της ΕΡΕ, Π. Κανελλόπουλος, σέ ἀπάντηση κύριου ἄρθρου τῆς ἐφημερίδας «Ἡμέρα», μέ τόν τίτλο «Καραμανλῆς καί Κανελλόπουλος», τό ὁποῖο ἀναφερόταν στή δημοσίευση ἀπόψεών του ἀπό τίς στῆλες του ἡμερησίου τύπου, ἀλλά καί μέ ἀφορμή τήν ἔντονη ἀρθρογραφία γύρω ἀπό τό θέμα τῆς ἐπανόδου τοῦ Κ. Καραμανλῆ, δήλωσε, μεταξύ ἄλλων, τά ἀκόλουθα:

«Θά προετίμων βεβαίως νά μήν εἶχον δημοσιευθῆ ἐντυπώσεις περί τοῦ τί σκέπτομαι ἐγώ ἐπί τοῦ θέματος αὐτοῦ, τό ὁποῖον προσέλαβεν ἀπό μηνῶν μυθιστορηματικήν μορφήν, μή συμβάλλουσαν διόλου εἰς τήν ἐπιτυχῆ διεξαγωγήν τοῦ ἀγῶνος, τόν ὁποῖον ὑπευθύνως διεξάγω ὡς ἀρχηγός τῆς ΕΡΕ. Ἐάν καί ὅταν κρίνη ὁ κ. Κ. Καραμανλῆς ὅτι πρέπει νά ἔλθη καί νά ἀναλάβη ἐκ νέου τήν πολιτικήν πρωτοβουλίαν, ἡ ὁποία κατά τό παρελθόν ἐσημείωσε μέγαν σταθμόν εἰς τήν ἱστορίαν τῆς χώρας, θά τό πράξη. Ὅλα τά ἄλλα, τά ὁποῖα γράφονται, ὑπό μορφήν ἀναγνωσμάτων μέ πολλάς συνεχείας, δέν εἶναι μόνον ἀνεπίκαιρα, ἀλλά ἀντιπερισποῦν τόν ἀγῶνα, τόν ὁποῖον ὑπό σκληροτάτας συνθήκας ἐπί 3ετίαν διευθύνω».

ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ - ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ 1966

Ἡ ἔνταση τῆς πολιτικῆς κρίσεως καί τό διαγραφόμενο πολιτικό ἀδιέξοδο κάμει ὁλοένα καί περισσότερο αἰσθητή τήν ἀπουσία τοῦ Κ. Καραμανλῆ καί ἐπιτακτική τήν ἀνάγκη τῆς ἐπανόδου του. Ἀπό τά μέσα εἰδικότερα τοῦ ἔτους διευρυνόταν σταθερά ἡ κίνηση γιά τήν ταχύτερη δυνατή ἐπάνοδό του στήν ἐνεργό πολιτική. Ἤδη, τόν Ἰανουάριο, ἡ «Ἀκρόπολις» εἶχε δημοσιεύσει σειρά ἄρθρων — 9, 11, 12, 13 καί 14 Ἰανουαρίου 1966 — ὅπου τονιζόταν ὅτι μόνο ὁ Κ. Καραμανλῆς εἶναι ἱκανός νά σώσει τή δημοκρατία ἀπό τούς «κινδύνους δικτατορικῶν περιπετειῶν».

Ἡ τάση αὐτή ἦταν αἰσθητή, πρωταρχικά, στό ἐπίπεδο τῆς κοινῆς γνώμης. Ἀφοῦ διεκτραγωδοῦσε τήν κατάσταση ἀπό ἐσωτερική καί ἐξωτερική ἄποψη, ὁ Π. Πιπινέλης παρατηροῦσε χαρακτηριστικά σέ ἐπιστολή πρός τόν Κ. Καραμανλῆ:

«Εἰς τό πλαίσιον ὅλων αὐτῶν, μή πλήρως βεβαίως γνωστῶν εἰς τό εὐρύτερον κοινόν, ἔχει ἤδη δημιουργηθῆ αἴσθημα λανθανούσης ἀνησυχίας καί νευρικότητος, τό ὁποῖον μοιραίως ἄγει πρός τήν γενικήν βοήν: νά ἔλθη ὁ ἰσχυρός ἄνθρωπος διά νά βάλη τάξιν καί νά σταματήση τήν κατάρρευσιν...»[176].

Ἐκτενέστερα ἀναφερόταν στό θέμα ὁ Κ. Τσάτσος:

«Αἰσθάνομαι γύρω μου αὔξουσαν τήν πίεσιν: Νά γυρίση ὁ Καραμανλῆς. Ἄνευ ὅρων. Νά γυρίση, διότι μόνον αὐτός μπορεῖ νά ἑτοιμάση καί νά πάρη τίς ἐκλογές. Χωρίς Καραμανλῆ οἱ ἐκλογές εἶναι χαμένες. Αὐτό εἶναι τό μοτίβο πού μέ ἐπιταχυνόμενον ρυθμόν ἀκούω ἀπό τό πρωί ὡς τό βράδυ. Οἱ ἀνώνυμοι τό ἔλεγαν πρῶτοι. Τώρα τό λέν καί οἱ ἐπώνυμοι (ὅλοι, πλήν, ἴσως, ἑνός). Ὁ Γ. Ράλλης θά ἤθελε νά ἐκδηλωθοῦμε δημοσία πολύ σύντομα. Τοῦ εἶπα ὅτι πρέπει νά ἀρχίσωμε ἀπό Σένα. Μίλησε μέ τόν Ἀνώτατο πρό μηνός. Δέν ξέρω ἄν σοῦ τό ἔγραψε. Τόν θεωρεῖ ἀποβλέποντα εἰς αὐτήν τήν λύσιν ἀνεπιφύλακτα. Ἐγώ δέν τόν εἶδα. Ὁ Παναγιώτης πρό ἡμερῶν μοῦ εἶπε (εἶχε προηγηθῆ στή Συνέλευση τῆς Κοινοβουλευτικῆς Ὁμάδας μιά δριμεῖα ἐπίθεσή μου ἐναντίον τῶν θεωριῶν του περί μετεκλογικῶν Κυβερνήσεων μέ τούς δεξιοκεντρώους, πού δῆθεν μετεκλογικῶς! θά ἀπεσπῶντο κλπ.). Μοῦ εἶπε λοιπόν ὁ Κανελλόπουλος σέ ἰδιαιτέρα συνομιλία: «Ἐγώ θά ἀποσυρθῶ βοηθώντας κατά δύναμιν τόν ἀγῶνα σας. Ἀπό ἡγέτης δέν μπορῶ νά ξαναγίνω δεύτερος. Ἀλλά θά βοηθήσω εἰλικρινῶς. Ἐσεῖς ὅλοι πρέπει νά πᾶτε στόν Καραμανλῆ, ἀφοῦ συμφωνεῖτε μαζί του». Συμπέρασμα: Καί αὐτός αἰσθάνεται ἐπερχομένην τήν μεταβολήν, πού θά ἀποδεχθῆ χωρίς ἀντίδραση. Αὐτό εἶναι τό κλῖμα. Ἔχω ἐπίσης τήν ἐντύπωση ὅτι ἡ Ἑλένη Βλάχου (Σέ παρακαλῶ νά μήν ὀργίζεσαι ὅταν σοῦ ἐκθέτω γεγονότα. Πρέπει νά τά γνωρίζης) ἔχει τελείως προσχωρήσει στήν ἰδέα ὅτι εἶναι ἀναγκαία ἡ ἐπιστροφή σου. Εἶπε στόν Γ. Ράλλη: «Γιατί δέν μαζεύεστε μερικοί ἐπιτελεῖς νά πᾶτε νά τόν φέρετε». Σοῦ γράφω ὅλες αὐτές τίς ἀνοησίες γιά νά σοῦ δώσω μιάν εἰκόνα τοῦ κλίματος πού δημιουργεῖται. Ἡ ἀτμοσφαιρική πίεσις πάει crescendo.

Ἐν τῷ μεταξύ δέν γίνεται τίποτε πού νά ἑτοιμάση τούς ὅρους τῆς ἐπιστροφῆς σου — πού νά σέ διευκολύνη.

Τό πρᾶγμα θά ἦταν εὔκολο νά βρῆ τή λύση του, ἄν μπορούσαμε νά σοῦ ἐγγυηθοῦμε ὅτι σοῦ ἀναλαμβάνοντος τόν ἀγῶνα, θά τούς σαρώναμε. Ἀλλά γι' αὐτό χρειάζεται πρῶτα ἡ συνδρομή πολλῶν παραγόντων καί πλέον τούτου

καί μέ τή συνδρομή αὐτή νά εἶναι ἄραγε βέβαιο τό ἀποτέλεσμα; Δέν ἐπιτρέπεται νά παίξωμε τό μεγάλο μας κεφάλαιο σέ κάτι πού δέν εἶναι βέβαιο καί πιθανόν νά μήν εἶναι καί ἡ τελική φάσις.

'Ως ἱστορική προσωπικότης πρέπει ἡ ἐπάνοδος σου νά συνδυασθῆ μέ ἕνα νέο ἐπίτευγμα, σάν τῆς ὀκταετίας, ἴσως καί μεγαλύτερο. 'Αλλοιῶς, πιθανόν νά προσφέρεις στόν τόπο, ἀλλά ἐπί θυσία τῆς ὅλης φυσιογνωμίας σου. 'Από αὐτή τή σκέψη βασανίζομαι. Εἶναι καί ἕνα ἠθικό δίλημμα. 'Ενώπιον τοῦ ἐθνικοῦ κινδύνου, μήπως πρέπει νά θυσιασθῆς; Καί δικαιοῦται νά σοῦ τό συμβουλεύση αὐτός ἕνας ἄνθρωπος πού συνδέεται περισσότερο μέ τήν ἱστορική σου ὑπόσταση παρά μέ τήν πολιτική; 'Εσύ βέβαια σέ ὅλα αὐτά δέν ἀπαντᾶς. Καλά κάνεις. Δέν περιμένω ἀπάντηση. 'Υπέρποτε τώρα τό χάρισμα τῆς σιωπῆς εἶναι ἀναγκαῖο. Προσωπικά κρίνω πώς ἔχεις ἀκόμα ἀρκετά περιθώρια χρόνου — ἄν καί οἱ ἐκλογολόγοι φρονοῦν ὅτι πρέπει νά βρίσκεσαι ἐπί κεφαλῆς τοῦ ἀγῶνος ἕξι μῆνες πρό τῶν ἐκλογῶν. ("Εξι εἶναι πολύ, — θά ἦταν μάλιστα κακό τόσος χρόνος — ἀλλά τρεῖς μῆνες φαίνονται ἀναγκαῖοι). 'Εκλογές ἤ θά γίνουν μαζί σου ἤ θά γίνουν, χωρίς κἄν νά τό θέλωμε, μέ τό σύνθημα «Θά φέρωμε πίσω τόν Καραμανλῆ». 'Αλλοιῶς ἐκλογές δέν γίνονται. 'Εκτός ἄν κάνης ἐσύ ἀντίθετον δήλωσιν, ὁπότε θά πάθωμε καθίζηση»[177].

Τίς ἐνδιάθετες ἀναζητήσεις τῆς κοινῆς γνώμης ἔτεινε νά ἐκφράσει ἀλλά καί — ἀπό ἄλλη ἄποψη —νά ἐνισχύσει ἡ δημοσιογραφική ἐκστρατεία σημαντικῆς μερίδας τοῦ ἡμερήσιου ἀθηναϊκοῦ τύπου. 'Η «'Ακρόπολις», ἡ «Βραδυνή», ὁ «'Ελεύθερος Κόσμος», δημοσίευαν ἀναγνώσματα, συνεντεύξεις καί ἐκτενῆ εἰδησεογραφικά ρεπορτάζ μέ θέμα τήν ἐπάνοδο τοῦ Κ. Καραμανλῆ. "Αξια — ἔστω καί ἐνδεικτικά — ἰδιαίτερης ὑπογραμμίσεως ἦταν καί ἡ δημοσίευση τῶν ἀπόψεων σειρᾶς προσωπικοτήτων τοῦ πολιτικοῦ κόσμου πάνω στίς πιθανότητες γιά ἐπάνοδο τοῦ ἱδρυτῆ τῆς ΕΡΕ στήν 'Ελλάδα καί ἀνάμιξή του στήν ἐνεργό πολιτική (χαρακτηριστική, σειρά ἄρθρων τοῦ Γιάννη Λάμψα μέ τίτλο «Πότε θά γυρίση ὁ Καραμανλῆς»)[178].

Στό πλαίσιο τῆς ἴδιας αὐτῆς ἐκστρατείας, ἀλλά σέ διαφορετικό ὁπωσδήποτε ἐπίπεδο, θά ἦταν δυνατό νά τοποθετηθοῦν οἱ ἐπιφυλλίδες τοῦ Κ. Τσάτσου στήν ἐφημερίδα «Καθημερινή», μέ τίτλο «περί Βλακείας» (20-21 Σεπτεμβρίου 1966) καί «περί 'Αναιδείας» (8 'Οκτωβρίου 1966), ὅπου καί καυτηριαζόταν τό νοσηρό φαινόμενο τῆς ὑποκριτικῆς καί ἀντιφατικῆς στάσεως σοβαρῆς μερίδα τῆς ἰθύνουσας πνευματικῆς τάξεως: «Μέσα στόν κλειστό κύκλο τῶν διανοουμένων καί καλαμαράδων, ἐτάραξαν λιμνάζοντα ὕδατα. Κάποτε ἔπρεπε νά χτυπηθῆ ὁ ἀριστερισμός τῶν διανοουμένων» - παρατηροῦσε ὁ ἴδιος ὁ συντάκτης τους σέ ἐπιστολή πρός τόν Κ. Καραμανλῆ. Καί ὁ τελευταῖος, στήν ἀπαντητική ἐπιστολή του, παρατηροῦσε:

«'Εδιάβασα ὅλον τόν διάλογο τῶν διανοουμένων. "Αν κρίνω καί ἀπό τάς ἀντιδράσεις πού προεκάλεσες, τούς ἔδωσες ἕνα καλό μάθημα. Θά εἶναι χρήσιμο νά συνεχισθῆ καί νά διευρυνθῆ ἡ προσπάθεια. 'Εντύπωσιν μοῦ ἔκανε τό γεγονός ὅτι οἱ ἀντίθετοι προβάλλουν ἐντόνως τούς Παπανδρέου, ἐνῶ οἱ δικοί μας ἀποφεύγουν νά ἀναφέρουν τ' ὄνομά μου καί ἐκεῖ πού εἶναι ἀναγκαῖον... 'Η ἄγνοια τῆς ἀνάγκης τοῦ νά ἐπικαλοῦνται ποῦ καί ποῦ τό παράδειγμά μου ὀφείλεται εἴτε εἰς τό γεγονός ὅτι ἐγώ ὑπερεκτιμῶ τήν ἠθικήν πλευράν τοῦ ἔργου μου, εἴτε εἰς τό γεγονός ὅτι οἱ διανοούμενοι, καίτοι ἀναγνωρίζουν τό ἔργον μου, ἀγνοοῦν ἀπό σνομπισμό τόν δημιουργό του»[179].

[*'Η ἀπήχηση πού εὕρισκε ἡ ἀναφορά τοῦ ὀνόματος τοῦ Κ.Καραμανλῆ στήν κοινή γνώμη, συνετέλεσε ὥστε ἡ προβολή τῆς ἀνάγκης γιά τήν ἐπάνοδό του στήν ἐνεργό πολιτική νά συνδεθεῖ μέ τήν «κυκλοφοριακή πολιτική» τῶν φιλικῶν ἐφημερίδων τῆς ΕΡΕ. Χαρακτηριστικό εἶναι τό ἀπόσπασμα ἐπιστολῆς, μέ τήν ὁποία ὁ Γ. 'Αθανασιάδης ἀναγγέλλει τήν ἀναστολή κυκλοφορίας τῆς «'Ημέρας»:

«'Η «'Ημέρα», ἐνῷ εἶχε κατορθώσει νά φθάση τά 22.000 φύλλα μέ συνεχῆ ἄνοδον καί λαμπράν προοπτικήν, ὑπέστη τό πρῶτο πλῆγμα ἀπό τά δημοσιεύματα τῆς «'Ακροπόλεως» τά σχετικά μέ τό πρόσωπόν σας. 'Αλλά τό κυριώτερον πλῆγμα, τό ὁποῖον ὑπέστη (ἴσως νά μή μᾶς ἔβλαψε τόσο κυκλοφοριακῶς, διότι ἡ ἀπώλεια θά εἶναι γύρω στίς 2.000 - 3.000 φύλλα), τό ὑπέστη ἀπό τήν ἔκδοσιν τῆς νέας ἐφημερίδος, τῆς ὁποίας ἡ ζωή μέ μαθηματικήν ἀκρίβειαν, ὡς ὅλοι προέβλεπον, θά ἦτο ἐλαχιστοτάτη, ἐάν δέν εἶχε εἰς χεῖρας του ὁ ἐκδότης της τήν εἰς ἀνύποπτον χρόνον ἀποσταλεῖσαν ἐπιστολήν σας καί τάς μεθ' ὑμῶν φωτογραφίας του, διά τῶν ὁποίων ἐπέτυχε νά πείση τόν «κοσμάκη» ὅτι εἶναι ἡ πραγματική Καραμανλική ἐφημερίς, φορεύς τῶν ἀπόψεων καί ἐπιθυμιῶν σας. Αὐτό ἦτο τό «coup de grâce» γιά μᾶς. Εἰς τήν περίπτωσιν αὐτήν, ἐφ' ὅσον δέν διαθέτομε στοιχεῖα ἀπό ὑμᾶς διά νά ἀντιδράσωμεν, ἦτο βέβαιον ὅτι: «ἐχάναμε τό παιχνίδι», πρῶτον καί κυριώτερον διά τόν ἀνωτέρω λόγον καί δεύτερον ἐλλείψει πυρομαχικῶν δι' ὧν θά ἠδυνάμεθα νά ἀντιμετωπίσωμεν τήν οὕτως δημιουργηθεῖσαν ἐντύπωσιν μακροχρονίως. 'Απόδειξις δέ τῆς βεβαίας ἀποτυχίας τῆς νέας ἐφημερίδος εἶναι ὅτι, ἐνῷ ἡ «'Ημέρα» μέ τό πρῶτο φύλλο τῆς ἐκδόσεώς της, χωρίς νά περιέχῃ, ὄχι εὐχάς τοῦ Καραμανλῆ, ἀλλά οὔτε λέξιν ἀπό αὐτόν, ἐπέτυχε μίαν κυκλοφορίαν 120.000 φύλλων, ἡ κυκλοφορία τῆς νεοεκδοθείσης ἐφημερίδος τήν πρώτην ἡμέραν τῆς ἐκδόσεώς της ἀνῆλθεν εἰς 40.000 φύλλα περίπου, παρά τόν πολυβολισμόν ἐκ στοιχείων Καραμανλῆ»][180].

Τό αἴτημα γιά τήν ἄμεση ἐπάνοδο τοῦ Κ. Καραμανλῆ δέν προβαλλόταν στό ἐπίπεδο καί μόνο τῆς κοινῆς γνώμης· βρισκόταν ἀκόμη στό ἐπίκεντρο τῶν ἀπόρρητων διαβουλεύσεων μεταξύ τῶν ἡγετικῶν φορέων τῆς δημόσιας ζωῆς τῆς χώρας. "Ηδη, πέρα ἀπό τά ἰθύνοντα στελέχη τῆς παρατάξεως καί λίγο προτοῦ υἱοθετήσουν τό αἴτημα τῆς ἐπανόδου καί κορυ-

φαῖοι παράγοντες ἀπό τό ἀντίπαλο πολιτικό στρατόπεδο, ἔσπευδε νά ἐπιζητήσει τήν ἐπιστροφή τοῦ Κ. Καραμανλῆ, ὁ ἴδιος ο Κωνσταντῖνος. Ἀπό τό δεύτερο δεκαήμερο τοῦ Αὐγούστου, ἐπεδίωκε νά ἀποκαταστήσει, μέ τή μεσολάβηση τοῦ διευθυντῆ τοῦ Πολιτικοῦ του Γραφείου, Δ. Μπίτσιου, τακτική ἐπαφή ἐνημερωτικοῦ καί συμβουλευτικοῦ χαρακτήρα· καί στά τέλη Σεπτεμβρίου τοῦ διεμήνυε ὅτι θεωρεῖ «ἀναγκαία» τήν ἄμεση ἐπάνοδό του στήν Ἑλλάδα. Χαρακτηριστική εἶναι ἡ μαρτυρία τοῦ Ι. Ζαχαράκη, ὁ ὁποῖος καί μετέφερε, σέ ἐπιστολή του πρός τόν Κ. Καραμανλῆ, τά ἐρωτηματικά τοῦ Δ. Μπίτσιου:

«Βλέπετε, δέν ξέρομε καί τί σκέπτεται νά κάνη ὁ πρόεδρος. Ἄν μᾶς ἔλεγε, ἄν ξέραμε, ὅτι δέν θά γυρίση π.χ. σέ ἕξι μῆνες ἤ σέ ἕνα χρόνο, θά μποροῦσε νά κάνη κανείς κάποιο πρόγραμμα, νά δῆ πῶς θά τραβήξη ἡ κατάσταση. Τώρα ὅμως, μή γνωρίζοντας τίποτε θετικό γιά τίς προθέσεις του, τί νά κάνη κανείς;»[181].

Πράγματι, σέ ἀπάντηση τῆς συγκεκριμένης βασιλικῆς ἐκκλήσεως, ὁ Κ. Καραμανλῆς πρόβαλε τήν ἀδυναμία νά συμβάλει μέ τήν ἐπάνοδό του στήν ἐνεργό πολιτική στήν ἀντιμετώπιση τῆς τρέχουσας πολιτικῆς κρίσεως:

«Τήν ἐπάνοδόν μου εἰς τήν πολιτικήν ὑπό τάς παρούσας συνθήκας τήν ἀποκλείω, διότι δέν θά ἔδιδε λύσιν εἰς τό πολιτικόν μας πρόβλημα. Διότι ἄν ὁ βασιλεύς μοῦ ἔδιδε ἐντολήν νά σχηματίσω Κυβέρνησιν, θά ἔπρεπε νά ζητήσω τήν ἐμπιστοσύνην τῆς Βουλῆς. Ἡ συνεργασία μου ὅμως μέ τήν παροῦσαν Βουλήν εἶναι ἀδύνατος. Οὔτε αὐτή θά μοῦ ἔδιδε τήν ἐμπιστοσύνην της ἀλλά οὔτε, καί ἄν μοῦ τήν ἔδιδε, θά τήν ἐδεχόμην, δεδομένου ὅτι ἡ Βουλή αὐτή ἐπεχείρησεν τήν ἠθικήν μου δολοφονίαν.

Τούτου ἀποκλειομένου θά πρέπει νά ἐξετασθῆ ἐάν εἶμαι κατάλληλος ὡς φορεύς ἐνδεχομένης ἐκτροπῆς. Καί τοῦτο ὅμως τό ἀποκλείω. Διότι δέν ἐπιθυμῶ νά ὑποδυθῶ τόν ρόλον αὐτόν. Ἐάν τό ἐπιθυμοῦσα, θά τό εἶχα κάνει πρίν ἐγκαταλείψω τήν ἐξουσίαν, δεδομένου μάλιστα ὅτι εἶχα τότε καί τά προσχήματα καί τάς δυνατότητας πρός τοῦτο. Ἀλλά πέραν τούτου, ἡ ἐπανεμφάνισίς μου εἰς τήν πολιτικήν ὑπό τάς συνθήκας αὐτάς, θά δημιουργοῦσε διά τούς γνωστούς λόγους, τοιαύτην ὀξύτητα, ὥστε νά ἀναγκασθῶ νά μεταβάλω τήν προσωρινήν ἐκτροπήν εἰς ἀπροκάλυπτον δικτατορίαν. Τοῦτο ὅμως, ἐκτός τοῦ ὅτι δέν τό ἐπιθυμῶ, τό θεωρῶ ἐπικίνδυνον διά τήν χώραν...»[182].

Σέ μεταγενέστερα ὑπαγορευμένο σημείωμα, ὁ Κ. Καραμανλῆς ἀναφέρεται ἀναλυτικά στήν ἀποστολή τοῦ Δ. Μπίτσιου:

«Ὁ βασιλεύς, ἀνησυχῶν διά τήν κατάστασιν, ἔστειλε κατά τά μέσα Αὐγούστου τοῦ 1966 στό Παρίσι τόν διευθυντήν τοῦ πολιτικοῦ του γραφείου κ. Μπίτσιον πρός συνάντησίν μου. Οὗτος μοῦ ἐδήλωσεν ὅτι ἦρχετο κατ' ἐντολήν τοῦ βασιλέως, ἵνα μέ ἐνημερώση ἐπί τῆς ὑφισταμένης ἐν Ἑλλάδι καταστάσεως καί νά ζητήση τήν γνώμην μου ἐπ' αὐτῆς. Ἀφοῦ μοῦ περιέγραψεν ὡς ἀθλίαν τήν ἐν Ἑλλάδι κατάστασιν, προσέθεσεν ὅτι ὁ βασιλεύς εἶναι ἀπογοητευμένος ἀπό τήν Κυβέρνησιν Στεφανοπούλου, ἡ ὁποία διέψευσε τάς προσδοκίας του καί ὅτι ἀναμένει ἐντός τοῦ φθινοπώρου κυβερνητικήν κρίσιν. Τήν κρίσιν τήν θεωρεῖ τοσούτω μᾶλλον ἀναπότρεπτον καθ' ὅσον ὁ κ. Κανελλόπουλος, κατά τήν τελευταίαν συνάντησίν του, σαφῶς τοῦ ἐδήλωσεν ὅτι θά ἀποσύρη μέ πρώτην εὐκαιρίαν τήν ἐμπιστοσύνην του ἀπό τήν Κυβέρνησιν, τήν παράτασιν τοῦ βίου τῆς ὁποίας θεωρεῖ ἐπιβλαβῆ διά τήν χώραν καί ὅτι θά ζητήση ἐν συνεχεία ἀπό τόν βασιλέα ἐντολήν μετά διαλύσεως. Μοῦ προσέθεσεν δέ ὅτι ὁ βασιλεύς, μολονότι ἀπογοητευμένος ἀπό τήν Κυβέρνησιν Στεφανοπούλου, ἐφοβεῖτο τήν προτεινομένην ὑπό τοῦ κ. Κανελλοπούλου λύσιν, διότι αὕτη θά ὁδήγει εἰς ἀμέσους ἐκλογάς, ἐφ' ὅσον ἦτο βέβαιον ἐκ τῶν προτέρων ὅτι ἡ Κυβέρνησίς του δέν θά ἐτύγχανε τῆς ἐμπιστοσύνης τῆς Βουλῆς. Τό συμπέρασμά του ἦτο ὅτι ὁ βασιλεύς, ἀπογοητευθείς ἀπό τήν παροῦσαν Κυβέρνησιν, μή ἔχων ἐμπιστοσύνην εἰς τόν κ. Κανελλόπουλον καί μή ἐπιθυμῶν, ὑπό οἱανδήποτε μορφήν, ἐκτροπήν ἐκ τοῦ πολιτεύματος, εὑρίσκεται εἰς ἀδιέξοδον καί θά ἐπεθύμει νά ἔχη τήν γνώμην μου ἐπ' αὐτῶν.

Τοῦ ἐδήλωσα ὅτι θεωρῶ καί ἐγώ πολύ κρίσιμον τήν κατάστασιν ἐν Ἑλλάδι καί ὅτι τό παρόν ἀδιέξοδον ὀφείλεται εἰς τά σφάλματα καί τάς παραλήψεις, τά ὁποῖα ἔγιναν κατά τήν κρίσιν τοῦ Ἰουλίου τοῦ 1965 καί μετ' αὐτήν. Σφάλματα τά ὁποῖα ἐδημιούργησαν ὀξύτατον πολιτειακόν θέμα καί τά ὁποῖα κατέστησαν, διά τόν λόγον αὐτόν, τόν Παπανδρέου περισσότερον ἐπικίνδυνον ἀπό ὅ,τι ἦτο ὅταν εὑρίσκετο εἰς τήν ἐξουσίαν. Καί ἀφοῦ τοῦ ἀνέφερα τά συγκεκριμένα σφάλματα, προσέθεσα ὅτι ὁμαλή δημοκρατική λύσις εἶναι αἱ ἐκλογαί. Αἱ ἐκλογαί ὅμως ἀποκρούονται ἀπό τό Στέμμα καί ἀπό τήν Ἐθνικήν Παράταξιν μέ τό ἐπιχείρημα ὅτι, ἐάν ὁ Παπανδρέου καί ἡ ΕΔΑ ἐπιτύχουν πλειοψηφίαν κατ' αὐτάς, τήν ἐπομένην τῆς ἐκλογῆς θά ἀνατρέψουν τά πάντα. Ἐάν ὁ φόβος αὐτός εἶναι βάσιμος, τότε θά πρέπει ἡ παροῦσα Κυβέρνησις, παρατείνουσα τόν βίον της, νά δημιουργήση τάς προϋποθέσεις ἀκινδύνων ἐκλογῶν, δηλαδή νά λάβη τά μέτρα ἐκεῖνα τά ὁποῖα ἐπί τόσον καιρόν δέν ἔλαβεν, μολονότι εἰς αὐτά συνίστατο ἡ ἀποστολή της. Ἐάν τοῦτο ἀπεδεικνύετο ἀνέφικτον, θά ἠμποροῦσε νά ἐξετασθῆ ἡ πρότασις Κανελλοπούλου ὑπό τήν ἐξῆς ὅμως ἔννοιαν: Πρῶτον, νά γίνη προσπάθεια ὥστε ἡ Κυβέρνησίς του νά ἐξασφαλίση τήν πλειοψηφίαν τῆς Βουλῆς. Καί δεύτερον, ἐν περι-

πτώσει καταψηφίσεώς της, νά ἀποφύγη τήν διάλυσιν διά νά ἐπιτρέψη εἰς τόν βασιλέα περαιτέρω χειρισμούς, ἐφ' ὅσον ὁ τελευταῖος ἀπέκλειε ἀμέσους ἐκλογάς. Πρός τοῦτο θά ἔπρεπε κατά τήν γνώμην μου ὁ βασιλεύς νά καλέση ἀπό κοινοῦ τόν Στεφανόπουλον καί τόν Κανελλόπουλον καί, ἀφοῦ κάνουν μίαν ρεαλιστικήν ἐκτίμησιν τῆς παρούσης καταστάσεως, νά προσδιορίσουν ἔστω καί τήν τελευταίαν στιγμήν τόν σκοπόν τους καί τήν διαδικασίαν μέ τήν ὁποίαν θά φθάσουν εἰς αὐτόν. Τοῦ ἐτόνισα δέ ἐν τέλει ὅτι, χωρίς νά θεωρῶ λυσιτελεῖς τάς ὑποδεικνυομένας λύσεις, τάς θεωρῶ ὡς μόνας δυνατάς, δεδομένου ὅτι, ἐάν ὑπῆρχε λύσις ἀσφαλής καί ἀκίνδυνος, δέν θά ὡμιλούσαμεν περί ἀδιεξόδου.

Πρό τοῦ τερματισμοῦ τῆς συνομιλίας μας, ὁ κ. Μπίτσιος μοῦ εἶπε ὅτι ὁ βασιλεύς θά ἤχετο τήν ἐπάνοδόν μου εἰς τήν πολιτικήν, διότι ἐπίστευε ὅτι αὕτη θά μετέβαλλε τά δεδομένα τοῦ προβλήματος. Τοῦ ἀπήντησα ἀρνητικῶς καί τοῦ ἐξήγησα τούς ὑποκειμενικούς καί ἀντικειμενικούς λόγους, διά τούς ὁποίους τό ἀπέκλεια.

Εἰς τό σημεῖον αὐτό ἐτερματίσθη ἡ συνομιλία μας, ἀφοῦ τόν παρεκάλεσα νά μεταφέρη εἰς τόν βασιλέα τούς χαιρετισμούς μου καί τάς εὐχαριστίας μου διά τήν ἐνημέρωσιν.

Αὐτή ἦτο ἡ πρώτη ἐπαφή, τήν ὁποίαν ἐπεδίωξε τό Στέμμα μαζί μου, ἀφ' ἧς ἀπεχώρησα τῆς πολιτικῆς. Μέχρις τῆς στιγμῆς ἐκείνης, ἠσθάνετο μέν τήν ἀνάγκην, ὑπό τήν πίεσιν τῆς κοινῆς γνώμης, νά ἐπικοινωνήση μαζί μου, ἀλλά ἐθεώρει ὅτι, διά λόγους ἱεραρχίας, θά ἔπρεπε ἐγώ νά κάμω τό πρῶτον βῆμα. Ἐγώ ὅμως ἔκρινα ὅτι δέν ὤφειλα νά ἀναλάβω παρομοίαν πρωτοβουλίαν, ἐφ' ὅσον ἐπέμενα εἰς τήν ἀποχήν μου ἐκ τῆς πολιτικῆς.

Τήν 30ήν Σεπτεμβρίου 1966, ὁ βασιλεύς, ἀνησυχῶν ἐντόνως πλέον διά τάς ἐξελίξεις, μοῦ ἔστειλε καί πάλιν εἰς τό Παρίσι τόν κ. Μπίτσιον, ὁ ὁποῖος μοῦ ἀνεκοίνωσε τά κάτωθι: ὁ βασιλεύς φοβεῖται ὅτι μετά τήν δημοσίευσιν τοῦ βουλεύματος διά τόν ΑΣΠΙΔΑ, θά ἐκδηλωθῆ κρίσις κυβερνητική, ὅτι ἐξήτασε τάς σκέψεις τάς ὁποίας τοῦ διεβίβασα κατ' Αὔγουστον καί ὅτι ἐπείσθη ὅτι οἱ ἄνθρωποι, οἱ ὁποῖοι πρόκειται νά τάς πραγματοποιήσουν, δέν φαίνονται πρός τοῦτο ἱκανοί. Καί ὅτι ὑπό τάς συνθήκας αὐτάς θεωρεῖ ἀναγκαίαν τήν ἄμεσον ἐπάνοδόν μου εἰς τήν Ἑλλάδα καί τήν ἀνάληψιν ἀπό μέρους μου πρωτοβουλιῶν. Ἐν συνεχείᾳ μοῦ εἶπεν ὅτι, ἐάν ἀποκλεισθῆ ἡ ἐπάνοδός μου, ὁ βασιλεύς προτίθεται, μετά τήν δημοσίευσιν τοῦ βουλεύματος περί ΑΣΠΙΔΑ πού θά τόν ἔχη δικαιώση διά τήν κρίσιν τοῦ Ἰουλίου, νά καλέση τόν Παπανδρέου εἰς τά Ἀνάκτορα καί νά τοῦ εἴπη: Ἐσεῖς θέλετε ἐκλογάς. Εἶμαι σύμφωνος πρός τοῦτο ἀλλά τάς θεωρῶ ἀκαίρους. Σᾶς προτείνω ὡς ἐκ τούτου νά σχηματίση Κυβέρνησιν ὁ κ. Κανελλόπουλος καί νά τοῦ δώσετε δι' ἕνα ἑξάμηνον ψῆφον ἀνοχῆς. Ἐάν συμφωνήση ὁ Παπανδρέου, θά προχωρήση ὁ βασιλεύς εἰς τόν διορισμόν Κυβερνήσεως Κανελλοπούλου, ἡ ὁποία θά λάβη ὅλα τά μέτρα ἐκεῖνα τά ὁποῖα παρέλειψε νά λάβη ἡ Κυβέρνησις Στεφανοπούλου καί τά ὁποῖα θά καταστήσουν ἀκινδύνους τάς ἐκλογάς. Ἐάν ὁ κ. Παπανδρέου ἀρνηθῆ, τότε ὁ βασιλεύς ἠμπορεῖ, μολονότι δέν τό ἐπιθυμεῖ, νά ἀντιμετωπίση περίπτωσιν προσωρινῆς ἐκτροπῆς.

Τοῦ ἀπήντησα ὡς ἀκολούθως: ὅπως σᾶς διευκρίνησα ἤδη, τήν ἐπάνοδον μου εἰς τήν πολιτικήν ὑπό τάς παρούσας συνθήκας τήν ἀποκλείω, διότι δέν θά ἔδιδε λύσιν εἰς τό πολιτικόν μας πρόβλημα· καί ἰδού διατί. Ἡ Κυβέρνησις τήν ὁποίαν θά σχηματίσω, θά πρέπει νά ζητήση τήν ἐμπιστοσύνην τῆς Βουλῆς. Ἡ συνεργασία μου ὅμως μέ τήν παροῦσαν Βουλήν εἶναι ἀδύνατος. Οὔτε αὐτή θά μοῦ ἔδιδε τήν ἐμπιστοσύνην της, ἀλλά οὔτε καί, ἄν μοῦ τήν ἔδιδε, θά τήν ἐδεχόμην, δεδομένου ὅτι ἡ Βουλή αὐτή ἐπεχείρησε τήν ἠθικήν μου δολοφονίαν.

Τούτου ἀποκλειομένου, θά πρέπει νά κάμω Κυβέρνησιν ἐκτροπῆς. Τοῦτο ὅμως δέν τό ἐπιθυμῶ, διότι ἐάν τό ἐπιθυμοῦσα, θά τό εἶχα κάμει κατά τό παρελθόν, ὁπότε εἶχα καί τά προσχήματα καί τάς δυνατότητας πρός τοῦτο.

Τούτων δοθέντων θά πρέπει νά ἀντιμετωπισθῆ ἡ κατάστασις ὡς ἀκολούθως: πρῶτον, νά ἐρευνηθῆ μήπως οἱ φόβοι περί τῆς μετεκλογικῆς στάσεως τοῦ Παπανδρέου εἶναι ὑπερβολικοί, δηλαδή νά ἐξετασθῆ ἂν μποροῦν νά ὑπάρξουν ἐγγυήσεις, πού θά ὑπεχρέωναν τόν Παπανδρέου νά πολιτευθῆ μετά τάς ἐκλογάς νομιμοφρόνως. Εἰς τήν περίπτωσιν αὐτήν νά προχωρήσετε πρός ἐκλογάς. Δεύτερον, ἐάν τοῦτο ἀποκλείεται, τότε θά πρέπει νά ἀντιμετωπισθῆ ἴσως ἡ λύσις τῆς ἐκτροπῆς. Βεβαίως, προσέθεσα, καί ἡ λύσις αὐτή δέν εἶναι εὔκολος, δεδομένου ὅτι θέλει δικαιολόγησιν, συγκεκριμένον καί ρεαλιστικόν πρόγραμμα καί ἀνθρώπους ἱκανούς. Ὁ κ. Μπίτσιος, ἀφοῦ μοῦ ἐδήλωσεν ὅτι ὁ βασιλεύς δέν συμπαθεῖ τήν ἰδέαν τῆς ἀναθεωρήσεως τοῦ Συντάγματος, μέ ἠρώτησεν καί πάλιν ἐάν θά εἶμαι διατεθειμένος νά ἀναλάβω ἐγώ τήν ἀποστολήν αὐτήν ἤ νά ὑποδείξω τουλάχιστον εἰς τόν βασιλέα κατάλληλον πρός τοῦτο πρόσωπον. Τοῦ ἀπήντησα ὅτι δέν θεωρῶ κατάλληλον τόν ἑαυτόν μου διά τόν ρόλον αὐτόν καί ὅτι δέν δύναμαι νά ἀναλάβω τήν εὐθύνην τῆς ὑποδείξεως προσώπων. Ὅσον ἀφορᾶ τήν ἀναθεώρησιν τοῦ Συντάγματος, τοῦ εἶπα ὅτι τήν θεωρῶ ἀναγκαίαν καί διά τήν χώραν καί διά τό Στέμμα»[183].

1 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 1966

Μέ ἀναφορά στήν ἀναδημοσίευση, μέ τό γενικό τίτλο «Χωρίς Ὀργή καί Μίσος», παλαιότερων ἄρ-

θρων του Ἀλέξανδρου Βαμβέτσου, ὁ Κ. Καραμανλῆς ἀπευθύνει στό γνωστό πολιτευτή καί δημοσιολόγο τήν ἀκόλουθη προσωπική ἐπιστολή:

«Ἐδιάβασα τό φυλλάδιο μέ τά ἀνατυπωμένα ἄρθρα σου.

Ἐπί τῶν σκέψεων πού διατυπώνεις γιά τό γενικό πρόβλημα τῆς χώρας δέν ἔχω νά κάνω παρατηρήσεις. Τάς ἐξελίξεις αὐτάς, τάς προέβλεψα καί προσεπάθησα νά τάς ἀποτρέψω. Καί ὅταν διεπίστωσα ὅτι ὁ τόπος ἦταν ἀποφασισμένος νά μπῆ στήν περιπέτειαν, ἀπεφάσισα νά τερματίσω τήν σταδιοδρομίαν μου, ὅπως τό ἔκανες κι ἐσύ, σοφώτερος ἐμοῦ, πρίν ἀπό δεκαπέντε χρόνια.

Δέν ἠμπορῶ ὅμως νά ἀντιπαρέλθω ὁρισμένα σημεῖα τῶν ἄρθρων σου, τά ὁποῖα μέ ἀφοροῦν καί συνιστοῦν κατά τήν γνώμη μου, ὄχι μόνον ἱστορικάς ἀνακριβείας ἀλλά καί βαρείας ἀδικίας.

Εἰς ἕνα σημεῖον μοῦ καταλογίζεις φαυλότητα καί μέ παραλληλίζεις μάλιστα μέ τόν Δεληγιάννην. Σοβαρῶς τό ὑποστηρίζεις αὐτό; — Ἐάν ναί, τότε δέν ἀδικεῖς ἐμένα ἀλλά τόν Βαμβέτσο.

Ἀλάθητος δέν ὑπῆρξα. Ἄλλο ὅμως σφάλμα καί ἄλλο φαυλότης. Φαυλότης θά πῆ νά βλάπτης ἐνεπιγνώτως τόν τόπον γιά νά ὠφελῆς τό κόμμα σου ἤ νά ἀδικῆς ἄλλους γιά νά εὐνοήσης φίλους σου.

Ἠμπορῶ νά σέ βεβαιώσω ὅτι ἡ πολιτική μου νοοτροπία ὑπῆρξεν ἐντελῶς ἀπηλλαγμένη ἀπό τό πνεῦμα αὐτό. Ἀλλά ἐάν δέν σέ πείθη — μολονότι θά ἔπρεπε — ἡ διαβεβαίωσις αὐτή, ἐλπίζω νά σέ πείσουν τά συγκεκριμένα γεγονότα πού θά ἐπικαλεσθῶ.

Καί πρῶτον γιά τά πρόσωπα.

1. Τήν Δικαιοσύνην τήν ἐνεπιστεύθην στόν Καυκᾶ, στόν Μητρέλια, στόν Μαυρομιχάλη, στόν Κυριακό, στό Σουλιώτη καί σέ ἄλλους εἰς βάρος φίλων μου καί παρά τάς ζωηράς ἀντιρρήσεις συνεργατῶν μου. Μετά τό θάνατον δέ τοῦ Σουλιώτη ἠρνήθην ἐν ὄψει ἐκλογῶν νά συμπληρώσω τήν θέσιν του, γιά νά ἀφήσω τήν πρωτοβουλίαν στήν Κυβέρνησιν πού θά προήρχετο ἀπό τάς ἐκλογάς. Τό ἔκανε ἐν τούτοις ἡ ὑπηρεσιακή Κυβέρνησις.

2. Τάς σημαντικοτέρας διπλωματικάς θέσεις τάς ἐνεπιστεύθην εἰς ἀνθρώπους τῆς ἀντιπάλου παρατάξεως. Εἶχα τόν Λιάτη στήν Οὐάσιγκτων, τόν Μελᾶ στό Λονδῖνον, τόν Παλαμᾶ στό ΝΑΤΟ, τόν Μπίτσιο στόν ΟΗΕ, τόν Ὑψηλάντη στήν Βόννη κ.ο.κ.

3. Τόν οἰκονομικό τομέα τόν ἐκάλυψα κατά τόν ἴδιο τρόπο. Εἶχα στήν Τράπεζα τῆς Ἑλλάδος τόν Ζολώτα, τόν Πεσμαζόγλου, καί τόν Παπανδρέου, στόν ΟΒΑ τόν Ἀλ. Τσάτσο, στόν Τουρισμό τόν Ἠλιάσκο, στόν ΟΧΟΑ τόν Λοβέρδο καί στήν ΔΕΗ, ὅταν ἐδημιουργήθη ὁ γνωστός θόρυβος, ἀπεμάκρυνα — ἀδίκως, ἴσως — τόν Γουναράκη καί τόν Πεζόπουλο, ἀνέθεσα δέ στόν Δημητρακόπουλο τήν ἐξυγίανση τοῦ ὀργανισμοῦ καί σέ εἰδική ἐπιτροπή τόν ἔλεγχο. Γνωρίζεις δέ καλῶς πῶς πληρώθηκα γι' αὐτήν μου τήν ἀνωτερότητα.

4. Στόν Στρατό ἀπεμάκρυνα τόν Γκίκα καί τόν ἀντικατέστησα μέ τόν Νικολόπουλο. Τόν ξέρεις, γιατί ἦταν ὑπαρχηγός τοῦ Ζέρβα. Ἐν συνεχεία διώρισα τόν Σειραδάκη, τοῦ ὁποίου μάλιστα παρέτεινα καί τό ὅριον ἡλικίας δι' εἰδικοῦ νόμου. Στό Ναυτικό τόν Τσάτσο καί ἐν συνεχεία τόν Παναγιωτόπουλο. Στήν Χωροφυλακή τόν Βαρδουλάκη κ.ο.κ.

Τέλος, στόν Ἀθλητισμό τόν Βῆχο καί στό Ραδιόφωνο στόν Σπυρομήλιο, μέ πολιτικούς σχολιαστάς τόν Κοτσαρίδα, τόν Δαφνῆ, τόν Ἀνδρουλιδάκη καί τόν Παπακωνσταντίνου — συντάκτας τοῦ «Βήματος» καί τῆς «Ἐλευθερίας».

Πιστεύεις σοβαρῶς ὅτι εἶναι δυνατόν ἕνας πολιτικός πού ἐμπιστεύεται θέσεις - κλειδιά στούς ἀντιπάλους του νά κάμη φαυλότητες στό ἐπίπεδον τοῦ εἰσπράκτορος ἤ τοῦ ἐνωματάρχου;

Καί ἔρχομαι τώρα εἰς τήν γενικήν μου πολιτική.

1. Τό καλοκαίρι τοῦ 1961 διεπιστώθησαν ὑπερέσοδα τοῦ προϋπολογισμοῦ τῆς τάξεως τῶν 1.500 ἑκατ. Ἀντί, ἐν ὄψει ἐκλογῶν, νά τά διαθέσω γιά νά ἱκανοποιήσω αἰτήματα — πρᾶγμα πού γίνεται καί στήν Ἀγγλία καί στήν Γερμανία ἀκόμα — τά διέθεσα γιά τήν ἐνίσχυσιν τοῦ προγράμματος ἐπενδύσεων.

2. Οὐδέποτε ἐκολάκευσα τά πλήθη. Καί ὄχι μόνον αὐτό, ἀλλά μέ τούς προεκλογικούς μου λόγους ἀπεδοκίμαζα τά αἰτήματα μεγάλων τάξεων, ὅταν τά ἐθεωροῦσα ἄκαιρα ἤ παράλογα. Ἐάν θέλης παραδείγματα, ἔχω στήν διάθεσίν σου.

3. Προσέφυγα εἰς ἐκλογάς καί τό 1956, καί τό 1958, καί τό 1961, ἐνῶ ἠμποροῦσα νά παραμείνω ἐπί μακρόν ἀκόμα στήν ἐξουσίαν. Ἔκανα ἐκλογικούς νόμους πού ζητοῦσαν οἱ ἀντίπαλοί μου καί εἰσηγούμην ὑπηρεσιακάς Κυβερνήσεις ὅταν ὁ βασιλεύς συνεβούλευε νά κάνω ἐγώ τάς ἐκλογάς. Ἔκανα ἔργον μου, μετά τάς ἐκλογάς τοῦ 1958, τήν δημιουργίαν ἐθνικῆς ἀντιπολιτεύσεως.

Θά ἐκπλαγῆς, ἀλλά καί θά γελάσης ἄν σοῦ πῶ πόσοι ἀπό τούς ἀντιπάλους μου καί φίλους σου μοῦ προσέφεραν τήν συνεργασίαν τους... Εἶσαι ἴσως ὁ μόνος πού μοῦ τήν ἀρνήθη. Καί τέλος, ἀπεχώρησα τῆς ἐξουσίας καί ἐν συνεχεία τῆς πολιτικῆς γιά νά μήν κάνω συμβιβασμούς μέ τήν συνείδησίν μου.

Ὅλα δέ αὐτά δέν εἶναι ὅπως αἱ ὕβρεις τῶν ἀντιπάλων μου, προϊόντα Ὀργῆς καί Μίσους, ἀλλά ἱστορικές διαπιστώσεις.

Πιστεύεις εἰλικρινῶς ὅτι ἡ φαυλότης συμβιβάζεται μέ παρομοίας πράξεις;

Ἐν κατακλεῖδι, θά μοῦ ἐπιτρέψης νά ἐπικαλεσθῶ καί τήν κοινήν λογικήν γιά τήν περίπτωσίν μου.

Ὅπως ξέρεις ἡ φαυλότης δέν εἶναι συντελεστής οἰκονομικῆς προόδου. Ἀντιθέτως, καταστρέφει,

ἀκόμα καί ὑγιεῖς οἰκονομίας. Ἀλλά ἐάν ὑπῆρχε φαυλότης ἐπί τῶν ἡμερῶν μου, πῶς θά ἠμποροῦσε νά ὑπάρξη ἡ σημειωθεῖσα εἰς τόν τόπον μας πρόοδος πού μέ τήν κεκτημένην της ταχύτητα σώζει μέχρι στιγμῆς καί τήν Κυβέρνησιν τῆς ὁποίας ἐξαίρεις τό ἔργον;

Δέν θά ἀναφερθῶ εἰς τό ἄλλον σημεῖον τοῦ κειμένου σου πού ἀφορᾶ τάς ἐκλογάς τοῦ 1961. Θέλει μακράν συζήτησιν. Ἄν καμμιά ἡμέρα τήν κάνωμε, θά πεισθῆς ὅτι εἶχες ἄδικο νά υἱοθετῆς ἀνεπιφύλακτα τήν κατηγορίαν.

Λυποῦμαι, ἀγαπητέ Ἀλέκο, γιά τήν ἐνόχλησιν τήν ὁποίαν σοῦ παρέχω καί σέ παρακαλῶ νά θεωρήσης τήν παροῦσα ἐντελῶς προσωπική»[184].

6 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 1966

Ὁ πρόεδρος τῆς Κυπριακῆς Δημοκρατίας, Ἀρχιεπίσκοπος Μακάριος, εὐθύς μετά τήν ἄφιξή του στήν Ἀθήνα, κατά τήν ἐπιστροφή του ἀπό ταξίδι στή Λατινική Ἀμερική, δηλώνει ὅτι δέν εἶχε ὁριστεῖ συνάντησή του στό Παρίσι μέ τόν Κ. Καραμανλῆ. Προτοῦ ὁ Κύπριος πρόεδρος κάμει τήν παραπάνω δήλωση, εἶχε παρατηρηθεῖ ἀπό ἁρμόδια πηγή ὅτι ὁ Κ. Καραμανλῆς ἀπάντησε ἀρνητικά σέ βολιδοσκοπήσεις πού ἀπέβλεπαν σέ συνάντησή του μέ τόν Ἀρχιεπίσκοπο κατά τή διέλευσή του ἀπό τή γαλλική πρωτεύουσα. Καί τοῦτο διότι ἐμμένει στήν ἀρχή τῆς μή ἀναμίξεως στήν πολιτική ζωή καί δέν ἐπιθυμεῖ τή δημιουργία ὁποιασδήποτε παρεξηγήσεως, ἐφόσον μάλιστα συνεχίζεται ὁ ἑλληνοτουρκικός διάλογος γιά τό Κυπριακό[185].

Τί, πράγματι, εἶχε συμβεῖ — γεγονός ἀλληλένδετο μέ τή γενικότερη στάση τοῦ πρόεδρου Μακαρίου — ἀποκαλύπτεται σέ ἐπιστολή τοῦ ἴδιου του Κ. Καραμανλῆ πρός τόν Κ. Τσάτσο:

«... Καί ἔρχομαι τώρα στόν Μακάριο. Τέσσερα χρόνια ἀγωνίσθηκα γιά νά δώσω στήν Κύπρο τήν ἀνεξαρτησία της, πού θά ὡδηγοῦσε μοιραίως εἰς τήν Ἕνωσιν, ἄν ὑπῆρχε λίγο μυαλό. Θά μποροῦσαν βεβαίως οἱ Κύπριοι νά μήν αἰσθάνωνται εὐγνωμοσύνη γι' αὐτό. Δέν εἶχαν ὅμως κανένα λόγο νά μέ ὑβρίζουν καί νά μέ μισοῦν. Ὅπως ξέρεις, τήν λύσιν τήν δώσαμε ἀπό συμφώνου μέ τόν Μακάριο. Παρά ταῦτα, εἰς τήν Κύπρον τόν μέν Μακάριο τόν θεωροῦν ἐθνικόν ἥρωα, ἐνῶ ἐμένα μέ χαρακτηρίζουν προδότη. Καί δι' αὐτόν τόν ἱστορικόν παραλογισμόν, ὁ Μακάριος δέν ἠσθάνθη τήν ἀνάγκη νά ἀντιδράση. Καί ὄχι μόνον αὐτό, ἀλλά ἀπό τόν καιρό πού ἔφυγα ἀπό τήν Ἑλλάδα οὔτε ἕνα φιλικό μήνυμα μοῦ ἀπηύθυνε διά τῶν διαφόρων συνεργατῶν του πού ἐπεσκέπτοντο τό Παρίσι.

Πρό δύο ἑβδομάδων, δι' εἰδικοῦ ἀπεσταλμένου, μέ εἰδοποίησεν ὅτι ἐπιθυμεῖ νά μέ ἐπισκεφθῆ κατά τήν ἐπάνοδόν του ἀπό τήν Ν. Ἀμερικήν. Μολονότι δέν μοῦ ἄρεσε πολύ ἡ ἰδέα, γιά νά μήν τόν προσβάλω, ἐδέχθην μέ τήν δήλωσιν ὅτι θά μοῦ κάνη χαρά νά τόν δῶ ἀλλά ὅτι θά ἐπιθυμοῦσα νά μήν λάβη πολιτικόν χαρακτῆρα ἡ συνάντησις. Ἀπό τάς ἐφημερίδας ἔμαθα ὅτι ὁ Μακάριος ἔφθασε στήν Ἀθήνα διελθών ἐκ Παρισίων. Ὄχι μόνον δέν μέ εἰδοποίησεν, ὡς ὤφειλεν, διά τήν ἀλλαγήν τοῦ προγράμματός του, ἀλλά οὔτε καί αἰσθάνθηκε τήν ἀνάγκην, διερχόμενος ἀπό τό Παρίσι, νά ἐκφράση τήν λύπην του διά τήν ἀταξίαν. Καί ὄχι μόνον αὐτό, ἀλλά ἔκανε καί ἀνακριβεῖς δηλώσεις κατά τήν ἄφιξίν του εἰς τάς Ἀθήνας. Μπορεῖς νά μοῦ πῆς τί τοῦ χρωστοῦσα; Καί ἠμπορεῖς νά μοῦ πῆς τί θά ἐγίνετο, ἐάν ἔφερα τ' ἀνωτέρω εἰς τήν δημοσιότητα;»[186].

ΥΠΟ ΤΗ ΣΚΙΑ ΤΗΣ ΕΚΤΡΟΠΗΣ

Ἐνῶ ὁ Κ. Καραμανλῆς θά διαπνέεται ἐξακολουθητικά ἀπό τήν πεποίθηση ὅτι δέν ὑπάρχουν οἱ οὐσιαστικές προϋποθέσεις πού θά τοῦ ἐπέτρεπαν νά ἀνταποκριθεῖ θετικά στίς ἐκκλήσεις ἑνός ὁλοένα καί ἰσχυρότερου ρεύματος τῆς κοινῆς γνώμης γιά τήν ἐπάνοδό του στήν ἐνεργό πολιτική, ἡ ἐσωτερική κρίση θά διανύσει στήν Ἑλλάδα τό ὕστατο στάδιο, πρίν ἀπό τήν πραξικοπηματική κατάλυση τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος.

Ὁ χρόνος, πράγματι, ἐνάμισυ ἔτος, πού εἶχε διαρρεύσει ἀπό τήν παραίτηση τῆς Κυβερνήσεως Παπανδρέου, δέν εἶχε ἀρκέσει, καθεαυτός, γιά νά ἀμβλυνθοῦν τά πολιτικά πάθη καί νά ἀποκατασταθοῦν οἱ προϋποθέσεις τῆς ὁμαλῆς καί ἀδιατάρακτης λειτουργίας τῶν κοινοβουλευτικῶν θεσμῶν. Τό συγκεχυμένο πρόσωπο, ἡ κοινοβουλευτική ἀστάθεια, ἡ διστακτική καί, συχνά, ἀντιφατική πολιτική τῆς Κυβερνήσεως Στεφανοπούλου, οἱ ἐκβιαστικές πιέσεις ἀπό τήν πλευρά τοῦ Κέντρου καί τῆς Ἀριστερᾶς — ὁ «δεύτερος ἀνένδοτος ἀγώνας», ἡ μοιραία παρέλκυση στήν ἀποφασιστική ἀντιμετώπιση προβλημάτων, ἐσωτερικῶν καί ἐξωτερικῶν, μείζονος σημασίας γιά τό μέλλον τοῦ ἔθνους, εἶχαν δημιουργήσει κλῖμα ρευστότητας καί ἀβεβαιότητας πού, τουλάχιστο βραχυπρόθεσμα, ἐπιδροῦσε ἀνασταλτικά στήν ἀνάληψη κάθε γενναίας καί ριζοσπαστικῆς πολιτικῆς πρωτοβουλίας.

Ἐπικεφαλῆς τῆς ΕΡΕ, ὁ Π. Κανελλόπουλος, σέ ἀναζήτηση διεξόδου ἀπό τήν πολιτική κρίση, θά διακρίνει τήν ὁδό διαφυγῆς στήν ἀποκατάσταση κλίματος ὑφέσεως καί κατευνασμοῦ τῶν παθῶν μέ τήν παράλληλη συμβολή τῶν δύο μεγάλων κομμάτων. Ἡ πρωτοβουλία του νά ἀνατρέψει, ἀφοῦ στήριξε ἐπί δεκαπέντε μῆνες, τήν Κυβέρνηση τῶν «ἀποστατῶν», ἦταν ἀπότοκη τῆς διαπιστώσεως ὅτι ἡ παράταση τοῦ βίου της ἀπέβαινε ἐπιζήμια γιά τήν παράταξή του χωρίς καί νά ἀποδίδει ἔργο γόνιμο γιά τόν τόπο· εἶχε ὅμως, ταυτόχρονα, ὡς ἀφετηρία καί τήν προσέγγιση πού ἐπιχείρησε μέ τόν Γ. Παπανδρέου, προκειμένου νά διασφαλιστοῦν οἱ προϋποθέσεις γιά τήν προσφυγή σέ ἐκλογές κάτω ἀπό συνθῆκες πού νά ἐγγυῶνται τή γνήσια ἔκφραση τοῦ λαϊκοῦ φρονήματος. Σύντομα, ἐντούτοις, ἡ ὑποτροπή τοῦ κλίματος τῆς ὀξύτητας θά διαταράξει τή δύσβατη πορεία πρός τήν ἀποκατάσταση ἤπιου πολιτικοῦ κλίματος, ἐνῶ οἱ φῆμες, ἔστω ἀκαθόριστες καί ἀνεπιβεβαίωτες, γιά ἐπικείμενη ἐκτροπή ἀπό τή συνταγματική νομιμότητα σκίαζαν ἀπειλητικά τόν πολιτικό ὁρίζοντα. Ἡ πρωτοβουλία τοῦ Π. Κανελλόπουλου νά συγκροτήσει ἀμιγῆ Κυβέρνηση τῆς ΕΡΕ, μέ σκοπό νά ὁδηγήσει τή χώρα σέ ἀδιάβλητες ἐκλογές, δέν θά κατευνάσει τήν ἐπικίνδυνη ὀξύτητα πού ἔδινε τόν τόνο στό δημόσιο βίο τῆς χώρας· καί, τελικά, δέν θά σταθεῖ ἱκανή νά ἀποτρέψει τήν ἐκδήλωση τοῦ στρατιωτικοῦ πραξικοπήματος πού θά ὠθοῦσε τήν Ἑλλάδα στόν κρημνό τῆς δικτατορίας.

20 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 1966

Ὁ ἀρχηγός τῆς ΕΡΕ, ἀφοῦ ἀνεκοίνωσε στό γραμματέα τῆς Βουλῆς καί, στή συνέχεια, σέ ὁμάδα ἐπιτελῶν τοῦ κόμματος, τήν ἀπόφαση νά ἄρει τήν ἐμπιστοσύνη τοῦ κόμματός του πρός τήν Κυβέρνηση Στεφανοπούλου, ἐπισκέπτεται καί ἐνημερώνει σχετικά τό βασιλέα. Σέ μακρές δηλώσεις του, ὁ Π. Κανελλόπουλος ἀναφέρθηκε στούς λόγους πού τόν ὤθησαν νά ἀναλάβει τήν πρωτοβουλία αὐτή: Ἀπουσία ἀπό τό ἐνεργητικό τῆς Κυβερνήσεως — πέρα ἀπό τήν ἀρχική συμβολή της στήν ἐπικράτηση συνθηκῶν ἀσφάλειας στή χώρα καί τήν ἀντιμετώπιση (τό Δεκέμβριο 1965) τῆς νομισματικῆς ἀνωμαλίας — ἔργου ἱκανοῦ νά δικαιολογήσει τήν παράταση τοῦ βίου της· υἱοθέτηση πράξεων καί ἐνεργειῶν πού δέν ἐνέ-

κρινε ή ΕΡΕ· ἀνάγκη νά προαχθεῖ ή λύση τοῦ πολιτικοῦ προβλήματος μέ τήν προσφυγή σέ ἐκλογές· δημιουργία τῶν κατάλληλων γιά τό σκοπό αὐτό συνθηκῶν μέ τήν εὐθύνη Κυβερνήσεως «ἡ ὁποία θά ἔχη τήν ἀντίδρασιν τοῦ ὅσον τό δυνατόν μικροτέρου ἀριθμοῦ Ἑλλήνων».

Σύμφωνα μέ τίς εἰδικότερες ἐξηγήσεις τοῦ Π. Κανελλοπούλου πρός τούς ἐπιτελεῖς τοῦ κόμματος, ἡ ἀπόφασή του ἦταν συναρτημένη μέ τή διαπίστωση ὅτι ὁ βίος τῆς Κυβερνήσεως δέν ἦταν δυνατό νά παραταθεῖ πέρα ἀπό τόν Ἰανουάριο ἤ, τό πολύ, τό Φεβρουάριο, ὁπότε καί θά αὐτοδιαλυόταν ἤ θά παυόταν, κάτω ἀπό τήν πίεση τῆς κοινῆς γνώμης, ἀπό τήν ἴδια τήν ΕΡΕ. Ἀφοῦ ἐπισήμαινε τό πρῶτο ἐπιχείρημα, ὁ Π. Παπαληγούρας συνόψιζε —σέ ἐπιστολή πρός τόν Κ. Καραμανλῆ — τίς ἀπόψεις τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ κόμματος:

«Μᾶς εἶπε ἀκόμη, εἰς τούς συγκεντρωθέντας ἐπιτελεῖς, ὅτι καί λόγοι διάφοροι ἄλλοι (ἠθικῆς ἀκόμη τάξεως, διότι ἐπέκειτο ἡ ὑπό τῆς Κυβερνήσεως ἀνάληψις βαρείας τινός οἰκονομικῆς ὑποχρεώσεως — δέν γνωρίζω ποίας —) τόν ἐξηνάγκασαν εἰς ταχεῖαν καί ἄνευ προσυνεννοήσεως ἐνέργειαν. Πρό πάντων, ὅμως, δικαιολογεῖ τήν ἀπόφασίν του, ἐπικαλούμενος τό ἐπιχείρημα ὅτι, ἐάν δέν προφθαίναμε νά ρίξωμε τήν Κυβέρνησιν, θά ἐπέφταμε ἀπό ψυχολογικῆς καί πολιτικῆς ἀπόψεως μαζί της μέσα σέ λίγες ἑβδομάδες, ἤ τό πολύ μέσα σέ δύο μῆνες. Τό ἐπιχείρημα εἶναι βάσιμον, δέν ἐπαρκεῖ ὅμως γιά τήν ἐξήγηση τῆς ἐπιλογῆς τοῦ χρόνου τῆς δημιουργίας τῆς κρίσεως. Στό κόμμα, ἡ σύγχυσις εἶναι, τήν ὥρα αὐτή, ἀπερίγραπτη. Φῆμες ἀπίθανες κυκλοφοροῦν. Κανείς δέν μπορεῖ ν' ἀντιληφθῆ πλήρως τί καί πῶς συνέβη»[187].

Στά ἴδια γεγονότα ἀναφέρεται, σέ ἐπιστολή του πρός τόν Κ. Καραμανλῆ, καί ὁ Κ. Τσάτσος:

«Θά σοῦ τηλεφώνησε ἤδη ὁ Ἀχιλλεύς τά διατρέξαντα χθές στή συνέλευση τοῦ κόμματος. Ὁ Παναγιώτης ἐμφανίσθηκε μέ ὕφος ὑπεροπτικόν καί ἐξήγησε τούς λόγους πού τόν ὤθησαν νά ρίξη τήν Κυβέρνηση Στεφανοπούλου καί νά δεχθῆ τήν νέα. Καί σέ αὐτό τό σημεῖο εἶχε ἰσχυρά ἐπιχειρήματα. Ἡ Κυβέρνηση Στεφανοπούλου θά ἔπεφτε ὁπωσδήποτε μετά τίς ἑορτές ἀπό φυλλορρόημα δικῶν μας βουλευτῶν πού δέν ἀντέχανε στόν τοπικό κομματισμό τῶν ὑπουργῶν τοῦ Στεφανοπούλου. Παρά νά πέση ἔτσι, καλλίτερα νά τήν ρίξωμε ἐμεῖς. Δώσαμε ἱκανοποίηση στή μερίδα τῆς κοινῆς μας γνώμης πού ἤθελε αὐτήν τήν πτώση ἀδιαφορώντας γιά τίς συνέπειες.

Ἀπό ἐκεῖ καί πέρα ἀρχίζουν οἱ ἐπίμαχοι χειρισμοί. Πολιτική Κυβέρνησις δέν φαίνεται νά μποροῦσε νά σταθῆ. Τό παλάτι προφανῶς ἤθελε μή πολιτικόν πρόσωπον κοινῆς ἐμπιστοσύνης. Ἤθελε κάπως νά ἀνασυνδέση τίς σχέσεις του μέ τόν Γ. Παπανδρέου. Καί ἐρωτᾶται ποῖος λόγος ὑπῆρχε νά βοηθήσωμε ἐμεῖς αὐτή τήν ἐπανασύνδεση. Μήπως ὑπῆρχαν ἐνδείξεις ὅτι θά γίνονταν, κατά χειρότερο τρόπο, καί χωρίς ἐμᾶς; Ἴσως. Ἐδῶ μπαίνομε σέ ἕνα δαίδαλο παρασκηνιακῶν συνεννοήσεων, ἴσως καί συμφωνιῶν»[188].

Πράγματι, παράλληλα μέ τή γνωστοποίηση τῶν γεγονότων, πληροφορίες καί ψίθυροι ἔτειναν νά ἐμφανίσουν τήν πρωτοβουλία τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς ΕΡΕ ὡς ἀπόρροια διμεροῦς συνεννοήσεως μέ τόν Γ. Παπανδρέου: τήν Κυβέρνηση Στεφανοπούλου θά διαδεχόταν μεταβατική Κυβέρνηση ἀπό ἐξωκοινοβουλευτικές προσωπικότητες, ὀλιγόμηνης διάρκειας καί ἐπιφορτισμένη μέ τήν προετοιμασία καί τή διενέργεια γενικῶν ἐκλογῶν. Μετά τήν πάροδο λίγων μόλις ἡμερῶν, διατυπωνόταν σαφέστερα, ἀπό τίς στῆλες τοῦ τύπου, ἡ ἄποψη ὅτι ἡ Κυβέρνηση ἀνατράπηκε ὕστερα ἀπό μυστική συμφωνία Παπανδρέου - Κανελλοπούλου. Τήν 1η Ἰανουαρίου 1967, ἡ ἐφημερίδα «Ἐλευθερία» ἀποκάλυπτε — σύμφωνα μέ τή διατύπωσή της — «τό Μνημόνιον τῆς Συνωμοσίας», ἤτοι τό κείμενο στενογραφημένων σημειώσεων ἀπό τή μυστική συζήτηση μεταξύ τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς ΕΡΕ, τοῦ ἐπικεφαλῆς τοῦ πολιτικοῦ γραφείου τοῦ βασιλέως, Δ. Μπίτσιου, καί τῆς ἐκδότριας τῆς «Καθημερινῆς», Ἐ. Βλάχου. Τό ἀντικείμενο τῆς συζητήσεως ἀναφερόταν σέ τριμερῆ συμφωνία μεταξύ Παπανδρέου, Κανελλοπούλου καί Στέμματος γιά τήν ἀνατροπή τῆς Κυβερνήσεως Στεφανοπούλου, τό διορισμό μεταβατικῆς Κυβερνήσεως, τήν ἐξαγγελία ἐκλογῶν μετά ἀπό ἕξι μῆνες, τή συμφιλίωση τοῦ Γ. Παπανδρέου μέ τήν Αὐλή καί τόν προκαθορισμό τῶν πολιτικῶν ἐξελίξεων μετά τίς ἐκλογές. Οἱ ἐπιδιώξεις αὐτές ἐναρμονίζονταν — σύμφωνα μέ τό δημοσίευμα — καί μέ τήν ἐπιδίωξη νά ματαιωθεῖ ἡ ἐπάνοδος τοῦ Κ. Καραμανλῆ.

Ὁ ἀρχηγός τῆς ΕΡΕ, ὅπως καί ἡ Ἐ. Βλάχου, ἀντέδρασε ἀποφασιστικά καί κατέθεσε στόν εἰσαγγελέα μήνυση ἐναντίον τῶν ὑπευθύνων τῆς «Ἐλευθερίας» γιά συκοφαντική δυσφήμηση καί πλαστογραφία. Στίς ἀπόρρητες, εἰδικότερα, ἐπαφές του — ἄμεσες ἤ ἔμμεσες — μέ τόν Κ. Καραμανλῆ, ἔδωσε τή διαβεβαίωση ὅτι ἡ πρωτοβουλία του δέν συνεχόταν μέ ὁποιοδήποτε συμβιβασμό ἤ συνδιαλλαγή μέ τόν Γ. Παπανδρέου[189].

[Τελικά, ἡ ἐκδίκαση τῆς μηνύσεως ἄρχισε στό Μικτό Κακουργιοδικεῖο, στίς 17 Ἀπριλίου, ἀλλά, προτοῦ ὁλοκληρωθεῖ ἡ ἀκροαματική διαδικασία, ἐκδηλώθηκε τό πραξικόπημα τῆς 21ης Ἀπριλίου.

Ἀντίθετα, σέ μεταγενέστερη μαρτυρία του, ὁ Π. Κανελλόπουλος ἀποκαλύπτει ὅτι, πράγματι, εἶχε ὑπάρξει τριμερής συνεννόηση μεταξύ τοῦ ἰδίου, τοῦ Γ. Παπανδρέου καί τοῦ βασιλέως, ἀλλ' ὄχι μέ τόν τρόπο πού ἐμφανίστηκε ἀπό τήν «Ἐλευθερία». Συγκεκριμένα, στίς 30 Νοεμβρίου, ὁ Κωνσταντῖνος τοῦ ἀνεκοίνωσε ὅτι, ἀνταποκρινόμενος θετικά σέ σχετική πρωτοβουλία τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς ΕΚ, εἶχε ἀποβλέψει, προκειμένου νά ἐξομαλυνθεῖ ἡ πολιτική κατάσταση, σέ μιά τριμερή συμφωνία —μέ τήν αὐτονόητη συμμετοχή, ὡς τρίτου μέλους, τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς

Ὁ Π. Κανελλόπουλος στήριξε μεταβατική Κυβέρνηση ὑπό τόν Ι. Παρασκευόπουλο.

ΕΡΕ. Στή διάρκεια δύο μυστικῶν συναντήσεων τῶν ἀρχηγῶν τῶν δύο κομμάτων, μόνων στήν πρώτη, μέ τή συμμετοχή καί τοῦ βασιλέως, καθώς καί τοῦ πολιτικοῦ του συμβούλου, Δ. Μπίτσιου, στή δεύτερη, συμφωνήθηκε ἡ ἀπομάκρυνση τῆς Κυβερνήσεως Στεφανόπουλου καί ἡ συγκρότηση νέας, ὑπηρεσιακοῦ χαρακτήρα, ἡ ὁποία, ἀφοῦ ἐξασφάλιζε τήν ψῆφο ἐμπιστοσύνης τῆς Βουλῆς καί ἐπανέφερε, μέ τήν ἔγκριση τοῦ σώματος, τό σύστημα τῆς ἁπλῆς ἀναλογικῆς, θά διενεργοῦσε ἐκλογές πρίν ἀπό τό τέλος Μαΐου 1967. Ἡ συμφωνία διατυπώθηκε σέ «μνημόνιο», τό ὁποῖο καί ὑπέγραψαν ὁ Γ. Παπανδρέου καί ὁ Π. Κανελλόπουλος. Στό κείμενο τοῦ «μνημονίου» ἀναφέρονταν οἱ ὅροι τῆς συμφωνίας καί οἱ δεσμεύσεις τῶν δύο πλευρῶν, μέ στόχο τήν ἀποκατάσταση ἠπίου κλίματος, οἱ ὁποῖες ὅμως, σύμφωνα μέ τήν ἐπιθυμία κυρίως τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς ΕΚ, θά ὄφειλαν νά παραμείνουν μυστικές[190].]

Ἀνεξάρτητα ἀπό τό θόρυβο γύρω ἀπό τήν ὕπαρξη ἤ ὄχι «μνημονίου», ἡ πρωτοβουλία γιά τήν ἀνατροπή τῆς Κυβερνήσεως Στεφανοπούλου ἦταν ἄμεσα συναρτημένη μέ τήν ἐπιδίωξη τῆς δημιουργίας κλίματος ὑφέσεως καί κατευνασμοῦ, ἐνόψει τῆς προσφυγῆς σέ γενικές ἐκλογές, μέ τή συμβολή τῶν δύο μεγάλων κομμάτων, τῆς ΕΡΕ καί τῆς ΕΚ. Ἀποκαλυπτική εἶναι, στό σημεῖο αὐτό, ἡ ἀφήγηση τῶν γεγονότων ἀπό τόν Δ. Μπίτσιο, στή συνάντησή του μέ τόν Κ. Καραμανλῆ, στίς 10 Μαρτίου 1967:

«Κατά Νοέμβριον τοῦ 1966 ὁ κ. Παπανδρέου ἐπεδίωξεν ἐπαφήν μέ τό Στέμμα, εἰς τό ὁποῖον διεμήνυσεν ὅτι ἐπιθυμεῖ νά συμβάλη εἰς τόν τερματισμόν τῆς ὑφισταμένης ὀξύτητος καί τήν ὁμαλήν ἐξέλιξιν τῆς πολιτικῆς ζωῆς τῆς χώρας. Πρός τοῦτο ἐπρότεινεν ὅπως λησμονηθῆ ἑκατέρωθεν τό παρελθόν καί ἀνοίξη ὁ δρόμος καί ἡ διαδικασία πρός ἐκλογάς. Τά ἀνάκτορα ἐδέχθησαν μέ δυσπιστίαν τήν ἀνωτέρω πρότασιν τοῦ Παπανδρέου, ὁπότε οὗτος ἐπανελθών ἐδήλωσεν εἰς τόν κ. Μπίτσιον ὅτι εἶναι εἰλικρινής εἰς τάς προθέσεις του, ὅτι θά ἐγκαινιάση πολιτικήν μετριοπαθείας, ὅτι θά διαγράψη τοῦ κόμματός του οἱανδήποτε ἔμμεσον ἤ ἄμεσον συνεργασίαν μέ τήν ΕΔΑ μετεκλογικῶς καί ὅτι εἰς τήν περίπτωσιν πού δέν θά ἔχη αὐτοδύναμον πλειοψηφίαν θά ἐπιδιώξη συνεργασίαν μέ τήν ΕΡΕ. Τάς ἀνωτέρω μάλιστα διαβεβαιώσεις τάς περιέλαβον εἰς σημείωμα τό ὁποῖον καί ὑπέγραψε. Ὁ βασιλεύς καί διότι ἐπεθύμει τήν ἀποκατάστασιν σχετικῆς ὁμαλότητος καί διότι ἀπέτυχον οἱ ἀποστάται νά ἐξουδετερώσουν πολιτικῶς τόν Παπανδρέου, προῆλθεν εἰς τήν ἀπόφασιν νά δοκιμάση τήν πολιτικήν τοῦ κατευνασμοῦ. Καί ἀφοῦ εὗρεν ἐπ' αὐτοῦ σύμφωνον καί τόν κ. Κανελλόπουλον, προέβη εἰς τήν κυβερνητικήν μεταβολήν τῆς 20ῆς Δεκεμβρίου»[191].

Ἡ ἀπόφαση ὅμως τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς ΕΡΕ νά ἄρει τήν ἐμπιστοσύνη πρός τήν Κυβέρνηση δέν ὀφειλόταν σέ μόνη τήν υἱοθέτηση τῆς τακτικῆς τοῦ κατευνασμοῦ· ἀπέρρεε ἀκόμη ἀπό τή — γενικότερη στούς κόλπους τοῦ κόμματος — διαπίστωση ὅτι ἡ παράταση τοῦ βίου τῆς Κυβερνήσεως ἦταν ὄχι μόνο ἀδύνατη, ἐξαιτίας τόσο τῶν ἐγγενῶν ἐνδοκυβερνητικῶν δυσχερειῶν ὅσο καί τῶν πιέσεων τῆς κοινῆς γνώμης, ἀλλά καί πολιτικά ἀσύμφορη. Σέ ἐπιστολή του πρός τόν Κ. Καραμανλῆ, στίς 20 Σεπτεμβρίου, ὁ Π. Κανελλόπουλος εἶχε περιγράψει τή θέση τῆς Κυβερνήσεως τῶν «ἀποστατῶν» καί τή στάση τῆς ΕΡΕ ἀπέναντί της[192]. Μέ τίς βασικές διαπιστώσεις καί αἰτιάσεις τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς ΕΡΕ σέ βάρος τῆς Κυβερνήσεως Στεφανοπούλου συμφωνοῦσαν, κατά βάση, καί τά κορυφαῖα στελέχη τοῦ κόμματος. Οἱ τυχόν διαφωνίες τους πρός τή γραμμή τοῦ Π. Κανελλοπούλου θά ἦταν δυνατό νά ἐντοπιστοῦν στή μεθόδευση ἤ καί στόν καθορισμό τῆς χρονικῆς στιγμῆς γιά τήν ἀνατροπή τῆς Κυβερνήσεως, σέ συσχετισμό πάντοτε πρός τήν προετοιμασία τῆς διάδοχης καταστάσεως πού θά προέκυπτε ἀπό μία ἀνάλογη πρωτοβουλία[193].

Ἐνδεικτικές γιά τό βαθύτερο χαρακτήρα τῆς κυβερνητικῆς κρίσεως εἶναι καί οἱ ἀποκαλύψεις τοῦ Δ. Μπίτσιου πρός τόν Κ. Καραμανλῆ, ἤδη ἀπό τόν Αὔγουστο τοῦ 1966:

«Ἀφοῦ μοῦ περιέγραψεν ὡς ἀθλίαν τήν ἐν Ἑλλάδι κατάστασιν, προσέθεσεν ὅτι ὁ βασιλεύς εἶναι ἀπογοητευμένος ἀπό τήν Κυβέρνησιν Στεφανοπούλου ἡ ὁποία διέψευσε τάς προσδοκίας του καί ὅτι ἀναμένει ἐντός τοῦ φθινοπώρου κυβερνητικήν κρίσιν. Τήν κρίσιν τήν θεωρεῖ τοσούτω μᾶλλον ἐπικειμένην, καθόσον ὁ κ. Κανελλόπουλος, κατά τήν τελευταίαν συνάντησίν των, σαφῶς τοῦ ἐδήλωσεν ὅτι θά ἀποσύρη προσεχῶς τήν ἐμπιστοσύνην του ἀπό τήν Κυβέρνησιν, τήν παράτασιν τοῦ βίου τῆς ὁποίας θεωρεῖ ἐπιβλαβῆ διά τήν χώραν, καί ὅτι θά ζητήση ἐν συνεχείᾳ ἀπό τόν βασιλέα ἐντολήν μετά διαλύσεως. Μοῦ προσέθεσεν δέ ὅτι ὁ βασιλεύς, μολονότι ἀπογοητευμένος ἀπό τήν Κυβέρνησιν Στεφανοπούλου, ἐφοβεῖτο τήν προτεινομένην ἀπό τόν Κανελλόπουλον λύσιν διότι αὕτη θά ὡδήγει εἰς ἀμέσους ἐκλογάς, ἐφόσον ἦτο βέβαιον ἐκ τῶν προτέρων ὅτι ἡ Κυβέρνησίς του δέν θά ἐτύγχανε τῆς ἐμπιστοσύνης τῆς Βουλῆς. Τό συμπέρασμά του ἦτο ὅτι ὁ βασιλεύς, ἀπογοητευθείς ἀπό τήν παροῦσαν Κυβέρνησιν, μή ἔχων ἐμπιστοσύνην εἰς τόν Κανελλόπουλον καί μή ἐπιθυμῶν ὑπό οἱανδήποτε μορφήν ἐκτροπήν ἐκ τοῦ πολιτεύματος, εὑρίσκεται εἰς ἀδιέξοδον καί θά ἐπεθύμει νά ἔχη τάς γνώμας μου ἐπ' αὐτοῦ».

Οἱ ἀπόψεις τοῦ Κ. Καραμανλῆ, ὅπως εἶχαν διατυπωθεῖ [σκόπιμη ἡ ἐπανάληψη αὐτολεξεί] στόν ἐκπρόσωπο τοῦ βασιλέως, ἦταν οἱ ἀκόλουθες:

«Τοῦ ἐδήλωσα ὅτι θεωρῶ καί ἐγώ πολύ κρίσιμον τήν κατάστασιν ἐν Ἑλλάδι καί ὅτι τό παρόν ἀδιέξοδον ὀφείλεται εἰς τά σφάλματα καί τάς παραλείψεις πού ἔγιναν κατά τήν κρίσιν τοῦ Ἰουλίου τοῦ '65 καί

μετ' αὐτήν. Σφάλματα τά ὁποῖα ἐδημιούργησαν ὀξύτατον πολιτικόν θέμα καί τά ὁποῖα κατέστησαν διά τόν λόγον αὐτόν τόν κ. Παπανδρέου περισσότερον ἐπικίνδυνον ἀπ' ὅ,τι ἦτο, ὅταν εὑρίσκετο εἰς τήν ἐξουσίαν. Καί ἀφοῦ τοῦ ἀνέφερα τά συγκεκριμένα σφάλματα, προσέθεσα: 'Ομαλή δημοκρατική λύσις εἶναι αἱ ἐκλογαί. Αἱ ἐκλογαί ὅμως ἀποκρούονται καί ἀπό τό Στέμμα καί ἀπό τήν 'Εθνικήν Παράταξιν, μέ τό ἐπιχείρημα ὅτι, ἄν ὁ Παπανδρέου καί ἡ ΕΔΑ ἐπιτύχουν πλειοψηφίαν κατ' αὐτάς, τήν ἐπομένην τῆς ἐκλογῆς θά ἀνατρέψουν τά πάντα. 'Εάν ὁ φόβος αὐτός εἶναι βάσιμος, τότε θά πρέπει ἡ παροῦσα Κυβέρνησις, παρατείνουσα τόν βίον της, νά δημιουργήση τάς προϋποθέσεις ἀκινδύνων ἐκλογῶν. Δηλαδή, νά λάβη ὅλα τά μέτρα ἐκεῖνα, τά ὁποῖα ἐπί τόσον καιρόν δέν ἔλαβε, μολονότι εἰς αὐτά συνίστατο ἡ ἀποστολή της. 'Εάν τοῦτο ἀπεδεικνύετο ἀναπόφευκτον, θά ἠμποροῦσε νά ἐξετασθῆ ἡ πρότασις Κανελλοπούλου ὑπό τήν ἐξῆς ἔννοιαν: 1ον. 'Εάν δύναται ἡ Κυβέρνησίς του νά ἐξασφαλίση τήν πλειοψηφίαν τῆς Βουλῆς καί 2ον. ἐάν, ἐν περιπτώσει καταψηφίσεώς της, ἀπέφευγε νά κάνη χρῆσιν τοῦ δικαιώματος τῆς διαλύσεως, ἐπιτρέπουσα εἰς τόν βασιλέα περαιτέρω χειρισμούς, ἐφ' ὅσον ὁ βασιλεύς ἀποκλείει ἀμέσους ἐκλογάς. Πρός τοῦτο θά ἔπρεπε, κατά τήν γνώμην μου, ὁ βασιλεύς νά καλέση ἀπό κοινοῦ τόν Στεφανόπουλον καί τόν Κανελλόπουλον, καί ἀφοῦ κάνουν μίαν ρεαλιστικήν ἐκτίμησιν τῆς παρούσης καταστάσεως, νά προσδιορίσουν, ἔστω καί τήν τελευταίαν στιγμήν, τόν σκοπόν τους καί τήν διαδικασίαν μέ τήν ὁποίαν θά φθάσουν εἰς αὐτόν. Τοῦ ἐτόνισα δέ ἐν τέλει ὅτι, χωρίς νά θεωρῶ λυσιτελεῖς τάς ὑποδεικνυομένας λύσεις, τάς θεωρῶ τάς μόνας δυνατάς, δεδομένου ὅτι, ἄν ὑπῆρχε λύσις ἀσφαλής καί ἀκίνδυνος, δέν θά ὁμιλούσαμε περί ἀδιεξόδου»[194].

Στή δυνατότητα, εἰδικότερα, ἀνταποκρίσεως τῆς Κυβερνήσεως στήν ἀποστολή της, καθώς καί στίς εὔλογες ἀπαιτήσεις τῆς ΕΡΕ, ἀναφερόταν ὁ Κ. Καραμανλῆς λίγο πρίν ἀπό τήν πτώση της, σέ ἰδιωτική ἐπιστολή του:

«Φοβοῦμαι ὅτι ἡ παροῦσα Κυβέρνησις, μέ τό νά μήν ἔχει ἀντιληφθῆ τήν ἀποστολήν της, κατέστησεν ὀξύτερον τό ἀδιέξοδον. 'Αντί νά διαλύση τήν ΕΚ, διαλύει καί μάλιστα ἐνσυνειδήτως τόν τόπον. Θά ἐπαναλάβω ἐκεῖνο τό ὁποῖον σοῦ ἔγραψα πρό πολλῶν μηνῶν. Ὅτι δηλαδή ἡ παράτασις τοῦ βίου της θά εἶχεν ἔννοιαν ἐάν ἐπρόκειτο, ἔστω καί τήν τελευταίαν στιγμήν, ν' ἀνταποκριθῆ εἰς τήν ἀποστολήν της. Αὐτό ἠμπορεῖ νά ἐκτιμηθῆ μόνον ἀπό σᾶς ἐπί τόπου. Προσωπικῶς, φοβοῦμαι ὅτι εἶναι ἀργά. 'Αγανακτῶ, ὅταν σκέπτομαι ὅτι ἐφθάσαμεν στό σημερινό δρᾶμα, διότι ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι ἐκλήθησαν νά ἀξιοποιήσουν τήν πρωτοβουλίαν τοῦ βασιλέως ἀπεδείχθησαν καί δειλοί καί ἠλίθιοι. Καί ἀγανακτῶ περισσότερον, ὅταν τούς βλέπω, ὄχι μόνον νά μήν ἔχουν συνείδησιν τῶν εὐθυνῶν των, ἀλλά νά φέρωνται κατά τρόπον ἀναιδῆ καί νά ὑβρίζουν»[195].

Σέ ἄλλη, προγενέστερη, ἐπιστολή πρός τόν Κ. Τσάτσο, ὁ Κ. Καραμανλῆς εἶχε ἀκόμη παρατηρήσει:

«Προσπαθῶ νά διατυπώσω τάς παρατηρήσεις μου ἐπί τῆς ὑφισταμένης ἐν 'Ελλάδι καταστάσεως. Μοῦ εἶναι ἀδύνατον, διότι τίποτε ἀπό ὅσα γίνονται εἰς τόν τόπον μας δέν ἐξηγεῖται λογικῶς. Οἱ ἀποστάται ἐγκατέλειψαν τόν Παπανδρέου, διότι διεπίστωσαν ὅτι εἶναι ἐθνικῶς ἐπικίνδυνος. 'Αποστολή των ἦτο νά τόν καταστήσουν ἐθνικῶς ἀκίνδυνον. 'Αντί τούτου, τόν κατέστησαν περισσότερον ἐπικίνδυνον. Οἱ ἀποστάται συνέπραξαν εἰς τήν κατασυκοφάντησίν μας καί ἐστηρίχθησαν εἰς τήν ΕΡΕ, χωρίς νά αἰσθανθοῦν τήν ἀνάγκην νά τακτοποιηθοῦν ἠθικῶς ἀπέναντί της. 'Η δέ ΕΡΕ τούς ἐστήριξε χωρίς νά τούς ὑποδείξη τό στοιχειῶδες αὐτό καθῆκον τους. 'Ο Παπανδρέου ὑπῆρξε μία θεομηνία διά τόν τόπον. Καί θά ἀνέμενε κανείς ὅτι ἡ ἀπομάκρυνσίς του θά ἦτο ἀφετηρία περισυλλογῆς. Συνέβη τό ἀντίθετον. Τήν διάλυσιν πού ἤρχισεν ὁ Παπανδρέου, τήν ὡλοκλήρωσαν οἱ διάδοχοί του. Διότι ἐάν ὅσα ἔκαμεν ἐκεῖνος ἠμποροῦσαν νά διορθωθοῦν, αὐτά πού κάμουν οἱ ἀποστάται εἶναι ἀνεπανόρθωτα»[196].

Σέ σχέση, τέλος, μέ τήν πρωτοβουλία γιά τήν ἀνατροπή τῆς Κυβερνήσεως Στεφανοπούλου, ὁ Κ. Καραμανλῆς διαβίβαζε στό βασιλέα, μέσω τοῦ Δ. Μπίτσιου, τίς ἀκόλουθες ἀπόψεις:

«1. 'Ο πρόεδρος ἔχει πάντα τήν ἄποψιν ὅτι ἐφθάσαμεν εἰς τό παρόν ἀδιέξοδον συνεπεία τῆς ἀνικανότητος καί ἀπροθυμίας τῶν ἀποστατῶν νά ἀξιοποιήσουν ὑπέρ τῆς χώρας τήν βασιλικήν πρωτοβουλίαν. Καί τοῦτο δέν ἦτο δύσκολον, ἐάν διέθετον στοιχειώδη ρεαλισμόν καί θάρρος.

2. 'Εφ' ὅσον ἡ Κυβέρνησις Στεφανοπούλου δέν κατενόησε μετά 15μηνον τήν ἀποστολήν της, ἐφ' ὅσον, ἀντί νά διαλύση τήν ΕΚ, διέλυσε τό Κράτος, ἔπρεπε ἀσφαλῶς νά ἀπομακρυνθῆ.

3. 'Εφ' ὅσον, διά τούς ἀνωτέρω λόγους, δέν κατέστη δυνατή ἡ πολιτική ἐκμηδένισις τοῦ Παπανδρέου, ἦτο ἀναπόφευκτος ἡ πολιτική κατευνασμοῦ, ἔστω καί μέ ἐπιφυλάξεις. 'Η πολιτική ὅμως αὐτή θά ἠδύνατο νά θεωρηθῆ ἀκίνδυνος διά τόν τόπον, ἐφ' ὅσον θά ὑπάρξουν ἐγγυήσεις διά τήν μετεκλογικήν νομιμοφροσύνην τοῦ Παπανδρέου. Καί ὅταν λέγω ἐγγυήσεις, ἐννοῶ, πέραν τῆς ἠθικῆς δεσμεύσεως τοῦ ἰδίου, τήν δυνατότητα ἐξαναγκασμοῦ, ἐάν παραβιάση τάς ὑποσχέσεις του.

4. 'Εάν ἡ κατάστασις ἐξελιχθῆ ὁμαλῶς πρός ἐκλογάς καί ἔλθη παρ' ἐλπίδα πρῶτον κόμμα ὁ Πα-

πανδρέου, ὁ βασιλεύς δέν θά πρέπει νά τοῦ δώση ἐντολήν σχηματισμοῦ Κυβερνήσεως, ὅπως συνέβη κατά τό 1963, ἀλλά ἐντολήν διερευνήσεως διά τήν δημιουργίαν ὑγιοῦς καί βιωσίμου κυβερνητικοῦ σχήματος, ἐπιφυλασσόμενος νά ἀποφασίση διά τά περαιτέρω, ἀναλόγως τοῦ ἀποτελέσματος.

5. Ὁ κ. πρόεδρος διατυπώνει τάς ἀνωτέρω ἀπόψεις, μολονότι γνωρίζει ὅτι ἡ πολιτική δέν γίνεται διά συμβουλῶν καί λυπεῖται εἰλικρινῶς διότι, διά τούς γνωστούς ἤδη λόγους, δέν δύναται νά βοηθήση ἐμπράκτως»[197].

Ἄν, μέσα ἀπό τις συμβουλές καί τίς παραινέσεις τοῦ Κ. Καραμανλῆ, ἐπιζητηθεῖ ἡ προσφορότερη μέθοδος πού εἰσηγούνταν γιά τήν προσέγγιση τῶν κρίσιμων προβλημάτων πού εἶχαν συσσωρευτεῖ, ἡ τελευταία αὐτή θά ἦταν δυνατό νά ἐντοπιστεῖ σέ μιά ἀποστροφή ἐπιστολῆς του πρός τόν Π. Πιπινέλη:

«Ἐκεῖ πού ἔφθασαν τά πράγματα, θά συνεβούλευα καί πάλιν ἐκεῖνο τό ὁποῖον εὐθύς ἐξ ἀρχῆς συνεβούλευσα: οἱ διαχειριζόμενοι τό πολιτικόν πρόβλημα τῆς χώρας νά συνέλθουν ἀθορύβως καί ἀφοῦ ἐκτιμήσουν μέ ρεαλισμό τήν παροῦσαν κατάστασιν, νά προσδιορίσουν καί τόν σκοπό τους καί τά μέσα μέ τά ὁποῖα θά τόν φθάσουν. Νά ἐπιλεγῆ δηλαδή ἡ ὀλιγώτερον ἐπικίνδυνος ἀπό τάς δυνατάς λύσεις καί νά συντονισθοῦν ὅλων αἱ ἐνέργειαι πρός τήν κατεύθυνσιν αὐτήν.

Καί ἡ δυσκολωτέρα λύσις γίνεται ἐφικτή, ὅταν τήν καταστήσης σκοπό σου καί τήν παρασκευάσης»[198].

22 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 1966

Ὁρκίζεται μεταβατική Κυβέρνηση μέ πρόεδρο τόν Ἰ. Παρασκευόπουλο. Ἡ ἀπόφαση γιά τήν ἀνάθεση τῆς ἐντολῆς στό διοικητή τῆς Ἐθνικῆς Τράπεζας καί πρώην ὑπηρεσιακό πρωθυπουργό ἀνακοινώθηκε μετά ἀπό διαδοχικές συναντήσεις τοῦ βασιλέως μέ τούς πολιτικούς ἀρχηγούς. Ὁ νέος πρωθυπουργός ἐντόπισε τήν ἀποστολή τῆς Κυβερνήσεως στήν ἀντιμετώπιση τῶν σοβαρῶν ἐθνικῶν προβλημάτων καί τήν προετοιμασία γιά τήν διενέργεια τῶν ἐκλογῶν. Ἡ Κυβέρνηση ἐξασφάλισε τήν ψῆφο ἐμπιστοσύνης τῆς Βουλῆς, στίς 13 Ἰανουαρίου 1967: ψήφισαν ὑπέρ 215 (ΕΚ καί ΕΡΕ), ἐναντίον 61 (ΦΙΔΗΚ, ΕΔΑ καί Προοδευτικοί), ἐνῶ ἀπουσίαζαν 24 βουλευτές.

Ἡ ἀπόφαση τοῦ βασιλέως νά ἀναθέσει στόν Ἰ. Παρασκευόπουλο τό σχηματισμό τῆς μεταβατικῆς Κυβερνήσεως συνδυαζόταν μέ τήν ἐπιδίωξη νά ἐπικρατήσει κλῖμα κατευνασμοῦ καί ὑφέσεως, προκειμένου νά προετοιμαστεῖ τό ἔδαφος γιά ἐκλογές μέσα σ' ἕνα περίπου ἑξάμηνο. Ἤδη, ἐνόψει τῆς ἐπικείμενης πτώσεως τῆς Κυβερνήσεως Στεφανοπούλου, εἶχαν προβληθεῖ ἤ καί κυοφορηθεῖ διάφορες ἐναλλακτικές λύσεις, μέ ἀντικείμενο τό διάδοχο κυβερνητικό σχῆμα. Λίγο προτοῦ ἐκδηλωθεῖ ἡ κυβερνητική κρίση, εἶχε ἀρχίσει εὐρύτερη συζήτηση γύρω ἀπό τό ἐνδεχόμενο συγκροτήσεως νέου κυβερνητικοῦ σχήματος, ὑπό τόν Σ. Στεφανόπουλο, μέ ἀντιπροέδρους τούς Π. Πιπινέλη καί Σ. Μαρκεζίνη, ἤ καί μέ πρωθυπουργό ἕναν ἀπό τούς δύο τελευταίους, προορισμένον νά ἀναλάβει δραστικές πρωτοβουλίες καί νά ἀσκήσει δυναμική πολιτική ἀπέναντι στόν Γ. Παπανδρέου[199]. Ἡ τελική λύση, εὐνοϊκά ἀποδεκτή καί ἀπό τήν ΕΚ, προκάλεσε ζωηρές ἐπιφυλάξεις στούς κόλπους τῆς ΕΡΕ, μέ κύριο φορέα τῆς ἀντιθέσεως τόν Π. Πιπινέλη. Ὅπως θά ἀποκαλύψει ὁ ἴδιος στόν Κ. Καραμανλῆ, οἱ ἐνδοκομματικές αὐτές ἀντιδράσεις ἐκδηλώθηκαν στή σύσκεψη τῆς κοινοβουλευτικῆς ὁμάδας, ἀλλά καί ἀποτέλεσαν τό ἀντικείμενο ἀνησυχίας γιά τόν ρυθμιστή τοῦ πολιτεύματος:

«Ἡ Α.Μ. εἶχε τήν καλοσύνην νά μοῦ στείλη τόν στρατηγόν Παπαγεωργόπουλον μέ τήν παράκλησιν νά τόν συμβουλεύσω περί τοῦ πρακτέου. Ὑπηγόρευσα εἰς αὐτόν βραχύ σημείωμα ἐξηγῶν ὅτι ἡ προταθεῖσα λύσις τῆς μεταβατικῆς εἶναι κατ' οὐσίαν λύσις ἐκλογῶν, καθιεροῦσα τήν δικαίωσιν τοῦ νέου ἀνενδότου, καί ὅτι ἔπρεπε νά δοκιμάση ὅλας τάς δυνατάς πολιτικάς λύσεις καί πρό παντός τήν συγκρότησιν μιᾶς Κυβερνήσεως εὐρυτέρου συνασπισμοῦ, συντεθειμένην ἀπό ἀριστίνδην ἐκλεγόμενα μέλη διαφόρων κομμάτων, ἄνευ ἐπισήμου τούτων συμμετοχῆς. Ἡ Κυβέρνησις αὕτη θά ἐνεφανίζετο εἰς τήν Βουλήν καί, ἐάν δέν ἐτύγχανεν ἐμπιστοσύνης της, θά εἶχε τήν δυνατότητα νά προσφύγη εἰς ἐκλογάς. Θά εἴχομεν οὕτω τοὐλάχιστον τό πλεονέκτημα ὅτι ὁ τόπος δέν θά ἔμενεν εἰς τήν διάκρισιν ἀνευθύνων ἐπί μῆνας καί ὅτι, ἄν καθίσταντο ἀναπότρεπτοι αἱ ἐκλογαί, θά ἐγίνοντο πρίν ἤ σύν τῷ χρόνῳ ἐπανέλθῃ πλησίστιος ὁ παπανδρεϊσμός. Ἡ Α. Μ. εἶχε τήν καλοσύνην νά μοῦ τηλεφωνήση, διά νά μοῦ εἴπη μέ πολλήν στενοχωρίαν ὅτι εὑρέθη πρό ἑτοίμης λύσεως υἱοθετημένης ἀπό τά δύο κόμματα καί ὅτι ἠναγκάσθη νά τήν ἀποδεχθῇ...»[200].

Ὁ Κ. Καραμανλῆς δέν εἶχε τή δυνατότητα νά διατυπώσει τίς ἀπόψεις του παρά μόνον ἐκ τῶν ὑστέρων καί πάντοτε ἐμπιστευτικά — ὅπως συνέβη μέ τήν εὐκαιρία νέας συναντήσεώς του μέ τόν Δ. Μπίτσιο, στίς 10 Μαρτίου 1967. Σέ σχετικό τότε ἐρώτημα τοῦ ἐκπροσώπου τοῦ βασιλέως, ἀντέτεινε:

«Ὀρθῶς ἐπιδιώξατε τήν ὕφεσιν. Ἀλλά ἐκάματε τό σφάλμα, πρῶτον, νά μή ζητήσετε οὐσιαστικάς ἐγγυήσεις ἀπό μέρους τοῦ κ. Παπανδρέου καί, δεύτερον, νά ἐγκαταστήσετε Κυβέρνησιν ἀνίκανον νά δημιουργήση τάς προϋποθέσεις ἀκινδύνων ἐκλογῶν. Συνεπεία τούτου, τοῦ εἶπα, τό ἀδιέξοδον κατέστη ὀξύτερον...»[201].

Σέ τελευταία πράγματι ἀνάλυση, ἡ στάση τοῦ Κ.

Καραμανλῆ ἀπέναντι στή μεταβατική Κυβέρνηση Παρασκευοπούλου καθοριζόταν κυρίως ἀπό τήν πεποίθησή του στήν ἀνάγκη γιά τήν ὕπαρξη ἐξουσίας ἱκανῆς νά ἐπιβάλει στόν Γ. Παπανδρέου τήν τήρηση τῶν ἐγγυήσεων πού θά ὄφειλε νά δώσει γιά τήν μή διασάλευση, μετεκλογικά, τῶν κανόνων του πολιτεύματος. Ἦταν ὅμως ἱκανή ἡ Κυβέρνηση Παρασκευοπούλου νά ἀνταποκριθεῖ στήν ἀποστολή αὐτή; Σχετικά, ὁ ἱδρυτής τῆς ΕΡΕ ἐπέστησε τήν προσοχή τοῦ Π. Κανελλόπουλου, *«ὅσον καί ἄν θεωρῆ (ὁ τελευταῖος) ὑπερβολικούς ἤ ὑπόπτους τούς ἐκδηλωμένους φόβους»*[202].

29 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 1966

Ἐκδίδεται ἡ ἀπόφαση τοῦ Κακουργιοδικείου Θεσσαλονίκης γιά τήν ὑπόθεση Λαμπράκη, ἡ ἐκδίκαση τῆς ὁποίας εἶχε ἀρχίσει στίς 6 Ὀκτωβρίου: ἐπιβολή στούς Σ. Γκοτζαμάνη καί Ἐ. Ἐμμανουηλίδη, ὑπεύθυνους γιά τό θανατηφόρο τραυματισμό τοῦ βουλευτῆ τῆς ΕΔΑ, ποινῶν καθείρξεως 11 καί 8μισυ ἐτῶν ἀντίστοιχα· στούς ὑπόλοιπους ὑπεύθυνους γιά συμμετοχή μέ ὁποιοδήποτε τρόπο στά ἐπεισόδια, ποινές φυλακίσεως ἀπό 3-15 μῆνες. Ὅλοι οἱ κατηγορούμενοι γιά παράβαση καθήκοντος ἀξιωματικοί τῆς χωροφυλακῆς ἀπαλλάχτηκαν μέ ὁμόφωνη ἀπόφαση τῶν ἐνόρκων.

Στή διάρκεια τῆς ἀκροαματικῆς διαδικασίας, ὄχι μόνο δέν ὑπῆρξε θέμα καταλογισμοῦ εὐθύνης στήν τότε Κυβέρνηση τῆς ΕΡΕ, ἀλλά καί ἐπισημάνθηκαν εἰδικότερες πτυχές τῆς ὑποθέσεως, δηλωτικές τῆς ἄμεμπτης στάσεως τοῦ Κ. Καραμανλῆ. Μεταξύ ἄλλων, σύμφωνα μέ τήν κατάθεση τοῦ καθηγητῆ Ν. Καβαζαράκη, ὁ τότε πρωθυπουργός τόν παρακινοῦσε νά σώσει, μέ κάθε θυσία, τόν βαριά τραυματισμένο βουλευτή καί ἔσπευσε νά διευκολύνει τήν ἄφιξη κορυφαίων ξένων ἐπιστημόνων ἀπό τή Μόσχα, τή Βουδαπέστη, τήν Πράγα καί τό Λονδίνο[203].

Στήν ἔκβαση τῆς δίκης ἀναφέρεται, παραστατικά, συνοπτικό σημείωμα συνεργάτη τοῦ Κ. Καραμανλῆ, μέ τίτλο «Ὑπόθεσις Λαμπράκη»:

«Μέ τήν πάροδον 3 1/2 ὁλοκλήρων ἐτῶν, ἡ ὑπόθεσις ἐδέησεν ἐπί τέλους νά ἀχθῆ εἰς τό ἀκροατήριον τοῦ Κακουργιοδικείου Θεσσαλονίκης, μέ κατηγορουμένους τόν Σπυρίδωνα Γκοτζαμάνην καί Ἐμμανουήλ Ἐμμανουηλίδην ὡς φυσικούς αὐτουργούς, ἐπί ἀνθρωποκτονία τοῦ Γρηγ. Λαμπράκη, τούς Ξενοφῶντα Γιοσμᾶν καί ὑπομοίραρχον Ἐμμ. Καπελώνην, ὡς ἠθικούς αὐτουργούς, τούς Κων. Μήτσου, Εὐθύμιον Καμουτσῆν, Μιχ. Διαμαντόπουλον, Κων. Δόλκαν, Δημ. Σέτταν καί Τρύφωνα Παπατριανταφύλλου (ἅπαντας ἀξιωματικούς τῆς Χωροφυλακῆς) ἐπί παραβάσει καθήκοντος.

Ἡ δίκη ἐνώπιον τοῦ Κακουργιοδικείου Θεσσαλονίκης διήρκεσεν ἐπί τρίμηνον περίπου καθ' ἣν ἐγένετο πλήρης καί ἐξονυχιστική ἔρευνα τῆς ὅλης ὑποθέσεως. Ἡ πολιτική ἀγωγή παρέστη διά 15 δικηγόρων. Κατ' αὐτήν παρήλασαν ὡς μάρτυρες σχεδόν ὅλοι οἱ ἐπιτελεῖς τοῦ Κομμουνιστικοῦ κόμματος, ἀλλά καί πλεῖστοι ἐπιτελεῖς τῆς Ἑνώσεως Κέντρου (Γεώργ. Μυλωνᾶς, πρώην ὑπουργός, Διονύσιος Μυλωνᾶς καί Στέργιος Χασαπίδης, βουλευταί ΕΚ).

Ὅταν ἡ δίκη ἔφθανεν εἰς τό τέρμα της, οἱ παριστάμενοι ὡς πολιτικῶς ἐνάγοντες δικηγόροι ἀντελήφθησαν ὅτι τά πάντα κατέρρεον δι' αὐτούς. Οἱ κυριώτεροι τῶν μαρτύρων των, ὁ εἷς μετά τόν ἕνα, ἀπεδεικνύοντο ψευδομάρτυρες καί ἡ ἔκβασις τῆς ὑποθέσεως ἦτο βέβαιο ὅτι θά ἀπέληγε συντριπτικῶς ἐναντίον των. Τότε ἐμηχανεύθησαν τήν ἀποχώρησίν των διά νά μετριάσουν τήν ἐκ τῆς ἀναμενομένης ἀποφάσεως προκληθησομένην δυσμενῆ ἐντύπωσιν.

Ὅντως ἡ ἐτυμηγορία τῶν 10 ἐνόρκων τῆς Θεσσαλονίκης ἦτο συντριπτική.

Οὗτοι ἀπεφάνθησαν παμψηφεί: 1. ὅτι δέν ἐπρόκειτο περί ἀνθρωποκτονίας ἐκ προθέσεως ἀλλά ἁπλῶς περί θανατηφόρων τραυμάτων. 2. ὅτι οὐδείς ἠθικός αὐτουργός ὑπῆρχε καί 3. ὅτι οὐδεμία παράβασις καθήκοντος ἐκ μέρους τῶν Ἀξιωματικῶν τῆς Χωροφυλακῆς ἔλαβε χώραν»[204].

Μετά τήν ἔκδοση τῆς ἀποφάσεως τοῦ Κακουργιοδικείου Θεσσαλονίκης, ὁ Π. Κανελλόπουλος ἔκαμε τίς ἀκόλουθες δηλώσεις:

«Ἐπί τρία ἔτη καί ἑπτά μῆνας διεσύρθη τό ὄνομα τῆς Ἑλλάδος. Τό τέλος τοῦ βουλευτοῦ Γρ. Λαμπράκη ὑπῆρξε βεβαίως τραγικόν. Γνωρίζουν τινές ἐκ τῶν ὁμοϊδεατῶν τοῦ φονευθέντος ὅτι κατά τήν νύκτα ὁλόκληρον τῆς 22ας πρός τήν 23ην Μαΐου 1963 ἔπραξα προσωπικῶς πᾶν τό δυνατόν διά νά ἀνταποκριθῶ εἰς τό ἀνθρωπιστικόν καί κυβερνητικόν καθῆκον μου, πού προέκυψεν ἀπό τό θλιβερόν γεγονός.

Ἀλλά ποτέ δέν ἐφανταζόμην ὅτι ἡ ὑπόθεσις θά μετεβάλλετο εἰς ἀφορμήν ἀφ' ἑνός μέν πολιτικῆς ἐκμεταλλεύσεως εἰς βάρος τῆς τότε Κυβερνήσεως, τῆς ὁποίας ὁ πρόεδρος ἀπέστειλε ἀμέσως εἰς Θεσσαλονίκην ἀνωτάτους δικαστικούς καί ὑπουργούς διά νά ἀποτρέψουν πᾶν ἐνδεχόμενον συγκαλύψεως εὐθυνῶν, ἀφ' ἑτέρου δέ συστηματικῆς δυσφημήσεως τῆς χώρας εἰς τό ἐξωτερικόν καί πέραν τούτου, προσπαθείας διαστροφῆς τῆς συνειδήσεως τῆς ἑλληνικῆς νεολαίας.

Ἐπεχειρήθη κατά τρόπον ἀπαράδεκτον νά διαπομπευθῆ — ὑπό Ἑλλήνων — τό ὄνομα τῆς Ἑλλάδος, ὡς χώρας ὅπου ἐπικρατεῖ ἡ συνήθεια τοῦ πολιτικοῦ ἐγκλήματος, ἐνῶ τοῦτο — καί ἐάν ἀκόμη ἀπεδεικνύετο πρόθεσις φόνου — θά ἦτο ψευδές, διότι, ἐκτός τῆς μοναδικῆς περιπτώσεως τοῦ ἀτυχοῦς Λαμπράκη, οὐδεμία ἄλλη δολοφονία, μετά τήν περίπτωσιν προμελετημένου φόνου, τοῦ ὁποίου θῦμα ἔπεσεν ὁ ἀείμνηστος Χρῆστος Λαδᾶς, ἐν ἐνεργεία τότε ὑπουργός τῆς Δικαιοσύνης, ἐσημειώθη εἰς τήν χώραν μας. Καί τώρα ἔρχεται μάλιστα ἡ ἑλληνική δικαιοσύνη καί ἀποκρούει εἰς τήν περίπτωσιν Λαμπράκη τόν ἐκ προθέσεως φόνον»[205].

Ὁ Γ. Ράλλης, ὑπουργός τῶν Ἐσωτερικῶν κατά τήν ἐποχή τοῦ ἐπεισοδίου, σέ δηλώσεις του πρός τούς ξένους δημοσιογράφους, ἀναφέρθηκε ἀναλυτικά στήν ὅλη ἐξέλιξη τῆς ὑποθέσεως, ὡς τήν τελική ἀπόφαση τοῦ δικαστηρίου:

«Τήν 24ην Μαΐου 1963 ὁ ἀρχηγός τῆς ΕΚ μᾶς κατήγγειλεν ἐνώπιόν σας ὡς δολοφόνους. Δίκαιον εἶναι, τώρα πού ἀπεδείχθη εἰς τά δικαστήρια ἡ ἀνακρίβεια τῆς καταγγελίας του, νά ἐξιστορήσω τά γεγονότα τῆς ἐλεεινῆς ἐκείνης εἰς βάρος τοῦ Κ. Καραμανλῆ καί ἡμῶν συκοφαντίας.

Πρό 3 1/2 ἐτῶν, τήν 22αν Μαΐου 1963, ἐτραυματίζετο βαρύτατα εἰς τήν Θεσσαλονίκην καί ἀπέθνησκε μετ' ὀλίγας ἡμέρας ὁ βουλευτής τῆς ἀριστερᾶς Γρ. Λαμπράκης.

Τό ἐξόχως θλιβερόν τοῦτο γεγονός ἐξεμεταλλεύθησαν ἡ ΕΔΑ καί ἡ ΕΚ πρός ἴδιον πολιτικόν ὄφελος καί ἐπεχείρησαν — ἐν πολλοῖς δέ καί ἐπέτυχον — νά δημιουργήσουν καί ἐδῶ καί εἰς τό ἐξωτερικόν τήν ἐντύπωσιν ὅτι ἐπρόκειτο περί προμελετημένης ἐγκληματικῆς ἐνεργείας τῆς τότε Κυβερνήσεως τῆς ΕΡΕ καί τῶν ὀργάνων τῆς Χωροφυλακῆς.

Διά νά δημιουργηθῆ εἰς τήν ἑλληνικήν καί διεθνῆ κοινήν γνώμην ἡ ἐντύπωσις ὅτι ἡ τότε Κυβέρνησις καί εἰδικώτερον ὁ πρόεδρός της ἦσαν οἱ ἐμπνευσταί καί ἠθικοί αὐτουργοί τοῦ ἐγκλήματος, ἐκδίδεται τήν 24ην Μαΐου 1963 ἀνακοίνωσις τῆς ΕΔΑ διά τῆς ὁποίας «καταγγέλλεται εἰς τόν ἑλληνικόν λαόν καί τήν διεθνῆ κοινήν γνώμην ἡ Κυβέρνησις ὡς ἀδίστακτη μπροστά στό πολιτικό ἔγκλημα». Τήν αὐτήν ἡμέραν δίδεται εἰς τήν δημοσιότητα ἀνακοίνωσις τῆς κοινοβουλευτικῆς ὁμάδος τῆς ΕΚ, διά τῆς ὁποίας «καταγγέλλει ἐνώπιον τοῦ ἔθνους καί τῆς διεθνοῦς γνώμης τόν ἀρχηγόν τῆς ΕΡΕ κ. Κων. Καραμανλῆ καί τήν παράνομον Κυβέρνησίν του ὡς ἠθικούς αὐτουργούς τῆς ἀνάνδρου δολοφονίας». Καί διά νά εἶναι πλήρης ἡ συκοφάντησις, καλεῖ μετά τό πέρας τῆς συσκέψεως τῆς κοινοβουλευτικῆς ὁμάδος, τούς ἀντιπροσώπους τοῦ ξένου τύπου ὁ κ. Παπανδρέου καί δηλοῖ: «Ἡ ΕΚ καταγγέλλει ἐνώπιον τῆς διεθνοῦς κοινῆς γνώμης τόν ἀρχηγόν τῆς ΕΡΕ κ. Κων. Καραμανλῆν ὡς ἠθικόν αὐτουργόν τῆς πολιτικῆς δολοφονίας τοῦ βουλευτοῦ Λαμπράκη».

Παραλλήλως, κομματικοί φίλοι τῆς ΕΚ σπεύδουν εἰς Θεσσαλονίκην καί ἐν συνεργασία μετά τῶν ἀνθρώπων τῆς ΕΔΑ προσπαθοῦν νά κατασκευάσουν μάρτυρας διά νά ἀποδειχθῆ ἠθική αὐτουργία ἤ καί συμμετοχή εἰς τήν ἐγκληματικήν πρᾶξιν ἀξιωματικῶν τῆς Χωροφυλακῆς, βουλευτῶν, ἀκόμη καί ὑπουργῶν. Ἀπό τούς πράκτορας αὐτούς τῆς ΕΔΑ καί τῆς ΕΚ καταβάλλεται ἔντονος προσπάθεια δημιουργίας εἰς τήν κοινήν γνώμην τῆς ἐντυπώσεως ὅτι οἱ μάρτυρες τρομοκρατοῦνται καί ἀπειλοῦνται. Ἐνῶ ἡ Κυβέρνησις καταβάλλει κάθε προσπάθειαν διά νά βοηθήση τήν ἀνάκρισιν εἰς τό ἔργον της καί ἀναθέτει εἰς τόν ἀρεοπαγίτην κ. Γεωργίου νά μεταβῆ ἐπί τόπου διά τήν ἐνέργειαν διοικητικῆς ἐξετάσεως, ἰσχυρίζεται ἡ τότε ἀντιπολίτευσις ὅτι παρεμποδίζεται τό ἔργον τῆς ἀνακρίσεως καί ὅτι ἀπεστάλη εἰς τήν Θεσσαλονίκην ὁ ἀνώτατος αὐτός δικαστικός λειτουργός διά νά ... πελαγοδρομήση ἡ ἀνάκρισις.

Ὡς ὑπουργός τότε τῶν Ἐσωτερικῶν μεταβαίνω τήν 29ην Μαΐου, κατ' ἐντολήν τοῦ προέδρου τῆς Κυβερνήσεως, εἰς τήν Θεσσαλονίκην, διά νά παρακολουθήσω ἐπί τόπου τάς διοικητικάς ἐνεργείας καί μεριμνήσω διά τήν παροχήν ἐκ μέρους τῶν κρατικῶν ὑπηρεσιῶν πάσης δυνατῆς βοηθείας εἰς τούς διενεργοῦντας τήν ἀνάκρισιν δικαστικούς. Ἅμα τῇ ἀφίξει μου εἰς τήν πρωτεύουσαν τῆς Β. Ἑλλάδος, ἀναγγέλλω τόν σκοπόν τῆς ἀποστολῆς μου εἰς τόν ἐνεργοῦντα τήν διοικητικήν ἐξέτασιν ἀρεοπαγίτην καί τόν προϊστάμενον τῆς Εἰσαγγελίας Ἐφετῶν, καί τούς παρακαλῶ νά μή διστάσουν νά ἐπικοινωνήσουν μετ' ἐμοῦ, ἐάν τούς γεννηθῆ ἡ ὑποψία ἀκόμη ὅτι κρατικός ὑπάλληλος ἤ ὄργανον τῆς τάξεως προσπαθεῖ νά παρακωλύση τό ἔργον τῆς Δικαιοσύνης. Κατά τήν 10ήμερον παραμονήν μου εἰς Θεσσαλονίκην οὐδεμίαν τοιαύτην ὑπόνοιαν μοῦ ἐξέφρασαν οἱ δύο ἀνώτατοι δικαστικοί ἤ ἄλλος τις συνάδελφός των. Καί ὅμως αἱ ἐφημερίδες τῆς τότε ἀντιπολιτεύσεως γράφουν καθημερινῶς περί τῶν ἐμποδίων πού ἠθελημένως τίθενται πρό τῶν ποδῶν τῆς ἀνακρίσεως παρά τῶν ὀργάνων τῆς Χωροφυλακῆς.

Δημοσιογράφος ἀντιπολιτευομένης ἐφημερίδας τηλεγραφεῖ εἰς τήν ἐφημερίδα του ὅτι τόν παρακολουθοῦν ὄργανα τῆς Χωροφυλακῆς ἐν πολιτικῇ περιβολῇ καί, ὅταν τόν καλῶ καί τοῦ ἐπιδεικνύω τάς φωτογραφίας ὅλων τῶν ἀξιωματικῶν καί ὁπλιτῶν τῶν ὑπηρετούντων εἰς τήν περιφέρειαν, ἀδυνατεῖ νά ἀναγνωρίση ἔστω καί ἕνα ὑπαίτιον τῆς ὑπ' αὐτοῦ καταγγελθείσης παρακολουθήσεως.

Ἐν τούτοις καλλιεργεῖται ἐν τῷ μεταξύ ὁ μῦθος ὅτι δῆθεν ὁ Λαμπράκης τήν προτεραίαν τοῦ τραγικοῦ συμβάντος ἐπεσκέφθη τήν ἀστυνομικήν διεύθυνσιν καί κατήγγειλεν ὅτι ἔχει πληροφορίας πώς πρόκειται νά δολοφονηθῆ, γεγονός πού διέψευσε καί κατά τήν ἀνάκρισιν καί κατά τήν δίκην ὁ μάρτυς καί μέλος τῆς ὀργανώσεως διά τήν εἰρήνην, κ. Ρηγόπουλος, ὁ ὁποῖος ἦτο αὐτήκοος μάρτυς εἰς τήν συνομιλίαν εἰς τήν ἀστυνομικήν διεύθυνσιν καί καθ' ὅλην τήν διάρκειάν της.

Ὁ μῦθος αὐτός ἐντέχνως καί ἐντόνως καλλιεργηθείς ἐδημιούργησε εἰς τήν Ἑλλάδα τήν ἐντύπωσιν τῆς συμμετοχῆς τῆς Χωροφυλακῆς εἰς τό ἔγκλημα, διαδοθείς δέ καί εἰς τήν ἀλλοδαπήν, προεκάλεσε τήν γνωστήν ἐπιστολήν-διαμαρτυρίαν τῶν 13 Ἄγγλων βουλευτῶν.

Τά ὅσα ψευδῆ ἐγράφοντο καί διεδίδοντο ἐδῶ, διωχετεύοντο εἰς τήν ἀλλοδαπήν καί εἶχε σχηματισθεῖ εἰς τό ἐξωτερικόν ἡ ἐντύπωσις ὅτι ἡ Ἑλλάς εἶναι ἡ χώρα, ὅπου ἀνθεῖ ἡ πολιτική δολοφονία.

Καί νά μή ἤρκουν ὅλα αὐτά, ὁ κ. Γ. Παπανδρέου, ὁμιλῶν τήν ἐποχήν ἐκείνην εἰς τήν Βουλήν, μολονότι ὁ νόμος ἀπαγορεύει τήν διατύπωσιν κρίσεως καί χαρακτηρισμῶν ἐπί τῶν ποινικῶν ὑποθέσεων μέχρις τῆς ἐκδόσεως τελεσιδίκου δικαστικῆς ἀποφάσεως, δέν ἐδίστασε νά ἐπέμβη ἀπαραδέκτως εἰς τό ἔργον τῆς ἀνακρίσεως καί ἀναγορεύων ἑαυτόν εἰς δικαστήριον, νά δηλώση: «Ὁ στρατηγός Μήτσου παρέστη εἰς τήν συγκέντρωσιν διά νά παρακολουθήση τήν ἐκτέλεσιν τοῦ ἐγκλήματος πού ὁ ἴδιος ὠργάνωσε». Μετ' ὀλίγον χρόνον ὁ ἴδιος ὁ κ. Παπανδρέου δέχεται εἰς τήν οἰκίαν του δύο μάρτυρας κατηγορίας, τούς ἐναγκαλίζεται, φωτογραφίζεται μετ' αὐτῶν καί μολονότι ἀμφισβητεῖται τό ἀληθές τῆς μαρτυρίας των, τούς ἀνακηρύσσει «ἥρωας τῆς Δημοκρατίας» καί τούς χαρίζει τήν φωτογραφίαν του μέ ἰδιόχειρον ἀφιέρωσιν.

Αἱ ἀνακρίσεις διήρκεσαν πέραν τοῦ ἔτους. Παρά τάς λυσσαλέας προσπαθείας τῶν πολιτικῶν μας ἀντιπάλων, ὁ ἀνακριτής καί ὁ εἰσαγγελεύς δέχονται εἰς τάς προτάσεις των ὅτι οὐδεμία εὐθύνη πολιτικῶν προσώπων προέκυψε. Μετά τινα χρόνον ἐκδίδεται τό βούλευμα τοῦ Συμβουλίου Πλημμελειοδικῶν, τό ὁποῖον ἐπίσης ἀπορρίπτει ὡς ἀβάσιμον τήν καταγγελίαν τῆς ΕΔΑ περί ἀναμίξεως πολιτικῶν

Κυβέρνηση Παρασκευοπούλου. Δεξιά, ὁ πρόεδρος τῆς Βουλῆς, Δ. Παπασπύρου.

προσώπων εἰς τό ἔγκλημα, καί παραπέμπει τούς φυσικούς αὐτουργούς ἰδιώτας καί ἕνα ὑπομοίραρχον, ἐπί ἠθικῇ αὐτουργία, ὡς καί ἕξι ἀξιωματικούς χωροφυλακῆς διά παράβασιν καθήκοντος.

Τό πρωτόδικον βούλευμα ἐπικυροῦται ἀργότερον καθ' ὅλας αὐτοῦ τάς διατάξεις ἀπό τό βούλευμα τοῦ Συμβουλίου τῶν Ἐφετῶν. Καί ἐνῶ ὅλαι αὐταί αἱ ἀποφάσεις τῶν δικαστῶν ἐκδίδονται καθ' ὃν χρόνον ἐκυβέρνα ἡ ΕΚ, ἐξακολουθεῖ ἡ εἰς βάρος μας συκοφάντησις. Παρά τήν γνώμην τοῦ ἀνακριτοῦ, παρά τήν ἀπόφασιν τοῦ Συμβουλίου Πλημμελειοδικῶν, παρά τό βούλευμα τῶν Ἐφετῶν, ἐξακολουθοῦν οἱ πολιτικοί ἀντίπαλοι τῆς ΕΡΕ νά ὁμιλοῦν περί ποινικῶν εὐθυνῶν «ὑψηλά ἱσταμένων προσώπων». Ἐνῶ ὑποκριτικῶς φωνάζουν ὅτι εἰς τό ἀκροατήριον θά λάμψη ἡ ἀλήθεια, μετέρχονται πᾶν μέσον διά νά ἀναβληθῇ ὅσον τό δυνατόν περισσότερον ἡ διεξαγωγή τῆς δίκης καί διαιωνίζεται ἡ συκοφαντία. Καί ἐπέτυχαν ἐπί 3 ½ ἔτη τήν ἀναβολήν τῆς ἐκδικάσεως τῆς ὑποθέσεως.

Ἀλλ' ἐπί τέλους, ἡ ὑπόθεσις εἰσήχθη εἰς τό Κακουργιοδικεῖον καί πρό πέντε ἡμερῶν ἐξεδόθη ἡ ἀπόφασις τῶν 10 ἐνόρκων πού ἀπαλλάσσουν παμψηφεί τόν κατηγορούμενον ἐπί ἠθικῇ αὐτουργία ὑπομοίραρχον καί τούς παραπεμφθέντας διά παράβασιν καθήκοντος ἕξι ἀξιωματικούς τῆς Χωροφυλακῆς.

Ἡ ληφθεῖσα παμψηφεί ἀπόφασις τῶν 10 ἐνόρκων τῆς Θεσσαλονίκης θέτει τέρμα εἰς τήν ποταπήν συκοφαντίαν διά τάς δηλώσεις του τῆς 24ης Μαΐου 1963. («Τό πάθος ἀπό τό ὁποῖον διακατέχεται ὁ κ. Παπανδρέου», εἶχε δηλώσει τότε ὁ ἀρχηγός τῆς ΕΡΕ, «τόν ὁδηγεῖ ὄχι μόνον εἰς πολιτικάς ἀλλά καί εἰς ἐθνικάς ἀπρεπείας. Διά τήν σημερινήν του δήλωσιν θά ἐντρέπεται εἰς ὅλην του τήν ζωήν»).

Ὡς πρός τήν τελευταίαν ὅμως φράσιν, ἐπλανήθη ὁ Κ. Καραμανλῆς. Ἐάν ὑπῆρχε ἐντροπή εἰς τούς πολιτικούς μας ἀντιπάλους, δέν θά εἶχον ἀποπειραθῆ νά μᾶς δολοφονήσουν πολιτικῶς, ὅπως ἐπεχείρησαν νά τό πράξουν ἀκόμη μέ τήν σύμβασιν ἀλουμινίου, μέ τάς ἑλληνογαλλικάς πιστώσεις καί μέ τάς δῆθεν δολίας ὑπερβάσεις τῶν μεγάλων ἔργων, πού ἐγένοντο ἐπί τῆς ἐποχῆς τῶν Κυβερνήσεων τῆς ΕΡΕ»[206].

4 ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ 1967

Μέ τήν εὐκαιρία τῆς 11ης ἐπετείου ἀπό τήν ἵδρυση τῆς ΕΡΕ, ἡ ἐφημερίδα «Ἐλεύθερος Κόσμος» δημοσιεύει κύριο ἄρθρο τοῦ Σ. Κωνσταντόπουλου, ἀφιερωμένο στόν Κ. Καραμανλῆ, μέ τίτλο «Τόν ζητοῦν»:

«Ὁ "Ἐλεύθερος Κόσμος" εἶναι ἀφιερωμένος σήμερον εἰς τήν ἐπέτειον τῆς ἱδρύσεως τῆς ΕΡΕ (4 Ἰανουαρίου 1956). Τό νέον κόμμα ἐδημιουργήθη ἀπό τόν Κ. Καραμανλῆν. Ἀπετέλεσεν πολιτικήν ἔκφρασιν τῆς ἐθνικόφρονος παρατάξεως. Ἐθνικῶς σκεπτόμενοι Ἕλληνες εὑρίσκονται εἰς ὅλα τά κόμματα. Καί ἀπό ὅλα τά κόμματα συνέρρευσαν ἐπίλεκτα στελέχη καί ἁπλοί πολῖται ὑπό τήν σημαίαν τοῦ Καραμανλῆ. Ἡ ΕΡΕ ἐκυβέρνησεν ἐπί μίαν ὀκταετίαν. Καί ἐδημιούργησε, εἰς ὅλους τούς τομεῖς, ὑποδειγματικόν ἔργον. Ὅσα ἐπηκολούθησαν μετά τήν ἀποχώρησίν της ἀπό τήν ἐξουσίαν, προσδίδουν ἀκόμη μεγαλυτέραν ἀξίαν εἰς τήν ἀπόδοσιν τοῦ Καραμανλῆ ὡς κυβερνήτου καί ἐπιβεβαιώνουν τήν διαπίστωσιν ὅτι ὁ ἱδρυτής τῆς ΕΡΕ εἶναι τό σπουδαιότερον πολιτικόν κεφάλαιον τῆς συγχρόνου Ἑλλάδος.

Αἱ περιστάσεις ζητοῦν καί πάλιν τόν Καραμανλῆν. Τό ἐσωτερικόν ἀδιέξοδον δέν θά ὑπερνικηθῇ χωρίς αὐτόν. Θά ἀλλάξη μορφήν, ἀλλά θά ἐξακολουθήση νά ὑπάρχη. Κατεπείγουσαι ἐθνικαί ἀνάγκαι δέν θά ἱκανοποιηθοῦν. Ἡ οἰκονομική ἀνάπτυξις τῆς χώρας δέν θά προσλάβη τόν ἐπιβαλλόμενον ρυθμόν. Ὁ λαός δέν θά ζήση καλύτερα, ὅπως τό ἀπαιτεῖ καί ὅπως τοῦ ἀξίζει. Καί ἡ στάθμη τῶν πολιτικῶν ἠθῶν μας θά συνεχίση τήν πτῶσιν της. Ἡ Ἑλλάς, ἀφ' ὅτου ἔφυγεν ὁ Καραμανλῆς, ἔπαυσε νά ζῇ μέσα εἰς τό πνεῦμα καί εἰς τά προβλήματα τῆς ἐποχῆς μας. Ὀπισθοδρόμησε πρός τό παρελθόν. Καί ἀντί νά οἰκοδομῇ τό μέλλον της, καταστρέφει καί τό παρόν της.

Ἄνθρωποι καλῆς θελήσεως, εὑρισκόμενοι εἰς ὅλας τάς πολιτικάς παρατάξεις, σκέπτονται τόν Καραμανλῆν, ὄχι ὡς ἀρχηγόν φατρίας οὔτε ὡς ἡγέτην κόμματος, κατά τήν καθιερωμένην παλαιοκομματικήν ἔννοιαν. Τόν σκέπτονται ὡς τόν φορέα ἑνός εὐρυτέρου λαϊκοῦ κινήματος, τό ὁποῖον θά ἀπαλλάξη τόν ἑαυτόν μας καί τόν τόπον ἀπό τό δηλητήριον τῶν παθῶν, ἀπό τήν σκουριάν τῶν πεπαλαιωμένων ἰδεῶν καί ἀπό τήν μακαριότητα συνηθειῶν, ξένων πρός τόν αἰῶνα τῶν ἐκπληκτικῶν ἐξορμήσεων τοῦ ἀνθρώπου. Δέν περιμένουν τόν Καραμανλῆν μόνον τά στελέχη καί οἱ ὀπαδοί τῆς ΕΡΕ. Τόν περιμένουν ὅλοι ὅσοι ἐπιθυμοῦν νά παύση ἡ ἐσωτερική ἀναστάτωσις, νά τερματισθῇ ἡ περιφρόνησις πρός τά πάγια καί ζωτικά συμφέροντα τοῦ ἔθνους καί νά λήξη ἡ ἀδιαφορία πρός τόν πόνον καί πρός τόν μόχθον ἑνός λαοῦ, τόν ὁποῖον οἱ ἡγέται του, ἤ τόν ἐκμεταλλεύονται ἤ τόν ἔχουν ἐγκαταλείψει.

Ἡ ἐπέτειος τῆς ἱδρύσεως τῆς ΕΡΕ εὑρίσκει ἐφέτος περισσότερον ὥριμον εἰς τήν κοινήν συνείδησιν, τήν ἀνάγκην νά ἐπανέλθη ὁ Καραμανλῆς διά νά πραγματοποιήση τό ἀποφασιστικόν βῆμα, πέραν τῆς ΕΡΕ. Προέκυψαν νέαι ἀνάγκαι καί νέα προβλήματα. Χρειάζονται δεδοκιμασμένον ἡγέτην καί νέον πολιτικόν ὄργανον διά νά ἐπιλυθοῦν. Ὁ Καραμανλῆς ἐνσαρκώνει τήν δυνατότητα νά συγκεντρώση γύρω του τά ἱκανώτερα, ἐντιμότερα καί ἐργατικώτερα στοιχεῖα τοῦ τόπου, εἰς μίαν σταυροφορίαν ἀναπλάσεως, ἐκ βάθρων, θεσμῶν, ἰδεῶν καί καταστάσεων. Ἡ Ἑλλάς ἔμεινε χωρίς αὐτόν ἐπί μίαν τριετίαν. Καί ἐβάδισεν ἀπό τοῦ κακοῦ εἰς τό χειρότερον. Τά πάντα ἐτέθησαν ἐν κινδύνω. Ὅσον γρηγορώτερον καλέση τόν Καραμανλῆν, τόσον ἀσφαλέστερον θά κατοχυρωθῇ ἡ δημοκρατία, θά προστατευθῇ τό ἔθνος καί θά προκόψη ὁ λαός μας».

6 ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ 1967

Ὁ κύκλος τῶν πολιτικῶν, μεμονωμένων προσωπικοτήτων καί κομματικῶν ὁμάδων, πού ἐπιζητοῦν τή σύμπηξη ἐνιαίου σχήματος ὑπό τήν ἡγεσία τοῦ Κ. Καραμανλῆ, διευρύνεται μέ τήν προσθήκη τοῦ Κ. Μητσοτάκη. «Ἐζήτησεν ἐπισήμως ἀπό τόν Μανώλην Κεφαλογιάννην νά σᾶς ἐπισκεφθῇ — διαμηνύει ὁ Ἀχιλλέας Καραμανλῆς — διότι λέει ὅτι μόνον ἐσεῖς πλέον μπορεῖτε νά σώσετε τόν τόπον».

Πράγματι, ὁ Μ. Κεφαλογιάννης ὑπέβαλε στόν Κ.

Καραμανλῆ τό ἀκόλουθο σημείωμα, ὅπου καί περιέχονται οἱ σχετικές σκέψεις τοῦ Κ. Μητσοτάκη:

«1. Ἐκλογικόν μέτωπον ἡ κόμμα ὑπό τήν ἡγεσίαν τοῦ κ. Καραμανλῆ τό ὁποῖον θά περιλάβῃ ὅλες τίς δυνάμεις ἀπό τήν ΕΡΕ μέχρι τοῦ κ. Τσιριμώκου.

2. Σύμπτωσις ἐπί ἑνός προγράμματος τό ὁποῖον θά βασίζεται ἐπί τῆς ἀνάγκης ἀναθεωρήσεως τοῦ Συντάγματος καί ἐκσυγχρονισμοῦ τοῦ Κράτους. (Θά ὑπάρχουν συγκεκριμέναι προτάσεις εἰς ὅ,τι ἀφορᾶ τόν ρόλον τοῦ ρυθμιστοῦ τοῦ πολιτεύματος καί τῆς Βουλῆς καί συγκεκριμένης διακηρύξεως εἰς ὅ,τι ἀφορᾶ τήν δημοσίαν διοίκησιν καί τήν πολιτικήν ἀναπτύξεως).

Θά τεθοῦν μέ εἰλικρίνεια τά προβλήματα καί θά προταθοῦν συγκεκριμέναι λύσεις.

3. Ἐάν ὑπάρξῃ σύμπτωσις ἀπόψεων ἐπί τῶν ἀνωτέρω εἰς τά πλαίσια τῆς πολιτικῆς αὐτῆς, θά ἀντιμετωπισθῆ καί τό πρόβλημα τῶν προσεχῶν ἐκλογῶν (ἡμερομηνία ἐκλογῶν, ἐκλογικός νόμος, καί Κυβέρνησις διά τό μέχρι τῶν ἐκλογῶν διάστημα).

Ὁ κ. Καραμανλῆς ἔχει ἀπόλυτον δικαίωμα ἐπιλογῆς τῶν προσώπων (δηλ. δύναται νά ἀποκλείσῃ ὅποιον θέλει).

Ὁ κ. Μητσοτάκης δέχεται νά συζητήσῃ ἀντιπρότασιν. Εἰς τήν περίπτωσιν αὐτήν νά ὁρίσῃ ὁ κ. Καραμανλῆς τό πρόσωπον μετά τοῦ ὁποίου ἐπιθυμεῖ νά ἔλθῃ εἰς ἐπαφήν»[207].

Ὁ Κ. Καραμανλῆς ἀπάντησε, ὡς ἑξῆς:

«Ἐκτιμῶ τήν θέσιν πού λαμβάνουν ἀπέναντί μου. Δέν ἠμπορῶ ὅμως νά συζητήσω ἐφ' ὅσον ἐμμένω εἰς τήν ἀποχήν μου ἐκ τῆς πολιτικῆς»[208].

25 ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ - 4 ΜΑΡΤΙΟΥ 1967

Ὁ Κ. Καραμανλῆς, στήν ἐπιστροφή του ἀπό ἰδιωτικό ταξίδι στά νησιά Μπαχάμες, παρέμεινε γιά μία ἑβδομάδα στή Νέα Ὑόρκη, ὅπου καί εἶχε σειρά συναντήσεων μέ προσωπικότητες τοῦ πολιτικοῦ καί τοῦ ἐπιχειρηματικοῦ κόσμου. Εἰδικότερα, συναντήθηκε μέ τόν κυβερνήτη τῆς Πολιτείας τῆς Νέας Ὑόρκης, Νέλσον Ροκφέλλερ, τόν πτέραρχο Νόρσταντ, τέως ἀρχηγό τῶν Συμμαχικῶν Δυνάμεων τοῦ ΝΑΤΟ στήν Εὐρώπη, παρεκάθησε σέ γεῦμα, τό ὁποῖο δόθηκε πρός τιμήν του ἀπό τόν διακεκριμένο δημοσιογράφο Σάυρους Σουλτσμπέργκερ καί παραβρέθηκε σέ δεξίωση τοῦ γενικοῦ προξένου τῆς Ἑλλάδος, Γ. Γκάβα, ὅπου καί συνάντησε διακεκριμένες προσωπικότητες τοῦ πολιτικοῦ, χρηματιστηριακοῦ καί δημοσιογραφικοῦ κόσμου. Μέ τήν εὐκαιρία αὐτή ἔγινε ἀναφορά στήν ἀνάγκη συμβολῆς ἀπό ἐκπροσώπους τραπεζικῶν ἱδρυμάτων στήν ἐπιτυχία τῶν οἰκονομικῶν προγραμμάτων γιά τήν ταχύτερη ἐκβιομηχάνιση τῆς Ἑλλάδος. Στή διάρκεια τῆς παραμονῆς του στή Νέα Ὑόρκη, ὁ Κ. Καραμανλῆς ἀρνήθηκε νά δώσει ὁποιαδήποτε ἀπάντηση στίς ἐκκλήσεις τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου καί στά ἐρωτήματα τῶν ἐκπροσώπων τοῦ τύπου μέ ἀντικείμενο τήν ἐνδεχόμενη ἐπάνοδό του στήν Ἑλλάδα.

Σύμφωνα ἐντούτοις μέ δημοσιογραφικές πληροφορίες, μέ τήν εὐκαιρία συναντήσεώς του μέ ἐκπροσώπους τῶν ἑλληνοαμερικανικῶν ὀργανώσεων καί σέ ἀπάντηση ἐπίμονων παροτρύνσεών τους νά ἐπιστρέψει στήν Ἑλλάδα, παρετήρησε:

«Ἡ κατάστασις πού ἐπικρατεῖ εἰς τήν Ἑλλάδα, νά περιμένῃ νά τήν σώσῃ ἕνας ἄνθρωπος, δέν εἶναι καλή γιά κανένα λαό. Ἐκεῖνος πού θά σώσῃ τήν Ἑλλάδα, εἶναι ὁ λαός μέ τήν θέλησίν του. Πρέπει νά σᾶς δηλώσω ὅτι μέ συγκινήσατε μέ τίς ἐκδηλώσεις σας. Λυποῦμαι πού δέν μπορῶ νά σᾶς ἱκανοποιήσω μέ μίαν ἀπάντησίν μου. Πάντως, σᾶς ὑπόσχομαι ὅτι τελικά δέν θά σᾶς ἀφήσω ἀπογοητευμένους»[209].

9 ΜΑΡΤΙΟΥ 1967

Κατά τήν ἐπάνοδό του ἀπό τό Παρίσι, ὅπου εἶχε συναντήσει τόν Κ. Καραμανλῆ, ὁ Κ. Τσάτσος κάμει τήν ἀκόλουθη δήλωση:

«Ὁ ἱδρυτής τῆς ΕΡΕ ἔχει σαφῆ ἀντίληψιν τῆς ἀθλιότητος ἡ ὁποία ἐπικρατεῖ εἰς τόν τόπον μας. Καί λυπεῖται βαθύτατα ὅτι αἱ προβλέψεις του ἐπαληθεύσαν. Ἔχει τήν γνώμην ὅτι ἡ παροῦσα κρίσις εἶναι σύμπτωμα βαθυτέρας νόσου, ἡ ὁποία δέν θεραπεύεται μέ συμβιβασμούς καί ἡμίμετρα. Ἡ προσωπική μου ἐντύπωσις εἶναι ὅτι, ὑπό τάς παρούσας τουλάχιστον συνθήκας, δέν θεωρεῖ ὅτι ἡ ἐπάνοδός του εἰς τήν ἐνεργόν πολιτικήν θά ἀπεδεικνύετο χρήσιμος».

Ἡ δήλωση τοῦ Κ. Τσάτσου προκάλεσε ποικίλες ἀντιδράσεις στούς κόλπους τῆς κοινῆς γνώμης. Τά ὄργανα τοῦ ἀθηναϊκοῦ τύπου, ἀνάλογα μέ τήν τοποθέτησή τους, ἔσπευσαν νά διαβλέψουν ὡς ἐπικείμενη τήν ἐπάνοδο τοῦ Κ. Καραμανλῆ, τή σοβαρή διατάραξη τῶν σχέσεών του μέ τόν Π. Κανελλόπουλο, τήν ἀποδοκιμασία τῆς μετριοπαθοῦς γραμμῆς τοῦ κόμματος καί τήν ὑπόδειξη νά υἱοθετηθεῖ περισσότερο «σκληρή» γραμμή, κλπ.[210].

Ἀπό τήν πλευρά του, ὁ ἀρχηγός τῆς ΕΡΕ ἔσπευσε νά συγκαλέσει, τό πρωί τῆς 10ης Μαρτίου, τά ἡγετικά στελέχη τοῦ κόμματος, προκειμένου νά ἐξετάσουν τήν κατάσταση ἀπό κοινοῦ. Παραστατική εἰκόνα τῆς σχετικῆς συζητήσεως καί τῶν συνακόλουθων γενικότερων ἀντιδράσεων ἀποδίδει ὁ Κ. Τσάτσος, σέ ἐπιστολή πού ἀπηύθυνε αὐθημερόν στόν Κ. Καραμανλῆ:

«Ἡ δημοσίευσις, πρόεδρέ μου, τῆς δηλώσεώς μου εἶχε τά ἑξῆς ἀποτελέσματα — πέραν τῶν ὅσων θά διαβάσῃς εἰς τάς ἐφημερίδας. Συνεκάλεσε ὁ Κανελλόπουλος ἀμέσως σύσκεψιν σήμερα στίς 11μισυ στήν ὁποίαν μετέσχον Ροδόπουλος - Πιπινέλης - Θεοτόκης - Ράλλης - Παπαληγούρας - Κασιμάτης - Παπακωνσταντίνου. Ὁ Κανελλόπουλος, ψυχρότατος, εἰσηγήθη λέγων ὅτι αἱ διαρκεῖς αὐταί συζητήσεις περί ἐπανόδου τοῦ Καραμανλῆ δημιουργοῦν ἀντιπε-

ρισπασμούς εἰς τήν κοινήν γνώμην ἀλλά καί ὁ ἴδιος δέν γνωρίζει τί πρόκειται νά συμβῆ. Πέραν τούτου ἡ δήλωση φαίνεται ἀποδοκιμάζουσα τήν πολιτικήν του καί μέ ἐκάλεσε νά δώσω ἐξηγήσεις. Εἶπα ὅτι πρόκειται, πρῶτον, περί ἰδικῆς μου δηλώσεως — ὅτι ἡ δήλωση αὐτή περιέχει σκέψεις τοῦ Καραμανλῆ ὅπως τάς ἀντελήφθην, καί νομίζω ὅτι τάς ἀντελήφθην καλῶς — ὅτι ὁ Καραμανλῆς, κατά τήν γνώμην μου, δέν προτίθεται νά ἀναμιχθῆ εἰς τάς παρούσας ἐκλογάς, ἐφ' ὅσον διεξάγονται ὑπό τάς δεδομένας συνθήκας — ὅτι δέν περιέχουν αἱ δηλώσεις αὐταί ἐπικρίσεις κατά Κανελλοπούλου — ἀλλά ἐπίκρισιν τῆς καταστάσεως, καί ἀνεφέρθην εἰς τάς παλαιοτέρας σου περί τῆς ἐδῶ πολιτικῆς καταστάσεως κρίσεις, τάς περιεχομένας εἰς τούς προεκλογικούς λόγους τοῦ 63 καί εἰς τήν γνωστήν ἐπιστολήν σου. Ἰδού τώρα ἀντιδράσεις: Ὁ Πιπινέλης μοῦ ἐπετέθη διότι ἡ δήλωσις εἶναι ἀσαφής εἰς τήν φράσιν «δέν θεραπεύεται μέ ἡμίμετρα καί συμβιβασμούς» καί ὑπεγράμμισε ὅτι κατά τήν πιθανωτέραν ἐκδοχήν, πρόκειται περί ἐκδηλώσεως διαφωνίας σου μέ τήν ὑπό τοῦ κόμματος ἀκολουθουμένην πολιτικήν, ὅτι δηλαδή ἡ δήλωση στρέφεται κατά Κανελλοπούλου. Ὁ Ροδόπουλος μέ ἐπετίμησε διότι δέν ὑπέβαλα ὑπό τήν κρίσιν τοῦ Κανελλοπούλου τήν δήλωσιν καί ἐσημείωσε ὅτι αὐτός πάντοτε ἀποφεύγει νά κάνη δηλώσεις! (τί νά τοῦ πῆς). Ὁ Ράλλης ἐχαρακτήρισε τήν δήλωσιν ὡς ἀτυχεστάτην καί βλαπτικήν τοῦ ἀγῶνος. Δέν ἐξήγησε πολύ τήν σκέψιν του, ἀλλά φαίνεται ὅτι τήν θεωρεῖ στρεφομένην κατά τῆς ἐφαρμοζομένης σήμερον ὑπό τοῦ κόμματος πολιτικῆς. Ὁ Θεοτόκης συνεφώνησε εἰς αὐτά, καί εἶπε ἐπιπλέον ὅτι ἔπρεπε νά περιέχη περίπου τά ἑξῆς: Δέν ἔρχομαι μέν, ἀλλά ζητῶ ἀπό τόν ἑλληνικόν λαόν νά ψηφίση ΕΡΕ. Ὁ Παπαληγούρας δέν μέ ἐπετίμησε· ὡμίλησε περί ὑπάρξεως ἀντιφάσεων καί μᾶλλον ἀπέφυγε νά ἐκτεθῆ. Ὁ Κασιμάτης εἶπε ὅτι ἡ δήλωση αὐτή, διά τήν κοινήν γνώμην, εἰς ἕνα σημεῖον βαραίνει: ὅτι ἐπί τοῦ παρόντος δέν ἔρχεται ὁ Καραμανλῆς. Ὁ Παπακωνσταντίνου εἶπε ὅτι δέν περιέχει τίποτε τό ψεκτόν ἡ δήλωση. Ἡ συζήτηση μέ δικές μου ἀπαντήσεις τράβηξε ἐπί δίωρον. Δέν εἶχε τόνον ὀξύτητος. Ἀλλά ἦτο χαρακτηριστική τῶν πνευμάτων. Στόν τύπο αἱ ἀντιδράσεις, καθώς εἶδες, εἶναι ποικίλαι. Ὅλες ἔδειξαν πόσο βάρος ἔχει ἡ ἐνδεχομένη παρουσία σου. Ὅταν μία ἁπλή δήλωσις ἑνός ἁπλοῦ στελέχους περί τοῦ ὅτι ἔρχεσαι ἤ δέν ἔρχεσαι, ἔχει τέτοιον ἀντίκτυπο. Πῆρα καί χθές τό ἀπόγευμα τούς δημοσιογράφους, πρῶτον, διά νά μή δώσουν τόν τόνο διαφωνίας μεταξύ Καραμανλῆ - Κανελλοπούλου καί, δεύτερον, νά μείνουν πιστοί εἰς τό περιεχόμενον τῆς δηλώσεως: οὔτε νά λέν (ὅπως ἡ Βραδυνή) ὁ Καραμανλῆς ἐπανέρχεται οὔτε νά γράφουν ὅτι δέν πρόκειται νά ἐπανέλθη ποτέ. Οἱ συντάκται ἐπιμένουν ἐπί τῶν ὅρων ὑφ' οὓς ὡς κυβερνήτης θά δυνηθῆς νά ἐπιφέρης τάς ἀλλαγάς τάς ὁποίας πλειστάκις ὑπηνίχθης ἤ καί ἐπεσήμανες εἰς τό παρελθόν. Αὐτοί οἱ ὅροι εἶναι ὑπό τάς παρούσας συνθήκας, ὅπου κατ' ἀνάγκην γίνονται συμβιβασμοί, ἀπραγματοποίητοι. Ἀλλά κάποτε θά ἀλλάξουν τά πράγματα: Καί δή ὅταν κατανοήσουν κόμματα καί λαός τήν ἀνάγκην ὡρισμένων μεταρρυθμίσεων. Ἐπίσης φρόντισα νά μήν θεωρηθῆ ἡ δήλωσις ὡς ἐπίθεσις κατά τοῦ Στέμματος, διότι καί αὐτό τό κουτσομπολιό ἔγινε ἀπό πολλούς κύκλους. Κατά τήν πρωινή χθεσινή σύσκεψη ἠμφεσβητήθη καί ἡ ὀρθή παρ' ἐμοῦ ἀπόδοσις τῶν σκέψεών σου. Τούς εἶπα ὅτι δέν ἔχουν παρά νά σέ ἐρωτήσουν ἄν ἀπέδωσα καλῶς ἤ ὄχι τάς σκέψεις σου. Ἐπίσης ἠρνήθην νά κάνω προσθέτους δηλώσεις ἐπεξηγούσας τάς πρώτας, διότι τάς θεωρῶ σαφεῖς καί διότι, ἄν τυχόν περιέχουν ἀνακριβείας, ἀνήκει εἰς ἄλλους ἤ νά διαψεύσουν ἤ νά τίς συμπληρώσουν»[211].

Στό θέμα αὐτό ἀναφέρεται καί ἡ ἀπαντητική ἐπιστολή τοῦ Κ. Καραμανλῆ:

«Μ' ἐξέπληξαν αἱ ἀντιδράσεις πού προεκάλεσε ἡ ἐπίκαιρος καί ἀνώδυνος δήλωσίς σου. Ἀντί νά χαροῦν, διότι μέ τό νά διευκρινήσω τή θέση μου, τούς διευκόλυνα, ἠνωχλήθησαν, ὅπως μοῦ γράφεις.

Εἶναι καί αὐτό χαρακτηριστικό τῆς συγχύσεως πού ἐπικρατεῖ καί τήν ὁποίαν φοβοῦμαι περισσότερον ἀπό κάθε τι ἄλλο»[212].

Ἡ δήλωση τοῦ Κ. Τσάτσου εἶδε τή δημοσιότητα, ἐνῶ ἐντεινόταν ἡ κίνηση γιά τήν ἐπάνοδο τοῦ Κ. Καραμανλῆ στήν ἐνεργό πολιτική. Στίς ἐκκλήσεις τῶν κομματικῶν στελεχῶν καί φίλων ἔτειναν ἤδη νά προστεθοῦν καί ἡγετικοί παράγοντες ἀντίθετης πολιτικῆς προελεύσεως. Μέ τήν πάροδο τοῦ χρόνου, ὄχι μόνο στό στενότερο πλαίσιο τῶν στελεχῶν τοῦ κόμματος, ἀλλά καί στόν εὐρύτερο χῶρο τῆς δημόσιας ζωῆς, πολλοί ἀντιμετώπιζαν μέ ἀνησυχία τήν πιθανή ἐκλογική νίκη τοῦ κυοφορούμενου λαϊκοῦ μετώπου καί υἱοθετοῦσαν τήν ἄποψη ὅτι μόνη ἡ κάθοδος τοῦ Κ. Καραμανλῆ θά ἦταν δυνατόν νά μεταβάλει ριζικά τό πολιτικό κλῖμα. Ὁ Σ. Μαρκεζίνης, ὁ Σ. Στεφανόπουλος, ὁ Κ. Μητσοτάκης καί οἱ στενοί συνεργάτες του, ἐξέφραζαν τήν πρόθεση νά μετάσχουν σέ ἐνιαῖο παραταξιακό σχηματισμό μέ ἡγέτη τόν Κ. Καραμανλῆ, μόνο ἱκανό νά ἀνταποκριθεῖ στίς τρέχουσες κρίσιμες περιστάσεις. Στόν Κ. Καραμανλῆ ἀπέβλεπαν καί ἄλλοι παράγοντες τῆς δημόσιας ζωῆς, ἰδιαίτερα εὐαίσθητοι στήν ἐπισήμανση τῶν παραπάνω κινδύνων[213].

Τήν ἐπιθυμία γιά τήν ἐπάνοδο τοῦ Κ. Καραμανλῆ στήν ἐνεργό πολιτική δέν παρέλειπε νά ἐκδηλώσει, σέ ἐκκλήσεις του, καί ὁ βασιλεύς Κωνσταντῖνος. Ὅπως προαναφέρθηκε, τό Σεπτέμβριο τοῦ 1966, γιά πρώτη φορά εἶχε μέσω τοῦ Δ. Μπίτσιου διαμηνύσει στόν ἱδρυτή τῆς ΕΡΕ τήν πεποίθησή του[214] στήν ἀνάγκη γιά ἄμεση ἐπάνοδό του. Εὐθύς μετά τήν πτώση τῆς Κυβερνήσεως Στεφανοπούλου, ὁ Δ. Μπίτσιος ἐπανέλαβε τή βασιλική ἔκκληση στή διάρκεια[215] συναντήσεώς του μέ τόν Α. Καραμανλῆ. Ὁ ἴδιος ὁ Κωνσταντῖνος, στή διάρκεια συνομιλίας μέ τόν Κ. Τσάτσο καί τόν Ε. Ἀβέρωφ, ἄφηνε νά διαφανεῖ ὅτι μόνη ἀσφαλῆ λύση θεωρεῖ τόν Κ. Καραμανλῆ[216]. Σέ μιά δέ ὕστατη ἔκκληση προέβαινε μέσω τοῦ Δ. Μπίτσιου, εἰδικά ἀπεσταλμένου στό Παρίσι, στίς 10 Μαρτίου. Σύμφωνα μέ τίς σχετικές σημειώσεις τοῦ Κ. Καραμανλῆ, ὁ Δ. Μπίτσιος, ἀφοῦ ἀναφέρθηκε

στήν συμβιβαστική προσέγγιση τοῦ Γ. Παπανδρέου μέ τό βασιλέα, τό Νοέμβριο τοῦ προηγουμένου ἔτους, ὁπότε καί εἶχε ἀποτελέσει τήν ἀφετηρία γιά τήν κυβερνητική μεταβολή τῆς 20ης Δεκεμβρίου, συνέχισε ὡς ἑξῆς:

«Μετά τινα χρόνον ὅμως διεπίστωσεν ὁ βασιλεύς τήν δολιότητα τοῦ κ. Παπανδρέου, ὁ ὁποῖος, ἀφοῦ ἐπέτυχε τήν ἀπόμακρυνσιν τῆς Κυβερνήσεως Στεφανοπούλου καί τήν ὑπόσχεσιν τῶν ἐκλογῶν, ἐδημιούργησεν νέαν ὀξύτητα, ἡ ὁποία ἀπεκορυφώθη μέ τάς ὑβριστικάς καί ἐπαναστατικάς δηλώσεις τοῦ υἱοῦ του. Κατόπιν τούτου ὁ βασιλεύς ἐπείσθη ὅτι δέν δύναται νά ὑπολογίζη εἰς τήν νομιμόφρονα συμπεριφοράν τοῦ κ. Παπανδρέου μετεκλογικῶς, τοσούτω μᾶλλον καθ' ὅσον καί ὁ ἴδιος ὁ Παπανδρέου ἐδέχθη εἰς μίαν συνομιλίαν του μετά τοῦ κ. Μπίτσιου ὅτι ὁ υἱός του ἐπηρεάζεται ἀπό τούς κομμουνιστάς. Ὑπό τάς συνθήκας αὐτάς, ὁ βασιλεύς θεωρεῖ ἐπικινδύνους τάς ἐκλογάς καί μέ παρακαλεῖ νά ἔλθω εἰς τήν Ἑλλάδα καί νά ἀναλάβω πολιτικάς πρωτοβουλίας. Εἰς τήν περίπτωσιν αὐτήν εἶναι ἀποφασισμένος νά δεχθῆ τάς εἰσηγήσεις μου διά μίαν ριζικήν ἀντιμετώπισιν τῆς καταστάσεως.

Τοῦ ἐξήγησα, ὅπως καί παλαιότερα, τούς λόγους διά τούς ὁποίους δέν ἠμπορῶ νά ἀνταποκριθῶ εἰς τήν πρόσκλησιν τοῦ βασιλέως. Καί τοῦ προσέθεσα, ὀρθῶς ἐπιδιώξατε τήν ὕφεσιν, ἀλλά ἐκάματε τό σφάλμα, πρῶτον, νά μήν ζητήσετε οὐσιαστικάς ἐγγυήσεις ἀπό μέρους τοῦ κ. Παπανδρέου καί, δεύτερον, νά ἐγκαταστήσετε Κυβέρνησιν ἀνίκανον νά δημιουργήση τάς προϋποθέσεις ἀκινδύνων ἐκλογῶν.

Συνεπεία τούτου, τοῦ εἶπα, τό ἀδιέξοδον κατέστη ὀξύτερον. Ἤδη δέν ἀπομένει ἄλλη λύσις ἀπό τό νά διορίσητε μίαν πράγματι δυναμικήν Κυβέρνησιν, ἡ ὁποία νά ζητήση ἀπό τόν Παπανδρέου πλήρεις ἐγγυήσεις, νά λάβη ὡρισμένα ἀποφασιστικά μέτρα διά τήν ἀλλαγήν του πολιτικοῦ κλίματος καί νά εἶναι ἀποφασισμένη καί ἱκανή νά προστατεύση τήν χώραν, ἐάν ὁ Παπανδρέου παραβιάζων τάς συμφωνίας ἐπιχειρήση νά συνεργασθῆ μετά τάς ἐκλογάς μέ τήν ΕΔΑ.

Ὅλα αὐτά, τοῦ προσέθεσα, δέν εἶναι ἀπολύτως ὁμαλά, ἀλλά ἤδη λόγω τῶν διαπραχθέντων σφαλμάτων εὑρίσκεσθε ἐν ἀνωμαλία καί τό πρόβλημα εἶναι νά ἀποφύγετε χειρότερα.

Ἐν συνεχεία, ὁ κ. Μπίτσιος μέ ἠρώτησεν ποῖος κατά τήν γνώμην μου θά ἠδύνατο νά ἀναλάβη μίαν τοιαύτην ἀποστολήν. Τοῦ εἶπα ὅτι δέν εἶναι εὔκολον νά ἀναλάβη κανείς καί μάλιστα ἀπό μακριά τήν εὐθύνην τῆς ὑποδείξεως προσώπου. Προχείρως θά ἠμποροῦσα νά ὑποδείξω τόν συνδυασμόν Μαρκεζίνης - Τσακαλῶτος, ἐφ' ὅσον θά μᾶς ἔπειθαν ὅτι εἶναι ἱκανοί νά φέρουν εἰς πέρας παρομοίαν ἀποστολήν. Ὁ κ. Μπίτσιος μοῦ εἶπεν ὅτι ὁ βασιλεύς δυσπιστεῖ πρός ἀμφοτέρους, τοσούτω μᾶλλον καθ' ὅσον ὁ δεύτερος ἔκαμε προσφάτως διαπραγματεύσεις μέ τόν Παπανδρέου.

Κατά τήν συνομιλίαν αὐτήν, ὁ κ. Μπίτσιος μοῦ ἀπεκάλυψεν ὅτι ὁ βασιλεύς δυσπιστεῖ καί πρός κ. Κανελλόπουλον, λόγω τοῦ ἠπίου χαρακτῆρος του, καί ὅτι ἐπίσης ὁ κ. Πιπινέλης ἔχει ψυχρανθῆ μέ τό Στέμμα ἐξ αἰτίας τοῦ κάτωθι γεγονότος. Τό Νοέμβριον τοῦ 1966 ἐπεδίωξε νά τοῦ ἀνατεθῆ ὁ σχηματισμός τῆς Κυβερνήσεως μέ τήν διαβεβαίωσιν πρός τόν βασιλέα ὅτι ὁ Παπανδρέου ἦτο διατεθειμένος νά τήν ὑποστηρίξη. Ὁ βασιλεύς δέν ἐνεθάρρυνεν τήν ἐπιδίωξιν τοῦ κ. Πιπινέλη καί συνεπείᾳ αὐτοῦ ἐδημιουργήθη δυσαρέσκεια. Ὅταν ἀργότερα ἠρωτήθη ὁ Παπανδρέου σχετικῶς, ἐδήλωσεν ὅτι ὁ κ. Πιπινέλης ἦτο ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος ἐπεζήτησε μαζί του ἐπαφήν καί ὅτι ὁ ἴδιος δέν τήν ἐνεθάρρυνεν»[217].

Ἡ διαπίστωση τοῦ ρεύματος, ὁλοένα καί διευρυνόμενου, ὑπέρ της ἄμεσης ἐπανόδου τοῦ Κ. Καραμανλῆ, ὥθησε τόν Π. Κανελλόπουλο νά διαβεβαιώσει, στίς 16 Μαρτίου, τόν ἱδρυτή τῆς ΕΡΕ γιά τήν πρόθεσή του νά ἀποσυρθεῖ ἀπό τήν ἡγεσία, ἄν ὁ τελευταῖος ἔκρινε σκόπιμο νά ἐπιστρέψει στήν ἐνεργό πολιτική:

«Ἐλπίζω νά εἶμαι εἰς θέσιν νά σέ κατατοπίζω, ἀπό τοῦδε καί εἰς τό ἑξῆς, τακτικά. Ἐκτός ἐάν ἀπεφάσιζες, ἀναθεωρῶν τάς μέχρι τοῦδε σκέψεις σου, νά ἔλθης καί νά ἀναλάβης τήν ἡγεσίαν. Προσωπικῶς, θά ἤμουν — σέ βεβαιῶ εἰλικρινέστατα — εὐτυχής ἐάν τό ἀπεφάσιζες. Ἔκαμα ἕως ἐδῶ τό χρέος μου, χωρίς καμμίαν προσωπικήν ἱκανοποίησιν, ἀντιθέτως μάλιστα μέ μεγάλους ψυχικούς καί σωματικούς μόχθους καί πάντα, ὑφιστάμενος διαρκεῖς ἐπιθέσεις καί ἀπό φίλους, ἀγωνιζόμενος (ἐν πολλοῖς ἀγωνιῶν) νυχθημερόν. Ἐάν εἶναι ἀνάγκη, θά συνεχίσω παλαίων, ὅσο τό ἐπιτρέπει ὁ Θεός. Ἀλλά θά μοῦ ἤρκει καί ὅ,τι ἔπραξα μέχρι τοῦδε, διά νά εἴπω εἰς τόν ἑαυτόν μου ὅτι ἔπραξα τό καθῆκον μου. Δέν ἠμπορῶ νά σοῦ εἰπῶ ἐάν πρέπει ἤ δέν πρέπει νά ἔλθης. Εἶναι ζήτημα ἰδικῆς σου διαθέσεως καί ἱστορικῆς ἐμπνεύσεως. Πάντως, ἐάν ἤρχεσο νά ἀναλάβης τήν ἡγεσίαν, θά ἤμουν προσωπικῶς εὐτυχέστερος ἀπό ὅ,τι εἶμαι σήμερα. Εἶναι μεγάλη (τό κατανοῶ), ἀλλά καί ὀδυνηρή ἡ ἀποστολή μου. Εἶναι ἀποστολή συνδεδεμένη μέ διαρκές ἄγχος. Ψυχικῶς δέν θά καμφθῶ. Ἀλλά ἠμπορῶ, τάχα, νά προεξοφλήσω ὅτι δέν θά καμφθῶ σωματικῶς; Εἶμαι 65 ἐτῶν καί δέν ἔπαυσα, οὐδ' ἐπί μίαν ἡμέραν ἀγωνιζόμενος ἐπί 32 ἔτη εἰς τήν πολιτικήν. Καί οἱ μῆνες πού ἔρχονται θά ἀπαιτήσουν φοβερούς κόπους. Κρίνε μόνος σου τί πρέπει νά κάμης. Οἱ ὧρες εἶναι ἐξαιρετικά κρίσιμες. Ὅποιος ἀπό τούς δυό μας ἀναλάβη νά τάς ἀντιμετωπίση, πρέπει νά προχωρήση, εἰ δυνατόν, χωρίς ἀντιπερισπασμούς καί ταλαντεύσεις. Ἀλλά καί τά ἑκατομμύρια τῶν φίλων πού καλοῦνται εἰς τόν δυσκολώτατον ἀγῶνα, πρέπει νά γνωρίζουν ποιός εἶναι ὁ ἡγέτης τοῦ ἀγῶνος»[218].

Ἀπό τήν πλευρά του, ὁ Κ. Καραμανλῆς παρέμει-

νε σταθερά προσηλωμένος στήν ἀπόφαση τῆς μή ἐνεργῆς ἀναμείξεως, ἐφόσον οἱ συνθῆκες δέν προσφέρονταν γιά τήν ἐφαρμογή τοῦ πολιτικοῦ του προγράμματος. Πράγματι, σέ κάθε ἔκκληση γιά τήν ἐπάνοδό του, ἀντέτεινε τήν ἐπίκληση τῶν λόγων πού εἶχε ἐπανειλημμένα ἤδη προβάλει γιά νά αἰτιολογήσει τήν ἄρνησή του[219].

Σέ μεταγενέστερο σημείωμα, πού συνέταξε στό Παρίσι, ὁ Κ. Καραμανλῆς θά κάμει ἀναδρομή στά προβλήματα πού συνυφάνθηκαν μέ τήν ἐσωτερική λειτουργία τῆς ΕΡΕ ἀπό τούς τελευταίους μῆνες τοῦ 1966 ὥς τό Μάρτιο τοῦ 1967:

«Ἐν τῷ μεταξύ καί κατά τήν διάρκειαν τοῦ θέρους εἶχε δημιουργηθῆ μία κατάστασις συγχύσεως εἰς τάς τάξεις τῆς ΕΡΕ, ἡ ὁποία ὁδηγοῦσε εἰς ἀντιδράσεις, κατά τό πλεῖστον ἀδικαιολογήτους, ἐναντίον τοῦ κ. Κανελλοπούλου. Φοβούμενος ὅτι ἦτο δυνατόν νά ἐκδηλωθῆ κρίσις καί εἰς τό κόμμα, ἀπηύθυνα κατά τάς ἀρχάς Σεπτεμβρίου, συστάσεις πρός πᾶσαν κατεύθυνσιν διά τήν διαφύλαξιν τῆς συνοχῆς του.

Ἦτο πράγματι δυσάρεστον ὅτι τό κλῖμα τῆς ἀποσυνθέσεως δέν ἄφησε ἀνεπηρέαστον καί τήν ΕΡΕ, τήν μόνον πολιτικήν δύναμιν ἡ ὁποία μέ τήν λαμπράν ἱστορίαν της καί τό σταθερόν της λαϊκόν ἔρεισμα, θά ἠδύνατο ἴσως νά ἀνακόψη τήν κατολίσθησιν πρός τό χάος.

Ὅταν, ἀποχωρῶν τῆς ἡγεσίας τοῦ κόμματος, ὑπέδειξα ὡς διάδοχόν μου τόν Κανελλόπουλον, ἐγνώριζα τάς ἀδυναμίας του, ἐγνώριζα ὅμως καί τάς ἀρετάς του. Ἀλλά πρό παντός ἐγνώριζα ὅτι δι' αὐτοῦ θά διεσφαλίζετο ἡ συνοχή τοῦ κόμματος, ἡ ὁποία καί προεῖχε κατά τήν στιγμήν ἐκείνην.

Μετά τήν ἀναχώρησίν μου ἀπέφυγα νά ἔχω οἱανδήποτε ἀνάμειξιν εἰς τά τοῦ κόμματος καί διότι ἤθελα νά γίνη συνείδησις ἡ ἀποχώρησίς μου ἀπό τήν πολιτικήν, ἀλλά καί διότι δέν ἤθελα νά ἐνοχλῶ τήν ἡγεσίαν, τήν ἐπιτυχίαν τῆς ὁποίας εἰλικρινῶς ηὐχόμην. Ἀλλά καί ὁ κ. Κανελλόπουλος δέν ἔδειξε τήν διάθεσιν νά ἔχη μαζί μου ἐπαφήν, διότι ἐπίστευε προφανῶς ὅτι τοῦτο θά ἐδυσχέραινε τήν καθιέρωσίν του ὡς ἀρχηγοῦ τοῦ κόμματος. Καθ' ὅλον τό διάστημα τῆς ἀπουσίας μου, μοῦ ἀπηύθυνε, καί τοῦτο ὑπό τήν πίεσιν τῆς κοινῆς γνώμης, δύο ἤ τρεῖς ἐπιστολάς.

Εἶναι κατ' ἀρχήν δυσχερής ἡ θέσις τῶν διαδόχων, ὅταν εὑρίσκεται ἐν ζωῇ ὁ ἱδρυτής τοῦ κόμματος. Καί εἶναι φυσικόν νά δημιουργοῦνται μεταξύ των δυσάρεστοι ψυχολογικαί καταστάσεις, τάς ὁποίας συνήθως ἐπιδεινώνουν οἱ καλοθεληταί ἐντεῦθεν καί ἐκεῖθεν. Εἶναι ἄπειρα τά ἱστορικά παραδείγματα αὐτοῦ τοῦ φαινομένου. Ἡ περίπτωσις ὅμως ἡ ἰδική μας καθίστατο δυσχερεστέρα ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι τό κόμμα δέν ἤθελε νά παραδεχθῆ ὡς ὁριστικήν τήν ἀποχώρησίν μου ἐκ τῆς πολιτικῆς, καί συμπεριεφέρετο πρός τόν κ. Κανελλόπουλον ὡς πρός τοποτηρητήν μου. Τοῦτο ἦτο φυσικόν νά ἐνοχλῆ τόν κ. Κανελλόπουλον διότι ἐκτός τοῦ ὅτι ἔθιγε τήν προσωπικήν του φιλοτιμίαν, ἐμείωνε καί τό ἡγετικόν του κῦρος. Εἰς τήν μοιραίαν αὐτήν ἀνωμαλίαν προσετίθετο καί ἡ γνωστή φυγόκεντρος δύναμις πού ταλαιπωρεῖ τά κόμματα ἐν Ἑλλάδι.

Ὀλίγον χρόνον μετά τήν ἀνάληψιν τῆς ἡγεσίας τοῦ κόμματος ἀπό μέρους τοῦ κ. Κανελλοπούλου, πολλά ἀπό τά στελέχη τοῦ κόμματος ἤρχισαν νά ἐπικρίνουν διαφόρους πράξεις του καί νά θέτουν ἐν ἀμφιβόλω τήν ἡγετικήν του ἱκανότητα. Οὕτω, διάφοροι παράγοντες τοῦ κόμματος, ὅπως οἱ κ. κ. Ράλλης, Παπαληγούρας, Ροδόπουλος, Βλάχου κλπ., μοῦ ἐπρότειναν κατά καιρούς ὅπως συγκατατεθῶ εἰς τήν ἀντικατάστασιν τοῦ ἀρχηγοῦ μέ διοικοῦσαν ἐπιτροπήν. Ἀπέκρουσα κατηγορηματικῶς τάς προτάσεις αὐτάς καί ἐδήλωσα ὅτι θά ἀποδοκιμάσω δημοσία οἱονδήποτε ἐπιχειρήση τήν διάσπασιν τοῦ κόμματος. Τούς συνίστων δέ νά παραμείνουν ἡνωμένοι περί τόν κ. Κανελλόπουλον καί νά τόν βοηθήσουν ἀντί νά τόν ἐπικρίνουν. Προσεπάθησα, δηλαδή, καθ' ὅλον αὐτό τό διάστημα, νά διατηρήσω τήν συνοχήν τοῦ κόμματος, πρᾶγμα τό ὁποῖον διηυκολύνετο καί ἀπό τόν ἤπιον χαρακτῆρα τοῦ κ. Κανελλοπούλου.

Καί διετήρησε μέν τό κόμμα τήν συνοχήν του ἀλλά δέν ἠδυνήθη νά χαράξη μίαν σταθεράν πολιτικήν γραμμήν, ἡ ὁποία νά ἀνταποκρίνεται τόσον εἰς τάς περιστάσεις ὅσον καί εἰς τό αἴσθημα τῆς κοινῆς γνώμης. Εἶχε ἴσως τό ἐλαφρυντικόν ὅτι ἀντιμετώπιζε ἀδιστάκτους ἀντιπάλους καί ὅτι ἦτο λεπτή καί δυσχερής ἡ θέσις του ἔναντι τοῦ Στέμματος.

Τό κόμμα παρέλειψε νά ἀσκήση μεθοδικά ὀργανωμένην κριτικήν καί νά ἀποκαλύψη τά σφάλματα καί τάς ἠθικάς ἀθλιότητας τῶν διαδόχων μου. Καί ἦσαν τόσα πολλά καί τόσον τερατώδη ὥστε, ἄν διεφωτίζετο ἐπ' αὐτῶν καταλλήλως ὁ ἑλληνικός λαός, διά βοῆς θά ἀπεδοκίμαζε τήν Κυβέρνησιν τοῦ Κέντρου.

Ὑπῆρξεν ἐπίσης σφάλμα ἡ ἀπέραντος ἀνοχή, τήν ὁποίαν ἐπέδειξε ἔναντι τῶν ἀποστατῶν καί πρό παντός ἡ ἀναντίρρητος ἀποδοχή τῶν πρωτοβουλιῶν τοῦ Στέμματος, τό ὁποῖον τήν ἔθετε συνεχῶς πρό τετελεσμένων γεγονότων. Τόν τελευταῖον δέ καιρόν καί μετά τήν ἀποτυχίαν τῶν ἀποστατῶν ὅπως κλονίσουν σοβαρῶς τήν ΕΚ, ἡ ἡγεσία τοῦ κόμματος προσανατολίσθηκε πρός τήν ἰδέαν κάποιας συνεννοήσεως μέ τόν Παπανδρέου, ὑποτιμοῦσα τίς ψυχολογικές ἀντιδράσεις τοῦ κόμματος, λόγω τῶν ἀγρίων διωγμῶν πού εἶχεν ὑποστῆ ἀπό τήν ΕΚ. Ἡ πολιτική αὐτή δέν θά ἐστερεῖτο ἐπιχειρημάτων, ἐάν ὁ Παπανδρέου ἀπέκτα συνείδησιν τῶν σφαλμάτων του καί μετέβαλλε εἰλικρινῶς πολιτικήν. Οὗτος ὅμως ἀντί νά

ἀπολογῆται δι' ὅσα ἔπραξε κατά τό παρελθόν, ἐνεφανίζετο, συμπαραστατούμενος καί ὑπό τοῦ υἱοῦ του, περισσότερον ἔξαλλος καί ὑβριστικός.

Ἐπί τῶν κινδύνων πού συνεπήγετο ἡ πολιτική αὐτή, ἐπέστησα ἐγκαίρως τήν προσοχήν τοῦ κ. Κανελλόπουλου. Καί ἀπεδείχθη ὅτι εἶχα δίκαιο, διότι ἡ πολιτική αὐτή προεκάλεσε ἀπογοήτευσιν τῆς κοινῆς γνώμης, ἔριδας μεταξύ τῶν στελεχῶν καί τῶν ἐφημερίδων τοῦ κόμματος καί πρό παντός τήν δυσπιστίαν τῶν ἐνόπλων δυνάμεων, ἡ ὁποία καί ἐξεδηλώθη ἐμπράκτως μετά τινας μῆνας.

Εἶναι προφανές ὅτι ὁ κ. Κανελλόπουλος ἠκολούθησε τήν πολιτικήν αὐτήν διότι ἐπίστευε εἰς τήν ἀναγκαιότητα, ἀλλά καί τήν δυνατότητα τῆς ὑφέσεως. Ἀπόδειξις αὐτοῦ εἶναι ὅτι ὅταν ἐπείσθη ὅτι ἡ πολιτική αὐτή ἀπετύγχανε καί ὅτι ἡ χώρα θά ἐξετίθετο εἰς κινδύνους, μοῦ ἔγραψε ὅτι θά ἦτο εὐτυχής ἐάν, ἐπανερχόμενος εἰς τήν Ἑλλάδα, τόν ἀπήλλασσα τῶν εὐθυνῶν του. Καί νομίζω ὅτι, παρά τά ἀντιθέτως λεγόμενα, εἰς τήν πρότασίν του αὐτήν ἦτο εἰλικρινής.

Δέν νομίζω δέ ὅτι τήν πολιτικήν τοῦ κ. Κανελλοπούλου τήν προσδιόριζε ὁ φόβος ἐνδεχομένης ἐπανόδου μου εἰς τήν πολιτικήν, ὅπως ἐλέγετο. Βέβαιον ὅμως εἶναι ὅτι ὡρισμένα στελέχη τοῦ κόμματος προσεπάθουν ἀνοήτως νά δημιουργήσουν ἐμπόδια εἰς τήν ἐπάνοδόν μου. Καί λέγω ἀνοήτως διότι, πέραν τῶν διαβεβαιώσεών μου, καί ἡ ἐν γένει συμπεριφορά μου ἀπεδείκνυε ὅτι ἐθεώρουν ὁριστικήν τήν ἀπομάκρυσίν μου ἐκ τῆς πολιτικῆς. Καί μεγαλυτέρα ἀπόδειξις ἦτο ὅτι ἠγνόησα εὐκαιρίας θριαμβευτικῆς ἐπανόδου μου εἰς αὐτήν, ὅπως αἱ προσκλήσεις τοῦ βασιλέως νά ἀναλάβω τήν ἐξουσίαν καί ἡ πρότασις τῶν ἐθνικῶν κομμάτων νά ἡγηθῶ αὐτῶν κατά τάς προκηρυχθείσας ἐκλογάς.

Κατά τήν αὐτήν ἐποχήν μέ ἐπεσκέφθησαν διάφοροι παλαιοί μου συνεργάται — Ἀβέρωφ, Παπαληγούρας, Ροδόπουλος, Παπακωνσταντίνου, Μακρῆς, Τσάτσος κλπ., οἱ ὁποῖοι, ἀφοῦ μέ ἐνημέρωσαν ἐπί τῆς καταστάσεως, μέ παρεκάλεσαν νά ἀναθεωρήσω τήν ἀπόφασίν μου καί, ἐπανερχόμενος εἰς τήν Ἑλλάδα, νά ἡγηθῶ τῆς ἐθνικῆς παρατάξεως. Ἦτο δέ τόσον ἔντονος ἡ ἀνησυχία διά τάς ἐπικειμένας ἐκλογάς, ὥστε καί οἱ ἀποστάται καί ὁ κ. Μαρκεζίνης μοῦ διεμήνυσαν ὅτι, ἐάν ἐπανέλθω, τίθενται εἰς τήν διάθεσίν μου. Τά αὐτά μοῦ διεμήνυσε καί ἡ κ. Βλάχου δι' εἰδικοῦ ἀπεσταλμένου, τοῦ κ. Κ. Τριανταφυλλίδη. Ἐξήγησα εἰς ὅλους τούς λόγους γιά τούς ὁποίους δέν ἠδυνάμην νά ἱκανοποιήσω τό αἴτημά τους καί οἱ ὁποῖοι ἐν γενικαῖς γραμμαῖς ἦσαν οἱ κάτωθι:

1. Δέν ἤρθησαν οἱ γνωστοί, ἐξ ἄλλου κειμένου, λόγοι οἱ ὁποῖοι μέ ἠνάγκασαν νά ἀποχωρήσω τῆς πολιτικῆς.

2. Ὅτι δέν ἐπίστευα ὅτι εἶναι δυνατόν νά κυβερνηθῆ πλέον δημοκρατικῶς ἡ Ἑλλάς, ἐάν προηγουμένως δέν ἐπραγματοποιοῦντο βαθεῖαι ἀλλαγαί εἰς τήν δημοσίαν μας ζωήν.

3. Ἐπανερχόμενος, θά ἔπρεπε νά ἡγηθῶ ἐθνικοῦ μετώπου, δηλαδή ἑνός μωσαϊκοῦ, τό ὁποῖον δέν συμβιβάζεται οὔτε μέ τόν χαρακτῆρα μου οὔτε μέ τάς μονίμους ἐπιδιώξεις μου, αἱ ὁποῖαι συνίσταντο εἰς τήν ἀνανέωσιν καί τήν ἐξυγίανσιν τῆς δημοσίας ζωῆς τῆς χώρας, καί,

4. Ὅτι, ὑπό τάς συνθήκας αὐτάς, καί ἐάν ἐκέρδιζα τάς ἐκλογάς, ὅπως μέ διεβεβαίουν, μετά ἑξάμηνον θά εὑρισκόμουν εἰς τήν ἀνάγκην ἤ νά φύγω καί πάλιν ἀπό τήν πολιτικήν ἤ νά καταφύγω σέ κάποιο εἶδος ἐκτροπῆς. Καί τούς προσέθεσα ὅτι, ἐφ' ὅσον ἡ δημιουργηθεῖσα ἐν Ἑλλάδι ἀνώμαλος κατάστασις θά ὡδηγοῦσε ὁπωσδήποτε εἰς κάποιαν ἀνωμαλίαν, δέν θά ἐπιθυμοῦσα νά εἶμαι ἐγώ ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος θά εὑρεθῆ εἰς τήν ἀνάγκην νά τήν κάμη.

Πληροφορηθείς δέ ὅτι ἡ κοινή γνώμη ἀνέμενε τήν ἐπιστροφήν μου καί ὅτι ἐπρόκειτο νά σχηματισθῆ μεγάλη ἐπιτροπή ἀπό διακεκριμένας ἐξωκομματικάς προσωπικότητας, ἡ ὁποία ἐρχομένη εἰς τό Παρίσι θά μοῦ ἀπηύθυνε σχετικήν ἔκκλησιν, διοχέτευσα διά τοῦ κ. Τσάτσου εἰς τόν τύπον μίαν ἀποθαρρυντικήν δήλωσιν.

Διά νά ἐκτιμηθῆ ἡ σύγχυσις, ἡ ὁποία ἐπεκράτει κατά τάς ἡμέρας ἐκείνας εἰς τήν Ἑλλάδα, ἀρκεῖ νά σημειωθῆ ὅτι ἡ δήλωσίς μου ἐκείνη, ἡ ὁποία εἶχε σκοπόν νά προσανατολίση τήν κοινήν γνώμην καί νά διευκολύνη τόν ρόλον τῆς ἡγεσίας τῆς ΕΡΕ, προεκάλεσεν ἀνοήτους ἀντιδράσεις ἐντός τοῦ κόμματος, αἱ ὁποῖαι παρ' ὀλίγον νά ὁδηγήσουν εἰς διάσπασιν αὐτοῦ καί αἱ ὁποῖαι βαθύτατα μέ ἐλύπησαν»[220].

16 ΜΑΡΤΙΟΥ 1967

Τό Διαρκές Στρατοδικεῖο ἐκδίδει, μετά ἀπό ἀκροαματική διαδικασία διάρκειας 100 ἡμερῶν, τήν ἀπόφαση για τήν ὑπόθεση ΑΣΠΙΔΑ. Δέκα πέντε ἀπό τούς εἰκοσιοκτώ κατηγορούμενους καταδικάζονται σέ ποινές φυλακίσεως ἀπό δύο μέχρι δεκαοκτώ ἐτῶν. Ἡ μεγαλύτερη ποινή ἐπιβλήθηκε στό συνταχματάρχη Παπατέρπο, τόν ἀντισυνταγματάρχη Δαμβουνέλη καί τούς λοχαγούς Μπουλοῦκο, Παπαγεωργόπουλο καί Τόμπρα, πού κρίθηκαν ἔνοχοι, ὑποκινητές εἰδικότερα τῶν ἐπίδικων πράξεων «ἑνώσεως πρός στάσιν» καί «ἐσχάτης προδοσίας». Μετά τήν ἔκδοση τῆς ἀποφάσεως, ὁ Γ. Παπανδρέου παρετήρησε: «Δοκιμάζομεν ἄπειρον θλῖψιν διά τήν βαρυτάτην καταδίκην γενναίων πολεμιστῶν καί ἀθώων ἀνθρώπων. Εἶναι τά θύματα τῆς σκευωρίας».

Ἡ ἀντιμετώπιση τῆς ὑποθέσεως ΑΣΠΙΔΑ, στή φάση τόσο τῆς ἀνακριτικῆς διαδικασίας, ὅσο καί τῆς τελικῆς ἐκδικάσεώς της, ἐμφάνισε ἀδυναμίες. Οἱ τελευταῖες αὐτές ἐπισημάνθηκαν ἀπό τήν ἡγεσία τῆς ΕΡΕ καί ἐπιβεβαίωσαν τήν ἀνησυχία, ἔγκαιρα δια-

τυπωμένη, τοῦ Κ. Καραμανλῆ νά «μήν ἐκφυλισθῆ διά τῆς παρατάσεως»[221]. Ὁ Π. Κανελλόπουλος ὑπογράμμιζε στήν ἐπιστολή του πρός τόν ἱδρυτή τῆς ΕΡΕ:

«Ἡ ὑπόθεσις ΑΣΠΙΔΑ εἶναι μεγάλη ἐμπλοκή. Ἔπρεπε — τό εἶχα εἰπῆ ἀπό τόν Σεπτέμβριο τοῦ 1965 — νά εἶχεν ἐπιταχυνθῆ ἡ ἀνεκδιήγητος ἀνάκρισις (εἰς τήν ὁποίαν ἀνεμίχθησαν καί ὡρισμένοι σκοτεινοί, δῆθεν ἰδικοί μας παράγοντες) καί νά εἶχε λήξει ἡ ὅλη ὑπόθεσις τό ἀργότερον πρό ἔτους. Ἔγινε μυθιστόρημα μιά ἱστορία πού ἔπρεπε νά εἶχε λήξει μέ ἀποβολήν ἀπό τό στράτευμα 5-10 λοχαγῶν ἤ δύο - τριῶν ἀνωτέρων ἀξιωματικῶν (καί ἐν ἀνάγκη μέ μίαν ραγδαίαν ποινικήν καταδίωξιν). Ὡς μυθιστόρημα, ὅπως κατάντησεν ἡ ὑπόθεσις ΑΣΠΙΔΑ, ἐμφανίζει ἀδυναμίας...»[222].

Ἀνάλογες, ὡς ἕνα σημεῖο, ἀπόψεις ὑποστηρίζονταν καί ἀπό τόν διευθυντή τῆς ΚΥΠ, στρατηγό Παπαγεωργόπουλο:

«Ἡ ἀποκάλυψις τῆς συντριπτικῆς ἀληθείας περί τῆς ἐκτροπῆς τῆς ΕΚ ἐκ τῆς ἐθνικῆς της τροχιᾶς καί τοῦ καθήκοντος διά τῆς δικαστικῆς ὁδοῦ — ὑπόθεσις ΑΣΠΙΔΑ — ἔτυχε τοῦ χειροτέρου δυνατοῦ χειρισμοῦ. Συνεδέθη μέ διαβλητά πρόσωπα καί μέ γεγονότα μή ἀποδεικνυόμενα ἤ ἐπουσιώδη, εἰς τοιαύτην ἔκτασιν ὥστε παρεσχέθη ἡ εὐχέρεια εἰς τούς ἐνόχους νά μετατοπίσουν τόν διάλογον ἐκτός τῆς οὐσίας τῆς ἐνοχῆς των. Εἰς τήν πολυλογίαν πού σχεδόν ἔλαβε τήν μορφήν «κουτσομπολιοῦ», ἐχάθη ἐν πολλοῖς καί πάντως ἐσκεπάσθη ἡ ἀλήθεια περί τῆς οὐσίας, μέ συνέπειαν τόν μετριασμόν τῆς πειστικότητος τῶν δικαστικῶν ἀποφάσεων»[223].

Ἡ διερεύνηση καί ἡ ἐκδίκαση τῆς ὑποθέσεως ΑΣΠΙΔΑ συνδέθηκε καί μέ τό εἰδικότερο ὀξύ πολιτικό πρόβλημα τῆς ἐνδεχόμενης διώξεως τοῦ Ἀνδρέα Παπανδρέου. Πράγματι, στίς 24 Φεβρουαρίου, μέ ὁμοφωνία εἰσαγγελέα καί ἀνακριτῆ, ζητήθηκε ἀπό τή Βουλή ἡ ἄρση τῆς βουλευτικῆς ἀσυλίας τοῦ Α. Παπανδρέου καί τοῦ Π. Βαρδινογιάννη, σύμφωνα μέ τό ἄρθρο 63 τοῦ Συντάγματος, γιά νά ἀπαγγελθεῖ ἐναντίον τους κατηγορία «ἐπί συμμετοχῇ εἰς συνωμοσίαν πρός ἐκτέλεσιν πράξεων ἐσχάτης προδοσίας». Ἡ αἴτηση ἄρσεως τῆς ἀσυλίας τοῦ Ἀνδρέα Παπανδρέου ἀντιμετωπίστηκε μέ σκεπτικισμό καί ἀπό τήν ἡγεσία τῆς ΕΡΕ. Ἡ πράξη αὐτή χαρακτηριζόταν ἀπό τόν Π. Κανελλόπουλο — στήν ἐπιστολή πρός τόν Κ. Καραμανλῆ — «ἄκαιρος» καί ἱκανή νά προκαλέσει «κάποιαν ἀλληλεγγύην μεταξύ τῶν δύο μερίδων τῆς ΕΚ πού ἀλληλοσπαράζονται». Καί ὁ ἀρχηγός τῆς ΕΡΕ, ἀφοῦ ἐπισήμαινε τήν ἔλλειψη τῶν ἀναγκαίων ἀποδεικτικῶν στοιχείων, παρατηροῦσε: «Αὐτό, βέβαια, δέν σημαίνει διόλου ὅτι εἶναι ἀθῶος. Εὑρίσκετο, ἀναμφισβητήτως, εἰς συνεννόησιν μέ τούς ἀξιωματικούς πού συνέταξαν τόν σύνδεσμο ΑΣΠΙΔΑ. Ἀλλά θετικά στοιχεῖα δέν ὑπάρχουν...»[224].

Ὁπωσδήποτε, ἡ αἴτηση γιά τήν ἄρση τῆς ἀσυλίας τοῦ Α. Παπανδρέου ἐνέτεινε τήν πολιτική ὀξύτητα καί ἔκαμε ἀκόμη δυσχερέστερη τή θέση τῆς μεταβατικῆς Κυβερνήσεως. Τελικά, ἡ κυβερνητική μεταβολή καί ἡ προκήρυξη τῶν ἐκλογῶν θά ἀφήσει τό θέμα σέ ἐκκρεμότητα. Οἱ φῆμες γιά παροχή ἀμνηστίας μετά ἀπό παρέμβαση τῶν ἀνακτόρων, ἐνδεχομένως καί ἀπό τήν Κυβέρνηση τῆς ΕΡΕ, θά προκαλέσουν ζωηρές ἐνδοκομματικές ἀντιδράσεις καί, τέλος, δέν θά ἐπαληθευτοῦν.

22 ΜΑΡΤΙΟΥ 1967

Ψηφίζεται καταρχήν ἀπό τή Βουλή τό νομοσχέδιο γιά τήν ἐπαναφορά τῆς ἁπλῆς ἀναλογικῆς. Ἡ ψήφιση ἔγινε μέ τή σύμφωνη γνώμη τῶν βουλευτῶν ὅλων τῶν πτερύγων, ἐκτός ἀπό ὁρισμένους — εἴκοσι συνολικά — βουλευτές τῆς ΕΡΕ, πού δέν συμμερίστηκαν τή θετική στάση τῆς ἡγεσίας τοῦ κόμματος ἀπέναντι στό νομοσχέδιο.

Ἡ ἐπαναφορά τῆς ἁπλῆς ἀναλογικῆς εἶχε ἀποτελέσει βασική προγραμματική ἐπιδίωξη τῆς Κυβερνήσεως Στεφανοπούλου καί εἶχε — ἀπό τούς πρώτους μῆνες τοῦ 1966 — κριθεῖ πρόσφορη γιά νά ἀποτρέψει τήν πόλωση καί νά ἐπιτρέψει στούς ἀσθενέστερους πολιτικούς σχηματισμούς νά χειραφετηθοῦν ἀπέναντι στά μεγάλα κόμματα. Τό νομοσχέδιο ἐγκρίθηκε, στό σύνολο του, ἀπό τήν κοινοβουλευτική ἐπιτροπή ἐπί τῶν Ἐσωτερικῶν, στίς 29 Μαρτίου 1966. Τελικά ὅμως δέν προτάθηκε γιά ψήφιση στήν ὁλομέλεια τῆς Βουλῆς παρά μόνο στίς 8 Μαρτίου τοῦ ἑπομένου ἔτους, ἀφοῦ προηγουμένως εἶχε ἐπαναφερθεῖ καί ψηφιστεῖ ἐκ νέου ἀπό τήν ἐπιτροπή, στό σύνολό του, στίς 24 Φεβρουαρίου. Στίς ἐπανειλημμένες ἀναβολές δέν εἶχε συντελέσει τόσο ἡ διατύπωση συγκεκριμένων ἐπιφυλάξεων ὅσο ἡ παρεμβολή σημαντικῶν πολιτικῶν γεγονότων.

[Τελικά, ἡ πτώση τῆς Κυβερνήσεως Παρασκευοπούλου καί ἡ διάλυση τῆς Βουλῆς, στίς 14 Ἀπριλίου, ἀνέστειλαν τή διαδικασία καί ὁδήγησαν στήν ὁριστική ματαίωση τῆς ψηφίσεως τοῦ νέου ἐκλογικοῦ νόμου. Κατά συνέπεια, ἐφόσον ἡ Κυβέρνηση Κανελλοπούλου δέν υἱοθέτησε τήν ἐπαναφορά τοῦ συστήματος τῆς ἁπλῆς ἀναλογικῆς μέ ἀναγκαστικό νόμο, ἦταν δεδομένο ὅτι οἱ νέες ἐκλογές θά διεξάγονταν μέ τό σύστημα τῆς ἐνισχυμένης ἀναλογικῆς.]

30 ΜΑΡΤΙΟΥ 1967

Ὁ Ἰ. Παρασκευόπουλος ὑποβάλλει τήν παραίτηση τῆς Κυβερνήσεως. Ἤδη, ἀπό τά μεσάνυχτα τῆς 29ης, εἶχε προαγγείλει ἀπό τό βῆμα τῆς Βουλῆς τήν ἐκδήλωση κυβερνητικῆς κρίσεως, ἡ ὁποία ἦταν ἀπότοκη τῆς ἐμμονῆς τῆς ΕΚ στήν ψήφιση εἰδικῆς προσθήκης στό ἐκλογικό νομοσχέδιο, περί ἀναστολῆς τῆς ἀσκήσεως ποινικῆς διώξεως βουλευτῶν ἤ ὑποψηφίων βουλευτῶν στή διάρκεια τῆς προεκλογι-

κῆς περιόδου καί ὡς τήν ὁριστικοποίηση τῶν ἀποτελεσμάτων τῶν ἐκλογῶν. Ἡ Κυβέρνηση, μέ τή σύμφωνη γνώμη καί τῆς ΕΡΕ, τοῦ ΦΙΔΗΚ καί τῶν Προοδευτικῶν, θεώρησε τήν προσθήκη ἀντισυνταγματική καί ἀντίθετη μέ τήν διαδικασία ψηφίσεως τῶν προτεινόμενων τροπολογιῶν. Ἡ ἀποτυχία κάθε προσπάθειας γιά τή γεφύρωση τῆς ἀντιγνωμίας ὁδήγησε τόν πρωθυπουργό στήν διαπίστωση ὅτι ἡ Κυβέρνηση βρισκόταν σέ διαφωνία μέ τό ἕνα ἀπό τά κόμματα τῆς συμπολιτεύσεως καί, ἐπομένως, ἀδυνατοῦσε νά διατηρηθεῖ στήν ἐξουσία.

Γενικότερα, ἡ πτώση τῆς Κυβερνήσεως ἦταν συνυφασμένη καί μέ τή μοιραία ἀδυναμία της νά ὑπερκεράσει τίς ἐντεινόμενες πιέσεις, ἰδίως ἀπό τήν πλευρά τῆς ΕΚ. Ἀπέναντι, πράγματι, τόσο στίς δηλώσεις τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς ΕΚ γιά «διατεταγμένη δικαιοσύνη» ὅσο καί στά ἐμπρηστικά συνθήματα πού κατά περίστασιν ἐκτοξεύονταν, ἡ Κυβέρνηση δέν εἶχε ἀντιτάξει ὁποιαδήποτε ἀντίδραση. «Εἶναι κυριολεκτικῶς ἀνύπαρκτη», παρατηροῦσε μέ τήν ἀφορμή αὐτή ὁ Κ. Τσάτσος πρός τόν Κ. Καραμανλῆ καί ἐπισήμαινε ἀκόμη τό γεγονός ὅτι ἡ Κυβέρνηση δέν εἶχε λάβει ὁποιοδήποτε μέτρο γιά τήν ἀντιμετώπιση τοῦ πνεύματος παθητικότητας, τό ὁποῖο εἶχε στά τελευταῖα τρία χρόνια ἐμφυσηθεῖ στά κρατικά ὄργανα[225].

Κάτω ἀπό τήν ἐντεινόμενη ἀμφιβολία γιά τή δυνατότητα τῆς Κυβερνήσεως νά διατηρηθεῖ στήν ἀρχή καί νά διεξαγάγει τίς ἐκλογές, ἔτεινε ὁλοένα καί περισσότερο νά πιθανολογηθεῖ τό σχῆμα μιᾶς διάδοχης καταστάσεως. Ὁ ἴδιος ὁ ἀρχηγός τῆς ΕΡΕ εἶχε, ἀπό τίς πρῶτες ἡμέρες ἤδη τῆς κυβερνητικῆς κρίσεως, ἀφήσει νά διαφανεῖ τό ἐνδεχόμενο νά ὑπάρξει δεύτερη κυβερνητική φάση ὡς τίς ἐκλογές. Στήν ἐπιστολή του πρός τόν Κ. Καραμανλῆ, στίς 16 Μαρτίου, ὑπογράμμιζε χαρακτηριστικά:

«Δέν ἠμπορῶ νά εἰπῶ ὅτι εἶναι βεβαία ἡ μέχρι τῶν ἐκλογῶν πορεία ἄνευ κυβερνητικῆς μεταβολῆς. Ἔχω ἤδη ἐπανειλημμένως ὁμιλήσει — καί δή ἀμέσως μετά τήν 20ήν Δεκεμβρίου — περί τοῦ ἐνδεχομένου «δευτέρας φάσεως». Ἐάν παραστῆ ἀνάγκη, θά πραγματοποιηθῆ ἡ δευτέρα φάσις. Ἀλλά μέ ἀντικειμενικόν σκοπόν τήν ὁπωσδήποτε διενέργειαν τῶν ἐκλογῶν ἐντός τοῦ Μαΐου...»[226].

Ἡ ἀντιμετώπιση ἑνός ἀνάλογου ἐνδεχομένου ἀπό τόν Π. Κανελλόπουλο συνεχόταν μέ τή σκέψη νά ἀναλάβει τήν ἐντολή γιά τό σχηματισμό νέας Κυβερνήσεως ἀποκλειστικά ἀπό τήν ΕΡΕ. Ἡ προοπτική αὐτή ἀντιμετωπιζόταν, ἀπό τίς πρῶτες ἡμέρες τῆς μεταβατικῆς, μέ ἐναλλασσόμενα αἰσθήματα ἐπιδοκιμασίας ἢ σκεπτικισμοῦ[227].

Ἡ διάφορη τοποθέτηση τῶν ἡγετικῶν φορέων τῆς παρατάξεως ἀπέναντι στίς διαγραφόμενες λύσεις συνεχόταν, κατά βάση, μέ τή διάφορη σέ κάθε περίπτωση ἐκτίμηση τῶν πραγματικῶν δεδομένων. Ὅσοι ἐπιζητοῦσαν ἢ ἔκλιναν πρός τήν ἰδέα τοῦ σχηματισμοῦ «δυναμικῆς» πολιτικῆς ἢ ἐξωπολιτικῆς Κυβερνήσεως, διακατέχονταν ἀπό τό φόβο ὅτι ἡ πριμοδότηση τῆς ΕΔΑ θά ἦταν δυνατό νά φέρει στήν ἐξουσία τήν ΕΚ. Ὅσο δέ θά ἦταν, στήν περίπτωση αὐτή, εὐάλωτη ἡ τελευταία αὐτή στίς πιέσεις τῆς ἀριστερᾶς τόσο θά ἀπέβαινε ἐπικίνδυνη γιά τήν ἐπιβίωση τῶν ἐλεύθερων θεσμῶν. Οἱ διαπιστώσεις καί οἱ προβλέψεις κορυφαίων στελεχῶν τῆς παρατάξεως, ἀλλά καί τῆς ΚΥΠ, ἐπιβεβαίωναν τήν ἀπόφαση τῆς Δ.Ε. τῆς ΕΔΑ νά προχωρήσει σέ εὐρύτερη — ἀπ' ὅ,τι τό 1964 — πριμοδότηση τῆς ΕΚ καί περιόριζαν τό ποσοστό τῆς ἐκλογικῆς δυνάμεως τῆς ΕΡΕ στό 40%, ὡς ἀνώτατο ὅριο[228]. Ἀπέναντι στίς ἀπαισιόδοξες αὐτές ἐκτιμήσεις ἐκδηλωνόταν καί μία περισσότερο αἰσιόδοξη ἐνατένιση, ἰδίως ἀπό τόν ἀρχηγό τοῦ κόμματος, Π. Κανελλόπουλο.

Τόσο, πράγματι, ἡ γενικότερη τακτική ὅσο καί ἡ εἰδικότερη τοποθέτηση τῆς ΕΡΕ στή διάρκεια τῆς τελευταίας κρίσιμης φάσεως, ἀπό τό Δεκέμβριο 1966, στό βαθμό πού καθοριζόταν ἀπό τόν Π. Κανελλόπουλο, βασιζόταν στήν ἄποψη ὅτι τό κόμμα ἦταν ἱκανό νά διεκδικήσει, σέ περίπτωση ἐκλογικῆς ἀναμετρήσεως, ἄν ὄχι τήν ἀπόλυτη πλειοψηφία, τήν πρώτη τουλάχιστο θέση. Ἀπευθυνόμενος πρός τόν Κ. Καραμανλῆ, στίς 16 Μαρτίου 1967, προέβλεπε:

«Ἡ ΕΡΕ θά ἔλθη πιθανώτατα (ἡ πιθανότης εἶναι μεγάλη) πρῶτον κόμμα. Τό ἄθροισμα, ὅμως ΕΚ καί ΕΔΑ θά εἶναι ὁπωσδήποτε ἄνω τοῦ 50% (ψήφων καί βουλευτῶν). Τό τελευταῖο εἶναι ἀναπότρεπτον. Ἡ θεωρία Πιπινέλη ὅτι δέν θά ἔπρεπε νά προχωρήσωμεν εἰς ἐκλογάς, ἐάν δέν εἴμεθα βέβαιοι ὅτι ἡ ΕΚ καί ἡ ΕΔΑ θά πάρη κάτω τοῦ 50%, θά ὡδήγει — ἐάν τήν υἱοθετοῦσα — εἰς ἀδιέξοδον. Καί ἀδιέξοδα δέν ἐπιτρέπονται νά ὑπάρχουν εἰς τήν ζωήν μιᾶς χώρας, δηλαδή εἰς τήν σκέψιν ἐκείνων πού διαχειρίζονται τάς τύχας της. Ἄλλωστε ἐάν ἔλθη ἡ ΕΡΕ, ὅπως ἐλπίζω θετικά, πρῶτον κόμμα, αὐτό ἀρκεῖ διά νά ἀνοίξη τόν δρόμον τῆς ὁμαλότητος καί τῆς σωτηρίας. Ἡ ΕΚ, πού τώρα δέν διασπᾶται πλέον ἐν ὄψει ἐκλογῶν, ἐάν πέση κάτω ἀπό τήν ΕΡΕ (ἔστω καί κατά ἕναν βουλευτή), θά ὑποστῆ μεγάλην ἐσωτερικήν κρίσιν, ἀποδιδομένης ἀπό πολλῶν τῆς πτώσεως εἰς τά ἔξαλλα συνθήματα τοῦ Ἀνδρέα. Καί —τότε — θά ἔχωμεν νέαν διάσπασιν. Θεωρῶ — ἐξάλλου —βέβαιον ὅτι μετεκλογική κυβερνητική συνεργασία ΕΚ καί ΕΔΑ ἀποκλείεται. Καί ἐάν ἐπεζήτει καί τήν ἐπεχείρει ὁ Ἀνδρέας, θά ἐπετάχυνε τήν διάσπασιν τῆς ΕΚ».

Καί ὁ Π. Κανελλόπουλος κατέληγε:

«Ἐάν ἔλθη πρῶτον κόμμα ἡ ΕΡΕ κατά τάς ἐκλογάς, χωρίς ἀπόλυτον πλειοψηφίαν (τό τελευταῖον εἶναι σχεδόν ἀδύνατον, εἴτε μέ τό ἰσχύον σύστημα, εἴτε μέ τήν ἀναλογικήν πού ὁπωσδήποτε θά περάση, ἀφοῦ ἐτάχθησαν ὑπέρ αὐτῆς κατηγορηματικῶς ΕΚ καί ΕΔΑ καί Προοδευτικοί καί «ἀποστάται»), θά εἶμαι ὑποχρεωμένος νά ἐπιχειρήσω σχηματισμόν Κυβερνήσεως μέ προοπτικήν ὅπως στηριχθῆ αὕτη, πρός ἀπόκτησιν τῆς ἐμπιστοσύνης τῆς Βουλῆς, καί

ἐπί τυχόν ἐκλεγησομένων «ἀποστατῶν» ἤ καί ἐπί τμήματος τῆς ΕΚ πού θά ἀπεσπᾶτο, ὡς ἐλπίζω, ἀπό τόν Ἀνδρέα Παπανδρέου. Περί Γεωργίου Παπανδρέου, ὡς ἀποφασιστικοῦ παράγοντος, δυσκόλως ἠμπορεῖ νά γίνη λόγος. Δέν ἀποκλείεται βέβαια νά ἔλθη καί αὐτός εἰς διάστασιν, μετά τάς ἐκλογάς, πρός τόν υἱόν του. Πάντως, θά εἶμαι ὑποχρεωμένος νά κάμω τούς ἐπιβαλλομένους — πρός κανονικήν λειτουργίαν τοῦ πολιτεύματος — συμβιβασμούς».

«Μέχρι τοῦδε, οὐδένα —ἀπολύτως οὐδένα— συμβιβασμό ἔκαμα. Οἱ λέγοντες τά ἀντίθετα (καί πιθανῶς νά σοῦ εἶπαν ἤ νά σοῦ ἔγραψαν σχετικῶς) ψεύδονται. Ἡ 21η Δεκεμβρίου —δηλαδή, ἡ ἡμέρα, καθ' ἥν, μετά τήν πρωτοβουλίαν μου, ἀνῆλθεν ὁ Γ. Παπανδρέου εἰς τά Ἀνάκτορα— ὑπῆρξεν ἡμέρα ἀποχωρήσεως καί συμβιβασμοῦ τοῦ Γ. Παπανδρέου —μόνον καί μόνον αὐτοῦ— ἔναντι τοῦ βασιλέως. Ἐκ μέρους μας οὐδεμία ὑποχώρησις ἐγένετο ἔναντι οἱουδήποτε, οὐδείς συμβιβασμός ἐπραγματοποιήθη καί οὐδ' ἡ παραμικρή ὑποχώρησις ἀνελήφθη πρός οἱονδήποτε μετεκλογικόν συμβιβασμόν».

Σέ ἀπάντηση, ὁ Κ. Καραμανλῆς ἔσπευδε νά διαμηνύσει στόν ἀρχηγό τῆς ΕΡΕ τά ἀκόλουθα:

«Τόν εὐχαριστῶ διά τήν ἐνημέρωσιν. Νομίζω ὅτι, ἐφ' ὅσον ὑπαιτιότητι τῶν ἀποστατῶν, ἀπέτυχε ἡ πολιτική ἐκμηδένισις τοῦ Παπανδρέου, ἦτο φυσικόν νά δοκιμασθῆ ἡ πολιτική τοῦ κατευνασμοῦ.

Ἡ πολιτική ὅμως αὐτή, διά νά εἶναι ἐθνικῶς ἀκίνδυνος, προϋποθέτει τήν ὕπαρξιν ἐγγυήσεων περί τῆς μετεκλογικῆς νομιμοφροσύνης τοῦ Παπανδρέου. Καί πέραν αὐτῶν, τήν ὕπαρξιν ἐξουσίας ἱκανῆς ἐν περιπτώσει παρασπονδίας νά τάς ἐπιβάλη.

Νομίζω ὅτι τό σημεῖο αὐτό θά πρέπει νά τό προσέξη, ὅσον καί ἄν θεωρῆ ὑπερβολικούς ἤ ὑποπτους τούς ἐκδηλουμένους φόβους»[229].

Τίς βασικές σκέψεις τοῦ Π. Κανελλόπουλου εἶχε μεταφέρει στόν Κ. Καραμανλῆ ὁ Κ. Τσάτσος, μετά ἀπό συνομιλία του μέ τόν ἀρχηγό τῆς ΕΡΕ, χωρίς νά παραλείψει νά τίς συνοδεύσει ἀπό τίς δικές του ἀντίθετες προβλέψεις:

«Πιστεύομε πώς, ὅπως βαδίζομε, ἤ θά ἔχωμε αὐτοδύναμον πλειοψηφίαν ΕΚ ἤ θά ἔχουν ΕΚ καί ΕΔΑ μαζί ἀπόλυτον πλειοψηφίαν καί ψήφων καί ἑδρῶν. Ἡ ΕΔΑ ἐν τοιαύτη περιπτώσει θά παραιτηθῆ κάθε ὅρου (φαινομενικῶς) καί θά καταστήση εὔκολη τή συνεργασία μέ τήν ΕΚ. Θά ἐπιτρέψη εἰς τόν Γ. Παπανδρέου νά ἰσχυρισθῆ ὅτι ἡ στήριξις τῆς ΕΚ ἐπί ψήφων τῆς ΕΔΑ οὐδένα ἐγκυμονεῖ κίνδυνον, διότι ἡ ΕΔΑ παρητήθη πάσης ἀξιώσεως καί ἐμπιστεύεται ἐν λευκῷ τήν διακυβέρνησιν τῆς χώρας εἰς τήν ΕΚ. Συγχρόνως θά κινηθῆ τό πεζοδρόμιον, τό ὁποῖον καί θά ἀξιώση τήν ἀπομάκρυνσιν τοῦ βασιλέως, ἐάν δέν δεχθῆ τήν ἀνωτέρω συνεργασίαν ΕΚ-ΕΔΑ ὡς βάσιν πρός στήριξιν Κυβερνήσεως ΕΚ. Ὅταν μιά φορά γίνη Κυβέρνησις ἡ ΕΚ μέ βασιλέα πλέον μειωμένου κύρους, αἱ ἐξελίξεις εἶναι προδιαγεγραμμέναι. Ἡ ἀπόσπασις τῶν δεξιοκεντρώων ἀπό τόν Γ. Παπανδρέου ἀκόμη καί ἀπό τόν Ἀνδρ. Παπανδρέου, μετά μίαν νίκην τοῦ Λαϊκοῦ Μετώπου καί καθ' ἥν ὥραν τό πεζοδρόμιον θά ὠρύεται, εἶναι ὅλως ἀπίθανος. Αὐτοί ὅλοι θά κοιτάζουν νά πάρουν κανένα χαρτοφυλάκιο καί νά μήν διωχθοῦν ἀπό τό μαντρί. Θάρρος γιά νά διαπομπευθοῦν εἰς νεοαποστάτας δέν ἔχουν. Θά ὑποκύψουν. Ἀλλά καί ὁ Παπανδρέου θά ὑποκύψη στήν ΕΔΑ καί τούς ἀριστεροκεντρώους. Αἱ δέ Ἔνοπλοι Δυνάμεις καί τά Σώματα Ἀσφαλείας μετεκλογικῶς δέν θά κινηθοῦν οὔτε πρός στήριξιν τοῦ βασιλέως οὔτε πρός τήρησιν τῆς τάξεως»[230].

Ἡ ἐκδήλωση τῆς κυβερνητικῆς κρίσεως ἔμελλε νά θέσει τό ὀξύ πρόβλημα τοῦ διαδόχου κυβερνητικοῦ σχήματος. Ἡ ΕΚ καί ἡ ΕΔΑ ἐπιζητοῦσαν τό σχηματισμό ὑπηρεσιακῆς, ἐνῶ τά μικρότερα κόμματα τάσσονταν ὑπερ ἑνός σχήματος εὐρύτερης συνεργασίας[231]. Ἀπό τήν πλευρά του, ὁ ἀρχηγός τῆς ΕΡΕ διεκδικοῦσε ἐπίμονα τήν ἐντολή ἐνῶ, παράλληλα, ἀντιμετωπίζονταν στούς κόλπους τῆς παρατάξεως καί ἄλλες λύσεις, ὅπως ἰδίως ἡ συγκρότηση «δυναμικῆς» Κυβερνήσεως, ἐξωπολιτικῆς ἤ πολιτικῆς, ὑπό τόν Π. Πιπινέλη ἤ τόν Σ. Μαρκεζίνη[232]. Πρός τήν ἀναζήτηση εὐρυτέρου σχήματος ἔκλιναν καί κορυφαῖα στελέχη τοῦ κόμματος — ὅπως ἰδίως οἱ Κ. Τσάτσος, Π. Πιπινέλης καί Κ. Παπακωνσταντίνου. Οἱ τελευταῖοι, ἀφενός ἀπέβλεπαν σέ Κυβέρνηση ἱκανή νά υἱοθετήσει δυναμικά μέτρα — ἔργο δύσκολο γιά μιά ἐκλογική Κυβέρνηση τῆς ΕΡΕ, καί ἀφετέρου ἀμφέβαλλαν γιά τή δυνατότητα τῆς Κυβερνήσεως νά ἐπιβάλει τίς θελήσεις της ἀπέναντι στίς συνδυασμένες πιέσεις τοῦ Κέντρου καί τῆς Ἀριστερᾶς καί νά ἀποκαταστήσει, σέ διάστημα 45 μόλις ἡμερῶν, τό κατάλληλο ἐκλογικό κλῖμα: ἐνδεχόμενη δέ ἥττα θά εἶχε, στή φάση αὐτή, καταστροφικές συνέπειες[233].

Οἱ βαθύτερες σκέψεις τοῦ Κ. Καραμανλῆ ἀπέναντι στίς πιθανές αὐτές ἐναλλακτικές λύσεις εἶναι δύσκολο νά διακριβωθοῦν πλήρως, μέ βάση τό διαθέσιμο ὑλικό. Ἀπό τήν πλευρά του, ὁ βασιλεύς εἶχε ἐπιδιώξει, προτοῦ καταλήξει σέ ὁριστικές ἀποφάσεις, ἄμεση ἐπικοινωνία μέ τόν Κ. Καραμανλῆ:

«Μόλις πρό ὀλίγου [ἔγραφε στόν Κ. Καραμανλῆ ὁ ἀδελφός του, Ἀχιλλέας Καραμανλῆς, τήν 31η Μαρτίου] μέ πῆρε στό τηλέφωνο ὁ κ. Μπίτσιος, ὅστις μέ παρεκάλεσε νά σᾶς γνωρίσω ὅτι ἀπεφασίσθη νά δοθῆ λύσις τήν ὁποίαν θά ἀναλάβη τό κόμμα τῆς ΕΡΕ, ἐφ' ὅσον ἐσεῖς ἐπιμένετε εἰς τό νά μήν θέλετε νά ἀναμιχθῆτε. Καί ἐπιθυμοῦν νά τό γνωρίζετε καί ἐπί πλέον νά δώσετε τήν συγκατάθεσίν σας, τήν ὁποίαν μάλιστα περιμένει ὁ κ. Μπίτσιος νά τοῦ τηλεφωνήσω ἀπόψε, ἀφοῦ διαβάσετε τό γράμμα μου καί μετά σᾶς πάρω στό τηλέφωνο κατά τίς 9-10 ὥρα Ἑλλάδος, διά νά τούς γνωρίσω τήν ἀπάντησίν σας. Τούς εἶπα ὅτι ἐνδεχομένως εἶναι καλλίτερα νά σᾶς γράψω καί νά μοῦ ἀπαντήσετε ἐγγράφως, ἀλλά ἐπείγονται διότι αὔριο θέλουν νά τελειώνουν, δηλαδή νά δώσουν τήν ἐντολήν εἰς τήν ΕΡΕ»[234].

Ἡ ἀπάντηση τοῦ Κ. Καραμανλῆ διαβιβάστηκε τελικά, τήν ἑπομένη, 1η Ἀπριλίου, ἀπό τόν Ἀχ.

Καραμανλῆ, ὁ ὁποῖος ἀνέγνωσε τό περιεχόμενό της στόν Δ. Μπίτσιο «μέ τήν θερμήν παράκλησιν νά μήν λάβη οὐδείς γνῶσιν πλήν τοῦ βασιλέως». Στό ἐμπιστευτικό μήνυμά του, ὁ Κ. Καραμανλῆς ἐπεσήμανε—κατά λέξη:

«1. Δέν δύναμαι νά ἔχω γνώμην γιά τήν ἐντολήν πρός Κανελλόπουλον δεδομένου ὅτι δέν γνωρίζω τίς προθέσεις καί τίς δυνατότητές του.

2. Ἄν βλέπουν ὅτι ὁ Παπανδρέου θά καταστήση ἀδύνατον τήν ὁμαλήν ἐξέλιξιν πρός ἐκλογάς, εἶναι προτιμώτερον νά ἐμπιστευθοῦν εἰς τήν δυάδα Μαρκεζίνη-Τσακαλώτου. Ἐκτροπή μέ ΕΡΕ ἀποκλείεται.

3. Δέν καταλαβαίνω γιατί, ἐφ' ὅσον σκέπτονται ἀμνηστίαν - ἀναστολήν, δέν ἀφήνουν νά τήν πάρουν οἱ ἴδιοι ἀπό τήν Βουλή.

4. Αἱ τελευταῖαι ἐξελίξεις ἐβελτίωσαν τήν θέσιν τοῦ Παπανδρέου καί ὁ διεθνής τύπος ἀφέθη ἀκαθοδήγητος»[235].

3 ΑΠΡΙΛΙΟΥ 1967

Σχηματίζεται ἀμιγής Κυβέρνηση τῆς ΕΡΕ ὑπό τόν Π. Κανελλόπουλο, πρωθυπουργό καί ὑπουργό τῶν Ἐξωτερικῶν. Τά κυριότερα ὑπουργεῖα ἀναλαμβάνουν οἱ Π. Πιπινέλης, Συντονισμοῦ, Π. Παπαληγούρας, Ἐθνικῆς Ἀμύνης, Κ. Τσάτσος, Δικαιοσύνης, Σ. Θεοτόκης, Ἐσωτερικῶν, Κ. Παπακωνσταντίνου, Οἰκονομικῶν, Γ. Ράλλης, Δημ. Τάξεως. Ὁρκίζονται ἀκόμη οἱ Γ. Κασιμάτης (Παιδείας), Κ. Ροδόπουλος (Δ. Ἔργων), Α. Φροντιστής (Συγκοινωνιῶν), Ε. Ἀβέρωφ (Γεωργίας), Α. Θεοδοσιάδης (Βιομηχανίας), Ι. Ἰορδάνογλου (Ἐμπορίου), Δ. Βουρδουμπᾶς (Β. Ἑλλάδος), Γ. Σταμάτης (Ἐργασίας), Ε. Κεφαλογιάννης (Ἐμπορικῆς Ναυτιλίας). Ὑφυπουργοί οἱ Α. Γεροκωστόπουλος, Κ. Ράλλης, Ι. Μποῦτος, Α. Καλαντζᾶκος, Π. Κλῆς καί Α. Περρωτῆς.

Σέ μήνυμά του πρός τόν ἑλληνικό λαό, ὁ νέος πρωθυπουργός καθόρισε ὡς ἀποστολή τῆς Κυβερνήσεως τήν ἐξασφάλιση τῆς ὁμαλότητας καί τή διενέργεια ἐκλογῶν μέσα σέ κλίμα σεβασμοῦ τῶν νόμων καί τῶν κανόνων λειτουργίας τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος. Ἀφοῦ ἐπισήμανε ὅτι ἔχει ἐξασφαλίσει τήν ἐντολή γιά τή διάλυση τῆς Βουλῆς, ὑπογράμμισε τήν πρόθεσή του νά ἐπιζητήσει, προτοῦ κάμει χρήση τοῦ δικαιώματος τῆς διαλύσεως, τήν ψῆφο τοῦ Σώματος προκειμένου νά ἐπιτευχθεῖ ἡ ἐπεξεργασία καί ψήφιση τοῦ ἐκλογικοῦ νομοσχεδίου.

Ἀπό τή δημοσιογραφική σκοπιά, ὁ Ἀ. Ἀντωνακάκης ἀνέλυε, σέ ἄρθρο του, τά γεγονότα πού σηματοδότησαν τήν πορεία πρός τήν ἀνάθεση τῆς ἐντολῆς σχηματισμοῦ Κυβερνήσεως στόν ἀρχηγό τῆς ΕΡΕ:

«1. Μετά τήν λῆξιν, τό παρελθόν Σάββατον, τῶν ἀκροάσεων τῶν ἡγετῶν τῶν πολιτικῶν κομμάτων παρά τῷ βασιλεῖ, λῆξιν σημειωθεῖσαν μέ τήν ἀκρόασιν τοῦ κ. Ἠλ. Τσιριμώκου, ὁ ρυθμιστής τοῦ πολιτεύματος κατέληξεν εἰς τό συμπέρασμα, ὅτι οἱ ἡγέται τῶν πολιτικῶν κομμάτων δέν τοῦ προσέφερον λύσιν τοῦ κυβερνητικοῦ προβλήματος, τοῦ ἐγερθέντος διά τῆς ἀνατροπῆς τῆς Κυβερνήσεως τοῦ κ. Ἰω. Παρασκευοπούλου. Λύσιν δέ δυναμένην νά ἀποτελέση προέκτασιν τῆς δοθείσης τήν 20ήν Δεκεμβρίου 1966 διά τῆς ἀνατροπῆς τῆς Κυβερνήσεως τοῦ κ. Στ. Στεφανόπουλου —ἤτοι, ὑπό Κυβέρνησιν τῆς κοινῆς ἐμπιστοσύνης τῆς ΕΡΕ καί τῆς ΕΚ, ὁμαλῆς πορείας πρός ἐκλογάς ἐντός τακτῆς προθεσμίας, μέ τό σύστημα τῆς ἁπλῆς ἀναλογικῆς. Εἶχεν ἐπίσης ὑπ' ὄψιν του ἔκθεσιν τοῦ ὑπό παραίτησιν πρωθυπουργοῦ περί τῶν κρισίμων προβλημάτων, ἐσωτερικῶν καί ἐξωτερικῶν, τῆς χώρας, ἡ ἀντιμετώπισις τῶν ὁποίων ἀπήτει Κυβέρνησιν ὅσον τό δυνατόν ἰσχυροτέραν καί πολιτικόν φανατισμόν ὅσον τό δυνατόν ὀλιγώτερον.

2. Τήν λῆξιν τῶν ἀκάρπων ἀκροάσεων διεδέχθη ἄνοδος τοῦ κ. Παρασκευοπούλου εἰς τά ἀνάκτορα τήν νύκτα τοῦ Σαββάτου καί τήν Κυριακήν. Ὁ τέως πρωθυπουργός, ὁ ὁποῖος δίς εἶχε τιμηθῆ διά τῆς ἐμπιστοσύνης τοῦ Στέμματος καί τῶν κομμάτων, εἰσηγήθη εἰς τόν βασιλέα γενναίαν καί ἀποφασιστικήν ἐνέργειαν: νά συγκληθοῦν οἱ δημοκρατικοί ἡγέται εἰς μίαν, ὑπό τήν προεδρίαν τοῦ βασιλέως, σύσκεψιν, τήν μεσημβρίαν τῆς Δευτέρας. Νά πληροφορηθοῦν ἄκρως ἐμπιστευτικῶς τά τῆς ἐξωτερικῆς καί ἐσωτερικῆς καταστάσεως καί ν' ἀκούσουν ἔκκλησιν τοῦ Θρόνου ὅπως, αἱρόμενοι ὑπεράνω τῶν νομίμων βεβαίως κομματικῶν ἐκτιμήσεων, συνεργασθοῦν διά νά παράσχουν μίαν ὁμόφωνον λύσιν, ἡ ὁποία θά ἐτερμάτιζεν ὄχι μόνον τήν κυβερνητικήν κρίσιν, ἀλλά καί θά ἐξουδετέρωνε τόν κίνδυνον τοῦ ἐθνικοῦ διχασμοῦ ἐνῶ θά προσέφερεν ἐπαρκῆ ἀντιμετώπισιν τῶν κρισίμων προβλημάτων. Θά ἠδύνατο ἡ λύσις αὐτή νά εἶναι μία «Οἰκουμενική» Κυβέρνησις. Αἱ τύχαι τῶν πραγμάτων τῆς Πολιτείας θά περιήρχοντο εἰς χεῖρας τῶν ἡγετῶν τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ λαοῦ καί θά παρείχετο πλήρης ἱκανοποίησις εἰς τό αἴτημα τῆς ΕΚ: «νά κυβερνᾶ ὁ λαός καί ὄχι ὁ βασιλεύς».

3. Τήν εἰσήγησιν αὐτήν ἀπεδέχθη ὁ βασιλεύς καί μετά τοῦτο τήν ἑσπέραν τῆς Κυριακῆς, ὁ ἀρχηγός τοῦ πολιτικοῦ του γραφείου κ. Δ. Μπίτσιος ἀνέλαβε νά κάμη τηλεφωνικῶς τάς προσκλήσεις διά τήν σύσκεψιν τῆς ἐπομένης. Ὡς ἦτο φυσικόν, προσεκάλεσε πρῶτον τόν ἀρχηγόν τοῦ μεγαλύτερου κόμματος τῆς Βουλῆς, τόν κ. Γ. Παπανδρέου.

4. Ἡ ἀπάντησις τοῦ κ. Γ. Παπανδρέου ἦτο κατηγορηματικῶς ἀρνητική. Ἠρνήθη νά προσέλθη εἰς τήν σύσκεψιν. Καί τήν ἄρνησιν προέβαλε προτοῦ πληροφορηθῆ τό θέμα της. Ἡ ἐξήγησίς του: δέν ἐπεθύμει νά παρακαθήση εἰς τήν αὐτήν τράπεζαν μέ τούς λοιπούς ἡγέτας, ἔστω καί ὑπό τήν προεδρίαν τοῦ βασιλέως. Ὅταν δέ τό ἐπληροφορήθη, προσέθεσε καί πρόσθετον ἐξήγησιν. Ἠρνεῖτο νά δεχθῆ συμμετοχήν εἰς κοινήν Κυβέρνησιν, ἡ ὁποία θά ἐξηφάνιζε τό «σλόγκαν»: Ποῖος κυβερνᾶ; ὁ λαός ἤ ὁ βασιλεύς; Ἡ δικαιολογία; Ὅτι θά ἦτο «τραγελαφικόν» νά συνεργάζωνται τά κόμματα εἰς τό Ὑπουργικόν Συμβούλιον καί νά «ὑβρίζωνται» εἰς τάς πλατείας. Ἔχει συμβῆ, ἐν τούτοις, νά συγκυβερνοῦν καί νά ἀνταγωνίζωνται τά πολιτικά κόμματα εἰς τήν Μητέρα τῶν Κοινοβουλίων, τήν Ἀγγλίαν, ὅταν ἡ Κυβέρνησις Τσῶρτσιλ - Ἄτλη διενήργησε τάς ἐκλογάς τοῦ 1945. Συνέβη προσφάτως εἰς τήν Αὐστρίαν καί εἰς

πολλάς ἄλλας δημοκρατικάς χώρας. Καί διατί ἦτο ἀπαραίτητον νά «ὑβρίζωνται»; Χάριν μιᾶς ἀλλαγῆς δέν θά ἦτο κάποτε δυνατόν νά διεξαχθοῦν καί εἰς τήν Ἑλλάδα ἐκλογαί χωρίς ὕβρεις; Προφανές εἶναι ὅτι ἡ πρόσθετος ἐξήγησις δέν εὐσταθεῖ πολιτικῶς, ἐνῶ ἡ ἀρχική καί συνταγματικῶς καί πολιτικῶς καί κοινωνικῶς δέν εὐσταθεῖ.

5. Κατόπιν τῆς ἀρνητικῆς ἀπαντήσεως τοῦ κ. Γ. Παπανδρέου —τοῦ θέτοντος ὑπό ἀμφισβήτησιν ὅτι δέν κυβερνᾶ ὁ λαός καί βεβαιοῦντος, ὅτι «κυβερνᾶ ὁ βασιλεύς»— ἡ σύσκεψις ἐματαιώθη»[236].

Ἡ ἀνάληψη τῆς ἐντολῆς καί ὁ σχηματισμός τῆς νέας Κυβερνήσεως ἐπιβεβαίωσε τήν ἐπικράτηση τῆς προσωπικῆς πολιτικῆς γραμμῆς τοῦ Π. Κανελλόπουλου καί τή σταθερή πορεία πρός τίς κάλπες. Τό γεγονός αὐτό ἐπέβαλλε πλέον τή συσπείρωση τῶν κομματικῶν δυνάμεων, ἀνεξάρτητα ἀπό κάθε ἐπιμέρους διαφωνία ἤ ἐπιφύλαξη. Μέ αὐτή τή σκέψη, ὁ Κ. Καραμανλῆς ἔσπευσε πρῶτος νά ἐνθαρρύνει τήν προσπάθεια τῆς ΕΡΕ, ἀπευθύνοντας στόν ἀρχηγό τοῦ κόμματος τό ἀκόλουθο τηλεγράφημα:

«Σέ συγχαίρω διότι ἐπωμίσθης τήν εὐθύνην νά ἐξαγάγης τήν χώραν ἀπό τήν τραγικήν περιπέτειαν εἰς τήν ὁποίαν ἀπό τριετίας ἐρρίφθη. Εἶμαι βέβαιος ὅτι εἰς τήν δύσκολον προσπάθειαν πού ἀναλαμβάνεις θά ἔχης τήν συμπαράστασιν ὅλων τῶν συνετῶν Ἑλλήνων».

Στήν ἀπάντησή του, ὁ Π. Κανελλόπουλος ὑπογράμμισε:

«Εὐχαί σου ἀποτελοῦν σπουδαίαν ἠθικήν ἐνίσχυσιν διά τήν ὁποίαν ἐκφράζω τήν εὐγνωμοσύνη μου. Ἡ ΕΡΕ ἡ ὁποία ὑπό τήν ἡγεσίαν σου ἀπέδωσε μέγα ἔργον, θά ἀνταποκριθῆ ἐπιτυχῶς εἰς τήν νέαν βαρυτάτην ἀποστολήν της».

Μέ ἀναφορά στό τηλεγράφημά του, ὁ Κ. Παπακωνσταντίνου διεμήνυσε στόν Κ. Καραμανλῆ: «Τάς δραματικάς ὥρας τῆς πρώτης μετά τήν ὁρκωμοσίαν παγερότητος ἐκάλυψε τό τηλεγράφημά σας, ἐθέρμανε τούς φίλους καί ἡ ἀτμόσφαιρα μετεβλήθη· εἴθε νά ἀποβοῦν ὅλα πρός τό συμφέρον τοῦ τόπου»[237]. Καί ὁ Κ. Τσάτσος, σέ ἐπιστολή του πρός τόν ἱδρυτή τῆς ΕΡΕ ἐπεσήμαινε ὅτι «τό τηλεγράφημά σου ἐδημιούργησε μία κάλμα μεταξύ τῶν ὀπαδῶν μας, ἀλλά δέν ἐπανέφερε στίς τάξεις τούς πολλούς πού ἡ παρουσία σου μποροῦσε νά ἐπαναφέρη»[238].

Λίγες ἡμέρες ἀργότερα, σέ ἐπιστολή πρός τόν Κ. Τσάτσο, ὁ Κ. Καραμανλῆς διεμήνυε ἐμπιστευτικά:

«Δέν εἶμαι ἀκόμα βέβαιος ὅτι ἡ δοθεῖσα λύσις εἶναι ἡ καλλίτερη. Καί δέν εἶμαι βέβαιος γιατί δέν ξέρω οὔτε τάς προθέσεις τῶν ἐμπνευστῶν της οὔτε τάς δυνατότητας τῶν φορέων της. Καί αὐτό, ὅπως ξέρεις, ἔχει βαρύνουσαν σημασίαν. Ὁπωσδήποτε, ἐφ' ὅσον καλῶς ἤ κακῶς — αὐτό θά κριθῆ ἀπό τό

Κυβέρνηση Κανελλοπούλου.

ἀποτέλεσμα — ἐμπήκατε εἰς τήν περιπέτειαν, ἔκρινα καθῆκον μου νά σᾶς τονώσω ἠθικῶς. Τούτου δοθέντος εἶναι φυσικό νά συμφωνῶ γιά τή συμμετοχή σου στήν Κυβέρνηση χωρίς ὅμως καί νά σέ ζηλεύω. Γιατί εἶναι φανερό ὅτι πῆρες τό δυσκολώτερο ὑπουργεῖο.

Τά θέματα πού ἀντιμετωπίζεις θέλουν καί εὐσυνειδησία καί κρίση πολιτική καί θάρρος. Ἡ συνισταμένη ὅλων αὐτῶν θά πρέπει νά εἶναι ἡ γραμμή σου. Ἐκεῖνο πού σέ συμβουλεύω εἶναι νά μήν ἐπιτρέψης νά γίνωνται πράγματα ἐν ἀγνοία σου ἤ ἐναντίον τῆς θελήσεώς σου. Αὐτό θά πρέπει νά τό καταστήσης γνωστό καί στήν πηγή, ὅπως τήν ἀποκαλεῖς, καί στούς ὑδρευομένους ἀπ' αὐτήν.

Ὅσον ἀφορᾶ τό γενικώτερο θέμα, θά εἶχα νά κάμω τάς κάτωθι παρατηρήσεις.

Τήν ἀνωμαλία τή σημερινή τή δημιουργεῖ ὁ φόβος ὅτι πλειοψηφία Παπανδρέου - ΕΔΑ θά ὁδηγήση στήν ἀνατροπή τῶν πάντων. Αὐτό εἶναι τό κρίσιμο σημεῖο τῆς ὅλης ὑποθέσεως.

Θά πρέπει συνεπῶς νά ἐρευνηθῆ πρίν ἀπ' ὅλα, ἄν πράγματι ὑπάρχει ὁ κίνδυνος αὐτός ἤ μήπως ὁ φόβος εἶναι ὑπερβολικός.

Στή δευτέρα περίπτωση θά πρέπει νά προχωρήσετε εἰς ἐκλογάς φροντίζοντας νά ἔχετε τό καλλίτερο δυνατό ἀποτέλεσμα. Τήν εὐθύνη ἄς τήν πάρη ὁ λαός. Ἄν ὅμως ὁ φόβος εἶναι βάσιμος καί πρόκειται στίς ἐκλογές αὐτές νά παίξητε κορῶνα - γράμματα τόν τόπο, τότε θά πρέπει, καταψηφιζόμενοι, νά μήν προχωρήσητε σέ διάλυση, ἀλλά νά γίνη νέα προσπάθεια Κυβερνήσεως ἀπό τή Βουλή, ἡ ὁποία ἀναβάλλουσα τίς ἐκλογές γιά τόν Νοέμβριο, θά φροντίση ἐν τῷ μεταξύ γιά τή βελτίωση τοῦ κλίματος. Δέν ξέρω βέβαια τί δυνατότητες ὑπάρχουν πρός τήν κατεύθυνση αὐτή, ἀφοῦ ὅλοι ἔχουν τρελλαθῆ. Ἄν δέν γίνη οὔτε τό ἕνα οὔτε τό ἄλλο καί ὁδηγηθῆ παρ' ἐλπίδα ὁ τόπος σέ καμμία ἐκτροπή, τότε τό κόμμα θά πρέπει ὁπωσδήποτε νά βρεθῆ ἔξω ἀπό τήν περιπέτεια. Αὐτό εἶναι καί συμφέρον του καί συμφέρον της χώρας»[239].

Ὁ σχηματισμός τῆς Κυβερνήσεως Κανελλοπούλου προκάλεσε τήν ὀξεία ἀντίδραση τῆς Ἑνώσεως Κέντρου. Ὁ ἀρχηγός τοῦ κόμματος, Γ. Παπανδρέου, ἀπηύθυνε διάγγελμα πρός τόν ἑλληνικό λαό:

«Καταγγέλλω πρός τόν ἑλληνικόν λαόν τό νέον πραξικόπημα. Ὁ βασιλεύς, δυστυχῶς, ἐπροτίμησε νά γίνη κομματάρχης.

Ἡ ΕΡΕ, ἡ ὁποία κατεψηφίσθη καί εἶναι δεύτερον κόμμα, ἔγινε μολοταῦτα Κυβέρνησις χάρις εἰς τήν εὔνοιαν τοῦ βασιλέως. Παρεβιάσθη τοιουτοτρόπως καί πάλι τό πνεῦμα τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος καί προσεβλήθη ἡ ἀξιοπρέπεια καί ἡ φιλοτιμία τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ.

Ἀπαντῶμεν: Δέν ἀνεχόμεθα τό πραξικόπημα καί καλοῦμεν τόν δημοκρατικόν κόσμον εἰς πάνδημον ἀγωνιστικόν συναγερμόν».

Ἡ ὀξύτητα πού ἀπέπνεαν οἱ δηλώσεις τοῦ Γ. Παπανδρέου, χαρακτήριζε καί τήν εἰδησεογραφία τῶν ἐφημερίδων πού πρόσκειντο στήν ΕΚ. Ἐνδεικτικά, στίς 4 Ἀπριλίου, τό «Βῆμα» πρόβαλλε τό γεγονός τοῦ σχηματισμοῦ τῆς Κυβερνήσεως μέ τούς τίτλους: «Ὁ βασιλεύς κομματάρχης... Μέ νέα ἐκτροπή ὁλοκληρώθηκε τό πραξικόπημα»· «Ἐλευθερία»: «Ἐκτροπή καί ἐντροπή»· καί τά «Νέα»: «Ὁλοκληρώθηκε ἡ ἐκτροπή» καί, τήν ἐπόμενη, «Σχέδιο γιά ἐφαρμογή βίας καί νοθείας».

Ἡ βιαιότητα τῶν διαξιφισμῶν καί ἡ ἔνταση τῶν προκλήσεων δέν θά παύσουν, καί στίς ἐπόμενες μέρες, νά χαρακτηρίζουν τίς ἀντιδράσεις στό ἐπίπεδο τόσο τῆς πολιτικῆς ἡγεσίας ὅσο καί τῆς κοινῆς γνώμης, διευρύνοντας τό φαῦλο κύκλο τῆς πλειοδοσίας σέ ἀδιαλλαξία καί φανατισμό. Ὁ ἀσυνήθιστα ὀξύς τόνος τῆς πολιτικῆς ἀντιπαραθέσεως εἶχε ἤδη ἐπισημανθεῖ καί εἶχε γεννήσει, σέ εὐρύτερη διεθνῆ κλίμακα, σοβαρές ἀνησυχίες γιά τό μέλλον τῆς δημοκρατίας στήν Ἑλλάδα. Ἐνδεικτικά, σέ τηλεγράφημα ἀπό τό Παρίσι, ὁ Σ. Νικολάου ἐπισημαίνει:

«Γενικόν εἶναι τό ἐρώτημα, τό ὁποῖον ὑποβάλλουν ὅλοι οἱ ἐνταῦθα δυτικοί συμμαχικοί κύκλοι, περί τοῦ κατά πόσον ἡ Κυβέρνησις Κανελλοπούλου θά τύχη ψήφου ἐμπιστοσύνης ἐκ μέρους τοῦ Κοινοβουλίου, ὁπότε καί μόνον ἡ χώρα ὁδηγεῖται κατ' ἀσφαλῆ τρόπον πρός πολιτικήν ἠρεμίαν καί ὁμαλότητα.

Τοῦτο δέ ὄχι μόνον εὔχονται, ἀλλά καί εἰλικρινῶς ὑπογραμμίζουν οἱ ἐν λόγῳ κύκλοι, ὅτι μίαν τοιαύτην ἐξέλιξιν ἐπιβάλλουν ὕψιστα ἑλληνικά ἐθνικά συμφέροντα. Οὐδείς ἐκ τῶν δυτικῶν συμμαχικῶν παραγόντων ἀμφιβάλλει διά τά ἁγνά πατριωτικά αἰσθήματα ὅλων ἀνεξαιρέτως τῶν πολιτικῶν ἡγετῶν καί διά τοῦτο τονίζουν ὅτι εἶναι ὑποχρέωσίς των νά συντελέσουν εἰς τήν ἀνάσχεσιν τῆς διαγραφομένης πορείας πρός τόν ἐθνοκτόνον διχασμόν διά τῆς προκλήσεως συνεχῶν καί ἐνίοτε αἱματηρῶν ταραχῶν.

Ἡ ἐξακολούθησις τῆς δημιουργίας ταραχῶν μοιραίως ὁδηγεῖ ἀφ' ἑνός μέν εἰς τήν ἀναβολήν τοῦ χρόνου τῶν ἐκλογῶν καί ἴσως πρός ἀνωμάλους λύσεις ἐκ τῆς ἐνδεχομένης ἀνικανότητος τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτικοῦ κόσμου νά συνεννοηθῆ καί συνεργασθῆ πρός ἀποτροπήν δημιουργίας ἑνός τραγικοῦ πράγματι πολιτικοῦ καί ἰδίᾳ κυβερνητικοῦ ἀδιεξόδου, ὅπως τοῦτο συνέβη κατά τό θέρος τοῦ 1936»[240].

Δύο μέρες ἀργότερα, ὁ ἴδιος ἀνταποκριτής θά μεταδώσει, στό ἴδιο πνεῦμα:

«Διπλωματικοί τινες σχολιασταί τοῦ γαλλικοῦ τύπου ἐκφράζουν ἀνησυχία μήπως ἡ διαρκής πρόκλησις θορυβωδῶν ἐπεισοδίων ἐξωθήση τήν ἐσωτερικήν κατάστασιν ἐν Ἑλλάδι πρός ἀναβολήν τῆς διεξαγωγῆς βουλευτικῶν ἐκλογῶν. Φιλελληνικοί κύκλοι, μεταξύ τῶν ὁποίων καί ἕνας Γάλλος πρώην πρωθυπουργός, συνιστοῦν φιλικῶς εἰς ὅλας τάς ἑλληνικάς παρατάξεις ὅπως διευκολύνουν τήν πορείαν πρός ἀποκατάστασιν ὁμαλοῦ πολιτικοῦ βίου εἰς τήν Ἑλλάδα καί ὅπως ἀποφύγουν ἐπιμελῶς τήν ἐνθάρρυν-

σιν ἤ πρόκλησιν ταραχῶν, πού μόνον τούς ἐχθρούς τοῦ κοινοβουλευτικοῦ καθεστῶτος θά εὐνοήσουν».

Καί, εἰδικότερα, ἐπεξηγοῦσε:

«Οἱ ἴδιοι ἀδυνατοῦν νά ἐξηγήσουν τήν συστηματικήν ἄρνησιν, ἰδίᾳ τῶν μικρῶν κομμάτων, ὅπως ἐνισχύσουν τάς προσπαθείας τοῦ πρωθυπουργοῦ κ. Π. Κανελλοπούλου, ὁ ὁποῖος καθ' ὅλην τήν πολιτικήν του σταδιοδρομίαν διεκρίθη διά τήν ἀφοσίωσίν του εἰς τούς δημοκρατικούς καί κοινοβουλευτικούς θεσμούς.

Τοῦτο, προσθέτουν, ἐπεβεβαιώθη δημοσίᾳ διά μίαν εἰσέτι φοράν ἐκ τοῦ ἐμπνευσμένου διαγγέλματός του πρός τόν ἑλληνικόν λαόν. Ἀφοῦ λοιπόν, καταλήγουν ἀκόμη καί οἱ κύκλοι τοῦ γαλλικοῦ σοσιαλιστικοῦ κόμματος, ὁ ἀρχηγός τῆς νέας ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως δηλοῖ κατά τόν πλέον κατηγορηματικόν τρόπον ὅτι βασική του ἐπιδίωξις εἶναι ἡ ἀποκατάστασις ὁμαλοῦ δημοκρατικοῦ βίου καί ἡ σύντομος διεξαγωγή ἐκλογῶν, τοῦτο θά πρέπει νά θεωρηθῆ ὡς ἐπαρκής ἐγγύησις διά κάθε ἐχέφρονα πολιτικόν ἄνδρα, ὁ ὁποῖος ἐπιθυμεῖ τήν ἀποτροπήν δημιουργίας κλίματος ἐθνοκτόνου διχασμοῦ. Οἱ Ἕλληνες δέν πρέπει νά λησμονοῦν, καταλήγουν οἱ ἐν λόγῳ κύκλοι ὅτι ἡ Ἑλλάς κινδυνεύει νά εὑρεθῆ εἰς πλήρη διεθνῆ διπλωματικήν ἀπομόνωσιν, εἰς περίπτωσιν κατά τήν ὁποίαν δέν ὑπερνικηθῆ συντόμως ἡ παροῦσα ὀξεῖα ἐσωτερική πολιτική κρίσις»[241].

11 ΑΠΡΙΛΙΟΥ 1967

Σέ ἐπίκαιρο ἄρθρο του στόν ἀθηναϊκό τύπο, ὁ Σ. Λοϊζίδης, ἀφοῦ χαιρετίσει ὡς γεγονός θετικό τήν πρόβλεψη γιά τή χάραξη ἐνιαίας ἐθνικῆς γραμμῆς στό Συμβούλιο τοῦ Στέμματος πού εἶχε συγκληθεῖ στίς 6 Φεβρουαρίου μέ τή συμμετοχή καί τοῦ προέδρου Μακαρίου, θά ἐπισημάνει ἐνδεικτικά:

«Πέραν ὅμως τῶν εὐχαρίστων αὐτῶν διαπιστώσεων, παρατηροῦνται ἀκόμη σύγχυσις καί ἀντιφατικαί δραστηριότητες. Συνεχίζεται ἀκόμη ὁ ἀφελής ἐναγκαλισμός τῶν ἀμφιβόλου χρησιμότητος καλουμένων ἀδεσμεύτων Κρατῶν καί κρατιδίων, ἐνῶ τουλάχιστον μετά τήν ὁμόφωνον ἀπόφασιν τοῦ Συμβουλίου Ἀσφαλείας ἀνεμένετο ὅτι θά συνεταυτίζετο ἡ κυπριακή ἐξωτερική πολιτική μέ τήν τῆς Ἑλλάδος, ὥστε νά κατεβάλλοντο ἀπό κοινοῦ ἔντονοι προσπάθειαι πρός τούς φίλους καί συμμάχους τῆς χώρας μας, διά τήν ὁριστικήν καί δικαίαν λύσιν τοῦ Κυπριακοῦ, ἥτις ἐν ἐσχάτῃ ἀναλύσει ἐξυπηρετεῖ καί τά ἰδικά των συμφέροντα. Ἀτυχῶς πρός τήν κατεύθυνσιν αὐτήν ἀφέθη ἐλεύθερον τό πεδίον εἰς τήν Τουρκίαν.

Ἀφ' ἑτέρου, εἶναι περίεργος ἡ μοιρολατρική ἀνοχή ἀνυποφόρων καταστάσεων, ἐκ τῆς παρατάσεως τῶν ὁποίων μέγιστοι ἀπειλοῦνται κίνδυνοι. Οἱ τουρκικοί θύλακοι ἀποτελοῦντες κράτος ἐν κράτει, ὄχι μόνον δέν καταρρέουν, ἀλλά τοὐναντίον ἐνισχύονται συνεχῶς ἐκ Τουρκίας καί σταθεροποιοῦνται, ἀφοῦ εἰς τινας ἐξ αὐτῶν τάς σκηνάς διαβιώσεως τῶν συγκεντρωθέντων Τουρκοκυπρίων ἀντικατέστησαν κτίρια, ἔστω καί προχείρου κατασκευῆς. Αὐξάνονται δέ καί εἰς ἀριθμόν οἱ θύλακοι, ἀφοῦ εἰς τόν μεγάλον μεταξύ Λευκωσίας καί Κυρηνείας καί τούς μικροτέρους εἰς Ἀμμόχωστον, Λεύκαν, Κόκκινα, Λουρουτζίναν, Κοφίνου κλπ., προσετέθη τελευταίως καί ὁ τῆς Τρυπημένης. Ἐπί πλέον καί μεμονωμένα τουρκικά χωρία μεταβάλλονται ἀπό μιᾶς στιγμῆς εἰς ἄλλην εἰς φρούρια καί παρακωλύουν τάς συγκοινωνίας τῆς νήσου, διότι οἱ Τουρκοκύπριοι ἀδιαφοροῦν διά τήν ἀντίδρασιν τῆς κυπριακῆς Ἐθνοφρουρᾶς, βέβαιοι ὅτι θά σπεύση ἡ εἰρηνευτική δύναμις τοῦ ΟΗΕ καί θά ἐπέμβη πρός ἀποφυγήν συγκρούσεων.

Τίποτε ὅμως δέν ἀνησυχεῖ περισσότερον τόν ἑλληνισμόν τῆς Κύπρου, ὅσον ἡ ἐσωτερική ἐν Ἑλλάδι κατάστασις. Ἐνῶ ἀνεμένετο ὅτι καί μόνον ἡ κρισιμότης τοῦ σοβαρωτάτου ἐθνικοῦ θέματος τῆς Κύπρου, μέ ἀμέσους ἐπιπτώσεις ἐπί αὐτῆς ταύτης τῆς Ἑλλάδος, θά συνεκέντρωνε τήν προσοχήν τοῦ πολιτικοῦ κόσμου εἰς τοῦτο καί θά ἐπανέφερε γαλήνην καί ὁμαλότητα, τουναντίον γίνεται λόγος περί «ἀγεφυρώτων ἀντιθέσεων» καί περί «ἐμφυλίου σπαραγμοῦ». Ἂν ἐπί πλέον ληφθῆ ὑπ' ὄψιν ὅτι τῆς ἐν Ἑλλάδι πολιτικῆς ὀξύτητος καί τῆς ἐν Κύπρῳ καταστάσεως ἐπωφελεῖται ἡ Τουρκία, ἀναπτύσσουσα συγχρόνως καί διπλωματικήν δραστηριότητα, ἀντιλαμβάνεται τις ποῖαι ἀγωνιώδεις ἐξελίξεις μᾶς ἀναμένουν ἐπί τοῦ Κυπριακοῦ».

Πράγματι, τέσσερα σχεδόν χρόνια μετά τήν ἀπομάκρυνση τοῦ Κ. Καραμανλῆ ἀπό τήν ἐξουσία, ἐπιτείνονται τά ἀνησυχητικά συμπτώματα, τά ὁποῖα καί θά ἦταν δυνατό νά ὁδηγήσουν σέ νέα κρίση τό ἐθνικό θέμα τῆς Κύπρου. Οἱ ἔντονες ἐσωτερικές ἀντιθέσεις μεταξύ τῶν Ἑλλήνων τῆς Μεγαλονήσου, ἡ ἐνίσχυση τῆς δυσπιστίας καί ὁ ἑρμητικός διαχωρισμός σέ τοπική βάση τῶν δύο ἐθνικῶν κοινοτήτων —ἑλληνικῆς καί τουρκικῆς— ἡ ριζική, ἀκόμη, διαφοροποίηση στό γενικότερο διεθνῆ προσανατολισμό μεταξύ Ἀθηνῶν καί Λευκωσίας, στοιχεῖα ἀντίθετα, ὅλα μέ τίς σταθερές ὑποδείξεις τοῦ Κ. Καραμανλῆ, προμήνυαν ἐπικίνδυνες μελλοντικές περιπλοκές.

Προτοῦ, πράγματι, ὑπό τό κράτος τῶν ἀτυχῶν ἐνεργειῶν πού θά ἐπακολουθήσουν, ἐπιδεινωθεῖ ἀκόμη περισσότερο ἡ κυπριακή κρίση, ἡ διαχείριση τοῦ ἐθνικοῦ θέματος ἀπό τίς ἑλληνικές Κυβερνήσεις τῆς περιόδου 1963-1967, σέ συνδυασμό μέ τίς αὐθαίρετες πρωτοβουλίες τῆς ἴδιας τῆς κυπριακῆς Κυβερνήσεως, εἶχε ὁδηγήσει στήν ἐκτροπή ἀπό τήν ὁδό πού χάραξε ὁ Κ. Καραμανλῆς. Τό ὑπόμνημα ἐπί τῶν «13 σημείων» ἀπό τόν Ἀρχιεπίσκοπο Μακάριο εἶχε σηματοδοτήσει καίρια, ἀπό τό Νοέμβριο τοῦ 1963, τήν πορεία πρός τήν ὄξυνση τῶν σχέσεων μεταξύ τῶν δύο κοινοτήτων τῆς Μεγαλονήσου. Ἡ ἀντίθεση τοῦ Σ. Βενιζέλου καί τοῦ Γ. Παπανδρέου δέν θά ἀποδεικνυόταν ἱκανή νά ἀναστείλει τήν ἐκδήλωση μιᾶς ἀλληλουχίας γεγονότων πού συντέλεσαν στή βαθμιαία ἐπιδείνωση τῆς καταστάσεως: αἱματηρές συγκρούσεις μεταξύ Ἑλλήνων καί Τούρκων, τό Δεκέμβριο, προκλητική ἐπίδειξη τουρκικῶν δυνάμεων στόν ἐναέριο καί θαλάσσιο χῶρο τῆς κυπριακῆς ἐπικράτειας καί δημιουργία τῶν τουρκικῶν θυλάκων, τορπιλλισμός ἀπό τόν Κύπριο πρόεδρο τῶν ἀποφάσεων τῆς πενταμεροῦς διασκέψεως πού συγκλήθηκε στό Λον-

δίνο, τόν Ἰανουάριο τοῦ 1964, καί ἔκκλησή του γιά συμπαράσταση ἀπό τήν ΕΣΣΔ, ἐξακολουθητική δημιουργία, μέ πρωτοβουλία του, τετελεσμένων γεγονότων, παρά τίς ἀντίθετες αὐστηρές συστάσεις τοῦ Γ. Παπανδρέου, διορισμός ἀπό τήν ἑλληνική Κυβέρνηση τοῦ Γ. Γρίβα ὡς ἀρχηγοῦ τῆς ΑΣΔΑ Κύπρου, τόν Ἰούνιο, ἀνάληψη ἐκκαθαριστικῶν ἐπιχειρήσεων κατά τῶν τουρκικῶν θυλάκων — ἐν ἀγνοία τῶν Ἀθηνῶν — καί βομβαρδισμός κυπριακῶν θέσεων ἀπό τήν τουρκική ἀεροπορία, τόν Αὔγουστο, νέο κύμα διωγμῶν σέ βάρος τῶν Ἑλλήνων τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τό Σεπτέμβριο, κλιμάκωση, ἔκτοτε, τῆς «στροφῆς» τῆς Λευκωσίας πρός τίς χῶρες τοῦ ἀνατολικοῦ συνασπισμοῦ, ἀδιέξοδο στίς διαπραγματεύσεις γιά τήν ἐξεύρεση ἑνός ὁριστικοῦ διακανονισμοῦ πού νά ἱκανοποιεῖ τά ἄμεσα ἐνδιαφερόμενα μέρη, ἐκδήλωση σοβαρῶν πολιτικῶν ἀντιθέσεων στούς κόλπους τῶν Ἑλλήνων τῆς Μεγαλονήσου... Ἡ προοπτική τῆς δημιουργίας μιᾶς εὔρυθμα ὀργανωμένης καί εὐημερούσας ἐπικράτειας, στούς κόλπους τῆς ὁποίας τό ἑλληνικό στοιχεῖο, ἐξ ἀποστάσεως ἐπικρατέστερο, ἀριθμητικά καί ποιοτικά, θά ἐπέβαλλε οὐσιαστικά τήν κυριαρχία του, διαμορφώνοντας μία σημαντική ἑστία δυναμικῆς παρουσίας καί ἀκτινοβολίας τοῦ Ἑλληνισμοῦ, εἶχε ἀπομακρυνθεῖ...

14 ΑΠΡΙΛΙΟΥ 1967

Μέ βασιλικό διάταγμα, τό ὁποῖο θυροκολλεῖται λίγες ὧρες πρίν ἀπό τήν ἀναμενόμενη ἐμφάνιση τῆς Κυβερνήσεως στό Σῶμα, διαλύεται ἡ Βουλή καί ὁρίζεται ὡς χρόνος διεξαγωγῆς τῶν γενικῶν ἐκλογῶν, ἡ 28η Μαΐου.

Εἶχε προηγηθεῖ ἡ ρητή ἄρνηση ὅλων τῶν κομμάτων νά δώσουν ψῆφο ἐμπιστοσύνης —ἤ καί ἀνοχῆς— στήν Κυβέρνηση ὑπό τόν Π. Κανελλόπουλο.

Σέ ἐκτενεῖς δηλώσεις, ὁ πρωθυπουργός, Π. Κανελλόπουλος, θά ἐντοπίσει τήν ἀναφορά του —σύμφωνα μέ τό σχετικό εἰδησεογραφικό δελτίο— στά ἀκόλουθα σημεῖα:

1. Ἡ ΕΡΕ ἀπεδέχθη τήν ἐντολήν τοῦ σχηματισμοῦ Κυβερνήσεως μόνον ὅταν ὁ ἀρχηγός τῆς ΕΚ ἀπέκρουσε πρότασιν τοῦ ρυθμιστοῦ τοῦ πολιτεύματος περί οἰκουμενικῆς.

2. Ἐπακολουθήσασα προσπάθεια τοῦ βασιλέως, ὅπως σχηματισθῆ Κυβέρνησις συνεργασίας τῆς ΕΡΕ μέ ὡρισμένα ἄλλα κόμματα, προσέκρουσεν εἰς ὑπ' ἐμοῦ διαπιστωθείσας ἀντικειμενικάς δυσχερείας.

3. Ὁ ἀρχηγός τῆς ΕΚ ἀπέκρουσε καί διά δευτέραν φοράν πρότασιν περί οἰκουμενικῆς, διαβιβασθεῖσαν εἰς αὐτόν μετά τόν σχηματισμόν τῆς ὑπ' ἐμέ Κυβερνήσεως.

4. Ἡ ἀρνητική στάσις, τήν ὁποίαν, μετά τήν συγκρότησιν τῆς Κυβερνήσεως, ἐτήρησαν τά κόμματα ταῦτα, κατέστησαν ἄσκοπον καί περιττήν τήν ἔστω καί δι' ὀλίγας ἡμέρας παράτασιν τοῦ βίου καί λειτουργίαν τῆς διαλυθείσης Βουλῆς.

5. Εἴμεθα Κυβέρνησις πού δέν στηρίζεται ἐπί συναλλαγῆς καί συμβιβασμῶν. Δέν εἴμεθα διατεθειμένοι νά προβῶμεν εἰς οἱανδήποτε — οὔτε τήν ἐλαχίστην παραχώρησιν ἔναντι οἱουδήποτε εἰς βάρος τῶν νόμων. Θά τούς ἐφαρμόσωμεν κατά τήν κρίσιμον μέχρι τῶν ἐκλογῶν περίοδον, μέ τήν ἰδιάζουσαν αὐστηρότητα διαχειριστῶν ξένης περιουσίας, δηλαδή, τοῦ μέλλοντος τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ.

6. Ἡ χώρα, κατά τά τελευταῖα ἔτη, ἐξετέθη —καί ἐξακολουθεῖ νά εἶναι ἐκτεθειμένη— εἰς πολλούς κινδύνους. Βαρεῖαι ἀνησυχίαι ἐσκίασαν τήν σκέψην τῶν Ἑλλήνων καί πολλαί ἀμφιβολίαι ὡς πρός τήν ὁμαλήν ἐξέλιξιν τοῦ ἐθνικοῦ μας βίου εἶχαν ἐπικρατήσει.

7. Διά νά διαλυθοῦν ὁριστικῶς καί πλήρως αἱ ἀνησυχίαι καί νά ἐξαφανισθοῦν αἱ ἀμφιβολίαι ὡς πρός τήν ὁμαλήν ἐξέλιξιν, δέν ἀρκεῖ ἡ πρόθεσις τῆς Κυβερνήσεως. Ἀπαιτεῖται καί ἡ ἀνάλογος φροντίς ὅλων, δηλαδή καί τῶν ἀντιπάλων τῆς Κυβερνήσεως διά τήν ἐξασφάλισιν τῆς κανονικῆς ἱστορικῆς πορείας τοῦ ἔθνους[242].

Μέ ἀφορμή τή διάλυση τῆς Βουλῆς, ὁ Γ. Ἀναστασόπουλος θά ἐπιχειρήσει νά κάμει, σέ συνδυασμό μέ τήν ἀναφορά στά γεγονότα πού ἐπέσπευσαν τήν προσφυγή στίς κάλπες, μία γενική ἐπισκόπηση τῶν στοιχείων πού χαρακτήρισαν τήν κοινοβουλευτική περίοδο 1964-1967: κύρια συνιστώσα της ἡ ρευστότητα.

«Ἦτο Παρασκευή τῆς μεγάλης πολιτικῆς ἑβδομάδος. Καί ἡ Βουλή, ἡ ὁποία εἶχε προέλθει ἀπό τάς ἐκλογάς τῆς 16ης Φεβρουαρίου 1964, διέκοψε τάς σχέσεις της μέ τήν ἐπικαιρότητα, διά νά διεκδικήση θέσιν εἰς τήν νεωτέραν πολιτικήν ἱστορίαν τῆς χώρας.

Πολλοί εἶχαν σπεύσει νά προφητεύσουν, ἀπό καιροῦ, τόν θάνατόν της. Ὑπεστήριξαν ἀπό τό 1965 ὅτι δέν ἔχει λόγον ὑπάρξεως καί ὅτι δέν ἀπομένει παρά ἡ ταρίχευσις ἑνός νεκροῦ σώματος. Ἡ δύναμις ἀντιστάσεως, τήν ὁποίαν προέβαλεν, ὅμως, ὁ ἀσθενής ὀργανισμός, τούς ἐξέπληξεν. Αἱ διαψευσθεῖσαι προβλέψεις ἐλησμονήθησαν καί, μέχρι τῆς τελευταίας στιγμῆς, ἀκόμη καί οἱ παράγοντες τῆς ΕΚ, πού προεξώφλουν ἀπό διετίας τήν διάλυσιν, διετήρουν ζωηράς ἀμφιβολίας διά τήν πραγματοποίησίν της.

Ὑπῆρξεν ἀγχῶδες τό τετραήμερον, πού ἤρχισε τήν Τρίτην καί ἔληξε μέ τήν θυροκόλλησιν τοῦ διατάγματος διαλύσεως, τήν Παρασκευήν. Μεγάλαι αἱ πολιτικαί ἡμέραι καί ἀκόμη μεγαλύτεραι αἱ νύκτες, ἐνῶ οἱ παράγοντες τῶν μικροτέρων κομμάτων κατέβαλλον ἄπελπιν προσπάθειαν διά νά ἀποτρέψουν τήν μοιραίαν κατάληξιν. Δέν ἠμπόρεσαν. Ἀλλ' ἡ ἀγωνία τῶν «ντεσπεράντος» προσέδωσε δραματικούς τόνους εἰς τάς ἐξελίξεις τῶν τελευταίων ἡμερῶν.

Τριετία τῶν ἐναλλαγῶν

Ἡ Η΄ περίοδος τῆς Βουλῆς τῶν Ἑλλήνων ἀνήκει πλέον εἰς τό παρελθόν. Δέν θά συμφωνήσουν ὅλοι διά τόν τίτλον τοῦ κεφαλαίου, πού ἔκλεισεν. Ἡ στήλη ὑποβάλλει τήν ἰδικήν της πρότασιν: «Περίοδος τῶν μεγάλων ἐναλλαγῶν». Εἶναι δύσκολον νά σκεφθῆ κανείς πολιτικόν γεγονός

τῆς τριετίας 1964-67, τό ὁποῖον νά μήν καλύπτεται ὑπό τόν τίτλον αὐτόν.

Τό πολιτικόν σκηνικόν μετεβάλλετο, πράγματι, συνεχῶς. Πέντε πρωθυπουργοί ἐνεφανίσθησαν ἐνώπιον τῆς Βουλῆς, ἐνῶ ὁ ἕκτος ἐπροτίμησε νά τήν διαλύση, τήν ὑστατην ὥραν. Ὁ πρῶτος —ὁ κ. Γ. Παπανδρέου— ἐστηρίζετο εἰς τήν πρωτοφανῆ πλειοψηφίαν τοῦ 53% τοῦ ἐκλογικοῦ σώματος. Ὁ πέμπτος —ὁ κ. Ι. Παρασκευόπουλος— ἐψηφίσθη ἀπό τό 80% τῶν βουλευτῶν. Καί οἱ δύο δέν ἠδυνήθησαν νά φέρουν εἰς πέρας τήν ἀποστολήν των.

Ὁ κ. Στ. Στεφανόπουλος ἦτο ὁ πλέον εὐνοηθείς, ἀπό τούς ἄλλους. Ἀντιμετώπισεν, ἴσως, τάς περισσοτέρας ἀντιξοότητας. Ἀλλ' ἐπέδειξεν ἱκανότητας συμβιβασμοῦ τῶν ἀντιθέσεων τῶν ὑποστηρικτῶν του ὄχι τυχαίας καί ἐπέτυχε νά παραμείνη εἰς τήν ἐξουσίαν, ἐπί 15μηνον. Ὁ κ. Ἠλ. Τσιριμῶκος δέν ὑπῆρξε τόσον τυχηρός, ἐάν ἠμπορῆ κανείς νά θεωρηθῆ τυχηρός ὅταν ἄρχη, ὑπό τάς συνθήκας, ὑπό τάς ὁποίας ὁ κ. Στεφανόπουλος ἐκυβέρνησε τήν χώραν. Ὁ κ. Σπ. Μαρκεζίνης ἐστάθη ἐμπόδιον εἰς τάς φιλοδοξίας του καί ἡ σύντομος πρωθυπουργία του τοῦ προσεπόρισε πολλάς ὕβρεις καί ὀλίγην χαράν.

Ἀντιστρέφονται οἱ ὅροι

Εἰς τόν ἀρχηγόν τῆς ΕΚ, ἡ τριετία, ἡ ὁποία ἤρχισε τόσον λαμπρά, ἐπεφύλαξεν ἀπροβλέπτους ἀπογοητεύσεις. Μέ τόν ἀρχηγόν τῆς ΕΡΕ συνέβη ἀκριβῶς τό ἀντίθετον. Ὁ κ. Π. Κανελλόπουλος εἶχε τήν ἱκανοποίησιν νά παραμερίση τούς ἀρχικούς πρωταγωνιστάς καί νά θέση τήν προσωπικήν του σφραγίδα ἐπί τῶν ἐξελίξεων.

Δέν ἦτο τοῦτο εὔκολον. Πολλαί φάσεις ἐμεσολάβησαν γιά νά φτάσωμεν μέχρις ἐκεῖ. Κατά τό διάστημα αὐτό, τό πολιτικόν γραφεῖον ἤλλαζεν ἐνοίκους, πλειοψηφίαι μεταβάλλοντο εἰς μειοψηφίας, καί κόμματα, τά ὁποῖα ἐστήριζον τήν παλαιάν Κυβέρνησιν, ἀνεζήτουν, μεταξύ τῶν μέχρι τότε ἀντιπάλων των, συμμαχητάς εἰς τόν ἀγῶνα ἐναντίον τῆς νέας Κυβερνήσεως. Καί εἶναι χαρακτηριστικόν τό γεγονός ὅτι αἱ παραμοναί τῆς διαλύσεως τῆς Βουλῆς εὗρον εἰς εἰδυλλιακάς σχέσεις τούς κ.κ. Ἠλ. Τσιριμῶκον καί Σπ. Μαρκεζίνην. Εἶχε προηγηθῆ ἡ «παρά φύσιν σύζευξις» τῶν «κεκρακτῶν» τῆς ΕΚ μέ τούς «σκληρούς» τῆς ΕΡΕ. Ἀμφότεροι ἀπετέλεσαν τό κοινοβουλευτικόν βάθρον τῆς μεταβατικῆς Κυβερνήσεως, ἐνῶ τό ΦΙΔΗΚ, οἱ Προοδευτικοί καί ἡ ΕΔΑ εἶχον καταλάβει τά ἕδρανα τῆς ἀντιπολιτεύσεως —διά νά ἐπιβεβαιωθῆ, ἅπαξ ἔτι, ὅτι οὐδέν ἀποκλείεται εἰς τήν ἑλληνικήν πολιτικήν ζωήν. Οἱ βουλευταί τῆς ἀριστερᾶς ἦσαν οἱ μόνοι, πού παρέμειναν, συνεχῶς, ἐπί τριετίαν, εἰς τήν ἀντιπολίτευσιν. Συμπαθῆ ἀρχικῶς ἔναντι τῆς ΕΚ καί ὀξεῖαν κατόπιν.

Τί κληροδοτεῖ

Ἡ Η΄ περίοδος τῆς Βουλῆς ἐκληροδότησε δύο στοιχεῖα, τά ὁποῖα θά διαδραματίσουν σημαντικόν ρόλον εἰς τήν συνέχειαν. Τήν ὄξυνσιν τῶν παθῶν καί τήν προσπάθειαν μετατοπίσεως τοῦ ἀνταγωνισμοῦ μεταξύ τῶν κομμάτων ἀπό καθαρῶς πολιτικῆς εἰς πολιτειακήν βάσιν.

Ὑπό τό πρῖσμα αὐτό, ὁ προεκλογικός ἀγών, πού ἤρχισεν ἀπό μηνῶν, ὑπό λανθάνουσαν μορφήν, προσλαμβάνει δραματικήν κρισιμότητα. Αἱ ταραχαί, πού ἐσημειώθησαν καί αἱ ὁποῖαι δέν εἶναι γνωστόν ἄν καί εἰς ποίαν ἔκτασιν θά συνεχισθοῦν, δέν ἐπιτρέπουν πολλάς ψευδαισθήσεις, ὡς πρός τήν ἤρεμον διεξαγωγήν τῆς ἀναμετρήσεως.

Τό ἀρνητικόν σκέλος

Αἱ πρῶται ἀντιδράσεις πού ἐξεδηλώθησαν, μετά τήν ἐπιβεβαίωσιν τῆς πορείας πρός τήν ἐκλογικήν ἀναμέτρησιν, τήν 28ην Μαΐου, μέ Κυβέρνησιν Π. Κανελλοπούλου καί μέ τό σύστημα τῆς ἐνισχυμένης ἀναλογικῆς, ὑπῆρξαν, βεβαίως, καθησυχαστικαί.

Ἀλλ' εὑρισκόμεθα ἀκόμη εἰς τήν ἀρχήν τοῦ τέλους. Καί ἐφ' ὅσον ἡ ἡγεσία τῆς ΕΚ πιστεύει ὅτι ὁ φανατισμός τῶν ὀπαδῶν της ἀποτελεῖ τό κύριον μέσον διά τήν ἐξουδετέρωσιν τῶν πλεονεκτημάτων, τά ὁποῖα παρεῖχε εἰς τήν ΕΡΕ τό γεγονός ὅτι ἡ Κυβέρνησίς της θά ἐνεργήση τάς ἐκλογάς, δέν εἶναι δυνατόν νά ἀναμένεται προσπάθεια μειώσεως τῆς ὀξύτητος.

Ὁ πολιτικός ἀγών τῆς ΕΚ στηρίζεται, ἄλλωστε, εἰς δύο σκέλη. Ἀρνητικός εἰς τήν ἀξιοποίησιν τῆς δημιουργηθείσης μεταξύ μερίδος τῆς κοινῆς γνώμης ἀντιβασιλικῆς ψυχολογίας. Θετικός δέ, εἰς τήν προβολήν τῶν παραγόντων τοῦ Κέντρου ὡς τῶν γνησιοτέρων, συνεπεστέρων καί ἀγωνιστικωτέρων φορέων τοῦ πνεύματος τῆς «ἀλλαγῆς». Θά ἦσαν πολύ αἰσιόδοξοι οἱ παρατηρηταί ἐκεῖνοι, πού θά ἐπίστευον ὅτι τό πρῶτον σκέλος θά τεθῆ εἰς ἴσσονα μοῖραν, ὡς συμβολή τῆς ΕΚ διά τήν διασφάλισιν ὁμαλῶν ἐξελίξεων.

Οἱ 4 «μικροί»

Αἱ ἀνησυχίαι, πού ἔχουν δημιουργηθῆ καί τάς ὁποίας δέν ἠγνόησεν εἰς τό μήνυμά του τῆς Παρασκευῆς ὁ κ. πρωθυπουργός, δέν εἶναι, συνεπῶς, ἀστήρικτοι. Τάς ἀνησυχίας αὐτάς καί τήν πραγματοποιουμένην πόλωσιν μέ τήν προσπάθειαν ἀναμίξεως τοῦ Στέμματος εἰς τήν διαμάχην, ἐχρησιμοποίησαν ὡς βασικά ἐπιχειρήματα οἱ κ.κ. Στ. Στεφανόπουλος καί Σπ. Μαρκεζίνης, Η. Τσιριμῶκος καί Κ. Μητσοτάκης —μέ τήν ΕΔΑ συνεπίκουρον καί δι' ἄλλους λόγους— διά νά ἐπιβάλουν τήν λύσιν τῆς οἰκουμενικῆς Κυβερνήσεως ἤ σχήματος συνεργασίας. Οἱ τέσσαρες «μικροί» δέν ἔδειξαν νά ἐνδιαφέρωνται καί διά τήν ἁπλῆν ἀναλογικήν, εἰς τόν αὐτόν βαθμόν.

Μάντεις κακῶν

Τά ἐπιχειρήματα ἦσαν κατ' ἀρχήν βάσιμα. Ἀλλ' αἱ προταθεῖσαι λύσεις συνήντησαν ἰσχυράς ἀντιδράσεις —καί ὁ κ. Γ. Παπανδρέου δέν ἐπεκρίθη ὀλίγον διά τήν ἐμμονήν εἰς ἄρνησιν οἰκουμενικοῦ σχήματος— καί παρουσίαζον ἀρκετά, ἑκάστη, μειονεκτήματα. Ἡ κατάληξις ἦτο γνωστή. Ἡ γραμμή Κανελλοπούλου ἐπεκράτησε. Καί ὁ κ. πρωθυπουργός θεωρεῖ τοῦτο ὡς τεκμήριον καί ἐκλογικῆς ἐπιτυχίας.

Μέ αἰσιοδοξίαν διαγράφουν τήν ἐξέλιξιν ἀκόμη καί οἱ ὑπουργοί, οἱ ὁποῖοι ἀνῆκον εἰς τούς ἀπαισιοδόξους, ὅπως ὁ κ. Σπ. Θεοτόκης. Οἱ μάντεις κακῶν δέν ἀπουσιάζουν ὅμως. Οἱ κ.κ. Σπ. Μαρκεζίνης —ὁ πρῶτος πού ἀπεφάσισε νά μή μετάσχη τοῦ ἀγῶνος— Στ. Στεφανόπουλος καί Η. Τσιριμῶκος διαβλέπουν περιπετείας καί δέν ἀποκλείουν ἐμπλοκήν. Θά ἦτο παρήγορον διά τήν χώραν ἄν αἱ προβλέψεις των διαψευσθοῦν».

20-21 ΑΠΡΙΛΙΟΥ 1967

Ἐκδηλώνεται, στή διάρκεια τῆς νύχτας, στρατιωτικό πραξικόπημα, ὀργανωμένο ἀπό ὁμάδα ἀξιωματικῶν μέ πρωτεργάτες τούς Γ. Παπαδόπουλο, Ν. Μακαρέζο, συνταγματάρχες, καί Σ. Παττακό, ταξίαρχο. Στό κίνημα προσχωρεῖ ἐκ τῶν ὑστέρων καί ὁ ἀντιστράτηγος Γ. Σπαντιδάκης, ἀρχηγός τοῦ ΓΕΣ. Ὁ πρωθυπουργός καί ἐπιτελεῖς τῆς Κυβερνήσεως συλλαμβάνονται, κηρύσσεται στρατιωτικός νόμος καί ἐξουδετερώνεται κάθε δυνατότητα γιά ἀντίσταση ἀπό τήν πλευρά τῶν νόμιμων κυβερνητικῶν ἀρχῶν. Ὁ βασιλεύς ὑποκύπτει στό τετελεσμένο γεγονός καί δέχεται, αὐθημερόν, τή συγκρότηση Κυβερνήσεως ὑπό τόν εἰσαγγελέα τοῦ Ἀρείου Πάγου, Κ. Κόλλια. Ἀντιπρόεδρος τῆς νέας Κυβερνήσεως ἀναλαμβάνει ὁ Γ. Σπαντιδάκης, ὑφυπουργός Ἐθνικῆς Ἀμύνης ἀναλαμβάνει ὁ ἀντιστράτηγος Γ. Ζωϊτάκης, ἡγετικό ἐπίσης στέλεχος τοῦ κινήματος, ἐνῶ οἱ Παπαδόπουλος, Μακαρέζος καί Παττακός ἀναλαμβάνουν ἀντίστοιχα, τά ὑπουργεῖα Προεδρίας, Συντονισμοῦ καί Ἐσωτερικῶν.

Ὁ κίνδυνος τῆς ἐκτροπῆς ἔτεινε, στή χρονική περίοδο πού εἶχε προηγηθεῖ, νά γίνει ὁλοένα καί περισσότερο αἰσθητός σέ συνάρτηση μέ τήν κορύφωση τῆς πολιτικῆς ἐντάσεως. Ἤδη, στή διάρκεια τῶν τελευταίων μηνῶν τοῦ 1966, ὁ ἴδιος ὁ πρωθυπουργός, Σ. Στεφανόπουλος, εἶχε αἰσθανθεῖ τήν ἀνάγκη νά κάμει δηλώσεις πρός τούς πολιτικούς συντάκτες, προκειμένου νά διασκεδάσει τίς πρῶτες ἀνησυχίες τῆς κοινῆς γνώμης:

«Ἂν ὑπάρχουν διαθέσεις ἀνευθύνων παραγόντων οὔτε νά ἐκδηλωθοῦν μποροῦν, οὔτε πολύ περισσότερο νά ἐπιβληθοῦν. Ὑπάρχει καί ἡ πρόθεσις καί ἡ δύναμις ἀντιμετωπίσεώς των. Ὁλόκληρος ὁ πολιτικός κόσμος, ἄλλωστε, θά εὑρεθῆ ἀντιμέτωπος οἱουδήποτε ἐπιχειροῦντος κίνημα κατά τῆς δημοκρατίας»[244].

Τό ἐνδεχόμενο, ἐν τούτοις, τῆς ἐκτροπῆς ἐξακολούθησε ὄχι μόνο νά δίνει λαβή σέ ποικίλες ἀκαθόριστες διαδόσεις, ἀλλά καί νά ἀνησυχεῖ σοβαρά τούς ἡγετικούς ἐκπροσώπους τῆς πολιτικῆς ζωῆς. Στήν πράξη ὅμως, ὁ πολιτικός κόσμος καί ἰδιαίτερα ἡ ἀξιωματική ἀντιπολίτευση, ἀντί νά συμβάλει στήν ἄμβλυνση, συντελοῦσε, περισσότερο, στήν ἔνταση τῆς ὀξύτητας. Ὁ ἀρχηγός τῆς ΕΚ δέν ἔπαυε νά ἐπισείει τήν ἀπειλή τῆς «ἐπαναστάσεως τοῦ λαοῦ», ἐφόσον θά ἐπιχειροῦνταν ἡ διατήρηση μιᾶς Κυβερνήσεως μειοψηφίας στήν ἐξουσία, θά ἀσκοῦνταν βία στίς παραμονές τῶν ἐκλογῶν ἤ δέν θά δινόταν —σύμφωνα πάντοτε μέ τήν ἄποψή του— ἡ ἐξουσία στήν ΕΚ μετά τήν πιθανή ἐπικράτησή της στίς ἐπικείμενες ἐκλογές. Ἀλλ' ἀκριβῶς ἡ ἐπίμονη ἐπίκληση τοῦ κινδύνου τῆς ἐκτροπῆς καί ἡ συνακόλουθη καλλιέργεια ὀξύτητας ἐπέτεινε τή γενική νευρικότη-

Τό κέντρο τῆς πρωτεύουσας, τό πρωί τῆς 21ης 'Απριλίου.

τα καί ἐνθάρρυνε τά ἐξτρεμιστικά στοιχεῖα στήν ἀνάληψη δυναμικῶν πρωτοβουλιῶν. Ὁ ἴδιος ὁ Π. Κανελλόπουλος —σέ ἐμπιστευτική συνομιλία του— εἶχε δεχτεῖ «ὅτι πιθανόν νά μή πᾶμε γιά ἐκλογές, ἐάν ὁ Ἀνδρέας καί ὁ πατήρ δέν λογικευθοῦν καί δέν παύσουν νά εἶναι παράλογοι», γιά νά καταλήξει: «ἄν καί κατά τήν γνώμην μου, οἱ δύο Παπανδρέου, ἀντιλαμβανόμενοι τόν κίνδυνον τῆς ἐπικρεμάμενης δικτατορίας, θά βάλουν νερό στό κρασί τους καί θά ἡμερέψουν κάπως»[245].

Οἱ ἐπιτελεῖς τῆς ΕΡΕ ἐπεσήμαιναν, πράγματι, τόν κίνδυνο τῆς ἐκτροπῆς χωρίς νά εἶναι πάντοτε σέ θέση νά ἐντοπίσουν τούς εἰδικότερους φορεῖς ἤ τόν τρόπο καί τό χρόνο μιᾶς ἐνδεχόμενης πραξικοπηματικῆς ἐνέργειας. «Ὁ στρατός τώρα ἐλέγχεται — ἔτσι λέν οἱ ἀρμόδιοι! Μετεκλογικῶς ὅτι καί νά λέν, ἐγώ πιστεύω πώς *δέν* θά ἐλέγχεται», παρατηροῦσε ὁ Κ. Τσάτσος[246]. Ἀναλυτικότερα, ἀνέπτυσσε στόν Κ. Καραμανλῆ τίς ἀνησυχίες του, ὁ Π. Κανελλόπουλος:

«Μήπως, ὅμως, συμβεῖ ἄλλό τι πού θά διετάρασσε βαθέως τήν ὁμαλήν πορείαν πρός τάς ἐκλογάς καί θά ἐματαίωνε τήν διενέργειαν αὐτῶν; Εἰς τό ἐρώτημα τοῦτο δέν εἶναι εὔκολο νά ἀπαντήσω. Δέν εἶμαι ἀπηλλαγμένος φόβων ὡς πρός τό ἐνδεχόμενον ἀπροόπτων (εἴτε ἀπό ἐλεγχομένους «ἰδικούς» μας, δηλαδή *δῆθεν* ἰδικοί μας, εἴτε ἀπό τούς ἀντιπάλους). Πράττω ὅ,τι μοῦ εἶναι δυνατόν διά νά πληροφορηθῶ ἐγκαίρως τά τυχόν τεκταινόμενα...».

Καί ὑπογράμμιζε εἰδικότερα:

«Εἶμαι βέβαιος —ὑπερβέβαιος— ὅτι αἱ «βόμβαι» τῶν τελευταίων ἡμερῶν εἶναι ἔργον ἠλιθίων ἐγκεφάλων τῆς ἰδικῆς μας παρατάξεως. Ἀριστεροί καί Κεντρῶοι οὐδέν συμφέρον εἶχον νά ἐνεργήσουν κατ' αὐτόν τόν τρόπον. Φοβοῦνται ἄλλωστε ἐκτροπήν καί δέν θέλουν νά προκαλέσουν. Ἐάν συνεχισθῆ ἡ τακτική τῶν «βομβῶν» πρέπει νά ἀποκαλυφθοῦν ὁπωσδήποτε οἱ δράσται. Ἐκάλεσα χθές τό βράδυ τόν στρατηγόν Τζαννετῆν (ὑπουργόν τῆς Ἀσφαλείας) καί τοῦ ἐπέστησα τήν προσοχήν ἐπί τῆς ἀνάγκης νά συλληφθοῦν οἱ ἠλίθιοι ἤ παλαβοί πού πᾶνε νά καταστρέψουν τήν τελευταίαν ὥραν, ὅ,τι ἐπί τρία ἔτη ἐπαλεύαμεν νά ἐπιτύχωμεν...».

Καί ἀκόμη:

«Οἱ παράγοντες πού ἐπιθυμοῦν ἀνωμαλίαν καί ἐκτροπήν ἐπιχειροῦν συστηματικῶς νά ἐκφοβίσουν τόν βασιλέα. Τοῦ δίδουν στοιχεῖα ἐσφαλμένα. Τοῦ παρουσιάζουν τά πράγματα σκοτεινά. Ἀντιμετωπίζω τάς ὑπούλους αὐτάς ἐνεργείας —μέχρι τοὐλάχιστον τῆς στιγμῆς αὐτῆς— μέ ἐπιτυχίαν. Εἶμαι, ὅμως, σχεδόν μόνος εἰς τήν προσπάθειαν ἐξουδετερώσεως τῶν ἐντέχνως προκαλουμένων εἰς τόν βασιλέα ἐντυπώσεων περί ἐπικειμένης νυκτός Ἁγίου Βαρθολομαίου. Δέν θά πέση εἰς τήν παγίδα τῶν σκοτεινῶν ἐγκεφάλων ὁ βασιλεύς, ἐφ' ὅσον θά ἐξακολουθήση —ὅπως ἐλπίζω θετικά— νά προσέχη τάς εἰσηγήσεις μου»[247].

Τά διαθέσιμα ἱστορικά στοιχεῖα δέν ἐνισχύουν τήν ἄποψη ὅτι, ἔστω καί ἕνας, ἡγετικός ἐκπρόσωπος τοῦ πολιτικοῦ κόσμου ἦταν σέ θέση νά γνωρίζει γιά τό κυοφορούμενο πραξικόπημα πολύ περισσότερα ἀπό ὅσα ἐγνώριζαν ὁ Κ. Τσάτσος ἤ ὁ Π. Κανελλόπουλος. Τό στρατιωτικό πραξικόπημα εἶχε προπαρασκευαστεῖ ἀπό μία κλειστή ὁμάδα ἀνώτερων ἀξιωματικῶν τοῦ στρατοῦ. Σύμφωνα μέ τήν ἐπικρατέστερη ἄποψη, ἡγετικός φορέας τῆς κινήσεως, στή χρονική περίοδο πρίν ἀπό τό πραξικόπημα, ἦταν ὁ ἴδιος ὁ ἀρχηγός τοῦ ΓΕΣ. Πράγματι, σέ σύσκεψη τῶν ἀντιστρατήγων πού πραγματοποιήθηκε τήν 20ή Ἀπριλίου ὑπό τήν προεδρία του, ἀποφασίστηκε ἡ πραγματοποίηση διαβήματος πρός τό βασιλέα μέ σκοπό τήν ἀνάληψη, ἀπό τήν πλευρά του, πρωτοβουλίας γιά τήν ἔξοδο τῆς χώρας ἀπό τήν πολιτική κρίση. Τελικά ὅμως —ὕστερα ἀπό εἰδοποίηση τοῦ ἀντιστρατήγου Γ. Ζωϊτάκη— ἔδρασαν ἄλλοι, καί συγκεκριμένα οἱ στενοί συνεργάτες τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ ΓΕΣ, Στ. Παττακός, Γ. Παπαδόπουλος καί Ν. Μακαρέζος[248].

Ἀνεξάρτητα ὅμως ἀπό τόν τρόπο ἐκδηλώσεως καί τήν εἰδικότερη μορφή της, ἡ ἐκτροπή ἀπό τή νομιμότητα ἦταν, σέ καθοριστικό βαθμό, ἀπότοκη τῆς βαθύτερης πολιτικῆς κρίσεως πού εἶχε ἐκδηλωθεῖ ἀπό τά πρῶτα χρόνια τῆς δεκαετίας τοῦ '60 καί ἐπιδεινώθηκε ἔκτοτε ὑπό τό κράτος τῶν δημαγωγικῶν προκλήσεων καί τῶν ἐκβιαστικῶν πιέσεων σημαντικῆς μερίδας τοῦ πολιτικοῦ κόσμου. Ὁ Κ. Καραμανλῆς εἶχε ἔγκαιρα ἐπισημάνει, ἀπό τό Νοέμβριο τοῦ 1963, τούς κινδύνους πού συνεπαγόταν ἡ τακτική αὐτή γιά τή χώρα καί τό πολίτευμα. Εἶχε, ἀκόμη, σταθερά συνδέσει τήν ἐνδεχόμενη ἐπάνοδό του στήν ἐνεργό πολιτική μέ τή διασφάλιση τῶν προϋποθέσεων γιά τήν ἐξυγίανση τοῦ πολιτικοῦ κλίματος καί τήν ἀνανέωση τῶν δημοκρατικῶν μεθόδων διακυβερνήσεως. Στήν ἐπιστολή του πρός τόν Κ. Τσάτσο, στίς 5 Μαΐου 1966, ἀφοῦ ἀνέλυε τά συμπτώματα τῆς «βαθειᾶς ἐθνικῆς κρίσεως», διέβλεπε τό προσφορότερο μέσο γιά τήν «ἄμεση» ἀντιμετώπισή της στό σχηματισμό Κυβερνήσεως ἐξουσιοδοτημένης ἀπό τή Βουλή νά προχωρήσει στή λήψη ἀποφασιστικῶν μέτρων καί γενναίων μεταρρυθμίσεων. Τίς ἀπόψεις του γιά τήν ἀποφασιστική ἀντιμετώπιση τῶν συμπτωμάτων τῆς ἐθνικῆς κρίσεως, ὑπέβαλε καί στό ρυθμιστή τοῦ πολιτεύματος, μέσω τοῦ Δ. Μπίτσιου, στά τέλη Σεπτεμβρίου 1966, ὁπότε καί εἶχε —ὅπως προαναφέρθηκε—[249] ἀποκλείσει τήν ἀνάμιξή στήν πολιτική ὑπό τίς τρέχουσες συνθῆκες ἀλλά καί κάτω ἀπό περιστάσεις πού δέν ἐγγυόνταν τήν γνήσια ἐφαρμογή τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος.

Τελικά, ἡ ἐπιβεβαίωση τῶν δυσμενῶν προβλέψεων γιά τήν ἐπίφοβη κατάληξη «σέ κάποιο εἶδος ἐκτροπῆς», συνεχόταν μέ τήν ἐπισήμανση τῆς «κρίσεως νομιμότητος», ἡ ὁποία, μέ τήν σειρά της, ἦταν

—ὡς ἕνα σημεῖο— ἀπότοκη τῆς γενικότερης ἐντυπώσεως ὅτι «ἡ ἐπικράτησις ὡρισμένης πολιτικῆς παρατάξεως θά ὁδηγήσει στήν ἀνατροπή τῶν πάντων». Ἡ ἀνησυχία ὅτι οἱ ἐπικείμενες ἐκλογές θά ἦταν δυνατό νά ἀποδειχτοῦν, σέ περίπτωση ἐπικρατήσεως τοῦ Γ. Παπανδρέου μέ τήν πριμοδότηση τῆς ἀριστερᾶς, «αἱ τελευταῖαι ἐλεύθεραι ἐκλογαί», ἐκδηλωνόταν ἰδιαίτερα στούς κόλπους τῆς κεντροδεξιᾶς παρατάξεως.

«Ἂν χάσωμε αὐτές τίς ἐκλογές —ἔγραφε ὁ Κ. Τσάτσος χαρακτηριστικά πρός τόν Κ.Καραμανλῆ —*πολύ* πιθανόν νά εἶναι οἱ τελευταῖες ἐλεύθερες ἐκλογές γιά πάρα πολλά χρόνια. Δέν θά ὁδηγήσουν αὐτές οἱ ἐκλογές μόνον εἰς μείζονα ἀπαθλίωσιν ἐξ ἧς θά προκύψη ἡ ἀνάγκη τῆς μετακλήσεως ἑνός ἀπό μηχανῆς Θεοῦ. Θά ὁδηγήσουν σέ κατάργηση τοῦ ἐλευθέρου πολιτεύματος. Καί τότε καμμία δύναμις ἐκ τῶν ἄνω δέν θά εἶναι ἱκανή νά φέρη τόν ἀπό μηχανῆς Θεόν ἀκόμη καί ἄν τά 90% τῶν Ἑλλήνων τόν ζητοῦσαν»[250].

Μέσα σέ ἀνάλογη βαρειά ἀτμόσφαιρα, ὁ πολιτικός κόσμος τῆς χώρας βάδιζε πρός τήν ἐκλογική ἀναμέτρηση μέ αἴσθημα ἀνασφάλειας καί ἀβεβαιότητας καί μέ ἔντονη τήν αἴσθηση τοῦ κινδύνου «ἑνός εἴδους ἐκτροπῆς» ἀπό τά ὅρια καί τούς κανόνες τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος. Ἡ ἔγκαιρη συνειδητοποίηση τοῦ κινδύνου εἶχε νωρίς —ὅπως ἤδη ὑπογραμμίστηκε—παρωθήσει τόν Κ. Καραμανλῆ στήν ἀναζήτηση τῶν πρόσφορων μέσων γιά τήν ἀντιμετώπιση τῆς πολιτικῆς κρίσεως. Καί ὅταν, μέ τήν πάροδο τοῦ χρόνου, ἔτειναν νά ἐπαληθεύσουν οἱ περισσότερο ἀπαισιόδοξες προρρήσεις του καί νά ἐνισχυθοῦν οἱ φόβοι του γιά πιθανή «ἐκτροπή», θά ἀποκρούσει κάθε ἰδέα προσωπικῆς ἤ κομματικῆς ἐμπλοκῆς στήν κατάλυση τῶν δημοκρατικῶν θεσμῶν.

Σέ μεταγενέστερο σημείωμα πού συνέταξε στό Παρίσι, ὁ Κ. Καραμανλῆς ἀναφέρεται ἐπιγραμματικά στό κλῖμα πού εἶχε στίς παραμονές του πραξικοπήματος ἐπικρατήσει στή χώρα, καθώς καί στίς ἄμεσες προσωπικές ἀντιδράσεις του:

«Καθ' ὅλον αὐτό τό διάστημα ἀμφέβαλλα ζωηρῶς ἄν θά ἐφθάναμεν εἰς ἐκλογάς. Τό κλῖμα τό ὁποῖον εἶχον δημιουργήσει οἱ δύο Παπανδρέου συναγωνιζόμενοι εἰς ἐξαλλοσύνην, ἡ πεποίθησις ἡ ὁποία εἶχε δημιουργηθῆ εἰς τό Στέμμα καί τό στράτευμα, ὅτι ἡ Κεντροαριστερά θά ἐκέρδιζε τάς ἐκλογάς, καί τέλος ὁ φόβος, τόν ὁποῖον οἱ δύο Παπανδρέου ἐνίσχυον ἀνοήτως μέ τούς λόγους των, ὅτι τήν ἐπομένην τῆς ἐκλογῆς θά ἀνέτρεπον τά πάντα, καθίστων σχεδόν μοιραίαν τήν ἐκτροπήν. Οἱ ἀπειλούμενοι ἦτο φυσικόν νά ἀντιδράσουν ἐφ' ὅσον ἦσαν ἰσχυροί καί πρίν παραδοθοῦν. Ὁ πολιτικός κόσμος ὅμως κατελήφθη ἀπό τόσην τύφλωσιν ὅπως καί τό 1936, ὥστε μολονότι τήν ἔβλεπε ἐπερχομένην, νά μήν δύναται νά ἀντιδράση λογικῶς. Ἀρκεῖ νά σημειωθῆ ὅτι οἱ ἀποστάται, τούς ὁποίους ἐστήριζε ἡ ΕΡΕ ἐπί 15 μῆνας καί οἱ ὁποῖοι εἶχαν πᾶν συμφέρον νά ἀποτρέψουν τάς ἐκλογάς, ἤρνοῦντο νά ψηφίσουν τήν Κυβέρνησιν Κανελλοπούλου.

Κατά τό δίμηνον, ἐξ ἄλλου, τό ὁποῖον προηγήθη τοῦ κινήματος, μέ εἶχαν ἐπισκεφθῆ διαδοχικῶς ὁ στρατηγός Παπαγεωργόπουλος, ἀρχηγός τῆς ΚΥΠ, ὁ ταξίαρχος Πανουργιᾶς, διευθυντής Β΄ Γραφείου ΓΕΣ, καί ὁ στρατηγός Καρδαμάκης. Καί οἱ τρεῖς μοῦ περιέγραψαν τήν ἀγχώδη ἐν Ἑλλάδι κατάστασιν καί τήν ἐπικρατοῦσαν εἰς τό στράτευμα ἐπικίνδυνον νευρικότητα.

Γιά τούς λόγους αὐτούς δέν ἐξεπλάγην ὅταν ἐπληροφορήθην τό κίνημα τῆς 21ης Ἀπριλίου. Ἐξεπλάγην ὅμως γιά τήν μορφήν πού ἔλαβε, δεδομένου ὅτι ἐκεῖνο τό ὁποῖον θά ἠδύνατο νά ἀναμένεται ἦτο ἡ ἐπέμβασις τοῦ στρατοῦ κατά τό προηγούμενον τῆς Τουρκίας καί μέ σκοπόν νά κατασιγάση τά πάθη, νά μεταρρυθμίση τό Σύνταγμα καί νά ἀποκαταστήση ἐν συνεχείᾳ τήν λαϊκήν κυριαρχίαν»[251].

Ἡ ἀποχώρηση τοῦ Κ. Καραμανλῆ ἀπό τήν ἐνεργό πολιτική ἐγκαινιάζει μιά ἐνδεκαετῆ περίοδο παραμονῆς στό ἐξωτερικό, στή διάρκεια τῆς ὁποίας ἐπικοινωνοῦσε μέ τούς φίλους καί τούς συνεργάτες του στήν Ἑλλάδα, ὅπως ἦταν φυσικό, κυρίως μέ τήν ἀνταλλαγή ἐπιστολῶν. Τό ζωηρό ἐνδιαφέρον — ἀκριβέστερα ἡ βαθύτερη ἀγωνία του γιά τήν πορεία τῆς χώρας, θά ἀποτυπωθεῖ στή μακρά σειρά τῶν ἐπιστολῶν του, λιτῶν κατά κανόνα καί ἐπιγραμματικῶν. Ἀλλά καί, ταυτόχρονα, ἡ ἐπίγνωση τοῦ ἐνδιαφέροντος αὐτοῦ, θά παρακινήσει τούς φίλους του νά τόν κρατοῦν ἐνήμερο πάνω στά γεγονότα καί νά ἐπιχειροῦν νά τοῦ μεταδώσουν τό πολιτικό κλῖμα πού ἐπικρατοῦσε στήν Ἀθήνα. Μαρτυρίες ἀνεκτίμητες, πού ὄχι μόνο ἐμπλουτίζουν τή γνώση, ἀλλά καί εἰκονογραφοῦν καί τεκμηριώνουν τά ἱστορικά δρώμενα τῆς ἐποχῆς!

Τό πολύτιμο αὐτό ἱστορικό ὑλικό ἀποτελεῖ τμῆμα τοῦ Ἀρχείου πού διατηρεῖται στό Ἵδρυμα «Κωνσταντῖνος Γ. Καραμανλῆς». Σημαντικά ἀποσπάσματα ἐντάχθηκαν ἤδη στό πρῶτο μέρος τοῦ τόμου, ὅπου καί καταγράφονται συστηματικά τά γεγονότα πού συνδέονται μέ τήν ἔντονα πάντοτε αἰσθητή παρουσία τοῦ Κ. Καραμανλῆ στό δημόσιο βίο. Στό τμῆμα πού ἀκολουθεῖ, δημοσιεύονται αὐτούσιες μιά ἀκόμη σειρά ἀπό ἀνέκδοτες ἐπιστολές πού εἴτε συνέταξε ὁ ἴδιος, εἴτε ἔλαβε κατά τήν παραμονή του στό Παρίσι. Τό βασικό κριτήριο πού προσδιόρισε τήν ἐπιλογή ὑπῆρξε, αὐτονόητα, ἡ βαρύτητα, ἡ ἐγκυρότητα καί ὁ πλοῦτος τῶν ἀναφορῶν στά γεγονότα πού ἐκτυλίσσονται. Σέ λίγες μόνο περιπτώσεις, στοιχεῖα ἐξακολουθητικά ἀπόρρητα ἤ ἀπρόσφορα νά ἔρθουν στό φῶς τῆς δημοσιότητας δέν ἐπέτρεψαν τή δημοσίευση κάποιων κειμένων.

Ὁπωσδήποτε, ὀφείλει νά ἐπισημανθεῖ ὅτι ἡ ἀλληλογραφία τοῦ Κ. Καραμανλῆ μέ τούς συνεργάτες του ἀναπτύσσεται σέ μιά ἐποχή δραματικῶν πολιτικῶν ἐξελίξεων στήν Ἑλλάδα. Ἡ ἔνταση τῆς πολιτικῆς ἀντιπαραθέσεως, ἡ ἔξαψη τῶν παθῶν, ἡ ἀμετροέπεια λόγων καί πράξεων, ἡ προσφυγή, τέλος, σέ ἐνέργειες καί μεθόδους ἀσυμβίβαστες κάποτε καί μέ τούς στοιχειωδέστερους κανόνες τῆς ἠθικῆς, σηματοδότησαν τήν πορεία πρός τήν παρακμή καί τήν ἀποσύνθεση τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος. Πνεῦμα φανατισμοῦ, ἤ καί φοβίας, ἀποτυπώνεται στά κείμενα ἀκόμη καί πολιτικῶν ἀνδρῶν πού σφράγισαν τήν εἰκόνα τους στή δημόσια ζωή μέ τό στοιχεῖο τῆς μετριοπάθειας καί τῆς ἀνοχῆς. Φαινόμενο πού γεννᾶ δυσάρεστα συναισθήματα, ἀλλά καί, παράλληλα, συμβάλλει στήν πιστή ἀπόδοση τοῦ πνεύματος τῆς ἐποχῆς, ἀναδίνοντας τό σφυγμό τῶν γεγονότων.

Ἡ δημοσίευση τῶν κειμένων πού συνθέτουν τήν ἀλληλογραφία τοῦ Κ. Καραμανλῆ στή διάρκεια τῆς παραμονῆς του στό ἐξωτερικό, συνοδεύεται ἀπό περιορισμένης ἐκτάσεως σχόλια καί ἀποσαφηνίσεις. Ἡ ἐκτενής ἀναφορά τῶν γεγονότων στό πρῶτο τμῆμα τῆς συγγραφῆς καλύπτει ἤδη τήν ἀνάγκη ἐνημερώσεως τοῦ ἀναγνώστη πάνω στά θέματα πού ἀναπτύσσονται ἀπό τούς ἐπιστολογράφους. Στίς περιπτώσεις, ἐντούτοις, πού κρίνεται σκόπιμο, προσφέρονται, σέ ὑποσημείωση, πρόσθετα πληροφοριακά στοιχεῖα.

ΚΕΙΜΕΝΑ ΕΠΙΣΤΟΛΩΝ

10 Δεκεμβρίου 1963

Κ. Τσατσος προς Κ. Καραμανλη

«᾽Αγαπητέ Πρόεδρε καί φίλε,

Θέλω πρῶτα σάν ἕνας ἁπλός ἕλλην πολίτης νά σ᾽ εὐχαριστήσω γιά ὅ,τι ἔκανες γι᾽ αὐτόν τόν ἄμοιρο τόπο. ᾽Ανήκεις στήν ἱστορία του καί οἱ πρόσκαιρες ἀθλιότητες δέν μποροῦν νά σοῦ ἀφαιρέσουν τούς τίτλους πού ἔχεις ἀποκτήσει γιά πάντα.

Σ᾽ εὐχαριστῶ πού μέ τίμησες μέ τήν ἐμπιστοσύνη σου καί πού μοῦ ἔδωκες τή δυνατότητα νά βοηθήσω καί ἐγώ τό ἔργο σου μέ ὅσες δυνάμεις μοῦ ἔδωσε ὁ Θεός.

Εἶμαι ἀπό τούς πολύ λίγους πού μπόρεσε καί θέλησε νά δῆ, πέρα ἀπό τόν πολιτικό ἀρχηγό, πέρα ἀπό τήν ἐξωτερική σου ὄψη, τόν ἐσωτερικό σου κόσμο. Νά δῆ καί νά ἐμβαθύνη στό δράμα τοῦ ἀνθρώπου, πού ἀπομονώθηκε, ἐν μέρει καί θεληματικά, γιά νά ἐκπληρώση καλλίτερα τό ἐθνικό του χρέος. Σέ αὐτή τήν τραγική πλευρά τοῦ ἑαυτοῦ σου πρό παντός δέθηκε ἡ ἀγάπη μου καί στηρίχθηκε ἡ ἐκτίμησή μου γιά τό ἦθος σου.

᾽Αλλά ἡ ἐκτίμησή μου στηρίχθηκε καί στά πνευματικά σου χαρίσματα. Ἔχομε μιάν ἐντελῶς διαφορετική νοοτροπία καί ψυχοσύνθεση. ᾽Αλλά ἐπειδή συμβαίνει ἕνας στοχαστικός ἄνθρωπος νά καταλαβαίνη καί τίς ἀντίθετες νοοτροπίες, ἐγώ κατάλαβα τή δική σου, κατάλαβα τά ἐξαιρετικά σου διανοητικά χαρίσματα, τήν ἀσφάλεια στή σύλληψη τῆς πραγματικότητας, τήν ὀξύτητα τῆς κρίσεώς σου, τήν διαίσθησή σου, ὅλες τέλος πάντων τίς πνευματικές δυνάμεις πού σέ καθιέρωσαν σάν ἡγέτη καί σάν δημιουργικό κυβερνήτη τῆς πατρίδας σου.

᾽Εμπνευσμένος ἀπό τίς ἀρετές σου αὐτές, σέ ἀκολούθησα καί ἔβλεπα πῶς καί ἄλλοι, ἄν καί ἀνίκανοι νά διεισδύσουν στόν τρόπο πού λειτουργοῦσε ἡ σκέψη σου, διαισθητικά ἐννοοῦσαν τήν ὑπεροχή σου καί σέ ἀκολουθοῦσαν.

Γιά μένα, καί ἄν ἀκόμη δέν προσθέσης ἄλλες σελίδες στήν ἱστορία σου — πού ἐγώ ἐλπίζω καί πιστεύω πῶς θά προσθέσης — ἔχεις πάρει τή θέση σου καί στήν ἱστορία τῆς Ἑλλάδος καί στήν ψυχή μου. ᾽Αλλά δέν εἶναι ἡ ὥρα ἀκόμα νά μιλήσωμε γιά τό μέλλον. Μπορεῖς νά ἀνασκοπήσης μέ βαθυτάτη ἱκανοποίηση τό παρελθόν — τά ἔντονα αὐτά 10 χρόνια — καί νά πῆς ὅτι ἔδωσες πάρα πολλά στούς συνανθρώπους σου.

Εὔχομαι ὁ τόπος νά μήν σέ χρειασθῆ. Φοβᾶμαι ὅμως πῶς σύντομα θά σέ ἀποζητήσουν καί οἱ ἐχθροί σου.

Ὅσο γιά μένα, χωρίς νά τό θέλω, σέ περιμένω. Αὐτό δέν μοῦ τό ὑπαγορεύει ἡ λογική ἀλλά ἡ ἀγάπη μου, πού, τώρα, ἀνεμπόδιστα ἀπό ἐθιμοτυπικές ἱεραρχίες, μπορῶ ἐλεύθερα νά σοῦ ἐκφράσω.

Δικός σου».

13 Δεκεμβρίου 1963

Π. Καζακοπουλος* προς Κ. Καραμανλη

«Σεβαστέ μου Κύριε Πρόεδρε,

᾽Επιτρέψατέ μου νά ἐκφράσω διά τῆς παρούσης μου — ἀφοῦ δέν ἦτο δυνατόν νά σᾶς ἰδῶ κατά τήν ἀναχώρησίν σας — τά αἰσθήματα ἀληθινῆς συγκινήσεως καί εἰλικρινοῦς λύπης, τά ὁποῖα ἐδοκίμασα, πληροφορηθείς τήν ἀποχώρησίν σας ἀπό τήν Πολιτικήν.

Ἡ ἀπόφασίς σας αὐτή ἐστέρησε τό Ἔθνος ὁλόκληρον μιᾶς σπανίας Ἡγετικῆς Προσωπικότητος, ἑνός ἀληθινοῦ Πολιτικοῦ καί ᾽Εθνικοῦ ἡγέτου, ὁ ὁποῖος ὑπῆρξεν ὁ νοῦς καί ἡ ψυχή τῆς ἀνορθωτικῆς προσπαθείας τῆς τελευταίας δετίας εἰς ὅλους τούς τομεῖς.

Βεβαιωθῆτε, Κύριε Πρόεδρε, ὅτι ἵστασθε τόσον ὑψηλά εἰς τήν Ἱεραρχίαν τοῦ Πολιτικοῦ Κόσμου τῆς Πατρίδος μας, ὥστε ἀπό τῆς ὑψηλῆς σκοπιᾶς πού εἶσθε φθασμένος, νά ἠμπορῆτε νά ἀτενίζετε τήν κρίσιν τῆς Ἱστορίας, εἰς τήν δικαιοδοσίαν τῆς ὁποίας ἔχετε εἰσέλθει, μέ τήν ὑπερήφανον ἐκείνην γαλήνην καί τό λάμπον ἀπό ἱκανοποίησιν βλέμμα

τοῦ δημιουργικοῦ ἀναμορφωτοῦ, τοῦ Πολιτικοῦ ὁ ὁποῖος ἐμόχθησε μέ αὐταπάρνησιν διά τόν ἐξευρωπαϊσμόν τοῦ τόπου αὐτοῦ, θέσας εἰς τήν ὑπηρεσίαν τοῦ Ἔθνους ὅλην του τήν ψυχήν καί τόν δυναμισμόν του: Τήν ἀδιάλλακτον πίστιν του, τήν ἀγωνιστικήν του ἀλκήν, τά σπάνια ἡγετικά του προσόντα.

Ἐγώ προσωπικῶς, τόν ὁποῖον ἐτιμήσατε μέ τήν πολύτιμον φιλίαν καί συμπαράστασίν σας καί περιεβάλλατε μέ τήν ἐμπιστοσύνην σας, ἐπιθυμῶ νά σᾶς βεβαιώσω ὅτι θά εὑρίσκωμαι πάντοτε εἰς νοεράν ἐπικοινωνίαν μαζί σας, θά σᾶς ἀτενίζω μέ θαυμασμόν, εὐγνωμοσύνην καί ἀγάπην, ὡς ὑπόδειγμα Ἡγέτου, ὁ ὁποῖος ἔγραψε μίαν ἀπό τάς λαμπροτέρας σελίδας τῆς Πολιτικῆς Ἱστορίας τῆς Ἑλλάδος, καί θά σᾶς αἰσθάνωμαι πάντοτε ὡς κατ' ἐξοχήν ἰδικόν μου, εὐχόμενος ὁλοψύχως — ἀλλά καί πιστεύων — ὅπως ἡ μοῖρα τοῦ Ἔθνους σᾶς ἐπιφυλάξη καί πάλιν εἰς τό προσεχές μέλλον τόν ἡγετικόν σας ρόλον εἰς τήν διακυβέρνησιν τοῦ Τόπου, διά τήν ὁλοκλήρωσιν τοῦ δημιουργικοῦ σας ἔργου.

Σᾶς παρακαλῶ, Κύριε Πρόεδρε, ὅπως δεχθῆτε τήν ἔκφρασιν τοῦ βαθυτάτου μου σεβασμοῦ καί τῆς ἐξαιρέτου ἐκτιμήσεως καί ἀγάπης μεθ' ὧν διατελῶ».

20 Δεκεμβρίου 1963

Δ. Βερρος προς Κ. Καραμανλη

«Σεβαστέ μου Κύριε Πρόεδρε,

1. Δέν σᾶς ἔγραψα ἀμέσως διότι καί ἡ ὅλη κατάστασις ἦτο, καί μπορῶ νά λέγω ὅτι ἐξακολουθεῖ νά εἶναι, ἐναλλασσομένη καί ρευστή, καί διότι εἶμαι ὑποχρεωμένος, διά λόγους τούς ὁποίους ἀντιλαμβάνεσθε, νά ἀσχολοῦμαι μέ ὅλα, καί τά πάντα νά ζητοῦνται ἀπό ἐμέ*. Προσπαθῶ νά ἀνταποκριθῶ, φοβοῦμαι ὅμως ὅτι δέν θά ἀνθέξω ἀπό ἀπόψεως ὑγείας.

2. Μετά τάς γνωστάς ἐξελίξεις ἐφθάσαμεν εἰς τήν συζήτησιν ἐπί τῶν προγραμματικῶν δηλώσεων. Ἀπάντησις κ. Κανελλοπούλου ἐνεποίησεν καλήν ἐντύπωσιν καί ἱκανοποίησεν τούς βουλευτάς μας. Παπανδρέου, ἤπιος μέν ἀλλά καθαρά προεκλογικός. Μετά μεγάλης εὐκολίας ἐμοίρασε 1550 ἑκατομμύρια διά τήν "δωρεάν παιδείαν", τήν ἀγροτοκαπηλείαν, μικράν ἐνίσχυσιν (5%) τῶν μισθῶν καί συντάξεων τῶν κρατικῶν λειτουργῶν καί ἄλλα τινά καθώς καί 300 ἑκατομμύρια εἰς διδασκάλους, ἀγροφύλακας, ἱερεῖς· δηλαδή τά ὄργανα τῆς ὑπαίθρου. Δέν γνωρίζω εἰσέτι τήν ἐπιχειρηματολογίαν τῶν ἰδικῶν μας στελεχῶν κατά τάς ἀπαντήσεις των.

3. Ἡ ἐξέλιξις τῆς καταστάσεως ὡς ὑπευθύνως γνωρίζω καί ἐφ' ὅσον δέν συμβοῦν ἀπρόοπτα θά ἀκολουθήση τήν κάτωθι πορείαν:

α) Ἡ Κυβέρνησις κατά 99% θά καταψηφισθῆ ὑπό ΕΡΕ καί ἐν πάση περιπτώσει ὑπολογίζω ὅτι δέν θά δυνηθῆ νά προσελκύση ἀξιόλογον ἀριθμόν βουλευτῶν ἰδικῶν μας ὥστε νά φθάση τούς 151. Ἔχω μερικάς ἐπιφυλάξεις ἀλλά τελικῶς πιστεύω ὅτι θά μείνωμεν ἀρραγεῖς. Ὡς ἀντιλαμβάνεσθε, τό σημεῖον αὐτό τῆς ὅλης πορείας εἶναι τό πλέον σημαντικόν. Διότι ἐγώ, κύριε Πρόεδρε, πιστεύω ὅτι ἄν ὁ Παπανδρέου συγκεντρώση ἐθνικόφρονα πλειοψηφίαν, παρά τά διακηρυσσόμενα, θά παραμείνη καί δέν θά παραιτηθῆ. Πιστεύω ὅτι τουλάχιστον διά 2-3 μήνας δέν ἐπιθυμεῖ ἐκλογάς.

β) Μετά τήν καταψήφισιν θά ἀνέλθη εἰς τά ἀνάκτορα καί, ὡς μέ διαβεβαίωσαν, ἔχουν εὕρει τρόπον ὥστε νά παραιτηθῆ.

γ) Θά κληθῆ ὁ κ. Κανελλόπουλος εἰς ὅν θά ἀνατεθῆ ἡ ἐντολή· μετά ἐπαφάς δέ καί συνεννοήσεις 5-6 ἡμερῶν πιθανῶς, θά καταθέση ταύτην καί ἀμέσως θά διαλυθῆ ἡ Βουλή.

δ) Ἀναζητοῦν πρόσωπον διά πρωθυπουργόν ὑπηρεσιακόν καί ὑπουργούς Ἀσφαλείας, Ἐσωτερικῶν, Δικαιοσύνης. Μέ διαβεβαίωσαν ὅτι ἐπ' οὐδενί λόγω θά χρησιμοποιηθῆ Μαυρομιχάλης - Παναγιωτόπουλος. Μοῦ εἶπαν ὅτι εἰς τά πρόσωπα πού αὐτοί ἀποβλέπουν καί γνωρίζουν εἶναι οἱ Γ. Πεσμαζόγλου, Ζολώτας, Κιουσόπουλος, Ι. Παρασκευόπουλος. Ἀντεῖπον ὅτι ἅπαντες εἶναι ἀκατάλληλοι. Προέτειναν καί ἐπέμειναν διά Τσακαλῶτον· δέν τόν ἀποκρούουν· φοβοῦνται ὅτι δέν θά γίνη ἀποδεκτός. Πάντως, μετά ἐπιμονήν μου τό συζητοῦν. Ἄν δύνασθε βοηθήσατέ με εἰς πρόσωπα· οἱ ἐδῶ ἰδικοί μας οὐδένα μετά βεβαιότητος ὑποδεικνύουν.

4. Τά κύρια ἰδικά μας στελέχη κατά την παροῦσαν φάσιν εἶναι πειθαρχικοί. Ἄν ὅμως δέν κατέλθωμεν ἀμέσως εἰς ἐκλογάς, φοβοῦμαι διασπάσεις καί ἰδιαίτερα ἀπό δυάδα Ροδοπούλου-Πιπινέλη, οἱ ὁποῖοι ἔχω πολλάς ἐνδείξεις νά πιστεύω ὅτι προπαρασκευάζουν κάποιαν ἱστορίαν πιθανῶς μαζί μέ Στεφανόπουλον. Διά τόν τελευταῖον νομίζω ὅτι οἱ μεγάλοι φίλοι μας! τόν προορίζουν δι' ἀρχηγόν τῆς Δεξιᾶς. Ἔχω μερικάς ἐνδείξεις καί γνωρίζω ὅτι ἄνωθεν ἐγένοντο ἀόριστοί τινες ὑπαινιγμοί.

5. Πιστεύω ὅτι ἡ μόνη λύσις, ἡ ὑγιής ἀλλά καί ἡ δυναμένη νά διατηρήση τήν συνοχήν, ἀλλά καί νά μᾶς δώση τήν δυνατότητα νά πολεμήσωμεν στῆθος μέ στῆθος, εἶναι αἱ ἄμεσοι ἐκλογαί.

Αἱ ἐκλογαί ὅμως αὐταί δέον νά γίνουν μέ μαχητικότητα, μέ ὀργάνωσιν πλήρη, δραστηριοποίησιν τῶν πάντων καί πρό παντός «Παραταξιακαί». Πιστεύω ὅμως, παράλληλα, ὅτι καί ἄνευ Μαρκεζίνη, τά ἀνωτέρω δέν εἶναι δυνατόν νά ἐπιτευχθοῦν.

Μόνον ὡς ἀνωτέρω σᾶς γράφω θά εἶναι δυνατόν νά τάς διεκδικήσωμεν ἐπιτυχῶς. Φοβοῦμαι, ὅμως, ὅτι πολλοί τῶν στελεχῶν μας καί ἰδίως ὁ κ. Κανελλόπουλος θά ἀντιδράση διά Μαρκεζίνην. Οἱ λόγοι γνωστοί. Ὁ Μαρκεζίνης, τόν ὁποῖον κατ' ἐπανάλη-

ψιν εἶδον, εἶναι ἀπολύτως πρόθυμος, ἀλλά ἐπιθυμεῖ νά ἔχη πρό παντός τήν ἰδικήν σας γνώμην. Ἂν θέλετε, μέ εἰδοποιεῖτε ἐγκαίρως.

Οἱ μεγάλοι φίλοι μας μέ διαβεβαίωσαν ὅτι, καίτοι γνωρίζουν Μαρκεζίνην, ἐν τούτοις, βλέπουν ἀπαραίτητον τήν συνεργασίαν αὐτήν. Πολλοί βουλευταί μας τό ἐπιθυμοῦν ἀλλά καί πολύς κόσμος τό θεωρεῖ ἀπαραίτητον.

6. Ἅπαντες οἱ ὀπαδοί μας καί γενικῶς ἡ Κοινή Γνώμη βραδέως, ἀλλ' ἀσφαλῶς, δικαιώνουν τήν πράξιν τῆς ἀποχωρήσεώς σας. Πάντοτε, ὅμως, ὡς πράξιν ἥτις θά ἔχη τήν συνέχειάν της δι' ἀντιστρόφου τοιαύτης ἐν καιρῷ. Οἱ ἀντίπαλοί μας τό ἀντιλαμβάνονται αὐτό καί διά τοῦτο θά προσπαθήσουν νά καταστήσουν ἀδύνατον ταύτην διά παντός τρόπου. Λαμβάνονται ὅλα τά δυνατά μέτρα διά τήν ἐξουδετέρωσιν.

7. Ἡ θέσις ἡ ἰδική μου παρά τῷ κ. Κανελλοπούλῳ εἶναι λίαν λεπτή διότι τουλάχιστον ἀπό μερικούς τοῦ περιβάλλοντος καί ἐνίων στελεχῶν μας βάλλομαι μέ τήν... ἰδιότητα τοῦ τοποτηρητοῦ. Δέν γνωρίζω τί πρέπει νά κάμω. Ὄχι ἀπό τῆς ἰδικῆς μου πλευρᾶς, διότι ἀμέσως θά ἀπεχώρουν· μόνον ἀπό τῆς πλευρᾶς τῆς ἰδικῆς σας καί τοῦ κόμματος. Θά ἤθελα τήν γνώμην σας.

Ἐγώ καί ἡ οἰκογένειά μου σᾶς εὐχόμεθα ταχεῖαν θριαμβευτικήν ἐπάνοδον. Αἱ δυνάμεις μας διά τόν ἀγῶνα εἶναι ἀνεξάντλητοι.

Καλές γιορτές.

Τά σέβη μου εἰς τήν Κυρίαν Προέδρου,

Μέ σεβασμόν».

22 Δεκεμβρίου 1963

Ε. Αβερωφ προς Κ. Καραμανλη

«Ἀγαπητέ Πρόεδρε,

Ἀπόψε μόνον μοῦ μετεδόθη ἐπιθυμία σου νά στείλω ἐνημερωτικό σημείωμα μέ ταξειδιώτην τῆς αὔριον. Ἐπρόκειτο νά γράψω ἀργότερα. Γράφω ὅμως ὀλίγα καί βιαστικά ἐπιστρέψας ἀργά ἀπό τήν Βουλήν.

1. Γνωστόν ζήτημα, ἐκκρεμές κατά τήν ἀναχώρησιν, ἐτακτοποιήθη. Ἐξησφάλισα κατ' ἄλλον τρόπον καί ἄλλας τρεῖς περιπτώσεις. Δι' ὅλα ρύθμισις πλήρης.

2. Εἶδα διά μακρῶν — τοῦτο ἄκρως ἀπόρρητον — ἐπιστρέψαντα, παρουσία υἱοῦ*. Σφόδρα ἀνήσυχος καί στενοχωρημένος. Δυσαρεστημένος μέ ἡμᾶς. Ἐπίμονες ἐρωτήσεις διά λόγους ἀναχωρήσεως. Εἶπα, ἐξηγήσας σκέψιν μου, "διά νά μή ἔλθη δημοσία εἰς σύγκρουσιν μέ Ὑμᾶς, καί διά νά ἐπιτραπῆ περισσοτέρα εὐελιξία εἰς ἐξέλιξιν καταστάσεως". Ἔλλειψις ἐμπιστοσύνης καί πρός ἄλλους. Περιέγραψα ζωηροτάτην δυσφορίαν ἡμετέρων ἔναντι αὐτοῦ. Ἐκ συνομιλίας, ἀλλά ἰδίως ἐκ περαιτέρω πληροφοριῶν, προβλέπω δέν θά πάη κατ' εὐθείαν εἰς ἐπιδιωκόμενα παρ' ἄλλων. Νομίζω ὅμως ὅτι θά μεσολαβήση μόνον σύντομον διάστημα καί μικρά προσπάθεια. Καί αὐτό ὅμως καλό.

3. Κανελλόπουλος στέκει καλά. Ἐμφάνισις εἰς Βουλήν ἱκανοποίησεν πολύ**. Ἄλλαι τάσεις ἐντός ΕΡΕ ὑπάρχουν (ἀπό ἀδιορθώτους πρωθυπουργούς καί μικρούς) ἀλλά νομίζω ὅτι εἶναι λίαν περιωρισμένης ἰσχύος.

4. Πλῆγμα σήμερον, κύριον ἄρθρον "Ἀκροπόλεως". Ἀναβρασμός εἰς ΕΡΕ διότι θέτει ἐν ἰσομοιρία (ἤ καί πιό ψηλά) Μαρκεζίνην ἀπό Κανελλόπουλον. Ἄκαιρος ἐνέργεια καί δυσχεραίνει πολύ συνεργασίαν ἥτις θά ἦτο ἀπαραίτητος. Εἰς παραστάσεις μου ἀπόψε τηλεφωνικῶς, μοῦ ἐδόθη ἡ ἀπάντησις «ἄν τεθῆ ζήτημα, εἰς τάς ἐκλογάς, θά ὑποστηρίξωμεν Μαρκεζίνην»! Εἶμαι ἀποφασισμένος νά κάνω ὅ,τι μπορῶ διά συγκολλήσεις, ἀλλά Παναγιώτης δικαίως πολύ ἐκνευρισμένος (ὡς καί Κωστάκης), οἱ δέ διαφωνοῦντες πρός συνεργασίαν (καί ἰδίως ... φίλος μου Π.) ἐκμεταλλεύονται εὐκαιρίαν καί ἐργάζονται ἀντιθέτως. Πολύ κρίμα. Ἴδωμεν.

5. Προσωπική σου θέσις, πολύ μειωμένη. Ἀναχώρησις, πρός τό παρόν ἔβλαψε πολύ καί μεταξύ στενῶν φίλων πολιτευομένων καί μή. Θά ἔλεγα, ηὔξησε πολύ συμπάθειαν πρός πρόσωπον, ἐμείωσε πολύ πίστιν πρός πολιτικόν. Παρά ταῦτα πιστεύω ὅτι ἄν κατάστασις γίνη πράγματι κακή — ἀλλά μόνον τότε — ὅλοι θά σέ ἀναζητήσουν. Θά ἤμουν τῆς γνώμης νά ἐξετασθοῦν ἀργότερα, ἴσως τό καλοκαίρι, περίπτωσις ἐγκαταστάσεως εἰς Ἑλλάδα μέ ἐμμονήν εἰς ἀποχήν ἀπό πολιτικήν.

6. Αἴγλη τοῦ Κέντρου νομίζω ὅτι μειοῦται εἰς τά μεγάλα κέντρα. Φοβοῦμαι ὅτι εἶναι ηὐξημένη εἰς τήν ὕπαιθρον, ἐν σχέσει πρός ἀρχάς ἤ μέσα Νοεμβρίου. Ὁ λαός τῆς ὑπαίθρου ἀρρώστησε. Θά χρειασθῆ πολλάς ψυχρολουσίας διά νά γιατρευθῆ. Ἀλλά καί τότε πρός ποίαν κατεύθυνσιν θά τραβήξη;

7. Φέρονται ὑπεροπτικά, ἐκδικητικά καί μέ φανατισμόν. Ἄγνωστον ἄν αὐτό θά ἐνταθῆ ἤ θά περάση μετά μίαν ἐκλογικήν νίκην, τήν ὁποίαν πρέπει νά θεωροῦμεν πάντα πολύ πιθανήν. Πολύ πιθανήν ἀλλά ὄχι βεβαίαν ἄν ἔχωμεν εὑρεῖαν παράταξιν (μέ Μαρκεζίνην) καί κάνωμε προσεκτικόν καί ἔντονον ἀγῶνα.

Ταῦτα, ἀγαπητέ μου Πρόεδρε, ἐν πάση εἰλικρινεία καί ἀντικειμενικότητι.

Εὔχομαι νά εἶσαι καλά καί νά περάσης καλές γιορτές.

Εἰς τήν ἀγαπητήν κυρία Ἀμαλία πολλούς χαιρετισμούς καί θερμές εὐχές ἀπό τή γυναίκα μου καί ἐμένα.

Μέ πολλή φιλία».

27 Δεκεμβρίου 1963

Π. Πιπινελης προς Κ. Καραμανλη

«Ἀγαπητέ μου Πρόεδρε,

Εἰς τό τέλος τοῦ δραματικοῦ αὐτοῦ ἔτους δέν θέλω νά περιοριστῶ εἰς ὀλίγας εὐχάς, ὁσονδήποτε θερμαί καί ἄν εἶναι. Ὅσον καί ἄν ἴσως σᾶς φανῆ παράξενον, νομίζω ὅτι δύναμαι νά προσθέσω στίς εὐχαριστίες μου χαράν, διότι βλέπω, ἀπό ὅλα ὅσα ἀπό ἔτους καί πλέον διαδραματίζονται γύρω μας, νά γίνεται ἀπό ἡμέρας εἰς ἡμέραν πλέον αἰσθητή ἡ ἀπουσία σου καί πλέον συνειδητή ἡ ἀντιπαραβολή Σου, τί ἦτο ἡ Ἑλλάς ἐπί τῶν ἡμερῶν σου καί τί κατήντησε σήμερον. Αὐτή ἡ μόνη δυνατή καί πραγματική ἱστορική δικαίωσις μιᾶς πολιτικῆς σταδιοδρομίας, δέν ἔχω πλέον καμμίαν ἀμφιβολίαν ὅτι ἐκέρδισεν τόσον ἔδαφος κατά τούς τελευταίους μῆνας, ὥστε ἐκτός τῶν μανιακῶν καί τῶν συμφεροντολόγων, ὅλοι νά τό ὁμολογοῦν κατ' ἰδίαν καί νά τό ψιθυρίζουν. Δέν θά βραδύνη — εἶμαι βέβαιος — ἡ στιγμή ὅπου θά ἠμπορέσητε, διακόπτοντες τήν σιγήν τῆς ἐξορίας, νά ἀπευθύνητε πρός τούς συγχρόνους μας, τό μόνον ἐρώτημα τό ὁποῖον ὁ ἱστορικός σας ρόλος σᾶς ἐπιτρέπει καί ἴσως σᾶς ἐπιβάλλει νά θέσητε:

— Τί ἐκάματε τό ἔργον μου; Αὐτό τό ἐρώτημα — κατηγορητήριον — τό μόνον ἄξιον ὑμῶν, θέτουν σήμερον μόνα των τά πράγματα καί ἀσφαλῶς βασανίζει ἤδη τήν ψυχήν πολλῶν ἀπό ἐκείνους πού συνέβαλον θετικῶς ἤ ἀρνητικῶς εἰς τό σημερινόν κατάντημα.

Εἰλικρινῶς δέν αἰσθάνομαι τήν ὄρεξιν δι' ἕν νέον ξεκίνημα ἀνορθώσεως, καταδικασμένο καί αὐτό νά καταλήξη ὅπου καί τά ὅσα προηγήθησαν αὐτοῦ, ἐφ' ὅσον μένουν ἀπαρασάλευτα τά πλαίσια μιᾶς ἀνωρίμου καί συμβατικῆς δημοκρατικῆς ζωῆς, τά ὁποῖα οἱ προπάτορές μας ἀντέγραψαν ἀπό ξένα πρότυπα καί ὅλοι οἱ διαδεχθέντες αὐτούς ἀποδέχονται ὡς ἀπαράβατον ἐπιταγήν. Ἀλλά ἐμπεπλεγμένοι ὅπως ὅλοι εἴμεθα εἰς τάς σιδηράς ἁλύσσους τῶν πολιτικῶν μας ἀναγκαιοτήτων καί τῆς ἀδιασπάστου λογικῆς των, ἔχομεν ἀτυχῶς παύσει νά εἴμεθα αὐτεξούσιοι. Δι' αὐτό καί ἐν ὄψει ὅλων ἐκείνων πού ἀρχίζω νά διακρίνω εἰς τόν ὁρίζοντα τοῦ νέου ἔτους, δέν βλέπω νά ἔχω τί ἄλλο νά εὐχηθῶ παρά νά μᾶς βοηθήση ὁ Θεός νά φανοῦμε ὅλοι ἄξιοι τῆς ἀποστολῆς πού μᾶς περιμένει. Τό λέγω δι' ὅλους μας, ἀλλά σκέπτομαι πρό παντός Σᾶς.

Μέ ἀγάπη καί ἐκτίμηση».

29 Δεκεμβρίου 1963

Κ. Καραμανλης προς Δ. Βερρο

«Ἀγαπητέ Διονύση,

Σ' εὐχαριστῶ γιά τή μακρά καί πολύτιμο συνεργασία σου. Σ' εὐχαριστῶ ἐπίσης γιά τήν κατανόηση μέ τήν ὁποία ἀντιμετώπισες τήν τελευταία μου πολιτική πράξη. Καί δέν ἦτο δυνατόν παρά νά μέ κατανοήσης, ἀφοῦ εἶσαι ἀπό τούς ὀλίγους πού γνωρίζουν καλά καί τό χαρακτήρα μου καί τίς ἀντιλήψεις μου γιά τήν πολιτική. Πέραν δέ αὐτῶν γνωρίζεις πρό παντός τίς συνθῆκες ὑπό τίς ὁποῖες ἠναγκάσθην νά λάβω τήν ἀπόφασίν μου ἐκείνην.

Στό γράμμα σου μοῦ θέτεις δύο ἐρωτήματα. Στό πρῶτο ἀπαντῶ ἀνεπιφυλάκτως. Πρέπει νά μείνης εἰς τό κόμμα. Ἂν δέν μπορῆς μονίμως, τουλάχιστον μέχρι τῶν ἐκλογῶν. Στό δεύτερο ἐρώτημά σου τήν ἀπάντηση θά τήν λάβης ἀπό τόν Γραμμένο. Νομίζω ὅτι πρός τήν κατεύθυνση αὐτή θά πρέπει νά ἀσκήσης ὅλη σου τήν ἐπιρροή.

Τό γράμμα σου μέ τίς προβλέψεις διά τήν ἐξέλιξη τῆς καταστάσεως ἐγράφη πρό τῆς ὀξύνσεως τοῦ Κυπριακοῦ. Δέν δύναμαι οὔτε ἐπιθυμῶ νά κάμω ὑποδείξεις. Νομίζω ὅμως ὅτι ὁ βασιλεύς δύναται νά ἀποτρέψη τάς ἐκλογάς, στέλλων εἰς τήν Βουλήν οἱανδήποτε Κυβέρνηση ἐν περιπτώσει ἀσυμφωνίας τῶν κομμάτων. Πέραν τῶν ὑφισταμένων λόγων, ἐκλογαί μέ ἀνοικτό τό Κυπριακό θά ἦσαν ἐθνικῶς ἐπικίνδυνοι.

Χαιρετισμούς στήν Ἀντιγόνη καί τό γυιό σου».

29 Δεκεμβρίου 1963

Κ. Καραμανλης προς Π. Καζακοπουλο

«Ἀγαπητέ Πέτρο,

Σ' εὐχαριστῶ γιά τά καλά σου λόγια τά ὁποῖα ἐκτιμῶ τοσούτω μᾶλλον καθόσον προέρχονται ἀπό παλαιόν καί εἰλικρινῆ φίλον.

Τούς λόγους τῆς ἀποχωρήσεώς μου ἀπό τήν πολιτική τούς ἐξήγησα διά βραχέων εἰς τήν ἐπιστολή τήν ὁποίαν ἀπηύθυνα πρός τούς συνεργάτας μου.

Ἡ ἀνάγκη νά τακτοποιηθῶ ὁ ἴδιος μέ τή συνείδησή μου, καί ὄχι σκοπιμότητες πολιτικές, ὑπαγόρευσαν τήν ἀπόφασή μου ἐκείνην. Ἡ χώρα δικαιοῦται νά μοῦ ζητήση ὑπηρεσίας, δικαιοῦται νά μοῦ ζητήση θυσίας, δικαιοῦται νά ζητήση καί τήν ζωήν μου ἀκόμα. Δέν δικαιοῦται ὅμως νά μοῦ ζητήση νά κάμω εὐτελεῖς συμβιβασμούς μέ μία κατάσταση, ἡ ὁποία προκαλεῖ ὄχι ἁπλῶς ἀηδία, ἀλλά ἐπαναστατικήν ἀγανάκτηση.

Ἐσύ μέ γνωρίζεις καλά καί, διότι δέν διαφέρομε στό χαρακτήρα, ἐλπίζω νά μέ καταλαβαίνης.

Μέ φιλικούς χαιρετισμούς».

12 Ἰανουαρίου 1964

Δ. Μακρης προς Κ. Καραμανλη

«Ἀγαπητέ μου κύριε Πρόεδρε,

Ἀπό πολιτικῆς πλευρᾶς ὅσα σᾶς ἔγραψα στό προηγούμενο γράμμα μου παραμένουν σχεδόν ἀμετάβλητα. Ἐπί τῶν νεωτέρων ἐξελίξεων θά σᾶς ἔχῃ

ἐνημερώσει ἤδη ὁ κ. Κόντας, τόν ὁποῖον πρίν φύγη δέν κατώρθωσα νά δῶ προσωπικῶς παρ' ὅλον ὅτι τόν ἐζήτησα κατ' ἐπανάληψιν.

'Επικαιρότατον θέμα εἶναι τό τῆς συνεργασίας μετά τοῦ Μαρκεζίνη, τό ὁποῖον μέχρι τῆς συμφωνίας πέρασε ἀπό διάφορες φάσεις.

Στήν ἀρχή ἐξεδηλώθη ὀργανωμένη ἀντίδρασις ἐναντίον τῆς συνεργασίας, τήν ὁποίαν ὑπηγόρευσαν πάσης μορφῆς ἀνησυχίες, ἀλλά καί ἐγωιστικές ἐκδηλώσεις τοῦ Μαρκεζίνη ἀπό τήν ἄλλη πλευρά.

Μετά δυό μέρες περίπου ἡ ἀτμόσφαιρα ἄλλαξε αἰφνιδίως καί, στήν σύσκεψη πού ἔγινε, ὁ κ. Κανελλόπουλος ἐνεφανίσθη ἀποφασισμένος νά προχωρήση στήν συνεργασία.

Τήν προηγουμένην τῆς συναντήσεως τοῦ Μαρκεζίνη μέ τόν Κανελλόπουλο εἶχα τήν εὐκαιρία νά δῶ τόν πρῶτον διά μακρῶν.

'Αρχίσαμε τήν συζήτηση μέ τόν ὑπαινιγμό τοῦ Μαρκεζίνη ὅτι, ὅπως ἔμαθε, μετέβαλα καί ἐγώ ἀπόψεις ταχθείς ἐναντίον οἱασδήποτε συνεργασίας. Τοῦ ἐξήγησα ὅτι τήν ἐκλογικήν σύμπραξιν τήν εὕρισκα καί τήν βρίσκω πάντοτε χρήσιμον, ἀρνούμενος νά δεχθῶ ὅτι ἡ ΕΡΕ ἀναζητεῖ ἀπό μηχανῆς Θεόν διότι εἶναι ἀνίκανος νά ἐμφανίση πρόγραμμα καί νά διεξαγάγη ἐκλογικόν ἀγῶνα. Καί περισσότερον ἀκόμη δέν εἶναι δυνατόν νά δεχθῶ ὅτι ἡ ΕΡΕ εἶναι αἰχμάλωτος τῆς ὀκταετίας, διότι πιστεύω ὅτι ἡ περίοδος αὐτή, κατά τήν ὁποίαν ἀνεμορφώθη ἐκ βάθρων ὁ τόπος αὐτός, ὄχι μόνον δέν περιορίζει τήν ΕΡΕ ἀλλά τῆς παρέχει τό ἀποκλειστικόν προνόμιον νά εἶναι ἡ μόνη παράταξις, ἡ ὁποία νά δικαιοῦται νά ἀποφασίζη μέ ἀσφάλειαν γιά τό μέλλον τοῦ τόπου.

'Ο Μαρκεζίνης τά ἐδέχθη ὅλα αὐτά γιά νά καταλήξη ὅτι προσφέρεται νά συμπράξη καί ὡς ἁπλοῦς στρατιώτης.

'Εάν φιλοδοξῆ ἡγετικόν ρόλον, τό κάνει μόνον διότι πιστεύει ὅτι θά διεξαγάγη ἐπιτυχέστερον τόν ἐκλογικόν ἀγῶνα.

Περιττόν νά σᾶς τονίσω ὅτι σέ κάθε φράση εὕρισκε τήν εὐκαιρία νά ἐξάρη τήν δική σας προσωπικότητα καί νά προσθέτη ὅτι ἄν ἤσθο ἐδῶ προσωπικῶς κανένα θέμα δέν θά ἀνέκυπτε, ἐφ' ὅσον ἤτο ἀποφασισμένος καί νά ἐνταχθῆ εἰς τήν ΕΡΕ.

'Εν πάσῃ περιπτώσει, γιά νά μήν σᾶς ζαλίζω μέ πολλές λεπτομέρειες, τό πρωί τῆς ἄλλης ἡμέρας ἐνημέρωσα τόν κ. Κανελλόπουλο, πρός τόν ὁποῖον ὑπεγράμμισα ὅτι αἱ ἀπόψεις τοῦ κ. Μαρκεζίνη δέν ἔχουν τήν ὑπερβολήν ἡ ὁποία τούς ἀποδίδεται. Τό μεσημέρι συνηντήθησαν, ἐν συνεχεία συνεφώνησαν καί ἀπό κεῖ καί πέρα ὁ Θεός νά βάλῃ τό χέρι του.

Αὐτές τίς μέρες πολιορκοῦμαι κυριολεκτικῶς ἀπό τά τελεσίγραφα τῶν πλέον ἀπιθάνων ἀνθρώπων οἱ ὁποῖοι ἀξιοῦν νά ἐπιστρέψετε ἀμέσως.

Γιά νά ἀντιληφθῆτε τήν νοοτροπία τους, θά πρέπει νά ἔχετε σαφῆ ἐπίγνωσιν τῆς ἐδῶ καταστάσεως.

Δέν ξέρω ἄν κατώρθωσα νά σᾶς τήν μεταδώσω στήν προηγούμενή μου ἐπιστολή. Πάντως πρόκειται περί γενικωτέρας ἀποσυνθέσεως, τήν ὁποίαν ἀναγκάζονται νά ἀντιληφθοῦν καί ἀντίπαλοί μας ἀκόμη.

'Ο φανατισμός τῆς παρατάξεώς μας καί ἡ ἀποκαλυπτομένη ἀπάτη τοῦ Κέντρου εἰς βάρος τῶν ἀγροτικῶν πληθυσμῶν, ἐπιτρέπει αἰσιοδοξίαν διά τάς προσεχεῖς ἐκλογάς πρός τήν κατεύθυνσιν νά μήν ἐξασφαλίσῃ αὐτοδύναμον πλειοψηφίαν τό Κέντρον.

Φοβοῦμαι πολύ τήν ἐπίδρασιν τήν ὁποίαν θά ἀσκήση ἡ ἀπουσία σας ἀπό τήν ἐκλογικήν αὐτήν ἀναμέτρησιν. Καί ἀπό τούς φόβους αὐτούς κατέχεται πολύς κόσμος.

Γιά τό μέλλον κ. Πρόεδρε δέν μπορῶ νά ξέρω τί σκέπτεσθε. Θά πρέπει πάντως νά ἔχετε ὑπ' ὄψιν σας ὅτι ὁ τόπος πάει ἀπό τό κακό στό χειρότερο. Τό εἴχατε ἄλλωστε προβλέψει καί ἤμουν ἀπολύτως σύμφωνος μαζί σας. 'Αλλά μοῦ ἦτο ἀδύνατον νά φαντασθῶ ὅτι σέ τόσο σύντομο διάστημα θά ἀνετρέποντο αἱ ἐξελίξεις τῆς χώρας εἰς ὅλους ἀνεξαιρέτως τούς τομεῖς.

'Αφοῦ ἐλείψατε τόσο πολύ σ' ὅλον τόν ἄλλο κόσμο, δέν νομίζω ὅτι εἶναι ἀνάγκη νά σᾶς τονίσω πόσο ἔχετε λείψει γιά μᾶς.

Πολλούς χαιρετισμούς καί ἀπό τήν γυναίκα μου καί ἰδιαιτέρως στήν 'Αμαλία.

Μέ ἰδιαίτερη ἐκτίμηση καί ἀγάπη».

12 'Ιανουαρίου 1964

Κ. ΤΣΑΤΣΟΣ ΠΡΟΣ Κ. ΚΑΡΑΜΑΝΛΗ

«'Αγαπητέ μου Πρόεδρε,

Εὐχαριστῶ γιά τό γράμμα σου*. Εἶναι ἕνα ἱστορικό κείμενο πού συνοψίζει τούς λόγους γιά τούς ὁποίους ἐπῆλθε μιά μεγάλη ἀλλαγή στά πολιτικά μας πράγματα. Μιά ἀλλαγή πρός τό χειρότερο.

'Ο ἀγώνας πού ἀρχίζομε σήμερα, μέ τή σύμπραξη μέ τόν Μαρκεζίνη — πρόσκαιρη ἀσφαλῶς — θά μᾶς καταστήση μιά ἰσχυρά ἀντιπολίτευση. Μέ τό ἐκ τῶν κάτω Λαϊκό Μέτωπο, τό Κέντρον θά ἐξασφαλίση τήν πλειοψηφία καί θά κυβερνήση. 'Ο Βενιζέλος ἀπό αὐτές τίς ἐκλογές θά βγῆ ἀκόμα πιό ἀνίσχυρος νά δράση. Μόνο ἡ ἐπιδείνωση τῆς καταστάσεως σέ σημεῖο ἐπικίνδυνο θά μεταβάλη τήν ἰσορροπία τῶν δυνάμεων. Αὐτός εἶναι ὁ σεισμός ἀπό τόν ὁποῖο θά περάση ὁ τόπος γιά νά ἀνανήψουν οἱ Ἕλληνες καί τόν ὁποῖον ἐπεσήμαινες.

Σκοπός μας εἶναι φυσικά νά ματαιώσωμε τήν ἀπόλυτη πλειοψηφία τοῦ Παπανδρέου. 'Αλλά, ὅπως σοῦ εἶπα, θά ἀγωνισθοῦμε γιά νά πλησιάσουμε κατά τό δυνατόν αὐτόν τόν στόχο, ὁπότε, στό μέλλον — ἴσως τό ἐγγύς — νά εἶναι δυνατή ἡ ἀντιστροφή τῶν δυνάμεων.

Ὁ ἀγώνας εἶναι δύσκολος. Ἔχομε μεγάλες οἰκονομικές δυσχέρειες. Τά πλεονεκτήματα τῆς συνεργασίας μέ Μαρκεζίνη ἀντισταθμίζονται μέ πολλά δυσάρεστα. Θά λείψη αὐτή ἡ ψυχική ἑνότητα πού ἀπετέλεσε τό ἐπίτευγμά μας μετά τήν ἀποχώρησή σου. Ἄλλη ἡ ἰσορροπία δυνάμεων σέ μιά συνεργασία σοῦ καί Μαρκεζίνη καί ἄλλη τώρα. Πάντως εἶναι καί αὐτή ἀναπόφευκτη, διότι εἶχε δημιουργηθῆ μιά ψύχωση ὑπέρ τῆς συνεργασίας. Κοιτάζομε νά κάνωμε καλλίτερους συνδυασμούς. Ὁ Παναγιώτης συζητεῖ μέ ὅλους καί ὅ,τι ἐπεδίωκες ἐσύ διά τῆς ἐπιβολῆς ἀναγκάζεται νά τό ἐπιδιώξη διά τῆς πειθοῦς καί διά τῆς ἰωβείου ὑπομονῆς του. Ἡ ἀντοχή του εἶναι ἐκπληκτική.

Ἔχομε καλλίτερο Τύπο καί χειρότερο ραδιόφωνο, πού θά κοιτάξωμε τώρα νά βελτιώσωμε. Ἔχομε πιό φανατικούς ὀπαδούς. Ἔχομε τή δυσαρέσκεια τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων γιά τό 5%. Ἔχομε πολλούς μετανοημένους πού ἔνοιωσαν ἤδη στήν εὐαίσθητη τσέπη τους τάς συνεπείας τῆς παπανδρεϊκῆς παραφροσύνης. Ἀπό τήν τσέπη ἀρχίζει τῶν περισσοτέρων ἡ μεταστροφή. Ἀλλά ὅλα αὐτά δέν θά ἐπαρκέσουν γιά νά ἀνατραπῆ μιά δημιουργημένη γενική ψυχολογία.

Ὁ Παρασκευόπουλος φοβᾶμαι ὅτι εἶναι πρό παντός ὑποψήφιος Διοικητής τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης. Εἶναι τουλάχιστον ἄτονος. Ἀπό ὡρισμένους ὑπουργούς ἐλπίζομε κάτι.

Στίς 15 θά ἐξαγγείλωμε τούς συνδυασμούς μας καί στίς 19 ἀρχίζει ὁ προεκλογικός ἀγών, μέ τόν λόγο τοῦ Πανάγιώτη στή Θεσσαλονίκη. Τό ἐπίπεδο τοῦ ἐκλογικοῦ ἀγῶνος εἶναι ἄθλιο. Πίστεψέ με, νά λογίζεσαι εὐτυχής ὅτι μπορεῖς νά εἶσαι ἔξω ἀπό αὐτόν τόν μολυσμένον ἀέρα καί τήν δυσοσμία. Ἐξεφαυλίσθη ἔτι περισσότερον ὁ Ἕλλην.

Περιμένει μέ ἀνοικτό τό στόμα τά δικά μας τά «θά» νά δῆ ποῦ θά φάη περισσότερα. Ἐμεῖς θά σταθοῦμε στά ὅρια τῆς εὐπρεπείας καί τῶν περιωρισμένων ἐντίμων ὑποσχέσεων. Καί ὅ,τι βγῆ... Ἡ συνέχεια εἰς τήν ὀθόνην.

Μέ ἀγάπη».

11 Φεβρουαρίου 1964

Κ. Μουσούρης προς Κ. Καραμανλή

«Πρόεδρέ μου,

Μέ πολλή συγκίνηση σᾶς γράφω αὐτά τά λίγα λόγια γιά νά σᾶς ἐκφράσω ὅλη μου τήν ἐκτίμηση, τό θαυμασμό, τήν ἀφοσίωση καί τήν ἀγάπη πού τρέφω πάντοτε γιά σᾶς. Δέ λησμονῶ ποτέ μέ πόση ψυχική λεβεντιά, μέ πόση καλωσύνη καί μέ πόση εὐγένεια μέ δεχόσαστε πάντοτε στό πρωθυπουργικό γραφεῖο σας, ὅπως δέ λησμονῶ ποτέ πόση εὐγνωμοσύνη θά πρέπει νά σᾶς ὀφείλη τό ἑλληνικό Θέατρο γιά ὅσα ὑπέρ αὐτοῦ ἐπράξατε.

Ἡ ἀχαριστία καί ἡ ἀγνωμοσύνη εἶναι δυστυχῶς συναισθήματα πού τρέφουν τήν ἀχόρταστη ἀνθρώπινη ψυχή καί ἰδιαίτερα μάλιστα στό μικρόν αὐτό τόπο πού λέγεται Ἑλλάς. Ἄς μή ξεχνᾶμε πώς ἡ ἴδια αὐτή ἀχάριστη ψυχή ἐξωστράκισε κάποτε τόν Ἀριστείδη, γιατί δέν μποροῦσε ν' ἀκούη νά λένε ἀδιάκοπα γι' αὐτόν πώς ἦταν δίκαιος.

Ἡ μισή Ἑλλάδα βρίσκεται πάντοτε νοερά καί ψυχικά κοντά σας. Καί περισσότερο ἀκόμη τώρα πού ζυγώνουν οἱ ἐκλογές χωρίς τή γόνιμη καί εὐεργετική παρουσία σας. Ἡ λάσπη πού προσπαθοῦν νά ρίξουν ἀπάνω σας οἱ μικροί, οἱ συκοφάντες καί οἱ φαῦλοι, δέν μπορεῖ νά σᾶς ρυπάνη. Τά ἔργα σας, ὁ μόχθος σας, ἡ ἀδιάκοπη προσπάθειά σας γιά μιά καλύτερη, ὡραιότερη καί ἀξιοπρεπέστερη Ἑλλάδα, μιλοῦνε μόνα τους. Ἡ Ἀθήνα μέ τά περίχωρά της σᾶς ὀφείλει πάρα πολλά. Καί ἐμεῖς οἱ Ἀθηναῖοι θά πρέπει νά σᾶς εὐλογοῦμε. Ἀπό βαλκανική φτωχοπρωτεύουσα, τήν μεταμορφώσατε σέ μεγαλόπολη εὐρωπαϊκή. Θά πρέπει νά εἶσθε ὑπερήφανος γι' αὐτό. Ἐμεῖς πάντως, ὅσοι πιστεύουμε σέ σᾶς, εἴμαστε ὑπερήφανοι καί γιά σᾶς καί γιά τό ἔργο σας.

Σᾶς περιμένουμε νά γυρίσετε γρήγορα. Καί νά γυρίσετε "μετά Βαΐων καί κλάδων". Καί νά συγχωρέσετε τούς ἀχάριστους, τούς μικρούς καί τούς φαύλους. Καί νά συνεχίσετε τό γόνιμο καί δημιουργικό ἔργο σας. Γιά τό καλό μας. Καί γιά τό καλό τῆς Ἑλλάδας.

Παρακαλῶ νά διαβιβάσετε στήν Κυρία Προέδρου τούς πλέον ἐγκάρδιους χαιρετισμούς μου.

Ἐγκάρδια πάντοτε καί ὁλόψυχα δικός σας».

19 Φεβρουαρίου 1964

Δ. Βερρος προς Κ. Καραμανλή

«Σεβαστέ Κύριε Πρόεδρε,

Ζητῶ συγγνώμην διά τήν ἀργοπορίαν τῆς ἐπαφῆς μου. Θέλω ὅμως νά πιστεύσητε ὅτι ἀφ' ἧς ἐφύγατε μέχρι σήμερον, δέν μοῦ ἔμεινε οὐδέ λεπτοῦ εὐκαιρία καί στοιχειώδης ἔστω συγκέντρωσις ὥστε νά δυνηθῶ νά σᾶς κατατοπίσω.

Τώρα, θά ἀρχίσω κάπως ἀπό τά παλαιά καί θά ἔλθω πρός τά νεώτερα.

1. Ἡ ἀπόφασίς σας τῆς ἀποχωρήσεως ἀπό τῆς πολιτικῆς καί τῆς ἀναχωρήσεώς σας εἰς τό ἐξωτερικόν ἔπεσε μέν ὡς βόμβα καί ἐδημιούργησε προσκαίρους ἀντιδράσεις· μακράν ὅμως συναισθηματισμῶν, καλῶς ἐγένετο.

2. Ἡ διεύθυνσις τοῦ κόμματος ὑπό τοῦ κ. Κανελλοπούλου καλῶς ἠσκήθη. Ἐδημοκρατικοποίησε τάς μεθόδους διοικήσεως, ὀφείλω δέ νά ὁμολογήσω ὅτι τοῦτο συνεκράτησε τήν συνοχήν, ἡ ὁποία ἄλλως φοβοῦμαι ὅτι θά ἐκινδύνευε. Ἡ συνοχή δέ αὐτή, ὡς

ἀντιλαμβάνεσθε, τό περιέσωσε ἀπό τήν ἐπελθοῦσαν λαίλαπα. Μερικαί βεβαίως παραφωνίαι καί ἀσχημίαι ἐσημειώθησαν, ἄνευ ὅμως ἰδιαιτέρας σημασίας.

3. Ὁ χειρισμός διαφόρων ζητημάτων ὑπό τοῦ κ. Κανελλοπούλου, τόσον μετά τῶν ἀντιπάλων ὅσον καί μετά τῶν ἀνακτόρων, ἐξ ὅσων γνωρίζω, καλῶς ἐγένετο. Βεβαίως οἱ ἄνωθεν ἐκινοῦντο εἰς τόν γνωστόν χῶρον τοῦ μίσους πρός ὑμᾶς καί τοῦ φόβου πρός τό Κέντρον· ὁ φόβος αὐτός τούς ἐπέβαλε λῆψιν ἀποφάσεων, αἱ ὁποῖαι ὅμως ἐκυριαρχοῦντο ἀπό τό συναίσθημα αὐτό. Τό μῖσος πάντως ἐξακολουθεῖ νά ὑπάρχη καί πρός τό παρόν εἶναι ἀμείωτον· νομίζω ὅμως ὅτι ἤδη εἶναι σύμμικτον μέ φόβον ἐπανόδου μίαν ἡμέραν, ὁπότε... δέν γνωρίζω τί σκέπτονται.

4. Ὁ κ. Κανελλόπουλος, ἐν τῇ προσπαθείᾳ του διά τήν ὅσον ἔνεστιν δημοκρατικοποίησιν τοῦ κόμματος, ἐνεκαινίασε τήν ἀρχήν τῆς προβολῆς διαφόρων στελεχῶν (Πιπινέλης, Παπαληγούρας, Τσάτσος, Ράλλης, Κασιμάτης, Ἀβέρωφ, Θεοτόκης) δι' ὁμιλιῶν εἰς διαφόρους περιοχάς κατά τήν προεκλογικήν περίοδον ἀλλά καί ἀνταλλαγῶν ἀπόψεων. Ἐνδιαφέρεται τά μέγιστα διά Τσάτσον καί δευτερευόντως διά Ράλλην. Τό ἐνδιαφέρον ὅμως ἐγώ δέν τό πιστεύω εἰλικρινές· προέρχεται περισσότερον ἀπό τό ἀκίνδυνον τῶν προσώπων καί τήν συμπάθειαν τῆς "Καθημερινῆς".

5. Ὁ προεκλογικός ἀγών ἀπό πλευρᾶς Κανελλοπούλου, στελεχῶν καί διαφόρων ὑποψηφίων, δύναμαι νά εἴπω ὅτι διεξήχθη σχετικῶς καλά. Δέν ἔλειψαν βεβαίως αἱ μικρότητες καί αἱ ἀσχημίαι μεταξύ στελεχῶν καί μεταξύ ὑποψηφίων, σχετικῶς ὅμως εἰς κάπως μικροτέραν κλίμακα.

Ὁ τρόπος συνεργασίας μέ Μαρκεζίνην ὑπῆρξεν δυστυχῶς ἀτυχής. Ὀφείλω νά ὁμολογήσω ὅτι ὁ Μαρκεζίνης εἴτε ἐξ ἀνάγκης εἴτε ἐξ ἀγαθῆς θελήσεως ἦτο ἀπολύτως εἰλικρινής. Ἀπό πλευρᾶς ὅμως ἰδικῆς μας ἀπολύτως ἀνειλικρινής. Δυστυχῶς εἰς τήν συνεργασίαν ταύτην ἐσύρθημεν. Ἀντιλαμβάνεσθε δέ ὅτι ὁ τρόπος αὐτός τῆς συνεργασίας ὄχι μόνον οὐδαμῶς ὠφέλησεν ἀλλά καί μάλιστα ἐζημίωσεν. Αὐτό τό πιστεύω ἀκραδάντως. Ἡ συμβολή Μαρκεζίνη ὑπῆρξεν μηδαμινή. Τά 4/5 τῶν ψήφων Μαρκεζίνη εἶμαι βέβαιος ὅτι ἀπωλέσθησαν· πέραν ὅμως αὐτοῦ δέν συνεκρατήθησαν ψῆφοι πολλῶν ἰδικῶν μας. Πιστεύω ὅτι ἄν ἡ συνεργασία ἦτο ἀπολύτως εἰλικρινής καί μέ πρῶτον ἀντικειμενικόν σκοπόν "νά μή φέρη ἀπόλυτον πλειοψηφίαν τό Κέντρον" καί συγχρόνως ἐλάμβανε τήν μορφήν ἥν ἐπέβαλλον αἱ περιστάσεις, ὁ σκοπός θά ἐπετυγχάνετο. Ἔλειψεν δυστυχῶς ἡ εἰλικρίνεια, ἡ πίστις καί ἡ κοινή προσπάθεια. Κατά πρῶτον λόγον ὁ κ. Κανελλόπουλος καί κατά δεύτερον τά διάφορα στελέχη δέν ἐπεθύμουν καί δέν ἐπίστευαν εἰς τήν συνεργασίαν. Τούς ἐπεβλήθη, ἐσύρθησαν εἰς αὐτήν καί ἔπραξαν τό πᾶν διά νά τήν ἐκμηδενίσουν, ἀφ' ἧς ἐπεβλήθη. Εἶναι φανερόν ὅτι ὑπό τοιαύτας συνθήκας, ζημίαι ἔδει νά ἀναμένη τίς καί οὐδέν ἀπολύτως ὄφελος. Μέ τάς ἀντιλήψεις αὐτάς, δέν δύναμαι νά προΐδω τάς ἐξελίξεις, πάντως δέν τάς φαντάζομαι εὐνοϊκάς.

6. Δέν δύναμαι ἀπό τοῦδε νά προΐδω τήν διαμόρφωσιν τῆς πολιτικῆς καταστάσεως. Φαντάζομαι ὅτι ὁ Παπανδρέου θά προσπαθήση νά ἐπιδείξη σύνεσιν· ἄλλωστε κατ' οὐσίαν φαίνεται ὅτι θά κυβερνᾶ ὁ υἱός του. Τοῦτο βεβαίως θά δημιουργήση ἀντιδράσεις ἐσωτερικάς καί δέν γνωρίζω πού θά καταλήξουν.

Εἶναι πολύ ἐνωρίς νά καταλήξη τίς εἰς συμπεράσματα.

Ἡμεῖς πρέπει νά ἐπιδείξωμεν συνοχήν, προσεκτικόν χειρισμόν ὅλων τῶν ζητημάτων καί σοβαράν καί μελετημένην κριτικήν καί ἀντιπολίτευσιν. Πρέπει νά σχηματισθῆ μία "σκιώδης Κυβέρνησις", τά μέλη τῆς ὁποίας νά παρακολουθοῦν καί νά μελετοῦν ὅλα τά ζητήματα.

7. Τό κόμμα πρέπει νά ἀνασυγκροτηθῆ καί νά ὀργανωθῆ· πρέπει νά γίνη σοβαρά καί μελετημένη ἐπίσης ἐργασία. Δυστυχῶς στερούμεθα παντελῶς χρημάτων ἀλλά καί οὔτε προβλέπω ὅτι εἶναι δυνατόν νά ἐξοικονομηθοῦν.

8. Ὑπάρχει ἐπίσης κατά τήν γνώμην μου καί θέμα μετεκλογικῆς συνεργασίας μέ Μαρκεζίνην. Ἀλλά καί αὐτήν τήν συνεργασίαν δέν βλέπω ὅτι ἐπιθυμεῖ τό κόμμα. Πιστεύω ὅτι, παρά τάς οἱασδήποτε ἀντιδράσεις, θά ἔπρεπε νά γίνη ἀντιληπτή ἡ ἀνάγκη αὐτή. Ἴσως αὐτήν τήν περίοδον νά θεωρῆται ἡ συνεργασία ἄσκοπος καί πιθανῶς ἐπιζημία, θά ὑποχρεωθῶμεν ὅμως ἀργότερον. Προκειμένου δέ νά γίνη ὑπό τάς συνθήκας τῆς προεκλογικῆς, πρέπει ἀπό τοῦδε νά σταθμισθοῦν αἱ συνέπειαί της.

9. Ἐφ' ὅσον θά ἠθέλατε, θά ἦτο ἀναγκαῖον νά μέ κατατοπίσετε ἐπί τῆς κατά τήν γνώμην σας τακτικῆς ἡ ὁποία πρέπει νά ἀκολουθηθῆ.

10. Ἐγώ, ἀπό τοῦδε καί εἰς τό ἑξῆς θά σᾶς ἐνημερώνω, ἄν τό θέλετε, ἀνά 10ήμερον ἤ 15θήμερον.

Τά σέβη μου στήν Κυρίαν Προέδρου.

Μέ σεβασμόν».

20 Φεβρουαρίου 1964

Κ. Τσατσος προς Κ. Καραμανλη

«Ἀγαπητέ μου Πρόεδρε,

Βρίσκομαι ἀπό τήν ἐπομένη τῶν ἐκλογῶν στή Θεσσαλονίκη, στῆς κόρης μου, ὅπου ξεκουράζομαι. Εἶχα σπάσει καί δυό πλευρά μέσα στό ἀεροπλάνο πού μέ πήγαινε προεκλογικῶς στή Σάμο. Μέ σπασμένα πλευρά, φασκιωμένος μέσα σέ λευκοπλάστες, μίλησα δυό φορές στή Σάμο, καί ἐπίσης στό Σοχό καί μέσα στή Θεσσαλονίκη. Ἔτσι ἡ προεκλογική ταλαιπωρία δέν ἦταν μικρή. Τό ἀποτέλεσμα καί ἐμεῖς

οἱ πιό ἀπαισιόδοξοι δέν τό περιμέναμε. Λέγαμε πώς ὁ Παπανδρέου θά φέρη τό πολύ 155. Γελασθήκαμε, ὅπως καί τόν Νοέμβριο. Τόν φανατισμό καί τόν ἐνθουσιασμό τῶν ὀπαδῶν πού μᾶς εἶχαν μείνει τόν μεταφράζαμε σέ ποσότητα. Ἐπίσης τήν μεταστροφή τῆς τάξεως τῶν εὐπόρων τήν ἐπεκτείναμε κακῶς καί στίς μεγάλες μάζες.

Ὁ κόσμος ὁ πολύς — αὐτό εἶναι τό συμπέρασμα — τελεῖ ἀκόμα ὑπό τήν ἐπιρροήν τῶν συνθημάτων τοῦ ἀνενδότου ἀγῶνος. Σήμερα ὁ Παπανδρέου ἔχει ἀρκετή δύναμη ὥστε νά κυβερνήση ἄνετα καί νά ὑπερνικήση τίς ἐνδοκομματικές ἀντιδράσεις. Ἐμεῖς θά κοιτάξωμε πρῶτα νά ὀργανωθοῦμε κομματικῶς — νά πληρώσωμε τά χρέη μας καί νά βροῦμε πόρους γιά τή συντήρηση τῶν γραφείων μας καί τή λειτουργία τοῦ κόμματος. Ὕστερα θά ἑτοιμασθοῦμε γιά νά κάνωμε μιά συστηματική ἀλλά ἔντιμη καί γόνιμη ἀντιπολίτευση. Φαντάζομαι πώς ὁ Παπανδρέου γιά νά ἐκτρέψη τήν προσοχή τοῦ κόσμου ἀπό δικές τους δυσκολίες, θά ἐξακολουθήση νά ἀσκῆ ἀντιπολίτευση κατά τῆς ἀντιπολιτεύσεως, θά κάνη ἐξεταστικές τῶν πραγμάτων ἐπιτροπές γιά νά ἔχη ὅλα τά πρῶτα στελέχη μας ἀπασχολημένα σέ ἀπολογίες καί σέ ἄμυνες. Μ' αὐτό θά ὀξύνη τήν κατάσταση καί θά μᾶς ἀναγκάση νά γίνωμε καί ἐμεῖς ἐπιθετικώτεροι. Γιά τούς καιρούς πού περνοῦμε δέν εἶναι αὐτός ὁ καλλίτερος δρόμος. Ἀλλά μοῦ φαίνεται ὁ πιθανώτερος. Ἐπί τοῦ παρόντος ὁ Παπανδρέου ἀφοῦ ἔκανε ἀπάνω ἀπό 30 ὑπουργούς καί ὑφυπουργούς καί ἄφησε νά ἐννοηθῆ ὅτι θά κατασκευάση καί ἄλλα ὑπουργεῖα, ἀσχολεῖται μέ τήν τροποποίηση τοῦ νόμου περί Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου. Αὐτό κατ' ἀρχήν δέν εἶναι λανθασμένη σκέψη. Ὁ νόμος αὐτός ἔπρεπε νά τροποποιηθῆ. Ἀλλά πῶς συνδυάζεται αὐτή ἡ σκέψη μέ τήν ποσότητα καί τήν ποιότητα τῶν ὑπουργοποιηθέντων· βολεύομε κόσμο καί μιλᾶμε γιά ὀρθολογιστική ἀναδιάρθρωση τῶν μονάδων διοικήσεως! Θά δοῦμε ἐπίσης πῶς θά ρυθμίση τό θέμα τῆς ἀγορᾶς τῶν καπνῶν πού εἶναι ἄμεσο.

Θέλω νά σοῦ ἐπαναλάβω ὅτι στή συνείδηση τοῦ λαοῦ, τοῦ δικοῦ μας κόσμου, εἶσαι ὁ ἐξόριστος ἡγέτης πού τόν περιμένουν νά ξαναρθῆ. Εἰδικώτερα σ' ἐμέ φώναζαν καί στή Σάμο καί στή Θεσσαλονίκη καί στήν Ἀθήνα, ὅπου μίλησα ἐπίσης σέ μιά μεγάλη συγκέντρωση, "Νά μᾶς τόν φέρης πίσω". Μετά τή φθορά τοῦ Κέντρου πού τήν προσδοκοῦν, πιστεύουν ὡς μόνη λύση τήν ἐπιστροφή σου. Στή Θεσσαλονίκη, χτύπησα τούς Μακεδόνες. Ἔπρεπε νά δῆς τήν ἀντίδραση τοῦ κόσμου ὅταν τούς εἶπα ἀχάριστους, ὅταν τούς τόνισα ὅτι αὐτοί φέρουν τήν μεγαλύτερη εὐθύνη γιά τήν ἀποτυχία τῆς 3ης Νοεμβρίου! Τέλος πάντων, ὄχι μόνο εἶσαι ριζωμένος μέσα στήν ψυχή τοῦ κόσμου μας, ἀλλά σέ ἑσένα προσβλέπει ὡς πρός τήν τελική καί ὁριστική λύση. Αὐτό νά τό ἔχης ὑπ' ὄψιν σου. Σοῦ γράφω ὠμή τήν ἀλήθεια.

Ἂν τά πράγματα ἐδῶ βαδίσουν ὁμαλά καί χωρίς ὀξύτητες, θά κοιτάξω νά ἔλθω γιά λίγο στό Παρίσι.

Μέ ὅλη μου τήν ἀγάπη».

23 Φεβρουαρίου 1964

Κ. Καραμανλῆς πρός Δ. Βερρο

«Ἀγαπητέ Διονύση,

Σ' εὐχαριστῶ γιά τήν ἐνημέρωση. Θά μοῦ εἶναι χρήσιμο ἀλλά καί εὐχάριστο νά παίρνω ποῦ καί ποῦ νέα σου.

Γιά τό ἀποτέλεσμα τῆς ἐκλογῆς προτιμῶ νά μήν κάμω κριτική, διότι δέν εἶναι δυνατόν νά κριθῆ λογικῶς. Εὔχομαι μόνον νά μήν μεταμεληθῆ γι' αὐτό ὁ Ἑλληνικός Λαός. Ἡ προκοπή τοῦ τόπου θά μ' εὐχαριστῆ ἔστω καί ἂν συντελῆται ἀπό τούς ἀντιπάλους μου.

Μέ συνετάραξε ἡ ἀσθένεια τοῦ Βασιλέως. Ἡ ἀνησυχία μου ὑπῆρξεν ἐθνική ἀλλά καί προσωπική, λόγω τοῦ δεσμοῦ μου μέ τόν Βασιλέα, γιά τόν ὁποῖο ἀνεξαρτήτως τῶν διαφωνιῶν μας διατηρῶ πάντα αἰσθήματα ἀγάπης καί ἐκτιμήσεως.

Δέν ἠμπορῶ νά ἐξηγήσω τό μῖσος καί τόν φόβον περί τῶν ὁποίων ὁμιλεῖς. Τό μέν πρῶτον εἶναι ἀδικαιολόγητον διότι ἐφέρθην ἀπέναντί των, παρά τάς ἀλλεπαλλήλους προκλήσεις, μέ εὐθύτητα καί ἐντιμότητα. Διαφωνήσας κατ' ἐπανάληψιν μαζί τους, ἐπροτίμησα ἀντί τῆς ρήξεως τήν ἀποχώρηση. Τό δέ δεύτερον εἶναι ἀβάσιμον διότι ἡ ἀποχώρησίς μου ἀπό τήν πολιτική εἶναι ὁριστική πλέον.

Φρόντισε νά διασφαλισθῆ ἡ συνοχή τοῦ κόμματος καί νά ἀναπτυχθῆ, γιά τήν ἀσφάλεια τοῦ τόπου, ἡ μαχητικότης του, ἡ ὁποία τόν τελευταῖο καιρό δέν ἀπεῖχε πολύ τοῦ μηδενός.

Νά δώσης χαιρετισμούς εἰς ὅσους μέ θυμοῦνται καί στή γυναίκα σου καί τό γυιό σου.

Μ' ἀγάπη».

29 Φεβρουαρίου 1964

Π. Παπαληγουρας πρός Κ. Καραμανλη

«Δέν σοῦ ἔγραψα τόσο καιρό ὄχι, βέβαια, διότι δέν σέ σκεπτόμουν. Ἀλλά ἁπλούστατα διότι δέν ἐπρόφθαινα νά σκεφθῶ μέ κάποια συστηματικότητα τά πράγματα ὥστε νά ἔχη νόημα ἡ περί των συμβάντων καί συμβαινόντων ἔκθεσίς μου. Σήμερα, γιά πρώτη φορά, θά δοκιμάσω, μέ κάποια τάξη, νά σοῦ ἀναφέρω τά διαδραματιζόμενα. Θ' ἀρχίσω ἀπό τήν ἀρχή, ἀπό τήν παραίτησή μας τοῦ Ἰουνίου, ἔτσι ὅπως σήμερα — ἐκ τῶν ὑστέρων — τήν βλέπω καί τήν ἀναλύω. (Ὁμολογῶ, φυσικά, ὅτι οἱ παρατηρήσεις μου δέν ἔχουν καμμίαν ἔννοιαν κριτικῆς, ἀκριβῶς διότι ἐκφέρονται κατόπιν ἑορτῆς. Ἐπείγει ὅμως

ἀπό τήν ἐορτή — τίς δύο μάλιστα ἐορτές τῶν προτελευταίων καί τῶν τελευταίων ἐκλογῶν — νά συναγάγωμε πολιτικά μαθήματα).

Ἡ παραίτησίς μας τοῦ Ἰουνίου ὑπῆρξε κατά τοῦτο καί μόνο συμπτωματική, κατά τό ὅτι προέκυψε ἐκ τῆς τυχαίας, πράγματι, ἀφορμῆς τοῦ βασιλικοῦ ταξειδιοῦ. Ἡ αἰτία τῆς ἀπομακρύνσεώς μας ἀπό τήν ἐξουσία πρέπει ν' ἀναζητηθῇ εἰς τήν πεποίθησιν πού κατώρθωσαν νά ἐνσταλάξουν σιγά-σιγά εἰς τόν Βασιλέα οἱ ἀντίπαλοί μας — ἀλλά καί οἱ ἄσπονδοι φίλοι μας — ὅτι δέν τόν "συμφέρει" πλέον ὁ ἀνένδοτος ἀγών. Ἐνθυμοῦμαι, ἐν τούτοις, μίαν συζήτησιν πού εἴχαμε ὁ Βασιλεύς, σύ καί ἐγώ τό βράδυ τῆς παραμονῆς τῆς πρωτοχρονιᾶς τοῦ 62. Μᾶς ἔλεγε ὁ Βασιλεύς ὅτι δέν θά ἔπρεπε, ἐπ' οὐδενί λόγῳ, νά ἐνδώσουμε εἰς τόν ἀνένδοτον καί μᾶς διεβεβαίωνε ὅτι ἐκεῖνος γνωρίζει πολύ καλά τί θά ἐπάθαινε ἄν ἐνέδιδε. Ὥστε κάτι συνέβη μετά πάντως τήν Πρωτοχρονιά. Διά τήν ἀκρίβεια, δέν νομίζω ὅτι συνέβη ἕνα συγκεκριμένο κάτι. Ἤρχισαν πολλά "κάτια" νά συμβαίνουν καί ἤρχισαν εἰς τά Ἀνάκτορα (βοηθοῦντος καί τοῦ κ. Χοϊδᾶ*) νά παριστάνωνται τά πάντα εἰς βάρος μας καί εἰδικώτερα εἰς βάρος σου. Καί ἔτσι, σιγά-σιγά προϊούσης τῆς ἀνοίξεως, διεμορφώθη ἡ θεωρία ὅτι ἔπρεπε — γιά ν' ἀπαλλαγοῦν τά Ἀνάκτορα ἀπό τήν ἐπίθεση τῶν ἀνενδότων — νά κοποῦν τά δικά μας φτερά. Τό γενικόν σχέδιον ἦτο ν' ἀπαλλαγοῦν καί ἀπό τήν δική σου παρουσία καί ἀπό τήν παπανδρεϊκή ἐπιδρομή. Καί ἐφευρέθησαν αἱ εὐφυΐαι τῶν βενιζελικοημετέρων λύσεων. Ὡς συμπέρασμα πρῶτον: ἡ οἱονεί σύγκρουσις μέ τό Στέμμα ἦτο, ὑπό τάς προεκτεθείσας συνθήκας, προαποφασισμένη καί ἀναπόφευκτος. Τήν ἐπέσπευσεν ἁπλῶς ἡ μωρία τοῦ ταξειδίου.

Ἦτο, ἄρα, ἡ διεξαγωγή ἐκλογῶν πρό τοῦ τέλους τοῦ 1963 προεξωφλημένη. Καί ἰδού τό δίλημμα: Θά προεκρίνετο ὡς ἐκλογικό σύνθημά μας — ἄν ὄχι ἡ διαφωνία μέ τό Στέμμα — τοὐλάχιστον τό ὑπονοούμενον περί τῆς ὑπάρξεως μιᾶς τέτοιας διαφωνίας ἤ θά προεβάλλετο ἄλλο σύνθημα καί, ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, ποῖον; Νομίζω ὅτι ὑπῆρξεν ἡ ἀπόφασίς σου νά μή συζητήσης κἄν — παρ' ὅλην τήν δικαιολογημένην σου πικρίαν — τό ἐνδεχόμενον τῆς προβολῆς τοῦ πρώτου συνθήματος, πρᾶξις ἀληθινά μεγάλου πολιτικοῦ, τήν ὁποίαν θά σοῦ ἀναγνωρίσῃ ἡ ἱστορία (ἐάν, φυσικά, ἐξακολουθήσῃ νά ὑπάρχῃ νεοελληνική ἱστορία, ὑπό τήν ἔννοιαν πού τήν ἐννοοῦμε σύ καί ἐγώ). Ἀπέμεινε, λοιπόν, ἡ διεξαγωγή τῶν ἐκλογῶν ἐν ὀνόματι ἄλλου συνθήματος.

Πρίν συζητήσω τό θέμα τοῦτο, θεωρῶ ἀναγκαίαν τήν παρεμβολήν μιᾶς οὐσιώδους καί μακρᾶς παρενθέσεως: μετά τήν παραίτησιν τῆς Κυβερνήσεως, ἡ ἀπρόοπτος ἀναχώρησίς σου γιά τήν Ζυρίχη — ἑρμηνευθεῖσα ὡς θυσία προσωπική, ἀποβλέπουσα εἰς τήν ἀπάλυνσιν τῶν σχέσεων μεταξύ ἡμῶν καί τοῦ Στέμματος καί, ἐπομένως, εἰς τήν κατοχύρωσιν τῆς ὁμαλότητος — «συναισθηματοποίησε», εἰς ἀφάνταστον βαθμόν, τήν ὅλην πολιτικήν ἀτμόσφαιραν καί ἐδημιούργησεν ψυχολογίαν καραμανλικήν, ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον: ἄν, τότε — ἤ ἔστω καί μέχρι Σεπτεμβρίου — ἐγένοντο ἐκλογαί, ἐκ καθαρῶς συναισθηματικῶν λόγων, θά τίς ἐκερδίζαμε θριαμβευτικῶς. Ἐνθυμοῦμαι τήν ὡμολογηθεῖσαν τότε, πρός Πιπινέλην, ἀπελπισίαν τοῦ ἰδίου τοῦ Παπανδρέου. Μέχρι τοὐλάχιστον καί τοῦ Αὐγούστου, ἐθεωρεῖτο ἀπό ὅλους ὡς καταγέλαστος — εἶχε πράγματι ἐδραιωθῆ ἡ πεποίθησις ὅτι ὁ ἀνένδοτος ἀπέτυχεν (ὥρα καί γνωστήν ἐπιστολήν ὑπό μορφήν βραδυφλεγοῦς βόμβας τοῦ Βενιζέλου). Καί ἤδη γεννᾶται τό πρόβλημα: τί συνέβη ὥστε ὁ ἴδιος αὐτός, ὁ ὠχρός καί ἔντρομος Παπανδρέου, νά μεταμορφωθῇ αἰφνιδίως — χωρίς ἐμεῖς αὐτήν τήν αἰφνιδίαν μεταβολήν νά τήν ἀντιληφθοῦμε τότε — εἰς σφριγηλόν καί τρομερόν ἀντίπαλον; Συνέβη ὅτι σιγά-σιγά μᾶς ἔκοβαν τά φτερά — τόσο σιγά ὥστε νά μή τό ἀντιληφθοῦμε. Συνέβη εἰδικώτερα ὁ (ἀπέναντί μας ἔντιμος) Πιπινέλης νά προβῇ εἰς σειράν ὑποχωρήσεων πού ἔδιδαν τήν ἐντύπωσιν ὅτι «ἐπιβάλλεται» ὁ Παπανδρέου. Συνέβη τό τελευταῖον ἀνόητον «Συμβούλιον τοῦ Στέμματος», μετά τό ὁποῖον ὁ Πιπινέλης —συμπεριφερθείς, εἰς τήν περίπτωσιν αὐτήν εἰδικῶς, ἐξ ἀνθρωπίνης καί, ἴσως, φυσικῆς ματαιοδοξίας, ὡς κοινός ἠλίθιος — ἀπεπέμφθη κυριολεκτικῶς ὑπό τοῦ Παπανδρέου. Καί ἐνεπλάκημεν εἰς τήν Κυβέρνησιν τῶν δικαστικῶν. (Ἄλλες δύο τέτοιες Κυβερνήσεις νά γίνουν καί θά παύσῃ νά ὑπάρχῃ Ἑλλάς).

Ἐφθάσαμεν λοιπόν εἰς τάς ἐκλογάς τῆς 3ης Νοεμβρίου καί ἐνομίζαμεν ὅλοι — ἐγώ τοὐλάχιστον —ὅτι θά τίς ἐκερδίζαμε. Εἴχαμε — ἐγώ τουλάχιστον — παρασυρθῆ ἀπό τήν "συναισθηματοποίησιν" τῆς καταστάσεως πού ἐπηκολούθησε τήν ἀναχώρησή σου γιά τήν Ζυρίχη καί δέν εἴχαμε ἀντιληφθῆ — ἐγώ τοὐλάχιστον — ὅτι, ἐν τῷ μεταξύ, ἡ ψυχολογία εἶχε μεταβληθῆ: "ἀποσυναισθηματοποιήθηκεν" ὁ ἐκλογεύς, ἐτρομοκρατήθη ἡ χωροφυλακή, ἀπεγοητεύθη ὁ στρατός. Ἐν τούτοις, τά στελέχη μας καί, ἐν πολλοῖς, ἐμεῖς οἱ ἴδιοι — ἀνύποπτοι καί ἐπομένως βέβαιοι γιά τή νίκη — δέν ἠγωνίσθημεν ὅσον ἔπρεπε. Αἰσθάνομαι ἰδιαίτερη προσωπική εὐθύνη γιά τήν βραδύνοιά μου ἐκείνων τῶν ἡμερῶν καί θεωρῶ ὅτι πρέπει προσωπικῶς νά μοῦ καταλογισθῆ ὅτι δέν ἀντελήφθην ἐγκαίρως τά πράγματα καί, κατά συνέπειαν, δέν σέ προειδοποίησα.

Τούτων δοθέντων, τά περαιτέρω συμβάντα εἶναι κατά τήν γνώμην τῶν πολλῶν εὐεξήγητα: Μετά τόσα ἔτη διακυβερνήσεως, φυσική ἦταν ἡ ἀνάλωσις τῶν δυνάμεων καί ἡ φθορά μας καί, ἀντιστρόφως, ἡ ἐπιθυμία τοῦ λαοῦ νά δοκιμάσῃ καί ἄλλους. Ἐπί πλέον, δέν προσέξαμε στήν κατάρτιση πολλῶν συνδυα-

σμῶν καί ἐκάναμε καί ἄλλα ὀργανωτικά λάθη.

Χωρίς νά διαφωνῶ εἰς αὐτές τίς ἐξηγήσεις καί διαπιστώσεις, τίς θεωρῶ, ἐν τούτοις, ὡς ἀπολύτως ἀνεπαρκεῖς. Δέν ἐξηγοῦν τί ἀκριβῶς συνέβη οὔτε καί πόση ὑπῆρξεν ἡ ἔκτασις τοῦ κακοῦ. Γιά νά δώσω, λοιπόν, τήν δική μου τήν ἐξήγηση — καί γιά νά διατυπώσω τίς βαθύτατες ἀνησυχίες πού μέ κατέχουν γιά τό μέλλον τοῦ τόπου — θά ξεκινήσω ἀπό τήν διαπίστωση ὅτι μοναδικόν σύνθημα τοῦ προεκλογικοῦ μας ἀγῶνος τῆς 3ης Νοεμβρίου ὑπῆρξε τό ἔργο μας. Διά τήν ἀκρίβειαν: τό ἔργο σου. Ἡ προβολή αὐτοῦ τοῦ μοναδικοῦ συνθήματος — εἰς τήν ὁποίαν καί ἐγώ, ὡς φίλος καί ἐπιτελής, σέ ἐνεθάρρυνα — ὑπῆρξε βαρύτατον πολιτικόν σφάλμα. Ὄχι, βέβαια, διότι δέν ὑπῆρξε μέγα τό ἔργον. Ἀνασκοπῶν, τώρα, ὅ,τι ἔπραξες αὐτά τά τελευταῖα χρόνια καί κρίνοντας, νομίζω, ἀντικειμενικά τά πράγματα, διαπιστώνω ὅτι ἄλλαξες ριζικά τήν μορφή της χώρας καί τῆς οἰκονομίας της. Ἔκαμες κάτι, πού ὑπό ἀναλόγους συνθήκας, πουθενά, σέ κανένα κράτος, δέν ἐπετεύχθη. Κάτι τοῦ ὁποίου τήν ἔκτασιν, τήν ὥρα τῆς δημιουργίας οὔτε σύ οὔτε καί ἐμεῖς οἱ συνεργάται σου δέν ἀντελαμβανόμεθα. Γι' αὐτό ἴσως δέν σοῦ φερθήκαμε, ἐδῶ πού τά λέμε, ἐμεῖς οἱ συνεργάται σου, πάντοτε ὅπως ἔπρεπε (μηδέ τοῦ ὑπογραφομένου ἐξαιρουμένου κατά τό 1958). Αὐτό ὅμως ἀκριβῶς τό μέγεθος τοῦ ἐπιτεύγματος ἔπρεπε νά μᾶς ὁδηγήσῃ εἰς σκέψεις. Λίγες ἡμέρες πρό τῶν ἐκλογῶν τοῦ Νοεμβρίου ἔγραψα ἕνα ἄρθρο στούς "Financial Times". Ἔλεγα ὅτι, χάρις εἰς τήν προσπάθεια τῶν τελευταίων ἐτῶν, ἡ Ἑλλάς ἀπεκολλήθη ἀπό τό στάδιο τῆς ὑποαναπτύξεως. Καί εὑρίσκεται ἤδη πρό τοῦ περιφήμου διλήμματος τοῦ Ροστόβ: καλεῖται νά ἐπιλέξῃ ἄν θά ἐντατικοποιήσῃ τήν ἀνάπτυξή της καί θά εἰσέλθῃ εἰς τό στάδιο τῆς μαζικῆς καί διεθνῶς συναγωνιστικῆς παραγωγῆς ἤ ἄν — ἀντιστρόφως — θά χρησιμοποιήσῃ τά ἤδη κτηθέντα εἰς τήν πρόωρο δημιουργία ἑνός κράτους προνοίας, καταδικασμένου εἰς τόν δι' ἀλληλοεπιδοτήσεων μεταξύ τῶν ὑπηκόων του μαρασμό. Καί ἐπειδή ἡ Ἑλλάς εἶναι δημοκρατία, στό δίλημμα, ἔγραφα, θ' ἀπαντήσῃ ὁ λαός. Καί, δυστυχῶς, ἀπήντησε ὅπως ἀπήντησε, ὑποκύψας μέ ἐνθουσιασμό — προεξαρχόντων τῶν διανοουμένων καί τῶν νέων — εἰς τήν δημαγωγία. Δέν εἶναι ἠλίθιοι οἱ μαρξισταί ὅταν ἰσχυρίζονται ὅτι εἶναι ἀδύνατη ἡ ὁλοκλήρωσις τῆς ἀναπτύξεως μέσα εἰς τά πλαίσια τῆς δημοκρατίας.

Τό σφάλμα μας λοιπόν ὑπῆρξεν ὅτι δέν διεγνώσαμεν ὅτι θά ἐγένοντο ὁπωσδήποτε ἐντός τοῦ 1963 ἐκλογαί καί ὅτι — ἀφοῦ δέν θέλαμε, καί δέν ἔπρεπε χάριν τοῦ ἐθνικοῦ συμφέροντος, νά κατέλθωμεν μέ σύνθημα τήν πρός τό Στέμμα διαφωνίαν — ὀφείλαμε τίς ἐκλογές αὐτές νά τίς εἴχαμε προετοιμάσει. Ὄχι, βέβαια, δημαγωγοῦντες. Ἀλλά πράττοντες ἐκεῖνα τά ὁποῖα κλασσικά πράττουν τόν τελευταῖο χρόνο τῆς ἐνασκήσεως τῆς ἐξουσίας ὅλες οἱ δημοκρατικές Κυβερνήσεις καί τῶν πλέον προηγμένων χωρῶν τοῦ κόσμου. Ἀπό προσωπική ὑπερηφάνεια καί ἀπό ὑπερεκτίμηση τοῦ βαθμοῦ τῆς ὡριμότητας τοῦ λαοῦ, ἀφήσαμε ἀπροστάτευτο τό ἔργο μας καί τό παρεδώσαμε εἰς τήν λεηλασία τῶν δημαγωγῶν.

Καί αὐτά μέν εἶναι τά ὅσα μέχρι τῆς 3ης Νοεμβρίου συνέβησαν. Θ' ἀναφερθῶ, τώρα, εἰς τά ἐπακολουθήσαντα χρονογραφικῶς:

α. Ἀρνοῦμαι νά κρίνω — νά ἐγκρίνω ἤ νά κατακρίνω — τήν ἀπόφασή σου νά φύγῃς (προσωρινῶς, ὅπως ἐλπίζω καί πιστεύω) ἀπό τήν Ἑλλάδα. Τήν σέβομαι ἁπλῶς.

β. Τούτου δοθέντος, ὀρθῶς ὥρισες ἀρχηγόν τόν Παναγιώτη. Ὄχι, φυσικά, διότι ἀποτελεῖ λύσιν. Ἀλλά διότι λύσις οὐσιαστική δέν προσεφέρετο. Καί ἡ λύσις Κανελλοπούλου εἶχε τό πλεονέκτημα (ἀκριβῶς ἐπειδή δέν εἶναι λύσις) νά γίνῃ εὐκόλως ἀποδεκτή. Πολλοί ἐξεπλάγησαν εὐχαρίστως ἀπό τίς ἀρχηγικές ἐπιδόσεις τοῦ Παναγιώτη. Ἐν μέρει καί ἐγώ. Ὁμολογῶ, σέ σένα μόνον, ὅτι φυσικά δέν ὑπῆρξεν ἐπαρκές τό μέγεθος τῆς ἐκπλήξεως διά νά μέ καθησυχάσῃ. Ἡ ὅλη κατάστασις τοῦ κόμματος εἶναι ἀπερίγραπτος.

γ. Ὀρθῶς ἐπίσης ὑπέδειξες νά περιληφθῇ καί ὁ Μαρκεζίνης εἰς τούς συνδυασμούς. Καί τοῦτο διότι, ἄν δέν τόν συμπεριελαμβάναμε, θά ἀπεδίδετο ἡ ἀποτυχία εἰς τήν ἀπουσίαν του: Μολονότι ἡ συνεισφορά του ὑπῆρξε, κατά τήν γνώμη μου, μηδενική (μηδενική θά πῇ μηδενική), ὑπάρχουν ἀκόμη δημοσιογραφικά συγκροτήματα καί ἄλλοι μωροί ἐκ τῆς "ἡγέτιδος" τάξεως, οἱ ὁποῖοι προσβλέπουν ἐπί τόν ἄνδρα. Καί ὁ μέν ἀνήρ εἶναι ὅ,τι εἶναι, οἱ ὀπαδοί του ὅμως (εἰς ὅσους νομούς πρόλαβα νά ἐρευνήσω) ἐψήφισαν κατά 80 % Κέντρον ἀπό ἀντικαραμανλισμόν.

δ. Τά Ἀνάκτορα, διαγνώσαντα μετά τήν ἔναρξιν τοῦ ἐκλογικοῦ ἀγῶνος τόν κίνδυνον, ἐξεδήλωσαν ἀμέριστον τήν πρός ἡμᾶς συμπάθειαν, διά τηλεφωνημάτων καί ἄλλων τηλεπικοινωνιακῶν μέσων, συντελέσαντα οὕτω εἰς τήν ἔξαρσιν τοῦ ἠθικοῦ μερικῶν ἐκ τῶν βλακῶν τοῦ κομματικοῦ μας ἐπιτελείου. Ὁ θάνατος τοῦ Σοφοκλῆ ἐδημιούργησεν, ὅπως ἦτο φυσικόν, αὔξησιν τοῦ ὑψηλοῦ πανικοῦ, αἱ δέ ἐλπίδες ἐναπετέθησαν πλέον εἰς τάς προσδοκωμένας μεταξύ τῶν νικητῶν περί τήν διανομήν τῶν λαφύρων ἔριδας. Ὁ κ. Χοϊδᾶς, εὐτυχῶς διά τό Ἔθνος, διατηρεῖ τήν ψυχραιμίαν του ἀπολαμβάνων καί τῆς βαθείας ἐκτιμήσεως τοῦ Κωστάκη Τσάτσου.

ε. Ἡ ἀσθένεια τοῦ Βασιλέως μᾶς ἐλύπησε ὅλους βαθύτατα. Προστίθεται ἄλλο ἕνα στοιχεῖον ἀβεβαιότητος στήν κατάσταση.

Τό σημερινό μου γράμμα — πού ἔχει, ὁμολογῶ, καθαρά ἀπαισιόδοξο χαρακτήρα, ὄχι διότι δέν προτίθεμαι νά ἐξακολουθήσω ἀγωνιζόμενος, ἀλλά διότι

ἐπιθυμῶ νά σέ κατατοπίσω ἐπί τῶν ἀνησυχιῶν μου — θά τελειώση μέ μερικές γενικώτερες διαπιστώσεις περί τῆς καταστάσεως:

1. Ἡ σημειωθεῖσα εἰς τήν ὕπαιθρον μεταβολή κινδυνεύει νά προσλάβη μονιμώτερο χαρακτῆρα. Φοβοῦμαι ὅτι, γιά πρώτη φορά, παρατηροῦνται φαινόμενα προοιωνιζόμενα τήν προλεταριοποίηση τοῦ ἕλληνος γεωργοῦ. Παρακαλῶ αὐτήν τήν παρατήρηση νά τήν θεωρήσης ὡς τήν πλέον οὐσιαστικήν τῆς ὅλης μου σημερινῆς ἐκθέσεως. Γιά πρώτη φορά καί δικοί μας ὀπαδοί ἀρχίζουν νά μιλοῦν τήν γλῶσσα τῆς Κοκκινιᾶς καί νά μή προσφέρωνται εἰς τό ἄκουσμα ἄλλης οἱασδήποτε διαλέκτου. Δέν ἐνδιαφέρονται γιά ἐπιχειρήματα: ἔχουν μῖσος. (Φυσικά τήν πρωτοπορεία τοῦ ἀγῶνος, σέ ὅλες τίς ἐπαρχίες — καί ὄχι μόνο στίς 24 πού ἡ ΕΔΑ δέν εἶχεν ὑποψηφίους — τήν εἶχαν ἀναλάβει, φανερά τίς πιό πολλές φορές, οἱ κομμουνισταί. Τό τραγικόν εἶναι ὅτι ἐξοικειώθη πλέον τόσο πολύ ὁ κόσμος πρός τήν συνεργασία μέ τό ΚΚΕ ὥστε νά τήν θεωροῦν φυσική καί ἀπολύτως ἀκίνδυνη. Κατ' ἐξοχήν ἀκίνδυνη τήν θεωροῦν ὄχι μόνον οἱ χωρικοί ἀλλά καί οἱ κολωνακιῶται, ἐκλεκτός ὅμιλος τῶν ὁποίων ἀναιδέστατα καί κατάφατσα μοῦ ὡμίλησε χθές περί τῶν ἀγαθῶν τῆς ἀριστοτελικῆς μεσότητος πού ἐκπροσωπεῖ τό Κέντρον).

2. Ἡ κατάστασις εἰς τάς Ἀνωτάτας Σχολάς, τῶν νέων καί τῶν διανοουμένων εἶναι τραγική. Νομίζει κανείς ὅτι βρίσκεται στή Γερμανία τοῦ 1920. (Μόνο πού οἱ δικοί μας εἶναι ἀνορθόγραφοι).

3. Ἡ χωροφυλακή δύναται νά θεωρηθῆ κατηργημένη, ὅπως διεμήνυσα καί πρός τά Ἄνω. Ὁ στρατός ἀντέχει. Οἱ μυαλωμένοι δικοί μας φοβοῦνται, ἐν τούτοις, ὅτι καί ἐκεῖ δέν θά εἶναι ἀπεριόριστος ἡ ἀντοχή. (Πάλι καλά πού ἐπεβλήθη (ἕως πότε;) ὁ Γαρουφαλιᾶς).

4. Αἱ μεταξύ τῶν κεντρώων σχέσεις εἶναι οἷαι τάς φαντάζεσαι. Δέν νομίζω ὅμως ὅτι θά σημειωθοῦν μείζονος τάξεως ἀνταρσίαι συντόμως.

5. Ἀντιστρόφως, πιστεύω ὅτι ἡ οἰκονομική ἐμπλοκή εἶναι μεγάλη καί θά ἔχη πολιτικούς ἀντικτύπους. Θά σοῦ γράψω λεπτομερῶς καί μέ στοιχεῖα, εἰς ἄλλην εὐκαιρίαν. Μέ μιά φράση θά ἔλεγα ὅτι εὑρίσκονται πρό τοῦ διλήμματος οἱ κυβερνητικοί: ἤ νά ὑποκύψουν εἰς σειράν αἰτημάτων (μέ συνέπεια τόν πληθωρισμόν) ἤ νά ἀντιστοῦν εἰς τίς διάφορες τάξεις (μέ συνέπεια νά διαψεύσουν τίς προεκλογικές τους ἐπαγγελίες καί νά φθαροῦν). Ἔχω τή γνώμη ὅτι οἱ σημαντικοί ὑπουργοί ἀντιλαμβάνονται ὅτι θά πρέπει νά προτιμήσουν τόν δεύτερον ὅρο τοῦ διλήμματος. Εἶναι ὅμως ἄγνωστο ἄν τελικῶς τήν Κυβέρνηση θά τήν διευθύνουν οἱ σημαντικοί ἤ οἱ ἀσήμαντοι. Βέβαιον εἶναι ὅτι δέν θά τήν διευθύνη ὁ πρωθυπουργός (ἀλλ' οὔτε καί ὁ υἱός του, ἀλλ' οὔτε καί ὁ ὑπουργός τοῦ Συντονισμοῦ). Ἀποδίδω σημασίαν εἰς τήν πλήρη ὀργανωτικήν ἀναρχία πού μαρτυρεῖ καί αὐτή ἀκόμη ἡ σύνθεση τῆς καθ' ἑκάστην διαστελλομένης Κυβερνήσεως.

6. Διερωτῶμαι, τέλος, ἄν ὅταν ἔλθη — ἀργά ἤ γρήγορα — ἡ ὥρα φθορᾶς τοῦ Κέντρου, θά εἴμεθα εἰς θέσιν νά περισώσουμε τά πράγματα — καί τό ἐλεύθερο πολίτευμα — ἐμεῖς;

Αὐτά εἶναι τά πρόχειρα συσσωρευμένα στοιχεῖα τοῦ σημερινοῦ χάους. Φοβοῦμαι. Δέν ἀπελπίζομαι ὅμως καί, φυσικά, καθῆκον μου εἶναι νά πολεμήσω. Θά μοῦ ἐπιτρέψης σέ ἄλλην ἐπιστολήν νά σοῦ γράψω τί βλέπω ὅτι, ὑπό τίς σημερινές περιστάσεις, ἐπιβάλλεται μέ σύστημα καί μέ προσοχή νά πράξουμε.

Δέν θά ἤθελα, πάντως, νά κλείσω αὐτές τίς τόσο ἀρνητικές γραμμές, χωρίς κάτι τό θετικό. Καί τό μόνο θετικό πού μπορῶ, αὐτή τή δύσκολη ὥρα, νά σοῦ προσφέρω εἶναι τή φιλία καί τήν ἀγάπη μου».

15 Ἀπριλίου 1964

Κ. Καραμανλῆς πρός Δ. Βερρο

«Ἀγαπητέ Διονύση,

Ἐπῆρα τό σημείωμά σου καί σ' εὐχαριστῶ. Εὔχομαι τά προγνωστικά σου νά μήν ἐπαληθεύσουν, μολονότι ἐν πολλοῖς τά εὑρίσκω βάσιμα. Ὁ ἀρχηγός τῆς Κυβερνήσεως ἀπώλεσε τήν εὐκαιρίαν πού τοῦ προσέφερε ὁ Ἑλληνικός Λαός ν' ἀποδείξη ὅτι εἶναι σοβαρός καί τίμιος πολιτικός καί νά τερματίση ὠφελίμως γιά τόν τόπο τήν σταδιοδρομίαν του. Ὁ Κόντας θά σοῦ ἀναφέρη μερικές σκέψεις καί ἀνησυχίες μου γιά νά μήν τίς ἐπαναλαμβάνω.

Δέν ἠμπορῶ νά ἐξηγήσω τήν ἀπροθυμία τοῦ κ. Κανελλοπούλου. Ἀπό τόν καιρό πού ἔφυγα, δέν ἐπῆρα παρά ἕνα γράμμα του.

Χαιρετισμούς στούς δικούς σου καί φίλους.

Μ' ἀγάπη».

19 Μαΐου 1964

Π. Πιπινελης προς Κ. Καραμανλη

«Ἀγαπητέ μου πρόεδρε,

Χαίρω μανθάνων ὅτι ἐπανήλθατε καλῶς ἔχων*, καί δή μέ περισσοτέραν ὄρεξιν καί ὅτι μᾶς... ἐπεθυμήσατε ὀλίγον περισσότερον! Δέν εἶχον ἄλλως τε καμμίαν ἀμφιβολίαν ὅτι ἔπειτα ἀπό τάς δοκιμασίας τῶν τελευταίων ἐτῶν, ἡ ἀναβάπτισις αὐτή ἑνός μακροῦ ταξιδίου σᾶς ἤτο ἀπό πάσης πλευρᾶς χρήσιμος.

Ὅπως ἴσως θά γνωρίζετε, θά ἀναχωρήσω μεθαύριον 21ην τρεχ. διά Βρυξέλλας ὡς κεκλημένος τοῦ Western Advisory Committee τῆς Free Europe (πρόκειται περί μεγάλης ἀντικομμουνιστικῆς ὀργανώσεως ἧς προΐστανται οἱ Βάν Ζέελαντ, Μορίς Σουμάν καί ἄλλοι). Θά καταλύσω εἰς τό Atlanta Hotels ὁπόθεν θά ἐπικοινωνήσω μαζί σας.

Ἐδέχθην προθύμως τήν πρόσκλησιν αὐτήν καί διότι αὐτή καθ' ἑαυτή μέ ἐνδιαφέρει ἡ ὀργάνωσις, καί διότι ἔστω καί ὀλιγοήμερος ἀπουσία ἀπό τήν ἐδῶ καταθλιπτική κατάσταση μοῦ εἶναι εὐπρόσδεκτη.

Ἡ θρασύτης καί ἡ χυδαιότης τῶν ἀντιπάλων ἀποτελεῖ τό πρῶτον γνώρισμά της· ἡ ἀσυναρτησία, προχειρολογία καί ἀνευθυνότης τό δεύτερον. Δέν εἶναι βεβαίως ἀνάγκη νά προσθέσω ἀποδείξεις καί παραδείγματα ἐφ' ὅλων αὐτῶν εἰς ὅσα ἤδη κατέχετε. Τό ἀποτέλεσμα πάντως εἶναι ὅτι ὁ τόπος βαδίζει πλησίστιος πρός σοβαράς περιπετείας μέ σαφῆ τήν διαγραφομένην προοπτικήν τοῦ πληθωρισμοῦ ἀφ' ἑνός καί τῶν κοινωνικῶν ἀναταραχῶν ἀφ' ἑτέρου — ἐάν δέν προλάβη τά ἐνδεχόμενα ταῦτα μία ἐθνική ταπείνωσις ἐν τῷ κυπριακῷ ζητήματι, μέ ἀμέσους ἐπιπτώσεις ἐπί τῆς ὅλης πολιτικῆς μας ζωῆς.

Δέν ἀναμένω βεβαίως ἄμεσον τινα ἐκδήλωσιν λαϊκῆς μεταστροφῆς, ἴσως μάλιστα καί αἱ προσεχεῖς δημοτικαί ἐκλογαί νά μᾶς ἐπιφυλάσσουν ἀπογοήτευσιν. Βέβαιον εἶναι πάντως: α. Ὅτι τό κράτος ξεχαρβαλώνεται ἡμέρα τῇ ἡμέρα. Ὅλα τά ἐρείσματα ἐθνικῆς καί κοινωνικῆς ἀντιστάσεως ἐξουδετεροῦνται συστηματικῶς· β. Ὅτι ὁ σκεπτικισμός καί ὁ ραγιαδισμός ἐπεκτείνεται μεταξύ τῶν κρατικῶν στελεχῶν — ἐνόπλων καί μή — μέ κίνδυνον ἀνεπαρκοῦς ἀντιδράσεως ἐν ὥρα κινδύνου· καί γ. Ὅτι ἐλλείψει πολιτικῆς τινος μεταβολῆς ἐν ὄψει, ἡ ἐξέλιξις αὐτή θά ἐξακολουθήση μέχρι τῶν μοιραίων συνεπειῶν της, ἀπό τῶν ὁποίων καί ἐπέκεινα θά εἶναι νοητή πᾶσα θεραπεία, ἐάν καί ἐφ' ὅσον ἡ κατάσταση δέν περιέλθη εἰς ἄλλας χείρας.

Εἰς τό ἀρκετά ζοφερόν αὐτό πλαίσιον πρέπει ἐν τοσούτῳ νά τοποθετήση κανείς καί ὡρισμένα εὐοίωνα στοιχεῖα, μοιραίως ἀπορρέοντα ἐκ τῆς σημερινῆς πραγματικότητος:

α. Τήν προϊοῦσαν ἀνησυχίαν τοῦ κόσμου, ἐκφραζομένην ὡς λέγεται εἰς προϊοῦσαν φθοράν τῶν κυβερνώντων ἐν Ἀθήναις ἤ τισι ἐπαρχίαις.

β. Τήν ἀδυσώπητον ἀντιδικίαν περί τήν κατανομήν τῆς λείας καί τήν διαδοχήν τοῦ Παπανδρέου, ἥτις ἀνά πᾶσαν στιγμήν δύναται νά ὁδηγήση εἰς πολιτικήν κρίσιν.

γ. Τήν ἀνάκτησιν ἐπιθετικῆς πρωτοβουλίας ἐκ μέρους τῆς ΕΡΕ καί δή εἰς ζητήματα ὅπου ὡς τώρα κατείχομεν θέσιν ἀμυνομένου. Αἱ συζητήσεις περί τό Κυπριακόν καί τήν σύμβασιν Πάππα, ἀπετέλεσαν τῷ ὄντι καμπήν καί κατά κοινήν ὁμολογίαν ἀπέβησαν ὑπέρ ἡμῶν. Ἀπό ἀμυνόμενοι κατέστημεν ἐπιτιθέμενοι καί οἱ ἐν τῇ Βουλῇ φίλοι μας ἀφήνουν ἐπί μᾶλλον καί μᾶλλον τήν ἐφεκτικότητα τῶν πρώτων ἑβδομάδων.

δ. Ὁ τύπος μας εἶναι ἐν τῷ συνόλῳ του ἱκανοποιητικός. Ἡ προσθήκη τῆς "Ἡμέρας" προσέθηκε ἕνα μαχητικόν καί καλῶς ἐξοπλισμένον συμμαχητήν καθηλώνοντα καί τούς λοιπούς εἰς τήν γραμμήν τῆς ἐπιθετικότητος. Εἶναι καταφανής ὁ μεταξύ των συναγωνισμός εἰς μαχητικότητα. Πέραν τούτου ἐμφανίζει μίαν σταθεράν ποιοτικήν βελτίωσιν, ἡ ὁποία ἐν συνδυασμῷ πρός τήν ζωηρότητα τοῦ ρεπορτάζ, ἐγγυᾶται ὅτι συντόμως θά ἀποτελέση σοβαρώτατον δημοσιογραφικόν ὄργανον. Καθώς ἀκούω καί κυκλοφοριακῶς προχωρεῖ βῆμα πρός βῆμα.

ε. Τέλος — καί τοῦτο ὅλως ἀπορρήτως δι' ὑμᾶς — καί τά λοιπά ἐν τῷ κράτει ἐρείσματα παρακολουθοῦν μέ πολλήν ἀνησυχίαν καί πολλήν κατανόησιν τήν κατάστασιν. Εἶμαι εὐτυχής διαπιστῶν ὅτι αἱ ἐπελθοῦσαι τελευταίως μεταβολαί δέν μετέβαλον ἐπί τά χείρω τήν κατάστασιν, ἀλλ' ἐπί τά βελτίω. Ἀλλ' ἐπί τούτων ἐλπίζω νά ἔχω συντόμως τήν εὐκαιρίαν νά σᾶς εἴπω περισσότερα προφορικῶς.

Παρακαλῶ νά ὑποβάλητε τά σέβη μου εἰς τήν κυρίαν Καραμανλῆ.

Μέ ἰδιαιτέραν ἀγάπην καί ἐκτίμησιν,

Ἰδικός σας».

21 Μαΐου 1964

Θ. Τσακαλωτος προς Κ. Καραμανλη

«Ἀγαπητέ Κύριε Πρόεδρε,

Γιά τή σημερινή ἑορτή Σας, ἑνώνουμε μέ τή γυναίκα μου τίς θερμότερες εὐχές μας γιά Σᾶς καί τήν Κυρία Καραμανλῆ γιά κάθε σας χαρά, εὐτυχία καί ἱκανοποίηση πάντοτε.

Ἐπί τῇ εὐκαιρία, σάν στρατιωτικός, θά Σᾶς δώσω μιά μικρή ἀναφορά πού πιστεύω ὅτι εἶναι ἀπό τίς πιό ἀντικειμενικές:

α. Ὁ Βασιλεύς πραγματικά ὡρίμασε κατά 10 χρόνια ἀφ' ἧς ἀνῆλθεν εἰς τόν θρόνον (προσωπική μου ἀντίληψις ἀπό τελευταίαν παρουσίασίν μου).

β. Ὁ Στρατός ἀποβλέπει μέ ἀγάπην καί ἐμπιστοσύνην πρός τόν Βασιλέα.

γ. Ὁ Παπανδρέου εἶναι βέβαιον ὅτι δέν ἀπολαμβάνει τῆς ἐμπιστοσύνης τοῦ Στρατοῦ.

δ. Τήν Ἀνωτάτην Στρατιωτικήν Ἡγεσίαν ἀπασχολεῖ: α) Τό Κυπριακόν, β) Ὁ κομμουνισμός.

ε. Οἱ κομμουνισταί σήκωσαν κεφάλι φανερά, ἀνεξαρτήτως τῆς πορείας των ἀπό Μαραθῶνος.

στ. Τά Σώματα Ἀσφαλείας, λόγῳ τῆς πολιτικῆς τῆς Κυβερνήσεως, ἔθεσαν ἑαυτά εἰς κατάστασιν ἀναγκαστικῆς ἀδιαφορίας!

ζ. Οἱ ἐθνικόφρονες δέν πιστεύουν ὅτι δέν πρόκειται νά ἐπανέλθητε εἰς τήν πολιτικήν. Ἀντιθέτως πιστεύουν ὅτι ὀφείλετε νά ἐπανέλθητε.

Μέ αἰσθήματα τιμῆς καί ἀγάπης.

Σημ. Πιστεύω ὅτι θά μέ θυμηθήκατε καί θά καμαρώσατε μερικούς στρατηγούς — πολλαπλῶς εὐεργετηθέντας, τύπου Σειραδάκη — γιά τούς ὁποίους Σᾶς

ἐνοχλούσα κάπου-κάπου.

'Η νῦν Στρατιωτική 'Ηγεσία δέν εἶναι κακή».

3 'Ιουνίου 1964

Δ. ΜΑΚΡΗΣ ΠΡΟΣ Κ. ΚΑΡΑΜΑΝΛΗ

«'Αγαπητέ μου Κύριε Πρόεδρε,

"Ελειψα ἐπί 15θήμερον περίπου στήν Μακεδονία ὅπου εἶχα νά πάω ἀπό τίς τελευταῖες ἐκλογές. Τήν ἐπομένην τῆς ἐπιστροφῆς μου ἔφυγε γιά τήν Θεσσαλονίκη ὁ κ. 'Ιορδάνογλου τόν ὁποῖον ἔπρεπε νά περιμένω γιά νά εἶμαι εἰς θέσιν μεταξύ ἄλλων νά σᾶς ἐνημερώσω καί ἐπί τῶν ἐξελίξεων τῆς γνωστῆς σκευωρίας*.

Αὐτοί εἶναι οἱ λόγοι γιά τούς ὁποίους ἄργησα νά σᾶς ἀπαντήσω**.

'Επί τῶν γενικωτέρων ἐξελίξεων τῆς ἐδῶ καταστάσεως, πρόκειται νά σᾶς γράψω τίς παρατηρήσεις καί διαπιστώσεις μου μέ κάθε ρεαλισμόν καί ἀντικειμενικότητα.

Προηγουμένως ὅμως θά ἤθελα νά ἀναφερθῶ σέ εἰδικώτερα θέματα, τά ὁποῖα σᾶς ἐνδιαφέρουν καί προσωπικῶς.

Τά πράγματα τοῦ τόπου, ὅπως θά σᾶς ἐκθέσω περαιτέρω, πηγαίνουν ἀπό τό κακό στό χειρότερο.

Αἱ δυσμενεῖς καί ἐν πολλοῖς ἐπικίνδυνοι ἐξελίξεις ἔχουν προκαλέσει γενικώτερον αἴσθημα ἀνησυχίας τό ὁποῖον ἐπεκτείνεται εἰς σημαντικήν μερίδα ὁπαδῶν καί τῆς κυβερνώσης παρατάξεως, ἡ ὁποία ἐκφράζεται πλέον ἀπροκαλύπτως.

Τέλος, οἱαδήποτε σύγκρισις τῆς σημερινῆς καταστάσεως πρός τό ἔργον, τήν σταθερότητα καί ἰδία τήν σοβαρότητα τῆς προηγηθείσης ὀκταετίας ἀποβαίνει εἰλικρινῶς δραματική εἰς βάρος τῆς Κυβερνήσεως καί εἰς τάς πλέον συγκρατημένας πολιτικάς συζητήσεις.

'Υπό τοιοῦτον καταθλιπτικόν κλῖμα ἐνετάθησαν ἀπό μηνός περίπου καί αἱ φῆμαι περί ἐπικειμένης ἐπανόδου σας.

'Η Κυβέρνησις, κύριος προορισμός τῆς ὁποίας ἔχει ἀποδειχθῆ ἡ ἄσκησις ἀντιπολιτεύσεως καθ' ὑμῶν προσωπικῶς καί τοῦ ἔργου σας, δέν ἦτο δυνατόν νά μήν ἀντιδράση κατόπιν ὅλων αὐτῶν, ἀφ' ἑνός μέν διά νά περισπάση τήν προσοχήν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ἀπό τάς καθημερινάς περιπετείας τοῦ τόπου καί ἀφ' ἑτέρου νά δυσχεράνη κατά τό δυνατόν τήν ἐνδεχομένην ἐπιστροφήν σας.

Καί ἡ ἀντίδρασις δέν ἦτο δυνατόν νά εἶναι ἄλλη ἀπό τήν ἀναμόχλευσιν πάσης μορφῆς ἀηδῶν συκοφαντιῶν κατά τήν γνώριμον ἐκ τοῦ παρελθόντος τακτικήν της.

Τάς νέας συκοφαντικάς ἐπιχειρήσεις δέν ἀπεφάσισε ν' ἀναλάβη ἐπ' ὀνόματι καί ὑπ' εὐθύνην της ἡ Κυβέρνησις.

Εἴτε διότι ἐφοβεῖτο ὅτι θά προσέκρουεν εἰς τό κοινόν αἴσθημα, κατόπιν μάλιστα τῆς ἀχαρακτηρίστου προπαρασκευῆς εἰς βάρος τοῦ τομέως τῆς δικαιοσύνης, εἴτε διότι εἶχε τήν προσφοράν τῶν κομμουνιστῶν, μέ τούς ὁποίους στενώτατα ἐπί παρομοίων θεμάτων συνεργάζεται καί τῶν ὁποίων οἱανδήποτε συκοφαντικήν ἐκδήλωσιν προθύμως προσφέρεται νά ἐξάρη ὁ κυβερνητικός τύπος.

Δέν ἀποκλείω βεβαίως ἡ Κυβέρνησις νά ὑπελόγισε καί εἰς τήν χλιαράν ἀντίδρασιν ὁρισμένων ἀσπόνδων φίλων σας, οἱ ὁποῖοι θά ἠῦχοντο καί θά προσηύχοντο ὑπέρ τῆς μή ἐπανόδου σας.

Εἰς τά πλαίσια αὐτῆς τῆς κυβερνητικῆς τακτικῆς θά πρέπει νά τοποθετηθοῦν, κύριε Πρόεδρε, ἀμφότεραι αἱ συκοφαντικαί ἐκδηλώσεις τῶν τελευταίων ἡμερῶν, ἤτοι, τό ὑπόμνημα τῆς χήρας Λαμπράκη καί τοῦ τέως βουλευτοῦ Τσαρουχᾶ.

Νομικῶς ἀλλά καί οὐσιαστικῶς πρόκειται περί ἐνεργείας ἐστερημένης οἱουδήποτε περιεχομένου.

1. Διότι ὡς διεξαγομένης ἀνακρίσεως, συνεπεία αὐτεπαγγέλτου διώξεως ἐπ' ἀνθρωποκτονία, δέν ἀνακύπτει θέμα καταγγελίας οἱουδήποτε, ἐφ' ὅσον ὁ ἀνακριτής καί ἄνευ αὐτῆς δικαιοῦται ἀλλά καί ὑποχρεοῦται νά στραφῆ πρός πᾶσαν κατεύθυνσιν.

2. Διότι καί ἀπό ἀπόψεως ἀποδεικτικοῦ ὑλικοῦ οὐδέν στοιχεῖον νέον προσετέθη διά τοῦ ὑπομνήματος ἐφ' ὅσον ὅλα ὅσα ἐν αὐτῷ ἀναφέρονται ἦσαν ἤδη ἀπό μακροῦ γνωστά εἰς τήν ἀνάκρισιν καί ἐξετιμήθησαν καί ἀπό τόν ἀνακριτήν κατά τήν πρότασίν του πρός τό συμβούλιον, χωρίς νά ἀξιωθοῦν οἱασδήποτε προσοχῆς τά διά τοῦ τελευταίου ὑπομνήματος ἐπαναλαμβανόμενα σπερμολογήματα.

Κατόπιν τούτων, πρός ποῖον σκοπόν ὑπεβλήθη τό τελευταῖον ὑπόμνημα; Εἶναι ἁπλούστατον.

Εἰς τό τέλος τοῦ πρώτου δεκαημέρου τοῦ 'Ιουνίου ἔληγεν, κατά τήν δικονομίαν, ἡ διάρκεια τῆς τελευταίας παρατάσεως τοῦ χρόνου τῆς προφυλακίσεως καί συνεπῶς ἡ ἀνάκρισις θά ἔπρεπε νά εἶχε τερματισθῆ προηγουμένως. 'Η ὑποβολή τοῦ ὑπομνήματος ἔδωσε τό πρόσχημα ὅπως ζητηθῆ ἡ παράτασις τῆς διαρκείας τῆς προφυλακίσεως, ἐπί τῷ τέλει τῆς συνεχίσεως τῶν ἀνακρίσεων αἱ ὁποῖαι ἀπό μακροῦ ἔχουν μεταμορφωθῆ εἰς ἀθλιεστάτη κομματικήν ἐπιχείρησιν τῆς κυβερνώσης παρατάξεως στενώτατα ἐπ' αὐτοῦ συνεργαζομένης μετά τῶν κομμουνιστῶν ὅπως σᾶς προανέφερα.

Πρώτη λοιπόν ἐπιδίωξις ἦτο ἡ παράτασις τῆς νοσηρᾶς αὐτῆς ὑποθέσεως.

Δεύτερον ἡ τροφοδότησις τῶν τίτλων τῶν κυβερνητικῶν ἐφημερίδων ἐν ἡμέραις γενικῆς ἀνησυχίας καί ἰδία φημολογουμένης ἐπιστροφῆς σας.

Καί τέλος ἡ καθυστέρησις κατά τό δυνατόν τῆς

διά τοῦ ἐκδοθησομένου βουλεύματος ἀποκαλύψεως τῆς συκοφαντίας, ἡ ὁποία βαρύνει τόν σημερινόν πρωθυπουργόν, ὁ ὁποῖος ἀσυνειδήτως ὠμίλησεν περί ἠθικῶν αὐτουργῶν.

Καί αὐτά μέν κάνει ἡ Κυβέρνησις μετά τῶν κομμουνιστῶν. Θά μέ ρωτήσετε ὅμως τί κάνουμε ἐμεῖς πρός ἐξουδετέρωσιν αὐτῶν τῶν ἀθλιοτήτων.

Ἀπό δικαστικῆς πλευρᾶς θά πρέπει νά γνωρίζετε ὅτι ὑπάρχουν δυσχέρειαι διά τόν λόγον ὅτι δι' ἀλλεπαλλήλων κυβερνητικῶν ἐνεργειῶν ἔχει ἐπιχειρηθῆ ἡ τρομοκράτησις τῶν ἁρμοδιοτέρων δικαστικῶν παραγόντων ἤτοι τοῦ Εἰσαγγελέως καί αὐτοῦ τοῦ Προέδρου τοῦ Ἀρείου Πάγου, τοῦ Εἰσαγγελέως, Ἐφετῶν καί αὐτῶν ἀκόμη τῶν Προέδρων Πρωτοδικῶν Θεσσαλονίκης.

Σᾶς ὁμιλῶ περί δυσχερειῶν ἁπλῶς εἰς τόν δικαστικόν τομέα, χωρίς τοῦτο νά σημαίνη ὅτι τελικῶς δέν θά ἀποκαλυφθοῦν καί αἱ σκευωρίαι καί οἱ συκοφάνται.

Ὅσον ἀφορᾶ τάς μέχρι σήμερον πολιτικάς ἀντιδράσεις καί τάς ἐνδεικνυομένας διά τό προσεχές μέλλον τοιαύτας, θά σᾶς γράψω στό τέλος τῆς παρούσης ὡρισμένες μου σκέψεις.

Ὑπόθεσις ἀγορᾶς ἰατροῦ Δεληγιαννάκη:

Καί αὐτή ἡ συκοφαντική ἐκδήλωσις εἶναι ἐντεταγμένη εἰς τά πλαίσια τῆς ἰδίας προσπαθείας Κυβερνήσεως καί κομμουνιστῶν.

Ἤμουν στήν Θεσσαλονίκη ὅταν ἐξεδηλώθη καί ἀπό τά στοιχεῖα τά ὁποία ἔθεσε ὑπ' ὄψιν μου ὁ Ἀχιλλέας, ἅμα ὡς ἐπέστρεψα, ἀποδεικνύεται ὅτι στερεῖται οἱασδήποτε σοβαρότητος.

Οὐδεμίαν σχέσιν ἔχετε ἐσεῖς οὔτε καί ὁ Ἀλέκος, τό ὄνομα τοῦ ὁποίου ἐκ τῶν ὑστέρων ἀνεφέρθη. Τά στρέμματα ἐπωλήθησαν ἐν δημοπρασίᾳ ὑπό τῆς Μονῆς Πετράκη καί ἡ ἀνατίμησις τῆς ἀξίας των οὐδόλως ὀφείλεται εἰς τόν προγραμματισμόν ἤ τήν ἐκτέλεσιν σημαντικοῦ τινός ἔργου, ἀλλά εἰς τήν γενικήν ἀνατίμησιν τῶν ἀκινήτων κατά τήν τελευταίαν δεκαετίαν. Ἄν μάλιστα ὁ ἀγοραστής προτιμοῦσε ὡρισμένας περιοχάς τῆς Θεσσαλονίκης, ἡ ἀνατίμησις θά ἦτο ἀκόμη μεγαλυτέρα.

Πάντως, καί ἀνεξαρτήτως τῆς ἀθλιότητος τῆς νέας αὐτῆς συκοφαντίας, ὁ χειρισμός της δέν ὑπῆρξεν ἰδανικός. Μόλις ἐπέστρεψα, ἐζήτησα καί εἶδα τόν Παπαληγούρα ὁ ὁποῖος μοῦ εἶπε ὅτι ἀπεφασίσθη νά μήν δοθῆ νεωτέρα ἀπάντησις εἰς τόν συκοφάντην καί τοῦτο τοῦ διεμηνύθη ἀπό μέρους τοῦ Κόντα. Τά αὐτά περίπου μοῦ εἶπε καί ὁ Ἀχιλλέας.

Καί παρά ταῦτα τό θέμα ἐπανεφέρθη ἀπό μᾶς εἰς τήν Βουλήν κατά τρόπον μάλιστα ἀπαράσκευον καί χωρίς οὐδείς μας νά προειδοποιηθῆ.

Τέλος, ὁ Ἀχιλλέας ἀπηύθυνεν μίαν ἀναφοράν πρός τό Προεδρεῖον τῆς Βουλῆς, ἀρτίαν ἄν θέλετε ἀπό ἀπόψεως περιεχομένου, τήν ὁποίαν ὅμως θά ἔπρεπε νά ὑπογράψουν εἴτε ὁ κ. Κανελλόπουλος εἴτε οἱοσδήποτε ἄλλος βουλευτής τῆς ΕΡΕ, καί τελευταῖος ὁ Ἀχιλλέας, διότι δέν εἶναι δυνατόν ἐπί μιᾶς ἀηδοῦς συκοφαντίας εἰς βάρος τοῦ ἱδρυτοῦ τοῦ κόμματος νά ἐμφανιζώμεθα ὅλοι ἀδιαφοροῦντες πλήν τοῦ ἀδελφοῦ του.

Ἐγώ πάντως ἐζήτησα χθές ἀπό τόν Ἀχιλλέα νά μοῦ παραδώση ἕναν πλήρη φάκελλον ἀντιγράφων παλαιῶν καί νέων σκευωριῶν, περί τῆς ἀμέσου ἀντιδράσεως ἐπί τῶν ὁποίων θά ἀποφασίσωμεν ἕνα μικρό κλιμάκιον ἀπό τούς Παπαληγούρα, Παπακωνσταντίνου, Πρωτοπαπαδάκην, Πιπινέλην καί Ροδόπουλον, θέτοντες ὑπ' ὄψιν τοῦ κ. Κανελλοπούλου τήν ἀποφασισθησομένην διαδικασίαν τήν ὁποίαν θά ἀκολουθήσωμεν εἰς τήν Βουλήν καί τόν Τύπον.

Ἡ προετοιμασία αὐτή πρός ἄμεσον ἀντίδρασιν θεωρῶ ὅτι εἶναι ἀπαραίτητος διότι ὡς ὑποθέτω ἡ τακτική τῶν συκοφαντιῶν θά συνεχισθῆ ἐφ' ὅσον ἄλλη ὁδός ἀντιπερισπασμοῦ τῆς κοινῆς γνώμης δέν διαγράφεται ἐνώπιον τῆς Κυβερνήσεως.

Κλείνοντας τό κεφάλαιον αὐτό αἰσθάνομαι τήν ἀνάγκην νά σᾶς τονίσω ὅτι δέν θά πρέπει νά πολυαγανακτῆτε μέ τό κατάντημα τῆς Κυβερνήσεως, ἡ ὁποία μεταξύ τοῦ τρόμου τόν ὁποῖον τῆς ἐμπνέει ἡ προσωπικότης καί τό ἔργον σας καί τῆς σημερινῆς ἀθλιότητος τῶν ἑλληνικῶν πραγμάτων, δέν ἔχει ἄλλην διέξοδον, ὅπως σᾶς προανέφερα.

Γενική Κατάστασις:

Εἰς τόν πολιτικόν καί τόν κυβερνητικόν τομέα ἡ κατάστασις εἶναι κατά κυριολεξίαν ἀξιοθρήνητος.

Μετά τήν ἐπίδειξιν τῶν 35 ὑπό τόν Τσιριμῶκον βουλευτῶν κατά τήν ἐκλογήν τοῦ Προέδρου τῆς Βουλῆς, εἶναι παγκοίνως πλέον γνωστόν ὅτι ἡ Κυβέρνησις παραμένει εἰς τήν ἐξουσίαν ὡς αἰχμάλωτος ἀριστεριζόντων βουλευτῶν πριμοδοτηθέντων καί ἐλεγχομένων ἤ τουλάχιστον ἐπηρεαζομένων ἀπό τήν ἀριστεράν.

Εἰς τήν αἰχμαλωσίαν αὐτήν ἀποδίδονται αἱ διαδοχικαί παραχωρήσεις καί ἡ πλήρης τῶν κομμουνιστῶν ἀποχαλίνωσις καί ἀσυδοσία.

Εἰς τόν ἐσωτερικόν τομέα συμβαίνουν πράγματα τά ὁποῖα καί ἡ πλέον νοσηρά φαντασία δέν θά ἦτο δυνατόν νά προβλέψη πρό ὀλίγων μηνῶν ἐν Ἑλλάδι.

Ἡ δραστηριότης τῆς ΕΔΑ μέχρι καί τοῦ τελευταίου χωριοῦ ἔχει φθάσει στό κατακόρυφον χωρίς κανείς ἀστυνομικός νά ἀποτολμᾶ ὄχι ἁπλῶς νά ἐκπληρώση τό καθῆκον του ἀλλά καί νά τηρήση ἀκόμη τά προσχήματα τῆς ὑπηρεσιακῆς του ἀποστολῆς.

Ὅπως μέ πληροφόρησε χθές ὁ κ. Χέλμης, ἐπί τῶν ἀμέσων κινδύνων συνεπείᾳ τῆς κομμουνιστικῆς ἐξάρσεως ὑπέβαλαν χθές σχετικόν ὑπόμνημα οἱ ἀρχηγοί τῶν Σωμάτων Ἀσφαλείας πρός τόν Βασιλέα καί τόν

Πρωθυπουργόν προσωπικῶς.

Τά κυβερνητικά μέτρα τά ἀναφερόμενα εἰς τάς μεταμορφώσεις τῆς Κυβερνήσεως, τήν Δικαιοσύνην, τούς μονίμους καί ἐκτάκτους ὑπαλλήλους, τά Σώματα Ἀσφαλείας καί τόν Στρατόν ἀκόμη, δέν χαρακτηρίζονται μόνον ἀπό χυδαίαν φαυλότητα ἀλλά ἄρχισαν νά ἐμπνέουν βαθείας ἀνησυχίας καί εἰς τούς ὀπαδούς τῆς κυβερνώσης παρατάξεως ἀκόμη. Διά νά ἀντιληφθῆτε σαφέστερον τάς συνεπείας αὐτῶν ἐπί τῆς ἐσωτερικῆς καταστάσεως, θά σᾶς περιγράψω μέ ἀπόλυτον ἀκρίβειαν τί συνέβαινε προχθές εἰς τά δύο μεγάλα ἀστικά κέντρα τῆς χώρας.

Στήν Θεσσαλονίκη. Ἀπολυθέντες τοῦ ΟΑΣΘ ἐκήρυξαν ἀπεργίαν πείνης καί ἐνεκλείσθησαν εἰς τό Ἐργατικόν Κέντρον. Τά λεωφορεῖα τοῦ ΟΑΣΘ ἀπεργοῦσαν περιοδικῶς κατά τάς ὥρας τῆς αἰχμῆς τῆς κυκλοφορίας. Ἀπεργοί καπνεργάται εἶχαν ξαπλωθῆ στό κέντρον τῆς πόλεως ἀπαγορεύοντες τήν κυκλοφορίαν, ὁμάς κρούσεως αὐτῶν περιεφέρετο ἀνά τάς καπναποθήκας ὅπου ἐξυλοκοποῦντο οἱ ἀπεργοσπάσται καί εἰς τήν ἔξοδον τῆς πόλεως ὁμάς κομμουνιστῶν ἐγκατεστάθη ἐπί τῆς κεντρικῆς ὁδοῦ ἐπιτιθεμένη καθ' ὅλων ἀνεξαιρέτως τῶν διερχομένων ἰδιωτικῶν αὐτοκινήτων καί τῶν ὁδηγῶν των.

Στάς Ἀθήνας. Οἱ ἰδιοκτῆται καί ὁδηγοί ταξί ἔχουν γενικήν ἀπεργίαν, φάλαγξ πειρατικῶν αὐτοκινήτων ὁδεύει πρός τά σύνορα, οἱ ἀρτοποιοί ἔχουν ἀπεργίαν, οἱ ἀνάπηροι μέ τεράστια πλακάτ καί πανώ ἔχουν ἐγκατασταθεῖ στήν εἴσοδο τῆς Βουλῆς καί τέλος διά αὔριον ἐξηγγέλθη 24ωρος γενική ἀπεργία τῆς ΔΕΗ.

Ὅπως βλέπετε, εἴμαστε χαρά Θεοῦ.

Στόν οἰκονομικό τομέα δέν εἶναι ἀνάγκη νά σᾶς ἀπασχολήσω μέ λεπτομέρειες. Καί ὁ τελευταῖος πολίτης καταλαβαίνει ὅτι προγραμματισμός οὐδαμοῦ διαγράφεται. Ἔργα σχεδόν δέν ἐκτελοῦνται πλήν τῶν συνεχιζομένων. Ἐπενδύσεις ἐξωτερικῶν κεφαλαίων ἀνήκουν εἰς τήν ἱστορίαν. Τό ἀποθεματικόν περιορίζεται καί ὁ πληθωρισμός ἀναπτύσσεται ὑπό τάς εὐλογίας τοῦ κ. Ζολώτα. Μιά φήμη ἐκυκλοφόρησε ὅτι παραιτεῖται ὁλόκληρος ἡ Διοίκησις τῆς Τραπέζης Ἑλλάδος καί εἰς ἐπιστέγασμα ὅλων αὐτῶν χαρακτηρίζεται ὡς λιποταξία ἡ παραίτησις Μαύρου ἀπό τό κυριότερον οἰκονομικόν ὑπουργεῖον πρός διαχωρισμόν μελλοντικῶν εὐθυνῶν του. Ἀποτελεῖ δέ γενικήν ἐντύπωσιν ὅτι οὐδέποτε θά συγκατετίθετο εἰς τήν ἀπομάκρυνσιν αὐτήν ἐάν διεγράφοντο ἐλπίδες οὐχί βελτιώσεως ἀλλά καί ἁπλῶς ἔστω συντηρήσεως τῆς οἰκονομικῆς καταστάσεως. Τά τοῦ ἐξωτερικοῦ τομέως θά τά παρακολουθεῖτε ἐσεῖς καλλίτερα ἀπό ἐκεῖ πού εὑρίσκεσθε.

Εἰς τόν κοινόν πάντως πολίτην, πέραν τῆς νέας περιπετείας τοῦ Κυπριακοῦ καί τῆς ἀγωνίας τοῦ Πατριάρχου καί τῶν Ἑλλήνων τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἰδιαιτέραν προκαλεῖ ἀνησυχίαν ἡ διαφαινομένη διεθνής μας ἀπομόνωσις, σαφεῖς ἐνδείξεις τῆς ὁποίας ἀποτελοῦν ἡ μεταχείρισις τοῦ Στίκκερ, τό φημολογούμενον περιεχόμενον τοῦ μηνύματος Τζόνσον καί ἡ θρασεῖα διεκδίκησις τοῦ Τούρκου ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν εἰς βάρος τμήματος τοῦ συμπλέγματος Δωδεκανήσου.

Κατά μίαν φήμην δέν ἀποκλείεται νά ἔχωμε ἐπιστέγασμα καί εἰς αὐτόν τόν τομέα διά τῆς μεταθέσεως καί τοῦ Κωστοπούλου εἰς τήν Τράπεζαν τῆς Ἑλλάδος.

Τήν θλιβεράν αὐτήν κατάστασιν τῆς χώρας τήν ἀντιλαμβάνονται καί οἱ κοινότεροι τῶν ἀνθρώπων εἰς τά μεγάλα ἀστικά κέντρα κατά πρώτιστον λόγον.

Ἀλλά εἶναι ἐκπληκτική ἡ διεισδυτικότης μέ τήν ὁποίαν παρακολουθεῖ καί αὐτός ἀκόμα ὁ ἀγρότης τήν ἀποδιοργάνωσιν τοῦ τόπου, ὅπως διεπίστωσα ἀπό τήν ἐπιτόπιον μετάβασίν μου εἰς τήν περιφέρειαν Φλωρίνης καί εἰς ὁρισμένα χωριά Κοζάνης, Καστοριᾶς καί Ἐδέσσης. Καί πέραν αὐτοῦ, ὁ ἀγρότης ἄρχισε νά διαπιστώνη τήν ποιότητα τῶν πληθωρικῶν ὑποσχέσεων τῆς κυβερνώσης παρατάξεως, παρακολουθεῖ ἐξ ἐπαφῆς τήν πλήρη διακοπήν τῆς χρηματοδοτήσεως τῶν περιφερειακῶν προγραμμάτων καί τέλος ὑπέστη τήν ἀπάτην ἐπί τοῦ πρώτου ἀγροτικοῦ προϊόντος, τοῦ καπνοῦ, τόν ὁποῖον εἰς τάς περιφερείας πού σᾶς ἀνέφερα εἶχαν κατηγορηματικῶς ὑποσχεθῆ ὅτι θά διέθεταν ἀντί δρχ. 60 κατά κιλόν διά νά διατεθῆ μετά μακράν ἀγωνίαν εἰς τιμάς κατωτέρας τῶν περισυνῶν.

Καί πάντα ταῦτα συμβαίνουν κατά τό πρῶτον τρίμηνον τῆς διακυβερνήσεως τοῦ Κέντρου.

Ἀπό ἀπόψεως γενικωτέρας ψυχολογίας καί ἐνδεχομένης διαφοροποιήσεως τῶν μαζῶν, εἶναι ἐνωρίς διά νά διακινδυνεύσω προβλέψεις.

Ἀσφαλῆ συμπτώματα εἶναι ὁ ἀπόλυτος φανατισμός τῶν δικῶν μας ὀπαδῶν, ὁ σκεπτικισμός καί ἡ ἔκδηλος ἀνησυχία μεγάλης μερίδος τῶν Κεντρώων καί ἡ ἀκατάσχετος δραστηριότης τοῦ κομμουνισμοῦ μέ ἄδηλα ἀκόμη τά ἐπιτεύγματα.

Ἀπό τῆς ἰδικῆς μας πλευρᾶς δέν σημειοῦται ἐπαρκής δραστηριότης. Τά συντελούμενα γεγονότα θά ἐδικαιολογοῦσαν παρά τῇ κοινῇ γνώμῃ στενήν πολιορκίαν τῆς Κυβερνήσεως.

Ἀντ' αὐτοῦ, πού ἴσως θεωρεῖται πρόωρο, ἀνταλλάσσονται ἀπόψεις εἰς εὐρύτατον κύκλον βουλευτῶν, καταγγέλλεται κατά καιρούς ἡ τακτική τῆς Κυβερνήσεως ἀπό τόν κ. Κανελλόπουλο, συνήθως πρό τῆς ἡμερησίας διατάξεως, ἀλλά εὐκαιρία ὀργανωμένης κατά τῆς Κυβερνήσεως ἐπιθέσεως δέν ἐδόθη μέχρι σήμερον οὔτε κατά τάς ἡμέρας τῶν προγραμματικῶν τῆς Κυβερνήσεως δηλώσεων.

Λέγεται ὅτι ὁρισμένοι πρώην ὑπουργοί κατέχονται ἀπό ἀνησυχίαν λόγω τῶν συκοφαντικῶν διαθέ-

σεων τῆς Κυβερνήσεως καί ἐκ τοῦ λόγου τούτου ἔχουν περιπέσει εἰς ἀτονίαν.

Οὔτε αὐτό ὅμως ἀποτελεῖ δικαιολογίαν. Προσωπικῶς πιστεύω ὅτι ὁ κ. Κανελλόπουλος δέν ἔχει ἀποφασίσει ἀκόμη γενικωτέραν καί συστηματικήν κατά τῆς Κυβερνήσεως ἐπίθεσιν.

Τά γεγονότα ὅμως τά ὁποῖα ἐξελίσσονται, δέν τήν δικαιολογοῦν ἁπλῶς, τήν ἐπιτάσσουν.

Καί προβλέπω ὅτι θά ἀποφασισθῆ τάχιστα ὑπό τήν πίεσιν τῆς ὑγιοῦς κοινῆς γνώμης, ἡ ὁποία μᾶς καταλογίζει ἀσυγχώρητον ἀδράνειαν.

Πρός διευκόλυνσιν τοῦ κ. Κανελλοπούλου, ὁ ὁποῖος, μετά τήν διεύρυνσιν τῶν ἐπαφῶν του ἐντός τοῦ κόμματος, ἔχει πολλαπλάς ἀσχολίας, ἀπεφάσισα μέ ὁρισμένους τῶν συναδέλφων μου, τούς ὁποίους σᾶς προανέφερα, νά ἀποκαταστήσωμε συνεχῆ ἐπαφήν (ἐφ' ὅσον τό παλαιό μικρόν σας ἐπιτελεῖον ἔχει καταργηθῆ), νά ἐκπονήσωμε ἕνα σχέδιον γενικωτέρας δραστηριότητος εἰς τήν Βουλήν καί τόν Τύπον, νά ἐντάξωμεν ἐντός αὐτοῦ καί τήν συκοφαντικήν δραστηριότητα τῆς Κυβερνήσεως καί νά τό θέσωμεν ὑπ' ὄψιν τοῦ κ. Κανελλοπούλου πρός ἄμεσον δραστηριοποίησιν.

Ἐλπίζω συντομότατα νά σᾶς ἐνημερώσω ἐπί τῶν περαιτέρω ἐξελίξεων.

Σᾶς ἔκανα τό κεφάλι καζάνι, ἀγαπητέ μου Πρόεδρε, ἀλλά θά πρέπει νά ξέρετε ὅτι ἐλάχιστα σᾶς ἔχω γράψει ἀπό ὅ,τι ὑφιστάμεθα καί ἐμεῖς καί ἰδία ὁ τόπος ἀπό τήν ἡμέρα πού φύγατε.

Ἀπό τήν Δοξούλα καί τά παιδιά μου, σᾶς διαβιβάζω θερμότατους χαιρετισμούς καί ἰδιαιτέρως πρός τήν ἀγαπητήν Ἀμαλίαν.

Μέ πολλή ἀγάπη καί ἐκτίμηση».

4 Ἰουνίου 1964

Κ. Παπακωνσταντίνου προς Κ. Καραμανλή

«Κύριε Πρόεδρε,

Μοῦ ἔδωσε μεγάλην χαράν καί ἱκανοποίησιν τό γράμμα Σας*. Συχνά διηρωτήθην τήν τελευταίαν περίοδον ἄν ἐδικαιολογεῖτο ἡ παραμονή μου εἰς τήν πολιτικήν, ἰδία μάλιστα ἔπειτα ἀπό τήν ἀναχώρησίν Σας.

Ἡ συμμετοχή μου εἰς ὅλας τάς Κυβερνήσεις Σας, πλήν τῶν ἄλλων, μοῦ ἔδωσε τήν εὐκαιρίαν νά ἐκτιμήσω καί τήν ἐντιμότητα, ἀλλά καί τήν ψυχικήν ἀνωτερότητα, μέ τήν ὁποίαν ἐχειρίσθητε τήν ἐξουσίαν, εἰς βάρος συχνά τοῦ στενοῦ κομματικοῦ συμφέροντος, μέ γνώμονα πάντοτε τήν καλλιέργειαν πολιτισμένων σχέσεων μεταξύ τοῦ ἐθνικόφρονος πολιτικοῦ κόσμου καί σταθεράν ἐπιδίωξιν τήν δημιουργίαν καλλιτέρων ἡμερῶν διά τόν Τόπον καί τόν Λαόν.

Εἶναι φυσικόν ἐπομένως νά αἰσθάνωμαι ἀγανάκτησιν δι' ὅσα κατά τήν ἐποχήν αὐτήν λέγονται καί πράττονται, ἐλπίζω δέ νά μοῦ δοθῆ ἡ εὐκαιρία διακηρύξεως τῆς ἀληθείας καί δημοσίας καταδίκης τῆς συκοφαντίας, ἀφοῦ δέν κατέστη δυνατόν νά ὁμιλήσω κατά τήν συζήτησιν τῶν προγραμματικῶν δηλώσεων.

Διά τά θέματα τῆς Δικαιοσύνης, σιωπῶ ἀναγκαστικῶς ἐπί τοῦ παρόντος, ἀνταποκρινόμενος εἰς τάς ὑποδείξεις ὅτι πρέπει νά προηγηθῆ ἡ περάτωσις τῆς ἐκκρεμοῦς πειθαρχικῆς διώξεως. Ἀλλά ἕως πότε;

Μέ τόν Τάκον παρακολουθοῦμεν τήν κατάπτυστον σκηνοθεσίαν περί τῆς ὑποθέσεως Θεσσαλονίκης. Ἡ τελευταία ἐνέργεια τῶν κομμουνιστῶν, καίτοι οὐδέν προσθέτει εἰς τήν οὐσίαν, θά καταγγελθῆ εἰς πρώτην εὐκαιρίαν ὡς ἀποκορύφωμα τῆς ἐπιμόνου ἐπιδιώξεως πρός πολιτικήν ἐκμετάλλευσιν ὑποθέσεως, ἡ ὁποία μόνον εἰς βάρος των κυβερνώντων ἦτο δυνατόν νά ἀποβῆ.

Ἐθλίβην διότι ἀπουσίαζα ἀπό τήν Βουλήν, ὅταν ὁ ἀδίστακτος κομμουνιστής βουλευτής ἐπεχείρησε τήν προσωπικήν ἐναντίον Σας συκοφαντικήν ἐπίθεσιν. Ἀλλά, συγκεντροῦνται τά στοιχεῖα καί ταχέως θά τοῦ δοθῆ ἀπάντησις.

Θά Σᾶς γράψω προσεχῶς τάς προσωπικάς ἀντιλήψεις μου ἐπί τῆς καταστάσεως. Ἤλπιζα ὅτι θά μοῦ παρείχετο ἡ εὐκαιρία προσωπικῆς ἐπικοινωνίας κατά τάς διακοπάς, ἀλλά αἱ συνθῆκαι δέν εἶναι πρόσφοροι διά τήν πραγματοποίησιν τοῦ ταξειδίου.

Παρακαλῶ νά διαβιβάσητε τάς προσρήσεις μου εἰς τήν Κυρίαν Καραμανλῆ. Ἡ ἀδελφή μου Σᾶς στέλλει χαιρετισμούς ἀπό τήν Καστανιά.

Ἰδικός σας».

5 Ἰουνίου 1964

Ε. Αβερωφ προς Κ. Καραμανλή

«Ἀγαπητέ μου Πρόεδρε,

Ἡ ἔκτασις τῆς ἐναντίον σου ἐπιθέσεως κατά τάς τελευταίας ἡμέρας (οἱονεί μήνυσις, οἰκόπεδα κλπ.) μέ παρακινεῖ νά σοῦ γράψω.

Δέν νομίζω ὅτι αὐτές οἱ ἀτιμίες πρέπει νά στενοχωρήσουν πέραν τῆς πικρίας πού εἶναι φυσικόν νά προκαλέσουν. Εἰς μέν τούς παθιασμένους ἀντιπάλους μας, ὅ,τι τέτοια τροφή κι ἄν δώσης θά προκαλέσης εὐχαρίστησιν. Ἀλλά αὐτοί εἴτε ἔχουν εἴτε δέν ἔχουν τροφήν, δέν θά παραιτηθοῦν τοῦ ἀβυσσαλέου μίσους των. Εἰς τόν ἄλλον κόσμον ὅμως τά πράγματα διαφέρουν. Οἱ μέν ἰδικοί μας οὐδέν πιστεύουν καί ἀγανακτοῦν περισσότερο. Πολλοί δέ ἄλλοι — εἴτε ὑποτιθέμενοι δικοί μας... προσαρμοσθέντες ἀμέσως, εἴτε κεντρῶοι — δυσφοροῦν διά τήν ἀτιμίαν. Εἰς ὅλους δέ δυσφορία καί ἀγανάκτησις ἐντείνεται ἐκ τοῦ ὅτι πολλοί εἶναι πλέον ἐκεῖνοι πού ἀρχίζουν νά

φοβοῦνται καί οἱ ὁποῖοι θεωροῦν ὅτι ἡ ἀπόπειρα φθορᾶς τοῦ ἐθνικόφρονος κόσμου ἀποτελεῖ ἐπικίνδυνο παιχνίδι.

Ἔτσι προσωπικῶς πιστεύω πώς συνολικά κρινομένη ὅλη αὐτή ἡ ἐπίθεσις δέν προκαλεῖ φθορά καί ὅτι πάντως προκαλεῖ μιάν αὔξηση τῆς συμπαθείας καί τῆς ἀντιδράσεως. Πιστεύω ἀκόμη ἀπολύτως — καί αὐτό τό καλλιεργῶ — ὅτι ἡ ἐπίθεσις γίνεται διότι ἐξακολουθεῖς νά εἶσαι ὁ ἐφιάλτης των καί διότι μόνον ἐσένα φοβοῦνται ὡς σύμβολον καί ὡς ἀντίπαλον. Νομίζω δέ ὅτι ἐντείνουν τήν ἐπίθεσιν διότι διαπιστώνουν μίαν αὔξησιν τῆς ἀντιδράσεως.

Πρέπει νά πῶ ὅτι κατά τή δική μου γνώμη, αὐτή ἡ ἀντίδρασις δέν εἶναι ἀκόμη μεγάλη. Εἶναι μεγάλη καί μικρά εἰς ὡρισμένας ἰθυνούσας τάξεις καί ἰδίως εἰς τούς ἀνθρώπους τῶν ἐπιχειρήσεων. Ἐκεῖ οἱ «κοψοχέρηδες» μοῦ φαίνεται πώς ἀποτελοῦν πλέον τήν σαφῆ πλειονότητα. Παρακάτω — παρά τά λεγόμενα ἀπό πολλούς — δέν νομίζω ὅτι εἶναι ἔτσι. Αἱ παροχαί δέν ἦσαν αἱ ἀναμενόμεναι, ἀλλά εἶναι πολλαί, ἡ προσδοκία διά περισσότερα ἐξακολουθεῖ νά ὑπάρχη, ἡ δημαγωγία — ἀριστοτεχνική — ἐξακολουθεῖ νά πιάνη. Κάποια γκρίνια ἤρχισε ἰδίως λόγω ὑψώσεως τιμῶν καί ὑποχωρήσεως τῶν ἐργασιῶν. Ἴσως διά πολλούς δέν εἶναι πιά ὁ μήν τοῦ μέλιτος, ἀλλά ἀσφαλῶς διά τήν πλειονότητα δέν ἐπῆλθε ὁ κόρος, ἡ ἀπογοήτευσις, ἡ δυσφορία.

Θεωρῶ βέβαιον, ὅπως ἐξελίσσονται τά πράγματα, ὅτι καί αὐτή θά ἔλθη καί ὅτι θά εἶναι ἔντονος, διότι ὠμότατα καί βασικά προβλήματα θά τεθοῦν ἐνώπιον ὅλων. Ἐκτός ὅλως ἀπροβλέπτου γεγονότος — Κυπριακόν; — δέν νομίζω ὅτι θά ἔλθη πρό τῆς παρόδου ἑνός ἔτους καί ἴσως ἑνός καί ἡμίσεως ἔτους. Ἡ οἰκονομία κλονίζεται ἀλλά ἔχει ὁρμήν, τά ἀποτελέσματα καθυστεροῦν τῶν αἰτίων, ὁ Παπανδρέου ἔχει ἀκόμη προσωπικῶς μίαν πίστωσιν χρόνου.

Τί θά γίνη ὅταν ἔλθη ἡ δυσφορία, εἶναι ἄγνωστον. Μέ τήν συστηματικήν ἐργασίαν πού ἡ ἀριστερά κάνει εἰς τόν πανίσχυρον ἐργατικόν τομέα, δέν ἀποκλείω νά φθάσωμεν τότε εἰς μίαν καθαρῶς προεπαναστατικήν περίοδον. Ὁ Θεός νά φυλάξη. Ἂν συμβῆ αὐτό, τότε νομίζω ὅτι σύσσωμος ὁ πολύς κόσμος θά στραφῆ πρός ἡμᾶς. Αὐτήν τήν στιγμήν, ἀπό τούς δυσφοροῦντας, οἱ "νοικοκυραῖοι" στρέφονται πρός ἡμᾶς, οἱ ἄλλοι πρός οὐδένα καί μᾶλλον πρός μίαν ἀριστερίζουσαν ἀλλαγήν. Ὁ Τσιριμῶκος αὐτήν τήν στιγμήν ἀνεβαίνει.

Τό κόμμα μένει ἄριστα ἐνωμένον καί αὐτό εἶναι σπουδαιότατον. Ὁ Κανελλόπουλος τά καταφέρνει ἄριστα. Ἡ προσωπική σου θέσις ἐνισχυμένη ἐν σχέσει πρός τό πρόσφατον παρελθόν. Τά σώματα ἀσφαλείας, φοβερά ἀποθαρρημένα, σημειώνουν ἴσως τήν ἀρχήν κάποιας ἀντιδράσεως. Ὁ στρατός δέν μοῦ πολυαρέσει: ἀνακατεμένος. Καί εἰς αὐτόν καί παντοῦ ἀλλοῦ ἀποκαρδιωτικόν τό θέαμα τῶν ἀνθρώπων πού ἀνακαλύπτουν δημοσία ὅτι ὑπῆρξαν ... πάντοτε κεντρῶοι. Δυστυχῶς πολλοί καί ἀπίθανοι. Βεβαίως κατά τό πλήρωμα τοῦ χρόνου θά ἀνακαλύψουν ὅτι ὑπῆρξαν πάντοτε ἐρετζῆδες!... Τί νά γίνη! Ἔτσι εἶναι ὁ ἄνθρωπος.

Ἀρκετούς ἀπό μᾶς μᾶς παιδεύει εἰδικώτερα ἡ σκανδαλοθηρία. Αἱ ἔρευναι, διεξαγόμεναι μέ πνεῦμα ἀντιπολιτευτικόν καί νοοτροπίαν εἰσαγγελικήν, ἔχουν κινδύνους καί θέλουν προσοχήν. Ἐπιβάλλουν στάσιν ἀναμονῆς μέχρις ὅτου κλείσουν. Προσωπικῶς μέ παιδεύουν καί πρό παντός μέ ἐνοχλοῦν. Ἅμα σύν Θεῷ τελειώσῳ, ἀλλά ὁριστικά, θά ἐξαπολύσω ὀξεῖαν ἀντεπίθεσιν.

Κάτι πού μέ βάζει σέ ὑποψίες εἶναι τό ἑξῆς: αἱ συνεχιζόμεναι καί ἐντεινόμεναι ἐπιθέσεις, ὅπως καί αἱ πολλαί παροχαί πού δέν τάς χρειάζεται, μέ κάνουν νά διερωτῶμαι μήπως ὁ Παπανδρέου σκέπτεται σοβαρά νά πάη πρός ἐκλογάς ἐντός τοῦ '64. Δικαιολογημένη ὑποψία καί δι' ἄλλον λόγον: νά ἐξουδετερώση τούς ἀντάρτας τώρα πού ἀκόμη ἐμεῖς δέν ἐπήραμε ἀρκετά ἐπάνω μας. Ὅπως ἐμφανίζονται τώρα τά πράγματα στήν περίπτωση αὐτή θά πρέπει νά καταπολεμήσουμε ζωηρά τάς ἐκλογάς καί ἐν ἀδυναμία νά φθάσουμε εἰς ἀποχήν.

Πολλά εἰς τήν ἀγαπητήν κυρία Ἀμαλία.

Μέ πολλή φιλία».

6 Ἰουνίου 1964

Κ. ΚΑΡΑΜΑΝΛΗΣ ΠΡΟΣ Δ. ΒΕΡΡΟ

«Ἀγαπητέ Διονύση,

Τά τελευταῖα γράμματά σου πολύ ἀπαισιόδοξα, τόσο γιά τήν γενική κατάσταση ὅσο καί γιά τή πορεία τοῦ κόμματος. Διαπιστώνω ἐπίσης ὅτι διακατέχεσαι ἀπό αἴσθημα ἀπογοητεύσεως καί ἀηδίας.

Θά σοῦ συστήσω καί θά σέ παρακαλέσω νά παραμείνης εἰς τήν θέσιν σου διότι γνωρίζω καλῶς ὅτι ἡ παροῦσα κατάστασις ὅσο καί ἄν εἶναι δυσάρεστος θά γίνη χειροτέρα ἐάν φύγης.

Ὁ κ. Κανελλόπουλος ἠμπορεῖ νά ὑστερῆ ἀπό ὡρισμένων ἀπόψεων ἀλλά ἀγωνίζεται — ἴσως ὁ μόνος — καί διασφαλίζει τή συνοχή τοῦ κόμματος, ἡ ὁποία καί ἰδικήν μου ἀποτελεῖ ἐπιθυμίαν, ἀλλά καί ἀνάγκην διά τόν τόπον. Εἶναι δυσάρεστον βέβαια ὅτι τά στελέχη τοῦ κόμματος δέν δείχνουν μεγάλην προθυμίαν γιά ἀγῶνα. Ἔχω ὅμως τήν ἐλπίδα ὅτι ὑπό τήν πίεσιν τῆς κοινῆς γνώμης καί διά λόγους προβολῆς, θά κινητοποιηθοῦν προϊόντος τοῦ χρόνου. Φθάνει νά γίνη αὐτό κατά τρόπον μεθοδικόν καί συντονισμένον. Αὐτό δέ ἀκριβῶς θά πρέπει νά ἐπιδιώξη ὁ Κανελλόπουλος.

Νά μοιράσητε τό ἔργο σέ 5 ἤ 6 τομεῖς (οἰκονομικά, ἐξωτερικά, κοινωνικο-ἐργατικά, γεωργικά, στρα-

τιωτικά) καί νά καλύψητε τόν κάθε τομέα μέ δύο πρώην ὑπουργούς οἱ ὁποῖοι θά εἶναι ὑπεύθυνοι καί διά τήν Βουλήν καί διά τόν Τύπον.

Τήν σκέψιν σου γιά τό γνωστό πρόσωπο δέν τήν εὑρίσκω ὑπό τάς παρούσας συνθήκας εὐτυχῆ. Ἡ πραγματοποίησίς της θά προκαλέση ἀντιδράσεις, οἱ ὁποῖες θά θέσουν εἰς κίνδυνον τήν συνοχήν τοῦ κόμματος, ἡ ὁποία, ἐπαναλαμβάνω, εἶναι πολύτιμος.

Ἐκεῖνο ὅμως τό ὁποῖον δέν ἀντιλαμβάνομαι εἶναι διατί ὁ ἴδιος δέν ἀναπτύσσει δραστηριότητα. Καί εὐκαιρίες ἔχει καί στήν κοινή γνώμη, πού ἀγωνιᾶ καί ἀναζητεῖ ἀνθρώπους, θά δώση ἱκανοποίησιν.

Δέν καταλαβαίνω ἐπίσης διατί, ἐφ' ὅσον ἐκτιμᾶ τό ἔργον μου, γνωρίζει τό αὐστηρόν μου ἦθος καί γνωρίζει ἐπίσης ὅτι τόν ἐβοήθησα, δέν ἀγανακτεῖ καί δέν ἀντιδρᾶ ὅταν ὑβρίζομαι κατά τρόπον πού δέν ἀποτελεῖ μόνον ἀδικίαν, ἀλλά πλαστογράφησιν τῆς ἱστορίας. Πολύ φοβοῦμαι ὅτι δέν ἔμαθε ἀκόμη νά πολιτεύεται.

Οἱ ἰδικοί μας ἐπίσης κάποτε θά ἔπρεπε νά ἔχουν τό θάρρος νά ποῦν πόσον ἀκομμάτιστος καί πόσον ἔντιμος ὑπῆρξεν ἡ διακυβέρνησις τῆς χώρας ἀπό μέρους μου. Οὐδείς ἐδιώχθη ἤ καθ' οἱονδήποτε τρόπον ἠδικήθη κατά τήν θητίαν. Ἀντιθέτως ἐχρησιμοποίησα εἰς θέσεις ἡγετικάς ἀνθρώπους ἀντιθέτων φρονημάτων (στό στράτευμα τούς Νικολόπουλον, Σειραδάκην, Τσάτσον, Παναγιωτόπουλον κλπ. καί ἀποστράτευσα φίλους μου κατά πλειοψηφίαν. Στή δικαιοσύνη ἀνέδειξα τούς Καυκᾶν, Μαυρομιχάλην, Μητρέλιαν κλπ. εἰς βάρος φίλων μου. Στή διπλωματία ἐνεπιστεύθην τάς κυριωτέρας πρεσβείας εἰς ἀνθρώπους τῆς παρατάξεως τῆς ἀντιπάλου, Λιάτην, Μελᾶν, Μπίτσιον, Παλαμᾶν κλπ.).

Διά τά θέματα τῶν μυστικῶν κονδυλίων, τῶν δημοσίων ἔργων, καί τήν ὑπόθεσιν Λαμπράκη ἔγραψα στόν κ. Κανελλόπουλο ὡρισμένας σκέψεις μου. Ὅλα αὐτά νομίζω ὅτι δύνανται νά ἀντιμετωπισθοῦν διά τῆς κοινῆς λογικῆς.

Τόν τελευταῖον καιρόν ἐξεδηλώθη ἡ ὀργανωμένη συκοφαντική ἐκστρατεία ἐναντίον μου. Ὅπως γνωρίζετε ὅλοι οἱ συνεργάτες μου, ἐκεῖνο τό ὁποῖον χαρακτηρίζει τήν προσωπικότητά μου δέν εἶναι οὔτε ἡ μεγαλοφυΐα οὔτε ἡ σοφία, ἀλλά τό αὐστηρόν ἦθος. Καί αὐτό τό ξέρουν ὅλοι οἱ Ἕλληνες. Πῶς εἶναι δυνατόν νά ἀποτολμηθῆ αὐτή ἡ χυδαία κατασυκοφάντησις ἐναντίον μου καί μάλιστα μέ προβολήν φαιδρῶν περιστατικῶν; Καί πῶς εἶναι δυνατόν, πέραν τῶν συκοφαντῶν, νά ὑπάρχουν ἄνθρωποι νά τά συζητοῦν; Δέν σοῦ ἀποκρύπτω ὅτι αἰσθάνομαι βαθεῖαν ἀπογοήτευσιν. Ἔζησα καί ἐπολιτεύθην κατά τοιοῦτον τρόπον, ὥστε ἐπίστευα ὅτι καί οἱ ἀντίπαλοί μου θά ἠσθάνοντο σεβασμό γιά μένα.

Πάντως ἐάν τό κάμουν διά νά ἐξουδετερώσουν τόν κίνδυνον τῆς ἐπιστροφῆς μου, διαπράττουν ἀνοησίαν. Πρῶτον διότι δέν προτίθεμαι νά ἐπανέλθω εἰς τήν ζούγκλαν καί δεύτερον διότι μέ καθιστοῦν ἰσχυρότερον. Προδίδοντες τόν πανικόν καί τό μῖσος των, μέ καθιστοῦν τό ἐπίκεντρον τῆς πολιτικῆς μας ζωῆς, πρᾶγμα τό ὁποῖον, ὅπως ξέρεις, μέ ἐνοχλεῖ διότι δέν θά ἤθελα νά εἶμαι τό σύμβολον ἑνός νέου διχασμοῦ τόν ὁποῖον ἀπεργάζονται ἤδη.

Πικραίνομαι βεβαίως μέ ὅλα αὐτά, ἀλλά δέν ἀνησυχῶ. Διότι γνωρίζω ὅτι τά ἐφήμερα κουτσομπολιά δέν ἠμποροῦν νά ἀνατρέψουν τήν ἱστορικήν ἀλήθειαν.

Σ' εὐχαριστῶ διά τήν τακτικήν καί πολύτιμον ἐνημέρωσιν.

Χαιρετισμούς στήν Ἀντιγόνη, τό γυιό σου καί τούς φίλους.

Μέ ἀγάπη».

23 Αὐγούστου 1964

Δ. Βερρος προς Κ. Καραμανλη

«Σεβαστέ Κύριε Πρόεδρε,

Μικρά ἡ διακοπή τῆς ἀλληλογραφίας, μεγάλα ὅμως τά διαδραματισθέντα καί διαδραματιζόμενα γεγονότα.

Θλιβερά εἶναι ἡ κατάστασις τήν ὁποίαν ἐμφανίζει ἡ χώρα. Τά πάντα ἐκκρεμοῦν, ὅλα ἀναστέλλονται ἤ ἀναβάλλονται. Γραφειοκρατική μακαριότης χαρακτηρίζει τό κράτος. Εἰς μίαν μόνον κατεύθυνσιν παρατηρεῖται αὔξουσα καί ἄνευ προηγουμένου δραστηριότης: πρός τό Δημόσιον Ταμεῖον. Πολλά εἶναι τά αἴτια εἰς τά ὁποῖα ὀφείλεται ἡ κατάστασις αὐτή· ἡ γενεσιουργός των ὅμως αἰτία εἶναι μία καί μόνη: ὁ πρωθυπουργός τῆς χώρας. Εἶναι αἰχμάλωτος ἀφ' ἑνός τῶν ἐξτρεμιστικῶν στοιχείων τῆς πλειοψηφίας του ἀφ' ἑτέρου δέ τοῦ ἀλληλοφαγώματος τῶν πολυαρίθμων ὑπουργῶν του καί τῆς ἀδυναμίας τῆς ἐντίμου καί εἰλικρινοῦς συνεργασίας των...

Ἡ μέ τάς ὀλίγας αὐτάς λέξεις περιγραφή τῆς καταστάσεως δέν πρέπει νά σᾶς ὁδηγήση εἰς τό πιθανόν συμπέρασμα τῆς κατακορύφου φθορᾶς τῆς Κυβερνήσεως· ἀπεναντίας, πιστεύω ἀκραδάντως ὅτι αἱ λαϊκαί μάζαι ἔχουν ὑποστῆ τοιαύτην ἠθικήν ἄμβλυνσιν ὥστε εὑρίσκονται κατά τήν περίοδον ταύτην εἰς κατάστασιν εὐφορίας. Οἱ πάντες βιάζονται νά «κλείση» τό Κυπριακόν ὅπως-ὅπως, διότι ὁμολογουμένως τούς φοβίζει, διά νά ἐπιδοθοῦν καί νά ἐπιδίδωνται εἰς τάς πάσης φύσεως ἀσχημίας καί νά ἀποκτήσουν τήν πλήρη ἀμεριμνησίαν.

Τό Κέντρον ἀποσυντίθεται, ἡ ΕΡΕ φθίνει καί δέν πρόκειται, τουλάχιστον διά τό προσεχές μέλλον, νά συγκινήση, ἡ Ἀριστερά κερδίζει, ἀποχαλινοῦται, προστατεύεται. Τά πάντα χαρακτηρίζει μία ρευστότης. Οἱ ἀσχολούμενοι μέ τήν πολιτικήν ζωήν τοῦ τόπου προσπαθοῦν μέ πάσης φύσεως μανοῦβρες νά

καταλάβουν διάφορας προκεχωρημένας θέσεις διά τήν ἐν καιρῷ κατάληψιν τοῦ ὀχυροῦ τῆς ἐξουσίας. Ἄλλοι κύκλοι, ἐγγύς ἱστάμενοι τῶν πολιτικῶν, συνωμοτοῦν, συσκέπτονται, προσανατολίζονται. Ὁ βασιλεύς ἀνησυχεῖ, εὔχεται νά ἐπιτύχη ὁ Παπανδρέου καί καταβάλλει κάθε πρός τοῦτο προσπάθειαν, παραλλήλως ὅμως σκέπτεται καί τήν ἀπόλυτον ἐπίδρασιν τῆς μητρός του, ἡ ὁποία καί κατ' οὐσίαν ὑπαγορεύει τάς θελήσεις της. Ἐπίδοξοι διάδοχοι τοῦ Παπανδρέου ἀπό ἀνακτορικῆς πλευρᾶς φέρονται οἱ Στεφανόπουλος, Νόβας, Μητσοτάκης, Γαρουφαλιᾶς, τούς πιθανούς ὅμως αὐτούς διαδόχους βλέπουν στηριζομένους εἰς τήν ΕΡΕ. Τοιαύτη ὅμως διαδοχή κατά τήν γνώμην μου θά ἀποτελέση καίριον κτύπημα κατά τοῦ κόμματος ὅπερ θά ἐπωμισθῆ τάς εὐθύνας καί θά ἐξαγάγη ἀπό τό ἀδιέξοδον τό Κέντρον. Αὐτό ὅμως δέν εἶναι τοῦ παρόντος. Τό θέμα τῆς Ἑλλάδος ὡς ἔφθασαν τά πράγματα εἶναι ἀφ' ἑνός μέν τό Κυπριακόν ἀφ' ἑτέρου δέ ὁ σοβαρός κομμουνιστικός κίνδυνος. Ἡ τελευταία ἀνόητη πρᾶξις τοῦ Παπανδρέου μέ τήν ἄνευ οὐδεμιᾶς πρακτικῆς σημασίας ἀποδέσμευσιν τῶν δυνάμεων ἀπό τό ΝΑΤΟ, ἐνῶ οὐδέν ἦτο δυνατόν νά ἐπιτύχη ἐξωτερικῶς καί ἐν τέλει μᾶς ἐγελοιοποίησε, ἐσωτερικῶς ἐνίσχυσε τό ἄνοιγμα πρός ἀριστερά μέ θετικωτάτας ζημίας. Ἡ ἔγκαιρος ἐπέμβασις τοῦ κ. Κανελλοπούλου, ἀλλά καί ἔντονος, παρά τῷ Βασιλεῖ, ἔσωσε τελικῶς τήν ὑπόθεσιν, χωρίς βεβαίως νά ἀποκλείωνται πολλά ἀπρόοπτα.

Τό κόμμα ἐσωτερικῶς καί ἀπό ἀπόψεως συνοχῆς πηγαίνει καλῶς: ὁ κ. Κανελλόπουλος ἀγωνίζεται τόν ἀγῶνα τόν καλόν, ἄνευ οὐσιαστικῶς οὐδεμιᾶς βοηθείας ἐκ μέρους τῶν διαφόρων ἐπιτελῶν· πολλαί ἰδέαι, πολλά "πρέπει", ἀλλά ὅλα αὐτά εἰς τήν σφαῖραν τῆς θεωρίας. Φοβοῦμαι ὅτι εἰς περίπτωσιν (πιθανήν βεβαίως) ἀνακατατάξεων, θά ἐμφανισθοῦν σοβαραί δυσκολίαι. Πιστεύω δέ ἀκραδάντως ὅτι οἱαδήποτε ἐξέλιξις, ἄν δέν ἔχη τόν μεταβατικόν καθαρῶς χαρακτῆρα πρός δημιουργίαν μιᾶς σταθερᾶς διαδόχου πολιτικῆς καταστάσεως, θά ὁδηγήση τήν χώραν εἰς πολύ μεγαλυτέρας περιπετείας ἀπό ὅσας αὐτήν τήν στιγμήν δύναταί τις νά προβλέψη.

Ἡ συντηρητική παράταξις, εἴτε τό θέλομεν εἴτε ὄχι, διέρχεται κρίσιν καί ἀπαιτεῖ ἡγετικήν φυσιογνωμίαν μέ πολλά προσόντα, τήν ὁποίαν ὅμως δυστυχῶς δέν βλέπω ὑπό τάς παρούσας συνθήκας. Πιθανῶς τοῦτο νά μή γίνεται ἀπολύτως ἀντιληπτόν· φοβοῦμαι ὅμως ὅτι τά πράγματα θά ἐπαληθεύσουν τούς φόβους μου.

Τό Κυπριακόν, ὡς καλῶς θά γνωρίζετε, εἰσῆλθε εἰς πλῆρες ἀδιέξοδον, ἀπεύχομαι δέ ἡ κρίσις νά προκληθῆ ἐξ αἰτίας αὐτοῦ.

Τά σέβη μου εἰς τήν Καν Προέδρου. Χαιρετισμούς ἀπό τήν οἰκογένειάν μου.

Μέ σεβασμόν».

5 Σεπτεμβρίου 1964

Κ. Καραμανλης προς Δ. Βερρο

«Ἀγαπητέ Διονύση,

Τά γράμματά σου, χωρίς νά ὑπολείπωνται τῶν ἄλλων εἰς ἀπαισιοδοξίαν, ὑπερέχουν εἰς σαφήνειαν. Δι' αὐτό καί μοῦ εἶναι πάντοτε εὐπρόσδεκτα. Δέν γνωρίζω μόνον ἐάν, ὅσοι μοῦ γράφετε, κάμετε καλήν ἐκτίμησιν τῆς καταστάσεως. Διότι ἐάν σεῖς τήν θεωρῆτε τραγικήν, ἡ Κυβέρνησις ἐμφανίζεται ἱκανοποιημένη καί αἰσιόδοξη, ἡ δέ κοινή γνώμη εἶναι τουλάχιστον ἀδιάφορος. Ἐξ ὅλων αὐτῶν προκύπτει ὅτι ἐκεῖνο πού χαρακτηρίζει κυρίως τήν παροῦσαν κατάστασιν εἶναι ἡ σύγχυσις καί ἡ ἀβεβαιότης.

Κατά τή γνώμη μου, θά ὑπάρξη — μολονότι εἰλικρινῶς τό ἀπεύχομαι — ὁπωσδήποτε ἐπιδείνωσις τῆς καταστάσεως καί λόγῳ τῶν σφαλμάτων πού διαπράττονται, ἀλλά κυρίως λόγῳ τοῦ κλίματος πού ἐδημιούργησεν ἡ Κυβέρνησις μέ τήν ἀσυνείδητον πολιτικήν της, καλλιεργοῦσα τά πάθη τά πολιτικά καί ἐνθαρρύνουσα τό πνεῦμα τῆς ἀναρχίας. Τό ζήτημα εἶναι ἐάν ἡ ἐπιδείνωσις αὐτή θά σημειωθῆ μέ βραδύ ἤ γοργόν ρυθμόν καί ἄν κατά τήν κρίσιμον στιγμήν θά εἶναι δυνατόν νά ἀνακοπῆ.

Νομίζω ὅτι ἡ ἀντιπολίτευσις θά ἠδύνατο μέ σταθεράς — ὄχι ἐξάλλους — καί καλά μελετημένας ἀντιδράσεις νά περιορίση τάς συνεπείας τῆς κυβερνητικῆς ἀφροσύνης. Καί πέραν αὐτοῦ νά ἐμφανισθῆ ὡς δύναμις ἱκανή νά ἐμπνεύση ἐλπίδας διά τό μέλλον.

Ὅπως σοῦ ἔγραψα καί ἄλλοτε, αὐτό θά ἠδύνατο νά ἐπιτευχθῆ ἐάν κατενέμετο ἡ προσπάθεια εἰς 5-6 τομεῖς, ἕκαστον τῶν ὁποίων θά ἐκάλυπτον δύο πρώην ὑπουργοί βοηθούμενοι καί ἀπό ὡρισμένους βουλευτάς, τόσον ἐν τῇ Βουλῇ ὅσον καί διά τοῦ Τύπου. Θά πρέπει νά ἀνασκευασθοῦν εἰς πρῶτον στάδιον ὅλαι αἱ συκοφαντίαι καί τά ψεύδη τά ὁποῖα ἐχρησιμοποίησαν οἱ ἀντίπαλοί μας διά νά δηλητηριάσουν τήν ψυχήν του λαοῦ. (Σκάνδαλα, Κυπριακόν, μετανάστευσις, στρατιωτικαί δαπάναι, βοήθεια ἐξωτερικοῦ, Κράτος κομματικόν, δημόσιον χρέος κλπ.).

Ὡς πρός τά δῆθεν σκάνδαλα εἰδικώτερον θά πρέπει νά ἐκδηλωθῆ ἄμεσος καί ἔντονος ἡ ἀντίδρασις τοῦ κόμματος προκαλουμένης τῆς Κυβερνήσεως ν' ἀφήση κατά μέρος τάς δολίας δικαστικάς ἐρεύνας καί νά φέρη εἰς δημοσίαν συζήτησιν τάς περιπτώσεις ἐκείνας πού θεωρεῖ σκανδαλώδεις.

Ἐκυβέρνησα τήν Ἑλλάδα, ὅπως γνωρίζετε ὅλοι σας, μέ τόσην ἐντιμότητα καί αὐστηρότητα, ὥστε ν' ἀποτελοῦν ὄχι μόνον ἀδικίαν, ἀλλά καί πλαστογράφησιν τῆς ἱστορίας αἱ ἀσύστολοι συκοφαντίαι τῶν ἀντιπάλων μας.

Διεχειρίσθημεν κατά τήν διάρκειαν τῆς 8ετίας ὑπέρ τά 200 δισεκατομμύρια δραχμές καί δέν ἠδυνήθησαν οὔτε ἑνός ἑκατομμυρίου τήν διάθεσιν νά ἀπο-

δείξουν ὕποπτον. Διότι οὔτε αἱ ἀνοησίαι περί ὑπερβάσεων, παρατηρουμένων εἰς ὅλας τάς χώρας καί ὀφειλομένων ἄλλοτε εἰς πρόσθετον ἔργον καί ἄλλοτε εἰς ἀνεπάρκειαν τῶν τεχνικῶν ὑπηρεσιῶν, οὔτε ἡ διάφορος κρίσις διά τήν σκοπιμότητα τῆς διαθέσεως τῶν μυστικῶν κονδυλίων ἀποτελοῦν σκάνδαλα — (ὁ Ζαχαράκης ἔχει νομίζω σχετικά στοιχεῖα, τά ὁποῖα θά ἦτο δυνατόν νά συμπληρωθοῦν καί νά χρησιμοποιηθοῦν). Εἰς τό θέμα αὐτό νομίζω ὅτι θά πρέπει νά δοθῆ προτεραιότης καί ἰδιαιτέρα σημασία, διότι ἡ Κυβέρνησις διά τῆς ἐπιτηδείας συνεχίσεως τοῦ σχετικοῦ θορύβου, προσπαθεῖ νά κρατᾶ τήν ἀντιπολίτευσιν εἰς ἄμυναν καί συνεπῶς εἰς ἀδράνειαν.

Εἰς δεύτερον στάδιον θά πρέπει νά γίνη κριτική τῆς πολιτικῆς των εἰς τούς διαφόρους τομεῖς ἐν συνδυασμῷ μέ τάς ἐπαγγελίας της καί νά γίνη σύγκρισις μέ τήν ἰδικήν μας πολιτικήν εἰς τούς αὐτούς τομεῖς.

Ὡς πρός τό Κυπριακόν — τήν σοβαρότητα τοῦ ὁποίου δέν φαίνεται νά ἀντιλαμβάνεται ἡ κοινή γνώμη ἐν Ἑλλάδι — τό κόμμα χωρίς νά προβαίνη, ὅπως τό ἔκαμαν οἱ ἀντίπαλοί μου, εἰς ἐνεργείας ἐθνικῶς ἐπιβλαβεῖς, ὀφείλει νά καταγγείλη τάς μωρίας καί τάς ἀνακολουθίας τῆς Κυβερνήσεως, αἱ ὁποῖαι καί τήν Ἑλλάδα ἐξέθεσαν διεθνῶς καί τό θέμα περιέπλεξαν κατά τρόπον ἄκρως ἐπικίνδυνον.

Ἐάν ἐκάμαμε ἡμεῖς ὅ,τι κάμουν αὐτοί, θά μᾶς εἶχαν ἀνατρέψει καί παραπέμψει εἰς εἰδικόν δικαστήριον.

Ἀναγκάζομαι νά σοῦ γράψω δι' ὅλα αὐτά διότι ἔχασα ἐντελῶς τήν ἐπαφήν μου μέ τόν κ. Κανελλόπουλο. Μιά ἐπιστολή του ἐπῆρα πρό 6μήνου καί καμμίαν ἀπάντησιν εἰς τάς δύο ἐπιστολάς πού τοῦ ἀπηύθυνα ἐν συνεχεία. Δέν γνωρίζω ἐάν τοῦτο ὀφείλεται εἰς ἔλλειψιν χρόνου ἤ εἰς ἄλλους λόγους. Τό βέβαιον εἶναι ὅτι μοῦ δημιουργεῖ κατάστασιν δυσάρεστον. Διότι καί ὡς μέλος τοῦ κόμματος καί ὡς Ἕλλην πολίτης μέ ηὐξημένα δικαιώματα καί ὑποχρεώσεις, ἐδικαιούμην κάποιας ἐνημερώσεως, ἰδίως ἐπί θεμάτων ἐθνικῶς κρισίμων, ὅπως τό Κυπριακόν, ἤ ἐπί θεμάτων συνδεομένων μέ τήν ἱστορίαν μου καί τήν προσωπικήν μου ὑπόληψιν.

Ἡ κατάστασις δέ αὐτή, πέραν τῆς προσωπικῆς πικρίας, μοῦ δημιουργεῖ μεγάλας δυσκολίας ὅταν ἔχω νά διαβιβάσω ἤ νά ζητήσω μία γνώμην, ὄχι ἐπί τῆς πολιτικῆς τοῦ κόμματος πού εἶναι τῆς ἰδικῆς του εὐθύνης, ἀλλά ἐπί θεμάτων, τά ὁποῖα ἰδιαιτέρως μέ ἐνδιαφέρουν. Ἐάν ἀποταθῶ εἰς ἄλλους ἐκ τῶν παλαιῶν μου συνεργατῶν, ἠμπορεῖ νά δημιουργηθοῦν παρεξηγήσεις, πού νά προκαλέσουν, ἄνευ λόγου, ζημίας. Καί γνωρίζεις ἐσύ πόσον ἐπιθυμῶ νά ἀποτρέψω παρομοίας παρεξηγήσεις καί πόσον προσπαθῶ νά ἐνισχύσω τήν θέσιν τοῦ νέου ἀρχηγοῦ τοῦ κόμματος. Τήν ἰδίαν δυσχέρειαν συναντῶ ὅταν ἐρωτῶμαι ἀπό τούς ἐπισκέπτας μου, Ἕλληνας καί ξένους, ἐάν ἔχω εἰδήσεις ἀπό τόν πρόεδρο. Ὅπως ἀντιλαμβάνεσαι, εἶναι ἐπικίνδυνον νά εἰπῶ ὅτι δέν ἔχομεν οὔτε τήν στοιχειώδη κοινωνικήν ἤ φιλικήν ἐπαφήν.

Ἡ περίπτωσις αὐτή μέ ἐνοχλεῖ τοσούτω μᾶλλον καθόσον δέν δύναμαι νά τήν ἐξηγήσω. Μήπως μπορεῖς ἐσύ; Πάντως αὐτά πού σοῦ γράφω νά μείνουν ἀπόρρητα.

Σέ παρακαλῶ νά μοῦ γράφης ποῦ καί ποῦ διά τήν γενικήν κατάστασιν, διά τάς ἐξελίξεις εἰς τό κόμμα καί τάς ἀντιδράσεις τῆς κοινῆς γνώμης ἀπέναντί μου. Διότι, ὅπως καταλαβαίνεις, ὅσο καί ἐάν ἀπεσύρθην τῆς πολιτικῆς, δέν ἠμπορῶ νά μήν ἐνδιαφέρωμαι διά τόν τόπον μου, διά τό κόμμα πού ἵδρυσα καί διά τήν ἱστορίαν μου — (Κάμετε ἄσχημα, ὅπως παρετήρησα τελευταίως, νά ἀντικαθιστᾶτε τήν ΕΡΕ μέ τόν ὅρον δεξιά ἤ συντηρητική παράταξις — παίζετε τό παιγνίδι τῶν ἀντιπάλων μας).

Πῶς βλέπεις τά πράγματα τοῦ στρατεύματος; Ὁ βασιλεύς τό προστατεύει ἀπό τόν κομματισμό καί τήν διάβρωσιν; Καί τά στελέχη του ἔχουν συνείδησιν τῆς ἀνάγκης ἑνότητος καί πειθαρχίας διά νά προστατεύσουν τόν τόπον ἀπό ἐνδεχομένας περιπετείας;

Ὁ τομεύς αὐτός θέλει μεγάλην προσοχήν, διότι ἐάν χαλάση, δέν θά παύση ἁπλῶς νά ἀποτελῆ ἐγγύησιν διά τήν ἀσφάλειαν τοῦ τόπου, ἀλλά θά καταστῆ πρόσθετος ἀνωμαλία.

Χαιρετισμούς στούς δικούς σου,

Μέ ἀγάπη».

9 Σεπτεμβρίου 1964

Δ. Βερρος προς Κ. Καραμανλη

«Σεβαστέ Κύριε Πρόεδρε,

Ἀπαντῶ ἀμέσως εἰς τό τελευταῖον γράμμα σας, τό ὁποῖον ἔλαβα σήμερα τό πρωί. Καί:

1. Ἐπί τῆς ὀρθῆς ἐκτιμήσεως τῆς καταστάσεως:

α. Τό "ἄνοιγμα" πρός τά ἀριστερά καί ἡ ἀνερχομένη δύναμις τοῦ κομμουνισμοῦ πιστοποιεῖται ἐκ τῶν πραγμάτων καί γεγονότων. Τό μέγιστον μέρος τῶν δήμων καί κοινοτήτων παρεδόθη, εἴτε ἀπ' εὐθείας, εἴτε δι' ἐπιμιξίας μέ τούς κεντρώους, εἰς τούς κομμουνιστάς· ἀντιλαμβάνεστε δέ σεῖς πλήρως τί τεραστίαν σημασίαν ἔχει, ἰδιαίτατα εἰς τήν ὕπαιθρον, ὁ δήμαρχος ἤ ὁ πρόεδρος τῆς κοινότητος νά σκέπτεται καί νά ἐνεργῆ εἴτε ἐκουσίως εἴτε ἀκουσίως βάσει τῶν ἐντολῶν τοῦ κομμουνισμοῦ.

β. Ἡ πολιτική δραστηριότης τῆς Ἀριστερᾶς καθ' ἅπασαν τήν χώραν (πόλεις, χωριά) ἔχει ἐνταθῆ εἰς βαθμόν σχεδόν προεκλογικόν ἀπό ἀπόψεως ἐκτάσεως. Ἡ θρασύτης καί ἡ προκλητικότης τουλάχιστον πείθει τόν ὄχλον ὅτι ἡ δύναμις εὑρίσκεται μέ τό μέρος των. "Λαμπράκηδες", σωματεῖα διά τήν "Σωτηρίαν τῆς Δημοκρατίας" ἀναβιοῦν σιγά-σιγά καί συστηματικά τάς παλαιάς "ΕΠΟΝ" καί "ΟΠΛΑ".

γ. Ὁ συνδικαλισμός, μέ τόν ψηφισθέντα τελευταῖον νόμον, μαθηματικῶς θά περιέλθη ἐντός ὀλίγου χρόνου εἰς τήν Ἀριστεράν. Γνωρίζετε δέ ὅτι ἡ μέν Ἀριστερά εἰς τόν τομέα αὐτόν εἶναι πλήρως ὀργανωμένη εἰς τήν βάσιν, οἱ δέ "ἐθνικόφρονες" μόνον εἰς μερικά στελέχη διεσπαρμένα καί ἄνευ ἀξίας σφραγίδες [sic].

δ. Αἱ Ἔνοπλοι Δυνάμεις μετά σκεπτικισμοῦ καί δέους γνωρίζουν καί βλέπουν τά γύρω τους συμβαίνοντα. Φοβοῦμαι ὅτι ἕνα σημαντικόν ποσοστόν ἀδιαφορεῖ, ἕνα ἄλλο ἀναπαύεται καί χαίρει ἐπί τῶν πολυτελῶν καθισμάτων του καί ἕνα τρίτον (δέν δύναμαι νά ἐκτιμήσω τό ὕψος του) ἀνησυχεῖ, σκέπτεται, ἔχει "χάσει τά νερά του". Ἡ κατάστασις ὅμως αὐτή, ὡς ἀντιλαμβάνεσθε, ἐγκυμονεῖ κινδύνους· οἱ κίνδυνοι αὐτοί θά ὁδηγήσουν μοιραίως ἤ εἰς τήν ἐπανάστασιν ἤ εἰς τήν συνθηκολόγησιν. Μέσος δρόμος δέν ὑπάρχει· εἴτε ὅμως τό ἕν συμβεῖ εἴτε τό ἄλλον, ἡ κατάστασις θά εἶναι ὁλεθρία.

ε. Τό οἰκονομικόν νομίζω ὅτι τό γνωρίζετε· ἐγώ δέν δύναμαι νά ἔχω τά στοιχεῖα πού συνθέτουν τήν πραγματικήν εἰκόνα, αἰσθάνομαι ὅμως καί παρακολουθῶ τούς ἀντικτύπους. Οἱ εἰδότες ὁμιλοῦν περί βεβαίας ἀνατροπῆς τῆς οἰκονομικῆς ἰσορροπίας ὡς βαδίζομεν, ἀλλά βεβαίως κάπως μακροχρονίως.

στ. Τό Κυπριακόν ἀσφαλῶς δέν χρειάζεται ἐκ μέρους μου ἀνάπτυξιν· γνωρίζετε πλήρως τούς κινδύνους ὡς καί τήν βεβαίαν κατάληξιν.

ζ. Ἔρχομαι νῦν νά σᾶς ἐξηγήσω, κατά τήν ἐκτίμησιν μου, τήν ἀπορίαν σας διατί, ἄν τά πράγματα ἔχουν ὡς σᾶς τά ἐμφανίζομεν, πῶς ἡ μέν Κυβέρνησις ἐμφανίζεται ἱκανοποιημένη καί αἰσιόδοξος, ἡ δέ κοινή γνώμη τοὐλάχιστον ἀδιάφορος.

Ὅσον ἀφορᾶ εἰς τήν Κυβέρνησιν θά πρέπει, μέ ἐξαίρεσιν πιθανῶς 2-3 ὑπουργῶν, νά ἐννοοῦμεν μόνον τήν "δυναστείαν" πατρός καί υἱοῦ Παπανδρέου. Εἰλικρινῶς, ὅσον ἀφορᾶ τόν πατέρα, οὐδέποτε ἐπίστευσα ὅτι εἶναι κομμουνιστής ἤ ὅτι ἐπιθυμεῖ νά ὁδηγήση τήν χώραν εἰς τό Παραπέτασμα· ἀλλά παραλλήλως πιστεύω ὅτι εἶναι ἀφ' ἑνός δέσμιος τῶν ἄνευ περιεχομένου λόγων του, ἀφ' ἑτέρου δέ τῶν ἐξτρεμιστικῶν στοιχείων τοῦ κόμματός του, τά ὁποῖα ὑπακούουν καί καθοδηγοῦνται ἀπό τήν Ἀριστεράν. Ὅσον ἀφορᾶ εἰς τόν υἱόν του, πολλά λέγονται, ἀλλά εἰλικρινῶς δέν γνωρίζω τί πιστεύει καί τί θέλει. Συνεπῶς, ἡ κυβερνῶσα κατ' οὐσίαν δυάς ἐν συμπεράσματι εἶναι αἰχμάλωτος τῆς ὅλης διαμορφωθείσης καταστάσεως. Δέν ὑποστηρίζω βεβαίως ὅτι ἐφθάσαμεν εἰς τό "μή περαιτέρω", ἀλλά καί παραλλήλως δέν δύναμαι νά ὑποστηρίξω ὅτι ἐγκαίρως θά ἀντιληφθῶμεν τό "μή περαιτέρω".

.....

2. Ὅσον ἀφορᾶ εἰς τήν κοινήν γνώμην ἐγώ ὑποστηρίζω ὅτι ὄχι μόνον κατά τό πλεῖστον ἀδιαφορεῖ, ἀλλά καί εὑρίσκεται εἰς εὐφορίαν. Σιτοπαραγωγοί, σταφιδοπαραγωγοί, καπνοπαραγωγοί κλπ. ἐπριμοδοτήθησαν πλουσιοπαρόχως, αὔξησαν δέ σημαντικῶς τήν ἀγοραστικήν των δύναμιν· παραλλήλως, αἱ εἰσαγωγαί αὐξάνονται, οἱ ἔμποροι λόγω αὐξήσεως κύκλου ἐργασιῶν ἔχουν περισσότερα κέρδη, οἱ ὑπάλληλοι ἀνοήτως πανηγυρίζουν μέ τήν ἐφαρμογήν τῆς 35ετίας, πλῆθος βιομηχάνων καί ἐμπόρων πιστεύουν εἰς τόν πληθωρισμόν καί ὠθοῦν πρός αὐτόν. Πάντα δέ ταῦτα διά τόν ὄχλον, προσκαίρως βεβαίως, συνθέτουν κατάστασιν εὐδαιμονίας. Πέραν τούτου ἡ ἐπικρατοῦσα ἀσυδοσία ἱκανοποιεῖ πλήρως τήν νοοτροπίαν τοῦ Ἕλληνος.

Οὕτω ἐξηγεῖται, Κύριε Πρόεδρε, ἡ ἀδιαφορία καθ' ὑμᾶς τῆς κοινῆς γνώμης, ἡ εὐφορία καί ἀδιαφορία κατ' ἐμέ.

3. Θά διερωτηθῆ ἴσως κανείς, αὐτά τά ὁποῖα ἐγώ γράφω δέν τά βλέπουν ἄλλοι καί δέν ἀνησυχοῦν; Ἀσφαλῶς τά βλέπουν καί ἀνησυχοῦν ἀρκετοί ἀλλά ἤ φοβοῦνται νά τά διακηρύξουν ἤ πιστεύουν ὅτι θά ὑπάρξη καιρός πρός ἀνακοπήν. Πιθανῶς νά ἔχουν δίκαιον, ἐγώ νομίζω ὅτι μέ τήν μακαριότητα ἡ ὁποία μᾶς διακρίνει καί μέ τήν ἐπιπολαιότητα, μέ τήν ὁποίαν ἐξετάζομεν τά διάφορα προβλήματα καί ἐκτιμῶμεν τήν κατάστασιν, θά εὑρεθῶμεν μίαν ἡμέραν ἀνίκανοι νά ἀντιδράσωμεν.

4. Ἡ ὅλη, ὡς διαγράφεται, κατάστασις ἀπαιτεῖ σοβαράν μελέτην καί κατάστρωσιν σχεδίου ἀντιμετωπίσεως. Μέ προχειρολογίας καί μέ ἐφήμερην ἐξέτασιν τοῦ τυχόν παρουσιαζομένου ἐντυπωσιακοῦ γεγονότος, οὐδέν ἀπολύτως πράττομεν διά νά μή εἴπω ὅτι γελοιοποιούμεθα.

5. Πάντα τά γεγονότα τά ὁποῖα σᾶς ἀναφέρω, Κύριε Πρόεδρε, συνθέτουν νομίζω λίαν ἐναργῆ καί ὄχι ἀπατηλήν εἰκόνα διά νά δύναταί τις νά συναγάγη τά συμπεράσματά του.

6. Ἡ ἀντιπολίτευσις θά ἦτο δυνατόν, βεβαίως, ἀκολουθοῦσα τήν πρέπουσαν σταθεράν καί ὄχι ἔξαλλον γραμμήν, νά ἐμφανισθῆ ὡς μία δύναμις ἱκανή νά ἐμπνεύση ἐλπίδας διά τό μέλλον. Δυστυχῶς, ὅμως, καί εἰς αὐτό παρακαλῶ νά μέ πιστεύσετε, οὐδείς ἀπολύτως Ἕλλην ἀνήκων εἰς τήν ἀντιπολίτευσιν πιστεύει ὅτι ἡ σημερινή ἡγεσία της θά εἶναι δυνατόν νά ἀνταποκριθῆ εἰς τήν σοβαρότητα τῆς διαγραφομένης καταστάσεως. Πιθανῶς κακῶς· ἐν πάση ὅμως περιπτώσει αὐτή εἶναι ἡ πραγματικότης. Μέ ὁ,τιδήποτε ἐπί τοῦ ἀντιθέτου νά σᾶς πληροφορήσουν, ἤ οἱ πληροφοροῦντες ἐσκεμμένως ψεύδονται ἤ εἶναι ἐκτός πάσης πραγματικότητος.

Κατεβλήθη ἡ προσπάθεια τῆς κατανομῆς εἰς 5-6 τομεῖς τῶν διαφόρων γενικῶν ζητημάτων, ἕκαστον τῶν ὁποίων θά τό ἀνελάμβανον οἱ πλέον ἁρμόδιοι. Ἡ συναντηθεῖσα πλήρης καί ἐγκληματική ἀδιαφορία ἐκ μέρους ὅλων, καί αὐτοῦ ἀκόμη τοῦ ἀρχηγοῦ

τῆς ΕΡΕ μή δυναμένου ἤ μή θέλοντος (ἐγώ πιστεύω τό πρῶτον) νά ἐπιβάλη εἰς τό κόμμα του τάς ὀρθάς του ἀποφάσεις, εἶναι τό ὀλιγώτερον ἀποκαρδιωτική. Πέραν τοῦ ἑαυτοῦ του, ἕκαστος μέ οὐδέν ἄλλο ἀσχολεῖται· οὐδείς ἐκ τῶν βουλευτῶν πιστεύει ὅτι ἡ διάδοχος τῆς σημερινῆς καταστάσεως εἶναι δυνατόν νά εἶναι ἡ ΕΡΕ. Μέ τήν πεποίθησιν αὐτήν προσπαθεῖ ἕκαστος νά εὕρη τόν προσανατολισμόν του καί οἱ πάντες ἐλπίζουν (διότι οὐδείς προσανατολισμός εἶναι δυνατός) εἰς μελλοντικήν κυβερνητικήν συνεργασίαν· δέν τό διατυμπανίζουν βεβαίως, ἐνδομύχως ὅμως τό ἐπιθυμοῦν καί τό ἐπιδιώκουν ὁ καθείς μέ τόν τρόπον του.

7. Μήν ἀναμένετε, Κύριε Πρόεδρε, δυστυχῶς, ἀντίδρασιν εἰς τήν χρησιμοποιηθεῖσαν μέθοδον τῶν ἀντιπάλων διά τήν δηλητηρίασιν τῆς ψυχῆς τοῦ λαοῦ. Οὐδείς ἐκ τῆς ἡμετέρας παρατάξεως ἐπιθυμεῖ τήν διαφώτισιν αὐτήν.

8. Ὅσον ἀφορᾶ εἰς τήν στάσιν μας εἰς τό Κυπριακόν, ὁ κ. Κανελλόπουλος ἀφ' ἑνός, μέ ἐλαχίστας, βεβαίως, πιθανότητας, πιστεύει ὅτι δυνατόν νά ἐπιτευχθῆ μία κάπως εὐτυχής λύσις (καλλιτέρα τῆς τοιαύτης Ζυρίχης) ὁπότε φοβεῖται μή τυχόν εὑρεθῆ ἐκτεθειμένος ἐπικρίνων ἀπό τοῦδε τούς χειρισμούς τῆς Κυβερνήσεως, ἐφ' ἑτέρου δέ ὑποκύπτει εἰς τήν ἐθνικήν, ὡς διατείνεται, ἀνάγκην νά μήν ἀποτελέση εἰς τήν περίοδον ταύτην τό Κυπριακόν θέμα πολιτικοῦ ἀνταγωνισμοῦ. Ὑποψιάζομαι ὅτι τοιαύτας ὑποδείξεις ἔχει καί ἄνωθεν. Καί αὐτήν εἰσέτι τήν σύγκλησιν τῆς Βουλῆς, ἥν ἐζήτησε προχθές, τήν ἐζήτησε μέ τόσον ἔμμεσον τρόπον καί τόσον χαλαρῶς, ὥστε ηὔχετο νά μή συμφωνήση ἡ Κυβέρνησις· τοῦτο ἄλλωστε καί ἐγένετο.

9. Ἐπί τοῦ θέματος τῆς ἐνημερώσεώς σας ἐκ μέρους τοῦ κ. Κανελλοπούλου ἐπί θεμάτων γενικοῦ ἐνδιαφέροντος, τῶν ὁποίων ἡ ἀφετηρία ἤ ἐν πάση περιπτώσει ὁ χειρισμός ἐγένετο ἐκ μέρους ὑμῶν, πιστεύω τά ἑξῆς:

α. Δέν ἐπιθυμεῖ, κατά τήν γνώμην μου, τήν γνωστοποίησιν τῶν ἀντιλήψεών σας διά μέσου τρίτου προσώπου (οἱουδήποτε) παρά μόνον ἀπ' εὐθείας.

β. Θέλει νά ἐμφανίζεται ὡς χαράσσων τήν ἰδικήν του καθαρῶς πολιτικήν μή δεσμευόμενος ἤ μή καθοδηγούμενος.

γ. Ἔχει πιστεύσει ὅτι θά εἶναι ἡ διάδοχος κατάστασις.

Τήν ψυχολογίαν αὐτήν ἐνίσχυσε δυστυχῶς καί ἡ ἀνόητος πρό καιροῦ πρᾶξις ὁρισμένων ἐξάλλων καί ἀνοήτων νέων οἵτινες μετέβησαν εἰς τήν Βουλήν καί ἐδημιούργησαν τά γνωστά ἐκεῖνα ἐπεισόδια. Ὅλα αὐτά ἀπό τόν κ. Κανελλόπουλον ἡρμηνεύθησαν ὡς προερχόμενα ἀπό καραμανλικούς καί ὅτι ἀπέβλεπον εἰς τήν προσωπικήν μείωσίν του· βεβαίως δέ ὅτι ὑπεκινήθησαν ἀπό ἀνθρώπους προσκειμένους πρός ὑμᾶς. Τί σχέσιν ἔχουν ὅμως ὅλα αὐτά μέ τό πρόσωπόν σας; Τήν ἀπάντησιν δώσατε ὑμεῖς. Ἐγώ ἀρκοῦμαι νά σᾶς σημειώσω ὅσα ἔχουν ὑποπέσει εἰς τήν ἀντίληψίν μου καί ὅσα διαισθάνομαι. Πέραν ὅμως ὅλων αὐτῶν ὑπάρχει καί ἡ συμβολή τῶν ἀσπόνδων(!) φίλων σας, κοινοβουλευτικῶν καί μή, ἡ ἐνίσχυσις τῆς ψυχολογίας αὐτῆς ἐκ μέρους, κατά τήν γνώμην μου, τῶν ἀνακτόρων (ἐπιμένω εἰς αὐτό ἀνενδότως) καί ἡ πονηρία τοῦ ἀρχηγοῦ κρυπτομένη εἰς τήν φαινομενικήν ἀγαθότητα, καλωσύνην καί δημοκρατικότητα.

10. Ἠναγκάσθην νά σᾶς γράψω πολλά καί πιθανῶς νά σᾶς κουράσω μέ τήν ἐπιμονή μου εἰς ζητήματά τινα. Τό ἐθεώρησα, ὅμως, ὑποχρέωσίν μου νά εἶμαι ἀπολύτως εἰλικρινής καί νά σᾶς διατυπώσω κατηγορηματικά τήν γνώμην μου.

Ἄν ὅλα αὐτά πού σᾶς γράφω εἰς τήν παροῦσαν ἐπιστολήν τά συνδυάσετε μέ ὅσα εἰς τήν ἀμέσως προηγουμένην μου γράφω, θά ἀντιληφθῆτε ἴσως καλλίτερον τί μέ ὠθεῖ νά ἐπιμένω εἰς τάς συγκεκριμένας προτάσεις μου.

Μήν μοῦ ἀποδίδετε ἀπαισιοδοξίαν. Εἶμαι λίαν αἰσιόδοξος ὑπό ὡρισμένας βεβαίως προϋποθέσεις. Εἶμαι ἀπαισιόδοξος μακροχρονίως. Δέν διαπιστώνω πλήρη τραγικότητα τήν στιγμήν αὐτήν· τήν προβλέπω ὅμως ἀσφαλῶς διά τό ἄμεσον μέλλον, ἐφ' ὅσον δέν ἀλλάξη ἡ γραμμή πορείας. Δέν ἀποκλείω καί τήν ἀλλαγήν πορείας τοῦ Παπανδρέου, ὅστις, μήν τό θεωρήσετε παραδοξολογίαν, πιθανῶς νά ἐμφανισθῆ καί νά κηρύξη δικτατορίαν. Ἴσως καί οἱ ὑψηλά ἱστάμενοι νά τό φαντάζωνται ὡς μίαν διέξοδον ὅταν..., κλπ.

Μέ σεβασμόν».

11 Σεπτεμβρίου 1964

Ε. Αβερωφ προς Κ. Καραμανλη

«Ἀγαπητέ μου Πρόεδρε,

Ἄργησα λίγο νά σοῦ γράψω γιατί εἶχα διάφορα πήγαινε-ἔλα εἰς Ἤπειρον καί Θεσσαλίαν καί μερικά ἐνοχλητικά θέματα, ὅπως ἡ προδοσία τῆς ἐφημερίδος μου στά Γιάννενα, ἡ ὁποία ἔγινε κεντρώα καί προσπαθεῖ νά μοῦ ξεφύγη καί ὡς ἐγκατάστασις τυπογραφική. Σημεῖα τῶν καιρῶν!

Ἄργησα ὅμως καί διότι ἀπό τόν καιρό πού εἶχα τήν εὐχαρίστηση νά σέ δῶ στό Παρίσι, δέν νομίζω ὅτι ἄλλαξε οὐσιωδῶς ἡ κατάστασις. Λέω οὐσιωδῶς διότι ἡ ὄξυνσις τοῦ Κυπριακοῦ καί ἡ ἔντασις τῆς στενότητος τῆς ἀγορᾶς ἐπέφεραν κάποιαν μείωσιν τοῦ κύρους τῆς Κυβερνήσεως, λόγω ἀφ' ἑνός μεγαλυτέρων ἀνησυχιῶν τῶν σκεπτομένων ἀνθρώπων, ἀφ' ἑτέρου σαφεστέρας ἀντιλήψεως τῶν πολλῶν ἀνθρώπων τῶν δυσχερειῶν καί κινδύνων τοῦ Κυπριακοῦ.

Μιά τέτοια ἐξέλιξις ἀσφαλῶς ἐσημειώθη. Καί

ἀσφαλῶς ἐπίσης — δι' εὐνοήτους λόγους — οἱ δικοί μας ἔγιναν φανατικώτεροι καί σέ ἐνθυμοῦνται μέ ἐντονωτέραν νοσταλγίαν.

Δέν θεωρῶ ὅμως τήν ἐπελθοῦσαν ἀλλαγήν βαθεῖαν καί εὐρεῖαν. Ὁ φανατισμός τῶν κεντρώων, ἡ τύφλα των ἐξακολουθεῖ. Ἡ φοβία τῶν δικῶν μας, ἐπίσης· δέν εἶναι δέ ἀδικαιολόγητος διότι οἱ κυβερνῶντες εἶναι ἀδίστακτοι καί δύσκολα βλέπουν ἀλλαγή.

Ἡ δύναμις τοῦ Κέντρου μοῦ φαίνεται πάντοτε μεγάλη. Βεβαίως, μικροτέρα ἐκείνης τῶν ἐκλογῶν ἄν ὑπολογίση κανείς τήν διαρροήν πρός τά ἀριστερά ἤτις εἶναι σημαντική (σέ πολλά χωριά ἤ συνοικισμούς ἔχουμε ἀτμόσφαιραν ἐνθυμίζουσαν ἐαμοκρατίαν)· ἀλλά ἡ διαρροή αὐτή ἐκλογικῶς ἤ ἀπό ἀπόψεως ἐκδηλώσεων εἶναι συνάρτησις ἐντολῶν, συμφωνιῶν καί τῶν τοιούτων. Ὡς πρός τήν ὑπόλοιπον δύναμιν δέν νομίζω ὅτι εἶναι μικροτέρα ἐκείνης τῶν ἐκλογῶν. Ἀπό τούς ἐθνικόφρονας ἔχασε ἕνα ποσοστόν, ἀλλά ἐκέρδισε ἄλλο ἀπό ἡμᾶς. Ἡ πολιτική τοῦ "δῶσε" ἀποδίδει. Καί εἶναι τόσον πολύ τό "δῶσε" ὥστε νά μέ κάμη νά πιστεύω ὅτι γίνεται ἐπί τῷ σκοπῷ νά διεξαχθοῦν ἐκλογαί ἄν ὑπάρξη μιά μόλις ἐμφανίσιμος λύσις τοῦ Κυπριακοῦ. Παράδειγμα τοῦ "δῶσε", πλήν ἐκείνων πού γνωρίζεις ἀπό τάς ἐφημερίδας, εἶδα προσφάτως δι' ἐντόνου ἐπαρχιακῆς ὁδοποιΐας εἰς τήν Θεσπρωτίαν, διά τοῦ ἠλεκτροφωτισμοῦ 40 χωρίων εἰς τά Ἰωάννινα ἔναντι 3-4 ἐτησίως παλαιότερον. Ποῦ θά τούς ὁδηγήση αὐτή ἡ πολιτική βραδύτερον εἶναι ἄλλο ζήτημα καί τό βλέπομεν ἤδη μέ τήν συνεχῆ αὔξησιν τοῦ κυκλοφοροῦντος χαρτονομίσματος καί τήν στενότητα τῶν πιστώσεων. Ἀλλά ἀκόμη δέν ἐπῆλθον σαφῆ δυσμενῆ ἀποτελέσματα ὥστε νά τά αἰσθανθῆ πολύ ἡ μεγάλη μάζα καί νά καταλάβη. Ἔτσι πιστεύω ὅτι ἀπό ἀπόψεως ἐθνικοφρόνων πολιτῶν, νομίζω ὅτι σήμερα τό Κέντρον εἶναι ἀκόμη ἰσχυρότερον ἀπό ἡμᾶς. Πιστεύω, ἐπίσης, ὅτι ἐάν τό Κέντρον ἐξακολουθήση τήν σημερινήν του πορείαν ἐπί ἀρκετόν, δέν εἶναι δυνατόν παρά νά καταρρεύση. Ἀλλά μέ πόσα ἐρείπια καί πότε;

Ἐκεῖνο πού βεβαίως μπορεῖ νά τούς τινάξη εἰς τόν ἀέρα προηγουμένως καί αἰφνιδίως εἶναι τό Κυπριακόν.

Ὁ Παπανδρέου μόλις τώρα κατάλαβε καί προσπαθεῖ ν' ἀπαγκιστρωθῆ. Ἡ ψυχρότης μέ τόν Μακάριον ἀποτελεῖ πραγματικότητα. Ὑπάρχει πλέον διαφορά κατευθύνσεων εἰς τήν βάσιν καί συμφωνία εἰς τήν ἐπιφάνειαν. Ὁ Παπανδρέου θέλει κάποιαν συμπεφωνημένην λύσιν πού νά μπορεῖ ἔστω τυπικῶς νά ἐμφανισθῆ ὡς καλλιτέρα τῶν συμφωνιῶν τῆς Ζυρίχης. Ὁ Μακάριος, αἰσθανόμενος ἰσχυρός (ἐθνοφρουρά, Νάσερ, Μόσχα), φαίνεται ἀνένδοτος καί ζητεῖ ὁλοκληρωτικάς λύσεις. Ἡ Τουρκία εἶναι ἐντελῶς ἀδύνατον νά τά δεχθῆ καί ἐν ἀνάγκη θά κτυπήση. Καί δέν νομίζω ὅτι ἔχει πολιτικῶς τήν ἀντοχήν διά μακράν ἀναμονήν. Προβλέψεις ὅμως δέν χωροῦν διότι τί νά προβλέψη κανείς μέ τόν Μακάριον, ὁ ὁποῖος κρατεῖ πάντα (καί ἰδία τώρα πού ἔχει ἰδικήν του δύναμιν) τά κλειδιά τῆς ὑποθέσεως. Τό κῦρος τοῦ Γρίβα ἐν Κύπρῳ ἐλάχιστον. Τοῦ ἐκόλλησε τήν ρετσινιά τοῦ πράκτορος τῶν Ἀμερικανῶν καί τόν ἐμείωσε ἀκόμη περισσότερον.

Ἐπί τοῦ Κυπριακοῦ ἐνδέχεται νά σοῦ γράψω λίαν προσεχῶς διότι πιθανόν νά μάθω διάφορα.

Ἐκτός τῆς πολιτικῆς τῆς σπατάλης καί τῶν διωγμῶν, κάτι πού μπορεῖ ἐπίσης νά μᾶς βλάψη εἶναι ἡ σκανδαλοθηρία. Δέν νομίζω ὅτι μέχρι τῆς στιγμῆς ἔκαμε μεγάλην ζημίαν παρά τάς συνεχεῖς προσπαθείας των καί μολονότι "ὁ Ἕλλην ἔχει τό οὖς συκοφαντικόν". Ἔκαμε κάποιαν, ὄχι μεγάλην, ἴσως ὄχι ὑπολογίσιμον, ἴσως ἔδωσε ἁπλῶς ἐπιχειρήματα εἰς τούς φανατικούς. Δέν εἶμαι εἰς θέσιν νά τό ὑπολογίσω. Ἀλλά ἡ προσπάθεια θά συνεχισθῆ καί φοβοῦμαι ὅτι μέ τήν χειροτέρευσιν τῆς καταστάσεως θά ἐντείνεται. Τά μέχρι σήμερον δημοσιεύματα διά ΕΗ-Πεσινέ ἔκαμαν μεγάλην ἐντύπωσιν καί ὁ κόσμος περιμένει νά μάθη τί ἀκριβῶς συμβαίνει.

Γενικῶς, ἡ ἀτμόσφαιρα ἐδῶ εἶναι πνιγηρά. Μικρότης ἀπερίγραπτος τῶν κυβερνώντων καί ἔντονος, ἐντονοτάτη ἀνησυχία, πλήν τῶν ἰδικῶν μας καί ὅλων τῶν ἀνθρώπων πού σκέπτονται χωρίς πάθη. Μέ τέτοιαν ἀτμόσφαιραν ἄν τούς συμβῆ ἕνα ἐξόφθαλμον ἀτύχημα (ἐφάνη καθαρότερα τήν ἡμέρα πού ἡ λίρα πῆγε 322), δέν θά ξεύρουν ποῦ νά σταθοῦν. Ἐν τῷ μεταξύ ὅμως θά πνιγόμεθα εἰς τό ἄγχος.

Ὁ Κανελλόπουλος ἐργάζεται καλά καί πάρα πολύ.

Αὐτά εἶχα νά σοῦ γράψω, ἀγαπητέ μου Πρόεδρε. Ἄν θέλης πληροφορίες γιά κανένα συγκεκριμένο θέμα, εἶμαι φυσικά εἰς τήν διάθεσίν σου, ὅπως πάντα. Θά λείψω πιθανόν ἀπό 20/9 μέχρι 15/10.

Πολλά σέ παρακαλῶ εἰς τήν ἀγαπητή κυρία Ἀμαλία. Εὔχομαι νά εἶναι πάντα καλά.

Μέ πολλήν ἀγάπην».

6 Ὀκτωβρίου 1964

Κ. Καραμανλης προς Π. Πιπινελη

«Ἀγαπητέ Πρόεδρε,

Σέ εὐχαριστῶ γιά τήν ἐνημέρωσιν. Λυποῦμαι δέ διότι αἱ προβλέψεις σου ἐπαλήθευσαν τόσον σύντομα. Διαπιστώνω μίαν ἐπιδείνωσιν εἰς ὅλους τούς τομεῖς, ἀλλά πρό παντός διαπιστώνω μίαν ἐκτεταμένην σύγχυσιν μέσα εἰς τήν ὁποίαν κινδυνεύει νά πνιγῆ τό Ἔθνος. Τά τελευταῖα γεγονότα δίδουν τήν ἐντύπωσιν ὅτι ἡ Ἑλλάς εἰσῆλθεν εἰς κλῖμα παραπετάσματος.*

Τό χειρότερον ὅμως εἶναι ὅτι κατά τῆς ἐξελίξεως

αὐτῆς δέν σημειοῦται ἀντίδρασις. Εἶμαι βέβαιος ὅτι ἐάν ἡ δική μας παρουσίαζε τό θέαμα τῆς παρούσης Κυβερνήσεως, οἱ ἀντίπαλοί μας θά μᾶς ἀνέτρεπαν ἐντός 24ώρου.

Εἶναι ἄλλωστε βέβαιον ὅτι, πέραν τῶν γνωστῶν σφαλμάτων τοῦ Στέμματος, εἰς τήν σημερινήν κατάστασιν ὁδήγησεν ἡ διαφορά μαχητικότητος τῶν δύο παρατάξεων. Διαφορά ἥτις ὑφίσταται καί σήμερον. Ὁ ἀντιπολιτευόμενος τύπος, ἀσυνάρτητος καί ἀσυντόνιστος. Ἡ δέ ἀνοχή τοῦ κόμματος ἐγγίζει τά ὅρια τῆς παρεξηγήσεως.

Ὁμιλοῦν οἱ φαῦλοι περί ἀρετῆς καί ὁμιλοῦν οἱ δειλοί περί θάρρους. Ὁμιλοῦν οἱ ἐκβιασταί περί Δημοκρατίας καί ὁμιλοῦν οἱ συνοδοιπόροι περί πατριωτισμοῦ. Καί μολονότι ἔχουν 10μηνον θητείαν εἰς τήν ἐξουσίαν, ἡ ὁποία θά ἐπέτρεπε συντριπτικάς δι' αὐτούς συγκρίσεις καί συνεπῶς τήν ἀντιστροφήν τῶν ρόλων, ἐξακολουθοῦμεν νά ἀμυνώμεθα καί μάλιστα ἀσθενῶς.

Δέν ἐννοῶ μέ ὅσα γράφω ὅτι θά πρέπει νά γίνεται ἔξαλλος ἀντιπολίτευσις μέ σκοπόν τήν φθοράν τῆς Κυβερνήσεως. Θά ἠδυνάμεθα ὅμως μέ μίαν μεθοδικήν καί αὐστηράν κριτικήν — ἡ ὁποία θά πρέπει νά γίνεται πάντοτε ἐν συγκρίσει μέ τήν ἰδικήν μας πολιτικήν εἰς τούς διαφόρους τομεῖς — νά περιστείλωμεν τά σφάλματα τῆς Κυβερνήσεως καί νά ἐμπνεύσωμεν ἐλπίδας διά τό μέλλον.

Θά θέσω ὑπ' ὄψιν σου μερικάς σκέψεις, τήν χρησιμότητα τῶν ὁποίων θά κρίνῃς ὁ ἴδιος.

1. Θά πρέπει νά διαφυλαχθῆ ἀντί πάσης θυσίας ἡ ἑνότης καί ἡ νομιμοφροσύνη τοῦ στρατεύματος, τό ὁποῖον ἀποτελεῖ, ἰδίως ὑπό τάς σημερινάς συνθήκας, τήν τελευταίαν ἐγγύησιν διά τήν ἀσφάλειαν τῆς χώρας. Τό θέμα εἶναι κυρίως θέμα βασιλέως.

2. Ὁ κ. Παπανδρέου εἶναι πολύ πιθανόν νά ἐπιδιώξῃ ἐκλογάς ἐντός τῶν προσεχῶν μηνῶν καί πρίν ἤ ἐκδηλωθοῦν αἱ συνέπειαι τῆς πολιτικῆς του καί ἀφυπνισθῆ ὁ λαός. Διά τήν περίπτωσιν αὐτήν θά πρέπει νά ἐπιστηθῆ ἀπό τοῦδε ἡ προσοχή τοῦ βασιλέως.

3. Ἡ Κυβέρνησις διά νά κρατᾶ τήν ἀντιπολίτευσιν εἰς ἄμυνα συνεχίζει τήν τακτικήν τῆς σκανδαλοθηρίας. Ἡ ΕΡΕ δέν θά μπορέση νά μπῆ στήν ἀντεπίθεση ἐάν δέν ἀπαλλαγῆ ἀπό τό πλέγμα τοῦ κατηγορουμένου. Θά πρέπει νομίζω νά ἀνασκευασθοῦν εἰς πρῶτον στάδιον ὅλαι αἱ συκοφαντίαι καί τά ψεύδη τά ὁποῖα ἐχρησιμοποίησε ἡ ΕΚ διά νά δηλητηριάση τήν ψυχήν τοῦ λαοῦ: Σκάνδαλα, Μετανάστευσις, Κυπριακόν, Ξενοδουλεία, Στρατιωτικαί δαπάναι, Ξένη βοήθεια, Κράτος κομματικόν, Ὑπέρμετρος δανεισμός, Ὑψηλός προϋπολογισμός κ.λ.π., ὅπως προκύπτουν ἀπό τάς ὁμιλίας των. Εἰδικώτερον, θά πρέπει νά ἐκδηλωθῆ ἄμεσος ἡ ἀντίδρασις τοῦ κόμματος ὡς πρός τά δῆθεν σκάνδαλα προκαλουμένης τῆς Κυβερνήσεως νά ἀφήση κατά μέρος τάς δολίας δικαστικάς ἐρεύνας καί νά φέρη εἰς δημοσίαν συζήτησιν τάς περιπτώσεις ἐκείνας τάς ὁποίας θεωρεῖ σκανδαλώδεις.

Ἐκυβέρνησα τήν Ἑλλάδα μέ τόσην ἐντιμότητα καί αὐστηρότητα ὥστε νά συνιστοῦν, ὄχι μόνον ἀδικίαν, ἀλλά καί πλαστογράφησιν τῆς ἱστορίας αἱ ἀσύστολοι συκοφαντίαι τῶν ἀντιπάλων μας. Διεχειρίσθημεν κατά τήν διάρκειαν τῆς 8ετίας ὑπέρ τά 200 δισεκ. δρχ. καί δέν ἠδυνήθησαν οὔτε ἑνός ἑκατομμυρίου τήν διάθεσιν νά ἀποδείξουν ὕποπτον. Διότι οὔτε οἱ ἀνοησίες περί ὑπερβάσεων, παρατηρουμένων εἰς ὅλας τάς χώρας καί ὀφειλομένων ἄλλοτε εἰς πρόσθετον ἔργον καί ἄλλοτε εἰς ἀνεπάρκειαν τῶν τεχνικῶν ὑπηρεσιῶν, οὔτε ἡ διάφορος κρίσις διά τήν σκοπιμότητα τῆς διαθέσεως τῶν ἀπορρήτων δαπανῶν εἶναι δυνατόν νά θεωρηθοῦν σκάνδαλα.

Εἰς δεύτερον στάδιον θά πρέπει, νομίζω, νά γίνη κριτική τῆς πολιτικῆς των εἰς τούς διαφόρους τομεῖς, ἐν συνδυασμῷ μέ τάς ἐπαγγελίας των καί νά γίνεται σύγκρισις τῆς ἰδικῆς μας πολιτικῆς εἰς τούς αὐτούς τομεῖς.

4. Ὡς πρός τό Κυπριακόν γνωρίζεις τίς ἀπόψεις μου. Πιστεύω ὅτι, ἐάν μετά τήν ὑπογραφήν τῶν συμφωνιῶν, ἐφροντίζαμεν διά τήν δημιουργίαν τῶν καταλλήλων διπλωματικῶν καί ψυχολογικῶν προϋποθέσεων, θά ἐφθάναμεν κάποτε ἀβιάστως εἰς τήν Ἕνωσιν. Ἀλλά τό χειρότερον εἶναι ὅτι ἄπαξ καί ἠγέρθη τό θέμα, δέν ἐφρόντισε ἡ Ἀθήνα πρίν εἰσέλθη εἰς τήν περιπέτειαν νά διασφαλισθῆ κατά τῶν πρωτοβουλιῶν τῆς Λευκωσίας. Καί ἤδη, ἀφοῦ ἐγελοιοποιήθημεν διεθνῶς, περιεπλάκημεν εἰς δεινήν περιπέτειαν κατά τάς διαφόρους φάσεις τῆς ὁποίας παίζονται κορώνα γράμματα καί ἡ τιμή καί ἡ ἀσφάλεια τῆς χώρας.

Ἡ περιπέτεια τῆς συμφωνίας τῆς Μόσχας θά ἦτο ἀρκετή διά νά ρίξη οἱανδήποτε Κυβέρνησιν. Διότι ἐκτός τοῦ ἀντισυμμαχικοῦ πνεύματος πού δημιουργεῖ, μᾶς καθιστᾶ ἐκ τῶν πραγμάτων συμμάχους τῶν Ρώσσων ἐν περιπτώσει τουρκικῆς ἀποβάσεως.

Δέν συνιστῶ, ὅπως γνωρίζεις, νά γίνεται ἐπί τοῦ θέματος αὐτοῦ ἐκμετάλλευσις δυναμένη νά βλάψη τήν χώραν. Ἀλλά δέν εἶναι δυνατόν ἐπίσης νά μήν ἀποκαλύπτωνται αἱ ἐπικίνδυνοι ἀνοησίαι τῆς Κυβερνήσεως καί νά ἐπωμίζεται ἡ ἀντιπολίτευσις διά τῆς σιωπῆς της τάς εὐθύνας. Ἡ διάκρισις μεταξύ ἐθνικοῦ συμφέροντος καί συγκαλύψεως τῆς Κυβερνήσεως εἶναι πάντοτε δυνατή.

5. Συμφωνῶ μέ τήν ἀποψίν σου ὅτι ἡ Κυβέρνησις ἐπιδιώκει διά τῆς μεθόδου τῶν παροχῶν καί τῶν ἀπειλῶν νά ἐξουδετερώση τό Στέμμα ὡς παράγοντα δυνάμενον ἐν περιπτώσει κρίσεως νά ἀναλάβη πρωτοβουλίας ἤ καί ἁπλῶς νά ἀντιδράση εἰς τάς ἐπιδιώξεις τῆς Κυβερνήσεως (διάλυσις Βουλῆς, διενέργεια ἐκλογῶν ὑπό τῆς ἰδίας, ἀλλοίωσις τῆς συνθέσεως τοῦ

στρατεύματος κ.λ.π.). Τούτου ὅμως δοθέντος θά πρέπει καί τό Στέμμα νά καταστῆ προσεκτικώτερον διά νά διαφυλάξη καί τό κῦρος καί τήν ἀνεξαρτησίαν του. Καί τοῦτο θά τό ἐπιτύχη ἐάν ἀποφεύγη τά σφάλματα καί ἀποκρούη τάς προσφοράς τῆς Κυβερνήσεως.

Διότι φοβοῦμαι ὅτι ἡ δολιοφθορά θά συνεχισθῆ. Ὅπως σᾶς προειδοποίησα, τόν Πρίγκηπα Πέτρο* τόν ἐνθαρρύνουν καί κυβερνητικοί παράγοντες, μεταξύ τῶν ὁποίων, ὅπως μοῦ εἶπαν, καί ὁ Μητσοτάκης. Νομίζω δέ ὅτι ἔκαμαν σφάλμα νά τόν προσκαλέσουν, ἐφ' ὅσον ἐγνώριζαν τάς διαθέσεις του, ἐπ' εὐκαιρία τῶν βασιλικῶν γάμων. Ἐάν λάβη κανείς ὑπ' ὄψιν του τήν νοοτροπία ἡ ὁποία ἐπικρατεῖ στό Παλάτι, τήν ἔλλειψιν σοβαρῶν καί τιμίων συμβούλων καί, τέλος, τήν δολιότητα τῆς Κυβερνήσεως, δέν ἠμπορεῖ παρά νά ἀνησυχῆ διά τό μέλλον.

Θά σοῦ ἀναφέρω ἕνα περιστατικόν διά νά ἐκτιμήσης τήν κατάστασιν. Προκειμένου νά μοῦ σταλῆ πρόσκλησις ἐπ' εὐκαιρία τῶν γάμων, ἔγινε μεγάλος καυγάς εἰς τά Ἀνάκτορα, ἐν συνεχεία καί ἄλλων ἐχθρικῶν ἐκδηλώσεων. Διατί; Διότι, προκειμένου νά ἀποφύγω ρῆξιν μέ τό Στέμμα, παρητήθην τῆς ἐξουσίας, ἀπέφυγα ἐπιβεβλημένας ἐκδηλώσεις καί, τέλος, ἀπεχώρησα τῆς πολιτικῆς. Συμπεριφορά τουλάχιστον ἀκατανόητος. Πάντως ὁ τομεύς αὐτός θέλει προσοχήν διότι καί νά ὠφελήση καί νά βλάψη μεγάλως ἠμπορεῖ τό τόπον.

6. Νομίζω ὅτι πρέπει νά γίνη συστηματική προσπάθεια διαφωτίσεως τῶν ἀνταποκριτῶν τοῦ ξένου τύπου. Διότι ἐξ ὅσων γνωρίζω, ὄχι μόνον δέν μεταδίδεται εἰς τό ἐξωτερικόν ἡ ἐν Ἑλλάδι κατάστασις, ἀλλά πολλάκις ἐμφανίζεται παραπλανητική. Γνωρίζεις δέ ἐσύ πόσην σημασίαν ἔχει ἡ διεθνής κοινή γνώμη διά τήν τύχην μιᾶς Κυβερνήσεως ἤ καί χώρας ἀκόμα.

7. Θά παρακαλέσω τέλος ὅπως ἐν συνεργασία μέ τούς κ.κ. Παπακωνσταντίνου καί Μακρῆν προβαίνετε εἰς τάς ἀναγκαίας ἀντιδράσεις ὅταν οἱ ἀντίπαλοί μου ἐπιχειροῦν ἐπιθέσεις ἐναντίον μου καί προσπαθοῦν νά μειώσουν τήν σημασίαν τοῦ ἔργου μου. Καί ἔχω ἀνάγκην αὐτοῦ ὅπως ἀντιλαμβάνεσθε, ἐφ' ὅσον εὑρίσκομαι μακράν τῆς Ἑλλάδος.

Ἀναγκάζομαι νά σέ ἀπασχολήσω μέ ὅλα αὐτά διότι, ὅπως γνωρίζεις, ἀπό 8μήνου περίπου δέν ἔχω καμμίαν ἐπαφήν μέ τήν ἡγεσίαν τοῦ κόμματος. Γεγονός τό ὁποῖον ἐκτός τῆς προσωπικῆς λύπης μοῦ δημιουργεῖ πολλάκις προβλήματα καί μέ φέρει εἰς ἀμηχανίαν.

Σέ παρακαλῶ νά διαβιβάσης τά σέβη μου εἰς τήν Κυρίαν Πιπινέλη καί νά τῆς διαβιβάσης τούς χαιρετισμούς τῆς συζύγου μου.

Μέ ἐκτίμησιν καί ἀγάπη».

18 Ὀκτωβρίου 1964

Κ. Καραμανλῆς πρός Π. Πιπινέλη

«Ἀγαπητέ Πρόεδρε,

Τάς τελευταίας ἡμέρας εἴχαμε ἀποφασιστικῆς σημασίας διεθνῆ γεγονότα**. Οὐδέποτε εἰς τόσον μικρόν διάστημα συνέβησαν συγχρόνως τόσαι ἀλλαγαί. Ἀλλαγαί τῶν ὁποίων αἱ ἐπιπτώσεις ἐπί τῶν διεθνῶν ἐξελίξεων δέν εἶναι εὔκολον ἀπό τοῦδε νά προσδιορισθοῦν καί αἱ ὁποῖαι ἐπιβάλλουν, ἐν πάση περιπτώσει, σύνεσιν εἰς τούς μικρούς.

Ἡ τελευταία παρατήρησίς μου δέν ἀφορᾶ βέβαια τήν Ἑλλάδα, δεδομένου ὅτι οὐδείς Ἕλλην δέχεται, καί ἰδίως σήμερα, ὅτι ἡ χώρα μας εἶναι μικρή.

Μέ ἱκανοποίησιν βλέπω ὅτι τό θέμα πού ἐδημιούργησεν ὁ Πρίγκηψ Πέτρος ἐμπῆκε εἰς ὕφεσιν. Μολονότι φοβοῦμαι ὅτι, ἐάν ὑποκινῆται ἀπό πολιτικούς παράγοντας, θά ἔχη ὑποτροπήν. Δυστυχῶς ἐπ' αὐτοῦ δέν γνωρίζω τίποτε περισσότερον ἀπό ὅ,τι σᾶς εἶπα. Ἐάν περιέλθη τίποτε εἰς γνῶσιν μου θά σᾶς ἐνημερώσω.

Ὁπωσδήποτε, τά θέματα τοῦ Στέμματος θέλουν προσοχή, ἡ ὁποία δέν φαίνεται νά ὑπάρχη. Τελευταία ἀπόδειξις ἡ συνέντευξις Ποταμιάνου***. Ἦταν ἀνάγκη νά μέ προκαλέσουν; Καί δέν ἐσκέφθησαν τί θά ἐγίνετο ἐάν ἀπαντοῦσα; Δέν σοῦ ἀποκρύπτω ὅτι ἀρχίζει νά ἐξαντλῆται ἡ ὑπομονή μου ἔναντι τῶν ἀδικιῶν πού μοῦ γίνονται ἀπό ὅλες τίς πλευρές.

Μέ ἀνησυχεῖ ἡ ἐν Ἑλλάδι κατάστασις καί προβλέπω ὅτι θά βαίνη συνεχῶς ἐπιδεινουμένη. Ἐγγύησιν περί αὐτοῦ ἀποτελεῖ ἡ νοοτροπία τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς Κυβερνήσεως, ἡ σύνθεσις τοῦ κόμματός του καί πρό παντός τό κλῖμα τῆς ἀναρχίας καί τῆς ἠθικῆς ἀποσυνθέσεως τό ὁποῖον ἐδημιούργησε διά τῆς πολιτικῆς του. Μέ ἀνησυχεῖ ὅμως περισσότερον ἡ ἀδιαφορία τοῦ κόσμου. Νομίζω ὅτι θά πρέπει νά γίνη συστηματική προσπάθεια διαφωτίσεως τοῦ κόσμου καί μάλιστα κατά τρόπον συγκριτικόν μέ τό ἰδικόν μας ἔργον εἰς τούς διαφόρους τομεῖς. Διά τοῦ τρόπου αὐτοῦ ὄχι μόνον θ' ἀποκαλύπτωνται τά ψεύδη καί ἡ ἀνεπάρκεια τῆς Κυβερνήσεως, ἀλλά θά προβάλλεται καί τό ἔργον τῆς 8ετίας, τό ὁποῖον ὄχι μόνον δέν τό προβάλλαμε κατά τό παρελθόν, ἀλλά ἀφήσαμε τούς ἀντιπάλους μας νά τό μειώσουν.

Εἰλικρινῶς ἀγανακτῶ ὅταν σκέπτωμαι ὅτι εἴμεθα ὑποχρεωμένοι διά τό ἔργον αὐτό ν' ἀπολογούμεθα. Φοβοῦμαι δέ ὅτι ἄν δέν τό ἀποκαταστήσωμε ἐγκαίρως ἠμπορεῖ ν' ἀδικηθῶμε καί ἀπό τήν ἱστορία. Διότι, ὅπως γνωρίζεις ἀπό τό παρελθόν, οἱ ἀντίπαλοί μας εἶναι μοναδικοί εἰς τήν πλαστογράφησιν τῆς ἱστορίας. Ἐνῶ ἡμεῖς δέν ἔχομε τό θάρρος νά ὑπεραμυνώμεθα τοῦ ἔργου μας, αὐτοί καί τά σφάλματά των τά ἐμφανίζουν ὡς ἐθνικούς θριάμβους. Ὅρα καί τήν περίπτωσιν τῆς ἀναιμάκτου ἀπελευθερώσεως.

Ἐκτιμῶ τήν προσπάθειαν τῆς "Ἡμέρας" καί λυποῦμαι διότι ἀντιμετωπίζει δυσχερείας. Νομίζω ὅτι μέ τό κῦρος πού διαθέτετε, θά ἠμπορούσατε νά τή βοηθήσετε. Ἠθικῶς μέν διά τῶν συμβουλῶν σας — καί ἔχει ἀνάγκην συμβουλῶν — καί τῆς συνεργασίας σας, ὑλικῶς δέ ἐπιστρατεύων ἕναν - δύο σοβαρούς φίλους. Θά κάμω καί ἐγώ ἀπ' ἐδῶ ὅ,τι μπορῶ, μολονότι λόγω τῆς θέσεώς μου ἔχω περιωρισμένας δυνατότητας.

Μέ τούς πιό φιλικούς μου χαιρετισμούς».

18 Ὀκτωβρίου 1964

Κ. Καραμανλῆς πρός Π. Παπαληγούρα

«Ἀγαπητέ Παναγῆ,

Ἔχω καιρό νά πάρω εἰδήσεις σου. Καί ὅμως ὑπεσχέθης νά κρατᾶς μαζί μου ἐπαφή καί νά μέ ἐνημερώνῃς ποῦ καί ποῦ διά τά συμβαίνοντα ἐν Ἑλλάδι.

Παρακολουθῶ πάντως ἀπό τόν τύπο τάς ἀνακοινώσεις σου καί ἐκτιμῶ τό γεγονός ὅτι ἔχεις διάθεσιν — πού τήν ἔχουν πολύ ὀλίγοι — καί διά ἀγῶνα καί διά τήν ὑπεράσπισιν τοῦ ἔργου τῆς 8ετίας. Ἀγανακτῶ ὅταν σκέπτωμαι ὅτι διά τό ἔργο αὐτό μᾶς ὑποχρεώνουν ν' ἀπολογούμεθα καί ἀγανακτῶ περισσότερον ὅταν βλέπω τήν ἀπροθυμίαν παλαιῶν συνεργατῶν νά τό προασπίσουν.

Γράφε μου διά νά μή χάνωμε ἐπαφή. Χαιρετισμούς στή Μπούμπα καί τά παιδιά σου.

Μέ τά πιό φιλικά μου αἰσθήματα».

20 Ὀκτωβρίου 1964

Π. Κανελλοπουλος πρός Κ. Καραμανλή

«Ἀγαπητέ μου Πρόεδρε,

Μέ ἐλύπησε πολύ ἡ ἐπιστολή Σου τῆς 18ης τρέχοντος*. Ἀλλά μέ ἐλύπησε — σπεύδω νά ἐπεξηγήσω τήν φράσιν — διότι ἐλυπήθης ὁ ἴδιος, θεωρήσας τήν ἀπό μηνῶν σιωπήν μου ὡς δυναμένην νά ὑποκρύπτῃ ἄλλο τι ἐκτός τῆς ἐπιθυμίας μου, ὅταν Σοῦ γράφω, νά Σοῦ γράφω ἐκτενῶς. Καί πρέπει νά ὁμολογήσω ὅτι ὁ κόπος — ἰδίως ὁ ψυχικός — τῶν τελευταίων μηνῶν δέν μοῦ ἐπέτρεψε νά ἐξασφαλίσω ἄνετον καί ἤρεμον ὥραν διά νά Σοῦ ἐκθέσω ἐκτενῶς ὅσα θά ἤθελα. Παρακαλῶ, λοιπόν, νά βεβαιωθῆς, ὅτι — πέραν τοῦ καθαρῶς ψυχολογικοῦ αὐτοῦ λόγου — τίποτε ἄλλο δέν μέ ἠμπόδισε νά Σοῦ γράψω. Ἀποσύρομαι, βέβαια, συστηματικά ὡρισμένες ὧρες τήν ἑβδομάδα (διά νά ἠμπορέσω νά ἀνθέξω). Ἀλλά, κατά τάς ὥρας ἐκείνας, προσπαθῶ νά συνέρχωμαι, λησμονῶν πλήρως τήν πολιτικήν (καθ' ὅν τρόπον τήν λησμονοῦν ὅσοι παίζουν, ὅπως οἱ φίλοι μας Πιπινέλης καί Θεοτόκης, γκόλφ — ὁ δεύτερος ἄριστα, ὁ πρῶτος, κατ' ἰδίαν του ὁμολογίαν, πλημμελῶς).

Ἰδού, ὅμως, ὅτι ἐχρειάζετο νά μοῦ ἀπευθύνῃς τά λίγα λόγια, μέ τά ὁποῖα μοῦ ἐκφράζῃς τήν ἀπορίαν Σου. Μόλις πρό ὀλίγου μοῦ ἔφερεν ὁ Ἀχιλλεύς τήν ἐπιστολήν καί ἐκάθησα ἀμέσως νά Σοῦ γράψω. Τά λόγια Σου ἀπετέλεσαν, ὅπως ἦτο φυσικόν, κίνητρον ἀμέσου ἐνεργείας.

Τήν ἐδῶ κατάστασιν γνωρίζεις, βέβαια, καλῶς. Ὄχι μόνον βάσει τῶν ἐφημερίδων καί τῆς ἰσχυρᾶς (καί τόσον δοκιμασμένης) διαισθήσεως πού Σέ κατέχει καί πού Σέ κάνει νά βλέπῃς καί μεταξύ τῶν γραμμῶν κάθε εἰδήσεως ἤ ἄρθρου τό τί πράγματι συμβαίνει, ἀλλά καί διότι ἐκλεκτοί καί καλοί φίλοι (μεταξύ τούτων καί τινες ἐξαιρετικά ἤ καί ὑπερβολικά νοήμονες) ἐπισκέπτονται τό Παρίσι καί ἔχουν εὐτυχῶς τήν εὐκαιρίαν νά Σέ βλέπουν. Ὡς ἐπί τό πολύ, μέ ἐρωτοῦν, πρό τοῦ ταξιδίου των, ἐάν ἔχω νά θέσω τίποτε ὑπ' ὄψιν Σου, καί μετά τήν ἐπιστροφήν των μέ κατατοπίζουν ἐπί τῶν ἰδικῶν Σου σκέψεων. Σέ παρακαλῶ νά πιστεύσῃς ὅτι κάθε γνώμη Σου μοῦ εἶναι ἐκτάκτως ὠφέλιμη, ὅπως μοῦ εἶναι πολύ χρήσιμοι καί αἱ αὐθόρμητοι, κατά τάς συζητήσεις μετά φίλων βουλευτῶν, ἀντιδράσεις Σου εἰς ὡρισμένα θέματα. Δέν Σοῦ κρύβω ὅτι ἡ πάλη, τήν ὁποίαν διεξάγω, εἶναι πολύ δυσχερής. Ὑπάρχουν θέματα, ἐπί τῶν ὁποίων, ἐκτιμῶν τάς περιστάσεις καί τούς κινδύνους, προτιμῶ νά ὁμιλῶ σπανίως καί μέ τρόπον πολύ ἐπιφυλακτικόν. Τοιαῦτα θέματα εἶναι τό Κυπριακόν καί τό τῶν ἐνόπλων δυνάμεων. Θά μοῦ ἦτο εὔκολον — θά ἀπετέλει δι' ἐμέ καί ἀνακούφισιν — νά φωνάξω, νά τακτοποιήσω τήν θέσιν μου δημοσίᾳ, νά ἀπειλήσω, νά προειδοποιήσω. Εἶμαι ὅμως, βέβαιος, ὅτι, ἐάν ἔπραττα ταῦτα, θά ἔβλαπτα τόν τόπον. Ἔχω, βεβαίως, πλήρως καθορίσει τήν θέσιν τοῦ κόμματος καί ἐπί τῶν μεγάλων αὐτῶν θεμάτων εἰς τάς λιτάς ἀπό καιροῦ εἰς καιρόν δημοσίας δηλώσεις, ἀλλά κυρίως ἔναντι τοῦ βασιλέως, πρός τόν ὁποῖον καί πρό πέντε ἡμερῶν, μετά τήν ἐπιστροφήν του εἰς τάς Ἀθήνας, ὡμίλησα μέ τρόπον ἀπολύτως κατηγορηματικόν. Ἐπίσης, ὅσα ἐπί τοῦ Κυπριακοῦ δέν πρέπει νά εἴπω ἀπ' εὐθείας ἐγώ, συνεννοοῦμαι μέ τόν Πιπινέλην καί τά λέγει αὐτός (ὅπως συνέβη ἀκριβῶς σήμερον ἐξ ἀφορμῆς τῆς ἀπαντήσεως πού ἔδωσεν ὁ Κυπριανοῦ, ὅταν ἠρωτήθη περί τῶν ἐν Μόσχᾳ συμφωνηθέντων). Τήν κάλυψιν, πάντως, τῆς πολιτικῆς τοῦ 1959, δηλαδή τῶν συμφωνιῶν Ζυρίχης — Λονδίνου, τήν ἀνέλαβα προσωπικῶς — καί ἐν τῇ Βουλῇ καί μέ δύο βασικάς πρός τόν τύπον δηλώσεις μου — καί δή οὐχί τήν κάλυψιν, ἀλλά τήν πλήρη ἱστορικήν δικαίωσιν αὐτῶν μέ τό ἀποστομωτικόν ἐπιχείρημα ὅτι, ἄνευ τῶν συμφωνιῶν ἐκείνων, δι' ὧν ἄλλως τε (ὅπως ἐτόνισα) ἀπετράπησαν μεγάλοι κίνδυνοι, δέν θά ἠδύνατο νά εἶναι σήμερον ὁ Μακάριος ἀρχηγός κράτους, καί δή Κυβερνήσεως ἀμιγῶς πλέον ἑλληνικῆς, (ἀφοῦ ἐξετοπίσθησαν οἱ Τοῦρκοι) καί νά ἔχῃ διεθνῆ παρουσίαν ἄκρως —καί μάλιστα ἀκρότατα— ἀνεξάρτητον**. Θά

ἰδῶ, πότε θά ἔλθη ἡ στιγμή (αὐτή θά συνδυασθῆ κατ' ἀνάγκην μέ ἀντικειμενικά γεγονότα) πού θά πρέπει νά ὑψώσω, ἄνευ βλάβης τοῦ ἐθνικοῦ συμφέροντος, περισσότερον καί βιαιότερον τήν φωνή μου.

Κατά τάς τελευταίας αὐτάς ἡμέρας εἶχα ἔντονον — καί νομίζω, ὠφέλιμον δι' ἡμᾶς — διάλογον μέ τόν Παπανδρέου ἐπί τοῦ γεωργικοῦ προγράμματος. Ἡ ὕπαιθρος ἄρχισε νά ἀντιλαμβάνεται ὅτι ἐξηπατήθη. Καί τό ἐπεσήμανα εἰς τρεῖς ἀλλεπαλλήλους μακράς δηλώσεις, δι' ὧν γίνεται καί ἡ δικαίωσις τῆς ἰδικῆς μας πολιτικῆς. Τώρα προετοιμαζόμεθα — κατόπιν συσκέψεων πού εἶχα μέ ὁμάδας βουλευτῶν διά τήν συστηματικήν, δι' ἐπερωτήσεων, κριτικήν τῆς ἀγροτικῆς πολιτικῆς τῆς Κυβερνήσεως. Καί προετοιμάζομεν, φυσικά, καί σειράν ἐπερωτήσεων σχετιζομένων μέ τήν ἀσφάλειαν τῆς χώρας καί μέ τήν διείσδυσιν τοῦ κομμουνισμοῦ παντοῦ.

Μοῦ εἶπεν ὁ Ροδόπουλος ὅτι εἶσαι στενοχωρημένος, διότι δέν προκαλοῦμεν, ὅπως θά ἔπρεπε, ὅσους συκοφαντοῦν καί διαβάλλουν τήν περίοδον τῆς ὀκταετίας, ἰδία ὡς πρός τούς τομεῖς τῶν μυστικῶν κονδυλίων κλπ. Τήν αὐτήν ἀκριβῶς γνώμην — δηλαδή ὅτι θά ἔπρεπε νά τούς προκαλέσωμεν — εἶχα καί ἐγώ. Ἀλλά συνεζήτησα τό πρᾶγμα πολλάκις μέ Ἀβέρωφ, Τσάτσον, Δαβάκην, Γεροκωστόπουλον καί ἄλλους ἀμέσως ἤ ἐμμέσως θιγομένους, καί ἐσκέφθην ὅτι ἔχω καθῆκον νά σεβασθῶ τήν θέσιν ἐκείνων οἱ ὁποῖοι, παραπεμπόμενοι ἀσφαλῶς (ἐν περιπτώσει προκλήσεως ἐκ μέρους μας) εἰς ἀνακριτικάς ἤ — ἐάν ἔχη παραγραφῆ ἡ περίπτωσις — ἐξεταστικάς ἐπιτροπάς, θά ὑφίσταντο ἐπί μῆνας βασανιστικήν ταλαιπωρίαν μέ σχεδόν βεβαίαν μίαν, κατά τήν εὐνοϊκωτέραν πρόβλεψιν, διφορουμένην, δηλαδή συνδυασμένην μέ διατύπωσιν ἀμφιβολιῶν, ἔκβασιν τῆς ὅλης περιπετείας. Καί αὐτό δέν θά ἐταλαιπώρει μόνον ἀγαπητούς καί ἀκεραίους συνεργάτας καί φίλους, ἀλλά τό κόμμα ὡς σύνολον. Θά μοῦ εἰπῆς ἴσως: Θά ἀποφύγωμεν τελικῶς τήν περιπέτειαν; Φοβοῦμαι, ὄχι. Πάντως, ἐάν δέν εἶναι δυνατόν νά ἀποφευχθῆ, δέν εἶναι καί ἀνάγκη νά προκληθῆ ὅπως - ὅπως. Πρό ἑβδομάδος ἐκάλεσα εἰς σύσκεψιν τούς ἀμέσως ἐνδιαφερομένους — παρισταμένου καί τοῦ Παπακωνσταντίνου — καί τούς εἶπα ὅτι, ἐάν διαπιστωθῆ, κατά τήν ἔναρξιν τῆς νέας συνόδου, πρόθεσις ἀνακινήσεως τῶν ἐναντίον των διαβολῶν, καί τῶν διαφόρων περιέργων ἐκθέσεων πού κατηρτίσθησαν, θά πρέπει νά προλάβωμεν καί νά ἀρχίσωμεν ἡμεῖς μέ μίαν βιαίαν ἐπίθεσιν κατά τῶν διαβολέων. Συνεφώνησαν.

Πρίν κλείσω τήν ἐπιστολήν μου, δέν πρέπει νά παραλείψω — καί μέ συγχωρεῖς πού δέν τό ἔκαμα ἀμέσως — νά Σέ εὐχαριστήσω θερμότατα διά τό δῶρον πού εἶχες τήν καλωσύνην νά μοῦ στείλης ἐπ' εὐκαιρία τῆς ἑορτῆς μου. Μέ συγκινεῖ ὅτι μέ θυμᾶσαι πάντοτε εἰς παρομοίας περιστάσεις.

Σέ παρακαλῶ θερμῶς νά μοῦ γράφης πᾶν ὅ,τι σκέπτεσαι καί θεωρεῖς ἀναγκαῖον νά μοῦ εἰπῆς.

Ἡ Νίτσα καί ἐγώ ἀσπαζόμεθα Ἐσένα καί τήν Ἀμαλία καί Σᾶς παρακαλοῦμε νά πιστεύσητε ὅτι Σᾶς σκεπτόμεθα πολύ».

24 Ὀκτωβρίου 1964

Π. Παπαληγουρας προς Κ. Καραμανλη

«Ἀγαπητέ μου Πρόεδρε,

Σοῦ γράφω ἀπό ἕνα χωριό τοῦ Αἰγίου, τήν Τέμπη, ὅπου βρίσκομαι ἀπό χθές τό βράδυ συνοδεύων τόν ὑπουργό τῶν Οἰκονομικῶν τοῦ οἴκου μου, τήν Μπούμπα, ἡ ὁποία καί διαπραγματεύεται, τούτη τήν ὥρα ἔξω στήν αὐλή, τήν πώληση τῶν λεμονιῶν καί τοῦ σιδερίτη τοῦ κτήματος.... Τό χωριό εἶναι — καί ὑπῆρξε ἀκόμη καί στίς ἐκλογές τῆς 16ης Φεβρουαρίου — κατά τήν συντριπτική του πλειοψηφία μέ τό μέρος μας. Ὅλοι ἐδῶ μέ ρωτοῦν γιά σένα μέ συμπάθεια, μέ σεβασμό καί μέ ἀγάπη. Γενικώτερα, παρά τίς μεγάλες τιμές ἀσφαλείας πού πῆραν τόν περασμένο Ἰούλιο γιά τίς σταφίδες, ἀρχίζει καί στήν Πελοπόννησο νά σημειοῦται κάποια μικρά μεταστροφή. Δέν θέλω ἐν τούτοις νά νομίσης ὅτι μετεβλήθησαν τά βασικά δεδομένα τῆς καταστάσεως. Οἱ ἀγροτικές περιοχές ἐλπίζουν ἀκόμη στόν Παπανδρέου καί τοῦ δίνουν πίστωση χρόνου. Ταυτοχρόνως ὑφίστανται σέ μεγάλη κλίμακα τήν ὀργανωμένη ἐπίθεση τῆς κομμουνιστικῆς προπαγάνδας, κατά τῆς ὁποίας οὐδείς — καί λιγώτερο ἀπό ὅλους ἡ Χωροφυλακή — σκέπτεται ν' ἀντιδράση. Ἡ ἠθική νομιμοποίησις τῆς ΕΔΑ εἶναι πλήρης. Ἕνα σημαντικό ποσοστό τῶν δυσαρεστημένων ἀπό τό Κέντρο στρέφεται πρός τ' ἀριστερά. Δέν εἶμαι εἰς θέσιν νά προσδιορίσω πόσοι ἀπ' αὐτούς ἦσαν ἤδη ἀριστεροί καί ἁπλῶς ἐπαναπατρίζονται. Φοβοῦμαι, ἄλλωστε, ὅτι, ἄν γίνουν σύντομα ἐκλογές, ἡ ΕΔΑ θά ὑποστηρίξη πάλι δι' οὐσιώδους τμήματος τῶν δυνάμεών της τόν Παπανδρέου. Καί θά πράξη ὀρθῶς ἀπό τῆς σκοπιᾶς της. Διότι: α. ὁ Παπανδρέου προσφέρει τήν προοδευτική διάλυση τοῦ κράτους (προσέφερε ἤδη τό μέγα δῶρον τῆς καταλύσεως τῆς Χωροφυλακῆς) καί β. ὁ Παπανδρέου δημιουργεῖ τίς προϋποθέσεις τοῦ φουντώματος τοῦ κομμουνισμοῦ καί μέ θετικά μέτρα (ἐργατικό νομοσχέδιο κλπ.).

Τό χειρότερο ἀπό ὅλα εἶναι ἡ ψυχολογία πού ἔχει δημιουργηθῆ στή νεολαία — ὄχι μόνο τή σπουδάζουσα ἀλλά καί τήν ἀγροτική. Αὐτός εἶναι ὁ λόγος γιά τόν ὁποῖο ἐζήτησα ἀπό τόν Παναγιώτη νά μοῦ δώση τήν οὐσιαστική ἡγεσία τῆς νεολαίας τοῦ κόμματος (τήν ὁποίαν καί μοῦ ἔδωσε). Μίλησα πρό μηνός στούς νέους στήν Καλαμάτα. Θά μιλήσω τήν προσεχῆ Κυριακή στήν Κοζάνη καί τή μεταπροσεχῆ στήν Καρδίτσα. (Φυσικά σέ ὅλες τίς περιπτώσεις,

παρισταμένων ὅλων τῶν βουλευτῶν τοῦ κόμματος, τούς ὁποίους, ἐπί τῇ εὐκαιρίᾳ, προσπαθῶ γενικώτερα νά δραστηριοποιήσω καί νά κατευθύνω). Δέν ξέρω ἄν ἔτυχε νά διαβάσης στίς ἐφημερίδες περίληψη ἐκτενῆ τῆς ὁμιλίας μου πρός τά στελέχη τῶν Ἀθηνῶν*. Ἐξήγησα γιατί δέν εἴμαστε δεξιοί καί γιατί δέν εἴμαστε συντηρητικοί. Προσπάθησα ἐπί πλέον νά δώσω θετικό ἰδεολογικό περιεχόμενο στόν ἀγῶνα μας καί νά διατυπώσω τί ἀκριβῶς, ἀπό ἀπόψεως κοινωνικῆς, εἴμαστε. Θά ἤθελα, ἀγαπητέ Πρόεδρε, νά μοῦ ἔγραφες ὄχι, βέβαια, ἄν συμφωνῆς μέ ὅσα εἶπα (γιατί γνωρίζω ὅτι συμφωνεῖς καί ὑπερθεματίζεις), ἀλλά ἄν ἔχης εἰδικώτερες ἐπί τοῦ ἀντικειμένου αὐτοῦ (πού μέ ἀπασχολεῖ πάρα πολύ) σκέψεις, τίς ὁποῖες θά μποροῦσα νά χρησιμοποιήσω. Αἰσθάνομαι ὅτι ἔχουμε διαβληθῆ στή νεολαία ὡς "μανιαδακικοί" καί στήν ἰντελλιγκέντσια ὡς "σκοταδισταί". Προσπαθῶ νά ρίξω τό σύνθημα ὅτι σκουριασμένες καί ξεπερασμένες (πνευματικά καί κοινωνικά) εἶναι ἀκριβῶς οἱ πλαδαρές "ἰδέες" τοῦ λεγομένου Κέντρου. Καί ὅτι, ἀντιθέτως, ἡ δική μας ἰδεολογία ἀνταποκρίνεται στά λαϊκά αἰτήματα καί στή σημερινή φωνή τῆς ἱστορίας. Ὅτι, ἀκόμη, ἡ δική μας τοποθέτηση εἶναι ἡ ἴδια μέ τήν τοποθέτηση ἐκείνων τῶν προοδευτικῶν κομμάτων τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης, τά ὁποῖα ἐδημιούργησαν τή σημερινή της οἰκονομική ἀκμή, καθώς καί τήν ἄνοδο τοῦ ἐπιπέδου τῆς διαβιώσεως τῶν εὐρωπαίων ἐργαζομένων. Καί προσπαθῶ νά δείξω ὅτι ἡ πρᾶξις τῶν 8 ἐτῶν τῶν δικῶν σου Κυβερνήσεων ἐπιβεβαιοῖ τήν ὅλη τοποθέτηση.

Ὕστερα ἀπό αὐτή τήν ἰδεολογική παρένθεση (πού δέν νομίζω ὅτι εἶναι ἐντελῶς ἄσκοπη, γιατί εἶναι περιγραφική τῶν ἐδῶ συμβαινόντων) ἐπανέρχομαι εἰς τά πράγματα.

Ὁ μεγαλύτερος φόβος μου συνίσταται στό ὅτι δέν ἀντιμετωπίζεται ἐπαρκῶς ἡ προσπάθεια διεισδύσεως τῶν κομμουνιστῶν στό Στρατό. Δέν ἰσχυρίζομαι βέβαια ὅτι τοποθέτησε ἡ Κυβέρνησις (π.χ. στίς πέριξ τῶν Ἀθηνῶν μονάδες) ἀριστερίζοντας ἀξιωματικούς, γιατί τέτοιοι ἀξιωματικοί μόνιμοι, πρός τό παρόν, δέν ὑπάρχουν. Ἐτοποθέτησε ὅμως μερικούς — καί σέ θέσεις κλειδιά — "διαλλακτικούς", δηλαδή ἀνθρώπους πού δέν πιστεύουν (ἤ κάνουν πώς δέν πιστεύουν) στόν κομμουνιστικό κίνδυνο. (Τό ἴδιο εἶχε γίνει στή Μέση Ἀνατολή: ὁ Κατσώτας ἤ ὁ Μπουρδάρας δέν ἦταν κομμουνισταί. Ἀλλά δέν πίστευαν στόν κομμουνιστικό κίνδυνο μέχρις ὅτου τούς ἔδεσαν καί τούς ἐξευτέλισαν οἱ κομμουνισταί). Ἐκεῖνο πού μέ ἀπογοητεύει εἶναι ὅτι εὑρίσκεται, τοὐλάχιστον στίς ἀνώτερες βαθμίδες τῆς ἱεραρχίας, ἀρκετός ἀριθμός ἀξιωματικῶν χαμαιλεόντων, διατεθειμένων νά ἐμφανισθοῦν μέ τό ρόζ χρῶμα τῆς κυβερνητικῆς μόδας. Ἔτσι δέν μοῦ φαίνεται ἀπίθανο σέ δεδομένη στιγμή, οἱ κομμουνισταί νά ἀποκτήσουν στίς κρίσιμες πέριξ τῶν Ἀθηνῶν μονάδες ὀργανωμένους πυρῆνες ἀπό στρατιῶτες καί ἐφέδρους, ὥστε νά εἶναι σέ θέση, μιά ὡραία νύκτα — εἴτε μέ σαμποτάζ, εἴτε, ἀκόμη καί μέ δυναμικώτερα μέσα — νά ἐξουδετερώσουν τή δυνατότητα ἐνεργοῦ παρεμβάσεως τοῦ Στρατοῦ, καλουμένου τυχόν ὑπό τῆς Κυβερνήσεως νά ἐπιβάλη τήν τάξη στήν πρωτεύουσα. Φυσικά, δέν ἰσχυρίζομαι ὅτι ὑπάρχει κίνδυνος νά συμβοῦν ὅλα αὐτά αὔριο τό πρωί. Φοβοῦμαι ὅμως ὅτι σιγά-σιγά ἑτοιμάζεται ὁ κομμουνισμός καί γιά ἕνα τέτοιο ἐνδεχόμενο "λαϊκῶν ἐξεγέρσεων" στήν περικυκλωμένη ἀπό τους συνοικισμούς Ἀθήνα, ἐξεγέρσεις τίς ὁποῖες δέν θά ὑπῆρχε Στρατός δυνάμενος (ἤ καί διατεθειμένος) νά καταστείλη. Εὔχομαι νά διαψευσθῶ. Ἀλλά καί ἄν ἄλλο εἶναι τό κομμουνιστικό σχέδιο, δέν νομίζω ὅτι δύναται νά ὑπάρξη, ἀκόμη καί γιά τούς παθολογικῶς αἰσιοδόξους, ἀμφιβολία τουλάχιστον περί τοῦ ἐξῆς: περί τοῦ ὅτι ὁ κομμουνισμός ἐπιχειρεῖ συστηματικά νά διεισδύση στό Στρατό καί περί τοῦ ὅτι κατ' αὐτῆς τῆς προσπάθειας δέν εἴμεθα ἐπαρκῶς διατεθειμένοι, ὡς Κράτος, ν' ἀντιδράσουμε.

Δέν ξέρω τί σημαίνει ἡ ὕφεσις τῆς περί τό Κυπριακόν ὀξύτητος. Ἀπό ἀμερικανική πλευρά ἀκούω ὅτι ὑπάρχει κάποια κάμψις τῆς μαχητικότητος τῆς Τουρκίας. Μακάρι. Φοβοῦμαι ὅμως ἀκόμη πολύ ὅτι δέν εἶναι διόλου ἀποκεκλεισμένη ἡ δυνατότης τῆς ἐμπλοκῆς μας σέ "δυναμική" περιπέτεια. (Ἄν προέκυπτε τέτοια περιπέτεια, φοβοῦμαι ὅτι τό σημερινό ἑλληνικό Κράτος θά τήν ἀντιμετώπιζε μέ μίαν ἀπίθανη ἀνευθυνότητα. Ἀνεξαρτήτως τῶν προηγουμένων μου περί Στρατοῦ παρατηρήσεων, φρονῶ ὅτι ἡ στρατιωτική ἡγεσία δέν βλέπει μέ πολύ ρεαλισμό τά πράγματα). Γνώρισμα κύριο τῆς φάσεως πού διατρέχουμε σήμερα εἶναι, πάντως, ὅτι ρυμουλκούμεθα ἀπό τή Λευκωσία. Ἡ διάστασις Παπανδρέου - Μακαρίου, ἄν καταστῆ ἔκδηλος, θά δημιουργήση καί στήν ΕΡΕ, ὡς κόμμα, προβλήματα....

Θά σοῦ στείλω ἕνα σύντομο σημείωμα περί τῶν οἰκονομικῶν ἐξελίξεων. Γενικές παρατηρήσεις: βαίνομε βραδέως πρός τόν πληθωρισμό. Τό πρῶτο μειωμένης δημαγωγίας κυβερνητικό μέτρο ἦτο τό τελευταῖον περί σίτου. Ἠναγκάσθη ὁ Παπανδρέου νά μαζέψη κάπως τά πράγματα. Ἡ ἀντίδρασις στά σιτοπαραγωγικά διαμερίσματα θά εἶναι σημαντική. (Σημειῶ ὅτι ἡ πρώτη αὐτή μή δημαγωγική ἀπόφασις ἀποτελεῖ ἀπόδειξιν ὅτι τήν ὥρα τούτη ὁ Παπανδρέου δέν βλέπει ἐκλογές. Δέν ἀποδίδω, ὅμως, στή σημερινή αὐτή του θέση καμμία βαρύτητα. Ἀλλάζει τόσο συχνά γνώμη. Δέν ἀποκλείεται δέ καί οἱ ἐξελίξεις νά τόν ἀναγκάσουν ν' ἀλλάξη).

Ὁ Τσιριμῶκος φαίνεται ὅτι πηγαίνει πρός τήν δημιουργία ὁμάδος ἐντός τῆς ΕΚ, τῆς ὁποίας, εἰς πρώτη φάσιν, αἱ ἐκδηλώσεις θά περιορίζωνται στήν ὑποβολή κοινῶν προτάσεων νόμου καί γενικώτερα

στήν ὁμαδική λῆψιν θέσεως ἐπί τῶν ἐκάστοτε ἀναφυομένων. Εἰς δευτέραν, ἀπωτέραν φάσιν θά ἀνεξαρτοποιηθῆ. Ἐν τούτοις ὅλα αὐτά τά παιχνίδια δέν ξέρει κανείς ποῦ θά καταλήξουν. Ἴσως σέ κυβερνητική συνεργασία. Ἴσως σέ περιπέτεια τῆς ΕΚ. Ἴσως σέ τίποτα.

Νομίζω ὅτι θά ἦτο δυνατόν, στίς ἐορτές, νά βρῶ κάποια ἀφορμή καί νά πεταχτῶ στό Παρίσι ἀθορύβως. Καί ἕνα ἐρώτημα: δέν νομίζεις ὅτι θά ἔπρεπε νά θέσουμε, μόλις ἀνοίξη ἡ Βουλή, πολιτικό ζήτημα γιά νά τούς τά ποῦμε ἕνα χεράκι;

Ἐλπίζω, ἀγαπητέ μου Πρόεδρε, μέ τήν ἔναρξη τῆς νέας συνόδου νά γίνουμε κάπως μαχητικώτεροι καί ν' ἀρχίσουμε τή συστηματική ἐπίθεση.

Πολλούς θερμούς χαιρετισμούς στήν Ἀμαλία καί σέ σένα στέλνω ὅλην μου τήν ἀγάπη».

8 Νοεμβρίου 1964

Κ. Καραμανλῆς πρός Π. Παπαληγούρα

«Ἀγαπητέ Παναγῆ,

Μέ χαρά δέχομαι πάντοτε καί διαβάζω τά γράμματά σου. Ἐκτιμῶ ἰδιαιτέρως τήν δραστηριότητα πού ἀναπτύσσεις καί πού τήν κάμει περισσότερο αἰσθητή καί χρήσιμη ἡ ἀδράνεια τῶν ἄλλων.

Νομίζω ὅτι ὀρθῶς ἐπέλεξες ὡς στόχο σου τήν ἰδεολογική τοποθέτηση τοῦ κόμματος. Διότι καί στήν περίπτωση αὐτή, ὅπως καί σέ τόσες ἄλλες, ἀφήσαμε τούς ἀντιπάλους μας νά πλαστογραφήσουν τήν ἀλήθεια καί νά μᾶς τοποθετήσουν. Καί μερικῶς τό πληρώσαμε καί αὐτό.

Στά ἐπιχειρήματα πού χρησιμοποιεῖς δέν ἔχω νά προσθέσω παρά ἐλάχιστα πράγματα. Στόν ἰδεολογικό τομέα μεταξύ ΕΡΕ καί ΕΚ δέν ὑπάρχει παρά ἡ ἑξῆς διαφορά: Ὅτι ἐνῶ ἡ πρώτη, μολονότι κόμμα προοδευτικό, ὑπῆρξε σταθερά στήν ἀντικομμουνιστική της γραμμή, ἡ ΕΚ κατά καιρούς κάμει νερά πρός τ' ἀριστερά. Ἡ προσπάθεια πάντως πρέπει νά στηριχθῆ καί νά ἐνταθῆ διότι τό κόμμα μέ τήν ἐτικέττα τῆς ἄκρας δεξιᾶς, δέν θά εὑρίσκη ἀνταπόκριση στήν ψυχολογία τῆς νέας γενεᾶς.

Ἡ ἀπασχόλησή σου ὅμως μέ τό θέμα αὐτό δέν πρέπει νά γίνη ἀφορμή νά χαλαρωθῆ τό ἐνδιαφέρον σου γιά τά οἰκονομικά, ἀφοῦ εἶσαι ὁ μόνος στό κόμμα πού ἔχει ἐπίδοση καί πεῖρα σ' αὐτά.

Ἤδη ἡ Κυβέρνηση ἔχει πεπραγμένα πού ἐπιτρέπουν συγκρίσεις συντριπτικές δι' αὐτήν. Δέν ἔχεις παρά νά πάρης τίς ἐπικρίσεις πού διετύπωσαν σέ μιά συζήτηση τήν ἄνοιξη τοῦ 1963 ἐπί διαφόρων θεμάτων — μετανάστευση, ἀμερικανική βοήθεια, βοήθεια ΝΑΤΟ, ὕψη προϋπολογισμοῦ — ἐν σχέσει μέ ἐθνικόν εἰσόδημα, τουρισμό, ἐπενδύσεις κλπ. — καί νά ἐξετάσης τί κάμουν ἤδη ἐπί τῶν αὐτῶν θεμάτων.

Ἀκολουθοῦν τήν ἰδικήν μας πολιτικήν μέ μικροτέραν ἀπόδοσιν καί τό μόνο πού προσθέτουν εἶναι νά σπαταλοῦν αὐτήν πού τούς ἀφήσαμε. Διερωτῶμαι δέ ἄν θά μποροῦσαν νά παραμείνουν στήν ἐξουσίαν ἐπί τρίμηνου, ἤ καί καλλίτερον ἄν θά μποροῦσαν νά κερδίσουν τάς ἐκλογάς, ἐάν ἀντί τῶν λεγομένων περισσευμάτων τούς ἀφήναμε ἐλλείμματα.

Νομίζω ἐπίσης ὅτι θά πρέπει νά ξεπεράσετε τό θέμα τῆς σκανδαλοθηρικῆς ἐμφανίσεως τῶν ὑπερβάσεων τῶν διαφόρων ἔργων, μέ μίαν πλήρη καί ἔντονον ἀνακοίνωση, ἡ ὁποία νά ἐξηγῆ εἰς τόν κόσμον πῶς ἔχει τό θέμα τῶν ὑπερβάσεων, τό ὁποῖον ἠμπορεῖ νά εἶναι ὅ,τι ἄλλο θέλεις, ἀλλά ὄχι σκάνδαλο.

Σοῦ ἀνέφερα ἐνδεικτικῶς δυό-τρία θέματα ἐνῶ ὑπάρχουν ἄπειρα, τά ὁποῖα εὑρισκόμενος ἐπί τόπου γνωρίζεις καλλίτερα ἀπό μένα.

Χαιρετισμούς στούς δικούς σου.

Μέ φιλικούς χαιρετισμούς».

8 Νοεμβρίου 1964

Κ. Καραμανλῆς πρός Κ. Τσάτσο

«Ἀγαπητέ Κώστα,

Ἐπῆρα τό τελευταῖο σου γράμμα, ὅπως ἐπῆρα καί τά προηγούμενα πού μοῦ ἔστειλες ταχυδρομικῶς. Συνεπῶς δέν ἐξηφανίσθησαν. Δέν ξέρω βέβαια ἄν ἔφθασαν ἀπαραβίαστα.*

Διότι ἔχω τήν ἐντύπωσιν ὅτι καί ἡ ἀλληλογραφία μου καί τά τηλεφωνήματά μου ἐλέγχονται ἀπό τή Δημοκρατία. Ὅπως παρακολουθοῦνται καί οἱ ἐν Παρισίοις Ἕλληνες ὑπάλληλοι εἰς τάς σχέσεις των μαζί μου.

Προχθές ἀπέλυσαν τόν κ. Χρυσοστάλη, ἀνταποκριτή τῆς Ἑλληνικῆς Ραδιοφωνίας καί συγγενῆ τοῦ Ζαχαράκη, διότι μέ βοηθοῦσε ποῦ καί ποῦ σέ καμμιά δουλειά τοῦ σπιτιοῦ. Ὅπως ξέρεις, μέ τήν ἀδεξιότητα πού ἔχω, φορτώθηκε ὅλες τίς φροντίδες ἡ Ἀμαλία πού μοῦ κάμει καί τήν ὁδηγό καί τή δακτυλογράφο.

Πρό μηνῶν, ὁ Ἀθανασιάδης ἔκαμε τή σκέψη νά στείλη ἀνταποκριτή στό Παρίσι πού νά μοῦ χρησιμεύη καί ὡς γραμματεύς. Ἀτυχῶς ἐματαιώθη διότι, ὅπως φαίνεται, οἱ δουλειές του δέν πᾶνε καλά. Καί ἀτυχῶς οὔτε καί σᾶς βοήθησε, ἀπ' ὅ,τι βλέπω.

Δέν ξέρω τί σφάλματα κάμουν οἱ κυβερνῆτες εἰς τούς καθ' ἕκαστον τομεῖς. Ἐκεῖνο ὅμως πού δέν μπορεῖ νά τούς συγχωρήση κανείς, εἶναι αὐτή ἡ γκανγκστερική συμπεριφορά καί μάλιστα ἀπέναντι ἀνθρώπων, οἱ ὁποῖοι μέ θυσίας προσεπάθησαν νά ἀνεβάσουν τό ἐπίπεδο τῶν πολιτικῶν μας ἠθῶν. Θά πρέπει νά θεωροῦνται εὐτυχεῖς διότι δέν πρόκειται νά ἐπανέλθω στήν πολιτική.

Ἐπίστευα ὅτι γνωρίζω τόν ἄνθρωπο. Πλάνη. Τόν ἔμαθα τά τελευταῖα χρόνια. Ἀπό τόν καιρό πού παραιτήθηκα, ἐδιδάχθηκα τόσα πράγματα γιά φίλους

καί ἐχθρούς πού δέν τά ἔμαθα εἰς ὅλη μου τή ζωή. Πάλι καλά πού τά ἔμαθα ἐγκαίρως.

Μοῦ γράφεις ὅτι πρόκειται τόν Φεβρουάριο νά ἐκδώσης βιβλίο μέ θέμα τήν πολιτική. Δέν ξέρω ἄν θά πραγματευθῆς θεωρητικά τό θέμα ἤ θά ἀσχοληθῆς μέ σύγχρονα πολιτικά προβλήματα τοῦ τόπου μας. Ἐάν εἶναι τό δεύτερο, εἶναι νομίζω ἄκαιρο. Ἄλλως τε ἀργότερα θά ἠμποροῦσα ἴσως κάτι νά προσθέσω καί ἐγώ.

Μοῦ γράφεις ἐπίσης ὅτι ὁ κόσμος ἐξακολουθεῖ νά μέ σκέπτεται. Τό ξέρω καί αὐτό ἀποτελεῖ τό ψυχικό μου δράμα. Ὁ χωρισμός. Πολλές φορές σοῦ εἶπα ὅτι ἔχω δεσμούς μέ τό ἀνώνυμο πλῆθος, ἀλλά ὄχι μέ τούς ἐπωνύμους, οἱ ὁποῖοι ἐστάθησαν ἀδιάφοροι ἀπέναντί μου ὅταν δέν ὑπῆρξαν ἐχθρικοί. Κι αὐτό μέν δέν μέ ἐνοχλεῖ ψυχικά, φοβοῦμαι ὅμως ὅτι θά τό πληρώσω στήν ἱστορία. Γιατί ὅπως ξέρεις, τήν ἱστορία τήν τροφοδοτοῦν οἱ ἐπώνυμοι.

Νά πῆς πολλούς χαιρετισμούς στήν Ἰωάννα, τήν ὁποία σκέπτομαι πάντοτε μέ ἀγάπη. Καί στόν Ἀβέρωφ.

Γράφε μου ποῦ καί ποῦ, χωρίς νά τό συσχετίζης μέ τίς ἀπαντήσεις μου.

Μέ ἀγάπη.

Υ.Γ. Ἔχω τήν γνώμην ὅτι ἄν ἀντιμετωπίζατε μέ περισσότερο θάρρος τίς συκοφαντίες τῶν ἀντιπάλων μας, θά εἴχατε καλλίτερο ἀποτέλεσμα. Εἶναι προτιμώτερο ν' ἀποκαλυφθοῦν μικροσφάλματα, ἀπό τό νά ὑπάρχη ἡ ἐντύπωσις καί ἡ ὑποψία γιά ἀπίθανα πράγματα».

11 Νοεμβρίου 1964

Κ. Τσατσος προς Κ. Καραμανλη

«Ἀγαπητέ μου Πρόεδρε,

Χθές ἔλαβα τό τελευταῖο γράμμα σου γιά τό ὁποῖον σέ εὐχαριστῶ. Τό βιβλίο πού τυπώνω δέν θίγει ἐπίκαιρα ἑλληνικά θέματα. Ἡ ἐπικαιρότητά του συνίσταται ὅτι ἐπιχειρεῖ νά δώση ἕνα θετικό περιεχόμενο στήν ἕως τώρα ἁπλῶς ἀρνητική ἀντικομμουνιστική ἰδεολογία. Ὅ,τι κάνουν οἱ κομμουνισταί γιά νά θεμελιώσουν τήν πολιτική τους, ἐπιχειρῶ νά τό κάνω γιά τόν κόσμο τόν δικό μας. Μέ ψυχρή ἀντικειμενικότητα κάνω τήν κριτική τῆς δημοκρατίας —τοποθετῶ τίς ἀτομικές ἐλευθερίες στά περιωρισμένα πλαίσια ὅπου δικαιολογοῦνται — κάνω αὐστηρή κριτική τῆς ἐμπορίας τῆς κοινῆς γνώμης πού γίνεται μέ τόν τύπο καί τό ραδιόφωνο — κάνω ἐξ ἄλλου αὐστηρή κριτική τῆς ἰδιοκτησίας καί τῆς ἐλευθερίας τῆς ἐργασίας. Ὅλα αὐτά τά καθ' ἕκαστον καί ἄλλα παρόμοια τά συνάγω συστηματικά ἀπό τήν μόνη φιλοσοφική βάση πού μπορεῖ νά τά στηρίξη. Εἶναι γι' αὐτό ἕνα ἔργο αὐστηρῶς θεωρητικό, γραμμένο σχεδόν σάν μιά γεωμετρία. Ἄν ἐπρόκειτο νά πραγματευθῶ καθ' αὐτό ἐπίκαιρα δικά μας θέματα, βεβαίως θά τά συζητοῦσα μαζί σου. Ἄλλωστε καί γι' αὐτά πού τώρα διατυπώνω καί πού ξέρω ὅτι τά ἐγκρίνεις, θά εἴμουνα εὐτυχής ἄν μποροῦσα νά εἶχα μιάν συζήτηση μαζί σου. Πιστεύω ὅμως πώς, ἄν καί στήν ἀρχή του μοιραίως πολύ τεχνικό, πολύ φορτωμένο μέ φιλοσοφικούς ὅρους καί μέ ἀναφορές στήν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας, μπορεῖ νά ἀποδειχθῆ χρήσιμο σέ ὅσους νέους θελήσουν νά διαποτισθοῦν ἀπό μιά συστηματικά οἰκοδομημένη κοσμοθεωρία, πού ἀποτελεῖ τόν ἀντίποδα τοῦ μαρξισμοῦ*.

Ἐλπίζω νά τό εὐχαριστηθῆς καί ἐσύ. Ἡ παρατήρησή σου γιά τόν τρόπο ἀντιμετωπίσεως τῶν ἐναντίον μας ἐπιθέσεων εἶναι ὀρθή. Ἄσε ὅμως σέ ἐμᾶς πού ξέρομε τίς λεπτομέρειες νά ὁρίσωμε τήν ὥρα τῆς ἀντεπιθέσεως. Δέν εἶναι ἄλλωστε μακρυά. Σήμερα εἶπα τοῦ Παναγιώτη νά μήν προκαλέσωμε πολιτικό θέμα γιά δυό λόγους: α. διότι ἐνῶ μπορεῖ νά ὑπάρχουν διαρροές στήν ψηφοφορία τοῦ Προέδρου, θά ἔχωμε συσπείρωση στήν ψηφοφορία ἐμπιστοσύνης. Γιατί νά τούς προσφέρουμε τήν εὐκαιρία νά ἐμφανισθοῦν συσπειρωμένοι; β. Οἱ βασικές ἐπερωτήσεις πού θά συζητήσωμε, θά χάσουν τήν ἀξία τους ἄν ὅλα εἰπωθοῦν στή γενική συζήτηση. Ὁ Παναγιώτης μᾶλλον συμφωνεῖ. Προσεχῶς θά ἀσχοληθῶ καί μέ τήν Νεολαία, ἡ ὁποία ὅλο ἀνασυντάσσεται καί δέν εἶναι ποτέ συντεταγμένη. Κάνομε καί μιά προσπάθεια — χωρίς χρήματα —νά ὀργανωθοῦμε περιφερειακά. Ἐπικοινωνῶ συχνά μέ κοσμάκη. Πρέπει ὁ δικός μας κόσμος νά συνειδητοποιήση ὅτι δέν ἐπίκειται ἀλλαγή. Μέ αὐτή τήν ψυχολογία τήν ὁποία μερικοί ἀνόητοι ἔξαλλοι καλλιεργοῦν, προκαλοῦν ἀπογοητεύσεις. Οἱ πληροφορίες μου γιά τούς Κεντρώους εἶναι ὅτι τρώγονται. Ἀλλά ὅπως κανείς δέν τολμοῦσε νά κινηθῆ ἐπί τῶν ἡμερῶν μας, διότι τήν λαϊκή ἐμπιστοσύνη τήν συνεκέντρωνες ἐσύ, ἔτσι καί τώρα ὁ Παπανδρέου εἶναι εἰς θέσιν νά ἐξουδετερώση ὅλους τούς ἀντιδρῶντες. Δέν πρέπει νά λησμονοῦμε πώς ἄν ὑπάρχη κλῖμα εὐνοϊκό γιά Παπανδρέου, αὐτό ὀφείλεται κατά πρῶτον καί κύριο λόγο στήν ΕΔΑ. Τόν ἀέρα ὑπέρ Παπανδρέου καί ἐναντίον μας τόν δημιουργεῖ ἀριστοτεχνικά ἡ ΕΔΑ. Καί καθώς ἔλεγε καί ὁ Εὐφραιμίδης, πρό τοῦ κινδύνου νά ἐπιστρέψη ὁ Καραμανλῆς, θά ξαναϋποστηρίξουν Παπανδρέου. Στή βάση, ΕΔΑ καί ΕΚ εἶναι συγκοινωνοῦντα ἀγγεῖα. Αὐτή εἶναι ἡ δύναμη τοῦ Παπανδρέου. Ὅλα τά ἄλλα εἶναι ἀστεῖα.

Θέμα "Ἡμέρας". Προσπάθησα εἰλικρινῶς νά τήν βοηθήσω. Ἀλλά τό ξεκίνημα ὑπῆρξε ἀτυχές. Καί αὐτό τό ἀτύχημα δέν μπόρεσε νά τό ξεπεράση. Διερωτῶμαι μήπως καί ἡ ὀξύτης δέν ἀρέση ἤ μήπως διότι εἶναι ὀξεῖα στήν πολεμική της, φοβᾶται ὁ κόσμος νά τήν ἀγοράση. Ἔγιναν καί λάθη στίς λεπτομέρειες τῆς διαχειρίσεως. Παρά ταῦτα κάτι κερδίζει σιγά-σιγά. Ἀλλά θά ἀνθέξη ὥσπου νά φτάση νά

ἰσοσκελίση κέρδη καί ἔξοδα; Ἐν τῷ μεταξύ, κατά τόν δικό της τρόπο, ἡ "Μεσημβρινή" τραυματίζει περισσότερο ἀπό κάθε ἄλλη ἐφημερίδα τήν Κυβέρνηση. Καί ἄς μήν εἶναι δική μας. Εἶναι ἡ ἐφημερίδα τῶν ἀπίστων καί αὐτούς χρειαζόμαστε. Τούς πιστούς τούς ἔχομε ὁπωσδήποτε. Θέλομε τό 15% πού χάσαμε. Τούς ἀμφιρρέποντες, τούς ἄτονους, τούς δῆθεν ἀντικειμενικούς. Σκέπτομαι συχνά τό δρᾶμα πού ζεῖς καί τήν πικρία πού δοκιμάζεις. Τήν πικρία τῆς ἐξορίας. Ὁ Πλούταρχος τήν ἐξορία —τόν ἐξοστρακισμό μᾶλλον — τόν ὀνομάζει "παραμυθία φθόνου". Ἐξοστράκιζαν τούς ἀνθρώπους των οἱ ἑλληνάδες ὄχι γιά νά τούς τιμωρήσουν, ἀλλά γιά νά ξεθυμάνη ὁ φθόνος των. Τέτοιοι εἴμαστε καί οἱ ἀνώνυμοι καί οἱ ἐπώνυμοι. Αὐτοί οἱ ἐπώνυμοι!! Εἶσαι ἀληθινός πολιτικός ἡγέτης γιατί τούς ἀγαπᾶς. Περισσότερο διότι τούς ἀγαπᾶς, παρά διότι σέ ἀγαποῦνε.

Ἕως ἐκεῖ σέ παρακολουθῶ. Δέν σέ παρακολουθῶ στήν ἐπιείκεια μέ τήν ὁποία τούς κρίνεις. Τό ἐπίπεδό τους σέ μᾶς εἶναι δραματικά χαμηλό. Εἶναι σχεδόν κάτω ἀπό τό ἐπίπεδο ὅπου μπορεῖ νά εὐδοκιμήση μιά δημοκρατία, παλαιοῦ τύπου. Αὐτό εἶναι τό δρᾶμα στόν τόπο μας καί ὁ κίνδυνος ἕνα ὡραῖο πρωί οἱ ἀγαπημένοι σου αὐτοί "ἀνώνυμοι" νά μετατραποῦν σέ κατσαπλιάδες. Ὅσο γιά τούς ἐπώνυμους, ἔχεις ἐν μέρει δίκαιο. Ὑπάρχουν ἐπώνυμοι καί ἐπώνυμοι. Ἐπώνυμοι πού θά ἐξακολουθοῦν νά εἶναι ἐπώνυμοι καί μετά 100 χρόνια, καί αὐτοί πράγματι ἐπηρεάζουν τήν ἱστορία, καί ἐπώνυμοι προσωρινοί πού σέ καμμιά δεκαριά χρόνια θά ἔχουν καταποντισθῆ στό πέλαγος τῆς ἀνωνυμίας. Αὐτοί εἶναι οἱ πολλοί καί εἶναι ἀνάξιοι λόγου. Μπορεῖ νά εἶναι ἐμπόδια κάποτε στήν ἄμεσο δράση σου ἀλλά μέσα στό βιβλίο τῆς ἱστορίας δέν εἶναι εἰς θέσιν νά βάλουν πενιά. Τούς ἐπώνυμους τῆς γενεᾶς μας πού θά εἶναι ἐπώνυμοι καί γιά πολλές γενεές τούς ξέρω. Εἶναι ἐλάχιστοι. Ἀπό αὐτούς δέν πρέπει νά φοβᾶσαι. Αὐτοί δέν μπορεῖ παρά νά γίνουν μάρτυρες ὑπερασπίσεώς σου στό δικαστήριο τῆς Ἱστορίας. Μερικοί θά ποῦν γιά τά ἐπιτεύγματά σου σέ εἰδικούς τομεῖς. Δυό-τρεῖς θά μιλήσουν γιά ὅλη σου τήν προσωπικότητα.

Μέ ξέρεις γιά ταπεινόφρονα, ἄν θέλεις μετριόφρονα. Ξέρω τίς διαστάσεις μου σέ κάθε τομέα. Ἐπίτρεψέ μου νά σοῦ πῶ ὅτι ξέρω, εἰμαι βέβαιος πώς ἀνήκω στούς ἐπώνυμους πού θά μείνουν ἐπώνυμοι καί μετά 100 χρόνια. Ἀπό τούς σύγχρονους εἶναι καί ὁ Παναγιώτης καί ἴσως ἕνας ἤ δυό ἀκόμη, ἄν ὑπάρχουν. Ἀπό αὐτούς ἐπομένως τούς ἀληθινούς ἐπώνυμους δέν ἔχεις τίποτε νά φοβηθῆς. Ἄλλοι ἔχουν νά φοβηθοῦν. Μόνο ἄν μᾶς παρασύρη ὅλους μιά ἀδόκητη κομμουνιστική θύελλα, θά ἀλλάξη ἡ προοπτική τοῦ μέλλοντος. Ἀλλοιῶς, πίστεψέ με, ἔχεις στό πλευρό σου τούς ἀληθινούς ἐπώνυμους τῆς γενεᾶς μας, αὐτούς τῶν ὁποίων ὁ λόγος θά ἐπιζήση τοῦ παρόντος. Καί αὐτοί θά ποῦν ἐκεῖνα πού πρέπει νά ποῦν καί αὐτά θά μείνουν, αὐτά θά εἶναι ἡ ἱστορία.

Μήν σέ στενοχωρεῖ τό ἀπώτερο μέλλον. Οἱ δίκαιοι καί οἱ ἄξιοι, ἀπό τό παρόν πρέπει νά φοβοῦνται. Εὔχομαι νά σταματήσουν αὐτοί οἱ τρελλοί στόν κατήφορο ἐγκαίρως καί νά μήν κληθῆς ἐσύ ἀπό ἀνώνυμους καί ἐπώνυμους νά συμμαζέψης τά ἀσυμμάζευτα — διότι θά εἶναι, λόγω τῆς ψυχολογίας, τῆς ψυχολογικῆς διαστροφῆς τῶν μαζῶν, τῶν ἀγαπημένων σου ἀνώνυμων, ἀσυμμάζευτα. Εὔχομαι νά μήν χρειασθῆς, γιά τό καλό τοῦ τόπου καί τό δικό σου. Ἀλλά ἄν κληθῆς, τότε οἱ "ἀληθινοί ἐπώνυμοι" θά ἔχουν νά προσθέσουν καί ἄλλα κεφάλαια στήν ἱστορία σου καί θά εἶναι — εἶμαι βέβαιος — καί αὐτά θετικά, ὅπως τά ἄλλα.

Μέ τήν ἀγάπη μου».

24 Νοεμβρίου 1964

Π. Πιπινέλης πρός Κ. Καραμανλή

«Ἀγαπητέ μου Πρόεδρε,

Ἡ νέα κοινοβουλευτική σύνοδος ἤρχισεν ὑπό καλούς σχετικῶς οἰωνούς, ἀλλά φοβοῦμαι μέ μικράν πολιτικήν ἀπόδοσιν δι' ἡμᾶς.

Γενικῶς αἱ διαθέσεις τοῦ κόσμου φαίνονται πολύ εὐνοϊκώτεραι. Χωρίς νά δύναταί τις μετά πεποιθήσεως νά ὁμιλήση περί "μεταστροφῆς", εἶναι καταφανής ἡ ἐπικράτησις κλίματος μαχητικότητος καί ἐνεργοῦ ἐνδιαφέροντος παρά τοῖς φίλοις μας καί πλήρους ἀποκαρδιώσεως καί συγχύσεως παρά τοῖς ἀντιπάλοις.

(Λίαν σημαῖνον μέλος τῆς Κυβερνήσεως ἔλεγε πρό τινος εἰς φίλον μου: "Τό ποτήρι ἐξεχείλισε", ὑπονοῶν τήν πρόθεσιν ἀπαγκιστρώσεώς του. Ἄλλος, ἐκ τῶν ἡγετικῶν στελεχῶν τοῦ "Βήματος", ἔλεγε προχθές εἰς φίλον μου: "ὅ,τι καί ἄν ἔκαμεν ὁ Καραμανλῆς, πρέπει νά ὁμολογήσωμεν ὅτι ἐπί τῆς ἐποχῆς του ἡ Ἑλλάς ἐκυβερνᾶτο, ἐνῶ σήμερον δέν κυβερνᾶται". Ὁ Μακάριος ἀφ' ἑτέρου εἶπεν εἰς ἔμπιστόν του Ἕλληνα ἀξιωματικόν ὅτι αἰτία ὅλων τῶν δυσχερειῶν εἶναι ὁ Παπανδρέου καί ὅτι προτίθεται νά τόν συντρίψη μέ ἀποκαλύψεις. Καί ἴσως ἡ τελευταία συνέντευξις πρός Χατζηαργύρην νά ἀποτελῆ ἐπιβεβαίωσιν τούτου).

Καί ταῦτα μέν οὕτως ἔχουν, συνθέτοντα μίαν κατάστασιν συγχύσεως καί φθορᾶς. Φοβοῦμαι ὅμως ὅτι ἡ ἀξιοποίησίς της, κοινοβουλευτικῶς ἤ ἄλλως, δέν εἶναι ἀνάλογος τῆς ἐπελθούσης ἐπί τά βελτίω μεταβολῆς. Ἡ συζήτησις ἐπί τοῦ θέματος Α. Παπανδρέου ἀφῆκε πολύ ἀπογοητευτικάς ἐντυπώσεις. Φοβοῦμαι δέ ὅτι ἡ ἀναληφθεῖσα ὑπό τοῦ Μαρκεζίνη πρωτοβουλία διά τήν συζήτησιν τοῦ Κυπριακοῦ, θά μᾶς ἀποστερήση τοῦ ἠθικοῦ κέρδους ἐπιθέσεως ἐπί ἑνός

τῶν πλέον εὐπαθῶν σημείων τῆς κυβερνητικῆς πολιτικῆς. Ἐπέμεινα ἀπό τῆς νέας συνόδου τῆς Βουλῆς εἰς τήν ἀνάγκην νά θέσωμεν σαφῶς ψῆφον μομφῆς, ἀναλαμβάνοντες τήν πρωτοβουλίαν τῶν συζητήσεων ἐν τῇ Βουλῇ καί καταδικάζοντες συνολικῶς τήν κυβερνητικήν πολιτικήν ἔπειτα ἀπό ἑνός ἔτους ἄσκησίν της. Ἡ μέθοδος τῶν ἐπερωτήσεων καί τῶν διά τοῦ τύπου ἀψιμαχιῶν δέν εἶναι δυνατόν νά ἔχῃ οὔτε τήν ἔννοιαν οὔτε τήν ἀπήχησιν μιᾶς συνολικῆς καταδίκης, τήν ὁποίαν τόσον πλουσία συγκομιδή σφαλμάτων καί κακοηθειῶν δικαιολογεῖ σήμερον ὑπέρ ποτέ ἤ ἄλλοτε, καί τήν ὁποίαν ἐπιμόνως ζητεῖ ἀπό ἡμᾶς ὁ ἀκολουθῶν τήν ΕΡΕ κόσμος. Ἀτυχῶς ἡ ἀντίστασις τήν ὁποίαν συνήντησα ἀπό μέρους ἁπάντων σχεδόν τῶν τέως ὑπουργῶν τῶν ἀποτελούντων τόν στενώτερον κύκλον τῆς ἡγεσίας, ἔσχεν ἄν μή τι ἄλλο, ὡς ἀποτέλεσμα τήν ἀναβολήν τῆς λήψεως ἀποφάσεως, μέ ἀποτέλεσμα ἄμεσον μέν νά προλάβῃ ὁ Μαρκεζίνης εἰς τήν ἄσκησιν κριτικῆς ἐπί τοῦ Κυπριακοῦ, ἔμμεσον δέ νά καταστήσῃ ἔτι ἀδύνατον τήν θέσιν πολιτικοῦ ζητήματος πρό τῶν ἐορτῶν, λόγω τῆς ἀποφασισθείσης, ὡς λέγεται, ἐπισπεύσεως τῆς διακοπῆς τῶν ἐργασιῶν τῆς Βουλῆς.

Θά ἐπιμείνω, ἐννοεῖται, ἀκόμη, ἀλλά φοβοῦμαι ὅτι ὁ διά τῶν συζητήσεων ἐνταφιασμός θά κατισχύσῃ τῆς ἐπιμονῆς μου.

Ἐν τῷ μεταξύ ἡ κατάστασις ἀπό μέν κυπριακῆς πλευρᾶς ἔχει γίνει ὄντως ἀπελπιστική, ἀπό δέ τῆς στρατιωτικῆς ἐξοργιστικῶς ἀχαλιναγώγητος καί ἐπικίνδυνος.

Τό ὅτι ἡ Κύπρος κατά πλήρως διασταυρουμένας πληροφορίας ἔγινεν ἐξ ὁλοκλήρου φιλορωσική καί κατά μέγα ποσοστόν ἀνθενωτική εἶναι ἀκόμη τό ὀλιγώτερον κακόν — ἐφ' ὅσον βεβαίως κάποτε ἡ Ἑλλάς θά ἀπεφάσιζε νά ἀπαγκιστρωθῇ στρατιωτικῶς καί διπλωματικῶς ἀπό τήν ἐπικίνδυνον αὐτήν περιπέτειαν.

Ἀλλά ὁ πράγματι σοβαρός κίνδυνος συνίσταται εἰς τό ὅτι ὁ Μακάριος, παροτρυνόμενος ἀπό τούς νέους του φίλους καί ἐξωθούμενος ἀπό αὐτήν ταύτην τήν ἀδυνάμίαν ἄλλης λύσεως εἰς νέας πράξεις ἐπιβολῆς ἑνός τετελεσμένου γεγονότος, θά μᾶς παρασύρῃ εἰς τόν κρημνόν πρίν ἤ προλάβῃ ἡ ἀπαγκίστρωσις.

Ἀπό τῆς στρατιωτικῆς πλευρᾶς, αἱ ἀθρόαι μετακινήσεις ἀξιωματικῶν τῶν τελευταίων μηνῶν ἐπί τῇ βάσει σημειωμάτων τοῦ ὑφυπουργοῦ καί κομματικῶν καθαρῶς κριτηρίων δημιουργοῦν ἀνησυχία διά τάς Ἀθήνας ὅπου καί κυρίως μετεφέρθησαν πάσης φύσεως "ἔμπιστοι" — ἀπό τοῦ τύπου τῶν κεντρώων καιροσκόπων μέχρι καί αὐτῶν τῶν τέως ἀξιωματικῶν τοῦ ΕΛΑΣ! Αἱ καίριαι θέσεις τοῦ ὑπουργείου Ἐθνικῆς Ἀμύνης καί τῶν τριῶν μονάδων κρούσεως τῆς πρωτευούσης ἔχουν περιέλθει εἰς χεῖρας ἀξιωματικῶν τῶν ἀνωτέρω δύο τύπων.

Ὁ βασιλεύς ἐκάλεσε ὑπουργόν καί ὑφυπουργόν, ὡς καί τόν ἀρχηγόν ΓΕΕΘΑ, καί τούς ἐπέπληξεν αὐστηρῶς, ζητῶν τήν ματαίωσιν πάσης νέας μεταθέσεως. Ἅπαντες τό ὑπεσχέθησαν, ἀλλά δέν παρῆλθον πολλαί ἡμέραι καί τό διαβρωτικόν αὐτό σύστημα ἐπανήρχισε λειτουργοῦν.

Τό κρίσιμον σημεῖον αὐτῆς τῆς ἐξελίξεως θά ἔλθῃ τόν Δεκέμβριον μέ τήν σύγκλησιν τοῦ Συμβουλίου. Κατά τάς πληροφορίας μου, πρόθεσις τοῦ Παπανδρέου εἶναι νά προωθήσῃ τόν Γεννηματᾶν εἰς τό ΓΕΕΘΑ καί τόν Τσολάκαν εἰς τό ΓΕΣ. Δέν χρειάζεται φυσικά νά σᾶς ἐξηγήσω τό τί θά ἐπακολουθήσῃ. Πάντως κατά τάς πληροφορίας μου, ἐπάνω εἰς τό θέμα αὐτό δέν ἀποκλείεται νά φθάσωμεν εἰς πολιτικήν κρίσιν.

Μέ τούς φιλικωτέρους μου χαιρετισμούς».

17 Ἰανουαρίου 1965

ΑΜΕΡΙΚΗΣ ΙΑΚΩΒΟΣ ΠΡΟΣ Κ. ΚΑΡΑΜΑΝΛΗ

«Ἀγαπητέ μοι Κύριε Πρόεδρε,

Ἐπιστρέφων ἀπό συνέδριον τοῦ Παγκοσμίου Συμβουλίου Ἐκκλησιῶν ἐν Νιγηρία, Σᾶς ἀπευθύνω ἐκ Ντακάρ ἐγκάρδιον χαιρετισμόν καί εὔχομαι νά σᾶς χαρίζῃ ὁ Θεός συνεχεῖς εὐγενεῖς ὁραματισμούς διά τήν Ἑλλάδα μας...

Ἀγαπῶν τήν Ἑλλάδα μέ τήν εἰλικρίνειαν καί τόν πρωτογονισμόν, θά ἔλεγον, τῶν μή γεννηθέντων εἰς τήν Ἑλλάδα Ἑλλήνων, ἀγωνιῶ παρακολουθῶν τήν ἀσωτείαν καί τήν ἀνέντιμον σπατάλην ἐκείνων, τά ὁποῖα Σεῖς μέ αἱματηράς οἰκονομίας ἀποταμιεύσατε ἐν τῇ προσπαθείᾳ Σας νά ἀποκτήσῃ ἡ πτωχή μας χώρα μίαν ἰσχυράν οἰκονομικήν σπονδυλικήν στήλην, καθώς καί μέ τόν ἀδέξιον καί ἐπιζήμιον χειρισμόν τῶν ἐξωτερικῶν σχέσεων καί ὑποθέσεων τοῦ ἔθνους, πού ἀπειλεῖ νά μᾶς ἀπομονώσῃ ἀπό τούς πολιτικούς φίλους καί νά μᾶς ρίψῃ βοράν τῶν πολιτικῶν μας ἐχθρῶν.

Ἀγωνιῶ μέ τήν ἀγωνίαν καί τόν ψυχικόν σφαδασμόν τῆς Ὁμογενείας ἐν Τουρκίᾳ καί τοῦ Οἰκουμενικοῦ μας Πατριαρχείου, καί θά προσέθετον καί τῆς ὁμογενείας τῆς Κύπρου, ἡ ὁποία φαίνεται νά μή κερδίζῃ τίποτα ἄλλο ἀπό πατριδοκαπηλικά συνθήματα καί "ἰδεολογικά" συμφέροντα. Ἡ συνεχής αἱμορραγία τίποτε ἄλλο δέν προμηνύει παρά ἕνα μοιραῖον στράγγισμα καί τῶν τελευταίων ἀπομειναρίων τῆς ἱστορικῆς μας τοποθετήσεως εἰς τό Βυζάντιον καί τήν Ἐγγύς Ἀνατολήν. Φοβοῦμαι ὅτι ἡ ἀσφυξία μέσα εἰς τόν δημαγωγικόν κλοιόν εἶναι τό ἀναπόφευκτον καί τραγικόν τέλος τῶν ἐθνικῶν μας ὁραματισμῶν.

Τά ἀνωτέρω δέν Σᾶς τά γράφω οὔτε διά νά Σᾶς κολακεύσω διά τάς ὄντως μεγάλας καί τιμίας ἐθνικάς Σας ὑπηρεσίας οὔτε καί διά νά Σᾶς κάμω νά μελαγ-

χολήσητε. Εἰς τό Παρίσι εὑρίσκεσθε διά νά ἀναπνεύσητε, νά ἐπανεύρητε τήν ψυχικήν σας γαλήνην καί διά νά ἀποκτήσητε ὅ,τι ἴσως ἐχάσατε: πίστιν εἰς τόν ἑλληνικόν λαόν. Δέν ἀναφέρομαι εἰς πολιτικήν πίστιν, ἀλλ' εἰς τήν πίστιν ὅτι χρειάζεται ὁ λαός μας καί πολιτικούς μάρτυρας. Καί διατί ὄχι; Τίποτε δέν ἀποκτᾶται ἀπό τά λεγόμενα "τίμια ἀγαθά", ὅπως ἡ ἐλευθερία, ἡ εὐνομία, ἡ τάξις, ἡ πρόοδος, ἡ εἰρήνη, ἡ ἠθική ἰσχύς, ἐάν κάποιος ἀληθινά μεγάλος δέν θυσιασθῆ δι' αὐτά. Δέν Σᾶς κάμω μάθημα οὔτε κήρυγμα. Εἶσθε ἀρκετά συγκροτημένος πολιτικός ἀνήρ, ὥστε νά τό γνωρίζητε καί νά τό πιστεύητε αὐτό.

Ἐάν ἐπομένως τολμῶ νά Σᾶς ὑπενθυμίσω, τό κάμω ἀπό φιλικόν χρέος μετά τήν ἀνάγνωσιν τῆς ἐπιστολῆς Σας πρός τόν κ. Κ. Παπακωνσταντίνου. Δέν ἁρμόζει, ἐπιτρέψατέ μοι νά Σᾶς τό εἴπω αὐτό, τό παράπονον εἰς Σᾶς. Ἐάν εἶσθε κοινός ἄνθρωπος, κανείς δέν θά Σᾶς ἐπρόσεχεν. Ἡ ἀναγνώρισις πρός τούς ὄντως μεγάλους ἄνδρας εἰς τήν χώραν μας γίνεται μέ τήν παραγνώρισιν καί τήν ἀχαριστίαν. Μόνον τότε εἶσθε Μεγάλος, ὅταν ἐξοστρακισθῆτε. Ἀλλ' αὐτό πρέπει νά οἰκοδομῆ τήν πίστιν, ὄχι νά τήν κλονίζη. Αὐτό θά ἤθελον πολύ νά συμβῆ καί εἰς Σᾶς. Διότι περιμένω πολλά διά τήν Ἑλλάδα ἀπό Σᾶς. Ἐάν τήν ἐρωτήσετε, θά Σᾶς εἴπη τό ἴδιον.

Ξεκουρασθῆτε ὀλίγον τώρα, διότι θά χρειασθῆ καί πάλιν νά κουρασθῆτε καί ἴσως νά μαρτυρήσητε διά τήν Ἑλλάδα, ἐάν τήν θέλετε ἐλευθέραν καί εὐτυχεστέραν. Εἶμαι βέβαιος ὅτι τήν θέλετε τέτοιαν.

Καί δι' αὐτό, Σᾶς εὔχομαι μέ ὅλην τήν δύναμιν τῆς ψυχῆς μου ἀνάπαυσιν τόσον πλήρη, ὥστε νά ἀνανεωθοῦν ὡς ἀετοῦ αἱ δυνάμεις Σας. Εἶναι ἀνάγκη, διά νά μεταχειρισθῶ τόν γνωστόν παλαμικόν στίχον, "νά ξεφυτρώσουν τά ἐρωτικά Σας φτερά, τά δυνατά, τά πλατειά, τά μεγάλα". Τό εὔχομαι γιά τό καλό τῆς Ἑλλάδος, διότι πιστεύω πώς αὐτό εἶναι καί τό δικό Σας τό καλό. Ἕνας συμπατριώτης σας, Θρᾷξ, ὁ Γεώργιος ὁ Βυζυηνός λέγει εἰς ἕνα ποίημά του: "'Ἑλλάδα, γιά τα' σένα νοιώθω στά στήθεια χαλασμό"· ὁ Θεός θά Σᾶς καλέση νά ἀναχαιτίσητε τόν χαλασμό τοῦ γοήτρου της, πού οἱ δημαγωγοί της ἐπιχειροῦν. Νά εἶσθε βέβαιος γι' αὐτό.

Μέ βαθύτατη ἐκτίμηση καί ἀγάπην».

8 Φεβρουαρίου 1965

Κ. ΚΑΡΑΜΑΝΛΗΣ ΠΡΟΣ Κ. ΤΣΑΤΣΟ

«Ἀγαπητέ Κώστα,

Δέχομαι πάντοτε μέ χαρά τίς εἰδήσεις σου. Θά εἶναι ὅμως μεγαλυτέρα ἡ χαρά μου ἐάν αὐτά πού μοῦ ἔγραφες, μοῦ τά ἔλεγες κάποτε διά ζώσης.

Ὁ Μῖστος μέ τόν ὁποῖον ἔχω τακτική ἐπικοινωνία μέ καλεῖ ἐπιμόνως νά τόν ἐπισκεφθῶ. Ἐλπίζω νά τό ἀποφασίσω προσεχῶς ὁπότε θά μπορούσαμε νά κάνωμε ἕναν καλό συνδυασμό. Ἤ νά ἔρθης ἐδῶ καί νά πᾶμε μαζί ἤ νά συναντηθοῦμε ἐκεῖ. Πάντως θά διευκολυνθῶ στήν ἀπόφασίν μου ἐάν ξέρω ὅτι τίθεσαι στήν διάθεσίν μου.*

Ὅπως βλέπω αἱ ἐξελίξεις στήν Ἑλλάδα ὑπερακοντίζουν τίς προβλέψεις σας. Δέν γνωρίζω βέβαια ποιά θά εἶναι ἡ συνέχεια, δεδομένου μάλιστα ὅτι προκειμένου περί Ἑλλάδος, δέν εἶναι εὔκολο νά κάμης προγνωστικά.

Ἠμπορεῖ νά εἶναι ἡ ἀρχή τοῦ τέλους, ἀλλά ἠμπορεῖ νά εἶναι καί ἡ ἀρχή νέας φάσεως χειροτέρας — ἄν μπορῆ νά ὑπάρξη — τῆς σημερινῆς. Αὐτό θά ἐξαρτηθῆ ἀπό τή στάση καί τίς ἀντιδράσεις τῶν ἄλλων παραγόντων τῆς δημοσίας μας ζωῆς. Ὁ μέν βασιλεύς ὀφείλει, χωρίς ν' ἀναπτύσση ἐπικινδύνους πρωτοβουλίας, ν' ἀποφύγη ὁπωσδήποτε ἄκαιρον διάλυσιν τῆς Βουλῆς, ἐσεῖς δέ ὀφείλετε νά ἐντείνητε τήν προσπάθειά σας για τήν ἔγκαιρο διαφώτισιν τῆς κοινῆς γνώμης ἐπί τῶν σφαλμάτων καί τῶν ἀσχημιῶν τῆς Κυβερνήσεως. Καί εἶναι, ἀτυχῶς γιά τόν τόπο, τόσα πολλά, ὥστε νά μήν εἶναι δύσκολο τό ἔργο σας.

Διότι δέν πρέπει νά ὑπολογίζητε στήν ἀποκατάστασιν τῆς λαϊκῆς συναινέσεως, οὔτε εἰς πρωτοβουλίαν τοῦ Στέμματος ἐάν δέν ἀποκαλυφθῆ ἡ Κυβέρνησις κατά τρόπον ὥστε νά προκληθοῦν ὑγιεῖς ἀντιδράσεις καί πραγματικαί ἀνησυχίαι τῆς κοινῆς γνώμης.

Χωρίς νά συνιστῶ ἐξαλλοσύνην, ἔχω τήν γνώμην ὅτι θά πρέπει:

1. Νά ἐντείνητε καί νά ἐπισπεύσητε τήν ἀποκάλυψιν τῆς Κυβερνήσεως διά νά μήν τήν προλάβουν τά γεγονότα.

2. Νά καταστήσητε σαφές εἰς τό Στέμμα ὅτι θά σᾶς εὕρη ἀντιμετώπους οἱαδήποτε σκέψις περί διαλύσεως τῆς Βουλῆς πρίν ἐξαντληθοῦν ὅλαι αἱ δυνατότητες ἐξ αὐτῆς. Καί αἱ δυνατότητες εἶναι πολλαί. Ὁ βασιλεύς δύναται νά στείλη εἰς τήν Βουλήν δέκα Κυβερνήσεις διαδοχικῶς. Ἔχει δέ πρός τοῦτο καί συνταγματικά καί οὐσιαστικά ἐπιχειρήματα. Ὅπως ἐνθυμεῖσαι ἄλλως τε, ἠρνήθη εἰς ἡμᾶς τήν διάλυσιν, μολονότι εἴχαμε πλειοψηφίαν καί εἶχεν παρέλθει ἀπό τῶν ἐκλογῶν διπλάσιος χρόνος.

3. Νά διαλύσητε τήν ἐντύπωσιν ὅτι εἶναι δυνατόν, ὑπό οἱονδήποτε πρόσχημα, νά στηρίξητε Κυβέρνησιν ὑπό Παπανδρέου, διότι αὐτό τοῦ δίδει εὐχέρειαν ἐλιγμῶν.

Αἱ σκέψεις αὐταί προορίζονται γιά σένα προσωπικῶς καί ὄχι γιά τό Κόμμα. Ὅπως γνωρίζεις οὔτε ἐπιθυμῶ οὔτε καί δικαιοῦμαι ἴσως νά ἀπευθύνω συμβουλάς ἐφ' ὅσον ἀπεχώρησα τῆς πολιτικῆς καί εὑρίσκομαι μακρυά τῆς Ἑλλάδος. Φοβοῦμαι ὅμως ὅτι, ἄν κατά τό στάδιον αὐτό δέν γίνουν καλοί χειρισμοί, ἠμπορεῖ νά ὁδηγηθῆ ἡ χώρα εἰς καταστάσεις ἀνεπανορθώτους. Καί ὅταν λέγω ἀνεπανορθώτους, ἐννοῶ

ἐθνικῶς καί ὄχι κομματικῶς.

Δέν γνωρίζω ποίας ἀντιδράσεις προεκάλεσε ἡ πρός Παπακωνσταντίνου ἐπιστολή μου, μολονότι ἀδιαφορῶ ἐφ' ὅσον ἐλέχθησαν δι' αὐτῆς ὁρισμέναι ἀλήθειαι, αἱ ὁποῖαι κάποτε ἔπρεπε νά λεχθοῦν.

Μέ ἠνόχλησε ὅμως ἡ διαπίστωσίς σου ὅτι ἐνεθάρρυνε τήν ἐντύπωσιν ὅτι θά ἐπανέλθω στήν πολιτική. Διότι αὐτό δέν εἶναι μέσα εἰς τάς προθέσεις μου. Καί δέν εἶναι καί διότι μέ ἀπωθεῖ ἤδη αὐτό πού λέγεται πολιτική, ἀλλά καί διότι δέν βλέπω τί ἔχω νά κάμω ἐπανερχόμενος. Ὅπως ξέρεις ἀντιπαθῶ τό θέατρο. Στήν Ἰαπωνία ἔχουν μία παροιμία πού λέγει: "Τό νά ἀνεβῆς στό Φούτζι (ἱερόν ὄρος) μία φορά ἀποτελεῖ σοφίαν, τό ν' ἀνεβῆς ὅμως δεύτερη φορά ἀποτελεῖ μωρίαν".

Εὔχομαι ὁ καινούργιος χρόνος νά εἶναι καί γιά σένα καί γιά τήν φίλη μου τήν Ἰωάννα, καλλίτερος ἀπό ὅλους τούς προηγηθέντες.

Μέ ἀγάπη».

15 Φεβρουαρίου 1965

Κ. Καραμανλης προς Π. Παπαληγουρα

«Ἀγαπητέ Παναγῆ,

Ὅπως βλέπεις δέν μπορέσαμε ν' ἀποφύγουμε τήν τύχη πού ἐπιφυλάσσουν οἱ Ἕλληνες στούς ἀνθρώπους πού τούς ὑπηρετοῦν. Πάντως πρέπει νά σέ παρηγορῆ ἡ σκέψις ὅτι ἡ ἱστορία τῶν πολιτικῶν ἐμπλουτίζεται ἀπό τάς δοκιμασίας πού ὑφίστανται.

Ἡ περιπέτεια θά περάση, ἀλλά θ' ἀφήση τό στίγμα ὄχι τῆς πολιτικῆς ἀλλά τῆς ἐθνικῆς μας παρακμῆς. Καί θ' ἀποτελέση, νομίζω, τό ὁρόσημον μιᾶς νέας θλιβερᾶς περιόδου γιά τό Ἔθνος.

Ὑπῆρξε σφάλμα ἀπό μέρους μας τό ὅτι δέν ξετινάξαμε τήν ἔκθεσιν εὐθύς ὡς ἐδόθη στή δημοσιότητα. Προσέξτε νά μή γίνουν καί νέα σφάλματα.

Χαιρετισμούς στή Μπούμπα.

Φιλικώτατα».

7 Μαρτίου 1965

Κ. Καραμανλης προς Π. Καζακοπουλο

«Ἀγαπητέ Πέτρο,

Ἐχάρηκα πού πῆρα εἰδήσεις σου. Κι ἐχάρηκα περισσότερο πληροφορηθείς τήν ἱκανοποιητική ἐξέλιξη τῆς ὑγείας σου. Δέν φαντάζεσαι πόσο μέ ἀνακουφίζει στήν κατάσταση πού βρίσκομαι, ἡ ἐπικοινωνία μέ παλαιούς καλούς φίλους.

Οὔτε φαντάζεσαι πόση σκληρότης μοῦ χρειάσθηκε γιά νά ὑποβάλω τόν ἑαυτό μου στήν ἠθελημένη αὐτή ἀπομόνωση. Καί ὅμως ἦταν ἀναπόφευκτο γιατί θά ἦταν πολύ χειρότερα, ἐάν ἔδιδα διαφορετική λύσιν στό δίλημμα πού ἀντιμετώπισα.

Παρακολουθῶ κι ἐγώ μέ ἀνησυχίαν τάς ἐν Ἑλλάδι ἐξελίξεις, τάς ὁποίας προέβλεψα καί ματαίως προσεπάθησα ν' ἀποτρέψω, ὁμιλήσας μέ εἰλικρίνειαν πρός πᾶσαν κατεύθυνσιν. Θά προτιμοῦσα ὅμως, χωρίς νά εἶμαι ἀπηλλαγμένος ἀνθρωπίνων ἀδυναμιῶν, νά πάη καλά ὁ τόπος, ἀπό τοῦ νά ἔχω τήν ἱκανοποίησιν τῆς δικαιώσεως. Γνωρίζω ἄλλως τε ὅτι θά ἀντιμετωπίσω ὀδυνηρόν δίλημμα ἐάν συνδεθῆ ἡ σωτηρία τοῦ τόπου μέ τήν ἐπάνοδό μου στήν πολιτική. Ἂς ἐλπίσωμε πάντως ὅτι τά πράγματα τοῦ τόπου μας θά ἐξελιχθοῦν καλλίτερα ἀπ' ὅ,τι πιστεύεται.

Χαιρετισμούς στήν κυρία σου καί τούς φίλους.

Μέ ἀγάπη».

6 Ἀπριλίου 1965

Π. Παπαληγουρας προς Κ. Καραμανλη

«Ἀγαπητέ Πρόεδρε,

Θά ἀρχίσω μέ μιά, σχετιζομένη πρός τήν γενικήν ἐκτίμηση τῆς πολιτικῆς καταστάσεως, ἐξομολόγηση. Σάν πολιτικός, θέλω — καί πιστεύω ὅτι μπορῶ —νά ἐπηρεάσω τά πολιτικά πράγματα. Νά τά ἐπηρεάσω ἀγωνιζόμενος μέσα στίς τάξεις τοῦ Κόμματος, βοηθῶντας τόν Παναγιώτη νά κινητοποιήση τούς βουλευτάς, τά στελέχη, τίς μᾶζες. Ἐν τούτοις, τόν τελευταῖο καιρό, ὅλο καί ἀναπτύσσεται περισσότερο μέσα μου μιά περίεργη (τοὐλάχιστον γιά τήν δική μου ἰδιοσυγκρασία) διάσταση ἀνάμεσα στό τί, ὡς πολιτικός, πιστεύω καί στό τί, ὡς ἀντικειμενικός παρατηρητής διαπιστώνω. Ὡς πολιτικός, ἔχω καθῆκον νά πιστεύω στή δυνατότητα τοῦ ἐπηρεασμοῦ τῆς καταστάσεως. Ὡς ἀντικειμενικός παρατηρητής, (μόλις δηλαδή πάψω νά παρασύρωμαι ἀπό τή θέληση νά παρασύρω τούς ἄλλους) εἶμαι περίπου βέβαιος ὅτι αὐτή ἡ δυνατότης δέν ὑπάρχει: ἀνεπαίσθητα, ἀλλά σάν προωθουμένη ἀπό μιάν ἀμείλικτη ἱστορική ἐνδελέχεια, τρέπεται ἡ ὅλη πορεία τοῦ Ἔθνους πρός τά ἀριστερά. Καί φοβοῦμαι, ὡς παρατηρητής, ὅτι ἐκεῖνο πού ὡς πολιτικός ἐπιδιώκω, εἶναι περίπου ἀκατόρθωτο. Ὅσο καί ἄν προσπαθῶ νά διαφυλάξω τόν πολιτικόν ἑαυτόν μου ἀπό τίς θεωρητικές αὐτές ἀμφιβολίες, δέν τό κατορθώνω, ὅσο θά ἔπρεπε. Μέ παρηγορεῖ — καί διόλου δέν μέ ἐνοχλεῖ — ἡ σκέψη ὅτι ἴσως αὐτή μου ἡ περί τῶν ἀμέσων μελλοντικῶν ἐξελίξεων ἀπαισιοδοξία νά εἶναι (ἐν μέρει τοὐλάχιστον) τό ἀποτέλεσμα τῆς ταλαιπωρίας, εἰς τήν ὁποίαν μᾶς ὑπέβαλαν, ἀδίστακτοι καί ἀνέντιμοι, οἱ ἀντίπαλοί μας. Μακάρι νά ἀποδειχθῆ ὅτι οἱ δυσάρεστες προβλέψεις ὀφείλονται στήν ψυχολογική καί ἐπομένως παροδική αὐτή αἰτία.

Ἀλλ' ἄς προσπαθήσω νά σοῦ δώσω μιάν ἀντικειμενική εἰκόνα, κατά τό δυνατόν, τῶν ἐδῶ συμβαινόντων.

α. Ὁ δεσμός τῆς Κυβερνήσεως μέ τήν ἄκρα ἀριστερά καθίσταται συνεχῶς στενώτερος. Οἱ σχέσεις

τους παρουσιάζουν, βέβαια, μικροδιακυμάνσεις. Ἡ οὐσία συνίσταται εἰς τοῦτο: εἰς τό ὅτι ἡ μέν Ἀριστερά ἔχει συμφέρον νά διατηρήση τόν Παπανδρέου εἰς τήν ἐξουσίαν, ὁ δέ Παπανδρέου γνωρίζει ὅτι κυβερνᾶ ἐλέῳ Ἀριστερᾶς.

β. Μέσα σ' αὐτά τά πλαίσια, ὁ κομμουνισμός σημειώνει κάθε μέρα, πρῶτον, καινούργιες ὀργανωτικές ἐπιτυχίες καί δεύτερον, ἐπιτυγχάνει νά νομιμοποιῆται πολιτικά ἡ παρουσία του, ἀκόμη καί στή συνείδηση τῶν δικῶν μας ὀπαδῶν.

γ. Ὁ διοικητικός μηχανισμός ἔχει διαβρωθῆ καί, ἀπό τά σώματα ἀσφαλείας, ἰδιαίτερα ἡ Χωροφυλακή ἔχει περιέλθει σέ κατάσταση ἀδρανείας. Οἱ μέν ἀνώτεροι προσπαθοῦν νά βολευθοῦν καί δικαιολογοῦνται ἠθικά μέ τό ἐπιχείρημα ὅτι ἐπιτέλους κάτι προσφέρουν παραμένοντας στή θέση τους. Τά κατώτερα ὄργανα καί ἡ μᾶζα τῶν χωροφυλάκων εἶναι βέβαια μαζύ μας, ἀλλά φοβοῦνται νά ἐκτελέσουν τό καθῆκον τους καί ἀδρανοῦν. Θά μέ ἀνησυχοῦσε ἐξαιρετικά τό κυβερνητικό σχέδιο τῆς προσλήψεως δύο ἕως τριῶν χιλιάδων νέων ἀνδρῶν στή Χωροφυλακή καί στήν Ἀστυνομία Πόλεων, διότι ἀνάμεσά τους θά εἰσέδυε πλῆθος κομμουνιστῶν. Ἔχω τήν ἐλπίδα ὅτι τό κυβερνητικό αὐτό σχέδιο δέν θά πραγματοποιηθῆ διά λόγους δημοσιονομικούς.

δ. Ἡ κατάσταση στό Στρατό εἶναι ἀπείρως καλλίτερη. Ἄν, ὅμως, παραμείνη ἡ σημερινή Κυβέρνησις ἐπί μακρόν, φοβοῦμαι ὅτι θά σημειωθοῦν καί ἐκεῖ διεισδύσεις ἄκρως ἐπικίνδυνες. Ἀνησυχῶ ἰδιαίτερα γιά τούς μονίμους ὑπαξιωματικούς. Βέβαιον εἶναι ὅτι ἡ ΚΥΠ ἔχει περιέλθει ὑπό τόν ἔλεγχον ἀριστεριζόντων στοιχείων. Βέβαιον εἶναι ἐπίσης ὅτι ἡ Φρουρά Ἀθηνῶν δέν εὑρίσκεται εἰς τά καλλίτερα δυνατά χέρια. (Μοῦ εἶπαν ὅτι τόν τελευταῖο καιρό ἔχει ἐπισημανθῆ ἁρμοδίως αὐτή ἡ ἀδυναμία τῶν πέριξ τῆς πρωτευούσης τμημάτων καί ὅτι θά γίνουν ἐθνικῶς ὠφέλιμες ἀνατοποθετήσεις). Ἀρχίζουν νά λειτουργοῦν τρεῖς τοὐλάχιστον ψευτοοργανώσεις στό Στρατό. Γενικώτερα ὅμως μέ ἀνησυχεῖ τό δημιουργηθέν ψυχολογικό κλίμα. Στή Μέση Ἀνατολή δέν ἦσαν κομμουνισταί οὔτε ὁ Κατσώτας οὔτε ὁ Μπουρδάρας. Βρέθηκαν ὅμως δεμένοι ἕνα ὡραῖο πρωί γιατί εἶχαν τήν ἀφέλεια νά πιστεύουν ὅτι ὁ κομμουνισμός δέν εἶναι ἐπικίνδυνος καί γιατί ἐπέτρεψαν στίς μονάδες τους νά ἀναπτυχθῆ τό κατάλληλο κλῖμα. Δέν ἀποκλείω νά σημειωθοῦν, ἐάν παραμείνη ἐπί πολύ χρόνον ἡ Κυβέρνησις εἰς τήν ἐξουσίαν, φαινόμενα μεσοανατολικοῦ τύπου στό Στρατό.

ε. Ἡ οἰκονομική κατάσταση εἶναι θλιβερή. Οἱ ἐπιπτώσεις ὅμως τῆς πολιτικῆς τῆς Κυβερνήσεως δέν ἔχουν ἀκόμη γίνει αἰσθητές ἀπό τόν πολύ κόσμο. Ἡ καταναλωτική πολιτική ξέσπασε εἰς πρώτην φάσιν ἐπί τοῦ ἰσοζυγίου τῶν ἐξωτερικῶν πληρωμῶν. Ὅσο τό ἔλλειμμα καλύπτεται ἀπό τά ἀποθέματα, οἱ τιμές συγκρατοῦνται σχετικά. Φρονῶ ὅμως ὅτι ἤδη ἡ Τράπεζα τῆς Ἑλλάδος, προϋπολογίζουσα ἔλλειμμα γιά φέτος τοὐλάχιστον 70 ἑκατομμυρίων, θά εἰσηγηθῆ τήν λήψιν σειρᾶς μέτρων κυρίως περιοριστικῶν τῶν πιστώσεων. Ὑπολογίζω ὅτι ἀπό τόν Αὔγουστον καί πέρα ὁ ψυχολογικός ἀντίκτυπος ἐκ τῆς θεαματικῆς μειώσεως τῶν ἀποθεμάτων θά ἐπιταχύνη τίς ἐξελίξεις. Ἐν τῷ μεταξύ — καί αὐτή εἶναι ἡ τραγωδία — οἱ λαϊκές μᾶζες προβάλλουν αἰτήματα. Ὁ κομμουνισμός τούς ἐνθαρρύνει πρός αὐτή τήν κατεύθυνση καί ἡ Κυβέρνησις δέν ἔχει τό θάρρος νά πῆ ὄχι. Ἔτσι ἀκόμα καί οἱ δικοί μας ὀπαδοί, ἰδίᾳ στήν ὕπαιθρο, ἔχουν γίνει ἀγνώριστοι. Ζητοῦν ὅ,τι εἶναι δυνατόν νά φαντασθῆς ὑπό μορφήν ἀμέσου παροχῆς. (Καί εἶναι χαρακτηριστικόν ὅτι δέν ζητεῖ πιά κανείς νά ἐκτελεσθῆ ὁποιοδήποτε ἔργο). Ἡ γνώμη μου εἶναι ὅτι τό ἐφετεινό ἔλλειμμα θά εἶναι μεγαλύτερο ἀπό ὅ,τι τό ὑπολογίζει ἡ Τράπεζα τῆς Ἑλλάδος, πιστεύω δέ ὅτι ἐντός τοῦ 1966 θά ἀντιμετωπίσουμε ἀνοικτή πλέον συναλλαγματική κρίση. Τό χειρότερο εἶναι ὅτι θά χρεωκοπήσουμε σέ μιά στιγμή πού οἱ μᾶζες, ἔξαλλες, δέν θά εἶναι εὔκολο νά ἀνεχθοῦν τά ἀναγκαῖα θεραπευτικά, περιοριστικά δηλαδή τῆς καταναλώσεως, μέτρα. Νομίζω ἀκόμη ὅτι ὁ κομμουνισμός σκόπιμα ἐνθαρρύνει τήν Κυβέρνηση στήν ἄσκηση τῆς παράφρονος πολιτικῆς της καί ἀποβλέπει στήν δημιουργία κοινωνικῶν πλέον ταραχῶν ὅταν θά ξεσπάση τό κακό. (Ἴσως ὁ Παπανδρέου, ἄν τοῦ τό ἐπιτρέψουν οἱ προσεχεῖς ἐξελίξεις τοῦ Κυπριακοῦ, νά θελήση τήν ἐπίσπευση τῶν ἐκλογῶν πρίν γίνουν αἰσθητές ἀπό τίς μεγάλες μᾶζες οἱ συνέπειες τῆς οἰκονομικῆς του πολιτικῆς). Σημειώνω ὅτι εἶναι πολύ δύσκολο σέ μιά ἀντιπολίτευση νά κατηγορῆ τήν Κυβέρνηση γιά τήν καταναλωτική της πολιτική, ὅταν ὁλόκληρος ὁ λαός ἔχει αὐτή τή στιγμή καταναλωτική ψυχολογία, ἀνίκανος νά συλλάβη τό μακροπρόθεσμον συμφέρον του. Βέβαια, ἅμα φθάσωμε στήν χρεωκοπία καί στήν ἀνοικτή συναλλαγματική κρίση, θά συνέλθη μέχρις ὁρίου ὁ κόσμος. Αὐτή εἶναι ἡ ἐλπίς. Καί τό κατάντημα εἶναι ὅτι ἐφθάσαμε, μέσα σέ τόσο σύντομο χρονικό διάστημα, νά μήν ἔχωμε ἄλλην ἐλπίδα.

στ. Στά ἀστικά ἰδίως κέντρα παρατηρεῖται κάποια μεταστροφή. Εἶναι στίς πόλεις ὁρατότερο τό γελοῖο. Στά χωριά ὅμως, καί ὅπου ὑπάρχει μεταστροφή, τήν θεωρῶ ἐντελῶς ἀνεπαρκῆ καί περιωρισμένη. Τόν τελευταῖο καιρό ἀνεπτύχθη περισσότερος φανατισμός μεταξύ τῶν φίλων μας, δέν ὑπάρχουν ὅμως ἀκόμη, τουλάχιστον στήν ἐπαρχία, ἀθρόες προσχωρήσεις. Τό φαινόμενον εἶναι εὐεξήγητον. Συμπέρασμα: ἄν δέν πληρώση ὁ ἴδιος ὁ χωρικός αὐτό πού τώρα πληρώνει τό συναλλαγματικόν ἀπόθεμα, δέν πρόκειται νά βάλη εὔκολα μυαλό. Μέ ἀνησυχεῖ μόνον ἡ σκέψις ὅτι ὅταν θά ἔλθη σέ ἕνα χρόνο τό πολύ, ἡ ὥρα γιά νά

τό πληρώση θά ἔχει ἐν τῷ μεταξύ μέγα ποσοστό τῆς ὑπαίθρου διαβρωθῆ ἀπό τούς Λαμπράκηδες.

Αὐτά εἶναι τά πράγματα. Ὑπάρχουν βέβαια καί θετικά στοιχεῖα. Πρῶτον πιστεύω ὅτι ἄρχισαν ἐπί τέλους νά ἐννοοῦν τά Ἀνάκτορα καί οἱ Ἀμερικανοί. Δεύτερον παραμένει ἀρραγής ἡ ἑνότης τοῦ δικοῦ μας κόμματος. Τρίτον — καί ἄν ἔχωμε στασιαστικοῦ χαρακτῆρος κομμουνιστικές ἐκδηλώσεις — ὑπάρχει, πρός τό παρόν τουλάχιστον, ὁ Στρατός. Τέταρτον τά ἐφετεινά ἐσόδεια τοῦ καπνοῦ καί τοῦ σίτου θά δημιουργήσουν προβλήματα στήν Κυβέρνηση καί δυσαρέσκεια μεγάλη στίς ἀγροτικές μᾶζες. Ἴσως λοιπόν τό καλοκαίρι νά ἀρχίση ἐντεινομένη καί ἡ πρός τήν ἰδικήν μας κατεύθυνσιν μεταστροφή. Δέν βλέπω πάντως νά εἶναι δυνατή ἡ ἀνόρθωση τῶν πραγμάτων πρίν περάση ἡ χώρα ἀπό μεγάλες περιπέτειες. Οἱ σώφρονες ἐκ τῶν κεντρώων ὑπουργῶν παραδέχονται τό θαλάσσωμα. Δέν πιστεύω ὅμως ὅτι εἶναι οἱοσδήποτε ἐξ αὐτῶν διατεθειμένος νά κινηθῆ. Τό Κέντρον θά σπάση ὅταν θά σπάσουν τά πράγματα. Οὔτε μισή ὥρα πρίν.

Μέ στενοχωρεῖ ἡ ἀπαισιοδοξία αὐτῆς μου τῆς ἐπιστολῆς καί δέν θέλω νά τήν τελειώσω πρίν σοῦ δώσω τοὐλάχιστον τήν ὑπόσχεση νά ἀγωνισθῶ ὅσο μπορῶ καί ὅσο οἱ σημερινές ἰδιόμορφες περιστάσεις μοῦ τό ἐπιτρέπουν. Θά προσπαθήσω λοιπόν νά κινηθῶ ἐντονώτερα αὐτόν τόν καιρό ὑπερνικῶντας τήν φυσική δυσθυμία — καί τήν ἀηδία — πού μέ κατέχει.

Μέ πολλήν ἀγάπην».

17 Ἀπριλίου 1965

Κ. Παπακωνσταντίνου προς Κ. Καραμανλη

«Ἀγαπητέ κύριε Πρόεδρε,

Μέ τήν παράτασιν τῆς προθεσμίας, τό ἔργον τῆς Ἐπιτροπῆς λήγει τήν 27ην Μαΐου*. Καί ἕως τότε πρέπει νά ἔχη συνταχθῆ καί ἡ ἔκθεσις. Φυσικά, ἐξακολουθῶ νά φρονῶ ὅτι ἡ πλειοψηφία θά ζητήση πρότασιν παραπομπῆς, διά παράβασιν καθήκοντος τοὐλάχιστον, ἀμφιβάλλω δέ καί διά τήν στάσιν τῶν θεωρουμένων ἀρχικῶς ὡς λογικῶν καί εὐπρεπῶν.

Φρονῶ ἀκόμη ὅτι εὐθύς μετά τήν ἀνάγνωσιν τῆς Ἐκθέσεως εἰς τήν Βουλήν (πλειοψηφίας καί μειοψηφίας) θά κηρυχθῆ ἡ λῆξις τῆς συνόδου καί δέν θά δοθῆ ἡ εὐκαιρία συζητήσεως. Ἀλλά διά τήν ἀποτροπήν τῆς κακοηθείας πάντως θά εἶναι ἀνάγκη νά ἀναληφθῆ προσπάθεια ἐγκαίρως, πρό τῆς καταθέσεως τῆς ἐκθέσεως καί διά δημοσίας δηλώσεως τῆς ἡγεσίας καί διά διαβήματος πρός τόν ρυθμιστήν τοῦ πολιτεύματος.

Ὑπολείπεται βραχύς πλέον χρόνος εἰς τήν Ἐπιτροπήν, ἐνῶ ἀπομένει σοβαρόν ἀκόμη ἔργον. Σημαντικοί μάρτυρες, ὡς ὁ Δημητρακόπουλος, Πανᾶς κλπ. δέν ἔχουν ἐξετασθῆ. Ὁμοίως δέν ἐξετάσθηκαν ἀκόμη οἱ κ.κ. Κανελλόπουλος καί Πρωτοπαπαδάκης, δι' οὕς ὡρίσθησαν ἤδη αἱ συνεδριάσεις τῆς 29ης καί 30ης Ἀπριλίου τῆς Ὁλομελείας τῆς Ἐπιτροπῆς. Ἀλλά εἶναι ἀδύνατον νά ὁλοκληρωθῆ ἡ ἐξέτασις ἑκατέρου τούτων εἰς ὀλιγωτέρας τῶν δύο τουλάχιστον συνεδριάσεων.

Ἡ πλειοψηφία ἔχει καλέσει τόν Κιτσίκην, τόν εἰδικόν σύμβουλον τοῦ ὑπουργείου Βιομηχανίας Εὐλάμπιον καί ἄλλους. Ὁμοίως ἔχει ἀποφασισθῆ ἡ ἐξέτασις τοῦ ἄλλοτε προέδρου τοῦ Χρηματιστηρίου Κόλια, τοῦ ναυάρχου Τσάφου, τοῦ Γρ. Πανᾶ, ἄλλοτε μελῶν τοῦ Συμβουλίου τῆς ΔΕΗ καί τινων ἄλλων.

Ἐντός τῆς προθεσμίας πρέπει νά δώσουν ἐξηγήσεις οἱ ἐνδιαφερόμενοι ὑπουργοί, ἀφοῦ λάβουν γνῶσιν ὅλου τοῦ φακέλου καί ν' ἀποφασίση τελικῶς ἡ Ἐπιτροπή.

Ἀντιλαμβάνεσθε ὅτι καί ὁ ἤδη σκληρός ρυθμός τῆς ἐργασίας πρέπει νά γίνη πλέον ἐντατικός, κυρίως δέ εἶναι ἀνάγκη νά ἀρχίση ταχέως ἡ ἐπεξεργασία τοῦ ὑλικοῦ καί ὁ σχεδιασμός τῆς ἐκθέσεώς μας, διά νά εἴμεθα εἰς θέσιν νά συζητήσωμεν εἰς τήν Ἐπιτροπήν ἐντός τῆς προθεσμίας.

Τήν στιγμήν αὐτήν αἱ καταθέσεις τῶν παρ' ἡμῶν ἐξετασθέντων μαρτύρων καταλαμβάνουν 800 περίπου πολυγραφημένας σελίδας μεγάλου σχήματος. Καί εἶναι πολύ ἀφθονώτερον τό ὑλικόν τῆς Ἐπιτροπῆς Ἐκτάκτου Ἐλέγχου τῆς ΔΕΗ.

Ἡ εἰσήγησίς μας πρέπει νά εἶναι συγκεκριμένη καί εἰς τό οὐσιαστικόν μέρος. Καί πρέπει νά ἐπισημαίνη τήν σημασίαν τῆς διώξεως, τούς ἐπιδιωκομένους σκοπούς καί τήν ἠθικήν κατάπτωσιν τοῦ ἐθνικόφρονος κόσμου, συρομένου ἀπό τούς κομμουνιστάς εἰς τήν διαβολήν τῆς πολιτικῆς ἡγεσίας. Χρειάζεται ἀναδρομή εἰς τό παρελθόν, χρησιμοποίησις βιβλιογραφίας, κλπ.

Εἶναι προφανές ὅτι δέν ἐπαρκοῦμεν εἰς τόν ἔργον, παρά τήν φιλότιμον διάθεσιν ὅλων τῶν μετεχόντων εἰς τήν Ἐπιτροπήν φίλων, θά ἦτο δέ πολύτιμος οἱαδήποτε ἐνίσχυσις. Ἀλλά δέν βλέπω οὐσιαστικήν διάθεσιν οὐδαμοῦ. Καί οἱ λόγοι δέν θεράπευσαν, ἔστω καί ἄν παρηγοροῦν.

Πλήν τοῦ Πρωτοπαπαδάκη, οὐδείς ἀσχολεῖται μέ τήν ὑπόθεσιν, οὔτε ἐνδιεφέρθη νά κατατοπισθῆ πραγματικά. Καί οἱ πλέον ἀγαπητοί φίλοι τελοῦν ἐν πλάνη ἐπί βασικῶν σημείων.

Ὁ Μάρτης θεωρεῖ ὅτι ἔχει τακτοποιηθῆ ἀπολύτως μέ ὅσα γραπτῶς ἔστειλεν εἰς τήν Βουλήν κατά τήν συζήτησιν τῆς προτάσεως. Καί μόνον ὁ Παπαληγούρας ἀσχολεῖται μέ τήν συστηματικήν παρακολούθησιν τῆς ἀνακρίσεως.

Ἀλλά, φυσικά, τό ἐνδιαφέρον του μοιραίως ἐκδηλοῦται εἰς ὅσα προσωπικῶς τόν ἀφοροῦν. Καί πρέπει νά ἀσχοληθῆ, κακῶς βέβαια, διά πολλά. Καί ἄνευ λόγου ἔχει ἐκνευρισθῆ.

'Εκλήθη ἤδη, κατόπιν ἐκφρασθείσης ἐπιθυμίας του, νά λάβη γνῶσιν τοῦ φακέλου καί νά προσέλθη εἰς τήν 'Επιτροπήν τήν 5ην Μαΐου. Διά τήν 7ην Μαΐου θά κληθῆ ὁ Μάρτης.

'Εντός τῶν ἡμερῶν θά ἀντιμετωπισθῆ εἰς τήν 'Επιτροπήν καί τό ζήτημα τῆς ἰδικῆς σας προσκλήσεως.

Δέν νομίζω ὅτι συντρέχει λόγος μεταβολῆς εἰς τήν ἀρχικήν σκέψιν. Τίποτε δέν πρόκειται νά προσθέση ἡ παρουσία Σας. Διά τήν ἀπάντησιν ὑπάρχει περιθώριον.

'Ελυπήθην διότι δέν ἐγνώριζα τήν προχθεσινήν ἀναχώρησιν τοῦ Τάκου Μακρῆ, διά νά Σᾶς διαβιβάσω ὡρισμένας σκέψεις καί τάς ἀνησυχίας διά τήν ἐπάρκειάν μας.

Εἰς τήν τελευταίαν σύσκεψιν, ἀποδεχόμενος τήν ἄποψιν ὅτι τυχόν ἐντός τῆς Βουλῆς ἐκδήλωσις τῆς ἡγεσίας κατά τήν συζήτησιν τῆς προτάσεως περί παρατάσεως τῆς προθεσμίας κλπ., θά ἔδιδεν ἐνδεχομένως ἀφορμήν εἰς ἀναζωπύρωσιν τῆς διαβολῆς, εἶχα ὑποστηρίξει ὅτι θά ἦτο σκόπιμον νά προβῆ ἡ ἡγεσία εἰς δήλωσιν πρός τόν Τύπον, μετά τήν ἐν τῇ Βουλῇ συζήτησιν, διά νά ἐπισημάνη εἰδικώτερον ὅτι ἡ καθ' 'Υμῶν προσωπικῶς δίωξις δίνεται μέ παντελῆ ἔλλειψιν στοιχείων, δεδομένου ὅτι καί εἰς τό πόρισμα τοῦ 'Εκτάκτου 'Ελέγχου (δικαστῶν) διαπιστοῦται ἐνδιαφέρον μόνον... διά τήν ΔΕΗ καί τό Δημόσιον. 'Η ἄποψίς μου δέν ἔγινε δεκτή, εἰς ταῦτα δέ ἀναφέρονται ὅσα ἔγραψα περί αἰχμαλωσίας κλπ., τά ὁποῖα προφορικῶς εἶναι δυνατόν νά ἐξηγηθοῦν. Φαντάζομαι, ἄλλωστε, ὅτι καί ὁ 'Αχιλλεύς θά Σᾶς ἔδωσε πληροφορίας περί τῆς συσκέψεως, καθ' ἥν διατυπώθησαν καί ἀπόψεις ἀδικαιολόγητοι ὡς πρός τήν προθεσμίαν τῆς ἐργασίας τῆς 'Επιτροπῆς.

'Από τήν μελέτην τοῦ πορίσματος τοῦ 'Εκτάκτου 'Ελέγχου, γνωρίζετε πόσον ὑπούλως ἀντιμετωπίζουν οἱ δικασταί τό θέμα τῆς προκρίσεως τοῦ μελετητοῦ τοῦ ἔργου Κρεμαστῶν, καίτοι εὑρίσκονται εἰς τήν ἀνάγκην νά ἀναγνωρίσουν ὅτι ἀδιάβλητος λύσις ἀνεζητήθη. Αὐτό δέν τούς ἐμποδίζει νά σταθοῦν εἰς μακράς κρίσεις καί συμπεράσματα περί θετικῆς ζημίας τῆς ΔΕΗ.

'Ο Μάρτης ὑποστηρίζει ὅτι ἡ δοθεῖσα λύσις ἦτο καί ἡ πλέον συμφέρουσα, ἀλλά ἕως τώρα δέν προσκομίζονται οὐσιαστικά στοιχεῖα. Ἴσως, οὐδείς τῶν παλαιῶν συνεργατῶν του εἶναι εἰς θέσιν νά ἀσχοληθῆ μέ τό θέμα, ἀλλά αὐτό δέν ἀποτελεῖ δικαιολογίαν, ὅπως δέν ἀποτελεῖ δικαιολογίαν ἡ ἰδική του πίστις ὅτι ἔπραξε τό πρέπον κατά συνείδησιν.

.....

Διεκόψαμεν τήν ἐξέτασιν τῶν μαρτύρων τήν 1ην πρωϊνήν, θά συνεχίσωμεν δέ καί σήμερον τήν 10.30 τήν ἀνάκρισιν. 'Εξέτασις θά γίνη καί κατά τάς τρεῖς πρώτας ἡμέρας τῆς Μεγάλης 'Εβδομάδος. Ἔπειτα κατ' ἀνάγκην θά διακοπῆ ἡ ἐργασία γιά τήν ἄλλην Πέμπτην, διότι ὅλοι οἱ μάρτυρες θά ἀπουσιάζουν ἐξ 'Αθηνῶν.

Εἰς τό θέμα τοῦ ἀλουμινίου φρονῶ ὅτι ἡ προσπάθεια τοῦ Βασιλάτου καί ἡ κακοήθεια τῶν ἀντιπάλων θά προσκρούση εἰς νέα στοιχεῖα, τά ὁποῖα ἔχω ἤδη εἰς χεῖρας μου καί τά ὁποῖα δέν ἔπρεπε νά παρίδη ἡ 'Επιτροπή 'Ελέγχου τῆς ΔΕΗ.

Τό ΔΣ τῆς ΔΕΗ εἰς τήν συνεδρίασιν τῆς 24ης Νοεμβρίου 1960, πέντε μῆνας μετά τήν ἔγκρισιν τῆς συμβάσεως, εἶχεν ἀσχοληθεῖ ἐκ νέου μέ τό θέμα καί ἀπεδέχθη καί πάλιν ὁμοφώνως ὅτι ὀρθή ἦτο ἡ πρώτη ἀπόφασις. 'Ετονίσθη μάλιστα ἀπό τόν Πεζόπουλον, ὅτι οἱ ὑπολογισμοί τῆς ΔΕΗ ἦσαν πλέον αἰσιόδοξοι τῶν ἐκτιμήσεων τοῦ ὑπουργείου Συντονισμοῦ καί ὅτι ρητῶς τοῦ ἐτονίσατε ὅτι δέν ἐννοεῖτε νά ἀποδεχθοῦν σύμβασιν ἐπιζήμιον καί τιμήν συνεπαγομένην ζημίαν εἰς τήν ΔΕΗ.

Μένει ἡ διευκρίνισις τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς προκρίσεως τῆς 'Επιτροπῆς διά τά Κρεμαστά.

'Ο Δημητρακόπουλος δέν φαίνεται διατεθειμένος νά προσέλθη πρός ἐξέτασιν, θά γνωρίζητε δέ τά κατ' αὐτόν.

Εἰς τήν Κυρίαν 'Αμαλίαν καί 'Υμᾶς, εὐχόμεθα μέ τήν ἀδελφήν μου, Καλό Πάσχα.

'Ιδικός Σας».

4 'Ιουνίου 1965

Κ. ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΠΡΟΣ Κ. ΚΑΡΑΜΑΝΛΗ

«'Αγαπητέ κύριε Πρόεδρε,

'Η πρώτη φάσις τῆς βρωμερᾶς σκευωρίας ἔληξε. Καί ἀτυχῶς, ὅπως ἀπ' ἀρχῆς τό ὑπελόγιζα.

Κατεβλήθη κάθε δυνατή προσπάθεια εἰς τήν διατύπωσιν τῆς ἐκθέσεως, διά νά περιληφθοῦν τά πραγματικά δεδομένα τῆς διεξαχθείσης ἀνακρίσεως καί νά συναχθοῦν τά ἐκ τῆς αὐστηρᾶς λογικῆς ἐπιβαλλόμενα συμπεράσματα.

'Ιδιαιτέρα σημασία ἀπεδόθη εἰς τήν περίληψιν τῆς ἐκθέσεως, τήν ὁποίαν ἐδώσαμεν τήν αὐτήν ἐσπέραν εἰς τόν τύπον. 'Η ἔκθεσις εἶναι μακρά καί ἡ ἐγκατάλειψις τῆς φροντίδος εἰς τούς δημοσιογράφους ἐσήμαινε ὅτι ἡ κοινή γνώμη θά ἔμενε ἀπληροφόρητος. 'Ατυχῶς καί παρά τήν προπαρασκευήν, μόνον δύο ἐφημερίδες τήν ἐδημοσίευσαν, ἔστω καί ἐλαφρῶς ἀκρωτηριασμένην.

Πάντως, ἡ δημοσίευσίς της ἔχει ἱκανοποιήσει κάπως τούς ἐν ἀγανακτήσει τελοῦντας φίλους, ἀναμένοντας βιαίαν ἀντίδρασιν καί ἀνάληψιν σκληροῦ ἀγῶνος.

Θά ὑπάρξη, φυσικά, ἡ ἀπάντησις τῆς μοχθηρίας τῆς πλειοψηφίας ἀπό τάς στήλας τοῦ ἰδικοῦ της τύπου καί τήν Τρίτην θά ἀρχίση ἡ συζήτησις εἰς τήν Βουλήν.

Πολλά λέγονται τάς ἡμέρας αὐτάς καί πληροφορίαι μεταδίδονται ἀπό διαφόρους φίλους, εὐπίστους κατά κανόνα καί παρασυρομένους ἀπό τάς παγίδας.

Δέν δύναμαι, βεβαίως, νά βεβαιώσω ὅτι ὅσα λέγονται στεροῦνται ἐξ ὁλοκλήρου βάσεως. Εἶναι τόση ἡ κατάπληξις τῆς κοινῆς γνώμης, ὥστε ἐνδέχεται καί οἱ ἀδίστακτοι νά ἀρρωστήσουν κάποτε, ὅταν μάλιστα εἶναι δεδομένον ὅτι εἰς τό δικαστήριον δέν εἶναι δυνατόν νά σταθῆ κατηγορία. Δέν θά καταστῆ δυνατή οὔτε ἡ ἐξέτασις τῆς ὑποθέσεως λόγω τῆς ἐκ τῶν προτέρων δεδομένης παραγραφῆς.

Ἀπό τόν κομιστήν θά μάθετε ὅσα λέγονται περί τῶν κυβερνητικῶν διαθέσεων. Ἐάν ὑπάρχουν πραγματικά, κανείς δέν θά ἐμποδίση νά ἐκδηλωθοῦν. Ἀλλά τούς θεωρῶ πάντοτε ἐστερημένους καί λόγου καί εὐπρεπείας. Καί δέν ἀποκλείεται νά τούς θέλγη ἡ ἰδέα τῆς ἀπειθείας τοῦ Καραμανλῆ εἰς τήν πρόσκλησιν τοῦ δικαστηρίου ὅπως προσέλθη νά δικασθῆ, ἔστω καί ἄν ἀμέσως θά ἐπρόκειτο νά ἀκούση ὅτι ἡ ὑπόθεσίς του εἶναι παραγεγραμμένη. Διότι δέν θά ἀπατῶνται ὡς πρός τάς διαθέσεις Σας καί ὡς πρός τά σκέψεις Σας, ἄν ἡ ὑπόθεσις φθάση εἰς τό Δικαστήριον.

Κατά τά λοιπά, νά συνεχίσητε τήν προπόνησίν Σας εἰς τό δάσος. Θά ἀσκηθῶμεν καί ἡμεῖς ἐδῶ εἰς τήν πορείαν. Διά νά γίνη κάποτε ἐπιβλητική ἡ ἐπιστροφή ἀπό κάποιο λιμάνι τῆς Πελοποννήσου μέ τάς ἰαχάς τοῦ Λαοῦ, ὅταν οἱ συκοφάνται θά φεύγουν πανικόβλητοι.

Ἰδικός Σας».

7 Ἰουνίου 1965

Κ. ΚΑΡΑΜΑΝΛΗΣ ΠΡΟΣ Κ. ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ

«Ἀγαπητέ Κώστα,

Αἴσθημα ἀηδίας πλημμυρίζει τήν ψυχή μου, ἀλλά καί ἀνησυχίας διά τό μέλλον τοῦ τόπου. Αὐτά πού γίνονται στήν Ἑλλάδα εἶναι δύσκολον, ἀλλά καί μάταιον, νά τά χαρακτηρίση κανένας.

Μοῦ προξενεῖ ὀδύνην τό γεγονός καί μόνον ὅτι ἀσχολοῦμαι μ' αὐτά.

Ὁ Ἀχιλλεύς θά σοῦ μεταφέρη ὡρισμένας σκέψεις μου ἐπί τῶν ὁποίων θέλω νά ἔχω τή γνώμιν σου καί τή συνδρομίν σου.

Φρόντιστε νά ὀργανωθῆ καλά ἡ συζήτησις τῆς Βουλῆς, διά νά ἀντιληφθῆ πλήρως ὁ ἑλληνικός λαός τήν ἔκτασιν τῆς ἐναντίον μου ἀτιμίας. Πρέπει νά κρίνητε ἐκ τῶν προτέρων τούς ὁμιλητάς ἀλλά καί τά θέματα πού θά θίξουν.

Μέ ἀγάπην».

23 Ἰουνίου 1965

Μ. ΝΤΕΜΠΡΕ ΠΡΟΣ Κ. ΚΑΡΑΜΑΝΛΗ

«Ἀγαπητέ μου Πρόεδρε,

Σκέπτομαι συχνά Σᾶς, προσωπικῶς, καί τίς φροντίδες σας. Μή διστάζετε, ἄν σᾶς ἀπασχολοῦν ἐκ νέου κάποια προβλήματα ἤ ἄν ἔχετε νά ἐκφράσετε κάποιες ἐπιθυμίες, νά ἔλθετε νά μέ δεῖτε. Γνωρίζετε ὅτι θεωρῶ ὡς ἕνα φιλικό καθῆκον νά ἐπιδείξω ἀπέναντί σας τήν ὑποστήριξη καί τήν πίστη πού σᾶς ὀφείλονται.

Θά ἐρχόσαστε μαζί μέ τήν κυρία Καραμανλῆ νά περάσετε μία ἤ δύο ἡμέρες στήν Τουραίν στή διάρκεια τοῦ Ἰουλίου; Γιά παράδειγμα, μεταξύ 15 καί 20 τοῦ μηνός.

Δεχθεῖτε, κύριε Πρόεδρε, τήν ἔκφραση τῶν καλύτερων αἰσθημάτων μου καί τῶν πιό πιστῶν μου ἀναμνήσεων».

22 Αὐγούστου 1965

Κ. ΚΑΡΑΜΑΝΛΗΣ ΠΡΟΣ Κ. ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ

«Ἀγαπητέ Κώστα,

Προέβλεπα, ὅπως γνωρίζεις, ὅτι ἡ κατάστασις τοῦ τόπου μας ἐπιδεινουμένη συνεχῶς θά ἔφθανε κάποτε εἰς τό σημεῖον τῆς ἐθνικῆς κρίσεως.

Δέν τήν ἀνέμενον ὅμως τόσον σύντομον καί τόσον δραματικήν καί ἤλπιζα ὅτι θά ὑπῆρχεν καί χρόνος καί σύνεσις διά μίαν προπαρασκευήν. Ἀτυχῶς τά γεγονότα ἀπέδειξαν ὅτι ἡ ἐπελθοῦσα ἤ προκληθεῖσα, ἐάν θέλης, κρίσις ἀντιμετωπίζεται κατά τρόπον ὄχι ἁπλῶς ἐπιπόλαιον ἀλλά κωμικόν.

Τήν ἐπομένην τῆς ἀπομακρύνσεως τοῦ Παπανδρέου ὅλαι αἱ λύσεις ἦσαν καί δυναταί καί ἀκίνδυνοι. Ἤδη, λόγω τῶν διαπραχθέντων σφαλμάτων, ὅλαι κατέστησαν ἐπικίνδυνοι.

Ὁ Παπανδρέου θά ἦτο δυνατόν νά ἐξουθενωθῆ ἐντός τοῦ πρώτου 48ώρου ἐάν οἱ διαχειρισθέντες τήν ὑπόθεσιν δέν ἀγνοοῦσαν τήν σημασίαν τοῦ αἰφνιδιασμοῦ καί τῆς ἀποφασιστικότητος. Ἡ πολιτική δέν εἶναι παρά πόλεμος ψυχολογικός καί τόν κερδίζει ἐκεῖνος πού ἐμπνέει πεποίθησιν καί ἐάν θέλης καί φόβον.

Καί ἤδη ὁ Παπανδρέου, ἀντί νά ἐκμηδενισθῆ, ἐμφανίζεται ἰσχυρότερος καί ἱκανός νά ἀπειλῆ τό μέλλον τοῦ Ἔθνους.

Τό δέ χειρότερον εἶναι ὅτι τά ἀπερίγραπτα καμώματα τοῦ τελευταίου καιροῦ ὁδηγοῦν εἰς καθολικήν ἀνυποληψία θεσμῶν καί προσώπων, πρᾶγμα τό ὁποῖον θά τό πληρώση ὁ τόπος καί ἐάν ἀκόμα ξεπεράση τήν παροῦσαν κρίσιν. Μέ συνεκίνησε τό τηλεγράφημά σου. Μοῦ ὑπενθύμισε ὅτι ὑπήρξαμε ὁμοιοπαθεῖς, μέ τήν διαφοράν ὅτι ἐγώ ὑπῆρξα ἀτυχέστερος.

Σέ παρακαλῶ νά βοηθῆς τόν Ἀχιλλέα διά τήν

ἔκδοσιν τοῦ βιβλίου περί ΔΕΗ διά τό ὁποῖον ἐνδιαφέρομαι ἔστω καί ἐάν ἔχασε τήν ἐπικαιρότητά του.*

Σέ παρακαλῶ ἐπίσης ν' ἀσχοληθῆς μέ τό θέμα πού σέ παρεκάλεσα (μέσω τοῦ 'Αχιλλέα Καραμανλῆ) καί νά μοῦ κάνης τήν εὐχαρίστηση νά μέ ἐπισκεφθῆς κατά τά μέσα Σεπτεμβρίου.

Χαιρετισμούς στήν ἀδελφή σου καί ἀπό τή γυναίκα μου.

Μέ ἀγάπην».

23 'Οκτωβρίου 1965

Π. ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΣ ΠΡΟΣ Κ. ΚΑΡΑΜΑΝΛΗ

«'Αγαπητέ μου Πρόεδρε,

Αὔριον — Θεοῦ θέλοντος — θά μεταβῶ εἰς τήν Θεσσαλονίκην. Εἶναι ἡ πρώτη, μετά τούς μῆνας τῆς μεγάλης κρίσεως, ἔξοδός μου ἀπό τάς 'Αθήνας. Αἰσθάνομαι τήν ψυχική ἀνάγκην, πρίν ξεκινήσω διά τήν Βόρειον 'Ελλάδα, τήν ὁποίαν ἐτίμησες ὡς τέκνον της ὅσον κανένας ἄλλος, νά Σοῦ ἀπευθύνω αὐτά τά ὀλίγα λόγια διά νά Σέ βεβαιώσω ὅτι θά Σέ σκέπτωμαι ἀδιάκοπα κατά τήν ἐκεῖ παραμονήν μου. Πλησιάζει, ἄλλως τε, ἡ ἡμέρα, κατά τήν ὁποίαν συμπληροῦνται δύο ὁλόκληρα χρόνια ἀφ' ὅτου μέ ὑπέδειξες ὡς διάδοχόν Σου εἰς τήν ἡγεσίαν τῆς ΕΡΕ. Αὐτό καθιστᾶ τήν συγκίνησίν μου τώρα πού ἑτοιμάζομαι νά μεταβῶ εἰς τήν Θεσσαλονίκην, ἀκόμη μεγαλυτέραν.

Μή μέ παρεξηγῆς πού ἔχω τόσον καιρό νά Σοῦ γράψω. Τό τελευταῖον ἑξάμηνον ἦτο μία ἀπό τάς δυσκολωτέρας, καταθλιπτικωτέρας καί ἐθνικῶς κρισιμωτέρας περιόδους τῆς πολιτικῆς μας ἱστορίας. Δέν φαντάζεσαι, τί ψυχικάς δοκιμασίας ἐπέρασα καί τί κόπους κατέβαλα διά νά ἀντιμετωπίσω, κατά τόν καλύτερον ἤ μᾶλλον τόν ὀλιγώτερον κακόν τρόπον, τάς καταπληκτικῶς ἐκτάκτους αὐτάς περιστάσεις. Καί δέν εἶμαι, φυσικά, διόλου εὐχαριστημένος ἀπό τό ἀποτέλεσμα τῶν χειρισμῶν μου. Μερικοί χειρισμοί τακτικῆς ἦσαν καί ἀνεγνωρίσθησαν εὐτυχεῖς. 'Αλλά ἡ γενική πορεία τῶν πραγμάτων ἦτο ἐλάχιστα ἐξηρτημένη ἀπό τήν θέλησιν καί τούς χειρισμούς μου. Καί ἐφθάσαμεν κατ' ἀνάγκην εἰς μίαν νόθον κατάστασιν, τῆς ὁποίας τήν παραδοξότητα δέν εἶναι ἀνάγκη νά Σοῦ ἀναλύσω. Τήν ἀντιλαμβάνεσαι, ἔστω καί ἀπό μακρυά, μόνος Σου. 'Αλλά, ὁ λαός, ὁ δικός μας κόσμος, εἶναι — μέχρι στιγμῆς, καί παρά τά ὅσα εἶπαν ὁ Μητσοτάκης εἰς τήν Κρήτην ἤ ὁ 'Αλλαμανῆς εἰς τήν Καρδίτσαν ἤ ἄλλος ἀλλοῦ — ἱκανοποιημένος. Θεωρεῖ — καί ἕως ἕνα σημεῖον ἔχει δίκιο —ὅτι ἐπράξαμεν, κατά παραδειγματικόν εἰς τήν ἱστορίαν τρόπον, τό καθῆκον μας ἀνιδιοτελέστατα, συμβάλλοντες ἀποφασιστικῶς εἰς τήν ἀποκατάστασιν κάποιας ἠρεμίας καί κοινοβουλευτικῆς κυβερνητικῆς τάξεως. 'Αλλά τί θά γίνη αὔριον; Αὐτό δέν τό σκέπτονται οἱ περισσότεροι. Βασανίζω τήν σκέψιν μου ἀδιάκοπα διά νά βρῶ ἄκρη εἰς τήν κατάστασιν, πού ἐδημιουργήθη, καί Σοῦ ὁμολογῶ ὅτι δέν τήν εὑρίσκω. Θά ἀγωνισθῶ, ὅμως, διά νά ἀνοίξω τόν δρόμον πρός κάποιαν λύσιν.

Ἄς εἶναι. Σκοπός μου ἦταν σήμερα νά Σοῦ ἀπευθύνω μόνο μερικά λόγια ἐπ' εὐκαιρία τῆς αὐριανῆς ἀναχωρήσεώς μου διά Θεσσαλονίκην. Σοῦ ἐπαναλαμβάνω ὅτι τό αἰσθάνθηκα ὡς ψυχικήν ἀνάγκην.

'Ασπάζομαι καί τούς δυό Σας καί ἐκ μέρους τῆς Νίτσας».

1 Δεκεμβρίου 1965

Π. ΠΙΠΙΝΕΛΗΣ ΠΡΟΣ Κ. ΚΑΡΑΜΑΝΛΗ

«'Αγαπητέ μου Πρόεδρε,

'Επιστρέψας εὑρῆκα μίαν κατάστασιν κατά τι καλυτέραν ἀπό ὅ,τι ὑπελόγιζον δι' ὡρισμένας της πλευράς, καί κατά τι χειροτέρα δι' ἄλλας.

Εἶναι γενική ἡ διαπίστωσις — διά νά ἀρχίσω ἀπό τάς εὐνοϊκάς πλευράς! — ὅτι ὁ ἐθνικόφρων κόσμος ἀνεθάρρησε καί ὅτι οἱ ἀντίπαλοι "ἐμούδιασαν" ἐλαφρῶς. Τοῦτο δέν προκύπτει μόνον ἀπό τήν σχεδόν ὁλοσχερῆ κατάπαυσιν τῶν ὀχλοκρατικῶν ἐκδηλώσεων εἰς τήν πρωτεύουσαν. Μοῦ ἐπιβεβαιοῦται καί ἐκ πλείστων ἄλλων πηγῶν ἀνά τήν χώραν (νομαρχῶν, στρατιωτικῶν, βουλευτῶν κλπ.). Σημαντικαί μεταβολαί ἔλαβον χώραν καί εἰς τόν στρατόν καί εἰς τήν ἀσφάλειαν, αἱ ὁποῖαι ἐβελτίωσαν δυναμικῶς τήν κατάστασιν. Τό χάσμα μεταξύ τῶν δύο πτερύγων τῆς ΕΚ ἔχει γεμίσει μέ μῖσος καί αἱ καθημεριναί συγκρούσεις εἰς τήν Βουλήν μεταξύ των προσλαμβάνουν πρωτοφανῆ βιαιότητα. Δέν νομίζω ὅτι πλανῶμαι διαβλέπων προϊοῦσαν κόπωσιν τῶν μαζῶν. Εἶναι πάντως βέβαιον ὅτι ἐάν τό παρόν σχῆμα ἠδύνατο νά διαρκέση ἐπί τινας ἀκόμη μῆνας ὁ θρῦλος περί ἐπικειμένων ἐκλογῶν καί ἐπάνοδον τοῦ Παπανδρέου θά διεσκεδάζετο μέ τάς ἀναποτρέπτους ἐκ τούτου ψυχολογικάς συνεπείας.

'Αλλ' αὐτό προϋποθέτει ὅτι οἱ κυβερνῶντες θά εἶχον κάπως περισσοτέραν φρόνησιν ἀπό ὅ,τι ἀποδεικνύεται ὅτι ἔχουν. Τό στενόκαρδον κομματικόν πνεῦμα, ἀπό τό ὁποῖον καθοδηγοῦνται, θά ἀντιπαρερχόμην ἀκόπως, διότι μᾶλλον συντελεῖ εἰς τό νά διατηρῆ ἀκμαίαν τήν ἀντίδρασιν τῶν φίλων μας παρά εἰς τό νά προκαλῆ δυσφορίαν κατά τῆς ἡγεσίας τοῦ κόμματός μας. Ὅ,τι εἶναι ὄντως καταπληκτικόν εἶναι ἡ ἐπιπολαιότης εἰς τόν χειρισμόν τῆς ὑποθέσεως καί ἡ δημιουργία καθημερινῶς νέων δυσχερειῶν. Πρίν συνέλθωμεν ἀπό τάς ἀνοησίας τοῦ Τσιριμώκου εἰς τήν Κύπρον, ἔχομεν τά βιβλία τοῦ 'Αλλαμανῆ, τήν ἐκκλησιαστικήν ἐμπλοκήν, τάς ἐφημερίδας τῶν 'Αθηνῶν κ.ο.κ. Θά ἔλεγε κανένας ὅτι κάποιο κίνητρο αὐτοκαταστροφῆς τάς ὁδηγεῖ.

'Αλλά πτῶσις τῆς Κυβερνήσεως συνεπεία τοιούτων ἐμπλοκῶν, θά ἀπετέλει δικαίωσιν ἐν πάσει τοῦ Παπανδρέου καί θά ἐκινδύνευε νά παρασύρη τούς πάντας εἰς ἐκλογάς ὑπό ψυχολογικάς συνθῆκας πολύ χειροτέρας ἤ μέχρι τοῦδε. Δέν γνωρίζω ποῖον ἄλλον σχῆμα κοινοβουλευτικόν θά ἦτο δυνατόν εἰς τοιαύτην περίπτωσιν· φοβοῦμαι οὐδέν. Καί τότε ὁ βασιλεύς θά ἠναγκάζετο ἤ νά ὑποκύψη εἰς τόν Παπανδρέου — πρᾶγμα τό ὁποῖον, ἐξ ὅσων γνωρίζω, θά ἔπρεπε νά ἀποκλείω πλήρως, ἐάν δέν παρενέβαινε καί ὁ προκληθησόμενος ἐν τοιαύτη περιπτώσει ψυχολογικάς ἀντίκτυπος — ἤ νά λάβη ἀπόφασιν ἐκτροπῆς τινος ἐκ τῆς συνταγματικῆς τάξεως.

Δέν βλέπω πῶς θά ἀποφύγωμεν τό δίλημμα αὐτό ἐάν τά πράγματα ἀκολουθήσουν αὐτήν τήν ἐξέλιξιν. 'Ο Μαρκεζίνης φαίνεται ὅτι εἰσηγήθη εἰς τόν βασιλέα Κυβέρνησιν ὑπ' αὐτόν διά τήν λῆψιν ριζικῶν μέτρων ἀνορθώσεως!! ἀπάντησις τοῦ βασιλέως εἶναι νομίζω ἀρκετή διά νά κατατάξη τήν πρωτοβουλίαν αὐτήν εἰς τήν χορείαν τῶν φαιδροτήτων, καί ἄν ἔτι τοιαύτη λύσις δέν ἦτο ἐξ ἀντικειμένου ἀπραγματοποίητος. 'Αλλά τό κενόν οὕτως ἤ ἄλλως παραμένει καί βασανίζει τήν σκέψιν μας.

'Η ἀτυχεστάτη παρέμβασις τοῦ Ροδοπούλου κατά τήν προχθεσινήν συνεδρίασιν βεβαίως δέν προήγαγε τά πράγματα*. 'Εδημιούργησε σάλον εἰς τήν ΕΡΕ καί ἐπέτρεψεν καί προσκαίρως εἰς τούς στυλοβάτας τῆς δημοκρατίας νά δημοκοπήσουν περισσότερον γύρω ἀπό τά τετριμμένα συνθήματά των. Φυσικά ὅλα αὐτά δέν πρόκειται νά ἔχουν ἐπαύριον.

Μέ ἄπειρον ἐκτίμησιν καί ἀγάπην.

Υ. Γ. 'Ο Παπανδρέου προεκάλεσε συνάντησιν μέ τόν Ποταμιάνον μέ τόν προφανῆ σκοπόν νά τόν προβάλη διά Κυβέρνησιν ἐκλογῶν μετά τετράμηνον. Δέν γνωρίζω ὅμως διατί δέν τοῦ ὡμίλησε ἐπί τούτου».

12 Δεκεμβρίου 1965

Κ. ΚΑΡΑΜΑΝΛΗΣ ΠΡΟΣ Π. ΠΙΠΙΝΕΛΗ

«'Αγαπητέ Πρόεδρε,

Τά γράμματά σου, παρά τήν ὑφισταμένην ἐν 'Ελλάδι σύγχυσιν, μοῦ δίδουν μίαν εἰκόνα τῆς ἐπικρατούσης ἐκεῖ καταστάσεως.

Δέν γνωρίζω ἐάν ἡ, ἔστω καί συγκρατημένη ἱκανοποίησίς σου ἀπό τάς τελευταίας ἐξελίξεις, εἶναι δικαιολογημένη. Πιστεύω πάντοτε ὅτι μετά τήν ἐκδήλωσιν τῆς βασιλικῆς πρωτοβουλίας, ἐγένοντο χονδροειδῆ σφάλματα. 'Εάν ἐγένοντο εὐφυέστεροι καί ἀποφασιστικώτεροι χειρισμοί, θά ἐτίθετο ἔκτοτε τέρμα εἰς τήν παροῦσαν περιπέτειαν τοῦ Ἔθνους.

'Ανεξαρτήτως τῶν ἐπιδράσεων τάς ὁποίας εἶχον ἐπί τῆς κοινῆς γνώμης τά γεγονότα αὐτά καί αἱ ὁποῖαι δέν εἶναι δυνατόν νά προσδιορισθοῦν, τό βέβαιον εἶναι ὅτι ἡ γενική κατάστασις παρουσιάζει σοβαράν ἐπιδείνωσιν. Τό δέ χειρότερον εἶναι ὅτι ἡ ἐπιδείνωσις αὐτή, δι' ἔλλειψιν ἐγκύρου διαφωτίσεως, δέν ἀποδίδεται εἰς τόν κυρίως ὑπεύθυνον, ὅστις ἤδη, ἀντί ν' ἀπολογῆται, ἐμφανίζεται ὡς τιμητής.

'Η παροῦσα Κυβέρνησις ἀσφαλῶς δέν ἀντελήφθη τήν ἀποστολήν πού τῆς ἔταξεν ὁ βασιλεύς πού τήν διώρισε, τά κόμματα πού τήν ὑποστηρίζουν καί προπαντός αἱ ἐθνικαί περιστάσεις, καί ἡ ὁποία ἦτο: 1. Νά δικαιώση ἀφ' ἑνός τήν πρωτοβουλίαν τοῦ βασιλέως καί νά σᾶς πιστώση μέ χρόνον διά νά μελετήσητε καί παρασκευάσητε τήν τελικήν λύσιν τοῦ δράματος, καί 2. Νά καταστήση ἀκινδύνους τάς ἐκλογάς διά τῆς ἀντιστροφῆς τῆς ἐπικρατούσης ἤδη ψυχολογίας καί τῆς θαρραλέας καί πλήρους ἀποκαλύψεως τῶν σφαλμάτων καί τῶν ἀθλιοτήτων τοῦ Παπανδρέου.

Φοβοῦμαι ὅτι τίποτε ἐξ αὐτῶν δέν ἔγινε. Κατά τήν γνώμην μου οὐδείς ἔχει αὐτήν τήν στιγμήν προσδιορισμένους σκοπούς.

Γνωρίζεις δέ ὅτι καί ὁ δυσκολώτερος σκοπός γίνεται ἐφικτός ὅταν ὑπάρχει θέλησις καί προπαρασκευή. 'Ο κίνδυνος εἰς παρομοίας περιπτώσεις προέρχεται ἀπό τήν ἔλλειψιν σκοποῦ καί γραμμῆς.

Ἔχεις δίκαιο ὅταν ὑποστηρίζης ὅτι ὑπό τάς σημερινάς συνθήκας εἶναι ἀπαραίτητος ἡ παροῦσα Κυβέρνησις, ὑπό τήν προϋπόθεσιν βέβαια ὅτι ἔστω καί ἀργά θά ἀντιληφθῆ καί θά πραγματοποιήση τήν ἀποστολήν της. Ἄλλως ἡ παράτασις τοῦ βίου της ἠμπορεῖ νά καταστήση ὀξύτερον τό ἀδιέξοδον.

Φοβοῦμαι ὅτι αἱ παραλείψεις αἵτινες βαρύνουν μερικῶς καί τό κόμμα μας, τό ὁποῖον ὤφειλε καί ἠδύνατο νά ἐξευτελίση τόν Παπανδρέου μέ τά μέτρα συγκρίσεως πού ὁ ἴδιος ἔδωκε διά τῆς πολιτικῆς του.

Βεβαίως καί ἐάν ἀκόμη ἐγίνοντο ὅλα αὐτά, δέν θά ἐξέλιπεν ἡ ἀνάγκη μιᾶς βαθείας ἀναμορφώσεως τῆς ἐθνικῆς μας ζωῆς, γιά νά σωθῆ τελικῶς ὁ τόπος. 'Η ἀνάγκη αὐτή ὑπῆρχε, ὅπως γνωρίζεις, καί ὅταν ἐπήγαινε καλά ὁ τόπος, διά νά προληφθοῦν ἀκριβῶς αἱ σημεριναί ἐξελίξεις. Κατά μείζονα λόγον τώρα πού ἡ παντοειδής ἀποσύνθεσις ἔλαβε διαστάσεις τρομακτικάς τῷ ὄντι.

Δέν σοῦ κρύβω ὅτι ἔχω ζωηράς ἀνησυχίας διά τό μέλλον, τοσούτω μᾶλλον καθόσον ἔχω τήν ἐντύπωσιν ὅτι δέν ἔχει συνειδητοποιηθῆ στόν τόπο μας ἡ κρισιμότης τῶν περιστάσεων.

*Μέ ἠνόχλησε ζωηρῶς ἡ πρωτοβουλία τῆς "'Ακροπόλεως" καί πολύ περισσότερον διότι ἠγνόησε ἐγκύρους καί ἐντόνους συστάσεις μου ὅπως τήν ἀποφύγη**. Πέραν τῆς γενικῆς ζημίας πού προκαλεῖ, μοῦ ἔδωσαν κάπως καί τό αἴσθημα τοῦ πεθαμένου. Εἶναι ὅμως καί αὐτό ἕνα σύμπτωμα ἀπό τά πολλά, τῆς ἐπικρατούσης ἐν 'Ελλάδι καταστάσεως.*

Μέ πολλήν ἐκτίμησιν».

26 Φεβρουαρίου 1966

Π. Παπαληγουρας προς Κ. Καραμανλη

«Ἀγαπητέ μου Πρόεδρε,

Μ' ἐπληροφόρησεν ὁ Ἀχιλλέας ὅτι θ' ἀπομακρυνθῆς γιά 3-4 ἑβδομάδες ἀπό τό Παρίσι. Μόλις πληροφορηθῶ τήν ἐπιστροφή σου, μετά προηγουμένη εἰδοποίηση, θά σπεύσω νά σέ συναντήσω. Φοβοῦμαι πράγματι ὅτι δέν θά μποροῦσε κανείς εὔκολα —γιά πολλούς λόγους — ν' ἀνταλλάξη ἐγγράφως σκέψεις ἐπί πολλῶν, ἀποφασιστικῆς σημασίας γιά τήν περαιτέρω ἐξέλιξη, πτυχῶν τῆς σημερινῆς καταστάσεως. Δέν νομίζω ὅμως ὅτι πρόκειται — παρά τή μεγάλη ρευστότητα τῶν πάντων — νά μεταβληθοῦν τά οὐσιώδη δεδομένα μέσα σ' ἕνα καί μόνο μῆνα. Μᾶλλον θά παραμείνουμε ἀποτελματωμένοι. Ὥστε θά μπορέσουμε ἥσυχα νά συζητήσουμε γιά τά πράγματα, ὅταν, μέ τό καλό, ἐπανέλθης στό Παρίσι. Ἐν τῷ μεταξύ λίγες γραμμές μόνο...

1. Ἤθελα νά σέ πληροφορήσω ὅτι τίς δύο τελευταῖες ἑβδομάδες ὑποπτεύομαι — νομίζω βασίμως — κάποια μεταβολή τοῦ ἀνακτορικοῦ πνεύματος. Ἄρχισαν ἴσως νά ὑπολογίζουν ἐπί τοῦ ἐνδεχομένου νά λύσης σύ τό ἀδιέξοδο (φυσικά, ὄχι αὔριο τό πρωί). Δέν ἐννοῶ ἁπλῶς ὅτι, ἐξ ἀντικειμένου ἐκτιμῶν τά πράγματα ὁ βασιλεύς, ἀντιλαμβάνεται ὅτι ὑπάρχει αὐτό τό ἐνδεχόμενο. Συμβαίνει κάτι σημαντικώτερο: ἴσως, βλέποντας ὅτι δέν προσφέρεται ἄλλη ὁρατή, αὐτή τοὐλάχιστον τή στιγμή, λύση, ἀρχίζει καί ὁ ἴδιος νά ἐπιθυμῆ κάτι, τό ὁποῖον δέν ἐπεθύμει πρίν. Θά ἔχω αὐτές τίς ἡμέρες τήν εὐκαιρία νά διακρίνω πιό καθαρά τά συμβαίνοντα. Ἀλλά καί ἐξ ὅσων στοιχείων διαθέτω μέχρις αὐτῆς τῆς στιγμῆς, μοῦ φαίνεται ὅτι μπορεῖ κανείς νά ὑπολογίση ὅτι σημειοῦται κάποια στροφή.

2. Κοινή γνώμη: ἀμετάβλητη. Δέν χάνει (ἀλλά καί δέν κερδίζει) ἡ ΕΡΕ. Φοβοῦμαι μήπως τούς προσεχεῖς μῆνες (ἄν ἐξακολουθήση ἡ γενική ἀποτελμάτωση) παρατηρηθοῦν καί κρούσματα κάμψεως. Ἀπό ἀπόψεως λαϊκῆς βάσεως, ἡ Κυβέρνησις εἶναι μηδέν.

3. Ἡ Κυβέρνησις δέν μπορεῖ νά ἀντιληφθῆ τόν αὐτονόητο σκοπό γιά τόν ὁποῖον συνεκροτήθη. Οὔτε καί ὑπάρχει ἐλπίς νά τόν ἀντιληφθῆ, τοσούτω μᾶλλον καθ' ὅσον καί ἐμεῖς ἔχουμε τά κακά μας χάλια καί δέν ξέρουμε τί θέλουμε. Πάντως, στίς σκέψεις σου πρέπει νά ξεκινήσης ἀπό τήν προϋπόθεση ὅτι ἡ Κυβέρνησις ὅλο καί περισσότερο θά τά θαλασσώνη. Ἀναγνωρίζω δύο της θετικές προσφορές: α. εἰς τόν στρατιωτικό τομέα — περί τοῦ ὁποίου εἶσαι λεπτομερῶς πληροφορημένος — καί β. εἰς τόν χειρισμό τόν γνωστό τῆς χρυσῆς λίρας. Ἐν τούτοις, φοβοῦμαι πολύ ὅτι ἀκόμη καί αὐτά της τά ἐπιτεύγματα, ὀφειλόμενα σέ συνδρομή τυχαίων, ἐν πολλοῖς, περιστατικῶν, δέν εἶναι εἰς θέσιν νά τά κατοχυρώση περαιτέρω. Διατήρησις τῆς σημερινῆς καταστάσεως ἐπί πολλούς μῆνες θά εἶχεν ὡς συνέπειες: 1. νά σημειωθοῦν φαινόμενα διαβρώσεως τοῦ στρατοῦ ἐκ τῶν κάτω (τά ὁποία καί θεωρῶ πολύ ἀπειλητικά, τοσούτω μᾶλλον καθ' ὅσον οἱ "εἰδικοί" φρονοῦν ὅτι, ἐλέγχοντες τά στελέχη, ἐλέγχουν καί τό Στράτευμα, ἐνῶ ἐγώ, ἐν τῇ ἀφελείᾳ μου, φρονῶ ὅτι δέν εἶναι δυνατόν νά "λαμπρακοποιηθῆ" τό 40% τῆς νεολαίας καί νά μήν ἀρχίσουν ἐμφανιζόμενες μεσανατολίτικης μορφῆς κινήσεις), 2. καί τά οἰκονομικά θά πᾶνε ἀφεύκτως κατά διαβόλου, ἀφοῦ, εἰς τήν οὐσίαν, ὄχι μόνο τίποτε δέν μετεβλήθη, ἀλλά καί ἐντείνεται ἴσως ἡ ἀσυδοσία καί ἡ σπατάλη. (Χαρακτηριστικά τῆς ἀποχαλινώσεως εἶναι τά συμβαίνοντα στόν ἐργατικό τομέα... Ἐν τῷ μεταξύ ἀνηγγέλθη ἀπό τόν ὑπουργό τοῦ Συντονισμοῦ ἡ ἵδρυσις ἰατρικῆς σχολῆς στήν Καβάλα!).

4. Ὁ Κανελλόπουλος προσέφερε στό κόμμα τούτη πάντως τήν ὑπηρεσία: διετήρησε, σέ δύσκολες στιγμές, τήν ἑνότητα μας. Αὐτό τοῦ τό ἀναγνωρίζω. Ἀλλ' ἀπό ἐκεῖ καί πέρα τά ὅσα καθημερινῶς πράττει, τόσο στά πολιτικά ὅσο καί στά ὀργανωτικά, εἶναι, δυστυχῶς, ἀπερίγραπτα. Δέν μπορεῖ δέ κανείς νά τόν βοηθήση. Σχεδόν δέν μπορεῖ νά τοῦ μιλήση κανείς. Βρίσκεται συνεχῶς σέ μιά κατάσταση ἐκνευρισμοῦ, πού, εἰλικρινῶς, δέν ξέρω πῶς ν' ἀντιμετωπίσω. Δέν ἔχει (καθ' ὅσον γνωρίζω) καμμιά ἐπαφή μέ τά στελέχη. Καί δέν θέλει νά ἔχη. Παρά ταῦτα, καθῆκον μας εἶναι πρῶτον νά διατηρήσουμε τήν ἑνότητα καί δεύτερον νά κάνουμε ὅ,τι μποροῦμε γιά νά ἐπηρεάσουμε τόν Κανελλόπουλο (ἔστω καί ἄν ξέρουμε ὅτι θ' ἀποτύχουμε...).

5. Τό δυστύχημα εἶναι ὅτι ὅλο καί περισσότερο γίνεται συνείδησις (τοῦ βασιλέως, τοῦ πολιτικοῦ κόσμου — ἡμῶν αὐτῶν συμπεριλαμβανομένων — τῆς κάθε λογῆς ἡγεσίας), ὅτι ἡ ΕΡΕ δέν εἶναι σήμερα σέ θέση νά παίξη ἀποφασιστικό ρόλο στίς πολιτικές ἐξελίξεις. Ὅσο καί ἄν εἶναι ἐξοργιστική καί, ἐξ ἀντικειμένου, ἀπαράδεκτη αὐτή ἡ διαπίστωση, εἶναι ὅμως ἀληθινή. Καί σέ κάθε σου σκέψη γιά τά ἑλληνικά πράγματα πρέπει, πάντως, νά ξεκινᾶς ἀπό τό ἀξίωμα ὅτι ὡς κόμμα δέν κατορθώνουμε νά παίξουμε ρόλον ἀνάλογον πρός τή δύναμή μας... Γι' αὐτό (καί γιά ἄλλους λόγους) πρέπει νά συναντηθοῦμε.

6. Σοῦ ὑπενθυμίζω τήν τελευταία μας συζήτηση στό Παρίσι. Καί τίς δύο λύσεις πού ἐξετάσαμε τότε, τίς εἴχαμε ἐξαρτήσει ἀπό ὡρισμένες προϋποθέσεις. Ἀποδεικνύεται ὅμως ὅτι οἱ προϋποθέσεις, εἴτε γιά τή μιά, εἴτε καί γιά τήν ἄλλη λύση, δέν ὑπάρχουν. Καί κινδυνεύει νά ξεφύγη ἀπό κάθε ἔλεγχο (δέν ἐννοῶ μόνο ἀπό τό δικό μας ἔλεγχο) ἡ κατάσταση. Ἐπί πλέον, φοβοῦμαι ὅτι ἡ παράταση τῆς σημερινῆς Κυβερνήσεως, ἀφ' ἑνός μέν μπορεῖ, ἀπό στιγμή σέ στιγμή, ν' ἀποδειχθῆ ἀδύνατος, ἀφ' ἑτέρου δέ,

ἐπιτυγχανομένη τυχόν, ὑπονομεύει τό μέλλον τοῦ τόπου...

Ὅλα αὐτά ἐντελῶς ἐπειγόντως καί προχείρως, γιά νά προφθάσω τόν ταχυδρόμο τοῦ Ἀχιλλέα.

Σοῦ στέλνω ὅλην μου τήν ἀγάπη».

8 Μαΐου 1966

Κ. Καραμανλης προς Κ. Παπακωνσταντινου

«Ἀγαπητέ Κώστα,

Ἔχω καιρό νά σέ δῶ καί σ' ἐπεθύμησα. Ἄν τελείωσες μέ τό βιβλίο, πετάξου ἀπ' ἐδῶ γιά νά τά ποῦμε. Μέχρι τέλος Μαΐου δέν πρόκειται νά μετακινηθῶ.*

Ἄν τό βιβλίο δημιουργήση συζητήσεις, φροντίστε καί πάλι νά προκαλέσητε ἀποκαλύψεις γιά τήν ἀτιμία αὐτή, ἀπό μέρους τῶν ἀποστατῶν καί τινων ἄλλων ἐνδεχομένως, οἱ ὁποῖοι γνωρίζουν σχετικῶς.

Εἰλικρινῶς, ἀπορῶ πῶς, ὅταν ὁ Παπανδρέου ἀγανακτῆ γιά τήν ἀθλιότητα τῆς πολιτικῆς μας ζωῆς καί καταγγέλλη τήν Κυβέρνησιν γιά τάς ἀνεντίμους μεθόδους πού χρησιμοποιεῖ, δέν καταγγέλλουν αὐτοί τήν μεγαλυτέραν ἀτιμίαν πού διέπραξε. Ὅταν μάλιστα ἔχουν πρός τοῦτο καί συμφέρον ἀλλά καί καθῆκον ἠθικόν. Ἀπορῶ δέ περισσότερον πῶς ποτέ τό κόμμα μετά τήν ἥτταν τοῦ Παπανδρέου δέν ἐζήτησε ἀπό τάς Κυβερνήσεις πού ἐστήριξε νά τακτοποιηθοῦν μέ πρώτην εὐκαιρίαν ἠθικῶς ἀπέναντι τοῦ κόμματος καί τῆς ἱστορίας. Ἀσχολοῦνται ὅλοι μέ ὅλα ὅπως βλέπεις στόν τόπο μας, πλήν τῆς ἀνάγκης νά μοῦ δοθῆ αὐτή ἡ ἱκανοποίησις.

Μ' ἀγάπη».

15 Μαΐου 1966

Κ. Καραμανλης προς Κ. Τσατσο

«Ἀγαπητέ Κώστα,

*Τό ἐσώκλειστο γράμμα τό ἔγραψα στό Νασσάου ὅπου εἶχα εὐκαιρία νά σκεφθῶ τάς ἐν Ἑλλάδι ἡμέρας. Ἐβράδυνα νά τό στείλω γιατί δέν εἶχα τρόπο νά τό δακτυλογραφήσω**.*

Στό τελευταῖο σου γράμμα, μοῦ γράφεις ὅτι οἱ ἀντίπαλοί μου μεταμελήθηκαν γιά τόν ἄθλιο τρόπο πού ἐφέρθηκαν ἀπέναντί μου. Ἀμφιβάλλω. Ἄν αὐτό ἦτο ἀληθές, θ' ἀναζητοῦσαν τρόπο νά τακτοποιηθοῦν ἠθικῶς καί ἀπέναντί μου καί ἀπέναντι τῆς ἱστορίας.

Ἄν δέν μποροῦσε νά τό κάμη — ἄν ἦτο λίγο ἔξυπνος θά τό ἔκαμε — ὁ Παπανδρέου, θά μποροῦσε νά τό κάμη κάποιος ἐντολῆ του. Ἄν δέν μποροῦσε, οὔτε αὐτός, θά μποροῦσε νά τό κάμη ἕνα μέλος τῆς Ἀνακριτικῆς Ἐπιτροπῆς διά νά ἀνακουφίση τή συνείδησή του. Θά μποροῦσαν ὅμως νά τό κάμουν οἱ ἀποστάται, οἱ ὁποῖοι καί λόγους ἔχουν ν' ἀποκαλύψουν τόν Παπανδρέου, ἀλλά καί νά τακτοποιηθοῦν ἠθικῶς, ἄν ὄχι ἀπέναντί μου, τουλάχιστον ἔναντι τοῦ κόμματος πού τούς στηρίζει καί ἀσχημονοῦντας ἀκόμα. Καταγγέλλουν καί καταγγέλλετε ἕνα σωρό πράγματα, σοβαρά καί μή, εἰς βάρος τοῦ Παπανδρέου, καί δέν καταγγέλλετε τήν μεγαλυτέραν ἀτιμίαν του; Αὐτό δέν γίνεται ἀσφαλῶς γιά νά μήν ἐνοχληθῆ ὁ Παπανδρέου, ἀλλά γιά νά μή δικαιωθῆ ὁ ἀδικηθείς, ὁ ὁποῖος ἐξακολουθεῖ νά εἶναι κάρφος γιά ὅλους τούς ἐπωνύμους. Πῶς ἀλλοιῶς θά μποροῦσα νά χαρακτηρίσω αὐτήν τήν συνωμοσίαν σιωπῆς, ἄν ὄχι καί συμπλήρωσιν τῆς ἀτιμίας τοῦ Παπανδρέου;

Μοῦ λές ὅτι μέ ἀγαποῦν οἱ Ἕλληνες. Καί πῶς ἀντέδρασαν ὅταν ἐκακοποιούμην ἐπί τόσον χρόνον καί τόσον βαναύσως; Ποῦ ἦσαν οἱ φίλοι μου, οἱ διανοούμενοι, οἱ στρατηγοί, οἱ δικαστικοί, ἀκόμα καί οἱ χωριανοί μου; Γιατί νά δεχθῶ ὅτι μεταξύ τῶν ἀκαδημαϊκῶν καί τῶν ἀνωτάτων δικαστικῶν ὑπάρχουν ἄνθρωποι μέ συνείδησιν καί θάρρος, ὅταν οὔτε ἕνας ἐξ αὐτῶν αἰσθάνθηκε τήν ἀνάγκην, ὡς ἄνθρωπος πλέον, νά ἐκφράση τήν ἀγανάκτησίν του ἀλλά καί τήν ἀνησυχία του γιά τό ἀπροσχημάτιστο αὐτό ἔγκλημα. Τούς δίδεται μιά εὐκαιρία μέ τήν κυκλοφορία τοῦ τεύχους περί παραπομπῆς καί τά ἐγκαίνια τοῦ Ἀλουμινίου. Αὐτό θά εἶναι κριτήριο καί γιά πράγματα καί γιά πρόσωπα.

Λυποῦμαι πού σ' ἀπασχολῶ μέ τό θέμα αὐτό, ἀλλά μέ προεκάλεσες. Ἐξ ἄλλου πρέπει νά γνωρίζης ὅτι ἡ πρωτοφανής καί ἀδικαιολόγητος κακομεταχείρισίς μου ἐπηρέασε βαθύτατα τάς σκέψεις μου γιά τό μέλλον. Ἐκλόνισε τήν πίστιν μου στούς ἀνθρώπους τοῦ τόπου μου. Ἐκλόνισε τήν πίστιν μου στό μέλλον τῆς Ἑλλάδος.

Τί πρόγραμμα κάμεις γιά τό θέρος; Ἄν κάμω κανένα συνδυασμό, ἔρχεσαι παρέα; Ἴσως πάω γιά 8-10 μέρες στή Γερμανία κατά τά μέσα Ἰουνίου.

Χαιρετισμούς μέ τήν ἀγάπη μου στήν Ἰωάννα.

Μ' ἀγάπη».

27 Αὐγούστου 1966

Κ. Τσατσος προς Κ. Καραμανλη

«Ἀγαπητέ μου Πρόεδρε,

Σ' εὐχαριστῶ γιά τό γράμμα σου***. Ὅπως τό λές, ἐδῶ ἔχομε τρελλαθῆ. Ἡ ἀσυνεννοησία εἶναι πλήρης. Ἡ καχυποψία τῶν πάντων πρός τούς πάντας ἀπέραντη. Μιά φορά στήν παληά Ἀθήνα ζοῦσε ἕνας δανδής ὀνόματι Δεληγιάννης (συγγενής τοῦ πρωθυπουργοῦ), κοσμικός τύπος, πού γιά νά ἀνταποκριθῆ στίς σνομπικές ἀπαιτήσεις τῆς ἐποχῆς, πήγαινε κάθε μέρα περίπατο καβάλα. Ἀλλά ἦταν ὡς ἱππεύς τέλειος τενεκές. Κάποτε τόν συνήντησε νά πηγαίνη καμαρωτός ὁ εὐφυολόγος Βυζάντιος καί τόν ρώτησε: "Χαίρετε, κ. Δεληγιάννη. Ποῦ σᾶς πάει σήμερα πε-

ρίπατο τό ἄλογο;" Διότι τό ἄλογο τόν πήγαινε, ὅπου ἤθελε. Ἔτσι καί ἐμᾶς μᾶς πάει τό ἄλογο περίπατο καί ποῦ πᾶμε δέν ξέρομε. Ἤ μᾶλλον ξέρομε πώς κάπου κοντά θά γκρεμοτσακισθοῦμε. Διότι οἱ μόνοι πού ὁδηγοῦν τό ἄλογο εἶναι οἱ κομμουνισταί. Γι' αὐτό κλιμακώνουν τόσο ἔντεχνα τίς ἀπεργίες καί ἀναπτύσσουν τόσο ἔξυπνα καί ὕπουλα τή δράση τους σέ κάθε τομέα.

Ἀλλά τά γενικά τά ξέρεις καλλίτερα ἀπό μένα. Θέλω νά σοῦ μιλήσω γιά τά δικά σου, γιά τά τραγικά διλήμματα πού τίθενται ἐνώπιόν σου. Αἰσθάνομαι γύρω μου αὔξουσαν τήν πίεσιν: Νά γυρίση ὁ Καραμανλῆς. Ἄνευ ὅρων. Νά γυρίση, διότι μόνον αὐτός μπορεῖ νά ἑτοιμάση καί νά πάρη τίς ἐκλογές. Χωρίς Καραμανλῆ οἱ ἐκλογές εἶναι χαμένες. Αὐτό εἶναι τό μοτίβο πού μέ ἐπιταχυνόμενον ρυθμόν ἀκούω ἀπό τό πρωί ὥς τό βράδυ. Οἱ ἀνώνυμοι τό ἔλεγαν πρῶτοι. Τώρα τό λέν καί οἱ ἐπώνυμοι. (Ὅλοι πλήν, ἴσως, ἑνός). Ὁ Γ. Ράλλης θά ἤθελε νά ἐκδηλωθοῦμε δημοσία πολύ σύντομα. Τοῦ εἶπα ὅτι πρέπει νά ἀρχίσωμεν ἀπό Σένα. Μίλησε μέ τόν Ἀνώτατο πρό μηνός. Δέν ξέρω ἄν σοῦ τό ἔγραψε. Τόν θεωρεῖ ἀποβλέποντα εἰς αὐτήν τήν λύσιν ἀνεπιφύλακτα. Ἐγώ δέν τόν εἶδα. Ὁ Παναγιώτης πρό ἡμερῶν μοῦ εἶπε — εἶχε προηγηθῆ στή Συνέλευση τῆς Κοινοβουλευτικῆς Ὁμάδας μιά δριμεῖα ἐπίθεσή μου ἐναντίον τῶν θεωριῶν του περί μετεκλογικῶν Κυβερνήσεων μέ τούς δεξιοκεντρώους, πού δῆθεν μετεκλογικῶς!! θά ἀπεσπῶντο κλπ. Μοῦ εἶπε λοιπόν ὁ Κανελλόπουλος σέ ἰδιαιτέρα συνομιλία. "Ἐγώ θά ἀποσυρθῶ βοηθώντας κατά δύναμιν τόν ἀγῶνα σας. Ἀπό ἡγέτης δέν μπορῶ νά ξαναγίνω δεύτερος. Ἀλλά θά βοηθήσω εἰλικρινῶς. Ἐσεῖς ὅλοι πρέπει νά πᾶτε στόν Καραμανλῆ, ἀφοῦ συμφωνεῖτε μαζί του". Συμπέρασμα: Καί αὐτός αἰσθάνεται ἐπερχομένην τήν μεταβολήν, πού θά ἀποδεχθῆ χωρίς ἀντίδραση. Αὐτό εἶναι τό κλίμα. Ἔχω ἐπίσης τήν ἐντύπωση ὅτι ἡ Ἑλένη Βλάχου (Σέ παρακαλῶ νά μήν ὀργίζεσαι ὅταν σοῦ ἐκθέτω γεγονότα. Πρέπει νά τά γνωρίζης) ἔχει τελείως προσχωρήσει στήν ἰδέα ὅτι εἶναι ἀναγκαία ἡ ἐπιστροφή σου.

Εἶπε στόν Γ. Ράλλη: "Γιατί δέν μαζεύεστε μερικοί ἐπιτελεῖς νά πᾶτε νά τόν φέρετε;" Σοῦ γράφω ὅλες αὐτές τίς ἀνοησίες γιά νά σοῦ δώσω μιάν εἰκόνα τοῦ κλίματος πού δημιουργεῖται. Ἡ ἀτμοσφαιρική πίεσις πάει crescendo.

Ἐν τῷ μεταξύ δέν γίνεται τίποτε πού νά ἑτοιμάση τούς ὅρους τῆς ἐπιστροφῆς σου — πού νά σέ διευκολύνη.

Τό πρᾶγμα θά ἦταν εὔκολο νά βρῆ τή λύση του, ἄν μπορούσαμε νά σοῦ ἐγγυηθοῦμε ὅτι, σοῦ ἀναλαμβάνοντος τόν ἀγῶνα, θά τούς σαρώναμε. Ἀλλά γι' αὐτό χρειάζεται πρῶτα ἡ συνδρομή πολλῶν παραγόντων καί πλέον τούτου, καί μέ τή συνδρομή αὐτή, νά εἶναι ἀραγε βέβαιο τό ἀποτέλεσμα; Δέν ἐπιτρέπεται νά παίξωμε τό μεγάλο μας κεφάλαιο σέ κάτι πού δέν εἶναι καί πιθανόν νά μήν εἶναι καί ἡ τελική φάσις.

Ὡς ἱστορική προσωπικότης πρέπει ἡ ἐπάνοδός σου νά συνδυασθῆ μέ ἕνα νέο ἐπίτευγμα, σάν τῆς ὀκταετίας, ἴσως καί μεγαλύτερο. Ἀλλοιῶς πιθανόν νά προσφέρης στόν τόπο, ἀλλά ἐπί θυσία τῆς ὅλης φυσιογνωμίας σου. Ἀπό αὐτή τή σκέψη βασανίζομαι. Εἶναι καί ἕνα ἠθικό δίλημμα. Ἐνώπιον τοῦ ἐθνικοῦ κινδύνου μήπως πρέπει νά θυσιασθῆς; Καί δικαιοῦται νά σοῦ τό συμβουλεύση αὐτό ἕνας ἄνθρωπος πού συνδέεται περισσότερο μέ τήν ἱστορική σου ὑπόσταση παρά μέ τήν πολιτική; Ἐσύ βέβαια σέ ὅλα αὐτά δέν ἀπαντᾶς. Καλά κάνεις. Δέν περιμένω ἀπάντηση. Εἰπέρποτε τώρα τό χάρισμα τῆς σιωπῆς εἶναι ἀναγκαῖο. Προσωπικά κρίνω πώς ἔχεις ἀκόμα ἀρκετά περιθώρια χρόνου — ἄν καί οἱ ἐκλογολόγοι φρονοῦν ὅτι πρέπει νά βρίσκεσαι ἐπί κεφαλῆς τοῦ ἀγῶνος ἕξη μῆνες πρό τῶν ἐκλογῶν. (Ἕξη εἶναι πολύ, — θά ἦταν μάλιστα κακό τόσος χρόνος — ἀλλά τρεῖς μῆνες φαίνονται ἀναγκαῖοι). Ἐκλογές ἤ θά γίνουν μαζί σου ἤ θά γίνουν, χωρίς κἄν νά τό θέλωμε, μέ τό σύνθημα "Θά φέρωμε πίσω τόν Καραμανλῆ". Ἀλλοιῶς ἐκλογές δέν γίνονται. Ἐκτός ἄν κάνης ἐσύ ἀντίθετον δήλωσιν, ὁπότε θά πάθωμε καθίζηση.

Ἀπό τό κόμμα δέν ἔχει ἀποξενωθῆ μόνο ὁ Ἀχιλλεύς, ἀλλά ὅλοι μας. Κανείς μας δέν ξέρει τί γίνεται. Κανείς δέν μετέχει τῆς ὀργανώσεως. Κανείς δέν ξέρει τί φτιάνει ὁ τελείως ἀποτυχημένος Σπανίδης. Τόν Παναγιώτη ἐπισκέπτομαι σπανιώτατα εἴτε γιά εἰδικά θέματα τῆς Ἐπιτροπῆς Ἐξουσιοδοτήσεως εἴτε γιά νά μιλήσωμε περί τῆς συγγραφικῆς μας ἐργασίας. Ἡ βασική πλάνη ὅτι εἶχε γίνει ἀρχηγός ἔφερε αὐτή τήν ἀφόρητη κατάσταση. Δέν κατάλαβε, δέν θέλησε νά καταλάβη ὅτι ἦταν μόνο τύποις ἀρχηγός καί ὅτι οὐσία ἦταν τοποτηρητής. Ἀπό αὐτή τήν πλάνη προέρχονται ὅλα τά δεινά. Ἐκτός ἀπό τόν Λιβανό δέν βλέπω ἀπό ποιούς ἀποτελεῖται τό περιβάλλον του. Γενικά εἶναι ψυχικά κουρασμένος, ἄθυμος, πικραμένος. Ἐσύ ἔχεις δικαίως μεγάλα παράπονα. Πιστεύω ὅμως πώς δέν θά δώση ἀφορμή σέ μιά δημοσία ἀντίθεση καί πώς καί αὐτός ἐν καιρῷ θά χειροκροτήση τήν ἐπιστροφή σου.

Αἰσθάνομαι πώς τά γράμματά μου σέ ἐνοχλοῦν, σέ ἐκνευρίζουν. Ἐξιλεώνονται ὅμως ἀπό τήν πρόθεσή τους — καί ἀπό τήν αὔξουσα ἀγωνία γιά τήν κατάντια μας.

Μέ τήν ἀγάπη μου».

22 Σεπτεμβρίου 1966

Π. Παπαληγουρας προς Κ. Καραμανλη

«Ἀγαπητέ μου Πρόεδρε,

Ι. Ἀπό τῆς τελευταίας μας συναντήσεως, δέν με-

τεβλήθησαν οὐσιωδῶς τά ἀντικειμενικά δεδομένα. Ἐξακολουθῶ, κατά συνέπειαν, νά ἐνεργῶ ἐπί τῆς γραμμῆς πού σοῦ ἐξέθεσα. (Γι' αὐτό καί μένω, ὅσο μπορῶ περισσότερο, δημοσία σιωπηλός). Φυσικά, ὅπως συνεφωνήσαμεν, ὅ,τι λέγω καί ὅ,τι συμβουλεύω, προτείνεται, ὅπως καί πράγματι εἶναι, ὡς ἰδική μου προσωπική σκέψις, χωρίς καμμίαν οἱανδήποτε ἀνάμιξιν καί τῆς ἰδικῆς σου "αὐθεντίας" πρός ὑποστήριξιν τῶν ἀπόψεών μου. Εἶμαι περίπου βέβαιος ὅτι ἐντός τῶν προσεχῶν — 2-3-4 τό πολύ — ἑβδομάδων, θ' ἀναπτυχθῆ ἐντεῦθεν πρός τήν ἰδικήν σου κατεύθυνσιν πρωτοβουλία. Ἡ ἐπί τό σύντομον αὐτό χρονικό διάστημα ἀναβολή τῆς τοιαύτης ἐκδηλώσεως ὀφείλεται εἰς τό γεγονός ὅτι πιστεύεται ἀπό τούς ἐδῶ συνομιλητάς μου ὅτι θά εἶχε, τό διάβημα πρός σέ, μεγαλυτέραν ἐλπίδα ἐπιτυχίας, ἐάν ἐπιχειρηθῆ μετά τήν προσεχῆ ἐπίσημον διευκρίνισιν ὡρισμένων περιστατικῶν ἀφορώντων εἰς τήν δραστηριότητα ἀντιπάλων μας.

Μολονότι δέν ἀποδίδω τόσην σημασίαν εἰς αὐτήν τήν διευκρίνισιν, δέν εἶχα κανένα λόγο νά μή "στέρξω" εἰς τήν μικράν αὐτήν ἀναβολήν, τοσούτω μᾶλλον καθ' ὅσον νομίζω ὅτι καί ἐξ ἄλλων λόγων, δέν θά ἔπρεπε νά γίνη τίποτε πρίν δοῦμε πῶς θά τελειώσουν ἤ τουλάχιστον τί τροπή θά πάρουν αἱ συνομιλίες γιά τό κυπριακό.

Ἐάν, ὅπως πιστεύω, ἐπαληθεύσουν αἱ προβλέψεις μου καί ἐπιχειρηθῆ τό διάβημα, θεωρῶ ὅτι θά ἦτο ἐνδεδειγμένον νά συναντηθοῦμε καί πάλι. Γιατί τά πράγματα εἶναι σύνθετα καί περίπλοκα, σέ σημεῖο πού νά μή μπορῆ κανείς, μέ γράμματα καί μέ μηνύματα, νά τά ἐκθέση. Δέν θά ἤθελα δέ νά παίξω ἐν οὐ παικτοῖς. Καί φοβοῦμαι μήπως, ἀπό ἔλλειψιν σαφηνείας, ἀπό ἔλλειψιν συνεννοήσεως, χάσουμε τήν εὐκαιρίαν νά βγάλουμε τόν τόπο ἀπό τό ἀδιέξοδο καί τήν ἀνωμαλία.

II. Ἐν τῷ μεταξύ δέν ἀποδίδω καμμία ἀπολύτως σημασία εἰς τάς κινήσεις Πιπινέλη καί Μαρκεζίνη καί τῶν ὁποίων, εἶμαι βέβαιος, ὅτι ἀντιλαμβάνεσαι τό νόημα. Ὁπωσδήποτε, ἀμφότεροι, περιπίπτουν εἰς τοῦτο τό σφᾶλμα: νομίζουν ὅτι μπορεῖ νά δημιουργήσουν — μεταβατική ἔστω, ἀλλ' ὁδηγοῦσαν τελικῶς πρός τήν ὁριστική διέξοδο — κατάσταση, πού θά ἐστηρίζετο εἰς τούς ἰδίους. Δυστυχῶς δέν ὑπάρχουν πιά περιθώρια γιά τήν "κατασκευή" ἀκόμη καί προσωρινῶν λύσεων. Ἄν ἐπετύχαιναν νά παρασύρουν τό Στέμμα πρός μίαν ἐκ τῶν ἐναλλακτικῶν λύσεων πού προτείνουν, θά ἐνέπλεκαν καί τό βασιλέα καί τόν τόπο σέ νέα περιπέτεια. Δέν νομίζω, ὅμως, ὅτι πρόκειται νά τόν ἐμπλέξουν.

III. Μερικές λέξεις γιά τό θέμα τοῦ "ἐθνικοῦ" μετώπου. Τό ἀποκρούω πρῶτον γιά λόγους στοιχειώδους ἀξιοπρεπείας καί αὐτοσεβασμοῦ τῆς ΕΡΕ καί δεύτερον, γιατί εἶναι κωμικόν νά συναφθῆ ἑταιρία, τῆς ὁποίας τά μέν κεφάλαια θά καταβάλωμεν ἐξ ὁλοκλήρου ἐμεῖς, τά δέ κέρδη θά διανεμηθοῦν ἀδελφικώτατα καί μεταξύ τῶν μηδέν προσενεγκόντων. Ἐπί πλέον, ὁ κόσμος δέν ἀρέσκεται σέ τέτοιου εἴδους ἀθροίσματα. Ἄλλο ἐντελῶς εἶναι τό θέμα τῆς ὑπό τήν ἰδικήν σου σκέπην, εἰς περίπτωσιν ἐπανόδου (πού ἐξακολουθῶ νά πιστεύω ὅτι συνιστᾶ τή μόνη, σήμερα, ὁρατή λύση), συγκεντρώσεως νέων ἰδία, ἀλλά καί παλαιοτέρων στελεχῶν τῆς ἀντιπάλου παρατάξεως γιά νά σώσουμε, ὑπό τήν ἡγεσίαν σου, τόν τόπο. Κάτι τέτοιο, βεβαιότατα, τό βλέπω. Ἀλλά τότε πρῶτον δέν θά ὑπῆρχε γιά τήν ΕΡΕ ἠθικό θέμα (διότι θά ξεκαθάριζαν οἱ νέοι συνεργάται μας τή θέση τους καί ἔναντι τῆς ὀκταετίας, πρίν, φυσικά, μποῦν στούς συνδυασμούς μας) καί δεύτερον δέν θά ἐπρόκειτο περί "ἑταιρίας", ἀλλά περί κινήσεως πολιτικῆς γιά τή σωτηρία τοῦ τόπου ὑπό ἕνα, ἀναμφισβήτητον, ἀρχηγόν. Ὅλα αὐτά εἶναι τόσον αὐτονόητα πού ἀπορῶ πῶς ὑπάρχουν καί ἐδῶ στενότατοι φίλοι σου πού δέν τά καταλαβαίνουν.

IV. Βρῆκα, γιά πρώτη φορά ὕστερα ἀπό πολύ - πολύ καιρό, μεγαλυτέραν (ἄν καί ὄχι πλήρη) κατανόηση ἀπό τήν πλευρά τῶν Ἀμερικανῶν. Ἀντιλαμβάνονται τόν κίνδυνο. Δέν ἀποδίδω, φυσικά, ὑπερβολική σημασία στίς κουβέντες τοῦ εἴδους αὐτοῦ. Οὔτε καί θέλω νά ἀποδίδω. Στό γράφω, ἁπλῶς καί μόνο, γιατί διαπιστώνω κάποια ἀλλαγή, κάποια βελτίωση, κάποια — μικρή ἀκόμη — αὔξηση τοῦ ἐνδιαφέροντος γιά τά ἑλληνικά πράγματα.

V. Συμπεράσματα:

α. Πιστεύω ὅτι ἡ μόνη λύσις πού προσφέρεται (μέ ἐλάχιστους κινδύνους, ἐνῶ κάθε ἄλλη θά συνεπήγετο κινδύνους πολλαπλασίους) εἶναι συνδεδυασμένη πρός τήν σχετικῶς σύντομον ἰδικήν σου ἐπάνοδον. (Ἐπ' αὐτοῦ θά ἐπανέλθω προτείνων ἐναλλακτικῶς 2-3 σχέδια ἐν καιρῷ).

β. Ἐπαναλαμβάνω ὅτι ὅσα συμβουλεύω πρός οἱανδήποτε κατεύθυνσιν, προτείνονται ἀποκλειστικῶς καί μόνον ὡς ἰδικαί μου σκέψεις καί ἀπόψεις. Ὅταν μοῦ "ἐξεμυστηρεύθησαν" τά εἰς Ι ἐκτιθέμενα, μέ τήν προσθήκην ὅτι ἔχω κατ' ἀρχή δίκαιον εἰς τήν ἐκτίμησιν τῆς καταστάσεως καί τῶν διαγραφομένων προοπτικῶν, ἐτόνισα ἁπλῶς ὅτι εἶναι καθῆκον σας — καί χαίρω πού θέλετε νά τό ἐπιτελέσετε — ν' ἀπευθυνθῆτε πρός τήν μόνην διεύθυνσιν πού ἀποτελεῖ οὐσιαστική καί ριζικήν διέξοδον, κατά τήν γνώμην μου. Τίποτε ἄλλο. Περί τῆς στάσεως πού θά τηρήση ἡ "διεύθυνσις", ΟΥΔΕΝ εἶπα. Μολονότι πιστεύω τά ἐν ἐδαφίω α, θεωρῶ ὅτι στοιχειώδης ὑποχρέωσις νομιμοφροσύνης ἀπέναντί σου μέ ὑποχρεώνει εἰς τά ἑξῆς:

βα. νά μή προεξοφλήσω — ἀφοῦ δέν μοῦ ἔδωσεν τέτοιο δικαίωμα — τίποτα,

ββ. νά μήν ἀποκλείσω ἐκεῖνο πού θεωρῶ ὡς τήν

μόνην ἐνδεδειγμένην λύσιν, ἔστω καί ἄν ἔχω τήν ἐντύπωσιν ὅτι εἰς πρώτην φάσιν πιθανῶς θά τήν ἀποκλείσης ἐσύ, ἐμοῦ διαφωνοῦντος, ἀλλά, κατ' ἀνάγκην, πειθαρχοῦντος,

βγ. νά συντελέσω εἰς τήν δημιουργίαν τῆς προϋποθέσεως ἑνός μονίμου ἐπηρεασμοῦ τῆς καταστάσεως, πού δέν μπορεῖ νά ἐξασφαλισθῆ παρά μόνον ἄν κάποιος ἔχη τόν τρόπο νά λέγη τά σωστά.

γ. Θά κάνης, φυσικά, ὅ,τι νομίζεις, ἀλλά σέ παρακαλῶ νά σκεφθῆς μήπως δέν ἔχουμε ἄλλα περιθώρια. Μήπως ὁ τόπος δέν ἔχη ἄλλα περιθώρια. Ἡ λύσις Κανελλοπούλου, μέ διάλυση καί ἐκλογές, εἶναι (μέ τίς θεωρητικῶς ὑφιστάμενες, ἀλλά πρακτικῶς ἀνυπόστατες ἐναλλαγές της), ἡ μόνη τυπικῶς ἀπομένουσα (καί κινδυνεύει νά εἶναι ὁλεθρία). Πιό ὁλέθριες θά εἶναι, ὅμως, ὅλες οἱ ἄλλες λύσεις. Γιατί θά ἦσαν "βασιλικά" κατασκευάσματα. Καί — ὅπως νομίζω — πρῶτον τ' ἀποκλείει, ὀρθῶς, ὁ βασιλεύς καί δεύτερον τίς ἀποκλείουν τά πράγματα, ὅπερ καί σπουδαιότερον. Βέβαια ὑπάρχει τελικά ἡ διαζευκτική λύσις (πού ἀσφαλῶς δέν τήν θέλει ὁ βασιλεύς) εἴτε "ἐκτροπή" (καί μάλιστα τύπου, κατ' ἀνάγκην, ἡλιθίου), εἴτε "μοιρολατρία" (ὅ,τι βγεῖ). Ὥστε, ἄν δέν μπορέσουμε νά βροῦμε τρόπον νά ἔρθης, θά περιπέσουμε εἴτε εἰς τήν "Σκύλαν" τοῦ Κανελλοπούλου, εἴτε εἰς τάς προεκτεθείσας "Χαρύβδεις". Μεταξύ τῆς πρώτης καί τῶν δευτέρων, θά προτιμήσω τήν πρώτην. Σύ μόνος μπορεῖς νά μᾶς βγάλης ἀπό τό δίλημμα: οὔτε Σκύλα, οὔτε Χάρυβδις. Ἁπλούστατα: Καραμανλῆς. (Φυσικά, μέ προετοιμασία, μέ σκέψη, μέ ὀργάνωση, μέ σχέδιο, μέ μυαλό).

.....

Μέ ὅλη μου τήν ἀγάπη».

16 Νοεμβρίου 1966

Π. ΠΙΠΙΝΕΛΗΣ ΠΡΟΣ Κ. ΚΑΡΑΜΑΝΛΗ

«Ἀγαπητέ μου Πρόεδρε,

Ἐπωφελοῦμαι τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ Φίλωνος διά νά σᾶς στείλω τούς χαιρετισμούς μου, χωρίς νά ἔχω πολλά νά προσθέσω εἰς αὐτούς, λόγω τῆς ἰδιαιτέρας ρευστότητος τῆς καταστάσεως.

Ἡ ἐκλογή τοῦ Προέδρου τῆς Βουλῆς ἀπετέλεσε δεινόν πλῆγμα κατά τῆς Κυβερνήσεως, τήν στιγμήν ὅπου ἀσφαλῶς δέν ἐχρειάζετο νά προστεθῆ καί αὐτό*! Μέχρι τῆς στιγμῆς δέν εἶναι ἀκόμη δυνατή ἡ πλήρης διαλεύκανσις τοῦ τί ἀκριβῶς συνέβη. Ἀπό τάς εἰς γνῶσιν μου ὅμως περιελθούσας ἐνδείξεις, προκύπτει ὅτι πέραν ἀριθμοῦ τινος δυσαρεστημένων βουλευτῶν οἱ ὁποῖοι δέν ἐπειθάρχησαν εἰς τήν ἀπόφασιν τοῦ κόμματος, συνέδραμον εἰς τήν ἀνταρσίαν καί ἐξω-πολιτικοί δάκτυλοι, Ἕλληνες καί ξένοι. Τοῦτο, ἐφ' ὅσον θά ἐξακριβωθῆ πλήρως τελικῶς — καί χρειάζονται ὀλίγαι ἡμέραι διά νά ἀρχίσουν αἱ ἐκμυστηρεύσεις καί τῶν πλέον ἐγκρατῶν Ἑλλήνων — θά εἶναι ἰδιαιτέρως ἀνησυχητικόν, διότι θά προδίδη καί σύγχυσίν τινα εἰς τάς ἐξω-πολιτικάς δυνάμεις.

Ὁπωσδήποτε τώρα ἔχομε τό ὠμόν γεγονός μιᾶς Κυβερνήσεως ἐπιζώσης ἐαυτῆ διά τεχνητῶν ἀναπνοῶν. Ὅλοι οἱ σπεύδοντες καί ἀνυπομονοῦντες διά τήν πτῶσιν της, ὅσον καί οἱ τά ἀντίθετα φρονοῦντες, ἀλληλοκυττάζονται ἐν ἀμηχανίᾳ διερωτώμενοι περί τοῦ πρακτέου. Οἱ ἀντίπαλοι ἀπεθρασύνθησαν καί αὐτό συντελεῖ εἰς τό νά περιορίση ὅλων τῶν ἡμετέρων τήν ἔφεσιν πρός ἐκλογάς. Ἀλλά προκειμένου νά ἐξασφαλίσουν νέα περιθώρια χρόνου, εὑρίσκουν ἐνώπιόν των τό κενόν.

Τό Στέμμα ἀφ' ἑτέρου, ἐάν ὡρισμέναι ἐνδείξεις μου εἶναι ἀκριβεῖς, ἤρχισε νά χάνη τήν ὑπομονήν του μέ τάς ἀσυναρτησίας τῆς παρούσης Κυβερνήσεως. Καθ' ἃ γνωρίζω, οὐδεμία ὑπάρχει ἐκεῖθεν μεταβολή ὡς πρός τήν ἀνάγκην ἀναβολῆς τῶν ἐκλογῶν. Ἀλλά τί θά γίνη ἐάν, πιπτούσης αὔριον τῆς Κυβερνήσεως, ὁ μέν Παπανδρέου ἐβόα διά τήν προσφυγήν εἰς τόν λαόν, ὁ δέ Κανελλόπουλος δέν ἀνελάμβανε τήν εὐθύνην νά ἀντιταχθῆ εἰς τοῦτο, ὑποδεικνύων συνάμα καί ἄλλην ἐφικτήν διέξοδον;

Τό πρόβλημα καθίσταται, ὡς εἰκός, ὀξύτερον λόγω τῆς ἐνάρξεως τῆς δίκης τοῦ ΑΣΠΙΔΑ, ἡ ὁποία θά χάση ὅλην της τήν πολιτικήν ἀξίαν, ἐάν συνεχισθῆ ὑπό μίαν Κυβέρνησιν ἐκλογικήν ἤ ἔχουσα καθ' οἱονδήποτε τρόπον τήν χροιάν τῆς "δεξιᾶς".

Ὡς νά μή ἔλειπον ὅλα αὐτά, ἦλθε ἡ Κυβέρνησις νά προσθέση τήν περιπέτειαν νέου ἐκλογικοῦ νόμου, ὁ ὁποῖος ἁπλῶς καί μόνον διά νά ἐξυπηρετήση προσωπικάς βλέψεις καί χωρίς νά δύναται νά συντελέση καί κατ' ἐλάχιστον εἰς τήν διάσπασιν τοῦ λαϊκοῦ μετώπου, θά μᾶς παρασύρη εἰς τό ναρκοπέδιο κομματικῶν συναλλαγῶν καί ἀπροόπτων.

Εἰς ὅλα αὐτά μοῦ εἶναι ἀδύνατον αὐτήν τήν στιγμήν νά εὕρω συμπεράσματα. Σᾶς ἀπαριθμῶ τάς ἀμηχανίας μου ὅπως προβάλλουν εἰς τήν σκέψιν μου καί ὅπως, εἶμαι βέβαιος, θά ἔρχωνται εἰς τήν δικήν Σας. Ὁ Θεός ἄς μᾶς φωτίση!

Μέ πολλήν ἀγάπην καί ἐκτίμησιν,

Δικός σας».

21 Δεκεμβρίου 1966

Π. ΠΑΠΑΛΗΓΟΥΡΑΣ ΠΡΟΣ Κ. ΚΑΡΑΜΑΝΛΗ

«Ἀγαπητέ μου Πρόεδρε,

Χθές, ἐπιστρέψας τά μεσάνυκτα ἀπό τό Αἴγιο, εὑρέθην πρό τῆς κυβερνητικῆς κρίσεως. Μ' αἰφνιδίασεν ἡ ἐπιλογή τῆς στιγμῆς. Δέν μ' αἰφνιδίασεν αὐτή καθ' ἑαυτήν ἡ κρίσις, τήν ὁποίαν ἀνέμενα, διότι ἡ Κυβέρνησις Στεφανοπούλου δέν ἦτο πιά δυνατόν νά ἐξακολουθήση παραμένουσα εἰς τήν ἀρχήν. Ὑπελό-

γιζα ὅτι τόν Ἰανουάριο ἤ τό πολύ τό Φεβρουάριο θά ἔπεφτε, εἴτε αὐτοδιαλυομένη εἴτε παυομένη (τῆς ΕΡΕ ἐξαναγκαζομένης, ὑπό τήν πίεσιν τῆς ψυχολογίας τῆς κοινῆς γνώμης, νά τήν παύση). Ἔτσι, μοῦ δικαιολόγησε καί ὁ Κανελλόπουλος τήν χθεσινή του ἀπόφαση, χωρίς νά μπορέση — ὁμολογῶ — νά μοῦ ἐξηγήση μέ ἐπαρκῆ σαφήνεια γιατί ἐπέλεξε τίς παραμονές τῶν Χριστουγέννων γιά νά δημιουργήση τήν κρίση. Μᾶς εἶπε, ἀκόμη, εἰς τούς συγκεντρωθέντας ἐπιτελεῖς, ὅτι καί λόγοι διάφοροι ἄλλοι (ἠθικῆς ἀκόμη τάξεως, διότι ἐπέκειτο ἡ ὑπό τῆς Κυβερνήσεως ἀνάληψις βαρείας τινός οἰκονομικῆς ὑποχρεώσεως — δέν γνωρίζω ποίας) τόν ἐξηνάγκασαν εἰς ταχεῖαν καί ἄνευ προσυνεννοήσεως ἐνέργειαν. Πρό πάντων, ὅμως, δικαιολογεῖ τήν ἀπόφασή του, ἐπικαλούμενος τό ἐπιχείρημα ὅτι, ἐάν δέν προφθαίναμε νά ρίξωμε τήν Κυβέρνησιν, θά ἐπέφταμε, ἀπό ψυχολογικῆς καί πολιτικῆς ἀπόψεως, μαζύ της μέσα σέ λίγες ἑβδομάδες, ἤ τό πολύ μέσα σέ δύο μῆνες. Τό ἐπιχείρημα εἶναι βάσιμον, δέν ἐξαρκεῖ ὅμως γιά τήν ἐξήγηση τῆς ἐπιλογῆς τοῦ χρόνου τῆς δημιουργίας τῆς κρίσεως. Στό κόμμα, ἡ σύγχυσις εἶναι, τήν ὥρα αὐτή, ἀπερίγραπτη. Φῆμες ἀπίθανες κυκλοφοροῦν. Κανείς δέν μπορεῖ ν' ἀντιληφθῆ πλήρως τί καί πῶς συνέβη.

Ἰδού τί νομίζω (χωρίς νά εἶμαι εἰς θέσιν νά γνωρίζω ἐπακριβῶς) ὅτι συνέβη.

1. Ὑποθέτω, χωρίς νά μοῦ τό ἔχη, δυστυχῶς, πῆ κανείς κατά τρόπον ρητόν ὅτι ὑπῆρξε κάποια ἐπαφή βασική μαζύ σου.

2. Ὅταν ἐθεωρήθη ὅτι, εἰς πρώτην τοὐλάχιστον φάσιν, δέν μπορεῖ κανείς νά ὑπολογίζη ἐπί τοῦ ἐνδεχομένου τῆς ἀμέσου ἰδικῆς σου ἐνεργοῦ ἀναμίξεως, ἦτο φυσικόν νά γίνουν αἱ ἀκόλουθοι διαπιστώσεις.

α. Ἡ παράτασις τῆς ζωῆς τῆς Κυβερνήσεως Στεφανοπούλου δέν χρησιμεύει πιά σέ τίποτε καί δέν λύει — ἀναβάλλει ἁπλῶς — τήν λύσιν.

β. Ἡ ἀναβολή αὐτή δέν μπορεῖ νά παραταθῆ ἐπ' ἀόριστον ἀζημίως διά τό Στέμμα, ἀλλά καί διά τήν ΕΡΕ (πού δέν κατώρθωσε ἀπό τήν ἀρχή νά συμφωνήση ἐπί κάποιας σαφοῦς γραμμῆς μέ τήν Κυβέρνηση καί πού ὑφίστατο, συνεχῶς, ἐκβιασμούς, ἐξευτελιζομένη ὅλο καί περισσότερο).

γ. Ἡ ἄμεσος προσφυγή στίς ἐκλογές (ἀφοῦ δέν ἐθεωρεῖτο δεδομένη ἡ ἰδική σου ἀνάμιξις) ἦτο ἐπικίνδυνος.

δ. Ἡ προσφυγή σέ ἐκτροπή ἀπεκλείετο καί διά τούς ἄλλους αὐτονοήτους λόγους καί διότι, ἐπί τέλους, δέν "ἐκτρέπεται" κανείς στά καλά καθούμενα. Εἶχε δέ ἐμπεδωθῆ ἡ ψυχολογία ὅτι πράγματι "καθόμαστε στά καλά" καί δέν ἠδύναντο οἱ ἀστοί (ἀκόμη δέ ὀλιγώτερον οἱ ἀγρόται) ν' ἀντιληφθοῦν τήν ἀμεσότητα τοῦ ἐπαπειλουμένου κινδύνου.

ε. Σχηματισμός πολιτικῆς Κυβερνήσεως ἀπεκλείετο, διότι εἶναι, διά προδήλους λόγους ἠθικῆς τάξεως, ἡ συνεργασία τῆς ΕΡΕ μέ τήν ΕΚ ἀποκεκλεισμένη.

Ἔτσι, διά τῆς τοῦ τρίτου ἀποκλίσεως, ἐφθάσαμε εἰς τίς προσωπικότητες καί τόν Παρασκευόπουλο.

3. Βεβαίως, θά ἠδύνατο κανείς ν' ἀντείπη ὅτι, ἄν ἡ παράτασις τοῦ βίου τῆς Κυβερνήσεως Στεφανοπούλου δέν ἀποτελῆ λύσιν, ἄλλο τόσο δέν ἀποτελεῖ λύσιν καί ἡ Κυβέρνησις Παρασκευοπούλου, ἡ ὁποία μάλιστα παρουσιάζει ἰδιαίτερα — ἀπό τῆς πλευρᾶς τῆς ΕΡΕ — μειονεκτήματα (περί ὧν κατωτέρω). Εἰς αὐτήν, τήν κατ' ἀρχήν βάσιμον, ἀντίρρησιν, προβάλλονται δύο ἀπαντήσεις:

α. Ἡ Κυβέρνησις Στεφανοπούλου κατέστη (ἤ, πάντως, θά καθίστατο μέσα σέ διάστημα ὀλίγων ἑβδομάδων) κάτι τό ψυχολογικῶς καί, ἐπομένως, πολιτικῶς ἀδύνατον καί

β. Ἡ Κυβέρνησις Παρασκευοπούλου δέν εἶναι ἀπαραίτητον νά εἶναι ἡ τελευταία προεκλογική Κυβέρνησις. Ἐμφανίζεται, δηλαδή, μία τέτοιου εἴδους Κυβέρνησις ὡς δυναμένη ν' ἀποτελέση τόν πρόλογον ἄλλης λύσεως. Παρέχει ἴσως τήν εὐχέρειαν τῆς ἐπιλογῆς, ἀναλόγως τῶν ἐξελίξεων, πού θά σημειωθοῦν, μεταξύ περισσοτέρων τῆς μιᾶς διαδόχων λύσεων.

Ὅσο καί ἄν ἡ ἰσχύς τοῦ δευτέρου ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐπιχειρημάτων ἐξαρτᾶται ἀπό τίς μελλοντικές ἐξελίξεις καί ὅσον καί ἄν, διά τοῦτο, εἶναι κάπως ἀβεβαία, βέβαιον δυστυχῶς εἶναι ὅτι τό πρῶτον ἐπιχείρημα εἶναι βάσιμον, μολονότι ἡ βασιμότης του δέν ἐξικνεῖται μέχρι καί τῆς δημιουργίας τῆς κρίσεως στίς παραμονές τῶν ἑορτῶν. (Ἀλλά, στό κάτω-κάτω τῆς γραφῆς, ἡ ἐπιλογή τοῦ χρόνου τῆς δημιουργίας τῆς κρίσεως ἔχει σημασία μόνον ἀπό ἀπόψεως τακτικῆς. Ἀπό ἀπόψεως στρατηγικῆς δέν ἔχει).

Πάντως, πιστεύω ὅτι εἶναι εἰς τήν πρόθεσιν ὅλων ὅσων ἔχουν ἔστω καί λίγο μυαλό, νά χρησιμοποιήσουν τήν Κυβέρνησιν Παρασκευοπούλου ὄχι σάν λύσιν, ἀλλά σάν γέφυρα πού θά ὁδηγήση πρός τήν λύσιν. Δέν μπορῶ, φυσικά, νά προεξοφλήσω ὅτι θά πετύχη τό "σχέδιο". Αὐτή τή στιγμή τό ἐξηγῶ ἁπλῶς ἤ μᾶλλον προσπαθῶ νά τό μαντεύσω, νά τό διαγνώσω.

4. Ἡ ὅλη πολιτική κατάστασις δέν μπορεῖ νά ἐκτιμηθῆ χωρίς νά ληφθοῦν ὑπ' ὄψιν καί τά ἑξῆς:

α. Ἐφ' ὅσον δέν εἶναι ἐξησφαλισμένη ἡ εἰς πρώτην φάσιν ἰδική σου ἀνάμιξις καί ἐφ' ὅσον ἡ σημερινή δύναμις τῆς ΕΡΕ δέν φαίνεται τόση ὥστε νά ἀποκλείη τούς μετεκλογικούς κινδύνους, ἦτο, κατά τήν γνώμην μου, φυσικόν νά ἐπιχειρηθῆ βασιλική χειρονομία τείνουσα εἰς τήν δημιουργίαν "ὑφέσεως". Χωρίς νά ἔχω καμμιά ἀπολύτως θετική πληροφορία, σοῦ διεμήνυσα ἤδη, ἀγαπητέ Πρόεδρε, ὅτι ἐθεώρουν πιθανήν μιά τέτοιου εἴδους ἐξέλιξιν.

β. Ὑποθέτω ὅτι δέν ὑπάρχει κανείς πού νά εἶναι

τόσο βλάξ ὥστε νά πιστεύη ὅτι ἀρκεῖ μιά τέτοια χειρονομία "ὑφέσεως" γιά νά ἐξομαλύνη τόν πολιτικό βίο. Ἡ χειρονομία "ὑφέσεως" ἔχει ἔννοιαν μόνον ὡς πρόλογος, ὡς προϋπόθεσις ἄλλης, οἱασδήποτε, λογικῆς λύσεως καί μάλιστα λύσεως ὀλιγώτερον ἠπίας (πού θά παρέμενεν ὅμως μέσα εἰς τά πλαίσια τοῦ πολιτεύματος, ὅπως π.χ. λύσεως πού θά ἐστηρίζετο σέ Κυβέρνηση τῆς ΕΡΕ ἐν συνδυασμῷ πρός διάλυσιν τῆς Βουλῆς καί διενέργειαν ἐκλογῶν ὅταν ἔλθη ἡ ὥρα).

γ. Ἡ ὕφεσις, κατ' ἀνάγκην, ἔχει τό μειονέκτημα ὅτι δημιουργεῖ ἕνα κλῖμα εὐνοϊκό γιά τούς ἀντιπάλους μας (τό "Βῆμα" γράφει χαρακτηριστικά ὅτι ἐδικαιώθη ὁ νέος ἀνένδοτος). Ἐξάλλου ὅμως, ὅσο καί ἄν θελήση νά βοηθήση τήν ΕΚ, ἡ Ἀριστερά (μή θέτουσα ζήτημα), ἡ ἀποδοχή τῆς ὑφέσεως ἔστω καί πρός στιγμήν, θ' ἀποδυναμώση τά ἔναντι τοῦ Στέμματος ἐπιχειρήματα τῆς ΕΚ.

δ. Ἡ δυσκολία εἶναι ὅτι κάθε τέτοια πολιτική (ἀσκουμένη ἀπό Κυβέρνησιν τύπου Παρασκευοπούλου) δημιουργεῖ μεγάλα προβλήματα στήν ΕΡΕ. Ἐξήγησα ὅπου καί ὅσο ἠδυνάμην ὅτι θά ἔπρεπε διά τοῦτο ὁπωσδήποτε νά δοθῆ καί σέ μᾶς ἐγκαίρως (δηλαδή πρό τῶν ἐκλογῶν) κάποιο ἀντιστάθμισμα.

5. Τό μέγα μειονέκτημα τῆς Κυβερνήσεως Παρασκευοπούλου εἶναι, βεβαίως, ὅτι δημιουργεῖ σέ πολλούς τήν πεποίθηση ὅτι ἐπῆλθε κάποια συνεννόησις μεταξύ Παπανδρέου καί Κανελλοπούλου. Ὁ Κανελλόπουλος μέ διεβεβαίωσε ἐπί τῷ λόγῳ τῆς τιμῆς του ὅτι τίποτε τέτοιο δέν συνέβη. Πιστεύω δέ ὅτι ἔτσι ἔχουν τά πράγματα. Θέμα ὅμως εἶναι τί πιστεύει ὁ κόσμος. Τόν παρεκάλεσα, εἰς πρώτην εὐκαιρίαν, νά τονίση ὅτι οὔτε ὑπάρχει οὔτε δύναται νά ὑπάρξη τέτοια συνεννόησις. Μοῦ ὑπεσχέθη ὅτι θά προβῆ τό ταχύτερον σέ σχετική δήλωση.

6. Ἄλλο μειονέκτημα εἶναι ὅτι ἡ Κυβέρνησις θά σταθῆ ἄν τήν ψηφίσουμε ἐμεῖς καί ὁ Παπανδρέου. Τί ἄλλο, ὅμως, ὑπό τίς σημερινές περιστάσεις, νά γίνη; Ἀρκεῖ νά ἐπιτύχουμε σιγά-σιγά νά κατευθύνουμε τά πράγματα ἔτσι ὥστε νά ὑπάρξη σωστή τῆς Κυβερνήσεως Παρασκευοπούλου διαδοχή πρό τῶν ἐκλογῶν καί ἀφοῦ, ἐν τῷ μεταξύ, ἔχουμε ἐκθέσει ὅσο μποροῦμε τόν Παπανδρέου.

7. Δέν συμμερίζομαι τίς ἐλπίδες ἐκείνων πού βλέπουν τή δυνατότητα διασπάσεων μέσα στήν ΕΚ εἰς τό ἄμεσο μέλλον καί μάλιστα διασπάσεως μεταξύ πατρός καί υἱοῦ.

8. Ἀπό τήν πρακτική ἰδική μας σκοπιά, φοβοῦμαι τή συνέλευση τῆς προσεχοῦς Παρασκευῆς, στήν ὁποίαν σκέπτομαι νά ὑποστηρίξω τόν Κανελλόπουλο, διά τούς κάτωθι λόγους.

α. Καί ἄν ὑποτεθῆ ὅτι ἐντελῶς ἀνεπικαίρως ἐδημιούργησε ὁ Κανελλόπουλος τήν κρίση (χωρίς νά εἴμεθα ἐξησφαλισμένοι γιά τίς περαιτέρω ἐξελίξεις) θεωρῶ ἠθικῶς καί πολιτικῶς ἀδύνατον τήν ὑποστήριξιν τῆς Κυβερνήσεως Στεφανοπούλου, ἡ ὁποία, εἰς τήν συνείδησιν τοῦ Πανελληνίου, ἔχει "μασκαρευθῆ". Δέν λέγεται πιά ὅτι: "ὄχι, κακῶς ἔκανες νά ρίξης αὐτούς τούς μασκαράδες".

β. Τά γενόμενα οὐκ ἀπογίγνονται. Ὥστε κάθε κριτική δημοσία τοῦ Κανελλοπούλου θά ἐχρησίμευε μόνον εἰς τήν δημιουργίαν τῆς ἐντυπώσεως ὅτι διασπᾶται ἡ ΕΡΕ. Πρέπει μάλιστα νά σοῦ πῶ ὅτι, λόγω τῆς γενικῆς συγχύσεως, τρέμω μήπως δώσουμε τήν Παρασκευή τήν εἰκόνα τῆς διαλύσεως ἐν τῇ συνελεύσει.

γ. Ἀνεξαρτήτως τοῦ τακτικοῦ σφάλματος ἐπιλογῆς τοῦ χρόνου τῆς κρίσεως, δέν πιστεύω ὅτι θά μπορούσαμε, μέσα εἰς τούς δυό-τρεῖς προσεχεῖς μῆνες (διότι παραπάνω δέν θά ἠδύνατο νά βαστήξη ἡ Κυβέρνησις Στεφανοπούλου), νά δημιουργήσουμε τή δυνατότητα ἄλλης, οὐσιωδῶς καλυτέρας, λύσεως. Ἀντιθέτως, συμμερίζομαι τήν ἄποψη τοῦ Κανελλοπούλου, κατά τήν ὁποίαν θά ἐκινδυνεύαμε, μέσα σ' αὐτούς τούς 2-3 μῆνες, νά ὑποστοῦμε, λόγω πτώσεως τῆς Κυβερνήσεως Στεφανοπούλου πού θά προεκαλεῖτο κυριολεκτικῶς ἕνεκα σήψεως, νά ὑποστοῦμε μείωσιν ἠθικήν.

9. Μία πληροφορία: ἡ διά τῆς Κυβερνήσεως Παρασκευοπούλου ἐπιχειρουμένη χειρονομία τῆς "ὑφέσεως" δέν συμπεριλαμβάνει ἀμνηστείαν γιά τόν ΑΣΠΙΔΑ. Ὀρθῶς. Θά εἶναι καί γι' αὐτόν τό λόγο (καί γιά ἄλλους αὐτονοήτους) ὁ βίος τῆς Κυβερνήσεως Παρασκευοπούλου πολυτάραχος καί βραχύς. Πρέπει νά μπορέσουμε, εὐθύς ἐξ ἀρχῆς, νά ἐπιτύχουμε αὐτό πού δέν ἐπιτύχαμε μέ τήν Κυβέρνησιν Στεφανοπούλου. Νά μή γίνουμε δηλαδή ἀντικείμενα ἐκβιασμοῦ καί, ἐν τῷ μεταξύ, νά προετοιμάσουμε τήν διάδοχο λύση.

10. Πρέπει νομίζω νά ἀναφερθῶ ἐν ἐπιλόγω στήν τελευταία μακρά πρός σέ ἐπιστολήν μου. Δέν ὑπάρχει, σήμερα, καμμιά ἄλλη λύση ἐκτός ἀπό ἐκείνες πού θά ἦσαν συνδυασμένες μέ δικές σου πρωτοβουλίες. Ὅλα τά ἄλλα εἶναι μπαλώματα. (Ἄν εἶναι). Σέβομαι τίς ἀποφάσεις σου, παρακαλῶ μόνον, ὡς φίλος σου καί ὡς παλαιός συνεργάτης, νά ξαναδιαβάσης τό προηγούμενο γράμμα μου. Ἀγωνιῶ γιά τόν τόπο καί φοβοῦμαι μήπως μόνος ἐσύ μπορεῖς νά σταματήσης τό κατρακύλισμα. Ἄν σύ δέν τό νομίζης, τότε, νομίζω ὅτι τά ὅσα γράφω καί ἡ γραμμή πού διαφαίνεται διά μέσου τῶν γραφομένων προσδιορίζουν τόν μόνον ἐναπομένοντα δύσβατον δρόμο. (Ἄν εἶναι δρόμος).

Ἡ Μπούμπα καί ἐγώ στέλνουμε καί στούς δυό σας, γιά μιά ἀκόμη φορά, τίς καλύτερες εὐχές μας γιά τίς ἑορτές καί τό νέο ἔτος.

Μέ ἀγάπην».

23 Δεκεμβρίου 1966

Π. Πιπινελης προς Κ. Καραμανλη

«Ἀγαπητέ μου Πρόεδρε,

Τά διατρέξαντα εἰς τήν πρό ὀλίγου τερματισθεῖσαν συνέλευσιν τοῦ κόμματος θά μάθητε καταλεπτῶς ἀπό τόν κ. Ἀχιλλέα*. Πρός ἀνακούφισιν τῆς συνειδήσεώς μου καί μόνον — δεδομένου ὅτι ἡ ἔκβασις τῆς συζητήσεως δέν ἦτο δυνατόν νά ἦτο ἄλλη — εἶπον ὅσα εἶπον διά μακρῶν καί νομίζω σαφῶς.

Σᾶς ἐσωκλείω μακράν περίληψιν τήν ὁποίαν συνέταξα διά τάς ἐφημερίδας διά νά ἔχετε μίαν καλήν εἰκόνα τῶν λεχθέντων ὑπ' ἐμοῦ. Θά δημοσιευθοῦν μόνον ἐφ' ὅσον θά δημοσιευθῆ ὁ λόγος τοῦ κ. Κανελλοπούλου.

Ὁ κ. Κανελλόπουλος ἠνοχλήθη καταφανῶς ἀπό αὐτά, ὡς δέ ὁ ἴδιος ἐπιβεβαίωσε μεταγενεστέρως ἀνταπαντῶν, καί ἀπό τά πολλά χειροκροτήματα τά συνοδεύσαντα τόν λόγον μου. Ἔδωκεν εἰς τήν ἀπάντησίν του ἕνα ἐντόνως νευρώδη χαρακτῆρα, ὁ ὁποῖος κατέστη καί σκαιός ἔναντι ἄλλου ὁμιλητοῦ — τοῦ κ. Τσαλδάρη — ὑποστηρίξαντος παραπλήσια πρός τά ἰδικά μου.

Εὐτυχῶς, χάρις εἰς τήν βαθμιαίαν διά τῆς πολυλογίας ἐκτόνωσιν τῆς συζητήσεως καί πρό παντός εἰς τήν παρέμβασιν τοῦ κ. Παπακωνσταντίνου, ἀπεφεύχθη ἡ ψηφοφορία ἐμπιστοσύνης, ἡ ὁποία θά κατέληγε μέν ὑπέρ τῶν ἀπόψεων τοῦ κ. Κανελλοπούλου, ὡς ἀνέμενον, ἀλλά θά ἐπισημοποίει τήν ὑπάρχουσαν διαφωνίαν.

Καί ταῦτα μέν ἐγένοντο ὡς δέν ἦτο δυνατόν νά συμβοῦν ἄλλως.

Παραμένει τό βαρύ γεγονός ὅτι ἐδικαιώθη ὁ νέος ἀνένδοτος ἀγών χωρίς κἄν τήν ἐλαχίστην, ἔστω καί φιλολογικήν, ἐκ μέρους τοῦ κ. Παπανδρέου ἀντιπαροχήν. Αὐτός θά συνεχίση τόν ἀνένδοτον ὡς ἄλλωστε καί σήμερον ἐπεβεβαίωσε, ἐπισημαίνων τούς νέους του στόχους, ἡμεῖς δέ θά πληρώσωμεν ... ὡς προγαμιαίαν δωρεάν τοῦ κατευνασμοῦ, τήν ἐπιψήφισιν τῆς ἀναλογικῆς!

Κατ' οὐσίαν ἀπό μακροῦ ἤδη ἡ ἡγεσία τοῦ κόμματος εἶχεν υἱοθετήσει τήν γραμμήν τοῦ κατευνασμοῦ. Εἰς τάς αὐθαδείας καί τάς προκλήσεις τῆς Κεντροαριστερᾶς ἀπεφεύγομεν συστηματικῶς νά ἀπαντήσωμεν δεόντως. Ὅλη μας ἡ μαχητικότης ἐστρέφετο πρός τήν Κυβέρνησιν Στεφανοπούλου. Ὁ πόλεμος ψιθύρων ἐγίνετο πότε κατά τοῦ ἀπόντος ἀρχηγοῦ, πότε κατά τοῦ Στέμματος, πότε κατά τοῦ "σκληροῦ πυρῆνος", πότε κατά τῶν παραστρατημένων φίλων πού δέν κατανοοῦν τήν σοφίαν τῆς νέας πολιτικῆς· ποτέ ὅμως κατά τῆς προϊούσης προκλητικότητος τοῦ Καστρίου. Ἔναντι αὐτοῦ: χριστιανική ἐπιείκεια καί ἀνωτερότης πνευματική.

Εἰς τό κλῖμα αὐτό — συμπράξει ἤ ὄχι τοῦ ἀρχηγοῦ δέν δύναμαι ἀκόμη νά βεβαιώσω — ἐξεμαιεύθη εἰς τό ἄμεσον περιβάλλον τῆς κας Βλάχου ἡ νέα λύσις καί υἱοθετήθη ὡς πρόγραμμα ὁ κατευνασμός.

Ποῖαι εἶναι αἱ πολιτικαί συνέπειαι τούτου δέν ἔχω ἀνάγκην νά σᾶς ἐξηγήσω. Ἁπλούστατα ἐπαναλαμβάνεται τό 1963. Εὔχομαι μέ ὅλην μου τήν ψυχήν νά σφάλλω εἰς τήν διόγκωσιν καί νά μή ἐπαληθεύσουν οἱ φόβοι μου. Ἀλλ' εἶμαι εἰλικρινῶς ἀνακουφισμένος ὅτι εἰς μίαν στιγμήν ἱστορικήν δι' ὅλους μας εὐθύνης, εἶπον ἀπεριφράστως τήν γνώμην μου πρός ὅλας τάς κατευθύνσεις. Περισσότερον δέν ἦτο δυνατόν νά πράξω, ὅταν ἡ ἡγεσία τοῦ κόμματος εἰργάζετο πρός τήν ἀντίθετον κατεύθυνσιν, χωρίς τόν βέβαιον κίνδυνον νά διασπάσω τό κόμμα.

Εἰς τόν βασιλέα παρήγγειλα διά τοῦ κ. Μπιτσίου, εὐθύς ὡς ἐξεδηλώθη ἡ κρίσις, νά μή σπεύση νά δώση λύσιν εἰς αὐτήν ἀλλά νά δεχθῆ ἐπί τινας ἡμέρας τάς ἀναγκαίας ἀκροάσεις, ζητῶν ἀμέσως καί τήν ἰδικήν σας γνώμην.

Ἡ Α.Μ. εἶχε τήν καλωσύνην νά μοῦ στείλη τήν μεσημβρίαν τῆς ἰδίας ἡμέρας τόν στρατηγόν Παπαγεωργόπουλον μέ τήν παράκλησιν νά τόν συμβουλεύσω περί τοῦ πρακτέου. Ὑπηγόρευσα εἰς αὐτόν βραχύ σημείωμα ἐξηγῶν ὅτι ἡ προταθεῖσα λύσις τῆς μεταβατικῆς εἶναι κατ' οὐσίαν λύσις ἐκλογῶν καθιεροῦσα τήν δικαίωσιν τοῦ νέου ἀνενδότου καί ὅτι ἔπρεπε νά δοκιμάση ὅλας τάς δυνατάς πολιτικάς λύσεις καί πρό παντός τήν συγκρότησιν μιᾶς Κυβερνήσεως εὐρυτέρου συνασπισμοῦ συντεθημένην ἀπό ἀριστίνδην ἐκλεγόμενα μέλη διαφόρων κομμάτων ἄνευ ἐπισήμου τούτων συμμετοχῆς. Ἡ Κυβέρνησις αὕτη θά ἐνεφανίζετο εἰς τήν Βουλήν καί, ἐάν δέν ἐτύγχανε ἐμπιστοσύνης της, θά εἶχε τήν δυνατότητα νά προσφύγη εἰς ἐκλογάς.

Θά εἴχομεν οὕτω τουλάχιστον τό πλεονέκτημα ὅτι ὁ τόπος δέν θά ἔμενε εἰς τήν διάκρισιν ἀνευθύνων προσώπων ἐπί μῆνας καί ὅτι, ἄν καθίσταντο ἀναπότρεπτοι αἱ ἐκλογαί, θά ἐγίνοντο πρίν ἤ σύν τῷ χρόνῳ ἐπανέλθη πλησίστιος ὁ παπανδρεϊσμός.

Ἡ Α.Μ. εἶχεν τήν καλωσύνην νά μοῦ τηλεφωνήση τήν νύκτα διά νά μοῦ εἴπη μέ πολλήν στενοχωρίαν ὅτι εὑρέθη πρό ἑτοίμης λύσεως υἱοθετουμένης ἀπό τά δύο κόμματα καί ὅτι ἠναγκάσθη νά τήν ἀποδεχθῆ, μέ παρεκάλεσε δέ νά Τόν βοηθήσω εἰς αὐτήν τήν δύσκολον στιγμήν. Τοῦ ἀπήντησα ὅτι τοῦτο ἦτο αὐτονόητον· ἀλλ' ὅτι δέν ἠδυνάμην νά τοῦ ἀποκρύπτω τήν βαθεῖαν μου ἀνησυχίαν διότι ἔμενεν ἀκάλυπτος, εἰς μίαν κρισιμωτάτην στιγμήν, ἀπό πολιτικήν Κυβέρνησιν καί ὅτι πᾶσα ἐπακολουθοῦσα ἐνδεχομένως λύσις, ἐν περιπτώσει ἀποτυχίας τοῦ νέου σχήματος, θά Τοῦ ἦτο ἀπείρως δυσχερεστέρα εἰς παραμονάς ἐκλογῶν.

Τά σχετικά πρός τήν Α.Μ. παρακαλῶ κρατήσατε ἀπολύτως δι' Ὑμᾶς καί μόνον. Σᾶς τά ἀνέφερον

ἀποκλειστικῶς διά νά ἔχετε πλήρη εἰκόνα τῆς καταστάσεως.

Ὡς θά ἐννοεῖτε, εἴμεθα βαθύτατα στενοχωρημένοι καί αὐταί αἱ ἑορταί τῶν Χριστουγέννων θά εἶναι πολύ μελαγχολικαί δι' ἐμέ. Αὐτό δέν μέ ἐμποδίζει νά σᾶς ἀπευθύνω, καθώς καί εἰς τήν Κυρίαν Καραμανλῆ, τάς θερμάς εὐχάς μου νά εἶναι καλύτεραι δι' Ὑμᾶς καί νά Σᾶς κρατοῦν θαλερόν καί ἀκμαῖον ὡς τήν τελευταίαν ἐλπίδα δικαιώσεως τῶν ἀγώνων μας.

Μέ ἰδιαιτέραν ἐκτίμησιν καί ἀγάπην».

4 Ἰανουαρίου 1967

Κ. Παπακωνσταντίνου προς Κ. Καραμανλη

«Συνεχίζω ἐδῶ τήν ἀπό 24 παρελθ. ἐπιστολήν μου τήν ὁποίαν δέν κατέστη δυνατόν νά στείλω μέ τόν Ἀχιλλέα καί διά τόν λόγον αὐτόν συναποστέλλω τώρα.

Ἡ ἀπόφασις τῆς Θεσσαλονίκης ὑπῆρξεν ἱκανοποιητική καθ' ὅλην τήν γραμμήν*. Κυρίως διότι δέν ἐδέχθη κἄν παράβασιν καθήκοντος διά τούς ἀξιωματικούς καί ἀπέκλεισεν ἑπομένως τήν ἐξ ἀνεπαρκείας εὐθύνην τοῦ Κράτους διά τήν πρᾶξιν. Διότι τά περί ἠθικῆς αὐτουργίας εἶχαν κλείσει τά βουλεύματα τῶν δύο βαθμῶν.

Ἡ χθεσινή δήλωσίς μου εἰς τοῦτο κυρίως στρέφεται καί τονίζει ἀκριβῶς ποῦ εἶχε ἐντοπισθῆ ἡ σημασία τῆς ἀνακρίσεως εἰς τήν ὑπόθεσιν ἐκείνην.

Ἡ δήλωσις ἠγνοήθη ἀπό τόν τύπον τῶν ἀντιπάλων καί ἀπό τήν "Μεσημβρινήν", ἐνῶ προεβλήθη ἀπό τάς τρεῖς πρωϊνάς ἐφημερίδας.

Χθές βράδυ μετέσχον εἰς τήν συνέντευξιν τοῦ Ράλλη μέ τούς ἀντιπροσώπους τοῦ τύπου. Μετέσχον ἤ ἐξεπροσωπήθησαν ὅλα τά ἐδῶ πρακτορεῖα κλπ.

Μένω μέ τήν ἐντύπωσιν ὅτι ἔφυγαν ἱκανοποιημένοι καί ὅτι αἱ πολλαί ἐρωτήσεις τῶν ἀθηναίων ἐρυθρῶν δημοσιογράφων συνετέλεσαν εἰς τήν πληρεστέραν προβολήν τῆς ὑποθέσεως.

Ἀπό τήν προβολήν, ὅμως, εἰς τάς σημερινάς ἐφημερίδας δέν εἶμαι ἀπολύτως ἱκανοποιημένος. Τό "Βῆμα" καί ἡ "Ἐλευθερία" ἀφιερώνουν ὀλίγας γραμμάς, μᾶλλον οὐδετέρας.

Εἰς τάς τρεῖς ἐθνικόφρονας ἐμφανίζεται μέ πληρότητα ἡ ὑπόθεσις.

Εἰς τήν "Ἀκρόπολιν" καί τήν "Καθημερινήν" δημοσιεύονται μακραί σχετικῶς ἀνακοινώσεις ἀμφοτέρων ἡμῶν, δέν περιλαμβάνονται ὅμως αἱ ἀπαντήσεις εἰς τάς ἐρωτήσεις τῶν ἀριστερῶν καί συμπληρωματική προφορική εἰσήγησίς μου. Σχετικῶς πληρεστέρα εἶναι ἐν τούτῳ ἡ ἔκθεσις εἰς τήν "Ἀκρόπολιν".

Εἰς τάς ἐρωτήσεις ἄν θά ὑποβληθοῦν μηνύσεις ἐπί δυσφημήσει, δέν ἔγινε ἐπίκλησις τῆς παραγραφῆς τῶν διά τοῦ τύπου τελουμένων ἐγκλημάτων, ἀντελέχθη ὅτι ἡ δυσφήμησις διώκεται κατ' ἔγκλησιν καί δή ἐντός τριμήνου. Διότι θά ἦτο δυνατόν νά παρατηρηθῆ ὅτι ἡ προσβολή ἐπανελήφθη ἐνδεχομένως καί νέα προθεσμία ἤνοιξε. Ἐπεσήμανα ὅτι ἀπό τήν συκοφαντίαν ἐκτεθειμένος παραμένει πλέον ὁ συκοφαντήσας. Διότι τά βουλεύματα τῆς τακτικῆς δικαιοσύνης τόν καταγγέλλουν ὡς συκοφάντην.

Καί ἐκεῖνος πλέον ἔχει ἀνάγκην ἀποκαταστάσεως μεταξύ τῶν τιμίων ἀνθρώπων. Ἄν δέν τοῦ λείπη ἡ συνείδησις καί τό θάρρος.

Ἔπειτα; Ἀλλοίμονον εἰς τό τόπον ἐκεῖνον, ὅπου ἡ πολιτική ζωή ἀλλά καί ἡ κοινωνική εὐπρέπεια πρέπει νά ὑπομιμνήσκωνται διά δικαστικῶν ἀποφάσεων εἰς τούς πολιτικούς ἄνδρας.

Καθολική ἐφάνη ἡ ἀναγνώρισις τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ σημασία τῆς ὑποθέσεως δέν ἔγκειται εἰς τό ἄν οἱ καταδικασθέντες διέπραξαν ἀνθρωποκτονίαν ἤ τραύματα θανατηφόρα, ἤ βαρεῖαν κάκωσιν κλπ. Ἡ ὑπόθεσις συνετάραξε τό πανελλήνιον καί προεβλήθη διεθνῶς λόγω τῆς προσπαθείας νά τῆς δοθῆ πολιτικός χαρακτήρ καί τῆς προσάψεως κατηγορίας ἠθικῆς αὐτουργίας εἰς τόν πρωθυπουργόν. Καί ἐπ' αὐτοῦ τοῦ θέματος ἡ κρίσις δέν ἐπιδέχεται οἱανδήποτε συζήτησιν.

Καί δέν ὑπάρχει πράγματι, τουλάχιστον δι' ἡμᾶς ἐδῶ, ζήτημα. Ἄν οἱ ξένοι ἀνταποκριταί εἶναι εὐσυνείδητοι πρέπει νά ἀρθῆ οἱαδήποτε σκιά καί εἰς τό ἐξωτερικόν.

Ἀλλά τώρα ἄλλο εἶναι τό φλέγον ἐδῶ θέμα, περί τό ὁποῖον στρέφεται ὅλη ἡ πολιτική ζωή. Καί εἰς αὐτό ἀναμιγνύουν πλέον καί ὑμᾶς προσωπικῶς ἐξ ἀφορμῆς περικοπῶν τινων τοῦ περιφήμου μνημονίου, τό ὁποῖον οὐδείς περίπου θεωρεῖ γνήσιον, πλήν ὅμως πάντες σχεδόν ἐκλαμβάνουν ὡς ἀνταποκρινόμενον κατ' οὐσίαν εἰς συνεννοήσεις καί συμφωνίας ἴσως διαφόρων προσώπων.

Πολλοί φίλοι μας διερωτῶνται διατί συρόμεθα ἄνευ ἀντιδράσεως πρός τάς ὡς ἀσφαλεῖς θεωρουμένας συμφωνίας. Πολλοί θεωροῦν τήν ἰδικήν μου ὁμιλίαν εἰς τήν Κοινοβουλευτικήν Ὁμάδα ὡς συγκάλυψιν ἤ καί ἔγκρισιν. Καί αἱ συζητήσεις γίνονται ζωηρότεραι μετά τήν δημοσίευσιν τοῦ μνημονίου.

Τό ἠθικόν τῶν ὀπαδῶν εὑρίσκεται ἐν ὑποχωρήσει καί ὑπό τάς συνθήκας αὐτάς μέ ἀνησυχεῖ ἡ σκέψις ἐνέργειας ἐκλογῶν, ἔτι δέ μᾶλλον τῆς ἐπισπεύσεως τούτων πρό τοῦ Μαΐου, ὅπως ἀπό τούς προσκειμένους κύκλους συζητεῖται. (Διά νά μή περιέλθη βέβαια εἰς γνῶσιν ὡρισμένων ἐξ ἡμῶν ἐδῶ)».

5 Ἰανουαρίου 1967

Κ. Καραμανλης προς Γ. Ραλλη

«Ἀγαπητέ Γιῶργο,
*Σ' εὐχαριστῶ γιά τήν τόσο πειστική ὑπεράσπισιν**.

Πάντως τό γεγονός ὅτι ὕστερα ἀπό ὅσα συνέβησαν, εὑρισκόμεθα εἰς τήν ἀνάγκην ν' ἀπολογούμεθα, ἀποδεικνύει τό πολιτικό καί ἠθικό χάος τό ὁποῖον ἐδημιούργησαν οἱ ἀντίπαλοί μας.

Ἀτυχῶς οἱ ξένοι ἀνταποκριταί παρέλειψαν ν' ἀποκαταστήσουν τήν ἀλήθειαν, ὅπως ἔκαναν καί εἰς πολλάς ἄλλας περιπτώσεις. Νομίζω ὅτι στήν μή φιλική τους προδιάθεσιν προστίθεται καί τό σφάλμα τό δικό μας, τοῦ νά χάνωμε τήν ἐπικαιρότητα.

Γιά τά πολιτικά πράγματα τοῦ τόπου μας δέν ἠμπορῶ νά διατυπώσω κρίσεις, γιατί γενικά κινοῦνται ἔξω ἀπό τήν κοινήν λογικήν. Παρά ταῦτα οἱ ἄνθρωποι τοῦ τόπου μας πιστεύουν ὅτι ὅλα αὐτά ἀποτελοῦν πολιτική.

Ἀπελπίζομαι ὅταν σκέπτομαι πόσο ἀπέχουμε ὡς λαός ἀπό τήν ὀρθήν ἐκτίμησιν τοῦ πολιτικοῦ μας προβλήματος. Φοβοῦμαι δέ ὅτι δέν θά τήν ἀποκτήσουμε ποτέ ἐφ' ὅσον δέν τό κατορθώσαμε μετά τόσας δοκιμασίας.

Ὅσον ἀφορᾶ τά οἰκογενειακά μας, μολονότι ἀποφεύγω ν' ἀναμιγνύωμαι, θά εἶχα νά παρατηρήσω τά ἑξῆς:

Δέν ξέρω ἐάν καί ἀπό ποιούς ἔγιναν σφάλματα, ἀναπόφευκτα καμμιά φορά, λόγω τῆς ἐπικρατούσης συγχύσεως. Γνωρίζω ὅμως ὅτι τό μεγαλύτερον ἀπ' ὅλα θά εἶναι ἐνδεχομένη διάσπασις τοῦ κόμματος. Μπορεῖτε νά παρακάμψετε τήν δυσαρμονία πού ὑποφώσκει εἰς τό κόμμα μέ λίγη προσοχή στούς χειρισμούς.

Ἐπίσης ὅτι ἡ εὐπρέπεια δέν εἶναι ἀσυμβίβαστος μέ τήν μαχητικότητα. Δέν ἠμπορεῖτε νά κάνετε ἐκλογικό ἀγῶνα ἐάν δέν ἔχετε στόχο τήν ΕΚ ἀπό τήν ὁποίαν καί θά διεκδικήσετε τήν νίκην. Καί δέν μπορεῖ νά τήν κατακτήσετε ἐάν δέν ἀποκαλύψετε εἰς τόν λαόν — πού εἶναι καί ἠθικό σας χρέος ἐξ ἄλλου, τά σφάλματα καί τάς ἀθλιότητας τοῦ Παπανδρέου. Τά στοιχεῖα εἶναι τόσο συντριπτικά ὥστε νά μήν ἔχετε ἀνάγκη νά ὑπερβάλετε. Φθάνει νά μήν τά ἀποσιωπήσετε διά λόγους εὐπρεπείας.

Μέ φιλικούς χαιρετισμούς».

6 Ἰανουαρίου 1967

Δ. Πουλάκος προς Κ. Καραμανλή

«Κύριε Πρόεδρε,

Σᾶς ἐσωκλείω ἐξαιρετικῶς κολακευτικήν διά τήν ὀκταετίαν σειράν ἄρθρων τῆς ἐγκυροτέρας βελγικῆς ἐφημερίδος "Libre Belgique", ἡ ὁποία, ἐν ὄψει τῶν προσεχῶν ἐκλογῶν, θά ἠδύνατο νά χρησιμοποιηθῆ λίαν ἐπωφελῶς. Ἀπηχήσεις περί τῆς ἐν γένει δράσεως τοῦ Γραφείου Τύπου ἐνταῦθα εἶμαι βέβαιος ὅτι θά ἔχετε ἤδη καί ἄλλοθεν.

Ἐπί τῇ εὐκαιρία καί κατά καθῆκον ἐπιτρέψατέ μου νά Σᾶς ἀναφέρω ὅτι, κατά τόν διελθόντα ἐντεῦθεν πρώην ὑπουργόν κύριον Σ. Ἀλαμανῆ, ὁ ὁποῖος θεωρεῖ βεβαίαν τήν δικαστικήν ἀπόδειξιν τῆς γνησιότητος τοῦ γνωστοῦ μνημονίου, ἡ συμμετοχή Σας εἰς τάς προσεχεῖς ἐκλογάς θά Σᾶς ἐξασφάλιζεν βεβαίαν ἐπιτυχίαν λόγω γενικῆς κοπώσεως τῆς ἑλληνικῆς κοινῆς γνώμης.

Ὁ συνομιλητής μου, ὁ ὁποῖος παρεδέχθη τήν βασιμότητα τῶν λόγων οἱ ὁποῖοι σᾶς κρατοῦν σήμερον μακράν τῆς ἀμέσου ἀναμίξεως εἰς τήν πολιτικήν, ἐτόνισεν, ἐν τούτοις, ὅτι τοιαύτη εἶναι ἡ πεποίθησις τοῦ κυρίου Μητσοτάκη εἰς τήν ἀνάγκην τῆς συμμετοχῆς Σας εἰς τάς προσεχεῖς ἐκλογάς ὥστε θά ἐδέχετο, ἐνδεχομένως, νά ἐνταχθῆ, εἰς τήν περίπτωσιν αὐτήν, ὑπό τήν ἡγεσίαν Σας.

Σᾶς παρακαλῶ, σεβαστέ μου Κύριε Πρόεδρε, νά δεχθῆτε Σεῖς καί ἡ Κυρία Καραμανλῆ, τάς θερμοτέρας μου εὐχάς διά τό νέον ἔτος καί διά τάς εὐτυχεστέρας διά τήν χώραν ἀποφάσεις Σας.

Ὅλως ὑμέτερος».

9 Ἰανουαρίου 1967

Κ. Τσάτσος προς Κ. Καραμανλή

«Πρόεδρέ μου,

Εἶχα ἀποφασίσει νά ἔλθω στίς 21 τρέχοντος γιά δύο μέρες στό Παρίσι. Τώρα, θά ἔλθω μετά τίς 23 Φεβρουαρίου (μᾶλλον 26-28) διότι στίς 21 ἔχω μιάν ὁμιλία στά Γιάννενα.

Σοῦ γράφω μόνο δύο λόγια γιά νά σοῦ ζητήσω μιά συμβουλή. Ὑπάρχει ἕνα ἐνδεχόμενο νά πέση ἡ Κυβέρνησις Παρασκευοπούλου. Λέγεται ὅτι τοῦτο εἶναι καί προσχεδιασμένο. Ἀλλά καί ἄν δέν εἶναι, δέν θά ἀνθέξη στίς πιέσεις πού θά ὑποστῆ ἀπό πλευρᾶς Παπανδρέου. Δέν θά ὑποκύψη δέ αὐτή τή φορά διότι δέν θά συμφωνήση σέ αὐτό ὁ βασιλεύς καί ἐν συνεχεία δέν θά ὑποκύψωμε καί ἐμεῖς.

Ἡ περίπτωσις αὐτή ἔχει προβλεφθῆ καί προωθεῖται ἡ λύσις τῆς προεκλογικῆς Κυβερνήσεως τῆς ΕΡΕ. Θεωρῶ τήν λύσιν αὐτήν ἀδύνατον. Ἀλλά ἐπειδή ἐδῶ τά πιό τρελλά πράγματα συμβαίνουν, δέν θέλω νά τήν ἀποκλείσω ἀπό τά ἐνδεχόμενα πού ἀντιμετωπίζομε. Δέν ἀμφιβάλλω ὅτι μιά τέτοια λύσιν τήν ἀποδοκιμάζεις, ἄν πρόκειται περί Κυβερνήσεως 45 ἡμερῶν. Δέν θά κατορθώσωμε νά βελτιώσωμε τήν κατάσταση ὑπέρ ἡμῶν. Μᾶλλον θά τήν χειροτερέψωμε. Καί ἀσφαλῶς θά δεχθοῦμε ἐπικίνδυνες δεσμεύσεις. Ἄν σέ μιά τέτοια Κυβέρνηση ἐκαλούμην νά μετάσχω — κάτι τέτοιους πόντους συλλαμβάνω στόν ἀέρα — τί θά μέ συμβούλευες νά κάνω; Ἐγώ κλίνω σαφῶς πρός τήν ἄρνηση. Ἀλλά ἐπειδή αὐτή εἶναι συνήθης σέ μένα ροπή, δέν θέλω νά ἐπηρεασθῶ οὔτε ἀπό τήν ψυχοσύνθεσή μου. Μπορεῖ ἡ ἄρνησίς μου νά δώση τήν ἐντύπωση μιᾶς διασπάσεως τοῦ ἀγῶνος ἀπό ἄνθρωπο τοῦ ὁποίου οἱ δεσμοί μαζί σου εἶναι

γνωστοί: Ἰδού τό πρόβλημά μου.

Ἄν πάλι πᾶμε γιά Κυβέρνηση μείζονος διαρκείας, δηλαδή σέ ἐκτροπή, τότε πάλι τί συμβουλεύεις; Δέν ζητῶ ὁδηγίες ἀπό τόν Ἀρχηγό πού ἀρνεῖται νά ἀναμιχθῆ στήν πολιτική, ἀλλά μιά συμβουλή ἀπό τόν ἐμπειρότερο φίλο.

Συνεχίζω τό γράμμα μετά τήν συζήτηση περί τῶν προγραμματικῶν δηλώσεων στή Βουλή. Θά διαβάσης τά σχετικά στίς ἐφημερίδες. Σοῦ γράφω κρίσεις μου. Ὁ Γ. Παπανδρέου κυριολεκτικῶς ἀγνώριστος. Μόλις στέκεται στά πόδια του. Ἡ φωνή του ἀλλοιωμένη, ἀσθενής. Ἤσθμαινε. Ἀλλά ὁ τόνος πολεμικός. Μᾶς κατηγόρησε μέ ἔντονον ὕφος. Ὁ Παναγιώτης δέν ἀπήντησε. Σχεδόν ἀπολογήθηκε διότι ψήφισε τούς ἀποστάτας. Γιά τίς ἀσχημίες τῆς Κυβερνήσεως Γ. Παπανδρέου, αὐτές μόλις τίς ὑπηνίχθη. Στό βιαιότατο μανιφέστο τοῦ Ἀ. Παπανδρέου, ὅπου καί ἐκεῖ βαλλόμεθα, δέν ἀπήντησε. Εἶπε ὅτι "ὑπό αὐτάς τάς συνθήκας δέν πᾶμε καλά!" Ὁ τόνος ἦταν τόνος ἑνός ἀνθρώπου ἱσταμένου ὑπεράνω τῆς διαμάχης καί προσπαθοῦντος, μέ τήν ἁγιαστούρα στό χέρι, νά δημιουργήση κλῖμα πραότητος, γαλήνης καί ἀλληλοσεβασμοῦ. Ἔβλεπα μπρός μου ἕνα ἐμπνευσμένο ἱεραπόστολο πού προσπαθοῦσε μέ τό δίκαιο καί τήν ἠθική νά τιθασσεύση μίαν ὀρδήν ἀνθρωποφάγων. Πῶς φαντάζεται ὅτι θά μπορέση νά ἐπιβάλη καί νά ἴδη ἐπικρατοῦν στήν πολιτική μας κονίστρα ἕνα πνεῦμα πολιτισμένης πραότητος, ὅταν τήν ἀποφασιστική γνώμην ἔχει μεταξύ τῶν ἀντιπάλων ὁ κομμουνισμός, ὁ ὁποῖος προγραμματισμένα καί συστηματικά ἐπιδιώκει τήν ἀκρότητα καί τήν ἀδιαλλαξία; Μέ τίς τέτοιες ὁμιλίες, ἀντί νά τιθασσεύσωμε τούς ἀνθρωποφάγους, ἀποθαρρύνωμε τούς μέλλοντας νά φαγωθοῦν. Πῶς θά πᾶμε ἔτσι σέ ἐκλογές; Ὑποθέτω ὅτι ὁ Παναγιώτης ἔχει κατά νοῦν, ἀφοῦ δείξη διαλλακτικότητα καί ὑπομονήν, κάποιαν στιγμή νά ξεσπάση καί νά μπορῆ τότε δικαιολογημένα νά γίνη καί αὐτός βίαιος καί ἀδιάλλακτος. Ἀλλά ὅλοι αὐτοί οἱ ὑπολογισμοί ἔχουν ὡς βάση ἕναν ἀνεπτυγμένο λαό ὄχι ἕνα λαό πού ἐπηρεάζεται μόνο ἀπό πολύ χαμηλῆς ποιότητας συνθήματα. Γενικεύοντας τή σκέψη μου θά ἔλεγα ὅτι ὁ Παναγιώτης ὑποτιμᾶ τίς προπαγανδιστικές ἱκανότητες καί τίς δυνάμεις τοῦ κομμουνισμοῦ καί τήν ἐπιρροή του ἐπί τοῦ κόσμου τῶν κεντρώων, καί συγχρόνως ὑπερτιμᾶ τίς διανοητικές καί τίς ψυχικές δυνάμεις τοῦ λαοῦ μας. Ἀπάνω σέ αὐτές τίς δύο πλάνες στηρίζεται ἡ ἐπικίνδυνη αἰσιοδοξία του. Σέ αὐτές στηρίζεται καί ἡ προθυμία του νά δεχθῆ κατ' ἀρχήν τόν ἀφοπλισμό τῶν ΤΕΑ. (Σέ ἐρωτῶ: γιατί τουλάχιστον δέν ἐσιώπησε, γιατί προκατέλαβε τήν Κυβέρνησιν; γιατί, ἄν ἤθελε νά ὑποχωρήση, δέν κρατοῦσε αὐτό τό ἀτοῦ, γιά νά ἐπιτύχη κάποιο ἀντάλλαγμα;).

Οἱ λόγοι τῶν πολιτικῶν δέν εἶναι λόγος· εἶναι πολιτικές πράξεις. Ὅταν ὡς πράξεις εἶναι ἄστοχοι, καί καλοί μόνον ὡς ἀκαδημαϊκοί λόγοι, τότε τό Κοινοβούλιο παύει νά εἶναι πολιτικό σῶμα καί οἱ ὡραῖοι λόγοι γίνονται δημόσιος κίνδυνος.

Παραδέχομαι πρός στιγμήν ὅτι ἔπρεπε ξαφνικά νά ρίξωμε τήν ἄθλια Κυβέρνηση Στεφανοπούλου. Παραδέχομαι πώς μόνο μέ τήν συγκατάθεση τοῦ Γ. Παπανδρέου στέκονταν ἄλλη Κυβέρνησις καί πώς πρός τοῦτο ἔπρεπε νά δοθοῦν ἀνταλλάγματα. Ὅλα αὐτά πρός στιγμήν τά παραδέχομαι. Αὐτό πού ἀπό αὐτή τήν συναλλαγή πήραμε ἐμεῖς, τούς 4½ ἀντί τόν 1½ μῆνα, δέν θά τόν ἀξιοποιήσωμε; Μέ αὐτό τό κλῖμα τῆς ἁγιαστούρας θά πάρωμε τόν ἀέρα τῆς ἐκλογῆς;

Ἤ μήπως εἶμαι πιό ἀπαισιόδοξος ἀπό ὅτι πρέπει; Τώρα θά σοῦ σημειώσω καί ἕνα σημεῖο ὅπου ἡ ἀπαισιοδοξία μου θά ἐνοχλήση Ἐσένα. Ἄν χάσωμε αὐτές τίς ἐκλογές, πολύ πιθανόν νά εἶναι οἱ τελευταῖες ἐλεύθερες ἐκλογές γιά πάρα πολλά χρόνια. Δέν θά ὁδηγήσουν αὐτές οἱ ἐκλογές μόνον εἰς μείζονα ἀπαθλίωσιν ἐξ ἧς θά προκύψη ἡ ἀνάγκη τῆς μετακλήσεως ἑνός ἀπό μηχανῆς θεοῦ. Θά ὁδηγήσουν σέ κατάργηση τοῦ ἐλευθέρου πολιτεύματος. Καί τότε καμμιά δύναμη ἐκ τῶν ἔσω δέν θά εἶναι ἱκανή νά φέρη τόν ἀπό μηχανῆς θεό, ἀκόμη καί ἄν τά 90% τῶν Ἑλλήνων τόν ζητοῦσαν.

Ἄν αὐτή ἡ προοπτική εἶναι ἡ πλέον πιθανή, δέν θά πρέπει νά μποῦμε στόν ἀγῶνα μέ ὅλες μας τίς δυνάμεις; (Γιά ποιόν ἄλλον μελλοντικόν ἀγῶνα νά φυλάξωμε τίς ἐφεδρεῖες μας, ἀφοῦ τέτοιος ἀγώνας δέν θά ὑπάρξη;) Καί ἄν πρέπει νά ρίξωμε στή μάχη ὅλες μας τίς δυνάμεις, μπορεῖ νά λείψη ἀπό αὐτήν ἡ μεγαλύτερή μας δύναμη; Ἡ μόνη πού μᾶς παρέχει τήν βάσιμον ἐλπίδα μιᾶς ἀποτροπῆς τοῦ κακοῦ;

Ἔτσι μιλάει ὁ Ἕλληνας, ὄχι ὁ φίλος, πού βλέπει καθαρά σέ τί θυσίες, καί τί κινδύνους ὁδηγοῦν αὐτές οἱ σκέψεις. Ἀλλά μήπως σήμανε ἡ ὥρα πού πρέπει ὁ φίλος νά ὑποχωρήση μπρός στόν Ἕλληνα;

Καί μέσα μου καί μέσα σου;

Πονῶ πού σοῦ γράφω ἔτσι, ἀλλά μποροῦσα νά μήν στά γράψω;

Τέλη Φεβρουαρίου, σύν Θεῷ θά τά ξαναποῦμε προφορικῶς.

Μέ ἀγάπη».

22 Ἰανουαρίου 1967

Κ. Τσάτσος προς Κ. Καραμανλή

«Πρόεδρέ μου,

Χθές φάγανε σπίτι μου ὁ Μπίτσιος καί ὁ Παναγιώτης, καί μοῦ δόθηκε ἀφορμή νά κατανοήσω ἀκριβέστερον πῶς σκέπτονται. Προβλέπουν ὅτι στίς ἐκλογές τοῦ Μαΐου (δέν εἶναι σαφές ἄν θεωροῦν βεβαία αὐτή τήν ἡμερομηνία, προσποιοῦνται πάντως ὅτι εἶ-

ναι δεδομένη) προβλέπουν ὅτι ἡ ΕΡΕ ἄν δέν βγῆ πρῶτο κόμμα — χωρίς νά ἔχη ἀπόλυτη πλειοψηφία — θά βγῆ σχεδόν ἰσόπαλη μέ τήν ΕΚ, πού καί αὐτή δέν θά πάρη ἀπόλυτη πλειοψηφία. Ἡ ΕΚ τότε θά στηριχθῆ σέ μᾶς καί θά κάνωμε συμμαχικήν Κυβέρνησιν. Δέν δέχονται ὅτι ὁ Γ. Παπανδρέου θά στηριχθῆ εἰς τήν ΕΔΑ. Ἀλλά καί ἄν συνέβαινε αὐτό, ὑπολογίζουν ὅτι οἱ δεξιοκεντρῶοι θά ἔλθουν μαζί μας καί θά κάνωμε αὐτοί καί ἐμεῖς Κυβέρνησιν, ἀποσχιζομένου τοῦ Ἀνδρέα ἀπό τόν πατέρα του ἤ ἄν ὁ πατέρας ἔχει ἐκλείψει, ἀποσχιζομένων τῶν δεξιοκεντρώων ἀπό τόν Ἀνδρέα. Ὑπολογίζουν ἐπίσης ὅτι ὁ βασιλεύς θά ἀρνηθῆ νά δώση τήν ἐντολή στόν Γ. Παπανδρέου ἄν αὐτός ἤθελε νά στηριχθῆ στήν ΕΔΑ. Οἱ ὑπολογισμοί αὐτοί στηρίζονται, καθώς βλέπεις, στήν πρόβλεψη ὅτι ὁ Γ. Παπανδρέου δέν θά συγκεντρώση, ἀκόμη καί πριμοδοτούμενος, αὐτοδύναμον πλειοψηφίαν. Ἀλλά καί ἄν τήν ἀπέκτα, δέν θά ἐσύρετο ἀπό τήν ΕΔΑ πρός λύσεις ἐπαναστατικάς. Ἔτσι, οὕτως ἤ ἄλλως, τά πράγματα θά βαδίσουν ὁμαλῶς καί θά ἔχωμε ἤ μίαν συμμαχικήν Κυβέρνησιν ΕΡΕ-ΕΚ ἤ τμήματος ΕΚ ἤ ἀκόμη καί Κυβέρνησιν ΕΚ ἀλλά νομιμόφρονα. Φυσικά μιλᾶμε καί γιά ἐνδεχόμενο αὐτοδυνάμου Κυβερνήσεως ΕΡΕ. Ἀλλά αὐτά εἶναι προεκλογικές ρουκέττες.

Ὁ Κώστας Ζαφειρόπουλος πού ἦταν καί αὐτός χθές βράδυ σπίτι μου, ὅπως καί ἐγώ, κάνομε ἀντιθέτους προβλέψεις. Πιστεύομε πώς, ὅπως βαδίζομε, ἤ θά ἔχωμε αὐτοδύναμον πλειοψηφίαν ΕΚ ἤ θά ἔχουν ΕΚ καί ΕΔΑ μαζί ἀπόλυτον πλειοψηφίαν καί ψήφων καί ἑδρῶν. Ἡ ΕΔΑ ἐν τοιαύτη περιπτώσει θά παραιτηθῆ κάθε ὅρου (φαινομενικῶς) καί θά καταστήση εὔκολη τήν συνεργασία μέ τήν ΕΚ. Θά ἐπιτρέψη εἰς τόν Γ. Παπανδρέου νά ἰσχυρισθῆ ὅτι ἡ στήριξις τῆς ΕΚ ἐπί ψήφων τῆς ΕΔΑ οὐδένα ἐγκυμονεῖ κίνδυνον, διότι ἡ ΕΔΑ παραιτήθη πάσης ἀξιώσεως καί ἐμπιστεύεται ἐν λευκῶ τήν διακυβέρνησιν τῆς χώρας εἰς τήν ΕΚ. Συγχρόνως θά κινηθῆ τό πεζοδρόμιον, τό ὁποῖον καί θά ἀξιώση τήν ἀπομάκρυνσιν τοῦ βασιλέως, ἐάν δέ δεχθῆ τήν ἀνωτέρω συνεργασίαν ΕΚ-ΕΔΑ ὡς βάσιν πρός στήριξιν Κυβερνήσεως ΕΚ. Ὅταν μιά φορά γίνη Κυβέρνησις ἡ ΕΚ μέ βασιλέα πλέον μειωμένου κύρους, αἱ ἐξελίξεις εἶναι προδιαγεγραμμέναι. Ἡ ἀπόσπασις τῶν δεξιοκεντρώων ἀπό τόν Γ. Παπανδρέου, ἀκόμη καί ἀπό τόν Α. Παπανδρέου μετά μίαν νίκην τοῦ Λαϊκοῦ Μετώπου καί καθ' ἥν ὥραν τό πεζοδρόμιον θά ὀρύεται, εἶναι ὅλως ἀπίθανος. Αὐτοί ὅλοι θά κοιτάζουν νά πάρουν κανένα χαρτοφυλάκιο καί νά μήν διωχθοῦν ἀπό τό μαντρί. Θάρρος γιά νά διαπομπευθοῦν ὡς νεοαποστάται δέν ἔχουν. Θά ὑποκύψουν. Ἀλλά καί ὁ Γεώργιος Παπανδρέου θά ὑποκύψη στήν ΕΔΑ καί στούς ἀριστεροκεντρώους. Αἱ δέ ἔνοπλοι δυνάμεις καί τά σώματα ἀσφαλείας μετεκλογικῶς δέν θά κινηθοῦν οὔτε πρός στήριξιν τοῦ βασιλέως οὔτε πρός τήρησιν τῆς τάξεως.

Αὐταί εἶναι αἱ προβλέψεις στό πρῶτο πλάνο, δηλαδή μέ προϋπόθεση ὅτι βαδίζομεν πρός ἐκλογάς ὁμαλῶς μέ Κυβέρνησιν Παρασκευοπούλου.

Ἀλλά δέν εἶναι αὐτή ὅλη ἡ σκέψη τοῦ Παναγιώτη. Ὑποπτεύομαι — ἤ μᾶλλον εἶμαι βέβαιος — ὅτι ὑπάρχει καί ἕνα δεύτερο πλᾶνο. (Δέν ξέρω ἄν γιά τό δεύτερο αὐτό πλάνο ὑπάρχει συμφωνία ἤ καί ἐπαφή μέ τό Παλάτι). Τό δεύτερο αὐτό πλάνο ἔχει ὡς προϋπόθεση ὅτι δέν θά πᾶμε μέ Κυβέρνησιν Παρασκευοπούλου πρός ἐκλογάς, ὅτι ἤ ἐμεῖς ἤ ὁ Παπανδρέου θά τόν ρίξουν, καί θά μποῦμε, ὅπως λένε, σέ μιά ἄλλη φάση. Αὐτές οἱ ἄλλες φάσεις εἶναι κατ' ἐμέ στή σκέψη Κανελλοπούλου μιά προεκλογική Κυβέρνησις ΕΡΕ. Ἐρωτῶ: Πῶς θά στέρξη ὁ βασιλεύς σέ μιά τέτοια Κυβέρνηση πού ἐκ προοιμίων καθιστᾶ διαβλητάς τάς ἐκλογάς; Αὐτό ἰσοδυναμεῖ μέ ἐκτροπήν, θά προκαλέση ἐπαναστατικάς ἀντιδράσεις. Τίς ἔχει ἀποδεχθῆ τό Παλάτι; Ἤ μήπως ὁ Παπανδρέου τόσον εἶναι βέβαιος διά τήν νίκην ὥστε ἐδέχθη καί αὐτόν τόν ὅρον, εἰς τάς μυστικάς συμφωνίας του μέ Κανελλόπουλο, ἄν τοιαῦται ὑπάρχουν;

Ἀλλά περαιτέρω περί ποιᾶς προεκλογικῆς Κυβερνήσεως πρόκειται; Θά εἶναι Κυβέρνησις 45 ἡμερῶν, γιά νά διεξαγάγη ἐκλογάς; Ἤ θά εἶναι Κυβέρνησις ἐκτροπῆς; (διότι ψῆφον ἐμπιστοσύνης ὁπωσδήποτε δέν παίρνει).

Ἄν εἶναι Κυβέρνησις 45 ἡμερῶν, τά προγνωστικά γιά τά ἀποτελέσματα εἶναι τά ἴδια πού ἀνέφερα πρίν. Θά αὐξηθῆ μόνο ἡ σημασία τῆς ἥττας μας. Ἀφήνω ὅτι θά ἀναγκασθοῦμε νά κάνωμε ἤ νά ὑποσχεθῶμεν παροχάς. Ἀφήνω ὅτι σέ 45 μέρες οὔτε ἡ χρηστότης τῆς διοικήσεώς μας δέν μπορεῖ νά φανῆ. Μόνο ζημία θά προξενήση καί σέ μᾶς καί στό καθεστώς μιά προεκλογική Κυβέρνησις 45 ἡμερῶν. Ἄν πάλι πρόκειται γιά μιάν μακροτέρας διαρκείας Κυβέρνησιν, αὐτή θά ὑπάρξη κατ' ἀνάγκην κατά παρέκκλισιν τοῦ Συντάγματος ἄνευ ψήφου ἐμπιστοσύνης τῆς Βουλῆς.

Εἶναι ὅμως μιά τέτοια ἐξέλιξις σύμφωνη μέ τήν πολιτικήν τῆς γαλήνης καί τοῦ κατευνασμοῦ καί τῆς διαλλακτικότητας πού εὐαγγελιζόμεθα;

Δέν βγάζω ἄκρη. Καί κανείς ἐκ τῶν μή γνωριζόντων τί τεκταίνεται σέ αὐτό τό δεύτερο πλάνο μπορεῖ νά βγάλη ἄκρη.

Χθές βράδυ ὁ Κανελλόπουλος — μέ τόν ὁποῖο ἀπό καιροῦ δέν εἴχαμε μιλήσει πολιτικά — μίλησε καί γιά Σένα καί πιστεύω πώς τά ἔλεγε γιά νά σοῦ τά γράψω. Εἶπε πρῶτα. "Μακάρι νά γυρίση ὁ Καραμανλῆς εἴτε τώρα, εἴτε μετά τίς ἐκλογές, ὅποτε θέλει, ἐγώ — τοῦ τό ἔγραψα ἄλλωστε — εὐχαρίστως θά ἀποσυρθῶ γιά νά ἀναλάβη τήν ἡγεσία τῆς ΕΡΕ. Τό ξέρω ἄλλωστε ὅτι ὅλοι Ἐσεῖς τό θέλετε. (Ἐσεῖς = οἱ ἐκεῖ παρόντες). Ἀλλά ἐκεῖνο πού μέ δυσκολεύει εἶναι ἡ

ἀμφιβολία πού προκαλοῦν — ὄχι ὁ Καραμανλῆς —ἀλλά οἱ ἐδῶ ὑποστηρικταί του, οἱ ἐφημερίδες, περί τοῦ ἄν θά ἔλθη. Αὐτό δημιουργεῖ ψυχολογικά μιάν ἀνάσχεσιν. Αὐτό δημιουργεῖ καί ἀμφιβολίες περί τῆς πολιτικῆς πού ἀκολουθῶ. Πῶς νά κάνω ἔτσι ἀγῶνα;"

Αὐτά περίπου εἶπε. "Οτι ψυχολογικῶς ἡ ἀρθρογραφία τοῦ Ν. Βεντήρη καί τοῦ "'Ελευθέρου Κόσμου" τοῦ δημιουργεῖ πρόβλημα, αὐτό εἶναι σωστό. 'Αλλά δυστυχῶς αὐτοί ὅλοι διαφωνοῦν μαζί του καί μή ὤν, ἐν τῇ οὐσία, ἀρχηγός, διατυπώνουν τάς διαφωνίας των δημοσία. Αὐτό ὁμολογουμένως εἶναι μία δυσκολία.

Πίσω ἀπό αὐτές τίς ἀντιδράσεις τῶν ἐφημερίδων αὐτῶν καί μερικῶν ἐκδηλώσεων φίλων μας ὑποπτεύεται ὁ Παναγιώτης ὅτι κινοῦνται οἱ ἐδῶ στενώτεροι φίλοι σου. "Ετσι αἰσθάνεται ὅτι οἱ πιό καραμανλικοί συγκρούονται μαζί του. Αὐτό τό γεγονός ἐπιτείνει τήν δυσκολία. Πάντως αὐτή ἡ δυσκολία εἶναι ἐγγενής εἰς τήν ὑφισταμένη κατάσταση καί θά πρέπει νά τήν προσθέσωμε στά μειονεκτήματά μας ἐν ὄψει ἐκλογικοῦ ἀγῶνος.

Τώρα θά σοῦ πῶ γιά τό ἐκλογικό σύστημα. Εἶναι βέβαιο ὅτι αὐξήθηκε ὁ ἀριθμός τῶν ὑποστηρικῶν τῆς ἁπλῆς ἀναλογικῆς μεταξύ τῶν βουλευτῶν τῆς ΕΡΕ. 'Ο κύριος λόγος εἶναι ὁ φόβος, μήπως μέ τήν ἐνισχυμένη, πιεζόμενοι δεχθοῦμε συνεργασία ἀποστατῶν καί Μαρκεζίνη. Κανένας δέν τούς θέλει. Θά μᾶς φέρουν λίγους ψήφους καί θά μᾶς πάρουν ἀρκετές ἕδρες. "Υστερα ὑπάρχει καί θέμα ἠθικῆς τάξεως νά μήν συνεργασθοῦμε μέ τούς συκοφάντες μας.

"Αν ἤρχεσο ἐσύ κάτω, τότε θά ἔπρεπε νά προτιμήσωμε τήν ἐνισχυμένη, διότι τότε, καί μόνον τότε, κατ' ἐμέ, ὑπάρχει ἡ πιθανότης νά φθάσωμε σέ αὐτοδύναμη πλειοψηφία.

Τούτου ἀποκλειομένου, βεβαίου σχεδόν ὄντος ὅτι δέν πᾶμε γιά αὐτοδύναμη πλειοψηφία, τί συμφέρει; νά ἀποβλέψωμε ἁπλῶς στήν αὔξηση τῶν ἐδρῶν μας διά τῆς ἐνισχυμένης ἤ νά ἀποβλέψωμε εἰς τήν μείωσιν τῶν ἐδρῶν τῆς ΕΚ ὁπότε νά μήν ἀποκτήση αὐτή αὐτοδύναμον πλειοψηφίαν; Συγχρόνως νά ἀποβλέψωμεν εἰς τό νά δημιουργήσωμε ἕνα ἀνεκτόν ψυχολογικόν κλῖμα εἰς τούς ἀποστάτας ὁπότε κάτι νά πιάσουν καί αὐτοί (παρά πάνω ἀπό 2-3% δέν τούς δίνω), ἐπί ζημία τῆς ΕΚ;

Πολύ θά ἤθελα νά ξέρω πῶς σκέπτεσαι ἐσύ μέ τά σημερινά δεδομένα.

Στήν περίπτωση πού δέν προχωροῦμε ὁμαλά, πρᾶγμα ἀρκετά πιθανόν, καί μποῦμε σέ μιά νέα φάση, ἀλλά μποῦμε ἀμέσως, μέ Κυβέρνησιν ΕΡΕ, χωρίς σοβαρᾶς ἀναταραχάς, πῶς νομίζεις ὅτι πρέπει νά χειρισθοῦμε τό ζήτημα τῆς γνωστῆς ἐπιστολῆς; "Αν θέλης νά δοθῆ στήν δημοσιότητα, μήπως θέλης νά κάνης προσθήκην τινά ὁπότε νά μήν θεωρηθῆ ἡ δημοσίευσίς της ὡς ἀποδοκιμασία τῆς τότε Κυβερνήσεως ΕΡΕ, ἡ ὁποία θά ἐπαγγέλλεται ἐκλογάς; "Αν πάλι δέν ἐπαγγελθῆ ἐκλογάς, τότε θά ἔχωμεν κρίσιν καί ἀναταραχήν καί συντρέχουν οἱ ὅροι καθ' οὕς κρίνεις ὅτι χρησιμεύει ἡ δημοσίευσίς της, ὡς κατευθυντήριος γραμμή μέσα στό χάος;

Τώρα πού εἶχα τόν Κανελλόπουλο ἀρχηγό, κατάλαβα πόσο σέ σένα μέν μπορεῖ κάθε ἄνθρωπος, καλῆς πίστεως, νά ὑποβάλη σκέψεις καί τίς προσέχεις καί πόσο τοῦτο εἶναι ἀδύνατον μέ τόν φίλο μου τόν Παναγιώτη, πόσο συζητητικός εἶσαι 'Εσύ, ὥσπου νά ἔλθη ἡ ὥρα τῆς τελικῆς ἀποφάσεώς σου καί πόσο δέν συζητεῖ μέ κανένα μας ὁ Παναγιώτης. Γι' αὐτό θαρρετά σοῦ τά γράφω ὅλα. Καί ἐγκαίρως. "Αλλωστε, ἐκτός ἀπροόπτου, τέλος Φεβρουαρίου θά ἔλθω στό Παρίσι, μετά τήν ὁμιλία μου στά Γιάννενα τῆς 21 Φεβρουαρίου καί ἐκεῖ θά τά ξαναποῦμε.

Θέλω πολύ νά σέ δῶ. Μέ τά γράμματα δέν ὑπάρχει τρόπος νά δοθῆ μιά πλήρης εἰκόνα.

Μέ τήν ἀγάπη μου».

5 Φεβρουαρίου 1967

Κ. ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΠΡΟΣ Κ. ΚΑΡΑΜΑΝΛΗ

«'Αγαπητέ Κύριε Πρόεδρε,

Τό γενικόν ἐνδιαφέρον, τό ὁποῖον συνοδεύει τάς κινήσεις Σας, ἔδιδεν ἑκάστοτε καί εἰς ἡμᾶς τήν εὐκαιρίαν καθυστερημένης, φυσικά, ἐνημερώσεως ἐπί τοῦ ταξιδίου Σας*.

Τά ἰδικά μας θά πληροφορηθῆτε ἀπό τόν 'Αχιλλέα καί τούς τακτικούς ἐπισκέπτας τῆς πόλεως τοῦ φωτός. Καί ὅπως φαίνεται, οἱ ἐπισκέπται Σας θά εἶναι πολλοί καί ἀξιόλογοι τήν ἐποχήν αὐτήν. Πολύ λυποῦμαι διότι δέν γνωρίζω τόν πραγματικόν σκοπόν πολλῶν ἐπισκέψεων. Φοβοῦμαι ἄλλωστε ὅτι ἀγνοῶ πολλά ἄλλα. Σᾶς ἔγραφα, ὅμως, ὅτι ἔχει ἤδη ὡριμάσει ἡ ἰδέα τῆς λυτρώσεως.

'Η θέσις τοῦ κόμματος εἶναι, προφανῶς, βελτιωμένη ἐν συγκρίσει μέ τόν Φεβρουάριον 1964. Δέν εἶναι ὅμως εὐχερής ἡ ἀπάντησις ἄν ἐφθάσαμεν εἰς τό ποσοστόν τοῦ Νοεμβρίου 1963, ἤ καί ἄν τό ὑπερέβημεν. Αἱ ἐκτιμήσεις τῶν ἰδικῶν μας βουλευτῶν εἶναι διάφοροι. Κατά τά πρόσωπα καί τάς περιφερείας. 'Ως γενικόν συμπέρασμα δικαιολογεῖται ἡ ἐντύπωσις ὅτι παρέχονται πολλαί δυνατότητες.

Εἰς τήν "Ενωσιν Κέντρου ἔχει ἐπιβληθῆ ὁ υἱός τοῦ ἀρχηγοῦ. Οἱ ἄλλοι εἶναι παραμερισμένοι τήν ἐποχήν αὐτήν καί ἄνευ λαϊκοῦ ἐρείσματος. Κυριαρχοῦν τά ἀναρχικά συνθήματα. Καί ἐν τούτῳ τό Κέντρον ἔχει ὑπερακοντίσει τήν 'Αριστεράν.

Θά ἔχετε πληροφορηθῆ καί ὅσα λέγονται περί σκέψεων καί ἀποφάσεων ταύτης ὅπως καταρτίση συνδυασμούς εἰς ὁλόκληρον τήν χώραν. Θά ἔχετε, ὅμως, πληροφορηθῆ τήν γενικήν ἐντύπωσιν ὅτι τήν τελευταίαν στιγμήν θά δοθῆ ἡ ἐντολή τῆς ἐπιδοτή-

σεως.

Τό λαϊκόν μέτωπον ὑπάρχει καί εἰς τήν βάσιν καί εἰς τήν ἡγεσίαν. Ἔχει συνθήματα καί ἀγωνιστικήν διάθεσιν καί πίστιν. Ἡ ἡγεσία μας ἀποκρούει πᾶσαν σκέψιν οἱασδήποτε συνεργασίας. Θά ἦτο πανευτυχής ἄν θά ἠδύνατο νά πλαισιώση ὅλους τούς συνδυασμούς μέ πρόσωπα τοῦ ταλαιπώρου ποτέ Ἑνωτικοῦ Κόμματος. Πάντως, θά καταβληθῆ προσπάθεια νά στρατολογηθοῦν ἀφοσιωμένοι ὅπου εἶναι δυνατόν. Καί θά ἀπομακρυνθοῦν οἱ ὕποπτοι ὑπό διαφόρους προφάσεις. Ὡς καί ὁ Καρδαμάκης κρίνεται ἀπορριπτέος διά τήν Ἀργολίδα διότι... θά ὑπομνήση ἡ παρουσία του τόν θόρυβον περί βίας καί νοθείας. Καί θά ἦτο ἄδικον νά γίνη τοῦτο φυσικά, ὅταν οἱ ἀντίπαλοι ἀπό τῆς πλευρᾶς των ἐπιδεικνύουν τόσην καλήν διάθεσιν καί εὐγένειαν.

Ἡ ἡγεσία μας ὑποστηρίζει (δημοσία) ὅτι θά ἐξασφαλίση τήν πρώτην θέσιν. Καί ὅτι ὁ θρίαμβος θά ἀκολουθήση εἰς τάς ἀμέσως ἔπειτα ἐνεργηθησομένας ἐκλογάς. Ἀντιγραφή τοῦ 1963 μέ μαθηματικήν ἀκρίβειαν.

Ὅλοι οἱ Ἕλληνες εὔχονται νά γίνουν ὅλα αὐτά καί νά ἐξελιχθῆ ἡ κατάστασις κατά τά σχέδια τῆς ἡγεσίας καί κατά τάς προβλέψεις της. Ἀλλά ἐλάχιστοι ἀποδίδουν σημασίαν εἰς τάς διαβεβαιώσεις. Καί ἡ ἀνησυχία κυριαρχεῖ.

Εἰς δεινήν θέσιν ἔχουν περιέλθει τά ἄλλα κόμματα. Ὁ Μαρκεζίνης δέν ἀποκρύπτει τάς πραγματικάς του σκέψεις καί διακηρύσσει τώρα ὅτι μόνον ἡ ἐπιστροφή Σας σώζει τήν χώραν. Καί φυσικά παρέχει στέγην καί εἰς αὐτόν, προσφερόμενον νά στρατευθῆ ὡς ἁπλοῦς στρατιώτης.

Οἱ ἀποστάται εἶναι ἐπίσης ἄστεγοι εἰς τό σύνολον περίπου. Καί εἶναι βέβαιοι ὅτι, ὅπως ἔχουν τά πράγματα, τίποτε δέν τούς σώζει. Περί τῶν διαθέσεων τούτων καί τῶν προσφορῶν των θά ἔχετε γνῶσιν.

Τήν ἀντίληψιν ὅτι μόνον ἡ ἐπιστροφή Σας εἶναι ἱκανή νά ἐξασφαλίση τήν ὁμαλότητα, συνομολογοῦν καί τά πρός τήν ἡγεσίαν τῆς ΕΡΕ προσκείμενα στελέχη εἰς τάς δημοσίας συζητήσεις.

Τί σημαίνουν πάντα ταῦτα, δύνασθε νά ἐκτιμήσητε μέ τά εἰς τήν διάθεσίν σας στοιχεῖα. Πόσον εὑρισκόμεθα μακράν ἀπό τήν ἐποχήν κατά τήν ὁποίαν σᾶς ἀπησχόλει ἡ σκέψις ἄν Σᾶς μισῆ ὁ λαός, ἔπειτα ἀπό τήν πρώτην ἐντός τῆς Βουλῆς ἀντίδρασίν μου εἰς τάς ὕβρεις τῶν ἀντιπάλων, τό θέρος 1964. Τότε εἶχε σημειωθῆ καί ἡ ἀπρέπεια τοῦ Νόβα ὡς προέδρου τῆς Βουλῆς.

Πολύ μέ λυπεῖ, πρέπει νά τό ἐπαναλάβω, διότι δέν δύναμαι νά γνωρίζω τάς πραγματικάς διαθέσεις καί τάς ἰδιαιτέρας ἐνεργείας τῆς ἡγεσίας. Ἀλλά δέν εἶναι ἰδική μου ὑπαιτιότης. Προσπάθησα νά καλλιεργῶ ἀγαθάς σχέσεις καί ἐξεμεταλλευόμην πάσαν εὐκαιρίαν διά νά διακηρύσσω τήν ἀνάγκην τῆς ἑνότητος καί τῆς συσπειρώσεως περί τόν ἀρχηγόν. Τήν ἰδίαν γραμμήν ἠκολούθησα κατά τήν τελευταίαν σύσκεψιν τῆς Κοινοβουλευτικῆς Ὁμάδας, ὅτε ἡ συζήτησις ἐτερματίσθη μέ τήν ἰδικήν μου ἀκριβῶς ὁμιλίαν καί πρότασιν. Φαίνεται ὅμως ὅτι ἐκρίθη ὅτι περιεῖχεν αἰχμάς. Καί κυρίως, ἠκολούθησε, μετά τό τηλεφώνημά Σας τῆς Πρωτοχρονιᾶς, ἡ δήλωσίς μου διά τήν δίκην τῆς Θεσσαλονίκης. Καί ἐθεωρήθη ὡς ἀπόπειρα συμπληρώσεως τῆς ἀτελοῦς ἀνακοινώσεως τοῦ ἀρχηγοῦ καί κατά συνέπειαν εὐθεῖα καί ἀπροκάλυπτος προσβολή κατ' αὐτοῦ. Ἔστω.

Γενική εἶναι ἡ ἐντύπωσις ὅτι ἡ ἡγεσία θά ἐπιδιώξη ἐντολήν σχηματισμοῦ Κυβερνήσεως ΕΡΕ πρός ἐνέργειαν ἐκλογῶν. Ὑποθέτω ὅτι καί ὁ κ. Τσάτσος θά ἔχη πληροφορίας ἐν σχέσει μέ τάς ἐπιδιώξεις ταύτας. Περισσότερα πρέπει νά γνωρίζουν οἱ ἀπολαύοντες τῆς ἐμπιστοσύνης τῆς ἡγεσίας. Πρέπει νά εἶναι ἐνήμεροι τῶν σχεδίων της. Δέν γνωρίζω ποίαν ἀπήχησιν δύναται νά ἔχη ἡ προσπάθεια. Εἰλικρινῶς, δέν δύναμαι νά καταλήξω εἰς συμπέρασμα ἄν θά ἔπρεπε καί προσφερομένη τυχόν νά γίνη δεκτή ἡ ἐντολή. Μέ ποῖα ἀνταλλάγματα θά ἐξαγορασθῆ; Καί πέραν ὅλων αὐτῶν, τρέμουν εἰς τήν σκέψιν τῆς ἀπωλείας τῶν ἐκλογῶν μέ ἰδική μας Κυβέρνησιν, διά λόγους... Ὁ Παπανδρέου δέν θά ἠδύνατο νά ὀνειρευθῆ μεγαλύτερον θρίαμβον. Καί τρέμω ἀναλογιζόμενος τάς συνεπείας ἐνδεχομένης ἐπικρατήσεως τοῦ λαϊκοῦ μετώπου. Εἰς ποῖον θά ἐμπιστευθῶμεν τήν τύχην τοῦ Ἔθνους; Ἀνεξήγητα καί παράλογα συμβαίνουν εἰς τόν τόπον μας τά τελευταῖα χρόνια. Ἔτι πλέον ἀκατανόητος εἶναι ἡ ἀπό τῆς 15ης Ἰουλίου τακτική. Ποῖοι καί πῶς θά ἀντιμετωπίσουν, πρός τό συμφέρον τῆς Ἑλλάδος, τάς ἐξελίξεις, αἵτινες εἶναι δυνατόν νά ἀποβοῦν μοιραῖαι ἀπό τῆς προκηρύξεως τῶν ἐκλογῶν;

Ἡ δίκη εἰς τό στρατοδικεῖον βαίνει πρός τό τέρμα. Εἶναι παράδοξον, ὅμως, ὅτι ἐστάλη εἰς τήν Βουλήν, ἐπικειμένης τῆς διαλύσεώς της, αἴτησις ἄρσεως τῆς ἀσυλίας χωρίς σοβαρά στοιχεῖα.

Ζωηρόν ἐνδιαφέρον διά τήν ἀμνήστευσιν τῆς ὑποθέσεως ἔχει ἐκδηλωθῆ ἀπό πλευρᾶς Κόκκα -Μητσοτάκη. Διατί; Ὑποθέτω ὅτι ἡ Κυβέρνησις τουλάχιστον δέν συμμερίζεται τό ἐνδιαφέρον. Σᾶς παρακαλῶ νά διαβιβάσητε τά σέβη μου εἰς τήν Κυρίαν Ἀμαλίαν.

Ἰδικός Σας.

Υ.Γ. Τάς τελευταίας ἡμέρας ἤκουσα διάφορα περίεργα ἐν σχέσει μέ τά σχέδια τῆς ἡγεσίας. Ἀλλά ἡ πραγματοποίησις δέν ἐξαρτᾶται μόνον ἀπό τήν ἰδικήν της διάθεσιν.

Εἰς τό κοινόν, ἡ τακτική ἐμφανίζεται εἰς γενικάς γραμμάς. Θά δοθῆ ἡ μάχη τώρα μέ τήν σημερινήν ἡγεσίαν. Καί θά ἐξασφαλισθῆ ἡ πρώτη θέσις. Καί

τότε θά ἀκολουθήση ἡ τελευταία φάσις. Κατ' αὐτήν εἶναι δυνατόν νά εὑρίσκεσθε ἐδῶ. Ἀλλά διατί; Ἐάν ἡ ΕΡΕ ἔχη κερδίσει τήν πρώτην θέσιν χωρίς Ὑμᾶς, ἀσφαλῶς θά εἶναι εἰς θέσιν νά ἀντιμετωπίση τήν τελικήν ἀναμέτρησιν μέ τήν ἰδίαν ἡγεσίαν. Καί θά εἶναι καί λογικόν. Ἐάν τό λαϊκόν μέτωπον κερδίση τόν α΄ γύρον, θά ὑπάρξη ἄλλη φάσις;

Συγκεχυμένη εἶναι ἡ θέσις μας εἰς τό ζήτημα τοῦ ἐκλογικοῦ συστήματος, ἐνῶ ἡ συζήτησις ἀρχίζει αὔριον. Ἐάν καθιερωθῆ ἡ ἁπλή ἀναλογική, πῶς θά ἀνατραπῆ εἰς τό μέλλον;».

9 Φεβρουαρίου 1967

Β. Βασιλειου προς Κ. Καραμανλη

«Κύριε Πρόεδρε,

Σᾶς ἀποστέλλω τό νέον τεῦχος τῶν "Διεθνῶν Σχέσεων", ἀφιερωμένον εἰς τό θέμα: "Ἡ Ἑλλάς ἐν μέσω τῶν ἀτλαντικῶν ἐξελίξεων". Καί μέ τήν εὐκαιρία αὐτή σᾶς ἐπισημαίνω μερικά στοιχεῖα πρός ἐκτίμησιν τῆς ἐδῶ καταστάσεως.

Χθές, στίς 10 τό πρωί, ἦλθε στό σπίτι μου ὁ ταξίαρχος Ζαχαράκης, ὑποδιευθυντής — ἀλλά κατ' οὐσίαν ἀρχηγός — τῆς ΚΥΠ. Ἦτο ἰδιαιτέρως ἀνήσυχος. Μοῦ εἶπεν ὅτι:

Ἡ Διοικοῦσα Ἐπιτροπή τῆς ΕΔΑ, εἰς μυστικήν σύσκεψιν, ἀπεφάσισε τήν εὐρυτέραν πριμοδότησιν, ἐν σχέσει πρός τό 1964, τῆς ἀριστερᾶς πτέρυγος τῆς Ἑνώσεως Κέντρου. Ἡ ἀπόφασις ὑπαγορεύθη ἀπό τό σκεπτικόν ὅτι ἡ ἐπίδειξις ἀμιγῶς κοινοβουλευτικῆς δυνάμεως τῆς ΕΔΑ, κατά τό 1958, δέν τήν ὠφέλησε, ἐνῶ ἡ πριμοδότηση 36 βουλευτῶν τῆς ΕΚ κατά τό 1964, τῆς προσεπόρισεν ἀνεκτίμητον κέρδος. Συνεφωνήθη ἐπίσης ὅπως: 1ον, Ἡ ἀπόφασις τηρηθῆ μυστική καί διοχετευθῆ κατά τήν τελευταίαν μόνον φάσιν τοῦ προεκλογικοῦ ἀγῶνος εἰς τά κλαδικά ὄργανα, 2ον, ἡ ἀπόφασις "καμουφλαρισθῆ" μέ καταρτισμόν συνδυασμῶν τῆς ΕΔΑ καθ' ὅλην τήν Ἑλλάδα, ὥστε νά μή ἀποξενωθῆ ἡ ΕΚ ἀπό τούς μετριοπαθεῖς ψηφοφόρους, 3ον, Ἡ ἀπόφασις ὑλοποιηθῆ, μέσω τῶν "Δημοκρατικῶν Συλλόγων", ἀνδρεοπανδρεϊκῶν ὀργανώσεων, μέ ἀριστεράν πλαισίωσιν, 4ον, Ἡ ἀπόφασις δικαιολογηθῆ, μετεκλογικῶς, ὡς ὑπαγορευθεῖσα διά λόγους ἀμύνης τοῦ δημοκρατικοῦ κινήματος, ἐν ὄψει νέου πραξικοπήματος τῶν "κύκλων τῆς ἀνωμαλίας".

Ἰδιαιτέρως ἐπέμενεν ὁ Ζαχαράκης ἐπί τῆς αὐστηρῶς ἠλεγμένης γνησιότητος τῆς πληροφορίας αὐτῆς. Μέ ἐδέσμευσε νά τήν κρατήσω μακράν πάσης δημοσιότητος. Ἀλλά μοῦ εἶπε ὅτι ἐάν ἐπικοινωνῶ μαζί σας, ὀφείλω νά σᾶς ἐνημερώσω καί νά σᾶς ἀναφέρω τήν ἐπώνυμον πηγήν τῆς πληροφορίας.

Ὁ Ζαχαράκης ἔθεσε ὑπ' ὄψιν μου καί τά πορίσματα μιᾶς προεκλογικῆς σφυγμομετρήσεως τῆς ΚΥΠ καθ' ὅλην τήν χώραν. Μοῦ ἐτόνισεν ὅτι εἰς ὅλας τάς περιφερειακάς ἐκθέσεις τῆς ὑπηρεσίας του, ὑπογραμμίζεται τό ἐντυπωσιακόν μέγεθος τῶν καιροσκόπων ἤ προβληματιζομένων ἐν ἀδιεξόδω ψηφοφόρων. Μοῦ ἐτόνισεν ὅτι ἡ βάσις τῆς ΕΡΕ εἶναι ἀποκλειστικῶς καραμανλική, ἡ βάσις τῆς ΦΙΔΗΚ καί τοῦ Μαρκεζίνη κατά τό μέγιστον νεοκαραμανλική καί —τό σπουδαιότερον— εἰς τάς γραμμάς τῆς Ἑνώσεως Κέντρου πολλοί, πάρα πολλοί, λέγουν: "Ὁ Γεώργιος Παπανδρέου ἐξώφλησε καί ὁ Ἀνδρέας θά μᾶς τινάξη. Ἄν ἔλθη ὁ Καραμανλῆς, θά ψηφίσω ΕΡΕ. Ἀλλ' ἐάν δέν ἔλθη, γιατί νά ψηφίσω Κανελλόπουλο, δεύτερο βιολί μιᾶς Κυβερνήσεως Παπανδρέου;"

Χωρίς Καραμανλῆν, ἡ ΚΥΠ προβλέπει ὅτι ἡ ΕΡΕ δέν θά ὑπερβῆ τό 40% καί οἱ ἀποστάτες τό 3-5%. Βλέπει δηλαδή ὅτι ἡ ΕΚ μέ τήν ΕΔΑ θά ἔχουν 55%. Καί φοβεῖται μετεκλογικόν μέτωπον τῆς ΕΔΑ καί τοῦ Ἀνδρέα ἀκαταμάχητον δημοκοπικῶς, μέ ἀνυπολόγιστον πολιτικήν ἐπιρροήν.

Μέ Καραμανλῆν, ἡ ΚΥΠ προεξοφλεῖ ὅτι ἡ παράταξίς μας θά ὑπερβῆ ἀσφαλῶς τό 50%. Καί θά κερδίση τήν ψυχολογικήν μάχην. Ἀδιαφιλονικήτως.

Ὁ Ζαχαράκης ἐνεθυμήθη μίαν συνομιλίαν μας πρό τετραμήνου. Ἐν διαφωνία πρός ἐμέ, ἐκεῖνος ὑπεστήριξεν ὅτι ὁ Καραμανλῆς πρέπει νά ἔλθη εἰς τάς μεθεπομένας ἐκλογάς. Προχθές μοῦ εἶπε: "Εἶχες δίκηο. Ἐάν δέν ἔλθη τώρα, ἴσως νά μήν ὑπάρξουν μεθεπόμεναι ἐκλογαί, ὑπό δυτικήν ἔννοιαν".

Ὅμως πέραν ὅλων αὐτῶν — ἐπί τῶν ὁποίων θά ἔχετε ἴσως κατακλυσθῆ ἀπό διαφόρους πληροφορίας καί προγνωστικά συγκρουόμενα — χωρίς οὐδείς ἐπιστολογράφος ἤ πληροφοριοδότης νά δύναται νά διεκδικήση ὑπευθύνως ἀπέναντί σας τό ἀλάθητον — ἐμπιστεύομαι εἰς τόν μόνον συλλογισμόν, τόν ὁποῖον θεωρῶ αὐταπόδεικτον. Καί διετύπωσα αὐτόν τόν συλλογισμόν εἰς δύο Ἄγγλους διπλωμάτας (τόν Ὄλντριτς καί τόν Μπάιατ) ὅταν γευματίζαμε, πρό ἑβδομάδος: "Ἡ διαφορά μεταξύ ΕΡΕ καί ΕΚ εἰς τό ἐκλογικόν ἀποτέλεσμα, ὑπέρ τοῦ ἑνός ἤ τοῦ ἄλλου, δέν θά εἶναι τόσον μεγάλη, ὥστε νά σχηματισθῆ Κυβέρνησις μονοκομματική, αὐτοδύναμος. Καί τό σχῆμα τῆς συνεργασίας τῶν δύο κομμάτων θά πέση, διότι καί τά δύο κόμματα θά διαρραγοῦν. Σημασίαν ὥστε ἔχει ὅτι ἡ ἀριστερά πτέρυξ τοῦ Κέντρου μαζί μέ τήν ΕΔΑ, ὡς "ἡνωμένοι δημοκράτες" — ὡς ἤδη διασαλπίζουν —εἰς τήν Βουλήν, θά εἶναι τό 40%. Καί τό 40% θά γίνη 50% εἰς τάς μεθεπομένας ἐκλογάς, ἐάν ποτέ διεξαχθοῦν".

Οἱ δύο Ἄγγλοι συνομιληταί ἔκριναν ὅτι ὁ συλλογισμός, κατά βάσιν ὀρθός, εἶναι διογκωμένος εἰς τήν πρόβλεψιν τοῦ 40%. Μοῦ ἀντέτειναν ὅτι ΕΔΑ καί ἀνδρεϊκοί δέν θά ὑπερβοῦν τό 35%. Ἀλλά εἶναι λίγο "νά πιάσουν" τό ποσοστόν πού ἔλαβεν ἡ ΕΡΕ

κατά τάς ἐκλογάς τοῦ 1964;

Τήν ἐξέλιξιν αὐτήν μόνον ἡ πολιτική σας ἐπιστροφή, αἰφνιδιαστικῶς τώρα, θά ἦτο δυνατόν νά ἀντιστρέψη ὑπέρ ἡμῶν. Ἂς συγχωρηθῆ ἡ κάπως δογματική διατύπωσις τῶν σκέψεών μου, αἱ ὁποῖαι καί ἀναλυτικώτερον σᾶς ἐξετέθησαν, εἰς προγενεστέραν ἐπιστολήν μου. Προσεύχομαι ὅπως διαψευσθῆ ἡ φήμη ὅτι ἐπολυγραφήθη πρός δημοσίευσιν γράμμα σας, διά τοῦ ὁποίου κατ' οὐσίαν αὐτοδεσμεύεσθε πρός ἀποχήν ἀπό τάς προσεχεῖς ἐκλογάς. Αὐτό θά δημιουργοῦσε ψυχολογικόν ρεῦμα ὑπέρ τοῦ ἀντιπάλου. Διότι θά ἐνεταφίαζε τάς ἐλπίδας μας. Καί αἱ ἐλπίδες χαϊδεύουν μίαν καταστροφήν, ὅπως ἡ χλόη ἕνα ἐρείπιον.

Ἴσως ἐπιπλήξετε τήν ἐπιμονήν μου ὅτι ἔχουν δημιουργηθῆ αἱ ἱστορικαί προϋποθέσεις διά τήν ἐπάνοδόν σας εἰς τήν πολιτικήν τώρα. Ἀλλά ἡ ἐπιμονή μου αὐτή δέν ἐπηρεάζεται οὔτε ἀπό συναισθηματισμούς, οὔτε ἀπό προσωπικάς, ὡς γνωρίζετε, βλέψεις. Συμμαχεῖ πρός τόν φρονηματισμόν τοῦ ἐκλογικοῦ σώματος καί πρός τά πολιτικά δεδομένα. Ἔτσι πιστεύω...

Ἴσως μοῦ πῆτε ὅτι εὔκολα κανείς πιστεύει ὅ,τι ἐλπίζει. Ἀλλά ἂς τολμήσω τό ἀπόφθεγμα: Οἱ προσεκτικοί πολύ σπάνια πλανῶνται. Καί ὅταν σᾶς γράφω, φροντίζω νά εἶμαι προσεκτικός — ἐξ αἰσθήματος εὐθύνης ἀπέναντί σας.

Σήμερα τό ὄνομά σας εἶναι ἕνας πύργος δυνάμεως. Ἐάν μείνη ἀκατοίκητος, ἡ Ἑλλάς παραδίδεται εἰς συμπόσιον γυπῶν.

Ὅμως ὅλα αὐτά εἶναι ψηφιδωτά, εἰς τό μωσαϊκόν τῶν ἀπόψεων τῶν ὁποίων γίνεσθε ἀποδέκτης, ἐκ πολλῶν φιλικῶν κατευθύνσεων. Σεῖς βλέπετε καλύτερα καί μακρύτερα ἀπό μᾶς. Ἀντιλαμβάνομαι ὅτι πολύ περισσότερον ἀπό τάς ἰδικάς μας ἐκκλήσεις, βαρύνει τό γεγονός ὅτι ἡ Ἱστορία θά γίνη θεματοφύλαξ τῶν πράξεών σας.

Δικός σας».

24 Φεβρουαρίου 1967

Κ. Τσάτσος προς Κ. Καραμανλή

«Ἀγαπητέ μου Πρόεδρε,

Στά Γιάννενα εἶχα τήν εὐκαιρία νά μιλήσω μέ τόν βασιλέα δυόμιση περίπου ὥρες, στήν ἀρχή μόνος καί μετά μέ Ἀβέρωφ καί Ἀρναούτη. Τοῦ διετύπωσα ἀμφιβολίες γιά τήν ἔκβαση τῶν ἐκλογῶν. Ἀμφιβολίες ἂν θά εἴμαστε πρῶτο κόμμα. Τοῦ ἐτόνισα ὅτι ἡ λογική λέει ὅτι ἡ ΕΔΑ θά πριμοδοτήση τήν ΕΚ ὥστε νά εἶναι πρῶτο κόμμα καί ὅτι εἶναι εἰς θέσιν νά τό κάνη. Ἦταν σύμφωνος. Μάλιστα ὑπερεθεμάτισε καί μοῦ εἶπε ὅτι κατ' αὐτόν δέν ἀποκλείεται νά ἀποκτήση ἡ ΕΚ πριμοδοτουμένη καί ἀπόλυτον πλειοψηφίαν. Ἄρχισα ὕστερα μιά συζήτηση τοῦ πῶς μπορεῖ συνταγματικῶς νά χειρισθῆ τό ζήτημα ἂν ἡ ΕΚ ἔλθη πρῶτο κόμμα. Ἀλλά πάλι γυρίζαμε στό θέμα τοῦ τρόπου καθ' ὅν θά ἠδύνατο νά ἐξασφαλισθῆ τό δικό σας ἐκλογικό προβάδισμα. Ἐκεῖ καί ὁ Ἀβέρωφ καί ἐγώ τοῦ εἴπαμε ὅτι ἡ θεραπεία εἶναι μιά: ἡ ἀνάληψις τοῦ ἀγῶνος ἀπό τόν Καραμανλῆ καί ὁ καθένας ἐξηγήσαμε διά μακροῦ τούς λόγους διά τούς ὁποίους μόνο ἐσύ ἐμπνέεις, μόνο ἐσύ μπορεῖς νά παρασύρης τούς ταλαντευομένους, ὅτι καί ἂν ἀπωθῆς ἕναν, προσελκύεις δέκα, ἀκόμη καί φανατικούς ἀντιπάλους σου. Τοῦ εἴπαμε ὅτι ἐπί 1.000 ἐρετζήδων οἱ 999 ½ εἶναι καραμανλικοί καί ὅτι δι' ἐσοῦ ὑπάρχει ἡ ΕΡΕ. Τά ἄκουγε χωρίς ἀντιδράσεις καί στό τέλος μᾶς ρώτησε: "Μά ἀφοῦ εἶναι ἔτσι, γιατί δέν ἔρχεται;" Σέ αὐτό τόν παραπέμψαμε σέ ὅ,τι ἔχεις δημοσία πεῖ, ἀλλά τοῦ προσθέσαμε ὅτι θά ἔλθωμε στό Παρίσι καί θά μάθωμε ὅσες νεώτερες σκέψεις σου θέλεις νά μᾶς ἀνακοινώσης. Πάντως ἡ ψυχολογία του εἶναι: ἀνησυχία καί φόβος καί ἀναγνώρισις ὅτι ἡ μόνη ἀσφαλής λύσις εἶσαι Ἐσύ. Ὁ Ἀρναούτης ἔλεγε τά ἴδια ὅπως ἐμεῖς.

Ξέχασα νά σοῦ πῶ ὅτι, ὅταν εἴμαστε μόνοι, στήν ἀρχή, μέ ρώτησε: Ἂν ἔλθη ἁπλῶς πρῶτο κόμμα, μέ τί δικαίωμα θά ἀξιώση νά κάνη Κυβέρνηση καί νά παρουσιασθῆ στή Βουλή; Τοῦ ἀπήντησα: Ὀρθῶς σκέπτεσθε. Ἀλλά δυστυχῶς ὑπάρχει τό προηγούμενον τοῦ Νοεμβρίου 1963. Ὅ,τι ἔκανε τότε ὁ πατέρας σας, θά ζητήση νά ἐπαναλάβετε καί σεῖς. Τόν ἄγγιξε αὐτό καί μοῦ ἄφησε νά καταλάβω ὅτι μόνον διερευνητικήν ἐντολήν θά ἔδινε τότε, μέ ἀπαγόρευση συνεργασίας μέ τούς ἀριστερούς. Ἀπομένει νά δοῦμε, τοῦ εἶπα, ἂν θά τό δεχθῆ αὐτό ὁ Παπανδρέου καί τί θά κάνουν τίς ἴδιες ἐκεῖνες μέρες τά πεζοδρόμια.

Κατά τήν διάρκεια τῆς μακρᾶς αὐτῆς κουβέντας, ὁ Ἀβέρωφ καί ἐγώ τοῦ μιλήσαμε γιά τά χάλια τῆς Κυβερνήσεως, τήν ἀδυναμία της καί τά παραδέχθηκε ὅλα, μᾶς συνέστησε δέ νά ζητήσωμε ἀπό τόν Κανελλόπουλο νά γίνη πιεστικός ἔναντί της, ὅπως πιεστικός εἶναι ὁ Παπανδρέου. Διότι μόνο στίς πιέσεις ὑποχωρεῖ. Ζωηράς ἀντιδράσεις ἐξεδήλωσε γιά τίς δηλώσεις τοῦ Κανελλόπουλου περί τῶν ΤΕΑ. Πάντως δέν τόν βλέπω ἐμπιστευόμενον τόν Παναγιώτη. Πρέπει νά σοῦ πῶ ὅτι παρακολουθεῖ τά συνδυασμικά ἐκ τοῦ σύνεγγυς, μέσω Ἀρναούτη, καί ξέρει περίπου ποιά θά εἶναι τά ἀποτελέσματα μιᾶς σφαλερᾶς συνθέσεως τῶν συνδυασμῶν μας.

Τά ἐκλογικά στήν Ἤπειρο γενικῶς πάνε καλά. Ἀλλά ἡ ἀξίωση τοῦ Ἰωάννου νά πολιτευθῆ στήν Πρέβεζα καί νά βάλη τόν ἀδελφό του στά Ἰωάννινα ἔχει δημιουργήσει ἀναστάτωση καί δέν ξέρει οὔτε ὁ Ἀβέρωφ τί νά κάνη.

Σχεδιάζω νά φθάσω στό Παρίσι τό πρῶτο Σαββατοκύριακο μετά τήν ἐπιστροφή σου, δηλαδή τίς 4 Μαρτίου, καί νά φύγω πάλι στίς 6. Ἐλπίζω νά μπορέσης νά εἶσαι ἐλεύθερος τό βράδυ τοῦ Σαββάτου καί

τήν Κυριακή. Θά κοιτάξω νά ἐγκατασταθῶ κοντά στό σπίτι σου.

.....

Δικός σου».

9 Μαρτίου 1967

Ν. ΒΕΝΤΗΡΗΣ ΠΡΟΣ Κ. ΚΑΡΑΜΑΝΛΗ

«Κύριε Πρόεδρε,

Μέ τήν εὐκαιρίαν τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ κ. Γ. Πάλλα καί τῶν ἄλλων φίλων, θά μοῦ ἐπιτραπῆ νά θέσω ὑπ' ὄψιν Ὑμῶν ὡρισμένας παρατηρήσεις.

Α. Αἱ προσεχεῖς ἐκλογαί ἐνδέχεται νά εἶναι αἱ τελευταῖαι. Ἄν τό ἄθροισμα ΕΚ+ΕΔΑ ὑπερβῆ τήν βάσιν τῆς πλειοψηφίας, περιττεύει νά σημειώσω τάς συνεπείας.

Β. Ἡ ΕΡΕ, ἄνευ Ὑμῶν, δέν ἔχει ἐλπίδα ἐπικρατήσεως. Τό λαϊκόν της πλῆθος ἔχει ἀναστατωθῆ καί ψυχρανθῆ ἀπό τήν ἀκατανόητον πολιτείαν τοῦ κ. ἀρχηγεύοντος, στεφθεῖσαν — καί τελικῶς ἀποκαλυφθεῖσαν — διά τῆς ἀπιστεύτου "καταθέσεως" εἰς τό στρατοδικεῖον.

Ἡ ΕΡΕ, ὡς συνοχή στελεχῶν, ὡς λαϊκή πελατεία, συνεκρατήθη μέχρι τοῦδε, ἀποκλειστικῶς, χάρις εἰς τόν ἴσκιον σας καί εἰς τήν προσδοκίαν τῆς ἐπιστροφῆς σας.

Γ. Ἄν ἤθελε διευκρινισθῆ ὅτι δέν ἐπανέρχεσθε, ὁ ἀντίκτυπος θά ἦτο τρομερός, καταλυτικός, θανάσιμος.

Δ. Ὅλαι αἱ πανταχόθεν ἐνδείξεις καί πληροφορίαι στηρίζουν τήν πεποίθησιν ὅτι, ἐπιστρέφοντα, Σᾶς ἀναμένει δημοψήφισμα ἐν μέσῳ φρενίτιδος ἐνθουσιασμοῦ. Ὁ χρόνος, ἡ ἀπόστασις, ἡ σύγκρισις, ἡ βραδύνουσα ἀλλ' ἀσφαλής δικαιοσύνη, ὁ φυσικός εἰς τήν πολιτικήν νόμος τῆς παλιρροίας, ἔχουν ἐπιτελέσει τό ἔργον των.

Ε. Θά ἦτο ἔγκλημα νά ἀπολακτισθῆ ἡ βεβαιότης ὡραίας καί γονίμου ἑλληνικῆς νίκης, νά ἐγκαταλειφθῆ δέ ὁ τόπος εἰς τόν ἄλλως ἐπαπειλούμενον ὄλεθρον.

Ζ. Δέν τολμῶ νά διανοηθῶ ὅτι τόσον βαρύ ἱστορικόν σφάλμα εἶναι δυνατόν νά διαπραχθῆ.

Πιστεύσατε ὅτι τάς ἀπόψεις αὐτάς ἐμπνέουν ἀποκλειστικῶς καί μόνον ἡ ἀγωνία διά τήν τύχην τῆς Ἑλλάδος, ἡ πεποίθησις καί ἀφοσίωσις στό πρόσωπόν Σας.

Μέ βαθυτάτην τιμήν».

14 Μαρτίου 1967

Κ. ΚΑΡΑΜΑΝΛΗΣ ΠΡΟΣ Π. ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟ

«Ἀγαπητέ Πρόεδρε,

Λυποῦμαι διότι διεκόπη καί πάλιν ἡ μεταξύ μας ἐπαφή. Καί μέχρι μέν τό φθινόπωρο, πού πῆρα τήν τελευταίαν σου ἐπιστολήν, ἡ εὐθύνη ἐβάρυνεν περισσότερον ἐσένα. Ἔκτοτε ὅμως ἡ εὐθύνη ὑπῆρξεν ἰδική μου. Πάντως ἡ ἔλλειψις τακτικῆς καί ἀμέσου ἐπαφῆς δημιουργεῖ ἀδικαιολόγητα προβλήματα καί γιά τούς δυό μας. Καί τά προβλήματα αὐτά γίνονται ὀξύτερα ὑπό τάς σημερινάς συνθήκας.

Ὅπως σοῦ εἶπα καί ἄλλοτε, εἰλικρινής εἶναι ἡ ἐπιθυμία μου νά μήν ἐπανέλθω εἰς τήν πολιτικήν. Τούς λόγους τούς γνωρίζεις καί δέν ἔχω ἀνάγκην νά τούς ἐκθέσω ἐδῶ, πάντως μεταξύ αὐτῶν δέν εἶναι ἡ ὀργή μου κατά τοῦ λαοῦ, ὅπως φαίνεται νά πιστεύῃς.

Εἶναι εἰλικρινής ἐπίσης ἡ εὐχή μου ὅπως κατορθώσῃς νά ἐπαναφέρῃς τόν τόπον εἰς τήν ὁμαλότητα, ἀποτρέπων τούς κινδύνους πού τόν ἀπειλοῦν. Συνέπεια αὐτῆς τῆς θέσεώς μου εἶναι νά μήν θέλω νά ἔχω ἀνάμειξιν εἰς τάς ἀποφάσεις τοῦ κόμματος.

Ὅσο ὅμως καί ἐάν δέν θέλω νά ἔχω ἀνάμειξιν, μέ ἀναμειγνύουν ἄλλοι, καί πολλές φορές τά πράγματα. Ἐπί πλέον εἶναι φυσικόν νά μέ βασανίζουν ψυχικῶς τά συμβαίνοντα ἐν Ἑλλάδι μέ τάς προεκτάσεις των.

Θά σέ παρακαλέσω ὡς ἐκ τούτου νά μοῦ γράψῃς πῶς ἐκτιμᾶς τήν παροῦσαν κατάστασιν καί πῶς βλέπεις τό μέλλον.

Ἡ ἀποκατάστασις τῆς ἐπαφῆς μας θά μέ ἀπήλλασσεν τῆς ἀνάγκης νά συζητῶ μέ τρίτους καί θά μέ διευκόλυνε νά βοηθήσω — ἄν τό χρειασθῆς — τάς προσπαθείας σου.*

Μέ ἀγάπη καί ἐκτίμησιν».

15 Μαρτίου 1967

Π. ΠΙΠΙΝΕΛΗΣ ΠΡΟΣ Κ. ΚΑΡΑΜΑΝΛΗ

«Ἀγαπητέ μου Πρόεδρε,

Ἀσφαλῶς ὁ κυριώτερος λόγος διά τόν ὁποῖον δέν σᾶς ἔγραψα ἐνωρίτερον ἀνάγεται εἰς τήν βαθεῖαν δυσφορίαν μου διά τήν ὅλην κατάστασιν καί τάς ἀποκαρδιωτικάς της ἐπιπτώσεις. Φαντάζεσθε, νομίζω, πόσον πολλοί εἶναι ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι μερίζονται τά αἰσθήματά σας περί τῆς κρατούσης παρ' ἡμῖν "ἀθλιότητος", τά ὁποῖα τόσον ἐναργῶς διερμηνεύσατε διά τοῦ κου Τσάτσου**. Ὅταν ὅμως εὑρίσκεται κανείς τόσον κοντά εἰς τήν ἀθλιότητα αὐτήν καί γνωρίζει, ὅπως συμβαίνει νά γνωρίζω, τόσας γνωστάς καί ἀγνώστους πτυχάς της, εἶναι ἀδύνατον νά δαμάσῃ ἕνα αἴσθημα παραλυτικῆς αὐτόχρημα ἀπογοητεύσεως.

Εἰς αὐτό προσετέθησαν καί αἱ καθημεριναί ὑποτροπαί τῆς κρίσεως, αἱ ἀπό μυρίων πλευρῶν διενεργούμεναι σκευωρίαι καί μικροπολιτικαί πρωτοβουλίαι, αἱ ὁποῖαι δέν ἀλλάσσουν βεβαίως τίποτε εἰς τήν γενικήν εἰκόνα τῆς καταστάσεως, ἀλλά ὁπωσδήποτε ἄγουν εἰς σπατάλην χρόνου διά τήν ἀναγκαστικήν παρακολούθησίν των.

Τώρα ἔχομεν ὡς θέμα ἀμέσου ἐπικαιρότητος τήν

ἀμνηστίαν*. Ἀπό ἀσφαλοῦς πηγῆς γνωρίζω ὅτι ὁ Γ. Παπανδρέου σφοδρῶς ἀνησυχεῖ διά τήν παραπομπή τοῦ υἱοῦ του (ἅμα τῇ διαλύσει τῆς Βουλῆς ἤ καί ἁπλοῦ τερματισμοῦ τῆς συνόδου, ἐάν δέν ἔχη ἕως τότε ἀρνηθῆ ἡ Βουλή τήν ἄρσιν τῆς ἀσυλίας), καταβάλλει ἐν ὀνόματι πάντοτε τοῦ κατευνασμοῦ ἐντόνους προσπαθείας πρός τά Ἀνάκτορα, δηλῶν ὅτι εἶναι πρόθυμος νά προβῆ πρός τοῦτο καί εἰς "νέας" "παραχωρήσεις"!! Τό δυσάρεστον εἰς τοῦτο εἶναι ὅτι, ὡς ἀκούω καί ἀπό πλευρᾶς τῆς ἡμετέρας ἡγεσίας, ἡ ἰδέα εὑρίσκει εὐήκοον οὖς, μέ τήν δικαιολογίαν ὅτι δῆθεν ὅσα προέκυψαν ἐκ τῆς δίκης δέν εἶναι ἐντυπωσιακά, ὅτι οὕτως ἤ ἄλλως τά ἀδικήματα εἶναι πολιτικά καί θᾶττον ἤ βράδιον ἡ ἀμνηστία ἀναγκαστικῶς θά ἐπακολουθήση.

Ἐννοεῖτε βεβαίως τί θά ἐπηκολούθει τοιαύτην πρωτοβουλίαν καί δέν εἶναι ἀνάγκη νά ἐπεκταθῶ ἐπί τοῦ προκειμένου. Θά πράξω, ἐννοεῖται, ὅ,τι εἶναι εἰς χεῖρας μου διά νά ἀποτρέψω τοιαύτην ἐξέλιξιν, ἀλλά φυσικά τό θέμα δέν ὑπόκειται εἰς τόν ἰδικόν μου ἔλεγχον.

Ἐν τῷ μεταξύ κατέστη σαφές ἀπό τινων ἡμερῶν ἀπό τάς στήλας τῶν φιλικῶν μας ἐφημερίδων ὅτι προετοιμάζεται τό ἔδαφος τῆς "νέας φάσεως" περί τῆς ὁποίας ὁ κ. Κανελλόπουλος εἶχεν ὁμιλήσει ἤδη ἅμα τῷ σχηματισμῷ τῆς παρούσης Κυβερνήσεως καί ἐπανειλημμένως ὑπηνίχθη μεταγενεστέρως. Ὁ περίφημος κατευνασμός ὁ ὁποῖος εἶχε δικαιολογήσει τήν πρωτοβουλίαν τῆς 20ῆς Δεκεμβρίου, κατέληξεν εἰς τραγικήν φάρσαν, τοῦ Γ. Παπανδρέου πραγματοποιήσαντος ἀπό τῆς πρώτης στιγμῆς τό σύνολον σχεδόν τῶν αἰτημάτων του, χωρίς οὐδέ κεραίαν νά ἀποκηρύξη ἀπό τά ἐπαναστατικά του κηρύγματα, ἀλλ' ἀντιθέτως συνεχίζοντος ἐν συγχορδία μετά τοῦ υἱοῦ του τάς ἰδίας κατά τῶν πάντων ἀσχημίας των. Τοῦτο ἔγινε τώρα συνειδητόν παρά τῶν πλείστων στελεχῶν τῆς ΕΡΕ, μοῦ λέγουν δέ ὅτι καί ἡ κυρία Βλάχου δέν ἀποκρύπτει τήν δυσφορίαν της... κατά τῶν πρωτεργατῶν τῆς 20ῆς Δεκεμβρίου!! Ἀλλά καί ἡ μονότονος ἐπιμονή τοῦ κ. Κανελλοπούλου ἀνά πᾶσαν ἀγόρευσίν του, νά ἀρχίζη ἀπό τήν δικαιολογίαν τῆς "ἱστορικῆς" ἐκείνης πράξεως καί νά ἐπιτίθεται κατά τῶν φίλων του ἐκείνων οἵτινες δέν συμμερίζονται τόν αὐτοθαυμασμόν του, δέν ἠμπορεῖ νά μαρτυρῆ ἄλλο τι παρά τάς βαθείας ἀμφιβολίας αἵτινες τόν διακατέχουν.

Ἀλλά ποία ἠμπορεῖ νά εἶναι ἡ διάδοχος φάσις; Εἰς τήν διάνοιαν τοῦ κ. Κανελλοπούλου δέν φαίνεται νά εἶναι ἄλλη παρά ἡ ἀνάθεσις τῆς ἐντολῆς εἰς τήν ΕΡΕ. Αὐτό θά ἐσήμαινεν ὅτι ὁ βασιλεύς θά ἀπεκήρυττε τό διάγγελμά του τοῦ Δεκεμβρίου καί ὅτι τό λαϊκόν μέτωπον θά ἐπραγματοποιεῖτο μέ κάποιαν εὐλογοφάνειαν καί ἐν ὅλη του τῇ ἐκτάσει, ἀπό τῆς ΕΔΑ μέχρι τῶν ἀποστατῶν (ἤ τοῦ πλείστου ἐξ αὐτῶν, ἐφ' ὅσον οἱ ψηφοφόροι των ἔχουν ἤδη ἐπανέλθει κατά τό πλεῖστον εἰς τήν ΕΚ, ὁ δέ κ. Στεφανόπουλος συζητεῖ τώρα τήν ἀποχήν ἀπό τάς ἐκλογάς!)

Ταῦτα βεβαίως θά μετεβάλλοντο κατά τι, ἐάν ἡ ἀνάθεσις τῆς ἐντολῆς εἰς τήν ΕΡΕ ἐγίνετο μέ νέαν μυστικήν συμφωνίαν μέ τόν Παπανδρέου ἔναντι, φυσικά, ἀνταλλαγμάτων ἀρκετά δι' αὐτόν σημαντικῶν. Θά περιορίζετο ἐννοεῖται καί τότε νά εἰσπράξη τά νέα ἀνταλλάγματα διά νά ... καταγγείλη εὐθύς ἀμέσως τό νέον πραξικόπημα!

Φοβοῦμαι ἐν συμπεράσματι ὅτι αὐτοῦ τοῦ εἴδους ἡ ἀπαγκίστρωσις εἶναι σήμερον ἐκτάκτως δυσχερής, ἄν μή ἀδύνατος καί ὅτι ἀγόμεθα πρός ἐκλογάς.

Αἱ ἐπί τούτου προγνώσεις τῶν φίλων μας κυμαίνονται ἀπό τῆς ἀκράτου ὑπεραισιοδοξίας ἕως τόν πλέον σκυθρωπόν σκεπτικισμόν. Θά σᾶς ἐκούραζα ἔστω καί συνοψίζων τάς ἀπείρους παραλλαγάς αὐτῶν τῶν ἐντυπώσεων καί τάς σοβαράς προεκτάσεις ὅλων αὐτῶν.

Δι' ἐμέ τρία τινά φαίνονται ἀσφαλῆ:

1ον. Ἡ ἐνίσχυσις τῆς δυνάμεώς μας κατά τι ποσοστόν ἀνεπίδεκτον ἀδιαψεύστου ἐκτιμήσεως.

2ον. Ὅτι ἡ ΕΔΑ κρατεῖ οὐσιαστικῶς τήν κλεῖδα τῆς ἐκβάσεως τοῦ ἀγῶνος, δηλ. τοῦ κατά πόσον θά ἔλθωμεν πρῶτον κόμμα ἤ ὄχι. Ἐάν πριμοδοτήση συγκεκαλυμμένως μέν ἀλλ' εἰς σημαντικήν κλίμακα τήν ΕΚ, αἱ πιθανότητες νά ἔλθωμεν πρῶτον κόμμα μειοῦνται σημαντικῶς. Ἐννοεῖτε δέ τά ἐκ τούτου πολιτικά συμπεράσματα.

3ον. Ἡ ΕΡΕ κατέρχεται εἰς ἐκλογάς μέ ἔκδηλον τήν λαϊκήν συμπαράστασιν, ἀλλά διατελοῦσα ὑπό βαθεῖαν πολιτικήν κρίσιν ἡγεσίας. Εἶναι ἀτυχῶς ἀδύνατον πλέον, καί καταντᾶ ἔνοχον, νά ἀποκρύπτεται τό γεγονός. Τό ἀκούει κανείς διά ζώσης εἰς αὐτούς τούς διαδρόμους τῶν γραφείων τῆς ΕΡΕ ὅπου οἱ περισσότεροι ἐκ τῶν σπευδόντων νά βεβαιώσουν τόν ἀρχηγόν περί τῆς νομιμοφροσύνης των... τόν ἐπικρίνουν χυδαίως εἰς τάς μεταξύ των συζητήσεις!!

Κατέστη γενική ἡ ἐντύπωσις ὅτι ἀπό τῆς πλευρᾶς τῆς ἡγεσίας ὁ ἀγών εἶναι ἐντόνως ὑποτονικός διά νά μή εἴπω ὅτι στρέφεται κυρίως κατά φίλων. Ἡ στάσις τοῦ φιλικοῦ μας τύπου τό ἐπιβεβαιοῖ ἐναργῶς.

Ὑπό τάς συνθήκας αὐτάς ἡ ἑρμηνεία, ἡ ὁποία ἐδόθη εἰς τήν ἀνακοίνωσιν τοῦ κου Τσάτσου, ἡ σχετική πρός τήν ἐπάνοδόν σας, δέν συνετέλεσε βεβαίως εἰς τήν ἀναπτέρωσιν τοῦ φρονήματος τῶν ὀπαδῶν σας. Εἴτε ἀρέσει εἴτε ὄχι ὁ ἀγών θά διεξαχθῆ περί τό πρόσωπόν σας, καί ἡ ἀπουσία σας, ὁσονδήποτε δικαιολογημένη καί ἄν εἶναι διά τούς ἀνασκοποῦντας τό βάθος τῶν πραγμάτων, κινδυνεύει νά ἀφαιρέση τό μικρόν ἐκεῖνο ποσοστόν, τό ὁποῖον θά μᾶς χωρίση ἀπό τήν θέσιν τοῦ πρώτου κόμματος.

Ἡ διά τοῦ κου Τσάτσου δοθεῖσα ἀνακοίνωσις ὀρθῶς παρέκαμψε τό κρίσιμον τοῦτο σημεῖον διά τῆς

εὐστόχου παρεμβολῆς τοῦ "ὑπό τάς παρούσας συνθήκας". Ἡ διοχετευθεῖσα ἀντιθέτως εἰς τόν τύπον ἑρμηνεία παρέλειψε, τελείως ἀναιτίως ἄλλωστε, τήν λεπτήν ἀλλά σημαντικωτάτην αὐτήν ὑπόκρουσιν. Ὀρθώτερον θά ἦτο νά ἀφεθῆ ἕκαστος ἀναγνώστης νά συναγάγη ἐκ τοῦ ἀρχικοῦ κειμένου τά ἴδια αὐτοῦ συμπεράσματα.

Ἀναχωρῶ μεθαύριον Σάββατον διά νά ὁμιλήσω εἰς Θεσσαλονίκην. Θά ἐπιστρέψω τήν Δευτέραν διά νά ἀναχωρήσω τήν Τετάρτην διά Βελιγράδιον, ὅπου ἐκλήθην νά δώσω διάλεξιν περί βαλκανικῶν θεμάτων. Ἐνδέχεται δέ περί τό τέλος τοῦ μηνός νά μεταβῶ διά τινας ἡμέρας εἰς τό Καῖμπριτζ τῆς Ἀγγλίας διά τήν ἐτησίαν διάσκεψιν τοῦ ὑπό τόν Πρίγκηπα Βερνάρδον Μπίλντεργκρουπ. Ἐάν τό ταξίδιον αὐτόν τελικῶς πραγματοποιηθῆ, θά ἐπικοινωνήσω φυσικά ἀμέσως μαζί σας ἐκ Λονδίνου.

Ἡ σύζυγός μου διαρκῶς μέ ἐρωτᾶ διά σᾶς καί μέ τήν σκανδιναυϊκήν της νοοτροπίαν ἀπεφάσισεν... ὅτι εἶσθε ὁ μόνος ἄνθρωπος μέ μυαλό εἰς τόν τόπον αὐτόν!!

Μέ ἄπειρον ἐκτίμησιν καί ἀγάπην,

Ἰδικός σας».

20 Μαρτίου 1967

Κ. ΤΣΑΤΣΟΣ ΠΡΟΣ Κ. ΚΑΡΑΜΑΝΛΗ

«Πρόεδρέ μου,

Παρακαλῶ νά μοῦ πῆς τήν γνώμην σου ἐπί τοῦ ἑξῆς:

Ἐάν ἡ Βουλή συγκατετίθετο εἰς τήν ἀναβολήν τῶν ἐκλογῶν γιά τόν Ὀκτώβριο, θά ἦτο τοῦτο ὠφέλιμον κατ' ἀρχήν; Ἀναχωρῶ ἀπό τήν σκέψιν ὅτι πᾶμε καί πρόκειται νά πᾶμε στίς ἐκλογές τοῦ Μαΐου τελείως ἀνέτοιμοι. Ἡ Κυβέρνησις πάει πολύ σιγά. Εἶναι διστακτική. Φοβᾶται νά πέση. Ἐμεῖς εἴμαστε ὅπως μᾶς βλέπεις. Πῶς, ὑπό αὐτάς τάς συνθήκας, θά παίξωμε κορώνα - γράμματα τήν τύχη τοῦ τόπου, μέ περισσότερες πιθανότητες νά χάσωμε τό παιχνίδι; Γιατί νά μήν κερδίσωμε 4-5 μῆνες, μήπως καί γίνη τίποτα καλλίτερο — διότι δύσκολα θά πᾶμε στό χειρότερο; Ἂν λοιπόν κατ' ἀρχήν εἶναι ἐπιδιωκτέα μιά ἀναβολή, τότε α. Θά πρέπει φανερά νά τήν ἐπιδιώξωμε ἐμεῖς (διότι ὁ βασιλεύς δέν θά πάρη, ὀρθῶς, σέ αὐτό πρωτοβουλία, ἐπικαλούμενος τάς δικαστικάς ἐκκρεμότητας τοῦ ΑΣΠΙΔΑ καί Ἑλικῶνος καί τήν ἐξ αὐτοῦ ὀξύτητα), β. Θά ἔπρεπε νά θέσουμε ὅρους εἰς τήν Κυβέρνησιν Παρασκευοπούλου μέ τακτάς προθεσμίας, γ. νά ἔχωμε ἕτοιμη καί μίαν διάδοχον λύσιν, τῆ συγκαταθέσει βασιλέως.

Ἔχω τήν ἐντύπωσιν ὅτι τήν λύσιν τῆς ἀναβολῆς τήν βλέπουν στά Ἀνάκτορα συμπαθῶς. Τήν ἀποκρούει, τουλάχιστον φανερά, ὁ Κανελλόπουλος. Ἂν ὅμως ἐσύ κρίνης ὅτι εἶναι καλή, τότε μερικοί ἀπό μᾶς θά ἀποπειραθοῦμε νά τόν πείσωμε, νά τόν πιέσωμε.

Ἡ ἐπιτυχία τῆς λύσεως αὐτῆς εἶναι μικρή. Ἀλλά ἄν εἶναι ὠφέλιμη, ἔχομε χρέος νά κάνωμε ὅ,τι μποροῦμε γιά νά τήν ἐπιτύχωμεν. Πρίν ὅμως προχωρήσωμε, θά ἤθελα νά ξέρω ἄν ἐγκρίνης αὐτήν τήν σκέψιν. Διότι ἔχει καί μειονεκτήματα. Ἐνῶ ἀφ' ἑνός θά δώση τήν ἐντύπωσιν κάποιας ἰσχύος ἡμῶν ἔναντι Παπανδρέου, ἐξ ἄλλου θά δώση τήν ἐντύπωσιν ὅτι φοβούμεθα τάς ἐκλογάς — θά δυναμώση τάς περί ἀνωμαλίας κατηγορίας. Ὁμολογῶ ὅτι, ἐνῶ κατ' ἀρχήν θά εἶναι νά ὑπάρξη μεταξύ τοῦ παρόντος καί τῶν ἐκλογῶν κάποιο περιθώριο χρόνου γιά νά ἐναποθέσω ἐκεῖ τίς ἐλπίδες μου, εἶμαι καί διστακτικός. Ξέρω πρός τούτοις καί τάς δυσχερείας τῆς ἐπιτεύξεως τῆς ἀναβολῆς καί ἄν ἀκόμη συστηματικά τήν ἐπιδιώκαμε.

Προχθές εἶδα τόν Παρασκευόπουλο, ὁ ὁποῖος εἶναι πλέον ἤ ἀνήσυχος διά τήν ἔκβασιν τῶν ἐκλογῶν. Μοῦ ὑπεσχέθη ὅτι ἐντός τῆς ἑβδομάδος θά προχωρήση στήν ἀντικατάστασιν τοῦ Παναγιωτακόπουλου καί εἰς τήν δημοσίευσιν τῶν νέων ἀναπληρωτῶν ἐπιθεωρητῶν στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως.

Μέ τόν Ἀχιλλέα ἐλπίζω νά δοῦμε τούτην τήν ἑβδομάδα ἕνα - δύο ἀνταποκριτάς.

Μέ τήν ἀγάπη μου.

Υ.Γ. Ἡ σκέψις περί ἀναβολῆς ἔχει βέβαια δι' ἐμέ ὡς προϋπόθεσιν ὅτι δέν θά ὑπάρξη δεύτερος γῦρος καί ὅτι μετά τήν ἐπικράτησιν Παπανδρέου σέ αὐτές τίς ἐκλογές δέν θά δοῦμε ἐλεύθερες πιά ἐκλογές γιά πολλά χρόνια. Ξέρω ὅτι δέν συμμερίζεσαι αὐτήν τήν ἄποψιν. Ἀλλά δέν τήν συμμερίζεσαι διότι ὑποθέτεις, σάν λογικός ἄνθρωπος, ὅτι μέχρι τῶν ἐκλογῶν θά κινηθοῦμε καί ἐμεῖς σάν λογικοί ἄνθρωποι, ἀλλά αὐτό δυστυχῶς δέν βλέπω νά γίνεται. Ἴσως γίνη ἄν ἔχωμε μεγαλύτερο περιθώριο χρόνου. Ἴσως. Γι' αὐτό καί σοῦ θέτω τό ἐρώτημα. Ἄλλως δέν θά εἶχε νόημα ἡ ἀναβολή, ἐφ' ὅσον οὕτως ἤ ἄλλως δέν θά ἐπρόκειτο περί ὁριστικῆς λύσεως, ἀλλά περί μεταβάσεως εἰς τόν δεύτερον γῦρον. Οὔτε θά ἄξιζε ἡ ἀναβολή καί ὅλα τά βάρη πού συνεπάγεται γιά μιά ἁπλή παράταση*».

8 Ἀπριλίου 1967

Κ. ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΠΡΟΣ Κ. ΚΑΡΑΜΑΝΛΗ

«Ἀγαπητέ Κύριε Πρόεδρε,

Ὁ κ. Τσάτσος σᾶς δίνει μέ τήν ἐπιστολήν του ἀρκετά, ἐλπίζω, στοιχεῖα ἐπί τῆς διαμορφωθείσης καταστάσεως καί τῶν προηγηθέντων γεγονότων**.

Πιστεύω ὅτι ἡ δοθεῖσα λύσις ἀποτελεῖ μοιραίαν συνέπειαν τῆς τηρηθείσης ἀπό διετίας περίπου τακτικῆς. Εἰς τήν τελευταίαν μου ἐπίσκεψιν, Σᾶς ἐξήγησα τάς ἀπόψεις μου καί ἐτόνισα τάς ἀνησυχίας

μου. Ἄλλη ἔπρεπε νά εἶναι ἡ διέξοδος. Καί φοβοῦμαι ὅτι ἡ ἀδυναμία τῆς εὐθείας ἀντιμετωπίσεως τοῦ προβλήματος εἶναι ἐνδεχόμενον νά προκαλέση μείζονας ἐμπλοκάς. Καί τότε θά εἶναι μάταιον νά ἀναζητῆται ὁ ὑπεύθυνος. Ἐπεθύμουν νά παραμείνω ἐκτός τῆς σημερινῆς προσπαθείας, ἀλλά δέν τό ἐπέτυχα. Εἶχα ὑπ' ὄψιν μου τό μέν τήν ἰδικήν Σας ἐκεῖθεν σύστασιν, τό δέ τόν κίνδυνον παρεξηγήσεων ἀπό τήν ἄρνησίν μου. Τάς δραματικάς ὥρας τῆς πρώτης μετά τήν ὁρκωμοσίαν παγερότητος ἐκάλυψε τό τηλεγράφημά Σας. Ἐθέρμανε τούς φίλους. Καί ἡ ἀτμόσφαιρα μετεβλήθη. Εἴθε νά ἀποβοῦν ὅλα πρός τό συμφέρον τοῦ Τόπου.

Ἰδικός Σας».

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ*

* Προκειμένου ν' ἀποφευχθεῖ ἡ ἄσκοπη ἐπιβάρυνση τοῦ κειμένου, δέν κρίθηκε σκόπιμη ἡ παραπομπή στόν ἡμερήσιο τύπο τῆς ἐποχῆς γιά κοινά εἰδησεογραφικά στοιχεῖα, καθώς καί γιά δηλώσεις ἤ ἀνακοινώσεις πού δόθηκαν γιά δημοσίευση στά μέσα ἐνημερώσεως γενικῶς. Οἱ παραπομπές στόν ἡμερήσιο τύπο ἀφοροῦν σχόλια, εἰδικές πληροφορίες, αὐτούσια κείμενα εἰδησεογραφικῶν δελτίων ἤ ἀποκλειστικές συνεντεύξεις.

1. Οἱ σχετικές ἀπόψεις συγκεφαλαιωμένες, Γ. Ἀναστασιάδη, «Πολίτευμα καί κομματικοί μηχανισμοί στήν Ἑλλάδα (1952-1967), Θεσσαλονίκη 1991, σ. 77 κ.ἑ.
2. Βλ. ἐφημερίδες, 12, 13, 14 Ἰουνίου 1963.
3. Φ. 21, Ἱστορικόν σημείωμα ἐπί τῆς κρίσεως τοῦ Ἰουνίου 1963.
4. Φ. 71Β, Ἀφήγηση Κ. Καραμανλῆ (δακτ.).
5. Δημοσίευμα τύπου, φ. 7.
6. Φ. 71Β, «Κρίση τοῦ 1963. Σημείωμα πού ὑπαγορεύθηκε στό Παρίσι τό 1966».
7. Φ. 71Β, ὅ.π.
8. Φ. 73Β, Ἀπάντηση Κ. Καραμανλῆ σέ γραπτά ἐρωτήματα Σπ. Μαρκεζίνη.
9. Φ. 34Α, «Ὁδηγίαι πρός Δ. Ἐπιτροπήν ἐκ Ζυρίχης», 1 Ἰουλίου 1963 (διά Π. Κόντα).
10. Ε.Π.Σ.Β., περ. ΣΤ΄, Ἔκτακτη Σύνοδος, σ. 65 κ.ἑ.
11. Ε.Π.Σ.Β., περ. ΣΤ΄, Ἔκτακτη Σύνοδος, σ. 379 κ.ἑ.
12. Ε.Π.Σ.Β., περ. ΣΤ΄, Ἔκτακτη Σύνοδος, σ. 285 κ.ἑ.
13. Φ. 34, Κ. Καραμανλῆς πρός Δ. Βέρρο, 1 Σεπτεμβρίου 1963.
14. Φ. 34, Διά τόν κ. Μ[αρκεζίνην].
15. Φ. 34, Δ. Βέρρος πρός Κ. Καραμανλῆ, 4 Σεπτεμβρίου 1963.
16. Φ. 34, Ἀπάντησις τῆς 3μελοῦς Ἐπιτροπῆς εἰς τεθέντα ἐρωτήματα, 3 Σεπτεμβρίου 1963.
17. Φ. 34, Π. Πιπινέλης πρός Κ. Καραμανλῆ, 8 Σεπτεμβρίου· Κ. Καραμανλῆς πρός Π. Πιπινέλη, 12 Σεπτεμβρίου· Π. Πιπινέλης πρός Κ. Καραμανλῆ, 15 Σεπτεμβρίου 1963.
18. Φ. 34, Ε. Ἀβέρωφ πρός Κ. Καραμανλῆ, 10 Σεπτεμβρίου· Κ. Καραμανλῆς πρός Ε. Ἀβέρωφ, 11 Σεπτεμβρίου 1963.
19. Φ. 34, Κ. Καραμανλῆς πρός Δ.Ε. ΕΡΕ, 9 Σεπτεμβρίου [Δ.Ε.]. Π. Παπαληγούρας, Π. Κανελλόπουλος, Κ. Ροδόπουλος πρός Κ. Καραμανλῆ, 12 Σεπτεμβρίου 1963.
20. Φ. 34, Δ. Βέρρος πρός Κ. Καραμανλῆ, 15 Σεπτεμβρίου 1963.
21. Φ. 34, Κ. Καραμανλῆς πρός Π. Πιπινέλη, 18 Σεπτεμβρίου· Δ. Βέρρος πρός Κ. Καραμανλῆ, 18 Σεπτεμβρίου· Π. Πιπινέλης πρός Κ. Καραμανλῆ, 19 Σεπτεμβρίου· Π. Πιπινέλης πρός Κ. Καραμανλῆ, 20 Σεπτεμβρίου· Κ. Καραμανλῆς πρός Δ. Βέρρο· Π. Πιπινέλης πρός Κ. Καραμανλῆ, 21 Σεπτεμβρίου 1963.
22. Φ. 34, Κ. Χοϊδάς πρός Κ. Καραμανλῆ, 21 Σεπτεμβρίου 1963.
23. Φ. 34, Π. Πιπινέλης πρός Κ. Καραμανλῆ, 22 Σεπτεμβρίου 1963.
24. Φ. 34, Κ. Καραμανλῆς πρός Π. Πιπινέλη, 23 Σεπτεμβρίου 1963.
25. Φ. 34, Κ. Καραμανλῆς πρός Δ.Ε. ΕΡΕ (διά Δ. Βέρρου), 24 Σεπτεμβρίου 1963.
26. Φ. 71Β, Ἀφήγηση Κ. Καραμανλῆ (δακτ.).
27. Βλ. «Ἡ Καθημερινή», 10 Ὀκτωβρίου 1963.
28. «Ἡ Καθημερινή», 4 Νοεμβρίου 1963.
29. Φ. 71Β, «Σχέσεις μέ τό Στέμμα. Εἰδικό σημείωμα πού ὑπαγόρευσε ὁ Κ. Καραμανλῆς στό Παρίσι».
30. «The Times», 5 Νοεμβρίου 1963.
31. «Time», 15 Νοεμβρίου 1963.
32. «The Economist», 9 Νοεμβρίου 1963.
33. «Le Monde», 5 Νοεμβρίου 1963.
34. «Frankfurter Allgemeine Zeitung», 2 Νοεμβρίου 1963.
35. Π. Κανελλόπουλου, «Ἡ ζωή μου», Ἀθήνα 1985, σσ. 158-159. Ἐπίσης, πρβλ. Σ. Λιναρδάτου, «Ἀπό τόν Ἐμφύλιο στή Χούντα», τ. Δ΄, Ἀθήνα 1986, σσ. 333-334.
36. «Ἡ Καθημερινή», 6 Νοεμβρίου 1963.
37. Π. Κανελλόπουλου, «Ἱστορικά δοκίμια Α΄. Πῶς ἐφθάσαμε στήν 21η Ἀπριλίου 1967, Β΄. 1940-1944. Ἐθνική Ἀντίσταση», Ἀθήνα 1979, Β΄ ἔκδοση, σσ. 58-61.
38. Γ.Ι. Ράλλης, «Πολιτικές ἐκμυστηρεύσεις, 1950-1989», Ἀθήνα 1990, σ. 83.
39. Ν. Κρανιδιώτη, «Ἀνοχύρωτη Πολιτεία, Κύπρος 1960-1974», Α΄, Ἀθήνα 1985, σ. 94. Μ. Ἀλεξανδράκη - Β. Θεοδωρόπουλου - Ε. Λαγάκου, «Το Κυπριακό 1960-1974. Μία ἐνδοσκόπηση», Ἀθήνα 1987, (β΄ ἔκδοση), σσ. 44-45.
40. Βλ. ἐφημερίδες, 14 Φεβρουαρίου 1966.
41. «Ἐθνικός Κήρυξ», 11 Δεκεμβρίου 1963.
42. Φ. 35, Κ. Καραμανλῆς πρός Κ. Τσάτσο, 5 Ἰανουαρίου 1964.
43. Φ. 71Β, Ἀφήγηση Κ. Καραμανλῆ (δακτ.).
44. Φ. 35, Π. Κανελλόπουλος πρός Κ. Καραμανλῆ, 5 Ἰανουαρίου 1964. Βλ. σχετικό κείμενο, σ. 121.
45. Φ. 35, Κ. Καραμανλῆς πρός Π. Κανελλόπουλο, 11 Ἰανουαρίου 1964.
46. Φ. 35, Δ. Χέλμης πρός Κ. Καραμανλῆ, 5 Ἰανουαρίου 1964.
47. Φ. 35, Δ. Βέρρος πρός Κ. Καραμανλῆ, 19 Φεβρουαρίου 1964.
48. Φ. 35, Κ. Καραμανλῆς πρός Δ. Βέρρο, 23 Φεβρουαρίου 1964.
49. Φ. 37Β, Ἀπάντηση Κ. Καραμανλῆ σέ γραπτά ἐρωτήματα Σ. Μαρκεζίνη.
50. Ε.Π.Σ.Β., περ. Ζ΄, συν. Α΄, σ. 11 κ.ἑ.
51. Φ. 73Β, Κ. Τσάτσος πρός Κ. Καραμανλῆ, 6 Ἰανουαρίου 1964.
52. Φ. 35, Π. Κανελλόπουλος πρός Κ. Καραμανλῆ, 5 Ἰανουαρίου 1964.
53. Φ. 35, Κ. Καραμανλῆς πρός Π. Κανελλόπουλο, 11 Ἰανουαρίου 1964.
54. Φ. 35, Δ. Μακρῆς πρός Κ. Καραμανλῆ, 12 Ἰανουαρίου 1964.
55. Φ. 35, Κ. Τσάτσος πρός Κ. Καραμανλῆ, 20 Φεβρουαρίου 1964.
56. Φ. 35, Κ. Καραμανλῆς πρός Π. Κανελλόπουλο, 2 Μαρτίου 1964.

Καραμανλῆν, ὅστις, ἐπί πλέον, ὡς πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως, ὄχι μόνον οὐδεμίαν εἶχεν ἐν προκειμένῳ ἁρμοδιότητα, ἀλλά καί ἐκ τῶν πραγμάτων ἀπεκλείετο νά εἶχε γνῶσιν κἄν τῶν σχετιζομένων πρός τήν διαχείρισιν τῶν γαλλικῶν πιστώσεων καί εἰδικώτερον τοῦ Μέγδοβα θεμάτων.

Μολονότι ἐκ μόνων τῶν προεκτεθέντων, προκύπτει ὅτι ἡ τότε Κυβέρνησις ἐξεπλήρωσε τό καθῆκον της, προστατεύσασα εὐστόχως τά συμφέροντα τῆς ΔΕΗ, θά ἀσχοληθῶμεν ἐν συντομίᾳ ἐν τοῖς ἑπομένοις μέ τήν ἀπόκρουσιν καί τῶν τριῶν συγκεκριμένων εἰδικῶν αἰτιάσεων τῆς πλειοψηφίας τῆς ἀνακριτικῆς ἐπιτροπῆς τῶν ἀναφερομένων 1) εἰς τό θέμα τῆς προμηθείας τῶν μηχανημάτων τοῦ Μέγδοβα, 2) εἰς τήν καταγγελίαν τοῦ Π. Παπαδούκα περί λήψεως προμηθείας ἐκ μέρους τοῦ γενικοῦ διευθυντοῦ τῆς ΔΕΗ καί 3) εἰς τήν ἀνάθεσιν τῶν ἔργων πολιτικοῦ μηχανικοῦ κατά τό ἀπολογιστικόν σύστημα. Τέλος, θά ἀναφερθῶμεν δι' ἐλαχίστων εἰς αὐτό τοῦτο τό ἔργον τοῦ Μέγδοβα, τό ὁποῖον, σημειωτέον, εἶναι τό ἀρτιώτερον, τό εὐθηνότερον καί τό μεγαλύτερον ἐκ τῶν μέχρι σήμερον ἀποπερατωθέντων δημοσίων ἔργων. Διότι ἦλθεν ἡ ὥρα —ὅπως εἶπε λίαν χαρακτηριστικῶς ὁ τόσον ἐξυμνούμενος διά τήν ἀκεραιότητά του ὑπό τῆς ἐπιτροπῆς τῶν δικαστικῶν Δ. Παπαλεονάρδος, προϊστάμενος τῆς ὑπηρεσίας ἐλέγχου τοῦ Μέγδοβα— «νά ἀποκατασταθῇ ἠθικῶς ἓν τεράστιον ἔργον», ἡ ἐκτέλεσις τοῦ ὁποίου περιποιεῖ τιμήν πρό πάντων μέν εἰς τούς Ἕλληνας τεχνικούς, ἀλλά καί εἰς τήν Κυβέρνησιν, ἡ ὁποία ἀνέλαβε τάς συνδεδυασμένας πρός τήν πραγματοποίησίν του γενικωτέρας εὐθύνας.

Ι. ΠΡΟΜΗΘΕΙΑ ΜΗΧΑΝΟΛΟΓΙΚΟΥ ΕΞΟΠΛΙΣΜΟΥ ΤΟΥ ΜΕΓΔΟΒΑ

Ἰσχυρίσθησαν τά ἐκ τῆς Ἑνώσεως Κέντρου καί τῆς ΕΔΑ, μέλη τῆς ἀνακριτικῆς ἐπιτροπῆς ὅτι «διά ... τῆς ἀπό 5-5-1955 συμβάσεως, ἡ ΔΕΗ εἶχεν ἐξασφαλίσει ὑπέρ αὐτῆς νά κρίνῃ κατά τήν μή ὑποκειμένην εἰς διαιτησίαν ἐλευθέραν αὐτῆς κρίσιν περί τοῦ εὐλόγου τῶν τιμῶν τοῦ μηχανικοῦ ἐξοπλισμοῦ, ἐν περιπτώσει δέ ἀσυμφόρων τιμῶν ἡ OL-CO ἦτο ὑποχρεωμένη νά προχωρήσῃ εἰς διεθνῆ διαγωνισμόν».

Ἀλλά δέν εἶχεν «Ἡ ΔΕΗ ἐξασφαλίσει ὑπέρ αὐτῆς» τό προειρημένον δικαίωμα. Τό δικαίωμα τοῦτο ἐξησφάλισεν ὑπέρ τῆς ΔΕΗ ὁ κ. Παπαληγούρας, κατόπιν δυσχερῶν διαπραγματεύσεων μετά τοῦ Γάλλου πρέσβεως, αἵτινες ἔλαβον χώραν μεταξύ τῆς 17ης καί 19ης Μαρτίου 1955. Εἶναι μάλιστα ἡ ὑπέρ τῆς ΔΕΗ ἐξασφάλισις τοῦ δικαιώματος τούτου τοσούτῳ μᾶλλον πρός τιμήν τοῦ τότε ὑπουργοῦ τοῦ Συντονισμοῦ, καθ' ὅσον ὑπῆρχεν ἀνειλημμένη πρό τῶν ἰδικῶν του ἡμερῶν συμβατική ὑποχρέωσις νά προμηθευθῶμεν τά μηχανήματα ἄνευ διαγωνισμοῦ μέσῳ τῆς OL-CO.

Ὅταν ὁ κ. Παπαληγούρας δέν ἦτο πλέον μέλος τῆς Κυβερνήσεως καί δή τήν 15.2.1956, τό ΔΣ τῆς ΔΕΗ ἀπεφάσισε παμψηφεί νά μή ἀκολουθήσῃ τήν ὑπό τοῦ ὡς ἄνω ὑπουργοῦ ἐξασφαλισθεῖσαν διαδικασίαν, θεωρῆσαν ὅτι ἦτο, ὑπό τάς διαμορφωθείσας συνθήκας, προτιμότερον νά δεχθῇ, ὡς μέθοδον προσδιοριστικήν τοῦ εὐλόγου τῶν τιμῶν, τήν διαιτησίαν τοῦ Πολυτεχνείου τῆς Ζυρίχης. Πρέπει, ἄλλως τε, νά τονισθῇ ὅτι, τήν στιγμήν κατά τήν ὁποίαν ἐλαμβάνετο ἡ περί «ἀπεμπολήσεως» τοῦ ὑπέρ τῆς ΔΕΗ ἐξασφαλισθέντος δικαιώματος ἀπόφασις τοῦ ΔΣ, αὕτη δέν ἦτο ἐστερημένη σοβαρῶν ἀντικειμενικῶν ἐρεισμάτων. Τοῦτο προκύπτει οὐ μόνον ἐκ τοῦ κύρους καί τῆς εἰδικότητος τῶν συμμετασχόντων εἰς τήν λῆψιν τῆς ἀποφάσεως προσώπων, ἀλλά καί ἐκ τῶν ἑξῆς, βεβαιουμένων ἔκ τε τῶν ἐγγράφων καί τῶν καταθέσεων, δύο πραγματικῶν περιστατικῶν: Πρῶτον, τά μέλη τοῦ ΔΣ ἐπίστευσαν, οὐχί ἀδικαιολογήτως, εἰς τήν «αὐθεντίαν» τοῦ Πολυτεχνείου τῆς Ζυρίχης, ἡ διαιτησία τοῦ ὁποίου, ἐάν ἀπεδεικνύετο ἀντικειμενική, θά διηυκόλυνε καί θά ἠπλούστευε τήν διαδικασίαν τῆς ἐκτελέσεως τοῦ Μέγδοβα. Δεύτερον, τά μέλη τοῦ ΔΣ, ἐπηρεασμένα ἀπό τήν πενιχράν συμμετοχήν εἰς τόν διαγωνισμόν τοῦ Μέγδοβα, ἐφοβήθησαν ὅτι εἰδικός διεθνής διαγωνισμός διά τά μηχανήματα θά ἠδύνατο νά ὁδηγήσῃ εἰς ἀποτυχίαν, τοὐλάχιστον ἀπό τῆς ἀπόψεως τῶν προσφερθησομένων πιστοδοτικῶν ὅρων.

Ἀλλά καί ἄν ἔτι ὑποτεθῇ ὅτι ὁ γενικός διευθυντής τῆς ΔΕΗ, ἀποβλέπων εἰς οἱουσδήποτε σκοπούς, κατώρθωσε νά παραπλανήσῃ ἅπαντα τά μέλη τοῦ ΔΣ ἵνα ἐκμεταλλευθῇ ἐπιδεξίως, ὑπέρ ἰδιοτελῶν ἔστω σκοπῶν, τούς φόβους ἤ καί τήν εὐθυνοφοβίαν των, πόθεν ἄρα γε ἠδύναντο νά πληροφορηθῶσι περί τῆς τοιαύτης ἀξιοποίνου διαγωγῆς τοῦ προειρημένου εἴτε ὁ κατά τήν ἐποχήν τῆς «ἀπεμπολήσεως» ὑπουργός κ. Βασιλικός, εἴτε ὁ διάδοχός του κ. Παπαληγούρας; Προκύπτει σαφέστατα: α) ἐξ ὅλων τῶν καταθέσεων τῶν μελῶν τοῦ ΔΣ, β) ἐξ ὅλων τῶν καταθέσεων τῶν ἐν τῇ ΔΕΗ ἁρμοδίων ὑπαλλήλων καί γ) ἐκ τῶν πρακτικῶν τοῦ ΔΣ καί τῶν λοιπῶν ἐγγράφων, ὅτι οὐδείς ποτέ ἀνέφερεν εἰς τούς ὑπουργούς, ὅτι συνέβη τι τό ἠθικῶς ὕποπτον ἤ τό ὀπωσδήποτε ἀνώμαλον καθ' ὅλην τήν διάρκειαν τῆς κατασκευῆς τοῦ Μέγδοβα. Ὅταν τάς ὑπόπτους πράξεις τοῦ κ. Πεζοπούλου, δέν ἀντελήφθησαν οἱ ἀπό πρωΐας μέχρις ἑσπέρας εἰδικῶς περί τά θέματα ταῦτα ἀπασχολούμενοι κ.κ. Δ. Παπαλεονάρδος, προϊστάμενος τῆς ὑπηρεσίας ἐλέγχου τοῦ Μέγδοβα, Α. Δημητρακόπουλος, τότε ἀντιπρόεδρος καί σήμερον κυβερνητικός ἐπίτροπος τῆς ΔΕΗ, Ι. Φλαμπουριάρης, καθηγητής τοῦ Πολυτεχνείου καί ἀναπληρωτής γενικός διευθυντής, Κ. Κακριδῆς, καθηγητής τοῦ Πολυτεχνείου καί βοηθός γενικός διευθυντής, Ν. Βλαχόπουλος, γενικός διευθυντής ὑπουργείου Βιομηχανίας, Στουπάθης, μηχανικός καί σύμβουλος συνεχοῦς ἀπασχολήσεως τῆς ΔΕΗ, Μιχαηλίδης, στέλεχος τότε τῆς ὑπηρεσίας ἐλέγχου καί ἤδη διευθυντής τῆς ΔΕΗ, καθώς καί τόσοι ἄλλοι, τῶν ὁποίων τήν ἐντιμότητα καί τήν ὑπηρεσιακήν ἐπάρκειαν οὐδείς δύναται νά ἀμφισβητήσῃ, πῶς εἶναι δυνατόν νά θεσπίσῃ τις τό τεκμήριον ὅτι τάς παρανομίας ἐκείνας ὤφειλε νά διαγνώσῃ τό ἀστυνομικόν δαιμόνιον τοῦ ὑπουργοῦ;

Ὁπωσδήποτε ἡ ΔΕΗ ἐμπλακεῖσα, κατά τά προεκτεθέντα, ὅταν ὁ κ. Παπαληγούρας δέν ἦτο ὑπουργός, εἰς τήν διαιτησίαν τοῦ Πολυτεχνείου τῆς Ζυρίχης καί διαπιστώσασα ἐκ τῶν ὑστέρων ὅτι ὁ ὑπό τοῦ πρυτάνεως τοῦ Πολυτεχνείου τούτου διορισθείς διαιτητής καθηγητής Μπάουερ ἔκρινεν ὡς εὐλόγους ὅλας σχεδόν τάς τιμάς τῶν γαλλικῶν προσφορῶν, ἐνῷ ἐν τῇ πραγματικότητι δέν ἦσαν τοιαῦται, εἶχε μίαν καί μόνην διέξοδον: Τήν διεξαγωγήν διαπραγματεύσεων μετά τῶν Γάλλων. Αἱ διαπραγματεύσεις ἐγένοντο, φυσικά, ἀπό τῆς πλευρᾶς τῆς ΔΕΗ διά διαφόρων ἐπιτροπῶν ἐμπειρογνωμόνων. Τήν τελικήν ἀπόφασιν ἐλάμβανε τό ΔΣ μετ' εἰσήγησιν τοῦ γενικοῦ διευθυντοῦ. Εἰς τάς διαπραγματεύσεις ἐκείνας, τεχνικωτάτου χαρακτῆρος, ὁ κ. Παπαληγούρας οὔτε ἦτο ἁρμόδιος νά ἀναμιχθῇ κατά νόμον, ἀλλ' οὔτε καί τά ἀπαραίτητα ἐξειδικευμένα ὄργανα διέθετε, διά νά σχηματίσῃ ἐπ' αὐτοῦ οὐσιαστικήν γνώμην.

Καθ' ὅλην τήν διάρκειαν τῆς ἐκτελέσεως τοῦ Μέγδοβα, ὁ κ. Π. Παπαληγούρας ἀνεμίχθη εἰς μίαν καί μόνην περίπτωσιν, διαβιβάσας —συννόμως— τήν γνώμην του πρός τό ΔΣ. Ἐπρόκειτο περί τῆς προμηθείας δύο γεννητριῶν: Αἱ σχετικαί διαπραγματεύσεις ἀπεδείχθησαν ἄκαρποι καί τό ΔΣ τῆς ΔΕΗ ἀπεφάσισε τήν διενέργειαν διεθνοῦς διαγωνισμοῦ. Ἡ ἀπόφασις ὅμως αὕτη τοῦ ΔΣ ἀντέκειτο προδήλως εἰς τά μετά τῶν Γάλλων ὑπό τῆς ΔΕΗ συμφωνηθέντα. Ἐφ' ᾧ καί ὁ Γάλλος πρέσβης ἀφ' ἑνός ἐπέδωκε ρηματικήν διακοίνωσιν πρός τό ὑπουργεῖον Ἐξωτερικῶν, ἀφ' ἑτέρου δέ διεμαρτυρήθη πρός τούς ὑπουργούς Συντονισμοῦ καί Βιομηχανίας διά τήν ἀντισυμβατικήν διαγωγήν τῆς ΔΕΗ, αἰτησάμενος, καθ' ὅ εἶχε δικαίωμα, τήν κυβερνητικήν παρέμβασιν. Τότε —ἓν καί ἥμισυ ἔτος μετά τήν λῆψιν τῆς περί «ἀπεμπολήσεως» ἀποφάσεως ὑπό τοῦ ΔΣ— ὁ κ. Π. Παπαληγούρας προήδρευσε συσκέψεως, εἰς ἣν, παρισταμένου καί τοῦ Γάλλου πρέσβεως, ἐξεπροσωπήθησαν τόσον ἡ ΔΕΗ ὅσον καί αἱ ἐνδιαφερόμεναι γαλλικαί ἑταιρεῖαι. Προέτεινε δέ, ἐν συνεχείᾳ τῆς συσκέψεως ἐκείνης, συμβιβαστικήν λύσιν, τή ὁποίαν καί ἀπεδέχθη παμψηφεί τό ΔΣ

τῆς ΔΕΗ. Κατά τήν διατύπωσιν τῶν ὅρων τοῦ συμβιβασμοῦ, ἀνέκυψε καί πάλιν διαφορά μεταξύ τῆς ΔΕΗ καί τῶν Γάλλων, τῶν τελευταίων ἰσχυρισθέντων ὅτι ἡ ΔΕΗ ἐπεβαρύνετο μέ ὡρισμένα ἐπί πλέον τραπεζικά ἔξοδα, ἀνερχόμενα εἰς 32.000 δολλάρια. Τό ΔΣ τῆς ΔΕΗ συνετάχθη καί πάλιν πρός τήν γνώμην τοῦ ὑπουργοῦ, ὅστις εἶχε διατυπώσει ταύτην ὡς ἑξῆς: «Βεβαίως αὐτό εἶναι ζήτημα τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου, διότι ἀναμφισβητήτως τό ΔΣ θά ἀποφασίσῃ, ἀλλά καίτοι εἶμαι πεπεισμένος ὅτι ὅ,τι ἀνεγράφη εἰς τό χαρτί (ἐννοεῖ τό τηρηθέν ὑπό τῆς ὑπηρεσίας πρόχειρον πρακτικόν) αὐτό εἶχαν πεῖ οἱ Γάλλοι καί, ἄν ὑπάρχῃ παρανόησις, εἶναι ἐκ μέρους αὐτῶν, ἐν τούτοις εἶμαι τῆς γνώμης ὅτι ἄν πρόκειται μόνον γιά 32.000 δολλάρια, δέν πρέπει νά σπάσῃ ἡ συνεννόησις. Πάντως πρέπει νά δηλωθῇ εἰς τούς Γάλλους ὅτι εἶναι φανερά ἡ κακή των θέλησις, τήν ὁποίαν θά ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν διά τό μέλλον».

Ὁ κ. Π. Παπαληγούρας ἐδικαιοῦτο, κατά τό ἄρθρον 1 τοῦ περί ἐποπτείας τῆς ΔΕΗ Β.Δ., νά ἔχῃ γνώμην ἐπί τοῦ ἀνακύψαντος θέματος καί νά διαβιβάσῃ ταύτην ὑπό μορφήν συστάσεως πρός τό ΔΣ. Πέραν τούτου, εἶχεν ἀπό ἀπόψεως οὐσιαστικῆς τήν ὑποχρέωσιν νά προβῇ εἰς τήν σύστασιν εἰς τήν ὁποίαν προέβη.

Αὐτός οὗτος ὁ κ. Ἀ. Δημητρακόπουλος —ὁ καί σήμερον κυβερνητικός ἐπίτροπος τῆς ΔΕΗ— παρεδέχθη ὅτι ἡ ἀπόρριψις τοῦ γαλλικοῦ αἰτήματος θά εἶχεν ὡς συνέπειαν «τήν διαιτησίαν» (καί μάλιστα ἐνώπιον ἐπιδιαιτητοῦ ὁριζομένου ὑπό τοῦ ἐλβετικοῦ ἀκυρωτικοῦ) καί ἐνδεχομένως αὐτήν ταύτην «τήν ἀντικατάστασιν τοῦ γενικοῦ ἀναδόχου», θά προεκάλει δέ ὁπωσδήποτε «καθυστέρησιν» καί θά ἀπετέλει «περιπέτειαν» διά τήν ΔΕΗ. Πράγματι, ἡ ἀντικατάστασις τοῦ γενικοῦ ἀναδόχου εἶχε δύο αὐτονοήτους προϋποθέσεις: Πρῶτον, τήν ἐπίλυσιν τῶν μετά τοῦ παλαιοῦ ἀναδόχου διαφορῶν καί δεύτερον, τήν διενέργειαν διεθνοῦς διαγωνισμοῦ πρός ἀνάδειξιν νέου ἀναδόχου. Θά περιεπλέκετο δηλαδή ἡ ΔΕΗ ἀφ' ἑνός μέν εἰς μίαν μακράν καί ἀδήλου ἐκβάσεως διαιτητικήν διαδικασίαν, ἀφ' ἑτέρου δέ εἰς νέας, μακρᾶς ἐπίσης διαρκείας, διαπραγματεύσεις διά τήν συνομολόγησιν νέας συμβάσεως. Ταῦτα πάντως θά ἐσήμαινον καθυστέρησιν ἑνός τοὐλάχιστον ἔτους. Τίθεται συνεπῶς τό ἐρώτημα: μέ τί θά ἀντεσταθμίζοντο ὄχι μόνον ἡ γενικωτέρα καί ἀνυπολόγιστος ζημία τῆς ἐθνικῆς οἰκονομίας ἐκ τῆς καθυστερήσεως τοῦ προγράμματος οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως, ἀλλά καί αὐτή ἡ ὑπό τήν στενήν ἔννοιαν ζημία τῆς ΔΕΗ, ἐκ τῆς μή πωλήσεως ἐπί ἔτος καί πλέον ἠλεκτρικῆς ἐνεργείας, ἀντιστοιχούσης εἰς μονάδα ἐγκατεστημένης ἰσχύος 80.000 ἤ καί 120.000 κιλοβάτ; Μέ τά 32.000 ἤ ἔστω καί τά 132.000 ἤ καί τά 232.000 δολλάρια; Σημειωτέον ὅτι εὑρισκόμεθα τότε, δηλαδή τόν Αὔγουστον τοῦ 1957, εἰς τό μέσον τῆς ἐκτελέσεως τοῦ Μέγδοβα, ἀπό τήν ἔγκαιρον (μέχρι τέλους τοῦ 1960) ἀποπεράτωσιν τοῦ ὁποίου ἐξηρτᾶτο ἡ στήριξις τῆς καθιερωθείσης ἐνιαίας τιμῆς ἠλεκτρικοῦ ρεύματος διά τήν ἑλληνικήν ἐπαρχίαν. Ἐπί πλέον, τό ὅλον πρόγραμμα οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως εἶχε δύο βασικάς οὐσιαστικάς προϋποθέσεις: τήν ἐνίσχυσιν τοῦ ἠλεκτρικοῦ συστήματος πρῶτον διά τοῦ Μέγδοβα καί δεύτερον διά τῆς Πτολεμαΐδος. Ὑπό τάς συνθήκας ταύτας, δέν θά ἦτο ὁ κ. Π. Παπαληγούρας ἄξιος νά ἐπωμίζεται κυβερνητικάς εὐθύνας, ἐάν δέν εἶχε διαβιβάσει πρός τό ΔΣ τῆς ΔΕΗ τήν γνώμην τήν ὁποίαν διεβίβασε. Ὥστε, ὄχι μόνον ἐν τῇ ὅλῃ διαχειρίσει τῆς ὑποθέσεως δέν παρέβη τό καθῆκον του, ἀλλά καί διεφύλαξε δι' εὐστόχου του πρωτοβουλίας τά κινδυνεύοντα συμφέροντα τῆς ΔΕΗ καί τῆς ἐθνικῆς οἰκονομίας.

II. Η ΚΑΤΑΓΓΕΛΙΑ ΠΑΠΑΔΟΥΚΑ ΠΕΡΙ ΠΡΟΜΗΘΕΙΑΣ 5%

Ὁ ἐν Λυῶνι μηχανικός καί ἄμισθος πρόξενος κ. Παπαδούκας, ἐπισκεφθείς τῇ ἐντολῇ τοῦ γενικοῦ διευθυντοῦ τῆς ΔΕΗ κ. Γ. Πεζοπούλου καί τοῦ μέλους τοῦ ΔΣ αὐτῆς κ. Ε. Βιδάλη, ἐκπρόσωπον τῆς ἑταιρείας NEURPIC, ἵνα ἐπιτύχῃ μείωσιν τῆς τιμῆς προσφορᾶς, ἥν ἐπρόκειτο νά ὑποβάλῃ ἡ ἑταιρεία πρός τήν ΔΕΗ, ἤκουσε τόν ἐν λόγῳ ἐκπρόσωπον ἰσχυριζόμενον ὅτι τοιαύτη μείωσις δέν εἶναι δυνατή, ἐπειδή ἐπιβαρύνονται αἱ προσφοραί μέ ποσοστόν 5%, παρακρατούμενον ὑπό τῆς OL-CO πρός κάλυψιν παρανόμων προμηθειῶν διαφόρων προσώπων ἐν Ἑλλάδι, μεταξύ τῶν ὁποίων καί τοῦ κ. Γ. Πεζοπούλου. Τοῦ κ. Παπαδούκα διαμαρτυρηθέντος καί εἰπόντος ὅτι τοῦτο εἶναι ἀδύνατον (ἀφοῦ ὁ ἴδιος ὁ κ. Πεζόπουλος τόν ἔστειλε διά νά ζητήσῃ τήν μείωσιν τῆς προσφορᾶς), ὁ ἐκπρόσωπος τῆς NEURPIC ἐτηλεφώνησε πρός ἕνα τῶν διευθυντῶν τῆς OL-CO, ὅστις καί ἐπεβεβαίωσε τά ἀνωτέρω. Ὁ κ. Παπαδούκας προσέθεσεν ὅτι ἤκουσε τήν μεταξύ τῶν ἐκπροσώπων τῶν δύο γαλλικῶν οἴκων τηλεφωνικήν συνδιάλεξιν, παρακολουθήσας αὐτήν διά δευτέρου ἀκουστικοῦ.

Τῆς ὑποθέσεως ἔλαβε γνῶσιν τό ΔΣ τῆς ΔΕΗ τήν 12-8-1957 ἐξ ἀνακοινώσεως αὐτοῦ τούτου τοῦ κ. Πεζοπούλου, πρός ὅν ὁ κ. Παπαδούκας εἶχεν ἐκθέσει τά προειρημένα παρουσίᾳ καί τοῦ κ. Βιδάλη.

Ἅπαντα τά μέλη τοῦ ΔΣ, ὄχι μόνον δέν ἐθεώρησαν ὅτι ἐγένετο ἀποκάλυψις οἱουδήποτε σκανδάλου, ἀλλ' ἀντιθέτως δέν ἐσχημάτισαν, τότε, οὐδέ τήν ὑπόνοιαν ὅτι ἠδύνατο νά εἶναι ἀναμεμειγμένος ὁ γενικός διευθυντής τῆς ΔΕΗ εἰς τοιαύτας ἀθλιότητας. Ἦτο τήν ἐποχήν ἐκείνην ἡ περί τοῦ ἤθους τοῦ κ. Πεζοπούλου γενική πεποίθησις τοιαύτη, ὥστε νά μή ἐκληφθῇ ἡ κατά τόν ἀνωτέρω τρόπον μεταφερθεῖσα καταγγελία ὡς δυναμένη νά ἔχῃ (ὡς πρός τό εἰς τόν κ. Πεζόπουλον ἀναφερόμενον οὐσιαστικόν της περιεχόμενον) βάρος δικαιολογοῦν ἐμπεριστατωμένην περί αὐτῆς ἔρευναν. Οὕτω, κατά τήν συνεδρίασιν ἐκείνην ὁ κ. Δημητρακόπουλος, ὁ καί σήμερον κυβερνητικός ἐπίτροπος τῆς ΔΕΗ, εἶπε τά ἑξῆς:

«Εἰς τήν σκέψιν μου δέν μέ ἐπηρεάζει πολύ ἡ ἀνακοίνωσις τοῦ κ. Πεζοπούλου... Τοιούτου εἴδους γεγονότα καί ἐπεισόδια τά θεωρῶ φυσικά...».

Ἀνήρ τῆς ἐντιμότητος τοῦ κ. Δημητρακοπούλου δέν ἠδύνατο βεβαίως νά θεωρῇ ὡς «φυσικόν» τό νά δωροδοκῆται ὁ γενικός διευθυντής. Ἐθεώρησεν ἁπλούστατα ὡς φυσικόν νά κυκλοφοροῦν τοιαῦται φῆμαι ὅταν ἐκτελοῦνται μεγάλα ἔργα. Δι' ὅ καί ἐχαρακτήρισεν ἐνώπιον τοῦ ΔΣ τά ὑπό τοῦ ἐκπροσώπου τῆς OL-CO λεχθέντα, ὡς ἀποβλέποντα εἰς τήν «δυσφήμησιν» ἁπλῶς τοῦ ΔΣ. Ὁπωσδήποτε τό ΔΣ συνεζήτησε περί τοῦ θέματος εἰς τέσσαρας συνεδριάσεις. Εἶναι χαρακτηριστικόν τό ὑπό τοῦ κ. Ἀν. Δημητρακοπούλου (τῇ πρωτοβουλίᾳ τοῦ ὁποίου ἐπανῆλθε διά τελευταίαν φοράν τήν 11-11-57 τό θέμα πρός συζήτησιν) λεχθέν ὅτι «ἔκαμα τήν εἰσήγησίν μου καί μόνον ἐπειδή ἡ ὑπόθεσις ἔχει καταχωρισθῇ ἐν πάσῃ λεπτομερείᾳ εἰς τά πρακτικά... Ἐάν δέν ὑπῆρχαν εἰς τά πρακτικά τοῦ ΔΣ ὅσα εἶναι ἀναγεγραμμένα δέν θά ἔκαμνα τήν εἰσήγησιν τήν ὁποίαν ἔκαμα». Ἀλλά καί ἡ «εἰσήγησις» τοῦ κ. Δημητρακοπούλου συνίστατο εἰς τοῦτο καί μόνον: Εἰς τό νά μή ἀρκεσθῇ ἡ ΔΕΗ νά ἀπευθυνθῇ πρός τήν γαλλικήν Πρεσβείαν ἀναφέρουσα τήν ὑπόθεσιν, ἀλλά νά ἀπευθυνθῇ ἐπί πλέον καί εἰς τάς δύο γαλλικάς ἑταιρείας. Εἶναι κατάδηλον ὅτι ἐάν τά μέλη τοῦ ΔΣ τῆς ΔΕΗ ἐφρόνουν ὅτι ὑπῆρχεν ὑπόνοια ἔστω σκανδάλου, δέν θά συνεζήτουν περί τοῦ ἐάν εἶναι προτιμότερον νά ἀπευθυνθοῦν εἰς τήν γαλλικήν Πρεσβείαν ἤ εἰς τάς ἰδίας τάς «δωροδοκησάσας» ἑταιρείας διά νά τάς ἐρωτήσουν ἐάν πράγματι ἐδωροδόκησαν. Ἀλλ' ἁπλούστατα ἐθεώρησαν τήν μέν ὅλην ὑπόθεσιν ὡς «μή σοβαράν», ὅπως εἶπεν ἐξεταζόμενος ὁ ὑποδιοικητής τῆς Τραπέζης τῆς Ἑλλάδος κ. Γαλάνης, τόν δέ ἰσχυρισμόν περί προμηθείας 5% ὡς «κακοήθη», ὅπως κατέθεσεν ὁ ἀναπληρωτής γενικός διευθυντής καθηγητής τοῦ Πολυτεχνείου κ. Φλαμπουριάρης, ὅστις καί προσέθηκε χαρακτηριστικῶς εἰς τήν κατάθεσίν του τήν φράσιν: «Μέ τοιαῦτα δεδομένα τί ὁμιλίαν νά ἔκαμνα μετά τοῦ κ. Παπαληγούρα;».

Ἀκόμη χαρακτηριστικώτερον εἶναι τό γεγονός ὅτι ἅπαντα τά μέλη τοῦ ΔΣ οὐδέποτε συνεζήτησαν μετά τήν 11-11-57 περί τῆς ὑποθέσεως καί ὅτι, πρό πάντων, ἐθεώρησαν ταύτην τόσον ἀναξίαν καί τοῦ παραμικροῦ ἐνδιαφέροντος ὥστε νά μή ζητήσωσι κἄν

νά πληροφορηθῶσι ποία ὑπῆρξεν ἡ ἀπάντησις τῆς γαλλικῆς Πρεσβείας (πρός τήν ὁποίαν εἶχεν ἀπευθυνθῆ ὁ πρόεδρος τῆς ΔΕΗ κ. Γουναράκης) ἐπί τοῦ θέματος.

'Η γαλλική Πρεσβεία ἀπήντησε πρός τήν ΔΕΗ, διαβιβάσασα καί δύο ἔγγραφα τῆς OL-CO καί τῆς NEURPIC ἀπευθυνόμενα πρός τό γαλλικόν ὑπουργεῖον τῶν 'Εξωτερικῶν, διά τῶν ὁποίων αὐται ἠρνοῦντο τά ὑπό τοῦ κ. Παπαδούκα καταγγελθέντα.

'Εν τούτοις, οὐδέποτε ἐγνωστοποιήθησαν τά προειρημένα ἀπαντητικά ἔγγραφα πρός τό ΔΣ τῆς ΔΕΗ, οὐδέ ἐκοινοποιήθη πρός τό ὑπουργεῖον Βιομηχανίας ἡ ἐπί τοῦ ἀντικειμένου τούτου μετά τῆς γαλλικῆς Πρεσβείας ἀλληλογραφία, ἥτις ἐπί πλέον παρέμεινεν ἀπρωτοκόλλητος, φυλασσομένη εἰς τό ἰδιαίτερον ἀρχεῖον τοῦ προέδρου τοῦ ΔΣ καί ἄγνωστος εἰς τούς πάντας μέχρι καί τῆς 30ῆς 'Ιουνίου 1962, ὁπότε ὁ κ. Π. Γουναράκης, ἀποχωρήσας τῆς ΔΕΗ, παρέδωσε καί τά ἔγγραφα ταῦτα. Ἔτι πλέον, ἡ ἀπόφασις τοῦ ΔΣ, διά τῆς ὁποίας προεκρίνετο ἡ πρός τήν γαλλικήν Πρεσβείαν προσφυγή, δέν ἀνεγράφη εἰς τά εἰδικά φύλλα, ἐφ' ὧν ἀνεγράφοντο ἅπασαι αἱ ἀποφάσεις τοῦ ΔΣ καί, παραδόξως, δέν ἐκοινοποιήθη εἰς τό ὑπουργεῖον, μολονότι ρητή νομική διάταξις ὑποχρεοῖ τήν διοίκησιν τῆς ΔΕΗ εἰς τήν κοινοποίησιν ταύτης.

'Ο κ. Παπαληγούρας ἔλαβε γνῶσιν τῆς ὅλης ὑποθέσεως μετά 4 ½ ὅλα ἔτη, κατά τήν συζήτησιν ἐνώπιον τῆς ἐπιτροπῆς τοῦ ἄρθρου 35 τοῦ Συντάγματος τοῦ σχεδίου νομοθετικοῦ διατάγματος, διά τοῦ ὁποίου εἰσηγεῖτο τήν ἀπόλυσιν τῆς διοικήσεως τῆς ΔΕΗ. Αἱ ἀκριβεῖς συνθῆκαι, ὑφ' ἃς ὁ ὑπουργός ἐπληροφορήθη περί τῆς ὑποθέσεως κατά τήν νύκτα τῆς 26ης πρός τήν 27ην 'Ιουνίου 1962, περιγράφονται ἐπακριβῶς εἰς τήν ἐνώπιον τῆς Βουλῆς σχετικῆς ἀγόρευσίν του.

'Εκ τῶν προεκτεθέντων προκύπτει καταδήλως ὅτι καταπίπτει ἡ ἐπί παραβάσει καθήκοντος διά τόν χειρισμόν τῆς ὑποθέσεως Παπαδούκα ἐναντίον τοῦ κ. Π. Παπαληγούρα κατηγορία διά τούς ἑξῆς κυρίως λόγους:

α) 'Ο προειρημένος ὑπουργός ἔλαβε γνῶσιν τῆς ὑποθέσεως μόλις τήν 26ην 'Ιουνίου 1962, καθ' ἣν ἀκριβῶς στιγμήν εἰσηγεῖτο τήν λῆψιν τοῦ σκληροτέρου μέτρου, ἤτοι τῆς ἀπολύσεως ἐκ τῆς ὑπηρεσίας τοῦ γενικοῦ διευθυντοῦ ἄνευ οἱασδήποτε ἀποζημιώσεως, καθώς καί τήν ἐξέτασιν τῆς ὅλης διαχειρίσεως τῆς ΔΕΗ, ὑπό εἰδικῆς ἐκ τριῶν ἀνωτάτων δικαστικῶν ἐπιτροπῆς. 'Επί πλέον, τήν στιγμήν ἐκείνην, ἡ ὅλη ὑπόθεσις τῆς ΔΕΗ εἶχεν ἤδη περιέλθει, ἐξ ἀφορμῆς τῆς δημοσιεύσεως τῶν γνωστῶν ἐπιστολῶν Φιλαρέτου, εἰς τήν δικαιοσύνην.

β) 'Αλλά καί ἐάν ἔτι ὑπετίθετο ὅτι ὁ ὑπουργός ἔλαβε γνῶσιν τό φθινόπωρον τοῦ 1957 τῶν ὑπό τοῦ κ. Παπαδούκα λεχθέντων, καί πάλιν δέν θά προέκυπτε τίποτε εἰς βάρος του, ἀφοῦ ὅλα τά μέλη τοῦ ΔΣ, ἐπιληφθέντα κατά τήν διάρκειαν 4 συνεδριάσεων τοῦ θέματος, ἐθεώρησαν ὅτι οὐδέ ὑπόνοια σκανδάλου προκύπτει καί ὅτι ἐπρόκειτο ἁπλῶς περί ἀποπείρας «δυσφημήσεως» τῆς διοικήσεως τῆς ΔΕΗ ἀπό «ἰταμώτατον» ἀνάδοχον, ὅπως εἶπε, τότε, ἐνώπιον τοῦ ΔΣ αὐτός οὗτος ὁ καί σήμερον κυβερνητικός ἐπίτροπος κ. 'Α. Δημητρακόπουλος. Ὅταν ὅλα τά μέλη τοῦ ΔΣ, ἀσχοληθέντα λεπτομερῶς μέ τά ὑπό τοῦ κ. Παπαδούκα μεταφερθέντα, κατέληξαν εἰς τό συμπέρασμα ὅτι δέν ἤξιζε τόν κόπον ὄχι μόνον «νά ὁμιλήσωσι περί τῆς ὑποθέσεως μέ τόν κ. Παπαληγούραν», ἀλλ' οὐδέ νά λάβωσι γνῶσιν τῆς εἰς τό διάβημά των ἀπαντήσεως τῆς γαλλικῆς Πρεσβείας, θά ἦτο ἄρα γε ἐπιλήψιμον ἐάν ἐτήρει ἀνάλογον στάσιν καί ὁ ὑπουργός, ὑπολαμβάνων ὅτι ἐπρόκειτο περί συνήθους κατά τήν ἐκτέλεσιν μεγάλων ἔργων, ἀβασίμου διαδόσεως;

γ) Ὄχι μόνον πρόθεσις εὐνοίας πρός τήν OL-CO δέν ἀπεδείχθη, ἀλλ' ἀντιθέτως προέκυψε, ὡς ἤδη ἐτονίσαμεν εἰς τήν εἰσαγωγήν τοῦ παρόντος κεφαλαίου, ὅτι ὁ κ. Παπαληγούρας ἠκολούθησεν ἐκ συστήματος πολιτικήν, ἥτις ἀντετίθετο εἰς τάς ἐπιδιώξεις τοῦ γαλλικοῦ ὁμίλου καί τῶν οἰωνδήποτε συνεργατῶν του.

δ) Τό γεγονός ὅτι τό φθινόπωρον τοῦ 1957 δέν ἀπεδόθη ὑφ' ὅλων τῶν μελῶν τοῦ ΔΣ τῆς ΔΕΗ (ἐκ τῶν ὁποίων τά περισσότερα ἐχρησιμοποιήθησαν εἰς καιρίας θέσεις καί ἐπί τῆς Κυβερνήσεως τοῦ κ. Γ. Παπανδρέου), ἰδιάζουσα σημασία εἰς τήν «καταγγελίαν» τοῦ κ. Παπαδούκα, δέν εἶναι μόνον ἐξ ἀντικειμένου διαπεπιστωμένον ἐκ τῶν πρακτικῶν τοῦ ΔΣ, τῶν λοιπῶν ἐγγράφων καί τῶν καταθέσεων, ἀλλ' εἶναι καί ἀπολύτως εὐεξήγητον. Εἶναι συνήθης, «φυσική» —ὅπως ἔλεγεν ὁ κ. Δημητρακόπουλος— ἡ διασπορά τοιούτων φημῶν ὅταν κατασκευάζωνται μεγάλα ἔργα. 'Επί πλέον ἡ ἐντιμότης τοῦ γενικοῦ διευθυντοῦ τῆς ΔΕΗ δέν ἠμφισβητεῖτο τήν ἐποχήν ἐκείνην παρ' οὐδενός, ὅπως κατέθεσαν οὐ μόνον ἅπαντα τά μέλη τοῦ ΔΣ, ἀλλά καί δεκάδες διαφόρων ἄλλων μαρτύρων. 'Υπόνοιαι ἤρχισαν νά ἐγείρωνται μόνον ἀφ' ἧς ἐδημοσιεύθησαν αἱ γνωσταί ἐπιστολαί Φιλαρέτου εἰς τήν «'Ελευθερίαν» τήν 17ην 'Ιουνίου 1962.

3) 'Υπό τάς συνθήκας ταύτας, εἶναι ἀδιανόητος ὁ καταλογισμός οἱασδήποτε εὐθύνης εἰς ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι εἰσηγήθηκαν τά σκληρότερα τῶν μέτρων διά τήν πλήρη διαλεύκανσιν ὅλων τῶν ἀναφερομένων εἰς τήν διαχείρισιν τῆς ΔΕΗ ὑποθέσεων. 'Ανεξαρτήτως τοῦ ἂν ὑπάρχῃ ἢ δέν ὑπάρχῃ εὐθύνη τοῦ κ. Πεζοπούλου —τοῦθ' ὅπερ εἶναι ἁρμοδία μόνη ἡ τακτική δικαιοσύνη νά διαπιστώσῃ— ὑπουργική εὐθύνη ἐπί τῆς προκειμένης ὑποθέσεως δέν εἶναι κἄν νοητή. 'Ο καταλογισμός μάλιστα τοιαύτης εὐθύνης καί εἰς τόν πρωθυπουργόν ὑπερβαίνει τά ὅρια τοῦ κωμικοῦ, ἀφοῦ ὁ κ. Καραμανλῆς ἔλαβε γνῶσιν τοῦ θέματος, ἀκριβῶς ὅπως καί ὁ κ. Παπαληγούρας, μόλις τήν 27ην 'Ιουνίου 1962.

III. ΑΝΑΘΕΣΙΣ ΕΡΓΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΟΥ ΜΗΧΑΝΙΚΟΥ ΚΑΤΑ ΤΟ ΑΠΟΛΟΓΙΣΤΙΚΟΝ ΣΥΣΤΗΜΑ

Τά ἐκ τῆς 'Ενώσεως Κέντρου καί τῆς ΕΔΑ μέλη τῆς ἀνακριτικῆς ἐπιτροπῆς ἐθεώρησαν ὅτι οἱ κ.κ. Κ. Καραμανλῆς καί Π. Παπαληγούρας παρέβησαν τάχα τό καθῆκον των, διότι ἔστερξαν εἰς τήν ἀνάθεσιν ἔργων πολιτικοῦ μηχανικοῦ κατά τό ἀπολογιστικόν σύστημα εἰς τήν OL-CO. 'Αλλ' ἡ κατηγορία αὕτη εἶναι πασιδήλως καταγέλαστος διά τούς ἑξῆς λόγους:

α) 'Η πλειοψηφία τῆς ἀνακριτικῆς ἐπιτροπῆς ὑποστηρίζει ὅτι αὐτή καθ' ἑαυτήν ἡ ἀνάθεσις δημοσίου ἔργου κατά τό ἀπολογιστικόν σύστημα εἶναι πρᾶξις ἐπιλήψιμος. Τοιοῦτος ὅμως ἰσχυρισμός μόνον πρός Κάφρους ἀπευθυνόμενος θά ἠδύνατο νά εὐσταθήσῃ. Τό ἀπολογιστικόν σύστημα εἶναι, ὡς γνωρίζουν ἅπαντες οἱ τεχνικοί, ἀλλά καί ὡς κατέθεσαν, φυσικά, καί ἅπαντες οἱ ἐξετασθέντες ἁρμοδιώτατοι μάρτυρες, ἓν ἐκ τῶν παγκοσμίως ἐφαρμοζομένων κατασκευαστικῶν συστημάτων.

Ὅπως καί τά ἄλλα ἐν χρήσει παγκοσμίου ἀναγνωρίσεως συστήματα, ἔχει πλεονεκτήματα καί μειονεκτήματα. Δέν ὑπάρχει ἐξ ἀντικειμένου ἄριστον κατασκευαστικόν σύστημα. 'Η μεταξύ τῶν διαφόρων συστημάτων ἐπιλογή πρέπει νά γίνεται ἑκάστοτε ἐν ὄψει τοῦ συγκεκριμένου ἔργου καί τῶν ὑφισταμένων τεχνικῶν καί ὀργανωτικῶν συνθηκῶν.

β) Εἰς τήν συγκεκριμένην περίπτωσιν ἅπαντες οἱ ἁρμόδιοι τεχνικοί καθώς καί τό ΔΣ τῆς ΔΕΗ ἀπεφάσισαν παμψηφεί ὅτι ἔπρεπε νά προτιμηθῆ ἡ ἀπολογιστική ἀνάθεσις εἰς τήν OL-CO. Πρός τήν γνώμην ταύτην συνετάχθησαν ἀκόμη καί ἐκεῖνα τά μέλη τοῦ ΔΣ τά ὁποῖα, προηγουμένως εἶχον ἀντιταχθῆ εἰς τήν τοιαύτην ἐκτέλεσιν. Καί τοῦτο διότι ἐμεσολάβησε γνωμοδότησις τοῦ διεθνοῦς φήμης εἰδικοῦ καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Λωζάννης κ. Στούκι, ἀποφανθέντος ὅτι, ὡς ἐξελίχθησαν τά πράγματα, ἡ ἀπολογιστική ἐκτέλεσις θά ἦτο συμφερωτέρα.

γ) Τίθεται κατά συνέπειαν τό ἑξῆς ἁπλοῦν ἐρώτημα: ἀφοῦ ἅπαντες οἱ ἁρμόδιοι τεχνικοί προέκριναν τήν κατά τό ἀπολογιστικόν σύστημα ἐκτέλεσιν τοῦ ἔργου, ἐπί τῆς γνώμης τίνος ὑπηρεσιακοῦ ἢ ἄλλου ὀργάνου στηριζόμενος ἔπρεπεν ἄρα γε ὁ κ. Παπαληγούρας νά ἐκφράσῃ ἀντίθετον γνώμην; 'Αλλά τό σημαντικώτερον εἶναι ὅτι ἂν συνέβαινεν ὁ κ. Παπαληγούρας νά ἀντιταχθῇ, τότε, πρός τήν ἀπολογιστικήν ἐκτέλεσιν, θά ἔβλαπτε τήν

ΔΕΗ. Καί τοῦτο διότι ἡ ἀπόφασις περί ἀπολογιστικῆς ἐκτελέσεως ὑπῆρξε —ἀκόμη καί ἐκ τῶν ὑστέρων κρινομένη— ὀρθοτάτη.

Ἐπετεύχθη, πράγματι, νά κατασκευασθῇ ἔν περιπλοκώτατον ἔργον κατά τρόπον ἄρτιον ἀπό ἀπόψεως ποιοτικῆς καί ἐπί πλέον νά μή σημειωθῇ οἱαδήποτε ἀδικαιολόγητος ὑπέρβασις. Αἱ κατωτέρω ἐν ἐπιλόγῳ ἀκολουθοῦσαι παρατηρήσεις ἀποδεικνύουν ὑπερεπαρκῶς ὅτι ἐάν ὁ κ. Παπαληγούρας αὐθαιρέτως —δηλαδή ἄνευ γνώμης οἱουδήποτε ὑπευθύνου τεχνικοῦ— ἀντετάσσετο εἰς τήν ἀπολογιστικήν ἐκτέλεσιν, προβλέπων ὅτι αὕτη θά ἐζημίου τήν ΔΕΗ, θά κατηγορεῖτο ὄχι μόνον ὡς παρανομῶν ὑπουργός, ἀλλά καί ὡς κακός προφήτης.

δ) Διά πρώτην φοράν ἀπετολμήθη ἡ ἐκτόξευσις κατηγορίας κατά ὑπουργοῦ, διότι, ἐνεργῶν συμφώνως πρός τάς ἀπόψεις τῶν ἁρμοδίων τεχνικῶν καί διοικητικῶν ὀργάνων, ἐπέτυχε τήν ἐκτέλεσιν ἀρτιωτάτου καί εὐθηνοτάτου ἔργου.

IV. ΠΟΙΟΤΗΣ ΚΑΙ ΚΟΣΤΟΣ ΤΟΥ ΜΕΓΔΟΒΑ

Ἡ ΔΕΗ ἐτέλει μέχρι τοῦ ἔτους 1955 ὑπό ἀμερικανικήν διοίκησιν. Συνέπεσε δέ ἡ ἀνάληψις τῆς διοικήσεως καί τῶν ἐκ ταύτης εὐθυνῶν ὑπό τῶν Ἑλλήνων, μέ τήν ἔναρξιν τῆς ἐκτελέσεως τοῦ Μέγδοβα.

Ὁ Μέγδοβας εἶναι τό κατά πολύ μεγαλύτερον τεχνικόν ἔργον, τό ὁποῖον, μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, εἶχε κατασκευασθῆ ἐν Ἑλλάδι. Ἀλλ' ἀνεξαρτήτως τοῦ μεγέθους τοῦ ἔργου, ἡ κατασκευή του παρουσίαζεν ἰδιαζούσας δυσκολίας. Αἱ τοπικαί συνθῆκαι, ἡ διαμόρφωσις τοῦ ἐδάφους, ἡ σεισμικότης τῆς περιοχῆς, αἱ διαπιστωθεῖσαι ἀπρόοπτοι δυσχέρειαι κατά τήν τοποθέτησιν τοῦ ἀγωγοῦ ὑπό πίεσιν, τήν θεμελίωσιν τοῦ ἐργοστασίου, καί τήν διάνοιξιν τῆς σήραγγος, ἔθεσαν τήν νέαν ἑλληνικήν διοίκησιν τῆς ΔΕΗ πρό σειρᾶς δυσεπιλύτων προβλημάτων. Ἦτο, ἐπομένως, φυσικόν νά ἐμφανισθοῦν κατά τό στάδιον τῆς ἐκτελέσεως τόσον ὀργανωτικαί ὅσον καί τεχνικαί ἀδυναμίαι.

Παρά ταῦτα, κατωρθώθη νά κατασκευασθῇ ἔν ἔργον πανθομολογουμένως ἄρτιον ἀπό ἀπόψεως ποιοτικῆς. Ὁ Μέγδοβας, εἶναι, κρινόμενος ἀπό τῆς σκοπιᾶς ταύτης, τό ἐπιτυχέστερον ἐκ τῶν μέχρι σήμερον ἐκτελεσθέντων δημοσίων ἔργων. Εἶναι ὁμόφωνοι αἱ ἐκτιμήσεις ἁπάντων τῶν ἐξετασθέντων τεχνικῶν, καθηγητῶν τοῦ Πολυτεχνείου κ.λ.π.

Ἡ ἀπαιτηθεῖσα διά τήν κατασκευήν τοῦ ἔργου συνολική δαπάνη ἐξ 28,7 ἑκατομμυρίων δολλαρίων, ὄχι μόνον δέν ὑπερέβη ἔν ὅριον τό ὁποῖον νά εἶναι ἀπαράδεκτον —ὡς διεπίστωσεν ἡ ἐπιτροπή ἐλέγχου τῶν τριῶν δικαστικῶν—ἀλλά ὑπῆρξεν ἀπολύτως εὔλογος. Οὕτως ἐχαρακτήρισε τήν δαπάνην, κατά τό κλείσιμον τῶν μετά τῆς OL-CO λογαριασμῶν, τόν Ἀπρίλιον τοῦ 1962, ὁ σημερινός κυβερνητικός ἐπίτροπος τῆς ΔΕΗ κ. Α. Δημητρακόπουλος. Ἡ σημειωθεῖσα ὑπέρβασις ἀνῆλθε κατά μέν τόν κ. Δ. Παπαλεονάρδον, προϊστάμενον τῆς ὑπηρεσίας ἐλέγχου, εἰς 11% περίπου, κατά δέ τούς καθηγητάς τοῦ Πολυτεχνείου κ.κ. Ρωμαΐδην καί Κουτσοκώσταν εἰς ποσοστόν ἀκόμη μικρότερον, χαρακτηρισθεῖσα ὑπό τοῦ πρώτου τούτων ὡς ἀσήμαντος καί ὡς ἀπολύτως δικαιολογημένη. Πέραν, ὅμως, καί τῶν διαπιστώσεων τούτων, ἀπεδείχθη ὅτι τό κόστος τοῦ Μέγδοβα, συγκρινόμενον ἐκ τῶν ὑστέρων διά τῆς ἀναγωγῆς εἰς τιμάς μονάδος, εἶναι μικρότερον τοῦ κόστους οἱουδήποτε ἄλλου συγκρισίμου ἔργου.

Αἱ ἀνωτέρω —καθαρῶς ἀντικειμενικαί καί οἱονεί ἀπρόσωποι— διαπιστώσεις, συνδυαζόμεναι πρός τό γεγονός ὅτι καθ' ὅλην τήν διάρκειαν τῆς ἐκτελέσεως τοῦ ἔργου οὐδείς ἀνέφερε περί ἀνωμαλίας τινός εἰς τόν ὑπουργόν, ἀποδεικνύουν τήν ἀνυπαρξίαν οἱασδήποτε κυβερνητικῆς εὐθύνης. Πράγματι, ἡ Κυβέρνησις ἀφ' ἑνός μέν παρακολουθοῦσα τήν γενικήν πορείαν τοῦ ἔργου, ἥτις καί ἐκ τῶν ὑστέρων κρινομένη, ἐλέγχεται ὡς ἄκρως ἱκανοποιητική, ἀφ' ἑτέρου δέ, στηριζομένη εἰς τάς περί τῆς ὁμαλῆς ἐκτελέσεως πληροφορίας ἐντιμοτάτων καί ἁρμοδιωτάτων προσώπων, οὐδένα λόγον εἶχεν ἀνησυχίας.

Πρέπει ἐξ ἄλλου νά ὑπομνησθῇ ὅτι δέν ἐκτελοῦνται ἔργα ὡς ὁ Μέγδοβας χωρίς νά ἐμφανισθοῦν ἀπρόοπτοι δυσχέρειαι, τῶν ὁποίων ἡ ἀντιμετώπισις ἀπαιτεῖ ἐνίοτε καί τήν ἀνάληψιν ἀποφασιστικῶν κυβερνητικῶν πρωτοβουλιῶν. Χάρις εἰς τάς πρωτοβουλίας ταύτας, ἀλλά πρό πάντων χάρις εἰς τόν μόχθον τῶν τεχνικῶν καί τῶν ἄλλων ὀργάνων τῆς ΔΕΗ, κατεσκευάσθη ἐμπροθέσμως ὁ Μέγδοβας, ἡ προσθήκη τοῦ ὁποίου, καθώς καί τῆς Πτολεμαΐδος, εἰς τό ἠλεκτρικόν σύστημα, ἐξησφάλισε τήν ἐνιαίαν τιμήν ρεύματος εἰς τήν ἑλληνικήν ἐπαρχίαν, ἀλλά καί τήν ἔκτοτε σημειωθεῖσαν ἁλματώδη οἰκονομικήν ἀνάπτυξιν τῆς χώρας.

Η ΕΠΙΛΟΓΗ ΑΝΑΔΟΧΟΥ ΜΕΛΕΤΗΣ ΚΑΙ ΕΠΙΒΛΕΨΕΩΣ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ ΚΡΕΜΑΣΤΩΝ ΑΧΕΛΩΟΥ

Κατά τήν ὑποβληθεῖσαν εἰς τήν Βουλήν πρότασιν κατηγορίας, ἡ ὑπό τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου τῆς ΔΕΗ ἀνάθεσις τῆς μελέτης καί ἐπιβλέψεως τοῦ ὑδροηλεκτρικοῦ ἔργου Κρεμαστῶν-Ἀχελώου ἐζημίωσε τήν ΔΕΗ κατά τό ποσόν τῶν 290.000 δολλαρίων, ὑπεύθυνοι δέ διά τήν λῆψιν τῶν σχετικῶν ἀποφάσεων κατά Μάϊον 1960 ἦσαν ὁ τότε πρωθυπουργός τῆς χώρας Κωνστ. Καραμανλῆς καί ὁ ὑπουργός Βιομηχανίας Νικ. Μάρτης.

Ἡ πλειοψηφία τῆς ἀνακριτικῆς ἐπιτροπῆς ἐπί τῶν ὑποθέσεων τῆς ΔΕΗ, διά τῆς πρός τήν Βουλήν ἐκθέσεώς της, εἰσηγεῖτο τήν παραπομπήν τούτων ἐπί ἐκβιάσει εἰς βάρος τῶν μελῶν τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου τῆς ἐπιχειρήσεως (Ἔκθεσις ἀνακριτικῆς ἐπιτροπῆς σ. 63α). Ἡ εἰσήγησις μετετράπη, μετά τήν διάσκεψιν τῶν μελῶν τῆς ἐπιτροπῆς, εἰς πρότασιν παραπομπῆς ἐπί ἠθικῇ αὐτουργίᾳ εἰς ἀπιστίαν, πραχθεῖσαν εἰς βάρος τῆς ΔΕΗ καί ἐν συνεργασίᾳ μετά τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου τῆς ΔΕΗ (Ἔκθεσις σελ. 80β. Πρακτικά συνεδριάσεων ἀνακριτικῆς ἐπιτροπῆς 27 Μαΐου καί 29 Μαΐου 1965).

Πρός θεμελίωσιν τῆς προτάσεώς της, ἡ πλειοψηφία τῆς ἀνακριτικῆς ἐπιτροπῆς ὑπεστήριξε:

α) ὅτι ἡ ἀνάθεσις τῆς μελέτης καί ἐπιβλέψεως τοῦ ἔργου Κρεμαστῶν Ἀχελώου εἰς τόν οἶκον ECI ἐζημίωσε τήν ΔΕΗ κατά 281.450 δολλάρια ἤ δρχ. 7.443.500, καθ' ὅ ποσόν, κατά τήν ἄποψίν της, ἦτο εὐθηνοτέρα ἡ προσφορά τῆς ἑταιρείας EBASCO διά τήν ἀνάληψιν τῆς μελέτης καί ἐπιβλέψεως τοῦ αὐτοῦ ἔργου.

β) ὅτι τήν ζημίαν ταύτην προεκάλεσε τό διοικητικόν συμβούλιον τῆς ΔΕΗ ἐν γνώσει καί ἐκ προθέσεως, ἵνα χαρισθῇ εἰς τήν ECI, ἐπί βλάβῃ τῶν συμφερόντων τῆς ΔΕΗ.

γ) ὅτι τήν ζημιογόνον ἀπόφασιν τοῦ ΔΣ τῆς ΔΕΗ προεκάλεσαν ἐκ προθέσεως οἱ κ.κ. Κ. Καραμανλῆς καί Ν. Μάρτης, διά πιέσεως ἀσκηθείσης ἐπί τῶν μελῶν αὐτοῦ.

Ἡ διατύπωσις τῆς κατηγορίας ταύτης, ἐκδήλως ἀντιφάσκουσα πρός ὅσα ὀλίγον πρότερον εἶχον ὑποστηριχθῆ κατά τήν διάσκεψιν τῆς ἀνακριτικῆς ἐπιτροπῆς, παρέχει ἀνάγλυφον τήν εἰκόνα τῆς κρατούσης εἰς τήν πλειοψηφίαν διαθέσεως.

Οὐδείς, προφανῶς, ἀμφέβαλλεν ὅτι ἡ παραγραφή καθίστα ἀδύνατον τόν δικαστικόν ἔλεγχον καί ἀπέκλειε τήν διά τῆς δικαιοσύνης ἀποκατάστασιν τῆς διασυρομένης ὑπολήψεως ἀψόγου ἤθους πολιτικῶν ἀνδρῶν.

Ἐπίσημα στοιχεῖα ἀποδεικνύουν ὅτι ἡ ἐνέργεια τῆς ΔΕΗ δέν προεκάλεσε ζημίαν, ἀντιθέτως δέ ἦτο ἐπιβεβλημένη πρός τό συμφέρον τῆς ἐπιχειρήσεως καί διά λόγους ἠθικῆς τάξεως.

Καί πέραν τούτων, εἶναι διαπεπιστωμένον ὅτι καί εἰς τήν περίπτωσιν ταύτην οὐδεμία εὐθύνη δύναται νά καταλογισθῇ εἰς τόν πρωθυπουργόν, ἤ τόν ὑπουργόν Βιομηχανίας, διά τάς ληφθείσας ἀποφάσεις καί ἄν ἀκόμη ἐπρόκειτο νά προκαλέσουν αὐται ζημίαν.

Ἀπό τήν ἔρευναν τῆς ὑποθέσεως προκύπτει ὅτι ὁ πρωθυπουργός τῆς δημιουργικῆς ὀκταετίας εἶχεν ἐπιτελέσει εἰς τό ἀκέραιον τό χρέος του διά νά ἐξασφαλισθῇ συμφέρουσα καί ἀδιάβλητος ἀπόφασις.

Ι. ΙΣΤΟΡΙΚΟΝ

Ἵνα δυνηθῇ ὁ ἀναγνώστης νά μορφώσῃ ἀσφαλῆ γνώμην καί ἀντιληφθῇ ποία ἡ ἀλήθεια, εἶναι ἀνάγκη νά προταχθῇ ἐν συντομίᾳ τό ἱστορικόν τῆς ὑποθέσεως.

Τυγχάνει τοῖς πάσι γνωστόν ὅτι ἡ ἀξιοποίησις τῶν ἐνεργειακῶν δυνατοτήτων τοῦ ποταμοῦ Ἀχελώου καί ἡ ἐκμετάλλευσις αὐτῶν ἀπετέλει μέρος τοῦ ἐνεργειακοῦ προγράμματος τῆς χώρας. Κατ' ἐφαρμογήν τοῦ προγράμματος τούτου, τό ΔΣ τῆς ΔΕΗ ἀπεφάσισεν ἐν ἔτει 1958 τήν ἐκτέλεσιν τοῦ ἔργου Κρεμαστῶν Ἀχελώου. Πρός τοῦτο, διά τῆς ὑπ' ἀριθ. 314/1958 ἀποφάσεώς του ἐνέκρινε τό κείμενον προσκλήσεως διά τήν ἐκδήλωσιν ἐνδιαφέροντος ξένων οἴκων πρός ἀνάληψιν τῆς μελέτης, ἐπιβλέψεως, προμηθείας τοῦ μηχανικοῦ ἐξοπλισμοῦ, κατασκευῆς καί χρηματοδοτήσεως τοῦ ἔργου.

Εἰς τήν πρόσκλησιν ταύτην τῆς ΔΕΗ ἀνταπεκρίθησαν 82 ἐν ὅλῳ οἶκοι. Ἐκ τῶν 82 τούτων οἴκων ἡ ὑπό τόν καθηγητήν τοῦ Πολυτεχνείου κ. Α. Κουτσοκώσταν ἐπιτροπή κρίσεως, συσταθεῖσα διά τῆς ἀπό 20.8.1958 ἀποφάσεως τῆς ΔΕΗ, ἐνέκρινε τούς 50, οὓς ἐθεώρησεν ὡς ἔχοντας τά ἀπαιτούμενα προσόντα, ὅπως λάβουν μέρος εἰς τόν προκηρυχθησόμενον διαγωνισμόν, τῶν λοιπῶν ἀποκλεισθέντων ὡς μή ὑποβαλόντων πλήρη ἤ ἱκανοποιητικά στοιχεῖα.

Βραδύτερον, τό ΔΣ τῆς ΔΕΗ, ἐν συνεννοήσει μέ τά ὑπουργεῖα Συντονισμοῦ καί Βιομηχανίας, ἀπεφάσισεν ὅπως διά τήν χρηματοδότησιν τοῦ ἔργου ἐπιδιώξῃ τήν λῆψιν δανείου παρά τοῦ ἀμερικανικοῦ ταμείου δανείων ἀνασυγκροτήσεως (DLF).

Αἱ σχετικαί βολιδοσκοπήσεις πρός τό ἐν λόγῳ ταμεῖον ἐγένοντο διά τοῦ ἐν Οὐάσιγκτον Ἕλληνος πρεσβευτοῦ, ὅστις διά τοῦ ἀπό 6-3-1959 ἐμπιστευτικοῦ ἐγγράφου του, ἀνεκοίνωσε τούς ὅρους, οὓς προέβαλλε τό DLF διά τήν χορήγησιν τοῦ δανείου καί ἐζήτησε τήν ἀποστολήν αὐτῷ προκαταρκτικῆς μελέτης τοῦ ἔργου, ἀπαραιτήτου διά τήν συζήτησιν πάσης αἰτήσεως δανείου.

Τήν σύνταξιν τῆς προκαταρκτικῆς ταύτης μελέτης τό ΔΣ τῆς ΔΕΗ διά τῆς ὑπ' ἀριθ. 433/11-3-1959 ἀποφάσεώς του ἀπεφάσισε νά ἀναθέσῃ ἀπ' εὐθείας καί ἄνευ προκηρύξεως δημοπρασίας εἰς τήν EBASCO. Τήν ἀπόφασιν ταύτην τοῦ ΔΣ τῆς ΔΕΗ λόγῳ τοῦ κατεπείγοντος, ἐνέκρινε καί ἡ Κυβέρνησις καί οὕτω ἡ ΔΕΗ διά τῆς ὑπ' ἀριθ. 101/ 59 ἀποφάσεώς της ἀνέθεσε τήν σύνταξιν τῆς προκαταρκτικῆς μελέτης τοῦ ἔργου τῶν Κρεμαστῶν εἰς τήν ἑταιρείαν EBASCO, ἥτις καί πράγματι συνέταξε ταύτην. Ἡ μελέτη ὑπεβλήθη εἰς τό DLF, βάσει δέ ταύτης ἐνεκρίθη τό ἐκ 31.000.000 δολλαρίων δάνειον πρός τήν ΔΕΗ.

Μετά τήν ἔγκρισιν τοῦ δανείου δέν ὑπελείπετο τίποτε πλέον ἄλλο, παρά ἡ ΔΕΗ νά προχωρήσῃ μέ γοργόν ρυθμόν εἰς τήν ἐκτέλεσιν τοῦ ἔργου τῶν Κρεμαστῶν.

Μεταξύ τῶν ὅρων τοῦ παρά τοῦ DLF παρασχεθέντος δανείου, ὑπῆρχε καί ὁ ὅρος ὅτι δέν ἔπρεπε νά συμπέσῃ εἰς τό αὐτό πρόσωπον (οἶκον) ἡ μελέτη καί ἡ ἐπίβλεψις τοῦ ἔργου καί ἡ κατασκευή αὐτοῦ, ὁ δέ μελετητής καί ἐπιβλέπων οἶκος ὑποχρεωτικῶς ἔπρεπε νά εἶναι ἀμερικανικός.

Προεῖχεν, ἐπομένως, πρό πάσης ἄλλης ἐνεργείας, ἡ ἐξεύρεσις τοῦ καταλλήλου ἀμερικανικοῦ οἴκου διά τήν σύνταξιν τῆς μελέτης καί ἀνάληψιν τῆς ἐπιβλέψεως τοῦ ἔργου.

Τό ΔΣ τῆς ΔΕΗ εἶχε τήν γνώμην ὅτι ἡ ἀνάθεσις τῆς μελέτης καί ἐπιβλέψεως τοῦ ἔργου ἔδει νά γίνῃ ἀπ' εὐθείας καί ἄνευ διαγωνισμοῦ, τό μέν πρός ἐξοικονόμησιν χρόνου, τό δέ πρός συμμόρφωσιν πρός τά ἐν Ἀμερικῇ κρατοῦντα, καθ' ἃ ἡ ἀνάθεσις μελέτης καί ἐπιβλέψεως οἱουδήποτε ἔργου δέν γίνεται διά διαγωνισμοῦ, ἀλλά δι' ἀπ' εὐθείας διαπραγματεύσεων. Πέραν τούτου, τό ΔΣ τῆς ΔΕΗ εἶχε τήν γνώμην ὅτι ἡ EBASCO, λογικῶς, ὡς συντάξασα τήν προκαταρκτικήν μελέτην τοῦ ἔργου, ἔπρεπε νά εἶχε τό προβάδισμα. Καί ἐξεδήλωσε σαφῶς τήν προτίμησίν της διά τήν ἑταιρείαν ἐκείνην.

Πρός τήν ἄποψιν ταύτην διεφώνησεν ὁ τότε πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως κ. Κ. Καραμανλῆς διά τούς ἑξῆς λόγους:

α) Ἐπεθύμει νά ἐξασφαλισθῇ τό ἀδιάβλητον τῆς ἀναθέσεως τῆς μελέτης καί ἐπιβλέψεως τοῦ ἔργου, πρᾶγμα τό ὁποῖον ἠδύνατο νά ἐπιτευχθῇ μόνον διά τῆς προκηρύξεως σχετικοῦ διαγωνισμοῦ.

β) Ἡ ἀπ' εὐθείας ἀνάθεσις τῆς μελέτης καί ἐπιβλέψεως τοῦ ἔργου πρός τήν EBASCO θά εἶχεν ὡς συνέπειαν τήν κατάργησιν τοῦ ἤδη ἀπό τοῦ ἔτους 1958 διεξαχθέντος διεθνοῦς διαγωνισμοῦ, εἰς ὃν εἶχον λάβει μέρος 82 οἶκοι ἐξ ὅλου τοῦ κόσμου, ἐκδηλώσαντες τό ἐνδιαφέρον των. Ἐκ τῶν οἴκων ἐκείνων εἶχον προκριθῇ ὑπό τῆς οἰκείας ἐπιτροπῆς κρίσεως οἱ 50, ὡς ἔχοντες τά ἀπαιτούμενα προσόντα, βάσει συνταγέντος πίνακος, ὁ ὁποῖος εἶχε γνωστοποιηθῇ εἰς τούς ἐνδιαφερομένους.

Τό νά ἀγνοηθῇ ἐπομένως παντελῶς ἐκεῖνος ὁ διαγωνισμός θά ἐσήμαινεν ἐμπαιγμόν τῶν λαβόντων μέρος εἰς αὐτόν καί θά ἐκλόνιζε σοβαρῶς καί τό κῦρος καί τήν πίστιν τῆς ΔΕΗ ἔναντι τῶν συμμετασχόντων εἰς τόν διαγωνισμόν καί ἔναντι τῶν χωρῶν, εἰς ἃς ἀνῆκον οὗτοι.

Τόν κίνδυνον τοῦτον ἐπεσήμανε τό ἴδιον τό ΔΣ τῆς ΔΕΗ διά τοῦ ὑπ' ἀριθ. 31541/Α533 τῆς 11-3-1959 ἐγγράφου του πρός τό ὑπουργεῖον Συντονισμοῦ. Καί ἦτο ἀπορίας ἄξιον πῶς μετέβαλεν ἐν συνεχείᾳ γνώμην καί προετίμα τήν ἀπ' εὐθείας ἀνάθεσιν τῆς μελέτης καί ἐπιβλέψεως εἰς τήν EBASCO.

γ) Ἡ ἀπ' εὐθείας καί ἄνευ προκηρύξεως διαγωνισμοῦ ἀνάθεσις τῆς ὁριστικῆς μελέτης καί ἐπιβλέψεως τοῦ ἔργου εἰς τήν EBASCO, ἐν συνεχείᾳ τῆς ἀπ' εὐθείας ἀναθέσεως τῆς προκαταρκτικῆς μελέτης εἰς αὐτήν, θά ἐδημιούργει διεθνῶς τήν ἐντύπωσιν εὐνοίας πρός τήν ἑταιρείαν ταύτην, μέ ἀποτέλεσμα νά ἐκλείψῃ τό ἐνδιαφέρον ὅλων τῶν λοιπῶν οἴκων ἐν τῷ μέλλοντι δι' ἀνάληψιν ἔργων ἐν Ἑλλάδι, εἴτε ὡς μελετητῶν, εἴτε ὡς κατασκευαστῶν. Οὕτω, ὑπῆρχε κίνδυνος δημιουργίας μονοπωλίου ἐν Ἑλλάδι ὑπέρ τῆς EBASCO, μέ ὅλας τάς ἐντεῦθεν ἐπιζημίους συνεπείας διά τό μέλλον τῆς χώρας.

Τούς ἀνωτέρω λόγους, ὡς ἦτο ἐπόμενον, εὗρε σπουδαίους καί βασίμους τό ΔΣ τῆς ΔΕΗ. Ἡ προκήρυξις διαγωνισμοῦ ἦτο καί ἠθικῶς καί ἀπό ἀπόψεως συμφέροντος τῆς χώρας καί ἀπό ἀπόψεως προστασίας τοῦ κύρους καί τῆς πίστεως τῆς ΔΕΗ ἐπιβεβλημένη.

Παραλλήλως, ὅμως, ἔδει ν' ἀποφευχθῇ ἡ ἀπώλεια πολυτίμου χρόνου. Αὕτη θά ἦτο ἀναπόφευκτος ἐάν προεκηρύσσετο ἐξ ὑπαρχῆς νέος διαγωνισμός. Διά τόν λόγον τοῦτον, τό ΔΣ τῆς ΔΕΗ προέκρινε τήν ἑξῆς μέσην λύσιν:

Ἀντί τῆς προκηρύξεως διαγωνισμοῦ, ἀπεφάσισε νά ἐπιλέξῃ ἐκ τῶν 50 προκριθέντων εἰς τόν διαγωνισμόν τοῦ ἔτους 1958 οἴκων τούς τέσσαρας πλέον δοκίμους ἀμερικανικούς οἴκους καί νά καλέσῃ τούτους νά ὑποβάλουν προσφοράς, βάσει προκηρύξεως διαλαμβανούσης λεπτομερῶς τούς ὅρους, ὥστε ὁ διαγωνισμός νά διεξαχθῇ μεταξύ τῶν οἴκων τούτων. Τήν λύσιν ταύτην ἐνέκρινε καί ἡ Κυβέρνησις.

Πράγματι, τό ΔΣ τῆς ΔΕΗ διά τῆς ὑπ' ἀριθ. 42/4-2-1960 ἀποφάσεώς του, ἐκ τοῦ πίνακος τῶν κατά τόν διεθνῆ διαγωνισμόν τοῦ ἔτους 1958 προκριθέντων 50 οἴκων, ἐπέλεξε τούς κάτωθι τέσσαρας ἀμερικανικούς οἴκους, ἤτοι: 1) EBASCO, 2) ECI, 3) HARZA καί 4) STONE.

Ἡ ἐπιλογή τῶν οἴκων ἐγένετο ἐπί τῇ βάσει τῆς ἐμπειρίας, ἣν εἶχον οὗτοι εἰς τήν ἐκτέλεσιν παρομοίων ἔργων καί τοῦ κριτηρίου τῆς ἐν ΗΠΑ ἀναθέσεως παρομοίων ἐργασιῶν εἰς αὐτούς (βλ. σημείωμα Γ. Πεζοπούλου ὑπ' ἀριθ. 556/1-2-1960 πρός ΔΣ τῆς ΔΕΗ).

Οἱ τέσσαρες οἶκοι ἐκλήθησαν ὑπό τῆς ΔΕΗ νά δώσουν προσφοράς ἐπί τῇ βάσει τῶν ὅρων λεπτομεροῦς προκηρύξεως, ἣν εἶχε συντάξει αὕτη. Διά τήν κρίσιν τῶν προσφορῶν συνεκροτήθη ἐπιτροπή ἀποτελεσθεῖσα ἐκ τῶν Α. Κουτσοκώστα, καθηγητοῦ τοῦ Πολυτεχνείου, τεχνικοῦ συμβούλου τῆς ΔΕΗ, ὡς προέδρου καί τῶν Θ. Μακρῆ, νομικοῦ συμβούλου τῆς ΔΕΗ, Ε. Μαλαγαρδῆ,

καί Π. Μιχαηλίδου, μηχανικοῦ τῆς ΥΣΚΕΤ, ὡς μελῶν.

Μετά τήν παράδοσιν τῶν προσφορῶν ὑπό τῶν ἐνδιαφερομένων οἴκων ἤρχισαν νά κυκλοφοροῦν (δικαίως ἤ ἀδίκως, ἀδιάφορον) φῆμαι ὅτι ὁ διαγωνισμός γίνεται διά τούς τύπους καί ὅτι οἱ ὑπηρεσιακοί παράγοντες τῆς ΔΕΗ, ἐξ ὧν ἀπετελεῖτο ἡ ἐπιτροπή κρίσεως, εὐνοοῦν τήν EBASCO, εἰς ἣν καί θά κατακυρώσουν τόν διαγωνισμόν. Αἱ φῆμαι αὗται ἔφθασαν καί μέχρι τοῦ τότε ὑπουργοῦ Βιομηχανίας Ν. Μάρτη, ὅστις ἐν τῇ προσπαθείᾳ του νά περιφρουρήσῃ τό κῦρος καί τήν πίστιν τῆς ΔΕΗ καί πρός διασκέδασιν τῶν φημῶν τούτων, συνέστησεν ὅπως κατά τό ἄνοιγμα τῶν προσφορῶν παρευρίσκωνται καί τά μέλη τῆς διοικήσεως τῆς ΔΕΗ, ἅτινα καί νά προσυπογράψουν τάς προσφοράς.

Τήν σύστασιν ταύτην ἀπεδέχθη ὁ γενικός διευθυντής τῆς ΔΕΗ Γ. Πεζόπουλος καί διά τοῦ ἀπό 11-3-1960 ἐγγράφου του παρήγγειλεν εἰς τόν πρόεδρον, ἀντιπρόεδρον καί τόν σύμβουλον Ν. Πουλόπουλον ὅπως παρευρίσκωνται κατά τό ἄνοιγμα τῶν προσφορῶν.

Πράγματι, τήν 15-3-1960, παρουσίᾳ τῶν ἀνωτέρω μελῶν τοῦ ΔΣ, τῆς ἐπιτροπῆς κρίσεως καί ἀντιπροσώπων τῶν ἑταιρειῶν EBASCO καί ECI, ἐγένετο τό ἄνοιγμα τῶν προσφορῶν καί ἀνεκοινώθη τό ἀποτέλεσμα τοῦ διαγωνισμοῦ. Ἐκ τοῦ ἀποτελέσματος τούτου προέκυπτεν, ἐκ πρώτης ὄψεως, ὅτι ἡ προσφορά τῆς EBASCO ἦτο εὐθηνοτέρα τῆς ECI. Καί τοῦτο, διότι ἡ EBASCO ἐζήτει διά παγίας δαπάνας δολλάρια 2.308.550 καί ἐπί πλέον ποσοστόν 1,25% ἐπί τοῦ τελικοῦ κόστους τοῦ ἔργου, ἐνῶ ἡ ECI ἐζήτει διά παγίας δαπάνας δολλάρια 3.300.000 καί ποσοστόν 1,20% ἐπί τοῦ τελικοῦ κόστους τοῦ ἔργου. Διά τάς λοιπάς διαγωνισθείσας ἑταιρείας οὐδείς ἦτο δυνατόν νά γίνῃ λόγος, διότι αὗται δέν εἶχον συμμορφωθῆ παντάπασι μέ τούς ὅρους τῆς διακηρύξεως καί δέν ἔδωσαν συγκεκριμένην προσφοράν.

Μετά τήν ἀνακοίνωσιν τοῦ ἀποτελέσματος τοῦ διαγωνισμοῦ καί κατά τάς ἀμέσως ἑπομένας ἡμέρας, ἤρχισαν νά κυκλοφοροῦν φῆμαι ὅτι ἡ προσφορά τῆς EBASCO ἦτο τύποις μόνον εὐθηνοτέρα τῆς προσφορᾶς τῆς ECI καί τοῦτο διότι περιεῖχε ρήτρας καί ἐπιφυλάξεις, αἵτινες καθίστων τήν προσφοράν της ἐπί τοσοῦτον ἀπροσδιόριστον, ὥστε τελικῶς ἡ ἀξιουμένη παρ' αὐτῆς ἀμοιβή νά ὑπερβῇ σοβαρῶς τήν ὑπό τῆς ECI γενομένην προσφοράν.

Τήν ἄποψιν ταύτην καί ἐπισήμως ὑπεστήριξεν ἡ ECI διά τοῦ ἐν Ἑλλάδι ἀντιπροσώπου αὐτῆς, ὅστις ἐζήτησε παρά τοῦ προέδρου τῆς ἐπιτροπῆς Α. Κουτσοκώστα νά λάβῃ γνῶσιν ὅλων τῶν προσφορῶν ἐν ταῖς λεπτομερείας των. Ὁ Α. Κουτσοκώστας ἠρνήθη νά δεχθῇ τό αἴτημα τοῦτο.

Συνεπείᾳ τῆς ἀρνήσεως ταύτης, αἱ φῆμαι ἐνετάθησαν. Ἡ ECI, θεωροῦσα ἑαυτήν ὡς ἐμπαιζομένην, προέβη εἰς διάβημα πρός τόν ὑπουργόν Βιομηχανίας Ν. Μάρτην καί ἐζήτησεν ἐπισήμως ὅπως λάβῃ γνῶσιν ὅλων τῶν προσφορῶν διά νά ἀποδείξῃ τούς ἰσχυρισμούς της, ἤτοι ὅτι τό μέν ἡ προσφορά τῆς EBASCO δέν ἦτο σύμφωνος πρός τήν διακήρυξιν, τό δέ ὅτι λόγῳ τῶν ἐν αὐτῇ διαλαμβανομένων ρητρῶν καί ἐπιφυλάξεων, κάθε ἄλλο παρά εὐθηνοτέρα τῆς ἰδικῆς της προσφορᾶς ἦτο.

Ὁ ὑπουργός Βιομηχανίας Μάρτης, εὑρεθείς πρό τοιούτου θέματος ἠθικῆς τάξεως, ἐνόμισεν ὅτι εἶχεν ὑποχρέωσιν νά παραγγείλῃ εἰς τήν ΔΕΗ ὅπως αὕτη θέσῃ ὑπ' ὄψιν ὅλων τῶν διαγωνισθέντων τάς προσφοράς, ἵνα οἱ ἐνδιαφερόμενοι, λαμβάνοντες γνῶσιν αὐτῶν, ἀποκαλύψουν τάς κεκρυμμένας ρήτρας καί ἐπιφυλάξεις, πρᾶγμα τό ὁποῖον καί ἔπραξε.

Ἡ ἐνέργεια αὕτη τοῦ ὑπουργοῦ Βιομηχανίας ὄχι μόνον οὐδέν τό ἐπιλήψιμον εἶχε, ἀλλ' ἀντιθέτως ἦτο ἀπολύτως σύμφωνος καί πρός τήν ἠθικήν τάξιν καί πρός τό συμφέρον τῆς ΔΕΗ. Τό νά λάβουν γνῶσιν οἱ ἐνδιαφερόμενοι ἀμοιβαίως ὅλων τῶν προσφορῶν μετά τό ἄνοιγμα αὐτῶν, ἀπετέλει τόν κανόνα εἰς ὅλους τούς δημοσίους διαγωνισμούς καί παρ' ἡμῖν καί ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ, μέ μοναδικήν ἐξαίρεσιν τήν ΔΕΗ, ἥτις, ἄγνωστον διατί, ἐτήρει μέχρι τότε τήν ἀντίθετον τακτικήν.

Ἡ σύστασις τοῦ ὑπουργοῦ Βιομηχανίας ἀφεώρα ὅλους τούς διαγωνισθέντας, εἰς τούς ὁποίους ἐν ἰσότητι ἔπρεπε νά ἐπιτραπῇ νά λάβουν γνῶσιν τῶν προσφορῶν. Τοῦτο διευκρινίζεται ἀπολύτως εἰς τήν ἀπό 9 Φεβρουαρίου 1962 ἐπιστολήν τοῦ προέδρου καί τοῦ γενικοῦ διευθυντοῦ τῆς ΔΕΗ πρός τόν τότε ὑπουργόν Συντονισμοῦ. Ἡ ἐπιστολή ἔχει καταχωρισθῆ ὁλόκληρος εἰς τά ἐπίσημα πρακτικά τῆς Βουλῆς τῆς συνεδριάσεως 27 Ἰουνίου 1962 (σελ. 22).

Εὐθύς ὡς ἡ ECI ἔλαβε γνῶσιν ὅλων τῶν προσφορῶν, ἀπηύθυνε πρός τόν γενικόν διευθυντήν τῆς ΔΕΗ τήν ἀπό 18-3-1960 ἐπιστολήν της, ἣν καί ἐκοινοποίησε καί πρός τόν ὑπουργόν βιομηχανίας Ν. Μάρτην καί τόν Α. Κουτσοκώσταν, ὡς πρόεδρον τῆς ἐπιτροπῆς κρίσεως.

Διά τῆς ἐπιστολῆς ταύτης ἡ ECI ἀπεκάλυπτεν ὅτι, ἐνῶ ἡ ἰδική της προσφορά ἦτο σύμφωνος πρός πάντας τούς ὅρους τῆς διακηρύξεως, ἡ προσφορά τῆς EBASCO δέν ἦτο σύμφωνος πρός αὐτούς. Ὁμοίως, ἡ ECI ὑπεστήριζεν ὅτι ἡ προσφορά τῆς EBASCO προέβλεπε προσθέτους πληρωμάς πέραν τῶν ὅρων τῆς διακηρύξεως, αἱ ὁποῖαι τελικῶς θά ηὔξανον τό ποσόν τῶν παγίων δαπανῶν πέραν τοῦ ἠγγυημένου ἐφ' ἅπαξ ποσοῦ τῆς ἰδικῆς της προσφορᾶς καί συνεπῶς ἡ προσφορά τῆς EBASCO κατ' οὐσίαν ἦτο μεγαλυτέρα τῆς ἰδικῆς της. Εἰδικώτερον ἡ ECI διά τῆς ἐπιστολῆς της, μεταξύ ἄλλων, ἀνέφερε τά ἑξῆς:

1) Ὅτι ἡ EBASCO διά τῆς προσφορᾶς της, κατά παράβασιν τῶν ὅρων τῆς διακηρύξεως, ἐζήτει ὅπως αἱ μή κατονομαζόμεναι ὑπηρεσίαι τοῦ μηχανικοῦ γίνωνται οὐχί κατά τήν κρίσιν τῆς ΔΕΗ, ἀλλά κατά τήν ἰδίαν της κρίσιν.

2) Ἐζήτει, κατά παράβασιν τῶν ὅρων τῆς διακηρύξεως, δικαίωμα ἀναπροσαρμογῆς:

α) λόγῳ μεταβολῆς τιμαρίθμου.

β) λόγῳ καθυστερήσεων πάσης φύσεως.

γ) λόγῳ τροποποιήσεως ἐργατικῶν νόμων.

3) Ἐζήτει κατά παράβασιν τῶν ὅρων τῆς διακηρύξεως, ὅπως ἡ ΔΕΗ πληρώσῃ:

α) ἔξοδα ἐργοταξίου.

β) ἔξοδα τηλεπικοινωνιῶν Ἀθηνῶν - ἐργοταξίου.

γ) ἔξοδα ταξιδίων Ἀμερικῆς - Ἑλλάδος μετ' ἐπιστροφῆς μετά τῶν οἰκογενειῶν των ἐκείνων τῶν Ἀμερικανῶν ὑπαλλήλων, οἵτινες δέν θά ἐγίνοντο δεκτοί ὑπό τῆς ΔΕΗ.

4) Ἐζήτει κατά παράβασιν τῶν ὅρων τῆς διακηρύξεως, δικαίωμα ὑποκαταστάτου.

5) Περιώριζε τάς ὑπηρεσίας διευθύνσεως καί ἐπιβλέψεως τῶν δοκιμῶν καί λειτουργίας τοῦ ἔργου εἰς 2 μῆνας, ἀντί τῶν 6 τῆς διακηρύξεως.

6) Ὡς προσωπικόν ἐκτελέσεως τοῦ ἔργου ἡ EBASCO προέτεινε 10 Ἀμερικανούς καί 25 Ἕλληνας, ἀντί τῶν 55 Ἀμερικανῶν καί 70 Ἑλλήνων τῆς ECI.

7) Ἡ κατατεθεῖσα ἐγγυητική ἐπιστολή τῆς EBASCO δέν ἦτο σύμφωνος πρός τήν διακήρυξιν καί προέβλεπε κατάπτωσιν κατόπιν διαιτησίας.

Ἐν συμπεράσματι, ἡ ECI διά τῆς ἐπιστολῆς της ὑπεστήριζεν ὅτι, ὡς εἶναι διατυπωμένη ἡ προσφορά τῆς EBASCO, ὄχι μόνον δέν εἶναι εὐθηνοτέρα τῆς ἰδικῆς της, ἀλλ' ἀντιθέτως ἀκριβοτέρα καί ὅτι θά ἠδύνατο καί αὐτή, χρησιμοποιοῦσα παρομοίας ρήτρας καί ἐπιφυλάξεις προσθέτων πληρωμῶν, νά μειώσῃ τό ποσόν τῆς προσφορᾶς της κάτω τῆς προσφορᾶς τῆς EBASCO, πλήν δέν τό ἔπραξε, διότι προετίμησε νά συμμορφωθῇ πρός τούς ὅρους τῆς διακηρύξεως. Ἡ ἐπιστολή τῆς ECI ἐκοινοποιήθη καί πρός τόν Α. Κουτσοκώσταν ὡς πρόεδρον τῆς ἐπιτροπῆς κρίσεως. Ἡ ἐπιτροπή ἐξέδωκε τό πόρισμά της ἐπί τῶν προσφορῶν, ὅπερ διετύπωσεν εἰς τό ὑπ' αὐτῆς συνταγέν ἀπό 22-3-1960 πρακτικόν. Διά τούτου ἡ ἐπιτροπή ἀπεφάνθη:

1) ὅτι αἱ ἑταιρεῖαι HARZA καί STONE ὑπέβαλον προσφοράς, αἱ ὁποῖαι οὐδόλως ἀνταποκρίνονται πρός τούς ὅρους τῆς προκηρύξεως.

2) ὅτι ἡ ECI συνεμορφώθη μέν πλήρως πρός τούς ὅρους τῆς προκηρύξεως, ἐνῶ ἡ EBASCO δέν συνεμορφώθη, πλήν ἡ προσφορά τῆς EBASCO ἐμφανίζεται πλέον συμφέρουσα, ὥστε αὕτη νά ἐμφανίζεται μειοδοτοῦσα, δι' ὅ καί προέτεινεν ὅπως ἡ ΔΕΗ διαπραγματευθῇ πρῶτον μετά τῆς EBASCO, ἵνα ἐπιδιώξῃ προσαρμογήν τῆς προσφορᾶς της πρός τήν προκήρυξιν καί ἐν ἀποτυχίᾳ μετά τῆς ECI.

Τήν 6ην Ἀπριλίου 1960 ἡ αὐτή ἐπιτροπή συνῆλθεν εἰς νέαν συνεδρίασιν καί συνέταξε νέον «συμπληρωματικόν πρακτικόν», εἰς τό ὁποῖον διετύπωσε τά ἑξῆς:

α) ὅτι ἐκ τῶν διαγωνισθεισῶν ἑταιρειῶν μόνον ἡ ἑταιρεία ECI συνεμορφώθη πλήρως πρός τούς ὅρους τῆς διακηρύξεως, ἐνῶ τῶν λοιπῶν οἴκων αἱ προσφοραί ἀφίστανται τούτων.

β) ὅτι ἐν ἀντιθέσει πρός τούς οἴκους τούτους, ἡ ECI δέν κέκτηται ἰδίαν ἐμπειρίαν σχεδιάσεως καί διευθύνσεως τῆς κατασκευῆς ὑδροηλεκτρικῶν ἐγκαταστάσεων, ἐξαιρέσει τῆς μοναδικῆς περιπτώσεως μή κατασκευασθείσης εἰσέτι ἐγκαταστάσεως ἐν Ταϋλάνδῃ.

γ) ὅτι ἡ ECI διαθέτει μέλη ἤ ἀνεξαρτήτους πρός τήν ὀργάνωσίν της συμβούλους μέ ἀτομικήν ἐμπειρίαν.

Διά τούς λόγους τούτους ἡ ἐπιτροπή προτείνει ὁμοφώνως, ὅπως, παραμεριζομένου τοῦ διαγωνισμοῦ, ἐπιδιωχθῇ ἡ ἐπιλογή τοῦ προκριθησομένου οἴκου δι' ἀπ' εὐθείας διαπραγματεύσεων βάσει τῆς ἀπό 1-2-1960 προσκλήσεως τῆς ΔΕΗ μέ κατεύθυνσιν τήν προσαρμογήν πρός αὐτήν τῶν μή συμμορφωθεισῶν πρός τούς ὅρους της οἴκων καί ὅτι αἱ διαπραγματεύσεις πρέπει ν' ἀρχίσουν ἀπό τήν EBASCO, διαθέτουσαν πεῖραν, γνῶσιν τῶν ἐν Ἑλλάδι, συντάξασαν τήν μελέτην τῶν Κρεμαστῶν καί ὑποβαλοῦσαν τήν ἐκ πρώτης τοὐλάχιστον ὄψεως οἰκονομικῶς πλέον συμφέρουσαν εἰς τήν ΔΕΗ πρότασιν, μειοδοτήσασαν δέ ἔναντι τῆς ECI.

Ἐν ἀποτυχίᾳ τῶν μετά τῆς EBASCO διαπραγματεύσεων, ἡ ἐπιτροπή προτείνει τήν συνέχισιν τῶν διαπραγματεύσεων μέ τάς λοιπάς ἑταιρείας, μέ βάσιν τά στοιχεῖα ἐμπειρίας καί τούς οἰκονομικούς ὅρους ἑκάστης, κατά τήν ὁριζομένην ἐν τῷ πρακτικῷ αὐτῆς σειράν προτεραιότητος, κατά τήν ὁποίαν ἡ ECI ἐτάσσετο πλέον τελευταία.

Τά πορίσματα τῆς ἐπιτροπῆς κρίσεως —τόσον τό πρῶτον καί ἰδίως τό δεύτερον— προεκάλεσαν τήν ἀντίδρασιν τῆς ἑταιρείας ECI, ἡ ὁποία διέβλεπεν εἰς τά πορίσματα τῆς ἐπιτροπῆς σαφῆ καί ἀπροκάλυπτον προσπάθειαν ἀδικαιολογήτου παραμερισμοῦ της.

Ἡ ECI ὑπεστήριζε τά ἑξῆς:

1) Δέν εἶναι νοητόν εἰς ἕνα διαγωνισμόν, διεξαχθέντα βάσει συγκεκριμένης προκηρύξεως, νά παραμερίζεται ὁ μόνος συμμορφωθείς πρός τούς ὅρους αὐτῆς καί νά προτιμῶνται πρός ἔναρξιν διαπραγματεύσεων, οἵκοι μή συμμορφωθέντες πρός τήν προκήρυξιν.

2) Δέν εἶναι νοητόν ἑταιρεία, ἐπιλεγεῖσα ὑπό τῆς ἰδίας τῆς ΔΕΗ ὡς πλέον δόκιμος καί παρέχουσα τά περισσότερα ἐχέγγυα ἐμπειρίας καί ἱκανότητος ἐκ τοῦ καταλόγου τῶν 50 προκριθέντων ὑπό τῆς ἰδίας ἐπιτροπῆς οἴκων κατά τόν διαγωνισμόν τοῦ ἔτους 1958, νά χαρακτηρίζεται μετά τό ἄνοιγμα τῶν προσφορῶν ὡς στερουμένη ἐμπειρίας καί ἱκανότητος πρός ἀνάληψιν τοῦ ἔργου.

3) Ἡ στάσις τῆς ΔΕΗ εἰς τήν ὑπόθεσιν ἐμφανίζει ἀντιφάσεις καί παράδοξα. Πῶς εἶναι δυνατόν, ἡ ΔΕΗ νά ἔχῃ ἐπιλέξει αὐτήν μεταξύ τῶν 4 δοκιμωτέρων οἴκων καί νά τήν καλέσῃ ἡ ἰδία νά ὑποβάλῃ προσφοράν καί ἐκ τῶν ὑστέρων νά ὑποστηρίζῃ ὅτι δέν ἔχει δῆθεν ἐμπειρίαν καί ἰδίαν ὀργάνωσιν; Δέν ἠρεύνησε ἡ ΔΕΗ τήν ἐμπειρίαν καί τήν ὀργάνωσίν της πρίν τήν καλέσῃ νά συμμετάσχῃ εἰς τόν διαγωνισμόν, δίδουσα προσφοράν; Ἀλλά τότε πῶς τήν ἐκάλεσε πρός τοῦτο μεταξύ τῶν 4 οἴκων, τούς ὁποίους ἐπέλεξε;

4) Δέν εἶναι νοητόν νά ὑποστηρίζεται ὅτι ἡ ἑταιρεία ἔχει μέν μέλη καί ἀνεξαρτήτους συμβούλους, ἔχοντας ἀτομικήν πεῖραν, πλήν ἡ ἰδία δέν εἶναι κατάλληλος, διότι δέν ἔχει ἐκτελέσει παρόμοια ἔργα ὑπό ἰδίαν εὐθύνην. Τά ἔργα δέν ἐκτελεῖ τό ἀφηρημένον νομικόν πρόσωπον τῆς ἑταιρείας, ἀλλά τά ἀπαρτίζοντα ταύτην φυσικά μέλη καί οἱ τεχνικοί αὐτῆς σύμβουλοι. Ποίαν ἱκανότητα εἶναι δυνατόν νά ἔχῃ μία ἑταιρεία, ἡ ὁποία ἐξετέλεσε μέν σπουδαῖα ἔργα, πλήν ἐν τῷ μεταξύ ἔχασεν ὅλα τά μέλη καί τούς συμβούλους της, οἱ ὁποῖοι εἶχον ἀτομικήν πεῖραν; Μέ τήν ἀντίληψιν αὐτήν ἀποκλείεται ὁριστικῶς διά τό μέλλον νά συσταθῇ νέα ἑταιρεία, ἡ ὁποία ὡς τοιαύτη βεβαίως δέν θά ἔχῃ ἐκτελέσει ἔργα, τά ἀπαρτίζοντα ὅμως αὐτήν μέλη θά ἔχουν μεγίστην ἐμπειρίαν.

5) Δέν εἶναι παραδεκτόν ἡ ἐπιτροπή κρίσεως νά ὑποστηρίζῃ ὅτι ἡ EBASCO ἐκ πρώτης ὄψεως ἐμφανίζεται εὐθηνοτέρα, ἄρα μειοδοτοῦσα. Τί σημαίνει ἐκ πρώτης ὄψεως; Δέν εἶχεν ὑποχρέωσιν ἡ ἐπιτροπή νά ἐρευνήσῃ πλήρως τήν προσφοράν τῆς EBASCO, διά ν' ἀποφανθῇ ἐάν πράγματι ἦτο εὐθηνοτέρα;

6) Ἡ ἐπιτροπή δέν ἔπρεπε νά δεχθῇ κἄν καί νά συζητήσῃ ἀκόμη τήν προσφοράν τῆς EBASCO, ἡ ὁποία ἀφίστατο οὐσιωδῶς τῶν ὅρων τῆς προκηρύξεως. Ἡ EBASCO δέ ἦτο κατ' ἐξοχήν ἡ ἑταιρεία, ἡ ὁποία δέν ἔπρεπε νά ὑποβάλῃ τοιαύτην προσφοράν, ἀφοῦ ἦτο ἡ συντάξασα τήν προκαταρκτικήν μελέτην καί ἐτέλει ἐν πλήρει γνώσει τῶν ἐν Ἑλλάδι συνθηκῶν.

7) Ἡ ἀόριστος καί μέ σειράν ρητρῶν καί ἐπιφυλάξεων προσφορά της ἀπετέλει ἀπόδειξιν ὅτι ἐπεδίωκε νά ἐμφανίσῃ τυπικῶς ἑαυτήν μειοδοτοῦσαν, διά νά ἐπιτύχῃ κατόπιν, διά τῆς μεθόδου τῶν ἀναπροσαρμογῶν καί προσθέτων πληρωμῶν, νά εἰσπράξῃ πολύ μεγαλύτερα ποσά καί δή ἀπροσδιορίστου διά τήν ΔΕΗ ὕψους.

8) Ἡ ὅλη ὑπόθεσις κατέληγεν εἰς ἐμπαιγμόν τῆς ECI, ἡ ὁποία, κληθεῖσα ἀπό τήν ἰδίαν τήν ΔΕΗ ὑπέβαλε προσφοράν σύμφωνον πρός τούς ὅρους τῆς προκηρύξεως, ὑποβληθεῖσα εἰς δαπάνας καί μελέτας διά τήν σύνταξιν τῆς προσφορᾶς της. Ἐάν τοιαῦτα πράγματα θά ἀντετάσσοντο κατ' αὐτῆς καί θά ἠμφισβητεῖτο καί αὐτή ἡ ἱκανότης της, τότε διατί ἐκλήθη;

Ἡ ECI λαβοῦσα γνῶσιν πάντων τῶν ἐκτεθέντων, ἀπεφάσισε νά ἀντιδράσῃ ἐντόνως, πρός περιφρούρησιν τοῦ κύρους καί τῆς ἀξιοπρεπείας της, ὡς ὑπεστήριξε.

Πρός τοῦτο ἀφίχθη εἰς Ἀθήνας ἐξ Ἀμερικῆς ὁ γενικός διευθυντής τῆς ἑταιρείας, ὁ ὁποῖος ἐζήτησεν ἀκρόασιν ἀπό τόν τότε ἀντιπρόεδρον τῆς Κυβερνήσεως καί νῦν ἀρχηγόν τῆς ΕΡΕ Παν. Κανελλόπουλον, πρός ὅν καί ἐξέθεσε τάς ἀντιλήψεις καί τά παράπονά του.

Ὁ Παν. Κανελλόπουλος, ὀρθῶς ἐκτιμῶν τά γεγονότα, διέγνωσε ὅτι ἐδημιουργεῖτο πράγματι θέμα ἠθικῆς τάξεως καί διά τήν ΔΕΗ καί διά τήν Κυβέρνησιν, ἀλλά καί διά τό ἑλληνικόν Κράτος. Δέν ἦτο ἐπιτρεπτόν εἰς τοιαύτης ἠθικῆς φύσεως θέματα νά διασύρεται ἡ ὑπόληψις τῆς ΔΕΗ ἀλλά καί ὁλοκλήρου τοῦ Κράτους καί νά ἐμφανίζεται τοῦτο καταφώρως ἐμπαῖζον τούς διαγωνισθέντας, μέ συνέπειαν νά εὐνοηθῇ ὡρισμένη ἑταιρεία, ἡ ὁποία ἀδικαιολογήτως δέν συνεμορφώθη πρός τούς ὅρους τῆς προκηρύξεως τοῦ διεξαχθέντος διαγωνισμοῦ. Κατόπιν τῆς διαπιστώσεως ταύτης, ὁ Παν. Κανελλόπουλος ἐθεώρησεν ὑποχρέωσίν του νά ἐνημερώσῃ περί τῶν καταγγελλομένων τόν τότε πρόεδρον τῆς Κυβερνήσεως Κ. Καραμανλῆν, διότι τό θέμα ἐξήρχετο τῶν ὁρίων μιᾶς ἁπλῆς διαφορᾶς μεταξύ δύο διαγωνισθεισῶν εἰς τήν αὐτήν δημοπρασίαν ἑταιρειῶν.

II. ΑΙ ΚΥΒΕΡΝΗΤΙΚΑΙ ΑΠΟΨΕΙΣ

Ὁ πρωθυπουργός Κ. Καραμανλῆς μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης οὐδέν ἐγνώριζε περί τῆς ὑποθέσεως. Τοῦτο ἐβεβαίωσεν ἐνόρκως ὁ ἀρχηγός τῆς ΕΡΕ Παν. Κανελλόπουλος, ἐξεταζόμενος ὡς μάρτυς ἐνώπιον τῆς ἀνακριτικῆς ἐπιτροπῆς.

Καί λαβών γνῶσιν τῶν καταγγελλομένων, ἦτο φυσικόν νά ἀνησυχήσῃ καί νά ζητήσῃ νά ἐνημερωθῇ παρά τῶν ἁρμοδίων. Πρός τοῦτο ἐκάλεσε παρ' αὐτῷ τόν πρόεδρον τῆς ΔΕΗ Π. Γου-

ναράκην, παρ' οὗ ἐζήτησε πληροφορίας, παρουσίᾳ τοῦ Π. Κανελλόπουλου, τοῦ ὑπουργοῦ Συντονισμοῦ Ἀρ. Πρωτοπαπαδάκη καί τοῦ ὑπουργοῦ Βιομηχανίας Ν. Μάρτη.

Αἱ πληροφορίαι, ἃς ἔδωσεν ὁ Π. Γουναράκης ἐπεβεβαίωσαν τά ἑξῆς:

α) ὅτι πράγματι ἡ ΕCΙ ἦτο ἡ μόνη συμμορφωθεῖσα πρός τούς ὅρους τῆς προκηρύξεως τῆς ΔΕΗ.

β) ὅτι ἡ EBASCO ἦτο μέν φαινομενικῶς εὐθηνοτέρα, πλήν ἡ προσφορά της περιεῖχε ρήτρας καί ἐπιφυλάξεις, αἵτινες καθίστων αὐτήν τελείως ἀπροσδιόριστον ἀπό ἀπόψεως ὕψους ἀξιουμένης ἀμοιβῆς, μέ ἀπροσδιορίστους συνεπείας.

γ) ὅτι ἡ ΕCΙ εἶχε μετάσχει εἰς τόν ἰδιότυπον διαγωνισμόν μεταξύ τῶν τεσσάρων οἴκων κατόπιν προσκλήσεως τῆς ΔΕΗ, ἡ ὁποία τήν ἐπέλεξε μεταξύ τῶν 50 προκριθέντων οἴκων κατά τόν διεξαχθέντα διεθνῆ διαγωνισμόν τοῦ ἔτους 1958.

Ὑπό τάς συνθήκας αὐτάς, ἡ δικαιολογία ὅτι ἡ ΕCΙ δέν ἦτο δόκιμος καί ἱκανός οἶκος, διότι δέν εἶχεν ἐκτελέσει ὑπό ἰδίαν αὐτῆς εὐθύνην παρόμοια ἔργα, καίτοι εἶχεν εἰς τό ἐπιτελεῖον της μέλη καί συμβούλους μέ ἱκανήν πεῖραν, δέν ἐνεφανίζετο ἄψογος καί πειστική.

Ἐν ὄψει τῶν ἀνωτέρω διαπιστώσεων, ὁ τότε πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως Κ. Καραμανλῆς, κηδόμενος τοῦ κύρους καί τῆς ἀξιοπρεπείας τῆς ΔΕΗ ἀλλά καί τῆς Κυβερνήσεως, συνεβούλευσε τόν πρόεδρον τῆς ΔΕΗ Π. Γουναράκην νά πράξῃ πᾶν ὅ,τι νομίζει καλόν διά τό συμφέρον τῆς ΔΕΗ καί τῆς Κυβερνήσεως, ὥστε νά μή γεννηθοῦν ζητήματα διαβλητοῦ.

Ὁ Π. Γουναράκης, εἰς τό ἀπό 27-3-1960 ὑπόμνημά του πρός τήν ἐπιτροπήν ἐκτάκτου ἐλέγχου τῆς ΔΕΗ δίδει σαφῆ περιγραφήν τῆς συζητήσεώς του μετά τοῦ Κ. Καραμανλῆ· ἐκθέτει πῶς ὁ πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως τόν ἐπῆρε κατ' ἰδίαν εἰς τό πολιτικόν του γραφεῖον τήν 20-4-1960 καί τοῦ εἶπεν ὅτι ἐθεώρησεν ὑποχρέωσίν του νά ἐπιστήσῃ τήν προσοχήν τῶν ὑπευθύνων τῆς ΔΕΗ ἐπί τῶν παραπόνων τῆς ΕCΙ καί νά τοῦ ζητήσῃ νά πράξῃ ὅ,τι κρίνει ἐπιβεβλημένον «πρός τό συμφέρον τῆς ΔΕΗ καί τῆς Κυβερνήσεως διά νά μή γεννηθοῦν ζητήματα διαβλητότητος, τά ὁποῖα θά εἶναι ὑποχρεωμένη καί ἡ ΔΕΗ καί ἡ Κυβέρνησις νά ἀντικρούσῃ καί εἰς τόν Τύπον καί εἰς τήν Βουλήν». Καί προσθέτει ὁ Γουναράκης: «Σαφεστέρα καί ἀντικειμενικωτέρα συμβουλή τοῦ πρωθυπουργοῦ πρός τόν πρόεδρον τῆς ΔΕΗ δέν θά μποροῦσε νά δοθῇ».

Αὐτή ὑπῆρξεν ἡ μοναδική συμβουλή, τήν ὁποίαν ἔδωσεν ὁ πρωθυπουργός Κ. Καραμανλῆς πρός τόν Π. Γουναράκην εἰς τήν ὑπόθεσιν αὐτήν. Πέραν τῆς συμβουλῆς αὐτῆς οὐδεμίαν ἑτέραν ἀνάμιξιν εἶχε, οὐδέ ἠσχολήθη πλέον μέ τό θέμα.

Ὡς ἦτο φυσικόν, ὁ Π. Γουναράκης μετεβίβασε τήν συμβουλήν τοῦ προέδρου τῆς Κυβερνήσεως εἰς τό διοικητικόν συμβούλιον τῆς ΔΕΗ. Ἐν τῷ μεταξύ ὁ ὑπουργός τῆς Βιομηχανίας Νικ. Μάρτης ἐζήτησε τηλεγραφικῶς παρά τοῦ DLF νά πληροφορηθῇ ἐάν ὁ οἶκος ΕCΙ ἀνεγνωρίζετο παρ' αὐτοῦ ὡς δόκιμος. Ἡ ἐνέργεια τοῦ ὑπουργοῦ Βιομηχανίας ἦτο ἀπολύτως ἐπιβεβλημένη διά νά διακριβωθῇ ὑπευθύνως ἡ ἱκανότης τῆς ΕCΙ πρός ἀνάληψιν τοῦ ἔργου. Διότι ἐάν ἡ ΕCΙ δέν ἦτο ἱκανή, πᾶσα συζήτησις ἐπί τοῦ θέματος θά ἦτο περιττή, ἡ δέ διαμαρτυρομένη ἑταιρεία θά ἦτο δυνατόν νά ἀποστομωθῇ μέ τήν ἀρνητικήν ἀπάντησιν τοῦ DLF.

Ἡ ἀπάντησις ὅμως τοῦ DLF εἰς τό τηλεγράφημα τοῦ ὑπουργοῦ ἦτο θετική. Ὁ οἶκος ΕCΙ ἀνεγνωρίζετο ὡς δόκιμος καί ἱκανός νά ἀναλάβῃ τό ἔργον. Οὕτως ἀπεδεικνύετο ὅτι τάς εἰς βάρος τοῦ οἴκου τούτου ἀναφερόμενα ἐν σχέσει μέ τήν ἐμπειρίαν καί ἱκανότητά του ἐστεροῦντο ἐκ τῶν ὑστέρων βασιμότητος καί καθίστων ἔτι περισσότερον διαβλητήν τήν προσπάθειαν παραμερισμοῦ αὐτοῦ.

Ὑπό τάς νέας ταύτας συνθήκας τό διοικητικόν συμβούλιον τῆς ΔΕΗ ἐπελήφθη τοῦ θέματος καί κατόπιν μακρῶν καί ἐξονυχιστικῶν συζητήσεων, ἀπεφάσισεν ὅπως αἱ διαπραγματεύσεις ἀρχίσουν πρῶτον ἀπό τήν ΕCΙ.

Ἡ ἀπόφασις ἐλήφθη μέ ἀπόλυτον ὁμοφωνίαν ἁπάντων τῶν μελῶν τοῦ συμβουλίου, στερεῖται δέ πάσης σοβαρότητος ὁ ἰσχυρισμός ὅτι ἠσκήθη οἱαδήποτε πίεσις ἐφ' οἱουδήποτε τῶν μελῶν.

Τά περιστατικά, ἅτινα ἐπέδρασαν ἐπί τῆς γνώμης τῶν μελῶν τοῦ ΔΣ ἦσαν:

α) ὅτι ἡ ΕCΙ ἦτο ἡ μόνη συμμορφωθεῖσα πρός τούς ὅρους τῆς διακηρύξεως.

β) ὅτι ἡ προσφορά τῆς EBASCO περιεῖχε ρήτρας καί ἐπιφυλάξεις, ἐξ ὧν καθίστατο λίαν ἀμφίβολον ἐάν ἦτο εὐθηνοτέρα.

γ) ὅτι ἡ ΕCΙ ἀπεδεικνύετο ἐκ τοῦ τηλεγραφήματος τοῦ DLF ὅτι ἦτο δόκιμος καί ἱκανός οἶκος καί ἑπομένως οἱ περί τοῦ ἀντιθέτου ἰσχυρισμοί διεπιστοῦντο ὡς ἀναληθεῖς καί ὑποβολιμαῖοι, ἀπρόσφοροι πλέον διά τήν ἐξυπηρέτησιν ἀπαραδέκτων σκοπῶν.

Διά τούς ἐκτεθέντας λόγους τό διοικητικόν συμβούλιον τῆς ΔΕΗ ἐνόμισεν ὅτι εἶχεν ὑποχρέωσιν διά λόγους ἠθικῆς τάξεως νά ἀρχίσῃ τάς διαπραγματεύσεις κατά πρῶτον μετά τῆς ΕCΙ.

Πάντες οἱ ἐνώπιον τῆς ἀνακριτικῆς ἐπιτροπῆς ἐξετασθέντες μάρτυρες ἐπιβεβαιοῦσι τά ἀνωτέρω (βλ. καταθέσεις Ἀναργ. Δημητρακοπούλου, Νικ. Βλαχοπούλου, καθηγητοῦ Α. Κουτσοκώστα, Γρηγ. Πανᾶ, Ἰωάννου Λαμπρούκου, καθηγητοῦ Ἰω. Φλαμπουριάρη). Ὁ Ἀνάργυρος Δημητρακόπουλος χαρακτηριστικῶς ἀναφέρει ὅτι ἐψήφισεν ὑπέρ τῆς ΕCΙ καί διά τό ἀδιάβλητον, ἀλλά καί διά τήν ἀπροσδιοριστίαν τῆς προσφορᾶς τῆς EBASCO.

Μετά τήν ἀπόφασιν τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου τῆς ΔΕΗ ὅπως ἀρχίσουν αἱ διαπραγματεύσεις κατά πρῶτον μετά τῆς ΕCΙ, ἤρχισαν αἱ μετ' αὐτῆς συζητήσεις. Κατά ταύτας ἡ ΕCΙ ἐδέχθη νά περιορίσῃ τό μέν ποσόν τῶν παγίων δαπανῶν της ἀπό 3.300.000 δολλάρια εἰς 2.590.000 δολλάρια, ὁμοίως δέ ἐδέχθη νά λάβῃ ὡς πάγιον ποσόν ἀμοιβῆς 600.000 δολλάρια, ἀντί τοῦ αἰτηθέντος ποσοστοῦ ἀμοιβῆς 1,20% ἐπί τοῦ τελικοῦ κόστους τοῦ ἔργου. Κατά ταῦτα, ἡ ΕCΙ ἐδέχθη τελικῶς νά λάβῃ συνολικῶς ὡς πάγιον ποσόν δαπανῶν καί ἀμοιβῆς της 3.190.000 δολλάρια. Καί τό ποσόν τοῦτο ἐκρίθη ἱκανοποιητικόν ὑπό τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου τῆς ΔΕΗ, κατεκυρώθη δέ ὁμοφώνως ἐπ' ὀνόματί της τό ἔργον.

Τό τελικόν ποσόν τῆς συμφωνηθείσης ἀμοιβῆς ἦτο μικρότερον τῆς προσφορᾶς τῆς EBASCO. Αὕτη ἐζήτει ὡς πάγιον ποσόν δαπανῶν της 2.308.550 δολλάρια καί ποσοστόν ἀμοιβῆς της ἐπί τοῦ τελικοῦ κόστους τοῦ ἔργου 1,25%. Ἐάν ὑπολογισθῇ ὅτι τό κόστος ὑπερέβη ἤδη τά 75.000.000 δολλάρια, ἡ ἀξιουμένη ὑπό τῆς EBASCO ἀμοιβή μέ ποσοστόν 1,25% ἀνήρχετο εἰς δολλάρια 937.000 καί ἑπομένως τό συνολικόν ὕψος τῆς ἀξιουμένης ἀμοιβῆς αὐτῆς, διά παγίας δαπάνας καί ποσοστόν ἀμοιβῆς, θά ἦτο δηλαδή μεγαλύτερον τῆς συμφωνηθείσης τελικῆς ἀμοιβῆς τῆς ΕCΙ κατά 56.050 δολλάρια.

Ἰδού τό ἱστορικόν τῆς ὅλης ὑποθέσεως τῆς ἀναθέσεως τῆς μελέτης καί ἐπιβλέψεως τοῦ ἔργου Κρεμαστῶν Ἀχελώου, μέ πᾶσαν καί πλήρη ἀκρίβειαν. Καί τοῦτο παρέχει τήν βάσιν διά τήν μόρφωσιν ἀντικειμενικῆς κρίσεως ἐπί τῆς κατηγορίας.

III. ΤΙ ΥΠΟΣΤΗΡΙΖΟΥΝ ΟΙ ΚΑΤΗΓΟΡΟΙ

Ἤδη μετά τήν ὑπόμνησιν τῶν ἐκτεθέντων ἔχει τήν θέσιν της ἡ ἐπισήμανσις ὅλων τῶν ἐπιχειρημάτων, ἐπί τῶν ὁποίων κατεβλήθη προσπάθεια νά θεμελιωθῇ ἡ κατηγορία. Δέν εἶχεν ἀπασχολήσει τούς κατηγόρους ἡ ἀκριβής φύσις τῆς κατηγορίας. Ἤρκει μία κατηγορία.

Οἱ κατήγοροι ὑπεστήριζον:

1) Ὅτι ἐκ τῆς ἀναθέσεως τῆς μελέτης καί ἐπιβλέψεως τοῦ ἔργου Κρεμαστῶν Ἀχελώου εἰς τήν ΕCΙ, ἡ ΔΕΗ ἐζημιώθη κατά ποσόν 281.450 δολλαρίων, διότι ἡ προσφορά τῆς EBASCO ἦτο μικροτέρα τῆς ΕCΙ κατά τό ποσόν τοῦτο εἰς τό σκέλος τῶν παγίων δαπανῶν.

Εἰς τό σημεῖον τοῦτο ἡ ἀντίθεσις πρός τήν ἀλήθειαν εἶναι

ἀπόλυτος:

Ὡς ἐξετέθη ἐν τῷ ἱστορικῷ, τό ποσόν τῆς ἀμοιβῆς διά τήν μελέτην καί ἐπίβλεψιν τοῦ ἔργου Κρεμαστῶν ἀπετελεῖτο ἀπό δύο κονδύλια. Τό μέν ἕν περιελάμβανε τό ποσόν τῶν παγίων δαπανῶν, τό δέ ἕτερον τό ποσόν τῆς ἀμοιβῆς. Εἰς τήν προσφοράν της, ἡ EBASCO προέτεινε α) ποσόν παγίων δαπανῶν 2.308.550 δολλαρίων μέ σειράν ἐπιφυλάξεων, ρητρῶν, ἀναπροσαρμογῶν καί προσθέτων πληρωμῶν, κατά παράβασιν τῶν ὅρων τῆς προκηρύξεως καί β) ποσοστόν ἀμοιβῆς 1,25% ἐπί τοῦ τελικοῦ κόστους τοῦ ἔργου.

Ἡ ECI προέτεινε α) ποσόν παγίων δαπανῶν 3.300.000 δολλαρίων ἄνευ οὐδεμιᾶς ἐπιφυλάξεως, ρήτρας, ἀναπροσαρμογῆς ἤ προσθέτου πληρωμῆς καί β) ποσοστόν 1,20% ἐπί τοῦ τελικοῦ κόστους τοῦ ἔργου.

Τελικῶς, ἡ ECI ἐδέχθη νά μειώσῃ τό ποσόν τῶν παγίων δαπανῶν της εἰς δολλάρια 2.590.000, καθώρισε δέ τό ποσοστόν τῆς ἀμοιβῆς εἰς τό πάγιον ποσόν τῶν 600.000 δολλαρίων.

Οὕτω, τό συνολικόν ὕψος τῶν παγίων δαπανῶν καί ἀμοιβῆς τῆς ECI περιωρίσθη εἰς 3.190.000 δολλάρια.

Ἀντιθέτως ἡ προσφορά τῆς EBASCO προέβλεπε ποσόν παγίων δαπανῶν 2.308.550 δολλαρίων καί διά ποσοστόν 1,25% ἐπί κόστους 75.000.000 δολλαρίων — δολλάρια 937.500, ἤτοι συνολικόν ὕψος ἀμοιβῆς δολλάρια 3.246.050. Ἐπομένως ἡ συμφωνηθεῖσα συνολική ἀμοιβή τῆς ECI ἦτο κατωτέρα κατά 56.050 δολλάρια τῆς προσφορᾶς τῆς EBASCO.

Ποῦ ἔγκειται, λοιπόν, ἡ ζημία τῆς ΔΕΗ; Οἱ κατήγοροι, ἀντιλαμβανόμενοι τόν σκόπελον, δέν ὑπολογίζουν εἰς ποῖον ποσόν θά ἀνήρχετο ἡ ἀμοιβή τῆς EBASCO πρός 1,25% ἐπί τοῦ κόστους τοῦ ἔργου καί εἰς ποῖον ποσόν περιώρισε τήν ἀμοιβήν της ἡ ECI, ἀλλά ὑπολογίζουν ποία εἶναι ἡ διαφορά μεταξύ τοῦ 1,25% καί 1,20% ἐπί τοῦ ποσοῦ τῶν 600.000 δολλ. καί εὑρίσκουν ὅτι αὕτη εἶναι μόνον 25.000 δολλάρια.

Διερωτᾶται ὅμως κανείς τί εἴδους ὑπολογισμός εἶναι αὐτός;

Ἡ EBASCO, ἐπί κόστους 75 ἑκατομμυρίων δολλαρίων θά ἐλάμβανεν ἀμοιβήν πρός 1,25%, ἤτοι 937.500 δολλάρια. Ἡ ECI περιώρισε τό ποσόν τοῦτο εἰς 600.000 δολλάρια.

Κατά συνέπειαν ἡ διαφορά εἶναι 337.500 δολλάρια καί δέν εἶναι 25.000 δολλάρια.

2) Ὑποστήριζον οἱ κατήγοροι ὅτι τό διοικητικόν συμβούλιον τῆς ΔΕΗ προεκάλεσε τήν ἀνύπαρκτον ζημίαν εἰς βάρος τῆς ΔΕΗ ἐν γνώσει του καί ἐκ προθέσεως, διότι ἐπιέσθη ὑπό τοῦ τότε πρωθυπουργοῦ νά ἀναθέσῃ τήν μελέτην εἰς τήν ἀκριβοτέραν ECI καί ὄχι εἰς τήν κατά 281.450 δολλάρια εὐθηνοτέραν EBASCO.

Ἐκ τῶν ὅσων ἐξετέθησαν ἐν τῷ ἱστορικῷ τῆς ὑποθέσεως, ἀποδεικνύεται κατά τρόπον ἀναμφισβήτητον, ὅτι ἡ μοναδική πρᾶξις τοῦ Κ. Καραμανλῆ εἰς τήν ὑπόθεσιν αὐτήν ὑπῆρξεν ἡ συμβουλή, τήν ὁποία ἔδωσεν οὗτος πρός τόν πρόεδρον τῆς ΔΕΗ ὅπως πράξῃ ὅ,τι νομίζει πρός τό συμφέρον τῆς ΔΕΗ καί τῆς Κυβερνήσεως, ὥστε νά μή γεννηθοῦν ζητήματα διαβλητοῦ, τά ὁποῖα θά ἐξέθετον καί τήν ΔΕΗ καί τήν Κυβέρνησιν. Αὐτή ἡ συμβουλή ἑρμηνεύεται ὑπό τῶν κατηγόρων ὡς πίεσις, ὡς ἐκδήλωσις ἐνδιαφέροντος ὑπέρ τῆς ECI, ὡς ἠθική αὐτουργία εἰς ἀπιστίαν εἰς βάρος τῆς ΔΕΗ.

Προκαλεῖ ἀληθῶς ἀγανάκτησιν εἰς πάντα καλῆς πίστεως ἄνθρωπον καί γεννᾶ θλιβεράς σκέψεις διά τήν ζωήν καί τό μέλλον τῆς χώρας τοιαύτη αὐθαίρετος, ἀλλά καί ταπεινή ὑπόθεσις.

Οὔτε ὁ Κ. Καραμανλῆς διενοήθη ποτέ ν' ἀσκήσῃ οἱανδήποτε πίεσιν ἐπί τῶν μελῶν τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου, οὔτε κανέν ἐνδιαφέρον ἐξεδήλωσε ποτέ ὑπέρ οἱασδήποτε ἑταιρείας, οὔτε δέ ἦτο δυνατόν ποτέ τά ἔγκριτα μέλη διοικήσεως τῆς ΔΕΗ νά ὑποκύψουν εἰς τοιαύτην πίεσιν.

3) Ὑποστηρίζουν οἱ κατήγοροι ὅτι ὁ τότε πρωθυπουργός ἐπέμεινεν εἰς τήν διεξαγωγήν διαγωνισμοῦ διά τήν ἀνάθεσιν τῆς μελέτης καί ἐπιβλέψεως τοῦ ἔργου Κρεμαστῶν διά νά εὐνοήσῃ τήν ECI καί ὅτι ὁ διαγωνισμός ἦτο πρόσχημα.

Ἐάν ὁ πρωθυπουργός ἤθελε νά εὐνοήσῃ τήν ECI, τό ἀντίθετον ἀκριβῶς ἔπρεπε νά πράξῃ. Ν' ἀποκλείσῃ τόν διαγωνισμόν καί νά συστήσῃ τήν ἀπ' εὐθείας ἀνάθεσιν τῆς μελέτης εἰς τήν ECI. Τοῦτο θά ἦτο ἀπολύτως σύμφωνον καί πρός τά ἐν Ἀμερικῇ κρατοῦντα καί πρός τά ἐν Ἑλλάδι ἰσχύοντα. Καί θά ἦτο ἐπί πλέον ἀδιάβλητον. Ἔτι πλέον, μή ὑπάρχοντος διαγωνισμοῦ, καθίστατο ἐξ ἀντικειμένου ἀδύνατος οἱαδήποτε συσχέτισις πρός ἄλλας προσφοράς καί ἡ διατύπωσις κρίσεως περί προτιμήσεως προσφορᾶς ἀκριβωτέρας.

Τόν διαγωνισμόν, ὅμως, ἔκρινεν ἀπαραίτητον ὁ πρωθυπουργός διά τούς ἑξῆς λόγους:

α) Διά νά προστατεύσῃ τά συμφέροντα τῆς ΔΕΗ.

β) Διά νά προστατεύσῃ τό κῦρος καί τήν πίστιν τῆς ΔΕΗ. Διότι ἡ ἀπ' εὐθείας ἀνάθεσις τῆς μελέτης θά εἶχεν ὡς συνέπειαν τήν κατάργησιν τοῦ διεθνοῦς διαγωνισμοῦ, τόν ὁποῖον εἶχε προκηρύξει ἡ ΔΕΗ τό 1958. Καί θά ἀπετέλει ἐμπαιγμόν ὅλων τῶν μετασχόντων οἴκων ἡ κατάργησις τοῦ διαγωνισμοῦ ἐκείνου.

γ) Διότι θά ἐδίδετο διεθνῶς ἡ ἐντύπωσις προνομιακῆς μεταχειρίσεως τῆς EBASCO εἰς τήν χώραν μας, ὥστε νά παύσῃ ἐν τῷ μέλλοντι ἡ ἐκδήλωσις ἐνδιαφέροντος ὅλων τῶν ἄλλων ξένων οἴκων, εἴτε ὡς μελετητῶν εἴτε ὡς κατασκευαστῶν.

Ποῦ εἶναι λοιπόν τό ἐνδιαφέρον διά τήν ECI;

Μήπως τό ἐνδιαφέρον ἐξεδηλώθη διά τῆς ἐμμονῆς εἰς τήν διενέργειαν διαγωνισμοῦ;

Καί πῶς ἐγνώριζεν ἐκ τῶν προτέρων ὁ πρωθυπουργός ὅτι ἡ EBASCO καί αἱ ἄλλαι ἑταιρεῖαι, αἱ λαβοῦσαι μέρος εἰς τόν διαγωνισμόν, θά ἔδιδον προσφοράς μή συμφώνους πρός τήν προκήρυξιν, μέ ρήτρας καί ἐπιφυλάξεις, ὥστε νά γεννηθῇ τό ἀνακῦψαν θέμα;

4) Ὑποστηρίζουν οἱ κατήγοροι ὅτι ἡ ἐντολή τοῦ ὑπουργοῦ τῆς Βιομηχανίας ὅπως εἰς τό ἄνοιγμα τῶν προσφορῶν παρίστανται καί μέλη τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου ἀπεσκόπει εἰς τόν ἐκφοβισμόν τῶν μελῶν τῆς ἐπιτροπῆς καί τοῦ συμβουλίου τῆς ΔΕΗ ὥστε νά ὑποκύψουν εἰς τό κυβερνητικόν ἐνδιαφέρον πρός ἀνάθεσιν τῆς μελέτης εἰς τήν ECI.

Ἔχει ἤδη διευκρινισθῆ ὅτι ἡ ἐντολή τοῦ ὑπουργοῦ Βιομηχανίας ἐδόθη διά νά διασκεδασθοῦν αἱ κυκλοφοροῦσαι φῆμαι, καθ' ἃς ὁ διαγωνισμός διεξήγετο τύποις μόνον καί ὅτι εἰλημμένη ἐκ τῶν προτέρων ἦτο ἡ ἀπόφασις περί ἀναθέσεως τῆς μελέτης εἰς τήν EBASCO. Στοιχειώδης πρόνοια διά τήν περιφρούρησιν τοῦ κύρους καί τῆς ἀξιοπρεπείας τῆς ΔΕΗ, ἐφ' ὅσον ἐκυκλοφόρουν τοιαῦται φῆμαι, ἐπέβαλλε τήν λῆψιν μέτρων πρός διασκέδασιν τῶν φημῶν τούτων.

Ἐξ ἄλλου τά πράγματα ἀπέδειξαν ὅτι αἱ φῆμαι δέν ἐστεροῦντο βασιμότητος.

Ἀνεξαρτήτως, ὅμως, τῶν ἀνωτέρω, πῶς εἶναι νοητόν ἡ παρουσία μελῶν τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου εἰς τό ἄνοιγμα τῶν προσφορῶν νά ἔχῃ ὡς ἐπακόλουθον τήν τρομοκράτησιν τῶν μελῶν τῆς ἐπιτροπῆς κρίσεως καί τῶν μελῶν τοῦ συμβουλίου τῆς ΔΕΗ; Διατί νά τρομοκρατηθοῦν τά μέλη τοῦ ΔΣ ἀπό τήν ἐντολήν νά παρίστανται εἰς τό ἄνοιγμα τῶν προσφορῶν;

Πέραν τούτου, ὅμως, εὐλόγως δικαιοῦται νά διερωτᾶται τις πῶς, ἡ ἐντολή ὅπως παρίστανται εἰς τό ἄνοιγμα τῶν προσφορῶν καί μέλη τοῦ ΔΣ ἐσήμαινε καί ἐκδήλωσιν ἐνδιαφέροντος ὑπέρ ὡρισμένης ἑταιρείας, ἐξ ἐκείνων αἱ ὁποῖαι θά ἐλάμβανον μέρος εἰς τόν διαγωνισμόν.

Πῶς θά ἠννοεῖτο οἱαδήποτε ἑταιρεία ἐάν αἱ προσφοραί ὅλων ἦσαν σύμφωνοι, ὅπως ἔπρεπε νά εἶναι, μέ τήν προκήρυξιν; Δέν θά προετιμᾶτο τότε ἡ μειοδοτήσασα;

Πάντα ταῦτα ἀποδεικνύουν πόσον πρόχειρα, ἀλλά καί ἀνεπαρκῆ, εἶναι τά ἐπιχειρήματα τῶν κατηγόρων διά νά θεμελιωθῇ μία ἀνύπαρκτος καί ἀστήρικτος κατηγορία.

5) Ὑπεστηρίχθη ἀκόμη, ὅτι ἡ ὑπό τοῦ ὑπουργοῦ δοθεῖσα ἐντολή ὅπως ἡ ECI λάβῃ γνῶσιν τῶν προσφορῶν τῶν ἄλλων ἑταιρειῶν ἀπεσκόπει νά φανῇ τό ἐνδιαφέρον τῆς Κυβερνήσεως διά

τήν ἑταιρείαν αὐτήν, ὥστε νά ἐπηρεασθῇ τό διοικητικόν συμβούλιον τῆς ΔΕΗ.

Ὁ ἰσχυρισμός εἶναι ἀνάξιος ἀντικρούσεως. Ἐλέχθη ἀνωτέρω ὅτι ἡ ECI κατήγγειλεν ἐπισήμως, ὅτι ἡ προσφορά τῆς EBASCO ἦτο ἀπατηλή, ἐμφανίζεται ὅτι εἶναι εὐθηνοτέρα, ἐνῶ δέν εἶναι τοιαύτη, διότι περιέχει ρήτρας καί ἐπιφυλάξεις ἀπροσδιορίστου ἐκτάσεως. Καί ἐζήτησε νά λάβῃ γνῶσιν πλήρη τῆς προσφορᾶς διά νά ἀποκαλύψῃ τήν ἀλήθειαν. Ποῖος τίμιος ὑπουργός θά ἠδύνατο νά ἀρνηθῇ εἰς μίαν ἑταιρείαν, τοιαῦτα πράγματα καταγγέλλουσαν, νά λάβῃ γνῶσιν τῶν προσφορῶν;

Ἐάν ἠρνεῖτο, δέν θά ἐδημιουργεῖτο ἡ ἐντύπωσις εἰς τήν καταγγέλλουσαν ἑταιρείαν ἤ εἰς οἱονδήποτε τρίτον, ὅτι ὁ ὑπουργός εἶναι συνένοχος τῶν λαμβανόντων χώραν ἀνομημάτων;

Ποῖος νόμος, ποία διάταξις, ἤ ποῖος ἠθικός κανών, ἀπαγορεύει εἰς τούς διαγωνιζομένους νά λαμβάνουν γνῶσιν ὅλων τῶν προσφορῶν μετά τό ἄνοιγμα αὐτῶν, διά νά ἀποκαλύπτουν ἀμοιβαίως τάς κεκρυμμένας ρήτρας καί ἐπιφυλάξεις; Δέν ἀποτελεῖ τοῦτο τόν κανόνα εἰς ὅλους τούς διαγωνισμούς; Διατί ἡ ΔΕΗ ἔπρεπε νά ἀποτελέσῃ ἐξαίρεσιν;

Ἡ γνῶσις τῶν προσφορῶν ἀπέβαινε πρός τό συμφέρον τῆς ΔΕΗ. Ἀπεκάλυψε, πράγματι, ὅτι ἡ προσφορά τῆς EBASCO μέ τάς ρήτρας καί ἐπιφυλάξεις της ἦτο ἄκρως ἐπικίνδυνος διά τήν ΔΕΗ.

Οὐδείς τῶν ἐξετασθέντων μαρτύρων εὗρέ τι τό μεμπτόν εἰς τήν ἐνέργειαν ἐκείνην (βλ. καταθέσεις Ἀν. Δημητρακοπούλου, Ἰ. Φλαμπουριάρη, Α. Κουτσοκώστα, Γρηγ. Πανᾶ, Νικ. Βλαχοπούλου, Λαμπρούκου κλπ.).

6) Ὑπεστηρίχθη ἀκόμη ὅτι, χάριν εἰς τό ἐκδηλωθέν δῆθεν ἐνδιαφέρον τῆς Κυβερνήσεως ὑπέρ τῆς ECI, παρεγνωρίσθη ὑπό τοῦ διοικητικοῦ συμβούλιον τῆς ΔΕΗ ἡ πρότασις τῆς ἐπιτροπῆς κρίσεως, ἡ ὁποία ἐπρότεινεν ὅπως αἱ διαπραγματεύσεις ἀρχίσουν πρῶτα μέ τήν EBASCO. Καί ἤρχισαν αἱ διαπραγματεύσεις μέ τήν ECI, ἐνῶ αὐτή εἶχε καταταγῆ τελευταία.

Ἐν πρώτοις ζωηρόταται ἐπιφυλάξεις θά ἠδύναντο νά διατυπωθῶσι διά τά πορίσματα τῆς ἐπιτροπῆς κρίσεως. Προκαλεῖ δυσμενῆ ἐντύπωσιν πῶς ἡ ἐπιτροπή κρίσεως ἐδέχθη νά συζητήσῃ τήν προσφοράν τῆς EBASCO, ἐνῶ αὕτη δέν ἦτο σύμφωνος μέ τήν προκήρυξιν. Ἀποτελεῖ κανόνα ἄνευ ἐξαιρέσεως εἰς τούς διαγωνισμούς ἡ ἄνευ συζητήσεως ἀπόρριψις προσφορᾶς μή συμφώνου πρός τήν προκήρυξιν. Παρά ταῦτα, ἡ ἐπιτροπή κρίσεως ἐνῶ ἐδέχθη ὅτι ἡ προσφορά τῆς ECI ἦτο ἀπολύτως σύμφωνος πρός τήν προκήρυξιν, ἐνῶ ἡ προσφορά τῆς EBASCO δέν ἦτο, ἐν τούτοις, προέτεινεν ὅπως αἱ διαπραγματεύσεις ἀρχίσουν πρῶτον ἀπό τήν EBASCO, μέ τήν αἰτιολογίαν ὅτι ἡ προσφορά τῆς EBASCO ἦτο ἐκ πρώτης ὄψεως εὐθηνοτέρα. Ἀλλά, τί ἐσήμαινεν ἐκεῖνο τό ἐκ πρώτης ὄψεως; Δέν ἔπρεπεν ἡ ἐπιτροπή νά ἐρευνήσῃ κατ' οὐσίαν καί ἐν τῷ συνόλῳ της τήν προσφοράν διά νά ἀποφανθῇ ἐάν ἦτο εὐθηνοτέρα ἤ ὄχι;

Ὑπάρχει ὅμως καί τό δεύτερον πρακτικόν τῆς ἐπιτροπῆς. Πῶς τήν τελευταίαν στιγμήν ἡ ἐπιτροπή ἀνεκάλυψεν ὅτι ἡ ECI δέν εἶναι δόκιμος ἑταιρεία καί δέν ἔχει ἐμπειρίαν; Ποῖος ἔδωσε τάς πληροφορίας αὐτάς, πῶς τάς υἱοθέτησεν ἡ ἐπιτροπή ἄνευ ἐρεύνης; Καί αἱ πληροφορίαι ἀπεδείχθησαν ψευδεῖς. Ὁ ἁρμοδιώτερος καί ὁ πλέον ὑπεύθυνος ὀργανισμός, τό DLF, διέψευσε τάς πληροφορίας. Ἡ ECI ἀπεδείχθη ὅτι ἦτο δόκιμος ἑταιρεία καί ἐγένετο δεκτή ἀπό τό DLF. Ἐκ τῶν ὑστέρων μάλιστα ἐξειλίχθη εἰς μίαν τῶν μεγαλυτέρων ἑταιρειῶν τῆς Ἀμερικῆς. Τί συνέβη λοιπόν καί ἡ ἐπιτροπή κρίσεως ἐξέδωκε τοιαῦτα πορίσματα;

Τό περίεργον εἶναι ὅτι οἱ κατήγοροι, ἀντί νά ἐξαναστοῦν διά τά συμβάντα, ὑπεραμύνονται παραδόξως τῶν παρατύπων ἐνεργειῶν. Ἀντί νά ἀπονείμουν ἔπαινον εἰς ὅλους ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι ἐπροστάτευσαν τήν ἀξιοπρέπειαν ὄχι μόνον τῆς ΔΕΗ ἀλλ' ὁλοκλήρου τῆς χώρας, δέν ἐδίστασαν νά διατυπώσουν κατηγορίαν.

Ἀνεξαρτήτως, ὅμως, τῶν ἀνωτέρω, εἶναι βέβαιον ὅτι ἡ γνώμη τῆς ἐπιτροπῆς κρίσεως εἶναι ἁπλῶς συμβουλευτική διά τό διοικητικόν συμβούλιον τῆς ΔΕΗ καί δέν δεσμεύει τοῦτο. Ἀπόδειξιν τούτου ἀποτελεῖ τό γεγονός ὅτι εἰς τήν ἐπακολουθήσασαν μελέτην τοῦ ἔργου Καστρακίου, ἄλλην ἑταιρείαν προέτεινεν ἡ ἐπιτροπή κρίσεως (τήν IECO) καί εἰς ἄλλην ἀνέθεσε τό ἔργον τό διοικητικόν συμβούλιον (εἰς τήν EBASCO).

IV. ΤΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΝ ΑΠΕΦΑΣΙΣΕΝ ΕΛΕΥΘΕΡΩΣ

Ἀνεξαρτήτως τῆς προστασίας τοῦ ἀδιαβλήτου τῆς ΔΕΗ καί τοῦ συμφέροντος τῆς ἀναθέσεως εἰς τήν ECI τῆς μελέτης τοῦ ὑδροηλεκτρικοῦ σταθμοῦ, ἡ σχετική ἀπόφασις ἐλήφθη κατόπιν ἀνέτου συζητήσεως ἐλευθέρως ὑπό τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου τῆς ΔΕΗ, ὁμοφώνως δέ. Ἐκ μέρους τῆς Κυβερνήσεως ἐδόθησαν μόνον συμβουλαί. Οὐδεμία ἠσκήθη πίεσις οὔτε εἰς αὐτήν τήν περίπτωσιν, οὔτε εἰς ἄλλην τινά, οὔτε ἦτο αὕτη νοητή προκειμένου περί προσώπων τοῦ κύρους τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου τῆς ΔΕΗ. Τοῦτο ἐπεβεβαιώθη ἀπό ὅλους σχεδόν τούς ἐξετασθέντας μάρτυρας.

Τόν τόνον καί τό εἶδος τῶν παρασχεθεισῶν συμβουλῶν ἐμφανίζει πλήρως ἡ ἀνωτέρω καταχωριζομένη συνομιλία τῆς 20 Ἀπριλίου εἰς τό Πολιτικόν Γραφεῖον, μεταξύ τοῦ τότε πρωθυπουργοῦ Κ. Καραμανλῆ καί τοῦ προέδρου τῆς διοικήσεως τῆς ΔΕΗ.

Συνοπτικά ἀποσπάσματα τῶν καταθέσεων τῶν ἐξετασθέντων μαρτύρων ἐπιβεβαιώνουν ἀπολύτως τήν ἀκρίβειαν τῶν ἐκτεθέντων.

α) Ὁ Νικ. Βλαχόπουλος, τέως γενικός διευθυντής τοῦ ὑπουργείου Βιομηχανίας, κατέθεσεν ἐν σχέσει μέ τά θέματα ταῦτα πρό τῆς ἀνακριτικῆς ἐπιτροπῆς (κατάθ. 12.3.1965):

«Ἡ EBASCO ἦτο ἐκείνη, ἡ ὁποία, εἴτε ὑπό μορφήν συμβούλου, εἴτε ἐπιβλέποντος, συνειργάζετο μετά τῆς ΔΕΗ. Βεβαίως ἠκούσθη ὅτι δέν ὑπάρχει ἄλλη ἐκτός τῆς EBASCO. Ὑπῆρχε μία διάθεσις καί ἄν δέν ὑπῆρχε τίποτε τό μεμπτόν. Ὅταν ἐγένετο δημοπρασία, ἡ EBASCO ὑπέβαλε τήν προσφοράν της. Ἦτο εὐθηνοτέρα, ἀλλά δέν ἦτο σύμφωνος μέ τήν συγγραφήν ὑποχρεώσεων. Ἡ ΔΕΗ ἠκολούθει τήν ἐξῆς ἀρχήν. Ὅταν τις δέν ἦτο σύμφωνος ἀπεκλείετο καί ἤρχετο ὁ ἀμέσως ἑπόμενος. Τοιοῦτος ἦτο ἡ ECI. Πάντως, εἰς τήν συνεδρίασιν πού παρέστην, τήν παραμονήν τοῦ θανάτου τῆς συζύγου μου, τό συμβούλιον ὁμοφώνως ἀπεφάνθη ὑπέρ τῆς ECI. Μάλιστα, ὁ ἐκ τῶν συμβούλων Δημητρακόπουλος ἐνθυμοῦμαι ὅτι εἶπε: "συμφωνῶ μέ τήν κατακύρωσιν διά τό ἀδιάβλητον"». Εἰς τήν κατάθεσιν τῆς 7.4.1965 προσθέτει ὅτι ἐφ' ὅσον ἡ EBASCO δέν εἶχε συμμορφωθῇ πρός τήν διακήρυξιν, ἔπρεπε νά προτιμηθῇ ἡ ECI, ὅτι ὁ τότε πρωθυπουργός ἔδωσε συμβουλήν ἐπί τῆς ὑποθέσεως «μόνον διά νά ὠφελήσῃ τήν ΔΕΗ», ὅτι τό κῦρος τῶν μελῶν τοῦ ΔΣ ἀπέκλειε τό ἐνδεχόμενον πιέσεως, ὡς πρός δέ τήν ECI ὅτι «ἀπό τά ὑποβληθέντα στοιχεῖα τῆς ἑταιρείας δέν νομίζω ὅτι θά ὑφίσταντο ἐπιφυλάξεις ὡς πρός τήν ὀργανωτικήν ἱκανότητα».

β) Ὁ μάρτυς καθηγητής Κουτσοκώστας πρόεδρος τῆς ἐπιτροπῆς κρίσεως τῶν προσφορῶν (κατάθ. 5.4.1965) κατέθεσεν: «Ἡ προσφορά EBASCO διά τήν μελέτην καί ἐπίβλεψιν τοῦ ἔργου Κρεμαστῶν εἶχεν ἀποκλίσεις τινάς ἀπό τούς ὅρους τῆς προκηρύξεως τοῦ διαγωνισμοῦ. Ἀντιθέτως, ἡ προσφορά τῆς ECI ἦτο ἡ περισσότερον προσηρμοσμένη ἀπό τάς ἄλλας προσφοράς, εἶχε δέ ἐλαχίστας ἀποκλίσεις ἀπό τούς ὅρους τῆς προκηρύξεως». Περαιτέρω, ὁ αὐτός μάρτυς κατέθεσεν ὅτι «...ἡ συμμόρφωσις πρός τούς ὅρους τῆς προκηρύξεως εἶναι κρίσιμον στοιχεῖον διά τήν ἀποδοχήν τῆς προσφορᾶς» καί ὅτι «...δέν ἐπιτρέπεται νά γίνωνται δεκταί ἀντιπροσφοραί». Ἐν συνεχείᾳ ἐμνημόνευσεν ἔμμεσον ἐκ τῶν ὑστέρων ἀναγνώρισιν αὐτῆς τῆς EBASCO ὅτι ἡ προσφορά της δέν ἦτο ἐντός τῶν ὅρων τῆς διακηρύξεως, ὅτι ὑπῆρχε φήμη, ἀόριστος καί ἀβάσιμος κατ' αὐτόν, περί δεσμοῦ μεταξύ τῶν ὑπηρεσιῶν τῆς ΔΕΗ καί τῆς EBASCO καί ὅτι τήν ἐπιστολήν διαμαρτυρίας νομίζει ὅτι εἶχε κοινοποιήσει ἡ ECI καί

πρός ὡρισμένα μέλη τῆς τότε Κυβερνήσεως. Περαιτέρω, ἀπαντῶν εἰς ὑποβληθεῖσαν πρός αὐτόν ἐρώτησιν εἶπεν: «Ἐάν εἶναι δεδομένον, ὡς λέγετε ἐρωτῶντες, ὅτι ἡ Κυβέρνησις εἶχεν ὑποδείξει εἰς τήν ΔΕΗ νά γίνῃ δημοπρασία διά τήν ἀνάδειξιν τοῦ ἀναδόχου μελέτης καί ἐπιβλέψεως τοῦ ἔργου Κρεμαστῶν, ἡ γνώμη μου εἶναι ὅτι ἡ Κυβέρνησις ἐπεζήτει τό ἀδιάβλητον τῆς ἐνεργείας. Ἂν εἶναι δεδομένον, ὡς μέ ἐρωτᾶτε, ὅτι ἡ EBASCO εἶχεν ἐκπονήσει προηγουμένως τήν προμελέτην τοῦ ἔργου δι' ἀπ' εὐθείας ἐκ μέρους τῆς ΔΕΗ ἀναθέσεως, διά νά ζητηθῇ ἡ ἔγκρισις τοῦ δανείου, ἡ γνώμη μου εἶναι ὅτι ἡ EBASCO εὑρίσκετο εἰς πλεονεκτικήν θέσιν συμμετέχουσα εἰς ἐπακολουθοῦντα διαγωνισμόν καί ὅτι ἡ Κυβέρνησις εἶχε τήν ὑποχρέωσιν νά ἀποδείξῃ τήν ἀνάγκην ἀδιαβλήτου ἐνεργείας, ἂν ὑποτεθῇ ὅτι εἶχαν ἀρχίσει οἱ ψίθυροι περί σχέσεων ΔΕΗ καί EBASCO».

γ) Ὁ μάρτυς σύμβουλος τῆς ΔΕΗ Γρ. Πανᾶς (κατάθ. 21.4.1965) κατέθεσε. «...Ἡ ΕCΙ συνεμορφώθη πρός τούς ὅρους τῆς διακηρύξεως ἡ δέ EBASCO εἶχεν ὡρισμένας ἀποκλίσεις». Καί περαιτέρω προσέθεσεν ὅτι «ὅπως φαίνεται, ἡ Κυβέρνησις ἐθορυβήθη, ὡς μᾶς ἐδήλωσεν ὁ πρόεδρος Γουναράκης, κατόπιν διαμαρτυριῶν τῆς ΕCΙ ὅτι αὕτη ἔχει συμμορφωθῆ ἀπολύτως πρός τόν διαγωνισμόν καί ὅτι τό περαιτέρω κόστος τῶν ὑπηρεσιῶν τῆς EBASCO εἶναι ἄγνωστον. Ἀφ' ἑτέρου, ἡ προτίμησις τῆς EBASCO λόγῳ παλαιοῦ δεσμοῦ μέ τήν ΔΕΗ ἐκινδύνευσε νά θεωρηθῇ κατά κάποιον τρόπον ὡς εὔνοια».

δ) Ὁ μάρτυς Ἰωάννης Λαμπροῦκος, τέως γενικός γραμματεύς καί σήμερον δέ ἀκόμη γενικός διευθυντής τοῦ ὑπουργείου Συντονισμοῦ, ἀπαντῶν εἰς ἐρωτήσεις, κατέθεσε (κατάθεσις 19.4.1965). «Ἐάν ἐπιθυμῇ νά εὐνοήσῃ κανείς ὡρισμένον πρόσωπον διά τήν ἀνάθεσιν μελέτης, προφανῶς δύναται νά τό ἐξασφαλίσῃ εὐχερέστερον διά τῆς ἀπ' εὐθείας ἀναθέσεως καί ὄχι διά τοῦ διαγωνισμοῦ... Ἀναμφιβόλως εἶναι κρίσιμον στοιχεῖον διά τόν διαγωνισμόν ἡ συμμόρφωσις μέ τούς ὅρους διακηρύξεως καί συγγραφῆς ὑποχρεώσεων. Ἡ ἐκ τῶν ὑστέρων, μετά τήν ἀποσφράγισιν τῶν προσφορῶν, βελτίωσις τῶν ὅρων αὐτῆς ἀποτελεῖ ἀντιπροσφοράν».

ε) Ὁ μάρτυς καθηγητής Ἰω. Φλαμπουριάρης, εἰς μέν τήν κατάθεσίν του τῆς 9.3.1965 ἐμνημόνευσε τούς ὑπαινιγμούς τῆς ΕCΙ περί σχέσεων Πεζοπούλου-EBASCO, εἰς δέ τήν κατάθεσίν του τῆς 15 Μαρτίου 1965 εἶπεν ὅτι, ὡς ὑποθέτει, ἡ προσφορά τῆς EBASCO ἦτο ἐκτός διακηρύξεως, ὅτι θεωρεῖ κρίσιμον στοιχεῖον τήν συμμόρφωσιν πρός τούς ὅρους τῆς διακηρύξεως «διότι ἄλλως θά ἐκινδύνευεν ὁ ὀργανισμός νά μή λαμβάνεται σοβαρῶς ὑπ' ὄψιν εἰς ἑπομένας διακηρύξεις», ὅτι πάντως μίαν ἑταιρείαν (δηλ. τήν EBASCO) μέ τήν ὁποίαν συνειργάσθησαν ἐπί μίαν πενταετίαν αἱ ὑπηρεσίαι τῆς ΔΕΗ ἔβλεπαν συμπαθῶς καί ὅτι «ὄχι μόνον ἐδικαιολογεῖτο, ἀλλά καί ἐπεβάλλετο ἐπαγρύπνησις ἐκ μέρους τοῦ ἐποπτεύοντος ὑπουργοῦ».

στ) Ὁ μάρτυς Ἀρ. Πρωτοπαπαδάκης, πρώην ὑπουργός τοῦ Συντονισμοῦ, εἶπε διά τάς σχέσεις προσωπικοῦ τῆς ΔΕΗ καί EBASCO. «Ἦσαν 5 χρόνια μαζί συνέχεια καί ἄλλα 5 χρόνια μετά καί ἦτο φυσικόν νά ὑπάρχῃ κάποια φιλική διάθεσις, κάποιος ἐθισμός».

Ἐκ τούτων ἀποδεικνύονται πλήρως δύο τινά: Ὅτι ἡ ΕCΙ μόνη εἶχε συμμορφωθεῖ πρός τήν διακήρυξιν καί ὅτι, ἰδίως κατόπιν τούτου, ἔπρεπε νά προστατευθῇ τό ἀδιάβλητον τῆς ἀποφάσεως τῆς ΔΕΗ εἰς τήν ἀνάθεσιν τῆς μελέτης.

Τέλος, ὁ ἀρχηγός τῆς ΕΡΕ Π. Κανελλόπουλος (κατάθεσις τῆς 30.4.1965 ἐνώπιον τῆς ἀνακριτικῆς ἐπιτροπῆς) ἐβεβαίωσε τάς διαμαρτυρίας καί καταγγελίας τῆς ΕCΙ πρός αὐτόν καί ὅτι ὁ ἴδιος, ὡς ἀντιπρόεδρος τῆς τότε Κυβερνήσεως, εἰσηγήθη πρός τόν τότε πρωθυπουργόν νά καλέσῃ τούς ἁρμοδίους τῆς ΔΕΗ νά ἐπιστήσῃ τήν προσοχήν αὐτῶν. «Καί τοῦτο διά νά ἀποφευχθῇ, οἱαδήποτε καί ἂν θά ἦτο ἡ τελική ἀπόφασις, διαμαρτυρία δυναμένη νά διαβάλῃ τήν ὅλην ὑπόθεσιν». Καί προσέθεσεν: «Ὁ πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως ἐκάλεσεν ἐνώπιον τῶν κ.κ. Πρωτοπαπαδάκη, Μάρτη καί ἐμοῦ μόνον τόν κ. Γουναράκην... καί ἀφοῦ ἐζήτησε νά τοῦ ἀναπτυχθῇ τό θέμα καί ἀφοῦ τό πρᾶγμα θέλει πολλήν προσοχήν, ὑπέδειξε νά γίνῃ ὁ χειρισμός τῆς ὑποθέσεως κατά τόν μᾶλλον ἀδιάβλητον τρόπον».

V. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ἀπό τά ἀναμφισβήτητα καί ἀδιάψευστα στοιχεῖα προβάλλουν ἀφ' ἑαυτῶν τά συμπεράσματα:

Ἡ ἀπόφασις περί ἀναθέσεως τῆς μελέτης Κρεμαστῶν εἰς τήν ΕCΙ ἐλήφθη ἐλευθέρως καί ὁμοφώνως ὑπό τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου. Τοῦτο ὁμοφώνως καί εἰς ἐπανειλημμένας συνεδριάσεις: α) ἀπεφάσισε τήν ἔναρξιν διαπραγματεύσεων μέ τήν ΕCΙ καί β) κατόπιν τῶν διαπραγματεύσεων, αἱ ὁποῖαι διεξήχθησαν ἀπό τόν γενικόν διευθυντήν τῆς ΔΕΗ, τό διοικητικόν συμβούλιον ἐπανῆλθε καί ἐνέκρινε τούς ὅρους τῆς συμβάσεως καί τό ποσόν τῆς ἀμοιβῆς. Ὑπό τῆς Κυβερνήσεως, ἐξ ὑποχρεώσεως ἀπορρεούσης ἀπό τήν νομοθεσίαν (ἄρθρ. 1 τοῦ Β.Δ. τῆς 23-12-1953), ἐξετέθησαν ἀπόψεις καί ἐδόθησαν μόνον συμβουλαί καί αὐται μόνον κατά τήν πρώτην φάσιν, ἀποβλέπουσαι εἰς τήν κατοχύρωσιν τόσον τῆς νομιμότητος ὅσον καί τοῦ ἠθικῶς ἀδιαβλήτου τῆς μελλούσης τότε νά ληφθῇ ὑπό τοῦ συμβουλίου ἀποφάσεως, οὐδόλως δεσμεύουσαι τό διοικητικόν συμβούλιον οὔτε κατά τήν πρόθεσιν τῆς Κυβερνήσεως, οὔτε ἐκ τοῦ περιεχομένου των, οὔτε ἐκ τῆς θέσεως τῶν λαβόντων αὐτάς, οὔτε κατά τήν κρίσιν αὐτῶν τούτων τῶν μελῶν τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου.

Καίτοι θά ἤρκουν ταῦτα διά νά ἀποκλείεται λόγος περί κυβερνητικῆς τινος εὐθύνης, ἀπεδείχθη ἐκ τῆς διαδικασίας ὅτι δέν προέκυψε ζημία ἐκ τῆς ἀναθέσεως τῆς μελέτης εἰς τήν ΕCΙ.

Ἀβασάνιστοι σκέψεις ὅτι ἡ ἀπόφασις τοῦ διοικ. συμβουλίου ἐπηρεάσθη ἀπό κυβερνητικάς ὑποδείξεις δέν δικαιολογοῦν περισσοτέραν προσοχήν, ἔπειτα ἀπό τά παρατεθέντα ἐπίσημα στοιχεῖα, πέραν τοῦ ὅτι δέν εὑρίσκονται αὐται ἐν ἀκολουθίᾳ πρός τά καί ὑπό τῶν ὑποστηριζόντων αὐτάς γενόμενα δεκτά πραγματικά περιστατικά.

Τά ἐκ τῆς Ἑνώσεως Κέντρου καί τῆς ΕΔΑ μέλη τῆς ἐπιτροπῆς, μετά τό πέρας τοῦ ἔργου αὐτῆς καί ἀκριβῶς κατά τήν διάσκεψιν διά τήν διατύπωσιν τῆς πρός τήν Βουλήν εἰσηγήσεως, ἐπρότειναν τήν κατά τῶν διωκομένων πολιτικῶν ἀνδρῶν διατύπωσιν κατηγορίας «ἐπί ἐκβιάσει» τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου τῆς ΔΕΗ. Ὅταν, ὅμως, παρετηρήθη ἀπό τήν μειοψηφίαν τῆς ἐπιτροπῆς ὅτι «ἐκβίασις» τοῦ συμβουλίου σημαίνει τήν συνδρομήν καί τήν ἐπίκλησιν συγκεκριμένων γεγονότων, δυναμένων νά βασίσουν μέ ἀποτέλεσμα ἀπειλήν ἑνός ἑκάστου τῶν μελῶν τοῦ συμβουλίου, κατενόησαν καί οἱ ἴδιοι ὅτι τοιαύτη κατηγορία δέν ἦτο δυνατόν νά στηριχθῇ εἰς τό πλέον ἀπίθανον πρόσχημα. Καί ἐγκατελείφθη τότε ἡ κατηγορία «ἐπί ἐκβιάσει», ἀναπληρωθεῖσα μέ τήν κατηγορίαν «ἠθικῆς αὐτουργίας ἀπιστίας», πραχθείσης ὑφ' ὁλοκλήρου τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου τῆς ΔΕΗ.

Οἱ ἐκβιαζόμενοι, κατά τάς ἐκτεθείσας ἀπόψεις, τήν μίαν ἡμέραν τῆς διασκέψεως, μετεβλήθησαν τήν ἑπομένην εἰς δράστας ἀπιστίας.

Διά τήν θεμελίωσιν τῆς νέας κατηγορίας, πέραν τῆς συνδρομῆς τῶν ἀπαραιτήτων κατά νόμον προϋποθέσεων τῆς ἠθικῆς αὐτουργίας, ἄνευ ἐρεύνης τινός καί χωρίς νά ἀσχοληθῇ ὁπωσδήποτε ἡ ἐπιτροπή κατά τήν διεξαγωγήν τῆς ἀνακρίσεως μέ τό θέμα τοῦτο, ἐτίθετο ὡς δεδομένη καί μή χρήζουσα εἰδικωτέρου ἐλέγχου ἡ εἰς τήν ἐγκληματικήν πρόθεσιν καί ἐνέργειαν δολία συμμετοχή πάντων τῶν μελῶν τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου.

Διά μίαν ἔτι φοράν εἶχε διαπιστωθῇ ὅτι ὁ ἱδρυτής τῆς ΕΡΕ ἐξεπλήρωσε μέ ἐντιμότητα καί σύνεσιν τήν ὑψηλήν ἀποστολήν του. Μέ πλήρη συναίσθησιν τῶν εὐθυνῶν του ὡς πολιτικοῦ ἀνδρός, ἐπροστάτευσε τό κῦρος, τήν πίστιν καί τήν ἀξιοπρέπειαν τοῦ Κράτους καί μιᾶς μεγάλης κρατικῆς ἐπιχειρήσεως. Κατά τρόπον εὐθύν καί θετικόν. Διά νά προστατεύσῃ τήν ὑπόληψιν τῆς

χώρας καί τό ἐθνικόν γόητρον ἔναντι πάντων.

Διά νά κριθῇ κατ' ἀξίαν ἡ οὐσία τῆς κατηγορίας καί διά νά ἐκτιμηθῇ ἡ πρόθεσις ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι τήν συνέλαβον καί τήν διετύπωσαν, εἶναι πρέπον νά ὑπομνησθῇ ὅτι ἐπρόκειτο περί τῆς μελέτης καί τῆς ἐπιβλέψεως ἔργου, τήν ἀποπεράτωσιν τοῦ ὁποίου ἐπανηγύρισαν μέ ἔμφασιν αἱ ἀπό τοῦ Φεβρουαρίου 1964 καί μέχρι σήμερον Κυβερνήσεις, συμμετεχούσης καί τῆς σημερινῆς διοικήσεως τῆς ΔΕΗ. Ἐνθουσιώδεις ἀνακοινώσεις ὑπουργῶν καί ΔΕΗ ἐδημοσιεύθησαν κατ' ἐπανάληψιν εἰς ὁλόκληρον τόν ἡμερήσιον καί περιοδικόν Τύπον τῶν Ἀθηνῶν καί τῶν ἐπαρχιῶν. Χάρται τοῦ ἔργου διενεμήθησαν καί «μακέτες» ἐπιβλητικαί παραμένουν ἐπί μῆνας ἐκτεθειμέναι εἰς τήν πρόσοψιν τῶν κεντρικῶν γραφείων τῆς ΔΕΗ. Ὡς ἐπίτευγμα παρουσιάζεται τό πραγματοποιηθέν ἔργον, ἐγγύησις διά τήν συνέχισιν τῆς ἐπιτυχοῦς ἀνταποκρίσεως τῆς ΔΕΗ εἰς τήν ἀποστολήν της.

Ὅλοι, ὅμως, οἱ πανηγυρισταί παρασιωποῦν τόν κύριον συντελεστήν τοῦ ἔργου, ἐνῷ ὅλοι, ἄλλος ὀλίγον καί ἄλλος περισσότερον, ἐπί ἔτη εἶχον διαβάλει καί τό ἔργον καί τόν ἐργάτην.

Η ΣΥΜΒΑΣΙΣ ΠΕΡΙ ΠΑΡΟΧΗΣ ΗΛΕΚΤΡΙΚΗΣ ΕΝΕΡΓΕΙΑΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑΝ ΑΛΟΥΜΙΝΙΟΥ

ΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟΝ ΤΗΣ ΥΠΟΘΕΣΕΩΣ

Οἱ κατήγοροι τοῦ Κων. Καραμανλῆ καί τῶν ὑπουργῶν του ἰσχυρίσθησαν ὅτι ἡ σύμβασις μεταξύ ΔΕΗ καί βιομηχανίας ἀλουμινίου, διά τῆς ὁποίας ἡ πρώτη ἀνέλαβε τήν ὑποχρέωσιν ὅπως παρέχῃ εἰς τήν δευτέραν ἠλεκτρικόν ρεῦμα, ὑπῆρξεν ἀτυχής, ζημιογόνος καί μάλιστα σκανδαλώδης. Διότι κατά τήν Ἕνωσιν Κέντρου καί τήν ΕΔΑ, τό ἠλεκτρικόν ρεῦμα συνεφωνήθη νά παρέχεται ἀπό τήν ΔΕΗ εἰς τήν βιομηχανίαν ἀλουμινίου εἰς χαμηλήν τιμήν, μέ ἀποτέλεσμα νά ζημιοῦται ἡ ΔΕΗ καί νά ὀφελῆται ἡ βιομηχανία.

Θά διαπιστωθῇ ἐκ τῶν ὅσων ἐν συνεχείᾳ λεπτομερῶς ἀναπτύσσονται καί τῶν στοιχείων, τά ὁποῖα παρέχονται, ὅτι ἡ συμφωνηθεῖσα τιμή ἠλεκτρικῆς ἐνεργείας δέν ζημιώνει τήν ΔΕΗ.

Ἀλλά καί ἄν ἐγίνετο δεκτόν διά τόν ἔλεγχον μόνον τῆς σοβαρότητος τῆς κατηγορίας ὅτι ἡ συμφωνηθεῖσα τιμή εἶναι πρόξενος ζημίας, ἀνακύπτει αὐτομάτως καί μέ τήν ἀβάσιμον ταύτην παραδοχήν, τό ἐρώτημα ποῖοι εἶναι οἱ ὑπεύθυνοι.

Ἡ ΔΕΗ διοικεῖται ἀπό διοικητικόν συμβούλιον, τό ὁποῖον διαχειρίζεται ὑπευθύνως τά συμφέροντα αὐτῆς. Καί τοῦτο ἀποφασίζει.

Ποίαν σχέσιν δύναται νά ἔχῃ ὁ πρωθυπουργός τῆς χώρας μέ τήν ἀπόφασιν τῆς ΔΕΗ ὅπως χορηγήσῃ ἠλεκτρικήν ἐνέργειαν εἰς τιμήν, ἡ ὁποία θά ἦτο δυνατόν νά τήν ζημιώσῃ; Ποίαν εὐθύνην δύναται νά ἔχῃ ἐν προκειμένῳ ὁ Κ. Καραμανλῆς; Τί ἰσχυρίζονται ἐν τούτῳ οἱ κατήγοροί του; Ἰδού, ὁ πρωτοφανοῦς ἐπινοήσεως ἰσχυρισμός των. Τήν μεσημβρίαν τῆς 27ης Ἰουνίου 1960 ὁ γενικός διευθυντής τῆς ΔΕΗ ἐκάλεσε διά τήν αὐτήν ἡμέραν τά μέλη τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου νά ἀποφασίσουν ἐπί τῆς τιμῆς, εἰς τήν ὁποίαν ἔπρεπε νά χορηγηθῇ τό ἠλεκτρικόν ρεῦμα πρός τήν βιομηχανίαν ἀλουμινίου.

Ὅταν ὁ γενικός διευθυντής τῆς ΔΕΗ καθηγητής Γ. Πεζόπουλος ἠρωτήθη διατί τό διοικητικόν συμβούλιον τῆς ΔΕΗ καλεῖται ἐπειγόντως καί ἐκτάκτως διά νά συζητήσῃ καί ἀποφασίσῃ ἐπί τοῦ θέματος, ἀπήντησεν ὅτι γίνεται τοῦτο κατόπιν παρακλήσεως τοῦ κ. προέδρου τῆς Κυβερνήσεως, προκειμένου ἡ Κυβέρνησις νά προβῇ τήν ἐπομένην εἰς σχετικάς ἀνακοινώσεις.

Καί ὁ θλιβερός συλλογισμός τῶν κατηγόρων συμπληροῦται ὡς ἑξῆς «Ἀφοῦ ἡ ΔΕΗ ζημιοῦται καί ἡ σχετική ἀπόφασις λαμβάνεται ἀπό τό διοικητικόν συμβούλιον τῆς ΔΕΗ, τό ὁποῖον συνῆλθεν ἐκτάκτως, ἐπειδή ὁ πρωθυπουργός παρεκάλεσε νά λάβουν ἀποφάσεις προκειμένου νά προβῇ εἰς ἀνακοινώσεις πρός τόν λαόν, σημαίνει ὅτι ὁ πρωθυπουργός εἶχε προσωπικόν ἐνδιαφέρον νά ὑπογραφῇ ἡ σύμβασις, ἡ ὁποία ἐζημίωσε τήν ΔΕΗ».

Εἰς τήν ἀκολουθοῦσαν ἔκθεσιν παρέχεται πλήρης, ἀλλά καί εἰλικρινής ἀνάλυσις τῆς ὑποθέσεως. Καί ἐξ αὐτῆς δέν πρόκειται νά καταδειχθῇ ἁπλῶς ὅτι δέν ἐζημιώθη ἡ ΔΕΗ ἐκ τῆς ὑπογραφείσης συμβάσεως. Διότι τό ζήτημα τοῦτο ἀφορᾷ ἀποκλειστικῶς τάς εὐθύνας τῶν ἁρμοδίων διαχειριστῶν τῶν συμφερόντων τῆς ἐπιχειρήσεως. Καταδεικνύεται, καί τοῦτο κυρίως ἔχει σημασίαν διά τόν ἔλεγχον τῆς ἀσυστάτου κατηγορίας, ὅτι καί ἐάν ἀκόμη ἐγένετο δεκτή ἡ ὑπόθεσις ὅτι ἡ σύμβασις εἶναι ἐνδεχόμενον νά προκαλῇ ζημίας εἰς τήν ΔΕΗ, πάλιν οὐδεμίαν εὐθύνην δύναται νά φέρῃ ὁ τότε πρωθυπουργός Κ. Καραμανλῆς, ὁ ὁποῖος κατέβαλε πᾶσαν φροντίδα διά νά προασπίσῃ τά συμφέροντα τῆς ΔΕΗ καί τοῦ ἑλληνικοῦ δημοσίου.

Δύναται σήμερον νά προστεθῇ ὅτι ἡ ὑπογραφή τῆς νέας συμπληρωματικῆς συμβάσεως μετά τῆς βιομηχανίας ἀλουμινίου καί ἡ δι' αὐτῆς πραγματοποιουμένη βελτίωσις τῶν ὅρων ἐκμεταλλεύσεως ὑπέρ τῆς ἐπιχειρήσεως καί ἡ αὔξησις τῆς παρεχομένης ἠλεκτρικῆς ἐνεργείας, ἄνευ ἀντιστοίχου αὐξήσεως τῆς ἐπενδύσεως, ἔναντι δέ μικρᾶς μόλις αὐξήσεως τῆς τιμῆς τοῦ ρεύματος, ἀποδεικνύει πόσον ἄδικος καί ἀνεδαφική ὑπῆρξεν ἡ κατηγορία. Ἔχει ὅμως διαπιστωθῇ ὅτι δέν ἐστερεῖτο καί τῆς δολίας προαιρέσεως.

Ἡ σημασία τῆς βιομηχανίας τοῦ ἀλουμινίου

Δέν ἔχει θέσιν εἰς τήν παροῦσαν ἔκθεσιν ἡ ἀναζήτησις τῶν λόγων, ἕνεκα τῶν ὁποίων ἡ ἐπιτυχής ἀντιμετώπισις ὀνείρου, ὅπερ συνεδέθη μέ τάς πλέον τολμηράς προσδοκίας ἐκβιομηχανίσεως τῆς χώρας, καί ἡ ἱκανοποίησις ἐπιθυμίας, ἡ ὁποία ἐπί ἔτη ἐθέρμαινε τούς ἀσχολούμενους μέ τήν οἰκονομικήν ἀνάπτυξιν, κατέληξε νά ἀποτελέσῃ κεφάλαιον κατηγορίας εἰς βάρος ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι ηὐτύχησαν ὡς κυβερνῆται νά δημιουργήσουν τάς προϋποθέσεις διά νά μεταβληθῇ τό ὄνειρον εἰς πραγματικότητα. Ἐπί δεκαετηρίδας ἐβαυκαλίζετο ἡ χώρα μέ τό ὄνειρον τῆς βιομηχανίας ἀλουμινίου.

Εἶναι γνωστόν ὅτι ἡ Ἑλλάς διαθέτει τήν πρώτην ὕλην (τόν βωξίτην) καί ὅτι τό μετάλλευμα ἐξήγετο ἐπί ἔτη εἰς τό ἐξωτερικόν εἰς τήν φυσικήν του κατάστασιν, διότι δέν ἦτο δυνατή ἡ βιομηχανική ἐπεξεργασία αὐτοῦ.

Εἶναι γνωστόν, ἐπίσης, ὅτι ἡ ἀξιοποίησις τοῦ φυσικοῦ πλούτου προσφέρεται εἰς τήν βιομηχανίαν τῆς χώρας καί ἀποτελεῖ προϋπόθεσιν τῆς οἰκονομικῆς καί κοινωνικῆς ἀναπτύξεως τοῦ τόπου. Ἡ ἐξαγωγή ἀκατεργάστων μετάλλων ἀπογυμνώνει τήν χώραν ἀπό πρώτας ὕλας, πολυτίμους διά τήν ὥραν τῆς οἰκονομικῆς της ἀναπτύξεως καί τήν ἀποστερεῖ ἀπό τήν πρόσθετον ἀξίαν, τήν ὁποίαν προσθέτει ἡ βιομηχανική ἐπεξεργασία.

Οἱ ἀριθμοί εἶναι εὔγλωττοι. Ἐκ τῆς ἐξαγωγῆς τεσσάρων (4) τόννων βωξίτου ἡ ἑλληνική οἰκονομία προσπορίζεται 20-22 δολλάρια περίπου, ἐνῶ ἐκ τῆς ἐξαγωγῆς τοῦ ἐξ αὐτῶν παραγομένου ἑνός τόννου ἀλουμινίου, ἡ χώρα θά προσπορίζεται 550 περίπου δολλάρια, ὅση κατά μέσον ὅρον εἶναι ἡ τιμή τοῦ ἀλουμινίου. Βεβαίως, τό ποσόν τοῦτο δέν ἀποτελεῖ καθαράν συναλλαγματικήν ὠφέλειαν, διότι διά τήν παραγωγήν ἀλουμινίου θά παραστῇ ἀνάγκη ἐπενδύσεων εἰς συνάλλαγμα καί δαπανῶν λειτουργίας, ἐπίσης, εἰς συνάλλαγμα. Πλήν ὅμως ἡ σύγκρισις τῶν δύο ἀριθμῶν εἶναι χαρακτηριστική διά χώραν μάλιστα δεινῶς πάσχουσαν ἀπό τό ἄνοιγμα τοῦ ἰσοζυγίου πληρωμῶν.

Χαρακτηριστικά εἶναι, ἐπίσης, τά ἐκτιθέμενα εἰς τήν σελίδα 260 τῆς ἐν ἔτει 1964 ἐκδοθείσης μελέτης τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ καί καθηγητοῦ τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας Ξεν. Ζολώτα «Ἡ νομισματική ἰσορροπία καί ἡ οἰκονομική ἀνάπτυξις».

Καί ἄν, ὅμως, δέν εἶναι ἡ ὠφέλεια ὅση προκύπτει ἀπό τούς ἀνωτέρω παρατεθέντας πρός σύγκρισιν ἀριθμούς, ἥ οἵα ἐκτιμᾶται ἀπό τόν κ. Ξ. Ζολώταν, εἶναι, ὅμως, ἀνεπίδεκτον ἀμφισβητήσεως

ὅτι ἡ συναλλαγματική ὠφέλεια πρόκειται νά εἶναι τῆς τάξεως δεκάδων ἑκατομμυρίων δολλαρίων ἐτησίως. Ἀνεξαρτήτως τούτου, ἀπό τήν βιομηχανίαν ἀλουμινίου, μαζί μέ τήν ἐξασφάλισιν προσθέτου ἀπασχολήσεως, δημιουργεῖται εἰς πρῶτον στάδιον νέον εἰσόδημα 8-10 ἑκατομμ. δολλαρίων ἐτησίως, ὅπερ ἀποβαίνει δημιουργός νέου εἰσοδήματος κατά τά κοινῶς παραδεδεγμένα πολλαπλασιαστικά φαινόμενα.

Ἡ μεγίστη σημασία τῆς βιομηχανίας τοῦ ἀλουμινίου ἐξηγεῖ τό γεγονός ὅτι ὅλα τά προγράμματα ἀναπτύξεως τῆς χώρας, ἀκόμη καί ἐργασία γενομένη κατά τήν διάρκειαν τῆς ἐχθρικῆς κατοχῆς ἀπό τό τεχνικόν ἐπιμελητήριον, προέβλεπον τήν δημιουργίαν τῆς βιομηχανίας ταύτης ἐν Ἑλλάδι. Τοῦτο ἀκριβῶς προέβλεψε καί τό προσωρινόν καί τό ὁριστικόν 5ετές (1960-64) πρόγραμμα οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως τῆς Ἑλλάδος, τῆς ὑπό τόν Κωνσταντῖνον Καραμανλῆν Κυβερνήσεως τῆς Ἐθνικῆς Ριζοσπαστικῆς Ἑνώσεως.

Αἱ δυσχέρειαι τῆς πραγματοποιήσεως

Ἡ πραγματοποίησις, ὅμως, τῆς ἐπιδιώξεως ταύτης δέν ἦτο εὐχερής. Παρά τήν ὕπαρξιν πλουσίων κοιτασμάτων βωξίτου, ἔπρεπε νά συντρέχῃ ἐπαρκής καί εὐθηνή ἠλεκτρική ἐνέργεια, δεδομένου ὅτι ἡ βιομηχανία αὕτη χαρακτηρίζεται ὡς κατ' ἐξοχήν ἠλεκτροβόρος, κυρίως δέ ἔπρεπε νά προηγηθῇ ἡ ἐμπέδωσις τῆς ἐμπιστοσύνης εἰς τήν πολιτικήν σταθερότητα καί τό οἰκονομικόν μέλλον τῆς χώρας.

Τήν δυσχέρειαν τῆς ἱδρύσεως τῆς βιομηχανίας ἐπηύξανεν ἡ ἔλλειψις τεχνολογικῆς καταρτίσεως καί ἐμπορικῆς ὀργανώσεως ἐπί διεθνοῦς ἐπιπέδου, πρόσθετον δέ καί σοβαρώτερον ἐμπόδιον ἀπετέλει ἡ δυσχέρεια διαθέσεως τοῦ προϊόντος εἰς τήν διεθνῆ ἀγοράν, ὅπου μοιραίως, ἐπρόκειτο νά συναντήσῃ τόν ἀνταγωνισμόν τῶν εἰς τράστ ἤ ἄλλας ἑνώσεις ὀργανωμένων παραγωγῶν τοῦ ἐξωτερικοῦ.

Μεταξύ τῶν κυριωτέρων συντελεστῶν κόστους, προκειμένου περί μιᾶς κατ' ἐξοχήν ἠλεκτροβόρου βιομηχανίας, περιλαμβάνεται ἡ τιμή τῆς ἠλεκτρικῆς ἐνεργείας (τῆς κιλοβατώρας).

Αἱ διεθνεῖς τιμαί ἠλεκτρικῆς ἐνεργείας

Κατά τήν ἐποχήν, κατά τήν ὁποίαν ἀντιμετωπίζετο ἀπό τήν Κυβέρνησιν τῆς ΕΡΕ τό θέμα τῆς δημιουργίας βιομηχανίας ἀλουμινίου, ἦτο δεδομένον ὅτι αἱ διεθνεῖς τιμαί, ὑπό τάς ὁποίας παρείχετο ἡ ἠλεκτρική ἐνέργεια, εἰς τάς βιομηχανίας ἀλουμινίου, ἦσαν κατά μέσον ὅρον κάτω τῶν τριῶν (3) μίλλς (χιλιοστά τοῦ δολλαρίου) ἀνά κιλοβατώραν, εἰς πολλάς δέ περιπτώσεις κάτω τῶν δύο (2) μίλλς. Στοιχεῖα ἐπί τοῦ ἀντικειμένου τούτου εἶχον συγκεντρωθῆ τήν ἐποχήν ἐκείνην καί παλαιότερον εἰς τήν ΔΕΗ, παρ' ὅλον ὅτι αἱ βιομηχανίαι καί αἱ ἐπιχειρήσεις ἔχονται ζηλοτύπως τοῦ μυστικοῦ τούτου.

Κατά τόν χρόνον διεξαγωγῆς τῶν διαπραγματεύσεων (τό ἔτος 1960), αἵτινες ὡδήγησαν εἰς τήν ὑπογραφήν τῆς περί ἧς ἡ κατηγορία συμβάσεως, εἰς τά στοιχεῖα τῆς ΔΕΗ περιελαμβάνοντο αἱ ἐν συνεχείᾳ παρατιθέμεναι πληροφορίαι περί τῶν διεθνῶν τιμῶν παροχῆς ἠλεκτρικῆς ἐνεργείας εἰς βιομηχανίας ἀλουμινίου, κυμαινόμεναι ἀπό 2-5,8 μίλλς:

Ἡνωμέναι Πολιτεῖαι:			
Ὑδροηλεκτρικοί Σταθμοί	Βορείου Καρολίνας	1,5	μίλλςδολλαρ.
»	» Βορ. Ἀν. Πολιτειῶν	2,4	»
»	» Ἀκτῆς Εἰρηνικοῦ	1,9-2	»
Θερμικοί Σταθμοί Ὀχάϊο		3,2	»
» »	» διά φυσικοῦ ἀερίου	2,5-3,2	»
Καναδᾶς:			
Μέση τιμή διά τό σύνολον τῶν ἐγκαταστάσεων παροχῶν ἀλουμινίου		1,9	μίλλς
Νορβηγία:			
Διά τά ἐργοστάσια τῆς Ἑταιρείας Ντίν. Ν.		0,9-1,2	μίλλς δολλαρ.
Ἄρνταλ		2,1	»
Νέαι ὑδατοπτώσεις		2,3	»
Καμερούν:			
Ἐντεά		2	»
Κογκό:			
Ἔργα Κουΐλοῦ		1,2-1,9	»
Ἔργον Ἴγκα κατά τήν πρώτην φάσιν καί ἀκριβοτέραν		3,2	»
Γκάνα:			
Ἔργον Βόλτα		2-2,6	»

Αἱ αὐταί κατά βάσιν πληροφορίαι εἶχον παρασχεθῆ εἰς τό διοικητικόν συμβούλιον τῆς ΔΕΗ κατά τήν ἔγκρισιν τῆς συμβάσεως (συνεδρίασις 27.6.1960) ὑπό τοῦ τότε ἀντιπροέδρου καί βραδύτερον κυβερνητικοῦ ἐπιτρόπου Ἀναργύρου Δημητρακοπούλου (παλαιοῦ προσωπικοῦ καί ἀφωσιωμένου φίλου τοῦ κ. Γ. Παπανδρέου) μέ τήν προσθήκην ὅτι εἰς τήν Νορβηγίαν καταβάλλονται τιμαί 2 μίλλς. Ἐπρόκειτο πάντοτε περί τῶν εἰς τήν ΔΕΗ συγκεντρωμένων πληροφοριῶν. Περί τούτων ἐγίνετο λόγος καί εἰς τήν ἀπό 8 Ἰουνίου 1959 ἀναφοράν τοῦ διευθυντοῦ τῆς ΔΕΗ Μαγγιώρου πρός τόν γενικόν διευθυντήν. Εἰς τήν ἀναφοράν ἐκείνην ἐτονίζετο ἀπό τοῦ Μαΐου 1959 ὅτι, διά τήν Ἑλλάδα, ἡ μεγίστη ἐπιτρεπομένη διά τήν δημιουργίαν ἀλουμινίου τιμή, ἔπρεπε νά εἶναι κατωτέρα τῶν 3 μίλλς δολλαρίου.

Ἡ ἀκρίβεια τῶν στοιχείων ἐκείνων δέν ἔχει πολύ κλονισθῆ, περισσότερον δέν ἔχει ἀνατραπῆ, παρά τάς εἰς τό σημεῖον τοῦτο συγκεντρωτικάς προσπαθείας.

Αἱ εἰς τήν εἰσήγησιν τοῦ ἀρεοπαγίτου Κ. Παπαϊωάννου φιλοξενούμεναι πληροφορίαι, αἱ περιλαμβανόμεναι εἰς ἐπιστολήν ἀπευθυνομένην πρός τόν ὑπουργόν Βιομηχανίας, φέρουν τιμάς κυμαινομένας ἀπό 2 ἕως 5,8 μίλλς. Ἀλλά τήν ἀξίαν τῶν πληροφοριῶν ἔχει κλονίσει βασικῶς αὐτός οὗτος ὁ παρασχών αὐτάς, ὑπογραμμίσας ὅτι δύναται νά βεβαιώσῃ τήν ἀκρίβειαν μόνον τῶν τιμολογίων τῆς ἰδικῆς του ἀποκλειστικῶς βιομηχανίας, ἀνερχομένων εἰς 2 ἕως 4,4 μίλλς. Εἰδικώτερον, τό ρεῦμα τῆς BONNEVILLE POWER AUTHORITY παρέχεται πρός 2 μίλλς, ἐνῶ αἱ ὑψηλότεραι τιμαί χρεοῦνται ὑπό ἰδιωτικῶν ἐπιχειρήσεων. Καί τοῦτο ἀκριβῶς ἐπιρρωνύει τάς ἀρχικάς πληροφορίας τῆς ΔΕΗ.

Διά τά ἄλλα τιμολόγια, ὁ πληροφοριοδότης ὁμολογεῖ ὅτι τά παραθέτει βάσει ἁπλῶν πληροφοριῶν, δέν ἐθεώρησε δέ περιττήν καί τήν ρητήν ἐπιφύλαξιν ὅτι «ἐν τούτοις εἶναι δυνατόν νά ἔχουν συναφθῆ εἴς τινας τῶν ἀνωτέρω χωρῶν εἰδικαί συμβάσεις μή κοινολογηθεῖσαι καί ὡς ἐκ τούτου δέν διαθέτομεν πληροφορίας περί τούτων».

Σαφής ὑπῆρξεν ἡ κατάθεσις τοῦ τότε γενικοῦ γραμματέως καί γενικοῦ διευθυντοῦ τοῦ ὑπουργείου Συντονισμοῦ Ἰωάνν. Λαμπρούκου: (19.4.1965, σελ. 33).

Συγκεκριμέναι πληροφορίαι παρέχονται καί εἰς τήν πρός τόν Τύπον συνέντευξιν τῆς 22 Νοεμβρίου 1960 (ὅταν ἡ Βουλή ἐψήφιζε διά δευτέραν φοράν ἐπί τῆς συμβάσεως) τοῦ τότε γενικοῦ διευθυντοῦ τῆς ΔΕΗ καί τοῦ τότε προέδρου τοῦ ΟΒΑ. Παρέσχε δέ ὁ γενικός διευθυντής πληροφορίας καί διά τάς ἐν Γαλλίᾳ τιμάς, περί τῶν ὁποίων οὐδεμία ἀντίθετος θετική μαρτυρία προσήχθη.

Μάρτυς τις ἠθέλησε νά δώσῃ συμπεράσματα ἐκτιμήσεων καί ὑπολογισμῶν του, ὅταν, ὅμως, ἠρωτήθη νά ἀπαντήσῃ ποίαν τιμήν πληρώνει ἡ PECHINEY πρός τήν ELECRICITE DE FRANCE, ἀπήντησεν ὅτι δέν γνωρίζει.

Ἐκ περισσοῦ, ἐπιβεβαίωσις τῆς διαπιστώσεως ταύτης παρέχεται καί ὑπό τοῦ τέως ὑπουργοῦ Βιομηχανίας Ἰ. Ζίγδη, ὅστις ἐν ἔτει 1960, μετά τήν δημοσίευσιν τοῦ ὁριστικοῦ πενταετοῦς προγράμματος οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως καί καθ' ὃν ἀκριβῶς χρόνον

διεξήγοντο αί μετά τοῦ ὁμίλου βιομηχανίας ἀλουμινίου διαπραγματεύσεις, εἰς μελέτην αὐτοῦ ὑπό τόν τίτλον «Ἡ πορεία καί αἱ προοπτικαί ἀναπτύξεως τῆς ἑλληνικῆς οἰκονομίας» (σελ. 28) ὑποστηρίζει ὅτι δέν ἦτο δυνατή ἡ δημιουργία βιομηχανίας ἀλουμινίου ἐν Ἑλλάδι, διότι ἡ τιμή τῆς ἠλεκτρικῆς ἐνεργείας δέν πρέπει νά ὑπερβῇ τά 0,10 τῆς δραχμῆς ἀνά κιλοβατώραν. Ἐπί πλέον, ὁ βουλευτής τῆς ΕΔΑ Νικ. Κιτσίκης, εἰς ἄρθρα του εἰς τήν «Νέαν Οἰκονομίαν» (τεύχη Ἀπριλίου 1959 καί Μαΐου 1960) διετύπου δημοσίᾳ τήν ἀντίληψίν του ὅτι ἡ τιμή τῆς πρός τό ἀλουμίνιον ἠλεκτρικῆς ἐνεργείας δέν πρέπει νά εἶναι ἀνωτέρα τῶν 6 ἕως 9 λεπτῶν τῆς δραχμῆς, παρεῖχε δέ καί τήν πληροφορίαν ὅτι αἱ τιμαί εἰς τόν Καναδᾶν καί τήν Νορβηγίαν εἶναι κάτω τῶν 6 λεπτῶν τῆς δραχμῆς καί, τό σπουδαιότερον, ὅτι ἡ PECHINEY ἔχει εἰς τήν διάθεσίν της ρεῦμα μέ τιμήν 4,2 λεπτῶν τῆς δραχμῆς.

Ἡ δημιουργία τῶν προϋποθέσεων

Ἡ σταθερά διακυβέρνησις τῆς χώρας μεταξύ τῶν ἐτῶν 1955-1960 εἶχε δημιουργήσει, κατ' ἀρχήν, τάς προϋποθέσεις παραγωγῆς ἀφθόνου καί εὐθηνῆς ἠλεκτρικῆς ἐνεργείας, βασικῆς προϋποθέσεως διά τήν ἀντιμετώπισιν τῆς βιομηχανίας ἀλουμινίου.

Ἀπό τῆς ἀποκαταστάσεως τῆς γαλήνης εἰς τήν χώραν εἶχε προωθηθῇ ὁ ἐξηλεκτρισμός, εἰς τήν ἀνάπτυξιν τοῦ ὁποίου ἔδωσεν ηὐξημένας δυνατότητας ἡ ἐπί τῶν Κυβερνήσεων τῆς ΕΡΕ ἐμπεδωθεῖσα πολιτική καί οἰκονομική σταθερότης.

Εἶχον, ὡσαύτως, ἔκτοτε δημιουργηθῇ αἱ ἀπαραίτητοι προϋποθέσεις γενικῆς ἐπί τό μέλλον τοῦ τόπου ἐμπιστοσύνης, ἐφ' ἧς θά ἦτο δυνατόν νά θεμελιωθῇ ἡ πραγματοποίησις μεγάλων ἐπενδύσεων. Ἡ παραγωγή ἠλεκτρικῆς ἐνεργείας ἀπετέλει κύριον στόχον τοῦ προγράμματος, νέα δέ ἔργα ἐπρογραμματίζοντο μέ λίαν ἱκανοποιητικούς ὅρους χρηματοδοτήσεως.

Ἡ Κυβέρνησις ἐθεώρησεν ὅτι ἔπρεπε νά προχωρήσῃ, ἀφοῦ μάλιστα, κατά τούς ἁρμοδίους καί ὑπευθύνους ἐκπροσώπους τῆς ΔΕΗ, ἦτο ἐξησφαλισμένη ἡ διάθεσις τῆς ἀναγκαιούσης ἠλεκτρικῆς ἐνεργείας ἄνευ κινδύνου τινός διά τάς εἰς ἠλεκτρικήν ἐνέργειαν ἀνάγκας εἰς τούς ὑπολοίπους τομεῖς τῆς οἰκονομίας.

Παρεσχέθη ἀκόμη ἡ διαβεβαίωσις ὅτι ἡ κατασκευή νέων σταθμῶν παραγωγῆς ρεύματος παρεῖχε τάς δυνατότητας ἐξασφαλίσεως εὐθηνῆς τιμῆς διά τήν νέαν βιομηχανίαν.

Ἡ ἀντιμετώπισις τοῦ προβλήματος

Ἀπ' ἀρχῆς ἀντιμετωπίσθη τό ζήτημα τοῦ φορέως τῆς νέας βιομηχανίας.

Ἡ γνώμη ὅλων τῶν εἰδικῶν, οἰκονομολόγων καί τεχνικῶν, πλήν τῶν ὀπαδῶν τῆς ΕΔΑ, οἱ ὁποῖοι κατά σύστημα καί συνεπεῖς πρός τάς θεωρίας των, ὑποστηρίζουν τήν ὑπό τοῦ Κράτους ἵδρυσιν καί ἐκμετάλλευσιν πάσης βιομηχανίας, ἐτάσσετο ἀνενδοιάστως ὑπέρ τῆς ἰδιωτικῆς πρωτοβουλίας. Ἐκρίνετο ὅτι, πέραν τῶν γενικωτέρων λόγων, οἱ ὁποῖοι ἐπέβαλον ὅπως τό Κράτος μή παρεμβαίνῃ εἰς θέματα ἀναγόμενα εἰς τήν σφαῖραν τῆς ἰδιωτικῆς πρωτοβουλίας, συνέτρεχον ἐν προκειμένῳ καί εἰδικοί λόγοι, οἱ ὁποῖοι ἀπέκλειον τήν ἵδρυσιν βιομηχανίας ἀλουμινίου ὑπό τοῦ Κράτους, ὑφ' οἱανδήποτε μορφήν. Προεβάλλοντο δέ κυρίως οἱ ἑξῆς λόγοι:

α) Ἡ βιομηχανία ἀλουμινίου, ἀπαιτεῖ ἰδιάζουσαν τεχνικήν ἐμπειρίαν, ἣν τό Κράτος οὔτε διέθετεν, οὔτε ἠδύνατο νά ἀποκτήσῃ.

β) Ἡ βιομηχανία ἀλουμινίου, λόγῳ τοῦ ἐντόνου διεθνοῦς ἀνταγωνισμοῦ, εἶναι ὑποχρεωμένη νά παρακολουθῇ καί νά προσαρμόζεται ταχέως πρός τάς νεωτέρας τεχνολογικάς ἐξελίξεις, ἀκόμη δέ καί ἡ ἰδία νά τάς ἐφευρίσκῃ, διά νά εἶναι ἀνταγωνιστική.

γ) Ἡ βιομηχανία ἀλουμινίου, λόγῳ τῶν ὠργανωμένων εἰς τράστ συμφερόντων, ἐμφανίζει τοιαύτας δυσκολίας εἰς τήν διάθεσιν τῶν προϊόντων αὐτῆς, ὡς ἤδη ἐλέχθη, ὥστε ἄνευ εἰδικῆς ἐμπορικῆς ἐμπειρίας, ἀλλά καί δυνατοτήτων ἀντιμετωπίσεως τῶν δυσκολιῶν τούτων, δέν καθίσταται βιώσιμος.

Ἡ Κυβέρνησις τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἀντιμετώπισε καί θέμα τρόπου ἀναζητήσεως τῆς ἰδιωτικῆς πρωτοβουλίας.

Ἀπό τούς εἰδικούς ἀπεκλείετο ὁμοφώνως διαγωνισμός οἱασδήποτε μορφῆς, διότι ἦτο βέβαιον ὅτι εἰς τοιοῦτον διαγωνισμόν δέν θά προσήρχοντο ἀκριβῶς ἐκεῖνοι, οἱ ὁποῖοι λόγῳ εἰδικῆς τεχνικῆς καί ἐμπορικῆς πείρας, θά ἦσαν οἱ κατάλληλοι διά τήν ἵδρυσιν τοιαύτης βιομηχανίας. Πέραν τούτου, ὑπῆρχε κίνδυνος μήπως τά ὠργανωμένα διεθνῆ συμφέροντα ὑπονομεύσουν τό ἔργον, ἐφ' ὅσον δημοσίως θά ἐξεδηλοῦτο τό ἐνδιαφέρον τῆς Ἑλλάδος, διά τήν ἵδρυσιν βιομηχανίας ἀλουμινίου.

Δι' ὃ ἡ Κυβέρνησις προσεπάθησε νά προσελκύσῃ τό ἐνδιαφέρον τῶν γνωστῶν βιομηχανιῶν. Ἀλλά, δέν ὑπῆρξε ἀνταπόκρισις, τοὐλάχιστον εἰς τήν πρώτην φάσιν.

Προσπάθειαι τοῦ τότε ἀντιπροέδρου τῆς Κυβερνήσεως καί σήμερον ἡγέτου τῆς ΕΡΕ, εὐρεθέντος κατά Ἰανουάριον 1960 εἰς τήν Γερμανίαν μετά τοῦ τότε ὑπουργοῦ Βιομηχανίας, ὅπως προκαλέσῃ τό ἐνδιαφέρον τῶν Γερμανῶν, ἔμεινε καί πάλιν ἄνευ ἀποτελέσματος, ὅπως ἔμειναν ἀτελέσφοροι αἱ ἐνέργειαι τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν Προοδευτικῶν κατά τήν μετάβασίν του εἰς Καναδᾶν τό 1953 ὡς ὑπουργοῦ Συντονισμοῦ. Δέν ὑπῆρξεν ἕως τότε ἐκδήλωσις ἐνδιαφέροντος ἀπό οἱανδήποτε χώραν τοῦ κόσμου, Ἀνατολῆς καί Δύσεως.

Ι. ΔΙΑΠΡΑΓΜΑΤΕΥΣΕΙΣ ΚΑΙ ΣΥΜΦΩΝΙΑΙ

Ταχέως ὅμως, ἡ δημιουργία τῶν ἀναγκαίων προϋποθέσεων κατέστησε δυνατήν τήν ἱκανοποίησιν τῆς κοινῆς ἐπιθυμίας καί τῆς ἐπιδιώξεως ὅλων τῶν προγραμμάτων.

Πράγματι, τούς πρώτους μῆνας τοῦ 1960 ἡ Κυβέρνησις τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἀντιμετώπισε τό ἐνδιαφέρον δύο ὁμίλων, ἐξ ὧν ὁ εἷς εἰς τόν ὁποῖον μετεῖχε καί ἡ γαλλική βιομηχανία ἀλουμινίου ΠΕΣΣΙΝΕ καί ὁ ὅμιλος ΚΟΜΠΑΝΤΕΚ, ὁ ἕτερος δέ ὁ ὅμιλος ΡΕ·Υ·ΝΟΛΝΤΣ-ΝΙΑΡΧΟΥ (ΡΕΙ·Ι·ΝΙΑΡ διά τήν περίπτωσιν ταύτην). Τό ἐνδιαφέρον τοῦ πρώτου περιελάμβανε τήν δημιουργίαν βιομηχανίας ὁλοκληρωμένης, ἤτοι παραγωγήν ἀλουμίνας ἀπό βωξίτην καί ἀλουμινίου ἀπό ἀλουμίναν, ἐνῶ τοῦ ἄλλου περιωρίζετο εἰς τό δεύτερον μόνον στάδιον, ἤτοι τήν παραγωγήν ἀλουμινίου ἐξ ἀλουμίνας εἰσαγομένης ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ. Εἶναι γνωστόν ὅτι τό μέγιστον τμῆμα τῆς ἠλεκτρικῆς ἐνεργείας ἀπορροφᾶ τό δεύτερον στάδιον. Συνεπῶς, βιομηχανία παραγωγῆς ἀλουμινίου μόνον μέ ἀλουμίναν εἰσαγομένην, δέν θά παρεῖχεν εἰς τήν ἐθνικήν οἰκονομίαν τήν πρόσθετον ἀξίαν, ἣν ἐξασφαλίζει ἡ παραγωγή ἀλουμινίου ἀπό βωξίτην καί ἡ ὁποία συνίσταται εἰς ἀξιοποίησιν ἐγχωρίων πρώτων ὑλῶν, εἰς πραγματοποίησιν σημαντικοῦ ἀριθμοῦ ἡμερομισθίων, ἀλλά καί εἰς τήν χρησιμοποίησιν ἐγχωρίων καυσίμων.

Οὐσιαστικῶς, λοιπόν, ἐνδιαφέρουσα ἦτο μόνον ἡ πρώτη πρότασις. Ἡ Κυβέρνησις, μέ τήν πεῖραν τῆς ἀποτυχίας τῶν παλαιοτέρων προσπαθειῶν καί βασιζομένη εἰς τάς ἐκτεθείσας ἀπόψεις τῶν τεχνικῶν καί οἰκονομικῶν συμβούλων της, ἐθεώρησεν ὡς ἀξίαν συζητήσεως τήν παρουσιαζομένην εὐκαιρίαν τοῦ ἐνδιαφέροντος παγκοσμίως γνωστῶν διά τήν τεχνικήν καί ἐμπορικήν ἐμπειρίαν εἰς τό ἀλουμίνιον οἴκων.

Εἶναι γνωστόν ὅτι εἰς τήν φάσιν ταύτην τῶν διαπραγματεύσεων εἶχε τεθῇ ὡς δεδομένον ἡ δημιουργία βιομηχανίας παραγωγῆς 100 χιλ. τόννων ἀλουμίνας καί 50 χιλ. τόννων ἀλουμινίου. (Σημείωμα συσκέψεως 7.4.1960 εἰς φάκελον ἀλουμινίου ὑπουργείου Συντονισμοῦ).

Μέ τήν PECHINEY συνειργάσθη, κατ' ἀξίωσιν ἑλληνικήν, ὁ ΟΒΑ, μετ' αὐτῆς δέ ἤρχισαν αἱ διαπραγματεύσεις. Κατά τήν διάρκειαν τούτων προσεχώρησεν εἰς τήν ὁμάδα ἐκείνην καί ὁ Στ. Νιάρχος, ἐγκαταλείψας ἢ διαλύσας τήν ἰδικήν του ὁμάδα. Καί

διά τήν ἐνέργειάν του ἐκείνην δέν εἶχεν ἀνάγκην τῆς συγκαταθέσεως τῆς ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως. Δέν ἦτο ἀσυνήθης, οὔτε ὕποπτος. Βεβαίως, ἡ συνένωσίς των ἀπέκλειε τόν ἀνταγωνισμόν εἰς τήν ἀνάληψιν τοῦ ἔργου, ἀλλά δέν ἦτο βέβαιον ποσῶς ὅτι θά ὑπῆρχεν ἀνταγωνισμός. Ἡ μία πρότασις δέν ἐνδιέφερεν οὐσιαστικῶς καί τό ἐνδιαφέρον τοῦ οἴκου οὐδόλως ἐξεδηλοῦτο μέ θερμότητα. Ἀπόδειξιν τούτου παρέχει τό γεγονός ὅτι ὁ οἶκος ΡΕΥΝΟΛΝΤΣ ἀργότερον καί μετά τήν συμφωνίαν ἐζήτησεν option πολλῶν ἡμερῶν διά νά ἀπαντήσῃ εἰς τήν πρότασιν PECHINEY. Ἐπιφύλαξις ἔχει περιληφθῆ καί εἰς τό προοίμιον τῆς συμβάσεως.

Πάντως, ἡ Κυβέρνησις, δέν εἶχε τήν εὐχέρειαν νά ἐμποδίσῃ τήν συνεργασίαν τῶν οἴκων ἐκείνων, οὔτε νά ἀρνηθῇ τήν ἐνιαίαν ἐμφάνισιν αὐτῶν εἰς τάς διαπραγματεύσεις. Οὐδέν ἀπέκλειεν ὅπως ἡ ἄρνησίς της ἔχῃ ὡς συνέπειαν τήν διακοπήν τῶν διαπραγματεύσεων ἐκ μέρους ὅλων. Ἐξ ἄλλου, ἐφ' ὅσον ἐπρόκειτο περί ἀπ' εὐθείας διαπραγματεύσεων, ἡ Κυβέρνησις διετήρει ἐν παντί τήν εὐχέρειαν τῆς ἐλευθέρας ἐνεργείας ἐν τῷ συμφέροντι τῆς χώρας καί παρά τήν συνεργασίαν των.

Τάς διαπραγματεύσεις εἰδικῶς πρός ἐγκατάστασιν τῆς βιομηχανίας διεξῆγον οἱ ὑπουργοί Συντονισμοῦ καί Βιομηχανίας Ἀριστ. Πρωτοπαπαδάκης καί Νικ. Μάρτης, πλαισιούμενοι ἀπό ὑπηρεσιακούς παράγοντας καί ἀπό τήν διοίκησιν τῆς ΔΕΗ, εἰς τήν τελικήν δέ φάσιν καί ἀπό τόν νῦν πρόεδρον τοῦ νομικοῦ συμβούλου τοῦ Κράτους, ὡς νομικόν σύμβουλον τότε τοῦ ὑπουργείου Συντονισμοῦ. Μετεῖχεν, ἐπίσης, ἀπό τῆς πλευρᾶς τοῦ ὁμίλου, ὁ Α. Τσάτσος, ὡς ἐκπρόσωπος τοῦ Ὀργανισμοῦ Βιομηχανικῆς Ἀναπτύξεως.

Αἱ ὁδηγίαι τοῦ προέδρου τῆς Κυβερνήσεως

Εἶναι διαπιστωμένον κατά τρόπον ἀνεπίδεκτον σοβαρᾶς καί τιμίας ἀμφισβητήσεως, βεβαιούμενον διά τῶν καταθέσεων μαρτύρων ἐνόρκως ἐξετασθέντων ὑπό τῆς ἀνακριτικῆς ἐπιτροπῆς, προσώπων ἀνεγνωρισμένης ἐντιμότητος, ὅπως ὁ διοικητής τῆς Τραπέζης τῆς Ἑλλάδος καί ἀκαδημαϊκός Ξεν. Ζολώτας, ὁ τότε γενικός γραμματεύς τοῦ ὑπουργείου Συντονισμοῦ Ἰωάν. Λαμπροῦκος, γενικός διευθυντής τοῦ ἰδίου ὑπουργείου κ.λπ., ὅτι ἀπό τῆς ἐνάρξεως τῶν διαπραγματεύσεων ὁ πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως, μετά τῶν ἄλλων ὁδηγιῶν πρός τούς διεξάγοντας τάς διαπραγματεύσεις καί πρός τόν τότε γενικόν διευθυντήν τῆς ΔΕΗ, εἶχεν ἐπισημάνει τήν ἀνάγκην ὅπως ἐξασφαλισθῇ τιμή ἠλεκτρικῆς ἐνεργείας ἱκανοποιητική διά τήν ΔΕΗ, δηλῶν ὅτι ἐπ' οὐδενί λόγῳ θά ἦτο ἀποδεκτή τιμή προκαλοῦσα ζημίας. Εἰς τήν αὐτήν παρατήρησιν προέβη καί μετά τήν ὑπογραφήν τῆς συμφωνίας, ἐπικειμένης τῆς ὑπό τῆς ἐξ ὑπουργῶν οἰκονομικῆς ἐπιτροπῆς ἐγκρίσεως τῆς συμβάσεως μεταξύ τοῦ δημοσίου καί τοῦ ὁμίλου τῆς βιομηχανίας ἀλουμινίου, διευκρινίζων ὅτι δέν θά ἦτο ἀνεκτή ἐπιδότησις τοῦ πρός τήν βιομηχανίαν παρεχομένου ρεύματος καθ' οἱονδήποτε τρόπον.

Ἡ ὑπόμνησις αὕτη ἐγένετο παρουσίᾳ τῶν προμνησθέντων μαρτύρων καί τοῦ Ἀλ. Τσάτσου κατά τήν συνεδρίασιν τῆς ἐξ ὑπουργῶν ἐπιτροπῆς, ἐπιβεβαιοῦται δέ ὑπό τοῦ παρισταμένου ἀντιπροέδρου τότε τῆς Κυβερνήσεως Παν. Κανελλοπούλου καί τοῦ τότε ὑπουργοῦ Συντονισμοῦ Ἀριστ. Πρωτοπαπαδάκη. Τήν σαφῆ ταύτην γραμμήν τῶν ὁδηγιῶν τοῦ πρωθυπουργοῦ οὐδέποτε ἠρνήθη ὁ τότε γενικός διευθυντής τῆς ΔΕΗ, ἐπανέλαβε δέ πάντα ταῦτα καί ἐνώπιον τῆς ἀνακριτικῆς ἐπιτροπῆς, καθ' ὃν χρόνον ἐπυκνοῦντο αἱ κατ' αὐτοῦ κατηγορίαι καί διά τό εἰδικόν τοῦτο θέμα, θά ἦτο δέ φυσικόν νά ἀναζητῇ καλύμματα καί δικαιολογίας, ἐάν ὑπῆρχον, διά τήν ἐνέργειάν του, ἐφ' ὅσον θά ἐθεώρει εὐσταθοῦσαν τήν διατυπουμένην κατηγορίαν.

Περί τῆς ἐντολῆς τοῦ πρωθυπουργοῦ, ὁ τότε γενικός διευθυντής τῆς ΔΕΗ εἶχεν ὁμιλήσει ἐκτενῶς εἰς συνέντευξίν του πρός τόν Τύπον τήν 22 Νοεμβρίου 1960, ὅταν εἶχεν ὀξυνθῇ ἡ κατά τῆς συμβάσεως ἐπίκρισις, συνεζητεῖτο δέ πρότασις ἀκυρώσεως αὐτῆς καί τοῦ κυρωτικοῦ ΝΔ εἰς τήν Βουλήν, ὡς καί πρός τό διοικητικόν συμβούλιον, ὁσάκις τοῦτο ἠσχολήθη μέ τό περί οὗ πρόκειται ἀντικείμενον.

Ὁ πρωθυπουργός δέν εἶχε καί δέν ἠδύνατο νά ἔχῃ ἄμεσον ἀνάμιξιν εἰς τάς διεξαγομένας διαπραγματεύσεις. Τό πάθος, ὅμως, τῆς δημιουργίας καί ἡ φλογερά ἐπιθυμία τῆς προωθήσεως τοῦ κυβερνητικοῦ ἔργου εἰς ὅλους τούς τομεῖς, ἐξηγεῖ τήν συνεχῆ παρακολούθησιν καί τῆς ἐξελίξεως τοῦ σπουδαίου τούτου θέματος, ἡ ἐπί τοῦ ὁποίου θέσις του, ὡς ἤδη ἐξετέθη, γνωστή εἰς ὅλους, καθιστᾶ καί περιττήν οἱανδήποτε περαιτέρω ὡς πρός τάς εὐθύνας αὐτοῦ ἔρευναν.

Τό ζήτημα τῆς ἠλεκτρικῆς ἐνεργείας

Τό θέμα τῆς τιμῆς, ὑπό τήν ὁποίαν θά παρείχετο ἡ ἠλεκτρική ἐνέργεια ὑπό τῆς ΔΕΗ, ἐνεφάνισεν ἀπό τῆς πρώτης στιγμῆς τάς μεγαλυτέρας δυσχερείας.

Κατά τήν διάρκειαν τῶν διαπραγματεύσεων ὑπῆρχε πυκνή ἐπαφή τῶν ἁρμοδίων ὑπουργῶν Συντονισμοῦ καί Βιομηχανίας μετά τῆς διοικήσεως τῆς ΔΕΗ ἐνῷ αὕτη διετήρει, ὅπως ἦτο φυσικόν, τήν πρωτοβουλίαν εἰς τάς ἰδιαιτέρας διαπραγματεύσεις ὅσον ἀφορᾶ τό ζήτημα τῆς παροχῆς ἠλεκτρικῆς ἐνεργείας.

Ἀπό τήν διοίκησιν τῆς ΔΕΗ, ἐν ὄψει τῆς τεθειμένης βάσεως (παροχή ἐνεργείας διά περιορισμένην παραγωγήν κλπ.) ἐπροτάθη τιμή ρεύματος 4 μίλλς ἀνά κιλοβατώραν. Ἀντιθέτως, οἱ διαπραγματευόμενοι προέτεινον ἀρχικῶς 2 μίλλς. Κατόπιν προσκλήσεως τοῦ τότε ὑπουργοῦ Συντονισμοῦ, ὁ γενικός διευθυντής τῆς ΔΕΗ, ὑπό τήν ἰδιότητά του, ἀλλά καί ὡς εἰδικός εἰς τά θέματα ταῦτα, ἐν συνεργασίᾳ μετά τῶν ὑπηρεσιῶν, προέβη εἰς διαφόρους ὑπολογισμούς, διά νά καταλήξῃ εἰς τό συμπέρασμα ὅτι ἡ τιμή τοῦ ρεύματος ἀνήρχετο εἰς 2,95 μίλλς. Ἐπηκολούθησε στάδιον σκληρῶν διαπραγματεύσεων, καθ' ἃς ὁ ὅμιλος ἐπροχώρησεν εἰς τήν τιμήν τῶν 3 μίλλς ἀνά κιλοβατώραν. Καί ἡ τιμή αὕτη δέν ἐκρίνετο ἱκανοποιητική εἰς τό ἰσοζύγιον τῶν παροχῶν καί τῶν ἀντιπαροχῶν, διότι δέν θά ἐπεβαρύνετο ἡ μεταφορά τῆς πρώτης ὕλης, παραγομένης εἰς τήν χώραν καί λόγῳ τοῦ ὕψους τῶν ἡμερομισθίων, παρ' ὅλον ὅτι ἀντετάσσετο εἰς αὐτά ὅτι ἡ ἐκ τῆς ἐργασίας ἐπιβάρυνσις εἰς τήν διαμόρφωσιν τοῦ κόστους εἶχε λίαν περιωρισμένην ἐπίδρασιν, τά δέ μειωμένα ἔξοδα μεταφορᾶς τῆς πρώτης ὕλης ὑπερεκαλύπτοντο ἀπό ἄλλας ἐπιπτώσεις καί τήν διαφοράν τῆς τιμῆς ρεύματος τῶν πλείστων βιομηχανιῶν τῆς Εὐρώπης καί τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν, ἔτι δέ πλέον τῆς Ἀφρικῆς.

Μετά νέας διαπραγματεύσεις, οἱ διαπραγματευόμενοι οἶκοι ἐδέχθησαν ὡς ἔσχατον ὅριον ὑποχωρήσεως τήν τιμήν τῶν 3,10 μίλλς διά τά πρῶτα 16 ἔτη, μέ ἐπί πλέον δικαίωμα συμμετοχῆς τῆς ΔΕΗ εἰς τά κέρδη τῆς βιομηχανίας ὑπό ὡρισμένας προϋποθέσεις καί 3,60 μίλλς διά τά ἑπόμενα 34 ἔτη, ἤτοι μέσην τιμήν 3,44 μίλλς τοῦ δολλαρίου ἄν δέν ὑπῆρχεν ἡ κατά τό α' στάδιον συμμετοχή τῆς ΔΕΗ εἰς τά κέρδη τῆς βιομηχανίας. Ἐκ τοῦ συγκεντρωθέντος εἰς τήν ἀνάκρισιν ὑλικοῦ διεπιστώθη ὅτι, ὅταν αἱ διαπραγματεύσεις ἔφθασαν εἰς τό σημεῖον τοῦτο καί ἐδημιουργήθη ἡ πεποίθησις ὅτι πᾶσα περαιτέρω ὑποχώρησις τοῦ ὁμίλου ὡς πρός τήν τιμήν τῆς ἠλεκτρικῆς ἐνεργείας ἀπεκλείετο, ἐν ὄψει δέ τῆς ὑπευθύνου εἰσηγήσεως τοῦ γενικοῦ διευθυντοῦ τῆς ΔΕΗ ὅτι ἡ ἐπιτευχθεῖσα τιμή ἀφήνει σημαντικά κέρδη εἰς τήν ΔΕΗ, οἱ ἁρμόδιοι ὑπουργοί συγκατετέθησαν εἰς τό κλείσιμον τῆς συμφωνίας, ἥτις ἔπρεπε νά ἀχθῇ ἐν συνεχείᾳ εἰς τό διοικητικόν συμβούλιον τῆς ΔΕΗ πρός ἔγκρισιν.

Ἡ συμφωνία εἶχε πραγματοποιηθῆ μέ τιμάς, τάς ὁποίας ἡ διοίκησις τῆς ΔΕΗ ἔκρινεν ὡς διασφαλίζουσας τά συμφέροντά της, μέ περιθώρια δηλαδή κέρδους καί ὅταν εἶχε διαπιστωθῆ ὅτι περαιτέρω ἐπιμονή θά ὡδήγει εἰς ναυάγιον καί ἐν ὄψει τῆς σαφοῦς καί κατηγορηματικῆς ἐντολῆς τοῦ τότε προέδρου τῆς Κυβερνή-

σεως ὅπως ἐν οὐδεμιᾷ περιπτώσει γίνῃ δεκτή τιμή ρεύματος ἐπί ζημίᾳ τῆς ΔΕΗ.

'Η θέσις τοῦ ὑπουργείου Συντονισμοῦ

Εἶναι χρήσιμον ἐν τούτῳ νά ὑπομνησθῇ ὅτι ὁ προσδιορισμός τοῦ κόστους ρεύματος καί ἡ τιμή τῆς παροχῆς τῆς ἐνεργείας ἀπετέλει εὐθύνην τῆς ΔΕΗ, ἡ ὁποία εἶχε καί τάς δυνατότητας προσδιορισμοῦ αὐτῆς. Καί ἡ γνώμη ἐκείνης ἔπρεπε νά ἀσκήσῃ ἀποφασιστικήν σημασίαν, δοθέντος ὅτι τό ζήτημα τῆς τιμῆς τοῦ ρεύματος ἀπετέλει κρίσιμον στοιχεῖον τῆς διαπραγματεύσεως.

Τό ὑπουργεῖον Συντονισμοῦ ἐκ περισσοῦ, εἰς ὡρισμένην περίοδον τῶν διαπραγματεύσεων, διά νά ἐπιστήσῃ μᾶλλον τήν προσοχήν τῆς διοικήσεως τῆς ΔΕΗ, ἔθεσεν ὑπ' ὄψιν της λογιστικήν ἔρευναν, γενομένην τάς πρώτας ἡμέρας τοῦ 'Ιουνίου 1960 ὑπό ὑπαλλήλων τοῦ ὑπουργοῦ Συντονισμοῦ. Βάσει τῶν ὑπολογισμῶν ἐκείνων, τό ὑπουργεῖον Συντονισμοῦ ἀντιμετώπιζε τήν περίπτωσιν μικροῦ ταμειακοῦ ἀνοίγματος κατά τήν περίοδον τῆς πρώτης 16ετίας, μέ ὑπερκάλυψιν, ὅμως, τοῦ ἀνοίγματος κατά τά ὑπόλοιπα 34 ἔτη, καί μέ σημαντικά περιθώρια κέρδους εἰς τό τέλος τῆς συμβάσεως.

Οἱ ὑπό τῆς ΔΕΗ γενόμενοι λεπτομερεῖς ὑπολογισμοί ἀπεδείκνυον ὅτι οὐδέ κατά τήν ἀρχικήν περίοδον θά ἀντιμετωπίζετο ταμειακόν ἄνοιγμα, πολλῷ δέ μᾶλλον ζημία καί κατά συνέπειαν τό τελικόν ἀποτέλεσμα θά ἦτο πλέον εὐμενές διά τά συμφέροντα τῆς ΔΕΗ.

'Υπό τάς συνθήκας ταύτας καί ἐπί τῇ βάσει τῆς σαφοῦς διαβεβαιώσεως τοῦ ὑπευθύνου συμβούλου, οὐδεμία Κυβέρνησις θά εἶχε λόγον νά προχωρήσῃ εἰς περαιτέρω ἐρεύνας.

'Η Κυβέρνησις, ὅμως, μή ἀρκεσθεῖσα μόνον εἰς τήν παρακολούθησιν τῶν διαπραγματεύσεων, καί μή περιορισθεῖσα εἰς τήν ἀνάγνωσιν τῆς καταρτισθείσης συμβάσεως, ἐζήτησε διά τοῦ τότε ὑπουργοῦ Συντονισμοῦ καί πρό τῆς ὑπογραφῆς τῆς ὁριστικῆς συμβάσεως, νέον ὑπεύθυνον σημείωμα ἐκ μέρους τῆς ΔΕΗ, τό ὁποῖον καί τῆς ὑπεβλήθη τήν 26 Αὐγούστου 1960, ἤτοι τήν παραμονήν τῆς ὑπογραφῆς αὐτῆς. Οὐδείς εἶχε τότε ὁμιλήσει περί τῆς συμβάσεως ἀλουμινίου. Αἱ πρῶται ἐπικρίσεις φέρονται ἐκδηλωθεῖσαι ἀπό τῆς 13ης Σεπτεμβρίου 1960. Τό σημείωμα φέρει τήν ὑπογραφήν τοῦ ἀρμοδίου διευθυντοῦ τῆς ΔΕΗ Γ. 'Αποστολάκη, ἐν κατακλεῖδι δέ αὐτοῦ ἀναγράφεται ἐπί λέξει: «Αἱ συμφωνηθεῖσαι τιμαί χρεώσεως τῆς ἠλεκτρικῆς ἐνεργείας διά τήν τροφοδότησιν τῆς βιομηχανίας ἀλουμινίου ἐξασφαλίζουν εἰς τήν ΔΕΗ ἀφ' ἑνός μέν τήν κάλυψιν ὅλων τῶν ἐξόδων λειτουργίας καί συντηρήσεως τῶν ἱδρυθησομένων νέων πρός τόν σκοπόν τοῦτον εἰδικῶν ἐγκαταστάσεων παραγωγῆς ἠλεκτρικῆς ἐνεργείας, ἀφ' ἑτέρου δέ τήν τοκοχρεολυτικήν, ἐντός 25ετίας, ἐξόφλησιν τῶν δανείων χρηματοδοτήσεων τῶν ἔργων. Δέον νά σημειωθῇ ὅτι ἡ διάρκεια ζωῆς τῶν ὡς ἄνω ἐγκαταστάσεων παραγωγῆς τῆς ΔΕΗ εἶναι ἀνωτέρα τῶν 40 ἐτῶν. Οὕτως ἡ ΔΕΗ, δυναμένη πλέον νά ἐκμεταλλευθῇ κατά οἰκονομικόν τρόπον τάς μεγαλυτέρας ὑδροδυναμικάς δυνατότητας τοῦ ποταμοῦ 'Αχελώου, ἠμπορεῖ νά διαθέσῃ εἰς χαμηλήν τιμήν τάς ἀναγκαιούσας ποσότητας ἠλεκτρικῆς ἐνεργείας διά τάς ἀνάγκας τῶν μεγάλων βασικῶν ἠλεκτροβόρων ἠλεκτρομηχανικῶν καί ἠλεκτροχημικῶν βιομηχανιῶν».

'Εκ τοῦ σημειώματος τούτου ἐπιβεβαιοῦται ἐπιπροσθέτως καί ἡ κατ' ἐπανάληψιν παρασχεθεῖσα εἰς τούς ἁρμοδίους ὑπουργούς διαβεβαίωσις τῆς διοικήσεως τῆς ΔΕΗ ὅτι ἐκ τῆς διαθέσεως τῆς ἠλεκτρικῆς ἐνεργείας εἰς τήν βιομηχανίαν ἀλουμινίου δέν ἐπρόκειτο νά τεθῇ οὔτε θέμα ἐπαρκείας ἐνεργείας διά τήν ἀντιμετώπισιν τῶν εἰς τό μέλλον ἀναγκῶν τῆς βιομηχανίας καί τῆς ὅλης οἰκονομίας. Διότι τό πρόγραμμα ἀναπτύξεως τῆς ἐνεργειακῆς οἰκονομίας περιελάμβανε τήν κατασκευήν καί ἄλλων θερμικῶν καί ὑδροηλεκτρικῶν μεγάλων μονάδων.

Βάσει τῶν πραγματικῶν καί ἀναμφισβητήτων τούτων δεδομένων, εἶναι φανερόν ὅτι οἱαδήποτε ἐκ τῶν ὑστέρων μεταβολή εἰς τούς ὑπολογισμούς, οἵτινες εἶχον τεθῆ ὡς βάσις κατά τήν διαπραγμάτευσιν τῆς συμβάσεως, δέν δύνανται νά ἔχουν σημασίαν διά τόν καταλογισμόν εὐθυνῶν, ἐάν συντρέχουν αἱ λοιπαί προϋποθέσεις.

Καί τοῦτο πρέπει νά ἔχῃ ἀξίαν κατά κύριον λόγον δι' ὅσα, κατά Μάρτιον 1963 ἐξετέθησαν εἰς συνεδρίασιν τοῦ ΔΣ τῆς ΔΕΗ. Θά ἠδύνατο, μάλιστα νά παρατηρηθῇ ὅτι καί οἱ νέοι ὑπολογισμοί ὀφείλονται εἰς τόν διευθυντήν τῆς ΔΕΗ Γ. 'Αποστολάκην, τόν συντάκτην τοῦ προπαρατεθέντος σημειώματος τῆς 26 Αὐγούστου 1960. 'Ακόμη, δύναται νά παρατηρηθῇ ὅτι βασίζονται εἰς παραδοχήν ἐπιβαρύνσεως τόκου 6% καί δέν ἀναφέρονται εἰς συνδυασμόν παροχῆς πρός τήν βιομηχανίαν καί τό δίκτυον, ἔχουν δέ ὁπωσδήποτε ἀπολέσει καί πᾶσαν ἄλλην σημασίαν, μετά τήν διαπίστωσιν περί τοῦ κόστους τοῦ ρεύματος Κρεμαστῶν, ἀσχέτως καί τῆς διά τῆς μελέτης EBASCO ὑπολογιζομένης πρωτοβαθμίου ἐνεργείας, λόγῳ τῆς ρυθμιστικῆς ἐπιδράσεως τοῦ ὑπερκειμένου φράγματος Κρεμαστῶν.

'Η ὑπογραφή τῆς συμφωνίας

Τήν 25 'Ιουνίου 1960 ὑπεγράφη ὑπό τῶν ὑπουργῶν Συντονισμοῦ καί Βιομηχανίας τό μετά τοῦ ἑλληνικοῦ Δημοσίου καί τοῦ ὁμίλου τῆς βιομηχανίας ἀλουμινίου πρωτόκολλον διά τήν πραγματοποίησιν τῆς ἐπενδύσεως, ἐμονογραφήθη δέ ὑπό τοῦ γενικοῦ διευθυντοῦ τῆς ΔΕΗ ἡ συμφωνία μετά τοῦ αὐτοῦ ὁμίλου διά τήν παροχήν ἠλεκτρικῆς ἐνεργείας εἰς τήν βιομηχανίαν ἀλουμινίου.

'Η δευτέρα αὕτη σύμβασις ἐτέλει ὑπό τήν ἔγκρισιν τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου τῆς ΔΕΗ, μόνου ἁρμοδίου κατά νόμον ὀργάνου διά τήν ὑπό τῆς ἐπιχειρήσεως ἀνάληψιν ὑποχρεώσεων καί τήν δέσμευσιν αὐτῆς ἔναντι τῶν ἀντισυμβαλλομένων. Καί τοῦτο μέν εἶναι αὐτόδηλον, ὥστε νά παρέλκῃ οἱαδήποτε ἀπάντησις εἰς ὅσα ἐλέχθησαν περί τοῦ ὅτι δῆθεν ἡ ΔΕΗ ἐδεσμεύθη διά τῆς ὑπογραφῆς τοῦ γενικοῦ διευθυντοῦ. Χαρακτηριστικόν, ὅμως, διά τήν ἔλλειψιν στοιχειώδους ἀντικειμενικότητος εἰς τήν κατά τῆς συμβάσεως ἀσκηθεῖσαν πολεμικήν, εἶναι ὅτι βάσει ρητῆς διατάξεως περιλαμβανομένης εἰς τό ἄρθρον 2, ἡ περί ἧς πρόκειται σύμβασις δέν καθίστατο ὁριστική οὐδέ κἄν ἀπό τῆς ἐγκρίσεώς της ὑπό τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου τῆς ΔΕΗ, δεδομένου ὅτι ἡ ἰσχύς αὐτῆς ἐξηρτᾶτο ἀπό τῆς ἰσχύος τῆς μεταξύ τοῦ ἑλληνικοῦ Δημοσίου καί τῆς βιομηχανίας συμβάσεως. Κατά τό ἄρθρον 20 ταύτης, ἡ ἰσχύς αὐτῆς ἔμελλε νά ἀρχίσῃ ἀπό τῆς διά νόμου ἤ νομοθετικοῦ διατάγματος κυρώσεώς της καί τῆς δημοσιεύσεως τοῦ κυρωτικοῦ νομοθετήματος εἰς τήν ἐφημερίδα τῆς Κυβερνήσεως. Κατά συνέπειαν, μέχρι τοῦ χρόνου ἐκείνου —9ης 'Οκτωβρίου 1960— τά μέλη τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου τῆς ΔΕΗ, ὡς ἄτομα καί ὡς συλλογικόν ὄργανον, εἶχον τήν εὐχέρειαν νά προβοῦν εἰς ἀνάκλησιν τῆς προηγηθείσης ἀποφάσεως, νά ἐπισημάνουν δέ καί πρός τήν Κυβέρνησιν τήν ἀνάγκην τῆς ἀναθεωρήσεως, ἐάν ἐπείθοντο ὅτι διά τῆς ληφθείσης ἀποφάσεως δέν κατησφαλίζοντο τά συμφέροντα τῆς ἐπιχειρήσεως, πολλῷ δέ μᾶλλον ἄν διεπίστουν ὅτι ἡ σύμβασις θά ἀπέβαινε πρόξενος συμφορᾶς.

II. Η ΕΓΚΡΙΣΙΣ ΤΗΣ ΣΥΜΦΩΝΙΑΣ ΥΠΟ ΤΟΥ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΔΕΗ

'Επελθούσης τῆς συμφωνίας κατά τά ἤδη ἐκτεθέντα, ὑπελείπετο ἡ εἰσαγωγή αὐτῆς εἰς τό διοικητικόν συμβούλιον τῆς ΔΕΗ πρός ἔγκρισιν καί λῆψιν τῆς ὁριστικῆς ἀποφάσεως, ἐν ὄψει τῆς ἐπιτευχθείσης τιμῆς καί ἐν συνδυασμῷ πρός τό κόστος τῆς κατά τήν ἐκτεθεῖσαν βάσιν παραχθησομένης ἠλεκτρικῆς ἐνεργείας.

Πρός τοῦτο, ὁ γενικός διευθυντής τῆς ΔΕΗ, διά σημειώματός του πρός τόν ἀναπληρωτήν - βοηθόν καί πρός τόν πρόεδρον τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου τῆς ΔΕΗ, ἀνέπτυξε τάς ἀπόψεις του, ἐξέθεσε τό ἀποτέλεσμα τῶν διαπραγματεύσεων, αἵτινες εἶχον ὁδηγήσει εἰς τήν ἀποδοχήν τοῦ μονογραφηθέντος κειμένου τῆς συμβά-

σεως καί εἰσηγήθη τήν ἔγκρισιν ὡς ἐξυπηρετούσης τά συμφέροντα τῆς ΔΕΗ.

Τό διοικητικόν συμβούλιον τῆς ΔΕΗ ἐκλήθη ἐν συνεχείᾳ ἐκτάκτως εἰς συνεδρίασιν διά προσκλήσεως τοῦ προέδρου αὐτοῦ διά τήν αὐτήν ἡμέραν τῆς προσκλήσεως, ἤτοι τήν 27 Ἰουνίου 1960.

Εἶναι ἀληθές ὅτι κατά τήν συνεδρίασιν διετυπώθησαν παράπονα ὑπό τοῦ προέδρου τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου καί τινων ἄλλων συμβούλων ὅτι τό θέμα εἰσήγετο ἐσπευσμένως, πλήν κατόπιν τῶν δοθεισῶν ὑπό τοῦ γενικοῦ διευθυντοῦ ἐξηγήσεων, αἱ ἀντιρρήσεις ἤρθησαν καί ἡ συζήτησις ὑπῆρξεν ἀπολύτως ἐξονυχιστική καί λεπτομερής, ἔκλεισε δέ μέ ὁμόφωνον ἀπόφασιν ὅλων τῶν μελῶν τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου, ἅτινα ἐξέφρασαν τήν ἱκανοποίησίν των καί τόν ἐνθουσιασμόν των διά τήν σύμβασιν.

Κατά τήν συνεδρίασιν ἐκείνην ἐτέθησαν ὑπ' ὄψιν τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου τῆς ΔΕΗ ὑπό τοῦ γενικοῦ διευθυντοῦ αὐτῆς αἱ ἀρχικαί προτάσεις του περί τιμῆς 4 μίλλς ἀνά κιλοβατώραν, κατ' ἐπανάληψιν δέ ὡμίλησεν οὗτος περί τῶν ὑπολογισμῶν τοῦ ὑπουργείου Συντονισμοῦ, καθ' οὕς ἦτο πιθανόν τό ἐνδεχόμενον δημιουργίας «ταμειακοῦ ἀνοίγματος» κατά τήν ἀρχικήν περίοδον τῆς συμβάσεως, καλυπτομένου ἀπολύτως κατά τά ἑπόμενα ἔτη. Διηυκρίνισεν, ὅμως, ὅτι ὁ ἴδιος καί αἱ ὑπηρεσίαι τῆς ΔΕΗ δέν συνεμερίζοντο τούς φόβους τοῦ ὑπουργείου Συντονισμοῦ καί ὅτι οἱ ἰδικοί των ὑπολογισμοί τόν εἶχον πείσει ὅτι αἱ ἀνησυχίαι τοῦ ὑπουργείου Συντονισμοῦ δέν ἐδικαιολογοῦντο.

Εἶναι, ἐπομένως, δεδομένον καί ἀπολύτως ἐκκαθαρισμένον ὅτι τό διοικητικόν συμβούλιον τῆς ΔΕΗ, ὅταν ἐλάμβανε τήν ὁμόφωνον ἀπόφασιν περί ἐπικυρώσεως τῆς συμβάσεως καί προέβαινεν εἰς ἐκδηλώσεις ἐνθουσιασμοῦ καί συγχαρητηρίων, εἶχεν ὑπ' ὄψιν του τά πάντα, κυρίως δέ τάς ἀνησυχίας τῆς Κυβερνήσεως, καί εἰδικώτερον ἦτο γνωστή ἡ ἐντολή τοῦ προέδρου τῆς Κυβερνήσεως Κ. Καραμανλῆ ὅπως ἡ συμφωνηθεῖσα τιμή εἶναι τοιαύτη, ὥστε ἐπ' οὐδενί λόγῳ νά προκύπτῃ ζημία διά τήν ΔΕΗ, διά νά μή ἀπομένῃ ἀμφιβολία ὅτι ἀπεφάσισεν ἐν πλήρει πεποιθήσει ὅτι ἡ ἐπιτευχθεῖσα τιμή ἦτο συμφέρουσα διά τήν ΔΕΗ.

Ἀδέσμευτος καί ἐλευθέρα κρίσις.
Ἀπαύγασμα διεξοδικῆς συζητήσεως

Ἐκ τῶν ἐπισήμων πρακτικῶν τῆς συνεδριάσεως ἐκείνης, προκύπτει ὅτι οὐδέν τῶν μελῶν τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου τῆς ΔΕΗ ἐξέφρασεν ἔστω καί τήν ἐλαχίστην ἀμφιβολίαν περί τῆς ἀκριβείας τῶν στοιχείων καί ὑπολογισμῶν τοῦ γενικοῦ διευθυντοῦ. Πάντες ἐδέχθησαν ὅτι ἡ ἐπιτευχθεῖσα τιμή ἦτο ἱκανοποιητική καί θά ἄφηνε σημαντικά κέρδη εἰς τήν ΔΕΗ καθ' ὅλην τήν διάρκειαν τῆς συμβάσεως. Εἰδικῶς, ὁ τότε ἀντιπρόεδρος τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου Ἀνάργ. Δημητρακόπουλος (προσωπικός καί ἀφωσιωμένος φίλος τοῦ Γ. Παπανδρέου), ἀφοῦ παρεδέχθη ὅτι εἶχε κατατοπισθῆ ἐπί τοῦ θέματος καί πρότερον παρά τοῦ γενικοῦ διευθυντοῦ, κατέληξε λέγων: «Διά τῶν ἐπιτευχθέντων ὅρων, ἡ ΔΕΗ οἰκονομικῶς θά εἶναι ἄτρωτος».

Οὐδείς τῶν συμβούλων ἐζήτησεν ἀναβολήν τῆς συζητήσεως ἤ τῆς λήψεως τῆς ἀποφάσεως. Καί τοῦτο δέν δύναται νά ἔχῃ ἄλλην ἐξήγησιν, παρά τό ὅτι οὐδείς ἠσθάνθη τήν ἀνάγκην ἀναβολῆς τῆς συζητήσεως.

Εἰδικῶς, μάλιστα, ὁ διευθυντής τῆς Τραπέζης τῆς Ἑλλάδος Μ. Λεβῆς, ὡς μέλος τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου τῆς ΔΕΗ, ἐτόνισεν ὅτι ἐάν τά στοιχεῖα, ἅτινα ἔθεσεν ὑπ' ὄψιν των ὁ γενικός διευθυντής, προσεκομίζοντο ἀπ' ἀρχῆς ὑπ' ὄψιν τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου, ἡ συζήτησις θά ἠδύνατο νά λήξῃ πολύ ἐνωρίτερον.

Καί τό διοικητικόν συμβούλιον ἐπεκύρωσεν ὁμοφώνως τήν σύμβασιν, μέ πρότασιν μάλιστα τοῦ ἀρχικῶς δυσφορήσαντος προέδρου τοῦ συμβουλίου, ὅπως ἐκφρασθῶσι καί τά συγχαρητήρια τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου διά τήν συμφωνίαν. Ὅταν δέ ἡ πρότασις τῆς ἐκφράσεως συγχαρητηρίων ἐπεξετάθη καί εἰς τό πρόσωπον τοῦ ἀναπληρωτοῦ-γενικοῦ διευθυντοῦ Ἰ. Φλαμπουριάρη, ὁ μετέπειτα ἐπικριτής τῆς συμβάσεως καί θρηνωδός συμφορῶν, δέν εὗρε κἄν τυπικήν δικαιολογίαν διά νά ἐξαιρέσῃ ἑαυτόν τοῦ κύκλου τῶν δικαιουμένων συγχαρητηρίων.

Μήπως, ὅμως, τό διοικητικόν συμβούλιον τῆς ΔΕΗ ἤχθη εἰς τήν γνωστήν ἀπόφασίν του ὑποκῦψαν εἰς πιέσεις τῆς Κυβερνήσεως;

Ἡ ἐντιμότης, τό ἦθος καί ἡ προσωπικότης τῶν μελῶν τοῦ ΔΣ τῆς ΔΕΗ ἀποκλείει ἀπολύτως τοιαύτην σκέψιν. Ἐπί τῇ βάσει τῶν ἐκτεθέντων, ἅτινα ἀποδεικνύονται ἐκ τῶν ἐπισήμων πρακτικῶν τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου τῆς ἐπιχειρήσεως, παρέχεται ἀφ' ἑαυτοῦ τό συμπέρασμα ὅτι οὐδείς καλῆς πίστεως ἄνθρωπος δύναται νά πιστεύῃ ὅτι ἡ ἀπόφασις ἐλήφθη ἐσπευσμένως, ἤ ὅτι ὑπῆρξε προϊόν πιέσεως, ἀσκηθείσης ἐπί τῶν μελῶν τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου.

Καί τά ὀνόματα μόνον τῶν τότε μελῶν τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου τῆς ΔΕΗ ἀρκοῦν διά νά δοθῇ ἀποστομωτική ἡ ἀπάντησις εἰς τοιαύτας μικροχαρεῖς φαντασιώσεις. Μετεῖχον τότε τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου οἱ Ἀνάργ. Δημητρακόπουλος, οἱ στρατηγοί Σειραδάκης καί Πουλόπουλος, ὁ ναύαρχος Τσάφος, ὁ διευθυντής τῆς Τραπέζης τῆς Ἑλλάδος Μ. Λεβῆς, ὁ τότε πρόεδρος τοῦ Χρηματιστηρίου Ἀθηνῶν Β. Κόλιας καί ὁ γνωστός τεχνικός Γρ. Πανᾶς.

Πῶς θά ἦτο δυνατόν πάντες οὗτοι νά λάβουν ἀπόφασιν, ἐάν δέν εἶχον πεισθῆ ὅτι ἡ σύμβασις ἦτο συμφέρουσα διά τήν ΔΕΗ;

Τίνα λόγον εἶχον νά λάβουν ἀπόφασιν, διά τήν ὁποίαν αὐτοί ἦσαν ὑπεύθυνοι, ὑποκύπτοντες εἰς πίεσιν;

Καί ποίαν σημασίαν ἦτο δυνατόν νά ἔχῃ διά τά μέλη ἐκεῖνα τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου ἡ τυχόν διαβίβασις παρακλήσεως τοῦ προέδρου τῆς Κυβερνήσεως ὅπως ληφθῇ ἀπόφασις ἐντός τῆς ἡμέρας; Ἐσήμαινε τοῦτο ὅτι ἐπιέζετο τό διοικητικόν συμβούλιον νά λάβῃ ἐσπευσμένως ἀπόφασιν καί δή ἀπόφασιν ζημιοῦσαν τά συμφέροντα τῆς ΔΕΗ; Καί πέραν τούτου, ποῖος εἶναι δυνατόν νά ὑποστηρίζῃ ὅτι τοιαύτη παράκλησις, καί ἄν διετυπώθη, ἐδημιούργει δέσμευσιν διά τά μέλη τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου;

Ἐάν δέν εἶχον πεισθῆ ὅτι ἡ σύμβασις ἦτο συμφέρουσα, ἤ δέν ἐθεώρουν ἑαυτούς ἐπαρκῶς ἐνημερωθέντας, ἦτο ποτέ δυνατόν νά ἐγκρίνουν τήν σύμβασιν ἄνθρωποι τῆς περιωπῆς καί τοῦ ἤθους τῶν τότε μελῶν τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου;

Οὐδείς ψυχραίμως ἐξετάζων τήν ὑπόθεσιν, μακράν τοῦ κομματικοῦ ἀνταγωνισμοῦ καί τοῦ σκοπίμου θορύβου, εἶναι ποτέ δυνατόν νά δεχθῇ ὅτι ἄνθρωποι ἐγνωσμένης ἐντιμότητος καί ἤθους, οἱ πλεῖστοι τῶν ὁποίων δέν ἦσαν κἄν φίλοι τῆς τότε Κυβερνήσεως, ἐνῶ ἀντιθέτως ἀρκετοί ἦσαν γνωστοί διά τήν ἐναντίον αὐτῆς πολιτικήν των τοποθέτησιν, θά ἐδέχοντο νά ἐπικυρώσουν μίαν τόσον βασικῆς διά τήν ΔΕΗ σημασίας σύμβασιν, κατόπιν πιέσεως τῆς Κυβερνήσεως ἤ οἱουδήποτε ἄλλου.

Καί ἡ προσωπική ἐντιμότης, τοὐλάχιστον, τῶν ταξομένων εἰς τήν διοίκησιν τῶν διαφόρων ὀργανισμῶν καί τῶν δημοσίων ἐπιχειρήσεων, δέν εἶναι ἀνεκτόν νά παραγνωρίζεται, ἀκόμη καί ὅταν αἱ πολιτικαί εἰς τόν τόπον μας ἀντιθέσεις καταλήγουν εἰς ὀξύτητα.

Οὐδέ εἶναι δυνατόν νά ὑποστηρίζεται τό μέν ὅτι ἡσκήθη πίεσις ἐπί τῶν μελῶν τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου τῆς ἐπιχειρήσεως πρός ἐπικύρωσιν τῆς συμβάσεως, πρός λῆψιν ἀποφάσεως, τό δέ ὅτι τά μέλη ταῦτα ὑπέκυψαν εἰς τήν πίεσιν καί ἐπεκύρωσαν σύμβασιν ζημιοῦσαν τά συμφέροντα τῆς ΔΕΗ. Μόνη ἡ ἀνάγνωσις τῶν πρακτικῶν τῆς συνεδριάσεως τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου ἀνατρέπει τοιαύτας ἐκζητήσεις. Καί ἀπό τήν μελέτην τῶν πρακτικῶν τῆς πρώτης κυρωτικῆς ἀποφάσεως καί ἑτέρας μεταγενεστέρας συζητήσεως, περί ἧς ἐν συνεχείᾳ θά γίνῃ λόγος, προβάλλει ἐπιβλητική ἡ ἀλήθεια.

Κατά τήν συζήτησιν δέν ἔμεινεν οὔτε μία φράσις οἱουδήποτε ὁμιλητοῦ τῆς ἡμέρας ἐκείνης ἄνευ ἀπαντήσεως, μετά τήν ὁποίαν νά μή θεωρήσῃ ὁ ἴδιος ὡς χρέος του νά προβῇ εἰς τήν δήλωσιν ὅτι, μετά τάς συζητήσεις καί διευκρινίσεις, εἶχε πεισθῆ ἀπολύτως

περί τοῦ συμφέροντος τῆς ΔΕΗ, εἰδικῶς δέ περί τοῦ ὅτι αἱ τιμαί παροχῆς τῆς ἐνεργείας ἐξησφάλιζον θετικά καί σημαντικά κέρδη εἰς τήν ἐπιχείρησιν.

Ἀσφαλῶς, δέν εἶναι εὐχερής ἡ ἀναζήτησις ἄλλων περιπτώσεων τόσον ἐνθουσιώδους ὑποδοχῆς, ἀπό μέρους συλλογικοῦ ὀργάνου, μιᾶς ἀμφοτεροβαροῦς συμφωνίας. Ἄν μεθ' ὅλα ὅσα ἐλέχθησαν εἰς τήν συνεδρίασιν ἐκείνην καί, μετά τήν ὑπό τό κράτος ἐκδήλου ἐνθουσιασμοῦ, ὁμόψηφον λῆψιν ἀποφάσεως καί διατύπωσιν συγχαρητηρίων, ἡ συζήτησις θεωρεῖται ὡς ἐν σπουδῇ διεξαχθεῖσα καί ἡ ἀπόφασις ὡς ἐπιβληθεῖσα εἰς ἀμφιβάλλοντας συμβούλους, μέ συνέπειαν τήν μεταφοράν εὐθυνῶν εἰς τούς μή μετέχοντας τῆς συζητήσεως, οὐδ' ὁπωσδήποτε ἀναμιχθέντας εἰς αὐτήν, ἀσφαλῶς ἡ ἑλληνική γλῶσσα δέν δύναται νά χρησιμεύσῃ πλέον ὡς ὄργανον συνεννοήσεως καί ἐκφράσεως ἰδεῶν μεταξύ τῶν Ἑλλήνων.

Περί τοῦ κόστους τοῦ ρεύματος καί περί τῆς κρίσεως τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου καί τῆς ὑπό πᾶσαν ἄποψιν ἐξαντλήσεως τοῦ θέματος κατά τήν συνεδρίασιν τῆς 27 Ἰουνίου 1960 κατέθεσαν ἐμπεριστατωμένως, ὁ Ι. Λαμπροῦκος καί οἱ τότε σύμβουλοι, ναύαρχος Τσάφος, στρατηγός Σειραδάκης, Πανᾶς, Κόλιας καί Λεβῆς.

Ἀπό τούς ἰδίους ἐδόθη πλήρως ἡ εἰκών τῆς διεξαχθείσης συζητήσεως καί ἐτονίσθη ὅτι οἱαδήποτε παράκλησις τοῦ προέδρου τῆς Κυβερνήσεως διά τήν ἐπίσπευσιν τῆς λήψεως ἀποφάσεως δέν ἐσήμαινε ἀνάμιξιν εἰς τό ἔργον των, οὔτε συνίστα ἐπέμβασιν, πολλῷ μᾶλλον πίεσιν πρός οἱανδήποτε κατεύθυνσιν. Οὐδεμίαν ἐδημιούργει ὑποχρέωσιν ἡ δέσμευσιν διά τά μέλη τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου, τά ὁποῖα ἦσαν ἁρμόδια καί ὑπεύθυνα διά τήν ἀπόφασιν. Καί ἐν τῇ συναισθήσει τῆς εὐθύνης των οὐδεμία δύναμις θά ἦτο ἱκανή νά τούς ἐμποδίσῃ νά ζητήσουν ἀναβολήν λήψεως ἀποφάσεως, ἐάν εἶχε παραμείνῃ ἀμφιβολία εἰς τήν συνείδησίν των.

Ἐπιβεβαίωσις τῆς ἀποφάσεως τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου

Μετά τήν ὑπογραφήν τοῦ πρωτοκόλλου συμφωνίας μεταξύ τοῦ Ἑλληνικοῦ Δημοσίου καί τοῦ ὁμίλου τῆς βιομηχανίας (25 Ἰουνίου 1960) ἐπηκολούθησε, τήν 27 Αὐγούστου τοῦ αὐτοῦ ἔτους, ἡ ὑπογραφή τῆς ὁριστικῆς συμβάσεως. Καί μετ' αὐτήν ἠκολούθησεν ἡ κύρωσις ὑπό τῆς ἐπιτροπῆς τοῦ ἄρθρου 35 τοῦ Συντάγματος τό πρῶτον δεκαήμερον τοῦ Σεπτεμβρίου 1960. Τά μέλη, ἑπομένως, τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου εἶχον εἰς τήν διάθεσίν των ὁλόκληρον τρίμηνον διά τήν ἐπανεξέτασιν τῆς συμβάσεως καί ἀναθεώρησιν, ἐνδεχομένως, τῆς ἀρχικῆς ἀποφάσεως, ἐάν ἐκ νέων στοιχείων ἐπείθοντο ὅτι ἐπεβάλλετο ἡ ἀνάκλησις τῆς παρασχεθείσης ἐγκρίσεως.

Καί ὅμως, οὐδέν τῶν μελῶν τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου ἐξεδήλωσεν ἀντίθεσιν.

Ἀντιθέτως, μάλιστα, ὅταν βραδύτερον ἀκόμη ἀνεκινήθη τό θέμα καί πάλιν ἐνώπιον τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου, καί δή μετά τόν προκληθέντα ὑπό τῆς ἀντιπολιτεύσεως θόρυβον, καί πάλιν οὐδεμία μεταβολή ἀντιλήψεων ἐξεδηλώθη εἰς τό διοικητικόν συμβούλιον κατά τήν συνεδρίασιν τῆς 24 Νοεμβρίου 1960. Καί κατά τήν συνεδρίασιν ἐκείνην, μετά ὁλόκληρον πεντάμηνον, ὅλοι ἀνεξαιρέτως οἱ σύμβουλοι ἐνέμειναν εἰς τάς ἀρχικάς των θέσεις. Ὅλοι, ἀπό τόν Ἀνάργ. Δημητρακόπουλον, μέχρι τοῦ στρατηγοῦ Σειραδάκη.

Ἡ ἔγκρισις τῆς συμβάσεως καί ἡ θέσις τῆς Κυβερνήσεως

Ἡ Κυβέρνησις, ἔχουσα ὑπ' ὄψιν της τήν ὑπεύθυνον εἰσήγησιν τοῦ γενικοῦ διευθυντοῦ τῆς ΔΕΗ ὅτι ἡ τιμή τῆς ἠλεκτρικῆς ἐνεργείας ἦτο συμφέρουσα δι' αὐτήν, εὐλόγως ἐδικαιοῦτο νά ἀναμένῃ ὅτι τήν αὐτήν γνώμην θά εἶχε καί τό διοικητικόν συμβούλιον τῆς ἐπιχειρήσεως.

Καί ἐξ ἄλλου, πῶς ἦτο δυνατόν νά γνωρίζῃ ὁ πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως, ὅτι ὁ γενικός διευθυντής τῆς ΔΕΗ δέν θά εἶχεν ἐνδεχομένως ἐνημερώσει ἀπό ἡμερῶν τά μέλη τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου περί τοῦ θέματος τούτου; Ἡ παράκλησις, ὅθεν, τοῦ προέδρου τῆς Κυβερνήσεως πρός λῆψιν ἀποφάσεως ἐπί θέματος ἐντελῶς ὡρίμου, κατά τήν ἰδικήν του ἀντίληψιν, οὐδέν τό ἀξιόμεμπτον ἐνέχουσα, δέν ἐδημιούργει δέσμευσιν διά τά μέλη τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου ὅπως λάβουν οἱανδήποτε βεβιασμένην ἀπόφασιν.

Ἡ Κυβέρνησις, ἐφ' ὅσον εἶχεν ὑπεύθυνον εἰσήγησιν τοῦ γενικοῦ διευθυντοῦ ὅτι ἡ ἐπιτευχθεῖσα τιμή τῆς ἠλεκτρικῆς ἐνεργείας ἦτο συμφέρουσα διά τήν ΔΕΗ, ἦτο καί φυσικόν καί λογικόν νά ἐπείγεται διά τήν λῆψιν ἀποφάσεως πρός πραγματοποίησιν τοῦ ἔργου. Εἶναι, ὅμως, δυνατόν ἡ διατύπωσις παρακλήσεως διά τήν ἐπίσπευσιν τῆς λήψεως τῆς ἀποφάσεως νά σημαίνῃ ποτέ, διά τούς μετά τῆς στοιχειώδους κρίσεως ἀνεπηρεάστως ἐρευνῶντας τό θέμα, ὅτι ἡ ληφθησομένη ἀπόφασις, ὑπό τῶν ὑπευθύνως διαχειριζομένων τάς ὑποθέσεις τῆς ΔΕΗ ἔπρεπε νά εἶναι ἀμελέτητος;

Διά τήν ἐκτίμησιν τῆς θέσεως τοῦ πρωθυπουργοῦ ἔχει σπουδαιοτάτην σημασίαν ὅτι περί τῆς ἀληθοῦς ἐννοίας τῆς τοιαύτης προσκλήσεως τοῦ προέδρου τῆς Κυβερνήσεως, οὐδεμία ἐξ οἱασδήποτε ὑπευθύνου πλευρᾶς διετυπώθη ἀμφισβήτησις.

Τοῦτο ἐπεβεβαιώθη παρ' ὅλων τῶν ἐνόρκως ἐξετασθέντων μελῶν τοῦ τότε διοικητικοῦ συμβουλίου τῆς ΔΕΗ.

Διά τόν πρόεδρον τῆς Κυβερνήσεως, ἐλλείψει παντός στοιχείου καί ἐν τῇ ἀμηχανίᾳ των, οἱ ἐπικριταί ἀνεζήτησαν ἐπιχειρήματα εἰς φράσιν τῆς πρός τό διοικητικόν συμβούλιον εἰσηγήσεως τοῦ γενικοῦ διευθυντοῦ «ὅτι ἡ Κυβέρνησις προεξοφλεῖ τήν γνώμην αὐτοῦ».

Ἀλλά εἶναι τό ὀλιγώτερον παράδοξον ὅτι ἐπί τόσον σημαντικῶν καί λεπτῶν θεμάτων ἀναζητοῦνται ἐπιχειρήματα εἰς τάς φράσεις τρίτων προσώπων, κατά τόν ἴδιον ἑκάστου τρόπον μεταδιδόντων τά λεγόμενα εἰς αὐτούς ἀπό πρόσωπον, τό ὁποῖον οὐδέποτε οὐδενός συμβούλου ἐζήτησε νά προεξοφλήσῃ ἤ νά ἐπηρεάσῃ τήν γνώμην ἐπί οἱασδήποτε περιπτώσεως. Καί ἡ ἀκρίβεια τῆς διαπιστώσεως ταύτης ἔχει βεβαιωθῆ ἐνόρκως ἀπό ὅλους τούς ἐξετασθέντες συμβούλους.

Εἶναι δεδομένον ὅτι ὁ πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως ἐγνώριζε τάς ἀντιλήψεις τοῦ γενικοῦ διευθυντοῦ. Καί ταύτας ἀκριβῶς ἐπρόκειτο οὗτος νά ἐκθέσῃ εἰς τό διοικητικόν συμβούλιον. Τάς ἀντιλήψεις τοῦ γενικοῦ διευθυντοῦ εἶχεν ἀποδεχθῆ καί ὁ πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως καί βάσει αὐτῶν ἐπέτρεψε νά προχωρήσουν οἱ ἁρμόδιοι ὑπουργοί εἰς τήν ὑπογραφήν τῆς συμβάσεως.

Ἐπί τῇ βάσει ὅλων τούτων, δέν θά ἐδικαιοῦτο ἄραγε νά εἴπῃ εἰς τόν γενικόν διευθυντήν ὅτι, ἐφ' ὅσον ἐπρόκειτο νά ἐπαναληφθοῦν εἰς τό διοικητικόν συμβούλιον αἱ ἀντιλήψεις του εἰς συζήτησιν ἀντικειμενικήν μεταξύ ἀπροκαταλήπτων προσώπων, θά ἐδικαιολογεῖτο νά θεωρῆται ὡς βεβαία ἡ ἔγκρισις; Ὅπως ἡ Κυβέρνησις, ἐβασίσθη εἰς τάς εἰσηγήσεις τῶν ὑπευθύνων τεχνικῶν (αὐτῆς ταύτης τῆς διευθύνσεως τῆς ΔΕΗ) ὅτι ἡ σύμβασις ἦτο πράγματι συμφέρουσα διά τήν ΔΕΗ, δέν θά ἐδικαιοῦτο καί νά πιστεύῃ ὅτι θά τήν ἐνέκρινε καί τό διοικητικόν συμβούλιον, ἀκριβῶς ἐπειδή ἦτο συμφέρουσα; Καί ὄχι δέ μόνον εἰς τήν περίπτωσιν ἐκείνην, ἀλλά εἰς πᾶσαν περίπτωσιν, ὑποπίπτει ἄραγε εἰς ἁμάρτημα ὅστις θά σκεφθῇ ἁπλά: Ποῖον διοικητικόν συμβούλιον θά ἠρνεῖτο νά ἐγκρίνῃ μίαν σύμβασιν, ἡ ὁποία θά ἦτο συμφέρουσα διά τήν ΔΕΗ; Καί ὑπό τήν ἔννοιαν ταύτην θά ἐδικαιολογεῖτο πλήρως νά θεωρῇ ὡς φυσικήν τήν ἔγκρισιν τῆς συμβάσεως. Ἐπιφυλάξεις θά ἠδύνατο νά ἔχῃ μόνον ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος θά διετήρει ἀμφιβολίας περί τοῦ συμφέροντος τῆς ΔΕΗ. Τοιαῦται ἀμφιβολίαι, ὅμως, δέν ἐγεννήθησαν εἰς τήν Κυβέρνησιν, ἀλλ' οὐδ' εἰς τά μέλη τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου.

Καί τούτων δοθέντων, εἶναι ποτέ δυνατό νά εὐσταθήσῃ ἡ κατηγορία περί δῆθεν κυβερνητικῆς ἀναμίξεως εἰς τήν λῆψιν τῆς

ἀποφάσεως τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου τῆς ΔΕΗ; Καί δέν ἀποτελεῖ ἀντίφασιν τό γεγονός, ὅτι ὁ ἁρμόδιος ὑπουργός Συντονισμοῦ, ὁ ὑπευθύνως χειρισθείς τό ὅλον θέμα, ἀπηλλάγη πάσης κατηγορίας καί παρά ταῦτα ἀναζητοῦνται εὐθῦναι ἀπό τόν πρωθυπουργόν, διότι διεβιβάσθη ἔστω παράκλησίς του νά ληφθῇ ἀπόφασις τοῦ διοικητικοῦ. συμβουλίου ἵνα προβῇ ἡ Κυβέρνησις εἰς ἀνακοινώσεις περί τῆς συμβάσεως;

Καί ἄν οὕτως ἀκριβῶς εἶχε διατυπωθῆ ἡ παράκλησις τοῦ προέδρου τῆς Κυβερνήσεως, τί τό ὕποπτον καί πιεστικόν θά εἶχεν αὕτη; Ποία Κυβέρνησις, παραγματοποιοῦσα τόσον μέγα ἔργον, δέν θά εἶχε τήν ἀπολύτως δικαιολογημένην ἐπιθυμίαν νά ἐξαγγείλῃ τά ἐπιτεύγματα;

III. ΝΟΜΟΘΕΤΙΚΗ ΚΥΡΩΣΙΣ ΤΗΣ ΣΥΜΦΩΝΙΑΣ

Ἡ βασική σύμβασις ἐκυρώθη διά τοῦ Ν.Δ. 4110/1960, μετ' ἔγκρισιν τῆς εἰδικῆς νομοθετικῆς ἐπιτροπῆς τοῦ ἄρθρου 35 τοῦ Συντάγματος κατά τήν συνεδρίασιν τῆς 13 Σεπτεμβρίου τοῦ ἔτους ἐκείνου. Ἀκολούθως, τήν 30 Νοεμβρίου τοῦ ἰδίου ἔτους, ἡ Βουλή, μετά μακράν συζήτησιν εἰς πολλάς συνεδριάσεις, ἀπό τῆς 9ης τοῦ αὐτοῦ μηνός, ἀπέρριψε πρότασιν νόμου βουλευτῶν τῆς τότε ἀντιπολιτεύσεως περί ἀκυρώσεως τοῦ μνησθέντος νομοθετικοῦ διατάγματος.

Ἄξιον ἰδιαιτέρας προσοχῆς, ἔχον ἰδιάζουσαν σημασίαν, εἶναι τό γεγονός ὅτι κατά τόν Νοέμβριον 1960 ἐφήψισαν ἐναντίον τῆς προτάσεως νόμου, δηλαδή ὑπέρ τῆς κυρώσεως τῆς συμβάσεως καί βουλευταί τοῦ τότε κόμματος τῶν Φιλελευθέρων. Εἰς τούτων, ὁμιλήσας ἐπί τῆς προτάσεως περί ἀκυρώσεως τοῦ Ν.Δ., παρισταμένου καί τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ κόμματος, εἶχε προεξοφλήσει τήν ὑπέρ τῆς συμβάσεως τελικήν τοῦ κόμματος στάσιν, ἐφ' ὅσον ἐκ τῆς συζητήσεως θά διεπιστοῦτο ὅτι ἐπρόκειτο περί συμφερούσης λύσεως. Καί ἐψήφισεν ὑπέρ τῆς συμβάσεως.

Εἰς τήν Βουλήν ἐξετέθησαν διά μακρῶν ἀντίθετοι ἀπόψεις βουλευτῶν τῆς τότε ἀντιπολιτεύσεως, μελῶν τῆς σημερινῆς καί τῆς πρώτης ὑπό τοῦ Γ. Παπανδρέου Κυβερνήσεως τῆς Ἑνώσεως Κέντρου, ὡς καί βουλευτῶν τῆς ΕΔΑ. Ἀνεπτύχθησαν πολλά ἐκατέρωθεν ἐπιχειρήματα, προεβλήθησαν κείμενα καί στοιχεῖα. Καί ὡς ἐπιστέγασμα τῆς συζητήσεως ἐπηκολούθησεν ἡ ὑπό τῆς Βουλῆς τελική κύρωσις τῆς συμβάσεως.

Διά τοῦ ἄρθρου 7 τῆς οὕτω κυρωθείσης βασικῆς συμβάσεως, τό ἑλληνικόν Δημόσιον ἠγγυήθη πρός τήν βιομηχανίαν ἀλουμινίου, ὑπέρ τῆς ΔΕΗ τήν ὑπό ταύτης ἐκπλήρωσιν τῶν ὑποχρεώσεών της, οὕτω δέ καί ἡ μεταξύ ΔΕΗ καί βιομηχανίας σύμβασις ἐκυρώθη ἐμμέσως νομοθετικῶς.

Εἰς τήν Βουλήν ἐξετέθησαν ἐκτενῶς ἀπό βουλευτάς τῆς τότε ἀντιπολιτεύσεως αἱ κατά τῆς συμβάσεως ἀντιρρήσεις, κυρίως δέ αἱ ἐπικρίσεις ὅσον ἀφορᾶ εἰδικῶς τήν συμφωνηθεῖσαν τιμήν παροχῆς τῆς ἠλεκτρικῆς ἐνεργείας, καί ἀνεπτύχθησαν ὅλα τά ἐπιχειρήματα τῶν ἐπικριτῶν ἐν πάσῃ ἀνέσει. Εἰς τά μέλη τῆς Ἐθνικῆς Ἀντιπροσωπείας, τόσον ἐν τῇ εἰδικῇ νομοθετικῇ ἐπιτροπῇ τοῦ ἄρθρου 35 τοῦ Συντάγματος, ὅσον καί ἐν τῇ ὁλομελείᾳ τοῦ Σώματος, παρεσχέθησαν ὅλα τά διαθέσιμα στοιχεῖα διά τήν κρίσιν ἐπί τῆς ἀποφάσεως τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου τῆς Δημοσίας Ἐπιχειρήσεως Ἠλεκτρισμοῦ.

Εἶναι προφανές, ἐπομένως, ὅτι μετά τήν ὑπό τῆς Βουλῆς διά νόμου ἐπικύρωσιν τῆς συμβάσεως δέν ἦτο κἄν δυνατή ἡ διατύπωσις κατηγορίας κατά μελῶν τῆς Κυβερνήσεως διά τήν ὑπογραφήν τῆς συμβάσεως. Διότι τήν κυβερνητικήν ἐνέργειαν ἐκάλυπτεν ἡ ψῆφος τῆς Βουλῆς καί ὁ νόμος.

Ἡ δημιουργία βιομηχανίας ἀλουμινίου εἶχεν ἐξέλθει τῆς περιοχῆς τοῦ ὀνείρου. Ἡ σύμβασις εἶχεν ὑπογραφῆ μέ τούς πλέον εἰδικούς καί ἐμπείρους εἰς τήν βιομηχανίαν ἀλουμινίου οἴκους, μέ περιωρισμένην μάλιστα ἑλληνικήν συμμετοχήν τοῦ ΟΒΑ.

Διά τῆς κυρωθείσης συμβάσεως ἡ ΔΕΗ ὑποχρεοῦται νά παρέχῃ εἰς τήν βιομηχανίαν ἀλουμινίου, ἐντός τοῦ περιθωρίου τῶν 80 χιλ. ἕως 115 χιλ. κιλοβάτ ὑπό τά καθοριζόμενα στοιχεῖα χρησιμοποιήσεως, τήν ἐνέργειαν διά τήν παραγωγήν 100 χιλ. τόννων ἀλουμίνας καί ἀκολούθως 52,5 χιλ. τόννων ἀλουμινίου ἐτησίως.

Ἐπέκτασις τῆς βιομηχανικῆς ἐγκαταστάσεως εἶναι ἐπόμενον νά δημιουργῇ εὐνοϊκάς συνθήκας ἐκμεταλλεύσεως, μέ τάς ἐντεῦθεν ἐπιπτώσεις ἐπί τοῦ κόστους τῆς παραγωγῆς, ἀσχέτως πρός τάς ἐπιπτώσεις ἐκ τοῦ περιορισμοῦ τοῦ ἀναλισκομένου ρεύματος συνεπείᾳ πάσης περαιτέρω τεχνολογικῆς βελτιώσεως.

Προφανῶς, αἱ διά τῆς ἐπεκτάσεως τῆς βιομηχανίας ἐξασφαλιζόμεναι εὐνοϊκώτεραι συνθῆκαι παραγωγῆς δημιουργοῦν κατ' ἀνάγκην νέας προϋποθέσεις εἰς τήν διαμόρφωσιν τοῦ κόστους καί τῶν προσδιοριστικῶν τῆς παραγωγῆς συντελεστῶν.

IV. ΑΙ ΕΠΙΚΡΙΣΕΙΣ ΚΑΤΑ ΤΗΣ ΣΥΜΒΑΣΕΩΣ

Μετά τήν ὑπογραφήν τῆς συμβάσεως καί ἐνῶ ἤγετο αὕτη πρός κύρωσιν πρό τῆς νομοθετικῆς ἐπιτροπῆς τοῦ ἄρθρου 35 τοῦ Συντάγματος, διετυπώθησαν διάφοροι κατ' αὐτῆς αἰτιάσεις, ἤρξατο δέ ἔκτοτε ὀξεῖα πολεμική, ἀναχθεῖσα εἰς ὅλα σχεδόν τά σημεῖα καί τῶν δύο συμβάσεων, παραταθεῖσα ἐπί μακρόν μέ ἐναλλασσομένην κατά τάς περιστάσεις ἔντασιν.

Διετυπώθησαν κατά τῆς βασικῆς συμβάσεως αἱ πλέον ἀπίθανοι καί ἑτερόκλητοι κατηγορίαι.

Ὑπεστηρίχθη ὅτι ἐχαρίσθησαν δῆθεν οἱ ἑλληνικοί βωξῖται εἰς τούς ξένους. Ἐπρόκειτο, ἀντιθέτως, περί μέτρου στοιχειώδους προνοίας, ὅπως μή ἐξάγωνται οἱ βωξῖται ἀκατέργαστοι εἰς τό ἐξωτερικόν, διασφαλιζομένης τῆς ἐν τῇ χώρᾳ βιομηχανικῆς αὐτῶν ἐκμεταλλεύσεως. Ἀπηγορεύθη ἀκριβῶς ἡ ἐξαγωγή κατ' ἔτος πέραν τοῦ ἑνός ἑκατομμυρίου τόννων βωξίτου, ὅταν τό ὕψος τῆς ἐτησίας ἐξαγωγῆς, ἄνευ οἱουδήποτε περιορισμοῦ, ἐκυμαίνετο περί τό ποσόν τῶν 800 χιλ. τόννων. Καί ἡ ἀπαγόρευσις θά ἔχῃ ἰσχύν μόνον μέχρι τῆς διαπιστώσεως βεβαίων ἀποθεμάτων 30 ἑκατ. τόννων διά τάς ἀνάγκας τῆς βιομηχανίας.

Ὑπεστηρίχθη ὅτι ἡ κατασκευή τῶν δύο ἐργοστασίων ἀλουμινίου δέν θά στοιχίσῃ 75 ἑκατ. δολλάρια, ὡς ὑπελογίζετο κατά τόν χρόνον τῆς ὑπογραφῆς τῆς συμβάσεως, ἀλλά 50 ἑκατ. δολλάρια καί κατά συνέπειαν θά μειωθοῦν τά συναλλαγματικά ὀφέλη καί ἡ ἐπί τῶν κερδῶν φορολογία τοῦ Δημοσίου κ.λ.π. Ἐκ τῶν κατά τήν κύρωσιν τῆς συμβάσεως, ὅμως, συζητήσεων καί τῶν ὑπαρχόντων στοιχείων, διεπιστώθη ὅτι αὐτό εἶναι τό σύνηθες εἰς ὅλον τόν κόσμον κόστος κατασκευῆς ἐργοστασίων ὁλοκληρωτικῆς ἐκμεταλλεύσεως καί ἀναλόγου δυναμικότητος, ἀνεξαρτήτως δέ τούτων εἶναι δεδομένον ὅτι ἐν πάσῃ περιπτώσει διά τῆς συμβάσεως ἐξασφαλίζεται πολλαπλοῦς ἔλεγχος τοῦ κόστους κατασκευῆς ὑπό τῶν ἁρμοδίων καί ἐνδεδειγμένων δημοσίων ὑπηρεσιῶν, παραλλήλως πρός τόν ὑπέρ τῶν συνεταίρων διασφαλιζόμενον καί αὐτονόητον ἔλεγχον πάσης δαπάνης.

Καί τοῦτο ἔχει σημασίαν ἐν προκειμένῳ, λόγῳ τῆς συμμετοχῆς τοῦ ΟΒΑ, ὁ ὁποῖος ἔχει ἤδη ὑποκατασταθῆ ὑπό τῆς ΕΤΒΑ, δικαιουμένης καί ὑποχρεουμένης ὅπως προβαίνῃ συνεχῶς εἰς τόν ὑπό τῶν συνεταίρων ἀσκούμενον ἔλεγχον τῆς διαχειρίσεως.

Καί ἐπειδή ἀπό ἄλλης πλευρᾶς καταλογίζονται σπατάλαι ἤ ἐλευθεριότητες εἰς τήν διαχείρισιν τῆς βιομηχανίας —διά τάς παρελθούσας χρήσεις— ὁπωσδήποτε δέ προβάλλονται διάφοροι ἀριθμοί πρός δημιουργίαν ἐντυπώσεων, πρέπει νά παρατηρηθῇ ὅτι οἱαδήποτε μέχρι σήμερον παράτυπος ἐνέργεια τῆς διοικήσεως τῆς βιομηχανίας καί πᾶσα αὐθαίρετος κρίσις ξένων ὁρκωτῶν λογιστῶν, πρέπει νά εἶχε προκαλέσει προσοχήν τοῦ ΟΒΑ καί πέραν αὐτοῦ τό ἐνδιαφέρον τοῦ ἐποπτεύοντος ὑπουργείου. Καί οἱαδήποτε ἐν προκειμένῳ παράλειψις δημιουργεῖ ζητήματα εὐθυνῶν διά τόν ΟΒΑ καί τήν διοίκησιν, δέν δύναται, ὅμως, νά θεμελιώσῃ κριτικήν εἰς βάρος τῆς συμβάσεως, διά τῆς ὁποίας ἐξασφαλίζεται ὁ ἔλεγχος καί κατοχυρώνονται τά συμφέροντα τοῦ ΟΒΑ καί τοῦ δημοσίου.

Διετυπώθησαν αἰτιάσεις ὅτι διά τῆς διαθέσεως ἠλεκτρικῆς

ἐνεργείας πρός τήν βιομηχανίαν ἀλουμινίου ἐξαντλοῦνται αἱ εἰς ἐνέργειαν δυνατότητες εἰς βάρος τῆς βιομηχανικῆς ἀναπτύξεως τῆς χώρας καί τῶν ἄλλων εἰς ἠλεκτρικήν ἐνέργειαν ἀναγκῶν. Ἐξ ἐπισήμων, ὅμως, στοιχείων ἔχει βεβαιωθῆ, ὅτι ἡ Ἑλλάς διαθέτει σημαντικάς, πολύ μεγαλυτέρας, δυνατότητας παραγωγῆς πολλῶν δισεκατομμυρίων κιλοβατωρῶν ἠλεκτρικῆς ἐνεργείας, διά τῆς ἐκμεταλλεύσεως πολλῶν ὑδατοπτώσεων καί μεγάλων κοιτασμάτων λιγνίτου. Καί τήν τελειωτικήν εἰς τάς ἀσυστάτους ταύτας αἰτιάσεις ἀπάντησιν δίδουν αἱ εἰς ὁλόκληρον τόν Τύπον (Νοέμβριον 1965, Μάρτιον 1966) δημοσιευθεῖσαι ἀνακοινώσεις τοῦ προέδρου καί τοῦ σημερινοῦ γενικοῦ διευθυντοῦ τῆς ΔΕΗ ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς καλύψεως τοῦ νέου ὁμολογιακοῦ δανείου τῆς ἐπιχειρήσεως καί τῆς πραγματοποιήσεως δανείου εἰς τό ἐξωτερικόν.

Αἱ ἐπικρίσεις διά τήν τιμήν τοῦ ρεύματος

Τήν μεγαλυτέραν, ὅμως, ἐπίκρισιν καί τήν πλέον ὀξεῖαν πολεμικήν ἐδέχθη ἡ εἰδική μεταξύ ΔΕΗ καί βιομηχανίας σύμβασις, κυρίως δέ ὡς πρός τήν τιμήν τῆς παρασχεθησομένης εἰς τό ἀλουμίνιον ἠλεκτρικῆς ἐνεργείας.

Ὑπεστηρίχθη ὅτι ἡ σύμβασις θά ἀποβῆ καταστρεπτική διά τήν ΔΕΗ καί πρόξενος τεραστίας ζημίας. Καί εἰς τό σημεῖον τοῦτο ἐσημειώθη πλειοδοσία εἰς τήν ἐκτίμησιν τῆς ζημίας μεταξύ τῶν ἀντιπολιτευομένων τήν τότε Κυβέρνησιν, ἠκούσθησαν δέ οἱ πλέον παράδοξοι ἀριθμοί.

Θά ἠδύνατο νά παρατηρηθῆ ὅτι ταῦτα καί ἄν ἠλήθευον, θά ἦτο ἐνδεχομένως δυνατόν νά θεμελιώσουν εὐθύνας τῶν διαχειριστῶν τῶν συμφερόντων τῆς ΔΕΗ, ὑπό ὡρισμένας προϋποθέσεις, ὁ ἔλεγχος τῶν ὁποίων ἀνάγεται εἰς τήν ἁρμοδιότητα τῆς τακτικῆς δικαιοσύνης, δέν εἶναι δυνατόν, ὅμως, νά δημιουργήσουν εὐθύνας διά τούς ὑπουργούς, ἔτι δέ πλέον διά τόν πρόεδρον τῆς Κυβερνήσεως καί διότι οὗτος δέν ἔχει ἁρμοδιότητα ἐπί τοῦ θέματος, δέν ὑπέγραψεν, οὐδ' εἰσήγαγε τήν σύμβασιν πρός κύρωσιν ὑπό τοῦ νομοθετικοῦ σώματος, ἀλλά καί διότι εἶναι δεδομένη ἡ σαφής καί κατηγορηματική ἐντολή του πρός τόν διαχειρισθέντα τό θέμα γενικόν διευθυντήν τῆς ΔΕΗ ὅπως ἐξασφαλίσῃ τά συμφέροντα αὐτῆς καί τιμήν ἠλεκτρικῆς ἐνεργείας ἐπωφελῆ.

Διά τήν πλήρη, ὅμως, διερεύνησιν τοῦ θέματος καί ἀπό ἀπόψεως πολιτικῶν ἔστω εὐθυνῶν, διά τήν ἀποδοχήν ἐπιζημίου τυχόν συμφωνίας, βασιζομένην εἰς ἐσφαλμένην καί κακόβουλον ἐνδεχομένως εἰσήγησιν τῶν ἁρμοδίων ὀργάνων τῆς ἐπιχειρήσεως, λεπτομερής ἔρευνα ἐγένετο εἰς τήν πρός τήν Βουλήν ἔκθεσιν τῆς μειοψηφίας τῆς ἀνακριτικῆς ἐπιτροπῆς.

Τό θέμα τῆς τιμῆς παροχῆς τῆς ἠλεκτρικῆς ἐνεργείας ἀπετέλεσε κεφάλαιον κατηγορίας κατά τοῦ διεξάγοντος τάς διαπραγματεύσεις διά τήν σύμβασιν τῆς ἐγκαταστάσεως τῆς βιομηχανίας ἀλουμινίου ὑπουργοῦ τότε τοῦ Συντονισμοῦ καί τοῦ πρωθυπουργοῦ.

Καί ὁ μέν ὑπουργός τοῦ Συντονισμοῦ, ὁ ὑπευθύνως χειρισθείς τό θέμα ἀπηλλάγη ὑπό τῆς Βουλῆς διά τῆς ἀποφάσεώς της περί συστάσεως ἀνακριτικῆς ἐπιτροπῆς, παρέμεινε, ὅμως, ἡ κατηγορία διά τόν τότε πρωθυπουργόν Κ. Καραμανλῆν καί τόν ὑπουργόν Βιομηχανίας Ν. Μάρτην. Εἰς αἰώνιον ὄνειδος τῶν ἡγετῶν τοῦ Κέντρου.

Ἦτο γενικῶς παραδεδεγμένον, ὡς ἤδη ἐξετέθη, ὅτι ἡ βιομηχανία ἀλουμινίου δέν ἦτο δυνατόν νά ἱδρυθῆ εἰς τήν Ἑλλάδα, μέ ἀξιώσεις διεθνῶς ἀνταγωνιστικάς, ἐάν δέν ἐξησφαλίζετο διά τήν κατ' ἐξοχήν ἠλεκτροβόρον βιομηχανίαν εὐθηνή τιμή ἠλεκτρικῆς ἐνεργείας.

Τούτου δοθέντος, οὐδέ σκέψις περί ἱδρύσεως βιομηχανίας ἀλουμινίου ἐν Ἑλλάδι ἦτο δυνατόν νά γίνῃ ἐάν δέν ἐξησφαλίζετο προηγουμένως ἡ δυνατότης παραγωγῆς εὐθηνῆς ἠλεκτρικῆς ἐνεργείας. Διά τόν λόγον τοῦτον, ἀπό τῆς πρώτης στιγμῆς, διά τήν ἵδρυσιν τῆς βιομηχανίας ταύτης ἐτέθη ὡς προϋπόθεσις ἡ κατασκευή τῶν τότε προγραμματισμένων ὑδροηλεκτρικῶν σταθμῶν τοῦ Ἀχελώου, ἐν συνδυασμῷ μάλιστα, ἀρχικῶς, μέ τήν κατασκευήν συγχρονισμένου θερμικοῦ ἐργοστασίου, διά νά εἶναι ἐξησφαλισμένη τόσον ἡ ἀπαιτουμένη ἠλεκτρική ἐνέργεια, ὅσον καί ἡ εὐθηνή τιμή.

Καί ὁ ὑπολογισμός τοῦ κόστους τῆς ἠλεκτρικῆς ἐνεργείας θά ἐγίνετο βάσει τοῦ κόστους κατασκευῆς καί ἐξόδων λειτουργίας τοῦ ἐκτεθέντος συστήματος ἔργων, ὑπό τήν ἔννοιαν τοῦ οἰκονομικοῦ ἀποχωρισμοῦ τῆς τιμῆς τοῦ ἐκ τοῦ συστήματος παραγομένου ρεύματος. Καί ἡ βάσις αὕτη ἐτέθη ρητῶς ὡς προϋπόθεσις εἰς τάς διαπραγματεύσεις, κυρίως δέ, εἰς τάς πρός τό συμβούλιον τῆς ΔΕΗ εἰσηγήσεις τοῦ γενικοῦ διευθυντοῦ. Τοῦτο δέ ἐδηλώθη κατά τήν ἔγκρισιν τῆς συμβάσεως εἰς τήν συνεδρίασιν τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου ἀπό ὅλους τούς ὁμιλήσαντας, εὐθέως δέ περιελήφθη εἰς τήν σχετικήν ἀπόφασιν τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου ὡς βάσις καί θεμελίωσις αὐτῆς. Πράγματι, ἡ σχετική ὑπ' ἀριθ. 240 Α τῆς 27 Ἰουνίου 1960 ἀπόφασις διέλαβε ρητῶς ὅτι ἡ καθορισθεῖσα τιμή εἶναι συνάρτησις τοῦ κόστους τοῦ ρεύματος τῶν σχεδιαζομένων τότε νέων ἐργοστασίων Ἀχελώου καί κατά συνέπειαν εἰς οὐδεμίαν εὑρίσκεται σχέσιν πρός τό κόστος τῶν ἄλλων ἐργοστασίων, ἤ τό μέσον κόστος παραγωγῆς τοῦ διασυνδεδεμένου συστήματος τῶν ἐργοστασίων τῆς ΔΕΗ.

Ἡ ἀρχή αὕτη καί ἡ ἐπ' αὐτῆς θεμελίωσις τῆς συμβάσεως ἐτέθη, ὁμοίως, ὑπ' ὄψιν τῆς ἐπιτροπῆς τοῦ ἄρθρου 35 τοῦ Συντάγματος κατά τήν κύρωσιν τῆς συμβάσεως, ἀκολούθως δέ ἐνώπιον τῆς Βουλῆς, ἐπ' αὐτῆς δέ ἐβασίσθη ἡ διπλῆ κύρωσις τῆς συμβάσεως, ἐν ἁρμονίᾳ πρός τά γενικῶς παραδεδεγμένα περί οἰκονομικοῦ ἀποχωρισμοῦ εὐθηνῶν πηγῶν ἐνεργείας διά τήν τροφοδότησιν βιομηχανιῶν ἐθνικῆς σημασίας.

Καί ἡ τεθεῖσα ἀρχή κατ' ἐπανάληψιν διεκηρύχθη ἀπό τά ὑπεύθυνα ὄργανα τῆς ΔΕΗ (Συνέντευξις γενικοῦ διευθυντοῦ 22 Νοεμβρίου 1960, ἐπιστολή εἰς τήν ἐφημερίδα «Βήμα» τῆς 17 Ὀκτωβρίου 1960).

Ὁ προσδιορισμός, ἐπομένως, τῆς τιμῆς κόστους τῆς παρασχθησομένης ἐνεργείας ἐκ τοῦ μνησθέντος συνδυασμοῦ ἔργων, ἀπετέλει βασικήν προϋπόθεσιν διά τήν προώθησιν τῶν διαπραγματεύσεων πρός δημιουργίαν βιομηχανίας ἀλουμινίου εἰς τήν χώραν μας.

Ὁ γενικός διευθυντής τῆς ΔΕΗ, ἐν συνεργασίᾳ μετά τῶν ἁρμοδίων ὑπηρεσιακῶν παραγόντων αὐτῆς, ἐν ὄψει καί τῶν σχετικῶν ὑπολογισμῶν τῶν ἁρμοδίων ὑπηρεσιῶν τοῦ ὑπουργείου Συντονισμοῦ, εἰσηγήθη ὑπευθύνως εἰς τήν Κυβέρνησιν ὅτι ἡ τιμή τοῦ κόστους τῆς ἠλεκτρικῆς ἐνεργείας, τῆς παραχθησομένης ἐκ τοῦ προβλεπομένου συστήματος ἔργων, θά ἀνήρχετο κατά τά προεκτεθέντα εἰς 2,95 μίλλς τοῦ δολλαρίου.

Ἡ Κυβέρνησις οὐδένα λόγον εἶχε νά μή ἀποδέχηται τήν ὑπεύθυνον εἰσήγησιν τοῦ γεν. διευθυντοῦ τῆς ΔΕΗ, ἤ νά ἀμφιβάλῃ διά τήν ἀκρίβειαν τῶν στοιχείων καί τῶν ὑπολογισμῶν του, δεδομένου ὅτι οὗτος, πλήν τῆς μακρᾶς πείρας του ἐν τῇ ΔΕΗ καί τῆς ὑπευθύνου θέσεως, ἦν κατεῖχεν ἐν αὐτῇ, ἐτύγχανε καί ὁ εἰδικός καθηγητής τῆς ἠλεκτρολογίας ἐν τῷ Πολυτεχνείῳ Ἀθηνῶν καί ἐπομένως ἦτο ὁ κατ' ἐξοχήν ἁρμόδιος νά ἔχῃ γνώμην ἐπί τοιούτου θέματος.

Θεώρησις τῶν ἐπικρίσεων ὡς πρός τήν τιμήν τοῦ ρεύματος

Ἀνεξαρτήτως, ὅμως, καί πέραν τούτων, ἀμφισβήτησις τῶν ὁποίων ἀποκλείεται ἐκ τῆς ἐπιβολῆς τῶν πραγματικῶν περιστατικῶν καί ἀσχέτως τοῦ γεγονότος ὅτι βάσει αὐτῶν ἀποκλείεται οἱαδήποτε σκέψις περί συνδρομῆς οἱασδήποτε κυβερνητικῆς εὐθύνης, εἶναι πράγματι ζημιογόνος διά τήν ΔΕΗ, ἡ ὑπογραφεῖσα καί κυρωθεῖσα σύμβασις;

Πολλά ἔχουν λεχθῆ καί γραφῆ ἐπί τῶν γενομένων ὑπολογισμῶν τῶν ἁρμοδίων τεχνικῶν. Δέν παρέλκει ἡ ὑπόμνησις ὅτι ἡ ἐπί τούτων εὐθύνη ἀναφέρεται ἀποκλειστικῶς εἰς τούς τεχνικούς, τούς καί χειρισθέντας ὑπευθύνως τό ζήτημα καί εἰς τό ἁρμόδιον

ἀποκλειστικῶς διά τήν λῆψιν ἀποφάσεως, ὄργανον. Πέραν τούτου, ὁ ἔλεγχος τῶν εἰς τό θέμα τοῦτο ἐκτεθέντων, διά τήν ἐκτίμησιν πολιτικῶν ἐνδεχομένως εὐθυνῶν, δέν εἶναι εὐχερής διά τούς στερουμένους εἰδικῶν γνώσεων, ὅταν μάλιστα τά σχετικά θέματα ἔχουν καταστῆ ἀντικείμενον πολιτικῆς διαμάχης καί ἀνταγωνισμοῦ ἀκόμη ἐπαγγελματικοῦ.

Ἐξ ὅλων τῶν στοιχείων, εἶχε γίνει σαφές ἔκτοτε ὅτι ἡ διοίκησις τῆς ΔΕΗ ἀντιμετώπιζε τήν εὐκαιρίαν τῆς παραγωγῆς τῶν προγραμματισμένων φραγμάτων Ἀχελώου, ἐν ὄψει καί τῆς διακρίσεως πρωτοβαθμίου καί δευτεροβαθμίου ἐνεργείας διά τήν διάθεσιν τοῦ ρεύματος καί διά τάς ἀνάγκας τοῦ ἀλουμινίου καί διά τήν ἐξυπηρέτησιν τοῦ ἐθνικοῦ δικτύου ὡς ρεύματος (ἰσχύος) αἰχμῆς. Ἐτίθετο ἀπ' ἀρχῆς κόστος ρεύματος φραγμάτων Ἀχελώου, ἐλαμβάνετο δέ ὡς βάσις τῶν ὑπολογισμῶν τό ἔργο Καστρακίου εἰδικῶς, διότι ἐπιστεύετο ὅτι τοῦτο θά ἀπέδιδε χαμηλότερον κόστος, ὅπως τότε εἶχεν ἁρμοδίως δηλωθῆ.

Ἐτέθη, ἐπίσης, ἔκτοτε, καί τοῦτο πρέπει νά ληφθῆ ὑπ' ὄψιν ὡς βάσις διά τήν ἐκτίμησιν τῶν γενομένων ὑπολογισμῶν, ἀνεξαρτήτως τοῦ ἄν μεταγενέστεραι σκέψεις μετέβαλον τήν ἀρχικήν βάσιν, ὅτι ἡ ἐκμετάλλευσις τῶν σταθμῶν Ἀχελώου ἐπρόκειτο νά συνδυασθῆ μέ τήν ἐνέργειαν τμήματος τῆς ἰσχύος νέου συγχρονισμένου θερμικοῦ ἐργοστασίου, διά τοῦ ὁποίου θά ἐξησφαλίζετο χαμηλόν κόστος, ἐν συγκρίσει πρός τά ἐν λειτουργίᾳ τότε ἐργοστάσια (προκειμένου, προφανῶς, νά μείνῃ ἀδέσμευτος ἡ παροχή τῶν ἄλλων ἐργοστασίων τοῦ ποταμοῦ).

Αἱ σκέψεις αὐταί ἐπαναλαμβάνονται ἀναλυτικώτερον, ἀλλά κατά τρόπον ἁπλοποιημένον καί ἀπομονωμένον, εἰς τό πλαίσιον τοῦ ἰσοζυγίου διά τήν παροχήν ἠλεκτρικῆς ἐνεργείας ἀπό τόν Ἀχελῶον εἰς τό ἀλουμίνιον, εἰς τήν ἀπό 10 Ὀκτωβρίου 1960 ἐπιστολήν τοῦ τότε γενικοῦ διευθυντοῦ τῆς ΔΕΗ πρός τόν ὑπουργόν Συντονισμοῦ, τήν κατατεθεῖσαν εἰς τήν Βουλήν καί καταχωρισθεῖσαν εἰς τά πρακτικά τῆς 9 Νοεμβρίου 1960.

Ἐν σχέσει πρός τήν ἐκτίμησιν τῶν ἐνεργειῶν καί τῶν ἐνδεχομένων εὐθυνῶν τῆς διοικήσεως τῆς ΔΕΗ, εἶναι χρήσιμον νά σημειωθῆ ὅτι οἱ ἐπικριταί τῆς συμβάσεως παραβλέπουν τό σημεῖον τοῦτο. Ἀλλά καί ὅπου ἡ ἐπίκρισις ἀναφέρεται καί εἰς τόν συνδυασμόν τοῦτον, δέν ἐκτιμᾶται οὔτος εἰς ὅλην του τήν ἔκτασιν καί τήν πληρότητα, ἰδιαιτέρως δέ, δέν ὑπολογίζεται ὁ συμψηφισμός καυσίμου διά τά ἔτη τῆς μικρᾶς ἀφ' ἑνός καί τῆς μεγάλης ἀφ' ἑτέρου ὑδραυλικότητος, οὔτε καί ἐκτιμᾶται τό ὅτι ἡ πρός τό δίκτυον διάθεσις κατά τόν χρόνον τῆς συνήθους ὑδραυλικότητος τῆς ἠλεκτρικῆς ἐνεργείας αἰχμῆς δύναται νά καλύπτῃ, πέραν τῆς ἐξυπηρετήσεως τῆς δαπάνης τῆς ἐγκατεστημένης ἰσχύος, καί τό κόστος καυσίμου τῆς ἀντιστοίχου παραγωγῆς τοῦ θερμικοῦ ἐργοστασίου διά τήν συμπλήρωσιν τῶν ἀναγκῶν τοῦ ἀλουμινίου. Τοῦτο προκύπτει εὐχερῶς καί ἐκ τῆς ἁπλῆς ἀντιπαραβολῆς τῆς εἰς τήν ἐπιστολήν ἐκείνην ρητῶς ἀναγροφομένης προβλέψεως ἐξυπηρετήσεως τῆς δαπάνης διά τήν ἐγκατεστημένην ἰσχύν, πρός τό ποσόν, ὅπερ ἠδύνατο νά ἀποφέρῃ ἡ εἰς τό δίκτυον διάθεσις τῆς ἐνεργείας, βάσει τῆς τιμῆς πωλήσεως τοῦ κλάδου παραγωγῆς ΔΕΗ πρός τόν κλάδον διανομῆς συγκεκριμένως ἐν ἔτει (KWH λεπτά 47,5).

Βάσει ταύτης, διάθεσις 240 ἐκ. KWH ἀποφέρει 3,7 ἑκατ. δολλάρια, ἤτοι ποσόν ὑπερδιπλάσιον τῆς δαπάνης ἰσχύος (1.800.000 δολλάρια).

Ὁ Ν. Κιτσίκης, εἰς τήν μνησθεῖσαν ἐργασίαν του, ὑπολογίζει δαπάνην 2.240.000 δολλάρια διά καύσιμα παραγωγῆς 560 ἑκατ. κιλοβατωρῶν.

Εἰς τήν ἐπιστολήν τοῦ γενικοῦ διευθυντοῦ τῆς ΔΕΗ διευκρινίζεται ρητῶς ὅτι δέν ὑπελογίσθη καύσιμον διά τήν διάθεσιν μείζονος ἐνεργείας ἐκ τοῦ θερμικοῦ ἐργοστασίου πρός τό ἀλουμίνιον κατά τά ἔτη χαμηλῆς ὑδραυλικότητος, ὅπως καί δέν θα πιστώνεται (μέ κόστος καυσίμου) ὁ λογαριασμός Ἀχελώου διά τήν μείζονα πρός τό σύστημα παροχήν κατά τά ἔτη ὑψηλῆς ὑδραυλικότητος. Καί ὁ ὑπουργός Συντονισμοῦ, προφανῶς, δέν ἠτο δυνατόν νά ἀποδώσῃ ἄλλην ἔννοιαν εἰς τάς ὑπευθύνους εἰσηγήσεις.

Γνωστόν εἶναι, τέλος, ὅτι οἱ ἐπικριταί συγχέουν συχνά, σκοπίμως ἤ μή ἀδιάφορον, τό κόστος τοῦ ρεύματος τῶν σταθμῶν Ἀχελώου πρός τό μέσον κόστος παραγωγῆς ὁλοκλήρου τοῦ διασυνδεδεμένου συστήματος τῆς ΔΕΗ. Καί ὑπό τοιαύτας συνθήκας ἀποκλείεται ἀπολύτως καί ἡ ἁπλῆ διεξαγωγή καλοπίστου συζητήσεως.

Νέα στοιχεῖα ἐπί τοῦ θέματος

Τά στοιχεῖα, ἐφ' ὧν ἐστηρίχθη ἡ ληφθεῖσα ἀπόφασις τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου τῆς ΔΕΗ, ὅπως ἐτέθησαν ἔκτοτε, οὐδόλως ἀνετράπησαν ὑπό τῶν ἐπικριτῶν τῆς συμβάσεως, παρά τούς ἐντυπωσιακούς ἰσχυρισμούς αὐτῶν.

Οἱ ἐπικριταί προσεπάθησαν νά δημιουργήσουν σύγχυσιν διά τῆς χρησιμοποιήσεως αὐθαιρέτων ἀριθμῶν καί μεθόδων ὑπολογισμοῦ τοῦ κόστους τῆς παραχθησομένης ἠλεκτρικῆς ἐνεργείας. Ἡ προσπάθειά των, ὅμως, ἔχει πλήρως ἀνατραπῆ ἐκ τῶν τελευταίων ὑπολογισμῶν τῆς ΔΕΗ περί τοῦ κόστους τοῦ ρεύματος ἐκ τῶν φραγμάτων Ἀχελώου.

Σύμφωνα μέ αὐτούς καί μέ ὑπολογισμόν μέσου τόκου 6% ἐπί τῶν ὑπό τῆς ΔΕΗ πραγματοποιουμένων δανείων, τό κόστος τοῦ ρεύματος, μετά τῶν δαπανῶν μεταφορᾶς, ὑπολογίζεται εἰς 3,24 μίλλς τοῦ δολλαρίου διά τά Κρεμαστά καί εἰς 4,30 μίλλς διά τό Καστράκι.

Δεδομένου, ὅμως, ὅτι ὁ μέσος τόκος τῶν ἐσωτερικῶν καί ἐξωτερικῶν δανείων τῆς ΔΕΗ εὑρίσκεται εἰς τά 5%, τό κόστος τοῦ ρεύματος καί εἰς τά δυό φράγματα μειοῦται κατά 18% περίπου. Ἄν ληφθοῦν περαιτέρω ὑπ' ὄψιν οἱ ἀπ' ἀρχῆς τεθέντες ὡς βάσις τῶν ὑπολογισμῶν συνδυασμοί εἰς τήν χρῆσιν τοῦ ρεύματος τοῦ Ἀχελώου, ἰδία δέ ἡ ἐξυπηρέτησις ἀναγκῶν αἰχμῆς, τό ὑπό τῶν ὑπηρεσιῶν τῆς ΔΕΗ ἐν ἔτει 1963 καί 1964 ὑπολογιζόμενον κόστος τοῦ ρεύματος κατέρχεται ἔτι περαιτέρω, χωρίς νά ὑπάρχῃ ἐπιδότησις οἱασδήποτε χρήσεως πρός ἄλλην.

Ὁμοίως, τήν ἀξίαν τῶν ἐπικρίσεων ἔχει καταρρίψει πλέον ἡ ρύθμισις τῆς ροῆς τοῦ Ἀχελώου διά τοῦ φράγματος Κρεμαστῶν καί τῆς ἐκεῖ δημιουργίας μεγάλης τεχνητῆς λίμνης ἐναποθηκεύσεως, μέ ἀποτέλεσμα τήν αὔξησιν τῆς πρωτοβαθμίου παραγωγῆς εἰς τό κατάντη φράγμα Καστρακίου μέχρις 860 ἑκατ. κιλοβατωρῶν ἐτησίως, ὅπως καί αὐτός ὁ Ν. Κιτσίκης συνωμολόγησεν ἐξεταζόμενος ὡς μάρτυς.

Ἀξίζει, ὅμως, τό ζήτημα ἔτι πλέον λεπτομεροῦς ἐλέγχου.

Εἶναι βεβαιωμένον ὅτι καθ' ὃν χρόνον ἐγίνετο ἡ διαπραγμάτευσις καί ἡ ὑπογραφή τῆς συμβάσεως ἀλουμινίου, μέ τήν ρητήν πρόβλεψιν διαθέσεως ρεύματος ἐκ τῶν προγραμματισμένων φραγμάτων Ἀχελώου (Κρεμαστά, Καστράκι καί Πρεβέντζας κατά τήν ἐποχήν ἐκείνην), αἱ ὑπηρεσίαι τῆς ΔΕΗ, προϋπελόγιζον τό κόστος τῶν ἔργων Καστρακίου εἰδικῶς εἰς 36 ἕως 37 ἑκατ. δολλάρια καί δή βάσει συγχρόνου ἀναγνωρίσεως τῆς EBASCO. (Κατάθεσις μετά λόγου γνώσεως τοῦ πρώτην γενικοῦ διευθυντοῦ ὑπουργείου Βιομηχανίας καί ἔπειτα —1962— μέλους τοῦ ΔΣ τῆς ΔΕΗ Ν. Βλαχοπούλου ἐνώπιον τῆς ἀνακριτικῆς ἐπιτροπῆς —12 Μαρτίου 1965— πολυγρ. πρ. σ. 17, στενογρ. σ. 23).

Ἡ ἐπακολουθήσασα τεχνικοοικονομική μελέτη τῆς EBASCO, ἡ καί ὑποβληθεῖσα εἰς τό DLF διά τήν ἐξασφάλισιν τοῦ δανείου τῶν 31 ἑκατ. δολλ., ἀναβιβάζει τό κόστος μετά τρία ἔτη εἰς 52 ἑκατ. δολλάρια διά τρεῖς μονάδας συνολικῆς ἰσχύος 240 χιλ. KW, περιλαμβανομένων καί τῶν κατά τήν περίοδον τῆς κατασκευῆς ἐνδιαμέσων τόκων, εἰς 47 δέ ἑκατ. δολλ. περίπου διά τήν πρώτην ἐγκατάστασιν τῶν 160 MW (Ν. Βλαχοπούλου ἀνωτέρω σ. 18 - σ. 25). Μέ τήν προσθήκην καί τῶν γραμμῶν μεταφορᾶς, ἡ EBASCO ὑπολογίζει τό κόστος 51 περίπου ἑκ. δολ. Ἡ τεχνική, ὅμως, ὑπηρεσία τῆς ΔΕΗ, ὑποστηρίζει καί σήμερον ὅτι βάσει καί τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς δημοπρασίας προμηθείας τοῦ ἐξοπλισμοῦ τοῦ προηγηθέντος ἔργου Κρεμαστῶν, τό κόστος Καστρακί-

ου διά 240 MW, θά φτάση εἰς 42.700.000 δολλάρια. (Κατάθεσις Ν. Βλαχοπούλου).

Μέ βάσιν τήν ὑψηλοτέρου κόστους μελέτην EBASCO, τό μέσον κόστος ρεύματος Καστρακίου θά ἀνήρχετο, κατά τάς ἀνωτέρω ἐκτιμήσεις τῆς ὑπηρεσίας τῆς ΔΕΗ, εἰς 3,60 μίλλς ἀνά κιλοβατώραν (πρακτ. ἀν. ἐπιτρ. 18 Μαρτίου 1965, σελ. 40-41). Μέ τήν ἐφαρμογήν τῶν τεθεισῶν καί γενικῶς παραδεκτῶν ἀρχῶν τιμολογήσεως τοῦ κόστους τούτου διαμορφοῦται τιμή ρεύματος βιομηχανικῆς γενικῶς χρήσεως κατά τά ἐν τῇ ΔΕΗ κρατοῦντα εἰς 2,5 μίλλς ἀνά κιλοβατώραν. Καί ταῦτα πάντοτε βάσει τῶν νέων ἐκτιμήσεων, αἵτινες δέν εἶχον ληφθῆ ὡς βάσις κατά τήν σύναψιν τῆς συμβάσεως.

Εἶναι, περαιτέρω, δεδομένον ὅτι οἱ ὑπολογισμοί τῆς μελέτης EBASCO διά τό Καστράκι γίνονται μέ παραδοχήν τόκου 6%. Γνωστοῦ, ὅμως, ὄντος ὅτι ὁ μέσος τόκος διά τά ἔργα Καστρακίου εἶναι 5%, αἱ ὑποχρεώσεις ἐξυπηρετήσεως κεφαλαίου (κατάθεσις Ν. Βλαχοπούλου) περιορίζονται εἰς 2.641.300 δολ. ἐτησίως, πρᾶγμα τό ὁποῖον μειώνει τό μέσον κόστος ρεύματος εἰς 3,08 μίλλς ἀνά κιλοβατώραν, ἐπιδεκτικόν διαμορφώσεως κατά τόν λόγον καί τάς συνθήκας χρησιμοποιήσεως τῶν ἐγκαταστάσεων. Μέ τό σύνηθες περιθώριον 25% τοῦ βιομηχανικοῦ ρεύματος τῶν τιμολογίων τῆς ΔΕΗ, τό κόστος ὑποβιβάζεται εἰς 2,21 μίλλς δολλαρίου.

Ὑπό τά δεδομένα ταῦτα, παρέπεται ὅτι οὐδεμίαν θά ἠδύνατο νά ἔχουν πλέον σημασίαν αἱ παλαιότεραι εἰς τό θέμα τοῦτο συζητήσεις καί πληροφορίαι περί πιθανοῦ κόστους ρεύματος, οὔτε κἄν προκειμένου διά τήν ἐκτίμησιν πολιτικῶν εὐθυνῶν. Διότι αἱ σκέψεις τῆς παλαιοτέρας ἐποχῆς ἐβασίζοντο εἰς ἁπλᾶς ἐκτιμήσεις τῶν ὑπευθύνων τεχνικῶν, δέν ὑπῆρχον δέ ὁπωσδήποτε αἱ μεταγενεστέρως συντρέξασαι προϋποθέσεις κόστους χρήματος καί συνθηκῶν κατασκευῆς.

Διά τήν κρίσιν, ἄλλωστε, περί τῆς ἐννοίας αὐτῶν, ἔχει ἐνδιαφέρον περικοπή ὁμιλίας τοῦ γενικοῦ διευθυντοῦ τῆς ΔΕΗ εἰς συνεδρίασιν τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου τῆς ΔΕΗ τῆς 23 Ὀκτωβρίου 1957, κατά συζήτησιν ἐπί τοῦ θέματος τῆς βιομηχανίας ἀλουμινίου.

Τήν ἀντιγράφομεν ἐπί λέξει:

«Δέν ἤθελον νά δεσμευθῇ ἡ ΔΕΗ, ἄν καί δέν ἐπρόκειτο νά δεσμευθῇ, δεδομένου ὅτι ὅλα αὐτά ἦσαν προκαταρκτικαί συζητήσεις. Ἀπό ὑπερβολικήν, δηλαδή, προνοητικότητα ἐδώσαμεν αὐτάς τάς τιμάς. Εἰς τήν μόνην πάντως ἐπίσης ἀπάντησιν ἐβάλαμε τήν ἐπιφύλαξιν ὅτι πρέπει νά γίνῃ ὁ Ἀχελῶος». Καί ἐν συνεχείᾳ: «Νομίζω ὅτι ἡ τιμή τοῦ ρεύματος ἠμπορεῖ νά φθάσῃ τά 4 χιλ. τοῦ δολ. καί ὄχι εἰς 3,5. Αὐτή εἶναι ἡ τιμή εἰς ὅλον τόν κόσμον καί μέ πολύ διαφορετικούς ὅρους παραγωγῆς. Ἡ τιμή ρεύματος κυμαίνεται ἀπό 2-7 χιλ. τοῦ δολλαρίου».

Κατά τήν αὐτήν συνεδρίασιν ὁ ἴδιος ὑπελόγιζεν ὡς ἀναγκαιοῦσαν ἰσχύν 200-300 χιλ. κιλοβάτ. Διά τῆς συμβάσεως τά ὅρια περιωρίσθησαν μεταξύ 80-115 χιλ. κιλοβάτ. Ἀλλά ὡς πρός τοῦτο δέν ἠκούσθη ἐπίκρισις. Προφανῶς, ἐκρίθη ὅτι ὁ γενικός διευθυντής τῆς ΔΕΗ ἠδύνατο μεταγενεστέρως, μετά τρία ἔτη, ἀντιμετωπίζων κατ' οὐσίαν τήν ὑπόθεσιν, ν' ἀπομακρυνθῇ τῶν ἐκτιμήσεων ὡς πρός τήν ἀπαραίτητον διά τήν βιομηχανίαν ἠλεκτρικήν ἰσχύν κατά 50-65% περίπου. Καί μόνον προκειμένου περί θέματος, τό ὁποῖον θά ἦτο δυνατόν νά χρησιμοποιηθῇ ὡς βάσις ἐπιθέσεως κατά πολιτικῶν ἀντιπάλων, οἱ ἐπικριταί ἀποδεικνύονται ὑποστηρίζοντες ὅτι ὁ γενικός διευθυντής τῆς ΔΕΗ δέν θά ἔπρεπε ποτέ νά ὑποχωρήσῃ τῆς, ἀπό προνοητικότητα, ὡς εἶχεν εἴπει, ζητηθείσης εἰς ἀνεπισήμους συζητήσεις τιμῆς. Οὔτε καί ἄν ἐκ τῆς οὐσιαστικῆς θεωρήσεως τοῦ ζητήματος καί ἰδίᾳ μετά τήν διευκρίνισιν τῆς ἀπαιτουμένης ἰσχύος, τήν ἐξασφάλισιν χαμηλοτόκου δανειοδοτήσεως καί καλλιτέρων συνθηκῶν κατασκευῆς, ἐπείθετο ὅτι τό κόστος τοῦ ρεύματος ἠδύνατο νά εἶναι χαμηλότερον.

Ἡ τιμολογιακή πολιτική τῆς ΔΕΗ

Διά τήν ἐκτίμησιν τῆς ἀποφάσεως τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου τῆς ΔΕΗ, εἶναι ἐπιβεβλημένη ἡ ὑπόμνησις καί τῆς θέσεως, ἡ ὁποία ἀπό τῆς ἐποχῆς ἐκείνης κυριαρχεῖ εἰς τάς σκέψεις τῆς διοικήσεως τῆς ΔΕΗ ὅσον ἀφορᾶ τήν διαμόρφωσιν τῶν τιμολογίων, ἰδίᾳ δέ τοῦ πρός τήν βιομηχανίαν ρεύματος.

Ἡ γενική διεύθυνσις τῆς ΔΕΗ, διά τοῦ ἀπό 7 Δεκεμβρίου 1957 ἐγγράφου της πρός τά Ἑλληνικά Μεταλλεῖα, χωρίς τάς προϋποθέσεις τάς ὁποίας ἐδημιούργει ἡ ἐκμετάλλευσις τοῦ Ἀχελώου, ἀνεκοίνου ὅτι, μετά προηγουμένην πρό 3 ἐτῶν εἰδοποίησιν, θά ἦτο δυνατή ἡ παροχή ρεύματος ἐκ τῆς Πτολεμαΐδος εἰς τήν τιμήν τῶν 19 λεπτῶν τῆς δραχμῆς ἀνά κιλοβατώραν, ὑπό τήν προϋπόθεσιν συμφωνίας ἐλαχίστης ἐτησίας καταναλώσεως 100 ἑκατ. κιλοβατωρῶν.

Ἡ τιμή αὕτη ἐζητεῖτο δι' ἠγγυημένην κατανάλωσιν ἴσην πρός τό ὄγδοον περίπου τῆς ἀπαιτουμένης διά τό ἀλουμίνιον. Καί δέν ἐπρόκειτο περί τῆς βιομηχανίας τῆς προσδοκίας δεκαετιῶν, ἀκόμη δέ δέν ἐτίθετο ὡς προϋπόθεσις ἡ διάθεσις εὐθηνῶν πηγῶν ἐνεργείας χάριν βιομηχανίας γενικωτέρας σημασίας.

Ὁμοίως, εἶναι δεδομένον ὅτι πρό τοῦ ν. 4230/1962 (ἔνορκος κατάθεσις Μ. Λεβῆ κ.λ.π.) εἰς τήν ΔΕΗ συνεζητεῖτο νέον τιμολόγιον παροχῆς ἐνεργείας πρός τήν ἑλληνικήν βιομηχανίαν, ἀναπροσηρμοσμένον εἰς τήν σκοπιμότητα τῆς προόδου τῆς ἐκβιομηχανίσεως καί τῆς ἐξασφαλίσεως ἐξαγωγίμων βιομηχανικῶν προϊόντων. Τά τιμολόγια ἐκεῖνα, ἀνεξαρτήτως τῆς διά πολιτικούς, προφανῶς, λόγους καθυστερήσεως τῆς ἐφαρμογῆς των, κατά τήν βεβαίωσιν τῶν ἁρμοδίων καί τῶν ἀσχοληθέντων μέ τό θέμα, ἦσαν σημαντικῶς βελτιωμένα ἔναντι τῶν ἰσχυόντων.

Ἀλλά καί ἐπί τῆς Κυβερνήσεως τῆς Ἑνώσεως Κέντρου, εἰς τό ἐν Ναυπλίῳ συνέδριον μηχανολόγων κ.λ.π., τήν 1ην Δεκεμβρίου 1963, ὁ τότε γενικός διευθυντής τῆς ΔΕΗ παρουσίᾳ καί τοῦ ὑπουργοῦ Βιομηχανίας, Ἰ. Ζίγδη, ἀπεκάλυψε δημοσίᾳ ὅτι εἶχε παρασκευασθῆ τιμολόγιον ἐκ τῶν χαμηλοτέρων εἰς τήν Εὐρώπην.

Ἔτι πλέον, ἀπό τήν πρόσφατον ἀνακοίνωσιν τῆς σημερινῆς διοικήσεως τῆς ΔΕΗ προκύπτει μείωσις τῆς τιμῆς ἀπό ἔτους εἰς ἔτος καί ὅτι γίνεται μελέτη ἡ ὁποία «θά δώσῃ ἐνδεχομένως τήν δυνατότητα τοιαύτης διαρθρώσεως τῶν τιμολογίων, ὥστε νά ὑφίστανται καλλιτέραν μεταχείρισιν πελάται, οἱ ὁποῖοι θά ἔχουν εὐνοϊκωτέραν κατανάλωσιν ἀπό πλευρᾶς ΔΕΗ, π.χ. μεγάλαι βιομηχανίαι μέ σοβαράν καί συνεχῆ κατανάλωσιν ἠλεκτρικῆς ἐνεργείας».

Βάσανος τῶν αἰτιάσεων

Εἰς τήν πρός τήν Βουλήν ὑποβληθεῖσαν ἔκθεσιν τῆς μειοψηφίας τῆς ἀνακριτικῆς ἐπιτροπῆς παρεσχέθη πλήρης ἡ εἰκών τῶν ἐπικρίσεων κατά τῶν ὑπολογισμῶν τοῦ γενικοῦ διευθυντοῦ τῆς ΔΕΗ, ἐγένετο δέ ἀντικειμενικός ἔλεγχος αὐτῶν. Ἐξετέθη ἐκεῖ, εἰδικώτερον, πῶς ὑπελογίζετο ὑπό τοῦ γενικοῦ διευθυντοῦ τῆς ΔΕΗ ἡ δυναμένη νά παραχθῇ ἐκ τῶν δύο ὑδροηλεκτρικῶν ἐργοστασίων Ἀχελώου (Καστρακίου-Πρεβέντζας) ὑπό ἰσχύν 100.000 κιλοβάτ πρωτοβάθμιος ἠλεκτρική ἐνέργεια, ἤτοι ἡ σταθερά καί ὑπό οἱανδήποτε ὑδραυλικότητα καί ὅτι διά τήν ἐξασφάλισιν σταθερᾶς παροχῆς 800 ἑκατομ. κιλοβατωρῶν ἠλεκτρικῆς ἐνεργείας εἰς τό ἐργοστάσιον ἀλουμινίου θά ἐχρησιμοποιεῖτο ἡ πρωτοβάθμιος ἐνέργεια τῶν δύο ὑδροηλεκτρικῶν ἐργοστασίων, Καστρακίου καί Πρεβέντζας (τῶν συμπτυχθέντων εἰς ἓν βραδύτερον, ἀντιμετωπιζομένης τῆς κατασκευῆς) καί ποσότης 320 ἑκατ. κιλοβατωρῶν ἐκ τοῦ θερμικοῦ ἐργοστασίου, τῆς ὑπολοίπου ποσότητος τῶν 240 ἑκατ. κιλοβατωρῶν ἠλεκτρικῆς ἐνεργείας τοῦ θερμικοῦ ἐργοστασίου (ὑπό ἰσχύν 60.000 κιλοβάτ) ἀπομενούσης διαθεσίμου διά τό ἐθνικόν δίκτυον, πρός ἐνίσχυσιν αὐτοῦ κατά τάς ὥρας τῶν αἰχμῶν.

Τό κόστος τῆς χορηγηθησομένης εἰς τό ἐργοστάσιον ἀλουμι-

νίου ἠλεκτρικῆς ἐνεργείας ὑπελογίζετο εἰς 3.987.000 δολλ. ἐτησίως, βάσει κόστους κατασκευῆς καί δαπανῶν ἐκμεταλλεύσεως. Ἐκ τῶν ἐτησίων δαπανῶν ἐξεπίπτετο ἡ ἀξία τῶν 60.000 κιλοβάτ (τῶν χορηγουμένων ὑπό τοῦ ἀτμοηλεκτρικοῦ εἰς τό ἐθνικόν δίκτυον) πρός 30 δολλάρια τό κιλοβάτ, βάσει τοῦ μέσου κόστους ἀτμοηλεκτρικῶν ἐργοστασίων τῆς ΔΕΗ, ἤτοι δολλάρια 1.800.000, ἀπέμενε δέ οὕτως ἐτησία ἐπιβάρυνσις ἐκ 2.187.000 δολλαρίων. Τό ποσόν τοῦτο (διά τάς 800 ἑκατ. κιλοβατώρας πρός τό ἐργοστάσιον ἀλουμινίου) ἐδημιούργει κόστος κιλοβατώρας 2,95 μίλλς τοῦ δολλαρίου συνυπολογιζομένων καί τῶν ἀπωλειῶν.

Οὕτω, κατά τούς ἰδίους ὑπολογισμούς, ἡ ΔΕΗ ἐκ τῆς πωλήσεως τῆς ἠλεκτρικῆς ἐνεργείας πρός τό ἐργοστάσιον ἀλουμινίου κατά τά πρῶτα 16 ἔτη τῆς συμβάσεως πρός 3,10 μίλλς τοῦ δολλαρίου ἠδύνατο νά ἔχῃ ἐτήσιον περίσσευμα 118.040 δολλαρίων, ἡ συσσώρευσις τῶν ὁποίων, σύν τοῖς τόκοις, θά ἀπέδιδον κεφάλαιον ἐξ 1.700.000 δολλαρίων, ὅπερ ἀπό τοῦ 17ου μέχρι τοῦ 23ου ἔτους θά ἀνήρχετο, μετά τῶν τόκων, εἰς 4.300.000 δολλάρια. Ἀπό τοῦ 24ου ἔτους, ὁπότε θά πρέπει νά ἔχουν ἐξοφληθῆ αἱ δανειακαί ὑποχρεώσεις, μέχρι τοῦ τέλους τῆς συμβάσεως, ἡ ΔΕΗ θά ἐπιστοῦτο μέ 2.880.000 δολλάρια ἐκ τῆς βιομηχανίας ἀλουμινίου καί 1.800.000 δολλάρια ἀπό τό ἐθνικόν δίκτυον, ἤτοι συνολικῶς 4.600.000 δολλάρια ἐτησίως.

Ἔναντι τῶν ἐτησίων τούτων εἰσπράξεων, αἱ ἀντίστοιχοι δαπάναι τῆς ΔΕΗ διά τήν λειτουργίαν, συντήρησιν κ.λ.π. τῶν δύο ὑδροηλεκτρικῶν ἐργοστασίων θά ἀνήρχοντο εἰς 480.000 δολλάρια καί ἀντιστοίχως διά τήν συμμετοχήν εἰς τάς δαπάνας τοῦ ἀτμοηλεκτρικοῦ εἰς 825.000 δολ., ἤτοι συνολικῶς 1.305.000 δολλάρια, εἰς τρόπον ὥστε ἡ ΔΕΗ νά ἀποκομίζῃ ἀπό τοῦ 24ου ἔτους καθαρόν ὄφελος ἐτησίως 3.375.000 δολλάρια. Ἐκ τοῦ ποσοῦ τούτου μέχρι τοῦ 33ου ἔτους, ὅση ὑπολογίζεται ἡ διάρκεια τῆς ζωῆς τοῦ ἀτμοηλεκτρικοῦ ἐργοστασίου, δέον νά κρατηθῶσι 12.000.000 δολλάρια διά τήν ἀνακατασκευήν αὐτοῦ.

Βάσει τῶν ἀνωτέρω ὑπολογισμῶν, ἡ ΔΕΗ κατά τήν διάρκειαν τῆς συμβάσεως θά εἶχεν καθαρόν ὄφελος, μετά τῶν τόκων, ἐκ δολλαρίων 120.000.000 περίπου, θά μείνῃ δέ ἐπί πλέον ὡς ὄφελος αὐτῆς καί ἡ ἀπομένουσα ἀξία ἔργων, τῶν ὁποίων τό ὑδραυλικόν τμῆμα, ἀξίας 16.000.000 δολ., ἔχει μέσην διάρκειαν ζωῆς 75 ἐτῶν, ἤτοι 25 ἔτη ἐπί πλέον τῆς διαρκείας τῆς συμβάσεως.

Τό ἔργον τῆς κριτικῆς εἶναι δυσχερές, προκειμένου μάλιστα περί τεχνικῶν θεμάτων, πρέπει δέ νά ἐπαναληφθῇ ὅτι δέν ἔχει σχέσιν μέ τό θέμα τῶν εὐθυνῶν τῶν ὑπουργῶν διά τούς ὁποίους ὑπεβλήθη ἡ κατηγορία.

Εἶναι ἀληθές ὅτι οὐδαμοῦ τῆς συμβάσεως μεταξύ ΔΕΗ καί PECHINEY ἀναφέρεται ὅτι ἡ χορηγηθησομένη διά τό ἐργοστάσιον ἀλουμινίου ἠλεκτρική ἐνέργεια θά ἀνέλθῃ εἰς 800 ἑκατ. κιλοβατώρας. Ἐξ ἴσου ἀληθές εἶναι ὅτι οὐδαμοῦ ἀναφέρεται ὅτι αὕτη θά ἀνέλθῃ εἰς 945 ἑκατ. κιλοβατώρας, ὡς ὑπολογίζουν ἀντιθέτως οἱ ἐπικρίνοντες.

Ἡ ἐν τῇ εἰσηγητικῇ ἐκθέσει τοῦ κυρωτικοῦ τῆς συμβάσεως ΝΔ μνεία τοῦ ἀριθμοῦ 900 ἑκατ. εἶναι ἐνδεικτική, οὐδεμίαν δέ δέσμευσιν δημιουργεῖ. Ἡ σύμβασις ἀναφέρει ὅτι ἡ ΔΕΗ ὑποχρεοῦται νά χορηγήσῃ εἰς τήν ἀνάδοχον ἑταιρείαν τήν ἀπαιτουμένην ἠλεκτρικήν ἐνέργειαν διά παραγωγήν 52.500 τόννων ἀλουμινίου κατ' ἀνώτατον ὅριον.

Τήν ἀπαιτουμένην ἠλεκτρικήν ἐνέργειαν διά τήν παραγωγήν τῆς ποσότητος ταύτης, ὁ μέν Γ. Πεζόπουλος φαίνεται ὅτι ὑπολογίζει εἰς 800 ἑκατ. κιλοβατώρας, βάσει τῶν χαρακτηριστικῶν παροχῆς ἐνεργείας τῆς συμβάσεως, ἰδίᾳ δέ τοῦ ἄρθρου 8 αὐτῆς, οἱ δέ Ν. Κιτσίκης καί Ἰ. Ζίγδης εἰς 52.500 × 18.000 = 945 ἑκατ.

Οἱ τελευταῖοι ὑποστηρίζουν ὅτι ἡ βιβλιογραφία ἀναφέρει ὅτι ἡ ἀπαιτουμένη διά τήν παραγωγήν ἑνός τόννου ἀλουμινίου ἠλεκτρική ἐνέργεια ἀνέρχεται εἰς 20.000 κιλοβατώρας, ἀλλ' ὑπολογίζουν αὐτήν πρός 18.000, διότι ἔχουν πληροφορίας ὅτι ἡ PECHINEY, ἐφαρμόζουσα βελτιωμένας μεθόδους, ἐπέτυχε τήν μείωσιν τῆς ἀπαιτουμένης ἐνεργείας. Ταῦτα, ὅμως, ἴσχυον πρό δέκα καί πλέον ἐτῶν. Ὁ οἶκος PECHINEY, ἐφαρμόζων βελτιωμένας μεθόδους, ἐπέτυχε μείωσιν εἰς σημαντικόν ποσόν κάτω τοῦ ὡς ἄνω γνωστοῦ ὁρίου καί θεωρεῖται βέβαιον ὅτι ἔφθασεν ἤδη εἰς τάς 15.000 κιλοβατώρας ἀνά τόννον ἀλουμινίου, μέ πλέον αἰσιόδοξον διά τό μέλλον προοπτικήν.

Πάντως καί οἱ ἐπικριταί παρεδέχοντο ὅτι ὁ οἶκος PECHINEY ἐπέτυχε μείωσιν, πλήν ἐτοποθέτουν ταύτην εἰς τό ὅριον τῶν 18.000 κιλοβατωρῶν, ἐνῶ τό ὅριον αὐτό ἴσχυε γενικῶς ἀπό πολλῶν ἐτῶν καί ἐπετυγχάνετο ὑπό πολλῶν βιομηχανιῶν ἀλουμινίου καί δέν εἶναι λογικόν ἡ ἐπιτυχία τοῦ οἴκου PECHINEY νά τοποθετηθῇ εἰς τό κοινόν ὅριον.

Τό βέβαιον εἶναι ὅτι ἡ ΔΕΗ δέν ὑποχρεοῦται νά παράσχῃ ἠλεκτρικήν ἐνέργειαν πέραν τῆς ἀπαιτουμένης πρός παραγωγήν 52.500 τόννων ἀλουμινίου ἐτησίως, ἥτις δέν θά ὑπερβῇ τάς 800 ἑκατ. κιλοβατώρας, ὑπό τά σημερινά δεδομένα.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐκτεθέντων προκύπτει ὅτι δέν συντρέχουν αἱ προϋποθέσεις, ἐφ' ὧν ἐβασίσθη τό οἰκοδόμημα τῶν συλλογισμῶν τῶν δύο ἐκ τοῦ πολιτικοῦ κόσμου ἐπικριτῶν τῆς συμβάσεως Ἰ. Ζίγδη καί Ν. Κιτσίκη.

Τήν ἀξίαν τῶν συλλογισμῶν τούτου ἔχει ἤδη ἀναιρέσει καί ἡ εἰς τήν ἐνώπιον τῆς ἀνακριτικῆς ἐπιτροπῆς ἐξέτασίν του (10-5-1965) βεβαίωσίς του ὅτι ἡ κατασκευή τοῦ φράγματος εἰς τά Κρεμαστά καί ἡ δημιουργία πρό αὐτοῦ μεγάλης τεχνητῆς λίμνης ἐπενεργεῖ ρυθμιστικῶς καί ἐπί τοῦ κατάντη φράγματος Καστρακίου, ἡ ἐπί τοῦ ὁποίου ὑδροηλεκτρική ἐγκατάστασις θά παράγῃ πρωτοβάθμιον ἐνέργειαν 800 ἑκατ. κιλοβατωρῶν «καί θά καταστήσῃ περιττόν, ἑπομένως, τό βοηθητικόν θερμικόν ἐργοστάσιον». Ἐν σχέσει πρός τήν ἀπαιτουμένην ἐνέργειαν, ἐπί ἄλλης ἐρωτήσεως ἐδόθη ἡ ἀκόλουθος ἀπάντησις, ἐν συνεχείᾳ τῶν ἀνωτέρω: «Θά μᾶς δίδουν ὄχι περισσότερον ἀλλά τάς 800 ἑκατ. κιλοβατώρας ἐτησίως τῆς ἀπαιτουμένης ἐνεργείας διά τήν βιομηχανίαν ἀλουμινίου», ἐνῶ εἰς τήν ἀρχήν τῆς καταθέσεώς του ἀνηνέχθη εἰς τάς παλαιάς ἐκτιμήσεις του περί ἀνάγκης 1.020 ἑκατ. κιλοβατωρῶν. Ἀνέφερεν ὅτι γίνεται λόγος περί ἐφαρμογῆς ὑπό τῆς PECHINEY μεθόδων περιοριζουσῶν τήν ἐνέργειαν εἰς 14 χιλ. κιλοβατώρας διά τήν κατά τόννον παραγωγήν ἀλουμινίου, προσθέσας ὅτι «τοῦτο εἶναι τελείως ἀβέβαιον».

Διά τήν ἐκτίμησιν τῆς καταθέσεώς του ἔχει σημασίαν τό ὅτι κατ' αὐτήν περιώρισε τό κόστος τοῦ ρεύματος Κρεμαστῶν εἰς 6 μίλλς, μέ παραδοχήν τόκου 6% καί μέ ἐνέργειαν κρατήσεων πρός ἐξυπηρέτησιν τοῦ κεφαλαίου καί διά τόν μετά τήν ἐξόφλησιν δανείων χρόνον. Ἀντιθέτως, παλαιότερα εἰς μελέτην του, ὑπελόγιζε τό κόστος τῆς κιλοβατώρας εἰς 7,66 μίλλς.

Ὁ Ἰ. Ζίγδης ὑπελόγιζε τήν ἀπαιτουμένην ἐνέργειαν εἰς ἓν δίς καί 20 ἑκατ. κιλοβατώρας καί ὑπεστήριζεν ὅτι τό σύνολον τῆς ἠλεκτρικῆς ἐνεργείας τῶν δύο (ἀρχικῶς σχεδιαζομένων) ὑδροηλεκτρικῶν ἐργοστασίων καί τοῦ θερμικοῦ ἔδει νά διατίθενται διά τό ἀλουμίνιον, ἐπί τῇ βάσει δέ τῶν ἀνωτέρω ἐκτιμήσεων ὑπελόγιζε τήν μέσην τιμήν κόστους ἑκάστης κιλοβατώρας εἰς 5,01 μίλλς τοῦ δολλαρίου.

V. Η ΑΝΑΚΡΙΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΚΑΙ Ο ΕΛΕΓΧΟΣ ΤΩΝ ΑΙΤΙΑΣΕΩΝ

Τό ἔργον τῆς ἀνακριτικῆς ἐπιτροπῆς, καί τά συγκεντρωθέντα στοιχεῖα κατέδειξαν τήν σαθρότητα τῆς διατυπωθείσης κατά τῶν ὑπουργῶν κατηγορίας.

Οὐδέν ἀπολύτως στοιχεῖον ἐπιτρέπει ἁπλῆν ἔστω ὑπόθεσιν περί κυβερνητικῶν εὐθυνῶν εἰς τό κρινόμενον θέμα.

Ἀντιθέτως μάλιστα, αἱ ἔνορκοι καταθέσεις ἀξιολόγων μαρτύρων καί τά ἀχθέντα εἰς τήν δημοσιότητα ἔγγραφα διαπιστώνουν καί ἐν τούτῳ ἄψογον ἐνέργειαν καί τιμίαν διαχείρισιν μεγάλης ὑποθέσεως εἰς τό πλαίσιον τῆς δημιουργικῆς προσπαθείας.

Καί ἐπί τῇ βάσει τῶν ἐκ τῆς προανακρίσεως διαπιστωθέντων στοιχείων προκύπτει ὅτι ἡ σύμβασις καί ἡ δι' αὐτῆς καθορισθεῖ-

σα τιμή παροχῆς τοῦ ἠλεκτρικοῦ ρεύματος ὑπεγράφη καί ἐκυρώθη ὑπό τῶν ἁρμοδίων καί ὑπεθύνων ὀργάνων τῆς ἐπιχειρήσεως καί ἐπί τῇ βάσει τεχνικῶν καί οἰκονομικῶν ὑπολογισμῶν τῶν ὑπηρεσιῶν αὐτῆς καί τοῦ γενικοῦ διευθυντοῦ.

Τό εἰδικόν θέμα τῆς τιμῆς τοῦ ρεύματος οὐδεμίαν δύναται νά ἔχῃ σημασίαν διά τήν ἐκτίμησιν τῆς κυβερνητικῆς θέσεως καί τόν ἔλεγχον τῶν ὑπουργικῶν εὐθυνῶν, ὅπως δέν δύναται νά ἔχῃ ἀξίαν ἡ θέσις τοῦ γενικοῦ διευθυντοῦ τῆς ἐπιχειρήσεως εἰς τό ζήτημα ἐκεῖνο, ἤ καί εὐθῦναι, ἐνδεχομένως, αὐτοῦ οἱαιδήποτε περί τήν διαχείρισιν τοῦ προβλήματος.

Τοῦτο εἶναι ἐντελῶς διάφορον θέμα. Καί ἡ ἐπί τούτου κρίσις, ὅπως καί ὁ ἔλεγχος γενικώτερον τῶν πράξεων τοῦ γενικοῦ διευθυντοῦ καί τῆς εἰλικρινείας τῶν εἰσηγήσεων αὐτοῦ πρός τήν Κυβέρνησιν καί τήν διοίκησιν τῆς ΔΕΗ, ἀνήκει εἰς τήν τακτικήν δικαιοσύνην, ἡ ὁποία ἀπό μηνῶν ἀσχολεῖται μέ τήν ἔρευναν τῶν πράξεων τῆς διοικήσεως τῆς ἐπιχειρήσεως.

Ἡ ἀνακριτική ἐπιτροπή τῆς Βουλῆς συνέστη ἀποκλειστικῶς διά τόν ἔλεγχον ποινικῶν εὐθυνῶν εἰς πράξεις ἤ παραλείψεις τῶν ὑπουργῶν μόνον καί τῶν εἰς ταύτας περιοριστικῶς συναιτίων.

Διά τήν ἔρευναν τῶν εὐθυνῶν ὀργάνων τῆς διοικήσεως τῆς ΔΕΗ εἶχε συσταθῆ ἡ ἐπιτροπή ἐκτάκτου ἐλέγχου τῆς ΔΕΗ. Τό πόρισμα ταύτης καί ἡ σχετική εἰσήγησις τοῦ ἀρεοπαγίτου Κ. Παπαϊωάννου, ἐκτενῶς ἀσχολούμενα μέ τάς κατά τῆς συμβάσεως διατυπωθείσας ἐπικρίσεις, χωρίς μνείαν τῶν ἀντιθέτως λεχθέντων καί γραφέντων ὑπέρ τῆς συμβάσεως, οὐδέ τῶν εἰς τόν ἔλεγχον καί τήν κύρωσιν τῆς συμβάσεως στρεφομένων πράξεων τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου καί τοῦ γενικοῦ διευθυντοῦ τῆς ΔΕΗ, οὐδεμίαν δύνανται νά παράσχουν ἔνδειξιν, οὐδέ κἄν ὑπόνοιαν περί ὑπουργικῶν εὐθυνῶν νά δικαιολογήσουν, ἰδίᾳ μάλιστα μετά τήν περιέλευσιν εἰς τήν δημοσιότητα τῶν ἀγνοηθέντων καί ἀποσιωπηθέντων παρ' αὐτῶν στοιχείων, ὅπως τοὐλάχιστον ἡ ἐν τῷ διοικητικῷ συμβουλίῳ τῆς ΔΕΗ συζήτησις τῆς 24 Νοεμβρίου 1960 καί ἡ, μετά πεντάμηνον ἀπό τῆς ἀρχικῆς ἐγκρίσεως τῆς συμφωνίας, ἐμμονή ὅλων ἀνεξαιρέτως τῶν μελῶν τοῦ συμβουλίου εἰς τήν πρώτην ἀπόφασιν, ἡ δημοσία ἀνακοίνωσις τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου τῆς ΔΕΗ τῆς 19 Νοεμβρίου 1960, δι' ἧς ἀνεσκευάζοντο πᾶσαι αἱ κατά τῆς συμβάσεως αἰτιάσεις, ἡ συνέντευξις τοῦ γενικοῦ διευθυντοῦ τήν 22 Νοεμβρίου 1960 κλπ.

Ἐν σχέσει πρός ταῦτα, εἶναι χρήσιμον νά ὑπομνησθῇ ὅτι, ὅπως κατ' ἐπανάληψιν ἔχει διαπιστωθῆ, ἡ ἐπ' ὀνόματι τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου ἀνακοίνωσις τῆς 19 Νοεμβρίου 1960 ἐγένετο ἐν γνώσει τῶν μελῶν αὐτοῦ, ὅπως προέκυψε κατά τήν ἐπακολουθήσασαν συζήτησιν τήν 24ην Νοεμβρίου 1960 καί κατά συνέπειαν ἡ ἐν αὐτῇ περιλαμβανομένη διαβεβαίωσις περί τῆς ἀπ' ἀρχῆς ἐνημερώσεως τῶν μελῶν τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου ἀφορᾶ τό γόητρον αὐτῶν τῶν ἰδίων καί δέν ἔχει, οὐδέ δύναται νά ἔχῃ, οὐδεμίαν ἀπολύτως σύνδεσιν μέ τά λεχθέντα κατά τήν συνεδρίασιν τῆς 27 Ἰουνίου 1960.

Καί πῶς θά ἦτο, ἄλλως τε, δυνατόν νά θεμελιωθῇ οἱαδήποτε ἐπίκρισις ἐπί τῆς διαβεβαιώσεως ἐκείνης, ἀφοῦ πάντες οἱ σύμβουλοι ἀνεγνώρισαν κατά τήν δευτέραν συζήτησιν, εἰς τήν συνεδρίασιν τῆς 24 Νοεμβρίου 1960, ὅτι εἶχον πλήρως κατατοπισθῇ, ἐπεβεβαίωσαν δέ τότε τήν ἐμμονήν των εἰς τήν ἀπόφασιν, παρά τήν ἀσκουμένην τήν ἐποχήν ἐκείνην κριτικήν;

Ἔλεγχος τῶν μαρτυριῶν

Μάρτυρες κύρους, καθολικῆς ἀναγνωρίσεως, ἔχουν βεβαιώσει, ἐξεταζόμενοι ἐνώπιον τῆς ἀνακριτικῆς ἐπιτροπῆς, πάντα τά κρίσιμα ταῦτα περιστατικά καί ὅσα ἤδη ἐξετέθησαν, εἰδικῶς δέ μάλιστα περί τῶν ὁδηγιῶν τοῦ προέδρου τῆς Κυβερνήσεως διά τήν προστασίαν τῶν συμφερόντων τῆς ΔΕΗ εἰς τόν καθορισμόν τῆς τιμῆς τοῦ ρεύματος, ὡς καί διά τάς ἐνεργείας αὐτῶν τῶν ἰδίων καί τάς ἐπί τοῦ ἐλεγχομένου θέματος ἐκτεθείσας ἀντιλήψεις αὐτῶν.

Εἰς τόν ἀληθῆ καταιγισμόν βαρυσημάντων, ἀληθῶς, καταθέσεων, ἡ μαρτυρία τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς ΕΡΕ Παν. Κανελλοπούλου, ἀντιπροέδρου τῆς Κυβερνήσεως κατά τήν ὑπογραφήν τῆς συμβάσεως, εἶναι ἀξία ἰδιαιτέρας ἐπισημάνσεως. Καί πρόκειται περί μαρτυρίας ἐπί γεγονότων, τά ὁποῖα γνωρίζει ἐξ ἰδίας ἀντιλήψεως καί δέν τά ἐπληροφορήθη ἀπό τρίτους. Δέν θά παράσχῃ λοιπόν οὔτε καί ἐκείνου ἡ μαρτυρία πίστιν διά τό κρίσιμον θέμα; Ἴσως ἀποδειχθῇ ὅτι διά τήν ἐποχήν μας δέν ἔχει θέσιν βασική καί παλαιά ἀρχή τοῦ δικαίου «Οὐδείς προσέχειν τῷ πλήθει, ἀλλά τῇ πίστει καί τῇ ἀκεραιότητι τῶν μαρτύρων».

Ὁ Π. Κανελλόπουλος κατέθεσεν: «Ἐνθυμοῦμαι ἄριστα ὅτι μετά τήν ὑπογραφήν τοῦ πρωτοκόλλου, δηλαδή πρό τῆς ὑπογραφῆς τῆς ὁριστικῆς συμβάσεως, ἡ ὁποία ἔγινε τήν 27 Αὐγούστου 1960, ὁ πρωθυπουργός εἰς συνεδρίασιν τῆς ἐξ ὑπουργῶν οἰκονομικῆς ἐπιτροπῆς, εἴτε εἰς ἄλλην σύσκεψιν, ἐπέστησε καὶ πάλιν ἐντόνως τήν προσοχήν τῶν ἁρμοδίων τῆς ΔΕΗ ἐπί τοῦ σπουδαιοτάτου αὐτοῦ σημείου καί ἔτυχε καί πάλι βεβαιώσεως κατηγορηματικῆς ὅτι οὐδεμία ζημία θά προκύψῃ εἰς βάρος τοῦ ἐξηλεκτρισμοῦ τῆς χώρας καί τῆς ἐπιχειρήσεως».

Ὁ Ἀρ. Πρωτοπαπαδάκης, ἀνασκοπῶν ἐν λεπτομερείᾳ τό ἱστορικόν τῆς ὑπογραφείσης συμβάσεως, ὡμίλησε διά τάς διαπραγματεύσεις καί τήν θέσιν τῶν διαπραγματευομένων, τούς ὑπολογισμούς τῆς ΔΕΗ περί τοῦ κόστους ρεύματος καί περί τῶν συνδυασμῶν τῆς διαθέσεως, τέλος δέ καί ἰδίᾳ περί τῶν συντηρητικῶν ἐκτιμήσεων τοῦ ὑπουργείου Συντονισμοῦ, συμφώνως πρός τάς ὁποίας ἡ ἀρχική τιμή τοῦ ρεύματος ἦτο ἐνδεχόμενον, ἤ δυνατόν, νά ἀφήσῃ ζημίαν (ἄνοιγμα) κατά τήν πρώτην περίοδον, ὑπερκαλυπτομένην μεταγενεστέρως, ἔτι δέ περί τῶν ἀντιθέτων καί πλέον αἰσιοδόξων ὑπολογισμῶν τοῦ γενικοῦ διευθυντοῦ καί τῆς ὑπηρεσίας τῆς ΔΕΗ, συγκεκριμένως δέ τοῦ διευθυντοῦ Γ. Ἀποστολάκη. Ἐξ ἰδίας ἀντιλήψεως ἐβεβαίωσε τήν πρωθυπουργικήν σύστασιν διά τήν τιμήν τοῦ ρεύματος πρός ὅλους, ἀπ' ἀρχῆς τῶν διαπραγματεύσεων, τέλος δέ καί εἰς τήν ἐξ ὑπουργῶν οἰκονομικήν ἐπιτροπήν, μετά τήν ὑπογραφήν καί πρό τῆς ἐγκρίσεως, παρουσίᾳ μάλιστα καί τοῦ διοικητοῦ τῆς Τραπέζης τῆς Ἑλλάδος καί τοῦ προέδρου τοῦ ΟΒΑ.

Τήν σύστασιν τοῦ προέδρου τῆς Κυβερνήσεως πρός τόν γενικόν διευθυντήν τῆς ΔΕΗ εἰς τό θέμα τοῦ προσδιορισμοῦ τῆς τιμῆς τῆς διαθέσεως τῆς ἐνεργείας ἐβεβαίωσεν ὁ διοικητής τῆς Τραπέζης τῆς Ἑλλάδος Ξ. Ζολώτας ἐξεταζόμενος ὡς μάρτυς.

Πλήν τούτων, τήν σύστασιν τοῦ τότε πρωθυπουργοῦ πρός τούς ἁρμοδίως χειριζομένους τό ζήτημα τῆς τιμῆς τῆς ἠλεκτρικῆς ἐνεργείας, ἐβεβαίωσε μετά λόγου γνώσεως ὁ γενικός διευθυντής, τότε δέ καί γενικός γραμματεύς τοῦ ὑπουργείου Συντονισμοῦ Ἰ. Λαμπροῦκος, ἀναφερθείς καί εἰς τά λεχθέντα παρουσίᾳ τοῦ Ξ. Ζολώτα, ὡς καί ὁ Γρ. Πανᾶς, μέλος τότε τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου τῆς ΔΕΗ καί ἑπομένως συμμετέχων τῆς εὐθύνης διά τήν ληφθεῖσαν ἀπόφασιν.

Ὁ Ἰ. Λαμπροῦκος ἐβεβαίωσεν ἀκόμη ὅτι: α) Ἡ τιμή τοῦ ρεύματος εἰς εὐνοϊκάς συνθήκας καταναλώσεως δύναται νά εἶναι μικροτέρα ἀπό τήν τιμήν, ἡ ὁποία πρέπει νά καταβληθῇ ὑπό δυσμενεῖς συνθήκας καταναλώσεως, χωρίς τοῦτο νά σημαίνῃ ἐπιδότησιν τῆς χαμηλῆς τιμῆς ἐκ μέρους τῆς ὑψηλῆς τοιαύτης. Ἁπλῶς, συνιστᾶ δικαίαν μεταχείρισιν ἑκάστου πελάτου.

β) ὅτι οἱ ὅροι τῆς συμβάσεως ἀλουμινίου ἦσαν οἱ καλλίτεροι, οἱ ὁποῖοι ἦτο δυνατόν νά ἐπιτευχθοῦν κατόπιν τῶν διεξαχθεισῶν μακρῶν διαπραγματεύσεων.

γ) ὅτι ὑπό τῆς Κυβερνήσεως εἶχε δοθῆ κατ' ἐπανάληψιν σαφής ἐντολή εἰς τόν γενικόν διευθυντήν τῆς ΔΕΗ, ὅτι ἡ τιμή δέν πρέπει ἐν οὐδεμιᾷ περιπτώσει νά περιέχῃ ἐπιδότησιν ρεύματος, ἤ νά προκαλῇ οἱανδήποτε ζημίαν εἰς τήν ΔΕΗ. Καί εἰδικῶς ἐπί τοῦ θέματος τούτου ἐρωτώμενος εἶπεν ἐπί λέξει:

«Ἐνθυμοῦμαι σαφῶς ὅτι μετά τήν ὑπογραφήν τοῦ πρωτοκόλλου τῆς 26 Ἰουνίου 1960, τοῦτο ἤχθη ἐνώπιον τῆς ἐξ ὑπουργῶν οἰκονομικῆς ἐπιτροπῆς, εἰς τήν ὁποίαν παρέστησαν καί οἱ κ.κ.

Ζολώτας, Τσάτσος Ἀλ. καί Πεζόπουλος. Εἰς τό τέλος τῆς διεξαχθείσης συζητήσεως, ὁ κ. πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως, ἀπευθυνόμενος πρός τόν κ. Πεζόπουλον τοῦ ὑπέβαλε τό ἐρώτημα: "'*Επιθυμῶ κ. Πεζόπουλε, νά μᾶς διαβεβαιώσητε δι' ἄλλην μίαν φοράν, ἐάν ἡ συμφωνηθεῖσα τιμή ἠλεκτρικῆς ἐνεργείας δέν προκαλῆ ζημίας εἰς τήν ΔΕΗ*".

Καί ὁ γενικός διευθυντής ἀπήντησε κατηγορηματικῶς ὅτι "αἱ τιμαί εἶναι λίαν ἐπωφελεῖς."»

Ἐκ τῶν πολεμίων τῆς συμβάσεως καί τῶν ἀντιπολιτευομένων τήν Κυβέρνησιν τῆς ΕΡΕ, οἱ σοβαρώτεροι μάρτυρες ἠσχολήθησαν μέ τό προσφιλές θέμα τῆς ζημίας τῆς ΔΕΗ. Εἰς τό θέμα τοῦτο ἐφαντάσθησαν ὅτι ἠδύναντο νά προσθέσουν καί τήν ἰδικήν των συνδρομήν πρόσωπα, τά ὁποῖα ἀπεδείχθησαν ἐκ τῆς ὅλης καταθέσεώς των ἄμοιρα τοιαύτης ἱκανότητος, ἐμπνεόμενα δέ μόνον ἀπό πάθος προσωπικόν. Ὅτι τά πρόσωπα ταῦτα ἄνευ πολλῆς δυσχερείας ἠσχολήθησαν καί μέ καταλογισμόν ὑπουργικῶν εὐθυνῶν δέν εἶναι παράδοξον. Καί θά ἔχῃ τήν ἐξήγησιν, ὅστις θά θελήσῃ νά ὑποβληθῇ εἰς τόν κόπον ἀναγνώσεως τῶν καταθέσεων τοιούτων μαρτύρων.

Ἀπό ἄλλης πλευρᾶς, πρέπει νά προκαλέσῃ πολλήν προσοχήν ἡ ἐξέτασις τοῦ Κεφαλλῆνος μάρτυρος —ὑπαλλήλου τῆς ΔΕΗ— ἠλεκτρολόγου Ἀγγελάτου.

Ἐβεβαίωσεν εἰς τήν ἀρχήν τῆς καταθέσεώς του ὅτι ἡ διεθνής βιβλιογραφία γνωρίζει ἀποχωρισμόν ἔργων εὐθηνοῦ ρεύματος διά τήν τροφοδότησιν βιομηχανίας ἰδιαιτέρως ἐνδιαφερούσης τήν ἐθνικήν οἰκονομίαν. Εἰς τήν συνέχειαν, ὅμως, τῆς καταθέσεως, ἰδίᾳ δέ εἰς ἄλλην ἡμέραν γενομένην, εἶχε λησμονήσει ὅσα εἶπε, προσεπάθησε νά μή δώσῃ ἀπάντησιν εἰς τήν ἐρώτησιν ἐάν ἡ βιομηχανία ἀλουμινίου διά τήν Ἑλλάδα ἐμπίπτῃ εἰς τήν ὑπό τοῦ ἰδίου γενομένην διάκρισιν καί ἐν συνεχείᾳ ἀπέφυγε συστηματικῶς νά ἀπαντήσῃ εἰς σαφεῖς ἐρωτήσεις, ἀξιῶν μάλιστα νά γίνῃ δεκτόν ὅτι αἱ ὑπεκφυγαί του ἀπετέλουν ἀπάντησιν. Καί τό παράδοξον εἶναι ὅτι παρεπέμφθη ἡ συμπλήρωσις τῆς καταθέσεώς του εἰς τήν ὁλομέλειαν τῆς ἐπιτροπῆς, διά νά μή γίνῃ ποτέ.

Ὄψιμοι βελτιώσεις τῆς κατηγορίας

Τά ἀναμφισβήτητα ταῦτα στοιχεῖα, ἀνεπίδεκτα ἑρμηνείας, βάσει τῶν ὁποίων ἀποκλείεται πᾶσα σκέψις περί ὑπουργικῶν εὐθυνῶν καί τήν παντελῆ ἔλλειψιν τῶν διά τήν πιθανολόγησιν τῆς κατηγορίας ἀπαραιτήτων ἐνδείξεων, δέν δύναται νά ἀναπληρώσῃ ἡ διαρκοῦντος τοῦ ἔργου τῆς ἀνακριτικῆς ἐπιτροπῆς, ὑπό τῶν, ἐκ τῆς Ἑνώσεως Κέντρου καί τῆς ΕΔΑ, μελῶν τῆς ἀνακριτικῆς ἐπιτροπῆς, ἐφευρεθεῖσα διαφωνία δῆθεν τοῦ ὑπουργοῦ Συντονισμοῦ πρός τήν συναφθεῖσαν σύμβασιν, ἡ ὁποία μάλιστα τόν ὠδήγησε μέχρι καί τῆς ὑποβολῆς παραιτήσεως. Ὄχι, βεβαίως, διότι οὐδείς ἐβεβαίωσε ταῦτα καί διότι πάντες, ἀντιθέτως, τά διέψευσαν, ἀλλά καί διότι τό πρόσωπον τοῦ Ἀρ. Πρωτοπαπαδάκη ἀποκλείει ἐκ προοιμίων οἱανδήποτε σκέψιν ὅτι θά ἠδύνατο νά ἀναλάβῃ τήν οἵαν ἐτήρησε σθεναράν στάσιν καί νά ὑποστηρίξῃ εἰς τήν νομοθετικήν ἐπιτροπήν καί τήν Βουλήν σύμβασιν, διά τήν χρησιμότητα τῆς ὁποίας θά εἶχεν οἱανδήποτε ἐπιφύλαξιν, ὑποχωρῶν εἰς πιέσεις.

Διά ποῖον, ἄρα γε, λόγον γίνεται προσφυγή εἰς τοιαύτας φαιδράς ἐπινοήσεις καί ποίαν σκοπιμότητα ἐξυπηρετεῖ καί ἡ περί τοῦ ὑπουργοῦ τοῦ Συντονισμοῦ ἀφελής θεωρία, ἔτι δέ πλέον καί ἡ στήριξις ἐπιχειρημάτων εἰς τό ὅτι ἡ Κυβέρνησις προώθησε τότε τήν πραγματοποίησιν τῆς βιομηχανίας ἀλουμινίου, χωρίς νά προβλέπεται εἰς τό πενταετές πρόγραμμα, ὅταν ἁπλῆ φυλλομέτρησις τοῦ ὁριστικοῦ καί τοῦ προσωρινοῦ σχεδίου οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως ἀποδεικνύει ὅτι ἀμφότερα τήν περιελάμβανον; Διά ποῖον λόγον ὑπεβάλλοντο εἰς ὡρισμένην σειράν μαρτύρων αἱ ἀφελεῖς, ἀλλά καί παράδοξοι αὐταί ἐρωτήσεις;

Τήν παντελῆ ἔλλειψιν στοιχείων δέν δύναται, πολύ περισσότερον, νά ἀναπληρώσῃ ἡ συζήτησις περί τοῦ ποῖος παρέσχεν εἰς τήν Βουλήν ὡρισμένα στοιχεῖα τῆς ΔΕΗ περί τοῦ κόστους τοῦ ρεύματος κατά τήν συζήτησιν τῆς συμβάσεως. Ἀντιθέτως, σημασίαν δύναται νά ἔχῃ τό γεγονός ὅτι εἰς τήν Βουλήν ὑπεβλήθη τότε ὑπό ἀντιπολιτευομένου βουλευτοῦ ἐλλιπές τό σχετιζόμενον μέ τό ρεῦμα καί τό κόστος αὐτοῦ ἔγγραφον τοῦ γενικοῦ διευθυντοῦ καί ἐπομένως κατά τρόπον ἐπιδιώκοντα, ἤ δυνάμενον νά δημιουργήσῃ, ἐσφαλμένας ἐντυπώσεις, πρός ἐπιτυχίαν τῆς ἀσκουμένης ἀντιπολιτεύσεως.

Ὁμοίως, οὐδεμίαν προσφέρει ἐνίσχυσιν εἰς τήν στήριξιν τῆς κατηγορίας ἔγγραφον τοῦ ὑπουργοῦ Βιομηχανίας ἐξ ἀφορμῆς ὑποκλοπῆς ἐγγράφων τῆς ΔΕΗ καί δι' ἄλλους λόγους, ἀλλά κυρίως διότι εἶναι δεδομένον ὅτι τά μέλη τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου πρῶτα κατέκρινον τήν πρᾶξιν, πρωτοσταντοῦντος δέ τοῦ Ἀν. Δημητρακοπούλου ἐζήτησαν τήν ἐνέργειαν ἀνακρίσεως διά τόν κολασμόν τοῦ ὑπευθύνου. ('Ομιλίαι πάντων τῶν μελῶν τοῦ συμβουλίου εἰς τήν συνεδρίασιν τῆς 24 Νοεμβρίου 1960).

Καί ἐπειδή ὑπεστηρίχθησαν περίεργοι ὡς πρός τό ζήτημα τοῦτο ἀπόψεις, ἀνάγκη νά τονισθῇ ὅτι κατά τόν Ἀν. Δημητρακόπουλον (ἐπιστολή του πρός τήν ἀνακριτικήν ἐπιτροπήν) θά ἀπετέλει αὐτοκτονίαν ὑπηρεσιακήν διά τόν γενικόν διευθυντήν ἡ ὑπ' αὐτοῦ παράβασις τῶν κανονισμῶν, διά τήν λαθραίαν ὑπεξαγωγήν ἐγγράφου.

Ἀποβαίνει ματαία, ὅθεν, ἡ προσπάθεια ἀναζητήσεως ἐρείσματος τῆς κατηγορίας ἐπί τοιούτων κατασκευασμάτων.

Ὅταν κατέστη σαφές ὅτι αἱ διατυπωθεῖσαι κατά τῆς συμβάσεως ἐπικρίσεις δέν παρεῖχον ἐπαρκές ἔρεισμα εἰς τήν ἀναληφθεῖσαν ἐπίθεσιν, διετυπώθη ὑπό τῶν ἐπικριτῶν κατηγορία διότι ἡ Κυβέρνησις δέν ἀπέστη τῆς πραγματοποιήσεως μιᾶς γενικῆς καί ἀπό ἐτῶν ὑφισταμένης προσδοκίας, διά νά ἐπανεξετάσῃ τό θέμα, ἀφοῦ, δικαίως ἤ ἀδίκως, διετυπώθησαν αἰτιάσεις κατά τῆς συμβάσεως. Ἡ ἐπίκρισις εἶναι ἀναξία ἀνασκευῆς.

Διότι ἡ ἐπανεξέτασις εἶχεν ἤδη γίνει κατά τήν νέαν συζήτησιν εἰς τό διοικητικόν συμβούλιον, ὁ δέ ὑπεύθυνος σύμβουλος ἐνέμεινεν εἰς τή εἰσήγησίν του διά τῆς ἀπό 10 Ὀκτωβρίου 1960 ἀναφορᾶς του πρός τόν ὑπουργόν Συντονισμοῦ.

Τό ὅτι ἡ ἐπιτευχθεῖσα τιμή τῆς ἠλεκτρικῆς ἐνεργείας ἦτο συμφέρουσα διά τήν ΔΕΗ εἶχεν ἐπιβεβαιώσει, ὡς ἤδη ἐσημειώθη, ἐκ τῆς πλευρᾶς αὐτῆς καί ὁ ἁρμόδιος διευθυντής τῆς ΔΕΗ Γ. Ἀποστολάκης διά τοῦ ἀπό 26-8-1960 σημειώματός του, ὑποβληθέντος εἰς τόν ὑπουργόν τοῦ Συντονισμοῦ τήν προτεραίαν τῆς ὑπογραφῆς τῆς συμβάσεως.

Ὑπῆρχεν, ἐπομένως, ὑπεύθυνος γνώμη καί τῶν ὑπηρεσιακῶν παραγόντων τῆς ΔΕΗ ὅτι ἡ ἐπιτευχθεῖσα τιμή ἦτο συμφέρουσα διά τήν ἐπιχείρησιν.

Τί ἄλλο ἔπρεπε νά πράξῃ μία Κυβέρνησις ἐν τῇ ἐπιτελέσει τῆς ἀποστολῆς της; Νά ἀπορρίπτῃ μήπως τάς εἰσηγήσεις τῶν ὑπευθύνων συμβούλων της, ἐπαναπαυομένη καί προσχωροῦσα ἴσως εἰς τάς ἀπόψεις τῶν ἀντιπολιτευομένων τήν δεδομένην προσπάθειάν της; Ἀλλά τότε δέν θά ἐκυβέρνων οἱ ἐνώπιον τοῦ λαοῦ ὑπεύθυνοι καί ἡ χώρα ἔπρεπε νά παραμείνῃ ἐσαεί προσηλωμένη εἰς τόν μαρασμόν.

Διότι ἡ ἀντιπολίτευσις, τήν ἐποχήν ἐκείνην, τά πάντα ἐπολέμει καί τά πάντα ἀπέκρουε.

Τά πραγματικά δεδομένα

Ἀπό τήν ἐνεργηθεῖσαν προανάκρισιν ἀπεδείχθη ὅτι οὐδείς λόγος δύναται νά γίνῃ περί ὑπουργικῆς παρεμβάσεως εἰς τήν λῆψιν τῆς ἀποφάσεως διά τόν καθορισμόν τῆς τιμῆς τῆς ἠλεκτρικῆς ἐνεργείας.

Εἶναι ἀποδεδειγμένον ἀκριβῶς τό ἀντίθετον. Ὅτι ὁ μέν πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως ἐπανήρχετο εἰς τήν ἐντολήν τῆς προστασίας τῆς ΔΕΗ, ἀκόμη καί μετά τήν μονογραφήν τῆς συμβάσεως, ὁ δέ ὑπουργός Συντονισμοῦ ἐπέσυρε τήν προσοχήν τῶν ὑπευθύνων, παραδίδων πρός ἔλεγχον ὑπολογισμούς, οἵτινες ἐνεφάνιζον

ἐνδεχόμενα ταμειακά ἀνοίγματα κατά τήν α΄ χρονικήν περίοδον, ἀποδεικνυόμενος συντηρητικώτερος τῶν ἁρμοδίων ὑπηρεσιῶν τῆς ΔΕΗ.

Ὅσον διά τόν τότε ὑπουργόν τῆς Βιομηχανίας, οὐδείς ποτέ εἶπέ τι περί εὐθύνης του διά τόν καθορισμόν τῆς τιμῆς ἐνεργείας.

Ἀπό τήν διεξαχθεῖσαν προανάκρισιν ἔχει ἤδη τό κεφάλαιον τοῦτο διερευνηθῆ καί ἐν ἀναφορᾷ ἀκόμη πρός τήν ξένην πρός τό ἔργον τῆς ἀνακριτικῆς ἐπιτροπῆς ἀναζήτησιν πολιτικῆς εὐθύνης διά τήν ἐπί τοῦ ἐξηλεκτρισμοῦ πολιτικήν. Θά ἦτο δέ, προφανῶς, ἀνάξιον τῆς σοβαρότητος τῆς ἐπιτροπῆς ἄν ἐπρόκειτο νά ἀντιπαραβάλῃ εἰς τάς καταθέσεις σοβαρῶν καί μετά λόγου γνώσεως ὁμιλούντων, ἀλλά καί ἀντικειμενικῶν καί ἀμερολήπτων προσώπων, τάς μαρτυρίας ἀντιπολιτευομένων βουλευτῶν, ἀπολυθέντων ὑπαλλήλων, ἀπομακρυθέντος δικηγόρου καί μηνύοντος διά τάς συνθήκας τῆς ἐξαγορᾶς ἐπιχειρηματίου ἠλεκτρικῆς ἐγκαταστάσεως.

Εἰς τήν συνεδρίασιν τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου τῆς 27 Ἰουνίου 1960 τονίζεται ἀπό τόν γενικοῦ διευθυντήν ὅτι οἱ ὑπολογισμοί του εἶναι πολύ πλέον αἰσιόδοξοι ἀπό τάς συντηρητικάς εἰς τό σημεῖον αὐτό ἐκτιμήσεις τοῦ ὑπουργείου Συντονισμοῦ.

Ὁ ἴδιος εἰς τήν καί προηγουμένως μνημονευθεῖσαν συνέντευξίν του τήν 22 Νοεμβρίου 1960, ἤτοι πέντε ὁλοκλήρους μῆνας μετά τήν ὑπογραφήν τῆς συμβάσεως καί ὅταν εἶχεν ἀρχίσει δημοσίᾳ ἐκδήλωσις ἐπικρίσεων κατά τῆς συμβάσεως, εἶχεν εἴπει ἐπί λέξει: «Οὐδέποτε ἐπιέσθημεν νά ὑπογράψωμεν τήν σύμβασιν, ἤ νά συμφωνήσωμεν εἰς τήν τιμήν. Ὁ ἴδιος ὁ πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως μέ ἐκάλεσεν, ὅταν ἤρχισαν αἱ διαπραγματεύσεις μέ τήν ἑταιρείαν PECHINEY διά τό στενόν θέμα τῆς πωλήσεως τοῦ ρεύματος καί ἐδήλωσε σαφῶς ὅτι δέν δέχεται ἡ Κυβέρνησις καί αὐτός προσωπικῶς, καμμίαν συμφωνίαν μεταξύ ΔΕΗ καί PECHINEY ἡ ὁποία θά ὡδήγει εἰς αὐτό, τό ὁποῖον καλῶς ἤ κακῶς χαρακτηρίζεται ὡς ἐπιδότησις. Δηλαδή, μέ ἄλλα λόγια, καμμίαν συμφωνίαν ἡ ὁποία θά ὡδήγει εἰς πώλησιν ἠλεκτρικῆς ἐνεργείας εἰς τιμήν κάτω τοῦ κόστους παραγωγῆς. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ἡ ὁδηγία αὕτη τοῦ προέδρου τῆς Κυβερνήσεως ἐσήμαινε νά μή διστάσωμεν νά διαρρήξωμεν τάς διαπραγματεύσεις, ἐν ἡ περιπτώσει θά ὡδήγουν πρός τιμάς χαμηλοτέρας τοῦ κόστους παραγωγῆς».

Εἰς τήν αὐτήν συνέντευξιν ἐβεβαίωσεν ὅτι ὁ ὁμιλος τῆς βιομηχανίας, κατά τήν διάρκειαν τῶν διαπραγματεύσεων, εἶχε προτείνει νά ἀναλάβῃ ὁ ἴδιος τήν κατασκευήν τῶν ἔργων παραγωγῆς τῆς ἠλεκτρικῆς ἐνεργείας, ἐφ' ὅσον ἡ ΔΕΗ ἐθεώρει ὅτι αἱ κατά τά διάφορα στάδια προτεινόμεναι τιμαί τοῦ ρεύματος θά προεκάλουν ζημίαν.

Μετά δύο ἡμέρας, εἰς τήν συνεδρίασιν τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου τῆς ΔΕΗ τῆς 24 Νοεμβρίου 1960, ἐπανέλαβεν ἐπί λέξει τά ὅσα εἶχεν εἴπει περί τῶν ὁδηγιῶν τοῦ προέδρου τῆς Κυβερνήσεως.

Ὁ γενικός διευθυντής, καί ὡς κατηγορούμενος εἰς τήν ποινικήν δικαιοσύνην, ἐπεβεβαίωσεν ἐνώπιον τῆς ἀνακριτικῆς ἐπιτροπῆς ὅσα εἶχεν εἴπει περί τῶν ὁδηγιῶν καί τῶν ἐντολῶν τοῦ προέδρου τῆς Κυβερνήσεως, προσθέτων ὅτι δέν ἔχει οὔτε νά προσθέσῃ οὔτε νά ἀφαιρέσῃ λέξιν ἀπό ὅσα ἀπ' ἀρχῆς εἶπεν. Καί τό πρᾶγμα πρέπει νά προκαλέσῃ ἰδιαιτέραν προσοχήν, δεδομένου ὅτι ἔρχεται μετά τόν διά νόμου, εἰσηγήσει τῆς Κυβερνήσεως τοῦ ἰδίου τότε πρωθυπουργοῦ, βίαιον τερματισμόν τῆς εἰς τήν ΔΕΗ θητείας αὐτοῦ.

Τήν ἐποχήν ἐκείνην ὁ γενικός διευθυντής τῆς ΔΕΗ ἐθεωρεῖτο αὐθεντία εἰς τά εἰδικά ἐκεῖνα θέματα καί διέθετε κῦρος καί ἐπιβολήν. Εἰς τήν ὑπεύθυνον εἰσήγησίν του, καί εἶναι ἀδιάφορον διά τό θέμα μας ἄν ἦτο ὀρθή ἤ ἐσφαλμένη, δέν ἔδωσε πίστιν μόνον ἡ Κυβέρνησις διά τῶν ἁρμοδίων ὑπουργῶν Συντονισμοῦ καί Βιομηχανίας. Εἰς αὐτήν ἐβασίσθη, διά τά τεχνικά θέματα καί ἡ κρίσις ὅλων τῶν μελῶν τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου. Καί δέν εἶχον λόγον νά ἀμφιβάλουν, τοὐλάχιστον τότε, εἰς τά στοιχεῖα τῆς εἰσηγήσεώς του, τά μέλη τοῦ συμβουλίου.

Ἀλλά ἄν αὐτό ἔχῃ ἀξίαν διά τούς τεχνικούς καί τούς εἰς εἰδικά θέματα τοῦ ἐξηλεκτρισμοῦ ἀσχολουμένους, διατί δέν θά ἔχῃ τήν αὐτήν ἀξίαν καί διά πᾶσαν εἰς τά αὐτά στοιχεῖα τῆς εἰσηγήσεως στηριχθεῖσαν ὑπουργικήν ἐνέργειαν;

Οὐδεμία, ἑπομένως, καταλείπεται ἀμφιβολία περί τῆς ἀκριβείας τῶν ἐκτεθέντων, ἐκ τῶν πραγμάτων δέ οὕτως ἀποδεικνύεται ὅτι στερεῖται οἱασδήποτε ἀξίας ἡ ἀνεπέρειστος καί παράδοξος ὑπόθεσις περί χρησιμοποιήσεως τοῦ γενικοῦ διευθυντοῦ ὡς ὀργάνου διά τήν ἐξαπάτησιν τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου τῆς ΔΕΗ.

VI. ΤΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Μετά συμπλήρωσιν πενταετίας ἀπό τῆς ὑπογραφῆς καί τῆς ἐγκρίσεως τῆς συμφωνίας τῆς ΔΕΗ ὑπό τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου αὐτῆς καί μετά τήν διπλῆν νομοθετικήν κύρωσιν τῆς συμβάσεως δημιουργίας τῆς βιομηχανίας ἀλουμινίου, ζητεῖται ἡ παραπομπή εἰς τό εἰδικόν δικαστήριον τοῦ προέδρου τῆς Κυβερνήσεως καί τοῦ ὑπουργοῦ Βιομηχανίας ὡς ὑπευθύνων ἐγκλήματος εἰς βάρος τῆς δημοσίας ἐπιχειρήσεως καί ἐπί τῷ σκοπῷ ὅπως περιποιήσουν ἀθέμιτον ὄφελος εἰς τούς συμβασιούχους.

Πρός ἐπιτυχίαν τοῦ οὕτω προσδιοριζομένου σκοποῦ συνηργάσθησαν, κατά τήν κατηγορίαν, μετά τοῦ ὑπό τῆς ἰδίας Κυβερνήσεως καί τοῦ προέδρου αὐτῆς ἐκβληθέντος ἀπό τῆς ὑπηρεσίας γενικοῦ διευθυντοῦ τῆς ΔΕΗ.

Ἐνῶ, ὅμως, τοιαύτην κατηγορίαν ἀπαγγέλλει ἡ πλειοψηφία τῆς ἀνακριτικῆς ἐπιτροπῆς εἰς βάρος τοῦ πρωθυπουργοῦ δι' ἀθέμιτον ἐξυπηρέτησιν τῶν συμφερόντων ξένων ἐπιχειρηματιῶν, ἐθεώρησεν ὅτι ἐδικαιοῦτο νά ἀγνοῇ τήν εὐθύνην τούτων, ὡς ἀναγκαίων συνεργῶν εἰς τήν δολίαν διαπραγμάτευσιν καί τήν σύναψιν τῆς καταστρεπτικῆς, κατά τήν ἀντίληψιν αὐτῆς, συμβάσεως. Καί παρέλειψε νά περιλάβῃ εἰς τούς συνεργούς καί συναιτίους τῆς ἀναζητουμένης ἐγκληματικῆς ἐνεργείας, ἐκείνους ἀκριβῶς, οἵτινες ἔμελλον νά ὠφεληθοῦν ἐξ αὐτῆς. Διότι δέν εἶναι νοητή ἡ ἐξαπάτησις ἑνός ὁλοκλήρου διοικητικοῦ συμβουλίου, εἰς τό ὁποῖον μετέχουν σοβαροί παράγοντες τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς τοῦ τόπου καί προσωπικότητες ἀπό τήν ἱεραρχίαν τῶν κρατικῶν λειτουργῶν, ἐπί τῷ σκοπῷ προσπορίσεως κέρδους εἰς τούς συμβασιούχους, χωρίς νά μετάσχουν καί οὗτοι εἰς τήν πλεκτάνην καί εἰς τό ἔργον τῆς ἐξαπατήσεως. Καί τήν παράλειψιν τῆς διατυπώσεως οἱασδήποτε κρίσεως καί περί τῆς ἐνοχῆς τούτων, τίποτε δέν εἶναι δυνατόν νά δικαιολογήσῃ. Οὔτε καί ἡ σπουδή διά τήν λῆψιν τῆς κατά τῶν ἐλεγχομένων ὑπουργῶν ἀποφάσεως.

Ἀλλοῦ, ἑπομένως, δέον νά ἀναζητηθῇ ἡ ἐξήγησις τῆς παραδόξου ταύτης παραλείψεως.

Ἀπό τό ἀποδεικτικόν ὑλικόν, ἐν τῷ συνόλῳ ἐκτιμώμενον, ἔχει διαπιστωθῆ ἀπολύτως ὅτι ὁ πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως Κ. Καραμανλῆς δέν μετέσχεν εἰς τάς διαπραγματεύσεις. Εἶναι δεδομένον ὅτι δέν εἶχεν ἁρμοδιότητα εἰς τά θέματα τῆς ἐγκαταστάσεως βιομηχανιῶν καί τῆς προσελκύσεως ξένου κεφαλαίου, δι' ὃν λόγον οὔτε κἄν ὑπέγραψε τήν σύμβασιν. Ἔχει ἀποδειχθῆ ὅτι τήν σύμβασιν ἐνέκρινεν ὁμοφώνως τό διοικητικόν συμβούλιον τῆς ΔΕΗ μέ ἐνθουσιασμόν καί ἔκφρασιν συγχαρητηρίων καί ὅτι εἰς τάς ἀπόψεις του ἐνέμενεν ἀκλονήτως καί μετά πεντάμηνον, κατά τήν νέαν συζήτησιν, ὅταν εἶχε ἐκδηλωθῆ ἡ ἔντονος κατ' αὐτῆς κριτική.

Ἔχει ἀποδειχθῆ ὅτι τό διοικητικόν συμβούλιον τῆς ΔΕΗ ἀπεφάσισεν ἐν γνώσει καί τῶν συντηρητικωτέρων ὑπολογισμῶν τοῦ ὑπουργείου Συντονισμοῦ.

Ἔχει ἐξ ἄλλου, ἀποδειχθῆ πλήρως, ἀπό μαρτυρίας προσώπων ἐντίμων, ὅτι ὁ τότε πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως, Κ. Καραμανλῆς, ἐπιμόνως εἶχε συστήσει εἰς τούς ὑπευθύνους τῆς ΔΕΗ νά εἶναι προσεκτικοί εἰς τάς διαπραγματεύσεις. Νά μή δεχθοῦν δι' οἱονδήποτε λόγον τιμήν ἠλεκτρικῆς ἐνεργείας προκαλοῦσαν ὁπωσδήποτε ζημίαν εἰς τήν ΔΕΗ καί νά διακόψουν τάς συζητήσεις, ἄν

δέν ἐξησφαλίζετο ἡ προϋπόθεσις αὕτη. Καί ἐπ' αὐτοῦ τοῦ καιρίου καί κρισίμου σημείου οὐδεμία ἀντίθετος μαρτυρία προσάγεται.

Καί οὐ μόνον τοῦτο, ἀλλά εἶναι δεδομένον ὅτι τόν ἐν τῷ κατηγορουμένῳ ἐγκλήματι ὑπό τῆς πλειοψηφίας τῆς ἀνακριτικῆς ἐπιτροπῆς καταλογιζόμενον ὡς συνεργάτην του, ὅταν ἐδημοσιεύθησαν εἰς τόν Τύπον αἱ γνωσταί ἐπιστολαί Φιλαρέτου καί ἐδημιουργήθη ἡ γνωστή ἀτμόσφαιρα περί τήν ΔΕΗ καί τόν γενικόν διευθυντήν, ὁ τότε πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως καί ἐλεγχόμενος Κων. Καραμανλῆς ἀπεμάκρυνε τῆς θέσεώς του ἄνευ δισταγμοῦ πρός διασφάλισιν τοῦ κύρους καί τῆς ἠρεμίας εἰς τήν διοίκησιν τῆς ἐπιχειρήσεως. Καί ἐτερμάτισε τήν θητείαν του δι' εἰδικοῦ νόμου, διά τῆς πλειοψηφίας δέ, τήν ὁποίαν διέθετεν εἰς τήν Βουλήν, συνέστησε τήν ἐπιτροπήν τοῦ ἐκτάκτου ἐλέγχου, διά τόν ἔλεγχον ὅλων τῶν σχετιζομένων μέ τήν ΔΕΗ θεμάτων, τόν τελευταῖον λόγον ἐπί τῶν ὁποίων θά εἶχεν ὁπωσδήποτε ἡ τακτική δικαιοσύνη, ἐπιβάλλουσα κυρώσεις ἢ ἀποκαθιστῶσα τούς ἐλεγχομένους, παρά τήν ἀναμφισβήτητον ταλαιπωρίαν, τήν ὁποίαν θά προεκάλει.

Δέν ἐφοβήθη τήν ἀντίδρασιν τοῦ μηνύοντος γενικοῦ διευθυντοῦ, προσφυγόντος καί εἰς τό Συμβούλιον τῆς Ἐπικρατείας πρός ἀκύρωσιν τῆς εἰς βάρος του ἐνεργείας. Ἐπέμεινε μετά σθένους εἰς τάς ἀποφάσεις του καί ἀνεζήτησε κυβερνητικόν ἐπίτροπον διά τήν ΔΕΗ, ἐκ τῶν δεδηλωμένων φίλων τῆς ἀντιπολιτεύσεως, τόν ὁποῖον περιέβαλε διά τοῦ νέου νόμου μέ μεγαλυτέρας καί εὐρυτέρας ἁρμοδιότητας.

Δέν ἐξεδήλωσεν οὐδ' ἐπί στιγμήν δισταγμόν εἰς τήν ἐφαρμογήν τῶν ἀποφασισθέντων μέτρων, συζητῶν ἀκόμη μέ τούς ὑπουργούς καί μέ τόν νομικόν σύμβουλον τοῦ Κράτους καί τόν τρόπον τῆς βίᾳ ἀποβολῆς ἀπό τά γραφεῖα τῆς ΔΕΗ τοῦ τότε γενικοῦ διευθυντοῦ, ἀμφισβητοῦντος καί αὐτήν τήν συνταγματικότητα τοῦ ψηφισθέντος νόμου. Ὅλαι αἱ πράξεις του ἀπεδείκνυον ὅτι ἐπεθύμει νά ὁλοκληρώσῃ τήν ἐφαρμογήν τῶν ἀποφασισθέντων μέτρων καί νά ἀποδώσῃ γαλήνην καί κῦρος εἰς τήν ΔΕΗ, χωρίς νά ὑπολογίζῃ τήν ἀντίδρασιν οὐδενός. Καί ἀπεδείκνυεν ἐμπράκτως ὅτι εἶχε τήν συνείδησίν του ἥσυχον, διά νά μή φοβῆται τίποτε.

Ὑπό τάς συνθήκας ταύτας εἶναι ἀδιανόητον διά τήν συνείδησιν παντός στοιχειωδῶς καλοπίστου ἀτόμου νά ἀποδεχθῇ τήν κατηγορίαν κατά τοῦ πρωθυπουργοῦ καί τοῦ ὑπουργοῦ Βιομηχανίας καί δή ἐπί συνεργείᾳ εἰς ἐγκληματικάς πράξεις καί ἐπί τῷ σκοπῷ νά προσπορίσουν παράνομον ὄφελος εἰς τούς συμβασιούχους, εἰς βάρος τῶν συμφερόντων τῆς ΔΕΗ.

Πέραν τῆς φυσικῆς ἀποστροφῆς πρός μίαν τοιαύτην σκέψιν, ἀπό τό ἔργον τῆς προανακρίσεως διεπιστώθη ὅτι οὐ μόνον οὐδέν συνηγορεῖ ὑπέρ τῆς ἀπόψεως ἐκείνης, ἀλλά ἔχει καί θετικῶς ἀποδειχθῆ ὅτι ἀμφότεροι, ἰδίᾳ δέ ὁ πρόεδρος τότε τῆς Κυβερνήσεως, ἔπραξαν πολύ πλέον τοῦ προσήκοντος εἰς τήν ἁρμοδιότητά των, ἀσχέτως πρός τό ἐνδιαφέρον καί τήν συμβολήν των εἰς τό ἔργον τῆς ΔΕΗ διά τόν ἐξηλεκτρισμόν τῆς χώρας.

Πῶς εἶναι δυνατόν νά εἶναι συνεργοί ἐγκλήματος σχετιζομένου μέ τό ζήτημα τῆς τιμῆς τοῦ ρεύματος, ὅσοι δέν ἠσχολήθησαν ἢ ἔδωσαν ἀκριβῶς ἀντιθέτους ὁδηγίας;

Ὑπό τά δεδομένα ταῦτα εἶναι προφανές ὅτι θά ἀπέβαινε ἄσκοπος ἀπολύτως, περαιτέρω ἔρευνα περί τῆς συνδρομῆς τῶν νομικῶν προϋποθέσεων τοιαύτης κατηγορίας. Διά τόν σχηματισμόν ἐπ' αὐτοῦ γνώμης ἀρκοῦν ὅσα ὑπό τῶν βουλευτῶν τῆς μειοψηφίας ἐλέχθησαν κατά τήν τελικήν συνεδρίασιν τῆς ἀνακριτικῆς ἐπιτροπῆς.

ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΙΣ ΤΗΣ 5ης ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ 1965 ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΤΗΣ ΕΚ

(Φ. 33, Σημείωμα Κ. Στεφανάκη, 11 Μαΐου 1977).

Τήν 29ην Ἰανουαρίου 1965 ἤρχισεν εἰς τήν Βουλήν ἡ συζήτησις ἐπί τῆς ἀπό 22 τοῦ αὐτοῦ μηνός προτάσεως 21 βουλευτῶν τῆς ΕΔΑ, περί καταδιώξεως ἐνώπιον τοῦ Εἰδικοῦ Δικαστηρίου τοῦ ἄρθρου 80 τοῦ Συντάγματος.

Ἡ ψηφοφορία διεξήχθη κατά τήν συνεδρίασιν τῆς 5ης Φεβρουαρίου 1965. Περί τήν 13ην ὥραν τῆς αὐτῆς ἡμέρας συνῆλθεν ὑπό τήν προεδρίαν τοῦ πρωθυπουργοῦ Γεωργίου Παπανδρέου ἡ πολιτική ἐπιτροπή διά νά καθορίση τήν στάσιν, τήν ὁποίαν θά ἐτήρει ἡ κοινοβουλευτική ὁμάς τῆς ΕΚ κατά τήν ψηφοφορίαν.

Τήν πληροφορίαν περί τῆς συγκλήσεως τῆς πολιτικῆς ἐπιτροπῆς, ὡς καί σχετικά σχόλια ἐδημοσίευσαν ἀθηναϊκαί ἐφημερίδες τῆς αὐτῆς ἡμέρας (5.12.1965). Εἰδικώτερον ἡ ἐφημερίς «Ἐλευθερία» ἔγραφεν: «εἶναι ἐνδεχόμενον ἀντί τῆς προτάσεως διά τήν παραπομπήν εἰς ἀνακριτικήν ἐπιτροπήν ἡ Βουλή νά συστήση ἐξεταστικήν ἐπιτροπήν, ὥστε νά παρακαμφθῆ τό ζήτημα». Ἡ ἐφημερίς «Νέα»: «Γιά νά ματαιώση τήν ἐξέλιξιν αὐτήν πού θά ἔχη δραματικούς ἀντικτύπους στήν ἐνότητα τῆς ΕΡΕ, ἡ ἡγεσία καί τά στελέχη τοῦ κόμματος ἀγωνίζονται μέ ὅλα τά μέσα νά ἐξασφαλίσουν τήν συγκατάθεσιν τῆς Κυβερνήσεως ὑπέρ τῆς συμβιβαστικῆς λύσεως τῆς συστάσεως ἐξεταστικῆς ἐπιτροπῆς ἀντί τῆς παραπομπῆς εἰς Εἰδικόν Δικαστήριον. Κατά τήν γνώμη κοινοβουλευτικῶν καί νομικῶν κύκλων ἀποδοχή τῆς λύσεως αὐτῆς θά ἰσοδυναμοῦσε μέ εὐνουχισμό ὄχι μόνον τῆς ὑποθέσεως τῆς ΔΕΗ, ἀλλά καί ὅλων τῶν πολυαρίθμων ἀναλόγων ὑποθέσεων, μέ τάς ὁποίας βαρύνεται τό ἁμαρτωλό καθεστώς τῆς δεξιᾶς». Ἡ ἐφημερίς «Ἔθνος»: «Ἡ ὁριστική στάσις τῆς Κυβερνήσεως θά διαμορφωθῆ κατά τήν συνεδρίασιν τῆς πολιτικῆς ἐπιτροπῆς, ἡ ὁποία ἐκλήθη διά τήν 1 μ.μ. Ἡγετικά στελέχη τῆς ΕΡΕ ἔρριψαν τήν ἰδέα συστάσεως ἐξεταστικῆς τῶν πραγμάτων ἐπιτροπῆς. Τοῦτο ὅμως κρίνεται ἀπρόσφορον, καθ' ὅσον ὑπάρχει τό προηγούμενο τῆς ἀρνήσεως τῆς ΕΡΕ νά δεχθῆ σύστασιν ὅταν ἦτο Κυβέρνησις ἐπί τοῦ ἰδίου θέματος ὅπως εἶχεν ζητήσει τότε ἡ ἀντιπολίτευσις».

Εἰς τήν ὁρισθεῖσαν κατά τά ἄνω συνεδρίασιν τῆς πολιτικῆς Ἐπιτροπῆς παρέστησαν οἱ Γεώργιος Παπανδρέου, πρόεδρος Κυβερνήσεως (ὅστις εἶχεν ἐπιστρέψει τήν προηγούμενην ἡμέραν μετά τοῦ Σταύρου Κωστόπουλου, ὑπουργοῦ Ἐξωτερικῶν, ἐκ τῆς εἰς Βελιγράδιον ἐπισκέψεως των), Στέφανος Στεφανόπουλος ἀντιπρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως καί ὑπουργός Συντονισμοῦ, Γεώργιος Νόβας, πρόεδρος τῆς Βουλῆς, Σταῦρος Κωστόπουλος ὑπουργός Ἐξωτερικῶν, Πέτρος Γαρουφαλιᾶς, ὑπουργός Ἐθνικῆς Ἀμύνης, Δημήτριος Παπασπύρου ὑπουργός Προεδρίας, Ἠλίας Τσιριμῶκος, ὑπουργός Ἐσωτερικῶν, Κωνσταντῖνος Μητσοτάκης, ὑπουργός Οἰκονομικῶν. Ἐπίσης παρέστησαν οἱ Γεράσιμος Βασιλάτος, βουλευτής Ἀθηνῶν, Ἰωάννης Σεργάκης, βουλευτής

Λασηθίου καί Κωνστ. Στεφανάκης, βουλευτής Ρεθύμνης, οἵτινες εἶχον κληθῆ διά νά ἐνημερώσουν τά μέλη τῆς πολιτικῆς ἐπιτροπῆς, ἐπί τῶν νομικῶν ζητημάτων τά ὁποῖα προέκυπτον ἐκ τῆς ὡς ἄνω αἰτήσεως τῶν 21 βουλευτῶν τῆς ΕΚ.

Ἅμα τῇ ἐνάρξει τῆς συνεδριάσεως ὁ πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως ἔδωκεν τόν λόγον εἰς τόν Κ. Στεφανάκην. Οὗτος, ἀναφερόμενος εἰς τήν παραγραφήν, εἶπεν ὅτι ἀφ' ὅτου ἀνεκινήθη τό θέμα τῆς ΔΕΗ μέ τά δημοσιεύματα τοῦ Ἰουλίου 1961 τῆς ἐφημερίδος Πατρῶν «Νεολόγος» εἶχον παρέλθει πέντε σύνοδοι, ἀπό δέ τά δημοσιεύματα τῶν μηνῶν Μαΐου καί Ἰουνίου 1962 τῆς ἐφημερίδος Ἀθηνῶν «Ἐλευθερία», καί τῶν συζητήσεων ἐνώπιον τῆς ἐπιτροπῆς ἐξουσιοδοτήσεως κατά τήν ψῆφο τοῦ Ν.Δ. 4260/4.7.1962 «περί Διοικήσεως τῆς Δημοσίας Ἐπιχειρήσεως Ἠλεκτρισμοῦ» εἶχον παρέλθει τέσσαρες σύνοδοι.

Ἤτοι:	περιόδου	ΣΤ	Σύνοδος	Α	4.12.1961	ἕως 22.5.1962
	»	»	»	ἔκτακτος	26. 6.1963	» 26.9.1963
	»	Ζ	»	Α	16.12.1963	» 8.1.1964
	»	Η	»	Α	19. 3.1964	» 11.7.1964

Συνεπῶς, καί ὑπό τήν μή ὀρθήν ἐκδοχήν κατά τήν ὁποίαν ἡ ἔκτακτος σύνοδος δέν συνυπολογίζεται, καί πάλιν ὁ χρόνος τῆς παραγραφῆς εἶχεν συμπληρωθῆ.

Παραδοχή τῆς προτάσεως τῆς ΕΔΑ, προσέθεσεν, θά ἀπετέλει διατύπωσιν κατηγορίας κατά προσώπων, τά ὁποῖα δέν θά ἠμποροῦσαν νά ἀπαντήσουν ἐπί τῆς οὐσίας τῶν κατ' αὐτῶν κατηγοριῶν, ἀφοῦ ἡ ὑπόθεσις δέν ἦτο δυνατόν νά ἀχθῆ ἐνώπιον τοῦ εἰδικοῦ Δικαστηρίου.

Εἰσηγήθη δέ α) τήν ἀπόρριψιν τῆς προτάσεως τῆς ΕΔΑ καί β) τήν σύστασιν, μέ πρωτοβουλίαν τῆς ΕΚ, ἐξεταστικῆς Ἐπιτροπῆς πρός ἄσκησιν πολιτικοῦ ἐλέγχου. Ἀκολούθως ὡμίλησαν οἱ Γεράσιμος Βασιλᾶτος καί Ἰωάννης Σεργάκης, οἱ ὁποῖοι μή υἱοθετήσαντες τήν πρότασιν περί ἐξεταστικῆς ἐπιτροπῆς, εἰσηγήθησαν νά συνεχισθῆ ἡ συζήτησις ἐπί τῆς προτάσεως τῆς ΕΔΑ.

Ἐν συνεχεία ὁ πρόεδρος Γεώργιος Παπανδρέου ἐζήτησεν τήν γνώμην τῶν μελῶν τῆς πολιτικῆς Ἐπιτροπῆς. Ἐτάχθησαν δέ ὑπέρ τῆς ἀπορρίψεως τῆς προτάσεως τῆς ΕΔΑ καί τῆς συστάσεως ἐξεταστικῆς ἐπιτροπῆς, οἱ Στέφανος Στεφανόπουλος, Γεώργιος Νόβας, Σταῦρος Κωστόπουλος, Πέτρος Γαρουφαλιᾶς, Δημήτριος Παπασπύρου καί Κωνστ. Μητσοτάκης. Ὁ Ἠλίας Τσιριμῶκος ἐτάχθη ὑπέρ τῆς συζητήσεως τῆς προτάσεως τῆς ΕΔΑ.

Μετά ταῦτα ὁ πρόεδρος Γεώργιος Παπανδρέου συνέστησεν νά ἑτοιμασθῆ σχέδιον προτάσεως ἐξεταστικῆς ἐπιτροπῆς, ἐπεφυλάχθη, ὅμως, νά καθορίση τήν ὁριστικήν τοῦ στάσιν τό ἀπόγευμα πρό τῆς συνεδριάσεως τῆς Βουλῆς.

Τελικῶς δέν ἀπεδέχθη τήν πρότασιν περί ἐξεταστικῆς ἐπιτροπῆς, ἀλλά εἶπεν νά συνεχισθῆ ἡ συζήτησις ἐπί τῆς προτάσεως τῆς ΕΔΑ.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ*

* Προκειμένου ν' ἀποφευχθεῖ ἡ ἄσκοπη ἐπιβάρυνση τοῦ κειμένου, δέν κρίθηκε σκόπιμη ἡ παραπομπή στόν ἡμερήσιο τύπο τῆς ἐποχῆς γιά κοινά εἰδησεογραφικά στοιχεῖα, καθώς καί γιά δηλώσεις ἤ ἀνακοινώσεις πού δόθηκαν γιά δημοσίευση στά μέσα ἐνημερώσεως γενικῶς. Οἱ παραπομπές στόν ἡμερήσιο τύπο ἀφοροῦν σχόλια, εἰδικές πληροφορίες, αὐτούσια κείμενα εἰδησεογραφικῶν δελτίων ἤ ἀποκλειστικές συνεντεύξεις.

1. Οἱ σχετικές ἀπόψεις συγκεφαλαιωμένες, Γ. Ἀναστασιάδη, «Πολίτευμα καί κομματικοί μηχανισμοί στήν Ἑλλάδα (1952-1967), Θεσσαλονίκη 1991, σ. 77 κ.ἑ.
2. Βλ. ἐφημερίδες, 12, 13, 14 Ἰουνίου 1963.
3. Φ. 21, Ἱστορικόν σημείωμα ἐπί τῆς κρίσεως τοῦ Ἰουνίου 1963.
4. Φ. 71Β, Ἀφήγηση Κ. Καραμανλῆ (δακτ.).
5. Δημοσίευμα τύπου, φ. 7.
6. Φ. 71Β, «Κρίση τοῦ 1963. Σημείωμα πού ὑπαγορεύθηκε στό Παρίσι τό 1966».
7. Φ. 71Β, ὅ.π.
8. Φ. 73Β, Ἀπάντηση Κ. Καραμανλῆ σέ γραπτά ἐρωτήματα Σπ. Μαρκεζίνη.
9. Φ. 34Α, «Ὁδηγίαι πρός Δ. Ἐπιτροπήν ἐκ Ζυρίχης», 1 Ἰουλίου 1963 (διά Π. Κόντα).
10. Ε.Π.Σ.Β., περ. ΣΤ΄, Ἔκτακτη Σύνοδος, σ. 65 κ.ἑ.
11. Ε.Π.Σ.Β., περ. ΣΤ΄, Ἔκτακτη Σύνοδος, σ. 379 κ.ἑ.
12. Ε.Π.Σ.Β., περ. ΣΤ΄, Ἔκτακτη Σύνοδος, σ. 285 κ.ἑ.
13. Φ. 34, Κ. Καραμανλῆς πρός Δ. Βέρρο, 1 Σεπτεμβρίου 1963.
14. Φ. 34, Διά τόν κ. Μ[αρκεζίνην].
15. Φ. 34, Δ. Βέρρος πρός Κ. Καραμανλῆ, 4 Σεπτεμβρίου 1963.
16. Φ. 34, Ἀπάντησις τῆς 3μελοῦς Ἐπιτροπῆς εἰς τεθέντα ἐρωτήματα, 3 Σεπτεμβρίου 1963.
17. Φ. 34, Π. Πιπινέλης πρός Κ. Καραμανλῆ, 8 Σεπτεμβρίου· Κ. Καραμανλῆς πρός Π. Πιπινέλη, 12 Σεπτεμβρίου· Π. Πιπινέλης πρός Κ. Καραμανλῆ, 15 Σεπτεμβρίου 1963.
18. Φ. 34, Ε. Ἀβέρωφ πρός Κ. Καραμανλῆ, 10 Σεπτεμβρίου· Κ. Καραμανλῆς πρός Ε. Ἀβέρωφ, 11 Σεπτεμβρίου 1963.
19. Φ. 34, Κ. Καραμανλῆς πρός Δ.Ε. ΕΡΕ, 9 Σεπτεμβρίου [Δ.Ε.]. Π. Παπαληγούρας, Π. Κανελλόπουλος, Κ. Ροδόπουλος πρός Κ. Καραμανλῆ, 12 Σεπτεμβρίου 1963.
20. Φ. 34, Δ. Βέρρος πρός Κ. Καραμανλῆ, 15 Σεπτεμβρίου 1963.
21. Φ. 34, Κ. Καραμανλῆς πρός Π. Πιπινέλη, 18 Σεπτεμβρίου· Δ. Βέρρος πρός Κ. Καραμανλῆ, 18 Σεπτεμβρίου· Π. Πιπινέλης πρός Κ. Καραμανλῆ, 19 Σεπτεμβρίου· Π. Πιπινέλης πρός Κ. Καραμανλῆ, 20 Σεπτεμβρίου· Κ. Καραμανλῆς πρός Δ. Βέρρο· Π. Πιπινέλης πρός Κ. Καραμανλῆ, 21 Σεπτεμβρίου 1963.
22. Φ. 34, Κ. Χοϊδάς πρός Κ. Καραμανλῆ, 21 Σεπτεμβρίου 1963.
23. Φ. 34, Π. Πιπινέλης πρός Κ. Καραμανλῆ, 22 Σεπτεμβρίου 1963.
24. Φ. 34, Κ. Καραμανλῆς πρός Π. Πιπινέλη, 23 Σεπτεμβρίου 1963.
25. Φ. 34, Κ. Καραμανλῆς πρός Δ.Ε. ΕΡΕ (διά Δ. Βέρρου), 24 Σεπτεμβρίου 1963.
26. Φ. 71Β, Ἀφήγηση Κ. Καραμανλῆ (δακτ.).
27. Βλ. «Ἡ Καθημερινή», 10 Ὀκτωβρίου 1963.
28. «Ἡ Καθημερινή», 4 Νοεμβρίου 1963.
29. Φ. 71Β, «Σχέσεις μέ τό Στέμμα. Εἰδικό σημείωμα πού ὑπαγόρευσε ὁ Κ. Καραμανλῆς στό Παρίσι».
30. «The Times», 5 Νοεμβρίου 1963.
31. «Time», 15 Νοεμβρίου 1963.
32. «The Economist», 9 Νοεμβρίου 1963.
33. «Le Monde», 5 Νοεμβρίου 1963.
34. «Frankfurter Allgemeine Zeitung», 2 Νοεμβρίου 1963.
35. Π. Κανελλόπουλου, «Ἡ ζωή μου», Ἀθήνα 1985, σσ. 158-159. Ἐπίσης, πρβλ. Σ. Λιναρδάτου, «Ἀπό τόν Ἐμφύλιο στή Χούντα», τ. Δ΄, Ἀθήνα 1986, σσ. 333-334.
36. «Ἡ Καθημερινή», 6 Νοεμβρίου 1963.
37. Π. Κανελλόπουλου, «Ἱστορικά δοκίμια Α΄. Πῶς ἐφθάσαμε στήν 21η Ἀπριλίου 1967, Β΄. 1940-1944. Ἐθνική Ἀντίσταση», Ἀθήνα 1979, Β΄ ἔκδοση, σσ. 58-61.
38. Γ.Ι. Ράλλης, «Πολιτικές ἐκμυστηρεύσεις, 1950-1989», Ἀθήνα 1990, σ. 83.
39. Ν. Κρανιδιώτη, «Ἀνοχύρωτη Πολιτεία, Κύπρος 1960-1974», Α΄, Ἀθήνα 1985, σ. 94. Μ. Ἀλεξανδράκη - Β. Θεοδωρόπουλου - Ε. Λαγάκου, «Το Κυπριακό 1960-1974. Μία ἐνδοσκόπηση», Ἀθήνα 1987, (β΄ ἔκδοση), σσ. 44-45.
40. Βλ. ἐφημερίδες, 14 Φεβρουαρίου 1966.
41. «Ἐθνικός Κήρυξ», 11 Δεκεμβρίου 1963.
42. Φ. 35, Κ. Καραμανλῆς πρός Κ. Τσάτσο, 5 Ἰανουαρίου 1964.
43. Φ. 71Β, Ἀφήγηση Κ. Καραμανλῆ (δακτ.).
44. Φ. 35, Π. Κανελλόπουλος πρός Κ. Καραμανλῆ, 5 Ἰανουαρίου 1964. Βλ. σχετικό κείμενο, σ. 121.
45. Φ. 35, Κ. Καραμανλῆς πρός Π. Κανελλόπουλο, 11 Ἰανουαρίου 1964.
46. Φ. 35, Δ. Χέλμης πρός Κ. Καραμανλῆ, 5 Ἰανουαρίου 1964.
47. Φ. 35, Δ. Βέρρος πρός Κ. Καραμανλῆ, 19 Φεβρουαρίου 1964.
48. Φ. 35, Κ. Καραμανλῆς πρός Δ. Βέρρο, 23 Φεβρουαρίου 1964.
49. Φ. 37Β, Ἀπάντηση Κ. Καραμανλῆ σέ γραπτά ἐρωτήματα Σ. Μαρκεζίνη.
50. Ε.Π.Σ.Β., περ. Ζ΄, συν. Α΄, σ. 11 κ.ἑ.
51. Φ. 73Β, Κ. Τσάτσος πρός Κ. Καραμανλῆ, 6 Ἰανουαρίου 1964.
52. Φ. 35, Π. Κανελλόπουλος πρός Κ. Καραμανλῆ, 5 Ἰανουαρίου 1964.
53. Φ. 35, Κ. Καραμανλῆς πρός Π. Κανελλόπουλο, 11 Ἰανουαρίου 1964.
54. Φ. 35, Δ. Μακρῆς πρός Κ. Καραμανλῆ, 12 Ἰανουαρίου 1964.
55. Φ. 35, Κ. Τσάτσος πρός Κ. Καραμανλῆ, 20 Φεβρουαρίου 1964.
56. Φ. 35, Κ. Καραμανλῆς πρός Π. Κανελλόπουλο, 2 Μαρτίου 1964.

57. Μ. Ἀλεξανδράκη - Β. Θεοδωρόπουλου - Ε. Λαγάκου, ὅ.π., σ. 36.
58. Σχετικά, βλ. συνοπτικά, ὅ.π., σσ. 36-51, 84-91. Ἐπίσης, Ν. Κρανιδιώτη, «Οἱ διεθνεῖς διαστάσεις τοῦ Κυπριακοῦ», Ἀθήνα 1983, σ. 18 κ.ἑ.
59. Φ. 35, Π. Κόντας πρός Κ. Καραμανλῆ, 9 Μαρτίου 1964.
60. Φ. 35, Κ. Καραμανλῆς πρός Δ. Βέρρο, 23 Φεβρουαρίου 1964.
61. Φ. 35, Κ. Καραμανλῆς πρός Π. Πιπινέλη, 3 Μαρτίου 1964.
62. Φ. 35, Κ. Καραμανλῆς πρός Κ. Τσάτσο, 10 Μαΐου 1964.
63. Φ. 35, Κ. Καραμανλῆς πρός Δ. Βέρρο, 6 Ἰουνίου 1964.
64. Φ. 35, Δ. Βέρρος πρός Κ. Καραμανλῆ, 9 Σεπτεμβρίου 1964.
65. Ε.Π.Σ.Β., περ. Η΄, συν. Α΄, σ. 177 κ.ἑ.
66. Ε.Π.Σ.Β., περ. Η΄, συν. Α΄, σ. 532 κ.ἑ.
67. Φ. 35, Π. Κανελλόπουλος πρός Κ. Καραμανλῆ, 20 Μαΐου 1964.
68. Φ. 35, Κ. Καραμανλῆς πρός Π. Κανελλόπουλο, 27 Μαΐου 1964.
69. Ε.Π.Σ.Β., περ. Η΄, συν. Α΄, σ. 674 κ.ἑ.
70. Φ. 35, Κ. Καραμανλῆς πρός Γ. Ράλλη. Φ. 339, Γ. Ράλλης πρός Κ. Καραμανλῆ, 9 Ἰουλίου 1964.
71. Φ. 35, Κ. Καραμανλῆς πρός Κ. Παπακωνσταντίνου, 27 Μαΐου 1964.
72. Φ. 35, Κ. Τσάτσος πρός Κ. Καραμανλῆ, 20 Φεβρουαρίου, 3 Μαΐου 1964.
73. Φ. 35, Κ. Καραμανλῆς πρός Κ. Τσάτσο, 10 Μαΐου 1964.
74. Φ. 332, [ὑπόμνημα με τίτλο] «Ὑπόθεσις Λαμπράκη».
75. Φ. 35, Βέρρος πρός Κ. Καραμανλῆ, 4 Ἰουνίου 1964.
76. «Ἡ Καθημερινή», 2 Ἰουνίου 1964.
77. Σ. Βαλντέν, «Ἑλλάδα καί ἀνατολικές χῶρες 1950-1967: οἰκονομικές σχέσεις καί πολιτική», τ.Α΄, Ἀθήνα, 1991, κυρίως, σ. 312 κ.ἑ. Ἐπίσης, Κ. Σβολόπουλου, «Ἡ ἑλληνική πολιτική στά Βαλκάνια, 1974-1981», Ἀθήνα 1987, σσ. 51-52.
78. Ε.Π.Σ.Β., περ. Η΄, συν. Α΄, σ. 698 κ.ἑ.
79. Φ. 35, Κ. Τσάτσος πρός Κ. Καραμανλῆ, 3 Μαΐου 1964.
80. Φ. 35, Κ. Καραμανλῆς πρός Κ. Τσάτσο, 10 Μαΐου 1964.
81. Φ. 35, Κ. Καραμανλῆς πρός Κ. Παπακωνσταντίνου, 30 Ἰουνίου 1964.
82. Φ. 35, Π. Κανελλόπουλος πρός Κ. Καραμανλῆ, 20 Ὀκτωβρίου 1964.
83. «Ἡ Καθημερινή», 20 Νοεμβρίου 1964.
84. Φ. 35, Κ. Καραμανλῆς πρός Δ. Βέρρο, 5 Σεπτεμβρίου 1964. Μέ τό ἴδιο πνεῦμα, συνοπτικότερα, Κ. Καραμανλῆς πρός Π. Πιπινέλη, 6 Ὀκτωβρίου 1964.
85. Φ. 35, Κ. Καραμανλῆς πρός Π. Κανελλόπουλο, 18 Ὀκτωβρίου 1964.
86. Φ. 35, Π. Κανελλόπουλος πρός Κ. Καραμανλῆ, 20 Ὀκτωβρίου 1964.
87. Βλ. χαρακτηριστικά, Φ. 35, Κ. Καραμανλῆς πρός Κ. Τσάτσο, 10 Μαΐου 1964.
88. Φ. 35, Κ. Καραμανλῆς πρός Δ. Βέρρο, 5 Σεπτεμβρίου 1964.
89. Φ. 73Β, ἀπάντηση Κ. Καραμανλῆ σέ γραπτά ἐρωτήματα Σπ. Μαρκεζίνη.
90. «Ἡ Καθημερινή», 31 Μαρτίου 1965.
91. Φ. 35, Κ. Παπακωνσταντίνου πρός Κ. Καραμανλῆ, 24 Δεκεμβρίου 1964.
92. Φ. 36, Κ. Καραμανλῆς πρός Κ. Παπακωνσταντίνου, 7 Ἰανουαρίου 1965.
93. Φ. 36, Κ. Καραμανλῆς πρός Δ. Βέρρο, 7 Ἰανουαρίου 1965.
94. Φ. 36, Κ. Καραμανλῆς πρός Δ. Βέρρο, 7 Ἰανουαρίου 1965.
95. Φ. 333, βλ. κείμενο δηλώσεων τοῦ Κ. Παπακωνσταντίνου: [ξενογλ.] μέ τίτλο: «La fin sans gloire de la campagne calomnieuse des communistes contre M.C. Caramanlis».
96. Τό πλῆρες κείμενο τοῦ βουλεύματος, Φ. 332.
97. Φ. 332.
98. Ὅ.π.
99. Φ. 36, Κ. Καραμανλῆς πρός Κ. Παπακωνσταντίνου, 7 Ἰανουαρίου 1965.
100. Φ. 73Β, ἀπάντηση Κ. Καραμανλῆ σέ γραπτά ἐρωτήματα Γ. Ρούσσου.
101. Ε.Π.Σ.Β., περ. Η΄, συν. Β΄ σ. 804 κ.ἑ.
102. Ν. Μάρτη, «Κτίστε... κτίστε... κτίστε», Ἀθήνα, 1990, σ. 107 κ.ἑ.
103. Ε.Π.Σ.Β., περ. Η΄, συν. Β΄, σσ. 137-180, 313-339 κ.ἑ.
104. Φ. 36, Ἀχιλλέας Καραμανλῆς πρός Κ. Καραμανλῆ, 27 Ἰανουαρίου 1965.
105. Φ. 39, Ἐπίσης βλ. ἐφημερίδα «Ἐλευθερία», 20 Ὀκτωβρίου 1965. Διαφωτιστικό εἶναι καί τό περιεχόμενο μετεγενέστερης ἐπιστολῆς τοῦ Κ. Στεφανάκη πρός τόν Κ. Καραμανλῆ, 11 Μαΐου 1977 (Φ. 33), βλ. Παράρτημα.
106. Φ. 36, Κ. Καραμανλῆς πρός Π. Πιπινέλη 15 Φεβρουαρίου 1965.
107. Φ. 36, Κ. Καραμανλῆς πρός Κ. Παπακωνσταντίνου, 15 Φεβρουαρίου 1965.
108. Φ. 36, Π. Κανελλόπουλος πρός Κ. Καραμανλῆ, 15 Μαρτίου 1965.
109. Π. Κανελλόπουλου, «Ἱστορικά δοκίμια», σσ. 69-72· τοῦ ἴδιου, «Ἡ ζωή μου», σ. 168.
110. Φ. 36, Ἐνδεικτικά, Δ. Βέρρος πρός Κ. Καραμανλῆ, 15 Μαρτίου, 26 Μαρτίου· Π. Παπαληγούρας πρός Κ. Καραμανλῆ, 6 Ἀπριλίου· Β. Βασιλείου πρός Κ. Καραμανλῆ, 6 Ἀπριλίου 1965.
111. Ε.Π.Σ.Β., περ. Η΄, συν. Β΄, σ. 554 κ.ἑ.
112. Φ. 36, Π. Κανελλόπουλος πρός Κ. Καραμανλῆ, 15 Μαρτίου 1965.
113. Βλ. Κείμενο βουλεύματος, «Καθημερινή», 21 Μαΐου 1966. Ἐπίσης βλ. Φ. 36.
114. Φ. 37, «Βραχεία περιγραφή τοῦ θορύβου περί τό σχέδιον «Περικλῆς» καί τοῦ ἐκδοθέντος ὑπ' αὐτοῦ βουλεύματος» [1966].
115. Φ. 36, Κ. Καραμανλῆς πρός Π. Πιπινέλη, 19 Μαρτίου 1965.
116. Φ. 36, Κ. Κανελλόπουλος πρός Κ. Καραμανλῆ, 15 Μαρτίου 1965.
117. Φ. 33Α, Α. Δημητρακόπουλος πρός Ἀνακριτική Ἐπιτροπή Βουλῆς, 27 Ἀπριλίου 1965.
118. Φ. 36, Κ. Καραμανλῆς πρός Κ. Παπακωνσταντίνου, 10 Μαρτίου 1965.
119. Φ. 36, Κ. Παπακωνσταντίνου πρός Κ. Καραμανλῆ, 17 Ἀπριλίου 1965.
120. Φ. 36, Κ. Καραμανλῆς πρός Κ. Παπακωνσταντίνου, 27 Ἀπριλίου 1965.
121. Ε.Π.Σ.Β., περ. Η΄, συν. Β΄, σ. 518 κ.ἑ.
122. Φ. 36, Π. Κανελλόπουλος πρός Κ. Καραμανλῆ, 30 Ἀπριλίου 1965.
123. Φ. 33, Ἀνακριτική Ἐπιτροπή Ἄρθρου 80 Σ/τος (πρόεδρος Γ. Βασιλᾶτος) πρός Κ. Καραμανλῆ, 19 Ἀπριλίου 1965.
124. Φ. 36, Κ. Καραμανλῆς πρός Κ. Παπακωνσταντίνου, 3 Μαΐου 1965.
125. Φ. 36, Κ. Καραμανλῆς πρός Π. Πιπινέλη, 3 Μαΐου 1965.
126. Φ. 33.
127. Ε.Π.Σ.Β., περ. Η΄, συν. Β΄, σ. 539 κ.ἑ.
128. Βλ. κείμενο τοῦ πορίσματος τῆς ἔνορκης διοικητικῆς ἐξετάσεως, «Ἡ Καθημερινή», 8 Ἰουνίου 1965.
129. Φ. 36, Δ. Βέρρος πρός Κ. Καραμανλῆ, 26 Μαρτίου 1965.
130. Φ. 36, Κ. Καραμανλῆς πρός Π. Πιπινέλη, 7 Ἰανουαρίου 1965.
131. Φ. 36, Δ. Βέρρος πρός Κ. Καραμανλῆ, 26 Μαρτίου 1965. Ὑπό τό αὐτό πνεῦμα, Π. Παπαληγούρας πρός Κ. Καραμανλῆ, 6 Ἀπριλίου 1965.
132. Φ. 36, Π. Πιπινέλης πρός Κ. Καραμανλῆ, 10 Μαρτίου 1965.
133. «Ἡ Καθημερινή», 4 Ἰουνίου 1965.
134. Φ. 36, Κ. Παπακωνσταντίνου πρός Κ. Καραμανλῆ, 30 Μαΐου 1965.
135. Ἔκδοσις ΕΡΕ, «Ἡ ἀποκάλυψις τῆς συκοφαντίας», Ἀθήνα 1966.

136. Ε.Π.Σ.Β., περ. Η', συν. Β', σ. 518 κ.ἑ.
137. Φ. 36, Κ. Καραμανλῆς πρός Κ. Παπακωνσταντίνου, χ.ἡ. [1966].
138. Φ. 71Β. 'Αφήγηση Κ. Καραμανλῆ (δακτ.).
139. «Frankfurter Allgemeine Zeitung», 11 'Ιουνίου, 21 'Ιουνίου 1965.
140. Ε.Π.Σ.Β., περ. Η', συν. Β', σ. 572 κ.ἑ.
141. Βλ. σχετικές ἀπόψεις συγκεφαλαιωμένες, Γ. 'Αναστασιάδη, ὅ.π., σσ. 81-97.
142. Φ. 36, Κ. Τσάτσος πρός Κ. Καραμανλῆ, 5 Σεπτεμβρίου 1965· Κ. Ζαφειρόπουλος πρός Κ. Καραμανλῆ, 6 Σεπτεμβρίου 1965.
143. Φ. 36, Π. Κανελλόπουλος πρός Κ. Καραμανλῆ, 23 'Οκτωβρίου 1965.
144. Φ. 36, Π. Πιπινέλης πρός Κ. Καραμανλῆ, 10 Μαρτίου 1965. Τίς ἴδιες ἀνησυχίες ἐκφράζει καί Δ. Βέρρος πρός τόν Κ. Καραμανλῆ, 15 καί 26 Μαρτίου 1965.
145. Φ. 36, Κ. Καραμανλῆς πρός Π. Πιπινέλη, 7 'Ιανουαρίου 1965.
146. Φ. 36, Κ. Καραμανλῆς πρός Π. Πιπινέλη, 22 Αὐγούστου 1965.
147. Φ. 36, Κ. Καραμανλῆς πρός Κ. Τσάτσο, 15 Σεπτεμβρίου 1965.
148. Φ. 36, Κ. Καραμανλῆς πρός Κ. Παπακωνσταντίνου, 16 Σεπτεμβρίου 1965.
149. Φ. 73Β, 'Απαντήσεις Κ. Καραμανλῆ σέ γραπτά ἐρωτήματα Σ. Μαρκεζίνη.
150. Φ. 71Β, 'Αφήγηση Κ. Καραμανλῆ (δακτ.).
151. Πρβλ. Σπ. Λιναρδάτου, «'Από τόν 'Εμφύλιο στή Χούντα», τ. Ε', 'Αθήνα, χ.ἐ., σ. 305.
152. Φ. 36, Κ. Καραμανλῆς πρός Κ. Παπακωνσταντίνου, 29 Δεκεμβρίου 1965.
153. Βλ. σχετικά δημοσιεύματα, ἐφημερίδες, 4, 6 'Ιανουαρίου 1965.
154. Πρβλ. «'Ο 'Εθνάρχης Καραμανλῆς», 'Αθήνα, χ.ἡ., τ.Β', σσ. 225-228.
155. Φ. 37, Κ. Καραμανλῆς πρός Κ. Τσάτσο, 7 'Ιανουαρίου 1966.
156. Ε.Π.Σ.Β., περ. Η', συν. Γ', σ. 896 κ.ἑ.
157. Βλ. δημοσιογραφικές ἀνταποκρίσεις, «'Η Καθημερινή», 25 Μαρτίου / 5 'Απριλίου 1966.
158. Βλ. «'Η Καθημερινή», 27 Μαρτίου 1966.
159. Φ. 37, Κ. Καραμανλῆς πρός Ε. 'Αβέρωφ, 6 'Απριλίου 1966.
160. Φ. 37, Κ. Καραμανλῆς πρός Ε. 'Αβέρωφ, 6 'Απριλίου 1966.
161. Φ. 37, Κ. Καραμανλῆς πρός Κ. Τσάτσο, 10 Μαΐου 1966.
162. Φ. 37, Κ. Τσάτσος πρός Κ. Καραμανλῆ, 3 'Οκτωβρίου 1966.
163. Φ. 37, Κ. Καραμανλῆς πρός Κ. Τσάτσο, 25 'Οκτωβρίου 1966.
164. Φ. 37, Δ. Χέλμης πρός Κ. Καραμανλῆ, 20 Μαΐου 1965.
165. Φ. 37, Κ. Καραμανλῆς πρός Κ. Παπακωνσταντίνου, 18 'Ιανουαρίου 1966.
166. Φ. 37, Κ. Καραμανλῆς πρός Κ. Παπακωνσταντίνου, χ.ἡ.
167. Βλ. ἐφημερίδες, 15-16 Μαρτίου 1966.
168. Ν. Μάρτης «Κτίστε...», σσ. 110-111.
169. Φ. 37, Κ. Καραμανλῆς πρός P. Jouven, 9 'Ιουνίου 1966· P. Jouven πρός Κ. Καραμανλῆ, 20 'Ιουνίου 1966.
170. Φ. 332, «'Υπόθεσις Λαμπράκη» (σημ. ἀνυπόγρ.).
171. Βλ. «'Ημέρα», 31 'Ιουλίου 1966 κ.ἑ. «'Ελεύθερος Κόσμος», 10 Αὐγούστου 1966.
172. Φ. 37, Π. Κανελλόπουλος πρός Κ. Καραμανλῆ, 20 Σεπτεμβρίου 1966.
173. Βλ. σχετικά, Φ. 37, Π. Πιπινέλης πρός Κ. Καραμανλῆ, 23 Σεπτεμβρίου 1966.
174. Φ. 37, Π. Πιπινέλης πρός Κ. Καραμανλῆ, 16 Νοεμβρίου 1966· 'Ι. Ζαχαράκης πρός Κ. Καραμανλῆ, 19 Νοεμβρίου 1966.
175. Φ. 37, Κ. Καραμανλῆς πρός Π. Πιπινέλη, 23 Νοεμβρίου 1966.
176. Φ. 37, Π. Πιπινέλης πρός Κ. Καραμανλῆ, 17 'Ιουνου 1966.
177. Φ. 37, Κ. Τσάτσος πρός Κ. Καραμανλῆ, 27 Αὐγούστου 1966· μέ τό ἴδιο πνεῦμα, 21 Σεπτεμβρίου 1966.
178. Βλ. «'Ακρόπολις», 23, 25, 26, 27, 28 καί 29 'Οκτωβρίου 1966.
179. Φ. 37, Κ. Τσάτσος πρός Κ. Καραμανλῆ, 2 Νοεμβρίου 1966· Κ. Καραμανλῆς πρός Κ. Τσάτσο, 8 Νοεμβρίου 1966.
180. Φ. 37, Γ. 'Αθανασιάδης πρός Κ. Καραμανλῆ, 2 Νοεμβρίου 1966.
181. Φ. 37, 'Ι. Ζαχαράκης πρός Κ. Καραμανλῆ, 19 Νοεμβρίου 1966.
182. Φ. 37, Μνημόνιο συνομιλίας Κ. Καραμανλῆ μέ Δ. Μπίτσιο, 30 Σεπτεμβρίου 1966.
183. Φ71Β, 'Αφήγηση Κ. Καραμανλῆ (δακτ.).
184. Φ. 37, Κ. Καραμανλῆς πρός Α. Βαμβέτσο, 1 Νοεμβρίου 1966.
185. Βλ. σχετικά, «'Η Καθημερινή», 5-8 Νοεμβρίου 1966.
186. Φ. 37, Κ. Καραμανλῆς πρός Κ. Τσάτσο, 8 Νοεμβρίου 1966.
187. Φ. 37, Π. Παπαληγούρας πρός Κ. Καραμανλῆ, 21 Δεκεμβρίου 1966.
188. Φ. 37, Κ. Τσάτσος πρός Κ. Καραμανλῆ, 24 Δεκεμβρίου 1966.
189. Φ. 37, Α. Καραμανλῆς πρός Κ. Καραμανλῆ, 'Ιανουάριος 1967· Π. Κανελλόπουλος πρός Κ. Καραμανλῆ, 16 Μαρτίου 1967.
190. Π. Κανελλόπουλου, «'Ιστορικά δοκίμια...», σσ. 95-102.
191. Φ. 38, «Συνομιλία μέ Μπίτσιον» (σημείωμα Κ. Καραμανλῆ).
192. Φ. 37, Π. Κανελλόπουλος πρός Κ. Καραμανλῆ, 20 Σεπτεμβρίου 1966.
193. Βλ. χαρακτηριστικά, Φ. 37, Κ. Τσάτσος πρός Κ. Καραμανλῆ, 16 Μαΐου 1966· Π. Παπαληγούρας πρός Κ. Καραμανλῆ, 26 Φεβρουαρίου, 16 Μαΐου 1966· Π. Πιπινέλης πρός Κ. Καραμανλῆ, 17 'Ιουνίου, 16 Νοεμβρίου 1966.
194. «Συνομιλίαι μέ Μπίτσιον» (σημείωμα Κ. Καραμανλῆ).
195. Φ. 37, Κ. Καραμανλῆς πρός Π. Πιπινέλη, 23 Νοεμβρίου 1966.
196. Φ. 37, Κ. Καραμανλῆς πρός Κ. Τσάτσο, 18 Αὐγούστου 1966. Μέ τό ἴδιο πνεῦμα, Κ. Καραμανλῆς πρός Π. Πιπινέλη, 15 Μαΐου· Κ. Καραμανλῆς πρός Κ. Παπακωνσταντίνου, 18 Αὐγούστου· Κ. Καραμανλῆς πρός Κ. Τσάτσο, 8 Νοεμβρίου 1966.
197. Φ. 38, Σημείωμα Κ. Καραμανλῆ σχετικά μέ ἀπόψεις του πού διαβιβάστηκαν στόν Δ. Μπίτσιο, μέσω Α. Καραμανλῆ, 2 'Ιανουαρίου 1967.
198. Φ. 37, Κ. Καραμανλῆς πρός Π. Πιπινέλη, 23 Νοεμβρίου 1966.
199. Φ. 37, 'Ενδεικτικά, Π. Παπαληγούρας πρός Κ. Καραμανλῆ, 22 Σεπτεμβρίου 1966· Βασ. Βασιλείου πρός Κ. Καραμανλῆ, 22 Νοεμβρίου 1966.
200. Φ. 37, Π. Πιπινέλης πρός Κ. Καραμανλῆ, 23 Δεκεμβρίου 1966.
201. «Συνομιλία μέ Μπίτσιον» (σημείωμα Κ. Καραμανλῆ).
202. Φ. 38, «'Απάντησις εἰς ἐπιστολήν Κανελλοπούλου» (σημείωμα Κ. Καραμανλῆ).
203. Βλ. «'Η Καθημερινή», 11 Νοεμβρίου 1966.
204. Φ. 332, (σημ. ἀνυπ.).
205. Βλ. ἐφημερίδες, 31 Δεκεμβρίου 1966.
206. «'Η Καθημερινή», 4 'Ιανουαρίου 1967.
207. Φ. 38, Σημείωμα Α. Καραμανλῆ.
208. Φ. 38, Σημείωση Κ. Καραμανλῆ ἐπί προγενέστερου σημειώματος τοῦ Α. Καραμανλῆ (βλ. ὑποσ. 207).
209. Βλ. «'Η Καθημερινή», 26, 28 Φεβρουαρίου, 3 Μαρτίου 1967.
210. Βλ. χαρακτηριστικό δημοσίευμα μέ τίτλο: «Ἔρχεται δέν ἔρχεται;», περ. «Εἰκόνες», 17 Μαρτίου 1967.
211. Φ. 38, Κ. Τσάτσος πρός Κ. Καραμανλῆ, 10 Μαρτίου 1967.
212. Φ. 38, Κ. Καραμανλῆς πρός Κ. Τσάτσο, χ.ἡ.
213. Φ. 38, Α. Καραμανλῆς πρός Κ. Καραμανλῆ, 28 Φεβρουαρίου 1967. Δ. Πουλάκος πρός Κ. Καραμανλῆ, 6 'Ιανουαρίου 1967 (διατύπωση προτάσεων Μητσοτάκη γιά προσχώρηση), (ΑΚ, Κ. Παπαγεωργόπουλος, Δ/ντής ΚΥΠ: 'Εκτίμησις πολιτικῆς καταστάσεως 27 Φεβρουαρίου· Β. Βασιλείου πρός Κ. Καραμανλῆ, 9 Φεβρουαρίου· Καρδαμάκης πρός Κ. Καραμανλῆ, 4 'Ιανουαρίου· Α. Καραμανλῆς πρός Κ. Καραμανλῆ 28 Φεβρουαρίου 1967).
214. Φ. 38, Μνημόνιο συνομιλίας Κ. Καραμανλῆ μέ Δ. Μπίτσιο, 30 Σεπτεμβρίου 1966.

215. Φ. 38, Α. Καραμανλῆς πρός Κ. Καραμανλῆ, ['Ιανουάριος 1967].
216. Φ. 38, Κ. Τσάτσος πρός Κ. Καραμανλῆ, 24 Φεβρουαρίου 1967.
217. Φ. 38, «Συνομιλία μέ Μπίτσιον» (σημείωμα Κ. Καραμανλῆ).
218. Φ. 38, Π. Κανελλόπουλος πρός Κ. Καραμανλῆ, 16 Μαρτίου 1967. 'Ανάλογες σκέψεις εἶχε ὁ ἀρχηγός τῆς ΕΡΕ διατυπώσει καί στόν Π. Κόντα (Π. Κόντας πρός Κ. Καραμανλῆ, 1 Μαρτίου 1967).
219. Φ. 38, Κ. Καραμανλῆς πρός Κ. Κανελλόπουλο, 14 Μαρτίου 1967.
220. Φ. 71Β, 'Αφήγηση Κ. Καραμανλῆ (δακτ.).
221. Φ. 37, Κ. Καραμανλῆς πρός Π. Πιπινέλη, 23 Νοεμβρίου 1966.
222. Φ. 38, Π. Κανελλόπουλος πρός Κ. Καραμανλῆ, 16 Μαρτίου 1967.
223. Φ. 38, Κ. Παπαγεωργόπουλος: «'Εκτίμησις τῆς πολιτικῆς καταστάσεως», 27 Φεβρουαρίου 1967.
224. Φ. 38, Π. Κανελλόπουλος πρός Κ. Καραμανλῆ, 16 Μαρτίου 1967. 'Ανάλογες διαπιστώσεις Κ. Παπακωνσταντίνου πρός Κ. Καραμανλῆ, 5 Φεβρουαρίου 1967.
225. Φ. 38, Κ. Τσάτσος πρός Κ. Καραμανλῆ, 24 Φεβρουαρίου 1967.
226. Φ. 38, Π. Κανελλόπουλος πρός Κ. Καραμανλῆ, 16 Μαρτίου 1967.
227. Βλ. χαρακτηριστικά, Φ. 38, Κ. Τσάτσος πρός Κ. Καραμανλῆ, 9 'Ιανουαρίου 1967, 22 'Ιανουαρίου 1967· Κ. Παπακωνσταντίνου πρός Κ. Καραμανλῆ, 5 Μαρτίου 1967· Π. Πιπινέλης πρός Κ. Καραμανλῆ, 15 Μαρτίου 1967.
228. Βλ. χαρακτηριστικά, Φ. 38, Α. Καραμανλῆς πρός Κ. Καραμανλῆ ['Ιανουάριος 1967]· Κ. Τσάτσος πρός Κ. Καραμανλῆ, 9, 11 'Ιανουαρίου, 25 Φεβρουαρίου· Παπακωνσταντίνου πρός Κ. Καραμανλῆ, 5 Φεβρουαρίου 1967· Β. Βασιλείου πρός Κ. Καραμανλῆ, 9 Φεβρουαρίου 1967. 'Επίσης Κ. Παπαγεωργόπουλος: «'Εκτίμηση τῆς πολιτικῆς καταστάσεως», 27 Φεβρουαρίου 1967.
229. Φ. 38, Π. Κανελλόπουλος πρός Κ. Καραμανλῆ, 16 Μαρτίου 1967.
230. Φ. 38, Κ. Τσάτσος πρός Κ. Καραμανλῆ, 22 'Ιανουαρίου 1967.
231. «'Η Καθημερινή», 1-2 'Απριλίου 1967.
232. Φ. 38, Κ. Τσάτσος, 2 'Απριλίου 1967· Ν. Μομφεράτος πρός Κ. Καραμανλῆ, 2 'Απριλίου 1967. Σύμφωνα μέ τόν τελευταῖο, ἡ ἀμερικανική πλευρά εἶχε ταχθεῖ ὑπέρ τῆς λύσεως Μαρκεζίνη, βλ. καί παλαιότερα, Ν. Μομφεράτος πρός Κ. Καραμανλῆ, 11 Φεβρουαρίου 1967.
233. Φ. 38, Κ. Τσάτσος πρός Κ. Καραμανλῆ, 22 'Ιανουαρίου, 2 'Απριλίου 1967.
234. Φ. 38, Α. Καραμανλῆς πρός Κ. Καραμανλῆ, 31 Μαρτίου 1967.
235. Φ. 38, «Μήνυμα πρός Α. Καραμανλῆ (σημ. Κ. Καραμανλῆ), 2 'Απριλίου 1967.
236. «'Η Καθημερινή», 5 'Απριλίου 1967.
237. Φ. 38, Κ. Παπακωνσταντίνου πρός Κ. Καραμανλῆ, 8 'Απριλίου 1967.
238. Φ. 38, Κ. Τσάτσος πρός Κ. Καραμανλῆ, 8 'Απριλίου 1967.
239. Φ. 38, Κ. Καραμανλῆς πρός Κ. Τσάτσο, 10 'Απριλίου 1967.
240. «'Η Καθημερινή», 6 'Απριλίου 1967.
241. «'Η Καθημερινή», 8 'Απριλίου 1967.
242. «'Η Μεσημβρινή», 15 'Απριλίου 1967.
243. «'Η Καθημερινή», 16 'Απριλίου 1967.
244. Βλ. σχετικά καί παραπάνω, σ. 241.
245. Φ. 38, Π. Κόντας πρός Κ. Καραμανλῆ, 1 Μαρτίου 1967.
246. Φ. 38, Κ. Τσάτσος πρός Κ. Καραμανλῆ, 25 Φεβρουαρίου 1967.
247. Φ. 38, Π. Κανελλόπουλος πρός Κ. Καραμανλῆ, 16 Μαρτίου 1967.
248. Πέρα ἀπό τά γνωστά στοιχεῖα πού ἔχουν δημοσιευτεῖ, βλ. καί Φ. 38, «'Εκτίμησις καταστάσεως», 'Οκτώβριος 1967 [Ἔκθεσις Προκόπη] 'Οκτώβριος [Ἔκθεσις Πανουργιᾶ].
249. Βλ. παραπάνω, σ. 243.
250. Φ. 38, Κ. Τσάτσος πρός Κ. Καραμανλῆ, 9 'Ιανουαρίου 1967. 'Η ἐντύπωση αὐτή ἦταν διάχυτη καί μεταξύ τῶν ἰθυνόντων στελεχῶν τῶν μυστικῶν ὑπηρεσιῶν. Σέ ἔκθεση τῆς ΚΥΠ ὑπογραμμιζόταν, συμπερασματικά, ὅτι ἡ ἐπικράτηση τῆς ΕΚ «θά ἀποβῆ μοιραῖα» καί θά ὁδηγήσει σέ «κομμουνιστικοποίηση» ἀπό ἄποψη ἐσωτερική καί σέ «οὐδετεροποίηση» ἀπό ἄποψη ἐξωτερική (Φ. 38, Κ. Παπαγεωργόπουλος: «Ἔκθεσις...»).
251. Φ. 71Β, 'Αφήγηση Κ. Καραμανλῆ (δακτ.).

Παρατηρήσεις καί διευκρινίσεις στό περιεχόμενο τῶν ἐπιστολῶν (σσ. 279-338):

Σελ. 279*

'Αντιστράτηγος Πέτρος Καζακόπουλος, ἐπιστήθιος φίλος τοῦ Κ. Καραμανλῆ.

Σελ. 280*

'Ο ἀντιστράτηγος ἐ.ἀ. Διονύσιος Βέρρος, ἔμπιστος φίλος καί διευθυντής τοῦ πολιτικοῦ γραφείου τοῦ Κ. Καραμανλῆ διατήρησε, ἄτυπα καί μετά τό Δεκέμβριο τοῦ 1963, τό ρόλο του, ὡς ἀμεσότερος ὑπηρεσιακός συνεργάτης τοῦ πρώην πρωθυπουργοῦ.

Σελ. 281*

'Αναφορά στόν βασιλέα Παῦλο καί τό διάδοχο Κωνσταντῖνο.

**

'Αναφορά στή συζήτηση ἐπί τῶν προγραμματικῶν δηλώσεων τῆς Κυβερνήσεως Παπανδρέου (βλ. παραπάνω, σσ. 118-120).

Σελ. 283*

βλ. πλῆρες κείμενο παραπάνω, σσ. 110-112.

Σελ. 287*

Κωνσταντῖνος Χοϊδᾶς, πάρεδρος Συμβουλίου 'Επικρατείας, Σύμβουλος ('Οκτώβριος 1962) καί ἀρχηγός (ἀπό τό Μάιο 1963) τοῦ Γραφείου τοῦ βασιλέως.

Σελ. 289*

'Αναφορά στό ταξίδι πού ὁ Κ. Καραμανλῆς πραγματοποίησε μέ ἐπίκεντρο τήν Ἄπω 'Ανατολή (βλ. παραπάνω, σ. 130).

Σελ. 291*

'Αναφορά στίς συκοφαντικές καταγγελίες τῆς ΕΔΑ γιά δῆθεν ἀνάμιξη τοῦ Κ. Καραμανλῆ στήν ἀγορά μεγάλης οἰκοπεδικῆς ἐκτάσεως σέ χαμηλή τιμή (βλ. παραπάνω, σσ. 137-141).

**

Δέν ἔχει ἐντοπιστεῖ στό 'Αρχεῖο Καραμανλῆ.

Σελ. 294*

βλ. πλῆρες κείμενο, παραπάνω, σ. 141.

Σελ. 301*

'Ο Κ. Καραμανλῆς εἶχε δεχτεῖ ἐπιστολές τοῦ Π. Πιπινέλη μέ ἡμερομηνία 24ης Σεπτεμβρίου, καθώς καί 6ης 'Οκτωβρίου 1964 (Φ. 35).

Σελ. 303*

'Ο πρίγκηψ Πέτρος, θεῖος τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου (γιός τοῦ πρίγκηπα Γεωργίου), εἶχε ἐξαπολύσει ἐπίθεση ἐναντίον τῶν 'Ανακτόρων, εἰδικότερα τῆς βασίλισσας

Φρειδερίκης, καί εἶχε θέσει ζήτημα διαδοχῆς τοῦ θρόνου καί μέλλοντος τοῦ θεσμοῦ.

**

Ἀναφορά, κυρίως, στήν πτώση τοῦ Νικήτα Χρουστσώφ καί τίς συνακόλουθες ρωγμές στό διεθνές κομμουνιστικό στρατόπεδο, καθώς καί στήν ἔκρηξη τῆς πρώτης κινεζικῆς ἀτομικῆς βόμβας.

***

Ὁ Χ. Ποταμιάνος, ἀρχηγός τῆς «Νέας Δημοκρατικῆς Κινήσεως» εἶχε κάμει ἀνακοινώσεις στόν τύπο γιά τό βασιλέα Παῦλο καί τή βασιλική οἰκογένεια «ἐκ καθήκοντος» —ὅπως εἶπε— καί ἐξ ἀφορμῆς, εἰδικότερα, «τῶν γραφομένων κατά τάς τελευταίας ἡμέρας». Συγκεκριμένα, ὑποστήριξε ὅτι «ἄν ὁ Βασιλεύς δέν μετέβαινε [στό Λονδίνο] θά ἦτο κόλαφος διά τήν Ἀγγλίαν, τόν ὁποῖον θά ἐπλήρωνε ἡ Ἑλλάς... καί ἐδικαιώθη». Σέ ἐρώτηση ἐξάλλου, ἄν τήν παραίτηση τῆς Κυβερνήσεως Καραμανλῆ ἐπηρέασε ἡ ἀπόφαση τοῦ βασιλέως γιά τό ταξίδι τῆς Ἀγγλίας, εἶπε ὅτι ὁ λόγος τῆς παραιτήσεως ἴσως νά ἦτο τό γεγονός ὅτι «ὁ Κ. Καραμανλῆς εἶχε δημοσίως ἐκτεθῆ ὑποστηρίζων τήν ματαίωσιν τοῦ ταξιδίου». Καί χαρακτήρισε ὡς «νευρικήν χειρονομίαν» τήν ὑποβολή παραιτήσεως («Ἀπογευματινή», 23 Ὀκτωβρίου 1964).

Σελ. 304*

βλ. κείμενο, παραπάνω σ. 150.

**

Σχετικά μέ τήν ἀνακίνηση τοῦ ὅλου θέματος ἀπό τόν πρωθυπουργό, βλ. παραπάνω, σσ. 147-148.

Σελ. 306*

βλ. ἐφημερίδες, 23 Σεπτεμβρίου 1964.

Σελ. 307*

Δέν ἐντοπίστηκε στό Ἀρχεῖο Καραμανλῆ ἐπιστολή τοῦ Κ. Τσάτσου, μεταγενέστερη τῆς 13ης Ἰουνίου.

Σελ. 308*

Πρόκειται γιά τό βιβλίο τοῦ Κ. Τσάτσου μέ τίτλο «Πολιτική. Θεωρία πολιτικῆς δεοντολογίας». Ἐκδόθηκε τόν Ἀπρίλιο τοῦ 1965.

Σελ. 311*

Θεμιστοκλῆς Τσάτσος, πρώην πρέσβης στή Βόννη, καθηγητής τότε στό Πανεπιστήμιο τῆς Χαϊδελβέργης.

Σελ. 314*

Ἀναφορά στήν Ἀνακριτική Ἐπιτροπή πού συστάθηκε ἀπό τή Βουλή μέ σκοπό νά διερευνήσει τό ἐνδεχόμενο παραπομπῆς τοῦ Κ. Καραμανλῆ στό Εἰδικό Δικαστήριο. Ἀναλυτικά, βλ. παραπάνω, σσ. 157-166, 172-192.

Σελ. 317*

Τό βιβλίο ἐκδόθηκε τό ἔτος 1966 μέ τόν τίτλο «Ἡ ἀποκάλυψις τῆς συκοφαντίας». Βλ. ἐκτενῆ ἀποσπάσματα στό Παράρτημα, σσ. 339-366.

Σελ. 318*

Ὁ Κ. Ροδόπουλος σέ παρέμβασή του στή διάρκεια συνεδριάσεως τῆς Βουλῆς παρατήρησε ὅτι «ἐάν συνεχίση μία μικρά μερίς τῆς ΕΚ τήν τακτικήν τήν ὁποίαν ἐφαρμόζει εἰς τήν Βουλήν, πιθανόν νά διαλυθῆ ἡ Βουλή, ἀλλά ὑπό τοιαύτας συνθῆκας φοβοῦμαι ὅτι ἐκλογαί δέν θά γίνουν» (βλ. ἐφημ., 30 Νοεμβρίου 1965).

**

Ἀναφορά, προφανῶς, στό ἐκτενές δημοσίευμα, σέ σειρά πρωτοσέλιδων ἄρθρων, τῆς «Ἀκροπόλεως», μέ τίτλο «Γιατί ὁ Καραμανλῆς ἔφυγε ἀπό τήν Ἑλλάδα» (28 Νοεμβρίου - 18 Δεκεμβρίου 1966).

Σελ. 320*

βλ. παραπάνω σημ. σελ. 317.

**

βλ. πλῆρες κείμενο, παραπάνω, σσ. 212-219 ἀπάντηση τοῦ Κ. Τσάτσου καί ἀνταπάντηση Κ. Καραμανλῆ, σσ. 219-223.

***

Ἐπιστολή τοῦ Κ. Τσάτσου πρός Κ. Καραμανλῆ, 28 Ἰουλίου 1966 (Φ. 37).

Σελ. 323*

Κατά τήν ἐκλογή τοῦ νέου προέδρου τῆς Βουλῆς, ὁ κυβερνητικός ὑποψήφιος Δ. Παπασπύρου συγκέντρωσε κατά τή δεύτερη καί μόνο ψηφοφορία τούς ψήφους τοῦ συνόλου τῶν βουλευτῶν τῆς ΕΡΕ πού ἀπαιτοῦνταν γιά τήν ἐπανεκλογή του.

Σελ. 326*

Σχετικά, βλ. παραπάνω, σσ. 247-248.

Σελ. 327*

Ἀναφορά στήν τελική δικαστική ἐκκαθάριση τῆς «Ὑποθέσεως Λαμπράκη» μέ τήν ἀπόφαση τοῦ Κακουργοδικείου Θεσσαλονίκης, βλ. ἐκτενῶς, παραπάνω, σσ. 253-256.

**

Βλ. σχετικά, δηλώσεις Γ. Ράλλη, παραπάνω, σσ. 254-256.

Σελ. 331*

Ὁ Κ. Καραμανλῆς πραγματοποίησε ταξίδι στίς Μπαχάμες, διερχόμενος ἀπό τίς Ἡνωμένες Πολιτεῖες, τό Φεβρουάριο τοῦ 1967, βλ. παραπάνω, σ. 257.

Σελ. 335*

Ἐκτενῆ ἀποσπάσματα ἀπό ἀπάντηση τοῦ Π. Κανελλόπουλου πρός τόν Κ. Καραμανλῆ, στίς 16 Μαρτίου, βλ. παραπάνω, σσ. 259, 262, 263-264.

**

Ἀναφορά στή δήλωση Κ. Τσάτσου, στίς 9 Μαρτίου, βλ. παραπάνω, σσ. 257-258.

Σελ. 336*

Ἀναφορά στό θέμα πού εἶχε δημιουργηθεῖ μέ τήν ἔκδοση τῆς ἀποφάσεως γιά τήν ὑπόθεση ΑΣΠΙΔΑ. Βλ. παραπάνω, σσ. 261-262.

Σελ. 337*

Ἡ ἐπόμενη ἐπιστολή τοῦ Κ. Καραμανλῆ πρός τόν Κ. Τσάτσο, ἡ ὁποία ἐντοπίστηκε στό Ἀρχεῖο φέρει ἡμερομηνία 10 Ἀπριλίου 1967 (Φ. 38), βλ. καί παραπάνω, σ. 266-268.

**

Ἀναφορά σέ ἐπιστολή τοῦ Κ. Τσάτσου μέ τήν ἴδια ἡμερομηνία. Εἶχε προηγηθεῖ ἐπιστολή τοῦ Κ. Τσάτσου πρός τόν Κ. Καραμανλῆ, στίς 2 Ἀπριλίου 1967, (Φ. 38). Βλ. καί παραπάνω, σσ. 266, 275.

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ

Στό εὐρετήριο μνημονεύονται ὀνόματα τῶν προσώπων πού ἔχουν συμμετοχή στά γεγονότα, τοπωνύμια, ὡς βασικά σημεῖα ἀναφορᾶς συγκεκριμένων γεγονότων, καί θεματικά λήμματα μέ ἀναφορά στά γεγονότα πού συνθέτουν τόν κεντρικό ἱστό τῆς δραστηριότητας τοῦ Κ. Καραμανλῆ.

Α

Ἀβέρωφ, Ε., 20, 48, 49, 71, 85, 108, 121, 131, 137, 153, 192, 211, 236, 258, 261, 265, *281, 285, 294, 300, 305, 308, 334*

Ἀθανασιάδης, Γ., 137, 242, *307*

Ἀθανασιάδης-Νόβας, Γ., ὑπουργός Προεδρίας, πρόεδρος Βουλῆς, 48, 100, 130, 192, *297, 332*· Κυβέρνηση—, 195

Ἀλεξάνδρα, πριγκήπισσα, 19

Ἀλλαμανῆς, Στ., ὑπουργός Δημοσίων Ἔργων, 100, 195, 196, *328*

Ἀμπατιέλλου, Μπ., 19, 34

Ἀναστασόπουλος, Γ., δημοσιογράφος, 270

Ἀνδρουλιδάκης, Ε., 245

Ἀντωνακάκης, Α., δημοσιογράφος, 265

ΑΠΩ ΑΝΑΤΟΛΗ, ταξίδι Κ.Κ. στήν —, 130, *289*

ΑΣΠΙΔΑ, ὑπόθεση—, 179-180, 240, 261-262, *323, 325, 332, 336, 337*

Ἀρλιώτης, Κ., ὑπ. ὑπουργός, 32

Ἀρναούτης, Μ., γραμματεύς τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου, *334*

Ἄτσεσον, Ντ. (Acheson, Dean), Ἀμερικανός μεσολαβητής στό Κυπριακό, 128

ΑΧΕΛΩΟΣ, ἔργα Κρεμαστῶν—, βλ. καί Καραμανλῆς, Κ., πρόταση περί παραπομπῆς — ἐνώπιον Εἰδικοῦ Δικαστηρίου

Β

Βαμβέτσος, Α., ἐπιστολή Κ.Κ. πρός —, 245-246

Βαρδινογιάννης, Π., 262

Βαρδουλάκης, Γ., ἀντιστράτηγος Χωροφυλακῆς, 245

Βασιλᾶτος, Γ., βουλευτής, 40, 173, *315*

Βασιλείου, Β., *333*

Βεγλερῆς, Φ., 17

Βενιζέλος, Ἐλευθ. Κ., 24, 51, 95, 145-146, 191, 215, 222

Βενιζέλος, Σοφ. Ε., 32, 34, 40, 41, 42, 43, 46, 48, 50, 53, 54, 56, 57, 59, 60, 68, 69, 85, 100, 108, 124, 135, 147, 178, 268, *283, 287*

Βεντήρης, Ν., δημοσιογράφος, *331, 335*

Βέρρος, Δ., 40, 41, 42, 52, 57, 59, 60, 61, 64, 68, 69, 113, 116, 130, 131, 136, 144, 150, 151, 154, 165, 180, *279, 282, 284, 286, 288, 289, 295, 297, 298*

Βῆχος, Γ., 245

ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ, γενικός ἀπολογισμός ὀκταετίας, 73-75, 89· ἵδρυση βιομηχανικῶν μονάδων: συγκρότημα ESSO-Πάπας, 133-134, 213· βιομηχανία ἀλουμινίου, 223-232· βλ. καί Καραμανλῆς, Κ., πρόταση περί παραπομπῆς — ἐνώπιον Εἰδικοῦ Δικαστηρίου

Βλάχου, Ε., 241, 248, 260, 261, *321, 326*

Βούλγαρης, Π., πρώην πρωθυπουργός, 101

ΒΟΥΛΓΑΡΙΑ, σχέσεις μέ—, 144

Βουρδουμπᾶς, Δ., βουλευτής — ὑπουργός ἄνευ χαρτοφυλακίου, 223, 265

Γ

Γαζῆς, Ν., 147

Γανίτης, Ν., βουλευτής, 138

Γαρουφαλιᾶς, Π., βουλευτής, ὑπουργός Ἐθνικῆς Ἀμύνης, 32, 171, 180, 195, 237, *289, 297*

Γεννηματᾶς, Ἰ., ἀντιστράτηγος, ἀρχηγός ΓΕΣ, 195, *310*

Γεροκωστόπουλος Ἀχ., βουλευτής, 142, 144, 155, 192, 265, *305*

Γεωργακόπουλος, Κ., πρώην ὑπ. πρωθυπουργός, 40

ΓΕΩΡΓΙΑ, γενικός ἀπολογισμός ὀκταετίας, 73-75, 79-82

Γεωργίου, Α., ἀρεοπαγίτης, 34, 36, 40, 254

Γιαννόπουλος, Ι., ὑπουργός ἄνευ χαρτοφυλακίου, 100

Γιοσμᾶς, Ξ., 34, 155, 253

Γκάβας, Γ., 257

Γκίκας, Σ., 33

Γκολντγουῶτερ, Μπ. (Goldwater, Barry), Ἀμερικανός γερουσιαστής, 84-85

Γκοτζαμάνης, Σπ., 36, 155, 253

Γκώλ, Κ. ντέ (Gaulle, Charles de), 20, 24, 36, 240

Γουναράκης, Π., πρόεδρος Δ.Σ. ΔΕΗ, 157, 158, 161, 174, 180, 184, 187

Γρηγορίου, Γ., βουλευτής, 173

Γρίβας, Γ., 180, 211, 269

Δ

Δαβάκης, Δ., βουλευτής, 192, *305*

Δαφνῆς, Γρ., δημοσιογράφος-συγγραφέας, 245

ΔΕΗ, πρόγραμμα ἐξηλεκτρισμοῦ, βλ. καί Καραμανλῆς, Κ., πρόταση περί παραπομπῆς — ἐνώπιον Εἰδικοῦ Δικαστηρίου

ΔΑΝΕΙΣΜΟΣ Ἑλλάδος στό ἐξωτερικό, 148

Δεληγιαννάκης, Ι., 137, 139, 140, *292*

Δένδιας, Μ., 65

Δημητρακόπουλος, Α., 159, 163, 173, 174, 176, 178, 188, 191, 245, *314, 315*

ΔΗΜΟΣΙΟ ΧΡΕΟΣ, διακανονισμός, 147

Διαμαντόπουλος, Μ., συνταγματάρχης Χωροφυλακῆς, 52

ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗ, παρεμβάσεις Κυβερνήσεως Παπανδρέου στό ἔργο της —, 151

Δούκας, Π., βουλευτής, 138
Δραγούμης, Φ. Στ., ὑπ. ὑπουργός, 32
Δροσόπουλος, Γ., ὑπ. ὑπουργός, 32

Ε

ΕΙΡΗΝΕΥΣΕΩΣ ΜΕΤΡΑ, 20-21
ΕΚΛΟΓΕΣ, (1963) ἐξαγγελία, ὅροι καί προετοιμασία διεξαγωγῆς, 38-40, 42-65, 69-70, 77-79· προεκλογικός ἀγῶνας, 67-92, *288*· ἀποτελέσματα, 92-98, *287, 289*· (1964) ἐξαγγελία, προετοιμασία διεξαγωγῆς, 102-105, *282-285*, προκήρυξη, 120-1, 123· ἀποτελέσματα, 124, 130· (1967), προκήρυξη—, ἀντιμετώπιση διεξαγωγῆς ἀπό ΕΡΕ, 263-264, 270, 275, *329-337*
ΕΚΛΟΓΙΚΟΣ ΝΟΜΟΣ, συζήτηση γιά νέο — (1963), 26-27, 33, 37-40, 42-45, 51, 53· πρόταση γιά νέο — (1966-7), 262
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ, γενικός ἀπολογισμός ὀκταετίας — νέα μέτρα, 75
Ἐλισάβετ Β΄, βασίλισσα τῆς Μ. Βρετανίας, 16, 21
Ἐμμανουηλίδης, Ἐ., 36, 155, 253
ΕΝΟΠΛΕΣ ΔΥΝΑΜΕΙΣ, κατάσταση —, 136, 194, 195-198, 272-275, *290, 298, 299, 302, 306, 313-314, 319*, βλ. καί ΑΣΠΙΔΑ, ὑπόθεση —
Ἔξαρχος, Ν., ὑπουργός Βορείου Ἑλλάδος, 100
ΕΟΚ, σύνδεση Ἑλλάδος μέ —, 72, 74, βλ. καί ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ
ΕΡΓΑ, γενικός ἀπολογισμός ὀκταετίας, 73, 79-80, 82, 88, βλ. καί ΕΡΕ, ἐορτασμός... κ.λ.π.
ΕΡΕ, ἐορτασμός γιά τή συμπλήρωση 10 ἐτῶν ἀπό ἵδρυση —, 202-209
Ἐρκίν, Φ. (Erkin, Feridun), Τοῦρκος ὑπουργός Ἐξωτερικῶν, 107
Ἔρχαρτ, Λ. (Erhard, Ludwig), Καγκελλάριος Ὁμ. Δημοκρατίας, 187
Εὐφραιμίδης, Β, βουλευτής, 138, *308*

Ζ

Ζαφειρόπουλος, Κ., *330*
Ζαχαράκης, Ἰ., 32, 98, 113, 136, 243, *297*
Ζίγδης, Ἰ., ὑπουργός Βιομηχανίας, 77, 100, 160, 232
Ζολώτας, Ξ., 245, 280, *293*
Ζουβέν, Π. (Jouven, P.), πρόεδρος «Πεσινέ», 230
ΖΥΡΙΧΗ, ἐγκατάσταση Κ. Καραμανλῆ στή —, 31
Ζωϊτάκης, Γ., ἀντιστράτηγος, 272, 274

Η

Ἡλιάσκος, Κ., 245
Ἡλιόπουλος, Σ., βουλευτής, 137, 138, 139, 140, 161, 162, 163, 173, 192
Ἡλιοῦ, Ἡ., βουλευτής, 32, 34, 37, 138, 140, 163, 192
ΗΝΩΜΕΝΕΣ ΠΟΛΙΤΕΙΕΣ, οἰκονομική βοήθεια — πρός Ἑλλάδα, 85· διέλευση Κ. Καραμανλῆ ἀπό —, 210-211, 257

Θ

Θεοδοσιάδης, Α., ὑπ. ὑπουργός Βιομηχανίας, 265
Θεοδωράκης, Μ., βουλευτής, 138, 143
Θεοτόκης, Σπ., 20, 22, 71, 236, 257, 258, 265, 271, *285, 304*

Ι

Ἰάκωβος, Ἀρχιεπίσκοπος Βορείου καί Νοτίου Ἀμερικῆς, 210, *310*
Ἰνονοῦ, Ἰ. (Inönü, Ismet), Τοῦρκος πρωθυπουργός, 58

Κ

Καζακόπουλος, Π., ἀντιστράτηγος, *279, 282, 312*
Καλαντζάκος, Ἀ., βουλευτής, 265
Καλλίας, Κ., 173, 176
Καμουτσῖς, Ἐ., συνταγματάρχης Χωροφυλακῆς, 52
Κανελλάκος, Λ., 131
Κανελλόπουλος, Π., ἀρχηγός ΕΡΕ, 15, 20, 22, 32, 33, 44, 51, 56, 57, 64, 71, 77, 82, 93, 98, 100, 108, 109, 113, 114, 119, 120, 124, 130, 131, 138, 144, 145, 147, 160, 161, 164, 166, 167, 168, 173, 174, 176, 177, 185, 187, 188, 192, 193, 196, 202, 204, 209, 220, 223, 225, 226, 233, 234, 241, 243, 244, 247, 248, 250, 251, 253, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, *280, 281, 283, 284, 285, 288, 289, 292-298, 301, 308, 312, 314, 319, 320, 321, 323, 324-326, 329-331*· ἐκλογή— ὡς ἀρχηγοῦ ΕΡΕ, 117-118· ἐπικοινωνία μέ Κ.Κ., 121-123, 125-128, 134-137, 148, 150-151, *298, 300, 304-305, 317, 335*· Κυβέρνηση —, 264-269; *336-338*· Κυβέρνηση—, Κ.Κ. ἔναντι, 264-268, 270, 271, 274, 275
Καπελώνης, Ἐ., 34, 155, 253
Καποδίστριας, Ἰωάννης, 215
Καραμανλῆ-Κανελλοπούλου, Ἀμαλία, 32, 123, 128, 137, 234
Καραμανλῆς, Ἀλ., *292*
Καραμανλῆς, Ἀχ., βουλευτής, 134, 137, 150, 164, 166, 173, 195, 248, 256, 258, 264, 265, *292, 304, 315, 316, 319, 320, 326, 328*
Καραμανλῆς, Γρ., *282*
Καραμανλῆς, Κ., passim. Κυβέρνηση —: παραίτηση, 15-28, *286-287*· ἀπόφαση ἀποχωρήσεως ἀπό τήν ἐνεργό πολιτική, 97-98, 108-117, 147, *279-282, 284*· συκοφαντικές ἐπιθέσεις σέ βάρος—, 101-102, 125-128, 131-132, 136-147, 153-155, 179, 192, *291-292, 294-298, 302-305, 307-308* βλ. καί πρόταση παραπομπῆς — ἐνώπιον Εἰδικοῦ Δικαστηρίου· Θέμα ἐπανόδου — στήν Ἑλλάδα, 141-144, 193, 201, 210-211, 219-223, 233-234, 241-244, 256-261, *286, 312, 319, 321-325, 328*· πρόταση περί παραπομπῆς —ἐνώπιον Εἰδικοῦ Δικαστηρίου, 157-67, 172-192, *314-316, 320*, Παράρτημα· γενική ἀντίληψη — περί δημοκρατικοῦ πολιτεύματος καί ἐφαρμογή του στήν πράξη, 212-219· ἀπολογισμός τρόπου διακυβερνήσεως, 245-246
Καρδαμάκης, Β., ἀντιστράτηγος ἐ.ἀ., 93, 275, *332*
Κασιμάτης, Γρ., 121, 257, 265, *285*
Κάστλ, Μπ. (Castle, Barbara), βουλευτής Ἐργατικοῦ Κόμματος Μ. Βρετανίας, 136
Καυκᾶς, Κ., πρόεδρος Ἀρείου Πάγου, 136, 245, *296*
Κέννεντυ Τ. Φ. (Kennedy, John F.), δήλωση Κ. Καραμανλῆ, γιά θάνατο —, 104, 105, 125, 137
Κεφαληνός, Τ., βουλευτής, 173
Κεφαλογιάννης, Ἐ., 256, 265
Κιουσόπουλος, Δ., 48-49, *280*
Κιουτσούκ, Φ., (Küçük, Fazil), ἀντιπρόεδρος τῆς Κύπρου, 105, 107
Κιτσίκης, Ν., βουλευτής, 160-161, 179, *314*
Κλῆς, Π., 265
ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ, γενικός ἀπολογισμός ὀκταετίας, 73-74, 80-81, 89
Κόκκας, Π., δημοσιογράφος, 44, 54, 93, *332*
Κόλλιας, Κ., εἰσαγγελέας Ἀρείου Πάγου, 131, 143, 151, 156, συγκρότηση Κυβερνήσεως ὑπό τόν —, 272
Κόντας, Π., 33, 41, 46, 128, *283, 292*
Κούβ ντέ Μυρβίλ, Μ. (Couve de Murville, Maurice), Γάλλος ὑπουργός Ἐξωτερικῶν, 58
Κοτσαρίδας, Ἐ., δημοσιογράφος, 245
ΚΥΠΡΟΣ, ζήτημα—, Μακαρίου ἀπόψεις γιά τό Σύνταγμα, 85· πρόταση γιά ἀναθεώρηση Συντάγματος, 105-108, 127-128· διαχείριση ἀπό Κυβέρνηση Παπανδρέου, 126-128, 135-137, 211-212, *269-270, 290, 293, 298, 300-302, 304, 309-310*
Κυριακόπουλος, Β., ὑπ. ὑπουργός, 65
Κυριακός, Ἰ., 32
Κύρκος, Λ., βουλευτής, 138

Κωστόπουλος, Στ., ὑπουργός Ἐσωτερικῶν, Ἐθνικῆς Ἀμύνης, 100, 144, 195, *293*
Κωνσταντῖνος Β΄, βασιλεύς (1963-1967), 20, 21, 22, 32, 53, 59, 93, 100, 128, 130, 195, 196, 198, 200, 201, 220, 237, 238, 241, 248, 250, 264, 265, *290, 292, 297, 310, 311, 318-320, 323, 334, 336*· αἴτηση συμβουλῶν Κ.Κ., 251-252· ὑπέρ ἐπανόδου Κ.Κ., 243-244, 258-259, *321, 332*
Κωνσταντόπουλος, Σ., δημοσιογράφος, 232, 233, 256

Λ

Λαδᾶς, Χρ., 253
Λαμπουίς, Χ. (Labouisse Henry), πρέσβης τῶν ΗΠΑ στήν Ἀθήνα, 84
Λαμπράκης, Γρ., ὑπόθεση—, 34-7, 40, 52, 76, 82-84, 142-144, 155-157, *291-292*· ὑπόθεση—, δικαστική ἐκκαθάριση, 253-256, *327-328*
Λαμπροῦκος, Ἰ., 157, 188
Λάμψας, Ἰ., δημοσιογράφος, 242
Λιάτης, Ἀ., πρέσβης, 245
Λοβέρδος, Σπ., 245
Λοϊζίδης, Σ., 268
Λουκάκης, Χ., ἀντιστράτηγος, ἔκθεση—, 169-172
Λύχνος, Γ., 110

Μ

Μακαρέζος, Ν., 272, 274
Μακάριος, Ἀρχιεπίσκοπος, πρόεδρος Κυπριακῆς Δημοκρατίας, 85, 105, 107, 108, 126, 127, 135, 148, 211, 212, 268, *301, 304, 306, 309, 310*· σχέσεις — μέ Κ.Κ., 246
Μάκ Μίλλαν, Χ. (Macmillan, Harold), Βρετανός πρωθυπουργός (1957-63), 126
Μακναμάρα, Ρ. (Macnamara, Robert), Ἀμερικανός ὑπουργός Ἀμύνης, 85
Μακρῆς, Δ., 20, 39, 71, 123, 136, 142, 144, 155, 261, *282, 291, 303, 315*
Μαρκάκης, Γ., ὑπ. ὑπουργός, 32
Μαρκεζίνης, Σπ., 32, 38, 39, 43, 44, 50, 64, 69, 94, 116, 163, 167, 176, 185, 189, 195, 200, 236, 237, 252, 264, 271, *280-284, 309, 310, 318, 322, 331-333*· ἐπικοινωνία μέ Κ.Κ., 40-42, 52-54, 101, 123-124, 151, 240-241, *288*· ὑπέρ ἐπανόδου Κ.Κ., 258-261
Μάρτης, Ν., 125, 157, 158, 159, 160, 163, 164, 176, 180, 184, 186, 187, 188, 230, *314-315*
Μαυρίκης, Π., 32
Μαυρομιχάλης, Στ., ὑπ. πρωθυπουργός, 49, 77, 93, 136, 245, *280, 296*· Κυβέρνηση—, ὁρκωμοσία-βασικές κατευθύνσεις, 65-71
Μαῦρος, Γ., 77, 100, 101, 133, 202
ΜΕΓΑΛΗ ΒΡΕΤΑΝΙΑ, ἐπίσημη ἐπίσκεψη βασιλέως Παύλου στήν—, 15-17, 19-23, 33-34
ΜΕΓΔΟΒΑΣ, βλ. ΕΡΓΑ, ἐπίσης, Καραμανλῆς, Κ., πρόταση περί παραπομπῆς — ἐνώπιον Εἰδικοῦ Δικαστηρίου
Μέρτεν, Μ., ὑπόθεση—, 85
Μητρέλιας, Χ., 49, 136, 245, *296*
Μητσοτάκης, Κ., 44, 100, 104, 133, 134, 147, 151, 159, 165, 195, 196, 202, 226, 238, 256, 271, *297, 303, 317, 328, 332*· ὑπέρ ἐπανόδου Κ.Κ., 258-261
Μήτσου, Κ., ὑποστράτηγος Χωροφυλακῆς, 52, 151, 155, 253, 254
Μουσούρης, Κ., *284*
Μπακατσέλος, Γ., ὑπουργός Ἐργασίας 100
Μπακόπουλος, Ν., ὑπουργός Συγκοινωνιῶν, Δικαιοσύνης, 100, 151, 184, 192
Μπαλτατζῆς, Ἀ., ὑπουργός Γεωργίας, 42, 100
ΜΠΑΧΑΜΕΣ, μετάβαση Κ.Κ. στίς —, 210, 257
Μπερνάρης, Ἰ., 32, 63
Μπίρης, Ν., ὑπουργός Ἐμπορικῆς Ναυτιλίας, 138
Μπίτσιος, Δ., 243, 244, 245, 248, 250, 251, 252, 258, 264, 265, 274, *296, 326, 329*
Μπότσης, Ἀθ., 137
Μπουλοῦκος, Ἀ., 194
Μπουρνιᾶς, Λ., 157, 158, 164
Μποῦτος, Ἰ., βουλευτής ΕΡΕ, 148, 173, 176, 208, 265
Μπρεδήμας, Ἡ., βουλευτής ΕΔΑ, 40
Μπρεντάνο, Χ., (Brentano, H. von), Γερμανός ὑπουργός Ἐξωτερικῶν, 85
Μπριλλάκης, Ἀ., βουλευτής 138, 192
Μυλωνᾶς, Γ., βουλευτής, 253
Μυλωνᾶς, Δ., βουλευτής, 253

Ν

ΝΑΤΟ, ἀπόψεις Κ.Κ. περί —, 210-211
Νάτσινας, Ν., 168
Νιάρχος, Στ., 93
Νικολάου, Σ., δημοσιογράφος, 267
Νικολόπουλος, Π., ἀντιστράτηγος, ἀρχηγός ΓΕΣ, 245, *296*
Νόρσταντ, Λ. (Norstad, Lauris), πρώην ὕπατος ἀρχηγός ΝΑΤΟ, 257
Νταῆς, Ἀ., ὑπ. ὑπουργός, 65
Ντεμπρέ, Μ. (Debré, Maurice), Γάλλος πρωθυπουργός, *316*

Ξ

Ξανθάκης, Ἰ., ὑπ. ὑπουργός, 65
Ξανθόπουλος-Παλαμᾶς, Χρ., πρέσβης, 212, 245, *296*

Ο

ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ, οἰκονομική πολιτική: γενικές κατευθύνσεις-ἀπολογισμός ἔργου ὀκταετίας, 72-74, 77, 88-89, 92, 104, 202, 205-207, *288*· — πολιτική Κυβερνήσεως Παπανδρέου (1963), 104, 105, 118-119· (1964), 131, 133-134, 148, 194, 204-209, *288-289, 293, 301, 305-307, 313*· Κυβερνήσεως Στεφανοπούλου, 212, 247
Οἰκονόμου-Γκούρας, Π., ὑπ. ὑπουργός, 65
ΟΟΣΑ, ἔκθεση— γιά ἑλληνική οἰκονομία (1966), 208-209

Π

Παγιό, Ρ. (Payot, R.), δημοσιογράφος, 24
Παναγιωτόπουλος, Χ., ὑπ. ὑπουργός, 32, *280*
Παναγιωτόπουλος, Γ., 136, 245, *296*
Παγουλᾶτος, Χ., ὑπ. ὑπουργός, 32
Πανάγος, Γ., βουλευτής, 138
Πανᾶς, Γρ., 159, *314*
Παπάγος, Ἀλ., 21, 25, 93, 95, 204, 205
Παπαγεωργόπουλος, Κ., ἀντιστράτηγος, 262, 275
Παπαδημητρίου, Ἰ., βουλευτής, 138
Παπαδόπουλος, Γ., συνταγματάρχης, πρωτεργάτης πραξικοπήματος 21 Ἀπριλίου 1967, 272, 274
Παπαδόπουλος, Ἰ., βουλευτής 173
Παπαϊωάννου, Κ., ἀρεοπαγίτης 157
Παπακωνσταντίνου, Θ., δημοσιογράφος, 245
Παπακωνσταντίνου, Κ., 20, 34, 40, 114, 136, 138, 141, 145, 146, 153, 154, 155, 156, 162, 163, 166, 173, 174, 176, 177, 178, 182, 186, 200, 202, 205, 225, 226, 232, 257, 258, 261, 264, 265, 266, *292, 294, 303, 311, 312, 314-316, 320, 326, 327, 331, 337*
Παπαλεονάρδος, Δ., 174
Παπαληγούρας, Π., 15, 20, 32, 33, 42, 44, 51, 54, 65, 71, 85, 104, 125, 133, 134, 148, 157, 158, 161, 162, 163, 164, 176, 177, 180, 184, 186, 187, 202, 205, 212, 225, 236, 248, 257, 258, 260, 261, 265, *285, 286, 292, 304, 305, 307, 312, 314, 319, 320, 321, 323*
Παπανδρέου, Γ., passim. Κυβέρνηση — (Νοέμβριος 1963), 98-103, 105-120, *280-281*, Κυβέρνηση (1964), *286-316*· κριτική ἔργου — ἀπό Π. Κανελλόπουλο, ὁμιλία στήν πλατεία Κλαυθμῶνος (Φεβρουάριος 1965), 166-169, (23 Ἰουνίου 1965), 193-195· παραίτηση —, 195· Κυβέρνηση-παραίτηση —, Κ. Κ., ἔναντι —, 198-201, *316*
Παπανδρέου, Ἀ., 63, 133, 165, 202, 237,

245, 263, 274, *299, 309, 329, 330, 333*
Παπανικολάου, Δ., βουλευτής, 138
Παπανικολόπουλος, Δ., ὑπ. ὑπουργός, 65, 100
Παπαπολίτης, Σ., 100, 130
Παπασπύρου, Δ., ὑπουργός Δικαιοσύνης, πρόεδρος τῆς Βουλῆς, 100, 195
Παπαφλέσσας, Γρ., ὑπ. ὑπουργός, 32
Παππᾶς, Θ., βουλευτής, 138
Παρασκευόπουλος, Ἰ., Κυβέρνηση — (Δεκέμβριος 1963), 120 κ.ἑ.· (Δεκέμβριος 1966), 252, *280, 284*, κ.ἑ., *324-332* (passim)
Παρασκευόπουλος, Π., βουλευτής, 138
Πασαλίδης, Ἰ., 39, 195
Παττακός, Στ., 272, 274
Παῦλος Α΄, βασιλεύς, 28, 30, 32, 33, 34, 38, 39, 40, 44, 45, 46, 51, 52, 53, 61-65, 68, 69, 71, 77, 93, 94, 97, 98, 100, 105, 110, 112, 113, 114, 116, 117, 118, 120, 121· διαφωνία μέ Κ.Κ., 15-25, *281, 286-287, 303*· ἐπικοινωνία μέ Κ.Κ., 54-60· δήλωση Κ.Κ. γιά θάνατο —, 128-130
Πεζόπουλος, Γ., γ. διευθυντής ΔΕΗ, 157-159, 180, 184
«ΠΕΡΙΚΛΗΣ», καταγγελία Γ. Παπανδρέου γιά σχέδιο —, 168-172
Περρωτῆς, Α., βουλευτής, 265
Πεσμαζόγλου, Γ., 49, 58, *280*
Πεσμαζόγλου, Ἰ., 245
Πέτρος, πρίγκηπας, *303*
Πῆρσον, Ντ. (Pearson, D.), δημοσιογράφος, 23
Πιπινέλης, Π., 15, 20, 30, 67, 68, 69, 77, 85, 95, 121, 130, 137, 144, 147, 150, 165, 166, 172, 173, 177, 180, 196, 198, 236, 240, 241, 252, 257, 258, 259, 264, 265, *280, 282, 285, 289, 292, 301, 303, 304, 309, 317, 318, 322, 323, 326, 335*· Κυβέρνηση —, 31-65 (passim)· ἀνταλλαγή ἐπιστολῶν μέ Κ.Κ., 45-48, 54-64
Πλαστήρας, Ν., 191
«ΠΟΘΕΝ ΕΣΧΕΣ», νόμος περί —, 144-147· δήλωση περιουσιακῆς καταστάσεως Κ.Κ. σέ ἐφαρμογή του, 151-153
Πολυχρονίδης, Π., ὑπουργός Ἐμπορικῆς Ναυτιλίας, Δικαιοσύνης, 100, 131, 137
Ποταμιάνος, Ἀ., 32, 93, *303, 318*
Πουλᾶκος, Δ., *328*
Πρωτοπαπαδάκης, Ἀ., 20, 33, 71, 121, 136, 157, 158, 159, 162, 163, 164, 166, 174, 176, 178, 188, 196, 202, 225, 240, *292, 314*

Ρ

Ράλλης, Γ., 20, 33, 34, 37, 71, 77, 105, 138, 140, 141, 173, 176, 179, 188, 241, 253, 257, 258, 260, 265, *285, 321, 327*
Ράλλης, Κ., βουλευτής, 265
Ροδόπουλος, Κ., 15, 20, 32, 33, 43, 44, 49, 51, 65, 71, 141, 150, 257, 258, 260, 261, 265, *280, 292, 304, 318*
Ρόκας, Κ., ὑπ. ὑπουργός, 32, 44
Ροκφέλερ, Ν. (Rockfeler, Nelson), κυβερνήτης Ν. Ὑόρκης, 257
Ροῦσσος, Γ., δημοσιογράφος - συγγραφέας, 156

Σ

Σακελλάρης, Σ., βουλευτής, 138
Σακελλαρίου, Β., ὑπ. ὑπουργός, 32, 40
Σακελλαρίου, Γ., Σύμβουλος Ἐλεγκτικοῦ Συνεδρίου, 157
Σαρτζετάκης, Χρ., 34, 144, 145, 155, 157
Σγουρίτσας, Χ., ὑπ. ὑπουργός, 65
Σειραδάκης, Δ., ἀντιστράτηγος, ἀρχηγός ΓΕΣ, 48, 49, 136, 159, 245, *290, 296*
Σεργάκης, Ἰ., βουλευτής, 173
Σῖμος, Ἰ., πρόεδρος Στρατοδικείου, 170
Σκοπούλης, Ν., βουλευτής, 138
Σμπαρούνης, Ν., ὑπ. ὑπουργός, 65
Σόντης, Ἰ., ὑπ. ὑπουργός, 65
Σοφούλης, Θ., 101, 191
Σουλτσμπέργκερ, Σ. (Sulzberger, Cyrus), Ἀμερικανός δημοσιογράφος, 77, 241, 257
Σπαντιδάκης, Γ., ἀντιστράτηγος, ἀρχηγός ΓΕΣ, 272
Σπηλιάκος, Ἀ., βουλευτής, 173
Σπυρομήλιος, Π., 245
Σταμάτης, Γ., ὑπουργός Ἐργασίας, 265
Στεφανόπουλος, Στ., 165, 179, 189, 193, 195· Κυβέρνηση —, 196-252 (passim), 262, 265, 271, 272, *317-326* (passim)· ὑπέρ ἐπανόδου Κ.Κ., 240-241, 258-261
Στίκκερ, Ντ. (Stikker, Dirk), γ. γραμματέας NATO, 85
Στρατήγης, Ἐ., ὑπ. ὑπουργός, 32
Στράτος, Χρ., ὑπ. ὑπουργός, 32
ΣΥΝΤΑΓΜΑ, πρόταση Κ.Κ. γιά ἀναθεώρηση, 50-51, 54-56, 75-77, 83-84, 89
Σωφρονόπουλος, Γ., ὑπ. ὑπουργός, 32

Τ

Ταλέλλης, Δ., ὑπ. ὑπουργός, 32
Τζόνσον, Λ. (Johnson, L.), πρόεδρος ΗΠΑ, 104, 128
Τούμπας, Ἰ., ὑπουργός ἄνευ Χαρτοφυλακίου, Ἐξωτερικῶν, 100, 195, 211, 226
Τουμιόγια, Σ., μεσολαβητής ΟΗΕ γιά Κύπρο, 128
Τούσης, Ἀ., ἀρεοπαγίτης, 131
Τριανταφυλλάκος, Τρ., βουλευτής, 144, 155
Τριανταφύλλης, Ἀθ., ὑπ. ὑπουργός, 32, 65
Τριανταφυλλίδης, Κ., δημοσιογράφος, 261
Τρικούπης, Χαρ., 91, 99, 145
Τσαγλαγιαγκίλ, Ἰ. Σ. (Caglayangil, Ihsan Sabri), Τοῦρκος ὑπουργός Ἐξωτερικῶν, 211
Τσακαλῶτος, Θρ., *280, 290*
Τσαρουχᾶς, Γ., βουλευτής, 142, 144, 145, *291*
Τσάτσος, Ἀλ., πρόεδρος ΟΒΑ, 187, 245
Τσάτσος, Κ., 20, 77, 110, 119, 120, 125, 130, 141, 142, 144, 145, 154, 155, 173, 198, 199, 200, 205, 207, 212, 219, 241, 242, 246, 248, 251, 257, 258, 261, 263, 264, 265, 266, 274, 275, *279, 283, 285, 288, 305, 307, 308, 311, 320, 328, 329, 332, 334-337*
Τσάτσος, Κ., ἀντιναύαρχος, ἀρχηγός ΓΕΝ, 245, *296*
Τσάτσος, Θεμ., πρέσβης, καθηγητής Πανεπιστημίου Χαϊδελβέργης, 133, 136, *311*
Τσαλδάρης, Ἀθ., βουλευτής, *326*
Τσιμπιδάρος, Π., ὑπ. ὑπουργός, 65
Τσιριμῶκος, Ἠ., 130, 188, 196, 198, 199, 201, 211, 257, 265, 271, *292, 295, 306, 317*· Κυβέρνηση —, 195
Τσιριμῶκος, Κ., βουλευτής, 173

Υ

Ὑψηλάντης, Θ., πρέσβης στή Βόννη, 85, 245

Φ

ΦΙΔΗΚ (Φιλελεύθερο Δημοκρατικό Κέντρο), σύσταση —, 202
Φραγκίστας, Χ., ὑπ. ὑπουργός, 32, 65
Φρειδερίκη, βασίλισσα, 19, 23, 24, 33, 93, 94, 116, 117
Φροντιστής, Ἀ., βουλευτής, ὑπουργός Συγκοινωνιῶν, 136, 265

Χ

Χαρμπούρης, Γ., Σύμβουλος Ἐπικρατείας, 157, 163
Χασαπίδης, Στ., βουλευτής, 253
Χατζηδάκις, Ἀ., ὑπ. ὑπουργός, 65
Χέλμης, Δ., 116, 135, 157, 164, 223, *292*
Χοϊδᾶς, Κ., ἀρχηγός Γραφείου βασιλέως, 20, 22, 23, 25-28, 30, 61, 63, 64, 68, *287, 288*
Χολέβας, Ἰ., γ. γραμματεύς ὑπουργείου Β. Ἑλλάδος, 155
Χόλντεν, Ν. (Holden, David), Βρετανός δημοσιογράφος, 24
Χούτας, Σ., ὑπουργός Κοινωνικῆς Προνοίας, 100
Χρυσοστάλης, Κ., *307*